This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på `http://books.google.com`

WIDENER
HN FL92 1

ILLUSTRERET NORGES HISTORIE

AF O. A. ØVERLAND

WID-LC
DL
448
.029

GIFT OF

MRS. TORGEIR KVALE

HARVARD COLLEGE LIBRARY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

O. A. Overland

Illustreret Norges Historie.

IV.

Digitized by Google

Digitized by Google

Illustreret
Norges Historie

af

O. A. Overland.

Fjerde Bind.

Fra Mødet i Kalmar (1397) til Freden i Kjøbenhavn (1660).

Med 124 Billeder i Træsnit, 19 xylograferede Plancher, 5 Lithografier i Farvetryk samt 4 zinkotyperede Planer.

Kristiania.
"Folkebladets" Forlag.
1891.

Digitized by Google

W ID-LC
DL
448
.O29
[bd. 4]

HARVARD UNIVERSITY
LIBRARY
JUL 16 1981

79 K 96

Trykt i "Folkebladets" Bogtrykkeri.

Digitized by Google

Indholdsfortegnelse.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Side

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Side

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Side

Digitized by Google

Side

Digitized by Google

Side

Digitized by Google

Fortegnelse over Billederne.

Digitized by Google

*) Tallene 20—34 er ved Trykfeil oversprungne i Fortegnelsen.

Digitized by Google

Digitized by Google

Plancherne.

Digitized by Google

10. Kristiern II's Portræt og Haandskrift. Efter et samtidigt Kobberstik.
11. Johannes Magnus's Kart over Norden. Fra Beg. af 16de Aarh.
12. Det oldenburgske Kongehus II. Fredrik I. Dronning Sofia. Elisabet, Kristiern II's Dronning. Dorothea, Kristian III's Dronning.
13. Slæde fra Etnedalen i Valders. Fra Begyndelsen af 17de Aarhundrede.
14. Kristian IV's Ridderslagsværd. Fra Rosenborg Slot.
15. Sølvkrus fra det 17de Aarhundrede. Har tilhørt Fru Ellen Marsvin.
16. Korfitz Ulfeldt.
17. Kield Stubs Portræt og Haandskrift.
18. Hannibal Sehested og Frøken Kristiane.
19. Seng fra Suleneerne. Nu i Bergens Museum. Fra 17de Aarhundrede.
20. Sølvskrin fra Kaupanger i Sogn. Nu i Bergens Museum.
21. Krudthorn fra det 17de Aarhundrede. Universitetets Oldsagsamling. Udskjæringerne forestiller: Fjeldbonden og Kjøbmanden, Holger Danske og Burman, Adam og Eva, David og Goliat.
22. Blaa Fajance-Bolle i Form af en Bispehue. Oprindelig vistnok fra det throndhjemske. Synes at have været en Gave til en Klemet paa Aune. (Ovnens i den vedføiede Underskrift er Trykfeil for Ovnes).
23. Peder Vibe.
24. Gregers Krabbe.

Karter.

1. Baahus 1658. Af Pufendorfs Karl X Gustavs Historie.
2. Throndhjem 1658. Af samme Verk.
3. Throndhjem gjenindtages af Nordmændene 1658. Af samme Verk.
4. Haldens Beleiring 1660. Af samme Verk. I Underskriften staar feilagtig "Fredrikshalds og Fredrikstens Beleiring i 1660".

Digitized by Google

Rettelser.

S. 1. Folkemængden for hvert enkelt af de nordiske Riger paa Dronning Margretas Tid er neppe rigtig angivet. Gaar man ud fra et samlet Folketal af noget over $1^1/_2$ Million, bør man vistnok regne knap en Sjettedel heraf (eller henved 250000) for Norge, en Sjettedel for Finland, en Trediedel for Sverige og vel en Trediedel (6—700000) for Danmark.

„ 51. L. 12 fg. Læs: ved at indsætte Hr. Bengt Stensson, Engelbrekts gamle Uven og Fader til hans Morder, til Høvedsmand paa Kalmars Slot, viste Kongen nemlig nokssom, at han o. s. v.

„ 61. L. 16. Skumarekklippe, l. Skinnarekklippe.

„ 193. L. 5 f. Læs: foretog han et Tog til Aabo i Finland.

„ 226. L. 9 f. Om Jørgen Hanssøns Adelskab har Arkivfuldm. Thiset nylig meddelt Efterretning i Personalhistorisk Tidsskrift, 2 R. V, 212.

„ 401. L. 27. I sin Biografi af Geble Pedersson i "Kirkehistoriske Smaastykker" (Kristiania 1890) antager Prof. A. Chr. Bang, at denne blev viet til Superintendent den 26de August 1537, altsaa før de danske Biskoper.

„ 617. L. 23 fg. er Landslovens Oversætter opgivet at være Peder Friis, Lagmand i Tunsberg. Dette er ikke rigtigt. Oversætteren er Hans Jakobsson Lo fra Vestfold Lagmand i Skeen 1567—1573 og i Tunsberg 1573 — ca. 1580.

„ 654. Til de i Oversigten opregnede Hexeprocesser kunde endnu anføres nogle andre, hvorom Efterretning haves. I Stavanger blev der saaledes i 1608 og 1609 henrettet to Kvinder, "Singli-Karen og "Søde Moder". I 1662 rammede samme Skjæbne "Tro Astrid", der havde øvet sine Kunster paa Latinskolen og forført mange Disciple "i deres Umyndighed". Om disse og flere andre Hexeprocesser paa Vestlandet kan henvises til Norske Magazin, udg. af N. Nicolaysen, Bd. III.

„ 733 Sten Bildes Skjæbne er fortalt efter den af Nils Slange og senere Forfattere givne Fremstilling. I Brickas Biografiske Lexikon (II, 244) har S. M. Gjellerup paavist, at Beretningen om hans Hensættelse paa Dragsholm beror paa en Forvexling med en fjern synsk Slægtning, Sten Mogensson Bilde. Sten Andersson Bilde slap med en drøi Pengebøde og levede til sin Død (1629) paa sit Gods Billesholm. Hans økonomiske Stilling var i hans sidste Tid ødelagt.

„ 890. L. 17 fg. Læs: "Den maa være en Elsker af Musik, som man skal kunne holde af", mente den svenske Friherre. "Ja, saa Gud, maa En saa", sagde Kongen.

„ 1102. L. 27 fg. De svenske Stænder var sammenkaldte under 12te Novbr. 1659 og samledes efterhaanden i Løbet af de følgende Maaneder. Rigsdagen aabnedes (som S. 1107 anført) i Januar 1660. Karl X Gustav ankom til Gøteborg 18de Decbr. 1659.

Digitized by Google

Det norske Rigsstyre i Tiden nærmest efter 1397.

Det Rige, som Dronning Margreta og hendes Søsterdattersøn efter den i Kalmar trufne Aftale beherskede, var i Udstrækning et af de største, som har været i Europa, idet det udgjorde mellem 21 og 22000 geografiske Kvadratmile. Mod Øst gik Grænsen nemlig efter en Linie, trukken fra Retusari, den Holme, hvor Kronstadt nu ligger, til Mundingen af Varangerfjorden, idet man lader ude af Betragtningen den Del af Lapland, hvorpaa Norge gjorde Fordring. Hertil kom Øerne i Østersøen, hvoraf Gotland for Øieblikket var i de tyske Ordensridderes Vold samt de norske Besiddelser Island, Grønland, Hjaltland, Orknøerne og Færøerne. Af dette Landomraade faldt henved 7000 geografiske Kvadratmile paa Norges Part, hvis Grænser mod Sverige gik fra Trollhättan nordefter mellem det nuværende Gøteborgs Län og Dalsland, til Vermlands Nordende, hvorfra den bøiede skarpt mod Nordøst til Blåfinnstjern, sex Mil fra Sundsvall, saaledes at Idre og Särna af Dalarne, Herjeådalen og Jemtland hørte med til Norge.

Men ihvorvel dette Rige næstefter det halvasiatiske Rusland var det største i Europa, var det kun sparsomt befolket. Af den halvanden Million, som nyere Forskere har anslaaet Folketallet til, faldt vel Halvdelen paa Danmark, en Trediedel paa Sverige og Finland og høist en Sjettepart eller henved 250000 paa Norge.

Vi har til vor Tid bevaret en Indberetning, som et engelsk Sendebud under 9de August 1400 lod opsætte til sit Lands Raad. I denne meddeles de Oplysninger, som har været at opdrive om Thronfølgen i de nordiske Riger, og Kong Eriks Adkomstberettigelse til disse granskes omhyggeligen. Om Danmark heder det, at det er et Valgrige; men det er dog hævdet Skik, at man ved Valget holder sig til Kongefamilien; men hvis en Konge efterlader sig flere Børn, vælges gjerne den, som ansees for mest skikket til Regjeringen. I Sverige, der ligeledes er et Valgrige, hersker den samme Vedtægt som i Danmark. Norge derimod er et Arverige, men Dronning Margreta, der efter sin Søn Olafs Død er kommen i Besiddelse af dette Land, har siden efter afstaaet sin Ret til Kong Erik. Dennes Adkomst til Norge ansaas derfor gjældende i Dronning Margretas Levetid; men senere

Digitized by Google

indtraadte Kong Olafs Frænder paany i sin Ret. Der var dog liden Sandsynlighed for, at Kong Eriks Familie skulde trænges bort fra Rigerne, eller han selv fra Norge. Thi naar en Konge dør, tager hans nærmeste Slægtninge i Regelen strax Fæstningerne i de to Valgriger i Besiddelse, og for ikke at udsætte sig for Borgerkrige og indbyrdes Uroligheder kan man derfor ikke undgaa at tage dem i Betragtning ved Valget. Selv om Kong Eriks Ret til Norge skulde gjøre ham stridig ved Dronning Margretas Død, vilde han dog som Konge i de to Valgriger ogsaa opretholde sin Magt i Norge og bevare Foreningen mellem Rigerne.

Skjønt nedskreven af en Fremmed er denne Opfatning af Forholdene ganske vist rigtig nok. Norge ansaas nu for saa ubetydeligt i Sammenligning med de tvende andre forbundne Riger, at det i et og alt maatte rette sig efter dem, og i Tidens Løb blev Landet end yderligere svækket som Følge af den indgaaede Forening. Navnlig traadte den uheldige Indflydelse, som Kongemagtens sterke Udvidelse paa Folkestyrets Bekostning havde affstedkommet, tydeligere og tydeligere frem. For at dette Centralstyre skulde svare til sin Hensigt, forudsatte dette enten Kongens Nærværelse i Riget eller ialfald Indsættelsen af en fuldmyndig Stedfortræder. Men ingen af Delene fandt Sted. I sine sidste femten Leveaar kom Dronning Margreta neppe mere end to Gange til Norge og endda kun paa yderst kortvarige Besøg. Hvad Kong Erik angaar, synes han, efterat han var bleven voxen, kun en enkelt Gang (i 1405) at have besøgt Norge, og da var hans Myndighed saa sterkt begrænset af hans Fostermoder, at den nærmest kan regnes for jevngod med ingen.

Under Dronning Margretas og Erik af Pomerns Tid blev det norske Rigsraads Indflydelse ogsaa sterkt beklippet. Efter Ogmund Finnssøns Død (1388) henstod Drotseteembedet i en hel Række af Aar ubesat, og der var saaledes hertillands ingen Rigsembedsmand, som nogenledes kunde udfylde det Savn, som opstod ved, at Kongemagtens Indehavere var fraværende fra Landet. End ikke Kantsleremb edet var altid besat. Efterat Kantsleren Hr. Henrik Henrikssøn i 1388 var afgaaet ved Døden, blev Hr. Arne Sigurdssøn indsat som Provst ved Oslo Mariakirke og Norges Kantsler; men denne sidste Værdighed gav han, som det synes, allerede i 1398 Afkald paa, og siden udnævnte Dronning Margreta i sin Tid ingen norsk Kantsler. Det norske Rigssegl derimod tog hun til sig i Danmark, og saa fast holdt hun paa det, at hun ikke engang bekvemmede sig til at lade Kong Erik faa det med sig paa sin nysnævnte Færd til Norge. At Nordmændene ikke likte dette, er jo ikke at undres over; men nogen Reisning fandt dog ikke Sted, ja, det lader ikke engang til, at der er gjort nogen kraftig Indsigelse mod denne Ordning. Ogsaa inden det norske Aristokrati ytrer en sterk Tilbagegang sig, idet det, faatalligt som det var, nøiedes med de materielle Fordele, som laa

Digitized by Google

nærmest for Haanden. I det politiske Liv indtraadte der derimod fuldstændig Slaphed og Interesseløshed.

Denne Nedgang skyldes tilvisse den norske Høiadels Indsvinden og Sammenblanding med den svenske. Allerede fra 1319 af ser vi de norske Adelsætter hellere søge Giftermaal med de jevnbyrdige svenske Familier end med indfødte Ætter, som stod under dem. Saaledes bliver den vermlandske Ridder Hr. Jon Marteinssøn indgiftet i Hafthorssønnernes Slægt, og alt det Jordegods, som denne og andre Ætter har sammensanket, gaar over til hans Søn Hr. Sigurd Jonssøn. Paa Vestlandet optræder ogsaa ved Mandsliniernes Uddøen svenske Familier som Arvtagere til de gamle Ætters rige Efterladenskab. Paa Østlandet var Forholdene vistnok anderledes, men heller ikke her var de norske Adelsætter saa talrige eller saa formuende, at de kunde hævde den Plads, som tilkom dem i Samfundet. De høibyrdigste Mænd i Landet paa denne Tid var efter Hr. Ogmund Finnssøns Død Haakon Jonssøn († 1392) og Haakon Sigurdssøn († 1407), begge af Sudrheimsætten; men de var vistnok godslige og snille Mænd, som gav politisk Indflydelse og Ære og Magt en god Dag, naar de blot i Fred og Ro fik pleie sine Interesser som Godseiere.

Allerede før 1397 havde Dronning Margreta ladet afholde Raadsmøder under et for alle tre Riger. Efter Kalmarmødet bliver saadanne Sammenkomster hyppigere. Saaledes hører vi i August 1398 om et saadant Møde i Kjøbenhavn, hvor vi dog ogsaa ser det norske Rigsraad optræde for sig selv. Lidt efter lidt affødte dette en ny Indretning, et Slags unionelt Raad, som dog aldrig opnaaede nogen fuldstændig Organisation. Ved Siden af dette kom det norske Rigsraad, som forøvrigt talte ikke faa Medlemmer, til at spille en meget tilbagetrukken Rolle. Det er ikke usandsynligt, at Dronning Margreta ogsaa har lagt an paa at lamme dets Virksomhed til Fordel for Unionsraadet.

Paa samme Tid lagde Dronning Margreta megen Vægt paa at faa norske Embeder, saavel geistlige som verdslige, besatte med danske Mænd, — en Fremgangsmaade, som hun helt siden Kong Haakons Levetid havde betjent sig af. Dette skede her vistnok ikke i samme Udstrækning som i Sverige. Ikke desmindre vakte dog Dronningens Indskriden almindeligt Misnøie i Landet, navnlig vel fordi der i de fleste Tilfælde var ligefrem uheldige Personer, hun paa denne Vis befordrede. Af de syv norske Bispestole, som blev ledige i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede, blev de tre besatte med danske Mænd. Ligeledes ser vi, at danske Mænd eller til Danmark indvandrede Tyskere faar Indpas i de norske Len til Fortrængsel for de indfødte Adelsmænd. Saaledes finder vi som Høvedsmand paa Baahus Slot den til Danmark indflyttede Tysker Klaus Grubendal, der til Efterfølger fik sin Landsmand Hans Krøpelin. Broder til Klaus var sandsynligvis den Fikke Grubendal, som i 1409 havde en Forlening i Viken. I Følge med de fremmede Lensherrer og Biskoper

Digitized by Google

som danske Fogder; men det Kjendskab, vi i det hele har til det norske Embedsverk i Dronning Margretas sidste Levetid, er meget ringe. For alt det vi ved, kan Indvandringen have været meget større endda.

Kong Erik erklæres for myndig. Ægteskab med Filippa af England. Den falske Olaf.

Ved Aar 1400 maa Kong Erik have fyldt det 18de Aar eller naaet den Alder, da han efter Loven kunde erklæres for myndig. Imidlertid synes Dronning Margreta ikke at have været tilsinds at opgive sin Magt, hvad enten Kong Erik havde lagt for Dagen den Hidsighed og Fremfusenhed, som siden skulde blive ham saa skjæbnesvanger, eller der var andre, nu ikke længere bekjendte Forhold tilstede, der hindrede Margreta fra at træde tilbage. Mod Slutningen af 1400 overtog Kong Erik Rigsstyret i Sverige, gjennem hvilket Land han det næste Aar foretog sin Hyldingsreise. Men ihvorvel Kong Erik fra nu af efterhaanden vandt lidt større Indflydelse paa Regjeringens Anliggender, fik han den dog ikke fuldstændig overladt, før Dronningen havde lukket sine Øine i Døden.

Hvorvidt den unge Kong Erik har været i Norge i Tiden mellem 1394 og 1405, er tvilsomt; ialfald findes der intetsomhelst Spor dertil. Samtidig med Hyldingen i Sverige maa Kong Eriks Myndighed ogsaa være anerkjendt i de to andre Riger, muligens paa det almindelige Møde af alle tre Rigers Raad, som holdtes i Helsingborg i August Maaned 1401. Strax efter blev der aabnet Underhandlinger for at skaffe Kongen et passende Giftermaal.

Paa Englands Throne sad siden 1399 Henrik IV, der var bleven Konge ved at støde sin Formand Richard II fra Thronen og myrde ham. For at støtte den saaledes ranede Magt søgte Kong Henrik at indlede Forbindelser med Nabolandenes Fyrstehuse. For den ældste af sine fire Sønner beilede han forgjæves til en fransk Prinsesse; den ældste Datter fik han derimod gift med den tyske Konge Ruprechts Søn. Med det nye nordiske Kongehus søgte han at bringe en dobbelt Forbindelse istand, nemlig et Giftermaal mellem Kong Erik og sin 8 Aar gamle Datter Filippa og mellem Kong Eriks Søster Katharina og den fjortenaarige Prins af Wales, der nys før havde hentet sin Kurv i Frankrige. I 1401 kom Frieriet

i Gang, idet den danske Erkedegn Peder Lykke om Høsten sendtes over til England med et Giftermaalsforslag fra Kong Erik, og det næste Aar indfandt engelske Gesandter sig i Danmark med Fuldmagter saavel fra Kongen, Kronprinsen og Prinsesse Filippa.

Men bedst disse Forhandlinder var komne i Gang, blev de afbrudte, da Dronning Margreta ikke var tilsinds at indgaa paa de Betingelser, som den engelske Konge opstillede. Navnlig tør hun vel have kviet sig for at binde sig paa en Vis, som i Tilfælde vilde indvikle hendes Riger i Krige, som ikke vedkom dem. Hertil kom, at de engelske Gesandter af Hensyn til Thronfølgen i Norden forlangte, at Prinsesse Katharina og hendes Arvinger skulde sikres Arveret for det Tilfælde, at Kong Erik maatte afgaa ved Døden uden Arvinger. Paa intet af disse Vilkaar vilde Margreta gaa ind, skjønt hun hellere end gjerne saa Giftermaalet komme istand. Foreløbig blev Planen til et Ægteskab mellem Prins Henrik af Wales og Katharina af Pomern opgiven; derimod fortsattes Forhandlingerne om Kong Eriks og Filippas Giftermaal. I dette Øiemed opnævntes om Sommeren 1404 et Gesandtskab, bestaaende af tre geistlige og tre verdslige Herrer og med den dygtige og lærde Biskop Eystein Aaslaksson af Oslo som Formand, som skulde drage over til England og hjemføre Bruden. Men paa Grund af Høststormene maatte deres Afreise opsættes til det næste Foraar.

I November Maaned 1404 træffer vi Dronning Margreta, Kong Erik og Gesandterne i Jønkøping. Herfra drog — som det lader — om Vinteren Dronningen tilbage til Danmark, medens Kong Erik foretog en Reise til Norge, den første, han gjorde i dette Land uden sin Pleiemoders Ledsagelse, og den sidste Gang, han gjæstede det Rige, som først havde kaldet ham til Konge og som i det længste holdt fast paa ham. For denne Reise medgav Dronningen ham en Instruktion, der bedst viser, i hvilket Afhængighedsforhold han stod til hende, endda han paa denne Tid var 23 Aar gammel. Hun forestavede ham her paa det nøiagtigste, hvad han i de enkelte Tilfælde skulde sige og gjøre. Han maatte ikke paa egen Haand træffe nogen afgjørende Bestemmelse angaaende det norske Riges Anliggender; men han skulde afspise dem, som maatte trænge ind paa ham derom, med, at hans Moder snart kunde ventes til Landet, og hun kjendte Sagerne bedre end han. Heller ikke maatte han modtage Regnskab eller udstede Kvittering for noget Len. I Særdeleshed erholdt han Formaning til ikke i Hidsighed eller Harme at lade undfalde sig Ord, som han siden kunde komme til at fortryde. Forøvrigt skulde Reisen være en Hyldingsfærd, idet det udtykkelig blev ham paalagt, at han overalt, hvor han kom, skulde lade Almuen hylde sig og sværge, at den med Guds Hjælp vilde holde ham for sin Konge af Guds Naade, ligesom han skulde tilsige sine Undersaatter at ville holde dem ved Fred, Lov og Ret efter sin bedste Magt. Her skulde han tillige møde sin Brud, den unge Filippa, som

Digitized by Google

i dette Aar ventedes fra England til Bergen, hvor der skulde samles baade Biskoper, Riddere, Fruer og Jomfruer for at modtage hende.

Om Kong Eriks Reise haves kun yderst mangelfuld Besked. Af bevarede Brevskaber ser vi, at han den 8de Marts 1405 opholdt sig paa Akershus, og at han ved Midsommertider gjæstede Tunsberghus. Den paabudte Forsamling af Herrer og Damer i Bergen har ganske vist fundet Sted; thi i Aarets Løb ses der at have været afholdt et talrigt Møde her, hvor Erkebiskopen Askell, der i 1402 havde efterfulgt Vinalde Henriksson paa Nidaros's Erkestol, og 8 Lydbiskoper var tilstede. Hvorvidt Kong Erik har indfundet sig ved Mødet, er usikkert; ialfald havde Dronningen foreholdt ham, at det ei anstod sig for ham at føre sin Brud over Land med sig, men det var det bedste, at hun blev paa Huset (d. e. Tunsberghus) indtil videre. Til Filippas Modtagelse havde Dronning Margreta paabudt, at der skulde udskrives en Hjælp (d. e. Skat) af Landet.

Men Filippa kom ikke det Aar til Norden; først i December Maaned blev hun nemlig høitideligen erklæret for Danmarks, Norges og Sveriges Dronning, hvorpaa hendes Overreise fra England fandt Sted i Sommeren 1406. Det unge Pars Bryllup stod paa Erkebispegaarden i Lund den 26de Oktober s. A. Til den unge Dronnings Hovmesterinde valgtes Katharina, Hr. Ogmund Finnssons Enke, der paa en vis Maade var Dronning Margretas Pleiesøster; men hun afgik allerede det næste Aar ved Døden.

Endskjønt det Formynderskab, Dronningen havde udøvet over den unge Konge, nu skulde antages at være ophørt, skede det dog ikke. Tvertimod beholdt hun Magten nu som før, og det er neppe uden Føie, at de islandske Annaler paastaar, at hun lige til sin Dødsdag beholdt det fulde Styre i alle tre Riger. Eriks Myndighedserklæring medførte for Nordens Vedkommende ingen Forandring i hele den Regjering, som skylder hende sin Tilblivelse og Udvikling.

Nogle Aar før Kong Eriks Bryllup var der indtruffen en Begivenhed, som af Dronning Margretas Avindsmænd og Uvenner er benyttet til at stille hendes Karakter i et meget tvivlsomt Lys. Det var de Tildragelser, som stod i Forbindelse med den falske Olafs Fremtræden og Fordømmelse. Efter samtidige preussiske Forfatteres Udsagn var Sammenhængen hermed følgende. I en Landsby nær Graudenz stødte nogle Kjøbmænd paa en fattig, sygelig Mand, der havde en slaaende Lighed med Kong Olaf, Kong Haakon VI's og Margretas Søn. De talte til ham og spurgte ham ad, om han ikke var Kong Olaf og om han ikke var fra Danmark. Han svarede nei dertil, og Kjøbmændene forlod ham saa. Men om en Stund kom de tilbage med nogle andre, og disse vilde ikke høre Tale om andet, end at han skulde være deres Herre og Konge. Der opkom snart et Rygte om, at Dronning Margreta havde villet lade sin Søn forgive, men at han var lykkelig undkommen, og at en anden var falden som Offer i hans Sted. Rygtet greb stedse videre om sig og foranledigede

Digitized by Google

en Borger af Graudenz til at tage sig af den formentlige Konge. Siden kom han til Danzig, hvor nogle Kjøbmænd fra Danmark paastod at drage Kjendsel paa ham. Nu gjorde den stakkels Mand ikke længere Ophævelser over den Ære, som saa uforskyldt blev ham til Del. Han fik sig en Herold, lod stikke et Kongesegl og sendte Bud til Dronning Margreta, at han var hendes Søn, der efter Pavens Paalæg var kommen til Landet for at kræve sit Rige; selv vilde han, sagde han, ellers være forbleven fattig og ukjendt. Dronningen sendte da Bud til Preussen efter Manden; var han hendes Søn, sagde hun, saa skulde hun gjerne holde ham derfor. Men paa samme Tid lod hun optage et Vidnesbyrd af flere danske Riddere og Stormænd, hvorledes det var gaaet til ved Kong Olafs Død og Begravelse, og hvo der havde været tilstede derved; med dette Dokument afsendte hun den danske Ridder Folmar Jakobssøn og Borgermesteren af Stralsund Wulf Wulflam til den tyske Ordens Høimester, og denne udleverede da Manden til hende. Ledsaget af nogle tyske Ordensriddere og andre Sendebud kom han til Kalmar, hvor Dronningen selv tog ham i Øiesyn. Det viste sig da, at han var fuldstændig ukyndig i Landets Sprog, og omsider tilstod han, at hans Navn egentlig var Wulf, og at han var født i en Landsby i Nærheden af Eger (i Bøhmen?). Det var først, da de norske og danske Kjøbmænd og siden Danzigs Borgere havde hilset ham som Konge, at han var falden paa den Tanke selv at udgive sig derfor. Mindre sikre er andre Efterretninger om, at han skulde være en Søn af Kong Olafs Amme, og at Dronning Margreta i sin Forbauselse over, at han kunde fortælle saa mange hemmelige Ting, som kun hendes allernærmeste kunde kjende, længe ikke vidste, hvad hun skulde tro, indtil hun tilsidst havde ladet undersøge, om der fandtes paa ham et Fødemerke, en Vorte, som Kong Olaf efter hendes Udsagn skulde have mellem Skuldrene, og at Bedrageriet kom for en Dag, da denne ikke fandtes. Siden lod Dronningen ham føre fra Kalmar til Skaane, hvor han efter at have aflagt fuld Tilstaaelse om sit Forhold blev dømt til Døden. Mellem Falsterbo og Skanør blev der opreist et mægtigt Baal; dette maatte han bestige, behængt med de Breve, han havde tilskrevet Dronningen som hendes Søn og med en Krone paa Hovedet (28de September 1402). Skjønt Straffen var haard, kjendte Tiden ingen anden for falske Thronprætendenter. Hans efterladte Eiendele blev skjænkede til et Kloster, og hans Segl blev paa Dronningens Foranstaltning istykkerslaaet.

Digitized by Google

Dronning Margretas Forhold til de tyske Ordensriddere i Preussen.

Man har i senere Tider sat den falske Olafs Fremtræden i Forbindelse med de Tvistigheder, hvori Dronning Margreta og de nordiske Lande just var indviklet med den tyske Ordens Riddere i Preussen, men neppe med fuld Foie. Man har ingen Grund til at tro, at Ridderne ved Hjælp af den falske Thronprætendent har villet volde Dronningen og hendes Myndling Vanskeligheder i deres eget Rige.

Uenigheden mellem den tyske Orden og Dronning Margreta skrev sig fra, at Ordenens Hoimester i Aaret 1398 under Paaskud af at ville lægge en Hemsko paa Viktualiebrødrenes Søroverier, paa egen Haand havde sat sig i Besiddelse af Øen Gotland, som var et af deres mest yndede Tilflugtssteder. I og for sig havde denne Erobring for Ordenen lidet at sige, da Øen ved denne Tid var saa udsuget af Venner og Fiender, at den kun ydede en høist ringe Afkastning. Men til sine Udrustninger mod Søroverne havde Ordenen sat sig i adskillig Bekostning, som den først og fremst vilde have erstattet, før den overlod Øen til sin retmæssige Herre. Hertil kom, at Kong Albrecht og Hertug Johan af Mecklenburg-Stargard under 25de Oktober 1399 for et Laan af 10000 engelske Nobler*) havde givet Ordenen en Panteforskrivning paa Gotland og Visby. Den hele Sum, som Ordenen nu gjorde Fordring paa, var 30000 Nobler. Da Dronning Margreta om Høsten 1399 nedlagde Paastand paa Øens Overlevering, fik hun et høfligt, men undvigende Svar, idet Hoimesteren lod sig forlyde med, at han ikke godt kunde udlevere Øen til andre end dem, han havde modtaget den af. Under de Forhandlinger, som udspandt sig herom, blev Sagen efterhaanden sat saaledes paa Spidsen, at det tegnede sig til Krig, og i August Maaned 1403 erklærede Dronning Margreta paa et Møde i Kalmar, hvor de interesserede tyske Stæder forgjæves søgte at mægle mellem Parterne, at hun vilde friste Vaabenlykken, om hun ikke inden Mortensmesse næstefter havde faaet Hoimesterens endelige Svar om, hvorvidt han vilde opgive Øen. Mortensdag kom, men intet Svar fra Hoimesteren. Dronningen lod da en Hærstyrke, bestaaende af saavel danske som svenske Tropper, under Anførsel af den svenske Rigsraad Algot Magnussøn, drage over til Øen, hvor den hurtig satte sig i Besiddelse af det aabne Land. Erobringen af Visby gik derimod ikke saa let. Skjønt Byen kun talte faa Forsvarere, formaaede dens mægtige Mure og Taarne dog at trodse Angriberne, og efterat et sidste Stormløb den 22de Februar 1404 var afslaaet, maatte disse hæve Beleiringen.

Da Budskabet om Anfaldet paa Gotland kom Hoimesteren for Øre, blev han meget vred; paa slig Vis kunde han ikke engang for sin Æres

*) En engelsk Nobel var en Guldmynt, som svarede til 6 Shill. 8 Pence.

Digitized by Google

Skyld lade sig Øen vriste ud af Hænderne. Han foretog i største Hast Rustninger og lod allerede i Marts Maaned 1404 sin Broder Ulrik von Jungingen drage derover med en Flaade, der havde 1500 Mand Landgangs-tropper ombord. Ihvorvel denne Styrke visselig var Dronningens Krigs-mænd adskillig overlegen, kunde den dog først i April Maaned, da den havde faaet Forsterkning, vinde Bugt med dem. Der blev nu sluttet en Stilstand, ifølge hvilken Dronningens Mænd forpligtede sig til at sløife tre Skanser, de havde opkastet paa Øen, og som havde vist sig ikke at kunne holde Stand mod Preussernes svære Skyts. Dronningen tænkte vel paa at at sende sin Hær Forsterkning; men da de dertil bestemte Transportfartøier vel var samlede i Kalmar, kom den preussiske Flaade did, tog en Del af Skibene og opbrændte Resten. Da den afsluttede Vaabenstilstand udløb, blev den lille dansk-svenske Hær paa Øen meget ilde stedt.

Dronning Margreta indsaa nu, at hun ikke ved Vaabenmagt kunde tvinge sin Ret igjennem. De tyske Stæder var villige til at optræde som Mæglere, og deres Arbeide faldt forholdsvis let, da Krigen egentlig hverken var efter Dronningens eller Ordenens Høimesters Hoved. Den 1ste Juli 1404 blev der i Visby sluttet en Stilstand, ifølge hvilken de tagne Fanger paa begge Sider skulde frigives og Sagen afgjøres i Mindelighed paa et Forligsmøde, som det næste Aar skulde holdes i Falsterbo. Dette Møde kom ogsaa istand; men her aftaltes intet andet, end at Sagen skulde udsættes til et nyt Møde det næste Aar.

Da Margreta indsaa, at ingen Vei kunde komme med den tyske Ordens Høimester, saa længe han havde Kong Albrecht og de Hensyn, han skulde skylde ham, at holde frem for sig, besluttede hun sig at henvende sig til denne selv. Ligeoverfor den tyske Orden havde Kong Albrecht vist sig tvær og vriden, men mod Dronningen viste han sig forekommende nok, da hendes venlige Ord fik endnu lifligere Klang ved klirrende Argumenter. Enden blev da, at han den 25de November 1405 i Flensborg udfærdigede en Akt, hvori han, som det heder, "af synderlig Kjærlighed og Venskab til sin Frænde Kong Erik" afstaar til ham, hans Efterkommere og de tre Riger Sverige, Danmark og Norge de Fordringer, han maatte have paa Gotland og Visby, og opfordrer Høimesteren til at overgive Kong Erik Landet og Byen. For denne sin Villighed fik Kong Albrecht af Dronningen en Forskrivning paa 8000 lybske Mark, som ogsaa blev indfriet. Hermed havde Kong Albrecht opgivet alle Krav paa sit fordums Rige.

En Stund efter sendte Dronningen en af sine Mænd til Høimesteren med en Afskrift af den Overenskomst, hun havde sluttet med Kong Albrecht. Men dermed var hun lige nær. Thi hvorledes Høimesteren end snuede og dreiede paa Flensborg-Traktaten, saa kunde han deri ikke finde et eneste Ord om, hvorledes han skulde komme til de Penge, hvormed han havde forstrakt Kong Albrecht ved Pantsættelsen af Gotland. Det var godt nok, at Dron-

Digitized by Google

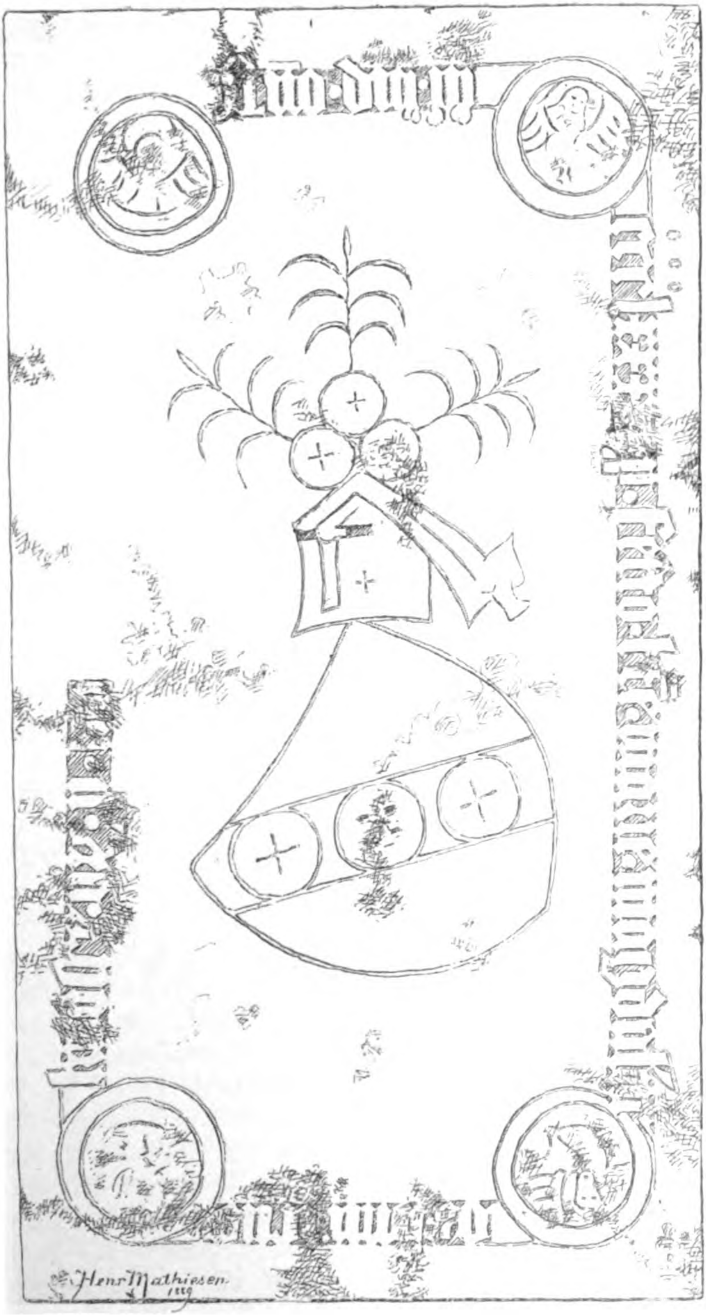
ning Margreta lod ham vide, at han med Hensyn til Pantesummen maatte henholde sig til den, som havde faaet Pengene. Men Ulykken var, at hos Høimesteren stod Kong Albrechts Vederheftighed som Skyldner ikke i synderlig høi Kurs. Kong Erik maatte have saa megen Ret til Øen og Byen, han vilde, mente han; men selve Pantet, hvorom den hele Tvist dreiede sig, var i hans Værge, og der skulde det være, til han fik sit Forlangende frem. Dermed blev det ogsaa. Underhandlingerne drog i Langdrag, men saa meget Dronningen end kviede sig, begyndte hun dog at indse, at der maatte nye Pengeœfre til, om hun vilde se Gotland igjen forenet med Norden.

Den 30te Marts 1407 afgik Høimesteren Konrad von Jungingen ved Døden og efterfulgtes i sin Stilling af Broderen Ulrik. Med denne sluttede Dronning Margreta i Helsingborg den 15de Juni 1407 et Forlig, hvorefter Høimesteren opgav Gotland, mod at Kong Erik betalte Ordenen 9000 Nobler, som skulde være Erstatning for de Bygninger og Fæstningsverker, den havde ladet opføre paa Øen. Til Trods for, at Skinnet saaledes blev bevaret, havde Dronningen dog fuldstændig maattet give efter for Ordenens Krav og indløse Øen. Forliget blev fuldbyrdet den 13de November det næste Aar. Kun ugjerne skiltes Visbys tyske Undersaatter fra de preussiske Ordensriddere; men alt, hvad Høimesteren kunde gjøre for dem, var alene at udvirke en Stadfæstelse paa deres Privilegier.

Margretas Forhold til Hansestæderne og de tyske Kjøbmænd.

Da Dronning Margreta bragte Foreningen mellem de tre nordiske Riger istand, havde hun allerede paa det nærmeste frigjort sig for enhver Indflydelse, som de tyske Stæder kunde have paa de indenrigske Forhold. Ligesom Hanseaterne i sin Tid nokssaa godvilligt havde givet Slip paa Skaane, saaledes opgav de om Høsten 1398 Stockholm paa det store Møde, som blev holdt i Kjøbenhavn. Under Tvistighederne med den tyske Ordens Høimester havde de optraadt mæglende mellem ham og Dronningen, ja, det lod endog til, at det var dem i høieste Grad magtpaaliggende, at Øen Gotland igjen blev inddragen i Dronningens omfattende Besiddelser. Grunden herfor ligger temmelig nær for Haanden. Det var nemlig Stæderne yderst magtpaaliggende, at Freden paa Østersøen opretholdtes for Handelens Skyld; om ikke for andet kunde de da spare sig den store Bekostning, som den stadige

Digitized by Google

Ligsten fra Mariakirken i Oslo af hvid Marmor. Den er paa Tegningen tildels restaureret. Opbevaret i Universitetets Oldsagsamling. Maalestok 1 : 5.

Digitized by Google

Digitized by Google

Udrustning af Fredsskibe medførte. Til Trods for at Dronning Margreta og Hansestæderne efter Lindholmsforliget havde indjaget Vitaliebrødrene en gavnlig Skræk, saa de havde maattet trække sig tilbage til Ostfriesland og de mere afsidesliggende Egne af Østersøen, var deres Uvæsen dog langt fra udryddet, om det end ikke fremtraadte saa aabenlyst som før. Ved et Møde i Nykjøbing (September 1399) blev der fra Stædernes Side sluttet Fred med de Vitalianere, som Dronning Margreta havde taget sig af; mod de øvrige skulde hun og Stæderne det næste Aar i Forening sende en Flaade, som skulde gjøre det ganske af med dem. Dette var imidlertid lettere sagt end gjort. Thi Fribytterne paa Østersøen var ikke saa tilgjængelige, at der kunde gjøres noget ved dem, og paa Nordsøens Kyster havde deres Kamerater alt ønskeligt Tilhold hos flere frisiske Høvdinger og Greve Konrad af Oldenburg ikke at forglemme. Den sidste fik fra Dronningen en temmelig skarp Formaningsskrivelse, og da Hanseaterne i Aaret 1400 vendte sig med hele sin Styrke for at undertrykke Røveruvæsenet i hine Egne, var hun øieblikkelig rede til at hjælpe dem. Det lykkedes imidlertid Hanseaterne paa egen Haand at faa Bugt med Vitalianerne og Friserne, som var gaaede i Fællig med dem. Men en Skare paa 200 Mand, der anførtes af en Høvding ved Navn Gødeke Michels eller Wessel og sandsynligvis tillige af den navnkundige Sørøver Klaus Størtebeker, tog sin Tilflugt til Norge. Hid magtede Hanseaterne, der kun var daarligt forsynede med Proviant, ikke at følge dem, og de maatte derfor bede Dronning Margreta om at paalægge Abraham Brodersen, hvem hun havde overdraget Kampen med Vitalianerne, om at holde et vaagent Øie med dem. Hvad Abraham foretog i Anledning af det Paalæg, som han ganske vist fik, findes ikke nævnt. Men Aaret efter gik Rygtet, at Gødeke Wessel laa i Øresund og tidlig den derpaa følgende Vaar viste de to Røverhøvdinger sig i Nordsøen. Her blev de overumplede af Hamburgerne, som gjorde kort Proces med dem. Bøddelen i Hamburg skal saaledes paa en Dag have kappet Hovedet af 80 Sørøvere. I de danske Farvande blev det nu en Stund stille, og ihvorvel Nordsøen langt fra var sikker, lod Dronningen herefter alt gaa sin skjæve Gang.

Nykjøbingmødet i 1399 frembyder ogsaa Interesse i andre Henseender. Allerede om Høsten 1398 paa det store Møde i Kjøbenhavn, hvor det blev besluttet at udlevere Stockholm til Dronningen, fik Hansestæderne med Undtagelse af de mecklenburgske Byer Rostock og Wismar Stadfæstelse paa alle de Friheder og Rettigheder, som fremfarne Konger i Norden havde givet dem. Hvad de to nævnte Søstæder angaar, havde de i den forudgaaende Kamp taget ivrigt Parti for sin Landsherre, den afsatte svenske Konge, og maatte fremdeles betragtes som Fiender af Norden. Men det blev udtrykkeligen forbeholdt dem, at de skulde indtræde i sine Hanserettigheder, saasnart en Udsoning med Dronningen var bragt tilveie. Men nogen Forbedring i Privilegierne, hvorom Hanseaterne gjorde Paastand,

Digitized by Google

vilde hverken Dronningen eller Kong Erik vide af, og om nogen Erstatning for den Skade, den tidligere Krig havde medført, var der ikke Tale. Det ser nærmest ud til, at Spørgsmaalet med Flid holdtes svævende.

Ved Mødet i Nykjøbing blev der da tilveiebragt Forlig mellem Nordén og Rostock og Wismar, der fra nu af tillige skulde have Andel i alle Hanseaternes Rettigheder. De tilstaaede Privilegier synes dog foreløbig ikke at have været saa omfattende som tidligere. For Bergens Vedkommende fik de saaledes først i 1404 ved et af Kong Erik fra Vadstena den 27de Juli udstedt Brev de samme Rettigheder, som de før Krigen havde nydt i denne By.

Men Dronningens og Nordens Forhold til Hansestæderne i det hele var ikke ubetinget fredeligt; dertil havde den tilendebragte Krig sat for dybe Merker, og den Maade, Dronningen havde snydt dem for den Erstatning, de skulde have af hendes Lande, var ikke egnet til at gjøre Hanseaterne altfor godtroende. Da disse ad Underhandlingernes Vei ikke havde kunnet opnaa nogen Forbedring af sine Privilegier, slog de ind paa en anden Vei, som de troede skulde føre til Maalet. De førte nu Klager over Brud paa Privilegierne fra Nordboernes Side. Navnlig jamrede de over, at der ved Bjergningen af Vraggods blev tilføiet dem blodig Uret. Nu var det ved Privilegiernes Fornyelse i Overensstemmelse med de tidligere Frihedsbreve bleven fastsat, at Havstranden skulde være fuldstændig fri, saa Kjøbmanden skulde have Ret til ved egen eller leiede Arbeidsfolks Hjælp at bjerge Skib og Gods. Drev Skib og Gods derimod i Land, uden at der fulgte Folk med, skulde Kongens Foged forestaa Bjergningen og lade det hensætte i den nærmeste Kirke, indtil den rette Eiermand meldte sig, og han skulde saa erholde det udleveret mod at erlægge Bjergeløn. Herved havde Kronen altsaa opgivet sin Ret til Vraggodset; men nu var det Bjergelønnen, det gjaldt. Denne søgte Stæderne til forskjellige Tider at faa bestemt ved en fast Taxt; men medens Kjøbmændene fandt, at en Tyvendedel af Godsets Værdi kunde være passende Bjergeløn, nedlagde Dronningen Paastand paa en Trediedel af Godsets Værdi, hvis Fogden og Embedsmænd efter Pligt havde bistaaet ved Redningen, men Halvdelen af Godset, hvis det drev i Land uden Mandskab, og det hele, hvis Eierne ikke meldte sig i rette Tid. At Hansestæderne fandt denne sterkt opskruede Fordring ublu, kan man ikke fortænke dem i. Men de indsaa og, at de maatte strække sig længere, end de fra først af havde tænkt, om de vilde opnaa noget hos Dronningen, og de tilbød da at indrømme hende Sjettedelen af alt skibbrudent Gods, hvis mindre ikke kunde være nok.

Til disse Tvisteemner kom nye. Dronningens nyslaaede Mynt var vistnok afpasset efter det lybske Myntsystem, men var af meget ringere Gehalt, saa en dansk Trepenning kun svarede til to lybske Penninge i Værdi. Kjøbmændene klagede over dette Optrækkeri, at Dronningens Folk "udgav den slette Mynt for fuld, men tog den ikke igjen for fuld." Men Kjøbmændene kunde sno og vride sig, som de vilde; deres Klager blev lige meget paaagtede for

Digitized by Google

det, og sidstpaa ved det, at Dronningen ikke engang vilde anerkjende anden gangbar Mynt i Skaane end den, hun selv havde ladet præge. Der var liden Mun i, at den danske Mynt i selve Hansestæderne kun gik efter sit virkelige Værd. Ogsaa i Bjergningsspørgsmaalet fulgte Dronningen i Praxis en meget tøielig Fortolkning. Foruden disse Spørgsmaal var der ogsaa andre Sager, som afgav Stof nok til Kjevl.

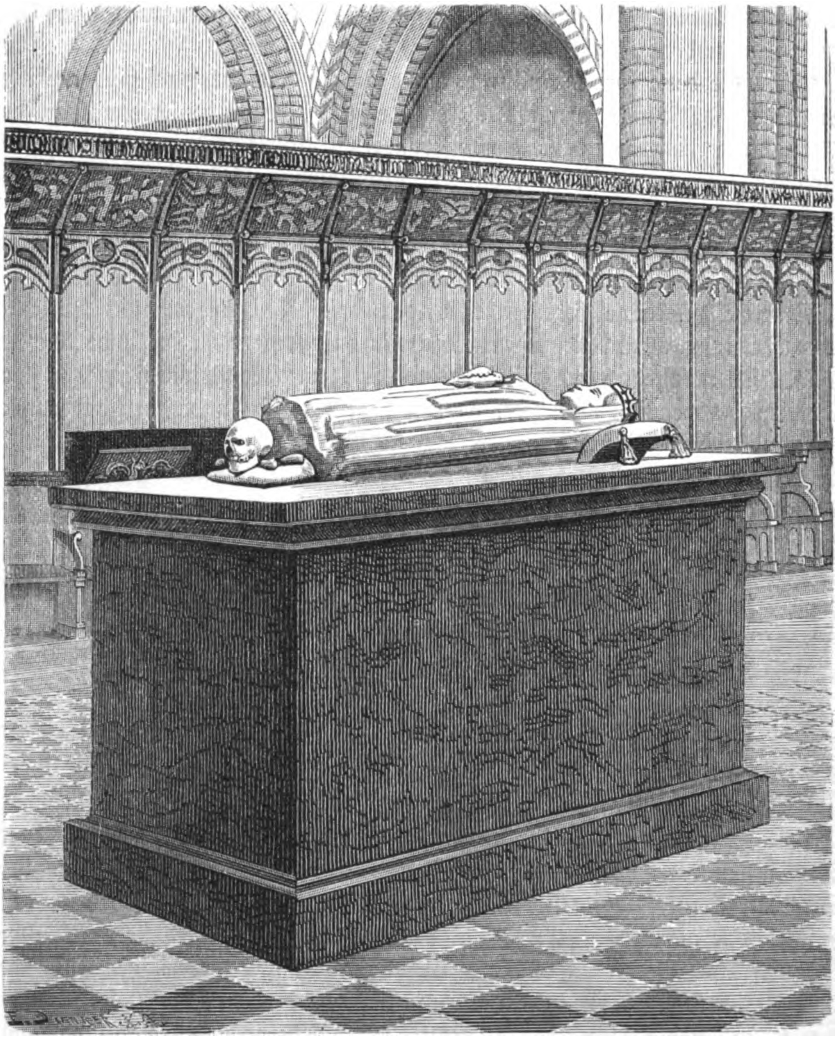
Med alt dette for Øie vil man kunne sige sig selv, at Hansestæderne ikke længere var de samme, som i 1370-Aarene satte Norden de Fredsvilkaar, de lystede. Tiderne var nu ogsaa ganske forandrede. Indvortes Uro og indbyrdes Rivninger svækkede og splittede dem. Ellers vilde de vissеligen ikke med slig Ro have fundet sig i Dronningens Nærgaaenhed eller med en saadan tilsynеladende Uinteressеrthed have set paa, at Dronning Margretas Anstrengelser for at sammenknytte de tre nordiske Riger kronedes med Held. Hvad skulde de vel nu kunne foretage mod den befæstede Kongemagt? Der var under Dronningens Levetid ingen Splittelse i Landene, som de kunde benytte sig af. De maatte derfor smukt tage til Takke med de Privilegier, som stod paa Papiret, men ikke opfyldtes, og forøvrigt bøie sig under den aarvaagne Dronnings sterke Villie.

Krigen med de holstenske Grever. Dronning Margretas Død og Eftermæle.

I de sidste Aar før sin Død havde Valdemar Atterdag efterhaanden sat sig i Besiddelse af den største Del af Hertugdømmet Sønderjylland eller Slesvig, som det nu oftere kaldtes. Men da han var gaaet bort, og Dronning Margreta fik sin fulde Beskjæftigelse med at gjøre sin Søns Krav paa den danske Krone gjældende, faldt Hertugdømmets Slotte og befæstede Punkter i de holstenske Grevers Hænder. Under de Vanskeligheder, den følgende Tids Begivenheder havde beredt Dronningen, havde hun i 1386 set sig nødsaget til at forlene de holstenske Grever med Hertugdømmet og derved give dem retslig Adkomst dertil. Men Margretas Hensigt havde alene været at vinde Raaderum. Skjønt den Retsgrund, den schauenburgske Fyrsteslægt havde faaet ved at modtage Sønderjylland som Fanelen, var uomtvistelig i 1386, lykkedes det hende dog ti Aar efter at ændre det hele Opgjør til halv Afgjørelse, saa Spørgsmaalet kunde holdes svævende, indtil hun ved Tid og Leilighed kunde gribe ind. Denne Forandring foregik i Aaret 1396 ved

Digitized by Google

Erik af Pomerns Antagelse til dansk Konge, da de holstenske Grever ifølge Skik og Brug skulde søge Stadfæstelse paa Forleningen. Om Vaaren mødtes Kongen og Greverne i Assens, men hvad her foregik, faar man ingen grei

1. Dronning Margretas Sarkofag i Roeskildes Domkirke.

Besked om. Saa meget synes dog at fremgaa af vor Tids historiske Forskning, at Kong Erik har modtaget Grevens Hylding og Troskabsed, men at den formelige Overrækkelse af Lensfanen — Tegnet paa den sønderjydske Hertugs Tjenestepligt ligeoverfor det danske Rige — ikke har fundet Sted. Det

Digitized by Google

lader nærmest til, at Dronning Margreta med Flid har opretholdt dette uklare Forhold. I Aaret 1404 faldt nemlig Hertug Gerhard paa et Tog mod Ditmarskerne og efterlod sig tre umyndige Sønner Henrik, Adolf og Gerhard, af hvilke den ældste kun var 7 Aar gammel, og den yngste først fødtes efter Faderens Død. Enkehertuginden, Elisabet af Brunsvig, blev nu stedt i en yderst vanskelig Stilling. Fra den ene Side truede nemlig Ditmarskerne med at hjemsøge Holsten, og paa den anden søgte hendes Svoger Grev Henrik, der var Biskop i Osnabrück, med Vaaben i Haand at gjøre gjældende de Arvekrav, han mente sig at have paa Broderens efterladte Besiddelser. Kun med Nød lykkedes det Elisabet at afvende den truende Fare ved at indrømme Svogeren saa godt som hele Holsten, mod at han opgav at kræve Andel i Formynderstyrelsen for Slesvigs Vedkommende. Med Ditmarskerne sluttedes der Fred henimod Aarets Udgang.

Men den Ro, som var tilveiebragt, var kun tilsyneladende. Grev Henrik var alt andet end at stole paa, og de sønderjydske Adelsmænd, som var opnævnte til som Medformyndere at bistaa Hertuginde Elisabet, søgte ganske at fortrænge hende fra Magten. Da nu Dronning Margreta fremstillede sig venlig og indsmigrende som sædvanlig for den trøstesløse Enke, greb denne med begge Hænder den Hjælp, som blev budt, og Enden blev, at Erik af Pomern udnævntes til Formynder for Hertuginden og hendes Børn. I Løbet af de tre næste Aar (1405—1407) lykkedes det saa den listige danske Dronning snart ved Kjøb, snart ved Pant, snart ved Underhandlinger at erhverve sig den ene Borg og befæstede By efter den anden. Allerede havde hun paa denne Vis faaet Herredømmet over den største Halvdel af Slesvig og var paa bedste Vei til at trænge Holstenerne ud af Landet, da det gik op for Elisabet, at et sligt Venskab kunde hun umulig være tjent med. Hun søgte derfor en Tilnærmelse til sin Svoger, Grev Henrik, som før havde været hende saa forhadt, for ved hans Hjælp at holde Dronningen Stangen.

Da nu Slesvig søndersplittedes paa forskjellige Hænder, blev Landefreden høist usikker i denne Egn, og Veiridderne plyndrede med største Upartiskhed baade de danske og holstenske Reisende, som faldt i deres Hænder. Da Hertugindens Mænd i 1409 havde plyndret en Dame, hvis Beskytter Kong Erik var, blev hun ved St. Hans Tider samme Aar indstevnet til at møde Kongen i Kolding. Da denne Sammenkomst ikke førte til noget Resultat, blev et nyt Møde berammet, og ihvorvel Grev Henrik her optraadte til sin Svigerindes Forsvar, blev hun dømt til at betale 10000 Mark lybsk i Erstatning for de Overgreb, som var begaaede. Herfor blev Byen Flensborg givet Dronningen og Kong Erik i Pant. Men tidlig paa Vaaren 1410 reiste de holstenske Adelsmænd sig mod Dronningens overhaandtagende Magt; Enkehertuginden sluttede sig til Bevægelsen, som derhos støttedes af Grev Henrik og Adolf af Schauenburg. Hermed var Krigen udbrudt. Medens en Afdeling

Digitized by Google

af den danske Hær under Anførsel af Kong Erik erobrede Ærø og gjorde Landgang paa Als, led en anden, der trængte ned langs Vestkysten, ved Eggebæk et afgjørende Nederlag, og Krigen blev som Følge heraf afløst af Underhandlinger. Et Fredsmøde blev berammet til Afholdelse i Flensborg i Mai Maaned 1411; men allerede i Marts Maaned sluttedes der paa Koldinghus en Stilstand for fem Aar, hvorunder alt skulde være som før Krigen. Men en Stund efter satte Holstenerne sig ved Overumpling i Besiddelse af Byen Flensborg, medens Skanserne nordenfor Byen med Dygtig-

2. Dronning Margretas Billede*). Fra Graven i Roeskildes Domkirke.

hed forsvaredes af den danske Besætning, som havde dem inde. Krigen brød saaledes paany ud og førtes hele Aaret 1412 igjennem med afvexlende Held. I Oktober Maaned aabnedes der imidlertid paany Fredsunderhandlinger i Flensborg, ved hvilke Dronning Margreta indfandt sig. Ved Voldgiftsdom, afsagt af Hertug Ulrik af Mecklenburg, blev Flensborg tilkjendt den danske Krone, og den 24de Oktober modtog Dronningen paa Kong Eriks og det danske Riges Vegne Hyldingsed af Byens Borgere. Herigjennem havde der for Dronningen aabnet sig Udsigter til, at det hele Hertugdømme inden føie Tid skulde føres tilbage til Danmark.

Medens Forhandlingerne stod paa, holdt Dronningen til paa sit Skib, der laa ude paa Flensborg Havn. Grunden hertil var vistnok, at der paa

*) Om synderlig Lighed mellem Dronningen og Stenbilledet paa hendes Grav er der neppe Tale, da Sarkofagen er udenlandsk Arbeide og forfærdiget flere Aar efter hendes Død.

Digitized by Google

denne Tid i Byen rasede en Pest, som stadig pleiede at være Krigens Ledsager i hine Dage. Men denne Forsigtighedsregel var ikke tilstrækkelig. Umiddelbart efter Hyldingen synes Dronningen selv at være angreben af den; men selv da Døden meldte sig, formaaede den ikke at kue hendes Energi. Under et forfærdeligt Uveir, som Natten til den 28de Oktober med Lyn og Torden gik over Flensborg, udaandede Dronningen sin Sjæl, siddende paa en Stol.

Dronning Margreta naaede en høiere Alder end nogen af sin nærmeste Slægt paa fædrene Side. Ved sin Død var hun lidt over 59 Aar gammel. Hendes Liv havde været en ubrudt Kjæde af Strid og Møisommelighed, og viser det sig end for vor Betragtning ikke at være pletfrit, maa hendes Feil

3. Dronning Margretas Segl.
Indskriften lyder: secretum secretum secretum secretum secretum.

dog nærmest skrives paa Tidsalderens Regning. Man har stemplet hende som haardhjertet, herskesyg og rænkefuld; men Beviserne for disse Paastande er ikke fremlagte og lader sig neppe heller fremlægge, naar man ikke vil tillægge de gamle Partiskribenters Bagvaskelser større Tiltro, end de fortjener. Hendes Fremfærd mod Kong Albrecht og den falske Olaf siger i saa Henseende intet. Hvad den sidstnævntes Straf angaar, saa var den dikteret ikke af Hevnfølelse, men af Tidsalderens Barbari, og i hendes senere Leveaar, da ingen Tvisteemner mellem hende og Kong Albrecht mere var forhaanden, er jo Forholdet mellem dem meget godt, — et Vidnesbyrd om, at hans Fangenskab, som forøvrigt ikke varede længere end uundgaalig nødvendigt for at sikre Seirens Frugter, hos ham neppe har efterladt synderligt Nag. Heller ikke har man nogen Grund til at tro, at Almuesmanden, men vistnok den mægtige, af hende kuede Adel har næret lønlig Uvillie mod hende personlig i hendes

Digitized by Google

levende Live. Anderledes stillede jo Sagen sig, da Foreningen oploestes og bragte blodig Splid ind imellem Nordens to fornemste Folk.

At navnlig Nordmændene kunde have havt Grund til at være misfornøiede med den Maade, hvorpaa hun styrede Riget, staar dog ikke til at negte. Thi den var saa stedmoderlig, som den bedst kunde være. I den senere Del af sin Levetid ses Dronningen kun et Par Gange at have gjæstet Norge, og som det synes, paa yderst korte Besøg, nemlig i 1409 og det følgende Aar, da hun opholdt sig i Oslo. Men ihvorvel hun saaledes holdt sig borte fra Landet, havde hun dog ikke draget Omsorg for Statsstyret, som hun burde. Norge var og blev med sin fjerne Beliggenhed kun et Biland.

Dronning Margreta blev foreløbig bisat i Sorøs Klosterkirke, hvor hun i sin Tid havde stedet sin Faders jordiske Levninger til Hvile. Siden blev det paa Biskop Peder Lodehats Foranstaltning ført til Roeskildes Domkirke, i hvis Kor det blev bisat. I Aaret 1423 lod Erik af Pomern Liget anbringe i en prægtig Sarkofag, der af Kr. Erslev beskrives paa følgende Maade:*) "Mindesmerket bestod af en Kiste af sort Marmor; Siderne var prydede med toogtredive Billeder af Apostle og Helgene, udførte i hvid Alabast og anbragte imellem en arkitektonisk Dekoration med Spire og Gavle i en fint gjennemført gotisk Stil; paa Endefladerne saas Alabastrelieffer, der forestillede Kristus i Getsemane, Kristus som Verdensdommer m. m. Paa Kistens Laag hvilede Margretas legemsstore Billede, ligeledes udført i hvid Alabast; det kronede Hoved var dækket af en liden Baldakin. Paa Kistens Rand læstes en latinsk Indskrift, der oversat lyder saaledes:

"I Herrens Aar 1412 paa de hellige Apostle Simons og Judæ Dag døde den høist navnkundige Fyrstinde og Frue, Fru Margreta, fordum Rigerne Danmarks, Sveriges og Norges Dronning, og det følgende Aar den 4de Juli blev hun begraven her. Da hele Efterverdenen ikke formaar at hædre hende, som hun fortjener det, er dette Mindesmerke opreist til hendes Amindelse paa Bekostning af den høie Fyrste, nu regjerende Kong Erik, Aar 1423."

Da Enevoldskongerne i det 17de Aarhundrede i Roeskilde Domkirkes Kor vilde have Plads for sine egne Sarkofager, blev Dronningens Kiste sterkt vandaliseret. I vore Dage har man tænkt at lade den restaurere.

*) Erslev, Dronning Margreta, S. 433.

Digitized by Google

Henr. Mathiesen del 1889.

Broderet parti af en messehagel der senest har tilhørt Larvik Kirke. Figuren forestiller st. Thomas

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Broderet parti af en messehagel der

Digitized by Google

Den norske Kirke i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede.

I Aaret 1402 afgik Erkebiskop Vinalde Henrikssøn af Nidaros ved Døden. Medens han i politisk Henseende synes at have spillet en ret fremtrædende Rolle, kjender vi yderlig lidet eller rettere sagt saa godt som intet til hans kirkelige Virksomhed. Til hans Eftermand valgtes Gudbrandsdølen, Aaskel (Eskild), hvis tidligere Livsstilling er ubekjendt. Han maatte, usikkert af hvilken Grund, vente temmelig længe paa sin Indvielse. Først henimod Udgangen af 1404 ses han at være hjemkommen til Nidaros, hvor han den 30te November sang sin første Biskopsmesse.

Aaret efter, sandsynligvis i Juli eller August 1405, mødtes Erkebiskop Aaskel i Bergen med 8 Lydbiskoper af sin Kirkeprovins. Man har antaget, at der ved denne Tid har været afholdt et Provinsialkoncilium; men der kjendes ingen Bestemmelser, som er fattede her, og det er derfor meget muligt, at Biskopernes Sammenkomst kun har staaet i Forbindelse med Kong Eriks Hylding og hans Bruds forventede Komme til Landet. Forøvrigt nævnes Erkebiskop Aaskel sjelden i Historien, og han har vel, naar alt kommer til alt, i sin lange Embedstid maaske heller ikke øvet synderlig Indflydelse.

En ganske anderledes fremtrædende Kirkehøvding var Oslobiskopen Eystein Aaslakssøn, der i 1385 var bleven valgt til Biskop Jons Eftermand. Han tilhørte en anselig Slægt paa Vestfold og synes ved Slutningen af 1386 efter et kort Ophold ved Kurien at være tiltraadt sit Embede. Allerede paa en af sine første Visitatsreiser fattede han den Plan at søge tilveiebragt en fuldstændig Samling af Jordebøger over Stiftets geistlige Gods, der var underlagt Biskopens Bestyrelse. I dette Øiemed lod han dels afskrive, dels omredigere ældre Registre over det Geistligheden tilhørende Jordegods, hvorhos nye Fortegnelser blev udarbeidede med Anførsel af de Mageskifter, som havde fundet Sted i Tidernes Løb. Denne Jordebog, der af en senere Indbinding har faaet Navnet "den røde Bog", og som i vore Dage er bleven Offentligheden forelagt i en særdeles fortrinlig Udgave, er i mange Henseender et ypperligt Kildeskrift, der kaster et klart Lys over Geistlighedens Jordeiendomsforhold i Landets sydlige Del. I de nærmeste to Aarhundreder og senerehen i Tiden tjente dette Skrift, som opbevaredes ved Oslo Domkapitel, tit og ofte som en Hovedkilde ved Afgjørelsen af Eiendomstrætter i Landets sydlige Del.

Biskop Eystein har ogsaa i andre Henseender efterladt sig Vidnesbyrd om sin geistlige Virksomhed. Under 11te November 1395 udstedte han saaledes fra Gimsø Kloster et Slags Hyrdebrev til Thelebønderne i Oslo Stift. Dette Brev, som kjendes i en Kopi fra 1430, lyder i Oversættelse saaledes:

"Vi Eystein, med Guds Forsyn Biskop i Oslo, hilser alle Mænd i Hviteseids Sogn, Tyresdal, Nissedal, Fyresdal, Skaffe og Mo med Guds og sin Hilsen og vor evindelige Velsignelse. Sidst vi var hos Eder for 9 Aar siden, fandt vi mange Misligheder hos Eder, som er vaadelige for Eders Sjæle, og Mangler ved Eders Levnet, og derhos blev der os forebragt adskillige Tvistemaal, som stundom herskede mellem os og Eder og stundom mellem de Prester, som er satte over Eder, og Almuen. Men efterdi vi kjender os skyldige til at rette paa alt det, som angaar Kristendommen mellem Eder — Gud give, at vi maatte indprente og lægge Eder det saaledes paa Hjerte, at det maatte vorde Gud selv til Lov og Ære, Kirken til Nytte og Eder selv til Sjælegavn baade her og hisset — fornyer vi nu den Bestemmelse, som vi traf med Raad og Samtykke af vore Korsbrødre og de bedste og de ældste Bønder, som da var tilstede hos os, skjønt dette dog desværre har afstedkommet liden Ændring til det bedre.

Først fandt vi, at der hos Eder skortede meget i, hvad der er det fornemste, den indbyrdes Kjærlighed, som sig hør og bør, efterdi Manddrab desværre her hændes tiere end i noget andet Bygdelag, hvoraf vi kan forstaa, at Kjærligheden kun er tynd mellem Eder, allerhelst, fordi somme af Eder modtager Gjæld og Bøder for de Frænder, der ved Vaade er tagne af Dage, og dog hevner de sig lige fuldt siden efter. Og dog er dette den værste Udaad, som øves kan, at love Fred og Grid og alligevel bære Avind og ond Villie til den, han før har sluttet Forlig med. De, som bærer sig ad paa dette Sæt, fortjener at kaldes Gridnidinger og fuldkomne Drottinssvigere, hjemfaldne til Helvedes evige Pine med selve Djævlene, som er fulde af Avind og Ondskab, og med den fule Judas, som sveg sin Herre med et Kys, der skulde være Fredens Merke. Dernæst forekom det os ogsaa, at I ei vogtede Eder for Omgang med bansatte Mænd eller saadanne, som er i Kirkens Forbud, saaledes som tilbørligt monne være. Derfor raader, paaminder og byder vi Eder som haardest, at I tager Eder i Agt for dem som for de fæleste Edderorme; thi ligesom Ormen skader Menneskets Legeme med sit Edder, saaledes skader en bansat Mand eller den, som lever i aabenbar Ulydighed, Sjælen; thi hver den, som omgaas en Bansmand, falder i Ban med ham. — —

Giver og nøie Agt paa den Kirkens Tjeneste, som I har at tage i Paasken, at I en Gang om Aaret modtager den med al Ærefrygt og Ydmyghed, efterdi den, som paa tre Aar forsømmer dette, er utlæg efter Kristenretten. Af ingen anden bør I modtage den end af Eders Sogneprest, i ethvert Fald ikke uden dennes Tilladelse. Heller ikke maa I modtage den, naar I er i Forbud; thi da er det værre at modtage den end at lade det være. Men vi vil efter Lovens Udsagn agte dem, som om de ikke havde annammet den, og derfor efter tre Aars Forløb lade dem lyse i Ban, som paa denne Maade modtager den i Forbud. I skal og alle være lydige mod

Digitized by Google

Henr. Mathiesen del 1889.

Digitized by Google

Digitized by Google

Gud og os. Forbryder nogen sig, da bøde han derfor, som han snarest kan; den hellige Kirke og vi tager paa dens Vegne gjerne alle dem til Naade, som fortjener det.

Efterdi Biskopen sjelden har faret paa Visitats hos Eder, er somme i Tvivl om, hvorledes de skal udrede ham hans Tilkommende. Det være Eder derfor kundbart, at der, hvor Tiende udredes, skal Presterne tage mod sin Biskop, saaledes at Kirken aldeles ikke af sit Gods dertil understøtter dem. Men der, hvor Tiende ikke ydes, bør Bønderne udrede Biskopen Kost og Hestefoder, uden at der tages noget af Kirkens Gods. Men efterdi Bønderne her i Thelemarken har indgaaet paa at udrede Biskopen Skat hvert Aar og Reide, naar han drager om at konfirmere Børn, og Presten Reide for de to Trediedele af Tienden og den tredie til at opretholde sin Kirke med, — da byder vi Eder alle Bønder, at I betaler denne Reide til dem, som sørger for vort Underhold. Rækker dette ikke til, da skal I lægge saa meget til, at de Mænd, som modtager os, holdes skadesløse; thi vi vil paa ingen Maade, at Kirkerne skal tynges. Men hver den, som ikke vil gjøre det, vil vi negte Tjeneste af den hellige Kirke, efterat vi paa lovlig Vis har varslet derom fra Kordøren. Men paa det at I skal være bedre paa det rene med at udgjøre den Reide, befaler vi — hvilket vi overalt i Thelemarken vil have efterlevet — at naar vi eller vore Eftermænd i Bispeembedet forlanger Erlæggelsen af vor Reide, skal enhver udrede den med en Løbs Værd i Smør eller hvad andet, der hører til Kostholdet og Hestefoder, med Presternes Vidende til de opnævnte Modtagere, to eller tre Kirkeværger eller andre, som I dertil vælger og anser for fornuftigst, og den skal leveres i den Gaard, som ligger nærmest og beleiligst ved Kirken, saaledes at alt kan være fremkommet og erlagt, naar Biskopen kommer til Gaards. Han leverer det da til den, som skal forestaa Kostholdet. Bliver der saa noget tilovers af, hvad der er leveret til Biskopens Underholdning, skal dette, naar Biskopen drager af Gaarde, leveres Bønderne tilbage med Undtagelse af, hvad han efter bedste Skjønnende maatte unde Modtagerne deraf som Vederlag for den Møie, de havde havt. Men hvis det modtagne ikke maatte være tilstrækkeligt, skal Bønderne være skyldige til at tilskyde det manglende. Men maatte Reiden end paa somme Steder forekomme os vel knap, skal vi dog vise Overbærenhed, naar vi blot finder god Villie hos Modtageren og hos Almuen. Men naar Provsten drager alene paa Visitats, vil vi, at han skal have Tilhold hos Presterne og have sit Kostholdet der, hvor de tager Sæde, men der, hvor der ikke bor nogen Prest, skal Kirkeværgerne efter gammel Skik yde ham Kost og Hestefoder, saaledes at Kirkerne ei maa tynges med noget Gjestehold.

For at der ikke skal opstaa nogen Misforstaaelse mellem Eder og de Prester, som maatte blive Eder beskikkede, vil vi, at herefter skal hver Prest

Digitized by Google

for fuld Udfærd*) lade sig nøie med en Ko eller dens Værdi. Selv om nogle Mænd maatte være saa selvkloge, at de ei budsender Presten eller modtager den hellige Olie, vil vi dog, at Prestens Ret derfor ei skal minkes, med mindre en er saa fattig, at han ei formaar at udrede det. Thi vi vil, at Presten skal olie og betjene alle saavel fattige for Guds Skyld som rige for Løns Skyld, naar de maatte behøve det. Men de, som ikke formaar at betale hel Udfærd, give det halve eller mindre efter sin Evne. Men for hvert Barns Lig vil vi, at I ikke skal negte Eders Prest en Ugemads Smør, naar det er indtil tre Vintre gammelt, men en halv Løb, naar det er 12 Aar eller derunder, men en Løb eller to forngilde (d. e. gamle) Ører, indtil det er kommen i Bondekaar, alt efter hvad den hidtil har fundet Sted i hvert Bygdelag. Og i Indergang**) bør der gives en Ugemads Smør, saaledes som det overalt i Thelemarken har været givet efter den store Død, skjønt der i andre Bygdelag, hvor Tiende ydes og andre Offerdage holdes, gives mindre, som vi og under vort tidligere Ophold blandt Eder kom overens med Eder om. Men om end Presten uden Betaling er skyldig til at yde Eder alt dette, er det dog Eders Pligt at svare ham det. Hvis der er nogen, som ikke vil erlægge dette, naar Presten har forrettet sin Tjeneste eller forholder Presten hans Reide, da maa Presten træde frem i Kirkedøren og sætte ham tre Femters†) Frist til at erlægge Betalingen, og er den ikke skeet ved Udløbet af denne Frist, da maa Presten forholde ham al Tjeneste af Kirken. Presterne advares og mod at forholde nogen vrangeligen Tjeneste; thi de skal derfor stande Biskopen til Rette og betale ham Bøder, hvorhos de kan vente sig stor Revselse. Vi beder og befaler alle vore Prester her, at de er greide og velvillige mod sine Sognefolk i hele sit kirkelige Embede, som nødvendigt kan være, og eftersom de vil have Løn af Gud og Tak af os eller undgaa vor Revselse. Ligeledes raader og formaner vi Eder alle Bønder og paalægger Eder alvorligen, at I holder Eders Prester i al Agt og Ære ligesom Eders Fædre for Guds og deres hellige Embedes Skyld, at være dem lydige og føielige og optage deres Formaning og Lærdomme med Kjærlighed, som I er skyldige, holde de ti Guds Bud med ret Tro og vogte Eder for de syv Hovedsynder og dertil alt, som vi nu selv har vist og lært Eder. Hædrer Gud og elsker Eders Medkristne, saa at Gud maa elske Eder i dette Liv og hisset hædre Eder med den himmelske Løn.

Og paa det, at I alle skal nyde godt af, at vi selv er komne til Eder, vil vi hædre Eders Kirker med Aflad, Eder og Eders Efterkommere til Hugnad og Sjælehjælp og alle ret skriftede Mænd til Syndsafløsning, som kommer derhen paa de Dage, som herefter nævnes, eller hjælper dem med sine Almisser.

---

*) D. e. Begravelse og de dermed forbundne kirkelige og religiøse Ceremonier.

**) D. e. Barselkvinders Indledelse i Kirken ved Presten.

†) D. e. et Tidsrum af fem Dage.

Digitized by Google

Først til Hviteseids Kirke 40 Dages Aflad, til Bø Kirke 20 Dages, til Thveita Kirke 20 Dages, og til Kirken paa Roholt og den i Tridjungen hver 10 Dages Aflad, paa hver Juledag, Ottendedag (Nytaarsdag), Trettendedag (Hellig tre Konger), fire Mariemessedage, Paaskedag, Hellig Thorsdag (Kristi Himmelfartsdag), Hvidesøndag (Pintsedag), Trinitatissøndag, St. Hans Dag, begge Olafsmesser, Michaelsmessedag og Alle Helgens Messedag, Kirkemessedag og Kirkedrottensmessedag*) i hver Kirke, og saa ofte I hjælper Kirkerne med Eders Almisser. Men alle dem, som med Tyveri, Falskneri eller Overvold sætter sig i Besiddelse af Kirkegods, — løst eller fast, stort eller smaat, hvad enten det er lagt til Prestebordet eller til Kirkens Forbedring — eller og forholder os vor Skat uden vort Minde, de skal vide sig at være i Ban og under Guds, St. Peters og St. Paals, hans Apostles Vrede, og vente sig svarlig Straf af dem baade i denne og den kommende Verden.

Tager og allesammen omhyggeligen i Agt, at I yder Rumaskat, en tællet Penning, den mindste, som falder af Kongens Mynt, hver Mand, som Tjeneste (d. e. Sakramentet) tager; disse Penge eier St. Peter i Rom, og derfor kaldes de Romerskat.

Gud være med eder allesammen, og beder for os! Vi anser det for vor Pligt heller aldrig at glemme Eder!

Efterdi det er os sagt, at Bønderne i Molands Sogn og Mo byder sig til Bedring og Bod for det Opløb, de gjorde, da vi sidst visiterede, vil vi hædre deres Kirker med Aflad, 20 Dage til hver af dem i de ovennævnte Dage. Men Mændene af Skafse har selv gjort sig uværdige til nogen Naade, da deres Trods og Ondskab voxer i Stedet for at minke.

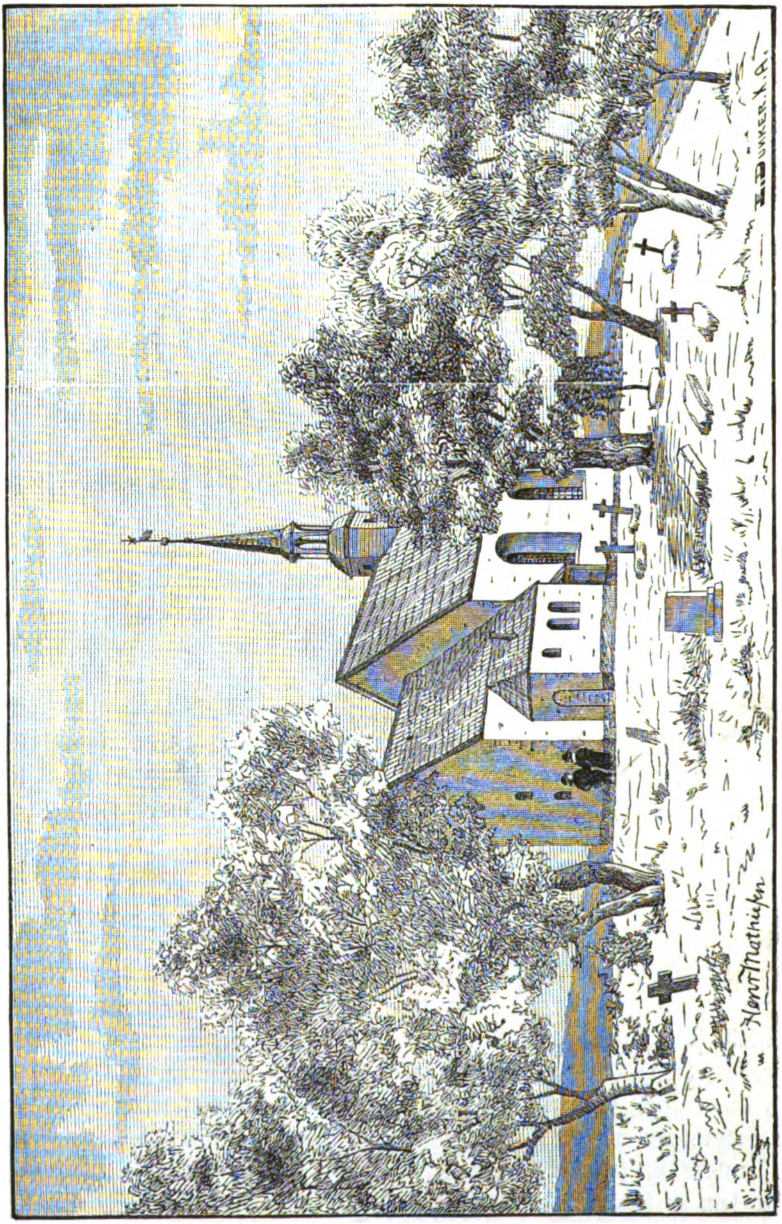
Saa byder vi Eder og at holde helligt paa Hellig Legems Dag og faste forud med hvid Mad,**) og den Dag er Treugersdagen efter Hellig Thorsdag om Vaaren. Derhos vil vi unde enhver af Eders Kirker Aflad paa den Dag, som i Brevet nævnt er, foruden alle de Indulgentier (d. e. Aflad), som Loven hædrer denne Dag med."

Dette Brev, som udmerker sig ved et for den Tid sjeldent rent norsk Sprog, kaster et merkeligt Lys over Thelebøndernes navngjetne Vildskab og Uregjerlighed, og man faar af det et meget godt Indtryk af Biskopens Nidkjærhed og Klogskab, idet han til rette Tid forstaar at anvende baade Strenghed og Overbærenhed. I Aaret 1404 var Biskop Eystein Formand for det Gesandtskab, som sendtes over til England for at underhandle om Giftermaal mellem Kong Erik og den engelske Prindsesse Filippa. Vi har i en samtidig Beretning, som en Klostergeistlig i St. Albans forfattede, et ret vakkert Vidnesbyrd om det sterke Indtryk, Biskopen gjorde paa det engelske Hof og Landets Geistlighed ved sin værdige Optræden og sin Lærdom. Blandt andet ses han at have prædiket paa Latin for Kong Henrik IV.

*) D. e. Kirkens Indvielsesdag og Kirkens Skytshelgens Dag.

**) Altsaa den ringere Faste, da Nydelsen af Melkemad var tilladt.

Digitized by Google

4. Lade Kirke ved Throndhjem.

Digitized by Google

Digitized by Google

Biskop Eystein afgik ved Døden i Aaret 1407; helt til det sidste synes han at have udfoldet den Kraft og Nidkjærhed, der præger hele hans Færd. I det samme Aar døde vistnok tillige hans Embedsbroder, den gamle Biskop Jakob i Bergen. Ogsaa denne, der var dansk af Fødsel og oprindelig Dominikanermunk, maa have været en usædvanlig dygtig Mand, en ren Undtagelse blandt de geistlige Herrer, som hertillands skyldte Dronning Margreta sin Forfremmelse. Et Vidnesbyrd herom har vi i en Formaningsskrivelse, som han under 11te Marts 1390 lod udfærdige til alle Mænd, indenlandske og udenlandske, i sin Stiftsstad. I dette Brev, som han befaler alle Byens Sogneprester at oplæse i Kirkerne hver Søndag indtil Paaske, besværer han sig over det urene og syndige Levnet, som nu føres mere end nogensinde tilforn. Frilleleunet, siger han, gaar i den lille Stad mere i Svang end i nogen anden af samme Størrelse i den ganske Kristenhed. Jomfruer, gode Mænds Døtre, vanæres og krænkes, og Ægteskabets Sakrament, som Gud stiftede i Paradis mellem Mand og Kvinde, foragtes. Men derfor kommer ogsaa utallige Mænd til Skade baade paa Sø og Land, idet Ulykken ei alene rammer de skyldige, men og de uskyldige med dem; Heredet lægges øde og Landet kommer i stort Vanrygte. Biskopen giver nu i Kraft af sit Embede en tredobbelt Paamindelse, med otte Dages Frist mellem hver, om at aflade dette syndefulde Levnet; og de, som ikke vil lyde Paamindelsen, forbyder han at modtage Guds Legeme, ligesom han ogsaa forbyder alle Sogneprester i Bergen at meddele dem, som ligger i saadant Levnet, Herrens Legeme til næstkommende Paaske, da de ei kan gjøre fuld Skrift eller Bedring.*) "Stor Frugt," skriver A. Chr. Bang, "bar vistnok ikke Biskopens Optræden; men at han var en merkelig raabende Røst i Ørkenen, er sikkert nok."

Da Bispestolene i Oslo og Bergen skulde besættes, valgte Korsbrødrene til Eysteins Eftermand den senere saa bekjendte Aaslak Bolt, der endnu i samme Aar synes at have modtaget Vigselen. Aaslak, der paa denne Tid vistnok har været en ganske ung Mand, havde tidligere, uvist i hvilken Egenskab, været i Kong Eriks Tjeneste og tilhørte en anset, sandsynligvis nordenfjeldsk, Høvdingslægt. Hans Fader, Harnikt Bolt, ses nemlig at have eiet en af Gimsegaardene i Guldalen, og hans Moder, Hustru Sigrid Ottesdatter, eiede Gaarde i Stjørdalen og paa Hiteren.**) Til Bergens Bispestol var allerede tidligere valgt en dansk Mand, Jakob Knudssøn, der rimeligvis før havde været Provst i Roeskilde og Kong Eriks Kantsler. Men denne Embedsbesættelse var ikke efter Dronning Margretas Sind, der helst ønskede Jakob Knudssøn til Oslo, og hun fik derfor en Omskiftning istand mellem de to Biskoper, og som det synes i største Hast. Hvad Grunden til dette Skridt har været, vides ikke. Men man har gjættet paa,

*) Anført efter Keysers Kirkehistorie II 425. Brevet er trykt i Dipl. Norv. III 365.
**) Aaslak Bolts Jordebog, udg. af P. A. Munch, S. 34, 43 og 61.

Digitized by Google

at Dronningen maaske havde udset Jakob til Kongens Kantsler i Norge; men denne Gisning er dog alt andet end sikker.

Ved denne Tid havde Forvirringen i den romerske Kirke naaet en saadan Høide, at det umulig kunde gaa længere paa slig Vis. I 1389 var Pave Urban VI i Rom bleven efterfulgt af Bonifacius IX, og Klemens XII i Avignon fik i 1394 til Efterfølger Benedikt XIII. Hver især af disse lagde an paa at holde sig selv oppe og berige sine Tilhængere, medens Fyrsterne, Universiteterne, Juristerne og Theologerne kjevledes som ivrigst om, hvorledes Ondet skulde bødes og Enheden gjenoprettes. Man var paa det rene med, at det sikreste Middel hertil var at sammenkalde et Kirkemøde; men dette kunde ifølge Aarhundreders Hævd ikke ske, med mindre Paven gav sit Samtykke, og desuden vidste man jo ikke, hvilken Pave man skulde henvende sig til derom. Paa Pavestolen i Rom sad imidlertid efterhaanden Innocents VII (1404) og Gregor XII (1406), der begge afgav Forsikring om, at de skulde nedlægge sin Værdighed, saafremt Benedikt i Avignon vilde gjøre det samme. Denne havde vistnok ved sit Valg afgivet edeligt Tilsagn om af yderste Evne at arbeide for Enighedens Gjenoprettelse og i Nødsfald endog at nedlægge sit Pavedømme; men han gik tilbage paa sit Ord, og tilsidst blev ogsaa Kardinalerne kjede af det hele og udskrev et almindeligt Kirkemøde i Pisa til 1409. Ved dette Møde, hvor ingen nordisk geistlig indfandt sig, blev begge Paver, saavel Gregor XII i Rom som Benedikt XIII i Avignon afsatte, og en ny Pave Alexander V valgt. Men de afsatte Paver anerkjendte ikke Konciliets Dom. Alt, hvad der opnaaedes, var, at man havde faaet tre Paver for to, og for at sætte Kronen paa Skjændselen bansatte disse hverandre gjensidig. I 1414 blev et nyt Koncilium udskrevet til Konstans eller Kostnits i Schweiz af Pave Johannes XXIII, der i 1410 havde afløst Alexander V, og her fremmødte blandt andre Repræsentanter for den danske, svenske og norske Geistlighed. Paa den sidstes Vegne synes Abbed Stein*) ved Munkelivs Benediktinerkloster i Bergen at have indfundet sig. Ved dette Koncilium, der sad samlet fra 5te November 1414 til 22de April 1418, blev de tre Paver dels afsatte, dels nødte til godvilligen at vige. I deres Sted valgtes en ny, Romeren Martin V, der for at undgaa den Kirkereformation, som var paatænkt, skyndte sig med at opløse Konciliet, inden det endnu havde øvet nogen Indflydelse paa Kirken i det hele. Om de nordiske Repræsentanter, der henregnedes til den tyske Nation, og deres Virksomhed paa Konciliet haves ingen Underretning; sandsynligvis har de spillet en meget underordnet Rolle. Til Abbed Stein og hans hovedsageligste Ærende ved Mødet skal vi senere komme tilbage.

*) I Fortegnelsen over Conciliets Medlemmer nævnes nemlig Abbas Staxii pro rege Norvegiæ et monasterio suo et episcopo Lincopensi, hvilket aabenbart er en Forvanskning. Abbed Stein var nemlig netop paa denne Tid fraværende fra sit Kloster.

Digitized by Google

Erik af Pomern Enestyrer. Krigen mod Holstenerne og Hansaen. Indre Forhold i Norge.

Erik af Pomern var, da han ved sin Pleiemoders Død tog Regjeringen over de tre nordiske Riger i sin egen Haand, treti Aar gammel. Som ovenfor omtalt havde han, saa længe hun levede, nærmest været Konge alene af Navn. Grunden hertil har vel nærmest været, at den kraftige, virkelystne Dronning følte Trang til virkelig Sysselsættelse; hun synes nemlig at have hørt til de Kvinder, som stadig tykkes sig at have noget ugjort, før de trækker sig tilbage fra sit Livsværk. Men at hun, ialfald stundomtil, har tænkt paa at slaa sig fra Verden, viser hendes Forhold til Vadstena Kloster og dets Beboere, til hvem hun følte sig i Søsterskab. Kan hænde, at ogsaa Kong Eriks bratte Væsen ikke ret hvede den gamle Dronning, som i et og alt helst gik frem med Lempe.

Om Forholdet mellem Dronningen og Kong Erik har der i senere Tider været sagt mangt og meget; men det er intet at agte paa, — det har i ethvert Fald vore Dages Historieforskning tilfulde godtgjort. Heller ikke har man nogensomhelst Grund til at tro, at Kong Erik ikke har holdt Samtidens Maal paa Duelighed, Retskaffenhed og Ærbarhed. Ældre Skribenter har fremstillet ham som en ren Ynkværdighed i alle Maader; men det holder ikke Stik. Tvertom ser man af hans Optræden under Krigen mod Holstenerne i de tidligere Aar, at han ikke savnede Dygtighed som Hærfører, ligesom andre Træk, man kjender, bærer Vidnesbyrd om, at han forstod at haandhæve Retfærdighed, selv ligeoverfor Rigets Stormænd.

Men de opregne Forhold, som paa hin Tid herskede i Norden, krævede dog en kraftigere Haand end Eriks til at holde det hele sammen. Navnlig var de Vanskeligheder store, som Hertugdømmet Slesvigs Forhold til Danmark og hele Norden voldte. Under den Ro og Stilstand, som herskede over de nordiske Riger forøvrigt paa denne Tid, samler den fornemste Interesse sig om det slesvigske Spørgsmaal og hvad dermed staar i Forbindelse.

Den Fred, som Dronning Margreta før sin Død havde tilveiebragt, blev ikke af lang Varighed. Inden den holstenske Grevefamilie opstod der kort efter Splid, idet Hertug Henrik af Brunsvig, Broder til Enkehertuginde Elisabet, overtog Formynderskabet for hendes Børn. Paa et Møde, der den 26de Juli 1413 holdtes i Nyborg mellem Kong Erik og Hertug Henrik, forlangte denne som Formynder for sine Søstersønner, at de skulde forlenes med det slesvigske Hertugdømme, paa samme Vis, som deres Fader, Hertug Gerhard, havde havt det. Hertil svarede Kong Erik, at Grev Gerhards Sønner ingensomhelst Ret havde at paaberaabe sig, da deres Fader

Digitized by Google

ikke havde modtaget Lensfanen, da den med tilhørende Forpligtelser blev ham og hans Brødre tilbudt i Assens.*) Da Enighed ikke kunde opnaaes, blev Sagen henvist til en Voldgiftsdomstol, hvortil Kongen og Hertugen hver skulde opnævne 6 danske eller sønderjydske Mænd. Men da Hertugen, stik mod den trufne Aftale, opnævnte 6 Holstenere, negtede Kong Erik at undergive Sagen denne Voldgiftsrets Kjendelse og indstevnede i det Sted Hertug Henrik selv, Hertuginde Elisabet, hendes Børn og deres Tilhængere til at møde for Rigets Domstol, som skulde holdes paa Nyborg Slot tre Dage efter under Forsæde af den danske Kantsler, Biskop Peder Lodehat af Roeskilde. Men Hertug Henrik havde da forladt Byen, og de øvrige Indstevnte fremmødte ikke. Som Følge heraf blev Dommen afsagt i Overensstemmelse med Kongens Paastand, der gik ud paa, at Hertugdømmet Slesvig, der allerede ved Arv tilkom den danske Konge, nu paa Grund af, at den skyldige Lenspligt var misligholdt af de holstenske Grever, som ovenikjøbet havde indladt sig i aaben Feide med sin Lensherre, burde være hjemfalden til den danske Krone. Ved denne Kjendelse blev altsaa baade de holstenske Grevers Adkomst til Hertugdømmet af 1386 som den oprindelige Forlening af 1326, der begge vel nærmest maa opfattes som arvelige, satte ud af Betragtning.

At de holstenske Grever herved led en ikke ringe Overlast, maa være indlysende for enhver upartisk Betragtning. Men hvad var herved at gjøre? For Øieblikket havde Greverne ialfald ingen anden Udvei end at rette sig efter Kong Eriks Opfatning af det hele Spørgsmaal. Den 16-aarige Grev Henrik, Gerhards Søn, anholdt derfor hos Kong Erik om at faa Hertugdømmet som en Naade og paa de Vilkaar, en Lenstager pligtede. Men herved kunde Faderens Feil ikke gjøres god igjen. Thi Kongen fordrede, at Dommen skulde fuldbyrdes, Slesvig aftrædes og alle Hertugdømmets Slotte og Stæder overgives ham. Hertugen skulde saa med Taalmodighed vente paa, hvad han af Naade vilde lade ham faa.

Nu var Krigen uundgaalig. Grev Henrik gjorde et Indfald i Frisland, paa samme Tid som Ditmarskerne understøttede af forskjellige Slotsherrer, herjede i Holsten. Henriks Morbroder, Hertug Henrik af Brunsvig, drog sig tilbage fra Greven, og flere af Hertugdømmets Stormænd gik over paa Kongens Side. Det Gode medførte jo denne deres Holdning, at Krigen i de første to Aar ikke førtes med synderlig Kraft.

Men om Sommeren 1415 bar det løs for Alvor. Om Vaaren lod Kong Erik i Norge udskrive en Krigsskat, som traadte i Stedet for det gamle Ledingsvæsen, der samtidig med Ildvaabnenes første Optræden i Norden synes at have antaget nye Former, medens Søerustningerne ganske ophørte efter denne Tid. Flere af de holstenske Herrer, blandt hvilke først og fremst Hr. Erik Krummedike maa nævnes, som hidtil havde hørt blandt

*) Se ovenfor S. 14.

Digitized by Google

Kongens strideste Modstandere, gik over til hans Parti, og hele Hertugdømmet faldt derfor uden synderlig Modstand i hans Hænder. Kun Byen Slesvig, der dannede et særdeles vigtigt Forsvarspunkt, og som i de sidste Aar var bleven sterkt befæstet, formaaede endnu at holde sig en Tid. Foreløbig blev Kong Erik, der ikke strax formaaede at skride til Beleiring, nødt til at anlægge Skanser og Borge langs Slien for saavidt muligt at afskjære Byen fra al Tilførsel. I 1417 først faldt Byen i Kong Eriks Hænder, og havde denne nu — siger en samtidig Forfatter — rettet et eftertrykkeligt Angreb paa Gottorp, vilde ogsaa dette Holstenernes sidste Bolværk være faldet. En dansk Ridder skal ogsaa paa det indstændigste have opfordret Kongen dertil med de hoverende Ord, at han snart skulde levere Grev Henrik i hans Hænder. "Og om du nu fik ham, vilde du da koge eller stege ham?" spurgte Kongen. Det viste sig dog, at Gottorp ikke var saa ligetil at tage.

Under den paagaaende Kamp havde begge Parter søgt Understøttelse hos fremmede Magter. Saaledes havde Kong Erik, der i det hele taget tør siges at have opfattet sin Stilling snarere som en tysk Lydfyrstes end en selvstændig nordisk Unionskonges, allerede ved Krigens Begyndelse skaffet sig sin Fætter, Keiser Sigismunds, Stadfæstelse paa den i Nyborg afsagte Dom, og ved den Bistand, han i 1415 ydede Lübecks gamle Raad til igjen at komme i Besiddelse af Magten, hvorom vi nedenfor skal høre nærmere, skaffede han sig i det mindste for en Tid Hansestædernes Neutralitet Holstenerne derimod søgte Hjælp hos Hertug Albrecht af Mecklenburg, Søn af den i 1412 afdøde forhenværende svenske Konge af samme Navn, og det lykkedes dem derhos at drage det mægtige Hamburg over paa sin Side. Den Hjælp, som Greven fik fra disse Kanter, var det især, som gav ham Fasthed nok til at optage Kampen med Kong Erik paa den Maade, han gjorde. Derhos fulgte han det Exempel, de mecklenburgske Stæder nogle og tyve Aar i Forveien havde givet, og indbød Viktualiebrødrene til til at komme ham til Hjælp. Alt dette fandt Hansestæderne imidlertid var til liden Baade for deres Handel, og i Kong Eriks Leir udenfor Gottorp indfandt der sig om Høsten 1417 Sendebud fra Lübeck, Wismar, Rostock og Lüneburg med Paastand om, at Fiendtlighederne skulde indstilles. Dette havde ogsaa til Følge, at der sluttedes en Vaabenstilstand (12te Novbr.), der dog ikke holdtes synderlig strengt.

Denne Stans i Striden benyttede Holstenerne til igjen at udbrede sig over Hertugdømmet, og Slesvig overgaves til Grev Henrik. Over denne Troløshed blev Kong Erik yderlig opbragt, og han fordrede af Hansestæderne, at de skulde opretholde Vaabenstilstanden, men fik til Svar, at de ansaa sig ikke forpligtede til at garantere Vaabenstilstanden, men kun betragtede sig som Mæglere. Kong Erik maatte derfor handle paa egen Haand. I Juli Maaned 1420 angreb han Øen Femern, hvis Indbyggere

Digitized by Google

i Mellemtiden var lokkede til at give sig under Holstenerne. Men det Forsøg, han gjorde paa Landgang, mislykkedes fuldstændig, og Kong Eriks Liv vilde have svævet i Fare, om Svenskerne ikke havde reddet ham. Femerns Indbyggere blev efter dette Held mageløs overmodige. Da Kongen kort efter med sin Flaade havde lagt til ved Øens Kyst, samlede de sig paa Stranden og — for at bruge Fader Holbergs Ord — "visede de Danske deres Bag, bydende dem der at speile sig udi." Derhos sang de Smædeviser om Kongen og hans Mænd:

"Naar Koen kan Silke spinde,
skal Konning Erik vort Land vinde", *)

hed det saaledes i en Vise, som Folket endnu mindedes i Midten af det 17de Aarhundrede. Men dette Overmod kom Femerboerne dyrt at staa. Det lykkedes Kong Erik ubemærket at kaste sit Fodfolk og Rytteri i Land, hvorpaa Bønderne efter et stort Nederlag adsplittedes. Nu rasede de kongelige Tropper over den hele Ø med den mest utøilede Vildskab. Efter de holstenske Krønikers Udsagn, hvori dog et betydeligt Afslag maa gjøres, lod Kongen Huse og Kirker brænde, hvorhos alt blev ødelagt og dræbt, "saa at der end ikke blev en Hund tilbage paa Landet." Paa samme Vis skildrer den (rigtignok alt andet end upartiske) svenske Rimkrønike Tildragelsen:

"De Femerlingar sedan illa fara,
konungen bad dem intet spara,
de flydde in i en kyrka, heter Borg,
dem gjordes der pina och mycken sorg;
konungen lät dem af kyrkan taga,
hvar en tråd af dem draga
och sedan af kyrkogården drifva;
de utanför voro läto dem ej lefva,
de stungo dem genom med deras spjut
och kastade dem så öfver kyrkogården ut.
De utanför stodo höggo och stungo,
att dem föll ut både lefver og lungo.
Än lät han der mera göra,
qvinnor och barn allt dädan föra,
qvinnor och mör vordo der skämd'.
Gud förbarma sig öfver den omilda hämd!"

Men ogsaa Kong Erik erkjendte, at han i sin Harme var gaaet for vidt ligeoverfor Femerboerne. "Vi har ødelagt Øen," heder det i det Forsvars-

*) "Wenn de Ko kan Side spinnen,
Schal Koning Erich unse Land gewinnen."

Digitized by Google

skrift, han tre Aar efter lod udgaa mod Holstenerne, "men vi ser heller denne Ødelæggelse end taaler et saadant Forræderi, som Femerboerne har udvist mod os." Kongens Grusomhed bragte ham dog ingensomhelst varig Fordel; tvertimod synes Kampen nu at være bleven ført med mindre Fremgang fra hans Side end tidligere. Holstenerne trængte op i Hertugdømmet, hvor de inddrev en svær Brandskat, paa samme Tid som Hamburgerne plyndrede Øerne udenfor Ribe og opbragte danske Kjøbmandsskibe.

Imidlertid lykkedes det den 21de November 1420 Biskopen af Lübeck at faa mæglet en Vaabenstilstand, der skulde vare til Michaelsmesse det følgende Aar. Fra hver Side skulde der opnævnes trende Voldgiftsmænd, og i Tilfælde af, at disse ikke kunde enes om Fred, skulde man undergive Stridighederne Keiserens Dom.

Kongen forelagde nu Sagen for sine Landsthing i Sjælland, Skaane og Jylland, og deres Dom faldt ganske ud efter hans Ønske. Men ligesaa afgjørende udtalte de Voldgiftsmænd, som Holstenerne havde opnævnt, sig til deres Fordel, og Tvisten maatte saaledes gaa ind for Keiserens Domstol.

Inden man kom saa langt, havde Kong Erik og hans Riger faaet en ny Fiende paa Halsen: det var Hansestæderne, der nu af Hensyn til sine Handelsforbindelser, nødtes til at gribe til Vaaben mod ham.

Hidtil havde de tyske Stæder afholdt sig fra at spille nogen fremtrædende Rolle under Kampen mellem Kong Erik og de holstenske Grever. Grunden hertil var den Maade, hvorpaa Kong Erik var optraadt mod den demokratiske Bevægelse, som i flere af de tyske Stæder for en Tid havde gjennemført en ny Tingenes Orden. I Aaret 1403 havde nemlig Lübecks lavere Handelsstand indgaaet et Forbund med de stadig misfornøiede Haandværkere, og dette Forbund havde i 1408 fremkaldt en Krise, som havde nødt det aristokratiske Byraad til at opgive sin Magt, som overførtes paa et nyt Tolvmandsraad, sammensat af Repræsentanter for Laugene og Smaakjøbmændene. Bevægelsen havde sidenefter forplantet sig til Hamburg, Rostock og Wismar, og hvad der i Patriciernes Øine var det værste af alt, den tyske Keiser Sigismund havde for en klækkelig Sum Penge ladet sig formaa til at godkjende den hele Ordning. Da nu Patricierne merkede, at der hos ham intet var at opnaa, havde de henvendt sig til Kong Erik, som heller end gjerne greb Leiligheden til at blande sig i Stædernes indre Forhold. I 1415, da Sildefisket i Øresund gik som bedst, og Lübeckerne i Hobetal var mødte frem for at varetage sine Interesser, lod Kong Erik uden videre 400 lybske Borgere sætte fast og deres Gods beslaglægge, paa samme Tid som han lod bekjendtgjøre, at der hverken kunde være Tanke eller Tale om, at han igjen vilde sætte dem paa fri Fod, før det gamle patriciske Byraad paany var indsat i sin Værdighed. Ved denne Optræden lykkedes det ham efter 8 Aars Afbrydelse at gjenoprette den

Digitized by Google

gamle Statsform, idet de gjenlevende af de i 1408 fordrevne Raadsherrer paany indtog sin tidligere Stilling. Det Maadehold, de udviste Magtens Anvendelse skabte ogsaa et Tilbageslag i de andre Byer, og paa en Hansedag i Lübeck blev der i 1418 vedtaget Anstalter, sigtende til at forhindre Gjentagelse af slige Optrin.

Men Hanseaternes Taknemmelighed mod Kong Erik stak ikke videre dybt; mindst af alt kunde de finde sig i, at han ved Gjenerhvervelsen af Slesvig og de holstenske Grevers fuldstændige Underkastelse skulde blive for mægtig. Thi af mangt og meget kunde de slutte, at de i Grunden ikke

5. Kong Eriks Segl.*)

Indskriften lyder: Secretu[m] Erici dei gr[aci]a regnor[um] Dacie Svecie Norwegie slauor[um] gothor[um[q]ue] regis et ducis Pomarn[ie], d. e. Eriks, af Guds Naade Rigerne Danmarks, Sveriges og Norges samt Slavernes og Goternes Konges og Pomerns Hertugs Segl.

havde noget godt at vente af Kongen. Saaledes havde han allerede søgt at indskrænke deres Rettigheder ved de skaanske Sildefiskerier og fremmet de hollandske Stæders Handel paa Østersøen, hvorfra de hidtil havde været saa godt som udelukkede. At opretholde den Neutralitet, som de alle med Undtagelse af Hamburg havde iagttaget, gik derfor ikke an, og i 1422 sluttede de sig til Eriks Fiender. En hanseatisk Orlogsflaade plyndrede de skaanske Kyster og senere paa Aaret forbød Lübeck, Hamburg, Rostock og Wismar al Handel paa de nordiske Lande.

*) Ved en Trykfeil er Erik af Pomerns Sigil meddelt Bd. III, S. 888 som Dronning Margretas, i Stedet for det S. 17 aftrykte.

Digitized by Google

Denne Feide blev imidlertid ikke af lang Varighed; thi om Høsten indfandt der sig et keiserligt Sendebud for at mægle Fred i Norden. Vistnok døde denne pludselig; men hans Virksomhed var dog ikke uden Frugt. Paa Grundlag af de af ham opstillede Vilkaar sluttedes der snart en almindelig Vaabenstilstand mellem alle de krigførende Magter, og med Hanseaterne blev Forholdet snart endog saa venskabeligt, at der mellem dem og Kong Erik stiftedes et gjensidigt Forsvarsforbund.

6. Erik af Pomerns store Segl.

Indskriften lyder: S[igillum] Erici dei gr[aci]a regnoru[m] D[aciæ Su]cie [et Norvegie] regis ac ducis Pomeran[ie] d. e. Eriks, af Guds Naade Danmarks, Sveriges og Norges Konges samt Pomerns Hertugs Segl.

Saa fredeligt tegnede nu alt til at blive, at Kong Erik for en længere Tid kunde være borte fra sine Riger. I Begyndelsen af August Maaned 1423 tiltraadte han nemlig, ledsaget af et glimrende Følge af danske og svenske Adelsmænd og Geistlige, en Reise, der gik over Pomern og Polen til Ungarn, hvor han i Februar Maaned 1424 traf sammen med sin Frænde Keiser Sigismund i Ofen. Øiemedet med denne hans Reise var

Digitized by Google

at æske Keiserens Voldgiftskjendelse i Striden om Slesvig. Da det imidlertid drog noget ud, før denne kunne blive afsagt, deltog han i forskjellige af de Begivenheder, som ved denne Tid tildrog sig Opmærksomhed. Saaledes forhandlede han med Keiseren om at deltage i et Tog mod Hussiterne i Bøhmen, og i Marts Maaned 1424 var han tilstede i Krakau ved den polske Konge Vladislaus's Dronnings, Sofias, Kroning. Muligens er det fra denne Tid, man har den Skildring af Kong Eriks Personlighed, som skyldes Æneas Sylvius (den senere Pave Pius II). "Erik af Pomern — siger han — havde et skjønt Legeme, guldgule Haar, rødmosset Ansigt, en lang og smal Hals. Han bar eiendommelige Klæder; thi han dækkede sin Hals med et Linnedtørklæde, som var fastheftet med en Spænne af Guld. Alene, uden Hjælp og uden at berøre Stigbøilerne sprang han op paa sin Hest, og han drog alle Kvinder (især Keiserinde Barbara) til sig med Elskovs Længsel".*) Først i Juni Maaned kom Striden om Slesvig for Keiserens Domstol i Ofen, og her tilkjendte da denne i Nærværelse af Kongen og Grev Henrik den første Besiddelsen af Hertugdømmet, — en Kjendelse, hvorimod Greven nedlagde bestemt Indsigelse.

Keiserhoffet var imidlertid ikke Hovedmaalet for Kong Eriks Reise; han agtede sig nemlig videre afsted, helt til det hellige Land. Hvad Hensigten med denne Pilgrimsfærd har været, kan ikke bestemt siges; men en stralsundsk Krønike paastaar, skjønt neppe ganske sandsynligt, at den blev foretagen for at søge Aflad for det store Mord og Blodbad, han nogle Aar tidligere havde øvet paa Femern.

Fra Ofen drog Kongen i Juli Maaned til Venedig, det sædvanlige Samlingssted for alle Pilgrime, som agtede sig til Jerusalem. Her udrustedes der en Gallei, som stilledes til hans Raadighed, ligesom Venetianerne ses at have opbudt alt for at gjøre ham Opholdet i Byen saa behageligt som muligt. Under Reisen over Middelhavet, der sædvanligvis medtog en Tid af 6 à 8 Uger, gik Kongen for at være Skibspatronens Tjener eller Sekretær; thi Forholdene paa Middelhavet var dengang alt andet end sikre. Efter at have besøgt den hellige Grav og andre Steder, som de andægtige Pilgrime pleiede at gjæste, kom Kong Erik i god Behold tilbage til Jaffa. Men da han vilde gaa ombord, tog den Officer, der havde ledsaget Følget, Kongen hemmelig tilside og sagde: "Tror du, at ingen kjender dig, fordi du reiser i en Tjeners Dragt? Du er Konge over tre Riger, og for at du, de danskes Konge, kan se, at jeg ved, hvem du er, saa ser du her dit eget Billede, som er bleven sendt vor Sultan." Saaledes forholdt det sig. En græsk Prins, som opholdt sig ved Keiser Sigismunds Hof, havde nemlig røbet Kong Eriks Forehavende for Sultanen af Damaskus og sendt hans Billede. Vilde Kongen derfor undgaa at falde i Saracenernes Vold, maatte

*) Anført efter D. Hist. Tidsskr. V. R. III, 730.

Digitized by Google

han udrede de Løsepenge, som forlangtes. Tilbagereisen fra det hellige Land blev paaskyndet, da Kongen modtog uventede Efterretninger, der kaldte ham hjem. Grev Henrik, der havde negtet at underkaste sig den keiserlige Voldgiftskjendelse, havde nemlig indanket Dommen for Pave Martin V, og denne havde opnævnt Kommissarier til at undersøge Sagen. Men videre kom det heller ikke; thi Paven maatte snart — som man antager paa de Forestillinger, Keiseren gjorde ham — opgive enhver Befatning med den hele Procedure.

Ved et Fredsmøde, som i September Maaned 1425 holdtes i Lübeck, blev Vaabenstilstanden forlænget til Juli Maaned 1426, da et nyt Møde skulde holdes i Flensborg, hvor man skulde søge at komme til et endeligt Opgjør. Til Trods for Keiserens Dom og alt, hvad der var gjort for at fuldbyrde den, var og blev Grev Henrik i Besiddelse af Hertugdømmet. Ogsaa langmodigere Mænd end Kong Erik maatte gaa træt paa slig Vis. Han ialfald vilde ikke blive siddende i Ro og vente paa, at Grevens Tid til at opgive Slesvig maatte komme, men samlede en stor Hær, hvortil ogsaa Norge maatte yde sit Bidrag, og med denne vendte han sig mod Byen Slesvig. I Begyndelsen var han ret heldig, lod det til, skjønt Hamburgerne ogsaa nu stod den holstenske Greve bi. Men snart vendte Bladet sig. Kongens Flaade, som skulde tilføre ham Maskiner og Krigsfornødenheder, blev for en stor Del kapret af Viktualiebrødrene, der ialfald for Anledningen skal have paamønstret adskillige Danske. Kong Erik tabte imidlertid ikke Modet og traf Forberedelser til at udruste en ny Flaade. Men neppe var denne begyndt at beleire Slesvig fra Søsiden, før der, som det synes, noget uventet optraadte en ny Fiende paa Skuepladsen. Det var Hansestæderne, som i September Maaned 1426 indgik Forbund med den holstenske Greve og den næste Maaned erklærede Kongen Krig.

De svære Rustninger, som Krigen med Holsten medførte, og den kostbare Udenlandsfærd, Kong Erik i de foregaaende Aar havde foretaget, havde bragt ham i en endnu større Pengenød, end han tidligere havde været i. For at slippe ud af den havde han derfor set sig om efter nye Indtægtskilder, og en saadan havde han da fundet i den saakaldte Øresundstold. I Løbet af Aaret 1425 befalede han nemlig, at ethvert fremmed Skib, der drog gjennem Øresund, skulde svare en Afgift af en engelsk Nobel for hvert Skib. Dette var de tydske Stæder meget imod, og det nye Paalæg var ganske vist en af de fornemste Grunde til Fredsbrudet. Herunder maa man dog heller ikke glemme, at Holsten havde været Stædernes gamle Forbundsfælle, og at de under de nærværende Forhold umulig kunde være tjente med, at Slesvig atter kom under den danske Krone.

De Hansestæder, som om Høsten 1426 havde erklæret Kong Erik Krig, var Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund og Lüneburg. Ihvorvel disse Steder dengang ikke, som Tanken havde været, kom til at tage virksom Del i Krigen, nødte deres Holdning dog Kong Erik til at hæve Slesvigs Beleiring og

Digitized by Google

trække sig tilbage. Fra nu af maatte Krigen fra hans Side nærmest indskrænke sig til Forsvarskamp alene.

Tidlig det næste Aar (1427) afbrødes enhver Forbindelse mellem Østersøstæderne og Kong Eriks Riger, hvorhos der efter afholdt Hansedag i Rostock ogsaa fra 18 sachsiske Stæder tilstilledes ham Feidebreve. Ogsaa private Personer var med paa Krigserklæringen. Saaledes tilstillede en Marskalk Ludvig Blücher Kong Erik et Feidebrev, hvis kortfattede greie Udtryksmaade minder om den, hans Navne i vort Aarhundrede stundom betjente sig af: "Wetet hochgeborne Vorste, konynk Erik, der dreyen riken Sweden, Norwegen und Dennemark, dat ick, Ludeke Blücher, jwen Veyndt wyl wesen, unde all jwen mannen, de in jwen riken syn." (Vid, høibaarne Fyrste af de tre Riger Sverige, Norge og Danmark, Kong Erik, at jeg, Ludvig Blücher, vil være en Fiende af Eder og af alle Mænd, som findes i Eders Riger).

Ved Paasketider stak den store Forbundsflaade, hvoraf Hamburg, Lübeck, Rostock og Wismar alene havde stillet 12 svære, med høie Forstavne forsynede Krigsskibe, i Søen under Anførsel af den yngste af de holstenske Grever; den herjede og plyndrede vidt og bredt paa de danske Øer i Østersøen, hvorpaa den satte sit Mandskab i Land ved Flensborg, som allerede Grev Henrik var begyndt at beleire. Byen, der med stor Djervhed forsvaredes af en dansk Besætning, skulde stormes Kristi Himmelfartsdag. Danskerne var ikke videre ræddde af sig, skjønt Beleirerne var dem langt overlegne i Antal, og lod det regne med Spot over de udstillede holstenske Vagter. Sligt likte ikke Hamburgernes Anfører, Raadmanden Johan Kletze. Kvelden iforveien samlede han hele sit Mandskab og de holstenske Vitaliebrødre til et Lag, hvor der ikke sparedes paa Drik. Ved Midnatstider forkyndte han sine Gjæster, at det allerede ved Daggry var hans Agt at foretage Angrebet. De halvdrukne Krigere hilsede med Jubel hans Forslag, og neppe blev Signalet givet, før de med Hujen og vilde Skraal styrtede løs paa de danskes Forskansninger. Hamburgernes Angreb var alle uventet, deres Forbundsfæller ikke mindre end de danske. Da Grev Henrik hørte, hvad der var paa Færde, troede han, at Hamburgerne eller Hanseaterne paa egen Haand foretog Angrebet for at blive eneraadende over det Bytte, som her maatte være at vinde. For at hans egne Folk ikke skulde gaa Glip af alt, kastede han i største Hast et Pantser paa sig og ilede til Valpladsen. Uden at give Agt paa, hvor stort Følge han havde med sig, greb han en Stormstige, satte den mod Pallisadeverket og gik opad den. "Herre," raabte en af de Riddere, som fulgte ham, "Hvad gjør I dog? Vogt Eder, at I ikke bliver saaret; thi det rammer jo os alle!" Det var allerede for sent. En Danske, som havde hørt Tilraabet, stødte gjennem Pallisaderne sit Spyd i Hertugens Bryst. Denne sank overende, klagede over, at Kræfterne svigtede ham, og bad sit Følge om at bære ham tilbage til hans Telt. Man lagde

Digitized by Google

ham da paa Stormstigen; men neppe vilde man i al Hast fjerne sig, før han rullede af og forslog sig haardt. I det samme man kom til hans Telt, drog han sit sidste Suk. "Med denne sjeldne Mand," siger den slesvig-holstenske Historiker F. C. Dahlmann," slukner hans berømmelige Æt. Hans Krigsbedrifter var i Hvermands Mund; men de ædleste af Folket priste ham, for at han, skjønt opvoxet mellem Vaaben, stedse havde holdt sig ren og ærbar, en Fiende af al Drik, sine Raadgivere et Forbillede paa retskaffen Færd, trofast i sine Løfter og efterlevende sine Forfædres Tilsagn".*) Hans Værdighed arvedes af Broderen Adolf.

Denne, der allerede fra Barndommen af havde vist sig som en erklæret Fiende af alt, hvad der var dansk, søgte forgjæves at formaa Stæderne at vedblive Flensborgs Beleiring. I Stedet besluttede Hanseaterne sig til at opsøge Kong Erik i Øresund. Anføreren for dette Tog var den lübeckske Borgermester Tidemann Steen, der havde 8000 Mand under sin Befaling. Da Flaaden naaede Kjøbenhavn, fik man Kong Eriks Skibe i Sigte. I Antal var de to Flaader omtrent lige sterke; Kong Eriks talte nemlig 33 og Hanseaternes 36 Skibe. Men saa meget større var Forskjellen paa Skibenes Udrustning og Størrelse: ved Siden af de hanseatiske Krigsfartøier tog de kongelige Skibe sig ud som smaa Kapeller ved Siden af mægtige Kirker. I det høieste var Besætningen paa Kong Eriks Flaade halv saa stor som Hanseaternes Krigsstyrke. Men at det ikke fattedes de nordiske Søfolk paa Mod og Kamplyst, skulde de følgende Begivenheder vise.

I Sundet maatte Hanseaterne denne Gang indlade sig i Kamp, hvis deres Velfærd ikke skulde lide et Knæk, som sent vilde være at forvinde. Den preussiske Flaade, der kom fra Weichselen og skulde fare til England, Frankrige eller Nederlandene, maatte jo passere Sundet. Herigjennem skulde ogsaa den saakaldte biskayiske Flaade, der fra den anden Kant bragte spanske, franske, engelske og hollandske Produkter. Naar Kong Erik derfor havde forlagt Krigsskuepladsen til Sundet, vidner dette langt fra om Mangel paa Hærførerdygtighed, men meget mere om det modsatte; her vilde han optage Kampen med den mægtigste af sine Fiender og levere det Slag, som ikke alene skulde afgjøre Krigen mellem ham og Hanseaterne, men hele det forbundne Nordens Skjæbne.

Under den Kamp, som nu udspandt sig, floges Hamburgerne, der synes at have udgjort Avantgarden, med en prisværdig Tapperhed. Men, ukjendte som de var med Farvandet, satte de flere af sine Skibe paa Grund, uden at nogen kunde komme dem til Hjælp. Anføreren, den hamburgske Borgermester, Henrik Hoyer, faldt i dansk Fangenskab, og en større Del af Skibene faldt i Fiendernes Hænder. Større Lykke havde vistnok Hovedstyrken, som stod under Tidemann Steens Kommando, idet enkelte af Skibshøveds-

*) Dahlmann, Geschichte v. Dännemark (Hamb. 1843) III, 128 f.

Digitized by Google

mændene vandt nogle Priser. Men Overanføreren vovede af Frygt for at blotstille den preussiske Handelsflaade, som han antog allerede maatte være paa Høiden af Bornholm, ikke at fortsætte Kampen. Han trak sig da tilbage. Men neppe tre Timer efter Kampens Ophør løb den biskayiske Flaade ind i Øresund, hvor den for den største Del, om end efter en haardnakket Modstand, blev den danske Konges Bytte. De tagne Værdier skal have beløbet sig til $1^1/_2$ Million Kroner i vore Penge. Hanseaternes Forbitrelse over det lidte Nederlag var stor. Tidemann Steen blev kastet i et langvarigt og haardt Fængsel, hvorfra han dog omsider igjen slap ud. Men i andre Byer holdtes der blodigt Opgjør med Magthaverne, og i Hamburg lod det forbitrede Borgerskab Raadsherren Johan Kletze, der havde været Aarsag i Nederlaget udenfor Flensborg, lægge paa Pinebænken og henrette.

Anden Paaskedag det næste Aar stak en ny holstensk og hanseatisk Flaade i Søen fra Wismars Havn. Den talte ifølge samtidige Skribenters Udsagn hele 240 Skibe med 12000 Mands Besætning og anførtes af Grev Gerhard af Holsten. Allerede den næste Dag kunde den lægge sig udenfor Kjøbenhavn, til hvis Forsvar Kong Erik havde truffet forskjellige Foranstaltninger. Navnlig havde han anbragt saa kraftige Bolverker udenfor Byen og dens Havn, at den ialfald ikke skulde være at tage i en Haandvending.

Disse Forsvarsanstalter nødte Hanseaterne til at opgive Angrebet paa den danske Hovedstad, som neppe heller var den fornemste Hensigt med denne Expedition. De søgte da at faa ødelagt den danske Flaade eller, om dette ikke maatte lykkes, at faa den indesluttet i Kjøbenhavn ved at nedsænke sine gamle Skibe i det saakaldte Refshalegat. Men denne Afstængning foregik høist ufuldkomment, og der var intet i Veien for, at den danske Flaade kunde løbe ud, saasnart Hanseaterne havde forladt Stedet for at plyndre de skaanske Kyster.

I Hanseaternes Flaade var der 600 Vitaliebrødre eller Ligedelere, der stod under Befaling af en berygtet Røverhøvding Bartholomæus Vot. Medens den hanseatiske Flaade endnu laa i Øresund, henvendte han sig til Grev Gerhard med Anmodning om at erholde hans Tilladelse til paa eget Eventyr at angribe Kong Eriks Lande. Dette blev ham tilstaaet, og Bartholomæus foretog nu — neppe uden Tilskyndelse af Wismars Borgere — et Tog til Bergen.

I den Tid, som var hengaaet, siden Viktualiebrødrene i 1395 havde herjet Byen, var den i 1413 bleven hjemsøgt af en anden forfærdelig Ulykke, idet en Ildebrand, som to Dage før Allehelgensmesse udbrød i den saakaldte Engelskmandsgaard, forplantede sig til Garpestrædet, som tilligemed 7 Kirker og Kongsgaarden blev lagt i Aske. Neppe var Byen igjen opbygget, og alt bragt i sine gamle Folder, før Krigen mellem Kong Erik og Hansestæderne udbrød. Hele denne Krig var de hanseatiske Kjøbmænd i Bergen særdeles meget imod; thi de udsatte sig ikke blot for en ny Stansning i sin

Digitized by Google

Handelsvirksomhed, saa længe Krigen stod paa, men de forudsaa ogsaa, at deres Konkurrenter, Hollænderne, der paa denne Tid havde skilt sig fra Forbundet med de østligere Stæder, og Englænderne vilde benytte den uhindrede Adgang, de herved fik, til at sætte sig i Besiddelse af saagodtsom hele den norske Handel. At Kong Erik vilde gjøre alt muligt for at modarbeide dem, var de paa Forhaand forvissede om. Kjøbmændene strittede derfor imod i det længste, før de efterkom Stædernes Paabud om at forlade Byen. Men der var dog intet andet for dem at gjøre end at fortrække. Handelen paa Bergen gik nu over til Hollændere, Englændere og Bremere, der i 1427 blev udstødte af det hanseatiske Forbund paa Grund af den Forandring, som var foregaaet i Byens Raad. Det tyske Kontor i Bergen var at betragte for fuldstændig opløst.

Om Vaaren 1428 — sandsynligvis i Mai Maaned — laa der ude paa Bergens Vaag en Del engelske Kjøbmænd, som ventede paa Nordlændingernes Komme til Stevnen. Da disse Kjøbmænd blev Bartholomæus's Skibe var, troede de strax, at det var den samlede holstenske og hanseatiske Flaade, som kom. I største Hui og Hast tog de Flugten. Flere af Byens Borgere fulgte Exemplet. Ogsaa Byens Biskop, den tidligere nævnte Aaslak Bolt, gik ombord paa et engelsk Skib uden at træffe den ringeste Anstalt til at bringe sine eller Bispestolens Skatte i Sikkerhed. Heller ikke kan vi se, at der fra den kongelige Befalingsmands Side, Ridderen Eindride Erlendssøn af Losnaætten, er foretaget noget til Byens Forsvar. Ligedelerne gjorde da Landgang og røvede og plyndrede alt, hvad de fandt i Byen. Saaledes trængte de ind i Bispegaarden, hvor de rumsterede forskrækkeligt i Biskopens Kister og Tøler. Selv hans Bibliothek og Archiv gik ikke fri for deres Rovgjerrighed, langt mindre da hans biskopelige Skrud og Kostbarheder af Guld og Sølv. Det traf sig ogsaa meget heldigt for Viktualiebrødrene, at Nordfarerne indfandt sig til Stevnen, medens de laa der. "Da kjøbte Ligedelerne Fisk af Nordmændene uden Penge, heder det i Kroniken, og betalte dem med haarde Slag, seilede saa til Wismar og solgte sit Rov." *)

En anden Røverbande, der paa syv store Mersskibe og 23 Smaafartøier agtede sig paa et Røvertog til Norge, blev slagen og opreven af de Danske. Men næste Vaar kom Bartholomæus Vot igjen til Bergen. Søndag før Palmesøndag, heder det, seilede han med 400 Mand ud af Wismars Dyb og kom Fredagen efter Paaske til Bergen. Denne Gang besluttede Borgerne sig til at berede Røverne en varm Modtagelse. De stimlede sammen til Kongsgaarden og Bispegaarden, hvorfra de vilde forsvare Byen. I Begyndelsen holdt de kjækt Stand, ihvorvel flere af dem faldt for Røvernes langtrækkende Vaaben. Da kom der en tysk Gut, som tjente i Byen, hen til Bartholomæus og spurgte ham: "Har I flere Folk paa Søen, som kan hjælpe Eder, om

*) L. Daae, Hist. Skildr. I, 27.

Digitized by Google

7. Gravsten fra Ringsaker Kirke.

Indskriften lyder: Her ligger Sira Gudbrander Thorils.s, fordom prester a Ringisakre obiit anno domini mccccxxxiiii xvi kl. Martii. D. e.: Her ligger Sira Gudbrand Thorilssøn, fordum Prest paa Ringsaker, døde Herrens Aar 1334 d. 14de Februar.

Stenen har ogsaa tjent som Mindesmærke over Provsten Jens Bugge (f. 1542 † 12te April 1612).

Digitized by Google

det kniber?" "Nei, ikke flere, det jeg ved af," svarede Bartholomæus. "Ja," sagde Gutten, "da raader jeg Eder til at fly herfra, det forteste I kan. Thi her har man spurgt Eders Komme for 4 Dage siden, og man har sendt Bud til alle Kanter efter Folk. Her i Byen har Befalingsmanden samlet alle Indvaanere og vil stride mod Eder idag, og paa den Vis vil I blive indesluttede fra alle Kanter. Vil I lyde mit Raad, saa gaar I strax ombord igjen og lægger ud paa aaben Sø. Der vil I være sikre mod dem, som staar paa Land, og I vil med saa meget større Lethed kunne overvinde Nordmændenes Flaade, naar I bare har med den at bestille." Dette Raad fandt Bartholomæus var ikke ueffent. Han kommanderede strax Mandskabet ombord og drog afsted igjen den samme Vei, han var kommen. En Stund efter fik han Øie paa en Flaade, der efter en Krønikeskrivers Paastand endog skal have talt 100 Seilere, som holdt ned paa ham. Bartholomæus følte sig i Førstningen en Smule beklemt, da han saa denne Overmagt. Ikke desmindre tog han dog snart Mod til sig og lagde til Kamp efter at have opmuntret sine Mænd til at slaa godt fra sig. Det maatte jo for Røvernes Vedkommende være en Kamp for Livet; thi selv om Nordmændenes Styrke er betydelig overdreven, har de dog vistnok i Antal været Ligedelerne overlegne. Men dette opveiedes dog ved Røvernes bedre Disciplin og Kampøvelse, hvori det i største Hast sammenraskede norske Mandskab naturligvis ikke kunde maale sig. Derhos var vistnok ogsaa deres Skibe alt andet end egnede til at optage en virkelig Kamp med de velrustede Liekendeler-Skibe. I Kampens Begyndelse erobrede ogsaa Nordmændene et Fartøi med 19 Mand ombord; men Lykken vendte sig snart. To af Nordmændenes Fartøier blev tagne og ryddede samt bemandede med Viktualiebrødre, og kort efter faldt atter to af Nordmændenes Skuder i Fiendens Hænder. Nu lød Raabet hos Nordmændene: "Frelse sig, hvo kan!" En stor Del af Fartøierne sattes paa Land, og Bønderne ilede hver hjem til sit; men mange af Landets bedste Mænd var nedhuggede i Kampen.

Just som Slaget var forbi, fik Viktualiebrødrene Undsætning af ti Røverskibe fra Wismar, og med denne Forsterkning vendte Bartholomæus sig paany mod Byen. Her tænkte ingen mere paa Modstand; thi Skrækken havde lamslaaet alle. I Ro og Mag plyndrede Bartholomæus Byen og Skibene, som der laa, stak Ild paa Kongsgaarden og Bispegaarden og drog saa med sit Rov til Hamburg, hvor alt blev gjort i Penge.

Medens dette foregik i Norge, havde Grev Adolf brandskattet Nørrejylland, hvor ikke mindre end 30000 Stykker Heste og Hornkvæg var faldne i hans og hans Mænds Hænder. Et Angreb, som Kong Erik i 1429 foretog paa Stralsund, mislykkedes fuldstændigt, og han maatte strax med stort Tab af Skibe og Folk trække sig tilbage. I de følgende Aar gik Krigen mellem Kong Erik og Hansestæderne over til at blive en Kaperkrig. Under denne udmærkede sig især Olaf Nilssøn til Talgo, om hvem vi

Digitized by Google

senere vil faa meget at høre. Han synes før Udbrudet af Krigen med Hansaen at have været Lagmand i Throndhjem, men optraadte i de senere Aar som Kaperfører og skal i Aarene mellem 1427 og 1431 have opbragt mindst tre Hanseaterskibe.

Denne Maade at føre Krigen paa hvede de tyske Kjøbmænd langt mindre end de store Kampe, som de foregaaende Aar havde havt at opvise. En for en trak de nordtyske Stæder sig tilbage fra Krigen og sluttede Separatfred med Kong Erik. I Aaret 1430 skilte først Rostock, derpaa Stralsund sig ud fra Krigsforbundet, og to Aar efter sluttede de øvrige vendiske Stæder Lübeck, Hamburg, Wismar og Lüneburg en Vaabenstilstand, der i 1435 gik over til fast Fred. Hansestæderne fik da sine Privilegier tilbage; men om nogen Erstatning for den Skade, som var tilføiet fra begge Sider, var der ikke Tale. Kun fik Hamburg, Lübeck, Lüneburg og Wismar for en Tid Frihed for Sundtolden, en Rettighed, som senere ogsaa udstraktes til Stralsund, Rostock og Greifswald, hvilken sidste By forresten ikke havde deltaget i Krigen mod Kongen.

Havde Hanseforbundets Optræden mod Kong Erik ikke været til Baade for denne, saa havde den meget mindre været til Gavn for det selv. Fra nu af var det engang saa mægtige Forbund sprængt, først ved Brudet mellem de østlige og vestlige (hollandske) Stæder, og ved den Forstyrrelse af Ligevægten, dette medførte, dernæst ved den Mangel paa Sammenhold, det havde fremkaldt mellem de østlige Stæder selv, der hidtil havde været den mægtigste Gruppe. Det er sandsynligt nok, at dette tør have hørt med i Kong Eriks Plan. At Hanseforbundet ogsaa af Dronning Filippa om ikke direkte, som de gamle Króniker melder, saa ialfald indirekte er bleven modarbeidet, tør nok hænde. Men hun, som i det hele — og vistnok med Rette — er bleven betragtet som Kong Eriks gode Genius, døde allerede den 5te Januar 1430 under et Ophold i Vadstena Kloster, i hvis Søsterskab hun havde ladet sig indskrive. Om hendes Forhold til Kong Erik har der været udspredt mere end en Skrøne, som maatte nedsætte ham i Folks Omdømme; men man kan ganske trygt slaa en Streg over dem alle. Naar alt kommer til alt, var det maaske det værste, at hun ikke havde født sin Ægtefælle noget Barn, der kunde betrygge Thronfølgen.

Krigen med Holstenere var imidlertid det, som først og fremst optog Kong Erik. I 1431 satte Greverne sig i Besiddelse af Flensborg By, og den udhungrede Fæstning maatte ogsaa omsider efter et Forsvar, der er al Ære værd, overgive sig til dem. Inden Aaret var omme, havde Kong Erik paa hele den jydske Halvø alene Haderslev tilbage, og han nødtes derfor den 22de August 1432 i Horsens til at indgaa paa en Overenskomst, ifølge hvilken Grev Adolf skulde beholde sine Erobringer, til en ny og endelig Fred kunde sluttes. Denne kom omsider istand i Vordingborg den 17de Juli 1435, og her blev det fastsat, at Grev Adolf i sin Levetid og hans

Digitized by Google

Arvinger i to Aar efter hans Afgang skulde beholde, hvad han i Dieblikket havde besat, samt derhos Øen Femern og Frisland. Naar denne Tid var forløben, skulde enhver have Ret til at paatale sine Fordringer. At Slesvig skulde være et Arvelen, ikke en personlig Forlening, synes dog ikke et eneste Dieblik at være falden Kong Erik ind.

Hvad der i høiere Grad end noget andet bevægede Kong Erik til at indgaa paa slige Vilkaar, der var af en større Rækkevidde, end nogen dengang kunde ane, var Forholdene i Sverige. Allerede i 1425 havde den tyske Ordens Gesandt i Kjøbenhavn indberettet, at Nordmænd og Svensker helst ønskede Fred med Holstenerne. I de følgende Aar voxede Misnøiet med den hele Krig, som jo ikke i ringeste Mon vedkom disse tvende Nationer, til en Høide og Styrke, som tilsidst fik sit Udslag i Kongens Afsættelse.

Vi har set, hvad det vestenfjeldske Norge og det sydlige Sverige maatte lide i Aarene 1428 og 1429. Men den holstenske Krig svækkede ikke blot Landene ved slige Hjemsøgelser, der rammede lige meget Norge og Sverige som Danmark, men meget mere de haarde Udbud og høie Skatter og hidtil ukjendte Paalæg, den medførte. Gjældbunden, som Kong Erik til enhver Tid var, magtede han aldrig at komme saapas ovenpaa, at han kunde udløse de Herrer, som faldt i Fangenskab. Dette, som til alle Tider har tjent som et ypperligt Agitationsmiddel, bidrog meget til at svække Kong Eriks Anseelse. Men værre var det, kan hænde, at han allerede før og endnu mere efter sin Dronnings Død søgte at faa sit Søskendbarn Hertug Bugislav af Pomern anerkjendt som sin Thronfølger.*) Kong Erik paastod selv, at det danske Rigsraad var villigt til at gaa ind paa dette hans Forlangende, og allerede fra 1416 af ses han at have affrævet sine Mænd en Forpligtelse om at medvirke dertil. For Norges Vedkommende kunde det vel komme ud paa et, siden dette Land jo var et Arverige. Men dette var ikke Tilfældet med Sverige, som først og fremst maatte hævde sin Adkomst til selv at vælge sin Konge, og Kong Eriks Bestræbelser for at gjøre Thronen arvelig i sin Slægt mødte derfor Harme. Hertil kom Klager over Trykket af de paalagte Skatter, over den slette Mynt, Kongen lod præge, og over de kongelige Embedsmænds Udsugelser. Hertil kom ogsaa, at Kongen ved sit Magtsprog fik Landets høieste geistlige Embeder besatte med uværdige Mænd. Misnøiet skaffede sig først Luft i Dalarne, hvor Fogden Jøsse Eriksøn drev sit Spil. Om ham fortæller de svenske Krøniker, at han lod fremlige Kvinder spænde for Høløs, bandt Bønderne til Skampæle eller hængte dem op i Røg, til de kvaltes o. s. v. Dette bevægede da Engelbrekt Engelbrektsøn, en af Dalarnes bedste Mænd, der selv hørte til Adelen, til at gaa til Kong Erik for med Varme og Frimodighed at tale sine Landsmænds Sag. Men

*) Tidligere havde Kong Erik gjort store Anstrengelser for at faa ham valgt til Kong Vladislaus's Efterfølger i Polen.

ihvorvel det svenske Rigsraad stadfæstede Sandheden af Engelbrekts Klager, beholdt Jøsse Eriksøn dog sin Tjeneste. Engelbrekt henvendte sig da for anden Gang til Kongen, men blev da afvist med knubbede Ord og befalet at pakke sig. "Jeg kommer vel igjen endnu en Gang", mente Engelbrekt, da han gik bort. Og han holdt Ord. Da han kom hjem til Dalarne, fortalte han, hvorledes det var gaaet ham hos Kongen. Som rimeligt kan være, vakte hans Afvisning Dalkarlenes Harme, og med Engelbrekt i Spidsen togede de mod Vesteraas, hvor Jøsse boede. Men nogle Raadsherrer kom dem imøde og bevægede dem til at vende om, idet de gav Tilsagn om, at deres Klager skulde blive afhjulpne. Dette skede ikke, og Jøsse vedblev at kræve Skat som før. Da reiste Bønderne sig for anden Gang og fik virkelig drevet Jøsses Afsættelse igjennem. Men da hed det, at Kong Erik vilde indsætte en endda argere Foged i Jøsses Sted, og for at sætte Bom for det reiste Dalkarlene sig for tredie Gang ved Midsommer 1434, og nu lovede de sig selv, at de ikke vilde vende tilbage, før de havde jaget de Fremmede ud af Landet. Først stormedes Fogedgaarden Borganæs ved Dalelven, som blev ødelagt; derpaa rykkede Hæren uhindret frem over Vesteraas til Upsala, medens der til alle Kanter af Landet udgik Opfordringer til Folket om at afkaste Voldsmændenes Aag. Erik Puke stillede sig i Spidsen for Norrländinger og Finner, ødelagde Fogdernes Borge og drev dem selv bort. Paa samme Tid blev ogsaa Gripsholms Slot i Sødermanland stormet. Med de store Skarer, som fra alle Sider var strømmede til Engelbrekt, kunde han nu vende sig mod Stockholm. Men med denne Bys Befalingsmand, Hans Kröpelin, der selv af Modstanderne faar de vakreste Lovord for Retsind og Hæderlighed, sluttede Engelbrekt en Vaabenstilstand, hvorpaa han med sin Hær drog igjennem Sødermanland til Østergøtland. I Midten af August Maaned holdtes der et Raadsmøde i Vadstena, hvor tre Biskoper og 16 Raadsherrer var tilstede. Her indfandt Engelbrekt sig og opmuntrede dem til at staa sit Fædreland bi, hvis Frihed han vilde gjenvinde. Herpaa svarede de nei og negtede ligeledes at opsige Kong Erik Huldskab og Troskab. Engelbrekt greb da Biskopen af Linkøping i Kraven og vilde trække ham ud til den ophidsede Almue med Løfte om siden at lade de øvrige Raadsmedlemmer times samme Medfart. Da gav Raadet efter, og det Opsigelsesbrev, som Engelbrekt lod opsætte, blev underskrevet. Siden rensedes Østergøtland og Smaaland for Udlændinger, og for at være sikker paa, at ingen Danske skulde undgaa den Skjæbne, de forbitrede Svensker havde tiltænkt dem, maatte hver og en, som ikke særlig kjendtes, udtale Ordene: "Hvit häst i korngulf". De, som ikke kunde det, blev der gjort kort Proces med. Allerede efter fire Maaneders Forløb var den første Frihedskamp ført til Ende; men til Trods for de Voldsomheder, som øvedes mod de Fremmede, var den hele Reisning foregaaet under slig Orden og Mandstugt, at ingen svensk Bonde havde mistet saa meget, som en Høne var værd, hvor Hærene var dragne frem.

Digitized by Google

Kong Erik havde om Høsten 1434, da han med en Hær indfandt sig i Stockholm, mistet hele Sverige med Undtagelse af denne By og nogle faa Borge. Bondehæren rykkede da igjen ud og beleirede Stockholm; men der blev sluttet en Vaabenstilstand, saa Kongen fik drage uhindret bort. Tidlig det næste Aar holdtes der et Rigsmøde, hvor ogsaa Borgere og Bønder mødte frem, og paa dette valgtes Engelbrekt Engelbrektsøn til Landets Rigsforstander. Der arbeidedes imidlertid ivrigt paa at bringe en Udsoning mellem Kongen og Svenskerne tilveie, og da Kong Erik om Høsten 1435 indfandt sig paa et Møde i Stockholm, blev han af det svenske Rigsraad atter anerkjendt som Konge. Dog maatte han love at styre Landet i Overensstemmelse med Rigsraadets Raad og ved Hjælp af svenske Mænd. Derhos blev Drotsetens og Rigsmarskens Embeder atter besatte, det første med Kristian Nilssøn Vasa, det andet med den unge begavede Karl Knutssøn Bonde. Da den sidste bad ham om en Anvisning til retteligen at forestaa sit Embede, sagde Kong Erik haanligt: "Det eneste Raad, jeg kan give dig, er, at du ikke strækker Fødderne dine længere, end Skindfælden naar". Dette huede dog ikke de svenske Herrer, og da de gjorde Kongen Forestillinger mod at fremture paa samme Vis som tidligere, lod han dem vide, at han ei vilde være deres Jaherre, men vilde handle, som han selv lystede. I Stedet for, som han havde lovet, at ansætte Svensker som Befalingsmænd paa Borgene, indsatte han Udlændinger, der var lidet agtede. Blandt dem var Johan Fleming, der fik Nykøpings Slot, og om ham heder det, at han var den argeste Skalk, Tyv og Røver, uden Ære i Livet og ei med mere Tro end en Hund. Paa Tilbagereisen fra Stockholm skal Kongen endog have tilladt sine Mænd at plyndre i den svenske Skjærgaard.

Paa Overenskomsten i Stockholm havde Engelbrekt og et Par andre ikke villet være med. Da Kong Eriks Uordholdenhed rygtedes, fik han de svenske Herrer til fra Arboga at sende ham et nyt Opsigelsesbrev, og i Forening med Marsken Karl Knutssøn vendte han sig med en Hær mod Stockholm. Men de svenske Herrer, som ikke ret kunde fordrage Engelbrekt, hvis Æt først nylig var optagen i Adelsstanden, foretog et nyt Rigsforstander-valg, efter hvilket Karl Knutssøn blev Rigets Styrer. Hermed var imidlertid hverken Engelbrekt eller Menigmand fornøiet, og man enedes da om at dele Magten mellem Karl Knutssøn og Engelbrekt saaledes, at Karl skulde lede Stockholms Beleiring, medens Engelbrekt drog om i Landet for at skydse Kong Eriks nyindsatte Fogder ud. Han foretog da en Hærfærd langs Østkysten, indesluttede og erobrede det ene Slot efter det andet; men under Beleiringen af Axevall Slot i Vestergøtland blev han syg og begav sig til Ørebro. Raadet kaldte ham imidlertid snart til Stockholm, og paa Veien derhen blev han en Nat overfalden af Vildstyringen Møns Bengtsøn (af Familien Nat og Dag), som dræbte ham paa snigmordersk Vis.

Digitized by Google

Efter Engelbrekts Drab, der kom Adelspartiet vel tilpas, indtraadte der en Splittelse inden det svenske Folk, ihvorvel den hele Reisning mod Kong Erik gik sin Gang. I Spidsen for Folkepartiet stod nu Erik Puke, som modarbeidede Karl Knutsson paa mangehaande Vis og i det hele optraadte snarere som en Folkeopvigler end som en sand Fædrelandsven. Paa sin Side havde ogsaa Karl Knutsson sin Andel i Splittelsen, idet han tog Engelbrekts forhadte Morder i sin Beskjærmelse og paadrog sig derved Mistanke om ikke at være uden Delagtighed i hans Udaad. Den Kamp om Magten, som opstod mellem Karl Knutsson og Erik Puke, endte først i Begyndelsen af 1437, da Karl lod sin Uven gribe under et Forligsmøde og aflive.

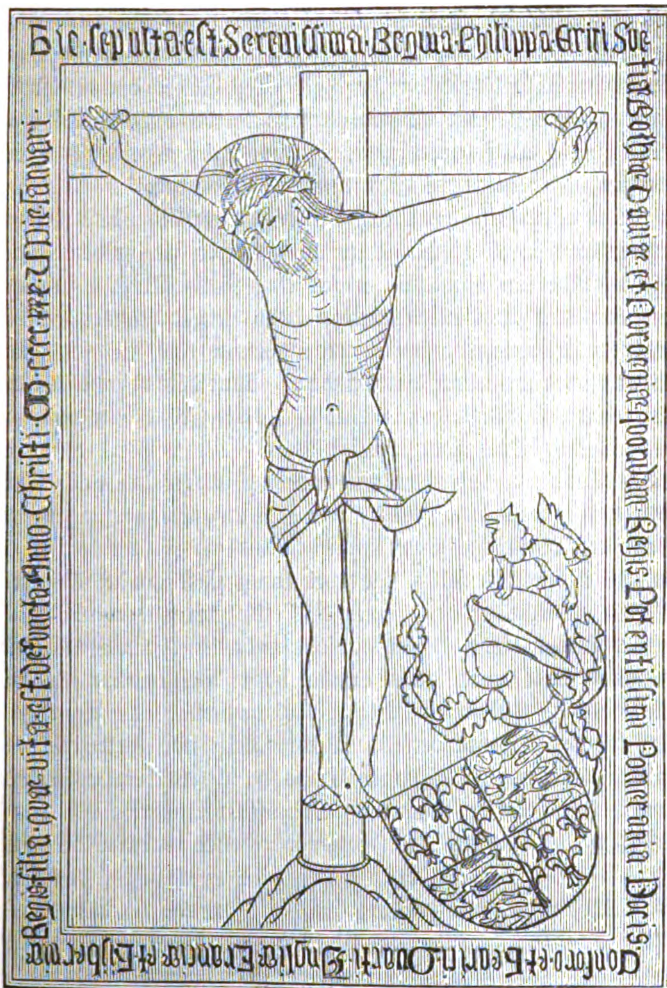
Medens de to Medbeilere nappedes som bedst, var der om Sommeren 1436 fra enkelte Hold arbeidet ivrigt for at faa Unionen gjenoprettet; men førend vi gaar nærmere ind paa de Forhandlinger, som i denne Henseende førtes, skal vi kaste et Blik paa Forholdene i Norge, saaledes som de havde artet sig under Kong Eriks Eneregjering.

Vi har ovenfor set, paa hvilken stedmoderlig Vis de norske Anliggender blev røgtede i Dronning Margretas Levetid. At der ikke kunde indtræde nogen Forandring til det bedre under Kong Eriks Eneregjering, tør vi allerede paa Forhaand slutte deraf, at han helt siden 1405 ikke kan ses at have sat sin Fod paa norsk Grund, og at han følgelig hverken har havt Øie eller Øre for Landets Forhold og de Klagemaal, disse maatte afføde. Medens Dronning Margreta ved sin kraftige Optræden havde kuet enhver Ytring af norsk Selvstændighed og ved en listig Benyttelse af Forholdene havde forstaaet at underordne Rigsraadet den altomspændende Kongemagt, afveg Kong Erik i forskjellige Henseender herfra, om han end i det store hele taget stræbte at følge i Margretas Fodspor. Afvigelserne fra det gamle System viser sig dog at være saa ubetydelige, at de vel nærmest maa skrives paa Tilfældighedens Regning.

Vi finder saaledes, at Norge igjen faar sin egen Kantsler, nemlig først i Biskop Jakob Knutsson af Oslo, der i 1416 ses at have været anbetroet det norske Rigssegl, senere i hans Eftermand paa Bispestolen Biskop Jens. Men begge disse Mænd var danske af Fødsel, og de kan selvfølgelig ikke i nogen Henseende betragtes som Repræsentanter for det norske Rigsraad. Den norske Kantsler var tillige underordnet den danske, der som Kongens egen Kantsler var fælles for begge Riger og øvede Indflydelse paa de norske Regjeringsanliggenders Gang. Derhos indtraadte der ved samme Tid en Forandring i Forretningsordenen, idet det overlodes danske Raadsmedlemmer at foredrage de norske Sager for Kongen.

Det norske Rigsraad havde under Dronning Margretas Regjering ført en temmelig upaaagtet Tilværelse. Men i hvorvel Kong Erik ligesom sin Pleie-

Digitized by Google

8. Dronning Filippas Gravsten i St. Annas Kapel i Vadstena Kirke.

Indskriften lyder: Hic sepulta est serenissima regina Philippa Erici Svetiæ Gothiæ Daniæ et Norvegiæ qvondam regis potentissimi Pomeraniæ ducis consors et Henrici qvarti Angliæ Franciæ et Hyberniæ regis filia qvæ vita est defuncta anno Christi Mccccxxx V die ianvari. D. e.: Her hviler hendes Majestæt Filippa, Hustru til Erik, fordum Sveriges, Götalands, Danmarks og Norges Konge og Hertug til Pomern, Datter af Henrik IV, Konge af England, Frankrige og Irland, som døde den 5te Januar 1430.

Som Udtrykket "fordum" og Henrik IV's Titel viser, tilhører Gravstenen en senere Tid. Skjoldet paa Gravpladen forestiller Englands kongelige Vaaben.

Digitized by Google

moder søgte at formindske dets Indflydelse ved at faa det sammensmeltet med en unionel Institution, lykkedes dette ikke. Tvertimod ses det norske Rigsraad i Kong Eriks Tid at have taget sig sammen ved forskjellige Leiligheder; men at det endog tilnærmelsesvis skulde gjenvinde sin tidligere Indflydelse, er der naturligvis hverken Tale eller Tanke om. Navnlig er det under de Forhandlinger, som Engelbrekt Engelbrektssøns Reisning i Sverige i Aarene 1434 og 1435 foranledigede, og hvortil vi nedenfor kommer tilbage, vi især spørger noget nærmere til det norske Rigsraad.

Hvad det norske Folk som Helhed betragtet angaar, maa det paa denne Tid have været nedsænket i usle Kaar og have set saa ynkelige Dage, at vi derom neppe tilfulde kan danne os nogen klar Forestilling. Om de Ulykker, som havde overgaaet Landets fornemste By Bergen under Ildebrand og Viktualiebrødrenes Hjemsøgelser er allerede ovenfor talt. Ogsaa andre norske Byer synes at have lidt under Ildsvaader. Saaledes overgik der 2den Juli 1432 Throndhjems Domkirke en frygtelig Ødelæggelse, som var foraarsaget af Lynslag. Det lykkedes dog Aaslak Bolt, som i 1428 havde efterfulgt Aaskel paa Erkestolen, ved Indsamlinger og overordentlige Paalæg at tilveiebringe de fornødne Midler til Kirkens Istandsættelse. Paa samme Tid ses ogsaa Landets nordligste Dele, Haalogaland og Finmarken, at have lidt meget under Russernes Herjetog, ihvorvel Kong Erik havde indgaaet paa en Fornyelse af Vaabenstilstanden, som dog ikke respekteredes. I et Brev, dateret 5te September 1420, klager Haalogalands og Finmarkens Indbyggere nemlig for Kong Erik over "den Vaade, hvori Haalogaland og Finmarken staar for Russers og Hedningers Skyld, idet de længe har gjort grov Skade og fremdeles længe vil gjøre det, da vi formedelst vor Fattigdoms Skyld ei længere formaar at afværge det uden Guds og Eders Naades Hjælp, fordi vi maa ligge i Orlog baade Vinter og Sommer. Ingen Hjælp har vi uden den fattige Almue og enkelte Ombudsmænd. Heller ikke vil de holde nogen Dag (d. e. Stilstand) med os, og i den gode Dag og Fred, de havde bundet med Eders Naade, slog de ned Eders Folk og fangede og bortførte Kvinder og gjorde stor Skade. Vi haaber til Gud, at Eders fattige Almue paa Eders Vegne vel maa have hevnet sig for den Skade, de da gjorde".*) Hertil kom ogsaa, at Nordmændene ligesaa lidt som Svenskerne undgik at deltage i Krigen mod Holstenerne. I ethvert Fald skede dette i Aaret 1426. Men om end Nordmændenes personlige Deltagelse i denne Krig var mindre end Svenskernes — hvorom vi forøvrigt ingen tilforladelig Besked har — fik de dog sin Andel i de derved foraarsagede Skattebyrder at bære. Af et Skattebrev af 16de April 1415 ses nemlig Vikens og selvfølgelig ogsaa de øvrige Landsdeles Indbyggere at have faaet Paalæg om at udrede fuld Utfare-Leding mod at være fri for selv at drage ud. I 1421 erklærede

*) Dipl. Norv. I, 480.

Digitized by Google

Hedemarkingerne paa Ledingsthinget, at de foretrak personlig Krigstjeneste for Skat. Til disse Byrder kom ogsaa forskjellige Paalæg, som Kurien og Koncilierne udskrev.

Men saa overdrevne end Skatterne var, havde disse Tynger dog intet at sige mod de Misbrug, Sysselmænd og Fogder ustraffet tillod sig. Ogsaa Nordmændene havde slige Bondeplagere som Jøsse Eriksson at opvise, om deres Bedrifter end ikke er udmalede med saa grelle Farver som hans. Et ganske klart Begreb herom faar man af den Færd, Fogden i Borgesyssel, Herman Molteke, udviste. Denne, der var en Væbner af mecklenburgsk Slægt, kom i 1413 hid til Landet, hvor han giftede sig ind i en af Landets fornemste Ætter. Hans Hustru var nemlig Borghild, en Datter af den i Dronning Margretas Dage indflydelsesrige Ridder Hr. Ogmund Verdorssøn Bolt til Thom og Throndstad († i eller strax efter 1418). Borghild var en lægekyndig og, som det lader, tillige godgjørende Kvinde, som nød sine Undergivnes Agtelse. Men hendes Husbonde maa have været et slet Menneske. Om hans Bedrifter hører vi meget i Breve, som i 1424 og de følgende Aar af Bønderne sendtes Kong Erik. "Han red hjem til Bønderne med Flok og gjæstede dem med Overvold, saa de intet maatte raade, bød med sig, hvem han vilde, og drog ei bort, før han selv lystede, hvilket ingen Foged før ham havde gjort", heder det i et Klagemaal. I et andet ankes der over, at han satte Folk fast, lod dem siden føre bundne ud af Lenet og inddrog deres Gods, alt uden Lov og Dom, ja uden at han brød sig om at lade dem selv vide, hvori de havde forset sig. Konen til en af disse Mænd sad i Moltekes Jern helt fra Korsmesse om Vaaren til Allehelgensmesse om Høsten, og "kom hun ei ud af Jernene før den samme Dag, da hun Barn af sig fødte". Selv de taalmodige Vikverjer var slig tyrannisk Fremfærd for sterk, især da Herman ikke brød sig om at gjøre Folk Rede for, hvorfor han bar sig slig ad. "Thi ræddedes vi fattige Bønder da for, at han kunde gjøre sligt med flere, og derefter gik vi sammen og kjørte ham ud af Lenet". Men heller ikke slig mecklenburgsk Selvtægt var nogen Mand til Baade. Kong Erik var paa Jorsalfærd, og saa inderligt end Bønderne bad derom, fik de dog ingen ny Foged. Aaret efter var Herman Molteke igjen i Lenet og i sin tidligere Stilling, efterat han havde lovet at opføre sig paa skikkelig Vis. Men han var og blev den samme for det. Bønderne i hans Fogderi klagede igjen paa ham for Kongen og bad om at blive ham kvit. "Men", heder det nok saa troskyldigt i Brevet, "vil Eders Naade intet andet, end at han endelig skal være vor Foged, da vil vi ikke kjøre ham ud, men vi vil forlade Lenet og vort fædrene- og mødrene Gods og ty til andre Len, hvor der findes Dannemænd, og ligefuldt svare Eder Skat og Skyld, indtil Gud tager ham fra os". Om der denne Gang blev taget noget Hensyn til Bøndernes Klager vides ikke. Men Herman Molteke blev i ethvert Fald siddende, hvor han

Digitized by Google

sad, og indehavde vistnok sin Stilling endnu i 1465, da han, overøst med kongelige Æresbevisninger og mæt af Dage, afgik ved Døden.

Dette var en Udlænding; men at de indfødte Høvdinger heller ikke var gode at trækkes med paa denne Tid, fik Almuen i Tunsbergs Len sande. Dette Len indehavdes netop i de samme Aar (1424) af Hr. Eindride Erlendssøn af Losna, en af de ypperste af Landets Adelsmænd i hine Dage. Under 12te August 1424 klager Bønderne her over, at Fogden — d. v. s. Hr. Eindride eller en af hans Underfogder — nu kræver som en fast Skat den Hestefodring (hestalop), som de fra først af godvillig har paataget sig at yde. Men før de vil finde sig i dette og modtage disse Heste, vil de heller opgive baade sin fædrene og mødrene Odel og fly Lenet. De klager derhos over, at de Aar ud og Aar ind maa svare "Vaabenvite" (Bod for ikke at holde de lovbestemte Vaaben i Orden), uden at der engang spørges efter deres Vaaben. Til Slutning heder det i Klagen: "Nu skyder vi vort Maal under Eders Naade og Norges Lovbog samt de Retterbøder, som de hellige Konger Magnus og Haakon har undt os. Men med det første vor naadige Konge eller vor naadige Dronning kommer til Norge, da vil vi gjerne yde dem al kongelig Ret, eftersom Norges Lovbog og Retterbøder udviser og efter vor fattige Magt". Exemplerne kan vistnok forflereres; men allerede heraf kan man se, at der i Landet har hersket Misnøie over Fogdernes Udsugelser, og ihvorvel der fra andre Kanter blev indhentet Erklæringer om, at Almuen intet havde at besvære sig over, kan der dog i disse læses mellem Linierne, at ikke alt var, som det burde være.

Nogle Aar hengik, i hvilke Krigen med Hansestæderne og Holstenerne trængte alt i Baggrunden. Selv den Nød, som Viktualiebrødrenes Blokade af Kysterne afstedkom i Landet, findes kun antydet i nogle af de til vor Tid bevarede Dokumenter. Saa bryder Engelbrekt Engelbrektssøns og Dalkarlenes Opstand ud i 1434. De samme Forhold, som havde fremkaldt denne, var i lige saa fuldt Maal tilstede i Norge som i Sverige, og nøie forbundne, som de to Riger paa denne Tid var, tør man ganske vist antage, at de samme Opraab, som Engelbrekt udsendte til de forskjellige Kanter af sit Land, ogsaa naaede til Norge. I ethvert Tilfælde skulde det dog synes, at Svenskernes Exempel maatte virke smittende og opmuntrende. Men ihvorvel der var nok af Tændstof tilstede i Norge, maatte dog enhver Opblussen modarbeides af den dybe Respekt, som Kongedømmets Odelsret indgød Bønderne, og de betydelige Interesser, som det høiere norske (eller om man vil norsk-svenske) Aristokrati under en virkelig gjennemført Reisning maatte sætte paa Spil. Intet Under derfor, at vi i 1436 ser det norske Rigsraad udfolde et Liv og en Kraft, som man neppe skulde have ventet, og træde i Skranken for Opretholdelsen af Unionen, der dog vel at mærke herefter ikke skulde være et monarkisk, men et aristokratisk Statsforbund.

Digitized by Google

Under de Forhandlinger, som i Aaret 1436 førtes i Sverige mellem Svenskerne og Kong Erik, optræder en Flerhed af det norske Rigsraads Medlemmer, og det synes endog, som de har havt det temmelig travlt. Hvad Rolle Nordmændene har spillet, kan imidlertid ikke ses; men nærmest har de vel søgt at indtage en mæglende Stilling, idet de paa den ene Side holdt med Kongen, medens de paa den anden benyttede sig af hans Forlegenhed til at søge at opnaa Indrømmelser. Efter en Del Underhandlinger mellem Kongen og Svenskerne var der i Mai Maaned 1436 mæglet en Stilstand, og paa et Møde, der holdtes i Kalmar i den sidste Halvdel af Juli 1436, lykkedes det Kong Erik atter at vinde sin svenske Krone tilbage. Men at et nyt Brud ikke længe vilde lade vente paa sig, var let at indse; ved at indsætte Hr. Bengt Stensson, Engelbrekts gamle Uven og Fader til hans Morder, viste Kongen nemlig noksom, at han intet havde lært og intet havde glemt.

Ved Mødet i Kalmar havde, saavidt man kan se, ingen Nordmænd indfundet sig. Derimod var der til 29de September s. A. tillyst en ny Sammenkomst i Søderkøping, hvor Kongen skulde møde Udsendinger fra alle sine Lande. I Mellemtiden aflagde han et Besøg paa Gotland. Men da han om Høsten vilde drage over til Fastlandet, overfaldtes hans Flaade af en Storm. Skibet, hvorpaa Kongen var, dreves ind under Kysterne af Gotland, hvor det forliste. Erik selv undgik med yderste Nød Døden i de fraadende Bølger. Men Søfolk, der havde set Skibbrudet, paastod, at Kongen var forulykket, og dette Rygte fandt Tiltro hos Folket, da der i de nærmeste Maaneder ikke kom nogen Efterretning fra Gotland om, at han fremdeles var i Live.

Mødet i Søderkøping afholdtes lige fuldt til berammet Tid. For de geistlige og verdslige Herrer fra de tre Lande, som her traadte sammen, var det vistnok ogsaa en temmelig ligegyldig Sag, enten Kongen indfandt sig her eller ei. For dem gjaldt det nemlig først og fremst at opretholde Rigernes Forening; med Kong Erik, hvis Kongedømme neppe nogen Nordmand end sige nogen Danske eller Svenske med Alvor vilde støtte, fik det gaa, som det vilde og kunde. Allerede ved Mødet i Kalmar havde denne Anskuelse faaet sit Udtryk i en Betænkning, som forelagdes Kongen. I denne opfordres Kongen til at regjere i Danmark til Gavn for Rigsraadet og de øvrige Indbyggere, hvorhos han ogsaa formanes til at indsætte saadanne Fogder og Sysselmænd i Norge, at et bedre Statsstyre end det, som nu fandtes der, maatte oprettes. Dette Samhold mellem Stormændene maa man give Agt paa, da der, saavidt man ved, ikke var nogen Nordmand tilstede ved Kalmarmødet. I Søderkøping drøftedes denne Sag nøiere, og af de tre Erkebiskober (Johannes Laxmand af Lund, Olaf af Upsala og Aaslak Bolt af Nidaros) samt tre af de fornemste Herrer (Axel Pedersson

Thott af Danmark, Kristian Nilssøn af Sverige og Eindride Erlendssøn af Norge) udarbeidedes der et Udkast til en ny Foreningsakt for Rigerne.

Hovedpunkterne i dette Udkast — andet blev det nemlig ikke — var følgende:

1. Kongen maa i intet af Rigerne indføre anden Lov og Ret end den bestaaende uden med Indbyggernes Samtykke og gode Villie.

2. I hvert Rige skal Kongen med Rigsraadets Raad indsætte en Drotsete og en Marsk. Drotseten skal paa Kongens Vegne udøve den dømmende Myndighed, have Tilsyn med alle Dommere og paase Rettens ordentlige Gang. Heri skal alle Indbyggere efter Tilsigelse være forpligtede til at hjælpe ham, som om Kongen selv var tilstede. Marsken skal bistaa Drotseten i at haandhæve Lov og Ret og drage Omsorg for Dommenes Udøvelse, om det maatte behøves. I Krigstid skal han forestaa den væbnede Magt, som han skal styre med gode Mænds Raad.

3. Kongen skal i hvert Rige have en Hovmester, der skal styre Kongens Gaard (d. e. føre Tilsyn med Finantsvæsenet) efter Rigets gode Sædvane.

4. Andre Embedsmænd, som skulde være i Kongens Gaard, maa Kongen tage fra alle tre Riger; "og dette, heder det, er ret, helst fordi det ei bør siges, at det ene Rige elskes over de andre".

5. Kongen skal i hvert Rige have en øverste Kantsler, som bevarer Kongens Segl, og ligeledes en Gaardskantsler, som skal bistaa ham.

6. Kongen skal hvert Aar besøge alle sine Riger for der at røgte sit kongelige Embede.

7. Hvis ingen uoverkommelige Hindringer tilstøder, skal han aarlig opholde sig fire Maaneder i hvert Rige. Paa sin Færd fra det ene Rige til det andet skal han have med sig to Medlemmer af hvert Riges Raad, for at han i paakommende Tilfælde kan træffe Afgjørelse i de Sager, som vedkommer alle tre Riger.

8. Krig og Fred skal alle Riger have tilfælles. I Krigstilfælde skal alle Rigers Raad overveie, hvad der udfordres til Modstand. Det Rige, som kommer det andet til Hjælp, skal drage Omsorg for Krigsfolkets Underholdning, indtil det kommer i det Rige, som skal undsættes. Siden skal Kongen og dette Riges gode Mænd skaffe det fornødne og forestaa Hæren, saalænge det behøves. Kongen eller Rigerne maa ikke begynde Krig uden med alle tre Rigers Samtykke.

9. Ved Kongevalg skal der gaaes frem paa følgende Maade: Drotseten og Marsken i det Rige, hvor Kongen dør, skal forkynde hans Afgang til de tvende andre Riger, hvorpaa Valgmænd af hvert Rige har at møde i Halmstad. Valgmændene skal være 40 fra hvert Rige. Fra Norge skal saaledes fremmøde Erkebiskopen af Nidaros med Biskoperne af Oslo og Bergen, Drotseten, Marsken, Provsten af Maria-Kirken i Oslo, Lagmændene af Throndhjem, Bergen, Tunsberg, Oslo, Borgesyssel og Viken, tolv

Digitized by Google

norske Riddere efter Drotsetens og Marskens Valg, en Raadmand fra hver af Byerne Nidaros, Oslo, Bergen og Tunsberg, endelig to Odelsbønder fra Nidaros Bispedømme, to af Bergens Bispedømme, to fra Stavangers Bispedømme, to fra Hamars Bispedømme, to fra Borgesyssel og to fra Viken. Den, som disse 120 Valgmænd enes om at vælge, skal være Konge over alle tre Riger.

10) Efterlader Kongen en ægtefødt Søn, da skal denne først og fremst komme paa Valg, om Valgmændene anser ham skikket til Konge. Efterlader Kongen flere Sønner, da vælger de efter sit Tykke, hvem de helst vil, hvad enten de er yngre eller ældre. De øvrige Sønner skal forsørges paa anden Vis i Riget, som sømmeligt monne være. Kongens ægte Døtre skal man skaffe passende Giftermaal. Har Kongen ingen ægtefødt Søn efterladt, da er Valget frit.

11) Foretrækker Valgmændene en indenlandsk Mand for en Udlænding afgjøres det først ved Lodkastning, af hvilket Rige han skal vælges. Man skal i saa Fald skrive Navnet paa hvert Land paa en Seddel, og de tre Sedler skal være af lige Størrelse. Disse lægges saa for et syvaarsgammelt Barn, og den Seddel, Barnet udtrækker, angiver, af hvilket Rige man denne Gang har at vælge Kongen.

12) Naar Valgmændene kommer sammen til Valg, skal først de tre Erkebiskoper aflægge Ed paa, "at de gaar til Valget uden al Partiskhed og Egennytte efter sin bedste Samvittighed til Rigernes og Indbyggernes Tarv;" og naar de har svoret, "skal de forestave Eden og modtage den af alle de øvrige Vælgere".

13) Kan man ei enes om Valget, saa skal de 40 Valgmænd af hvert Rige opnævne fire Mænd af sin Midte, to geistlige og to verdslige Herrer. Disse 12 skal saa strax aflægge Ed paany og træde sammen, og ikke skilles ad, før de er blevne enige om Valget. Dermed skal det da have sit Forblivende.

14) Den, som bliver fredløs i et af Rigerne, skal ingen Fred nyde i de to andre Riger.

15) Told og Mynt og andre saadanne Sager henskydes til Afgjørelse af Kongen og hans Raad i hvert Rige.

Ihvorvel dette Udkast neppe kan antages at have været forelagt noget fælles Rigsmøde til Antagelse, langt mindre nogensinde har havt Lovskraft, har det dog sin store historiske Interesse, da det uden Tvivl udtaler de Anskuelser, som inden det høiere Aristokratis Kredse paa denne Tid var de herskende med Hensyn til Foreningens hensigtsmæssigste Ordning. Saa meget fremgaar i ethvert Fald med Sikkerhed, at der fra en større Del af det svenske og norske Aristokrati gjordes Front mod den Bevægelse, som havde Foreningens Opløsning til Hensigt, og som fra først af var af rent demokratisk Oprindelse. Om Kong Erik vilde indgaa paa de Vilkaar,

Digitized by Google

som den nye Unionsakt opstillede, fik staa derhen; den fuldkomne Opgivelse af hans Kongedømme synes dog, efter de udførlige Bestemmelser, som blev opstillede for det nye Kongevalg, kun at have været et Tidsspørgsmaal.

De svenske Begivenheder, som staar i nær Forbindelse med Mødet i Søderkøping, viser tilfulde, at der fra Aristokratiets Side var fremkaldt en sterk Reaktion mod den af Engelbrekt Engelbrektssøn og Erik Puke ledede Bevægelse. Til Trods for, at de paa Mødet udtalte Anskuelser ingenlunde vandt Anklang hos alle, gik Stemningen dog i Øieblikket i rent unionsvenlig Retning. De norske Herrer, som var tilstede, holdt ogsaa siden troligen fast ved den politiske Bekjendelse, de her havde udtalt.

I Norge var der nemlig tidligere paa Aaret i Landets sydlige Dele foregaaet en Reisning, der efter al Sandsynlighed var paavirket af den i Sverige foretagne, skjønt Sammenhængen endnu ikke er opdaget. Heller ikke kjendes den nærmeste ydre Foranledning, som fremkaldte den. I Spidsen for denne Bevægelse, som strakte sig over hele Oslo Bispedømme, (Viken, Borgesyssel, Solør, Romerike, Oslo Hered, Lier, Vestfold og Skeens Syssel) stod Adelsmanden Ogmund Sigurdssøn Bolt, en Søn af Ridderen Hr. Sigurd Berdorssøn Bolt og Søskendbarn til Herman Moltekes Hustru Borghild Ogmundsdatter Bolt. Ogmund Sigurdssøn Bolt var selv en mægtig og anset Mand, der paa mødrene Side vistnok har nedstammet fra det gamle norske Kongehus, skjønt Forbindelsen nu ikke kan paavises. Han skal efter en nordtysk Krønikes Udsagn endog have næret Planer om at sætte Norges Krone paa sit Hoved. Ved denne Tid synes han at have været forlenet med Idd, Enningdal, Skjeberg og Aabygge Skibreder. Ogmunds Tilhængere derimod bestod saa godt som udelukkende af Almuesmænd, til hvilke kun nogle ringere Adelsmænd, der optræder som Ogmunds Underanførere, havde sluttet sig.

Reisningen havde fra først af ganske samme Karakter som Dalkarlenes af 1434. Flere af Lensherrernes Fogder blev fordrevne, og paa alle Bygdething i Oslo Bispedømme blev det vedtaget, at man ei længere skulde taale de danske og fremmede Embedsmænd, som Kong Erik havde ladet indsætte. Det lader ikke til, at Lensherrerne har optraadt med Vaabenmagt mod Bevægelsen. Kun Høvedsmanden paa Akershus, den svenskfødte Ridder Hr. Jøns Nilssøn Svarte-Skaanung eller Hr. Svarte Jøns, som han almindelig kaldtes, søgte ved Bud og Breve at tale Almuen til Rette, uden at dette dog frugtede noget. Da han saa ved Vaabenmagt vilde splitte den ophidsede Almue ad, blev nogle af hans Mænd saarede og dræbte. Reisningen greb videre om sig, og da flere af Rigsraadets Medlemmer og Ridderskab efter Kongens Befaling samledes paa Tunsberghus for under Ledelse af Hr. Eindride Erlendssøn at raadslaa om Midlerne til at kue Opstanden, drog Almuehæren derhen og tog Stilling paa Jersøen udenfor Tunsberg. Den hele Bevægelse havde allerede antaget en meget farlig Karakter, og de

Digitized by Google

forsamlede Herrer saa sig nødsagede til at aabne Underhandlinger med Oprørerne. Disse ledede til, at der St. Hans Aften 1436 blev sluttet et Slags Vaabenstilstand, der skulde vare til Mortensdag (11te November). Fjorten Dage over Mikkelsdag skulde de Klagemaal, som Ogmund og hans Parti førte, undersøges af en Domstol, bestaaende af Rigsraadet og 5 af Kongen valgte Lagmænd, der skulde træde sammen i Oslo. Men alle danske og fremmede, der ikke hørte til Ridderskabets Tjenestemænd eller som var "skjellige Arvingsmænd", altsaa samtlige Fogder og Embedsmænd, skulde have forladt Landet inden St. Olafs Dag (29de Juli). Herfra undtages alene Herlaug Pederssøn, der var Hr. Svarte Jøns's Underfoged i Skiens Sysel, og en anden Danske, som skulde have Fred til Mortensdag.

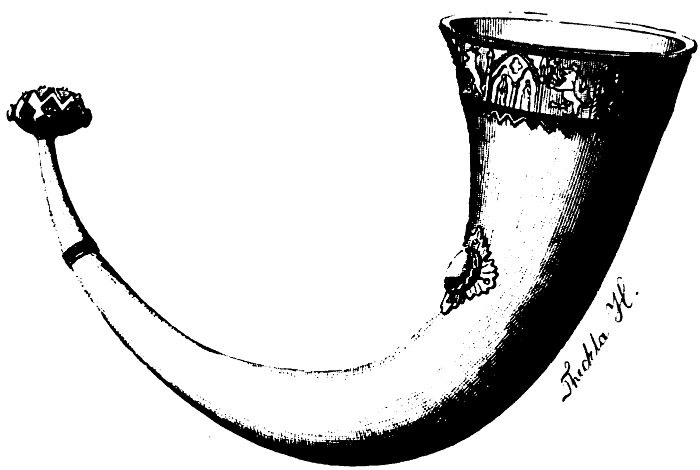
Mødet i Oslo kom imidlertid ikke istand, og Urolighederne brød derfor ud paany. Oprørerne drog mod Oslo, trængte ind i Byen og satte sig i Besiddelse af den befæstede Bispegaard. Men nu ilede Hr. Svarte Jøns til fra Akershus med sine Mænd og indesluttede i Forening med Byens Borgerskab Bispegaarden, som de gjorde Mine til at storme. Da Ogmund Sigurdssøn indsaa, at han ikke kunde forsvare sig i Længden, sluttede han den 13de December 1436 en Overenskomst med Hr. Svarte Jøns. Ifølge denne forpligtede han sig til at overgive Gaarden til Hr. Jøns "paa St. Halvards og Kongens Vegne"; han og hans Mænd skulde nedlægge Vaabnene og love herefter aldrig at være Kongen, Rigsraadet, Rigets Mænd eller Oslo Stad imod i Ord eller Gjerning, og endelig underkastede Ogmund sig Kongens Naade og lovede at tjene ham efter yderste Formue med Liv og Gods. Forøvrigt skulde Stridighedernes Afgjørelse henstaa, indtil Erkebiskopen Aaslak Bolt indtraf i Oslo, hvor et Provincialkoncilium skulde afholdes.

Erkebiskopen kom et Par Dage efter til Byen og lod strax efter i Forening med Stavangerbiskopen Audun, Hr. Svarte Jøns og Oslolagmanden Simon Bjørnssøn indkalde Repræsentanter for Almuen at møde i Oslo i den første Halvdel af Februar Maaned. Til fastsat Tid indfandt der sig her 24 navngivne Fuldmægtige for Bønderne i Oslo Bispedømme, hvorhos en stor Del Almue fra andre Kanter af Landet ogsaa mødte op. Ved Sammenkomsten, der fandt Sted i Bispegaarden, havde Provsten ved Apostelkirken i Bergen Hr. Thorleif Olafssøn indfundet sig paa Kongens Vegne og af Rigsraadet Hr. Eindride Erlendssøn, hans Søn Erlend Eindridessøn, Mats Jakobssøn, Kolbjørn Gerst, Henrik Schacht, Bengt Harniktssøn, Thorgaut Bengtssøn og Erik Sæmundssøn samt Lagmændene af Oslo, Bergen Tunsberg, Viken og Skeen, der samtlige af Kong Erik var opnævnte til at underhandle med Ogmund Sigurdssøn og Almuen. Efter fem Dages Forhandlinger enedes man den 18de Februar 1437 om at slutte en Overenskomst, hvis Hovedpunkter var følgende:

1) Almuen lovede med oprakte Hænder at ville have Kong Erik til Konge alle hans Levedage og af al Evne tjene ham efter den Ed, man

havde svoret ham, da han toges til Landets Konge. De forpligtede sig derhos til ikke tiere at gjentage det Skridt, de havde vovet, og kaare sig Høvedsmand uden med hans og Raadets Samtykke. Den, som sligt gjorde, skulde være sand Landraademand og have Liv og Gods forbrudt. Til Gjengjæld lovede Raadet paa Kongens Vegne, at han skulde holde alle, baade læge og lærde, ved Lov og Ret og omfatte dem med kongelig Kjærlighed.

2) Raadet skulde med Almuen tilskrive Kong Erik ydmygeligen, at han vilde forlene Ogmund Sigurdsson med Færøerne med al kongelig Ret.

9. Drikkehorn fra Island. Har tilhørt Ivar Holm, der 1354 blev Magnus Erikssøns Hirdstjore over Island, eller hans Sønnesøn af samme Navn, der var Høvedsmand sammesteds og dræbtes 1433.

I de forskjellige Felter er 4 Gange Norges Rigsvaaben og Nidaros's Byvaaben fremstillet. Nærmere herom i Dr. I Undsets Bog "Norske Oldsager i fremmede Museer," S. 59 f.

Paa sin Side lovede Ogmund med Knæfald og med Ed paa Bog og Helligdomme Rigsraadet paa Kong Eriks Vegne fuld Troskab for hele sit Liv. For dette hans Løfte gik Almuens Repræsentanter paa den hele Almues Vegne i Borgen.

3) Derhos skulde Rigsraadet tilskrive Kongen, at han vilde unde Ogmund Sigurdsson for indeværende Aar Ledingen af Idds, Enningdals, Skebergs og Aabygge Skibreder (hvormed Ogmund altsaa hidtil maa have været forlenet), at han vilde skaffe Ogmund et andet Len, om denne med Uret og Vold blev dreven fra Færøerne, og at han vilde tage Ogmund til Naade og Venskab samt skjænke alle dem, som i Opløbet havde taget Del, fuldkommen Tilgivelse.

Digitized by Google

4) Raadet lovede endvidere at forestille Kongen, at han herefter ei maatte indsætte udenlandske Embedsmænd i Norge, hverken geistlige eller verdslige. "Thi de er nu af os og med hele Almuens Samtykke udviste paa alle Thing i Norge. Vi vil aldrig oftere have dem indsatte til Embedsmænd for den store Uret og Tynge, de har voldt Klostre og Kirker, lærde og læge i Norge." Fra denne Forvisning skulde dog undtages "de Udlændinger, som nu er gifte i Norge"; thi dem skulde Almuen lide og taale i deres Levedage, dog saaledes, at de ikke maatte beklæde nogen Embedsmyndighed, og paa Betingelse af, at de svor Kongen og Rigets Mænd ærlig Huldskab og Troskab. Kongen skulde derhos paase, at de danske og Udlændinger, som var udviste, ingen Fiendtligheder øvede paa Riget.

5) Raadet skulde udvirke, at Kongen igjen indsatte en Drotsete i Riget, indførte stadig Mynt der og lod Seglet komme tilbage til Norge, saa Indbyggerne ei skulde nødes til at søge til Udlandet efter Seglet, "hvilket er kommet Landet og Rigets Raad til stor Skade og Byrde".

6) Endvidere lovede Rigsraadet at skrive til Kong Erik, at han maatte indrømme Almuen i Viken Lettelse i de ulovlige, tunge Skatter, som umilde Fogder havde paalagt dem udenfor de rette gamle Skatter, saa den Del af Landet ikke aldeles skulde lægges øde.

Efterat disse Punkter var vedtagne, lyste Rigsraadet med hele Almuens Samtykke Fred, Grid og Tilgivelse "over alt Norges Rige, som nu var i Opstand", navnlig da, for hvad Ogmund Sigurdssøn og hans Medhjælpere havd forbrudt. Den, som brød Forliget, skulde, hvo han end var, som sand Landraademand have Gods og Fred forbrudt. Dette Forlig, hvorom der udstedtes tre ligelydende Breve, skulde holdes, indtil Kong Erik stadfæstede det.

Om de øvrige Begivenheder hertillands i Aaret 1437 giver de bevarede Kilder os kun høist ufuldkommen Besked. Kong Erik, der havde tilbragt Vinteren 1436—37 paa sin Borg Visborg paa Gotland, uden at hans Undersaatter vidste med Sikkerhed, om han var i Live eller ei, drog tidlig paa Vaaren til Nordtyskland, hvor han søgte at reise Hjælpetropper til at kue Oprørsaanden i sine Lande. Hos den tyske Ordens Stormester og hos Raadet i Danzig fandt han vistnok en velvillig Modtagelse, men ikke den Hjælp, han søgte. Heldigere var han derimod hos sine Frænder, de pomerske Hertuger, der stillede 2000 Mand til hans Tjeneste. Om Sommeren kom han — dog som det synes uden nogen Hær — tilbage til Danmark, hvor han opholdt sig hele Resten af Aaret og den følgende Vinter. Herfra sendte han vistnok allerede strax efter sit Komme den fra Kaperkrigen mod Hanseaterne bekjendte Olaf Nilssøn opover til Norge. Hvad Erende denne forøvrigt havde her, nævnes ikke. Men fra en plattysk Krønike, som Bergefarernes Kapellan i Bergen Karsten van Gheren forfattede en Del Aar senere, erfarer vi, at han tog Ogmund Sigurdssøn af Dage. Hans Dødsmaade var den samme, som omtrent en Menneskealder tidligere var beredt den falske Olaf

Digitized by Google

udenfor Falsterbod; men om nogen forudgaaende Procedure meldes der intet. Usandsynligt er det vel neppe, at Olaf Nilssøn under Udførelsen af dette ham anbetroede Hverv har havt en villig Hjælper i den danskfødte Biskop Jens af Oslo, som Almuen i Norge navnlig fra nu af ses at have omfattet med dødeligt Had. Olafs Optræden skaffede ham imidlertid Kongens Yndest og allerede i de nærmest paafølgende Aar blev han forlenet med Bergens Kongsgaard og udnævnt til Hirdstjore paa Island.

Den Straffedom, som var overgaaet Ogmund Sigurdssøn, havde ikke kuet Bøndernes Oprørsaand. Maaske gav den tvertimod Stødet til en nyReisning, som i det samme Aar eller ialfald i Begyndelsen af det næste udgik fra Egnen om Skeensfjorden og Thelemarken og ledsedes af en Halvard Graatop. Denne, der endnu mindes i Sagnet i sin Hjembygd Drangedal, antages at være den samme Adelsmand, som under Navnet Halvard Thoressøn nævnes som en af Ogmund Sigurdssøns Underanførere i den tidligere Reisning, rykkede i 1438 i Spidsen for en Hob Bønder østover Landet. Høvdingsædet Brynla, som eiedes af den pomerske Adelsmand Marquard Buks Enke Sigrid Nikolausdatter Galle, blev haardt hjemsøgt, og under Herjing og Voldsgjerninger af alle Slags rykkede Flokken frem mod Oslo. Ogsaa i denne Bys nærmeste Opland (Aker, Bærum og Ullensaker) forefaldt der paa denne Tid alvorlige Uroligheder, der sandsynligvis stod i Forbindelse med Halvard Graatops Reisning og ledsedes af en anden af Ogmunds Underanførere ved Navn Gudmund Helgessøn fra Holte paa Ullensaker. Oprøret blev dog snart dæmpet, muligens af Hr. Svarte Jøns og hans Underbefalingsmand Olaf Buk, en Søn af den nysnævnte Marquard Buk. Allerede i August Maaned var Ordenen gjenoprettet, og en haard Straf blev tagen over alle dem, som havde havt nogen Delagtighed i Halvard Graatops Opstand. Halvards egen Skjæbne er ubekjendt. Men mod de Thelebønder, der havde været med, for Olaf Buk, der ved denne Tid afløste Hr. Svarte Jøns som Befalingsmand paa Akershus, haardt frem. Saaledes forlangte han, at "hver Mand i Thelemarken, baade rige og fattige, unge og gamle, de, som hjemme sad, og de, som med Graatoppen løb", skulde betale ham eller hans Moder en Ko eller dens Værd i Huder og Skind for den store utaalelige Skade, der var anrettet paa Brynla; gjorde de ikke det, skulde han hjemsøge dem saaledes, at de og deres Efterkommere vel skulde komme til at mindes det alle sine Livsdage; ja, selv Kvinder og Børn vilde han ikke spare. "Kjære Venner", skriver Provsten Hjarrand Thoraldssøn i Gjerpen til Bønderne, "stemmer heller i Bækken end i Aaen, og betaler heller disse smaa Penge end giver ud alt, hvad I eier, baade løst og fast og Livet med; thi det er meget værre, og han holder Eder alle for lige gode". Olafs Trugsmaal var alvorlig nok ment, og Bønderne maatte falde til Foie. Endnu 10 Aar efter inddrev hans Hustru Sigrid Bøder hos Bønderne for Hærværket paa Brynla.

Ogsaa denne Gang blev der gjort Almuen et Slags Indrømmelse.

Digitized by Google

Der ses nemlig, at der ved St. Hans Tider 1439 skulde holdes et Møde i Oslo, hvor Erkebiskopen og flere af Rigsraadets Medlemmer skulde undersøge Bøndernes Klagemaal. Under 27de April s. A. tilskrev Olaf Buk Almuen i Skeens Syssel, at den skulde sende Repræsentanter til dette Møde "for Fred og Forlig at bebinde og tilsammen føie, efterdi Guds velsignede Naade og hans velsignede Moder Jomfru Maria maatte komme til Lov, Hæder og Ære og alle Norges Mænd til Ære, Fred og Velfærd"; men tvivlsomt kan det dog være, om dette Møde kom istand. Olaf Buks Trusler om Straf i det timelige og Oslobispen Jens's Forespeilinger om Straf i det evige Liv, som Maaneden i Forveien var forkyndte Thelebønderne, var i ethvert Fald ikke egnede til at indgyde Tillid nok til et saa vovsomt Skridt.*)

Kong Erik havde tilbragt Vinteren 1437—38 i Vordingborg, ivrigt optagen med at sikre sin Fætter, Hertug Bugislav af Pomern, Thronfølgen i Danmark. Den Modgang, han i den sidste Tid havde prøvet, var ikke gaaet sporløst hen over ham. Hans tidligere Daadskraft var brudt. Hans Heftighed var — som det synes — gaaet over til en smaalig Ilterhed og Hevnsyge, der behagede sig i at tilføie de Nationer, han ikke længere kunde fastholde under sit Styre, Naalestik og Krænkelser. Kan hænde og, at Rygterne om hans uværdige Vandel, der har nedsat ham i Efterverdenens Omdømme, har faaet noget at holde sig til fra den Uvirksomhed, han fra nu af hengav sig til. Da Bugislavs Valg strandede paa den Modstand, han mødte hos det danske Rigsraad, forlod han i 1438 Danmark for, som han sagde, at begive sig til Kalmar. Han tog med sig Rigsklenodierne og de Skatte, hans Formænd paa Thronen havde samlet og drog — ikke til Kalmar, hvor der just var sammenkaldt et Møde — men forbi denne By til Gotland, hvor han fra nu af synes at have taget stadigt Ophold.

Erik af Pomern var herefter alene af Navn de tre nordiske Rigers Konge; snart ophørte han ogsaa at bære det. I Sverige udvikledе Begivenhederne sig med rivende Hastighed. Imellem de forenede Riger indtraadte der Kjølighed, og efterat Kong Erik havde faaet Paamindelse om at indfinde sig ved Mora Stenar for der at afgive Erklæring om at holde Rigets Lov og Friheder, med Trusel om Afsættelse i Udeblivelsestilfælde, valgtes paa et Møde i Stockholm (Oktober 1438) Karl Knutsøn til Rigsforstander. Paa samme Tid brød ogsaa Danskernes Misnøie ud, og Raadet indkaldte Hertug Kristofer af Bayern med Tilsagn om at sikre ham de tre nordiske Rigers Kroner.

Hertug Kristofer var en Søn af Eriks Søster Katharina, om hvem vi ovenfor har hørt, dengang der underhandledes om et Giftermaal mellem hende og den engelske Thronfølger, den senere saa berømte Kong Henrik V. Denne Plan gik overstyr; men i 1407 ægtede Katharina Hertug og Pfalzgreve

*) Dipl. Norv. III, flere Breve.

Digitized by Google

Johan af Bayern, yngste Søn af den tyske Konge Ruprecht, der af Navn tillige var Keiser. I sit Ægteskab med Johan skal Katharina have havt 6 Sønner, der dog alle døde i ung Alder med Undtagelse af Kristofer, der var den ældste. Kristofer var allerede i Ynglingeaarene med i et Felttog mod Hussiterne og kom senere paa et Besøg til sin Morbroder Kong Erik i Danmark. Men denne, som i hans hele Gjøren og Laden mærkede Forsøg paa at fiske Tronfølgen fra hans pomerske Fætter, Hertug Bugislav, saa snart heller Hælen end Taaen paa ham, og han skal endog paa en mere ligefrem end elskværdig Maade have ladet ham vide, at han ikke behøvede at vise sig i Danmark, før han sendte ham Bud. En saadan Indbydelse havde Kristofer nok længe faaet vente paa, hvis den skulde være kommen fra Morbroderen. Men dermed tog han det ikke saa nøie. Saasnart det danske Rigsraad aabnede ham Udsigt til at indtage den Stilling, Erik havde forladt, var han strax villig til at følge den. Skjønt der fra svensk Side har været fremholdt, at det danske Rigsraad ved at indkalde Kristofer gjorde Brud paa Tro og Love, maa man dog ikke forglemme, at de danske befandt sig i en temmelig vanskelig Stilling. Thi i Nørrejylland var der paa denne Tid udbrudt en alvorlig Bondeopstand, og da der var al Sandsynlighed for, at Hertug Adolf af Slesvig og Holsten vilde støtte Bønderne, maatte Rigsraadet se sig om efter en ny Konge i Eriks Sted. For saa vidt var jo alt i sin gode Orden; men Rigsraadet gav Kristofer tillige Tilsagn om at medvirke til, at han skulde blive Konge i Sverige, og hertil havde det ingen Ret. Allerede før Kristofer tiltraadte sin Færd til Danmark, udstedte han et Slags Proklamation til Svenskerne, hvori han lovede at fri dem fra Morbroderens Tyranni. Men hertil tog Svenskerne foreløbig intet Hensyn. Der i Landet fandtes der nemlig et stort Parti som fremdeles holdt paa Kong Erik, om ikke for andet saa for at undgaa, at Karl Knutssøn skulde faa al Magten. Endnu paa et Møde, der holdtes i Begyndelsen af Juni Maaned 1439 i Stockholm, udtalte flere af Raadsherrerne sig for at beholde Erik som Konge og bevare Unionen. Af det danske Rigsraad drog imidlertid flere Medlemmer Kristofer imøde til Lübeck og fra denne By udstedtes der St. Hans Aften 1439 et formeligt Opsigelsesbrev til Kong Erik. Først et Par Maaneder efter (September 1439) fulgte det svenske Rigsraad Exemplet og opsagde Kong Erik Huldskab og Troskab.

Til Norge og Nordmændene blev der fra det danske og svenske Rigsraads Side denne Gang intetsomhelst Hensyn taget. Efter Ogmund Sigurdssøns og Halvard Graatops Opstand herskede der hertillands en næsten dødlignende Ro. Det ser nærmest ud til, at de norske Stormænd vilde afvente de Skridt, som det svenske og danske Rigsraad maatte tage, førend de bestemte sig, eller at det Udkast, som paa Mødet i Søderkøping var bleven opsat til en ny Foreningsakt, skulde erholde Lovskraft. Indtil videre besluttede de sig til at opretholde den gamle Tingenes Orden og

Digitized by Google

Kong Eriks Kongedømme. Men denneØrkesløshed havde kun til Følge, at Rigsraadet i de to andre forbundne Riger ganske og aldeles lod Nordmændene og deres Ønsker ud af Betragtning under Sagernes videre Udvikling. Herefter blev det ialfald ikke som paa Søderkøpingsmødet gjort nogen Indrømmelse til Arveprincipet, som det norske Rigsraad — og visselig ogsaa den hele Almue — holdt saa sterkt paa.

Det var saa langt fra, at Nordmændene vilde følge den Opfordring, som fra svensk og dansk Side udgik til dem, til at opgive Kong Eriks Kongedømme, at de meget mere gjorde Mine til at arbeide for hans Gjenindsættelse i Rigerne. Paa Kongens Opfordring samledes der om Sommeren 1439 i det søndenfjeldske en Hær, der under Anførsel af Olaf Buk og den indflyttede mecklenburgske Adelsmand Jon Ummereise, der havde faaet Sæde i det norske Rigsraad, rykkede frem mod Elfsborgs Slot, hvor Karl Knutssøns Halvbroder Thure Steenssøn Bjelke havde Befalingen. Elfsborg blev nu beleiret en Tid, og Nordmændene anlagde paa den nærliggende Skumareklippe en Tømmerfæstning, et saakaldt Barfred. Efter ti Ugers Forløb sluttedes der en Vaabenstilstand, ifølge hvilken Thure forpligtede sig til at opgive Slottet, i Tilfælde af, at han ikke inden en Maaned fik Undsætning, mod selv at erholde Tilladelse til at drage bort. Thure begav sig da til sin Broder, der strax samlede Tropper, der under Thures Anførsel begav sig tilbage til Elfsborg. Her udspandt der sig paa aaben Mark en Kamp, i hvilken Nordmændene led et fuldstændigt Nederlag. Jon Ummereise undkom med Nød og neppe; men Olaf Buk synes at have været blandt de faldnes Tal; ialfald nævnes han ikke senere.

Medens dette endnu stod paa, sendte det norske Rigsraad et Gesandtskab, bestaaende af 4 af Landets mere ansete Mænd, til Kong Erik paa Visborg for at bevæge ham til at give Landet en Drotsete. At en lignende Opfordring maa være udgaaet til ham allerede umiddelbart efter Ogmund Sigurdssøns Opstand, er troligt nok; men Kong Erik har neppe brudt sig om at imødekomme de Ønsker, som Nordmændene da udtalte. Nu derimod har Raadets Krav neppe kunnet lade sig afvise, og af de tre Mænd, som det indstillede til Embedet, valgte han Sigurd Jonssøn, der den 3die September udnævntes til Landets Drotsete. I denne Egenskab skulde Sigurd føre Opsyn med Landets forskjellige Anliggender; men han maatte paa Forhaand forpligte sig til at lyde Hertug Bugislav af Pomern, om Kong Erik selv afgik ved Døden.

Sigurd Jonssøn var Søn af den mægtige Ridder Jon Marteinssøn fra Vestergøtland († paa Romerfærd 1405) og Hr. Sigurd Hafthorssøns Dattersøn. Han var sandsynligvis en af de rigeste Mænd, der nogensinde har levet her i Norge, og hans Indflydelse var end ydermere forøget ved Giftermaalet med Filippa, en Datter af Grev Hans af Neugarten og Eberstein, der ses at have staaet i stor Anseelse hos Kong Erik.

I de tre Aar, hvori Sigurd Jonssøn kom til at forestaa Norges Rigsstyre, befandt Landet sig i en fortvivlet politisk Stilling, især efterat de Svenske havde opsagt Kongen Huldskab og Troskab. I det længste ventede de loyale Nordmænd paa, at Kong Erik nu skulde tage sig af det Rige, som endnu var forblevet ham tro. Men Kong Erik var "en gammel Herre, kjed af denne Verden" og brød sig ikke det Gran om det fattigste af sine Riger, hvor inderligt dette end hang ved ham. Paa Nordmændenes Henvendelser paafulgte der aldrig noget Svar, og tilsidst havde de derfor intet andet at gjøre end at lytte til de Forestillinger, som fra det svenske Raads Side blev dem gjorte om at opgive Kong Erik og slutte sig til Kristofer af Bayern, der om Vaaren 1440 var bleven hyldet paa Viborgs Thing som Konge af Danmark og om Høsten tillige blev tilbudt den svenske Krone. Strax efter fik det norske Rigsraad Indbydelse til at indfinde sig i Lødøse (det tidligere Ljodhus) ved Kyndelmessetid 1441, da de svenske Herrer skulde holde Møde for at raadslaa om Kongevalget, og hvad Rigernes Stilling forøvrigt udkrævede.

Ogsaa fra en anden Kant fik Nordmændene en Mindelse om, at de ved at holde fast paa Kong Erik ikke havde valgt den bedre Del. Under den Splittelse, som under Kampen om Slesvig var opstaaet mellem de hollandske og vendiske Stæder havde Kong Erik med et forstandigt Blik paa Forholdene taget Parti for de første og indrømmet dem betydelige Fordele paa Modpartens Bekostning. Hollænderne fandt nu, at det svarede Regning at opretholde Kong Eriks Magt og udrustede en Flaade til hans Hjælp. Men denne Flaade vendte sig hverken mod Sverige eller Danmark; den angreb tvertimod Norge, der endnu var Kong Erik tro. Saaledes ses de baahuslenske Kyster og Marstrand at have lidt meget under denne Hjemsøgelse.

Paa Mødet i Lødøse, der afholdtes til fastsat Tid, blev der vistnok ikke truffet nogen Aftale om Kongevalget; derimod sluttedes der den 9de Februar et Forbund mellem Norge og Sverige. Hermed var det dog ikke sagt, at Nordmændene opgav Eriks Kongedømme, endskjønt hans Sag af alle ansaas for tabt i de tvende andre Riger. Dagen efter tilskrev nemlig de fire Medlemmer af Norges Rigsraad Kong Erik en indtrængende Formaningsskrivelse, hvori de foreholdt ham Landets vanskelige Stilling og bad ham om at sende sine troe Undersaatter Hjælp eller ialfald tilskrive dem sin Villie. Kong Erik, der netop paa den Tid foretog en Rundreise i de hanseatiske Stæder for at tiltrygle sig Hjælp, modtog vistnok Brevet, men kan ikke ses at have gjort det ringeste for at hjælpe sine norske Undersaatter.

Aaret 1441 gik tilende, uden at Nordmændene endnu kunde bekvemme sig til at bryde overtvert med sin gamle Konge. Imidlertid traf Svenskerne den ene Afgjørelse efter den anden. Paa et Møde i Arboga (Septbr. 1440) havde Karl Knutssøn aflagt Regnskab for sin Forvaltning af Rigets Midler og faaet dette godkjendt. Da han derpaa havde foreholdt Rigsraadets

Digitized by Google

Medlemmer, hvor meget han havde sat paa Spil i hine oprevne Aar, og at hans Børn, hvis der ikke blev ydet ham nogen Erstatning, vilde blive bragte til Tiggerstaven, tilstod man ham Finland som et Len og Øland som Pant, hvilket sidste efter en senere Bestemmelse skulde indløses fra hans Arvinger for en Sum af 1½ Mill. Kr. i vore Penge. Kristofer af Bayern godkjendte baade denne Ordning og gjorde det svenske Aristokrati saa mange Indrømmelser, at han neppe havde en Skygge af Magt tilbage, hvorpaa han blev anerkjendt som Sveriges Konge. Hans Kroning fandt Sted i Stockholm Høsten 1441.

Om Sommeren 1442 holdtes der i Lødøse paany et Møde mellem alle tre Rigers Raad. Her indfandt imidlertid ikke blot Norges Rigsraads Medlemmer sig, men ogsaa Repræsentanter for Bondestanden fra Landets forskjellige Egne. Vi har endnu bevaret det Fuldmagtsbrev, som Almuen i søndre Gudbrandsdalen udfærdigede for den Mand, som den afsendte. I dette Brev heder det til Slutning, at Almuen paa Grund af sin Faakundighed ikke kunde afgjøre, hvorvidt et Kongeskifte var tjenligt for Landet eller ei, og den vilde derfor godkjende, hvad Mødet i Lødøse i saa Henseende maatte beslutte, naar den kun maatte nyde de Love og Retterbøder, som de hellige Forfædre havde givet og stadfæstet. Sandsynligvis har ogsaa Udtalelserne fra Landets øvrige Bønder gaaet i samme Retning. Den 1ste Juni 1442 skredes der derfor i Lødøse til Kongevalg for Norges Vedkommende, og Kristofer valgtes ogsaa til Norges Konge. Lidt senere begav den nyvalgte Konge sig til Oslo, hvor han blev kronet den 2den Juli. Om de Høitideligheder, som ledsagede denne Begivenhed, har man ingen Efterretning. Kun ser man, at flere norske Væbnere her maa være slagne til Riddere. Blandt dem var Sigurd Jonssøn, der nu nedlagde sin Værdighed som Rigets Drotsete, Erlend Eindridesøn af Losnaætten (Faderen, den gamle Eindride, nævnes ikke efter 1438), den tidligere omtalte Bondeplager Herman Molteke og den senere saa bekjendte Hartvig Eriksøn Krumedike, der nogle Aar i Forveien havde ægtet Katharina Buk, Datter af Hustru Sigrid paa Brynla og Søster af Olaf Buk.

Venetianeren Pietro Quirinis Ophold i Norge i Aaret 1432.

Førend vi gaar videre, skal vi her medtage en liden Reiseskildring, der ypperligen belyser Livet paa Lofotens afsidesliggende Øer for godt og vel halvfemte hundrede Aar siden. Desværre har den nyere italienske Literatur, der behandler dette Emne, ikke været tilgjængelig under denne

Digitized by Google

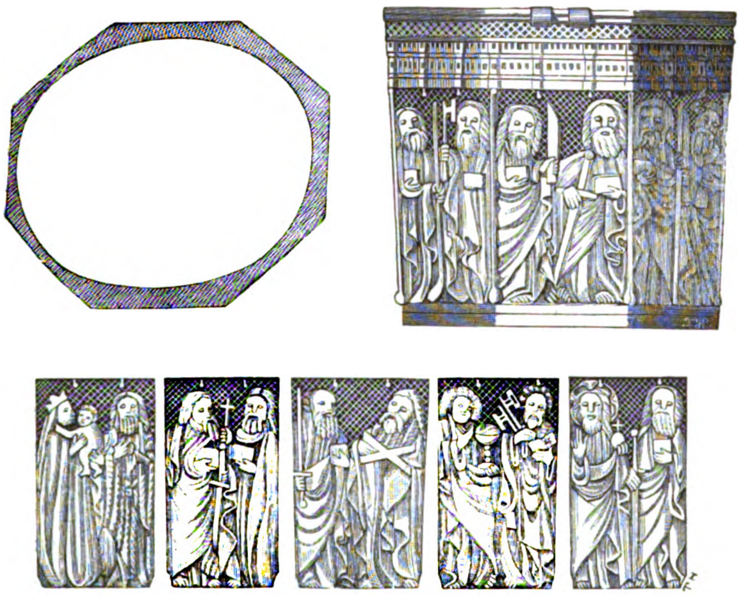
Gjenfortælling, som derfor har maattet holde sig til, hvad der i ældre Samleverker, Tidsskrifter og Blade er fremlagt om den lille, ret karakteristiske Episode. Det vil ikke undgaa Læserens Opmærksomhed, hvor liden Forandring den nordlandske Fiskers Kaar siden hine Dage har været underkastet, og skulde der navnlig i et Punkt reises en Smule Tvivl om Beretningens Troværdighed, maa man ikke glemme, hvor let den af Taknemmelighed mod Gud og sine Redningsmænd opfyldte Italiener kunde forledes til at se alt i Rosenskjær.

I Aaret 1431 foretog den venetianske Adelsmand, Pietro Quirini eller, som hans Navn i latiniseret Form heder Petrus Quirinius, som Skibspatron en Handelsfærd fra Kandia til Flandern. Hans Skib, Malvasier, havde en Besætning af 68 Mand, deriblandt Kristofer Fioravante og Nikolaus Michele, der begge ligesom Quirini selv har meddelt Efterretninger om sine Oplevelser her nordpaa. Omtumlet af Høst- og Vinterstormene led Malvasier den 19de December Skibbrud i Nordsøen. En Del af Mandskabet omkom ved Forliset; men 47 af dem reddede sig i den ene Storbaad, som var forsynet med Seil, Aarer og noget Proviant. I hele 16 Dage maatte de saaledes bjergede udstaa en haard Kamp med de fraadende Bølger og Hungerens og Tørstens Kvaler. De lange Nætter afløstes af korte Dage, der høist varede i to Timer, og ombord paa den skrøbelige Farkost var Døden en stadig Gjæst. Den 4de Januar, da man i det fjerne syntes at skimte et klippefuldt Land, var af de 47 Mand, som havde reddet sig i Storbaaden, kun 19 i Live. De øvrige 28, hvis Livskraft for den største Del allerede paa Forhaand havde været brudt af Drukkenskab og andre Udsvævelser, var omkomne af Tørst og Kulde. Landet fortonede igjen i Mørket, men ved at seile i Vindens Retning kom man den næste Dags Morgen mellem Klipper og Skjær ind til et andet Land, hvor de løb ind i en Havn mellem tvende Bjerge. Det var den vakre Sandø, (Santi kalder Italienerne den), der ligger 2 Mile sydvest i Røsts Øgruppe.

Men om de fremmede saaledes var reddede af Havsnød, havde de endnu mange Farer og Gjenvordigheder at gjennemgaa paa den ubeboede Ø, som dengang alene benyttedes til Græsgang for Udgangerfaar. Strax ved Landstigningen slugte de forkomne Stakler en Mængde Sne, der bekom dem saa ilde, at tre af dem døde allerede den næste Nat. Da Levnetsmidler ei var at opdrive paa Øen, besluttede de sig strax efter at drage over til en anden, langt borte liggende Ø, hvor man kunde se Røg opstige fra menneskelige Boliger; men i sin Glæde over den formodede Redning havde de glemt at fortøie Baaden forsvarlig; — den havde om Natten skamskuret sig paa Stenene, saa den ikke kunde holde Søen. Man nødtes da til at drage den op paa Land og kløvede den med stor Møie i to Dele, hvoraf de gjorde Hytter, hvis Indgang dækkedes med Seil. Den største af disse afgav Husvær for 13, den mindste for 2 Personer. Af Rækved, som de fandt paa Stranden,

Digitized by Google

gjorde de op Baal, hvorved de varmede sig i den haarde Vinterkulde. Den værste Hunger fik de stagget med Skjæl og Snegler, hvoraf de fandt en Mængde i Fjæren. Siden skaffede en stor Fisk, som laa dreven op paa Stranden, dem nogen Afveksling i Kostholdet. Den kom vel med, da der strax efter brød løs et Stygveir, som nødte dem til at holde sig inden Huse. Nys før havde de ti af dem flyttet op til en Skjaa, som de havde opdaget under sin Skjælsankning. Tre af dem, som var Døden nær, maatte lades tilbage i en Baadhytte ved Stranden, da de var for skrøbelige

10. a—c. Relikvie- eller Oblatæske af Elfenben, foræret Lunds Domkirke af Erkebiskop Aaslak Bolt.

Figurerne forestiller Kristus, Paulus, de 12 Apostle, Jomfru Maria og St. Laurentius.

til at overflyttes til den nye Bolig. Medens de stred den sidste Strid, hørte de de sultne Korper skrige, medens de sled i deres Kameraters ujordede Lig.

I 28 Dage havde de fremmede fristet en yderst kummerlig Tilværelse paa Øen, da en af dem, Kristofer Fioravante, forundret hørte Stemmer i et ukjendt Tungemaal. Det viste sig at være Nordmænd, som var komne over til Sandø for at se til sine Udgangerfaar, som Skik og Brug er ved Vintertid. Da disse Mænd saa de fremmedes afpillede Skikkelser, blev de først forskrækkede,

Digitized by Google

men ynkedes snart høiligen over dem. Da deres Baad imidlertid var liden, kunde de kun tage to af Mandskabet, der talte det franske og tyske Sprog, med sig tilbage til den Ø, hvor de boede.

Denne Ø var Røst eller Rustene, som Italienerne kalder den. For Indbyggerne her søgte de tvende Mænd at gjøre sig saa forstaaelige, som de bedst kunde, men længe forgjæves. Heldigvis opholdt der sig just en Leie-prest, en tysk Dominikanermunk, paa Øen, og for ham kunde den ene af de Skibbrudne, der var Nederlænder af Fødsel, tolke den ulykkelige Skjæbne, som havde rammet ham og hans Kammerater. Skjønt snarlig Hjælp skulde synes høilig fornøden, forhastede de indfødte sig dog ingenlunde med at bringe de ulykkelige Bistand; de havde nemlig først og fremst sin Dont at passe — det var nemlig en Søveirsdag under Vinterfisket — og desuden hørte jo heller ikke Quirini og hans Fæller just til deres Fjerding. Først et Par Dage efter paa Vor Frues Renselsesdag (2den Februar), der indtraf paa en Søndag, gjorde Bønderne sig efter endt Gudstjeneste istand til at drage over til Sandøen, og da Presten havde forestillet sine Tilhørere, hvor elendig og jammerlig det stod til med de skibbrudne, fældte de Medynkstaarer, og "den ansaa sig lykkelig og salig, som først kunde komme afsted for at hjælpe de nødlidende."

De stakkels Skibbrudne, som var efterladte paa Sandøen, havde i Mellem-tiden svævet i største Angst, idet de frygtede for, at deres Kamerater og deres Redningsmænd havde sat til i den overlæssede skrøbelige Farkost. Saa meget større var derfor Glæden, da Hjælpen omsider kom. De halvdøde Mennesker blev vederkvægede med den Mad og Drikke, deres Redningsmænd bragte med sig. Munken, der var fulgt med paa Høvedsmandens Baad, opsøgte strax Pietro Quirini og tog sig af ham. Han gav ham et Stykke Rugbrød, "der smagte ham saa godt, som det var ham sendt fra Himmelen," og Øl at drikke. Derpaa fordeltes de 11 Skibbrudte paa sex Baade — Quirini og to andre fik Plads i Høvedsmandens Baad — og derpaa roede man over til Røst. Saa medtagne var de arme, at Quirini maatte ledes op til Høvedsmandens Hus, da han ikke orkede at gaa. Her blev han mod-tagen af Husmoderen. Quirini kastede sig strax ned for at kysse hendes Fødder; men hun, som ikke forstod, hvad sligt skulde betyde, reiste ham strax op, førte ham hen til Varmen og rakte ham en Skaal sød Melk. Quirini boede under sit Ophold paa Øen i Høvedsmandens Hus, hvor han nød en Gjæstfrihed, som han ikke havde kunnet danne sig nogen Forestilling om. Ogsaa hans Fæller, der var indkvarterede i Øens øvrige Huse, blev vel fagnede med Mad og Drikke; men den Glubskhed, hvormed de kastede sig over den længe savnede Føde, var nær kommet mange af dem dyrt at staa.

Under alt dette synes de fremmede rent at have forglemt de tre Stald-brødre, som var efterladte i den store Baadhytte paa Sandøen. Men da det droges efter hos dem, bevægede de Øens Indbyggere til at se til

Digitized by Google

dem og jorde deres døde Kamerater. Dette skede. Men af de efterladte var kun en i Live, og han døde faa Dage efter, at han var ført over til Røst.*)

"Paa Røst fandtes der dengang 12 Huse eller Familier og 120 Sjæle, hvoraf 32 kommunicerede paa Paaskedag som særdeles gode katholske og andægtige Kristne. De fleste af Indbyggerne var Fiskere og nærede sig og sine ei med andet end Fiskeri, eftersom i denne yderste Landsort voxede ingen Slags Frugt eller Korn. Dog var de af Naturen begavede med god Forstand og kunde selv ret vel gjøre, binde og sammenflette sine Baade, Kar, Spande, Stampe og Fade, sammenflettede Kurve, Fiskegarn og alt andet, som behøvedes til deres Livs Fornødenhed og Haandtering.

Saavel Mands- som Kvindespersoner var ret smukke og velvoxne og levede tilsammen i den største Uskyldighed og broderlige Kjærlighed, saa de gjerne gjorde hinanden godt uden Hensyn til nogen Nytte og Fordel. De var meget gudfrygtige Folk, forsømte aldrig Gudstjenesten eller nogen Fastedag, murrede og klagede aldrig over hinanden, brugte ingen Eder, og aldrig hørte man dem nævne Djævelen. De var saa enfoldige, at de ei brød sig om at forvare sine Eiendele inden Laas og Lukke og — hvad der maatte komme Italienere og Spaniere mest forunderligt og uskyldigt fore — de var ei heller bange for sine Sønner og Døtre, at de skulde gjøre eller andre dem noget usømmeligt.**) — Alles, baade gamles og unges, Uskyldighed og Enfoldighed var saa stor og deres Hjerter saa rene og hengivne til Gudsfrygt og Lydighed mod hans Bud, at de ei vidste, hvad Utugt og Løsagtighed var, saa at de giftede sig alene for at opfylde Guds Befaling og slet ikke af Nysgjerrighed eller Lyst, hvilket den kolde Luft og det kolde Land, som de boede i, ei tillod at herske hos dem.***) — — —

Den Røst laa ellers 70 Mile i Vest fra det yderste Forbjerg i Norge, som man kaldte Verdens Ende eller Bagdel, og var tre Mile i Omfreds, liggende temmelig lavt og slet, naar man undtog nogle Høie, hvorpaa Husene var byggede. I Nærheden laa ogsaa endel andre Klipper og Øer, nogle store, nogle smaa, som tildels var beboede, tildels ikke. Man havde der tre Maaneder af Aaret stedse Dag, nemlig i Juni, Juli og August, da Solen aldrig gik under, men derimod i andre tre Maaneder, nemlig December, Januar og Februar, næsten stændig Nat, da Maanen idelig skinnede for dem.

Paa de Steder vankede næsten ingen anden Spise end Fisk, særdeles Stokfisk, som uden at saltes blev tørret i Vinden og Solen, da den blev tør

*) Det følgende anføres efter Gerh. Schønings Bearbeidelse i Throndhjemske Selskabs Skrifter. 2det Bind. Kjøbenhavn 1763.

**) Her anføres et Par Exempler paa, hvilken ubegrænset Tillid Mændene havde til sine Hustruers Troskab og sine Døtres Kyskhed.

***) Derpaa følger en Skildring af Kvindernes Uskyldighed og Renhed, i hvilken Forbindelse omtales den Skik at tage Thorsdags-Bad, da Mænd og Kvinder uden Undseelse badede i Fællesskab.

Digitized by Google

og haard som et Stykke Træ, eftersom den havde kun lidet Fedme og Fugtighed hos sig. Naar de vilde anrette den til Mad, bankede de den først med en Oxe og lavede den til med Smør og Specerier, da den smagte ret vel. Dog fik man undertiden og noget Oxekjød at spise, samt Komelk, med hvilken Indbyggerne ogsaa undertiden blandede Rugmel og andre Sager og bagede ogsaa deraf et Slags Brød, hvilket ei smagte vel. Ligeledes vilde deres Drik, som bestod i Surmelk, ei heller smage dem, som dertil var uvante. Dog brugte de ogsaa at drikke Øl.

Deres Huse var byggede af Træ og runde, havende øverst oppe og midt paa Taget et Hul, hvor Lyset kunde falde igjennem, hvilket Hul de om Vinteren bedækkede med Fiskeskind, hvilke de lod saaledes tilrede, at Lyset kunde skinne derigjennem. Deres Klæder var mestendels gjorte af grovt londonsk eller andet Slags Klæde, men ikke meget af Skind, undtagen at Mandsfolkene bar dels røde, dels sorte Skindklæder. De øvrige var alle af bemeldte Klæde, hvilket af Farve var enten blaat, rødt, graat eller askefarvet, og blev dem tilført fra Danmark og for godt Kjøb og en ringe Pris. For at hærde sine Børn og vænne dem til at taale Kulden brugte de den underlige Maner, at saa snart de var fødte og alene fire Dage gamle, lagde de dem ganske nøgne paa Gulvet, midt under bemeldte Hul paa Taget, hvilket de aabnede, for at lade det sne paa dem. Ved dette og andet saadant blev de saa haardføre, at de siden, naar de var over deres Børnealder, kunde taale Kulden, den maatte være saa streng, som den være vilde.

Denne var ogsaa om Vinteren paa de Steder ret skarp, saa de stakkels Italienere, som var slet forsynede med Klæder, havde stor Møie med at begaa sig, eftersom de ei var vante til saa gruelig en Kulde. Og faldt det dem aller besværligst, naar de paa Helligdage skulde i Kirken, eftersom de da havde en god halv (italiensk) Mil at gaa. Hvilket altsammen de dog med Guds Bistand vel udstod. Ligesom det og var at forundres over, at endskjønt de i hele to Maaneder tog til sig, saasom de ei kunde blive mætte, en usigelig stor Mængde af den Kost, som der faldt, saasom af Kjød, Smør, Stokfisk og mægtige store Helleflyndrer eller Kveiter, saa døde dog ingen af dem, hvilket vel neppe nogen af dem havde undgaaet, dersom den Mad, som de nød, ei havde været saa lind og snar at fordøie, som den var, hvoraf naar deres Mave var bleven formeget besværet og derover syg, var det eneste Lægemiddel, som derimod brugtes, fersk Komelk, hvilken de drak saa frisk og varm, som den blev melket; thi enhver Husbonde holdt til sin Familiés Underholdning 4 eller 6 af saadanne Kreaturer.

For Resten bestod Indbyggernes hele Rigdom istedetfor Penge i Fisk, hvormed og al deres Kjøb og Salg skete, af hvilken der Aaret igjennem blev fangen en utallig Mængde, dels Helleflyndrer, hvilke saa næsten ud, som de af Venetianerne saakaldte Pasjare, og var tildels forunderlig store, da der fangedes de iblandt, som veiede to Centner, var langt længere end sex Fod,

Digitized by Google

bredere paa Ryggen end to Fod, og tykkere end en to Trediedels Fod, hvilke de huggede i Stykker og nedsaltede, da de blev gode at spise; dels og fornemmelig den saakaldte Stokfisk, hvoraf der blev fisket en utrolig Mængde og tørret i Vinden, hvilken de siden i Mai Maaned indskibede paa et stort Skib paa 50 Fade og førte over 1000 italienske eller 250 tyske Mile til den Stad Berga i Norge, hvor der var en stor Stapelstad, eftersom didhen kom Skibe fra mangfoldige Steder, 300 til 350 Fade drægtige, som var ladede med allehaande Sager, som kom fra Tyskland, England og Skotland og Preussen, og var fornødne til Livets Klæde og Underholdning, hvilke Varer, saasom især Læder, Klæde, Jern og adskillige ædelige Varer, som ei faldt hos dem selv, bemeldte fra Nordlandene eller Røst tiltuskede sig for deres Fisk (som paa utallige Skibe blev ført til foromtalte Stad Berga), eftersom de slet ingen Penge eller Mynt brugte. Naar de da havde tiltusket sig, hvad de vilde, drog de dermed tilbage, og tog underveis paa et vist Sted ind en Ladning Træ og Ved, for dermed at behjælpe sig til Brændeved og anden Fornødenhed Aaret igjennem.

Foruden at Indbyggerne der paa Stedet var særdeles gudfrygtige og andægtige Kristne, samt levede saa kjærligen sammen, at intet Tyveri og ingen Egennyttighed der havde Sted, saa at ingen lukkede sit Hus, sine Døre og Vinduesluger til, men hver lod sine Kister og Læddiker staa aabne uden at frygte for at blive bestjaalet, skjønt de saa sig vel for de vilde Dyr, var de ogsaa, særdeles de gamle, saa hengivne under Guds Villie, at saa ofte deres Fader eller Moder, Ægtemand, Hustru, Børn eller andre Nærpaarørende ved Døden afgik, begav de sig strax, saa snart den syge var død, hen i sin Hovedkirke, uden mindste Mur og Klagen, hvor de takkede den Høieste, fordi han havde ladet den afdøde leve saa mange Aar hos dem og nu henkaldt ham til at nyde Del i sin himmelske Naade, var glade og vel tilfreds med Guds ufeilbare Villie, lovede og priste ham, og viste hverken i Ord eller i Gebærder den mindste Sorg og Traurighed, ret ligesom den afdøde alene laa og sov. Naar en Ægtemand i Særdeleshed hendøde, saa lod Enken paa den Dag, han blev begraven, anrette et stort Gjæstebud for alle Naboerne, som da iførte sig sine bedste Klæder, hvilket Enken selv og gjorde, der idelig under Gjæstebudet opmuntrede Gjæsterne, at de skulde gjøre sig vel tilgode og holde sig lystige til hendes afdøde Mands Erindring og evige Rolighed og Hvile.

Omkring ved disse Røst-Øer opholdt sig en utallig Mængde Søfugle, som Indbyggerne kaldte Muxi, men Venetianerne Cocalia marini, og som gjerne indfinder sig paa de Steder, hvor Mennesker er, saa vel tilsøs, som paa Landet, men her var de saa tamme, som Husduer. Hvilke Fugle syntes at have deres Næring og Underholdning alene af en bestandig Kurren, Raaben og Skrigen, saa lod de idelig og i et Træk høre. Om Sommeren alene, naar det er mest varmt og næsten bestandig Dag, holder

Digitized by Google

de sig en fire Timers Tid ganske stille, da Indbyggerne og lægger sig til Hvile, tagende Mærke af bemeldte Fugle, at det er Tid at sove. Da det lakkede mod Vaaren, indfandt der sig ogsaa en utallig Mangfoldighed af vilde Gjæs, som byggede sig Reder hist og her omkring paa Klipperne, men især og fornemmelig tæt ved Husvæggene, hvor de var saa tamme, eftersom de ei af nogen blev skrækkede eller foruroligede, at naar Kvinderne i Husene gik hen til deres Reder for at tage sig Æg, steg Gaasen af Redet, saa man des mageligere kunde tage saa mange Æg, som man vilde, for deraf at tillave de Fremmede Æggerøre, eller en Ret af Æg og Smør. Hvorpaa Gaasen satte sig paa Redet igjen, uden i mindste Maade at blive forskrækket.

Efterat de omtalte Fremmede havde opholdt sig paa Øen Røst indtil Mai Maaned, begyndte Indbyggerne at gjøre sig færdige til den forestaaende sædvanlige Reise til Bergen, hvorhen de og agtede at føre de Fremmede med sig. Men nogle Dage førend Reisen skulde gaa for sig, havde en fornem Frue, hvis Husbonde var Høvedsmænd og Herre over alle disse Øer, faaet at vide, at der var komne Fremmede til Røst-Øen; hvorover hun sendte sin Kapellan med sin Baad paa 12 Aarer til P. Qvirinum som den fornemste, og lod ham forære 60 tørre Stokfiske, tre store Leiver Rugbrød og en Kage, med Hilsen, at eftersom hun havde fornummet, at han og hans Staldbrødre som Fremmede var af Indbyggerne der paa Stedet ei blevne saa vel behandlede, som de burde, saa skulde han kun sige frit ud, hvori noget var sket dem for nær, da det skulde blive dem altsammen erstattet; ligesom og bemeldte Kapellan havde den Befaling til Indbyggerne, at de skulde bevise de Fremmede al Tjeneste og Høflighed, og føre dem med sig til Bergen. For hvilken Godheds-Bevisning Qvirinus og de andre takkede paa det ærbødigste, og kunde ei andet end bevidne deres Værters Uskyldighed, samt rose og berømme deres Fromhed og Høflighed imod sig. Og eftersom Qvirinus just havde hos sig et Pater Noster-Baand af Ambra, som han havde faaet til St. Jacob i Galicien, saa sendte han bemeldte Frue det til en Forœring, at hun skulde bede Gud for dem om en lykkelig Tilbagekomst til deres Fædreland".

Den 14de Mai forlod de italienske Reisende sine hyggelige Værtsfolk og drog paa en Jægt, som tilhørte Quirinis Vært og som var ladet med Stokfisk, sydover. Underveis mødte de Erkebiskop Aaslak Bolt, der just befandt sig paa en Visitatsreise i Nordlandene.*) Da han erfarede deres bedrøvelige Omstændigheder, ynkedes han ret meget over dem, og han medgav dem et Anbefalingsbrev til sit Bispesæde. Udenfor Throndhjemsfjorden spurgte Jægtfolkene, at der var opstaaet en stor Krig mellem de nordiske Lande og de Tyske, og da

*) Aaslak Bolt ses den 30te April 1432 at have været paa Brønø i Helgeland, var d. 6te Mai atter tilbage i Nidaros, men opholdt sig den 10de Juni i Rødø Prestegjeld. Italienernes Beretning finder saaledes Stadfæstelse i dette Punkt. (Flere Breve i Dipl. Norv. Bd. V.)

Digitized by Google

Skibshøvedsmanden ikke vovede at drage videre, som hans Hensigt havde været, lod han de fremmede sætte i Land paa en beboet Ø, hvis Indbyggere han anbefalede at tage sig af dem. Fra denne Ø kom disse den anden Dag til Nidaros. Da Byboerne her fik vide, at de var Venetianere, blev de modtagne paa venligste Vis, og man vidste ikke, hvor godt man vilde gjøre dem. Thi Efterretningen om den venlige Modtagelse, Kong Erik nogle Aar i Forveien havde mødt i Venedig paa sin Reise til det hellige Land, var naaet herhen. Saaledes var de paa Kristi Himmelfartsdag tilstede ved en Gudstjeneste i Byens prægtige Domkirke og blev siden indbudne af Sysselmanden til et Gjæstebud, hvor de beværtedes paa bedste Vis. Efter 10 Dages Ophold i Nidaros tiltraadtes saa Reisen over Land til Stegeborg i Østergøtland, hvor en Italiener ved Navn Giovanni Franco eller Johan Valen, som han i svenske Dokumenter kaldes, paa denne Tid var Slotsbefalingsmand. Quirini forærede ved Afreisen Sysselmanden forskjellige Smaating og modtog af denne til Gjengjæld Støvler og Sporer, en liden Øxe, forsynet med St. Olafs Billede, en Hat, en Sadel, 4 rhinske Gylden og en Madsæk, hvori der var Brød og Sild. Erkebiskopen havde givet Ordre til at forsyne ham med en Hest. "Hermed drog de afsted", heder det i Schønings Bearbeidelse, "12 Personer sammen, foruden Veiviseren, som Sysselmanden havde ladet ham faa, med tvende Heste, og gik Reisen i 53 Dage efter hinanden stedse mod Østen, da de imidlertid stedse havde Dag, og kom i slette Herberger, undertiden i dem, som var endnu værre, hvor intet Brød var at faa. Paa nogle Steder malede de Bark, hvilken var overskaaren ligesom Græskar, til Mel, hvilket de blandede med Melk og Smør og bagede deraf smaa Kager, som de brugte istedetfor Brød, og som de satte frem for vore Fremmede at spise tillige med Melk, Smør og Ost, og gav dem derhos Ost-Vand at drikke, eller Vallen af sur sammenløben Melk. Dog reiste de deres Vei fort, og traf undertiden bedre Herberger, hvor de fik Øl, Kjød og andet, som de behøvede, og overalt traf de nok af en Ting, nemlig en god Villie og Godgjørenhed, saa at de paa alle Steder blev venligen modtagne, og ingen Ting sparet for dem.

Igjennem Kongeriget var faa Vaaninger at finde (nemlig efter Landets Størrelse), og kom de ofte til Herberge, naar Folkene laa og sov, eftersom det kunde være Nattetider, skjønt Dagen skinnede, da deres Veiviser, som kjendte Landets Skik og Maner, ikke desto mindre af sig selv lukkede Døren op til Herberget, hvor de fandt Mad paa Bordet, med Stoler staaende der omkring, og Skind-Dyner fyldte med skjøn Dun og Fjær, som man der brugte istedetfor Madrasser, samt alting aabent, saa de frit spiste af, hvad der var for Haanden, og lagde sig derpaa til at sove. Da det ofte skede, at medens de saaledes laa, kom Husbonden i Huset, som med Forundring saa dem an, og naar samme af Veiviseren fik høre, hvorfra de var, og hvorledes det var gaaet dem, blev han endnu mere forundret, havde

Digitized by Google

Medlidenhed med dem og gav dem at spise uden Betaling. Saa at de, 12 Personer i Tallet, og 3 Heste ei fortærede mere paa den hele Reise, som varede i 53 Dage, end de fire rhinske Gylden, som var dem i Throndhjem forærede. Underveis paa samme Reise fandt de for sig ganske fortørrede og forskrækkelige Bjerge og Dale, hvor de fik se en stor Mængde af visse Dyr,

11. Kong Kristofers Segl.
Indskriften lyder: Sigillum majestatis Cristofori d[ei] g[racia] Dacie sclauorum gothorumq[ue] regis comitis palatini Reni et ducis Bauarie (d. e.: Majestætssegl for Kristofer af Guds Naade Danmarks, Slavernes og Goternes Konge, Pfalzgreve af Rhinen og Hertug af Bayern).

hvilke saa ud som Raabukke, saavelsom og snehvide Fugle, store som Hasselhøns, Agerhøns og Fasaner, saa store som Gjæs. De andre Fugle, saasom Falke, Høge og mange flere, var alle hvide, hvortil dette Lands forskrækkelige Kulde var Aarsag. Ligesom de og i St. Olai Kirke havde set en Bjørne-Hud, som var snehvid og 15 Fod lang. Forresten var de paa denne Reise temmelig lystige og havde noget forglemt deres forrige Ulykker".

Digitized by Google

Fire Dage, før de naaede til Stegeborg, kom de til Vadstena Kloster, hvor de i to Døgn fandt Anledning til at hvile sig ud. Derpaa drog de videre til Stegeborg, hvor deres Landsmand Giovanni Franco modtog dem vel, ledsagede dem først tilbage paa en Andagtsreise til Vadstena og derpaa lod en af sine Sønner følge dem til Lødøse, hvor de gik ombord paa et

12. Kong Kristofers Sekret.

Indskriften lyder: Secretum Cristofferi dei gra[cia] Dacie sclauorum gothorumq[ue] regis comitis Palatini Reni et ducis Bauarie (d. e.: Sekret for Kristofer af Guds Naade Danmarks, Slavernes og Goternes Konge, Pfalzgreve af Rhinen og Hertug af Bayern).

Skib, som skulde fare til England. Hid ankom de efter 8 Dages Søreise, hvorpaa de tiltraadte Færden til Hjemmet, som de naaede i god Behold.

Af Quirinis korte Reisebeskrivelse faar vi et Indtryk af Forholdene i vort Land for halvfemte hundrede Aar siden, som de til vor Tid bevarede Dokumenter ikke magter at give. Til Quirinis og hans Kameraters senere Skjæbne kjender vi intet. Giovanni Franco var imidlertid endnu Høvedsmand paa Stegeborg, da Engelbrekts første Reisning fandt Sted.

Kristofer af Bayerns Rigsstyre.

Ihvorvel Kristofer af Bayern først var bleven valgt og hyldet af det danske Folk, blev han først Nytaarsdag 1443, altsaa et halvt Aar efter at

Digitized by Google

Kroningen i Oslo havde fundet Sted, i Ribe Domkirke høitideligen kronet og salvet som Danmarks Konge.

Foreningen mellem de tre nordiske Riger var saaledes gjenoprettet; men denne Forening var af en væsentlig forskjellig Karakter fra den i 1397 tilveiebragte. Der blev ved hans Kongevalg ikke gjort nogetsomhelst Forsøg paa at faa skabt nogen fælles Grundlov for Rigerne, saaledes som Tilfældet havde været i 1397 og 1436. Skillet mellem Rigerne var under Kong Kristofers Regjering større end det nogensinde under Dronning Margretas og Erik af Pomerns Tid havde været, og ihvorvel Kristofer i det i Anledning af Kroningen i Ribe opsatte Notarialdokument benævnes Danmarks Erkekonge, blev det danske Raads Hensigt herigjennem at udhæve Danmark som Hovedriget i Statsforbundet intet andet end et fromt Ønske. Der blev i ethvert Fald ikke grundet noget Krav herpaa, ligesaa lidt som der fra de øvrige Landes Vedkommende nedlagdes nogen Indsigelse derimod.

I alle tre Riger havde Kong Eriks Bortgang fra Skuepladsen været ledsaget af alvorlige Bondereisninger, Engelbrekt Engelbrektssøns i Sverige, Ogmund Sigurdssøns og Halvard Graatops i Norge og tvende Oprør paa de danske Øer og i Jylland, der vistnok er mindre bekjendte, men som i Voldsomhed neppe har staaet tilbage for noget af dem, som fandt Sted i de andre Riger. Men samtlige disse Reisninger var blevne kuede. Aristokratiet, som for lidt over en Menneskealder siden havde bøiet sig ind under den altomspændende Kongemagt, kunde nu i Forening med Klereſiet optræde med Selvstændighed ligeover for denne, paa samme Tid som Almuen maatte bøie sig saavel for Adel som Presteskab. For Danmarks Vedkommende oprandt der fra nu af en tung Tid for Bondestanden, der lidt efter lidt sank ned til at blive Trælle og Livegne.

I de faa Aar, Kristofer af Bayern beklædte Nordens Throner, blev Forbindelsen mellem hans Riger ikke forstyrret ved blodige Stridigheder. Ganske vist har dette sin væsentligste Grund netop deri, at hans Regjering blev af saa kort Varighed; men ogsaa Kongens egen Personlighed maa have bidraget sit. Det var en kort, rund, godslig og blid Herremand, som vilde alle dem vel, som han ikke havde noget udestaaende med; han var munter og glad i Omgang, saa alle likte ham meget godt.

Ved sin Hylding paa Viborg Thing havde Kong Kristofer maattet love det danske Rigsraad at underskrive en Haandfæstning, som siden skulde blive ham forelagt. Om denne Haandfæstning har vi dog ingen nærmere Besked; kun saa meget kan vi se, at Adelen i ikke ringe Grad har bundet Kongens Hænder. Vi hører intet om, at hans Landsmænd fik nogen Indflydelse paa Rigernes Anliggender, saaledes som Tilfældet havde været i hans Forgjængers Tid. Medens Erik af Pomern endog havde kunnet foretage aarlange Reiser udenfor sine Riger, maatte Kristofer smukt holde sig indenfor deres Grænser. Efter sin Faders Død (1443) arvede Kristofer

Digitized by Google

Øvre Pfalz; men da han i 1447 tænkte paa at besøge disse sine Arvelande, skal det danske Rigsraad have nedlagt Forbud derimod.

I Sverige havde Kristofer allerede den 25de April 1441 udstedt en Haandfæstning, der næsten fuldstændig lagde Magten i Adelens og Rigsraadets Hænder. I denne forpligtede han sig nemlig til alene med Raadets Samtykke og Raad at antage nye Raadsherrer og bortgive Len og Slotte. I Rigets Tjeneste og ved Kongens svenske Hof maatte udelukkende svenske Mænd anvendes, og de Skatter, som blev oppebaarne der tillands, maatte ene og alene anvendes til Landets Bedste. Derhos skulde han "med al Magt og Troskab hjælpe, arbeide og lade arbeide for", at Gotland igjen kom under den svenske Krone. Hertil kom endnu flere Bestemmelser, der vistnok var mindre væsentlige, men alligevel tjente til at binde Kongen i hans Virksomhed. I Sverige blev Kong Kristofers Regjering merkelig ved Gjennemførelsen af den Landslov, der bærer hans Navn og som afløste den ældre, der hidrørte fra Magnus Eriksøns Tid. I Forbindelse med den Bylov, der var samtidig med dens Forgjænger, vedblev den at være gjældende i Sverige indtil Fredrik af Hessens Tid (1736). Hvorledes Kong Kristofer var likt i Sverige, er ikke let at sige. Karlskrøniken, som man imidlertid vel maa vogte sig for at anse for upartisk Kilde, siger vel, at den ikke kan sige noget godt om ham. Men det er vel ikke synderlig at agte paa. Saa meget synes ialfald at fremgaa, at han i det hele taget paa en samvittighedsfuld Maade overholdt de Forpligtelser, han havde paataget sig ligeoverfor Besættelsen af de svenske Len og Landets Selvstyre i indre Anliggender. Men Forholdene i Sverige var meget vanskelige, idet Landet flere Aar i Træk hjemsøgtes af Misvæxt og Hungersnød. Almuen, der gjerne pleiede at give Landets Overhoved Skylden derfor, gav ham Øgenavnet Barkekongen, da den i større Grad end før blev nødt til at blande Bark i Brødet. Kong Kristofers Forhold ligeoverfor Gotlands Gjenerhvervelse skal vi nedenfor omtale.

Hvorvidt Kristofer har udstedt nogen Haandfæstning for Norge, kan ikke med Bestemthed siges, men er neppe rimeligt, da dette Land jo var et Arverige. Vistnok ved man ikke, om Kristofer ifølge sin Arveret kom i Besiddelse af Norges Krone; ialfald kan man neppe med skjellig Grund have paaberaabt sig den, da Kong Eriks Brodersøn, Hertug Bugislav af Pomern endnu levede og ikke havde frafaldt sin Arveret. I det høieste kan der være gjort gjældende, at Kristofer næst Bugislav var den nærmest berettigede, saa Skinnet paa en Maade blev bevaret i Nordmændenes Øine, medens det i Virkeligheden var den danske og svenske Adels Valg, som gav Norge en Konge. De Ulemper, som dette maatte afstedkomme, var i Kong Kristofers Levetid dog lidet fremtrædende, da han ligeoverfor det norske Rigsraad og Nordmændene indtog den samme Holdning som overfor det svenske Raad og Svenskerne. Den Selvstændighed, som Landet under Thronledigheden havde

Digitized by Google

erhvervet og som det under Dronning Margretas og Kong Eriks Regjering havde maattet undvære, opretholdtes i Kong Kristofers Tid.

Det norske Rigsraad viser sig nu pludselig i Besiddelse af en Kraft og et Liv, som det siden Haakon VI's Dage ikke havde kjendt. Vistnok ophørte ved Kongens Hylding Drotsetens Værdighed; men Kantslerens Embede, der indehavdes af Provsten ved Mariakirken Gunnar Holk, som nys før havde afløst Andreas Mus i begge Stillinger, opretholdtes. Vel synes der inden det norske Rigsraad paa denne Tid ikke at have nogen særlig fremragende Personlighed; de eneste skulde da være Erkebiskopen Aaslak Bolt, Hr. Olaf Nilssøn, Befalingsmanden paa Bergens Kongsgaard, og Erik Sæmundssøn. Men dette traadte ikke frem; den Indflydelse, som Raadet for Øieblikket havde opnaaet, dækkede fuldstændig over de Mangler, som maatte findes. Fra Kong Kristofers Side blev der ialfald ikke gjort noget Forsøg paa at indskrænke Rigsraadets Indflydelse paa Landets Anliggender. Efter sin Kroning satte han neppe sin Fod paa norsk Grund, og ved hans Hof fandtes der neppe andre Nordmænd end Gaute Nilssøn Kane. Praktisk anlagt, som Kristofer synes at have været, har han derfor ikke brudt sig om at lægge Hindringer i Veien for det norske Selvstyre, især da det ikke paa nogen Maade stødte an mod Kongedømmets Interesser. Norske Len og geistlige Embeder overdrog han derfor kun til Nordmænd eller saadanne Fremmede, som var indgiftede i Landets bedste Ætter, og som efter Tidens Opfatning maatte betragtes som Nordmænd.

Saa lidet vi end kjender til de indre Forhold i Norge paa Kristofers Tid, kan vi dog se saa meget, at der her hverken udadtil eller indadtil har hersket uforstyrret Ro. I Aaret 1444 hjemsøgte Karelerne med Herjing og Rov de nordlige Dele af Landet. For at hevne dette gjorde Nordmændene saa i det følgende Aar i Forening med Svenskerne et Søtog til det hvide Hav og Egnen om Dvinas Munding, men dette løb ikke heldigt af. Om hele denne Ufred besidder vi dog ingen nærmere Underretning, end at Kong Kristofer under 6 Januar 1447 sluttede med Stormesteren af Lifland, Hr. Henrik Finke af Overberg, et Forbund, der gik ud paa at angribe Russerne fra to Kanter. Af denne Krig blev der imidlertid intet.

Ogsaa i indvortes Henseende lod Rigets Tilstand meget tilbage at ønske. Efter et — rigtignok ikke synderlig paalideligt — Bygdesagn blev den nedre Del af Stjørdalen i det throndhjemske i Kong Kristofers Regjeringstid hjemsøgt af Jordskred og Oversvømmelse, der skal have anrettet betydelige Ødelæggelser*). For Misvæxt og Dyrtid har Norge neppe mere end Sverige været forskaanet. Maaske har især den Vanskelighed, som

*) Almindelig fortalt i det nordenfjeldske. Sagnet er poetisk behandlet af O. Vig i "Norske Bondeblomster" (Kr.sund 1851). Hverken Aslak Bolts Jordebog eller de faa bevarede Diplomer giver imidlertid nogen Efterretning derom.

Digitized by Google

Almuen som Følge heraf havde for at klare sine Skatter, fremkaldt den Række Bondeopløb, som vi kjender fra Kristofers Tid fra de forskjelligste Kanter af Landet. Saaledes hører vi i 1444 om et Opløb paa Skienskanten mod Sysselmanden Herlaug Pedersson, der tidligere havde været Hr. Svarte Jons's Foged. Noget senere gjorde Bønderne i Ullensvang Opstand mod Hr. Hartvig Krumedikes Foged Bengt Pust, der nødtes til at hugge nogle Bønder ned for at sætte sig i tilbørlig Respekt. I Aaret 1445 reiste Bønderne i Gudbrandsdalen sig mod Rigsraaden Hr. Bengt Harniktsson (Gyldenløve) og slog ham ihjel. Gjæringen syntes at have været udbredt over hele Oplandene, da Sagnet ogsaa beretter om Uroligheder paa Thoten paa samme Tid.

Hvad der under Kristofer af Bayerns Regjering tildrager sig størst Opmærksomhed, er den ihærdige Iver, en Del af Rigsraadets Medlemmer udfoldede for at sætte Grænser for Hanseaternes Anmasselser og hovne Optræden i Bergen. Allerede ved Paasketider 1440 var Bergens Byraad og Borgerskab indgaaet til det i Oslo forsamlede Rigsraad med Klagemaal over de Voldsomheder, som Tyskerne tillod sig der i Byen. Deres Usædelighed og Lovløshed gik over alle Grænser. Hændte det en Gang imellem, at Øvrigheden fandt sig beføiet til at skride ind mod deres Overtrædelser, blev den kun haanet og udskjældt paa lumpneste Vis. Som Følge heraf lovede Rigsraadet at holde et Møde i Bergen Sommeren 1441. Dette kom dog paa Grund af de forvirrede politiske Forhold ikke istand. Men efter Kristofers Hylding og Kroning havde Erkebiskop Aaslak i September 1442 en Sammenkomst med tre andre Raadsmedlemmer i Bergen, hvor de raadslog om, hvad der var at gjøre med det Ufstyr, Tyskerne voldte. Hvad Resultat, man her kom til, vides ikke. Men man ser, at Rigsraadet gav en Del engelske Kjøbmænd Tilladelse til at drive Handel paa Bergen. En kongelig Retterbod, udstedt den 15de August Aaret efter, gaar ogsaa i samme Retning som Rigsraadets Bestræbelser, idet den ligefrem er rettet mod den af Tyskerne gjennemførte Ordning i Bergen.

Om Høsten 1444 samledes en større Del af Raadet under Erkebiskopens Forsæde i Bergen, hvor der forhandledes om Forholdet til Tyskerne og hvad dermed var at gjøre. Dette Raadsmøde har en særegen Interesse som et af de yderlig faa, fra hvilke vi ikke blot kjender de fattede Beslutninger, men ogsaa faar et Glimt af de der førte Forhandlinger. Inden Raadet herskede der nemlig delte Meninger om, hvorledes man skulde optræde imod Tyskerne. Den større Del med Hr. Nikolaus Kane i Spidsen mente, at det sikreste var, at det blev bygget en Borg eller Befæstning i Byen, som kunde holde Tyskerne i Age, om de ikke vilde opføre sig paa Folkevis. De fandt ingen Grund til, at Tyskerne mere end andre Fremmede skulde begunstiges med Privilegier og have Ret til at blive siddende i Byen Vinteren over. Af en anden Anskuelse var derimod et Mindretal, hvis Talsmand Erkebiskop

Digitized by Google

Aaslak Bolt var. Denne, der baade bevarede i friskt Minde Vitualiebrødrenes Angreb paa Bergen i 1428 og 1429 og sin ilsomme Flugt det første Aar og derhos som Nidaros's Erkebiskop drev en indbringende Fiskehandel med Kjøbmændene, anførte som Grunde for, at Tyskerne fik Vintersæde i Bergen, at hverken Byens Geistlighed eller Borgere i saa Fald behøvede at frygte noget fiendtligt Overfald, og at Tyskernes Handel var af stor Nytte for Norge og dets Bilande. Men denne Mening vandt ikke Anklang. Raadets Politik gik ud paa at drive Tyskerne tilbage til den Stilling, som var bleven dem anvist ved Privilegierne fra det 13de og 14de Aarhundrede. Det vilde ikke anerkjende det tyske Kontor som et eget Samfund i Staten og var endnu mindre stemt for at tillade de tyske Haandværkere at oprette et saadant. Med et Forslag, som tilsigtede Gjennemførelsen af denne Ordning, begav en Del af Rigsraadet sig henimod Aarets Udgang til Kjøbenhavn, der fra Kristofers Tid af maa betragtes som Danmarks Hovedstad, og her fik det sin Stadfæstelse i den udførlige Forordning af 4de December 1444, der omhandler Udlændingernes Handel i Bergen. Men hermed var dog ingenlunde alt i Orden.

Udpaa Sommeren 1445 feirede den 27aarige Kong Kristofer sit Bryllup med Dorothea, en Datter af den brandenburgske Markgreve Johan, Alkymisten kaldet*). Ved denne Anledning kom de bergenske Forhold paany under Behandling. Under 25de Septbr. stadfæstede Kongen de Privilegier, som Hanseaterne fra gammel Tid havde havt hertillands. Men hermed var Tyskerne i Bergen ingenlunde tilfreds, da de helst vilde faa Forordningen af 1444 fortolket til sin Fordel. Dette havde imidlertid kun til Følge, at der en Maaneds Tid bagefter udfærdigedes et nyt Kongebrev, der gik ud paa, at der ikke var tilstaaet Tyskerne mere, end hvad den norske Lovgivning hjemlede dem, og at alle de Tyskere, som kom herhen, skulde være underkastede dens Bestemmelser. Navnlig var vistnok Høvedsmanden i Bergen, Hr. Olaf Nilssøn, omhyggelig for at opretholde disse i sin fulde Udstrækning.

I de følgende Aar vedvarede Tvistighederne, uden at der er Sandsynlighed for, at der i den nærmeste Tid kom nogensomhelst Ordning istand. Omstændighederne synes ialfald ikke at have stillet sig gunstige ligeoverfor Gjennemførelsen af det Princip, Flertallet af det norske Rigsraad hyldede.

Medens der som bedst kjæmpedes for at faa Hanseaterne fortrængte fra

*) Som et Kuriosum hidsættes i Oversættelse et Indbydelseskort, som i Anledning af Bryllupet tilstilledes en dansk adelig Dame:

"Vide skal I, at vi med Guds Naade agter at holde vort Bryllup første Søndag efter Bartholomæi Dag her i Kjøbenhavn. Thi beder vi Eder kjærligen, at I retter Eder derefter, saa I kommer hid til os og farer vor Fæstemø imøde, og at I for vor Skyld pynter Eder med kostelige Klæder, Smykker o. desl. og sætter Eder i Eders Vogn med vakre Heste for og vel klædte Svende bag. Gjør Eder glad med os, saa længe det staar paa, og vær Gud og os velkommen".

Digitized by Google

deres fornemste Stapelstad Bergen, begik Kongen den Uklogskab at tilstaa dem de mest udstrakte Handelsrettigheder paa en anden Kant af Landet, hvor de hidtil havde spillet en temmelig underordnet Rolle. Men heri synes ialfald det norske Rigsraad at have været uden al Skyld, da Kongen paa egen Haand afgjorde dette vigtige Regjeringsanliggende.

Det er fortalt, at Kong Kristofer rugede over store Planer, og det er ikke urimeligt. Vi har set, hvorledes han i Forbund med Hærmesteren af Lifland agtede at indlade sig i Angrebskrig mod Rusland, hvis Undersaatter, Karelerne, havde hjemsøgt det nordlige Norge med Herjing og Ran. Men hans Planer skal efter Forlydende været gaaet endnu videre. Han skal i Forbund med en Del tyske Fyrster have villet føre et dræbende Slag mod Lübeck, der for bestandig skulde miste den Forrang, som denne By hidtil havde indtaget blandt Hansestæderne. Allerede i sine tidligere Regjeringsaar havde han, saasnart han følte sig nogenlunde sikker i Besiddelsen af sine Kroner, fulgt sin Morbroders Politik at ophjælpe de hollandske Stæder paa de nordtyske Byers Bekostning. Senere var han efterhaanden gaaet videre i at modarbeide dem. I Stedet for, som han i sin svenske Haandfæstning havde lovet, at fordrive Kong Erik fra Gotland, hvor han havde slaaet sig ned, og hvorfra han drev Sørøveri i stor Maalestok, undlod han ikke alene dette, men svarede endog, naar man trængte altfor meget ind paa ham med Forestillinger om de Ødelæggelser, Kong Erik afstedkom: "Herre Gud, Morbror, som sidder der ude paa Skjæret, maa da ogsaa leve!" Han vidste nemlig meget godt, at Morbroderens Røvertogter først og fremst gik ud over de hanseatiske Handelsmænd. I Aaret 1446 drog Kong Kristofer med en stor Hær og Flaade over til Gotland; men dette Tog førte til intet andet end en Samtale paa Tomandshaand mellem Kongerne, hvorefter alt blev med det gamle. Kong Erik forlangte nemlig for sin Ret til Rigerne en stor Løsningssum, der svarede til omtrent 60 Millioner Kroner i vore Penge, et Tilbud, Kristofer naturligvis ikke engang kunde tænke paa at antage. Aaret efter, da Hertug Bugislav afgik ved Døden, voxede Eriks Fordring endog til 90 Millioner.

Medens Sagerne stod paa dette Punkt, skal det altsaa have været, at Kong Kristofer vilde omkalfatre Forholdene i Nordtyskland. I Februar Maaned 1447 kom han paa Gjennemreise til Bayern til Lübeck; men da han var naaet hid, hed det, nedlagde det myndige danske Rigsraad Forbud mod, at han reiste videre. Længere ud paa Aaret agtede han at holde et Møde med nogle nordtyske Fyrster og anmodede Lübeckerne om Tilladelse til at forlægge Sammenkomsten til deres By. Men disse anede Uraad og gav et undslaaende Svar. Kongen henvendte sig da med samme Anmodning til Borgerne af Wismar; men her gik det lige ens. Da tilbød Rostockerne med største Forekommenhed at aabne sin By for Kongen og Fyrsterne. Tilbudet blev vel ikke antaget, som man formoder paa Grund af, at Kongen

Digitized by Google

foreløbig har ladet sine Planer falde, siden han saa sit Forehavende røbet. Men Rostockerne fordrede ligefuldt Godtgjørelse for sin Villighed, om Kongen end ikke lagde Beslag paa den.

Medens Lübeckerne i Særdeleshed havde tilvendt sig Handelen paa Bergen og det vestenfjeldske Norge, havde Handelen paa de søndenfjeldske Byer, navnlig Oslo og Tunsberg, været Rostockerne forbeholdt, uden at disse dog til Trods for alle de Privilegier, de i Tidernes Løb havde faaet, paa langt nær kom til at spille den samme Rolle, som Lübeckerne magtede at gjøre. Nu havde de dog faaet den gunstigste Anledning dertil. De fordrede nemlig af Kong Kristofer, at han til Tak for deres Villighed skulde udvide deres Handelsrettigheder i de søndenfjeldske Byer. Kongen, der vel syntes, det var Skam at sige Nei, udfærdigede da, det norske Rigsraad uadspurgt, fra Heiligenhafen i Holsten under 22de Oktober 1447 en Forordning, hvori han ikke blot stadfæstede Rostockernes gamle Privilegier, men ogsaa tilstod dem en Række af nye og for en Del ialfald overordentlige Rettigheder. Saaledes fik de Lov til at drive Handel i disse Byers Havne med de fremmede Kjøbmænd, som kom derhen. De kunde frit opholde sig i disse Byer Vinteren over og føre egen Husholdning; ja, de indfødte Borgere blev endog befalede at udleie sine Gaarde og Stuer til de rostockske Kjøbmænd, naar de forlangte det. Ligeoverfor Bønderne skulde de ikke blot kunne optræde som Grosserere, men ogsaa som Skræppekarle, — kort sagt alt, hvad der kunde gives Navn af Handel i Oslo, Tunsberg og disse Byers Opland, blev lagt fuldstændig i Rostockernes Hænder. Den indfødte Borgerstand, der havde alle Skatter og Afgifter at svare, maatte betale det hele Gilde, Tyskerne her kunde holde.

Det er ikke godt at sige, hvad Kong Kristofers Mening med dette har været. Maaske har han tænkt, at disse urimelige Privilegier ei skulde blive af lang Varighed. Ialfald foretog han om Vinteren store Rustninger til den Hærfærd, han til Sommeren vilde gjøre. Paa en Reise i Sverige blev han i Helsingborg pludselig syg af en Brandbyld, der artede sig saa ilde, at det snart stod om Kongens Liv. Da det led mod Enden, samledes hans Raader om hans Leie. Kongen talte da til dem om, at han havde hørt, at man mistænkte ham for at skrabe Penge sammen ligesom Morbroderen, Kong Erik, for siden at sende dem ud af Landet. Men dette forholdt sig ikke saa. "Der ligger Skatten", sagde han og pegte paa Pengekisten. "Til Sommeren vilde jeg have fortæret den udenfor Lübeck, som jeg har spurgt i fordums Tid har hørt til Danmarks Rige". "Eders Naade kan vel endnu komme til at bruge Skatten efter Eders Villie", mente Herrerne. Men saa blev det ikke. Den 6te Januar 1448 døde den godslige, livsglade Konge, treti Aar gammel. Hans Lig blev bisat i Roskilde Domkirke.

Digitized by Google

Dronning Dorothea. Kristiern I. Margreta af Skotland.
Hans. Dronning Kristina.

Digitized by Google

Digitized by Google

Kristiern I's og Karl Knutssons Kamp om Norge.

Kristofer af Bayerns Ægteskab med Dorothea af Brandenburg havde været barnløst, og Kongens bratte og uforudsete Død vakte derfor de forskjellige Tvistemaal, som fra gammel Tid af havde bestaaet mellem Rigerne, atter til Live. Hvem skulde Landene nu vælge til Konge? Og skulde Unionen mellem de tre Riger, der jo paa det sidste havde faaet en rent personlig Karakter, vedblive at bestaa? Dette var de Spørgsmaal, som Nordens Folk fik til Løsning paa det nye Aar.

13. Karl Knutssøns svensk-norske Segl.
Indskriften lyder: Secretum Karuli dei gracia Suecie Noruegie gothorumq[ue] regis d. e. Karls, af Guds Naade Sveriges, Norges og Goternes Konges, Segl.

Der havde ikke været truffet nogen Bestemmelse, sigtende til at bevare Unionen ud over Kristofers Levetid, og hvert af Rigerne var derfor ubestridelig i sin gode Ret til at skille sin Skjæbne fra de øvriges. Der fandtes imidlertid mange, som helst saa Kongefælleskabet bevaret. Flere Familier var forgrenede over alle tre Riger, og mangen Adelsmand eiede Godser i hvert af dem. Medens Danskerne helst saa Unionen opretholdt væsentlig af den Grund, at deres Land betragtedes som Hovedriget i Statsforbundet, fandt en Del af Svenskerne det mest stemmende med sine Interesser at have en udenlandsk Konge i Spidsen for sit Rige. Nordmændenes Ønsker kom det i denne Sag

Digitized by Google

ikke an paa; — de fulgte naturligvis de øvrige Lande i det Valg, som de maatte enes om at træffe i Forening, eller i modsat Fald det Land, som maatte vise sig at være mægtigst.

Men der ytrede sig paa den anden Side ogsaa separatistiske Tendenser, idet adskillige i hvert Rige ønskede Unionen opløst og Kronen sat paa en Indfødts Hoved. I Sverige var der efter en samtidig Forfatters Udsagn endog mange Herrer, der hver for sig tragtede efter Kongeværdigheden. I Danmark skal en Adelsmand af Gyldenstjernernes mægtige Æt have smigret sig med Haabet om den danske Krone og Dronning Dorotheas Haand. Ogsaa i Norge var der et Parti, som gjerne saa en indfødt Høvding, nemlig den oftere omtalte Hr. Sigurd Jonssøn, paa Norges Throne.

Allerede strax efter Kong Kristofers Død foreslog det danske Rigsraad det svenske og norske at afholde en Sammenkomst i Halmstad, hvor de i Fællesskab skulde vælge en Konge. Dette Møde kom dog ikke istand. I Stedet valgte Svenskerne den 20de Juni 1448 til Konge sin tidligere Rigsforstander Karl Knutssøn, der i Kong Kristofers Dage med næsten fyrstelig Indflydelse havde styret det ham overdragne Len Finland. Efter at være hyldet ved Mora Stenar blev han den 29de s. M. kronet i Upsala Domkirke. Men ihvorvel Karl var bleven valgt med et overvældende Antal Stemmer (63 af 71), maatte han dog ved store Forleninger og høie Værdigheder bestræbe sig for at vinde Unionsvennerne blandt Sveriges fornemste Aristokrati. Da Erkestolen i Upsala ved denne Tid blev ledig, lagde han al sin Indflydelse i Vægtskaalen for at fremme Valget af Hr. Jøns Bengtssøn af Oxenstiernernes mægtige Æt.

Saasnart Karl Knutssøn var kommen i Besiddelse af Sveriges Throne, aabnede han gjennem Gesandter Underhandlinger saavel med Nordmændene som med Danskerne for at blive Konge ogsaa i de tvende andre Riger. Men det gik ikke. Vistnok skal efter Karl Knutssøns egen Paastand et Parti i Danmark flere Gange have tilbudt ham dette Lands Krone; men hvorledes Sammenhængen hermed end er, saa var det ialfald ikke Hensigten hos de fleste danske Stormænd; thi for dem var ganske andre Motiver bestemmende, og de havde vendt sine Øine i en anden Retning. Ved sit Valg havde Kong Kristofer maattet tilstaa Adolf af Holsten Hertugdømmet Slesvig, og det maatte derfor være Danskerne magtpaaliggende at gjenerhverve denne vigtige Landsdel. De tilbød derfor sin gamle Fiende, som en nyere Forfatter har kaldet "Slesvig-Holsten i Kjød og Blod", Danmarks Krone. Men Hertug Adolf, der var den sidste af sin Æt, og som efter en Ungdom, tilbragt i Uro og haarde Prøvelser, havde lært at sætte Pris paa Fredens Goder, modtog ikke Tilbudet. Skjønt han kun var 47 Aar gammel, skal han have undskyldt sig med sin Alder. I Stedet gav han det danske Rigsraad Anvisning paa en af sine Søstersønner, Grev Kristiern af

Digitized by Google

Oldenburg og Delmenhorst, der var opdragen ved hans Hof og efter hans Bestemmelse skulde arve hans Fyrstendømmer efter hans Frafald.

Grev Kristiern var en ung Mand af et stateligt og vindende Ydre. Hans Fader var den i 1440 afdøde Grev Diderik den lykkelige af Oldenburg. Gjennem sin Moder, Hedvig Gerhardsdatter af Holsten, nedstammede han fra den gamle danske Kongeslægt, fra Erik Glippings Datter Rikiza, der var gift med Nikolaus af Werle. Det kan imidlertid være tvivlsomt, om alle hans personlige Egenskaber havde formaaet at skaffe ham Danmarks Throne, hvis der ikke var kommet et andet Hensyn til, som for Nutidens Betragtning vistnok kan synes at have været af høist underordnet Rang, men som i dette Tilfælde dog maa have havt betydelig Vægt. Det var Ønsket om at faa den unge Enkedronning, Dorothea af Brandenburg, forsørget; Grev Kristiern havde nemlig det forud for sine Medbeilere, at han var ugift, og ved et Giftermaal mellem ham og Enkedronningen vilde Riget indspare det betydelige Livgeding, som hun kunde gjøre Krav paa, om hun blev siddende i Enkestand eller giftedes ud af Landet. Da nu Efterretningen om Svenskernes Kongevalg naaede til Danmark, skyndte Danskerne paa sin Side sig ogsaa med at træffe en Afgjørelse. I Haderslev fandt der den 1ste September 1448 mellem Hertug Adolf, det slesvig-holstenske Raad og det danske Rigsraad en Sammenkomst Sted, hvor Kristiern valgtes til Danmarks Konge. Nogen Haandfæstning udstedtes foreløbig ikke; de eneste Betingelser for hans Valg var de sædvanlige Indskrænkninger i Kongemagten, og for deres Opfyldelse gik Hertug Adolf og hans Raad i Borgen. Allerede den 28de September 1448 blev Kristiern hyldet som Konge paa Viborg Landsthing.

Imidlertid havde Karl Knutssøn i Sverige ikke siddet med Hænderne i Skjødet. Først og fremst havde han sin Opmærksomhed henvendt paa Erobringen af Gotland, som Erik af Pomern fremdeles holdt besat. I Midten af August Maaned havde Øens Bondebefolkning underkastet sig Karl, og Byen Visby beleiredes. Staden stormedes en mørk Decembernat, og det faste Visborg omgaves med Forskansninger. Da bekvemmede Erik sig til at aabne Underhandlinger, og den 22de December 1448 sluttedes en Overenskomst om, at Kong Erik den 20de April det næste Aar skulde udlevere Visborg og Gotland mod til Vederlag at erholde Øland med Borgholms Slot; derhos skulde han holdes skadesløs for, hvad han under Kampen havde tabt, og have fuld Tilgivelse for sine Mænd. Men førend man kom saa langt som til Øens Overgivelse, havde Forholdene ganske forandret sig. I Løbet af Vinteren fik Erik nemlig i største Hemmelighed sendt Bud til Kong Kristiern i Danmark, som med Glæde greb denne Anledning til at sætte sig i Besiddelse af Gotland som han paastod var dansk Eiendom. Han kom saaledes i Besiddelse af Visborg Slot; men Kong Erik begav sig med sine Skatte ombord paa de danske Skibe, hvorpaa

Digitized by Google

han seilede til sit Hjemland, Bagpomern. I den lille By Rügenwalde tilbragte han de sidste ti Aar af sit urolige Liv og døde her i høi Alder i Aaret 1459. Med Visborgs Udlevering til de danske var selve Øens Erobring paa det nærmeste afgjort; den svenske Hær, som Karl Knutsson havde sendt derover, magtede ikke at staa sig mod den betydelige Styrke, som under Kristierns Hærfører, Hr. Olaf Axelsson, kom derhen, og ved Udgangen af Juli Maaned 1449 overgaves Øen til den danske Konge.

14. Udskaaret Billede af Karl Knutsson. Fra Aar 1449.

For Nordens Skjæbne i det hele havde de gotlandske Begivenheder og navnlig den uheldige Rolle, Karl Knutsson herunder havde spillet, en afgjørende Betydning. Havde Karl ved Gotlands Gjenforening med Sverige haabet at kaste Glans over sit Rigsstyre, saa var dette Haab ikke alene bleven fuldstændig skuffet; men hans Uheld havde meget mere skadet hans egen Anseelse saavel inden hans eget Rige som udenfor det. Navnlig synes dette at være traadt for Dagen i hans Forhold til Norge.

Nordmændene havde nemlig hidtil staaet aldeles rolige og ventet paa, hvorledes Begivenhederne i Nabolandene vilde udvikle sig. Hele Aaret

Digitized by Google

1448 igjennem havde Rigsraadet forholdt sig temmelig uvirksomt; den eneste Handling, som det kan sees at have foretaget sig, har været at udnævne den tidligere Drotsete Hr. Sigurd Jonssøn til Rigsforstander; endda synes denne hans Myndighed kun at have været udstrakt til Landets sydlige Del.

Som ovenfor omtalt var Hr. Sigurd Jonssøn en af de største Jorde-

15. Kristiern I's store Segl.

Indskriften lyder: Sigillum meiestatis Cristierni dei gracia Docie Norvegie sclavorum gotorumque regis comitis in Oldenborch et Delmenhorst d. e. Majestæts-Segl for Kristiern af Guds Naade Danmarks, Norges, Slavers og Gøters Konge, Greve i Oldenburg og Delmenhorst.

godsbesiddere, som Norge nogensinde har havt at opvise, og med Hensyn til Byrd stod han langt over Karl Knutssøn og hele det nordiske Aristokrati forøvrigt, idet han var en Dattersøns Dattersøn af Kong Haakon V. At der i Norge paa denne Tid fandtes Folk, som gjerne vilde have set ham paa Thronen, er sagt i et samtidigt Partiskrift; men selv ønskede nok Hr. Sigurd mindst af alle at komme i Betragtning til denne Værdighed.

Digitized by Google

Det var fornemmelig mellem det danske og svenske Parti, hvori Adel Geistlighed var delt, at Kampen vilde komme til at staa. Hvilket af disse Partier paa denne Tid havde Overtaget kan neppe med Bestemthed afgjøres. Men usandsynligt er det ikke, at det sidste fra først af talte de fleste Tilhængere, navnlig blandt Aristokratiet, som stod i den livligste Forbindelse med sine Standsfæller i Øst. Men hvad det danske Parti savnede i Folkestyrke, opveiedes tilfulde af den Iver og Dygtighed, hvormed dets Ledere optraadte. Blandt disse Ledere maa nævnes den fule og lidet omtykte Biskop Jens af Oslo, men især Ridderen Hartvig Krumedike, der unegtelig hører blandt de merkeligste Personligheder, som vort Land paa denne Tid har at opvise. Hans Fader, den holstenske Adelsmand, Erik Krumedike, havde hos Erik af Pomern havt megen Indflydelse, og denne havde hans Søn Hartvig forstaaet at opretholde dels ved Giftermaal,*) dels som Indehaver af forskjellige af Landets betydeligere Len, dels ved Kjøb af Jordegods. Men til Trods for, at Hartvig Krumedike først og fremst passede sin egen Fordel, havde han dog altid i de Len, han efterhaanden havde indehavt, forstaaet at vinde Almuens Yndest; selv Listerlændingerne, der i Tidernes Løb ikke kan siges at have været de medgjørligste, gav ham i 1443, da han havde forladt Lenet, et vakkert Skudsmaal for Retsind og Dygtighed, navnlig i at forsvare Egnen mod Sørøveres Angreb. I Aaret 1445 havde han afløst Hr. Sigurd Jonsson som Befalingsmand paa Akershus og indehavde derhos forskjellige mindre Len.

Det svenske Parti hertillands havde ikke en eneste at opstille, der kunde sættes ved Siden af Hr. Hartvig Krumedike i Indflydelse og Dygtighed. Vi møder vel her fuldt op af Navne, der repræsenterer Landets fornemste Ætter paa hin Tid; men der er kun et Par, som i særlig Grad tildrager sig Opmerksomhed Den ene er den alderstegne Erkebiskop Aaslak Bolt, der af Had til Danmark og Danskerne synes at have vendt sine Sympathier til Sverige, den anden var Ridderen Hr. Erik Sæmundsson, der vistnok hørte hjemme i Baahuslen og maaske har været den egentlige Fører for det svenske Parti. Han havde i den senere Tid været forlenet med Tunsberghus og Vestfold. Blandt Partiets øvrige mere indflydelsesrige Medlemmer maa derhos nævnes den tidligere omtalte Hovedsmand paa Bergenhus, Hr. Olaf Nilsson og hans Broder Peter, der dog snart igjen faldt fra, og Væbnerne Einar Fluga og Aaslak Thuresson Baat, af hvilke ialfald den sidste var en indflyttet svensk Adelsmand.

Om Sommeren 1448 henvendte nogle Medlemmer af det norske Rigsraad sig til Karl Knutsson for at tilbyde ham Norges Krone. Hvem disse har været, vides ikke. Men sandsynligvis har Erkebiskop Aaslak Bolt havt en Finger med i Spillet. For at møde Raadets øvrige Medlemmer i

*) Se ovenfor S. 63.

Digitized by Google

Oslo, hvor Kongevalget meget mod hans Ønske skulde forhandles, lod han før sin Afreise fra Nidaros Throndelagens Almue stevne til et Thing, hvor han forlangte at høre deres Ønsker om, hvem Landets Konge skulde blive. Almuen erklærede da, at den aldrig vilde finde sig i, at nogen dansk eller tysk Mand kaaredes til Konge; derimod saa den gjerne, at Hr. Sigurd Jonssøn kom paa Thronen. Kunde dette ikke lade sig gjøre, havde den intet imod, at den gamle Kong Erik vendte tilbage som Rigets Styrer; dog skulde han komme strax og forpligte sig til at holde Fred med de svenske Mænd. Men kunde heller ikke dette ske, saa vilde man have Kong Karl i Sverige. Denne hele Erklæring kjendes imidlertid kun fra et Brev fra Almuen i Norge, som i November 1449 under Karl Knutssøns Indflydelse udstedtes til Kong Kristiern, og synes meget mistænkelig. De norske Bønder gav sig paa denne Tid ikke af med at foreskrive Rigsraadet, hvem det skulde vælge til Konge. Sandsynligheden taler nærmest for, at Aaslak Bolt har været Ophavsmand til den hele Udtalelse, der vel ikke godt kan opfattes som noget andet end en Billigelse af og Tilslutning til Karl Knutssøns Valg. Det er vel rimeligt nok, at Almuen helst ønskede, at Landet maatte faa sin egen Konge; men da der blandt den norske Stormandsklasse paa denne Tid neppe fandtes en eneste, som kunde eller vilde arbeide for dette Programs Gjennemførelse, maatte Almuen nøie sig med Ønskerne alene.

I Begyndelsen af Aaret 1449 fandt der et Raadsmøde Sted i Oslo, hvorhen Aaslak Bolt medbragte den nys omhandlede Erklæring fra Almuen. Hvad der blev forhandlet om Thronfølgen, vides ikke. Her var der imidlertid to danske Rigsraader, Hr. Eggert Frille og Aage Axelssøn Thott, tilstede som Udsendinger fra Kong Kristiern, og saa tvivlraadigt var det norske Rigsraad, som forøvrigt her var svagt repræsenteret, at det besluttede sig til at sende Biskop Jens af Oslo og Hr. Hartvig Krumedike nedover til Danmark for at aabne Underhandlinger med den nyvalgte danske Konge. At det norske Rigsraad har været i stort Beraad med, hvad det skulde gjøre, synes at sige sig selv; men Biskop Jens's og Hr. Hartvigs Sendelse, der vel nærmest maa betragtes som et Slags Høflighed, da deres Stemning mod Danmark og Danskerne vistnok var vel bekjendt, var et Feilgreb, om ikke for andet, saa fordi de, der alene var bemyndigede til at tinge om "Fred og Kjærlighed mellem Danmark og Norge", allerede strax ved sit Komme til Danmark hyldede Kristiern som sin Konge. Denne Adfærd fra de dansksindede Raadsmedlemmers Side blev af Modparten stemplet som et Forræderi, et Brud paa Tro og Love. Men det kan vel være tvivlsomt, om de kan dømmes saa haardt. Hvad man end kan have at sige Biskop Jens paa, saa borger Hr. Hartvig Krumedikes Personlighed ialfald for, at det har været det norske Rigsraads Fuldmagt, som har tilladt en saa rummelig Fortolkning.

Digitized by Google

16. Dronning Dorotheas Jagthorn. Fundet ved Nola i Italien og opbevaret i det hertugelige Museum i Gotha.

Eller er der allerede paa dette Punkt indtraadt en aabenbar Splittelse inden det norske Rigsraad, saa de forskjellige Koterier har besluttet sig til at gaa hver sin Vei?

Nogen Tid efter Mødet i Oslo finder vi nemlig syv af "Norges Raad og Mænd", Hr. Erik Sæmundssøn, Hr. Olaf Nilssøn, hans Broder Peter Nilssøn, Erik Bjørnssøn, Hans Krukow, Einar Fluga og Dekanen Sven Erikssøn fra Throndhjem, forsamlede paa Baahus, hvor de den 26de Februar 1449 udstedte en Erklæring, hvormed de "forbinder sig ind til høibaarne Fyrste Hr. Karl, Sveriges og Gøta Konge og ind til hans Naades Rige Sverige"; de lover at kaare Kong Karl til fuldmægtig Konge i Norge, mod at Rigets Friheder og Love opretholdes; alt dette var, efter deres Forsikring, i Overensstemmelse med "Erkebiskop Aaslaks og flere andre værdige Fædres, Biskopers, Prælaters, Ridderskabs og menige Almues Raad og Villie".

Nogen Tid før Pintse vendte Biskop Jens og Hr. Hartvig Krumedike tilbage fra Danmark i Følge med Eggert Frille og Aage Axelssøn Thott. De kom imidlertid ikke alene. Det lader nemlig til, at den Hærstyrke, som Kong Kristiern havde besluttet at sende mod Karl Knutssøn, først vendte sig mod Norge for at paavirke Stemningen der. Ialfald paastod Hr. Erik Sæmundssøn senere, at der ved denne Leilighed var ført 2000 Mand mod Norge. At det svenskfindede Koteri under saadanne Forhold holdt sig borte fra det Raadsmøde, som ved Pintsetider blev berammet til Afholdelse i Oslo, siger sig selv. Erkebiskop Aaslak, der i Mellemtiden har opholdt sig i Biskop Jens's Bispedømme, maaske for at gaa hans Embedsførsel efter i Sømmene*), var den eneste af Partiet, som her var tilstede; foruden ham havde nemlig alene Rigsforstanderen Hr. Sigurd Jonssøn, Alv, Provst ved Apostelkirken i Bergen, Sigurd Bjørnssøn, Erkeprest i Oslo Domkapitel, Hr. Olaf Haakonssøn Stumpe, Hr. Hartvig Krumedike, Hr. Kolbjørn Gerst, Befalingsmand paa Baahus, Hr. Mathis Jakobssøn Rømer og Væbneren Simon Bjørnssøn, der samtlige tilhørte det danske Parti, indfundet sig, foruden en Del "Kjøbstædsmænd og Almue, som befvemmeligen kunde komme til Oslo". Til Forhandlingernes Gang paa dette Raadsmøde, der tillige blev et Valgmøde, kjendes i Grunden meget lidet. Fra det svenskfindede Partis Side blev der imidlertid senere hen paastaaet, at den gamle Erkebiskop, Rigsraadets Formand, især blev udsat for megen Tvang fra Modpartens Side, saa han "ingenledes havde maattet komme af Oslo, enten tillands eller tilsøs". Saaledes lykkedes det da Hr. Hartvig at drive Kong Kristierns Valg igjennem for Norges Vedkommende. Ved selve Valghandlingen, der fandt Sted den 3die Juni, blev der i ethvert Fald ikke nedlagt nogensomhelst Indsigelse fra Erkebiskopens

*) Den 21de Marts 1449 ses han nemlig i Oslo at have kasseret Besættelsen af et Presteembede, som Biskop Jens havde foretaget.

Digitized by Google

Side, og Valget var derfor enstemmigt. Raadets tilstedeværende Medlemmer lovede derhos at samles med Kong Kristiern i Marstrand den 15de Juni, da han vilde indfinde sig der for at forhandle med Nordmændene om en Haandfæstning.

Mødet i Marstrand foregik vistnok noget senere, end Tanken oprindelig havde været. Under 2den Juli 1449 udstedte Kong Kristiern her en Haandfæstning til det norske Raad. Dens væsentligste Indhold var følgende:

1. Norges Indbyggere skulde nyde sin Lov og sine Privilegier, Kirken sine Friheder og Rettigheder.

2. Udlændinger maatte ei gives Len i Riget eller Sæde i Rigsraadet, uden de, nu inde er eller med Giftermaal herefter indkommer i Riget.

3. Ingen Sag af Vigtighed, der vedkom Norge, maatte foretages, uden at Rigsraadets Mening var hørt.

4. Norge skulde med Hensyn til Thronfølgen herefter være et frit Valgrige.

5. Kongen skulde besøge Landet hvert tredie Aar.

6. Mellem Norge og Danmark skulde Handelen være fri for alle Toldafgifter.

7. Kun i Nødsfald skulde Kongen kalde det norske Rigsraad til Overlægninger i Danmark og da opholde det der i saa kort Tid som muligt.

Denne Haandfæstning, der i alt væsentligt stemte overens med den for Danmark udstedte, var foruden af Kongen selv til Vitterlighed beseglet af 7 danske Rigsraader, deriblandt Eggert Frille og Aage Axelsøn. Den næste Dag — 3die Juli — udstedte Erkebiskop Aaslak, Biskop Jens af Oslo, Sigurd Jonsson, Provsterne Alv af Bergen og Gunnar Holk af Oslo, Erkepresten Sigurd Bjørnssøn af Oslo, fire Riddere og fire Svende, hvoriblandt Olaf Nilssøn, Erik Bjørnssøn og Hans Krukow, der havde været tilstede paa Mødet i Baahus, i Egenskab af Norges Riges Raad en Kundgjørelse til Landets Almue, om Kong Kristierns Valg. Dette støttes i disse Breve paa hans Slægtskab med det gamle norske Kongehus, og for at gjøre dette saa nær som muligt gjør Udstederne sig Skyld i saa drøie Bommerter, at man har det vanskeligt før at værge sig mod den Tanke, at de er begaaede med Forsæt. Dronning Margretas Søster, Ingeborg Valdemarsdatter, som var gift med Hertug Henrik af Mecklenburg, forvexles saaledes med Kong Albrecht af Sveriges Søster af samme Navn, hvorved man faar ud, at Dronning Margreta og Gerhard VI, Kristierns Morfader, var Søskendebørn og Erik af Pomerns Mormoder og Kristierns Morfader ligesaa*). Derhos blev det bekjendtgjort, at den nyvalgte Konge ved St. Hans Tid det næste Aar skulde komme til Throndhjem for at aflægge

*) Det er at lægge Merke til, at hverken Erkebiskopen, Olaf Nilssøn eller nogen af Provsterne vilde besegle dette Brev, skjønt de nævnes blandt Udstederne.

Digitized by Google

sin Kongsed og lade sig krone. I Mellemtiden havde han med Rigsraadets Samtykke sat Erkebiskop Aaslak Bolt og Hr. Sigurd Jonssøn til "fuldmægtige Høvedsmænd overalt i Norges Rige" under sit Fravær.

Mødet oploſtes saa, og Kristiern og de norske Rigsraader drog hver til sit. Den gamle Erkebiskop græmmede sig frygteligt over den Svivyrda, som var bleven ham til Del, og var især harm paa Hr. Hartvig Krumedike, som han ansaa for Ophavsmand til det hele. Endelig fandt han en Leilighed til at give sin Forbitrelse frit Løb. Paa Tilbageveien fra Marstrand løb Rigsraadernes Skibe ind til Korshavn, en liden Havn ved en af Hvaløerne. Her var det, Aaslak og Hr. Hartvig tørnede voldsomt sammen i Anledning af et Overgreb, som den sidstes Svende havde tilladt sig ligeoverfor Erkebiskopens Tjenere. Skjønt det ikke udtrykkelig siges, at dette Stridsemne stod i Sammenhæng med den Uret, som var øvet mod Erkebiskopen i Oslo og i Marstrand, tør denne nok have sat dem i Forbindelse med hinanden. Medens Hr. Hartvig om Sommeren opholdt sig i Danmark, havde hans Svende anholdt nogle af Erkebiskopens Brevdragere og frataget dem forskjellige Sager, som tilhørte denne. Aaslak krævede nu af Hr. Hartvig at faa det ranede tilbage og opgav skriftlig, hvori det bestod. Hr. Hartvig viste sig meget føielig mod den gamle og lod to af Raadets Medlemmer indfinde sig hos ham med venlig Hilsen og med Tilbud om fuld Erstatning i Guld for de bortkomne Sager. Men dette var ikke Erkebiskopen tilpas. Han vilde have sine egne Eiendele tilbage, og da dette ikke stod i Hr. Hartvigs Magt, bragte dette Aaslak Bolt rent ude af sig selv af Harme. Han skulde — satte han i med en forfærdelig Ed — "rette ud" over ham, den Holsteneren, saa der skulde gaa Ord af, hvorledes en Nordmand kunde fare frem mod en Holstener og Udlænding. Da dette blev berettet Hr. Hartvig, blev han, eller lod han ialfald, som han blev forknyt, og lod falde nogle Ord om, at der vel ikke var noget blivende Sted for ham i Norge længere, siden Erkebiskopen var saa gram i Hu. Han gjorde derfor rettest i at drage sin Vei til Kong Kristiern i Danmark, sagde han. Hr. Sigurd Jonssøn fandt, at dette var for galt, og tilbød sig at gaa til Erkebiskopen med de to Rigsraader, som før havde underhandlet med denne, for at bringe et mindeligt Forlig tilveie. Som sagt, saa gjort. Men medens disse forhandlede med Erkebiskopen, angreb dennes Svende Hr. Hartvigs Skib, som derfor maatte gjøres seilklart. Hr. Hartvig passede imidlertid sit Snit og lod Erkebiskopens Skib besætte med sine Folk, just som dettes Besætning i Snekker og Baade lagde ud mod hans Skude. Takket være dette kløgtige Paafund, fik Rigsraaderne mellem Erkebiskopen og Hr. Hartvig mæglet en Stilstand, der skulde vare, til hver var kommen hjem til sit. Den næste Morgen drog Erkebiskopen sin Vei, sandsynligvis lige til Nidaros, hvor han vilde træffe afgjørende Skridt til at faa hele den istandbragte Ordning kuldkastet. Han og Hr. Hartvig saa aldrig mere hinanden.

Digitized by Google

Imidlertid havde det svenskfindede Parti ogsaa ladet høre fra sig. At det ikke vilde anerkjende Kong Kristierns Hylding, som var fremtvungen paa saadan Vis, for lovlig og gyldig, siger sig selv. Den 19de Mai havde Hr. Erik Sæmundssøn fra Tunsberg af udstedt Opfordringer til Almuen om ikke at taale den "danske og tyske" Konge, som ved Biskop Jens's og Hr. Hartvig Krumedikes Forræderi var bleven anerkjendt for Norges Vedkommende, og som nu havde sendt en Hær paa 2000 Mand opover for at bringe Landet i evig Trældom. Paa samme Maade, som Hr. Erik Sæmundssøn bearbeidede Stemningen hos Befolkningen paa Agdesiden, arbeidede den svenske Adelsmand Magnus Hogenschild for Karl Knutssøns Valg paa Bergenskanten, og det lykkedes ham virkelig ogsaa at drive hans Hylding igjennem. Men især i det nordenfjeldske udfoldedes der den ihærdigste Agitation for Karls Valg. Her lykkedes det den ovenfor omtalte Bondeplager Hr. Herman Molteke og hans Frænde, Hr. Johan Molteke, der var gift med Aaslak Bolts Søster Elsebe, om Sommeren 1449 at bevæge den paa Frostathinget forsamlede Almue til at erkjende Karl Knutssøn for Landets Konge og indbyde ham til Throndhjem.

Og Karl kom virkelig. Efter at have holdt et Møde i Arboga med svenske Høvdinger drog han om Høsten med et Følge paa 500 Ryttere gjennem Vermeland over Grænsen til Hamar, hvor han havde stevnet en talrig Forsamling sammen. Her foretoges da den 25de Oktober Kongevalg med det Resultat, at Karl Knutssøn valgtes til Konge "efter den Sambindelse og Kjærlighed, som længe været haver mellem Norge og Sverige af begge Rigers Indbyggere". Et Dokument opsattes under 24 Mands Segl, og efter at have efterladt 200 Ryttere paa Hedemarken til denne Landsdels Beskyttelse mod Kong Kristierns Fogder og indsat Hr. Erik Sæmundssøn til Rigets Forstander søndenfjelds tiltraadte Kong Karl Reisen til det Throndhjemske. Denne hans Færd skal efter Rimkrønikens Skildring have været et sandt Triumftog. Den Række af Misvæxtaar, som havde hersket i Kristofer af Bayerns Tid, var bleven afløst af et Kronaar, hvis Mage man ikke havde kjendt paa 20 Aar. Vinteren tegnede til at blive en udmerket Føresvinter. Det var, som om alt det, som godt er, var faldet i den norske Bondes Lod nu, da Karl Knutssøn blev Konge. Ved sin Ankomst til Nidaros tog Kongen ind i Kongsgaarden og lod strax gjøre Anstalter til Kroningen, der blev berammet til 20de November.

Ved denne, der forrettedes af Erkebiskop Aaslak Bolt og Biskop Gunnar af Hamar, havde vel kun throndhjemske Bønder og Stormænd faaet Anledning til at indfinde sig. Paa selve Kroningsdagen udstedte Kong Karl sin Haandfæstning, der har en ganske paafaldende Lighed med den, Kong Christiern havde udstedt. I et Punkt kan man dog se, at Erkebiskop Aaslaks Indflydelse har gjort sig gjældende. Idet Kongen lover at holde alt Landsfolket ved Norges Lov, erklærer han tillige, at Kirken, Kirkens Formænd og den hele

Digitized by Google

Geistlighed skal frit bruge og nyde alle de Privilegier, som Landets fremfarne Konger har givet. "Ei skal vi eller vore Mænd blande os i deres Omdømme eller indtrænge nogen Klerk i noget af Kirkens Embeder eller befatte os noget videre med dem, end den gamle Komposition, som er gjort mellem Kongedømmet og Kirken i Norge, udviser". Med andre Ord, den Overenskomst som Magnus Lagabøter i sin Tid havde sluttet med Erkebiskop Jon, og som allerede under hans Søn Erik var bleven afskaffet, fremdroges paany af sin Glemsel. Forøvrigt indeholder Haandfæstningens enkelte Bestemmelser, at Kongen hvert tredie Aar skulde besøge Norge, at kun indfødte eller indgiftede Fremmede skulde have Sæde i Rigsraadet og Adgang til Landets Len og Embeder, at Rigsraadet kun i Nødsfald maatte kaldes til Sverige, og at Landet efter Karls Frafald skulde være et frit Valgrige. Til Rigsforstandere nordenfjelds indsattes Einar Fluga og Aaslak Thuressøn Baat. Fire Dage efter Kroningen udstedtes en Stadfæstelse af de Privilegier, som Nidaros's Domkirke, Prælater og Tjenere var i Besiddelse af. Endelig lod Kong Karls Tilhængere samme Dag udstede et Brev til Kong Kristiern af Danmark i Almuens Navn. I dette erklæres der paa det bestemteste, at man ikke vilde have ham til Norges Konge, og at man forundrer sig over, at han kalder sig saa; thi det skal han aldrig blive med Almuens gode Villie. Da den havde hørt, at han til anstundende St. Hans Tid agtede sig til Nidaros, vilde den lade ham vide, at han lige saa godt kunde spare sig den Reise. Thi Almuen havde allerede kaaret Karl Knutssøn til Konge. "Fra Arilds Tid af, heder det, har Norge og Sverige været sammen i Kjærlighed og Samdrægtighed, og denne Enighed skulde ikke sønderslides. Gud har føiet disse to Riger landfast sammen i en Strækning af fire eller fem hundrede Mile. Skulde de nu adskilles i Tvedragt, hvilket Gud forbyde, da vilde det komme utallige Mennesker i begge disse Riger til Skade og Fordærv, navnlig da i vort fattige Land Norge. Der er derfor ingen Von om, at disse to Riger nogensinde med vor gode Villie skal adskilles i Tvedragt, saa længe vi lever".

Det hele Manifest, der her er lagt Almuen i Munden, maa imidlertid ikke opfattes for andet eller mere, end det virkelig er. Det er nemlig ene og alene Karl Knutssøns Venner, som her fører Ordet, og naar i Brevet tales om de store Ulykker, som skal være væltede ind over Norges Rige med Mord, Drab og Rov, "siden Kristiern af nogle faa blev ulovlig valgt til Norges Konge", maa man i saadanne Paastande alene se slige Midler, som til alle Tider er anvendte i Agitationens Tjeneste for at faa Almuen til at være med. Intet Under derfor, at den samme Almue, som i November 1449 var med paa et Manifest mod Kong Kristiern, kun faa Aar efter, da dennes Venner havde faaet Overtaget, udtaler sig paa en helt anden Maade.

Efterat Kroningshøitidelighederne var tilende, brød Karl Knutssøn den

Digitized by Google

24de November, altsaa samme Dag, som det her omtalte Partiskrift blev udfærdiget, op fra Nidaros, for over Stjørdalen, Meraker og Jemtland at begive sig tilbage til Sverige. Tilbagereisen begunstigedes ligeledes af det smukkeste Vinterveir, og i Midten af December Maaned naaedes Stockholm. Herfra begav han sig henimod Maanedens Udgang paany til det søndenfjeldske Norge.

Her havde hans Rigsforstander, Hr. Erik Sæmundssøn, i de sidste Maaneder udfoldet en energisk Virksomhed for at bevæge Bønderne paa Oplandene og Romerike til at opgive Kristierns Kongedømme og i Stedet hylde Karl Knutssøn som Landets Konge. Disse Bestræbelser kronedes ogsaa med Held, forsaavidt som han udvirkede Erklæringer fra Almuen om, at den kun nødtvungen havde hyldet Kong Kristiern, men nu erkjendte Karl for sin retmæssige Herre. Medens Hr. Erik saaledes drog om fra Thing til Thing, sendte han Væbneren Magnus Laressøn, der maaske er den samme som den ovenfor omtalte Magnus Hogenschild, mod Kristierns Tilhængere i Borgesyssel og Viken. Mellem denne og Hr. Hartvig Krumedike, der havde Befalingen over Akershus Slot, kom det til gjentagne Sammenstød, og ihvorvel en nyere Forfatter beretter, at Magnus her traf det korteste Straa, synes Hr. Hartvig dog henved Juletider 1449 at have maattet kaste sig ind paa Akershus, som blev beleiret. Strax over Jul indsandt Karl sig i Oslo med en betydelig Hær; men mod Borgen og Hr. Hartvig formaaede han dog ikke at udrette noget, og der blev derfor sluttet en Vaabenstilstand mellem dem, der skulde vare, indtil et Møde, der var berammet til Afholdelse i Halmstad i Begyndelsen af Mai Maaned 1450, var kommen istand. Strax efter forlod Karl Knutssøn Norge, hvortil han aldrig mere skulde vende tilbage.

Hidtil havde ingen af Parterne kunnet tilskrive sig Seiren, ligesaalidt som det ene var det andet afgjort underlegent. Dog synes Karl Knutssøns uheldige Tog til Oslo at have været et afgjørende Moment i de fremtidige Begivenheders Gang. Medens Nordmændene med Opmærksomhed fulgte Stridighederne mellem det danskſindede og det svenskſindede Koteri, der kostede mere Blæk end Blod, glemte de rent, at der kunde have været et tredie Valg: Norge som selvstændigt Rige. Almuesmanden brød sig ikke om at røre paa sig; kan hænde, han endog med et vist Velbehag hørte paa Herrernes Strid, som om den ikke i ringeste Maade var ham vedkommende. Men Herrernes Kjevl og Almuesmandens Ligegyldighed ledede i Forening til, at Nordmændene fuldstændig mistede Retten til at raade for sit Lands Skjæbne. Fremmede udenfor Norges Grænser skulde bestemme, hvem Norges Konge skulde være.

Dette fandt Sted paa et Møde i Halmstad, der var berammet til at afholdes den 1ste Mai 1450. Her mødte nemlig 12 Repræsentanter for det danske og 12 Repræsentanter for det svenske Rigsraad. Men de svenske

Digitized by Google

Ombud, der var valgte paa en Herredag i Arboga, var enten aabenbare eller hemmelige Fiender af Karl Knutssøn; ja, enkelte var endog indflyttede danske Adelsmænd, som paa Mødet traf sammen med Brødre, der repræsenterede den anden Part. I Stedet for at optræde som sine Kongers Befuldmægtigede, tiltog Rigsraaderne sig at optræde paa Rigernes Vegne, uden at der engang var Tale om, at Overenskomsten skulde stadfæstes af Kongerne. Traktaten, der afsluttedes den 13de Mai, indeholdt følgende Bestemmelser:

1. Naar en af de nuværende to Konger afgik ved Døden, skulde det Rige, som saaledes blev ledigt, vælge den gjenlevende Konge, eller om man ikke havde Lyst dertil, skulde Kongevalget udsættes, til det andet Riges Konge ogsaa døde. I Mellemtiden skulde vedkommende Rige bestyres af en eller flere Rigsforstandere.

2. Naar dette var indtruffet, skulde 12 af det danske og 12 af det svenske Rigsraads Medlemmer samles i Halmstad for at foretage fælles Kongevalg, og Rigerne skulde saa herefter være forenede til evig Tid. Ved saadanne Kongevalg skulde man aldrig vælge nogen Udlænding, men altid en svensk eller dansk Mand til Konge.

3. Hvert Rige skulde styres af indenlandske Mænd.

4. I Krigstilfælde skulde det ene Rige bistaa det andet. Men Angrebskrig maatte ikke begyndes uden det andet Riges Samtykke.

5. Hvert Rige skulde have sit eget Skatkammer. Skatterne maatte ikke uden i Nødsfald føres ud af Riget. Forbrydere og Fredløse fra det ene Rige maatte ikke finde Frihed og Fred i det andet.

Denne Aftale var alene gjældende for Sveriges og Danmarks Vedkommende, hvis Konger skulde forpligtes til at holde Fred med hinanden, fra førstkommende St. Olafs Dag at regne, da Freden skulde være forkyndt for hver Mand. Om Norge heder det alene: "Og naar Gud føier det saa, at disse tre Riger kommer tilsammen under en Konge, tækkes da Norges Riges Raad og Indbyggere at være i dette Forbund, da skal de med os og vi med dem nyde alle de Friheder og Forbindelser, som forskrevet staar." Saa frivillig, som dette jo høres ud for at være, skulde dette Spørgsmaal dog ikke ordnes. Samtidig med, at Unionsakten udfærdigedes, lovede nemlig de tolv svenske Rigsraader alle som en, at de med sin Person skulde indestaa for, at Kong Karl skulde forpligte sig til at afstaa til Kong Kristiern al sin Del og Ret i Norge. Hermed blev det ogsaa. Som man kan tænke sig, blev Kong Karl yderlig opbragt paa Rigsraaderne for deres egenmægtige Fremfærd; men da det nu engang var dem, ikke han, som raadede, maatte han finde sig deri og stadfæste Overenskomsten paa et Rigsraadsmøde i Arboga den 10de Juni. Men han var ærgerlig i Hu og lagde ikke Dølgsmaal paa det. "Vil Norges Indbyggere", skriver han i Stadfæstelsen, "have Kong Kristiern til Konge eller Herre, da tilsteder vi det og vil i ingen Maade hindre ham deri eller nogen af Norges Riges Indbyggere, om saa

Det oldenburgske Kongehus til Kristian IV.

Kristiern I, f. 1426, † 1481,
g. m. Dorothea af Brandenburg, † 1495.

Olaf, f 1450, † som Børn.	Knut, f. 1451, † som Børn.	Hans, f. 1455, † 1513, g. m. Kristine af Sachsen, † 1521.	Margreta, f. 1456, † 1487, g. m. Kong Jakob III af Skotland, † 1488.	Fredrik I, f. 1471, † 1533, g. m. 1. Anna af Brandenburg, † 1514; 2. Sofia af Pomern, † 1568.

Børn af Hans:

Kristiern II, f. 1481, afsat 1523, † 1559, g. m. Elisabet ell. Isabella af Østerrige, † 1526.	Ernst, Hans, † unge.	Elisabet, f. 1485, † 1555, g. m. Kurfyrst Joakim I af Brandenburg † 1535.	Frants, f. 1497, † 1511.

Børn af Fredrik I:

Kristian III, f. 1503, † 1559, g. m. Dorothea af Sachsen-Lauenburg † 1571.	Dorothea, f. 1504, † 1547, g. m. Albrecht af Brandenburg, † 1568.	Hans den ældre, f. 1521, Hertug af Slesvig og Holsten, † 1580.	Elisabet, f. 1524, † 1586, g. m. 1. Hertug Magnus af Mecklenburg; 2. Hertug Ulrik af Mecklenburg.	Adolf, f. 1526, † 1586, Stamfader for det holsten-gottorpske Hus.	Anna, † 1535.	Dorothea f. 1528, † 1575, g. m. Kristofer, Hertug af Mecklenburg, † 1592.	Fredrik, f. 1529, Biskop af Slesvig og Hildesheim, † 1556.

Børn af Kristiern II:

Hans, f. 1518, † 1532.	Maximilian, Filip, Tvillinger, f. og † 1519.	Dorothea, f. 1520, † 1580, g. m. Kurfyrst Fredrik II af Pfalz † 1556.	Kristina, f. 1521, † 1590, g. m. 1. Hertug Frants II Sforza af Milano, † 1535; 2. Hertug Frants af Lothringen, † 1545.

Børn af Kristian III:

Anna, f. 1532, † 1585, g. m. Kurfyrst August af Sachsen, † 1586.	Frederik II, f. 1534, † 1588, g. m. Sofie af Mecklenburg, † 1631.	Magnus, f. 1540, Biskop af Øsel, † 1583.	Hans den yngre, f. 1545, Hertug af Slesvig og Holsten, † 1622.	Dorothea, f. 1546, † 1617, g. m. Hertug Vilhelm af Brunsvig, † 1592.

Børn af Frederik II:

Elisabet f. 1573, † 1626, g. m. Hertug Henrik Julius af Brunsvig-Wolfenbüttel, † 1613.	Anna, f. 1574, † 1619, g. m. Kong Jakob VI af England, Skotland og Irland, † 1625.	Kristian IV, f. 1577, † 1648, g. m. 1. Anna Kathrine af Brandenburg, † 1612; 2. Kristine Munk, † 1658.	Ulrik f. 1578, † 1624, Biskop af Slesvig og Schwerin.	Augusta, f. 1580 † 1639, g. m. Hertug Johan Adolf af Holsten-Gottorp, † 1616.	Hedvig, f. 1581, † 1641, g. m. Kurfyrst Kristian II af Sachsen, † 1611.	Hans f. 1581, † 1602.

er, at disse Riger Sverige og Danmark bliver tilsammen i Endrægtighed og Kjærlighed, dog saaledes, at vi vil beholde vor Titel af Norges Konge som hidtil". Dette Forbehold var vel ikke ganske efter Kristierns og det danske Rigsraads Sind; men dermed var intet at gjøre.

Om Høsten 1449 havde Kong Kristiern ladet sig krone og holdt Bryllup med den 18 Aar gamle Enkedronning Dorothea paa samme Dag, 28de Oktober. Den følgende Vinter havde han tilbragt paa Reiser i sit Rige. Strax over Nytaar 1450 begyndte han at foretage omfattende Rustninger til et Tog mod Norge; men de sidste Begivenheder gjorde dog disse ganske overflødige. Ikke desmindre var det med mange Skibe og Folk, Kong Kristiern tiltraadte Færden til Norge.

Reisen gik først til Bergen, hvor især den hanseatiske Befolkning, der gjerne ønskede en Stadfæstelse paa sine Privilegier, modtog ham med al optænkelig Opmærksomhed. De udrustede endog et Æresfølge paa 300 harniskklædte Mænd, der paa 5 Skibe skulde ledsage Kongen til Throndhjem.

Strax efter at det kongelige Følge havde forladt Byen, kom den tyske Mestersanger Michael Behaim derhen. Denne, der dels som Digter, dels som Kriger havde tjent flere af Tysklands Mægtige, senest den urolige Markgreve Albrecht Akilles af Brandenburg, havde hørt saa meget godt om den unge Kong Kristiern, at han vilde gaa i hans Tjeneste. Ved hans Komme til Kjøbenhavn var Kongen allerede afreist til Norge; men Dronning Dorothea, der modtog ham vel, raadede ham til at drage efter paa et Krigsskib, som laa seilfærdigt. Saaledes kom Behaim til Norge. "Aldrig i mit Liv", siger han, "saa jeg et fælere, vildere, mere forunderligt Land. Intet uden Klippevægge, saavidt Øiet kunde naa, Bjerge og Dale af steile Stenmure og midt imellem dem det brusende Hav. Man gruer blot ved at løfte Blikket saa høit i Veiret, og hvor man ser ud over Landet, møder Øiet intet uden sælsomt dannede Fjelde. Hele Landet deler sig i Hav og i Bjerge; mellem begge er der saare knap Vei til at ride. Vil en gjæste en anden, saa maa han lade sig føre paa en Baad imellem Skjærene. Dog er der Færdsel og Handel nok med Landets Varer og Kjøbmandsgods i det vidtstrakte Land, hvis Ende op imod Nord ingen kjender".*) Efter at have tilbagelagt en større Strækning over Land ankom Behaim til Nidaros, hvor Kongen og hans Følge allerede befandt sig.

I Nidaros, der i det hele paa denne Tid maa have havt et meget stille og indgetogent Præg, herskede der i disse Dage en Rørelse, som man neppe paa umindelige Tider der havde set. Ved Siden af den Pragt, som udfoldedes til Kong Kristierns Kroning, maatte de Festligheder, som et halvt Aar tidligere havde ledsaget Karl Knutssons Ophold her, ganske falde

*) Anført efter Y. Nielsen, Bergen fra de ældste Tider til Nutiden (Chra. 1877) 254.

Digitized by Google

igjennem. Kongens Følge bestod af en saa udvalgt Kreds af fornemme geistlige og verdslige Herrer baade danske og norske, som neppe nogensinde paa en Gang havde været samlet paa et Sted hertillands gjennem hele det 15de Aarhundrede. Det norske Rigsraad var saaledes repræsenteret ved 24 Medlemmer, Geistligheden ved sex Bispoper, en Abbed, to Provster og en Erkeprest. Hertil kom en stor Del af Landets fornemste Folk forøvrigt som Kanniker, Væbnere, Lagmænd osv. Ogsaa til Almuen i Landets forskjellige Egne var der udgaaet Indbydelse. Hertil kom ogsaa, at den store Mængde af Pilgrime, som i de samme Dage valfartede til St. Olafs Helligdom paa hans Festdag, maa have bidraget meget til at oplive Byen og give Festlighederne et endda mere ophøiet og forskjønnet Præg. Intet Under derfor, at den unge Konge, som elskede Pragt, var høilig henrykt over det smukke og levende Skue. "I Sandhed," udbryder Michael Behaim, "aldrig saa jeg nogen Fyrste gladere!"

Den gamle Erkebiskop Aaslak Bolt var dog bleven forskaanet for at være Vidne til al denne Pragt og Festglæde og for at sætte Kronen paa sin forhadte Uvens Hoved. Han var nemlig en Stund i Forveien — enten i Slutningen af 1449 eller i Begyndelsen af 1450 — gaaet ind til den evige Hvile, hvorefter den trætte Olding, som i de sidste Aar havde havt saa mange Ydmygelser at gjennemgaa, ganske vist har stundet.

Før Kristierns Kroning kunde gaa for sig, maatte først Karl Knutssøns Valg og Hylding erklæres ugyldig og hans Kroning ulovlig. En saadan Erklæring udfærdigedes den 1ste August, og i denne heder det, at Aaslak Bolt kun nødtvungen havde foretaget Karls Kroning, og derhos havde han været uberettiget til at krone en Mand, som ikke lovligen var valgt. Derimod var Kristiern lovlig valgt og var nu med en stor og mægtig Flaade ankommen til Nidaros for af Rigsraadet at stedes til Kroning som Landets sande Konge.

Den næste Dag, Søndag den 2den August, fandt Kroningen Sted, der synes at være bleven forrettet af Bisp Marcellus af Skaalholt. Under de paafølgende Festligheder slog Kristiern 22 Personer til Riddere.

De følgende Dage ses at have været optagne med Regjeringsanliggender, Stadfæstelse af Privilegier, Afgjørelse af Retstvister m. m. En Sag af mere vidtrækkende Betydning, hvortil vi senere skal komme tilbage, var Besættelsen af Nidaros's Erkestol. Længere ude i Maaneden sagde Kongen Nidaros Farvel og begav sig til Bergen, ledsaget af flere af det norske Rigsraads Medlemmer.

Under sit andet Ophold i Bergen, der varede et Par Uger, uddelte Kongen Forleninger til sine Mænd. Hr. Sigurd Jonssøn, der fra 1449 af havde været Kristierns Statholder i Norge, beholdt ikke blot denne Værdighed, men fik tillige Tunsberghus i Forlening, som Hr. Erik Sæmundssøn ved sin Optræden tidligere paa Aaret havde forbrudt. Hr. Hartvig Krumedike,

Digitized by Google

Hr. Kolbjørn Gerst og Hr. Olaf Nielssøn — hvilken sidste allerede tidligere paa Aaret havde skilt sin Sag fra Karl Knutssøn — beholdt de tre Hovedlen Akershus, Baahus og Bergenhus, som de før havde havt. I Thrøndelagen blev Hr. Henrik Jenssøn (Gyldenløve) ved samme Tid Høvedsmand, og Hr. Erlend Eindridessøn beholdt sin tidligere Forlening Sogn og erholdt derhos Valders og Romsdal som Pantelen. Merkeligere blev Opholdet ved den Forening, som den 29de August her blev sluttet mellem Danmark og Norge, og som blev Grundlaget for den særlige dansk-norske Union, som skulde vare i hele 364 Aar. Denne Foreningsakt var i sin Helhed saalydende:

"I Guds Navn Amen. Aar efter Guds Byrd Tusinde fire hundrede paa det halvtredsindstyvende, Lørdag næst efter St. Augustinus Biskop og Konfessors Dag, og efter at vor naadige Herre og høibaarne Fyrste Kong Kristiern, Danmarks, Norges, Venders og Goters Konge, Greve i Oldenburg og Delmenhorst, var lovlig keist, kaaret, samtykt og kronet i Throndhjem, var vi Marcellus, med Guds Naade Biskop i Skaalholt, Archipostulatus i Nidaros og pavelig Sædes Legat, Thorlav i Viborg og postulatus i Bergen, Gunnar i Stavanger, med samme Naade Biskoper, Knud Mikkelssøn, utriusque juris Doktor og Degn i Kjøbenhavn, Alv i Bergen og Gunnar Holk i Oslo, Provster, Sigurd Jonssøn, Eggert Frille, Olaf Nilssøn, Jepp Lunge, Erlend Eindridessøn, Nils Erikssøn, Kolbjørn Gerst, Anders Hak, Mattis Jeppssøn, Aage Axelssøn, Erik Bjørnssøn, Johan Bjørnssøn, Guttorm Eyvindssøn, Peder Erikssøn, Hans Krukow, Strange Nilssøn, Simon Bjørnssøn, Korfitz Rønnow, Gaute Kane og Peder Nilssøn, Riddere, Rigens Raad i Danmark og Norge, alle tilsammen i Bergen at overveie begge Rigernes Danmarks og Norges langsommelige Velfærd og Bestand, som være maa, imedens begge Riger tilsammen bliver i Venskab, Endragt og sand Kjærlighed. Som de nu tilsammen har en Herre og Konge, den almægtige Gud til Lov, Hæder og Ære, og begge Rigerne og deres Indbyggere til Fred, Opreisning og tilkommende Bestand, da har vi nu med vor naadige Herres og høibaarne Fyrstes forskrevne Kong Kristierns Raad, Villie og Samtykke gjort en stadig, evindelig og ubrødelig Sammenbinding mellem de forskrevne Riger Danmark og Norge, for os og flere vore Medbrødre, Erkebiskopen i Lund, Biskoper, Prælater, Riddere og Svende, begge Rigers Raad og begge Rigers Indbyggere, baade dem, som nu er og her efter komme skal, fødte og ufødte, med saadant Vilkaar og Forord, at begge Rigerne, Danmark og Norge, skal herefter blive og være tilsammen i broderlig Kjærlighed og Venskab, og ingen den andens Overmand være, men at hvert Rige regjeres med indfødte Mænd, som begge Rigernes Privilegier udviser. Saa og at hvert Rige nyder, holder og frit bruger sin beskrevne Lov, Frihed og Privilegier, gamle og nye, som nu givne er eller herefter noget Rige gives kunde; og at begge Rigerne, Danmark og Norge, skal herefter blive under en Konge og Herre til evig Tid, og hvert Riges

Digitized by Google

Raad og Indbyggere raader og gjør det andet Riges Raads og Indbyggeres Bestand og Bedste, og at det ene Rige og dets Indbyggere skal herefter komme det andet Rige til Hjælp og Trøst, eftersom Behov gjøres. Dog skal intet af Rigerne nogen Orlog paa slaa uden med det andet Riges Raad, Bifald, Samtykke og Villie. Og hvilket Rige det andet Rige æsker om Raad eller Hjælp, da stande det Rige, som indkalder, det andet for Kost og Tæring, og Kongen stande for Skaden. Og naar Gud vil, at saa haardelig kan ske, at Kongen frafalder, da skal Rigets Raad i det Rige, som Kongen bliver død udi, byde ufortøvet det andet Riges Raad til, at da paa begge Sider Rigernes Raad med det første sammen kommer i Halmstad, som den ældre Bebindelse indeholder om det Sted. Haver da Kongen ægte Søn eller flere, da kaarer begge forskrevne Rigers Raad endrægtig den til Konge, som dem tykkes bedst tilfalden, og de andre forsørges tilbørlig i begge Riger. Kunde det ogsaa haardelig tilfalde, som Gud forbyde, at ei var Kongens ægte Søn til, da mødes dog begge Rigernes Raad i forskrevne Stad og kaare den med Endragt til Konge, som dem paa begge Rigers Vegne tykkes bedst tilfalden være. I alle disse forskrevne Artikler skal begge Rigerne være i alle Maader uforsømmede; og særdeles i Kongens Kaaring skal hvert Riges Raad have sit frie Kaar, fri Magt og fri Villie uden al Hinder, Modsigelse eller Argelist, og ei skilles derfra, førend de er ens vordne om en Herre og Konge over begge Rigerne, og ei flere Konger; dog saa, at hvert Rige bliver ved sin gamle Lov og Ret, Privilegier og Frihed. Dette lover vi paa begge Sider, at det saa i alle Maader, som forskrevet staar, ubrødelig og evindelig holdes skal, og derpaa hænger vi forskrevne Rigsraader af begge Rigerne vore Indsegl for dette Brev, som givet er Aar, Tid og Sted, som forskrevet staar".

I den første Halvdel af September brød Kongen op fra Bergen og drog Landeveien over Stavanger til Skjernsund ved Mandal. Paa denne Færd ledsagedes Kongen af flere norske Raadsmedlemmer. Om hans Nedreise til Danmark fra det sidstnævnte Sted vides intet. Men Kongeskibet, med hvilket Michael Behaim for, havde en haard Overreise fra Bergen af. Denne, der dog paa Krigstog og Sangerfærder, som just ikke altid var de behageligste i hine Tider, havde prøvet adskilligt, skildrer Nedreisen paa følgende Vis: "Aldrig har jeg før udstaaet saadan Nød som her. Thi neppe var vi i rum Sø, førend Veiret fra Syd og Øst reiste sig til en Storm, hvis Lige man i Mandsminde ikke havde oplevet. Den begyndte om Natten og rasede mod Skibet med taarnhøie Bølger, som rent skjulte det, saa at vi alle mente, det var ude med os. Da begyndte enhver ombord at anraabe Gud; en lovede sig til Rom, en anden til St. Jakob, nogle til Christi Blod. Da hjalp den gode Gud os, og Stormen lagde sig en Time før Middag. Havde den varet længere, sikkerlig var vi da drevne saa langt af Led, at vi knap i et Aar havde fundet hjem igjen. Allerede nu havde den kastet os saa langt

Digitized by Google

tilbage paa Havet, at Ingen vidste, hvor vi seilede, om langt fra Landet eller nær. Smaafugle faldt ganske udmattede ned paa vort Skib, at vi kunde fange dem med Hænderne. Derpaa blev Veiret igjen saa stille, at vi ikke kom af Stedet, til endelig en Nordvestvind blæste op og bragte os nærmere Land. Da raabte de muntert til mig: "Staa op, Michael Behaim! Nu kan vi se Danmark!" Men jeg havde igjen været meget syg og havde ligget vel ti Dage tilkøis, og neppe var jeg nogensinde igjen kommen til Helse, om jeg ikke havde havt saa god Pleie. Saa hjalp da Gud os, at vi omsider lykkelig naaede Landet".

Ved Hjemkomsten til Danmark modtog den unge Konge paany en glædelig Tidende. Hans Dronning havde nogle Uger i Forveien født ham en Søn. Dennes Daab, ved hvilken han efter Norges Nationalhelgen fik Navnet Olaf, ledsagedes af store Festligheder. Men den samme Vanskjæbne, som helt siden det 12te Aarhundrede havde fulgt de Kongesønner, som bar dette Navn, fulgte ogsaa denne; han døde nemlig i sin spædeste Alder.

Den norske Kirke under Aaslak Bolts Forstandertid. Forhandlingerne om Erkestolens Besættelse 1450—1459.

Vi har i det foregaaende oftere hørt Aaslak Bolts Navn nævne, ligesom vi ogsaa har set ham optræde i forskjellige Begivenheder dels som Biskop i Bergen, dels som den norske Kirkes Primas. Vi skal her se noget nærmere paa den kirkelige Virksomhed, som denne mægtige Personlighed udfoldede. Det er vistnok sandt, at han havde den store Ulykke at overleve sig selv. Vi har i hans sidste Tid set ham som en herskesyg og dog kraftesløs Olding, der ikke formaar at finde sig i Skjæbnens Tilskikkelser, men stamper imod med en næsten barnagtig Halsstarrighed. Men lige saa vist er det, at det, som han i sin kraftige Alder fik udrettet, for en retfærdig Bedømmelse vil sikre ham en hæderlig Plads i vor Kirkes Historie, selv om hans Patriotisme for en indgaaende Prøvelse ikke i et og alt maatte vise sig at være fuldblødig.

Som Biskop i Bergen arbeidede han med Iver for at faa den af Kong Erik og Dronningerne Margreta og Filippa begunstigede Birgittinerorden indført i sit Bispedømme. I sit inderste Væsen var disse hans Bestræbelser af samme reformatoriske Karakter som de samtidige Bevægelser ude i Europa. I den hellige Birgitta saa han nemlig, som en nyere

Digitized by Google

Forfatter har udtalt, "et stort Naadens Redskab, som den barmhjertige Gud til sit Navns Ære og Forherligelse havde opvakt i de sidste Tider for at komme den gammelblevne Verdens Elendighed til Hjælp". I disse sine Bestræbelser fik han en kraftig Støtte i den uegennyttige og selvopofrende Abbed Stein af Munkeliv. Det var vistnok for at faa dette Kloster, som nu tilhørte Benediktinerordenen, forandret til et Birgittinerkloster, at denne indfandt sig ved Kirkemødet i Kostnits for at erhverve Pavens Samtykke til denne Omændring. Men først i 1426 lykkedes det efter samdrægtige Bestræbelser fra flere Hold at udvirke den pavelige Tilladelse dertil.

Fra Birgittinerne, der prædikede paa Modersmaalet, udgik der i den første Tid virkelig en Bevægelse, der ikke var uden Betydning for det kirkelige Liv i Norge. Men nogen sand Vækkelse fandt dog ikke Sted. Endnu inden deres norske Velgjører, Aaslak Bolt, var gaaet i Graven, maa han have faaet Øinene op for, hvor elendig den moralske Tilstand var ogsaa iblandt Birgittinerne, til hvem han havde sat saa stort Haab. I 1449 slog Skriftefaderen i Munkelivs Kloster en af Munkene ihjel, og der herskede et saa sørgeligt Hus, at Biskopen nødig vilde skrive derom; dog kunde han ikke fortie, at Klosteret paa Grund af nogle af Brødrenes grove og uhørte Udskeielser var i høieste Grad udskreget og vanrygtet blandt Folk.

Da Erkebiskop Aaskel den 11te Marts 1428 afgik ved Døden efter en 26aarig, men lidet merkelig Embedstid, skyndte Korsbrødrene sig med at faa Aaslak valgt til hans Eftermand, nærmest vistnok af den Grund, at de nødig saa den norske Kirkes høieste Værdighed overdraget til en af Kong Eriks Gunstlinger. Allerede 2 Dage efter Aaskels Død postulerede eller udbad de sig af Paven Aaslak til Erkebiskop. Denne, der kort efter paa Grund af Viktualiebrødrenes Overfald var bleven nødt til at forlade Bergen, synes temmelig snart at have overtaget Erkestolens Bestyrelse; men det drog dog temmelig længe ud, inden Paven, der havde betinget sig ved denne Leilighed at besætte Embedet af egen Magtfuldkommenhed, bekvemmede sig til at godkjende Korsbrødrenes Valg. Først i Januar 1430 blev dette stadfæstet. Som Erkebiskop var Aaslak den første, som stadig førte Titel af "Pavelig Sædes Legat", en Titel, som blev almindelig blandt hans Eftermænd.

Ved sin Tiltrædelse fandt Aaslak Erkestolen i betydelig Gjæld til Kronen, paa samme Tid som Almuen synes dels at have unddraget sig, dels at have gjort Forsøg paa at unddrage sig forskjellige Ydelser og Skatter, som i Aarenes Løb havde været den paalagte. Disse Ydelser var Olafsskot, der fra umindelig Tid havde været udredet til St. Olafs Kirkes Bygning i Nidaros, Offerskjeppe eller Mikaelskorn, hvilke begge var aarlige Ydelser, og Erkebiskopsgaven, hvis Ælde ikke kjendes. Da denne Afgang i Erkestolens Indtægter ganske vist har havt betænkelige Følger, maatte det være Erkebiskop Aaslak i høieste Grad magtpaaliggende at bringe alt tilbage i sin gamle Skik. Saasnart den pavelige Stadfæstelse af hans Valg til

Digitized by Google

Erkebiskop var indløbet, tog han sig med Kraft og Iver af denne Sag, som han ogsaa i Aarene mellem 1430 og 1434 fik bragt i Orden. I nær Forbindelse med disse Bestræbelser stod ogsaa Affattelsen af et Register over alt det Jordegods, som havde tilhørt den throndhjemske Erkestol i Tidernes Løb, i Lighed med den Matrikel, som Eystein Aaslaksøn i sin Tid havde istandbragt for Oslo Bispedømmes Vedkommende. Skjønt Aaslak Bolts Jordebog ikke paa langt nær i Interesse kan maale sig med sin Forgjænger, der ovenikjøbet havde ældre Arbeider af samme Art at støtte sig paa, er den dog et saare fortjenstfuldt og interessant Arbeide i flere Henseender. Forholdene i Throndhjems Erkebiskopsdømme krævede ogsaa megen Kraft og Foretagsomhed. Navnlig tør Domkirkens Reparation efter Branden i 1432 have gjort store Krav saavel til Geistligheden som til Almuen.

Et merkeligt Exempel paa den Interesse, Aaslak Bolt nærede for sit Kald, er hans Bestræbelser for at forny̆e de norske Provincialkoncilier, der siden den sorte Døds Tid eller i de sidste 85 Aar ikke havde været afholdte hertillands. Skjønt Møder mellem den norske Kirkes Forstander og hans Lydbiskoper vel ogsaa i Mellemtiden var komne istand, kan de imidlertid ikke betragtes som Organer for Kirkens lovgivende Myndighed. Aarsagen til, at Erkebiskop Aaslak nu søgte at kalde denne Institution til Live, har vel nærmest været hans Higen efter at give Landskirken en større Fasthed og Selvstændighed under den Forvirring, som just paa denne Tid brød ind over de tre nordiske Rigers hele Statsstyre. Men derhos synes han personlig at have været greben af sin Samtids reformatoriske Bevægelser. Hvor sterk Fordærvelsen og Opløsningen imidlertid allerede havde grebet om sig ogsaa i den norske Kirke, skulde han faa haandgribeligt Bevis paa, da han i 1435 havde berammet et Provincialkoncilium til Afholdelse i Bergen. Her indfandt nemlig ingen af Landets Biskoper sig: nogle havde vel sendt Fuldmægtige for at gjøre Erkebiskopen sin Undskyldning; men andre sendte hverken Fuldmægtig eller Undskyldning. Paa samme Vis bar ogsaa flere Kapitler, Abbeder og Prælater sig ad. Forbitrede over denne Gjenstridighed og Selvraadighed, som Aaslak kun kunde anse som en Forhaanelse af sin erkebiskopelige Myndighed, lod han Abbeden i Halsnø suspendere og truede Biskoperne Peter af Hamar og Jens af Oslo med Kirkens Straf. Men Mødet blev ligefuldt afholdt, uden at der dog her blev fattet nogen Beslutning af større Betydning. De vigtigste var Forbudet mod Helligholdelsen af Lørdagen og Bestemmelser sigtende til at hemme Munkenes vidtløftige Omstrippen og Betleri, som havde taget Overhaand.

Til Trods for at Provincialkonciliet i Bergen havde mødt saa liden Tilslutning, afholdt dette ikke Aaslak fra at tillyse et nyt til Afholdelse i Oslo henimod Udgangen af det følgende Aar. Biskop Jens af Oslo var som sædvanlig fraværende i Danmark; men alle Landets øvrige Biskoper

Digitized by Google

indfandt sig; saa stor Age havde der staaet af Erkebiskopen. Som ovenfor berørt falder Mødet i Oslo sammen med Bilæggelsen af det Røre, Ogmund Sigurdssøn havde vakt paa Østlandet. I kirkelig Henseende blev Konciliet merkeligt ved flere Bestemmelser, som her blev fattede. De vigtigste var Bestemmelserne om Høitideligholdelsen af den hellige Birgittas og andre Helgeners Festdage, Indskjærpelse af Straffedomme mod dem, som forulempede geistlige Personer, Forordninger om Tiender og deres Oppebørsel samt om andre kirkelige Ydelser, Bestemmelser om Faste, Manddraberes og Ægteskabsbryderes Pønitents m. m. Derhos stræbte man at raade Bod paa Geistlighedens gjennemgaaende Mangel paa Lærdom, hvori man søgte en af de vigtigste Aarsager til den indfødte Geistligheds Tilbagegang.

I sig selv frembyder den norske Kirke i Aaslak Bolts Levetid et alt andet end lysteligt Skue. Hvor lidet anset Biskop Jens af Oslo var, har vi ovenfor set; men han havde sine Ligemænd i flere Embedsbrødre, der ikke kunde glæde sig ved Folkets Kjærlighed i nogen Maade. Skaalholts Bispestol paa Island blev saaledes samtidig med Aaslak Bolts Valg til Erkebiskop i Nidaros velsignet med en dansk Mand ved Navn Johannes Jerechini eller Jon Geriksson, som Kong Erik tidligere havde faaet prakket paa Upsala Erkestol, men som omsider paa Grund af sit ryggesløse Levnet havde maattet nedlægge sin Værdighed for at undgaa Afsættelse. Svenskerne havde taalt ham i 13 Aar; men paa Island blev han ikke gammel. Paa sine Visitatsreiser bar han og hans Mænd sig slig ad, at en Røverbande ikke kunde have huseret værre. Da Biskopens Frillesøn havde dræbt en høiættet Mand og øvet Mordbrand, besluttede dennes Eftermaalsmænd at tage sig til Rette. Den 20de Juli 1433 indfandt de sammensvorne sig i Skaalholt, hvor den hellige Thorlaaks Messe just med stor Pragt skulde feires. Biskopen, der anede intet godt, begav sig med sine Klerker til Kirken, hvis Døre han lod stænge. Messen begyndte. Men bedst Biskopen staar foran Alteret med Kalken i den ene Haand og den viede Hostie i den anden og alle Prester og Klerker synger i Kor, lettes hele Kirkelaanen paa Hæld og en Skare paa 50 velbevæbnede Mænd stevner gjennem Aabningen ind mod Koret. Biskopen staar fremdeles rolig med Kalken i Haanden, da de sammensvornes Fører kommer hen til ham og ytrer: "Her er da stor Stads paa Færde!" Men denne Ro blev ikke af lang Varighed. Da Biskopen ikke med det gode vilde forlade sin Plads foran Alteret, tog de sammensvorne fat paa ham for at hale ham ud af Kirken, medens Presterne og Klerkerne holdt igjen det bedste, de orkede. Men det hjalp ikke. Først da man havde halet Biskopen ned til Indgangen, slap Presterne sit Tag og trak sig tilbage til Koret. I Taarnfoden tog de sammensvorne sig et lidet Pusterum og heldede en Skaal Mjød i Biskopen, hvorpaa de bar ham ud af Kirken. Imidlertid anstillede de øvrige sammensvorne Jagt paa Biskopens Svende, slog dem ihjel og skjød dem ned, om det saa var i selve Kirken. Da alle var dræbte, kastede man en Stenrøs

Digitized by Google

over dem. Alt dette havde Biskopen staaet og set paa. Han jamrede og bad tyndt for sig; men det nyttede ikke. Før de Sammensvorne forlod Skaalholt, puttede et Par af dem ham i en Sæk sammen med en svær Sten og kastede ham ud i den nærløbende Bruaraa. Sækken og dens bedrøvelige Indhold flød siden op, og Liget jordedes i Skaalholts Kirke. Hovedmændene for denne Udaad fik ingen Straf for denne Ugjerning hverken fra Statens eller Kirkens Side; tvertimod levede de længe i største Agt og Ære paa sin Fædrenes. Biskop Jon var vel efter Folks Mening sin Død ærlig værd; alligevel raabtes der Ve over dem, der havde været Redskaber til at lægge voldsom Haand paa en Herrens Tjener. Lykken forlod dem i Livet, og de fandt heller ikke Fred i Graven, sagde man.

Jon Geriksson var imidlertid ikke den eneste liderlige Kumpan, som sad i en saa høi Stilling. Bergens Bispestol havde et Sidestykke at opvise i Arne Klemetsson, om hvem den svenske Rimkrønike udtaler, at "en argere Skjelm var ikke dengang Prest." Til den bergenske Geistligheds Ære maa det dog siges, at den ikke synes at have anerkjendt ham som sit Overhoved.

Ved Aaslak Bolts Død valgte Kannikerne i Throndhjems Domkapitel en af sin Midte, Magister Olaf Throndsson til Erkebiskop. Han tilhørte den ansete Aspeslægt paa Nordmøre og havde i sine yngre Aar studeret længe i Rostock og Greifswald. Men da Kong Kristiern indfandt sig i Nidaros til Kroningen, lagde han alle Aarer ud for at hjælpe en Eventyrer, som han til største Skade for sig og Landet havde lært at kjende, til dette indbringende Embede, tvertimod det throndhjemske Domkapitels Ønske og Valg. Denne Mand var Marcellus, der efter nogle var en Tysker, efter andre en Engelskmand, men i ethvert Fald en forløben Minoriter, der i godt og vel 20 Aar havde ført et sandt Omstripperliv, hvis mindre behagelige Følger han ogsaa havde faaet at prøve. Lærd og veltalende var han allerede i 1428, da man første Gang støder paa ham; dengang drog han om i Nordtyskland for ved Hjælp af en Pavebulle, som han selv havde laget, og under Titelen pavelig Legat, som han selv havde givet sig, at indsamle Penge. Men saa lidet dreven var han den Tid endnu i Haandverket, at han i Lübeck maatte ud med de Penge, han havde samlet, og derhos blev kastet i Fængsel, hvorfra han dog rømte. Paa denne sin Færd havde han faaet Nys om de Foranstaltninger, som blev trufne til et Korstog mod de kjætterske Husiter; han solgte da sin Viden til dem, men blev saa nogen Tid derefter sat fast i Køln og efter en Beretning for dette sit Forræderi endog dømt fra Livet. Dette bjergede han dog og Friheden med ved at helbrede Erkebiskopen af Køln for en livsfarlig Sygdom. Efter forskjellige andre Eventyr, hvorunder han blandt andet skal have stiftet Bekjendtskab med de venetianske Fængsler, lykkedes det ham at vinde Pavens Gunst i den Grad, at han i 1448 ved pavelig Provision blev udnævnt til Biskop i Skaalholt paa Island og anbetroet det ansvarsfulde Hverv som Generalindsamler af de pavelige Indtægter i

Digitized by Google

de nordiske Riger. Rigtignok gik det snart op for Paven, at han var gaaet vel vidt i sin Tillid til denne forfulgte Uskyldighed; han fritog ham derfor snart for at have noget med de pavelige Indkomster at gjøre og stevnede ham til at møde i Rom. Men denne Stevning modtog Marcellus først, efterat der var aabnet ham Adgang til en af Kirkens høieste Værdigheder.

Ved sit Komme til Norden optraadte Marcellus med en vis Pomp; han kaldte sig nemlig pavelig Legat og maa have slaaet om sig med sine udstrakte og formaaende Forbindelser, saa han aldeles snakkede Kong Kristiern rundt, og denne gjorde alt muligt for at vinde denne mægtige Mand, hvis Indsigter han vilde drage sig til Nytte. Det var sandsynligvis Marcellus, som i Throndhjems Domkirke paasatte ham Norges Krone. Under Opholdet i denne By nedlagde Kongen Protest mod Olaf Throndssøns Valg, og det lykkedes ham ogsaa at faa en i dette Øiemed nedsat Voldgiftsdomstol til underkjende hans Valg, dog neppe uden en forudgaaende Agitation, ved hvilken selv de simpleste Midler blev bragte i Anvendelse. Nu sluttede Kongen en Kontrakt med Marcellus, der gik ud paa, at denne skulde udvirke hos Paven en Stadfæstelse af forskjellige Punkter, som var Kongedømmet af megen Vigtighed. Saaledes skulde Kongens Samtykke udfordres ved Valget af Erkebiskop og Biskoper i Norge og Danmark. Endvidere skulde Paven give sin Velsignelse til de tre nordiske Rigers Forening for evige Tider. Til Gjengjæld lovede Kongen at forhjælpe Marcellus til Throndhjems Erkebispestol. Men hvis Marcellus ikke inden Julen 1451 havde udvirket hos Paven de Rettigheder, som Kongen gjorde Paastand paa, skulde denne være løst fra sin Forpligtelse. Nu gjorde Kapitlet i Nidaros ikke længere nogen Vanskelighed ved at udbede sig (postulere som det i Tidens kirkelige Sprog kaldtes) Marcellus til Erkebiskop, og for saa vidt var alt i Orden, og denne begav sig paa Veien til Rom. Her var Paven imidlertid ikke paa nogen Maade at formaa til at godkjende hans Valg, men beskikkede i det Sted af egen Magtfuldkommenhed Prædikebroderen Henrik Kalteisen fra Koblenz til Erkebiskop i Throndhjem. At en Ulykke sjelden kommer alene, fik Marcellus sande; thi da han paa Tilbagereisen opholdt sig i Køln, blev han efter en derværende pavelig Legats Ordre sat i Fængsel, hvorfra han dog "ved egen Kunst og Fornuft", som han selv udtrykker sig, undslap. Han begav sig saa tilbage til Norden, hvor han i Førstningen kun blev kjølig modtaget af Kongen; thi hans Uvenner havde nemlig hvisket denne noget i Øret om, at han havde opført sig svigagtig baade mod ham og Kirken. Det lykkedes ham imidlertid, uden at man ved hvorledes, at frigjøre sig for enhver Mistanke, ja saa stor Indflydelse vandt han paany hos Kongen, at han fik denne til at bryde med Byen Køln. Siden levede han temmelig tilbagetrukken i Norden paa Indkomsterne af det fjerne Bispedømme, som han aldrig besøgte, og druknede i 1460 paa en Reise udenfor den svenske Kyst.

I Aaret 1452 indfandt Henrik Kalteisen sig ved Kong Kristierns Hof.

Digitized by Google

Hvad Modtagelse han her fik, siges ikke; men da det vel var saa sin Sag at lægge sig ud med Paven, maatte Kongen falde til Føie og anerkjende ham for Norges Erkebiskop. Til sit Stift kom han den næste Vaar. Henrik var en lærd Mand, der efterlod sig betydelige Optegnelser; men til Erkebiskop i Nidaros duede han ikke, da han var en svagelig Mand, som ikke godt taalte Reiserne i den vidtløftige Kirkeprovins. Hertil kom, at han ved Kapitlet i Nidaros var alt andet end velset, ja, der paastodes endog, at Almuen i Stiftet gjorde et saa heftigt Oprør mod ham, at han kun med Nød og neppe og ved de kongelige Embedsmænds Mellemkomst blev reddet ud af den alvorlige Knibe, hvori han blev bragt. Hvor megen Sandhed der er i dette Foregivende, faar staa derhen; men saa meget er sikkert, at Henrik snart havde faaet nok af Thrønderne og erklærede sig villig til at fratræde sit Embede, naar Paven kun vilde løse ham derfra. Den 15de Oktober 1453 skrev da det norske Rigsraad, der just var samlet i Bergen, hvor ogsaa Kongen selv var tilstede, et Bønskrift til Paven, hvori de anholder om, at han vil modtage Henriks Embedsfrasigelse og forsørge Nidaros's Erkestol med en anden Forstander; hertil foreslaar det Magister Olaf Throndssøn, den Kandidat, som Kapitlet tidligere havde udvalgt, og som Kristiern i de mellemliggende Aar havde lært at kjende som en paalidelig Mand. Dog synes denne endnu ikke ganske at have opgivet Marcellus. Men ihvorvel Henrik Kalteisen forlod sit Stift og begav sig tilbage til Tyskland, vilde Paven dog ikke godkjende hans Frasigelse, og han førte derfor ogsaa sidenefter Titel af Erkebiskop af Nidaros. Men Embedets Bestyrelse overtoges ligefuldt af Olaf Throndssøn, der som udvalgt Erkebiskop fik Sæde i det norske Rigsraad. Først i 1459 kunde Paven bekvemme sig til at stadfæste Olaf Throndssøns Valg til Erkebiskop og løse Henrik Kalteisen fra hans Forhold til dette Embede. Henrik døde den 2den Oktober 1465 i sin Fødeby Koblenz, i hvis Dominikanerkirke han blev begravet tæt ved et af ham oprettet Alter til Hellig-Olafs Ære.

Fortsættelsen af Kampen mellem Kristiern I og Karl Knutsson.

Til de politiske Begivenheder, som om Høsten 1450 fulgte efter Kong Kristierns Afreise fra Norge, kjender vi yderlig lidet, saa lidet, at man nærmest alene kan gjette sig til, hvad her har fundet Sted.

Efterat Kong Kristiern havde forladt Norge som Landets kronede Overhoved, synes der nemlig paa Oplandene og i det østenfjeldske at have

Digitized by Google

fundet en Reisning Sted. Lederen af denne maa utvivlsomt have været Hr. Erik Sæmundssøn. Det lykkedes imidlertid snart Hr. Hartvig Krumedike, der vistnok begav sig sydover direkte fra Throndhjem, at kue denne. Hr. Erik Sæmundssøn blev paa Hr. Hartvigs Foranstaltning aflivet og flere af hans Tilhængere, deriblandt Hr. Einar Fluga og Magnus Hogenskild maatte flygte til Sverige, hvorfra de først efter flere Aars Forløb vendte tilbage. Alt dette har imidlertid blot Støtte i en senere Tids Beretninger. Kun saa meget er sikkert, at de Landsdele, der i Oktober 1449 havde hyldet Karl Knutssøn som Konge paa Hamar, i November 1450 tildels ved de samme Repræsentanter lod tilsværge Kong Kristiern Troskabsed i Oslo. Først herved kan Kristiern siges at være kommen i Besiddelse af Herredømmet over hele Norge. Men flere Aar skulde endnu hengaa, før Kong Kristiern sad nogenledes fast paa Norges Throne.

Ved Mødet i Halmstad 1450 var, som ovenfor omtalt, vedtaget en ny Unionsakt mellem Danmark og Sverige, Kong Karls Afkald paa Norge og Afholdelsen af et nyt Møde inden St. Hans Dag 1451, hvor Tvisten om Dronning Dorotheas Morgengave af Sverige og Afstaaelsen af Gotland skulde afgjøres. Dette Møde kom ogsaa istand i Avaskjær, ikke langt fra det nuværende Kristianopel. Begge Konger opholdt sig i Nærheden, saa længe Forhandlingerne stod paa. Men den Aand, som herskede paa dette Møde, var vidt forskjellig fra den, som havde besjælet Medlemmerne af Halmstad-kongressen; thi nu havde Unionens Modstandere i Raadet indfundet sig, og ingen Enighed kunde opnaaes i nogen af de Sager, som her forelaa til Behandling. Tvertimod skulde det endog vise sig, at Mødet i Avaskjær havde en skadelig Følge paa Forstaaelsen mellem Nordens Folk i den nærmest paafølgende Fremtid. Efter Mødet rustede begge Konger sig nemlig til Krig. Uden forudgaaende Krigserklæring gjorde et norsk Streifparti fra Viken af Indfald i Vermeland, som blev plyndret. Fra Gotland gjorde den svenske Herre Magnus Green, der var gaaet i Kong Kristierns Tjeneste, et Søtog til den ligeoverfor liggende Kyststrækning af Østergøtland. Over disse Overfald klagede Karl Knutssøn for Kristiern og fik til Svar, at denne vilde forebringe Sagen paa et Møde, han vilde holde med sit danske og norske Rigsraad i Slagelse; men i Stedet for Erstatning til Sverige blev der her bevilget Midler til at bekrige det. Til næste Sommer vilde Kristiern føre et afgjørende Slag mod Karl Knutssøns Herredømme i Sverige og lod i dette Øiemed hverve Leietropper i Tyskland, paa samme Tid som Høvedsmændene i hans Riger fik Befaling til at udruste Folk og Skibe.

Et af disse Udbudsbreve faldt imidlertid i Karl Knutssøns Hænder, og for at drage sig en Angrebskrigs Fordele til Nytte udstedte han tidlig paa Aaret 1452 en Krigserklæring, hvori han gjorde Rede for Grundene for sin Optræden og efter saa alvorlige Rustninger, som i Hast kunde

Digitized by Google

foretages, gjorde han et herjende Indfald i Skaane, som man med fuld Føie har kaldt "et Mordbrændertog uden Lige i Nordens Historie". Endnu halvandet Aarhundrede bagefter havde Befolkningen ikke glemt de Ødelæggelser, han og hans Mænd her afstedkom, og som det synes ene og alene i den Hensigt at give sin Harme Luft; at den værgeløse Almue, som maatte lide under denne afskyelige Mishandling, ikke havde fornærmet ham i ringeste Maade, kom det naturligvis ikke an paa.

Efter dette 3 Ugers Herjetog opløste Karl Knutsson de opbudte Skarer og ilede tilbage til Stockholm, hvor han lod foretage betydelige Rustninger af Flaaden, som ved Pintsetider skulde være færdig til at løbe ud.

Men inden dette skede, indfandt Kong Kristiern sig for at tage Hevn over Karl Knutssons Undersaatter for de Voldsgjerninger, som nys var øvede mod hans. Med en stor Hær, der for en væsentlig Del bestod af tyske Leiesvende, drog han op gjennem Halland, brød ind i Vestergøtland, hvor Borgene Kinnaholm og Elfsborg maatte overgive sig, og satte sig fast i Lødøse, hvorfra han søværts holdt Forbindelsen med sine Lande aaben. Paa samme Tid satte Hr. Olaf Axelsson og Hr. Magnus Green med 46 Skibe fra Gotland over til Stockholm. Vel blev deres Anfald paa denne By afvist; men dette dobbelte Angreb paa Sverige gjorde Karl Knutssons Forsvarsplan mere usikker og nødte ham til at splitte de Kræfter, som han havde draget sammen mod den danske Hær i Vestergøtland. Hans Stilling blev saa meget vanskeligere, som flere af de svenske Stormænd ikke var at stole paa, men kun oppebiede et beleiligt Øieblik for at slutte sig enten til Kong Kristiern eller til hans Underanførere. Imidlertid havde Kristiern faaet fast Fod i Vestergøtland og satte sig i Besiddelse af Jønkøping. Herfra sendte han en Fortrop hen for at besætte Passerne gjennem Holaveden; men Bønderne lagde Forhugninger her, og den fiendtlige Skare blev opreven. Nu vendte Lykken sig med et. Karl Knutssons Mænd trængte ind i Vestergøtland fra Østergøtland og Nerike af, og Kristierns Hær, der især bestod af Leiesoldater, blev sterkt medtaget dels af fiendtlige Streifpartier, dels af en smitsom Sygdom, som grasserede i Leiren. Da nu Rygtet gik, at Karl Knutsson med en stor Hær var paa Marschen, maatte Kristiern bekvemme sig til Tilbagetog. I temmelig reduceret Skikkelse kom den stolte Hær tilbage til Danmark.

Der er en virkelig Helteskikkelse, som paa denne Tid tiltrækker sig vor Opmerksomhed ved ubændigt Mod, snarraadig Kløgt og sand Ridderlighed. Det er Karl Knutssons Fætter, Marsken Thord Bonde. Med en liden Hærstyrke iler han saa hurtig frem mod Lødøse, at der ikke engang gaar Spurlag af hans Marsch foran ham, og stormer Byen en bælgmørk Uveirsnat. Blandt Byttet var ogsaa den danske Marsk Klaus Rønnows Brevvæske, og i den fandtes Brevskaber fra fornemme svenske Adelsmænd, der tilfulde merkede dem som Landsforrædere og Drottinssvigere. Blandt

Digitized by Google

dem var Befalingsmanden paa Axevall, Hr. Thure Thuresson, en af Kong Karls mest betroede Mænd. Ledsaget af 4, 5 Ryttere begav Thord Bonde sig paa staaende Fod til Axevall, hvor han slap ind. Senere paa Dagen kom mindre Følger af Hr. Thords Mænd, som ogsaa blev indladte uden Mistanke. Om Kvelden havde Hr. Thord vistnok treti Mand om sig, men Borgens Besætning udgjorde femti. Ikke desmindre fængslede han Hr. Thure for hans Forræderi, men tillod ham dog at søge et Fristed i et Kloster, hvorfra han senere hen med flere andre Forrædere flygtede til Danmark.

Høsten 1452 og Vinteren 1453 igjennem strakte Krigen sig ogsaa til de norske Grænselandskaber. Fra Jemtland brød den svenske Ridder Hr. Ørjan eller Gøran Karlsson, en af Karl Knutssons mest betroede Tilhængere henimod Aarets Udgang ind i Thrøndelagen, hvor Ridderen Hr. Henrik Jensson af den senere saakaldte Familie Gyldenløve og Erkebiskopsemnet Olaf Throndsson paa denne Tid var Høvedsmænd paa Kong Kristierns Vegne. Hr. Ørjan mødte ingen Modstand; Hr. Henrik og Magister Olaf toges tilfange og den thrønderske Almue blev tvungen til atter at hylde Karl Knutsson. Men det svenske Herredømme blev ikke af lang Varighed. Fra Bergen kom Hr. Olaf Nilsson med en Hær Thrøndelagen til Undsætning, og Hr. Ørjan vendte over Fjeldene tilbage til Sverige, men tog sine to fornemme Fanger med. Paa samme Tid gjordes der fra svensk Side et Forsøg mod Baahus Slot, som dog ikke løb heldigt af.

Strax over Nytaar 1453 blev der i Vadstena sluttet en Vaabenstilstand, der skulde vare til 1ste Mai s. A. I Mellemtiden skulde Udsendinge fra den danske og svenske Konge i Halmstad aabne Underhandlinger om en varig Fred. Hr. Ørjan Karlsson fik ganske vist Underretning herom og Befaling til at indstille Fiendtlighederne nordenfjelds. Men dette ænsede han ikke og brød strax over Paaske atter ind i Thrøndelagen. Men heller ikke denne Gang skulde han have Lykken med sig. Thi i Følge med Erkebiskop Henrik Kalteisen og andre Medlemmer af Rigsraadet kom Hr. Olaf Nilsson og hans Broder Hr. Peter, ret som de havde været kaldede, i de samme Dage til Throndhjem. Hr. Ørjans Trop blev opreven og maatte tage Flugten til Skog og Mark; men det lykkedes ham dog at faa Resterne af sin Hær samlet, og med dem drog han sydover til Hamar, hvor han — neppe uden den svenskfindede Biskops Medhjælp — satte sig i Besiddelse af den sterkt befæstede Bispegaard. Men neppe var dette rygtedes til Oslo, før Hr. Hartvig Krumedikes Foged og en forøvrigt ubekjendt Mand ved Navn Hans Ihde ved Hjælp af Byens Borgerskab samlede en Hær, hvormed de rykkede op til Hamar, tog Bispegaarden igjen og nedhuggede en Del af de derværende Svensker.

Efter gjentagne Underhandlinger sluttedes der den 31te Mai 1453 en ny Vaabenstilstand til Pintse 1455. I Mellemtiden skulde man ved Midsommertid 1454 søge at komme til Enighed. Under denne Vaaben-

Digitized by Google

hvilke synes Svenskerne at have holdt Jemtland og Herjedalen besat. Hr. Henrik Jensson og Hr. Olaf Throndsson udløstes af sit Fangenskab for en betydelig Sum og vendte hjem til Throndhjem.

Til Begivenhederne i Norge i Resten af 1453 og det følgende Aar skal vi nedenfor komme tilbage. Det til Midsommertid 1454 berammede Fredsmøde blev ikke afholdt, da ingen mødte frem fra dansk Side, og det kunde derfor ikke være at tage Feil af, at Fiendtlighederne paany vilde udbryde ved Vaabenstilstandens Udløb. Endskjønt Kong Kristierns Holdning var den mest udfordrende, var Krigens Fortsættelse dog ingenlunde Karl Knutsson imod; thi han omgikkes allerede med store Planer til sit Riges Udvidelse. Skjønt Hansestæderne nu ikke mere paa langt nær var den samme Stormagt, de engang havde været, haabede han dog ved et Forbund med dem, som han vilde kjøbe med store Indrømmelser, at naa sit Maal. Kong Kristiern var nemlig i den senere Tid bleven Stæderne alt andet end behagelig; alligevel kom intet Forbund istand. Thi saasnart Kong Kristiern erfarede, hvad der var igjære, skyndte han sig med at forny de vendiske Stæders Privilegier i Danmark i hele den Udstrækning, de i ældre Tider havde havt, og gav dem et lignende Tilsagn for Norges Vedkommende. Vistnok var det norske Rigsraad alt andet end tilbøieligt til at rette sig efter Kongens Forlangende; men hvilke dettes Indvendinger nu var eller ikke, vidste Kongen dog at føre sin Krig frem, og Raadet maatte rette sig efter hans Ønsker.

Vaabenstilstanden var imidlertid udløben ved Pintsetider (omkring 25de Mai) 1455, og Krigen udbrød paany. Allerede ved Kampens Fornyelse lykkedes det Kristiern, medens Svenskerne endnu ikke paa langt nær var færdige med sine Forberedelser, at sætte sig i Besiddelse af Slottet Elfsborg, der var Nøglen til hele Vestergøtland, og herved vinde en Stilling, der i forskjellige Henseender var afgjørende for Krigens hele følgende Gang.

Som vi senerehen nærmere vil se, var Kong Kristiern i 1453 under et Ophold i Bergen for at gjøre Hanseaterne tillags bleven nødt til at afsætte Hr. Olaf Nilsson fra hans Stilling som Lensherre i denne By. Denne slog da ind paa en Levevei, som tidligere ikke havde været ham saa ganske ubekjendt; han optraadte som Kaper og hang støt og stadig efter sine gamle Uvenner Hanseaterne, for hvem han sit hele Liv igjennem var en sand Svøbe. Men denne Gang indlod han sig paa et større Foretagende, idet han ved List satte sig i Besiddelse af Slottet Elfsborg, som den upaalidelige svenske Ridder Hr. Gustav Olafsson (Stenbock) et Par Aars Tid havde indehavt som Befalingsmand. Nu havde han frit Valg; enten kunde Kong Kristiern kjøbe Slottet af ham for et klækkeligt Vederlag, eller ogsaa kunde han give sin tidligere Ven Karl Knutsson det tilbage mod en passende Erstatning. Underhandlingerne førte da til, at Kong Kristiern lovede at indsætte ham i hans tidligere Stilling som Lensherre paa Bergen-

Digitized by Google

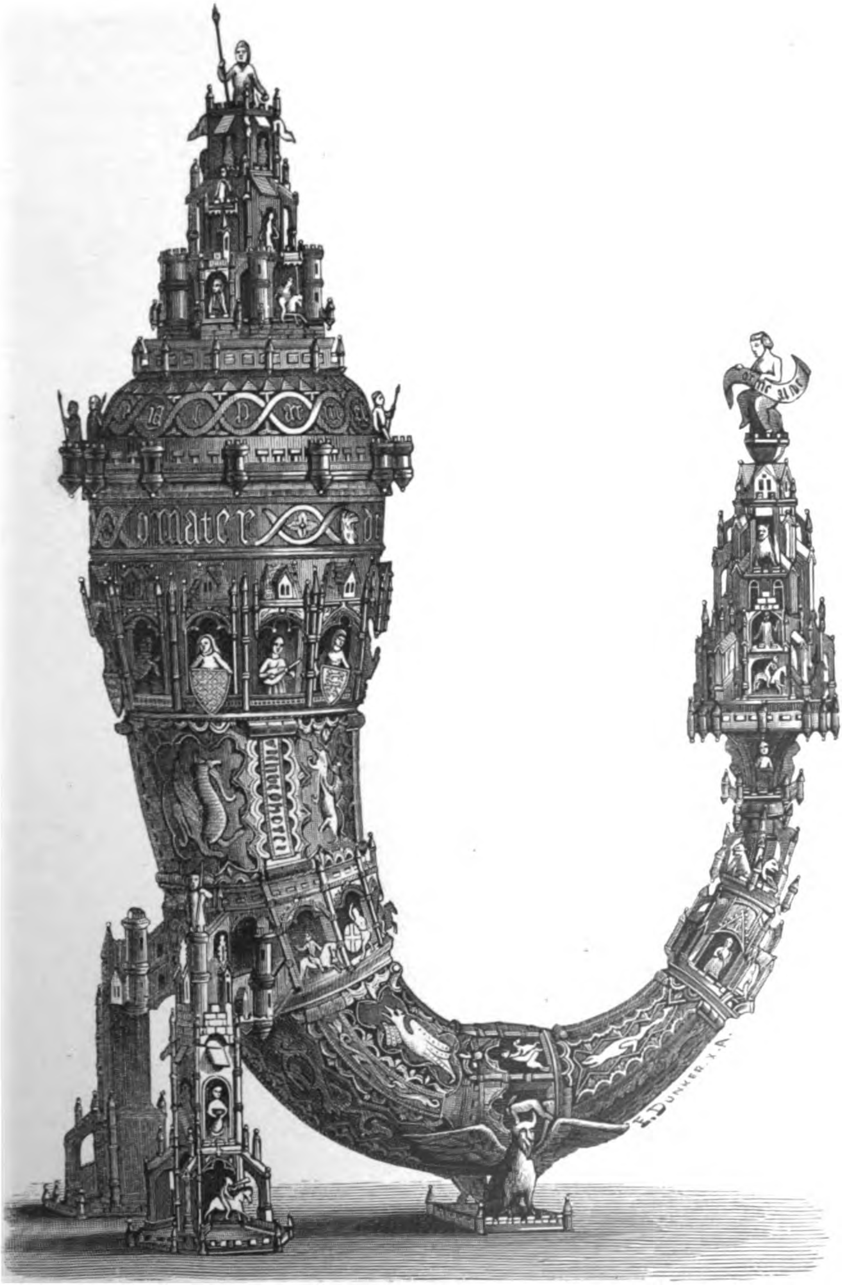
hus mod at faa Elfsborg Slot udleveret. Samtidig hermed brandskattede en Afdeling Danske Byen Lødøse, som ikke desmindre blev afbrændt.

Anføreren for de danske var under de følgende Begivenheder Hr. Kolbjørn Gerst, der tidligere havde været Befalingsmand paa Baahus, men nu blev forlenet med Elfsborg. De svenskes Hærfører var den ovenfor nævnte Rigsmarsk Thord Karlsson Bonde. Paa Veien til Jønkøping havde Danskerne anlagt en Skanse, som de kaldte Danaborg. Herfra gjorde de et Angreb paa Smaaland; men Thord Bonde slog dem, og Danaborg blev siden i Folkemunde omdøbt til Danasorg. Derpaa vendte Marsken sig mod Gøtaelvens sydlige Munding, hvor han til Erstatning for det tabte Elfsborg grundede Slottene Billingsborg og Guldborg samt Karlsborg paa det norske Landomraade nærmere Svinesund. Sandsynligvis for at forstyrre disse Fæstningsanlæg foretoges der i Løbet af Vinteren 1455—56 et Angreb fra norsk Side, der ledede af Hr. Kolbjørn Gerst. Men dette løb ikke bedre af, end at Nordmændene led et afgjørende Nederlag, og Hr. Kolbjørn selv med mange af sine Mænd toges til Fange.

Hr. Thord overlevede imidlertid ikke længe sin Seir; allerede i Mai Maaned 1456 blev han paa lumsk Vis og ved Nattetid dræbt af en af sine Tjenere, en Danske ved Navn Jøsse Boson. For Karl Knutsson blev den almindelig afholdte Marsks Død af skjæbnesvangre Følger. Selv var han ingen dygtig Kriger, og i Sverige skabte hans ukloge, haarde og egennyttige Regjering et stort Parti af misfornøiede mod ham. Derhos forholdt han sig i hele dette Aar merkelig uvirksom, medens Danskerne satte sig i Besiddelse af Øland med Borgholms Slot og rettede et rigtignok frugtesløst Angreb paa Kalmar Slot.

Allerede længe havde Rygtet Mand og Mand imellem over hele Sverige berettet om, at Erkebiskopen af Upsala Jens Bengtsson ikke var at stole paa, og at han smedede Rænker ikke blot mod Karl Knutssøns Kongedømme, men ogsaa mod hans Liv. Hver Gang Karl havde krævet ham til Ansvar i Anledning af disse Beskyldninger, havde der ikke været nogen Maade paa de Forsikringer om Huldskab og Troskab, som Erkebiskopen gav tilbedste. Hans Tid var endnu ikke kommen. Men i Januar Maaned 1457, da Karl havde sin Opmærksomhed henvendt paa Ølands Gjenerobring, kastede han Masken. Paa Døren til Upsala Domkirke opslog han sit Undsigelsesbrev og nedlagde paa Hellig Eriks Helligdom Tegnet paa sin erkebiskopelige Værdighed med de Ord, at han ikke vilde iføre sig det paany, før det stod anderledes til i Riget. Kongen skyndte sig til Stockholm, som blev beleiret af hans Modstandere med en Hær, som Erkebiskopen paa Kongens Befaling havde udbudt. Karl merkede snart, at han indenfor denne Bys Mure havde lige saa farlige Fiender som udenfor. Han hastede da med at bringe sine Eiendele i Sikkerhed, overdrog Byens Forsvar til et Par af sine Mænd, af hvilke den ovenfor omtalte Hr. Orjan Karlsson var den ene, og seilede saa

Digitized by Google

Det oldenburgske Horn, forfærdiget af Daniel Arcteus fra Korvey.

Digitized by Google

Digitized by Google

i Slutningen af Februar Maaned til Danzig. Inden et Maanehvarv var hengaaet, maatte Stockholm overgive sig, og hans uforsonlige Modstander Erkebiskop Jens Bengtsson og en danskfødt Ridder Erik Axelsson valgtes til Rigsforstandere i det Rige, som han havde forladt.

I Danzig havde Karl Knutsson imidlertid fundet den bedste Modtagelse saavel hos Byens Raad som hos den polske Konge Kasimir II, som just var indviklet i en Krig med den tyske Orden, den skrækkelige Trettenaarskrig (1454—1466). Da Karl havde ført med sig i sin Landflygtighed betydelige Pengesummer, som han havde udpresset af sit Folk, kunde han ikke blot forstrække Danzigs Raad, men ogsaa den polske Konge med større Laan, og til Gjengjæld erholdt han af den sidste nogle smaa Besiddelser i Vestpreussen som Len. I Danzig opholdt Karl sig saa i de følgende Aar, indtil Begivenhederne i 1464 kaldte ham tilbage til Fædrelandet.

Karl Knutssons Fordrivelse var, som det synes, næsten faldet hans Modstandere alt for let og satte dem i ikke liden Uvished om, hvilke Skridt de nu havde at tage. Erkebiskopen forstod vistnok, at hans Rigsforstanderskab i Længden ikke lod sig opretholde, og at indkalde Kong Kristiern til den ledige Throne var ialfald noget, man burde betænke sig to Gange paa. Men i denne Knibe kom Kristiern ham til Hjælp ved at udstede Forsikringsbreve til det svenske Folk, gaaende ud paa, at alt, hvad det maatte ønske, skulde blive opfyldt, naar blot han maatte blive valgt til Konge. Paa samme Tid maa der af hans svenske Venner være udspredt Rygter om, at Karl Knutsson i Forening med den polske Konge agtede at foretage Angreb paa Sverige. For at hjælpe til at afværge dette indfandt Kong Kristiern i Begyndelsen af Juni Maaned sig i Stockholms Skjærgaard. Imidlertid sammenkaldte Erkebiskopen en Rigsdag til Kongevalg i Stockholm, og efterat Kristiern den 22de Juni fra Flaaden havde udstedt en Forsikring om paa nær sagt alle mulige Vis at komme Svenskerne imøde, valgtes han den følgende Dag til Sveriges Konge, holdt St. Hans Dag sit Indtog i Staden, hyldedes den 2den Juli ved Mora Stenar og kronedes Dagen derefter i Upsala Domkirke. Takket være Kristierns Tilhængers, Erik Axelssons Bestræbelser, hyldede ogsaa Finland, der ved Kongevalget ikke havde været repræsenteret, Kristiern som Konge i Sommerens Løb.

Digitized by Google

17. Det bergenske Kontors Segl.

Bergenske Forhold. Hr. Olaf Nilsson og Hanseaterne i Bergen.

Vi har ovenfor set, hvorledes det norske Rigsraad i Kristofer af Bayerns Dage stræbte at indskrænke de nordtyske Hanseaters Indflydelse i Bergen og paa Vestlandet. Men disse Bestræbelser bar neppe synderlig Frugt. Efterat Freden mellem de nordiske Lande og Hansestæderne i 1435 var kommen istand, oprettedes der nemlig i Bergen et nyt tysk Kontor, der snart opkastede sig til uindskrænket Herre over hele den Handelsomsætning, som foregik over denne Stapelstad, hvorved Tyskerne formaaede at optræde med større Vælde end nogensinde før.

Medens Hanseaterne tidligere havde indskrænket sig til at leie Gaarde eller Stuer inden disse, i Regelen vistnok for et Aar ad Gangen, af de Nordmænd, som eiede dem, begyndte de nu efterhaanden ved Kjøb eller Pant at sætte sig i Besiddelse af de store Gaarde paa Bryggen, som tidligere havde tilhørt de norske Stormænd. De norske Beboere nødtes da til at flytte over paa den saakaldte Strandside, som tidligere kun havde været sparsomt bebygget, men som dog fra det 13de Aarhundrede af havde været regnet for en Del af Byen. Tyskerne kom saaledes i de nærmeste Menneskealdre i Besiddelse af alle Gaarde paa Bryggen fra Rotmandsgaarden af, der laa i Nærheden af Byens nuværende Torv, og nordover til den saakaldte Dregsalmenning, maaske endnu længere. Disse Gaarde var regnede fra S. til N. følgende: Finnegaarden (oldn. Finngarðr), opkaldt efter den i Sverres Saga nævnte Finn Formand, Damshusen, (oldn. Damssuðin), Bratten (Brattrinn) opkaldt efter Lendermanden Hallvard Bratte, der

levede i første Halvdel af det 13de Aarhundrede, Leppen (Lepprin), der sandsynligvis har faaet Navnet efter Haakon Haakonssøns Hirdmand Lodin Lepp, Kappen (Kapprin), Holmedal (Holmadalr), Belgaarden (Bellagarðr), Jakobsfjord (Jáfjörðr) eller Áfjörðr), Svendsgaarden (Sveinsgarðr), Einarsgaarden (Einarsgarðr), Bredegaarden (Bræðisgarðr), Bugaarden (Búagarðr), Engelsgaarden (Englagarðr), Søstergaarden (Systragarðr), Guldskoen (Gullskórinn), opkaldt efter den af sine Islandsfærder i 1261 og 1262 bekjendte Hallvard Guldsko, Miklegaarden (Mikligarðr) og Dreggen (Dreggrin). Hertil kommer muligens nogle andre.

Men medens de tyske Indflyttere følte sig som og var virkelige Tyskere, beholdt de Gaarde, de saaledes erhvervede, gjennemgaaende et norsk Præg, selv efter at Byens norske Huse i Tidernes Løb havde udrenset til sidste Rest alt, hvad der mindede om den gamle Indredning. De lange, smale Gaarde deltes ved et Gaardsrum i Midten i en indre og ydre Halvdel. Hver Halvdel igjen havde sin Skytningsstue, sin Setstue, sine Klever og Loftsrum. Langt ned i Tiden beholdt Skytningsstuerne de gamle norske Røgstuers Karakter, som endnu ikke er ganske fjernet fra Tyskebryggens Gaarde.

Tyskernes Gaardskjøb indskrænkede sig til Husene alene og omfattede ikke selve Byggetomterne. Men ihvorvel Grunden var Kronens Eiendom, forstod de i ethvert Fald at unddrage sig fra at svare Grundafgift. Ogsaa Skatterne til Geistligheden og Kirken vægrede de sig i det længste ved at betale. I Virkeligheden var Hanseaterne saaledes i det bergenske Samfund en Stat i Staten. Nogen By for sig selv kan Tyskebryggen og de tyske Kvartaler ikke egentlig siges at have dannet; thi flere af Stuerne og Gaardene var længe norsk Eiendom, og hertil kom, at den norske Kommunes Raadhus laa midt inde i den af Tyskerne optagne Bydel. Men selve Kommunerne holdtes i flere Aarhundreder saa skarpt ud fra hinanden, at lige saa lidt som det tyske Kontor optog nogen Nordmand, kunde en Tysker finde Optagelse i det norske Byraad.

Medens Tyskerne, som var ansatte ved Kontoret, kaldte sig selv for Hansebrødre, satte Nordmændene som sædvanlig et Øgenavn paa dem. De tykke trivelige Kjøbmænd, hvis hele Udvortes noksom vidnede om de gode Dage, de havde hertillands, blev af den troskyldige Nordlænding kaldte for Garper,*) hvorved han vilde udhæve Forskjellen mellem den velnærede,

*) Ordet Garp eller Gurp, der nordenfjelds endnu kjendes og høres blandt Almuen med spøgende eller spottende Betydning, bruges nemlig om forædte eller overmætte Personer, som ligger i bestandig, skjønt frugtesløs Kamp med sine Opstød. Verbet garpa eller gurpa i den thrønderske Dialekt betyder nemlig at smaaræbe. Endnu i Mands-minde ansaas det i forskjellige nordenfjeldske Bygder for den bedste Kompliment, en Gjæst kunde yde sin Vert for et vel anrettet Maaltid, at han ved dets Slutning slog Madspjeldet (Garpen) i, (d. v. s. ved en høitidelig Ræben gav sin Tilfredshed tilkjende).

Digitized by Google

lidet arbeidende Udlænding og de slunkne Nordmænd, hvis hele Liv var idel Slid og Møie. Navnet, der i dette Tilfælde neppe har havt en mere spottende Betydning, end de sædvanlige Øgenavne, de mindre heldige i Samfundet pleier at give de lykkeligere stillede, gik efterhaanden over til at blive et Fællesnavn for alle de i Bergen bosatte Tyskere.

Kontorets Anliggender røgtedes af en egen Forsamling, der kaldtes die Morgensprache, hvor alle Kjøbmænd (der gemeine eller ehrsame Kaufmann) afgav Møde. Et snevrere Raad dannedes af to Oldermænd og 18 Medlemmer, der førte Navnet "die Achtzehner" eller "die Achteinen", og dette optræder dels som Repræsentation for samtlige Kjøbmænd, dels som Kontorets Øvrighed og Domstol. Derhos nævnes ogsaa et Par andre faste Funktionærer som Skrivere og Politiembedsmænd.

Inden dette lille Samfund dannede hver især af de forskjellige Gaarde en Enhed for sig med fast og gjennemført Ordning. I Spidsen for hver Gaards Beboere (die Nachbarn) stod en Husbonde, i Regelen vistnok den fra Hansestæderne beskikkede Faktor, der forestod Handelen, Regnskabsførselen og Gaardens Husholdning. Nærmest Husbonden stod de saakaldte Geseller, der var at betragte som hans Fuldmægtige. Disse havde igjen under sig Skutejungerne, der i Regelen var 3 eller 4 i Antal og førte Opsyn med Skuderne, og Stuejungerne, der forrettede Kjøkken- og Kjældertjeneste. Det blev nøie paaset, at ingen rykkede op til de høiere Grader i Gaardens Funktioner, inden de lavere var passerede.

I den nærmeste Forbindelse med det nyoprettede Kontor stod det betydelige Antal tyske Haandværkere, som havde slaaet sig ned i Bergen og der opnaaet en Stilling, der svarede til Handelsmændenes. De var inddelte i Haandverkslaug, der kaldtes die fif Amten, de fem Amter eller Embeder, og hvis Udøvere kaldtes Amt- eller Embedsmænd; deres Organisation synes at have været en ligefrem Efterdannelse af de tyske Laug. Ligesom Kontoret havde de bergenske Haandverkere sine Oldermænd og sin Morgensprache. Laugsmestrenes Antal var begrænset; ingen ny Mester kunde aabne en Bod, med mindre han havde afkjøbt en ældre hans Ret. Talrigst var Skomagernes Laug, der fra gammel Tid af havde staaet under Kongernes særlige Beskyttelse. Skostrædet i Nærheden af Bergens Torv minder endnu om dem.

Ingen kunde komme ind i Kontoret uden først at have underkastet sig en haard Optagelsesprøve. Disse Prøver, de saakaldte Spil, afgav det bedste Vidnesbyrd om den Raaskab, som var et Særkjende for Livet i det

Det er derfor ikke usandsynligt, at Nordmændene ved at give de tyske Handelsmænd Navnet Garper har tænkt sig dem levende hver Dag paa den rigeligste Gjestebudskost. I saa Fald har Ordet neppe havt nogensomhelst spottende Klang. Den Betydning, Ordet har paa Oldnorsk (garp — et uforfærdet stridbart Menneske) saavelsom i den østlandske Dialekt (garp — en stortalende Person), maa vel nærmest betragtes som overført.

Digitized by Google

hanseatiske Samfund i Bergen. Endda kjender man dem kun fra en Tid, da de havde tabt meget af sin vederstyggelige Karakter. Alligevel kan man af den Skildring, som den bergenske Konrektor Edvard Edvardssøn giver af dem i deres Forfaldstid, slutte sig til, hvor vilde og løsslupne disse Løier engang maa have været.

Det fornemste af disse Spil var Røgspillet (das Rauchspiel), Vaterspillet (das Wasserspiel) og Borg- eller Stupspillet (das Staupspiel). Røgspillet begyndte om Kvelden Kl. 10, naar de fleste allerede var gaaede i Seng. Beboerne af den Gaard, hvor Spillet skulde foregaa, begav sig da i Procession med Nar, Bonde og Sigge (d. e. Kvindfolk) til Skomagernes Arbeidshus, hvor de fyldte tomme Smørløber med Oxehaar, Klover, morkent Træ og hvad andet Griseri, de kunde finde, og begav sig saa tilbage igjen. Paa Tilbageveien tildængede de dem, som maatte komme i deres Vei, med Løbernes væmmelige Indhold. Ved deres Hjemkomst blev den, som skulde optages, med et Baand om Livet ophængt under Taget i Ildhuset, hvorpaa der opgjordes Ild under ham af alle de Sager, som var afhentede i Skostrædet. For at Stakkelen skulde faa Røgen tilstrækkelig ned i Halsen, maatte han svare paa alle de Spørgsmaal, de tilstedeværende fandt paa at gjøre ham. Naar han saa var tilstrækkelig gjennemrøget, blev han tagen ned og sluppen ud. Men udenfor Ildhusdøren stod sex Tønder fulde af Vand, hvis Indhold hvælvedes ud over ham for at skylle Røgen af.

Lidt pynteligere var Vaterspillet, der foregik i Mai eller Juni Maaned, anden Onsdag efter Pintse. Dagen forud blev alle de, som hidtil ikke havde været med eller ialfald ikke havde spillet alle Spil ud, sendte til Skogs for at hente Mai eller Piske af Løvtrær. Om Onsdagen holdt Husbonden et Gjæstebud, ved hvilket de nysankomne Drenge maatte gjøre Tjeneste som Opvartere og nøies med de Levninger, som blev tilovers. Da Klokken blev 3—4 om Eftermiddagen, roede de, som skulde spille, i store Prammer ud paa Vaagen med de Drenge, som havde at gjennemgaa Prøven, ledsaget af saa mange af Bryggens Geseller og Junger, som bare vilde være med. Ude paa Vaagen maatte Drengene klæde sig af, to Mænd tog fat paa dem og dyppede dem ned i Vandet, medens der fra alle Kanter regnede Piskeslag ned over dem. I Grunden var det hele dog ikke saa farligt, som det saa ud til; thi i Prammen stod en Mand med en stor Løvkjærv, og det kom an paa ham, hvor mange Slag den nøgne Skrot skulde faa. Vaterspillet endte med et Gjæstebud for Husbonden og hans Venner.

Fire Dage efter Vaterspillet holdtes Borg- eller Stupspillet, det mest karakteristiske og tildels det raaeste af alle Kontorets Spil. Dagen, før dette foregik, var en almindelig Fridag paa Kontoret. I de lange, med 12 Par Aarer forsynede Jungensbaade drog alle, som skulde være med, fra Morgenen af ud til den nærmeste Skog for at hente Mai; de havde Øl

Digitized by Google

og Mad med og blev borte til om Kvelden. Der blev da lagt Vægt paa, at enhver havde med sig to lange, sterke og myge Piske, de saakaldte Reckenstocke; var en saa uheldig ikke at have fundet saadanne, blev han uden Naade og Barmhjertighed dyppet i Vaagen.

Imidlertid havde de tilbageværende i Gaarden i Skytningsstuen indredet en saakaldet Borg eller Paradis, der var en firkantet Indhegning, behængt med bemalet Lærred. Indenfor var der en Bænk, og der var laget Birkeris til Brug for 70—100 Mennesker. Derhos blev der udset et Dusin af Bryggens sterkeste Karle til Bønder, der havde at rise de nyankomne, som skulde underkaste sig Prøven. Saasnart de, som var udreiste om Morgenen, lagde til Bryggen om Kvelden, blev der sat et stort Furutræ paa Heisen udenfor Gaarden; det var Tegn paa, at Legen der i Gaarden var begyndt.

Den næste Dags Morgen begav Deltagerne sig i Procession med Trommeslagere i Spidsen ud til en indhegnet Have i Marken. Toget sluttedes af de to saakaldte Reckenmeister, der svarer omtrent til vore Kjøgemestere, og Røgspillets Maskeradefigurer Narren, Bonden og Siggen, den sidste forsynet med en Svøbe og et Vandspand, hvis Indhold udøstes over dem, som stod i Veien. Ude i Haven tilbragtes en Times Tid eller halvanden, hvorunder Narren, Bonden og Siggen muntrede Deltagerne med lystige Indfald, der just ikke altid var af fineste Slags. Med Maigrene og Blomsterbuketter i Haanden begav Deltagerne sig saa i Procession til Bryggens Vinkjelder, hvor der blev taget en Omgang, derpaa rundt Bryggens med Grønt udstafferede Vippebommer tilbage til Gaarden, hvor Legen skulde foregaa. Da alle var komne ind i Gaarden, blev Maigrenene afleverede og Bryggens ældste samledes i Skytningsstuen, medens den forrettende Husbonde holdt følgende Tale til de i Gaarden forsamlede og nyankomne: "I skal idag aflægge Eders Spil. Ser da til, at I holder Eder skikkelig. Tag vare paa Eders Gjerning, drik Eder ikke drukne, bedriv ei heller nogen Modvillighed, om I ellers vil, at dette Spil skal regnes Eder tilgode. Men det staar endnu den, som ikke har Lyst, frit for at undslaa sig." Den ældste af de nyankomne svarer da paa Kameraternes Vegne, at de gjerne vilde gjøre sin Pligt, naar blot maatte forundes dem naadige Bønder (d. e. Pryglere).

Til Middag indfandt Gjæsterne sig i Gaarden og blev prægtig beværtede med Mad og Drikke. Ved Maaltidet maatte de, som skulde spille, varte op, og Narren og Bonden gik om i Forsamlingen og slog om sig med Rim og lystige Indfald. Da det led mod Aften, blev alle uvedkommende jagede paa Porten; thi nu skulde Legen for Alvor tage sin Begyndelse.

Alle nyankomne samledes i en Stue, hvor de fik tage saa meget til sig af sterke Drikke, som de selv lystede, for at de siden hen ikke skulde have saa let for at drage Kjendsel paa de Mænd, som havde overtaget Bøndernes Rolle.

Digitized by Google

Ude i Gaarden havde der imidlertid fundet andre løierlige Optrin Sted. To flotte Kavallerer, der forestillede en Jægermester og hans Tjener, muntrede Gjæsterne med komiske Vers og Indfald og aflagde tilsidst en Prøve paa sin Dont. Men da de skal afhænde Byttet, ryger de i Klammeri, som dog bliver bilagt, da det opdages, at det er Narren, der er Aarsag

18. Gallionsfigur.
Fra J. W. Olsens Museum i Bergen.

19. Vægtlod.
Fra J. W Olsens Museum i Bergen.

til det hele Skjænderi. Til Straf for at han har sat Uenighed mellem Herren og Tjeneren, bliver han saa med Magt ført ind i Borgen.

Imidlertid havde de udvalgte Bønder listet sig ind i Skytningsstuens Aflukke, hvor de fordelte Rollerne mellem sig. Medens nogle holdt den stakkels nyankomne fast paa Bænken, slog andre løs paa hans bare Bag i den Takt og med den Styrke, som Pryglemesteren angav ved at slaa paa et Bækken. Udenfor sad en Trommeslager, der buldrede løs paa en Tromme for at overdøve den prygledes Smertehyl. Det kom naturligvis an paa,

Digitized by Google

hvor skaansom Pryglemesteren var, om Prøven skulde blive haard at gjennemgaa eller ikke.

Efterat Narren var slæbt ind i Borgen, blev han først og fremst riset, som behørligt kunde være, og mere til, om han ei "havde udstaaet sin Pligt tilforn". Da han slipper ud, beklager han sig for de i Skytningstuen forsamlede over alle de Pinsler, han havde maattet udstaa i Bondernes Paradis, men — siger han — siden han uforskyldt maa lide saadant, vil han se til at faa fat paa en anden, som kan betale Laget for ham. Han iler saa hen til den Stue, hvor de nyankomne Drenge sidder ved det fyldte Bæger, og faar den ældste af de stakkels Syndebukke med sig ind i Skytningsstuen, og efter at have forfrisket ham med et Glas Vin hilser Narren ham paa følgende Vis:

"Ehr' sey Gott! Ehr sey Gott!
Dat reedt ich wahrlich sonder Spot.
Ey, krupp in dat heilige Paradies,
dar schalt du schmecken Barckenries,
Barckenries mit Hupen,
als 24 Buren op din Stert konnen stupen".

Med nedsmøgede Buxer maatte saa Stakkelen ind i det mørke Paradis, hvor der ovenikjøbet blev bundet ham et Tørklæde for Øinene. I Takt med Bækkenklangen sloges der nu løs paa hans blottede Bagdel, medens Trommehvirvelen overdøvede hans Smerteskrig. Efter udført Exekution blev han ført ind i en anden Stue, adskilt fra de øvriges, og indestængt der, indtil alle paa denne Maade var gjennemrisede. Naar saa den sidste Nykommer havde faaet sit Tilkommende, tog Narren ham paa sine Skuldre og bar ham ind i Stuen, idet han med skjæmtende Vers aftakkede Spillet og udtalte Ønsket om, "at det fremdeles maatte vedblive til Handelens Flor og Tiltagelse". Stuen blev saa ryddet, for at Bønderne kunde slippe ubemerkede ud og blande sig mellem de tilstedeværende.

En Times Tid eller saa bagefter fortsattes Gjestebudet, hvor de Spillende maatte forrette som Opvartere, med lystig Skjæmt opmuntre Gjæsterne og fremfor alt vogte sig vel for at falde i Søvn. Var en saa uheldig at sætte sig ned og duppe, fik han om Morgenen ved Legens Slutning et koldt Bad i Søen med sine fulde Klæder paa. Ikke nok med at de nykomne blev gjennembankede paa denne Vis, maatte de ogsaa bestride alle Omkostningerne ved Laget.

Foruden disse Spil, der var de fornemste, fandtes der ved Kontoret flere andre, som dog her skal forbigaaes. Ogsaa de fif Amten havde sine særegne Spil, der var om muligt endnu raaere og væmmeligere end de Kontorskes. Bartskjærerne havde saaledes et Spil (das Bartskerspiel), hvorved den nyankomnes Ansigt blev tilsmurt med Uhumskheder af Katte og Hunde

Digitized by Google

og renskrabet med en Træsax. I det for Skomagerlauget eiendommelige Ravelspiel maatte den nyoptagne stikke Hovedet i en Balje og lade det grundig vaske i det Svineri, som denne var fyldt med. Forresten var Skomagerne, som det synes, de, som drev det videst i udspekuleret Grisagtighed. Til de pynteligere af deres Spil hørte utvivlsomt det saakaldte Predikenbeslan. Dette bestod deri, at Skomagerne paa selve Paaskedag i Procession togede ud til den falske Margretas Baalsted paa Nordnes, hvor en af dem krøb op i et Træ og opbyggede Tilhørerne med levende Skildringer fra Byens Bordeller og med Karakteristik af deres Beboersker.

Paa et saadant Omraade var Byens tyske Handlende og Haandverkere saare vel hjemme. De fra Hansestæderne opsendte Fuldmægtige maatte nemlig ikke under nogensomhelst Betingelse gifte sig, da deres Principaler hjemme i Tyskland frygtede for, at de derved vilde blive for sterkt knyttede til Norge. I Familielivets Sted traadte derfor et vildt ryggesløst Liv i Øvregadens berygtede Huse, der efter de ikke saa bevarede Ogenavne at dømme i utrolig Grad maa have opslugt Bærmen af den kvindelige Befolkning fra alle Landets Kanter. Man har ingen Grund til at tro, at de gruopvækkende Beretninger om Usædeligheden i Bergen i det 15de og 16de Aarhundrede, som er naaede til vor Tid, er i ringeste Mon overdrevne. Det værste af alt var imidlertid, at Raaskaben ogsaa forplantede sig til Byens norske Samfund.

Saa lidet opbyggeligt dette Tidsbillede end er, kan det dog ikke forbigaaes i Stilhed, da det tjener til at stille de Begivenheder, som her skal omtales, i sit egentlige Lys.

Den Stadfæstelse af Privilegierne, som Hanseaterne i 1444 havde opnaaet, var ved senere Kongebud bragte i en meget svævende Stilling, idet Hanseaterne søgte at give dem saa rummelig Fortolkning som muligt, medens Befalingsmanden paa Bergenhus, Hr. Olaf Nilsøn, der fra gammel Tid havde været deres Uven, af bedste Evne søgte at begrænse dem. Snart kom der til saa voldsomme Sammenstød, at man i Lübeck til sine Tider frygtede for, at den hensynsløse Ridder endog vilde tage Kjøbmændenes Liv. At Hr. Olaf ikke af og til har været den udæskende Part, har man neppe Grund til at betvivle. Men der maatte ogsaa en Karakter som Hr. Olafs til at optage Kampen med Forholdene i Bergen paa denne Tid. I 1447 fandt der et Opløb Sted paa Bryggen. Kjøbmændene gik i Harnisk og under Vaaben og satte Mersene op paa sine Skibe. Samtidig brød de ogsaa ind i Munkeliv, hvor de greb to af hans Mænd, som havde søgt Tilflugt i Klosterkirken. Hr. Olaf krævede Dom over Kjøbmændene for det Opstyr, de havde forvoldt; men denne respekterede de ikke. Forøvrigt fik Hr. Olaf Medhold hos Kong Kristofer, saa længe denne levede. De bergenske Kjøbmænd kunde klage paa ham for Raadet i Lübeck, saa meget de vilde, og dette igjen for Kongen, uden at det havde andet end nye Chikaner fra begge Sider til Følge.

Digitized by Google

Et Par Aar var hengaaet paa slig Vis. Da indtraadte der ved Kong Kristofers Død et Slags Forandring i de her bestaaende Forhold. Navnlig synes Hr. Olaf længe at have vaklet, om han skulde tage Parti for Karl Knutssøn eller Kristiern, og denne hans usikre Holdning blev neppe uden Betydning for hans Fremtid. Hanseaterne derimod, der paa Forhaand kunde frygte, at Karl Knutssøn vilde følge den samme Politik som Kristofer af Bayern, sluttede sig strax til Kristiern. Men til Trods for den smigrende Opmerksomhed, som Kontoret viste Kristiern ved Kroningen i 1450, opnaaede det dog denne Gang, sandsynligvis paa Grund af det norske Rigsraads Holdning lige over for Sagen, ikke at faa sine Privilegier fornyede.

I de følgende Aar antog Hanseaternes Klagemaal over Hr. Olafs voldsomme Optræden, der forøvrigt ikke gik ud over Tyskerne alene, men ogsaa over Nordmændene, en saa alvorlig Karakter, at Kongen nødtes til at skride ind. Om Høsten 1453 begav han sig, ledsaget af sin Dronning Dorothea, opover til Bergen. Ved Rygtet om hans Komme fandt Hr. Olaf, der vel vidste, at han ikke havde det reneste Mel i Posen, det fornuftigst at trække sig tilbage til et af Økloftrene Halsnø eller Utstein, sandsynligvis det sidste; men efter at have modtaget Kongens Leide indfandt han sig dog til Møde med ham i Dominikanerklosteret i Bergen. Her fratog da Kristiern ham Forleningen af Bergenhus, som blev overdraget til den svenske Ridder Magnus Gren. Vi har ovenfor set, hvorledes Hansestæderne den 1ste Juli 1455 erholdt sine store Privilegier fornyede for Norges Vedkommende.

Hr. Olaf Nilssøn var imidlertid ikke den Mand, som godvillig vilde finde sig i en saadan Krænkelse. I Stedet for at trække sig tilbage til sin store Eiendomsgaard Tolga, som han sandsynligvis helt siden Erik af Pomerns Dage havde havt, hvilket de fleste i hans Stilling vistnok havde gjort, udrustede han flere Kaperskibe, af hvilke han førte et og hans mandhaftige Hustru Elitsa Eskildsdatter et andet; ombord paa det sidste heisedes efter en tysk Forfatters Udsagn et Purpurseil, hvori Norges Vaaben var anbragt. Hvorledes Hr. Olaf satte sig i Besiddelse af Slottet Elfsborg ved Gøtaelven og ved at overlade det til Kong Kristiern erholdt sin tidligere Forlening af Bergenhus tilbage, har vi ovenfor set.

Paa samme Tid, som Hanseaterne havde faaet sine Privilegier stadfæstede, havde de saaledes ogsaa faaet sin gamle Uven tilbage. Det er rimeligt nok, at Kongen har paalagt Hr. Olaf at holde Fred og Forlig med Hanseaterne. Men "gammel Vane er vond at vende"; paa Veien fra Elfsborg til Bergen skal Hr. Olaf efter hans Fienders Udsagn have kapret 3 Hanseaterskibe.

Da Hr. Olaf den 30te August ankom til Bergen, var imidlertid alt endnu godt og vel, saa Bryggens Oldermænd endog spiste og drak med ham den første Aften. Den næste Dag spurgtes imidlertid allerede den Voldsdaad, som Hr. Olaf havde øvet paa Opreisen, og da Kong Kristiern i Stadfæstelsen

Digitized by Google

af Hanseaternes Privilegier havde ladet indflyde nogle Ord, der i dette Tilfælde kunde betragtes som en Opfordring til Selvtægt, begyndte nogle af Tyskerne at stikke Hovederne sammen for at overlægge om de Skridt, som de nu havde at tage ligeoverfor sin forhadte Uven. Som det i saadanne Tilfælde gjerne pleier at gaa for sig, vidste Hovedmændene for Komplottet snart at overtale de mindre modige. Naar Optøierne først var satte i Scener, kunde man trygt gjøre Regning paa, at Bryggens Geseller og Junger, for ikke at tale om Laugsmændene af de fik Amten, jo med Liv og Lyst skulde være med paa et Spil, hvis Mage man hverken havde hørt eller spurgt. Hvorvidt Bryggens Oldermænd har havt noget med denne Plan at gjøre, kan umulig ses. I saa Fald maa de have taget sin skinhelligste Mine paa; thi endnu den samme Dag (Søndag den 31te August) havde de i Domkirkens Sakristi en Sammenkomst med Hr. Olaf, hans Broder Hr. Peter og den bergenske Biskop, hvorunder der bare blev sagt og lovet det, som godt var. Hr. Olaf Nilssøn synes nemlig i Øieblikket ikke at have havt Tanke for andet, end hvorledes han paa nemmeste Vis skulde komme i Besiddelse af Kongsgaarden og Lenet for det Tilfælde, at Hr. Magnus Gren skulde søge Udflugter.

Biskop i Bergen var siden 1450 Thorleif (eller Thorlav) Olafssøn, som i sin Tid havde været Provst ved Apostelkirken i Bergen og senerehen Biskop i Viborg i Jylland. Han var en af de Prælater, som Hofgunst, ikke Fortjenester havde forfremmet til et af den norske Kirkes høieste Embeder; i Danmark havde han været overmaade ilde likt. Men ihvorvel han synes at have været en temmelig tvivlsom Personlighed, giver hans Færd i de Begivenheder, hvorom vi her skal høre, ham dog en vis forklaret Glans.

Til Mandag den 1ste September var der berammet et Møde ude paa Jonsvoldene, hvor Hanseaternes fornyede Privilegier offentlig skulde oplæses. Da Hr. Olaf Nilssøn, ledsaget af Biskop Thorleif, sin Broder Hr. Peter og sin lille Søn indfandt sig her, fik han Nys om, hvilken Fare der truede ham. Ved Synet af alle de væbnede Mænd, som var mødte frem, og paa Rygtet om, at Tyskerne allerede havde plyndret hans Skibe, som laa ude paa Vaagen, tabte han rent Fatningen og flygtede med sit hele Følge hen til det nærliggende Birgittinerkloster Munkeliv, i det Haab, at dette Steds Helligdom skulde beskytte ham, indtil den første Byge var dreven over. Tyskerne lod vistnok Biskopen høre, at han gjorde rettest i at forføie sig rolig hjem til sit; men han vilde ikke skille Lag med Hr. Olaf.

Men saasnart Hr. Olaf og hans betydelige Følge var slupne ind i Klosteret, i hvis Kirketaarn de søgte Tilflugt, eggede Tyskerne ude paa Jonsvolden hverandre til at gaa løs paa Klosteret. Lykkedes det deres Uven denne Gang at slippe uskadt bort, hed det, saa vilde Tyskerne være værre end ilde ude. To tusinde Mand sterke og væbnede med Bøsser og Armbrøst stormede de Klosteret, i hvis Kirke de trængte ind. I denne havde den

største Del af Olafs Følge, deriblandt Biskop Thorleif, Hr. Peter og Hr. Olafs lille Søn, nu søgt Ly. Uden Naade og Barmhjertighed huggede Tyskerne inde i Kirken ned for Fode uden at tage Hensyn til Stilling eller Alder. Biskop Thorleif stod oppe ved Alteret med Hostien i Haanden og søgte at dække Hr. Olafs lille Søn Nils, der havde slaaet sine Arme om hans Hals. Først efter at have mistet begge sine Hænder modtog Biskopen det dræbende Hug, og Barnets Blod blandede sig i næste Øieblik med Oldingens.

Hr. Olaf og nogle faa med ham havde ikke villet forlade Taarnet, og da de vel havde forskanset sig saa godt her, at Tyskerne ikke vovede et Stormløb paa dette, optændte de Ild i Kirken for at røge Hr. Olaf ud. I denne skrækkelige Stilling tilbragte Olaf Resten af Dagen og den følgende Nat. Men da han ikke længere kunde holde det ud, raabte han ned til sine Uvenner og bad dem om Naade. Han vilde gjerne staa til Rette for Hanseaternes Raad, sagde han. Men Tyskerne var døve paa det Øre. Tilsidst bad Olaf kun om en Livsfrist af tre Timer for at skrifte sine Synder, og herpaa gik de ind. Han slap da ned af Taarnet, en Prest modtog hans Skriftemaal, og da de tre Timer var forløbne, slog man ham ihjel og huggede hans Legeme istykker. Nu søgte Tyskerne ogsaa at slukke den Ild, som de havde optændt i Klosteret; men den havde allerede grebet saa sterkt om sig, at hele Munkeliv nedbrændte, saa der ikke blev en Stikke tilbage.

Allerede før Hr. Olafs Drab havde Tyskerne sat sig i Besiddelse af hans værdifulde Skibe, der laa ude paa Vaagen. Men ikke fornøiede hermed drog de først til Stavanger, i hvis Domkirke de gjorde Indbrud, og bortførte de Kostbarheder, som Hr. Olaf og Fru Elitsa her havde ladet forvare. Derfra gik Færden til Tolga, hvor Hr. Olafs Tjenerskab og Børn kun ved ilsom Flugt bjergede Livet.

Men den vilde Voldsomhed og Blodtørst lagde sig snart, og skjønt Tyskerne neppe for Alvor angrede noget af det, som de den frygtelige Septemberdag havde begaaet, maatte de dog frygte flerfoldig Straf for sine Ugjerninger. Hr. Olafs nærmeste Eftermaalsmand skulde jo Kong Kristiern og Rigsraadet synes at være. Men fra den Kant havde Hanseaterne nok mindst at frygte. Rigsraadet kunde paa egen Haand lidet eller intet gjøre, og hvad Kong Kristiern angik, saa var for det første Hr. Olafs Drab i hans Øine ingen Ulykke, men snarere det modsatte, og dernæst var det ham magtpaaliggende at holde sig tilvens med Hanseaterne, til hvis Pengepung han trængte, naar hans egen var tom, og det var jo Tilfældet, ret som det var. At affinde sig med ham var derfor slet ingen Sag. Værre var det at komme til Rette med Romerkirken, som krævede Hevn for Krænkelsen af Munkelivs Kloster og Drabet paa Biskopen og flere andre presteviede Mænd. At Banstraalen kunde blive udslynget mod dem var jo en Ubehagelighed, som i og for sig var slem nok; men værre var det at blive dømte til at gjenopføre Klosteret

i sin tidligere Skik. For at faa dette Mellemværende med Kirken ordnet sendte Kjøbmændene derfor sin Klerk og Sekretær Karsten v. Gheren til Rom. Ved at fremstille Sagen i det for de tyske Voldsmænd gunstigste Lys, som om det hele blot havde været simpelt Nødværge fra deres Side, fik den tyske Udsending udvirket Tilsagn om fuldstændig Absolution paa følgende Vilkaar. Munkelivs Kloster med Kirke og øvrige Bygninger skulde gjenopføres paa Kjøbmændenes Bekostning. De Mænd, som havde Skyld i Biskopens og de øvrige Geistliges Drab, skulde underkaste sig den strengeste Kirkebod. Barfodede og barhodede, med Ris i Hænderne og med Strikke om Halsen skulde de indfinde sig udenfor de bergenske Hovedkirkers Døre, hvor de i hele Menighedens Paasyn skulde lade sig piske af Presterne og offentlig bekjende sin Synd. Efter denne Bod skulde de erholde Syndsforladelse, men paa det Vilkaar, at de skulde foretage tre Valfarter til Rom og en til St. Jakob i Kompostella, lade afholde Sjælemesser for de dræbte Geistlige ugentlig igjennem syv Aar, faste strengt, samt forpligte sig til personlig Deltagelse i Korstog mod de fremtrængende Tyrker, der paa denne Tid havde erobret Konstantinopel. Hvor meget eller hvor lidet der blev opfyldt af disse Fordringer, som vistnok forekom de fleste overdrevne indtil Ubluhed, kan ikke siges; men sikkert er det, at "mange ingen Absolution søgte, men syntes, at de havde gjort en god Gjerning". Munkelivs Kloster blev dog, som vi senerehen skal se, gjenopført paa de tyske Kjøbmænds Bekostning.

Men medens Kong Kristiern snart (i 1469) gjorde Afkald paa alle Fordringer paa Erstatning paa Kongedømmets Vegne, og det norske Rigsraad under hans Eftermand (i 1486) fik udvirket en Mandebod paa 8000 Mark til Biskop Thorleifs Frænder i Danmark, fandt Hr. Olaf Nilssøn i sin Enke, sine to Sønner Olaf og Axel, sin Datter Magdalena og muligens dennes Søn Nils Brahe Eftermaalsmænd, som kunde tage sig ganske anderledes af Sagen, end baade Konge og Rigsraad magtede. I Slutningen af samme Maaned, som Hr. Olafs Mord var foregaaet, havde Fru Elitsa, som synes at have været under et Slags Opsigt i Bergen, tilstillet Lübecks Raad et temmelig ydmygt Brev med Bøn om Erstatning og Bod. Hvad Svar Raadet gav herpaa, vides ikke. Men snart fik Piben en anden Lyd. Otte Aar efter Mandens Død begyndte Fru Elitsa i Forening med sin ældste Søn paa egen Haand en Krig med Hansestæderne, der varede fra 1463 til 1465. I Førstningen var Olaf heldig nok og opbragte 8—10 hanseatiske Skibe. Med en Bekostning af 20,000 Mark udrustede Stæderne Krigsskibe med 500 Mands Besætning, og mellem disse og Olafs Kapere kom der paa Nordsøen til et Sammenstød, hvori Olaf tabte et Skib, men undslap selv. Kort efter forliste han imidlertid og "gik sin Herre Fanden i Vold", som Tyskerne siger, og hermed var den første Del af Familiens Feide endt. Men en Menneskealder efter Hr. Olafs Mord gjenoptoges Kampen paany af

Digitized by Google

Fru Elitsa, som nu maa have været meget gammel. Hendes yngste Søn Axel, Herre til Gunderslevholm i Danmark, havde som fireaarsgammelt Barn maattet flygte fra Tolga, dengang Tyskerne plyndrede Gaarden, og hele Maaneden igjennem leve paa vilde Skogæbler. Mindet om hine Trængselsdage verkede hos ham, og i 1488 sluttede han en Overenskomst med Kong Hans om, at han med dennes Tilladelse skulde kunne bekrige Hansestæderne paa egen Haand mod at afstaa en Trediedel af Byttet. Senere hen bestemtes Kongens Anpart til Halvdelen. Efter nogle Aars Kaperkrig, der maa have gjort de hanseatiske Kjøbmænd adskilligt Afbræk, trak Axel sig tilbage fra Forretningen, idet han sluttede Forlig om, at Kjøbmændene i Bergen skulde betale ham 7000 Mark i forskjellige Terminer. Axel Olafssøn betragtede hermed Sagen som op- og afgjort for sit Vedkommende; men Fru Elitsa mente ikke saa. Det var vistnok efter hendes Tilskyndelse, hendes Datter Fru Magdalena nu sendte Stæderne et Undsigelsesbrev, og med en driftig Sørøver Jakob Honinghusen som Skibschef fortsatte hun Kaperkrigen, indtil Jakob blev greben ved Konghelle. Saa undsagde Fru Elitsa Stæderne paany for at faa tilbage en Del Værdisager, som hun Aaret efter Mandens Død havde maattet give Kjøbmændene i Bergen som Sikkerhed. I 1511 og 1513 overdrog Fru Elitsas Dattersøn og Fru Magdalenas Søn Nils Brahe den dansk-norske Krone sin Ret til disse, og begge Gange tog Kronen Udlæg i opbragte Hanseaterskibe. Efter 60 Aars Forløb var Sagen saaledes paa en Maade — men rigtignok kun paa en Maade — kommen ind for sit rette Forum.

Norges indre Styre i Kong Kristiern I's Tid. Orknøernes og Hjaltlands Pantsættelse til den skotske Krone.

I sin Haandfæstning havde Kong Kristiern forpligtet sig til hvert tredie Aar at gjæste Norge. Dette Tilsagn blev dog paa ingen Maade opfyldt. I de 31 Aar, hans Regjering varede, besøgte han Norge kun 6 Gange, nemlig ved Kongevalget i 1449, ved sin Kroning 1450, om Høsten 1453, da Forviklingerne mellem Hr. Olaf Nilssøn og Kontoret kaldte ham til Bergen, hvorfra han lagde Hjemveien til Danmark over Østlandet, Oslo og Konghelle, i 1455 da Forberedelserne til Krigen med Sverige kaldte ham til Baahuslen, i 1468 og endelig i 1478, da han begge Gange var nærværende ved Raadsmøder i Oslo. Han har vistnok oftere givet Tilsagn

Digitized by Google

om at indfinde sig her i Landet, saaledes ved et paatænkt Raadsmøde i Bergen i 1479; men det blev nok alene med Tanken. Derimod sendte han i Løbet af Vinteren 1473—74 sin Søn, den udvalgte Kong Hans, til det søndenfjeldske, hvor denne i Forening med Rigsraadet afgjorde forskjellige Regjeringsanliggender.

Dette Brud paa Haandfæstningen drog andre efter sig, der havde de skadeligste Følger for Landets administrative og financielle Styre. Vistnok har man ingen Grund til at tro, at Kongen uden at raadspørge Rigets Raad har paalagt nye Skatter og Afgifter, da der i saa Fald ganske vist vilde være ført Klagemaal derover; men forøvrigt ledede Kongen Styrelsen med egen Haand med fuldstændig Tilsidesættelse af det norske Raad. Man ser ham saaledes stadfæste ældre Gaver af Jordegods, udstede vigtige Privilegier og Værnbreve og bortskjænke Len, uden at han endog har havt Anledning til at indhente det norske Raads Mening. Det hele norske Styresæt var bygget paa den Forudsætning, at Haandfæstningens Bestemmelse om Kongens stadig tilbagevendende Ophold i Landet blev opretholdt. Saasnart denne svigtedes, gik det hele Regjeringsmaskineri istykker, da der ikke var fattet nogen Beslutning om, at norske Raadsmedlemmer altid skulde være om Kongens Person, hvor han færdedes udenfor Riget, langt mindre om, at Rigsraadet under Kongens Fravær skulde optræde som en Centralstyrelse paa hans Vegne.

Rigsraadet var saaledes under Kristiern I's Regjeringstid en Institution som vistnok var noget mere end et Navn, men som dog, da Kongen synes at have lagt an paa at splitte det i en nordenfjeldsk og søndenfjeldsk Afdeling, maatte føre en temmelig hensygnende Tilværelse. Kantslerembedet indehavdes i Kristierns Levetid først af Gunnar Holk og efter dennes Overtagelse af Oslo Bispestol af hans Eftermand som Provst ved Oslo Mariakirke Ivar Vikingssøn. Men dets Embedspligter indskrænkedes mere og mere til den øverste Ledelse af Retspleien. Majestætsseglet var i den danske Kantslers Værge, der fra nu af ogsaa for Norges Vedkommende var at betragte for Kongens virkelige Kantsler. Drotsetens Værdighed var at anse for fuldstændig nedlagt. Ved den eneste Leilighed, denne Værdighed i disse Aar nævnes*), tør en Misforstaaelse antages at have fundet Sted. Saa længe Hr. Sigurd Jonssøn levede, har han vistnok været betragtet som Rigsraadets Formand under Kongens Fravær, siden han i 1449 beskikkedes til "Norges Riges Høvedsmand". Den Stilling, Hr. Hartvig Krumedike beklædte som "Hovmester" (magister curiæ) under Kongens Ophold i Bergen 1453, har neppe været den samme, som Hr. Sigurd Jonssøn indtil sin Død (i den første Halvdel af Aaret 1453) indehavde. Saa meget er ialfald vist, at uden egen Formand maatte Rigsraadet blive

*) Dipl. Norv. III 830.

Digitized by Google

en endnu mere ubefæstet Institution, end den ved den kongelige Haandfæstnings Misligholdelse allerede var bleven.

Men ogsaa Rigsraadets indre Sammensætning undergik fra nu af en Forandring, der maatte undergrave dets Selvstændighed og mindske dets Betydning. De indflyttede Adelsmænd, som hidtil havde havt Sæde i Rigsraadet, havde overveiende været af svensk Herkomst. Men disse havde i den Grad indforlivet sig i de nye Forhold, hvori de var komne, at de havde betragtet sig selv som Nordmænd og af andre ogsaa havde været ansete for det. Skjønt den svenske Indflydelse for en senere Tids Betragtning ytrer sig paatagelig nok, var den dog under saadanne Omstændigheder let at overse i Samtiden. Anderledes stillede Forholdet sig dog, da det danske Element blev det fremherskende i den adelige Immigration. De indflyttede danske Adelsmænd havde i Modsætning til de svenske ligeoverfor de norske Forhold ingen andre Interesser end de materielle; medens de sidste i en forbausende kort Tid kunde gaa op i den norske Nationalitet, bevarede Danskerne flere Generationer igjennem sit individuelle Præg. De var Danske, og de vedblev at være Danske, fordi de vilde være Danske. Naar de saa efterhaanden erhvervede sig de fleste Pladse inden det norske Rigsraad, maatte dette i samme Forhold nærme sig det danske Rigsraad, ja blive at betragte som en Underafdeling af dette. Stillingen var imidlertid ikke vunden med en Gang. Det er netop til de forskjellige Sammenstød mellem det norske eller det norsk-svenske og det danske Element inden Landets Aristokrati, den fornemste Interesse i de følgende Slægtleds Historie knytter sig.

Under disse Episoder stiller den norske Geistlighed sig paa det nationale Elements Side. Men Geistligheden havde havt Skjæbne tilfælles med det norske Aristokrati. Dens Indflydelse i Rigsraadet havde faaet et alvorligt Knæk fra den første Stund af, at Kirkens høieste Værdigheder bortgaves til fremmede, ligesom Rigsraadet paa sin Side led ubodelig Skade ved, at Tilgangen af dygtige geistlige Medlemmer var bleven afskaaret, for ikke at tale om, at det indbyrdes Samhold forsvandt, som Erkebiskopen havde formaaet at give Raadet som dettes første Medlem.

I Kristierns hele lange Regjeringstid er det, saavidt vi kan se, kun en eneste Leilighed, ved hvilken det norske Rigsraad optræder nogenledes selvstændigt ligeoverfor Kongen og afnøder denne personlige Indrømmelser. Det var paa Rigsmødet i Skara, hvor alle tre Rigers Raad var repræsenterede.

Efter at være anerkjendt som Sveriges Konge havde Kristiern I umiddelbart efter sin Kroning ladet de "gode gamle Bebindelser" mellem Nordens tre Riger stadfæste paa et svensk Raadsmøde. Siden havde han i lang Tid opholdt sig i Sverige for at ordne dette Riges indre Anliggender og uddelt Len til sine Tilhængere. Men det var ham indlysende, at skulde Unionens Bestaaen for Fremtiden sikres, maatte han først og fremst faa

Digitized by Google

Thronfølgen sikret for sin ældste gjenlevende Søn Hans,*) der nogen Tid i Forveien var hyldet som hans Eftermand i Danmark. For at drive dette igjennem ogsaa for Norges og Sveriges Vedkommende sammenkaldte han et Møde af alle tre Rigers Raad i Skara til Januar 1458. Her indsandt der sig paa det norske Rigsraads Vegne tre Biskoper, nemlig Gunnar Thorgardssøn af Hamar, Gunnar Holk af Oslo og Sigurd Bjørnssøn af Stavanger samt paa Erkestiftets Vegne Olaf Throndssøn, flere andre fornemme Geistlige, Ridderne Kolbjørn Gerst, Jon Smør, Henrik Jenssøn, Alv Knutssøn, Thorgaut Bengtssøn, Jon Pederssøn, Henning Augustin, Aaslak Thuressøn, Ravald Nilssøn og Einar Fluga, Væbnerne Herlaug Pederssøn og Engelbrekt Steffenssøn samt de fire Lagmænd i Bergen, Oslo, Stavanger og Viken. Derhos var ogsaa andre Nordmænd fremmødte.

Allerede Navnene paa de Raadsmedlemmer, som her afgav Møde, viser tilstrækkelig, at der for Anledningen maa have fundet et Omslag Sted i Kristierns hele Politik. Thi vi finder blandt dem flere, der tidligere som Karl Knutssøns Tilhængere havde maattet forlade Land og Rige, men nu var tagne fuldstændig til Naade og havde faaet sine tidligere Værdigheder tilbage. Kongen strakte dog, som vi ret snart skal se, sin Imødekommenhed mod Nordmændene endnu videre. Denne Gang var det ialfald ikke saa, at Rigsraadet rettede sig efter Kongens Forlangende, siden denne "saa vilde have det".

Forud for de Forhandlinger, som angik den treaarsgamle Kongesøns Valg, maa der nemlig have gaaet andre, der vedkom saavel Rigsraadets og dets enkelte Medlemmers som Landets og dets forskjellige Stænders Interesser, og paa hvert eneste Punkt maa Kong Kristiern for Øieblikket have givet efter. Først og fremst lod Kristiern Hartvig Krumedike falde, ham, hvem Kongen mest af alle skyldte Erhvervelsen af Norges Throne, som ganske alene havde drevet Karl Knutssøn ud af Landet i det mest kritiske Øieblik, og som sidenefter havde kuet Folkets Reisning mod Kong Kristiern og, som det synes, kvalt den i Ledernes Blod. Var det de Klagemaal, som Almuesmanden her ses at have fremført mod Hr. Hartvig for hans haarde og hensynsløse Fremfærd, Kongen ved denne Offerhandling bøiede sig for? Neppe; thi de havde allerede tidligere været meget høilydte, uden at han derfor havde ænset dem. Men det maa have været den af Hr. Hartvigs Handlinger, som kanske mest af alle havde sikret Kong Kristiern Besiddelsen af Norges Throne, Hr. Erik Sæmundssøns Drab, og hvad dermed stod i Forbindelse, hvorfor der nu blev bødet. Dette maa utvivlsomt have været Aarsagen til det dødelige Uvenskab, som igjennem flere Slægtled herskede mellem Hr. Hartvig Krumedike og hans Slægt og Hr. Alv Knutssøn af Familien tre Roser og dennes Ætlinge, og som senerehen levende minder om Sagatidens Blodhevn. Hr.

*) De to ældre Sønner Olaf, opkaldt efter Norges Skytshelgen, og Knut, opkaldt efter Danmarks, var nemlig allerede bortrykkede i sin spædeste Alder.

Digitized by Google

Erik Sæmundssøns Eftermaalsmænd ved denne Leilighed maa have været flere. Blandt de norske Raadsmedlemmer finder man nemlig Hr. Aaslak Thuressøn Baat, Hr. Einar Fluga og Hr. Ravald Nilssøn, der alle tre af Hr. Hartvig efter Reisningen i 1450 var drevne ud af Landet, og af hvilke den sidste var Hr. Erik Sæmundssøns Svigersøn. Men den mægtigste af Eftermaalsmændene var dog Hr. Alv Knutssøn, der utvivlsomt har overtaget Maalet paa sin svenske Broder Hr. Jøns's Vegne, der havde ægtet Hr. Eriks Datter Ingegerd. Foruden Opofrelsen af Hr. Hartvig, der maa betragtes som en Indrømmelse til Rigsraadets Medlemmer, maatte Kristiern ogsaa imødekomme forskjellige af Geistlighedens og Borgerskabets Krav. Den gamle Tunsbergerkomposition, som Karl Knutssøn ved sin Kroning havde stadfæstet, blev nu ogsaa anerkjendt af Kong Kristiern, og Erkestolen fik tilbage den Myntret, som henved 180 Aar i Forveien under Erik Magnussøns Formynderregjering var bleven den berøvet. Til Indrømmelserne ligeoverfor Borgerskabet skal vi senere komme tilbage. Som Følge af alt dette afbødedes al Modstand mod Kongesønnens Valg fra det norske Rigsraads Side, og Valgbrevet udstedtes den 19de Januar 1458. I dette heder det, at Rigsraadet havde overveiet, hvilken stor Skade og Fordærv Norges Indbyggere havde lidt i de senere Aar paa Grund af, at de gode gamle Bebindelser mellem de tre nordiske Riger ikke var blevne staaende ved Magt, som lovet og svoret var, for Kong Karls vældige Ophøielses Skyld. Men efterdi Gud af sin Miskun og Naade havde føiet det saa, at Rigerne atter var komne sammen i kjærlig Fred og Endrægtighed, saa havde man nu for at hindre, at nogen saa vældigen og uretteligen mod Norges Indbyggeres gode Villie og Samtykke skulde trænge sig til Norges Throne, lovet efter Kristierns Frafald strax at tage hans ældste da levende Søn til Norges Konge. Kongens øvrige Børn saavelsom Dronning Dorothea skulde, om hun overlevede sin Gemal, forsørges paa ærlig Vis, ligesom det skulde tilkomme hende i Forening med de af Norges Mænd, som Kongen dertil maatte beskikke, i fornødent Fald at føre Formynderskabet for hendes Søn. Nogle Dage senere udstedtes et lignende Valgbrev for Sveriges Vedkommende.

Samtlige de Løfter, Kongen før Valget havde tilsagt Rigsraadet, Geistligheden og Borgerne, blev i de nærmeste Dage skriftlig stadfæstede. Hr. Hartvig Krumedike udstedte den 21de Januar et Dokument, hvori han udtalte, at al den Trætte og Tvedragt, som havde været mellem ham og Norges Indbyggere ved Kongens Mellemkomst var bleven bilagt, dog med Undtagelse af de Beskyldninger, Hr. Alv Knutssøn havde fremført mod ham. Men ihvorvel det heder, at Kongen havde frafaldt al Tiltale mod ham, blev han dog frataget alle sine Forleninger og fjernet fra sin Stilling som Rigsraad. Nogle Aar efter fik han vistnok nogle af sine Stillinger tilbage; men sin gamle Indflydelse gjenvandt han aldrig mere.

Digitized by Google

Men Uvederheftighed er et gjennemgaaende Træk i Kristierns Karakter. Paa Mødet i Skara lovede han alt, hvad man krævede af ham; men han maa have været paa det rene med, at han maatte bryde alle sine Løfter ved den første forefaldende Leilighed. Navnlig træder dette sterkt frem i Forholdet til Hansestæderne. Skjønt Kongen ganske vist har havt den ærligste Villie til at begrænse Hanseaternes Magt, lagde hans bestandige Pengeforlegenhed, der gjorde ham afhængig af dem, ham stedse Hindringer i Veien. Vi har set, hvorledes Kristofer af Bayern i 1447 havde tilstaaet Rostockerne de mest udstrakte Friheder for Oslos, Tunsbergs og Vikens Vedkommende, saaledes at de fik Lov til at drive Handel med fremmede Kjøbmænd, som kom til disse Byer, eller, som det i Tidens Sprog kaldtes, "at sælge og kjøbe Gjest med Gjest;" de fik Lov til at blive liggende her i Vinterleie og føre egen Husholdning, ja Borgerne skulde endog, naar de rostockske Kjøbmænd forlangte det, være forpligtede til at udleie sine Huse til dem. Derhos fik de ogsaa Tilladelse til at handle direkte med Bønderne ikke blot i det store, men ogsaa at sælge efter Alnemaal og i Lispundsvis. I 1451 og i 1453 havde Kristiern stadfæstet sin Formands Breve, dog kun midlertidig. To Aar efter havde han vistnok tænkt at stadfæste dem ubetinget; men ved Raadsmødet paa Elfsborg negtede Rigsraadet at bekræfte dem saaledes, som Tilfældet havde været med de vendiske Stæders Privilegier i Almindelighed. Skjønt Kristiern altsaa meget vel maa have været vidende om, hvor høiligen disse Privilegier var det norske Folk imod, afholdt dette ham dog ikke fra under et Besøg i Rostock den 12te Marts 1456 at bekræfte dem paany, som det denne Gang udtrykkelig heder, for hans hele Levetid. Men mellem Rostockerne og Borgerne i Oslo og Tunsberg vakte denne Kongens Holdningsløshed alvorlige Sammenstød, hvorom vi dog ingen nærmere Kundskab besidder, og baade de fremmede og de norske Borgere krævede paa Mødet i Skara sin Ret. Kong Kristiern nøiedes da med at erklære, at saasnart han selv kom til Norge, skulde han søge at mægle mellem Parterne; men foreløbig traf han nogle Bestemmelser, der tilsyneladende var til de norske Borgeres Fordel. Grunden til, at Sagen ikke kunde afgjøres paa Mødet i Skara, var, at Kongen nu havde saa "kostelige Erender" for sig, at hans Tid dermed var optagen. Imidlertid drog det besynderlig længe ud, før han kom til Norge. Han synes nemlig i Aarene mellem 1455 og 1468 ikke engang at have sat sin Fod paa norsk Grund, og selv ved det korte Besøg, han i det sidstnævnte Aar aflagde i Oslo, synes han ikke at have gjort det ringeste ved Rostockernes Handel. Fra det næste Aar af begyndte han imidlertid paany den gamle ubegribelige Leg med Kongebreve. Den 3die Juni 1469 udsteder han nemlig Privilegier for Oslo og nedlægger Forbud mod de Fremmedes Handel Gjest og Gjest imellem og mod deres Vinterleie; men den 5te September næstefter udstedes "Brev mod Brev", hvorved Rostockerne stadfæstes i sine tidligere af ham givne Privilegier. Oslo Borgere

Digitized by Google

var saaledes med sine smukke nye Privilegier lige nær. Fem Aar hengik paa denne Vis. I Vinteren 1473—74 sendte Kongen sin Søn Hans, "ret Arving til Norge" opover til Oslo. Paa et Rigsraadsmøde, der holdtes i Oslo ved Kyndelsmessetider 1474, fremkom Byens Borgere med sine gamle Klagemaal over Rostockernes Handel, og dette foranledigede ham med Rigsraadet til under 3die Februar 1474 at udstede en Stadfæstelse paa Byens Privilegier af 3die Juni 1469; men saasnart Kong Kristiern, der i Mellemtiden havde været paa Romerfærd, paa Tilbageveien i Segeberg i Holsten af Rostockerne blev underrettet om disse Bestemmelser, udstedte han under 6te September 1474 en Tilbagekaldelse af dem til Fordel for Rostockerne, "paa Grund af den Velvillie og Kjærlighed, som de af Rostock os ofte bevist haver", heder det. Kongens Taknemmelighed ligeoverfor Rostockerne stak dog ikke saa dybt, at han skulde være kniben paa at lade Oslo Borgere faa et nyt Frihedsbrev at sætte op mod Rostockernes, og det, som det synes, før Aaret 1475 var gaaet til Ende. Men Nordmændene skulde ikke længe glæde sig ved denne Herlighed. Allerede under 22de August 1477 fik Kjøbmændene i Rostock Tilladelse til at handle paa Oslo og Tunsberg efter Kong Kristofers Privilegier, "saa længe hans Naade tilsiger", og disse Frihedsbreve stadfæstedes under 12te September det næste Aar.

Lige saa letfærdig Kong Kristiern optraadte i Spørgsmaalet om Rostockernes Handel paa Oslo og Tunsberg, ligesaa ynkværdig var ogsaa hans Holdning ligeoverfor de tyske Kjøbmænd i Bergen. I den nærmeste Tid efter Hr. Olaf Nilssøns Drab hører vi meget lidet til dem. Det lader næsten til, at de har været temmelig stærkt optagne med sine egne Anliggender. Navnlig synes de Kontorske at have havt sin fulde Hyre med at holde Hollænderne ude fra Handelen paa Bergen, hvor Stæderne Kampen og Deventer var begyndt at optræde som konkurrerende. For Norge, som herved aabnedes Udsigt til en Forbedring i Handelsforholdene i det hele, hvorpaa Rigsraadet i sin Tid ogsaa havde været opmerksom, maatte denne Konkurrence være til ubetinget Fordel; men Kristiern var i den Grad afhængig af de tyske Kjøbmænd, at han i 1469 lod sig bevæge til paa egen Haand at indskrænke Hollændernes Fart paa Bergen til høist 2 Skibe aarlig, og da disse Forholdsregler ikke viste sig kraftige nok, udvirkedes der et Par Aar efter yderligere Indskrænkninger, som maatte omtrent umuliggjøre Hollændernes Handel paa denne By. Det synes dog som disse Tyskernes Bestræbelser ikke gik af uden Opløb. I Aaret 1476 rammedes Kontoret af den Ulykke, at hele Bryggen med de derværende store Oplag og alt Inventarium afbrændte, som det heder, paa Grund af en fordrukken Kjøbmands skjødesløse Omgang med Ild. De store Tab, de tyske Kjøbmænd herved havde lidt, havde imidlertid ikke i ringeste Mon Indflydelse paa deres Optræden ligeoverfor Nordmændene. Den var nemlig lige saa hoven som før og fremkaldte fra norsk Side et Klagemaal, der blev forelagt en

Digitized by Google

Forsamling i Kjøbenhavn, hvorhen Byerne Lübeck, Rostock, Stralsund og Wismar havde sendt Gesandter. Klagerne var de samme, som saa ofte lyder fra den Kant: Krænkelser af Handelslovgivningen, Mord og Drab, Forhaanelse af Nordmændene, Negtelse af Kongens Forkjøbsret, kort sagt Uvorrenheder og Toilesløsheder af ethvert Slags. Paa samme Tid klagede ogsaa de tyske Kjøbmænd over, at deres Privilegier blev krænkede ved Angreb saavel fra Øvrighedens som fra Folkets Side. Noget Resultat førte denne Sammenkomst ikke til, og da der i Begyndelsen af det næste Aar indkom Klager fra Nordmændene over Tyskerne, der blandt andet havde optraadt paa usømmeligste Vis mod det norske Rigsraad, indbød Kongen i en Skrivelse til Raadet i Lübeck Stæderne til et nyt Møde i Kjøbenhavn. Dette kom ogsaa istand i September Maaned 1478, paa samme Tid som Kongesønnen Hans feirede sit Bryllup med Kristina af Sachsen.

Paa det lübeckske Raads Vegne fremmødte Raadmanden Paridam Lütken. Ved en Audients, denne havde hos Kongen, fandt han ham meget forbitret, og han sagde, at hans norske Undersaatter med Knæfald havde bedet ham om for Guds Lidelses og Døds Skyld at fri dem for de overmodige Tyskere. Han stod paa en Maade mellem Barken og Veden, mente han; thi Nordmændene troede, at han spillede under Dække med Tyskerne, medens disse vistnok paa sin Side lagde an paa at yppe Kiv med ham. Paa slig Vis kunde det ikke længere gaa. Han havde ikke noget imod, at Stæderne fik beholde sine Privilegier; men sine og sine Undersaatters Rettigheder maatte han først og fremst forsvare. Han foreslog derfor at afholde dette Møde i Norge; thi Beretningerne om, hvad der sidst var passeret i Bergen, stemte ikke overens. De bergenske Kjøbmænds Klerk paastod nemlig, at der fra norsk Side aldeles intet Klagemaal forelaa. Thi da det norske Rigsraads Medlemmer gjorde sig rede til at drage til et Raadsmøde i Oslo, havde de tyske Kjøbmænd anmodet dem om at fremkomme med Nordmændenes Klagemaal i Bergen og ikke fremsætte dem i Oslo. Hertil havde Rigsraaderne da svaret, at de havde intet udestaaende med dem, og at der ingen Klager forelaa. Før Afreisen havde de ovenikjøbet modtaget Gaver af Kjøbmændene. Forsaavidt stemte Beretningerne baade fra tysk og norsk Side overens. Men de norske Rigsraader, Erkebiskopen, Biskopen af Bergen og Høvedsmanden paa Bergenhus, Hr. Jon Smør, havde i sin Forklaring det ikke ganske uvæsentlige Tillæg, at Kjøbmændene hemmelig havde 600 harniskklædte Mænd i Beredskab, som ubetinget havde slaaet Rigsraaderne ihjel, hvis deres Svar ikke i et og alt havde været efter Tyskernes Ønsker. Det var imidlertid ikke efter Stædernes Hoved, at det paatænkte Møde i Norge blev afholdt; men alle Sendebudenes Indvendinger blev ikke paaagtede. Under Paaberaabelse af, at Norges Rigsraad ikke vilde tillade, at en slig Sag blev afgjort udenfor Riget, saasom den i høieste Maade vedkom Norge og dette Lands Indbyggere, blev der under

Digitized by Google

den 15de September 1478 berammet et Møde til Afholdelse i Bergen i Mai Maaned det næste Aar, da Kongen selv i egen Person eller hans "merkelige" Sendebud skulde komme derhen. Indtil den Tid skulde de tyske Kjøbmænd beholde sine Privilegier, som skulde efterleves fra de norske Embedsmænds Side. Mødet blev siden henskudt til Midtsommertid 1479. Denne Gang maa det vistnok have været Kongens Hensigt virkelig at skride ind mod de tyske Kjøbmænds Anmasselser, og han havde til den Ende opkastet sig til Dommer i en Tvist, som var udbrudt mellem Bergens Haandverkere og Kontorets Kjøbmænd. Men Kongens Halvhed og Vankelmodighed, som fulgte ham i smaat som i stort, fornegtede sig heller ikke ved denne Leilighed. Allerede laa Stædernes Skibe seilklare ved Femern og i Beltet og de tyske Raadssendebud stod i Begreb med at gaa ombord, da det spurgtes, at Kongen havde opgivet den hele Norgesreise. Sagens Afgjørelse blev paa denne Vis henskudt til en aldeles ubestemt Fremtid, en Forsømmelse, der var lige saa fordelagtig for Tyskerne, som uretfærdig mod Kongens norske Undersaatter.

Det var imidlertid ikke blot de norske Handelsinteresser, som Kongen paa Grund af sin bestandige Pengetrang saaledes opofrede under Trykket af Tidernes Pinagtighed. Norge skulde ogsaa paa anden Vis faa at mindes, at Kristiern havde været Konge i Norge. Orknøerne og Hjaltland, som helt siden Harald Haarfagers Dage havde tilhørt Norges Rige, blev nu skilte derfra paa en Maade, som hverken var Øerne eller Moderlandet til Gagn. For at man nogenledes skal kunne forstaa Sammenhængen hermed, der forøvrigt var en Regjeringshandling, hvorfor man ikke kan tillægge det norske Rigsraad den ringeste Skyld, er det nødvendigt at gaa adskillige Aar tilbage i Tiden for at betragte Øernes Historie i den Sammenhæng, som de alt andet end tilstrækkelige Kilder tillader.

Efterat Orknøjarlerne af Huset Angus var uddøde med Jarlen Magnus V, der som Jon Jarls Svigersøn havde efterfulgt denne, gik Herredømmet over Øerne i 1320-Aarene over til hans Dattersøn Malise af Stratherne, der forenede tre Jarledømmer Stratherne, Katanes og Orknø. Han mistede imidlertid de to første Forleninger, men beholdt Orknøerne til sin Død, omkring Aar 1352. Forleningen over Øerne blev da overdraget til den svenske Stormand Erngisl Sunessøn, der var gift med Malises Datter Annot. Erngisl Jarl synes imidlertid for det meste at have holdt sig i Sverige, hvor han deltog først i Erik Magnussøns Stemplinger mod Faderen og senerehen sluttede sig til Albrecht af Mecklenburg. Dette havde til Følge, at Kongerne Magnus og Haakon fratog ham Forleningen over Øerne, hvor to af Malise Jarls Dattersønner Alexander le Ard og Henrik St. Clair med sine Frænders Hjælp søgte at tilvende sig Magten. I denne Tid gik det temmelig uroligt til paa Øerne, som bestyredes af Jon Hafthorssøns Søn Haakon Jonssøn; navnlig søgte Orknøbiskopen William at gjøre ham

Digitized by Google

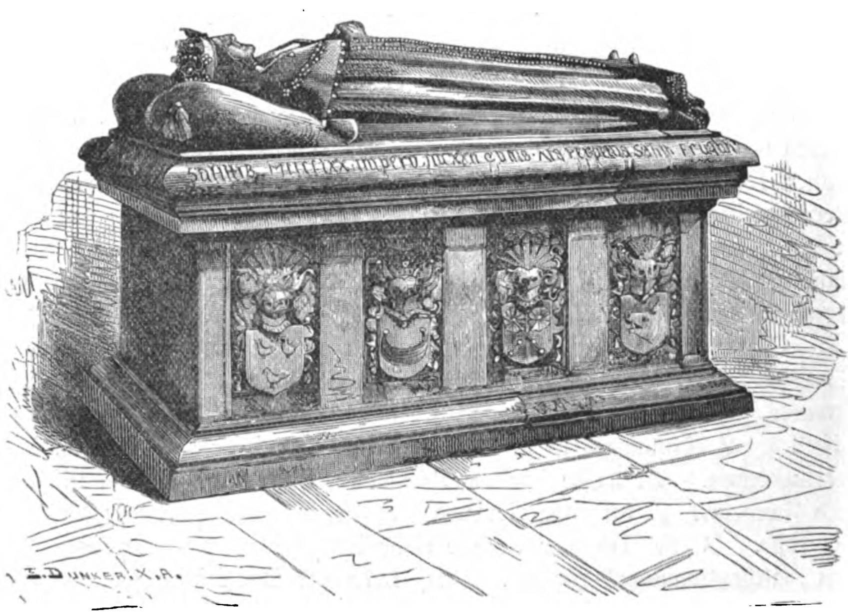
det broget ved at indtrænge Skoter i Øernes mest indflydelsesrige Stillinger. I 1375 forlenede Kong Haakon VI Alexander le Ard med Øerne, dog uden Jarlsnavn. Det lader imidlertid til, at hans Bestyrelse af Øerne maa have ladet meget tilbage at ønske; thi Alexanders Forlening, der var bortgivet for et Aar, blev ikke stadfæstet. Derimod overdrog Kong Haakon i 1379 Øerne med Jarletitel til Henrik St. Clair, der tillige skulde forsvare Hjaltland, der fra Kong Sverres Tid af havde været henlagt umiddelbart under den norske Krone. Men Urolighederne paa Øerne vedvarede, uden at Biskop Williams Drab i Begyndelsen af 1380-Aarene gjorde nogen Forandring heri. Tvertimod vakte en anden af Malise Jarls Dattersønner, Malise Sparre (Malis Sperra), der paa fædrene Side tilhørte en høit anset svensk Adelsslægt, i den nærmeste Eftertid et voldsomt Oprør baade paa Orknøerne og Hjaltland, til det lykkedes Henrik, efterat Forlig forgjæves var prøvet, ved et pludseligt Overfald at faa Malise dræbt med den største Del af hans Mænd ved Thingvold paa Hjaltland. Tiden, da dette foregik, falder mellem Høsten 1389 og 1391. Ogsaa under Jarlerne af Huset St. Clair frembyder Øernes Historie et meget uroligt Skue. I 1449 var der i Norge paa Tale at vælge William St. Clair til Konge; ialfald opstilledes han som Kongsemne ved Siden af Karl Knutsson. Tanken hermed var dog neppe at faa Øerne knyttet fastere til det gamle Moderland.

Om Hjaltlands Historie er der endnu mindre at sige. Fra Kong Sverres Tid løstes Øerne fra Orknøerne, med hvilke de hidtil havde været forenede, og med hvilke de ogsaa senerehen havde kirkelig Administration tilfælles. I Slutningen af det 13de Aarhundrede tilhørte de Haakon V's Hertugdømme. De havde stundom Lagmand for sig selv, stundom tilfælles med Færøerne. I det 14de Aarhundrede var de henlagte under Bergens Fehirdsle. I sin Tid var en ikke ringe Del af Øernes Jordegods samlet paa Hafthorssønnernes Hænder. Fra 1379 var Øerne igjen forenede med Orknøerne under Jarlerne af St. Clairs Styre.

Ved Fredsslutningen i Perth (1266) havde Kong Magnus Haakonsson afstaaet Norges Overhøihed over Hebriderne for 4000 Mark Sterling og en aarlig Afgift af 100 Mark. Fra Erik af Pomerns Tid var denne Afgift imidlertid ikke bleven erlagt, og Kong Kristiern trængte tit og ofte paa den skotske Konge Jakob II for at faa sit Tilgodehavende udbetalt. Tilsidst begyndte han endog at true med Krig. Da tilbød Kong Karl VII af Frankrige sig at mægle mellem dem. Paa et Møde i Bourges, der holdtes i Oktober 1460, blev der fremsat Forslag om, at Kong Kristiern skulde give Skotekongens Søn sin Datter Margreta tilægte; han skulde eftergive, hvad han havde tilgode fra Fortiden og Afgiften af Man og Suderøerne for Fremtiden, hvorhos han skulde give hende en Medgift af 100,000 Gylden. Men under disse Forhandlinger afgik Jakob II ved Døden. Der var imidlertid forinden bleven aftalt, at Ægteskabet skulde fremmes, saasnart de unge kongelige

Digitized by Google

Personer havde naaet en passende Alder; thi endnu var de kun Børn. Ikke desmindre begyndte Kong Kristiern paany at purre om Gjældens Betaling, da nogle Aar var hengaaede. Kong Jakob III eller rettere det Formynderskab, som førte Regjeringen i hans Navn, undskyldte sig da med, at han ikke havde noget Kjendskab til Sagen, saasom Afgiften hverken var erlagt i hans Faders eller Farfaders Tid. Dog vilde han saa snart som muligt sende et Gesandtskab til Danmark for at faa bilagt disse Stridigheder og "fremsætte saadanne Ting, som skulde bevirke Venskab mellem begge Parter". Den 28de Juli 1468 affendtes et prægtigt Gesandtskab til Kjøbenhavn; det

35. Karl Knutssons Gravmæle i Riddarholms Kyrkan i Stockholm.

havde tillige faaet Ordre til at besøge England, Frankrige, Spanien, Danmark, Burgund, Savoyen og omliggende Lande for at udsøge en Brud til Kongen. Men det var kun for et Syns Skyld; Maalet for deres Færd var alene Kjøbenhavn. Her undertegnedes den 8de September 1468 Ægteskabskontrakten paa følgende Vilkaar: den aarlige Afgift af Øerne skulde eftergives; Kong Kristiern skulde give sin Datter 60,000 Guldgylden i Medgift, hvoraf 10,000 skulde betales strax, og for Resten skulde Orknøerne sættes i Pant, indtil den danske Konge kunde indløse dem; Kong Jakob skulde give sin Brud 2 Slotte med tilhørende Jordegods og en Trediedel af Krongodsernes Indtægter; blev hun Enke og vilde drage tilbage til

Digitized by Google

Danmark, skulde hun erholde 120,000 rhinske Guldgylden, hvoraf 50,000 skulde gaa i Afdrag paa Orknøerne; dog maatte hun paa ingen Maade ægte nogen Englænder.

Det følgende Aar kom en prægtig Flaade til Kjøbenhavn for at afhente den fjorten Aar gamle Brud. Men Kong Kristiern havde da ikke mere end

36. Kong Hans's større Segl.

2000 Gylden, og man blev da enig om, at for de resterende 8000 Gylden skulde Hjaltland sættes i Pant. Der er al Grund til at tro, at det norske Rigsraad ikke engang blev adspurgt i denne Sag. Fra den Tid af har Orknøerne og Hjaltland "været en Ædelsten i Kongen af Skotlands Krone." Bryllupet feiredes med største Høitidelighed i Abbediet Holyroad ved Edinburg. En skotsk Forfatter siger om den danske Kongedatter, "at hun

var en af de største Skjønheder paa sin Tid, men hendes Ungdoms blomstrende Ynde blev overgaaet af hendes Sjæls Egenskaber. Hendes Opførsel indgjød en Agtelse og viste en Sømmelighed, som allerede en lang Tid synes forjaget fra det skotske Hof. Hun overgav sit Hjerte saa aldeles til Kongen, at hun blev et Mønster for ægteskabelig Dyd. Omendskjønt hun ikke glemte, at hun var fra Danmark, ansaa hun dog Skotland for sit Fædreland og betragtede det at være Dronning i Skotland for en større Ære end at være en Datter af en Konge, der bar tre Kroner. Synet af en saadan Dronning gjorde et mægtigt Indtryk paa alle Klasser af Folket, saa at de for at udbrede en god Formening om dem og Landet, modtog hende og hendes fyrstelige Optog med saadanne Festligheder, at Ferrer, en Fremmed, som havde set Pragten og Galanteriet ved Frankriges og Savoyens Hoffer, fortæller os, at ingen kan beskrive den Høitidelighed, med hvilken hun blev modtagen".*) Margreta levede imidlertid ikke længe som Skotlands Dronning. Allerede 1487 døde hun, kun 31 Aar gl., og det næste Aar fulgte hendes Husbonde hende i Graven.

Skjønt de senere dansk-norske Konger lovede i sine Haandfæstninger, at Øerne skulde indløses, skede dette ikke. Skoterne vidste ret godt, at det vilde gaa saa, og de betragtede Øerne som en endelig Erhvervelse. Orknøernes Bispedømme løstes fra sin gamle Forbindelse med Nidaros's Erkestol og henlagdes fra 1472 af under det nyoprettede skotske Erkestift i St. Andrews.

Allerede længe før Pantsættelsen havde Øerne mere og mere faaet et skotsk Præg, og dette blev herefter stedse sterkere. I økonomisk Henseende gik Odelsbønderne, de saakaldte Udallers, stadig tilbage, og for en ikke ringe Del foretrak de snart at blive Leilændinger eller Forpagtere hos de store skotske Herrer. Skotsk Lov og Ret indførtes paa Øerne, hvis Befolkning efterhaanden udarmedes ved svære Skatter og Afgifter. Skjønt det skotske Sprog nu forlængst har fortrængt det norske, af hvilket kun faa Ord er bevarede, gjemmer Befolkningen endnu den Dag idag Minderne om sin norrøne Herkomst og dvæler med Forkjærlighed ved de gode gamle Tider, der staar for dem i et forklaret Lys.

Danske og svenske Forhold 1456 til 1481. Kristiern I's Død og Eftermæle.

Efter at være bleven valgt til Konge i Sverige forblev Kong Kristiern et helt Aar i sit nye Rige, hvor han Vinteren 1457—58 foretog sin

*) Anført efter Chr. Kalkars Afhandling i Folkekalender for Danmark 1863, S. 46.

Digitized by Google

Hyldingsreise. Under denne holdtes det ovenfor omtalte almindelige Møde af alle tre Rigers Raad i Skara, hvor hans Søn Hans valgtes til Thronfølger.

Henved 2 Aar senere aabnede der sig endnu videre Udsigter for den lille uanselige Greveslægt, der paa en forholdsvis kort Tid havde hævet sig til en saa betydelig Magtstilling. Den 4de December 1459 afgik nemlig Kristierns Morbroder, Hertug Adolf ved Døden, og i de Tvistigheder, som vaktes ved Spørgsmaalet om, hvem hans Lande skulde tilfalde, gik Kongen af med Seiren. Men denne var dyrekjøbt, ikke for Kristierns, men for Danmarks Vedkommende; thi Erhvervelsen af Holsten har for det danske Rige baaret de ulyksaligste Frugter i Aarhundredernes Løb. I sin Valgkontrakt lovede nemlig Kong Kristiern, at han af al Formue skulde holde Slesvig og Holsten ved god Fred, saa at de skulde blive evig tilsammen udelte. Men Slesvigs og Holstens Enhed gjaldt dog kun Arvefølgen; i retslig og administrativ Henseende blev de holdte ud fra hinanden. Medens den jydske Lov var gjældende i Slesvig, bibeholdtes den tyske Ret i Holsten.

Men ogsaa for Kristierns Vedkommende faldt Erhvervelserne strax noget dyre, idet han havde maattet udløse sine Brødre og derhos overtage Hertug Adolfs Gjæld. Hertil kom endnu en Del andre Forpligtelser, der nødvendigvis maatte sætte ham adskilligt tilbage, da han ikke havde rede Penge at klare sig med. Han greb da til den Udvei at reise Penge ved Skatter og optage Laan mod Pant i Statseiendommene. Især blev Sverige sterkt berørt ved denne ikke fuldt ud hæderlige Fremgangsmaade, hvorunder han hverken skaanede private Personer eller geistlige Stiftelser; ja selv de Penge, som Paven havde ladet indsamle i Sverige til et Korstog imod Tyrkerne, blev tagne i Beslag for Kong Kristierns private Formaal til det svenske Folks store Harme. Men i Aaret 1463 brød Misnøiet ud i lys Lue. Kongen traf netop Forberedelser til et Tog mod Russerne og paalagde i denne Hensigt en almindelig Skat over hele Riget. Da reiste Bønderne sig og negtede at betale Kongens nye Paalæg. Reisningen antog snart en saa alvorlig Karakter, at Erkebiskop Jøns Bengtssøn ansaa det raadeligst at stille sig paa Bøndernes Side. Forbitret herover satte Kongen den hovmodige Prælat i Fængsel og lod Bøndernes Opstandsforsøg kvæle i Blod. Han vendte nu tilbage til Danmark, hvorhen han førte den fangne Erkebiskop med sig. Men neppe var han borte, før Jøns Bengtssøns Fætter, Biskop Ketil Karlssøn Vasa af Linkøping reiste Oprørsfanen, hvorom Bønderne i Sveriges mellemste Landskaber strax sluttede sig. Paa Rygtet herom ilede Kong Kristiern med en stor Hær, han i Hast havde samlet, midt paa Vinteren ind i Sverige. Den ene By efter den anden, der havde gjort fælles Sag med Oprørerne, overgav sig; men i Helleskogen i Vestmanland, nær Grænsen mod Dalarne, slog Bønderne under Anførsel af Sten Gustavssøn Sture den kongelige Hær, og Kongen selv slap med Nød og neppe bort. Han kastede sig nu med Resterne af sin

Digitized by Google

37. Kong Hans.

38. Dronning Kristina.

Stenbilleder i Opgangen til det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn.

Digitized by Google

Hær ind i Stockholm, som strax blev indesluttet af Oprørerne; men da han merkede, at han i Længden ikke formaaede at holde sig, drog han ved Midsommersleite 1464 tilbage til Danmark. Nu kaldte de svenske Bønder Karl Knutsson tilbage fra hans Landflygtighed, og den 15de August stod denne udenfor Stockholm.

Men imidlertid fandt der mellem Kong Kristiern og Erkebiskop Jøns Bengtsson en Udsoning Sted, og i November Maaned 1464 vendte denne tilbage til Sverige, hvor han ophidsede Almuen mod Karl Knutsson og lyste ham tillige i Kirkens Ban. Henimod Aarets Udgang brød Krigen ud; men denne løb saa uheldigt af for Kong Karls Vedkommende, at han allerede den 30te Januar 1465 maatte indgaa paa at nedlægge Kronen, forpligte sig til aldrig mere at gribe efter den og tage til Takke med et Par temmeiig smaa Forleninger i Finland.

Denne Gang var det dog ikke Erkebiskop Jøns's Mening at overlade Kong Kristiern det saaledes vundne Herredømme over Sverige. Han opkastede sig tvertimod selv til Landets Rigsforstander og teede sig ganske som dets Herre. Men denne Herlighed blev ikke af lang Varighed. Thi nu reiste der sig flere Partier, der indbyrdes stredes om Magten. Denne Kamp, under hvilken den danske Adelsmand Axel Pedersson Thotts Sønner kom til at spille en fremragende Rolle, endte med, at en af disse, Erik Axelsson Thott, om Høsten 1466 valgtes til Rigsforstander, hvilken Værdighed Erkebiskopen maatte finde sig i at nedlægge. Men Kampen fortsattes, og under denne døde Erkebiskopen Jøns Bengtsson paa Øland hos sin Ven Magnus Gren, "fattig og landflygtig, begrædt af ingen, hadet af de fleste, frygtet af alle" (December 1467).

Allerede en Maaneds Tid før Erkebiskopens Død var Karl Knudsson bleven kaldet tilbage fra Finland som Sveriges Konge. Men den Indflydelse, han som saadan kom til at øve, var kun yderst ringe. Udenfor Bondepartiets Førere, Nils Bosson Sture og Sten Gustavsson Sture, der var hans personlige Tilhængere, støttedes hans Magt alene af Partihøvdingen Ivar Axelsson Thott, der gjorde Regning paa at blive Rigsforstander efter Karl Knutssons Død, og dennes Broder Laurents Axelsson, der nu havde faaet Karls finske Forleninger. Men mod dem rasede andre Partier, ligesom Kong Kristiern i Begyndelsen af Aaret 1469 gjorde et Indfald i Sverige, som dog ikke løb særdeles heldigt af. I Løbet af dette Aar lykkedes det Karl ved Sturernes Hjælp at faa sin Sag bragt paa ret Kjøl; da bortrykkede Døden ham efter faa Dages Sygdom d. 15de Mai 1470 paa Stockholms Slot. Men paa sit Dødsleie lagde han Almuen paa Hjerte, at den maatte holde trofast ud i Kampen mod Danskerne, hvis Sveriges Befolkning ikke til evige Tider skulde blive Danskernes Trælle. Stockholms Slot og Rigsforstanderskabet overdrog han til sin Halvsøsters Søn, den ovenfor nævnte Sten Gustavsson Sture, det egentlige Bondepartis Fører. Om ham sluttede sig Axelssønnerne og deres Tilhængere samt flere andre af Landets mest formaaende Mænd,

Digitized by Google

deriblandt den tapre Nils Bosson Sture. I Mai Maaned 1471 blev Sten Sture stadfæstet i sin Værdighed som Rigsforstander paa et Møde i Arboga. Men neppe en Maaned efter kom Kong Kristiern med en mægtig Flaade paa 70 Skibe til Kalmar, som hans Tilhængere endnu havde formaaet at hævde, og styrede lidt senere til Stockholm, i hvis Skjærgaard den ankrede den 10de Juli. Vistnok havde der tidligere været aftalt et Møde mellem Kong Kristiern og Sten Sture til denne Tid; men at Toget ene og alene tilsigtede Krig var ikke til at tage Feil af. Alligevel blev der aabnet Underhandlinger og sluttet en Stilstand, der skulde vare til 8de September; men inden denne endnu var forløben, gjorde Kongen Landgang og satte sig fast paa Brunkebjerg. Nu erklærede Svenskerne, at de aldrig vilde erkjende Kristiern som Konge, og Kampen var uundgaaelig. Den 10de Oktober angreb Sten Sture saa med en betydelig Hær Kristierns Stilling paa Brunkebjerg. To Gange blev han dreven tilbage; men den tredie Gang lokkedes de danske Riddere ned paa Sletten, og et frygteligt Nederlag blev Følgen af denne ukloge Manøvre. To tusinde faldne danske Krigere dækkede Valpladsen, og sex hundrede toges til Fange. Kong Kristiern selv, der i Kampen havde vist personlig Tapperhed, blev haardt saaret bragt ud af Tummelen til sine Skibe. Hermed fik Sverige Fred og Ro. Aaret efter (2den Juli 1472) sluttedes der ved en Sammenkomst af Repræsentanter fra det svenske og danske Rigsraad en evig Fred og et Slags Forbund mellem Rigerne. I de følgende Aar holdtes der imellem Landenes Rigsraad forskjellige Møder, hvis Forhandlinger dreiede sig om Kong Kristierns Gjenindsættelse i Sverige og Rigernes Forening omtrent paa det samme Grundlag, som var bestemt ved Halmstadsunionen af 1450. Men heraf blev der intet, og 6 Aar efter Slaget paa Brunkebjerg indtraadte der et endeligt Brud mellem Kong Kristiern og Svenskerne.

Medens Tabet af Sverige først og fremst maa skrives paa Slesvigs og Holstens Regning og de Forpligtelser, som Erhvervelsen af disse Landsdele for den danske Krone havde afnødt Kong Kristiern, var Forholdene i disse nye Besiddelser alt andet end rolige. Striden vaktes især af hans Broder, Grev Gerhard af Oldenburg, der pressede ham paa alle mulige Sæt og Vis. Det var neppe for intet, at denne af sit Forhold til ham fik Navnet "den stridbare Greve." I Aaret 1466 var Kristiern snil nok til at indsætte ham som Statholder i Hertugdømmerne med fuld kongelig Myndighed. Men det var, som Ordtøket siger, det samme som at sætte Bukken til at gjete Havresækken. I ganske utrolig kort Tid drev Grev Gerhard det derhen, at han fik Almuen i Slesvig, Holsten og Stormarn over paa sin Side, og opnaaede at faa indløst en ikke ubetydelig Del af det pantsatte Jordegods. Til Trods for Adelsskabets Modstand var Grev Gerhard allerede paa bedste Vei til at opkaste sig til Slesvig og Holstens Landsherre, og skal han endog have tænkt paa at lade sig hylde som saadan, da Kong Kristiern under en Sammenkomst paa Segeberg

Digitized by Google

i Juli Maaned 1470 tog ham til Fange, skjønt han i Forveien havde givet ham Leide til Sammenkomsten. Først et Par Maaneder efter slap han igjen løs mod at give Kristiern de indløste Slotte tilbage og frasige sig al Ret til Landene. Forøvrigt var dette Opstyr ikke den eneste Uleilighed, Grev Gerhard voldte sin kongelige Broder, med hvem han dog hver Gang blev forsonet. Sidstpaa gik han efter at have tjent flere af Europas mægtigste Fyrster i et spansk Kloster, hvor han i Aaret 1499 afgik ved Døden.

Det var imidlertid ikke blot Erhvervelsen af Slesvig-Holsten, som gjorde Kong Kristiern til den "bundløse Pung", som Svenskerne kaldte ham. Flot anlagt, som han af Naturen var, satte han sig ogsaa ved sit kostbare Hofhold og lige saa meget ved sine lange og hyppige Udenlandsreiser i stor Gjæld, under hvis Tryk han senerehen skulde arbeide gjennem sit hele Liv. I Begyndelsen af 1474 foretog han saaledes en Reise først til Keiser Fredrik III, derefter til Rom, ledsaget af et stort og glimrende Følge. Saa stor Pragt udfoldede han paa denne Færd, at ved hans Komme til Nord-Italien var hans Penge slupne op, og han nødtes til at optage Laan hos Hansestæderne. Efter tre Ugers Ophold i Rom vendte han hjem. Reisen havde kostet hele 25000 Gylden; hvad dens egentlige Formaal har været, ved man ikke. Udbyttet svarede imidlertid ikke til de anvendte Bekostninger. Keiseren forlenede ham med Ditmarsken, som havde bestaaet som en uafhængig Bonderepublik, og ophøiede Holsten, der hidtil havde været et Grevskab, til Hertugdømme. Af Paven fik han Stadfæstelse paa et tidligere Løfte, som Pave Martin V havde givet Erik af Pomern, om Oprettelsen af et Universitet i Kjøbenhavn. Dette kom nu virkelig ogsaa istand og aabnedes den 1ste Juni 1479 med tre Lærere.

Ogsaa i sine sidste Leveaar maatte Kristian udstaa meget af den urolige Adel i Hertugdømmerne, der igjennem Tiderne havde været vant til at opføre sig ganske, som den lystede. Her optraadte dog Kongen med megen Kraft og Bestemthed, og det lykkedes ham virkelig at skaffe Orden tilveie.

Kong Kristiern døde paa Kjøbenhavns Slot Natten mellem den 21de og 22de Mai 1481, 55 Aar gammel og blev begraven i Roskilde Domkirke, hvor hans Grav i vort Aarhundrede er funden.

Faa Personer er bleven saa forskjellig bedømt af Historieskriverne som Kong Kristiern I. At han maa have været en i flere Henseender veludrustet Mand, staar ikke til at negte, ligesom enkelte Træk i hans Karakter maa have vundet hans Undersaatters Hengivenhed. Men dette Billede skjæmmes af den Uærlighed, Løshed og Halvhed, som gjennemgaaende præger ham og hans hele Færd, og hvorpaa vi navnlig i hans Holdning ligeoverfor Hansestæderne har set saa mange Exempler. Man kan jo vistnok vælte en Del af hans Feil over paa Tiden og Tidsaanden, "da Rænker var Statskunst, raa Vold Kraft." Vel er det saa, at havde hans Regjering været afsluttet t. Ex. 1461 i Stedet for i 1481, vilde han utvivlsomt have staaet som en

Digitized by Google

stor Mand i Nordens Historie. Men sikkert er det, at hans Regjering var lige ulykkelig for Danmark som for Norge, mest vistnok dog for det sidste Riges Vedkommende. Alligevel maa man ikke glemme, at havde "Kristiern aandelig været et Hoved høiere end sine samtidige Statsmænd og Regenter, som han var det legemlig", vilde Ordene "Norge" og "Nordmænd" enten ikke have existeret længere eller ialfald have havt en anden Betydning, end de nuomstunder har. Aaret 1450 vilde da muligens, men neppe til Gagn for den norske Nationalitet, have dannet et merkeligere Vendepunkt i vort Lands Historie, end Aaret 1536 senere hen skulde gjøre.

39. Saltkar fra det gamle Oslo.

I sit Ægteskab med Dronning Dorothea, der overlevede sin kongelige Husbonde til 1495, havde Kristiern fem Børn, fire Sønner, af hvilke Olaf og Knut døde i sin spædeste Alder, medens de to yngre, Hans og Fredrik, begge besteg Thronen, og en Datter, den ovenfor omtalte Dronning Margreta af Skotland. Hvad Dronning Dorothea angaar, synes hun at have været en sjelden rask og kraftig Kvinde. Hun gjæstede i 1453 Norge i sin Mands Følge. Hendes Reiselyst maa ogsaa forøvrigt have været sterkt fremtrædende, idet hun ikke mindre end to Gange, i 1475 og 1488, foretog Pilgrimsfærder til Rom.

Digitized by Google

Regjeringsforholdene i Norden indtil 1500. Hans som Konge i Danmark og Norge. Slesvig-Holstenske Tilstande. Kong Hans hyldet i Sverige.

Det fortælles, at Dronning Dorothea efter sin Husbondes Død gjorde alt muligt for at faa den yngste af Sønnerne, Fredrik, fremdraget paa den ældstes Bekostning, ja Samtiden vilde endog vide, at hun ved Gift skulde have søgt at rydde denne af Veien. Alle hendes Bestræbelser var dog frugtesløse. Hans, der allerede i 1458 var bleven hyldet som Faderens Eftermand, antog ved hans Død strax Titel af "kaaret Konge af Danmark og Sverige, Arvekonge af Norge, Hertug af Slesvig og Hertug af Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve af Oldenburg og Delmenhorst". Men til Trods for denne brammende Titel havde det dog i denne Tid, da Respekten for indgaaede Forpligtelser var saa uendelig liden, temmelig lange Udsigter med, at de skulde blive til Virkelighed.

At Hans vilde blive valgt til Konge i Danmark, derom var man ikke et Dieblik i Tvivl; her var det blot Haandfæstningen, det gjaldt. Ikke desmindre biede Danskerne denne Gang med Valget for at se til, om de ikke skulde faa de andre Lande til at være med. Men dette Haab gik ikke i Opfyldelse. Det lod endog snarest til, at det norske Rigsraad ikke længere tillagde de Tilsagn, det tidligere havde givet Kongesønnen Hans, nogen bindende Kraft. Meningen hermed kunde umulig være nogen anden end den, at Rigsraadet vilde benytte Thronledigheden til at skaffe Landet en bedre politisk Stilling, end det i Kristierns Levedage havde havt. Erkebiskop Gaute Ivarssøn, der i 1474 havde efterfulgt sin Farbroder Olaf Throndssøn paa Erkestolen, overtog nu Rigsforstanderskabet og afgjorde som Rigets Vikarius forskjellige Sager, som hørte ind under Kongedømmet.

Der er ingen Tvivl om, at havde Sverige paa denne Tid havt en nogenledes brugbar Konge, vilde denne ogsaa have sat Norges Krone paa sit Hoved. Men de svenske Regjeringsforhold havde ogsaa et i høi Grad midlertidigt Præg. Sten Sture, som her havde Magten, var en fremragende Begavelse og paa sin Vis god Fædrelandsven. Men hans Stilling var Partihøvdingens; Kronen vovede han ikke at gribe efter, og paa den anden Side vilde han heller ikke nedlægge sin Magt til Fordel for nogen anden. Hans Politik maatte derfor gaa ud paa at faa alle politiske Forhandlinger med Danmark forpurrede.

I Begyndelsen af det følgende Aar (Februar 1482) holdtes der i Oslo et Raadsmøde, hvor 16 af det norske Rigsraads Medlemmer og to "fuldmægtige Sendebud" fra det svenske sluttede et Slags Forbund, der

Digitized by Google

gik ud paa gjensidig Bistand til at hævde sine Rettigheder, og at navnlig ved det forestaaende Kongevalg skulde det ene Rige ikke foretage sig noget, uden at det andet Riges Raads Mening var hørt. Samtidig hermed udstedte det norske Rigsraad et Brev til det svenske, hvori det opregner alle de Klager, det havde at fremføre mod den afdøde Konge. Disse Klager angik Pantsættelsen af Orknøerne og Hjaltland, Voldsdaaden i Bergen af 1455, hvorved der fra Kongens Side endnu intet var bleven gjort, alle de Privilegier, som Kong Kristiern til Landets Skade havde givet de tyske Kjøbmænd, alle de skadelige Reiser, hvorved Rigsraadet var bleven kaldet ud af Landet, al den Krig og Orlog, som uden Nordmændenes Villie og Samtykke var bleven væltet ind paa Riget, Bortførelsen af Norges Riges Skat og Rente, som var bleven fortæret udenfor Landet uden Kronens Nytte, samt Baahus Slots og Skiens og Midsyssels Overdragelse som Pantelen til Udlændinger mod Raadets Villie. Det var derfor det norske Rigsraad i høieste Grad magtpaaliggende at faa rettet paa disse Ankeposter, inden der skredes til Kongevalg. Derhos fik det svenske Rigsraad fra Nordmændene Opfordring til at lade et Møde, som var berammet til Afholdelse i Kalmar af Repræsentanter fra alle tre Rigers Raad, afholde i Lødøse i Stedet.

Men dette Møde kom ikke istand. Derimod fandt der i August 1482 en Sammenkomst Sted i Kalmar mellem danske og svenske Raadsherrer; her blev der truffet Aftale om Fred og Forening mellem Rigerne under en Konge, hvorhos der blev opsat nogle Vilkaar for Kongevalget; men at foretage dette vilde Svenskerne ikke indlade sig paa, saasom Nordmændene ikke var nærværende. Senere blev det i Kjøbenhavn bestemt, at et Unionsmøde skulde holdes i Halmstad i Januar Maaned det næste Aar. Allerede i Mai Maaned 1482 var Hans imidlertid bleven hyldet som Konge i Danmark, og der havde fra det danske Rigsraads Side været aabnet Underhandlinger med Nordmændene for at faa ham antaget til Konge ogsaa i Norge. Men i Henhold til det Løfte, Nordmændene havde givet Svenskerne, havde de vægret sig ved at være med derpaa; i ethvert Fald vilde de have rettet paa de forskjellige Ankeposter, de havde opstillet. Allerede paa Forhaand blev der saaledes nedlagt Paastand om at erholde udleveret de Slotte og Len, som var frakomne Riget. Den danske Foged paa Baahus Slot Jørgen Larensson blev indstevnet for Rigsraadet; men da han negtede at adlyde, valgte dette Ridderen Jon Svalesson Smør til Rigsforstander, og han leirede sig med en Hær udenfor Fæstningen, uden at det dog lykkedes ham at vinde den Svenskerne hjalp Nordmændene kun med gode Ord.

Til fastsat Tid indfandt der sig norske og danske Udsendinger i Halmstad derimod udeblev Repræsentanter for Svenskerne, og da der omsider indfandt sig nogle, havde disse ikke nogen Bemyndigelse til at deltage i Kongevalg. Et nyt Fællesmøde blev derfor berammet til Høsten samme Aar.

Digitized by Google

Alligevel enedes de her forsamlede danske og norske Herrer, før de forlod Mødet, om at opstille Vilkaarene for den vordende Konges Myndighed i den saakaldte Halmstadsrecess. Grundtrækkene af denne Haandfæstning, ved hvis Affattelse der tydelig nok er taget Hensyn til de Anker, som fra norsk Side havde været fremførte, indeholder følgende Artikler, der har Betydning saavel for den norske Stat som for Kirken:

Kongen vil over alle Ting elske Gud og styrke den hellige Kirke og dens Tjenere samt opretholde alle dens Privilegier, hvad enten disse er den givne af Paven eller af fremfarne Konger og Fyrster.

Kongen skal ikke selv, eller lade andre, befatte sig med Biskopers eller Prælaters Valg, eller indtrænge nogen i Kirkens Beneficier imod dens Ret og Friheder, de Prestegjeld dog udtagne, til hvilken Kongen og Kronen har Patronatsret; og ingen skal have Kirkens Land eller Gjæld, uden de er indfødte i hvert Rige og dertil skikkede.

Hvad der i forgangne Aar og navnligen i Kong Kristierns Tid er Norges Rige fragaaet i Land eller Indtægt, skal Kongen paa sin kongelige Ed snarest muligt, med Raadets Raad, skaffe Norges Krone tilbage.

Hvad der er foregaaet mellem Kongen og Norges Riges Indbyggere efter hans Faders Død til denne Tid, skal være en afgjort Sag paa alle Sider.

Mynt skal slaaes i Throndhjem af Nidaros's Domkirke, ifølge dens Privilegier, og ligesaa i Bergen og Oslo; Mynten skal være jævngod med dansk Mynt.

Hverken Kongen eller nogen verdslig Dommer skal have Magt til at dømme i Sager, der vedkommer Kirken, dens Personer, Tjenestefolk eller Gods, ifølge Privilegium eller gammel Sædvane, men saadant skal rettes for Kirkens Dom. Heller ikke skal Kirkens Personer befatte sig med nogen verdslig Dom videre, end Kirkens Lov og Privilegier udviser.

Kongen eller hans Embedsmænd skal ikke befatte sig med at ind- eller afsætte Kirkens Personer eller Landboer eller Tjenere paa Kirkens Gods; ei heller skal de paalægge Kirken eller Klostre nogen Skat eller Byrde.

Ingen skal være Lagmænd i Norge uden Rigets indfødte Mænd.

Ingen skal optages i Rigets Raad uden Rigets indfødte Mænd af Riddere og Svende, og det ikkun efter Rigets Raads Raad, og under den Ed, som dertil hører.

Rigets Skat og Brevskaber skal i Norge blive paa Kongsgaarden i Bergen; to Geistlige og to Verdslige tillige med Kammermesteren (Skatmesteren, Fehirden) skal dertil have Nøglerne og gjøre Kongen Regnskab en Gang om Aaret.

Rigets Klenodier, Breve, Indkomster og Overskud af disse skal ikke føres ud af hvert Rige uden med Raadets Raad.

Digitized by Google

Kongen skal, naar han ogsaa er antagen i Sverige, være et Aar i hvert af de tre Riger, med mindre et Riges Tarv fordrer et længere Ophold der, hvilket Rigets Raad skal afgjøre.

Naar Kongen drager af et Rige i det andet, skal han skikke fire af Rigets Raad til i hans Fraværelse at sørge for Opretholdelsen af Lov og Ret.

Kongen skal troligen tilhjælpe, at passende Bod kan udvirkes for de Tyskes ugudelige Gjerning i Bergen paa Bisskop Thorleiv, Hr. Olaf Nilssøn med flere.

Kongen og Raadet i hvert Rige skal aarligen sende tre af Raadet, en Bisskop og to af Ridderskabet, til Møde paa Rigernes Grændse, saaledes at disse ni kommer sammen vexelvis et Aar i Kongsbakke, det andet i Lødøse og det tredie i Konghelle, St. Olafs Dag, for at handle om, hvad Aarsager til Uvillie mellem Rigerne der maatte være opkomne.

I Norge skal hvert andet Aar Raadet samles til Overveielse af Rigets Erender, hvad enten Kongen er inden eller uden Landet; dette Raadsmøde skal vexelvis holdes i Oslo og i Bergen, og skal Erkebisskopen af Nidaros have Magt til at sammenkalde det.

Kongen skal ingen Forandring gjøre med Lenene i Norge, før han der er kronet.

Han skal ei heller kræve nogen Rente eller Afgift, som falden er i Norge fra Kong Kristierns Død og indtil han selv der bliver kronet.

Naar Sveriges Riges Indbyggere har fuldbyrdet at tage Kong Hans ogsaa til sin Konge, skal denne Haandfæstning ogsaa gjælde for dem.*)

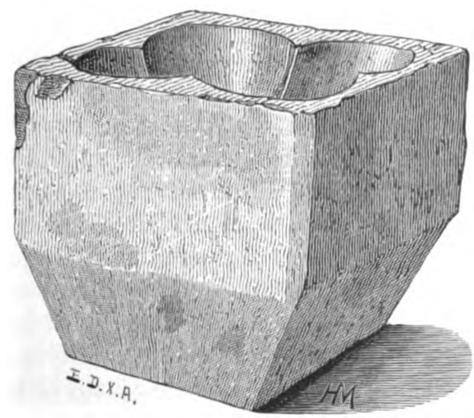
Under 1ste Februar 1483 valgte saa det norske og danske Rigsraad i Forening Hans til "fuldmægtig Herre og Konge over Danmarks og Norges Rige," mod at han skulde vedtage den fælles dansk-norsk-svenske Haandfæstning, som et halvt Aar i Forveien var bleven aftalt i Kalmar. Kong Hans og hans Dronning Kristina kronedes saa den 18de Mai næstefter i Kjøbenhavn for Danmarks Vedkommende. Strax efter maa Kong Hans have begivet sig til Norge, hvor han den 20de Juli i Throndhjems Domkirke kronedes til Norges Konge. Det var den sidste Kroning, som her fandt Sted paa meget over 300 Aar. Først i 1818 skulde Domkirken opleve en lignende Begivenhed.

Den Holdning, som det danske og norske Rigsraad i Halmstad havde indtaget, kom ogsaa til at øve en merkelig Indflydelse for Sveriges Vedkommende. Da Sten Sture indsaa, at Udflugter ikke mere kunde forpurre Sagen, indfandt han sig med andre Befuldmægtigede fra Rigsraadet paa det berammede Møde, der holdtes i Kalmar sidst i August Maaned 1483. Her kom de paa det svenske Rigsraads Vegne med fem Repræsentanter for

*) Anført efter Keyser, Kirkehistorie II, 578 f. Jfr. Saml. til det norske Folks Sprog og Hist. IV, 347 ff. Aarsberetninger fra Geheimearkivet II, 46 ff.

Digitized by Google

Kongen og de to andre Landes Rigsraad overens om at fornye Unionen og anerkjende Hans for Sveriges Konge, mod at han skulde indgaa paa den i Halmstad vedtagne Haandfæstning "med nogen Forbedring efter Sveriges Riges Leilighed, Nytte og Gavn". Valget skulde foregaa ved førstkommende Vor Frue Himmelfartsdag (15de August 1484). Men disse "Forbedringer", som blev tilføiede Halmstadsrecessen i den nye Haandfæstning, som bærer Navnet Kalmar Reces, var af den Art, at Hans og de danske Fuldmægtige skulde have vanskeligt for at gaa ind paa dem. Medens Halmstadsrecessen indskrænkede Kongens Myndighed til den mindst mulige til Fordel for Adel og Geistlighed, lagde Kalmarrecessen saa godt som al Magt i Rigsraadets Haand, hvis Kongen ikke kunde eller vilde gjøre Sverige

40. Saltkar fra det gamle Oslo.

til Hovedlandet. Derhos optog den flere Bestemmelser, der maatte berøre Kongen personlig paa en temmelig ubehagelig Maade. Ikke desmindre antog Kong Hans uden Indvending Kalmarrecessen; men da Kongens befuldmægtigede i September 1484 efter Aftalen indfandt sig med hans Stadfæstelse af Kalmarrecessen, erklærede den svenske Rigsforstander, at Hans først, naar han havde opfyldt et i Recesserne optaget Vilkaar om, at Gotland skulde gives Sverige tilbage, kunde komme i virkelig Besiddelse af Sveriges Throne. Han vidste godt, at det stod for Tiden ikke i hans Magt. De danske Fuldmægtige mente vel, at Afgjørelsen af Spørgsmaalet om Gotland efter Recessens Ord skulde henstaa, til Svenskerne havde antaget Kong Hans; men hele det svenske Rigsraad stillede sig i denne Sag paa Sten Stures Side, og dermed blev det. Paa denne Vis lykkedes det i 14 Aar Sten Sture at hindre Kong Hans fra at blive Herre over Sveriges Rige, om

Digitized by Google

end Kalmarrecessen fremdeles blev staaende ved Magt. For Kong Hans var der foreløbig intet andet at gjøre end at se Tiden an og oppebie det Øieblik, da han med Held kunde gribe ind. I Mellemtiden holdt han Underhandlingerne med Raadet vedlige og pustede til det Misnøie, som Rigsforstanderen ved sit hele Styre maatte vække mod sig selv i Sverige.

Naar Sten Sture satte Gotlands Gjenerhvervelse for Sverige som en ubetinget Betingelse for, at dette Rige skulde indgaa paa Foreningen, saa havde han hermed en dobbelt Hensigt. Hr. Ivar Axelssøn, der havde Øen inde, var ham nemlig i høieste Grad brysom, ihvorvel for Øieblikket alt skulde synes at være klappet og klart mellem dem. Hr. Ivar var maaske i Snuhed og List Sten Sture overlegen, og ved Broderens, Hr. Erik Axelssøns Død havde han sat sig i Besiddelse af dennes finske Forleninger, saa han som Uven ikke var at spøge med. Han forstod ogsaa at indtage en Stilling mellem Sten Sture og Danskerne, der var lige uafhængig af begge Parter, men som tillige gjorde ham saa godt som uangribelig. Saa ofte Sten Sture gjorde Mine til at angribe ham, søgte han Tilnærmelse til Danskerne, og hver Gang Kong Hans truede ham, lod han, som han vilde kaste sig i Sten Stures Arme. Paa denne Vis lykkedes det baade ham selv at holde sig oppe og paa samme Tid at afværge ethvert Angreb paa sine Besiddelser. Alligevel lykkedes det dog snart Sten Sture ved en klog Manøvre at gjøre ham uskadelig. I Juni 1483 havde Sten Sture formaaet ham til at afstaa Finland med Undtagelse af Raseborg Slot mod til Vederlag at erholde Øland som livsvarigt Len. Dette Bytte skulde synes at være meget fordelagtigt for Hr. Ivar, hvis aarlige Indtægter herefter ansloges til 12000 Mark Penge (en Sum af omtrent 400,000 Kroner i vore Penge). Men "meget vil have mere," saa gik det og her. For at forbedre sine Indkomster slog Hr. Ivar sig nu paa Sørøveri, og hans Kapere, der sværmede om overalt i Østersøen, opbragte en Mængde Handelsfartøier. Herover klagede baade Hansestæderne og Hollænderne, og da det paa denne Tid var Sten høist magtpaaliggende at komme i Forbindelse med de første, søgte han først med det gode at faa Hr. Ivar til at give Afkald paa dette Haandverk. Men da denne var døv paa det Øre, besluttede Sten Sture sig til at tvinge ham dertil. Om Vinteren 1487 kom han med en Hær dragende over Isen til Øland, hvor han beleirede Borgholms Slot. Hr. Ivar forsvarede sig tappert; men da han indsaa, at han umulig kunde holde sig i Længden, listede han sig en mørk Vinternat midt imellem Fienden over til Visborg paa Gotland, der afgav et sikrere Tilflugtssted. Herfra aabnede han Underhandlinger med den danske Konge, der havde samlet en Hær og Flaade for at tage Visborg fra ham, og tilbød ham at overgive Gotland og Visborg mod selv at faa sine Arvegodser i Skaane tilbage. Derhos vilde han formaa Kongen til at aabne en Krig med Sverige og Sten Sture. Hvad det sidste Forslag angaar, vilde Kongen fremdeles se Tiden an. Derimod antog han Hr. Ivars

Digitized by Google

Tilbud om Opgivelsen af Gotland og Visborg, som i Begyndelsen af Juni 1487 blev overdraget ham ved hans Komme derhen. Til Befalingsmand paa Øen og Visborg indsattes den skaanske Adelsmand, Jens Holgerssøn Ulfstand, der var Kongen oprigtig hengiven. Paa Tilbagevejen til Danmark løb Kongen ind til Øland, hvor han havde en Sammenkomst med Sten Sture. De Underhandlinger, som her førtes, ledede til, at Hr. Ivar Axelssøn, saa vrang han end slog sig, maatte opgive Øen til Sten Sture og det svenske Rigsraad. Hr. Ivar græmmede sig endnu samme Aars Høst tildøde over at være bleven overlistet paa slig Vis. Størst Smerte tør det vel have voldet ham, at Sten Sture efter dette endnu formaaede at holde det gaaende for en Tid, uden at Kong Hans gjorde den ringeste Mine til ved Vaabenmagt at twinge Kalmarrecessens Fuldbyrdelse igjennem.

Skjønt Sten Sture under Mødet paa Øland lovede at oplade Sveriges Rige for Kong Hans og at arbeide for hans Antagelse af Almuen, holdt han dog saa langt fra disse Løfter, at han meget mere ved Bagvaskelser af forskjellig Slags søgte at sætte Kongen i et mindre gunstigt Lys. Dette lykkedes ham og tildels. Men medens den svenske Almue ansaa Kong Hans som "Folkets hadske Fiende", var de svenske Stormænd, navnlig de, som havde Sæde i Rigsraadet, af en anden Mening. Dette Omslag fremmedes i ikke ringe Mon af det Overmod og den Egennytte, som Sten Sture nu, da han begyndte at blive mere sikker paa sig selv, bristede sig til at lægge for Dagen. Han ænsede neppe Rigsraadet længere, men handlede mere og mere paa egen Haand. Paa samme Tid anvendte han en større Del af Rigets Indkomster til Besolding af sine Hustropper, der vistnok i Krigstilfælde skulde tjene til Landets Forsvar, men tillige i Sten Stures Haand var et villigt Redskab til at kue enhver Reisning inden Riget selv. Alt dette vakte inden Stormandspartiet et Misnøie, som kun ventede paa en gunstig Leilighed til at bryde ud i lys Lue. Dette var ikke undgaaet Kong Hans's Opmerksomhed; han forholdt sig imidlertid endnu taus og afventende. Han havde desuden paa en anden Kant et Mellemværende at ordne, som utvivlsomt maa have voldet ham mange Fortrædeligheder. Strax efter Faderens Død havde Hans søgt at blive Hertug i Slesvig og Holsten. Dronning Dorothea, hvis Kjæledægge den yngste Søn Fredrik som ovenfor sagt var, mente, at det ikke var mere end ret og billigt, at denne fik de to Hertugdømmer, naar hans ældre Broder blev Konge over de to Riger. Hun anvendte derfor al sin Indflydelse hos Stænderne for at faa ham valgt til Eneherre. Men Ridderskabets Fuldmægtige erklærede da kort og godt, at det ikke lod sig gjøre, med mindre Hans gav sit Samtykke dertil. Kong Hans's Bestræbelser for at opretholde den Forbindelse, hvori Hertugdømmerne hidtil havde staaet til Riget, lykkedes ikke. I 1482 valgte Prælaterne og Ridderskabet baade Fredrik og Hans til sine Herrer; i den førstes Mindreaarighed skulde Kongen føre Formynderskabet for ham. Da Fredrik var bleven myndig, skiftedes Hertug-

Digitized by Google

dømmerne paa Gottorps Slot i tvende Dele, den gottorpske og den segebergske. Af disse valgte Fredrik først den gottorpske Del; men da han snart var misfornøiet hermed, blev efter 4 Aars Forløb Lodderne ombyttede. Skjønt Kong Hans var føielig og rimelig til det yderste lige over for Broderens Paagaaenhed og knap nok vidste, hvor vel han vilde gjøre det, vedblev denne at furte og klage over at være snydt paa Skiftet. Han antog Titel af Arving til Norge og fordrede Halvdelen af dette Rige tilligemed betydelige Strækninger af Danmark. Det var Hans dog ingenlunde tilsinds at indgaa paa, og han sammenkaldte en almindelig Rigsdag i Kalundborg (1494), hvor Hertugens Fordringer, som rimeligt kan være, blev afviste. Den skumle Hertug maatte saaledes nøie sig med, hvad han engang havde faaet; men

41. Udskaarne Træbilleder af Kong Hans, Dronning Kristina og deres Familie i et til Graabrødreklostret i Odense skjænket Alterskab.

lige over for sin Broder kom han støt og stadig tilbage til det Emne, han havde bidt sig fast i, og da han ikke opnaaede, hvad han forlangte, tog han sin Mon igjen og vendte Vrangsiden ud mod ham.

Medens Kong Hans paa denne Vis søgte at gjøre sin Broder tillags, nærmede ogsaa det Øieblik sig, da han skulde komme til Endskab med sine Forhandlinger med Sten Sture. Den ydre Foranledning hertil afgav en blodig Krig, som førtes mod det russiske Rige. Ved de Fredstraktater, som i det 14de Aarhundrede var bleven afsluttede mellem Rusland paa den ene

Side og Norge og Sverige paa den anden, var Spørgsmaalet om Grænsernes Regulering bleven staaende uafgjort. Medens Nordmændene betragtede hele Landet langs Ishavet til det hvide Havs Kyster som sit, nedlagde Russerne Paastand om, at Grænserne skulde gaa længere mod Nord. Mellem svensk Finland og Rusland var ved Nøteborgsfreden (1323) vistnok Sestrafloden eller Systerbæk, som Svenskerne kaldte den, vedtagen som Grænse, men dette Skjel var i den senere Tid ved forskjellige Tilsætninger atter bleven rokket. Medens der paa den norsk-russiske Grænse kom til mindre betydelige Sammenstød om Jagt- og Fiskerettigheder, blev Kampen paa den finsk-russiske

42. Kong Hans og hans Familie.
Fra Alterskabet i Odense Graabrødrekloster (jfr. 41).

Grænse, hvor større Interesser krydsedes, af langt alvorligere Karakter. Da Ivan III Vasiliewitsch, som i Historien har faaet Tilnavnet den store, i 1462 var bleven Storfyrste, arbeidede han med kold Beregning paa at udvide sit Riges Grænser og sin egen Magt inden det udstrakte halvasiatiske Omraade. Flere Fyrstendømmer og Fristæder, der indtog en nogenlunde selvstændig Stilling, blev underlagte hans Vælde. Den mægtige Republik Novgorod, der hidtil havde havt Selvstyre, mistede ikke blot dette, men ogsaa de vidstrakte Besiddelser nordpaa, som den havde koloniseret. Russerne mindes Ivan, der snarere maa siges at have været en feig Usling end en Helt, som Landets Befrier fra det tartariske Rige ("den gyldne Horde"), hvortil det i Aarhundreder

Digitized by Google

havde været skatskyldigt. I Virkeligheden var det dog et Slumpetræf, Khanens Mord og indbyrdes Uroligheder blandt Tartarerne, hvis Rige allerede befandt sig i Opløsningstilstand, som her var det afgjørende Moment. Allerede i 1475 havde Ivan begyndt Fiendtligheder med Sverige, efterat en i 1468 paa fem Aar afsluttet Vaabenstilstand var udløben. Fra svensk Side foretoges der da betydelige Rustninger; men Krigen afbrødes ved en ny Stilstand, der dog blev af kort Varighed. I de følgende Aar var Stridighederne atter i fuld Gang og førtes da ved gjensidige Herjetog. Paa nogen virkelig Fredsslutning vilde Ivan ikke indlade sig, med mindre Svenskerne vilde godkjende den Grænsebestemmelse, han fastsatte. Alt, hvad Sten Sture under disse Omstændigheder kunde opnaa af ham, var en Stilstand paa to Aar, der blev vedtagen i Begyndelsen af 1493.

Længere ude paa Aaret sendte Kong Hans et Gesandtskab til Storfyrsten for at tilveiebringe et Forbund med denne. Et saadant kom i November Maaned s. A. ogsaa istand; hvorledes Aftalen lød i sine Enkeltheder, ved man nu ikke længere med fuld Sikkerhed. Men i Sverige vakte Budskabet om dette Forbund Uro og Harme; thi at det var rettet mod Svenskerne og Sten Sture, var man strax paa det rene med. Sten undlod da heller ikke at benytte Anledningen til at nedrakke Kong Hans i Svenskernes Øine som den, der hidsede Hedninger og Barbarer løs paa kristne Folk. Men dette Kneb hjalp ham ikke længere. Svenskerne blev ængstelige ved Tanken om at blive udsat for et Angreb fra alle Kanter og fandt det klogest at tage sine Forholdsregler. Til en Begyndelse søgte det svenske Rigsraad Oplysning hos det danske om, hvad den hele Tilnærmelse mellem Kongen og Storfyrsten egentlig gik ud paa. Hertil svarede dette, at Forbundet ene og alene var afsluttet af Hensyn til Norge, som herigjennem skulde have vundet en betydelig Strækning nordpaa, hvorom der havde været twistet. Hvorvidt der virkelig har været taget nogen Bestemmelse derom, kan ikke ses af Traktaten i den Skikkelse, hvori den nu kjendes. Men det svenske Rigsraad havde dog sine egne Meninger om det og skyndte sig med at gjenoptage Underhandlingerne om Kalmarrecessens Fuldbyrdelse. Et Møde af befuldmægtigede Sendebud holdtes i Lødøse ved Pintsetider 1494, hvor der blev truffet Aftale om, at Recessen skulde stadfæstes, og at der St. Hansdag 1495 skulde holdes et Møde mellem de tre Rigers Raad i Kalmar for at bringe den i Udførelse. Det saa nu i Virkeligheden ud til, at Rigsforstanderen vilde blive tvungen til at give efter; thi om Høsten indgik de svenske Herrer nemlig et Forbund, der havde Kalmarrecessens Fuldbyrdelse til Formaal, og dette Forbund blev endog tiltraadt af Sten Sture, der dog gjorde den Smule Forbehold, at han ikke skulde være tvungen til at sværge Kong Hans Huldskab og Troskab mod sin frie Villie. Men i sit stille Sind havde han gjort op med sig selv, at det skulde drage ud en Stund endda, før det kom saa langt. Kong Hans var af mere troskyldig Art; paa det svenske Rigsraads

Digitized by Google

Anmodning skrev han som den russiske Storfyrstes Forbundne til denne om, at han endnu et Aars Tid eller to maatte indstille Fiendtlighederne mod Sverige. Men ikke destomindre holdt Sten Sture, der var den eneste, som i Sverige vidste Besked om Skrivelsens Indhold, fremdeles paa med at sætte Svenskerne op mod Kong Hans, som om denne kun tænkte at paaføre Sverige Krig i Ledtog med den russiske Storfyrste.

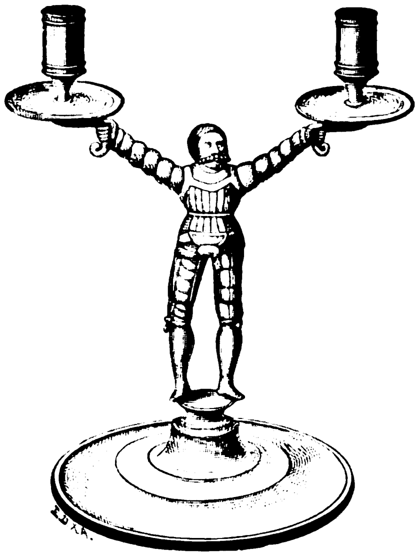
Til fastsat Tid kom ogsaa Mødet i Kalmar istand, ved hvilket ikke faa norske Repræsentanter var tilstede. Men det svenske Rigsraad udeblev ganske, og de faa Medlemmer, som indfandt sig, havde ingen Fuldmagt til at foretage noget. Efterat Kong Hans og de danske og norske Raadsmedlemmer i hele fem Uger havde ventet i Kalmar, maatte de bryde op, ærgerlige over at have været holdte for Nar paa slig Vis og derhos leie over al den Møie og Bekostning, de havde havt for Svenskernes Skyld. Men neppe var de vel dragne af Gaarde, før Sten Sture og de svenske Rigsraader kom. De havde været opholdte af Modvind i hele denne lange Tid, forklarede de, ret som om Landeveien fra Stockholm til Kalmar ikke havde staaet dem aaben. Ikke desmindre var Kong Hans godmodig nok til at sende tre danske Rigsraader tilbage, og disse sluttede da med det svenske Rigsraad og Sten Sture en Overenskomst om, at Freden skulde fornyes til 1ste September og at et nyt Møde skulde afholdes i Lødøse St. Hansdag det næste Aar. Krigen, som skulde synes uundgaaelig, blev saaledes endnu udsat for en Tid, skjønt det nu burde have været klart for alle, at Sten Sture med sine Udflugter havde løbet Linen ud, og at Kalmarrecessen ikke blev fuldbyrdet af nogensomhelst anden Grund, end fordi han ikke vilde det. Hertil kom vistnok endnu den Omstændighed, at Kong Hans ikke var forberedt paa at slaa løs, men maatte foretage omfattende Rustninger for at kunne føre Kampen med tilbørligt Eftertryk.

Imidlertid var Krigen mellem Rusland og Sverige efter Udløbet af den toaarige Vaabenstilstand atter brudt ud. De svenske Anførere, navnlig Knut Posse, forsvarede sig med stor Tapperhed. Men den Maade, hvorpaa Sten Sture her optraadte, var paafaldende løi og sendrægtig. Først kom han om Høsten 1495 saa sent over til Finland, at Fienden allerede havde trukket sig tilbage for denne Gang. Om Vinteren fordelte han det betydelige Antal Tropper, han havde ført med sig over, i saa spredte Kantonnementer, at de ikke kunde samles i Hast, og dette havde saa til Følge, at Fienden ustraffet kunde herje i temmelig vid Omkreds. Imidlertid havde Rigsforstanderen fra Aabo af holdt saa vaagent Øie med sine Modstandere i Sverige, at han kom for sent, da det gjaldt at træffe Fienden. Under Paaskud af at ville samle flere Folk drog han tilbage til Sverige og kom atter for sent til at kunne øve nogen heldig Indflydelse paa Sagernes Gang. Til al Lykke var den russiske Storfyrste nu stemt for Fred, og til Trods for det stadige Uheld, hvori Svenskerne havde siddet under saagodtsom den

Digitized by Google

hele Kamp, sluttedes der i Marts 1497 en Vaabenstilstand paa sex Aar, hvorunder de finske Grænser skulde være, som i Nøteborgs-Freden af 1323 bestemt.

I Grunden var denne Stilstand alt andet end stemmende med Finlands Interesser, da dette Land herigjennem gik glip af de af Savolaxerne koloniserede sydøstlige Egne. Men der var intet andet at gjøre i denne Sag, da vigtigere Interesser, der berørte Sten Sture personlig, i Øieblikket lagde Beslag paa hans Opmærksomhed. Thi nu kom det til aabent Brud mellem ham og de mægtigste svenske Herrer. Den farligste af hans Mod-

43. Lysestage fra Gudbrandsdalen.

standere var foruden den myndige Erkebiskop Jakob Ulvsson Finlands tapre Forsvarer Svante Nilsson af Familien Natt och Dag (eller Svante Sture, som han almindelig, men neppe rigtig, kaldes). Denne var i det foregaaende Aar uden mindste Føie bleven udskjældt af Rigsforstanderen for en Lands-forræder, der med Svig havde ladet Rigets Banner i Stikken, og var fra det Øieblik af bleven hans erklærede Fiende, om hvem alle Modstandere samlede sig. Paa et Raadsmøde, der holdtes paa Stockholms Raadhus den 7de Marts 1497, og hvor blandt andre Erkebiskopen og flere Biskoper samt Svante Nilsson og andre af Sten Stures Modstandere indfandt sig, kom det til endeligt Brud. Her klagede nemlig Herrerne paa haardeste Maade paa Sten Sture og opsagde ham Huldskab og Troskab og krævede paa Kronens Vegne "Høvedsmandsdømmet" af ham. Dog — alt dette skulde ske i

Digitized by Google

Venskab og Kjærlighed, sagde de. Sten merkede meget godt, at han ikke kunde ride denne Storm af, og han lod derfor, som han gav sig. Men allerede Dagen efter lod han Herrerne vide, at det ikke var det svenske Rigsraad alene, men alle Rigets Stænder og hele den svenske Almue, han skyldte sin Værdighed. Krævede disse, at han skulde give Afkald paa den, — nu vel, da skulde det ikke være noget i Veien for det fra hans Side; men prøvede nogen anden at tage Magten fra ham, saa skulde han faa med ham at bestille. Lige over for denne Trusel var det ikke frit for, at Modet sank en Smule hos Stens Modstandere. Man enedes om at lade en Rigsdag, som skulde træde sammen ved Olsokstider, afgjøre Sagen. Men denne Rigsdag blev der intet af. I Mellemtiden rustede man sig fra begge Sider. For at sætte sig i passe Stemning, før det bar løs, overøste de hinanden med Skjældsord og tirrende Talemaader. Nogen synderlig Krigsmagt havde Rigsraadet ikke at raade over; men i Baghaanden havde det Kong Hans og Danskerne. Sten Sture derimod havde en velordnet Hær under sin Kommando og kunde desuden ty til den store Almue, for hvem han stod som en anden Engelbrecht Engelbrechtsøn. Egget til det yderste drog han op i Vestmanland og Dalarne, hvis Indbyggere han manede til Kamp for sin Ret og Landets Selvstændighed, og hans Opraab fandt den sterkeste Tilslutning. Kort før St. Hansdag brød han "som en vred Løve" ud fra Stockholm i Spidsen for en frygtelig Magt. Vidt og bredt i Erkestiftet herjedes og brændtes de geistlige og adelige Gaarde, og Krigsfolket for efter Erkebiskopens Beskrivelse slig frem, at Russer og Hedninger umulig kunde have baaret sig styggere ad. De kastede Lig og Aadsler i Brøndene for at bedærve Drikkevandet. Naar de havde tyllet saa meget Øl i sig, som de kunde bælge, øste de Resten ud over sine Heste. Ja, saa ukristelige var de, at de aad Kjød St. Hans Aften! Værst var de tyske Leiesvende i Vildskab og Gudsforgaaenhed. Erkebiskopen klagede for Gud og Mennesker over dette Barbari; men lige meget hjalp det. Da lyste han i sin retfærdige Harme Sten Sture og alle hans Hjælpere i Kirkens Ban. Men dette virkede saa langt fra afskrækkende paa den gamle Rigsforstander, at han meget mere med sin Hær beleirede den faste Borg Stæke, hvorpaa Erkebiskopen og mange andre af Landets mægtigste Mænd havde søgt Tilflugt. Slet rustede og provianterede, som de her var, kunde de allerede med Rædsel og Gru se den Time imøde, da Slottets Overgivelse maatte finde Sted. Men da kom Kong Hans.

Nu var Tiden nemlig kommen for denne til at gribe ind i de svenske Forhold med Vaabenmagt. Den gamle Dronning Dorothea skal efter Sagnet have fraraadet ham at gribe til voldsomme Midler mod Svenskerne; nu var hun borte. Sten Stures Magt var undergravet, og fra de svenske Herrer havde han paa det sidste modtaget Bud og Hilsninger om, at nu maatte han komme. Dette Vink blev ogsaa fulgt.

Digitized by Google

I Juni Maaned foretoges der fra de norske og danske Grænselandskaber af et Indfald i Sverige, der ledebes af Nordmændene Henrik Krumedike og Knut Alfssøn og af Dansken Ebbe Munk, der var Høvedsmand paa Vardberg. Hensigten med dette Tog var dels at bortdrage Svenskernes Opmerksomhed fra det af Kong Hans selv ledede Anfald, dels at forstyrre de Befæstningsanlæg, Sten Stures hengivne Ven Nils Klaussøn Sparre var beskjæftiget med at foretage i Elfsborgs nærmeste Omegn. Senere i Maaneden skredes der til Beleiring af denne Fæstning, som dog formaaede at holde sig til Udgangen af September.

I Juli Maaned fandt det egentlige Hovedangreb Sted fra dansk Side. Hæren, der bestod af 30,000 Mand, deriblandt den leiede vel rustede sachsiske Garde under Anførsel af Junker Thomas Schlenitz, underkastede sig i en Haandvending de sydlige Landsdele. Kalmar, Borgholm og Stegeholm gik over til den danske Konge, og allerede i de sidste Dage af Juli Maaned kunde Kongen sende en Del af Hæren Søveien til Upland for at drage Stække til Undsætning. Udenfor Borgen kom det til et alvorligt Sammenstød, hvor Sten Sture kom rent til kort og maatte kaste sig ind i Stockholm. Nu blev Rollerne ombyttede. De danske Tropper lagde sig udenfor Stockholm paa Brunkebjerg, og Beleiringen begyndte. Nær var de sørgelige Minder, som siden den ulykkelige Kamp i 1471 knyttede sig til dette Sted, blevne opfriskede, om alt var slaaet ind efter Sten Stures Beregning. Fra Dalarne ventede han nemlig en Undsætningshær paa 30,000 Mand. Den 29de September saa man fra Slottets Mure af Dalkarlernes bekjendte Faner vaiende paa Norrmalm. I den glade Tro, at det var de troe Dalkarler, som var komne til Undsætning og befandt sig i Kamp med den danske Konges Tropper, gjorde Sten Sture et Udfald. Men snart merkede han, at han havde taget skammelig Feil. Dagen i Forveien var nemlig den fremrykkende Dalkarlehær ved Rotebro, et Par Mile nordenfor Stockholm, bleven tilføiet et føleligt Nederlag, dog uden at blive sprængt fra hinanden. Udfaldet fra Stockholm tilbageslōges med et umaadeligt Tab; under Tilbagetoget trykkedes en Mængde ud i Vandet, hvor de fandt en ynkelig Død. Den samme Skjæbne vilde utvivlsomt have ramt Sten Sture selv, om han ikke med Hest og Harnisk havde styrtet sig ud i Norrstrøm og ved Svømning havde reddet sig ind i Slottet gjennem en Lønport.

Samme Dag, dette foregik udenfor Stockholms Mure, maatte Elfsborgs Fæstning efter et tappert Forsvar overgive sig, da en opbudt Almuehær ikke tidsnok kunde naa frem til Borgens Undsætning. Kong Hans gav Befaling til, at der paa enhver Almuesmand, som maatte sætte sig til Modværge, skulde afhugges en Haand eller en Fod.

Faa Timer efter at Slaget paa Norrmalm havde staaet, ankom Kong Hans i Stockholms Skjærgaard. Saa glad han end maatte blive ved Budskabet om de gjentagne Seire, hans Mænd havde tilkjæmpet sig, fandt han dog

Digitized by Google

sin Stilling langt fra uden Betænkelighed. Da Sten Sture søgte Underhandling, var Kong Hans strax villig til det, og den 3die Oktober havde de i St. Klaras Kloster udenfor Stockholm en Sammenkomst. Her blev det aftalt, at Sten Sture skulde nedlægge sin Magt og sine Len i Kongens Hænder og erkjende ham som sin og Landets Herre. Paa sin Side gav Kongen ham Tilsagn om Venskab og rige Forleninger, hvorhos alt, hvad Sten Sture og hans Tilhængere maatte have forbrudt mod ham i Kampens Dage, skulde være begravet i evig Glemsel. Den 11te Oktober holdt Kongen sit Indtog i Stockholm, hvor Borgerne og Dalkarlerne svor ham Troskabsed. Et Hyldingsthing, hvortil Repræsentanter fra alle Landets Dele indkaldtes, holdtes den 25de November i Stockholm, og den næste Dag lod Kongen sig krone af Erkebiskopen Jakob Ulvsøn i St. Nikolai Storkirke. Denne Høitidelighed ledsagedes med Uddeling af Riddeværdigheden til ikke mindre end et halvt hundrede danske, svenske og tyske Herrer. Senere holdtes et prægtigt Gjæstebud, og i den oprømte Stemning, hvori Kong Hans befandt sig, skal han have spurgt sine Omgivelser, om der fattedes noget i denne Høitidelighed. Alle taug. Kun en Tysker, som var vant til at føre Frisprog hos Kongen, sagde: "Jo — et mangler". "Og hvad da?" spurgte Kongen. "En Bøddel, som paa en Silkepude kunde lægge de svenske Forræderes Hoveder for Eders Naades Fødder". Kongen skiftede Farve og for sammen, men fattede sig strax og tilkastede den lystige Spasmager et knusende Blik: "Heller vilde jeg, at du var død, end at min Ære skulde plettes af en saadan Udaad!" Fra den Dag af taalte han ikke engang at se sin tidligere Yndling for sine Øine.

Endnu i Løbet af det samme Aar fik Kong Hans drevet tvende vigtige Foranstaltninger med Hensyn paa de nye Regjeringsforhold igjennem. Under 5te December lovede de svenske Rigsraader at hylde Kong Hans's ældste Søn Kristiern som Faderens Eftermand, og et Par Dage efter indrømmedes der ham og Dronningen, stik mod Kalmarrecessens udtrykkelige Bestemmelse, at blot svenske Mænd skulde indsættes som Høvedsmænd paa Landets Slotte, Ret til at udnævne hvem de vilde, Svensker, Dansker eller Nordmænd, til Fogder paa de Slotte, som var henlagte til deres Fadebur eller Hofhold. Efter at have udnævnt Sten Sture til Rigshovmester og hans Modstander Svante Nilsson til Rigsmarsk drog Kong Hans i Begyndelsen af 1498 tilbage til Danmark.

Efter knap et Aars Ophold i dette Rige vendte Kongen atter tilbage til Sverige, denne Gang ledsaget af sin Dronning Kristina, som han nu agtede at lade krone som Sveriges Dronning. Denne Ceremoni fandt ogsaa Sted den 3die Februar 1499 i Upsala Domkirke. Udpaa Vaaren kom Kong Hans's 17aarige Søn Prins Kristiern til Sverige, just som Faderen red sin Eriksgata. I Juni Maaned befandt de sig begge i Stockholm, hvor

Digitized by Google

der holdtes et stort Møde, og her hyldedes Prins Kristiern som Faderens Eftermand paa Thronen.

Under dette Kongens Besøg i Sverige lagde Sager af største Betydning Beslag paa Kongens Opmerksomhed. Navnlig var dette Tilfældet med det Regnskabsopgjør, man vilde holde med Sten Sture. Kongen havde jo ganske vist givet ham og hans Tilhængere et høitideligt Løfte paa, at alt forbigangent skulde være glemt, og at der ikke mere skulde rippes op i de gamle Klagemaal. Imidlertid var dette ikke ganske efter Erkebiskopens Hoved. Til Trods for Kongens Amnesti udvirkede han af Paven Tilladelse til at gjøre Ansvar gjældende mod Sten Sture, og denne Tilladelse blev ikke blot meddelt Erkebiskopen, men ogsaa andre af Rigets Herrer og Mænd, som maatte have nogen Tiltale mod ham. Tvistighederne blev indbragte for Kongen, som fik et Forlig istand, saaledes at Sten Sture betalte Erkebiskopen en Sum Penge. Men Kongen benyttede tillige Anledningen til at lade Sten Sture udfærdige et nyt Troskabsløfte i de mest bindende Udtryk. Til Vederlag fik denne ombytte nogle Len, som faldt Indehaveren noget for kostbare, med andre, der var mere indbringende. Idet hele synes det, som Kong Hans har lagt sig et Raad paa Hjerte, som Stens Uven Biskop Kort af Strengnæs skal have givet ham. "Med Hr. Sten er det slig fat som med et raaddent Æg", lød efter Sigende hans Ord. "Lader man det i Ro eller tager man varsomt paa det, saa gjør det ingen Mand Fortræd; men slaar man det istykker, saa udbreder det den afskyeligste Stank."

I Begyndelsen af Juli Maaned 1499 begav Kong Hans og Dronning Kristina sig tilbage til Danmark. Derimod blev den nyvalgte Thronfolger igjen i Sverige, hvor han under et flere Maaneders Ophold søgte at gjøre sig kjendt med Folket. Ganske vist har den unge Kongesøn allerede nu lagt for Dagen Egenskaber, der var egnede til at vinde ham en Plads i Almuesmandens Hjerte. At han paa sine Reiser ledsagedes af Sten Sture, der nu vistnok ansaa Kong Hans og hans Søn som en Støtte og et Forsvar mod sine Fiender, tør ogsaa have bidraget noget dertil. Ilde var det dog, at Kristiern af Sprog og Sæder var Svenskerne fremmed, ja som dansk Mand endog forhadt fra første Stund af.

Digitized by Google

Ditmarskerkrigen. Reisningen i Sverige. Norske Forhold. Knut Alvssøns Opstand.

Ditmarsken, den vestligste Del af Middelalderens Nordalbingien, omfattede Landet mellem Elben, Nordsøen og Eideren, en Strækning af 7 geografiske Mile fra Nord mod Syd og 4 Mile fra Øst mod Vest. De 30—40,000 Indbyggere, som boede her, dannede et republikansk, af 48 folkevalgte Mænd styret Samfund, der igjennem Tiderne, takket være Landets Beliggenhed og Folkets Kraft og Stridbarhed, havde formaaet at hævde sin Selvstændighed mod overmægtige Naboers Angreb. I Aaret 1404 havde de saaledes fældet Grev Gerhard VI af Holsten, og baade hans Formænd og Eftermænd havde med Skam maattet vende tilbage fra sine Tog derhen.

Vi har ovenfor (S. 143) set, at den tyske Keiser Fredrik III havde givet Kristiern I Overhøihedsretten over Ditmarsken. Men Indbyggerne vilde ikke gaa med paa denne Disposition, men klagede for Paven herover. Denne nedlagde bestemt Forbud mod, at nogen angreb Ditmarsken, som erklæredes for en kirkelig Eiendom under Erkebiskopen af Bremens Overherredømme. Hermed havde det foreløbig sit Forblivende; thi Hans var dels ved sine Tvistigheder med Broderen, dels ved Forhandlingerne med Sverige altfor optaget til at kunne gjøre sine fra Faderen arvede Rettigheder gjældende. Det kan vel ogsaa være tvivlsomt, om han overhovedet havde foretaget noget Tog til Ditmarsken, om dette Lands Bønder ikke selv havde fremkaldt Krigen. Hertug Fredrik, Kong Hans's Broder, havde tilegnet sig Øen Helgoland, som i tidligere Dage havde tilhørt Nordfrisland, og anlagt en ny Told her, der var saavel Hansestæderne som Ditmarskerne en Torn i Øiet, da de helst vilde, at Øen skulde være et frit Oplagssted. Der var nu kommen til Voldsomheder fra begge Sider; Ditmarskerne havde gjort Indfald med Brand og Plyndring i Eiderstedt, medens Hertugen havde taget en Del paa Helgoland tilbageblevne Ditmarskere til Fange. Grænsefeiden var saaledes i fuld Gang, kun afbrudt af et kort Mellemrum i 1499. Kort at fortælle, det kom baade Kongen og Hertugen vel tilpas, at Ditmarskerne ved denne Strid gav dem Anledning til at fremdrage det Lensbrev, som deres Fader 25 Aar i Forveien havde erholdt, og de besluttede nu ved Vaabenmagt at gjøre denne sin Ret gjældende. De gik dog herunder meget forsigtig tilverks, for at Ditmarskerne skulde ane Uraad saa lidet som muligt. I al Stilhed hvervedes igjen den sachsiske Garde, som under Junker Thomas Schlenitz havde gjort saa god Tjeneste under den svenske Krig i 1497, da den havde vundet Slagene ved Rotebro og Stockholm, og som nu stod i en liden nordtysk Fyrstes Sold. Den bestod af 2700 Mand, fordelte i 8 Kompagnier, og var

Digitized by Google

frygtelig ved sin Orden og sin Krigsøvelse. Men hele Herkjet var ikke andet end en Samling af Galgenfugle og Landstrygere fra alle Kanter, som man nødig betjente sig af længere end høist nødvendigt, da de i Grunden var lige brysomme for Ven som for Fiende. Dette var Kjernen i den Hær, Kongen og Hertugen vilde anvende mod Ditmarskens Befolkning. Forøvrigt blev der hvervet andre mindre Skarer af Landsknegte, hvorhos der udbødes Almue af Nørrejylland og Hertugdømmerne samt Hertugdømmernes svært-rustede ridderlige Rytteri. I det store Hele kan dog siges, at det maatte blive en Kamp af Tyskere mod Tyskere. Kongen og Hertugen indbildte sig, at Krigstoget vilde blive ført tilende paa høist et Par Ugers Tid, især da man til Udførelsen af sit Forehavende valgte Vinteren, da alle Grøfter og Damme, som afgav det bedste Værn for Landet, var tilfrosne. Alligevel skulde et Felttog i Ditmarsken snart vise sig at være et saa vanskeligt Foretagende, at det udfordrede ganske anden Erfarenhed og Talenter, end en Landsknegthøvding raadede over. Thi nogen virkelig Krigsmand til Anfører havde Kong Hans ikke sørget for. Derfor maatte det ogsaa gaa, som det gik.

Hæren udgjorde 12—15000 Mand og var saa vel udrustet i alle Maader, at Junker Schlenitz fandt sig beføiet til at spørge Kongen, om Ditmarsken da var lænket til Himmelen, siden man gjorde saa store Forberedelser for at indtage det. Saa vanskeligt troede nok ingen det var; thi Riddere og Junkere gik pyntede som til et Bryllup. Det lyste lang Vei af de digre Guldkjæder, de bar over Brystet og Axlerne. Hver og en førte spækkede Pengepunge med sig for at afkjøbe Soldaterne det rige Bytte, de kom til at gjøre. Derhos havde de ogsaa sine Signeter med for i Nødsfald at kunne udstede Gjældsbreve. Efter Toget fulgte 3000 Trosvogne, der skulde tjene til at føre Rovet bort.

Det eneste, som holdt Stik, var, at Krigen blev af kort Varighed. Men forøvrigt gik det bagvendt med hele Beregningen. Uden Sværdslag stod den kongelige Hær midt inde i Ditmarsken, hvor Meldorf hurtig blev tagen og plyndret under vilde Optrin. Bønderne havde imidlertid taget Stilling paa Dusentdüwelswarf, nær Hemmingsted, 500 Mand i Tallet. De anførtes af Bonden Wolf Isebrandt, og deres Banner bares af Telse Hansdatter, en Jomfru, som fra denne Dag indviede sit Liv til Gud.

Tæt sluttet rykkede den kongelige Hær den 17de Februar frem mod Bøndernes Stilling ad den smale Landevei, der paa begge Sider var omgiven af dybe Grøfter. Frosten var slaaet over i Lindveir, og Veien var en eneste Lersørpe. Mange mente, det var bedst at vente et Par Dage; men Junker Schlenitz skyndte paa, og under Raabet: "Nu wahr di, Bur, de Gard, de kumt!" (Vogt dig, Bonde, nu kommer Garden!) togede Hæren frem. Da blæste der op en forrygende Storm, og Regnet høljede ned. Fra Bøndernes Skanse løsnedes der nogle Kanonskud, der anrettede frygtelige Ødelæggelser inden de

Digitized by Google

tæt sammenstuvede Masser, der hverken kunde komme frem eller tilbage. Slusen aabnedes, og Vesterhavets Bølger brød ind over Mark og Grøft og Vei. Alligevel hævdede Garden endnu sit Krigerry. To Udfald, som Ditmarskerne gjorde fra sin Skanse, blev drevne tilbage, men da de den tredie Gang under Raabet: "Nu wahr di, Gard, de Bur, de kumt!" (Nu vogt dig, Garde, Bonden kommer!) styrtede frem, formaaede intet at modstaa dem. Gardens Rækker gjennembrødes, Junker Schlenitz selv faldt, og alt opløste sig i vild Flugt. Ingen Fanger blev tagne; men den hele Kamp blev et Slagteri uden lige. Mindst 4000 Mand maatte her lade sit Liv, deriblandt Kjernen af den slesvigholstenske Adel, af hvilken enkelte Ætter mistede opimod et halvt Snes Medlemmer og flere. Mange Aar efter saaes de strunke Adelsherrers afpillede Benrader i Ditmarskens Grøfter, hvori de var henslængte til Føde for Hund og Korp. Et rigt Bytte faldt i Ditmarskernes Hænder: alt Skytset, et Par tusinde Heste, Vaaben, Klæder, Guld, Sølv og Ædelstene i sand Overflod, og det fortælles, at Bønderne i Ditmarsken i lang Tid bandt sine Lænkehunde i Guldkjæder, uden at vide, hvad Bindslet bestod af. 8 Faner blev tagne, deriblandt Danebrog, som i snart tre Aarhundreder havde vaiet foran de danske Hære.

Hvorledes Kongen og Hertugen reddede sig, vides ikke. Men de slap dog ud af den alvorlige Klemme med Livet, skjønt de begge vistnok maa have lidt alvorlige Tab. Saaledes anslog Kongen alene, hvad han her havde mistet, til over 200,000 Gylden. Alligevel maa de her have udfoldet en Aandsstyrke, som man efter det frygtelige Nederlag neppe skulde have tiltroet dem. Det lykkedes dem i forholdsvis kort Tid at faa Resterne af Hæren samlet, hvorpaa de agtede at friste et nyt Angreb. De fik imidlertid andet at tænke paa, da Ditmarskerne foretog Indfald i Holsten, hvor de afstedkom ikke ubetydelige Ødelæggelser. Skjønt Hansestæderne gottede sig hjertelig over det Uheld, Kongen havde havt, fandt de det dog hensigtsmæssigt at faa mæglet Fred. Der sluttedes da en Vaabenstilstand, hvorunder Voldgiftsmænd skulde dømme mellem de Stridende. Kunde disse ikke komme til Enighed, skulde den hamburgske Domherre, Historieskriveren Albert Krantz, afgjøre Sagen. Videre kom det ikke; noget Voldgiftsmøde blev nemlig ikke afholdt, lige saa lidet som Fiendtlighederne begyndte paany.

Skjønt Ditmarskertogets umiddelbare Følger under normale Forhold neppe vilde have havt synderlig Betydning for Kongens virkelige Magt, led han dog derved, at Rygtet i urimelig Grad forstørrede hans Nederlag, et sterkt Skaar i sin Anseelse. "Gjennem hele Norden gik som et Jordskjælv, hvis Stød da selvfølgelig sterkest rystede den skrøbelige Bygning, Kongen nylig havde faaet opført i Sveriges Rige". Navnlig tør Sten Sture, til Trods for det gode Forhold, som nu skulde være indtraadt mellem ham og Kong Hans, med en vis Spænding havde lyttet til Rygtet, der bebudede, at et Slags Vederlag skulde han nu opnaa for de Ydmygelser, som var bleven

ham til Del. Det ulmede vistnok i Grunden. Men foreløbig fik Ilden ingen Næring. Thi Svenskerne havde allermindst nogen Grund til at være misfornøiede med Kong Hans's hidtidige Styre. Men Gjæring var der, og denne foranledigede Kong Hans i Januar Maaned 1501 at begive sig til Stockholm, hvor han strax udskrev en Herredag.

Ved denne var Stemningen for Kongen imidlertid yderst kjølig. Høsten i Forveien var Grænsefeiden mellem Russer og Finner paany udbrudt med alle de Gjenvordigheder, denne pleiede at have i Ledtog med sig. I Sverige herskede der Dyrtid og smitsom Syge. Mellem Sten Sture og Erkebiskopen opblussede der paany Strid, som krævede Kongens Mellemkomst for at blive bilagt. Men det værste var dog, naar alt kom til alt, at der indfandt sig Sendebud fra den russiske Storfyrste, paa hvis Vegne de krævede Afstaaelse af en Del af Finland. Kong Hans afviste imidlertid paa det bestemteste den derom nedlagte Paastand.

I Slutningen af Marts eller Begyndelsen af April begav Kong Hans sig paa Tilbagereisen til Danmark. Men neppe var han naaet til Vadstena, før han erfarede, at der var udbrudt Oprør i de Dele af Landet, som han havde forladt, og at Sten Sture, som forresten var i hans Følge, agtede at anfalde ham paa Stimandsvis med en Styrke paa ikke mindre end 3000 Bønder. Kongen vendte derfor tilbage til Stockholm, hvorhen Sten Sture negtede at følge ham uden sikkert Leide.

Men nu optraadte der paa den svenske Skueplads en mægtig Personlighed, der i de følgende Aar skulde spille en Hovedrolle. Det var Hemming Gad fra Østergøtland, der var Domprovst i Linkøping og kaldte sig udvalgt Biskop til Linkøpings Stift. Denne havde i sin Ungdom studeret i Rostock, og var senere hen i 20 Aar paa Grund af sit Talent for Intrigen bleven anvendt af Sten Sture som Regjeringens Agent i Rom, hvor han ved Borgiaernes Hof til Fuldkommenhed havde tilegnet sig alle den italienske Politiks Slangelinier og Krogveie. I 1499 var han rimeligvis kommen hjem til Sverige. Han havde hidtil, skjønt fraværende, været Domprovst i Linkøping, og da nu Bispestolen i denne By blev ledig, blev han valgt til at beklæde den. Men Paven overdrog den til en Kardinal. Da Kong Hans ikke foretog noget Skridt for at udjevne de herved opstaaede Vanskeligheder, opflammede dette om muligt end mere Hemmings Had til Danskerne, som han allerede med Modersmelken havde indsuget. Han blev nu om ikke af Navn saa i Virkeligheden den første Mand i Sverige. "Hans Kjendskab til de politiske Forhold i og udenfor Norden, hvori han stod over alle andre, hans dybe Menneskekundskab, hans Kløgt blandet med Underfundighed, hans henrivende Veltalenhed maatte i Tider som disse altid sikre ham en udmerket Plads; men han var tillige snarraadig, hurtig og utrættelig, naar det gjaldt om at handle, og modig til Forvovenhed. I Raadskammeret forstod han baade at vække og dysse Lidenskaber, at afvinde enhver Sag

en saadan Side, at den, som skulde overbevises og omstemmes, maatte erkjende hans Grunde for uimodsigelige og give ham Ret. Men frygtelig var han især i Folkeforsamlinger, hvor han vidste med Sikkerhed at anslaa alle de Strenge, som sterkest bevæger et Folks Følelser og Fordomme, og hvor han udslyngede de fyndige, ildfulde, skarpe og lynende Ord, der fyldte alle Tilhørere med det Mod og det Had, som glødede i hans eget Bryst. Skjønt Ordet og Pennen var hans egentlige Vaaben, saa var han dog ikke fremmed for Sværdet. Han traf Brynjen over Bispekjolen og anførte Hærskarer, leverede Fægtninger, stormede Fæstninger, ja han tog ikke i Betænkning at bestige Orlogsskibet for paa Havet at forfølge sine Fiender. I Ledtog med Lübeckerne herjede han, skjønt Geistlig og Bisp, Danmarks Kyster som en gammel Viking".*)

Hemming Gad indsaa, at Kong Hans's Magt i Sverige var uangribelig, saa længe Landets fornemste Mænd laa i indbyrdes Splid og Uvenskab. Han lagde derfor an paa at stifte Fred mellem Sten Sture og hans Modstander Svante Nilssøn, og dette lykkedes ham ogsaa, idet han forestillede Svante, at der ikke kunde være nogen anden, der kunde efterfølge den alderstegne Sten Sture ved hans Frafald, end netop han. De to, mente han, vilde, ifald de var Venner og forligte, være Sveriges Herrer; men ellers vilde de og deres Efterkommere til evig Tid være fordømte til at tjene Danskerne, som forstod at benytte sig af deres Uenighed. Saasnart det var lykkedes ham at bringe Forsoning mellem Sten Sture og Svante Nilssøn tilveie, vandt han og andre Mænd for deres Parti. Blandt dem var Nordmanden Knut Alvssøn, om hvem vi senere vil høre, og tre svenske Rigsraader.

Ved en Herredag, som Kong Hans længere ud paa Vaaren lod holde i Stockholm, indfandt vistnok Sten Sture og hans Venner sig, men med et Følge af 700 sterkt rustede Mænd. Kong Hans fandt det derfor ogsaa raadeligst paa sin Side at ruste sig, og under hele Rigsdagen herskede der en temmelig trykket Stemning. Alligevel lod det til, at alt vilde jevne sig, jo nærmere det led imod Rigsdagens Slutning, og der kom et Forlig istand mellem Kongen og de misfornøiede. Men dette var fra de sidstnævntes Side ikke synderlig alvorlig ment. Den 1ste August indgik 7 svenske Herrer, deriblandt Sten Sture, Svante Nilssøn og Hemming Gad, et Forbund til Opstand mod Kongen og udstedte Proklamationer, hvori de opfordrede Rigets Indbyggere til at gribe til Vaaben og fordrive en Konge, som traadte Lov og Ret under Fødder, og som i smaat og i stort havde vist sig som Svenskernes Uven. Paa samme Tid lod de ogsaa opsætte et Brev til Kong Hans, hvori de opsagde ham Huldskab og Troskab. Lidt efter spredtes de sammensvorne Herrer ad for at ophidse Almuen hver i den Egn, han var bedst kjendt. Sten Sture og Knut Alvssøn, der skjønt Nordmand og Medlem af det

*) Allen, De tre nordiske Rigers Historie I, 182 f.

Digitized by Google

norske Rigsraad, nu havde gjort fælles Sag med de svenske Oprørere, begav sig til Dalarne og Vestmanland for at opflamme Indbyggerne der til at gribe til Vaaben. Paa lignende Vis virkede Hemming Gad og Svante Nilssøn i Østergøtland. Deres Opmaninger havde ogsaa al forønsket Virkning. Thi overalt i de svenske Landskaber fandt en sand Folkereisning Sted. Fæstningerne Vesteraas og Ørebro beleiredes; af disse formaaede den første, der indehavdes af Nils Bysse, at udholde en to Maaneders Beleiring indtil den 11te November 1501, medens den sidste under Fogden Jens Falster med største Kjækhed forsvarede sig i hele 7 Maaneder.

I Løbet af August Maaned havde Kong Hans modtaget fra den ene Stormand efter den anden Opsigelsesbreve, og den 11te August forlod han Stockholm for at hente Hjælp i Danmark. Paa Tilbageveien brændte han en Gaard, Häringe i Sødertørn, der tilhørte Sten Sture. Paa Stockholms Slot efterlod han en Besætning paa 1000 Mand under Befaling af sin kjække Dronning Kristina, der skjønt sygelig og lidende ledede Borgens Forsvar med megen Duelighed.

I Norge var der, siden Hans i 1483 havde besteget Thronen, ikke foregaaet nogen betydeligere Forandring i Landets indre Styre. De to verdslige Raadsmedlemmer, den tidligere Rigsforstander Jon Svalessøn Smør og Einar Fluga, der havde spillet en fremtrædende Rolle under den Bevægelse, som gik forud for Kong Hans's Hylding, var begge i 1483 druknede udenfor Jarløen eller Jersøen ved Tunsberg, sandsynligvis paa Hjemveien fra Halmstad. Hermed maa vel den Opposition, som i Norge havde ytret sig mod Kong Hans, for en væsentlig Del have lagt sig. Erkebiskopen Gaute Ivarssøn synes i den første Tid ikke at have været Kongen synderlig hengiven, og det heder, at han skal have staaet i Forbindelse med Sten Sture. I ethvert Fald ses der i Aaret 1486 at have bestaaet et spændt Forhold mellem Kongen og Erkebiskopen, der tør have forvoldt nogen Uro i Landet. Kong Hans maa ogsaa have fundet Stillingen her betænkelig, og han besluttede sig til at drage opover om Vaaren, ledsaget af en betydelig Hær, som var udbudt af Danmark. I Bergen holdtes der i Juli Maaned et Raadsmøde, ved hvilket Kongen og Erkebiskopen var tilstede. Om de Forhandlinger, som her førtes, har man ikke synderlig Besked; kun ser man, at der mellem Kongen og Erkebiskopen var opstaaet Tvist om Patronatsretten til Kirken paa Trums, som afgjordes til Kongens Fordel. At dette har været det eneste Stridsemne, er vel lidet rimeligt; men hvorledes det nu end forholder sig hermed, saa blev der tilveiebragt Forsoning mellem Kongen og de Nordmænd, som tilforn syntes ham uvillige, og de gav hinanden de bedste Løfter. Nogle Aar efter, i 1489, var Forholdet mellem Kongen og Nordmændenes fornemste Mænd endog saa godt, at det norske Rigsraad, deriblandt Erkebiskop Gaute og flere af Landets Biskoper,

Digitized by Google

begav sig til Kjøbenhavn, hvor det den 25de Juli paa det norske Folks Vegne antog og hyldede Hans's 8aarige Søn Kristiern til Faderens Eftermand som Konge i Norge, med udtrykkelig Tilsidesættelse af de Bestemmelser i Halmstadsrecessen, som maatte være stridende derimod. Men til Trods for, at der i Kongens Haandfæstning var indrømmet det norske Rigsraad flere Fordele, der vilde have sikret Landet et selvstændigt Centralstyre, var den politiske Interesse hos det norske Aristokrati saa uhyre liden, at Haandfæstningens Bestemmelser maatte falde ganske magtesløse til Jorden, selv om de fra Kongens Side var blevne iagttagne paa behørig Vis. Bortset fra den Virksomhed, Rigsraadet udfolder som Landets øverste Domstol, dels samlet, dels i mindre Udvalg, spiller det gjennem næsten hele Kong Hans's Regjeringstid en meget ubetydelig Rolle. Ja, saa ringe var den Indflydelse, det i Virkeligheden øvede, at Kongen paa det nærmeste kan siges at have afgjort de forskjelligste Regjeringsanliggender paa egen Haand, uden engang at spørge efter Rigsraadets Mening eller Samtykke. Dette var saaledes Tilfældet med alle Spørgsmaal af administrativ Natur. Skjønt det i Kongens Haandfæstning var bleven forudsat, at Landet skulde have sit særegne financielle Styre, blev alle Afgifter og Lensindtægter indbetalte i Kjøbenhavn. Endog Skatter synes Kongen paa egen Haand at have paalagt uden først at indhente Rigsraadets Samtykke. Endnu sterkere træder Kongens Anmasselse frem i Spørgsmaalet om Udlændingernes Handel paa Norge. Skjønt Kongen i sin Haandfæstning havde lovet, at det skulde tillades "Kjøbmænd i alle Lande frit og uhindret at seile til Bergen og andre Kjøbstæder i Norge med deres Kjøbmandskab, Norges Rige til Nytte og Bestand", forhindrede dette ham dog ikke fra at gjenoptage den Praxis, som Faderen havde øvet med Kabinetsprivilegier. Under Tilbagereisen fra Norge i 1483 udstedte han den 18de August i Tunsberg et Brev, hvorved Rostockernes Handel paa denne By blev indskrænket. Ved denne Anledning synes han at have hørt Raadets Mening. Men 4 Aar efter, den 20de Mai 1487, gav han Rostockerne tilbage deres forrige Friheder i den hele Udstrækning, ja, den 21de Juli 1489 gjentog han Ord til andet det Fribrev, som Kong Kristofer under 22de Oktober 1447 havde givet Rostockerne.

En fastere og bestemtere Holdning indtog Kong Hans ligeoverfor de vendiske Stæder. Saaledes gav han sig god Tid, førend han stadfæstede deres Privilegier; derimod forhøiede han Sundtolden og lod opkræve en Rortold af ethvert Kjøbmandsskib, som indfandt sig ved de skaanske Fiskerier. Hertil kom endnu flere Omstændigheder, som forøgede Hanseaternes Misnøie. Kongens Fætter Junker Jakob af Oldenburg, en Søn af Kristiern I's Broder Morits, var i 1483 af Biskop Henrik af Münster-Bremen bleven fordreven fra sin Fadersarv, Delmenhorst, og søgte Tilflugt hos Kong Hans. Den næste Vaar begyndte han, som man paastaar med Kongens Vidende og Understøttelse, en Kaperkrig mod Byerne Lübeck og Hamburg,

Digitized by Google

der var optraadte som Biskop Henriks Forbundne. Blandt dem, som gik i Junker Jakobs Tjeneste, var den dygtige Sømand Didrik Pining, der synes at have tilhørt en af de mindre vestlandske Adelsfamilier. Didrik havde i Kong Kristierns senere Regjeringsaar indehavt en Forlening paa Island, hvor der paa denne Tid gik temmelig lovløst til, navnlig paa Grund af de Hjemsøgelser, engelske Fiskere og Handelsmænd anrettede saavel der paa Øen som i de nordlige Farvande overhovedet. I 1465 var der i Hamburg sluttet en Overenskomst mellem Kristiern I og Kong Edvard IV af England, gaaende ud paa, at ingen Engelskmand under Dødsstraf maatte understaa sig at drage paa Fiske eller Handelsfærd til Island uden den danske Konges Tilladelse. Ikke desmindre kom nogle Skibe fra London og Bristol derhen et Par Aar efter, og da Øens Hirdstjore Bjørn Thorleifssøn vilde vise dem bort, satte Besætningerne sig til Modværge, dræbte ham selv og satte Ild paa hans Gaard. Til Gjengjæld lod Kong Kristiern beslaglægge et Par i London og Bristol hjemmehørende Skibe, som just laa i Sundet, og solgte Ladningen. Dette havde igjen til Følge, at den engelske Konge øvede Gjengjæld mod Hanseaterne i England, ret som om disse havde havt nogen Andel i de Skridt, Kongen havde taget. Mellem Kongen af Danmark-Norge og Englænderne udbrød der nu et Slags Kaperkrig, som dog ikke gik ud over halvprivate Skjærmydsler. I denne Kamp udmerkede Didrik Pining sig, og naar han i 1484 gik i Junker Jakob af Oldenburgs Tjeneste, var det kun for at optage Kaperierne i en større Maalestok. I de norske Havne i Viken havde Junker Jakob, Didrik Pining og deres Fæller, blandt hvilke der nævnes en Lüneburger, Zander Hoboden, og en vis Pothorst, et Tilflugtssted, saa længe det varede. Kong Hans blev nemlig snart nødt til at paalægge sin Fætter at ophøre med sine Bedrifter, men da han under kongeligt Leide skulde drage til Danmark, sandsynligvis for at underhandle med sine Modstandere, døde han underveis i Nærheden af den norske Kyst. Med hvilken Tilfredsstillelse de hanseatiske Kjøbmænd modtog Budskabet om hans Død, udmaler sig kraftigen i en Krønikeskrivers Ord: "Han døde i Norge, og en Skare af Djævle førte ham i Triumf til Helvede". Allerede før Junker Jakobs Død synes Didrik Pining at have skilt Lag med ham og begivet sig ud paa en længere Færd. Om Sommeren var han nemlig nede i den spanske Sø, hvor han opsnappede nogle værdifulde Skibe, som han bragte til Kjøbenhavn til Hansestædernes store Fortrydelse, da de vel vidste, at det var dem, som kom til at betale den hele Leg, hvor meget de i Virkeligheden end havde lagt an paa at forhindre Kaperierne.

Om Sommeren 1484 (11te Juli—6te August) førtes der af Udsendinger fra 6 nordtyske Byer Forhandlinger i Kjøbenhavn om Privilegiernes Fornyelse. Men herpaa vilde Kongen ikke indlade sig, før han havde sat sig ind i, hvad hans Forgjængere havde tilstaaet dem. Alt, hvad han vilde gaa ind paa, var, at de tyske Kjøbmænd indtil April Maaned det næste Aar fik besøge

Digitized by Google

hans Riger paa samme Vis som tidligere. Paa nogen Erstatning fra Kongens Side for den Skade, som var Stæderne tilføiet ved Junker Jakobs Kaperier, var der ikke at tænke. Da Kongen ogsaa i de følgende Aar vidste Udveie til at holde Spørgsmaalet svævende, maatte Stæderne beslutte sig til at lade Bergensfarerne afgaa i Flok og Følge. Thi Søen foruroligedes nu ikke blot af Junker Jakobs Kapere og Olaf Nilssøns Eftermaalsmænd, men tillige af Ivar Axelssøn paa Gotland. Denne sidstes Optræden medvirkede nu ogsaa til, at Stæderne nærmede sig Sten Sture og Svenskerne. Først efterat de tyske Kjøbmænd i samfulde otte Aar havde faaet øve sig i Taalmodighed, blev Privilegierne stadfæstede under 15de Juli 1489. Men i Henhold til Haandfæstningens Bestemmelser var der nu ikke længere Tale om at udelukke de øvrige handlende Nationer. Skjønt der i det samme Aar overgik Bergen en Ildsvaade, der lagde den hele Strandside i Aske, hvorved de her bosatte norske Smaahandlere maa være blevne satte tilbage, var der dog indtraadt et Vendepunkt for den hanseatiske Handel saavel i Bergen som i Norden overhovedet. Paa samme Tid som de tyske Kjøbmænds Privilegier stadfæstedes, havde Kongen aabnet Underhandlinger med England, med hvis Konge, Henrik VII der den 20de Januar 1490 sluttedes Fred. Ikke nok med, at der fra begge Sider med Kraft og Alvor arbeidedes paa at faa de tidligere Kaperier afskaffede, hvorved bl. a. Didrik Pining og Pothorst blev satte udenfor Loven og efter Sagnet maatte lide en voldsom Død, blev der tilstaaet de engelske Kjøbmænd udstrakte Rettigheder bredved de mest begunstigede Kjøbmænd i de danske og norske Stæder. Paa de vigtigste Handelspladser i begge Riger fik de anlægge Faktorier, og i Bergen blev det dem indrømmet at have deres egne Oldermænd. De hollandske Stæder, som i Kristiern I's Tid var blevne saa tilsidesatte til Fordel for de vendiske Handelsbyer, fik nu (1490) lige Handelsfriheder med disse baade i Danmark og Norge, især i Bergen, og da de tyske Handelsmænd her søgte at lægge sine Rivaler Vanskeligheder i Veien, stadfæstede Kong Hans i Julen 1498 i de bestemteste og mest omfattende Udtryk de Rettigheder, som var tilstaaede Kjøbmændene af Amsterdam. Ved Kristiern II's Handelspolitik skulde de sidste snart høste endda større Fordele end den frie Konkurrance havde været istand til at yde dem.

Medens Norge udadtil ikke havde det roligste Udseende, dels ved Handelsmagternes Rivaliseren, dels ved det vilde Liv, Landets Kyster maa have frembudt, maa der ogsaa i Riget selv have hersket en voldsom Gjæring til sine Tider. Hvad Grunden til denne har været, kan i de fleste Tilfælde ikke med Bestemthed siges. Men man tager neppe meget feil ved at henføre samtlige til de Brud paa Haandfæstningen, som Kong Hans troede at kunne tillade sig. Til Trods for, at Kong Hans udtrykkelig havde lovet, at han skulde styre hvert af sine Riger med gode indfødte Mænd, og at intet norsk Len eller Slot skulde bortgives uden med Rigsraadets Raad og Samtykke, gjorde han sig dog ingen Skrupler af at indsætte Udlændinger i alle mere ind-

Digitized by Google

flydelsesrige Stillinger. Paa Baahus Slot finder man saaledes i 1480-Aarene en dansk Mand, Ebbe Munk, som Hovedsmand. Han synes (omkring 1489) at være bleven afløst af Henrik Krumedike, der vistnok kan ansees for at være Nordmand af Byrd, men som dog med alle sine Sympathier omfattede den danske Politik. Hans Eftermand her var igjen fra 1503 af Dansken Otte Rud. Ogsaa Akershus Slot og Bergens Kongsgaard var paa faa Undtagelser nær overdragne til Udlændinger, især Danske. Hertil kom, at Kongen uden Raadets Samtykke og Bemyndigelse paalagde nye Skatter. Et saadant Skattepaalæg har det muligens været, som i 1493 fremkaldte et Opløb i Viken, hvor Lagmand og Foged blev slaaede ihjel. Nogle Aar senere (1496) fandt der et alvorligt Opløb Sted paa Søndmøre, hvor den mægtige Rigsraad, Væbneren Arild Kane var Sysselmand. Arild Kane tilhørte den anselige adelige Familie, der havde sit Sæde paa Kanestrøm i Nordmøre. Han havde i Slutningen af 1480-Aarene ægtet Ingegerd Erlandsdatter af Losnaætten, der var barnløs Enke efter Ridderen Olaf Guttormsson til Hananger paa Lister († 1485). Strax efter deres Giftermaal (1490) tilfaldt der hende en rig Arv paa Skiftet efter den omkr. 1476 afdøde Junker Hans Sigurdsson,*) en Søn af Drotseten Sigurd Jonsson, vistnok den største Jordegodseier, som nogensinde har levet i Norge. Arild Kane synes at have været en hjerteløs Bondeflaaer, der fik et daarligt Ord paa sig, hvor han færdedes. Fra 1494 høres der saaledes fra Viken Klagemaal over

*) Se Stamtavlen Bd. III, S. 772 f. Skiftet efter Junker Hans Sigurdsson holdtes i Bergen den 11te September 1490 og foretoges af Erkebiskop Gaute, Biskop Hans Theiste af Bergen, Provsten ved Apostelkirken i Bergen Kristiern Pedersson, Ridder Nils Henriksson, Væbner Didrik Pining og Lagmanden Erland Frak af Bergen. Hele Godset skiftedes i tre lige store Lodder, mellem 1. Ridderen Hr. Alv Knutsson og hans Søskende, 2. Ridderen Hr. Otte Matsson og hans Søskende og 3. Væbneren Arild Kane paa hans Hustru Fru Ingegerds og hendes Søster Fru Sigrids Vegne.

Paa den første Lod, som tildeltes Hr. Alv Knutsson og hans Søskende, faldt Sudrheim med underliggende Gods paa Romerike og i Hallingdal, Skinheimren Gaard i Oslo, Giskegodset i Romsdal og paa Søndmøre, Yrjen med Holmene, Kerlingvik, Stene, Leirvaag og Hundestad i Kvædfjord, Tredieparten af Landslodden i Oiefjord, Gryllefjord og Thorskefjord, alt i Senjen, samt en betydelig Del Jordegods paa Hjaltland.

Paa Otte Matssons Lod faldt Hval i Sogn med alt derværende Gods, Akrefjord og Lid i Søndhordland, en Gaard ved Næsset, alt Gods i Nordfjord, hele Sandøen i Finmarken, Berg i Senjen med Sandtorv og Grimsholm, Teistevik, nedre Gaard i Bjarkø m. v., den anden Trediepart af Landslodden i de nævnte Fjorde samt forskjelligt Gods paa Hjaltland.

Den 3die Lod, Arild Kanes Hustru og og hendes Søster fik, udgjorde: Dønnes paa Helgeland med alt underliggende Gods, halv Landslod i Vægen, alt Gods i Surendalen og andenstеds i Edøens Len, Midfjord i Senjen med Trælen og Hop, øvre Gaard i Bjarkø, Ballesvik, Grytøen, Slagestad, en Gaard i Aristafjord, og den 3die Trediepart af Landslodden samt endelig en Del Gods paa Hjaltland. Boets Gaarde i Bergen forblev derimod uskiftede.

Digitized by Google

hans Færd. Paa Søndmøre gik det tilsidst saa vidt, at Bønderne reiste sig i Flok og Følge mod ham paa Thinget, slog ham selv ihjel og dræbte eller saarede hans Svende. Til Sjælemesser for ham oprettede hans Enke Fru Ingegerd et Præbende ved Nidaros Domkirke, der fik Navn efter Nordens tre hellige Martyrkonger.

Størst Opmerksomhed af alle de norske Begivenheder i denne Tid tildrager sig imidlertid Familiestridighederne mellem Knut Alvssøn og Henrik Krumedike og Knut Alvssøns Deltagelse i den svenske Reisning af 1501.

Ovenfor er fortalt, hvorledes Hr. Hartvig Krumedike for sin Delagtighed i Hr. Erik Sæmundssøns Drab paa Mødet i Skara i 1458 var bleven udstødt af Norges Rigsraad og ialfald for en Tid havde mistet alle sine Forleninger. Hr. Eriks Eftermaalsmand var Hr. Alv Knutssøn af den svenske Familie de tre Roser, der havde overtaget Maalet paa sin svenske Broders, Hr. Jøns Knutssøns, Vegne.' Hr. Alv Knutssøn var en af Norges mest indflydelsesrige Mænd paa hin Tid. Efter sin Moder, Agnes Alvsdatter Bolt, arvede han store Godser, deriblandt Manvik paa Brynlaanes, og ved sit Giftermaal med Fru Magnhild Oddsdatter, Enke efter den af Gudbrandsdølerne i 1446 dræbte Rigsraad og Ridder Bengt Harniktssøn, forøgede han sine Rigdomme i betydelig Grad. Foruden meget andet Gods bragte Fru Magnhild ham nemlig Gaardene Gresheim paa Hedemarken og Finnen paa Vos. I Tidernes Løb voxede deres Bo betydeligt, da saavel Hr. Alv som Fru Magnhild var meget flittige til at samle, naarsomhelst en Anledning frembød sig. Vi har ovenfor set, hvorledes Hr. Alv var en af Hovedarvingerne efter Sigurd Jonssøn, hvis Søsters Dattersøn han var.

Til Trods for alle sine Rigdomme kom Hr. Alv Knutssøn ikke til at spille nogen fremragende Rolle, ihvorvel han en Tid var forlenet med Bergenhus. Gresheim synes at have været hans og hans Frues kjæreste Opholdssted, og her var det vistnok ogsaa han døde i Aaret 1495 eller 1496. Fru Magnhild fulgte ham strax efter i Graven. Af Ægteparrets tre Børn levede Datteren Karine alle sine Dage paa Gresheim, som faldt paa hendes Arvepart, og her døde hun ogsaa som gammel Jomfru i Aaret 1535. Derimod kom Sønnerne Knut og Odd, der begge sandsynligvis ved Kong Hans's Kroning i 1483 blev slagne til Riddere, begge til at indtage en fremtrædende social Stilling i vort Samfund. Hr. Odd døde ugift allerede i 1497 efter at have indehavt Skiens Syssel som Forlening og senere været Høvedsmand paa Akershus Slot. Denne Stilling gik ved hans Død tilligemed den største Del af hans Eiendomme over til den ældre, mere navngjetne Broder Knut Alvssøn.

Denne var allerede tidlig bleven knyttet til Sverige først og fremst ved sin halvsvenske Herkomst, senere ved sit Giftermaal med Gyrild Eriksdatter af Gyldenstjernernes ansete Æt, der stod Karl Knutssøn og det svenske Selvstændighedsparti saa nær, som det bedst var muligt, idet Hr. Knuts

Digitized by Google

Svigermoder var Karl Knutssøns egen Datter. Fru Gyrild var tidlig død efter at have født Hr. Knut to Sønner og en Datter, og han var allerede opgift med den norske Rigsraad Anders von Bergens Enke, Fru Merete (eller Mette) Ivarsdatter af den danske Familie Dyre, som senere hen optog Navnet Lunge. Men Fru Merete var ligesom andre af hendes Familie, som vi om ikke ret lang Tid skal lære at kjende, ikke saa fastgroet til sit Fødeland, at Hensynet til det skulde hindre hende fra at slutte sig til dets Fiender. Men endnu laa den Navnkundighed, Fru Merete skulde vinde, i Svøb.

Den Gjæring, som var oppe i Tiden, ytrede sig ogsaa i det Len, Hr. Knut havde modtaget efter sin Broder, og den fandt den rigeste Næring i de Voldsomheder og Vilkaarligheder, som de raae og liderlige Fogder og deres Hovmænd tillod sig ligeoverfor Bønderne. I Novbr. Maaned 1497 indgav Bønderne i søndre Gudbrandsdalen en Klage over den hele Maade, hvorpaa de i Lenet indsatte Fogder regjerede. "Nogle var som Udlændinge vankundige i Norges Lov og kunde derfor ikke dømme rettelig, Andre, som kjendte Loven, havde Lyst til Uret og Vold. Af en liden Sag gjorde de ofte en stor for at kunne kræve høie Bøder og derved blev en stakkels Mand stundom aldeles ødelagt og ude af Stand til at betale Kongen sin Skat. Ogsaa plagedes den fattige Almue af Fogderne ved ulovlig Gjæstning og overdrevne Fordringer om offentlige Ydelser. Mange, baade Mænd og Kvinder, vilde gjerne begive sig til Kongen for at bringe deres Klagemaal for ham, hvis de blot kunde. De bad derfor Kongen indstændig, indtil han efter det Løfte, han nylig havde givet, selv kunde komme og se til sine Embedsmænd og Fogder, at ville sende en retsindig og erfaren Mand, der kunde skaffe dem Ret, som Uret havde lidt". Blandt disse Blodsugere, som Hr. Odd og senere Hr. Knut havde i sin Sold, fæster Opmerksomheden sig især ved Romerikes Foged, Lasse Skjold, dels paa Grund af hans gemene Optræden, dels paa Grund af den sørgelige Skjæbne, som ramte ham. Om ham gav Eidsvolds Almue senere hen forskjellige Oplysninger, der yder et ganske merkeligt Indblik i Tidens hele Raahed og Useldom. Saaledes heder det, at de fattige Bønder hverken maatte nyde Lov eller Ret for ham. Engang gav han en Mand ved Navn Saxe Halvardssøn, der skulde hen for at betale ham sin Visøre, tre Slag med sin Stridshammer, saa Manden styrtede omkuld. Da han igjen reiste sig og bød Lov og Ret for sig, var Lasse Skjold døv paa det Øre. Men neppe var Saxe kommen ud i Svalen, før Lasse Skjold kom sættende efter og gav ham to Slag med Stridshammeren, idet han udraabte: "Du skal faa tre stortandede Djævle, jeg skal sætte mit Sværd igjennem dig, hvor jeg saa maatte finde dig". En anden Gang kom han til Bonden Aaslak Throndssøn, som fagnede ham paa bedste Vis; det lønnede han med at voldtage en af hans Piger. En anden Bonde, Peter Ingemarssøn, drev han ud af hans Hus og ud i en Strøm, hvor han nær

Digitized by Google

var omkommen. Anders Asses Kone beskyldte han for en Fredløshedsgjerning, dog uden at fremlægge nogensomhelst Beviisligheder derfor. Den stakkels Kvinde nødtes da til at begive sig barbenet til Sverige for at skaffe gode Mænds Vidnesbyrd for, at hun var uden Skyld. Ikke desmindre maatte hendes Mand betale Fogden ni Lod Sølv. To andre navngivne Bønder plyndrede han ligeledes for Gods og Penge, uanset at de bød Lov og Ret for sig. En Gang kom Udyret over Olaf Arnessøn, der laa paa Gulvet og sov sin Rus ud. Han rettede ham først op og gav ham saa et Slag, saa han faldt om som livløs. Da han om Morgenen kom til sig selv, maatte han til Tak for naadig Straf, hvorved der forresten hverken var spurgt om Lov eller Ret, give Fogden et Pund Malt og en Kohud. At "Hunen" eller Bondeklubben sent eller tidlig maatte blive anvendt mod en slig Slubbert, er ikke at undres over. Samme Høst, Hr. Knut kom til Lenet, blev Lasse Skjold dræbt under Visøreopkrævningen af en Bonde ved Navn Engelbrekt Gunnarssøn. Men det tyktes Bønderne af Næs og Ullenshof at være saa godt gjort, at de i en rigtignok ubeseglet Skrivelse lod vide, at Hr. Knut skjønt der i denne Daad kun var en, som var optraadt paa alles Vegne, vilde de alle svare for den ene. Det kan vel være tvivlsomt, om denne Selvtægt var et Udslag af et fælles Overlæg fra Bøndernes Side. Men ikke desminbre saa det en Stund ud til, at den hele Almue paatog sig det gjensidige Ansvar. Fra Nes og Odalen sendtes nemlig over det hele Len Budkavler, der var brændte i den ene Ende og forsynede med en Hank (d. e. Krog) i den anden: det var i Tidens Billedsprog en Trusel om, at den vilde se sin Gaard brændt og selv vorde hængt, som ikke fulgte Opbudet. Urolighederne bredte sig snart saa vide omkring i Lenet, at alt tegnede til at blive en ganske alvorlig Opstand. Intet Under derfor, at Hr. Knut blev alvorlig bange og saa sig om efter Hjælp til at faa Opstanden kuet.

I denne sin Nød henvendte han sig til Høvedsmanden paa den nærmeste Fæstning, Baahus, om Hjælp. Men denne Høvedsmand var ingen anden end Hr. Henrik Krumedike, en Søn af Hartvig Krumedike, som hans Fader havde gjort saa meget ondt, og som alt tidligere havde vist sig som Alvssønnernes Arvefiende.

Hr. Henrik Krumedike er en af de interessantere Skikkelser, vi i denne Tid støder paa. Da hans Fader i 1476 afgik ved Døden, var han endnu kun et tiaarsgammelt Barn. Men han maa have udviklet sig meget hurtigt, saasom han allerede i 1487 blev anbetroet Akershus Slot, hvilken vigtige Forlening han to Aar efter ombyttede med det ikke mindre vigtige Baahus Slot med tilhørende store Len i Viken. De danske Sympathier, som hans Fader havde næret, og som paa en Gang havde været baade dennes Lykke og Ulykke, var ogsaa sterkt fremtrædende hos Sønnen. Ligesom Faderen var han en magtbegjærlig Mand, der ikke lod nogen Anledning til at forøge sin Velstand gaa ubenyttet hen. Ja, onde Tunger vidste ogsaa at berette, at

Digitized by Google

han skyldte Strandrøverier en betydelig Del af sin Formue. Til Trods for denne virkelige eller paaduttede Nærighed forstod dog Hr. Henrik ikke mindre end hans Fader at holde sig tilvens med Bønderne, og denne hans Holdning kom vistnok ogsaa i den følgende Tid til at øve en bestemmende Indflydelse paa hans hele Politik. Med Alvssønnerne havde han fra første Stund af levet i aabent Fiendskab, der ved flere Leiligheder var kommet til voldsomt Udbrud. I 1494 havde Odd Alvsøn saaledes beskyldt ham for at opvigle hans Folk og Almue mod ham; herpaa var Hr. Henrik ikke bleven ham Svar skyldig, men havde til Gjengjæld ladet ham høre saa drøie Ting, som at han havde ringeagtet Kongens Breve, øvet Vold mod flere Personer og tilegnet sig fremmed Gods, ja, at han endog havde trukket blank lige over for Hr. Henrik, da denne sad paa Dommersædet for at skifte Lov og Ret. Skjønt man ikke kjender til Udgangen paa denne Strid, er det dog neppe tvivlsomt, at Hr. Henrik, der som en nyere Historieskriver bemerker, havde noget af Løvens Natur og ikke lidet af Rævens i sig, har trukket det længste Straa. Med Hr. Knut maa han ogsaa, strax efter at denne var kommen til Akershus, være raget i Tvist, da man hører, at denne havde skaffet sig Betaling for en Sum, han paastod at have tilgode hos Hr. Henrik, ved at opbringe et af hans Skibe og sætte sig i Besiddelse af en Del af Ladningen. Hvorledes Forholdet har været mellem Herrerne paa Toget mod Elfsborg og under den lange Beleiring af dette Slot, har man ingen Besked om.

Da nu Hr. Knut i December 1497 i sin Nød tyede til Hr. Henrik og foreslog ham i Forening med 400 Ryttere at drage gjennem Landet for at kue Opstanden, brød denne sig ikke om at yde sin Uven nogen Hjælp, der kun vilde bringe ham selv Utak, og han holdt sig derfor i Ro. Ikke desmindre lykkedes det efterhaanden Hr. Knut Alvsøn at dæmpe Oprøret i Løbet af det næste Aar, hvorpaa han lod Sagen paatale. De Mænd, som Kongen satte til at dømme i denne, var Fyns senere saa bekjendte Biskop Jens Andersøn Beldenak, som paa denne Tid var kongelig Sekretær, og Henrik Krumedike. Ihvorvel de anklagede blev dømte til høie Bøder, fik Hr. Henrik og Jens Dommen formildet til største Ærgrelse for Hr. Knut, som gjerne vilde have dem alvorlig tugtede. Tre af Hovedmændene blev dog henrettede i Oslo.

Baade for Hr. Knut Alvsøn og Hr. Henrik Krumedike synes denne Almuereisning og de tvende Høvdingers Forhold under den at have havt en stor Betydning. Thi da Kong Hans kort efter paa Gjennemreise til Sverige besøgte Hr. Henrik paa Baahus, hvor flere norske Rigsraader, deriblandt Erkebiskop Gaute og Hr. Knut Alvsøn var tilstede, overvældede han Krumedike med Naadesbevisninger og tilstod ham forskjellige Forleninger, dels for en ringe Afgift, dels uden al Afgift, og ialfald et af disse Len havde Hr. Knut havt. Strax efter, i 1499, blev den Unaade, hvori Hr. Knut var falden, endnu mere følelig, idet Kongen formelig afskedigede ham

Digitized by Google

fra hans fornemste Forlening Akershus Slot, som blev overdraget til den tidligere Lensherre i Tunsberg, en dansk Adelsmand ved Navn Peder Gris. Som man let kan tænke sig, blev Hr. Knut saare harm over alt dette, og for at hevne sig paa Hr. Henrik, som han ansaa for Ophavsmanden til alle de Gjenvordigheder, han havde faaet at gjennemgaa, søgte han gjennem Agenter at opvigle Almuen i hans Len. Men da Hr. Henrik optraadte med Besindighed, havde han lidet igjen for sin Umag. Det blev snart Hr. Knut for trangt i Norge, og han besluttede sig til at drage til Sverige, hvor han turde haabe at finde en lettere Adgang til at gjennemføre sine Hevnplaner baade mod Kongen og mod sine personlige Uvenner inden Landet.

Paa det Møde, som den 1ste August 1501 blev afholdt i Vadstena, og hvor de svenske Ledere kom overens om at reise Oprørsfanen mod Kong Hans, var Knut Alvssøn tilstede. Han fik her Stormændenes Tilsagn om at forlenes med et svensk Slot med Tilliggelser, og han optraadte ganske som en helblods svensk Magnat. Saaledes fulgte han Sten Sture paa dennes Færd op til Dalarne for at ophidse Almuen, og da Sten Sture begav sig tilbage, blev Hr. Knut igjen i Grænselandskaberne for at samle Tropper, hvormed han agtede at gjøre Indfald i Norge. Hans Harme blev ganske vist ikke formindsket ved, at han bragte i Erfaring, at Kongen paa sin Tilbagereise fra Stockholm ikke havde forglemt ham, men givet Befaling til at beslaglægge hans vidtstrakte Godser i Landets forskjellige Dele.

Fra Lederne for Opstanden i Sverige var der allerede ved Reisningens Begyndelse til det norske Rigsraad affendt Breve, som gik ud paa at drage det over paa Oprørernes Side. Knut selv havde gjort alt muligt for ved sin Indflydelse paa Vestlandet, hvor han havde saa store Besiddelser, at vække en Bondeopstand til Støtte for den svenske Sag, ligesom han ogsaa søgte at drage de tyske Kjøbmænd i Bergen over paa sit Parti. At hans Opraab ialfald til en vis Grad har været fulgt paa disse Kanter, er sikkert nok. Ved et Angreb paa Kongsgaarden, som Knut Alvssøns Folk foretog i Forening med de lübeckske Kjøbmænd i Bergen, blev Kongsmændene fordrevne og maatte lade den indsamlede Skat og et Skib i Stikken. Men dette Held formaaede dog ikke at øve nogen Indflydelse paa selve Hovedbegivenhedernes Gang; thi da Knut Alvssøn om Høsten 1501 gjorde Indfald i Norge, blev han saaledes modtagen af de kongelige Høvedsmænd Henrik Krumedike, Peder Gris og Mattis Olssøn, hvilken sidste havde Tunsberghus i Forlening, at han med Skam maatte trække sig tilbage til Sverige. Men det var let at forudse, at Knut, halsstarrig som han var, vilde komme frygteligere igjen, saasnart han saa sig Raad dertil.

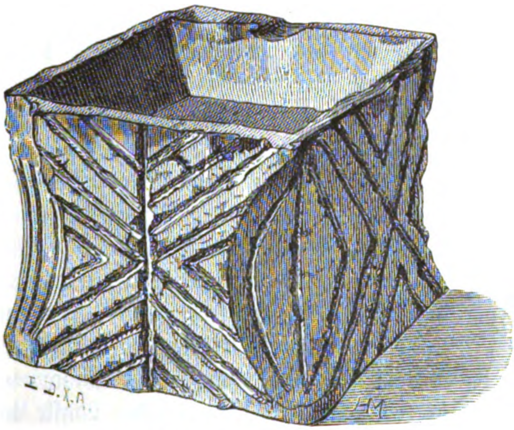
I Sverige var imidlertid Oprørskrigen bleven ført med Kraft mod Kongens Tilhængere og de Slotte, disse havde inde, og det ene efter det andet havde maattet overgive sig til Fienden. Tilsidst stod blot Kalmar og Borgholm tilbage. Stockholms Slot forsvaredes med megen Kjækhed af Kong

Digitized by Google

Hans's Dronning Kristina. Allerede den 10de Oktober 1501 var Stockholms By ved Borgernes Forræderi falden i Sten Stures Hænder. Men først ud paa Vaaren, da alle Forraad var opbrugte og der af Slottets 1000 Mand sterke Besætning kun var 10 vaabenføre Mænd tilbage — de øvrige havde dels Pest, dels Vaaben, dels Mangel paa fornøden Forpleining bortrevet eller gjort kampudygtige — opgav Dronningen Slottet mod selv med Følge at faa fri Reise til Danmark. Men Sten Sture brød denne Overenskomst, til liden Baade for sit Eftermæle, og holdt Dronningen i 1½ Aar tilbage i haardt Fangenskab, dels i Stockholm, dels i Vadstena. Kun tre Dage efter Kapitulationen kom Kong Hans med sin Flaade til Stockholm. Men for sent var for sent. Kong Hans saa snart alle sine Planer krydsede, ved at Dronningen holdtes tilbage. Hertil kom, at der i hans egen Hær spilledes under Dække med Fienden, saaledes endog af Kongens nærmeste Anfører Rigsraaden Povel Laxmand, en af Danmarks mægtigste Mænd paa sin Tid. Dette havde da til Følge, at han strax efter Hjemkomsten fra Toget til Kjøbenhavn den 22de Juni 1502 blev dræbt af tvende Adelsmænd Ebbe Strangessøn og Bjørn Anderssøn, just som han havde været oppe paa Slottet hos Kongen. Drabsmændene blev ikke blot ikke straffede, men Kongen forfremmede endog den første af dem til Rigsraad. Lidt senere reiste Kongen Sag mod den dræbte for Landsforræderi, og hans Gods blev inddraget under Kronen, da hans Arvinger ikke magtede at bevise hans Uskyldighed. Først under Fredrik I fik Familien en Del af hans Godser tilbage.

Allerede før Kong Hans's Undsætningstog til Sverige foregik, var Knut Alvssøn atter paa færde. Ved Nytaarstid 1502 havde hans Svoger Erik Erikssøn Gyldenstjerne, der var Høvedsmand paa Elfsborgs Fæstning og som hidtil havde vippet mellem Partierne, omsider sluttet sig til Oprørerne og sendt Kong Hans et Opsigelsesbrev. Herved havde Knut Alvssøn faaet et fast Støttepunkt, hvorfra han kunde true Viken og Baahus. Allerede i Februar Maaned havde Hr. Knut med en stor Hær gjort Indfald i det søndenfjeldske Norge, hvor han i sin Frænde Nils Ragvaldssøn paa Aaby, en Dattersøn af Hr. Erik Sæmundssøn, og i dennes dygtige Hustru Ottilia Ottesdatter Rømer, en Søster af den senere hen saa navnkundige Fru Inger til Østraat, fandt en mægtig Støtte, idet Nils allerede ved Opstandens Begyndelse havde sat sig i Besiddelse af Fæstningen Olufsborg ved Bullaren i det nordlige Viken. Hr. Knuts Hær bestod for den største Del af Almue, som var udbudt fra de svenske Grænselandskaber; navnlig havde Vestergøtlands Befalingsmand, den tapre og ridderlige Aake Hanssøn af Familien Natt och Dag, tilført ham en betydelig Forsterkning. De norske Høvedsmænd, Mattis Olssøn paa Tunsberghus, Peder Gris paa Akershus og Henrik Krumedike paa Baahus, til hvem Knut Knutssøn Baat, en Frænde, men tillige Fiende af Knut Alvssøn, søgte vel at samle Krigsfolk for at modtage den fremrykkende Opstandshær, men havde ikke synderligt Held med sig; navnlig var Henrik

Krumedike paa Grund af Fæstningerne Olufsborgs og Elfsborgs Nærhed lammet i sine Bevægelser. Det lykkedes derfor Knut Alvsson at trænge frem til Akershus, som hans Uven Peder Gris maatte rømme. Derpaa vendte han sig mod Vestfold, hvor han forsterkede sig med Bønderne af Sande Skibrede, og indtog og plyndrede Tunsberghus efter at have fordrevet Befalingsmanden Mattis Olssøn.*) Slottet blev nu for den væsentligste Del nedbrudt. Herfra begav Hr. Knut sig med sin Hær tilbage til Viken for at knække sin Uven Hr. Henrik Krumedike. Marstrand blev indtagen, og Byens Indvaanere nedhuggedes. Sarpsborg blev beleiret af Nils Ravaldssøns Underanfører Søren Skaaning, og da Indbyggerne begyndte at underhandle med ham, henviste han dem til Ottilia Ottesdatter, som i sin Mands Fravær førte Befalingen paa Olufsborg. Men her modtog de det lidet

44. Saltkar fra det gamle Oslo.

trøstelige Svar, at de baade skulde overgive Byen og betale hende Brandskat. "Vil I ikke give mig, hvad jeg forlanger," lagde hun til, "da skal I skaade (d. e. skue) eder alle i Marstrands Speil". Derefter maatte de ogsaa rette sig. Siden leirede den mandstærke Fiende sig udenfor Baahus, hvor Hr. Henrik snart blev bragt i den betænkeligste Stilling, da han ved udsendte Afdelinger havde svækket sin Styrke. Ikke desmindre formaaede han at holde sig ud over Sommeren.

*) Under Slottets Beleiring blev den under Haakon Haakonssøns Regjering uddybede Stenskanal mellem Nøterøen og Fastlandet afstængt ved et nedsænket Skib, hvorved Kanalen efterhaanden opfyldtes med Mudder og Grus. Først i 1730-Aarene blev Kanalen ved en Privatmands Foretagsomhed paany oprenset, saa den blev farbar for mindre Fartøier.

Digitized by Google

I Norge stod Kong Hans's Sag snart saa uheldig, som det bedst var muligt. Den Holdning, som Rigsraadet søndenfjelds indtog, maa vistnok nærmest kaldes passiv; men der var meget, som tydede hen paa, at det, hvad Øieblik det skulde være, kunde gjøre fælles Sag med Oprørerne. Ialfald var Kongen kjendelig misfornøiet med dets hele Forhold. Under disse fortvivlede Omstændigheder var det, at Kong Hans tilbød sin Broder Hertug Fredrik af Holsten-Gottorp, der, som vi ovenfor har set, havde antaget Titelen Arving til Norge, Halvdelen af dette Rige mod til Gjengjæld at erholde Hjælp af ham. Heldigvis for Norge gjorde den griske Hertug sig nu saa kostbar, at Kongen derved blev fritagen for at staa ved sit lidet overveiede Tilbud.

Paa samme Tid, som Kong Hans begav sig med sin Hær til Stockholm, overdrog han til sin Søn Kristiern at undsætte Hr. Henrik Krumedike. Med stor Iver og Kraft paaskyndede den unge Prins Rustningerne, og i den anden Halvdel af Juni 1502, da Kong Hans uformodet tidlig var kommen tilbage fra Sverige, drog han med en Flaade opover til Gøtaelven. Her skaffede han strax Baahus og Hr. Henrik Luft, idet han drev Beleiringshæren tilbage efter voldsomme Sammenstød, hvorpaa Henrik strax tænkte paa Tunsbergs og Akershus's Tilbageerobring. Kristiern derimod vendte sig mod Elfsborg, som Nils Klaussøn nogen Tid i Forveien havde forsvaret i hele fem Maaneder. Men allerede tredie Dagen efter, at Kristiern havde begyndt Beleiring, overgav den daværende Høvedsmand Erik Gyldenstjerne den sterke Fæstning, hvis Besætning dels indlemmedes i den danske Hær, dels erholdt fri Afmarsch. Kun to Mile derfra stod den svenske Hær under Knut Alvsøn og Aake Hanssøn. Da de erholdt Efterretning om det sterke Elfsborgs Fald, blev de betagne af den største Sorg og Harme. Endnu samme Kveld brød Aake Hanssøn op med Rytteriet og rykkede ud mod den danske Leir i den Mening at tage Slottet tilbage. En tæt Taage begunstigede hans Forehavende. I den tidlige Morgenstund, som man kalder Overfaldenes Hyrdetime, kom han lige hen til den danske Leir, hvor alt laa i den tryggeste Søvn. Nattevagterne havde truffet sig tilbage, og ved en uforklarlig Skjødesløshed havde Dagvagterne endnu ikke troppet op. Prins Kristiern laa paa Slottet. Allerede var Aake Hanssøn i Begreb med at sprænge ind i den danske Leir med sine Ryttere, da han med et besindede sig, holdt sin Hest an og bød Hornblæseren, der red ved hans Side, at blæse Allarm. Denne studsede og saa forundret paa Aake. "Blæs!" raabte denne med frygtelig Røst og løftede Sværdet mod Hornblæseren. "Ilde sømmer det sig at overfalde en Kongesøn sovende!" Aake stod nemlig i den Tro, at Prinsen selv var i Leiren. Hornblæseren adlød. Neppe var de sidste Toner af Signalet hendøde, før han med sine Ryttere styrtede ind i Leiren. Her opstod en forfærdelig Uro. Teltene redes overende. De søvndrukne Krigsmænd, som stak Hovederne op af Teltdugen, blev nedhuggede. Rundt omkring løb

Digitized by Google

Danskerne i fuld Forvirring. Efter dem red Aake med sine Ryttere og uddelte drøie Sværdhug. Men med en beundringsværdig Snarraadighed plantede den danske Fanebærer sit Mærke midt i Leiren, og omkring det samledes efterhaanden flere og flere Krigsmænd, der vilde holde Stand. Under den Kamp, som her udspandt sig, kom Kongesønnen Kristiern ilende til med en Skare fra Slottet, og i det Basketag, som nu gik for sig, blev Aake Hanssøn og hans Mænd fuldstændig slagne. Men den ridderlige Optræden, Aake her havde udvist, stod endnu efter Aars Forløb levende for Kristierns Minde.

Efter at have sat Ild paa Elfsborg, hvis uheldige Forsvarer Erik Gyldenstjerne faa Dage efter Overgivelsen var bleven dræbt i Oprørernes Leir af Aakes forbitrede Vestgøter, drog Kristiern opover til Baahus. Her afgav han en Del af sine Folk til Henrik Krumedike og gjorde saa med Resten et Tog ind i Vestergøtland. Paa Veien brændtes Lødøse. Fæstningen Oresten, som Aake Hanssøn havde i Forlening, blev indtagen, men Hærens videre Fremrykning blev stanset ved et Mytteri i hans Hær. Han vendte derfor tilbage til Vardberg, hvor han for en Del opløste sin Hær, og befandt sig i Begyndelsen af August Maaned atter i Kjøbenhavn.

Det var en glimrende Debut, den unge Kongesøn havde gjort, idet han paa nogle faa Uger havde bragt sin Faders faldefærdige Sag paa Fode og givet Krigen paa den norske Grænse en hel ny Vending. Hvad der nu stod tilbage at gjøre, for at Opræret fuldstændig skulde blive kuet, var Smaating i Sammenligning med, hvad der allerede var udrettet.

Allerede medens Kristiern foretog Toget ind i Vestergøtland, havde Hr. Henrik Krumedike med sin Hær, der for en Del bestod af Skoter, som Kong Jakob IV havde sendt sin Morbroder til Undsætning, gjort et Forsøg paa at tage Akershus og Tunsberg tilbage. Dette løb dog ikke heldigt af. Under 24de Juli kunde Knut Alvssøn indberette til Sten Sture: "Kom og Krumedike dragendes til Akershus og vilde tage det igjen. Men han blev slagen tilrygge igjen, og en stor mægtig Hob af de Skoter, hannem fulgte, blev ihjelslagne, de, som sluppe, rømte tilsøs og en Part drog til Skotland igjen. Mine Svende fik tre skjønne Skibe fra hannem, og ligger han selv i Marstrand Havn". I dette Sammenstød, hvorom der ikke er bevaret noget andet Vidnesbyrd end Knut Alvssøns anførte Skrivelse, eller maaske lidt tidligere, lader det til, at Hr. Henrik har mistet sin høire Haand. Alligevel afholdt dette ham ikke fra snart igjen at optage Kampen, efterat han først havde opbudt hver tredie Mand af Vigsiden og Vestfold. Tunsberg, hvorimod han først rettede sit Angreb, overgav sig nu vistnok uden Forsvar, og allerede i Dagene før den 14de August stod han i Oslo, maaske i den Agt at begynde Beleiring af Akershus Fæstning. Denne havde dog nu foruden den Besætning, Knut Alvssøn havde lagt her, tillige modtaget en Forsterkning af Bønder, der havde taget Stilling paa Akersnesset og i

Digitized by Google

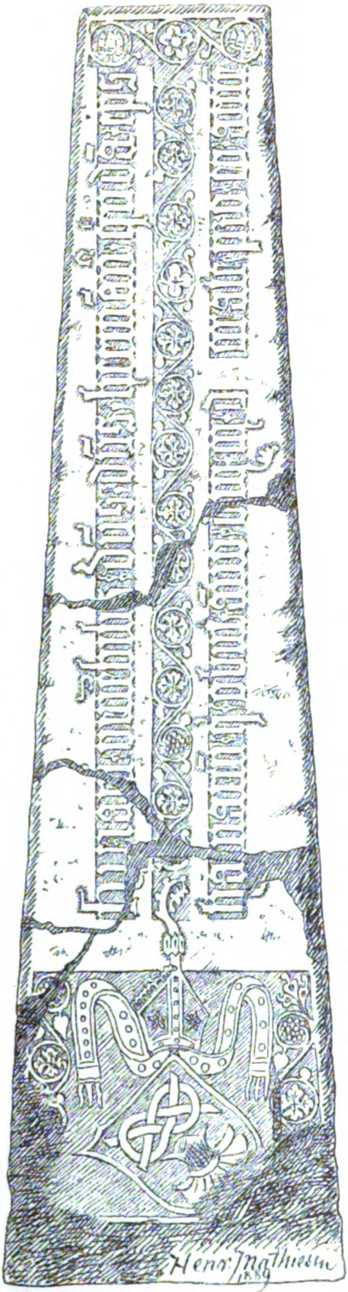
Akershagen. At Beleiringen vilde have draget længe ud, er ikke utænkeligt. En Række af sammenstødende Omstændigheder skulde imidlertid afgjøre Kampen hurtigere, end det for Øieblikket saa ud til.

Skjønt de Begivenheder, der staar i Forbindelse med den Katastrofe, hvorom her skal fortælles, kun kjendes af Hr. Henrik Krumedikes og hans Tilhængeres Fremstilling, tør Hovedtrækkene vistnok tillægges fuld Troværdighed, hvor farvet den end kan være i sine Enkeltheder og hvor upaalidelig den øiensynlig er med Hensyn til de Motiver, den tillægger Modstanderne.

Paa Rygtet om Hr. Henriks fornyede Angreb paa Vestfold og hans Marsch mod Akershus traf Knut Alvsøn og Nils Ravaldsøn, der efterfulgte af Prins Kristiern og hans Hær havde trukket sig tilbage til Vestergøtland, Anstalter til at fange ham i en Fælde. For at vinde Tid aabnede Hr. Knut Underhandlinger med Hr. Henrik om Vaabenstilstand, der blev ham indrømmet, og der blev tilstaaet ham Leide til en Sammenkomst i Oslo, der skulde afholdes Torsdag den 18de August. Til dette Møde skulde Hr. Knut i det høieste føre 100 Mand med sig. Hvad Tid, dette Leidebrev blev udfærdiget, vides ikke. Men tvivlsomt kan det vel være, om Stilstanden holdtes fra nogen af Siderne. Den 14de August skrev nemlig Hr. Henrik Krumedike til sin Hustru, der i hans Fravær førte Befalingen paa Baahus, at han samme Dag vilde underhandle med Almuen i Oslo Omegn, hvorpaa han strax vilde rette et Angreb paa Slottet. Hvad Hr. Knut angaar, har han ikke baaret sig bedre ad. Ogsaa han opbød Bønderne af Hedemarken og Romerike, som han stevnede til Oslo omtrent ved den Tid, Mødet der skulde holdes, og da Hamars Biskop, Herman, neppe forekom ham ganske paalidelig, lod han ham gribe. Nils Ravaldsøn, der i ethvert Fald ikke kan have været langt borte fra Hr. Knut, skulde ligeledes rykke frem mod Oslo, hvorved Hr. Henrik og hans i Oslo staaende Hær vilde komme i en alvorlig Klemme, saasnart Vaabenstilstanden udløb. I ethvert Fald gjør man neppe nogen af Parterne synderlig Uret ved at tro, at de begge havde søgt at skaffe sig størst mulig Fordel af den indrømmede Frist. Men det synes dog at have været Tilfældet, som her blev det afgjørende Moment.

Under Vaabenstilstanden opsnappede Hr. Knuts Mænd nemlig en af Hr. Henriks Brevdragere og satte sig i Besiddelse af de Skrivelser, som denne medbragte. Hvad Indhold disse har været af, er naturligvis ikke fortalt; men Hr. Knut maa dog deraf have fundet sig beføiet til med et Følge af 150 Ryttere at ile til Akershus, hvor han Natten mellem den 17de og 18de August slap ind. Sandsynligvis maa Slottet have været haardt truet, ialfald efter Hr. Knuts Formening. Da han ved sine tidligere Dispositioner havde truffet Forberedelser til at rette det afgjørende Slag mod Hr. Henrik Dagen efter Vaabenstilstandens Udløb, besluttede han sig nu til at komme denne i Forkjøbet ved at beramme et Udfald fra Slottet allerede Natten efter Mødets Afholdelse, og under dette skulde Oslo By stikkes

Digitized by Google

1 : 12.

Fra Hamar Domkirkes Ruiner.
Ligsten over Biskop Herman
(død omtr. 1503).

Digitized by Google

Digitized by Google

i Brand. Derimod er der intet, som tyder hen paa, at de aabenbare Fiendtligheder vilde være blevne begyndte fra Hr. Henriks Side, før Vaabenstilstanden var udløben. Til Mødet, der holdtes paa et Skib i Oslo Havn, medbragte Hr. Knut Henrik Krumedikes Brevdrager, og under den Ordvexling, som udspandt sig i Anledning de opsnappede Breves Indhold, lader det til, at Hr. Knut har ladet nogle "selstsyne og behende" Ord falde, der lod Hr. Henrik ane, at den eneste Udvei, han nu havde til at redde sig ud af den Vanskelighed, hvori han var stedt, var hans Uvens Drab og den Forvirring, dette muligens kunde afstedkomme. Hr. Knut og flere af hans Ledsagere blev da nedhuggede og de øvrige tagne til Fange. Disse skal strax have

45. Hertug Kristierns Segl.

tilstaaet, at Hr. Knuts Agt havde været den paafølgende Nat at rette et uventet Angreb paa Oslo By, saasnart Forhandlingerne var endte. Mistanken blev bestyrket saavel ved de Sammenstød, som umiddelbart efter fandt Sted mellem de udstillede Poster, som ved den truende Holdning, Nils Ravaldsson indtog med sin Styrke, der allerede var kommen Byen paa en halv Mil nær.

Vistnok streifer denne Fortolkning af Kilderne sterkt ind paa Gjetningens Omraade; men i det store hele tør den vistnok slaa til.

At den Udsigt til at se sin By afbrændt, som Oslo Borgere saa lykkelig og vel havde undgaaet, ikke har havt en ganske uvæsentlig Indflydelse paa deres Omdømme, er sikkert nok. Det gik nemlig temmelig snart op for

Digitized by Google

Hr. Henrik Krumedike, som i ethvert Fald var en Mand, der ikke satte de formelle Hensyn tilside, at Sagen ganske vist kunde have været ordnet paa en anden Maade, end Tilfældet her var, hvorved han kunde være bleven fritaget for Ansvar. 8 Dage efter Knuts Drab samlede han Lagmændene i Oslo og Tunsberg samt de to Borgermestere i den førstnævnte By paa Torvet og forlangte af dem en Dom efter Norges Riges Lov over den, som havde forraadt Kongen Land og Folk fra. En tre Tylvters Ret af Oslo Borgere dømte saa Knut Alvssøn som Landsforræder til at have "Fæ og Fred" forbrudt. Men det var ikke herpaa, Hr. Henrik vilde have dømt, og Retten maatte saa igjen træde sammen for at udtale sig om Leidet og dets Misligholdelse. Resultatet heraf var en Dom, som nærmest tager sig ud som et Aktionsindlæg mod Hr. Knut og et Forsvar for Hr. Henrik. Den konkluderer med, at Hr. Henrik bør være fri for enhver Tiltale, og at Hr. Knut, som uærlig brød sit Leide, som Lig bør ligge under Kongens Miskun og hans Gods være hjemfalden til Kronen. Herefter rettede alle sig. Men til Trods for denne Dom synes det dog, som den store Almenheds Sympathi temmelig snart har omgivet Hr. Knuts Minde med en lidet fortjent Straaleglans, navnlig fordi man troede, at han var bleven lokket i et Baghold. I den skibyske Krønike, som i Reformationstiden forfattedes af Paul Eliassøn, Vendekaaben kaldet, heder det om ham: "Knut Alvssøn var en fornem Ridder i Norge, mere taabelig end ondskabsfuld, hvis Godmodighed de Svenske misbrugte, idet de bevægede ham til at gjøre Opstand. Erkebiskopen af Roskilde og Henrik Krumedike kaldte ham under offentligt Leide, hvilket man burde have overholdt endog mod den grusomste Tyrk, til sig paa et Skib og dræbte ham, der intet ondt anede, saaledes som menederske Forrædere, men ikke de, som agter en Ed, pleier at gjøre". Dette var visselig ogsaa den Opfatning, en større Del af Nordmændene nærede. Saa godt de norske Bønder end likte Hr. Henrik Krumedike, der bestandig havde lagt an paa at gjøre dem tillags, fandt de dog nu, at han havde baaret sig ad som en Skarv. Hvad Hr. Knut derimod angaar, saa havde han i levende Live aldrig havt noget godt Ord; alligevel var det ikke frit for, at han nu efter sin Død blev tillagt en Betydning, som han tiltrods for sine Rigdomme aldrig vilde have faaet. Umuligt er det jo ikke, at de svenske Herrer har hvisket ham noget i Øret om, at han som Haakon V's Ætling nok kunde være et heveligt Emne til Konge, og at han med Tiden vilde blive det. Men saa meget er ialfald sikkert, at han ikke holdt det fornødne Maal. Det er liden Mening i at stille ham som Repræsentant for den norske Selvstændighedstanke ved Siden af Aaslak Bolt. Thi stod Aaslak med Hensyn paa Fædrelandssind ikke som en ægte Repræsentant for det norske Folk, Bygdepatriot, som han vel nærmest var, maa han dog siges at have indtaget en Stilling uendelig høit over Hr. Knut, der kun spekulerede i Mellemrigsrøret. Naar der i smukke Vers er bleven sagt, at "Hugget i

Digitized by Google

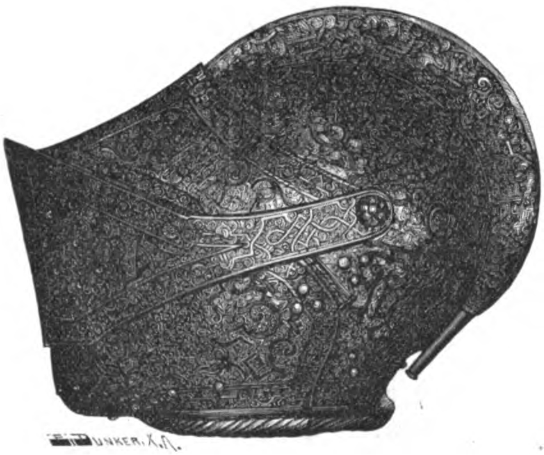
Knut Alvssons Pande var et Hug i Norges Hjerte", er der ikke Spor af Sandhed i saadan Tale.

Umiddelbart efter Drabet paa Knut Alvsson overgav Akershus sig og fik en ny Høvedsmand i Hr. Knuts Frænde Knut Knutsson Baat. Her blev ogsaa Hr. Knut Alvssons Lig i samfulde tolv Aar staaende over Jorden eller "liggende paa Morde", som det i Tidens Sprog kaldtes. Hans to Sønner, Karl og Erik Knutsson, var nemlig mindreaarige, og hvad Forholdet mellem Hr. Knut og hans Hustru Fru Merete Dyresdatter angaar, var dette, hvis der var noget i Folkesnakket, ikke synderlig godt men saa meget bedre mellem hende og Svante Nilsson, til hvis Omsorg hun var bleven betroet under Hr. Knuts sidste Tog. Fra sit sikre Tilflugtssted hos Svante Nilsson, hvis Trolovede hun strax efter sin anden Mands Død blev, søgte hun af bedste Evne at støtte denne, idet hun med Bud og Breve vedligeholdt Misfornøielsen i Norge. Under Anførsel af Erik Jonsson fra Vestergøtland gjennemstreifede en svensk Hær i Løbet af Høsten det søndenfjeldske Norge, hvorfra han henimod Aarets Udgang gjennem Hedemarken og Solør vendte tilbage til Vermeland med de bedste Efterretninger og Hilsener fra den norske Almue, ret som om den intet høiere ønskede end snarest muligt at gjøre Hr. Svante Nilssons Bekjendtskab.

Hr. Henrik Krumedike var imidlertid vendt tilbage til sit Slot Baahus. Men ogsaa i hans Forlening ytrede der sig temmelig truende Tegn paa, at en ny Tid var i Anmarsch. Ganske vist lykkedes det Hr. Henrik at fakke nogle af Tidens Nihilister, der kunde overføres at have gjort sig skyldige i Mord, Brand og Røveri i hine urolige Dage og desuden havde paadraget sig Mistanke for paatænkt Brandstiftelse i Konghelle og en natlig Overrumpling af Baahus; men Hr. Henrik forstod godt, at det kun var de smaa Fiske, han paa den Vis fangede i sit Garn. Nils Ravaldsson, som nu atter dukkede op, fik derimod gaa fri. Han streifede ind under Baahus's Mure og satte sig for en Tid fast i Konghelle, hvor han til en Begyndelse nedsablede den af Hr. Henrik her anbragte Garnison. Desværre har man ikke nærmere Efterretninger om denne merkelige Guerillakrig; kun ser man, at Kong Hans paa en Maade var misfornøiet med den Holdning, Hr. Henrik Krumedike derunder udviste, og om Vaaren det næste Aar maatte hans Svoger Otte Rud overtage Baahus Slot i hans Sted. Men hermed var Hr. Henrik ikke tilfreds, thi han var sig bevidst at have gjort, hvad der stod i hans Magt. Men han fandt dog en Slags Retfærdiggjørelse i, hvad der paafulgte. Thi midt i Mai Maaned 1503 stod Svante Nilsson i Oslo, hvorfra han vistnok i den følgende Maaned trak sig tilbage; men alt tyder dog hen paa, at hele det søndenfjeldske Norge endnu har været behersket fra Sverige af. Om Begivenhederne her besidder vi ingen nærmere Besked. Vi ved kun, at Nils Ravaldsson oftere maa have foruroliget Viken og de norske Grænselandskaber

Digitized by Google

fra Olufsborg af. Tilsidst besluttede Otte Rud at hjemsøge Borgen Juleaften 1504. Ved Midnatstider trængte han over de ubevogtede Mure og stod, uden man vidste noget af hans Færd, midt inde i Borgestuen, hvor Nils's Mænd sad ved Juleøllet. Den Scene, som her paafulgte, trodser enhver Beskrivelse. Men i Tummelen slap Nils Ravaldssøn op i et Taarn, hvorfra han forsvarede sig med Sværd og Stenkast til den næste Dag, da han ikke orkede mere og maatte overgive sig. Strax efter blev han syg og maa i Løbet af den paafølgende Vaar være afgaaet ved Døden, efterat han, uvist paa hvilken Maade, igjen var kommen paa fri Fod. Hans

46. Kristiern II's Turnerhjelm. I Stockholms Rustkammer.

Godser blev ham imidlertid fradømte og skjænkede til Otte Rud. Senerehen gav de Anledning til alvorlige Retsstridigheder mellem Hr. Ottes og Nils Ravaldssøns Arvinger. Ottilia synes at have overlevet sin Mand i henved 30 Aar.

Den norske Kirke i Erkebiskoperne Olaf Throndssøns og Gaute Ivarssøns Tid.

Det samme Forfald og Nedgang, som viser sig i de norske politiske Forhold i Kristiern I's Regjeringstid, ytrer sig ogsaa paa forskjellig Vis inden den norske Kirke, hvorover Kongen snart tilvendte sig den største Indflydelse. Saaledes erholdt han efter Optrinene med Marcellus og Henrik Kalteisen

Digitized by Google

det Løfte af Kurien, at Paven herefter ikke mere skulde indsætte nogen i de kirkelige Embeder i Kongens Riger uden efter Forslag af denne. Men det viste sig dog snart, at der paa slige Løfter ikke kunde lægges synderlig Vægt. Efter Biskop Thorleiv Olafssøns Drab i 1455 ønskede Kongen at skaffe en dansk Adelsmand ved Navn Joachim Grubbe, der var Kannik i Roskilde,

47. Kristierns II's Turnerrustning. I Stockholms Rustkammer.

hans Stilling. Han fik i 1456 ogsaa hans Valg udvirket af Bergens Kapitel; men da Joachim Grubbe endnu ikke havde den lovlige Alder, gjorde Paven Vanskeligheder ved at anerkjende hans Valg og udnævnte i det Sted det følgende Aar, da Joachim allerede var afgaaet ved Døden, den høiættede Italiener Paolo Justiniani til Biskop i Bergen. Den Harme, Kongen saaledes skulde have været berettiget til at nære over dette Brud paa Tro og Love, fortonede sig dog snart. Da Justiniani i det samme Aars Høst fremstillede sig for Kongen i Stockholm, hvor han just havde

Digitized by Google

holdt sit Indtog, blev han venskabelig modtagen, da Kongen troede i den smidige Italiener at have fundet et høveligt Redskab til at faa Paven til at anerkjende hans Ret til Sveriges Throne. Men da Justiniani kom til Rom, formaaede han her intet at udrette, og Kong Kristiern afskedigede ham derfor som Gesandt. Justiniani, der aldrig synes at have været tilstede ved sit Bispesæde, blev allerede i 1459 anbragt i et andet Embede.

Den merkeligste Begivenhed i den norske Kirke i denne Tid var utvivlsomt det Klosterbytte, Munkelivs Birgittinere i Bergen omkr. 1460 midlertidig foretog med Cisterciensermunkene paa Hovedøen ved Oslo. Sandsynligvis stod denne Bopælforandring i Forbindelse med Munkelivs Klosters Brand og den Tid, dets Gjenopførelse medtog. Omkring Aar 1480 flyttede Konventerne igjen tilbage, hvert til sit Kloster. De talrige Gavebreve, som søndenfjelds udstedtes til Birgittinerne i Hovedøen, vidner tilstrækkelig om, at i økonomisk Henseende var denne Bopælforandring særdeles indbringende for dem.

Om Olaf Throndssøns Virksomhed som Erkebiskop er der meget lidet at sige i de 15 Aar, han levede efter virkelig at have tiltraadt det Embede, hvortil han i 1450 var bleven valgt af Kapitelet. Han maa have staaet ikke lidet under sin norske Forgjænger Aslak Bolt baade som Politiker og Kirkefyrste. Saaledes er der ingen Koncilicbestemmelser levnede fra hans Tid, og det tør hænde, at dette har sin Grund i, at der ikke har været holdt noget norsk Provincialkoncilium i hans sidste Leveaar. For Nidaros's Domkapitel maa han i verdslig Henseende have været en meget nyttig Mand, men paa samme Tid maa han tillige have benyttet Anledningen til at skaffe sine Frænder den størst mulige Indflydelse. I 1473 oprettede han saaledes et Præbende ved Throndhjems Domkapitel, kaldet de fire Doctorers Præbende, hvis Gods imidlertid efter 70 Aars Forløb skulde falde tilbage til hans Æt. Vistnok var en saadan Disposition ikke den første af denne Art her ved Kapitelet; men den maa i en væsentlig Grad have været bestemmende for det følgende Erkebiskopsvalg, ligesom den ogsaa sikrede Erkebiskopens nærmeste Frænder Embedsstillinger, der i Indflydelse og Indtægter maa have kunnet maale sig med mangen Sysselmands. Henimod Katholicismens sidste Tider i vort Land synes Erkebiskopernes Slægtninge og Tjenere efterhaanden at have dannet en selvstændig Klasse dels som Frimænd, dels som Sædesvende, skjønt det Forhold, hvori disse stod til Erkestolen endnu neppe er bragt aldeles paa det rene.

Paa Nordmøre og i Romsdal, hvor Nidaros's Erkestol dels ved Kjøb, dels ved Gaver havde erhvervet sit betydeligste Jordegods, finder vi paa Olaf Throndssøns Tid dennes Broder Ivar Throndssøn som Forvalter af dette. Da Olaf Throndssøn i Slutningen af 1474 var afgaaet ved Døden, kan Kapitelet neppe have været i Tvivl om til hans Eftermand at vælge Ivars Søn Gaute, der i sin Ungdom havde studeret ved Rostocks

Digitized by Google

Universitet, hvor han i 1463 var bleven Magister. I Erkebiskop Gautes Tid bestyredes Erkestolens Jordegods paa Nordmøre og i Romsdal efter hans Faders Død af Broderen Jon Ivarssøn, der boede paa Ættegaarden Aspe paa Nordmøre, og som i sin Kreds maa have været en særdeles agtet Mand. En anden af deres nærmeste Frænder, Thrond Ivarssøn, synes ogsaa at have indehavt et Ombud paa Erkestolens Vegne.

Om Gaute Ivarssøns Optræden under Thronledigheden efter Kong Kristiern I's Død er ovenfor fortalt. Hans Modstandere paastod, at han ogsaa efter Kong Hans's Hylding stod i Ledtog med Sten Sture. Muligt er det, at han i ikke ringe Grad har pustet til Gjæringen mod Kongen i de første Aar efter dennes Thronbestigelse. Ved Mødet i Bergen i Juni 1486 blev dog Spændingen mellem ham og Kongen bilagt. Ved denne Leilighed afgjorde Erkebiskopen ogsaa et Klagemaal, som Almuen i Midsyssel paa Agder førte over sine Prester for ulovlige Oppebørsler. Under de Uroligheder, som Knut Alvssøn vakte i det søndenfjeldske i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, synes Erkebiskop Gaute at have holdt sig fuldstændig udenfor Partierne. Sandsynligvis har han havt nok at varetage i sit Arbeide som Kirkens Tjener. Hans Visitatsreiser ses at have strakt sig til de mest afsidesliggende Fjeldbygder i hans vidtløftige Bispedømme. Saaledes kunde Bønderne i Tønset, som dengang synes at have været et Slags Kapelsogn under Opdal, i 1580 berette Oslos bekjendte Superintendent Jens Nilssøn, at Gaute var den sidste katholske Erkebiskop, som havde holdt Visitats her. Han tør derhos, skjønt der herom ikke foreligger noget udtrykkeligt, have taget sig med Kraft af Throndhjems Domkirkes Restauration. At Gaute har havt noget dybere Indblik i Tidens Brøst, eller at der fra ham er udgaaet nogensomhelst Bevægelse, der har tilsigtet at skabe et nyt Liv i den norske Kirke, har man ingen Grund til at tro. Hans kirkelige Syn har neppe naaet ud over det forretningsmæssige Vanegjængeri.

Medens Kong Hans ligeoverfor den norske Geistlighed i den første Del af sin Regjeringstid havde holdt sig den i Haandfæstningen indgaaede Forpligtelse efterrettelig, kun at tildele Indfødte Kirkens Beneficier, tog han det ikke saa nøie dermed i sine senere Aar. I 1505 døde Biskop Herlog Vigleikssøn af Oslo. Til hans Eftermand valgte Kapitelet et af sine Medlemmer Thorkel Jonssøn, og Pavens Stadfæstelse af hans Valg var allerede indløbet, da Kongen, uvist af hvilken Grund, negtede at anerkjende ham, og uden videre indsatte en dansk Geistlig ved Navn Andreas Mus paa Oslos Bispestol. Hvorledes Thorkel Jonssøn optog dette, skal vi senere hen høre.

Den eneste Begivenhed af særlig kirkelig Interesse, som kan siges at have fundet Sted i Gautes Tid, var Indførelsen af en ny Munkeorden her i Landet. Det var den saakaldte Hellig-Antonius-Orden eller St. Antonii Brødre, som Ordenens Medlemmer kaldtes. Denne Orden, der som Lægbroderskab kan føres tilbage til det 11te Aarhundrede, men som først fra

Digitized by Google

Begyndelsen af det 13de Aarhundrede gik over til at blive en Munkeorden, var et Slags Johannittere og Tiggermunke, der drev vidt omkring. I Norden blev Ordenen først kjendt i Aaret 1403, da en af Brødrene optraadte som Afladskræmmer og Mirakeldoktor i Vadstena, hvor han fandt stor Tilslutning. I Hamar synes Ordenen tidlig at have slaaet sig ned og faaet et Kloster og Hospital oprettet. Sandsynligvis har det været fra dette Nybygge, den i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede kom til Bergen.

Her havde Kongen og Rigsraadet (det vil vel sige Biskoperne) foretaget en Udrensning af Nonneseter, hvis Beboersker, der tilhørte Cisterciensernes eller Bernhardinernes Orden, havde begaaet de værste Udskeielser. Kun enkelte af de ældre Nonner, der var mindre skyldige, tillodes at bo i Klosteret under Opsyn af Birgittinerne i Munkeliv, som synes at have faaet sig Nonneseter overladt. Siden tog Antoniusbrødrene det forladte Kloster i Besiddelse, men først i 1507 blev det dem formelig overdraget. Klostervæsenets gode Tid var imidlertid ogsaa i Norge tilende, og ligesaa lidet, som Antoniusbrødrene kom til at spille nogen øinefaldende Virksomhed her tillands, skulde de længe faa Lov til at bygge sig i sin nye Bolig.

Gaute Ivarssøn maa være bleven en meget gammel Mand. I henved 36 Aar beklædte han Nidaros Erkestol, og det er tydeligt, at Aarenes Tryk maa have gjort sig sterkt gjældende hos ham, navnlig i hans sidste Leveaar. En Støtte tør han dog have fundet i en ung haabefuld Mand, der vistnok har tilhørt hans Slægt, og som ialfald for en Del havde faaet Understøttelse af Throndhjems Domkapitel til sine Studeringer i Udlandet. Det var den siden saa navnkundige Olaf Engelbrektssøn.

Svante Nilssøn Rigsforstander i Sverige. Kristiern overtager Regentskabet i Norge 1506. Herluf Hufvudfats Opstand. Biskop Karl af Hamar.

Efter Overgivelsen af Stockholms Slot var Dronning Kristina tvertimod Kapitulationens Bestemmelser bleven holdt tilbage i Sverige i Fangenskab, og hendes svenske Undersaatter lod hende stundom endog lide Mangel paa det nødvendigste til Livets Ophold. Det danske Rigsraad klagede herover og mente, at det var Topmaalet af al Ugudelighed, at kristne Undersaatter holdt sin af Kirken indviede og salvede Dronning som en Fange og borte fra hendes rette Herre og Husbonde. Herpaa blev Svenskerne ikke Svar

skyldig, men fremdrog et og andet af Kongens private Liv, som ikke kunde være denne behageligt at høre. Navnlig udbasunede de det usømmelige Forhold, hvori han havde indladt sig med en gift Adelsdame Edle Jernskjæg. Da nu udenlandske Fyrster satte sig i Bevægelse for at udvirke Dronningens Frigivelse, erklærede de, at Dronningen skulde blive sat paa fri Fod, saasnart Kongen havde opgivet de Slotte og Fæstninger, han endnu havde i Sverige. Imidlertid havde Sten Sture sat sig i Besiddelse af de finske Slotte, paa samme Tid som Svante Nilsson og nogle med ham forbundne Partigjængere foruroligede de norske Grænselandskaber.

Under Krigen i Sverige var der tillige opstaaet et spændt Forhold mellem den danske Konge og de vendiske Hansestæder, væsentlig paa Grund af, at disse ikke havde afbrudt sin Forbindelse med Sverige, saa længe Krigen stod paa. I Aaret 1503 blev der i Lübeck under Mægling af den pavelige Afladskræmmer Kardinal Raimund Perauld prøvet et Forlig, men dette blev kun for en Del opfyldt. Derimod udvirkede Kardinalen med Lübeckernes Bistand, at Dronning Kristina atter kom paa fri Fod. I December Maaned 1503 efter samfulde tre Aars Fravær betraadte hun atter dansk Grund. I Mellemtiden (Foraaret 1502) var hendes Datter Elisabet (født 1485) bleven gift med Kurfyrst Joachim af Brandenburg. Dels for at besøge denne Datter, dels for at foretage en Pilgrimsreise til Nordtysklands mest berømte Valfartssteder, Wilsnack i Brandenburg og Sternberg i Mecklenburg drog Dronning Kristina tidlig om Vaaren 1504 til Tyskland, hvorfra hun efter noget over en Maaneds Fravær atter vendte tilbage til Danmark.

Med Sverige var Fredsunderhandlingerne allerede komne i god Gang, da Dronningen kom hjem. Hendes Frigivelse af Fangenskabet havde nemlig ryddet den væsentligste Anstødsstein for fredelig Underhandling af Veien. I Sverige var Stillingen imidlertid nys før bleven ikke lidet forandret, idet Sten Sture i Midten af December 1503 var afgaaet ved Døden under et Ophold i Jønkøping. Rygtet talte om, at han skulde være bleven ryddet af Veien ved Gift, som Fru Merete Ivarsdatter, Svante Nilssøns Forlovede, skulde have givet ham; men det er vel ikke stort at agte paa. Ved Hemming Gads Hjælp blev Svante Nilsson den 21de Januar 1504 valgt til Sveriges Rigsforstander. Hans første Foretagende var at aabne Fredsforhandlinger med Danmark, og paa et Møde, der holdtes i Kjøbenhavn, blev der den 18de Mai 1504 sluttet en Stilstand paa et Aar. Før dennes Udløb skulde alle tre Rigers Raad træde sammen i Kalmar i Juni Maaned 1505 for at gjøre en endelig Fred og bilægge al Strid og Tvedragt.

Under Stilstanden opstod der imidlertid forskjellige mindre Tvistigheder, som tildels ovenfor er berørte. Disse benyttede Svante Nilsson til at modarbeide Fredsslutningen, og han havde hellere end gjerne set det be-

Digitized by Google

rammede Fredsmøde i Kalmar udsat. Danskerne vilde imidlertid ikke indgaa herpaa, og Mødet holdtes derfor den 10de Juni 1505, som aftalt var. Her indfandt da Kong Hans sig med et betydeligt Antal danske og norske Rigsraader, baade geistlige og verdslige, deriblandt Erkebiskoperne Gaute af Nidaros og Birger af Lund. Men her ventede de forgjæves paa Svenskerne, som udebleve aldeles. Kongen lod da Sagen gaa til Paakjendelse af de tvende Rigsraad, som her var fremmødte, og disse afsagde under 1ste Juli 1505 en Dom, som senere hen er bleven meget bekjendt. Denne Dom, der var grundet paa Romerretten eller "Keiserretten", som paa denne Tid og senere stod i Ry som subsidiær Retskilde, gik ud paa, at Kong Hans skulde gjenindsættes i fuldstændig Besiddelse af Sveriges Rige, og at Sten Stures, Svante Nilssøns og de med dem forbundne Herrers Gods skulde være forbrudt til Kronen. Men i Grunden var den hele Domsafsigelse en tom, for ikke at sige en latterlig Ceremoni, al den Stund det ikke stod i Kongens Magt at faa Dommen efterlevet. For at bøde herpaa henvendte derfor det danske og norske Rigsraad sig under 16de Juli 1505 til Keiser Maximilian for at faa Dommen stadfæstet, og denne lod de i Kalmar domfældte svenske Oprørere indstevne for sin og det tyske Riges Kammerret. Efter en formelig Proces blev de her den 2den Oktober 1506 for at have brudt det hellige romerske Riges Landefred erklærede i Rigets Acht (d. e. fredløse), hvorhos alle det romerske Riges Stænder blev tilholdte under Fredløshedsstraf at afholde sig fra enhver Forbindelse med de domfældte Svensker.

I det svenske Rigsraad var Fredspartiet imidlertid meget sterkt repræsenteret, og dettes Tilhængere aabnede et Par Maaneder efter Kalmarmødet atter Underhandlinger, der førte til, at et nyt Møde blev berammet til Afholdelse i Malmø i Februar og Marts 1506. Men den Fuldmagt, de svenske Sendebud fik med sig til denne Forhandling, var saa snever som bedst muligt, da de ikke havde faaet i Opdrag stort andet end at give en Forklaring paa, hvorfor Svenskerne havde holdt sig borte fra Kalmarmødet, og at udvirke en Vaabenstilstand paa nogle Aar. Svante Nilssøn sørgede imidlertid for at vedligeholde Almuens Had til Danskerne, saa den paa flere Steder erklærede, at den ikke vilde give Kong Hans anden Skat af Sverige end skarpe Vaaben. Omtrent ved samme Tid, som Mødet i Kalmar holdtes, havde Svante Nilssøn afsluttet en Vaabenstilstand med Russerne paa 20 Aar, saa han fra den Kant var sikker. Sverige var saaledes ikke aldeles uforberedt til at optage Fiendtlighederne, om fornødent skulde være. Vistnok søgte den danske Konge, som kun havde havt Fortræd af sit ældre Forbund med Rusland og dets Fyrste Ivan Vasilievitsch, at knytte et nyt med dennes Søn og Eftermand Vasilius; et saadant Forbund med denne sluttedes jo vistnok ogsaa i 1506 i Kjøbenhavn, men det var kun Hans til liden Nytte, da Vasilius ubrødelig holdt den med Sverige indgangne Stilstand. Større Gagn havde Kong Hans derimod af Frankrige og Skotland; af Kongen i

det sidstnævnte Rige, der var hans Søstersøn, fik han ikke ubetydelig Hjælp ved Tilsendelse af Krigsskibe og Leietropper.

Allerede ved Tilbagereisen fra Kalmarmødet havde Kong Hans ladet den medbragte store danske Flaade herje vidt og bredt paa de svenske Kyster. Men ogsaa Svante Nilssøn havde sine Skibe ude og tilføiede snart den danske Konge et føleligt Nederlag. Ved Paasketider 1506 gjorde Aake Hanssøn, understøttet af Svante Nilssøns Folk, et ødelæggende Indfald i Skaane. Men især samlede de svenske Krigsforetagender sig mod Kalmar, der indehavdes af Kong Hans's Høvedsmand, Jakob Trolle. Udenfor denne By leirede sig en udbudt Almuehær under Hemming Gads Anførsel, og da han merkede, at han var for svag til at foretage en lang Beleiring, stormede han Natten til den 23de Oktober Byen. Slottet, der laa til Søsiden og stadig kunde modtage Undsætning fra Danmark, trodsede derimod i over to Aar de Angreb, som Hemming Gad rettede imod det.

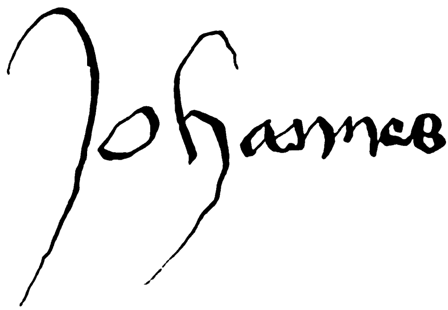
Til Trods for den keiserlige Achtserklæring og den pavelige Banlysning over Sverige, som heller ikke lod længe vente paa sig, vovede Hansestæderne, særlig da Lübeckerne, at holde Forbindelsen med Sverige aaben. Ganske vist var denne af og til afbrudt dels paa Grund af det keiserlige Forbud, dels paa Grund af Traktater, som Kong Hans i December 1506 og Juli 1507 sluttede med Lübeckerne om, at disse skulde søge at formaa Svenskerne til at vende tilbage til Lydighed og, indtil det skede, afholde sig fra enhver Forbindelse med Sverige. Men disse Bestemmelser blev kun staaende paa Papiret; thi Handelen paa det blokerede Sverige var altfor indbringende til, at de hanseatiske Kjøbmænd i Længden skulde modstaa Fristelsen til at bryde baade Forbud og Traktater. Allerede i 1507 var Handelen paany i fuld Gang, og i Begyndelsen af 1509 lod de Kong Hans vide, at siden det drog saa længe ud, før Sverige blev underkuet, kunde de umuligt længere sætte sin Fordel til Side.

Imidlertid gik Krigen mellem Danmark og Sverige sin Gang; men fra svensk Side maatte man nærmest indskrænke sig til at forsvare de vidtstrakte Kyster mod de Kaperier, som dreves i stor Maalestok og med største Paagaaenhed. I Juli Maaned 1507 kom saaledes den fynske Væbner Søren Norby med ni Mers-Skibe ind til Aaland, hvor han erobrede og brændte Slottet Kastelholm og tog Befalingsmanden Sten Thuressøn Bjelke til Fange. Ogsaa Høvedsmanden paa Visborg Jens Holgerssøn Ulfstand udmerkede sig i denne Fribytterkrig. I Sverige, der kun med største Nød kunde holde Forbindelsen med Udlandet, navnlig Nordtyskland, aaben, var Stemningen snart som Følge heraf meget trykket, og der blev opspundet og udspredt det ene Rygte efter det andet, og Svante Nilssøns Fiender begyndte at reise Hovedet. Kun Hemming Gad, der fremdeles laa udenfor Kalmar, holdt Hovedet oppe og forstod at indgyde de forsagte Mod, endda der i hans egen Leir udbrød Mytteri den ene Gang efter den anden, og den pavelige Banstraale brændte

paa hans Jsse. Med bidende Spot svarer han paa de Fornærmelser, som hans Uvenner lod blive ham til Del, med munter og grovkornet Vittighed spøger han med sine og Hr. Svantes tvivlsomme Kaar, omtrent som han var en uinteresseret Tilskuer af det hele. Han, den udvalgte Biskop af Linkøping, bander som en Landsknægt, hver Gang han faar en ubehagelig Tidende enten fra Ven eller Fiende. Men igjennem alle hans Breve, der med fonografisk Nøiagtighed opfanger alle de Stemninger og Lidenskaber, som rører sig hos denne mægtige Mand, bæver en dyb Fædrelandskjærlighed og en urokkelig Tillid til hans Sags endelige Seir. Til Svante Nilsson skriver han en Gang saaledes: "De Stockholms Borgere skriver, at fiendtligt Krigsfolk til Hest er i Vente. Lad dem da komme i Gottes Donners Navn. Den milde Moder Maria Mø, som hjalp syv Kirkesogne i Ditmarsken, hun kan vel næst Guds Bistand hjælpe et helt Kongerige. Vær ved et frit Mod! J skal se, alting gaar vel". Under alt dette afviste baade han og Svante Nilsson, til Trods for det Pres, som fra flere Sider øvedes paa dem, længe ethvert Forslag om at aabne Underhandlinger. Tilsidst fik det mægtige Fredsparti inden det svenske Rigsraad det dog maget saa, at der i Kjøbenhavn den 17de April 1508 blev vedtaget en Vaabenstilstand paa 2 Maaneder, hvorpaa der i Vardberg ved St. Hans Tider skulde holdes et Møde af 24 Rigsraader fra de tre Riger for at faa alle Tvistemaal bilagte. Men det, Svante Nilsson engang ikke vilde, det vilde han ikke, og saaledes fik han Sagen udsat fra Møde til Møde, medens der paa den anden Side mægledes den ene Stilstand efter den anden. Men lige meget hjalp det; medens Underhandlingerne indledêdes som bedst, rasede ogsaa den eiendommelige og pinlige Guerillakrig, og nærmest maa man vel antage, at de ødelæggende Streiftog, som fra svensk Side foretoges til de danske Grænselande og fremkaldte Repressalier fra dansk Side, netop var anlagte paa at forpurre Fredsforhandlingerne. Henimod Udgangen af 1507 brændte Henrik Krumedike Ny Lødøse; til Gjengjæld gjorde Svenskerne et Jndfald i Skaane i Februar 1508, og henved en Maaned senere foretog Aake Hansson en Færd til Øen Anholt, hvor han gjorde et rigt Bytte i det Sølv og de Kostbarheder, som Borgerne i Vardberg, Halmstad og Falkenberg havde bragt derhen. Under den første Vaabenstilstand, der varede fra 1ste Mai til 1ste Juli 1508, lod Svante Nilsson nogle af sine Høvedsmænd gjøre Jndfald over de norske Grænser, og saasnart denne Stilstand var udløben, herjede den danske Flaade under Jens Holgersson Ulfstand Kysterne af Østergøtland, Stockholms Skjærgaard og forskjellige Egne af Finland, hvor bl. a. Borgaa blev stukket i Brand. Den anden Vaabenstilstand i 1508, der varede fra 15de August til Mortensdag, krænkedes i samme Mon af Hemming Gad ved Angreb paa Kalmar og af Otte Rud ved Herjinger af de svenske Kyster. Denne sidste, som vi fra før af kjender som Høvedsmand paa Baahus efter Henrik Krumedike,

Digitized by Google

var i Slutningen af 1506 bleven fjernet fra denne Post, men havde i Erstatning erholdt Borgholm paa Øland. I denne Stilling udfoldede han en saa rastløs Virksomhed som Flaadechef eller Sørøver, som det i Tidens Sprog samtydigt kaldtes, at Svante Nilssøn var rent fælen derved. Ved St. Hans Tider 1509, da en ny Stilstand var udløben, foretog han et Tog til Finland, som der skulde gaa Ord af langt gjennem Tiderne. Natten mellem den 2den og 3die August listede han sig med sit Krigsfolk ind i Byen, hvis Befolkning opskræmtes af sin trygge Søvn ved Hærblæsten. I fem Dage grasseredes der her paa det skrækkeligste; mange af Borgerne blev nedhuggede, og alt det Gods, som kunde bortføres, blev bragt ombord paa Skibene. Selv Kirker, Klostre og Geistlighedens Eiendele undtoges ikke fra Soldaternes Rovgriskhed. Men det varede ikke længe, før Samvittigheden slog den vilde Kriger, at han hverken fandt Rist eller Ro paa sig. For at

48. Kong Hans's Haandskrift.

saa Fred med sig selv besluttede han at vandre paa sin Fod til Kristi Grav; men paa Veien derhen overraskede Døden ham i Landsberg i Bayern. Vi har et andet Exempel paa Tidens Barbari i følgende Træk. Ved Nargø udenfor Reval tog to kongelige Skibe tolv finske. Krigsmændene huggede Hænder og Fødder af Fangerne og kastede dem saa overbord!

Nogen Tid efter Ulykken i Aabo sluttedes der den 17de August 1509 Fred i Kjøbenhavn, hvorved Svenskerne forpligtede sig til at betale Kongen og Dronningen 13000 Mark aarlig, indtil Hans eller hans Søn Kristiern igjen antoges til Konge, hvorhos Slottene Kalmar og Borgholm skulde forblive i den danske Konges Besiddelse.

I Norge havde der siden Knut Alvssøns Dage existeret et misfornøiet svensk Parti, som spekulerede i det hele Grænserøre. Dette maa det have været, som saa længe havde opretholdt Nils Ravaldssøn, og som til sine Tider benyttede Anledningen til at skaffe Svante Nilssøn og hans Høvedsmænd Indpas i Landet. Ved Svante Nilssøns Indfald i 1503 maa Oslo

Digitized by Google

Kapitel saaledes have forstrakt ham med Penge, og i Udskriften paa et Brev kaldes han Norges Riges Hovmester. Skjønt Almuen med Hensyn til det hele Statsstyre forholdt sig fuldstændig ligegyldig og kold, kan man dog, om end svagt, skimte Forhandlinger, som det svenske Parti i Norge har drevet med Sveriges Rigsforstander om en paatænkt Forbindelse med dette Rige.

Det kunde ikke undgaa Kong Hans's Opmerksomhed, at der virkelig var Fare paa Færde, og han indsaa, at den eneste Maade, hvorpaa Forbindelsen mellem Norge og Danmark kunde opretholdes, var at give det førstnævnte Rige en kraftig Lokalregjering, i hvis Spidse han stillede sin dengang 25aarige Søn Kristiern med fuld kongelig Myndighed. Ligesom et Par Aar tidligere skulde det ogsaa denne Gang lykkes den unge Kongesøn at redde Foreningen mellem de to Riger, hvis udkaarede Thronfølger han var.

Kristiern var født 1ste Juli 1481 paa Slottet Nyborg i Fyn, faa Uger efter Farfaderens Død. Der herskede paa den Tid Ro i Norden. Men ved hans Fødsel, siger Sagnet, skede der dog Tegn, som varslede om de kommende Begivenheder, hvori han skulde spille en Rolle. Han graat høilydt i Moders Liv, heder det, og da han kom til Verden, holdt han sin høire Haand fast tilknyttet; da man aabnede den, fandtes den fuld af Blod.

Den Opdragelse, Kristiern fik i sin Ungdom, var hel forskjellig fra den, som blev Tidens Kongesønner tildel. Hans Fader satte ham nemlig bort til en kjøbenhavnsk Borgerfamilie, der rigtignok i Dyder kunde maale sig med hvilken som helst adelig. Det var Hans Meisenheim Bogbinder, en af Hovedstadens rigeste, kløgtigste og mest afholdte Borgere, som fik den unge Kongesøn til Opfostring. I dennes Hus og i Omgang med Borgerbørn voxede han saa op. Til Lærer fik han Kanniken Jørgen Hindse fra Hindsholm i Fyn. "Kristiern", skriver Allen, "gjorde sin Lærer meget af det ved sin Vildhed. I Stedet for at holde sig til Jorden fandt han Fornøielse, uden at ænse Faren og skaane sine Fløilsklæder, at kravle paa Tage og Gavle eller krybe op paa Hanebjælken i Høloftet og lade sig dumpe ned paa det underliggende Hø. Byens Drenge var hans Legekammerater. For dog at have noget Baand paa ham besluttede Læreren at tage ham med sig i Kirken, naar han skulde besørge Ottesang og Aftensang og anden Tjeneste, og her stod nu Kristiern blandt de andre fattige Peblinge og sang i Koret. Men dette tog Kong Hans ilde op; han syntes, det dog var altfor simpelt for hans Søn, den udvalgte Konge, at stilles lige med det fattigste Barn i Byen". Kanniken afskedigedes som Prinselærer, og Kristiern, der ved samme Tid synes at være flyttet fra Hans Bogbinders Hus, fik en tysk Videnskabsmand til Lærer, der pluggede en god Portion Latin i ham, saa han baade kunde føre en Samtale i dette Sprog og klare en hel Forelæsning fra Begyndelsen til Enden, ja endog fandt Fornøielse og Underholdning deri. Ved Siden heraf lærte han alle de Færdigheder og Dygtigheder, Tidens Adelsmænd maatte tilegne sig. Han sad godt til Hest, kunde paa Turnerpladsen med

Digitized by Google

sin Lanse lette den ene Herre af Sadlen efter den anden og kunde føre Sverdet baade i Leg og i Alvor. Som Sømand vilde han have været paa sin rette Hylde, om fornødent havde været; thi dertil følte han baade Kald og Lyst.

Den Vildhed, som havde fulgt ham i Gutteaarene, kom ogsaa tilsyne i Ynglingealderen. Arild Huitfeldt fortæller herom: "Han bestak dem, som holdt Vagt udi Kjøbenhavns Slots Port, at de ofte hele Nætter og langt ud paa Nætterne holdt Porten aaben for ham, ud og ind ad Byen, hvor han svæimede, spøgede, ruttede, tog sælsomt affted af det ene Borgerhus i det andet og fandtes helst der, hvor Vinen smagede bedst og smukkeste Folk var. Over saadant Byløb var Folk meget underlige. Hans Herre Fader fik det omsider at vide og tog ham for sig en Dag og læste ham et godt Kapitel med Ord og Svøbe, indtil han faldt paa Knæ, bad sin Herre Fader om Forladelse og lovede saadant aldrig mere at skulle ske". Under alt dette dannedes Prinsen til den Mand og Fyrste, han skulde blive, og i hvilken Stilling han skulde tildrage sig Adelens og Geistlighedens Had og vinde Borgeres og Bønders Hengivenhed og Kjærlighed. Men paa Bunden af denne rigt udrustede Aand laa Vanviddet — en Arv fra den hyppig melankolske Fader — i et let Hylle, som det kunde bryde og brød, saa ofte hans Sind kom i Bevægelse. Vild var den unge Kongesøn i sin Begeistring, i sit Had, i sine Udskeielser. Ligesaa heldig, han var i de Beregninger, han anstillede med koldt Hoved, ligesaa uheldig, ja ulykkelig var han i de Planer, han udkastede, naar Blodet steg ham til Hjernen. Sjelden har man vistnok set en saadan Blanding af Genialitet og Galskab forenet i en Karakter, som Tilfældet var hos den unge Kongesøn.

Hvorledes Kristiern vilde udføre den Opgave, som var bleven ham stillet, skulde Nordmændene ikke længe holdes i Uvished om. Allerede strax efter at han i Slutningen af 1506 var kommen opover til Norge, afskedigede han, uvist af hvilken Grund, Otte Rud som Befalingsmand paa Baahus og indsatte i hans Sted en anden dansk Mand, Nils Bild til Ravnholt, uden at spørge det norske Rigsraad om dets Samtykke. Med dette traf Kristiern sammen først i Januar 1507 ved sit Komme til Oslo. Allerede fra sin tidligste Færd lagde Kristiern an paa at fortrænge Nordmændene ud af alle betydeligere Stillinger. Høvedsmanden paa Akershus, Knut Knutssøn Baat til Morland, der havde faaet sin Stilling for sin Optræden mod sin Frænde Knut Alvssøn, blev nu, netop fordi han var dennes Frænde og af svensk Herkomst, erstattet med en dansk Adelsmand Jørgen Vestenie. Allerede tidligere var den ubetydelige danske Parvenu Andreas Mus bleven indtrængt paa Oslo Bispestol. Saasnart det norske Rigsraad merkede, hvor det havde den unge Kongesøn, blev Forholdet mellem ham og flere af dets Medlemmer temmelig spændt. Som Mænd, der var mistænkte for at være hans Modstandere, nævnes foruden Knut Knutssøn Baat tillige Nils Henrikssøn

Digitized by Google

(Gyldenløve) til Østraat, der var gift med den bjærve og kloge Inger Ottesdatter (Rømer), Søster af Nils Ravaldssøns Hustru Ottilia, hendes Broder Oluf Ottessøn og Oluf Galde til Thomb, samt Erkebiskop Gaute og Biskop Karl Jæmte af Hamar. Men for at vise disse Herrer, hvor libet han frygtede dem, sammenkaldte Kristiern den 13de Marts 1507 i Oslo et Møde af Rigsraader og lovkyndige Mænd, deriblandt ogsaa Biskop Karl, som efter Regentens Opfordring opsatte en Erklæring om, hvad Straf de burde lide, som satte sig op mod Kongens Breve og Befalinger samt forraadte Land og Folk fra Rigets rette Herre og Konge.

Sandsynligvis staar Afgivelsen af denne Erklæring i Forbindelse med det Streiftog, som de svenske Fogder i Dalsland og Vermeland Bengt Knutssøn og Oluf Bjørnssøn havde gjort i Borgesyssel i Forsommeren 1506, og med den Uro, som omtrent paa samme Tid havde hersket blandt Almuen paa Oplandene, især paa Romerike, Hedemarken og Solør, muligens ogsaa med den Opstand, som de tyske Kjøbmænd igjen skal have gjort i Bergen, hvorved Fogden Henrik Bagge dræbtes, og Kongsgaarden plyndredes og brændtes.

Hurtigere end man under saadanne Forhold skulde kunne vente, fik Kristiern Ordenen gjenoprettet i Landet. Med Aake Hanssøn, som havde Vestergøtland inde, og som han stedse behandlede med en saadan Høflighed og Agtelse, som man i den Tid sjelden eller aldrig viste en Uven, sluttede han en Vaabenstilstand, som Aake Hanssøn ogsaa holdt paa ridderligste Vis, efterat Feiden mellem Danmark og Sverige igjen var udbrudt.

Længere ude paa Sommeren maa Forholdene paa Østlandet være forekomne Prins Kristiern saa vidt betryggede, at han kunde forlade Oslo for en Tid og begive sig til Nidaros og Bergen, hvor hans Nærværelse, især paa det sidste Sted, af Grunde, som vi ovenfor har set, maatte synes ønskelig. I hans Følge var blandt andre den danske Adelsmand Erik Valkendorf, der allerede i ung Alder var bleven Provst ved Domkirken i Roskilde, men nu tjenstgjorde som den unge Konges Kantsler, i hvilken Stilling han nød dennes fulde Tillid. Under Opholdet i Nidaros forlangte Kristiern af Erkebiskop Gaute at blive kronet som Konge i Norge. Hertil skal denne imidlertid have indvendt, at man ikke kunde have mere end en kronet Konge i Landet, og Kristierns Ønske blev derfor ikke opfyldt. I August eller Begyndelsen af September 1507 maa Kristiern være kommen til Bergen. Her var det især Hanseaternes, navnlig Lübeckernes, imponerende Holdning og den forkuede Stilling, Byens Borgere ved Siden af indtog, som tildrog sig hans Opmerksomhed. For at kue de første og ophjælpe de sidste søgte han at skaffe de hidtil enevældige tyske Handelsmænd dygtige Medbeilere, som kunde optage Kampen mod dem og herigjennem bryde Vei for Landets Børn til selvstændig Virksomhed. Under 13de September 1507 tilstod han Amsterdams Indbyggere en Fornyelse af deres ældre Rettigheder

Digitized by Google

med Hensyn til Handelen paa Norge samt forskjellige nye Begunstigelser, deriblandt Formildelse af Strandretten og Bestemmelserne om de i Norge afdøde Kjøbmænds Efterladenskaber samt Tilladelse for 3—4 Kjøbmænd at have Vintersæde i Byen for at føre Opsyn med Vareoplagene. De hanseatiske Handelsmænd saa med sure Miner til de Rettigheder, Amsterdamerne fik, og henvendte sig nogle Dage efter til Kristiern med Bøn om Forbedring af sine Privilegier; men alt, hvad de opnaaede, var Bestemmelserne om Strandretten. I Privilegiebrevet blev der imidlertid tilføiet et Tillæg, som maa have taget sig temmelig ildevarslende ud i Hansekjøbmændenes Øine. Med Hensyn til de tyske Haandverkere, som de fra gammel Tid havde havt i Byen, som Guldsmede, Skræddere og Bødkere, tillader han dem fremdeles at beholde dem, men kun indtil videre, idet han forbeholder sig efter nærmere Forhandling med Hansestæderne at faa Forholdet ordnet paa anden Vis. For saadan Imødekommenhed havde Hanseaterne vist helst betakket sig, om de havde vovet. Men paa den ene Side skulde der mere end et Kongebud til for at knække Hanseaternes Magt i Bergen, og paa den anden viste det sig, at Hanseaterne siden Olaf Nilssøns Dage intet havde lært og intet glemt. De viste den unge Konge, at de ikke var bange for ogsaa at vende Vrangsiden ud mod ham.

Under Kongens Ophold i Bergen hændte det nemlig, at nogle af Kongens og Erkebiskop Gautes Mænd sad sammen i Erkebiskopsgaarden paa Stranden*) og drak. Under denne Svir røg nogle op at slaas, og en "galen Karl" eller Hofnar, som Kongen satte stor Pris paa, blev dræbt. Om en Stund rygtedes det til Kongsgaarden, at Kongens Kantsler, Erik Valkendorf, var bleven slagen i Erkebispegaarden. Saasnart Kongen hørte det, satte han og alle de, som i Øieblikket var hos ham, i største Raseri afsted til Erkebispegaarden for at tugte Drabsmændene. Men da han og hans Følge over Bryggerne og gjennem Adelgaden var komne til Skostrædet, stængte Skomagerne dette af med en Port, og Kongen blev derfor nødt til at tage en stor Omvei for at komme over til Stranden. Men da han var naaet til Erkebispegaarden, vilde Erkebiskopens Svende ikke slippe ham ind, og saa ustyrlig, som Kristiern var i sit Raseri, kan man forstaa, at der snart vilde have ligget et Hus. Da kom heldigvis Hr. Nils Henrikssøn til Østraat til i det mest kritiske Øieblik og forklarede, hvorledes det hele hang sammen. Kongen kom da igjen til Besindelse, og det hele Uveir drev over.

Kristierns Ophold i Bergen blev denne Gang neppe af synderlig lang Varighed; allerede før Vinterens Begyndelse synes han at være vendt tilbage til Oslo, hvor han tilbragte Vinteren, optagen med fredelige Forretninger. Især var det Ordningen af Forholdet mellem Oslo Bys

*) Paa den nuværende Nykirkes Tomt.

Digitized by Google

Borgere og de rostockske Kjøbmænd, som her havde slaaet sig ned, som lagde Beslag paa hans Opmerksomhed.

Siden Kong Hans i 1487 havde indrømmet Rostockerne de gamle Privilegier, som Kristofer af Bayern havde tilstaaet dem, havde Oslo Borgere tiet; de vidste jo, at det ikke vilde frugte noget alligevel, om de klagede aldrig saa meget eller fik Kongen til en Maaneds Tid eller to at lette lidt paa det Tryk, som Udlændingen øvede paa dem. Nu, da den udvalgte Konge Kristiern befandt sig midt iblandt dem, var det ligesom de fik nyt Mod, og fra hans Side har det vistnok ikke skortet paa Opfordringer, at de maatte komme frem med, hvad de havde paa Hjerte, saa skulde han se til, hvad han kunde gjøre. Den 7de Januar 1508 mødte Oslos tvende Borgermestere, Raadmænd og mange Borgere („al Menigheden“ heder det i det nye Privilegiebrev) paa Provstegaarden i Oslo (nær ved den gamle Kongsgaard), hvor de for Kongen personlig og de Mænd, han havde indkaldt, fremførte sine Klagemaal over den Uret og Skade, som de havde lidt og fremdeles maatte lide paa Grund af de Rettigheder, som de rostockske Kjøbmænd i deres By var i Besiddelse af. De klagede bitterligen over, at de i sin Næring og Bjering led den største Afbræk af de fremmede. Thi naarsomhelst de vilde kjøbslaa med Bønderne, og frembød Sølv, Guld, Kobber, Klæde eller Humle, da svarede disse bestandig: „Vil Tyskerne ikke have det, da skal I faa det; men vil Tyskerne have det, da faar I intet deraf“. End ikke af de faste Eiendomme, som Tyskerne mod Loven og Privilegierne ved Kjøb havde erhvervet sig i Byen, vilde de svare Skat eller Tynge. Men naar de saa havde samlet sig Pungen fuld, da begav de sig til Tyskland, Rostock eller hvor de forøvrigt kunde høre hjemme, med Rigdommen, og Armod blev tilbage i Riget. Alt dette beviste Oslos Borgere klarligen for den unge Konge og hans forsamlede Mænd. De berettede og godtgjorde fremdeles, at ganske faa Aar, før de tyske Kjøbmænd kom hid at sælge og kjøbe med Gjæst og Bønder i Alnemaal, Lod og Kvintin Aaret rundt imod Norges Lov, da var der i Oslo fem eller sex hundrede rige og velemnede Mænd, Norges Rige til Hjælp, Trøst og Bestand, naar Behov gjordes, medens der nu ikke fandtes over 60 eller 80 husarme fattige Mænd, og Aarsagen hertil sagde de, var ingen anden, end at de tyske Kjøbmænd laa der i Byen til stor Skade og Fordærvelse for Borgerne. Hertil synes de rostockske Kjøbmænd, som havde afgivet Møde, ikke at have havt stort at indvende. For at rette paa disse Ulemper tilbagekaldte derfor Kongen alle de Privilegier og Friheder, som de tyske Kjøbmænd hertildags havde havt i Oslo og tog alle Borgere i Kjøbstaden med Hustruer og Tjenere i Værn og Beskyttelse, saaledes at de for Fremtiden skulde for Norges Konge alene og kun i Tilfælde af Krig og fiendtligt Anfald staa under Fogderne paa Akershus. Ingen udenlandsk Kjøbmand, som herefter bragte Varer til Oslo maatte handle Gjæst med Gjæst eller med Bønderne, ei heller maatte de

Digitized by Google

ligge i Vinterleie med egen Husholdning, men tinge sig i Kost hos Borgerne og ene og alene handle med Kjøbstadsmænd, Geistlighed og Adel. Enhver Tysker, som vilde tage Borgerskab i Oslo og inden 2 Aar gifte sig enten med en indfødt eller fremmed Kvinde, skulde erholde Del i disse Privilegier. Det skulde fremdeles som hidtil staa Kjøbmænd af Stralsund, Rostock, Wismar og Greifswald frit for at seile til Oslo og Tunsberg paa Kjøb og Salg med Undersaatterne, naar de blot svarede Told efter Norges Lov.

Men som nu disse Foranstaltninger til Oslos Opkomst lagde Beslag paa Kongens Foretagsomhed, spurgtes der med et fra Hedemarken, at der var udbrudt Opstand her. Til Foged paa Hedemarken var der nys før indsat en Mand ved Navn Søren Skaaning, der tidligere havde staaet i Knut Alvssøns og Nils Ravaldssøns Tjeneste, men bedraget dem begge. Hans Nabo var en anden Danske Morten Tuesen, som bestyrede Henrik Krumedikes Gods og Forlening. Da nu Kong Kristiern havde udskrevet betydelige Naturalydelser og forhøiet Afgifterne, nægtede Bønderne at betale dem. Fogderne, der var lidet omtykte og neppe heller hørte til Guds bedste Børn, vilde da bruge Magt. Men da reiste Bønderne sig, slog Morten Tuesen ihjel og tvang Søren Skaaning til at flygte efter at have dræbt flere af de Mænd, han havde om sig. Deres Anfører var en Herluf Hufvudsat eller Hyttefad, der synes at have været en velstaaende Bonde eller ringere Adelsmand. Herluf, hvis Tilnavn tyder paa svensk Herkomst, har vistnok hørt hjemme i Mjøsegnen, muligens i Stange paa Hedemarken. Men den af ham ledede Reisning maa dog have grebet sterkt om sig over hele Oplandene.

Paa Rygtet herom samlede Kong Kristiern strax en betydelig Krigsskare, hvortil ogsaa Biskop Karl Jœmte af Hamar maatte afgive en Del Knægte, og rykkede mod Bønderne, der havde tænkt at forsvare sig bag Forhugninger. Men Kristiern var vel hjemme i Bøndernes Maade at føre Krig paa; han omgik Forhugningerne og tvang Bønderne til at optage Kampen paa en aaben Plads. Her led Oprørerne et frygteligt Nederlag, og Herluf selv med flere andre af Bøndernes Førere toges til Fange. Ogsaa Thotens Bønder havde begyndt at røre paa sig, og da det rygtedes, at Kongen vilde lægge Tilbagetoget over Thoten og Hadeland, agtede de at møde ham paa Kjølveien. Men det samme Held, som havde fulgt Kristiern paa hans tidligere Færd, fulgte ham ogsaa nu. Det lykkedes ham at omgaa Bøndernes Postering. Den største Del af dem toges tilfange og indespærredes i de store Kjældere paa Thotens Prestegaard. Derpaa vendte Kongen tilbage til Akershus, hvor han lod nedsætte en Domstol over Bønderne. Den største Del af dem slap med store Bøder, men Herluf Hufvudsat og to andre af Bøndernes Førere dømtes til Døden. For at faa Rede paa den Sammensværgelse, som Kristiern antog maatte ligge til Grund for Reisningen, lod han Herluf og de øvrige lægge paa Pinebænken.

Digitized by Google

Herunder skal Herluf have benegtet meget af, hvad han blev spurgt om; men han skal dog ogsaa have opgivet som sine Medskyldige flere, som man hidtil ikke havde havt Mistanke til. Herluf og de to andre Ledere blev henrettede udenfor Akershus og deres Hoveder sattes paa Stage, Herlufs med en Jernkrone paa i Midten, paa en omtrent i Mands Høide opkastet Stendynge. Paa dette Sted, som senerehen er kaldet Hovedstangen*), (dial. Hu-Stangen), saa den lübeckske Prest Reimar Kock endnu 24 Aar bagefter de tomme Stager.

Hvem de Mænd har været, som Herluf og hans Kamerater paa Pinebænken opgav som Medskyldige, findes intetsteds nævnt. Men deriblandt maa Biskop Karl Jæmte af Hamar have været, den samme, som havde bistaaet Kongen med Knegte til at dæmpe Opstanden. At Karl har spillet under Dække med Svenskerne, er sikkert nok, og han synes netop paa denne Tid at have havt det temmelig travlt dermed. Men Kongen maatte gaa forsigtig til Verks; thi anede Karl den mindste Uraad, saa vilde det endog være rimeligt, at han havde sørget for at faa sin sterkt befæstede Bispegaard og med den Herredømmet over en betydelig Del af Oplandene over paa svenske Hænder. Kristiern tog da sin Tilflugt til List.

Han skrev nemlig strax et Brev til Biskopen og bad ham snarest muligt komme ned til Sarpsborg, hvor han just skulde holde Borgarthing, for at gaa ham til Haande ved de der forefaldende Sager. Biskopen anede imidlertid Uraad og blev der, han var. Kongen skrev ham anden Gang til uden at faa noget Svar. Først da Biskopen modtog den tredie, særdeles indtrængende Skrivelse, gav han sig i Vei. Til sin Søster og sin Svoger, Peder Kempe, en Svenske, der var kommen til ham for at føre Underhandlinger paa Svante Nilssøns Vegne, sagde han, at han haabede at være hjemme igjen 8 Dage efter. Undervejs anede Biskopen, at det var en Fælde, han blev lokket i, og vilde rømme til Sverige. Men det lykkedes ham ikke. I Stedet blev han fakket og ført til Akershus, hvor han indsattes i et haardt Fængsel.

Biskopen havde Kristiern saaledes sikret sig; men nu gjaldt det at faa fat paa hans Gaard. Med et Følge paa 500 Mand, deriblandt 60 Ryttere, drog han opover, og det var just den 8de Dag efter Biskopens Afreise, da man paa Slottet ventede denne tilbage, han kom did. Biskopens Foged var just borte i et Ærende. Da han og hans Mænd var saa nær, at de kunde ses fra Slottet, satte de i et tennende Trav og med spændte Buer hen imod Porten og raabte, at man skulde lukke op for Kongen og Biskopen, for Svenskerne var efter dem og vilde tage Slottet. Porten kom da op i en Fart, og — Kristiern var Herre over Slottet. Biskopens Mænd blev tagne til Fange. Da Kongen gik omkring paa Bispegaarden, henkastede han de

*) Hyppigst, men feilagtig, kaldet Hovedtangen.

Digitized by Google

Ord: "Kommer her igjen en Biskop, saa faar han bo paa Ladegaarden. Slotte og murede Gaarde skal Bisper herefterdags ikke mere have".

Det var paa høie Tid, Kong Kristiern satte sig i Besiddelse af Hamars befæstede Bispegaard; thi et Par Maaneder senere — i Slutningen af April — foretog den landflygtige Biskop Thorkel Jonsson fra Sverige af et Indfald i Solør og Hedemarken, hvor han vakte adskilligt Røre. Solungerne lovede saaledes at udgaa med Mandhusingen for at bistaa ham. Men det hele løb dog stillere af, end man skulde have troet, og Thorkel Jonsson gik noget senere i Hemmelighed over til de danske i Haab om, at Kong Hans eller Kristiern maatte have et Bispedømme at overlade ham. Men om Thorkel fik noget Embede, og hvor der siden blev af ham, vides ikke.

Ved at lade Hamarbispen fængsle havde Kong Kristiern taget et meget voveligt Skridt. Det var greit at forstaa, at Geistligheden baade i Norge og Danmark maatte blive høiligen forarget herover. Men først ved Udgangen af Mai Maaned kom der saapas Fart i gamle Erkebiskop Gaute, at han kunde foretage Skridt for at faa Biskop Karl befriet fra hans Fangenskab og gjenindsat i Embedet samt hans Sag undergivet Prøvelse af tilbørlige Dommere. Der var nok af dem, som søgte at formaa Kong Hans at tage sig af Sagen; men hvor villig denne fra først af end tør have været til det, lader det dog til, at den unge Konge snart maa have overbevist sin Fader om, at han ikke kunde have handlet anderledes, end som skeet var. Biskop Karl blev imidlertid siddende i Kong Kristierns Fængsel, hvor han blev meget haardt behandlet, og man har en meget udsmykket Beretning om, hvorledes han engang søgte at undslippe af sit Fængsel, da han fandt, at det her gik paa Livet løs. Han skar da sine Lagen og Sengklæder i Stykker, heder det, og lagede af Strimlerne en sterk Tougstige, som efter et Maal, han havde faaet, skulde naa ned til Jorden. En Vinternat, da der var falden dyb Sne, besluttede han sig til at flygte. Han fæstede Stigen til en Jernstang i Vinduet og lod sig glide ned. Men da han var kommen et Stykke nedover, saa røg Tougstigen over, og Biskopen dumpede til Jorden, og ved Faldet forstuvede han sit ene Ben. Den overhængende Fare, hvori han svævede, gav ham imidlertid Styrke nok til trods den ulidelige Smerte at slæbe sig over den tilfrosne Slotsgrav til et Holt ude paa Akershagen,*) hvor han skjulte sig i et hult Træ. Hans Flugt var gaaet ubemerket for sig, da alle paa Slottet sov, selv de udstillede Vagter. Men den næste Morgen ved Daggry saa man Rebstumperne flagre i Vinduet, og man fik da snart Visshed for, at Fangen var borte. Kristiern udsendte strax Mænd til alle Kanter for at søge efter den forsvundne. Selv steg han ogsaa til Hest, tog sine Jægere og Hunde med og gav sig til at efterspore den stakkels

*) Svaning og (efter ham) Huitfeldt og Allen antager vistnok Baahus for det Sted, hvor Biskop Karl Jæmte sad i Fangenskab; men heri tager de nok feil.

Digitized by Google

Biskop som et Stykke Vildt. Det varede ikke længe, før Jagthundene blev staaende ved det Træ, hvori Biskopen havde skjult sig. Kongen bød ham da komme frem, og han tiltalte ham meget haardt og lod sig forlyde med, at kunde han saasandt for sin Æres Skyld, saa skulde han strax med egen Haand have givet Biskopen den Revselse, han fortjente. Hertil svarede denne alene, at han nu var i hans Vold, og at det stod til ham at gjøre, som han vilde og som han kunde forsvare for Gud. Han blev da igjen ført op paa Slottet, hvor han holdtes i strengere Forvaring end før.

Ved selve Tilfangetagelsen af Biskopen var Kristiern falden i Kirkens Ban og kunde alene faa Afløsning ved Paven selv eller den Fuldmægtig, denne beskikkede. Kristiern søgte da at fremstille sin Adfærd for Kurien i et saa gunstigt Lys som muligt. Alligevel drog Sagen temmelig længe ud. I December 1512 fik den daværende pavelige Nuntius for Norden Idzard Grave Fuldmagt til paa Pavens Vegne at løse Kongen fra Bannet. Men da denne Afløsning neppe ansaas for tilstrækkelig, gav Pave Leo X i det følgende Aar Erkebiskopen af Throndhjem og Biskopen af Roskilde Paalæg om det samme; den endelige Afløsning fandt imidlertid først Sted i Franciskanerklosteret i Kjøbenhavn d. 12te August 1513, efterat Kristiern allerede var bleven Konge i de forenede Riger. Biskop Karl, der siden sin mislykkede Flugt havde været sygelig, blev løsladt af Fængslet paa Akershus i 1512 og skulde sendes til Erkebiskop Erik Valkendorf i Throndhjem, der havde paataget sig at holde ham i Forvaring. Han døde imidlertid i Oslo hos Biskop Andreas Mus, inden han endnu havde tiltraadt den lange og besværlige Færd nordover.

Om Vaaren 1509 kom der Kristiern Rygter for Øre, at der i Bergen tegnede sig til Uroligheder. Han besluttede sig da til at drage derhen; men i Forveien sendte han sin betroede Kantsler Erik Valkendorf for at undersøge Tilstanden. Det er denne ubetydelige Hændelse, som skulde komme til at kjæde det mest betydningsfulde Led til Kristierns hele Historie. Allen, der i dette Punkt følger den Fremstilling, som er givet af den næsten samtidige Forfatter Svaning, der selv vistnok har kjendt flere af Hovedpersonerne, skildrer denne Tildragelse paa følgende Vis: "Kantsleren fandt ved sit Komme, at Rygterne havde været falske eller meget overdrevne. Der var for Øieblikket ingen anden Uro i Staden end den, som fremkaldtes ved dens livlige Handelsrøre. Han blev forbauset ved den Vrimmel af Mennesker fra fremmede Lande, som her færdedes, ved Massen af de opdyngede udenlandske Varer og ved det Liv og den Bevægelse, som allevegne rørte sig her. Da han for ret at nyde dette Skue vandrede omkring, fængsledes hans Øie ved Synet af tvende Kvinder, der stod i en Bod, hvor der solgtes Vafler, Bagværk og lignende Sager. Det var Kontrasten mellem disse Kvinder, som bragte ham til at studse. Den ældre havde noget simpelt og plumpt i sit Ydre, det var et kort og sværtbygget Fruentimmer med en sterk rød Ansigtsfarve og Kinder saa svære, at de

Digitized by Google

hængte ned. Der var kun en Ting, som hævede hendes Skikkelse, et Par spillende Øine, der vidnede om Kløgt og indre Liv. Ved nærmere Betragtning havde han maaske fundet mere i dette Ansigt; men hans Opmerksomhed blev hendraget til den, som stod ved hendes Side. Det var en ung Pige af vidunderlig Skjønhed, velvoxen, rank og smækker som et Rør, med fine Ansigtstræk og et blidt Udtryk; hun var bly og sagtfærdig, og hendes hele Væsen havde noget overordentlig yndefuldt. Kantsleren gav sig i Tale med den ældre og erfarede af hende, at hun var Hollænderinde og Enke og hed Sigbrit, at hun i sit Hjem havde levet i smaa Kaar og, da Dyrtid indfaldt i Holland, var draget til Bergen i Haab om her bedre at finde sit Udkomme ved Smaahandel. Pigen, som stod hos, var hendes Datter og hed Dyveke (d. e. den lille Due). Af andre, som Kantsleren siden spurgte, hørte han, at Moder og Datter ansaas for at være fattige, men skikkelige og anstændige Folk, og at navnlig Datteren havde et uanfægtet Rygte for Ærbarhed og Sædelighed".

Ganske kort Tid før St. Hans maa den unge Konge være kommen efter til Bergen, hvor han den nævnte Dag udstedte en Forordning, Byen vedkommende. De Privilegier, han ved denne Anledning gav Byens Borgere, tilsigtede intet mindre end at give de hanseatiske Kjøbmænd et føleligt Knæk. Egentlig var disse Rettigheder kun en Fornyelse af ældre Bestemmelser om Smaahandelen, som aldrig havde været afskaffede, men som dog ved den Praxis, de tyske Kjøbmænd havde bragt i Anvendelse, var satte ud af Kraft. Det blev nemlig bestemt, at al Handel med Bønder og udenbys Folk skulde foregaa paa Byens Torv, hvor Byens egne Borgere først skulde have Ret til at kjøbe, hvad de lystede. Paa Bryggen maatte ingen Handel med Kram eller Sild drives, og naar skotske eller engelske Skibe kom til Bergen, skulde i de første 14 Dage efter deres Komme deres Handel være indskrænket til Byens Borgere alene; først efter Udløbet af denne Tid skulde Bryggens Kjøbmænd have Ret til at deltage i Kjøbet.

Erik Valkendorf talte nu til den unge Konge om det Bekjendtskab, han nys før havde gjort med Sigbrit og hendes Dyveke, og navnlig var han rent overstrømmende i de Lovtaler, han gav til bedste om den sidstes Skjønhed og Ynde. Saa vel belagde den fine Kjender sine Ord, at den unge hedblodige Konge blev nysgjerrig efter at lære den yppige hollandske Skjønhed at kjende. En Anledning hertil frembød sig temmelig snart. En Dag havde Byens Borgerskab indbudt Kongen til en Danselystighed paa Raadhuset paa Breidealmenningen, og efter et af Kongen givet Vink kom Sigbrit med sin Datter ogsaa derhen. Saasnart Kongen saa hende, maatte han strax give sin Kantsler Ret i, at hun var den skjønneste af alle de skjønne, han havde set, og han tog hende op til den anden Dans. Fra dette Øieblik af havde han hverken Tanke eller Sands for andre end Dyveke, og hun paa sin Side blev ogsaa aldeles indtagen i den unge Konge, indsmigrende, som han kunde være. Hvad

Digitized by Google

der fulgte paa, ved ingen; men Sigbrit, som forresten skal have været af god hollandsk Familie, solgte for at faa tilfredsstillet sit eget Magtbegjær sin uskyldige Datter til Kongen. Det fortjener at bemerkes, at man end ikke i hine Sladderens og Bagvaskelsens Dage har havt det ringeste at lægge Dyveke til Last uden i det høieste hendes Kjærlighed til Kongen.

Efterat Kristiern fra Bergen var kommen tilbage til Oslo, lod han om ikke ret lang Tid Dyveke og hendes Moder hente til sig. Han opførte paa den anden Side af Bjørviken ligeoverfor Slottet en grundmuret Bygning for dem; sandsynligvis har dette Dyvekes Hus ligget ved det nuværende Kongshavn, hvor en Kilde paa denne Tid synes at have staaet i Ry for Hellighed. Men ogsaa i Akershus's umiddelbare Nærhed blev der anvist Dyveke og hendes Moder en nyopført og prægtig indredet Bolig.

Ogsaa for Erik Valkendorf blev det Forhold, som gjennem ham var kommen istand mellem Dyveke og Kongen, af væsentlig Betydning for hans hele Liv. Da Erkebiskop Gaute den 12te Juli 1510 var afgaaet ved Døden, valgte Domkapitelet til hans Efterfølger Magister Johannes Krabbe. Denne begav sig til Rom for at faa sit Valg godkjendt af Paven. Men nu havde Kurien forbeholdt sig efter Gautes Død at besætte Throndhjems Erkestol ved Provision, og da saavel Hans som Kristiern paa det varmeste anbefalede Erik Valkendorf som den, der i det urolige og troløse Norge var det heveligste Erkebiskopsemne, lod Paven, Julius II, disse Hensyn være de bestemmende. Hvorvidt Kristiern ved denne Ophøielse har villet lønne ham for den Andel, han havde havt i Istandbringelsen af Forholdet til Dyveke, skal være usagt. Men sikkert er det, at Sigbrit fik ham styrtet, da han, som vi senere skal se, søgte at faa Dyveke fjernet fra hendes kongelige Elsker.

Krig med Lübeck og Sverige. Svante Nilssøns Død. Fredsslutningen i Malmø April 1513. Kong Hans's Død og Eftermæle.

Som ovenfor nævnt var der i Juli Maaned 1507 istandbragt en Fred mellem Kong Hans og Lübeckerne. Denne Fred, der var sluttet i Nykjøbing, var temmelig ydmygende for Lübeck, der pralede af at være Østersøens Dronning. Den havde nemlig maattet gaa ind paa, at dens Skibe ved Møde med danske Krigsfartøier skulde stryge Seil, fremvise sine Papirer og lade sig undersøge, samt at den ganske skulde give Afkald paa enhver Forbindelse med Sverige, saa længe Krigen stod paa. Men fra

Digitized by Google

Lübeckernes Side blev denne Overenskomst kun mislig overholdt. Inden Aarets Udgang havde de igjen optaget den indbringende Fart paa Sverige, og efter en diplomatisk Noteverling mellem vedkommende og uvedkommende Magter havde saa Lübeckerne om Vaaren 1509 sagt Kongen med rene Ord, at de som Kjøbmænd, der levede af Handel og Søfart, umulig længere med Ro kunde se paa, at deres Yrke maatte ligge nede, for om Krigen med Sverige drog i Langdrag. Kong Hans indsaa da meget vel, at en Krig med Lübeck var uundgaaelig, og han udsendte en Flaade for at krydse i Østersøens sydlige og vestlige Dele. Som Svar herpaa udrustede Lübeckerne længere ud paa Aaret en mægtig Flaade paa 18 svære Skibe, der skulde undsætte Stockholm og paa Veien derhen tilføie de danske Kyster al den Skade, de kunde. Derhos skulde to lübeckske Raadsherrer, der førte den øverste Befaling over Flaaden, aabne Underhandlinger med Svante Nilsson og det svenske Rigsraad om et nærmere Forbund mellem Sverige og Lübeck. Men Hensigten med Flaadens Affendelse opnaaedes kun for en Del, da der allerede før dens Ankomst til Stockholms Skjærgaard var sluttet Fred mellem Kong Hans og Svenskerne i Kjøbenhavn 17de August 1509.

Den forsonlige Stemning, som efter dette at dømme skulde være indtraadt mellem Rigerne, holdt sig dog ikke synderlig længe; men Svante Nilsson havde dog anset det for bedst at rette sig efter Folkets Ønske, skjønt han selv var alt andet end fredelig stemt. Hvorvidt der paa dette Punkt har været drevet Underhandlinger mellem ham og Lübeckerne, er ikke utænkeligt; i saa Fald har disse ogsaa bidraget til at holde den lübeckske Flaade tilbage i Stockholms Skjærgaard til langt ud paa Høsten.

Medens den lübeckske Flaade dvælede ved Stockholm, tænkte Kong Hans paa at spille de gode Borgere det Puds at overrumple deres By eller ødelægge deres Havn Travemünde. Krigere og Landsknegte havde han nok af paa rede Haand efter den nys tilendebragte Krig med Sverige. Nu lod han dem i Oktober Maaned under Anførsel af den djærve Kriger Søren Norby paa 30—40 Skuder sætte over til det lübeckske Omraade, hvor de huserede ganske forskrækkeligt. Kort efter kom Kong Hans med en Del af sin Orlogsflaade til Heiligenhafen, hvorfra han vilde begynde Hovedangrebet. Til dette havde han gjort sig sikker Regning paa Bistand af sin Broder Hertug Fredrik; men denne erklærede sine Hertugdømmer for neutrale, og det hele Krigstog var paa Grund heraf at betragte som ganske forfeilet.

Skjønt Krigen for alle dødeliges Øine skulde synes at være saa aabenbar, som det bedst var muligt, var den dog endnu ikke erklæret. Det skede først i April Maaned det næste Aar, efterat Lübeckerne først havde henvendt sig til sine Naboer om Hjælp. Byerne Stralsund, Rostock, Wismar, Hamburg og Lüneburg lovede vistnok at staa Lübeckerne bi; men da det kom til Stykket var det kun den første, som ærlig holdt Ord.

Digitized by Google

I April Maaned løb 8 lübeckske Skibe ud for at hjemsøge de danske Farvande. Besætningerne gjorde Landgang paa Langeland og Møen og beskjød Helsingør, hvorved de dog ikke anrettede anden Skade, end at en Kat fik et Laarben knust. En anden større Flaade løb i Juli Maaned ind til Bornholm. Medens den endnu laa her, fik den fra Svante Nilssøn Opfordring til at støde til ham i Kalmar.

Saasnart Rigsforstanderen, der i den foregaaende Tid havde holdt sig i Ro paa sin Gaard Røns, erfarede, at der var indtraadt en alvorlig Spænding mellem Kong Hans og Lübeckerne, begyndte han at løfte Hovedet høiere, jo sterkere Røret blev. Hvo kunde vide, om der ikke igjen var paa Tide at faa frigjort Sverige fra den forhadte Afhængighed til Danmark? Han indledede da Forhandling med forskjellige Herrer, som dels tidligere havde staaet i Forbindelse med ham, dels nylig havde brudt med Kong Hans. Blandt dem var Ture Jenssøn, Lagmand i Vestergøtland, og Aake Hanssøn, Befalingsmand i det samme Landskab. Den 2den Marts 1510 samledes saa Svante Nilssøn og Hemming Gad med 5 af disse i Vesteraas, hvorfra de udstedte en Erklæring om, at de svenske Ombud ved Fredsmødet i Kjøbenhavn havde overtraadt sin Fuldmagt ved at love Kong Hans en aarlig Afgift af Sverige, uden at erholde Forsikring om at Fæstningerne Kalmar og Borgholm skulde gives Svenskerne tilbage. Da dette ikke var sket, var den indgangne Overenskomst ugyldig. Paa samme Tid blev der indgaaet et Forbund med Rusland, hvorved den i 1504 sluttede 20aarige Vaabenstilstand forandredes til en 60aarig. Svante Nilssøn var saaledes fuldstændig forberedt til i Forening med Lübeckerne at optage Kampen mod Danskerne.

Den forenede svensk-lübeckske Flaade, som i Begyndelsen af August Maaned 1510 lagde ud fra Kalmarsund, havde ombord et svensk Gesandtskab, blandt hvis Medlemmer foruden Hemming Gad ogsaa Rigsforstanderens 17 eller 18 Aar gamle Søn Sten befandt sig. Den sidste, som til Minde om den folkekjære Rigsforstander af dette Navn havde optaget Sturenavnet, som hans Fader aldrig havde baaret, skulde nu for første Gang prøves i Vaabenfærd. Efter at have plyndret Bleking, hvor Avaskjær lagdes i Aske, og Øen Laaland med dens Kirker og Klostre og afbrændt Byen Nakskov, stundede de hvervede Landsknegte til Lübeck for at faa afhændet sit Bytte. Da kom en dansk Flaade under Anførsel af den enhændte Henrik Krumedike, der otte Aar i Forveien havde spillet en saa fremtrædende Rolle i Norge, over dem og tilføiede dem et alvorligt Nederlag. Dette havde til Følge, at Lübeckerne og Svenskerne i Hast begav sig til Lübeck, hvor der paa et stort Hansemøde den 17de Septbr. 1510 sluttedes et Forbund mellem Sverige og de vendiske Stæder. For at være saa sikker som muligt paa, at dette Forbund fra tydsk Side ikke skulde blive brudt, opholdt Hemming Gad sig i hele 2 Aar i Lübeck, indtil Forholdene nødte ham til at vende tilbage. Paa Tilbageveien til Sverige erobrede den forenede svensk-lübeckske Flaade efter

Digitized by Google

18 Ugers Beleiring Borgholms Slot paa Øland, og Kalmar Slot var nys før ogsaa faldet i Svenskernes Hænder. Saaledes havde Danmark paa en Gang mistet de faste Punkter af Sverige, som det i hele 13 Aar havde siddet inde med.

Ogsaa tillands var Krigen paa flere Punkter bleven gjenoptaget. Bønderne i Smaaland sluttede vistnok en "Bondefred" med Bønderne af Blekinge og Skaane; men paa samme Tid opsagde Aake Hansson og Ture Jensson Stilstanden mellem Vestergøtland og Skaane og Halland. Under det Indfald, Aake umiddelbart efter gjorde i Skaane, blev han imidlertid i Aasbo Hered, paa et Sted, som kaldes Fantehullet, overrumplet af Tyge Krabbe, Høvedsmand paa Helsingborg, og nedhugge med den største Del af sine Mænd (27de August 1510). Noget senere (Januar 1511) foretoges der fra Norge af under Kristierns Anførsel et Indfald i Vestergøtland.

I Krigens to tidligere Aar hører vi intet fra den norske Grænse; men deraf har man ikke Ret til at slutte, at alt her har været stille. Tvertimod ses Kong Kristiern at have foretaget forskjellige omfattende Anstalter til Landets Forsvar, skjønt han paa sine Steder mødte Vrangheb og Uvilje. Henimod Aarets Udgang samledes der i Egnen om Baahus et Udbud af Bønder og en Del skotske Leiesvende, som selv den alt andet end dydige Ture Jensson kalder "ukristelige"; i det høieste kan Hæren anslaaes til 3000 Mand. Med denne Styrke faldt han som sagt over Nytaar 1511 ind i Vestergøtland, som paa det nærmeste var forsvarsløst, plyndrede og brandskattede Skara og Jønkøping samt truede Østergøtland. Did kom han dog ikke, men i Stedet gik han gjennem Smaaland og Halland mod den skaanske Grænse. Ogsaa paa denne 6 Ugers Marsch havde Kristiern havt Anledning til at lægge sine fremragende Feltherretalenter for Dagen, og ved Siden af den Raskhed og Hurtighed, han udfoldede, tog Svante Nilssons Sendrægtighed og Raadløshed sig saa ilde ud, at hans Anseelse fik et ganske alvorligt Knæk. Den Nedladenhed og Omgjængelighed, som Kongen udviste især imod Smaafolk i de Landskaber, hvorigjennem han drog, efterlod et godt og varigt Indtryk, endda det var som Fiende, han kom, et Bevis paa, at han maa have forstaaet at age Landsknegterne, og at han i Ordholdenhed, Ædelmodighed og sand Ridderlighed maa have staaet Side om Side med den af Svenskerne saa dybt savnede Aake Hansson.

Under denne Krig havde Kong Hans lagt an paa at grundlægge en selvstændig dansk Orlogsflaade, som i Modsætning til det forsvundne Kystværn kunde optage Kampen med Hanseaternes kolossale Skibe. Disse hans Bestræbelser kronedes med afgjort Held, idet han ikke blot ved Nybygning og Kjøb fra Udlandet skabte en virkelig Rigsflaade, af hvilken enkelte Skibe som "Engelen" og "Maria" kunde rumme indpaa 500 Mand Skytter foruden Matroser og Artillerister, men ogsaa med et sjeldent Skarpblik forstod at vælge Skibshøvdinger og Flaadechefer. Med Danskerne Jens Holgersson

Digitized by Google

Ulfstand, Otte Rud og Søren Norby i Spidsen bryder den dansk-norske Marine sig den glimrende Bane, som stedse skulde blive de forbundne Nationers "Vei til Ros og Magt" i de følgende Aarhundreder. I Juni Maaned 1511 kunde saaledes Jens Holgerssøn Ulfstand og Søren Norby efter at have convoyeret 250 hollandske Handelsskibe til Preussen og Lifland herje Wismars Havn, Warnemünde (Rostocks Havn) og Rügen og berede Borgerne i de tyske Stæder en lidet glædelig Pinsefest samt plyndre 14 Sogne søndenfor Kalmar. Den paafølgende 9de August leveredes der udenfor Bornholms Kyst et blodigt Slag mellem 18 lübeckske og 20 danske Orlogsskibe, i hvilket de danske ogsaa utvivlsomt kunde tilskrive sig Seiren, skjønt en voldsom Storm af Sydost endte Kampen, der havde varet fra den tidlige Morgen til langt paa Nat. Den næste Dag toges 2 af de 3 Orlogsskibe, Stralsund havde udsendt. Men den tredie Dag blev hele den store hollandske Flaade, som Jens Holgerssøn Ulfstand og Søren Norby om Forsommeren havde convoyeret for den allerstørste Del tagen eller ødelagt af Lübeckerne, uden at Jens Ulfstand med sin bedste Villie formaaede at indhente Ransmændene.

Alligevel havde "Østersøens Dronning" faaet Øinene op for, at Danskerne ikke længere var en Fiende, de kunde knipse til som i de gode gamle Dage, og til Hemming Gads store Sorg begyndte Lübeck at stunde efter Fred. Men ogsaa i Sverige havde Sagerne antaget et fra Forholdene ved Krigens Fornyelse vidt forskjelligt Udseende. Den Raadløshed, man i de senere Aar havde sporet hos Svante Nilssøn, havde gjort Almuen tvivlraadig og misfornøiet med alle hans Foranstaltninger. Der klagedes over de trykkende Skatter, Krigen medførte, og den Begeistring, hvormed Kampen i Aake Hanssøns Dage havde været ført fra svensk Side, var forlængst bortdunstet. Paa Grund af denne Stemning blandt Almuen vandt de Anskuelser, Freds-partiet inden det svenske Rigsraad havde fremholdt, mere og mere i Styrke, og andre tilstødende Aarsager, som Næringsløshed og deraf følgende Fattigdom, Dyrtid og Pest gav forøget Næring. Ved Udgangen af September Maaned samlede Rigsraadet sig i Strengnæs, og her blev det snart enigt med sig selv om, at Svante Nilssøn ikke længere kunde vedblive at være Rigsforstander, og det opfordrede ham derfor ligefrem til at nedlægge sit Embede. Svante svarede hertil, at han maatte gjøre Paastand paa at nyde den samme Ret, som blev den fattigste Bonde i Riget tildel, ikke at dømmes uden at være hørt; men forresten var han villig til at nedlægge sin Magt til førstkommende Faste eller Paaske. Hans Mening hermed var vistnok kun at vinde Tid for saa med saa meget større Kraft at kaste sig over sine Uvenner i selve Sverige; men Døden bortrev ham forinden. Den 2den Januar 1512 havde han paa Slottet i Vesteraas en Sammenkomst med en Del Bjergmænd fra Dalarne for at træffe Aftale om Driften af et nyoptaget Kobberverk. Under Sammenkomsten besvimede han. Man bragte ham ud i fri Luft; men førend man endnu havde faaet Stunder til at række

Digitized by Google

Kong Hans's og Dronning Kristines Gravsten i den hellige Knuds Kirke i Odense.

Digitized by Google

Digitized by Google

ham den hellige brændende Kjerte, var han død. De trofaste Dalkarle holdt hans Død hemmelig for alle, endog for Fru Mereta Ivarsdatter, til de fik budsendt hans nittenaarige Søn Hr. Sten, som indehavde Befalingen paa Orebro Slot. Denne skyndte sig da strax med at sætte sig i Besiddelse af Slottene Vesteraas, Stockholm, Stegeborg og Kalmar. Alligevel vedblev Fredspartiet at have Overhaand, og der var nu Udsigt til, at den herjende Krig, som i det sidste Aar alene havde været ført paa den norsk-svenske Grænse omkring Baahus og det af Kong Kristiern gjenopførte Elfsborg, nærmede sig sin Ende. Ogsaa den med Lübeck førte Søkrig var nu paa det sidste døet hen af sig selv, og Underhandlinger var allerede indledede saavel med Hansestæderne som med Sverige. Efterat foreløbige Møder havde været afholdte i Februar Maaned i Halmstad og Flensborg, traadte Fredsforsamlingen sammen i Malmø i April Maaned næstefter, og her sluttedes der da Fred (23de April 1512). For Sveriges Vedkommende blev det bestemt, at Freden i Kjøbenhavn af 1509 skulde gjennemføres, idet 24 Rigsraader fra alle tre Riger, nemlig 12 fra Danmark og Norge og 12 fra Sverige ved Midsommertide det næste Aar skulde træde sammen i Kjøbenhavn med uigjenkaldelig Fuldmagt til enten at antage Kong Hans og efter hans Død Kong Kristiern til Sveriges Konge, eller og vedtage at udrede til Kongen en bestemt aarlig Afgift af den svenske Krones Indtægter. I Tilfælde af at Enighed ikke kunde opnaaes, skulde de vendiske Stæder træde til som Mæglere. Samtidig hermed sluttedes der ogsaa Fred mellem Kong Hans og de sex vendiske Stæder, Lübeck, Hamburg, Lüneburg, Wismar, Rostock og Stralsund, hvorved de tidligere Handelsforhold gjenoprettedes i sin gamle Skik med Fornyelse af de ældre Privilegier. Hvis nu Svenskerne paa det berammede Møde i Kjøbenhavn ikke vilde finde sig i Ret og Billighed efter de 24 Rigsraaders Kjendelse, forpligtede Stæderne sig til at afbryde enhver Handelsforbindelse med deres Rige, indtil de var komne til fuld Forstaaelse med Kong Hans og hans Søn Kristiern. I Krigsomkostninger skulde Lübeck betale Kong Hans 30,000 Gylden i Løbet af 12 Aar.

Hermed var Kong Hans's Dagverk tilende. Skjønt han allerede befandt sig i en Alder af 58 Aar, nød han en sjelden god Helbred, og efter menneskelig Beregning skulde han have naaet en endnu meget høiere Alder. Men en ulykkelig Hændelse fremskyndede hans Død. Paa en Reise i Jylland, som Kongen i Begyndelsen af 1513 foretog i Rigets Anliggender, gjorde han et ulykkeligt Fald med Hesten og forslog sig slemt. Ved sin Ankomst til Aalborg blev han kastet paa Sygeleiet, hvorfra han ikke reiste sig mere. Den 20de Februar 1513 afgik han ved Døden i den By, hvor han havde set Dagens Lys. Hans Lig blev først jordet i Graabrødrekirken i Odense; herfra flyttedes det i Aarhundredets Begyndelse til St. Knuts Kirke sammesteds, hvor et pragtfuldt Mindesmærke er reist over ham, hans Dronning og hans lille Søn Frants. Hans gode ædle Dronning Kristina, som han

Digitized by Google

ved sit Forhold til Fru Edle Jernskjæg paa det dybeste maa have krænket, overlevede ham til 1521.

Kong Hans skildres paa følgende Vis af Arild Huitfeldt, der ganske vist har sin Viden fra Folk, som havde set ham: "Han var en passelig høi og fireskut (ɔ: firskaaren) Mand med et bredt og tykt Liv og Bryst, trindlagt i Ansigtet og vel beskikket Legeme. Han førte ingen Hoffærdighed i sine Klæder, at man paa Klæderne neppelig kunde skjelne hannem fra en af de andre Hoffinder. Han var ikke overflødig i Mad og Drikke, drak og ikke heller gjerne, men hans Drik var meste danskt Øl, og aad gjerne gammel Mad efter dansk Vis, uden der kom fremmede Gesandter eller Rigens Raad og gode Mænd til hannem, at han da skulde have dennem til Gjæst, da vidste han vel at traktere og fare med dennem paa kongelig Vis, som det god Skik og Held kunde have, at intet fattedes, som hørte til en kongelig Pragt og Herlighed, og selv sad han da hos dennem til Bords, klædt udi en lang sid Gyldenstykkes Kjortel, som slog ned til Skoene, bunden og omgjordet i Midje og havde en dansk Kaarde ved Siden, thi saadanne Sværd efter gammel dansk Vis gik han altid med, og holdt sig altid gjerne baade med Klæder og Værge efter god gammel tarvelig dansk Sædvane og vilde ikke gjerne tage paa nogen ny Vis og Skik, som nu (desværre) meget brugeligt er.

Udi Gjæstebud var han lystig og glad og havde Lyst af Sang og Spil, at man kunde vel merke, at han af Naturen var sangvineus (d. e. Sangviniker), endog han af Alder og megen Krigs Bekymring blev og noget melankolisk".

Dette hypochondre Drag i Kong Hans's Karakter skal, efter hvad man antager, have faaet Udslag i et Par Handlinger, som minder om Sønnens voldsomste Vilkaarligheder, nemlig Drabet paa Rentemesteren Anders Skriver og Rigshovmesteren Paul Laxman. Navnlig skal den førstes Henrettelse, der af Samtiden nærmest stempledes som et Justitsmord, i Kongens senere Leveaar være gaaet ham nær til Hjerte.

Man dømme imidlertid herom, som man vil; det bør dog ikke glemmes, at Hans var den første Nordbo, som for første Gang igjen efter næsten et helt Aarhundredes Forløb beklædte de forenede Rigers Throne, og at hans Politik var af udpræget nordisk Karakter. Nogen stor og usædvanlig dygtig Mand var han vistnok ikke; men han stod dog ikke lidet over det middelmaadige. Navnlig maa man fæste sin Opmerksomhed ved den alvorlige Stræben, han udfoldede, for at løsrive Norden fra den Afhængighed, hvori det stod til Hansestæderne. Mindst skylder Norge ham af alle hans Riger. Skjønt Tilstanden hertillands tør have været bedre end i hans Faders Tid, foretoges der fra Kongens Side intet Skridt til at styrke den norske Selvstændighedsfølelse. Rigsraadet, hvis Tilværelse nu ikke var stort andet end et Skin, nærmede sig mere og mere sin fuldstændige Opløsning, idet

Digitized by Google

saagodtsom alle Sager, som tidligere havde været henlagte under Raadets Afgjørelse, nu afgjordes af Kongen dels paa egen Haand, dels efter Behandling af det danske Kancelli. Det nye Centralstyre, som oprettedes i 1506, var kun en Fortsættelse af denne Politik efter en mere gjennemført Plan. Alligevel lader det til, at det nye Vicekongedømme af Nordmændene har været foretrukket for det tidligere Regimente, hvad enten Kristierns Godkyndthed mod Almuen eller andre Aarsager har medvirket hertil. De Klagemaal, som hørtes over Kong Hans's Regjering her fra Landet, var langt mindre hoilydte og omfattende end de, som førtes over den første Oldenburgers Styre.

Mødet i Kjøbenhavn i Juni og Juli 1513. Det norske Rigsraads Besværinger. Kristiern II's Giftermaal og Kroning. Dronning Elisabet.

Allerede i 1487 var Kristiern, Kong Hans's Søn, hyldet af de danske Stænder, og to Aar efter fulgte det norske Rigsraad Danskernes Exempel. Senerehen havde det danske Rigsraad 2 Gange (i 1497 og i 1512) gjentaget sine Forsikringer, ligesom ogsaa enkelte af Rigsraadets Medlemmer havde udstedt skriftlige Forpligtelser om at hjælpe Kristiern til at blive Faderens Eftermand efter dennes Død. Ikke desmindre var hans Anerkjendelse som Landets Konge langtfra sikret, da hans Fader var falden fra. Thi omendskjønt Kristiern i 1512 ved sit Komme fra Norge, hvor han havde opholdt sig næsten uafbrudt i 6 Aar, var bleven modtagen med almindelig Jubel og Begeistring, viste det sig dog nu, at der i Jylland var et sterkt Parti, som heller vilde have hans Farbroder Fredrik til Konge. Med denne aabnedes der saa Underhandlinger i al Hemmelighed. Men Fredrik modtog ikke den Krone, som saaledes blev ham tilbudt. Selv sagde han senere, at det var af "Modestie" (Beskedenhed); det har neppe nogen magtet at tro, men Grunden til hans "Beskedenhed" har man ikke rigtig Rede paa.

Kristiern havde imidlertid truffet Anstalter til at sikre sig Rigets Slotte og Stridsmagt, og da han tillige havde Stemningen i de andre Landsdele og hos Almuen for sig, vovede Fredriks Parti ikke at reise Hovedet altfor høit.

Vi har ovenfor set, at der paa Mødet i Malmø det foregaaende Aar var bleven vedtaget, at der ved St. Hans Tider 1513 skulde holdes en

Digitized by Google

Forsamling af Udsendinge fra de nordiske Landes Rigsraad. Paa dette Møde blev der ikke, som Hensigten med dets Berammelse havde været forhandlet om en Fornyelse af Unionen med Sverige, men om Kongevalget for Danmark og Norge. Paa det norske Rigsraads Vegne mødte 8 Medlemmer, nemlig 5 Prælater, Erkebiskopen af Nidaros, Biskoperne af Oslo, Hamar og Bergen samt Provsten ved Apostelkirken i Bergen, og tre verdslige Herrer, nemlig Nils Henriksson (Gyldenløve) til Østraat, Knut Knutsson Baat og Henrik Krumedike, hvilken sidste dog for Tiden ikke var bosat i Norge. Det var en yderst kummerlig Repræsentation for det norske Folk; de tre af dem var danskfødte, en svensk og en var bosat i Danmark. Men værre var det, at Raadet neppe talte stort flere Medlemmer; thi det fremgaar, at der den sidste Tid tydelig var lagt an paa ikke at besætte de ledige Pladse med de faa Overhoveder, de sidste Adelsslægter endnu talte. Anledningen blev nu benyttet til at vedtage en kongelig Haandfæstning.

Under Forhandlingerne herom, som førtes skriftlig, fremlagde det norske Rigsraad en Forestilling om de Brøst, som fandtes i Norge.

I denne Forestilling beklager Rigsraadet sig over, at Kongen fører Titel af "ret Arving til Norge", skjønt ingen mere har Ret til at føre denne Titel. Thi, heder det, "den Tid, Kong Olaf døde af Norge (1387), da tømtes Arven i Norges Rige og var da ingen ret Arving til Norges Rige igjen af Kongeæt". Senerehen havde Landet været et Valgrige, som de ved hvert Kongevalg udfærdigede Recesser tydeligen udviser. Dernæst klages der over, at Kong Hans tvertimod sit edelige Tilsagn ikke havde indløst de pantsatte Orknøer og Shetlandsøer med Skatten af Man og Suderøerne. Dernæst heder det: "Det er og vort Begjær, at Eders Naade vil forse Norges Riges Raad og indfødte Ædlinger med Norges Riges Slot og Len og lægge de Len til Slottene, som pleier at ligge dertil, og at Eders Naade vil sætte dem paa mulig Afgift, saa at de kan forbedre Slottene og kan holde Folk, dem uden Skade og Eders Naade og Riget til Tjeneste, at afværge Rigets Skade og Fordærv, efterdi Eders Naade er ikke selver tilstede. Og at Eders Naade ikke vil sætte os nogen Vanbyrding over Hovedet, som hertil været haver, og ingen Len sætte høiere paa Afgift, end som de stod udi Eders Naades Faders og Farfaders Tid.

Item, at Kirker og Klostere skal have deres frie Kaar og Valg efter deres Privilegier og Friheder, og de Kirker, som Kronen haver jus patronatus til, maatte forses med Norges Riges indfødte Mænd.

Item skal ei nogen Skat eller Tyngsel lægges paa Riget, Almuen eller Kjøbstadsmænd uden Rigets Raads "Fuldbyrde" eller Samtykke.

Item, at Raadet nordenfjelds og sønden skal have fuld Magt at høre alle Sager udi Rette og skal ingen skyde sig fra deres Ret og uden Riget med mindre end Rigets Raad dømmer dem selv udaf Riget og for Eders

Digitized by Google

Naade. Og desligeste at ingen skal stevnes af Riget, med mindre de har været udi Rette for Rigets Raad tilforn.

Item kunde her findes noget Brev eller Register, som Norges Rige er anrørendes, at Eders Naade vilde værdiges at skikke dem did til Riget igjen.

Item, at Norges Riges Raad og gode Mænd skal have deres frie Kjøbmandskab med indenlandske og udenlandske, ihvor dem det Behov gjøres.

Item, at Raadmænd og Kjøbstadsmænd i Norge maa nyde deres Frihed, som de udi langsommelig Tid har havt og deres Privilegier indeholder, som de har derpaa.

Item, at ingen Privilegier gives udenlandske Kjøbmænd imod Norges Lov og Privilegier uden Rigets Raads Samtykke i den Landsende.

Item, at Eders Naade vil holde de Breve, som Eders Naades Fader og Farfader har udgivet paa Pant eller Tidsbreve og Privilegier og dertil alle de Artikler, som Eders Naades Herre Fader Kong Hans lovede og svor, som Riget og Rigets Indbyggere paarører og til Bestand er, skal holdes og blive ved Magt baade gamle og nye.

Item ingen Hesteløb skal paalægges eller holdes ydermere end gammel Sædvane.

Item, at alle de Fogder, som ikke er indfødte, maa nu strax afsættes.

Item, at Raadet, gode Mænd og Rigets troe Indbyggere ei foragtes, haanes eller beskattes af Kongens Fogder, Tjenere eller Sendebud.

Item, at de, som løber fra sin Husbonde med "Umynde" og ufortjent Løn, skal ei have Forsvar af Kongen eller hans Embedsmænd eller af nogen anden.

Item, at ingen Udlændinger annammes udi Raadet uden Rigets Raads Raad, Villie og Samtykke.

Item skal ingen gives Frihed (d. e. Adelsrettighed), uden det er med Rigets Raads Samtykke, om han er "befællig" dertil, uden han forhverver det udi Marken.

Item skal Rigets Raad og Norges Riges Ædlinger og indfødte Mænd nyde deres Skoge, Fiskeri og Eiendele frit og ubehindret".

Hertil blev der senere, sandsynligvis efter Samraad med det danske Rigsraad, der paa samme Tid ogsaa indgav lignende Besværinger, udtalt Ønsket om, at alle Slotslove i Landet efter Kongens Død skulde holdes til Raadets Haand.

Men medens der fra Kongens Side ligeoverfor Danskernes Fordringer, der tildels var af det mest ublue Slags, vistes den største Imødekommenhed og Hensynsfuldhed, affeiedes Nordmændenes Klagemaal paa en om just ikke frastødende og afvisende, saa dog selvsikker og tildels spids Maade. Han vidste godt, at han ligeoverfor Nordmændene ikke havde noget Hensyn at tage; thi de gik saa den Vei, de danske Rigsraader anviste, alligevel. Enkelte

Digitized by Google

af de opstillede Fordringer afviste han derfor, andre forbigik han i Taushed eller besvarede han undvigende, atter andre henstillede han til det danske Rigsraads Afgjørelse. Med Hensyn til Titelen "Arving til Norges Rige", som ikke blot Kristiern, men ogsaa hans Farbroder Hertug Fredrik brugte, svarede Kongen saaledes, at han vilde overlade det til Danmarks Rigsraad at afgive Kjendelse derom eller med andre Ord dømme mellem det norske Rigsraad paa Landets Vegne og Kongen. Denne Udvei var sagtens kløgtig nok; thi Foreningen mellem Danmark og Norge opretholdtes jo netop derved, at det sidste Riges Arving valgtes til Konge i det førstnævnte. Hvad Nordmændenes Krav paa Indfødsrettens Ukrænkelighed angik, saa var der neppe nogen, som for Alvor vilde bestride Rimeligheden af denne Fordring; men den var umulig at gjennemføre, da Strømmen fra Danmark havde taget en stedse mere og mere rivende Fart i de sidste Aartier. I det Svar, Kongens Kantsler afgav paa det norske Rigsraads Indlæg, heder det saaledes: "Om den Artikel, at forse Norges indfødte Ædlinger med Kronens Slotte og Len der i Riget, haver min Herres Naade overveiet, at Adelen udi Norge er fast uddøet, og vil hans Naade forse Kronens Len og Slotte i Norge med Norges og Danmarks Ædlinger og indfødte Mænd. Om at sætte Kronens Len og Slotte i Norge paa skjellig Afgift, vil hans Naade med Norges Riges Raads Raad gjør derpaa en venlig og skjellig Skikkelse".

Endvidere heder det: "Om de Kirkens Len, Kronen haver jus patronatus til, samtykker min Herres Naade, at forses med Norges og Danmarks indfødte Mænd". Heller ikke skulde der i det norske Rigsraad optages andre end "Danmarks og Norges indfødte Mænd", og med Hensyn til Afsættelsen af de ikke indfødte Fogder skulde "hans Naade tale med Raadet" derom. Hvad Orknøerne og Hjaltlands Indløsning for den norske Krone angik, lovede Kongen baade foreløbig og i sin Haandfæstning at gjøre sit Bedste efter Overlæg med Rigsraadet og med Hjælp og Trøst af Norges Indbyggere.

Efter lange Forhandlinger blev saa Haandfæstningen vedtagen den 22de Juli 1513, hvorpaa den strax udfærdigedes i to Exemplarer, et for hvert Rigsraad. Ingen af de tidligere Haandfæstninger, hverken Kristiern I's eller Hans's, lægger saaledes som denne an paa at fastslaa Norges Afhængighed af Danmark og fremstille de to Riger som et Hele. Her er der ikke mere Tale om begge Rigers Jevnbyrdighed og Selvstændighed ved Siden af hinanden, men alt, hvad der endnu blot havde en Tanke af Norskhed eller indeholdt en Mulighed for Udvikling af de endnu existerende nationale Spirer, søgte man i Kraft af Haandfæstningen at faa skaffet ud af Tilværelsen.

Haandfæstningen stadfæster i det væsentlige alle de Privilegier, som Adelen og Geistligheden var i Besiddelse af, hvorhos den indrømmer disse Stænder flere nye Forrettigheder. Kongemagten blev dog ikke i nogen væsentlig Grad

Digitized by Google

indskrænket; kun erholdt Adelen en udvidet Ret til at kræve Sagefald af Bønderne, hvorhos Kongen maatte love ikke at foretage i levende Live noget Skridt, der tilsigtede at betrygge Thronfølgen efter hans Død. Rigets Len og Slotte maatte kun anbetroes til fødte Adelsmænd, og hvis der for Øieblikket fandtes nogen Vanbyrding, som var i Besiddelse af en Forlening, skulde han strax afsættes derfra. Alene Adelsmænd maatte tilhandle sig adeligt Gods. I Adelsstanden maatte Kongen herefter ikke optage nogen uden Rigsraadets Samtykke; Undtagelse gjordes alene for det Tilfælde, at vedkommende havde udmerket sig paa Valpladsen. Hertil kom endnu den Bestemmelse, at hvis Kongen overtraadte Haandfæstningens Bud eller undlod at høre sit Raad, skulde alle Landets Indvaanere have lovlig Ret til at gjøre, hvad de vilde, for at tvinge Kongen. Med Undtagelse af Bestemmelsen om Orknøerne og Hjaltlands Indløsning til Norges Krone findes der i den hele Haandfæstning ikke en eneste Bestemmelse, der har taget specielt Sigte paa Norge.

Paa Herredagen i Kjøbenhavn skulde ogsaa Forholdet til Sverige ordnes, og i denne Anledning havde 9 svenske Rigsraader, 7 verdslige og 2 geistlige, indfundet sig sammen med Udsendinger fra de vendiske Stæder, som skulde mægle mellem Rigerne. Men de svenske Sendebud havde ingen Fuldmagt til at deltage i Kongevalget, ligesaa lidt som at vedtage at udrede en aarlig Sum af den svenske Krones Midler til Kong Kristiern, som man ved Overenskomsten i Malmø det foregaaende Aar var bleven enig om. Derimod blev der truffet Aftale om, at Opfyldelsen af Malmøfredens Bestemmelser skulde udsættes til et nyt Møde, der skulde holdes i Kjøbenhavn i Juni 1515, og Freden skulde i ethvert Fald opretholdes til Marts Maaned 1516. De vendiske Stæder fik sine Privilegier stadfæstede og mellem Stæderne og Hollænderne sluttedes der en Vaabenstilstand paa et Aar, og den blev i det følgende Aar paa et Møde i Bremen fornyet paa 10 Aar.

Ikke ret længe efter, at Herredagen i Kjøbenhavn var opløst, begav Kongen sig til Hertugdømmerne for der at modtage Hylding. Paa et Møde, som var udskrevet til Flensborg, traf han sammen med sin Farbroder Fredrik, der ikke lod Anledningen hengaa ubenyttet til at forestille sin Brodersøn, hvor skammelig han var bleven snydt af Kong Hans, som ikke havde undt ham noget af Danmark eller Norge. Han lod nu gjennem nogle af sine Raadgivere Kristiern forestille, at det ikke var mere end ret og billigt, at han bødede paa det. Men da blev Kristiern harm. "Guds Dros,"*) udbrød han, "af mig faar han intet. Er han ikke fornøiet med det, han har, skal jeg tage det fra ham." Ikke desmindre maatte han dog udrede til Farbroderen 30000 Gylden, som denne i Utrængsmaal havde udbetalt Lübeckerne paa

*) Dros betyder Mø. Guds Dros altsaa Jomfru Maria. Dros er et norsk Dialektord, der har holdt sig fra Oldsproget.

Digitized by Google

Faderens Vegne, da Ridderskabet negtede at hylde ham paa anden Vis. Men neppe var han hyldet, før han lod de gode Herrer føle, hvem de var, og hvem han var. Tre fornemme holstenske Adelsmænd, to Ahlefelder og en Sehested havde med en Skare paa 36 Knegte feidet med Hansestæderne og kapret deres Skibe. De var nu fakkede og fik sin Dom, der lød paa Livsstraf. Man søgte at bevæge Kongen til at vise Skaansomhed, da de jo var Adelsmænd. Men han svarede: "Adelsmand er kun den, som opfører sig som Adelsmand;" dermed lod han Dommen fuldbyrde.

Trefoldigheds Søndag, 11te Juni 1514, blev Kristiern kronet som Danmarks Konge i vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. Derpaa begav han sig, ledsaget af det danske Rigsraad, i den følgende Maaned opover til Norge, hvor han antagelig paa Olafsdagen, 29de Juli, i St. Halvards Kirke i Oslo blev kronet som dette Lands Konge. Kroningsakten forrettedes sandsynligvis af Throndhjems Erkebiskop Erik Valkendorf, der ved denne Anledning optraadte med respektbydende Pomp. Hans Følge talte ikke mindre end 140 Mand, en Optræden, som ovenikjøbet maa siges at have været beskeden, da t. Ex. Aaslak Bolt paa sine Nordlandsreiser pleiede at have 200 Mand i sit Følge. I Forbindelse med Kroningen stod ganske vist Ridderslag og Ridderspil, hvorom vi dog ingen Besked har. Saavel før som efter Kroningen ses Kongen at have været fuldt optaget med Regjeringsanliggender, Konfirmation af ældre Rettighedsbreve og Udstedelse af nye Forordninger. En, som var tilstede ved Kroningen, har ogsaa udtalt, at Kongen "daglig sad paa Thinge, hørte og dømte i Retstrætter saavel mellem Bønder som Adelsmænd". En Sag, som ses at have beskjæftiget Kongen, var det Forsøg, som Rostockerne nu gjorde paa at faa sine gamle Privilegier fornyede, som Kristiern i 1508 havde berøvet dem. I dette Øiemed havde de sendt et Gesandtskab med en Mester Kristian Schabow i Spidsen opover. Denne havde med sig baade Foræringer og Anbefalingsskrivelser fra de mecklenburgske Fyrster; men Kristiern beklagede, at han ikke kunde indlade sig paa at forny Rostockernes Privilegier, da han netop havde stadfæstet de Rettigheder, han havde givet Oslo Borgere. Ogsaa Orknøernes og Hjaltlands Indløsning maa have ligget Kongen alvorlig paa Hjerte, og han aabnede i denne Anledning Underhandlinger med den skotske Regjering. Forholdene her lagde sig imidlertid hindrende i Veien, og snart gav de svenske Sager ogsaa Kongen andet at tænke paa, saa han ganske tabte de gamle norske Besiddelser af Sigte.

Den 11te Juni 1514 var ogsaa i en anden Henseende en Merkedag i Kong Kristierns Liv. Paa denne Dag blev han nemlig med den danske Stormand Mogens Gjø som Fuldmægtig i Brüssel viet til den 13-aarige habsburgske Prinsesse Isabella eller Elisabet, Keiser Maximilians Sønnedatter.

Kong Kristiern havde siden sit Ophold i Norge uden Sky fortsat sit Samliv med Dyveke, som han sammen med hendes Moder temmelig snart

Digitized by Google

havde hentet nedover til Sjælland, hvor han havde anvist dem Bolig paa Hvidøre Slot, nær Taarbæk. Alligevel tilsagde hans kongelige Værdighed og Statskunsten ham, at det nu, da han allerede var 33 Aar gammel, var paa høi Tid, at han ved en legitim Forbindelse skaffede sig en Arving, hvis blotte Tilværelse vilde krydse de Planer, hans intrigante Farbroder omgikkes med. At hans Kjærlighed til Dyveke skulde være kjølnet, har man ingen Grund til at tro.

Allerede som ung udvalgt Konge var Kristiern et attraaværdigt Parti og et Formaal for Samtidens diplomatiske Beregninger. Et fyrsteligt Giftermaal var nemlig i den Tid stedse et Moment af indgribende Betydning, en Faktor, om man vil, til hvem de største Statsinteresser knyttede sig. Allerede længe før Kristiern havde traadt sine Barnesko, havde der været flere Giftermaalsforslag fore, baade med russiske og franske Prinsesser. Men intet af de Forslag, som forelagdes, vandt Bifald. Skulde Kong Kristiern gifte sig, saa maatte det ialfald være med en Fyrstedatter af det Hus, som sad inde med den største Glans og Magt, med en Ætling af den habsburgske Keiserfamilie. Herpaa synes de Overveielser, han anstillede i Forening med Rigsraadet, sin Moder Dronning Kristina og sin Morbroder, Kurfyrst Fredrik den vise af Sachsen, at have gaaet ud.

Keiser Maximilians Søn Filip († 1506) havde i sit Ægteskab med Ferdinand den katholskes Datter Johanna 6 Børn, hvoriblandt Sønnen Karl, den senere saa bekjendte Keiser, i hvis Riger Solen aldrig gik ned, og Døtrene Eleonore og Isabella. Kong Kristiern havde nok mest Hu paa den ældste, Eleonore, men hun var alt bortlovet eller saa godt som bortlovet til det portugisiske Kongehus. Men hendes Søster Isabella, der var født i 1501, ansaas i alle Maader for et jevngodt Parti, da hun som Spanierinde var tidlig udviklet baade med Hensyn til Aand og Legeme. Braavakker var hun ikke; dertil var hendes Underlæbe — som hos de fleste Habsburgere — noget for svær. Men hun var yndig og tækkelig, og Godheden lyste hende ud af Øinene. Da hun blev ældre, viste hun ogsaa, at hun var i Besiddelse baade af Forstand og af Kraft, og da Ulykkerne brød sammen over hende, udfoldede hun en sand Heltindes Dyder. Derfor staar hun ogsaa som en af Verdenshistoriens om ikke største, saa ialfald ædleste Kvindeskikkelser.

Et Gesandtskab, i hvis Spidse stod Biskop Gottskalk Ahlefeld af Slesvig og den danske Ridder og Rigsraad Mogens Gjø, begav sig om Vaaren 1514 til Keiser Maximilian, der var Sønnedatterens Formynder. De traf ham i Linz, og da alt Giftermaalet vedkommende allerede paa Forhaand var ordnet af Kristierns Morbroder Kurfyrst Fredrik, kunde Ægteskabspagten allerede den 29de April beseglcs. I denne blev det bestemt, at Bryllupet og Brudens Hjemførelse til Danmark skulde foregaa ved St. Hans Tider 1515. Medgiften blev fastsat til 250,000 rhinske Gylden. Efter saa forrettet Ærende begav Gesandtskabet sig til Nederlandene, hvor Vielsen som ovenfor fortalt fandt Sted.

Digitized by Google

Til den Tid, Brudens Hjemførelse skulde foregaa, sendte Kristiern til Nederlandene et Gesandtskab, der anførtes af Erkebiskop Erik Valkendorf af Throndhjem og Nils Henrikssøn (Gyldenløve) af Østraat, der vistnok i denne Anledning havde faaet Titelen Norges Riges Hovmester. Men ved det nederlandske Hof synes der at have reist sig Vanskeligheder ved at anbetro den unge Fyrstinde til hendes Gemal. Egentlig havde Keiser Maximilians Datter Margreta, der var Regentinde i Nederlandene og hidtil havde været sine Broderbørn i Moders Sted, da deres Moder, den sindssyge Johanna af Kastilien, længe havde været ude af Stand til at varetage sine Pligter som saadan, aldrig havt noget tilovers for Partiet. Først gjordes der Ophævelser i Anledning af den Trediedel af Medgiften, som ifølge Ægteskabspagten nu skulde have været udredet. Dernæst havde Kongens Forhold til Dyveke vakt Betænkeligheder, og der var dem, som mente, at Bryllupet af den Grund maatte udsættes et Aar, for at Kongen kunde faa Tid til at løsrive sig fra denne Forbindelse. Meningen var sandsynligvis hermed kun at have et Paaskud til at faa Partiet endelig hævet. Erik Valkendorf lovede derfor, at han af al sin Magt og Evne skulde søge at faa Dyveke fjernet. Endda kan det hænde, at det hele Gesandtskab havde maattet vende om med uforrettet Sag, om ikke den unge Prinsesse havde bevaret den Troskab, hun skyldte den Mand, til hvem hun havde knyttet sin Skjæbne for Livet. Den 26de Juli 1515 kunde hun endelig tiltræde sin Reise til Danmark, ledsaget af et anseligt Gesandtskab. Med dyb Sorg saa hendes Faster og hendes Undersaatter hende drage afsted, ret som om der var opstaaet hos dem en Anelse om, hvilken stormfuld og ulykkelig Fremtid hun gik imøde.

I Kjøbenhavn havde de mange fornemme Bryllupsgjæster, som havde samlet sig fra nær og fjern, Uge efter Uge ventet paa Brudens Komme. Taalmodigheden havde forgaaet dem, og idet de vistnok gjorde sig alskens Forestillinger om Aarsagerne til hendes Udebliven, havde en Del allerede forladt Kjøbenhavn og en Del gjort sig rede til Opbrud, da det spurgtes, at den kongelige Flaade var gaaet under Seil. Skjønt Kongen, der allerede ved de tidligere førte Forhandlinger ikke skulde være sat i den til Brudens Modtagelse forønskede Stemning, og endnu mindre blev det ved det Ophold, som saaledes fandt Sted, gjorde han dog alt istand til hendes festlige Modtagelse, da hun den 9de August holdt sit Indtog i Kjøbenhavn. Overreisen havde været haard, og hun havde været saa søsyg, at hun tyktes Døden nær, og hun beholdt i mange Dage Mindelse om sin Færd. Neppe var hun kommen i Land fra Flaaden, før der brød løs et voldsomt Regnskyl, der gav Indtogshøitideligheden et alt andet end festligt Præg. Den 12te August viedes hun, fremdeles syg og medtagen, til Kongen paa Kjøbenhavns Slot, hvorpaa hun paasattes Kronen som Rigets Dronning.

Digitized by Google

Fra Isabellas Komme til Danmark var hendes Fred og Ro borte. Foran hende laa Livet i hele sit strenge Alvor, strengere maaske, end nogen kan danne sig en klar Forestilling om. Hendes Ægteskab blev hende en Skole for idel Selvfornegtelse, for Savn og Lidelser af alle Slags. Kongen, hvem hun omfattede med den vaagnende Kjærligheds hele Enthusiasme, og som var hendes et og alt, havde ialfald i den første Tid af deres Ægteskab kun liden Plads for hende i sit Hjerte; thi det tilhørte nu engang Dyveke. Det taler til denne hendes Medbeilerindes Fordel, at hun aldrig benyttede sin Magt over Kongen til paa nogensomhelst Maade at fortrædige Dronningen eller nedsætte hende i hendes Ægtefælles Øine. Tvertimod finder vi, at Kongen paa sin Vis altid viste hende Agtelse og Hengivenhed, gav hende Andel i Regjeringssagerne, betroede hende endog de vigtigste Hverv og anviste hende betydelige Indkomster til hendes Underhold. Selv gamle Mor Sigbrit, som mindst af alt synes at have været et Følelsesmenneske, holdt snart oprigtig af den unge Fyrstinde, ja efter Datterens Død overførte hun ganske sin moderlige Kjærlighed paa hende og — fik den besvaret. Endda uudgrundeligere bliver disse Gaader, naar man iagttager den Holdning, som Keiser Maximilian og det nederlandske Hof indtog ligeoverfor Kongen for Dyvekes Skyld af Hensyn til Isabella eller Elisabet, som vi herefter vil kalde hende. Fra Elisabets nederlandske Selskabsdamer forplantede Rygtet om Kongens fortsatte Samliv med Dyveke sig snart til Nederlandenes Hof, hvor Skandalen udnyttedes til at haane den dansk-norske Konge i Alverdens Øine. Herfra var Veien til Keiser Maximilian ikke lang, og fuld af Harme over den Overlast, som hans Sønnedatter skulde lide af Kongen, hans Bolerske og det Slæng, som omgav hende, var han ikke lang at tøie. De sikre Forlydender, Elisabets Hofdamer havde bragt til Torvs, bevægede Keiseren i Begyndelsen af 1516 til at sende en Gesandt ved Navn Sigismund Herberstein opover til Danmark for at faa Kongen til at afbryde det stødende og forargelige Samliv med Dyveke og sende hende tilbage til Holland og bortgifte hende der. Ikke nok hermed skulde den keiserlige Gesandt gjete Kongen saalænge, til den keiserlige Formaning var efterkommet. Man har bevaret Herbersteins Dagbog over denne Reise, og efter den at dømme maa Kristiern have været alt andet end blid over den Indblanding i hans huslige Forhold, som hans Dronnings Familie tillod sig. Til en Begyndelse svarede han de fremmede Gesandter, at hans Forhold til Dyveke ragede hverken Dronningens Farfader eller hendes Broder, og at han ikke agtede at afbryde sin Forbindelse med den elskede, fordi hans Dronnings Familie fordrede det. At det var hans ramme Alvor, ikke et Øieblikks Opbrusning, som bragte ham til at tale saaledes, fremgaar noksom af, at han et Par Dage, før Gesandterne kom, havde kjøbt en Gaard i Kjøbenhavn, som Dyveke og hendes Moder strax efter tilflyttede; derhos havde han sat de hollandske Klaffersøstre, som naturligvis af pur Ærbarhed havde

Digitized by Google

plapret hans Forhold ud, paa Porten, og strax efter var det gaaet samme Vei med Dronningens Hovmesterinde, som havde villet tage ham i Skole for hans Tilsidesættelse af Dronningen. Skulde der være Sladder, mente han vel, saa maatte der sladdres, saa der var Forslag i det! Han for sin Del gav hele Koret og den høifyrstelige Familie, som skulde stikke sin Næse i alt, en god Dag.

Ogsaa den bitre Kalk, som herigjennem blev Dronning Elisabet iskjænket, tømte hun med beundringsværdig Resignation. Da hendes nederlandske Hofdamer blev sendte fra hende, vendte hun sig til det Folk, hvis Dronning hun var, og satte sig ind i dets Sprog og dets Tankegang, saa at hun var ganske som hjemme i dets Midte. Hun skrev temmelig snart Dansk saa godt, at mangen Indfødt kunde havt Grund til at misunde hende hendes Færdighed. Stilen i hendes Breve saavelsom hendes Skrivemaade efter Udtalen synes at vise, at det har været den af hendes Ægtefælle saa høit skattede Borgerstand, som udgjorde hendes fornemste Omgang. Men til Trods for at hun ogsaa herigjennem tør have virket til at bevare Middelstandens og Almuens Hengivenhed for sin Husbonde og Herre, skulde der endnu gaa Aar hen, før denne lærte at vurdere den umistelige Skat, han besad i sin lovlig ægteviede Hustru og Dronning.

Kong Kristiern II's Regjeringsforanstaltninger i Danmark og Norge. Sigbrits Indflydelse. Dyvekes Død og Thorben Oxe's Henrettelse.

Allerede i sin Faders senere Regjeringsaar havde Kong Kristiern indlagt sig megen Hæder for den Dygtighed, hvormed han havde varetaget forskjellige Regjeringsanliggender, og Middelstandens og Almueklassens Forventning var derfor paa det høieste spændt paa, hvad han vilde komme til at udrette. Der fandtes ifølge Svanings Udsagn i hele Riget neppe en Mand, som ønskede at se nogen anden end Kristiern paa Thronen efter Kong Hans.

Efter sin Thronbestigelse udfoldede Kongen en rastløs Virksomhed. "Han stod op om Morgenen Klokken 5 eller før den Tid," skriver Allen, "thi man kunde stundom om Sommeren se ham paaklædt og færdes ude tilfods eller tilhest allerede Klokken 5. Kantsleren kom til ham Klokken 6 om Sommeren og om Vinteren Klokken 7, og siden fortsattes Arbeidet saa lang

som Dagen var, kun afbrudt ved Kirkegang Kl. 8—9 og 3—4 og ved de to Maaltider strax efter Gudstjenestens Slutning.“ Det er derfor ogsaa ganske paafaldende, hvor meget han fik udrettet, og hvor hurtigt han expederede de indkomne Sager fra sig. Naar han ikke sad hjemme paa sit Slot, var han ude paa Reiser for at dømme i Sager og afhjælpe alle de Brøst, som trængte til hans Mellemkomst. Alt vilde han se med egne Øine og selv dømme i; selv i Markegangsforretninger holdt han det ikke under sin Værdighed at deltage. Derhos holdt han ogsaa et vaagent Øie med Kancelliets underordnede Personale og med den Arbeidsomhed, som dette udfoldede.

Hvad Kong Kristiern i sin første Regjeringstid havde taget Øiemerke paa, var Næringsveienes Opkomst, Kjøbstædernes Handel og Landboforholdenes Ordning. Navnlig har man fra den første Tid af hans Regjering en Række Forordninger, der tilsigtede at hæve Borgerstanden og frarive de privilegerede Stænder de Handelsrettigheder, som de med Urette havde anmasset sig. At han herunder maatte sætte flere af Haandfæstningens Bestemmelser tilside, siger sig selv. Han forbød saaledes Geistligheden, Adelen og Landsalmuen at drive Kjøbmandskab paa Landet med andet end, hvad de behøvede til eget Forbrug. Handelen med Korn, Heste og Øxne skulde gaa over Kjøbstæderne, hvor de først skulde afhændes til Markedspriser. Under 2den Marts 1516 forbød han ligeledes de mange „Landkjøbere“ (Bissekræmmere, Skræppekarle), som drog omkring i Landsbygderne, at reise om paa slig Vis under Straf af Varernes Forbrydelse og haarde Bøder. Fogder og Lensmænd forbødes at opkjøbe Landsprodukter og udhøkre Kjøbstadvarer, til Skade saavel for Landsfolk som for Kjøbstadsborgerne. I Forbindelse med Kongens Bestræbelser for at hæve Byernes Velstand ved en selvstændig og blomstrende Handel staar ogsaa hans Plan at gjøre Kjøbenhavn, hvis heldige Beliggenhed han forstod at vurdere, til en Stapelstad for den østersøiske Handel. Han indbød Kjøbmænd af alle søfarende Nationer under Tilsagn af sin særdeles Beskyttelse til at nedsætte sig i Kjøbenhavn, og navnlig udstedte han en saadan Indbydelse til de rige Fuggere fra Augsburg, der ganske beherskede Pengemarkedet i Nederlandene, Sydtyskland og Norditalien. Der er ingen Tvivl om, at Lübeckerne paa en meget kort Tid vilde have set sin Handel ruineret, om Kongens Forehavende var lykkedes. Dette Skridt fra hans Side kunde de heller ikke lettelig tilgive ham, og en lübeckisk Krønikeskriver udtaler sig saaledes om denne Plan: „Kong Kristiern havde onde Raadgivere og hørte gjerne slette Raad“. Det var derfor med en vis Lettelse og Fortrøstningsfuldhed, de hanseatiske Kjøbmænd saa det trække noget ud med Indretningen af Kjøbenhavns Stapel, da et saa betydeligt Verk ikke kunde gjennemføres i Løbet af et Aars Tid eller to, og Fuggerne ikke havde overvættes stor Lyst til Spekulationer paa det nordiske Marked. Oppebørselen af Øresundstolden henlagdes til Kjøbenhavn fra Helsingør, hvis Rhed var uskikket til Vinterhavn og derhos noget usikker

Digitized by Google

ved sydøstlige Vinde. Paa samme Tid overdroges det til Sigbrit, for hvis Øine Lübeckerne kun fandt liden Naade, at føre Overtilsyn med Toldvæsenet, hvorved et skarpere Opsyn tilveiebragtes og en ny Tarif indførtes. Mynten forbedredes og blev bestemt at være ens for begge Riger, Danmark og Norge. For de rige Sildefiskerier i Limfjorden, der paa denne Tid ikke stod meget tilbage for de skaanske Fiskerier, udstedte han gavnlige Forordninger, der viser, hvor meget han har været forud for sin Tid. Da Vildtet i Danmark paa denne Tid var sterkt i Aftagende, udfærdigede han en Fredningslov for det. Men hans Jagtforordninger var dog hverken saa meningsløse eller saa haarde, som de i hans nærmeste Eftermænds Dage blev. For at faa Danskerne oplærte i Havedyrkning hentede Kongen fra Waterlandene i Nordholland en hel Koloni Bønder, der anvistes den nær Kjøbenhavn liggende Ø Amager til Beboelse. Her formaaede de i over tre Aarhundreder at opretholde sin Nationalitet uopblandet af danske Elementer.

Ogsaa til Norge strakte Kongens Iver for Næringsveienes Udvikling sig. Den norske Bjergverksdrift kan saaledes føres tilbage til denne Konges Tid. Den eneste Udvinding af Metaller, som hidtil havde været kjendt hertillands, var den saakaldte Myrblæster eller Tilvirkning af Myrmalm, der helt fra den graa Oldtid havde været Gjenstand for en ikke ubetydelig Bygdeindustri. Om et Kobberverk, der omkring Aar 1490 var i Gang i Sandshverv, har vi ingen anden Oplysning, end at Henrik Krumedike og Kantsleren Jon Paulssøn havde det i Forlening. Nu hører vi imidlertid i 1516, at Erik Valkendorf forsøgsvis havde sat en Kobbermalmanvisning, som var fundet 8 store Mile fra Throndhjem, under Drift. Hvad Udbytte dette Kobberverk har bragt, kjender man ikke, lige saa lidt som man ved, hvor det har været beliggende. Nærmest ligger det vel at tænke paa Meraker, Sælbu eller Indset, hvor Kobberverker ogsaa i nyere Tider har været i Drift, og hvor der tildels paavises mindre Gruber, hvis Oprindelse utvivlsomt hidrører fra den norske Bjergverksdrifts Barndom.

Ogsaa søndenfjelds gjør Kongen paa samme Tid Anstalter til at faa et ordnet Bergvæsen i Gang. Fra Freiberg i Sachsen lod han saaledes i 1519 Bergmestere og andre kyndige Bergfolk hente til Norge, hvor de undersøgte forskjellige Strækninger af Landet. Af et Brev, som Oslobispen Hans Mule, der tillige var Høvedsmand paa Akershus, i denne Anledning tilskriver Kongen, erfares det, at disse Bergfolk, som af Biskopen erholder Skudsmaal for Duelighed, har undersøgt mange Bjerge og prøvet de forefundne Ertser. Aarsagen til, at de norske Bjerge hidtil havde ligget ubenyttede, tilskrev den tyske Bergmester "det umilde Herskab", Bønderne havde havt. Det lader til af Biskop Mules Brev, at Undersøgelserne skulde gjenoptages de følgende Aar, og i 1520 finder vi en tysk Bergmester Bartholomæus Pantgartner bosat i Nærheden af Akers Kirke, paa den Nonneseter Klo-

Digitized by Google

ster tilhørende Gaard Haug. Sandsynligvis er det fra denne Tid Kobbergruberne i Akersbakken ovenfor Oslo skriver sig, ligesom der ogsaa i Nærheden af Sognsvandet i Aker findes en gammel Grube, der tør antages at være optagen paa samme Tid og efter Sagnet har været drevet paa Kobber og Sølv.

Et Foretagende, som var af særlig Interesse for Norge og som Kong Kristiern søgte at sætte i Verk, var Fornyelsen af Seiladsen til det gamle, norske Skatland Grønland, som i snart 100 Aar havde været afsondret fra enhver Forbindelse med sit Moderland. Hele det 14de Aarhundrede igjennem synes den norske Koloni paa Grønland at have ført en hensygnende Tilværelse, og efterat Norge i Aarhundredets Midte ved den sorte Døds Herjinger var bleven i yderste Grad svækket, blev Kolonien mere og mere forsømt. I hele 19 Aar (1350—68) stod Bispestolen i Garde ubesat, og da den derefter beskikkede Biskop Alv i 1378 var afgaaet ved Døden, varede det hele 6 Aar, før Budskabet om hans Død naaede til Norge. Bispestolen blev vistnok snart igjen besat med en Henrik, der i de følgende Aar ses at have opholdt sig i Danmark; men senere gik det mere og mere uordentligt til med Bispeembedets Besættelse. Stundom havde Grønland ingen Biskop, stundom havde det to eller flere; men det var kun en tom Titel; thi neppe en eneste af dem satte sin Fod paa Grønlands Jordbund. Den sidste Biskop af Garde var Andreas, der vikarierede for andre Bisper i deres Fravær, snart paa Island, snart i Sverige. Efter hans Tid blev ingen indviet til Biskop i Garde før i Kristiern II's Dage.

De stakkels norske Kolonister, som befandt sig i ensom Afsondrethed paa Grønland, havde det saa ondt, som de bedst kunde have det. I Aaret 1379 foretog Eskimoerne, som Nordmændene kaldte Skrælinger, et Herjetog derhen over Davisstrædet. Herunder skal ifølge de islandske Annalers Udsagn atten af de norske Indbyggere være blevne dræbte og to Gutter bortførte i Trældom. Det lykkedes dog neppe denne Gang Eskimoerne at sætte sig fast paa den vidstrakte Ø. I den følgende Tid forulykkede flere derhen bestemte norske Fartøier, og Forholdene i det ulykkelige Land synes at have været høist fortvivlede. I Aaret 1418 kom Eskimoerne med en stor Flaade igjen til Øen, som hjemsøgtes paa det skrækkeligste med Ild og Sværd, og bortførte en stor Del af Indbyggerne i Trældom. Alligevel heder det, at der endnu stod ni Sognekirker igjen paa Øen, og at en større Del af de bortførte Nordboer var saa heldige at komme tilbage fra sit Fangenskab, hvorpaa de atter tog sine tidligere Bosteder i Besiddelse. Endnu i Aaret 1448 formaner Pave Nikolaus V Biskoperne i Skaalholt og Hole til at komme de betrængte grønlandske Kristne til Hjælp; men hvorvidt denne Opfordring kunde efterfølges vides ikke. I Løbet af dette og det næste Aarhundrede tør Nordmændene have udkjæmpet haardnakkede Kampe med de fremtrængende

Eskimoer, der endnu i sine Sagn om Kablunakkernes Udryddelse antages at have bevaret Mindet derom.

Det er sandsynligvis Erik Valkendorf, som først har udkastet Planen til at sætte Grønland paany i Forbindelse med Norge; men Kongen tog sig med Iver af dette Fortagende, muligens tilskyndet dertil ved de store Opdagelsesreiser, som i de sidste Aar var udgaaede fra den spanske Halvø, og ved det rige Udbytte disse havde bragt. Til Biskop i Grønland viedes en Nederlænder ved Navn Vincentius Kampe, der imidlertid aldrig kom til sit Bispedømme, og som skulde blive den sidste Titulærbiskop til Grønland i Katholicismens Dage.

Erkebiskop Erik Valkendorf, til hvem Ledelsen af det hele Forctagende blev anbetroet, lod undersøge gamle Haandskrifter og udtegne, hvad der i dem fandtes af Oplysninger saavel om Grønlands Bebyggelse som om de gamle Grønlandsfærder; derhos lod han ligeledes gamle og erfarne Mænd udspørge om alt, hvad de vidste om Landets Beskaffenhed, Seiladsen og Veien derhen. Herigjennem kom han i Besiddelse af en Mængde Oplysninger, navnlig af fuldstændige Kursforskrifter til Veiledning for Grønlandsfarere. For Besætningen paa det Skib, han agtede at afsende, lod han opsætte en særegen Instrux, der vidner om stor Forsigtighed og om, hvor fuldstændig uvidende man var om Øens Forhold i den seneste Tid. Den største Varsomhed ved Landingen indskjærpes; de medfølgende Klerker skulde optræde som Prester, om det lod sig gjøre, som Missionærer eller til en Begyndelse som Tjenestekarle og siden skikke sig, "eftersom Behov gjøres". Fandt de Landet ubebygget, skulde de paa brugelig Vis tage det i Besiddelse ved at optænde Baal, reise Varder og Kors og hugge Merker i Træer og Stene. Paa Tilbagereisen skulde de paa det nøiagtigste merke sig Kursen til Grønland.

Men skjønt alt saaledes paa bedste Vis var forberedet, kom det paatænkte Foretagende dog ikke istand. Grunden hertil maa søges i den Unaade, hvori Erik Valkendorf strax efter faldt hos Mor Sigbrit og derigjennem ogsaa hos Kong Kristiern. Sædvanlig heder det, at Kongen ikke vilde indgaa paa Erkebiskopens Fordring om at forlenes Landet afgiftsfrit for 10 Aar, men denne Beretning har neppe fuld Hjemmel for sig. I de sidste Aar af sin Regjering tænkte Kongen atter alvorlig paa at udruste en Expedition i dette Øiemed, og i Spidsen for den agtede han at stille den kjække og dygtige Søren Norby, som nys før i et Par Aars Tid havde været Høvedsmand paa Island. Ogsaa denne Gang blev der kun truffet de forberedende Skridt til Expeditionen; men Søren Norby tænkte flere Aar bagefter paa egen Haand at sætte det saaledes planlagte Foretagende i Verk.

Aarsagen til, at Søren Norby, der siden den svenske Krig havde været i nederlandsk Tjeneste, blev beskikket til Høvedsmand paa Island, var de Overgreb, som de engelske Handelsmænd og Fiskere havde tilladt sig ligeoverfor

Digitized by Google

Islændingerne til Trods for den Overenskomst, som i 1490 var bleven sluttet mellem Kong Hans og Henrik VII af England. Fra Aaret 1507 af og udover er de Klagemaal, som fra dansk-norsk Side førtes, især meget hoilydte. Efterat Hans Rantzau i 1510 eller 1511 var bleven ansat som Befalingsmand paa Øen, kom det endog til Fægtning med Englænderne, som havde befæstet sig her. Englænderne blev vel fordrevne, men Aaret efter kom de mandsterkere igjen, og da tog de blandt andet et af Kongens Skibe, hvorpaa en kongelig Sekretær befandt sig, og dræbte ham med en Del af Besætningen. Ogsaa forskjellige andre Streger af samme Art havde Kristiern ved sin Thronbestigelse at anke over; men da han havde at gjøre med den navngjetne Henrik VIII, kan man omtrent slutte sig til, hvorledes de danske Klagemaal her vilde blive optagne.

Medens Forhandlingerne endnu var i sin Begyndelse, havde Henrik saa meget at varetage i sin Krig med Frankrige, at han ikke engang kunde tænke paa at lade Naturen gaa over Optugtelsen. Ligeoverfor Kong Kristierns Sendebud var han derfor, saa utroligt det høres, Høfligheden selv, uden at man har nogen Grund til at tro, at den Fritagelse for Øresundstold, som stilledes de engelske Fartøier i Udsigt, som vilde besøge Helsingør eller Kjøbenhavn, har havt nogen formildende Indflydelse paa ham. Det var derfor foreløbig ingen Maade paa, hvor nær han tog sig af sine Undersaatters Tølperagtighed, slig som de opførte sig paa Island, eller af den Nærgaaenhed, som hans Kaperskippere udviste mod de kongelige danske Skibe. Det lod næsten til, at han ikke engang vilde se paa den Erstatning, som den danske Konge nedlagde Paastand paa, naar bare alle slige Smaatterier ikke maatte sætte ondt mellem dem. Det var, som han vilde gjøre den høfligste Undskyldning for, at han selv ikke kunde passe alt og være allevegne. Men da Kong Kristiern havde sat op sin Regning paa den Erstatning, han fordrede, og Henrik VIII i Mellemtiden havde knust Skoterne og sluttet en særdeles heldig Fred med Franskmændene, var han ikke til at kjende igjen. Nu var han Tværheden og Uvilligheden selv. Islændingerne og deres Embedsmænd havde ikke faaet anden Medfart end dem tilkom, mente han; Kongens Krav paa Erstatning var der ikke Spor af Mening i, og det var ikke frit for, at han blæste ad hele Øresundstolden. Det var næsten som en hel Naade af ham, at Traktaten af 1490 blev stadfæstet i Aaret 1515. Da var det, at Kristiern II indsatte Søren Norby som Hovedsmand paa Island, og kjender man ham ret, sørgede nok han for, at Islænderne fik saa lidet som muligt at klage over. Desværre tiltrængtes hans Tjeneste snart i sydligere Farvande, da Kristierns Krig med Sverige udbrød, og det varede derfor ikke synderlig længe, før Englænderne atter spillede Herrer paa Island.

Efterat Sigbrit og hendes Datter havde flyttet til Kjøbenhavn, merkede Rigsraadet til sin store Fortrydelse, at den digre gamle Hollænderenke Dag for Dag vandt større og større Indflydelse hos Kongen, og at han langt

heller fulgte de Raad, hun gav ham, end de Raad, han fik af Rigets store og fornemme Herrer. Snart saa disse hende ogsaa rette direkte Angreb paa det Omraade, som de hidtil havde hævdet for sig selv. Allerede i 1512 eller før den Tid havde hun faaet sin Broder Herman Villumssøn anbragt som Høvedsmand over Bergenhus Slot og den dermed forbundne store Forlening. Senerehen blev hendes Indflydelse endnu mere merkbar. Da hendes Broder omkring 1514 begav sig tilbage til Holland, hvor vi i den følgende Tid finder ham som Kongens Handelsfaktor, fik hun Jyden Jørgen Hanssøn ansat som hans Eftermand, til Trods for at han ingen Adelsmand var. Hvem denne Ansættelse var mest imod, de adelige Herrer eller Tyskerne i Bergen, skal være usagt; men de sidste fandt i ethvert Fald, at han ikke var god at trækkes med.

Samtidig med at Keiser Maximilian havde ladet Herberstein drage til Kong Kristiern for at tale ham til Rette med Hensyn til Forholdet til Dyveke, havde ogsaa det nederlandske Hof sendt ham Gesandter i samme Erende; men disse havde faaet Instrux om enten med det Gode eller paa anden Maade at se til at faa Dyveke til at reise fra Kongen og ud af hans Riger og Lande, "og hvis hun ikke reiser", heder det, "da skal man, ihvad det saa maatte koste, spille hende en grov Streg, og ikke hvile, før hun er borte."

Dette lyder jo som en Undsigelse og snart skulde det ogsaa opfattes som en saadan. I Juni Maaned 1517 døde Dyveke under mistænkelige Forhold, og det velunderrettede Byrygte vidste ogsaa at berette, at hun strax før havde nydt nogle tidlig modne Kirsebær, som Befalingsmanden paa Kjøbenhavns Slot, Thorbjørn (eller Thorben) Oxe, havde sendt hende. Til Thorbens Karakter kjender vi for lidet til at kunne udtale nogen Dom om den. En Samtidig (Paul Eliassøn) siger om ham, at han "var et Menneske, besudlet med mange Laster og utaalelig for alle" og at "han havde et grusomt og ugudeligt Hjerte". Paul Vendekaabe er vel for løs, til at man skal tro ham paa hans blotte Ord. Alligevel stadfæster Domme og Aktstykker, at Thorben selv blandt den Tids Adelsmænd maa have været et Stykke af et Uhyre baade med Hensyn til Voldsomhed og hensynsløs Lidenskabelighed. I saa Henseende havde han godt at slægte paa. Oxerne var navngjetne for sin Balstyrighed blandt sine Jevnlige, og en Halvbroder af ham havde i sin Tid faaet Dom paa sig for at have forstyrret Thingfreden og skudt paa Dommeren.

I den første Tid efter Dyvekes Død synes Kristiern at have overgivet sig til sin voldsomme Smerte, og i denne hans Tilstand, der dog neppe har hindret ham fra at varetage sine Forretninger som Konge, har han vistnok været utilgjængelig for alt Folkesnak. Men sjælesyg, som han i sin inderste Grund maa have været, gik hans ubændige Aand i Rette med Gud, med sig selv, med Omverdenen, med den døde. Fra Tanken paa,

Digitized by Google

hvad den stakkels elskede havde maattet døie af dem, i hvis Vei hun var kommen, laa det ikke ret fjernt at opkaste det Spørgsmaal: Var hun ikke ogsaa af ham bleven hoiligen forurettet? Maaske havde hun, naar alt kom til alt, ikke været hans Kjærlighed værd?

Saa mistroisk var Kong Kristiern af Naturen, at han i Erkjendelsen heraf engang havde sagt, at om hans Hue var hans Medvider, vilde han kaste den paa Baalet. Intet Under derfor, at han under denne sin sygelige ophidsede Stemning uddrog Gift af alle de Minder, han bar paa. Aaret i Forveien havde han ladet Slotsskriveren Hans Faaborg hænge. Hans var et forvorpent Menneske, der havde gjort sin Lykke hos Kongen som Fisletut; for hans giftige Tunge gik ingen fri. Men da Kongen kom under Veir med, at det blot var Ondskab og Skvalder, han for med, lod han hans egne Regnskaber efterse, og da det viste sig, at han ikke havde rent Mel i Posen, blev han taget ved Vingebenet. Blandt dem, Hans støt og stadig havde hakket paa, var hans Overordnede Slotshøvedsmanden Thorben Oxe, og han havde hvisket Kongen et Ord i Øret om, at han skulde have et Øie med ham og Dyveke. Maaske var det dette venskabelige Raad, Kongen havde taget ham saa ilde op, skjønt han neppe i den første Tid synes at have ofret det en Tanke engang. Først efter Dyvekes Død var det, at Kongens skinsyge, mistroiske Stemning kom til at beskjæftige sig med Hans Faaborgs Sladder. Nu først var det vel og, at han begyndte at give Agt paa Thorben.

En Tid efter Dyvekes Død var der Fest og Dans paa Slottet, og det var, som Kongen denne Kveld havde rystet Sorgen af. Navnlig mod Thorben viste han sig nok saa naadig og venlig. I Samtalens Løb sagde han da til ham: "Sig os nu Sandheden, er det saa, som din Skriver, der blev hængt, sagde for os, at du skulde have havt med Dyveke at gjøre? Vi vilde gjerne vide det for visse Aarsagers Skyld". Spørgsmaalet maa være kommen noget braat paa Thorben, og de omstaaende gav ham Vink og Tegn, at han skulde passe vel paa sine Ord. Men Thorben, der vidste sig uskyldig, svarede lige frem, at det ikke var sandt. Der maa imidlertid have været noget ved Thorbens Svar, som ikke var Kongen aldeles tilpas, og han trængte da nærmere ind paa ham. Thorben fortalte da, at han vistnok havde baaret Kjærlighed til Dyveke og tragtet efter hendes Gunst, men fra hendes Side aldrig faaet nogen Opmuntring. Ved dette Svar foregik der en hel Forandring med Kongens Udseende; han blev mørk og faamælt. En af de tilstedeværende tog Thorben til Side og hviskede til ham: "Du maatte have givet meget til, at du ikke havde talt saa daarlige Ord! Det var en ond Aand, som indgav dig slig Tale". Ved denne Tid synes det at have været, at det smygende Rygte, der tillagde Thorben Dyvekes Død, var kommen Kong Kristiern for Øre, og meget snart efter hans uforbeholdne Tilstaaelse var det, at andre Beskyldninger reistes mod Thorben for forsøgt Voldtægt. Om Høsten lod

Digitized by Google

Kongen saa Thorben Oxe og hans Fætter Knut Pedersson Gyldenstjerne til Thim fængsle paa Kjøbenhavns Slot. For Rigsraadet, som i denne Sag var det rette Værnething, optraadte Kongen som Anklager; men hvad hans Klage har gaaet ud paa, kan man af de forvirrede Beretninger, som man har derom, ikke se; men sandsynligvis har den omfattet baade Voldtægt og Giftmord. Rigsraadet synes imidlertid dels at have afvist Sagen som urigtig stevnet, dels at have frikjendt den anklagede. Kongen mente nok, at Udfaldet vilde være bleven et ganske andet, om han havde havt saa mange Venner i Rigsraadet, som Thorben havde. "Men", svor han, "om den Oxe end har en Hals saa diger som en Tyrehals, saa skal han dog miste den". Han indstevnede nu Sagen for Gaardsretten, der var gjældende for Rigets Slotte, og som dannedes af tolv Bønder, og denne dømte i Overensstemmelse med Kongens derom nedlagte Paastand Thorben fra Livet. "Vi dømmer ikke Thorben Oxe, men hans egne Gjerninger dømmer ham", saa lød den Formular, som blev anvendt ved Affigelsen af denne Kjendelse. Knut Gyldenstjerne, der hverken var anklaget for Rigsraadet eller Gaardsretten, blev vist bort fra Hoffet.

Dommen var afsagt, men Thorben Oxes mægtige Slægt og Frænder gik i Forbøn for ham, selv Dronningen med sine Hofdamer gjorde Knæfald for Kongen for at faa Thorbens Liv skaanet. Men alt var forgjæves. Retten maatte have sin Gang, og Dommen fuldbyrdedes.

Omstændighederne ved Dyvekes Død og Thorben Oxes Dom og Henrettelse er indhyllede i et næsten fuldstændigt Mørke, som vor Tids Kritik kun for en ringe Del har formaaet at sprede, og det kan vel være tvivlsomt, om Fremtiden vil formaa at skaffe synderlig mere Lys i denne Sag, da den hele Procedure fra først til sidst synes at være bleven ført mundtlig. Den nærmeste Tids Historieskrivning, der forfægtede Adelspartiets Synsmaader, stemplede Thorben Oxes Domfældelse som et Justitsmord, som en raa Vilkaarlighed fra Kongens Side, og endnu i vore Dage er man tilbøielig til at bryde Staven over Kong Kristiern derfor. Hvorvidt Dyveke virkelig er ryddet af Veien ved Gift, kan neppe afgjøres, langt mindre om Thorben Oxe har været Redskabet dertil. Men Sigbrit selv paastod, at den eneste Ophavsmand til hendes Datters Død var Throndhjems Erkebiskop Erik Valkendorf, og ham forfulgte hun derfor med et uforsonligt Had, der ikke hvilede, før hun havde faaet ham styrtet.

Var det saa, at Dyveke faldt for et Snigmord, og havde Ophavsmanden til det troet over hendes Lig at komme Moderen tillivs, saa holdt disse Beregninger ikke Stik. Sigbrit stod fra nu af fastere i Kongens Gunst og Tillid end nogensinde, og hele Hoffet fra Kongen af til den yngste Kjøkkensvend maatte staa paa Pinde for hende, den forhenværende Høkerenke. Svaning fortæller, at han som Skolegut ofte saa Kongens fornemste Hofmænd staa udenfor hendes Port i Regn og Slud eller i den strengeste Vinterkulde

Digitized by Google

slaaende Hænderne og stampende med Fødderne for at holde sig varme, medens de ventede paa Kongen, som var inde hos Sigbrit. At træde indenfor hendes Port for at søge Ly mod det sure Veir formastede ingen sig til. Det vilde være Synd at sige, at Mor Sigbrits ydre og indre Væsen havde undergaaet nogen Forandring, siden hun stod bag Disken i sin simple Høkerbutik i Bergen. Fine Manerer kjendte hun ikke. Talte hun om Adelen, saa omtalte hun den bestandig som en Hob af Gavtyve og Kjeltringer, som var modne for Galge og Steile. Skjælde og smelde gjorde hun bestandig, saa det stod vel efter, og mødte hun den mindste Modsigelse, gav hun fra sig en Flom af de værste Ukvemsord, saa nogen hver betakkede sig for at komme ind under hendes Veltalenheds Strøm. Kongen selv, der just ikke kan beskyldes for at have taget sig nær af Snak og Sladder, var ræd Sigbrits Mund; thi hun generede sig ikke for at give ham en Overhaling, naar hun syntes, han trængte det. "Dit Fæhoved", "din Tosse," var hendes sædvanlige Tiltale til ham, naar hun fandt, han var tung i Begribelsen, og det var han altid, naar han ikke strax var af hendes Mening. Hun skal ogsaa have ladet sig forlyde med, at Kongen ikke turde understaa sig at gjøre andet, end hvad hun vilde, saa længe han blot var hende 10 Mile nær. At Folk ikke kunde forklare sig hendes store Indflydelse paa anden Vis, end at der maatte være Hexeri med i Spillet, siger sig selv. Ogsaa Erkebiskop Erik Valkendorf udtalte Frygt for, at hun forstod mere, end hun burde efter Kristenretten. Hendes Soveværelse saa ud som et Hexekjøkken, saa opfyldt var det med Kolber, Flasker og Glas. Paa en stor, rundbuget og langhalset Flaske havde hun forvaret en liden svart Djævel, sagde man. En Gang faldt Flasken i Gulvet og gik i Knas, og Djævelen slap ud. Da brød der løs et Jordskjælv og Uveir, saa man troede hele Kjøbenhavn skulde gaa tilgrunde.

Det var imidlertid ikke Trolddom, Sigbrit skyldte den Indflydelse, hun øvede. Hendes klare Forstand, de udmerkede Indsigter, hun besad i Handel og Næringsdrift, hendes indgaaende Kjendskab til fremmede Landes Institutioner og derhos et mageløst praktisk Greb paa alt, hun gav sig i Kast med, gjorde hende saa uundværlig for Kongen, at han ikke foretog sig noget uden først at have hørt hendes Raad. Hendes Kundskaber maa efter Tidens Maalestok have været overvættes store. Hun ses at have ført en smuk og fast Haandskrift. Hun var vel bevandret i Naturvidenskaberne, især i Kemi og Lægevidenskab. Den berømte Læge og Naturforsker Theofrastus Paracelsus besøgte hende og lærte af hende Tilberedelsen af en Lægedrik, som han høiligen roser. Under et raat og frastødende Ydre maa hun have huset mange særdeles agtværdige Egenskaber, som kun hendes allernærmeste forstod at skatte efter Fortjeneste. Efter Dyvekes Død synes hun at have gjort alt muligt for at bringe Kongen og Dronningen sammen i et virkeligt Samliv; med sit indtrængende Kjendskab til Mennesker maa hun have forstaaet at høiagte den ædle, hidtil saa haardt prøvede unge Fyrstinde, der til Trods for den Tilsidesæt-

Digitized by Google

telse, som var bleven hende til Del, med urokkelig Hengivenhed hang fast ved sin Ægtefælle. At Elisabet, der i mange Henseender var lige saa jevn og fordringsløs som sin mægtige Broder, virkelig holdt af Sigbrit, har vi Grund til at tro. Aaret efter Dyvekes Død (1518) nedkom Dronningen med en Søn, som fik Navnet Hans, og det næste Aar med Tvillinger, to Gutter. Ved begge disse Leiligheder var Sigbrit tilstede og modtog Børnene. Men ogsaa mod Keiser Karl V's Søster brugte den hollandske Sælgekone det samme Frisprog, som hun var vant til at betjene sig af ligeoverfor alle. Ved Dronningens anden Barselseng sagde hun saaledes til hende: "Hvad skal vi gjøre med alle disse Gutterne? Hvor skal vi faa Lande fra til at forsørge alle disse Herrkens med?" For det skulde imidlertid hverken Mor Sigbrit eller nogen anden gjøre sig unødige Sorger; thi Tvillingerne døde strax efter Fødselen, og Hertug Hans, den førstefødte Kongesøn, som blev overdraget Sigbrit til Opdragelse, levede kun til sit 14de Aar.

Forholdene i Sverige. Krigen mellem Kong Kristiern og Svenskerne udbryder. Slaget ved Brännkyrka. Sten Stures Død. Kristiern II kronet som Sveriges Konge. Stockholms Blodbad.

Først efter 6 Aars Forløb skulde det lykkes Kristiern II at komme i Besiddelse af Sveriges Krone; men en blodig Kamp skulde dog gaa forud for hans Thronbestigelse.

Efter Svante Nilssøns Død havde hans Søn Sten Sture den yngre, der endnu var en ung Mand paa 19—20 Aar, taget Arv efter ham. Men det svenske Rigsraad var tilbøielig til at overse ham for hans store Ungdoms Skyld, dels frygtede det vel og, at han, sin Faders Traditioner tro, skulde afstedkomme et Brud med Danmark. Det valgte derfor allerede faa Dage efter Svante Nilssøns Død til Rigsforstander Erik Trolle, en Mand, der havde sin Rod dybt i det danske Samfund. Dette skede paa et Møde i Arboga. Men Raadets Vilje var ikke Folkets; thi det hang ved Svante Nilssøn og hans Æt. Paa et Møde, som Erkebiskopen Jakob Ulvssøn holdt med Bønderne paa Upsala Torv for at forkynde dem Hr. Erik Trolles Valg til Rigsforstander, raabte nogle af dem strax: "Nei, ingen Troller, de er af dansk Blod". Erkebiskopen kom da op at kjevles midt paa Torvet med en Dalkarl ved Navn Olaf Mogenssøn,

og da denne var lidt paa en Kant, kjørte han slig rundt med den gamle Erkebiskop, at han fandt det rettest at stikke Pibe i Sæk. Efterat Erkebiskopen var bleven maalbunden, havde ingen af Rigsraadets øvrige Herrer Hu paa at indlade sig med Bønderne, og de indgik derfor i Juni Maaned et Forbund om at hævde Rigsraadets Myndighed paa Grundlag af den med Danmark sluttede Fred. Ikke desmindre maatte de finde sig i at bøie sig for Folkeopinionen, og den 23de Juli 1512 hyldedes Sten Svantesson Sture paa et Møde i Stockholm som Sveriges Rigsforstander.

Der indtraadte nu et Øieblikes Ro i det af indvortes Uroligheder oprevne Samfund. Sten Sture syntes i det hele at ville følge en fredelig Politik, idet Overenskomsten i Malmø om Sommeren 1513 bekræftedes, som ovenfor fortalt, og den 60-aarige Fred med Rusland stadfæstedes. Den bansatte Hemming Gad maatte opgive det Bispedømme, han gjorde Fordring paa, og dette blev overdraget til Østgøten Hans Brask, som forresten var en Alen af samme Stykke. I Sten Stures Regjering fik Hemming intet at sige.

Blandt de Fiender, Sten Sture fra første Stund af havde at trækkes med, var hans Stifmoder Fru Mereta Ivarsdatter og hendes Stifsøn Karl Knutsson. Disse to sammenbragte Børn, Karl Knutsson og Sten Svantesson, kunde navnlig ikke godt enes, og Karl, der fandt Medhold hos Fru Mereta, søgte altid af bedste Evne at fortrædige sin Broder, naar Leilighed gaves. En anden Uven, Sten Sture strax efter fik, var Gustav Trolle, ældste Søn af hans tidligere Medbeiler til Rigsforstanderværdigheden; foruden det Slægtshad, Gustav havde arvet, overtog han ogsaa som en uheldsvanger Arv Erkebiskopen Jakob Ulvssøns Had til Sturerne, idet han ved dennes Resignation i 1515 i en Alder af kun lidt over 30 Aar blev viet til hans Eftermand. Men allerede ved Gustavs Valg og Indvielse havde Sten Sture saa langt fra lagt an paa at faa den gamle Ættetvist udslettet, at han meget mere ved forskjellige underfundige Kneb paa Forhaand havde søgt at undergrave hans Stilling baade ved Kurien og andensteds. Dette glemte Gustav Trolle ham ikke. Allerede ved den første Samtale, Sten Sture havde med ham efter hans Hjemkomst fra Kurien, gav han ham med største Aabenhjertethed at forstaa, hvor han havde ham: Bansættelse og evig Fordømmelse baade her og hisset skulde times Hr. Sten, hvis han ikke i et og alt gjorde, som Erkebiskopen vilde. Optrækkende Skyer viste, at Uveir og Storm var i Vente.

Udpaa Sommeren 1516 skulde der holdes en Herredag i Telge; men til Trods for gjentagne Opfordringer fra Sten Stures Side om at indfinde sig her udeblev Gustav Trolle og hans fornemste Tilhængere aldeles. Der var dog vigtige Sager, som her skulde forhandles; saaledes skulde det afgjøres, om Stäke Slot og Len skulde tilhøre Kronen eller Erkestolen i Upsala. Siden Kong Kristofers Dage havde denne Borg tilhørt Upsala Erkebisper. Blandt dem, som havde sluttet sig til Erkebiskopens Parti, var den onde

Digitized by Google

Sten Kristerssøn Oxenstierna, en berygtet og voldsom Mand, der havde Slottet Nykøping i Forlening. Umiddelbart efterat Herredagen i Telge var opløst, samlede Rigsforstanderen en Hær, med hvilken han rykkede frem mod Nykøping, tvang Sten Kristerssøn til at opgive Slottet og tog ham selv til Fange. Den samme Skjæbne ramte strax efter Erkebiskopens Fader, Erik Trolle, hvorpaa Erkebiskopen selv blev indesluttet paa Stäke Slot. Ved Nytaarstider 1517 holdtes der et Rigsmøde i Arboga, hvor Forholdet til Danmark var paa Bane, da Stilstanden snart var udløben. Man fandt det her rettest, før Krigen udbrød paany, at forsøge at faa Stilstanden forlænget paa lempelige Vilkaar ved et Møde, som i Februar Maaned var berammet til Afholdelse i Halmstad. Dog var man allerede nu paa det rene med, at Krigen var uundgaaelig. Siden gav Sten Sture en Fremstilling af Stridighederne mellem ham og Gustav Trolle, og i denne overdængede han sin Modstander med Beskyldninger for at have villet forraade Sverige til Kristiern II og for at have staaet ham selv efter Livet. For at hindre slige onde Anslag havde han derfor stængt ham inde paa Stäke, sagde han. Flere af Herrerne gik nu imellem for at faa Rigsforstanderen og Erkebispen til at prøve et sidste Forsøg paa at komme til Forlig. Et saadant blev ogsaa fristet, men mislykkedes fuldstændig, hvorpaa Beleiringen af Stäke fortsattes som før.

Tiden var nu kommen, da Kristiern II troede at burde gribe ind i de svenske Forhold. Allerede rum Tid i Forveien havde han rustet sig, og om Vaaren 1517, da det i Halmstad afholdte Møde ikke havde bragt Enighed tilveie, kunde han med en Hær paa 4000 Mand og en Flaade paa 18—20 Skibe begynde Angrebet paa Sverige. Anførerne for Flaaden var den ovenfor omtalte Søren Norby, Joachim Trolle, Erkebiskop Gustavs Farbroder, og den ovenfor omtalte Karl Knutssøn, der hidtil havde opholdt sig i Sverige, men nu med Moderen var gaaet til Danmark og havde taget Tjeneste i Kong Kristierns Hær. Til Løn skjænkede Kongen ham Faderens inddragne norske Eiendomme tilbage, og Faderens Lig, der hidtil havde ligget paa Mørde, blev nu jordfæstet. Hans Broder Erik blev derimod Sverige og sin Pleiebroder Sten Sture tro.

De svenske Kyster blev nu haardt hjemsøgte af de danske Krigere. Stegeholm i Smaaland blev beskudt med Brandpile og gik op i Luer. Alandsøerne, Nyland og Viborgs Len blev hjemsøgte med Plyndring, Mord og Brand, og i Begyndelsen af August Maaned stod Flaaden ind i Stockholms Skjærgaard, hvor Gustav Trolle med Jubel hilsede dens Komme. Men da de danske en af de følgende Dage gjorde Landgang paa Ladugaardslandet, mødte Sten Sture dem ved Vedla og kastede dem efter en haard Kamp og med stort Mandspilde tilbage. Mange omkom under Forsøget paa at redde sig ved Svømning ud til Skibene. Togets Hensigt var fuldstændig forfeilet, forsaavidt Gustav Trolle og Stäke ikke var blevne undsatte.

Digitized by Google

Gustav vilde nu krybe til Korset; men det var for silde, og der var ikke Tale om andet, end at han skulde overgive sig paa Naade og Unaade. Paa en Rigsdag, som holdtes i Stockholm i November 1517, anklagede Sten Sture Gustav som en Landsforræder og krævede ham afsat som Erkebiskop, og det blev besluttet, at Stäke skulde nedbrydes og jevnes med Jorden, og at Gustav skulde afsættes fra sit Embede. Et Dokument blev opsat herom, og alle de tilstedeværende hængte sine Segl for. Kun Linkøpings Biskop, Hans Brask, passede sit Snit til at lægge paa Bunden af Seglkapselen en liden Seddel, hvorpaa han havde skrevet: "Dette gjør jeg nødtvungen".

Efter Mødet fortsattes Beleiringen af Stäke, som forsvaredes med stor Haardnakkethed af Gustav Trolle. Omsider maatte han dog overgive sig paa de Vilkaar, Seirherrerne bestemte, og Stäke blev sløifet. Men Gustav selv holdtes i to Aars Tid i et Slags mildt Fangenskab efter at have nedlagt sin erkebiskopelige Værdighed.

Til Trods for at alt i 1517 var løbet uheldigt af, udrustede Kristiern II i Løbet af den næste Vaar med store Bekostninger et nyt Tog. Hæren, der bestod af leiede udenlandske Landsknegte for den største Del og var forsynet med et efter Tidens Fordringer udmerket, svært Artilleri, gik ved St. Hans Tider i Land ved Ladugaardslandet ved Stockholm og besatte Brunkebjerg. Men da Sten Sture ikke vilde modtage Slag her, leirede Kongen sig efter et Par Dages Forløb paa Sødermalm og aabnede Beleiring. Da denne havde varet i henved 3 Uger, blev det ham meldt, at en fiendtlig Hær var under Fremrykning søndenfra. Han brød da op med Hovedstyrken og tog Stilling i det sterkt kuperede Terræn ved Brännkyrka, ½ Mil fra Staden. Her kom der den 22de Juli til et alvorligt Basketag. De danske og tyske Tropper kjæmpede med stor Tapperhed og slog Svenskerne gjentagne Gange tilbage. Men under Forfølgelsen af de flygtende opløstes de danske Linier i mindre uordnede Hobe, og da Svenskerne, dækkede af Skogen, paany havde samlet sig til et Angreb, dreves Danskerne tilbage og en Afdeling, bestaaende fornemmelig af tyske Leiesoldater, trængtes ud i en blød Myr, hvor de for den største Del nedhuggedes. Ved denne Leilighed førte den senere saa navnkundige svenske Konge Gustav Vasa det svenske Banner, og han modtog her Blodddaaben.

Skjønt Svenskerne i Slaget havde mistet mange Folk, maa Seiren dog siges at have hældet til deres Side; men den danske Styrke var dog paa ingen Maade knust og kunde atter skride til Beleiring og Beskydning af Stockholm. Men snart begyndte det at skorte Hæren paa alskens Fornødenheder, navnlig Levnetsmidler og Krudt og der ytrede sig Tegn til Mytteri iblandt Leiesoldaterne. Efter 6 Ugers Forløb nødtes Kongen til at hæve Beleiringen. Svenskerne gjorde Udfald fra Stockholm for at følge ham paa Vei, men Kristiern dvælede en Stund i Skjærgaarden, hvorfra han plyndrede Kysterne. Da han imidlertid merkede, at han med Vaabenmagt ikke kunde

Digitized by Google

komme et Haarsbred nærmere Maalet, aabnede han Underhandlinger; men de Fordringer, han opstillede, var saa ublue, at Svenskerne ikke paa nogen Vis vilde gaa ind paa dem. Alt, hvad Sten Sture vilde indlade sig paa, var, at der i Juli Maaned næste Aar skulde holdes et af de vanlige uendelige Fredsmøder, hvor man skulde se til at opnaa Enighed. Men hermed var Kongen ikke fornøiet. Han vilde gjerne sikre sig Sten Stures Person, paa hvilken Maade det saa maatte være. Han sendte Bud opover til Stockholm med Indbydelse til Sten Sture om at komme ombord paa et af Skibene til Samtale med ham. Til fuld Betryggelse for Hr. Sten lovede Kongen at sende nogle af sine første Mænd som Gisler til Stockholm. Sten Sture anede ingen Uraad, og da de danske Gisler var ankomne, vilde han begive sig til Kristiern. Men hans nærmeste lagde sig imellem og fik Sammenkomsten forhindret, da de fandt, at Kongen ikke var at stole paa. Denne satte op en Mine, som han ved denne Mistro var saaret i sit Inderste, og tilbød sig at gaa iland til en Sammenkomst med Hr. Sten, hvis ogsaa han vilde stille ham Gisler. Sten sendte ham da 6 fornemme Herrer som Gisler; blandt dem var Hemming Gad og Gustav Erikssøn Vasa. Men neppe havde Kongen faaet Gislerne ombord, før han lettede Anker og lagde længere nord i Skjærgaarden. Sammenkomsten blev der intet af; men en Uges Tid senere styrede han hjem til Danmark, førende Gislerne med sig.

Samtidig med at Kristiern II blev Danmarks og Norges Konge, besteg Kardinal Johan af Medici under Navnet Leo X Pavestolen. Blandt de Foretagender, han havde faaet i Arv efter sin Forgjænger Julius II, var Gjenopførelsen af St. Peters mere end 1000 Aar gamle nys afbrudte Basilika. Men i de pavelige Kasser fandtes ingen Penge, og en Synode bevilgede ham da Tiende af alle Kristenhedens Kirker. Men endda monede det ikke, og det blev derfor besluttet, at en almindelig Afladshandel skulde tilveiebringe, hvad der endnu fattedes. Til Norden sendtes som Afladskræmmer den pavelige Legat Johan Angelus Arcemboldus, der fik en meget vidtrækkende Myndighed. Blandt andet havde Paven givet ham i Opdrag at mægle i den Strid, som i Sverige var udbrudt mellem Rigsforstanderen og Erkebiskopen.

I sit Følge havde Arcemboldus en Mand, der skulde komme til at spille en meget fremtrædende Rolle i Nordens Historie. Det var Westfaleren Didrik Slaghæk, som skal have været en Slægtning af Mor Sigbrit. Skjønt Didrik var Søn af en Prest og en ugift Kvinde, var han dog ved pavelig Dispensation bleven optaget i den geistlige Stand og havde erhvervet Magister- eller Doctorgraden. I Norden lykkedes det ham snart ved den største Behændighed og List at hæve sig til Kirkens høieste Værdighed.

Hos Kong Kristiern II fandt Legaten den venligste Modtagelse, og han gjorde glimrende Forretninger med sine Afladsbreve. Efter Kongens mislykkede Tog til Sverige i 1517 havde Arcemboldus mæglet en kortere

Digitized by Google

Vaabenstilstand mellem Rigerne, og før dennes Udløb havde han foretaget en Forretningsreise til Sverige baade som Kong Kristierns Mægler og Afladskommissær. Om han tillige havde paataget sig paa anden Vis at virke i Kong Kristierns Interesse, er ikke godt at vide.

Efterat Kong Kristiern om Høsten 1518 fra sit andet mislykkede Tog var vendt tilbage til Danmark, ankom Arcemboldus til Stockholm, hvor han som pavelig Legat blev modtagen med alle optænkelige Æresbevisninger, og han kunde strax etablere sin Afladshandel under sterk Tilstrømning.*) Med Sten Sture kom Arcemboldus snart paa en særdeles god Fod, og ved Løfte om betydelige Gaver og Udsigten til at blive Gustav Trolles Eftermand, som forespeiledes ham af den listige Rigsforstander, blev han ham snart saa hengiven, at han, efter hvad Kong Kristiern senerehen paastod, aabenbarede ham alt, hvad Kongen havde betroet ham om sine hemmelige Planer. Legatens hele Holdning gav Kong Kristiern et velkomment Paaskud til at bryde med ham og tilføie hans Forretning et føleligt Afbræk.

Allerede et Par Dage efter Hjemkomsten fra Sverige havde Kristiern II begyndt at træffe Forberedelser til at foretage et nyt Tog derhen. For at skaffe de fornødne Pengemidler tilveie optog han Laan dels hos Geistligheden, dels hos Adelen mod Pant i flere af Landets Slotte og Len. Derhos udskreves der en Skat af Levnetsmidler, som faldt den haardt udsugede Almue tung at udrede. Strax over Nytaar 1519 tog Fiendtlighederne sin Begyndelse. Karl Knutssøn foretog fra Nordhalland af med en forholdsvis liden Hærstyrke et Indfald i Vestergøtland, som brandskattedes, inden den svenske Befalingsmand her endnu havde faaet Tropper samlet. Men da denne havde summet sig lidt, gjorde han til Gjengjæld et Indfald i Henrik Krummedikes Len, Halland, hvor 5 Sogne herjedes, uden at Hr. Henrik havde truffet Forberedelser til at afværge det. Ligesaa uforsigtig bar Knut Knutsøn Baat sig ad som Høvedsmand paa Baahus. Inden Udløbet af en midlertidig Stilstand, som var sluttet mellem Viken og Vestergøtland, blev han en Nat overfalden af Fienden, der trængte frem lige under hans Mure og nedhuggede eller fangede en Del af hans Skytter, som der laa indkvarterede. Saa fuldstændigt var Nederlaget, at Folk ikke kunde forstaa andet, end at der maatte være Forræderi med i Spillet. Strax efter kom Svenskerne igjen i den Hensigt at plyndre Dragsmarks Kloster. Paa Veien afbrændte de Knut Knutssøns Gaard Morlanda, men Angrebet paa Klosteret blev afslaaet. Omtrent paa samme Tid blev ogsaa Jemtland hjemsøgt af en svensk Rytterstyrke, som slog de Folk, som Erkebiskopen og Rigshovmesteren Nils Henriksson til Østraat havde sendt

*) I Norge, hvorhen Arcemboldus maa have sendt Subagenter, gik Forretningerne dog yderst flaut. Et i Romedal paa Hedemarken levende Sagn ved endog at fortælle, at en Ungkarl fra Gaarden Brette kjøbte et Frihedsbrev for en Synd, han agtede at begaa. Siden passede han op Afladskræmmeren paa Moskogen i Eidsvold, hvor han slog ham ihjel og tog hans Penge.

Digitized by Google

derhen. Almuen, som lige saa lidt denne Gang som ellers var at stole paa, gik Sten Sture til Haande; men snart efter jog Erkebiskopen og Rigshovmesteren Svenskerne atter tilbage. Hvad Straf Lensherren her, Olaf Galde, fik for at have været fraværende fra sit Len, er ikke omtalt. Men for det forsømmelige Forhold, Henrik Krumedike under Fiendens Indfald havde udvist, faldt han for anden Gang i Unaade og mistede alle sine Forleninger. Endnu værre gik det Knut Knutssøn Baat til Morlanda, der under Svenskernes Overrumpling af Baahus havde baaret sig saa ynkelig ad. Folkerygtet udpegede ham som en Forræder; flere andre Beskyldninger reistes mod ham af Karl Knutssøn, der blandt andet nu røbede de Planer, Knut Knutssøn i 1507 efter sin Afskedigelse som Høvedsmand paa Akershus havde næret om at gaa over til Svenskerne, og Følgen heraf var, at ogsaa han inden ret lang Tid afsattes som Høvedsmand paa Baahus og toges i Forvaring. Skjønt det danske Rigsraad, der skulde paadømme Knuts Sag, frikjendte ham aldeles, lod Kristiern ham dog uden Naade og Barmhjertighed halshugge, da han fandt, at Rigsraadet havde iagttaget en partisk Holdning. Et Par i vore Dage fremdragne Dokumenter, der beviser Knut Knutssøns landsforræderske Sindelag, retfærdiggjør Kong Kristierns haarde Fremgangsmaade.

Det eneste Foretagende, som paa denne Tid udførtes fra dansk-norsk Side og fortjener Opmerksomhed, var Befæstningen af Elfsborgs Klippe. Efterat Kristiern II i Aaret 1502 havde indtaget og brændt Fæstningen, havde han ved Krigens Fornyelse i 1511 atter begyndt at opføre Fæstningsverker her. Hvor langt disse Arbeider var fremskredne vides ikke; men i ethvert Fald blev de afbrudte ved Freden i Malmø. Nu henledede Karl Knutssøn Kongens Opmerksomhed paa dette vigtige Punkt, og da Mor Sigbrit støttede hans Plan, fik han i rivende Fart Befæstningsarbeiderne afsluttede og Svenskerne udestængte fra Forbindelsen med Nordsøen. Svenskerne indsaa først for sent, hvad de her havde forsømt og forsøgte Gang paa Gang at tage Fæstningen tilbage, uden at det lykkedes, saa længe Kristiern sad fast paa Thronen.

Imidlertid havde Kong Kristiern fortsat sine Rustninger til at føre det sidste store Slag mod Sverige. For de svære Skattepaalæg, som disse medførte, havde Norge lige saa lidt som Danmark gaaet fri, og der forefaldt i denne Anledning flere Opløb og Uroligheder paa forskjellige Kanter af Landet; i det mindste ved en Anledning lod Almuen sin Harme gaa ud over Fogden. Udskrivningerne maa ogsaa have været overmaade store. Saaledes forlangte Kongen af de hanseatiske Kjøbmænd i Bergen efter Mor Sigbrits Forestilling Sold til 200 Mand, med 10 Mark maanedlig til hver. Ogsaa alle geistlige og verdslige Herrer, som havde Forleninger af Kronen maatte stille Krigsfolk eller en tilsvarende Ydelse i rede Penge. Erkebiskopen af Throndhjem skulde saaledes levere 150 Mand, Biskopen af Oslo 80, Biskopen

af Bergen 60, Biskoperne af Hamar og Stavanger hver 40, Rigshovmesteren Nils Henriksson til Østraat 30 o. s. v. Ogsaa Byerne maatte stille Krigsfolk, saaledes Bergen 40 og Throndhjem 30 Mand. Hertil kom, at forskjellige Paalæg, som hidtil havde været ukjendte hertillands, nu blev indførte, som Trælasttold, Accise og en yderst trykkende Procentskat. Da alt dette ikke vilde strække til, maatte Kongen reise endnu større Pantelaan, end han havde gjort. I disse Aar gjorde han alvorlige Bestræbelser for at faa Island bortpantet til England eller Amsterdam; men ihvorvel baade de engelske og hollandske Kjøbmænd havde meget stor Lyst paa Øen, fandt de dog, at den Sum, Kongen forlangte, var overdreven høi, og Norges gamle Nybygge skulde saaledes forskaanes for at dele Orknøernes og Hjaltlands Skjæbne.

Ogsaa paa anden Vis reiste Kongen Penge. Da Arcemboldus i 1519 kom tilbage fra Sverige, hvor han havde gjort særdeles gode Forretninger, lagde Kongen Beslag paa alle de Penge, Kostbarheder, Levnetsmidler m. m., som han førte med sig, og vilde ogsaa have fakket ham selv, om han ikke i Tide havde reddet sig ved ilsom Flugt. Han maatte nu nøies med at klage for sin Herre Paven i Rom over Kongens Griskhed.

Siden sit Giftermaal havde Kongen af Dronningens Medgift, der var fastsat til 250,000 Gylden, ikke modtaget en eneste Skilling, skjønt alle Terminer var forfaldne og Kongen støt og stadig havde purret paa sine rige Slægtninge om at gjøre sin Pligt. Han sendte da et Gesandtskab til sin Svoger Karl; men da dette kun blev afspist med vakre Ord og Anvisninger paa Fremtiden, besluttede Kongen at gribe til Midler, som han vidste ikke vilde slaa feil. Han sendte Kaperskibe ud, der gjennemkrydsede Nordsøen og opbragte de Fiskerskibe og Handelsfartøier, de kunde overkomme; alle hollandske Fartøier, som laa i de nordiske Havne, blev beslaglagte til største Fortrydelse for de nederlandske Kjøbmænd. Der var da intet andet for det nederlandske Hof at gjøre end at rette sig efter Kongens Ønske, og i den nærmest paafølgende Fremtid fik han virkelig ogsaa en Del af Medgiften udbetalt.

Efter saa overordentlige Anstrængelser var det omsider lykkedes Kong Kristiern at faa en mægtig Hær paa Benene, bestaaende af nordtyske, franske og skotske Leietropper samt et Opbud af Adel og Kjøbstadsmænd. Til Overbefalingsmand ansattes Otte Krumpen til Trudsholm, som nu nævnes for første Gang, men som gjennem et langt Liv skulde staa i Spidsen for den danske Hær. Blandt Underanførerne var Nordmanden Karl Knutsson, der i de tidligere Aar havde udmerket sig som en kjæk Partigjænger. Hærens Størrelse har man anslaaet til 20,000 Mand eller deromkring; dog er dette Tal muligens noget for høit ansat. Ogsaa for aandelige Vaaben var der sørget. Allerede i 1517 havde Erkebiskop Birger af Lund lyst Sten Sture i Kirkens Ban; men denne Banstraale var ikke bleven synderlig paaagtet.

Digitized by Google

Nu var derimod Bannet over Sten Sture bleven fornyet for hans voldsomme Færd mod Gustav Trolle og Landet belagt med Interdikt efter en Rettergang, som om Sommeren 1519 var bleven holdt paa et Kirkemøde i Lund. Denne Dom skulde Kristiern II's Hær sætte i Verk.

Strax efter Nytaar 1520 rykkede den danske Hær gjennem Skaane og Halland op mod Vestergøtland, efterat en indtrædende sterk Kulde havde islagt alle Søer og rindende Vande. Meningen var at gaa over Tiveden og gjennem Nerike at trænge frem til Stockholm. Merkelig nok havde Sten Sture i de forløbne Aar ikke truffet nogen synderlig Anstalt til at forsvare sig selv og sit Land. Først ved Nytaarstider 1520, da de danske Tropper allerede var færdige til at falde ind i Danmark, henvendte han sig om Hjælp til de udenlandske Magter, navnlig til Polen og Danzig. Ikke desmindre gik han med Frighed og Mod den optrækkende Fare i Møde. Med et ikke ubetydeligt Opbud tog han Stilling paa og ved den tilfrosne Indsø Aasunda, ved Kjøbstaden Bogesund (nu Ulrikehamn), hvor de to Hovedveie sydfra krydsedes. Her kom det den 19de Januar 1520 til et Slag. Allerede i Kampens Begyndelse rammedes Sten Sture af en tilbageprellende Kugle, der dræbte Hesten og knuste hans Laar. Anførerens Ulykke bragte Forvirring i de svenske Rækker; medens Hr. Sten Sture paa en Slæde førtes bort fra Slagmarken, opløstes hans Hær fuldstændig og trak sig i Forvirring tilbage til Tiveden. Her vilde den ved Hærbraater forsvare sig og lokke Fienden i et Baghold. Uvist kan det vel ogsaa være, hvorledes det var gaaet de fremmede Leiesvende, hvis ikke Karl Knutsson og andre i Skogkrig øvede Mænd havde været med. Men efter et tungt Dagsverk, i hvilket Franskmændene fik sin Andel af Byrden at bære, lykkedes det den 1ste Februar Kong Kristierns Hær at tage eller omgaa Forhugningerne, hvorefter den brændende og herjende fortsatte sit Tog til Vesteraas, hvor den rastede i 10 Dage.

I største Hast var den lidende Rigsforstander ført opover mod Stockholm. Saaret, der neppe vilde have været dødbringende under vanlige Forhold, blev det paa Grund af Vanrøgt og andre sammenstødende Omstændigheder, navnlig under den nagende Harme og Sorg, som de sidste Dages Begivenheder havde nedsænket Hr. Sten i. Medens han lidende og dødssyg laa i Strengnæs, sendte han et Bud til Gustav Trolle for at gjøre et Forsøg paa at stemme ham til Forsonlighed og drage ham over paa sit og Sveriges Selvstændighedsparti. Erkebiskopen skal have svaret imødekommende nok og lovet Rigsforstanderen Huldskab og Troskab. Hvorvidt han virkelig har ment det, eller om det kun var et Skalkeskjul, kan ikke siges. Men for Sten selv kunde det alt komme ud paa et. Thi samme Dag, som denne Aftale skal være truffet, døde Rigsforstanderen, idet han vilde kjøre over Mälarens Is til Stockholm (3die Februar 1520). Han var da ikke mere end 27 Aar gammel.

Digitized by Google

Stureslægtens Forhaabninger om at bestige Sveriges Throne gik med ham i Graven. I sit Ægteskab med Kristina Nilsdatter Gyldenstjerne havde han vistnok tre Sønner og en Datter; men de var endnu smaa, den ældste kun 7 Aar gammel. Men i Fru Kristina boede der en Mands Mod og Hjerte. Da Sten Sture drog ud imod Fienden, havde han betroet hende Befalingen over Stockholms Slot, og snart skulde hun vise, at hun var denne Tillid fuldt ud værdig. Den ældste af Sønnerne, Nils Stensson Sture, fik hun i største Hast ved den trofaste Kantsler Peder Jakobsson sendt til Kong Sigismund i Polen, hvor de tillige skulde søge Hjælp til Stockholms Forsvar. Ved ildfulde Skrivelser og Opraab reiste hun Sveriges Almue til Kamp mod den troløse Fiende, som nu stod for Stockholms Mure. Hendes Ord fandt overalt Anklang. Paa samme Tid, som Sveriges Stormænd holdt Møder, snart hist, snart her, og endelig fik mæglet en Stilstand, medens de paa et Møde i Upsala den 2den Marts underkastede sig Kongen mod at erholde Amnesti for det forudgaaende og Tilsagn om at Landet skulde styres i Overensstemmelse med gamle Love og Rettigheder, samlede Bønderne sig til et Stormanfald paa den fremrykkende Fiende. Ved Balundsaas, en Mils Vei fra Vesteraas, led de kongelige Knegte et afgjørende Nederlag; men da Almuen Langfredag den 6te April rykkede frem mod den fiendtlige Hovedstyrke, som laa i Upsala, blev den efter først at have vundet nogle uvæsentlige Fordele fuldstændig opreven og slagen. Ikke mindre end 10,000 Bønder skal være faldne og ifølge Forlangende af Gustav Trolle, der igjen var kommen paa fri Fod og havde sluttet sig til Fienden, blev de liggende paa Valpladsen til Bytte for Hund og Ravn. Men Gjæringen i Landet vedblev.

I Slutningen af April Maaned ankom Kong Kristiern II selv til Sverige efter at have indsat sin Dronning Elisabet til i Forening med Mor Sigbrit og Mogens Gjø at føre Styret i Danmark under sit Fravær. Ved sit Komme til Kalmar forlangte Kongen, at Fru Anne Bjelke, der efter sin Mands Død førte Befalingen paa Kalmars Slot, skulde overlevere ham dette; men til sin store Fortrydelse fik han det Svar, at hun ikke turde gjøre det for Befalingsmændene paa Stockholms Slot, som havde befalet hende at forsvare det. Han udstedte da et Opraab til de svenske Landskaber og beklagede sig over den Tort, som herigjennem blev ham tilføiet, skjønt han som Landets lovlig valgte Konge var kommen med de bedste Hensigter at afværge al Skade og Fordærv. Han tillyste nu en almindelig Rigsdag, som skulde møde udenfor Stockholm den 3die Juni for der at slutte en evig Fred mellem de tre nordiske Riger. Det lader imidlertid ikke til, at hans Ord har gjort synderligt Indtryk paa det svenske Folk, og Mødet blev kun sparsomt besøgt. Men Kongen havde draget Omsorg for at bevæge Almuen til Underkastelse paa anden Vis.

Digitized by Google

Ombord paa sin Flaade havde han nemlig den gamle Biskop Hemming Gad, som tidligere havde været Danmarks hadskeste Fiende og en ivrig Modstander af de tre Rigers Forening. Den Tilsidesættelse, som Sten Sture havde ladet ham blive til Del og den Utaknemmelighed, som var bleven udvist mod ham af den yngre Slægt, havde fremkaldt et fuldstændigt Omslag i hans hele Livsopfatning og politiske Holdning. Han havde efter Svante Nilssøns Død taget Ordet for, at Malmøfreden skulde opretholdes, saaledes at Kong Kristiern skulde tilstaaes en aarlig Sum af Sveriges Krone. Men dette gjorde ham mistænkt for at spille under Dække med Danskerne og da han i 1518 paa troløseste Vis som Gissel var bleven bortført til Danmark, stempledes han som Landsforræder og hans Smule Eiendom beslaglagdes. Dette var mere, end han kunde bære. Nu havde han kastet sig i Armene paa Kristiern II og pønsede kun paa Hevn over sine Modstandere. Skjønt en ikke ringe Del af Svenskerne med Harme vendte sig bort fra den Mand, som paa slig Vis havde forraadt sit Fædrelands Sag, besad han dog hos Landsalmuen megen Indflydelse; den havde nemlig endnu den gamle Bondehøvding og hvad han for den havde været, i friskt Minde.

Medens Kongen ved en overordentlig flot Uddeling af Salt vandt de svenske Bønder for sig — thi en Tønde Salt var et ligesaa godt Lokkemiddel for Bonden, som et Len for en Adelsmand — toges Vesteraas Slot i Juli eller August Maaned ved Storm, og Underhandlinger aabnedes med Stockholm, som helt siden Mai Maaned holdtes beleiret af Danskerne. Beleiringen ledede dels af Kong Kristiern selv, dels af Otte Krumpen, medens Kongen var fraværende paa en Reise til Kjøbenhavn. Allerede tidligere havde Hemming Gad i en udførlig Skrivelse underrettet Stockholms Indvaanere om Aarsagen til den Vending, han i politisk Henseende havde gjort, og han forberedte ogsaa ved underhaands Bearbeidelse Stemningen for Kristierns Antagelse til Konge. Efterat Vesteraas var falden, aabnede Kongen Underhandlinger med Stockholm og Fru Kristina. Et Gesandtskab, hvori Hemming Gad og Biskop Matthias af Strengnæs befandt sig, kom paa Kongens Vegne ind i den svenske Hovedstad, og saa veltalende var den gamle Danskehader nu bleven i at udmale den Mildhed og Naade, den danske Konge udfoldede, og den Ro og Sikkerhed, som vilde udbrede sig over det hele Land under hans fredsæle Regjering, at Fru Kristina snudde ham Ryggen og lod det hele Gesandtskab følge til Dørs. Nede i Byen var Modtagelsen ikke meget hjerteligere, da man fik høre, hvorledes Fru Kristina havde hilset dem. Ja, en ung Mand ved Navn Peter Fredag forglemte sig endog i den Grad, at han gjorde sig megen Umag for at faa slaaet ind Skallen paa den ottiaarige Olding Hemming Gad! Med Nød og neppe reddede han ved denne Leilighed Livet; men dette skræmte ham ikke fra at komme igjen. Efter gjentagne Samtaler fik han Herrerne i Byen til at lytte til sine Ord, og snart vandt han ogsaa

Digitized by Google

Byens fornemste Borgere for sig. Saa nødig Fru Kristina vilde, saa maatte hun og den øvrige Del af Befolkningen give efter. Paa en Holme nær Valdemarsøen undertegnedes saa den 5te Februar 1520 en Overenskomst mellem Kong Kristiern paa den ene Side og paa den anden Stockholms By og Fru Kristina. "Med Haand og Mund, Brev og Indsegl, Eder og Forpligtelser", skriver den samtidige Forfatter Olaf Petersøn (Olaus Petri), "sluttedes Dagtingningen saaledes, at alt skulde være en aftalt Sag og forligt til en fuldkommen Ende saaledes, at nu skulde intet andet være end Naade og Gunst, og alt, hvad Byens Borgere, ja ikke blot hvad Stockholmerne, men tillige alle Svenskerne ønskede, blev strax bejaet, samtykket og bebrevet, og derhos lovede Kongen selv med Haand og Mund, at han ikke blot vilde samtykke og stadfæste det, men endog forbedre det i alle dets Punkter og Artikler". Alle Fanger skulde frigives, Fru Kristina erholdt temmelig store Forleninger i Finland, og der skulde tillige uddeles Len til alle dem, som paa hendes Vegne havde ført Befalingen over Rigets Slotte.

Den 7de September 1520 holdt Kong Kristiern sit Indtog i Staden. Borgermestere og Raad kom ham imøde paa Sødermalm og overrakte ham Byens Nøgler, hvorpaa han i Spidsen for 1000 Ryttere og 2000 Fodknegte red først hen til Storkyrkan eller St. Nikolai Kirke, hvor han takkede Gud for den vundne Seir, og derpaa til Slottet. Allerede et Par Dage efter det stolte Indtog, hvorved alt havde været idel Glæde, skulde Stockholmerne faa et Vink om, hvad Fremtiden vilde bringe. Paa Byens to fornemste Torvepladse opførtes der Galger, og den tapre Slotshøvedsmand paa Vesteraas, der var falden i Kong Kristierns Hænder, blev som ikke indbefattet i den almindelige Amnesti parteret og lagt paa Steile.

Et Par Dage efter Indtoget forlod Kong Kristiern Stockholm efter at have indsat tre danske Adelsmænd til Slotslovere (d. e. Befalingsmænd) under sit Fravær og sendt Hemming Gad med en stor Hær til Finland. Men hans Fravær blev ikke af lang Varighed. Allerede i Midten af Oktober var han tilbage i Stockholm.

Den 30te Oktober holdt Kongen et stort Rigsmøde i Graabrødreklosteret i Stockholm, hvortil hele Adelen og Repræsentanter for Geistlighed, Borgere, Bergmænd og Bønder var indkaldte. Her viste det sig bedst, hvor føielige de svenske Stormænd var til at rette sig efter Kongens Ønsker. Efterat Odenses Biskop, Jens Andersøn Beldenak,*) der nogen Tid i Forveien havde været saa uens med Kongen, at denne havde fundet sig beføiet til i henved tre Aar at holde ham i Arrest, men nu var tagen fuldstændig til Naade, havde givet en udførlig, skjønt ingenlunde korrekt Fremstilling af den Ret, Kong Kristiern som Ætling af den hellige Kong Erik havde til at arve Sveriges Krone, erkjendte Forsamlingen Kong Kristiern for sin Arve-

*) Beldenak er et Skjældsord, svarende omtrent til vort "Fleinskalle".

Digitized by Google

herre, hvorpaa han den 1ste November næstefter hyldedes som saadan. Den paafølgende Søndag, 4de November, kronedes han i Stockholms Storkirke af Gustav Trolle under stor Høitidelighed, og umiddelbart efter den kirkelige Akt slog han flere Danske og Tyskere, blandt andre Otte Krumpen, Nils Lykke og Søren Norby, til Riddere. Ved selve Kroningen var det ikke at tage feil af, at Kongen heller end gjerne satte Svenskerne tilside, og det var ikke frit for, at sligt vakte Anstød. Men værre var det, som fulgte paa.

Tre Dage var paa det nærmeste hengaaede i Sus og Dus paa Stockholms Slot. Over Middagen, Onsdag den 7de November, samledes alle Gjæsterne i den store Sal, og Slottets Porte lukkedes. Kun nogle Efternølere slap ind. Ingen maatte gaa ud. Efterat Kongen havde taget Plads paa sin Throne, traadte Erkebiskop Gustav Trolle frem og bad om Opreisning for den store Uret, han havde lidt, og for de Krænkelser, som var overgaaede ham og hans Formand. Han mindede om den Ed, Kongen nogle Dage i Forveien ved sin Kroning havde svoret at værne om Kirken og dennes Rettigheder, hvorpaa han lod oplæse det skriftlig affattede Klagemaal, han havde at fremføre mod 16 navngivne svenske Herrer og 2 Fruer. Disse Klagepunkter angik Beleiringen og Nedbrydelsen af Stäke Slot, Plyndringen af Upsala Domkirke og Erkesæde og den Molest, som i Fangenskabet var øvet mod hans Person. For alt dette fordrede han en Erstatning af 500,000 Mark Sølv og nedlagde derhos Paastand om, at alle de af ham anklagede Personer skulde holdes arresterede, indtil Kongen havde idømt dem Straf efter Fortjeneste, hvorved han vilde faa Løn af Gud og Pris af hele den samlede Kristenhed. Sandsynligvis har denne Gustav Trolles Optræden ligeoverfor de svenske Herrer været et aftalt Spil med Kongen, der behøvede Penge til at lønne sine Leiesvende med og derhos heller end gjerne ved omfattende Konfiskationer har ønsket at tilføie de mægtige svenske Stormænd et føleligt Knæk i materiel Henseende. Fru Kristina Gyldenstjerne, der var blandt dem, som Erkebiskopen først og fremst havde reist sin Anklage mod, forstod meget godt, at det var hendes og hendes spæde Børns økonomiske Ruin, som herigjennem først og fremst var tilsigtet. Hun saa sig da ingen anden Udvei til at afværge Ulykken fra deres Hoved end ved at fremlægge det paa Rigsdagen den 23de November 1517 opsatte Dokument, der indeholdt Beslutningen om Gustav Trolles Afsættelse og Stäke Slots Nedbrydelse. Ganske vist har dette vigtige Dokument, hvis Tilværelse hidtil synes at have været en Hemmelighed, havt en merkelig Indflydelse paa Sagens hele Gang. Thi herigjennem fik Kong Kristiern ikke blot fuld Rede paa, hvem der havde været med paa at fatte Beslutningen, men tillige et uomstødeligt Bevismiddel for, at vedkommende havde gjort sig skyldige i den groveste Forbrydelse, Tiden kjendte, nemlig Oprør mod Pavemagten og den bestaaende kirkelige Orden. Efter dette var det ikke længere et Erstatnings-spørgsmaal, det gjaldt. En for en kaldtes Underskriverne frem for Kongen og

Digitized by Google

adspurgtes, om de vedkjendte sig Dokumentets Besegling. Først stod Biskop Hans Brask af Linkøping for Tur. Han vedstod sit Segl, men gjorde opmerksom paa, at han havde gjort sit Forbehold ved Beseglingen. Papirlappen med hans Paaskrift om, at han kun nødtvungen havde beseglet det omhandlede Dokument, blev nu fremdragen af sit Gjemme i Seglkapselen. Hans Undskyldning blev tagen for god. De øvrige Herrer og Rigsraader søgte ogsaa paa bedste Vis at fri sig, og herunder røg de op at kjævles, idet hver især vilde vælte Skylden over paa andre. Thi nu merkede ogsaa de, at der ikke længere var Spørgsmaal om en Bod for hver især paa et Par tusinde Merker Sølv, men at det var selve Livet, det spøgte for.

Det løb nok nogen hver af de forsamlede Bisper og Rigsraader koldt nedover Ryggen, da Kongen fjernede sig og lod dem tilbage i Salen. Længe skulde de imidlertid ikke lades i Uvished om, hvad der forestod dem. Ud paa Eftermiddagen aabnedes Dørene til Salen, og Klaus Bilde og Søren Norby traadte ind med Vagt og Fakler og udsøgte Biskoperne Matthias af Strengnæs og Vincents af Skara tilligemed nogle Adelsmænd. Om lidt kom de tilbage og hentede andre, og slig gik det paa til langt paa Kveld. Medens Vagterne gik frem og tilbage og hentede Fanger, herskede der i Salen den største Uro og Frygt; ingen kunde jo være sikker paa, at det ikke var ham, Vagten nu vilde føre bort. Da Klokken var bleven 10 om Aftenen, ophørte Arrestationerne; men samtlige Gjæster maatte forblive Natten over paa Slottet i et lidet trangt Rum, hvor de imidlertid blev viste ind.

Den næste Morgen Kl. 9 maatte de tilstedeværende Prælater og Geistlige, 14 i Tallet, indfinde sig i Slottets store Sal for at deltage i Retten over de Fængslede under Forsæde af Biskop Jens Anderssøn Beldenak. Paa det Spørgsmaal, denne opstillede, om de, som havde sammensvoret sig mod den hellige Kirke og Paven, ikke burde ansees for Kjættere, svarede Forsamlingen efter nogen Betænkning, at den ikke kunde finde andet efter Kirkeret, Keiserret og Sveriges rette Lov. Et Dokument herom opsattes og beseglede af de otte, som havde Signet hos sig. Derefter vistes Bisidderne igjen ind i det snevre Kot, hvori de havde tilbragt Natten. Straffen skulde Kongen selv bestemme: den var Døden.

Allerede tidlig om Morgenen var Byportene blevne afstængte, og under Trompetstød var det fra alle Byens Torve og aabne Pladse forkyndt, at ingen maatte understaa sig at gaa ud af sit Hus. Paa Stortorvet foran Raadhuset reistes der et Skafot. Fra dette og til Slottet stilledes der en sterk Vagt i to Rader.

Imidlertid havde de paa Slottet forsamlede Herrer under Sorg og Bedrøvelse nydt sit Middagsmaaltid. Da de vel var færdige dermed, kom der en styrtende ind og raabte, at nu førtes Biskoperne Matthias af Strengnæs og Vincents af Skara fangne ud af Slottet. Jens Anderssøn, som

kom til, forsikrede, at sligt bare var Løgn og Skvalder. Men det ene Bud kom efter det andet, og da det snart hed, at nu skulde Biskoperne til at strække Hals, greb Rædsel dem alle, og med Jens Andersson i Spidsen styrtede de ud under Raabet, at de vilde til Kongen for at forhindre Udførelsen af en saa grusom Handling. Da kom Didrik Slaghæk, Kongens høire Haand, dem imøde og sagde: "Pas Eder selv, at I ikke times det samme som de andre Forrædere". Forstenede af Skræk trak de sig saa tilbage til sit Værelse.

Det var sandt nok, hvad Budene meldte. De dødsdømte blev i Procession nedførte fra Slottet, først Biskoperne, dernæst Adelsmændene og tilsidst de Borgerlige. Da de var komne paa Torvet, holdt den nye Ridder Nils Lykke fra Raadhusets Trappe en Tale til de Forsamlede og bad dem om ikke at forfærdes over, hvad der skulde ske. Thi det var bare nogle Forrædere og Misdædere, som her efter Erkebiskop Gustavs Paastand modtog den forskyldte Straf for sine uretfærdige Handlinger. Kun Biskop Vincents af Skara protesterede mod Dommens Retfærdighed, og to af de stockholmske Raadmænd, som stod i Kredsen, raabte, at de svenske Mænd skulde lære af det, som overgik dem, at tage sig i Vare for at lade sig narre af falske Breve og Tilsagn. Deres Blod skulde raabe til Himlen om Hevn og Straf over Ophavsmanden til den Udaad, som her blev øvet.

Hvad der nu paafulgte, maa have trodset enhver Beskrivelse; de gode Borgere, som nu efter sin ufrivillige Husarrest fik Befaling til at indfinde sig paa Byens Torv for at være Vidne til Exekutionen, kunde allermindst med Ro se paa det blodige Skuespil og angav senerehen Tallet paa de henrettede yderst forskjelligt. Men Profossen, den tyske Officer Jørgen Homuth, fortalte nogle Aar efter, at 82 Hoveder faldt for Bøddelsværdet den første Dag. Saa tumultuarisk gik Slagteriet for sig, at det hele var overstaaet paa halvanden Times Tid. Ingen af Slagtofrene fik Tilladelse til at skrifte og modtage Kirkens Afløsning. Kong Kristiern vilde myrde Sjælen med Legemet, mente man.

Den første blandt dem, paa hvem Dødsdommen fuldbyrdedes, var Biskop Matthias af Strengnæs, der mere end nogen anden svensk Mand havde arbeidet for Kongens Sag i de sidste Aar. Derpaa fulgte Biskopen af Skara, flere verdslige Herrer af det svenske Rigsraad, andre Adelsmænd, Stockholms tre Borgermestere og 14 af Byens Raadmænd samt en Mængde af de mest ansete Borgere. En Nordmand var ogsaa iblandt: det var Erik Knutsson, en Søn af Knut Alvsson, der var bleven sin svenske Stedbroder Sten Sture og hans Sag tro. Med ham udsluktes Mandslinien af den norske Roseæt, idet hans Broder Karl Knutsson tidligere var falden i Kong Kristierns Tjeneste under Stockholms Beleiring. De følgende Dage fortsattes Henrettelserne. Under et stærkt Regnskyl førtes de aflivedes Blod fra Torvet, hvor de døde Legemer laa henslængte, rundt i alle Byens Gader og Smug,

Digitized by Google

saa hele Byen syntes lauget i Blod. Tredie Dagen ytrede Biskop Jens Beldenak til Kongen: "Her slagtes saa fort, Herre, at det volder stor Stank". Kongen gav da Befaling til, at Ligene skulde føres bort, og Lørdagen den 10de November blev der opgjort et stort Baal udenfor Byen paa Sødermalm, hvor de henrettede brændtes. Sten Stures Lig blev opgravet og slængt paa Baalet, da han som Kjætter ansaas for uværdig til at ligge i viet Jord. Ogsaa Liget af et af hans spæde Børn, der var død Aaret i Forveien, behandledes paa samme Vis.

Dagen efter Blodbadet (8de Novbr.) udstedte Kongen et aabent Brev til alle Rigets Landskaber. I dette kundgjorde han kort og godt, hvad der var hændt. Den Straffedom, som var overgaaet de domfældte Kjættere, havde været retfærdig og maatte betragtes som et Nødværge, da det ellers havde været at befrygte, at hele Riget for deres Skyld vilde være bleven belagt med Interdikt. Herefter vilde han styre Riget i Fred og Ro og holde enhver ved Landets Lov og Ret.

Snart udstrakte Blodsudgydelsen sig over det hele Rige. I Finland blev den gamle Hemming Gad, der med en Krigsstyrke var sendt derover, henrettet udenfor Raseborg Slot den 16de December. Flere andre fulgte ham i Døden. Men midt under alle disse blodige Optrin holdtes der paa Byens Raadhus af Borgerskabet en Fest til Kongens Ære i Anledning af, at Dronningen den 10de November havde født en Datter, der fik Navnet Dorothea.

Blodbadet i Stockholm har, Ære være Menneskeligheden, kun faa Sidestykker i Historien. Med Blodbryllupet i Paris, der fandt Sted 52 Aar senere, er det bleven sammenstillet; men til Trods for, at disse to Begivenheder har uhyggelig mange Enkeltheder tilfælles, overgaas det sidste dog langt af det første. Thi i Bartholomæusnatten var det jo den fanatiserede Pøbel, som gav sine Lidenskaber frit Løb. Til en Enkeltmands Værk at være har Kristierns blodige Voldsdaad alene Sidestykker i de forskjellige Udslag af de østerlandske Despoters Menneskeforagt, de sikuliske Tyranners Menneskefrygt og de romerske Cæsarers Vanvidsparoxysmer. I Grunden var ogsaa Blodbadet i Stockholm en Blanding af alt dette. Man har Aarsag til at tro, at Kongen i det Øieblik, han stadfæstede Bloddommen, maa have befundet sig i en paa det nærmeste ialfald utilregnelig Tilstand. For hans forvildede Sind maa det have taget sig ud som en Retfærdighedshandling, han maatte bringe i Udøvelse. Saa meget sterkere falder derfor Ansvaret tilbage paa den Mand, som benyttede sig af Kongens Utilregnelighed til at give sine egne raae og vilde Lidenskaber frie Tøiler. Det var Didrik Slaghæk. Han benyttede sig af Kongens Svaghed til at gjøre ham til Medskyldig i den største af alle Forbrydelser, som endnu var øvet i de nordiske Lande. Da Kongen omsider var vaagnet af det Vanvid, hvori han havde været nedsænket, maatte hans onde Raadgiver lide den haardeste Straf, som Loven hjemlede.

Digitized by Google

Med stor Skarpsindighed har den høit ansete danske Historiker C. Paludan-Müller analyseret Kongens Bevæggrunde til denne Udaad. Idet han gaar ud fra, at der ikke har foreligget nogen forud lagt Plan for Kongens Adfærd, hvilket dennes hele Holdning umiddelbart før og efter Kroningen synes at godtgjøre, antager han, at det først var under de Forhandlinger, som den 7de November førtes om Erstatning for den Gustav Trolle tilføiede Skade, at den uhørte Katastrofe fremkaldtes derved, at Fru Kristine Gyldenstjerne kom frem med Sammensværgelsesbrevet af 23de Novbr. 1517, hvis Tilværelse hidtil havde været Kongen, Erkebiskopen og det hele Slæng ubekjendt. "Jeg ser Kongen komme ud af Salen med Sammensværgelsesbrevet i Haanden; han lader sin Sekretær læse det: — det er jo Kjætteri! — Kjætteri? Ja, thi det er et Angreb paa den hellige Kirkes Enhed, som er en af dens Hoved-lærdomme og Sagen er notorisk, da her er Brev og Segl for den, saa at der ikke behøves nogen Inkvisition; dette siger Kirkeloven udtrykkelig i disse og disse Steder! Her forelaa altsaa en ganske ny Sag, der hverken var Kongen eller Gustav Trolle bekjendt, dengang han stadfæstede Upsala-Overenskomsten af 6te Marts eller sluttede Kapitulationen af 5te September eller opfordrede Erkebiskopen til at træde frem med sin Klage; her behøvede man ikke engang at gjøre Brug af Pavens Banbulle, som kunde siges at være medoptagen i Kongens Tilsagn om Amnesti. Nu er det saa, at alt det gamle Nag, al den tilbagetrængte Vrede, alle de ulyksalige Minder fra Farfaderens og Faderens og hans egen Fortid, nu er det, at de mørke Udsigter i Fremtiden og Øieblikkets Trang til Konfiskationer vælder op fra Sjælens Dyb og løser den med Møie lænkebundne Lidenskab, der er karakteristisk for Kristierns Natur. Saaledes bukker han under for Fristelsen, den onde Dæmon ved hans Side faar Magten. Dog kjæmper han imod, navnlig de to Biskopers Henrettelse gjør ham tvivlraadig. Han vil have Vished for, at Sammen-sværgelsen virkelig er Kjætteri. Derfor opsættes Afgjørelsen, indtil Spørgs-maalet kan besvares af de Geistlige Thorsdag Formiddag, og derfor er det, at Henrettelserne først kan begynde saa sent paa Dagen. Men var blot en eneste forstandig og kyndig Mand kommen til Kongen, vilde han uden Vanskelighed have forstyrret det hele Blændverk; thi Sammensværgelsen kunde i det høieste gjælde for et Schisma, en mindre Grad af Kjætteri, og selv den egentlige Kjætter negter Kirkens Lov ikke Afløsning og Optagelse i Kir-kens Skjød, naar han strax efter at være greben i Kjætteri afsværger dette og underkaster sig den paalagte Bod. Kun dersom de havde været aaben-bare og haardnakkede Kjættere, som Aktstykket af 8de November kalder dem, skulde den verdslige Magt saavel efter Keiserretten som Kirkeretten og Sveriges Landslov udrydde dem strax. Og selv da maatte de Geistlige, hvis Hoveder skulde falde, først have været degraderede, der maatte have været foretaget en Retshandling med dem. Derom har Didrik Slaghæk ikke undervist Kongen; dennes Lidenskab maatte slippes løs strax, ellers kunde det ikke undgaaes, at

Digitized by Google

Kongen fik bedre Undervisning, og den Udsigt til egen Magt og Herlighed, der aabnede sig for Fristerens Blik udaf Slagtofrenes Blod, vilde slaa om til Ugunst, Vrede, maaske til endnu værre. Der maatte iles, der maatte ingen Standsning, ingen Omvendelse være mulig; derfor springes de Geistliges Degradation over, derfor forbyder Didrik Slaghæk at tilstede Ofrene Skriftemaal, — derfor dette tumultuariske Hastværk".*) Der er dog flere Momenter ved det rædselsfulde Drama, som opførtes saavel i Stockholm som i de øvrige svenske Landsdele, der endnu venter sin Forklaring. Navnlig fæster Opmerksomheden sig ved den paafaldende Vilkaarlighed, hvormed Henrettelserne er foregaaede. Der henrettedes nemlig flere Mænd, som ikke havde været med paa at udfærdige det farlige Brev af 23de November 1517, medens andre, som havde været med derpaa, gik fri. Endvidere blev der ved Exekutionen ikke taget det ringeste Hensyn til det Forhold, hvori vedkommende stod til Kongen og den nye Tingenes Orden, som nu var bleven gjennemført.

I Begyndelsen af December Maaned forlod Kongen Stockholm for at drage tilbage til Danmark. Men før Afreisen havde han truffet Anstalter til at danne et stort Handelsselskab, som skulde omfatte alle tre nordiske Lande og i det hele optræde som en Konkurrent af det store hanseatiske Handelsforbund. Det nystiftede Selskab, for hvilket der den 4de December blev vedtaget en Plan, skulde have Hovedkontorer i Kjøbenhavn, Stockholm, Nederlandene og Finland og nærmest være grundlagt paa Udførselen af nordiske og russiske Produkter, hvorhos det mod en passende Afgift skulde overtage Kronens Ret til Bjergverksdrift. Den hele Plan gik imidlertid under den paafølgende Tids stormende Optrin fuldstændig i Vasken. En Opdagelsesexpedition, som Kongen paa samme Tid havde tænkt at udsende til Nordamerika under Søren Norbys Ledelse, maatte ligeledes indstilles, først fordi intet Orlogsskib var i fuld sødygtig Stand, siden fordi Søren paa Grund af det svenske Oprør ingen Vei kunde komme. Var dette ikke kommen imellem, vilde Søren Norbys Navn visselig have straalet inden de store Opdagelsesreisendes Række.

Ogsaa Kong Kristierns Hjemvei til Danmark betegnedes med blodige Optrin. I Jønkøping skal han saaledes have ladet henrette nogle Herrer, som under hans Gjennemreise havde søgt at reise Folket mod ham. Den gængse Fortælling om, at to Smaagutter af Ribbingernes Æt herunder skal være blevne henrettede, beror sandsynligvis paa en Misforstaaelse af Kilderne. I Nydala Kloster blev Abbeden og 5 af hans Munke druknede til Straf for, at de havde negtet at skaffe Kongens Følge det fornødne Underhold. En sjette Munk blev reddet ved Kongens Skriver Jesper Brochmands Aandsnærværelse. Ialt skal efter den svenske Forfatter Olaf Petersens Paastand sex hundrede Mennesker være faldne som Ofre for

*) C. Paludan-Müller, De første Konger af den oldenborgske Slægt, S. 375 ff.

Digitized by Google

Kongens løsslupne Lidenskab paa denne hans "Eriksgata", som han selv kaldte Færden.

Til at styre Riget under sit Fravær indsatte Kong Kristiern et Regjeringsraad med Didrik Slaghæk som Statholder og Formand. Forøvrigt bestod det af Gustav Trolle og Jens Andersson Beldenak samt af et Par af den førstnævntes Tilhængere. Stockholms Slot indehavdes af Henrik Slaghæk, Didriks Broder, og Kalmar af Søren Norby.

Men allerede Maaneden efter, at Kong Kristiern havde forladt Sverige, oprettedes der et indenlandsk Styre her, idet Gustav Eriksson Vasa i Januar 1521 udraabtes til Høvedsmand over Dalarne. Hermed indtraadte Sverige i en ny Epoke af sin Udvikling, i sin saakaldte Nydannelsestid.

Kristiern II's sidste Regjeringsaar. Lovgivningen. Reformationens Begyndelse. Norske Forhold. Svenskernes Reisning. Forviklinger med Pavemagten. Jydernes Opstand. Kristierns Flugt til Holland.

Senest den 3die Februar 1521 var Kong Kristiern atter tilbage i Kjøbenhavn, hvor han strax gav sig ifærd med de omfattende Lovgivningsarbeider, som gjennem længere Tid havde været forberedte. I disse har Kristiern virkelig reist sig et Minde, som vil holde sig gjennem Tiderne; thi disse er, som Allen siger, den Side af hans Regjering, som man i det hele kan betragte med ublandet Tilfredsstillelse. I nær Forbindelse med hans Bestræbelser for Handelens og Skibsfartens Opkomst staar hans under 26de Mai 1521 udfærdigede Lov om Stranding og Vrag. Medens den skibbrudne hidtil gjennem hele Middelalderen paa ganske faa Undtagelser nær havde været at betragte som fredløs paa den Strand, hvorpaa han var kastet op, og hans Gods hjemfaldet som Bytte for Landets Fyrste eller hans Lensmand, bestemte Kristiern II, at Godset skulde tilhøre den skibbrudne, og at Kongens Lensmand skulde bistaa ham ved Bjergningen deraf. De jydske Bisper klagede over, at Kongen forandrede Rigets gamle Vedtægter og berøvede dem deres Indkomster. Men Kongen mente, at han ikke forandrede Vedtægterne, medmindre de stred mod Guds Ord og Befaling. Bisperne sagde da, at der ikke stod noget i Bibelen om Vrag og Strandinger, men affærdigedes af Kongen kort og godt med Spørgsmaalet, om de da aldrig havde læst det femte og syvende Bud. For sit personlige Vedkommende

Digitized by Google

Kristierns II's Portræt og Haandskrift.
Efter et samtidigt Kobberstik.

Digitized by Google

Digitized by Google

gav Kongen herigjennem Afkald paa en aarvis Indtægt af opimod 100,000 Gylden.

Ogsaa Kjøbstadsnæringen søgte Kongen ved forskjellige nye Paabud at ophjælpe. Forbudet mod Adelsmænds og Geistligheds Handel indskjærpedes, og al Haandverksdrift henvistes til Byerne. Ogsaa forskjellige Bestemmelser sigtende til at lette Laugsindretningens Tryk udfærdigedes. De vigtigste af hans Lovarbeider var imidlertid de to almindelige Love, den ene for Landet, den anden for Byerne, af hvilke den første fik Lovskraft henimod Udgangen af 1521, den anden strax over Nytaar det næste Aar. Særlig merkelig er den Bestemmelse i den almindelige Landslov, der gaar i Retning af Vornedskabets Afskaffelse og Stavnsbaandets Løsning, idet han forbyder "slig ond, ukristelig Sædvane" som "fattige Bønder og kristne Mennesker at sælge og bortgive som ufornuftige Kreaturer". I Adelens Øine maa denne Bestemmelse have været en af de allerskadeligste Artikler i Kong Kristierns skadelige og fordærvelige Love, som efter hans Fordrivelse blev afskaffede og brændte. Først i Aaret 1788, altsaa næsten 270 Aar efter den Tid, lykkedes det Enevældet at løse Stavnsbaandet og give Bonden hans personlige Frihed tilbage. Ogsaa i mangfoldige andre Bestemmelser viser Kristiern sig at staa langt over sin Samtid. Saaledes havde han et aabent Blik for Vigtigheden af en ordnet Ungdomsundervisning, og han gav forskjellige Love, der tilsigtede en Forbedring af det bestaaende Skolevæsen, som paa denne Tid og længe bagefter lod meget tilbage at ønske. I sin Bog "om Børn at holde til Skole" skriver saaledes den samtidige Kristiern Pederssøn: "Der ginge mange til Skole at lære 15 eller 20 Aar, og de kunde dog hverken tale ret Latine eller skrive god Danske paa deres eget Modersmaal". Endda er det saa langt fra, at Kristiern Pederssøn har taget Munden fuld, at man meget mere maa antage, at den optrukne Grænse snarest maa regnes for snever. Skolegutternes Tiggeri for Hvermands Dør blev afskaffet, og hver den, som selv ikke havde Raad til at forskaffe sig lærd Skolegang, fik lade det være. Ogsaa for dem, som ikke skulde gaa den studerende Vei, som Kjøbstadsbørn og Bondebørn, blev Skolegang oprettet, hvorved de skulde indvies i Læse- og Skrivekunstens Begyndelsesgrunde. Den Sans for Almenoplysning, som Kongen herigjennem lagde for Dagen, ytrede sig ogsaa paa anden Vis. For Kristiern Pedersøns Udgave af Saxo Grammatikus, hvorved dette for Nordens Middelalders Vedkommende saa vigtige historiske Hovedverk frelstes fra Tilintetgjørelse, viste han stor Interesse. For Kjøbenhavns Universitet søgte han at vinde forskjellige fremragende Videnskabsmænd. Dansk var hans Modersmaal, og han skjøttede intet om at faa Breve paa Tysk fra Folk, der kunde udtrykke sig paa Dansk.

Med sin omfattende Lærdom og med sit friere Syn paa Livet staar Kong Kristiern som en Repræsentant for Humanismen. I visse Henseender staar han ogsaa som en Forløber for Reformationen i Norden. Da Martin

Digitized by Google

Luther i Tydskland optraadte først mod Afladshandelen, siden mod Kirkens hele Lærebygning, fattede Kristiern strax Interesse for den djærve, uforsagte Augustinermunk, hos hvem han fandt saa mange Egenskaber, som han selv var i Besiddelse af. Allerede tidlig besluttede han sig til at erhverve Universitetslærere fra det nye Lærdomssæde i Wittenberg, hvor mange af de danske paa denne Tid søgte hen for sine Studiers Skyld. For at vinde Indsigt i den nye Lære, som han muligens gjennem sine sachsiske Morbrødre havde stiftet Bekjendtskab med, indkaldtes først Melanchtons Discipel Matthias Gabler som Professor i Græsk og som Prædikant Mester Martin Reinhardt, der tidligere havde været Prest i Stiftet Würzburg. Om der herunder maa søges et Udslag af den ægte reformatoriske Aand, kan vel være Tvivl underkastet. Men sikkert er det, at dette første Forsøg paa at overføre Reformationen til Norden faldt uheldigt ud. Mester Martin prædikede, medens Kongen i 1520 var fuldt optaget med de svenske Anliggender, i Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, og det slog ikke feil, at der var fuldt Hus, naar han prædikede. Men det var ikke for at opbygges ved hans Prædikener, Folk kom. At disse holdtes paa Tydsk, havde intet at sige; thi Tydsk var nok dengang som i senere Tider den kjøbenhavnske Middelstands og Overklasses andet Modersmaal. Men Sagen var, at Folk kom dels for at more sig, dels for at forarges. Den simple Prædiken og den endnu simplere Salmesang, der stod i skarp Modsætning til den katholske Kirkes hele rituelle Skik, maatte for Datidens Menneskers Øren have en parodierende, for ikke at sige blasfemisk Klang. Heraf vidste de katholske Prester at benytte sig. De fik en ung Gut, som havde en mageløs Evne til at drive Abespil og Bajadsstreger, til at herme efter den fremmede Prædikant, og siden kunde Mester Martin knap vise sig, før Folk lo af ham. Han blev kjed og lei af dette og drog sin Vei. Siden vilde Kongen have Martin Luther selv opover til Danmark; det saa en Tid ud til, at det vilde gaa, da Luthers Sag ved Rigsdagen i Worms som bekjendt stillede sig meget slet. Men Kurfyrst Fredrik fik dog Betænkeligheder, da det kom til Stykket, og sørgede for Luthers Sikkerhed ved at bortføre ham til Wartburg. I hans Sted kom Andreas Bodenstein Karlstadt, der i den nærmest forudgaaende Tid havde vundet et Navn, der i Anseelse ikke gav Luthers meget efter, paa Kong Kristierns Indbydelse til Danmark om Vaaren 1521. Men hans Ophold her blev kun kort, ikke meget over en Maaned ialfald, da han i sit Fædreland fandt en videre Mark for sit Arbeide. Siden hindrede de politiske Forhold Kongen fra at arbeide videre for Reformationens Sag.

I den danske Hovedstad havde Reformationens oprindelige Grundtanker paa denne Tid en Talsmand i Karmelitermunken Paul Eliassøn eller Helgessøn, som hans Fadersnavn sandsynligvis har været. Allerede før Luthers Fremtræden havde han ivret mod Afladshandelen og andre kirkelige Misbrug; derfor havde han med Forventning hilset den nye Lære. I sin Stilling

Digitized by Google

som Karmeliterklosterets Forstander holdt han Forelæsninger ved Universitetet og øvede herigjennem en betydelig Indflydelse; men med alt sit sædelige Alvor og trods den Strenghed, hvormed han revsede Tidens Brøst, var Reformationens evangeliske Side ham fuldstændig fremmed, og det varede derfor ikke ret længe, inden han skilte Lag med Luther og hans Tilhængere og brød baade med dem og Kong Kristiern.

Ved sin Lovgivning og ved sine Reformationsbestræbelser var Kong Kristiern optraadt ligeoverfor den katholske Kirke paa en Maade, som umuligt kunde undgaa at vække Anstød; men ved sin Indflydelse paa Besættelsen af Kirkens høieste Embeder, hvorved høist uværdige Personer blev fremdragne, undergravede han tillige aldeles Geistlighedens Anseelse. Dette kunde de mægtige Prælater ikke tilgive ham. Den Tilsidesættelse, som herved var falden i deres Lod, og den bestandige Frygt, de maatte nære for en Omvæltning i de bestaaende kirkelige Forhold, skabte et sterkt Samhold mellem dem indbyrdes og bevægede dem til at søge Forbund med de misfornøiede verdslige Stormandsslægter, der ogsaa stundede efter Kongens Fald.

Da Erkebiskop Birger Gunnarssøn af Lund, der gjennem en lang Aarrække paa hæderligste Vis havde repræsenteret den katholske Geistlighed i Norden, i December 1519 var afgaaet ved Døden, befalede Kong Kristiern strax det lundske Domkapitel at lade Valget af hans Eftermand udstaa, indtil han havde tilkjendegivet det sin Villie. Skjønt denne Fordring fra Kongens Side ikke var urimelig, blev den dog saa ilde optagen af Lunds Domkapitel, at det gav den kongelige Befaling en god Dag og skyndte sig med at vælge sin Dekan, Adelsmanden Aage Jepssøn Sparre, til Erkebiskop. Det skulde de gode Kanniker helst have ladet være. Thi Kristiern lod, som der intet var hændt, og forlangte sin Sekretær, den aarhusiske Erkedegn Jørgen Skodborg, valgt. Denne var en Bondesøn, og skjønt Kapitlet skal have vedtaget, at der for Fremtiden ikke maatte vælges andre end Adelsmænd til Erkebisper, maatte det dog finde sig i at bide i det sure Æble. Jørgen Skodborg blev da valgt, just som de store Hærmasser over Skaane sattes i Bevægelse mod Sverige. Men det var ikke blot Kongen, men ogsaa Paven, som vilde have et Ord med i Laget ved slige Anledninger. Leo X, som var en gjældbunden Mand, pleiede gjerne at affinde sig med sine Kreditorer ved at overdrage dem geistlige Embeder. En af de strideste Pengeudlaanere, Leo havde at gjøre med, var Italieneren Paul Emil dei Cesi, der, takket være hans Guldsække, ikke blot var bleven Kardinal i 30 Aarsalderen, men derhos havde en hel Hoben Bispedømmer og andre kirkelige Embeder at styre. Alligevel tyktes denne Mand, som var den argeste af alle de arge Blodsugere, som de romerske Prælater paa denne Tid havde at opvise inden sin Midte, aldrig at have faaet nok. For at stagge ham udnævnte Paven ham nu ved Provision til Stiftets Administrator, saa at han skulde trække Indtægterne af Stiftet som Kommende. Cesi var pyntelig nok til at ville give Afkald paa dette sit nye Ombud til Fordel for Jørgen

Digitized by Google

Skodborg mod at erholde en Bagatel af 500 Dukater eller 1000 Gylden aarlig. Herpaa havde Jørgen Skodborg nok gjerne gaaet ind; men Kongen vilde ikke høre et Ord om det og søgte at faa Sagen ordnet paa anden Vis for ikke at have noget med den gjerrige Italiener at gjøre. Dette lykkedes dog ikke ganske, og kun som kapitelsvalgt (electus) kom Jørgen i de følgende Aar til at styre Lunds Erkestol.

Men i denne Stilling kom han snart paa Kant med sin Velynder Kong Kristiern. Det var nemlig denne i høieste Grad imod, at Biskoperne i det hele kunde udøve en Herskers Rettigheder, og at de blandt andre Herligheder havde sterke Fæstninger til sin Raadighed, hvorved de i Tilfælde af indvortes Uro i Landet kunde byde selve Kongen Spidsen. Nu forlangte Kongen, at Lunds Domkapitel skulde afstaa til Kronen hele Bornholm og de Landstrækninger, de besad i Skaane med Kjøbstaden og Slottet Aahus ved Udløbet af Helgeaaen. Herpaa vilde hverken Kapitlet eller Jørgen Skodborg gaa ind; men dette havde kun til Følge, at Kongen efter en Del Snak frem og tilbage uden videre afsatte Jørgen som Erkebisp og overdrog til liden Baade for sig selv og sit Eftermæle Erkestolen til — Didrik Slaghæk. Jørgen søgte Tilflugt i Kjøbenhavns Graabrødrekloster, dog uden at aflægge Munkeløftet.

Om Forholdene i Norge paa denne Tid besidder vi saa godt som ingen Kundskab. Man har i en haandskreven Samling af Love og Forordninger, der i Midten af det 16de Aarhundrede blev samlet af den bergenske Lensherre Erik Rosenkrands († 1575) og efter hans Frue Helvig Hardenberg har faaet Navnet **Codex Hardenbergensis**, bevaret en merkelig Forordning, dateret Kjøbenhavn Michaelsdag 1521, der bærer samme Præg af hans Lovgiveraand som de samtidige danske Love. Den er stilet til Indbyggerne af alle Stænder, som bygger og bor nordenfjelds og i Lister, og indeholder forskjellige Bestemmelser om Landskyld, Bondehandel, Udror, kirkelige Bøder, fængslig Anholdelse m. m., alt sigtende til at værne Menigmand mod Overgreb fra Jorddrotters Side, navnlig da vel mod Geistlighedens Udsugelser.

I det hele maa Tilstanden i Norge paa denne Tid have været temmelig trøstesløs over det hele Land, skjønt det Kjendskab, vi har til de verdslige Begivenheder her, er meget ringe. Den svære Krigsstyr, som i 1519 var bleven paabuden til Krigen med Sverige, faldt de fleste tung at udrede, ja paa flere Steder var Nøden saa stor, at der intet blev betalt af denne Extraskat. I Nordlandene herskede der saaledes Dyrtid og Hungersnød, og Befolkningen her maatte blande mere Bark i Brødet end sædvanligt. I Bergens Stift grasserede en herjende pestartet Sygdom, der ryddede hele Repper og Gaarde for Folk.

I Bergen, hvor Jørgen Hanssøn sad som Høvedsmand, kom det i Begyndelsen af Aaret 1521 til temmelig stormende Optrin. Jørgen Hanssøn, der havde foretaget en Del Befæstningsarbeider paa Kongsgaarden, som fra

Digitized by Google

den Tid af begynder at gaa under det siden sædvanlige Navn Bergenhus, siges i den saakaldte Bergens Fundats, der henimod Aarhundredets Udgang forfattedes af Herluf Larssøn eller Lauritssøn, at have havt de Tyske ved Bryggen "under Kusel og Age". Med Strenghed maa han have paaset Overholdelsen af det i 1509 til Fordel for Byens indfødte Borgere givne Privilegium, og det heder om ham, at han "de Tyske til Spot og Trusel" skal have ladet deres Bager, der boede strax ovenfor Kjøbmandsstuen, hænge udenfor hans Butikdør. Om Vaaren 1521 havde nogle tyske Baadsmænd taget fat paa Jørgens Tjener Mikkel Smidt og slaaet ham fordærvet, og lidt senere fik en anden af hans Svende sin Haand afhugget af nogle Garper. Svendenes Kamerater rykkede da — som Jørgen selv paastod — uden hans Vidende ud med spændte Staalbuer og Hellebarder og angreb Bryggens Beboere. Denne Selvtægt havde tilfølge, at der udbrød en aaben Feide mellem Bryggen og Kongsgaarden, der kostede adskilligt Blod paa begge Sider. Vistnok mægledes der forskjellige Forlig; men disse blev ligesaa snart brudte. Endelig stevnede Jørgen Hanssøn de tyske Kjøbmænd med deres Oldermænd ind for Lagmandens Domstol, og denne afsagde da den 13de August 1521 i Forening med Biskop Andor af Bergen og Provsten Kristiern Pederssøn ved Apostelkirken den Kjendelse, at den væsenligste Skyld i det passerede var hos Tyskerne, hvorfor disse ikke kunde undgaa Straf. Nu vilde Tyskerne gjerne, at de Kontorskes Voldsomheder og Besætningens Overgreb skulde gaa op i op. Men det var ikke Jørgen Hanssøns Mening, og hele Sagens Afgjørelse blev henstillet til Kongen, i hvem de haabede at finde en mildere Dommer. Der kom dog ikke til noget endeligt Opgjør i Sagen, da alt tegnede til et Brud mellem Kongen og Lübeckerne. For dette Tilfælde traf Hanseaternes Oldermænd i Bergen med Jørgen Hanssøn en Aftale, sigtende til Handelens Fortsættelse.

Lidt bedre Kjendskab har vi til Landets kirkelige Forhold i disse Aar, navnlig til den Forvirring, som herskede i Oslos og Throndhjems Stifter. Paa Oslo Bispestol sad dengang Anders Mus, som Kristiern havde faaet indsat her under sit Statholderskab i Aaret 1506. Det var en saa aandsfattig Mand, at hans Dumhed var til Spot og Spe og gav hans Uvenner en kjærkommen Grund til at vælte sig ind paa ham med alskens Chikaner. Værst var i saa Maade Mester Hans Mule, som Kong Kristiern i 1516 havde beskikket til Hovedsmand paa Akershus. Mester Hans Mule tilhørte en af Kristofer af Bayern adlet borgerlig Familie. Han var en velstuderet Mand, som havde erhvervet Magistergraden ved Kølns Universitet, og havde siden gjort Tjeneste i Kongens Kancelli, hvor han maa have forstaaet at indynde sig hos Mor Sigbrit, hvis Erender han bestandig gik. Mester Hans var hundsk af Tænkemaade og svinsk i sit Levesæt. Saaledes levede han og Provsten ved Mariakirken Hans Olssøn i et uterligt Forhold til en og samme Kvinde, der vistnok var Datter af en af

Digitized by Google

Oslos mest ansete Borgere, men desuagtet havde et stygt Ord paa sig for Løsagtighed. Og for at sætte Kronen paa Skandalen sad dette Fruentimmer i Gjestebudene tilbords midt mellem de værdige Fædre og med det Hovedsølv paa, som alene ubetygtede Møer havde Lov til at bære. Forøvrigt var det nok det mest løsslupne Liv, som førtes paa Provstegaarden og i Kannikeboligerne i Oslo i hine Dage, og det værste var endda ikke, at Presterne haardroges og sloges, saa Blodet flød. At Bispen i sin Frygt og Nidkjærhed kan have set Feil, har man ingen Grund til at tro; ogsaa fra en anden Kant hører vi Klagemaal over, at Mester Hans Mule og Hans Olsson „løb Fastelaven“ i Januar Maaned med Eyvind Kandestøbers Datter, flere Aar efterat hun var bleven gift. Bisp Anders Mus vilde da efter fattig Leilighed sætte Bom for sine Presters Udskeielser; men der var han ilde ude. Hans Tjenere fik Juling af Mester Hans's Svende, hvorsomhelst de viste sig, og snart kunde Bispen ikke engang være sikker i sin egen Gaard, da Mester Hans lod Kanoner kjøre op mod Bispegaarden og gjorde Mine til at ville beleire den. Skjønt Bisp Anders klynkede og klagede for Kongen det bedste, han havde lært, maa han dog snart have indset, at det ikke var han, men Mester Hans, som besad Kongens Tillid. Ja, i Aaret 1519 blev Mester Hans endog indsat til Statholder over Norge. I denne sin Stilling kunde han endda bedre end nogensinde før af Hjertens Lyst chikanere den stakkels Bisp, indtil denne, som det synes, om Vaaren 1521 takkede af, hvorpaa Kapitlet til Bisp valgte — Mester Hans Mule. Men da fik Piben for Anders Mus's Vedkommende en anden Lyd; skjønt han godvillig nok havde nedlagt sit Embede, hed det sig nu, at han med Vold og Magt og ved Trusler paa Livet var bleven tvungen til at fratræde. Da han klagede til Kongen, forbarmede denne sig over ham og overlod ham Vestervik Kloster i Jylland. Efter sin Resignation ses Anders Mus stundom at have boet paa Gaarden Teige paa Nøterøen ligeoverfor Tunsberg, som han maa have forbeholdt sig; efter denne Gaard kaldte han sig selv ogsaa Teige-Bispen (episcopus Tegensis).

Kan hænde, det var for egen Regning Mester Hans fik Anders Mus ærgret bort fra hans Stilling; men i sit Forhold til Erkebisp Erik Valkendorf maa han have gaaet Mor Sigbrits Erender. Som ovenfor omtalt skrev hendes Fiendskab til Erkebispen sig fra den Tid, han hjemførte Kongens unge Brud og raadede Kongen til at skille sig ved Dyveke. Saa længe denne endnu levede, var alt tilsyneladende godt, og Kongen forlenede saaledes i Begyndelsen af 1517 Erkebispen med Helgeland som et brugeligt Pant for et Laan, han havde forstrakt ham med. Anderledes blev det efter Dyvekes Død. Saasnart Mester Hans Mule var kommen til Norge, fortrædigede han Erkebispen paa allehaande Vis; hans Folk kunde aldrig være sikre, saasnart de satte en Fod indom Akershus Len, og de Pilgrime, som agtede sig til St. Olafs Helligdom, blev udsatte for alskens

Ubehageligheder. Som Herren var, fulgte ham ogsaa Svendene. Om en af Mester Hans's Fogder, Peder Verksmester, skriver Erkebiskopen til Kongen, at han „stiller sig ganske ubeskedelig mod Almuen, især i sin Drukkenskab, saa der gaar stort og ondt Rygte af. Han render Bønder omkuld og træder dem derpaa under Hestefødder, binder og baster dem, uagtet de byder Dom for sig. Han slog en Kvinde, saa hun fik et dødt Barn; han hugger og slaar Døre op efter deres Leievinder. Hans Svende røver St. Olafs Pilgrime og tager fra dem St. Olafs Offer og Gaver, som gode Mennesker sender til St. Olaf". Hvad Mester Hans angaar, saa blev han vred, hver Gang Erkebiskopen klagede over hans Tjeneres Overgreb, og alle Forsøg paa at opnaa Enighed med ham strandede. Tilsidst nødtes Erkebiskopen til at indanke sin Sag for Kongen og Danmarks og Norges Rigsraad; men paa Mester Hans gjorde det ikke mere Indtryk, skriver Erkebiskopen, "end om jeg havde skudt mig ind under Sultanen". Udpaa Vaaren 1521 gjorde han sig i Stand til at drage til Kjøbenhavn for at klage for Kongen og Rigsraadet. Domkirkens Restauration havde i de senere Aar ligget ham meget paa Hjerte og beskjæftigede ham, helt til han gik ombord for at drage Søveien til Kjøbenhavn. Hid skulde han imidlertid ikke komme. Thi underveis overfaldtes hans Skib af en frygtelig Storm, som drev det ind under den hollandske Kyst. Efter megen udstaaet Møie kom han ind til Amsterdam.

Han havde ikke været her ret længe, inden Kong Kristiern ogsaa kom derhen. Paa samme Tid, som Erik Valkendorf forlod Nidaros, havde denne nemlig tiltraadt en Reise over Nordtyskland til Nederlandene, hvor han vilde træffe sammen med sin Svoger Keiser Karl V, som just havde været tilstede ved den vidtspurgte Rigsdag i Worms. Hvad Hensigten med Kongens Færd kan have været, vides ikke med Bestemthed; men sandsynligvis har den staaet i Forbindelse med det paatænkte store nordiske Handelsselskab, hvorom ovenfor (S. 247) er fortalt. Under hans Fravær skulde Dronning Elisabet varetage alle Regjeringsforretninger, dog som sædvanlig i Samraad med Mor Sigbrit.*) Saasnart Kongen var kommen til Amsterdam og havde bragt i Erfaring, at Erkebiskopen opholdt sig der, gjorde han strax Anstalt til ved Øvrighedens Hjælp at lade ham gribe som den, der var rømt fra sit Stift og havde udplyndret sin Kathedralkirke til sidste Hvid. Øvrigheden i Amsterdam vægrede sig dog ved at gaa ind derpaa, og i en Samtale, som Kongen strax efter havde med Erkebiskopen, forklarede denne ham udførlig alt, hvad han i den sidste Tid havde maattet udstaa i Norge, og Aarsagen til, at han nu befandt sig i Holland. Forøvrigt erklærede han sig villig til at underkaste sig Dom i sin Sag; men som Dommer vilde han alene godkjende Paven eller til Nød Keiseren. Dette var imidlertid ikke efter Kongens Hoved; han forlangte,

*) Fra dette Dronningens Regentskab hidrører sandsynligvis et Handelsprivilegium, som i Aaret 1521 udfærdigedes for Bergens Borgere.

Digitized by Google

at Erkebiskopen skulde underkaste sig Rettergang i Danmark. Men da Erik Valkendorf fandt, at det var at anerkjende Kongen baade som Sagsøger og Dommer i en Person, negtede han at gaa med paa det. Kongen maatte da lade det bero indtil videre, da han her ikke kunde anvende Vold mod Erkebispen. Men under Haanden søgte han at faa paaduttet ham en eller anden Kjeltringstreg, som skulde gjøre det til en Umulighed for ham at vende tilbage til hans Stift. Rigshovmesteren Nils Henrikssøn og Throndhjems Kapitel fik Befaling til nøie at efterse, om Erkebispen ikke havde skaffet Kirkens Klenodier eller de værdifuldeste Inventariesager paa Bispegaarden til Side. Sandsynligvis har Mor Sigbrits Frænder i Amsterdam, som Erik Valkendorf besøgte, sværtet ham hos Kongen og styrket dennes Mistanke mod ham. Valkendorf likte sig i ethvert Fald ikke i Amsterdam, men forlagde sit Ophold til Utrecht. Herfra skrev han til det danske Rigsraad og skildrede for det sin Nød og de udstandne Gjenvordigheder; men da det drog ud, før han fra den Kant fik noget Svar om, hvorvidt det vilde paatage sig hans Sag eller ikke, medens han spurgte, at Kongen havde lagt Beslag paa hans Gods og Indkomster, fandt han det rettest at begive sig til Rom for personlig at tale sin Sag hos Paven. Efter at have opsat sit Testament og optaget forskjellige smaa Laan hos hollandske Kjøbmænd tiltraadte han midtvinters den besværlige Reise over Land til Rom, hvor han ankom ved Kyndelsmesseleite. Pave Leo X var i Mellemtiden afgaaet ved Døden, og til hans Eftermand var Karl V's Lærer Hadrian VI valgt. Denne var imidlertid endnu ikke ankommen til Rom, og Valkendorf maatte over et halvt Aar vente paa ham under haarde Savn og nedstemt af Kummer og Sygdom. Under Opholdet i den evige Stad, som han kalder det fælles Fædreland, pleiede han Omgang med forskjellige Lærde og Videnskabsmænd. En af disse, Jakob Ziegler fra Landshut, der skildrer ham "som en ærværdig Olding, hvis Sjæls Uskyldighed aabenbarede sig i hans aabne Ansigt", modtog af ham forskjellige vigtige Oplysninger til det af ham forfattede Verk Schondia.*) Da saa Paven

---

*) Efter eget Sigende erholdt Jakob Ziegler Oplysninger om Norge og dets Forhold af Erik Valkendorf og hans Eftermand Olaf Engelbrektssøn, som han begge kjendte. Ihvorvel han siger, at han af den sidste "fik saa meget at vide om Norge, som man kan lære af en enkelt Mand", er det dog af den hele Skildring neppe at tage feil af, at det især er Erik Valkendorfs Beretninger, som han har lagt til Grund. Zieglers Fremstilling af vort Fædrelands Vilkaar paa denne Tid lyder i Professor Taaes Oversættelse (N. Maanedsskrift, udg. af D. Meidell, 1884, S. 276 f.) saaledes:

"Norvegia, det er den nordlige Vei. Dette Rige var fordum meget blomstrende og beherskede Danmark, Frisland og Øerne vidt og bredt omkring, saalænge det selv beherskedes af Arvekonger. Men engang, da Thronen var ledig, besluttede de Mægtige i Landet, at man skulde indføre Valgriget, da man troede, at en valgt Konge skulde styre saa meget bedre, jo mindre han formedelst Valgbestemmelsen følte sig sikker paa Magten. Men Resultatet blev, at de, der udmærkede sig ved Rigdom, Ærgjerrighed og formaaende Frændskab, fattede Haab om at opnaa den kongelige Magt, og at Riget

Digitized by Google

Fredrik I.

Dronning Sofia.

Elisabet,
Kristian II's Dronning.

Dorothea,
Kristian III's Dronning.

Digitized by Google

Digitized by Google

omsider ankom og kunde skjænke hans Sag en Smule Opmerksomhed, trængte han ikke mere til nogen jordisk Støtte, hverken fra den ene eller den anden Kant. Den 28de November 1522 afgik han nemlig ved Døden, som det synes i en Pest, som dette Aars Høst herjede Byen. Det norske Folk bør holde Erik Valkendorfs Minde i Ære. Thi med Troskab, Ærlighed og Dygtighed røgtede han den høie Stilling, hvortil han kaldtes, og han lod sig ikke af noget personligt Hensyn friste til at vige et Haarsbred bort fra Ærens og Retsindighedens Vei. Under en mindre utaknemmelig og mindre forvildet Konge vilde han med sin lyse Tanke og sin ærlige Villie ganske vist have udrettet mere for sit andet Fædreland end han i Omstændighedernes Medfør skulde magte. Har han end i sin Tid havt nogen uhæderlig Andel i Istandbringelsen af det skjæbnesvangre Forhold mellem Kristiern II og Dyveke, tør hans aarlange Pønitentse ialfald fuldstændig have sonet denne Brøde.

Først den 27de Mai 1523 — altsaa efter et halvt Aars Forløb — naaede Efterretningen om Erik Valkendorfs Død til hans Stift, som vistnok i hans Fravær havde været styret af Kapitlets Dekanus Olaf Engelbrektssøn. Denne blev tre Dage derefter valgt til den norske Kirkes Primas.

I Norden havde Forholdene imidlertid udviklet sig med rivende Hastighed: da Budskabet om Valkendorfs Død naaede til Norge, var Kristiern II allerede dreven i Landflygtighed.

Fra Amsterdam, hvor vi sidst traf Kong Kristiern, havde han, hyldet af den nederlandske Befolkning med Jubel og Begeistring, foretaget en Rundreise i Nederlandene og havt en Sammenkomst i Brüssel med sin Svoger Keiser Karl. Her fik han af denne udvirket forskjellige Begunstigelser

---

derfor kom til at sønderslides af Partier, hvorved Fremmede kom ind i Landet i Haab om at vinde Kronen og da efter Omstændighederne understøttede eller bekjæmpede de stridende Partier. Derfor staar Norge for Tiden under Danmarks Herredømme. De Danske kræver nu ei alene lovlige og taalelige Afgifter, men bortfører alt det, som duer til noget, til Danmark, idet de mener, at deres Herredømme skal blive varigere, naar Undersaatterne svækkes, saaledes som nu sker paa flere Steder i Kristenheden paa denne Tid, thi efterat de Dyder, der sømmer sig for en Fyrste, det er en Landets Fader, er forsvundne, staar alene Herskerens Overmod tilbage, der viser sig til Undersaatternes Skade i Vilkaarlighed, hvorfor Høvdingerne, som ei kan paaregne nogen Beskyttelse i Folkets Kjærlighed, søger at sikre sine Stillinger ved Voldsomheder. Dette er blevet Norges Skjæbne. Ikke engang Bygningerne i Stæderne har kunnet bevare sin forrige Storhed og Værdighed, og om Gjenoprettelse er der intet Haab. Almindelige Sammenkomster tillades nemlig ikke, og ingen tør paa egen Haand vove noget, da han ikke kjender den almindelige Mening. Hertil kommer Landets Beskaffenhed. Danmark har i sin Haand al Seilads paa Norge, som selv ikke maa befare Havet eller udføre sine Varer under en fiendtligsindet Konge, skjønt Landet ikke er uheldigt stillet hverken med Hensyn til Klimat, Jordbund eller Søkyst. Fra Norge sendes til det øvrige Europa Fisk af Slægten aselli, som tørres paa Stokke, hvorfor Tyskerne kalder den Stokfisk. Man fanger denne Fisk i Januar, da Kulden er tilstrækkelig til at gjøre den haard; thi den Fisk, som fanges i den mildere Aarstid, raadner og kan ikke udføres".

Digitized by Google

med Hensyn til sine holstenske Besiddelser, hvorhos Keiseren paa hans Anmodning paalagde Lübeckerne at afbryde Handelen paa Sverige, saa længe dette Rige befandt sig i Opstand mod Kongen. For at tvinge Lübeckerne til større Føielighed, end de hidtil havde været vante til at udvise, havde Kongen fremdraget et Krav paa 1200 Gylden i aarlig Skat af Byen, en Fordring, som skrev sig fra Midten af det 14de Aarhundrede, men som aldrig var bleven synderlig respekteret. I Lübeck troede man fuldt og fast, at Kong Kristiern pønsede paa intet mindre end at faa den mægtige Hansestad lagt ind under sit Landomraade, og denne falske Tro benyttede man senerehen som et Agitationsmiddel mod Kongen. Under nogle Forhandlinger, som Kristiern II i Brügge førte med den engelske Konge Henrik VIII's almægtige Minister Kardinal Wolsey, fik han fra Norden Efterretninger, som nødte ham til i største Hast at drage hjem gjennem Holland og Tyskland.

49. Afladskræmmeren Arcemboldus's Segl.

Hele Sverige befandt sig nemlig i fuldstændigt Oprør. Efter det stockholmske Blodbad var det under mangehaande Eventyr og Gjenvordigheder lykkedes den unge Gustav Erikssøn Vasa at reise Dalarnes Almue mod det danske Vælde, og i Januar Maaned 1521 kaaredes han til "Herre og Høvedsmand over Dalarne og menige Sveriges Rige". Bevægelsen greb sterkere og sterkere om sig, og det af Kongen indsatte svenske Regjeringsraad, der ovenikjøbet svækkedes ved alskens indbyrdes Intriger, var snart aldeles ude af Stand til at begrænse den. Allerede under Opholdet i Sverige havde Kong Kristiern forlangt, at Bønderne i de fleste Landskaber skulde udlevere sine Buer og Armbrøst; men denne Befaling, som forøvrigt ikke gjaldt den samlede Almue, fremkaldte i Smaaland og Kalmars Omegn en farlig Opstand

Digitized by Google

og selv en Søren Norby formaaede ikke at kue den. Ogsaa paa andre Steder af Landet herskede der Gjæring, og som en frygtelig Stormbølge kunde derfor den af Gustav Vasa ledede Reisning i utrolig kort Tid slaa over det hele Land. Først da Indbyggerne af Nerike og Gestrikland havde sluttet sig til Dalkarlerne, fandt det svenske Regjeringsraad det paa Tide at søge at faa Opstanden kuet og rykkede i dette Øiemed med 6000 Mand opover. Paa Dalelvens Bred ved Brunbäcks Færge kom det til et Sammenstød, i hvilket Danskerne led et fuldstændigt Nederlag.

> "Brunbecks elf", sang Svenskerne, "är väl djup, också bred,
> der sänkte vi så många jutar ned.
> Så körde vi dansken ur Sverige".

Efter dette Held fulgte Lykken bestandig de svenske Vaaben. I April Maaned 1521 slog Gustav Vasa udenfor Vesteraas det danske Rytteri og tog Byen; men denne skjødes i Brand af Danskerne, som paa et hængende Haar havde faaet Anledning til at hevne det lidte Nederlag paa Svenskerne, der havde spredt sig til Plyndring og Drik. Det ene svenske Landskab efter det andet sluttede sig til Reisningen. Midt i Mai Maaned erobredes Upsala, som en af Erkebiskop Gustav Trolles Fogder holdt besat, og allerede 2—3 Maaneder efter, at Gustav Vasa var dragen ud fra Dalarne, kunde han begynde Beleiringen af selve Stockholm. Men denne By var ikke taget i en Haandvending. Næsten to Aar skulde hengaa, før Gustav kunde holde sit Indtog i Landets Hovedstad. Men dette var da ogsaa det sidste Bolverk, Danskerne havde paa svensk Omraade.

Nogen Tid efter blev der tillyst en Herredag i Vadstena, og paa denne, som aabnedes den 21de August og varede ikke fuldt en Uge, tilbød Gustav Vasa sig at overgive Førerskabet i mere skikkede Hænder. Men den hele Forsamling bad ham om at vedblive det lykkeligt paabegyndte Verk til dets Udgang og svor ham Troskabsed som "menige Sveriges Riges Høvedsmand og Landsherre".

Hvad der mere end noget andet bidrog til at styrke det svenske Folks og Gustav Vasas Sag i dette Aar var Udygtigheden og Splidagtigheden inden det Styre, Kongen havde indsat i Sverige. Didrik Slaghæk, der indehavde en Statholders Værdighed, kom meget snart paa Kant baade med den adelsstolte Gustav Trolle og den giftige Jens Anderssøn Beldenak, og hertil var Didrik Slaghæks Fremfusenhed, Grusomhed og utidige Flothed den væsentligste Grund. Fra hans Embedsbrødre i Regjeringen kom der snart til Kongen ligefremme Beskyldninger mod ham for Underslæb, og Kongen stevnede ham derfor for sig. Dette vilde imidlertid ikke Gustav Trolle og Jens Anderssøn Beldenak gaa ind paa; thi de frygtede for, at kom Mester Didrik først til Kongen, vilde han med sin smidige Tunge snart faa gjort det saa soleklart for Kongen, at ingen Skyld kunde tillægges ham i nogen Maade, at det

Digitized by Google

maatte være hans Kolleger i det svenske Regjeringsraad, som havde baaret sig bagvendt ad. De satte sig da ud over Kongens Befaling og kom overens om, at han indtil videre skulde forblive i Stockholm. Men for at gjøre ham uskadelig og paa samme Tid stagge den svenske Almue, som han til det yderste havde opbragt ved sit evindelige Snak om Galger og Steiler, satte de ham for et Syns Skyld i Fængsel. De traf ogsaa forskjellige andre halve Forholdsregler i den Tro, at det herved skulde lykkes dem at stanse Oprøret. Blandt andet fik de saaledes Fru Kristina Gyldenstjerna og Gustavs Moder Cecilia, som holdtes i Forvaring i Stockholm, ved Tilsagn om Frihed og Kongens Naade til at skrive til Gustav og søge at bevæge ham til at afstaa fra Opstanden. Gustav skulde i saa Fald tilsiges Fred og Kongens Tilgivelse og Naade. Naturligvis kom de heller ikke paa dette Sæt til det Maal, de havde sat sig.

Da nu Gustavs Magt voxede fra Dag til Dag, følte de tre Regjeringsherrer sig ikke længer sikre i Stockholm, og i Slutningen af August Maaned begav de sig til Kjøbenhavn, — Didrik Slaghæk, fordi han var stevnet til Kongen, de to andre, fordi de ikke vilde give ham for frit Spillerum til at snakke Kongen rundt. De tog med sig de fornemme Kvinder, som siden Blodbadet havde siddet fængslede i Stockholm, Fru Kristina Gyldenstjerna, Gustavs Moder, Fru Cecilia, og to af hans Søstre. Først en god Stund efter, at Fredrik I havde besteget Thronen, fik den første Tilladelse til at vende tilbage til Sverige; men de tre øvrige var afgaaede ved Døden under Fangenskabet.

Kong Kristiern var endnu ikke vendt tilbage fra sin Udenlandsfærd, da de svenske Rigsraader indfandt sig i Kjøbenhavn. Ved sin Hjemkomst fra Nederlandene synes Kongen at have været bestemt paa at lade Didrik Slaghæk falde; men det varede ikke ret længe, før det lykkedes Mor Sigbrit og den snedige Vestfaler at faa ham omstemt i den Grad, at Jens Andersson Beldenak blev sat i Varetægtsarrest og Didrik Slaghæk forfremmedes til Danmarks Erkebiskop i Jørgen Skodborgs Sted og indviedes som saadan den 25de November 1521. Men den Herlighed blev ikke af lang Varighed, som vi snart skal se.

Medens Jens Anderssons Varetægtsarrest udelukkende skyldtes den slette Maade, hvorpaa det svenske Regjeringsraad havde røgtet det overdragne Hverv, havde Kongens besynderlige Holdning ligeoverfor Didrik Slaghæk sin Grund i ganske andre Omstændigheder. Ved sin Optræden i Nordens kirkelige Forhold havde Kongen fremkaldt forskjellige Forviklinger med Pavestolen, og ihvorvel Pavemagten befandt sig paa Heldingen, var den dog endnu en Institution, som ikke ustraffet lod sig trodse. Først og fremst havde den Maade, hvorpaa Kongen havde faaet flere af Bispestolene i sine Riger besat, vakt Anstød ved Romerhoffet; dernæst havde hans Optræden mod Afladskræmmeren Arcemboldus paa det føleligste krydset Pavestolens

Interesser; endelig havde den Straffedom, som var overgaaet Bisperne Matthias af Strengnæs og Vincents af Skara været en Haan mod al kanonisk Retspleie. Den sidste Forbrydelse krævede en alvorlig Indskriden fra Kirkens Overhoveds Side. Det kan ikke nægtes, at Pavemagten optraadte mod Kongen med stort Maadehold, og Stormen vilde ganske vist være reden af, om Kongen var gaaet forsigtig til Verks. Men de Løgne og elendige Paaskud, Kongen bragte i Anvendelse for at besmykke sin Sag, gjorde kun ondt værre. Da nu den pavelige Nuncius, Minoritermunken Johannes Franciscus de Potentia i September 1521 kom til Kjøbenhavn med Opfordring til Kongen om at rense sig fra Beskyldningen for den vanærende Forbrydelse, som var bleven ham tillagt, gjorde denne Undskyldninger, som rigtignok senere hen fandtes utilstrækkelige. Men da Kongen paa samme Tid — som det lader af den pavelige Nuncius og den pavelige Notarius Johannes Weze eller Vesalius, som netop var traadt i hans Tjeneste — erfarede, hvor skjændigt Didrik Slaghæk havde ført ham bag Lyset ved den Undervisning, han før det stockholmske Blodbad havde givet ham i Kirkeloven, kjendte hans Vrede mod den tidligere Yndling ingen Grænser. Det kom derhos op, at han paa lumpneste Vis havde bestjaalet Kongens Kasse; saaledes skal han bl. a. ved Misbrug af dennes Kredit i Udlandet have skaffet sig de fornødne Midler til at affinde sig med Kardinal Cesi for selv at komme i Besiddelse af Erkestiftet. Faa Dage efter at Didrik havde tiltraadt sin Erkestol, blev han kaldet til Kjøbenhavn, og Kongen, som var reist til sin Moders Begravelse i Odense, gav Befaling til, at han skulde fængsles. En Ret blev nedsat over ham, og da denne fandt ham skyldig i de Forbrydelser, hvorfor han anklagedes, blev han dømt fra Livet. "Fredagen den 22de Januar 1522 var hele Kjøbenhavn i Bevægelse. Om Morgenen Klokken 9 bevægede sig et stort Tog ud af Slotsporten. I Midten gik Didrik Slaghæk, foran ham Bøddelen, en talrig Vagt sluttede paa alle Sider til Bevogtning og Ordenens Opretholdelse, en umaadelig Vrimmel opfyldte Slotspladsen og ledsagede Toget, der langsomt bevægede sig over Høibro, Amagertorv, Vimmelskaftet til Gammeltorv. Den forunderlige Forfængelighed, der ytrede sig i en Lyst til at gjøre Opsigt ved sin ydre Optræden, og som danner en saa besynderlig Modsætning til den Raahed, hvormed han ellers satte sig ud over Menneskenes Domme, fornegtede han ikke engang paa denne triste Vandring. Han havde pyntet sig paa det staseligste. Paa Hovedet havde han en Silkehue, han var iført Fløiels Hoser og en Kjortel af samme Stof, under Kjortelen havde han en rød Skarlagens ulden Klædning og en Skjorte af fint hollandsk Lærred, paa Fødderne et Par pyntelige Fløielstøfler. Ved Høibro mødte han den kongelige Sekretær Jesper Brochmand, som banede sig Vei gjennem Vrimmelen for at naa til Kancelliet. Han hilsede paa denne Bekjendt og sagde: "Farvel, Mester Jesper, se, saaledes belønner man Fortjenesten". "Nei, nei", svarede hurtigt den ærlige Jesper Brochmand,

Digitized by Google

"det er Straf som fortjent, Straf som fortjent!" Jesper Brochmand udtrykte i disse faa Ord den almindelige Mening; mangen anden havde vel føiet Forbandelser til. Kongen sad paa Slottet, mørk og forstemt. Sigbrit, forbi hvis Hus Toget gik, havde trukket Skodderne for alle sine Vinduer; Jørgen Skodborg, som var i Graabrødreklostret, har neppe lukket sit Vindue. Da Toget kom ind paa Gammeltorv, saa Didrik Galgen, det var ikke noget nyt Syn, den stod der altid; men lidt derfra henimod Raadhuset saa han noget nyt: et umaadeligt Baal, der blussede høit, Vinduer og Tage paa de omliggende Huse var overfyldte med nysgjerrige Tilskuere, paa Torvet var der en stimlende Mængde, som Toget havde ondt ved at bane sig Vei igjennem. Havde han havt Sind til at ændse det, vilde han have hørt sig ombuldret af smædende Haansord og truende Forbandelser. Da han kom til Galgen, lagde Bøddelen Strikken om Halsen paa ham og steg nogle Trin op ad Stigen, trækkende ham efter sig. Men da han var kommen nogle Trin op, vendte Bøddelen sig mod ham og sagde: "Nei stop, nu er det nok her, vi skal en anden Vei". Han steg nu ned; men Bøddelen maatte vente paa ham, indtil han igjen havde faaet sine Fløielstøfler paa, som han havde ladet staa nedenfor Galgen. Han førtes nu hen mod Baalet. Overprofossen udraabte først, hvilke Forbrydelser han havde begaaet, og hvorved han havde fortjent denne Straf. Derpaa blev han bundet til en Stige og kastet paa Baalet. Saa forfærdeligt endte denne Mand; men det var, som Jesper Brochmand havde sagt, Straf som forskyldt".*) Men samme Dag, som Mester Didrik brændtes, dedicerede Paul Eliassøn Kongen Erasmus af Rotterdams Bog, "En kristen Fyrstes Undervisning", i Oversættelse til Erstatning for Macchiavellis Skrift "Fyrsten", som Kongen havde givet ham i Opdrag at bearbeide paa Dansk.

Til Didriks Eftermand paa Lunds Erkestol beskikkedes den ovenfor nævnte Johan Weze, der vandt et ganske anderledes berømmeligt Eftermæle end hans uværdige Forgjænger. I Mellemtiden tvang Kongen Kanikerne i Lund til at afstaa Bornholm, hvorpaa han allerede i hele to Aar havde gjort Paastand. Men forøvrigt ansaa Kongen sit Mellemværende med Romerkirken for op- og afgjort ved Didrik Slaghæks Henrettelse. For at have plyndret Arcemboldus for hans Afladspenge hverken vilde eller kunde Kongen gjøre Pavestolen nogensomhelst Afbigt. Jens Beldenak havde imidlertid siddet i sit Fængsel, og Didrik Slaghæk havde, strax før han drattede ned fra sin Magts Tinde, aflagt ham et Besøg, hvorunder han havde søgt at berede ham til Døden og tilbudt ham sin Hjælp med Testamentets Affattelse. "Ja, skriv kun," sagde Biskop Jens, der ligesaa lidet nu som før kunde holde sin spydige Tunge i Age; "men jeg lever nok den Dag, da jeg faar se dig hængt og brændt". Hans Spaadom gik, som vi har set, i

*) Allen, De tre nord. Rigers Hist. 3 Bd., 2 Afd. 225 f.

Digitized by Google

Opfyldelse; men Jens's Stilling blev derfor i ingen Mon forbedret. Efter at have været i nogen Tid paa fri Fod blev han sat i et haardt Fængsel paa Hammershus paa Bornholm, hvorfra han dog igjen slap ud i det samme Aar, da Lübeckerne erobrede Hammershus Fæstning.

Hvad der mere end noget andet paaskyndede Kong Kristierns Fald, var, at han under den svenske Opstand havde lagt sig ud med Lübeckerne. Ganske vist var Lübeck nu forlængst ikke mere den vældige Stat, som det engang havde været, men i Forbund med de Fiender, Kongen havde at kjæmpe med i sit eget Lands Adel og Geistlighed, med hans intrigante Farbroder Hertug Fredrik og med de oprørske Svensker under deres kraftige Fører Gustav Vasa var "Østersøens Dronning" endnu en anselig Magt, som maatte medtages i enhver politisk Beregning, ja efter den ærefulde Kamp, Kong Hans havde ført med Staden, havde den igjen hævet sig til en anselig Stilling, som den endnu i nogle Aar skulde opretholde. Vel havde der siden Fredsslutningen i Kalmar i 1512 bestaaet et Slags Fred med Lübeck; men Forholdet var ikke desmindre altid saa spændt, at Krigen, hvad Øieblik det skulde være, kunde blusse op, og med Hanseaternes hele Politik for Øie maa man snarest forundre sig over, at det drog saa længe ud, før der blev Alvor af. Kong Kristierns hele Forhold ligeoverfor Hansaen havde været mistænkeligt fra første Færd af, og Sigbrits Indflydelse paa Toldvæsenet, den vilkaarlige Forhøielse af Sundtolden, de svære Afgifter af Sildefiskerierne i Øresund, hans Begunstigelse af Hollænderne, hans Planer til at emancipere de nordiske Lande fra det fremmede Handelsherredømme gjennem Oprettelsen af det store Handelsselskab — alt dette maatte være Lübeckerne og Hanseaterne overhovedet en Pæl i Kjødet, selv om han ikke ved sin Optræden i de norske Kjøbstæder og ved sine Bestemmelser i de almindelige danske Love var gaaet angrebsvis tilverks mod dem. Lægger man nu hertil de Indrømmelser, som Kong Kristiern under sin nederlandske Reise havde opnaaet af sin Svoger paa Lübeckernes Bekostning, siger det sig selv, at disse ikke kunde lade en saa gunstig Leilighed, som den svenske Reisning frembød til at blive Plageaanden kvit, gaa ubenyttet hen. Vel havde Kongen under Krigen med Sverige for at sikre sig Lübeckernes Neutralitet sluttet en Overenskomst, som indeholdt store Indrømmelser til disse. Men neppe var Kongen bleven Sveriges Herre, før han igjen brød den. Alt dette tog Lübeckerne under behørig Overveielse, da Gustav Vasa i 1522 paa Svenskernes Vegne henvendte sig til dem om Hjælp, og i Marts Maaned blev der mellem dem og Danzigs Borgere sluttet en Overenskomst om at staa Sverige bi baade med Tilførsel og Hjælpetropper. Danzig havde forøvrigt allerede siden 1518 befundet sig paa spændt Fod med Kongen, og den danzigske Kaperfører Staffan Sasse havde i det forløbne Aar tilføiet den danske Handelsflaade et betydeligt Afbræk. Om Sommeren lod Lübeckerne en Flaade løbe ud i Østersøen, hvor den forenede sig med en Eskadre fra Rostock og Stralsund.

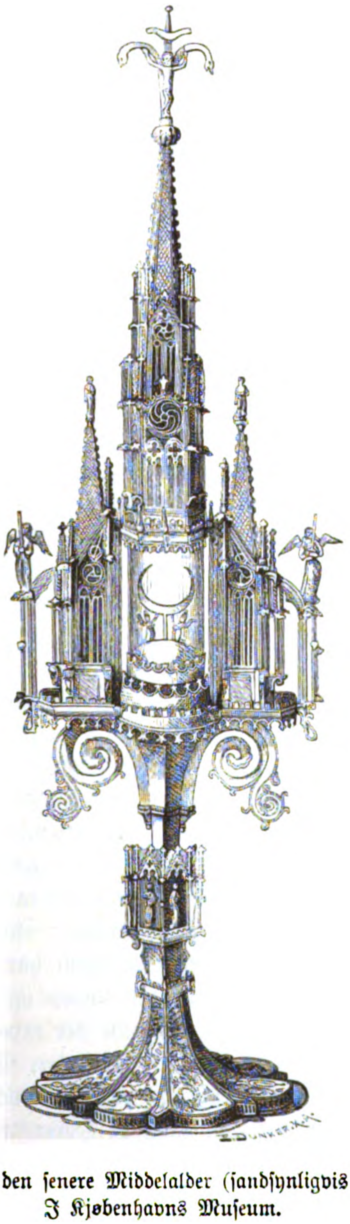
Digitized by Google

Men til Trods for, at den talte hele 34 Seilere, var det ikke stort, den fik udrettet. Hammershus paa Bornholm blev indtaget og ødelagt. Den derværende Statsfange Jens Beldenak kom herved paa fri Fod og søgte Tilflugt i Lübeck, hvor han havde Forbindelser. Derpaa styrede Flaaden til Øresund, hvor Kjøbenhavn blev truet, Helsingør brændt og Møen og Ærø herjet. Derimod tilbageviste Erkebiskop Johan Weze af Lund med Kjækhed og Dygtighed Fiendens Angreb paa Skaane. Først henimod Togets Slutning fik Lübeckerne Understøttelse og Forsterkning fra Danzig. I September Maaned opløstes den forenede hanseatiske Flaade, og hver vendte hjem til sit; thi fra Gotland nærmede Søren Norby sig med en anselig Flaade, og blandt det hvervede Flaademandskab viste der sig Tegn til Mytteri.

Skjønt dette storartede og med saa svære Bekostninger udrustede Tog nærmest maa siges ikke at have svaret til Udbyttet for Lübeckernes Vedkommende, var det for Kong Kristiern skjæbnesvangert nok. Misstemningen i Danmark over den syvaarige Krig, som havde krævet saa store Ofre og nu igjen udstraktes til en ubestemmelig Fremtid, voxede til en hidtil ukjendt Høide, og alt det Had og Fiendskab, som fandtes i og udenfor Kongens Lande, samlede sig nu til et sluttet Angreb paa ham. Under Ufreden med Sverige var Skat fulgt paa Skat, Accise og Told paalagt i ukjendt Grad, og endda havde Folket ikke mere igjen for det, end at man nu, da Lübeckerne var gaaet angrebsvis tilverks, maatte begynde fra nyt igjen, men denne Gang med at forsvare sit eget Land. Der fandtes i hele Danmark paa denne Tid ikke en eneste Stand, som ikke var misfornøiet med Kong Kristiern, selv de af ham begunstigede Borgere og Bønder ikke undtagne. Kong Kristiern vidste det godt; det var vistnok derfor, han hele Aaret 1521 igjennem ikke havde formaaet at reise nogen Hær for at kue Opstanden i Sverige.

Den af Kong Kristierns Fiender, som til syvende og sidst skulde tilføie ham den største Skade, var hans Farbroder Hertug Fredrik af Gottorp, der regjerede over en Del af begge Hertugdømmer. Alt siden hans Broder Kong Hans var kommen til Regjeringen, havde han lagt an paa ved evindeligt Krangel at gjøre denne det saa broget som muligt, og dette Spil havde han senere fortsat. I Jylland havde der nemlig altid været et hemmeligt Parti, som arbeidede paa at sætte ham paa Thronen. Ikke desmindre var Forholdet mellem Farbroder og Brodersøn ikke fiendtligt, skjønt noget koldt. Til aabent Brud kom det først, da Kong Kristiern paa sin meget omtalte nederlandske Reise i 1521 fik sin Svoger, Keiser Karl V, til at overdrage sig Forleningsretten over Holsten. Dette skede uden Farbroderens Vidende og Villie; men havde Kongen haabet herved at vinde Overhøihed over ham, saa viste det sig snart, at han havde taget feil. Af Frygt for Lübeckerne maatte Kong Kristiern for at sikre sig Farbroderens Neutralitet indgaa paa et Forlig, der var saa ydmygende

Digitized by Google

Monstrants fra den senere Middelalder (sandsynligvis fra Norge).
I Kjøbenhavns Museum.

Digitized by Google

for ham som bedst muligt. Dette, som kom istand i Bordesholm Kloster den 13de August 1522 under Mægling af begge Fyrsters Svoger Kurfyrst Joachim af Brandenburg, gik nemlig ud paa, at Kristiern selv skulde faa Keiseren til at tage Resolutionen om Forleningsretten tilbage, hvorhos begge Hertugdømmer i Tilfælde af Krig med Lübeck skulde holdes neutrale, saa der fra de kongelige Slotte her ikke maatte foretages nogen fiendtlig Bevægelse mod denne By. Derhos forpligtede Kongen sig til at betale Hertugen 11,000 Mark lybsk, som han havde tilgode af ham. Kong Kristiern gik ind paa alt; men neppe merkede den umættelige Hertug, at han var ovenpaa, før han skruede sine Fordringer op, og han rodede frem alle de gamle Krav, som han en hel Menneskealder igjennem ved Tid og Leilighed havde opstillet. Kong Kristiern lovede da, at han, saasnart han kom hjem, skulde lade anstille Undersøgelser for at faa disse indviklede Sager bragte paa det rene, hvorefter et nyt Møde skulde holdes ved Pintsedagstide 1523 i Segeberg i Holsten, hvor Tvistemaalene endelig skulde afgjøres. Kongen sammenkaldte en Herredag i Kjøbenhavn til 9de November, for at indhente Oplysninger om Retmæssigheden af Hertug Fredriks Krav, men her mødte kun skaanske og sjællandske Adelsmænd frem, medens Jyderne aldeles udebleve. Kongen stevnede da disse til sig ved Juletider; men den 21de December indgik 9 af dem, 4 Bisper og 5 verdslige Herrer, i Viborg en Sammensværgelse, der gik ud paa at støde Kongen fra Thronen og overdrage Riget til Hertug Fredrik. De opsatte da en Skrivelse, som indeholdt de haardeste Klagemaal over Kongens hele Styre, hans Tilsidesættelse af Haandfæstningen, Krænkelse af Kirkens Ret og Begunstigelse af det lutheranske Kjætteri. "Tyranner, Skalke, Troldkvinder og andre Ugjerningsfolk indsættes og tilskikkes over alle geistlige og verdslige, som os fordærve skal. Den Frihed, vore Forældre og os svoret og beseglet er, tages fra os med Vold. Ridderskabet beskattes imod deres evige Frihed som andre Bønder. Uredelig Told, Accise og andre unyttige nye Sædvaner paalægges imod alt Danmarks Riges Raads Raad og Samtykke, som aldrig hidtil skeet er. Der paalægges os nye Ordinantser og Skikkelser, saa vi ikke ved, hvorledes vi skal os forholde, os og Danmarks Rige til evig Skade, Trældom og Fordærvelse." Men nu skulde det være stop: "Da udi den hellige Trefoldigheds Navn har vi og Menigheden forbundet os under vor Ære, Liv, Hals og Gods, og dette vort aabne Brev underskrevet med vore egne Hænder, at ville det afværge og os, vort Liv og Gods at forsvare, og aldrig saadant at lide den Stund en Mand lever i Danmark, Sverige og Norge, brugende dertil høibaarne Fyrste Hr. Fredrik, med Guds Naade Hertug &c., vor naadige Herre, som af sandt dansk Blod født er og sig mod Gud og Mennesker skikket haver som en kristen Fyrste indtil denne Dag." Mogens Munk, der var Landsdommer i Nørrejylland, fik Fuldmagt til at aabne Forhandlinger med Hertug Fredrik paa Grundlag af dette Dokument, som i Virkeligheden maa betragtes som et stort Falskneri.

Digitized by Google

Thi foruden de ni, som deltog i Sammensværgelsen, nævner det ogsaa ni andre Herrer som Medvidere, hvis Navne har en ganske anden Klang, men som i den følgende Tid for en større Del ialfald staar paa Kongens Side. Saa meget er i ethvert Fald sikkert, at en større Del af de jydske Herrer holdt paa Kong Kristiern, men forlangte Mor Sigbrits Fjernelse og Fred med Sverige og Lübeck. Til den 25de Januar 1523 havde Kongen sammenkaldt et almindeligt Landskabsmøde i Aarhus, hvortil ikke blot Herrerne, men ogsaa de ringere Stænder var stevnede. Men 5 Dage tidligere (den 20de Januar) opsatte de sammensvorne i Viborg en Skrivelse, hvori de i de skarpeste Udtryk besværede sig over Kongens Styre og opsagde ham Huldskab og Troskab i Henhold til den Bestemmelse i Haandfæstningen, der hjemlede dem Selvtægt i Tilfælde af, at Kongen brød sin Ed. Samme Dag udstedte Herrerne et Opraab til den jydske Almue, som de i et heftigt Sprog og ved en hykkelsk og fræk Fordreielse af Kjendsgjerninger eggede til Reisning.

Herrernes Opsigelsesbrev blev overbragt Kongen af Mogens Munk, en af Sammensværgelsens ivrigste Ledere. Under et temmelig intetsigende Paaskud aflagde han Kongen et Besøg i Veile, just som denne med flere af sine trofaste Mænd traf Forberedelser til Landsmødet i Aarhus. "Han fandt," skriver Allen, "den bedste Modtagelse hos Kongen, der tog ham til Bords med sig. Kongen spurgte ham blandt andet, hvorledes det stod til i Viborg. Hertil svarede Mogens Munk med megen Oprigtighed, at Rigsraaderne og Adelen frygtede for, at Kongen vilde paalægge deres Bønder en ny stor Skat; derover var de meget urolige og vidste ikke, hvad de ville gjøre; thi deres Bønder var udpinte ved tidligere Skatter. "Jeg tror dog ikke andet," bemærkede Kongen, "end at Mogens Gjø jo er paa min Side." "Ja, i ham", svarede Mogens Munk, "haver Eders Naade en tro Mand." Siden faldt Talen paa Jagt, som Kongen meget elskede. Han bad Mogens Munk, der var bekjendt som en dygtig Jæger, at forære sig en god Ræve-Mynde. Mogens Munk lovede at give ham en saa god, som han havde den. Ved Afskeden forsikrede han endnu, at han vist skulde indfinde sig paa Mødet i Aarhus næstkommende Mandag. Men ved Bortgangen lod han med Villie sine Handsker blive liggende i Værelset, og i en af disse havde han indlagt Opsigelsesbrevet til Kongen. Næste Morgen fandt en af Kongens Smaadrenge Handskerne. Han leverede dem til Kongen, idet han bemærkede, at den Herremand, som igaar var Gjæst, havde glemt dem, og at der laa et Brev deri. Kongen tog Brevet og udbrød, da han saa, hvad det var: "Guds Dros, han haver givet os en Ræve-Mynde paa Love." Han sendte derpaa nogle Drabanter hen til det Hus, hvor Mogens Munk havde opholdt sig, for at anholde ham. Men han havde i Tide sørget for sin Sikkerhed." Denne Anekdote kan vel være af tvivlsom Troværdighed; men sikkert er det, at Kong Kristiern nu efter Samraad med de Mænd, som var blevne ham tro, aabnede Forhandlinger med de jydske Herrer, og de forudgaaende Skridt,

Digitized by Google

som disse opstillede som Vilkaar, vidner ialfald om, at han denne Gang var tilsinds at rette sig efter deres Ønske. Herpaa tyder ogsaa en Skrivelse, som han paa denne Tid sendte Dronningen i Kjøbenhavn. "Kjære Frue", heder det, maa I vide, at der er et underligt Regimente her i Landet, og skylder de ingen for det uden Sigbrit Moder. Thi beder vi Eder kjærligen, at I tager hende til Eder og underviser hende hemmeligen, at hun holder Munden paa sig; og lader hende blive paa Slottet hos Eder saa længe, indtil Vi kommer hjem, eller kanske at de farer værre med hende, end de før har gjort. Forsømmer ikke dette, saa fremt I vil, at Vi skal komme hjem med helt Skind". Men under en Vaabenstilstand, som blev sluttet paa 3 Uger, sørgede de jydske Herrer for at styrke sin Sag af bedste Evne, og bl. a. henvendte de sig til Rigets Fiende, Lübeck, om Hjælp. Paa et Møde, som holdtes i Horsens den 9de Februar, hindrede den gjensidige Mistro, som herskede mellem begge Parter, enhver virkelig Forhandling.

Til Trods for, at Kongen havde tabt tre kostbare Uger, havde han dog en saapas betydelig Krigsstyrke til sin Raadighed, at han med den med største Lethed vilde have oprevet Jydernes Bondeopbud og kvalt Oprøret i Fødselen. Ved Lillebelt maatte Loddet kastes. Men i det afgjørende Øieblik grebes Kongen af en Forsagthed, en Raadvildhed, der minder om hans mørkeste Timer: Tyve Gange, sagde Søfolkene i Middelfart, lod han sig Natten efter Horsensmødet føre frem og tilbage over Lillebelt, og sank saa for en hel Maaned sammen i en sløv apatisk Tilstand.

"Hvad var det", spørger C. Paludan Müller, "som i det afgjørende Øieblik gjorde den voldsomme lidenskabelige Mand saa svag som et Barn? Har Huitfeldt Ret, at Samvittigheden jagede ham? Ja, det kan nok være, at blodige Skygger har reist sig truende for hans indre Blik; men snarere tror jeg dog, at det har været Lidenskabens Overspænding, der lamslog ham, da alle Illusioner svandt bort. Den Styrke Lidenskaben giver, har ikke Rod i den bevidste Villie; den Lidenskabelige vil ikke se Tingen, som den er, vil ikke høre anden Røst end den, der tilskynder ham; naar saa den knusende Virkelighed staar for ham, synker han magtesløs sammen".

Men medens Kong Kristiern forsagt og raadvild veg tilbage for det optrækkende Uveir, gik hans Farbroder langsomt, men bestemt løs paa det Maal, han havde sat sig. Efterat Mogens Munk havde besøgt Kong Kristiern i Veile, overbragte han Hertug Fredrik i Husum de jydske Herrers Brev, der indeholdt Efterretningen om, at de havde brudt med Kong Kristiern, og et Tilbud til ham selv om at overtage Kronen, ifald han snarlig vilde komme dem til Hjælp. Hertugen antog Forslaget, sandsynligvis bevæget dertil under Trykket af det holstenske Ridderskabs Forestillinger. I et aabent Brev af 29de Januar 1523 lovede han Herrerne at staa dem bi med en betydelig Hærstyrke, at modtage deres Hylding paa en Dag og et Sted, som de selv maatte bestemme, og at indsætte dem i deres gamle Love

Digitized by Google

og Privilegier. Hvis det ikke maatte lykkes Jyderne at formaa de andre danske Landskaber til at hylde ham, skulde de dog alligevel holde ham for deres svorne Herre og forblive ham tro. Hertugen begav sig derpaa til Lübeck, hvor der den 5te Februar sluttedes et Forbund mod Kong Kristiern, og Hertugen lovede, at hvis han var heldig nok til at vinde Danmark, skulde han stadfæste Lübeckerne og deres Forbundne i de gamle Privilegier, de havde havt i de tre nordiske Riger, og saavidt gjørligt forbedre dem. I Marts Maaned rykkede saa Hertug Fredrik med en Hær paa 7—8000 Mand, i hvis Spidse den unge Ridder Johan Rantzau stod, fra Gottorp ind i Nørrejylland, hvor hans Komme snart gav Signalet til et almindeligt Frafald fra Kristierns Parti. Medens Johan Rantzau med Hovedstyrken blev staaende i Nærheden af Kolding for at holde Øie med Kongens Krigsmagt, der laa paa Fyn, drog Hertugen selv med en liden Trop opover til Viborg, hvorhen Jyderne var kaldte for at hylde ham. De, som endnu holdt fast ved Kong Kristiern, blev ved strenge Truselsbreve tvungne til Underkastelse; blandt dem var to af Jyllands hæderligste Mænd Biskop Ove Bilde af Aarhus og Rigsmarsken Mogens Gjø, og deres Frafald var indirekte paaskyndet derved, at Kong Kristiern havde stevnet dem over til sig. Der indløb nu fra Dag til Dag en Mængde Opsigelsesbreve til Kongen, og i dem alle udtales som Grund til Frafaldet den Frygt, man nærede for Mor Sigbrits Efterstræbelser. Selv i Mogens Gjøs Opsigelsesbrev, der ellers aander den hjerteligste Hengivenhed for Kongen, heder det: "Eders Naade skal vide, at jeg haver spurgt og forfaret, at hun er endnu saa fast i Eders Naades Gunst og i Regimentet, som hun haver været nogen Tid tilforn; derfor turde jeg ikke begive mig did til Landet til Eders Naade; thi jeg befrygtede mig, hun skulde lyve mig min Hals af; thi hun haver før ganget derefter. Dog takker jeg Eders Naade; men det være klaget for Gud, at hun nogen Tid skulde være saaledes hørt og raadende over Eders Naade, som hun haver været til denne Dag".

Den 26de Marts blev Hertug Fredrik udenfor Viborg hyldet af Jyderne, der ansaa ham som en Befrier og derfor var mødte talrig frem. Ved denne Anledning var det sandsynligvis, at det jydske Raad anrettede et Brændoffer af alle Kong Kristierns Love, der ansaas for "skadelige og fordærvelige imod Politi og god Regimente". Ved den Haandfæstning, som foreløbig vedtoges samme Dag, Hyldingen foregik, fik derimod de Stænder, som havde hjulpet ham til Thronen, nye Særrettigheder. Fra nu af kaldte Fredrik sig Konge af Danmark og Norge, men titulerede ironisk nok sin Brodersøn Konge af Sverige.

End ikke det halve Hertugdømme af Slesvig og Holsten skulde Kristiern beholde. Thi strax efter Hyldingen i Viborg drog Fredrik tilbage derhen, og Sønderjyderne i Kristierns Del, der fremdeles holdt fast ved sin gamle

Herre, maatte finde sig i, at Fredrik blev dem paanødt ved Vaabenmagt. Snart maatte ogsaa Holstenerne følge Sønderjydernes Exempel.

Under alt dette havde Kong Kristiern ikke foretaget et eneste Skridt til at afværge den overvældende Ulykke; kun lod han i Mellemtiden en Del af sine mest formaaende Mænd sværge sig fornyet Troskabsed. Saaledes finder vi, at Vincents Lunge, der om Høsten 1522 var bleven forlenet med Krogen (Kronborg Slot) og som senerehen spillede en fremtrædende Rolle i vort Fædrelands Historie, under 28de Marts fornyede sin Troskabsed, som han dog brød allerede den næste Maaned. Henrik Krumedike, der siden 1519 havde været i Unaade, søgte Kong Kristiern nu, da det var paa Heldingen med hans Magt, atter at knytte til sig ved at give ham hans norske Len tilbage. Henrik modtog dem ogsaa og svor Kongen den 31te Marts en Troskabsed, hvori han ved sin Ære og Redelighed lovede at være ham huld og tro. Ugesdagen efter brød han sin Ed og opsagde Kongen sin Tjeneste.

Imidlertid havde det store Frafald ogsaa udbredt sig til Øerne. I Spidsen for en betydelig Hær gik Fredrik I's Søn, Hertug Kristian, over til Fyn og satte sig hurtig i Besiddelse af denne Ø. Kun Nyborg gjorde Modstand for en Tid. Strax efter kom Kongens Sekretær Jesper Brochmann over til Fyn med Lønningspenge til det der liggende Mandskab. I Odense saa han over Husdørene skrevet Navnene paa forskjellige af Hertug Kristians Herrer, som han maatte antage skulde anvises Kvarter der. Paa Forespørgsel om, hvad Hertug Fredriks Planer gik ud paa, erfarede han, at han agtede sig til Sjælland, hvor han vilde overrumple Kongen, tage ham til Fange og lade ham henrette; hans Dronning Elisabet skulde gives den unge Hertug Kristian tilægte. Da Jesper Brochmann kom tilbage til Kjøbenhavn, fandt han sin Herre siddende i et Værelse med begge Hænder for Ansigtet som et Billede paa den største Fortvivlelse. Jesper aflagde Beretning om sin Færd, og da han paa Kongens Opfordring tillige havde berettet om de Rygter, som var i Omløb, reiste Kong Kristiern sig og gik hen til et Vindue. Med taarefyldte Øine saa han op til Taarnfløien, vendte sig saa til Jesper og sagde: "Naar Vinden snur, reiser jeg."

Efter at have indsat Henrik Gjø til Befalingsmand i Kjøbenhavn lod Kongen sin Flaade sætte i seilklar Stand, samlede saa alle de Kostbarheder, han i Hast kunde faa fat paa, og gik ombord, ledsaget af sin Dronning Elisabet og sine tre smaa Børn. Hertug Fredrik havde vel tilbudt hende at forblive i Danmark, men hun skal have afvist det hjerteløse Forslag med de latinske Ord: "Ubi rex meus, ibi regnum meum" (hvor min Konge er, der er mit Kongerige). Ogsaa Sigbrit var med. Man vil vide, at hun skal have trøstet Kongen i hans Modgang med den Forsikring, at hvis han ikke kunde vedblive at være Konge i Danmark, vilde han maaske blive Borgermester i Amsterdam. Men saa lidet omtykt var den gamle Hollænderinde fremdeles, at Kongen maatte lade hende bringe ombord i en Kiste, for at hun

Digitized by Google

ikke skulde være udsat for Overlast af Kjøbenhavns Borgere. Men det var ikke Kongen, Borgerne havde imod. Det viste sig bedst, da der heisedes Seil paa de kongelige Skibe. Paa Murene, paa Taarnene, paa nær sagt hver eneste Forhøining stod der pakket fuldt af Bymænd, som i ærbødig Stilhed og med dyb Sørgmodighed fulgte den bortdragende Konge og hans Skibe med Øinene, indtil Skovshovedspynt unddrog dem for deres Øine.

Hermed var Kristiern II's Kongegjerning tilende. Hans Stræben havde gaaet ud paa at sikre Reformationens Fremgang i de under ham forenede Riger, at samle al Magt i Landet i Kongens Haand og at tilveiebringe Ligevægt mellem Stænderne ved Bondestandens fuldkomne Frigjørelse og Adelsvældets Begrænsning. Aarhundreder skulde imidlertid hengaa, inden disse Maal skulde naaes.

Gustav Vasa, Sveriges Konge.

Men den danske Bonde- og Borgerstand, der i Kristierns Regjeringstid visselig ikke havde lært ham at kjende som den milde Hersker, forstod dog snart under de følgende Tiders Gjenvordighed at sætte Pris paa hans gode Villie og ærlige Bestræbelser. I en allegorisk Vise, i hvilken der, som Afzelius siger, "er mere Sandhed end i Krønikerne", sammenlignedes hans Tid med Adelsvældets Guldalder paa følgende Vis:

"Bort da fløi den gamle Ørn
alt med sine Unger smaa:
de andre smaa Fugle de blev saa vilde,
de vidste dem ingen Raad.

Nu sidder Høgen i Egetop,
og breder han ud sin Vinge:
de andre smaa Fugle, i Skoven er,
dem monne saa jammerlig trænge.

Nu sidder Kragen paa baren Kvist,
og svelter hun over sin Klo:
Uglen skjuler sig i Elletrunte,*)
jeg venter, hun haver Uro.

Viben hun løber i Ager-Ren
alt med sin høie Top:
Høgen han kommer der flyvende frem,
han tager og æder hende op.

Nu sidder alle de andre smaa Fugle
og tier saa kvær**) som Stene:
de haver nu mist deres deilige Sang,
vil Gud, de faar hannem igjen.

Nu er der Sorrig og Graad i Lunde,
hvor før der var Fuglesang:
de fattig' smaa Fugle mig ynkes over,
dem Tiden skal være saa lang'.

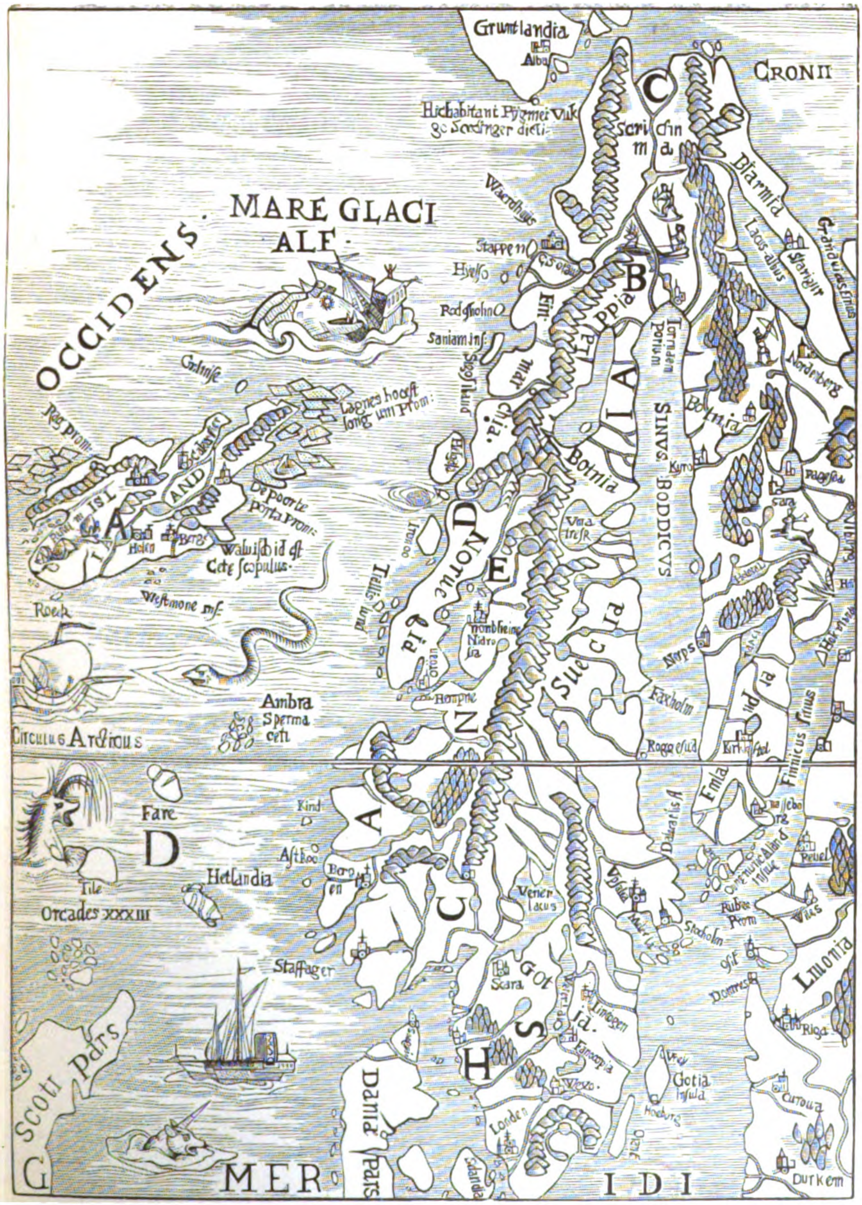
Hunden ligger under Bordet og sover
og Ræven i Gaasesti:
naar Tiden er, saa vaagner han op,
sine fattige Gjæs at fri.

Katten han ligger i Gaarden syg,
og alle Mand vil hannem hade:
Musen raader selv i fattig Kones Pose,
hun gjør hende fuldstor Skade.

Herre Gud da hjælpe den fattige Ørn,
som flyver i vildene Hede!
Han ved sig hverken Læ eller Ly,
som han tør bygge sin Rede".

*) Orekrattet.
**) stille.

Digitized by Google

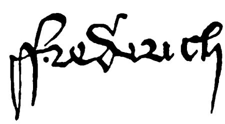
Johannes Magnus's Kart over Norden. Fra Beg. af 16de Aarhundrede.

Digitized by Google

Fredrik I's Hylding og Haandfæstning. Norske Forhold. Henrik Krummedike og Vincents Lunge i Norge. Optrinene i Bergen i November 1523. Vincents Lunges voxende Indflydelse.

Skjønt Kong Kristiern ved sin Flugt fra Danmark havde sørget paa en Vis for sit Lands Forsvar, kunde de danske Øer ikke staa sig mod de fremrykkende Fienders Angreb. Den ene Borg efter den anden overgaves nu efterhaanden til Kong Fredrik af sine troløse Befalingsmænd. Det var et Forbund mellem det jydske Raad, Fredrik og Lübeckerne, hvortil Landets Stænder saa senere hen sluttede sig, for hvilket Kong Kristiern maatte vige. Væbnet Modstand mødte Fredrik nemlig alene udenfor Kjøbenhavn og Malmø.

Kjøbenhavn forsvaredes som ovenfor fortalt af Henrik Gjø med største Tapperhed og Udholdenhed. Kun sjelden kom det til Sammenstød mellem Hærene. Men havde Kong Fredrik haabet at udhungre Byen, skulde denne

52. Fredrik I's Haandskrift.

Beregning ikke holde Stik. Først i November Maaned aabnede Hr. Henrik Underhandlinger med Johan Rantzau og sin Broder Mogens. Hvis ikke Kong Kristiern havde sendt ham Hjælp inden anden Juledag, skulde han opgive baade Kjøbenhavn og Malmø mod at erholde fri Afmarsch for sine Mænd. Hellig tre Kongers Dag 1524 fandt da Overgivelsen Sted, og Henrik Gjø begav sig til Udlandet, hvor han opsøgte sin tidligere Herre Kong Kristiern. Med denne blev han dog senerehen usams, og han vendte da tilbage til Danmark, hvor han udsonede sig med Kong Fredrik og døde i 1533 som en af dennes mest betroede Mænd.

Medens Kjøbenhavns Beleiring endnu varede, blev Kong Fredrik I efterhaanden hyldet overalt i de danske Provinser. Den 3die August 1523 vedtoges paa et almindeligt Herremøde i Roskilde en kongelig Haandfæstning, der var saa vidtgaaende i sine Indrømmelser ligeoverfor Landets høieste Adel, at det ikke var for intet, at dens Historieskriver, Arild Huitfeldt, et Par Menneskealdre bagefter kunde sige om Haandfæstningen, der bl. a. gav Adelen Hals og Haand over dens Bønder og Tjenere, at det var "en

Digitized by Google

drabelig Frihed, des lige ingen Konger udi Danmark har udgivet", og at derfor "denne Konges Ihukommelse bør hellig og uglemt være hos os og vore Efterkommere". En anden Bestemmelse i Haandfæstningen var rettet mod det lutherske Kjætteri, som Kong Fredrik ansaas for at helde til eller ialfald ikke havde søgt at bekjæmpe i Holsten og Slesvig.

Da Kristiern II over Hals og Hoved forlod sine Riger, havde han for Norges Vedkommende ikke truffet den allermindste Bestemmelse om, hvorledes der skulde forholdes med dette Lands Regjering. Det norske Rigsraads hele Tilværelse paa denne Tid synes at have været temmelig problematisk. Af Landets Bispestole stod de tre ubesatte, nemlig foruden Bergens og Oslos tillige Throndhjems Erkestol. Rigsraadet, som derved savnede sin selvskrevne Formand, talte af verdslige Medlemmer kun tre eller høist fire, og af disse indtog ingen ved Forleninger eller personlig Indflydelse en saa sterk Stilling, at han kunde gribe Statsstyret med egen Haand. Hertil kom, at Landets tre fornemste Slotte var i danske Mænds Værge, idet Hans Mule nemlig var Hovedsmand paa Akershus, Jørgen Hanssøn paa Bergenhus og Hans Erikssøn paa Baahus.

Ikke desmindre oprettedes der i Norge, da Kristiern II's Flugt rygtedes derhen, et Slags midlertidigt Styre under Hovmesteren Hr. Nils Henrikssøn (Gyldenløve) til Østraat og Hr. Olaf Galde til Thom, af hvilke den første overtog Herredømmet over det nordenfjeldske, den sidste Statholderskabet søndenfjelds. Derhos skulde Hr. Nils gjøre Paastand paa at faa udleveret til sig Bergenhus Fæstning, medens Hr. Olaf skulde tvinge Hans Mule til at gjøre Afkald paa Akershus. Men dette lykkedes ikke.

Tidlig paa Aaret 1523, da Gustav Vasa med Undtagelse af Kalmar og Stockholm havde underlagt sig Sveriges Rige, gjorde han ogsaa et Forsøg paa at erhverve baade de danske Grænselandskaber og tillige Norge. Han sendte nemlig Thure Jønssøn og Lars Siggessøn med en Hær opgjennem Viken til Oslo. To Dage før Svenskernes Komme til denne By skal dens Forsvarere eller, som det heder i Thure Jønssøns Beretning, "den Jutehop paa Biskopsgaarden" have sat Ild paa Byen, saa at den aldeles afbrændte. Kun Franciskanerklosteret paa Løkkerne, Nonneklosteret og enkelte Dele af Mariakirken synes at have undgaaet den almindelige Ødelæggelse. Da det ikke lykkedes Svenskerne at tage Akershus, maatte de snart trække sig tilbage. Forinden havde Thure Jønssøn til Indbyggerne af de norske Landsdele udstedt Proklamationer, hvori han paa Gustav Vasas Vegne gav dem Tilsagn om at holde dem ved Hellig Olafs og Norges Lov, ifald de godvillig vilde give sig ind til ham og Sveriges Rige. At Nordmændene vilde have agtet paa dette Opraab, er neppe meget rimeligt; thi de indflyttede svenske Slægter var nu omtrent uddøde, og tildels som Følge deraf var Forbindelsen med Sverige saagodtsom ophørt. Saa meget er ialfald vist, at et tillyst Møde ikke kom istand; thi allerede efter 10—12 Dages Ophold i Oslos Nærhed havde

Digitized by Google

Thure Jønsson tiltraadt sit Tilbagetog. Havde Gustav Vasa havt nogen Forventning om, at dette Indfald skulde føre til hele Norges Erobring, saa havde han taget grundig Feil. Derimod kom den nordlige Del af Viken for nogle Aars Tid i hans Besiddelse. Mindre heldig var Gustav Vasa i sin Stræben efter at erhverve de danske Landskaber Skaane, Halland og Bleking; thi ihvorvel den sidste Landsdel besattes af Svenskerne, vilde hverken den skaanske eller den hallandske Adel høre noget om at skilles fra Danmark, men hyldede den 21de Juli paa Lunde Landsthing Kong Fredrik.

Allerede under de svenskes Indfald i Viken var Olaf Galde optraadt som Gustav Vasas Ven, ja denne skal endog have tilbudt ham Krigsfolk for at fremme sine Planer i Norge. Dengang var det vistnok ikke blevet til mere end med Tanken; men nu, da Hr. Olaf var bleven Statholder søndenfjelds, begyndte han i Forening med sin Broder Gaute Galde til Nygaard og Biskop Magnus af Hamar en aaben Feide mod Hans Mule, der blev indesluttet paa Akershus. Ogsaa paa Oplandene foregik der en Reisning mod Hans Mule, der ikke synes at have været synderlig afgjort af Egnens Almue; men denne maatte dog snart igjen ved hans kraftige Optræden falde til Føie.

Flere Maaneder i Forveien havde Kong Fredrik sendt det søndenfjeldske Raad Opfordring til at tage ham til Konge; men dengang havde Olaf Galde villet se Tiden an. Nu derimod, da han og Biskop Magnus indsaa, at de ikke kunde komme nogen Vei med Hans Mule, tog de det Parti at hylde Fredrik som Landets Konge for derved at faa hans Bistand mod Hans Mule, der fremdeles maatte regnes for Kong Kristierns Mand. Men Mester Hans var sluere, end hans Fiender ansaa ham for; thi ogsaa han aabnede nu, da han fandt, at Troskab mod hans tidligere Herre ikke svarede Regning, Forhandlinger med Kong Fredrik, paa samme Tid som han dog vendte Vrangsiden ud mod de Tilhængere, som denne havde vundet i det søndenfjeldske Norge.

I August Maaned 1523 sendte Kong Fredrik den tidligere saa ofte omtalte Henrik Krumedike, som paa denne Tid maa have været i en Alder af 50—60 Aar, opover til Norge, som et Slags Statholder over Landets sydlige Del. Hr. Henrik optraadte i denne Sag med sin sædvanlige Kløgt. I Viken, som for Øieblikket for en større Del befandt sig i Svenskernes Besiddelse, fandt han Stemningen overmaade danskvenlig; allerede tidlig paa Aaret havde nemlig Høvedsmanden paa Baahus Hans Eriksson sluttet sig til Kong Fredrik, medens der paa Grænsen vedligeholdtes et Slags Guerillakrig, som dog ikke havde synderlig Betydning. Hr. Henrik nøiedes da med at faa mæglet Stilstand her og henvendte saa sin Opmerksomhed paa at komme i Besiddelse af Fæstningen Akershus, hvorved Fredrik I's Overherredømme over det søndenfjeldske vilde være fuldkommen sikret. Det kom ham herunder vel tilpas, at saavel Olaf Galde som Hans Mule søgte

Digitized by Google

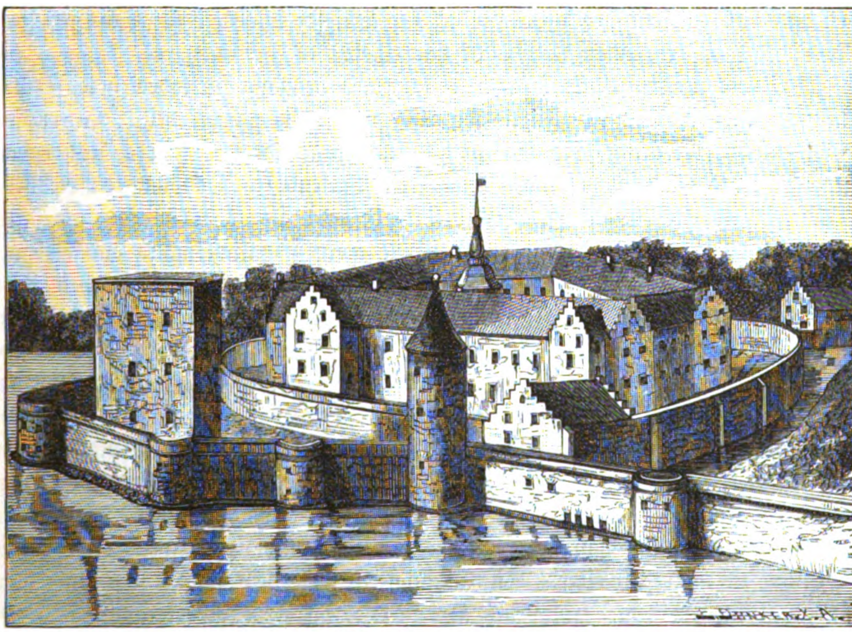
Tilnærmelse til Danmark. Ved at give denne sidste, der sad inde med Slottet, de bedste Tilsagn fik han ham bevæget til at drage nedover til Leiren udenfor Kjøbenhavn, hvor han under den 18de Oktober 1523 med Hertug Kristian og det danske Rigsraad fik sluttet den Overenskomst, at han skulde afstaa Slottet til Kong Fredrik, saasnart Kongen skaffede ham pavelig Stadfæstelse paa hans Valg til Biskop i Oslo. I Mellemtiden skulde han være Kong Fredriks haandgangne Mand som Befalhavende paa Slottet. At udvirke den pavelige Stadfæstelse var imidlertid ingen let Sag; thi saasnart Anders Mus havde merket, at der fra forskjellige Kanter beredtes Mester Hans Mule Ubehageligheder, havde han taget tilbage sin Afstaaelse af Oslo Stift under Paaskud af, at den var aftvungen ham ved Trusler paa Livet, ja var endog indgaaet med Klagemaal over Hans Mules Fremfærd for Kurien i Rom. Erkebiskop Erik Valkendorfs Ophold her havde neppe heller tjent til at styrke Hans Mules Sag, og denne stod derfor paa temmelig slet Fod. Alt blev imidlertid ordnet paa et Slags Vis. Mod at erholde Provstierne Skien og Tunsberg samt Indtægterne af 5 Kirkesogne og derhos nogle Pengesummer gik Anders Mus ind paa at afstaa til Hans Mule Oslo Bispestol, men kun for dennes Levetid. I Tilfælde af at denne døde før ham, skulde han gjenindtræde i sin tidligere Ret. Paa Kong Fredriks Forestilling blev Hans Mule under den nedenfor omtalte Herredag i Bergen i August 1524 af den nye norske Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn indviet til Biskop i Oslo; men Hans Mule beholdt dog Akershus, idet han ventede paa den pavelige Stadfæstelse. Denne Herlighed blev dog, som vi skal se, ikke af synderlig lang Varighed.

Efter at være kommen til Enighed med Hans Mule gik alt let for Henrik Krumedike; thi allerede fra gammel Tid af vidste han, hvorledes han skulde tage den norske Bonde fra den rette Side. Bønderne saa nemlig snart i ham en beskyttende Engel mod de ubarmhjertige Fogder, de havde at trækkes med, og i November Maaned kunde han derfor paa Akers Thing paa Hedemarken, hvor Bønderne lige fra Dovrefjeld mødte frem, thinge hele den søndenfjeldske Del af Landet under Kong Fredrik. Men Hr. Henrik havde under denne sin diplomatiske Færd paadraget sig mægtige Fienders Had og Uvillie. Blandt dem var Olaf Galde, Gaute Galde og Biskop Magnus af Hamar, som ansaa sig forurettede ved hans Kneb og derfor søgte en Leilighed til at komme ham tillivs. Forøvrigt gav Henrik Krumedike under denne sin Virksomhed et smukt Bevis paa, hvor uegennyttig han kunde være. For at vinde Dansken Mikkel Blick, en af Kristiern II's dygtigste Tilhængere, der en Tid havde opholdt sig paa Baahus, en Tid paa Akershus, fik han Fredrik I til at overdrage ham Skiens Syssel, som denne tidligere havde lovet ham selv. Herved opnaaede han, at Mikkel Blick med Liv og Sjæl sluttede sig til Fredriks I's Sag.

Digitized by Google

Omtrent paa samme Tid, som Henrik Krumedike bragte det søndenfjeldske Norge til at underkaste sig Fredrik I's Herredømme, befæstedes dette ogsaa i det vesten- og nordenfjeldske. Herhen sendtes nemlig om Høsten 1523 to fremragende danske Mænd, Vincents Lunge og Nils Lykke. Den sidste, der tidligere havde spillet et Slags Rolle ved Stockholms Blodbad, skulde thinge Thrøndelagen og Nordlandene under den nye danske Konge.

Vincents Lunge, som nu gjennem 12 Aars Tid skulde komme til at indtage den fornemste Plads i vort Fædrelands Historie, var en forholdsvis ung Mand, neppe meget over 30 Aar gammel. Han var af Dyrernes Slægt,

53. **Kalundborgs Slot paa Sjæland.**

hvis Vaaben han havde beholdt, medens han havde optaget sin Moders Familienavn Lunge. Hans Faster var den oftere omtalte Fru Merete Dyre, der i sin Tid havde været gift med Knut Alvssøn og Svante Nilssøn. Arild Huitfeldt, der maa have kjendt ham af ældre Folks Omdømme, skildrer ham som "en prægtig Mand, veltalende, forstandig og brugelig". Han havde studeret ved fremmede, navnlig tyske og franske, Universiteter, hvor han havde erhvervet sig Doktorgraden baade i Filosofi og i geistlig og verdslig Ret, havde siden været Lærer i Lovkyndighed ved Kjøbenhavns Høiskole, hvis Rektor han var, og var af Kristiern II bleven anbetroet Befalingen over det

Digitized by Google

vigtige Slot Krogen ved Øresund. Ved uden nogetsomhelst Forsvar at overgive dette havde han sat sig fast i Kong Fredrik I's Gunst. Men med sin aandelige Overlegenhed og sin mageløse Smidighed forbandt han mange Lyder, der skjæmmede hans Karakter. "Han gik sjelden den lige Vei," siger Allen. "Hans Klogskab ytrede sig mest som en Snuhed og Fiffighed, der aflurede den anden hans Svagheder, og, naar han gav sig blot, greb Øieblikket for enten at kue Modstanderen eller bruge ham for sine Øiemed. Han var sledsk og indsmigrende. Ingen forstod som han at gaa den under Øine, som han vilde vinde, og give sig Mine af, at han tjente den anden, i samme Øieblik som han brugte ham som Redskab for sine Hensigter. Som Fiende frygtedes han for sin Falskhed og Snedighed." Hertil kan i en Sum lægges, at han var omtrent den gjerrigste og begjærligste Mand i sin Samtid samt løsmundet og fry, naar Lykken gik ham med.

I det nordenfjeldske Norge — hvormed dengang forstodes hele Strækningen fra Sireaaen til Finmarken — var den gamle Nils Henrikssøn Gyldenløve paa denne Tid saa godt som eneraadende. Erkestolen stod endnu paa en Maade ubesat, idet den efter Erik Valkendorfs Død valgte Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn just paa denne Tid befandt sig i Rom for at hente sit Pallium. Jørgen Hanssøn, der havde været Befalingsmand paa Bergenhus, havde ledsaget sin Herre Kong Kristiern i dennes Landflygtighed efter at have indsat Dekanen i det bergenske Domkapitel, Hans Knudssøn, til at udføre de ham paahvilende Forretninger under hans Fravær. Bergens nye Biskop, Olafs Thorkildssøn var i alle Maader en meget ubetydelig Person.

Saasnart Vincents Lunge og hans Følge var kommen til Bergen, hvor Rigshovmesteren Nils Henrikssøn med sin Frue, den bekjendte Inger Ottesdatter, og ialfald et Par af sine Døtre opholdt sig, sluttede han sig strax til dem, og affældig, som Nils Henrikssøn stod der med den aabne Grav foran sig, saa han meget gjerne, at han kunde overlade sin vanskelige Stilling til yngre Kræfter. Til Stadfæstelse af den Pagt, som nu blev indgaaet mellem dem, trolovedes Hr. Nils's og Fru Ingers ældste Datter, Jomfru Margreta, der havde været Hofdame hos Dronning Elisabet, med Vincents Lunge og den næstældste, Eline, med dennes Ledsager Hr. Nils Lykke, der skulde bringe saa megen Sorg og Skam over Slægten. Strax efter maa Hr. Nils Henrikssøn være afgaaet ved Døden (i November eller December Maaned 1523). Af de tre gjenværende Østraatsjomfruer ægtede Anna, som det synes allerede det næste Aar, den hallandske Adelsmand Erik Ugerup, en Slægtning af Vincents Lunge. Med denne som Midtpunkt var altsaa en ny politisk Kreds ifærd med at danne sig.

Næst efter at sikre sig Støtte hos den mægtigste Æt, som Landet paa denne Tid havde at opvise, var det Vincents Lunge i høieste Grad magtpaaliggende at vinde Bergenhus Fæstning, som Hans Knudssøn paa Kong Kristierns Vegne sad inde med. For dette Øiemed fik han Hjælp af de

Digitized by Google

tyske Kjøbmænd paa Bryggen i Bergen. Til disse havde nemlig Kong Fredrik medgivet Vincents en Skrivelse, hvori de blev anmodede om at yde ham Bistand til at blive Herre over Bergenhus, og paa Grundlag heraf blev der truffet den Aftale mellem dem, at Tyskerne skulde slaa løs, naar Vincents gav dem det aftalte Tegn.

Søndags Aften sent den 8de November 1523 lod Vincents Lunge fra Erkebispegaarden, hvor han havde Tilhold, affyre tre Skud: det var det aftalte Signal til, at Tiden var inde. De tyske Kjøbsvende og Haandverkere traadte strax under Vaaben; men i Stedet for at gaa løs paa Kongsgaarden kastede de sig over sine Konkurrenter i Handel og Haandverk. De stormede ind i Husene, mishandlede de fredelige Beboere og deres Hustruer og Børn, trak dem nøgne ud paa Gaden i den kjølige Vinternat og lagde Haandjern paa dem. Deres Bohave og Værdisager blev dels ødelagte, dels røvede. Alle de norske Fribreve, som opbevaredes paa Raadhuset, kom bort denne Nat. Værst handlede Tyskerne med Skoterne, det vil vel nærmest sige den Koloni fra de nys afstaaede norske Øer udenfor Skotland, som paa denne Tid ses at have indtaget en noksaa anselig Stilling i Byen. Dem kunde ikke engang Kirkens Fred beskytte, og deres Tab hin Nat ansloges til 40,000 Mark. En Borger var bleven dræbt, og mange saarede under dette Opløb, som paa en Maade er et Sidestykke til de Optrin, som et Par Mandsaldre i Forveien havde ledsaget Olaf Nilssøns Mord. Til hele dette slette Spil maatte Vincents Lunge gjøre gode Miner, og det varede vel heller ikke længe, før Byens Borgere var komne fuldstændig under Veir med, hvorledes det hele hang sammen.

For Vincents Lunge vilde vistnok under almindelige Omstændigheder en slig uheldig Optræden af de forbundne Hanseater være kommen paa tverke; men heldigvis for ham var Dekanen Hans Knudssøn, der fungerede som Befalingsmand paa Bergenhus, en forsagt Stakkar, som temmelig snart fandt sig i at opgive det sterke Slot under Paaskud af, at det ikke var tilstrækkeligt forsynet med Krigsfornødenheder. Derpaa overgav Rigsraadet den 29de December Slottet med alle tilhørende Len til Vincents Lunge, der lovede at ville "være en god tro norsk Mand, byggende og boende hos os." Forøvrigt synes ogsaa hermed enhver Hindring for Fredrik I's Anerkjendelse som Konge at være bleven ryddet af Veien.

Først temmelig langt ude i det næste Aar, den 31te Mai 1524, kom Norges nye Erkebiskop, den 26de og sidste i Rækken, tilbage til sit Erkesæde. Da Budskabet om Erik Valkendorfs Død den 27de Mai Aaret i Forveien var naaet til Trondhjems Domkapitel, havde dette den 30te næstefter til hans Eftermand valgt Olaf Engelbrektssøn. Denne har utvivlsomt tilhørt en anset romsdalsk (eller nordmørsk) Familie, der stod den tidligere omtalte Aspeslægt, hvortil flere af de nidarosiensiske Erkebisper hørte, Kaneætten og andre vel anskrevne throndhjemske Slægter nær. De sparsomt bevarede Dokumenter om

Digitized by Google

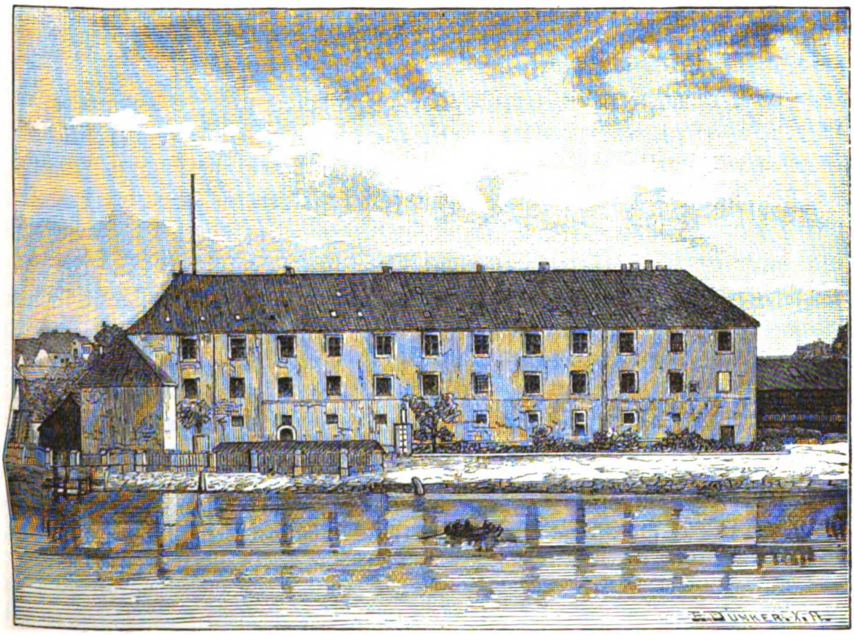
Gaardsfalg og Arvedispositioner synes endog at aabne Gjetningen en Tilknytning mellem den Slægt, hvoraf han var udgaaet, og den Æt, som udledede sin Herkomst fra Kong Sverres Merkesmand Eindride Peine, Erkebiskop Sigurds Fader*). Om Olaf Engelbrektssøns tidligere Livsforhold vides kun, at han fra Høsten 1503 af studerede ved Rostocks Universitet, hvor han i 1505 erhvervede Bacalaureusgraden og 2 Aar efter Magistergraden. Derhos var han Forstander for "St. Olafs Hus" eller den norske Regents sammesteds. Efter Hjemkomsten blev han Kannik og faa Aar efter Kapitlets Dekanus. Fra denne hans Virksomhed har man bl. a. et Vidnesbyrd i det af ham redigerede, i 1519 i Kjøbenhavn trykte throndhjemske Missale, hvoraf ikke faa Exemplarer er bevarede. I Erik Valkendorfs Embedstid forestod han som Official Erkestiftets Oppebørselsvæsen og synes efter Erkebispens Bortreise igjennem 2 Aar at have bestyret samtlige dets Forretninger.

Efter at være bleven valgt til Erkebiskop tiltraadte Olaf strax en Reise til Rom for at hente sit Pallium og traf underveis i Mecheln i Nederlandene sammen med Kong Kristiern II, hvem han maatte sværge Troskabsed. Først i December 1523, da Pavestolen efter et længere Interregnum atter var bleven besat, blev Olaf viet til Erkebiskop, hvorefter han i største Hast brød op for at drage hjem. Over Nederlandene vogtede han sig denne Gang for at lægge Veien; men i Lübeck fik han Bud fra Kong Fredrik paa Gottorp om at komme indom ham i Flensborg. Dette skede, og med Brud paa den Ed, som Olaf nys før havde svoret den kjættervenlige og kirkefiendske Kristiern II, svor han Kong Fredrik Huldskab og Troskab. Den samme Strøm, som havde ført Henrik Krumedike, Vincents Lunge og alle de danske Herrer bort fra deres Pligt, skulde saaledes ogsaa have bragt den norske Kirkes Primas til at gjøre det samme, et Vidnesbyrd blandt de mange om den gjennemgaaende Troløshed, som maa have været et fremherskende Træk i denne ellers i saa mange Henseender glimrende Tidsalder. For Erkebiskopens Vedkommende bliver Sagen ikke bedre derved, at han

*) Den Hypothese, som Justitiarius J. C. Berg vistnok paa Grundlag af Angivelse i en eller anden Slægtebog har opstillet, og som anfører som Olaf Engelbrektssøns Forældre en vestlandsk Adelsmand Engelbrekt Erikssøn til Helle og Margreta til Birkeland, en Datter af Biskop Audun i Stavanger († 1445), begge hjemmehørende i Strands Prestegjæld i Ryfylke, er allerede med slaaende Grunde afvist af Professor L. Daae, der først har paavist Erkebiskoperne Olaf Throndssøns og Gaute Ivarssøns Udspring af Aspeætten og antydet Olaf Engelbrektssøns Forbindelse med denne Æt (Meidells Maanedsskrift f. 1884, S. 269 f.). Jeg haaber paa Grundlag af Traditionen i det 17de Aarhundrede og Dokumenter fra den nærmest forudgaaende Tid i en Monografi at faa kastet Lys over forskjellige herhen hørende Spørgsmaal. Skjønt de Kilder, som herunder staar til min Raadighed, ingenlunde er sparsomme, maa jeg dog beklage, at et betydeligt Archiv, der med en efter vore Forhold sjelden Pietet var bevaret paa Aspe i Thingvold, gik tilgrunde ved denne Gaards Brand 23de Marts 1804. (Jfr. Klüwer, Norske Mindesmerker, S. 120).

Digitized by Google

skal have forlangt Overdragelsen af de Len, som den afdøde Rigshovmester havde indehavt, som Paaskjønnelse for at have sveget sin tidligere Herre. Dette Ønske kunde han dog, som vi skal se, ikke faa aldeles opfyldt, og han maatte nøies med Thrøndelagens Len, hvortil selve Throndhjems By hørte. Dette Len havde forøvrigt fra gammel Tid af altid været overdraget Erkebispen som kongelig Lensmand. Selve Throndhjem — som Byen Nidaros nu var gaaet over til at hede — var ved 1520 sunket ned til at være en ubetydelig Smaastad med 181 Skatteydere eller med Tillæg af Geistligheden og dens Tjenere antagelig med 1000 Indbyggere eller derunder.

54. Sønderborgs Slot paa Als.

For at betrygge sin Stilling i alle paakommende Tilfælde besluttede Erkebiskopen sig strax efter Hjemkomsten til sit Bispesæde at anlægge et Fæstningsverk til Forsvar dels af Byen, dels af det hele Stift. Hertil valgte han ingen af de Lokaliteter, som i tidligere Dage havde været befæstede i eller ved selve Byen, men en liden Holme i Aasenfjorden udenfor Gaarden Stenvik i Skatvoll Sogn i Stjørdalen. Fra denne Holme har man et dominerende Rundskue over saagodtsom hele den indre Del af Throndhjemsfjorden og dens Forgreninger Aasenfjorden og Indløbene til Stjørdalsfjorden og Beitstadfjorden. Mod Vest naar Øiet over Strinden hen til Byaasen, medens

selve Byen og Nidelven skjules af den fremspringende Ladehammer. Mod Øst møder Blikket de granklædte Stjørdalsaaser og det imponerende Forbordsfjeld, i Nord har man Frostas flade veldyrkede Strande, udenfor hvis yderste Spids mod Vest Øen Tautra ligger, dengang bekjendt af sit blomstrende Kloster. Paa denne Holme, Stenviksholmen kaldet, som paa den Tid endnu ved et ikke meget dybt Sund adskiltes fra Fastlandet, opførte Erkebiskopen efter Sagnet i Løbet af hele 7 Aar et efter Datidens Forhold temmelig betydeligt Slot, et af de faa bevarede Fæstningsværker i vort Land, der hidrører fra Ildvaabnenes Barndomstid*). Derhos ses Erkebiskopen at have fortsat sin Forgjængers Restauration af den ærværdige Kristkirke og at have foretaget forskjellige Tilbygninger af Erkebiskopsgaarden, hvoraf ikke ubetydelige Dele fremdeles er bevarede i den saakaldte Kongsgaard eller Artillerigaard ved Domkirken.

Kaster man et Blik paa de norske Forhold, som de fremstiller sig i Midten af 1524, skulde man nærmest tro, at en hel ny Æra var ifærd med at oprinde over Landet efter de Ulykker, hvori det gjennem lang Tid havde været nedsænket. Medens man endnu Aaret i Forveien synes, at Landet er paa bedste Vei til uden Kamp og uden Betingelse af noget Slags at glide ind under det danske Overherredømme, slaar der os nu imøde en frisk Luftning af en Selvstændighedens Æresfølelse, som man i det mindste ikke har iagttaget siden gamle Aaslak Bolts Dage, og vi anerkjender allerede ved

*) Efter at have ligget i mere end 300 Aar i Ruiner blev Stenviksholm Slot i Aarene 1875 og 1886 atter udgravet paa Bekostning af den throndhjemske Afdeling af Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring. Af de herunder anstillede Undersøgelser fremgaar det, at Slottet har været bygget i en uregelmæssig Firkant, hvis 4 Sider ligger mod de fire Verdenshjørner. I de to af Firkantens Hjørner er der svære Taarne, der flankerer to og to Sider af Slottet. Det største Taarn ligger i Sydvest og har en Diameter af 64 Fod med 17½ Fod tykke Mure. Det andet mindre Taarn har 52 Fods Diameter. Hver af Slotsfirkantens Sider har havt en Længde af ca. 140 Fod. Naar man nu kom fra Fastlandet, gik man først over en Bro, bygget paa 16 Brokar. Fra Broen førte paa Holmen en stensat Vei omkring det brolagte Taarn op til Hovedporten i vestre Façade. Hovedtaarnet havde den Opgave at flankere de to Sider og at forsvare Indgangsporten, der var forsynet med et Faldgitter. Gjennem den hvælvede Port kom man ind i den omhyggelig stensatte Slotsgaard, der var forsynet med Rendestene for Nedslagsvandet. Ligeoverfor Porten i Slotsgaardens anden Side stod der sandsynligvis en Vagtstue, fra hvis i Klæbersten udhugne Skydehuller Porten kunde bestryges. Tilhøire i Gaarden var Erkebiskopens Beboelsesværelser med en Terrasse udenfor, hvorfra han kunde mønstre sin i Slotsgaarden staaende Besætning. Til Venstre i Gaarden laa Besætningens Rum m. v. I Slotsfirkantens vestre Side fandtes der dybt nede under Murene et hvælvet Rum, hvortil en lang Stentrappe førte. Dette var vistnok Slottets Vandcisterne, der efter Bygdesagnet blev fyldt gjennem et Kobberrør fra Fastlandet. At Holmen fattedes Vand var en Mangel, som skulde blive i høieste Grad skjæbnesvanger for Slottet under de Beleiringer, det maatte udstaa i sin Tid.

Digitized by Google

første Diekast Erkebiskop Olaf og Vincents Lunge som Bærere af denne Ide, helst da den sidste.

Som Fredrik I's fuldtro Mand var Vincents Lunge om Høsten 1523 kommen til Norge. Men neppe havde han overbevist sig om, at der i de opregne norske Forhold var noget for ham at gjøre, før han svigtede den danske Politik aldeles og i Stedet optraadte med et nyt og selvstændigt Program. Vi har et Vink om, hvorledes Omslaget i hans Politik er foregaaet i det norske Rigsraads Kapitulation af 29de December 1523, hvori Raadet udtaler, at han "vil være en god tro norsk Mand, byggende og boende hos os". I sine Breve anslaar han nu strax en ultranorsk Tone og bærer sin Kjærlighed til Norge vidaabent tilskue, idet han tidt og ofte forsikrer, at han vil leve og dø som en Nordmand og i alle Maader holdes for og vise sig som en Norbagge, saa fuldt som han var tusinde Gange indfødt. Paa samme Tid udtaler han sig om Danmark paa en særdeles fiendtlig og nedsættende Maade og erklærer rent ud, at han har afbrudt enhver Forbindelse med sine Landsmænd. Medens han kildrer Nordmændenes Forfængelighed, egger han tillige deres Trods; han glemmer saaledes aldrig at berette om, hvor lavt Norge og alt det, som norsk er, staar i de danskes Omdømme. Norge skulde saaledes efter hans Udtalelser i Danskernes Øine blot være en Ladegaard, hvoraf de maatte se til at drage det størst mulige Udbytte. Der fandtes Dansker, sagde han, som mente, at de med et Par Kraveler (Krigsskibe) eller med tre hundrede Mand skulde være istand til at underlægge sig hele Norge, ja enkelte mente endog, at det skulde være et Par Mands Sag. Allerede i Mai Maaned 1524 sad han saa fast i Sadlen, at han kunde stille Kongen Betingelser for at forblive i Norge. Han forlangte saaledes ikke mindre end Ryfylke, Jæderen, Nordhordland, Søndhordland, Sogn, Færøerne og Haalogaland med Undtagelse af Namdalen og Troms som Len, og det paa 10 eller 12 Aar mod en aarlig Afgift af 1000 Mark Sølv; dog skulde han forpligte sig til paa Bergens Kongsgaard, som selvfølgelig ogsaa skulde være indbefattet i hans Forleninger, at holde 150 Karle. I Virkeligheden lykkedes det Vincents Lunge at faa drevet den største Del af denne Fordring igjennem, idet Kongen overdrog ham Kongsgaarden i Bergen med de fleste af de Len, hvorpaa han havde gjort Paastand. Men, hvad Vincents Lunge ikke paa anden Vis kunde opnaa, havde han allerede forstaaet at skaffe sig Vederlag for ved at anbringe betydelige Forleninger paa andre Hold, som var sikre nok. Af de fem mindre Len, som Hr. Nils Henriksson ved sin Død havde havt, overlod han nemlig allerede tidlig sin Svoger, Erik Ugerup, det nordligste, Vardøhus med Finmarken, og de fire andre, Fosen, Edøen, Søndmøre og Romsdal anbetroedes Svigermoderen, Fru Inger til Østraat. Denne, der havde siddet i uskiftet Bo efter sin Ægteherre Hr. Nils, havde paa denne Tid gjort et andet godt Kup, idet hun som en Slægtning af Hr. Sigurd Jonsson havde sat sig i Besiddelse af Giskegodset, som Knut

Digitized by Google

Alvssøns Søn Karl († i Beleiringen af Stockholm 1520) havde efterladt til Udarvingerne Gyrvhild Fadersdatter Sparre, der var hans Søsterdatter, og Fasteren Jomfru Karine Alvsdatter til Grefsheim. Først flere Aar efter lykkedes det Karl Knutssøns retmæssige Arvinger at komme i Besiddelse af Godset.

Til Herredagen i Kjøbenhavn (Juni og Juli 1524) hvor Kong Fredrik I's Kroning fandt Sted, havde han stevnet det norske Rigsraad at afgive Møde. De fleste undskyldte sig, men Biskop Magnus af Hamar indfandt sig og aflagde Troskabsed paa egne og paa Rigsraaderne Gaute Galdes, Olaf Galdes, Erik Ugerups og fleres Vegne. Til Gjengjæld for den Offervillighed, som Biskop Magnus i den sidste Tid havde udfoldet i Kongens Tjeneste, erholdt han forskjellige Rettigheder, deriblandt Tilladelse til i tre Aars Tid uden Afgift at drive Sundsbergs Kobberberg i Thelemarken og siden mod en nærmere bestemt Ydelse. Paa samme Tid ordnedes ogsaa Styrelsen af det nordenfjeldske Norge paa den Vis, at foruden Vincents Lunge skulde ogsaa Erkebiskop Olaf, Biskop Hoskold af Stavanger og Biskop Olaf Thorkildssøn af Bergen under Kongens Fravær udøve Statholderskabets Forretninger nordenfor Lindesnes med fuld kongelig Myndighed.

Strax efter Biskop Magnus's Hjemkomst holdtes der i Bergens Dominikanerkloster en Herredag, der varede igjennem August og September Maaned. Ved denne maa de fleste Medlemmer af det norske Rigsraad være mødte frem. Blandt de tilstedeværende nævnes Erkebiskopen, de fire øvrige Biskoper af Norge, Biskop Jon Aressøn af Hole, der havde indfundet sig for at modtage Vigselen, endvidere af de verdslige Rigsraader Vincents Lunge, Olaf og Gaute Galde, Joachim Gris, Erik Ugerup, Olaf Bagge, Erik Eriksøn og Hans Krukow. Af disse var — foruden de to Galder og Joachim Gris — de tre sidste indfødte Nordmand, dog tilhørte de ingen af de gamle Ætter, end ikke i Sidelinjen. Henrik Krumedike var ikke her tilstede.

Paa dette Møde fandt mange Sager sin Afgjørelse. Saaledes blev der fattet Bestemmelse om Besættelsen af alle Rigets Len, hvorved man dog maa have henholdt sig til de foreløbige Dispositioner. Under 5te August blev der udfærdiget et Brev til Kristiern II, hvori han opsagdes Huldskab og Troskab. Men den fornemste Gjenstand for de her førte Forhandlinger var dog den Haandfæstning, som skulde forelægges den nye Konge til Antagelse, og hvorom der allerede ved hans Kroning et Par Maaneder forud var bleven truffen foreløbig Aftale gjennem Biskop Magnus af Hamar. Derpaa valgtes Fredrik I under 27de August til Landets Konge paa Betingelse af, at Haandfæstningen stadfæstedes. Allerede tidligere havde Kongen anmodet om en Hjælp af Riget, og denne blev vedtaget og sandsynligvis fastsat til 5 Lod Sølv af hver Lægd, der skulde omfatte 4 Mand. Tilsidst affærdigede Rigsraadet til Kong Gustav en Skrivelse, hvori det

Digitized by Google

anholdt om, at han maatte tilbagegive den Del af Viken, som han havde taget i Besiddelse. Det underrettede ham med det samme om, at det havde opsagt Kong Kristiern Huldskab og Troskab, og at det fra nu af havde til Agt at lade Rigets Len styre af Indfødte eller Indgiftede. Hertil svarede Gustav Vasa ikke stort. Han sagde, at det glædede ham, at Raadet nu igjen var kommen i Besiddelse af de Rettigheder, det fra gammel Tid havde havt, og at han vilde være Herrerne en god og velvillig Nabo; men Spørgsmaalet om Vikens Tilbagelevering vogtede han sig vel for at indlade sig paa.

Den Haandfæstning, som var vedtagen paa Herredagen i Bergen, blev af Vincents Lunge bragt til Danmark, hvor den blev forelagt Kongen, som beseglede den i Ribe den 24de Novbr. 1524.

De vigtigste Bestemmelser i Haandfæstningen var følgende:

Kongen lovede at stadfæste og opretholde den katholske Kirke i alle dens Friheder og Rettigheder og aldrig tillade nogen af Luthers Disciple at prædike mod den. Norges Indbyggere skulde holdes ved Landets gamle Love og Sædvaner. Han skulde med Rigsraadets Bistand forhindre, at nogen Sag, geistlig eller verdslig, indkaldtes til Rom, før den forinden var behandlet for Rigets Prælater i Overensstemmelse med Rigets Privilegier. Hver Biskop og Prælat skulde opretholdes i den Ret og Jurisdiktion, de fra Arilds Tid havde udøvet. Da Medlemmerne af det norske Rigsraad, Erkebiskopen, Biskoperne og Prælaterne, Ridderne og Væbnerne, ikke havde sit Gods skattefrit til Kronen, som Tilfældet var i Danmark, skulde Kongen hjælpe af Kronens Len, saaledes, at de ikke skulde besøge Herredag og bære anden Rigets Tyngde ganske paa egen Kost og Tæring. De norske Prælater og Domherrer skulde nyde fri Valgret efter Kirkeloven til at kaare Erkebiskop, Biskoper og Prælater, undtagen til de Prælaturer og Præbender, hvortil Kongedømmet var i Besiddelse af Patronatsretten. Hvis Kongen havde Tiltale til nogen Biskop, Prælat eller anden Geistlig, skulde han lade ham tiltale for hans tilbørlige Dommere i alle Sager, som ikke angik Jordebytte, Kjøbstadsgods eller andre verdslige Sager; thi disse skulde behandles af verdslig Domstol. I Sager, der angik Rigsraadsmedlemmers Ære, Liv og Gods skulde Rigsraadet alene dømme. Hver Biskop, Ridder og Væbner skulde herefter have Ret til at befæste sin Gaard, sig og Riget til Gavn. Kongen skulde efter denne Dag ikke mere skrive eller kalde sig ret Arving til Norge. Kongen skulde modtage alle Slotslove i Norge af Norges Riges Raad og forpligte sig til at overdrage dem til Adelsmændene i dette Rige, indfødte eller indgiftede gode Mænd, som skulde holde dem til Kongens Haand i dennes levende Live og efter hans Død til Erkebiskopen af Throndhjems og Rigsraadets Haand. Da Norge var et frit Valgrige, skulde Kongen ikke forlange af Rigets Raad eller dets Indbyggere, at nogen af hans Sønner eller andre i hans Tid skulde vælges til hans Eftermand som Konge. I Rigsraadet skulde efterdags ingen optages uden

Digitized by Google

med saavel Kongens som Raadets Samtykke og mod at aflægge den Ed, som dertil hørte. Derhos lovede Kongen med Bistand af Norges Raad og Indbyggere at indløse til den norske Krone Orknøerne og Hjaltland, som hans Fader Kong Kristiern havde udsat uden det norske Riges Raads Samtykke og Villie. Til hver Herredag skal Kongen et Aar eller et halvt i Forveien udfærdige Tillysning. Kongen skulde lade sig krone i Norge, hvor det maatte falde ham bekvemmeligst, i Throndhjem eller et andet Sted. Ingen af de kongelige Embedsmænd skulde have nogen Befatning med Kirkens Tiende eller Indkomster. Ingen skulde have sit Gods frit med kongelig Rente udi Norge, Kronen til Skade og Afdrag, uden hvad Sædegaarde Kirken og Ridderskabet havde, samt Ytterøen og Grip, som fra gammel Tid havde ligget frit med al kongelig Rente under Erkestolen i Throndhjem samt endelig de, som Kongen det naadigen havde forundt eller vilde forunde og som fra Arilds Tid havde været fri.

Hertil kom endnu en Række andre Bestemmelser, der dels var optagne fra de ældre norske Haandfæstninger, dels fra den nye danske. Alligevel var — efter Ordlyden at dømme — alt lagt an paa at gjennemføre Rigets Jevnbyrdighed med Danmark, og man kan i det hele betragte Haandfæstningen som det Program, Vincents Lunge havde foresat sig at gjennemføre. Medens alle andre Danske saavidt muligt skulde holdes udenfor og Kongen selv kun i Navnet var og blev Konge, skulde han selv og nogle faa andre oprette et Oligarchi, der skulde nyde godt af Norges gamle Rettigheder og den Selvstændighed, man havde gjort Paastand paa. Ganske vist var der i Haandfæstningen indført Bestemmelser, som ikke var efter Vincents's Hoved; saaledes maatte vel alt, hvad der gik ud paa at haandhæve Geistlighedens Ret, i høieste Grad være ham imod; men herved var der intet at gjøre, da det maatte være ham i høieste Grad magtpaaliggende at vinde Erkebispen Olaf Engelbrektssøn for sine Planer.

Der var en af de danske Herrer i Norge, som ikke kunde faa Plads i det Faamandsvælde, Vincents Lunge vilde oprette, og det var Henrik Krumedike. Samme Dag, som det norske Rigsraad opsagde Kong Kristiern Huldskab og Troskab, indgik det med haarde Klagemaal over Hr. Henrik Krumedike, som det havde fundet sig beføiet til at udstøde af sin Midte paa Grund af den Modstand, han havde reist mod den nye Norskhedsiver, og da han i sin Forbitrelse lod falde haarde Ord mod Vincents Lunge, sendte denne ham paa det norske Rigsraads Vegne et Feidebrev. Fredrik I, som vel forstod, at han mod en saadan sluttet Ring ingen Vei kunde komme, maatte da lade Hr. Henrik falde, og denne maatte med stor Hjertesorg give Afkald paa sine Len.

Strax efter de her omtalte Begivenheder druknede Biskop Hans Mule udenfor Vestervik Kloster den 24de September 1524, da han fra Herredagen i Bergen vilde begive sig til Danmark. Ved hans Bortgang blev to vigtige Embeder at besætte, nemlig Oslo Bispestol og Kommandantskabet paa Akers=

Digitized by Google

hus Fæstning. Det første af disse Embeder, hvori Anders Mus havde forbeholdt sig Retten til at gjenindtræde, blev ved Vincents Lunges Indflydelse besat med Hans Reff, som paa denne Tid var Kannik i Throndhjem, efterat Anders Mus havde ladet sig overtale til at oplade ham sin Ret. Fredrik I havde ganske vist helst set en af sine Yndlinge, Ivar Juel, i denne indflydelsesrige Stilling; men hertil blev der ikke taget det ringeste Hensyn.

Til Hovedsmand paa Akershus vilde Vincents Lunge gjerne have Hr. Olaf Galde forfremmet, og under sit Ophold i Danmark arbeidede han af bedste Evne herfor. Men Henrik Krumedike og Otte Rosenkrands forstod dog at faa dette forhindret, idet de forestillede Kongen, at Olaf Galde ikke var at stole paa, men at der var Grund til at antage, at han i Tilfælde af at han kom i Besiddelse af Akershus, vilde skille Kong Fredrik ved Norges Rige og spille det i Hænderne paa Gustav Vasa. Efter at have henvendt sig til forskjellige, deriblandt ogsaa Olaf Galdes Broder Gaute, besluttede Kongen sig til midlertidig at overdrage Mikkel Blick, Hovedsmand i Skiens Sysel, Fæstningen med tilhørende Len. Men dette var ikke efter Vincents Lunges Hoved. Han indsatte uden videre Olaf Galde til Hovedsmand paa Akershus og til Statholder søndenfjelds efter først at have udvirket en Erklæring af det norske Rigsraad om, at det skulde gaa i Borgen for Olafs Troskab. Den, som i Øieblikket havde mest at sige i Norge og for hvis Villie selve Kongen maatte bøie sig, var saaledes Vincents Lunge. Selv de berettigede Klagemaal, som Bergens Borgere havde at føre over ham og Lübeckerne for deres Optræden i Bergen det foregaaende Aar, blev ikke synderlig paaagtede. Først i 1529, da Vincents Lunges Magt var paa Heldingen, blev Sagen paakjendt, saaledes at Borgerne skulde have Erstatning for den Vold, som var dem overgaaet. Men denne Dom blev ikke respekteret. Endnu 80 Aar efter var Sagen Gjenstand for Forhandling paa en Herredag.

Den Afhængighed, hvori Kongen stod til de tyske Kjøbmænd, ytrede sig ogsaa paa andre Hold. Overalt i Norge fik de sine Privilegier stadfæstede strax efter hans Thronbestigelse. Selv Rostockerne, hvis Handelsrettigheder i Oslo og Tunsberg havde været saa sterkt begrænsede af hans Forgjænger, fik nu disse tilbage i den hele Udstrækning, hvori de var skjænkede af Kristofer af Bayern og Kongerne Kristiern I og Hans. Til de Klagemaal, Byernes Borgere førte herover, blev der ikke taget mindste Hensyn. Tvertimod vaagede Kongen paa det omhyggeligste over, at Rostockerne ikke i ringeste Mon blev krænkede i sin Ret af de norske Borgere.

Digitized by Google

Søren Norby paa Gotland. Opstanden i Dalarne 1524. Peder Sunnanväder og Mester Knut i Norge. Daljunkeren. Vincents Lunge afskediges som Befalingsmand paa Bergenhus.

Under Mødet i Bergen henvendte, som ovenfor omtalt, det norske Rigsraad sig den 6te September til Gustav Erikssøn Vasa, der den 6te Juni 1523 paa et Møde i Strengnæs var bleven udraabt til Sveriges Konge, om at faa Viken tilbageleveret. Men allerede en Uges Tid i Forveien var Spørgsmaalet, skjønt rigtignok paa en alt andet end retmæssig Maade, foreløbig bleven afgjort. Paa et Møde, der holdtes i Malmø 1ste September var nemlig Fredrik I, der vel at merke endnu ikke var anerkjendt som Konge i Norge, og Gustav Vasa bl. a. komne overens om, at det norske Landskab Viken skulde forblive i Svenskernes Besiddelse saa længe, indtil Spørgsmaalet, om Øen Gotland skulde tilhøre Sverige eller Danmark, var bragt i Orden.

Gotland havde indtil for ganske nylig hørt med til de udstrakte Forleninger, som Kristiern II før sin Bortreise havde anbetroet Søren Norby, der desforuden havde havt Øland, Kalmar og hele Finland i sin Varetægt. De sidste Besiddelser havde han imidlertid dels ved Fiendens Overmagt, dels ved sine egne Mænds Forræderi mistet, saa han ved Udgangen af 1523 alene havde Gotland tilbage. Alligevel var han ikke at spøge med, som han sad der paa Visborg Slot, endda han snart led Mangel paa alt. "Han havde hele Østersøens vide Mark aaben for sig", siger Allen, "hvor han ikke tog i Betænkning at høste paa de gamle Vikingers Vis. Paa det høie Visborg sad han speidende som en Ørn og slog ned paa sit Bytte, naar det mindst ventedes. Flere af hans Orlogsskibe og en Mængde mindre Fartøier, væbnede Jagter, for idelig omkring paa alle Østersøens Vande og opbragte uden synderlig Forskjel alle de Kjøbmandsskibe, de mødte. Det var dog mest Hansestædernes Fartøier, der faldt i deres Hænder, da de fleste fremmede Søfarende under disse Uroligheder holdt sig borte fra Østersøen. Skipperne fra Lübeck, Stralsund og Danzig skjælvede, naar de paa deres Fart til Stockholm eller Riga nærmede sig Østersøens østlige Vande, og bad Gud bevare sig for Søren Norby og hans Krydsere. Dog gik det især ud over de ham saa forhadte Lübeckere. Han sagde, at det var hans Lyst og tjenligt for hans Helbred at røre i deres Kramkister og lugte til deres Kryddersække. De tomme Skibe gav han Kjøbmændene tilbage og bød dem at seile hjem; de skulde være velkomne, naar de kom igjen med mere af samme Slags".*)

*) Allen, De tre nord. Rigers Historie IV, 2, 402.

Digitized by Google

Ved Nytaarstid 1524 havde det imidlertid lykkedes Lübeckerne, der især havde lidt meget under hans hensynsløse Kaperier, at overtale Gustav Vasa til at rette et Hovedangreb paa Gotland, og i Spidsen for den forenede svensk-lübeckske Magt ankom Bernhard v. Mehlen i Mai Maaned derhen. Det aabne Land blev i Hast indtaget, og Visborg indesluttedes fra alle Kanter. Søren afslog imidlertid ethvert Angreb, men da han merkede, at han ikke kunde holde sig længere, sendte han i Juni Maaned en af sine Mænd til Kjøbenhavn for at tilbyde Kong Fredrik Gotland paa den Betingelse, at han skulde vedblive at beholde Øen som Len paa de samme Vilkaar, hvorpaa han havde havt den af Kong Kristiern. Fredrik I slog strax til; men Gustav Vasa, der selv tragtede efter at komme i Besiddelse af Øen, vilde ikke anerkjende dette Bytte og vedblev Beleiringen. Men snart sluttede Gustav Vasas egen Hærfører, Bernhard v. Mehlen, Vaabenstilstand med Søren. Paa Mødet i Malmø blev det imidlertid bestemt, at Søren Norby skulde forflyttes til et andet Len, og at Gotland indtil videre skulde tilhøre den af de stridende Parter, som i Øieblikket (d. v. s. den 1ste September 1524) havde Gotland inde. Men det var altsaa ikke Tilfældet med Svenskerne.

Det havde imidlertid ikke været Søren Norbys ramme Alvor at overlade Kong Fredrik Øen, og han var end mindre tilsinds at gjøre det, da han erfarede, at han ikke skulde vedblive at være Befalingsmand paa Visborg. Han negtede derfor at efterkomme Malmø-Forligets Bestemmelser, og da de Sendebud, som Kong Fredrik sendte derover med denne Beskeds, søgte at vække Mytteri blandt Visborgs Besætning, brød han fuldstændig med Kong Fredrik og erklærede sig for sin tidligere Herre. En Stund efter erklærede Keiser Karl V ham for sin troe Mand og Undersaat og tog ham i Værn. Som Keiserens og Kong Kristierns Overadmiral i Østersøen optog han igjen sine tidligere Kaperier her og opbragte en Mængde danske, svenske og hanseatiske Handelsskibe. Vinteren 1524—25 sad han i Ro paa Gotland, hvor han gjorde store Forberedelser til den kommende Vaar at slaa et afgjørende Slag for sin kjære Herre.

I Sverige herskede der paa flere Steder almindeligt Misnøie med Kong Gustavs Regjering. Almuen udsugedes ved svære Skatter, der faldt dobbelt tunge at udrede, da Landet var bleven hjemsøgt af sterk Misvæxt og Hungersnød. Vel havde Kong Gustav af bedste Evne søgt at raade Bod paa Nøden ved at gjøre alt, hvad der stod i hans Magt, for at skaffe Korn til Veie. Men alligevel knurrede Almuen mod "hunger- och barkkonungen", som man kaldte ham i hans første Regjeringsaar. Hertil kom ogsaa andre Grunde, som Svenskerne troede at have til at være misfornøiede med Gustavs Styre, som langt fra havde afhjulpet al den Slendrian, som under de sidste Tiders Uroligheder havde indsneget sig i Landets indre Forhold. Saaledes slog Kong Gustav daarlig Mynt, og af Taknemmelighed mod Lübeckerne havde han i

Digitized by Google

1523 tilstaaet dem meget udstrakte Privilegier, som lagde saa godt som hele Sveriges Udenrigshandel i deres Hænder.

De demokratiske Magter, som i Sverige først havde været løste af Engelbrekt Engelbrektssøn, og som senere under Sturernes og nu sidst under Gustav Vasas egen Ledelse havde skabt Landets Selvstændighed efter en lang Kamp, gjaldt det for den nyvalgte Konge først og fremst at holde inden deres rette Grænser. Men dette var lettere sagt end gjort. Især traadte den Selvfølelse, som Dalkarlene lagde for Dagen, sterkt frem; de ansaa sig for dem, som havde sat Kong Gustav i Høisædet, og fra det troede de, at de nok skulde jage ham bort, om hans Styre ikke i alle Maader var dem tillags. Men foreløbig indskrænkede de sig til at tage Haand i Hanke med ham, naar de syntes, det bar galt i Vei. Tonen i deres Klagemaal var endnu langt fra oprørsk, men snarest beskyttende og formanende. Alligevel var det ikke at tage feil af, at Misnøiet voxede fra Dag til Dag, og at der ikke skulde stort til, for at det skulde bryde ud i aabent Oprør. For Gustav Vasa blev Faren saa meget større, som der bag den uoplyste og ophidsede Almue stod mægtige Mænd, der ønskede at bringe Herredømmet over Sverige over i Sturernes Hænder.

Strax efter at Gustav Vasa var kommen til Magten, vendte Sten Stures gamle Kantsler, Hr. Peder Jakobssøn, af sin søde indsmigrende Tale kaldet Peder Sunnanväder, tilbage til Sverige med den unge Nils Stenssøn Sture, som Fru Kristina i 1520 efter sin Mands Fald havde sendt til Polen. Nogen Tid efter blev Hr. Peder Biskop i Vesteraas; men denne hans Ophøielse var ikke efter Gustav Vasas Hoved, og da han havde ham mistænkt for at have været med i Stemplinger mod Kronen, fik han ham og en anden Kannik i Vesteraas, Domprovsten Mester Knut Erikssøn, afsatte fra deres Embeder (Septbr. 1523). Herved tog han intet Hensyn til, at det var den sidste, som fra først af havde bragt hans Kongevalg paa Bane. Saa stor Mistillid nærede Gustav Vasa til Hr. Peder Sunnanväder, at han forlangte, at han skulde stille ham Borgen for sin fremtidige Opførsel.

Forbitrede herover tog Hr. Peder Sunnanväder og Mester Knut sin Tilflugt til Dalarne, hvor de pustede til den ulmende Misfornøielse ved at fremføre alskens Beskyldninger mod Kong Gustav. Denne søgte vel ved Breve til Dalkarlene at fremstille sin Sag i det bedste Lys og ved Beviser at afkræfte sine Fienders Udsagn; men det var alt til ingen Nytte, da hans Popularitet i Øieblikket var i sin Dalen. For at aabne sig et Tilflugtsted i paakommende Tilfælde begav Hr. Peder Sunnanväder og Mester Knut sig strax over Nytaar 1525 til Throndhjem, hvor Erkebiskopen gav dem Tilsagn om Sikkerhed. Derpaa begav de sig tilbage til Dalarne, hvor de en Tid holdt sig i Skjul for at være sikre mod Kong Gustavs Efterstræbelser, medens de paa samme Tid i al Hemmelighed undergravede hans Indflydelse der i Egnen.

Digitized by Google

Til de to Prælater sluttede sig snart flere andre Geistlige og den kongelige Foged Peder Grym, der var bleven usams med Kongen, og snart kunde de holde offentlige Sammenkomster i Dalarnes forskjellige Bygder. Under 1ste Mai 1525 sendte Almuen endelig Kong Gustav et Opsigelsesbrev, fuldt af de heftigste Bebreidelser. "Eders Naade", heder det, "drager sig vel til Minde, hvor mange Penge og Tjenere I havde, da I gik fredløs her i Skogen hos os. Vi saa da hverken Tyskere eller Danske, som vilde hjælpe Eder, uden os fattige Dalkarle, Helsinger, Gestriker og siden den menige Almue over alt Sveriges Rige. I lovede og tilsvor os da, at I skulde holde svenske Mænd ved St. Eriks og Sveriges Lov og gamle gode Sædvaner, elske Sveriges Almue og beskytte Kirken". Men, fortsætter Brevet, hvorledes havde han holdt sin Kongeed? Ukristeligen havde han beskattet Kirker og Klostre, Prester og Munke og berøvet dem deres Klenodier, Penge og Tiende, hvilket ingen kristen Herre før ham havde gjort. For disse hans umilde Gjerninger var det nu at befrygte, at Guds Vrede skulde komme over Riget, hvis der ikke blev raadet Bod derpaa.. "Vi har ikke hjulpet Eder", heder det til Slutning, "for at I skulde drage vore Fiender ind i Landet, men for at vi skulde være dem kvit og have Fred, Forlig og Kjærlighed og vore Efterkommere efter os. Men vi kan merke, at I nu aldeles vil fordærve os stakkels svenske Mænd, hvilket vi næst Guds Hjælp vil afværge i Forening med dem, som har svensk Blod og et godt trofast Hjerte til deres Fædrenerige, det kraftigste og yderste, Sankte Erik Konning og alle Rigets hellige Patroner giver os Naade til. Det maa I fuldkommen rette Eder efter".

Man skulde have ventet, at Kong Gustav strax efter Modtagelsen af dette Brev havde sat sig i Bevægelse mod Dalarne for at lade sine fordums Venner vide, at nu var han Konge og de Undersaatter; men dette skede ikke. Søren Norby havde nemlig givet ham andet at tænke paa, og Efterretningerne fra Syd- og Vesteuropa bebudede ogsaa, at et Omslag muligens vilde finde Sted i hele Nord-Europas Politik. I den store Kamp, som paa denne Tid førtes mellem Keiser Karl V og Kong Frants af Frankrige, og som fængslede hele den kristne Verdens Opmerksomhed, var der indtraadt et merkeligt Vendepunkt: paa Sletterne ved Pavia havde nemlig den keiserlige Hær tilkjæmpet sig en glimrende Seir over Franskmændene, hvis Konge selv var kommen i fiendtligt Fangenskab. Om Efterretningen herom var naaet til Søren Norby paa Visborg, er uvist; men sikkert er det, at han paa samme Tid havde sat sig i Bevægelse.

Allerede om Vinteren synes Søren Norby at have knyttet Forbindelser med de svenske misfornøiede, paa samme Tid, som han sendte Bud til Kong Kristiern efter Hjælp og indlod sig i Forbund med Stureætten i Sverige. Rygtet gik, at Søren Norby skulde ægte Sten Stures Enke Fru Kristina og blive Kong Kristierns Statholder i Sverige. Usikkert er det vel, hvor

meget der laa til Grund for Folkesnakket; men det er dog vist, at den staute Søren Norby ikke var den høisindede Fru Kristina ligegyldig, og hun havde erklæret, at hvis hun giftede sig igjen, skulde Søren Norby være den, hun vilde række sin Haand. I Hovedsmanden paa Kalmar, den tidligere omtalte Bernhard v. Mehlen, havde Søren Norby fundet et Redskab for sine Planer, og med denne var han kommen overens om, at han fra Kalmar af skulde understøtte hans Angreb paa Skaane, hvor der just var udbrudt et alvorligt Oprør mod Kong Fredrik og Adelsvældet.

Tidlig om Vaaren 1525 sendte Søren Norby sin Underanfører Otto Stigssøn til Blekinge, hvor han tog Slottet Sølvitsborg. Derpaa rykkede han frem mod Skaane, hvor han satte sig fast paa den erkebiskopelige Borg Aahus. Strax efter indfandt ogsaa Søren Norby sig med en anselig Styrke og underkastede sig paa Kong Kristierns Vegne hele Skaane med Undtagelse af Malmø og Helsingborg. Søren Norby gjorde nu sikker Regning paa at modtage Hjælp fra Kong Kristiern i Nederlandene; men denne udeblev aldeles, og da Fredrik I's Feltherre Johan Rantzau strax efter med en Hær af Sjællændere kom over til Skaane, blev Søren bragt i en vanskelig Stilling, især efterat en Afdeling af hans Hær, der bestod af 8000 Mand, i Slaget ved Lund (7de April 1525) var bleven fuldstændig opreven. En Maaneds Tid efter (8de Mai) led en anden Del af hans Hær, der efter Søren Norbys eget Opgivende talte 20,000 Mand, et nyt Nederlag ved Brunktofte Lund, en Mils Vei fra Landskrona, hvor Søren Norby holdt sig. Haardt maatte Skaaningerne bøde for sin Opstand; med ustyrlig Grusomhed rasede Krigerne mod de stakkels værgeløse Bønder, og om en af Fredriks Hærførere fortælles der, at han lod de fangne Oprørere henrette og deres Hoveder paa Stager stille langs Veiene

Endnu holdt Søren Norby Stand, idet han i det længste haabede paa Undsætning fra Nederlandene. Siden Februar Maaned havde nogle af Kong Kristierns Kapere ligget ude paa Nordsøen, hvor de havde gjort adskillig Ugagn. Anførerne for disse Skibe var Kjøbenhavneren Klaus Kniphof og Kanniken Mester Lambert Anderssøn, der havde Bemyndigelse til at feide paa Kongens frafaldne Undersaatter i Danmark, Norge og Sverige samt paa alle Hansestæder med Undtagelse af Bremen. Den 28de Marts løb disse ind til Sandviken ved Bergen, hvor de ved et pludseligt Overfald fangede Biskop Olaf Thorkildssøn af Bergen, Abbeden af Lysekloster og flere Prester, der maatte kjøbe sig fri for drøie Løsepenge. Heller end gjerne havde de to Kaperførere gjæstet Bergen og Tyskebryggen; men Kjøbmændene havde dog vidst at tage sine Forholdsregler. De holdt sig da skadesløse ved at opbringe flere i Hansestæderne hjemmehørende Skibe med deres Ladninger, som de afhændede i Skotland. I dette Rige, som i Øieblikket var Kong Kristierns Sag meget gunstig, var der om Vaaren paatænkt at udruste en Flaade til Søren Norbys Bistand. Imidlertid skulde Klaus Kniphof og Lambert

Digitized by Google

Andersson under Norges Kyster oppebie den. I en Træfning med en betydelig Overmagt af væbnede danzigske Koffardiskibe seirede vistnok Klaus Kniphof, men Lambert Andersson faldt. Med en hel Konvoi, bestaaende af 36 tagne østersøiske Fartøier, drog Klaus Kniphof om Sommeren over til Skotland for at se efter, hvor Skoternes Undsætning blev af; men her var der nu indtraadt et helt Omslag i Stemningen mod ham og Kong Kristierns Sag, saa det under hans Ophold i Edinburg endog spøgte stygt for hans Liv. Om at bringe Søren Norby nogen Undsætning kunde der under saadanne Forhold ikke være Tale, saa meget mindre som Regentinden Margreta af Nederlandene ikke var synderlig venlig stemt hverken mod Kong Kristiern, Klaus Kniphof eller hele deres Kapervæsen, som hun ansaa i høieste Grad fordærveligt for den nederlandske Skibsfart.

Overladt til sig selv paa denne Vis saa Søren Norby, der var indesluttet i Landskrona, sig snart ingen anden Udvei end at aabne Underhandlinger, og den 27de Juni opgav han Byen paa gunstige Vilkaar, som rigtignok kun for en Del blev holdte. Da Lübeckerne nemlig havde gjort Mine til at ville sætte sig i Besiddelse af Gotland, fandt Danskerne det raadeligst at lade Søren Norby slippe for saa godt Kjøb som muligt; thi han var under disse Omstændigheder den eneste, som efter Danskernes Formening kunde skaffe dem Gotland med Visborg tilbage. Efter mange Slags Fataliteter lykkedes det ham ogsaa at formaa sin Underanfører, Otto Andersson Ulfeldt, til at udlevere Slottet, som Danskerne overleverede til Lübeckerne. Disse tænkte samtidig paa at fakke Søren Norby og lade ham med sit Liv bøde for al den Overlast, han havde tilføiet dem; men Søren var ikke den Mand, Hanseaterne skulde lure. Han undslap lykkelig til Danmark, hvor han overtog Lenet Sølvitsborg og for et Syns Skyld opsagde Kong Kristiern II Huldskab og Troskab.

Udpaa Høsten 1525 var det Kristiern II's Agt at udruste en større Expedition, der under Klaus Kniphof, Jørgen Hansson og Jørgen Stegentin, der tidligere havde tjent Kongen som Hovedsmand over Landsknegtene, skulde afgaa til Norge for at tilbageerobre dette Rige. Flaaden skulde først vende sig mod Bergen. Hvis denne By faldt godvillig tilføie, skulde ingen Vold eller Plyndring øves, men Kjøbmændene skulde slippe med at betale Brandskat, hvorhos de nærmest boende Bønder skulde ilignes en Skat af Levnetsmidler. Derpaa skulde Toget gaa mod Throndhjem, og naar denne By og Erkebispegaarden var vundet, skulde man vende sig mod Stavanger og tilsidst mod Akershus. Overalt, hvor man drog frem, skulde man søge at reise Bønderne, ligesom man ogsaa skulde stræbe at knytte Mikkel Blick paany til Kongens Sag. Men Bergen skulde være det faste Udgangspunkt for alle Operationer i den følgende Tid. Den hele Plan tog sig vistnok ikke ilde ud paa Papiret; men der var dog en, som rystede paa Hovedet af det hele og mente, at det ikke vilde gaa saa glat at tage Norge, som Kongen

Digitized by Google

mente. Det var Jørgen Hansson. Fra sin Stilling som Bergenhus's Høvedsmand havde han Erfaring for, hvad der udkræveves for at indtage Bergens By, og hvilke Vanskeligheder et Vintertogt i de nordlige Farvande maatte berede. Sin Hals, mente han, kunde han gjerne vove for Kongens Skyld; men nogen Kommando vilde han nødig have paa dette Tog. Kongen agtede imidlertid ingen Indvendinger, men paadrev af al Kraft Udrustningerne. I Oktober Maaned var Flaaden saavidt færdig, at den kunde løbe ud. Men Hamburgerne havde holdt vaagent Øie med alle Klaus Kniphofs Bevægelser. Da denne var løbet ind til Ems i Ostfrisland for at afhente en Del hvervede Landsknegte, passede de ham op ved Opbrudet derfra og tog ham efter en fortvivlet Kamp tilfange. Han blev ført til Hamburg, hvor han blev dømt til Døden som Sørøver og henrettet. Men selv i den spidsborgerligste af alle Hansestæder vakte den trofaste, tapre Søkrigers kjække og værdige Holdning Agtelse og Deltagelse, der gav sig tilkjende i Viser og Sange.

Paa samme Tid, som Klaus Kniphof gik bort fra Skuepladsen, optraadte en anden Søhelt, der skulde knytte sin Skjæbne til Kong Kristierns. Det var den bekjendte Skipper Klement. Denne laa med 4—5 Skibe — de eneste Orlogsskibe, Fredrik I havde til sin Raadighed — i de første Dage af September 1525 paa Kjøbenhavns Rhed, for at overføre de Mænd til Gotland, der skulde modtage Øen og Slottet Visborg af Søren Norby. En vakker Dag drog Skipper Klement afsted, ikke til Gotland, men til Norge med Skibene for at forene sig med Klaus Kniphof, som var ventende derhen. Da nu denne fik Forfald, kaprede han paa egen Haand alle de Handelsfartøier, han kunde faa fat paa i Farvandet mellem Norge og Skotland, og i December 1525 og Januar 1526 indgød han de hanseatiske Kjøbmænd paa Bryggen i Bergen den alvorligste Skræk ved gjentagne Gange at vise sig udenfor denne By.

En anden af Aarsagerne til, at Søren Norbys Planer til at gjenoprette Kristiern II's Herredømme i Norden faldt saa uheldigt ud, som de gjorde, var, at den af Peder Sunnanväder og Mester Knut fremkaldte Reisning i Dalarne i Mellemtiden var bleven bilagt. Herunder var Gustav Vasa gaaet frem med stort Maadehold og ægte Statsmandskløgt. Efterat han gjennem flere Skrivelser til Dalalmuen havde søgt at paavise, hvor uholdbare alle de Sigtelser var, som Opviglerne havde fremført mod ham, sammenkaldte han i Mai Maaned 1525 en Rigsdag af samtlige Stænder i Vesteraas. For denne Forsamling fremtraadte han og holdt en Tale om alle de Bagvaskelser, falske Paasagn og skammelige Rygter, som var udsatte om ham, og som var myntede paa at rive ham ned af den Kongestol, hvorpaa det svenske Folk to Aar i Forveien havde sat ham. Han vidste vel, sagde han, at han med Guds Hjælp skulde være istand til at retfærdiggjøre sig for alt det, som man lagde ham til Last; men da han nødig vilde, at det Rige, han med

Digitized by Google

Opofrelse af sin egen Velfærd havde reddet fra Kong Kristierns Tyranni, skulde komme i Forfald, havde han nu besluttet at nedlægge Regjeringen. Men da opstod der blandt hele den forsamlede Almue en Raaben og Beden om, at han ikke maatte lade Svenskerne i Stikken. Man lovede at vove Liv og Blod for ham og ei at forsvare, men strax at afstraffe enhver Oprører, som maatte vise sig i Riget. Bevæget ved disse Tilsagn tog Kongen da sin Beslutning tilbage og lovede at vedblive sit Arbeide for Sveriges Vel. Fra nu af blev det mere og mere stille i Dalarne, og efterat Kong Gustav i Løbet af Sommeren havde tvunget Forræderen Bernhard v. Mehlen til at flygte til Tyskland og gjenerobret Slottet Kalmar, drog han i Oktober Maaned op i Dalarne. Paa Tuna Landsthing gjennemgik han her de uholdbare Beskyldninger, som Peder Kantsler og Mester Knut havde fremført mod ham, og Dalkarlene var strax villige til at falde tilføie og bede om Tilgivelse. Det var, hvad Gustav Vasa vilde. Ingen blev straffet for sin Deltagelse i de stedfundne Uroligheder, men hele Dalarnes Befolkning maatte give ham Sort paa Hvidt for, at den havde havt Uret, og at den for Fremtiden skulde holde slige Forrædere som Peder Sunnanväder og hans Fæller borte.

Peder Kantsler, Mester Knut og Peder Grym havde imidlertid taget sin Tilflugt til Norge, hvor de jo havde faaet Løfte om Fristed. Kong Gustav sendte da Brev paa Brev for at forlange dem udleverede og henvendte sig baade til Raadet nordenfjelds og søndenfjelds og til dets enkelte Medlemmer som Vincents Lunge, Erkebiskopen og Hr. Olaf Galde. Til Trods for, at han paaberaabte sig en Bestemmelse i den paa Malmømødet i 1524 sluttede Traktat om Forbryderes Udlevering, ænsede Rigsraadet længe ikke hans Forlangende. Først da Kongen havde lovet Peder Kantsler og Mester Knut sikkert Leide til at drage til Sverige for at forsvare sin Sag for Retten, sendte Erkebiskop Olaf i Juli Maaned Mester Knut afsted. Peder Sunnanväder, der laa syg i Franciskanerklosteret i Byen, blev vel tilbage, men da han ikke følte sig sikker her, søgte og fandt han Optagelse paa Kongsgaarden Fosen hos Fru Inger til Østraat, der havde den i Forlening. Den gode Frue syntes Synd paa Kantsleren og skjulte ham godt; men Erkebiskopens udsendte Tjenere opdagede snart hans Gjemmested, og nu maatte ogsaa Kantsleren afsted til Sverige, hvor en sørgelig Skjæbne ventede ham.

Mester Knut havde imidlertid allerede faaet Dom paa sig for Landsforræderi og sad i Forvaring. Det lod jo en Stund til, at Kongen, som selv havde ført Sagen mod den anklagede, paa Erkebiskop Olafs Forbøn vilde lade Naade gaa for Ret. Men det var vistnok kun et Fif, han brugte, for ogsaa at faa Peder Sunnanväder udleveret. Men saasnart Kong Gustav saa sit Ønske opfyldt, gjorde han ikke længere sit Hjerte til Røverkule. "Da Peder Kantsler var kommen til Sverige," fortæller Allen, "blev han tilligemed Mester Knut udsat for de forsmædeligste Forhaanelser, der giver Vidnesbyrd om Tidens Raahed og Kong Gustavs haarde Sind. De blev førte gjennem

Digitized by Google

Stockholms Gader iførte gamle lurvede Korkaaber og siddende baglængs paa et Par udmagrede Heste; Peder Kantsler havde man givet en Halmkrone paa Hovedet og et brustet Træsværd ved Siden; Mester Knut bar en Bispehue af Spaaner. Efterat de, ledsagede af en hujende Hob, der spottede og haanede dem paa alle Maader, var førte gjennem Byens Hovedgader, bragtes de til Stortorvet, hvor Kagen stod. Her blev de satte paa Kagen og maatte drikke Dus med Bøddelen."*)

Først rum Tid bagefter kom Peder Kantslers Sag for Retten, og da de geistlige Dommere negtede at have noget med den at gjøre, da den ikke blev behandlet i Overensstemmelse med Kirkelovens Forskrifter, tog Kongen, der ogsaa denne Gang var optraadt som Anklager, alene Hensyn til de verdslige Dommeres Kjendelse og lod Kantsleren lide en Landsforræders Straf. Faa Dage efter blev den samme Skjæbne ogsaa Mester Knut til Del. Selv om Gustav Vasa i denne Sag havde handlet i sin gode Ret, er hans Opførsel dog gjennemgaaende saa raa, at man snarest skulde tro at have for sig en Henrik VIII, ikke den første Vasakonge. Hans Optræden bliver ikke i ringeste Mon forbedret derved, at der fra først af tør have været Skinsyge og smaalig Forfølgelsesaand med i Spillet.

Blandt Geistligheden, der desforuden var bleven meget misfornøiet og opbragt paa Kong Gustav for den Maade, hvorpaa han begunstigede Reformationen, maatte slig Adfærd nødvendigvis sætte ondt Blod. Man har i et Brev, som Biskop Hans Brask paa denne Tid skrev til en Ven i Rom, et Udtryk for den herskende Stemning. "Ecclesia suecana" (den svenske Kirke), heder det, "staar nu, Gud bedre det! saa ilde, det kan være, og den usleste Bonde i Sverige har nu bedre Vilkaar end Kirken; thi han nyder Lov og Ret, sine tilbørlige Friheder og Rigets gode gamle Sædvaner. I skal ikke længes hid, naar det ikke lyster Eder at prøve, hvad ondt er; thi her er haardt Aar". Og haarde Aar var det i Sandhed baade for Geistligheden og Almuen. Vinteren 1526—27 herskede der nemlig paa flere Steder i Sverige Hungersnød, og Skatterne var tunge at udrede. Almuen fandt, at de trykkende Kaar, hvori den befandt sig, maatte være en Himmelens Straf for de Foranstaltninger, Kongen havde truffet til Skade for Kirken og til Gagn for det lutherske Kjætteri, og heri bestyrkedes den af Geistligheden. Den farligste af alle Opviglere var i Kong Gustavs Øine Linkøpings Biskop Hans Brask, som til Trods for sin svage Helse og stadige Sygdom midt paa Vinteren havde foretaget en anstrengende Reise til Vestergøtland, hvor han havde tilbragt flere Uger. Som sædvanligt henvendte Gustav Vasa sig ogsaa denne Gang, saasnart de første Tegn til Uro merkedes, direkte til Almuen for at forklare dem, hvorledes Sagens sande Sammenhæng var. Det var ikke hans Agt, sagde han, at indføre nogen ny Tro; thi selv vilde

*) Allen, De tre nord. Rigers Hist. V, 167.

Digitized by Google

han saa gjerne som nogen anden dø som en kristen Mand. Spørgsmaalet angik ene og alene Afskaffelsen af nogle Usæder, som imod Guds Lov havde indsneget sig i Kristendommen, den fattige Almue til Fortryk.

I Dalarne var der især ved denne Tid kommen til alvorlige Optrin. Siden Tuna-Forliget i Oktober 1525 havde tilsyneladende alt været godt og vel mellem Kong Gustav og Dalkarlene, ja disse var af Kongen endog behandlede paa en Maade, som om de stod ham nærmest af alle Sveriges Indbyggere. Men denne Herlighed blev ikke af lang Varighed. Saasnart det spurgtes, at Kong Gustav havde set sig nødsaget til at paalægge en ny Skat, var Venskabet ude, og bedre blev det ikke ved, at Kongen udbrød i bitre Klagemaal over, hvor leie Dalkarlene var at trækkes med. Allerede tidlig paa Vaaren 1527 hører vi Tale om et Oprør her, der sattes i Forbindelse med Sturenavnet, og som ledede af en Eventyrer, den saakaldte **Daljunker**.

Hvilken Rolle, Fru Kristina Gyllenstjerna, Sten Stures Enke, i Virkeligheden har spillet under de nærmest forudgaaende Aars Begivenheder, kan ganske vist ikke med fuld Sikkerhed paavises. Men det synes dog, som man ikke kan komme bort fra, at hun virkelig har staaet i Forbindelse baade med Søren Norby og Peder Kantsler, og at hun har næret temmelig ærgjerrige Planer for sin Søn Nils, der nogen Tid i Forveien var kommen tilbage fra sin Udlændighed og ved Kalmars Erobring var falden i Kong Gustavs Hænder. Nu havde Kongen tænkt paa at opfostre ham ved sit Hof; men Nils Sture trivedes ikke her, og Kong Gustav sendte ham da til hans Moder. Strax efter døde Nils hos hende i Upsala (Sommeren 1527).

Endnu i Nils Stures levende Live var den Gavtyv fremstaaet, som kaldtes Daljunkeren, og som havde tilvendt sig hans Navn. Denne frække Bedrager var en Bondegut fra Vestmanland og hed egentlig Jøns Hansjøn. Hans Moder var en Husmandsdatter; hvem Faderen var, kunde ingen sige. Jøns var tidlig kommen ud for at tjene som Staldbreng hos adelige Familier. Den ene af sine Herrer havde han bestjaalet, og den anden var han rømt fra; derpaa havde han begivet sig til Dalarne, hvor han søgte at vække Oprør mod Kong Gustav. Daljunkeren, som vi herefter vil kalde ham, var en vakker Karl, som vel forstod at belægge sine Ord. Det lykkedes ham at faa indbildt Bønderne, at han var den, han udgav sig for, og han bandt dem den ene Skrøne paa Ærmet efter den anden om, hvor skjændigt Kong Gustav havde baaret sig ad mod ham, ja, at han endog engang havde løftet sit Sværd mod ham. Men andet var jo ikke at vente af en Mand, der som Gustav havde forladt sin kristne Tro og var bleven en Lutheraner og Hedning. Hver Gang, Daljunkeren nævnte sin foregivne Faders Navn, skar han i at græde, og naar han saa vel havde faaet andre til at græde med, opfordrede han dem til at læse et Fadervor for hans Sjæl. Flere af Presterne holdt med ham, som man let kan forklare sig, og selvfølgelig gjorde

Digitized by Google

Bønderne det samme. Saa blinde var en stor Del af dem nu, at de ikke engang faldt paa at spørge Daljunkeren om hans Alder. Ingen tænkte sig i, at han umulig kunde være ud over Gutteaarene, hvis han havde været den virkelige Nils Sture. Paa andre Kanter i Dalarne fik Daljunkeren imidlertid grei Besked, at han ikke var den, han udgav sig for, og selv om han det var, saa havde han intet af Bønderne at forlange. Det var et Svar, som Gustav Vasa forresten havde lagt Bønderne i Munden; thi da han havde faaet Besked om Bedragerens Fremtræden, skrev han et Formaningsbrev til Dalkarlene, at de endelig ikke maatte sætte nogen Lid til denne Skalk; men selv om han nok saa meget var Sten Stures Søn, lagde han til, saa havde de derfor ingen Forpligtelse til at forsvare ham, men vel til at udlevere ham til Kongen. Et Par Maaneder efter bebreider Kongen Dalkarlene, at de lytter til en Tyvs og Forræders Tale, og han nedlægger Paastand om, at Bønderne skulde sende Fuldmægtige til en Rigsdag, som Kongen agtede at holde i Vesteraas i Juni Maaned 1527. Denne Optræden fra Kongens Side gjorde et dybt Indtryk paa Dalkarlene, som lovede at opgive Daljunkeren paa det Vilkaar, at han frit maatte forlade Landet, og at ingen af dem, som havde været i Ledtog med ham, maatte straffes. Herpaa gik Gustav Vasa ind; men da Dalkarlene tillige havde gjort Paastand paa, at der ikke maatte paanødes dem nogen ny Tro, at Kongen vilde være saa god at brænde eller paa anden Maade tage dem af Dage, som aad Kjød paa Fastedagene, og at han skulde sætte paa Porten alle dem, som han havde i sin Tjeneste, og som gik med brogede og taggede Klæder paa udenlandsk Vis, saa lod han dem simpelthen vide, at de hverken med Hensyn til Troen eller i Madveien skulde gjøre sig nogen unødig Sorg, og hvad Klæderne angik, var han ikke tilsinds at modtage nogen Kommando af dem med Hensyn til, hvorledes han skulde klæde sine Drabanter og Hofmænd, da han i saa Henseende maatte rette sig efter andre Potentater, "saasom vi Svensker ikke er mere Svin og Gjeder end de".

Daljunkeren synes imidlertid at have aflagt et Besøg i Norge, hvor han dog ikke fandt nogen synderlig venskabelig Modtagelse hos Erkebiskopen, hvorpaa han havde begivet sig gjennem Østerdalen til Vermland. Her drev han ligefrem paa med Røveri og Plyndring.

Paa Mødet i Vesteraas lovede under 18de Juni 1527 Dalkarlenes Udsendinger Kongen, at Daljunkeren inden Maanedens Udgang skulde indfinde sig der i Byen for Ansigt til Ansigt med Fru Kristina Gyllenstjerna at godtgjøre, at han virkelig var hendes Søn. Ingen af Sturesslægtens mere fremragende Tilhængere kan ses at have sluttet sig til Daljunkeren, og Fru Kristina selv tilskrev paa Kong Gustavs Forlangende Dalkarlene et Brev, hvori hun paa det bestemteste negter at kjendes ved ham. Hun havde ikke glemt, skrev hun, hvor mange Børn Gud havde givet hende med hendes salige Herre; men blandt dem var ikke Daljunkeren. Sin første Søn, Nils Stenssøn,

Digitized by Google

havde hun nys før set død i Upsala, og hvad den anden, Svante Stensson, angik, saa vidste hun ogsaa godt, hvor han var. "Men dig kjendes jeg slet ikke ved," skriver hun til Slutning. "Din egen Samvittighed skal vidne, at du lyver for Gud og Mennesker." Da dette Brev blev oplæst for Almuen i Dalarne, og man spurgte Daljunkeren, hvad han sagde hertil, greb han til den Udvei at paastaa, at han var født før Bryllupet, og at Moderen af den Grund ikke vilde kjendes ved ham. Men dette bød dog Dalkarlene imod, og der faldt nu et Slør fra Størstepartens Øine.

Til Vesteraas drog Skurken imidlertid ikke, men i Stedet begav han sig sidst i August eller i Begyndelsen af September 1527 til Norge, hvor han i Throndhjem kom i Berøring med Landets fornemste Aristokrati. Da Erkebiskopen heller ikke denne Gang vilde have noget med ham at gjøre, begav han sig til Østraat, hvor Tjenerskabet i Fru Ingers Fravær fagnede ham paa bedste Vis, sandsynligsvis bevæget hertil af den tidligere omtalte svenske Rømningsmand, Peder Grym, som havde fundet Tilhold her. I Begyndelsen af November kom der nogle Dalkarle herhen med Tidende om, at Kong Gustav aldeles sikkert var død, og Daljunkeren maatte derfor endelig komme tilbage til Sverige. Denne begav sig da til Throndhjem. Fru Inger, hendes to Svigersønner, Vincents Lunge og Erik Ugerup, og den førstnævntes Broder Ove Lunge var just komne fra Bergen til Fosen. Da Vincents Lunge, der fæstede Lid til Rygtet om Gustavs Vasas Død, hørte, at Daljunkeren var i Byen, sendte han ham Leide og Bud om, at han ikke maatte reise bort, før han havde faaet ham i Tale. Daljunkeren slog sig da tiltaals her.

Vincents Lunge, Erik Ugerup og Ove Lunge lagde nu sine Hoveder i Blød for at faa sat op et Regnestykke, som kunde være alle tilpas. Ove Lunge underhandlede med Fru Inger om et Parti mellem sin Søn og hendes yngste Datter, Jomfru Lucie. Paa samme Tid begyndte alle tre Herrer ogsaa at lægge ud for Fru Inger om, hvor "nytsommeligt og meget raadeligt" det var, om "Hr. Stens Søn" kunde faa en anden af hendes Døtre, Jomfru Eline; om dennes Forlovelse med Nils Lykke var gaaet overstyr, eller om den ingen Hindring lagde i Veien for Herrernes Raadslagninger, kan ikke ses. At Jomfru Elines Ægtefælle nu efter den ugifte og barnløse Kong Gustavs Død maatte være selvskreven Konge og Rigsforstander i Sverige, sagde sig selv, og ingen havde noget mod en saa mægtig Svigersøn. Hertil kom for Fru Ingers havesyge Arvinger tillige det vægtige Moment, at Elines Arvepart i saa Fald vilde indskrænke sig til en ringe Sum Penge.

Alt maa saaledes have været klappet og klart, da Herskaberne længere ude i Maaneden kom ind til Throndhjem. Her begyndte et muntert Leven. Daljunkeren maatte flytte under Tag med Østraatsfruen og hendes Frænder. Herrerne "triumferede og drak alle Nætter med hannem og Fruerne og Jomfruerne handlede og snakkede med hannem om Dagen". Der holdtes i

Digitized by Google

disse Dage et Slags Herredag i Throndhjem, hvor der forhandledes om Fredrik I's Kroning som Norges Konge, der i disse Aar var sterkt paa Tale, men som Erkebiskopen dog forstod at faa forhindret. Medens Forhandlingerne herom stod paa, kom begge Lungerne til Erkebiskopen og bad ham om at lægge ind et godt Ord for Daljunkeren hos Fru Inger, saa han maatte faa hendes Datter. Erkebiskopen svarede imidlertid, at han ikke vilde blande sig i denne Sag, som han betragtede som sig uvedkommende; kun skulde han udtale, at efter hans Formening var hverken Daljunkeren den, han udgav sig for, eller Gustav Vasa død og borte, og man skulde se sig vel for, at man ikke ved dette Giftermaal kom paa Kant med Nabolandet. Vincents Lunge satte sig da strax paa sin høie Hest og mente, at han ifølge sin Fuldmagt fra Kongen kunde handle paa dennes Vegne, og at han havde givet Junkeren Leide. Erkebiskopen mente da, at det var mere, end han havde gjort og vilde gjøre; men for Resten kom hele Sagen ikke ham ved i ringeste Maade.

Af Høflighed mod Østraatfolket indbød Erkebiskopen dog til et Gilde, han holdt for dem i sin Gaard et Par Dage efter, ogsaa deres Gjæst, som Jomfruerne havde spjaaket til paa bedste Vis. For Gjæsterne gik tilbords, tog Lungerne Erkebiskopen tilside og meddelte ham, at nu var alt paa det rene mellem Junkeren og Jomfru Eline, hvorhos de bad ham om at være tilstede ved deres Fæstemaal. Dette gik da for sig, men at Jomfru Eline var bleven tvungen, var greit at skjønne af alle de Forord, hun gjorde. Siden efter blev Forlovelsen feiret hele 8 Dage igjennem ved "Triumferen". Den 25de November 1527 udstedte Daljunkeren, der kalder sig "Nils Stenssøn, Ridder," en Forsikringsskrivelse, hvori han lovede, at naar Gud den almægtige havde forhjulpet ham til Herredømmet over Sveriges Rige, skulde han være Kong Fredrik og hans Riger en fuldtro og huld Ven og tilbagegive Norge Viken, som Gustav Vasa havde taget i Besiddelse.

Efterat have modtaget prægtige Gaver saavel af Fru Inger, sin Fæstemø, Hr. Vincents Lunge som af Erkebiskopen og de fornemste Trøndere tog Daljunkeren Afsked og drog, ledsaget af Hr. Vincents og Erik Ugerup, over Fjeldet til Jemtland. Et ikke ubetydeligt Følge af Svensker og Nordmænd havde han med. I Jemtland, som hørte til Vincent Lunges Forleninger, blev denne og Erik Ugerup tilbage, medens Daljunkeren fortsatte sin Færd til Dalarne. Her gik det ham imidlertid denne Gang værre end nogensinde før; han maatte vende tilbage til Jemtland, hvor Vincents Lunge tog sig af ham. Et væbnet Indfald, som Daljunkerens Folk strax over Nytaar 1528 gjorde i Dalarne, løb saa uheldigt af, at de som Flygtninge kom tilbage til Norge. Medens de Rømningsmænd, som indfandt sig søndenfjelds, blev afviste af den nye Lensherre Magnus Gyldenstjerne, der, som vi snart skal se, i det foregaaende Aar havde afløst Olaf

Digitized by Google

Galde som Lensherre paa Akershus, fandt andre i Jemtland hos Vincents Lunge den bedste Modtagelse.

Imidlertid havde Gustav Vasa den 12te Januar 1528 ladet sig krone som Sveriges Konge i Upsala; strax efter begav han sig paany op til Dalarne, hvor han paa et Thing i Tuna fik Oprøret fuldstændig bilagt. Da Rygtet gik, at Kong Gustav nu vilde vende sig mod Jemtland, vovede Vincents Lunge ikke at oppebie ham her, men begav sig i Følge med Daljunkeren til Throndhjem. Ved deres Komme derhen sendte Erkebiskopen nogle Geistlige og Borgere hen til ham med Anmodning om at holde Daljunkeren og de øvrige Fredløse, han havde hos sig, tilstede, for at de kunde udleveres til Kong Gustav, der gjentagne Gange havde nedlagt Paastand derom. Vincents Lunge lod ham da vide, at den, som var ræd, maatte for ham gjerne rende tilskogs; men han var ikke Kong Gustavs Tjener, lige saa lidt som han skyldte ham noget. Forlangte Kong Fredrik derimod Daljunkeren udleveret, skulde der fra hans Side ikke være noget i Veien. Paa samme Tid tilskrev han Kong Gustav et temmelig hovent Brev, hvori han mindede ham om de Tjenester, som Junker Nils Stenssøns Fader — om hans Ægthed var Hr. Vincents naturligvis ikke i mindste Maade i Tvivl — havde indlagt sig af Sveriges Rige, lod ham høre, at Nils Stenssøn var hans kjødelige Søskendebarn og foreholdt ham, "at den ypperste Dyd i den kongelige og fyrstelige Stand er Naade og Mildhed". Imidlertid var nok Troen paa Daljunkerens Sag hos flere af Østraatfolket i sterkt Aftagende. Til Daljunkerens Forlovelse med Jomfru Eline hører vi efter hans uheldige Tog til Sverige ikke mere. Man begyndte nu at anse ham som Staldkarlen Jøns Hanssøn og stundede efter at faa ham godt og vakkert afsted. Snart hed det, at han skulde blive sendt til Kong Fredrik og derfra videre til Tyskland, snart at han skulde sendes til Skotland. Kun gamle Fru Inger, der maa have fattet virkelig Godhed for Bedrageren, holdt paa ham i det længste. Hun kunde ikke forstaa, at den unge belevne Junker ikke skulde være andet end en Staldkarl, men følte sig forvisset om, at der maatte stikke en eller anden Misforstaaelse under.

I Mai Maaned sendtes Daljunkeren nedover til Danmark; men alt blev indrettet saaledes, at han kunde smutte bort, om han vilde. Junkeren forsvandt da ogsaa ganske rigtig i Marstrand, men dukkede strax efter op i Rostock. Her lod Øvrigheden ham sætte fast i et standsmæssigt Fængsel. Begge Konger, baade Fredrik I og Gustav Vasa, søgte at faa ham udleveret, uden at Øvrigheden dog synes at have havt synderlig Lyst paa det. Men en Udvei fandtes dog. Da der fra Sverige blev skaffet Oplysninger om, at Staldkarlen Jøns Hanssøn havde begaaet et Tyveri hos sit første Herskab, længe før han endnu var faldet paa at udgive sig for Sten Stures Søn, maatte han om Høsten 1528 lade sit Liv paa Retterstedet i Rostock.

Digitized by Google

Peder Sunnanväders og Daljunkerens Medskyldige Peder Grym var allerede tidligere paa Aaret falden i Kong Gustavs Hænder og havde lidt den forsmædeligste Død som Landsforræder.

I Udlandets — navnlig da i Sveriges — Øine havde Norge og det norske Aristokrati prostitueret sig ganske grundigt ved den Maade, hvorpaa det i denne Sag var optraadt, og i sin Harme over alle de Vanskeligheder, som fra den Kant blev beredte, udtalte Gustav Vasa, at "Norges Rige var bleven et Røverrede". Men ogsaa i andre Henseender blev Daljunkerens Optøier af indgribende Betydning for den norske Stat.

Den norske Haandfæstning, som paa en saa tiltalende Maade havde opstillet de forenede Rigers Jevnbyrdighed og Ligeberettigelse, blev snart med alle sine Løfter og Tilsagn kun "en Lap Papir". Hvorvidt den under andre Forhold vilde være bleven respekteret af Kong Fredrik, kan ikke siges; hans Politik ved forskjellige andre Anledninger yder imidlertid ingensomhelst Garanti. Men sikkert er det, at han nu, da han med Sikkerhed vidste, at det norske Aristokrati ingensomhelst Støtte kunde vente fra Sveriges og Gustav Vasas Side, efterhaanden satte sig fuldstændig ud over dens Bestemmelser i hvert enkelt Punkt.

Allerede i 1527 var Fredrik I kommen ud over det Stade som Landets Skyggekonge, som Haandfæstningen og det indfødte eller indgiftede Aristokrati havde anvist ham. Først gik det ud over Olaf Galde, den eneste norskfødte Befalingsmand, Landet havde paa denne Tid. Denne, der nogle Aar i Forveien af Vincents Lunge mod Kongens Villie var bleven indsat som Høvedsmand paa Akershus,*) blev i Juni Maaned 1527 berøvet sin Forlening af fire danske Mænd, der kom op til Oslo med hver sit Krigsskib, og med Befaling til at sikre sig Hr. Olafs Person enten levende eller død, hvorpaa Slottet med de tilliggende Forleninger overdroges til den danske Adelsmand Hr. Magnus (eller Mogens) Gyldenstjerne, stik mod den norske Haandfæstning. Magnus Gyldenstjerne samlede paa samme Tid forskjellige andre Forleninger paa sin Haand, saa han i paakommende Tilfælde vilde have været meget vel istand til at holde de øvrige Lensherrer Stangen, om saa skulde være. Paa samme Tid blev ogsaa Baahus Slot overdraget til en anden dansk Adelsmand, Klaus Bilde. Videre vovede Kongen denne Gang ikke at gaa, men kan man tro Vincents Lunge, havde hans Agt været at strække sig endda længere. I et Brev, dateret Bergen 26de Juni 1527, varskor nemlig denne Erkebiskopen om, at flere Medlemmer af det danske Rigsraad var komne til Oslo med Skibe og Krigsfolk og havde taget Akershus fra Hr. Olaf Galde og overdraget Slottet til Dansken Nils Jepsøn, og føier saa til: "De agter sig fremdeles hid at gjøre med mig desligeste,

*) I Olaf Galdes Tid brændte hele den nordre Del af Akershus Slot ved Lynnedslag. Skaden blev dog udbedret i hans Eftermands Dage.

Digitized by Google

stikkendes i mit Sted Hr. Mons Henriksson (Gyldenstjerne), og saa fortan til Throndhjem, stikkendes Mester Jørgen Skodborg i Eders Naades Sted, paa det at norske Mænd, indfødte og indgiftede, ingen Magt skulde have, som dette fattige Rige vel vilde, Danske altid Overmagten have og Riget til Danmarks Ladegaard, som hertildags sket er, under sig beholde, hvilket Gud aldrig længe Fremgang give foragtelige!" Det var imidlertid ikke hans Mening at slippe nogen altfor nær ind paa Livet af sig, og han havde derfor sine Krigsskibe, der skulde løbe ud mod Kristiern II's Kapere, liggende paa rede Haand. Det forekom ham forunderligt, siger han, at han fra det søndenfjeldske ikke havde hørt noget om, hvad der foregik, endda rum Tid var hengaaet, siden Fienden indfandt sig for Oslo. "Dog kommer de i en ond Mening", siger han, "skal Eders Naade baade høre og spørge mit Forfald derudi paa Norges Krones bedste Vegne, som jeg mig undergivet haver, agtendes her levendes og død blive den Stund mig muligt er og de gode Herrer Norges Riges Raad sig selver mandeligen bistaaendes ikke mig undfalde vil. Alle de Uvenner jeg haver i Danmarks Rige, det er for Norges Krones Friheders og Bedstes Skyld, hvilke tilforn var ikke alene mine Venner, men Næstsøskendebørn, som de tre Kapteiner og Riddere, her kommer, og var. Dog, hvis de nu er, er jeg vel tilfreds med; jeg vil ikke for det Frændskabs Skyld Norges Krone, som jeg mig fuldkommeligen tilgivet haver, i nogen Maade undfalde, den Stund Norges Riges Raad, Ædlinger og Indbyggere sig selver ikke undfalder."

Saa kom Daljunkerens Besøg i Norge og alle de Viderværdigheder, det medførte for de norske Herrer og Erkebiskopen. Fra Gustav Vasas Side fremkaldte deres Forhold ved denne Leilighed en Række alvorlige Klagemaal, og den 3die Marts 1528 lovede Fredrik I Gustav Vasa, at han umiddelbart efter sin Kroning som Norges Konge skulde møde ham paa Rigsgrænsen enten paa Baahus Slot eller i Lødøse.

Allerede i Slutningen af 1525 havde Kong Fredriks Kroning i Norge været paa Tale og var bleven berammet til det næste Aar. Kun havde der været nogen Tvivl om, hvor den skulde foregaa. Thi medens Erkebiskopen foreslog Throndhjem, syntes Kongen, der vistnok paa Grund af Tidernes Urolighed ikke havde Lyst til at drage saa langt bort fra Rigets Centrum, at Konghelle, den yderste Grænsestad, var det beleiligste Kroningssted. Hermed faldt Sagen hen for denne Gang. I Slutningen af 1527 sendte Kongen Hr. Ove Lunge og en anden af sine Mænd ved Navn Morten Schinkel opover til Throndhjem for at pleie Underhandlinger desangaaende med Hr. Vincents og Erkebiskopen. Men ingen af dem havde Lyst paa denne Kroning, da Forholdene ved Olaf Galdes Afsættelse havde vist dem, at Kongen muligens kunde finde paa at ruske op i et og andet, som ikke var, som det burde være. Hertil kom, at Erkebiskopen ikke var videre blid paa Kongen for de Begunstigelser, han lod Lutheranerne i sit Rige blive til Del. Det blev da med,

Digitized by Google

at Hr. Ove Lunge kom hjem til Danmark med en hel Del Undskyldninger og med Forslag om Kroningens Udsættelse. Hermed var Kong Fredrik imidlertid ikke tilfreds, og han bestemte paa egen Haand, at Kroningen skulde foregaa i Oslo ved Midsommertid 1528, hvorefter han paa Grænsen skulde have den berammede Sammenkomst med den svenske Konge.

Denne sin Beslutning meddelte han under 3die Marts 1528 baade Vincents Lunge og Erkebiskopen og paalagde dem i strenge Ordelag at indfinde sig baade til Kroningen og Grænsekongressen. Nu skulde gode Raad synes dyre; men Vincents Lunge forstod dog ogsaa denne Gang at klare sig i en snever Vending. Allerede Dagen efter at Kongens Brev var kommen ham i Hænde, underrettede han Erkebiskop Olaf om, hvilket Parti han vilde tage, og han haabede ogsaa, at denne og de øvrige Bisper vilde tiltræde hans Mening. Han agtede nemlig at sende en af sine Svende med et Rostockerskib til Kjøbenhavn for at overrække Kongen en Skrivelse af følgende Indhold. Da man i Norge havde troet, at de Undskyldninger, som var fremsatte for Hr. Ove Lunge, vilde blive tagne for gode, var man nu aldeles uforberedte paa Kroningen. Erkebiskopen, der var selvskreven til at forrette Kroningen, havde paa Almuens Begjæring begivet sig til Finmarkens yderste Grænser mod Rusland paa en Visitatsreise, saa han umulig kunde faa Kongens Brev i saa betimelig Tid, at han kunde indfinde sig til Kroningen. Ingen af Landets øvrige Biskoper vovede at forrette Kroningen i Erkebiskopens Fravær. Hertil kom, at man ikke havde sørget for at faa det fornødne Leide af Kong Gustav, uden hvilket man ikke trøstede sig til at møde ham. Om Erkebiskopen havde villet gjøre Indvendinger til dette, havde han ikke faaet Tid til det, og saaledes lykkedes det virkelig Vincents Lunge at faa Kroningen forhindret. Men havde Hr. Vincents haabet herigjennem at bringe Kong Gustavs Klager til Taushed, saa havde han gjort Regning uden Vært. Kong Fredrik I kom vistnok denne Gang lige saa lidt som nogensinde til Norge — han og Kristian VII var som bekjendt de eneste Oldenborgerkonger, som aldrig satte sin Fod paa norsk Grund; — men det aftalte Møde holdtes omtrent til berammet Tid i August Maaned i Lødøse. Ved dette lod Fredrik I sig repræsentere ved Fuldmægtige, medens Gustav Vasa personlig havde indfundet sig. Her blev der bl. a. forhandlet om Vikens Afstrædelse til Norge, om den Understøttelse, som de svenske Oprørere havde fundet i Norge og om gjensidig Bistand mod den fælles Fiende Kong Kristiern II, om han maatte forsøge at gjenvinde sine Lande. Af disse Forhandlinger gik det let nok med at faa Forsvarsforbundet mod Kong Kristiern istandbragt. Med Hensyn til Vikens Afstrædelse til Norge, nægtede Kong Gustav at indlade sig derpaa, før Spørgsmaalet om Gotland var bragt paa det rene. Derimod nedlagde han den bestemteste Paastand om, at de norske Undersaatter, der havde bistaaet Daljunkeren i hans Stemplinger, skulde straffes. Til Fredrik I's Løfte om, at Vincents Lunges og Erkebiskopens Forhold ad

Aare, naar han kom til Norge for at lade sig krone, skulde blive paa det nøiagtigste undersøgt, tog han intet Hensyn, og de danske Fuldmægtige maatte gaa ind paa hans Forlangende. Den næste Vaar skulde der saa holdes et nyt Møde mellem Kongerne og det danske og norske Rigsraad.

Den retslige Undersøgelse af Hr. Vincents's og Erkebiskopens Færd, som Kong Gustav havde fordret, kom imidlertid ikke istand. Under 22de Oktober underrettede Kongen Erkebiskopen om Kong Gustavs Forlangende og bad ham rette sig derefter. Dette fremkaldte da fra Erkebiskopens Side en Forestilling om hans og Hr. Vincents's Forhold til Daljunkeren, som han gjennem den kongelige Sekretær Johan Friis fik Kongen forelagt. Det havde vistnok været Kongens Hensigt at berøve Erkebiskopen de Forleninger, han efterhaanden havde erholdt i det nordenfjeldske og overdrage dem til de to holstenske Brødre Sigvard og Follert Swyn; men heraf blev der nu intet.

Da Traktaten i Lødøse blev forelagt Kongen til Ratifikation i Flensborg, opholdt Vincents Lunge sig vistnok hos ham. Uden videre at opfylde Kong Gustavs Forlangende og tildele Vincents den fortjente Straf for hans Optræden var noget, Kong Fredrik ikke kunde indlade sig paa; thi Vincents Lunge var altid i Forbund med sine mægtige Frænder i Norge Mand for at sætte ham Stolen for Døren. Vaaren i Forveien havde han saaledes ført en privat Feide mod Rigsraaden Johan Krukow ved Hjælp af de Landstrygere, som Daljunkeren havde havt i sin Sold. Disse havde under Anførsel af en af Hr. Vincents's Fogder taget og plyndret Krukows Gaard, Kroken i Hafslo i Sogn. Vel var Rigsraaden selv undkommen med Livet; men hans Hustru og Børn havde maattet gaa i Bygden for at tigge sit Brød. Hertil kom, at Hr. Vincents ved sine Lovtrækkerier havde skaffet sin Svigermoder forskjellige betydelige Jordegodskomplexer. Ligesom Giske-Godset nogle Aar i Forveien var taget i Besiddelse af Fru Inger til Østraat, tilegnede hun sig ogsaa med Svigersønnens Bistand for en Tid den betydelige Arv efter den sidste Ætling af Losnaætten, Fru Ingegerd Erlandsdatter, endskjønt den rosenkrandsske Familie og Thure Jønssøn havde nærmere Arveret dertil. Hr. Vincents selv havde paa samme Tid sat sig i Besiddelse af Sædegaarden Morland paa Ordost med tilhørende Strøgods, som siden Hr. Knut Knutsøn Baats Henrettelse (1519) havde tilhørt den norske Krone. For at haandhæve den kongelige Værdighed i Udenverdenens Øine og dog sikre sig Vincents Lunges Troskab nødtes Kongen til at indlade sig paa et virkeligt Abespil. Som Betingelse for at vige Bergenhus forlangte Vincents Lunge at holdes skadesløs paa anden Vis, og han fik alle sine Ønsker opfyldte. Han skulde beholde Sogn paa 10 Aar, derhos Jemtland og Finmarken, det sidste Len paa Livstid. Endelig forærede Kongen ham til Odel og Eie det store Nonneseter Kloster ved Bergen med Bygninger, som dengang indehavdes af de ilde berygtede St. Antonii Brødre, samt det Klosteret tilhørende Jorde-

Digitized by Google

gods, som indbefattede Bondegaarde i Hundredvis. Gavebrevet udfærdigedes den 17de Oktober 1528.

De Vilkaar, Hr. Vincents opstillede, var haarde nok; men Kongen maatte gaa ind paa dem, da han den 13de Oktober havde ratificeret Lødøse-Traktaten. Men saasnart han paa den omtalte Maade havde faaet Vincents til at trække sig tilbage, kunde han rigtignok sætte sig paa den høie Hest. Samme Dag, han havde skjænket Hr. Vincents den store Gave af Jordegods, som i Betydelighed og Værd savner ethvert Sidestykke i vor Historie, meldte han Kong Gustav, at han havde afskediget ham som Befalingsmand paa Bergenhus fra førstkommende Paaske at regne, og at han ved det næste Konge- og Rigsmøde skulde indfinde sig personlig for at gjøre Kong Gustav sin Undskyldning. Det samme skulde ogsaa paalægges Fru Inger og Erkebiskopen.

Alligevel var Hr. Vincents Lunge i sin Begjærlighed ikke tilfreds med de Fordele, han havde opnaaet. Da Nils Lykke og Jomfru Eline henimod Aarets Udgang havde Bryllup i Nyborg, lod Hr. Vincents ialfald falde nogle Ord i den Retning, at han endnu ikke var tilsinds at opgive Bergenhus. Men det er vel ikke sagt, at man behøver at lægge større Vægt paa slige over Bægeret udtalte Ord.

Esge Bildes Komme til Bergen. Strid mellem Erkebiskopen og Vincents Lunge. Hertug Kristian i Norge 1529.

Til Vincents Lunges Eftermand paa Bergenhus havde Kongen udset hans Tremænning Esge Bilde, en Svigersøn af Hr. Henrik Krummedike, med hvis eneste Barn, Sofia, han var gift. Esge Bilde var fra Karakterens Side en fuldstændig Modsætning til Vincents Lunge. Han var lige saa ærlig, ordholden og paalidelig, som denne var falsk og troløs. Han var en Broder af den aarhusiske Biskop Ove Bilde og indtog en bestemt oppositionel Holdning ligeover for Tidens reformatoriske Ideer.

I Virkeligheden var det Henrik Krummedikes Regjeringsgrundsætninger, som nu igjen gjorde sig gjældende. Medens Vincents Lunge og de øvrige norske Stormænd, i hvis Spidse han stod, havde søgt at gjøre det norske Statsstyre saa uafhængigt af Danmark som muligt, gik Henrik Krummedikes og det danske Rigsraads Politik ud paa at istandbringe en Sammensmeltning

Digitized by Google

af det danske og norske Rigsraad og at lægge Norge under Danmark. Disse Anskuelser var det ogsaa, Esge Bilde nu skulde arbeide paa at gjennemføre.

Da Esge Bilde den 17de Mai 1529 kom til Bergen, gjorde Vincents Lunge ingen Vanskelighed ved at overdrage ham Slottet; men han skal dog have ribbet det fuldstændigt for alt Inventarium, uagtet det senere ved Vidnesbyrd blev godtgjort, at han i sin Tid havde modtaget det vel forsynet i alle Henseender. Vincents Lunge havde imidlertid sat Bo paa Nonneseter Kloster, som han efter Antoniusbrødrenes Uddrivelse havde indrettet til Bolig for sig og givet Navnet Lungegaarden, som de tildels bevarede Bygninger fremdeles heder. Omtrent samtidig hermed forøgede Vincents Lunge de vidtstrakte Jordeiendomme, han allerede havde erhvervet, ved for en Tid at underlægge sig det Jordegods som havde tilhørt Prædikebrødrenes Kloster, der i 1528 var afbrændt. Rygtet vilde vide, at Klosterbranden var et forud aftalt Spil mellem Hr. Vincents og Prioren, Jens Mortenssøn. Denne skulde nemlig i Forveien have skaffet Klosterets kostbare Kirkeprydelser og Løsøre tilside for siden at dele dem med Hr. Vincents, derpaa havde han sat Ild paa Klosteret, som i Bund og Grund afbrændte. Skjønt alle som en havde den slette Prior mistænkt for Ugjerningen, kunde der dog ikke skaffes Beviser tilveie mod ham, og Sagen blev derfor dysset ned. Vincents affandt sig saa med Prioren ved at give ham tre Gaarde til Underhold, og en Del af Klosterets Beboere tog han i sin Tjeneste som "Hovmænd". Paa Kongens Vegne satte han sig ved samme Tid i Besiddelse af de Kostbarheder, som tilhørte Apostelkirken i Bergen. Disse afleverede han imidlertid ved Midtsommertid 1530 i Kjøbenhavn og modtog Kvittering derfor. Paa samme Tid viste han sig ogsaa at være en Tilhænger af den nye Lære, som nu fandt mere og mere Indpas her i Landet. Allerede tidlig havde han optaget nye Bordskikke, idet han lod kvæde til og fra Bords efter en ny Ritus, og snart fulgte Svigermoderen Fru Inger og hendes Tjenere ogsaa hans Exempel. Saaledes klager d. 10de Januar 1529 Provsten Nils Mogenssøn paa Søndmøre over, at dennes Skrivere og Hovmænd blandt megen anden Utilbørlighed havde tilladt sig at "kvæde og skjæmme Prester efter Luthers Digt." Ligeledes skal Hr. Vincents ogsaa i forskjellige andre Maader være traadt Erkestolens Privilegier for nær.

Denne Optræden fra Hr. Vincents's Side foraarsagede et Brud med Erkebiskopen. Helt fra dennes Atterkomme fra Kurien i 1524 havde Vincents Lunge gjort alt muligt for at vinde denne mægtige Mand og knytte ham til sine Planer. Naar man ikke kjendte nærmere til Vincents Lunges og Erkebiskopens Karakter, skulde man af deres bevarede Korrespondance have sluttet, at der mellem dem har herskct den allerintimeste Forstaaelse. "Vincents's Breve til Olaf fortjener at læses", skriver L. Daae. "Det er kun saare sjelden, at man i vor ældre Historie finder Aktstykker af den Art. I Modsætning til den i allerhøieste Grad tørre, forbeholdne, man kunde sige

bondefule Stil, som karakteriserer hin Tids Brevvexlinger, finder man hos den talentfulde, humanistisk dannede Hr. Vincents, der — dengang noget enestaaende — paa engang var Doktor og Ridder, en ganske anden Skrivemaade. Han skriver nemlig virkelige Breve, ikke ordknappe Forretningsskrivelser. Disse Breve er, saalænge Venskabet mellem ham og Olaf holdt sig, fulde af de mest overstrømmende Forsikringer ei alene om Hengivenhed, men ogsaa af ligefrem Beundring for den værdige Fader i Throndhjem, hvem han ligefrem kalder Norvegiæ decus (Norges Pryd). Dette har neppe været et blot og bart Smigreri alene. Olaf har uden Tvivl i sin Personlighed havt noget behageligt og vindende, og har dertil været en Mand af Kundskab og Aand".*)

Den første Rivning mellem Olaf Engelbrektsøn og Vincents Lunge synes at have fundet Sted i 1526, da Erkebiskopens Folk uden videre fra Fosens Kongsgaard havde bortført Peder Sunnanväder mod Fru Ingers Villie. "Havde en anden gjort mig dette", skrev hun i sin Harme, "saa vilde jeg ydermere talet derom". Heller ikke var Erkebiskopens Holdning under Daljunkerens Optræden hertillands skikket til at indgyde Østraatfolket Tillid. Sandsynligvis er det endelige Brud foregaaet om Høsten 1528, da Erkebiskopen var paa Nippet til at miste sine kongelige Forleninger for Vincents's Skyld, og muligens har han — om med eller uden Grund maa være usagt — havt en Mistanke om, at Vincents Lunge under sit Ophold i Danmark har søgt at vælte Skylden over paa ham for, hvad der i de sidste Aar var passeret i Norge. Hvorom alting er, saa finder vi allerede strax over Nytaar 1529 Striden mellem Erkebiskopens og Østraatfolkets Tilhængere i fuld Gang nede paa Søndmøre, hvor det kom til forskjellige temmelig vilde Optrin, der snart gik over til en hel liden Krig. Med den Hærstyrke af leiede Landsknegte, som Erkebiskopen havde til sin Raadighed, satte han sig først og fremst i Besiddelse af Vardøhus Len med Finmarken, som Hr. Vincents havde faaet sig overdraget paa Livstid, dernæst af samtlige de Forleninger og Gaarde, som Fruen paa Østraat havde i Stiftet tilligemed hendes Løsøre og Værdigjenstande, der ansloges til en Værdi af mere end 20,000 Mark. Fruen selv maatte tage sin Tilflugt til Svigersønnen i Bergen. En Stund efter sendte Erkebiskopen Haakon paa Egge i Stod ind i Jemtland, der var Hr. Vincents's Len, for her at thinge Almuen fra ham. Adelsmanden Jørgen Karlsøn paa Hof stillede sig paa Hr. Vincents Lunges Side, og Jemterne forholdt sig noget tvilraadige. Alligevel lykkedes det inden kort Tid Erkebiskopen ved Hjælp af sin Foged og Frænde Thrond Ivarsøn at komme i Besiddelse af Landet, idet Jemterne med største Beredvillighed gik ham til Haande.

*) Meidells Maanedsskrift f. 1884, S. 286.

Digitized by Google

Da Esge Bilde kom til Norge, var Striden mellem Vincents og Erkebiskopen altsaa i fuld Gang. Ganske vist havde Bergensbiskopen Olaf Thorkildssøn gjort et Forsøg paa at mægle Fred, men havde hertil kun faaet det Svar af Erkebiskopen, at slig som han var bleven behandlet af Hr. Vincents og Fru Inger, havde han intet andet at gjøre end at feide paa dem af al Kraft; dog skulde han se vel til, at hverken Kongen skulde lide noget Skaar i sine Indkomster, eller at Østraat-Jomfruerne skulde lide noget Tab. Men at han ikke vilde give sig altfor snart, viste de store Hvervinger, han foretog. I et Brev, som Esge Bilde under 24de Mai 1529 tilskrev Kongen, klager han over, at han paa Grund heraf ikke kunde faa hvervet det fornødne Mandskab til Bergenhus's Besætning. Efter Tidens Maalestok maa den Hærstyrke, han havde samlet, have været ret betydelig. Saaledes havde han 300 Mand paa Benene og havde udrustet ikke mindre end to Kraveler og flere mindre Fartøier, der maa have krydset i Nordsøen. Ved St. Hans Tider 1529 tog saaledes Erkebiskopens Foged Jon Theiste udenfor Bergen en Hollandsfarer, tilhørende Vincents Lunge, og da Esge Bilde, der forresten ligesom Bergens Borgere havde holdt sig neutral i denne private Feide, sendte den senere oftere omtalte Stig Bagge hen for at mægle, modtog han af Erkebiskopens Folk det Svar, "at hvilke Maader de kunde være til Hr. Vincents's Skade og Fordærv paa Liv og Gods, vilde de det fuldkomme af yderste Magt".

Den eneste Mægler, Hr. Vincents Lunge og Erkebiskop Olaf i denne Sag vilde erkjende, var Kong Fredrik selv; men da begge Parter for ham var indkomne med sine Klagemaal, erklærede han, at han ikke kunde indlade sig paa en Sag, hvis Sammenhæng han ikke kjendte. Sagen blev derfor henskudt til Afgjørelse paa en Herredag, som skulde holdes i Oslo Sommeren 1529.

Til denne havde Kong Fredrik tænkt at indfinde sig; thi det var fremdeles hans Agt at lade den saa længe opsatte Kroning foregaa. Men ogsaa denne Gang kom der noget i Veien for Kongens Reise, og han besluttede sig til at lade sin ældste Søn Hertug Kristian (den senere Kong Kristian III) drage derop for at sidde Retterthing paa hans Vegne. Ved samme Leilighed skulde Hertugen — modsat en af Haandfæstningens udtrykkelige Bestemmelser — søge at blive anerkjendt som Kongens Thronfølger i Norge, helst paa Grundlag af Arveret. Denne kom i Begyndelsen af Juli Maaned, ledsaget af sin skjønne unge Gemalinde, Dorothea af Sachsen-Lauenburg, og de danske Rigsraader Biskop Styge Krumpen, Henrik Krumedike, Otte Krumpen og Knut Gyldenstjerne til Oslo, hvor de opholdt sig til ud i September. Disse Herrer, der skulde forrette som den 26aarige Hertugs Raadgivere, skulde ifølge sin Instruktion tillige afgjøre Retstvistigheder mellem Rigsraaderne og andre, sammen med det norske Rigsraads Medlemmer, skaffe alle dem, som kom til dem, Ret i deres Sager, undersøge de norske Lensforhold og forhandle med det norske Raad om Stadfæstelse af de mellem Rigerne

Digitized by Google

bestaaende ældre Traktater. Derhos skulde de meddele det norske Rigsraad, at der fra Kongens Side var aabnet Underhandlinger med Sverige for at skaffe Norge Viken tilbage. Fra enkelte Hold ved Hoffet havde der været arbeidet for at faa Hertug Kristian, der til en Fyrste at være var anvist temmelig knapt Underhold af Faderen, udnævnt til Statholder i Norge. Dette skede dog ikke, ihvorvel der tilsyneladende blev givet ham en temmelig udstrakt Fuldmagt.

Af det norske Rigsraads Medlemmer indfandt ikke mange sig i Oslo. Som sædvanlig under vanskelige Forhold holdt Erkebiskopen sig borte; af de andre Biskoper fremmødte kun Oslobispen Hans Reff og Anders Mus, der fremdeles havde Sæde i Rigsraadet. Af verdslige Medlemmer nævnes blot Kantsleren Matthias Hvoruf, Vincents Lunge, Nils Lykke, Olaf Galde, Gaute Galde og Erik Eriksson. Forøvrigt var ogsaa Fru Inger og hendes Døtre her tilstede. Først maa Spørgsmaalet om Thronfølgen have været behandlet. At det katholske Kleresi ikke paa nogen Maade vilde anerkjende Lutheraneren Hertug Kristian som Landets Thronfølger, er naturligt nok, og sandsynligvis har dette været en af Grundene til, at Geistligheden her var saa mangelfuldt repræsenteret. Hertil kom, at Erkebiskopen havde indsendt et Indlæg, hvori han gjorde gjældende, at Norge ikke længere var et Arverige, men et Kaarerige, der stedse skulde vælge Konge i Forening med Danmark. Denne Mening maa ogsaa være bleven tiltraadt af de tilstedeværende Medlemmer af det danske Rigsraad, der jo ellers vilde have bundet det Kollegium, hvortil de hørte, i Tilfælde af Thronledighed. Af Overenskomsten i Bergen af 1450, der fremdeles ansaas som staaende ved Magt, blev der af de tilstedeværende Rigsraader udstedt en beseglet Gjenpart. Navnlig synes Herredagen at have beskjæftiget sig med Ordningen af Retssager. Saaledes blev Fru Inger Ottesdatter og Hr. Vincents Lunge fradømte den betydelige Arv efter Fru Ingegerd Erlandsdatter, som de nogen Tid i Forveien til Fortrængsel for Otte Rosenkrands's Børn havde sat sig i Besiddelse af. Ogsaa i en Sag angaaende noget af Hr. Knut Knutsson Baats Jordegods gik Rigsraadets Dom Vincents Lunge imod. I begge disse Sager førte Hr. Henrik Krumedike, Vincents gamle Uven, Ordet paa Modparternes Vegne. Men i Øieblikket var det Jordegods, Fru Ingegerd havde efterladt sig, i Erkebiskopens Besiddelse.

Under Hertug Kristians Ophold i Norge blev der gjort et alvorligt Forsøg paa at faa Erkebiskopens Strid med Fru Inger og Vincents Lunge bilagt. Under 20de Juli tilskrev nemlig Hertugen Erkebiskopen og anmodede ham om under sikkert Leide at indfinde sig paa Herredagen, og strax efter rettede de danske Rigsraader en lignende Anmodning til ham. Men Erkebiskopen undskyldte sig dog ved alskens Paaskud, som lyder temmelig intetsigende, og kom ikke. Som Følge heraf kunde Herredagen heller ikke dømme i Sagen mellem ham og Hr. Vincents. Alt, hvad Herrerne under disse Forhold kunde gjøre, var at sende Biskopen Hans Reff og Olaf Galde

Digitized by Google

opover til Throndhjem for at mægle Forlig, uden at dette lykkedes. Erkebiskopen krævede Sagen behandlet paa en Herredag i Bergen, som skulde afholdes i den første Halvdel af Juli Maaned det næste Aar; men denne kom ikke istand.

Under Herredagen i Oslo maa Hr. Henrik Krumedike vistnok have været den mest formaaende Mand, hvoraf man kan forklare sig, at der ikke blev foretaget noget Skridt mod Erkebiskopen, og at alt gik Vincents Lunge imod. Hr. Henrik fik nu tillige sine norske Forleninger tilbage, og han udfoldede paa Herredagen den samme Kraft, hvoraf han havde været i Besiddelse i sine yngre Dage. Det er dog ikke til at tage Feil af, at der under Herredagen maa have hersket en gjensidig Mistillid mellem Hertug Kristian og hans danske Raadgivere, navnlig da Hr. Henrik Krumedike, der som Katholik af den gamle Skole var tilbøielig til at se Erkebiskopens Optræden i det for denne gunstigste Lys. For saa meget som muligt at emancipere sig fra Hr. Henrik, der i det hele ses at være optraadt som en Hovmester for Hertugen, søgte denne sin Fader Kongen om Tilladelse til at blive Vinteren over i Norge, da det vilde være nødvendigt at gaa angrebsvis frem mod Erkebiskopen, som man havde Grund til at mistænke for onde og listige Planer i Samraad med den fordrevne Kong Kristiern. Noget maatte gjøres, mente han, da man ellers løb Fare for at miste hele Norges Rige. Han henstillede tillige til Kongen at lade de kongelige Slotte forsterke ved at henlægge nogle af de geistlige Godser til dem. Kongen var imidlertid forsigtigere end sin Søn. I sit Svar erklærede han, at der fra hans Side ikke var noget i Veien for, at han blev Vinteren over i Norge, hvilket muligens kunde være det raadeligste. Dog burde han herom indhente sine danske og norske Raadgiveres Raad og navnlig Hr. Henrik Krumedikes, der i Tilfælde maatte være tilstede hos ham Vinteren over. Fremfor alt skulde han beflitte sig paa at omgaaes Undersaatterne paa bedste Vis, og navnlig søge at undgaa Splid med Erkebiskopen. Især skulde Hertugen tage sig vel iagt for at berøve Kirken dens Godser eller bortføre nogen af de Klenodier, som hørte den til. Hertugen, der ikke alene af sin Fader, men af mange med ham, betragtedes som en Fusentast, der aldrig blev rigtig voxen, kunde vel trænge til dette kloge Raad; thi under Opholdet i Oslo havde han tvertimod sine Raadgiveres Samtykke ladet sine Drabanter ved Nattetid plyndre Mariakirken for dens hellige Kar.

Det er tydelig nok, at det var Vincents Lunge, som havde mest at sige hos Hertugen paa denne Tid, og at det især var ham, som søgte at tilskynde ham til at blive Vinteren over i Norge og bistaa ham i Kampen mod Erkebiskopen. Fra Oslo skulde Hertugen begive sig til Bergen for der at blive Vinteren over. Men dette var ikke efter Henrik Krumedikes Hoved, skjønt han fra først af synes at have været belavet paa at forblive hos sin unge Herre under dennes hele Ophold hertillands. Da det nu kom til at

Digitized by Google

afhænge af ham, hvorvidt Hertugen skulde forblive i Norge eller ei, satte han en Stopper derfor ved at udtale sin Bekymring for de svære Bekostninger, hans Svigersøn Esge Bilde maatte sætte sig i, i Tilfælde af at Hertugen tog Vinterophold paa Bergenhus. Men rimeligere er det vel, at Frygten for Vincents Lunges Indflydelse paa den unge Herre og de Følger, denne maatte afstedkomme, her har været det afgjørende Moment. I Begyndelsen af September maatte Hertugen saa begive sig hjem, først tilskibs til Vardberg og derfra videre over Land. Før Afreisen fra Oslo indhentede han, karakteristisk nok, et Skudsmaal fra sine danske og norske Raadgivere om, at han i Norge havde opført sig skikkelig i alle Henseender og holdt sig deres Raad efterrettelig. Henrik Krumedike troede ham imidlertid ikke for godt. Under 16de September skriver han til sin Svigersøn i Bergen: "Nu tør jeg vel tro, jeg slipper ham ikke, før han kommer til Gottorp igjen til sin Far".

Ogsaa udenlands havde det mislige Udfald, Hertugens Reise i det hele maa siges at have havt, vakt et Slags Opsigt, og i en Skrivelse til Keiser Karl V fortæller saaledes den lundske Erkebiskop Johan Weze, at "Norges Biskoper, der vidste, at Hertug Kristian var smittet af Lutheranismen, havde samlet Soldater for ikke at krone, men hellere fordrive eller dræbe ham". Fuldt saa galt var det altsaa ikke.

Under Herredagen i Oslo synes der at være indtraadt et Slags Vaabenstilstand mellem Erkebiskopen og Vincents Lunge; men denne Stilstand blev i ethvert Fald ikke af lang Varighed, og Fiendtlighederne opblussede paany. I Løbet af det følgende Aar blev Striden imidlertid bilagt paa Esge Bildes Foranstaltning af Hr. Vincents's Svoger, Nils Lykke, der havde faaet kongeligt Tilsagn paa Svigermoderens Len, Fosen, Edøen, Søndmøre, Romsdalen, Stjørdalen og Herjeaadalen, forudsat at hun vilde give Afkald paa dem. Det var hun villig til; men i Øieblikket var de i Erkebiskop Olafs Værge, og det var derfor i Hr. Nils's egen Interesse, at der blev mæglet Fred. Efterat der i nogen Tid var forhandlet derom, kom Forliget ogsaa istand, sandsynligvis paa det Vilkaar, at Erkebiskopen skulde tilbagegive Fru Inger og Hr. Vincents alt, hvad han havde frataget dem. Under 4de Mai 1530 erholdt nemlig Vincents Lunge, der var draget til Danmark for paa Herredagen i Kjøbenhavn, som skulde holdes strax over St. Hans samme Aar, at rense sig for de Beskyldninger, hans Fiender havde fremført mod ham, Efterretning fra Erkebiskopen om, at Nils Lykkes Mæglingsforslag var bleven antaget. Fra nu af var tilsyneladende Venskabet mellem Hr. Vincents og Erkebiskopen gjenoprettet.

Digitized by Google

Olaf Engelbrektssøns Forbund med Kong Kristiern II. Reformationens Begyndelse i Norge. Kristiern II i Udlændigheden. Kristiern II i Norge 1531—32.

Under Hertug Kristians Ophold i Norge maa der have været udspredt et almindeligt Rygte om, at Olaf Engelbrektssøn havde indladt sig i Forbindelse med den landflygtige Kong Kristiern II, og dette Rygte maa have været Aarsag til den kjendelige Forbitrelse, Hertugen nærede til ham. Kun Kong Fredriks besindige Holdning synes at have forhindret Hertugen fra at stille sig paa Vincents Lunges Side i dennes Kamp mod Erkebiskopen.

Denne Mistanke var fuldt ud befoiet, idet allerede fra 1529 af Forbundet mellem Kong Kristiern og Erkebiskopen var kommet istand. Paa sin Vei til Rom havde Olaf Engelbrektssøn hyldet Kong Kristiern II, paa Tilbageveien Fredrik I, efter Hjemkomsten nærede han en næsten sværmerisk Begeistring for Norges Selvstændighed og havde i Vincents Lunge set dennes Gjenopretter. Alt dette tyder hen paa, at han ikke har været nogen Politiker, men at han har ladet sig drive med Strømmen, hvor denne nu maatte føre ham. I saa Henseende var han hverken nogen Helt eller Martyr. Man faar i det hele Indtrykket af, at han i denne Henseende har været en vaklende og uselvstændig Karakter. Men til Trods for, at Forholdene gjorde ham til en Politiker af underordnet Rang, har han dog i andre Henseender Krav paa vor sterkeste Sympathi; skjønt han ialfald i sine kraftige Aar neppe har været besjælet af nogen dybere Religiøsitet, var han en ægte Kirkens Mand, trofast og opofrende for dens Sag til det yderste. For Tidens Brøst har han neppe havt Blikket opladt, end mindre har han havt noget Syn for Reformationens Berettigelse. Hvad han saa, var alene Kirkens Forfald og Nedgang og den Fornedrelse, som Verdens Mægtige som Følge deraf lod den blive til Del med Tilsidesættelse af Lov og Ret. Hans Stræben gik ud paa at reise den, maaske først og fremst som en katholsk Provincialkirke og paa Grundlag af Folkets nationale Selvstændighed. Kirkens og Fædrelandets Sag havde saaledes efter hans Overbevisning Interesser tilfælles; men medens det under andre Forhold maaske vilde være lykkedes ham at føre Kampen frem til Seir, blev nu baade hans kirkelige og politiske Planer sporløst bortrevne af den uimodstaaelige Tidsstrøm.

Hvad der oprindelig maa have fjernet Erkebiskopen fra Fredrik I, var de Overgreb, denne tillod sig mod den norske Kirke og dens Eiendomme. Først og fremst var det gaaet ud over Klosterinstitutionerne, der allerede befandt sig i det sterkeste Forfald og var blottede for enhver Deltagelse i den

Digitized by Google

offentlige Mening. Deres Sækularisation eller Inddragning under verdslig Bestyrelse var allerede begyndt paa Kristiern II's Tid. I 1519 eller tidligere havde denne nemlig overdraget Dragsmark Præmonstratenserkloster til Herman Madssøn, Høvedsmand paa Baahus, dog paa det Vilkaar, at Messerne blev opretholdte. Omtrent paa samme Tid maa det have været, at han overdrog Gimsø Nonnekloster ved Skien som Forlening til Didrik Villumssøn Tolder, der skulde afgive det fornødne til Nonnernes Underholdning. Denne Ordning blev imidlertid ikke længe staaende ved Magt. Allerede strax efter Kong Kristierns Fordrivelse ytrede der sig en Reaktion herimod fra Geistlighedens Side, og Herman Madssøn udtalte selv under den almindelige Opinions Tryk Ønsket om at blive afløst i sin Stilling som Klosterets Forstander af en viet Abbed. Kort efter Tiltrædelsen af sin Bispestol lykkedes det Hans Reff at vinde Gimsø Kloster tilbage og faa en viet Abbedisse indsat som dets Forstanderske, idet han godtgjorde, at det var "formedelst vrang Undervisning," det var kommen i Didrik Tolders Hænder. Men denne Herlighed blev ikke af lang Varighed; thi allerede i Februar 1529 forlenede Fredrik I Ivar Jenssøn Jernskjæg, en dansk Væbner, dermed "mod slig Tyngde og Afgift til Jomfruerne (d. e. Nonnerne), som der er Skik". Hvad Dragsmark Kloster angaar, synes Kongen heller ikke at have givet slip paa sit Bytte.

Det var dog først i 1528, at de norske Klostres Inddragning for Alvor begyndte. Hvorledes Vincents Lunge da fik til Foræring Nonneseter Kloster i Bergen med tilhørende Gods, og hvorledes han paa samme Tid tilegnede sig Prædikebrødrenes Jordegods efter Klosterets Brand, er ovenfor fortalt. Paa samme Tid kastede ogsaa Vincents Lunge og hans værdige Svoger Nils Lykke glubske Blikke paa Norges anseligste Kloster, Munkeliv ved Bergen. Men de truende Krigsudsigter afværgede da denne Institutions Ødelæggelse, skjønt Fristen ikke blev af lang Varighed.

Det næste Aar var Turen kommen til Kastelle Augustinerkloster ved Konghelle, idet Fredrik I i August Maaned forlenede sin Tjener Jørgen Stenssøn dermed. Men da dette Kloster stod i det nærmeste Afhængighedsforhold til den throndhjemske Erkebiskop, klagede denne strax over Kongens Indgreb i Kirkens Ret. Herunder blev det oplyst, at der i 1354 havde været paatænkt et Mageskifte mellem Kronen og Erkestolen, hvorved denne skulde afstaa Kastelle Kloster mod til Vederlag at erholde en Del af Kronens Gods i det nordenfjeldske. Men dette Mageskifte var ikke kommet istand, hvilket ogsaa var bleven godtgjort i 1498, da Kong Hans paa et Raadsmøde paa Baahus havde nedlagt Paastand om at faa Klosteret udleveret af Erkebiskop Gaute. Kong Fredrik forlangte nu, at Erkebiskopen skulde indfinde sig ved Herredagen i Kjøbenhavn i Juli Maaned 1530 med sine Bevisligheder. Men hid kom ikke Erkebiskopen, ihvorvel han indsendte sin

Digitized by Google

skriftlige Besværing. Som sædvanlig blev Sagen henstaaende uafgjort, og under den følgende Tids Begivenheder traadte den ganske i Baggrunden.

Hvad der under disse Forhold især medvirkede til at nedbryde Agtelsen for den katholske Kirke her i Landet, var, at den lutherske Lære fandt mere og mere Indpas. Skjønt Kong Fredrik i sin Haandfæstning havde lovet at bekjæmpe den omsiggribende Lutheranisme og haandhæve Kirkens Ret, blev dog dette Løfte brudt som saagodtsom alle hans øvrige Tilsagn, saasnart han følte sig tryg paa Thronen. Allerede i 1526 var den første evangeliske Prædikant optraadt i Bergen. Det var den tyske Munk Antonius, der vistnok har havt Kong Fredriks Tilladelse til at forkynde "Guds Ord" for sine Landsmænd der i Byen. Om hans Livsomstændigheder vides intet andet, end at han senere blev luthersk Sogneprest til St. Halvards Kirke i Bergen. Hans Hustru Anna, der ialfald paa mødrene Side var af norsk Herkomst, maa have overlevet ham i mange Aar og var gift ikke mindre end 5 Gange, sidste Gang i 1567 med en tysk Kandestøber ved Navn Peter.

Tre Aar efter fik Bergen to nye evangeliske Prædikanter i Tyskeren Herman Freße og Dansken Jens Viborg. Under 18de August 1529 tilskrev nemlig Kong Fredrik Esge Bilde om, at han havde beskikket disse Mænd til "at prædike og lære Guds Ord i Bergen for den fattige simple Almue", "som de selv vilde forsvare og bevise". Af disse Mænd blev Jens Viborg senere Sogneprest til Korskirken i Bergen, hvor han døde i 1552.

Allerede før disse Prædikanters Komme til Norge, havde Reformationen vundet betydelig Fremgang. At Vincents Lunge med sine Forbindelser ved Hoffet, hvor jo baade Kongen, hans bekjendte Raadgiver og Hærfører Johan Rantzau og hans Søn Hertug Kristian mere eller mindre aabenlyst bekjendte sig til den nye Lære, tidlig var kommen i Berøring med Lutheranismen og havde sluttet sig til den, vistnok ikke af de agtværdigste Grunde, har vi allerede set. Fra ham meddelte Bevægelsen sig til Fru Inger, hans øvrige Frænder og deres Tjenere. I den ovenfor nævnte Indberetning fra Provsten Nils Mogenssøn paa Søndmøre til Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn faar vi et ret anskueligt Billede af hele Vækkelsens Gang paa den Kant af Landet, hvor Katholicismen maaske længst og seigest har holdt sig, og man kan deraf paa en Maade danne sig en Forestilling om Reformationens kraftige Vært i andre Egne af Landet. Fru Ingers Tjenere, heder det, begynder nu baade paa Giske og andre Steder at kvæde til Bords og fra, som Hr. Vincents pleier at gjøre i Bergen imod god gammel Sædvane, og som Undskyldning anfører de, at de gudelige Viser, de synger, er udsatte og gjorte efter Deus miseratur*) og andre af Psalterets Salmer. Sandsynligvis har disse Viser, som A. Chr. Bang antager været danske Oversættelser af Luthers Sange, som "Nu er os Gud miskundelig", "Af Dybsens

*) Forbarm dig, Herre Gud, over os!

Nød raaber jeg til dig" og andre, der allerede blev optagne i den danske Messebog af 1529. Som Ophavsmand til den hele Bevægelse nævner Hr. Nils en Olaf Skriver, der en Tid havde været i Erkebiskopens egen Tjeneste, og som stod i Ledtog med Fru Ingers Foged Rasmus Skriver. I et Bryllup i Herø havde Olaf, der var meget ivrig til "at kvæde og skjæmme Prester efter Luthers Digt," vist en saa forargelig Optræden ligeoverfor Provsten selv, at denne fandt det raadeligst at gaa fra ham og begive sig til Sengs. En anden Gang var han kommen i Kast med Ørskogspresten, og da denne satte ham haardt i Rette for hans bespottelige Tale, havde han kylet sin Stridshammer lige i hans Mund, saa Spidsen var gaaet ud ved Kindbenet. Han havde saa søgt Tilflugt i Kirken, men havde strax faaet Fred af sin Ven Fogden Rasmus Skriver. Siden havde han forulempet Kapellanen paa Giske, naar denne læste Messe. Da saa Borgundspresten havde forbudt ham Kirkegang, havde han lovet, at hvis han ikke slap ind i Kirken, skulde han klyve op i et Træ og synge ligesaa sterkt, som om han var inde i Kirken. At han skulde gjøre Bod for sine Misgjerninger, var der under disse Forhold ikke Tale om. Endog i de erkebiskopelige Rettigheder blev der paa forskjellig Vis gjort Indgreb, et Vidnesbyrd om Tidens hele Opløsningstilstand.*)

Ogsaa fra andre Kanter af Landet hører vi om Reformationens Fremgang. Under 23de Juni 1529 anraaber saaledes Biskop Hoskold af Stavanger**) Esge Bilde om, at han ikke vil taale eller beskjærme "denne fordømte Vantro og Lutheri, hvoraf nu saa mange forblindede er", men at han af al Magt vil kvæle dette Kjætteri. Fra Bergen maa Bevægelsen tidlig igjennem Handelsmænd og Søfolk have forplantet sig til Finmarken, hvor en af Erkebiskopens Tjenere i Begyndelsen af 1530 klager over dens Omsiggriben blandt Almuen.

Bergen var og blev imidlertid Reformationens Arnested i Norge, og allerede om Vaaren 1529, altsaa før Freßes og Viborgs Komme derhen, var den bleven en saadan Magt, at det katholske Lübecks Borgermestere og Raad begyndte at nære Frygt for den og anholdt om det norske Rigsraads og Erkebiskopens Indskriden mod de farlige og samfundsopløsende Lærdomme,

*) Med en elskværdig Aabenhjertighed fortæller Provsten sin Herre Erkebiskopen, hvorledes Rasmus Skriver Aaret i Forveien havde været hans Gjæst og drukket sig fuld. Da Drikken var stegen ham til Hovedet, var han bleven saa krakilsk, at Provsten havde faaet ham afsted. Denne havde da lovet sig selv, at Skriveren skulde slippe at drikke sig fuld hos ham paa det første Aar. Skriveren tog sin Mon igjen paa Høstthinget. Da Provsten indfandt sig her, maatte han staa paa den Plads, som ellers anvistes Tyve, Skalke og andre "Udædismænd", og tilsidst viste Fogden ham bort med de Ord, at han kunde gaa paa sit Provstething; thi her havde han intet at gjøre. (Dipl. Norv. V, 771).

**) Dipl. Norv. II, 808.

Digitized by Google

som her forkyndtes. Ogsaa andre Tegn tydede hen paa, at den katholske Kirkes Opløsningstid var forhaanden.

Paa Bergens Bispestol sad dengang (fra 1523 af) den ovenfor omtalte Olaf Thorkildssøn. Den bergenske Kannik Absalon Pederssøn falder ham i sin saakaldte Kapitelsbog "den allergjerrigste og uretfærdigste katholske Bisp, som mere uretfærdigt Gods skrabede tilhobe end 20 Bisper føre hannem", og omtaler ham paa et andet Sted paa følgende Vis: "Om hvilken, endog Ingen bør have en ond Mening om andre i sit Hjerte, meget mindre skrive og digte om en anden, jeg mig storligen forundrer, hvad Aarsag de fromme Herrer udi Bergens Kapitel haver havt til at udvælge hannem til Biskop; endog jeg ikke vil mestre de gode Herrer eller være næsevis udi deres Gjerninger, maa dog alligevel den, som skal skrive Historier, fortælle saavel det onde som det gode og saavel det som er mod en som med en; uden de har set til hans Alder og dertil, at han var Erkedegn og en god Drag-Mad-i-Hus, og en verdslig Mand, forfaren udi verdslig Handel, ved jeg ikke, hvad de gode Mænd haver bevæget dertil, at de haver udkaaret hannem til Biskop, synderlig efterdi der var ingen besynderlig Lærdom i hannem og der fandtes mange andre i Kapitlet meget lærdere end han". Til Trods for de mørke Farver, hvormed han er malet af sin nærmeste Eftertid, har der dog — bortset fra hans Gjerrighed og Vindesyge, som man ikke kan komme fra — været en og anden god Side ved ham. Han har saaledes været en oprigtig Katholik, hvem Kirkens dybe Forfald gik nær til Hjerte. For Fædrelandets Historie besad han megen Sans, og han førte Dagbog over de samtidige Begivenheder, som dog nu paa et høist ubetydeligt Brudstykke nær er fuldstændig tabt. Men han var yderst svag og blottet for al Energi. I 1525, da han efter at være tagen til Fange af Kong Kristierns Folk atter var kommen paa fri Fod, mødte han Modstand af Kapitlet og Tyskerne i Bergen; han viste sig da saa forknyt og misfornøiet med sin Stilling, at han var alvorlig betænkt paa at opgive sit Embede og gaa ind i Graabrødreklostret, og det var ene og alene Vincents Lunges kraftige Forestillinger, som afholdt ham derfra. Det maa ikke alene have været den Mangel paa Agtelse, som overalt vistes ham, der gjorde ham kjed af det hele; i det næste Aar, da han var kommen paa Kant med Vincents Lunge og blev chikaneret af Lutheranerne, udtalte han for Erkebiskopen Ønsket om at faa bosætte sig et andet Sted i sit Stift eller i modsat Fald nedlægge sit Embede. Hvad der mere end noget andet maa have gjort ham kjed af sit Embede, var det vilde Liv, som førtes i hans Stift, af Prester ikke mindre end Lægmænd. "Ægteskabet krænkes, Frillelevnet bruges alt for meget, Kirker og Kirkegaarde haanes, Frændskab og Fadderskab agtes føie, Kristenretten haver ikke megen Gang i mit Stift", jamrer han. Men det værste tør dog nok have været, at Menighederne knappede sterkt af paa hans og Geistlighedens Indtægter og Offer. Hvad Erkebiskopen har svaret til denne

Digitized by Google

indtrængende Klage, vides ikke; men sikkert er det, at Biskopen saa meget som muligt holdt sig borte fra sin Stiftsstad og tog Bolig paa Gaarden Ask. Presteskabet, der uden det biskopelige Tilsyn var overladt til sig selv, søgte nu ved Voldsgjerninger at stemme den nyere Tidsstrømning. Som Exempel paa dets Raahed kan anføres, at det ved Nytaarstid 1531 fik tre Almuesmænd til at gjøre Forsøg paa at sprænge det Hus, hvori Herman Freße boede, i Luften; men det stygge Forehavende blev i Tide opdaget og forhindret. Naturligvis faldt slige Ugjerninger tilbage paa de katholske Prester selv.

Snart skulde det ogsaa i andre Henseender vise sig, at en ny Tid, der ikke besad Spor af Agtelse eller Ærefrygt for det nedarvede, var i Anmarsch. Bergenhus Fæstning, der ialfald delvis fra hidrørte Kong Sverres Eftermænds Dage, havde vistnok i sin Tid været et hensigtsmæssigt Værn, omgjerdet som den var med en sterk Mur og forsynet med Taarne. Men dette Værn var i Ildvaabnenes Dage ikke i ringeste Mon tilstrækkeligt, end sige tidsmæssigt. Jørgen Hanssøn havde derfor, saavidt det stod i hans Magt, søgt at afhjælpe Manglerne, og Vincents Lunge havde traadt i hans Fodspor: Alligevel var Fæstningen endnu saagodtsom uden enhver Betydning, og man vilde vide, at det kun var et Tilfælde, som i 1527 havde reddet Byen og Fæstningen fra at falde i Klaus Kniphofs Hænder. Allerede dengang skal Hovedsmanden, Vincents Lunge, have bragt paa Bane at sløife forskjellige Kirkebygninger, som stødte klods op til Fæstningen og syntes ham et temmelig generende Naboskab, og i et Brev fra Begyndelsen af 1529 berettes der, at han var begyndt med at nedbryde Apostelkirken, hvis fuldstændige Sløifning blev gjennemført af Esge Bilde i Løbet af det følgende Aar. De fint tilhuggede Stene sendtes til Gottorp Slot for at anvendes ved dettes Udvidelse.

Prædikebrødreklosteret med tilhørende Kirke, der var brændt i 1528, og Apostelkirken var saaledes forsvundne. Men foruden disse laa der endnu i en Klynge rundt Kongsgaarden flere Kirker og Bygninger, der ligeledes dominerede denne og følgelig maatte væk. Dette var saaledes Tilfældet med Kathedralkirken og den lille Kristkirke, til hvilke Bispegaarden og Korsbrødregaarden samt Skolen stødte. Medens Apostelkirken som et kongeligt Kapel var Kongens Eiendom og følgelig kunde behandles efter dennes Godtykke, medførte Sløifningen af Kristkirkerne og tilstødende Bygninger større Vanskelighed. I et Brev af 28de Oktober 1529 paalagde Kongen Esge Bilde at undersøge, hvorvidt disse Bygninger laa Fæstningen for nær. Herom tør der neppe have hersket nogen Tvivl paa nogen af Siderne. Spørgsmaalet gjaldt derfor, om man skulde nedbryde disse prægtige Bygninger, eller om man skulde forlægge Fæstningsverkerne paa den anden Side af Vaagen, hvor man kunde benytte det fast byggede og heldigt beliggende Munkelivs Kloster. Denne Institutions Inddragning

Digitized by Google

under verdslig Myndighed havde allerede før været paa Bane og blev nu for Alvor drøftet. Under den Spænding, hvori Klosterets Beboersker befandt sig, skrev Abbedissen Anna Olafsdatter den 2den Juni 1530 et Brev til Erkebiskopen, hvori hun klager over al den Overlast, Klosteret maa lide af sine Uvenner, og over den stadige Angst, Beboerne maatte nære for at uddrives. Erkebiskopen har imidlertid neppe blandet sig i Sagen, og ihvorvel Munkeliv blev forskaanet for at omskabes til Fæstningsverker, faldt det dog paa en Maade som Offer for Bergenhus's Udvidelse.

Imidlertid havde der mellem Esge Bilde og Biskop Olaf Thorkildssøn og andre af de fornemste Geistlige været ført Forhandlinger om Kristkirkens Nedrivelse og den eneste Indvending, som ses at være fremkommen herimod, var Biskopens Frygt for, at Domkirkens Rente skulde blive ham og Geistligheden berøvet. Efter en Del Forhandlinger frem og tilbage blev der dog tilsidst under 15de Februar 1531 i Kristkirkens Sakristi sluttet en Overenskomst, hvorefter Biskopen og Kapitlet opgav Kathedralkirken til Nedbrydelse og Bortflytning mod til Erstatning at erholde Munkelivs Kloster som Domkirke. Dog skulde Kapitlet og Biskopen efter Kongens og Rigsraadets nærmere Tilsagn være forpligtede til at føde og underholde de Nonner, som vilde forblive i Klosteret. Ved Hjælp af Bønderne fra de nærliggende Sogne blev Kristkirken nu nedbrudt, og der høres intet om, at der blev gjort noget for at redde de derværende Kongebegravelser fra den almindelige Ødelæggelse. Paa samme Tid nedbrødes ogsaa den lille Kristkirke, og den Grund, hvorpaa begge Kirker havde staaet, blev udlagt til Bergenhus. Den hugne Sten blev ført ud af Landet og fik Anvendelse ved Befæstningen af Gottorp Slot ved Slesvig. Man har i en senere Tid væltet Skylden for denne Vandalisme over paa Esge Bilde, som man i Historien har søgt at brændemerke med Ognavnet "Kirkebryderen". Skylden for denne uhyggelige Begivenhed, der giver det bedste Bevis paa, hvor liden Sans der dengang fandtes for at bevare de fra Fædrene nedarvede Minder, er dog mindre hans, end den hele Tidsaands. Selv Biskopen, der baade var Nordmand og derhos har Skudsmaal for historiske Interesser, var jo ikke et Haar bedre end den fremmede Lensherre.

Ved Biskopens Flytning til Munkeliv, der nu blev det geistlige Sæde for Bergens Stift, var den gamle Bispegaard overflødig og kunde gaa den samme Vei som de Kirke- og Klosterbygninger, hvoraf den hidtil havde været omgivet, og hele Holmen var saaledes ryddet. Munkelivs tidligere Beboere, der skulde underholdes af Kapitlet, fik Tilbud om at erholde Allehelgenskirken til Kloster; men tvivlsomt er det, om det blev antaget. Nonnerne synes dels at have begivet sig hjem til sine Slægtninge, dels at have tyet til Moderklosteret i Vadstena. Den sidste Nonne af Munkeliv døde 1568 i Huset hos Biskop Geble Pederssøn.

Digitized by Google

Ogsaa til selve Erkestiftet udstraktes disse Forsøg paa at sækularisere Klostre, og skjønt Erkebiskop Olaf af bedste Evne søgte at hindre slige Overgreb, skulde det kun for en Tid lykkes ham at afvende dem. Det er vel nærmest en selvsagt Sag, at Fru Inger paa Østraat og en af hendes Svigersønner maatte staa bag disse Forsøg, der gik ud paa at skaffe Fruen selv Reins Nonnekloster og Svigersønnen Nils Lykke Tuterøens Cistercienserkloster.

Ved et Besøg, Fru Inger aflagde i Klosteret paa Rein, der kun ligger et Par Timers Reise fra hendes Hovedgaard Østraat, klagede Abbedissen og Søstrene over Klosterets slette Forfatning, og for at raade Bod paa denne lod Fru Inger sig vælge til Klosterets Forstanderske, der skulde bestyre dets hele Økonomi. Fru Ingers Hensigt var dog ingenlunde saa uegennyttig, som det høres ud for; thi kjær, som Fruen var i denne Verdens Gods, var hendes Hensigt vistnok ingen anden end at tilegne sig Klosterets Jordegods og øvrige Eiendele. Dette var ikke efter Erkebiskopens Hoved, og for at redde, hvad der kunde reddes, lod han af Klosteret udtage en betydelig Del af dets værdifuldeste Løsøre, deriblandt en Guldkalk, som en af de norske Dronninger havde skjænket det. Dette var, efter hvad Abbedissen og Nonnerne senere hen paastod, skeet mod deres Villie. Fru Inger satte da alt i Bevægelse for at skaffe sig Opreisning. Efterat hendes Svigersøn, Hr. Nils Lykke og hun selv i temmelig skarpe Skrivelser havde foreholdt Erkebiskopen, hvor ubeføiet hans Optræden efter deres Formening var i denne Sag, som de paastod var ham uvedkommende, fik hun gjennem Nils Lykke under 1ste Mai 1532 udvirket Kong Fredriks Stadfæstelse paa sit Valg som Forstanderske for Reins Kloster og dets Gods, paa Betingelse af at hun lod holde den tilbørlige Gudstjeneste. Det kan dog være tvivlsomt, om hun paa Grund af Erkebiskopens Modstand kom i Besiddelse af Klosteret og dets Jordegods, inden denne havde forladt Landet for stedse.

Samme Dag, Fru Inger fik kongelig Anerkjendelse som Reinsklosterets Forstanderske, stadfæstedes Hr. Nils Lykkes Valg til Forstander for Tuterøens Cistercienserkloster. Dette Kloster var et af de mange Exempler paa, hvor dybt Klostertugten var sunken, og hvilket ryggesløst Liv der tildels førtes i de norske Klostre paa denne Tid. Abbed her var siden 1510 Matthias Henriksøn, "en i alle Henseender grundfordærvet Prælat". Efterat han i utrolig kort Tid havde faaet sat Klosterets Eiendele overstyr, drog han til Oslo, hvor han blev Abbed i Hovedøens Kloster. Her fortsatte han sit forrige Liv. Om hans Færd her skriver Biskop Hans Reff den 20de Oktober 1525 til Erkebiskopen: "Hr. Abbed Matthias af Tuterøen har stellet sig saaledes her i Hovedøens Kloster, at han ingenlunde kunde forblive der længere, medmindre han skulde været aldeles ene i Klosteret uden Brødre, saa der hverken var bleven læst eller sunget. Derfor nødtes jeg til at sætte ham af derfra. Han for da ned til Danmark og har nu erhvervet nye

Digitized by Google

Breve paa Tuterøen. Men han vil ikke gjerne bid igjen, siden det er fordærvet, men agter at fordrive den forrige Mand, Hr. Abbed Michael af Lysekloster, og saa fordærve det med." Skjønt han var snigen nok efter Lysekloster, der var et af de rigere Klostere hertillands, slap han dog ikke til her, og maatte tage tiltakke i Tuterøens Kloster. Her blev Erkebiskopen snart paa Grund af hans forargelige Vandel nødt til at skride ind mod ham og sætte ham under Tiltale for en geistlig Ret. Man har bevaret en Optegnelse paa de Klagepunkter, som opsattes mod ham. Flere af disse er i den Grad uterlige, at de umulig kan gjengives, end ikke i Omskrivning. De væsentligste af de øvrige er følgende: "Naar han stod i Kirken, da slog han Munkene paa Munden, saa at Blodet styrtede baade af Næse og Mund, saa Blodet endnu synes i Bøgerne, og sammeledes kalder han Presten, som staar i Messen, en Mær". "St. Andreas Apostels Dag om Aftenen haardroges han med Broder Nils, og klorede de hverandre som andre Katte". "Han haver ikke havt Messe i et Aar og ei heller læst sine Tider i 3 Aar, og ikke heller kom han i Ottesang i 3 eller 4 Aar. Han faster aldrig om Fredagene, Apostlernes Aftener eller andre Fastedage om Aaret". "Han kalder sine Brødre Lutherianer, Tyve, Kjættere og Gudsforrædere, og de gjøre hannem det samme igjen, saaat det er Skam og Synd at høre derpaa." Hertil kom, at han idelig førte raadden Snak, selv i unge Menneskers Nærværelse, "og er intet andet hans Snak end om Horeri og Skalkhed baade Aften og Morgen", at han førte det ryggesløseste Liv og pralede deraf, og at han havde udsuget Klosterets Landbønder, uden dog at holde sit Kloster i bedre Hævd, end at Kirken "randt som et Sold". Som det lader til, blev Abbed Matthias dømt til at betale Erkestolen en betydelig Bod, og da han ikke paa anden Vis kunde udrede den, afstod han hele sit Kloster til Hr. Nils Lykke, mod at denne skulde "gjøre god kristelig Skik i Klosteret med Guds Tjeneste og Guds Ords rene og klare Udlægning og Forkyndelse". Men Nils Lykke kom neppe nogensinde i Besiddelse af Tuterøens Kloster, der tvertimod snart kom i Erkebiskopens Værge og senerehen ved dennes Flugt fra Landet blev lagt under Kronen.

Medens Fru Inger og Nils Lykke stræbede hver paa sin Kant med at tilvende sig Klostergods, sad hendes øvrige Svigersønner ingenlunde med Hænderne i Skjødet. Erik Ugerup, der var gift med Anna Nilsdatter, havde i 1524 faaet Tunsberg Len til Forlening fri for al Afgift. Ikke tilfreds hermed havde han tidlig søgt at sætte sig i Besiddelse af St. Olafs Præmonstratenserkloster i Tunsberg, som Anders Mus, uvist med hvad Grund, havde tiltaget sig et Slags Overhøihed over. I 1532 kom han, samtidig med at andre Klostereiendomme søndenfjelds blev bortgivne, i Besiddelse deraf.

Men især var Hr. Vincents Lunge sent og tidlig paa færdefor at forøge sin Magt og styrke sin Indflydelse, og den Paagaaenhed, han herunder

Digitized by Google

udfoldede, nærmer sig sterkt til det utrolige. I 1528 havde han af Kongen faaet Nonneseters store Gods og havde paa egen Haand sat sig i Besiddelse af de bergenske Dominikaneres Eiendomme. Ogsaa fra Munkelivs Jordegods synes han at have knebet nogle Gaarde. Skjønt dette skulde synes at være nok for en Mand, mente ikke Hr. Vincents saa. Han vilde ogsaa have Utsteins Kloster ved Stavanger, og fortrængte efterhaanden derfra 2 Abbeder, som Biskop Hoskold af Stavanger havde indviet, og indsatte sine Fogder i Stedet. Den sidste af disse, Jens Splid, var imidlertid bleven afvist af Biskopen, som havde indviet en ny Abbed. Men hermed var Vincents Lunge ikke tilsinds at give sig, og i 1531 var det kommet til saa alvorlige Rivninger mellem ham og Biskop Hoskold om denne Sag, at den sidste saa sig nødt til at paakalde Erkebiskopens Bistand.

Det vilde have været mere end forunderligt, om Vincents Lunge ikke havde gjort noget Forsøg paa igjen at komme i Besiddelse af Bergenhus Slot og Forlening. Mellem Esge Bilde og Hr. Vincents var Forholdet ingenlunde ligefrem fiendtligt, om der naturligvis ikke paa nogen Maade kunde være Tale om noget egentligt Venskab. Der hersker mellem Fru Ingers og Esge Bildes Familie en høflig og urban Omgangstone, hvortil Nils Lykkes Slægtskab til begge Sider — han var nemlig Esge Bildes Søstersøn — vistnok har bidraget meget. Fru Sofie Krumedike, Esge Bildes Hustru, kalder Fru Inger og hendes Døtre med Tidens Fortrolighedsudtryk "Søster" og vexler Foræringer med Vincents Lunges Hustru, Fru Margreta. For Esge Bilde var Opholdet i Bergen paa denne Tid ingenlunde det behageligste; hans Svigerfader, Henrik Krumedike, var nemlig i 1530 afgaaet ved Døden og Enken, Fru Anna Rud, trængte til hans Hjælp ved Bestyrelsen af sine udstrakte Eiendomme. Intet Under derfor, at Esge Bildes Hu stod til Danmark. I 1530 var det ogsaa paa Tale, at han skulde forflyttes til Kjøbenhavn; men heraf blev der intet. Vincents Lunge, der naturligvis maa have været meget vel vidende om alt dette, tænkte nu ogsaa paa at benytte sig af Esge Bildes Sindsstemning til at skille ham ved sit gamle Hovedlen, hvorefter naturligvis hans hele Tragten stod. Hans Fremgangsmaade herunder er ganske betegnende for Manden. Da han om Høsten 1530 var kommen tilbage til Bergen fra Kjøbenhavn, sendte han den 8de September 6 Mand til Esge Bilde paa Bergenhus og forlangte at faa Slottet udleveret under Paaskud af, at Kongen havde lovet ham dette Len. Dette Forlangende afslog naturligvis Hr. Esge, der erklærede, at han ikke var tilsinds at udlevere Slottet og Lenet til nogen anden end Kongen selv. Snart skulde Hr. Vincents's hele Lumpenhed staa i den sterkeste Belysning for Hr. Esge Bilde; thi paa hans nærmere Forespørgsel erklærede Kongen i Brev af 2den Novbr., at han aldrig havde tænkt paa at fratage Hr. Esge Slottet. Hvad Hr. Vincents havde sagt derom, fik staa for hans egen Regning; ialfald var det skeet uden Kongens Vidende og Villie.

Digitized by Google

Ihvorvel der om Vaaren 1530 var istandbragt et Slags Forlig mellem Vincents Lunge og Erkebiskopen, stod dog dette Venskab, som man vel kan tænke, paa svage Ben; navnlig glemte Vincents Lunge ikke saa let det Puds, Erkebiskopen havde spillet ham i den forløbne Tid. Alligevel var det i de forløbne Aar Erkebiskopen, som havde lagt den største Loyalitet for Dagen, navnlig i Forholdet til Sverige og Gustav Vasa, og det kunde Vincents Lunge ikke komme bort fra. Det er ikke utroligt, at han allerede længe før, der kunde være Tale om noget Forbund mellem Kong Kristiern II og Erkebiskop Olaf, har opdigtet et saadant, saasnart han fandt, at det svarede Regning. Den fanatiske Optræden, som den ungdommelige Hertug Kristian tillod sig paa den Tid, Herredagen i Oslo holdtes, skyldtes vel neppe hans reformatoriske Iver alene, og Vincents Lunge hele Færd i den følgende Tid er vel skikket til at henlede Mistanken paa ham. Allerede paa samme Tid, som det mellem ham og Erkebiskopen sluttede Forlig var naaet til hans Kundskab, tilskrev han denne fra Danmark af og foreholdt ham indtrængende, hvor nødvendigt det var, at han personlig indfandt sig ved Herredagen i Kjøbenhavn, som skulde holdes om Sommeren, bl. a. for at afvende den Mistanke om hemmelig Forbindelse med Kong Kristiern, som skulde have fæstet sig ved ham. Erkebiskopen var imidlertid for klog til at bide paa den Agn, og Vincents Lunge, der var den eneste af Norges Rigsraad, som var her tilstede, fik saaledes frit Spillerum. Intet Under derfor, at der allerede den følgende Vinter verserede et meget udbredt Rygte om Erkebiskopens Stemplinger mod den bestaaende Tingenes Orden, uden at der dog saavidt vides, endnu forelaa noget, som kunde give Mistanken Styrke.

I Løbet af Vinteren 1530—31 var der imidlertid virkelig indledet meget energiske Underhandlinger mellem den landflygtige Konge og Erkebiskopen tilligemed flere af Norges Biskoper. Disse førtes først af Kong Kristierns Sekretær Henrik Lille eller Parvus, der under store Vanskeligheder og Farer først opholdt sig om Vinteren hos Erkebiskopen og derefter besøgte Biskop Magnus af Hamar. En Stund efter indfandt ogsaa en anden af Kong Kristierns Agenter sig hos Erkebiskopen. Det var den fordrevne Upsala-Erkebiskop Gustav Trolle, der under Stockholms Blodbad havde spillet en saa bedrøvelig Rolle. Denne træske Mand, der strax efter Gustav Vasas Fremtræden havde maattet gaa i Landflygtighed, havde senere forsøgt sin Lykke hos Kong Fredrik I, hvem han den 10de August 1524 havde kronet som Konge af Danmark. Men da han heller ikke her havde opnaaet, hvad han vilde, havde han begivet sig til Kong Kristiern i Nederlandene og var gaaet i hans Tjeneste. I Slutningen af Aaret 1530 havde han bestormet en hel Del af de fornemste danske og svenske Geistlige til Kristiern II's Bedste, foreholdt dem, hvor forandret denne nu i enhver Henseende var bleven til sin Fordel, og slaaet om sig med de mest glimrende Løfter og Forespeilinger. Da han imidlertid hverken i Danmark eller i Sverige fandt saa aabent Øre,

Digitized by Google

som han havde ventet, begav han sig om Sommeren 1531 personlig til Norge, hvor han haabede at vinde bedre Fremgang, og det viste sig snart, at han i saa Henseende ikke havde taget Feil.

For at døve den Mistanke, som var bleven reist mod Erkebiskop Olaf, havde Esge Bilde, hvis gode Villie og gjennemretskafne Tænkemaade ogsaa i denne Henseende giver sig tilkjende, søgt at formaa ham til at indfinde sig til et Møde i Bergen anstundende Sommer. Hertil synes Erkebiskopen ikke at have været uvillig. Men strax efter (5te Marts 1531) udgik der fra Kong Fredrik Indkaldelse til en almindelig Herredag i Kjøbenhavn ved Midsommertid, og ved denne søgte saavel Kongen som Erkebiskopens Kolleger i det norske Rigsraad at formaa ham til at afgive Møde. Erkebiskopen saavel som et Par andre norske Biskoper lovede det først, sandsynligvis for at vinde Tid, og snart gav en indtruffen ulykkelig Begivenhed ham Grund til at gaa tilbage paa sit Ord.

Den 3die Mai 1531 overgik der nemlig Throndhjem en Ildsvaade, der lagde hele Byen tilligemed Mariakirken, Korskirken og Kristkirken samt Graabrødreklosteret i Aske. Det siger sig selv, at den indtrufne Ulykke gav Erkebiskopen et kjærkomment Paaskud til at holde sig borte fra den berammede Herredag, og dette sit Forsæt forblev han tro, skjønt den ene efter den anden af Rigets fornemste Herrer med et Utal af Forestillinger søgte at faa ham bort derfra.

Ved Herredagen i Kjøbenhavn, der holdtes omkring 10de Juli, havde Biskoperne Hoskold af Stavanger, Olaf Thorkildssøn af Bergen og Hans Reff af Oslo indfundet sig tilligemed Kantsleren Mathias Hvoruf, Esge Bilde, Vincents Lunge og Erik Ugerup. Her blev der dog intet af Vigtighed udrettet, især da Kong Fredrik paa Veien til Kjøbenhavn fik spurgt, at der i Ostfrisland foretoges Rustninger paa Kong Kristierns Vegne. Han vendte da om til Gottorp, efterat han havde sendt de norske Rigsraader Besked om, hvad der var i Gjære, og bedet dem om at holde fast ved sin Troskab. For at vinde de norske Herrer og formaa dem til at tage sig af Landets Forsvar i Tilfælde af, at Kong Kristiern, hvad der i og for sig ikke var usandsynligt, først og fremst maatte vende sig mod Norge, lovede Kongen at afhjælpe de Mangler i Landstyret, hvorom Nordmændene maatte gjøre ham og Rigsraadet Forestilling.

Uden at generes af de norske Stormænds Argusøine havde Gustav Trolle i Bjergmandsdragt og ledsaget af to norske Bønder, der ligeledes var forklædte som Bjergmænd, i Løbet af Sommeren 1531 foretaget en Rundreise i Norge for at befæste de Forbindelser, som Vinteren i Forveien var blevne knyttede. Paa Reisen ledsagedes han af og til af den kongelige Sekretær Henrik Lille og Jørgen Hanssøn, der i sin Tid havde været Høvedsmand paa Bergenhus. Det var dog ikke frit for, at en og anden drog Mistanke paa, hvem de var. Først gjæstedes Biskop Magnus paa

Digitized by Google

55. Erkebispestav fra Norge,
funden i 1680-Aarene i Throndhjems Domkirke. I Kjøbenhavns Museum.

Digitized by Google

Hamar, der lovede paa bedste Maade at støtte Kong Kristierns Sag baade i Raad og Daad. Derpaa begav Gustav Trolle sig til Throndhjem, men blev underveis haardt eftersat af Magnus Gyldenstjernes Foged i Gudbrandsdalen og undgik kun med Nød og neppe sine Forfølgere. Fra Throndhjem tilskrev Gustav Trolle den 23de August Biskop Hoskold af Stavanger, om hvis Fiendskab til Vincents Lunge han maa have faaet Underretning, et Brev, hvori han foreholder ham af yderste Magt at bekjæmpe det omsiggribende Kjætteri, navnlig ved at understøtte Kong Kristierns Forehavende med Kirkens Gods og Klenodier, hvorfor fuld Sikkerhed skulde stilles. Lignende Breve maa ogsaa have været sendte til Landets øvrige Biskoper. Gustav Trolles Opfordring blev strax efterfulgt. I største Hemmelighed samledes der paa Biskopernes Foranstaltning Skibe, Kirkesølv og Penge, som af Jørgen Hansson blev bragt til Kong Kristiern i Nederlandene.

Efterat Herredagen i Kjøbenhavn var opløst, blev Esge Bilde en Tid tilbage i Danmark og besøgte under dette Ophold Kong Fredrik paa Gottorp Slot. Da det var denne meget magtpaaliggende at vinde Erkebiskop Olaf og drage ham bort fra Brodersønnens Sag, bad han Esge Bilde forsikre ham om, at han ikke nærede mindste Mistro til ham, men at han var ham naadig og at han var villig til at stadfæste ham i de Len, han maatte ønske, hvorhos han indrømmede ham tvende Gaarde. Men i sit Brev derom, der var dateret Baahus den 26de September, lagde Esge Bilde ikke Skjul paa, at det var kommen til hans Kundskab, at Erkebiskop Gustav Trolle havde Tilhold hos ham, og han lod ham derhos forstaa, at efter hans Mening gjorde han klogest i at opofre en saa farlig Mand som Gustav Trolle. Saa langt var Esge Bilde endog gaaet i sin retskafne Iver, at han havde udvirket et kongeligt Leidebrev for ham, for at han skulde kunne begive sig til Kongen.

Erkebiskop Olaf havde imidlertid indladt sig for dybt med Kong Kristiern til, at han kunde trække sig sig tilbage og beholdt Gustav Trolle hos sig. Har der endnu hersket en Skygge af Tvivl hos ham om, til hvilken Kant han skulde gaa, saa gaves der ham nu ingen længere Betænkningstid. Thi neppe en Maaned efter, at Esge Bildes Brev var kommet ham i Hænde, landede Kong Kristiern II i Norge.

Førend vi gaar videre i vor Fortælling, vil vi kaste et Blik paa de Vilkaar, som i Udlandet var blevne Kong Kristiern og hans ædle Dronning tilbudne, og følge dem igjennem de Modgangens og Ydmygelsens Aar, som de her maatte tilbringe i Ensomhed og Forladthed.

Vi forlod Kong Kristiern i det Øieblik, da han i Stedet for at friste Vaabenlykken sammen med sin Dronning og sine tre Børn var gaaet ombord paa sin Flaade for at drage til Nederlandene. I Skagerrak overfaldtes Flaaden af en frygtelig Storm, som kastede de Reisende op mod Norges

Kyster, hvor nogle af Skibene gik tilgrunde. Med Resten, 16—18 Skibe, ankom Kongeparret endelig den 1ste Mai efter 19 Dages Seilads til Handels- og Orlogshavnen Veere paa Øen Walcheren i Zeeland. Herfra begav de sig en Uges Tid bagefter over Antwerpen, hvor de hilsedes med en meget talende ærbødig Taushed, til Mecheln, hvor Regentinde Margreta holdt Hof, og hvor Regjeringens Sæde i hin Tid var. Her skulde de imidlertid ikke rose sig af den Modtagelse, de fik. Thi Margreta, som aldrig havde havt noget tilovers for Kong Kristiern, var endnu mere indtaget mod ham formedelst det stygge Ord for Grusomhed, han i de sidste Aar havde faaet paa sig, og som var bleven udspredt ved alle Europas Hoffer i udsmykkede Fortællinger og Flyveskrifter. Nogen Hjælp til at gjenvinde sine Kroner kunde Kong Kristiern altsaa ikke vente fra den Kant; Regentinde Margreta tyktes sig allerede at have faaet saa evig nok af ham, at hun ikke skjøttede det mindste om for hans Skyld at begynde Krig, der ikke vilde skaffe nogen Fordel, men hendes søfarende Undersaatter idel Fortræd. Hvad der maaske mere end noget andet, mere end baade det stygge Forhold til Dyveke og det stockholmske Blodbad, nedsatte Kong Kristiern i Regentindens Øine, var, at der baade ved ham og Dronningen heftede sig Mistanke for, at de hyldede den lutherske Lære, hvilket Kjætteri naturligvis var Margreta en Torn i Øinene. Saa inderlig Margreta holdt af sin Broderdatter, at hun maaske for hendes Skyld vilde have gjort, hvad hun vilde have negtet Kong Kristiern, havde hun dog saa mange Hensyn at tage, at hun befandt sig i største Forlegenhed. Det var derfor Regentinden en sand Lise, at Kongen og Dronningen i Juli Maaned begav sig til England for at søge Hjælp hos Henrik VIII og Kardinal Wolsey. Her blev de vistnok paa det prægtigste modtagne, men modtog paa sit Forlangende det samme trøstesløse Svar, som de havde faaet i Nederlandene. Kong Henrik og hans almægtige Kardinal havde intet andet Raad at give ham, end at det var bedst, at han begav sig tilbage til sine Lande for ved sin Nærværelse at styrke og opmuntre sine Tilhængere, saa skulde de paa sin Side i Forening med hans Svoger, Keiser Karl V, aabne Underhandlinger med Hertugen af Holsten og Kongens frafaldne Undersaatter for at friste, hvad der ad den Vei kunde være at opnaa. End ikke et Pengelaan, hvorfor Island skulde sættes i Pant, var at opdrive hos Henrik VIII, der trængte alle de Resourcer, han kunde opdrive, til Krigen mod Skotland. Der var derfor intet andet for Kong Kristiern at gjøre end at holde gode Miner; han takkede med Munden for den Deltagelse, hans engelske Venner viste ham og hans Sag, men forbandede dem i sit Hjerte for deres Smaalighed og Gnieragtighed. Allerede før sin Reise til England havde Kong Kristiern gjennem den lundske Erkebiskop Johan Weze aabnet Underhandlinger om Bistand af Keiserens Uvenner, Frants af Frankrige og Karl Egmont af Geldern, men uden Nytte.

Digitized by Google

Tomme Ord og Udflugter fandt Kong Kristiern saaledes hos sine Frænder, Afvisning hos sine Frænders Uvenner og gode Raad, som ikke kunde følges, hos sine Venner. Alt saa unegtelig fortvivlet ud for alle andre — end Kong Kristiern selv. Selv hans Dronning indsaa, at hans Sag stod paa meget slette Fødder, og at der ikke kunde være at tænke paa at faa Hjælp fra nogen Kant. Alligevel stod hun trofast ved sin Ægtefælles Side. Skjønt alle Porte og Døre til hendes store Frænders Slotte og Sale vilde have opladt sig for hende paa første Ord, skjønt hun hos sin Faster eller hos sin Broder kunde have faaet et nyt Hjem for sig og sine Børn, foretrak hun at blive hos sin Ægtefælle og at dele med ham den mindst misundelsesværdige Lod, enhver Tidsalder har havt at opvise. Og hvilken Ægtefælle havde han været, ialfald i Udenverdenens og i hendes Slægtninges Øine!

Den Vei, Dronning Elisabet hidtil havde fulgt, havde imidlertid kun været den samme, som enhver i Sandhed pligttro Hustru baade før og efter hendes Dage har fulgt og stedse vil følge, saa længe sand Kvindelighed og sand Kjærlighed findes i Verden. Paa den Vandring, hvorpaa hun i de følgende Aar gav sig ud, voxer hun imidlertid fra Dag til Dag til Idealets Fuldkommenhed og staar snart for vort Blik i Reformationens forklarede Glans som en af de skjønneste, ædleste og reneste Kvindeskikkelser, Verdenshistorien har at opvise.

Skjønt hun vel vidste, at der hos Fyrsterne ingen Hjælp kunde være at haabe for hendes Ægtefælle, blev hun aldrig træt af at banke paa alle Døre, hvor der kunde være mindste Von om Hjælp for ham. Hun, den stolte habsburgske Prinsesse og engang saa mægtige Dronning over tre Riger, drager fra nu af om fra Sted til Sted; snart træffer vi hende i Nederlandene, snart i Tyskland, hvor hun overalt søger Hjælp for sin ulykkelige Ægteherre. Længst opholdt hun sig i Berlin hos Kurfyrst Joachim af Brandenburg, der var gift med Kongens Søster Elisabeth, med hvem han levede i et høist ulykkeligt Ægteskab. Det var netop paa den Tid, Kong Kristiern forberedte det første mislykkede Tog mod Danmark, hvorom vi senere skal høre. Mellem de to Fyrstinder, der begge mødtes i Kjærlighed til Ægtefælle og Broder, opstod der et varmt Venskab, og skjønt Opholdet ved det brandenburgske Hof under andre Forhold neppe havde været behageligt, har det dog ganske vist i enkelte Henseender dannet et Lyspunkt i Dronning Elisabets Liv i de sidste Aar. Kurfyrst Joachim havde nemlig forstrakt Kong Kristiern med et Laan, og da han var en smaalig og egennyttig Mand, overhængte han støt og stadig den stakkels Dronning, der skulde synes at have saa nok med den Angst og Bekymring, hun nærede for sin elskede Ægtefælle, med Krav og Prellerier, ja han undsaa sig endog ikke for at saare hende med bitre og nærgaaende Ytringer om Kongens Person. Vi hidsætter nogle Brudstykker af hendes Breve til Kongen, der giver os et Indblik i denne fintfølende, trofaste og

Digitized by Google

opofrende Sjæl. Saaledes skriver hun i et Brev af 7de November 1523: "Markgreven (d. Kurfyrsten) sagde til mig, at vilde Eders Naade ikke betale ham, da vidste han vel Raad, hvorledes han skulde faa Betaling af vore Fiender.*) Hvad han mener dermed, ved jeg ikke; men jeg vil ikke raade

56. Kart over Stenviksholm med Omgivelser.
(Af Aarsberetningen fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring for 1875.)

Eders Naade at sætte for stor Lid til ham; thi jeg kan ikke merke, at han mener Eders Naade det godt, men kun Eders Penge: naar de først er ude, tykkes mig, at hans Venskab ogsaa er ude . . . . Jeg beder Eders Naade, at I vil snart lade mig komme til Eder. Jeg vil fast heller blive

*) Kong Kristiern havde nemlig givet Kurfyrst Joachim Sikkerhed for hans Tilgodehavende i de Skibe, han havde liggende ved Zeeland.

hos Eder og lide, hvad jeg kan, end være borte fra Eder og have alt, hvad jeg ønsker mig. Thi jeg kan ikke blive glad, da jeg altid frygter for, at der skal tilstøde Eders Naade noget; og jeg kan aldrig være uden Sorg: jeg tror, de gjør mig snart galen, saa handler de her med mig". Den 22de November skriver hun: "Jeg beder Eders Naade se sig vel for; thi det gjøres Eder vel behov; Eders Naade kan ikke færdes noget Sted, uden de vide her strax at sige mig, hvor I er. De har altid sine Speidere hos Eders Naade og ved alt det, I gjør, og hvorhen I vil drage; de ved her bedre, hvad I har for Hænder end hos Eder selv . . . . Min allerkjæreste Herre, jeg længes mig ihjel, med mindre Eders Naade haver snart Bud efter mig". Under 14de Februar det næste Aar heder det i Slutningen af et Brev, hvori hun meddeler Kongen forskjellige Tidender fra Berliner-Hoffet og Udlandet: "Jeg befrygter, at jeg ikke længe forliges med Markgreven (d. s. Kurfyrsten); thi beder jeg Eders Naade ganske gjerne, at jeg maa komme snart til Eders Naade".

Et Par Dage senere skriver Dronningen: "Jeg kan aldrig fuldt ud skrive Eders Naade til, hvor overmaade han nu roser mig, og hvor kjær han siger, han er ad mig. Dog brast den store Kjærlighed ud til, at jeg vilde være hans Bud til Eders Naade, at han maatte fange de Penge; og han siger, at dersom jeg vil, da sker det vel, og ellers ikke". Men nu vilde hun vel ikke, og derfor saa Kurfyrsten til at blive hende kvit saa snart som muligt. Det er ret rørende at læse hendes Brev til Kongen om den nye Fornærmelse, som blev hende tildel: "Markgreven var retnu hos mig, og sagde han mig, at han vilde drage omkring her i Landet, og vil han tage Eders Naades Søster med sig og sine Døtre, og begjærede han at vide, om jeg vil drage med eller ikke. Ved jeg ikke Eders Naades Villie derudi, og ved jeg ikke, naar de kommer igjen; thi beder jeg Eders Naade, at Eders Naade vil give mig Forlov til at komme til Eders Naade; thi mig tykkes, at han er kjed af mig, og kan jeg ikke vel blive her igjen; thi ved jeg ikke, hvor jeg kan bedst være end hos Eders Naade". Denne Gang fik hun sit Ønske opfyldt; i Begyndelsen af Marts kaldte Kongen hende til sig i Sachsen, hvor han dengang opholdt sig hos Kurfyrst Fredrik den vise, som overhovedet var den af Kongens Frænder, som viste ham den største Deltagelse.

Under Opholdet i Tyskland gjorde Kongen og Dronningen først for Alvor Bekjendtskab med Evangeliets nye Forkyndelse og Reformationens Heroer, Luther og Melankton. I Begyndelsen af Oktober 1523 havde Kongen ladet disse hente til sig i Klosteret Schweinitz i Sachsen, og Luther havde prædiket for ham. Dennes Personlighed og Forkyndelse af Ordet gjorde et dybt Indtryk paa Kongen. "Han havde endnu aldrig hørt nogen prædike Evangeliet saaledes," skriver han; "han var beredt paa at lide alt, siden Kristus havde lidt saa meget for os". At det var alvorlig ment hos Kongen, er der ingen Grund til at tvivle paa; thi strax efter lagde det

nyvakte religiøse Sind hos Kongen sig for Dagen i den første danske Oversættelse af det nye Testamente, som blev besørget paa hans Foranstaltning af hans hengivne Mænd Borgermester Hans Mikkelsson af Malmø, hans Sekretær Kristian Winther og den i den danske Literatur bekjendte Henrik Smith fra Malmø. Til Grund for Oversættelsen lagdes dels den af Erasmus fra Rotterdam besørgede latinske Oversættelse for Evangeliernes og Apostelhistoriens Vedkommende; i Brevene fulgtes derimod Luthers Oversættelse. Ogsaa i hans Brevvexling fra denne Tid møder man flere Ytringer, der tyder paa kristelig Hengivenhed i Guds Villie. Paa en af Dronningens Formaninger til at være forsigtig og vogte sig for dem som staar ham efter Livet svarer han: "Som I formaner os, at vi skal tage os vare, da haaber os visseligen, at vi har En, som os tager vare og ikke forlader os: det er Kristus, hvem vi befaler Eders Sjæl og Liv indtil evig Tid". Ogsaa Luther havde megen Godhed for den ulykkelige Konge. "Vel kunde han ikke," skriver Allen, "være blind for hans Feil og Brøde; men Betragtningen heraf skjød han tilside, idet han overlod Dommen til Gud. Derimod vendte han sig med Strenghed til de oprørske Danske, der havde taget sig selv til Rette. Nogle merkelige Ytringer i denne Retning forekommer i et lidet Skrift, som han udgav 1526 under Titelen: Om Krigsfolk ogsaa kan blive salige. Heri heder det: "Vel, lad saa være, at Kongen har Uret for Gud og Verden, og at Retten ganske er paa Danskernes og Lübeckernes Side, det er et Stykke for sig; men det andet Stykke er det, at Danskerne og Lübeckerne har grebet til som Kongens Dommere og Overherrer, og har straffet og hævnet slig Uret, og dermed selv undergivet sig Dom og Hævn. Her kommer nu Samvittighedsspørgsmaalet. Naar Sagen kommer for Gud, saa vil han ikke spørge, om Kongen har Uret og de Ret, thi det er blevet aabenbart. Men han vil spørge saaledes: I Herrer af Danmark og Lübeck, hvo har befalet Eder saadan Hævn og Straf. Har jeg befalet Eder det, eller Keiseren eller en Overherre? saa fremlæg Brev og Segl og bevis det. Kan de gjøre det, saa staar deres Sag godt, men hvis ikke, saa vil Gud dømme saaledes: I oprørske Guds Tyve, som griber ind i mit Embede og frækt har undergivet Eder selv den guddommelige Hævn, I er skyldige i criminis læsæ majestatis divinæ, det vil sige, I har forsyndet og forbrudt Eder imod den guddommelige Majestæt." Dette Skrift af Luther vakte, som man kan tænke, megen Forbitrelse hos dem i Danmark, der følte sig trufne af dets Braad, hvorfor ogsaa Kong Fredrik og Rigsraadet, Aaret efter at det var udkommet, udstedte Forbud mod dets Indførelse i Riget. Flere Aar senere gav Luther endnu et Bevis paa sin Deltagelse for den ulykkelige Konge, den Gang nemlig, da dennes Skjæbne havde taget den sørgeligste Vending, idet han var faldet i sine Fienders Hænder og bleven en fangen Mand. Luther skrev da et Bønskrift til Fredrik I, hvori han med stor Varme formanede denne til at vise Mildhed og kristelig Skaansel mod sine overvundne Fiender."

Ogsaa sin Dronning og sin Søster Elisabet søgte han at meddele den kristne Overbevisning, hun selv havde tilkjæmpet sig, og hos dem begge slog Troen paa Evangeliet dyb Rod, dybere end hos ham selv. Saaledes greb Dronning Elisabet "det rene Evangelium med et kvindeligt Hjertes Varme, søgte sin Trøst og Opreisning deri og bevarede sin Tro under de haardeste Prøvelser, endogsaa under de største Anfægtelser."*) Som et Bevis paa Tonen ved det landflygtige Kongepars Hof, om et saadant Navn kan tillægges de beskedne Forhold, hvorunder det levede, hidsættes af Dronningens Brevvexling en Skrivelse fra Sekretæren Kristian Winther, der var fremkaldt ved, at Kong Kristiern den 17de Februar 1524 for at underhandle med sin Svoger Kong Ferdinand i største Hemmelighed havde forladt Wittenberg, hvor han dengang opholdt sig: "Kjæreste naadige Frue, jeg beder og formaner Eders Naade, at Eders Naade altid vil være ved et godt Mod og ikke lade den store Gjenvordighed gaa Eder til Hjerte; thi det sværeste er nu overstandet; hvad kan Eders Naade nu tabe mere, da det nu altsammen er borte, for hvilket Eders Naade skal takke Gud; thi det er Guds Villie og underlige Gjerning, at saa skal ske, at alle Mennesker skal kjende udi Eders Naade og vor naadigste Herres Forfølgelse, at han er Gud, som kan gjøre de Rigeste fattige og de Fattige rige igjen, og salige er de, som udi saadan Forfølgelse kan være taalmodige, som Kristus selv siger hos Math. i det 5te Kapitel osv."

Der blev imidlertid ikke noget af denne Kong Kristierns Reise, da Svogeren, der opholdt sig i Nürnberg, ikke skjøttede at se ham hos sig, langt mindre at yde ham nogen Understøttelse. Saasnart Dronningen i Marts Maaned var kommen til Sachsen, maatte derfor hun afsted til Broderen for at forsøge at faa laant 20,000 Gylden, som skulde anvendes til at stagge Kongens værste Kreditorer. Reisen foregik i al Stilhed, og Ferdinand lod hende paa mangehaande Vis forstaa, at hun var ham alt andet end velkommen. Dagen efter Ankomsten havde hun Foretræde hos Broderen, overbragte ham sin Ægtefælles Hilsen og frembar sit Erende. Et tilstedeværende sachsisk Sendebud skildrer det Indtryk, hendes Fremtræden gjorde paa den tilstedeværende glimrende Forsamling paa følgende Maade: "Hendes Andragende hørtes af enhver med Medynk og Medlidenhed, i Særdeleshed for hendes Persons Skyld, og jeg saa i Sandhed kun faa af Raadsherrerne, som ikke havde Taarer i Øinene. Men skjønt hun handlede med Flid og Troskab paa sin Ægteherres Vegne, talede dog de omkringstaaende Personer ilde om Kongen; kort sagt, saa meget mærker jeg, naar hun ikke var, vilde man her ikke sadle en Hest for hans Skyld".**)

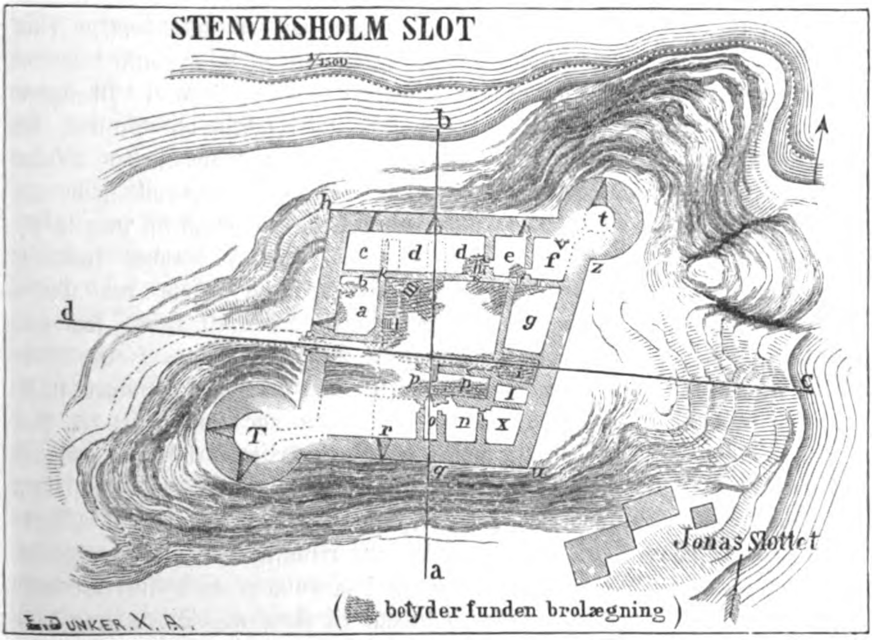
Havde Opholdet i Berlin været saa ubehageligt som bedst muligt for den arme Dronning, saa kunde hendes Besøg i Nürnberg ikke engang

*) Chr. H. Kalkar, Elisabet, Dronning af Danmark (i Dansk Folkekalender for Danmark f. 1855).

**) Anført efter Allen de tre nord. Rigers Hist. IV S. 350.

Digitized by Google

sammenlignes dermed. Saavel Ferdinand, hendes Broder, og hendes Svigerinde Anna af Ungarn, viste hende den mest udsøgte Uhøflighed. Som Følge heraf kunde den keiserlige Fuldmægtig Hannart ogsaa tillade sig mangt og meget ligeoverfor hende, som han ellers smukt havde maattet lade være. Da Dronningen Skjærthorsdag havde nydt Nadveren under begge Skikkelser efter Lutheranernes Vis, vakte dette Glæde hos alle Reformationens Venner; men

57. Stenviksholm Slot. (Efter Ziegler).

h. Nordvestre Hjørne. u. Sydøstre Hjørne. t. Nordøstre Hjørnetaarn med Kanonhvælv. T. Sydvestre Hjørnetaarn med Kanonhvælv. c. og r. Rum med Kanonhvælv. i. Rum med Kanonhvælv ind mod Gaarden og Portens Inderside. a. Dybtliggende Rum med Trappenedgang fra Gaardsrummet. p. p. Terrasse. d. d. Rum med Kjælder under. b. e. f. g. l. o. n. x. Diverse Rum af ukjendt Bestemmelse.

hendes katholske Frænder blev yderst forbitrede derover. Under 29de Marts skriver Dronningen herom paa følgende Vis: "Hannart er bleven saa græsselig vred paa mig, fordi jeg haver havt den Prædiker hos mig fra Byen, og ligeledes har de gjort min Broder halv vred paa mig. Hannart sagde, at dersom han vidste, at jeg vilde holde mig efter den Prests Ord, da vilde han ikke mere befatte sig med vore Sager, thi han var sikker paa, at han da skulde miste sin Tjeneste hos min Broder Keiseren. Min Broder Ferdinand

haver talt til mig om, at Eders Naade haver været hos Luther, og sagde, at han vilde give 100,000 Gylden til, at I ikke havde gjort det. Dog haver jeg givet ham tilbørligt Svar derpaa, som jeg skal sige Eders Naade, naar Gud vil, jeg kommer Eder til Ords".

Skjønt den ædle og beskedne Dronning ikke har betroet til Papiret de Ord, som faldt mellem hende og hendes kjødelige Broder, som ved en anden Leilighed tidligere havde ytret, at han heller vilde have set hende druknet, end at hun skulde tale med Luther, er de dog ikke aldeles gaaede i Glemme, idet en af den sachsiske Kurfyrstes Fuldmægtige har optegnet dem. I sin opbrusende Heftighed skal Ferdinand have ytret, at han vilde ønske, at hun ikke var hans Søster, men hertil gav hun ham følgende Svar i Ydmyghed og med Sagtmodighed, men tillige med den Værdighed og Styrke, som alene en dyb og grundfæstet Overbevisning kan give: "Vor fælles Moder har bragt os karske til Verden som kjødelige Søskende. Jeg vil holde mig til Guds Ord, alene følge det og ingen menneskelig Myndighed; men i alt andet vil jeg gjerne gjøre, hvad Eder behager. Vil I derover fornægte mig som Søster, da maa jeg finde mig deri og befale det Gud". Dronningens Svar fortjener saa meget større Opmærksomhed, som hun vel maatte vide, at hun ved et saadant stridt Sind, en saadan Haardnakkethed maatte forbitre sine fanatiske Frænder til det yderste. Hannart tillod sig endog under fire Øine at spørge hende, om det var sandt alt det, som Rygtet og de utallige af Fienden udstrøede Smudsskrifter fortalte om Kongens Grusomhed; men der kom han nok tilkort. "Dronningen svarede mig", skriver han, "som det sømmede sig en retskaffen Kvinde; men de andre siger, at det paa det nærmeste er sandt". Med alle retskafne Mænds Høiagtelse, men uden i ringeste Maade at have opnaaet Hensigten med sin Sendelse begav Dronningen sig i Mai Maaned tilbage til Kongen. Siden drog hun, sterkt eftersat af Stormester Albrecht af Preussen, en af hendes Mands mest ubarmhjertige Kreditorer, til Mecheln i Nederlandene, hvor hendes Faster modtog hende med aabne Arme og — med en Straffeprædiken for hendes og hendes Ægtefælles Forbindelse med Luther. Men Margretas Kvindelighed fornegtede sig dog ikke; hun elskede Elisabet som en Datter, og skjønt hun ved en skarp Inkvisition søgte at pille "Lutheriet" ud af hendes Husfolk og vistnok ogsaa efter Evne søgte at fri Dronningen fra den evige Fordærvelse, hun efter hendes Formening gik imøde, tager hun sig dog betydelig bedre ud til sin Fordel end den ynkværdige Ferdinand. Margreta strakte sig endog saa vidt, at hun modtog Kong Kristiern, om just ikke med de blideste Miner, da han i de sidste Dage af Juli Maaned kom derhen, ja anviste ham endog Bolig paa det gamle Slot i Lier, en liden By, der ligger 4 Mile fra Mecheln, og en aarlig Sum, der dog langtfra var tilstrækkeligt til det kongelige Hofhold. Gaarden, hvori Kongen og hans

Digitized by Google

Familie boede, findes endnu og benævnes den Dag idag "Het hof van Denemarken".

Her tilbragte Kongeparret en sørgelig Tid, fuld af Bekymringer og nagende Næringssorg. Dronningens Klenodier var allerede afhændede eller pantsatte og Turen kom nu til deres Gangklæder. Hvor tarveligt det hele Hofhold var fremgaar bedst af følgende lille Træk. En af Kongens Embedsmænd bad ham om at faa en af hans aflagte Fløielsjakker, men fik til Svar, at Dronningen havde syet den om til Børnene. Alt, hvad der paa nogen Maade kunde undværes, selv de kongelige Børns Legetøi, vandrede til Pantelaanere, som beregnede sig blodige Renter. Skjønt Kongeparret indskrænkede sig til det mest mulige, kom det dog tilkort. Derfor blev en stor Del af Tjenerskabet afskediget med gode Anbefalinger til Fyrster og Herrer, Kongen endnu stod i Forbindelse med, de prægtige Orlogsskibe, han havde bragt med fra Danmark blev solgte for den Pris, som kunde opnaaes, og der optoges Laan, stadig mindre og mindre, hos Kreti og Pleti. Dronningen selv synes tildels at have besørget en Del af Kongens Korrespondence. Og hun var dog Søster til den mægtigste Fyrste, som nogensinde har levet, og om hvem det blev sagt, at i hans Riger gik Solen aldrig ned. Udslidt før Tiden af Arbeide og Strabadser og udtæret af Sorg og Savn svandt den stakkels Dronning hen og hentæredes fra Dag til Dag. Forgjæves søgte hun Helsebod i Badene i Aachen, uden at det frugtede synderlig. Syg og nedbrudt vendte hun efter en ny Reise til Tyskland i sin Mands Erende hjem til Brabant og Lier, hvor Kongen gjenoptog sine Yndlingsplaner om at vinde sine tabte Riger tilbage. Sin haardeste Knæk fik Dronningen vist i 1525, da Statholderinden fratog hende Børnene for at faa dem opdragne i den katholske Tro. Hertil kom, at der mellem hende og Fasteren opstod et spændt Forhold. Navnlig saarede det hende, at medens hun tidligere havde kunnet gaa i Forbøn for sine Troesfæller i Mecheln, blev denne nu ikke mere agtet, og saa godt som under hendes Øine maatte Lutheranerne besegle sin Tro med sin Død. I Slutningen af Aaret 1525 begav Kongen med Dronningen sig til Zwynarde, et Kloster i Nærheden af Gent. Her blev hun kastet paa det Sygeleie hvorfra hun aldrig mere skulde reise sig. Stille og gudhengiven afgik hun den 19de Januar 1529 ved Døden. Hendes Ægtefælle skildrer i et Brev til Luther, dateret den 28de Januar 1526, hendes sidste Øieblikke med følgende Ord:

"Men eftersom hendes Sygdom tog til, saa har vor Gemalinde ganske og aldeles hengivet sig til Gud Fader og Kristus vor Frelser, stillet sit Sind og Hjerte til ham alene i en fast Tro, bedet alle Mennesker om Forladelse, Tilgivelse og ydmygelig begjæret af hver, at holde stadig fast i Forbøn for hende til den Almægtige, at han naadigen vil forunde hende sin guddommelige Naade at have en sand stærk, fast Tro til ham og fortrøste sig til hans grundløse Barmhjertighed og gjerne efter hans Villie undfange Døden osv. Og da nu Svagheden tog alt mere til, saa har Fru Margreta skikket sit

Digitized by Google

Budskab og andre fornemme Folk til hende, der skulde overtale hende til at betræde den papistiske antikristelige Tros Vei. Saa har Gud efter sin Mildhed betaget vor Gemalinde Mælet i rette Tid, saa at hun ikke gav dem noget Svar derpaa; ikke desto mindre har de smurt hende med Olie og ikke afladet med Overtalelser. Men hun havde tilforn med inderlig Længsel, fast Tro og vel betænkt Mod annammet det hellige, høiværdige Sakramente efter ret kristelig Vis, og da en af vore Prester formanede hende efter Guds Ord, saa lovede hun os at blive bestandig i en ret, stærk Tro til Herren og ikke at svare paa de andres Overtro, indtil hun blev ganske maalløs; men tog med mange Tegn paa en sand Tro tilsidst Afsked fra Verden den 19de Januar. Den Almægtige være hendes Sjæl naadig i al Evighed. Men vi har det utvivlsomme Haab, at hun er den evige Saligheds Barn, dertil hjælpe os Gud, Amen".

Dronning Elisabets Død vakte almindelig Sorg baade i de katholske og i de protestantiske Lande. Navnlig i Danmark sørgede Folket længe og dybt over hende. Hendes Lig blev først bisat i Gent, men er i vore Dage bleven overført til Odense, hvor hendes Ægtefælle mere end 300 Aar tidligere havde fundet sit sidste Hvilested. Af hendes 6 Børn var de tre døde før Moderen. Af de tre gjenlevende blev Sønnen Hans i 1531 hyldet som Arving til Norge, men døde allerede i det følgende Aar i Regensburg, den ene Datter Dorothea blev i 1535 gift med Pfalzgreve, senere Kurfyrst Fredrik II af Pfalz, den anden, Kristina, blev i 1534 gift med Hertug Frants II Sforza af Milano, senere (i 1541) med Hertug Frants af Lothringen. Efter dennes Bortgang sad hun i hele 45 Aar i Enkestand indtil sin Død (1590).

Til Mor Sigbrit hører vi efter hendes Komme til Nederlandene ikke meget. Forhadt som hun var af høie og lave, af Dronningens Frænder ikke mindre end af de hollandske Kjøbmænd, der ikke kunde glemme hende de svære Toldpaalæg, hun havde plaget dem med, var hun for det meste nødt til at holde sig i Skjul, uden at Kong Kristiern engang synes at have vidst om hendes Opholdssted. Ligesom Didrik Slaghæk blev ogsaa Sigbrit nu opofret af Kongen, da hun ikke længere kunde være ham til Nytte. I et Forsvarsskrift, som han i 1524 lod sin Skriver Kornelius Scepper forfatte, lod han hende kalde en gammel Giftblanderske og en Forbryderske, for hvis Gjerninger han ikke vilde have det mindste Ansvar, og for Statholderinden Margreta havde han erklæret, at han ikke skulde have noget imod, at man fik fat paa hende og lod hende lide den fortjente Straf. Hendes Broder Herman Villumsson, der i flere Aar havde bestyret Kongens udenlandske Handelsforretninger, men som nok var et tvivlsomt Subjekt i enhver Henseende, blev efter Kongens Komme til Nederlandene draget til Regnskab og afskediget af Kongens Tjeneste. Sigbrits endelige Skjæbne kjendes ikke med fuld Sikkerhed. Fra Utrecht, hvor hun antages at have søgt Tilflugt, skal hun i

Digitized by Google

1531 have vovet sig ind i Gent, men blev her fængslet og dømt til Døden. Sandsynligvis har Kong Kristiern II's mægtige Raadgiverinde, som i hele 9 Aar næsten enevældigt havde behersket Danmark, Norge og tildels Sverige, endt sine Dage paa Baalet som Troldkvinde.

I det foregaaende er oftere omtalt, hvilke Bestræbelser der fra forskjellige Hold udfoldedes for at føre Kong Kristiern II tilbage til hans Riger. I Norden havde det især været Søren Norby, som omkring Midten af 1520-Aarene var den ihærdigste i saa Henseende, idet han dels ved Vaabenmagt, dels ved sine Forbindelser med de misfornøiede saavel i Danmark som i Sverige havde søgt at naa sit Maal. Selv om hans forskjellige Forsøg var faldne saa misligt ud, at han for et Syns Skyld havde maattet rede sig ud af Vanskelighederne ved at gaa i Kong Fredriks Tjeneste, var han dog stedse beredt paa at gjenoptage Kampen. Ja, det synes endog, som han ved sit hele Forhold som Kong Fredriks Mand har lagt an paa at skaffe denne en Fiende i Gustav Vasa. Da dette ikke lykkedes, brød han med Kong Fredrik; men nu gik det ham ilde. Hans Flaade blev den 24de August 1526 fuldstændig opreven udenfor Blekinges Kyst, og nu maatte han opgive Kampen i Østersøen, som han i halvfjerde Aar havde ført ganske paa egen Haand mod de tre nordiske Riger og Lübeckerne. Hvor han selv blev af, vidste man længe ikke. Men længere ude paa Høsten dukkede han op i Moskva, hvor han søgte at faa Storfyrsten, Vasilius IV, til at gjøre Angreb paa svensk Finland. Men Storfyrsten var ikke tilsinds at gjøre det. Derimod søgte han dels ved Trusler, dels ved gyldne Løfter at bevæge den djærve Kriger til at træde i sin Tjeneste. Denne var imidlertid døv for alle Forestillinger, og udplyndret til sidste Hvid slap han ud af Rusland og kom om Høsten 1528 i den mest ynkværdige Forfatning til Kong Kristiern i Nederlandene. Ganske vist maa han her have næret store Planer til at yde sin Herre Hjælp; men de fornødne Pengemidler til at sætte Kaperskibe i Søen fattedes, og da Uvirksomhed og Lediggang bød ham imod, besluttede han sig den næste Vaar til at gaa i Keiser Karl V's Tjeneste for at deltage i Krigen mod Frankrige. Efter Fredsslutningen i Cambray (den saakaldte Damefred) var han med i Florents's Beleiring og faldt under denne, sandsynligvis i Marts Maaned 1530.

Ogsaa Kristiern II havde paa sin Side været meget virksom for at vinde sine tabte Kroner tilbage. Efterat hans Forhandlinger med Henrik VIII og Kardinal Wolsey om fra den Kant at erholde den fornødne Bistand var faldne frugtesløse ud, vendte han tilbage til Nederlandene, hvorfra han aabnede Underhandlinger med forskjellige nordtyske Fyrster, af hvilke flere var hans nære Slægtninge.

Saa længe Søren Norby fra Østersøen af formaaede at holde Kong Fredrik og Gustav Vasa i Aande, var det indlysende, at et vel ledet Angreb

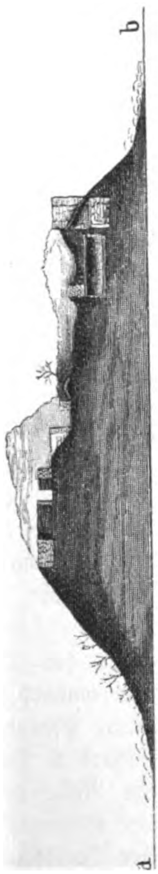
Digitized by Google

sondenfra var det eneste rigtige Træk, hvoraf Kristiern II kunde love sig den bedste Fremgang. I Aaret 1524 havde han saaledes i Nordtyskland faaet samlet en ikke ubetydelig Hær af Leietropper til et saadant Indfald. Men paa Grund af uheldig Ledelse fra oven udrettede denne intet og opløstes snart, da Kristiern II savnede de fornødne Midler til dens Aflønning. I det følgende Aar, da Søren Norby udfoldede sin sidste store Kraftanstrengelse for sin Herres Sag, udrustedes en større Søexpedition under Klaus Kniphof, om hvis uheldige Udgang vi ovenfor (S. 294) har hørt. Senere finder vi mindre Foretagender, der lededes af Skipper Klement og andre Kaperførere; men disse løb sjelden heldigt af. En af disse Sørøvere, Martin Pechlin fra Femern, blev om Høsten 1526 overrumplet ved Mandal af tre nordtyske Skippere og efter en haardnakket Kamp nedhugget med hele sit Mandskab. Til disse Sørøvertogter, der udgik for Kristiern II's Regning, besidder vi imidlertid i Regelen ikke synderligt Kjendskab, og fra 1526 af synes Fredrik I at have aandet friere og følt sig mere tryg paa sin Throne.

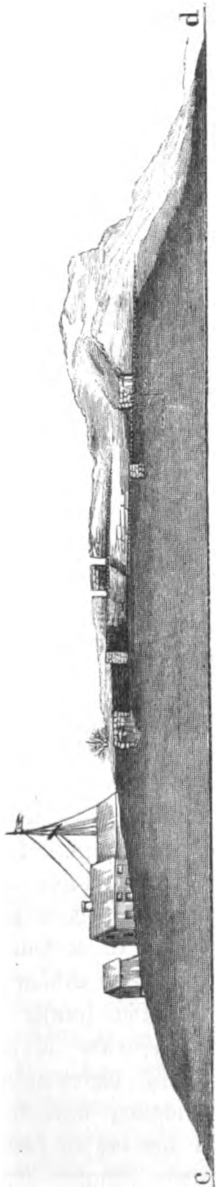
Skjønt Kristiern II havde antaget Luthers Lære og i de tidligere Aar lagt sin Hengivenhed for den for Dagen, var Reformationens Aand ham dog i Virkeligheden saa fremmed, at han var villig til at afsværge den, naarsomhelst han herved kunde opnaa en eller anden politisk Fordel. Da hans Svoger, Keiser Karl V, ved Freden i Cambray havde faaet frie Hænder, besluttede Kong Kristiern sig til at kjøbe Gunst og Hjælp hos denne, der ligesom Broderen Ferdinand i det kirkelige Spørgsmaal indtog det mest konservative Standpunkt, med Opofrelsen af den lutherske Bekjendelse. Forhandlingerne herom førtes af den tidligere lundske Erkebiskop Johan Weze, der nu stod i Keiserens Tjeneste, og Kristiern gik snart saa vidt i sine Indrømmelser, at han ikke blot selv forpligtede sig til at opgive sit Kjætteri, men endog afgav Tilsagn om, at Keiseren skulde have Ret til at oprette Inkvisitionstribunaler i Kristierns Riger, saasnart han ved dennes Hjælp havde vundet dem tilbage. Paa Keiserens Anbefaling tog Pave Klemens VII Kristiern til Naade, og i største Stilhed, saa knap Kongens nærmeste fik ret Besked derom, vendte Kristiern tilbage til den romerske Kirkes Skjød, efter at have afsvoret det lutherske Kjætteri og gjort Bod for sin Andel i de svenske Biskopers Henrettelse under det stockholmske Blodbad.

Ved saaledes at spille den forlorne Søns Rolle opnaaede Kong Kristiern ganske vist at gjøre sig tilvens med den romerske Geistlighed; men det Diemerke, han først og fremst havde sat sig — at erholde Bistand af sin mægtige Svoger — forfeilede han ganske. Kun ved Underhandlinger og Procedure ved den keiserlige Rigskammerret, men hverken ved Krigsfolk eller Penge, var denne villig til at hjælpe ham. End ikke den resterende Del af sin afdøde Dronnings Medgift lykkedes det Kong Kristiern at erholde udbetalt. Alligevel besluttede han nu at foretage et sidste afgjørende Tog til sine fordums Riger.

Digitized by Google

Profil efter Linien a—b. (Se 57).

Profil efter Linien c—d. (Se 57).

58—59. Fra Stenvitsholms Slot.

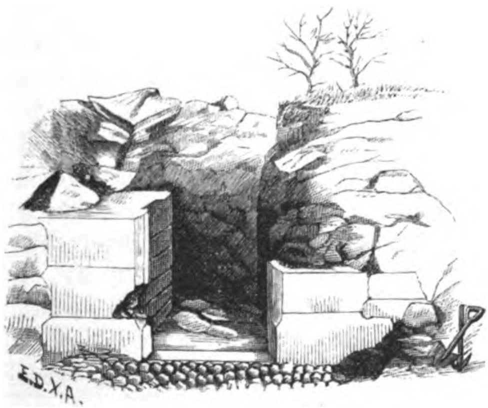
Det Parti, som Kong Kristiern her havde havt, var efter hans Tilbagevenden til Romerkirken bleven forsterket med en betydeligere Del af den katholske Geistlighed. Begivenhederne i Norge — Vincents Lunges Afskedigelse som Høvedsmand paa Bergenhus og hans Feide med Erkebiskop Olaf — syntes særlig at begunstige hans Forehavende, og om Høsten 1529 gav han Erkebiskopen Tilsagn om til Vaaren at bistaa ham med en Krigsstyrke i Kampen mod deres fælles Fiende Hr. Vincents. Men dette skede dog ikke, nærmest fordi Kong Kristiern selv ikke fik anden Hjælp end gode Løfter fra den Kant, han havde ventet den som bedst.

Kjed af sine Frænders Vringlerier og Ophævelser besluttede Kong Kristiern saa i Begyndelsen af Aaret 1531 paa egen Haand at reise en Hær, med hvilken han vilde vende tilbage til Norden. I Nordtyskland, der var et Slags Hjemland for Tidens Landseknegte, laa Greverne af Ostfrisland og Oldenburg i Feide med hinanden, ligesom der ogsaa var en og anden mindre Affære Adelsmænd imellem, som blev opgjort med Leiesoldaternes Bistand. Mellem Greverne fik Kong Kristiern mæglet Forlig, og de øvrige Stridigheder fik han ogsaa bilagt, saa han nu kunde tage de disponible Tropper i sin Sold — til en Begyndelse 4000 Mand, som han vilde lønne med de Penge, han endnu havde tilgode af sin Dronnings Medgift. Da denne mod Forventning heller ikke nu blev ham udbetalt med det gode, gjorde Kongen Indfald i de keiserlige Nederlande og lod sin Hær, der sidstpaa skal være voxet op til 12000 Mand, leve paa Hollændernes Bekostning. For at blive de ubudne Gjæster kvit maatte Provinsen Holland, der var gaaet i Kaution for en Del af Dronning Elisabets Medgift, opfylde de Fordringer, Kong Kristiern stillede, og saaledes kom han i Besiddelse baade af Penge, Krigsfornødenheder og en Flaade paa 25 større og mindre Skibe, hvoraf dog de fem var hjemmehørende i Norge.

Den 26de Oktober 1531 lettede Flaaden Anker fra Medemblik, en liden Havn ved Zuydersøen. Hæren, den havde ombord, anslaas til 6—7000 Mand. Blandt Anførerne maa nævnes Kort Pfenning, der havde Togets øverste Ledelse, Eberhard Ouelaker og Meinhard v. Hamm, der alle senere hen skulde komme til at spille en fremtrædende Rolle under Grevens Feide. Af Kongens øvrige Ledsagere merkes Skipper Klement, Hans Bogbinder og den landflygtige svenske Stormand Thure Jønssøn af Slægten Tre Roser, en nær Frænde af Knut Alvssøn. Allerede fra Rustningernes Begyndelse havde Norge været udset til Togets Maal, skjønt Kongen selv og hans nærmeste iagttog den største Hemmelighedsfuldhed derom. Den næste Morgen brød der løs en voldsom Storm af Ostsydost, der varede i flere Døgn og splittede Flaaden ad. Nogle af Skibene drev over mod den skotske Kyst, hvor et af dem gik under med Mand og Mus, et forliste udenfor Ems, andre udenfor Jyllands Kyster, hvor Thure Jønssøn nær havde sat Livet til, atter andre strandede udenfor Jæderen og Ryfylke. Ved denne

Digitized by Google

Ulykke, der hører til Historiens rædselsfuldeste Begivenheder, gik 3—4000 Menneskeliv tabt, deriblandt ikke mindre end 400 løsagtige Fruentimmer, som hørte til Landseknegthærenes umistelige Følge; alt Skibsartilleri maatte kastes over Bord, og selve Krigskassen var ombord paa et af de Skibe, som gik fuldstændig tabt. Medens en Del af Skibene i nogenledes god Behold drev ind under Kysterne af Baahuslen og Halland, kom Kong Kristiern selv den 5te November med 4 Skibe ind til Hesnes Havn i Fjære Sogn nær Grimstad. Herfra udstedte han den følgende Dag en Proklamation til sine "kjære, gode og troe Undersaatter i Norge af alle Stænder, Bisper, Prælater, Riddere, Riddersmændsmænd, Kjøbstædmænd, Bønder og menige Almue." I dette sit Opraab udtaler han, at han var kommen til Norge for at befri dem fra al den Ulov og Uret, som var bleven dem tilføiet af Mænd, som

60. Fra Stenviksholms Slot.
Hovedindgangen paa Terrassen.

i hans Fravær uretmæssigen havde opkastet sig til deres Herrer, og i dette Øiemed havde han ført med sig et merkeligt Antal Krigsfolk fra sin kjære Hr. Broders og Svogers Land. Med denne sin Hær vilde han den næste Dag begive sig til Oslo, hvorhen han stevner alle Norges Embedsmænd paa Land og i By tilligemed 4 Mand af hvert Fylke at indfinde sig for der at faa hans Mening og Villie at vide. Hver den, som viste Opsætsighed mod ham og Norges Rige, og som negtede at efterkomme denne Befaling, skulde med Magt føres til Kongen, og hans Boslod skulde deles lige mellem Kongen og Paagriberen. Han lover derhos at tilgive dem, som tidligere havde vist Opsætsighed, naar de blot nu vilde underkaste sig, og giver derhos Landets Indbyggere Tilsagn om at holde dem ved Guds og Norges Riges Lov samt at han i alle Maader vil skikke sig, som en kristen Konge bør mod sine gode og tro Undersaatter.

Digitized by Google

Saa snart, som Kong Kristiern havde tænkt, skulde han dog ikke komme til at indfinde sig i Oslo. Paa Grund af Uveir kunde han først den 7de November forlade Hesnes og naaede den næste Dag sit Bestemmelsessted. Under Indseilingen til Oslo udfærdigede Kongen Skrivelser til Erkebiskop Olaf og Gustav Trolle, som just opholdt sig ved det throndhjemske Erkesæde, meldte dem sit Komme til Norge og indbød dem tilligemed Throndhjems Embedsmænd og menige Borgere til Oslo. Samtidig opfordrer han Erkebiskop Olaf til at opsnappe sine og Rigets Fiender Vincents Lunge og Nils Lykke og føre dem med sig til Kongen.

Den 9de og 10de November landsatte Kong Kristiern sine Krigsmænd, der nu var 1200 i Tallet, i Oslo uden at møde den ringeste Modstand fra Borgernes Side; den befæstede Bispegaard faldt strax i Kongens Hænder. Den næste Dag opfordrede han Fæstningen Akershus til at overgive sig. Hovedsmanden her, Magnus Gyldenstjerne, var lidet forberedt paa at modtage Kong Kristiern, da det forfaldne Slot kun havde en Besætning paa 20 Mand, som derhos led Mangel paa alt. Dagen før Kongens Komme havde han set sig nødsaget til at plyndre Hovedøens Kloster for at faa de fornødne Levnetsmidler for sig selv og Slottets Besætning. Paa Kongens Opfordring svarede han ikke stort. "Han skrev ham til et fast underdanigt Gjensvar", siger Arild Huitfeldt. "Han vidste vel, han var en født Kongesøn og kaaret til tre Riger, og han kunde ikke hindre ham med saadan stor Magt at tage Slottet ind, særdeles siden det nu var Vinter og Havnen tilfrossen. Dog var han begjærende for sit Navns og sin Stands Skyld, at han maatte først skrive til Kong Fredrik. Hvis han ikke fik Undsætning fra denne inden først i Marts, skulde han strax opgive Kong Kristiern Slottet". Tvivlsomt er det vel, om denne Beretning holder aldeles Stik efter Ordene; men i ethvert Fald blev der den 23de November sluttet en Vaabenstilstand til Midfaste Tider, efter hvilken Tid Slottet skulde overleveres Kong Kristiern, om Undsætning fra Danmark ikke forinden havde indfundet sig. Forholdet mellem Magnus og Kongen var i den følgende Tid ret godt, ja som gamle Kjendinger viste de hinanden smaa Venligheder ved gjensidige Foræringer og Laan.

Det Stændermøde, som Kongen i sin Proklamation fra Hesnes Havn havde tillyst, kom vistnok ikke istand; derimod fremmødte det søndenfjeldske Rigsraad i Maanedens Slutning. Paa en Sammenkomst, som holdtes den 29de November, hyldedes Kong Kristiern paany som Landets Konge og hans Søn Hans som hans Eftermand, hvorhos der udskreves en Sølvskat og en Madskat (Gjengjerd) over det hele Land. Samtidig udfærdigedes Opsigelsesbrevet til Kong Fredrik og det danske Rigsraad. Samme Dag, som dette foregik i Oslo, fandt en lignende Hylding Sted i Nidaros, hvor Gustav Trolle paa Kongens Vegne modtog Erkebiskopens Troskabsed; dog havde han herunder gjort det udtrykkelige Forbehold, at Kirken og dens Prælater

Digitized by Google

skulde beholde sine Privilegier ubeskaarne, og at den paa Erkestolens Bekostning opførte Fæstning Stenviksholm skulde tilhøre denne til evig Tid. I Erkestiftet, i Hamar og i Oslo Bispedømme fandt snart en systematisk Plyndring af Kirkerne Sted paa Foranstaltning af Erkebiskop Olaf og Biskoperne Magnus af Hamar og Hans Reff af Oslo. Den sidste befalede saaledes, at alt Kirkesølv skulde afleveres, saaledes at Hovedkirkerne herefter beholdt en Monstrants og to Kalke, Annexkirkerne derimod en Kalk hver. Fandtes der ved Kirkerne kun en Kalk, skulde Bygdens Bønder være forpligtede til at udløse den med Sølv og Penge. Paa lignende Vis maa Erkebiskop Olaf have baaret sig ad, og med de inddrevne Pengemidler begav denne sig saa ved Midtvintersleite nedover til Oslo, hvor der i Juledagene holdtes et nyt Rigsmøde. Her svor Erkebiskopen og det søndenfjeldske Rigsraad atter Kongen Huldskab og Troskab og kaarede hans unge Søn til Arveherre og Konge efter Faderens Død. Af dette Aktstykke, der altsaa

61. Fra Stenviksholm Slot.
Øvre Bue af et Kanonhvælv.

erklærede Norge for et Arverige til Trods for de med Danmark indgaaede Traktater, sørgede Kong Kristiern for at tilstille Keiseren Afskrifter, neppe af nogen anden Grund, end at denne og hele Europa med ham skulde faa saa høie Tanker som muligt om den Fremgang, som nu var falden i hans Lod.

Strax over Nytaar — antagelig omkring den 10de Januar 1532 — vendte Erkebiskop Olaf tilbage til det nordenfjeldske, hvor der var meget at varetage, paa samme Tid som Kongen brød op fra Oslo, der i Vinterens Løb synes at have været hjemsøgt af Dyrtid og Hungersnød, for at begive sig til Viken og Halland. Paa denne sin Færd ledsagedes Kongen af de landflygtige svenske Herrer, Thure Jønssøn og Erkebiskop Gustav Trolle. Siden 1523 havde den nordlige Del af Viken været besat af Svenskerne, til Trods for, at den dansk-norske Konge tit og ofte havde forlangt denne Provins udleveret. Den sydligere Del var derimod forbleven under den

Digitized by Google

dansk-norske Konge, paa hvis Vegne Klaus Bilde, en Broder af Esge Bilde, indehavde Befalingen paa Baahus Slot. Kong Kristiern fortsatte sin Marsch helt til Gøtaelvens Udløb; Kort Pfenning, der maa betragtes som den øverste Anfører for Leietropperne, havde allerede taget Stilling med en Del af Hæren i og ved Marstrand. Ved Kongens Komme rykkede man frem mod Baahus, hvis Befalingsmand af Thure Jønsøn fik Opfordring til Overgivelse. Men Klaus Bilde var den Mand, som kunde give Svar paa Tiltale. "Du har", fik Hr. Thure tilbage, "saa tit vendt og slidt din Kappe, at hun nu er saa jammerlig slidt paa begge Sider, at hun ikke længer kan tjene nogen ærlig Mand til Beklædning. Ikke et Ord mere paa denne Tid, men jeg befaler dig den, som Gud Fader befalede den Mand, som forraadte hans eneste Søn". Det Stormanfald, som Kong Kristiern nu rettede mod Baahus, blev slaaet tilbage med stort Tab. Heldigere havde de kongelige Tropper imidlertid været i den af Svenskerne okkuperede Del af Viken, hvor Fæstningen Karlsborg var bleven indtagen ved Storm.

For at formaa Kongen til at foretage Toget mod Viken havde Thure Jønsøn indbildt ham, at Svenskerne nødig vilde indlade sig i Kamp og desuden kun havde uøvede Folk at opstille mod hans krigsvante Hærmænd. Dette viste sig dog snart ikke at forholde sig saa. En forenet Styrke af vel rustede danske og svenske Krigere angreb Kong Kristiern i Konghelle, hvor han havde sin Hovedhær samlet. Vistnok blev dette Anfald afslaaet; men Kongen havde dog faaet Øinene op for Hr. Thures Upaalidelighed, og den næste Morgen fandt man hans hovedløse Krop paa Gaden i Konghelle. Det var almindelig Tro, at det var Kongens Verk. Paa Hisingen fandt strax efter et mindre Sammenstød Sted mellem Kongens Tropper og en svensk Styrke, i hvilket de første, der stod under Kort Pfennings Befaling, gik af med Seiren. Men til Trods for, at Kongen overalt, hvor det kom til aaben Kamp, havde Fordelen paa sin Side, truedes hans Hær dog snart af en farligere Fiende, som Vaabnene ikke kunde holde borte. I hans Leir rasede Hungersnød og Sygdomme (især Kighoste), der bortrev mangfoldige Mennesker. Snart modtog Kongen en Efterretning, der bragte ham til over Hals og Hoved at begive sig tilbage til Oslo. Akershus Fæstning havde modtaget Undsætning fra Danmark, og Magnus Gyldenstjerne havde opsagt Vaabenstilstanden.

Allerede medens Rustningerne til Kristierns Tog paagik som bedst, modtog Kong Fredrik stadig Underretning om alle hans Bevægelser. Da han paa Grund af den strenge Hemmelighedsfuldhed, som Kong Kristiern og hans nærmeste iagttog, svævede i Uvished om Togets Maal, frygtede han i det længste for, at det gjaldt Sjælland, og de danske Forsvarskræfter concentreredes derfor paa denne Ø. Overalt i de danske Landskaber herskede der Gjæring og Røre blandt Almuen, og det var derfor den største Lettelse og Beroligelse for Kong Fredrik at erfare, at hans Brodersøn havde taget

til Norge. Dette Rige, som han kun kjendte af Omtale, men selv aldrig havde set for sine Øine, gjaldt i Samtidens Omdømme halvt om halvt for at være en Røverstat, og der gik det Mundheld, at i Norge kunde alle, som havde gjort sig umulige andensteds, finde et Tilflugtssted. Derfor skal Kong Fredrik ogsaa ved denne Leilighed have udtalt: "Det var godt, at vor Fætter har vendt sig mod Norge, som hidtil almindelig har været kaldet et Tilflugtssted for alle fortvivlede Mennesker, og nu viser han, hvor meget han stoler paa sine Folk, siden han har vendt sig til de fortvivlede". Da det nu gjaldt saa snart som muligt at faa Kong Kristiern fordreven fra dette hans Tilflugtssted, traf Fredrik I de mest energiske Anstalter til at sende Tropper didop. Herunder kunde han gjøre Regning paa den virksomste Bistand fra Lübeckernes Side; thi det maatte være dem af største Vigtighed at faa forhindret, at deres gamle Uven Kong Kristiern igjen kom til Magten; thi at det vilde være ensbetydende med, at Hollænderne fortrængte dem fra Handelen paa Norge, skulde der ikke ret stor Klogt til at indse. I Løbet af 1532 udrustedes derfor to Expeditioner til Norge af Danskerne og Lübeckerne i Forening.

Udenfor Akershus havde Kong Kristiern ved sit Tog sydover efterladt en Fænnike Landsknegte under Hans Mikkelsens Befaling for at bevogte Fæstningen. Herfra havde Magnus Gyldenstjerne imidlertid allerede sendt en tysk Svend Franke, der stod i Tjeneste hos Lensherren Mikkel Blik i Skeenssyssel, med Bud og Bøn om Undsætning til Johan Rantzau, som paa den Tid var Befalingsmand paa Krogens Slot ved Helsingør. Paa samme Tid, som Kong Kristiern brød op fra Oslo, afgik der fra Krogen til Akershus en Jagt med 40 Knegte, Ammunition og Proviant ombord. Franke, hvem denne Expedition var anbetroet, udviste herunder megen Raskhed og Raadsnarhed. Da han af Isen hindredes fra at lægge ind til Oslo, drog han Fjeldveien gjennem Follo, slap ubemerket gjennem Byen og kom lykkelig ind paa Fæstningen. Den næste Dag opsagde Magnus Gyldenstjerne Vaabenstilstanden og truede Byen med Ødelæggelse. I sin Fortvivlelse saa Borgerne sig intet andet Raad end at tilbyde ham en Brandskat paa 1000 Mark. Magnus modtog Tilbudet, men gjorde en Undtagelse med alle Kirker, Klostre og Prester, som han forbeholdt sig at behandle efter eget Forgodtbefindende. Medens Forhandlingerne endnu stod paa, satte han sig i Besiddelse af Hovedøens Kloster og lod Abbeden, Mester Hans Andersson, og den allerstørste Del af Munkene slæbe over til Akershus, hvor han holdt dem i Fangenskab. Dette Overgreb havde til Følge, at Feiden opblussede paany. Under disse Forhold var det, at Kong Kristiern II den 10de Marts vendte tilbage fra Viken og opslog sin Leir mellem Oslo By og Fæstningen. Magnus Gyldenstjerne viste imidlertid snart, at han var en Fiende, som ikke var at spøge med; han vidste vel, at Kongen var blottet for Artilleri, at smitsomme Sygdomme rasede i hans Hær og at han snart vilde være udsat

Digitized by Google

for at lide Mangel paa alt. Han selv derimod kunde med det første vente Undsætning fra Danmark.

Her havde der nemlig af fuld Kraft siden Aarets Begyndelse været drevet paa med Udrustningen af en Eskadre, bestaaende af Kravelen Michael og to mindre Skibe med Tyskeren Tile Giseler til Admiral og Peder Skram („Danmarks Vovehals") til Hovedsmand for Landsknegtene. Til disse sluttede sig sex lübeckske Skibe under Admiralen Fredrik Brun. Ombord paa et af de sidstnævnte Skibe befandt sig Feltpresten Reimar Kock, der har efterladt sig en særdeles interessant Dagbog over Togtet og dets Enkeltheder, hvorved dette vinder i Interesse og Anskuelighed som faa Begivenheder i det 16de Aarhundrede. Om Danskernes Udrustning og dens Ynkelighed udtaler han sig med største Uforbeholdenhed. „Deres Skibe", skriver han, „var ikke bemandede med duelige Baadsmænd, men med en Hoben Aalestangere og Fiskere, som de havde skrabet sammen i Fiskerleierne. Deres Levnetsmidler var sammenbragte fra alle Slotte og Byer rundt om i Landet, og de Tvebakker, som skulde tjene dem til Proviant, var bagte for 7 Aar siden af Hr. Søren Norby og belagte med tyk Mug. Vi Lübeckere vilde ikke have givet vore Svin slig Føde. Vi havde Bagerovn paa hvert Skib og bagte to Gange hver Dag; men desuagtet var vore Folk misfornøiede."

Meningen med denne Udrustning var, at den forenede Eskadre skulde søge at overraske de fem Skibe, som tilhørte Kong Kristierns Flaade og laa i Marstrand, hvorpaa de skulde begive sig opover til Oslo for at undsætte Akershus. Under Kullen opstod der imidlertid en voldsom Storm, som skilte Skibene ad. Da Lübeckerne den 14de Marts naaede Marstrand, erholdt de den Efterretning, at Kong Kristierns 5 Skibe havde begivet sig opover til Oslo. De ventede her paa de danske Skibe, som var blevne efter. Da de var blevne læns paa Ved, fandt de for godt at plyndre og nedrive Byens Franciskanerkloster, en Træronne, som var forladt af alle Munke paa en gammel Graabroder nær. Det hele Nedbrydningsarbeide var udført paa en Times Tid. Den 18de Marts stak Eskadren atter i Søen for at begive sig over til Tunsberg. Underveis fattede Lübeckerne Mistanke om, at de eftersøgte 5 Skibe af Kong Kristierns Flaade ikke var langt borte, og ved Midnatstid kom man ogsaa virkelig over dem, som de havde lagt sig for Anker udenfor Jersøen ved Tunsberg. Den største Del af Besætningen rømte i Land ved Lübeckernes Komme, og Skibene blev derfor en let Prise. Her gjorde man et godt Bytte; blandt andet fandt man her en Del af Kong Kristierns Korrespondance, hvoraf hans Forbindelse med de hollandske Stæder paa det bestemteste blev godtgjort. De fiendtlige Skibe blev dels bemandede med Lübeckere, dels med danske Søfolk; de sidste havde just ikke udmerket sig under den forudgaaende Affære, hvorfor Giseler kaldte dem „forbandede Aalestangere, som Fanden havde sendt ham paa Halsen".

Digitized by Google

Den 27de Marts afseilede Flaaden fra Jersø og kom den samme Dag Oslo og Akershus paa 2 Somile nær. Men indenfor laa Isen alentyk, og kun et besværligt Arbeide med Isvækning kunde bane Skibene Vei længere nordover. Undsætningshærens Stilling udenfor Næsodlandet var ikke uden Fare, da Skibene ikke kunde kaste Anker, men maatte drive om hverandre; var der blæst op en Storm, vilde en brat Undergang været dem vis. Hertil kom, at smaa Streifpartier, som var udsendte fra Kong Kristierns Hær, i Ly af Skjærene og Øerne i Fjordens indre Bassin fyrede paa Ishuggerne med sine halve Hagebøsser *) og tilføiede dem adskilligt Afbræk; det lykkedes vistnok ved et kraftigt Anfald at drive Angriberne tilbage, men de kom dog snart igjen med betydelig Forstærkning, og 2den Paaskedag (1ste April) udspandt der sig paa Isen en "herlig Skjærmydsel", hvorved mangen Mand fik sin Bane og endnu flere saaredes. I Løbet af de følgende Dage fortsattes Kampen for at tvinge Fienden til at opgive de Stillinger, som var indtagne paa de til Fjorden stødende Høider.

Natten mellem 2den og 3die Paaskedag var der nemlig kommen Bud ud til Skibene fra Magnus Gyldenstjerne, at han snarest muligt maatte erholde Forsterkning af Folk, Ammunition og — en Trommeslager. Budet havde gjort sine Sager godt. Det var klart Maaneskin, og hans Vei var falden forbi flere Øer, deriblandt Hovedøen, som Kong Kristierns Folk maa have holdt besat. Ved at trække en hvid Skjorte over sine Klæder var det imidlertid lykkedes ham at undgaa Fiendens Opmerksomhed. Saasnart Fienden var dreven bort fra Øerne og Høiderne, sendte Peder Skram Natten mellem 4de og 5te April 30 Landsknegte og 6 danske Karle samt en Trommeslager over til Akershus. Alle bar hvide Skjorter over sine Harnisker og enhver havde en Sæk med Kugler og Krudt paa Ryggen. De slap i god Behold ind gjennem et Skydeskaar; kun faldt det lidt vanskeligt at faa den svære Tromme ind. Landseknegtene medbragte derhos den Besked fra Peder Skram og Tile Giseler, "at Magnus Gyldenstjerne maatte holde dem undskyldt for at skaffe mere Hjælp, da Isen ikke tillod dem at komme nærmere. Om 4 Uger skulde de imidlertid med Guds Hjælp være der tilbage". Saasnart Undsætningen var kommen ind paa Akershus, tændte Magnus Gyldenstjerne en Blusild, affyrede 3 Skud og lod Trommerne røre. Herpaa svaredes der fra Kravelen "Michael". Men Kong Kristierns Folk, som ikke forstod, hvad dette skulde betyde, løb til fra alle Kanter; men snart gik det op for dem, at de var førte bag Lyset, og at Slottet havde faaet Undsætning.

Den næste Morgen tidlig gjorde Hr. Magnus Gyldenstjerne Udfald fra Akershus og tilføiede den kongelige Leir adskillig Skade. Paa samme Tid foretog et halvt Snes Danske og Lübeckere under Anførsel af Skipperne

*) Et Vaaben, der nys var kommet i Brug og først skal være anvendt i Keiser Karls og Frants I's Krige.

Digitized by Google

Henrik Krak og Joachim Mast Landgang paa Hovedøen, som var bleven forladt af Kong Kristierns Folk. "De fandt der", skriver Reimar Kock, der var Øienvidne til denne Begivenhed, "et Abbedi opført af sterkt Tømmer og forsynet med dobbelte Mure og Skydehuller. I dette Kloster havde Kongens Folk sit Tilhold; thi Munkene var alle flygtede, og Abbeden befandt sig som Fange hos Hr. Magnus paa Slottet. Men for at Fienden ikke skulde have mere Gavn af Klosteret, stak vore Folk Ild paa det paa fire Steder og lod det brænde". Fra den Dag af har det engang saa mægtige Cistercienserkloster paa Hovedøen ligget i Ruiner. Dets smukt tilhugne Stene blev i de følgende Aarhundreder anvendte til Udbedring af Akershus's Fæstningsmure og andre offentlige Bygværker. Kun ubetydelige Rester staar nu tilbage.

Efter saaledes at have bragt Akershus Undsætning vendte den dansk-lübeckske Eskadre tilbage til Danmark og ankrede den 14de April udenfor Kjøbenhavn. Kong Kristiern fortsatte i den følgende Tid Beleiringen; men den beleilige Tid var dog nu forløben. Skjønt han flere Gange lod sine Landseknegte og de norske Bønder, som havde sluttet sig til ham, løbe Storm, kunde han dog ikke tilføie Fæstningen eller dens Besætning nogen større Skade. Det lader endog til, at Landseknegtene har vist sig opsætsige mod Kongen, da denne med sin bedste Villie ikke saa sig istand til at betale dem deres tilgodehavende Sold.

Allerede før det første Undsætningstog afgik til Norge, havde Lübeckerne nedlagt Paastand hos den danske Regjering om, at de hollandske Stæder til Gjengjæld for den Understøttelse, de havde ydet Kong Kristiern, for Fremtiden helt og holdent skulde være udelukkede fra Handelen paa Østersøen. Medens Rustningerne til den anden Expedition paagik, fortsattes Underhandlingerne mellem Kongen og Lübeckerne, der nu nedstemte sine Fordringer i ikke ringe Grad, men det Forbund, som blev istandbragt mod Hollænderne, var alligevel af en betydelig Rækkevidde, som den følgende Tid skulde vise.

Den 2den Mai afgik fra Kjøbenhavn en stolt Flaade paa 25 Skibe med 6—7000 Mand, for den største Del hvervede tyske Landseknegte, under Befaling af den udvalgte Biskop af Odense Knut Gyldenstjerne, Broder til Hr. Magnus paa Akershus, Nils Lykke og Reinwald von Heidersdorf. Blandt Togets øvrige danske Deltagere maa merkes Peder Skram, Erik Gyldenstjerne, der kort efter afløste sin Frænde Hr. Magnus i Befalingen over Akershus, og Kristofer Huitfeldt. Blandt de tyske Stæders Udsendinge maa nævnes Markus Meyer, der fra at være simpel Smed i Hamburg drev det til at blive Ridder hos Henrik VIII af England og under Grevefeiden skulde tildrage sig hele Nordeuropas Opmærksomhed, samt Feltpresten Reimar Kock. Den hele Udrustning omtales af samtidige Beretninger med Lovord. Landseknegtene omtales som "fine, sterke og smukke Karle", der tildels havde været med ved Pavia og for Rom blandt Karl af Bourbons vilde Skarer. Dog manglede man fuldstændig Rytteri, i hvilken Henseende Kri-

Digitized by Google

stiern II, der fra Skibbrudet havde reddet en Del af sit Hestfolk, altsaa var Fienden overlegen.

Efter en heldig Overfart seilede Flaaden om Aftenen den 7de Mai ind paa Bjørviken ved Oslo under fuld Musik, hilset med Jubel fra Akershus, med stum Forbauselse i den kongelige Leir. Lettroende, som Kristiern II paa det sidste var bleven, stod han i den Formening, at det var Hollænderne, som kom ham til Undsætning. Allerede et Par Maaneder tidligere havde han nemlig sendt flere af sine mest betroede Mænd, blandt dem Skipper Klement og Jørgen Hanssøn Skriver, til Holland og Keiseren for at paaskynde Afsendelsen af Hjælp derfra. Hvorledes det var gaaet dem, havde han naturligvis ingen Besked om. Men det skulde ikke vare længe, før han blev reven ud af sin Vildfarelse. Fra Flaaden, der havde lagt sig saa nær ind til Oslo, at man fra Skibene kunde se og kjende de Folk, som ilede til og fra Bispegaarden, hvor Kongen havde opslaaet sin Residens, sendtes der med et Byen en bragende Hilsen. I Hui og Hast satte de forskjamsede Landsknegte, der kun havde Fyrrør og Hager til sin Raadighed, Ild paa sin Leir ude paa Akershagen og trak sig ind i Byen efter at have afkastet Broen over Akerselven eller Munkebækken, som dengang var betydelig større end nuomstunder. De lübeckske Anførere vilde, at man strax skulde friste et Hovedangreb paa Byen; men Knut Gyldenstjerne satte sig derimod, saasom "han den Dag vilde holde sig glad og lystig med sin Broder Hr. Magnus, som han i syv samfulde Aar ikke havde set." Efter et paa Akershus afholdt Krigsraad skredes der til Angreb den næste Eftermiddag ved To-tiden. Broen, der Dagen i Forveien var bleven afkastet, blev atter istandsat af Danskerne. Men Kong Kristierns Stilling i Oslo viste sig ved de foretagne Rekognosceringer at være fuldstændig uangribelig baade fra Akershagen og Ekebergssiden af. Det eneste saarbare Punkt, Oslo havde, var Søsiden, hvor Bryggerne med deres Oplag og de tæt ved fortøiede Fartøier var udsatte for Angreb fra de fiendtlige Skibe.

Den næste Dag, som var Kristi Himmelfartsdag (9de Mai), saa man Biskop Knut Gyldenstjerne i fuld Rustning — han lignede mere St. Mauritius end St. Nikolaus, bemærker Reimar Kock temmelig spydigt — roende i en Baad fra Skib til Skib, overalt uddelende sine Befalinger. Om Kvelden foretog den forenede dansk-lübeckske Hær en Manøvre mod Broen, og Kong Kristierns Landsknegte, der ventede et Hovedangreb ad den Kant, ilede strax hen for at møde Fienden. Da løstes der et Signalskud fra det danske Admiralskib. Stille og uænset satte saa i Mainattens Skumring et stort Antal Baade og Pramme ud fra Skibene og nærmede sig Bryggerne og de der liggende norske Fartøier. Inden nogen havde nogen egentlig Forestilling om, hvad der foregik, stod Søboderne, hvori Osloborgernes Forraad af Smør, Øl, Talg, Huder og Skind opbevaredes, samt elleve store og nybyggede Fartøier, i lys Lue. Da fik Borgerne først tilgavns sande, hvem de

Digitized by Google

havde for sig. "De hylede og skreg over sine Soboders Brand, saa det var ynkeligt at høre derpaa", skriver Reimar Kock. Ethvert Forsøg paa at slukke var forgjæves; thi fra Skibene aabnedes der en frygtelig Kanonade mod Byen. Tunge og mangfoldige Gange forsterkede ved Ekkoet fra de omgivende Aaser rullede Drønene tilbage, og selv de gamle Landseknegte, der havde været med ved Pavia og i Roms og Neapels Beleiring, forsikrede, at Mage til Kanonade havde de aldrig hørt.

Det havde altsaa været til liden Nytte, at Kong Kristiern havde sparet de store Oplag, Oslos Borgere sad inde med. I de syv—otte Maaneder, som var hengaaede siden Opbrudet fra Holland, havde Landseknegtene ikke faaet det ringeste af sin Sold. Nu begyndte de paa en truende Maade at kræve sit Tilgodehavende. I denne vanskelige Stilling maatte Kong Kristiern se til at vinde Tid, til den Hjælp kunde indtræffe, som var bleven ham tilsagt fra Udlandet. Han benyttede da sit gamle Fif og søgte at aabne Underhandlinger med sin Modpart, idet han til en Begyndelse forlangte en Vaabenstilstand. Dette Forslag kom Hanseaternes Fuldmægtige noget overraskende, og de erklærede strax, at de var komne opover for at slaas, ikke for at underhandle med Kongen. Brødrene Gyldenstjerne forstod derimod, at en Vaabenstilstand og en Underhandling saa langt fra vilde være dem til Men, at Kong Kristierns Undergang meget mere herved vilde befordres, og det blev da bestemt, at Magnus Gyldenstjerne og Nils Lykke i Forening med en af Landseknegtenes Høvdinger og nogle af de hanseatiske Kommissærer skulde begive sig til Mødet med Kongen, de første som Underhandlere, de sidste som Vidner. Sammenkomsten fandt Sted den 13de Mai udenfor Oslo, vistnok ved Grønlien ("den grønne Plads under Ekebjerget uden for de danskes inderste indlagte Skibe"). Her mødte Kongen, ledsaget af Erkebiskop Gustav Trolle og flere af hans Landseknegthøvdinger. Under Forhandlingerne, som nu udspandt sig, forlangte Kongen bl. a. at blive gjenindsat i sine Riger, og at hans Leiesoldater skulde erholde sin tilgodehavende Løn. Hertil svarede, som man let kan tænke sig, Kong Fredriks Mænd øieblikkelig nei, idet de erklærede at de var komne opover for at frelse sin Herres Lande, men ikke for at bortgive det mindste Stykke deraf. Kong Kristiern tilbød sig da at ville nøies med Norge alene; men ogsaa dette Forlangende mødtes med Afslag. I de følgende Dage fortsattes Underhandlingerne, og Kongen optraadte her med stor Mildhed og Venlighed saavel mod Danskerne som mod Lübeckerne. Men til hans fødladne Ord havde Kong Fredriks Mænd intet andet at svare end at fastholde sit engang indtagne Standpunkt. "Da", heder det hos Arild Huitfeldt, hvis Fader Kristofer Huitfeldt var med paa dette Tog, "bad Kong Kristiern vore Sendebud, at de vilde raade ham de bedste Raad, da vilde han dem efterfølge. Da raadede de ham, at han personlig skulde begive sig til sin Farbroder, de tvivlede intet paa, at hans Majestæt jo i al Tilbørlighed skulde hannem annamme og forsørge ham med en kristelig, ærlig, fyrstelig

Digitized by Google

Underholdning, meget bedre end de havde Magt at tilsige ham". Omtrent paa samme Vis, kun om muligt i endnu bestemtere Ordelag, udtrykker Reimar Kock sig om det Forslag, som fra de danske Underhandleres Side blev stillet Kong Kristiern til endeligt Forlig. Endnu var dog denne ikke bragt til den Yderlighed, at han uden videre skulde antage det fremsatte Forslag. Han forlangte af Underhandlerne, at de skulde tilsikre ham Frihed til at vende tilbage til Riget, i Tilfælde af at han ikke opnaaede hos sin Farbroder, hvad der var stillet ham i Udsigt. De Nordmænd, som var gangne ham til Haande, skulde ingen Overlast lide, hans hvervede Landsknegte skulde have fri Gjennemmarsch gjennem Kong Fredriks Lande, og de af ham bortgivne Forleninger skulde blive staaende ved Magt. Endelig skulde Norge med Undtagelse af de tre Hovedfæstninger holdes til Kong Kristierns Haand. Men paa disse Vilkaar vilde Underhandlerne ikke gaa ind, og Feiden begyndte derfor paany.

Under denne kom det stadig til mindre Skjærmydsler, og i hvilke de forbundne Danske og Hanseatere havde den største Fordel paa sin Side. Almuen paa begge Sider af Oslofjorden brandskattedes, og snart saa det yderst mørkt ud for Kong Kristiern og hans Folk, der uden Skyts og uden Levnetsmidler laa indestængte i Oslo. I denne sin Nød udtænkte Kongen den ene List efter den anden. Den 30te Mai indfandt der sig saaledes i den fiendtlige Leir en Bonde, der udleverede et Brev med Udskrift til Kong Kristiern, som han sagde sig at have opsnappet. I dette Brev, som var dateret Homborgsund (i Nedenes) den 13de Mai, skrev en Søren Sander, som nu skulde være Kaperfører i Skipper Klements Flaade, at der Dagen i Forveien var løbet ind til Skjernøsund ved Mandal en Flaade paa tyve svære Orlogsskibe med 5000 Mand ombord, og at der desuden fra Holland med det første kunde ventes en Undsætning paa 50 Orlogsskibe og 250 Kjøbmandsskibe. Saasnart den hollandske Flaade var ankommen, skulde han og Skipper Klement nok komme til Oslo og "løbe de danske et Ram udaf, inden de løbe af Oslo Fjord".

Men dette "falskelig udstafferede Brev", som Huitfeldt kalder det, var dog en saa plump og gjennemsigtig Krigslist, at Modstanderne strax var paa det rene med, hvad Tiltro man havde at skjænke det. Mærkelig nok synes Kong Kristiern selv at have næret Forhaabninger i den Retning, som Brevet antydede. I Amsterdam havde nemlig Hollænderne, der var yderst foribtrede over, at Sundet var bleven stængt for dem paa Hanseaternes Foranstaltning, samlet en Flaade paa 60 Skibe, som paa det nærmeste var seilklar. Men denne blev foreløbig liggende der, den laa, da den keiserlige Regjering vilde se Tiden an. Kong Kristiern, der kjendte til Rustningerne, var imidlertid overbevist om, at Undsætningshæren vilde komme. I Begyndelsen af Juni Maaned indledede han paany Underhandlinger med sine Modstandere, hvorved han vel nærmest havde for Øie at faa Tiden udhalet.

Digitized by Google

Den 7de Juni blev der da berammet en Sammenkomst, som den følgende Dag skulde holdes paa Nonneengen mellem den danske Leir og Oslo. Da Brødrene Gyldenstjerne og de tyske Stæders Fuldmægtige mødte op, fandt de her Gustav Trolle og Biskop Hans Reff, der frembar en Hilsen fra Kong Kristiern om, at de vilde komme over Bækken til ham. Men herpaa vilde disse ikke indlade sig, dels fordi de ikke troede Kongen overhovedet, dels fordi de havde set en større Ryttertrop ride ud fra Oslo. De to Biskoper red da tilbage; men neppe var de komne over Broen, før de bøiede skarpt af til venstre, hvor en (nu bortmineret) Bergknaus tog Udsigten bort. Strax efter viste Kong Kristiern sig i Spidsen for en større Trop Ryttere, og fra Buskene ved Bækken yrede det frem af Landseknegte, som med sine halve Hager havde ligget der paa Lur. At Kong Kristiern havde havt ondt i Sinde, var der ikke Tvivl om, saa meget mindre, som Landseknegtene ved sin Afmarsch til Byen gav de danske og tyske Underhandlere en Salve. Til Gjengjæld fik Kong Kristiern om Kvelden en Ladning tilbage fra Kanonerne paa Slottet, i Leiren og paa Skibene. Skjønt Gyldenstjernerne lod Kong Kristiern i de mest uforblommede Udtryk høre, at de ikke brød sig noget om de Skriverier, hvormed han uleiligede dem, vedblev han dog at sende dem det ene Brev efter det andet i de mest sødladne og ydmyge Ordelag. Men lige nær var han. I den følgende Tid fortsattes Underhandlingerne, der førtes i det vide og brede og fra begge Sider med lige liden Redelighed. Paa Kong Kristierns Fordringer vilde Kommissærerne ikke gaa ind, og han nødtes saaledes efterhaanden til at modtage de Vilkaar, Modstanderne vilde unde ham. Medens Biskop Knut Gyldenstjerne helst vilde have Sagen bilagt uden Blodsudgydelse, erklærede de hanseatiske Udsendinger, at deres Fuldmagt gik ud paa at faa Kampen afgjort med blanke Vaaben, men ikke ved Underhandlinger. Det eneste Vilkaar, de vilde vide af, var, at Kong Kristiern bekjæmpedes, til hans Hær var nedhugget og han selv tagen til Fange. Tilsidst gav de sig dog, og i Slutningen af Juni Maaned kom man omsider til Enighed om Betingelserne for en Vaabenstilstand. Kongen skulde med 200 Mand under sikkert Leide føres til Kjøbenhavn eller et andet Sted i Danmark for personlig at forhandle med sin Farbroder og det danske Rigsraad. Hvis Enighed mellem dem ikke kunde opnaaes, skulde han i Sikkerhed føres tilbage til Norge eller til Holland. Paa Reisen nedover og under Opholdet i Danmark maatte han frit omgaaes dem, han vilde, og hans Tjenere skulde uforment have Adgang til ham; dog maatte han forpligte sig til i ingen Maade at foretage noget, som kunde komme Kong Fredrik eller hans Lande og Riger til Skade. Kong Kristiern skulde derimod strax lade Norge komme Kong Fredrik til Haande i den Stand og Skikkelse, hvori Landet var ved hans Ankomst. Norges menige Indbyggere skulde strax vende tilbage til Lydighed mod Kong Fredrik, men de Bisper, Riddere og gode Mænd, som var gaaede Kong Kristiern til Haande, skulde

Digitized by Google

have Ret til, om de vilde, at vedblive sin Troskab mod ham, og imidlertid beholde den Stilling og Værdighed, de havde havt; men naar saa et endeligt Forlig mellem Kongerne var sluttet, skulde de atter underkaste sig Kong Fredrik. De Tropper, som Kong Kristiern havde ført til Landet, skulde under frit Leide faa vende tilbage til det Sted, hvorfra de var komne.

Saa langt var man kommen i Forhandlingerne, at Enighed var opnaaet om samtlige Punkter i Overenskomsten; men endnu stod det tilbage at underskrive Dokumenterne. Da var det hele nær gaaet over Styr. Halvanden Maaneds Tid i Forveien havde Biskop Knut Gyldenstjerne sendt Peder Skram og Junker Wilken Steding til Danmark for at give Kong Fredrik Besked om Sagernes Stilling. Nu vendte disse tilbage til Oslo med den Besked fra Kongen til Knut, at han ikke maatte indlade sig i Underhandlinger med Kong Kristiern, men fortsætte Fiendtlighederne, til han blev tvungen til at overgive sig paa Naade og Unaade. Men denne Besked skal Knut Gyldenstjerne have holdt hemmelig. Forligskontrakten blev renskreven og besegledes den 2den Juli. Tre Dage efter gik Kong Kristiern ombord i en hollandsk Kravel, han havde ført med sig til Norge; men dennes Besætning var nu ombyttet med fremmede Folk, som Kongen ikke før havde set. Hans nærmeste Raadgivere og Tjenere skiltes fra ham og indskibedes paa det danske Admiralskib. I det hele blev Kontraktens Ordlyd omgaaet paa underfundigste Vis. I mørk Anelse om, hvad der var i Gjære, vilde Hans Mikkelsen ikke engang være med paa Overenskomsten, men skyndte sig til Nederlandene med Leidebrevet, som senerehen skulde blive et frygteligt Vaaben i Kong Fredriks Fienders Haand.

Saasnart Overenskomsten var bragt istand, blev de Landsknegte, som var gaaede i Kong Kristierns Sold, sendte afsted. Deres Antal var smeltet sammen til 1300 Mand, deraf 100 syge. Under Tilbagereisen, som foregik over Land, maatte de slide meget ondt, før de naaede sit Bestemmelsessted, og mange af dem omkom underveis.

Paa Grund af Vindstille blev Flaaden liggende i Fjorden udenfor Haaøen og Jeløn i flere Dage. Fra Erkebiskop Olaf i Nidaros kom Mester Hans Bogbinder med 7000 Lod Sølv til Kongen. "Kjære Hans", skal denne da have sagt, "havde du blot været fremme otte Dage før, saa vilde det ikke være kommet saa yderlig med mig". Danskerne lod Kongen beholde alt indtil videre, da de jo, naar de vilde, kunde tage det fra ham igjen. Først efter 10 Dages Seilads naaedes Helsingør. Hvilket Indtryk Gjensynet af Danmark øvede paa Kongen, findes intetsteds antegnet. Men hos Befolkningen vakte Budskabet om Kong Kristierns Atterkomme til nyt Liv de varme Følelser og den trofaste Hengivenhed, hvormed Menigmand havde omfattet ham. "Da det var blevet bekjendt", skriver Reimar Kock, "at Kongen var ombord paa Flaaden, løb enhver Mand til Stranden, og da man saa hans Skib, stod Borgerne og deres Hustruer grædende paa Broen

og vred sine Hænder, saa at det var ynkeligt at se paa, og de klagede bittert over den Vold og Uret, som tilføiedes ham. Jeg har set det med mine egne Øine og hørt det med mine egne Øren, at dersom han havde været deres Fader, kunde de ikke have klaget høiere, og jeg skyndte mig med at faa en Baad og komme tilbage til mit Skib, fordi jeg ikke længere kunde taale den Jammer, Graad og Haandvridning"*). Ved Middagstider kastede Flaaden Anker paa Kjøbenhavns Red, hilset af Kanonernes Torden fra Flaaden, fra Voldene, fra Murene og fra Slottet. Kun paa Kong Kristierns Skib var det saa stille som i den hellige Uge. Thi da Kongen efter ni Aars Fravær saa sin Hovedstad igjen, var det ikke som en fri Mand, men som en Fange.

Fra Holland, som Kong Kristiern fortrøstningsfuld havde rettet sine Øine mod, hørtes der meget lidet. Jørgen Hanssøn Skriver, som om Vinteren var dragen derhen i Kongens Ærende, var i April Maaned efter et kort Besøg hos Keiseren i Regensburg, bleven fængslet i Amsterdam for Høiforræderi, som hans Befatning med Flaadens Udrustning den foregaaende Høst ansaas for at være. Alligevel vakte Sundets Spærring og Lübeckernes Forsøg paa at tilvende sig hele den østersøiske Handel Hollændernes Betænkelighed, og en Stund saa det virkelig ud til, at en større Flaade vilde blive sendt Kong Kristiern til Undsætning. Det var dog lykkedes Kong Fredrik ved klog Eftergivenhed at faa stillet det optrækkende Uveir. Han lovede nemlig at aabne Sundet paany for Hollænderne, hvis de vilde forpligte sig til ikke at bistaa Kong Kristiern. Dette Forslag blev antaget, og den hollandske Flaade, som var eslet Kong Kristiern til Hjælp, blev liggende, hvor den laa. Kongens Fiender kunde derfor i Fred og Ro forhandle om, hvilke Skridt man havde at foretage mod ham, og paa samme Tid, som Kanonernes Torden forkyndte hans Ankomst paa Kjøbenhavns Red, udklækkedes der en snedig Plan til at gjøre ham uskadelig for Fremtiden. Under alskens Paaskud blev Kongen hindret fra at komme i Land i Kjøbenhavn. Paa Forlangende af Lübeckerne, hvis fornemste Sendebud Jørgen Wullenwever ved denne Leilighed var, og af Sveriges Konge og Adel blev det bestemt, at Kong Kristiern skulde holdes i Forvaring Resten af sin Levetid, og til Fængsel blev Sønderborg Slot paa Als udset. Hid førtes da den ulykkelige Konge under Paaskud af, at Forhandlingerne om hans Sag skulde fortsættes i Flensborg, hvor Kong Fredrik inden kort Tid skulde indfinde sig. Men da han saa Sønderborgs Mure og Taarne for sig, forstod han, hvad der ventede ham, og Taarerne haglede ud af hans Øine. Om Natten aabnedes Slotsporten for ham; de 16 Tjenere, som fulgte ham og gjerne vilde have delt hans Fængsel, maatte blive udenfor. Kun en

*) Citaterne fra Reimar Kock er for den største Del laante fra L. Daae, Historiske Skildringer, Kra. 1873.

Digitized by Google

liden forvoxen Dverg, Kongens Hofnar, fik slaa ham Lag. Da Fængslet aabnede sig for ham, traadte hans gamle Uven Knut Pederssøn Gyldenstjerne, der i sin Tid havde været beskyldt for Delagtighed i Dyvekes Mord, frem, rev den keiserlige Ordenskjæde af hans Hals, ruskede ham i Skjægget og haanede ham. Ordenskjæden fandtes senere blandt Kong Fredriks Efterladenskaber. Men endnu var Kongens Fængsel trods det strenge Opsyn, hvori han holdtes, nogenledes taaleligt. Men Kong Fredrik og hans Søn Hertug Kristian maatte udstede en Forpligtelse til det danske og holstenske Raad om, at Kristiern aldrig mere skulde komme paa fri Fod.

I de samme Dage, Fængslets Porte lukkede sig efter Kong Kristiern, døde hans eneste Søn, der nys var valgt til Thronfølger i Oslo, i Regensburg, hvor han havde Tilhold hos sin Morbroder Keiseren. Denne, der holdt af ham som sit eget Barn, tog sig meget nær af hans Bortgang og lod sig merke med, at han ikke skulde have havt noget imod, at det var hans Fader, som havde ligget paa Ligbaaren; thi hans Søn vilde altid have fundet en bedre Modtagelse i Riget, mente han.

— Til den Feide, som havde været ført søndenfjelds under Kongens egen Ledelse, slutter sig en anden, der førtes i det nordenfjeldske. Saasnart Erkebiskop Olaf havde modtaget den Proklamation, som Kong Kristiern havde udstedt fra Hesnes Havn, hvori han opfordredes til at fange Hr. Nils Lykke og Vincents Lunge, som Kongen hjertelig hadede, satte han sig strax i Bevægelse for at efterkomme dette Bud. Nu kunde han jo tilgavns lade Østraatfolkene faa sit Had at føle. Saasnart han atter havde svoret Kong Kristiern Troskabsed, satte han sig i Besiddelse af samtlige de Len, som Fru Inger og hendes Svigersønner indehavde, ligefra Vardøhus og Jemtland til Stat, og lod Almuen gaa sig til Haande. Vincents Lunges og formodentlig ogsaa Nils Lykkes Fogder og Hovmænd blev ihjelslagne, hvor de blot kunde overkommes, og Fru Eline, Nils Lykkes Hustru, nødtes til at indeslutte sig paa Fosen Kongsgaard. Under sit Samvær med Kong Kristiern ved Nytaarstider 1532 udvirkede Erkebiskopen et Forleningsbrev for sig over samtlige de Len, som Hr. Vincents, Hr. Nils og Fru Inger hidtil havde havt i Throndelagen samt et aabent kongeligt Brev om, at Erkebiskopen af al Magt skulde feide paa dem. Efter Hjemkomsten fortsatte han derfor Kampen med fornyet Kraft; navnlig var hans Hu rettet paa at faa det lutherske Kjætteri oprykket med Roden, og hans Plyndringer strakte sig helt til Bergens nærmeste Omegn. Vincents Lunge følte sig snart saa utryg paa sin Gaard, at han maatte søge Tilflugt i Hardanger, hvor han blev, til Forholdene havde taget en ny Vending.

Imidlertid havde Erkebiskopen sat sig i Besiddelse af Giske, Østraat og Fosen og taget Fruerne Inger og Eline i Forvaring. Da den første paa en haanlig Maade havde afvist Erkebiskopens Forlangende om at hylde Kong Kristiern, blev hendes Gods efter dennes Ordre beslaglagt, og saavel hun

Digitized by Google

som hendes Datter holdtes vedvarende i Varetægt, medens Erkebiskopens Mænd vidt og bredt herjede paa hendes og hendes Frænders Eiendomme.

Paa samme Tid, som det andet Undsætningstog mod Kong Kristiern II afgik til Oslo, blev der ogsaa i Bergen paa Esge Bildes Foranstaltning foretaget betydelige Rustninger for at modarbeide Erkebiskopens Omsiggriben og hjemsøge ham i hans eget Stift. Fra Danmark sendtes to Jagter med nogle Landsknegte opover under Befaling af Otte Stigssøn, hvis Navn forekommer i alle Kampe, som førtes i Norden fra 1518 af og indtil Syvaarskrigens Begyndelse, snart paa den ene, snart paa den anden Side. Efterat denne i Stavanger og Bergen havde modtaget Forsterkninger og faaet en sideordnet Befalingsmand i Jyden Thord Rod, som nu var i Esge Bildes Tjeneste, kom han i Begyndelsen af Juni Maaned til Throndhjem. Undervcis havde han plyndret Kirker, Prester og Bønder, saa vidt han kunde overkomme, og fordrevet de erkebiskopelige Skibe, som befandt sig i hans Farvand. Erkebiskopen forsøgte vel at opbyde Almuen til Forsvar af Byen og Lenet, men da dette ikke nyttede, maatte han trække sig indenfor Stenvikshholms Mure. Throndhjems By, som var aaben og ubefæstet, faldt derfor med Lethed i Fiendernes Hænder og maatte udrede en haard Brandskat. Erkebispegaarden brændtes tilligemed 2 Erkebiskopen tilhørende Sædegaarde. Ogsaa Domkapitlet blev saa haardt medtaget, at Kannikerne endnu i 1558 beklagede sig over, at de ikke kunde forvinde det Tab, de havde lidt. De vilde Landsknegte ranede nemlig ikke blot Kapitlets Klenodier, men selve de i Arkivet opbevarede Breve blev for en større Del opbrændte. At det betydelige Bibliothek, som Kristkirken har eiet, ved denne Leilighed skal være bleven rammet af den samme Skjæbne, har ikke Medhold i de historiske Kilder. Ialfald fandtes der endnu omkring 1550 betydelige Rester af det tilbage, deriblandt ogsaa det fuldstændige Exemplar af Livius, hvis hele Tilværelse dog er alt andet end sikker. De Pergamentsstrimler, som har tjent som Omslag for de throndhjemske Lensherrers Regnskaber, og som endnu er i Behold, viser noksom, hvilken Skjæbne der var forbeholdt Kapitlets middelalderlige Bibliothek.

Stenvikshholms Slot vovede Otte Stigssøn og Thord Rod ikke at beleire. Da de havde plyndret, saa meget de lystede, begav de sig tilbage til Bergen, hvor Byttet deltes. I Følge med dem var Fruerne Inger og Eline, som de havde befriet fra det erkebiskopelige Fangenskab. Fru Eline døde strax efter Ankomsten til Bergen, sandsynligvis som Følge af de forskjellige Lidelser, hun havde udstaaet. Strax efter at Fienden var dragen bort, lod Erkebiskopen paany Østraat hjemsøge med Plyndring og Ran.

Da Kong Kristiern II havde forladt Norge, blev Niels Lykke, der havde været med paa Toget til Oslo, sendt nordover til Throndhjem for at tage sine Forleninger tilbage og at bringe Orden i de forvirrede nordenfjeldske Forhold. Ogsaa Vincents Lunge, der tidligere paa Aaret havde holdt

sig i den største Stilhed, traadte nu frem, i yderste Grad forbitret paa Erkebiskopen for al den Uro og Kvalm, han havde afstedkommet. "Skulde jeg end forføre hver den Karl, jeg haver, om Halsen," havde han nogen Tid i Forveien skrevet til Esge Bilde, "da skal jeg med Guds Hjælp have nogen Husvalelse igjen." Da nu disse Mænd var komne til Throndhjem i Begyndelsen af September 1532, tilskrev de strax Erkebiskop Olaf, der fremdeles holdt sig i Ro paa Stenviksholm, et skarpt Brev, hvori de spurgte ham, om han vilde erkjende Kong Fredrik for sin rette Herre eller ialfald vilde holde Menigmand til Kong Fredriks Haand. De krævede derhos, at de Fogder, han havde indsat i de okkuperede Len, skulde tilbagekaldes, og at han skulde inddrive en Skat af 2 Lod Sølv af hver Mand i sine Len og sende den til Kong Fredrik. Skjønt Erkebiskopen ikke blev dem mindste Svar skyldig, nødtes han dog temmelig snart til at give efter, navnlig da Rygtet om, hvad der var foregaaet i Danmark, vistnok omsider var naaet til Throndhjem tilligemed Efterretningen om, at tre nye Kommissærer, Biskop Hans Reff, Truid Ulfstand og Klaus Bilde, ogsaa med det første kunde ventes derhen. Paa en Sammenkomst, som Erkebiskop Olaf den 9de September havde med Vincents Lunge og Nils Lykke i Helgeseter Kloster ved Throndhjem, underkastede han sig Kong Fredrik og fornyede sin Troskabsed til ham i deres Haand, hvorhos han forpligtede sig til at erlægge Bøder for sit mod Fru Inger og Hr. Vincents udviste Forhold med 1500 Mark Penge og 3000 Voger Fisk.

Da nu de tre nye Kommissærer i Følge med en Del af det norske Rigsraads Medlelmer om Høsten kom til Throndhjem, var Forholdet mellem Erkebiskop Olaf og Østraatfolket jo paa en Maade bragt i Orden. Men ogsaa til Kong Fredrik maatte Erkebiskopen for sit Forhold i de forløbne Maaneder love at erlægge en betydelig Bøde, som de tre Kommissærer fastsatte til 15000 Mark danske Penge, som skulde betales i 2 Terminer. Samtlige de Rigsraader, som i sin Tid havde hyldet Kristiern II og hans Søn Hans som Thronfølger, opsagde dem paa samme Tid Huldskab og Troskab; hver især af de Herrer, som havde sluttet sig til ham, maatte betale klækkelige Bøder, og den 7de November udstedte Norges Riges Raad — Erkebiskopen, de tre Biskoper Anders Mus, Magnus Lauritssøn og Hans Reff, de tre Riddere Vincents Lunge, Nils Lykke og Gaute Galde, og Væbnerne Erik Ugerup og Erik Erikssøn — et aabent Brev om, at de af den danske Konge og Danmarks Rigsraad udskikkede Kommissærer Truid Ulfstand og Klaus Bilde havde foreholdt dem, at der af deres Forfædre i begge Riger var gjort en bestandig Fred, Enighed og kjærligt Forbund, for at det ene Rige skal bistaa det andet i Raad og Daad. Dette Forbund bekræftede nu de nævnte norske Rigsraader, dog med Forbehold af alle Norges Riges Herligheder, Recesser, Friheder og Privilegier. Skulde der udkræves nogen yderligere Forhandlig om, hvad der vedkom Kongens og begge Rigers Ære

Digitized by Google

og Velfærd, skulde det indbringes for en almindelig Sammenkomst af begge Rigers Raad.

I Virkeligheden var det saaledes Vincents Lunges Politik, som havde vundet Seir. Norges Selvstændighed var paa en Maade frelst; men at denne Herlighed ikke vilde blive af lang Varighed, var let at indse. Thi under de sidste Begivenheder er det "knap et halvt Snes Stormænd, som afgjør Norges Skjæbne. Folket sidder ganske stille, i det høieste vover det hist eller her at negte at udrede et overordentligt Skattepaalæg. En Haandfuld Landsknegte holder enhver Bevægelse nede. Vincents Lunges og Nils Lykkes Fænnike er en Hær, der i Forbindelse med Bergenhus bringer det hele Nordenfjeldske til Underkastelse" *).

Fredrik I's Død. Grevens Feide i Danmark. Herredagen i Bud. Interregnum i Norge. Strid mellem Erkebiskop Olaf og Vincents Lunge. Begivenhederne i Throndhjem 1536. Olaf Engelbrektssøns Flugt til Nederlandene.

Hvorvidt Kong Fredrik I antog den af hans Kommissærer i Throndhjem sluttede Overenskomst med Nordmændene eller ei, vides ikke med Bestemthed. Sandsynligvis har det været hans Mening at lade Sagen nærmere behandle paa en Herredag, han havde sammenkaldt til Afholdelse i Nyborg omkring Trefoldigheds Søndag, og hvortil ogsaa Medlemmer af det norske Rigsraad havde faaet Tilsigelse. Men inden denne Herredag var traadt sammen, afgik Kong Fredrik I, der i de sidste Aar havde været meget sygelig, ved Døden Skjærthorsdag (10de April) 1533. Han døde paa Gottorp Slot, hvor han havde tilbragt den største Del af sit Liv. Han havde da været Konge over Norge i vel otte Aar, uden dog nogensinde at have sat sin Fod i dette Rige.

Af sine tvende Ægteskaber havde Kong Fredrik efterladt sig flere Sønner; men ingen af disse var i Faderens levende Live valgt til hans Eftermand, hverken i Danmark eller i Norge, skjønt Rigsraadet i det første Land havde givet Kong Fredrik skriftligt Tilsagn om at vælge en af dem. Sandsynligvis havde Kongen tænkt at faa Thronfølgervalget afgjort paa den berammede

*) Paludan-Müller, Grevens Feide II, 41.

Digitized by Google

Herredag i Nyborg, som dog aldrig kom istand. Der var især to af Kong Fredriks Sønner, som maatte anses som hovelige Kongsemner, nemlig Hertug Kristian, Fredriks eneste Søn af første Ægteskab, der dengang gik i sit tretiende Aar, og Hans, ældste Søn af andet Ægteskab, som var 13 Aar gammel. Saasnart Budskabet om Kong Fredriks Frafald var naaet til Kjøbenhavn, tilskrev Biskopen af Roskilde, der var Rigets Kantsler, under 25de April 1533 Erkebiskop Olaf og opfordrede ham tilligemed Repræsentanter for Norges Rigsraad og Adel at indfinde sig i Danmark, hvor en almindelig fælles Herredag efter Erkebiskopens nærmere Tilsigelse skulde holdes, samt lover paa det danske Raads Vegne, at den Aaret i Forveien mellem Rigerne Norge og Danmark indgaaede Forening fremdeles skulde blive staaende ved Magt. Hvad Svar Nordmændene afgav paa denne Henvendelse, og om de overhovedet svarede, kan ikke ses; men en særlig dansk Herredag blev berammet til Afholdelse i Kjøbenhavn i Juni Maaned 1533.

Til Herredagens Aabning blev Rigets Anliggender varetagne af Rigsraadet, skjønt man har liden Besked om de af det trufne Anordninger; kun ser man, at Forholdet til Sverige paa denne Tid kunde have været adskilligt bedre. Til Kristiern II's Undertvingelse havde Lübeckerne og de med dem forbundne Hanseater ydet en væsentlig Hjælp med det Maal for Øie at faa Hollænderne udelukkede fra al Handel paa Østersøen, som de saa skulde underlægge sig fuldstændig. Men takket være de Vanskeligheder, som Forviklingerne med Keiser Karl V og den nederlandske Regjering truede med at afstedkomme, havde den danske Regjering ikke vovet at iverksætte Sundets Afspærring i den Udstrækning, Lübeckerne fordrede. Endnu medens Kong Fredrik vaklede i Valget mellem Holland og Lübeck, begyndte den sidste Stad, som dengang fuldstændig beherskedes af Borgermesteren Jørgen Wullenwever og hans Parti, at bekrige de hollandske Handelsmænd paa de danske Strømme. Skjønt Kong Fredrik endnu var hildet i sine Fordomme mod Nederlænderne, ses han dog at have protesteret mod de Overgreb, Lübeckerne tillod sig. Men da der fra denne Kant blev svaret ham tilbage, at han var mere skyldig til at hjælpe dem i en saa billig Sag end være dem imod, blev der fra dansk — eller rettere sagt fra holstensk — Side gjort Skridt til at knytte et Forbund med den nederlandske Regjering, der var rettet mod Lübeck og det der herskende wullenweverske Demokrati.

Det Lübeck, med hvilket Fredrik I havde indgaaet Forbund, og ved hvis Hjælp det var lykkedes ham at gjøre Kristiern II uskadelig, var i væsentlig Grad forskjelligt fra det gamle patriciske Samfund, som vi tidligere har lært at kjende. Under Sveriges Frihedskamp og de Begivenheder, som stod i Forbindelse med Kristiern II's Fordrivelse i 1523, havde Lübeck hævet sig til Høiden af sin Magt; men denne Storhed var kjøbt med et ødelagt Finantsvæsen. Den menige Borgerstand, der hidtil havde været udelukket fra Magten, knurrede over de svære Skatter. Paa samme Tid

Digitized by Google

skilte Religionsspørgsmaalet Staden i to Leire. Den lutherske Lære, som især havde fundet Indgang i Befolkningens lavere Lag, bekjæmpedes med største Haardnakkethed og med alle mulige Midler af Patriciervældet, som var bleven den gamle Lære tro. Men da det lübeckske Raad maatte forhandle med Borgerskabet om Paalæggelsen af nye Skatter for at afhjælpe den finantsielle Nød, tog dette sin Mon igjen. Det forlangte nemlig, at der skulde nedsættes en Komite, som skulde tage samtlige de Spørgsmaal, som vedrørte Skattevæsenet og Religionssagen, under Overveielse (1529). Fra nu af havde Demokratiet fuldstændig Overvægt i Staden. De katholske Prester fortrængtes og erstattedes af lutherske, og i Begyndelsen af 1533 blev otte menige Borgere, samtlige tilhørende den ovenfor nævnte Komite, optagne i Byens styrende Raad. En af dem var den veltalende og ærgjerrige Jørgen Wullenwever. Medens flere af de gamle Raadsherrer udvandrede, skaltede og valtede det nye Raad, ganske som det vilde. Det slog nu ind paa en høitstræbende eventyrlig Politik, der snart fik sit Udslag i Bestræbelserne for at lægge den danske Stat under det lübeckske Vælde.

Den holstenske Adel havde med Uvillie set det lübeckske Demokratis Seir; især havde den ugjerne set dets Angreb paa Bispedømmet Lübeck med dets rige Præbender og Kanonikater, der for en ikke ringe Del havde sine Tilhørigheder indenfor de holstenske Grænser og i ikke uvæsentlig Mon havde ydet Bidrag til de yngre Adelssønners Forsørgelse. Allerede i Kong Fredriks sidste Leveaar havde det holstenske Aristokrati arbeidet paa at løsrive den danske Stat fra den Afhængighed, hvori den var kommen til det lübeckske Samfund, og saasnart Regjeringens Tøiler var faldne den dødssyge Konge ud af Hænderne, blev ogsaa de første Skridt til Istandbringelse af et Forbund mellem Danmark og Holland tagne med den formaaende Landmarskalk Melchior Rantzau som Underhandler.

Hertug Kristian havde ifølge Arveret strax overtaget Regjeringen i Hertugdømmerne i sit og sine umyndige Brødres Navn, indtil Hyldingen kunde foregaa. Selv nærede han nok ingen større Lyst til at komme i Besiddelse af de forenede Rigers Krone, som havde skaffet hans Fader saa mangen urolig Time; men bag ham stod der sterke Ærgjerrigheder og handlekraftige Mænd som Hovmesteren Johan Rantzau, Landmarskalken Melchior Rantzau, Kantsleren Wulfgang von Uttenhofen og Ridderen Wulf Pogwisch.

Hertug Kristian giver i sine yngre Aar Indtrykket af at have været en af fuldstændige Modsætninger sammensat Personlighed. Han skildres som en sindig og behersket Mand, paa samme Tid som han maa have været i høieste Grad uvorren og tøilesløs. Paa hans Norgesreise i 1529 havde Faderen saaledes medgivet ham den omhyggeligste Bevogtning, hvilket dog ikke havde forhindret ham fra paa en meget raa og anstødelig Maade at plyndre Oslos Mariakirke for dens Klenodier. Tre Aar tidligere havde han, som Huitfeldt paastaar mod Faderens Villie, ægtet Dorothea af Lauenburg.

Digitized by Google

Under sit Ophold ved forskjellige tyske Hoffer førte han et raskt, ja efter nogles Paastand vildt og tøilesløst Liv. Dette blev af Danmarks katholske Geistlighed senerehen anført som en vægtig Grund til at gaa ham forbi ved Kongevalget. Sagen var imidlertid den, at Kristian, der var Holstener med Liv og Sjæl, ogsaa med sin varmeste Interesse omfattede den lutherske Reformation, som den høie holstenske Adel nærede den største Interesse for. Det Maadehold, som Kong Fredrik I maatte siges at have udvist i Begunstigelsen af den nye Lære, kunde man være forvisset om vilde være Kristian fuldkommen fremmed, naar han først havde besteget den danske Throne. Med Øinene henvendte paa Hertug Kristians katholsk-fiendtlige Tendenser havde det danske Rigsraad allerede i 1527 foretaget Skridt til at sikre Riget en rettroende Konge efter Fredriks Død. For at unddrage Kongens ældste Søn af andet Ægteskab, Prins Hans, fra den holstenske Indflydelse havde det nedlagt Paastand om, at denne skulde opdrages i Danmark. Skjønt Kongen i det længste kviede sig derfor, maatte han omsider gaa ind paa det, men søgte dog paa samme Tid at krydse Raadets Beslutning ved at bestræbe sig for at faa Hertug Kristian hyldet som Arveherre til Norge, uden at dette dog, som vi har set, var lykkedes ham.

Den 8de Juni 1533 aabnedes Herredagen i Kjøbenhavn, hvor 37 Medlemmer af det danske Rigsraad mødte frem. I denne høiadelige Forsamling, som dannede et sterkt udviklet Oligarchi, maatte selvfølgelig Religionsspørgsmaalet komme til at indtage en fremtrædende Plads. Men Lutheranerne, hvis Leder den tidligere omtalte Mogens Gjø var, befandt sig dog i afgjort Minoritet og kunde ingen Vei komme mod det katholske Kleresi, der krævede en Tilbagevenden til det gamle. At Hertug Kristians bekjendte Forhold til Religionssagen maatte komme til at gribe sterkt ind i Spørgsmaalet om Kongevalget, siger sig selv, og efter lange og heftige Forhandlinger enedes man den 18de Juni om at opsætte dette til St. Hans Dag det næste Aar, som det hed sig, for at give Nordmændene Anledning til at deltage i Kongevalget. Omtrent paa samme Tid blev det ogsaa besluttet, at Prælaterne skulde erholde sin gamle bispelige Magt tilbage, og at de Prestemænd, de beskikkede, skulde "lære og prædike det hellige Evangelium og holde Messe og anden Gudstjeneste efter den gamle gode kristelige Skik, som hidtil har været i Kristendommen", — med andre Ord der rettedes et Hovedslag mod de evangeliske Prædikanter. Derhos skulde Klostrene gjenoprettes, de bortløbne Munke og Nonner skulde føres tilbage og tvinges til at holde sit Klosterløfte, og alt Kirkegods skulde tilbagegives. Men denne sidste Beslutning kunde dog af forskjellige letforklarlige Grunde ikke lade sig gjennemføre i den Udstrækning, man havde tænkt, blandt andet, fordi det var lidet rimeligt, at Adelen med det gode vilde give Slip paa de indbringende Klosterforleninger, den havde sat sig i Besiddelse af.

Digitized by Google

I Hertugdømmerne havde Hertug Kristian samme Dag, som Herredagen i Kjøbenhavn aabnedes, modtaget Arvehylding paa sine egne og sine Brødres Vegne, saaledes at han skulde være eneberettiget til at styre Landene under deres Mindreaarighed. Skjønt Herredagen i Kjøbenhavn mindst af alt tænkte paa at vælge Hertug Kristian til Konge, maatte man dog søge at opretholde Foreningen mellem Hertugdømmerne og Moderlandet. Allerede den 1ste Juli blev der fremsat et Unionsforslag, sigtende til at opretholde Venskab mellem Kongeriget og Hertugdømmerne og sikre sig gjensidig Bistand i paakommende Nød og Fare. Dette Forbund, som skulde bestaa "saa længe, Kong Fredriks Blod er og bliver Konger i Danmark og siden derefter til evig Tid", blev indgaaet den 7de Juli; men forøvrigt forbeholdt saavel Danmarks Krone som Holstens Hertug sig den gjensidige Ret, de kunde have til Fyrstendømmet Slesvig. At denne Alliance overhovedet kom istand, havde, efter hvad Lübeckerne paastod, sin Grund i, at Holstenerne havde truet det danske Rigsraad med, at de i modsat Fald vilde aabne Fængselets Porte for Kristiern II og arbeide for hans Gjenindsættelse paa Danmarks Throne.

Saaledes som Sagerne stod, dengang Herredagen i Kjøbenhavn aabnedes, havde det danske Rigsraad ikke længere Valget mellem Lübeck og Nederlandene, men mellem Lübeck og Holsten. Den holstenske Adel var saaledes i denne diplomatiske Feide gaaet fuldstændig af med Seiren. I fuld Overensstemmelse med det saaledes tagne Skridt drog Otto Krumpen og Wulfgang von Uttenhofen paa det danske Rigsraads Vegne og Melchior Rantzau som Befuldmægtiget for Hertug Kristian og hans Brødre om Høsten til Gent, hvor der den 9de September med Regentinden Maria blev sluttet en Overenskomst, der tildels var endnu videregaaende end det tidligere aftalte Forbund mellem Holland og Holsten. Navnlig blev det herigjennem bestemt, at Danmark, Norge, Nederlandene og Hertugdømmerne skulde staa hverandre bi i Tilfælde af, at den ene af Parterne maatte rage i Krig med Sverige eller Lübeck, og dette Forbund skulde staa ved Magt i treti Aar.

Allerede før dette sidste Skridt var taget, var de omfattende Planer, som Lübeckerne havde udkastet til at drage det danske Rigsraad over paa sin Side, gaaede fuldstændig i Vasken. For at øve Pres paa Herredagen i Kjøbenhavn havde Jørgen Wullenwever indfundet sig her i Byen, medens en lübecksk Eskadre med den tidligere nævnte Krigshøvding Marcus Meyer ombord lagde sig udenfor Dragør. Paa sit bestemte Forlangende om, at Danmark skulde deltage med Lübeck i Kampen mod Holland, erholdt Wullenwever først et undvigende Svar; siden, da Unionen med Hertugdømmerne var bleven en aftalt Sag, blev Rigsraadets Holdning mere og mere afvisende. Wullenwever var imidlertid forberedt paa, at dette vilde komme, og han indlod sig nu i Forbindelse med de to indflydelsesrigeste Repræsentanter, som den danske Borgerstand paa denne Tid havde at opvise, nemlig Borgermestrene

Digitized by Google

Ambrosius Bogbinder i Kjøbenhavn og Jørgen Kock i Malmø. Som sine fleste Standsfæller stod disse Mænd nemlig i den skarpeste Opposition til det danske Rigsraad, hvor det katholske Kleresi spillede Hovedrollen. Med Harme og Bedrøvelse havde de set, hvorledes Prælaterne hidtil kun havde tænkt paa sig selv, og hvilke Planer de havde lagt til Lutheranernes fuldstændige Underkuelse der i Landet. Da de endnu ikke kjendte til det Forbund, som Hertug Kristian og den holstenske Adel havde sluttet med det nederlandske Hof, opfordrede de endog i Forening med nogle danske Adelsmænd Hertug Kristian til at benytte sig af Øieblikkets Vanskeligheder og med Vold sætte sig i Besiddelse af den danske Throne. Herpaa gav denne imidlertid et rent afvisende Svar, og da Jørgen Wullenweber vel saa, i hvilken Retning Sagerne vilde udvikle sig, gik han saa vidt i sine Indrømmelser, at han lovede af al sin Evne at ville arbeide for at faa Lübeckernes dødelige Fiende, men Borgernes og Bøndernes Ven Kong Kristiern II befriet af Fangenskabet og gjenindsat paa Thronen. Wullenwevers Politik gik endnu videre. For hans ærgjerrige Fremtidsblik laa Lübeck som den første blandt alle Nordens Handelsstæder, dominerende Østersøen og Øresundet; Danmark-Norge og Sverige skulde være den nye Hansas Vasalstater, og Gotlands og Visbys Guldalder skulde vende tilbage, idet Øen og Byen atter skulde indlemmes i det nordtyske Handelssamfund. Og Sjælen i dette mægtige Stats- eller Grossserersamfund skulde han selv, Jørgen Wullenwever, være.

Allerede paa den Tid, som Lübeckerne aabnede Underhandlingerne med Danmark om Forbund i Krigen mod Holland, henvendte de sig ogsaa til Gustav Vasa i samme Øiemed. Men her havde de ikke større Held med sig, idet den svenske Konge rent ud negtede at ville have noget med det demokratiske Styre i Lübeck at gjøre. Nu fremsatte Lübeckerne Paastand om at faa afgjort en Fordring, de havde paa Sverige fra Befrielseskrigen, og for at give sit Forlangende saa meget større Eftertryk lod de i Sommerens Løb beslaglægge de Varer, som Kongens Kommissionærer havde oplagt i Lübeck. Herpaa svarede Gustav Vasa med at øve Gjengjæld mod samtlige Lübeckerskuder med indehavende Ladning, som fandtes i svenske Havne; han konfiskerede samtlige lübeckske Vareoplag, han kunde overkomme, kastede de tyske Kjøbsvende i Fængsel og ophævede samtlige de Privilegier, Lübeckerne havde havt i hans Lande. De Forestillinger, disse fremkom med, lød for døve Øren, et Forlig, som mægledes af Gustavs Svigerfader, blev ikke stadfæstet fra svensk Side, og for at være sikret i alle paakommende Tilfælde søgte Kong Gustav en Tilnærmelse til Danmark og fik istand et Forsvarsforbund med dette Rige.

Skjønt det demokratiske Parti, hvortil Jørgen Wullenwever hørte, var kommen til Magten netop ved den ihærdige Opposition, det havde reist mod det gamle Patriciats Krigspolitik, lykkedes det dog den veltalende og snue Borgermester at vinde Stemningen for sit store Foretagende, uanset at dette

Digitized by Google

var meget kostbarere og af mere uberegnelige Følger end noget af dem, som det gamle Styre havde sat i Gang. For Sikkerheds Skyld fik han fjernet de faa Aristokrater, som endnu sad tilbage i Raadet, og lod deres Pladse besætte med Mænd, der i ..et og alt hyldede hans egne Anskuelser. Et Forsøg, som han gjorde paa at faa knyttet en Forbindelse med Henrik VIII af England, strandede vistnok; derimod blev der istandbragt et Slags Vaabenstilstand med Nederlandene. Understøttet af Markus Meyer kunde han saa i Mai Maaned 1534 begynde den merkelige Krig, der efter hans Overbevisning skulde gjøre Lübeck til en Stormagt og ham selv til Nordeuropas mægtigste Mand, men som førtes under Paaskud af at gjenindsætte Kristiern II paa hans Throner, — den samme Mand, der maaske først og fremst havde Jørgen Wullenwever at takke for, at han sad der, hvor han nu sad.

Denne Krig fører i Historien Navnet **Grevens Feide**, og Mindet om den lever endnu den Dag idag i det gjængse Mundheld "at komme i Grevens Tid".

Der levede i Nordtyskland paa denne Tid en ung Greve, Kristofer af Oldenburg, Tremænning af Kristiern II og af Hertug Kristian af Slesvig og Holsten. Denne, der var en vakker, humanistisk dannet og særdeles begavet Mand, havde fattet en sønlig Kjærlighed til Fangen paa Sønderborg, med hvem han havde forstaaet at sætte sig i Forbindelse. Paa dennes Opfordring skal det have været, at han indlod sig i Forstaaelse med Jørgen Wullenwever og blev et Redskab for hans Planer. Grev Kristofer hvervede nu i Nordtyskland en Hær paa 3000 Landsknegte, med hvilken han i Mai 1534 rykkede over Elben ind i Holsten, hvor han forlangte af Hertug Kristian, at Kong Kristiern II skulde løslades af sit Fangenskab. Herpaa fik han et afslaaende Svar, og i Forening med Markus Meyer tog han da ved Storm et Par befæstede Slotte. Men saasnart Hertug Kristian var kommen sig af den første Overraskelse, Grevens pludselige Overfald havde sat ham i, rykkede han og Johan Rantzau ud mod ham, tvang ham til at hæve Beleiringen af Segeberg Slot og trængte ham efter en Træfning ved Eutin ned mod Travemünde, hvor han indskibede sig paa en lübecksk Flaade, som førte ham og hans Hær til Øresund.

Høvedsmand paa Malmøhus var den Tid Hr. Magnus Gyldenstjerne, der et Par Aar tidligere med saa stor Kjækhed havde forsvaret Akershus mod Kristiern II. Sin nye Forlening havde han Jørgen Kock at takke for, der havde forstrakt ham med de fornødne Midler til at tilpante sig Slottet En Stund efter at Grev Kristofer havde gjort Indfald i Holsten, narrede Jørgen Kock og Borgerne af Malmø Lensherren til sig under et eller andet Paaskud, og tog ham i fængslig Forvaring indtil videre, medens de satte sig i Besiddelse af Slottet. Et lignende Attentat, som Jørgen Kock og Ambrosius Bogbinder havde tænkt at gjøre paa Kjøbenhavns Slot og dets

Digitized by Google

Befalingsmand Johan Urne, mislykkedes derimod. Som Følge heraf kunde kun Malmø, der var Nøglen til Skaane, derimod ikke Kjøbenhavn betragtes som et Udgangspunkt for de Operationer, Grev Kristofer havde at foretage.

Ikke desmindre lagde den lübeckske Flaade den 22de Juni til ved Skovshoved paa Sjæland, hvor Grev Kristofer med sin Skare gik i Land. Her opstod der strax den største Forvirring blandt Rigsraadets Medlemmer, der levede i indbildt Tryghed. Medens de endnu fortabte sig i orkesløse Overlægninger om, hvad der var at gjøre, handlede Greven med Raskhed og Kraft. Dagen efter sin Landgang kunde han holde sit Indtog i Roeskilde, hvor Indbyggerne hilsede ham med endeløs Jubel. Greven opslog derpaa sit Hovedkvarter i Kjøge, og Bønder, Borgere og enkelte af Adelen sluttede sig til ham. Blandt de sidste var Hr. Anders Bilde paa Stegehus, der svor Greven Troskab og blev en af hans fornemste Raadgivere. Men først den 16de Juli aabnede Kjøbenhavn, hvis Befolkning holdtes i Age af Slottets Befalingsmand, Johan Urne, sine Porte for ham. Da Slottet saa Ugesdagen efter overgav sig, var han med det samme Herre over hele Øen paa et Par Borge nær. I Ringsted lod Greven sig hylde i Kristiern II's Navn, men førte selv Regjeringen.

Fra Sjæland gik Greven over til Skaane, hvis Adel havde samlet sig i det befæstede Landskrona og derhos havde faaet Løfte af Gustav Vasa om Hjælp. Denne havde nemlig ingen Grund til at undlade at tage aktiv Del i Kampen, thi Wullenwever smedede Planer mod hans egen Throne. Allerede før Feiden var udbrudt, havde han nemlig arbeidet paa at skaffe ham Fiender i hans eget Rige. Først havde man med det gode, siden ved Vold søgt at formaa Sten Stures den Gang 16—17 Aar gamle Søn Svante til at tjene som Redskab for Lübeckernes Planer; da denne negtede at efterkomme deres Ønske, blev han holdt i et Slags Fangenskab i Lübeck indtil 1536. Heldigere havde Wullenwever været paa en anden Kant, idet det lykkedes ham at knytte Gustavs Svoger Grev Johan von Hoya til sin Sag. Om det var Lübeckernes Mening "at sætte ham i Høisædet", som Gustav paastod, kan dog være tvivlsomt; thi længere ude paa Aaret aabnede Wullenwever Underhandlinger med Hertug Albrecht af Mecklenburg om at forhjælpe denne til Sveriges Throne, mod at han til Gjengjæld skulde overlade Lübeckerne Kalmar og Øland. Samtidig med, at Grev Kristofer gik over Elben, havde Lübeckerne udstedt et Opraab til Indbyggerne i Sverige, hvori de fremstillede Kong Gustav som den, der tragtede efter Østersøstædernes Ødelæggelse, hvorfor de var nødte til at gribe til Vaaben mod ham. Sveriges Indbyggere skulde dog ikke lide nogensomhelst Overlast, naar de blot vilde forholde sig i Ro. Efter denne Optræden, der jo var jevngod med en Krigserklæring, maatte ogsaa Gustav Vasa paa sin Side foretage omfattende Rustninger.

Men inden Kong Gustav endnu havde rukket at sende den skaanske Adel den Hjælp, som den havde forlangt, havde Grev Kristofer paa den anden

Digitized by Google

Side af Sundet gjort saa rask Fremgang, at hele Skaanes Befolkning den 10de August svor ham Troskabsed paa St. Libors Hoi ved Lund. Den 12te August var Sjæland, Skaane, Halland, Bleking, Falster, Langeland og Laaland i Grevens Magt.

I denne fortvivlede Tid, da Danmark intet fælles Overhoved havde, men hver Lensherre var Konge i sit Len, var det den jydske Adel med Mogens Gjø i Spidsen, som maatte optræde paa det samlede Adelskabs Vegne. Allerede i det foregaaende Aar havde han forudset de skadelige Følger, som Interregnet maatte medføre, og han havde derfor søgt at overtale Hertug Kristian til at gribe Regjeringens Tøiler, uden at denne dog havde villet lytte til hans Ord. Senere, da det bryggede op til Krig med Lübeck, havde han vistnok fundet Hertugen villigere til at høre paa sig; men da var Rigsraadet, hvori Prælaterne havde Overvægten, ikke tilsinds at kaare ham, til Trods for alle Mogens Gjøs Forestillinger. Mogens henvendte sig da til den lavere jydske Adel og da det først var lykkedes ham at vinde denne, kunde han med den som Rygstød tvinge Rigsraadet til at kaare Hertugen til Konge. Den 4de Juli foregik hans Valg i Ry (nær Skanderborg), og fem Dage efter sluttede 19 fynske Adelsmænd med Knut Gyldenstjerne i Spidsen sig til sine jydske Standsfæller. Nød bryder alle Love, siger Ordsproget, og saa var Tilfældet her. Under alle andre Forhold maatte Hertugens Kongevalg have været anset for fuldstændig ugyldigt. Thi naar Rigsraadet ikke skulde bestemme Valget, var der ingen Mening i, at den lavere Adel skulde afgjøre det, uden at Borgere og Bønder engang spurgtes ad. Derhos var det jo Danskerne, som her handlede paa egen Haand, medens Nordmændene trods alle Overenskomster og Forbindelser holdtes udenfor. Hertug Kristians Valg var et Onde, — derom var man paa det rene; men Landets Redning afhang dog deraf. Den 17de Juli udstedte de fem Mænd, som havde overbragt Hertug Kristian Budskabet om hans Valg, fra Preetz i Holsten et Forsikringsbrev, hvori de ifølge Fuldmagt fra Rigsraadet og Adelen i Jylland og Fyn tilsiger Hertugen, at disse vil hylde ham som deres Herre og Konge, hvis han vil bekræfte Indbyggerne i de samme Lande deres Friheder og Privilegier.

Umiddelbart efter Mødet ved Preetz brød Hertugen og de danske Udsendinge op for at begive sig til Danmark, hvor han i Kolding skulde træffe sammen med den jydske Adel. Her mødte ham det Budskab, at Fyn befandt sig i Oprør. Forbitrede over det Overgreb, Adelen havde tilladt sig, havde Borgerne i Svendborg foretaget en Reisning, til hvilken Indbyggerne i de øvrige Byer sluttede sig. Det ene Slot efter det andet faldt i Oprørernes Hænder og gik op i Luer, og der herjedes vidt og bredt over den hele Ø. Paa Efterretningen om, hvad der her foregik, sendte Hertug Kristian strax den Krigsmagt, han havde ført med sig fra Holsten, over Lillebelt, og det lykkedes denne under blodige Optrin ialfald tilsyneladende

Digitized by Google

at kvæle Reisningen. Men neppe var Roligheden her gjenoprettet, før Grev Kristofer i Begyndelsen af August Maaned sendte en Del af sin Hær under Anførsel af Eberhard Ouelaker over til Øen, hvor de Hertugelige blev overrumplede og fuldstændig slagne. Erkebiskop Gustav Trolle, der tidligere paa Aaret havde beklædt Roeskilde Bispestol, aftraadte nu denne til dens tidligere Indehaver Joachim Rønnow og fik Fyns Stift i Stedet.

Den 18de August blev Hertug Kristian hyldet af Jyderne udenfor Horsens. Nogen Haandfæstning blev dog ikke opsat; kun udstedte Hertugen et foreløbigt Forsikringsbrev, hvori han lovede Rigsraadet og Adelen, at han skulde udstede en Haandfæstning, svarende til den, hans Fader havde vedtaget, saasnart Rigets Rolighed var gjenoprettet. Med Hensyn til Kirkespørgsmaalet gjorde han dog det Forbehold, at han vilde søge at faa dette bragt i Orden i Overensstemmelse med den Beslutning, som Danmarks Riges Raad og Adel maatte fatte. Dette Tilsagn skulde selvfølgelig blive ensbetydende med det katholske Hierarchis Dødsdom.

Hertug Kristian begav sig derpaa tilbage til Holsten, hvor hans Nærværelse udfordredes. Men neppe var han borte, før hele Jylland stod i Brand. I September Maaned lykkedes det nemlig den tidligere omtalte tapre Søulk Skipper Klement, der var født i Vendsyssel, at ophidse Bønderne i sin Hjemstavn til Oprør. Tændstof fattedes ikke. Reformationen og Læren om den "kristelige Frihed" var vel kjendt i Egnen, det manglede ikke paa Had til de mægtige Adelsmænd, ihvorvel en stor Del af Jyderne endnu var et Slags Selveiere, og fremfor alt stundede de efter at se sin gode gamle Herre Kong Kristiern paany paa Thronen. Den 14de September befandt Skipper Klement sig i Aalborg, hvor Bønderne strax i store Skarer strømmede til ham. Bispestolens Gaarde afbrændtes; Biskopen selv, Styge Krumpen, bjergede Livet ved at skjule sig i en Bagerovn, efter hvad hans Uvenner fortalte. En Mængde adelige Gaarde gik op i Luer, blandt dem Klarupgaard og Hjermilev, der tilhørte Bagge Griis. Denne var just fraværende, da Bønderne øvede sin Udaad. I sin Harme over, hvad der var sket, ilede han til Aalborg, hvor han strax opsøgte Skipper Klement og rettede et Daggertstød mod hans Bryst. Klement blev usaaret, da han bar et Pantser under Klæderne; Bagge Griis flygtede, men blev i Byporten indhentet af en Skomager, der med en Tagsten knuste hans Hoved.

Opstanden udbredte sig ikke blot over hele Vendsyssel, men tillige til Egnen syd for Limfjorden. Ogsaa flere Adelsmænd gjorde tvungne eller frivilligt fælles Sag med Skipper Klement. I Midten af Oktober Maaned rykkede en liden velrustet Styrke under Anførsel af Erik Banner og Holger Rosenkrands ud mod Bønderne; men ved Svendstrup, en halv Mils Vei søndenfor Aalborg, blev de om Morgenen den 16de Oktober overraskede af 6000 Bønder under Klements egen Anførsel og drevne ud paa de af Høstbløden opløste Lermarker, hvor Bønderne anrettede et frygteligt Blodbad iblandt

Digitized by Google

dem. Ikke mindre end 14 Adelsmænd af de ypperste Slægter fandt her sin Bane, deriblandt ogsaa Holger Rosenkrands. Efter denne Seir udbredte Skipper Klements Magt sig over hele Jyllands Vestkyst og en større Del af Østkysten, og overalt huserede Bønderne vildt i sin Seirsrus.

Men snart skulde Bladet vende sig. Den hertugelige Hær under Johan Rantzau havde efter Grev Kristofers Afreise besat Travemünde, hvorved Lübeckerne truedes med at afskjæres fra Havet, og i Oktober Maaned var selve Byen bleven indesluttet. Det lübeckske Raad blev nu tvunget til at vise større Eftergivenhed, og den 18de November blev der i Stockelsdorf, tæt udenfor Byen, sluttet en Overenskomst mellem Lübeck og Hertug Kristian, ifølge hvilken Hertugdømmerne Slesvig og Holsten skulde være neutrale, og Krigen alene være Kongeriget Danmark og Lübeck vedkommende. Efterat Hertug Kristian paa denne Vis havde faaet frie Hænder, sendte han øieblikkelig Johan Rantzau med Hæren opover for at kue Vendelboernes Opstand. Efter en glimrende Marsch gjennem næsten ufremkommelige Strækninger og paa den utrolig korte Tid af fire Uger stod han i Midten af December Maaned udenfor Aalborg. Denne Bys Indvaanere forsvarede sig med største Haardnakkethed, og under Angrebet paa Voldene kom Johan Rantzau selv i Livsfare. Men Enden blev, at Byen toges ved Storm den 18de December. Nu paafulgte græsselige Optrin. De vilde Landsknegte plyndrede Byen, og 2000 Bønder skal være blevne nedhuggede under denne Kamp. I tre Afdelinger gjennemstreifede saa Johan Rantzaus Tropper Landet for at tvinge Bønderne til Lydighed. Skipper Klement skal være undkommet fra Blodbadet i Aalborg og tænkte paa at stille en ny Bondehær i Marken. Men Bønderne havde nu sadlet helt om. De fangede Klement, og en Bonde ved Navn Esbern Nilssøn udleverede ham til Seirherrerne. En af hans Kampfæller, der ligeledes var fanget, spurgte ham: "Naa, Skipper, hvor gaar det?" "De raader, som har Magten", lød Svaret, "saa gjorde og vi; men nu sandes det gamle Ord, at naar Stodderen fanger Magt, ved han ei at fare sagt". Han blev siden indespærret i et Fængsel i Flensborg, hvor han sad "som en Ulv i en Ulvestue" paa det andet Aar. Da faldt hans Hoved for Bøddelens Øxe paa Viborgs Landsthing. Haardt maatte Jyderne bøde for sin Opstand; en Mængde af dem, som hidtil havde været Selveiere, sank ned til at blive Kronens Fæstebønder, andre, som ingen Selveiendom havde, maatte løse sig med Øxne og Penge "til en usigelig Summa", som Arild Huitfeldt siger.

Aarsagen til, at Skipper Klement og Jyderne rammedes af denne Vanskjæbne, var, at Grev Kristofer havde faaet saa meget at varetage i Landets østlige Dele, at han liden eller ingen Hjælp kunde yde de oprørske Bønder. I Oktober Maaned havde nemlig Gustav Vasa paa Hertug Kristians Opfordring ladet en svensk Hær under Anførsel af Johan Thuressøn, en Søn af Thure Jonssøn, gjøre Indfald i Halland, hvor den tvang

Digitized by Google

Halmstad til at kapitulere den 31te Oktober, og senerehen holdt det faste Vardberg indesluttet. Den skaanske Adel faldt efterhaanden fra Kristofer af Oldenburg, og snart var den største Del af de danske Landskaber hinsides Sundet i svensk Varetægt.

Men just paa samme Tid, som Grev Kristofers hele Stilling i Danmark begyndte at vakle, havde de lübeckske Magthavere udset sig nye Redskaber til Gjennemførelsen af sine ærgjerrige Planer. Om Høsten var der foregaaet en Forandring i selve Raadets Sammensætning, hvorved de tidligere paa Aaret kastede Raadsherrer vendte tilbage til sin gamle Værdighed. Det var greit at forstaa, at skulde Jørgen Wullenwever opretholde sin Magt, maatte han skaffe sig Held i den paagaaende Krig. Allerede tidligere havde han kastet sine Øine paa Hertug Albrecht af Mecklenburg, der var gift med Kristiern II's Søsterdatter. For at formaa ham til at kaste sig op i Kampen gav han ham Tilsagn om, at han endnu i Kristierns levende Live skulde blive hans Medregent og efter hans Død Enehersker i Danmark, naturligvis med det Forbehold, at han skulde indrømme Lübeckerne saa store Fordele i kommerciel og politisk Henseende, at Hertugen nødvendigvis maatte blive en Lydfyrste under Lübeck. I November Maaned 1534 blev Overenskomsten sluttet. Hertug Albrecht indskrænkede imidlertid ikke sine Forhaabninger til Danmarks Throne alene, men vilde ogsaa bringe Sverige under sit Herredømme, og bortforlenede paa Forhaand store Dele af dette Rige til Johan von Hoya og andre svenske Misfornøiede. Men dette Træk skulde i sine Følger vise sig meget skjæbnesvangert. Den Smule Samhold, som endnu fandtes i Krigens Ledelse fra oven, opløstes nu, da Grev Kristofer blev meget misfornøiet over det tagne Skridt. Han modtog en Indbydelse fra Hertug Kristian til en personlig Sammenkomst med denne i Kolding i December Maaned. Her opførte Greven sig imidlertid saa anmassende og fordringsfuldt, at Hertug Kristian umulig kunde komme til nogen Enighed med ham, hvor gjerne han end havde villet. Han forlangte nemlig, at Hertugen skulde nøie sig med Jylland, sætte Kristiern II paa fri Fod og overlade ham hele Østdanmark og Norge. Hertug Kristian erklærede imidlertid, at han ikke vilde indlade sig paa nogen Deling af sit Rige; derimod tilbød han Grev Kristofer en Sum Penge for at han skulde forlade Danmark. Noget Forlig kom da ikke istand. Under Sammenkomsten skal Greven, som dog i flere Henseender maa siges at have staaet paa Høiden af sin Tids Dannelse, have opført sig som en drukken og brutal Landsknegt. Han uddelte Ørefigener til Hertugens Befalingsmænd, tiltalte Hertuginden, Hertugens Søster og deres Damer, omtrent som de tilhørte den smudsige Sort Kvinder, som havde Tilhold i Landsknegtleiren, og generede sig slet ikke for at give Hertugen selv en og anden haanlig Skose. I Modsætning hertil tog Hertugens slebne og høflige Optræden sig ud som Ironi. "Hr. Fætter", sagde han, "naar I nu har erobret begge mine Riger og Hertugdømmerne, saa vil I dog vel

Digitized by Google

unde mig at blive Landsknegt hos Eder?" "Aa ja, hvorfor ikke det?" mente Greven. "Jeg tror endog, jeg kan tilstaa Eder dobbelt Hyre og en Dreng til Opvartning." Foreløbig trængte Hertugen imidlertid ikke til denne grevelige Barmhjertighed, hvorimod Grev Kristofer selv maatte finde sig i de Skridt, som Hertug Albrecht og Lübeckerne behagede at tage, hvis han ikke vilde kastes tilside som et unyttigt og ubrugbart Redskab.

I December Maaned kom Markus Meyer og Johan von Hoya over til Sjæland, hvorpaa de satte over til Skaane for at byde de fremtrængende Svensker Spidsen. De beleirede forgjæves Halmstad, som forsvaredes af Jakob Bagge, og i den følgende Maaned led de ved Helsingborg et afgjørende Nederlag, hvorved Markus Meyer selv faldt i Fangenskab og blev sat i Forvaring hos Truid Ulfstand paa Vardberg. Han forstod imidlertid at gjøre sin Vogter tryg og satte sig saa en Nat ved Hjælp af Landsknegte, han havde faaet indsmuglet, i Besiddelse af Slottet.

Ved Indtrædelsen i Aaret 1535 indsaa Grev Kristofer meget vel, at hans Sag stod paa yderst svage Ben. For at bøde paa sin mislige Stilling vakte han da en Reisning blandt Almuen mod Adelen, der havde vakt hans Mistillid. "Udi de Dage", siger Adelens Historieskriver, "var det ikke godt at være eller hedde af Adel, saa haardelig eftertragtedes de. Jevnlig hørtes slige Ord, at man skulde slaa Ulvene ihjel, saa blev der ingen Unger efter dem. Mange Fruer og Jomfruer forklædte dennem udi Bønderklæder og drog, hvorhen de mente dennem at være ubekjendte og forsikrede". Under denne Reisning blev dog kun en adelig dræbt; det var Fru Anna Meinstrup, der med sine giftige Slængord havde ophidset Kjøbenhavnerne, saa de slog hende ihjel lige for Grevens Øine.

Først om Vaaren 1535 var der ved Wullenwevers Bestræbelser bragt saa megen Enighed tilveie mellem Grev Kristofer og Hertug Albrecht, at den sidste kunde begive sig over til Sjæland. Men dermed var der ikke tilveiebragt nogen Enhed i Operationerne. Da Hertug Albrecht var sen i Vendingen, havde han overladt Befalingen over sine egne og Lübeckernes Tropper til Greven af Hoya. I det hele maa Danmark paa denne Tid have frembudt Billedet af fuldstændig Opløsning. "Halvøen var i Hertug Kristians Magt; Fyn i Grev Kristofers, hvis Statholder var Erkebiskop Gustav Trolle, der af ham var sat til Biskop i Fyn. I Sjæland delte Grev Kristofer Magten med Lübeckerne og Hertug Albrecht. Kjøbenhavn og Malmø var i Borgernes egne Hænder som frie Rigsstæder. Falster med Nykjøbing og Krogen med Helsingør og den halve Øresundstold havde Lübeckerne, Aalholm med en Del af Laaland Rostockerne. Skaane, Halland og Bleking, paa Malmø, Landskrona og Vardberg, nær var i Hænderne paa den skaanske Adel og den svenske Hær, hvilke begge kjæmpede for Hertug Kristian". Mange Maaneder skulde dog ikke hengaa, før denne Situation i væsentlig Grad var forandret, navnlig ved den Kløgt og Raadsnarhed som Hertug Kristian og Johan

Digitized by Google

Rantzau udfoldede. Først sendte de et Undsætningskorps paa 2000 Mand over til Halland, hvor det forenede sig med den skaanske Adel og den svenske Hær og indesluttede Malmø, som forsvaredes af Jørgen Kock. Paa samme Tid gik Johan Rantzau over fra Als til Fyn, hvor han overraskede en Styrke, som Grev Kristofer havde lagt der til Bevogtning af Lillebelt, kastede den op mod Assens og slog en opbudt Bondehær saa blodigt, at ikke mindre end 3000 Fiender bedækkede Valpladsen. Endelig affendtes en Flaade paa 10 Skibe under Befaling af Peder Skram, "Danmarks Vovehals", til Gotland, hvor den skulde forene sig med en Del svenske og preussiske Skibe.

Den 11te Juni 1535 leverede Johan Rantzau de grevelige Tropper et blodigt Slag paa Øxnebjerg, 1/2 Mils Vei fra Byen Assens, der kom til at øve en afgjørende Indflydelse paa hele Krigens Gang. Medens Rantzau kun skal have mistet 40 Mand, blev den grevelige Hær saa fuldstændig opreven, at blot opløste Skarer af Flygtninge undkom fra Valpladsen. 400 Rust- og Trosvogne faldt i de Hertugeliges Vold; 1500 Landsknegte og 184 Ryttere blev tagne til Fange; Antallet af de faldne vidste ingen at angive. Greven af Hoya blev efter at have overgivet sig dræbt paa snigmordersk Vis af en holstensk Adelsmand, der bar Nag til ham. Gustav Trolle, der havde været en af Førerne, blev haardt saaret tagen til Fange og førtes til Gottorp, hvor han kort efter døde af sine Saar. "Efter halvanden Times Kamp havde Rantzau vundet den herligste Seir og befæstet Danmarks Krone paa sin Herres Hoved", siger Paludan-Müller. "Efter Seirens Gudsdom kjender vi Hertug Kristian for Danmarks retmæssige Konge".

Ogsaa paa Søen havde Sagerne taget en for den udvalgte Konge heldig Vending. Med den forenede dansk-svensk-preussiske Flaade, der talte treti Skibe, havde Peder Skram fra Gotland begivet sig til Bornholm, hvor han den 9de Juni stødte sammen med Lübeckernes Flaade, der talte tolv store og en hel Del mindre Fartøier. Overmagten var alligevel paa de sidstes Side. Skjønt Veiret var haardt og Mandskabet ikke synderlig søvant, lagde Peder Skram dog til Kamp og slog Fienderne paa Flugt, efterat deres Admiral var falden. Men Skrams eget Skib, der havde været mest i Ilden, havde lidt saa stort Mandetab og Skade paa Reisning, at Forfølgelsen maatte indstilles. Kort efter indestængte han en Afdeling af den lübeckske Flaade i Lillebelt og tvang Mandskaberne til at landsætte den i Svendborg Sund. Derpaa tilbageerobrede og brandskattede han paa egen Haand Langeland, Laaland, Falster og Møen samt Korsør paa Sjæland. Peder Skrams Bedrift er saa meget mere glimrende, som han ikke havde faaet Uddannelse for Søkrigen, og det sammenskrabede Mandskab, han havde under sin Befaling, for den største Del var noget Pak, som gav ham lige saa meget at bestille ved sin Opsætsighed som selve Fienden.

Imidlertid havde Johan Rantzau i de nærmeste Dage efter Slaget paa Øxnebjerg betvunget hele Fyn paa samme Vis, som Bondereisningen i

Digitized by Google

Jylland var bleven dæmpet, og i Midten af Juli Maaned gik Hæren over til Sjæland. Kristian III blev hyldet som Konge overalt, hvor Hæren drog frem. Allerede den 17de Juli kunde han opslaa sit Hovedkvarter i Kjøge, og en Uges Tid derefter leirede Hæren sig udenfor Kjøbenhavn, medens Peder Skrams Seilere fyldte Sundet, saa langt Diet kunde naa. Alle de Anstrengelser, som Hertug Albrecht og Grev Kristofer udfoldede for at faa istand en Almuereisning paa Sjæland, løb som Følge heraf frugtesløst af.

Den bratte Vending, Sagernes Gang i Danmark havde taget, havde i Lübeck fremkaldt et Omslag i den offentlige Mening, som snart skulde øve en skjæbnesvanger Indflydelse paa Feidens videre Gang og endelige Afslutning. Wullenwevers Stjerne dalede hurtigt, og Borgerskabet, som aldrig havde havt nogen Lyst til at bære de med en Krig forbundne Udgifter, slog fuldstændig om. Wullenwever blev sat udenfor Raadet, og det aristokratiske Parti, som altid havde betragtet Krigen med ublide Dine, kom til Roret. Den eneste aktive Del, det var at formaa til at tage i Krigen herefter, var, at der om Høsten blev sendt en Flaade til Sundet for at forsyne Kjøbenhavn med Levnetsmidler. Dette lykkedes ogsaa, da Peder Skram var bleven saaret i den forudgaaende Træfning, og fra den Dag af trak Lübeck sig mere og mere tilbage og aabnede Fredsunderhandlinger med Danmark. Den 14de Februar 1536 sluttedes da Freden i Hamburg, paa den Betingelse, at Lübeck erkjendte Kristian III som Konge i Danmark og Norge og forpligtede sig til ikke yderligere at hjælpe hans Modstandere. Derimod skulde Staden beholde Den Bornholm, som allerede af Fredrik I var bleven den overladt paa 50 Aar som Vederlag for de havte Udgifter i den første Krig mod Kristiern II.

Imidlertid havde det ene faste Punkt efter det andet, som den fiendtlige Hær endnu holdt besat, overgivet sig til Kong Kristian. Ved Nytaarstider 1536 var alene tilbage Vardberg i Halland, Malmø i Skaane samt Kalundborg, Krogen og Kjøbenhavn paa Sjæland. Den 11te Januar overgav Krogen sig, den 16de Februar Kalundborg og i Begyndelsen af April ogsaa Malmø. Nu var alene Vardberg og Kjøbenhavn tilbage. Paa den første Borg sad Markus Meyer fremdeles som uafhængig Herre. I Forbindelse med Lübeckerne stod han ikke; derimod havde han aabnet Underhandlinger med Englands Konge Henrik VIII, der havde begyndt at regne efter, hvorvidt en Indblanding i de nordiske Forhold kunde lønne sig. Inden han endnu havde opgjort sit Regnestykke, havde Kong Kristian imidlertid faaet frie Hænder, saa han i Begyndelsen af Mai Maaned kunde skride til alvorlig Beleiring af Vardberg. Efter en Dags Kanonade var Slottets Mure forvandlede til Grushobe, og Markus Meyer nødtes til at overgive sig paa Naade og Unaade. Han førtes over til Sjæland, hvor en Krigsret dømte ham som æreløs for det Brud paa ridderlig Tro og Love, hvormed han

Digitized by Google

havde sat sig i Besiddelse af Slottet, og efter et pinligt Forhør blev han den 17de Juni sammen med 17 Medskyldige henrettet udenfor Helsingør i Overensstemmelse med Tidens barbariske Skik.

Ved Hamburgerfreden var det bleven bestemt, at Hertug Albrecht og Grev Kristofer skulde tilstaaes fri Afmarsch fra Kjøbenhavn. Dette Vilkaar vilde de dog ikke modtage. Senere paa Vaaren aabnede de nye Underhandlinger for at opnaa bedre Betingelser; men ogsaa disse strandede.

Men medens der ved Kjøbenhavn kjæmpedes paa Liv og Død, optraadte der en ny, tilsyneladende meget farligere Prætendent end baade Hertug Albrecht og Grev Kristofer tilsammen paa Skuepladsen. Det var Pfalzgrev Fredrik af Pfalz, yngre Broder af den regjerende Kurfyrste Ludvig. Han havde i tidligere Dage vist sig som en nyttig Mand for det habsburgske Hus, saa han kunde have Krav paa Keiser Karls og Kong Ferdinands Taknemmelighed. Da Lønnen imidlertid ikke havde staaet i Forhold til Fortjenesterne, havde han nys før fattet det Forsæt at vende sig til Kong Frants af Frankrige. For nu at holde ham fast gav de habsburgske Brødre sit Samtykke til et Ægteskab mellem ham, der var godt og vel sine 50 Aar, og den femtenaarige Dorothea, Elisabets og Kristiern II's ældste Datter, hvorved han erholdt Adkomst til at optræde med Fordring paa de nordiske Riger. Skjønt Danmark ikke var noget Arverige, og Arvekrav saaledes ikke kunde gjøres gjældende, var disse Fordringer altid gode nok, navnlig naar de kunde understøttes med fornøden Vaabenmagt. Det er trolig nok, at Keiser Karl gjerne saa Pfalzgreven opkaste sig til Konge i de nordiske Lande, da Keiseren jo derved vilde have en mægtig Vasal ved Østersøen og vinde en trofast Medhjælp i Bekjæmpelsen af det lutherske Kjætteri. Bryllupet kom da istand om Høsten 1535. Men hermed var hans Forhold til Thronstriden i Danmark ikke bragt paa det rene. Keiseren havde tænkt sig, at Pfalzgreven selv med Bistand af sin Broder Kurfyrsten maatte kunne føre sin Krig frem, medens han selv kun støttede ham ved sin Anseelse og diplomatiske Forhandlinger. Pfalzgreven vilde imidlertid kun optræde med Magt, naar han understøttedes af Keiseren med Mandskab og Skibe. Først langt om længe blev det da besluttet, at der fra Nederlandene skulde sendes den indesluttede Besætning i Kjøbenhavn Undsætning. Medens Nederlandene hidtil ifølge Gentertraktaten havde staaet paa Kristian III's Side, fik denne altsaa nu Krig med sin tidligere Forbundne. Det saa mørkt ud; men Kongen og hans Raadgivere maa dog have vidst, hvad Slags Folk de havde at gjøre med, og at det optrækkende Uveir vilde rides af, om Krigen i Danmark var ført til Ende, inden Hollændernes Tid til at gribe ind i den var kommen. Ved en genial diplomatisk List, hvorom vi senere skal høre, lykkedes det at hindre Undsætningshærens Affendelse til Kjøbenhavn, og det hele Foretagende opløstes til intet; men den Tid, Kong Kristian herved vandt, blev nyttet til at tvinge Kjøbenhavn til Overgivelse.

Digitized by Google

Tættere og tættere havde Beleiringshæren trukket sig sammen om den ulykkelige By. De Tropper, som havde ligget udenfor Vardberg og Malmø, førtes derhen, og den 18de Juni besattes Amager, og fra den Tid var al Forbindelse med Omverdenen Staden afskaaret. Men endnu var Afgjørelsens Time ikke slaaet. "Udmattede til Døden", skriver C. Paludan-Müller, "holdt de to Modstandere hinanden tættere og tættere omslyngede, uden at nogen af dem formaaede at føre et afgjørende Stød imod den andens Hjerte. Kun det kunde bringe Afgjørelsen, hvo af dem der først faldt til Jorden af Mathed". Men til Trods for, at Beleiringshærens Vilkaar var saa slette som bedst muligt, og Krigsfolket knurrede over den mangelfulde Forpleining, kunde Forholdene her ikke engang lignes med det triste Skue, den indesluttede Stad frembød. Dag efter Dag stundede de beleirede efter den Undsætning, som var bleven dem tilsagt fra Holland, men altid forgjæves, og snart begyndte den rædselsfuldeste Hungersnød at rase indenfor Murene. Et Mytteri, som udbrød blandt Borgerne, blev dæmpet af Landsknegtenes Vaaben og kostede mange Ulykkelige Livet. "Og er der nu", heder det i en Skrivelse fra Mogens Gjø til Esge Bilde paa Bergenhus, "udi Kjøbenhavn et underligt Rumor og bistert Regimente, saa mange uskyldige der formyrdes og kommes om Halsen. Til alt sligt er Jørgen Mynter (Kock) og Ambrosius Ophav og Begyndelse; de var selv med Knegtene at slaa disse Borgere, og forhaaber jeg, at de dog paa det sidste selv tager ind med den Skjæppe, som de nu maaler ud med". Men Blodbadet havde dog til Følge, at der herefter herskede fuldkommen Gravstilhed inden Byens Mure; selv Hungerens haardeste Kvaler formaaede ikke at afpresse de udpinte Stakler et eneste Skrig, som kunde betegnes som oprørsk. Heste, Hunde og Katte var tilsidst Lækkerbidskener, som knap var at opdrive for Penge. Melskjæppen maatte betales med 300 Kroner i vore Penge, naar den kunde opdrives. Mange sultede bogstavelig ihjel. Et eneste Træk er tilstrækkeligt til at udmale, til hvilken Høide Nøden tilsidst gik. Paa Helliggeistes Kirkegaard sad en Kvinde med to Smaabørn, der diede Blod af Moderens Bryster, indtil først hun selv, og strax efter de smaa opgav Aanden, medens Blodet randt dem af Munden. Engang nogle Borgere havde fremført sine Klagemaal for Borgermestrene, skal disse have svaret, at der endnu ikke var noget at klage over; thi de havde jo ikke ædt sine Børn, som man havde gjort under Jerusalems Beleiring! Der fattedes dog ikke meget i, at Elendigheden havde naaet denne Høide. Først da alt var fortæret, og der kun var levnet en Frist af en, høist to eller tre Dage, før alle Byens Forsvarere havde maattet bukke under for Hungersdøden, gav Hertug Albrecht tabt. Lørdag den 29de Juli 1536 drog han selv, ledsaget af Grev Kristofer, Jørgen Kock, Borgermestrene og Raadet ind i Kongens Leir for at underkaste sig, efterat der den foregaaende Dag var truffet Aftale om Vilkaarene for Byens Overgivelse. Alle de

Digitized by Google

Privilegier, Byen havde havt i Kong Hans's Tid, stadfæstedes i de fleste Punkter. Kongen lovede derhos at haandhæve Borgerne ved det hellige Evangelium og den rene bibelske Lære, dog paa det Vilkaar, at ingen andre antoges til Prædikanter end dem, Kongen lod prøve og stadfæstede. Forøvrigt skulde alt, hvad Borgerne i den forløbne Feide havde "ærligen handlet og gjort med Rov, Blodstyrtning, Slag, Kirkebrud eller anden Nedbrydelse inden Byen og uden være en klar aftalen Sag", med Undtagelse af Mordet paa Fru Anna Meinstrup.

Umiddelbart efter Byens Overgivelse rykkede to Fænniker af Kongens Hær ind, og fra Skibene sendtes Levnetsmidler til de stakkels udhungrede Indvaanere. "Thi", skriver Reimar Kock, der var Dienvidne til, hvad der ved denne Leilighed foregik, "de havde ingen ædende Varer i Kjøbenhavn, hverken Heste, ikke Hunde, ikke Katte, ikke Kraaker eller andet, — og havde Kgl. Majestæt ikke taget dem til Naade paa en Dag om at gjøre, havde de ædt deres egne Børn; thi de havde intet andet end Løv paa Træerne". Det Skue, Staden frembød, maa i Sandhed ogsaa have været rædselsfuldt. "Jeg finder dette", skriver den preussiske Admiral Johan Pein hjem til sin Herre i Konigsberg, "næsten lige med Jerusalems Beleiring. Var ikke Hans Majestæt saa mild, var det ogsaa gaaet som i Jerusalem, thi Børnene sugede allerede Blod af Moderens Bryst. Ved Graven og paa Voldene fandtes døde Børn liggende med Græs og Blomster i Munden."

Den 6te August kunde Kongen og Dronningen holde sit Indtog i den erobrede By. Ingen Pragt, ingen Fest, intet Jubelraab hilsede dem. For hvert Skridt, de tilbagelagde gjennem Gaderne, viste der sig Spor af den overstaaede Elendighed. I Kongens alvorsfulde Aasyn stod ogsaa Sorg og Harme tydelig at læse.

Hermed var Grevens Feide tilende, en merkelig Episode ikke blot i Nordens Historie, men ogsaa i selve Verdenshistorien. Til Forviklingerne med Pfalzgreven og det burgundiske Hus i Nederlandene vil vi senere komme tilbage. Men førend vi gaar videre, skal vi kaste et Blik paa den Skjæbne, som ventede flere af Hovedmændene i det nys afsluttede Sørgespil.

Efterat Jørgen Wullenwever var sat udenfor Lübecks Raad, og alle hans ærgjerrige Planer var brustne som Sæbebobler, var hans fornemste Tanke henvendt paa at skaffe det ulykkelige Kjøbenhavn Hjælp og Undsætning. Henrik VIII tænkte paa at fiske i de rørte Vande i Norden og havde just sendt Gesandter til Varberg for at forhandle med Markus Meyer. Da disse var komne til Hamburg for at modarbeide Fredsforhandlingerne mellem Danmark og Lübeck, begav Jørgen Wullenwever sig til dem uden at agte paa de Advarsler, han fik, om at der allevegne lurede Fiender paa ham. Han naaede imidlertid lykkelig frem til Hamburg, hvor han snart kom til Enighed med de engelske Gesandter og fik Løfte af dem om, at de skulde forstrække ham med de fornødne Midler til at reise en Hær af Leietropper.

Digitized by Google

Nys før havde Grev Kristofer af Oldenburg fra Kjøbenhavn af sendt Eberhard Ouelaker til Nordtyskland for at hverve Landsknegte. For at opsøge denne maatte Wullenwever passere Erkebiskopen af Bremens Lande. Men da han uden Pas vilde snige sig gjennem disse, blev han — sandsynligvis paa Foranledning af sine Uvenner i Lübeck — anholdt og ført til Erkebiskopens Slot Rothenburg. For at blive forligt med Kristian III, med hvem Erkebiskopen hidtil havde staaet paa spændt Fod, lod han dennes Gesandt Melchior Rantzau "forhøre" sin Fange. Ved Hjælp af Pinebænk og Trusler af ethvert Slags lykkedes det denne at formaa den ulykkelige til at lyve sig alskens rædsomme Forbrydelser paa som Massemord, Landsforræderi, Tyveri og Forsøg paa Indførelsen af de münsterske Gjendøberes Kommunisme. Erkebiskopen, der uden al Tvivl maa have følt sig overbevist om, at alle de afpressede Tilstaaelser var lige saa mange Usandheder,*) toede sine Hænder og overlod den fordums Borgermester til sin Broder Hertug Henrik af Brunsvig, som var en afsagt Fiende ikke blot af de samtidige revolutionære Omvæltninger, men ogsaa af forholdsvis uskyldige politiske Kandestøberier. For at lade Retfærdigheden ske Fyldest lod han Wullenwever paany lægge paa Pinebænken, og da de fornødne Selvbekjendelser og Beviser paa den Vis var bragte til Veie, lod han ham stille for en Ret, der ialfald havde Skin af en Domstol, dømme til Døden og henrette udenfor Wolfenbüttel den 24de Septbr. 1537. Paa Retterstedet, med Døden for Øinene, da Wullenwever intet mere havde at haabe eller at frygte i denne Verden, tilbagekaldte han alle de Bekjendelser, han under Torturen havde aflagt.

At Wullenwever faldt som et Offer for uforsonlige Fienders Hevn, er sikkert nok. Hans nærmeste Samtid brød Staven over ham, og i Krønikerne fra det 16de og 17de Aarhundrede skildres hans sørgelige Endeligt som en velfortjent Afslutning paa en forbrydersk Løbebane. I Modsætning hertil har de hanseatiske Historieskrivere i vort Aarhundrede (t. Ex. Barthold, Altmeyer, Wurm o. fl.) samt Digterne ikke at forglemme prist ham som Martyr for en stor og herlig Sag. Med større Upartiskhed søger imidlertid Georg Waitz at anvise ham den Plads i Historien, som ham tilkommer. "Iveren for at retfærdiggjøre Wullenwever", skriver denne, "har skudt over Maalet, gjort blind for de Mangler og Svagheder, der altid har ligget i Dagen, men dog maatte træde des tydeligere frem, jo dybere Forskningen trængte ind i Begivenhedernes Enkeltheder. Jørgen Wullenwever indgyder

*) I sit Fængsel paa Rothenburg havde Wullenwever paa den hvide Mur med Kul skrevet et plattysk Vers, der af Waitz gjengives saaledes:

> "Kein Dieb, kein Verräther, kein Wiedertäufer auf Erden
> Bin ich niemals gewesen, wills auch nimmer befunden werden.
> O Herr Jesu Christ, der du bist der Weg, die Wahrheit und das Leben
> Ich bitte dich durch deine Barmherzigkeit, du wollest Zeugnis von der Wahrheit geben".

Digitized by Google

nok Deltagelse, ja næsten Medlidenhed, men ikke Beundring. Store Forandringer er knyttede til hans Navn, og selv da han vansmægtede i sit Fængsel, fortsattes de Kampe, som han havde været med paa at fremkalde. Men de Maal, som det i Begyndelsen gjaldt om at naa, var blevne forrykkede. Det var heller ikke saa meget ham som andre, der havde angivet de store Ting, man en Tid lang havde havt for Øie. Wullenwever blev hævet høit tilveirs af de Begivenheder, som satte hans Tid i Bevægelse, men han var ikke Mand for at lede dem eller endog blot at holde sig selv i Spidsen: han var en svag Karakter, ustø i sine Beslutninger, Planer og Forhaabninger, ingen Forbryder, ikke en Gang en virkelig Demagog, men lige saa lidt en Statsmand eller en Helt".

Næsten lige saa sørgeligt endte Ambrosius Bogbinder. Efter Kjøbenhavns Overgivelse blev han anklaget for at have ladet en af sine Modstandere henrette ifølge en falsk Beskyldning, som var fremført om ham. Sagens Behandling blev opsat, for at Ambrosius skulde faa fremlægge sine Bevisligheder. Men om Morgenen den Dag, han skulde møde i Retten, fandtes han død i sin Seng.

Grev Kristofer af Oldenburg fik, dengang Byen blev overgivet, mange haarde Ord at høre af Kong Kristian, der rent ud gav ham Skylden for de Ulykker, som nu var førte over Danmark. Han tænkte en Stund ogsaa paa at holde ham tilbage i Fangenskab, men lod sig dog ved Grevens Lansknegthøvdingers Forbøn bevæge til at lade Naade gaa for Ret. De skal nemlig have forestillet Kongen, at det vilde komme baade dem og det tyske Navn til største Vanære, om de lod sin Herre i Stikken; ingen vilde da mere tage dem i sin Sold; men de vilde faa et vanæret Navn, som Schweizerne fik efter Slaget ved Novara i Aaret 1500, da de forraadte sin Herre Hertug Ludvig Moro af Mailand. Siden kastede han sig op i nye Kampe, men blev dog om ikke ret lang Tid en Fredens Mand, der med Kraft tog sig af Reformationens Udbredelse. Hans videnskabelige Sans, som aldrig havde fornegtet sig — de gamle græske Digtere havde under hans Feide i Danmark været hans kjæreste Læsning — fulgte ham stedse, og ved sin Død 1566 efterlod han sig et meget betydeligt Bibliothek.

Hertug Albrecht blev paa et preussisk Skib ført tilbage til Mecklenburg. Han kastede nogle Aar efter, da Nils Dacke reiste Oprørsfanen imod Kong Gustav, sine Øine paa Sveriges Throne og indlod sig i Underhandlinger med Oprørerne; men det samme Vanheld, som havde fulgt ham i Danmark, ledsagede ham ogsaa i hans nye Foretagende.

Vi vender os nu til Norge, hvis Deltagelse i de foregaaende Begivenheder var saa høist ubetydelig, at den kan siges at have været jevngod med ingen. Ikke desmindre blev Grevens Feide i sine Følger vel saa skjæbnesvanger for dette Rige som for det Land, der havde afgivet Skuepladsen for den.

Digitized by Google

Til den Herredag, som holdtes i Kjøbenhavn i Juni og Juli 1533, havde ingen Repræsentant for det norske Rigsraad indfundet sig, og denne Omstændighed bidrog, som ovenfor fortalt, til, at Kongevalget for de to Riger, der skulde foregaa ved begge Landes Rigsraad, blev opsat. For imidlertid saa meget som muligt at sikre sig mod, at Nordmændene skulde optræde altfor meget paa egen Haand, blev det henstillet til det danske Rigsraad at tage under Overveielse, hvorledes man skulde bære sig ad med Norges tre fornemste Slotte, Baahus, Akershus og Bergenhus, da Høvedsmanden paa det sidste, Esge Bilde, havde udtalt Ønsket om at fratræde sin Stilling. Alt blev imidlertid med det gamle, og under 18de Juni opfordrede det danske Raad det norske til at sende Repræsentanter til en fælles Herredag, der skulde holdes i Kjøbenhavn ved St. Hans Tider 1534.

Allerede en Uge i Forveien havde Erkebiskop Olaf ladet udgaa Kaldelse til et almindeligt norsk Rigsmøde af Raadsmedlemmer, Adel og Almue, der skulde træde sammen i Bud i Romsdalen i August Maaned. Imidlertid optraadte han som Raadets Formand og som den egentlige Landsstyrer paa dettes Vegne under Thronledigheden. Herredagen, der var berammet til Midten af August, traadte sammen henimod Maanedens Slutning. Medens Almuen kun synes at have været temmelig sparsomt repræsenteret, træffer vi her ikke faa af Rigsraadets Medlemmer, nemlig Erkebiskop Olaf, Biskoperne af Stavanger, Hamar og Oslo, Hr. Vincents Lunge, Hr. Esge Bilde, Hr. Nils Lykke, Hr. Klaus Bilde, Erik Ugerup og Hans Krukow. Paa denne Herredag blev der forhandlet mangt og meget, som vedgik de norske Forhold, navnlig de Punkter, hvori Norges Selvstændighed i den forudgaaende Tid var bleven tilsidesat. Blandt andet ses Orknøernes og Shetlandsøernes Afstaaelse til Skotland, Hanseaternes Privilegier i Bergen og andre Steder, de tyske Kjøbmænds Overgreb, Farten paa Island og Grønland samt mange andre Anliggender her at have været paa Bane. Af de fattede Beslutninger, som senere hen blev bekjendtgjorte af Erkebiskopen og Raadet, kjender man kun følgende, der angaar Norges fremtidige Stilling:

Til Herredagen i Kjøbenhavn, der skulde holdes ved St. Hans Tid 1534, skulde det norske Rigsraad indfinde sig for der i Forening med det danske Raad at vælge en fælles Konge. Det udtaltes dog udtrykkeligen, at denne Sammenkomst burde have været udskreven af begge Rigers Raad i Fællesskab. Samtlige Indehavere af Rigets Len og Slotte skulde vedblive i Bestyrelsen af disse, indtil det nye Kongevalg var foregaaet, dog saaledes, at de indtil videre skulde holdes til det norske Rigsraads Haand alene. Kronens Indtægter og Skatter, der skulde oppebæres som hidtil, skulde indestaa hos Lensherrerne, indtil den nye Konge var bleven valgt. Naar denne saa indfandt sig i Norge for at modtage Kronen, skulde Rigsraadet overdrage ham

Landets Indkomster tillige med Slottene og Lenene, hvorhos Rigets Friheder og Rettigheder ved samme Leilighed skulde stadfæstes.

Paa Herredagen i Bud blev der ogsaa forhandlet meget andet, der dels vedkom Landets geistlige Forhold, dels det verdslige Styre. Det store Giskegods, som Fru Inger til Fortrængsel for Roseslægten for flere Aar siden havde tilegnet sig, blev hende her fradømt, og Jomfru Karine Alvsdatter paa Grefsheim, en Søster af den i 1502 dræbte Knut Alvssøn, kom ved Erkebiskopens Intervention i Besiddelse deraf som retmæssig Arving. Strøgodset udenfor Romsdal og Søndmøre fik Fru Inger derimod beholde.

Skjønt Erkebiskopen og det norske Rigsraad i Bud havde afgivet de, som det skulde synes, mest bindende Løfter om at indfinde sig paa Herredagen i Kjøbenhavn ved Midsommertid 1534, blev det dog ikke noget af med hans Færd derhen. Først fandt han nemlig et og andet at hefte sig ved i det Leidebrev, som det danske Rigsraad havde sendt ham, og da disse ved Esge Bildes Mellemkomst var ryddede af Veien, indsandt han sig i Bergen. Men herfra var han ikke trods alle Esge Bildes Overtalelser at formaa til at drage videre. Sammen med et Par andre Raadsmedlemmer Nils Lykke og Johan Krukow sendte han St. Hans Aften en Undskyldningsskrivelse til de Medlemmer af det danske og norske Rigsraad, som paa denne Tid maatte antages at være forsamlede i Kjøbenhavn. De havde nu ligget 6 Uger paa Veien til Danmark, fortalte de, og det var dem umuligt at komme til Herredagen. Derimod sendte de Fuldmagt for de afreiste norske Rigsraader, men da disse var yderst faa, gav de tillige Mogens Gjø og Biskop Ove Bilde af det danske Rigsraad Fuldmagt til sammen med de Nordmænd, som maatte indfinde sig, at træffe de Beslutninger, de fandt overensstemmende med Norges Gavn.

Der var imidlertid kun tre norske Rigsraader, som havde begivet sig i Vei til Danmark, nemlig Vincents Lunge, Klaus og Esge Bilde, den sidste, efter at have indsat Thord Rod som sin Stedfortræder paa Bergenhus. Forholdene paa Sjæland tillod imidlertid ikke det danske Rigsraad at samles til Forhandlinger i Kjøbenhavn; thi netop paa den Tid, det forenede Rigsmøde skulde samles i den danske Hovedstad, maatte denne aabne sine Porte for Grev Kristofer af Oldenburg og hans Hær. Om alt dette vidste Nordmændene naturligvis intet. Da nu Esge Bilde og hans Frue den 2den Juli uden at ane Fare kom seilende ind gjennem Sundet, blev han paa Kjøbenhavns Red tagen til Fange af Lübeckerne, som just laa der. Til Trods for alle Esge Bildes Protester og Forestillinger slap han ikke paa fri Fod, men holdtes indtil videre under Opsigt paa Sjæland. Om Høsten maatte han finde sig i at drage til Lübeck, hvor han i et helt Aar, til November 1535, holdtes i mildt Fangenskab. Erkebiskop Olaf og Nils Lykke bestræbte sig forgjæves for at faa ham sat paa fri Fod. Heldigere var derimod Vincents Lunge. Denne var over Land i Følge med Klaus Bilde den 10de Juli kommen til

Digitized by Google

Landskrona, hvor den skaanske Adel just samlede sig til Modstand mod Grev Kristofer og hans Hær. Hr. Vincents, der mindst af alt havde Hu paa at følge sine skaanske Standsbrødres Exempel og underkaste sig Grev Kristofer, drog over til Jylland, efter at have indsat forskjellige kostbare Eiendele til en Værdi af 6—8000 Mark i Forvaring paa Vardberg. Skjønt han undgik Esge Bildes Skjæbne, led han dog et betydeligt Tab derved, at Greven satte sig i Besiddelse af det saaledes deponerede Gods, paa hvilket en utro Tjener havde givet ham Anvisning. I Jylland hyldede han Kong Kristian III og vendte om Høsten hjem til Norge, forsynet med Breve fra de jydske Raadsherrer, der opfordrede Norges Raad og Indbyggere til at følge Jydernes Exempel. Strax efter Hjemkomsten til Bergen gjorde Vincents Lunge et Forsøg paa at sætte sig i Besiddelse af Bergenhus Slot; men Thord Rod, der bestyrede det i Esge Bildes Fravær, negtede ham Adgang. Han begav sig da til Oslo. Her traf det sig saa heldigt for ham, at Erik Gyldenstjerne, der i 1532 havde efterfulgt sin Frænde Magnus Gyldenstjerne i Forleningen over Akershus, i Forening med Erik Ugerup, Peder Hanssøn og Jens Splid just skulde drage til Danmark med nogle Skibe for at understøtte Kristian III i Søkrigen mod Lübeckerne, og Hr. Vincents fik sig nu midlertidig overdraget Slotsloven paa Akershus. Han blev nu her til ud paa Høsten og benyttede Anledningen til at faa det søndenfjeldske Rigsraad, som han ved sit insinuante Væsen forstod at vinde, draget over paa Kristian III's Side, saa det var villigt til at hylde ham.

Men imidlertid var der opstaaet Strid mellem Hr. Vincents og hans Frues nærmeste Familie. Hr. Nils Lykke var i 1532 bleven Enkemand efter et, som det synes, langt fra lykkeligt Ægteskab. Strax efter forelskede han sig i sin Svigerinde Jomfru Lucie, der gjengjældte hans Følelser. Skjønt den katholske Kirke forbød Giftermaal mellem Svoger og Svigerinde under de strengeste Straffedomme, viste Erkebiskop Olaf, der var bleven indviet i deres Hemmelighed, sig langt fra streng og afvisende over for deres Hjerters inderligste Ønske; ja han paatog sig endog at tale deres Sag hos Hr. Vincents Lunge, der som gift med Fru Ingers ældste Datter Fru Margreta ansaas for Familiens Overhoved. Men hverken denne eller Fru Inger selv vilde høre paa det Øre, end sige give sit Samtykke til sligt "Kjætteri", som en saadan Forbindelse i Datidens Sprog benævnedes. Hos den sidste var vistnok de indsugede kirkelige Fordomme i Veien; men hos den frigjorte Hr. Vincents har Indvendingerne vistnok været af en mindre ideel Karakter. Hvorom alting er, Hr. Nils og Jomfru Lucie vedblev at haabe trods alle de Hindringer, som stillede sig i Veien for deres Giftermaal, og snart gik deres Fortrolighed alt for vidt. I Løbet af Sommeren 1534 blev Jomfru Lucie frugtsommelig; men det var saa langt fra, at Familien paa begge Sider betragtede dette som en Grund til at lade dem komme sammen, at man meget mere gjorde alt muligt for at afskrække dem fra "at give Menigmand

Digitized by Google

et saa ugudeligt Exempel". At den stakkels Lucie skulde ofres, var paa Forhaand afgjort, til Trods for, at hun tryglede om Naade for sin "Ufornumstigheds og Ungdoms Skyld" og tilbød sig at være sine Frænder "saa ydmygelig, kjærlig, underdanig og — saa fattig, som de vilde have hende". Større Skaansel udvistes mod Hr. Nils, skjønt ogsaa han fik haarde Ord at døie. Hans gamle Fader skrev til ham: "Du giver mig meget god Husvalelse i min Alderdom for alt det, jeg har kostet paa dig og tæret paa dig, siden du var et Barn. Der var ikke den Frue eller Jomfru i Danmark, som du vel havde faaet, hvem du saa havde bedet om, og dog skulde du tage din Hustrus Søster og gjøre mig slig Sorg, som jeg aldrig vil forvinde". Hvorledes man end dømmer om Hr. Nils's og Jomfru Lucies Forhold, maa man dog indrømme, at saa megen Selvopgivelse, saa dyb og sand Følelse, som Hr. Nils i denne Prøvelsens Tid lagde for Dagen, skulde man ikke have ventet at finde hos en Mand, som modtog Ridderslaget under Stockholms Blodbad, og som maaske har været den værste Bondeplager, det nordenfjeldske Norge nogensinde havde set. En saadan Lidelsens Vandring, som det elskende Par havde at tilbagelægge, kaster et Forsoningens Skjær over mangt og meget. Overalt mødte de Afvisning eller, naar det kom høit, et Slags Medlidenhed. Ingen tog sig dog saaledes af dem, som Erkebiskopen Olaf Engelbrektsøn og Kong Kristian III. Den første, som jo skulde være den nærmeste til at paatale Hr. Nils's Brøde, gav ham Leide og anerkjendte ham fremdeles som Medlem af Raadet. At der fra Erkebiskopens Side har gjort sig gjældende en Stræben efter at gjøre sig Hr. Nils saa afhængig som muligt, er rimeligt nok; men bag Erkebiskopens Ryg indledede saa Hr. Nils til Gjengjæld en Forstaaelse med Kong Kristian III, der muligens endog er gaaet over til det rene Forræderi mod den norske Kirkes Overhoved. Det var nemlig Kong Kristians Svar paa Hr. Nils's Henvendelse, som lød mindst trøstesløst. Kongen ytrer nemlig, at "ihvorvel den bibelske Lov tillod et saadant Ægteskab og det var billigt at følge den mere end Menneskenes Lov, saa forbødes det dog baade af Keiserlov og Landslov, som ogsaa var af Gud".

Efter den ulykkelige Lucies Nedkomst — Barnet døde ikke ret længe efter Fødselen — blev Spændingen mellem Svogrene Hr. Vincents og Hr. Nils større end nogensinde før. For Sikkerheds Skyld fandt den sidste det fornødent at befæste Kongsgaarden Fosen, hvor han vanlig boede, med Volde og Grave. Men ogsaa paa Norges Skjæbne i den følgende Tid kom denne Frændetvist til at øve en væsentlig Indflydelse. Da det jydske og skaanske Raad trængte ind paa de norske Herrer med Opfordringer til at hylde Kong Kristian III og det søndenfjeldske Raad mere og mere begyndte at drages over paa det holstensk-danske Partis Side, besluttede Erkebiskopen sig til at sammenkalde et Rigsmøde i Throndhjem ved Trefoldigheds Tid 1535. Grunden hertil var vistnok, at Kong Kristian var begyndt at optræde som ret Arving til

Digitized by Google

Norge, ikke som et Kongsemne, der stillede sig til Valg. Denne Paastand faldt imidlertid ikke i Erkebiskopens Smag, og medens det søndenfjeldske Raad understøttede Kong Kristian baade med Folk og Skibe, betragtedes han af det nordenfjeldske Raad som en Nordmændene fuldstændig uvedkommende Person. Det berammede Rigsmøde blev udsat til St. Hans; men heller ikke da blev det afholdt. Hr. Vincents var nu nemlig bleven opflammet til den ustyrligste Harme mod Erkebiskopen for den Stilling, han indtog i Nils Lykkes Sag, og vilde ikke have noget med ham at gjøre. Erkebiskopen blev derfor nødt til at opofre Hr. Nils, hvor nødig han end kan have villet det. Han brød det Leide, han tidligere havde givet ham, og sikrede sig ved Vaabenmagt hans Person. Mormoderen, Fru Inger, tog sig af hans og Elines Børn, medens han selv blev sat i Forvaring paa Stenviksholm. Hr. Nils's Sag blev nu indbragt for en Domstol, bestaaende af nogle nordenfjeldske Lagmænd, throndhjemske Raadmænd og flere, der den 21de Juli dømte ham i Erkebiskopens Hænder paa Kronens Vegne med Liv og Gods. Denne Dom lod Erkebiskopen strax efter ved sin Frænde og Tjener, Kristofer Throndssøn Rustung, der paa hans Vegne var optraadt som Anklager, forebringe for Raadet i Oslo, der bestod af Biskop Hans Reff, Kantsleren Mag. Morten Krabbe, Mariakirkens Provst, Hr. Vincents Lunge og Hr. Gaute Galde. Medens Hr. Vincents paastod, at Hr. Nils's Gjerning var Banssag og Dødssag, forlangte Hr. Gaute Galde Sagen i Overensstemmelse med Kong Fredriks Haandfæstning henskudt til en almindelig og fuldtallig Herredag. Begge traadte imidlertid over til Prælaternes Mening, der gik ud paa, at Hr. Nils efter Kirkeretten maatte blive at anse med Fredløshedsstraf. Denne Dom tiltrængte imidlertid Erkebiskopens Stadfæstelse, men under Haanden gav Hans Reff sin Metropolitan det Raad, at han ikke skulde forhaste sig med Dommens Udførelse, da man hverken kjendte Kongens eller det danske Rigsraads Mening i denne Sag. Ogsaa nogle andre af Dagens brændende Spørgsmaal kom paa Bane her, deriblandt ogsaa Kongevalget. Thi medens det søndenfjeldske Raad havde erklæret sig for Kong Kristian, havde Erkebiskopen endnu sin Stemme i Behold. Men paa sin Forespørgsel om, hvad der tjente Riget bedst, fik han, som venteligt kunde være, det Svar, at han gjorde rettest i at forene sig med dem i Valget og aflægge behørig Undskyldning for, at hans Erklæring fremkom saa sent.

Under Opholdet i Oslo, som det synes strax før Kristofer Throndssøns Tilbagereise til Throndhjem, indtraf der en Hændelse, som drog vidtrækkende Følger efter sig, ikke blot i Øieblikket, men ogsaa i Fremtiden. De oslofke Prælater Hans Reff og Morten Krabbe var lystige Fæller, som aldrig spyttede i Bægeret, og Hr. Vincents og Kristofer Throndssøn gav neppe de værdige Fædre meget efter. I et Lag hos Hr. Vincents blev der drukket godt og tæt, og da Drikken steg Værten til Hovedet, blev han baade kytende og krakilsk. I sin Fuldskab talte han haanlige Ord om Erkebiskopen, og da

Kristofer Throndssøn tog sin Herre og Frænde i Forsvar, bed Sinnet Hr. Vincents slig, at han drev til Kristofer under Øret. De værdige Herrer fik dem skilte ad og bestræbte sig for at bringe et Forlig istand, hvilket ogsaa lykkedes. De skrev til Erkebiskopen i Throndhjem, at han ikke maatte agte paa fuld Mands Tale og Handlinger, og fra hans Side syntes der ikke at være noget i Veien for, at det med Hr. Vincents indgaaede Forlig jo maatte kunne blive holdt. Men hos Kristofer Throndssøn værkede Ørefigenet endnu flere Maaneder bagefter.

Medens Erkebiskopen tog Hensyn til nogle af de Vink, som det søndenfjeldske Raad gav ham, var han dog ikke tilsinds i et og alt at rette sig efter dettes Ønsker. Kristofer Throndssøn kunde vistnok bringe ham de ferskeste Forlydender, som var naaede til Norge fra den danske Krigsskueplads, saaledes muligens Efterretningen om selve Slaget paa Øxnebjerg og tillige give ham Underretning om, hvorledes denne Begivenhed havde styrket det allerede tidligere af Vincents Lunge sterkt paavirkede søndenfjeldske Raad i dets Beslutning at hylde Kong Kristian som Norges Konge. Ihvorvel Erkebiskopen meget vel maatte indse, at han ikke længere godt uden Fare for sin egen Stilling kunde opsætte med at hylde Kong Kristian, som enkelte Raadsherrer søndenfjelds havde opfordret ham til, var det kun med Modvillie han besluttede sig til at foretage dette Skridt. Endda var alt, hvad han i denne Henseende kunde bekvemme sig til, at udtale sin Tilslutning til det søndenfjeldske Raad ikke i en Erklæring til dette selv, men i en, som det synes kun halvt officiel Skrivelse til Hans Reff og Vincents Lunge. I denne, der var dateret den 10de September og blev indhændiget Oslos Biskop og Hr. Vincents Lunge af den throndhjemske Kannik Jens Olssøn, udtaler han, at han for sin Del erkjendte Kristian for sin Herre og Konge, paa det at Rigerne Danmark og Norge ikke skulde adskilles; han var villig til at overdrage i Kongens Hænder den Del af Landet, som tilhørte hans Bispedømme og i et og alt vise Kongen Huldskab og Troskab. Paa samme Maade udtalte han sig ogsaa i andre Skrivelser til danske Raadsmedlemmer, baade Prælater og verdslige Herrer.

Nogen virkelig Hylding af Kong Kristian havde Erkebiskopen ialfald ikke endnu tænkt at indlade sig paa. Det søndenfjeldske Rigsraad trængte stærkt ind paa ham for at formaa ham til at være med paa at opsætte en Valg- og Hyldingsakt, som Vincents Lunge saa skulde overbringe Kong Kristian. Men til nogen yderligere Imødekommenhed kunde Erkebiskop Olaf ikke bekvemme sig. Tvertimod vendte han nu sine Øine mod Pfalzgrev Fredrik af Pfalz, med hvem han allerede var traadt i Forbindelse. Hans Hensigt med dette dobbelte Spil var ene og alene at vinde Tid og oppebie Sagernes endelige Udgang. Men foreløbig holdt han sit Forhold til Pfalzgreven skjult for alle og enhver; først i December 1535 indviede han sin fortrolige Ven, Kanniken Jens Olssøn, i Hemmeligheden.

Digitized by Google

Pfalzgrevens Optræden synes ogsaa at have gjort de søndenfjeldske Herrer noget tvivlraadige og muligens ogsaa mindre forhipne paa at vælge Kong Kristian, og Valgakten blev ikke udfærdiget til fastsat Tid. Dette kom Kongen noget paatvers, da han havde tænkt at reise Pengelaan hos Gustav Vasa paa et Par af de søndenfjeldske Len; men dette lod sig ikke gjøre, saa længe han ikke var formelig hyldet her. Han maatte derfor selv drive paa at faa sit norske Valg afgjort. I dette Øiemed sendte han om Høsten Klaus Bilde og Fætteren*) Esge Bilde, der netop var sluppen ud af sit lübeckske Fangenskab, opover til Norge, hvor de skulde forhandle med det norske Rigsraad, fornemmelig da med Erkebiskopen. Allerede før deres Komme herhen vilde Vincents Lunge, der i dette Skridt som i saa meget andet saa en Fare for sin Indflydelse, faa Sagen afgjort, for at han selv som Raadets Sendebud skulde faa Anledning til at overrække Kong Kristian Hyldingsbrevet; men til Trods for, at der fra Erkebiskop Olafs Side ikke var noget i Veien for, at Sagen kunde blive afgjort i Oslo, vilde Klaus og Esge Bilde ikke afstaa fra sin Reise til Throndhjem, og der var da intet andet for Hr. Vincents at gjøre end at følge med. De to Bilder, Hr. Vincents og Biskoperne Hans Reff og Magnus af Hamar drog da i den første Halvdel af December opover til Throndhjem, hvor de ankom i Juledagene. Her blev de paa bedste Maade modtagne af Erkebiskopen, og man skred strax til at forhandle om Kong Kristians Valg og den almindelige Skat, som denne havde forlangt. Med Hensyn til den sidste blev det vedtaget, at hver Husbonde skulde udrede 2 Lod Sølv og Tjenerne i Forhold dertil. Kirker og Prester skulde betale efter yderste Formue og hver By skulde betale en vis Sum, saaledes Bergen 1000 Lod Sølv. Om alt dette synes der at have hersket Enighed blandt Raadets Medlemmer, og der høres intet om, at Erkebiskopen har reist nogen Indvending.

Nogle Dage efter var den throndhjemske Bygdealmue stevnet til Byen, hvor der skulde holdes Thing eller "Burspraak", et Slags Erindring om det gamle Ørething. Men da Almuen af bedre underrettede Mænd var bleven gjort bekjendt med, at Kongevalget som foretaget af kun en Del af Raadet og uden at Almuen var bleven adspurgt, maatte ansees for ulovligt, og at den Udskrivning af Skat, som nu paagik, ogsaa maatte ansees som en lovløs Anmasselse, saasom ingen Haandfæstning var udstedt, gjorde den strax Vanskeligheder, og stormede, som det synes med Kristofer Throndssøn i sin Spidse, de søndenfjeldske Herrers Bolig. Her sad Vincents Lunge, Klaus Bilde, Esge Bilde og Biskop Hans just ved Raadsbordet; den første blev dræbt, men de tre sidstnævnte blev tagne til Fange og førte over til Tuterøens Kloster, hvor de sattes i Forvaring.

*) S. 344 staar feilagtigen anført, at Klaus Bilde og Esge Bilde var Brødre.

Digitized by Google

Denne vor Beretning er bygget paa henkastede samtidige Ytringer i et Brev fra Biskop Hans Reff, som jo spillede en Rolle under disse Begivenheder. Noget forskjellig herfra er den throndhjemske Tradition, der først synes at være optegnet af Arild Huitfeldt. Ifølge denne skal Erkebiskopen Aftenen i Forveien have været drukken og paalagt Kristofer Throndssøn at dræbe Hr. Vincents Lunge. Om Morgenen skal han have angret denne sin Beslutning og tilbagekaldt Befalingen, men Kristofer erklærede da, at han vilde blive staaende ved den første Ordre. Han gik da ud, fortæller Hvitfeldt, "med Piber og Trommer og lader besætte Huset med Knegte, som Hr. Vincents var bestrikket udi; sender hannem saa Bud, han skulde rette sig efter at dø. Den anden begjærede saa Presten, hvilken han og fik, og gaves hannem neppelig de Stunder, at han kunde skrifte, før Kristofer og hans Selskab indfalder, hvilke baade skjøde og stunge hannem ihjel ved Bordet, som han stod, der han tog Skivedækket op for at dække sig med." Annalistiske Optegnelser fra det 17de Aarhundrede paapeger ogsaa Gaarden, hvor dette foregik. Til Nød kan Traditionen forenes med den Forklaring, Hans Reffs Brev afgiver. Mindst paalidelig synes derimod den Fremstilling, som Throndhjems Almue i et Brev af 7de Januar gav Bergens Indbyggere af det passerede. Efter at have berettet om Herrernes Komme til Throndhjem og de her førte Forhandlinger, som tyktes Almuen ulovlige, fortsætter Brevet:

"Forsamlede vi os da og udsendte nogle af vore Grander til værdigste Fader, Hr. Erkebiskop, ydmygeligen bedendes, at hans Naade vilde skifte og dele sine gode Raad med os; gav hans Naades Høiværdighed os gunstige og gode Svar, at hans Naade vilde altid være den Herre, som vilde vide fattige Norges Almues og Indbyggeres Bedste, som vi udi Sandhed altid befundet har og forfaret. Kom vi hans Naade til Tale paa hans Naades Gaard, givendes hans Naade for af vor fattige Forstand, at efterdi de gode Herrer ikke vilde komme hid til det almindelige Herremøde, som berammet var at stande i Throndhjem hellige Trefoldigheds Søndag næst forleden, blev forskrevne Herremøde forskudt til St. Hans Dag næst forgangen efter de sønderlandske Herrers Villie og Begjæring, os fattige Mænd og menige Almue til stor Tynge og mangfoldig Skade. Dernæst efter skrev Biskop Hans af Oslo, Provsten, Hr. Vincents Lunge og Erik Ugerup, at de havde kaaret og udvalgt høibaarne Fyrste Hertug Kristian til Norges Riges Herre og Konning at blive. Disse Artikler og Punkter fortalte vi hans Naade at befinde, ydmygeligen begjærende, at hans Naade ikke vilde fuldbyrde den til Norges Konge at blive, som ikke er endrægteligen kaaret af Norges Riges Raad og samtykket af menige Norges Indbyggere paa det Sted, som Loven udviser, og ei heller den, som saa hasteligen vilde tvinge Norges Almue med Skat og Tyngsel uden al Reces, Privilegier, Friheder og Retterbøder, som pleier og bør udgives af kaaret og keiset Norges Konge, før man giver enten

Digitized by Google

Skat eller Skyld. Blev vi da overens med hans Naade, Lagmanden, Raadmændene og menige Throndhjems Borgere overværende, samtykkende og fuldbyrdende, at værdige Fædre Biskop Magnus af Hamar, Biskop Hans af Oslo og Hr. Klaus Bilde, efterdi de var uvoldende udi forskrevne Kaaring og Udvælgelse, desligeste ei heller i denne svære Skat og Tyngsel, skulde gribes og tages til Fange, men Hr. Vincents Lunge, Provsten i Oslo, Erik Ugerup og Erik Hak skulde straffes, hvor man dennem kunde overkomme, som og strax skede med Hr. Vincents, hvis Sjæl Gud naade". Ifølge dette aabne Brev skulde Hr. Vincents altsaa være bleven aflivet ifølge et Slags Folkedom. Men selv om dette virkelig har forholdt sig saa, bliver den Rettergang, som bragtes i Udøvelse, alligevel en Voldshandling, der savner ethvert Spor af Berettigelse. Uden Andel i, hvad der foregik, har Erkebiskopen i ethvert Tilfælde neppe været, og selv om Rygtet talte Sandhed, da det paastod, at Kristofer Throndssøn Rustung, Dekanen Knut Pederssøn og Kanniken Jens Olssøn havde den største Andel i, hvad der var foregaaet, har dog Hr. Vincents's Drab sat en styg Plet paa Erkebispens Eftermæle.

Allerede flere Dage forud, som det heder paa selve Juleaften, var Nils Lykke bleven aflivet i sit Fængsel paa Stenviksholm ved Kulosforgiftning. Hans Drab, som efter Sagnet blev udført af en Person ved Navn Nils Rollike, tog Bønderne imidlertid paa sig i sit omtalte Manifest af 7de Januar 1536, hvori det heder, at "Hr. Nils Lykke haver faaet sin tilbørlige Straf for det Kjætteri, han bedrev med sin Hustrus Søster". Tre andre af Rigsraadet, Morten Krabbe, Erik Ugerup og Erik Hak, som Bønderne ogsaa skulde have dømt til at straffes, hvor man kunde gribe dem, undgik den tiltænkte Skjæbne derved, at de ikke havde indfundet sig i Throndhjem. Hvad Biskop Magnus af Hamar angaar, har han ganske vist sluttet sig til Erkebiskopen, da vi ikke hører noget til ham under disse Begivenheder.

Forblindet af sin politiske Fanatisme og uden ret at overskue Rækkevidden af sin blodige Daad troede Erkebiskopen nu, at Tiden til at slaa et afgjørende Slag for Pfalzgreven var kommen. Først gjaldt det da for ham at sætte sig i Besiddelse af Rigets tre Hovedslotte Bergenhus, Akershus og Baahus. Mod det første sendte han derfor Kristofer Throndssøn med nogle Skibe, medens hans Svend Einar Tjeld med en Rytterskare drog over Dovrefjeld. Den sidste søgte overalt, hvor han kom, at drage Almuen over paa Pfalzgrevens Side, og det lykkedes ham og at faa en stor Del af den søndenfjeldske Almue til at falde fra Kong Kristian. Selv Rigsraaden Hr. Gaute Galde slog sig nu til Erkebiskopens Parti og negtede at sende til Akershus en Forsterkning, som var bleven krævet.

Paa denne Fæstning sad Erik Gyldenstjerne som Befalingsmand; han var nys kommen tilbage fra sit Togt til Danmark. Da Einar Tjeld om Vaaren indfandt sig for Akershus, var han ikke mandsterk nok til at kunne

Digitized by Google

foretage en Beleiring, ligesaa lidt som han havde det dertil fornødne Skyts. I det første Sammenstød mellem ham og Erik Gyldenstjernes Mænd blev de sidste slagne, hvorefter Einar Tjeld leirede sig paa Gaarden Kjølberg i Aker (nu en Del af Tøien), hvor han forskansede sig. Men Erik Gyldenstjerne tabte alligevel ikke Modet. I en ny Træfning, han leverede Einar, slog han, skjønt selv saaret, med en Haandfuld Ryttere dennes Styrke, der var hans tre Gange overlegen. Kort efter overfaldt han en Morgenstund de erkebiskopelige Krigere, der blev nedhugne, indebrændte eller tagne til Fange. Einar Tjeld selv undkom med Nød og neppe. Nu kuede Erik Gyldenstjerne med grum Haardhed Opsætsigheden hos Almuen i sine Len; ogsaa Hr. Gaute Galde fik sin Gaard Nygaard svedet af.

Endnu uheldigere var Kristofer Throndssøn paa sin Færd til Bergen, hvor Thord Rod havde Befalingen under Esge Bildes Fravær. Han havde i Tide faaet Nys om Kristofers Komme og havde afbrændt og ødelagt det paa den anden Side af Vaagen liggende Munkeliv, for at han der ikke skulde faa noget Støttepunkt. Da nu Kristofer kom, lagde han til ved Gravdal; men Borgerne, der frygtede for, at det vilde gaa ud over deres By, om det kom til Kamp, søgte at mægle Forlig mellem ham og Thord. Under et Møde, hvor Kristofer Throndssøn havde indfundet sig under sikkert Leide, blev han overrumplet af Thord og ført som Fange til Bergenhus, hvorpaa hans Mænd begav sig tilbage til Throndhjem.

Da nu disse Forsøg paa at vinde Landets Hovedslotte var strandede, aabnede Erkebiskopen Underhandlinger med de paa Tuterøen hensatte Fanger. Begge Bilderne og Hans Reff blev førte til Throndhjem, hvor Erkebiskopen i Begyndelsen af April Maaned slap dem løs paa det Vilkaar, at alt, hvad der var passeret i den throndhjemske Julehelg, skulde være glemt, og at Slottene Baahus og sandsynligvis ogsaa Bergenhus*) skulde holdes til Erkebiskopens samt det menige norske Rigsraads Haand; Mester Hans Reff lovede for sin Del, at han skulde holde sig udenfor Feiden imellem Erik Gyldenstjerne og Erkebiskopen, og at han skulde begive sig enten til Baahus eller Throndhjem, om han ikke maatte faa være i Fred i Oslo.

Erkebiskopen vilde saaledes, at Landets Throne fremdeles skulde betragtes som ledig, og at Bestemmelserne fra Rigsmødet i Bud skulde opretholdes; med andre Ord, han vilde slaa en Streg over, at han Høsten i Forveien havde tiltraadt de søndenfjeldske Rigsraaders Valg af Kristian III til Landets Konge. Denne var nu for ham intet andet end Hertug Kristian, uanset at han helt siden den foregaaende Høst havde kaldt ham sin Konge, "sin kjæreste naadige Herre." Har Erkebiskopen ventet paa Hjælp vestenfra, eller har han ved sin reserverede Holdning haabet at tvinge Kongen til at bøie sig for de Fordringer, som han opstillede for sig selv og for sit Kapitel? Maaske

*) **Man har nemlig kun bevaret Klaus Bildes Forsikringsbrev af 6te April 1536.**

Digitized by Google

begge Dele. For langt bortfjernet fra den Hovedskueplads, hvor de nordiske Rigers Skjæbne afgjordes, og med et høist ufuldstændigt Kjendskab til Begivenhedernes Udvikling der, maa han have været en Bold for de mest modstridende Indtryk. Kun et var sikkert, og det var, at han for anden Gang havde været ilde ude med sit Tilløb til rask og selvstændig Handling. For at vinde Tid slog Erkebiskopen nu ind paa sin faldne Fiendes, Vincents Lunges, Politik. Under 6te April 1536 udstedte han nemlig et Forpligtelsesbrev, hvori han erklærede, at naar Hertug Kristian sikrede ham, Kapitlet og Trondhjems Borgerskab, at han ikke vilde regne dem til Unaade, hvad der fra deres Side var gjort ham imod saavel i Kong Fredriks Tid som nu sidst i Throndhjem, ved Erkebiskopens Angreb paa Erik Gyldenstjerne samt ved hans Undladelse af at deltage i de søndenfjeldske Raadsherrers Kongevalg, vilde han "have og bekjende Hertugen" for sin og Norges Konge, bistaa ham af al Evne og "tilvende" ham Norges Rige med Hjælp og Bistand deraf. Indtil Kongens aabne Brev maatte indløbe, skulde han forholde sig i Ro og opretholde det Forbund, som havde bestaaet mellem Rigerne Norge og Danmark i langsommelig Tid. Erkebiskopen skulde derhos, saasnart det lod sig gjøre, sammenkalde Landets ypperste Mænd for at hylde Kristian, og naar saa Hyldingsbrevet var udfærdiget, skulde Rigsraadet igjen begjære "en beseglet Reces paa Norges Krones Privilegier, Friheder og gode gamle kristelige Sædvaner, som Loven udviser, og fremfarne Fyrster og Herrer, især Hs. Kgl. Majestæts Herre Fader, naadigen og gunstigen har udgivet".

Den i Brevet omtalte Hyldingsdag blev foreløbig berammet til at afholdes i Bergen i Løbet af Juli Maaned samme Aar. Da Biskop Hans Reff og Hr. Klaus Bilde i den sidste Halvdel af April Maaned indfandt sig i Oslo, maatte de først og fremst stræbe efter at faa mæglet Fred mellem Erkebiskopen og Erik Gyldenstjerne, hvis Feide de vilde have betragtet som et privat Mellemværende. Men paa den anden Side fastholdt de — som det synes i liden Overensstemmelse med de Løfter, de havde givet Erkebiskopen — sit tidligere Valg af Kristian III. Derimod holdt de sit Løfte om at søge at faa Striden mellem Erkebiskopen og Kongen bilagt ad fredelig Vei, og Kongen var ikke uvillig til at indlade sig i Underhandlinger. Han paalagde nemlig Esge Bilde at give Erkebiskopen Leide til at indfinde sig paa den berammede Herredag og gik i det hele frem paa en Maade, som tilstrækkeligen vidner om, at Forholdene i Danmark paa ingen Maade kan have tilladt ham at sætte Norges Krone paa Kaardespidsen. Usikkert er det dog, hvorledes han i Øieblikket vilde have stillet sig, hvis den haardhændte Erik Gyldenstjerne, der var en afgjort Modstander af det norske Nationalparti, var naaet til ham; men han forsvinder sporløst af Historien, just som han befinder sig paa Reisen nedover til Danmark, hvor han vilde tale med Kongen om Erkebiskopens Forræderi.

Digitized by Google

Vi ser saaledes hele Vaaren igjennem og en god Del af Sommeren med Erkebiskopen sidde i sin Krog, hvorfra han maatte være Vidne til, at alt i Norge faldt fra hinanden og opløstes i fuldstændigt Anarki. Efter den blodige throndhjemske Julehelg nyttede det ham ikke at faa Rigsraadet sammenkaldt, lige saa lidt som han efter sine Troppers Nederlag kunde tænke paa at tilvende sig Enevoldsmagt. Hvad Kong Kristian angik, lod han Sagerne i Norge gaa sin skjæve Gang, indtil han var færdig med sine Fiender i Danmark; men hans Taushed spaaede Erkebiskopen intet godt. Gaute Galde, der om Vaaren var optraadt kraftigst paa Erkebiskopens Side, om han end ikke, som det blev paastaaet, havde ophidset Almuen i Borgesyssel, svor om Høsten Kong Kristian paany Troskabsed og fralagde sig al Skyld i det, som var foregaaet. Klaus Bilde sagde sig ud af Rigsraadet, og Esge Bilde vedblev at sidde som Høvedsmand paa Bergenhus for at

62 Kong Kristian III's Haandskrift.

vente paa Kong Kristians Hylding, da han ikke kunde føre det over sit Hjerte at lade Erkebiskopen komme i Besiddelse af Slottet. Men under Længselen efter sit Hjemland — i Norge synes han aldrig at have følt sig hjemme — glemte han dog ikke at arbeide for at faa de tvende Riger, hvortil han var knyttet med saa mange Baand, forenede under Kong Kristians Styre, uden at denne paa nogen Maade skulde blive bunden ved Haandfæstning eller Forpligtelser ligeoverfor Nordmændene. Til Løn for denne hans Villighed overdrog Kong Kristian ham samtlige de Len, som Nils Lykke og Vincents Lunge havde havt, skjønt den største Del af disse var blevne inddragne af Erkebiskopen under den ledige norske Krone. Alligevel vakte dette Forhold intet aabent Fiendskab mellem Erkebiskopen og Hr. Esge; først om Høsten, da Kong Kristian havde sendt denne en Forsterkning af 200 Mand — en efter de daværende Forhold i Norge ikke ubetydelig Styrke — saa det ud til at blive Alvor af. Medens Vestlandets Befolkning efterhaanden maatte falde

tilføie og vedtage at udrede den Skat, Kongen havde forlangt, saa Erkebiskopen sig om efter Hjælp til at ride den optrækkende Storm af.

Som rimeligt kan være, var det mod Holland, han vendte sit Blik, og allerede tidlig paa Høsten maa han have sendt Kristofer Throndssøn Rustung derhen. Denne, der var kommen paa fri Fod, saasnart Esge Bilde var sluppen ud af sit Fangenskab, skilte sig godt fra sit Hverv og kom i Slutningen af Oktober eller Begyndelsen af November med fire Skibe tilbage til Throndhjem. Krigsfolk havde han dog ikke faaet med, saa Esge Bilde snart blev beroliget i sin Frygt for, at denne Flaade endnu engang kunde reise Erkebiskopens Sag paa Fode. Skjønt de hollandske Skibes Komme for Throndhjem gjorde et Angreb paa denne By og Stenviksholm mindre tilraadeligt, kunde Hr. Esge dog i Ro og Mag ved sin Svend Thord Rod "indtinge" under Kronen Lenene Søndmøre, Romsdal og Nordmøre, som Nils Lykke havde havt, og bortjage Erkebiskopens Sædesvende. At Almuen maatte lide haardt under Herrernes Feide, siger sig selv; den Lettelse, den fik derigjennem, at et Mytteri blandt Krigsknegtene tvang Thord Rod til at vende tilbage til Bergen, blev kun af kort Varighed, da det uden Vanskelighed lykkedes Hr. Esge Bilde at bringe Orden tilveie i deres Rækker.

Om Vaaren 1537 var det derfor fra to Kanter, at et Uveir trak sammen over Olaf Engelbrektssøns Hoved, idet der baade fra Bergen og Kjøbenhavn foretoges Rustninger mod ham. At oppebie dette og falde som en Mand under Ruinerne af Norges Selvstændighed og den sammenstyrtende katholske Landskirke var imidlertid ikke hans Sag, saa meget mindre, som det vel neppe heller var lykkedes ham at faa de feige Thrøndere opmandede til en sidste Fortvivlelsens Kamp. Han lod da i største Hast samle Kirkeskatten, plyndrede Kirkerne i sit Stift for deres Kostbarheder og inddrev hos Almuen, hvad der endnu kunde lade sig inddrive. Alt, hvad han saaledes fik skrabet sammen, førte han ombord paa de hollandske Skibe. Til at modtage Fienderne, naar de kom, belagde han Stenviksholms Slot med 80 Forsvarere under Einar Tjeld og nogle Kanniker og forsynede derhos Nidarholms Kloster med en Besætning. Selv gik han den 1ste April 1537 med Kristofer Throndssøn og en Del af sine Mænd ombord paa Flaaden og satte Kurs for Holland. Kun hist og her, hvor han kunde give en eller anden af sine Fiender en Afskedshilsen, lod han sine Mænd gaa i Land for at plyndre. Saaledes lagde han ved Bortfærden til udenfor Østraat, hvor Kristofer Throndssøn paa Erkebiskopens Vegne paany underkastede Fru Ingers Eiendele en grundig Undersøgelse og medtog alt, som tyktes ham Transport værd. Først i Begyndelsen af Mai Maaned kom Erkebiskopen til Holland.

Digitized by Google

Pfalzgrevens Feide. Statskupet i Kjøbenhavn. Begivenhederne i Norge 1537—1540. "Den norske Reformation".

Vi har ovenfor (S. 373) set, hvorledes Pfalzgrev Fredrik af Pfalz ved sit Giftermaal med Kong Kristiern II's ældste Datter Dorothea havde erhvervet et Slags Arvekrav paa de forenede Rigers Kroner, om der overhovedet kunde være Tale om at gjøre et saadant gjældende i et Valgrige og et dermed uopløseligt forbundet Arverige. Men til al Lykke for Kong Kristian III var det nye Kongsemne en lidet foretagsom og endnu mindre beslutsom Mand, som først vilde skride til Handling, naar han af Keiseren havde faaet de mest bindende Tilsagn om Understøttelse med Folk og Skibe. Men da denne paa Regentindens, Dronning Marias, Forestillinger omsider havde taget sin Beslutning, var den beleilige Tid allerede forløben. Vardberg og Markus Meyer faldt, og Kjøbenhavns Besætning, der holdt ud i det længste, saa sig snart bittert skuffet, idet Hollænderne ligeud erklærede at de ikke vilde yde den Udrustning, som Regentinden paa Keiserens Vegne forlangte, og lod hende høre, at vilde Keiseren og Pfalzgreven føre Krig i Norden, saa fik de gjøre det i eget Navn og for egen Regning.

Om Sommeren 1536 blev Keiseren for tredie Gang indviklet i Krig med sin gamle Uven Kong Frants af Frankrige. Denne havde en stadig Allieret i Hertug Karl af Geldern, som pleiede at skaffe Nederlandene nok at bestille. For nu at holde Regentindens hvervede Tropper Stangen, just som de omsider under Befaling af Statholderen i Frisland, Schenck af Tautenburg, skulde afgaa mod Danmark, sluttede Kristian III og Hertug Karl af Geldern med Melchior Rantzau som Mægler et gjensidigt Forsvarsforbund. Den nedertyske Landsknegtoberst Meinert v. Hamms anhvervede en Skare Leiesoldater i Kristian III's Navn, men for Karl af Gelderns Penge og gik, som det hed for egen Regning, mod Byen Groeningen for at afgjøre et gammelt Mellemværende. Denne By havde hidtil indtaget et Slags uafhængig Stilling med de geldersk Hertuger som Skytsherrer. Ved v. Hamms Fremrykning mod Staden henvendte Borgerne sig til Hertug Karl med Anmodning om Hjælp. Hertugen svarede, at den skulde de faa; men til Gjengjæld maatte han have Lov til at holde en Garnison i deres Stad. Dette Forlangende havde Hertugen ogsaa før fremsat; men da Borgerne vel vidste, at de ikke vilde beholde sin Uafhængighed en Dag længere, naar Besætningen havde holdt sit Indtog, svarede denne Gang som tidligere rent ud Nei og vendte sig til den nederlandske Regentinde om Bistand. Paa dennes Befaling gik Frislands Statholder Schenck strax mod Meinert v. Hamm med de Tropper, han havde samlet mod Danmark, trængte ham bort fra Groeningen og indesluttede ham i Byen Damm. Til Meinerts Undsætning sendte Kong

Digitized by Google

Kristian III 2000 Holstenere under Breide Rantzau. Denne blev fuldstændig slagen, inden han endnu var kommen i Forbindelse med Meinert v. Hamm; alligevel havde den hele politiske Manøvre gjort den tilsigtede Nytte, idet Kong Kristian havde faaet frie Hænder i Juni og Juli 1536, da det kneb som værst for ham. Thi da Regentindens Skibe var færdige til Afseiling og Damms Erobring var nær ved at blive en fuldbragt Kjendsgjerning, saa man kunde imødese den Dag, da Indskibningen skulde foregaa, naaede Budskabet om Kjøbenhavns Fald til Nederlandene. Alt gik da i Staa, og snart fik Regentinden og Keiseren andet end Krigen mod Danmark at tænke paa, da Kong Frants og Franskmændene lagde Beslag paa deres Tanker og Opmærksomhed.

Med Keiseren og Pfalzgreven vedvarede Krigen, ogsaa efterat Damm var indtaget og Meinert v. Hamm var tagen til Fange. Men Stridens Kjernepunkt var nu i væsentlig Grad forrykket efter Kjøbenhavns Fald. Pfalzgreven kunde for Øieblikket ikke tænke paa noget Tog til Danmark; derimod kunde Kong Kristian nu spærre Sundet og Bælterne for Hollænderne og opbringe deres Skibe. Det var derfor Regentinden, Dronning Maria, særdeles velkomment, at der fra Landgreven af Hessen og Hamburg udgik Forslag om at mægle Fred. En treaarig Vaabenstilstand kom da ogsaa istand ved Hamburgs Borgeres Mægling i Brüssel fra 1ste Februar 1537 at regne mellem Kong Kristian III og de keiserlige Nederlande. Med Pfalzgreven og Keiseren sluttedes derimod ingensomhelst Fred, og Kong Kristian sikredes kun mod, at disse kunde foretage noget Angreb paa ham fra Nederlandene af. Alligevel var dette tilstrækkeligt for ham, da Keiseren just ikke befandt sig i den heldigste Situation. For Nederlandene var Stilstanden derimod af stor Betydning; en samtidig har noteret, at saasnart Stilstanden var bleven forkyndt, sank Kornpriserne med omtrent til det halve.

I denne Stilstand, hvorom Traktaterne udfærdigedes den 3die Mai 1537, var ogsaa Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn bleven indbefattet, saaledes at det skulde staa ham frit for at drage bort med alt, hvad der tilhørte ham. Det maa derfor have været lidt pinligt for denne at erfare, da han i de samme Dage indfandt sig i Nederlandene, at han kunde have sparet sig Flugten fra Norge. Kong Kristian maa imidlertid have været ham taknemmelig for, at han ved en saa hovedkulds Bortgang lettede ham det Arbeide, som han nu i Ro og Mag kunde give sig ifærd med: Norges Undertvingelse og Reformationens Indførelse der.

Allerede en Uges Tid efter, at Kong Kristian den 6te August 1536 havde holdt sit Indtog i Kjøbenhavn, havde han, støttet til den Krigsmagt, han endnu holdt samlet, for Danmarks Vedkommende gjennemført der Kirkereformation, som var ham en Samvittighedssag og en Livsopgave. Hvorledes dette gik for sig, erfarer vi af et Brev af 12te August, skrevet fra den

Digitized by Google

preussiske Admiral Johan Pein til hans Herre Hertug Albrecht af Preussen. Dette vigtige Aktstykke, der for faa Aar siden er bleven fremdraget, og som tydeligen viser, at denne i Nordens Historie saa vigtige Begivenhed maa have havt Karakteren af et Statskup, lyder saaledes:

63. Kong Kristian III's store Segl.

"Efterat jeg igaar havde skrevet de vedlagte Breve til Eders fyrstelige Naade og havde ladet Eders Naades fire Skibe løbe hjemad, har jeg dog ikke faaet Forlig med mine Søfolk om Mynten, da de ikke har villet modtage dansk Mynt paa Afdrag. Og som jeg stod i Underhandling med dem derom,

Digitized by Google

har Hans Kongl. Majestæt sendt Bud til mig og ladet mig kalde til sit Raad, hvor Obersterne for Landsknegtene, Feltherren og Ritmesterne samt Hr. Johan Rantzau og Melchior Rantzau er komne tilstede og har overveiet, hvorledes Kongl. Majestæt fremdeles skulde anstille sin Sag, fordi Biskoperne slet Intet vilde gjøre til Rytteres og Fodfolks Betaling. Det blev da i Guds Navn besluttet uopholdellg at tage Biskoperne ved Hovedet, hvilket blev i al Hemmelighed bestilt om Natten, saa at idag ganske tidligt Kl. 4 er de tre Biskopper af Sjæland, Skaane og Ribe arresterede af Profos og Landsknegte, strax førte op paa Kjøbenhavns Slot og under sterk Vagt af Hageskytter og Drabanter indsatte hver i sit faste Gemak. I samme Stund, da man paagreb dem, blev Kjøbenhavn bestilt med Vagt til Lands og Vands, saa at Ingen kan komme ud eller ind uden Vedkommendes Befaling. Og saaledes skal det blive indtil den tredie Dag. Kl. 8 derefter har Kongl. Majestæt ladet de andre Rigsraader, Hr. Mogens Gjø, Hr. Ove Lunge, Hr. Magnus Gyldenstjerne, Erik Krumedike, Mester Johan Friis og flere — ogsaa Biskopen af Aarhus — kalde til sig op paa Slottet, hvor denne Sag er foretaget. De, der nu samstemmer med Kongen og de ovennævnte Rigsraader, har ingen Nød, hvo ikke, vil ogsaa blive anholdt. Men jeg tænker, de kryber til Korset. Imidlertid vil Kongen ikke afgjøre noget endeligt om Regimentets Forandring, førend paa den bestemte Rigsdag, hvorom er talt i mit første Brev; og imidlertid vil Hans Majestæt spørge sine Herrer og Venner, ogsaa Eders fyrstelige Naade, om Raad i denne Sag.

De andre gamle Rigsraader, som Hr. Anders Bilde, Hr. Johan Urne o. fl., som har været fængslede i Mecklenburg, vil ifølge Fredstraktaten i Holsten komme i Kongens Haand og Forvaring, saa at heller ikke de vil kunne gjøre Optøier.

Med dette Foretagende er den menige unge Adel, Borgerne i Kjøbenhavn og de andre Stæder, ogsaa Bondestanden vel tilfreds med stor Jubilering; saa er ogsaa Ryttere og Knegte meget glade derover. Gud give Hans Kongl. Majestæt i dette og i alt en lykkelig Fremgang.

De her fangne Biskoper skal skikkes til Holsten i sikker Forvaring; saa er ogsaa idag Skibe og Krigsfolk affærdigede til Fyn og Jylland for at daagribe de andre Biskoper. Ligeledes har Kongen idag sendt nogle Ryttere for at indtage Biskopen af Sjælands Slot Dragsholm, ogsaa til Skaane, at tage Biskopens Gaarde. Saa skal ogsaa Hr. Johan Rantzau udrette det samme i Jylland. Vil Dragsholm ikke overgive sig til Kongen, vil man strax sende svært Skyts og Landseknegte derhen for at tage det med Magt".*)

Vi ser af dette Brev, at Kongen, der var saa blottet for Penge til at besolde sine Tropper med, som han bedst kunde blive, først har holdt et

*) Anført efter C. Paludan Müller, De første Konger af den Oldenburgske Slægt S. 622. Jfr. Christ. Videnskabsselskabs Forh. f. 1867, S. 208 ff.

Digitized by Google

Møde med sine holstenske Raadgivere. Heri er intet forunderligt; thi Danmark var jo foreløbig at betragte for et af Holstenerne erobret Land. Dernæst sikrede han sig Bistand hos de fremmede Krigsfolk, som af pur Egennytte maatte staa paa Kongens Side. Da alt fra den Side var bleven sikret, blev Sagen bragt ind for det danske Rigsraad, der for Anledningen bestod af tolv Medlemmer, og med Landsknegtenes Vaaben over sine Hoveder maatte disse dels frivillig, dels nødtvungne vedtage følgende Forsikringsbrev:

"Vi efterskrevne Mogens Gjø, Danmarks Riges Hovmester, Tyge Krabbe, Danmarks Riges Marsk, Ove Lunge til Tirsbæk, Axel Brahe til Krogholm, Knud Bilde, Oluf Rosenkrands til Vallø, Holger Ulfstand til Hekebjerg, Truid Ulfstand, Axel Ugerup, Magnus Gyldenstjerne, Riddere, Erik Krumedike til Alnerup og Johan Friis til Hesselager Gaard, Danmarks Riges Raad, gjør vitterligt, at efterdi høibaarne Fyrste og mægtige Herre Hr. Kristian, ved Guds Naade udvalgt Konge til Danmark og Norge osv., vor kjæreste naadige Herre, haver nu alvorligen overveiet og besindet, at Danmarks Rige ikke kan i Fred, Rolighed, Endrægtighed og godt Politi regjeres, uden det sker igjennem en Øvrighed og et verdsligt Regimente, hvisaarsag fornævnte høibaarne Fyrste, vor kjæreste naadige Herre, haver været foraarsaget til at gjøre og skikke andre Ordinantser og Stiftelser her i Riget, end hidtil været haver, og besynderlig i saa Maade, at hans Majestæt ikke vil, at Danmarks Riges Regimente skal efter denne Dag hænge hos nogen, enten Ærkebispen eller andre Bisper, men Danmarks Riges Regimente skal være og blive hos Kongelig Majestæt og Hans Naades Kgl. Majestæts Efterkommere, Konger i Danmark, og hos det verdslige Danmarks Riges Raad og hos deres Efterkommere. Og efterdi, at forskrevne Kongl. Majestæt, vor naadigste Herre, sig det saa forligt, foreniget og fordraget haver med os, og vi det saa forseglet haver, at herefter i Danmarks Rige saa holdes skal, da kjendes vi at have lovet og tilsagt, og nu med dette vort aabne Brev med vor fri Villie og velbetænkt Hu lover og tilsiger ved vor kristelige Tro og Adelsmands Love, Ære og Redelighed Kongl. Majestæt vor naadigste Herre, at vi aldrig efter denne Dag vil tilhjælpe eller i nogen Maade praktisere, enten hemmelig eller aabenbar, enten vi selv eller ved nogen anden, enten inden Lands eller uden, i hvad Maade det nævnes kan, at nogen Biskop, enten de, som nu lever eller nogen andre Bisper, skal komme til noget verdsligt eller geistligt Regimente eller til noget Biskopsdom eller Rente i Danmarks Rige, før end saa sker, at der bliver samtykt og holdt et almindeligt generale og kristeligt Koncilium i Kristendommen, saa at Danmarks Rige saavelsom andre Nationer, baade Tyskland og andre i Kristendommen, deri bevilliger, fuldbyrder og samtykker. Og naar slig Bevilling efter et almindeligt Koncilium (vorder) gjort i Kristendommen, da vil vi dog ikke praktisere enten hemmelig eller aabenbar, at nogen Biskop skal komme til noget Regimente i Danmarks Rige, geistligt eller verdsligt, uden at det sker med Kongl. Majestæts eller

Digitized by Google

Hans Naades Kongl. Majestæts Efterkommeres Konger i Danmark og med menige Danmarks Raads, Adels og Indbyggeres i Danmarks Rige Fuldbyrd, Villie og Samtykke. Desligeste bepligter vi os med dette vort aabne Brev, at vi ikke vil modstaa, at det hellige Evangelium og rene Gudsord rettelig maa prædikes og forkyndes her i Riget. Og vil vi være forpligtede til at opsætte hos forskrevne Kongl. Majestæt Liv, Gods og al vor Velfærd baade i disse forskrevne og alle andre Maader, som os bør at gjøre hos vor rette Herre og Konge og Fædrenerige. Til ydermere Vidnesbyrd har vi alle med Villie og Vidskab ladet hænge vore Indsegl og Signeter neden for dette vort aabne Brev. Givet i Kjøbenhavn Lørdagen næst efter Sancti Laurentii Martyrs Dag Aar et Tusind fem Hundrede tredive paa det sjette (12te August 1536.)".

Ved Siden heraf maatte de Rigsraader, som stod noget tvivlraadige ligeoverfor Reformationen, hver for sig udstede enslydendende Forsikringsbreve, hvorhos lignende ogsaa udstedtes af danske Kjøbstæder. At Folket, der af lutherske Prædikanter var bearbeidet, og hos hvem en Overgang til Reformationen ikke kunde vække Spor af Betænkelighed, stillede sig paa Kongens Side, var noget, som faldt ganske af sig selv.

Sin endelige Gjennemførelse fik den danske Reformation paa Rigsdagen i Kjøbenhavn, der holdtes i den sidste Halvdel af Oktober Maaned 1536. Her blev den nye Tingenes Orden bestemt gjennem to Hovedakter, der begge er daterede 30te Oktober 1536, nemlig i Kongens Haandfæstning til Rigsraadet, og Kongens og Rigsraadets Overenskomst med de forsamlede Stænder om "en menig Rigets Konstitution, Sæt, Skikkelse og Ordinantie". Grundtrækkene i denne sidste Reces kan sammenfattes i følgende Hovedposter:

1. Ophævelsen af det gamle Biskopsdømme og dets Myndigheds Overførelse til Kronen.

2. Biskopernes Afløsning af kongelige Embedsmænd, der under Navn af Superattendenter eller Superintendenter skulde føre Overopsyn med Kirkens Lærere,

3. Bispegodsets Inddragelse under Kronen, og

4. Geistlighedens og alle dermed forbundne Institutioners Henlæggelse under Kongens og Rigsraadets Tilsyn.

Kong Kristians Haandfæstning var i ikke faa Henseender forskjellig fra de tidligere Kongers, hvilket allerede viser sig i dens første Artikel, der lyder saaledes: "Først vil vi og skal over alle Ting elske og dyrke den almægtigste Gud, og hans hellige Ord og Lære, styrke, formere, fremdrage, haandhæve, beskytte og beskjærme til Guds Ære og til den hellige kristelige Tros Forøgelse". Om Kirken, dens Tjenere og Privilegier er der ikke mere Tale. Dens anden Artikel gaar ud paa, at alle de Landvindinger, Kongen maatte gjøre, skulde "høre til Danmarks Rige og være og blive under Danmarks Krone". Særlig vigtig for Norges Vedkommende er Haandfæstningens

Digitized by Google

tredie Artikel, der er saalydende: "Og efterdi at Norges Rige nu saa forringet er baade af Magt og Formue, og Norges Riges Indbyggere ikke ene formaar at underholde dem en Herre og Konge, og samme Rige er dog forbundet at blive hos Danmarks Krone til evig Tid, og fleste Parten af Norges Riges Raad, besynderligen Erkebiskop Olaf, som nu er det største Hoved der i Riget, i en kort Tid er tvende Gange med meste Parten af Norges Riges Raad falden fra Danmarks Rige mod deres egne Forpligtelser, da har vi derfor lovet og tilsagt Danmarks Riges Raad og Adel, at dersom Gud almægtigst det saa bestemt har, at vi samme Norges Rige eller nogen dets Ledemod, Slotte, Lande eller Sysler, som dertil hører, kunde erobre eller bekomme under vort Hørsomme (vor Lydighed), da skal det herefter være og blive under Danmarks Krone, ligesom et af de andre Lande, Jylland, Fyn, Sjæland eller Skaane er, og herefter ikke være eller hede et kongeligt Rige for sig, men et Ledemod af Danmarks Rige og under Danmarks Krone til evig Tid. Dog hvad Feide heraf kan komme, skal Danmarks Riges Raad og Indbyggere være pligtige med os troligen hjælpe til at uddrage (føre til Ende)". Om Norge og Nordmændene er der følgelig ikke mere Tale i Haandfæstningen, men alene om Danmark og Danskerne. Selv i den uundgaaelige Artikel om Orknøernes og Hetlands Gjenløsning nævnes ikke Nordmændene specielt, men sammenfattes med Danskerne som "vore Undersaatter". Haandfæstningen var med Kongen beseglet af 19 Rigsraadsmedlemmer, blandt hvilke Navne vi ogsaa træffer Truid Ulfstands og Hr. Klaus Bildes.

Med Recessens og Haandfæstningens Bestemmelser var Norges fremtidige Skjæbne fuldstændig afgjort, idet alle norske Forhold kom til at afhænge af Haandfæstningens tredie Artikel. Allerede rum Tid, før Kong Kristian kunde anse sig for Norges Herre, skaltede og valtede han med de norske Bispestoles Gods, som han lystede. Saaledes overdrog han under 18de November 1536 Esge Bilde og Magister Geble Pederssøn Styrelsen af Bergens Bispedømme og dets Gods, ligesom han ogsaa drog Omsorg for at faa det bergenske Degnedømme anbragt paa gode Hænder.

Tidlig paa Vaaren 1537 begyndte Kong Kristian for Alvor at skride til Norges Betvingelse, og allerede faa Uger, efterat Erkebiskop Olaf havde forladt sit Bispedømme, rykkede kongelige Tropper ind i det throndhjemske, hvor en Afdeling under Thord Rod leirede sig for Stenviksholms Slot, medens en anden under Jens Splid angreb Holms Kloster. Allerede den 24de April 1537 var Stenviksholms Beleiring begyndt, og Thord Rod havde sendt Besætningens Hovedsmænd Dekanen Knut Pederssøn og Kanniken Thorfinn Olafssøn Opfordring til Overgivelse, med Tilsagn om Kongens Naade, hvis hans Opfordring blev efterkommet, men derhos med temmelig uforblommet Trusel om, at Markus Meyers Skjæbne skulde blive dem tildel, om det modsatte blev Tilfældet. Stenviksholms Befalingsmænd

Digitized by Google

svarede da hertil, at de "kunde Slottet for ingen Del saa hastelig opgive", da de var vel forsynede med Ammunition og derhos havde "duelige Hovmænd" til sin Raadighed. Men ihvorvel de visselig har gjort alt muligt, hvad der med Rimelighed kunde forlanges af dem, maatte de dog efter gjentagen Opfordring indgaa paa en foreløbig Overenskomst om Stenviksholms Slots Overgivelse den 18de Mai 1537. Holms Kloster havde da allerede overgivet sig, uden at vi kjender til, hvorledes det egentlig gik for sig, og den derved disponible Troppestyrke var bleven trukket hen til Stenviksholm.

Hovedtrækkene i denne foreløbige Overenskomst var følgende: Dekanen Knut Pederssøn skulde have fri Bortgang fra Slottet med alt, hvad han havde ført ind paa dette, være fri for al Tiltale for, hvad Erkebiskopen maatte have forbrudt, beholde sit Degnedømme og tages i Kongens Forsvar mod de mod ham fremførte Beskyldninger om Delagtighed i Vincents Lunges Drab. Kanniken Thorfinn Olafssøn skulde beholde sit Præbende, Stjørdalen, og tilligemed Befalingsmændene og Slottets øvrige Besætning drage bort med al sin Eiendom.

Det kan være tvivlsomt, om Slottet har formaaet at holde sig længere eller om dets Forsvarere af Mangel paa ferskt Vand har maattet gaa ind paa Overenskomsten. Alligevel maa Slottets Indtagelse alene have været et Tidsspørgsmaal; annalistiske Optegnelser fra det throndhjemske ved nemlig at berette, at en stor Hær og Flaade allerede Dagene forud var kommen til Byen, hvor Indbyggerne og de omboende Bønder den 17de Mai havde svoret Kong Kristian III Huldskab og Troskab.

Denne Krigsstyrke, der talte 14 Skibe og havde 1500 Knegte ombord, var den 9de April løben ud fra Kjøbenhavn. Hovedanføreren for Hæren var Truid Gregerssøn Ulfstand til Thorup, der for Tiden var Landets mægtigste Jordegodsbesidder, idet han i 1534 havde ægtet Peter Nilssøn Grips Enke, Gyrvhild Fadersdatter, der var en Datterdatter af Hr. Knut Alvssøn og efter Jomfru Karine Alvsdatter til Gresheim havde arvet Giskegodset paa Søndmøre m. m. Underanførerne var Kristofer Huitfeldt og Josef Falster, af hvilke den sidstnævnte under Titelen Admiral (Ommeral) forestod Flaadens Ledelse. Toget gik først indom Bergen, hvor den endnu var den 1ste Mai. Her sluttede Esge Bilde sig til Hæren, som derpaa fortsatte Færden til Throndhjem. Efterat Indbyggernes Troskabsed var modtaget, blev den foreløbig trufne Aftale om Stenviksholms Overgivelse stadfæstet den 29de Mai, hvorpaa Kristofer Huitfeldt strax tog Fæstningen i Besiddelse paa Kong Kristians Vegne.

Medens denne blev tilbage her som Lensherre, drog Truid Ulfstand, Thord Rod og Josef Falster over Land til Oplandene, hvor Biskop Magnus af Hamar blev tvungen til at give sig i Truids Hænder, som det synes efter at have fristet en kortvarig Modstand. Medens Thord Rod indsattes som

Digitized by Google

Høvedsmand paa Hamars befæstede Bispegaard, førte Truid Ulfstand den fangne Biskop Magnus til Danmark, hvor han blev indsat i Antvorskov Kloster paa Sjæland. Da han ved forskjellige Anledninger havde vist sig som en ivrig Tilhænger af Olaf Engelbreksøn og en nidkjær Kjæmpe for den katholske Kirkes Opretholdelse, vovede Kong Kristian ikke at lade ham komme paa fri Fod igjen, men holdt ham i Fangenskab til hans Død, der skal være indtruffet i Aaret 1542.

Samtidig med Truid Ulfstands Tog til Oplandene vendte Esge Bilde tilbage til Bergen, hvor han nu paa alle Hold mødtes med Tegn paa Underkastelse. Selv den gamle Biskop Hoskold af Stavanger ønskede ham ved hans Tilbagekomst til Lykke med hans Seir over Kongens og Foreningens Fiender. Alligevel hjalp dette ham dog ikke til at blive i Besiddelse af hans Bispedømme. Thi da Thord Rod kort efter afløste Esge Bilde som Befalingsmand paa Bergenhus, lod han i 1538 Biskop Hoskold "for hans Ulydigheds Skyld" (d. v. v. s. som Medvider i Erkebiskop Olafs sidste Manøvrer) føre i Fangenskab til Bergen, hvor han kort efter afgik ved Døden.

Bedre forstod Hans Reff — ikke ulig sin Navne inden Dyreverdenen — at sno sig. Ogsaa hans politiske Optræden havde neppe altid været den korrekteste; men han slap imidlertid godt og vel fra det hele, da der ikke var noget at udsætte paa ham i det sidste, hverken i hans Stilling i Rigsraadet eller for hans udviste Forhold ved Kristian III's Kongevalg. De Skridt, denne i 1536 havde foretaget mod det danske Rigsraad i Almindelighed og de danske Biskoper i Særdeleshed, maa have tilraadet ham Forsigtighed i al sin Gjøren og Laden. Da han i 1537 havde ledsaget Truid Ulfstand paa hans Færd til Danmark, forstod han, hvad Klokken var slagen, og nedlagde godvillig sit Embede i Kongens Hænder.

Et alvorligt Stød fik den katholske Kirke i Norge ved Erkebiskop Olaf Engelbrektssøns Bortgang. Efter sin Ankomst til Nederlandene blev han strax anvist til Opholdssted Lierre i Brabant, den samme By, hvor Kristiern II havde boet under sin Landflygtighed. Men hans Ophold her var neppe det behageligste; thi saasnart den danske Konge havde bragt i Erfaring, at han var kommen til Nederlandene, satte han sig strax i Bevægelse for at faa udleveret en Del af det Gods, som han havde ført med sig, og som efter Kongens Paastand tilhørte denne eller Kronen. Han krævede derfor at der skulde optages Skjøn over Erkebiskopens Løsøre, hvorefter det, som maatte vise sig ikke at være hans retmæssige Eiendom, skulde belægges med Arrest. Nogen saadan Forretning blev dog neppe afholdt, og desuden blev Erkebiskopen heller ikke gammel i det Land, hvortil han havde taget sin Tilflugt. Han døde nemlig Thorsdag den 6te Februar 1538 og blev begravet foran Høialteret i Lierres Domkirke.

Kaster vi et Blik paa den "Kirkereformation", som fra den danske Konges Side blev gjennemført for Norges Vedkommende, faar vi et sterkt

Digitized by Google

Indtryk af, at denne Omvæltning lige saa meget for Norges som for Danmarks Vedkommende har havt Karakteren af et Statskup. Den dansk-holstenske Konge havde med Bistand af de danske Lensherrer paa Rigets tre fornemste Slotte ophævet det katholske Kirkestyre, underlagt sig Bispe- og Klostergods, tilegnet sig Bispetienden og Kirkeskatten samt opkastet sig til Kirkens øverste Styrer. Alt dette var, udvortes set, allerede besørget ved Truid Ulfstands og Esge Bildes Foretagender i 1537, der stod i allernøieste Samklang med Bestemmelserne i Kjøbenhavner-Recessen af 30te Oktober 1536. Men de Grundtræk, som denne havde givet, blev nærmere udførte ved den "kristelige Ordinants", som Kongen strax over Nytaar 1537 lod danske og slesvigske Geistlige gaa i Gang med at forfatte. Deres Udkast til saadan blev først gjennemgaaet af Kongen og derefter forelagt Martin Luther til Gjennemsyn. Senere paa Aaret (Juli 1537) indfandt Doktor Johan Bugenhagen, en af de wittenbergske Theologer, som hørte til Luthers nærmeste Kreds, sig i Danmark for at lede Reformationsverkets Ordning her. Under sit Ophold i Kjøbenhavn forrettede han ogsaa, skjønt han kun var presteviet, Kongens og Dronningens Kroning (12te August 1537) og viede den 2den Septbr. næstefter syv lutherske Superintendenter i Stedet for de fængslede danske Prælater. Samme Dag fik ogsaa Kirkeordinantsen Lovskraft.

Skjønt denne Kirkeordinants nærmest var bestemt for Danmark, blev den dog tillige gjort gjældende for Norge. Vel indeholdt den en egen Artikel "Om Norge", hvori det heder: "Vi vil med det første besørge Superattendenter i Norge til hvert Stift, hvilke vi og vil give Befaling, at de, saa meget som muligt er, skal gjøre deres Flid, at hvert Sogn maa have gode Prædikere og det sande Guds Ord, at der intet maa forsømmes, hvad der hører til Guds Ords Prædiken og Menneskets Salighed, og skikke, hvad dem tilstaar (tilkommer) i andre Sager, der i denne vor Ordinants begrebne er, indtil vi selv kommer i Norge, hvilket vi med Guds Hjælp snarlig forhaaber, — da vil vi efter Superattendenternes Raad besynderlig i hver Sted beskikke og stadfæste, hvad der efter denne Ordinants der ikke holdes kan; thi der vil i mange Stykker holdes en anden Ordinants". Kong Kristian kom imidlertid aldrig til Norge, og nogen egen Ordinants for Norge udkom ikke. Først i 1607 udgav Kristian IV en saadan, og indtil den Tid maatte den for Danmark vedtagne tillige gjælde for Norge.

Heller ikke med Beskikkelsen af norske Superintendenter forhastede Kongen sig. Først i 1541 fik Stavanger Stift en luthersk Superintendent, samme Aar beskikkedes Hans Reff til Biskop over de forenede Stifter Oslo og Hamar, og sidst blev Throndhjems Bispestol efter hele ni Aars Ledighed i 1546 forsynet med et geistligt Overhoved. Ikke uden Grund kunde derfor Sjælands Superintendent Petrus Palladius i sin Katechismusudlæggelse for de norske Præster udtale, at "de norske Brødre var som forvildede Faar uden Hyrde."

Digitized by Google

Man har i den lange Ledighed villet se en Politik fra Regjeringens Side, idet den har havt til Hensigt at afvænne Folket fra den gjennem Aarhundreder nedarvede Respekt for det biskopelige Embede; men paa samme Tid maa der ogsaa have hersket en følelig Mangel paa hovelige Bispeemner.

En Undtagelse herfra dannede Bergens Stift. Efterat dettes sidste katholske Biskop, "den uduelige, indolente og gjerrige" Olaf Thorkildssøn i 1535 var afgaaet ved Døden, havde Kapitlet til hans Eftermand efter Erkebiskop Olaf Engelbrektssøns Forslag valgt Geble Pederssøn. Denne, der var Helgelænding af Fødsel, havde i sin Ungdom studeret i Alkmaar og Løwen i Holland og var efter sin Hjemkomst til Bergen først bleven Bestyrer af Skolen paa Kommunen, hvorpaa han i Aaret 1518 var bleven Kannik. Efter Biskop Andors Død (1521) havde han paa Olaf Thorkildssøns Vegne foretaget en Reise til Rom for at hente Pavens Konfirmation paa hans Udnævnelse. I sin Harme over, at han ikke kunde faa udført sit Ærende, før han havde smurt Kardinalernes og Kurtisanernes Næver tilstrækkeligt med Guldstykker, skal han have lovet, at det skulde drage ud, før Nordmændene igjen kom til Rom. I denne Ytring maa man dog — hvis den i det hele kan siges at være overensstemmende med Sandheden — ikke se andet end et uvilkaarligt Vredesudbrud; thi endnu i et Brev til Erkebiskopen af 14de April 1531 klager han i nok saa sterke Udtryk over Kjætteriets Omsiggriben i Europa. Kun sent og lidt efter lidt kan han have nærmet sig Reformationen, som han først strax før sit Valg til Biskop ganske kan have sluttet sig til. Han synes at have været en noget langsom og forsigtig Mand, der vilde se med egne Øine; men naar han først havde fattet en Mening, holdt han ogsaa trofast paa den. Sandsynligvis havde han Eske Bilde at takke for, at han blev Bergens Stifts første Superintendent og blev som saadan indviet af Dr. Bugenhagen kort efter de syv første danske Superintendenters Ordination. Til Underholdning og Belønning skjænkede Kongen ham paa samme Tid Renten af Munkeliv og Jonskloster for hans Levetid. Sin Residents tog han paa Graabrødreklosteret, som han lod bebygge paa egen Bekostning. Som Superintendent i Bergen maa han tillige i nogle Aars Tid have ført et Slags øverste Tilsyn med Kirken ogsaa i Landets øvrige Dele.

I 1541 udnævntes der en Superintendent for Stavanger Amt. Det var Bergenseren Jon Guttormssøn, der forestod Stiftet i 16 Aar (1541—57); til hans Underholdning blev endel af det gamle Bispegods udlagt. Hr. Jon Guttormssøn tilhørte en gammel norsk Adelsfamilie, af hvilken flere Medlemmer havde beklædt Bispestolen i Hole paa Island. Om hans Overgang og Forhold til Reformationen har vi ingensomhelst Kundskab.

Om Sommeren 1539 opholdt Geble Pederssøn af Bergen sig i Oslo, hvor han med de kongelige Kommissarier Hr. Truid Ulfstand og Hr. Klaus Bilde forhandlede om Ordinantsens Antagelse i Stifterne Oslo og Hamar. Idet han under 28de Juni melder Kongen, at Kannikerne i Oslo og Hamar

Digitized by Google

samt Geistligheden sammesteds med Borgermestere, Raad og Borgere har vedtaget Ordinantsen, underretter han ham med samme om, at der ikke fandtes nogen, som trøstede sig til at overtage Superintendentens Embede i Oslos og Hamars Bispedømme, som nu var forenede til et. Derfor, siger han, beder menige Almue, baade lærde og ulærde, Kongen paa det indstændigste om, at han vil beskikke dem en lærd Mand til Superintendent, "at de maatte komme til Evangelii rette Forstand". Om Høsten 1541 kom da Hans Reff, der efter sit Komme til Kjøbenhavn 1537 havde opholdt sig i Danmark, tilbage til Oslo som de forenede østlandske Stifters første lutherske Superintendent og blev "indført" som saadan af Høvedsmanden paa Akershus Peder Hanssøn i Overvær af Stiftets Geistlighed. Hvorledes det gik til, at Hans Reff paa sine gamle Dage skiftede Tro, er indhyllet i fuldstændigt Mørke; thi et Omslag har virkelig fundet Sted hos ham. Strax efter sin Ankomst til sin Stiftsstad tog han sig nemlig, som vi nedenfor skal se, med Iver og Kraft af Ordningen af de kirkelige Institutioner og gav i saa Henseende de øvrige Superintendenter intet efter. Men det lader dog til, at Kongen har næret en svag Mistanke om, at Prælaten fremdeles stak i ham, og at han en vakker Dag kunde finde paa at sætte sig op mod den nye Tingenes Orden. Han paalagde derfor Peder Hanssøn at have vaagent Øie med, at han ikke gav sig af med at bygge hemmelige Befæstninger i den gamle Bispegaard, som var ham anvist til Residents. Denne Frygt var imidlertid tilvisse fuldstændig ubegrundet, saavidt man af de bevarede Kilder kan se.

Længst maatte Throndhjems Stift vente paa sin nye Superintendent; at der ialfald ved dette Embedes Besættelse har været politiske Hensyn, som har gjort sig sterkest gjældende, er meget sandsynligt. De foregaaende Aars Storme havde noksom vist den dansk-holstenske Regjering, at der fra denne Landsdel virkelig kunde reises en Opposition, som kunde være seig nok, og det var derfor af største Vigtighed at finde et Emne for denne Stilling, som baade var Regjeringen hengiven og besad den fornødne Tillid hos Geistlighed og Folk. En saadan blev ogsaa funden i Thorbjørn Olafssøn fra Andenes, som i 1546 blev udnævnt til dette Embede.

Mester Thorbjørn Olafssøn hørte til en af de mange mindre Adelsætter, som det norske Aristokrati endnu kunde opvise. Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn, der yndede Lærdom og boglig Dannelse, havde taget sig faderlig af ham og hans Broder Jens Olafssøn i deres unge Dage og holdt dem til Studeringerne. Sandsynligvis havde de unge Nordlændinger ham at takke for, at de i Slutningen af 1520-Aarene fik Adgang til at studere ved Kølns Universitet. Senere (i 1530) synes Mester Thorbjørn at have været et Slags Docent ved Kjøbenhavns Universitet og tillige Tugtemester for Kong Fredrik I's Søn Hertug Hans. Om han paa denne Tid allerede har været greben af Lutheranismen, kan ikke ses; derimod maa han have været

Nordmand med Liv og Sjæl og med patriotiske Følelser have omfattet Erkebiskopens Bestræbelser for at hævde Landets Selvstændighed. Man har et Brev fra ham, i hvilket et voldsomt Had til den holstenske Kamarilla, som omgav Kongen, udtaler sig i næsten hver Linie. Nogen Tid efter antages han af Erkebiskop Olaf at være kaldet tilbage til Throndhjem, hvor han vistnok har indehavt et Kanonikat ved Domkirken. I saa Fald har han vel ogsaa været Vidne til de blodige Optrin, som her fandt Sted ved Nytaarstider 1536. For at rense sine Medbrødre fra Beskyldningen for Delagtighed i disse og afvende den Fare, som de havde Grund til at frygte hang truende over deres Præbender og Værdigheder, blev han i Begyndelsen af 1538 med deres Ansøgning sendt nedover til Danmark. Allerede før Afreisen maa han have afløst Knut Pedersson som Dekanus for Domkapitlet. Med det bedste Udfald af sit Ærende vendte han om Høsten tilbage til Throndhjem, hvor han den 28de Oktober overtog sin Stilling i Kapitlet.

Kort Tid efter, at der blev beskikket Superintendenter for Stifterne Stavanger og Hamar-Oslo, maa der være foretaget Skridt til at skaffe Throndhjems Stift en Superintendent. Ifølge Kongens Befaling skred Throndhjems Kanniker til Valg af en saadan, og under 2den Januar 1542 melder Kapitlet, at det "paa Kongens Behag" har valgt sin Dekanus, Thorbjørn Olafsson, til denne Værdighed. Ifølge annalistiske Optegnelser skal Lensherren Kristofer Huitfeldt have anbefalet Godkjendelsen af hans Valg. Vi ved imidlertid intet om, hvorledes Kongen stillede sig ligeover for dette; kun finder vi henimod Aarets Udgang Mester Thorbjørn i Wittenberg, hvorfra han efter henved 2½ Aars Forløb vendte tilbage med de bedste Vidnesbyrd fra de wittenbergske Lærefædre Luther og Bugenhagen. Den første giver ham saaledes ved Hjemreisen følgende Vidnesbyrd: "Mag. Torbertus (ɔ: Thorbjørn), i nogen Tid min Bordfælle og Kostgjænger, kommer nu tilbage til deres Majestæt. Jeg anbefaler ham underdanigst. Han er en fin, lærd Mand, og jeg haaber, at Gud skal skabe megen Frugt ved ham, hvad jeg af Hjertet beder og ønsker". Og Bugenhagen, der jo fremfor nogen anden kjendte til de nordiske Forhold, skriver om ham til Kongen: "Mag. Torbernus, Eders Majestæt vel bekjendt, har holdt sig ærbar hos os. Han er lærd, from, sædelig, forstandig og kan udrette meget godt i Norge. Han frygter kun, at der skal blive ham paalagt altfor meget, da Presterne i Norge kun sjelden kommer sammen, og mange af dem ikke ved meget. Eders Majestæts høie Forstand vil vel vide, hvorledes en saadan Mand skal bruges, saa at han alligevel skal udrette noget. Jeg har trøstet ham med, at vi maa hjælpe Kristus at bygge hans Himmerige; Gud vil nok styrke os til vort Arbeide". Efter at have faaet andre lige saa hædrende Vidnesbyrd fra de høilærde Herrer i Kjøbenhavn fandt Thorbjørn Olafssons Udnævnelse Sted paa Koldinghus Hellig tre Kongers Dag 1546, hvorpaa han ved St. Hans Tid 1547 paa et Møde af Stiftets Presteskab

Digitized by Google

blev indsat i sin Værdighed af Throndelagens Befalingsmand Kristofer Galde. Som Bispresidents blev Helgeseter Kloster udenfor Throndhjem ham anvist. Strax efter sin Indsættelse maa han imidlertid have foretaget en Færd til Danmark i Stiftets Anliggender. Fra denne vendte han ikke tilbage til sit Bispedømme; thi da han paa Hjemreisen var naaet til Ringsaker paa Hedemarken, blev han bortreven af en der grasserende Pest. Hans Lig blev jordet ved Prædikestolen i Ringsakers Kirke. Saa kort Mester Thorbjørns Embedstid havde været, havde den dog, som vi skal se, ikke været uden Spor; Dr. Peder Palladius regner ham i sin lille Bog om St. Peters Skib blandt Sandhedens Vidner.

Om Færøernes Bispestol har vi ikke meget at berette. Samtidig med Besættelsen af Stavangers og Hamar-Oslos Stifter fik den sin første og sidste lutherske Superintendent i Jens Riber; men da denne i 1557 overtog Stavangers Bispedømme, blev Færøerne et Provsti først under Bergens, siden under Sjælands Stift.

Om Islands Overgang til Lutheranismen vil nedenfor udførlig blive fortalt.

Med Superintendenternes Indsættelse var en ikke ringe Del af Reformationsverket bleven gjennemført. Vi har ovenfor (S. 313 ff.) set, hvorledes Inddragningen af Kirke- og Klostergods under Kronen var begyndt allerede for Aar tilbage i Kristiern II's og Fredrik I's Regjeringstid. Senere blev der vel en Stans hermed, saa længe Grevens Feide varede, men siden blev den gjennemført i temmelig vid Udstrækning. Vel var det ved Recessen af 10de Oktober 1536 bleven bestemt, at alle Klostre, Prælaturer, Kannikedømmer og andre geistlige Len, som da ikke var inddragne, skulde blive ved Magt, indtil anderledes bestemtes af Kongen og Rigsraadet, og i Overensstemmelse hermed havde Kongen under 17de Juni 1537 paalagt Esge Bilde, at Bergens Stiftsstads Indtægter skulde han vistnok lægge under Kronen, men derimod ikke befatte sig med det Gods, som Prælater, Kanniker og Sognepreſter over hele Stiftet maatte være i Besiddelse af. Ikke desmindre gik det nu temmelig hurtigt med Inddragningen af de endnu bestaaende Klostre. Saaledes blev Jens Tillufsson Bjelke, en Frænde af Admiral Josef Falster, der deltog i Toget nordenfjelds 1537, i Juni Maaned s. A. forlenet med Nidarholms Kloster, som han dog kort efter mod sin Villie maatte ombytte med Tuterøens. Paa samme Tid erholdt Thrond Ivarsson Utsteins Kloster som Len. Under 21de November fik Oslo Borgere Graabrødreklosteret overladt til et Hospital for Byen, hvorhos dette til de Syges Underholdning blev tillagt Indkomsterne af det nedlagte St. Laurentius's Hospital. Det følgende Aar (30te August 1539) blev Halsnø Kloster for 10 Aar forlenet til Jens Splid mod en aarlig Afgift af 20 rhinske Gylden og nogle Aar senere (10de December 1546?) fik Nils Verrildsson Pantebrev

Digitized by Google

paa Lyse Kloster, af hvis Jordgods noget vistnok tidligere var udskilt som særegne Forleninger.

I den nævnte Skrivelse til Esge Bilde paalagde Kongen ham at lade registrere Domkirkens og andre Kirkers Klenodier, Guld, Sølv, Breve o. s. v. En Uges Tid efter (23de Juni 1537) paalægger Kongen ham at sørge for, "at Intet forrykkes af Kalke, Diske, Monstrantser, Klenodier, Guld, Sølv, forgyldte Tavler og andet saadant, der er eller findes i Kirker og Klostre, at det bliver tilstede altsammen", og deri paaser "vort Gavn og Bedste". Ogsaa af Kirkens rørlige Kostbarheder skulde Kongedømmet altsaa have sin Andel, og vi ved med Bestemthed, at ogsaa Kirkerne i andre Landsdele end Bergens Stift blev plyndrede til Bedste for det kongelige Skatkammer. Saaledes skal Thord Rod have røvet Kirkerne i Stavanger Stift, og til Trods for, at først Otte Stigssøn og siden Erkebiskop Olaf selv havde høstet saa meget Sølv og Guld i Nidaros Domkirke, som de med Sømmelighed kunde skrabe sammen, modtog Kongens Rentemester dog den 26de Marts 1540 fra Kristofer Huitfeldt paa Stenviksholm endnu St. Olafs Sølvskrin, der veiede 6500 Lod, desuden forskjellige Beslag af forgyldt Sølv, 10 Lod Guld, forskjellige Ædelstene m. v. Alt dette maa være kommet vel med i det kongelige Skatkammer, i hvilket Flodmaalet alligevel aldrig blev naaet. Følgerne af denne Udplyndring, der blev dreven saa grundig og systematisk som ingen anden Del af Reformationsarbeidet, udeblev ikke; paa flere Steder høres der Klagemaal over, at de til Sakramenternes Forvaltning nødvendige Kar mangler, og at Kirkerne staar til Nedfalds, saa Almuen hele Aar igjennem ikke faar høre nogen Gudstjeneste.

Tienden, som fra Sigurd Jorsalfars Dage havde været indført over hele Norge med Undtagelse af Øvre Thelemarken, der under Navn af Skatlandet beholdt den ældre Hovedtiende og Presteredsel, undergik ogsaa en væsentlig Forandring ved Reformationen. Medens den i den katholske Tid havde været delt i 4 Parter, mellem Biskopen, Presten, Kirken og de Fattige, blev det nu bestemt, at den skulde deles i tre Dele mellem Kongen, Kirken og Presten. Hermed var dog Almuen ingenlunde tilfreds; den fordrede og fik tildels ogsaa Tiendeydelsen ført tilbage i sin gamle Skik, saaledes at Kongen fik Biskopens Anpart alene, medens Almuen holdt tilbage de Fattiges Lod, som gik under Navnet Bondelodden (Bondeluten).

Af alle Institutioner fra Katholicismens Dage var der kun en eneste, som en Tid lang tilsyneladende skulde blive forskaanet for Reformationsiverens rovlystne Tendentser. Det var de indflydelsesrige geistlige Institutioner, Domkapitlerne, der efterhaanden havde erhvervet meget Jordegods og i det hele indtog en Stilling, som i høi Grad begrænsede den biskopelige Myndighed. Som vi ovenfor (S. 403) har set, nærede det throndhjemske Domkapitel i Begyndelsen af 1538 alvorlig Frygt for, at Kongen skulde ophæve disse Institutioner og sætte sig i Besiddelse af deres betydelige Jordegods og

Digitized by Google

øvrige Rigdomme. Naar dette ikke skede, skyldtes det tilvisse hverken Mester Thorbjørn Olafssøns eller nogen anden Nordmands Forestillinger; thi hvor kraftige disse end kan have været, havde de dog ikke frugtet det ringeste. Alene Luthers Forbøn afvendte paa en Maade den truende Fare fra dem, idet han skrev til Kong Kristian III og forestillede ham Nødvendigheden af, at Kannikernes Præbender blev bevarede, for at de kunde afgive Midler til lærde Mænds Underholdning og til Skolevæsenets Fremme.

I Grunden gik dette Luthers Raad ikke ud paa andet, end hvad Norges sidste Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn allerede i Gjerningen havde gjennemført. Hvor berettigede de haarde Domme, som er udtalte over denne Prælats Myndighed, Hovmod og Misgreb, end tør være, kan man dog ikke frakjende ham en Aandsdannelse og en Sans for Almenoplysning, hvori han ikke giver Reformationens Heroer noget efter. Det har vistnok været i Forvisningen om, at boglig Dannelse var en absolut Nødvendighed for den katholske Geistlighed i Kampen mod Lutherdommen, at han lod unge Mænd drage til Europas ypperste Lærdomssæder dels paa sin egen, dels paa Kapitlets Bekostning. Blandt de Reformer, han paa Rigsmødet i Bud August 1533 agtede at gjennemføre, var ogsaa Indretningen af Skolestuer og Skoler ved Domkirkerne, altsaa en Gjenoprettelse af den gamle Ordning, da der til samtlige Landets Domkirker havde været knyttet en lærd Skole, ved hvilken Presteemner var bleven uddannede, eller hvorfra de i et vist Antal var sendte til fremmede Universiteter paa Kapitlernes Bekostning.

Men den samme Halvhed, som Kristian III stadig lægger for Dagen, ytrer sig ogsaa ved denne Leilighed. En stor Del af de Præbender, som i Katholicismens Dage havde været henlagte til Domkapitlerne blev nemlig benyttede til Aflønning af kongelige Hofbetjente eller til Understøttelse for danske Geistlige og Studenter. Paa denne Omstændighed bør man lægge ikke liden Vægt; thi den giver os et ret godt Indblik i de Vanskeligheder, som de første lutherske Superintendenter havde at kjæmpe med, og man maa snarest undres over, at de fik udrettet saa meget, som de virkelig gjorde.

Det var, som vi skal se, den opvoxende Slægt, Reformationens Forkjæmpere maatte sætte sin Lid til; thi de gamle maatte nu engang seile sin egen Sø. Man kan ikke godt uden at gjøre sig skyldig i en Uretfærdighed bestride, at de første lutherske Superintendenter hertillands af bedste Evne bestræbte sig for Skolevæsenets Fremme, om end ingen af dem i denne Henseende kan stilles jevnsides med Landets sidste Erkebiskop. Om Geble Pederssøn fortælles det saaledes, at han lod bygge en liden Skole paa Domkirkegaarden, der var den første efter Reformationen. Den forestodes først af Hr. Erik Loss, der siden blev Prest i Lekanger i Sogn, dernæst af en Jyde ved Navn Søren Pederssøn, senere af Sjælænderen Jakob Madssøn og endelig i Gebles sidste Levetid af Skaaningen Haakon Lauritssøn og Peder Simonssøn. Alle disse Mænd havde et godt Lov for sin Lærer-

Digitized by Google

virksomhed, og Geble selv læste i sine Fristunder med Diciplene, som efter udstaaet Lære maatte ansættes som Prester i de ledige Kald i Byen og i Stiftet. Ogsaa for Skolens ydre Udstyr drog Geble efter fattig Leilighed Omsorg. Jon Guttormsson af Stavanger tog sig ligeledes med paaskjønnelsesværdig Iver af sit Stifts Skolevæsen, som ogsaa han fornyede i luthersk Aand. Blandt hans Skolemestere nævnes en Simon omkring 1554, Sjælænderen Jakob Madsson, der ved Aar 1555 flyttede hid fra Bergen, og Skaaningen Mikkel Jakobsson, der ansattes omkring 1560 efter at have udstaaet Læren i Bergen. Jon sørgede ogsaa for at holde Skolen vedlige, og ifølge Stiftets Regnskaber holdt han i Midten af 1550-Aarene tillige to Studenter ved Kjøbenhavns Universitet. Hans Reff, der vedblev at kalde sig af "Guds Naade Biskop til Oslo", har lige til det sidste ikke fundet synderlig velvillig Omtale i Historien. Alligevel udfoldede han, saasnart han havde tiltraadt sin nye Stilling som luthersk Superintendent, en Omhu for Skolevæsenet, der ikke giver Geble Pederssons det ringeste efter. Strax efter sit Komme til Oslo bestræbte han sig for at faa istand en Latinskole til Uddannelse af Prester og blev til dette Brug overladt Oslo Dominikanerkloster (den nuværende Bispegaard). Medens dette blev indredet, holdtes den katholske Domskole i Gang til Uddannelse af Sogneprester for de to Stifter, hvis Tilsynsmand han var. I Modsætning til de tarvelige Vilkaar, hvorunder den bergenske Skole maatte arbeide, blev Hans Reffs Skole allerede tidlig en betydningsfuld Institution, der var forsynet med "en lærd Skolemester" (Rektor), en dygtig "Theologus" som Lektor eller Religionslærer samt to eller flere "Hørere". Disciplene — 12 à 16 i Tallet — skulde efter hans Plan underholdes dels af Kirken, der i dette Øiemed skulde beholde sine Kanonikater og Præbender, dels af Slottet, hvor de skulde nyde sin Underholdning in natura. Ved Siden af sin Skolegang havde disse "Degne", som de her ligesom i Throndhjem kaldtes, at besørge den daglige Korsang i Byens Domkirke. De eneste af Lærerne ved Oslo Skole, som kjendes fra denne Tid, var en Jørgen Læsemester, der maa være død i 1540-Aarene, og Laurits Haraldsson, om hvem man i 1554 erfarer, at han "i lang Tid havde tjent Skolen i Oslo". I Throndhjem havde der ialfald siden Erkestolens Oprettelse bestaaet en lærd Skole, hvorfra ikke faa udmerkede Geistlige var udgaaede i Aarenes Løb. Man tør vistnok antage, at de fleste af de Nordmænd, som studerede ved udenlandske Universiteter, har været Elever af denne Skole, og navnlig fortjener det vor Opmerksomhed, at der ved Rostocks Universitet i det 15de og 16de Aarhundrede studerede saa mange Thrøndere, at Throndhjems Kapitel havde oprettet en Studenterbolig eller Regents her. Dens Forstander havde Olaf Engelbrektsson i sin Tid været. Ogsaa ved andre tyske Universiteter ses ikke faa Thrøndere at have været indskrevne som Studenter, navnlig af de nordmørske og romsdalske Ætter, som igjennem Tiderne havde afgivet ikke faa Erkebispe-

Digitized by Google

emner. Under det Anarki, som Erkebiskopens Flugt og den danske Invasion foraarsagede, maa den tidligere saa blomstrende Skole være bleven opløst eller være kommen i Forfald. I 1540 nævnes der ved Throndhjems Skole to Læsemestere, Sigvard Amundssøn og Bernhard. Den sidstnævnte, som vel nærmest var Skolens Forstander, afgav da skriftligt Tilsagn om, "at ville fremdeles i det Aar blive Skolemester og tage vare paa Skolen bedre end før". Det var først, efterat Thorbjørn Olafssøn var bleven Stiftets Superintendent, at Skolen igjen blev af nogen Betydning. Under sit sidste Ophold i Danmark lagde han derfor alvorlig Vind paa at bringe Skolen paa Fode. Strax før Jul 1547 skriver han nemlig til Kapitlet, at han har foreholdt Kongen Nødvendigheden af, at Domkirken maatte faa tilbage saa meget af sin og Erkestolens inddragne Eiendomme, at derfor kunde holdes Læsemester og Skolemester. "Og hvis der ikke holdes en Læsemester (lector theologiæ) hos den Skole, da er der ingen Forhaabning mere at faa Præster eller Kapellaner af samme Skole, og saa fremdeles bliver den kristelige Religion snart forglemt i det fattige Stift. Hvis det Gods ikke kommer til Kirken igjen, og Skolen ikke bliver ved Magt holden, da er det at befrygte, at det Stift bliver slet hedensk igjen, hvilket vil blive Hans Majestæt svart at forsvare for Gud". Yderligere Oplysninger om Throndhjems Skole haves ikke fra denne Tid; kun saa meget kan ses, at der endnu skulde hengaa flere Aar, før bedre Udsigter skulde aabne sig for denne vigtige Institution, som jo maatte regnes blandt Reformationens Hovedhjørnestene.

Det maatte saaledes gaa yderst langsomt med at faa nye lutherske Prester oplærte og beskikkede i de gamle katholske Presters Sted. Man maatte derfor lade disse blive siddende i Embedet til deres Død. I sit ovennævnte Brev af 17de Juni 1537 til Esge Bilde paalægger Kong Kristian denne udtrykkelig, at han skulde lade Kirkens Personer og alle Sogneprester over Stiftet blive ved deres gamle Skikke og ingen nye Prædikere indsætte hos Almuen, "at det ikke skal vække nogen Forskrækkelse eller Uenighed blandt den fattige, simple og uforstandige Almue der udi Landet, førend vi kan finde der andre Raad til og saa med Lempe og Føie komme dem til nogen Bekjendelse og bedre Forstand udi Guds Ord." I denne Henseende blev der udvist en Tolerance fra Reformationsvennernes Side, som man ikke skulde have ventet, og som stod i liden Samklang med den Iver, som udfoldedes, da det gjaldt om at faa Katholicismens udvortes Prunk fjernet og Kirkens Godser beklippede. Der er meget, som tyder hen paa, at der i det lavere Presteskabs Stilling liden eller ingen Forandring kan være foregaaet. Vi erfarer saaledes, at Abbeden i Hovedøens Kloster blev Sogneprest i Oslo, Abbeden i Lyse Sogneprest paa Os, Dragsmarks Præmonstratensieres Skriftefader blev luthersk Prest i sit reformerede Kloster. Af de Prestefortegnelser, som haves i de saakaldte Kaldsbøger rundt omkring i Landet, erfarer vi oftere, at en Munk har været den første lutherske Prest i Kaldet, og om end disse Lister, som er

forfattede rum Tid efter Reformationen, i sig selv ikke kan anses for de paalideligste Aktstykker, stadfæstes de dog ialfald meget ofte af de levnede Brevskaber. Kun i sjeldnere Tilfælde har nok Omslaget været saa paatageligt som hos Hr. Peder Munk i Lødingen, om hvem det heder, at han beholdt sit Kald, efter at han havde antaget Luthers Lære og nedbrudt Billederne i Kirken. Naturligvis blev ogsaa Gudstjenesten derefter; den maa sommesteds have været forrettet paa hel katholsk Vis, andre Steder efter halv luthersk, halv katholsk Skik. Selv i Oslo holdtes der endnu i 1542 Gudstjeneste paa katholsk Vis, og det samme var naturligvis ogsaa Tilfældet i de andre Kirker over de to forenede Stifter.

64. Bugenhagen, efter Cranachs Maleri i dennes saakaldte Stambog (i Berlin) fra Aaret 1543).

Den ældre Generation af Prester gik dog i Graven, uden at lutherske Prædikanter rykkede op i deres Sted, da Skolen ikke paa langt nær kunde skaffe Presteemner nok til de ledige Embeder. Vi hører fra alle Landets Egne sterke Klagemaal over, hvor ilde det i saa Henseende stod til. I 1537 eller 1538 skrev Geble Pederssøn til sin Ven Biskop Peder Plade i Danmark og bad ham formaa nogle duelige Prester og Lærere at komme herop; men det lykkedes ikke; "thi de vilde ikke gjerne drage fra Danmark og hid op til Norge, som da af almindeligt Rygte var sagt at være saa farligt og haardt et Folk udi, som slog Prester og andre ihjel, og der laa en føie (d. e. liden) Underholdning til Embederne." Fra Oslo Stift, der talte over hundrede Prestegjeld, klages der i 1542, medens Presteskabet endnu var katholsk, over

Digitized by Google

at, "der er mange Kirker, som der ingen Prester er til", og fra Throndhjems Stift hører vi i 1547 af Superintendenten, Thorbjørn Olafssøn, selv, at Stiftet nu ikke var halv forsynet med Prester. Ligesaa ilde maa Tilstanden have været i Stavangers Stift, hvor Prestedrab forekom særdeles hyppigt, langt hyppigere end i Landets øvrige Dele.

Dette Forhold maatte da først og fremst drage efter sig, at Gudstjenesterne blev færre, og at Kirkernes Antal blev indskrænket. Plyndrede for sine Prydelser og hellige Kar, saa Sakramenterne ikke kunde forvaltes paa behørig Vis, og berøvede omtrent alt, hvorfor de skulde vedligeholdes, maatte de efterhaanden forfalde. Den ene efter den anden blev nedlagt. Prestegjeld, som tidligere havde havt 8—10 Kirker og Kapeller eller flere, maatte nu nøies med et Par. Herunder toges der ikke det ringeste Hensyn til Kirkernes kunstneriske Værd; snarest kan det vel siges, at den barbariske Tidsalder ikke mindst vanskjøttede dem af Hensyn til Bekostningerne ved deres Vedligeholdelse. Om Mariakirken i Oslo hører vi i 1542, at den "bliver dagligen værre", om Hamar Domkirke, at den er "lidet nyttig". Throndhjems Domkirke, der vistnok ikke benyttedes til egentlig Gudstjeneste, men til Kannikernes Korsang, var kort efter Reformationen til Trods for den Reparation, som den vel nogen Tid i Forveien var undergaaet, i saa ynkelig Stand, at naar det sneede eller regnede, kunde Folk ikke staa tørre i den, og det var forbundet med Livsfare at ringe med Klokkerne. Ogsaa fra andre Kanter høres lignende Klagemaal. Det tør derfor vække Forundring, naar man hører, at Bergens Kirke af Geble Pederssøn bliver forsynet med et Positiv (Orgel) fra Bremen og erholder en duelig Organist, samt at Ringsakers Kirke af Sognepresten Anstein Jonssøn, der forrettede her først som Katholik, siden som Lutheraner, udstyres med den pragtfulde Altertavle fra Antwerpen, som endnu den Dag idag tildrager sig vor Opmerksomhed som det smukkeste Minde, vi har af Reformationstidens Kunst.

Det værste var imidlertid, at de kirkelige Embeder stundom maatte besættes med slige uværdige Personer, som en Overgangstid gjerne skaffer baade Magt og Ære, og det siger sig selv, at disse ikke sled sig op i prestelige Pligter. Vel hører vi først fra en meget senere Tid om slurvede Prester, som hele Fjerdingaar igjennem ikke holdt en Prædiken eller forrettede en Gudstjeneste; men at sligt indunder Reformationstiden ikke har hørt til Undtagelserne, har man Ret til at slutte.

Den lutherske Gudstjeneste, som indførtes hertillands efter tysk Forbillede, var efter A. Chr. Bang ordnet paa følgende Vis:

"Den skulde begynde med en stille Bøn, idet Presten, iført sine Messeklæder, foran det med tændte Lys forsynede Alter faldt paa Knæ og for sig selv læste "Confiteor" eller en Syndsbekjendelse paa Dansk eller Latin. Til denne Syndsbekjendelse var tillige knyttet en ligeledes stille Bøn for Ordets Fremgang og for Kongen og hans Riger og Lande. Derpaa skulde der enten

læses eller synges det saakaldte "Introitus", det vil sige de korte Indgangs-vers af Davids Salmer, der brugtes ved Begyndelsen af den katholske Gudstjeneste, og som i Korthed angav hele Gudstjenestens Karakter paa den Dag. Istedetfor dette latinske "Introitus" kunde man vælge en eller anden Salme paa Dansk til Indgang. Hertil sluttede sig det ligeledes fra den katholske Messe bibeholdte "Kyrie Eleison", udvidet og bearbeidet i Salmeform ("Herre Gud Fader, du vor høiste Trøst"). Nu intonerede Presten "Englenes Lovsang" eller det saakaldte "store Gloria in excelsis", ligeledes i Salmeform ("Alenest Gud i Himmerig"), hvorpaa Degnen og Menigheden, hvor den var istand dertil, afsang hele Salmen. Efterat saa Presten havde hilset hele Menigheden med: "Herren være med Eder", messede han Dagens Kollekt, hvortil Degnen og Menigheden svarede sit: "Amen". Derefter messedes Dagens Epistel, hvorpaa man afsang et eller flere Vers, svarende til Kirkeaarets forskjellige Tider. Presten vendte sig nu til Menigheden med Tilraabet: "Herren være med Eder"; efterat Folket havde svaret: "Gud være Lov for sit glædelige Budskab", messede han Dagens Evangelium, hvorpaa han intonerede Troesbekjendelsen, der i Salmeform istemtes af Menigheden ("Vi tro og trøste paa en Gud"). Nu fulgte Prædikenen, hvorpaa Nadverden blev uddelt. Nadverdhandlingen foregik paa følgende Maade: Først holdt Presten en "Formaning", derpaa messede han Fadervor, saa oplæste han Indstiftelsesordene, medens man sædvanligvis ringede med Klokkerne, saa fulgte endelig Uddelingen, paa samme Tid som man afsang Salmen: "Jesu Krist vor Salighed". Efter at saa Presten havde læst Takke-Kollekten for Nadverden og lyst Velsignelsen over Menigheden, sluttedes Gudstjenesten med en "Udgangssalme" eller "Fredssalme"."

Presternes Valg foretoges i den første Tid efter Reformationen af selve Menighederne under Kongens og Øvrighedens Tilsyn. Recessen af 1537 bestemmer nemlig i denne Henseende: "Fordi Preste-Ordning er intet andet end en Skik udi Kirken, at kalde nogen til at tjene udi Guds Ord og Sakramenter, thi ingen skal af sig selv, uden han bliver lovlig kaldet, understaa sig den Tjeneste udi Kirken eller indtrænge sig i nogen Sogn . . . Naar man da behøver en Tjener udi nogen Kirke, da skal der, førend nogen udvælges, flitteligen bedes om hannem efter Kristi eget Ord og Exempel. Siden skal de bedste af Kirken, hvilke det samme behøre, paa den menige Almues Vegne med Provsten udvælge sig den, de agter bekvem dertil, den Kirken kan med et godt Rygte om et godt Levnet og gode Sæder forskrive til Superattendenten over samme Sted. Saa skal Kirken ved Skrivelse forskrive hannem til Superattendenten og der lade hannem forhøres om sin Lærdom og Forstand . . . . . Udi Kjøbstæderne skal denne Rettighed være hos Borgermestere og Raad, endogsaa der, hvorsom Raadet hertildags ikke pleier at have nogen slig Rettighed, om de ellers ikke vorder denne vor Ordinants og Skik misbrugendes. Og Kirken, som saa udskikker samme Person til

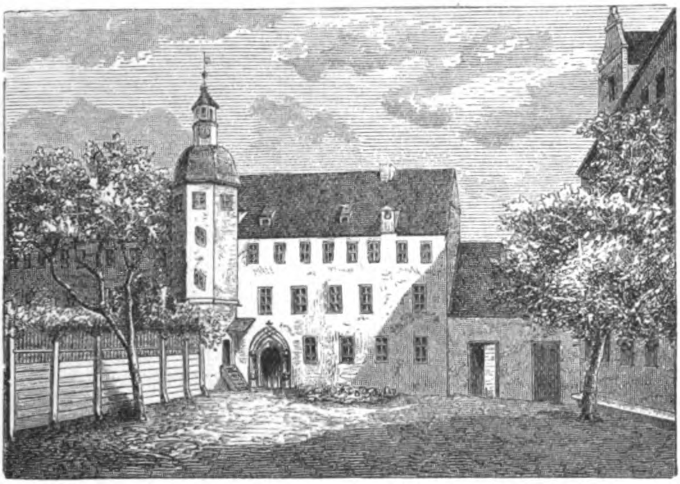
Digitized by Google

65. Luther, efter et Maleri af Cranach (i hans saakaldte Stambog) i Berlin.

Digitized by Google

Superattendenten og Lensmanden, skal staa hans Tæring (bekoste hans Underholdning). Dersom samme Person, den Kirken saa begjærer, findes da skikkelig udi Lærdommen, da skal Superattendenten forskrive hannem til Lensmanden over samme Sted, at han hannem annammer og stadfæster paa vore Vegne". Disse Bestemmelser undergik imidlertid nogle Aar senere enkelte Forandringer paa Kirkemødet i Ribe, der holdtes i Mai Maaned 1542. I de saakaldte "Riber-Artikler", som her affattedes, heder det saaledes, "at som Superintendenterne har givet os tilkjende, hvorledes at naar nogen Sogneprest dør eller afgaar her udi Riget, da pleier menige Sognemænd at trætte om en Sogneprest at udvælge igjen, hvoraf tit og ofte sker, at hvilken Person, som haver flest Slægt og Venner udi et Sogn eller haver der største Parten paa sin Side, den bliver

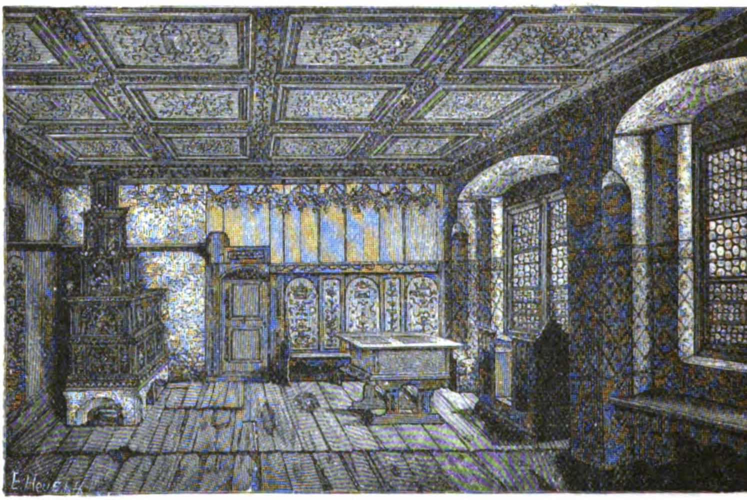
66. Lutherhuset (det tidligere Kloster) i Wittenberg førend dets Istandsættelse i den nyere Tid.

Sogneprest, hvad enten han er duelig og lærd dertil eller ei: da vil vi, at dermed herefter saa holdes skal, at naar nogen Sogneprest dør eller afgaar, da skal menige Sognemænd strax dertil keise og udnævne 7 af de ældste og mest agtede Mænd i Sognet, hvilke 7 Mænd skal have Fuldmagt til med Herredsprovstens Raad og Samtykke der udi Heredet at keise og udvælge en anden from lærd Mand til deres Sogneprest udi den døde og afgangne Sogneprests Sted. Og hvilken Person, som samme 7 Mænd med Heredsprovstens Raad og Samtykke i saa Maade udvælgendes vorder, den skal Sognemændene være tilfreds og lade dennem nøie med. Og samme Sogneprest, som udi saa Maade udvælges, skal strax forvises til Superintendenten, udi hvis Stift samme Sogn liggende er, og der af hannem examineres og

Digitized by Google

overhøres, og siden fremdeles af Superintendenten forskrives til Befalingsmanden for Stiftet og der af hannem stadfæstes efter vor Ordinantses Lydelse". Disse Bestemmelser udstraktes ogsaa ligesom selve Ordinantsen til at gjælde Norge, og den nye Forfatning af 1607 gjorde ingen væsentlig Forandring deri. Hvorledes de ledige Kald i Tiden nærmest efter Reformationen blev besatte, har vi dog intet Kjendskab til. Sandsynligvis er det dog skeet ved Provision af Biskop og Lensherre, før Menighedsvalget kunde træde i Kraft.

Men disse Prester, som saaledes blev kaldede, stak i de fleste Tilfælde aldrig dybt i Lærdom; kun yderst sjelden kunde der være Tale om, at

67. Lutherstuen.

vedkommende Presteemne havde studeret ved Universitet og erhvervet Vidnesbyrd derfra. Det siger sig selv, at en saadan høiere Uddannelse var en stor Anbefaling og en Hæder og Ære for den, som havde Raad og Leilighed til at erhverve sig den; men nogen nødvendig Betingelse for at opnaa Prestekald var den dog ikke. I det høieste besad vel en Prest i hine Dage omtrent saa mange theoretiske Kundskaber, som en jevn Skoleholder for en Menneskealder siden kunde rose sig af. Ogsaa deres praktiske Dygtighed lod adskilligt tilbage at ønske. Prædikekunsten var vistnok for en Flerhed af dem en alvorlig Anstødssten. At de til hver Søndag skulde levere en selvstændig, ordentlig gjennemarbeidet Tale, vilde være for meget at forlange, hvor gode Forbilleder de end maatte have i Peder Plades og den danske Reformator Hans Taussøns Prædikener. I de allerfleste Tilfælde læste vel Presten op af en trykt

Digitized by Google

Postil, som han hakkede og huggede sig igjennem til sine Tilhøreres Opbyggelse. Endda maa dette "Postilrytteri", som man har kaldet slige Oplæsninger, betragtes som et væsentligt Fremskridt. Mindre opbyggeligt maa det i ethvert Fald have været at høre Prædikantens Udlægninger, naar han gav noget af sit eget til Bedste. Peder Plade advarer i sin Haandbog mod at betjene sig af upassende Forbandelser, "som man kalder Skjælden, Banden og overvættes Maledidelse" f. Ex. "I skal faa Fanden", "Djævelen tage Eder", "Forbandede være I", og at denne Formaning var Ord, talte paa rette Sted, ser man af de hyppige Klager, som fra Almuen blev indgivet over Presternes Raahed og Brutalitet paa Prædikestolen. Den katekctiske Kunst var endnu i sin Barndom, og Ungdommens Oplærelse i Børnelærdommen efter Luthers lille Katekismus høist mangelfuld. Endda vilde mange Brøst have været overdækkede, om de nye Prester havde været skikkelige og ærbare Mennesker; men dette var langt fra Tilfældet. Tvertimod er der ingen Ende paa sørgelige Klager fra Reformationsaarhundredet over Presternes Drukkenskab, Løsagtighed, Forsømmelighed, Gjerrighed og brutale Optræden. "Der gaves fast ingen Overtrædelse af Herrens Lov", heder det i en historisk Monografi, "hvori de ikke maa have gjort sig skyldige". I et Klageskrift ("Den norske So"), som udkom henimod Aarhundredets Udgang, bryder den noget iltre, men som det synes vel underrettede Forfatter Staven over den hele Stand i de sterkeste Udtryk, og samtidige Aktstykker godtgjør tilfulde, at der maa have ligget adskilligt til Grund derfor. I alle Landets Dele viser Geistligheden sig at være meget skrøbelig i al sin Handel og Vandel, og Biskoperne kunde med sin bedste Villie ikke raade Bod derpaa.

Det siger sig selv, at et Samfund, som var saa forsømt, som det norske var i Reformationstiden, maatte blive vildt og raat. Det er vel sandt, at der overalt høres Klager over Sædernes Forfald, fra Italien og Spanien ikke mindre end fra de Lande, som sterkest gjennemrystedes af Reformationen; men en særegen Berettigelse maa disse Klagemaal have havt hertillands, hvor Folket berøvedes det gamle nedarvede, før Spiren til en ny Kultur kunde blive nedlagt i dets lidet forberedte Jordbund. "Som Presten er, saa er og hans Menighed", er en gammel Sats, som maa siges at have en vis Berettigelse til enhver Tid. Nedsænket i en fuldstændig aandelig Umyndighed og uden Evne til at tilegne sig og bruge de Dannelsesmidler, som maatte staa til dets Raadighed, maatte Folket i Bygderne være henvist til Presten som sin eneste Lærer og Veileder. Men konservativ, som den norske Bonde altid har været i sit hele Tankesæt, maatte han alt fra første Stund af med mistroiske Øine betragte de nye Prædikanter, og denne Mistillid gik snart over til aabent Fiendskab. Til en Begyndelse holdt Bonden sig vistnok borte fra Kirke og Gudsord, saa Presterne kun havde de tomme Vægge at prædike for, og undlod at udrede Presten og Degnen Offer og Rettighed, saa de nye Lærere intet havde at leve af. Naar saa disse med Lov og Kongebreve i Haand vilde tvinge

Digitized by Google

Almuesmanden til at søge Kirken, fremsende sine Børn og sit Tyende til Overhøring og Visitats og betale, hvad der tilkom dem — da kom der mere Liv i Krigen. Lykkelig var da den Prestemand, som havde Koldblodighed og Styrke nok til at optage en tilkastet Udfordring og lægge denne eller hin af Bygdens Kjæmpekarle i Marken paa Kirkevolden i den samlede Almues Paasyn. For et saa syndigt Bevis paa den Sterkeres Ret bøiede Bonden sig, og Striden kunde saaledes efterhaanden blive afløst af fredeligere Tilstande. Værre var derimod den Prestemand ude, som ophidsede Almuen ved utidig Strenghed og Paastaaelighed uden at være i Besiddelse af Næve- og Kropsstyrke nok til at age Bønderne, naar disse var blevne tilgavns opsatte. En slig Stakkar blev der i Almindelighed gjort kort Proces med, og det er sikkert nok, at der kun laa altfor meget til Grund for det Rygte, som efter Reformationen verserede i Danmark, at de norske Bønder havde for Skik at slaa de opsendte Prester ihjel. I sin Omtale af Thelemarkingernes Vildskab meddeler Peder Klaussøn Friis bl. a.: "Jeg har selv kjendt en, hvis Fader havde ihjelslaget tre Prester, og naar denne var drukken, bad han Gud, at han ikke maatte dø, førend han og finge slaget saa mange ihjel". En Prest fra Raabyggelaget, som var haardt betrængt af sin Almue, skildrer i 1576 sine nærmeste Formænds Skjæbne paa denne syndige Maade: "En Prest haver de slaget ihjel, den anden hogges og sloges de med, den tredie hug de to Fingre af, den fjerde jog de i Badstuen, naar de drak". Paa saadanne uhyggelige Optrin kunde der anføres en hel Mængde andre Exempler.

Man maa imidlertid ikke tro, at denne Raahed skrev sig fra, at de norske Bønder var saa meget større Prestehadere end de andre Folk i Kristenheden, men den laa væsentlig deri, at de ansaa den nye Læres Forkyndere for Vranglærere og Snyltedyr, som aad de gamle Prester ud af deres Stilling. Endnu halvandet Aarhundrede efter Reformationens Indførelse hertillands kan man finde mangfoldige Tegn, der tyder hen paa, hvor dyb Rod den katholske Lære havde slaaet i Folkets Hjerte. Flere af de anordnede Helligdage respekterede Bønderne ikke, men vedblev at arbeide paa dem som sædvanligt paa Yrkedage. De katholske Festdage feiredes derimod paa gammel Vis. Medens Sognets Kirker tit og ofte maatte staa saa godt som tomme, naar Presten forkyndte den Lære, som ingen forstod eller vilde forstaa, foregik der til fjerne Kirker, der laa i Ødemarken, og som besad et eller andet Helgenbillede, som stod i Ry for undergjørende Kraft, Valfarter og Andagtsreiser efter gammel Skik. Det frivillige Offer, som her nedlagdes, kunde stundom være meget betydeligt, ialfald langt betydeligere, end den Skjænk, Presten nogensinde fik. Under slige Samlinger, der paa en Gang havde Karakteren dels af en Kirkefest, dels af et Handels- eller Bygdestevne, kunde der stundom gaa nok saa roligt og smukt til; men snart udartede de til vilde Drikkelag og Slagsmaalsstevner mellem de forskjellige Bygdelags Kjæmpekarle. Efter-

Digitized by Google

haanden antog Tidens Sæder et raaere, rent hedensk Præg. Naar Peder Klaussøn i sin Norges Beskrivelse omtaler de mange rige Bønder, som findes i Thelemarken, lægger han strax til, at "de kunde være rigere, dersom de med deres svare umaadelige Drik og Gjæstebud, og, som der gjerne medfølger, store Brødepenninger for Hug og Slag, Mord og Manddrab, Hor og andre Synder, som de bedriver, det selver ikke forspilder". Disse Tilstande i det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede skildredes af Erik Pontoppidan i hans "Norges naturlige Historie" paa følgende Vis: "Bondealmuen holdt længe ved den grusomme point d'honneur (Æresfølelse), som sættes i Knivgang eller at tvende, som vilde stille deres hidsige Blod, spændte Bælte og hagede sig saaledes sammen, før de drog Kniven ud, at de ikke skiltes ad, uden at en af dem blev dræbt eller idetmindste dødelig saaret. Denne hedenske Skik var indtil Midten af forrige Sæculo saa gængs, at det heder, at en Bondekone gemenlig tog Mandens Ligskjorte med, naar hun fulgte ham til Bryllups, efterdi saadan Samkvem aldrig endtes uden en Rus eller Rusen uden Slagsmaal, men Slagsmaalet sjelden uden et eller flere Mord". Denne gruopvækkende Skildring stadfæstes af den uforkasteligste af alle Kilder, den Kriminalstatistik, som indeholdes i Lensregnskaberne fra det 16de og 17de Aarhundrede; thi som bekjendt tilflod Bøderne, hvormed allehaande Forbrydelser i hin Tid udsonedes, den kongelige Kasse, til hvis fornemste Indtægter de hørte. Herunder maa vi dog vel drages til Minde, at Oldtidens Blodhævn sad længe fastgroet i vort Folks Retsbevidsthed, og om end Ringeagten for et Menneskelivs Værd træder sterkest frem i Reformationsaarhundredet, saa er man dog derfor ingenlunde berettiget til at slutte, at Tilstanden nogensinde før har været bedre i denne Henseende.

Nordmændenes Tilbøielighed til Drik var ikke undergaaet nogen paatagelig Forandring til det bedre siden Egil Skallagrimssøns og Haakon Jarls Dage; Forskjellen var kun, at medens Oldtidens Nordmænd berusede sig i det paa Post (myrica gale) og Ener (juniperus) bryggede Øl, tyllede deres Efterkommere i sig det sterkere, paa Humle bryggede tydske Øl. Brændevinet var endnu kun kjendt som Medicin, som en Livselixir, hvorfor det fik det eiendommelige Navn "Livsens Vand" (aqva vitæ). I April Maaned 1531 sendte saaledes Esge Bilde Erkebiskop Olaf som Gave "noget Vand, som kaldtes aqva vitæ, og", heder det videre i Bildes Følgeskrivelse, "hjælper samme Vand for allehaande Krankdomme, som et Menneske kan have indvortes. Jeg vilde gjerne sendt Eders Naade mere deraf; nu staar ikke Urterne her at bekomme, som det skal gjøres af. Men dersom Eders Naade deraf kan gjøres Behov udi Fremtiden, skal Eders Naade vel fange, fordi jeg haver nu forskrevet mig Urter dertil".

Med større Sandsynlighed kan man imidlertid paastaa, at der i og efter Reformationstiden indtraadte en paatagelig Slaphed i den

Digitized by Google

almindelige Sædelighed, skjønt denne aldrig fortjent Lovord i nogen Henseende. Selv Kongehusets og de fornemste Ætters kvindelige Medlemmer havde i saa Henseende været alt andet end ulastelige, ja, i det 14de Aarhundrede vedgik en Dame af den rige og mægtige Losnesæt aabent, at hun stod i et utilladeligt Forhold til en geistlig Mand og havde avlet Barn med ham, uden at hendes Anseelse i nogen Henseende synes at have lidt det mindste Skaar derved. Hvad der maaske nu i høiere Grad end tidligere bidrog til at fremme de løse Forbindelser, var en ny Opfatning af Ægteskabet, som gjorde sig gjældende. Medens Nordmændene i den tidligere Middelalder havde betragtet Ægteskabet som et blot borgerligt Kontraktsforhold, hvis fulde Retsgyldighed kun var afhængigt af begge Parters offentlige Samtykke, var efterhaanden fra Midten af det 13de Aarhundrede den Anskuelse begyndt at trænge igjennem, at den kirkelige Vielse burde indlede det ægteskabelige Samliv. Men først i Tiden efter Reformationen kan den kirkelige Vielse siges at have været en nødvendig Form for Ægteskabets Indgaaelse, en nødvendig Betingelse for dets Gyldighed, skjønt Kirkeordinantsen af 1537 endnu ikke paabyder den. Ved et kongeligt Paabud af 21de August 1555 blev Trolovelsen og Vielsen i Kirken paabudt; i dette, der er rettet til Indbyggerne af Oslo Stift, heder det nemlig: "Vider, at vi er komne i Forfaring, hvorledes mange af eder fordrister sig til at tage sig Hustruer og ikke efter den menige kristelige Skik lader eder udi Prestens Overværelse troloves og vies med dennem for Kirkedøren, og dog alligevel holder dem for deres Ægtehustruer .... Thi beder vi eder alle og hver særdeles byder, at I aldeles ingen Hustruer tager til eder, uden I tilforn er i Prestens Overværelse trolovede og for Kirkedøren sammenviede ..... Fordrister sig nogen af eder herimod at gjøre, at tage sig en Hustru, uden han er given ved den, eftersom foreskrevet staar, ... da skal vor Lensmand have Fuldmagt at straffe derfor tilbørligen." Alligevel vedblev Nordmændene endnu i rum Tid at betragte Ægteskabet som en rent borgerlig Forbindelse, som de indgik og opsagde, som de vilde. Ligesom den katholske Kirke havde ført en iherdig Kamp mod denne Opfatning, maatte Reformationen fortsætte den ved Hjælp af Kongebud og haarde Bøder. Ved Kongebreve af 20de August 1550, 18de Juli 1573 og 2den August 1574 forbydes Bønderne "den store og uskikkelige Sædvane, som mangesteds findes, at Mand og Kvinde kommer tilhobe og bliver sammen i lang Tid ligesom andre Ægtefolk, dog (endskjønt) de ikke er viede sammen ..." eller "den Uskikkelighed, at en Part understaar dem at skille Ægteskab, besynderlig naar nogen Ægteperson, Mand eller Kvinde, bliver blind eller belastet med anden Sygdom." Alligevel skulde denne stiltiende Kamp drage lang Tid ud, uden at Øvrighedens Bestræbelser bar forønsket Frugt. Endnu den Dag idag — halvfjerde Aarhundrede efter Reformationens Indførelse i vort Land — vil man paa ikke saa Steder finde Rester af den middelalderlige Op-

Digitized by Google

fatning af Ægteskabet. Hvad de strenge Paabud og Forordninger imidlertid først og fremst affødte, var Nattefrieriet og det sørgelige Natteløberi, som i Menigmands Opfatning efter hvert fik ialfald et Slags Præg af Lovlighed.

Det vil imidlertid føre for vidt her at betragte de forskjellige Vanskabninger og Vrængebilleder, som den feige Kamp mellem den passive gamle og den paagaaende nye Kultur i Tiden efter Reformationen affødte. En enkelt Episode af denne Strid vil vi nedenfor under Skildringen af de norske Hexeprocesser komme tilbage til. Udvortes betragtet maa man imidlertid tillægge Peder Plades ovenfor anførte Ord, at "Nordmændene var som Faar uden Hyrder", fuldkommen Tiltro. Reformationen i Norge var ikke blot en Kamp mellem Tilhængerne af den gamle og den nye Lære, mellem Katholicisme og Protestantisme, men afsluttede i visse Maader tillige en Nybygning fra Grunden af, en Nybygning, der, om man vil, skulde blive en fast Borg for Daneværldet paa den norske Jordbund.

Reformationen i Tyskland var forberedt og fra først af udgaaet fra et lavkirkeligt Parti inden den katholske Kirke, fra Tiggermunkene, der paa Folkets eget Tungemaal, i hverdagslige Udtryk og Billeder havde fremstillet de samme Lærdomme, som forkyndtes i Kirkerne paa det for Almuesmanden uforstaaelige Kirkesprog. Det var sit eget Modersmaal, det sachsiske Maalføre, Luther stedse betjente sig af, baade i sine Stridsskrifter mod Pavestolen, i sine opbyggelige Taler til Menigmand og først og sidst i sin i sand apostolisk Aand forfattede Bibeloversættelse; klart og greit, som Ordene faldt fra hans Mund og Pen, var det umuligt andet, end at Læren maatte føres ud i Livet og finde Anklang hos hver tænkende Sjæl. Af de forskjellige Dialekter, hvori det tyske Sprog var delt, fik den sachsiske Mundart saaledes Overvægten i det ny-høitydske Sprog, hvis Skaber Luther ansees for at være, og som i kort Tid skulde afløse det lavtydske, der som Literatursprog betragtet hidtil havde havt en ulige større Udbredelse. Under Reformationens fortsatte Seirsløb er det i Grunden det samme eller tilsvarende Forhold, som gjentager sig, og som skaber nye Literatursprog. Hos de danske Reformatorer gjør i den første Tid Dialekterne sig overalt gjældende. Hos den ene kan man finde mange Ord og Ordformer, som aldrig forekommer hos den anden. Om den første Oversætter af det nye Testament, Hans Mikkelsøn, er det saaledes sagt, at han skriver Flensborger-Dansk, hos Hans Tavsøn, en Fynbo, kjendes Sproget fra hans Fødeø, og Hallændingen Paul Helgesøn (Paulus Eliæ) betjener sig ikke sjelden af skaanske Provincialismer. Æren for at have skabt og udviklet det danske Skriftsprog tilkommer imidlertid Kristiern Pedersøn († 1554) og den oftere omtalte Sjælands-Biskop Peder Plade eller Petrus Palladius, som Melanchton kaldte ham. Navnlig maa den førstnævntes Oversættelse af den saakaldte Kristian III's Bibel siges at være et saa skjønt literært Mindesmærke, som nogen Literatur har at opvise. For den danske Statskirke og

Digitized by Google

Folkets religiøse Opdragelse maatte Kristiern Pederssøns Bibeloversættelse, Palladius's Skrifter og den ikke ubetydelige Opbyggelsesliteratur, som Reformationen kaldte tillive i Danmark, blive af en Betydning, som ikke gav Luthers og og hans Venners Prædiken i Tyskland meget efter.

Helt forskjellige herfra var Forholdene i Norge. Den gamle nationale Videnskabelighed var forsvunden. Sansen for Digtekunsten og Forfædrenes Historie var sluknet. Blandt Ætlingerne af det Folk, som engang maaske var det mest læsende i Europa, var en Bonde, som kunde læse, nu et rent Særsyn. Til Lov og Ret, navnlig til den Del af Lovgivningen, som vedrørte hans Næring og Bjering, besad han derimod mangen Gang en ligetil forbausende Indsigt; men disse Kundskaber havde han neppe erhvervet sig ad boglig Vei; de hørte ogsaa med til den gamle Bondekultur, som gik i Arv fra Slægt til Slægt, og som ikke alene var indskrænket til Jagttagelsen af visse forsigtige Regler for Opførsel og Fremtræden hjemme og ude. Saa længe Katholicismen var herskende Religion, henvendte han sig i al Nød og Modgang til denne eller hin Helgen, til Jomfru Maria, til St. Thomas eller andre; tænkte en dybere over Tilværelsen og dens Gaader, var Presten, som han tit og ofte havde kjendt fra Barnsben af, eller en og anden Munk, som tog tiltakke hos ham, altid saa god at lede hans Tanker paa ret Vei. For den norske Menigmand var Reformationen og dens Ideer samt alt, hvad den førte med sig, hverken mere eller mindre end et Kjætteri, som af al Magt burde modarbeides og bekjæmpes. Men ogsaa i denne Kamp savnede Nordmændene Førere, og saa fuldstændigt blev derfor deres Nederlag, at de ikke blot efter megen Modstræben og Uvillie maatte antage den nye Lære, men med den tillige det Sprog, hvori den forkyndtes, skjønt der kun kan have været forholdsvis faa af Datidens Nordmænd, som forstod den fremmede danske Tunge.

Allerede fra Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, da den norrøne Literatur i Norge hensygnede og efterhaanden stansede, ser vi et nyt Sprog arbeide sig op ved Siden af det gamle norske. Fra Foreningen med Sverige — eller rettere sagt allerede fra Erik Magnussøns Død — var Tyngdepunktet i det norske Statsliv forrykket fra Vestlandet til Østlandet. De vesten- og nordenfjeldske Dialekter, som havde ydet den væsentligste Kontingent til det Skriftsprog, som hidtil havde været det herskende, afløstes nu af de østlandske Grænselandskabers, der stod nærmest det Sprog, som Hoffet og de høiere svensk-norske Ætter talte. Sandsynligvis har ogsaa Birgitta-Literaturen — Tidens eneste originale Forfatterskab — bidraget til at fremme denne Tilnærmelse. At det gamle Literatursprog alligevel kunde holde sig temmelig rent ved Siden af det nye, fremgaar af Oslo-Bispen Eystein Aaslakssøns Formaningsskrivelse til Thelemarkingerne fra Aaret 1395.

Fra Midten af det 15de Aarhundrede af skyder det danske Sprog op ved Siden ved de tidligere herskende Sprogformer og blev snart det officielle

Digitized by Google

Sprog, i hvilket de fleste retslige Dokumenter affattedes. I det norske Sprogskifte, som foregik igjennem to Aarhundreder, kan man saaledes fremhæve to Hovedmomenter, nemlig den østlandsk-svenske Paavirkning, der foregaar mellem 1300 og 1390 og den specifik danske, der først tager sin Begyndelse ved Aar 1450 og allerede kulminerer ved Reformationstiden.

Ogsaa i det svenske Sprogs Tilblivelseshistorie findes der Momenter af en tilsvarende Udviklingsgang. Men den Proces, som her foregaar under Indflydelsen af det danske Sprog, er afsluttet allerede ved Aar 1450, da denne fremmede Invasion paa det nærmeste afstænges. Den Sprogform, som Gustav Vasa ophøiede til officielt svensk Skriftsprog, var i Virkeligheden mere dansk end svensk, om den end var bleven isprængt svenske Ord og Vendinger.

Den sproglige Udvikling, som foregaar i Norge efter 1450 og griber sterkere om sig, jo mere Landet løses fra Forbindelsen med Sverige, kan man derimod kalde et Sprogskifte i dette Ords egentlige Forstand, der fra oven af forplanter sig gjennem de forskjellige Samfundslag. Medens den Sprogform, som norske Rigsraadsmedlemmer og andre hoitstaaende Nordmænd endnu i Slutningen af det 15de Aarhundrede betjener sig af, maa siges at være den østlandsk-svenske Form, ihvorvel den er i hoi Grad opfyldt med danske Vendinger, er den Sprogform, som hoitstaaende Nordmænd en Menneskealder senere bruger, ægte dansk, kun hist og her spækket med norske Udtryk, saa vidt at man af dem kan se, hvilken Nationalitet de tilhorer.

Det drog imidlertid ud, før Folkets bredere Lag tilegnede sig det nye Sprog, som man har kaldt det dansk-norske, men i Virkeligheden var udelukkende dansk. Det Sprog, som taltes til Almuen fra Prædikestolen og Kirkens Kor, var i væsentlig Grad forskjelligt fra de Dialekter af det gamle norske Sprog, som taltes omkring i Bygderne og derfor uforstaaeligt for de fleste. Hjælpemidler til at lære det at kjende, fattedes tillige ganske. Af de 96 Exemplarer af Kristian III's Bibel, som skulde afgives til Norge, blev en større Del opsnappede af Sørøvere. Derhos var Bøger overhovedet dengang endnu slige sjeldne Kostbarheder, at de kun kunde erhverves af Rigmænd. Lægger man alt tilsammen: den Tvang, hvorunder Reformationen blev indført, den voldsomme Nedbrydelse af den tidligere bestaaende Kirkelære, den Uvidenhed, hvori den yngre Slægt maatte opvoxe, det spændte Forhold mellem Prester og Almue og Folkets seige Vedholden ved det gamle — faar man et Totalindtryk af det norske Folks indre Liv i Reformationstiden, som vistnok staar i fuld Samklang med de øvrige Forhold i denne Forfaldets og Nedgangens Tid, men dog maa siges at være saare lidet opbyggeligt.

Digitized by Google

Reformationens Indførelse paa Island. Jon Aresson.

Paa Island opretholdtes den gamle katholske Lære som Statsreligion længst af alle Nordens Lande, og det var ledet temmelig langt ud i Aarhundredet, inden den fuldstændig fortrængtes af den evangelisk-lutherske.

Dengang Reformationen begyndte at trænge igjennem i Nordens øvrige Lande, sad paa Skaalholts Bispestol siden 1519 eller, om man vil, siden 1521 Ogmund Paalsson, der tidligere havde været Abbed i Vidø Kloster, og i det førstnævnte var bleven valgt til den i Oktober 1518 afdøde Biskop Stefan Jonssons Eftermand, skjønt han først i 1521 modtog Indvielsen til sit hellige Embede. Samtidig blev Hole Bispestol paa Nordlandet ledig ved Biskop Gotskalk Nikolaussøns Død (December 1520). Til hans Eftermand valgtes i 1522 Jon Aresson, der hidtil havde været Prest paa Hrafnagil og Provst i Eyjafjord.

Jon Aresson tilhørte en ikke uanselig, omend yderlig forarmet Slægt. Hans Fader var falden fra i hans spæde Aar, og hans Moder havde maattet friste en haard Kamp med Sult og Fattigdom. Hungeren var fast Kok i det tarvelige Hjem, og som Gut reddedes Jon kun ligesom ved et Under fra at blive Sauetyv af Nød. Siden var han kommen til Thveraa Kloster som Tjenestegut og maatte som saadan forrette det laveste Arbeide, med Torvskurd, Fjøsmaaking o. lign., men lærte derhos de nødvendige Forkundskaber til at blive Klerk, som Sang og Skrivning. Med Latinen gik det derimod saa som saa; i den kom han aldrig til at stikke dybt og blev ofte næsekastet det af sine lærdere Medbrødre.*) Men med sine tarvelige Kundskaber drev han det dog til at blive Prest, da han var omkring 20 Aar gammel, og 4 Aar efter (1508) var han allerede Provst i Eyjafjord og en af Stiftets mest betroede Mænd.

Med Jon Aressons Ophøielse til Biskop var Ogmund Paalsson af Skaalholt lidet tilfreds; han havde nemlig tænkt paa at opkaste sig til et Slags Erkebiskop over Island. Dette lykkedes imidlertid ikke, og i August Maaned 1524 blev Jon i Bergen af Erkebiskop Olaf viet til Biskop, hvorpaa han det følgende Aar tog sin Bispestol i Besiddelse.

"Disse to sidste katholske Biskoper paa Island", siger Keyser, "var i mange Henseender ualmindelige Personer, og, det tør man nok paastaa, i sin

*) Ved hans Bispevalg var der en af de vælgende Prester, som ytrede Betænkelighed ved at give Jon sin Stemme, da han ikke kunde Latin. Jon, der var en god Skald, afviste da denne Betænkelighed ved paa staaende Fod at kvæde en Vise, hvori han paa en Gang anerkjendte baade Latinens Værd og sin fuldkomne Uvidenhed i dette Sprog, men tillagde paa samme Tid, merkelig nok, at denne Mangel kun vilde have havt noget at sige, hvis Latinen havde været hans Moderlands Sprog.

Digitized by Google

hele Karakter, Fremfærd og Levevis sande Repræsentanter for Mængden af sin Tids Biskoper". Ogmund, den ældre, var en driftig Mand med godt Skjøn paa denne Verdens Ting, ærgjerrig og stolt som en Høvding, som intet sparede, naar det gjaldt for ham at naa et Maal. Men han var derhos fremfusende og lidenskabelig og brugte altid de værste Skjældsord, naar noget ikke var ham tillags. Jon var ogsaa ærgjerrig og stolt paa sin Vis; men han var mere sleben og smidig, og han forstod derhos den Kunst aldrig at støde Folk. I geistlige Kundskaber stod han ikke lidet tilbage for Ogmund; men han var den bedste Skald i sin Samtid, og naar det kneb, hug han gjerne Vanskelighederne over med et Vers eller en Strofe, som altid rammede Sømmet paa Hovedet. I godt Lag var han Kameraten, i Udøvelsen af Embedets Pligter Biskopen fra Tøffelen til Huens øverste Top. Til Trods for Colibatslovene levede de islandske Prester i et Slags borgerligt Ægteskab; det var nu engang et Forhold, som ikke vakte Spor af Forargelse, ja ved Gilder sad Prestekonen i Høisædet paa Kvindepallen. Jon Aresson dannede ingen Undtagelse fra denne Regel. Hans "Følgekone" hed Helga Sigurdsdatter; det var en ferm og dygtig Kvinde, og med hende havde han sex Børn, 4 Sønner og 2 Døtre. De fire af dem lod han ætlede, just som han nævnedes som Biskopsemne i Hole.

I den første Tid, efterat Jon Aresson havde tiltraadt sit Embede, var Forholdet mellem ham og Ogmund Paulsson saa spændt, at man ikke godt kunde vide, hvad det vilde føre til. Deres første Møde paa Althinget i 1526 lignede mere et Sammenstød mellem to af Sagatidens avindsyge verdslige Høvdinger end to Biskopers fredelige Samvære for at varetage Kirkens Anliggender og skifte Lov og Ret. Da Ogmund kom dragende søndenfra med 1300 og Jon nordenfra med 900 Mand, vilde den ene ikke vige for den anden, og det saa ud til et virkeligt Vaskebag, indtil gode Mænd og Prester fik mæglet et saadant Forlig, at man skulde lade den almindelige Kamp fare, men i Stedet lade to Mænd, en fra hver Side afgjøre Striden. Denne Tvekamp, som foregik paa en Holme i Øxaraaen i begge Parters Paasyn, endte med, at Ogmunds Kjæmpe strakte den anden til Jorden med et Næveslag. Nordlændingerne mente vel, at det var skeet med Fusk; men lod det dog blive hermed, og Biskoperne skiltes ad, om ikke som Venner saa ialfald ikke som aabenbare Fiender.

Stolt i Hu lagede Ogmund sig til at drage hjem til Skaalholt; men snart krummedes hans stive Nakke paa en Maade, han ikke havde ventet. Han var ikke kommen langt paa Hjemveien, før Presten af Skaalholt kom ham imøde med det Budskab, at hans Kathedralkirke var nedbrændt i Grunden, og ingen vidste Aarsagen til Ildens Opkomst. Dette gjorde et saa dybt Indtryk paa Ogmund, at han daanede og sank tre Gange af sin Hest, før han naaede hjem, og hans første Ord, da han igjen var kommen til Sans og Samling, var: "Hidtil har mangt gaaet efter mit Ønske; derfor er det

Digitized by Google

og billigt, at der nu gaar mig noget imod". Kirkens Brand var ogsaa en Forløber for en Række af Modgange, som fulgte Ogmund gjennem Resten af hans Levedage. Kirken fik han vel igjen opbygget, og han var den samme driftige Karl som før. Men det var dog stedse, som noget fattedes ham, syntes Folk.

Paa denne Tid begyndte ogsaa Kjendskabet til Luthers Lære først at naa til Island, idet tyske Kjøbmænd førte hans Skrifter med sig did. Presten i Skaalholt, Jon Einarssøn, læste nogle af disse i Smug, og paa selve Kyndelsmessedag gav han sig til at ivre mod Helgentilbedelsen, som han kaldte Afgudsdyrkelse. Biskop Ogmund blev meget vred herover, som man vel kan tænke, tog Presten for sig i Enrum og gav ham en Overhaling. Denne svarede ham med Sagtmodighed og forsvarede blandt andet Presternes Ægteskab med Pauli Ord. "Ja, Paulus!" mente Biskopen spotsk; "men han var Hedningernes Læremester, ikke vor". Siden likte han aldrig Jon saa godt som før. Ærgerligere endda blev han, da han fik høre, at en anden Klerk, Gissur Einarssøn, havde inddrukket "Luthers Kjætteri", som han kaldte det. Denne havde Biskopen nemlig taget sig meget af og blandt andet bekostet hans Skolegang i Hamburg og Tyskland. Men Gissur havde studeret under Bugenhagen, Luther og Melanchton, og var ved Hjemkomsten Lutheraner med Liv og Sjæl. Ogmund vilde da ikke engang se ham for sine Øine. Alt dette Kjætteri gik Biskopen saa nær til Hjerte, at han endog selv greb Pennen og forfattede et Skrift mod Luther, der dog neppe vakte synderlig Opmerksomhed. Mod Holebiskopen Jon Aresson blev han imidlertid mere og mere velvillig stemt, og i 1529 indviede han endog en af dennes Sønner, Magnus Jonssøn, til Prest i sit Bispedømme, skjønt han som Prestesøn efter den kanoniske Ret ikke skulde være værdig til at opnaa Kirkens Embeder.

I Thronledigheden efter Kong Fredrik I's Død var Island ligesom Norge fuldstændig uden verdsligt Overhoved; men fra tre forskjellige Kanter indløb der Krav paa de kongelige Indkomster, Øen kastede af sig. Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn gav i Egenskab af det norske Rigsraads Formand Biskoperne paa Island Fuldmagt til at opkræve Kronens Rente; den samme Befaling gav Hertug Kristian Fogden Didrik af Minden, der boede paa Kongsgaarden Bessastad, og Grev Kristofer af Oldenburg udnævnte endelig Markus Meyer til Øens Hirdstjore. Det var ikke godt for Islændingen at vide, hvem han i hine Dage skulde slutte sig, men da de tre forskjellige Krav om Sommeren 1535 blev Althingets Lagrette forelagt, erklærede denne under 29de Juni, at Erkebiskopens og det norske Rigsraads Brev skulde godkjendes, "efterdi Kronen i Norge ingen udvalgt Konge har over sig, og vi har svoret den (Norges Krone) og Norges rette Konge vore Eder". Alligevel underkastede Island sig den danske Konge før Norge og erholdt til Befalingsmand eller Hirdstjore Klaus af Merwitz, der samme Aar kom ud til Island. Kun Biskop Ogmund søgte i det længste at opretholde Islands

Digitized by Google

Forbindelse med Norge, det norske Rigsraad og Erkebiskop Olaf, og tog i den Anledning den ovenfor omtalte Gissar Einarsson til Naade for at bruge ham som Sendebud til Norge. Denne havde nemlig fundet det klogest mere og mere at lægge Dølgsmaal paa sine Meninger, saa Ogmund troede, han var vendt tilbage i den rettroende Kirkes Skjød. Selv var han derhos bleven slov og svagsynet, og Klaus af Merwitz var en ond og trangleshg Mand, som krævede et nøiagtigt Regnskab paa sin Konges Vegne. Siden fik Ogmund en anden ung Mand, Odd Norske kaldet, en Bispesøn fra Hole, i sin Tjeneste. Det var en stilfærdig, lærd og klog Mand, som havde studeret udenlands. Alligevel fandt Ogmund hos ham ikke Spor af det lutheranske Kjætteri, men ansaa ham for en sand Perle. Odd holdt af at være alene for, som han sagde, uforstyrret at kunne afskrive theologiske Verker og Kirkelove. Men engang kom Biskopen over ham, just som han udenfor Skaalholts Kirke paa det ivrigste studerede en af sine Bøger. Odd vilde gjemme den, men Biskopen forlangte paa det bestemteste at se, hvad han saaledes studerede. Det viste sig da, at det var en tysk Oversættelse af Lukas's Evangelium. Ogmund skjældte da Odd ud paa det grovest, slængte Bogen i Marken og løb ind i Kirken. Han vidste endda ikke, at Odd i Stilhed havde oversat saa godt som hele det nye Testament paa Islandsk.

En vakker Solskinsdag, da Ogmund var ude paa en Reise, blev det med et skumt for hans Dine, og mørkere og mørkere blev det, efter hvert som det led. "Er det alt Kveld?" spurgte han. Nei, svarede hans Ledsagere, det var endnu høilys Dag. Den gamle Biskop skjønte da, hvorledes det var fat: "Nu, nu! Farvel Verden, du har længe nok tjent mig". Men det var ikke Døden, som meldte sig hos den 80-aarige Olding, kun Alderdommens Blindhed. Uskikket, som han nu blev til alt Arbeide, maatte han se sig om efter en Medhjælper og fik ogsaa i 1536 en Søstersøn valgt til Hjælpebiskop; men strax efter at denne havde faaet sin hellige Indvielse i Throndhjem af Erkebiskop Olaf, som just stod isærd med at tiltræde sin sidste Udenlandsfærd, blev han syg og døde. Kun 13 Dage havde han været Biskop.

Biskop Ogmund maatte da se sig om efter en anden Hjælpebiskop, og hans Dine faldt da paa Gissur Einarsson, som helt siden sin Hjemkomst til Island med stor Forslagenhed havde vidst at dølge sine lutheranske Tilbøieligheder, og nu gik for at være saa god Katholik som nogen. Ham fik han valgt i 1539, og Gissur drog strax til Danmark for hos Kristian III, som nu ansaas for Islands rette Herre og Konge, at søge Stadfæstelse paa sit Valg.

Strax før Gissurs Afreise var Biskop Ogmund kommen i Krangel med Bessastad-Fogden, den tidligere omtalte Didrik af Minden, der, efter hvad man fortæller om ham, maa have været en brutal og ilde likt Mand, og som nu med den nye Befalingsmand Klaus af Merwitz som Rygstød troede sig til

Digitized by Google

at gjøre noget af hvert. Da han hørte, hvorledes hans Herre, Kong Kristian, inddrog det ene Kloster i Danmark efter det andet, vilde han ikke lade det skorte paa tjenstlig Iver, og en vakker Dag drog han til Augustinerklosteret i Vidø, besatte det, jagede Klosterfolket ud og satte sig i Besiddelse af dets løse og faste Eiendomme. Biskop Ogmund spurgte, med hvad Ret han gjorde det, men fik intet andet end Grovheder til Svar. En Stund efter fik Didrik i Sinde at bære sig ad paa samme Vis med to andre Kloster, Thykkvabø og Kirkjubø og drog afsted for at fuldføre sit Forsæt. Men undervcis faldt han uheldigvis for sig selv paa den Tanke, at han skulde indom for at ærte den gamle Skaalholtsbiskop. Han og hans Mænd fik den bedste Modtagelse paa Bispegaarden; men Biskopen selv fik han ikke i Tale før den næste Morgen. Da saa denne kom ind til ham, overfusede han ham med de værste Skjældsord, kaldte ham Blindebisp og Hundsvot og lod sig forlyde med, at han med sex Mand i sit Følge skulde paatage sig at vinde hele Island. Den gamle Ogmund blev ilde tilmode over at blive slig behandlet i sit eget Hus og bad ham om øieblikkelig at forlade Gaarden. Han skulde gjerne faa Reisekost med, sagde han, og han vilde ikke lade ham noget ondt vederfares; men gammel og blind, som han var, kunde han ikke svare for sine Folk. Didrik brugte imidlertid grovere og grovere Mund, og hans Svende fulgte sin Herres Exempel. Men bedst de sad i Biskopens Stue og drak, blev der Alvor af Legen. Bønderne i Omegnen, som var budsendte af Raadsmanden, indfandt sig fuldt væbnede, besatte alle Indgange og dræbte Didrik og alle hans Mænd paa en tolvaarsgammel Smaasvend nær, da de omsider med Vaaben i Haand vilde fortrække (10de August 1539). Didrik og hans Følgesvende blev vel af en Tolvmandsdom dømte som Ubodemænd (faldne paa sine Gjerninger), men Klaus af Merwitz indberettede Begivenheden til Kong Kristian III i det for Biskop Ogmund ufordelagtigste Lys.

Gissur Einarsson var paa sin Reise til Danmark endnu ikke kommen længere end til Hamburg, da han fik høre, hvad der var foregaaet paa Skaalholt. Han fik imidlertid, saasnart han havde gjort Rede for, at han ingen Andel havde havt i det, som var hændt, sikkert Leide til Kjøbenhavn, hvor han af Biskop Peder Plade indviedes til Biskop i Skaalholt og erholdt kongelig Stadfæstelse paa sit Embede. I Sommeren 1540 kom han tilbage til Island, hvor han tiltraadte sin nye Stilling efter at have udstedt en Erklæring til Presteskabet om at styre efter "Kirkens gamle og gode Lov" og efter Kristenretten, dog med det Forbehold "forsaavidt den ei er imod Guds sande Lovbud". Gissur maa saaledes have fundet Stemningen paa Althinget saa afgjort mod den nye Lære, at han fandt det fornødent at antage en tvetydig afventende Holdning, og hertil havde han saa meget større Grund, som den fremmødte Almue lagde den sterkeste Uvillie ligeoverfor Kongen for Dagen. Denne havde nemlig i Breve til Althinget forlangt

Digitized by Google

Antagelsen af den danske Kirkeordinants og beskyldt Biskop Ogmund for at have været Ophav til Didrik af Mindens Drab. Ogmund aflagde den dyreste Ed paa, at han ingen Befatning havde havt med denne Daad, og nogen Kirkeordinants vilde Jon Aresson ikke vide af. Den 30te Juni 1540 udstedte saa Biskop Jon, hans Søn Are, der var Lagmand for Islands nordlige og vestlige Del, samt 24 Lagrettemænd fra de samme Landsdele en Erklæring, der var affattet i djærve Ordelag. Paa hele Almuens Vegne erklærede de, at de ikke vilde antage Ordinantsen, fordi den ikke var given af den romerske Kirkes øverste Myndighed og ikke stemte med den rette norske Lov, og at Biskop Ogmund var sagesløs i det Drab, som Klaus af Merwitz havde givet ham Skyld for hos Kongen. Derimod, sagde de, havde Klaus af Merwitz gjort sig skyldig i saa mange Voldshandlinger, at de maatte bede Kongen om at blive befriede for ham, saa meget mere, som han var blottet for enhver Kundskab i Landets Lov og Tungemaal. Biskop Jon var paa denne Tid ikke at spøge med; naar han red til Thinget, var han og hans to Sønner, Bjørn og Are, stedse omgivne af et Følge paa 600 Mand. Over hele Nordlandet herskede han med fuldstændig uindskrænket Magt. Ogsaa Biskop Ogmund nærmede sig nu mere og mere til ham, efter hvert som han merkede, at Gissur Einarsson havde skuffet hans Godtroenhed.

Da Kong Kristian igjennem Klaus af Merwitz og Biskop Gissur fik Underretning om, hvad der om Sommeren 1540 var foregaaet paa Island, indsaa han, at han maatte gribe til kraftige Forholdsregler for at faa Kongedømmet opretholdt og Reformationen fremmet paa Øen. Han sendte da strax Kristofer Huitfeldt, der var Lensherre paa Stenvikskolm, derover med to Skibe og en Del Krigsfolk. Biskop Ogmund fik vel af gode Venner Formaning til at tage sig i Agt; men da Gissur Einarsson forsikrede ham, at der ikke var nogen som helst Fare paa Færde, følte den gamle Mand sig aldeles tryg, indtil de danske Voldsmænd med en Raahed, som trodser al Beskrivelse, bemægtigede sig hans Person, just som han var paa Besøg hos en alderstegen Søster et Par Dagsreiser fra sin Gaard. Kristofer Huitfeldt udpinte oven i Kjøbet alt, hvad Ogmund og hans Søster eiede og havde, under Løfte om at sætte ham paa fri Fod, uden at dette dog skede. Sluere bar Jon Aresson sig ad. Han befandt sig just paa Færden til Althinget, da han erfarede Ogmunds Skjæbne, og han sluttede deraf, hvad der ventede ham. Han vendte da om og sendte Hr. Kristofer et høfligt Undskyldningsbrev for, at han var hindret fra at indfinde sig; hans Søn Are frasagde sig paa samme Tid ogsaa sit Lagmandsombud. Hr. Kristofer fik finde sig deri, da han haabede ad anden Vei at naa Jon Aresson. Han lod denne stevne til et Bispemøde i Danmark, men nøiedes forøvrigt med at faa Kirkeordinantsen antaget paa Sønderlandet og inddrev en svær Skat, hvorpaa han vendte tilbage til Danmark og førte den fangne Biskop Ogmund med sig. Kong Kristian skal ikke have likt den haarde Medfart, som var bleven den

Digitized by Google

gamle Biskop til Del, og anviste ham Ophold i Sorø Kloster. Her døde han, som det synes, allerede i 1542.

Til det Møde i 1541, hvortil Kong Kristian III havde indbudt de islandske Biskoper og hvor han vilde forhandle med dem om Reformationen, kom ingen af dem, — Jon Aresson, fordi han ikke vilde, den anden, fordi han ikke turde lade den tilbageblivende Jon være i Enebesiddelse af Magten over hele Øen. Men Biskop Jon var saa glat og smidig, eftergivende og føielig, at hverken Kongen eller hans lutheranske Kollega fandt den mindste Grund til at foretage noget Skridt mod ham, især da han i det følgende Aar sendte tre Fuldmægtige til Kjøbenhavn, der paa hans Vegne svor Kongen Troskab og Lydighed med Hensyn paa Reformationen og Kirkeordinantsen. Biskop Gissur havde derimod personlig indfundet sig her og udvirkede af Kongen en Bestemmelse om, at Klostergodset i Skaalholts Bispedømme skulde anvendes til Oprettelse af nogle Skoler paa Øen. Men det varede ikke længe, før Kongen som sædvanlig i saadanne Tilfælde tog dette Tilsagn tilbage.

Mellem Jon Aresson og Gissur Einarsson var i den følgende Tid Forholdet nogsaa godt, indtil de to Biskoper kom i Krangel om en Gaard, som de to Bispestole længe havde trættet om. Jon satte sig nemlig først i Besiddelse af Gaarden, Gissur fik sig den tildømt ved Kongens Dom, men Jon tog den for anden Gang tilbage. Usikkert kan det vel være, hvorledes det hele Forhold vilde have udartet, hvis ikke Gissur Einarsson i Begyndelsen af Aaret 1548 var afgaaet ved Døden, kort efter at han havde gjort sig skyldig i den formastelige Handling at borttage Korset paa Kaldadarnes i Nærheden af Olvesaaens Udløb, som havde været Gjenstand for overtroisk Ærefrygt og Dyrkelse.

Hvad man end vil dømme om Biskop Gissurs Færd ligeoverfor hans faderlige Ven og Velgjører, Ogmund Paalsson, kan hans Iver for Reformationens Fremgang ikke drages i Tvivl, selv om han i det længste havde hyklet Hengivenhed for den gamle Lære. Helgendyrkelsen og den katholske Messetjeneste havde han paa det nærmeste faaet afskaffet i sit Stift. Han havde opfordret sine undergivne Prester at gifte sig og var i denne Henseende foregaaet dem med Exempel. Men hans Minde blev dog ikke af Islændingerne omfattet med synderlig Velvillie; dertil havde han været altfor træsk og underfundig, og afholdt kan han vel neppe paa nogen Maade have været.

Da nu Biskopen i Skaalholt var død, fik Jon Aresson Albuerum paa sin Ø. Fra Tyskland naaedes der Forlydender og Rygter opover til det yderste Norden om, at den nye Lære, som havde skaffet ham saa mangen angstfuld Time, saa mangen vaagen Nat, ikke stod paa saa sterke Ben, som det tidligere syntes, og som den havde givet sig ud for. Thi nys før havde Keiser Karl V overvundet de tyske protestantiske Fyrster ved Mühlberg og taget et Par af dem til Fange, og nu var han jo uindskrænket Herre over

Digitized by Google

hele Tyskland og over Tyskernes Hjerter og Tanker med, efter hvad Rygtet berettede.

Jon Aresson havde den hele Tid erklæret, "at dtn nye Tro gik over hans Forstand, og at det paa Grund af Folkets Fattigdom og Uvidenhed var umuligt at indføre Reformationen". Ved Rygterne fra Tyskland vaktes med et hans Modstandskraft til nyt Liv: Tænk, om han atter kunde lægge sit Fædreland under Paven! Han skyndte sig derfor strax over Paaske 1548 med at gjøre det foreløbige Skridt dertil, idet han søgte at tilvende sig Styrelsen af det ledige Skaalholts Bispedømme. Lutheranerne valgte Presten Martin Einarsson, der var en gudfrygtig, lærd og Protestantismen hengiven Mand, til Biskop, og skjønt denne ikke ønskede Valget, fandt han sig dog i det uundgaaelige og begav sig til Danmark, saasnart han havde ordnet det fornødne med Bispestolens Bestyrelse under sit Fravær. Det katholske Parti i Bispedømmet havde erklæret sig for Abbed Sigurd af Thykkvabø, og hans Parti tog nu Biskop Jon. Da han imidlertid ikke følte sig sterk nok til at føre sin Krig frem, vendte han hjem til Hole med det faste Forsæt at komme saa meget drabeligere tilbage.

Den dristige Bane, hvorpaa Jon Aresson nu slog ind, maa med alle sine Farer og alle glimrende Udsigter have havt noget vidunderligt dragende for hans ærgjerrige Sind, og ingen Forestillinger, ingen kold Beregning holdt ham mere tilbage. Fra Kong Kristian III, der ansaa hans hele Færd for ulovlig, indløb der den ene truende Skrivelse efter den anden. Selv hans allernærmeste viste liden Tilfredshed med de høitflyvende Planer, han paa sine gamle Dage lagde. Saaledes fraraadede hans dygtigste og kjæreste Søn, Are Jonsson, den tidligere Lagmand, ham paa det bestemteste at blande sig i Skaalholts Bispedømmes Sager og lod ham en Kveld, de sad sammen ved Bægerne efter Bordet, temmelig uforbeholdent høre sin Mening. Jon selv derimod fandt, at det var hans Pligt at handle til Pavens Bedste og være ham huld og tro til sin Død. Om Morgenen efter stod Ares Moder, Helga Sigurdsdatter, med en Kvindeklædning paa Armen ved hans Seng, medens han endnu laa og sov. "Staa op, Are", sagde hun, "saa vil jeg nu klæde dig paa som min Datter, siden du ikke tør følge Fader din i en retvis Færd!" "Ja", svarede da Are, "for disse Eders Ord skal jeg slaa Fader Følge, skjønt jeg ved, at det vil blive en halsløs Færd". En anden af Sønnerne, Sigurd Prest, var imidlertid døv for alle Overtalelser; den tredie, Bjørn Prest, der gjorde sig Haab om at blive Faderens Eftermand, eggede derimod den gamle paa det voldsomste, ret som om dette skulde have været fornødent.

Om Sommeren 1548 brød da Biskop Jon Aresson op fra Hole med over hundrede Mand i sit Følge og tog den snareste Vei, Kjølveien, over til Skaalholt, hvor han agtede at holde et Prestemøde. Men hans Færd rygtedes dog snart, og Raadsmanden paa Skaalholt Jon Bjarnesson, der

Digitized by Google

just havde Besøg af Biskop Martins Broder, Peter Einarsson, og hans Svoger, Dade Gudmundsson, Vestlandets mægtigste Høvding, fik øieblikkelig ved Opbud af Gaardens Leilændinger Folk nok til at modtage den stridslystne Biskop. Peter Einarsson, der i Tyskland havde set lidt til Befæstningskunsten, fik anlagt Skanser rundt Skaalholts Kirkegaard paa og et Par andre Steder, og disse blev besatte med Bøsser og andre Skudvaaben. Da nu Jon Aresson, fem Dage efter at Skaalholts-Folket havde faaet Spurlag paa hans Besøg, kom anstigende med sin Trop, blev han saa varmt modtagen, at han fandt det raadeligst efter nogle Dages forgjæves Beleiring at drage tilbage den samme Vei, han var kommen.

Skjønt Jons Tog var løbet uheldigt af, lod han sig dog ikke forknytte af denne Smule Modgang. Paa sin Bispegaard Hole byggede han et Kastel, som han omgav med Grave og udstyrede med Feltslanger (et Slags Kanoner). Derhos forbandt han Bispegaarden ved Hole Kathedralkirke ved en overdækket Gang. Hid vilde han i Nødsfald tage sin Tilflugt, om hans Planer skulde falde saa misligt ud, at han ingen anden Udvei maatte have at gribe til. Fra nu af gik hans Planer videre og videre. Strax efter sit mislykkede Tog til Skaalholt tilskrev han Pave Paul III, som siden 1534 beklædte den pavelige Stol, med Forespørgsel om, hvorledes han skulde forholde sig med den indsamlede Paveskat nu, da alle Adkomster til Rom var ham afskaarne. Paa samme Tid skal han ogsaa have sendt Keiser Karl V Bud med Opfordring til at underlægge sig Island fra Nederlandene af; men det sidste Brev, heder det, blev opsnappet af Keiserens Fiender i Tyskland. Dette høres dog noget utroligt ud, da intet Spor dertil findes i Akterne. Jon ansaa sig allerede paa Forhaand saa sikker paa Seiren, at han og hans Sønner, navnlig Bjørn Prest, optraadte paa en saa overmodig Maade, at Folk skræmtes bort fra dem.

Navnlig lagde den gamle Biskop Høvdingen Dade Gudmundsson for Had. Denne var som Menneske betragtet en meget uværdig Person; han havde Ord paa sig for at være en gjerrig Gnier, en underfundig Krabat og selv for en Islænder at være meget letfærdig i sin Omgang med Kvinder, ja selv hans nærmeste Frænder paa Spindesiden skal ikke have været sikre mod hans Efterstræbelser. Alligevel havde han Folks Sympathi i de Begivenheder, som paafulgte. Allerede tidligere paa Sommeren havde Jon overfaldet hans Svende, banket dem forsvarlig igjennem og frataget dem Vaaben og Heste. Om Høsten foretog Biskopen og hans to Sønner Are og Bjørn et Tog til Vestfjordene, hvor de plyndrede tre Gaarde, tilhørende Dade Gudmundsson; ham selv fik de dog ikke fat paa. Siden fik Biskop Jon ham dømt fredløs og satte ham i Kirkens Ban. Vel fik Dade Egnens Lagmand til at frikjende sig; men denne Dom agtede ikke Biskopen, som tvertimod rustede sig til at foretage et nyt Tog mod Dade og kun blev

Digitized by Google

afholdt derfra ved Efterretningen om, at denne havde 60—70 væbnede Mænd hos sig for at modtage ham, naar han kom.

Om Sommeren ved Althings-Tid kom Biskop Martin Einarsson, som havde faaet Kong Kristian III's Stadfæstelse paa sit Valg, tilbage til Island. Han medbragte flere Kongebreve, som var rettede mod Jon Aresson. I et af dem erklæres denne for fredløs, og alle og enhver forbydes at vise ham Lydighed. I et andet paalægges det Dade Gudmundsson at paagribe Biskop Jon og hans Sønner, paa det at Kongen ikke skulde nødes til at sende Krigsfolk til Island, hvilket ei kunde ske uden stor Skade for Almuen. Det kvak i Jon Aresson, da han hørte, hvad der var i Gjære imod ham, og han synes først ogsaa at have faaet en alvorlig Skræk i Livet. Men snart kunde han atter med Freidighed løfte sit Hoved; thi fra Pave Paul III indløb der til ham Svar paa hans Brev af forrige Aar. I dette erkjender Paven den Hengivenhed, han havde lagt for Dagen for den pavelige Stol, og opmuntrer ham til at holde ud i Troskab og Standhaftighed. Saasnart Jon havde faaet Pavens Brev, stevnede han hele sit Presteskab sammen i Hole Kirke. Selv staar han i fuldt biskopeligt Skrud og med Hyrdestaven i Haand foran Høialteret, medens Brevet oplæses. Derpaa opsender han en Takkebøn og lover i alle de Tilstedeværendes Nærværelse, at han heller vil lade sit Liv end svige Troskaben mod sin Herre Paven. Nu reiste han sig ogsaa for Alvor for at kue det lutherske Kjætteri. Paa et Prestemøde, som han om Høsten holdt i Thingøre Kloster i Hunavatsthing, blev flere Bestemmelser fattede mod Lutheranismen. Blandt andet blev det bestemt, at Kjætterne skulde gribes og holdes i Forvaring, til de havde gjort tilbørlig Pønitents. Den første, som skulde rammes af denne Bestemmelse var Biskop Martin. Da Jon erfarede, at han var paa Visitats i det tilgrænsende Thorsnesthing paa Vestlandet, sendte han sine Sønner Bjørn og Are hen for at opsnappe ham. Færden løb over Forventning heldig af. Martin blev opsnappet paa Gaarden Stad, men Dade Gudmundsson, som var i Følge med ham, undkom ved sin rappe Hests Hjælp og samlede Folk. Da saa Are og Bjørn kom til hans Gaard Snoksdal, fandt de Tunet vel forskanset, og de vovede derfor ikke at angribe ham. For at lokke ham ud sendte de ham et spydigt Brev om, at han endelig maatte komme og se til sin Frænde Biskopen, som længtes saare efter ham. Men Dade blev, hvor han var. Derimod vovede hans Hustru, Martins Søster, sig ud til Fienden og bad om, at de endelig maatte slippe hendes Broder løs; men de lo kun og spurgte, om hun muligens gik i Barnsdomme, siden hun kunde bede om sligt. Om en Stund brød de Beleiringen og drog nordover Fjeldet til Hole med sin Fange. Her havde han det i Førstningen nok saa taaleligt; men da han havde gjort et uheldigt Rømningsforsøg, blev han holdt i strengere Varetægt, indtil Are, den snilleste af Jons Sønner, fik Lov til at tage ham med hjem til sin Gaard Mødrufell. Her havde han det ret godt, og naar

Are havde Gjæster, lod han Biskopen have det fornemste Sæde i Selskabet. Engang sad de sammen i godt Lag. Are drak ham da til, idet han istemte en gammel Vise:

"Jeg har det saa godt og glædeligt, og det volder du;
til Lunden efter en Jomfru prud stander nu min Hu".

Biskop Martin modtog det rakte Bæger og svarede strax:

"Jeg har det ondt og bedrøveligt, og det volder du;
til Lunden efter en Jomfru prud stander vist ei min Hu".

Men ligeoverfor saadanne Anmodninger om at slippe Biskopen løs var Are dog døv, saa ædelmodig han end ellers kunde være.

Vinteren gik hen. Biskop Jon fortsatte sin voldsomme Færd over hele Øen, og ingen Prest vovede at tale imod den gamle Lære eller gjøre ham imod i nogen Maade. Engang fandt han det dog nødvendigt at statuere et Exempel. Hans gamle Ven Olaf Hjaltesson, der var Prest paa Laufaas, havde, efter hvad han hørte, prædiket imod enkelte katholske Skikke, som han skulde have kaldet Overtro, og Jon lod ham derfor indstevne til et Prestemøde for at retfærdiggjøre sig. Olaf mødte, og flere af hans bedste Bygdefolk talte hans Sag saa godt, at Biskopen i Forvisningen om, at han virkelig var uskyldig, tog sin Hue af og takkede Vorherre for, at en slig Mand ikke var falden af fra sine Fædres Tro. Men snart fik Piben en anden Lyd; Biskopen spurgte for vist og sandt, at Olaf Hjaltesson havde forbudt Paakaldelse af Jomfru Maria og Helgenerne. I sin Harme herover fik han i største Hast sammenkaldt et Prestemøde, hvor Olaf Hjaltesson blev fradømt sit Presteembede og udstødt af Kirken, hvor Mødet holdtes, med saadan Voldsomhed at han fik sin Fod forstuvet. Efter i nogen Tid at have levet som fredløs i Bjergene kom han omsider ombord i et Skib, der gik til Kjøbenhavn, hvorhen han bragte Efterretningen om Biskop Martins Fangenskab og Jon Aressons Overmod.

Allerede før Olafs Komme havde Kong Kristian III indset, hvor nødvendigt det var at gribe til strenge Forholdsregler mod Jon Aresson, og han udfærdigede tidligt paa Aaret strenge Breve mod ham. Han paalagde derhos Dade Gudmundsson at bistaa Befalingsmanden Laurits Mule, som han sendte til Island, med at faa Jon Aresson paagreben, og han fornyede Fredløshedsdommen over ham. Biskop Peder Plade, der tillige havde at føre et Slags overste Kirketilsyn over Island, tilskrev omtrent paa samme Tid Jon et Brev, hvori det heder: "I har nu vadet dybt nok ud, men vad nu atter tillands i Jesu Navn". Endnu var det efter hans Formening Tid nok at henty til Kongens Naade. Men Jon lo bare, digtede sine Viser og mente, at han nok skulde nappes med de danske Herrer om Magten.

Digitized by Google

Om Sommeren red Biskopen og hans to Sønner Are og Bjørn Prest til Althinget, ledsaget af ikke mindre end 400 bevæbnede Mænd, med hvilke de omgav Lagbjerget og Thingvolden. Her havde ogsaa den nye Befalingsmand Laurits Mule indfundet sig, men med en meget mindre Styrke, saa Jon og hans Sønner kunde bære sig ad, ganske som de lystede. Da Are skulde udrede nogle Penge til Befalingsmanden, leverede han dem ikke paa skikkelig Vis, men slængte dem i Næsen paa ham og bad ham om "at æde" dem. Laurits Mule maatte tie hertil og bide Harmen i sig. Ja, saa vidt gik Jon nu i sit Overmod, at han fik Lagmanden, Orm Sturlassøn, afsat og sin Søn Are beskikket i hans Sted. Fra Althinget red saa Jon og hans Sønner med deres hele Følge til Skaalholt og forlangte Bispegaarden overleveret. Biskop Martin, der havde været med til Althinget, maatte ogsaa følge med paa denne Færd. Da Besætningen paa Skaalholt lagede sig til Forsvar, lod Jon dem vide, at han vilde stille Biskop Martin i Spidsen for Angriberne, saa han skulde være blottet for Forsvarernes Skud. Endnu nølede disse; men da Biskop Martin merkede, at det blev Alvor af Legen, skrev han selv til sine Mænd og bød dem opgive Gaarden. Dette skede nu; Jon holdt sit Indtog og nød i fulde Drag den vundne Seir. Alteret i Skaalholts Kathedralkirke lod han piske for at fordrive Kjætteriets onde Aander derfra, hvorpaa det blev besprængt med Vievand og renset med Røgelse. Biskop Gissurs Lig blev opgravet og jordet udenfor Kirkegaarden som Aadslet af en Kjætter. Derpaa holdt han et Prestemøde og lod sig af det tildømme Skaalholts Bispedømme. Efter at have efterladt Biskop Martin som Fange under sterk Bevogtning paa Skaalholt drog han med sine Mænd vestover til Vidø Kloster, hvor Laurits Mule havde taget Residents. Han tvang denne og alle derværende Danske til at søge Tilflugt paa deres Skibe og sendte en spottende Nidvise efter dem. Klosteret blev gjenoprettet i sin gamle Skik. Lige ens bar han sig ad i Borgarfjorden, hvor Helgafells Kloster atter blev indviet, og vendte saa tilbage til Hole. "Nu har jeg", mente han, "hele Island i min Magt med Undtagelse af halvanden Husmandssøn". Hvem den hele var, vides ikke; men den halve var Dade Gudmundssøn, som ikke havde nogen stor Æt at kyte af.

Et Forsøg, som Jon gjorde paa at faa Kongens Godkjendelse af sit Valg som Biskop i Skaalholt, hvorved han naturligvis vilde bane Veien for sin Søn Bjørn Prest, faldt ikke heldigt ud, ligesaa lidet, som der blev fæstet nogensomhelst Lid til, at den foregivne Hensigt med alle de af ham tagne Skridt var den reneste og loyaleste mod Kongen og Hans Befolkning. Men saasnart han spurgte dette, fandt han det fuldkommen ligegyldigt, om han havde Kongens Venskab eller ei: han skulde nok se til, at han holdt fast paa det, han havde vundet. Det var dog langt fra, at alle hans Tilhængere billigede hans overmodige og hensynsløse Færd. Hans ene Søn,

Digitized by Google

Sigurd Prest, havde saaledes hidtil slet ikke taget nogen Del i Faderens Stemplinger, den anden, Are Lagmand, skal tit og ofte have sagt, at han vel vidste, at hans Fader ikke bar sig retvist ad; men han kunde dog ikke bære det over sit Hjerte at forlade ham paa hans gamle Dage. Kun Bjørn Prest, den mindst likte og voldsomste af alle Ares Børn, vedblev at egge ham, og hans Raad fulgte den aldrende Biskop. Hans Magt havde imidlertid nu passeret sit Høidepunkt, og ihvorvel han vedblev at skride frem paa den Bane, hvorpaa han havde slaaet ind, skulde han dog nu med et staa foran en svimlende Afgrund.

Den eneste Fiende, Jon nu tyktes sig at have tilbage paa Island, var Dade Gudmundssøn, som han med et eneste Slag vilde knuse. Hans Følgekone, Helga Sigurdsdatter, der ellers ikke var af blød Art, blev dog ogsaa nu betænkelig og ængstelig, og hun besvor ham at holde inde i Tide; "thi Lykken var falsk og troløs", mente hun. Jon agtede imidlertid ikke paa hendes Raad; paa sin vanlige Vis kvad han et Spottevers om hende og Dade og drog saa ved Mikkelsdags Tider 1550 afsted med sine Sønner Are og Bjørn og et Følge paa 90 Mand. Underveis stødte en Forsterkning af Borgfjordinger til ham, saa han havde en Flok paa mindst 120 Mand. Med disse vendte han sig først mod Saudafell, en Gaard paa Vestlandet, om hvilken han laa i Kiv med Dade. Denne sad paa sin Hovedgaard Snoksdal, der ikke laa langt derfra, og havde samlet om sig 80—100 vel bevæbnede Mænd. Med disse satte han sig en mørk Morgen i Bevægelse. Skodden laa tyk over Heierne og i Dalene, og paa hver Hest sad to og tre Mand, alle indsvøbte i graa Kapper. Skjønt Are og Bjørn havde faaet Nys om hans Komme og drog ham imøde, blev deres Folk dog ved Synet af Dades Styrke saa forskrækkede, at de trak sig tilbage til Gaarden, og Dade og hans Mænd kunde derfor i Ro og Mag tage Stilling paa en liden Haug, som laa midt i Tunet. Biskopsmændene stod foran Husene og havde opplantet sine Bøsser paa de torvtækte Tage. "Dade", raabte Bjørn Prest, "hvad mener du? Tror du ikke, det er bedst, du stikker din Pibe i Sæk og rusler hjemover igjen?" "Nei", raabte Dade tilbage, "jeg vil have min Gaard igjen før Kveld". "Aldrig i Verden!" svarede Bjørn. "Retnu faar du passe Skallen din", mente Are, "hvis du ikke pakker dig af Gaarde". Dade vilde imidlertid friste Underhandlinger først. Han tilbød dem og alle deres Mænd at drage frit bort, og Sagen skulde saa henstaa til næste Aars Althing, da Loven skulde skifte mellem dem. Efter nogles Udsagn skal han tillige have budt Biskop Jon Penge for at faa beholde sit Gods i Fred, ja endog have fordoblet sit Tilbud, da det første ikke modtoges. Bjørn afviste ved ublue Forlangender Dades Mæglingsforslag; men Are vilde, at Faderen skulde modtage Tilbudet. "Er du ræd, min Søn?" spurgte Jon spidst. Men han skulde snart faa finde, at han gjorde ilde i ikke at følge hans Raad. Først og fremst viste det sig nemlig,

Digitized by Google

at de nys fremmødte Borgfjordinger ikke var mere at stole paa, end at de tog det Parti ikke at deltage i Kampen mellem Jon og Dade. Dette viste sig snart at have skjæbnesvangre Følger for den første. Thi da Borgfjordingerne havde trukket sig tilbage, maatte hans Mænd ilsomt søge sin Tilflugt paa den nærliggende Kirkegaard. Herfra raabte de vel, at "Fanden skulde tage Dade"; men denne kom, let kjendelig paa den røde Fjærbusk, han bar, sættende efter dem i Spidsen for sine Mænd som han bød gaa paa i Satans Navn. Udenfor og indenfor Kirkegrinden udspandt der sig en fortvivlet Kamp, men Biskopens Mænd, der nu var Fienderne adskilligt underlegne, blev snart klemte ind mod Kirkevæggen og trængte ind ad Kirkedøren. Ogsaa Are og Bjørn, der begge kjæmpede med stor Tapperhed, blev revne med. Jon selv befandt sig da allerede inde i Kirken, hvor han i brændende Bønner paakaldte den hellige Moders Bistand. Nu forsøgte Biskopens Mænd at forskanse Kirkedørene med Kister og andet; men det hjalp ikke stort. Thi igjennem det gisne Træværk sendte Dades Folk sine Skud, og Bjørn Prest fik af et saadant sin ene Haand saa haardt kvæstet, at han paa det nærmeste var kampudygtig. Medens nogle af Dades Mænd passede de paa Saudafell efterladte Bøsser, afvæbnede andre de udenfor Kirken opstillede Biskopsmænd, men selv brød Dade med nogle forvovne Karle sig ind gjennem Gavlen paa Koret. Foran Alteret stod den gamle Biskop i sit fulde Skrud, med Hostien i den ene Haand og Mariabilledet i den anden. Men de vilde Mænd greb med Voldsomhed fat paa ham, slog ham og stødte to Tænder ud paa ham. Han maatte da bede om Fred. "Ja, kys paa min Handske!" raabte Dade. Biskopens Mænd blev afvæbnede, og han selv og hans to Sønner førtes udgjennem den opbrudte Korgavl ned til Saudafell og derfra til Snoksdal under sterk Bevogtning. Toget havde saaledes faaet et helt andet Udfald, end Biskop Jon og hans Sønner havde ventet.

Det var dog paa et hængende Haar, at alt gik, som det gik. Sigurd Prest, Jon Aressøns Sønner, havde nemlig angret, at han havde negtet sin Fader den Villighed at drage med paa Toget mod Dade. Efter hvert som Tiden led, blev han uroligere tilsinds, og tilsidst maatte han samle 30 Mand for at drage sin Fader til Undsætning. Men da han var kommen til Rutafjord, fik han Underretning om Kampen paa Saudafell og om Biskopens Nederlag og Fangenskab. Han sendte da en af sine Mænd, Gotskalk Prest, til Snoksdal for at udvirke Forlig og Fred for de Fangne; men Dade var døv for alle Forslag, og Sigurds hele Færd var og blev saaledes fuldkommen frugtesløs.

Sjæleglad over sin Fangst, som Dade var, var han dog i stort Beraad om, hvad han skulde foretage sig med de Fangne. Han sendte Bud til Besfastad, hvor Øens Befalingsmand gjerne pleiede at have Tilhold. Men Laurits Mule var, som det synes strax efter den uheldige Færd, som han havde gjort til Vido Kloster, dragen hjem til Danmark og havde indsat

som sin Ombudsmand en dansk Karl, som kaldtes Kristian Skriver. Denne og Biskop Martin, som strax efter Dades Seir var løsladt af sit Fangenskab paa Skaalholt, indfandt sig da hos Dade, og disse afsagde saa i Forening med Lagmanden Orm Sturlasøn den Dom, der under Navnet Snoksdals-Dommen længe skulde komme til at leve i Befolkningens Minde. Biskop Jon og hans Sønner blev ved den dømte at være retteligen fangne paa Kongens Bud. Derimod skulde Dade og hans Mænd være sagesløse, Kristian Skriver skulde, bistaaet af Biskop Martin og tvende Lagmænd, føre Opsyn med Fangernes Bevogtning indtil næste Aars Althing, da der skulde gaa endelig Dom i deres Sag.

Biskop Jon og hans Sønner førtes nu fra Snoksdal til Skaalholt, hvorhen ogsaa Biskop Martin, Dade og flere Stormænd begav sig. Her indfandt sig efter Budsending de bedste Mænd af de omliggende Bygdelag for at raadslaa om, hvad man skulde foretage sig med Fangerne. Skjønt Dade og Høvdingerne var Seierherrer, stod dog Modet ikke synderlig høit hos nogen af dem, og hvis Jon og hans Sønner igjen kom paa fri Fod, kunde man vente sig det værste. Are havde gjort flere Forsøg paa at bryde ud og havde ogsaa paa anden Vis vist sig i høieste Grad uregjerlig. Man raadslog nu i flere Dage uden at komme til nogen Enighed. Men en Morgen, da Folk sad og spiste Frokost i Badstuen paa Skaalholt, sagde Raadsmanden Jon Prest: "Vel er jeg den enfoldigste af alle, som her er tilstede; men jeg kjender dog et Raad til at gjemme Jon Bisp og hans Børn". Ved denne Ytring spidsede alle Øren, og man vilde da vide, hvad det var for et Raad. "Jo", mente han, "Øxen og Jorden gjemmer bedst!" Da blev der en Staahei! Kristian Skriver fandt, at det var et Ord i rette Tid og støttede Forslaget med største Iver. Biskop Martin, for hvem Jons Død var ønskelig, gjorde vel for et Syns Skyld nogle smaa Indvendinger, men gik snart over til Jon Prests og Kristian Skrivers Forslag. Dade Gudmundssøn og de øvrige Storhøvdinger skreg derimod op, den ene høiere end den anden, at slig Uret vilde de ikke give sit Samtykke til. Dommen i Snoksdal skulde og burde staa ved Magt, mente de, indtil en ny Dom var fældet. At handle anderledes, sagde de, var umandigt og skjændigt. Men den danske Skriver skraalte nok høiere end Storbønderne, og med sin rappe Tunge overhøvlede han dem først grundigt, og siden tilrakkede han hver enkelt af dem, som tog den ulykkelige Biskops Parti, paa en saa svinsk Maade, at først Dade Gudmundssøn trak sig ud af Mundhuggeriet med den Erklæring, at Sagen jo ikke vedkom ham længere, og siden forstummede den ene efter den anden, saa Kristian Skriver, Biskop Martin og Jon Prest tilsidst raadede Grunden alene. Biskop Jons og hans Sønners Død var hermed besluttet, og man lod dem vide, at de gjorde rettest i at bringe alt i Orden til deres snarlige Afsked fra denne Verden.

Hidtil havde de tre Fanger siddet i et og samme Rum, og alle havde

Digitized by Google

været ved godt Mod. Jon selv, der vistnok satte sin Lid til de Nordlændinger, som ud paa Vinteren kom til Fiskerierne paa Sørlandet, slog af og til om sig med følgende Rim:

"Før Julen gaar,
forvist jeg spaar,
i Hole vi staar".

Men saa vel var det da ikke. Da han fik høre, hvad der ventede ham og hans Sønner med det første, kvad han mere sagtmodigt:

"Lokket og sveget af Verden jeg staar.
Ret som et usselt Slagtefaar
Dømt af Dansken til Døden jeg gaar".

De blev nu skilte ad og indsatte i hver sit Rum, hvor en evangelisk Prest skulde berede dem til Døden. Bjørn Prest, der i Lykkens Dage, som han selv tyktes, ikke havde faaet sat sin Næse høit nok mod Sky, bar den nu saa lavt, som han bedst kunde, og mere til: han var rent ude af sig selv af feig Dødsangst og tryglede og bad for sig. Biskopen selv og Are derimod viste sig uforfærdede til det sidste, skjønt Kristian Skriver og Biskop Martin neppe gjorde noget for at gjøre deres Afskedstime fra Verden god. Da Are saaledes sendte Bud efter en ren Skjorte, fik han af Biskop Martins Kone det Svar tilbage: "Hvad skulde han gjøre med den? Han havde jo ingen anden end Jorden at pynte sig for".

Den 7de November var Biskop Jons og hans Sønners sidste Levedag. Tidlig om Morgenen havde Biskopen skriftet sine Sønner og rakt dem og sig selv den indviede Hostie. Ved Solens Opgang skulde Henrettelsen foregaa. Denne skulde foretages af Bøddelen fra Bessastad, der endnu var ny i sin Bestilling, for hvilken han vel heller ikke havde synderlig Anlæg. Til Huggeblok benyttede han saaledes en gammel sausken Vinduesstolpe, som laa ude paa Tunet.

Først gik Are den tunge sidste Vandring. "Nødig gik jeg til denne Leg", sagde han underveis; "men jeg gaar gjerne ud af den!" Da han stod ved Blokken, sagde han: "Er da Maalet her, Herre?" "Ja", sagde Kristian Skriver, som stod hos og troede sig. Han tænkte, Are talte til ham. "Tvi vorde dig, din Prakker!" sagde Are. "Aldrig vilde jeg falde paa at kalde dig Herre. Jeg talte til min Herre og min Gud". Det ser ud til, at det hele Optrin ligeoverfor Are, som var en almindelig afholdt og retskaffen Mand, nærmest skulde være et Slags Trusel; ialfald saa Folk nødig en slig Mand aflivet for Bøddelhaand. Man tilbød ham da Livet, heder det, hvis han vilde love aldrig at hævne sig. Men Are vidste, at et sligt Løfte kunde umulig han holde, og han rystede derfor paa Hovedet. Derimod gik

Digitized by Google

han hen og rakte Biskop Martin og Dade Gudmundssøn Haanden, bad dem om Tilgivelse og erholdt den. Men da kvak det i mange, som hidtil havde tiet bom stille. De forbandte sig paa, at de ialfald ikke vilde se paa, at en saa brav Mands Hoved faldt for Bøddelens Øxe, og gik sin Vei. Kristian, Dade og Biskop Martin forholdt sig imidlertid rolige nok. Man vilde binde Are for Øinene; men han rystede bare paa Hovedet. Derimod lovede han Bøddelen sin kostbare Hat, hvis det viste sig, at han var stø paa Haanden. Han læste en kort Bøn, lagde sig saa framstupes over "Stupstokken", strakte sin Hals saa sterkt, at alle Sener, Muskler og Aarer viste sig, — og hans Hoved faldt ved det første Hug. Siden Egil Aaskelssøn af Aurlands Dage hørte man neppe i Norden om et sligt Mandemod udvist under Bøddelens Haand.

Paa hel anden Vis tede Bjørn Prest sig. Han tudede fælt, da man ledte ham ud, tiggede om at faa leve — ikke for sin egen, men for sine smaa umyndige Børns Skyld, tudede endda værre, da ingen lod til at høre paa ham, men alle satte op skadefro Fjæs, idet man i sit stille Sind sammenlignede hans lidet mandige Færd med hans kjække og omtykte Broders. Stokken var nu flyttet til et andet Sted paa Tunet; men da han blev lagt paa Blokken, dreiede og vred han sin Hals slig, at hans Hoved først faldt for det fjerde Hug. Endda mellem Huggene vedblev han at trygle om Livet.

For tredie Gang blev Blokken flyttet, og Turen var nu kommen til den gamle Biskop. Man fortalte ham, at hans Sønner var henrettede, og tilbød ham selv Livet. "Nei", svarede han, "saa vel har de fulgt mig, at jeg nu maa følge dem". Han havde opholdt sig i Skaalholts Kirke, siden han om Morgenen havde berettet sine Sønner, og en evangelisk Prest ved Navn Svein havde bestræbt sig for at faa ham til at afsværge den katholske Tro. Han ledtes nu ud af Kirken. Han bar et Kors i sin ene Haand, og da han kom forbi et Mariabillede i Nærheden, vilde han knæle for det. Svein Prest bad ham da at lade slig Overtro fare. "Han skulde betænke", sagde han, "at der fandtes et Liv efter dette". "Jeg ved det, Gutten min", sagde Biskopen hurtigt. Paa en Tue borte paa Gaardspladsen stod Kristian Skriver, Biskop Martin og Dade Gudmundssøn og taltes ved, just som Jon kom forbi. Han gik da hen til den sidste og tilbød sig at løse ham af det Kirkens Ban, hvori han havde sat ham for nogen Tid tilbage. Men denne svarede kaut: "Nei, ellers Tak, du ser ikke mere Spor af Bannet paa mig end paa dig selv". Biskopen sagde intet hertil, men fortsatte sørgmodig sin Vei, indtil han stod ved Blokken. Her knælede han ned og sagde paa Latin: "I dine Hænder, Herre, befaler jeg min Aand." Saa kroget var han i Nakken og Skuldrene af Alderdom, at hans Hoved først faldt ved det femte eller sjette Hug. Slig Ende fik da Islands sidste Biskop, og Folk droges til Minde, at da han ved sin Indvielse skulde gaa fra Alteret, faldt hans Hue af ham — en Hændelse, der i hans egne Øine var et Varsel om, at hans Bispedømme skulde faa en brat Ende. Jons og hans Sønners Lig blev

Digitized by Google

langt udover Dagen liggende paa Retterstedet; paa ansete Mænds udtrykkelige Forlangende blev de dog stedede til Hvile i Skaalholts Kirkegaard, hvor de dog ikke skulde forblive længe i Ro.

Jon Biskops og Are Lagmands sørgelige Udgang af Livet gjorde paa Nordlandet et dybt Indtryk i den Kreds, de havde tilhørt. Strax før sin Død havde den første sendt en af sine fortrolige Mænd opover til sin Følgekone Helga Sigurdsdatter med Befaling til at uddele en Del af det Gods, han efterlod sig, til Egnens Fattige, og dette hans sidste Ønske blev ogsaa troligen opfyldt af hende og Sønnen Sigurd Prest, saasnart Budskabet om hans Død var naaet herhen. I Almuesmandens Øine var Biskop Jon og hans Sønner hellige Mænd, og deres Henrettelse uden Lov og Dom skabte snart Tændstof nok til, at et Hevntog kunde gaa for sig. Hvad der endnu fattedes, skabte Jons Datter Thorun, der boede i Eyjafjord. Det var en kraftig og derhos hevngjerrig Kvinde, der synes at have taget i Arv efter begge Forældre alt, hvad der hos dem fandtes af vild Styrke, hensynsløs Voldsomhed og kold Beregning, — ret en af Sagatidens Valkyrjer. Hun krævede Bod for sin Faders og Brødres Bane, hvor ingen anden vilde have trøstet sig til at forlange den. Udpaa Vinteren kom der en Mængde — i alt henved 300 — Nordlændinger sørover for at tage Del i de Fiskerier, som paagik ved Nessene paa Sydlandet. Af dem havde ikke faa af Thorun og Biskop Jons øvrige Frænder faaet fuld Udrustning for at udføre et Erende for dem. Hvor mange der var af disse, vides ikke bestemt; Angivelserne lyder paa 30—60 Mand. I Fisketiden kom Kristian Skriver i Forretninger til Sydnessene, og han havde denne Gang fundet det raadeligst at tage med sig flere Mænd, end han ellers pleiede at have om sig. Men da han havde taget Nattekvarter paa Gaarden Kirkjubø, kom der en Hob Nordlændinger did, alle med Hætter over Hovederne. De tog fat paa Kristians Følge, der talte 7—8 danske Mænd, og dræbte hver Moders Sjæl af dem; selv Kristians lille Søn blev ikke skaanet. Kristian selv forsvarede sig i det længste, og det lykkedes ikke hans Angribere at faa brudt den sterke Pantsertrøie, som han bar, før Thoruns Svend rendte sit Spyd under Pantsertrøien og op i Maven paa ham og dræbte ham paa den Vis. Fjorten andre Danske blev dræbte andensteds paa Sydnessene omtrent paa samme Tid, og deres Lig fik en styg Medfart. Bessastads Bødel, der ved Biskop Jons og hans Sønners Aflivelse havde baaret sig saa klodset ad, fik Nordlændingerne ogsaa fat paa, og ham dræbte de ved at hælde smeltet Bly i hans Hals. Det maa ikke have været behageligt for Danskerne at opholde sig paa denne Tid ved de islandske Fiskevær.

Biskop Martin slap temmelig naadigt fra det hele. Men en alvorlig Skræk i Livet fik han dog ved Paasketider 1551, da der paa Skaalholt indfandt sig treti sprække Karle med tre Prester i Spidsen. Alle havde de Hætter paa, og paa sine Slæder førte de med sig Ligkister. De bad imidlertid Biskopen bare om Tilladelse til at opgrave Biskop Jons og hans Sønners

Legemer for at føre dem til Hole. Biskop Martin turde ikke sige Nei til det, selv om han havde villet; maaske havde hans Samvittighed heller ikke ladet ham være aldeles i Fred for Bebreidelser for, hvad der om Høsten var passeret. Nok er det: Ligene blev opgravede, slig som det i Tælen lod sig gjøre, og lagte i Kisterne, hvorpaa de maskerede Gjæster igjen forsvandt, ret som om de snarest muligt vilde have Skaalholt bag sig. Ved Laugarvand gav de sig derimod den næste Dag bedre Tid. Her vaskede og pyntede de Ligene og lagde dem igjen i Kisterne. Smaa Kirkeklokker bares foran Slæderne, en foran Ares, to foran Bjørn Prests og tre for Biskop Jons, og for hver Kirke, Toget kom forbi, ringedes der med alle Klokker. I Hole havde Sigurd Prest, der var den, som lod sin Faders og sine Brødres Lig afhente paa denne Vis, stevnet Prester og Lægfolk sammen. Da Toget kom, drog en stor Procession det imøde, medens der ringedes med alle Kathedralkirkens Klokker, og ledsagede det ind i Kirken med stor Høitidelighed, hvorpaa Ligene overensstemmende med katholsk Skik blev jordede her. Snart kom ogsaa det Rygte op, at Biskop Jon trods alle sine menneskelige Brøst var en hellig Mand, og man vilde vide, at der skede Underværker ved hans Grav. Baade Blinde og Krøblinger paastod, at de ved at berøre hans Kiste havde faaet sin Helse igjen. Strax efter Biskop Jons Bisættelse i Hole blev hans Søn Sigurd valgt til hans Eftermand, et Valg, som dog ikke blev godkjendt, og hvis Godkjendelse vel heller ikke blev krævet.

Ihvorvel det danske Herredømme paa Island neppe nogensinde har staaet paa saa svage Fødder som paa denne Tid, skulde det dog med nogenlunde Lethed og uden synderlig Modstand blive gjenoprettet og betrygget. Allerede i 1550, paa Rygtet om Jon Aressøns Foretagender havde Kong Kristian III indset, at han maatte gribe til alvorlige Forholdsregler for at gjenvinde Øen, og han havde derfor foretaget omfattende Rustninger i dette Øiemed. Om Sommeren, før Efterretningen om Jon Aressøns Død endnu var naaet til Danmark, afgik en liden Flaade til Island, delt i to Afdelinger, af hvilke den ene under Otte Stigssøn gik til Sydlandet, den anden under Axel Jul til Villestrup og Kristofer Throndssøn, der nogen Tid i Forveien var traadt i Kong Kristian III's Tjeneste, til Nordlandet, hvor man vistnok havde ventet sig de største Vanskeligheder. Det gik imidlertid paa Island, som det tidligere var gaaet i Norge: Danskerne vandt overalt, hvor de kom, Seir uden Blodsudgydelse. Paa Sydlandet blev der paa Althinget den 1ste Juli 1551 uden Indsigelse aflagt Troskabsed til Kong Kristian og hans Søn Fredrik af de Prester, Embedsmænd og Almuen, som af Biskop Martin var stevnet sammen der, og paa Thinget paa Eyjafjord var allerede et Par Uger i Forveien den samme Hyldingsakt foregaaet. Det fortjener en Smule Opmerksomhed, at Kristofer Throndssøn, der havde været den sidste norske Erkebiskops trofaste Tilhænger, nu som den danske Konges haandgangne Mand var med paa at kue den sidste

katholske Reisning i Norden. Til Jon Aressøns Eftermand valgtes nu den tidligere omtalte Prest Olaf Hjaltesøn efter de danske Anføreres Paastand, og han fulgte ogsaa senere paa Aaret med dem til Danmark, da de begav sig derhen efter at have lagt Beslag paa og sat sig i Besiddelse af Hole Kirkes Kostbarheder. De Nordlændinger, som havde havt Andel i Kristian Skrivers Drab, blev vistnok strengt forfulgte; men de var for den største Del ikke gode at faa fat paa. Biskop Jon æredes af Samtid og Efterslægt som en Helgen og en Nationalhelt; i en Ulykke, som ti Aar senere rammede hans haardeste Modstander, Dade Gudmundssøn, vilde Folk gjerne se en Herrens Straffedom for hans Færd mod Biskop Jon. Han blev nemlig angreben af Kræft i Ansigtet og døde efter to Aars Sygeleie og under frygtelige Smerter i Aaret 1563. Jons Slægt vedblev at være agtet og æret; ikke mindre end 8 Biskoper — fem i Skaalholt og tre i Hole — nedstammer fra ham, og endnu den Dag idag regner Øens fornemste Ætter sig det til Hæder at nedstamme fra ham.

Ligesom i Norge herskede der ogsaa paa Island en Tid lang en vis Modstand mod Reformationen; men denne var mere hemmelig end aabenbar og kom efter Jon Aressøns Dage aldrig til noget voldsomt Udbrud. Alligevel havde de første lutherske Biskoper paa Island fuldt op at varetage. Men i betydelig Mon lettedes deres Arbeide dog derved, at Geistligheden talte og skrev Folkets Maal, og at selve Folkeoplysningen paa Island aldrig naaede under et vist Lavmaal, som i Sammenligning med andre europæiske Nationers endog maa siges at betegne et temmelig høit Kulturstandpunkt, endda den lutherske Lære af Islændingerne selv en Tidlang betragtedes som en mod Folkeaanden fiendtlig Magt. Medens den Opbyggelsesliteratur, Nordmændene fik, var forfattet af danske Mænd og skreven paa det danske Sprog, fik Island tidlig Bibeloversættelser og andre religiøse Skrifter paa Folkets Maal. Odd Gotskalksøn eller Odd Norske, som han kaldtes, oversatte det nye Testament, Luthers Kathekismus og Corvins Postille. Biskop Martin Einarssøn af Skaalholt bearbeidede Luthers Salmer, et Forsøg, som dog i mere end en Henseende var temmelig mislykket. Jon Aressøns Eftermand i Hole, den tidligere omtalte Olaf Hjaltesøn († 1569), forfattede en evangelisk Kirkehaandbog og en Salmebog og indrettede Gudstjenesten i Overensstemmelse dermed. Men sin endelige Seir vandt dog Reformationen under Gudbrand Thorlaaksøn i Hole (1571—1627) og Skaalholtsbiskoperne Gisle Jonsøn (1557—1587) og Odd Einarsøn (1588—1630). Et Bogtrykkeri havde Island faaet allerede i 1534 paa Jon Aressøns Foranstaltning. Paa Grund af sin Ukyndighed i Latinen havde denne nemlig i 1528 indkaldt en svensk Geistlig, Jon Mathissøn, almindeligvis kaldet Jon Svenske, for at denne skulde udfærdige Breve og Dokumenter for Biskopen samt tillige give andre Undervisning i Kirkens Sprog. Da denne kjendte noget til Bogtrykkerkunsten, lod Jon Aressøn oprette et lidet Trykkeri for ham paa Hole, hvor

der paa Biskopens Bekostning blev trykt forskjellige ved den katholske Gudstjeneste brugelige Skrifter, saasom Messebøger, Evangeliebog osv. Dette Trykkeri var dog ubetydeligt, helt indtil Gudbrand Thorlaaksson overtog det. Han lod i Aarene 1573—75 anskaffe nye Typer og Presser, og sendte Jon Mathissøns Søn, Jon Jonsson, udenlands for at sætte sig fuldstændig ind i Kunsten, og denne forestod efter sit Atterkomme Trykkeriet med megen Dygtighed til sin Død (1616). I hans og hans Eftermands Tid (indtil 1624) blev der paa Island trykt ikke mindre end 85, tildels meget omfangsrige Verker. Blandt disse maa merkes en Salmebog (trykt 1589), og et Gradual eller Messebog (1594), men især den islandske Bibeloversættelse af 1584, i hvis Trykning Biskop Gudbrand tog meget virksom Del. Saaledes udskar han selv Initialerne og flere Figurer i Træ, og forskrev de større Billeder fra Hamburg. En Bogbinder blev indkaldt fra samme By for at oplære unge Islændinger i sit Haandverk. I typografisk Henseende var denne Bibel, der er trykt i Folio og paa godt Papir, en sand Merkelighed.

Ogsaa disse Momenter har sin store Betydning for Reformationens Historie; ikke mindst fortjener det vor Opmerksomhed, at der hengik mere end et helt Aarhundrede, før Norge fik sit første Bogtrykkeri paa danskfødte Presters Foranstaltning.

Kristian III som Norges Konge. De norske Len og de enkelte Lensherrer. De norske Kjøbstæders Opkomst. Forholdet til Udlandet i Kristian III's senere Regjeringsaar. Kongens Død.

Den Bestemmelse i Kristian III's Haandfæstning, at Norge skulde ophøre at være et selvstændigt Rige og i Stedet betragtes som en Del af den danske Stat, blev aldrig overholdt af Kongen selv, ligesaa lidt som den blev optagen i de følgende Kongers Haandfæstninger. Tvertimod tænkte Kong Kristian III i 1537 for Alvor selv paa at drage til Norge for at lade sig krone som dette Riges Konge. Paa samme Tid agtede han ogsaa, som det syntes, paa at reorganisere det norske Rigsraad. Men den paatænkte Reise kom aldrig istand, og i hele den Tid, Kristian III var de forenede Rigers Konge, satte han ikke sin Fod paa norsk Grund.

I Virkeligheden havde det været den Forestilling, at Landets Erobring og Kuldkastelsen af det katholske Kirkestyre vilde kræve en langt alvorligere Kamp, end Tilfældet var, som havde formaaet Kongen til at strække sig saa langt i sine første Indrømmelser lige over for det danske og holstenske Rigsraad. Vistnok tog han ikke disse sine Løfter tilbage; men han holdt dem paa den anden Side heller ikke mere, end Behov gjordes. Norge vedblev som før at føre Navn af et eget Rige jevnsides med Danmark. Det beholdt sin egen Kantsler, og dets indre Styre foregik som før uafhængig af Danmarks. Alligevel er det en selvsagt Sag, at de danske Rigsraadsmedlemmer herefter mere end før kom til at gribe ind i den norske Styrelse, saaledes at Norge blev ikke blot i faktisk Henseende, men ogsaa formelt et Lydrige under Danmark.

Vel var der inden lovmæssig Hindring mod, at indfødte Nordmænd kunde optages i det danske Rigsraad; men dette fandt dog aldrig Sted, førend Rigsraadet i Virkeligheden var berøvet enhver Betydning ved Arvekongedømmets Indførelse. I de første 36 Aar efter Statskupet foregik Landets Styre endog uden noget Mellemled mellem Regjeringen og Lensherrerne, idet Statholderembedet i Norge først blev oprettet i Aaret 1572.

Det siger sig selv, at det danske Rigsraads Medlemmer benyttede sig i størst mulig Udstrækning af den Adgang, de fik til at disponere over de norske Len, i sin egen og sine Frænders Interesse. I den følgende Tid hørte det til rene Undtagelser, at norske Adelsmænd kom i Besiddelse af et eller andet indbringende Len; de blev for det meste alle bortgivne til danske Adelsmænd. Nordmændene derimod maatte, naar det kom høit, tage til Takke med de mindre Forleninger, og endda hørte dette til Undtagelserne. I Kong Kristian III's Tid indehavdes Baahus saaledes af Klaus Bilde til 1555 og af Tage Thott til 1563, Akershus af Peder Hanssøn Litle eller Basse 1536—51 og af Kristiern Munk til 1572, Bergenhus af Thord Rod fra 1537—41, af Kristofer Huitfeldt 1541—55 og af Kristofer Valkendorf 1556—1560, Throndhjem eller Stenviksholm af Kristofer Huitfeldt 1537—41, Thord Rod 1541—1546, Kristofer Galde fra 1546—52 og Evert Bild 1552—1564. Af alle disse Mænd var ene og alene Kristofer Galde af norsk Herkomst; hans Forfremmelse skyldtes sandsynligvis først og fremst at han var en Svigersøn af Klaus Bilde og saaledes var indgiftet i en af de fornemste danske Storætter. Af de mindre Forleninger tilfaldt i det samme Tidsrum forskjellige af de mindre Len norske Adelsmænd og adelige Damer. Fru Margrete, Vincents Lunges Enke, fik saaledes i 1536 Apostelkirkens Gods i Bergen og i det næste Aar tillige Tromsø Len, hendes Moder, Fru Inger til Østraat, erholdt 1537 Stjørdalens Len, som hun i 1541 afstod mod Romsdals Len og Reins Klostergods, Thrond Benkestok havde i 1547 Søndmøre i Forlening, Jon Theiste i 1549—55 Andenes; Lister Len var 1536—43 overdraget Stig Bagge, en vestlandsk Adelsmand, og fra 1552—60

Digitized by Google

Kristofer Mogensson Hardingmand. Broderparten og de fedeste af Lenene var saaledes i dansk Besiddelse. Man har dog ogsaa paa den anden Side et Par Exempler paa, at Nordmænd erholdt Forleninger i Danmark. Saaledes havde Kristofer Galde i Midten af 1540-Aarene Lykaa Len, og lidt før erholdt Olaf Engelbrektssøns omtalte Tjener Kristofer Throndssøn Rustung Ebelholt Kloster i Forlening, vistnok af den Grund, at Kongen for Søtjenestens Skyld ønskede at have ham i sin umiddelbare Nærhed.

Men ihvorvel den norske Adel i denne Henseende led aabenbar Tilsidesættelse, begyndte den dog nu efterhaanden at skaffe sig Begunstigelser paa anden Vis. I 1545 erfarer vi saaledes, at den norske Adel har gjort Forsøg paa at holde sine Ugedagstjenere fri for overordentlige Skatter, og nogen Tid efter bestræber den sig for at blive fritaget for Afgifterne af sine Sagbrug, den saakaldte Sagtiende og Sagskat. Dette lykkedes den dog aldrig; men den beholdt Friheden for at erlægge de gamle Skatter af sine egne Sædegaarde, Leding, Visøre og Foring. Alligevel var den norske Adels Rettighed til at beskatte sig selv sterkt beklippet i Sammenligning med de danskes.

Ogsaa Norges Jurisdiktion kom for en ikke ringe Del gjennem lange Tider til at afhænge af Danskerne, forsaavidt den øvedes af kongevalgte Dommere. Vistnok blev de norske Lagmandsembeder, navnlig i Tiden nærmest efter 1537, overdragne til Nordmænd, fornemmelig tilhørende den gamle, reducerede Adel. Men denne Herlighed varede kun saa længe, som de indfødte Nordmænd besad det Fortrin, som Kjendskabet til Oldsproget hvori Lovene var skrevne og den deraf flydende større juridiske Indsigt stod ved Magt. Saasnart Landsloven var bleven oversat paa Dansk og gjort tilgjængelig i mangfoldige Afskrifter, der brugtes almindelig ved Siden af eller endog fremfor Haandskrifterne i Originalsproget, bortfaldt jo ogsaa denne Hindring for Danskerne til at komme i Besiddelse af de norske Lagmandsembeder.

Over Lagmandsembederne havde der ogsaa udviklet sig en Institution, der dels blev et Slags Høiesteret, dels erholdt en vis lovgivende Myndighed; det var de saakaldte norske Herredage, der fra først af paa Kongens Vegne førte Kontrol med Lagmændenes Embedsførsel og senere blev en formelig Domstol. Skjønt saadanne havde bestaaet før og under Unionstiden, var det dog først nu efter Reformationen, at de fik nogen større Betydning, hvorved der blev aabnet danske Mænd Adgang til at gribe ind i den norske Retspleie. Medens det tidligere havde været Sædvane, at Sagerne havde været indstevnede til Kjøbenhavn for Kongen selv, og denne havde paakjendt dem enten personlig med sit Raad eller ved Adelsmænd og andre høie Herrer, som for Anledningen erholdt Bemyndigelse dertil, blev det nu efterhaanden fast Skik, at Kongen med visse Aars Mellemrum sendte danske Rigsdagsmedlemmer og andre Adelsmænd opover til Norge, hvor de paa

Digitized by Google

det ene eller andet Sted — Oslo, Bergen, Throndhjem, Skeen eller andre Steder, som det kunde falde — sad Retterthing sammen med de nærmest boende kongelige Lensherrer eller Lagmænd og paakjendte de indstevnte Sager. Derhos havde disse kongelige Fuldmægtige tillige Bemyndigelse til paa Kongens Vegne at træffe de Forandringer i Lovene, som maatte vise sig at være paakrævede af Nødvendigheden, samt at istandbringe nye Bestemmelser "paa Kongens gode Behag". Det siger da sig selv, at disse nye Forbedringer og disse Retsregler blev Tillempninger af de danske Love og Bestemmelser.

Grundlaget for den norske Retsforfatning var saaledes den mere end 250 Aar gamle Magnus Lagaboters Lovgivning, der i det enkelte havde modtaget Fuldstændiggjørelse og Udbedringer, helst i fuldkommen bureaukratisk Aand. Den Del af Lovgivningen, som ligger mellem Foreningen med Danmark (1387) og Reformationen og Norges Underkastelse under Danmark, betegner, som vor første Retshistoriker udtrykker sig, ogsaa et sørgeligt Tidsrum, idet Kongerne alene havde havt Øie for sine dynastiske Interesser, hvorimod de kun havde draget liden Omsorg for den indre Lovgivning, hvorfor de dog tillige havde været hindrede selv om de havde havt Villien dertil. Fra det 16de Aarhundrede bliver de saakaldte Recesser eller Lovbestemmelser, der gives paa de norske Herredage, og som i Almindelighed stadfæstedes af Kongen, den vigtigste Retskilde.

Blandt disse Recesser, der udfyldte Huller i den gjældende norske Lovgivning, kan man især merke sig Hr. Truid Ulfstands og Klaus Bildes Reces, dateret Oslo 24de Januar og Bergen 20de August 1539 og konfirmeret af Fredrik II under 24de Mai 1567, Kristian III's Bergverksprivilegier af 9de Juni 1539 og Bergordinans af Mai 1540, Forordning af 20de Marts 1541 om Mynt, Maal og Vægt, Artikler, givne paa Herredagen i Oslo ved Hertug Fredriks Hylding 1548, og Artikler, givne paa Herredagen i Bergen 1557. Hertil kan endnu lægges Forordningen om Salg af indenlands byggede Skibe og Anordningen af 29de Juli 1557 om Skifte mellem gjenlevende Ægtefælle og Udarvinger. Om en paatænkt Lovrevision i Slutningen af Kong Kristian III's Regjeringstid skal vi siden erfare nærmere.

Retspleiens øverste Forstander hertillands vedblev Kantsleren at være, hvis Embede efter Morten Krabbes Afgang (i Aaret 1537) altid betroedes til en eller anden af Rigets mere fremragende Adelsmænd, medens det hidtil i Regelen havde været forenet med Provsteembedet ved Mariakirken i Oslo. Han havde i den første Tid (indtil 1593) at deltage i de almindelige Overlagthing, som aarligen holdtes i Bergen og Oslo, bevarede Rigsseglet, udfærdigede Stevninger til Herredage og Landvistbreve og var indtil 1572 den eneste Embedsmand, hvis Myndighed strakte sig over det hele Rige. Før Statholderens Embede oprettedes, havde Kantsleren tillige at føre Til-

Digitized by Google

syn med Kirkegodset i det søndenfjeldske og søge tilbage, hvad der af dette maatte være frakommet Kronen.

Vi merker ogsaa i Norge Tegn til, at vi ved denne Tid befinder man sig i Bondeopstandenes Aarhundrede. Noget Sidestykke til Skipper Klements jydske Reisning eller Nils Dakkes Feide i Smaaland støder vi dog ikke paa her i Landet. Aarsagen maa vi søge deri, at der ikke fandtes nogen Bondehøvding, som formaaede at samle Almuen om sin Fane.

Den farligste Opstand, vi hører om, fandt Sted i Thelemarken og stod i Forbindelse med Optagelsen af den første ordentlige Bergverksdrift hertillands. Allerede Biskop Magnus af Hamar havde opdaget de sølvholdige Kobbermalmanvisninger paa Guldnes ved Sundsbarm-Vandet i Siljord og fik i 1524 af Kong Fredrik Brev paa Verket, at det skulde tilhøre ham og hans Eftermænd paa Hamar Bispestol. Biskop Magnus mistede imidlertid Verket igjen, uvist paa hvilken Maade, og i 1537 blev det optaget for kongelig Regning og drevet af Bergfolk, som indkaldtes fra Sachsen, under Anførsel af Ambrosius Zeuesler og Melchior Mardorf. Enkelte Prøver af Ertsen, som allerede i Forveien var sendte nedover til Sachsen, blev her undersøgte, og det befandtes da, "at det var et øiensynligt rigt sølvholdigt Verk". Paa Forslag af den kurfyrstelige Bergmester Hans Glaser blev der paa Gimsø Klosters Grund ved Skeen foretaget forskjellige Anlæg, og det bestemtes, at der hver Lørdag skulde holdes et ugentligt Marked ved Verket i Silgjord, hvorhen alle omkringboende Bønder skulde indfinde sig med sine Varer, saa Bergfolkene kunde faa kjøbt, hvad de tiltrængte, efter en vis, forud fastsat Taxt. Derhos forlangte han, at "Stederne ved Guldnesberg og de nærmest liggende Gaarde skulde besættes med tyske Bjergfolk, og at Bønderne i Stedet skulde erholde andre Gaarde, saasom de vel ellers ikke vilde sælge dem". Al Skov i Omegnen skulde ligeledes mod Vederlag andensteds kunne fratages Bønderne. Paa samme Vis skulde der ogsaa forholdes med Mosberg i Fyresdal, hvor der ligeledes var fundet nogle Anvisninger.

Først i 1539 synes Arbeiderne i de thelemarkiske Bergverker for Alvor at være blevne paabegyndte; men Bønderne likte de indkaldte Tyskere, som vist heller ikke var Guds bedste Børn, og da disse gjorde Miner til at ville tvinge dem til at holde sig de givne Bjergverksbestemmelser efterrettelige, reiste Bønderne sig mod dem og drev dem ud af Landet. Sagnet vil endnu vide, at Tyskerne havde opført sig voldsomt paa Thelebøndernes Sætre og krænket deres Hustruer og Døtre, og at det var i Harme herover, at Bønderne tog sig selv til Rette og dræbte sex af dem. Paa samme Tid reiste ogsaa Bønderne sig mod Kongemagten, fordi den havde afskaffet den gamle katholske Bispeværdighed og tilvendt sig den Rente og det Sagefald, som tidligere var tilkommet Biskoperne. De negtede da at betale den saakaldte Bispetiende, saasom de ikke længere havde nogen Biskop. Oprøret udbredte sig efterhaanden over hele Øvre Thelemarken, og Lensherren paa Akershus, Peder Hansson

Digitized by Google

Litle, der af en af Thelemarkens Prester havde faaet Underretning om Opstanden, indberettede det hele til Kong Kristian III og udbad sig Forholdsregler.

Da dette kom til Kongens Kundskab, befalede han Peder Hanssøn paa Akershus og Klaus Bilde paa Baahus, at de skulde samle en Krigsmagt og gjøre Indfald i Thelemarken; derhos fik Thord Rod, som paa denne Tid var Lensherre paa Bergenhus, Ordre til at komme de to andre Lensherrer til Undsætning, om de ikke maatte klare Sagen alene. I den kongelige Befaling til Lensherrerne heder det: "Det maa I frit sige Bønderne der udi Thelemarken, at vi endelig vil at samme Bergverk skal gaa for sig, og dersom de vil længere staa derimod, da vil vi saa lade straffe derover og lade ødelægge dennem den Stund, der er en "udtygen" (utygen d. e. uskikkelig); thi os ikke lideligen er at stede saadanne oprøriske og uhørsomme Underdanere at bo udi vort Rige eller Lande, at lade det blive ustraffet". I Henhold til denne Befaling førte Hr. Klaus Bilde og Peder Hanssøn strax Krigsfolk mod Thelemarken; men neppe rygtedes deres Komme, før Bønderne skar op Budstikke og stevnede alle Bygdefolk fuldt væbnede sammen i Annbjønndalen, der kan anses som Nøglen til Thelemarken, for at møde den kongelige Krigshær. Bønderne af Siljord, Lardal, Vinje, Hjertdal og Tind samlede sig da, som det i en gammel Kvædling heder:

> Manndølen tyktes Merg hava
> og Mannemot, men fraa
> Selgjord kom dei og Saudland
> seinast til Møti,
> Venjebyggjen inkje vilde
> den veikaste vera.
> Leide voro Lardølann
> paa Leikarvollo,
> men framst gjeng Fyrsdølen
> i Fylkingi,
> og einsmal kom 'kje Ordølann
> i Annbjønndalen.

Da de kongelige Krigsmænd forstod, at det ikke vilde falde dem let at trænge ind gjennem dette Pas mod de væbnede Bønders Villie, sendte deres Anførere Bud til dem om, at Fiendtlighederne skulde indstilles, hvis Bønderne gik ind paa godvillig at nedlægge sine Vaaben og aabne Underhandlinger. Disse lod sig da lokke til det, og de lagde fra sig sine Buer i en Lid i Hjertdal, som endnu den Dag idag kaldes Bogaliden. Men Kongsmændene holdt kun slet sit Ord. Det siges, at de først satte sig i Besiddelse af Bøndernes Vaaben, som de nedgravede eller kastede Røs over, og siden omringede de Bønderne, som blev behandlede som Krigsfanger. Paa Hjertdals Prestegaard blev der samme Dag (Tirsdag efter Olafsok 1540) nedsat

Digitized by Google

over dem en Domstol, bestaaende af Høvedsmændene Klaus Bilde og Peder Hansson, tre Prester og mange andre brave Mænd. Af Undersøgelsen fremgik det, at de Bygder, som mest havde deltaget i Opstanden, var Siljord, Lardal, Vinje, Hjertdal og Tind, og af disse var der igjen to Prestegjæld, som befandtes at have den største Skyld. Af disse to Prestegjæld blev der udtaget sexten Mænd, som gik for at være Ophav til den hele Ufred. De fem af disse blev strax henrettede paa Hjertdals Prestegaard paa et Sted, kaldet Braadaraaker, og den sjette maatte forrette som Bøddel. De øvrige ti maatte løse sin Hals med 1040 Lod Sølv og afstaa Gaarden Sundsbarm, hvor Guldnæs Værk laa, og som nu paa denne Maade kom i Kongens Eie. Af de 16 Ophavsmænd kjender Sagnet ikke Navn paa flere end Svein Akre af Mandal, som boede ganske nær Guldnæs. Han løste, heder det, sit Liv med en Gaards Værd, idet han solgte Gaarden Bakken i Svartdal. Derhos maatte hver Mand i de to Prestegjæld bøde 1 Ko, 2 Faar, 1 Bpd. Smør, 1 Tønde Malt eller Mel og 2 Lod Sølv, men de, som selv havde Gaarde, 4 Lod Sølv, og desuden maatte de hver arbeide fire Dage paa Guldnæs. De andre tre Prestegjæld slap lettere, idet hver Mand maatte arbeide 4 Dage paa Værket. Men ovenpaa alt dette maatte de gjøre Afbigt og love Forbedring i en Forpligtelse, som blev udfærdiget samme Dag fra Hjertdals Prestegaard. Paa den menige Almues Vegne erkjender Lensmand og fem Mænd af hvert Prestegjæld samt de tre tilstedeværende Prester "at vi har været forførte af onde Førere og onde Stemplinger imod samme Bergmænd, og for vor store Forsømmelse og Brøsts Skyld har vi begjæret og begjærer for Guds Skyld at kgl. Maj., vor kjæreste naadige Herre vilde mildelig og naadig anse vor store Samvittighed og Brøst, at hans Naade vilde mildelig og naadig tage os under sin Gunst og Naade igjen og os ei for haardeligen straffe, som vor Forskyldning og Brøst befindes. Vi forpligter os alle og enhver i Særdeleshed ved vor Ære, Liv og Odels Fortabelse, at vi i sligt Oprør eller nogle andre utilbørlige Stykker aldrig skal lade os findes efter denne Dag imod hans Naade eller nogen af hans Naades Undersaatter, Bergmænd eller andre. Den, som sig herimod fordrister, han skal have forgjort Fe (ɔ: Gods) og Fred, Land og Løsøre og aldrig blive Bodsmand mere; og skal vi alle forpligtet være at tilhjælpe at bringe saadan Mand i Kongens Jern og Hegtelse, som sig imod denne vor Forpligtelse forbryder, som dette vort Brev indeholder og stande der til Rette efter samme Bepligtelse.

Item som ærlige velbyrdige Mænd, Hr. Klaus Bilde og Peder Hansson, har berørt for os den store Brøst, som findes hos os, at vi ei skal ville lyde vore Fogder, Lagmænd eller Lensmænd her inde hos os som andensteds udi Norge, hvilke skal hjælpe os til Lov og Ret og udi al anden Maade undervise og lære os vort Gavn og Bedste, — saa forpligter vi os herudi paa lige Maade som forskrevet staar, at saadant herefter ei skal findes hos os, men vi skal fordre og fremme dem til det Bedste og være dem hørige og lydige. Og

Digitized by Google

desligeste dersom de nogen vil gribe eller fange formedelst Misgjerninger, da skal vi være dem dertil behjælpelige og ikke imodstaa paa nogen Maade.

Desligeste skal vi gjøre og give vore Provster og Prester al den Del og Rettighed, som os bør at gjøre. Sammeledes skal vi holde vore Veie og Broer færdige, eftersom vor norske Lov forklarer og udviser.

Desligeste skal vi ikke hyse eller gjemme nogen fredløs Mand, som kommer fra andre Fylker eller Hereder, men vi skal undervise vore Fogder og Lensmænd, at de kan forfare, om han er en saadan Mand, paa det at vi ikke skal fortabe vort Gods og vore Penge efter Loven, om vi ham hyser eller gjemmer; og skal vi lade os efter denne Dag udi ingen Maade uvillige findes".

Det var dog langt fra, at den nye Bjergverksdrift, som var sat i Gang ved slige Midler, skulde have den Fremgang, man havde haabet. Allerede efter 10—12 Aars Forløb var Malmen udtømt, Hyttepladsene forladte og de indkaldte Bjergmænd anbragte paa andre Steder. Siden — i Kristian IV's Dage — blev Driften gjenoptaget, men ogsaa denne Gang med ringe Held.

Aaret efter, at denne Opstand var bleven kuet, udbrød der nye Uroligheder i det nærliggende Len Raabyggelaget, som ogsaa ses at have udbredt sig til Nedenes. Bærende en saakaldet Hune (en stor Klubbe, besat med store Tagger) foran sig drog 18 Mand til Kongsgaarden Nedenes, hvor de traf Fogden paa Sengen og dræbte ham med 18 Saar. Derpaa drog de et Snes Mile til Gaarden Ytre Egeland, hvor den daværende Lensherre over Lister, Stig Gassesøn Bagge, dengang boede. Stig, der var en streng Herre og ilde likt af Lenets Almue, var ikke hjemme, da "Bondeklubben" kom til Gaards. Men da han fik høre herom, samlede han strax Folk og tog Anføreren selv fjerde til Fange. Disse tilstod da, "at det havde været deres Agt og Mening at ihjelslaa alle Fogder og Lensmænd og siden reise Menigmand og gaa al Verden rundt for at udrydde Fogderne". Stig Bagge, der endnu lever i Sagnet i sin Hjembygd, blev dog tilsidst, som Peder Klaussøn Friis bemærker, "Bønderne for stiv og lod mange gribe og rette". Herved blev dette fantastiske Bondeoprør kvalt allerede i Fødselen.

Nordenfjelds, hvor vi skulde have ventet den sterkeste Gjæring og Uro, var det i Kong Kristian III's senere Regjeringstid forholdsvis stille. I sine tre første Lensherrer, Kristofer Huitfeldt, Thord Rod og Kristofer Galde, besad det throndenske Hovedlen, med hvilket Helgeland og tildels Jemteland i den første Tid var forenet, kraftige Styrere, som vi støt og stadig finder paa Reiser i de udstrakte Forleninger. Navnlig synes den første at have udfoldet megen Ufortrødenhed og Iver. Forholdene i Throndhjems Stift maa dog have været alt andet end gode. Tirsdag i Fastelavn 1542 blev, som det synes i Kristofer Huitfeldts Fravær, Stenvikshølms Slot ødelagt af Ildsvaade, og Thord Rod, der strax efter tiltraadte Lenet,

Digitized by Google

fik under 1ste Juni s. A. Befaling til at paalægge Bønder i Lenet at arbeide i 4 Dage paa dets Gjenopførelse. I Aaret 1544 herskede der over hele det nordenfjeldske en streng Dyrtid, saa Folk nødtes til at ty til Barkebrødet for at opholde Livet. Dette afholdt dog ikke Regjeringen fra at paalægge en Sølvskat, der under saadanne Omstændigheder maatte føles dobbelt trykkende.

Det er endnu Østraatfolket, som paa denne Tid tildrager sig den største Opmerksomhed nordenfjelds. Gamle Fru Inger sad fremdeles paa sit Gods og skrabede til sig alt, hvad hun kunde overkomme, naar hun blot havde et Skin af Ret at paaberaabe sig; derhos fik hun af Regjeringen den ene Forlening efter den anden. Stjørdalen, som synes at have gaaet i Arv i den saakaldte Gyldenløveæt siden 1464, da det blev overladt Hr. Henrik Jensson som et brugeligt Pant, beholdt hun til 1541, da hun ombyttede det med Romsdals Len, hvorhos hun fik Livsbrev paa Reinskloster, hvis Forstanderske hun da allerede i en Aarrække havde været. I Begyndelsen af 1550-Aarene, da hun maa have følt Aarenes Tryk, — hun maa allerede da have været nær indpaa de otti — begyndte hun at trække sig tilbage fra Verden, for hvis Goder hun dog helt til det sidste bevarede den sterkeste Interesse. Hun omkom nemlig i 1555 sammen med Datteren Lucia og Datterdatteren Gunhild paa Søvdefjorden paa Søndmøre, just som hun befandt sig paa Reise til Lagthinget i Bergen "for der at forsvare sit Gods imod nogen Godtfolks Tiltale", som det hed i hendes Gravskrift i den forlængst afbrændte Viklems Kirke paa Ørlandet.

Saa længe Fru Inger levede, havde hun været Overhovedet for sin vidtløftige Slægt. Men allerede før sin Bortgang havde hun dog beskikket sit Hus, idet hun i 1551 overdrog Hovedgaarden Østraat til sin Datter Lucia, Nils Lykkes ulykkelige elskede, der imidlertid da i mere end et halvt Snes Aar maa have været gift med den skaanske Adelsmand Jens Tillufsson Bjelke. Denne maa vistnok allerede fra sit Giftermaal med Jomfru Lucia have betragtet sig som Slægtens mandlige Overhoved, og det var vistnok som Vincents Lunges Eftermaalsmand, han i 1540 ihjelslog Kanniken Jens Olsen, der nu var Prest i Throndhjem, og som ansaas for delagtig i dennes Drab. I samtidige Dokumenter fra Throndhjem forekommer Jens Bjelkes Navn meget ofte, og man tør nok antage, at han med al sin Forsynlighed har været ret en Svigersøn efter Fru Ingers Sind.

Af Truid Ulfstand og Kristofer Huitfeldt blev Jens Bjelke forlenet med Holms Kloster, men maatte kort efter ombytte denne Forlening med Tuterøens Kloster. Senere fik han Jemtland i Forlening, som hans Hustrus Svoger Hr. Vincents Lunge i sin Tid havde indehavt. Om hans Virksomhed i dette i verdslig Henseende halvt og i geistlig helt svenske Len har vi ingen Oplysning. Vi hører kun fra 1540 en almindelig Klage fra de jemtlandske Bønder over det spændte Forhold, som herskede mellem deres geistlige og verdslige

Digitized by Google

Øvrighed; navnlig ser man, at Fogden i Jemtland "med Hug og Slag forurettede deres Sogneprester, som var dem sendte fra Sverige". Jemtland, der hele Middelalderen igjennem havde vist sig at være en alt andet end tryg norsk Besiddelse, skulde snart under en følgende Tids Uroligheder tilstrækkeligen vise, hvor lidet denne Egns Troskab var at stole paa, og med sit rovlystne Naturel skulde Jens Tillufssøn Bjelke som Lenets Indehaver neppe styrke Forholdet mellem Jemterne og den norske Krone.

Ogsaa paa andre Kanter af Landet vedblev Østraatsætten at opretholde sin Anseelse. Peder Hanssøn Basse eller Litle, der var gift med Fru Ingers Datter Ingeborg, var Lensherre paa Akershus indtil sin Død 1551. Fru Margreta, der var Enke efter Vincents Lunge, giftede sig i 1540 paany med en dansk Adelsmand, Jens Splid, med hvem hun dog neppe kan have havt Børn. Erik Ugerup, der var gift med en yngre Datter Anna, havde ved Kongevalget i 1536 lagt megen Hengivenhed for Kristian for Dagen og blev derfor for en Tid forlenet med Tunsbergs Len og Olafsklosteret. Disse sine Forleninger maatte han dog i Aaret 1547 afstaa til Bengt Bilde, Søn af den Hr. Anders Bilde, der under Grevens Feide havde spillet en noget tvivlsom Rolle. Mellem Bengt Bilde og Erik Ugerup opstod der som Følge heraf Tvistigheder, der førte til temmelig alvorlige Sammenstød mellem dem. Strax efter at Bengt Bilde havde tiltraadt Lenet, hører vi nemlig om et Attentat paa hans Person, som foretages af en Mand ved Navn Hans Burman, sandsynligvis paa Erik Ugerups Anstiftelse, og nogle Aar senere er Striden imellem dem i fuld Gang med Trusler, Voldsomheder og Chikanerier af ethvert Slags. Udpaa Sommeren 1552 kom der dog ved Mægling af Lage Brahe til Krogholm og 6 Væbnere et Forlig istand imellem dem, der gik ud paa, at den Strid, de havde at føre med hinanden om Lenene, skulde afgjøres af Kongen; men de selv skulde forliges som gode Venner og Slægtninge og holde godt Naboskab.

Om Forholdene i Bergenhus Len i den Tid, Thord Rod og Kristofer Hvitfeldt havde Lenet paa Afgift (1537—41 og 1541—55) er der ikke meget at sige. Den fornemste Interesse samler sig om de Optrin, som de Kontorskes Trods mod Lov og Ret afstedkom, og om de alvorlige Forsøg, som de norske Myndigheder gjorde paa at sætte en Stopper for deres Lovløsheder. Længe syntes dog disse Bestræbelser ikke at bære synderlig Frugt, og Tyskerne optraadte paa samme overmodige Vis som før. Hertil bidrog vistnok ogsaa det sit, at Kontorets Tyskere havde en Følelse af, at det af Kontoret uafhængige Borgerskab paa Strandsiden, hvortil der foruden de ikke faa Indfødte hørte Folk af de forskjelligste Nationaliteter, nu mere og mere havde blandet sig til en livskraftig Handelsstand, som efterhaanden og om ikke ret lang Tid vilde komme til at tage Luven fra dem. Først og fremst vilde Hanseaterne derfor holde de indfødte Kjøbmænd udenfor Nordlandshandelen; men Bergenserne vilde ikke erkjende, at dette var et Monopol for

Digitized by Google

Kontoret, som udelukkede andre, og fik i 1544 paa en Maade Medhold heri af Lensherren Kristofer Huitfeldt, som dog maatte finde sig i at ophøre med sin egen Fart paa Nordlandene. Kong Kristian III havde senere efter megen Snakken frem og tilbage bekræftet Borgernes Ret til saavel at drive Handel nordpaa som sørover, og skjønt Hanseaterne paa det tydeligste lagde sit Misnøie herover for Dagen, viste det sig dog allerede i Kristofer Huitfeldts Tid, at de indfødte Bergensere i Tilfælde af ny Strid med Tyskerne kunde gjøre Regning paa Understøttelse fra høieste Sted.

Saaledes stod Sagerne, da Kristofer Valkendorf den 18de Juni 1556 indfandt sig som Lensherre i Bergen. Kristofer Valkendorf var født den 1ste September 1525. Om hans Ungdom vides intet, uden at han ikke har faaet Datidens lærde theologiske Dannelse; men hans Opdragelse var derfor ingenlunde forsømt. Han viste altid stor Kjærlighed for Videnskaberne og fremmede gjerne den grundige Lærdom. Fra sit 26de Aar var han ansat i Kongens Kancelli som Sekretær for herigjennem at erhverve sig den Forretningsdygtighed, som udkrævedes for at komme i Betragtning ved Besættelsen af et Len. Til Forbedring af sin Løn som Kancellist erholdt han efter et Par Aars Forløb Forleningen af det under Kronen inddragne Kirkegods, som havde tilhørt Bergens Provsti. Men treti Aar gammel blev han, skjønt tidligere uprøvet for en saadan Stilling, ansat som Lensherre over Norges ubetinget vanskeligste Len, Bergenhus, med hvilket Vardøhus og nogle andre mindre Len var forenet.

Stillingen saa meget truende ud, da Valkendorf kom. For at sætte sig i tilbørlig Respekt hos den unge Lensherre havde de Kontorske ladet anbringe Kanoner paa Mariakirkens skrøbelige Taarn. Men ligeoverfor en Mand som Kristofer Valkendorf tog en saadan Fattigmands Trusel sig ynkelig ud. Han var en forunderlig Blanding af Sindighed og Forvovenhed, punktlig Forretningsmæssighed og ubændig Lyst til at omdanne og forbedre. Følelsen af Fare bidrog kun til at staalsætte hans Iver og Virkelyst.

Strax efter at han var kommen til Bergen, hændte det, at nogle Mennesker blev dræbte, uden at Gjerningsmændene blev opdagede. Dette gav da øieblikkelig Kristofer Valkendorf Paaskud til at nedbryde flere af de i Kontorets Nærhed beliggende berygtede Huse paa Øvregaden, som af og til var rene Morderhuler. Skjøgerne, som holdt til der, fik anvist Bosted paa en Plads søndenfor Sverresborg, som i Folkemunde deraf blev døbt Hekkelfjeld. Her kunde de vistnok drive sin Næring som før; men med Slagsmaalene, som efterdags fandt Sted, kunde Vagten paa Slottet holde et vaagent Øie. Garpernes Døiter havde hidtil nydt de samme Hædersbevisninger i Kirke og ved festlige Sammenkomster, som tilkom ærlige, uberygtede Kvinder. For dette Uvæsen satte Valkendorf en Stopper, idet han skar alle Skjøger, baade de tyske og de norske, over en Kam og forbød hæderlige Folk at huse Kvinder af tvetydigt Rygte. Da Garperne merkede,

Digitized by Google

at den nye Lensherre ikke kviede sig ved at tage paa denne omme Knude med haarde Hænder, begyndte de at forstaa, at han ikke var at spøge med.

Saa kom Turen til Skomagerne. Disse havde fundet for godt at opføre en Landgangsbro udenfor Skostrædet og nedlagde en Søndag i Korskirken Forbud mod, at de, som boede paa Hollænderstrædet benyttede denne med den der staaende Vippe. Da dette Forbud blev oplæst, var Kristofer Valkendorf netop der tilstede, og han blev ikke lidet forundret over den Flothed, Skomagerne lagde for Dagen i denne Sag. Han lod dem da den tredie Dag bagefter beskikke, for, som han udtrykte sig, at han ikke som ubekjendt i denne Landsende skulde indlade sig i nogen Sag med dem, som kunde være deres Privilegier imod. Skomagerne raadførte sig da med Kontorets Kjøbmænd og overlod ham en Afskrift af de Privilegier, de paastod at have. Netop det var det, Kristofer Valkendorf vilde. I Privilegierne kunde han imidlertid ikke finde noget, som vedkom denne Sag, og han stevnede dem paany til at møde ham paa Raadstuen. Skomagerne fandt, at de ikke kunde gjøre yderligere Ophævelser herover og anholdt kun om, at Lensherren vilde lade Naade gaa for Ret. Denne drev da heller ikke Sagen yderligere, men lod dem beholde sin Brygge paa Betingelse af, at ogsaa andre Borgere fik Tilladelse til at benytte den mod at deltage i Omkostningerne ved dens Vedligeholdelse. Dette fandt Sted i August Maaned 1557.

Længere ude paa Høsten kom det til et nyt Sammenstød mellem Kristofer Valkendorf og Skomagerne, idet Lensherren benyttede sig af en mellem dem indbyrdes opstaaet Tvist til at gribe ind mod dem for egenmægtig Optræden og Selvtægt. Da de merkede, at der var Alvor med i Spillet, maatte deres Oldermænd i Midten af November Maaned indgaa et mindeligt Forlig med Lensherren i Overvær af Nordlændingen Adelsmanden Thrond Benkestok og Bergens Lagmand Mats Størssøn samt flere. Hovedpunkterne i dette Forlig var følgende:

1. De tre Oldermænd fik paa samtlige Skomageres Vegne, der boede i Vaagsbunden, Tilsagn om Tilgivelse for, hvad de ved denne Leilighed havde forbrudt, men maatte til Gjengjæld love, at de aldrig mere skulde indlade sig paa saadanne Overtrædelser.

2. Efterdi Borgerne havde klaget over det af dem drevne Ølsalg og Øltapperi, indgik de paa at ophøre hermed fra 25de Juli forstkommende Sommer, saafremt Oldermændene gjennem Raadet i Lübeck ikke inden den Tid kunde udvirke kongelig Tilladelse for dem til at vedblive dermed.

3. De forpligtede sig til at holde den Træbro istand, som førte fra Domkirken til Ruinerne af Allehelgenskirken over den mellem disse liggende sumpige Grund.

4. Forpligtede de sig til for Eftertiden ikke at lukke Strædet ved Nattetid, hvorved Byvagten forhindredes fra at have sin Gang derigjennem,

Digitized by Google

dog med Undtagelse af de Aftener, de holdt sit Spil; da skulde de i Forveien give Byfogden Underretning derom, forat han kunde sige fra til Vagtmændene.

5. Maatte de forpligte sig til ikke mere at lade den Urenlighed, som fulgte med deres Bedrift, løbe ud i Vaagen, hvorved denne blev opgrundet.

6. Maatte de love at afstaa de Voldsomheder, som de tidligere havde udøvet mod Nordmændene i sit Kvarter, ei heller at beskytte de Drabsmænd, fredløse og andre Forbrydere, som tog sin Tilflugt derhen.

7. I det hele taget lovede de at skikke sig "ærligen, kristeligen og vel udi alle Maader", erkjende Landets Lov og Ret og at underkaste sig maanedlig Kontrol med Hensyn til Udførelsen af sit Arbeide, over hvilket der var bleven ført mange Klager af Bergens øvrige Borgere.

En Maaneds Tid efter drog Kristofer Valkendorf efter kongelig Tilsigelse nedover til Danmark for at aflægge Kongen personlig Regnskab for Sagernes Stilling. Medens han nemlig havde varetaget Kongens Tarv i Bergen, havde han ikke tabt de nordlandske Forhold af Sigte. Allerede strax efter sit Komme til Norge havde han gjort Indberetning til Regjeringen om den Handel nordenom Norge, som Englænderne drev paa sit i 1553 anlagte Faktori Archangel, hvorfra der over Moskva var aabnet en Handelsvei til Persien og Ostindien. Dette var i Valkendorfs Øine et Forsøg paa at tilsnige sig Frihed for at betale Øresundstold, og den danske Regjering paalagde ham foreløbig at sende kyndige og paalidelige Mænd nordover til Vardøhus for at undersøge Forholdene der. Valkendorf havde vel tilbudt selv at drage derhen; men Kongen fandt det dog ikke tilraadeligt at antage dette hans Forslag.

I Begyndelsen af April Maaned 1558 kom Valkendorf tilbage til Bergen, fast bestemt paa at fortsætte Kampen der, hvor han foreløbig slap den. Strax efter sin Hjemkomst satte han Bergenhus Fæstning i fuld Forsvarsstand, belagde Murene med Skyts og lod udstille Vagter. Fra Kontoret iagttog man naturligvis disse Forberedelser; men man lod dog, som man ikke vidste, hvad de sigtede til. Snart fik man dog Syn for Sagn: en Dag i den næste Uge blev de tyske Skomagere i Byen befalede at indfinde sig paa Slottet hos Lensherren. De vovede ikke andet end at lystre, og nu fik de alle det Paalæg, at de enten skulde sværge Kongen Troskabsed eller pakke sammen og drage af Byen. De bad da om Betænkningstid, da de, som de sagde, først maatte raadføre sig med sine Landsmænd Kjøbmændene. Dette blev dem tilstaaet. Hos Kjøbmændene fik Skomagerne imidlertid den bedste Trøst. De skulde give Lensherren en god Dag og være ved freidigt Mod, blev der sagt; thi Nød skulde det ikke have. Noget Svar fik Valkendorf saaledes ikke til fastsat Tid. Men han var Mand for at tvinge dem til at afgive det. Til en Begyndelse spigrede han igjen Lemmerne for deres Butikvinduer. I sin Harme over denne Maade

Digitized by Google

at gjøre dem insolvente forbandede Skomagerne sig paa, at der for denne Sags Skyld skulde blive mangt et faderløst Barn i Bergens By. Mange af Borgerne blev bange over disse Trusler; men Valkendorf lo kun af dem, da han saa, at ikke en eneste havde Mod og Mandshjerte nok til igjen at bryde Lugerne fra Vinduerne, og at de tyske Kjøbmænd paa Bryggen i Stilhed førte sit Gods ind mellem de Søboder, de havde mellem Borgernes Huse paa Stranden. Han stak derfor sin Fane ud, lod bære Vand og Sten op paa Muren og traf Forberedelser til at anstifte Fyrverkeri — altsammen for at sætte Tyskerne i den Stemning, som han ansaa for den tjenligste for hans Forehavende. De begyndte nu at give Kjøb. Kontorets Kjøbmænd lod ham anmode om en Sammenkomst i Mariakirken. Han lovede strax at indfinde sig, og for tilgavns at vise, hvor lidet han frygtede dem, tog han kun to Drenge med sig. Men før han forlod Slottet, befalede han rigtignok sin Underbefalingsmand Halvard Bagge at skyde Bryggen i Brand, saasnart han fik sikker Underretning om, at der var tilføiet ham nogen Vold. Da Valkendorf kom ind i Kirken, viste Kjøbmændene ham sin Privilegiebog, hvori der bl. a. var indtaget et Frihedsbrev, som de havde faaet af Kristiern II, da han som udvalgt Konge opholdt sig i Bergen, og som gik ud paa, at de indtil videre skulde have Lov til at beholde sine egne Haandverkere. Hertil svarede Valkendorf, at det Brev kunde man ikke lægge Vræt paa, saasom det ikke var bleven stadfæstet af Kristierns Fader, den regjerende Konge, som endnu var i Live. Efter nogen Forhandling gik dog Valkendorf ind paa, at Skomagerne og de øvrige "Embedsmænd" kunde forblive i Bergen og drive sit Haandverk til Mikkelsdag førstkommende, bl. a. for at de i Mellemtiden kunde have Leilighed til at ansøge hos Kongen om at faa sit Ophold forlænget. Lykkedes dette dem ikke, havde de enten ufortøvet at rømme Landet eller at sværge Kongen Troskabsed. Herved maatte de nemlig opgive den Særstilling, som de ved sit Forhold til Kontoret havde indtaget, og i Stedet underkaste sig den norske Krone som dens Undersaatter. Den ene efter den anden af Skomagernes Forbundne trak sig nu tilbage: Lübeckerne henvendte sig vel to Gange til den dansk-norske Konge paa Skomagernes Vegne med deres Forlangende, men fik begge Gange det Svar, at deres Landsmænd havde at rette sig efter det Brev, de havde givet Lensherren.

Inden Mikkelsdag endnu var kommen, havde Valkendorf fremdraget en ny Sag, som han vilde have Rede paa. Efterat Skomagernes egen Kirke i sin Tid var nedbrændt, havde de efter eget Sigende faaet overladt St. Halvards Kirke, der laa paa Lille Øvregade. Men Valkendorf vilde vide, hvad Hjemmel de havde for dette, og nogen saadan var de ikke istand til at opvise. Kirken blev derfor fradømt de tyske Skomagere og skulde herefter være en Sognekirke for Byens Indbyggere i Almindelighed. Hermed var den Sag bragt i Orden, og Presten her, Melchior Pilgrim, synes at have faaet Ansættelse ved Martinskirken, hvor Hr. Kristofer Mitius var Sogne-

Digitized by Google

prest. Begge disse Mænd og Johan Nyhavius, der var de Kontorskes første Sognepræst ved Mariakirken, var dygtige og nidkjære Prestemænd, som uden Persons Anseelse havde ivret mod de Laster, som havde gaaet i Svang paa Bryggen og blandt Skomagerne. Det var imidlertid ikke herpaa, det kom an for Kristofer Valkendorf. Da de havde negtet at ville staa under Superintendenten og rette sig efter Ordinantsen, kaldte Kristofer Valkendorf dem for sig og spurgte, hvad sligt skulde betyde. Hertil svarede Hr. Kristofer ved Martinskirken, at Gud allermægtigste var deres Superintendent, og at Bibelen var deres Ordinants. Valkendorf mente da, at det kunde være bra nok, men han — det lod han dem kort og godt høre — vilde ikke vide af slig Selvraadighed. Enten skulde de erkjende Biskopen som sin Tilsynsmand og Ordinantsen, som af gode, lærde og vise Mænd var uddragen af den hellige Skrift, som sin Rettesnor, eller og havde de at forføie sig af Byen og Landet. Paa Hr. Johan Nyhavius's Forestilling faldt de saa tilføie og udstedte strax et Forpligtelsesbrev, hvori de lovede at følge Ordinantsen og vise Bergens Superintendent Lydighed.

Da nu Mikkelsdag kom, sendte Kristofer Valkendorf Bud til Haandverkerne af "de fif Amten" med Forespørgsel om, hvilken Beslutning de havde taget: Vilde de blive i Landet og sværge Kongen Troskabsed, eller foretrak de at drage hjem igjen? Halvparten af dem gav da det Svar, at de vilde blive, hvor de var; men de øvrige, som havde Haab om endnu for en Tid at kunne trodse Lensherren, rømte ind paa Bryggen og søgte Tilhold hos Kjøbmændene her. Det gik imidlertid den anden Vei: Valkendorf stevnede Oldermændene og Bryggens 18 Mænd ("de Achteinen") til et Møde i Korskirken, og her maatte de love, at de ikke mere vilde holde nogen Haandverker ved Bryggen, af hvad Slags det end maatte være. Nu havde de tyske "Embedsmænd", som havde søgt at rømme, ikke noget andet at gjøre end at forlade Byen og drage hjem til Tyskland. Men Valkendorf fandt, at de ikke burde gjøre Brud paa god gammel Folkeskik og forlade Landet uden at have sagt ham Farvel, som tilbørligt kunde være. Han stevnede dem derfor til sig paa Byens Raadstue den 11te Februar 1559, og her tog de, som det høres ud for, en ret venskabelig Afsked med ham. 59 Haandverkere, deriblandt 24 Skomagere, 23 Skrædere, 3 Guldsmede, 1 Klipper (Overskjærer), 6 Bagere og 2 Skindere (Garversvende) mødte nemlig frem her og, heder det, "ginge alle og hver særdeles for sig frem og finge Valkendorfs Haand og takkede hannem for alt godt og lovede udi Brev og Segl, at de ikke skulde sige andet paa Kongelig Majestæt eller paa hannem end det, som var tilbørligt, ærligt og godt, og denne Sag skulde være død og affalden udi alle Maader. Hvo anderledes gjorde eller talede skulde være en uærlig Karl, thi de kunde ikke skylde Valkendorf for nogen Uefterretlighed udi nogen Maade. Hermed er de farne herfra og til Tyskland". Gjælden til Halvardskirken, som Valkendorf vidste aldrig vilde blive betalt alligevel, eftergav han

dem. Allerede tidligere — omkring Mortensdag det foregaaende Aar — synes en større Del af Byens Haandværkere at være dragne tilbage til sit Hjemland, deriblandt ogsaa Presten Hr. Melchior Pilgrim. Nu fulgte vistnok de øvrige Exemplet, og af de 250 Haandværkere, Valkendorf ved sit Komme til Bergen havde havt at stride med, var nu knap den halve Del (og kanske ikke engang det) bleven tilbage i Byen.

Noget Savn skulde de bortdragende Tyskere imidlertid ikke efterlade i det norske Samfund. Thi under sit Ophold i Kjøbenhavn Vinteren 1557—58 havde Valkendorf under 4de Marts 1558 faaet udvirket et Kongebrev, der tilsikrede de Nordmænd, som vilde flytte ind til Byen og nedsætte sig der som Haandværkere et eller to Aars Skattefrihed og Fritagelse fra andre borgerlige Byrder, hvorhos han lettede dem Adgangen til Bosættelse i Byen. At Tyskernes Fortrængelse af sin tidligere indehavte Stilling har havt nogen skadelig Indflydelse paa den norske Haandværksdrift, kan man ikke sige uden at gjøre sig skyldig i uretfærdig Overdrivelse. De fra hin Tid levnede Kunstindustrigjenstande viser ingen Tilbagegang, men snarere betydelige Fremskridt fra det 15de Aarhundredes halv barbariske Smag. Paa den anden Side maa man dog heller ikke tabe af Syne, at de tyske Impulser netop i Reformationsaarhundredet gjorde sig sterkest gjældende, navnlig ved Krydsning med den opblomstrende hollandske Kunst.

Men om Valkendorf end paa denne Vis aldeles knuste de tyske Haandværkeres Magt i Bergen, var de Kontorskes Rettigheder strengt taget ikke i ringeste Mon antastede. Alligevel var der en paatagelig, væsentlig Forskjel paa Kontorets Indflydelse nuomstunder og hvad den for treti Aar siden havde været. Valkendorfs Bestræbelser gik heller ikke direkte ud paa at indskrænke Kontorets Privilegier, hvorved han til syvende og sidst neppe vilde have høstet andet end Utak fra enhver Kant. Hvad han tilsigtede var i denne Henseende ene og alene at "bane Veien for sine Eftermænd og gjøre det muligt for dem at bringe Kontoret tilbage til, hvad det egentlig skulde være, en Samling af Kjøbmænd, der handlede i Henhold til de dem tilstaaede Begunstigelser, og at berøve det den Uafhængighed af den norske Stat, som det paa Grund af de særegne Tidsforhold havde været det muligt at grundlægge". Han vidste ret godt, at dets politiske Stilling var saa afhængig af dets Handel, at det ene Forhold var væsentlig betinget af det andet. Skulde den norske Handelsstand ophjælpes, indsaa han, maatte det ske ved at skaffe det norske Borgerskab en rolig uforstyrret Udvikling af dets Handel. Byens Torv, der hidtil havde ligget paa Bryggesiden, blev nu flyttet til Vaagens Bund, som han i denne Anledning lod opfylde. Tæt ved dette Torv blev det nye Raadhus anlagt. Flere af Byens Gader blev paa hans Foranstaltning brolagte, og han skabte i det hele en ny Skik og Orden i Bergens By, som hidtil havde været ukjendt her. Men Usædeligheden, der havde gjort Bergen berygtet fremfor Norges øvrige Byer, vedblev at blomstre tiltrods for Skomagernes

Digitized by Google

Udvisning og Valkendorfs Forordninger. Da Valkendorf efter 4 Aars Forløb kaldtes tilbage fra denne sin Forlening, var meget vistnok allerede udført, men meget stod endnu tilbage at gjennemføre.

Man har neppe Ret til at forestille sig Norges Almue ulykkeligere i Kristian III's Dage, end den t. Ex. havde været i hans Farfaders Tid. Tvertimod aabnedes der nu nye, hidtil saa godt som ukjendte materielle Livskilder for dem. De fornemste af disse var den allerede forhen berørte Bjergverksdrift og Trælasthandelen. Til den første af disse Næringsveie skal vi senere komme tilbage, da denne Industrigren endnu saa godt som udelukkende befandt sig i Udlændingers Hænder; den anden skal vi derimod omtale i Korthed. I Oldtiden og Middelalderen igjennem havde Udskibning af Trælast foregaaet saa godt som udelukkende til Færøerne, Island og Grønland, idet Indbyggere af disse Bilande med kortere eller længere Mellemrum indfandt sig her i Landet for at afhente Tømmer, som paa Grund af den udstrakte Skogbestand saa godt som ingen Rolle spillede i økonomisk Henseende for Nordmændene. I de kongelige Almenninger ansaa Islændingerne sig endog berettigede til at hugge alt det Trævirke, de behøvede uden at yde noget Vederlag. Først i Løbet af det 13de og 14de Aarhundrede begyndte Englænderne og Tyskerne fra de træløse Egne om Elbens og Weserens Mundinger at hente Trælast her. Som Udførselsartikel blev den dog temmelig snart belastet med Told og Afgift. Det Tømmer, som udførtes, var vistnok i de fleste Tilfælde Raamateriale; men der findes ogsaa Exempler paa, at der til Panelíng af Beboelsesrum udførtes hugne, muligens endog høvlede Furubord. Navnlig maa det have været de nordtyske Egne, som var det bedste Marked for den norske Trælast. Til Trods for, at en Retterbod fra Haakon VI's senere Regjeringsaar (omkring 1380) forbød Udførsel af Trælast direkte fra Landdistrikterne, viste det sig dog meget snart, at dette Forbud ikke lod sig opretholde, og det blev derfor stadig omgaaet paa forskjellig Vis. Indskibningen af Trælast gav da efterhaanden Stødet til, at der opkom smaa Ladesteder overalt i Fjordene og paa Kysten. En af de ældste Trælastpladse var "Kopervik i Drafn", Oprindelsen til den senere Kjøbstad Drammen, der nævnes allerede i 1388.

Hvad der især bidrog til at styrke Hollænderne i deres Konkurrance med de tyske Kjøbmænd, var, at de første allerede tidlig ved særegne Privilegier havde faaet Ret til at indlade Trælasten paa Kysterne, hvor det faldt dem beleiligst, medens de sidste derimod ingen saadanne Begunstigelser nød. Der lever endnu hist og her i Kystbygderne Sagn om Hollændernes Trælasthandel og om den ringe Pris, Bonden satte paa Skogen og dens Afkastning. Søndmøringen, om hvem det heder, at han ikke forstod sig paa Regning, men hvert Aar lagede til saa megen Trælast, som han vilde levere for en Pose fuld af Sølvpenge, tilhører en noget senere Tid, men kan anføres som et Exempel, der belyser Forholdet.

Digitized by Google

Først i Slutningen af det 15de Aarhundrede opkom Sagskurden paa Flomsage og Haandsage, der fik en rask Udbredelse, navnlig efterat en svensk Mand, Palle Andersson, i 1530-Aarene havde indført en Forbedring ved Mekanismen, som han havde lært i Bøhmen. Under den stadig stigende Efterspørgsel efter Last mylrede der op snart sagt i hvert Bækkesig nede ved Kysten smaa Vandsage for Tilvirkning af Udskibningslast, og den sterke Skogbestand langs Kysten var snart ryddet. Nu først var Byernes Tid kommen, idet der her opstod en Klasse af Trælasthandlere, der blev Mellemmænd mellem Skogeieren og Udlændingen. Men det drog dog udover til Aarhundredets Udgang, før der blev Tale om en slig Grossererstand.

Skjønt Bondens direkte Handel med Udlændingen neppe i et og alt var til Baade for ham selv, navnlig naar han derved bragtes til at forsømme sit Jordbrug, havde Hollændernes Handel indirekte Følger, der var den norske Nation til uberegneligt Gavn. Det var Hollænderne, som atter kaldte Nordmændene til at pløie Verdenshavet, og disse var igjennem flere Slægtled vore Søfolks Læremestere, inden Fædrelandet selv høstede Æren og Frugterne af sine Sønners Kald til at færdes paa Søen. Allerede fra Fredrik I's Tid hvervede Hollænderne nemlig Nordmænd som Matroser paa sine Skibe, og efterhaanden foregik Udvandringerne fra Norge til Holland i en saadan Maalestok, at ligesom Folkevittigheden sagde om de paa norske Pæle byggede hollandske Byer, at "de stod paa Norge", kunde man med lige saa stor Føie have sagt, at Kjernen af de Søtropper, med hvilke Opdam, Tromp og Ruyter tilkjæmpede sig sine Seire, var norsk.

I de vigtigste Trælastdistrikter opstod der under Trafiken med Hollænderne, Skoterne og Englænderne, som ovenfor fortalt, af sig selv forskjellige bymæssige Anlæg, for hvilke der fra Regjeringens Side ikke blev gjort det allerringeste. Disse kom alligevel stundom til aldeles at overfløie de ældre norske Kjøbstadsanlæg, hvis Existentse tildels havde sin Betingelse i Forhold, som ikke længere var for Haanden. Flere af de Smaabyer, vi i Middelalderen hører Tale om, t. Ex. Vedø, Borgund og Kaupang i Sogn, forsvinder eller flytter sig vel rettere sagt fra det ene Sted til det andet, som Konjunkturerne fører det med sig. De større norske Byer fra Middelalderen fristede derimod en tildels kummerfuld Tilværelse. Throndhjem — Navnet Nidaros var forlængst gaaet af Brug — var som den norske Geistligheds Hovedsæde saa afhængig af denne Institution, at den efter Reformationen nødvendigvis maatte synke ned til en Smaastad. Omkring 1520 er Byens Folkemængde beregnet til 900—1000 udenfor Geistligheden, altsaa høit anslaaet til 12—1400 Indbyggere. Igjennem hele det 16de Aarhundrede gik Byen kun langsomt frem, og det fortjener vor Opmerksomhed, at Throndhjems Len i Tiden efter Reformationen officielt ikke havde Navn efter Byen, men efter Fæstningen Stenviksholm, som altsaa har været anset for dets Middelpunkt. Lensherrens Stedfortræder i Byen var Byfogden, og først i Aaret

Digitized by Google

1538 fik Byen en Borgermester. Alligevel blev der dog ti Aar efter at Byen havde ophørt at være Sæde for den katholske Erkebiskop, gjort et Forsøg paa at omgjøre Byen til en Handelsstad, der skulde optage Konkurrencen med det hanseatiske Kontor i Bergen. Under 5te April 1547 erholdt Byens Indbyggere nemlig indtil videre et Frihedsbrev, der omfattede følgende Privilegier:

1. "Først skal alle indlændiske og udlændiske Kjøbmænd, som kommer did til Marked eller nogen anden Tid om Aaret, bygge deres Boder paa Torvet, som andensteds Sædvane er, og der blive i deres aabne Boder hos deres Kjøbmandskab og Kram, saalænge som Markedet staar og ikke længer, og ikke løbe omkring til Boderne og Jagter, som der indkommer, eller andensteds.

2. Alle de, som kommer til Throndhjem og gjør Tilføring med Mel, Malt, Vin, Øl eller anden Vare, som er svært Gods, skal det opskibe i Boder eller andre Huse og intet deraf bortsælge eller kjøbslaa paa Elven, forend de har det alt opskibet.

3. Ingen fremmed Kjøbmand skal være tilstedet at sælge Vin, Mjød, Tyskøl eller nogen anden Drik i Kandetal, hele eller halve Kander, uden i hele og halve Tønder.

4. Skal ingen "Bergemænd" være tilstedt at inddrage i Hered eller andetsteds at kjøbslaa, de norske Undersaatter til Forprang i nogen Maade, uden med Fisk, Tran og Spæk, saameget som de behøver til deres eget Behov.

5. Prester, som har deres Gjæld og Rente, skal være forbudt at bruge nogen Kjøbmandskab ydermere end ved deres Rente og Indkomme og til deres egen Underholdning. Ligesaa skal være forbudt Lensmænd, Fogder, Provster eller Skrivere, som tjener for Klæde eller Penge, at bruge nogen Kjøbmandskab i Hereder eller andensteds.

6. Skal det være Undersaatterne i Throndhjem frit for at uddrage i Thrøndelagen og Nordlandene og der bruge deres Kjøbmandskab med Alen og Vægt efter gammel Sædvane".

Om Bergen er ovenfor talt. Denne By, der var Norges første, antages omkring 1560 at have havt en Folkemængde paa lidt over 4000. Stavanger havde i Tiden for Reformationen kun havt Betydning som en geistlig Stiftelse, som Handelsstad derimod saa godt som ingen. Først i den anden Halvdel af det 16de Aarhundrede ser vi tyske Handelsmænd gjæste denne By paa Forretningens Vegne til største Forargelse for det bergenske Kontors Kjøbmænd, der ansaa slig forbuden Seilads for "forfængelig" og "høist skadelig" for sine Interesser. Skeen havde, saa længe Nonneklosteret paa Gimsø stod ved Magt, havt en Smule Betydning som Handelsstad. Efter Klosterets Sæcularisation var det vistnok i nogen Grad gaaet tilbage, men den thelemarkske Bjergverksdrift og især Trælastudførselen maa dog have opretholdt Byen, saa den ikke ganske gik tilgrunde, om den end maatte regnes

Digitized by Google

blandt Norges mindste Byer. Navnlig var det de under Skeen hørende Ladesteder Porsgrund og Langesund, som i den følgende Tid vandt Betydning som Udførselssteder for Trælast.

Hvad Tunsberg og Oslo angaar, var de begge ved Reformationstiden sunkne ned til høist ubetydelige Byer, idet Rostockernes Handel her efterhaanden var ophørt, til Trods for at de under 14de September 1524 af Kong Fredrik I havde faaet Fornyelse paa sine Privilegier. Hvad den første af disse Byer angaar, havde den ved Tunsberghus's Ødelæggelse under Knut Alvssøns Opstand mistet al militær Betydning, efter Reformationen og Inddragningen af Kirke- og Klostergods var den heller ikke længere

68 Kristofer Valkendorf.

af kirkelig Betydning. Endelig truede en Ildebrand, som den 21de Februar 1536 lagde hele Byen i Aske, aldeles at udslette den af Tilværelsen. Borgerne tænkte nemlig nu ganske paa at forlade den ældgamle By og søge sig andre Boliger, ja, det lader endog til, at enkelte har sat sit Forsæt i Verk; thi ved et Kongebrev befalede Kristian III dem at drage tilbage til Byen og gjenopbygge den og tilstod dem til Hjælp hertil 6 Aars Skattefrihed. Ihvorvel Byen saaledes kom til at bestaa, førte den dog en meget kummerlig Tilværelse, thi da, Trælastudskibningen skulde gjenføde den norske Handel, kom Byen, der ikke laa ved noget Hovedvasdrag ikke til at tage nogen nævneværdig Andel deri, men overfløiedes endog tildels af de heldigere

Digitized by Google

beliggende Handelspladse, som den paa en Maade selv havde skabt. I det 17de Aarhundrede var det saaledes endog fra Regjeringens Side sterkt paa Tale at sløife den hele By.

Større Betydning fik Trælasthandelen derimod for Oslo, som ihvorvel den var den største af alle de søndenfjeldske Byer, alligevel ved Reformationstiden ikke var for andet end en Flekke at regne. Sarpsborg, der i Tiden nærmest før Reformationen havde lidt meget af fiendtlige Indfald og Uroligheder, havde efterhaanden tabt sin Næring og var i 1546 ikke større end Stavanger og Skeen. Vistnok tog Byen sig noget op ved Trælastudskibning, men Borgernes Kaar vedblev dog at være smaa, da de ikke magtede at skaffe sig noget større Opland og derhos maatte bukke under i Konkurrancen baade med Oslo og de baahuslenske Stæder. Blandt disse sidste var Konghelle og Oddevald nu saagodtsom uden al Betydning; derimod fik Marstrand pludselig en florissant Periode under de uhørt rige Sildefiskerier, som fandt Sted i den baahuslenske Skjærgaard fra 1556 af og som i henved et Snes Aar sammendrog en temmelig tæt Befolkning selv ude paa de golde Holmer og Smaaøer.

I materiel Henseende tør det saaledes vistnok antages, at det norske Folk i Kristian III's senere Regjeringsaar har havt en lykkelig Periode, under hvilken Folket til Trods for de mange ordinære og extraordinære Skatter, som var det paalagt, maa have gaaet frem i Velvære. Hertil bidrog det ikke lidet, at Rigerne i de sidste 20 Aar af Kong Kristians Regjeringstid maa siges at have havt Fred med Udlandet.

Med Nederlandene var der, som ovenfor fortalt, den 3die Mai 1537 sluttet en Vaabenstilstand paa 3 Aar, hvorved Kristian III var bleven foreløbig sikret mod Anfald fra dette Rige. Denne Stilstand var imidlertid ikke sikrere, end at Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn, der i sit sidste Leveaar opholdt sig her, i Forening med Pfalzgrev Fredrik hvervede Tropper mod Kristian III, ligesom hans Mænd, Kristofer Throndssøn Rustung og Gaute Tharaldssøn Kantsler (eller Gaute Norweger, som han kaldtes) efter hans Død gik i Pfalzgrevens Tjeneste og med den klingende Titel af "Marskalk in Norwegen" foruroligede den første saa Nordsøen og de norske Kyster med en hel liden Røverflaade. Tilsidst slog dog Regentinden af Nederlandede, Dronning Maria Haanden af ham, da hans Røverier blev altfor nærgaaende, og han blev derfor nødsaget til at forlægge sit Standkvarter fra Nederlandene til Ostfrisland, som dengang endnu var Sørøvernes forjettede Land, hvor de under Grev Enno II's Beskyttelse nød al uforstyrret Ro og Tilflugt. Her samlede der sig efterhaanden om ham flere af Kristierns II's gamle Tilhængere, som i sin Tid havde fægtet under Søren Norbys Banner, og i Aaret 1539 hjemsøgte han, Lange Herman, en uægte Søn af Grev Kristofer af Oldenburg, og en tidligere dansk Partigjænger Jens Ryan Kysterne af det vestenfjeldske Norge, Utsteins Kloster og Stavanger; men udenfor Lister overraskedes de af Thord Rod, som dengang var Lensherre paa Bergenhus, og efter en

Digitized by Google

haard Kamp maatte Kristofer Throndssøn og Lange Herman flygte, men Jens Ryan faldt selv 25de i Fiendens Hænder, og hver eneste Mand maatte sandsynligvis bøde for sit Strandhug i Galgen.

I Aaret 1540 udløb Vaabenstilstanden mellem Danmark-Norge og Nederlandene, uden at den igjen var bleven fornyet, da Keiser Karl V ikke havde villet anerkjende hverken Kristian III eller Gustav Vasa som lovlige Konger. Som Følge heraf indgik den dansk-norske Konge i det næste Aar Forbund med Frants I af Frankrige, som strax efter begyndte Krig med Keiseren. I denne Kamp deltog Kristian III tillands med et hvervet Rytterkorps, der foruroligede Nederlandene. Større Effekt havde imidlertid den Spærring af Øresund, som Kristian III lod foretage, og som havde Opbringelsen af treti hollandske Skibe til Følge. Dette vakte almindeligt Misnøie blandt Hollænderne, der herved saa en af sin Handels Hovednerver overskaaren. Et Slags Trøst fandt de vel, da Lensherren over Lister, den djærve Stig Bagge, der i Forening med en anden norsk Adelsmand var gaaet ud for at speide, faldt i deres Hænder udenfor Zeelands Kyst. Hans Ledsagere blev kastede i haardt Fængsel, men Stig Bagge selv blev uden Lov og Dom halshuggen og lagt paa fire Steiler. Allerede ved Kampens Gjenoptagelse havde flere af de Mænd, som var gaaede i Landflygtighed med Kristiern II og Erkebiskop Olaf søgt Udsoning med den danske Konge. Blandt dem var Otte Stigssøn, Kristofer Throndssøn Rustung og Gaute Tharaldssøn, som vi i Krigens følgende Tid alle finder i dansk Tjeneste. Da nye Fredsunderhandlinger, som i Aaret 1543 aabnedes i Kampen i Overyssel ikke førte til Fred mellem Danmark-Norge og alle Keiserens Riger og Lande, foretog Hollænderne et Angreb paa Norge og opsnappede herunder Klaus Huitfeldt, som just med en Del røvet Kirkesølv og Guld skulde begive sig til Danmark. Klaus slap dog snart fri igjen; thi hans Broder, Kristofer Huitfeldt paa Bergenhus, fik strax efter fat paa Borgermesteren af Amsterdam, mod hvem han blev udvexlet. Kort efter stak en dansk Flaade, der talte 40 Seilere og stod under Anførsel af Hr. Magnus Gyldenstjerne og Kristofer Throndssøn Rustung, i Søen for at hjemsøge Nederlandene. Men paa Grund af Modvind nødtes Flaaden til at løbe ind i en norsk Havn, som den først ved Begyndelsen af Høsten kom til at forlade. Da den saa viste sig udenfor Vestfrisland og Zeeland, kom alt her i Forskrækkelse. Faren var ogsaa overvættes stor; thi Kristofer Throndssøn foreslog, at man skulde stikke Hul paa Digerne i de lave Marskegne og lade Fiendens frugtbare Land oversvømme af Nordsøen. Denne Plan stødte imidlertid paa Hindringer, det beleilige Øieblik blev ikke benyttet, og snart maatte Danskerne igjen vende hjem uden at have udrettet noget andet end at have kapret en Del fiendtlige Fartøier. Krigen førte imidlertid ikke til noget; der blev igjen aabnet Underhandlinger, der endte med, at der i det følgende Aar blev sluttet Fred i Speier. Ved denne lovede Keiseren at opgive Kristiern II's Sag paa det Vilkaar, at de hollandske Stæder skulde

Digitized by Google

have deres Handelsrettigheder i Danmark og Norge tilbage. Derimod negtede Kristiern II's Svigersønner, Pfalzgrev Fredrik og Hertugen af Lothringen, at give Slip paa de formentlige Rettigheder, de ved sine Giftermaal havde erhvervet.

Kristian III havde som evangelisk Fyrste sluttet sig til det saakaldte schmalkaldiske Forbund, der skulde værne Protestantismen mod Overgreb fra Katholikernes Side. Som Medlem heraf var han vel forpligtet til at deltage i den Kamp, som udbrød strax efter Martin Luthers Død. Men da han havde forpligtet sig til at holde Fred med Keiseren, seirede dette Hensyn, og han nøiede sig med at sende sine Troesfæller en Sum Penge. Inden denne imidlertid var naaet frem, var Kampen allerede bleven afgjort i Slaget ved Mühlberg, hvorved de to Overhoveder for det protestantiske Parti, Kurfyrsten af Sachsen og Landgreven af Hessen, var komne i Keiserens Vold.

I Forholdet til Sverige indtraadte der efter Speierfreden en Forandring, men ikke til det gode. Skjønt Kristian III og Gustav Vasa var Svogre, (den første var gift med Dorothea, den sidste med Katharina, begge Døtre af Hertug Magnus II af Sachsen-Lauenburg), var de dog aldrig egentlige Venner; navnlig nærede Gustav altid en Mistanke om, at Danskerne arbeidede i Stilhed paa at faa Unionen mellem de tre Riger fornyet. Under Grevens Feide havde Gustav forstrakt sin Svoger med betydelige Summer, og som Sikkerhed herfor forlangte han Gotland eller Viken og Jemtland samt Toldfrihed i Øresund og Fritagelse for Afgift for Danskerne ved Sildefiskerierne under den skaanske Kyst. Herpaa vilde Kristian III dog ikke indlade sig; derimod indfandt han sig den 7de September 1535 helt uventet i Stockholm, hvor han paa det bedste blev modtagen. Her lovede da Kong Kristian til Tak for den Hjælp, han havde faaet under de foregaaende Aar at oplade Kong Gustav Slottene Akershus og Baahus med Viken, som skulde overlades ham ved Paasketider det næste Aar. Mange underlige Rygter gik i Svang om denne Kong Kristians Færd; men det er mere end tvivlsomt, om der laa noget til Grund for dem. Baahus og Akershus blev imidlertid ikke udleverede til belovet Tid, da Kristian III ved Erkebiskop Olafs Oprør var bleven forhindret derfra. Alligevel sendte Gustav en Undsætningsflaade til Kjøbenhavn under denne Bys Beleiring. I de følgende Aar vedblev Spændingen mellem Kongerne. Da Krigen med Keiseren og Pfalzgreven igjen tegnede til Udbrud i 1540, foretog Gustav Vasa en Tilnærmelse til det burgundiske Hof, ret som han tilsigtede et Forbund mod Danmark. Med dette Riges Konge var Gustav nemlig, jo mere det led, bleven mere og mere utilfreds, og det var nu ikke langt fra, at det kom til et aabent Brud. Dette blev dog forhindret, idet Kristian III faldt tilføie og betalte Gustav Vasa hans Tilkommende. Under et

Digitized by Google

Møde paa Broen over den mellem Halland og Blekinge flydende Elv Brømsen nedlagde Kong Gustav Paastand om at erholde Gotland og 800000 Daler i Krigsomkostninger, et Forlangende, som de danske Herrer ansaa for jevngodt med en Krigserklæring. Der faldt da ogsaa mange Ord fra deres Side mod Kong Gustav og Svenskerne, som ikke blev godt optagne. Men da det var Kong Kristian i høieste Grad magtpaaliggende at faa Fred, ryddede han ved Eftergivenhed Hindringerne af Veien, og der sluttedes nu en femtiaarig Fred mellem Rigerne. Der skulde dog være nok Tændstof tilbage paa begge Sider, og neppe havde begge Konger lukket sine Øine i Døden, før der udbrød en af de blodigste Krige, som Norden til den Tid endnu havde været Vidne til.

Kristian III havde ikke vist sig at være i fremtrædende Grad skikket som Konge; men han har dog faaet et vakkert Skudsmaal for Retskaffenhed og Fromhed. Hans væsentligste Feil var, at han ligeoverfor Adelen og Rigsraadet viste en Godmodighed og Eftergivenhed, som nærmest maa regnes for Svaghed. Derhos har man bebreidet ham, at han tilstod sin herskesyge Dronning Dorothea alt for stor Indflydelse paa Rigets Anliggender, og dette skal blandt andet have givet Anledning til, at den dygtige Finantsmand Peder Oxe gik i Landflygtighed og senere hen indlod sig i Stemplinger mod Danmark. Ogsaa i Forholdet til Sverige skal Dronning Dorothea have grebet forstyrrende ind.

Om Kong Kristian III's Personlighed er der forøvrigt ikke stort at sige. I sin Ungdom havde han ligesaa lidt som sine samtidige holdt sig fri for Fyrsternes sædvanlige Udskeielser. I Aaret 1532 mødte han en Sommerdag, da han gik paa Jagt i Nærheden af Byen Kolding, en smuk Bondepige, en Skomagerdatter fra Andst, som skulde bringe Jordbær tilbys; han befalede hende at gaa op paa Slottet med dem. Dette gav Anledning til, at der opstod et nøiere Forhold mellem dem, hvoraf en Søn, Kaspar Markdanner, blev Frugten. Da han blev ældre, blev hans Væsen dog langt mere alvorligt, og hans Familieliv var uden Pletter og ansaas for at være mønsterværdigt. I sit Ægteskab havde han Sønnerne Prins Fredrik, Hertug Magnus og Hertug Hans, og Døtrene Anna, som blev gift med Kurfyrst August i Sachsen, og Dorothea, som ved hans Død endnu var et Barn. For deres Opdragelse skal han altid have draget den største Omsorg. Ogsaa til sine Søskende stod han i Regelen i ret godt Forhold, om der end af og til kunde være Spænding mellem ham og hans Brødre, de holstenske Hertuger. "Kongens Hus var en Fromheds Skole, hvor der ikke blot blev talt om Gudsfrygt, men han selv var et levende Mønster derpaa," skriver en dansk Historiker. Som Exempel derpaa fortæller man følgende. Engang havde en ny Skriftefader, Magister Anders, indledet sin Tiltale til ham i Skriftestolen med "Allerdurchlauchtigste, stormægtigste Herre!" Paa Stedet afbrød Kongen ham: "Mester Anders, hvorledes begynder I at skrifte? Her knæler jeg som

en arm Synder for Gud og heder slet og ret Kristian". Navnlig har man i mangt og meget Vidnesbyrd om, at han med Liv og Sjæl omfattende Reformationen og dens Sag. "Hver Morgen lukkede han sig inde i sit Lønkammer og bad, Formiddagen gik med til Rigets Anliggender; ved hans Taffel savnedes sjelden Prester og lærde Folk, paa hvis Samtaler han satte stor Pris; foruden om aandelige Gjenstande og Statssager underholdt han sig da med dem om Mathematik og Astronomi. Om Aftenen læste han atter i Bibelen eller i gode Kroniker, talede med sin Familie og spiste i Forening med den; efter Aftensbordet hørte han gjerne et Musikstykke foredrage, thi ligesom Luther beundrede han Musiken som Afbildning paa en velordnet Stat: en from Bøn endte Dagen". Han reiste flittig rundt om i sine danske Besiddelser, førte saavidt muligt selv Tilsyn med alt, sad i Retterthing osv. Ellers opholdt han sig helst paa Kjøbenhavns Slot, som han lod ombygge og udsmykke, samt paa Koldinghus.

Under Opholdet paa det sidst nævnte Sted var det, at han efter i længere Tid at have været svagelig blev kastet paa Sygeleiet af Aarebetændelse i Forbindelse med en Brandbyld. En Morgen henimod Slutningen af Aaret 1558 kom Hofpresten, Mester Paulus Noviomagus, og spurgte, hvorledes det stod til med ham. "Det skal jeg sige Eder", sagde Kongen; "der var En hos mig inat, som bad mig være frimodig; thi min Helbred skulde snart med det nye Aar blive bedre, og et langt Liv følge efter". Lægen mente da, at det maatte vel være en Drøm. "Nei", sagde Kongen, "det var ingen Drøm. Mine Øine har set og mine Øren har hørt, hvad jeg taler, og derefter vil jeg ganske og fuldkommen rette mig". Ingen vovede at spørge videre. Kongens Anelse gik i Opfyldelse. Nytaarsdag 1559 kom en af hans Prester og fortalte, at han netop havde mistet sin Fader. "Idag kommer jeg til at følge ham", sagde Kongen. "Bliv derfor hos os!" Han modtog derpaa Alterens Sakrament, paalagde sine Kantslere at sørge for Rigerne, Dronningen og Børnene, holde Gudstjeneste, Skoler og Kirker ved Magt og bød dem saa alle Godnat. Dronningen var dybt nedbøiet: "Ak, min kjære Herre", sagde hun, "har jeg fortørnet Eder ved Ord eller Gjerning, beder jeg, at I for Guds Skyld vil tilgive mig det". "Eders Kjærlighed", svarede Kongen, "har aldrig været mig imod, giv Eder dog tilfreds, vi faar skikke os i Guds Villie; opdrag Børnene i Gudsfrygt, og gaa vor Fredrik tilhaande med gode Raad!" Han istemte saa med svag Stemme Luthers Salme: "Med Fred og Glæde far jeg hen", og da denne var endt, tabte han Mælet. Idet en af Presterne tilraabte ham det Bibelsprog: "Som en Fader forbarmer sig over sine Børn, forbarmer Herren sig over dem, der elsker ham", sov Kongen stille hen, Klokken fire om Eftermiddagen. Hans Lig blev nedsat i St. Knuds Kirke i Odense, hvorfra det et Snes Aar senere bragtes til Roeskilde Domkirke, hvor et prægtigt Gravmæle viser, hvor hans sidste Hvilested er.

Digitized by Google

Vel tre Uger efter, at Kristian III var afgaaet ved Døden, døde ogsaa hans Fætter, Kristiern II, paa Kalundborg Slot, hvor han i de sidste 10 Aar havde havt Tilhold (25de Januar 1559). Han, den ulykkeligste af alle Oldenborgere, blev tillige Ættens ældste Mand; thi ved sin Død var han op imod 78 Aar gammel.

Ihvorvel Kristiern II's Fangenskab havde været et Brud paa Tro og Love, var hans Fængsel i den første Tid dog ingenlunde meget strengt. Han kunde gaa omkring paa Slottet, havde adeligt Selskab og syslede med en Underholdning, som anstod sig hans Stand. Anderledes blev det derimod, da Folket under Grevens Feide reiste sig for at kræve hans Løsladelse. Da blev han sammen med en norsk Dverg, der var hans eneste Selskab, indespærret i et Kammer i Slottets østlige Taarn og Døren tilmuret. Igjennem et Hul paa Væggen rakte man ham Maden, og Lyset fik han gjennem et høit Vindue med tykke Jernsprinkler for. Kong Fredrik I og Kong Kristian III efter ham havde nemlig edelig forpligtet sig til Danmarks og den slesvig-holstenske Adel, at de aldrig skulde slippe Fangen løs, ja ikke engang uden i Nødsfald flytte ham til et andet Sted. Otte danske Rigsraader og holstenske Landraader førte Opsyn med Slottet og dets Befalingsmand. Dvergen kunde ikke holde det ud i Fængslets Ensomhed; han afløstes derfor af en gammel Landsknegt, som skal have været Kristierns eneste menneskelige Selskab i en lang Række Aar. Da denne døde, sørgede den gamle Konge i bitter Smerte over ham. I over 16 Aar holdtes han her paa Sønderborg, heder det i Sagnet, afspærret fra Verden, saa han kunde næsten regnes for at være levende begravet; i Gulvfliserne blev der Mærker af hans tunge Vandring, og i Marmorpladen paa Bordet, som stod midt paa Fængselsgulvet, blev der en Fure, som hans ene Finger havde slebet langs med dets Kanter, medens han vandrede omkring det. Endelig blev han i Aaret 1549 løsladt af sit Fængsel paa Sønderborg. Fem Aar tidligere, ved Forliget i Speier, havde nemlig, som ovenfor fortalt, Keiser Karl fuldstændig opgivet sin Svogers Sag, imod at han blev anvist et bedre Tilholdssted og et ridderligt Fangenskab. Fra Sønderborg blev han nu ført til Kalundborg Slot og fik Indtægterne af Kalundborg Len med Samsø til sin Underholdning. Her havde han Frihed til at jage og fiske, og skjønt man endnu holdt strengt Øie med hans Person, bestræbte man sig dog for ikke at forbitre de sidste ni Aar af hans Liv. Kristian III viste ham Opmerksomhed og Velvillie paa mange Vis, og han besøgte ham endog personlig kort før sin Død. Herover blev den gamle Mand saa dybt rørt, at da han fik Efterretning om Kristian III's Død, brast han i Graad og bad til Gud, at det ogsaa snart maatte løses op for ham, og dette Ønske fik han da opfyldt. Hans Lig blev bisat i Odense, hvor hans Fader og Moder tidligere var blevne begravne.

Digitized by Google

Fredrik II's Thronbestigelse. Kongens Personlighed. Ditmarskertoget. Kongens Kroning og Haandfæstning.

Efter Kristian III's Død besteg hans ældste Søn Fredrik Danmarks og Norges Throne. Han var ved sin Thronbestigelse henved 25 Aar gammel. Allerede paa Rigsdagen i Kjøbenhavn (Oktober 1536) var han bleven valgt til Faderens Eftermand, hvorpaa hans Hylding i 1542 havde fundet Sted paa Landsthingene rundt om i Danmark samt i 1548 for Norges Vedkommende i Oslo. Hans Kongedømme var saaledes paa Forhaand godkjendt af alle.

Fredrik II havde faaet en Adelsmands Opdragelse. Han havde lært at føre Sværdet og tumle sin Ganger i ridderlig Idræt; i boglig Henseende var hans Opdragelse derimod meget forsømt. I sine senere Aar beklagede han ofte selv, at han ikke havde benyttet den Veiledning, han havde kunnet faa, og at han kun forstod sig saare lidet paa de offentlige Anliggender. Imidlertid blev dette i nogen Mon erstattet af sundt Omdømme og en vis naturlig god Sands, der ofte lod ham træffe det rette. I hele sin Optræden og i Væsen var han en Konge efter de yngre danske Adelsmænds Sind. Han førte allerede fra sin tidlige Ungdom et muntert Hof, hvor han

> "holdt Kollats med Adelen sin
> og gjorde den lystig og glader,
> og drak med dem den sødeste Vin
> som Landsens Herre og Fader".

Allerede i 1554, da Hertug Fredrik var 20 Aar gammel, erholdt han af sin Fader Malmøhus Slot og Forlening. Her skulde han efter Faderens Plan under Hofmesteren, Eiler Hardenberg, en middelaldrende Adelsmand, uddanne sig til den Kongegjerning, som ventede ham. Det Liv, som den unge Konge og hans Kammerater førte, var lystigt og rigt paa Afvexlinger. Navnlig reiste han i det sidste Aar før Faderens Død ikke lidet omkring i dennes Lande, men satte ikke en Fod over den norske Grændse. Dette Land og dets Vilkaar var ham fremmed og ialfald til en vis Grad fuldstændig ligegyldigt.

Fredrik II var ved sin Thronbestigelse og længe efter ugift, og Grunden hertil skal have været, at han nærede en sterk Kjærlighed til Eiler Hardenbergs Broderdatter, Anna Korfitsdatter Hardenberg, der var en af Moderens Hofdamer. Nogen Forbindelse mellem dem kom dog ikke istand, som det synes, paa Grund af Modstræben af Familien paa begge Sider, og

kort efter at Fredrik II var indtraadt i Ægteskab med Sofie af Mecklenburg (1572), ægtede hun en dansk Adelsmand.

Selve Forholdene i Tiden efter Kongens Thronbestigelse maa have givet ham andet end Giftermaal at tænke paa. Kristian III's Broder, Hertug Adolf af Holsten-Gottorp, havde tit og ofte søgt at egge Kongen til, at de i Forening skulde søge at hevne det Nederlag, deres Farfader havde lidt paa sit Tog mod Ditmarskerne (1500); men Broderen havde ikke agtet paa ham, og den herskesyge Hertug var ingen Vei kommen med hans Fredsommelighed. Men saasnart Kristian III var død, besluttede Hertugen sig til at erobre Landet paa egen Haand. Et Angreb, som Ditmarskerne havde foretaget paa Helgoland, der var Tilholdssted for en frygtelig Sørøver, blev benyttet som Paaskud. Henrik Rantzau, der var Amtmand i Segeberg og Kongens Statholder i Hertugdømmerne, kom imidlertid under Veir med Hertugens Forehavende og underrettede sin Fader Johan Rantzau derom. Ihvorvel denne just var Hertug Adolfs Mand, erklærede han dog, at han ikke vilde have nogen Befatning med det hele Forehavende, hvis ikke Kong Fredrik og Hertug Adolfs Broder Hans fik Andel deri. Som Følge af hans Forestillinger blev det da bestemt, at alle tre Herrer skulde foretage Toget i Fællesskab, bære hver sin ligelige Andel af Byrderne og ved Lodtrækning vælge en af de tre lige store Dele, hvori Ditmarsken efter Erobringen skulde deles.

Til Anfører for Hæren, der talte henved 25,000 Mand tyske Leietropper, valgtes den gamle Johan Rantzau, der nu skulde bringe i Anvendelse sin Ungdoms og Manddoms seirrige Krigskunst mod det tapre lille Bondefolk, der kun havde 7000 Mand at opstille i Kampen for sin Uafhængighed. Den 18de Mai 1559 sendte Fyrsterne Ditmarskens Forstandere sine Feidebreve, og den 22de begyndte Krigen. Meldorf stormedes den 3die Juni med væbnet Haand, idet Johan Rantzau selv steg af sin Hest og styrtede sig ind i den vildeste Kamptummel. Efter det tapreste Forsvar maatte Ditmarskerne vige, og de fyrstelige betegnede sin Seir med et frygteligt Blodbad paa de overvundne. Ved dette velordnede Angreb var Nordmarsken afskaaret fra Søndermarsken. En Afdeling af Johan Rantzaus Hær vendte sig først mod Landets sydlige Del, hvis fornemste Forsvarspunkt Brunsbüttel ved Elben var, og efterat dette i Løbet af faa Dage var erobret, vendte Fyrsternes Hær sig mod Hovedstaden Heide. Under Stormen paa Udenverkerne udenfor denne By blev Hertug Adolf haardt saaret, og Kong Fredrik, der red i Spidsen for Garden, svævede i den største Livsfare. Alligevel tabte Ditmarskerne den ene Stilling efter den anden, og da de saa, at de ikke længere kunde fortsætte Forsvaret, grebes de af den største Modløshed. Saasnart den gamle Johan Rantzau merkede dette, lod han med Kongens Samtykke strax selve Byen storme og antænde i alle fire Hjørner, og i Løbet af Natten faldt den i hans Soldaters Hænder. Dagen efter bad Nordmarskens

Digitized by Google

Befolkning om Vaabenstilstand og Leide for de Underhandlere, den vilde sende til Fyrsternes Leir, og efter at begge Dele var tilstaaede, mødte den 20de Juni 4000 Ditmarskere — alt, hvad der var bleven tilbage af den mandlige Befolkning i Landet — i Egnen omkring Heide, hvor de med sine Hustruer og Børn "knælende afbad den Forbrydelse at have forsvaret den fra Fædrene arvede Uafhængighed". Alle de Rester, som fandtes igjen fra Byttet i Kong Hans's Tid, blev leveret tilbage. Blandt dem var ogsaa Levningerne af Danebrog, som Ditmarskerne havde hængt som et Seirstegn i Wörden Kirke. Den blev nu — temmelig defekt, som den maa have været — bragt til Slesvig, i hvis Domkirke den fandt et Opbevaringssted. Selve Ditmarsken blev delt i tre Dele, af hvilke Hertug Adolf fik den nordlige, Hertug Hans den mellemste og Kong Fredrik den sydlige Del. Til den Indsigelse, Erkebiskopen af Bremen nedlagde mod Landets Erobring, blev der ikke taget det ringeste Hensyn.

To Maaneder efter, at Ditmarskerkrigen var bleven ført til Ende, den 12te August 1559, udstedte Kong Fredrik II sin Haandfæstning, der i alt væsentligt stemte overens med den af Faderen udfærdigede. Bestemmelsen om Norges provincielle Forhold (Kr. III's Haandf. § 3) blev ikke gjentaget i Fredrik II's Haandfæstning, lige saa lidt som i nogen af de senere. Den stemte heller ikke godt med, at Norge i alle officielle Dokumenter fra Kristian III's senere Tid beholdt Navn af eget Kongerige. Alligevel maa dog Haandfæstningen siges at være affattet saagodtsom udelukkende med danske Forhold for Øie, og allerede fra denne Tid af begynder de danske Konger at betragte Norge som sit Arverige. Denne Anskuelse skulde i den følgende Tid vinde i Styrke. Længere ude i Maaneden blev Kong Fredrik kronet i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn som de forenede Rigers Overhoved.

Begivenhederne i den nordiske Syvaarskrig (1563—70).

Som vi allerede har set, var det saa langt fra, at den saakaldte "Kalmarunion" havde befæstet Enigheden mellem Nordens tre Nationer, at den snarere havde bevirket det modsatte. Fra Svenskernes Side klagedes der over Forurettelser, som var dem tilføiede af Danskerne, og Danskerne kunde paa sin Side ikke glemme, at de havde udgjort den ypperste Nation i Forbundet, hvorfor de ogsaa efter Unionens Opløsning stræbte efter at gjøre sit Supremati over Sverige gjældende. Hvad Norge angik, havde det efter

Digitized by Google

Olaf Engelbrektssøns sidste frugtesløse Opstand intet at haabe, intet at frygte. Gustav Vasa udtalte selv, at han, "efterat Sverige var sat i Frihed, ogsaa havde kunnet tage Norge og en god Del af Danmark med, dersom han paa den Tid selv havde siddet fast paa Thronen og ikke havt at kjæmpe med Uroligheder hjemme". Hans Indfald i det søndenfjeldske Norge i Begyndelsen af Aaret 1523 havde dog kun havt en kortvarig Besiddelse af den nordlige Del af Baahuslen til Følge. Fredrik I og Kristian III havde derimod i Mellemtiden været heldigere og lagt Norge som et Lydrige under Danmark.

I den første Menneskealder, som hengik efter Norges Forening med Danmark, holdt Danmark og Sverige Fred med hinanden, navnlig fordi Frygten for den mægtige habsburgsk-nederlandske Keiserfamilie nødte dem dertil. Saasnart den danske Konge ved Speierfreden havde udsonet sig med Keiseren, fattede Gustav Vasa en forøget Mistro til de Hensigter, Kristian III og Danmark nærede, til Trods for at Forliget paa Brømsebro nogle Aar i Forveien havde stiftet et halvhundredaarigt Forbund mellem Nordens Konger. For i betimelig Tid at forekomme de danske Planer lod Kong Gustav den 13de Januar 1544 de svenske Stænder igjennem den saakaldte "Vesterås arfförening" Sverige erklære for et Arverige og Kong Gustavs Sønner og deres Efterkommere for Arvinger til Kronen. Da dette rygtedes ved det danske Hof, vaktes der i denne Anledning adskilligt Mudder, der viste, at der virkelig fandtes dem, som drømte om Gjenoprettelsen af de tre nordiske Riges Forening. Da Kong Kristians Datter Anna i Aaret 1548 skulde feire sit Bryllup med Hertug August af Sachsen, lod Kongen efter Dronningens Tilskyndelse paa hendes Vogne male et Skjold, hvorpaa ikke blot Danmarks og Norges, men ogsaa Sveriges Vaaben, de tre Kroner, var optagne, og nogle Aar senere optog Hertug Fredrik det samme Vaaben i sit Segl. Da dette i 1555 kom til Kong Gustavs Kundskab, blev han meget forbitret og stort roligere blev han neppe tilsinds, da han et Par Aar efter kom under Veir med, at Kong Kristian selv havde sat det svenske Vaaben i sit Segl. Forholdene tillod ham dog ikke at foretage noget i denne Anledning; kun skrev han strax til den danske Konge og nedlagde en bestemt Protest mod en saadan Anmasselse, der kunde drage meget ondt efter sig. Han bad ham komme ihu, hvorledes Sveriges Konge ved flere Anledninger havde ydet ham Understøttelse, navnlig dengang det gjaldt at sikre ham Danmarks Throne. "Det var alle vel vitterligt og noksom bevisligt, at det, at han kom til de tre Løver (Danmarks Vaaben) og Hellig Olafs Øxe (Norges Vaaben), det havde de tre Kroner, det er Sveriges Rige, mest hjulpet ham til". Kong Gustav mente derfor, at de Svenske havde gjort sig saa fortjente af de Danske, at disse ikke oftere skulde tragte efter Sveriges Skade og Fordærv. Hertil svarede Kristian, at de tre Kroner ei var Sveriges Vaaben alene, men betegnede de tre Riger, og naar de optoges i det danske Vaaben, var dette

Digitized by Google

alene sket til Erindring om Unionstiden. Hermed var Gustav dog ikke fornøiet.

Paa Nordens politiske Horisont trak et Uveir mere og mere sammen. Mellem Fredrik II og Gustav Vasa herskede der allerede fra den førstes Thronbestigelse et spændt Forhold, og Gustav spaaede sig intet godt af, at hans Nabo strax udstrakte sin Haand efter nye Landomraader. Paa Ditmarskens Erobring var der vel ikke stort at sige; men de svenske Interesser krydsedes i ikke ringe Grad af de Danskes Optræden i Estland og Livland. For at undgaa yderligere Udstykning af Hertugdømmerne havde Fredrik II i 1559 afkjøbt et Par estlandske Biskoper deres Stiftslande, navnlig Øen Øsel, hvorover han indsatte sin Broder Magnus som Vasal. Strax før Gustav Vasa (døde 29de September 1560) og hans Søn Erik XIV besteg Thronen, var Sverige bleven inddraget i de mange Stridigheder, som herskede i Østersølandene, idet Byen Reval indkaldte den svenske Konge som sit Overhoved og fik ham hyldet af en Del af Estlands Adel. Det siger sig selv, at Hertug Magnus fra svensk Side blev tilføiet al optænkelig Fortræd, og uheldig som Hertug Magnus i et og alt var, skaffede han sig snart ogsaa Uvenner paa andre Kanter, der gjorde hans Stilling lidet holdbar. Mellem Kong Fredrik II og Erik XIV sluttedes der imidlertid paa Elfsborg den 27de August 1561 et Forlig, der gik ud paa, at de i et Aar fra Forligets Datum skulde vedblive at holde Fred med hinanden. Dette forhindrede dog ikke Erik XIV fra at optage Danmarks og Norges Løver i sit Vaaben. Det skulde være et Svar paa, at Sveriges Vaaben, de tre Kroner, tidligere var indsat i det danske.

Det ulmede saaledes i Grunden, og der skulde kun lidet til at faa Hadet til at slaa ud i lys Lue. Strax efter sin Thronbestigelse havde Erik XIV friet paa en Gang til Dronning Elisabet af England og Maria Stuart af Skotland, der nys var bleven Enke efter Frants II af Frankrige. Fra begge disse Hold mødte han Udflugter, men intet bestemt Svar, og strax efter kastede han tillige sine Øine paa to tyske Prinsesser, Renata af Lothringen og Kristina af Hessen, af hvilke den første blandt andet havde det Fortrin at være en Datterdatter af Kristiern II og muligens kunde bringe ham i Medgift Arvekrav paa Naborigerne.

Medens samtlige disse Frierier paa en og samme Tid dreves af den giftelystne Konge til Laat og Løie for en Flerhed af Europas Hoffer, havde Kong Fredrik II sin Interesse af at faa de paatænkte Giftermaal forpurrede. Et af de Frierbreve, som Erik XIV sendte til det landgrevelige hessiske Hof, blev opsnappet i Danmark, og af Fredrik II sendt til Dronning Elisabet af England, for hvem den svenske Konge just sværmede som hedest. Disse Drillerier, som jo i og for sig var blodige Fornærmelser, var dog i fuldt Maal blevne gjengjældte af den svenske Konge. Den i 1561 afsluttede etaarige Fred havde han offentlig omtalt paa en haanlig Maade, og i det

Digitized by Google

hele havde han fulgt en saa tvetydig Politik, at den nødvendigvis havde maattet føre til et voldsomt Brud, selv om den anden Part ikke havde været saa forhippen paa Kamp, som Tilfældet virkelig var.

For nu at æske en endelig Erklæring af den svenske Konge sendte Fredrik II i Begyndelsen af Januar to af sine Mænd som Gesandter til Sverige, hvor de skulde mægle Fred mellem dette Rige og Polen. Men de medbragte tillige en hemmelig Instruktion, som efter sin hele Form var at anse for et Ultimatum. De skulde tilkjendegive Kong Erik, at der fra Fredrik II's Side endnu ikke var noget i Veien for, at Freden mellem Rigerne blev opretholdt; men Betingelsen derfor var, at det danske og norske Vaaben blev udtaget af det svenske Rigsvaaben, hvori det af Kong Erik var bleven indsat. Det drog imidlertid ud, før man hørte noget fra Sendebudene, og i Danmark nærede man Frygt for, at de var blevne satte fast. Da der nu ved samme Tid paa Gjennemreise indfandt sig i Kjøbenhavn nogle svenske Sendebud, der skulde til Hessen for at afslutte Giftermaalsforhandlingerne mellem Erik XIV og Landgrevens Datter, blev disse opholdte og senere paa en voldsom Maade formente at drage videre. Kort Tid efter indtraf de længe forventede Efterretninger fra de danske Gesandter i Sverige. Men da den Besked, de bragte fra Kong Erik, gik ud paa, at han paa ingen Maade vilde aflægge det danske og norske Vaaben, med mindre Kongen af Danmark aflagde de tre Kroner, ansaas Krigen for uundgaalig; og der foretoges strax Forberedelser til Krig. Under saadanne Forhold kunde der ikke være Tale om at løsgive de svenske Gesandter eller at lade dem drage videre. De blev derfor holdte i fængslig Forvaring paa Statsfængselet Dragsholm 2—4 Aar, indtil de blev udløste af sin Herre.

Allerede i Midten af April 1536 havde Kong Fredrik II sendt en Flaade paa 7 eller 8 store Krigsskibe under Anførsel af Jakob Brockenhus til Østersøen, som det hed sig, for at ledsage de fremmede Seilere gjennem Rigets Strømme, men i Virkeligheden for at stænge de svenske Havne og standse Farten paa dem. Den næste Maaned blev nogle andre Skibe under Kristofer Throndssøn og Henrik Bellinghusen sendte til Kattegattet og Nordsøen i samme Øiemed. Paa svensk Side havde man ligeledes begyndt at ruste sig. Fæstningerne blev istandsatte, en Hær udrustedes, og al Handel paa Nordsølandene forbødes. Paa Rygtet om al den Ugagn, som Jakob Brockenhus forvoldte paa Østersøen afsendtes i Mai Maaned en Flaade paa 19 Krigsskibe under Admiral Jakob Bagge. Denne fik vistnok først og fremst Befaling om at gaa til Rostock, hvor han skulde afhente den hessiske Prinsesse, som med det første var ventende derhen. Men Kong Erik havde derhos givet ham hemmelig Ordre til under Gotland, Bornholm og andensteds at opsøge og angribe den danske Flaade, hvor den maatte være at finde. Den 30te Mai, Pintsedag, viste den svenske Flaade sig under Bornholm. Brockenhus laa just for Anker udenfor Rønne, hvor han havde sytti Seilere

Digitized by Google

i sit Følge. Saasnart han fik Besked om, at den svenske Flaade var under Opseiling, lettede han med sit Skib Herkules og to af de andre Skibe, Hektor og Hjorten, og seilede Svenskerne imøde. Da han var kommen den svenske Flaade paa Skudvidde, lod Brockenhus skyde det danske Løsen, 3 Skud, hvorved en Kugle skal have slaaet gjennem et af Seilene paa det svenske Admiralskib Elefanten. Meningen med dette Signal var, som Danskerne sagde, at gjøre Paastand paa, at Svensken skulde stryge sine Topseil, "Kongen af Danmark til Ære, som var Østersøens Herre". Jakob Bagge vilde imidlertid ikke indlade sig paa nogen Forhandling med Brockenhus, baade af den Grund, at han havde Befaling til at angribe de danske Skibe, hvor han traf dem, og vistnok ogsaa fordi han ansaa det uheldige Skud som en Fornærmelse mod sig. Han lod strax de tre danske Skibe omringe, og efter 4 Timers haardnakket Kamp mod Overmagten, hvorunder Skibene blev saa ilde medtagne, at de var for Vrag at regne, maatte Brockenhus overgive sig tillige med Skibenes Besætning, der skal have udgjort mindst 600 Mand. De øvrige danske Skibe var paa Grund af Vindstille forhindrede fra at komme de uheldige Skibe til Hjælp, men blev liggende under Bornholm. Jakob Bagges Færd til Rostock havde imidlertid ikke det forventede Resultat, da man i Hessen-Kassel ikke vovede at lade Fyrstedatteren reise, da man endnu ikke var bleven enig om Giftermaalskontrakten. Ved sin Hjemkomst til Stockholm den 29de Juni blev Jakob Bagge hædret med et Triumftog, som efter Tidens Skik tillige skulde være en Haan mod de overvundne: i Spidsen gik Jakob Bagge i pragtfuld Rustning og med en Guldkjæde over Axlerne, derpaa kom hans Officerer; efter dem fulgte Jakob Brockenhus og syv andre danske Adelsmænd, som ligeledes var tagne tilfange under Søkampen, med ragede Hoveder og med hvide Kjæppe i Hænderne, medens Hofnarren, der ligesom det danske Admiralskib hed Herkules, gned paa en Fele og dansede foran Resten af Fangerne, der under stærk Bevogtning sluttede Toget.

Nu var Krigen i Virkeligheden allerede begyndt, og det varede heller ikke længe, før den til Overflod blev erklæret. Der blev imidlertid forinden fra sachsisk og hessisk Side gjort et Forsøg paa at mægle Fred, og Keiseren blev overtalt til at udskrive en Fredskongres til Rostock, hvor Tvistighederne skulde afgjøres. Men her indfandt ingen svenske Gesandter sig, og tvivlsomt kan det vel og være, om den i ethvert Fald havde ført til noget. Thi samme Dag, Kongressen skulde aabnes (21de Juli 1563), erklærede Danmark-Norge Sverige Krig, og samme Dag, Krigserklæringen forkyndtes i Stockholm, tog Lübeckerne, der var forbitrede over, at deres Handel paa Østersølandene var indskrænket af Svenskerne, aabent Parti for Danmark-Norge, ligesom ogsaa Polen længere ude paa Aaret (5te Oktober 1563) sluttede sig til dem. Sverige derimod kunde fra ingen Kant gjøre Regning paa Understøttelse, og ihvorvel Krigen ikke traf Erik XIV og hans Land uforberedte, var dog den betydelige Hærstyrke, hvorover de raadede, anbragte paa andre Kanter.

Digitized by Google

Den 4de August brød Fredrik II med en Hær paa 28000 Mand, hvorover den tyske Grev Günther af Schwartzburg førte den øverste Kommando, op fra Skaane og rykkede gjennem Halland frem mod Elfsborg, der udgjorde den eneste Forbindelse, Sverige paa denne Tid havde med Nordsøen, og som det derfor var Danskerne af største Vigtighed at faa i sine Hænder. Allerede efter faa Ugers Beleiring og efter et Par Timers Bombardement overgav Elfsborg sig (4de Septbr.). Erik XIV, der samlede Tropper i Trakten omkring Jønkøping, kom for sent til at bringe Slottet Undsætning, men vendte sig mod den danske By Halmstad, hvis Kommandant afviste baade hans Opfordringer til Overgivelse og hans gjentagne Stormløb. Paa Tilbagetoget, der ledsedes af Franskmanden Charles de Mornay, blev Svenskerne imidlertid ved Mared ved Nisaaen overrumplede af Danskerne, der tilføiede dem et ret føleligt Nederlag. Der udrettedes imidlertid ikke synderlig til Lands i Løbet af dette Aar, da de danske Førere ikke viste sig i Besiddelse af den Kraft og Foretagsomhed, som udfordredes. Der er nemlig ikke Tvivl om, at et Angreb paa Kalmar og Stockholm umiddelbart efter Elfsborgs Indtagelse, vilde have havt hele Sveriges Underkastelse til Følge; i Stedet foretrak Fredrik II og hans Mænd at tiltræde Tilbagetoget til de danske Provinser.

Paa Grænsen mellem det søndenfjeldske Norge og Sverige var der i dette Aar ikke fundet nogetsomhelst Krigsforetagende Sted, som kan siges at fortjene Opmærksomhed. Under 27de August 1563 havde Kristiern Munk til Toberup i Sønderjylland, den tidligere omtalte Magnus Gyldenstjernes Svigersøn, som paa denne Tid var Befalingsmand paa Akershus, faaet Ordre til at søge ved Underhandlinger og Opraab at faa Svenskerne til at gaa Kong Fredrik II tilhaande, uden at dette dog skede. Fra svensk Side var flere Indfald paatænkte i Høstens Løb, men kun et kom istand under Ledelse af Jøns Bonde og Per Brahe, der i Oktober Maaned gjorde et Indfald i Viken, hvor Konghelle brændtes den 1ste November, og en større Del af Indvaanerne, der var ladte uden ethvert Forsvar, nødtes til at sværge Kong Erik Troskabsed. Selv havde Kongen tænkt paa at foretage et Angreb paa Baahus, uden at dette blev noget af.

I det nordenfjeldske fandt derimod nogle smaa Krigsbevægelser Sted. Allerede i de samme Dage, den danske Krigserklæring naaede til Stockholm, traf Kong Erik Forberedelser til at lade foretage Indfald i Norge fra Dalarne af for at tvinge Indbyggerne til at sværge ham Troskabsed. En Stund efter taltes der i Sverige om, at der fra Jemtland af kunde ventes et Indfald i Helsingland. Men Kong Erik havde fra sine Spioner i Norge allerede faaet Underretning om, hvad det havde paa sig. "Han havde forstaaet", skrev han, "at Kongen i Danmark kun havde ladet reise en Hob af Baggerne og saagodtsom truet dem til at drage heden". Saa var det ogsaa; thi Jemterne viste sig i høieste Grad uvillige til at lystre de Befalinger, som blev dem

Digitized by Google

givne af Kongens Ombudsmand, Olaf Torrisøn Gyldensø. Men i September Maaned kom Dalarnes Foged, Mikkel Helsing, og den kongelige Befalingsmand, Knut Haraldsson Soop til Frøtuna, med en Skare af Norrlændinger til Jemtland og Herjeaadalen, som erobredes i en Haandvending, hvorpaa Indvaanerne svor Kong Erik Troskabsed og fik en svensk Befalingsmand i Anders Bjørnson. Den hele Herlighed skulde imidlertid ikke blive af lang Varighed. Thi om Vinteren kom Evert Bild, der var Befalingsmand over Throndhjems Len, derhen med en betydelig Styrke og vandt med Lethed de erobrede Landskaber tilbage.

Paa samme Tid, som disse Begivenheder foregik til Lands, havde det just ikke været roligt paa Søen. Under Befaling af den tidligere omtalte Nordmand Jakob Bagge var der i Sverige bleven udrustet 49 Krigsskibe, i Danmark var der i Løbet af Sommeren under den gamle Bovehals Peder Skrams Kommando bleven udrustet 27 Skibe, der i Østersøen havde forenet sig med en lübecksk Eskadre paa 7 Skibe under Fredrik Knebel. Disse havde saa i Forening herjet de svenske Kyster; men længere ude paa Høsten (11te Septbr.) kom det til et Sammenstød mellem dansk og svensk Flaadeafdelinger under Øland. Slaget var uafgjørende, men Svenskerne trak sig dog tilbage indenfor Skjærgaarden og kom ikke mere frem dette Aar. Først ved Begyndelsen af Vinteren kom Peder Skram med sin Flaade tilbage til Kjøbenhavn.

Felttoget i 1563 maa saaledes siges gjennemgaaende at være udfaldet til de danskes Fordel; men hele Vinteren hengik, uden at deres Hærførere forstod at drage sig de vundne Seire til Nytte. Langt større Virksomhed udfoldedes der nu derimod fra Kong Erik XIV's Side, idet han gjorde sig rede til at gaa angrebsvis tilverks baade mod Norge og Danmark.

Til at lede Angrebet paa de nordenfjeldske og jemtlandske Bygdelag havde Kong Erik udset sin Hofbetjent Claude Collart, en Vinhandlersøn fra Champagne, der var kommen til Sverige for at søge sin Lykke og navnlig havde tjenstgjort ved Kongens Frierfærder. Denne samlede en Hærstyrke fra Upland, Vestmanland, Dalarne, Norrland og Finland, med hvilken han den 9de Februar rykkede ind i Jemtland, som han i største Hast rensede for Fiender. Indbyggerne maatte aflægge ny Troskabsed, alle danske Embedsmænd dræbtes, og i det hele for han med Kong Eriks Samtykke saa grusomt frem mod Landets Folk, at en samtidig med fuld Føie kunde skrive: "Hvor ubarmhjertig de handlede mod de stakkels Folk, kjender Gud". Forøvrigt havde Jemterne sin store Andel i, at alt gik, som det gik; thi da Evert Bild om Vinteren drog hjem til sit Len, havde han til deres Forsvar efterladt Adelsmanden Tønne Abildgaard med nogle hundrede væbnede Bønder, som Jemterne negtede at underholde, "da de nok skulde forsvare sig selv, om det maatte vise sig fornødent". Følgen deraf var, at Lenet havde været forsvarsløst. En Uges Tid efter gik Claude Collart over Sulfjeldet ned i Værdalen. Evert Bild vovede dog ikke at gjøre Fienden den mindste Modstand i aaben

Digitized by Google

Mark, men kastede sig ind paa Fæstningen Stenviksholm. Her var den pomerske Adelsmand Axel Gyntersberg Slotsfoged. Han var indgiftet i den norske Adelsfamilie Benkestok og havde ved dette sit Giftermaal faaet ikke lidet Jordegods, hvorhos han havde indehavt nogle mindre Forleninger nordenfjelds. Sammen med denne og en anden Adelsmand Peder Pederssøn som Evert Bild saaledes til at føre Kommandoen over Slottet. Den 28de Februar blev denne indesluttet af Collarts Tropper, og Evert Bild opfordredes til at overgive sig; men han erklærede, at han vilde forsvare sig i det længste. Men allerede Dagen efter besluttede Evert Bild, som det heder, under Paavirkning af hans Frue, Vibeke Podebusk, at overgive Slottet, og dette skede da ogsaa den 5te Marts næstefter. Evert Bild skulde faa beholde sin private Eiendom, men udlevere alt, hvad der tilhørte Kongen, deriblandt ogsaa Lenets Jordebøger og Arkivsager. Besætningen synes derimod at have maattet overgive sig paa Naade og Unaade. Allerede under Beleiringen havde Claude Collart udstedt et Opraab til Indbyggerne af Thrøndelagen, hvori han erklærede, at han ganske vist havde havt Grund til at tage en frygtelig Hævn for den Uret, som de i det foregaaende Aar havde tilføiet "Kong Eriks Undersaatter i Jemteland," men han skulde dog lade Naade gaa for Ret. Ja, han skulde endog paa Kong Eriks Vegne forløse dem af den Trældom, hvori de havde befundet sig, siden de kom fra Sverige og under Danmarks Krone, og igjen forhjælpe dem til deres gamle Frihed. Paa hans Forlangende indfandt der sig da den 2den Marts i Leiren udenfor Stenviksholm fire Borgere og tre Kanniker for at underhandle om Underkastelse og Naade, og Resultatet blev, at Byens Borgerskab og Kapitel den 8de Marts svor Kong Erik XIV Troskab som Landets Arveherre. Thrønderne, der ikke synes at have været uvillige til at ombytte det danske Overherredømme med det svenske, sluttede sig strax for en ikke ringe Del med Byens mest ansete Mænd i Spidsen til Claude Collart; Grunden hertil var dog ikke saa meget Uvillie mod Danmark og Danskerne, som Had til Evert Bild, der i den Tid, han havde opholdt sig her, havde gjort sig forhadt i ganske utrolig Grad.

Blandt dem, som ivrigst gik Claude Collart til Haande, var Erkebiskop Olaf Engelbrektssøns gamle Tilhængere, Kølneren Hans Piber, der havde fulgt sin Herre i Landflygtighed og efter sin Hjemkomst havde været Byfoged i Throndhjem, og Kannikerne Henrik Nilssøn, en uægte Søn af Rigshovmesteren Nils Henrikssøn Gyldenløve, og dennes Søn Kristofer. Der fandtes dog ogsaa dem, som bevarede sin Troskab mod Kong Fredrik, saaledes Biskop Hans Gaas, dennes Søn Rektor Kjeld og flere andre. At disse maatte døie mange Ubehageligheder af sit nye Herskab, siger sig selv. Den gamle Biskop blev saaledes en Tid sat fast og slap ikke løs, før han havde betalt den svenske Krigsøverste en Brandskat af 2000 Daler. Han fik strax

Digitized by Google

Afsked, og til hans Eftermand udsaas en af Eriks Spioner, Hr. Nils Steffensson i Viken.

Overalt i Landdistrikterne reiste der Klerker og Kjøbstadsmænd omkring for at overtale Bønderne til Frafald fra Fredrik II. Indheredsbygderne blev saaledes thingede under Svenskerne af Peder paa Egge, der senere i Følge med den ovenfor omtalte Kannik Kristofer Henriksson bereiste Helgeland og Finmarken, der nu hørte under Bergenhus Slot, og fik dem uden Støtte af Krigsmagten underkastede Svenskerne. Blandt dem, som sveg Danskernes Sag, var ogsaa Stenviksholms tidligere Slotsfoged Axel Gyntersberg, der havde begivet sig til sine store Eiendomme nordpaa. Alle Danske, som fandtes der nord, blev paa Kristofers Foranstaltning grebne og sendte til Claude Collart, og naar han i sin Følgeskrivelse udtaler: "Gjerne vil vi ikke have Juterne igjen, som til Eders Strenghed blev forskikket," er det neppe nogen Tvivl om, at han fik dette sit Ønske opfyldt.

Nordmøres Befolkning blev af Presten Erik Olsson i Surendalen overtalt til at hylde Kong Erik; til Løn herfor blev denne senere hen afsat. Strax efter fulgtes dette Exempel af Romsdals Len, der indehavdes af en dansk Adelsmand ved Navn Knut Stensson, som lod det bestyre af en Hans Skriver. Skriveren blev dræbt og Almuen afpresset en svær Brandskat. Paa Søndmøre grasserede en svensk Partigjænger, der hed Mads Dalkarl, og som endnu lever i den nordenfjeldske Almues Sagn og Sange. Alle de "Juter", som man overkom, blev simpelthen slagne ihjel. Mindet om disse rædselsfulde Dage har i denne Egn holdt sig helt til den sidste Tid.

Under Claude Collarts Fremrykning havde Kong Erik længe frygtet for, at det vilde bære galt afsted med den hele Expedition, og havde sendt ham Tropper til Undsætning og givet Paabud om et Indfald i det søndenfjeldske Norge. Men det hele maa være gaaet over al Forventning let, og Kong Erik maa med Stolthed have været Vidne til, hvad der af hans tidligere Hofbetjent og "Belegut" blev udført. Alligevel viste Claude Collart sig ikke at være den rette Mand til at grundfæste det svenske Vælde end ikke i det nordenfjeldske Norge. Han sendte en Del af sin Hær tilbage til Sverige, og mangt kostbart Stykke, som de rovgriske Danske havde ladet i Fred, blev nu bortført til Sverige. Deriblandt var "St. Olafs Hjelm og Sporer", (der dog er mindst to Aarhundreder yngre end Hellig-Olafs Dage), som siden hængte i Nikolaikirken i Stockholm, men nu er indlemmede i det svenske Rigsmuseum. Ogsaa Olaf den helliges Legeme blev slæbt med; men det lodes tilbage i Floans Kirke i Stjørdalen, efterat Fienden havde pillet ud af hans Helgenskrin de faa Sølvnagler, som var bleven tilbage efter de danske Reformationsvenners Besøg i hans Helligdom. Ogsaa Throndhjems Domkirke blev vanhelliget i den Grad, at de svenske Knegte benyttede den til Stald for sine Heste. Bakke Nonnekloster, hvis sidste Abbedisse Fru Benedikte Jonsdatter den 5te August 1561 var afgaaet ved Døden, og Helgeseter Kloster,

Digitized by Google

der strax efter Reformationen havde været Bispegaard og siden 1559 var bleven Avlsgaard for Lensherrerne, blev paa den Tid ødelagte, sandsynligvis af Collarts vilde Seller. Det varede under dette ikke ret længe, før Thronderne havde faaet Øinene op for, at det danske Herredømme var at foretrække fremfor det svenske. Throndhjems Len blev nemlig strax behandlet som en svensk

69. Erik XIV af Sverige.
(Ved 29 Aars Alder).

Provins. Svensk Lov indførtes, og blot i private Sager tilstodes endnu for nogen Tid Brugen af Magnus Lagabøters Lovgivning. Selv turede Collart og drak og holdt vilde Lag; en af Byens Damer, den vakre Lisbet Hansdatter, Borgeren Ole Gudmundssøns Hustru, blev hans Elskerinde, og fra dette hendes første Trin paa Lastens Bane sank hun stadig dybere og dybere. Naar Almuen jamrede over de svære Skatter og Hververinger, lod han

Digitized by Google

reise Galger paa Byens Torv og paa Thingpladsene. Udenfor Stenviksholm opførtes ogsaa en, som dog skulde blive indviet af et Par af hans egne Tilhængere. Det var ikke godt at være eller kaldes Jyde i Thrøndelagen i hine Dage, da Claude Collart huserede der som værst. Til sin Hjertens Ven Jøran Person, Erik XIV's bekjendte onde Aand, skrev han engang blandt andet: "At jeg ikke flere Jyder herfra og til Sverige haver forskikket, er Aarsagen, at jeg dennem ikke vil bemøde den lange Vei over Fjeldene, men lader dennem her en Part gaa til Hængeby og en Part til Bøddelsværd og ellers gjør Lod (Kugler) og Krudt sit Bedste".

Forøvrigt var det vistnok den svenske Konges Hensigt, at Claude Collart ikke længere end høist nødvendigt skulde forestaa Thrøndelagen og de øvrige af ham erobrede Len, men saasnart som muligt lade Hr. Knut Haraldson Soop og Jakob Tureson Rosengren afløse ham i Statholderskabet. Før Claude Collart igjen vendte tilbage til Sverige, traf han sine Dispositioner til Forsvar af det af ham erobrede Land. I Throndhjem vilde han efterlade en Del tyske Leietropper, som skulde bevogte Tilgangene fra det søndenfjeldske Norge, især Veien fra Hedemarken. Paa Stenviksholm vilde han lægge tre Fjerdedels Fænnike (Kompagni) Landsknegte og i Leden udenfor Throndhjem skulde et Par Smaaskibe krydse.

Vinteren havde denne Gang været usædvanlig snefuld, saa det endnu i April Maaned ikke var at tænke paa for Collart at komme tilbage over Grænsefjeldet. Under dette sit nødtvungne Ophold i Throndhjem spændte han da sine Planer videre: han vilde angribe Bergen og underkaste sig hele Vestlandet, paa samme Vis, som han tidligere havde erobret Thrøndelagen og Nordlandene. Efter at have ladet sine thrøndерske Venner skrive til Kjendinger i Bergen med Opfordringer til Frafald sendte han den 28de April en Del Skuder forover fra Throndhjem. Underveis skulde Besætningerne trække til sig alle de Forsterkninger, de maatte faa, førend de gik løs paa Bergen, som paa denne Tid agtedes for Landets Hovedstad.

Men havde Claude Collart været en streng Herre, saa tog hans Herredømme og en brat og forfærdelig Ende.

Til Kristofer Valkendorfs Eftermand paa Bergenhus var i 1560 den den rige Erik Ottesson Rosenkrands til Valsø i Sjæland bleven kaldet. Han var en af de rigeste Jordegodsbesiddere, som nogensinde har levet hertillands, for Tiden den rigeste næst efter Fru Gyrvhild Fadersdatter. Saasnart han havde faaet Efterretning om Stenviksholms Indtagelse og Throndhjems Besættelse, sammenkaldte han den 18de Marts Borgerne og Tyskernes tre Fænniker (Kompagnier) til Mønstring, antændte Veterne og skar op Budstikken, som han lod udgaa over hele Hordeland. Paa hans strenge Bud samlede Nordhordlands Almue sig paa Jonsvolden i Bergen den 23de Marts; men det viste sig dog snart, at Bønderne ikke var meget villige til at drage ud mod Fienden. Først efter at Lensherren med Lens-

mændenes Bistand havde lirket en god Stund med dem, fandt de sig i at udruste hver femte Mand til Toget mod Throndhjem. Villigere var derimod Byens Borgere*) og de tyske Kjøbmænd til at efterkomme Lensherrens Befaling. Ialt kom den Flaade, som var bestemt mod Throndhjem til at bestaa af tre Orlogsskibe eller Pinker samt en Del mindre af Bønderne leverede Jægter og Skjærbaade („Skjøttebaade"). Overanførselen var betroet Erik Munk til Hjørne, en hallandsk Adelsmand, om hvem vi siden vil faa meget at høre. Den hele Styrke talte 4000 Mand, der dog var høist uensartet væbnet. Før Opbrudet fra Bergen forenede Evert Bild, der — uvist af hvilken Grund — havde faaet Tilladelse til uhindret at forlade Throndhjem, sig med Erik Munks Hær, der gav sig paa Vei den 26de April.

Om Expeditionen er lidet at sige, før den naaede til Agdenes. Et Forsøg, som en udsendt Afdeling gjorde paa at opsnappe Mads Dalkarl, som opholdt sig i Bud i Romsdalen, lykkedes ikke; denne og et Par andre af Collarts Underanførere, der var beskjæftigede med at udskrive Krigsfolk i Romsdalen, fik derfor indtil videre være i Fred. Da Erik Munks Flaade den 2den Mai i Kveldingen naaede til Agdenes, mødte de den svenske Expedition, der paa 6 Jægter just skulde førover til Bergen. Saasnart Nordmændene merkede, hvem de havde for sig, gav de Jægterne strax det glatte Lag, saa at „somme sank af dennem, somme væltede om og somme strøg". En af Jægterne kom dog saavidt undaf, at dens Mandskab paa en Baad kunde ile til Throndhjem og melde Claude Collart, at Fienden var nær. Det var da med Nød og neppe, at Collart med nogle af sine Mænd undkom til Stenviksholm; thi en Times Tid efter, at de var komne afsted, lagde Erik Munk med sine Skibe og Baade til under Munkholmen og „skjød ind i Byen, saa det fløi derefter". Skjønt der gik temmelig høi Sø, kom der dog nogle Borgere roende ud med en Hat paa en Stang som Parlamenterings-tegn for at bede om Leide. Det fik de paa det Vilkaar, at Byen strax skulde overgive sig og hylde Kong Fredrik II. De følgende Dage blæste det saa sterkt, at Erik Munk ikke kunde landsætte sine Folk. Derimod udstedte han Opraab til de throndhjemske Bønder, der forlængst havde faaet nok af Claude Collarts Regimente, at de skulde være med paa at rense Landet for svenske Hærmænd. Denne Opfordring var ikke uden Frugt. I Løbet af Mai Maaned blev flere mindre Hobe nedhuggede i de thrond-hjemske Bygdelag. Mads Dalkarl, der gjennem Opdal, Rennebu og Soknedalen vilde ile til Claude Collart, blev den 7de Mai med 60 Mand overrumplet paa Garlid i Soknedalen; 40 af hans Mænd blev dræbte, Resten toges til

*) Blandt de Borgere, som tog ivrigst Del i denne Expedition, var den rige og formaaende Tønnes Klaussøn, der endog forærede et Krigsskib med fuldt Tilbehør til Kongens Tjeneste. Som Paaskjønnelse erholdt han nogle Aar efter et Par Grunde i Byen tilligemed Gaarden Haasten skattefrie. Den sidste Gaard fik senerehen efter Tønnes Klaussøns Søn Dam, der blev dens næste Eiermand, Navnet Damsgaard.

Digitized by Google

Fange. Han selv, der befandt sig i "Gamle-Stuen" paa Gaarden (en nu til Melkebod ombygget Røgstue), blev skudt gjennem Ljoren. Brudstykker af en Vise, der skildrer Begivenheden, kjendes endnu der i Dalen.

Claude Collart havde imidlertid med 500 Mand indesluttet sig paa Stenvikshølm, som nu fra 8de Mai af blev beleiret af Erik Munk med 4000 Mand. I den Galge ligeoverfor Fæstningen, som Claude Collart havde ladet reise, hængte Erik Munk to svenske Fogder, "for at Svensken desbedre skulde se dem som i et Speil." Den ene af disse var Kolneren Hans Piber, den tidligere Byfoged. Da Collart fik Opfordring til at overgive Slottet, svarede han i Begyndelsen nok saa overmodigt og bad Erik Munk om at drage til Øresund for at tage dette Farvand tilbage. Men da det ferske Vand slap op, begyndte Besætningen at hænge paa Hovedet, og han blev da tvungen til at aabne Underhandlinger. Han forlangte først fri Afmarsch, men maatte efterhaanden slaa af paa sine Fordringer, og tilsidst overgav han sig paa Naade og Unaade. Claude Collart blev siden sendt nedover til Danmark, hvor han i det følgende Aar sad i Fangenskab, men forsvinder siden sporløst.

Allerede før Thrøndelagen var gjenerobret, var Nordlandene bragt tilbage under den danske Krone, idet Erik Munk allerede den 13de Mai sendte den bergenske Lagmand Mats Størssøn, som var med paa Toget, nordover med Evert Bilds Skib "Aarhanen" og et Par Skjærbaade. Han havde streng Ordre til at behandle Axel Gyntersberg og andre, som havde gaaet Svenskerne til Haande, som Rigets Fiender. Dette synes dog ikke at være skeet, og det nye Hyldingsthing, der holdtes paa Stegen, løb, som det synes, meget stille af. Inden Maanedens Udgang havde alle frafaldne Thrøndere, Nordmøringer, Søndmøringer og Romsdøler igjen svoret den danske Konge Troskabsed. De fangne tyske Landsknegte blev førte til Danmark, hvor de i de følgende Aar under Navnet "de throndhjemske Knegte" maatte gjøre Tjeneste i Krigen mod Sverige.

I den næste Maaned førtes Hellig-Olafs jordiske Levninger med stor Høitidelighed tilbage fra Hoan Kirke, hvor det var bleven efterladt af de Svenske, og jordedes i Domkirken. I den følgende Tid var det Gjenstand for Helgendyrkelse som i gamle Dage.

Da Efterretningen om Collarts Indfald i Thrøndelagen naaede til Danmark, blev der den 3die April af Kong Fredrik II udfærdiget et Opraab til Nordmændene, i hvilket han blandt andet gjendriver et Rygte om, "hvorledes vi skal være uddraget af vort Rige Danmark og med alle undveget for den Frygt, vi skal have for Kong Erik". Derimod paalægger han dem af bedste Evne at forsvare sig imod Fienden, idet han giver dem Tilsagn om med det allerførste at sende dem Hjælp. Nogle Dage efter gav han da ogsaa Erik Rosenkrands Befaling til at gjøre Anstalter til Lenets Tilbageerobring. Man vidste nemlig i Kjøbenhavn ikke, at der fra den Kant allerede var truffet Forberedelser dertil. Lidt senere sendtes fra Kjøben-

Digitized by Google

havn Herluf Skave, Kristofer Throndsson og Knut Stensson opover til Throndhjem med en Flaade og to Fænniker Fodfolk; men da de i Midten af Juni Maaned kom derhen, havde Erik Munk allerede bragt alle Landskaber vestenfor Kjølen tilbage under Fredrik II. De vendte derfor hjem igjen; men Herluf Skave erholdt nu Forleningen over Throndhjems Len i Stedet for Evert Bild, der fik et Len i Fyn.

Det svenske Herredømmes Afslutning nordenfjelds havde saaledes været lige saa brat, som dets Oprettelse havde været. Umuligt er det dog ikke, at det vilde have havt længere Varighed, hvis det i Tide var bleven understøttet med et kraftigt Angreb paa det sydlige Norge. Men noget saadant fandt ikke Sted. Ganske vist rykkede den 20de Januar Klas Kristerson (Horn), Gustav Olofson (Stenbock) og Klas Aakeson (Tott) med 7 Fænniker Fodfolk og nogle Faner Ryttere ned mod Gamle Lødøse, men mødtes her af mangehaande Gjenvordigheder. Over Halvdelen af deres Soldater blev angrebne af Sygdom, og mange maatte af Nød sælge sine Vaaben. Derhos lagde Bøndernes Tværhed og Egnens Ufremkommelighed Hindringer i Veien for Transporterne, saa det led langt ud i Februar, før man kunde gaa angrebsvis frem mod Baahus Fæstning. Den 23de Februar lod Horn og Stenbock opfordre Befalingsmanden Jens Holgersson Ulfstand til øieblikkelig Overgivelse med Tilsagn om, at Besætningen da skulde tilstaaes fri Afmarsch; i Tilfælde af Afslag skulde derimod hverken Mand eller Kvinde skaanes. Efter at have vexlet nogle Omgange med Fæstningen maatte Svenskerne igjen hæve Beleiringen og trække sig tilbage til Lødøse, da deres Proviant slap op.

Endnu før Kong Erik havde Efterretning om det uheldige Udfald, denne Expedition havde faaet, befalede han sine Krigsøverster at skride til Beleiring enten af Elfsborg eller Baahus; senerehen skulde Viken indtages, og en Fæstning anlægges ved Olofsborg. "En saadan Leilighed, som nu fandtes, vilde aldrig mere komme tilbage; thi i Norge fandtes der ingen Krigsfolk, og desuden var Nordmændene sin Konge ikke synderlig hengivne". Men Kongens Forhaabninger blev skuffede, og i sin Harme over, at Toget mod Baahus var løbet saa uheldigt af, forlangte han, at Klas Kristerson Horn skulde erstatte ham det bortskudte Krudt. Yderligere Forsøg mod Baahus Slot blev dog paa denne Tid ikke foretagne. Derimod gjorde Befolkningen af Vermland i Midten af April Maaned et Indfald i Akershus Len, men vendte paa Efterretningen om, at Kristiern Munk havde faaet Forsterkning, atter tilbage efter at være trængt 4 Mile ind i Landet. Mellem Viken og Dal sluttedes der endog en saakaldet Bondefred, hvorved Almuen i disse Landskaber forpligtede sig til, saa længe Krigen varede, at bevare den gamle gode Forstaaelse og det vante fredelige Samkvem, advare hverandre og i det hele taget bistaa hverandre til Opretholdelsen af lovlig Orden og Ro i deres Lande. Forøvrigt førtes Krigen i de sammenstødende svenske og

danske Landskaber med gjensidige Herjinger og Ildspaasættelser, der var vel egnede til at gjøre Folk trætte af Krigen.

Dette var alt, hvad der i Løbet af Vinteren og Vaaren 1564 foregik. Saa merkelige disse Begivenheder end tør forekomme os, skulde de dog stilles i Skygge for dem, som Sommeren skabte.

I Løbet af Vinteren foretoges der baade i Danmark og Sverige store Rustninger til Sommerens Felttog paa Søen. Den 8de Mai 1564 seilede Herluf Trolle, der var Slotsherre paa Kjøbenhavns Slot og just havde afløst Peder Skram som Admiral, med 26 Skibe fra Kjøbenhavn. For at raade Bod paa den uregelmæssige Maade, hvorpaa der i de tidligere Søslag havde været kjæmpet, havde Trolle skabt en ny Ordning, hvori hvert Skib var anvist den Plads, det skulde indtage i Slaget. Flaaden deltes i flere Træfninger med et svært Skib i Midten og et mindre paa hver Side, saaledes at de tre Kolonner dannede en Kile, med Admiralskibet i Spidsen.

Under Bornholm stødte den lübeckske Admiral Knebel med 9 Skibe til Trolles Flaade, der saaledes talte 36 Skibe. 8 Smaafartøier udtoges til Rekognosceringsskibe.

Den svenske Flaade under Jakob Bagge var den danske overlegen ikke blot i Antallet af Skibe, men ogsaa i Styrke. Admiralskibet Mars "Jutehataren" eller "Makaløs", der nys før var løbet af Stabelen, var dengang Nordens største Skib. Det havde 800 Mands Besætning og førte 173 Kanoner.

Den 30te Mai mødtes de fiendtlige Flaader mellem Øland og Gotland. Herluf Trolle angreb Klokken 3 om Eftermiddagen med sit Flagskib "Fortuna", understøttet af Otto Rud paa "Byens Løve" og Jørgen Brahe paa "Arken" det svenske "Makaløs," der understøttedes af flere svenske Skibe. De Forsøg, han gjorde paa at entre Admiralskibet, strandede, da han kunde ikke komme det tilstrækkeligt nær paa Grund af de paa Siderne udlagte Bjælker og Rundholter. Mørket endte Kampen for denne Dag. Om Natten udbedrede man paa begge Sider den lidte Skade, og den næste Morgen Kl. 6 fortsattes Kampen udenfor Øland med fornyet Heftighed. Det svenske Admiralskib blev nu entret agter fra af Otto Rud, efterat dets Ror var bleven sønderskudt, og da Bagge satte Seil til for at slæbe ham med sig ind i den svenske Eskadre, lagde ogsaa to lübeckske Skibe klos ind til. Jakob Bagge maatte da give sig. Men medens Danske og Lübeckeren kappedes om at plyndre det svenske Admiralskib, blev det af en Granat sat i Brand, saa det inden faa Øieblikke sprang i Luften med en stor Del af Besætningen og tre hundrede Danske og Lübeckere. Derimod reddedes den svenske Admiral og Viceadmiral samt 100 Mand, der var tagne til Fange. Klas Fleming tog nu Kommandoen over de øvrige svenske Skibe og søgte med dem til Stockholm. Som Følge af denne Seier spillede den danske Flaade Mester paa Østersøen en Stund den Sommer.

Den 12te Juli forefaldt der ved Warnemünde en Fægtning mellem det svenske Skib Falken, som den ovenfor (S. 476) omtalte Kaptein Anders Bjørnson

Digitized by Google

førte, og 3 danske Skibe, som endte med, at den svenske Skibshøvding efter et heltemodigt Forsvar sprængte Skibet i Luften for at undgaa at overgive sig.

Det varede imidlertid ikke ret længe, før den svenske Flaade atter stak i Søen, denne Gang under Befaling af ikke mindre end tre Admiraler, der havde lige meget at sige. At en slig Deling af Overbefalet ikke var den heldigste, siger sig selv. Herluf Trolle, der havde taget Stilling ved Bornholm, fik strax, efterat den svenske Flaade var løbet ud, af den lübeckske Admiral Besked om, at den skulde have vist sig under den pommerske Kyst. Herluf Trolle drog da derhen for at opsøge den. Men neppe var den forenede Flaade afseilet, før de svenske Skibe ankom under Bornholm og indtog den samme Ankerplads, som Herluf Trolle just havde forladt. Dette gav da Anledning til, at 14 rigtladede lübeckske Narvafarere faldt i Svenskernes Hænder, idet de antog deres Flaade for den dansk-lübeckske. Besætningerne blev behandlede paa en saa grusom og oprørende Maade, at Jakob Bagge og andre svenske Fanger fandt sig beføiede til at anraabe Erik XIV om at hindre saadant for Fremtiden. Det var dog at tale for døve Øren, da der neppe var noget som mere tiltalte den halvskrullede Konge end at faa udpønset Pinsler, som ham kunde bringe i Anvendelse paa sine Fiender og Modstandere.

I næsten 6 Uger havde Flaaderne forgjæves søgt hinanden. Da mødtes de atter den 14de August udenfor Ølands Sydpynt. Kommandoen over den svenske Flaade indehavdes nu af Klas Kristerson Horn, da de tre jevnsides kommanderende Admiraler ikke kunde enes. Da det kulede sterkt, og man havde Mangel paa Folk, besluttede Herluf Trolle sig til at blive liggende for Anker for at oppebie Fienden, men gjorde Flaaden klar til at afslaa Entring. Der gjordes imidlertid intet Forsøg i den Retning; men da Vinden over Middag gav Haab om at kunne vinde Luven, gik den danske Flaade under Seil. Der udspandt sig nu en løbende Fægtning, til Kvelden faldt paa. Kampen var imidlertid uafgjørende. "Jeg ved ikke", heder det som et Slags Hjertesuk i Herluf Trolles Indberetning om Slaget, "hvorledes jeg skal gribe det an; thi naar de Svenske har Vinden fra os, vil de os ikke ombord, og naar vi har Vinden fra dem, er de os for godt beseilede. Uden Gud vil føie det saa, at vi kan møde dem et Sted, hvor de ikke kan vige, ved jeg nu intet Raad". En Del svenske Skibe havde taget sin Tilflugt ind i Skjærgaarden, hvor de blev eftersatte af de forbundnes Skibe. Et af de svenske Fartøier løb ved denne Leilighed op paa et Skjær.

Om Natten holdt Herluf Trolle sig under Kysten af Gotland, medens Horn med Resten af sin Flaade styrede mod den svenske Kyst. De tre danske Skibe, som havde kjæmpet med Anders Bjørnson, var nu paa Veien tilbage til Hovedflaaden. Men om Natten blev de tilligemed "Svenske Jomfru", som Erik Rud førte, lokkede ind blandt Fienderne, som erobrede de tre af Skibene; Rud opdagede dog i Tide Snaren og slap tilsøs. Den svenske Flaade holdt saa ind ad Kalmarsund for at udbedre den i Slaget

Digitized by Google

lidte Skade. Fienden kom derefter ikke mere i Søen dette Aar. Trolle derimod vendte først henimod Mikkelsdag tilbage til Kjøbenhavn.

Paa samme Tid, som der saaledes blev kjæmpet paa Søen, forefaldt der kun ganske faa Begivenheder til Lands. Grev Günther af Schwartzburg laa hele Vaaren og en god Del af Sommeren med aldeles ørkesløs. Derimod foretog hans Underanfører, den kjække holstenske Adelsmand Daniel Rantzau, i Mai Maaned et Herjetog ind i Smaaland, hvor han tvang en Del Sogne til at sværge Kong Fredrik Troskabsed, men brændte og herjede andre. En Hærafdeling, som Kong Erik XIV havde sendt ham imøde, blev slagen ved Hammars Kongsgaard. Derpaa vendte han tilbage til Grænsen. Dette Tog vakte ikke liden Forskrækkelse i Sverige, da man ansaa det for en Forløber for et Hovedangreb. Et saadant, der skulde rettes mod Stockholm, var ganske vist paatænkt, men kom ikke istand, navnlig vistnok fordi Flaadens Foretagender ikke faldt ganske ud efter Beregning. Medens Kong Erik drog en stor Hær sammen i Kalmar, afførdigedes Aake Bengtson Ferla med en Trop Fodfolk og Ryttere til Blekinge. Denne brandskattede Indvaanerne haardt og erobrede Lykkeby, som forsvaredes af Knut Hardenberg. Siden fulgte Kong Erik efter med Hovedhæren. Ronneby, hvis Indbyggere først havde tilbudt at overgive sig mod at erholde fri Afmarsch, men siden, da dette afsloges, havde besluttet at forsvare sig til det yderste, blev den 4de September stormet under de blodigste Optrin. Kort efter rammedes Sølvitsborg og Elleholm af den samme Skjæbne. Om den hele Krigsførelse kan vi danne os et Slags Begreb af den Befaling, Kongen udfærdigede, da han forlod Hæren. "Hvad Menigmand angaar, som endnu er tilovers i Blekinge, saa vil Kongen, at alle skal sammenkaldes saavel fra Øerne som fra Fastlandet, fra den svenske Grændse indtil Sølvitsborg under Paaskud af, at de skal sværge Troskabsed, og saasnart man har dem samlede i en Hob, Mænd, Kvinder og Børn til et Antal af 2—3000, skal man sende dem Landeveien til Kalmar og derfra med Skuder og Baade til Stockholm. Men hvis de ikke alle kommer tilstede med Kvinder, Børn og Tjenestefolk, da skal man lade herje, brænde og ihjelslaa for Fode i hele Blekinge; thi det er bedre at have et Øde- end et Fiendeland". I December Maaned fandtes der ifølge et af Kongens Breve kun nogle faa Bønder tilbage i Blekinge, hvorfor han søgte at faa Smaalændinger til at slaa sig ned som Kolonister der mod at erholde Skattefrihed og andre Rettigheder for et vist Antal Aar.

Opskræmt af det fiendtlige Anfald paa Blekinge havde Kong Fredrik II ladet Greven af Schwartzburg "staa et Glas tilrors" som Absalon Pederssøn udtrykker sig, og overdraget den 90-aarige Otto Krumpen, der i sin Tid havde været Kristiern II's Feltherre, Overkommandoen. Denne vægrede sig imidlertid at modtage Hvervet, og Greven beholdt derfor Befalingen. Om Høsten gjorde denne saa et Indfald i Sverige og rykkede frem mod Kalmar, som han kom nær paa 4 Mil. Men da et Forsøg paa at overrumple denne By mislykkedes, traf den danske Hær sig i vild Uorden tilbage. Strax efter vendte Greven

Digitized by Google

tilbage til sit Hjemstavn med en Drift paa flere tusinde ranede Stude. Hans sidste Indfald i Sverige var i Grunden den eneste hæderlige Vaabendaad, han udførte, og endda viste hans Rovgjerrighed tilstrækkelig, at der var Egennytte med i Spillet.

De øvrige Krigsforetagender paa disse Kanter var saa ubetydelige, at de ikke engang fortjener at nævnes. Men paa de norske Grænser blussede Krigsluen atter op henimod Aarets Udgang. De forskjellige Forsøg, som Erik XIV gjorde paa at skaffe Claude Collart Luft og undsætte Thrøndelagen, faldt uheldige ud, og han paastod, at Knut Haraldssøn Soop var Skyld i, at det var gaaet saa uheldigt der. Han kaldte derfor denne tilbage og erstattede ham med Mats Torne. I Oktober Maaned gjorde Johan Siggeson fra Herjeaadalen af et Indfald paa Hedemarken, og i den næste Maaned foretog Mats Torne et Angreb paa de throndhjemske Bygder. Hans Hær, der talte 6000 Mand, hvoriblandt en Del Finner, kom den 1ste December i to Afdelinger over Jemtlandsfjeldene, opsnappede Vitevagterne og stod den 4de December baade udenfor Throndhjem og Stenviksholm. Paa denne Fæstning saa det temmelig misligt ud. Den led Mangel paa fersk Vand, og Murene og Taarnenes Tag var nedskudte i Beleiringen tidligere paa Aaret. De tre hundrede tyske Landsknegte, som udgjorde Slottets Besætning, knurrede over, at den ikke fik sin Sold, og Bonderne, der flere Gange i Høstens Løb havde været kaldte under Vaaben, var nu blevne kjede deraf og negtede Befalingsmanden Herluf Skave Lydighed. Denne indsaa da, at det under saadanne Omstændigheder ikke kunde være at tænke paa at indlade sig i et ordentligt Slag. Kun hist og her kom det til mindre Skjærmydsler. En saadan fandt Sted den 6te December udenfor Stenviksholm, som Fienden derefter forsøgte at storme; men Angrebet blev afslaaet, sandsynligvis fordi Svenskerne manglede det fornødne Skyts. Nat til 8de December trak Fienden sig tilbage, men betegnede sin Vei med Plyndring og Mordbrand. Tre Kirkesogne blev afbrændte og Almuen flygtede i den haarde Vintertid tilskogs. Sandsynligvis var det ved denne Leilighed, at alle Gaarde og Huse i Selbu og Tydalen blev afbrændte med Undtagelse af et Stabur paa Gaarden Græslid.

Forøvrigt havde der hele Aaret igjennem været foretaget Indfald over den svensk-norske Grænse af fiendtlige Partier. I Mai Maaned brød Svenskerne ind paa Inland ved Baahus med 4 Fænniker Fodfolk og 600 Ryttere. I Juli oversvømmedes Viken og Baahuslen af Bengt Svenske, der slog Nordmændene og brændte Uddevalla. Støt og stadig synes Viken at have været Krigsskueplads dette Aar. Stundom tør dog Svensken under saadanne mindre Overfald have truffet det korteste Straa. Paa Tune Skov i Borgesyssel kom der Palmelørdag til et stort Slag, i hvilket Svenskerne med Tab dreves tilbage. De faldne Svenske blev begravne paa en Myr, som kaldes Haraldsmyren. Ogsaa fra Rakkestad har man en lignende Beretning,

Digitized by Google

i hvilken Presten Eystein Baardsson af Familien Rosensværd eller Hartgenger spiller Hovedrollen. Da han havde faaet Kundskab om, at et svensk Streifparti var ifærd med at rykke ind i Rakkestad, overtalte han fra Prædikestolen Almuen til at gribe til Vaaben. Da ingen anden vilde paatage sig at anføre Bønderne, steg han selv til Hest og satte sig i Spidsen for dem. Ved Gaarden Gjulem stødte han sammen med Fienderne og angreb dem med sin lille Trop. Efter at have nedlagt en stor Del af dem drev han de øvrige paa Flugten. Selv mistede han sit ene Ben i Kampen, hvorfor han siden i Resten af sin Levetid maatte bruge Træben. Til Belønning for denne hans Daad, fortæller Sagnet, blev Gaarden Næs tillagt Rakkestads Prestegaard og hans Søn Jens fik efter hans Død under 22de Januar 1587 Kaldsbrev paa Prestegjeldet.

Resultatet af hele Krigen i 1564 havde været Ødelæggelse paa Ødelæggelse, men udenfor Jemtland og Herjeaadalen, som var faldne i Svenskernes Vold, var der ikke gjort nogen Erobring. Den dansk-norske Stat synes imidlertid at have lidt den største Skade. Forholdene begyndte her at blive yderst vanskelige. I flere af de danske Byer rasede Pesten, og der herskede Dyrtid overalt. Ved det danske Hof begyndte man derfor saa smaat at tænke paa at faa istandbragt Fred; men herom vilde Erik XIV ikke høre Tale. Et Forsøg i denne Retning, som gjordes fra den tyske Keisers Side, førte vistnok til, at der blev sammenkaldt en ny Kongres i Rostock; men noget virkeligt Udbytte medførte den ikke.

Krigen i 1565 aabnedes med, at Klas Kristerson Horn gjorde Indfald i søndre Halland og den nordvestlige Del af Skaane, hvor han brændte Byen Laholm, da han ikke kunde tage Slottet, som Peder Skram havde Befalingen over, og Engelholm med hele Landet ned til Helsingborg, men trak sig saa af Frygt for Pesten ilsomt tilbage. Dette foregik i Januar Maaned. I den næste Maaned lagde Aake Bengtson Ferla sig udenfor Baahus, som blev beskudt i flere Uger. Tilsidst forsøgtes en Storm, men denne blev afslaaet. Beleiringen blev derpaa hævet, og Skytset sendtes tilbage til Sverige, medens Aake Bengtson selv med en Del af sin Hær faldt ind i Baahuslen, som saagodtsom i sin Helhed svor Kong Erik Troskabsed. Men Aake havde mistet Kongens Tillid, og han blev derfor afløst af Per Brahe, der gik igang med paa en og samme Tid at beleire Elfsborg og Baahus, men havde lige ringe Held med sig paa begge Steder. Efterat have modtaget Forsterkninger vendte han sig mod Elfsborg alene, men havde ogsaa her kun liden Fremgang. I sin Misfornøielse med ham fjernede Kongen ogsaa ham fra Befalingen, som blev anbetroet Charles de Mornay; men inden denne endnu havde faaet tiltræde, var Per Brahe af en dansk Hær under Daniel Rantzau bleven tvungen til at hæve Beleiringen.

I Spidsen for den danske Hovedstad stod siden Udgangen af 1564 den 90-aarige Otto Krumpen, som i sin Tid havde været Kristiern II's Hovedanfører under hans Felttog i Sverige. Men Sjælen i Kommandoen var

Digitized by Google

Daniel Rantzau. Denne, der var født i Holsten 1529, havde nydt en omhyggelig Opdragelse, dels i Hjemmet, dels i Luthers Hus. Efter at have gjort Tjeneste i Italien i Keiser Karl V's Hær var han kommen hjem som Ridder. Derefter havde han deltaget i Ditmarskerkrigen, hvor han var bleven haardt saaret under Stormen paa Meldorf. I Günther af Schwartzburgs Hær havde han tjenstgjort som Overste for Vagtropperne. Skjønt han allerede i denne Stilling havde fundet Anledning til at udmerke sig, var dog Elfsborgs Befrielse hans første større Daad, udført paa egen Haand. Han drog herfra mod Gamle Lødøse, som han afbrændte, og lod derhos 4—500 Bondegaarde i Vestergotland gaa op i Luer. For at drive Danskerne bort fra Elfsborg, hvor de havde taget Stilling, besluttede Kong Erik selv at rykke i Felten med en betydelig Hær. Han satte sig da i Bevægelse derhen. Paa Efterretningen herom trak Rantzau, der frygtede for at blive afskaaret, sig ilsomt tilbage til søndre Halland. Kong Erik og Svenskerne rettede da sit Angreb paa Varbberg. Kongen, der ansaa sig for Tidens største Feltherretalent, overlod dog temmelig snart Overbefalingen til Nils Boje, som i Slutningen af August tog Byen og den 15de September ogsaa Slottet med Storm. Efterat Mornay var bleven indsat til Befalingsmand, vendte den svenske Hær tilbage til Sverige. Men neppe var den borte, før Rantzau igjen viste sig med sin Hær udenfor Slottet, som Mornay forsvarede med stor Tapperhed. Rantzau tænkte paa at storme; men Misnøie i hans Hær afholdt ham derfra. Da fik han med et Efterretning om, at en svensk Hær ilede Varbberg til Undsætning. Han besluttede sig til at møde denne, før den var naaet frem. Han traf den ved Axtorna By ved Svarteraaen, hvor han slog den aldeles, saa den med Tab af 3000 Mand, 48 Kanoner og nogle Faner maatte trække sig tilbage. Men ogsaa Daniel Rantzaus Hær var saa haardt medtaget, at han fandt det rettest at drage tilbage til Skaane, hvor han gik i Vinterkvarter.

Paa de norske Grænser havde det dette Aar været forholdsvis stille. I Marts Maaned havde Svenskerne atter vist sig udenfor Stenvikshohn og Throndhjem, men blev da igjen tilbageslaaede; det maa dog have holdt haardt, da det fremgaar af Kongebrevene, at de tyske Landsknegte under Jakob Wintze ikke havde faaet sin Løn udbetalt. I September Maaned gjorde Svenskerne, som det synes, under Mats Torne et Indfald i Akershus Len, hvor nogle Prestegjæld herjedes. For at øve Gjengjæld rykkede Kristiern Munk den følgende Maaned ind i Dalsland, som blev plyndret; en svensk Hær, som under M. Stake drog ham imøde, blev slagen den 29de Oktober. Paa samme Tid faldt ogsaa en af Kristiern Munks Underanførere, Magnus Svale, ind i Vermland, hvor han anrettede stor Skade.

Medens Landkrigen paa denne Maade maa siges at være falden ret heldig ud for de danske og norske Vaaben, havde Svenskerne været de overlegne paa Søen. Det varede en Stund ud paa Vaaren 1565, før Herluf Trolle havde faaet

Digitized by Google

de danske Skibe seilklare og Besætningerne kompletterede, og i denne Tid havde Svenskerne under Klas Kristerson Horn spillet Herrer paa Østersøen. For at vanskeliggjøre Forbindelsen mellem Tyskland og Sverige var i Begyndelsen af Mai Maaned Peder Huitfeldt bleven sendt med en Eskadre til de pomerske Kyster. Den svenske Flaade, som talte henimod 50 Seilere, havde den 5te Mai forladt Dalerøen, og da den paa sit Krydstogt kom under den tyske Kyst, blev den danske Eskadre, som det ikke vilde lykkes at naa tilsøs, jaget paa Land ved Jasmund. Besætningen, Skytset og Inventariet blev reddet, men Skibene brændtes for ikke at falde i Fiendens Vold.

Derpaa vendte Horn sig mod Lübeckerne, som laa udenfor Falsterbo og ventede paa den danske Flaade. Søndag den 27de Mai viste Horn sig til Kjøbenhavnernes store Forskrækkelse paa Kjøgebugt, uden at hen dog indlod sig paa at forfølge de lübeckske Skibe, der søgte Tilflugt i Øresund, sandsynligvis fordi han med sine svagt bemandede Skibe ikke vovede at indlade sig i Kamp med den ved Kjøbenhavn liggende Flaade. Med første feielige Vind stod han igjen ned mod den tyske Kyst.

Først i Begyndelsen af Juni kunde Herluf Trolle med 28 Skibe forlade Kjøbenhavn, hvorpaa han under Femern forenede sig med 5 lübeckske Skibe. Den 4de samme Maaned fik han Fienden i Sigte mellem denne Ø og Wismar. Den svenske Flaade, der var den overlegne, angreb. For Kampen begyndte, opmuntrede Herluf Trolle sine Mænd til at opfylde deres Pligt og styrede saa med sit Admiralskib „Jægermester" i Spidsen for de øvrige Skibe ned mod de nærmeste, længst til Luvart liggende fiendtlige Skibe. Kampen løb i Begyndelsen heldigt af for de danske. Et af de svenske Skibe „Finska Svanen" blev saaledes tilredt, at den maatte holde ned til den øvrige Flaade. Flere andre Skibe blev haardt medtagne, skjønt det ikke lykkedes at entre et eneste paa Grund af de paa Siderne udstukne Rundholter. Et af de mindre Fartøier, „Troilus", der kommanderedes af den tapre Nils Schenk, fik „Jægermesters" Entredræg i Mesanreisningen, saa det ved Trækket af det danske Admiralskib krængede saa meget over, at Vandet strømmede ind af de Læ Stykporte; kun ved at kappe Mesanmasten lykkedes det ham at komme bort fra sin overlegne Fiendes Favntag. Nu blev Kampen, der var begyndt Kl. halv to om Eftermiddagen, almindelig og varede til Kl. 8, da Mørket faldt paa. Om Natten bugseredes de svenske Skibe bort fra den forenede Flaade for at undgaa Entring, og om Morgenen var de fiendtlige Flaader langt fra hinanden. Under Kampen med Troilus var Herluf Trolle bleven saaret i Armen og Laaret af „nogett Hagell Skud." Han vilde dog ikke lade sig forbinde, førend alle haardt saarede var hjulpne, og beholdt sin Kommando, idet han skjulte sin Tilstand for sine Underordnede. Da han saa den 8de Juni efter et Kryds under Nydyb ved den pomerske Kyst søgte tilbage til Øresundet for at reparere og landsætte de Saarede, var hans Blessurer blevne saa alvorlige, at han ved Hjemkomsten til Kjøbenhavn maatte

Digitized by Google

gaa til Sengs, og den 25de Juni mistede Danmark en af de ædleste, mest dannede og begavede Adelsmænd, som det nogensinde har fostret.

Efter Herluf Trolles Død gik Kommandoen over Flaaden over til den tapre, men hensynsløse, strenge og stolte Otto Rud, som Aaret i Forveien havde deltaget i Erobringen af Makalos. Med "Jægermester" som Flagskib forlod han først i Juli Maaned Kjøbenhavn med sin hele Eskadre og stødte den 7de Juli mellem Nydyb og Bornholm sammen med Horns Flaade.

Svenskerne var 13 Skibe stærkere end Danskerne. Ikke destomindre skred Rud til Angreb, idet han først vendte sig mod Horns Admiralskib, St. Erik. Slaget begyndte heldigt for de Allierede; St. Erik blev haardt medtaget; flere andre Skibe blev entrede eller skudte i Brand, og af de svenske Officerer faldt mange, deriblandt flere af Anførerne. De danskes Tab havde dog ogsaa været temmelig føleligt. Da vendte Bladet sig. Der indtraadte Splittelse i de allieredes Flaade, og "Jægermesteren", Otto Ruds Skib, blev isoleret. Strax angreb Fienden ham fra alle Sider, og da hans nærmeste Skibe ikke kunde og de fjernere ikke turde yde ham Bistand blev Admiralskibet saa medtaget, at det begyndte at synke. Af den 1100 Mand sterke Besætning var tilsidst kun 100 tjenstdygtige tilbage. Otto Rud, der selv var saaret, maatte da stryge og lade sig føre fangen til Sverige. Her maatte han og hans Medfangne deltage i det Triumftog, som Erik XIV efter Sædvane beredte sin hjemvendende Admiral. I dette maatte de adelige danske Fanger gaa med Silkesnore, de menige med Baststrikker om Halsen, og foran dem gik en Bonde, der blæste paa Sækkepibe. Kongen vilde herved give tilkjende, at naar der i en dansk Smædevise var bleven sagt, at de Svenske skulde danse efter de Danskes Pibe, saa kunde man nu se, at det modsatte var bleven Tilfældet. Efter Triumftoget førtes Otto Rud frem for Kong Erik. Denne bebreidede ham i haarde Ord, at han havde ført Vaaben mod de Svenske; men Admiralen svarede: "Jeg er en dansk Mand; jeg har svoret min Konge Troskab og Lydighed, og ingen kan tage mig til Mistykke, at jeg har kjæmpet af yderste Evne for Konge og Fædreland. Men Lykken er ustadig, og som den idag har gjort mig til en Fange, kan den en anden Gang gjøre min Fiende til det". Dette djerve Svar mishagede Kongen i den Grad, at han rasende hævede sit Sværd for at hugge den fangne Admiral ned. Men Klas Horn, som under Kampen havde vundet Agtelse for sin Fiende, greb Kong Erik i Armen og foreholdt ham, at det ikke var paa slig Vis, man skulde behandle en ærekjær og tapper Sømand. Otto Rud døde af Pesten om Høsten, medens han endnu sad i Fængsel paa Svartsjø Slot i Upland.

Paa Grund af at Svenskerne saaledes holdt Søen aaben, kunde de fra Nordtyskland erholde al den Tilførsel af Levnetsmidler, som de behøvede. Men Tilstanden var ikke desmindre meget mislig. Selv fra de Trakter af Landet, hvor Fienden ikke havde sat sin Fod, hører vi, at Almuen føler sig

Digitized by Google

den Grad fortrykt, at den heller vil opgive sine Gaarde end udrede Skatterestantserne. Kong Erik XIV, hvis Hjerne mere og mere omsløredes af Vanvidet, vilde imidlertid intet høre, intet lade sig sige om den i Landet herskende Nød. For ham stod alt i det rosenrøde Skjær, som hans onde Raadgivere forstod at fremmane for hans Blik.

I Danmark saa det imidlertid ud lige saa ilde, om ikke værre. Øresund, som Fredrik II havde tænkt at stænge i Begyndelsen af Aaret, maatte aabnes igjen paa Hollændernes Forlangende. En større Del af Landet hjemsøgtes af Pest. Paa Gotland og Bornholm var Befolkningen saa formindsket, at Kornet raadnede paa Marken, da der ikke var Folkehjælp nok til at faa det i Hus. Kort sagt, fra alle Kanter møder der os Vidnesbyrd om, at der herskede den største Nød i de nordiske Riger. Ikke desmindre vedvarede Krigen, og Pesten, der i 1566 hjemsøgte begge Riger, medførte ialfald det Gode, at Kampen i dette Aar rasede mindre voldsomt paa Grænserne. I Januar Maaned dette Aar herjedes vistnok Skaane for en ikke ringe Del af Svenskerne under Jakob Henrikson Hästesko, men de betydeligste Foretagender samler sig dog i Egnen om Baahus og paa Grænserne mod Norge. Allerede i længere Tid havde Svenskerne havt en Observationshær udenfor Baahus, og denne skulde i de første Maaneder af Aaret forsterkes af nogle Tropper, som Nils Boje skulde drage sammen. Men førend dette Tog endnu var kommet istand, gjorde Magnus Svale og Kristiern Munk Indfald i Sverige, den første i Vermland, hvor Ødelæggelserne fra det foregaaende Aar gjentog sig, den anden i Dalsland, som blev brandskattet, medens Befolkningen i begge Landskaber blev tvungen til at gaa Fredrik II til Haande. Da Rygtet i Sverige fortalte, at Kristiern Munk og Magnus Svale skulde mødes udenfor Baahus, gjorde Svenskerne for at forhindre dette Indfald i Viken og trængte 3 Mile ind i Landet. Kristiern Munk var imidlertid atter vendt tilbage til Norge, hvorfor Svenskerne samlede sig om Baahus, som igjen blev beleiret. Hovedsmanden var her som tidligere Jens Holgersøn Ulfstand, der med vanlig Ro og Dygtighed ledede Fæstningens Forsvar. Et af Taarnene og et Stykke af Muren nedskjødes, og Svenskerne rykkede tre Gange frem til Storm, men blev stedse drevne tilbage. Erik XIV lod nu Nils Boje afløse af Mornay, og da denne heller ikke svarede til hans Forventning, skulde Hertug Magnus af Sachsen, der ved at gjøre Speidertjeneste havde vundet hans særdeles Gunst, overtage Overanførselen over Hæren. Denne skulde den 1ste August skride til Beleiring af Baahus for saa, naar denne Fæstning var indtaget, at gaa løs paa Elfsborg. Snart fik man imidlertid andet at tænke paa; thi om Sommeren havde Daniel Rantzau efter Kong Fredriks Befaling samlet sine Krigsfolk, med hvilke han rykkede ind i Vestergøtland, som herjedes paa det frygteligste. Flere Byer blev afbrændte paa dette hans Tog. Mornay søgte vel at stanse ham ved Alingsaas, just som han togede frem mod Baahus, men han blev slagen. Rantzau fortsatte derpaa sit Tilbagetog over Baahus til

Digitized by Google

Gullbergs Eng ved Elfsborg, hvor hans Hær af Mangel og Sygdom skrumpede sterkt ihop. Længere ude paa Aaret kom han tilbage til Skaane, hvorhen han medbragte de svenske Generalen Mornay og Håstesko, som han havde opsnappet paa en Rekognoscering. For at drage ham bort fra Elfsborgstrakten havde Erik XIV besluttet at foretage en Diversion mod Halmstad, og Kommandoen over de Tropper, han i dette Øiemed havde samlet, anbetroede han til Klas Kristerson Horn.

Denne var nys før kommen tilbage fra Østersøen, hvor han igjen havde udmerket sig. Man maa dog erindre at den dansk-lübeckske Flaade, som den 29de Juni stak i Søen under Kommando af Hans Lauritsßøn (Baden,) talte kun 39 Seilere, hvorimod den svenske Admiral havde ikke mindre end 68 under sin Kommando. Den svenske Flaade havde først gjæstet Øresund og truet med Landgang; men den lod det blive ved at ødelægge Handelen paa Danmark og Lübeck og hæve Told af nogle hundrede Skibe, som gik igjennem Sundet. Der forefaldt i Løbet af Sommeren forskjellige mindre Træfninger; men den 29de Juli kom det under Øland til et nyt og blodigt Slag, som varede fra Morgen til Kveld, uden at nogen kunde tilskrive sig Seiren, ihvorvel den svenske Flaade led størst Skade. Blandt de faldne paa dansk Side var den norske Adelsmand, Kristofer Mogensßøn Hardingmand, der havde ført Skibet Akilles, og før man havde faaet ham hæderlig jordet, vilde den danske Admiral ikke atter lægge ud. Han blev da begraven i Visby med megen Stads; men Admiralen Hans Lauritsßøn blev endnu liggende paa den aabne Rhed. Skipperne advarede ham vel mod den farlige Ankerplads; men han svarede: "Det stormer vel ikke hver Nat", og blev liggende. Om Natten til den 29de Juli reiste sig en forrygende Paalands-Storm, som rasede i sex Timer, og som hverken Anker eller Toug kunde ride af. 14 stolte Krigsskibe gik tilgrunde, og saavel den danske som den lübeckske Admiral blev med 7000 brave Sømænd et Offer for Havets Raseri. "Aldrig", siger Ludvig Holberg, "har nogen Begravelse været mere kostbar end den gode Kristofer Mogensßøns; thi her maatte nogle Tusinde drukne, paa det en kunde ligge tør". Den danske Flaade forvandt ikke saa hurtig dette alvorlige Knæk, og under hele den tilbagestaaende Del af Krigen havde Svenskerne Overtaget tilsøs. Det ene danske Kjøbmandsskib blev kapret efter det andet, og Svenskerne hævede Øresundstolden. Klas Kristerson Horn, der er en af de smukkeste Helteskikkelser, som selv Sveriges minderige Krigshistorie har at opvise, blev imidlertid bortreven af Pesten, inden Høsten var omme (Septbr. 1566).

For Norges Vedkommende skulde det følgende Aar 1567 blive et af de betydningsfuldeste i Landets hele Historie, idet det da var paa et hængende Haar, at det i sin hele Udstrækning var kommen under svensk Vælde. Ligesom i de tidligere Aar begyndte Kampen ogsaa nu fra svensk Side. Om Høsten 1566 havde Nordmændene gjort et Indfald i Herjeaadalen, som skulde hevnes. I denne Anledning paalagde Erik XIV Dalarnes og Norrlands Befolkning

Digitized by Google

at udgjøre hver femte Mand. Med denne Styrke skulde Befalingsmanden i Jemtland Johan Siggeson gjøre et Indfald paa Hedemarken, hvorfra han med Hamar som Udgangspunkt skulde vende sig enten mod Throndhjem eller helst mod Akershus. Hvis Landet blev erobret, skulde svensk Lov indføres; kun i Privatsager maatte "St. Olafs Lov" endnu benyttes for en Tid. Kunde Landet ikke tages, skulde det ødelægges med Ild og Sværd. Paa samme Tid skulde Tønnes Olofson og Anders Sigfridson Raalamb med 2 Regimenter Fodfolk og 12 Faner Ryttere rykke frem mod Baahus, hvor Vincents Juel den 21de September Høsten i Forveien havde afløst den tapre Jens Ulfstand som Høvedsmand.

Ihvorvel Kong Erik saaledes synes at have tænkt at føre Krigen paa systematisk Vis og at have næret omfattende Planer til Norges Erobring, var det dog først over Nytaar 1567, han for Alvor begyndte at tro, at dette Maal ikke skulde være vanskeligt at naa. Dette skyldtes navnlig de Forestillinger, som Eventyreren Enno Brandrøk gjorde ham.

Enno Brandrøk var eneste Søn af den ovenfor tit og ofte omtalte Kristofer Throndssøn Rustung, der maa være afgaaet ved Døden strax efter hans Tilbagekomst til Kjøbenhavn fra Toget til Throndhjem 1564. Han var født i Ostfrieslands under Faderens Landflygtighed og havde tilbragt sin Barndom i Danmark, men var tidlig kastet ud i et vildt Krigerliv. 15 Aar gammel havde han i 1553 deltaget i Slaget paa Lüneburgerheden, et Aars Tid efter havde han som Rytter i ungarsk Sold kjæmpet mod Tyrkerne, derefter havde han som spansk Soldat deltaget i Slaget ved St. Quentin (1557), siden var han med i Ditmarskerkrigen (1559). Da Syvaarskrigen udbrød, vendte Enno, der i Mellemtiden havde opholdt sig i England og Skotland, tilbage til Danmark, hvor han tog Tjeneste i et af de tyske Regimenter, som Greven af Schwartzburg havde hvervet mod Sverige, og afstakkedes, da denne to Aar fter tog Afsked, sammen med de tyske Landseknegte.

Samtidig med, at Ennos Fader, den gamle Kristofer døde, maa der være tilstødt ham noget, der bragte ham over i de "misfornøiedes" Rækker. Var det ulykkelig Kjærlighed, som Samtiden vilde vide, eller var det en uheldig Udgang paa en gammel Familiestrid, som han vilde binde Svenskerne paa Ærmet? Det sidste var det neppe; hvorledes det kan have forholdt sig med hans Ulykke i Kjærlighed, faar staa derhen. Efter at have besøgt sine Frænder i det vestenfjeldske Norge, begav han sig ved Nytaarstider 1567 til Sverige, hvor han fandt den gunstigste Modtagelse hos Erik XIV, som til sin egen Ulykke stedse var fremmede Eventyreres Beskytter. Han foregav nu for denne, at Adelen i Norge, navnlig i Bergenhus Len, samt en stor Del af Landets Almue var misfornøiet med den danske Styrelse, og de havde derfor givet ham Bemyndigelse til at klage deres Nød for den svenske Konge og paa deres Vegne love, at de skulde gjøre Oprør, hvis han vilde tage sig af dem. De skulde da strax paagribe de

Digitized by Google

danske Befalingsmænd, som maatte være Kong Erik forhadte, navnlig Kristiern Munk, Erik Rosenkrands, Herluf Skave og Magnus Svale, og sende dem fangne til Sverige. Derhos vilde de ihjelslaa alle de Fogder, som Jyderne havde indsat der i Landet. Endnu synes dog Kong Erik at have været tvivlraadig. Han vilde vide Navnene paa nogle af de norske misfornøiede, som havde anbetroet Enno at tale deres Sag, og denne opgav da sine egne Slægtninge og Svogre. Nu tvivlede Kongen ikke mere, og han gav Enno Tilsagn om Belønninger og Gaver, hvis han vilde lage det saa, at Norge maatte falde i hans Hænder. Enno, som den svenske Historieskriver Tegel med største Ret har kaldt "en hufvudljugare, skälm och tjuf", var allerede efter anden Gangs Samvær aldeles fast i Kongens Gunst, og han udstedte umiddelbart efter den 28de Januar 1567 til Erik XIV et Forpligtelsesbrev, som vistnok maa betragtes som en eneste sammenhængende Løgn, men alligevel har sin Interesse som et politisk Indlæg fra en af Datidens Patrioter. Han klager over, at "Kong Fredrik II af Danmark haver min salige framlidne Fader Kristofer Throndssøn, hans Slægt og Barn, mig og andre, aldeles uden vor Fortjeneste imod Lov, Ret og Retvise staaet efter vor Velfærd, Liv og Leverne, Ære og Redelighed, saa og med Vold og Vælde og Oplag ifraahændt vore Gods og Gaarde for ingen Aarsags Skyld, uden derfore, at vi af norske Slægt og Herkomst komne er." Men da nu Kongen og Rigsraadet, den danske Adel, tragter efter at ødelægge alle dem, som er fødte i Norge, har han som "kommen af norsk Blod og Herkomst" ikke "kunnet længer saadan Overvold og Uforrette lide", men er med nogle "ærlige gode Mænd af den norske Adels, saa og en Part af den menige Mands i Norrige Bevilling, Raad og frivillige Samtykke" bleven nødt til at henvende sig til Kong Erik af Sverige "om naadig og gunstig Hjælp fra de Danskes store Tyranni, Overvold og Uforrette". Herpaa har han paa de norske Indbyggeres Vegne erholdt et gunstigt Svar. Han aflægger da sin Troskabsed til Erik som "Sveriges og Norriges Konge" og opsiger sin Ed til Fredrik II. Dernæst forpligter han sig til efter Kongens nærmere Befaling at formaa alle Norges Indbyggere til at begive under Kong Erik, opsige Fredrik II sin Troskabsed og stille Gisler for sig. "Og paa det at høibaarne Majestæt til Sverige maatte fornemme, at det med desto større Trohed af mig og de andre, som med mig i den Handel bevilget haver, skal foretages, vil jeg saa med mine Skrivelser bestille og forskaffe, at de i Norrige, som med mig er forente om denne Handel, skal strax antaste dem, som af Kongen af Danmark har Slot, Fæster og Landsorter i Befaling, og dem, enten levende eller døde, forskaffe til Kgl. Maj. af Sverige. De Jutefogder og Befalingsmænd, der er, skal og strax ihjelslaaes og om Halsen, Liv og Leverne bringes. Sammeledes skal de sig til det Yderste vindlægge, det Kgl. Maj. til Sverige skal alle Slot, Stæder og Fæster, som i Norrige er, overantvordes."

Digitized by Google

I Henhold til denne Forskrivelse opsatte Enno nu en Del ordlydende Breve til de norske Adelsmænd, som efter hans Paastand skulde være misfornøiede med dem herskende Tingenes Orden, og lod sit Søskendebarn Johan Laurentsøn bringe den til Vestlandet, hvor han hørte hjemme. Derhos medgav han ham private Skrivelser til sine Svogre, sine Slægtninge og Venner. Ennos Opraab til den norske Adel, der var "prentet", var i det væsentlige af følgende Indhold. Han vilde ikke undlade at underrette vedkommende Adelsmand om, at han var kommen til Sverige, hvor han naadigst af Kong Erik var stedet til Audiens. Herunder havde han da ydmygeligst Kongen "berettet om den Handel, som vi os imellem havt og besluttet haver". Kongen havde vel været noget betænkelig over "samme Handel, synderlig efterdi jeg intet skriftligt Bevis havde fra Eder", men havde dog snart samtykket i Ennos Forslag. Den norske Adel, heder det videre, kan ikke være sikker paa Liv og Eiendom under Fredrik II's Regjering, da han helst vil ganske udrydde den. Derfor har man nu intet andet at gjøre end at tage de danske Befalingsmænd og Fogder ved Halsen og overhoved dræbe "saamange Juter, man udi Norrige kan overkomme". Kong Erik var derimod tilsinds at holde Nordmændene ved St. Olafs Lov. Han vil gjengive enhver, hvad Kongen af Danmark har frataget ham, og de, "som sig noget synderligere og troligere udi denne Handel bruge og befinde lade", kunde gjøre Regning paa arvelige Forleninger og kongelige Belønninger og vil blive "antagne og brugte i Hs. Maj.'s Raad". Tilsidst heder det i Ennos Skrivelse: "Dette vort Foretagende er kristeligt og ærligt, og os bør at hjælpe vort Fædreland ud af den Elendighed, Tyranni og Betryk, som de Norske haver overgaaet ved Jutens Regiment over os, og vi kunde aldrig bedre Lägenhet faa dertil, end nu er for Haanden".*)

Ennos Frænder og Kjendinger blev ilde ved, da Johan Laurentsøn bragte dem disse Breve, og om end enkelte af dem muligens ikke har havt rent Mel i Posen, turde de naturligvis ikke være sig det bekjendt. De udlod sig da alle meget ilde over Enno for dette; nogle af dem, som havde modtaget Breve, gik til Erik Rosenkrands og aflagde for ham og andre gode Mænd sin Ed paa, at de var uskyldige og aldrig havde tænkt paa at begaa nogen saadan Utroskab. Andre vilde endog skrive til Sverige og fortælle Kong Erik, at Enno bare havde faret med Løgn og Falskhed, hvorfor han burde straffe ham. Værst blev det for Johan Laurentsøn, som blev sat i Fængsel paa Bergenhus. Det spøgte stygt for hans Liv, saa han maatte give 100 Daler "for sin Hals".

Fra svensk Side var man imidlertid allerede gaaet angrebsvis tilverks. Under 31te Januar udstedte Kong Erik et Opraab til Nordmændene, hvori han udtalte, at han havde erfaret, paa hvilken uretfærdig Maade Danskerne

*) Hist. Tidsskr. II, 149 f.

Digitized by Google

var bleven Herre over deres Land, og hvor grusomt de havde regjeret. Nu vilde han sende dem en Hær, som skulde befri dem fra denne Undertrykkelse. Paa samme Tid fik Johan Siggeson Befaling om snarest muligt at paaskynde sit Tog til Norge. Denne brød da den 7de Februar op fra Dalerne og drog med 2 Faner Ryttere og 2000 Mand over Fjeldet ind paa Hedemarken. Den 19de stod han udenfor Hamar, hvis befæstede Taarn strax overgav sig. Derpaa fortsattes Marschen nedigjennem Romerikes hidtil skaanede Bygder til Akershus, uden at de underveis stødte paa nogen Modstand, som var værd at omtale. Da Kristiern Munk, Befalingsmanden paa Akershus, fik Tidende om, at Svenskerne var i Anmarsch, befalede han Oslos Borgere at stikke sin By i Brand, for at Fienden ikke skulde finde Tilhold her. Kristiern Munk foregik dem med et godt Exempel, og den 15de og 16de Februar, da Fienden i hvert Øieblik kunde ventes, brændte Borgerne sine Huse, skjønt nogle hist og her vel blev staaende igjen. Byens rigere Familier flygtede dels til Danmark, dels til Holland, dels til Vestlandet. Nogle Dage senere stod Johan Siggeson for Akershus. Da der i den ødelagte By ikke var noget Tilhold at faa, slog han Leir paa Vestsiden af Akerselven, Kristianias senere Bymark. Den 24de Februar vovede han et Angreb paa Fæstningen, som dog løb uheldigt af, skjønt Kristiern Munk kun havde to Fænniker Fodfolk til sin Raadighed. Om selve Træfningen skriver Johan Siggeson i et Brev til en af sine Medanførere paa Toget: "Jeg var for Slottet og besaa dets Leilighed, men kunde lidet gjøre, al den Stund jeg ei havde Skyts, som jeg kunde lade bræfke Muren med, men holdt aleneste Munken inde paa Slottet, medens jeg handlede med Almuen der i Lenet og hyldede den under Sveriges Krone. Arkelimesteren Hans Smit mener, at der vil behøves ti Stykker (Kanoner) og sexten Læster Krudt. Og haver jeg ingen Person mistet for Fienden mere end Per Andersson, som var forordnet til Mønsterherre, hvilken selv gav dertil Aarsag og Tilfælde udi saa Maade, at han drukken red ind under Slotsmuren, og blev saa Hesten først skudt gjennem Halsen, hvilket hannem fortrød, red saa anden Gang derfore og satte sin Hat paa en Paale og blev saa skudt gjennem venstre Side og Arm".*)

Den 2den Marts hævede Johan Siggeson derfor Beleiringen af Akershus og begav sig tilbage til Hedemarken, hvor han vilde oppebie Forstærkninger fra Sverige. Disse modtog han snart. Som ovenfor fortalt havde Rigsraaden Tønies Olofson eller "Lille Tønnes," som han til dagligt Brug kaldtes, faaet Befaling til paany at angribe Baahus, men da det drog ud med Forberedelserne hertil, — som Kongen paastod ene og alene paa Grund af Feighed fra de Befalhavendes og Ulydighed fra Befolkningens Side, — skulde han i Stedet drage til Akershus, hvorimod Kongen efter Ennos Raad havde besluttet at rette et Hovedangreb. Tønies rykkede da frem og stod den 21de

*) L. Daae, Det gamle Christiania. S. 8.

Digitized by Google

Marts med sin Hær, der opgives at have udgjort 3 Faner Ryttere og 10 Fænniker Fodfolk, 3 Mile fra Akershus. Mod denne Fæstning løb han saa Storm den 24de, men kom dog snart til det Resultat, at der ikke kunde foretages noget, før Skytset kom frem. Imidlertid blev Kristiern Munk opfordret til Overgivelse i en fra Erik XIV medbragt Skrivelse, som han besvarede med en kjæk Forsikring om, at han og hans Folk vilde holde ud til sidste Mand.

Fra Hedemarken havde Johan Siggeson imidlertid udsendt Streifpartier baade vidt og bredt over Oplandene, og Almuen blev overalt tvunget til at sværge Kong Erik Troskabsed. Hvorledes hans Mænd for frem, kan sluttes bedst deraf, at alle Kirker paa Hedemarken med Undtagelse af Ringsakers Kirke blev berøvede sine Ornamenter, og enkelte af dem blev benyttede som Stald. Valderserne, der i sit afsidesliggende Dalføre neppe havde noget af det fiendtlige Indfald at frygte, sluttede ikke desmindre en formelig Separatfred med Svensken, ved hvilken de lovede at holde sig i Ro, saa længe Krigen varede og at udlevere alt, hvad der maatte blive dem sendt af Krigsfornødenheder. Da Johan Siggeson spurgte, at Tønies Olofson var kommen fra Akershus, brød han op og begav sig tilbage derhen, ligesom ogsaa en anden svensk Afdeling under Peder Nilsson Gyllenstråle kom dem til Undsætning. Beleiringen varede nu i mere end halvanden Maaned, skjønt uden Held, da Kristiern Munk var vel forsynet med Levnetsmidler, medens Svenskerne snart led Mangel paa alt. Skjønt Bønderne svor Svenskerne Troskabsed, naar det forlangtes, var de dog ikke at stole paa, og vi træffer flere Exempler paa, at de under Partigjængere som Magnus Svale og Nils Krabbe tilføiede Fienden al den Afbræk, de kunde. Fra Oplandene af havde de trukket sig vestover til Tunsberg og Brunla Len for at dække disse Bygder mod Fiendens Angreb. Under denne Smaakrig, som efter Bøndernes Førere dels kaldes Svalekrigen, dels Krabbekrigen, trængte Svenskerne seirrigt frem paa Vestsiden af Kristianiafjorden.*) Flere Kirker, deriblandt Istre Kapel i Thjølling, en stor Mængde Gaarde og Skeens By blev herunder brændt. Fra Laurdal (i det Jarlsbergske) har man følgende Sagn, der i en Optegnelse fra forrige Aarhundrede lyder omtrent saaledes: "Da Svalekrigen blevført, kom et Parti Svenske til Lardal, og da de af Prestekonen ei blev saa æret og trakteret, som de vilde, skjød Løitnanten Prestens Karl ihjel i Stuedøren, førte Presten, navnlig Christen Bugge, bort til Generalen ved den svenske Arme. Generalen spurgte Presten, om han ikke vidste noget om Svalerumpen; "jeg frygter, svarede Presten, at hun nu begynder at spille i Vandet". Generalen blev derover altereret, og Løitnanten spurgte: "Herra! skal jeg skjuta eller stikka Sokneherran?" "Du skal", svarede Generalen, "hverken skjuta eller stikka". Løitnanten blev forbitret

*) Ifølge Ramus's Norges Beskrivelse skal Svale have slaaet Svenskerne ved Høisema paa Eker og ved Sørhol paa Ringerike.

Digitized by Google

derover og slog til Presten med knyttet Næve, saa hans Næse og Mund blødte. Da gav Generalen Presten et rødt Silketørklæde, sigende: "Sokneherra! tag detta Tørklæde och törka dig med, og sig, at Hr. Halvor paa Kinna gav dig det", hvorpaa de skiltes ad".*)

Ogsaa paa Østsiden af Fjorden anrettede Fienden stor Skade. Allerede under sin Fremrykning mod Akershus stødte Peder Nilsson Gyllenstråle udenfor Sarpsborg paa 2 Fænniker tyske Soldater, der blev slagne og mistede sit Skyts. Sarpsborg blev nu paalagt en svær Brandskat, men da det ikke stod i Borgernes Magt at betale den, sved Fienden Byen af.

Under dette fortsattes Beleiringen af Akershus, hvis Erobring af Kong Erik ansaas for snart forestaaende, og han opgjorde ogsaa Planer for de Skridt, han i den følgende Tid havde at tage. Til Island sendtes et Opraab, hvori Indbyggerne opfordredes til at afryste Danskernes Aag. Naar Akershus og Bergen var tagne, skulde Johan Siggeson fuldføre Landets Erobring, medens Tønnes Olofson og hans Hær skulde anvendes paa andre Kanter. Men det gik ikke saa fort, som Kong Erik havde tænkt, og snart begyndte han endog at frygte for, at han ikke skulde vinde Akershus. Under 17de Mai gav han saa Tønnes Olofson Befaling til, at hvis Akershus ikke inden St. Hans Dag havde overgivet sig, skulde han ruinere hele Akershus og Baahus Len og bortføre Befolkningen til Sverige. Paa Oplandene, som han haabede at beholde, skulde man derimod fare frem med større Lempe.

Det gamle Ord: "Naar Nøden er størst, er Hjælpen nærmest", viste sig ogsaa denne Gang at holde Stik. For at tvinge Svenskerne til at trække sig ud af Norge, var der i Kongens Raad en Tid Tale om at sende en Hær mod Jønkøping, hvor Svenskerne havde sine Hovedforraad. Men denne Plan blev dog opgivet, da Krigsfolket, som ikke havde faaet sin Sold udbetalt, viste sig ikke at være at stole paa, og man besluttede sig derfor at sende Akershus direkte Undsætning. En Flaade paa 26 Fartøier med sex Fænniker tyske Landsknegte ombord sendtes den 12te Mai under Rigsmarsken Frants Brockenhus's og Bjørn Kaas's Anførsel fra Helsingør. Den styrede den lige Vei opover til Akershus og ankrede Pintseaften (17de Mai) ved Hovedøen, hvor Tropperne landsattes og slog Leir. Allerede den næste Nat gjorde Frants Brockenhus's Folk Landgang under Ekeberg for at fordrive Fienden fra de dominerende Stillinger, han her havde indtaget. Paa samme Tid foretoges der ogsaa fra Slottet Udfald mod de Skanser, som Fienden havde opkastet mod det. Men paa Pintseaften havde ogsaa Svensken erholdt Forsterkninger ved Anders Sigfridson Rålamb, der bl. a. havde bragt med sig 6 Kanoner grovt Skyts, og Kampen blev derfor haard baade under Fæstningen og udenfor Oslo. Det alvorligste Sammenstød fandt

*) Norske Magazin I, 167 (efter Kallske Saml. 205 paa Kjøbenhavns Universitetsbibliothek). Noget afvigende fortæller Sagnet i Müllers Jarlsbergs Beskrivelse, S. 117, hvor Presten rigtigere kaldes Hans Handrot. — Et Sagn fra Ringsakers Kirke er efter Carlstrøms Optegnelser fortalt i Nicolaysens Mindesm. af Middelald. Kunst i Norge.

Digitized by Google

den Dag Sted paa Høiden eller Skraaningen af Ekeberg. Men Angrebet sloges tilbage. Danskerne, der herunder efter nogle Beretninger skal have tabt 100, efter andre 300 Mand, maatte tage Flugten udover den bratte Ekebergskraaning ned mod Søen, hvor de kastede sig i Baadene for at vende tilbage til Hovedøen. Under Paniken blev en af disse Baade saa overfyldt, at den gik rundt, da den var kommen et Stykke ud paa Bjørviken, og hele Besætningen omkom. Til Minde om denne Dags Begivenheder bærer en stor vakker Eng under Jomfrubraaten paa Ekeberg, ret overfor Akershus Fæstning, endnu Navnet Svenskesletten. Gamle Folk paastaar og, at de i sin Barndom har fundet Rester af Vaaben i Urderne deroppe.

I dette Tog deltog Forfatteren Daniel Hund, der efterlod sig en rimet Krønike om Kong Erik XIV's Regjeringstid. Han skildrer denne Kamp paa følgende Maade:*)

Sedann bleff all tingh i roo,
Baggerne wore oss hull och troo
Alt in till Pingesdaga tidhe;
The finge hielp, thå siön war baar,
Aff Tydske knechter, them wij blefwe waar,
Medh them finge wij thå stridhe.

Konungh Erich sende flere öffwerster tijt
Sampt folk och skytt medh högste flijt,
Kartoger hadhe the åtte;
Men hadhe the kommet förre fram,
Hadhe thet warit Swerigie till mykit gagn;
Thå komo the föge til måtte.

Om Pingesdagz natt thet hende sigh,
På en holme the drucke weldeligh,
The ropade till os medh spotte
Ir Swedenn, wij wele edher geste strax,
Men thet skall föge wara edher till lagz,
I skole wäll komme till måtte!

Om morgonen, thå som solen oprann,
Satte the medh macht till oss ahn
Medh pråmer och medh båter;
The skrijade hart som andre wildiur,
Wij meente the hade warit yr,
Menn the lärde sedann gråte.

*) Anført efter L. Daae, Det gamle Christiania, S. 11 f.

Digitized by Google

Ett bergh ligger offwan Opslo stadh,
Ther komo wij samman mechta gladh,
En hård skärmytzell ther skedde;
Ther skiftedes hugg medh lodh och krunth,
Ther gaffz vth mongen hården stunth,
Ther gaffz skääl för thet the oss hedde.

Wij tackom Gudh och then helge And,
Wij miste icke öffwer otte man,
Men en hoop bleffwe ther skadde;
Thet kan ju icke annars wara,
När man är i sådanna fahra,
Som wij thå wore stadde.

Szå folgde wij them för berget nidh,
The skrijade och ropte: o wi! o wi!
Das mach sich Gott erbarmen!
Wij hade eij trodt och tänckt ther opå,
The Swenske skulle så ifrån sigh slåå,
Thet befinne wij nu, wir armen!

Men ther låge igen på samme plaan
Aff theres meer än tryhundrade man,
Thet war theris minste skade;
The druncknede flere vthi en Pram,
The wille alle i sender fram.
När the från landet ladhe.

Szå haffwe the thå pappegoijen skutit,
At thett haffwer them allom förtrutit,
Ath thet war them så lithet till fromme;
The swore om alle Potzmarter thå,
The wille eij mehre skermytzle så
Och aldrigh ther igen komme.

Anden Pintsedag, 19de Mai, leveredes der paany en Træfning udenfor Akershus. Svenskerne forsøgte at storme Fæstningen; men ihvorvel dette blev forhindret, synes den dog at have lidt stor Skade. Men hermed var det ogsaa ude med Svenskens Lykke for denne Gang. Thi et Par Dage efter indtraf der under Erik Munk til Hjørne og Jens Pedersøn til Bro en ny Forstærkning, bestaaende af 5 Fenniker Knegte som Slotsherren paa Bergenhus Erik Ottesøn Rosenkrands, havde sendt. Disse førte med sig en stor Galei, og en Del Skjærbaade („Skjøttebaade"). Udrustningen var upaaklagelig; men Mandskabet var kun daarligt disciplineret. Allerede før Opbrudet fra

Digitized by Google

Bergen havde Bønderne gjort Mytteri og negtet at tjene under Erik Munk; men dette var dog bleven dæmpet med Strenghed. Erik Munk lagde saa langt ind paa Bjørviken, at han kunde beskyde en Skanse, som Svenskerne havde opkastet mod Fæstningen, i Flanke og Ryg, hvorved han anrettede et stort Mandefald, og det fortaltes, at man kunde se Blodet løbe ud af Skanserne, ned i Løbegravene og ud i Søen. Naar det siden paastodes, at Bergenserne alene havde nedskudt to tusinde Mand, maa dette dog være en betydelig Overdrivelse. Efter denne Kamp, som varede i syv Timer, havde Bladet fuldstændig vendt sig. Ganske vist sendte Tønies Olofson Kristiern Munk i sin Herres Navn en Udfordring til et Slag paa Akershagen; men dette var neppe alvorligt ment. Natten til 22de Mai sendte nemlig Svensken sit Beleiringsskyts bort og stak Ild paa sin Leir samt paa de Bygninger, som endnu stod igjen i Oslo. Under denne Brand ødelagdes ogsaa Oslo Hospital, og flere af dets syge Lemmer omkom i Flammerne. Derpaa hævedes Beleiringen, og Tønies Olofson trak sig med hele sin Hær over Grænsen ved Magnor Bro. Johan Siggeson havde vistnok faaet Befaling til at blive tilbage paa Oplandene, som Kong Erik havde Haab om at beholde; men det skede ikke. Kort efter Tønies's Afmarsch forlod ogsaa Johan Siggeson Norge, idet han ødelagde, hvad han kunde overkomme. Hamars faste Taarn blev saaledes brændt, og de tilbagestaaende Mure sprængtes. I alt skal efter en — rigtignok ikke fuldstændig afhjemlet — Beretning over 600 Svensker være omkomne paa dette Tog.

Førend vi gaar videre skal vi kaste et Overblik paa de vigtige Følger, som dette svenske Indfald kom til at drage efter sig. At Enno havde faret med Fusk og Løgn, var sikkert nok; men endda forstod han at holde sig i Kongens Gunst og faldt først i hans Unaade, da han havde indladt sig i Stemplinger med Hertug Karl af Sødermanland. Han blev nu kastet i Fængsel, hvor han sad i et Aars Tid, slap saa igjen paa fri Fod, bestjal Hertug Karl for en Mængde Værdisager og rømte saa til Tyskland. For dette Tyveri blev han arresteret i Belgien, men slap ud af Fængselet; derefter begik han et Mord i Hertugdømmet Jülich, og dette bragte ham paa Retter-stedet (1571).

I Norge lykkedes det forholdsvis snart at faa udslettet ethvert Spor af det svenske Herredømme. Alle de, som havde svoret Kong Erik Troskabsed, aflagde villigt en ny Ed til Kong Fredrik og erholdt Tilgivelse af Frants Brockenhus og Bjørn Kaas, som derpaa forlod Landet den 18de Juni. Værre skulde Valderserne synes at have stelt sig, siden de havde sluttet Bondefred med Svensken. De vidste imidlertid Raad for Uraad. De fik en Sogning til at opsætte et Brev, hvori de gjør Lensherren Undskyldning for sit Forhold og mener, at Nød bryder alle Love. "Sanct Peder", heder det i dette Brev, "vart aligevel trofast endog han ledt skremme sig

eingang at fornecfte sin herre; szao sige och wore lærefædre her hos oss, at oss bør icke at achte paa saadanne fortuangne løffter".

Da Fienden forlod Landet, laa Byerne Oslo og Sarpsborg i Grus, den sidste ødelagt af Fienden, den første af sine egne Indbyggere. Til Løn for den Offervillighed, som Oslo Bys Borgere ved denne Anledning havde udvist, besluttede Kong Fredrik II under 15de April 1567, altsaa medens Akershus's Beleiring endnu varede, at skjænke Byen Skattefrihed for hele tolv Aar. Flere af de Borgere, som havde udmerket sig, blev tilstaaet Gaver af Gaarde og Jordegods. Saaledes erholdt Borgermesteren Olaf Glad, der havde været "den tredie Mand, som selv stak Ild paa sin Gaard" Gaarden Hof i Aker. Alligevel truedes Byen nu med en Fare, der ikke var mindre end den, som den nys havde undgaaet. Neppe havde Borgerne efter Fiendens Bortmarsch begyndt at indrette sig paa de gamle Tomter, før der under 6te September 1567 udgik kongelig Befaling til dem om, at Byen skulde flyttes over paa Akershagen, hvor den i Tilfælde af nye Fiendtligheder kunde være dækket af Fæstningens Kanoner. Forslag herom var fremsat af Lensherren Kristiern Munk, Frants Brockenhus og Bjørn Kaas. Men ihvorvel det havde vundet Kongens Bifald, var det ingenlunde efter Borgernes Sind, og med Borgermestere og Raad i Spidsen gjorde de saa indtrængende Forestillinger mod Kongebudet, at de tre Rigsraader, Hr. Jørgen Lykke, Bjørn Andersson til Stenholt og Kristofer Valkendorf, som det næste Aar kom opover til Norge for at holde Herredag, under 18de April 1568 ifølge sin udstrakte Fuldmagt hævede Kongebudet om Flytningen og tilstod Borgerne at blive boende paa de gamle Tomter, dog paa Betingelse af, at de anlagde bredere Gader og opførte bedre Huse.

Oslos Flytning blev saaledes afvendt. Sarpsborgs Indbyggere maatte derimod finde sig i at forlægge sin By til Gaarden Bruberg, ved Glommens Udløb, som Kongen ved Mageskifte med den senere Kantsler Hans Pederssøn Basse erhvervede og under 12te September 1567 skjænkede dem til Byggested. Der blev tillige tilstaaet Borgerne 10 Aars Skattefrihed, hvorhos alle Sarpsborgs gamle Privilegier overførtes paa den nye Stad. Af det gamle Sarpsborg blev kun en liden Husklynge, det saakaldte Gleng, tilbage, men ogsaa denne Flekke betragtedes langt nedgjennem Tiderne som tilhørende det nye Anlæg. Byen blev efter den regjerende Konge kaldet Fredriksstad, under hvilket Navn den forekommer allerede i Begyndelsen af Aaret 1569. Men en tynd Lykke skulde ogsaa være denne By beskaaren i dens første Tid.

Efterat Tønies Olofsson og Johan Siggeson havde trukket sig ud af Norge, hører vi i Sommerens Løb om forskjellige mindre Kampe paa Grænserne; men de har alle liden eller ingen Betydning. Den fornemste Interesse samler sig om Daniel Rantzaus Tog ind i Sverige, der vistnok er en af de smukkeste Episoder i hele Nordens Krigshistorie.

Digitized by Google

Allerede i lang Tid havde det været Kong Fredriks og Daniel Rantzaus Mening at rette et Hovedangreb mod Jønkøping. Navnlig var det sterkt paatænkt, da det gjaldt om at trække Fienden ud af Norge. Dengang var dette Forehavende imidlertid bleven stillet i Bero, og længere ude paa Sommeren lagde Mytteri i Rantzaus Hær Hindringer i Veien derfor. Efterat de mest ubrugbare Elementer var bleven udsondrede, blev den øvrige Hær omorganiseret. Mellem Kong Fredrik og Daniel Rantzau opstod der en Tvistighed, som dog blev bilagt, saaledes at Rantzau beholdt Overbefalingen og fik Frants Brockenhus udnævnt til Næstkommanderende.

Den 20de Oktober brød saa Daniel Rantzau op fra Halmstad med sin Hær, der talte 8 Faner Ryttere, 13 Fænniker Fodfolk og 100 tyske Skytter eller tilsammen noget over 6000 Mand. Derhos medførtes 12 Kanoner og 900 Rustvogne. Toget gik over Långaryd, Vestbo og Mo mod Jønkøping. Det var en besværlig Marsch. Der var overalt lagt Forhugninger, Almuen havde søgt tilfjelds, og nogen væbnet Modstand mødte man ikke før den 28de Oktober. Paa denne Dag viste Fienden sig for første Gang og i de næste Dage forefaldt der nogle mindre Skjærmydsler. Dette hindrede imidlertid ikke Daniel Rantzau fra den 1ste November at naa frem til Jønkøping, som han dog ved sit Komme derhen fandt ødelagt. For at forhindre Svenskerne fra at samle sig rykkede Rantzau frem mod Holaveden, og ihvorvel han i denne frygtede Trakt angrebes af Svenskerne, lykkedes det ham dog uden synderligt Tab at trænge igjennem til Østergøtland. Her foretog han nu de forfærdeligste Herjninger. Alvastra Kloster gik op i Luer den 13de November, Vadstena og St. Birgittas Kloster nogle Dage efter; men Slottet kunde ikke tages. Svenskerne brændte selv Linkøping, saa Rantzau ved sit Komme derhen blot fandt rygende Ruiner. Overalt, hvor hans Brandmestere blot kunde komme til, blev der kun Aske tilbage. Han sendte nu Bud til Danmark efter Forstærkninger; kunde han faa saadanne inden Julen, sagde han, skulde han snart bringe Krigen til Ende. Svenskerne selv brændte den ene By efter den anden, og Landet rundt om var snart aldeles udsuget. Da det nu blev høist Vinter, begyndte Svensken at røre paa sig for Alvor. Til Feltøverste over Hæren i Østergøtland, Vestergøtland og Smaaland udnævntes Hogenskild Nilsson Bjelke, og til hans Bistand beordredes Tønies Olofsson og Per Brahe. Almuen over hele Gøtaland og Svealand blev opbudt for at bekjæmpe den farlige Fiende og drive ham ud. Alle de Dispositioner, som nu blev trufne, vidner om en høi Grad af Sindighed og Omtanke, hvilket neppe tør forundre, naar man hører, at Kong Erik, der just led af et Anfald af Galskab, havde overladt alle Regjeringsforretninger til sin Broder Hertug Karl. Kun Skade, at Valget af Overfeltherre viste sig at være mindre heldigt.

Ved Indtrædelsen i det nye Aar saa det temmelig mørkt ud i Sverige. Ganske vist var Daniel Rantzan ved Forhugninger, Opbud af Mandhusingen og ved Krigsfolkets Posteringer fanget ligesom i en Fælde, i hvilken han

Digitized by Google

hverken kunde komme frem eller tilbage. For ret tilgavns at slaa ham til Jorden satte Kong Erik sig i Bevægelse strax over Nytaar med en stor Hær, som han forstærkede paa Bevogtningskorpsernes Bekostning. Følgen heraf var, at disses Energi paa Grund af Overanstrengelse blev svækket, og Rantzau, der vel vidste, hvad der foregik i den svenske Hær, kunde Natten til den 15de Januar kaste sig over Fiendens vel befæstede Leir ved Kungsnorrby, hvor han tilkjæmpede sig en glimrende Seir og vandt et stort Bytte. Han forpurrede herigjennem tillige Fiendens Planer om at udhungre ham; men da han vidste, at han før eller senere alligevel maatte trække sig tilbage, valgte han at gjøre det i Tide. Otte Dage efter brød han da op i største Stilhed, for at Fienden ikke skulde ane, hvad han havde fore, og slog saa ind paa den tre Mile lange Vei gjennem Østre Holaveden, da Speiderne meldte, at fire tusinde Bønder, som laa her paa Vagt, havde begivet sig hjem for at hente Levnetsmidler. Under et haardt Uveir, under Slud og Blæst sled Hæren sig frem. 5 Forhugninger var ryddede ved Nordenden af Søen Sommen, og Folk og Heste var udmattede. Man stod nu foran den sjette, der var den værste, og de Folk, som skulde undersøge Forholdene, meldte, at man endnu havde fire lignende tilbage. Da sank Hærens Mod, og den forlangte at drage tilbage til den Leirplads, som den nys havde forladt. Selv Rantzau var tvivlraadig. Det lykkedes dog Frants Brockenhus at faa ham overtalt til at fortsætte Toget. Skjønt det havde regnet Dagen forud, viste det sig dog, at Isen paa Sommen kunde bære, men den bugnede under Rytterne. Saaledes undgik man den værste Del af Holaveden uden at friste andet Uheld end, at Isen brast under nogle Vogne og Feltkanoner bagerst i Toget, og Sæby paa den anden Side af Skogen naaedes. Paa de sex Mile havde man tilbragt halvtredie Døgn; Rytterne havde uafladelig siddet til Hest, og hverken Mennesker eller Dyr havde nydt den mindste Hvile. Men Fienden indstillede ikke Forfølgelsen og tilføiede endog Rantzaus Bagtrop et ret føleligt Tab; til Gjengjæld fangede Rantzau den svenske Overgeneral Bjelke og flere andre Herrer ved Flishult, just som han kom fra en lystig Nattesvir paa en nærliggende Herregaard. Uden at støde paa nogen yderligere Hindring kunde Rantzau nu fortsætte sit Tilbagetog og naaede i Midten af Februar Maaned den skaanske Grænse. Ihvorvel det Tab, han selv havde lidt, ikke havde været ubetydeligt, havde han dog tilføiet Svenskerne en ret følelig Skade paa dette mageløse Tog.

Samtidig med at Rantzau rykkede ind i Østergøtland, foretoges der fra de norske Grænser et sekundært Anfald paa Sverige. Kristiern Munk gjorde nemlig Indfald i Vermeland og trængte frem til Venern, hvor han forenede sig med Vincents Juel fra Baahus og Jens Kaas fra Elfsborg. Disse plyndrede nu Landet omkring Venern i Løbet af Vinteren, og noget senere kom Magnus Svale og Olaf Calips til Vermeland, hvor de herjede og brændte alt, hvad Kristiern Munk havde levnet.

Digitized by Google

Saaledes gik da Krigen med gjensidige Plyndringer af Grænselandskaberne; stundom fulgte disse Indfald saa tæt paa hverandre, at det endog er vanskeligt at holde fuld Rede paa hvert enkelt. Det sidste Plyndringstog under denne Del af Krigen foretoges af Kong Erik selv til de danske Grænselandskaber i Syd om Vaaren 1568.

Kong Eriks Sjælstilstand var nu bleven saa forværret, at det var at frygte for, et uhelbredeligt Vanvid vilde gribe ham. Til sin ældste Broder Johan havde han allerede fra Faderens Levedage staaet i et spændt Forhold, og det var kommen til et aabent Brud, da denne mod Broderens Villie havde ægtet den polske Konges Søster Katharina Jagellonica. Kongen havde i 1563 endog sendt imod ham en Krigshær, der havde taget ham til Fange paa Aabo Slot. Mange af hans Tilhængere var blevne henrettede, men selv blev han indespærret paa Gripsholms Slot. Fra nu af var Kongen bleven mere og mere mistænksom og troede i et og alt at spore fiendtlige Anslag. Havde han først fattet den Indbildning, at en eller anden stod ham efter Liv eller Throne, varede det ikke længe, før han fik vedkommende stillet for en Bloddomstol, som han havde sammensat af raa Kjeltringer, og som styredes af den elendige Gøran Person, en Prestesøn fra Vestmanland, som man ikke uden Grund har kaldet "den svenske Sejan" *) Adelen vendte sig nu fra Kong Erik, og denne ptog nu "Vanbyrdige" og Udlændinger i sin Fortrolighed. Disse nærede naturligvis af bedste Evne den lidenskabelige Mistro, som Kongen havde fattet til Høiadelen, og da han vilde have læst i Stjernerne, at en lyshaaret Mand skulde styrte ham fra Thronen, delte han sin Frygt mellem sin Broder Hertug Johan og Nils Sture, Sten Stures Sønnesøn. Da han troede at kunne overføre den sidste nogle Forsømmelser i Tjenesten under Baahus's Beleiring haanede han ham ved at lade ham holde sit Indtog i Stockholm paa e elendigt Udgangsøg og med en Halmkrone paa Hovedet. Men herover forbitredes Folk, og Erik lod derfor, som han tog Nils til Naade, og sendte ham i et Erende udenlands. I Begyndelsen af 1567, som Erik selv kaldte sit ulykkeligste Aar, var han ganske fra sig selv og stængte sig inde paa Svartsjø Slot. Heraf benyttede Gøran Person sig og indbildte den ulykkelige Konge, at der var istandbragt en almindelig Sammensværgelse mod ham, og som Deltagere i denne nævnte han bl. a. Nils Sture og dennes Fader og Brødre. Saasnart Erik havde faaet fat paa disse, dræbte han med egen Haand Nils, bad saa Faderen om Tilgivelse uden at sige, hvad han havde gjort, og da saa denne erklærede, at han vilde tilgive alt, naar der blot ikke tilføiedes hans Søn Nils noget ondt, lod han ogsaa ham og hans anden Søn dræbe. Efter deres Drab lod Gøran Person Rigets Stænder udtale Dødsdommen over dem. Nu blev Kongen aldeles vanvittig. Turen kom da til Gøran

*) Sejan var den romerske Keiser Tiberius's Raadgiver og Ophavsmanden til den største Del af de Grusomheder, som blev begaaede i dennes Navn.

Digitized by Google

selv at blive dømt til Døden, uden at Straffen dog blev fuldbyrdet. Kongen nærmede sig nu de høie Adelsætter og satte sin Broder Johan paa fri Fod. Men da han begyndte at faa sin Forstand tilbage, viste han sig at være ganske den samme som før. Gøran Person blev tagen til Naade, og han lod offentlig forkynde, at de myrdede Herrer var henrettede efter Fortjeneste. Nu turde ingen mere anse sig tryg, saasom Mistanke og Bagvaskelser agtedes for lovligt Bevis, og der dannede sig en virkelig Sammensværgelse. I Spidsen for den stod Kongens Brødre Johan, som vidste, at han nu ikke havde noget godt at vente af sin kongelige Broder, og Karl, hvis Hertugdømme Kongen havde beholdt. Da saa Kongen i Begyndelsen af Juli Maaned 1568 med stor Pragt feirede sit Bryllup med sin Frille Karin Månsdatter, en Korporalsdatter fra Norrland, indsandt ingen af Brødrene sig, men greb i Stedet til Vaaben og fik Tilslutning af Adelen. Det ene Slot efter det andet faldt i deres Hænder. Kongen søgte vel at faa deres Opsrør kuet med Magt, men det lykkedes ikke, og da Hertugernes Hær havde leiret sig udenfor Stockholm, indlod Kongen sig i Underhandlinger med dem. Hans egne Folk udleverede Gøran Person, der lagdes paa Pinebænken og henrettedes, og Kongen gav sig som Fange mod Løfte om god Behandling. Hans Fangenskab, senere Skjæbne og Død, der i en uhyggelig Grad minder om Folkungeættens Familiestridigheder, hører ikke herhen at omtale.

Allerede da Brødrene reiste Opsrørsfanen mod Kong Erik XIV, søgte de at faa istandbragt en Vaabenhvile mellem Sverige og Danmark-Norge. Den 6te August skrev saaledes Hertug Johan fra Vadstena til Kong Fredrik II, at han paa Grund af Kong Eriks Vanvid og ukristelige Handlinger med Stændernes Raad havde besluttet at overtage Regjeringen. I Modsætning til sin Broder, der paa Grund af sin rasende Hoffærdighed aldrig havde været at formaa til at leve i Endrægtighed med sine Naboer, vilde Johan gjerne holde Fred med dem, og da han haabede, at ogsaa Danmarks Konge og Stænderne var tilbøielige dertil, agtede han at sende sine Fuldmægtige til Danmark. Han anholdt derfor om Leide for dem og en Vaabenstilstand paa tre Maaneder eller længere. Paa samme Tid skrev Johan ogsaa til de forenede Rigers Raad og Stænder med Anmodning om, at de vilde understøtte hans Begjæring hos sin Konge, og navnlig bad han Nordmændene om, at de, før der indløb Besked fra deres Konge, ikke maatte tilføie Svenskerne nogen Skade. Et lignende Brev blev ogsaa tilstillet Daniel Rantzau. Ihvorvel Kong Fredrik ikke havde noget imod at meddele de svenske Gesandter Leide, vilde han dog af Hensyn til Kong Erik ikke indlade sig paa nogen Vaabenstilstand, hverken lang eller kort; men i Virkeligheden var hans Vægring grundet i, at han først ønskede at se, hvilke Resultater Sommerens Felttog vilde bringe. Saaledes haabede han, at det nu skulde lykkes ham at vinde Varberg, hvis Besætning var begyndt at desertere, og der næredes

Digitized by Google

heller ikke smaa Forventninger til Flaaden, til hvis Admiral Peder Munk var bleven udnævnt. Pesten lagde imidlertid Hindringer i Veien for den danske Hærs Bevægelser, og den svenske Flaade laa i Ro i sin trygge Havn. De svenske Gesandter, som blev sendte til Danmark for at underhandle, skulde ifølge sin Instrux gjøre Paastand om at erholde Elfsborg, Gotland, Jemtland og Herjeaadalen mod at afstaa Vardberg; i ethvert Fald skulde Elfsborg og Gotland udleveres til Sverige. Allerede ved den første Audients hos den danske Konge, som opholdt sig i Roskilde, da Pesten rasede i Kjøbenhavn, merkede Gesandterne imidlertid strax, at det ikke nyttede at fremsætte slige ublue Fordringer, og den Fred, som de sluttede den 18de Novbr., kom derfor til at gaa ud paa, at Sveriges Konge forpligtede sig til at aflægge det danske og norske Vaabenmerke og aldrig mere optage det; de tre Kroner skulde derimod føres af begge Rigers Konger, uden at den ene derfor skulde have nogensomhelst Ret til den andens Lande eller Besiddelser; derhos skulde Sveriges Konge paa den ene Side opgive alle Fordringer paa Norge, Halland, Skaane, Blekinge og Gotland og Danmarks og Norges Konge paa den anden give Afkald paa sine Fordringer paa Sverige. Alle Erobringer skulde tilbageleveres tilligemed alle tagne Skibe og Kanoner. Med Jemtland skulde den geistlige Jurisdiktion, som hidtil havde tilhørt Sverige, afstaaes. Hertug Magnus og Kong Fredrik skulde derhos erholde en Del Landstrækninger i Lifland, som Sverige skulde aftræde, og Seiladsen paa Narva skulde gives fri for danske Skibe. Endelig skulde Danmark erholde Omkostningerne ved Krigen erstattede efter 6 Voldgiftsmænds Skjøn. Denne Traktat blev under 24de November stadfæstet af Fredrik og det danske Rigsraad. Men da det kom til Stykket, nægtede Johan, som nu havde besteget Sveriges Throne, at godkjende Fredstraktaten og paastod, at de svenske Underhandlere havde overskredet sin Fuldmagt. I et aabent Brev af 31te December erklærede han Fredsvilkaarene for at være uantagelige, og da han henvendte sig til Rigsdagen, som strax efter samledes i Stockholm, erklærede Almuen, at den i Stedet for Penge vilde give Dansken "Krudt, Kugler og Piker". Vel tilbød den dansk-norske Konge at give Afkald paa den omhandlede Pengeerstatning, da han hørte, at der fra svensk Side gjordes Vanskeligheder med Godkjendelsen af Freden. Men Johan fordrede mere, og da et Møde, som i denne Anledning holdtes om Sommeren 1569 paa Grænsen mellem Ulfsbäck og Knærød, intet udvirkede, brød Krigen igjen ud. I Juli Maaned indfandt en dansk Flaade under Admiral Peder Munks Befaling sig udenfor Reval, hvor den tog en Del Handelsskibe og kastede en Del Kugler ind i Staden, men uden synderligt Resultat. Bedre Fremgang havde derimod de danske Vaaben tillands. Den 12te Oktober rykkede den danske Hær, der talte 29 Fænniker Fodfolk og Ryttere, frem mod Vardberg, hvor man gik i Gang med at opføre Beleiringsverker og grave Miner. Allerede var man kommen langt paa Vei, da Hæren mistede sine tapre Førere Daniel Rantzau og Frants Brockenhus paa samme Tid. Den

Digitized by Google

11te November gik den første omkring for at se paa Arbeidet i Gravene og var kommen til et Batteri, som var anlagt paa den Klippe, som den Dag idag kaldes Danielsklippen. Han vilde da vise sine Artillerister, hvorledes de skulde rette Skytset; i det samme knuste en Kugle fra Fæstningen hans Hoved. Hans Ven og Vaabenfælle Frants Brockenhus, der var bleven saaret fem Dage i Forveien, da han var redet for nær Fæstningsmuren for at speide, døde Dagen efter af Koldbrand. Kristofer von Dohna overtog nu Befalingen og gjorde alt færdigt til at løbe Storm paa Fæstningen; da vovede dens 700 Mand sterke Besætning, hvis Kommandant Bo Grip nys før var rammet af Rantzaus og Brockenhus's Skjæbne, ikke at lade det komme til det yderste, men opgav Slottet, som da i fire Aar havde været i Svenskernes Hænder. Sverige var saaledes atter afstængt fra sin Forbindelse med Vesterhavet, da Elfsborg fremdeles befandt sig i Danskernes Besiddelse. For at skaffe Vardberg Luft var Kong Johan rykket frem mod Slottet, men i Stedet for at modtage det Slag, Rantzau tilbød ham, havde han vendt sig mod Skaane, hvor Ystad, Aahus, Sølvitsborg og andre Byer med deres Opland var blevne plyndrede.

Udgangen af 1569 og Begyndelsen af 1570 betegnedes ved fiendtlige Indfald og Plyndringer. I det første Aar havde Nordmændene herjet Jemtland, og dette var i det næste bleven gjengjældt dermed, at Klas Fleming med to Fænniker Helsinger og Dalkarle havde gjort Indfald i de throndhjemske Bygder, hvor de plyndrede. Den 9de Februar kom de med en Del Kanoner og Mørsere ogsaa ind paa Strinden og slog sig ned paa de Hauge ("Smaabjerge"), hvor Kristianssténs Fæstning senere blev anlagt. Herfra kastede de i Løbet af Dagen over to hundrede Bomber ("Fyrballer") ind i Byen. Der udbrød Ild paa tre Steder, men Borgerne fik den strax slukket ved Hjælp af saltede Huder. Ovenfor Bybroen udspandt der sig en Skjærmydsel, i hvilken nogle Nordmænd saaredes, men 3 Svenske faldt. Svenskerne gjorde Forsøg paa at opkaste Skanser, men dette blev forhindret, navnlig da Nordmændene fandt paa at anbringe Kanoner i Domkirkens Taarn. Om Kvelden trak Fienden sig tilbage. Den næste Morgen satte Kristiern Munk, som i det foregaaende Aar var bleven Lensherre i Throndhjem, efter og nedhuggede nogle Mand; men det lykkedes dog den svenske Trop under Plyndring og Brænden at naa tilbage til sit Land igjen.

Ogsaa Viken blev hjemsøgt paa grummeste Vis. Strax over Nytaar gik den svenske Partigjænger Brunte Birgerson over til Hisingen, hvor han slog en der liggende dansk Styrke. Længere ude i Maaneden trængte han i Forening med Anders Sigfridson Rålamb atter ind i Norge. Denne Gang gjaldt det Akershus Len, hvor han brændte den nyopførte By Fredrikstad, der ved Siden af sit officielle Navn paa denne Tid ogsaa maa have havt Moderstadens, og en stor Del af Lenet herjedes. Bønderne her, der tidligere

havde sat sig til Modværge, blev nu forhindret fra dette, idet Svenskerne tog deres Vaaben, hvor de blot kunde komme til. Oslo Borgere, der nu var ifærd med at gjenopbygge sin By, fik en grundig Skræk i Livet, da Fiendens Komme spurgtes, og flygtede ind paa "Forborgen" ved Akershus. Denne Gang slap de dog med Skrækken, da Svenskerne neppe kom saa langt. Allerede i Midten af Februar Maaned havde de igjen begivet sig tilbage over den svenske Grænse. Men strax efter havde den ufortrødne Brunte for tredie Gang i dette Aar gjort Indfald i Norge. Denne Gang gjaldt det Ordost, Thjørn og Inland i Baahuslen. Her for de saa stygt frem, at hele Baahuslen omtales som fuldstændig ødelagt senere paa Aaret. Og dog maa man ikke engang ligne Krigsførelsen i Kong Johans Tid med de Rædsler, Kong Eriks Hærførere havde afstedkommet. I sin Befaling af 11te Januar 1570 paalægger Kong Johan nemlig Brunte og Anders Raalamb, at de skal tage Brandskat og Troskabsed af Indbyggerne, men kun i Tilfælde af, at det negtedes, fare frem med Mord og Brand. Dog skulde de saa vidt muligt skaane Kirker og Klostre, Kvinder og Børn! Forøvrigt slap heller ikke de danske Landskaber paa denne Side Sundet fri for fiendtlige Anfald og Plyndringer, som dog i rigeste Maal blev gjengjældt ved de danskes Indfald i Smaaland i Februar Maaned samme Aar, da mere end 4 Hereder efterlodes som en Vildmark.

Til Søs forefaldt der i dette Aar ingen Begivenheder, som kan tillægges nogensomhelst Betydenhed. Hverken Sverige eller den dansk-norske Stat var nemlig længere ved saapas økonomisk Evne, at de magtede at bestride Omkostningerne ved en Flaades Udrustning. Ja, i Danmark var Forholdene i Begyndelsen af 1570 komne slig i Ulag, at Kong Fredrik ikke kunde udrede Hoffets Tjenerlønninger, hvorfor han anbefalede sine Undersaatter at vælge i hans Sted en rigere Konge, som magtede at bære alle Udgifter ved Krigsfolks Aflønning og de øvrige Omkostninger.

Der maatte derfor sluttes Fred og det med det allerførste, hvis ikke begge Lande skulde gaa fuldstændig til Grunde. Efter en Del Forhandlinger frem og tilbage blev det endelig i Mai Maaned bestemt, at der i Stettin skulde samles en Fredskongres i Juli Maaned, hvor Fuldmægtige fra Keiseren, Frankrige, Sachsen og Polen skulde optræde som Fredsmæglere. Med Polen, der under Krigens første Del havde taget Danmarks Parti, men ved Kong Johans Thronbestigelse havde indgaaet Fred med Sverige uden nogen særegen Fredsslutning, opstod der imidlertid paa selve Kongressen forskjellige Tvistigheder, idet dette Rige fremsatte Fordringer med Hensyn til de liflandske Besiddelser, som hverken stemte med Sveriges eller med Danmarks Interesser. Først den 13de December 1570 blev Fredstraktaten undertegnet og godkjendt af Kong Fredrik den 25 Januar det næste Aar.

Traktatens Bestemmelser var følgende:

Digitized by Google

1. Danmark frasagde sig alle Fordringer paa Sverige, og Sverige alle sine paa Norge, Skaane, Halland, Blekinge, Gotland, Jemtland og Herjeaadalen.

2. Sverige skulde give Danmark tilbage 8 af de under Krigen tagne danske Skibe, Danmark Sverige et.

3. Danskerne skulde udlevere Elfsborg mod en Erstatning af 150000 Rigsdaler (600000 Kroner), hvoraf Halvdelen skulde betales i Juni 1571, nogle Uger efter Fæstningens Udlevering, Resten i to Poster inden to Aar efter den første Udbetaling.

4. Vaabenet "Tre Kroner" skulde begge Konger have Tilladelse til at benytte, uden at de dog dermed skulde forbinde nogen Fordring paa hinandens Besiddelser. Denne Tvistighed skulde dog afgjøres paa en Kongres i Rostock 1571, hvis Kongerne ikke forinden var blevne forligte i Mindelighed. Som Voldgiftsmænd skulde hver af Parterne i Tilfælde opnævne to tyske Fyrster.

5. Den geistlige Jurisdiktion, som Biskopen af Linköping havde øvet over Gotland og Erkebiskopen af Upsala over Jemtland og Herjeaadalen skulde nu ophøre.

6. Hvad de liflandske Forhold angaar, skulde de Dele af Øsels og Revals Stift, som havde tilhørt Hertug Magnus, inden den 24de Juni 1571 overleveres Keiseren, som saa igjen skulde overlevere dem i den danske Konges Hænder, indtil det viste sig, om Hertug Magnus vilde opgive det Forbund, han havde indgaaet med Czaren af Rusland. Resten af de liflandske Besiddelser og Byen Reval skulde Sverige derimod beholde.

7. Skibsfarten paa Narva skulde være fri saavel for Lübeckere som for Danske, ligesom de svenske Fartøier skulde have Toldfrihed i Øresund, som de fra gammel Tid havde havt.

Efter syv Aars Feide,¹ hvis blodige Optrin heldigvis er sjelden i de nordiske Rigers Historie, var der saaledes bleven Fred. For Sveriges Vedkommende maa denne vistnok siges at have været mindre fordelagtig efter Traktatens Ordlyd, om end de endelig fastsatte Vilkaar var adskillig bedre end de, som Roskildefreden skulde have medført. Den dansk-norske Stat var gaaet seirrig ud af Kampen, mindre af egen Kraft end paa Grund af den Understøttelse, som ydedes den udenfra. De Fordele, som blev vundne, opveiede naturligvis ikke paa langt nær de Bekostninger, som Krigen havde medført, og det Blod, som var bleven udgydt; men den havde dog hævdet sin Stilling og Rang som den første i Norden.

Sørøverierne langs Norges Kyst i det 16de Aarhundredes Midte. Jarlen af Bothwell i Norge. Magnus Heinesson.

Under de Kjævlerier, som Gustav Vasa havde med Vincents Lunge om Udleveringen af den saakaldte Daljunker, lod han engang de Ord falde: "Norriges rike är vordit ett röffvare näste" (Norges Rige er bleven et Røverrede). Skjønt dette Ord var sagt i Øieblikkets Hede, udtaler det dog en Forestilling, som var gængs over hele Nord-Europa. Man vilde nemlig vide, at Folk, som havde gjort sig umulige paa alle andre Kanter, kunde være forvissede om, at de i Norge til enhver Tid vilde finde Fristed og Tilflugt. Navnlig viste dette sig at være Tilfælde ligeover for det Utal af Sørøvere, som til forskjellige Aarstider slog sig ned i de norske Udhavne og Fjorde for at passe op de forbiseilende fredelige Kjøbmænd.

Ganske vist var det saa, at de nordiske Farvande siden Vitaliebrødrenes Dage neppe nogensinde havde været fri for dette Aat, som vel oprindelig havde bestaaet af de nordtyske Byers Bærme, men efterhaanden tillige havde optaget i sig Udskuddet fra andre Europas Lande. Men sikkert er det, at aldrig havde Usikkerheden tillands og tilsøs været saa stor som i det 16de Aarhundrede. Det løsslupne Vagabondliv, som Tidens eneste fagmæssig uddannede Soldater, Landsknegtene, førte, var særdeles egnet til at opelske Stratenrøveriet, og de utallige Kapere, som havde tjenstgjort i Kristiern II's Krige, Grevefeiden og Syvaarskrigen, skulde jo ogsaa leve, om deres Bedrift ikke havde det Lovlighedens Præg, som de under Krigene udfærdigede Kaperbreve gav den. Ligesom ethvert andet negativt Arbeide, som en slap offentlig Moral tolererer, snart truer med at voxe Ret og Ærbarhed over Hovedet, gjaldt ogsaa Kaperbedriften eller Sørøverhaandværket — Skilnaden var vel aldrig synderlig skarp — for at være et Yrke, der lige saa vel som t. Ex. Soldatens krævede sine Folk. Hertil kom vel ogsaa, at Fribytterne i den første Tid gjorde sig tilvens med den fattige Kystbefolkning, og saa længe denne ikke led nogen virkelig Overlast af dem, ansaa den dem for Velgjørere af det Slags, "som stjal fra de rige og gav de fattige". Vi har derfor Exempler paa, at Bønderne paa Kysten staar i Ledtog med Røverne, for hvem de forretter Spiontjeneste, ja vi har endog Efterretninger om, at Prester og Fogder kjøbslaar og hæler med dem, og det endog i Len, hvis Indehaver havde særlig Forpligtelse til at modarbeide Uvæsenet. Fra Lister hører vi saaledes i 1553, at en Foged Hans von Bremen og Presten Hr. Michel Schyt har drevet Handel med de Sørøvere, som kom til Havnene, ja, det lader endog til, at Lensherren Otto Stigssøn, der paa denne Tid just havde Befalingen over den Flaade, der skulde holde Nordsøen og de danske Strømme rene for dette Aat, var mistænkt for at

Digitized by Google

drive den samme Trafik. Jalfald fik han engang Befaling til at indfinde sig hos Kongen for at bevise sin Uskyldighed.

Efter Grevefeidens Slutning og især under Krigene mellem England og Skotland tager Sørøveruvæsenet udenfor den norske Kyst et hidtil ukjendt Opsving. Vel hører vi endnu i 1547 om, at skotske Fribyttere ligger i de norske Havne og deler sit Rov uden at antastes af Nordmændene; men man ser tillige, at Landets Indbyggere mere og mere faar Skræk for de fremmede Gjæster. Navnlig hører vi, at der stod ligesaa megen Skræk af Engelskmanden dengang som i Begyndelsen af vort Aarhundrede. I en Skrivelse fra Kristiern Munk til Kristian III, dateret Flekkerø den 28de Juli 1558, heder det: "Bønderne her i Lenet klager over, at engelske og andre Sørøvere tager fra dem Kvæg, Fetalje og anden Del. Hvortil samme Engelske svarede, at dersom Bønderne vilde blive paa deres Gaarde, da vilde de give dennem dobbelt, for hvis de finge af dennem. Nu flyr Bønderne for dem, derfor undskylder de sig, at de nødes til at tage Faar, Lam og Gjeder til deres Spisning." Som bekjendt lever Mindet om denne Tid endnu i Sagnet paa Jæderen og Lister. Paa det første Sted berettes der og — skjønt rigtignok med Urette —, at engelske Sørøvere skal have afbrændt Skogene der. Ikke meget bedre end Engelskmændene bar Franskmændene eller Dynkerkerne, som disse Røvere efter sit fornemste Udgangspunkt i Almindelighed kaldtes, sig ad mod de norske Bønder.

Ganske vist havde Kongen og Lensherrerne udstedt det ene Forbud til Bønderne efter det andet om, at de ikke maatte indlade sig med Piraterne, men bekjæmpe dem, hvor det lod sig gjøre. Man har ogsaa Exempler paa, at dette skede. I 1557 løb saaledes en fransk Sørøverpinke ind til Egersund for at røve. Bønderne samlede sig da og slog hele Besætningen ihjel med Undtagelse af en skotsk Skibsgut.

I Regelen drog Røverskibene under den norske Kyst enkeltvis, naar de ikke hørte til en eller anden Stormands Flaade. Der haves dog ogsaa Exempler paa, at en Røverhøvding kunde have flere Skibe til sin Raadighed. I 1559 hører vi saaledes om en hel Eskadre paa 5 Korsjagter, som havde vist sig udenfor Akershus Len, men et saa stort Antal maa vel have hørt til Undtagelserne.

Røveruvæsenet havde snart antaget en saadan Udstrækning, at der ikke var andet for Regjeringen at gjøre end at udruste hele Flaader mod dem. Umiddelbart efter at Grevefeiden var endt, blev der under 3die December 1538 udstedt Befaling om, at der skulde udrustes Skibe mod Sørøvere paa de danske Strømme. Om Sommeren 1546 beordredes Germund Thorbjørnssøn med Orlogsskibet "Den lange Grib" til Østersøen, som foruroligedes af nogle Sørøvere. Helst valgte Kongen til Anførere for saadanne Expeditioner Mænd, som tidligere selv havde befattet sig med dette Yrke. I 1550, da Røverierne havde naaet en foruroligende Høide, blev det strax over Nytaar befalet Lensherrerne over de norske Hovedlen at udruste hver sit Orlogsskib, og over

Digitized by Google

denne Eskadre sattes Otto Stigssøn. Denne skulde løbe ud for at "afværge Skade og Fordærv for Undersaatterne og andre Søfarende, Kongens Havne og Strømme og hindre at noget Rovgods partes eller byttes i Havnene eller paa Land, holde Strømmene rene og nedlægge Sørøvere, som han maatte træffe". Udrustningen blev bekostet af de norske Lensmænd. I de følgende Aar fortsattes Udrustningerne, der antog større Dimensioner, idet det blev paalagt de fornemste Byer at udruste Orlogsskibe til denne Tjeneste. For at have et fast Udgangspunkt for Operationerne mod disse nye "Guds Venner og alles Fiender" anlagdes i Kong Kristian III's sidste Levetid paa Flekkerøen ved Oteraaens Udløb en Befæstning, som kaldtes Flekkerhus Slot, og som var færdig allerede i 1556. I Aarene mellem 1556 og 1558 var Kantsleren Peder Huitfeldt forlenet med Lister Len, Midsyssel, Nedenes og Raabyggelaget, Skeens Syssel, Gimsø Kloster og Brunla Len — altsaa hele Kyststrækningen mellem Sireaaen og Kristianiafjorden — for at forsvare denne Landsdel, som vel har været mest udsat, mod Sørøvernes Angreb.

Det viste sig imidlertid, at disse Foranstaltninger ikke var tilstrækkelige til at sætte Skranker for det om sig gribende Uvæsen. Naar den store Eskadre var ude, laa Røverne sjelden i dens Vei; men de dukkede op paa andre Steder, hvor man mindst ventede dem, og man hører kun i de færreste Tilfælde, at den kongelige Flaade gjorde Piratskibe til Priser. Det blev derfor nødvendigt at tage yderligere Forholdsregler. I Aarene 1556 og 1557 blev Landslovens gamle Bestemmelser om Skibsudrustning opfriskede, omendskjønt den gamle Leding mere end halvandet Aarhundrede i Forveien var afløst af en Pengeydelse. Saa fuldstændig var denne gamle Folkevæbning gaaet Folk af Minde, at der i Kongebrevene tales om, "at den paa nogle Aars Tid er nedlagt og ikke har været brugt", hvorhos det paalægges Lensherrerne at anstille Undersøgelser, om der findes Ledingsskibe bevarede, og hvem der bærer Skyld for, at den hele Indretning ikke længere holdes ved Magt. Paa flere Steder — navnlig i Akershus Len og Baahus Len — vægrede Bønderne sig ved at udruste og vedligeholde Skibe og tilbød i Stedet at yde en Pengesum en Gang for alle og senere aarlige Bidrag. Paa andre Steder, især i det vesten- og nordenfjeldske, blev de kongelige Befalinger efterkomne, og i de følgende Aar fik disse Dele af Landet en ikke liden Skjærbaadsflaade, der under Syvaarskrigen gjorde god Nytte og muligens ogsaa blev anvendt mod Sørøverne.

En af de Admiraler, som i Kristian III's Tid blev udsendte for at krydse i Nordsøen, var Kristofer Throndssøn Rustung, der, netop fordi han selv i sin Udlændighed efter Erkebiskop Olafs Død havde drevet Fribytteri i stor Maalestok, tør have været særdeles skikket for det ham anbetroede Hverv. Udentvivl maa han paa disse sine Færder have gjæstet Hetland og Orknøerne, hvor hans Æt synes at have eiet Jordegods. Rimeligvis førte hans Forbindelser her til, at hans Datter Dorothea ægtede den skotske Adelsmand

Digitized by Google

John Stewart, der var bosat paa Hetland og tør antages at have været beslægtet med det skotske Kongehus. Umuligt er det ikke, at Dorotheas Giftermaal har givet Anledning til, at hendes Søster Anna blev forlovet, om ikke gift med en Skotte, som maa siges at være en af Historiens mere bekjendte Mænd, James (Jakob) Hepburn, Jarl af Bothwell.

Denne, der var født i Aaret 1536 eller 1537, havde fra sin tidligste Alder i høit betroede Stillinger deltaget i det offentlige Liv. Da Reformationsstriden i Skotland udbrød, havde han, skjønt han havde antaget den reformerte Lære og senere stedse holdt fast ved den, stillet sig paa det katholske Hofs Side og blev, da Krigen med England udbrød i Aaret 1560, af Regentinden, Maria af Guise, sendt over til Frankrige, hvis Dronning Maria Stuart dengang var, for at paaskynde Afsendelsen af Hjælpetropper. Han lagde Veien over de nordiske Lande; i Juli Maaned træffer vi ham i Danmark, hvor han blev modtagen med saadan Udmerkelse, at Kongen og Hertugerne af Holsten fulgte ham helt til Rigsgrænsen mod Tyskland, da den unge skotske Jarl forlod Landet. Sandsynligvis var det ved denne Leilighed, han i Kjøbenhavn lærte at kjende og ialfald forlovede sig med Anna, Kristofer Throndssøns Datter, som med et rigt og kostbart Udstyr, som Rygtet anslog til 40000 Daler, skulde følge ham hjem til hans Fædreneland, hvor Giftermaalet skulde finde Sted. Men den unge Kvinde blev grusomt skuffet. Efterat den vilde Jarl havde sat overstyr alt, hvad hun havde bragt med sig fra Fædrelandet, forlod han hende — som det synes om Høsten samme Aar — i Nederlandene, og ilede hjem til Skotland. Hvorledes Anna Rustung, der var med Barn, *) fandt tilbage til sin Faders Hus, ved man ikke, lige saa lidet som man har bevaret den mindste Oplysning om hendes Ophold i Hjemmet i de nærmest følgende Aar.

Den ulykkelige Kvinde maa dog, saasnart hun nogenledes havde forvundet det haarde Slag, som havde rammet hende, have besluttet sig til at drage over til Skotland for at søge Opreisning eller Erstatning. Bothwell havde imidlertid været Medlem af Dronning Maria Stuarts Raad, men vild og hensynsløs, som han var, gjorde han sig snart skyldig i saa mange Udskeielser og Forbrydelser, at han blev sat i Fængsel. Han brød ud herfra; men da hans Sag stod meget slet, forlod han Skotland for at begive sig over til Frankrige. Underveis faldt han imidlertid i engelsk Fangenskab, hvorfra han først slap ud i Aaret 1564. Efter et Ophold i Frankrige kom han i September Maaned 1565 tilbage til Skotland.

Det kan saaledes være høist tvivlsomt, om Anna Rustung traf sin troløse Ægtefælle eller Elsker i Skotland, da hun kom derhen. Alligevel tør

*) Dette synes at fremgaa af et Brev fra Fredrik II til Kurfyrst August af Sachsen, dateret 22de Juni 1568, citeret Hist. Tidsskr. II, 162. Var den William Hepburn, som Bothwells Moder Agnes Sinclair tog til sig og tilsidst testamenterede alt, hvad hun eiede, muligens Anna Rustungs Søn?

Digitized by Google

man antage, at hun ved det skotske Hof har mødt den venligste Deltagelse; af et Pas, som Dronningen udfærdigede for hende i de velvilligste Udtryk, synes det endog, som hun, den fremmede Kvinde, har havt Ansættelse blandt hendes Hofdamer. Noget Vederlag for den nederdrægtige Behandling, som fra Botwells Side var bleven hende tildel, har hun vel ikke faat; alligevel tør hun være bleven nogenledes forsonet med sin haarde Skjæbne i de Æresbevisninger og den Sympathi, hun i Skotland har mødt. Et Vidnesbyrd om denne har vi muligens i en gammel skotsk Klagesang, der bærer hendes Navn, og som vi her skal forsøge at overføre*):

Aa, by, by, Barne', stans din Graad, —
Din lille Kind den er saa vaad,
Du maa, du maa ei græde saa,
Hvis Hjertefred din Mor skal faa, -
Aa, by, by Barne', Mamas Skat,
Din Fader har os to forladt.
Aa, by, by, Barne't osv.

Han daarede din arme Mor
Med sine sukkersøde Ord,
Men ei hans Smiger jeg forstod,
Før Dagen, da han mig forlod,
Nu ser jeg grant, han ændsed ei —
Ak, — hverken Barnet eller mig.
Aa, by, by, Barne' osv.

Lig stille, Barn og sov en Stund,
Og vaagn med Smilet om din Mund,
Men smil ei som din Far, — jeg ved,
Hans Smil tog mange Kvinders Fred,
Dog — Gudskelov — hans Smil du har,
Mit Hjertes Minde om din Far.
Aa, by, by, Barne' osv.

Thi han har al min Kjærlighed,
Der, hvor han er, der er jeg med,
I Kampens Larm, i Fredens Stund,
Jeg føler, ham jeg elsker kun,
Paa Glædens Dag, i Sorg og Nød
Jeg er hos ham indtil min Død.
Aa, by, by, Barne' osv.

*) Denne Elegi "Lady Anne Bothwell's Lament" er trykt i Thomas Percy's Reliques Of ancient english poetry, II, 162 f. (Tauchnitz's Udgave). Det maa dog bemærkes, at Fr. Schiern, Nyere historiske Studier I, 144, i Overensstemmelse med Aytoun (Ballads of Scotland) mener, at Heltinden i denne Ballade snarest maa være Orknøbiskopen Adam Bothwells Datter Anna, der skal have havt en Kjærlighedsforstaaelse med Jarlen af Mars Søn, Alexander Erskine, der skal have forladt hende.

Digitized by Google

Mit Barn, o, bliv ei haard og grum,
Giv Falskhed ei i Hjertet Rum,
Hvor mange end imod dig ler,
Bliv tro mod den, du først fik kjær,
Og svigter du, giv nøie Agt,
En Kvindes Had har svare Magt.
Aa, by, by, Barne' osv.

Din Fader, Barn, har svigtet mig;
Nu vil jeg søge Trøst hos dig,
Din Fader sveg saa grumt sit Ord,
Men du vil blive hos din Mor,
Da glemmer jeg — men kun hos dig, —
Din Faders Grusomhed mod mig.
Aa, by, by, Barne' osv.

Farvel, farvel alt fra den Stund,
Han kyssed første Gang min Mund,
Jeg glemmer alt, ja — hvis jeg kan — —
Ak, Kvinder, tro ei nogen Mand,
Den Kjærlighed, som Manden gav,
Blev alle Kvindehjerters Grav.
Aa, by, by, Barne' osv.

Hvor længe Anna opholdt sig i Skotland, vides ikke; men om Sommeren 1565 træffer vi hende i Bergen. Efter Faderens Død maa Moderen, der under 25de Mai 1565 som Pension havde faaet den inddragne Bispkopsrente i Hardanger og en Gaard i Haus, have sat Bo i Norge, hvor flere af hendes Døtre vel allerede var gifte. I Bergen var Anna, "Skottefruen", som hun nu kaldtes, Gjenstand for megen Opmerksomhed. I Absalon Pederssøns Dagbog berettes det nemlig, at hun i August Maaned var tilstede i flere Gjestebud, først i Barsel hos Jørgen Daa, Lensmand paa Utstein, for hvis Søn Herluf Trolle hun var Gudmoder, dernæst i Hans Badskjærs Bryllup, endelig i Erik Hanssøns Bryllup med Jomfru Brynhild Benkestok. Overalt indtager hun en af de fornemste Pladse. I det sidste Bryllup, som bekostedes af Bergens Lensherre, Erik Rosenkrands, viste Skottefruen Bruden den Velvillie at pynte hende, og det blev da tilvisse ogsaa en saa staselig Brud, hvis Mage man ikke før havde set i Bergen. "Fru Anna, Skottefruen — siger Absalon Pederssøn, — udredede hende paa Spansk, som er, at hun havde en Guldkjæde omkring Panden og ovenfor et Halsbaand, fuld af Ædelstene, og en Perlekrans og Perlefjær udi, samt en rød Damaskes Kjortel". Den Indsigt, som den ulykkelige Kvinde havde erhvervet sig i Tidens Moder ved Maria Stuarts Hof i Skotland og muligens ogsaa i Frankrige, skulde hun saaledes glæde sine Landsmandinder med.

Det stod imidlertid skrevet i Skjæbnens Bog, at Anna Rustung inden ikke ret mange Aar skulde gjense sin utro Elsker paa det Sted, den skotske

Digitized by Google

Jarl neppe nogensinde havde drømt om, nemlig i selve Bergens By, hun afholdt, æret og, saavidt vi kan dømme, lykkelig i sin lille Kreds, han bedækket med Skjændsel, hadet og foragtet af et helt Lands Befolkning og fordømt til at tømme Ulykkens Bæger til Bunden.

Om Sommeren 1565 havde Maria Stuart ægtet sin Frænde Henrik Darnley; men da Dronningens Halvbroder Murray, der hidtil havde været Skotlands Rigsforstander, var ilde tilfreds dermed, reiste han med hemmelig Bistand af Dronning Elisabet af England Oprørsfanen. Maria Stuart samlede da Murrays Fiender om sig, slog ham og kvalte Opføret, hvorpaa Murray blev nødt til at gaa i Landflygtighed. En af hendes bedste Støtter herunder var Bothwell, som i denne Anledning blev kaldt hjem fra Frankrige og tilbagegivet alle de Værdigheder og Stillinger, han havde indehavt. Fra nu af steg han hurtig Trin for Trin opad Ærens Stige. I sine Levedage havde han havt mangt et Kjærlighedseventyr, og Rygtet vidste at fortælle meget om hans Letfærdighed. Nu, da alt syntes at lempe sig efter hans Ærgjerrighed, tænkte han ogsaa paa at begynde et roligere Liv, og i sit tretiende Aar (1566) ægtede han Jane Gordon, der bekjendte sig til den katholske Tro. Fjorten Dage efter, at Dronningen med største Stas og Pragt havde holdt deres Bryllup, indtraf der en Begivenhed, som kom til at spille en stor Rolle i Skotlands Historie. Forholdet mellem Maria Stuart, der jo var en moden Kvinde, og hendes ungdommelige Gemal, der i flere Henseender neppe var naaet ud over Guttealderen, var tidlig bleven meget kjøligt, idet Darnley ikke havde været skikket til at bære sin pludselige Ophøielse. Han viste sig hovmodig og raa mod Dronningen, og dette havde da til Følge, at hun lod ham baade høre og føle, at det var hende, han havde at takke for, hvad han nu var. Han kastede da sit Had paa Italieneren David Riccio, Dronningens Sekretær for den udenlandske Korrespondance, som han troede stod bag; hans Jalousi blev opflammet ved hans Venners Sladder, og den 7de Marts 1566 dræbte nogle Sammensvorne Riccio saagodtsom i den frugtsommelige Dronnings eget Gemak. Hun svor at hevne sig. Den unge Darnley, der var ligesaa dum som voldsom, maatte opgive Navnene paa sine Medskyldige for derved at tilkjøbe sig Forsoning med sin Dronning; men saasnart hendes Søn, den senere Jakob VI, var født, var de forbigaaende velvillige Følelser forsvundne. Hendes Tanker fæstede sig nu kun ved et Maal, at blive sin forhadte Gemal kvit, og da der ikke kunde være Tale om Skilsmisse, som Dronningen først havde tænkt, var der kun en Udvei tilbage, og denne skulde Bothwell aabne hende. Natten mellem den 9de og 10de Februar 1567 blev Darnley, der havde havt Kopperne, men nu var i Bedring, sprængt i Luften med et Hus, beliggende i Nærheden af Slottet Holyrood. Endskjønt Bothwell negtede at være Gjerningsmanden, blev det dog almindelig sagt og troet, men ingen vovede paa lang Tid at reise Anklage mod ham derfor. Først i April Maaned optraadte Darnleys Fader med

Digitized by Google

en bestemt Sigtelse mod Bothwell, og dennes Sag blev da efter Forlangende af Dronningen og Statsraadet, til hvilket Bothwell selv hørte, gjort til Gjenstand for Undersøgelse. Men da Retsdagen kom, havde Bothwell samlet sine Slægtninge og Tilhængere i et saa stort Antal (som det heder over 4000 Mand), at Anklageren ei vovede at indfinde sig, men lagde sig syg. Bothwell, der denne Gang ikke kneisede med Nakken, blev frikjendt af Juryen og udæskede saa til Tvekamp enhver, som vovede at give ham Skyld for Mordet. Darnleys Fader fandt sig som Følge af denne hans Holdning nødsaget til at forlade Landet. En Stund efter — den 23de April — bortførte Bothwell Maria Stuart til Dunbar Slot, og efterat han i Huj og Hast havde faaet istand en Skilsmisse fra sin tidligere Hustru, fandt deres Bryllup Sted i Holyroodpaladset den 15de Mai 1567. Nogle Dage i Forveien var Jarlen bleven udnævnt til Hertug af Orknøerne og Hetland.

Men dette Ægteskab, over hvilket Presten ved Tillysningen skal have udtalt Forbandelse i Stedet for Velsignelse, skulde ikke blive af lang Varighed. Folket, der harmedes over at se sin Dronning række den Mand Haanden, som udpegedes som hendes tidligere Ægtefælles Morder, reiste sig i Oprør, og i Slaget paa Carberry-Høien, 13 Kilometer fra Edinburg, blev Dronningens Hær den 15de Juni slagen og hun selv maatte overgive sig til Oprørerne, medens Bothwell ved en ilsom Flugt reddede sig til Dunbar. Herfra begav han sig med to godt rustede Skibe over til Orknøerne, hvor han dog ikke fandt den Modtagelse, han som deres Hertug kunde have ventet, og derfra efter to Dages Forløb til Hetland. Her fik han af hvert Prestegjæld en frivillig Gave, bestaaende af en Oxe og to Faar, og satte sig i Besiddelse af et Par større armerede Skibe, deriblandt et Hanseaterskib, Pelikanen kaldet. Efterat de skotske Lorder havde afsat Maria Stuart og sat Kronen paa hendes Søns Hoved, sendte Murray, der havde overtaget Regentskabet over Skotland, 4 Krigsskibe nordover for at fordrive Bothwell fra hans Tilflugtsted. Et af disse Skibe forgik; med de tre øvrige indlod Bothwell sig i Kamp, men under denne blæste der op en Sydveststorm, som førte Jarlen og to af hans Skibe ud paa Nordsøen. Det maa have været Tilfældet, som her greb ind i Jarlen af Bothwells Skjæbne, hvor meget han senere end vilde paastaa, at han havde tiltraadt denne Reise i den Hensigt at aflægge den dansk-norske Konge et Besøg, før han begav sig til Karl IX af Frankrige, hos hvem han havde tænkt at tage Ophold. Sandsynligere er det dog vistnok, at hans Hensigt har været at optræde som Fribytter og forurolige de skotske og engelske Farvande, indtil Forholdene i hans Hjemland tillod ham at gribe ind. I Norden rasede just Syvaarskrigen, og utænkeligt er det ikke, at han kan have forestillet sig Muligheden af, at der i Nødsfald kunde være Plads for ham som Kaper i den ene eller andens Parts Tjeneste, helst da i Sveriges. Ligeoverfor Kong Fredrik II havde Both-

well nemlig i den Tid, han stod paa sin Lykkes Høide, optraadt paa en Maade, som kun røbede lidet Venskab.

Stormen drev Skibene opunder den norske Kyst, hvor de kom i en temmelig mislig Forfatning. Skibene var paa Grund af den pludselige Afreise fra Hetland kun utilstrækkeligt provianterede, Mandskabet manglede fornødent Kjendskab til Farvandet, og Bothwell selv, der allerede fra Tyveaarsalderen af havde indehavt Rang som Skotlands Storadmiral, havde efter eget Udsagn lidt af Søsyge. Udenfor Karmøen, der var det første Sted af Landet, de fremmede fik i Sigte, traf de imidlertid en Rostocker-Skipper, som paatog sig at lodse de to Skibe ind i Karmsund. Men neppe var de fortøiede her, før der viste sig en ny Seiler. Det var Orlogsskibet "Bjørnen", ført af Skibshøvedsmand Kristian Aalborg. Skotterne saluterede det danske Skib, som strax lagde sig paa Siden af dem, og Skibshøvedsmanden forlangte at se deres Skibspapirer, "som det søfarende oprigtige Folk sædvanlig pleier og pligtige er at have". Hertil svarede da Bothwell, at de var skotske Adelsmænd, som var paa Veien til Danmark for at søge Tjeneste hos Kongen der, og han sendte derhos en af de firti Adelsmænd, han havde ombord, over paa Bjørnen for at meddele Skibshøvedsmanden, at den, som i Skotland skulde udstede saadanne Dokumenter, nu sad i Fængsel. Dette vilde Kristian Aalborg imidlertid ikke tage for god Vare, og han bestemte sig derfor til at føre de skotske Skibe til Bergen. Da Besætningerne paa disse imidlertid var adskillig større end Bjørnens, greb han til den Udvei at opbyde Bønderne paa begge Sider af Karmsundet, fik 80 af Bothwells Mandskab ombord paa sit Skib under Paaskud af at ville skaffe dem Proviant, fordelte en Del af dem mellem Bønderne og besatte de skotske Fartøier med paalidelige Folk. Nu erklærede han, at de fremmede skulde følge ham opover til Bergen. Dette Bud huede ikke de fremmede. Blandt dem, som ivrigst protesterede herimod, var en Mand, som var "iført gamle, revne, paltuge (pjaltede) Baadsmandsklæder," der sagde sig at være "den ypperste Regenter i alt Skotland"; han erklærede, at han ikke kunde forstaa, hvad Kristian Aalborgs Mening var med sligt, da han aldrig havde fornærmet den dansk-norske Konge eller den mindste af hans Undersaatter, langt mindre taget for en Skillings Værdi uden at betale. Skibshøvedsmanden mente imidlertid, at alt dette skulde man faa Rede paa i Bergen, og did skulde og maatte man. Selv erklærede Bothwell siden, at havde han havt den fjerneste Anelse om, at Kristian Aalborg havde villet tage ham til Fange, saa skulde han nok have været Karl for "at vise ham og hans Kompagni, hvad der tyktes ham bedst".

Den 2den September kastede de tre Skibe Anker paa Bergens Vaag, og Kristian Aalborg afgav strax til Lensherren Erik Rosenkrands Melding om den besynderlige Fremmede, han havde ombord paa sit Skib. Denne nedsatte da strax en Forhørskommission, bestaaende af Jørgen Daa, Indehaver af Utstein Kloster, Axel Gyntersberg til Torget, Foged Erik Hanssøn

Digitized by Google

paa Nordmøre, Dr. Jens Schielderup, Bisp i Bergen, tre Lagmænd, en Del af Byens Raadmænd samt ti af "de Achteinen". For denne Kommission, der bestod af 24 Medlemmer, afgav Bothwell den Erklæring, at han var "Dronningens Ægtemand i Skotland", og at han var seilet afsted derfra for at drage til Danmark og videre til Frankrige; da man spurgte ham om, hvorfor han ikke havde noget Søbrev eller Pas med, svarede han, heder det, kun "foragteligen og spurgte af os, hvo han da skulde tage Besked eller Brev af, efterdi han selv var den ypperste Regenter i Landet". Paa hans derom fremsatte Begjæring blev det ham tilstaaet at gaa i Land og tage Herberge der paa egen Bekostning.

I Bergen fandtes der paa denne Tid ikke faa skotske Kjøbmænd, der naturligvis kjendte ham og ved sit Atterkomme til sit Hjemland kunde berette Murray, hvor hans Fiende opholdt sig. Forøvrigt maa Jarlen have havt Frihed til at gaa om, som han vilde, ja Absalon Pederssøn fortæller endog, at han gjentagne Gange var Erik Rosenkrands's Gjæst og nød som saadan al skyldig Ære. Nogle Ydmygelser skulde dog blive ham til Del. Tyske Kjøbmænd drog Kjendsel paa Jarlens Skibe, og han maatte finde sig i at lade begge Skibene blive tilbage i Bergen, om der skulde blive Spurnad efter dem. En af hans Skibsførere, David Woth, blev overført at have plyndret Skib i Søen og blev sat i Forvaring paa Bergenhus efter nogle tyske Kjøbmænds Forlangende. Men hvad der mest maa have saaret den stolte Jarl, var den Klage, som hans forladte Trolovede Anna Kristofersdatter indgav over ham. Herom fortæller Absalon Pederssøn i sin Dagbog: "Den 17de September tiltalede Fru Anna, Kristofer Throndssøns Datter, Greven af Bothwell, hvi han havde taget hende af sit Fæderneland og Gaard og ført hende i fremmede Land fra sine Forældre og vilde ikke holde hende som sin Ægtehustru, som han med Haand, Mund, Breve dennem og hende lovet havde, hvilke hun lod læse for hannem, og efterdi at han havde tre levende Hustruer, først hende og siden en anden i Skotland, fra hvilken han haver kjøbt sig og den sidste er Dronning Maria, mente Fru Anna, det var intet bevendt med hannem; thi lovede han hende aarlig til Rente af Skotland et hundrede Daler, og gav hende et Skib med Anker, Taug og anden Behøring (Tilbehør)."

Om Bothwells følgende Historie kan vi fatte os i Korthed. Han forlangte af Erik Rosenkrands Pas for at drage til Danmark, og denne Reise vilde han foretage paa en Jagt eller Baad langs Søsiden, saasom han udenskjærs led af Søsyge. Men Lensherren, der forstod, at dette ikke kunde hænge rigtig sammen, fandt, at en saadan Reise bedst foretoges paa et kongeligt Orlogsskib. Heri blev han ogsaa bestyrket, da man ombord i et af Jarlens Skibe fandt en Bæske, indeholdende de mest kompromitterende Vidnesbyrd om han; deriblandt fandtes der nemlig "mange adskillige Breve prentede og skrevne, som Rigens Raad med Ridderskabet i Skotland har ladet udgaa, i hvilke de haardeligen

Digitized by Google

anklager denne forskrevne Herre, en tyrannisk Morder, Røver, og forrædeligen, at han med egen Haand omkommet sin egen rette Herre og Konge og i samme deres Breve lyser hannem fredløs og tilbyder alle dennem, som vil antage og paagribe forskrevne Herre af Bothwell og denne vil forskikke til Edinburg, for slig hans Umag et tusinde Kroner." Den 30te September forlod da Bothwell med 4 eller 5 af sine Tjenere Bergenhus paa Orlogsskibet "Bjørnen" og kom i Løbet af den næste Maaned til Kjøbenhavn. Hans Mænd vendte strax efter paa et lidet Skib, som Erik Rosenkrands havde overladt dem, tilbage til Skotland, hvor dog ikke faa af dem skal være blevne aflivede. Da Murray henimod Aarets Udgang nedlagde Paastand om at erholde Bothwell udleveret, blev dette afslaaet, og Bothwell anvistes Plads paa Malmøhus, hvor han blev siddende i flere Aar. Her søgte han at faa sin Frihed tilbage og at vinde den danske Konges Bistand ved at tilbyde ham Orknøerne og Hetland. Skotland frygtede man en Tid virkelig for, at han skulde komme tilbage for ved Hjælp af en dansk-norsk Hær og Flaade at gjenvinde sin tidligere Stilling. Imidlertid havde det skotske Parlament dømt Bothwell fra Adelskab, Ære, Liv og Gods og man aabnede nu fra den skotske Regjerings Side Underhandlinger om at faa Adgang til at henrette ham i Danmark. Herpaa vilde den danske Regjering ikke indlade sig. Derimod blev Bothwell i Juni Maaned 1573 overført til Slottet Dragsholm paa Sjæland, hvor han den 14de April 1578 efter flere Aars Sygdom afgik ved Døden.

Baade Anna Rustung og Jane Gordon overlevede sin utro Elsker og Ægtefælle i mange Aar; men medens Jane Gordon efter sin Skilsmisse indgik ikke mindre end to Giftermaal, forblev Anna stedse ugift. I Aaret omkring 1594 finder vi hende omtalt i Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger. Hun boede dengang paa Eskeviken eller en af de andre indenfor Sauøen ved det nuværende Fredrikshald beliggende Gaarde Rød eller Os. I 1607 overdrog hun sin Faders Hovedgaard Sæim i Kvindhered, hvoraf hun nu var bleven Eierinde, til Søsteren Else.

Under Syvaarskrigen hører vi mindre om Sørøverierne under den norske Kyst; blandt dens utallige Forbrydelser og Skjændselsgjerninger maatte et Strandhug af Sørøvere blive ganske ubemerket. Saa meget voldsommere optræder da Ondet i de Aar, som følger paa Stettinerfreden, da Forholdene i Nordeuropa i ganske fortrinlig Grad maatte begunstige dets Trivsel. Navnlig var dette Tilfældet under den store nederlandske Frihedskamp, der rasede fra 1568 til 1621, kun afbrudt ved Vaabenstilstanden 1609—1621, og ved den merkelige Søkrig mellem England og Spanien. Baade Spanierne og deres Modstandere udstedte Kaperbreve i stor Overflødighed, og vi erholder paany Efterretninger om, at de norske Kyster, Færøerne og Island bliver hjemsøgte af Fribytterne. I Aaret 1570 opsnappede de saakaldte Geuser ikke mindre end ni Skibe, der skulde gaa fra Bergen til Zuydersøen.

Digitized by Google

Under den sidstnævnte Krig udrustedes som bekjendt fra Spaniens Side den store Armada, der fik en saa bedrøvelig Skjæbne. Af dens Skibe skal flere være drevne ind under den norske Kyst, hvor de forliste. Udenfor Rundø, søndenfor det nuværende Aalesund, skal der ifølge Sagnet være strandet et stort Kongeskib, kaldet "Den uovervindelige Borg". Den største Del af Mandskabet omkom, og umaadelige Rigdomme skal være sunket i Havets Dyb. Af og til finder man siden den Tid hos Øens Beboere nogle underlige Mynter, nemlig en uregelmæssig Klump Sølv med et klodset Præg paa den ene Side, ganske den samme Sort Penge, som endnu er gangbar Mynt i Chili i Sydamerika. Om noget Fribytteri fra spansk Side erfarer vi dog intet.

Mod de Sørøvere, som i Kong Fredrik II's senere Regjeringstid hjemsøgte Nordsøen, blev der udsendt en Kaper, hvis Navn endnu lever, og som blev deres Skræk, skjønt, eller maaske rettere sagt, netop fordi han i visse Henseender ikke var et Haar bedre end de værste blandt det Udskud, han skulde give sig i Kast med. Det var Magnus Heinesson. Vore Dages Forskning har om denne Mand fremdraget meget, der kaster et skarpt Lys over hans hele Personlighed. Ganske vist findes der hos ham intet, der vækker vor Sympathi; men ikke desmindre maa han betragtes som en Type for denne raa og vilde, men tillige kraftige Tidsalder, som man kan kalde vor Sømandsstands Barndom.

Strax før Reformationen, da Amund Olafsson var Biskop paa Færøerne, hændte det sig, at sex unge Mænd, som gik i Presteskole i Bergen, vilde foretage en Udflugt paa nogle Dage til Søndmøre. De havde kun lidet Mad og Vand med sig i Baaden; af det Slag, mente de, var der nok at faa undervejs. Derimod førte de med et Anker sterkt Rostocker-Øl, som de tænkte at traktere Venner og Kjendinger paa Søndmøre med. Alt gik godt og vel, til de kom udenfor Stat. Men her blæste der op en forrygende Fralandsstorm, saa de ikke kunde føre Seil. I den høie Søgang knækkedes Aarerne. De drev aldeles af fra sin Kurs og tabte Landet af Sigte. I sex Døgn tumledes de saaledes om, og de havde opgivet alt Haab om at komme levende til Land. Forkomne og udasede, som de var, begyndte de at drikke af det sterke Øl. Kun en af dem — Heine var hans Navn — modstod Fristelsen og formaaede derfor at sidde tilrors baade Nat og Dag. Da en af hans Kammerater af Udmattelse syntes Døden nær, tog han sin Kappe af og bredte over ham.

Den syvende Dag øinede de Land. Det var Sandø paa Færøerne. De heiste Seil og styrede derhen; men først udpaa Kvelden landede de ved Husavik. Heine maatte bære sine forkomne Kammerater op i et Fjøs, som laa i Nærheden. Om Morgenen tidlig vaagnede Heine ved, at det gik i Døren. Det var en ung Pige ved Navn Herborg, som kom for at se til Køerne. Da Heine reiste sig, troede Pigen først, at han var et Ilbud, som gik efter Nødhjelp; men saasnart hun saa hans fremmede Dragt, blev

Digitized by Google

hun forskrækket og løb ud for at hente Folk. Da de unge Nordmænd havde forklaret sig, blev de modtagne paa Gaardene i Nabolaget, hvor de fandt omhyggelig Pleie. Heine selv kom i Huset hos Herborgs Moster i Husavik. Den ene af Nordmændene døde, fire andre drog hjem til Norge, men Heine blev tilbage paa Øerne.

Nys før havde Herborg havt en underlig Drøm. Hun tyktes, hun gik ved Stranden. Da blev hun var et Knippe med sex Nøgler, som Bølgerne havde skyllet op paa Land. De fem af dem var rustne, men den sjette blank. Denne stak hun under sit Belte og kastede de øvrige bort. Da hun om Morgenen fortalte Mosteren sin Drøm, udbrød den gamle: "Den, du skal have til Mand, Herborg, kommer fra Havet, naar det saa bliver laget". Hun var sandspaaet. Heine begyndte snart at holde af den vakre huslige Jente, og hun paa sin Side fattede ogsaa Godhed for ham. Han friede og fik baade hendes Ja og Mosterens Samtykke til Giftermaalet.

Han opgav nu sin tidligere Bestemmelse at blive Prest og antog i Stedet en Stilling som Skriver hos Biskopen Amund Olafsson. Under de Embedsreiser, Heine foretog mellem Øerne, fandt han Leilighed til at udbrede den reformerte Lære, som han under sin Skolegang i Bergen hadde lært at kjende. Da Reformationen blev paabuden paa Færøerne, blev Amund Olafsson afløst i Bispeembedet af den gamle Jens Riber. Heine selv blev valgt til Prest paa Østerø og blev siden, da Bispestolen nedlagdes, Provst over Øerne. Hans Hustru Herborg døde efter at have født ham en Søn, der fik Navnet Jon. Heine giftede sig for anden Gang med en Pige fra Bergen ved Navn Gyrid, som han kjendte fra sin Skoletid. Hun blev omkring Aar 1545 Moder til den Magnus Heinesson, om hvem vi her skal høre. Fra Heine Havreke eller Havrekstr — saa kaldte Færingerne ham, fordi han var kommen drivende over Havet — udleder en talrig Efterslægt paa Øerne sin Herkomst.

Da Magnus var bleven 15—16 Aar gammel, forflyttedes Faderen til Rødø Prestekald i Nordland, hvor han blev til sin Død (1576). Magnus, der allerede fra Barnsben af havde færdedes paa Søen og havde lært Farvandene omkring Færøerne nøie at kjende, kom snart til Bergen, hvor han af sine velstaaende Frænder fik Skib at føre. Han seilede mellem Bergen og Færøerne, hvor Handelen dengang var fri. Et Par Reiser løb heldigt af; men paa den tredie blev han udplyndret af en Sørøver. Den Haan, som mødte ham i Bergen ved hans Atterkomme, var mere, end han kunde taale; han svor, at han skulde hevne sig, forlod Norge og gik i hollandsk Tjeneste. Om hans Bedrifter her har man ingen Besked, men ifølge Sagnet, som dog neppe er stort at agte paa, skal han være vendt tilbage med udmerkede Anbefalinger til Kong Fredrik II.

I Aaret 1578 finder man Magnus Heinesson bosat som Borger og Kjøbmand i Bergen. Det var sandsynligvis hans Mening at gjenoptage

Handelen paa Færøerne; men nu var der netop fattet den Bestemmelse, at Handelen paa Øerne ikke skulde bortforpagtes, som hidtil havde været sedvanligt, men overtages af Kronen. Det første Forsøg faldt imidlertid ikke heldigt ud, og man vendte derfor tilbage til de gamle Forhold, idet Magnus Heinesjøn fik Eneret til at beseile Færøerne.

Paa denne Tid indtraf der netop som ovenfor fortalt en ny blomstrende Periode for Sørøverhaandværket. Især var det Færøerne og Island, som maatte holde for. De Fiskerier, som her drevés, lokkede Hollændere, Engelskmænd, Franskmænd og Skoter nordover; ret som det var, gjorde de Landgang paa Øerne og plyndrede, hvad de kunde finde. Færøinger og Islændere presſedes til haardt Trællearbeide for de Fremmede, og naar disse havde fisket saa meget de lystede, satte de de stakkels udpinte Mennesker iland paa den første den bedste Kyst og lod det blive deres egen Sag, om det lykkedes dem at finde tilbage til sin Hjemstavn. Klagede saa Øboerne over den Medfart, de havde maattet lide, fik de intet andet Svar af Regjeringen, end at de for Fremtiden maatte passe paa at holde sine Vaaben rede, saa de en anden Gang kunde forsvare sig mod de ubudne Gjester.

Det var derfor ikke saa Vanskeligheder, Magnus Heinesjøn fra første Færd af fik at kjæmpe med. Om Sommeren 1579 havde en skotsk Sørøver ved Navn Klerck (Claridge) plyndret Øerne, og Magnus led derved et betydeligt Tab. Han fik nu Tilladelse til at udruste og bemande et Orlogsskib, hvormed han kunde bekjæmpe Fribytterne. Han skulde tillige have et vaagent Øie med de hollandske og engelske Fartøier, der seilede nordom Norge for at drive Handel paa Hvidehavet. Til Løn herfor skulde han have Halvparten af de opbragte Skibes og deres Ladnings Værdi.

Nu begyndte et rigt og bevæget Liv for Magnus Heinesjøn, der i mere end en Henseende minder om Vikingetidens vildeste Eventyr. Hans Minde lever endnu i Sagnet paa Færøerne, og der fortælles fuldt op af Træk, der vidner om hans uforfærdede Mod og Sluhed til at føre Sørøverne i Ulykke.

Engang var han gaaet i Land paa Færøerne og satte sig til at drikke med sine vilde Staldbrødre. Da de var blevne fulde, kom to Fribytterskibe ind paa Havnen og overrumplede dem. Røverne nøiedes med at trække den døddrukne Magnus ombord paa et af Skibene. Da han havde sovet Rusen ud, spurgte Skibshøvedsmanden ham om, hvorledes han likte sig. "Havde jeg slig Magt over dig, som du nu har over mig," svor Magnus, "saa skulde du lide den værste Død, jeg kunde finde paa". Dette Svar gjorde et saadant Indtryk paa Røverne, at de gav ham fri mod det Løfte, at han aldrig mere skulde gjøre dem Fortræd. Dette var gaaet ham rent af Minde, da han kom i Land; thi strax samlede han sit Mandskab, lagde ud efter Røverne og gav sig ikke, før han efter en haard Kamp havde ryddet begge Skibe.

En anden Gang laa Magnus i en norsk Havn, ikke langt fra det Sted,

Digitized by Google

hvor Byen Aalesund nu er bygget. Der fik han Nys om, at et velrustet Fribytterskib var ankret i Nærheden. Før han gav sig i Kast med det, vilde han først udspeide dets Stilling og Styrke. Han klædte sig da ud som en Fisker, roede derhen og falbød Fisk. Om Kvelden vendte han tilbage; han havde set nok til at være sikker paa, at i aaben Kamp vilde han ikke magte det. Den næste Eftermiddag kom han igjen for at sælge Fisk. Efterat Handelen var sluttet, holdt han sig i Nærheden og fiskede. Da Mørket faldt paa, fik han Tilladelse til at fortøie sin Baad ved Skibets Agterstavn for ikke at drive af. Saasnart alt var bleven roligt ombord, begyndte han at arbeide i Ly af Skibets svære Bagstavn. Han spigrede Roret fast, klinede Ler i Rorløkkerne og heldte smeltet Bly i Gængerne. Den næste Morgen drog han bort, men vendte strax tilbage paa sit eget Skib, klar til Kamp. Det store Fribytterskib, som ikke lod sig styre, var nu forholdsvis let at tage.

Stundom hændte det og, at Magnus kom i alvorlig Knibe. Engang da han laa i Thorshavn uden at ane nogen Fare, fik han Søroverne over sig. Det var saavidt han fik gjemt Skibsredskaberne; derpaa strøg han over til en Holme i Sundet mellem Strømoen og Sandøen, Hesten kaldet, med Røverne i Hælene paa sig. Magnus vandt et lidet Forsprang og kom op paa Fjeldhammeren. Herfra kastede han med Sten og rullede Klippestykker udover, saa Fribytterne maatte forføie sig væk med uforrettet Sag. For at hindre, at sligt skulde hænde ham tiere her, anlagde Magnus en Skanse i Thorshavn.*) Derpaa lagde han i Vei for at opsøge Søroverne. Han traf Skibet under Norges Kyst. Fribytteren var imidlertid saa mandsterk, at Magnus fandt det lidet raadeligt at binde an med ham i aaben Kamp. Han fordelte da sine Folk paa Baade, som skulde skjule sig i Nærheden. Selv drog han, forklædt som en tung og dum Søbonde, ud til Røveren. I Lommerne og i Barmen havde han en rigelig Forsyning af Smaasten. Da han var kommen ombord, bar han sig ad, som han aldrig før havde set et saa stort Skib, og alle skulde naturligvis drive Løier med ham. Tilsidst tyllede man ham fuld af Øl og narrede ham til at klyve op i Masten. Han kom og vel op, om end med megen Møie; men nu skar han, som det lod til, i sit ubehjælpelige Klodseri Toppvantet over. Bedst det var, begyndte han at kaste Sten ned paa Mandskabet, som halvt i Spøg og halvt for at undgaa hans velrettede Kast, skjulte sig under Lugerne. Det var dette, Magnus havde ventet paa. Han gav Baadene det aftalte Tegn. Lydløst lagde hans Folk til ved det store Skib, og snart var Lugerne tilspigrede og Røverne fangne.

Der skulde en merkelig Kraft og Hensynsløshed til for at udfylde Magnus Heinessøns Plads. Mandskabet ombord paa hans eget Skib bestod af det

*) I de færøiske Sagn mindes Magnus derfor ogsaa under Navnet Borgharrin, hvilket urigtigen er henført til en foregiven Søn af Kong Sverre.

Digitized by Google

værste Udskud og Pak af alle Nationer, som kun kunde holdes i Age ved Høvdingens egen Haandfasthed. Engang havde hans Folk sat sig i Hovedet, at de skulde dræbe sin Kaptein, sætte sig i Besiddelse af Skibet og drive Sørøveri for egen Regning. Men Magnus forstod at tage dem paa rette Vis. Han gik alene ind paa den hele Bande, hug tretten (!) af dem ned og indjog de øvrige en saa gavnlig Frygt, at de for Fremtiden ikke faldt paa slig Galskab.

Det er intet at undres over, at Færingerne, som Magnus skulde forsvare, bad Himlen forskaane sig for slige Venner. I tre Aar havde Magnus Vinterleie i Thorshavn paa Østerø. Selv boede han paa Kongsgaarden i Lammehave hos sin Broder Jon Heinesøn; tyve Mand skiftedes om at holde Vagt ved Skibet, og Resten af Mandskabet var indkvarteret hos Bønderne paa de nordlige Øer. Det var en saa forfærdelig Tid, at Færøerne vist aldrig havde set Mage til den. Hvad Sørøverne havde levnet, tog Magnus Heinessøns Mandskab; Slagsmaal og Drik hørte til Dagens Orden, og tre hundrede uægte Børn fødtes i denne Tid paa Øerne. Banden fulgte kun det Exempel, som Høvdingen gav.

Under Magnus Heinessøns Togter mod Sørøverne forsømtes Handelen paa Færøerne, saa at der til Regjeringen indløb Klagemaal over hans Færd, og det var paa et hængende Haar, at hans Handelsrettighed var bleven taget fra ham og overdraget til et kjøbenhavnsk Handelskompagni. Magnus forstod imidlertid at indlægge sig Fortjenester af den dansk-norske Stat, saa der blev kastet et Dække over alle de Misligheder, han hidtil havde begaaet.

Gjenopdagelsen og Gjenerhvervelsen af det i snart 200 Aar forglemte Grønland havde allerede længe staaet Kong Frdrik II for Tanke som en skjøn Forhaabning. Men stadig ængstedes han dog ved Frygten for, at Englænderne ved sine energiske Opdagere skulde sætte sig i Besiddelse af det herreløse Land. Saaledes havde Dronning Elisabets Yndling Frobisher paa en af sine tre Reiser (1576—78) naaet at opdage og betræde Grønland. Der var ingen Tid at spilde, om Landet ikke for bestandig skulde gaa tabt for den danske Krone.

Allerede under Syvaarskrigen havde der et Par Gange været gjort Anstalter til at sende Expeditioner nord til Ishavet. Den ene af disse afgik Aar 1568 med "Uroxen" under Anførsel af den tidligere omtalte Skibshøvedsmand Kristian Aalborg. Han var blandt andet bleven forsynet med en Proklamation til Grønlands Indbyggere, affattet paa et kosteligt Fantasisprog, en vidunderlig ophakket Blanding af Oldnorsk og Dansk; slig omtrent, mente den kløgtige Sprogmester, maatte Sproget nuomstunder vel tales deroppe. Aalborgs Færd mislykkedes imidlertid fuldstændig. 8 Aar senere skulde et Opdagelsestogt udgaa fra Throndhjem paa kongelig Bekostning; men om dette virkelig kom istand, vides ikke.

Digitized by Google

Paa Rygtet om Frobishers Landgang paa Grønland besluttede Kongen sig i 1579 at sende Englænderen Jakob Alday, "en god søfaren Mand og Astronomus" afsted. Han forlod Kjøbenhavn d. 1ste Juni med to smaa, men gode Orlogsskibe, kom nordenfor Island ind iblandt Isfjelde og naaede endelig d. 25de August saa vidt, at han fik Grønland i Sigte. Imidlertid stængte Drivisen Fjordene. En Storm skilte Skibene fra hinanden; det ene drev ind under den norske Kyst, det andet, som Alday selv førte, sloges nedover mod Hetland, hvor han kun som ved et Guds Under reddedes fra Stranding og Undergang.

Hverken Alday eller Kongen tabte imidlertid Haabet om, at deres Bestræbelser skulde krones med Held. Saasnart han var vendt tilbage til Kjøbenhavn, drev han med Kraft paa Udrustningen af en ny Expedition. Da lod der med et til, at der paany skulde udbryde en Krig, og som Følge deraf vovede Kongen ei at sende to af sine bedste Orlogsskibe ud paa en tvivlsom Færd. Det hele Foretagende blev derfor stillet i Bero.

Vinteren efter tilbød Magnus Heinesson sig til at drage ud for at opsøge Grønland. Han skulde foretage Reisen paa egen Bekostning; dog udbad han sig et Kongebrev, der værnede om hans Folk, Tyende og Eiendele under hans Fravær. Han vidste nok, at han ellers ikke fik være i Ro for alle dem, som havde maattet taale saa megen Uret af ham. Kongen lovede ham god Belønning, om det lykkedes ham at finde Grønland og tilveiebringe tilforladelige Efterretninger om Landet og Forholdene her. Han gjorde først en Afstikker indom Færøerne, hvor han udskrev Matroser og provianterede; siden styrede han nordenom Island, hvorfra han satte Kursen i vestlig Retning. Det lykkedes ham efter mangehaande Vanskeligheder at naa saa langt, at han i det Fjerne kunde øine et snedækket Fjeld, som han efter Datidens Kort ansaa for Hvidserk.*) Men Drivisen lukkede for alle Sunde og Fjorde; Taage og Uveir slog til, og snart tabte han igjen Landet af Sigte. Han opgav dog ikke Haabet, men holdt frem i nordøstlig Retning i den Tanke, at det ad denne Vei skulde lykkes ham at finde Østbygden, som man endnu lang Tid efter troede skulde være at søge paa den Kant. Under denne Krydsning synes han at være kommen ind i den rivende isende Strøm fra Nordost, hvor han trods rent Farvand og god Bør ikke kom af Flekken. Han troede overensstemmende med Tidens Viden, at det var svære Magnetstene paa Havbunden, som drog Skibskjølen til sig og hemmede Farten. For en saadan Modstand maatte selv en Magnus Heinesson give sig. Da Dagene nu blev kortere og Veiret surt og sludfuldt, nødtes han til at vende hjemover igjen. Den 22de August 1581 kastede han atter Anker paa Bergens Vaag.

Hvorledes Samtiden bedømte denne kjække Bedrift, har fundet sit bedste Udtryk i de Vers, hvormed den danske Prest og Rigshistorieskriver Klaus

*) En Bræ i Nærheden af Nordmændenes gamle Bygd paa Grønland.

Digitized by Google

Kristofersson Lyskander (1557—1623) omtaler den. Hans Skildring af Togtet er saalydende:

"Og da han*) havde saa stillet paa Red,
At Landet stod vel og havde god Fred,
Saa tænkte han Grønland at gjæste.
Han fik en Bagge og norsker Mand,
Vel dreven tilsøs og fremmede Land,
Magnus Heiningsson lod sig kalde.
Han var sig freidig og frisk i Mod,
En dapser Hane og Styresmand god,
Han lod sig det vel befalde.
Han havde da seilet saamangen Dag
I Vester og Sønder med megen Umag,
Fra Frankrig til Islands Side.
Nu vilde han gjerne sin Herre til Mag
Paa Grønland forfare den Kaas og Sag,
Som ingen Mand monne da vide.
Han fik hannem Folk med Rystning og Skib,
Selv maatte han vogte sin Skandse og Liv
Og der sit Eventyr stande.
Han gjorde sig færdig, var lystig og fro
Og lod saa henud ad Søen staa,
Hvor Gud vilde lade ham lande.
Han stævned ad Island, som gammel var Sæd,
Ham tyktes den var den gjenneste Led,
Den vilde han først forsøge.
Og sætte der om hen Norden til Vest
Og brugte sin Vind, som han kunde bedst,
Til han kunde Hvidserk øie.
Der mødte ham Taage, Uveir og Mørk,
Der var i Søen som vildeste Ørk
De kunde slet ingensteds strande.
Suærcken (?) hun drev, og Bølgen den brød
Og led derover stor Fare og Nød,
Med meget ham gik tilhaande.
Dog satte han frem, vilde vove derpaa
Landet at naa eller undergaa,
Som Lykken da lysted at give.
Den Is han drev som Klipper og Land,
Han haled og fired, lod fare fra Hand,
Var tidt udi haardeste Knibe,
Fik Landet omsider i Syne og Sigt,
Det voxte ham længer, mer vanskeligt
Til Grunden sig ind at tvinge.
Is havde betaget baade Næs og Skjær,
Man kunde ei komme de Klipper nær
For Bølgen og drivende Vande.

*) ɔ: Kong Fredrik II.

Digitized by Google

Thi seiled de sig saa vide hen om
Og søgte om Havn og leilig Rum,
Man kunde sig ind ledsage.
Men længer man kom hen øster paa Led,
Jo skarpere strømmede Søen der ned,
Og gjorde dem megen Umage.
De kom og paa saa underligt Vand,
Hvor Seilstenen hviled i dybeste Baand,
Saa lidt kunde Skibene stride.
Dertil gav hver Dag baade Kulde og Knaag,
Med Mørke og Vind og stinkende Taag,
Man kunde't ei længer lide.
Og voxte saa hver Dag bangere Kaar,
Og Tiden hun lakked flux udpaa Aar,
Der var ei lang' Stunder at bide.
Thi agted de flittig baade Land og Med,
Hvormeget at Solen var streden ned,
Og Ledingen op monne stige.
Med anden slig Sager og Merketegn
Dem kunde ledsage til samme Egn,
Om de den tiere skuld' friste.
De saa sin Evne og lagde derfraa
Og lode tilbage ad Søen staa,
Den Kaas de fuldevel vidste.
Ledsagede sig saa hjem til Land
Med huldbet Skib og helbrede Mand,
Lod Kongen al Leilighed vide.
Det var hannem kjært og tækkeligt,
At Landet var kommet i Syne og Sigt,
Man kom der vel til med Tide".

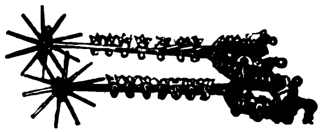
Da Magnus Heinessøn paa denne sin Færd var naaet til Bergen, mødte der ham her ubehagelige Tidender. Der var nemlig bleven rippet op i gamle Historier, som han troede forlængst var blevne begravede i evig Glemsel. I sin tidlige Ungdom var Magnus oppe i Nordland kommen i Forbindelse med den tidligere omtalte Axel Gyntersbergs Familie, der boede paa Torge i Brønø. Mellem ham og den ældste af Døtrene, Margreta Gyntersberg, havde der herskет altfor megen Fortrolighed, saa hun havde maattet drage paa Besøg til en Moster, der var gift med Presten Elling Oxe, for at faa Følgerne skjulte. Siden den Tid var der gaaet Aar hen. Margreta Gyntersberg var bleven gift med Lagmanden over Nordlandene Peder Hanssøn, der ialfald stundom boede i Bergen, og Magnus Heinessøn var fremdeles en god Ven af det gyntersbergske Hus, idet baade han og Margreta vel bevarede, hvad de fandt ikke kom nogen anden ved.

Men før Magnus drog afsted paa Grønlandsfærden, havde han knyttet en lignende Forbindelse med Margretas Søster Sofia, og nu stod Sagerne med et anderledes. En Forbindelse mellem en Mand og to Søstre var

Digitized by Google

efter Tidens Opfatning en Dødssynd, der benævntes Kjætteri. Ængstet af sit forfærdelige Ansvar og af de frygteligste Samvittighedsnag betroede Margreta sig nu til sin Mand, denne meldte Sagen for Øvrigheden, men Lensherren Hans Lindenow, der var Magnus Heinessøns gode Ven, lod baade Lagmanden og hans Hustru sætte i Forvaring, til Magnus kom tilbage. Da denne nu blev indkaldt for Retten, negtede han at have staaet i nogensomhelst Forbindelse med Margreta Gyntersberg, fik beedige sit Udsagn og kunde saa i Ro og Mag fortsætte sin Reise til Kjøbenhavn. Efter sin Hjemkomst derfra ægtede han paa Bergenhus Sofia Gyntersberg, hvis Søster nu af sin egen Familie var bleven tvungen til at gaa tilbage paa sin tidligere Bekjendelse, der skulde være hende aftvungen af hendes Ægtefælle, som gjerne vilde komme Magnus Heinessøn tillivs. Men oppe i Nordland fandt man paa det af Margreta opgivne Sted Resterne af et Barnelig.

70. St. Olafs Hjelm og Sporer.
Bortførte af Svenskerne under Syvaarskrigen til Stockholm; opbevares nu i Statens historiske Museum. De er dog mindst et Par hundrede Aar yngre end Hellig Olafs Tid.

Da Magnus Heinessøn efter sin Grønlandsfærd havde indfundet sig i Kjøbenhavn, blev Eneretten til Handelen paa Færøerne for 5 Aar overdraget til ham i Forening med to Kjøbmænd, af hvilke den ene var bosat i Hamburg, den anden i Kjøbenhavn. Herved fik han afviklet det Forhold, hvori han tidligere havde staaet til nogle Medredere i Bergen, som han under et falsk Paaskud havde narret til at bestride den kostbare Udrustning til den omtalte Opdagelsesreise. At disse ikke var tilsinds saaledes at lade sig tage ved Næsen, var intet at undres over, og de drog ogsaa Magnus til Ansvar saavel for hans Regnskabsførsel som for hans mangfoldige øvrige Optrækkerier. Ogsaa fra Færøerne hørtes der fuldt op af Klagemaal over den Maade, hvorpaa Handelen med Befolkningen var drevet. Efter en Ilde-

Digitized by Google

brand i Bergen havde Magnus opkjøbt saa meget som muligt af det forbrændte Korn, som han i dyre Domme havde solgt Færingerne for god Vare. Øl og Mjød havde han spædet op med Tyndtøl og solgt til firedobbelte Priser. Hans Alen var betydelig stuttere, end den skulde være efter Lovens Forskrift. At klage over alle hans Snyderier var ingen Mand til Baade; thi paa Dernes Lagmandsstol sad Magnus's Broder, Jon Heinesson, der neppe var et Haar retskafnere end han.

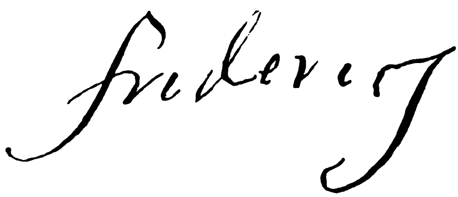
Magnus havde i Aaret 1582 saaledes to Sager gaaende, den ene mod Margreta Gyntersberg og hendes Husbonde, den anden mod sine tidligere Medredere. De sidste søgte han at skræmme til at lade Søgsmaalet falde, idet han gjorde et noget klodset Forsøg paa at indbilde dem, at hans kjøbenhavnske Kompagnon var Kristofer Valkendorf, som nu var Rigets Rentemester. Men det hjalp ikke; Magnus blev ligefuldt indstevnet for Kongens Domstol i Kjøbenhavn for at gjøre sine Medredere Rede og Rigtighed. Her skulde da ogsaa hans Sag med Peder Hansson og dennes Hustru paakjendes. Efter en hel Del Udflugter af mere eller mindre uskyldig Art gik Magnus Heinesson klar af Sagen mod sin Svoger og dennes Hustru, skjønt ogsaa disse frikjendtes for Magnus's Tiltale; derimod førte hans Proces med hans tidligere Handelsfæller til, at han mistede den færøiske Handel, og hans Broder blev afsat som Lagmand, hvorhos han nødtes til at erstatte det Tab, som han paa forskjellig Vis havde forvoldt. Han gjorde vel gjentagne Forsøg paa at rømme fra det hele, medens Processerne stod for Retten; men det glap bestandig. Tilsidst bekvemmede han sig til at svare hver Mand med Rette. Dette høres jo noget utroligt; men saa paastod hans Frænder efter hans Død.

Magnus Heinesson begav sig nu til Holland, hvor han tog Ophold i de følgende to Aar. Han fik af den unge Grev Morits af Oranien, den nederlandske Statholder, et Kaperbrev, der lød paa, at han med et Skib Svanen, som han netop havde faaet udrustet i Bergen, skulde gjøre Nederlændernes Fiender al den Afbræk, han kunde, og til Sikkerhed for, at han ikke skulde tilføie Hollænderne selv nogen Skade, gik tre Mand i Borgen for ham. Men han optraadte nu som en fuldkommen Sørøver, der uden Forskjel røvede fra Ven og Fiende. Saaledes kaprede han allerede en Maaneds Tid, efterat han var traadt i hollandsk Tjeneste, et engelsk Skib, ladet med Stykgods, der var paa Veien fra London til Hull. Ladningen, hvis Værdi ansloges af Rederne til 40000 Kroner, blev under Orknøerne ført over paa Magnus's Skib, men den fremmede Skude og dens Mandskab blev sat paa fri Fod. Efter at have afhændet Prisgodset i Bergen var Magnus atter den uafhængige Mand, der kunde betale hver sit. Men til Uheld for ham havde en af Rederne, Kristofer Read, selv været ombord paa det Skib, der var bleven behandlet paa denne Vis.

Der er ingensomhelst Grund til at tro, at dette var det eneste ulovlige Bytte, Magnus Heinesson gjorde i Løbet af de Aar, han gjorde Tjeneste

Digitized by Google

ſom hollandſk Kaper. Men alle hans Bedrifter forøvrigt er begravede i Glemſel, hvorfra de neppe nogenſinde vil blive fremdragne. Kun vides med Beſtemthed, at ikke engang danſke Fiſkere, der laa ude paa Veſterhavet, undgik hans Grovgriſkhed, men blev plyndrede for, hvad de eiede og havde. Om Sommeren 1587 tog Magnus Heinesſøn ſin Afſked af hollandſk Tjeneſte og vendte tilbage til Norden; fra Morits af Oranien medbragte han Skudsmaal for, at han ſom Orlogskaptein havde udviſt baade Tapperhed og Troſkab. Han boſatte ſig nu i Aalborg, i hvis Nærhed hans Ven og Fælle, Hans Lindenow, der tidligere havde været Lensherre paa Bergenhus, nu ſad paa ſit Herreſæde Ørslev Kloſter ſom Landsdommer i Nørrejylland. En Stund efter fik Magnus Heinesſøn af Fredrik II Tilladelſe til at gjøre en Færd til Færøerne, ſom det hed, for at indkræve gammel Gjæld. Paa denne ſin Reiſe ſkal han ifølge en paa Øerne bevaret Beretning have kapret et engelſk Fartøi, af hvis Beſætning og Fører han tidligere ſkulde have lidt Overlaſt. Dette var i ſaa Fald hans ſidſte Bedrift paa det Farvand, hvor

71. Fredrik II's Haandſkrift.

han ved ſin Ubændighed og hjerteløſe Raahed havde ſlaaet alle med Skræk, men hvis Stolthed han tilviſſe under andre Forhold kunde have været. Da han kom hjem, mødte der ham nemlig det Bud, at Fredrik II, der trods alt virkelig maa have været Magnus Heinesſøns Ven og Velynder, var afgaaet ved Døden, og i Regjeringsraadet ſad blandt andre Kriſtofer Valkendorf, med hvem han oftere var tørnet ſammen. Det varede heller ikke længe, før Magnus ſkulde ſande, at Bladet fuldſtændig havde vendt ſig. Vel kom han i Beſiddelſe af en Forlening (Egholm i Limfjorden), hvorom han havde faaet Tilſagn af Fredrik II; men hermed var hans Lykkes Eventyr ude. Om Sommeren 1588 kom der til Kjøbenhavn et engelſk Geſandtſkab, der bl. a. havde i Opdrag at paatale det Overfald, ſom Magnus Heinesſøn i 1585 havde begaaet paa Kriſtofer Reads Skib. Magnus mødte og ſvarede med ſaa ſtor Frimodighed, at ſelve Formanden for Geſandtſkabet anſaa ham for uſkyldig. Herved opnaaede han en Smule Puſterum, ſaa han kunde gjøre et Forſøg paa ved en ilſom Flugt at ſlippe fra det hele. Han ſtrøg da førſt til Aalborg, hvor han fik Huſtru og Børn ombord med alt, hvad han der

Digitized by Google

eiede og havde, og begav sig saa til Bergen, hvor han ogsaa vilde redde, hvad reddes kunde, for saa at drage til Udlandet. Denne Gang kom han dog til kort. Regjeringen fik beslaglagt flere af Magnus Heinessøns Skibe og en større Del af hans Gods. Han selv blev, som det synes, fakket i Bergen og ført til Kjøbenhavn, hvor han blev tagen i fængslig Forvaring. Efter en meget uregelmæssig Procedure, som man troede at kunne tillade sig mod en saa samfundsfarlig Person som Magnus Heinessøn, blev han dømt til Døden og henrettet paa Slotspladsen. Sin Uforfærdethed bevarede han helt til det sidste. Da Bøddelen vilde binde ham et Tørklæde for Øinene, svarede han: "Nei, jeg har set saa mangen draget Klinge før. Jeg er ikke ræd; vær du det ikke heller!" Han knælede ned, og hans Hoved faldt. Hans Legeme blev begravet paa Nikolai Kirkegaard.

Magnus's Ven Hans Lindenow havde søgt at faa Henrettelsen udsat under Paaskud af, at deres i Fællig drevne Forretninger først maatte afvikles. Da nu dette ikke lykkedes, anlagde han Søgsmaal mod Kristofer Valkendorf for Misbrug af Regjeringsmyndighed, ligesom Magnus Heinessøns Enke Sofia Gyntersberg sagsøgte ham for Mordet paa hendes Ægtefælle. Paa Herredagen i Kolding i August 1590 blev det ved Forlig bestemt, at Dødsdommen skulde være død og magtesløs og ikke komme Magnus Heinessøn, hans Enke eller Børn til Skade, den henrettedes Lig skulde optages og jordes paa et andet Sted, og Kristofer Valkendorf skulde betale baade Enken og Hans Lindenow en klækkelig Erstatning. Magnus Heinessøns Lig blev derefter ført til Ørslev Klosters Kirke, hvor det bisattes, og over hans Gravmæle indsattes en Marmorplade med en pralende Indskrift, der tillagde ham alle optænkelige straalende Egenskaber. Hans Enke, Sofia Gyntersberg, tænkte en Tid paa at give sig ind i Maribo adelige Jomfrukloster, men opgav dette Forsæt, fik af Regjeringsraadet overladt en Gaard i Bergenhus Len og giftede sig paany — man ved ikke med hvem. Af Magnus Heinessøns ægtefødte Børn skulde Datteren Elsebe give Anledning til en lignende Proces, som havde grebet saa sterkt ind i Faderens og Moderens Liv. Af hans uægte blev Færingen Rasmus Magnussøn en stor Mand i sin Kreds. Han opnaaede en Alder af over 110 Aar, og blev Stamfader for en talrig, endnu blomstrende Slægt paa Øerne.

Ogsaa i Fredrik II's Søns og Eftermands, Kristian IV's, Dage hører vi af og til om Usikkerhed i de nordiske Farvande. Men i Regelen var denne kun forbigaaende, og Gjerningsmændene blev snart grebne og afstraffede. Et andet og uendelig rigere Felt havde nu aabnet sig for den bevægede Vandringstids Pirater i de vestindiske Farvande. Hid trak da de Bander, som tidligere havde foruroliget Vesterhavet, Østersøen og Havet udenfor Frankrige, og grundede som "Flibustiers" — Navnet skal være en fransk Forvrængning af "Fribyttere" — hele Kolonier, der under de europæiske Stormagters Søkrige kunde gribe sterkt ind i Handelsforholdene i den nye Verden.

Digitized by Google

Norges indre Forhold i Fredrik II's Tid.

I. Det verdslige Styre.

I Kristian III's sidste Regjeringsaar var der efterhaanden kommen mere Orden i det norske Landsstyre i det hele taget. Ved Grevens Feide havde den dansk-norske Stat paadraget sig en efter Tidens Forhold umaadelig Gjæld, som det gjaldt at faa afviklet. Regjeringen havde derfor set sig nødt til at overdrage Lenene til saadanne Mænd, som i Kronens Interesse havde til Opgave at udsuge det udpinte Folk ved svære Skatter og Paalæg. De norske Hovedlen var blevne overdragne til vilde Reformationsstormere, som hyppig var af ringe adelig Byrd, ja man faar et sterkt Indtryk af, at Regjeringen ved et Slags Anbudssystem har lagt an paa at skaffe sig de størst mulige Indkomster ved Lenenes Overdragelse. Det siger da sig selv, at en udstrakt Plyndring af Folket maatte blive den nærmeste Følge af dette Misgreb.

I dette Forhold var der nu indtraadt en umiskjendelig Forandring til det bedre, efterhvert som Statsgjælden minkede. Den nyere Generation af Lensherrer stod ikke blot høiere paa den sociale Rangstige, idet de gjennemgaaende tilhører de bedre danske Adelsfamilier, men der findes iblandt dem ikke faa, der viser baade Kraft og Villie til at tage sig af sine Lens Opkomst. Ganske vist finder man ogsaa iblandt disse Mænd, der i hjerteløs Raahed og Voldsomhed ikke giver Reformationstidens adelige Eventyrere meget efter; men Udviklingen gaar dog stadig i Retning af en bedre Tingenes Orden, og selv den oprivende Syvaarskrig formaaede ikke at bringe den ud af dette Spor. Snart blev det ogsaa nødvendigt for en Lensherre at have erhvervet en særegen Uddannelse for sit Kald, hvorved han sattes istand til at øve en skjærpet Kontrol med sine Undergivnes Færd. Men disse Reformer krævede Tid, og Brydningen mellem det gamle og det nye træder sterkest frem under Fredrik II's Styre.

Efterat Fredrik II i Faderens Levetid var bleven hyldet som dennes Eftermand paa et Møde, der i Juni Maaned 1548 holdtes i Oslo, besøgte han Norge kun en Gang, nemlig i Mai Maaned 1583, da han gjæstede Henrik Gyldenstjerne paa Baahus Slot. Norge begyndte de oldenborgske Konger nu mere og mere at betragte som sit eget Land; de tog det i Kraft af Arv og udøvede over det en uindskrænket Magt.

Til den danske Adels store Misfornøielse samlede Kongen flere af de mindre Len paa Hovedlensmændenes Hænder, hvorved han opnaaede baade bedre Kontrol med Forvaltningen og Besparelse i Administrationen. Dette kaldtes at "understikke" Lenene og blev i stor Maalestok anvendt i den følgende Tid. I det hele kan vi hele Kong Fredrik II's Regjering igjennem spore

Digitized by Google

Bestræbelser i Retning af at holde den danske Adel og Rigsraadet saavidt gjørligt udenfor Befatningen med de norske Anliggender. Udskrivningen af ordinære og extraordinære Skatter, som i hans Tid gik meget ofte paa, forbeholdt han saaledes sig selv, ihvorvel Rigsraadet allerede ved hans Thronbestigelse søgte at gjøre Indgreb heri. Ihvorvel det ikke har meget at sige,

72. Fredrik II.

staar det ikke til at negte, at Kong Fredrik II i høiere Grad end nogen af hans nærmeste Forgjængere har omfattet de norske Forhold med Interesse.

Det siger dog sig selv, at de norske Herredage, der dels kan anses for at være en Repræsentation af Kongemagten, saasom dens Medlemmer opnævntes af denne, dels af Danmarks Riges Raad, der i Regelen afgav Fuldmægtige til disse Regjeringsmøder, maatte erholde en stor Indflydelse paa Landets Anliggender. I Kong Fredriks sidste Regjeringstid afholdtes de ogsaa med temmelig regelmæssige Mellemrum. Disse Tribunaler var vistnok fornemmelig anordnede for Retspleiens Skyld, men ved Siden af fandt ogsaa egentlige Statssager her sin Behandling og Afgjørelse. Under Fredrik II holdtes der saavidt bekjendt følgende Herredage:

Digitized by Google

1. 1565, Juni, i Bergen.
2. 1568, 13de Marts, i Bergen, og 4de April, i Throndhjem.
3. 1578, 10de—11te Juli, i Marstrand, 21de—31te Juli, i Oslo, 13de —28de August, i Bergen, 8de—15de September, i Throndhjem, 30te September — 10de Oktober, i Oslo, og 13de Oktober, i Fredriksstad.
4. 1580, 24de Juni — 8de Juli, i Oslo, og 9de Juli, paa Mosß.
5. 1585, 25de Juni — 9de Juli, i Bergen, og 2den — 19de August i Oslo.

73. Dronning Sofia.

En større Del af de her paa forskjellige Sager afgivne Resolutioner samledes ved Herredagenes Slutning i almindelige Recesser, der i Lighed med de gamle norske Kongers Retterbøder erholdt Lovskraft efter at være stadfæstede af Kongen. Blandt de vigtigere af disse Recesser, der støtter sig paa de allerede gjældende Love og tildels kan betragtes som Kodifikationer af den tidligere specielle Lovgivning, kan følgende især merkes:

1. Hr. Erik Rosenkrands's Reces, dateret Bergen 22de Juni 1565 og stadfæstet af Kongen under 12te Oktober 1565, indeholder 8 Artikler om Almuens Forsømmelse af Kirketjenesten, om Ægteskabssager og forskjellige Landboforhold.

2. Hr. Jørgen Lykkes, Bjørn Anderssøns og Kristofer Valkendorfs Reces, dateret Bergen 13de Marts og Throndhjem 4de April 1568 samt

Digitized by Google

stadfæstet af Kongen 28de Mai 1584, omhandler Presternes Valg, Rettigheder og Offer, Almuens Landskyld og Gaardfæste, Skovhugst, Jagt, Fiskeri, Handel, Told, Bjergeløn m. m.

3. Hr. Ludvig Munks, Bjørn Anderssøns, Axel Vifferts, Kristiern Munks og Maurits Stygges Reces, dateret Bergen 25de August, Throndhjem 15de September og Oslo 7de Oktober 1578, stadfæstet af Kongen, indeholder Bestemmelser om Presternes Rettigheder, Tienden, Gaardfæstning, Visøre, Foring, Slotsarbeide, Skyds, Landskyldens Betaling, Skovhugst, Fiskeri, Vaabenvide m. m.

4. Hr. Bjørn Anderssøns, Jørgen Skrams og Maurits Stygges Reces, dateret Oslo 8de Juli 1580, indeholder bl. a. Bestemmelser om Throndhjems og Bergens Borgeres Fællesskab i Handelen paa Nordlandene og Finmarken.

I Forbindelse med Recesserne maa omtales de "Privilegier og Friheder", som under 14de Februar 1582 blev tilstaaet "menige Adel og Ridderskabet over alt Norges Rige", — Frugten af dens ufortrødne Bestræbelser for at opnaa de samme Rettigheder og Begunstigelser, som de danske Standsbrødre var i Besiddelse af. Ved dette Frihedsbrev fik Adelen Ret til at lade alle de Sager, som angik en Adelsmands Liv og Ære, paadømme af Kongen og det danske Rigsraad samt Skattefrihed for sine Hovedgaarde. En adelig Kvinde, som giftede sig med en ufri Mand, skulde have forbrudt alt sit Arvegods til de nærmeste Arvinger, og Adelsmænds uægte Børn skulde herefter ikke komme til Arv blandt Adelen i nogen Maade.

Samtlige disse Recesser var alene gjældende for Norge. Fælles for begge Riger var Fredrik II's Søret af 9de Mai 1561 og Gaardsretten af 9de Mai 1562, der indeholdt Regler for Besætningerne paa Kongens Slotte og Fæstninger samt for Adelens Borge. Begge disse Love er nærmest afpassede efter danske Forhold, den første endog væsentlig bygget paa den visbyske Søret, der hidrører fra Hanseaterne.

Paa begge Rigers fælles Lovgivning har det danske Rigsraad saaledes ganske vist havt ikke liden Indflydelse, men man har ogsaa ikke faa Exempler paa, at Raadets Betænkning er bleven indhentet af Kongen i forskjellige rent norske Anliggender. Dette synes saaledes oftere at have været Tilfælde under Syvaarskrigen, da enkelte Dispositioner udtrykkeligen siges at være tagne i Følge Rigsraadets Raad og Samtykke. Ogsaa i den norske Retspleie forbeholdt det danske Rigsraad sig det sidste og afgjørende Ord, idet det i Forening med Kongen dannede en høieste Instans, hvortil de norske Herredage kunde henvise de Sager, som var indstevnede til deres Paakjendelse, ligesom der ogsaa fra de norske Overlagthing kunde appelleres til Konge og Raad.

Disse Forhold førte til, at der fra 1572 opstod et Mellemled mellem Regjeringen og de enkelte Lensherrer hertillands i Statholderembedet, hvis Indehaver i Regelen var Medlem af det danske Rigsraad og som nærmest

Digitized by Google

maa betragtes som dettes Repræsentant i Norge. Ifølge de for Statholderen udfærdigede Instruxer skulde han føre Opsyn med Retsplejen, Bestyrelsen af de enkelte Len saavel de enkelte Lensherrer som deres Fogder, Kongedømmets Indkomster og Krongodset samt med Kirken og Geistligheden. Hans Myndighed maa dog nærmest have været indskrænket til et Slags Overopsyn over Lovenes og de kongelige Befalingers Efterlevelse, hvorimod han neppe har havt synderlig Adgang til at fatte selvstændige Beslutninger. I denne Henseende havde den danske Rigshovmester større Indflydelse, idet denne ses at have skredet ind i forskjellige vigtigere Sager uden engang at meddele Statholderen Underretning derom. Alligevel danner Statholderembedets Oprettelse et vigtigt Moment i Udviklingen af det norske Selvstyre, til Trods for at de Mænd, som indehavde det, udelukkende var danske Adelsmænd.

Norges første Statholder var Paul Otessøn Huitfeldt til Snidstrup i Halland, den yngste af de fire Ottessønner, der spiller en saa indgribende Rolle i Norges Historie i Reformationsaarhundredet. Han beklædte Embedet fra 1572—1577 og var derhos betroet Bestyrelsen af flere norske Len, deriblandt Akershus, som herefter stedse var forenet med Statholderembedet. Efter de sparsomme Oplysninger, vi har om ham, at dømme maa han have været en meget dygtig, samvittighedsfuld og uegennyttig Mand, der af bedste Evne søgte at ramme Kronens Bedste og med Iver tog sig af sine Lens Opkomst. Sammen med den nedenfor omtalte Biskop Jens Nilssøn har han Æren for at have bragt Orden i de geistlige Forhold i det forenede Oslo-Hamar Stift. Et smukt Vidnesbyrd om disse Mænds Samarbeide haves i den saakaldte Paul Huitfeldts Stiftsbog, der indeholder en Fortegnelse over Prestebolenes og Kirkernes Eiendomme og Indtægter samt tildels deres Inventarium. Paul Huitfeldt udstrakte ogsaa sin Virksomhed til andre Dele af Landet. Saaledes bestræbte han sig for at faa bilagt den Strid, som i lang Tid havde hersket om Tienden mellem Biskop og Almue i Stavanger Stift, og hvorom vi nedenfor skal høre nærmere. Idet hele maa Paul Huitfeldt antages for at have været en Mand med mange Interesser, og han maa visselig have efterladt sig et føleligt Savn her i Landet, da han forlod det for at overtage Halmstad Len, som han besad til sin Død (1592).

Hans Eftermand, Ludvig Ludvigssøn Munk til Nørlund, der indehavde Statholderembedet og Akershus Len fra 1577—83, har vistnok efterladt sig faa Spor fra denne sin Stilling; men det daarlige Skudsmaal, han medbragte fra sin Bestyrelse af Throndhjems Len, tyder dog hen paa, at han i de fleste Stykker maa have været en fuldstændig Modsætning til Paul Huitfeldt. I Fredrik II's sidste fem Regjeringsaar var der ingen Statholder i Norge.

Ligesom i Kristian III's Regjeringstid blev de norske Hovedlen ogsaa af Fredrik II i Regelen overdragne til danske Adelsmænd, der ved Siden af tillige bestyrede et eller flere mindre Len. De norske Adelsmænd

Digitized by Google

maatte være glade, om de erholdt en eller anden mindre Forlening, som stundom kun omfattede et Prestegjæld eller to; i flere Tilfælde anvendtes saadanne dog fremdeles til Aflønning af Hoffets høiere Funktionærer og til et Slags Pensionering af Krigere og Videnskabsmænd,*) der for den største Del fortærede Indtægterne af dem i Danmark.

*) Den bekjendte Astronom Tyge Ottesøn Brahe erholdt saaledes under 18de Mai 1578 Forleningsbrev paa No dfjord Len, som han beholdt indtil 1586, da det skulde lægges ind under det bergenske Hovedlen. I 1589 fik han imidlertid Forleningen fornyet, men i 1590 blev den ham atter frataget. Hans Foged, Kristofer Pepler, blev, uvist af hvad Grund, af Lagmanden Paul Helgesøn i Bergen dømt fra Liv og Gods, men blev dog benaadet og nedsatte sig senere som Guldsmed i Amsterdam. Det ligger derfor nær at antage, at der har heftet store Mangler ved Forvaltningen af den ham overdragne Forlening, og at det har været Klager fra Almuens Side, som bevægede Formynderregjeringen efter Fredrik II's Død til at indtage den Holdning ligeoverfor Tyge Brahe hvorved denne pirrelige Mand efterhaanden dreves ud i Landflygtighed.

Tyge Brahe til Knutstrup, "en af de største Prydelser, som Danmark har havt," var født den 13de December 1546 paa en Herregaard i Skaane. Allerede i sin tidlige Ungdom havde han fattet Interesse for Astronomien og begyndte paa egen Haand at sætte sig ind i Tidens Viden om Verdenssystemets Ordning og Himmellegemernes Gang. Da han imidlertid af sine formaaende Frænder var bestemt for Statstjenesten, blev han i 1562 sendt til Tyskland for at studere de juridiske Videnskaber; men ubemerket og i Stilhed lagde han sig efter Astronomien, og da han omsider havde faaet sine Frænders Samtykke til at dyrke denne sin Yndlingsvidenskab, drev han det snart saa vidt deri, at han af den sachsiske Kurfyrste fik Opfordring til at træde i hans Tjeneste. Dette Tilbud modtog han dog ikke. Efter at være vendt hjem til Fædrelandet observerede han en Novemberkveld 1572 en ualmindelig stor og klar Stjerne i Kassiopeias Stjernebillede, der overtraf Sirius i Glans, og Beskrivelsen af denne nye Stjerne skabte hans europæiske Berømmelse. Efter Kong Fredrik II's Anmodning holdt han i Aarene 1574—75 astronomiske Forelæsninger, men misfornøiet med Forholdene i Hjemmet vilde han drage til Basel. Dette forhindrede Kong Fredrik II imidlertid derved, at han i 1576 forlenede ham med Øen Hven paa Livstid, for at han der uforstyrret skulde kunne leve for sine videnskabelige Sysler. Midt paa denne Ø anlagde han sit prægtige Slot Uranieborg, en stor Bygning med to Observatorier og forskjellige kemiske fysikalske Laboratorier, et stort Bibliothek, Bogtrykkeri m. m. Et lidet Stykke derfra lod han nogle Aar efter opføre et stort underjordisk Observatorium, som han kaldte Stjerneborg. I 21 Aar levede Tyge Brahe her, omgivet af en Mængde Studerende, der vilde nyde godt af hans Undervisning, overøst med kongelige Naadesbevisninger og æret med Besøg af Fyrster og udenlandske Lærde, der beilede til hans Venskab. Men Tyge Brahe blev af sin Medgang hoven og opblæst og skaffede sig herigjennem mange Uvenner. Da Kong Fredrik II og hans fornemste Velyndere var døde, hvilede hans Fiender ikke, før de fik ham styrtet. Han drog da med sin Familie over til Rostock og modtog et Par Aar efter en Indbydelse af Keiser Rudolf II. Denne anviste ham Slottet Benatky ved Prag til Opholdssted og en betydelig Apanage til Underholdning. Længe skulde han imidlertid ikke glæde sig herved; thi den 13de Oktober 1601 døde han ved en Ulykkeshændelse i Prag. I sine sidste Sygdomsfantasier skal han Gang paa Gang have gjentaget: "Blot jeg ikke maa synes at have levet forgjæves."

Tyge Brahe var en af de største praktiske Astronomer, som har levet. Idet han gik langt videre i Observationernes Nøiagtighed end nogen af hans Forgjængere har gjort, gav han

Digitized by Google

Af de norske Hovedlen indehavdes Baahus Len ved Kong Fredrik II's Thronbestigelse af Tage Ottesson Thott, der i 1562 efterfulgtes af den tapre Jens Holgersson Ulfstand, om hvis Bedrifter under Syvaarskrigen vi har hørt. Efterat baade denne og hans Hustru i September 1566 var blevne bortrevne af en herskende Epidemi, blev Lenet anbetroet Vincents Juel, der havde Lenet til 1ste Mai 1569. I hans Tid indtraf de rige baahuslenske Sildefiskerier, der midt under Krigens Ødelæggelser blev en sand Velstandskilde for denne Landsdel, saa længe de varede. Byen Marstrand, der hidtil havde været en ubetydelig Flekke, fik herigjennem en kortvarig Blomstringsperiode. Vincents Juels Eftermand var Jørgen Skram til Tile, der i 1572 afløstes af Peder Gyldenstjerne til Thim, der havde Forleningen til 1576. Fra det sidstnævnte Aar bestyredes Lenet af Henrik Knutsson Gyldenstjerne til Aagaard, der indehavde det til sin Død i den første Halvdel af 1592.

Akershus Len var i 1557 bleven overdraget til Kristiern Munk til Toberup, som ved Siden heraf tillige bestyrede forskjellige underskukne Len, saaledes Bratsberg Len indtil 1559, Tunsberg (1557—1572), Søndmøre (1558—1572), Hedemarken, Østerdalen og Hamarhus (1561—67) hvorhos han tillige en Tid førte et Slags Overopsyn over det paa Flekkerøen opførte Blokhus, indtil dette 1561 blev afbrudt. Kristiern Munk var en dygtig og virkelysten Mand, som vi af hans Deltagelse i Syvaarskrigen og kjække Forsvar af Akershus Slot allerede har set. Da det norske Statholderembede i 1572 blev oprettet, blev han med Bevidnelse af Kongens Tilfredshed og andre Naadestegn ansat som Slotsherre paa Aakjær Slot.

Ogsaa under de to første Statholdere, der først og fremst var Lensherrer over Akerhus Len, blev mindre Len underskukne. Paul Huitfeldt oppebar igjennem en lang Aarrække Indkomsterne af Tromsøens Len og Ludvig Munk den største Del af Indtægterne af Helgelands Len, som Løn for sin Bestyrelse af Statholderembedet. Efterat Ludvig Munk i 1583 havde faaet Afsked, blev Statholderværdigheden igjen nedlagt, men Akershus Len overdroges til Ove Juel til Kjeldgaard, der forestod det indtil 1588.

Efterat Kristofer Valkendorf i 1560 havde forladt Norge, blev hans Forleninger, der bestod af Slottene Bergenhus og Vardøhus og Fogderierne Jæderen og Dalerne, Ryfylke, Lysekloster, Søndhordland, Nordhordland, Sogn, Søndfjord, Helgeland og Tromsø, overdragne til den mægtige norske

Stødet til de store Fremskridt, som den theoretiske Astronomi paa Grundlag af hans Iagttagelser gjorde gjennem Kepler. Det kopernikanske Solsystem, som hans Samtid forkastede, hyldede han, forsaavidt som han antog, at Planeterne bevægede sig rundt Solen. Derimod fandt han ikke tilstrækkelig Grund til at fravige den Anskuelse, at Solen bevægede sig i en Kreds med Jorden som Centrum. Blandt hans Opdagelser maa mærkes Refraktionen (Lysets Brydning i det Jorden omgivende Luftlag) og Ujevnhederne ved Maanens Bevægelser.

Digitized by Google

Magnat Erik Ottessøn Rosenkrands til Valsø, der bl. a. ved Arv var kommen i Besiddelse af Losneættens udstrakte Besiddelser. Dette Ombytte af Lensherrer betegner dog intet Systemskifte i den Politik, som Regjeringen fulgte paa denne Kant af Landet; den afstrædende Lensherre fik nemlig Paalæg om, at han før sin Afreise fra Norge skulde meddele sin Eftermand nøiagtig Oplysning om alt, hvad han vidste kunde være denne til Nytte med Hensyn til Varetagelsen af Rigets Interesser overfor de tyske Kjøbmænd. Paa samme Tid fik alt, hvad Valkendorf og hans Formænd havde foretaget, Stadfæstelse paa Herredagen i Odense, hvor Kongen og det danske Rigsraad forhandlede med Udsendinge fra de vendiske Stæder. Resultatet af de her førte Forhandlinger foreligger i den saakaldte Odense-Reces, der er dateret 25de Juli 1560, og som senerehen betragtedes som en Rettesnor for Forholdet mellem Kontoret og de norske Borgere i Bergen. Dens vigtigste Bestemmelser er følgende: Borgernes Ret til Handelen paa Nordlandene hævdedes med saa stor Bestemthed, at en Fremmed, der ikke var norsk Undersaat, ikke engang i Forening med en indfødt Borger kunde have Del i den. Derimod skulde det staa Borgerne frit for at handle med alle Fremmede i Bergen. Denne By skulde være Oplagssted for alle nordlandske Produkter. Det skulde staa Nordlændingerne frit for at afhænde sine Varer til den høieste Pris, de kunde opnaa; men Tyskerne skulde betale Fisken inden tre Dage efter dens Annammelse. De norske Borgeres Tjenere maatte ikke tages i Tyskernes Tjeneste, før de havde været Aar og Dag ude af sin tidligere Kondition. Der nedlagdes Forbud mod, at fremmede Kjøbmænd, som ikke tilhørte Hansestædernes Forbund, havde Vinterleie i Bergen; derhos skulde de, medmindre de tilhørte Hansaen, tage Herberge hos Borgerne alene. Fremmede Haandverksfolk og Kontorets Personale, skulde være Landets Love og borgerlige Pligter samt den dansk-norske Konges Høihed og Ret undergivne.

Striden mellem den norske Lensherre og Tyskerne paa Bryggen vedvarede fremdeles, men faldt altid ud til den førstes Fordel, og Erik Rosenkrands viste sig at være den Mand, som holdt fast paa det Tag, han havde faaet. Saaledes tvang han Tyskerne til at nedrive en Del Soboder og Røgehuse, de havde opsat i Dræggen, fratog dem den Myndighed, de siden 1408 havde havt over Mariakirken, nødte dem til at betale Tiende samt Leding og Grundleie af de Huse, som de eiede paa andres eller Kronens Grund, og paasaa med Strenghed, at Bestemmelserne i Odense Reces blev efterlevede. Hermed var Kontoret tilføiet et Knæk, som det aldrig mere skulde forvinde.

Af Erik Rosenkrands's Eftermænd (Mats Skeel 1568—71, Vincent Juel 1571—74, Hans Pederssøn Basse eller Litle 1574—78, Hans Lindenow 1578—86 og Nils Bildt 1586—89), har vi i Magnus Heinessøns Historie lært den næstsidste at kjende som en egennyttig og hensynsløs Mand, for hvem alle Midler var lige gode, naar de blot fremmede hans Formaal

Digitized by Google

og Fordel. En af hans Sønner drev, som vi senere hen skal erfare, i Kristian IV's Regentstid Sørøveri i temmelig stor Maalestok.

Throndhjems Len havde imidlertid blandt sine Lensherrer et Par Mænd at opvise, som i Hensynsløshed og Voldsomhed stillede Hans Lindenow i Skygge. Den ene var Evert Bild (1556—1564), der ved sin Haardhed mod Bønder og Borgere havde paadraget sig saa stor Uvillie, at det tildels var for at blive ham kvit, at Thrønderne i 1564 saa godvillig gav sig under det svenske Styre. Den anden var Ludvig Ludvigsøn Munk til Nørlund (1571—77), en helt igjennem brutal og nærig Natur, der endog fremkaldte et Slags Reisning i de nærmest Throndhjem liggende Bygdelag. Fra Evert Bilds Tid var de gamle Skatter blevne forøgede og nye paalagte, uden at Bønderne havde knurret derover, saa længe Syvaarskrigen varede. Men Ludvig Munk vedblev at opkræve dem

74. Kong Fredrik II's Segl.

i uformindsket Maalestok. Paa samme Tid blev der ogsaa fattet Bestemmelser om Fredning af Storvildtet, der paa det sidste var aftaget i betænkelig Grad; fra de norske Lensherrer sendtes der nemlig aarligaars mangfoldige Læster saltet Kjød af Elgsdyr, Ren og Hjort til Danmark, hvor det tjente til Forpleining af Hoffets Personale og Besætningerne paa de kongelige Borge og Fæstninger. I disse Fredningsbestemmelser saa Bønderne et Indgreb i sin Næringsfrihed, og de besluttede sig omsider til at sende en Mand til Kjøbenhavn for at forebringe Regjeringen sine Klagemaal. Til dette Erende blev udset Rolf Halvardssøn paa Lyng i Horg. Denne Mand, der var gift med en Datter af Anders Langørjen fra Bynes, som af Evert Bild var bleven dreven bort fra sin Odelsgaard uden skjellig Grund, maa ogsaa have

havt private Klager over sin Øvrighed at forebringe. I Slutningen af Aaret 1573 var Rolf i Kjøbenhavn, hvor han fik udvirket nogle Kongebreve til Ludvig Munk om, at hans og Bøndernes Klager skulde undersøges. Da Rolf strax over Nytaar kom tilbage, stevnede Ludvig Munk ham og hans Tilhængere for Retten til Midfaste Tid 1574; men da ingen af dem vilde indfinde sig her, sendte han en Foged opover til Guldalen for at paagribe Rolf og de øvrige Klager. Bønderne samlede sig da til deres Forsvar og afkastede Lunde Bro, der førte over Guleløen; men det lykkedes dog strax efter Hans Ovesson Rød, der havde Bakke Klosters Gods i Forlening, at paagribe Rolf Halvardsson og Bønderne paa Gaardene Lene, Borten, Gravraak og Kjelstad, som kastedes i Fængsel. Ludvig Munk lod nedsætte en Domstol over dem, bestaaende af Bønder fra Indherred, og fik disse ved en vrang Udlægning af Loven og Retterbøderne til at erklære Rolf og de andre Fanger for skyldige i Landsforræderi, hvorpaa de uden videre af Hans Ovesson Rød blev henrettede og lagte paa Steiler. Ludvig Munk for nu stygt frem i alle de Bygder, som havde taget Del i den efter hans Formening skrækkelige Forbrydelse, som Rolf og hans Fæller havde gjort sig skyldige i, og inddrev svære Bøder, som han naturligvis stak i sin egen Lomme. Men mange af Egnens Embedsmænd vendte sig med Afsky bort fra den Udaad, som her var bleven øvet. Paa Herredagen i Throndhjem 1578 — Aaret efter at Ludvig Munk havde ombyttet Throndhjems Len med Statholderskabet over Norge — blev Dommen underkjendt; de henrettede skulde som uskyldigen aflivede komme i kristen Jord, og deres Enker erholde den inddragne Boslod tilbage. Dette sidste skede dog neppe denne Gang; men Rolfs og de øvrige "Misdæderes" Lig blev nedtagne af Steilerne og jordedes paa ærlig Vis. Det samtidige Skrift, "Den norske So", som oftere er bleven nævnt, giver os følgende Efterretning om det sterke Indtryk, som denne usædvanlige Dom gjorde. "Dommere, Borgermestere og Raadmænd", heder det, "fælder urigtige Domme, dømmer efter Gunst, Gave og Persons Anseelse. Saadan en Morder var Lagmanden (?) i Throndhjem, som siden blev dømt. Han fældte en uretfærdig Dom, en Adelsmand til Villie, saa at 4 (d. e. 5) fattige Bønder i Throndhjem maatte uskyldige i nogle Aar ligge paa Steiler for Throndhjem. Da den fromme Erkebiskop (d. e. Biskop) i Throndhjem, Mester Hans Gaas, saa dette, bad han Gud, at han ei maatte dø, førend de uskyldige Folks Død var hevnet. Da Kommissarierne i 1578 erfarede, at Dommen var uretfærdig, dømte de Lagmanden fra hans Ære, lod Legemerne og Benene samle og befalede Bisidderne, som havde hjulpet til at afsige denne Dom, at bære Kisten paa en Baare til Kirkegaarden og begrov den der. Da den gamle fromme Biskop, som lang Tid havde ligget syg, hørte Klokkerne ringe, spurgte han, hvad det var, og da de sagde, at det var for de Bønder, som for 2 (d. e. 4) Aar siden uskyldig var blevne rettede, takkede han Gud og sagde: "Herre, nu lade du din Tjener fare i Fred, nu da mit Hjertes Begjæring er opfyldt", hvorpaa han døde under

Digitized by Google

sine Tjeneres Hænder, medens man endnu ringede. Adelsmanden maatte give hver af de 4 (d. e. 5) Enker en Sum Penge".

De Feil, som disse uvittige og overmodige Mænd gjorde sig skyldige i, havde imidlertid ikke saa varige Følger, at de jo i en forholdsvis kort Tid igjen blev afhjulpne. Saaledes lykkedes det Evert Bilds Eftermænd Herluf Skave (1564—68) og unge Kristiern Munk — kaldet saa til Skilnad fra den ældre, Lensherren paa Akershus — (1568—71) ikke blot at gjenoprette Ordenen i sit Len og reise Bønderne til et tappert Forsvar mod Svensken, men tillige at anspore deres Offervillighed i en hidtil ukjendt Grad, til Trods for, at Lenet hjemsøgtes af Dyrtid og Pest. Men man ser paa den anden Side tillige, at de uden Blygsel talte rent ud ligeoverfor Regjeringen, naar de Byrder, denne paalagde Almuen, tyktes dem for svære. Da der under Syvaarskrigen blev udstedt Mynttegn — Klippinger — og Almuen negtede at tage disse for gangbar Mynt, ses Herluf Skave at have stillet sig paa dens Side, rigtignok uden at der blev taget noget Hensyn til de Grunde, han fremførte. Ikke mindre Ros for Iver i Embedet fortjener den for tidlig bortrevne Jakob Kristofersson Huitfeldt (1577—83) og hans Eftermand Kristian Friis til Borreby (1583—89), der begge tog sig af Byens og Lenets Opkomst. Jemtland og Herjeaadalen, der efter Stettiner-Freden var blevne fuldstændig norske, kom nu i et saa nært Forhold til Throndhjems By og Len, at disse Landskaber betragtedes som Byens fornemste Opland, ja, saa nøie var Forbindelsen bleven allerede inden Aarhundredets Udgang, at en Topografi fra 1597 beretter, at Grænsen mellem Throndhjem og Jemtland ene og alene dannedes af Sulaaen (!). Fra denne Tid synes de throndhjemske Grænsefjelde at have modtaget Kolonier af lappiske Nomader, som af Krigsurolighederne mellem Sverige og Rusland nødtes til at trække sydover med sine Renshjorder. De lappiske Jægere og Nomader, som af de efterladte Spor at dømme i en fjern Fortid antages at have streifet om paa de norske Fjelde, maa forlængst have været opslugte eller fortrængte af Nordmændene. I det 16de Aarhundrede erholder imidlertid nogle til Snaasen stødende Bygdelag, de saakaldte Finlider, der engang havde været bebyggede af Nordmænd, en lappisk Befolkning, der lidt efter lidt, skjønt aldrig i stort Antal, har spredt sig over de throndhjemske og jemtlandske Fjeldvidder. Mellem disse Indflyttere og Bumændene kom det snart til Sammenstød, hvorom imidlertid kun dunkle, sent optegnede Sagn ved at fortælle.*)

Ogsaa Indehaverne af de mindre Len kunde stundom være Bondeflaaere og Smaatyranner, der efterlod sig et varigt Minde i Bygdesagnet. Blandt de værste var vistnok Axel Gyntersberg og Erik Munk, som vi begge allerede tidligere har lært at kjende.

Axel Gyntersberg, der tilhørte en indvandret pommersk Familie, havde

*) Se herom L. Daae, Norske Bygdesagn I. 2den Udg. S. 81—83.

Digitized by Google

ved Giftermaal med Kristine Benkestok erhvervet det store Gods Torge i Brønø. Efter Syvaarskrigen havde han Helgeland i Forlening og bestyrede det senere hen som Foged paa Ludvig Munks Vegne. Disse sine Stillinger misbrugte han til at udvide sine Besiddelser i Nordland paa Bøndernes Bekostning, og sandsynligvis sigtes der til ham i flere af de Beskyldninger, som "den norske So" udslynger mod de norske Lensherrer. Den slemmeste af alle de Tyranner, som huserede hertillands, var dog ganske vist Erik Munk.

Erik Nilsson Munk hørte til en vel anset Selveierslægt paa Gaarden Hjørne i Halland, hvortil han sædvanlig skrev sig. Efter i nogen Tid at have faret tilsøs blev han i 1562 af Lensherren Erik Rosenkrands ansat som Slotsfoged paa Vardøhus og Foged i Finmarken. Senere havde han med Udmerkelse deltaget i Syvaarskrigen baade ved Throndhjems Tilbageerobring og andensteds saa vel tillands som tilvands. Takket være de Fortjenester, han herunder indlagde sig, stod han senere hen saa høit i Kong Fredrik II's Gunst, at han, til Trods for at han ikke var af Adel, kom til at beklæde den ene adelige Stilling efter den anden. I 1565 blev han saaledes forlenet med Nonnesæter Kloster, erholdt under 27de December 1570 Onsø Skibrede fri for Forleningsafgift, og Lensbrev paa Nedenes Len, blev under 14de Marts 1572 tillige forlenet med Bratsberg Len, som han dog ikke kan have beholdt længere end til 1575, og optoges endelig den 11te August 1580 i Adelstanden. I sine forskjellige Stillinger erhvervede Erik Munk en betydelig Formue i Jordegods. Saaledes eiede han Barbo Gaard, paa hvis Grund Byen Arendal for den største Del er beliggende, erhvervede ved Mageskifte Borregaard i Smaalenene og fik alene i 1580 kongeligt Skjøde paa 12 Gaarde i Norge for sig og sine Arvinger til evindelig Eiendom.

Men saa dygtig Erik Munk end har været som Krigsmand, duede han dog ikke til at forestaa et Len; thi dertil var han altfor egennyttig og vilkaarlig, haard og voldsom. Allerede i 1572 maa der paa høieste Sted have hersket Misnøie med hans Forvaltning, idet det under 8de Oktober d. A. blev paalagt Magnus Svale at lade ham paagribe og nedsende til Kjøbenhavn, hvis han ikke raadede Bod paa nogle Mangler ved sin Embedsførsel. Han forstod imidlertid snart igjen at vinde Kongens Tillid, saa han i 1576 fik Nedenes Len paa nye og bedre Vilkaar end tidligere. Sandsynligvis har han i Mellemtiden befæstet sig i Kongens Gunst ved at love ham at opsøge Grønland, et Løfte, som han imidlertid maa have forstaaet at vride sig fra.

Mindet om Erik Munks hele Færd i Nedenes og Raabyggelaget lever endnu i den Egn, som var Skuepladsen for hans Voldsomhed og Vilkaarlighed. I vore Dage er en Mængde Retsakter og Dokumenter fremdragne, der stiller ham i en grel, men ingenlunde tiltalende Belysning. Ikke uden Føie har en nyere dansk Forfatter sammenlignet ham med en tyrkisk Pascha, der hverken respekterede Kronens eller Privatmands Eiendom. Medens han selv boede paa Barbo Gaard, lod han Kongsgaarden paa Nedenes forfalde, udhuggede

Digitized by Google

til eget Brug Lenets Skoge, ja hælede — saa synes det ialfald — med de Sørøvere, der havde Tilhold langs Kysterne. Endnu værre for han frem mod Lenets Bønder, som han plagede ved extraordinære Ydelser og Arbeider. For at udvide Barbos Tilliggelser flyttede han uden ringeste Sky Markeskjel efter eget Tykke. Havde han først kastet sine Dine paa en Gaard eller en Herlighed, som tilhørte en af Bønderne i hans Len, vidste han altid Raad for at spille den over i sine Hænder uden ringeste Hensyn til Modpartens bedre Ret. En ubetydelig Sag fik han, naar han selv fandt for godt, ved underordnede Lovtrækkere pustet op til en stor, forat han kunde paalægge saa store Bøder, han vilde. I at udfinde Pinsler til de Bønder, som ikke i et og alt var ham tillags, viste han en mageløs Opfindsomhed. Naar en Bonde kom til ham i et Ærende, overfusede han ham altid med en Flom af Skjældsord. "Han kalder os fattige Bønder ikke andet end Skalke og Tyve og vore fattige Kvinder Horer," heder det i en Klage over ham, "og dersom nogen er hannem noget skyldig enten i Salg eller Kjøb, og han haver betalt hannem det, maa vi dog alligevel mange Gange betale paa ny igjen, endog vi har Prov og Skjel paa, at det er tilforn betalt." "Ydermere er det vores Klagemaal," heder det videre, "at han nu i fem Aar haver holdet os ifra Norges Lov og Ret, besynderlig i Raabyggelaget, men vor Lagmand vilde gjerne tit og ofte være i Hus og skifte os fattige Bønder Lov og Ret, men han maa ikke for Erik Munk, han er selv sin Dommer og Sagfører over os fattige Bønder, og dersom vi er begjerendes nogen Lov af hannem for nogen Sag, da giver han os og vor Lov og vore Lagmænd alle Djævle i Helvede." I Aaret 1580 havde Bønderne af Raabyggelaget besluttet at klage paa ham for Regjeringen i Kjøbenhavn. De havde da skudt sammen Reise- og Kostpenge for dem, der skulde tale deres Sag, opsat Klagen og sendt dem afsted. Men Erik Munk havde faaet et Nys om deres Forehavende. Da de var komne til Sogndal i Søgne, mødte de en Baadbygger ved Navn Peder Nilssøn, som tilbød sig at befordre dem til Danmark med en Skude, som han havde liggende i Ulvøsund i Hoivaag. Men deres Færd fik en brat Ende. Thi Peder Nilssøn var netop en af de Mænd, som Erik Munk havde udsendt for at opsnappe Bøndernes Talsmænd. Da de vel var komne i Baaden, lod Peder dem vide, at han vilde føre dem til Lensherrens Gaard. Bønderne satte sig vel til Modværge, men Enden blev, at Peder tog fra dem deres Klage, som den ene af dem havde forvaret i en Flaske, plyndrede dem for deres Reisepenge og satte dem iland paa det første bedste Sted. Flasken med Klagen i blev bragt Erik Munk, som ikke blev blidere mod Bønderne efter dette. I en ny Klage, som Almuen det næste Aar indsendte, heder det derfor: "Vi beder alle Eders Naade (d. e. Fredrik II) ydmygeligen for Guds Skyld at stille ham (Erik Munk) fra os; thi dersom han skal længer saaledes regjere over os, da nødes vi arme fattige Mænd til at overgive Hus og Hjem, Kvinder og Børn og skal ikke blive byggendes i hans Forlening, men

Digitized by Google

vi nødes til at drage i en anden Eders Naades Ombudsmands Len, eller hvor Gud kan forsørge os. Vi vil altid," heder det til Slutning rørende nok, "findes Eders Naades hørige og lydige Undersaatter med vores Liv og Gods, efter vores arme ringe Magt og Formue."

Til Trods for alt dette blev Erik Munk dog siddende i Lenet flere Aar bagefter, indtil Magnus Baardssøn Rosensværd til Østby, der var Lagmand paa Agdesiden i Aarene mellem 1576 og 1582, var bleven forflyttet til Oslo, hvorfra han med større Fynd og Klem kunde tale Bøndernes Sag, som han med Iver havde taget sig af. Naar alt kommer til alt, var det snarere det mellem disse Mænd herskende Fiendskab end Bøndernes gjentagne Klagemaal, som omsider bevirkede Erik Munks Fald. Paa Herredagen i Oslo i August Maaned 1585 havde Munk en stor Mængde Sager mod sine Undergivne, og paa samme Tid fremkom der ogsaa nye Klager fra Bønderne, der havde til Følge, at Lenet blev ham fratagen den 30te September. Den næste Dag nedsattes en Kommission, bestaaende af Lensherrerne over Akershus og Bratsberg, Ove Juel til Kjeldgaard og Henrik Brockenhus til Elline, Peder Iverssøn Jernskjæg til Fritsø og Olaf Galde til Ekeberg, samt Lagmændene i Oslo, Stavanger, Tunsberg og Fredriksstad, for at undersøge hans Sag. Erik Munk blev ifølge Sagnet lokket ombord paa et kongeligt Krigsskib, som sendtes opover til Nedenes, og bortført mod sin Villie. Til den hele Undersøgelse, som Kommissionen anstillede, kjender vi, naar undtages de af Almuen fremlagte Klagemaal, saa godt som intet; men Udfaldet blev, at Erik Munk selv kom paa Dragsholm Slot, hvor han indsattes den 8de August 1586, og hans Gods blev ifølge Kongebrev af 25de August næstefter inddraget under Kronen, hvor det endnu i det næste Aarhundrede udgjorde en særegen Forlening under Nedenes. Men Afviklingen af hans nær sagt utallige Retstrætter vedvarede i mere end et halvt Snes Aar og forvoldte Regjeringen baade Bryderi og Udgifter.

I Begyndelsen af sit Fangenskab synes Erik Munk at have havt det ret taaleligt, og han benyttede Tiden til at forfatte et vidtløftigt Forsvar for sin hele Færd. Disse Forsvarsskrifter, som for ikke lang Tid siden er trykte, vidner om, at Fængselsluften har sløvet den kraftige Mands Aandsevner, uden at hans Lidenskaber i ringeste Mon er afstumpede. Efter at et Forsøg paa at flygte var faldet uheldigt ud, blev han holdt i strengere Forvaring. I sin Fortvivlelse tog han sig selv tilsidst af Dage i Aaret 1594, og hans Lig blev begravet under Galgen udenfor Slottet. I en løs Forbindelse med en Badskjærdatter fra Helsingør havde han flere Sønner; en af disse var den store Opdagelsesreisende Jens Munk, en af de kjækkeste Sømænd, Norden har at opvise.

Hvad der mere end noget andet maa have bidraget til at gjøre de danske Lensherrers Styre saa forhadt, som det stundom kunde være, maa have været den Vilkaarlighed og Raahed, hvormed deres Fogder, der i

Digitized by Google

Regelen endnu var deres Tjenere og private Fuldmægtige, kunde fare frem. Disse — Hovmænd kaldte Almuen dem — har paa sine Steder af Landet efterladt sig et saa slet Eftermæle, at Navnet endnu den Dag idag bruges for at betegne et letfærdigt, ja gudsforgaaent Menneske. Hvor de kom, optog de Bondens bedste Stue og forlangte hans fineste Kost fremsat.*) Man maa imidlertid ikke undre sig over, at disse stakkels Folk frydede sig ved Livet saa længe, de kunde; thi de stod paa sin Vis mellem Barken og Veden, som man siger. Ved den mindste Feil i Regnskabsforsel eller Skatternes Inddrivelse kunde de være sikre paa, at deres Herre jagede dem af Tjenesten; for et Bedrageri eller Underslæb var Galgen den eneste Straf, som kjendtes. Selv om Skaansomhed ikke havde været et saa lidet kjendt Begreb, som det i denne halvbarbariske Tidsalder var, havde Hovmanden ingensomhelst Opfordring til at vise den. Da Bønderne kun i de sjeldneste Tilfælde havde Penge til at betale sine Skatter med, maatte Fogden i Stedet modtage Varer, som det da blev hans Sag at afhænde eller efter fastsat Taxt at overlevere sin Lensherre. Naar nu alle de Ulemper, en saadan Skatteydelse medfører, saasom Varernes Svinding, Bedærvelse og lignende, tages i Betragtning, siger det sig selv, at Fogderne maatte tage sin Mon igjen for selv at undgaa Tab. Under saadanne Forhold kunde en Foged lettelig bukke under for den Fristelse at se paa sin egen Fordel mere end tilbørligt kunde være. Ved den udstrakte Handel, de i sit Embeds Medfør var henviste til at drive, optraadte de som Rivaler af Byernes Handelsstand, som gjorde alt muligt for at modarbeide Konkurrancen, og ihvorvel flere Kongebud forbød Fogderne at handle, laa det i Sagens Natur, at disse ikke kunde efterleves, men maatte omgaaes. Værst var Fogderne farne, naar en ny Skat blev udskreven eller en ny Forordning, som Almuen ikke likte, blev udfærdiget. Thi da var det mod dem, Misnøiet først og fremst vendte sig. Da hændte det vistnok sjeldnere, at Almuen indgik med Klage til Lensherren eller Regjeringen i Kjøbenhavn over det trykkende Paalæg; men i Regelen nedlagde den i saadanne Tilfælde sin Indsigelse ved Drab paa en eller flere Fogder.

Fra Samtidens Skildringer møder der os en Mængde Veraab over Folkets Grumhed og Opsætsighed ligeoverfor Øvrigheden; men paa den anden Side faar vi og et Indblik i de Forhold, som har fremkaldt Gjæringen, idet der meddeles os fuldt op af Exempler paa Fogdernes Vilkaarlighed og Overmod. Kun et Par blandt mange skal her anføres. Statholder Paul Otessøn Huitfeldt havde i Aarene 1548—55 været forlenet med Nordfjord, som han lod

*) "Hovmandsstue" forekommer i Romsdalen i det 17de Aarhundrede i Betydningen Gjæstestue; "Hovmandskost" nævnes omtrent samtidig i det Throndhjemske i Betydning af "lækker Kost". Selv i Sagefaldsregnskaberne forekommer der en Mængde Vidnesbyrd om, hvor lidet Fogderne og deres Hovmænd var agtede. Disse er ikke sjelden af den Art, at deres Gjengivelse i trykt Skrift forbyder sig selv.

Digitized by Google

bestyre ved en Foged ved Navn Kristen Skriver. Denne blev gift med Huitfeldts tidligere Frille Gunhild, der bragte ham Gaarden Myrstad i Eids Prestegjæld i Medgift. Denne Gaard fik Frants Kjøbenhavn, som var Foged hos Otto Stigsson, der havde Forleningen efter Paul Huitfeldt, Lyst paa og søgte ved allskens Vranghed og løgnagtige Paaskud at vriste den fra hende. Da dette ikke hjalp, fik han en Bonde til at egle sig ind paa hendes Mand Kristen Skriver, og under Slagsmaalet blev denne dræbt. Umiddelbart efter gjorde Frants Kjøbenhavn Indførsel i Gunhilds Gaard, tog hendes eneste Hest og en Del Løsøre. Medens Sagen om Myrstad endnu stod for Retten, afgik Fogden ved en pludselig Død, — i Samtidens Øine vistelig en Himmelens Dom.

Fogden Per Lyst i Sogn var et meget talende Exempel paa, hvor liderlige Tidens Embedsmænd kunde være. Paa sin Gaard havde han et helt Harem af unge Kvinder fra Landet og af Skjøger fra Bergen; endda ymtedes der om, at dette ikke var det værste. Tilsidst forlokkede han en indflyttet Jemtes Hustru; men det kom han ilde fra. Den fortørnede Ægtemand satte efter og indhentede dem. Da de mødtes, tog det ene Ord det andet, fra Skjældsord kom det til Haandgribeligheder, og endelig stødte Jemten Fogden sin Kniv i Brystet, saa han døde deraf fire Dage bagefter. Man modtager alligevel et vist forsonende Indtryk ved at erfare, at Fogden paa det sidste gik i Forbøn for Drabsmanden, idet han erklærede, at han var falden paa sine egne Gjerninger. Omtrent ved samme Tid blev ogsaa en Foged i det Throndhjemske, Peder Jude, i Fuldskab dræbt af en Peder Reidarssøn, "som før havde slaget fire Mand ihjel". Det var navnlig ikke uden skjellig Grund, Absalon Pederssøn kaldte Aaret 1569 "et haardt Foged-Aar".

Et halvt Snes Aar bagefter blev en Peder Twille, der i Mats Skeels Tid havde været Foged paa Helgeland, paa Herredagen i Oslo 5te Juli 1580 for af egennyttige Hensyn at have forfalsket Domme og Breve om Mjelvegodset i Romsdalen dømt i Kongens Naade og Unaade.

Med saadanne Kjendsgjerninger for Øie vil man ikke let komme bort fra, at der maa ligge adskillig Sandhed til Grund for den haarde Omtale, som Fogderne og deres Tjenere faar i det samtidige Klageskrift, den norske So. "Fogderne", heder det her, "enten de saa er kongelige eller Adelens, er store Tyranner, kaster kvantsvis (for Syns Skyld) Had paa mangen fattig Mand. Har En en god Gaard, jager de ham af hans Gaard, tager Gaver og giver Gaarden til en anden og beskatter ellers de fattige Folk paa det haardeste . . . . . Af dem (ɔ: saadanne Tyranner) er der allevegne nok baade Nord og Syd, og altid ti onde mod en god. Fogdernes Tjenere forholder sig værre end Ravne, naar de udsendes at kræve Landskylden, tyraniserer og horer". Men idet nu baade den overordnede Øvrighed og Almue var paa sin Post mod Fogderne, kunde det paa den anden Side ogsaa godt hænde, at en og anden af disse uforskyldt kom i Klemme.

Digitized by Google

Navnlig synes en Klage fra en Lensherre eller en af Rigets høieste Embedsmænd at have været ensbetydende med en Dom, som den nedsatte Ret ene og alene havde at stre Sand paa. Et Exempel herpaa har vi i den ulykkelige Dines Pederssøns Historie, som hans Sjælesorger Absalon Pederssøn fortæller os med umiskjendelig Medfølelse.

Dines Pederssøn havde været Foged i Senjen, medens Erik Rosenkrands havde Nordlandene og Bergenhus i Forlening, men fratraadte, da denne i 1568 overlod Mats Skeel de Len, han havde havt. En Tid i Forveien havde han havt i sin Tjeneste en Hovmand ved Navn Nils Basse, der allerede tidlig havde et meget slet Ord paa sig for Falskhed og Ondskab. Da han havde gjort sig skyldig i en Kjeltringstreg ligeoverfor sin Husbonde, dømte denne ham til en Pengebøde, men beholdt ham dog hos sig. Men Nils glemte ikke Dines, at han havde straffet ham. En Stund efter søgte og fik han Ansættelse som Tolder hos Erik Rosenkrands paa Bergenhus, hvor han fik Adgang til at gjennemgaa Dines Pederssøns Regnskaber, og hvad han her opdagede af Unøiagtighed, skrev han sig bag Øret. Det skulde nok komme for en Dag, naar hans Tid kom.

Erik Rosenkrands og Dines Pederssøn var gode Venner, og Nils Basse holdt sig derfor i Ro, saa længe den første var deres begges Overordnede. Men da Dines Pederssøn i Aaret 1569 drog til Kjøbenhavn for at aflægge Regnskab for sin Oppebørsel, var Nils Basse, som nu havde nedsat sig som Borger og Handelsmand i Bergen, strax efter færdig til at drage til Kjøbenhavn for ogsaa paa sin Side at gjøre op med Dines Pederssøn. Da han kom til Kjøbenhavn, var Dines alt færdig med sit Opgjør og havde forladt Byen for at drage paa Besøg til Jylland. Dette kom Nils Basse ret vel tilpas, og han anklagede nu Dines hos Kongen og hos Hovmesteren Peder Oxe for at have udsuget Almuen og stukket de Bøder, som skulde tilfalde Kongen, i sin egen Lomme. At han har forstaaet at tage en ret uskyldig Mine paa sig, fremgaar af et kongeligt Beskjærmelsesbrev, hvori det udtrykkeligen heder, at Nils havde lidt megen Overlast af forskjellige Fogder, hvis Utroskab han havde aabenbaret. Saasnart Dines Pederssøn kom tilbage til Kjøbenhavn før sin Afreise til Norge, blev han fængslet og sat i Taarnet paa Kjøbenhavns Slot.

Den 5te April 1570 kom Nils Basse og Dines Pederssøn til Bergen paa et kongeligt Skib. Under Nordfarstevnen toges Dines's Sag under Behandling, men det drog ud til den 12te August, før der faldt Dom. I Mellemtiden havde Dines paa Oldermandens og Kjøbmandsskriverens Kaution havt Tilladelse til at gaa frit om. Men da Stegens Lagmand, Jens Pederssøn, dømte ham i "Kongens Miskund" for at have bedraget Kongen for 350 Daler i Sagefald, opsagde de Kautionen, og Dines blev sat i Forvaring paa Bergenhus Fæstning i et forholdsvis mildt Fængsel, som kaldtes Springeborg. Dog maatte 6 Mand af Bergen stille en Borgen paa

Digitized by Google

2000 Daler for ham, og hans Svoger, Peter Kandestøber *), forpligtede sig til at gaa i Galgen, om Dines rømte.

Til at overbringe Kongen Dines's Dom og anbefale ham til hans Miskund blev Nils Basse afsendt, og det endelige Udfald af hans Sag kunde derfor ikke være tvivlsomt. Om Vaaren 1571 vendte Nils tilbage med en kongelig Skrivelse, hvori Lensherren Mats Skeel fik Befaling om, at Retten skulde have sin Gang, og at Dines skulde hænges som Tyv.

Tredie Paaskedag (17de April) 1571 sendte Lensherren da Absalon Pedersson med Byfogden Mats Skriver til Dines i Fængslet for at meddele ham Kongens Bud og Befaling og berede ham til at forlade dette timelige Liv. Da Dines hørte om sit forestaaende Endeligt, forraadte intet Træk i hans Ansigt Dødsfrygt, men han sagde, at han gjerne vilde lide sin Dom. Han takkede Gud for, at han nys havde hørt Evangeliet om Kristus's Lidelse, Død og Opstandelse. Kun ønskede han, at det maatte blive ham forundt at dø paa en Fredag, efterdi Kristus var død paa en Fredag, og at han maatte blive halshuggen. Men da de tilstedeværende erklærede, at Lensherren ikke kunde tilstede dette uden at resikere Kongens Unaade, slog Dines det hen og sagde: "Da begjærer jeg det ikke. Det er jo endda ikke saa haanlig en Død, siden Kristus selv døde paa Korsets Galge. Legemet haver jeg af Verden; det vil jeg ofre Verden igjen. Men min Sjæl haver jeg af Gud, og den vil jeg ofre ham".

Den næste Dag blev Dines ført frem for Mats Skeel, Borgermestrene og Raadet, som efter Lensherrens Befaling var samlede paa Slottet, for at underkastes yderligere Forhør. Lensherren spurgte Dines, om han erkjendte sig skyldig i den Sag, hvorfor han skulde dø, og om hans Hustru havde været vidende derom; hertil svarede Dines, at hans Hustru var lige saa uvidende om, at der var begaaet nogen Forseelse som han selv. Hvad de andre Fogder angik, kjendte han intet til deres Færd, da han altid havde havt nok med at passe sig selv og sit. Man havde udraabt ham for at være en rig Mand; men hans hele Rigdom bestod udenfor Fæet og Husgeraadet i de Penge, som han havde givet Oldermanden i Forvaring. Af disse havde han ikke stukket noget undaf; kun angrede han, at han havde brændt et Bevis, som Lagmanden Jens Pedersson paa Stegen havde givet ham for et Laan paa 40 Daler, og det havde han gjort i den Hensigt, at denne skulde formaaes til at antage sig hans Hustrus Forsvar.

Lensherren spurgte ham da, om han nærede nogen Mistanke om, at hans Regnskab var bleven forfalsket? Hertil svarede Dines: da han var stillet for Domstolen, havde han henskudt sig til sine Bøger; men da disse var i Erik Rosenkrands's Værge, kunde de ikke fremlægges. Dette fandt

*) Peter Kandestøber var gift med Enken efter den første lutherske Prest Anton i hendes femte Ægteskab. Alle hendes Mænd havde været Tyskere.

han var noget mistænkeligt. Derhos havde han forlangt, at hvis han havde oppebaaret noget af Almuen, som ikke stod i hans Regnskab, skulde dette overføres ham med 2 Mænds Vidnesbyrd; men dette maatte dog ikke ske. I det Sted var han samme Dag bleven dømt til Døden. Man havde, forklarede han videre, klaget over, at han havde taget for stor Overvægt paa Skatteydelserne. Dette var dog ikke Tilfældet. Var der nogen, som havde været Kongen utro og fortjente at hænges, maatte det være dem, som kom i Kongens Tjeneste med 2 tomme Hænder, og som allerede efter et Par Aar var saa rige, at de kunde bygge store Gaarde og hverken vidste ud eller ind paa sin Rigdom, og disse Folk var det, som slog sig op paa den Overvægt, de havde beregnet sig hos ham selv og hos andre. Thi paa Slottet var der paa 2 Voger taget den tredie i Overvægt, og saa meget havde han ikke kunnet tage af Almuen i Svinding. At han hermed sigtede til Nils Basse, der som Erik Rosenkrands's Tjener havde havt med Oppebørselen at gjøre, synes at fremgaa af Absalon Pederssøns Optegnelser. Den Smule, som Dines Pederssøn havde lagt sig tilbedste, forklarede han Lensherren videre, skyldtes ene og alene hans Hustrus Flid og Omtanke. Thi medens han passede Kongens Tjeneste, drog hun omkring i Mandsklæder og handlede og kjøbslog, og hun kunde derfor ogsaa ofte vise Dines et og andet Klenod, hun havde kjøbt for, hvad hun saaledes tjente.

Ved dette sidste Forhør var Dines's Hustru ogsaa tilstede. Hun tilbød Lensherren alt, hvad der maatte falde paa hendes Lod ved Skiftet efter Dines, om han maatte tilstaaes den Naade at blive halshuggen istedetfor at hænges. Men herpaa kunde Mats Skeel ikke indlade sig. Dines var dømt til Galgen, og Retten maatte have sin Gang. Dines selv havde vel i det længste haabet paa denne Naade; men da dette ikke saa kunde være, slog han sig dermed tiltaals.

Efter endt Forhør begav Dines sig tilbage til Slottets Borgestue, hvor tre af Byens Prester opholdt sig, deriblandt Absalon Pederssøn. Han modtog Alterens Sakramente, læste en Bøn af Kirkefaderen Augustinus og underholdt sig med sine Sjælesørgere om Livet i Døden. Han var nu saa trøstig og tilfreds med sin Skjæbne, at han ikke engang ønskede at beholde Livet, om man vilde unde ham det; men det gjorde ham dog ondt for hans Hustru, at der skulde overgaa hende en saa svær Sorg. I Samtalens Løb kom han oftere til at berøre sit tidligere Liv, og han var villig til at erkjende, at han under sin Embedsførsel kunde have gjort sig skyldig i Feil og Misgreb. Saaledes havde han ofte gjort stort Væsen af smaa Ting, og lidet Væsen af store. Af og til havde han modtaget Gaver af Bønderne for at skaane dem for Tidsspilde og den Tort at slæbes frem for Thinget for Forseelser, de havde begaaet. Men han havde dog altid gjort Kongen Fyldest efter Loven, og overhovedet aldrig øvet Svig mod Kongens Kasse. Han kunde derfor ikke

erkjende sig skyldig til Galgen, da han havde været saa streng og nidkjær i Tjenesten, at han endog havde paadraget sig Almuesmandens Had og Harme.

Om Eftermiddagen var flere af Dines's Venner og Bekjendte tilstede for at trøste ham. Peter Kandestøber og hans Kone havde taget en halv Kande Vin med, og medens denne gik rundt, blev de siddende udover Aftenen og taltes ved baade om det timelige og det evige Liv. "I skal give mig det Vidnesbyrd efter min Bortgang", sagde Dines, "at jeg godvillig ofrer mig i Døden".

Den 19de April, Dines's Dødsdag, oprandt. Tidlig om Morgenen indfandt Presten Absalon Pedersson sig paa Slottet for at forberede ham til hans sidste Vandring. "Men", siger Magister Absalon, "han var saa vel undervist i Guds Ord, at jeg ikke saa snart kunde sætte hannem en Trøst fore, at han jo strax vidste en anden lige saa trøstelig at trøste mig med. Han sagde til mig: "Jeg haver inat talt med Gud efter hans Forjættelser, og han svarede mig med disse Ord: Idag skal du være med mig i Paradis. Dertil sætter jeg al min Lid". Saa begyndte vi at tale om Kristi Opstandelse og om de 40 Dage, paa hvilke Kristus omgikkes sine Disciple paa Jorden. Det var en trøstelig Samtale, og det maa jeg tilstaa, at fra den første Tid jeg var kaldet til Sjælesørger og indtil denne Dag, da er vel mange rettede, og mange har havt en god Tro og Bekjendelse, men Dines overgaar dem allesammem og er vel værd, at han ikke skal regnes blandt Misdædere, men blandt Martyrer."

Da det led ud paa Dagen, maatte Dines berede sig til Opbrud. Fra Lensskriveren kom der Bud om, at han skulde have Tilladelse til at gaa sin sidste Gang ubunden. Han uddelte saa sine Klæder og det Løsøre, han havde hos sig, til Slottets Tjenere og andre. En fik en Trøie, en anden et Par Buxer, den tredie en Klædesbørste; Absalons Søn fik hans Pennal. Til alle havde han et venligt Ord og en Undskyldning for, at hans Foræringer var saa smaa. Han formanede sin Hustru, som var tilstede, at hun ikke maatte forglemme Fattigfolk med en Tønde Mel eller mere, om hun fik noget igjen af sit Bo, og det lovede hun.

Saa begav han sig afsted med sit Følge. Paa Svalen udenfor Kongsgaardens Hal stod Lensherren Mats Skeel for at sige Dines Farvel. Dines holdt en smuk Tale til ham, takkede ham for det milde Fængsel og bad Gud lønne ham for alt. Med Taarer i Øinene sagde Lensherren Fogden det sidste Levvel og lovede ham at tage sig af hans efterladte Hustru. Han skulde skrive til Kongen og søge at faa udvirket, at hun i det mindste erholdt det halve Bo tilbage, og for al den Umag, som det maatte volde, skulde han ikke tage ringeste Betaling. Tilsidst takkede Dines alle tilstedeværende for alt godt og gik ned til Toldbryggen, hvorfra man skulde sætte over til Nordnes. Længere formaaede hans Svoger, Peter Kandestøber, ikke at følge ham. Med

Digitized by Google

Kys og Omarmelſe ønſkede de hinanden Godnat, og under lydelig Graad og Hulken gik Peter hjem til ſit Hus.

Paa Bryggen ſtod mange Garper og andre, ſom Nysgjerrigheden havde tilkaldt. Dines hilſede dem til Afſked, og idet han gik ned af Trappen for at ſtige i Baaden, ſagde han: "Nu i Jeſu Kriſti Navn, Gud unde os en god Lykke!" I Baaden med ham var flere Preſter, Svende og Hovmænd. Da de var komne ud for Kannikebjerget, læſte han Auguſtinus's Bøn og var færdig dermed, juſt ſom man lagde til ved Tyveholmen, hvor Galgen var opreiſt. Ved Landſtigningen vendte han ſig til Hovmændene og ytrede: "Speiler Eder i mig, I ſom tjener til Hove! Den Tid, jeg var paa Eders Alder, da var jeg ſaa ſtolt, ſom nogen af Eder nu kan være. Ikke ventede jeg da, at ſaadant ſkulde overgaa mig efter en lang og tro Tjeneſte." Da han var kommen op paa Holmen, takkede han alle dem, ſom fulgte ham paa hans ſidſte Gang, for den Ære, de dermed viſte ham. Siden faldt han paa Knæ og forrettede ſin Bøn, og da den var ude, iſtemte han Salmen: "Jeg raaber til dig, o Herre Kriſt, jeg beder, du hør min Klage."

Galgen var opført i to Etager, idet den tidligere Byfoged, Olaf Andersſøn, havde bygget paa den en Etage for ſin Tjener, ſom var rømt fra ham med Kongens og Byens Penge. Men da denne Tjener ſkulde hænges, havde man ikke tilſtrækkelig høi Stige til at naa derop, hvorfor han maatte tage tiltakke nede blandt de ſimple Tyve. Nu havde man raadet Bod derpaa, og det var forbeholdt Dines Pedersſøn at indvie den høieſte Galge.

Blandt de Ord, Dines talte i ſin ſidſte Stund, hørte de nærmeſt ſtaaende, at han erklærede ſig uſkyldig i den Forbrydelſe, hvorfor han var dømt; men han vilde dog ikke give nogen Skyld for ſin Død. Ingen rettede heller noget Spørgsmaal til ham, og ſkjønt der brændte en Mistanke hos flere, vidſte man dog, at han vilde tage ſin Hemmelighed med i Døden, ſaa det heller ikke havde nyttet at ſpørge. Dines var nu færdig med Livet. Han ſaa ſig om efter Bøddelen og ſpurgte: "Holger, hvor er du?" Bøddelen traadte frem. "Du ſkal ikke bagbinde mig," ſagde Dines; "thi jeg er ingen vitterlig Tyv". Han drog ſin Kjortel af, rakte Bøddelen den og ſagde: "Den ſkal du have! Gjør nu, ſom dig er befalet!" Bøddelen bandt da en Snor om Dines's Albuer, førſt ganſke løſelig, men ſiden paa dennes Anmodning faſtere; "thi du ved vel", ſagde han, "at naar det gjælder, vil Hænderne gjerne hjælpe de andre Lemmer". Han lod en Ølbolle holde op til ſin Mund og drak en Slurk med de Ord: "Dette er min Brudgoms Skaal!" Siden bød han Preſterne at drikke Bollen ud. Derpaa vendte han ſig til Bøddelen og ſagde: "Gaa nu op i Forveien! Vær trøſtig, thi Veien er lang og ſnever." Denne gjorde ſaa. Da Dines var kommen nogle Trin op i Stigen, begyndte han at ſynge: "Med Glæde og Fred farer jeg nu hen". Da han med Bøddelen foran var kommen op til den førſte Afſats og erfarede, at han ſkulde høiere op, blev han lidt mismodig og ſpurgte: "Var jeg da ikke

Digitized by Google

værd at hænges nede ved Jorden?" En af Presterne raabte da op til ham: "Agt ikke det! Thi I skal høiere op mod Himmelen!" "Det er sandt," svarede Dines, "det er høit! Guds Søn var jo saa høit ophøiet paa Korset." De steg nu videre. Underveis faldt Huen af Dines, og han raabte, at den skulde gives til en fattig Stakkel. Da han var naaet op til Stigens høieste Trin, hilsede han til flere af de Tilstedeværende og sagde: "Jeg vil nu fare hen og berede Veien. I kommer efter, naar Gud vil! Idag holder jeg min Himmelfartsdag". Imidlertid gjorde Mester Holger Lænken fast, medens Dines sang: "O, Guds Lam, uskyldig paa Korset var slaget," og han havde endnu ikke sunget Salmen tilende, da Bøddelen skjøv ham ud. Under Dødskampen greb Dines med Hænderne fat i Stigen, men Bøddelen løsgjorde dem, strammede paa Linen og traadte paa hans Hals, til Livet var udslukt.

Af forskjellige Mærker, overtroiske Folk havde paa Liget, troede alle fuldt og fast, at Dines var uskyldig i den ham tillagte Brøde. Man hørte og siden, at han i sine sidste Dage havde opskrevet adskilligt, men at han Morgenen før Henrettelsen rev Papirerne istykker. Der gik og det Rygte, at Jens Pederssøn, Lagmanden i Stegen, var underkjøbt af Nils Basse til at fælde Dødsdommen over Dines. Fru Helvig Hardenberg, den tidligere Lensherre Erik Rosenkrands's Frue, skrev til Absalon Pederssøn om Lagmanden med Paalæg om at vise ham Brevet: "Om han end kan undgaa Menneskenes Straf, saa vil han dog ikke undgaa Guds Straf. . . . I maa sige hannem, at jeg haver skrevet eder til, at I skulde lade ham se mit Brev, og hils hannem: Havde der kommet til mig en Hund, som kunde have skudt godt paa hannem, saa skulde jeg have gjort den godt for hans Skyld, meget mere da et Menneske. . . ."

Det var imidlertid ikke Dines Pederssøn alene, Nils Basse havde lagt for Had, men han havde ogsaa med det samme overleveret Hovmesteren Udskrifter af andre Fogders Regnskaber og udvirket en Befaling fra denne til Mats Skeel om, at han skulde undersøge dem og i Tilfælde af, at de befandtes at være aflagte paa feilagtig Maade, drage vedkommende Fogder til Ansvar. Ved St. Hans Tider 1570 blev der i Nordlandene hængt en anden Foged, kaldet Jens Skriver, som ligeledes af Lagmanden Jens Pederssøn var bleven dømt fra Livet. Der er meget som taler for, at de bergenske Kjøbmænd ved disse Leiligheder har havt en Finger med i Spillet, idet de netop paa denne Tid gjennem Nils Basse indgav Klager over Fogdernes Handel og Kjøbmandskab, og hvorledes Stemningen i Bergen var mod Landets Fogder og deres Hovmænd i Almindelighed, udtaler sig bedst i Absalon Pederssøns Ord: "Det ved jeg, at Fogder nordenfjelds i Bergens og Throndhjems Stift har sat dem høit op og holdet sig ligesom Herremænd og klædt sig i Fløiel, Damask og brugt stort Mod og Uret, plaget og skattet Almuen, trængt den fra Gods og Penge, og den fattige Almue har raabt til Gud i Himmelen og er bønhørt. Jeg vilde, at det maatte ramme paa dem, som det mest har forskyldt. Det er begyndt med Vardøhus, kanske det

Digitized by Google

rækker vel til Baahus. Gud fri de fromme!" En særlig Styrke fik Nils Basses Klager derved, at det ogsaa lykkedes ham med Bistand af Lagmanden i Stegen at faa Nordlandenes Almue til at være med paa den.

Det uhyggeligste Drag i det hele Billede, som Landets verdslige Styre frembyder, er ikke saa meget den vilkaarlige Ødslen med Menneskeliv som den Omstændighed, at den Støtte, den retskafne Del af Befolkningen skulde finde i Lov og Ret og i Domstolenes Ubestikkelighed, var alt andet end at stole paa. I 1572 blev Kantsleren Johan Venstermand, der havde indehavt Embedet

75. Prinsesse Anna af Danmark-Norge, senere Jakob VI af Skotlands Gemalinde.

fra 1568, afsat, fordi han havde været med paa at negte Kongen en "frivillig" Hjælp, som denne havde forlangt af Rigerne, og i henved 20 Aar (indtil 1591) var den norske Retspleie unddraget ethvert andet Overopsyn end det, som de første Statholdere ved Siden af sine øvrige Forretninger kunde føre. Ganske vist erfarer vi, at vigtigere Sager, som kommer ind for Kongens og Rigsraadets Domstol eller behandles af de norske Herredage, bliver paadømte efter Retfærdighedens Krav. Men deres Antal maa dog have været forsvindende, og selv med sin bedste Villie kunde de kongelige Kommissarier ikke overkomme alt det Arbeide, hvormed de overhobedes. Ved Herredagen i 1578 udtalte

saaledes en af Herrerne (Axel Viffert), at der af Suppliker og Forestillinger var bleven indleveret en hel Tønde fuld, men kun yderst faa kunde der fattes nogen Bestemmelse om. At end ikke disse Mænd under den almindelige Fordærvelse gik fri for Mistanke om at misbruge sin Stilling i egennyttige Formaal er intet andet, end vi kan vente. "De kongelige Legater, som sendes op til Norge for at skaffe Folket Ret," heder det i den norske So, "tager imod Gaver, modtager sine Fogders Regnskaber over de Eiendomme, de har i Landet eller holder Banketter. For hver Sag, de afgjør, opsætter de 20 til 50, som de henvise til Lagmændene og disse igjen til Fogderne, saa der tilsidst bliver slet intet af."

Allerede under Kristian III's Regjeringstid havde der været gjort Forsøg paa at oprette en Melleminstans mellem Lagthinget og Herredagen, idet der under 13de Marts 1541 blev paalagt alle Riddersmænd ag Lagmænd i det søndenfjeldske Norge to Gange aarlig "at besøge Raad og Ret i Oslo og hjælpe hver Mand til Lov og Ret efter Norges Lov og gammel Sædvane." Senere blev det ene af disse Retterthing henlagt til Bergen, medens det andet vedblivende holdtes i Oslo to Gange om Aaret. Til Trods for at Lagmændene ikke likte disse "Overlagthing," som de kaldtes, paa Grund af de Besværligheder, de medførte for dem, bestod de dog hele Kong Fredrik II's Regjeringstid igjennem, men bortfaldt strax efter, som det synes, af sig selv, da Herredagene blev afholdte med større Regelmæssighed end nogensinde før.

Paa Lagthinget, der nu efterhaanden havde udviklet sig til en høiere Instans, dømte Lagmanden med sin egen Lagret i de Sager, som Bygdethingets Lagrettemænd ikke kunde klare. Til Trods for at denne første Instans, der var et Slags Jury, var af folkelig Karakter og Oprindelse, frembød den dog overvættes liden Garanti for ordentlig Retspleie, og man har mange Exempler paa vrange og uretfærdige Domme, som blev fældede af uvidende Lagrettemænd. I en samvittighedsløs Lensherres og Fogeds Haand var denne Jury et frygteligt Middel til at udøve de største Skjændigheder, navnlig da Lensherren strax kunde sætte de fældede Domme i Verk. Til alt Held søgte dog Bygdethingene, efter de mange Kongebud, man har derom, at dømme, saa meget som muligt at undgaa at afsige Domme, idet Rettens Bisiddere rent ud erklærede, at Sagernes rette Beskaffenhed laa over deres Fatteevne. Først et Par Aar efter Kong Fredrik II's Død blev denne Del af Retspleien ordnet paa mere hensigtsmæssig og betryggende Vis.

Blandt de norske Lagmænd fandtes der paa denne Tid flere, som skulde synes lidet skikkede til at beklæde et Dommerembede. Om den Mistanke, som heftede ved Stegens Lagmand, Jens Pederssøn, for at have fældet uretfærdige Domme, er ovenfor talt. I Aaret 1572 blev han omsider fradømt sit Embede for at have forurettet Presten Gustav Olafssøn paa forskjellig Vis. Senere maa der vistnok være kommet meget mere op om hans tyranniske Adfærd; thi i en Optegnelse til Bergens Fundats omtales, at han i Aaret

Digitized by Google

1575 blev henrettet for sine Misgjerningers Skyld. Andre var beskyldte for at have modtaget Bestikkelser. "Jeg har selv havt i min Haand en Snor af 600 Rigsdalers Værdi, af Guld og Rosenobler, lutter Gaver, som en Dommer havde samlet", skriver Forfatteren af den norske So. Atter andre havde gjort sig skyldig i Manddrab. I August Maaned 1569 kom Lagmanden i Stavanger, Kristofer Nilsson Grøn, paa Bergenhus Slot i Klammeri med en Borgermestersøn fra Throndhjem. Fra Skjældsord gik de over til Slagsmaal, og under dette stødte Lagmanden Modparten sin Daggert i Hovedet, saa han døde deraf. Kristofer Grøn blev dømt til at betale den Afdødes Arvinger en betydelig Sum Penge, der skulde anvendes til Opførelsen af to Fattigstuer men sit Lagmandsdømme beholdt han dog, ja fik endog et betydeligere Dommerembede. I Aaret 1578 blev Lensherren i Tunsberg Fredrik Lange usams med Lagmanden Thjostulf Baardssøn Rosensværd under en Mummeskans, et i Datiden brugeligt Lykkespil. Lensherren kylede da et Ølkrus i Hovedet paa Lagmanden, som til Gjengjæld stak ihjel en af Fredrik Langes Tjenere og saarede en anden. Lagmanden betalte langt om længe et Slags Erstatning til den dræbtes Familie og beholdt sit Embede.

Disse Exempler paa Raahed og Vilkaarlighed fra den dømmende Øvrigheds Side kan ganske vist forøges indtil det utrolige. Men Forholdene er ikke længere saa trøstesløse som før. Den Iver og Kraft, som Regjeringen udfolder, hvor den blot faar Anledning til at skride ind mod Uvæsenet, indeholder ialfald de bedste Løfter for den kommende Tid.

Norges indre Forhold i Fredrik II's Tid. II. Geistligheden og Oplysningen.

Allerede i Kong Kristian III's sidste Regjeringstid — navnlig fra 1550 af — havde Reformationen slaaet Rod og skudt Vært her i Landet. Men meget stod endnu tilbage at udføre, før Samfundet var bleven opbygget fra Grunden af, og den nye Kirkelære trængte fuldstændig igjennem. Endnu tyede Almuesmanden længe med sine Paakaldelser til Jomfru Maria, i sine Lag drak han Skaaler til St. Olafs og Helgenernes Ære, et stort Antal Faste- og Helgendage hoitideligholdtes til Afbræk for det verdslige Arbeide, kort sagt, de gamle katholske Skikke vedligeholdtes fremdeles med stor Seighed. Hist og her sad der vel ogsaa tilbage i Bygderne mindre katholske Menigheder,

Digitized by Google

der holdt fast ved de gamle Prester og deres Lære. Paa andre Steder fandtes der Prester uden Menighed. Fra Throndhjem hører vi saaledes i 1563 om en Prestemand, "som ikke vilde lade af med hans Papisteri og anden ugudelig Handel eller lade sig undervise i Guds Ord". Men i Regelen var de gamle Prester vistnok traadte over til Lutheranismen; til Gjengjæld var deres Forkyndelse af Læren derefter, og ved deres Levnet heftede mangfoldige Brøst. Vi har fuldt op af Vidnesbyrd om løsagtige og fordrukne Prester og om Slagsbrødre i Prestekjole, ja endnu saa sent som i 1569 fandtes der Prester, der knapt kunde læse i Bog. Af de Beslutninger, som i Juni Maaned d. A. fattedes paa en Synode i Bergen, kan vi gjøre os en ret god Forestilling om Kirkens Liv og Lære. De Helgenbilleder, som endnu fandtes i Kirkerne, skulde saa sagte borttages. Den Prest, som i Kapitelet betjente sig af grove Eder, skulde betale en Mark til de Fattige og udvises af Kapitelet. For at raade Bod paa Presternes mangelfulde Kundskaber udtalte Biskopen Ønskeligheden af, at de opholdt sig en Maaneds Tid i Byen, for at de med ham kunde faa gjennemgaaet Theologiens og Filosofiens Grundtræk; de takkede vel for Tilbudet, men erklærede tillige, at det ikke var dem beleiligt. En af Presterne, Kristiern Vilhelmsøn i Stedje, fik Formaning til at bedre sit Levnet, hvilket han og lovede. Om en anden, Hr. Olaf Isaksøn i Vik, heder det, "at han fandtes at være noget skrøbelig i hans Bog og forsømmelig i hans Studering." Han fik derfor Paalæg om, at han dagligen med Eftertanke og Forstaaelse skulde læse to Kapitler af Bibelen og hele Ugen igjennem forberede sig til Søndagens Gudstjeneste, saaledes at han udenad kunde fremsige Evangeliets Text med dens Udtydelse. Sandsynligvis har vi i denne Skildring en almindelig Karakteristik af Tidens geistlige Forhold.

Alligevel havde der alt i flere Aar været arbeidet med Iherdighed paa at bringe det norske Skolevæsen i nogenlunde tidsmæssig Stand. Landets Stiftsskoler havde i Regelen foruden Rektoren tillige en Læsemester eller lector theologiæ samt i det mindste to Hørere. Til deres Aflønning var forskjellige Præbender og Tiender henlagte. Skolernes Læretid, der efter Ordinantsen var inddelte i fem Klasser, rettede sig vel nærmest efter Elevernes Dygtighed og økonomiske Evne. De fattigere af dem nødtes nemlig stundom til at drage ud paa Landsbygderne for at foretage Indsamlinger blandt Almuen til sine Studiers Fortsættelse. Hyppig kunde disse unge Mænds Skolegang herved blive sterkt indskrænket, og tilsidst blev det endog nødvendigt at udvirke strenge Kongebud for at faa Uvæsenet afskaffet. Lærefagene var foruden Øvelser i Modersmaalet og de tarveligste Begyndelsesgrunde i Græsk hovedsagelig Latin, Religion og Theologi. Hvorledes den sidste foredroges, erfarer vi af en Skolebog, som den nedenfor omtalte Oslobiskop Jens Nilssøn forfattede. Efter sin Form er dette Skrift nemlig en Udlægning af første Kapitel af første Mosebog; men med det samme Skabelseshistorien

Digitized by Google

gjennemgaaes, meddeler Læreren sine Disciple en Oversigt over Astronomien, Geografien, Zoologien og Botaniken. I den korte Tid, Svenskerne under Claude Collart havde Throndhjem inde, blev der af den vilde Kriger gjort et Forsøg paa at befordre den videnskabelige Dannelse i en hidtil ukjendt Udstrækning. Han lod nemlig Erkedegnen i Domkapitelet, Sigvard Simonssøn, paalægge at holde to Forelæsninger ugentlig for Ungdommen, nemlig en over Græsk, en anden over Hebraisk. Man har dog intet Kjendskab til, hvor længe denne Ordning blev staaende ved Magt.

En eiendommelig Del af Undervisningen var Opførelsen af Skuespil enten paa Latin eller paa Modersmaalet. Saadanne kjendes fra Midten af det 16de Aarhundrede fra Oslo og fra Bergen, paa hvilket sidste Sted Stykker af Terents, Absalon Pederssøn, Haakon Pederssøn samt dennes Broder Jon Jamt o. fl. opførtes. Stundom var disse Stykker af bibelsk Indhold, stundom, som det synes, Indlæg i Døgnets Stridigheder. Et Skuespil, "Tragedien om Billederne", er saaledes bygget paa et særegent bergensk Motiv. Den ovenfor omtalte Synodebeslutning, som i Juni Maaned 1569 fattedes om Borttagelsen af Billederne af Kirkerne, fremkaldte nemlig en heftig Strid mellem Biskopen Jens Skjelderup og Byens Raad, som endog truede med at ville holde sig borte fra Kirken. Ved Lensherren Mats Skeels Mellemkomst blev det hele dog bilagt i Mindelighed. Et af Absalon Pederssøns Skuespil, "Adams Fald" vandt en vis Navnkundighed, ikke saa meget ved selve Stykkets Værd som paa Grund af en Vanskjæbne, som overgik den unge Mand, der spillede den lystige Persons, "Kylekops", Rolle. Denne var nemlig udført af en Hjaltlænding ved Navn Nils Hjelt, der havde skilt sig saa godt fra den, at han efter den Dag beholdt Øgenavnet "Kylekop". Denne Nils Hjelt, der var en Slægtning af Borgermesteren Anders Skriver, skulde en Martsdag 1563 i Følge med en Brodersøn af denne, der hed Jens, og en anden Skolediscipel, Kristen Mikkelssøn, gaa i Kirke for at høre Katekismusprædiken. I Stedet besluttede de at slaa en liden Rangel af paa egen Haand. Først bar det i Vei med dem til en Gaard paa Stranden, hvor de til en Begyndelse satte fire Kander Øl tillivs. Derpaa gik de over til Bryggen, hvor de udenfor Gaarden Leppen gjorde Skøierstreger. Da det strax efter tog paa at regne, krøb de ind under en Garpeskude, hvor de blev siddende saa længe, til de atter blev tørstige. De gik nu ind paa Vinkjælderen, der laa lige ved, og forlangte to Kander Vin. Der inde sad der nogle Garper, deriblandt en Peter Neutemand af Leppen. Ved Synet af de unge Skolegutter, som skulde have Vin, brast han i Latter og kaldte dem Hans mit dat Blackhorn. Den ene af Gutterne gik da hen til Forstanderen for Vinkjælderen, Peter Drog, og bad om, at de maatte faa drikke sin Vin i Fred. Peter Drog bad da ogsaa Garperne lade Gutterne i Ro; herover blev disse vrede og strøg paa Dør i saadan Hast, at den ene af dem glemte sin Kappe. Da nu Gutterne havde drukket sin Vin, vilde de ogsaa gaa; af Vanvare

Digitized by Google

tog Nils Hjelt Garpekjøbmandens efterglemte Kappe i Stedet for sin egen. Men udenfor Døren kom der en Gut fra Ravelsgaard løbende imod dem og raabte "Kylekop! Kylekop!" Herover blev Nils Hjelt og hans Kamerater ærgerlige. De tog fat paa ham og puffede ham frem og tilbage mellem sig, helt til de kom til Ravelsgaard. Her stoppede en Tysker dem og bad dem gaa hjem at sove sin Rus ud. Gutten benyttede da Anledningen til at smutte bort, men nu eglede de tre Nordmænd sig ind paa den Tysker, som var kommen imellem, og den ene af dem, Jens, stak ham i Brystet, saa han Natten efter døde. Alle tre blev nu satte fast af Byfogden. Jens dømtes fra Livet og henrettedes, men de to øvrige slap med Bøder paa den Betingelse, "at de ikke skulde overgive sin Bog, men blive ved hende." Nils Hjelt blev efter endt Skolegang Bispens Famulus og i 1569 Kapellan paa Fane.

Efter den hele Maade, hvorpaa dette er fortalt hos Absalon Pedersson, fattedes der neppe meget i, at den strenge Skolemester ansaa det for en næsten lige saa stor Forseelse, at de unge Mænd havde forsømt Aftensangen om Søndagen, som at de gjorde sig skyldig i Manddrab. At Skolegutterne gik ravende gjennem Gaderne, hørte vel ikke til Sjeldenhederne, om det end ikke forekom hver Dag. I Juli Maaned 1570 stak en ung Gut ved Navn Paaske Henrik Arnesson, Hører i Bergens Skole, en Kniv i Brystet, saa han strax døde deraf. Gutten blev henrettet en Stund efter.

Ogsaa inden den norske Lærerstand fandtes der paa denne Tid flere uværdige Personer. Mester Jon Andersson, der var Læsemester i Oslo 1549—77, skildres bl. a. som drikfældig og forfalden i høieste Grad, saa at Sjælands Biskop Petrus Palladius selv maatte tilskrive ham en skarp Formaningsskrivelse. Andre Lærere levede i aabenbar Usædelighed. Atter andre gjorde sig skyldige i halsløse Gjerninger. Fra Bergen hører vi saaledes om en Lærer, der forfalskede et Kongebrev, som han havde udvirket for sig under et falskt Foregivende. Men paa den anden Side møder vi ogsaa Navne, der baade af Samtid og Eftertid ansaas for en Pryd for Standen. Ved Oslo Skole finder vi saaledes Rektoren Rasmus Hjort, der i 1562 blev Provst over Tunsbergs Provsti, hvormed Tilsynet over Tunsbergs lille Skole var forenet, Jens Nilsson, der senere blev Biskop i Oslo, og Jakob Jakobsson Wolf samt Læsemesteren Halvard Gunnarsson og ved Bergens Skole Læsemesteren Absalon Pedersson. Misligere synes Forholdene ved Throndhjems Skole at have været. Under Syvaarskrigen var dens Elevantal gaaet ned til 6, men takket være Biskop Hans Gaas's Bestræbelser og en paaskjønnelsesværdig Offervillighed fra Lensherren Ludvig Munks Side, kom Skolen efterhaanden igjen paa Fode. For Jemtlands Vedkommende blev der i 1578 oprettet en Skole paa Vesterhus. Skolerne i Bergen og Oslo maa imidlertid have havt den største Søgning, og unge Mennesker, som paa Grund af de norske Skolers Mangler hidtil havde søgt Skolegang i Danmark, blev nu i Regelen i sit Hjemland.

Digitized by Google

Til Fremme af den høiere Dannelse maa den kongelige Befaling af 15de Marts 1558 have bidraget ikke lidet. Ved denne paalægges der nemlig de norske Kapitler at underholde unge Studerende ved Kjøbenhavns Universitet. I hvilken Udstrækning dette Paalæg blev efterkommet, kan ikke ses. Fra Throndhjems Domkapitel blev der herpaa svaret, at de allerede gjennem længere Tid ved Hjælp af Præbender havde holdt unge Mennesker til Studeringer baade ved Kjøbenhavns Universitet og andensteds; men paa Grund af de Hjemsøgelser, som efter Reformationen havde overgaaet Kirkens Eiendomme, saa de sig nu ikke mere istand dertil uden med Hjælp af Kannikedømmernes Sognekirker. De klagede derhos over, at der var mange unge Mænd, som Forældrene havde holdt og fremdeles holdt til Studeringerne; men naar disse kom hjem, nødtes de til at "give sig fra de boglige Kunster igjen, fordi Sognekirkerne blev beskikkede i Hænderne paa andre, som kom tilløbende". At det imidlertid blev almindeligt, at enhver, som attraaede et af Kirkens høiere Embeder, studerede ved Kjøbenhavns eller et af Udlandets Universiteter, kan man forvisse sig om ved et løseligt Gjennemsyn af de i vore Dage trykte Universitetsmatrikler. Vi har ogsaa Exempler paa, at Prester søger Tjenestefrihed for nogle Aar for at drage udenlands at studere. Synderlig stor kan dog den Understøttelse, som fra de norske Kapitler tilfløb Studenterne i Kjøbenhavn, ikke have været, om man kan lægge Absalon Pederssøns Optegnelser til Grund for Beregningen deraf.

I Throndhjems Stift var Mester Thorbjørn Olafssøn i 1549 bleven efterfulgt af en dansk Adelsmand, Magister Hans Gaas, der var Provst og Sogneprest til Vor Frue Kirke i Svendborg og allerede i 1521 havde studeret i Wittenberg. I hans Tid maa hans Stift have befundet sig i en Overgangstilstand. Af en Oversættelse, han lod besørge af den gamle Kristenret, ses denne at have gjældet som subsidiær Retskilde ved Siden af den danske Kirkeordinants, navnlig i de Spørgsmaal som henhørte under Tiendens Ydelse. Hans Gaas udfoldede dog megen Iver for at udrydde Papismen i sit Stift. De gamle Gilder blev ombannede efter en ny Skik, og Kannikernes fælles Bordhold afskaffedes. Endvidere ser vi ham med Kraft og Iver modarbeide den Mangel paa Agtelse for Ægteskabets Hellighed, som var ikke mindst fremtrædende i det tidligere Erkestift. I hans lange Embedstid blev Stiftet ogsaa nogenledes forsynet med lutherske Prester. Allerede før sin Død (17de September 1578) havde han faaet en Medhjælper i Magister Hans Mogenssøn, i hvis 17aarige Embedstid Reformationen tør siges at være bleven fuldstændig indført i det nordenfjeldske gjennem Reformatsen af 1589. Han hører imidlertid nærmest ind under det Afsnit af vor Kirkes Historie, som man har kaldet "Rettroenhedens Tidsalder".

Efterat Geble Pederssøn i Aaret 1557, da Reformationen var paa god Vei til at indføres i hans Stift, var afgaaet ved Døden, indsattes Jens Skjelderup som Biskop over Bergens og en Del af Stavangers Stift. Til

Digitized by Google

Trods for al den Modbør, som den driftige og nidkjære Mand mødte fra de forskjelligste Hold i Udøvelsen af sit Embede, maa han dog siges at have gjennemført Reformationen i rent udvortes Henseende.*) Ved sin Død i 1582 efterfulgtes han af Mester Anders Foss, der beklædte Bispestolen til 1606.

I Stavangers Stift nedlagde Jon Guttormssøn enten frivilligt eller nødtvungen sit Embede i 1557, nærmest vistnok fordi det ikke lykkedes han at drive en Del nødvendige Reformer i sit vidtløftige Bispedømme igjennem. Han beholdt dog et Præbende ved Domkirken. Der var nu en Tid paa Tale inden Regjeringen at dele Stavanger Stift mellem Oslo og Bergen; herved havde man til Hensigt at faa lagt saa meget af Kirkegodset som muligt ind under Kronen. Men da Bisperne i vedkommende Stifter satte sig derimod, blev der intet af dette, og til Biskop beskikkedes nu den 80-aarige Jens Gregerssøn Riber, der hidtil havde været Superintendent paa Færøerne, men havde givet Afkald paa sin Stilling, da han "ikke med nogen Autoritet kunde forestaa den for nogle Modstandere der paa Landet." Jens Riber duede imidlertid ikke for de vanskelige Forhold, som den urolige Overgangstid medførte, og Lensherren paa Bergenhus, Erik Rosenkrands, maatte da beskikke Biskopen en Medhjælper i Jakob Madssøn, som var Sogneprest til Domkirken. Denne greb med Kraft og Nidkjærhed ind overalt, hvor det behøvedes; men hans Virksomhed blev ikke af lang Varighed. Thi da han i 1568 eller 69 var afgaaet ved Døden, stod den gamle Biskop atter alene. En af de værste

*) Nogle Træk til Belysning af Biskop Jens Skjelderups Personlighed og hans Samtid skulde hidsættes.

Palmesøndag 1562 havde en af Domkirkens Prester, Mats Slytte, fra Prædikestolen oplæst Navnene paa Byens Skjøger med nøie Betegnelse af de Gaarde, hvori de havde Tilhold. Det blev berettet Slotsfogden Nils Skanderborg, at Hr. Mats havde understaaet sig ogsaa at regne med hans Maitresse, der bar det betegnende Navn Gønite Kravel, og i sin Forbitrelse herover tilskrev han Presten et Truselsbrev, som denne efter Samraad med Biskopen opslog paa Prædikestolen. Saasnart Nils fik Efterretning derom, tog han strax Brevet ned og busede saa ned i Biskopens Gaard for at lade den dumdristige Prest bøde med Livet. Hvorledes Sagen tilsidst løb af findes ikke omtalt; men til al Lykke mødtes Fogden og Presten ikke, før den første Opbrusning havde lagt sig. Et Modstykke til dette Udslag af Kirketugt har vi i følgende Haandhævelse af den verdslige Myndighed. I Juli Maaned 1569 var Biskopens Hest sluppet ud af den Hage, hvori den skulde gaa, og havde taget sig en Tur omkring paa Nordnes og Sydnes. Byfogden fik fat paa den og indsatte den i Ruinen af Allehelgens Kirke "til Faste i nogle Dage og Nætter." Derefter blev det stakkels Dyr slaaet til Kagen i to Jernlænker, der holdt det i en saadan Stilling, at det ikke kunde lægge sig, men maatte blive staaende "og tilbede Kagen." Da det nu havde staaet saaledes i to Døgn uden at smage vaadt eller tørt, sendte Byfogdens Tjenere Bud til Bispinden Susanna, som den Dag just havde havt en Søn til Daaben, med Løfte om, at de skulde slippe Hesten løs, hvis hun vilde betale dem en Mark derfor. Biskopen tog da Vidner paa den Beskjæmmelse, som den unge Byfoged havde tiltænkt ham. Forøvrigt meddeles der i Absalon Pederssøns Optegnelser ikke faa Træk, der vidner om, at Biskopen selv neppe altid har været god at komme ud for.

Digitized by Google

til at bringe Uorden i Bispedømmets Forhold var den tidligere Biskop Jon Guttormsson, der var bleven Sognepræst efter Jakob Madsson. Tilsidst saa da Regjeringen sig nødsaget til at afsætte den affældige Nils Riber og i hans Sted indsætte Jørgen Eriksson, der beklædte Bispestolen indtil 1604.

Denne, der tidligere havde været Slotsprest i Bergen, "fandt vistnok", skriver Dr. G. Storm i sin Monografi om Peder Klausson Friis, ved sin Tiltræden, at Presterne "ikke lærte anderledes end den hellige Skrift formelder og kgl. Majts. Ordinants udviser, ei heller anderledes skikker sig udi Ceremonier end dem udi Ordinantsen befales," men man ser dog samtidig ikke alene, at Almuen fremdeles holdt fast ved megen katholsk Lære, men ogsaa at Presterne maatte finde sig i at tage Del i de katholske Kirkeskikke. Saaledes brugtes fremdeles "Lystænden" ved Daab og Barselkvinders Kirkegang. Almuen gik kun til Alters paa Paaskedag og havde da indtil 6-aarsgamle Børn med; den holdt fremdeles paa, at Fadderskab skabte aandeligt Frændskab; den feirede fremdeles "Kjørmøss" (Aarsdag for Kirkeindvielse) og afholdt sig fra Arbeide paa Helgendage, som var forbudne i Ordinantsen, ja man overtalte Presterne til at holde Gudstjeneste og Kirkemesse, ialfald at deltage i det dermed følgende Gjæstebud; og naar Barselkvinder indledes i Kirken, hændte det fremdeles, at de ikke strax vilde søge sine egne Stole, men holde sig den Dag for et afgudisk Alter (d. e. et Alter for den hellige Jomfru eller en Helgen)". Man hører tillige, at Almuen i Raabyggelaget fremdeles holdt fast ved Katholicismen eller rettere sagt var falden tilbage til Hedenskabet. Derhos negtede den at betale Tiende som tidligere, men holdt den ene Fjerdedel, "Bondeluten", tilbage og søgte at formindske Ydelsen ogsaa paa anden Vis. Den Hjælp, Presterne erholdt hos den verdslige Øvrighed, var overmaade liden; tvertimod fandtes der baade Fogder og Lensherrer, som lagde an paa at berede dem saa mange Vanskeligheder som muligt. Der var saaledes baade mange og store Opgaver, som ventede den nye Superintendant; men han gik med Kraft og Iver til sin Gjerning. Skjønt han i de 31 Aar, hvori han virkede, tit og ofte maatte begynde tilsyneladende forfra, gav han dog aldrig tabt, ligesaa lidt som han tabte Modet.

Allerede i 1572 foretog han en Visitatsreise igjennem Stavanger og Lister Len og sammenkaldte til Midsommer 1573 i Stavanger en Synode, bestaaende af alle Prester i hans Stift, hvor der under 8de Juli udfærdigedes en Række Vedtægter, som "tilsigtede at udrydde alle Levninger af katholsk Tro og Ceremonier, at opretholde Ensartethed i kirkelige Ceremonier, at udrydde aabenbare Laster blandt Lægfolket og at forbedre Presternes Stilling". Disse Vedtægter fik kongelig Stadfæstelse: men det varede dog en god Stund, før Reformerne kunde træde i Kraft. I det følgende Aar lykkedes det Mag. Jørgen Eriksson at faa Kapitlet gjenoprettet, der som Stiftets kirkelige Dom-

Digitized by Google

stol havde at dømme i alle Sager vedkommende Geistligheden og Religionen (deriblandt indbefattet Ægteskabssager). Med Hensyn til Tiendeydelsen havde Geistligheden faaet Medhold af Regjeringen, der havde resolveret, at Bondeluten herefter skulde tilfalde de fattige Skoledegne i Stavanger og det derværende Hospital. Men herimod reiste der sig almindelig Uvillie i Stiftet. Først efter Underhandlinger og Mægling enedes man med Bønderne i Stavanger Len om, at de skulde faa beholde Bondeluten hjemme i Bygden for sine Fattiges Ophold, hvorimod de skulde betale 1 Spand (1/2 Skjæppe) Korn af hvert "Mandsverk" til Skolen og Hospitalet (det saakaldte Degnespand). Ogsaa Listers og Midsyssels Almue gik et Par Aar efter ind herpaa, men først i 1592 — altsaa 21 Aar efter Jørgen Erikssøns Komme til Stavanger Bispestol — vedtog Nedenes Almue at udrede Degnespandet. Raabyggelagets Befolkning forblev imidlertid døv for alle Forestillinger. I sine Bestræbelser for at faa Bønderne til at udrede den skyldige Tiende havde Jørgen en trofast Medhjælp i den lærde Undalsprest Peder Klaussøn Friis.

Hele Jørgen Erikssøns Virksomhed var en uafbrudt Kamp mod en raa og selvraadig Almue, der heller end gjerne brød al kirkelig Orden og Skik. Allerede i de første Aar efter hans Tiltrædelse hører vi, at han blev undsagt paa Livet og overvældet med Trusler, og man maa beundre hans overlegne Ro og Mod, naar vi erfarer, at Bønderne mødte fulde op i Kirken, naar han kom til dem paa Visitats. Saa haant lod Almuen om den evangeliske Forkyndelse, at den endog gjorde Eventyret om Fjuks Skomager til Sandhed. Etsteds paa Agdesiden kaldte den, naturligvis mod Superintendentens Villie, en Bonde til sin Sjælesørger, og der maatte strenge Kongebud til for at faa ham væk. Men man faar ikke det rette Indtryk af Jørgen Erikssøn ved alene at betragte ham som den ivrige Tilsynsmand og strenge lutherske Prælat. Han maa tillige have været en varm Kristen og en dygtig Prædikant. Om hans Prædikensamling, "Jonæ Prophetes skjøne Historia udi 24 Prædikener begreben" (Kjøbenhavn 1592), skriver en høist anset Kirkehistoriker: "Denne Prædikensamling, der var affattet med Presternes Tarv for Øie, havde et dobbelt Formaal; baade skulde den meddele Undervisning om den evangeliske Læres Indhold, og tillige skulde den tjene som Veiledning ved den evangeliske Læres Forkyndelse. Jørgen Erikssøns Prædikener er ubetinget det skjønneste aandelige Mindesmerke fra Reformationstiden i vort Land. Der gaar gjennem dem alle en troesfreidig Jubel over Frelsen fra Pavedømmets Mørke ved Evangeliets klare Lys. Ved Siden heraf fremtræder ogsaa den dybe Følelse af, hvorledes Reformationstiden netop er Herrens Besøgelsestid til Folkene, saa det gjælder at omvende sig og i Troen paa Evangeliet undfly Guds Vrede, der staar truende formedelst Folkenes Synder. Saa rent, saa yndigt, saa malmkraftigt har ikke Evangeliet lydt paa nogen anden norsk Prædikants

Digitized by Google

Læber i hin Tid; i sin Forkyndelse er Mag. Jørgen Eriksson Norges Luther."*)

Til Forholdene i de forenede Stifter Hamar og Oslo i Hans Reffs Eftermands, Anders Madssøns, Tid kjender vi meget lidet. Ret meget kan det dog ikke have været, hvad han udrettede, hvorledes man end maatte dømme om den evangeliske Iver, han personlig udfoldede. Det er først under Frants Berg (1548—1580) og hans Svigersøn og Eftermand Jens Nilssøn (1580—1600), at Reformationsverket bliver afsluttet, idet Levningerne af de gamle Dages Overtro for en ikke ringe Del bortryddes og der indføres Orden i Kirkestyret. Navnlig udfolder den sidstnævnte den mest ufortrødne Virksomhed, idet han med største Samvittighedsfuldhed visiterer i sit udstrakte Bispedømme fra Tønset, hvor ingen Biskop havde været siden Erkebiskop Gautes Tid (1476—1510), til Baahuslens sydligste Sogn. En særegen Interesse faar hans Visitatsreiser derigjennem, at han lod en af sine medfølgende Tjenere føre en nøiagtig Dagbog over samtlige Reiser, Veienes Gang og Længde, samt alt hvad de hørte og saa underveis. Disse Skrifter, der nys er udgivne i en omhyggelig Udgave, er en righoldig Kilde til Kjendskab af Samtidens Historie og Kultur samt først og sidst om de kirkelige Forhold i hans Stifter. Vi faar tillige af Biskopen et levende Indtryk af en udmerket Personlighed, "der staar paa Høiden af sin Tids Dannelse som en af Humanismens faa Repræsentanter i vort Fædreland. Vi ser tillige i ham en oprigtig og troende Kristensjæl, der forkynder den rene Lære med Reformatorernes brændende Tro og med levende Taknemmelighed over, at hans Land er udrevet af Fortidens Vildfarelser .... Jens Nilssøn har inden den norske Kirke udrettet en betydningsfuld og velsignelsesrig Gjerning, der alene i og for sig vilde været tilstrækkelig til at lade hans Navn gaa til Efterverdenen som en af sin Tids mest fortjente og mest udmærkede Mænd."**)

Det er en ligefrem Følge af den Maade, hvorpaa den nye Lære blev vort Folk paatvungen, at det ikke fik, ei heller kunde faa nogen Andel i den Literatur, som Reformationen affødte. Alligevel viser der sig paa forskjellige Kanter af Landet Tegn til, at Trangen til boglig Syssel og videnskabelige Interesser atter begynder at vaagne til Live; vi træffer nemlig nu paa flere Steder en sterkt udviklet Sans for Norges Fortid, hvori man vistnok er fuldt berettiget til at se en Vækkelse og Vedligeholdelse af den nationale Bevidsthed. "Vi kan", skriver J. E. Sars, "ved Hjælp af de Haandskrifter af den historiske Sagaliteratur, der er bleven levnet til vor Tid, eller ved Hjælp af de Efterretninger, vi besidde om ældre, nu tabte Sagahaandskrifter,

*) A. Chr. Bang, Den norske Kirkes Historie efter Reformationen S. 27 f. En interessant Fremstilling af Forholdene i Stavanger Stift findes i Dr. Gustav Storms Fortale til hans Udgave af Peder Klaussøn Friis's samlede Skrifter.

**) Dr. Yngvar Nielsens Indledning til Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser, IX.

Digitized by Google

følge, hvorledes Interessen for Sysselsættelsen med denne Literatur er aftaget, eftersom de gamle høibyrdige Ætter døde ud. Endnu i det 14de Aarhundrede blev Sagaerne hyppig afskrevne til Brug for norske Stormænd. I det 15de ophører dette Afskrivningsarbeide næsten ganske. Ikke blot altsaa blev Norges historiske Liv i dette Tidsrum stadig fattigere, — fattigere paa Begivenheder og fremtrædende Personligheder, — men Minderne fra Landets ældre Historie blegnede stadig mere og mere; der blev stadig færre, som sysselsatte sig med dem." Hertil kom Opløsningen af det gamle norske Sprog og dets Forvanskning først af svensk, saa af dansk, indtil det danske Sprog i Reformationstiden blev fuldstændig indført som Kirke-, Skole- og Retssprog. For Lagmændene, der i den første Tid efter Reformationen ofte bestod af indfødte mindre Adelsmænd, var Kundskab i Oldnorsk nødvendig, saasom Magnus Lagabøters Landslov var affattet paa dette Sprog, og det maa da have ligget nær for disse at gjøre sig bekjendt med de gamle Kongesagaer, af hvilke der fandtes ikke faa Haandskrifter hertillands.*)

Fra den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede besidder vi en hel Række danske Oversættelser af Kongesagaerne, som skyldes Nordmænd. Den ældste af disse Bearbeidelser er udført af Mats Størssøn, der var Lagmand først paa Agdesiden, dernæst i Bergen, hvor han døde 1569. Han har tillige efterladt sig en kort Beretning om Hanseaterne i Bergen. Hans Sagaoversættelse, der er bevaret i flere Afskrifter, blev i 1594 udgivet i Kjøbenhavn af Skaaningen Jens Mortenssøn, efter hvem den urigtigen har faaet Navn. Et Udtog af denne blev omsat paa latinske Vers af den nedenfor omtalte Magister Halvard Gunnarssøn og trykt i Rostock 1606. "Jens Mortenssøns Oversættelse" var i flere af det 17de Aarhundredes Lærdomsværker benyttet som en Hovedkilde for Norges Historie.

Noget yngre er den Oversættelse, som i Midten af det 16de Aarhundrede (1550 eller 1551) blev besørget af de norskfødte Lagmand Laurentius Hanssøn († i Bergen ved 1596) til Brug for Kronprins Fredrik (II). Hans Bearbeidelse, der støtter sig paa den saakaldte Konungabók (Codex Frisianus), er imidlertid forbleven liggende utrykt.

Ulige mere bekjendt er derimod den ypperlige Oversættelse, som henimod Aarhundredets Slutning (1599) blev besørget af den lærde Undals-Prest Peder Klaussøn Friis (1545—1614), men først 19 Aar efter Bearbeiderens Død (1533) blev offentliggjort i Trykken ved Professor Ole Worm, dog paa en noget vilkaarlig Maade. Om denne Sagaoversættelse er det bleven sagt, at "den skabte Snorre Sturlassøns Navn som historisk Forfatter, og den gav med en Gang Norge, hvad Danmark længe havde savnet og endnu i lange Tider

*) Ogsaa enkelte Sagaafskrifter skriver sig fra denne Tid. Saaledes afskrev den ovenfor omtalte Jens Nilssøn det saakaldte Haandskrift Jofraskinna, medens han i 1567 paa Grund af fiendtlig Invasion var nødt til at holde sig borte fra Oslo.

Digitized by Google

skulde savne, en sammenhængende, læseværdig Fremstilling af dets Oldtids og Middelalders Historie". Medens dens første Udgave neppe naaede udenfor Videnskabsmændenes Kreds, fandt den i sin nye Udgave (Kjøbenhavn 1757), da Læsning allerede var bleven hver Mands Sag, Vei til Almuesmandens Stue, hvor den ikke blot afgav en kjær Underholdning, men ogsaa bidrog meget til at nære Nordmandens, ikke blot den norske Bondes National-følelse.

Denne Sysselsættelse med Fædrelandets store Minder aabnede paa den anden Side ogsaa Øinene for Norges Vilkaar i Samtiden. Den bergenske Skolemand og Slotsprest Absalon Pedersøn Beyer (født i Sogn, død i Bergen omkring 1574) forfattede saaledes i Aarene 1567—1568 en Norges Beskrivelse, der helt igjennem er baaret af en varm patriotisk Aand, som endog af og til skaffer sig et lidenskabeligt Udtryk. "Absalon Pedersøn", skriver J. E. Sars, "viser sig i sin "Norges Beskrivelse" efter Tidens Leilighed vel forfaren i Landets ældre Historie. Han citerer Sagaer, gamle Slægteregistre og Folkeviser. Han fremhæver i stærke Udtryk, hvor æret og mægtigt Norges Rige engang var, og gaar derfra over til bitre Betragtninger over, hvor dybt det nu er sunket. Han taler om Norges Barndom, — hendes adolescentia (Ungdom) — hendes Manddomsalder, som er, at hun bortkastede de mange Tyranners (Smaakongernes) Aag og fik et Hoved og en Regenter og Monarchum." "Da begyndte hun at faa Øine og saa sig vide om; da var hun udi Agt og Ære; da havde hun en Guldkrone paa sit Hoved og en forgyldt Løve med en Blodøx; da udbredte Norge sin Magt og sine Vinger." Han fortæller om de mange Krigstog, som norske Konger og Høvdinger foretog til fremmede Lande, hvorved de satte sig i Respekt hele Verden over, — om Throndhjems Domkirke, dens fordums Herlighed, og hvad den endnu er, "de Stenes Majestæt," der staar som et ydre Mærke paa hvad Norge engang var, — og fortsætter saa: "Af disse Historier, Bygning, Krig og Love kan man vel forfare, at Norges Rige haver standet udi sin Blomster og været et stærkt og mandeligt Rige blandt andre Kongeriger, . . . fra Kong Harald Haarfager hin store og indtil den sidste, som giftedes med Dronning Margrete, udi 500 Aars Tid . . . Ligervis som (andre) Kongeriger har deres fatales periodos, det er: visse Aar og Tider, paa hvilke de skal staa og blive ved Magt, og siden forfalde eller i nogen Maade forvandles, saa haver og Norge havt sin Termin, som er 500 Aar. Fra den Dag, Norge kom under Danmark og miste sin egen Herre og Konning, saa haver det og mist sin Manddoms Styrke og Magt og begynder at blive gammel og graahaaret og saa tung, at det ei kan bære sin egen Uld. Derfor begynder nu her Norges Alderdom, fordi hun blev saa gammel, kold og ufrugtsommelig, at hun ikke selv kunde føde Kongebørn, som skulde være hendes Regentere, og hendes Adel, gode Kjæmper og Stridsmænd faldt hende fra ... Og efterdi jeg haver begyndt at tale om Adelen, vil jeg noget svare en Hob grove, næsvise Kompaner, som kommer hid i Riget, laste Norge,

Digitized by Google

og siger, at her haver hverken Konger eller Adel været. At her haver været Konger, giver Historien klarligen nok tilkjende. . . . at her haver været Adel, baade høi og lav, og Skilsmaal paa dem, lærer og Historien, Odelsbrevet, deres Vaaben og Skjold". Han nævner enkelte af disse Fortidens norske Stormænd og udbreder sig over deres Rigdom paa Guld og Gods. Men alt dette er det nu forbi med. "De Land, som vore Forfædre haver opsøgt med stor Livsfare og med stor Møie bygget, dennem ved vi nu plat intet af. . . En Part, som er frakomne ved Brudeskat, kan vi eller vil ei igjenløse. Svenske eller andre, som her indfulde i Feides Tid, vil man neppelig fordrive, men er lade, uvillige og dovne til at hjælpe vore Brødre. . . Ja, de Kirker og Klostre, som vore Forfædre har bygget, bryder vi ned: der, som man tilforn haver kunnet holde 27 Kirker ved Magt, der kan man nu neppeligen holde 4; der vore Forfædre har udgjort til Strid tyvetusind Mand, kan man nu ikke udgjøre tyvehundrede, og der, som vore Forfædre har faaet 20 Tønder Korn eller flere paa en Gaard, der faar man nu neppelig 5. Vore Forfædre drog ud i andre Land til Krig og Kjøbmandskab stundom; udi Dag vil man ikke drage af den By eller Bygd, man er fød udi. Derfor er nu Norge gammel og graa, gaar paa Krykke og Stylter og vil snart falde omkuld."

Forskjellige fra Absalon Pederssøns Beskrivelse, som man ikke uden Føie har kaldet et Klageskrift, er Peder Klaussøn Friis's Verker af topografisk og naturhistorisk Indhold, der paa en Gang giver "et virkeligt Billede baade af det gamle og det gryende Norge". Disse blev tildels ligesom hans Sagaoversættelse udgivne af Ole Worm, men en større Del af dem, som frelstes fra Undergang, er først i vore Dage offentliggjorte.

Ved Siden af disse Hovedverker findes der forskjellige mindre Skrifter, der behandler enkelte Landsdeles Historie og Topografi og hvis Affattelsestid falder dels før, dels efter de her omtalte Arbeider. Blandt disse maa nævnes Bergens Rimkrønike, forfattet i 1560, der naar til Viktualiebrødrenes sidste Angreb paa Bergen, og Herluf Lauritssøns Bergens Fundats der er forfattet omkr. 1582, Lofotens og Vesteraalens Beskrivelse fra 1591 af Erik Hanssøn Schønnebøl og Namdalens Beskrivelse fra 1597 af en ukjendt Forfatter.

Ogsaa Samtidens Historie fandt Bearbeidere; blandt disse indtager Absalon Pederssøn med sin saakaldte "Kapitelsbog" en fremtrædende Rang. I Form af en privat Dagbog indeholder denne en Række Optegnelser fra Bergen, der giver et særdeles interessant Billede af Liv og Forhold i Byen i Tidsrummet 1552—72. En særegen Stilling i Literaturen indtager "Den norske So" (Die Nordtsche Sau), forfattet omkring 1584 af en Mand, der en Tid lang havde været bosat i Bergen, men som nu paa Skriftets Affattelsestid var flyttet tilbage til Tyskland. Sin besynderlige Titel har Skriftet faaet efter et Misfoster af en Gris, der i et samtidigt Rim beskrives saaledes:

Digitized by Google

"Der mand skrev tusind fem hundred Aar
Et og firesindstjuge det vaar,
En underlig Fødsel monne mand see,
Som Gud for Synden lod betee.
I Norriges Riige, Jeg siger sandt,
Hos Aggershuus der boer en Mand,
Som dennem vel vitterligt er,
Saa mange, som boer omkring der,
Desligeste ocsaa Jeg selffuer for mig
Haffver seet at være underlig.
Jeg vil ey skrive vit og bredt,
Allene som det var skicket og seed,
En Griis hos samme Mand fødes here,
Med alle monne hand forfærdelig være.
Denne Gris monne Mund og Tænder haffve,
Desligeste Øren som en Abe,
Derneſt Øyen som en Hare,
Store, sorte, skinnende og klare
En Næse dertil, det siger jeg dig,
Hafde hand som Du eller Jeg.
Men for i Hoffvet monne hand haffve
Et Horn, som ogsaa bøyed tilbage,
Det Horn, Jeg vil dig sige for sandt,
Var ligesom Næsen af Elephant.
Paa Kroppen monne hand være bar,
Hvid og slet foruden Haar.
Det er skeed i Sandhed saa,
Ligesom her forskrevet staar".

At et saadant Utyske maatte slaa en overtroisk Samtid med Skræk, siger sig selv, og det efter Dyret opkaldte Skrift er ogsaa fra Ende til anden et eneste Veraab over Verdens, ikke mindst Bergens, Daarlighed, i hvilket Omkvædet om Herrens forestaaende Straffedom stadig vender tilbage. For at gjøre sin lidet opbyggelige Prædiken saa meget mere indtrængende, anføres der Exempler paa Vederstyggeligheden, hentede fra det daglige Liv. Man har kaldt det hele Verk et Skandskrift; men dette er dog neppe fuldt berettiget, om den nidkjære Forfatter end i sin drastiske Skildring af Tidens Skrøbeligheder ikke lægger synderlig Kjærlighed til sin Næste for Dagen.

Denne historiske Renaissance maa, om den end i flere Henseender kan siges at staa i indre Sammenhæng med den gjenvaagnede Nationalfølelse, nærmest dog siges at være opstaaet af Humanismens mægtige Strømning, som i Følge med Reformationen naaede hid til Landet. Flere af de Mænd, som vi i det foregaaende har hørt nævne, er paavirkede af denne Retning, bl. a. Absalon Pederssøn, Peder Klaussøn og Jens Nilssøn. De fornemste Repræsentanter, den har havt hertillands, er imidlertid Jakob Jakobssøn

Digitized by Google

Wolf, der var Rektor i Oslo 1584—94, og Lektoren Halvard Gunnarssøn. Den sidstnævntes "Aandelige Spørgsmaalsbog" ("Prestepinen" kaldet) er endnu den Dag i Dag vel kjendt blandt vor Almue; men sin største Betydning har disse Mænd dog som latinske Forfattere og Leilighedspoeter.

Kong Fredrik II's udenrigske Politik, Hofhusholdning og Privatliv. Kongens Død.

Skjønt Fredrik II ikke førte andre Krige end den herjende Syvaarskrig, gav Forholdene i Udlandet ham nok at varetage, for at han kunde undgaa at blive reven med i de Krige, som paa denne Tid hjemsøgte Nord-Europa. Alligevel bestræbte han sig for at udvide sin Slægts Besiddelser, og navnlig gjorde han alvorlige Forsøg paa at føre tilbage til den norske Krone de Besiddelser, som havde tilhørt den i gammel Tid. Vi har ovenfor set, hvorledes han fik affendt den ene Opdagelsesexpedition efter den anden til Grønland, der netop paa denne Tid stod for lærde Nordmænds Bevidsthed som et sandt Guldland, som, naar det først var gjenfundet, vilde overvælde det gamle Moderland med endda større Skatte og Rigdomme, end Spanien havde høstet af sine amerikanske Besiddelser.

Paa samme Maade arbeidede han ogsaa paa at bringe de til Skotland pantsatte Orknøer og Hetlandsøer tilbage til den norske Krone. Allerede i hans Faders Tid havde disse Forhandlinger, der skulde fortsættes helt ned til Fredrik V's Regjeringstid, taget sin Begyndelse. For 1549 tilbød Kristian III nemlig Skoterne at udrede den Pengesum, som i sin Tid var bleven dem tilsagt af hans Farfader, mod at erholde Øerne tilbage Senere havde han tænkt paa at anvende den betydelige Flaade, han Aar efter Aar udrustede til Forsvar af de nordiske Farvande, til et Angreb paa Skotland for at drive sin Fordring igjennem; men fra dette sit Forsæt afstod han dog ved den franske Minister Charles Dancays Mellemkomst. Strax efter at Fredrik II var bleven Konge, gjentog han Faderens Forlangende om Øernes Indløsning, og da Maria Stuart den 3die December 1560 blev Enke, var Fredrik II, som det heder efter Skoternes Opfordring, en af hendes Friere. At Spørgsmaalet om Orknøernes og Hetlands fremtidige Stilling til det ene eller det andet Rige herunder har havt adskillig Betydning, siger sig selv; men hvorledes det nu end hænger sammen, førte de herom førte Underhandlinger ikke til noget, skjønt de først i Aaret 1564 — altsaa medens

Digitized by Google

Syvaarskrigen var i fuld Gang — blev afbrudte. Om Maria Stuarts Giftermaal først med Henrik Darnley, senere med Jarlen af Bothwell skal vi her ikke opholde os; men da den sidste, der jo havde Titelen "Hertug af Orknøerne", paa sin Flugt fra Skotland ufrivillig var kommen til Norge og derfra i dansk Fangenskab, gav han sig Mine af, at han havde Paalæg om at tilbyde Kong Fredrik II Orknøerne og Hetland til Vederlag for den Bistand, han maatte erholde af denne mod Dronningens Fiender. At dette Tilbud ikke har været Kong Fredrik uvelkomment, siger sig selv; men vi ved dog intet om, hvad der fra dansk Side blev foretaget for at vinde Herredømmet over Øerne tilbage. At Skoterne ikke har været uden Frygt for, hvad der fra den Kant kunde blive foretaget, kan vi slutte deraf, at den skotske Formynderregjering ansaa det sikrest at fængsle Maria Stuarts Halvbroder Robert Stuart, der var Lensherre over Øerne efter Bothwell, som mistænkt for danske Stemplinger, og i 1570 vilde et almindeligt Rygte i Skotland vide, at retnu kom Jarlen af Bothwell med Danskernes Hjælp tilbage til Landet for at underlægge Kong Fredrik de Øer, som med Uret var frastilte hans norske Rige.

Gjenløsningen eller Gjenerhvervelsen af de norske Bilande var imidlertid ikke gaaet Fredrik II i Glemme, om der end skulde gaa Aar hen, før Planen blev gjenoptaget. I 1572 havde Fredrik II ægtet Sophia af Mecklenburg, der havde født ham flere Sønner og Døtre. Da nu Fredrik II i Aaret 1584 sendte til Skotland et Gesandtskab, bestaaende af Manderup Parsberg, Nils Belov og Dr. Nikolaus Theophilus, for at aabne Underhandlinger om Øernes Udløsning, troede den allerstørste Del af Skotterne, at deres egentlige Hverv var at beile til den skotske Konge Jakob VI, som endnu kun var 18 Aar gammel, for en af Fredrik II's Døtre. Det kan være tvivlsomt, om dette virkelig forholdt sig saa; men allerede paa Forhaand stillede baade Skoterne, Hoffet og Dronning Elisabet af England, der i smaat som i stort sysselsatte sig med Skotlands Anliggender, sig afvisende ligeoverfor enhver Tanke herom. Den sidste fik endog den skotske Kantsler, Lord Arran, til at love at faa forhindret Kongens Giftermaal, indtil han selv havde opnaaet Myndighedsalderen. De danske Gesandter blev nu overalt vist en saadan Haan, at de i Vrede forlod det skotske Hof og afbrød Underhandlingerne, idet de lod sig forlyde med, at den dansk-norske Konge nok vilde vide at betragte den Haan, som var dem tilføiet, som en personlig Fornærmelse. Kort efter deres Hjemkomst blev ogsaa Fredrik II's ældste Datter bortlovet til Hertug Henrik af Braunschweig.

Allerede før Kong Jakob VI havde naaet den myndige Alder, lykkedes det ham at faa afrystet Lord Arrans Aag, og ihvorvel han ikke aldeles formaaede at frigjøre sig fra Dronnings Elisabeths Indflydelse, afviste han dog det Parti, denne havde søgt at faa istand mellem ham og Prinsessen af Navarra, og søgte i det Sted en Tilnærmelse til det dansk-norske Hof.

Digitized by Google

Saaledes blev der da i 1586 ved et skotsk Gesandtskab truffet foreløbig Aftale om et Giftermaal mellem Kong Jakob og Kong Fredrik II's anden Datter Anna.

Førend disse Forhandlinger imidlertid endnu var førte til Ende, var Fredrik II død; men alle Vanskeligheder var dog ryddede af Veien, og i Juli Maaned 1589 kom Lord-Marskalken Georg Keith til Danmark med et prægtigt Følge for formeligen at anholde om den danske Prinsesses Haand og afslutte Giftermaalet. Som Vilkaar for dette opstilledes der fra skotsk Side følgende Punkter:

1. Frøken Annas Medgift skulde være 250,000 Daler.

2. Skoterne skulde i Danmark og Danskerne i Skotland stilles paa samme Fod som indfødte Borgere, hvorhos skotske Kjøbmænd skulde fritages for visse Told- og Acciseafgifter i Danmark.

3. Danmark skulde overlade den skotske Konge 3 Orlogsskibe som Gave og 7 Skibe som Laan samt paa egen Besolding understøtte ham med 5000 Mand Fodfolk og mindst 1000 Mand Ryttere.

4. Om Gjenløsningen af Orknøerne skulde der ikke være Tale, saa længe nogen af de to Konger levede.

5. Endelig skulde de to Konger være pligtige til at indgaa Forbund mod de katholske Fyrster, om der fra den Kant maatte foretages noget til Rigernes Skade.

Herpaa svarede imidlertid Raadet, at Prinsessens Morgengave var bestemt til en Tønde Guld (100,000 Gylden eller 75,000 Daler), at der med Hensyn til de forlangte Privilegier maatte forholdes efter de mellem Rigerne afsluttede Traktater, at Danmark ikke kunde skaffe Skotland den forlangte Krigshjælp, at det kun kunde love at lade Spørgsmaalet om Orknøernes Gjenløsning udstaa, indtil den unge Konge (Kristian IV) var bleven myndig, og at det i Overensstemmelse med den afdøde Konges Udtalelser ei kunde tiltræde et Forbund af omhandlede Art, med mindre alle reformerede Stater deltog i det. Derimod opstillede Raadet paa den unge Prinsesses Vegne forskjellige Vilkaar, der sigtede til at sikre hendes personlige Frihed og økonomiske Uafhængighed. Efterat alt dette var bragt paa det rene, vendte nogle af de skotske Gesandter hjem for at erholde Kongens Ratifikation af Giftermaalskontrakten. Ved det danske Hof udfoldedes der nu den største Travlhed, og fra et af Gesandtskabets Medlemmer har vi en livlig Skildring af, hvad der her foregik. 500 Skræddere havde Hænderne fulde med at faa Brudens Bryllupsstads istand, Enkedronningen pruttede paa Juveler og kjøbte Silke, og Regjeringens Medlemmer havde sin fulde Hyre med at faa ekviperet den Eskadre, der skulde føre Bruden til hendes Bestemmelsessted. Saa ivrig var hver Moders Sjæl ved det danske Hof, at man med største Skraasikkerhed paastod, at den flegmatiske Jakob VI ikke vilde have sine Brudgomsbuxer istand, før Bruden kom.

Digitized by Google

Den Eskadre, som skulde føre den dansk-norske Kongedatter over til Skotland, talte tolv Orlogsskibe under Anførsel af Admiral Peder Munk. Dens Udrustning havde imidlertid ikke været besørget af denne, men af Rentemesteren, den omtalte Kristofer Valkendorf, som nok ikke stod paa bedste Fod med Admiralen, og at store Misligheder herunder maa have fundet Sted, er sikkert nok. Efterat Skibene den 1ste September 1589 var stukne i Søen, brød der løs et voldsomt Uveir, under hvilket flere af dem sprang læk, saa de kun ved Pumpernes Hjælp holdtes oven Vande, medens andre blev drevne ud af sin Vei. Endnu den 1ste Oktober var Flaaden ikke naaet længere end til Flekkerøen, og det saa meget slemt ud for Reisens Fortsættelse, lidet dygtige som Skibene viste sig til at holde Søen. De tre Medlemmer af det danske Rigsraad, som skulde ledsage Prinsessen over til England, fandt det da raadeligst at vende om til Kjøbenhavn. De skotske Herrer modsatte sig dette, og det blev da bestemt, at Prinsessen skulde reise ind til Oslo, hvor hun med sit Følge skulde blive Vinteren over; men Skibene skulde drage til Danmark. Efter en temmelig besværlig Reise kom Prinsesse Anna eller Frøkenen, som hun i Tidens Sprog kaldtes, den 25de Oktober til Oslo, hvor hun "med underdanigst Ærbødighed og Reverents" blev modtagen. "Kleresiet var forsamlet paa Bryggen, Borgerne stod i fuldt Gevær langs opad Gaden, Statholder og Landsens Høvdinger ønskede paa det underdanigste hendes Naade Frøkenen Lykke og Salighed", heder det i en gammel Beskrivelse. Prinsessen tog midlertidigt Ophold i den gamle Bispegaard, der i 1579 var bleven skjænket en af Byens Borgermestere ved Navn Kristen Mule.

Saasnart den danske Eskadre var kommen tilbage til Danmark, opstod der mellem Admiralen Peder Munk og Rentemesteren Kristofer Valkendorf en alvorlig Tvistighed, som først paa Herredagen i 1590 fandt et Slags Afgjørelse. Peder Munk, der følte sig ilde tjent med den nedsættende Omtale, som hans uheldige Færd gav Anledning til, vilde paadutte Valkendorf, der havde det øverste Tilsyn med Orlogsskibene og de kongelige Værfter, Uduelighed og Slaphed i Varetagelsen af sit Embede. Denne skyldte paa Skipperne og Værftets Tømmermænd, og sandsynligvis vilde disse ogsaa være komne i Klemme, hvis nogle gamle Kjærringer ikke havde friet dem.

Det var nemlig baade i Danmark og i Skotland, ved hvis Kyster det samme Uveir ogsaa havde raset, almindelig Tro, at det var fremkaldt af onde Mennesker, som lagde an paa at forhindre Giftermaalet. Det hele Uheld gav da Anledning til en storartet Hexeproces, og i Danmark var man ikke længe om at finde de lede Troldkjærringer, som maatte ansees for Ophav dertil. Disse blev snart tvungne til at vedgaa, at de ved Troldomskunster havde bragt Ulykke over Flaaden. En af dem ved Navn Karen Vævers havde nemlig sendt sin Apostel "Langvinus" i Følge med to Smaadjævle "Pil Hestesko" og "Smuk" efter Flaaden i en tom Øltønde, og disse havde saa hængt sig i Skibenes Kjøl og hindret Farten. Mod slige Magter kunde selv en Rentemester intet

udrette, og Herredagsdommen gik derfor ud paa, at Sagen skulde "tages overtvert", saasom Storm og Uveir havde Skylden; men de, som havde fremkaldt den, fik sin fortjente Straf paa Baalet.

Men allerede før Katastrofens virkelige Ophav var bleven bragt paa det rene, havde de Forviklinger, den fremkaldte, faaet en heldig og uventet Løsning. I Oslo synes Prinsessen at have fundet sig meget ilde tilpas, og sandsynligvis vilde hun have givet efter for sit Følges Anmodninger om at vende tilbage til Danmark, hvis der ikke var indløbet Bud om, at hendes Brudgom snart kunde ventes til Norge.

Kong Jakob VI, der blandt sine Undersaatter almindelig betragtedes som "en ufrugtbar Stok", som han selv udtrykker sig, og hvis hele Interesse var koncentreret i gold Lærdom, viste sig ved denne Leilighed fra en helt anden Side. Allerede tidligere havde han lagt for Dagen den yderste Grad af Engstelse for sin Brud, der var anbetroet til det vilde Hav. Hendes Udebliven gjorde ham tilsidst ganske syg. "Han er", skriver en af hans nærmeste til en af sine fortrolige Venner, "en sand Elsker. Han synes, at enhver Dag, der gaar hen, uden han faar sin Brud at se, er et helt Aar. Snart paabyder han Bøn og Faste, for at Gud skal give hende en lykkelig Overreise, snart anklager han de skotske Hexe for at have vakt de Storme, som hindrer hendes Ankomst". Tilsidst blev det ham uudholdeligt i hans Land, og han besluttede "ligesom Leander at betro sig og sit Haab til Bølgerne for den elskede Heros Skyld". Den 22de Oktober indskibede han sig i Leith med sin Kansler, sin Yndlingskapellan David Lindsay og en Del fornemme Adelsmænd paa 5 Skibe og drog afsted. Den 3die November kom han til Flekkerøen, hvorfra han efter nogle Dages Ophold drog med sine Skibe til Langesund, derfra videre til Sandehered*) og Tunsberg. Her forlod Kongen og hans Følge Skibene og tog Landeveien opover til Oslo. Den sidste Del af Reisen paaskyndte han i den Grad, at han hverken gav sig Stunder til at sove eller spise. Ved Asker kom den norske Statholder, Axel Gyldenstjerne, ham imøde med den norske, danske og skotske Adel, og i et høitideligt Optog med Herolder i Spidsen og ledsaget af de nærværende danske Stormænd drog det kongelige Følge ind i Byen. Først styrede det sin Gang til den gamle Bispegaard, hvor Prinsessen som ovenfor fortalt var tagen ind. Saasnart Kongen saa sin Brud, ilede han hende imøde og vilde kysse hende; "men hun afslog det", heder det i Beretningen, "da saadant ikke var Skik der i Landet". Men allerede efter at nogle faa Ord var vexlede mellem dem, satte hun sig ud over Formerne og kyssede ham. I den halve Time, deres første Samtale varede, stod Bispen, Jens Nilssøn, og

*) I Sandehered overnattede Kongen hos Presten Hr. Peder Bermundssøn, der var Provst over Larviks Provsti. Da Kongen tilbød ham at udbede sig en Naade til Gjengjæld for den bevidste Gjestfrihed, bad denne om, at to Prestegjæld maatte lægges ti hans Provsti. Dette skede ogsaa, idet Flesberg og Rollag blev lagte dertil.

Digitized by Google

det hele Klereſi opſtillet udenfor Anders Skræbders Hus, hvor Kongen ſkulde opholde ſig i de første Dage, og ventede ham. Da Kongen, heder det, kom til det Sted, hvor Biſkopen ſtod, "da ſtod han ſtille, og Biſpen gik frem og gav hannem paa det ydmygeligſte Haand og holdt en liden latinſk Oration til hannem, udi hvilken han ønſkede Hs. Maj. til Lykke. Og Hans kgl. Maj. tog ſin Hat af og ſtrax ſatte den paa igjen og gav nøie Agt paa, hvad Biſpen talede, og der Orationen var endt, tog Hs. Maj. Hatten atter af og gav Biſpen Haand, takkendes hannem ærbødigen".

Paa den ſtore Sal i den gamle Biſpegaard var det, at Kong Jakob VI's og Prinſesſe Annas Bryllup kom til at ſtaa "med ſaadan Herlighed, ſom paa den Tid og Sted var Evne til". Hele Salen var prydet med koſtbare Tapeter. Paa Gulvet i dens inderſte Del var der bredt et rødt Teppe, hvorpaa der ſtod to med rød Fløiel og Damaſk betrukne Stole, beſtemte for det høie Brudepar.

Klokken to om Eftermiddagen begav den danſke og norſke Adel ſig i Procesſion til Anders Skræbders Hus for at afhente Kongen. Med denne i ſin Midte drog de ſaa tilbage til Kriſten Mules Gaard, hvor de ved Porten hilſedes med Trompetfanfarer. Følget begav ſig ſaa op i Salen, hvor Kongen traadte hen paa det røde Teppe "og ſtod med begge Hænderne udi Siden", heder det. Om en Stund indfandt Prinſesſen ſig, der ſtrax ſtillede ſig ved Kongens Side.

Efter at en Salme var afſungen, traadte den kongelige Hofprædikant David Lindſay, Sognepreſt i Leith, frem og holdt en kort Tale paa Franſk om Ægteſkabet. Om denne, der kjendes i et udførligt Udtog, er lidet eller intet at ſige; den var nemlig hverken bedre eller ſlettere end Brudevielſestalerne for det meſte har været gjennem Tiderne. Efter at Talen var endt, og "de havde givet hverandre ſin Tro og Love paa Ægteſkabs Vegne, ſkede Velſignelſe med en kort Bøn, at Gud almægtigſte, udi hvis Navn de er tilhobeføiede, vilde udi ſine aandelige og legemlige Velſignelſer gjøre dennem delagtige, og at deres Ægteſkab maatte have en lykſalig Fremgang til hans hellige Navns Ære, deres egen Trøſt og begge Rigerne til Gavn".

Efter at denne Akt var endt, traadte Biſkopen af Oslo, den lærde og veltalende Jens Nilsſøn, frem og holdt for det høie Brudepar en Formaningstale paa danſk om Ægteſkabet og dets Betydning for det kriſtelige Liv. Den hele Ceremoni afſluttedes med en Salme, hvorpaa den nyformælede Dronning med ſine Fruer og Jomfruer begav ſig ud af Salen. Om lidt gik ogſaa Kongen og hans Herrer; ved Udgangen traadte Biſkop Jens Nilsſøn ham imøde, "hilſede ham paa Latin og ønſkede hannem Lykke i ſit ny begyndte Ægteſkab". Kongen ſvarede hertil, ligeledes paa Latin: "Jeg ved, at I ønſker det af Hjertet!" Hans Kantſler, ſom ſtod hos, lagde da til: "Ja, visſelig ønſker han det af Hjertet". "Det er mig kjært", ſagde Kongen og gik. Den hele Vielſesakt havde varet henved en Times Tid.

Digitized by Google

Om de Festligheder, som ledsagede Bryllupet, har vi desværre liden eller rettere sagt saa godt som ingen Besked. Forholdene i Oslo var vel idethele altfor smaa til, at der overhovedet skulde kunne præsteres noget, som skulde være værd at optegne for Efterslægten. Vi ser alene, at to Dage efter Bryllupet holdt Biskopen Gjæstebud for Kongens og Dronningens Prædikanter, og at Kongen samme Dags Aften holdt Kalas for de skotske Herremænd. Af disse maa der have været ikke saa faa tilstede; thi 8 Dage efter Bryllupet begav ikke mindre end 50 Mand sig til de i Tunsberg Havn liggende Skibe for at tiltræde Tilbagereisen til Skotland.

I det hele synes Kongen og hans Dronning at have holdt sig meget for sig selv, saa længe Opholdet i Oslo varede. Kun en Dag var Kongen og nogle danske og skotske Herrer ude paa Jagt paa Hovedøen, hvor Statholderen muligens paa denne Tid har havt et Slags Vildtbane. Forøvrigt har vel det høie Par fordrevet Tiden med Spil, som de dyrkede med megen Lidenskab. Vi hører saaledes, at Biskop Jens Nilssøn for ikke at forstyrre et Spilleparti maatte vente en hel Time paa at stedes til en Audients, hvortil han var bleven tilsagt.

Biskop Jens Nilssøn var imidlertid, som man paa Grund af hans Lærdom ogsaa kunde vente, meget vel set af den grundlærde Konge, der visselig vilde have været dueligere som Skolemester, end han nogensinde var som Monark. Vi erfarer saaledes, at han den ene Dag sendte ham som Gave to forgyldte Sølvfade, den næste sit Billede præget paa et Guldstykke, ja da Biskopen takkede ham for al bevist Naade og Gavmildhed, drak han ham til i et Bæger Vin, som han selv rakte ham. De skotske Herremænd gjorde store Oine; saadant havde de nemlig aldrig set før. Men til Gjengjæld var Biskop Jens Nilssøn ogsaa en Mand efter Kongens Hjerte. Ogsaa nogle andre af Oslos lærde Mænd synes at have nydt Kongens Naade. Saaledes opvartede Rektoren, Jakob Wolf, Parret med et Bryllupsdigt paa Latin, som det følgende Aar blev trykt i Kjøbenhavn. Ogsaa Lektoren, Halvard Gunnarssøn, tildrog sig Kongens Opmerksomhed ved et lidet latinsk Kvæde, som Kongen lønnede med en kostbar Gave. Den sidste vedligeholdt ogsaa senerehen Forbindelsen med den skotske Konge, hvem han tilegnede et af sine lærde Skrifter. Men forøvrigt kan man ganske vist uden at gjøre Kongen større Uret antage, at han til dagligdags var den samme tørre, grætne Person, som han ellers altid var, og at han neppe tog det saa nøie, om han stødte og saarede Folk.

Det kongelige Ægtepars Afreise fra Oslo foregik den 22de December. Allerede tidlig om Morgenen maa en talrig Almue have samlet sig for at byde den fremmede Konge og hans høie Gemalinde Farvel. Det kom imidlertid til at drage en Stund ud, før Toget kunde sætte sig i Bevægelse. Thi foruden det kongelige Følge af Adelsmænd og Ikke-Adelsmænd kom ogsaa Statholderen, Hr. Axel Gyldenstjerne, til at være med paa Færden.

Digitized by Google

Endelig var alt istand Kl. 8 om Morgenen, da det første Gry af Dagen dæmrede bag Ekebergaasen. Kongen reiste sig i Slæden og hilste alle Tilskuere "god Nat" baade paa skotsk og dansk. Snart havde de fremmede Gjæster lagt Byen bag sig.

Fra Fyrsteparrets Reise, der gik over Land, høres intet, før det ankom til Kville i Baahuslen. Her var en af Luthers Disciple, den alderstegne, blinde Gjedde ("Gädda") Prest, medens en af hans Sønner bestyrede Embedet som Kapellan. Gjedde, der havde et langt, hvidt Skjæg, lod sig, beretter Sagnet, kun med Vanskelighed bevæge til at gaa ind til de høie Gjæster, og Kong Jakob viste den gamle Mand saa liden Respekt, at han gjorde sig lystig over hans Skjæg. "Ak", udbrød da Oldingen, "nu har jeg levet for længe!" Han lod sig strax lede ud og holdt sig indestængt paa sit Kammer, som han ikke forlod, saa længe Besøget varede.

Den 29de December kom de Reisende til Gaarden Holme i Baahuslen, hvor Adelsmanden Peder Bagge boede. Her synes Befalingsmanden paa Baahus, Hr. Henrik Gyldenstjerne, at være kommen Herskaberne imøde med sit Følge, og paa den ellers saa stille Herregaard maa der Kvelden og Natten udover have hersket adskilligt Liv og Rørelse. De store Herrer maa ikke have været synderlig kræsne, hvad Husvære og Natteleie angaar. Vi hører saaledes, at Korfits Viffert, Lensherren paa Malmøhus, Jørgen Brahe, Lensherre i Landskrona og Sten Bilde, senere Lensherre i Throndhjem, har maattet tage tiltakke med et Rum, som kaldtes "Jordstuen", og at der paa Gaardens store Sal var opredt 26 Senge for de skotske Herremænd. Antagelig har Værten bødet paa Logiets Mangler ved god Beværtning. Den næste Dag gik Reisen over Uddevalla til Baahus Slot, hvor man ankom ved Middagstider Nytaarsdag 1590.

Fra Opholdet her har vi ikke synderlig mange Efterretninger. Om Søndagen den 4de Januar holdtes der 3 forskjellige Prædikener paa Slottet, nemlig paa Tysk for Dronning Anna, paa Dansk af Sognepresten Hr. Michael Jenssøn Bartse for Lensherren og de tilstedeværende danske og paa Skotsk for Kong Jakob og hans Mænd. Da den danske Gudstjeneste tog sin Begyndelse, gik Lensherren Henrik Gyldenstjerne op til Alteret, hvor Hr. Michael stod, og anbefalede ham at fatte sig i allerstørste Korthed over Dagens Evangelium, og Presten efterkom dette Bud. Men efter endt Prædiken var det ikke frit for, at han steilede en Smule, da Lensherren uden videre lod Voxlysene tage bort af Alteret, saasom de skotske Presbyterianere ansaa disse som Tegn paa vederstyggelig Papisme. I største Ærbødighed tillod han sig at anbringe, at efter hans Formening var dette en Krænkelse af den lutheranske Religionsfrihed; men Lensherren brød sig intet om, hvad Presten sagde. Saasnart Kongens Stol var fremsat og alle de øvrige Forberedelser trufne, indfandt Kongen og Hoffet sig i Kirken, dog "confuse og uden nogen Ordinants eller Persons Anseelse". Særlig lagde man Mærke til, at Kongen

Digitized by Google

ikke selv tog sin Hat af eller satte den paa, men lod en af sine Pager besørge den Forretning. Efter endt Gudstjeneste holdtes der Taffel, hvorved Kongens, Dronningens og andre fyrstelige Personers Skaaler blev drukne, hver ledsagede af 6 Skud. Baade til og fra Bords blev der blæst med 8 Trompeter. Natten tilbragtes med Dans, der gik med Liv og Lyst.

Oprindelig havde vel Bestemmelsen været at bryde op fra Baahus allerede den næste Dag, Hellig Tre Kongers Dag. Men da rasede der en voldsom Storm med Snefok, saa Dronningen befandt sig meget ilde. Reisen maatte derfor opsættes til den næste Dag, og skjønt Veiret langt fra var behageligt og Dronningen fremdeles var mindre vel, havde Lensherren vistnok sine særdeles vigtige Grunde til ikke at forhale det høie Ægtepars Affærd. Ved Middagstider forlod da Gjæsterne Slottet, Kongen kjørende i en med sort Fløiel betrukken og med Sølvstifter beslagen Slæde, forspændt to kastaniebrune Foler, Dronningen liggende vel indpakket i en lignende Karm, medens de drønende Kanoner paa Murene bragte dem Norges sidste Farvel. Snart overskredes Grænsen, og paa svensk Side mødte der op en Eskorte paa 600 "prægtig udstafferede" Mænd, som fulgte Toget til Halland, hvor Kongen og hans Brud tog ind paa Vardberg Slot.

I Slutningen af Januar 1590 naaede Kongeparret til Kjøbenhavn, hvor den ene Festlighed afløste den anden. Den største Interesse viste Kong Jakob den unge blomstrende Videnskabelighed, idet han ikke blot gav de kjøbenhavnske Professorer mange Tegn paa sin Naade, men endog opsøgte tvende berømte Videnskabsmænd udenfor Hovedstaden. Den ene af disse var den omtalte Astronom Tyge Brahe paa Hven, den anden var den lærde Theolog, Dr. Nils Hemmingssøn, som engang havde været Kjøbenhavner-Universitetets største Prydelse, men som nu havde trukket sig tilbage til sit Kannikdømme ved Roskilde Domkirke. Med denne Mand, der paa Grund af, at han i visse Punkter heldede til Kalvinismen, havde maattet nedlægge sit Professorat, disputerede den skotske Konge en hel Dag igjennem om Prædestinationen og forærede ham ved Afskeden et forgyldt Bæger.

Først i April Maaned 1590 tiltraadtes Overreisen til Skotland, hvorhen Kongeparret ankom den 1ste Mai, og hvor saa Kroningen foregik med stor Stas og Pragt. Men dette Ægteskab, der begyndte paa en saa opsigtvækkende Maade, at det ikke blot for Samtiden, men ogsaa for Efterverdenen stod omgivet af Romantikens fortryllende Skjær, var dog alt andet end lykkeligt. Thi med al sin Videbegjærlighed og Lærenemhed var Jakob Stuart sin uheldige Fader op af Dage, og hans Moder skal ogsaa have varslet dette, da hun lagde ham som nyfødt i Henrik Darnleys Arme: Ogsaa Anna af Danmark, der i naturlig Begavelse stod langt over sin pedantiske Ægtefælle og lod ham merke det paa forskjellig Vis, havde faaet et ulykkeligt Arvestykke efter sin Fader: det var en sterkt udpræget Tilbøielighed

Digitized by Google

til Bægerets Nydelser. Der paastaaes og, at hun under jesuitisk Indflydelse i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede blev omvendt til Katholicismen, ihvorvel hun neppe er bleven offentlig optagen i den katholske Kirkes Skjød. Hun levede til 1619 og var i de sidste 16 Aar af sit Liv tillige Dronning af England. Hendes Søn var den ulykkelige Karl I, der som bekjendt maatte lade sit Liv paa Retterstedet.

Efter Syvaarskrigens Ende havde Fredrik II's Broder Hertug Magnus af Øsel ladet sig bruge som et Redskab for den russiske Czar Ivan IV Vasiliewitsch's Planer. Han erholdt af denne Lifland som Len med kongelig Titel og Løfte om Bistand mod Svenskerne. Til Trods for at Rusland paa denne Tid hjemsøgtes af de krimske Tartarer, blev Lifland paa det skrækkeligste herjet af Ivans og Magnus's Tropper. Men da Polakkernes Konge Stefan Batori havde indgaaet Forbund med Sverige, vendte Bladet sig, og efter en Række af Nederlag sluttede Czaren Stilstand med Polen, som blev overladt de russiske Fordringer paa Lifland. Allerede i 1578 havde Hertug Magnus, der saa sine ærgjerrige Kongedrømme fortone sig, fundet det raadeligst at stille sig under polsk Beskyttelse; han døde nogle Aar efter i stor Elendighed i Kurland, hvor han havde søgt Tilflugt.

Hertug Magnus's uheldige Optræden i Lifland havde ogsaa fremkaldt alvorlige Forviklinger mellem Czaren og Fredrik II, og den første havde sat sig i Besiddelse af nogle Slotte, som tilhørte den danske Konge. For at mægle Forlig og slutte en evig Fred sendte Fredrik II Rigsraaden Jakob Ulfeld i Spidsen for et stort Gesandtskab til Czaren. I det af Fienden herjede og af en raa, barbarisk og ildesindet Befolkning beboede Land fled de danske Herrer meget ondt, og de behandledes som Fanger, indtil de slæbtes frem for den vilde Czar. Nogen "evig" Fred vilde denne ikke indlade sig paa, med mindre Danmark vilde slutte Forbund med Rusland og hjælpe det mod dets Fiender. Herpaa kunde Ulfeld ikke gaa ind, og nu fik han Valget mellem en femtenaarig Vaabenstilstand eller Krig strax. Af Hensyn til Norge og de danske Besiddelser i Lifland kunde Ulfeld ikke antage det sidste Vilkaar; derimod gik han ind paa den forlangte Vaabenstilstand, vistnok med den Bagtanke, at Fredrik II ikke vilde godkjende denne Traktat. Gesandtskabet tiltraadte nu Tilbagereisen og led paa denne samme slemme Medfart som paa Udreisen, og ved Hellig tre Kongers Tid 1579 kom det hjem til Danmark. Men da Kong Fredrik II skulde underskrive Overenskomsten, blev han meget forbitret, da han erfarede dens Ordlyd, og lod Ulfeldt og Gesandtskabets øvrige adelige Medlemmer tiltale for Rigsraadets Domstol, fordi de i saa godt som hvert eneste Punkt havde overtraadt sin Fuldmagt. Traktaten blev ikke godkjendt af Fredrik II, og en af hans væsentligste Grunde herfor var, at Norge ogsaa var bleven trukken ind i Forhandlingerne, ret som om dette Rige ikke igjennem umindelige Tider

Digitized by Google

havde levet i Fred med Rusland. Ulfeldt faldt i Unaade hos Kong Fredrik for den Maade, hvorpaa han havde røgtet sit Hverv.*)

Under disse Forhold blev der oftere af Kong Johan III af Sverige, foreslaaet et Forbund mod den russiske Czar, uden at Fredrik II dog vilde indlade sig derpaa. Efter Syvaarskrigens Slutning var Forholdet mellem Kongerne Johan og Fredrik tilsyneladende nok saa godt; men der fattedes ikke paa Tændstof, som kunde have en ny Krig til Følge. Navnlig begyndte Kong Johan i sine sidste Regjeringsaar at gjøre Indgreb i den norske Konges Overhøihed over Finmarken.

Med Dronning Elisabet af England (1558—1603) stod Fredrik II paa ret god Fod, skjønt det af og til ikke var frit for Rivninger, og det stundom af ret betænkelig Art. Fra engelsk Side førtes der jevnlig Klagemaal over, at Øresundstolden opskruedes, hvorhos der arbeidedes sterkt paa at faa den dansk-norske Stat underlagt det engelske Handelsvælde, nærmest vistnok paa samme Maade, som Hanseaterne i Middelalderen havde faaet Indpas. Ved en klog og maadeholden Politik lykkedes det dog Kong Fredrik at undgaa denne Fare. Senere hen opstod der ny Tvist mellem den engelske og dansk-norske Krone om Englændernes Seilads paa Kongen af Danmarks og Norges Strømme og Fiskeri under den islandske Kyst. Som ovenfor omtalt havde Englænderne nemlig ved Aarhundredets Midte anlagt en Handelskoloni ved det Hvide Hav, nær det senere Arkangel, men for at komme derhen maatte de beseile Havet mellem Island og Norge, hvorover den dansk-norske Konge paastod at have Høihedsret og efter Tidens Opfatning kunde afstænge ved Forbud. Et saadant blev da ogsaa nedlagt, da han var af den Mening, at Englændernes Handel paa det nordlige Rusland kun var anlagt paa en Omgaaelse af Tolden i Øresund, og de kongelige Orlogsskibe opbragte ethvert Skib, som overtraadte Forbudet. For at bilægge den Række af Tvistigheder, som dette Forhold fremkaldte, blev der i Aaret 1577 holdt et Møde i Emden, senere i Hamburg, hvor Fuldmægtige fra begge Riger indfandt sig; men nogen Enighed opnaaedes her ikke. Dog erholdt et engelsk Kompagni i London Adgang til denne Fart mod at betale en Afgift af 100 Rosenobler aarlig. For at opbringe de Handelsskibe, som uden lovligt Pas beseilede disse Farvande, vedblev Kong Fredrik det ene Aar efter det andet at udruste Flaader, der dog neppe kan have gjort ret mange Priser.

Ogsaa den Forhøielse af Øresundstolden, som i Kong Fredrik II's Regjeringstid flere Gange fandt Sted, fremkaldte alvorlige Rivninger, mindre dog med England end med Nederlandene, som den dansk-norske Stat dog havde saa mange Interesser tilfælles med. Da Fredrik II havde begyndt

*) Beretningen om, at den stolte Jakob Ulfeldt senere hen optraadte paa en hensynsløs og upassende Maade ved Fredrik II's Begravelse, beror paa en Misforstaaelse. Af Gesandtskabsreisen leverede han en interessant Beskrivelse paa Latin, som endnu er til.

Digitized by Google

Syvaarskrigen uden at adspørge sit Rigsraad, var han ogsaa for en ikke ringe Del nødsaget til at føre den for egne Midler, da de ordinære Skatter og extraordinære Paalæg ikke paa langt nær strakte til. Skjønt Øresundstolden dengang hørte til de private kongelige Indtægter, forsøgte Kongen flere Gange at udhungre sine Fiender ved at afspærre Østersøen for de søfarende Nationer; men da han herved kun opnaaede at skaffe sig Fiender i næsten det halve Europas Folkeslag, greb han til den Udvei at forhøie Øresundstolden i en saa uhørt Grad, at Hollænderne og Englænderne betragtede den danske Regjering omtrent med de samme Øine, hvormed en senere Tidsalder betragtede de nordafrikanske Røverstater. Det lykkedes dog Fredrik II's Finantsminister Peder Oxe at afværge de Følger, som dette Plyndringssystem havde til Følge. Med stor Fiffighed lod han nemlig, som han gav Hollænderne Ret i flere Stykker af de Klagemaal, de fremførte og lovede Erstatning; men paa den anden Side opstillede han Vilkaar, som i Længden maatte falde dem tunge nok, og saasnart den nederlandske Opstand udbrød, udfærdigedes en Forordning om, at ethvert Skib, der passerede Øresund skulde betale Lastpenge, en Afgift, der drev Sundtolden op til det tredobbelte af, hvad den saa Aar i Forveien havde været. Da Hertugen af Alba i 1567 var kommen til Nederlandene som Statholder, var en eneste Skrivelse fra ham nok til at faa den nye Afgift afskaffet for Hollændernes Vedkommende. Men disse skulde ikke længe glæde sig ved denne Herlighed. Thi aldrig saasnart merkede den danske Regjering, at Alba ikke var saa frygtelig, som Ordet gik, og at Hollænderne tilrev sig al Østersøhandelen, før den igjen udstedte en ny Forordning om Lastpenge som tvungen Afgift for alle, og til Trods for, at baade Hertugen af Alba og Hollænderne fnysede herover, havde det dog sit Forblivende med den engang trufne Foranstaltning. Som Grund for Opkrævningen af denne Told anførte den danske Regjering den Uleilighed, den havde med at rense Østersøen og Vesterhavet for Sørøvere. Bag alle disse Foranstaltninger laa dog ganske vist en alvorlig Stræben fra den dansk-norske Konge efter at opkaste sig til Herre over Havet udenfor og indenfor Danmarks og Norges Kyster. At Kong Fredrik ikke vilde finde sig i nogetsomhelst Overgreb fra de større Staters Side, viste han tilstrækkeligt i 1587, da Hollænderne uden nogen gyldig Grund havde fængslet en af hans Gesandter. Kun ved at betale en Erstatning paa over 60000 Kroner undgik de en Krig med den dansk-norske Stat, som under de forhaandenværende Omstændigheder let kunde have havt farlige Følger for dem.

Skjønt Fredrik II ingenlunde var nogen særlig begavet Mand, besad han dog et godt og greit praktisk Skjøn, som navnlig kom for Dagen i den Maade, hvorpaa han valgte sine Raadgivere. Flere af disse var særdeles dygtige Mænd, der i diplomatisk Kløgt og i administrativ Kraft stod ved Siden af Samtidens største Statsmænd. Blandt disse maa først og fremst Peder Oxe til Gisselfeld, en Dattersøn af Magnus Gjø, nævnes. Denne,

Digitized by Google

der var født i Aaret 1520 og tilhørte en af Danmarks mægtigste Adelsætter, havde faaet en lærd Opdragelse og havde tidlig forstaaet at gjøre sig gjældende, saa han i en Alder af kun lidt over 30 Aar blev udnævnt til Rigsraad. Som saadan blev han hyppig anvendt i ærefulde Hverv som Kongens Repræsentant. Han var tillige dels ved Arv, dels ved Forleninger, dels ved egen Forsynlighed en af Danmarks rigeste Adelsmænd paa sin Tid. Men i Aaret 1558 faldt han i Unaade, uden at man ret kjender Aarsagen; man tror imidlertid, at han var kommen paa Kant med Dronning Dorothea, som gjerne vilde have et Ord med i Laget i alle Statsanliggender. Samtlige hans Eiendomme blev beslaglagte og inddragne under Kronen; han selv rømte fra Landet og flakkede om fra det ene tyske Hof til det andet.

I disse Aar herskede der i de øvre Samfundslag i Tyskland en sterk Gjæring, som var fremkaldt af den frankiske Adelsmand Vilhelm v. Grumbach. I det tyske Rige var nemlig i den senere Tid Fyrstemagten voxet paa Keisermagtens Bekostning i ganske merkelig Grad, at det endog blev udtalt, at enhver Landsfyrste var Keiser i sit Territorium. Som Modvægt mod denne voxende Fyrstemagt opstillede Grumbach et adeligt-demokratisk Program, der gik ud paa at frigjøre Adelen fra Fyrsternes Herredømme, saaledes at det hele Ridderskab skulde danne frie Herskaber, som stod umiddelbart under Keiseren. Blandt dem, som sluttede sig til Grumbachs Parti, var Hertug Johan Fredrik af Sachsen, en Søn af Protestantismens trofaste, men ulykkelige Forkjæmper Kurfyrst Johan Fredrik af Sachsen, der nu haabede at gjenvinde Faderens forbrudte Lande og Kurværdighed, som indehavdes af Fredrik II's Svoger August. For at skaffe sig de fornødne Midler til Gjennemførelsen af sine høitflyvende Planer vilde Grumbach bemægtige sig sin gamle Uven Biskopen af Würzburg for at afpresse denne klækkelige Løsepenge. Men hans Mænd bar sig klodset ad og skjød Biskopen ihjel, og saavel Grumbach som hans Ven Hertug Johan Fredrik nødtes til at gaa i Landflygtighed.

Ved Hertuginde Kristine af Lothringens Hof mødtes Grumbach med Peder Oxe, som just opholdt sig der. Som Kristiern II's Datter ansaa Kristine af Lothringen sig som nærmere berettiget til den dansk-norske Throne end Fredrik II, og i Forening med Grumbach og Peder Oxe drøftede hun Udveiene til at styrte baade Fredrik II og hans Svoger Kurfyrst August af Sachsen. Under Syvaarskrigen traf Peder Oxe ogsaa Anstalter til i Hertuginden af Lothringens Navn at samle en Krigshær, der fra Tyskland af under Grumbachs Anførsel skulde angribe Danmark. Kong Fredrik II, der var haardt betrængt baade af Erik XIV og sin misfornøiede Adel, fandt da ingen anden Udvei for sig til Redning end at kalde Peder Oxe tilbage og gjengive ham hans Eiendomme. Dette skede. I Aaret 1566 vendte Peder Oxe hjem, fik sin Stilling i Rigsraadet tilbage og udnævntes det følgende Aar til Rigshovmester, hvilken Stilling han indehavde til sin Død

Digitized by Google

(1575). Efter hans Død, mener man, søgte Kong Fredrik at reise Anklage mod ham for Høiforræderi; men det lykkedes ham ikke at skaffe gyldige Vidnesbyrd, da den listige Statsmand havde forstaaet at tilintetgjøre Originalerne til alle kompromitterende Aktstykker.*)

En anden af Fredrik II's Raadgivere var den oftere omtalte Kristofer Valkendorf, der i Bergen havde været de hanseatiske Kjøbmænds Skræk. Efterat han i Kong Fredriks første Regjeringstid havde været overladt Hertug Magnus, Biskop af Øsel, som Raadgiver og Lensherre over Lifland, var han efter i 1567 at være bleven tilbagekaldt fra denne Stilling i de nærmeste Aar anbetroet forskjellige kongelige Tillidshverv, indtil han i 1574 blev udnævnt til Rentemester. I 1577 optoges han i Rigsraadet og blev 2 Aar efter udnævnt til Hovedsmand paa Kjøbenhavns Slot, med hvilken Stilling ogsaa Overtilsynet med Holmen og Kronens Søfolk var forbundet. Saa længe Kong Fredrik levede, nød han dennes Tillid i høieste Grad.

Blandt Kongens øvrige Mænd fortjener Kantsleren Nils Kaas til Thorup Gaard i Viborg Amt at nævnes baade for sin sjeldne Lærdom og sin ædle og helt igjennem retskafne Tænkemaade. Under Kristian IV's Mindreaarighed var han Regjeringsraadets Formand indtil sin Død.

Fredrik II's Regjering giver i det hele Indtrykket af Kraft og ærlig Fremadstræben. Han forstod at sætte Adelen Skranker, hvor det behøvedes, at fremme Borger- og Bondestandens Tarv og at skaffe Ro og Orden inden Riget i en Grad, man hidtil ikke paa lang Tid havde kjendt. I Danmark betegner hans Regjeringstid tillige en sand Guldalder i videnskabelig og literær Henseende. Om Tyge Brahes Fortjenester af Astronomien har vi allerede talt. Ved Siden af ham maa nævnes Historikerne Anders Sørenssøn Vedel og Arild Huitfeldt samt flere Theologer med Nils Hemmingsson i Spidsen.

Der er imidlertid et uhyggeligt Træk af Tidens Aand, som her træder os imøde, i den samme Mangel paa Fordragelighed og Overbærenhed ligeoverfor anderledes troende, i den samme Troestvang og Forkjætring, som ogsaa i de fleste andre protestantiske Lande gjorde sig gjældende. Allerede i Kristian III's Regjeringstid møder vi Exempler paa denne hensynsløse Utaalsomhed. I Aaret 1553 blev et Par Hundrede Kalvinister, hvis Forstander den lærde polske Theolog, Adelsmanden Johan Lascy (Johannes a Lasco) var, fordrevne fra England af Dronning Maria og tog sin Tilflugt til Kristian III. Et

*) Den grumbachske Reisning blev allerede i 1567 kuet af Kurfyrst August af Sachsen med Bistand af Hertug Adolf af Holsten. Til Tak herfor skjænkede Kurfyrsten ham i 1570 en Del Kanoner. To af disse findes nu paa Rustkammeret paa Akershus, efterat de i tidligere Dage har gjort Tjeneste som Brandkanoner. De bærer følgende Indskrift: AUGUSTUS ELECTOR SAXONIAE ADOLPHO HOLSATIAE DUCI OB OPEM CONTRA BANNITOS PRAESTITAN D. DIT ANNO MDLXX.

Digitized by Google

af Skibene kom ind til Flekkerøen, og Mandskabet maatte under utallige Lidelser og opslidende Strabadser slæbe sig til Danmark. Men de stakkels Flygtningers Haab om her at finde et Tilflugtsted blev bittert skuffet; thi da Hofpresten Paul Noviomagus havde skildret dem som de farligste Kjættere, saasom deres Opfatning af Nadverlæren var forskjellig fra den lutherske, befalede Kongen dem ufortøvet at forlade hans Lande midt i den haarde Vintertid, ja vilde ikke engang tillade dem at oppebie en mildere Aarstid, og de maatte derfor under Jul tage fat paa Reisen til Tyskland. Aaret efter udfærdigedes en kongelig Forordning om, at enhver Fremmed, som vilde bosætte sig i de forenede Riger, først skulde lade sig overhøre i Troesartiklerne. Denne Bestemmelse blev i 1569 yderligere skjærpet af Fredrik II. Han udstedte 25 Troesartikler, som enhver Fremmed, der vilde nedsætte sig i hans Lande, under Ed maatte forpligte sig til at antage. Enhver, som negtede at gjøre det, havde inden 3 Dage at forlade Kongens Riger og Lande, og befandtes nogen, der havde antaget Artiklerne, ikke at holde sig dem efterretlig, skulde han uden Naade straffes paa Liv og Gods. For denne Religionstvang og Forkjætringssyge faldt ogsaa Nils Hemmingssøn som Offer.

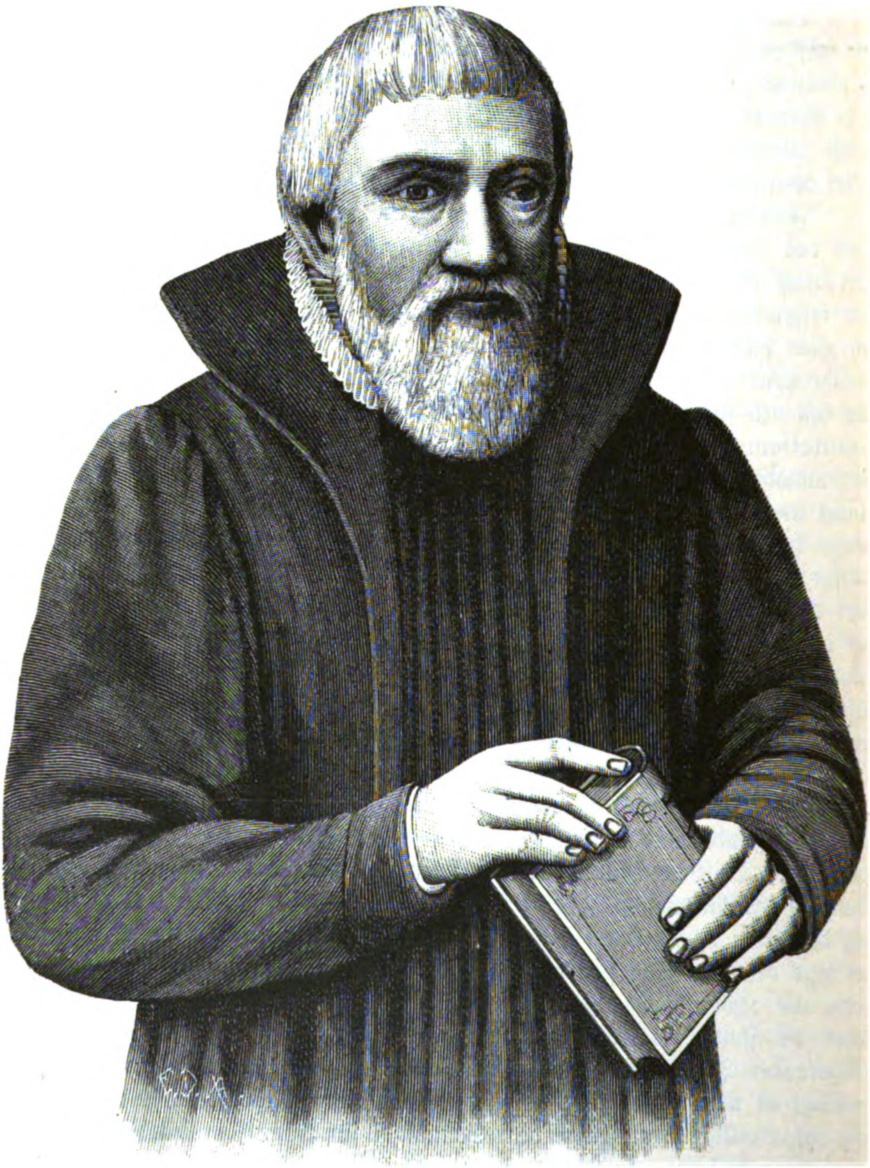
Nils Hemmingssøn, "Danmarks almindelige Lærer" eller "Danmarks Melanchton", som man har kaldt ham, var født paa Laaland i Aaret 1511 eller 1513. Hans Fader, der var en jevn Bondemand, faldt tidlig fra; men en Farbroder, der var Smed, tog sig af ham. Han flakkede nu fra den ene Skole til den anden, som sædvanligt var paa den Tid, og blev om Høsten 1537 i en Alder af 24—26 Aar immatrikuleret ved Wittenbergs Universitet. Her sluttede han sig til Melanchton, til hvem han snart traadte i det fortroligste Forhold. Efter tilendebragte Studier vendte Hemmingssøn i Aaret 1542 som Magister tilbage til Fædrelandet, hvor han virkede som Privatdocent, indtil han det næste Aar blev Professor i Græsk ved Kjøbenhavns Universitet. Nogen Tid efter kom han lidt efter lidt ind paa det theologiske Læreomraade, hvor han hurtigt vandt et Navn som en af Reformationens Fædre, samlede en Skare taknemmelige Disciple omkring sin Lærestol og gjennem en frugtbar Forfattervirksomhed øvede en Indflydelse som neppe nogen anden samtidig paa Nordens Aandsliv. Blandt hans Skrifter maa især merkes hans theologiske Haandbog i Dogmatik og Moral (Enchiridion theologicum), der udkom 1557, oplevede en Mængde Oplag og ikke blot i Norden, men ogsaa i Udlandet benyttedes som Lærebog i den systematiske Theologi. Hertil kommer hans latinske Evangeliepostil (1561), hans Pastoraltheologi (1562) og hans forskjellige exegetiske Arbeider over det Ny Testamentes Skrifter og nogle af Davids Salmer. Alle Hemmingssøns tidligste Arbeider forener med en klar Fremstilling og et inderligt kristeligt Sindelag en for denne Tid sjelden Mildhed ligeoverfor dogmatiske Forskjelligheder, forsaavidt de bevæger sig paa den fælles Tros Grund. I Slutningen af Kristian III's Regjeringstid opstod der i Nordtyskland Lærestridigheder,

Digitized by Google

navnlig angaaende Alterens Sakrament, og da disse Stridigheder ogsaa naaede Danmark fandt Kongen sig beføiet til at forlange en klar Udtalelse af Kjøbenhavns Universitet om dette Emne. Hemmingssøn forfattede da efter Paalæg i 1557 en "Tavle om Herrens Natverd", en Fremstilling af de forskjellige Opfatninger af dette Dogme med Fremhævelse af den lutherske Opfatning som den ene rigtige. Denne Fremstilling blev underskrevet af alle Kjøbenhavns Universitets Professorer og nyder i den danske Kirke i visse Maader Anseelse som et Bekjendelsesskrift. I 1569 havde han ogsaa efter kongeligt Paalæg forfattet de 25 Fremmedartikler, som ovenfor er omtalte.

Fredsommelig og stilfærdig, som Nils Hemmingssøn var, saa kunde han dog ikke undgaa at blive trukket ind i Tidens lærde theologiske Stridigheder; det hjalp ikke, at han af og til endog viste Tilbøielighed til at slaa af paa sin religiøse Overbevisning. Hans Tolerance var tvertom snarere skikket til at gjøre ham mistænkt for Kjætteri i de tyske Theologers Øine. Allerede længe havde man ymtet om, at han var en hemmelig Tilhænger af Kalvinismen, da han ved sin i 1574 udgivne Fremstilling af den kristelige Lære (Syntagma institutionum christianarum) gav Mistanken Næring; thi af denne fremgik det uimodsigelig, at han i Opfatningen af den hellige Natverd stod Kalvin langt nærmere end Luther. I Danmark vilde der neppe være bleven gjort noget herved fra Theologernes Side; dertil var Nils Hemmingssøns Anseelse altfor grundfæstet. Men fra Udlandet kom der Klager over ham. I Sachsen var der nemlig bleven gjort Forsøg paa at indsmugle Kalvinismen af Mænd, til hvem Kurfyrsten havde havt den mest ubegrændsede Tiltro. Disse havde skudt sig ind under Nils Hemmingssøns Autoritet, og saaledes kom de uforvarende til at drage ham med i sit Fald; Kurfyrst August ilede nemlig med at aabenbare hans Kjætteri for sin Svoger og forestillede ham, hvilket Ansvar han paadrog sig ved at taale en saadan Vranglærer ved sit Universitet. Kong Fredrik II var i Begyndelsen mest tilbøielig til at faa det hele Kjævl bilagt i Mindelighed og paalagde Nils Hemmingssøn ikke at yppe nogen yderligere Tvist om Natverdlæren. Men om Foraaret 1575 kom en ung dansk Videnskabsmand, Jørgen Kristoferssøn Dybvad, tilbage fra Sachsen, og de Breve og Hilsener, denne medbragte fra Kurfyrsten, nødte Kongen til at tage den hele Sag paa anden Vis. Tidlig i Otten den 15de Juni 1575 blev alle Kjøbenhavns Professorer og Sogneprester kaldte op paa Slottet, hvor de skulde staa Hovmesteren Peder Oxe, Kantsleren Nils Kaas og Rigsraaden Jørgen Rosenkrands til Rette. Her blev da Nils Hemmingssøn paalagt at tilbagekalde sin kjætterske Anskuelse om Natverden; han erklærede sig ogsaa villig til at stryge den Sætning i sin Bog, som havde vakt mest Anstød; men sætte noget andet i Stedet kunde han ikke. "Tyskland er stort," sagde han til Slutning, "og der er mange Fyrster, og de er alle under Keiseren; hver har sine Theologer, og de lemper sig efter sine Fyrster som en Kok efter sin Herres Gane. Kongen af Danmark er en Monark i sit

Digitized by Google

76. Nils Hemmingsson.

Digitized by Google

Rige; ham bør vi at svare. Der udgaar mange Konfessioner (Trosbekjendelser) i Tyskland, og stundom vel i 14 Dage den ene imod den anden; men at vi skulde underskrive dem, det er ubilligt." Foreløbig blev Sagen denne Gang bilagt derved, at de kjøbenhavnske Theologer et Par Uger efter maatte underskrive en Erklæring om, at de herefter som tidligere i sin Lære skulde holde sig til Luthers Katekismus og den augsburgske Konfession. Sandsynligvis var det Peder Oxe, som denne Gang fik afvendt Uveiret fra Nils Hemmingssøns Hoved. Men dette var ikke efter Kurfyrstens og de tyske Theologers Sind, og det følgende Aar begyndte Tvistighederne paany. Det Indtryk, man under denne Episode af Striden faar af Nils Hemmingssøns Karakter, er ikke synderlig tiltalende. Tilsidst maatte han efter en hel Mængde Omsvøb og Udflugter underskrive en af danske Theologer forfattet Tilbagekaldelse af, hvad han i sine Skrifter maatte have skrevet imod den strengt lutherske Lære. Fra nu af blev hans Stilling Dag for Dag mere utryg og pinlig. Da den sachsiske Kurfyrste forestillede sin Svoger, at Nils Hemmingssøn til Trods for Tilbagekaldelsen i sine Forelæsninger vedblev at hylde kalvinistiske Anskuelser om Natverden, besluttede Kongen sig, kjed af alt Overhæng, at ofre den forhadte Lærer, der bragte ham selv i Vanry for Kjætteri, og under 29de Juli 1579 skrev han til sin Kantsler Nils Kaas, at han "udaf høivigtige Aarsager og Betænkende havde fundet for godt "paa en Tid lang" at afsætte Nils Hemmingssøn fra hans Embede, saa at han ikke mere skulde læse ved Universitetet. Derhos fik han Paalæg om uopholdelig at forlade Kjøbenhavn og tage Bolig ved det Kanonikat, som han siden 1557 havde havt ved Roskilde Domkirke. Her levede da den store Videnskabsmand i de sidste 21 Aar af sit Liv, sysselsat med literære Arbeider og æret baade af Landsmænd og fremmede, indtil Døden i Aaret 1600 løste op for ham. Hvad der maaske mere end Theologernes Stridslyst har forbitret den store Mands Levedage, var hans ulykkelige huslige Forhold. Fra sin Hustru blev han nemlig nødt til at lade sig skille, og hans Søn, der var Professor ved Kjøbenhavns Universitet, gjorde sig ved Udsvævelser af enhver Art fortjent til Afsættelse.

Grunden til den Forfølgelse, som blev sat i Gang mod Nils Hemmingssøn, var de Bestræbelser, som de lutherske Theologer i Tyskland med Tübinger-Professoren Jakob Andreæ i Spidsen udfoldede for at faa den saakaldte Konkordieformel (Enighedsformel) indført i Danmark ligesom i de øvrige lutherske Landskirker. I 1576 havde en Del ivrige lutherske Theologer paa et Møde i Torgau vedtaget et Udkast til et Bekjendelsesskrift, der paa den ene Side skulde udjevne de Meningsforskjelligheder, som fandtes indenfor de lutherske Landskirker, og paa den anden hævde den sande Lutherlærdom i Modsætning til andre Kirkesamfunds Lære. Men med dette Udkast, Torgauer-Bogen, vilde Kongen ingen Befatning have, da det i Stedet for at befordre Enigheden i Kirken vilde splitte Protestanterne i to fiendtlige

Leire. Nu hed det sig øieblikkelig, at det var Hemmingssøns kjætterske Meninger, som dikterede dette Skridt, og derfor hvilede Kurfyrsten og Jakob Andreæ ikke, før de havde faaet ham væk. Men lige nær var de. Da saa Konkordieformelen kom, for hvilken Torgauerbogen havde været en Forløber, vilde Fredrik II have endnu mindre med den at gjøre end med Torgauerbogen, og under 24de Juli 1580 udfærdigede han et Forbud til alle Landets Biskoper og Universitetets Professorer mod at befatte sig med det udkomne Skrift, saasom deraf Strid og Uenighed lettelig kunde opstaa. De Boghandlere (eller Bogførere, som de dengang kaldtes), som falholdt den, skulde have sin Boslod forbrudt og straffes paa Livet, og de Prester og Skolemænd, som havde Bogen hos sig, skulde have sit Embede forbrudt og desuden lide anden Straf atpaa. Hvis Biskoperne ikke paa det nøieste paasaa dette, skulde de miste sit Embede. Saa fuldstændigt var nu Kongens Omslag ligeoverfor Theologernes Stridbarhed, at han kastede to pragtfuldt udstyrede Exemplarer af Konkordiebogen, som hans Søster Kurfyrstinde Anna sendte ham, paa Varmen med de Ord, "at han havde fanget en Djævel, som han vilde brænde".

Det var først i en moden Alder, Fredrik II lærte at sætte Pris paa Videnskabelighed; men da tog han paa en Maade sin Mon igjen, forsaavidt han søgte at fremme den, saa meget det stod i hans Magt. For det Kjøbenhavnske Universitet var han en sand Velgjører. Han optraadte i sin sidste Levetid ogsaa selv i Literaturen, idet han af sin tyske Bibel, som han daglig studerede, gjorde et Uddrag af Salmernes Bog, Salomons Ordsprog og Jesu Sirachs Bog, som han lod trykke for sine Børn. Men hele hans Anlæg gik i praktisk Retning. Han var en Idrætsmand paa sin Hals og kunde give et Ord med i Laget om alt, hvad der til dagligt Brug forefaldt. Hans Dagbog, der vidner om, at han havde Øinene med sig, er skrevet paa daarligt Dansk; Stilen i de Breve, som ialfald maa være dikterede af ham, udmerker sig dog ved en Fynd og Stemningsfylde i Udtrykket, som minder ikke saa lidet om de kosteligste egenhændige Skrivelser fra hans mere navngjetne Søn. I Hverdagslag var Kongen imidlertid Godmodigheden selv. Havde han sagt: "Kongen er ikke hjemme!" var det en Tilladelse for Hoffolkene til at slaa Gjækken løs, som de lystede. Men Spøgen havde øieblikkelig Ende, naar han havde meldt, at "Kongen var kommen tilbage". I hans Kalaser blev der drukket tæt, og Kongen var ikke den, som lod Bægeret staa urørt. Hans sterke Helse nedbrødes omsider under denne stadige Svir, og det var kun noget, enhver godt vidste, hvad Anders Vedel i sin Ligtale over ham udtalte: "Man mener vel, at dersom hans Naade havde havt Aarsag for fremmede Fyrsters og udlændske Legaters og andre fine Mænds daglige Omgjængelse at holde sig fra den almindelige skadelige Drik, som nu over al Verden iblandt Fyrster og Adel og den menige Mand altfor meget gængs er, da syntes for menneskelige Øine og Tanker, at Hans Naade kunde levet mangen

god Dag længer. Men dette er nu forgjæves at disputere om. Døden vil have en Aarsag". I Februar Maaned 1588 havde Kong Fredrik været tilstede ved sin Broder Hertug Hans den yngres Bryllup paa Sønderborg. Medens Høitideligheederne stod paa, maatte Kongen paa Grund af Upasselighed holde sig meget for sig selv. Saasnart han kunde, begav han sig tilbage til Sjælland. Men ved Ankomsten til Antvordskov maatte han gaa til Sengs og blev liggende saaledes et Par Uger. Hans Gemalinde og flere af hans mest betroede Mænd blev budsendte og indfandt sig hos ham. Den 4de April, der var Skjærthorsdag, tog hans Kræfter hurtigt af, og det var øiensynligt for alle, som var tilstede, at hans Dødsstund nærmede sig. Han lod holde Gudstjeneste for sig, sang Salmerne med før og efter Prædiken og var forberedt paa, hvad der skulde komme. Lægen følte paa hans Puls. "Lad Aaren kun slaa, som hun vil", mente Kongen; "thi det ved vi, at Guds Naade og Venskab ikke slaar os feil". Efter en kort Besvimelse kom han igjen til sig selv. "Det er en underlig Strid, Livet og Døden fører med hinanden", sagde han; "men det gaar som det heder i Salmen, at Livet fik Magt og Overhaand og monne Døden aflive". Efter nogle Timers Samtale om Døden som Indgang til det evige Liv følte Kongen sig fri for Smerter og vilde løftes op af Sengen. Hans Kammertjenere vilde opfylde hans Forlangende; men i det samme sank han tilbage og var død. Han blev kun 54 Aar gammel. Hans Lig blev bisat i Roskilde Domkirke.

Som ovenfor fortalt drog det meget længe ud, før Fredrik II giftede sig. Aarsagen hertil maa søges dels i hans Ungdomskjærlighed til Anna Hardenberg, dels i Syvaarskrigen, dels ogsaa deri, at flere Planer til passende fyrstelige Partier slog feil. Blandt de Fyrstinder, som i Aarenes Løb var bragte i Forslag, var en af Keiser Ferdinands Døtre, en af Kurfyrst Joachim II (Hektor) af Brandenburgs Døtre, en polsk Prinsesse (Anna eller Katharina Jagellonica), Dronning Elisabet af England, Dronning Maria Stuart af Skotland, der i Aaret 1560 var bleven Enke efter Frants II af Frankrige, og muligens flere. Størst Interesse frembyder imidlertid de langvarige Forhandlinger, der tilsigtede at tilveiebringe et Giftermaal mellem den unge danske Konge og hans Frænke, Kristiern II's Datterdatter Renata af Lothringen, Hertug Frants af Lothringens Datter. "Ved denne Forbindelse", skriver L. Daae, "tilsigtedes at bringe det gamle indædte Had og Fiendskab mellem begge de kongelige Linier af det oldenburgske Hus til endelig Forsoning paa en Maade, der skulde være bleven et Sidestykke til Rosekrigenes Afslutning ved Henrik af Richmonds og Elisabet af Yorks Bryllup". Siden Pfalzgrevens Feide havde den danske Konge ikke et Øieblik kunnet være rolig for, at Kristiern II's Efterkommere vilde fremsætte nye Krav paa hans Throne. Efterat Pfalzgrev eller, som han rettere maa kaldes, Kurfyrst Fredrik i 1556 var afgaaet ved Døden, lod hans barnløse Enke sine For-

Digitized by Google

dringer falde. Paa samme Tid var det, indflydelsesrige Mænd i Nederlandene og i Danmark begyndte at forhandle om et Giftermaal mellem Kronprins Fredrik, der dengang var 22 Aar gammel, og den 10 Aar yngre Renata af Lothringen. I flere Aar arbeidedes der ihærdigt derpaa, og man var allerede kommen saa langt, at man forhandlede om Livgeding og Brudeskat; men omsider gik dog det hele overstyr, og i 1568 — tre Aar efterat Forhandlingerne fra dansk Side var blevne definitivt afbrudte — ægtede Renata Hertug Vilhelm af Bayern.

Det var en anden Frænke, Fredrik II tilsidst skulde hjemføre som sin Gemalinde. Kristian III's Halvsøster Elisabet var i sit andet Ægteskab med Hertug Ulrik af Mecklenburg-Schwerin bleven Moder til Sofia, født i Wismar 1557. Under et Besøg, som Hertugen med Gemalinde og Datter i Aaret 1571 aflagde i Danmark, blev et Giftermaal mellem Kongen og den 14aarige Sofia aftalt. Bryllupet feiredes den næste Sommer i Kjøbenhavn med vanlig fyrstelig Pragt. I sit 16 Aar lange Ægteskab blev hun Moder til syv Børn, 3 Sønner og 4 Døtre. Dronning Sofia skildres som en fra Hjertets og Aandens Side fortræffelig Kvinde, en opofrende og kjærlig Ægtefælle og en udmerket Moder. "Hendes fyrstelige Naade haver gjort saa stor Flid og Tilsyn, med Mund og Haand, med god Undervisning og tidelig Straf ved sine elskelige Børn, som nogen, enten Adelsperson eller Borgerske kunde vende paa sine Børn, paa det allerhøieste og bedste," udtalte Anders Sørenssøn Vedel i sin Ligprædiken over Kong Fredrik II. Til Trods den betydelige Aldersforskjel mellem hende og Kongen var deres Ægteskab lykkeligt og harmonisk. "Saadant deres Giftermaal og Ægteskab, begyndt udi sand Gudsfrygt og alvorlige Guds Paakaldelse," vidner A. S. Vedel ved Kongens Grav, "haver Herren efter sit hellige sanddrue Løfte velsignet i mange Maader. At Kong. Maj. haver havt sin Livstid en tryg, lydig og forstandig Hjælperinde udi Hendes Naade, som aldrig hav er været H. . noget tilmode (imod), eller befattet sig med den Del, som hørte til Kongelig Bestilling i det allermindste, men flitteligen varede paa sin kjære, Herre, at gjøre hannem alting til Takke, med synderlig Snildhed og Belevenhed, saa H. N. er baade i Ord og Tale og af Omgjængelse, ikke alleneste en meget ydmyg Fyrstinde mod alle, men ogsaa ganske forstandig til at føie sig efter Tiden og Leiligheden." Dette skjønne Skudsmaal stadfæstes af andre samtidige Vidnesbyrd, deriblandt ogsaa af Kongens egenhændige Dagbøger. "Mynt Soffye", som Kongen altid kalder hende, var stedse i Følge med ham, naar han færdedes paa Reiser. Ligesom faa Konger i Danmark har været saa populære som Fredrik II, har vistnok de færreste af Landets Dronninger været omfattede med saa megen Hengivenhed som Sofia af Mecklenburg. Sit nye Hjemlands Sprog og Minder omfattede hun med stor Interesse, og det var paa hendes Opfordring, A. S. Vedel samlede og bearbeidede den første Samling af Kjæmpeviser. Som Enkedronning boede hun paa Nykjøbing Slot paa Falster, hvor hun levede til Høsten 1631.

Digitized by Google

Hun var hjælpsom og gavmild mod de trængende, tog sig af Laalands og Falsters Opkomst, var streng mod efterladne og dovne Tjenestefolk og efterlod sig ved sin Død henved 12 Millioner Kroner, som hun ved Sparsommelighed og Flid havde lagt sig tilbedste. Hun var alligevel alt andet end gjerrig. Fra Tid til anden forstrakte hun sin Søn med over 3 Millioner i Kontanter, og engang forærede hun ham endog et stort, prægtig udrustet Skib.

Kong Fredriks og Dronning Sofias Børn var følgende:

1. Elisabet, f. 1573, d. 1626, gift m. Hertug Henrik Julius af Braunschweig-Wolfenbüttel (1564—1613).

2. Anna, Dronning af Skotland og England, hvorom ovenfor er talt.

3. Kristian IV.

4. Ulrik f. 1578. d. 1624, Biskop af Slesvig og Schwerin.

5. Augusta, f. 1580, d. 1639, g. 1596 m. Hertug Johan Adolf af Holsten-Gottorp (1575—1616).

6. Hedvig, f. 1581, d. 1641, g. 1602 m. Kurfyrst Kristian II af Sachsen (1583—1611).

7. Hans, f. 1583, d. 1602, forlovet med Oxenio (Axenia), Datter af den russiske Czar Boris Gudunov.

Regjeringsraadet efter Fredrik II's Død. Kristian IV's Fødsel, Barndom og Opdragelse. Hyldingen i Oslo 1591. Axel Gyldenstjernes Statholderskab 1588—1601. Kristian IV erklæres myndig.

Da Fredrik II gik til sine Fædre, havde han ikke truffet nogensomhelst Bestemmelse om, hvem der skulde føre Regjeringen, saa længe hans 11aarige Thronarving var umyndig. Kun havde han Dagen før sin Bortgang svaret Livlægen og Hofpresten paa deres Forespørgsel, om han ikke vilde drage Omsorg for sin Gemalinde og sine Børn, at dertil havde han nu ingen Leilighed, men han vilde anbefale dem til Gud og sine Undersaatter, i det sikre Haab, at disse ikke vilde slaa Haanden af dem. Umiddelbart efter Kongens Død samledes Rigsraadet, der dengang talte 20 Medlemmer, og kaarede af sin Midte fire Mænd, der skulde føre Regjeringen over de forenede Riger i den unge Kong Kristians Mindreaarighed. Disse "forenede Regjeringsraader," der paa lidet nær skulde udøve den samme Myndighed, som det hele Rigsraad ellers var i Besiddelse af, var Kantsleren Nils Kaas, Admiral

Digitized by Google

Peder Munk, Jørgen Rosenkrands og Rentemesteren Kristofer Valkendorf. Den sidste blev imidlertid ikke længe staaende i denne Stilling. Under Herredagen i Juli 1590, hvor Magnus Heinessøns Efterladte anlagde Sag mod ham for Misbrug af Embedsmyndighed, traadte han tilbage og afløstes af Hak Ulfstand, en af de danske Hærførere under Syvaarskrigen. Dronning Sofia erholdt ingen Andel i Regjeringen over de forenede Riger; derimod erklærede Hertugdømmernes Raad sig villigt til at anerkjende hende som Overformynderske for hendes Søn.

Kristian IV var, saavidt vides, den sidste af de dansk-norske Konger, hvis Fødsel troedes at være bebudet paa en overnaturlig Maade. Fredrik II og Dronning Sofia havde været gifte i flere Aar, og deres Ægteskab var hidtil kun velsignet med to Døtre. Kongen havde allerede tilbagelagt det firtiende Aar, og der blev stadig mindre Udsigt til, at han skulde faa nogen mandlig Arving. For at forhindre de uundgaaelige Stridigheder om Thronfølgen som man troede at kunne forudse, om Kongen skulde dø uden mandligt Afkom, gav Rigsraadet ham omkring 1575 et skriftligt Tilsagn om, at det kun skulde vælge den Fyrste til Konge, som samtidig ægtede en af hans Døtre; dog forbeholdt det sig selv at afgjøre, hvem af dem det saaledes vilde kaare til sin Dronning. Men disse Forholdsregler til at betrygge Rigernes indvortes Ro skulde vise sig overflødige. "Om Efterhøsten (1676)," heder det i Resens Fredrik II's Krønike, "er ankommen en gammel enfoldig Bonde fra Samsø, over til den almindelige Herredag, som da holdtes udi Kalundborg, gav sig an til Hove og berettede, at der nogle Gange paa Samsø udi Marken ved Stranden, som han boede, var kommen til hannem en smuk deilig Kvindesperson, men neden hos Fødderne skikket og skabt som en Fisk, og havde alvorligen og strengeligen befalet hannem at drage over til Kongen og lade hannem vide, at, som Gud havde nu velsignet hans Dronning, saa var hun frugtsommelig med en Søn, hvilken der skulde blive hans Livsarving i Danmark, ophøies til den kongelige Krone og blive en ypperlig Herre blandt alle Konger og Fyrster udi denne Norder-Verden; og efterdi at Synd og Ondskab, Drukkenskab, Løsagtighed, Hovmod og Selvraadighed tog fast Overhaand udi hans Riger, da skulde han den høie Herre og Gud, som hannem saa velsignede, til Ære og Taksigelse, saadant med al Flid og Alvorlighed afskaffe, at Gud ikke skulde med Tiden sine store Velgjerninger og Langmodighed med des større Vrede og Straf hjemsøge. Og angav samme Bonde, at endog han ofte havde sig høiligen undskyldet, at han var en fattig, blu, uforstandig og ringe anseendes Mand og ikke kunde eller turde komme frem for saadanne Herrer med saadanne Tidender, hvorover han dog maatte komme udi største Ulykke og Livsfare, da bad hun hannem være trøstig og frimodig; det var ikke hans, men Vorherres Bestilling, som hannem vel skulde bevare." Sagen blev indberettet til Kongen, som just opholdt sig paa Antvorskov Slot. Han lod Bonden gjentage den Fortælling, han havde givet til Bedste for Rigsraadet, i Hofmændenes

Digitized by Google

Nærværelse. Her gjorde den, som man let kan tænke sig, et høist forskjelligt Indtryk. Medens nogle blev høiligen forundrede over den Naade, som var bleven den fattige Bonde til Del, slog andre Latterdøren paa vid Væg. Men Kongen fandt intet latterligt i det. Han ønskede ret inderlig, at Bondens Tidende var sand; hvad Synden angik, mente han, saa skulde han som en kristelig Konge søge at raade med den, saa godt det lod sig gjøre. Bonden slap at angre sin Færd; thi han fik en fyrstelig Tærepenge til sin Hjemfærd.

Det varede ikke længe, før der viste sig Sandsynlighed for, at Havfruens Spaadom skulde gaa i Opfyldelse. Til Opholdssted for Dronningen valgte Kongen Slottet Fredriksborg paa Sjæland, "et roligt og mod Vaaren iblandt Skovene og Søerne meget lystig og sund Sted". Her nedkom da Dronningen den 12te April 1577 med en Søn, der i Daaben Trefoldigheds Søndag næstefter erholdt Navnet Kristian. Hans Daab blev feiret med stor Stas og Pragt, der stod i liden Samklang med de strenge Forordninger mod Overdaadighed, som var blevne udfærdigede om Høsten i den kalundborgske Reces. Blandt andet ledsagedes Høitidelighederne med Skuespil.

77. Kristian IV's Haandskrift.

En Dag opførtes saaledes Sixtus Birchs Tragikomedie "Susanna" ved Studenter og Balletten "Pygmæernes Kamp med Tranerne" ved Kjøbenhavns Latinskoles Gutter, en anden Skuespillet "Kampen mellem David og Goliat", hvor "Jøder" og "Filistere" tørnede ihop for Alvor, og Morten Børups Ballet "Daaredansen". Indimellem holdtes der Turneringer og Ridderspil, der ikke løb af uden Blodsudgydelse. Den unge Prins blev saa anbetroet til Bedsteforældrenes Omsorg og drog med dem til Mecklenburg. Her blev han, til han havde fyldt sit andet Aar.

Neppe var alt igjen kommen til Ro efter Barselgildet, før den gamle Bonde fra Samsø atter indfandt sig ved Hoffet, hvor han imidlertid kun traf de Geistlige, som havde været ved Festen. Nu fik han en ganske anden Modtagelse end sidst. Presterne tog ham i Forhør om Aarsagen til, at han atter kom. Han forklarede da, at Havfruen paany havde befalet ham at gaa til Kongen og foreholde ham, at han kun slet havde opfyldt sit Løfte; thi Synd og Laster gik fremdeles i Svang blandt Folket, og der var ikke gjort noget for at afvende dem. Hun vilde derfor paa det indstændigste paalægge Kongen, at han tre Aar i Træk lod holde almindelige Bededage over hele Riget, for at Folket kunde anraabe Gud om at afvende sin Vrede

78. Arild Huitfeldt, Danmarks Kantsler.

Digitized by Google

og lade Naade gaa for Ret. Paa dette Budskab havde Presterne naturligvis intet at sige; men de vilde have Rede paa, hvorledes det hang sammen med Havfruen. Han fortalte da, at hun var en deilig Kvinde, at hendes Navn var Ibrant, og at hun var en Datterdatter af en Havfrue, der havde vist sig for Valdemar Atterdag og bebudet Dronning Margretas Fødsel. Nu forstod de høilærde Herrer strax, hvorledes det hang sammen. Bonden havde, fristet af de Drikkeskillinger, han forrige Gang havde faaet, paataget sig at gaa Djævelens Erender, og da Kongen fik Bud om, at Bonden atter havde været der, udtalte han først sin Forundring over, at Fanden var bleven hellig paa sine gamle Dage, men mente dog, at han nok skulde passe sig for ham. Han bød Bonden pakke sig bort og ikke understaa sig at komme tiere med Hilsninger til ham fra den Kant. Da det imidlertid var Kongen af største Interesse at faa et Indblik i den Skjæbne, som ventede den unge Kongesøn, paalagde han Tyge Brahe at læse hans Skjæbne i Stjernerne. Denne gik med stor Omstændelighed tilverks, og Resultatet var et Skrift, der affattedes paa Latin og Dansk. Ifølge dette skulde Prinsen blive en velskabt, middels høi Mand, af stor Retskaffenhed og Godgjørenhed, med Sans for de skjønne Kunster, men derhos vellystig og sandselig. Han skulde faa stor Lyst til Krig, Jagt og alskens Selskabelighed; dog skulde han tillige være alvorlig, forstandig og lærenem samt i Besiddelse af Interesse for Videnskab. Iøvrigt vilde han blive sangvinsk af Temperament, naa stor Ære og Rigdom osv., — kort sagt, hans Spaadomme holdt sig Sandsynlighedsregningen saa nær, at den halve Del eller saa omtrent maatte slaa til.

Da Kristian gik i sit tredie Aar, forestillede Rigsraadet Kongen, at det dog var bedst, at Prinsen, som var udset til hans Eftermand, helst blev opfostret i selve Landet. Han blev da hentet hjem og erholdt til Hovmester den pomerske Adelsmand Henrik Ramel, der paa samme Tid var Kongens tyske Kansler, en for sin Verdenserfaring og Lærdom høit agtet Mand. Han blev nogle Aar efter Fredrik II's Død (1590) afløst af Hak Ulfstand. Prinsens egentlige Lærer eller "Tugtemester" var dog Presten Mester Hans Mikkelsøn, der ansattes i 1582 og sandsynligvis indehavde sin Stilling, indtil han naaede Myndighedsalderen. Fredrik II, der vel indsaa, hvor meget han havde tabt ved en forsømt Ungdom, tog ved dette Valg af Lærere nøie i Agt, at hans Søn ikke skulde komme til at høste de bitre Erfaringer, som han selv havde gjort. Til Børnenes Undervisning forfattede han ogsaa det Udtog af Salomons Ordsprog og Jesu Sirachs Visdomsbog, som før er nævnt. Allerede tidlig havde Opdragerne faaet Befaling til at tage Sagen med Alvor, passe nøie paa, hvem Prinsen fik at omgaaes, og holde ham til Gudsfrygt. Fra Prinsens Foresattes Side blev der heller ikke hverken i hans Faders Tid eller af hans Formyndere sparet den ringeste Møie for at faa ham oplært i Tidens Visdom. Han maatte skrive en Mængde latinske Stile, lære Grammatik, Rhetorik, Logik og Sprog, derhos

Digitized by Google

Mathematik og andre Fag. Med sit lette Nemme tilegnede han sig uden Vanskelighed alt, hvad han blev sat til at lære. Han kunde udtrykke sig godt, ja stundom endog elegant paa Latin, og det baade mundtlig og skriftlig; Tysk og Italiensk kunde han, naar han vilde, behandle med samme Færdighed som sit Modersmaal; Fransk og Spansk forstod han. Men nogen lærd Konge, som man havde tænkt at gjøre udaf ham, blev han aldrig. Den lærde Dannelse, han fik, tør vel endog for en ikke ringe Del have været en Hemsko paa Udviklingen af hans naturlige Anlæg, der gik i en saa udpræget praktisk Retning, som bedst tænkes kan. Ligesom sin Fader var han en kjæk og staut Rytter, hvis Mage man neppe skulde finde hele Riget over. Han kunde senere hen give Haandverksmestere Anvisning paa, hvorledes dette eller hint skulde gjøres, ved Tegninger eller Modeller, som han selv forfærdigede. Af sin Moder havde han faaet indprentet en Sans for Sparsommelighed og Husholderiskhed, som blev dreven til næsten karrikaturmæssig Yderlighed; men paa den anden Side var han dog intet mindre end gjerrig og gnieragtig. For Søen og Sømandsvæsenet nærede han vistnok allerede fra Gutteaarene af en levende Interesse; men speciel Uddannelse som Sømand fik han neppe fra sine tidligste Barneaar, som man har paastaaet. Beretningen om, at hans Formyndere havde ladet bygge et mindre Skib "med Master, Takkel, Seil og andet Redskab i alle Maader som et stort Orlogsskib monteret og udrustet", med hvilket den unge Kongesøn pleiede Skanderborg Slotssø, medens erfarne Søfolk "flittig underviste ham udi alt det, som hører til Søfarten", beror sandsynligvis paa en Misforstaaelse; det var først henimod Myndighedsaarene, at han fik Anledning til praktisk at sætte sig ind i Skibsbygning og Orlogsvæsen. I det hele faar man af de Oplysninger, som i den senere Tid er komne for Lyset, et sterkt Indtryk af, at den unge Kongesøns lærde Opdragelse har været begunstiget paa Bekostning af en harmonisk Udvikling af hans fortrinlige praktiske Anlæg, en Forsømmelse, som aldrig lod sig gjenoprette. Med al sin sunde Sans og med sin interesserede Virkelyst formaar Kristian IV aldrig at frigjøre sig fra det Snevershyn, som paa ethvert Omraade er Autodidaktens og Dilettantens Særkjende.

Allerede i April Maaned 1580, da Prins Kristian endnu kun var 3 Aar gammel, var han paa en Herredag i Odense bleven tagen til Thronfølger i Danmark, og to Aar efter, 25de Januar 1582, tillige paa et Møde i Oslo for Norges Vedkommende. Som Konge hyldedes han i Norge i Forsommeren 1591.

I Slutningen af Aaret 1590 udgik der et aabent Brev til Norges Befolkning om, at Kong Kristian IV's Hylding skulde foregaa i Oslo 8de Juni næste Aar. Til denne skulde hver Adelsmand, hver Lagmand og hver Superintendent indfinde sig, derhos af hvert Kapitel en Prælat med 2 Kanniker, af hver Kjøbstad en Borgermester med 2 Raadmænd og 2 andre Borgere og af hvert Prestegjeld Ombudsmanden med to Lagrettemænd. Til den forestaaende Høitidelighed fik Statholderen Axel Gyldenstjerne Befaling

Digitized by Google

til at lade opsætte et Pallads af Træ og derhos træffe andre Forføininger. I Mai Maaned 1591 udrustedes saa en Flaade, der bestod af Orlogsskibene Gideon, Josafat, Rafael, Duen, Gabriel og Falk von Bergen samt Galleierne Salomon, David og Jakob, som skulde føre den unge Konge opover til Norge. Paa denne Færd, som blev tiltraadt den 25de Mai, ledsagedes han af Nils Kaas, Kristofer Valkendorf og Peder Munk, der var Eskadrens Høistkommanderende. I de første Dage af Juni Maaned ankom Kongen til Oslo, hvor alt var ordnet til Hyldingen. Paa den store Plan ved Hovedstangen („Hustangen") nedenfor Akershus Slot var der opført en stor, med rødt Tøi betrukken Tribune, paa hvis Midte den kongelige Throne var reist. I Pladsens nordre Ende var der opført Bænkerader, hvorfra Damerne kunde overskue den hele Akt.

Kl. 11 om Formiddagen red Kongen ud fra Slottet, ledsaget af et prægtigt Følge og hilset af Fanfarer. Han tog Plads paa Thronen, og de fornemste Adelsmænd og Geistlige stillede sig paa begge Sider af den. Tilskuernes Opmerksomhed fæstede sig snart ved den unge Konge og hans pragtfulde Følge, snart ved den alvorlige og høitidelige Kantsler Nils Kaas og den strenge og ubøielige Kristofer Valkendorf, om hvem der gik et saa stort Ord, snart ved Biskoperne, der samtlige havde indfundet sig; især maa Forsamlingens Øine have været henvendte paa den ærværdige Hans Mogenssøn af Throndhjem og den ældgamle, udtjente Biskop Frants Berg, som kun ved Presternes Hjælp magtede at holde sig opreist. Men ogsaa den fremmødte Almue maa have frembudt et broget og interessant Skue. Her mødtes Nordlændingen med Sørlændingen, Østlænding med Vestlænding. Talrigst repræsenterede synes dog Oplandene og Egnen over Folden (Kristianiafjorden) at have været. Som et levende Minde fra en forlængst svunden Tidsalder kunde Thelemarkingerne betragtes: staute og kraftige med et Haar, som naaede dem til Skulder og Albue, iførte Klæder af et gammeldags Snit og bærende Bue og Kogger maa de hos en og anden have skabt en levende Forestilling om de gamle hedenske Forfædre. Om Thelemarkingernes Vildskab og Blodtørst i Fortiden havde man havt meget at fortælle. Men nu havde de dog forandret sig meget til sin Fordel, idet de viste sig omgjængelige og til det yderste gjæstfrie mod alle, med hvem de kom i Berøring. At de imidlertid ikke med den stigende Kultur havde vanslægtet fra Fædrene, havde de vist under Syvaarskrigen, idet de ved en Leilighed, som nu ikke længere kjendes, skulde have forjaget Svenskerne fra sin Egn.

Efterat der var tilveiebragt Stilhed, traadte Kantsleren Nils Kaas frem og holdt en Tale. Derpaa skred de forskjellige Stænder til at aflægge Troskabseden. Denne, som blev dem forelæst af Nils Kaas, lød saaledes:

„Vi lover og sværger den stormægtigste høibaarne Fyrste og Herre Hr. Kristian IV, Danmarks og Norges udvalgte Konning, at være Hs. Maj. hulde og tro og som lydige, hørsomme, ærekjære, trofaste Undersaatter at

Digitized by Google

De dansk-norske Konger fra

Kristian IV.
f. 1577 † 1648, g. 1. m.
Anna Katharina af Brandenburg,
f. 1575 † 1612.
2. (morg.) Kirsten Munk,
f. 1598 † 1658.

1. Fredrik f. og † 1599.	1. Kristian (V) f. 1603 † 1647, g. m. Magdalena Sibylla af Sachsen, f. 1617 † 1668.	1. Sofie, f. og † 1605. 1. Elisabet, f. 1606 † 1608.	1. Fredrik III, f. 1609 † 1670, g. m. Sofia Magdalena, f. 1628 † 1685.	1. Ulrik, f. 1611 † 1633.	2 Anna Katharina, f. 1618 † 1633.	2 Sofia Elisabet, f. 1619 † 1658, g. m. Grev Kristian Pentz.	2. Eleonora Kristina, f. 1621 † 1698, g. m. Rigshofmester Grev Korfits Ulfeld.

Kristian V, 1646 † 1699, g. m. Charlotte Amalia af Hessen-Kassel, f. 1650 † 1714.	Anna Sofia. f. 1647 † 1717, g. m. Kurfurst Johan Georg III af Sachsen.	Frederikke Amalia, f. 1649 † 1704, g. m. Hertug Kristian Albrecht af Holsten Gottorp.	Vilhelmine Ernestine, f. 1650 † 1706, g. m. Kurfyrst Karl af Pfalz.

Fredrik IV, f. 1671 † 1730 g. 1. m. Louise af Mecklenburg, f. 1667 † 1721. 2. m. Anna Sofia Reventlou, f. 1693 † 1743.	Kristian Vilhelm, f. 1672 † 1673.	Kristian, f. 1675 † 1695.	Sofia Hedvig, f. 1677 † 1735.

1. Kristian, f. 1697 † 1698.	1. **Kristian VI,** f. 1699 † 1746, g. m. Sofia Magdalena af Brandenburg, f. 1700 † 1770.	1. Fredrik Karl, f. 1701 † 1702.	1. Georg, f. 1703 † 1704.

Fredrik V. f. 1723 † 1766, g. m. 1. Louise af Storbritannien, f. 1724 † 1751. 2. m. Juliane Marie af Braunschweig, f. 1729 † 1796.	Louise, f. og † 1724.	Louise, f. 1726 † 1756, g. m. Hertug Ernst Fredrik Karl af Sachsen-Hildburghausen.

1. Kristian, f. 1745 † 1747.	1. Sofia Magdalene, f. 1746 † 1813 g. m. Gustav III af Sverige.	1. Vilhelmine Karoline, f. 1747 † 1820, g. m. Kurfyrst Vilhelm I af Hessen-Kassel.	1. **Kristian VII,** f. 1749 † 1808, g. m. Karoline Mathilde af Storbritannien, f. 1751 † 1775.

Fredrik VI.
f. 1768 † 1839.

Digitized by Google

Kristian IV til 1814.

2. Valdemar Kristian, f. 1622 † 1656.

2. Elisabet Augusta, f. 1623 † 1659, g. m. Admiral Hans Lindenow.

2. Fredrik Kristian, f. 1625 † 1627.

2. Kristiane, f. 1626, g. m. Hannibal Sehested.

2. Hedvig f. 1626 † 1678, g. m. Ebbe Ulfeld.

2. Marie Katharine, f. og † 1628.

2. Dorothea Elisabet, f. 1629 † 1687. Nonne.

Fredrik, f. 1651 † 1652.

Georg, f. 1653 † 1708, g. m. Dronning Anna af Storbritannien.

Ulrike Eleonore, f. 1656 † 1693, g. m. Kong Karl XI af Sverige.

Dorothea Juliane, f. 1657 † 1658.

Kristiane Charlotte, f. 1679 † 1689.

Karl, f. 1680 † 1729.

Vilhelm, f. 1687 † 1705.

---

1. Charlotte Amalia, f. 1706 † 1782.

2. Kristiane Amalia, f. 1723 † 1724.

2 Fredrik Kristian, f. 1726 † 1727.

2. Karl, f. 1728 † 1629.

---

1. Louise, f. 1750 † 1830, g. m. Landgrev Karl af Hessen.

2. Fredrik, f. 1753 † 1805, g. m. Sofia Fredrike af Mecklenburg, f. 1758 † 1794.

Kristian Fredrik, f. 1786 † 1848. Norges Konge i 1814.

Digitized by Google

være Hs. Maj. som vor allernaadigste Herre og Konning hørige, lydagtige, følgagtige og bistandige, som ærlige troe Undersaatter bør at være mod deres rette Herre og Konning og ingenledes lade os bevæge til nogen fremmed Hersker, det være sig hvemsomhelst det være kan, men udi alle Ting vide og ramme Hs. Maj.s Gavn og Bedste og Hs. Maj.s Skade og Fordærvelse hindre og afvende efter vor yderste Magt, Forstand og Formue. Saa sandt hjælpe os Gud og hans hellige Ord!" Denne Ed blev nu aflagt af alle de Tilstedeværende, først af Adelen, saa af Lagmændene, Geistligheden, Borgerskabet og tilsidst af Bønderne. Saasnart Høitideligheden var tilende, blev Hyldingstribunen som sædvanligt ved saadanne Leiligheder givet til Pris for Tilskuerne. Ved Hyldingen fremsatte den norske Adel nogle Begjæringer til den unge Konge og de Rigsraader, som ledsagede ham. Herpaa blev der givet et foreløbigt Svar strax, hvorimod det endelige Svar først udfærdigedes efter Hjemkomsten. I Oslo havde der ogsaa indfundet sig et russisk Gesandtskab, i hvis Spidse Gabriel Salomona stod. Hensigten med dets Komme var dels at kondolere i Anledning af Fredrik II's Død, dels at aftale et nyt Grænsemøde. Forøvrigt hengik de faa Dage, Kongen endnu forblev paa Akershus, med Afholdelsen af Retterthing. Den 16de Juni tiltraadtes Tilbagereisen til Danmark, hvorhen han ankom tre Dage efter.

Hyldingen i 1591 har i flere Henseender en vidtrækkende Betydning for vort Fædrelands Historie. Forskjellige Reformer blev nemlig gjennemførte, takket være det kraftige Initiativ, som Statholderen Axel Gyldenstjerne tog. Af disse, der indeholdes i de af den norske Adel fremsatte Begjæringer, maa vistnok Oprettelsen af Sorenskriverembedet siges at være den vigtigste. Desforuden blev det bestemt, at Rigets Kantsler herefter skulde være en indfødt norsk Adelsmand, ligesom det allerede tildels var bleven gjennemført i Praxis.

I det hele udmerker Axel Gyldenstjernes 14aarige Statholderskab over Norge (1588—1602) sig ved en Række af Bestræbelser, der gaar ud paa at ordne Landets indvortes Forhold og hæve det i økonomisk Henseende. Navnlig fortjener det Arbeide, som blev lagt paa Istandbringelsen af den saakaldte Kristian IV's Lovbog, vor største Opmerksomhed. Der udkrævedes ogsaa et kraftigt Styre fra oven for at bøde paa de mange Ulykker og Gjenvordigheder, som i Løbet af faa Aar var væltede ind over Landet.

I selve Formynderstyrelsen, der vedvarede i gode otte Aar, var der i Tidens Løb foregaaet ikke faa Forandringer. I 1590 var Kristofer Valkendorf udtraadt og erstattet af Hak Ulfstand. Denne og Peder Munk gik af i 1593, og i deres Sted indtraadte Sten Brahe og Manderup Parsberg. Nils Kaas døde 29de Juni 1594 og Jørgen Rosenkrands 9de April 1596, hvorpaa Kristofer Valkendorf igjen indtraadte som Rigets Hofmester. Forøvrigt var Regjeringsraadets Virksomhed da allerede paa det nærmeste afsluttet; thi paa en Herredag i Kjøbenhavn 1596 erklæredes Kongen myndig, hvorpaa

Digitized by Google

han den 7de August undertegnede en Haandfæstning, der paa det nærmeste stemmer overens med Faderens. Nogle Uger efter blev han i Kjøbenhavn høitidelig kronet til Konge over de forenede Riger. I det følgende Aar ægtede han Kurfyrst Joachim Fredrik af Brandenburgs Datter Anna Katharina, der var født 1575.

Kristian IV's Personlighed og Færd i dagligt Lag. Reisen til Finmarken 1599. Istandbringelsen af Kristian IV's Lov.

Kun faa Konger i de forenede Riger har været i Besiddelse af de Forudsætninger og fremragende Egenskaber, som Kristian IV lagde for Dagen alt fra sin Thronbestigelse, og Samtiden hilsede i ham en ny Salomon, baade med Hensyn til Retfærdighed og Visdom. Allerede som ungt Menneske havde han lagt for Dagen en ihærdig Stræben efter at skaffe Lovene Agtelse og alle Lighed for Lovene. Som 14 Aar gammel Prins var han engang tilstede ved et Retterthing i Jylland. Her forelaa der en Sag mod tre Brødre af Frisernes mægtige Slægt, der havde overfaldt en anden ung Adelsmand paa Viborgs Gade, afhugget hans ene Haand og forøvrigt ogsaa redet ham ilde til. Før Sagen kom til Behandling, var den ene af Voldsmændene død, og de øvrige to skulde efter den jydske Lov hver bøde 107 Mark Penge. Men den unge Konge fandt, at denne Straf var for ubetydelig og opkastede det Spørgsmaal, om der ikke var Grund til at skjærpe den. Nils Kaas sagde da: "I den skaanske Lov findes der vel den Bestemmelse, at hvis begge Hænder hugges af en Træl, skal Gjerningsmanden bøde tre Mark og derhos Skadeserstatning til Eieren . . ." "Men den Lov gjælder for Skaane, ikke for Jylland", faldt de andre Rigsraader ham i Talen; "desuden handler den om Trælle". Men denne Indvending faldt til Jorden for den unge Konges Magtbud. "Skal da", udbrød han, "en skaansk Træl nyde større Ret end en jydsk Adelsmand? Den døde maa Gud dømme; men de levende, som staar for vor Domstol, skal bøde sine tre Mark og have sin Ære forbrudt". Hermed skal det ogsaa have havt sit Forblivende. Mod Troværdigheden af denne Fortælling kan der dog reises Indvendinger, skjønt den har været almindelig fortalt. Endda mere kjendt, om end henført til urette Forhold, er Beretningen om, hvorledes Kongen opdager et Gjældsbrevs Uægthed ved at undersøge Papirets Vandmerke; heraf fremgik nemlig, at Gjældsbrevet maatte være udstedt, før den Mølle, hvorpaa

Digitized by Google

79. Anna Katharina, Kristian IV's Dronning.

Digitized by Google

Papiret var laget, var bleven bygget. Sagens Parter var imidlertid to Kjøbmænd fra Kristianshavn, ikke som man til for ganske nylig har troet, Adelsmanden Kristofer Rosenkrands og Kristen Juels Enke. I den sidste Sag ses Kongen at have grebet meget mindre ind, end man hidtil almindelig har antaget. Han har kun — uden at tage Hensyn til, at Sagen angik en af Rigets høieste Adelsmænds Liv, Gods og Ære — ladet den gaa sin lovlige Gang, hvoraf Følgen blev, at en fræk Forbryder kom til at ligge paa sine Gjerninger. Persons Anseelse gjaldt aldrig hos Kong Kristian.

Hvad der ved Siden af Kongens Retfærdighedsfølelse er et af det mest fremtrædende Træk hos ham, er hans mageløse Arbeidsomhed. Hans Gavnelyst var altid saa stor, at han var paa Farten fra den tidlige Morgenstund af for at se til Arbeiderne. Om Sommeren var det, naar han opholdt sig paa Kjøbenhavns Slot, hans daglige Sædvane at indfinde sig paa Holmen Kl. 4 om Morgenen, hvor han holdt Udkik med alt, hvad der blev foretaget. Ingen Skibsbygger eller Verftsmester havde da Øinene bedre med sig end Kongen. I sine modnere Aar lagde han sig med Held efter Skibsbygningskunsten, og det er sikkert, at Tegningerne til den danske Flaades største og skjønneste Skibe hidrørte fra hans egen Haand. I de Morgentimer, han tilbragte her, likte han ikke at blive forstyrret af uvedkommende. Han maalte og beregnede Tømmeret, som skulde benyttes i Skroget, paasaa Arbeidets nøiagtige Udførelse og kløv ofte selv op i Riggen for at undersøge Tougverkets Holdbarhed. Skjønt det var Flaaden, som lagde mest Beslag paa Kongens Opmerksomhed, førte han ogsaa Tilsyn med andre Arbeider, som sattes i Gang, hvad enten de var af offentlig eller mere privat Karakter. Det var nu engang saa, at Kongerne i hine Dage maatte give sig af med tusinde Smaating, som de ellers har kunnet overse. Mod Kristian IV har man saameget mere rettet Bebreidelser for en vidtdreven Husfaderlighed, som det var ham lige saa magtpaaliggende, at Høet kom velbjerget ind fra Ladegaarden, som at en vigtig Statssag blev bragt i Orden. Han var saa husholderisk, at det næsten streifer ind paa det smaaliges Omraade. Hans private Regnskab var ført med samme Omhu som Statsregnskabet, idet ingen Daler, ingen Mark, som han gav en Fattigmand, eller en Drikkeskilling, han forærede en af Tjenerne, er oversprunget. Hans Klæder blev baarne saa længe, han kunde gaa med dem. Siden blev de opsyede til Børnene. I dagligt Lag var han tarvelig som en jevn Borgermand baade i Mad og Drikke. Naar han var paa Reiser brugte han sjelden mer end en Vogn eller to. Natteherberge tog han paa en Kro eller en Bondegaard; der gjordes sagtens mere Krus for en Hovmand i hine Dage end for selve Kongen. Hans Sprog var Sømandens; var han vred, lagde han ikke sine Ord paa Guldvægt; ogsaa ellers maa han have betjent sig af drøie massive Udtryk, der traf Sømmet paa Hovedet. Hans Breve udmerker sig ved en pikant, eiendommelig Stil, der giver et levende Indtryk af hans hele Personlighed.

Digitized by Google

I nær sagt hver eneste af de mange hundrede egenhændige Kongeskrivelser, som findes i de udgivne Samlinger, forekommer der Exempler herpaa. Han taler om "den firkantede fynske Pige", som er kommen i Tjeneste hos Børnene, en skjødesløs Opvarter faar den Besked, at han "kan hugge sin Kaas", andre skjælder han for Bärenhäutere, Skalke osv. Bedst han skriver om en vigtig Statssag, kan han fælde ind en Bemerkning om en Kobberkjedel, han skal have fortinnet, om en Plog, som skal rettes paa, om en Fjæl, som han vil have indsat i Porten osv. Hans egenhændige Ordrer til Rentemestrene vidner ogsaa om, at han har havt et vaagent Øie med Hovedstadens Vagthold, og det er ikke længe imellem, at han stiller en eller anden af Byens Embedsmænd frit "Losemente paa det blaae Taarn" i Udsigt. Man føler ved Gjennemlæsningen af hvert eneste Brev, at der var Kraft og Bestemthed i hans Forlangender, og at den myndige Konge neppe har været sen med at gribe til Stokken for at skaffe sine Ord Gehør. Der maa have staaet megen Age af ham; man tør have likt hans ægte danske Væsen; man maa have vidst, at hans Ord var Kongeord, hvorpaa man trygt kunde stole. Men med Kjærlighed har han neppe været omfattet af andre end Almuesmanden. Derfor fører Kristian IV ogsaa et rigere Liv i Folkesagnet end nogen anden af de dansk-norske Konger.

Det siger sig selv, at ogsaa Norge maatte komme til at nyde godt af Kong Kristian IV's utrættelige Virkelyst, saa meget mere, som Havet imellem Landene ikke havde noget afskrækkende for ham. Henved 30 Gange maa han have besøgt Norge, dels paa længere, dels paa kortere Tid, medens ingen af hans Formænd eller Efterfølgere mere end to, høist tre Gange kom herhen, hvis de overhovedet gad tiltræde en saa besværlig Reise.

I Aaret 1597 gik Kongen, der før havde gjæstet Østersøen og det nordlige Tyskland, ombord paa Rafael, St. Mikael og Muslen for at drage til Norge. Den 22de Mai var han paa Baahus, seilede derfra til Akershus, hvor han opholdt sig den 25de og 26de Mai, og vendte den 1ste Juni tilbage til Kjøbenhavn. Sandsynligvis havde Kongens oprindelige Plan været at udstrække Færden til Throndhjem, hvor der just holdtes en Herredag for at dømme mellem Bønderne i det nordenfjeldske Norge og Ludvig Munk, der for anden Gang havde været Lensherre i Throndhjem fra 1589 til 1595. Over denne haarde og grusomme Mand havde Bønderne paany ført alvorlige Klager for Udsugelser, og Kongen havde derfor i det foregaaende Aar set sig nødt til at fratage ham hans Forleninger. Herredagen, der bestod af Kantsleren Arild Huitfeldt, Jørgen Friis og Sekretæren, Iver Friis, dømte ham til at betale klækkelige Bøder; men Ludvig Munk fik ingen nye Forleninger og græmmede sig allerede det næste Aar tildøde paa sit Gods i Jylland. Hans Datter, Kirsten, blev senere viet til Kongens venstre Haand.

Ogsaa i det følgende Aar gjæstede Kongen Baahus og Akershus med tvende Skibe; men sin mest navngjetne Færd foretog han i 1599, da han

Digitized by Google

besøgte Ishavets Trakter, som ikke havde set nogen norsk Konge siden den tidligste Del af Middelalderen.

Det tør hænde, at den unge Konge har foretaget denne lange Færd af ren Opdagelsesiver, og at han ved sit eget Exempel har tilsigtet at sætte Fart i de Bestræbelser for at finde og erobre nye Lande, som netop paa denne Tid i rigeste Maal udfoldedes af Europas søfarende Nationer. Rimeligere er det dog at tro, at det har været de politiske Forhold nordpaa, som var den fornemste Aarsag til hans Reise. Den Handel, som engelske og for en Del ogsaa hollandske Skibe drev paa Kola og Arkangelsk, var den dansk-norske Regjering en Torn i Øiet, idet den vilde hævde Norges Høihed over Ishavet, ret som om dette var en af Rigets Strømme. Ved udsendte Orlogsskibe havde Fredrik II tvunget det Kompagni, som havde Handelen paa Nordrusland til at løse Søpasse; men dette afskrækkede dog ikke andre, baade Engelskmænd og Hollændere, fra at friste sin Lykke, som det bedst lod sig gjøre. Det er vel muligt, at Kong Kristian nu engang ved et kraftigt Slag vilde gjøre en Ende paa denne forargelige Snighandel.

Der var ogsaa andre Forhold tilstede, som maatte anbefale den norsk-danske Konge at holde et vaagent Øie med den nordligste Provins; thi baade Russere og Svensker havde paa det sidste søgt at gjøre Norge Overhøihedsretten over denne Landsdel stridig. Siden Traktaten mellem Norge og Novgorod i Aaret 1326 var bleven sluttet, var de af Russerne undertvungne Kareler trængte nordpaa opimod Nord-Ishavets Strand; men skjønt de befandt sig paa norsk eller svensk Grund, ansaas de fremdeles for russiske Undersaatter og betalte som saadanne Hovedskat (Kopskat) til Storfyrsten af Novgorod, men kun en ubetydelig Landskat til den norske Konge. Til Trods for, at den sidstnævntes Ret til den største Del af Kolahalvøen var hævet over Tvivl, var de russiske Fordringer blevne mere og mere nærgaaende, og navnlig styrkedes deres Krav ved de Bestræbelser, som fra den græsk-katholske Kirkes Side i det 16de Aarhundrede var gjorte paa at udbrede Kristendommen blandt de hedenske Lapper. Ikke langt fra Petschenga-Elvens Munding havde den russiske Asket **Trifon** ved Reformationstiden bygget et Kapel og et Kloster, der hurtig vandt Ry for Hellighed og i 1556 af Ivan Vasiliewitsch (den grusomme) fik overladt hele det saakaldte Fællesdistrikt Mutkafjord, Litzafjord, Orafjord, Pasvig og Neidenfjord, hvis Beboere betalte Skat baade til Rusland og Norge. Munkene i dette Kloster drev en udstrakt Handel paa Vardø og Archangel, ja stod endog i Forbindelse med engelske og hollandske Kjøbmænd. Hvad der især fremmede Klosterets Opkomst var de rige Fiskerier, som paa denne Tid fandt Sted ved de finmarkske Kyster. I 1572 talte Klosteret saaledes 50 Munke og over 200 Tjenere. Ti Aar efter (1582) havde en russisk Bojar ladet opføre en pallisaderet Fæstning i Kola, hvor han havde taget Sæde, skjønt der fra norsk Side nedlagdes Protest derimod. Men baade Bojaren i Kola og

Digitized by Google

Munkene i Petschenga betalte den norske Krone Skat. Under den fireaarige Vaabenstilstand, som fra 1585—90 var sluttet mellem den svenske Konge Johan III og Czar Feodor Ivanowitsch, blev Klosteret i Petschenga Juleaften 1589 ødelagt af et finsk Streifparti, der hverken skaanede de russiske Kareler eller de norske Bumænd; ja selv Finner, der betalte Skat baade til den norske og den svenske Konge og den russiske Czar, faldt som Ofre for dets Myrdelyst. Ved Freden i Teusin, der sluttedes 18de Mai 1595, afstod Rusland til Sverige sin Andel i Herredømmet over den Del af Finmarken, som ligger mellem Varangerfjord og Malangen. Ved denne Bestemmelse, som forøvrigt skulde holdes hemmelig, heftede der dog den besynderlige Feil, at Russerne aldrig har havt nogen Ret til dette Omraade, ja ikke engang nogensinde kan ses at have nedlagt alvorlig Paastand i den Retning. Først Aaret efter fik den dansk-norske Konge ved et Tilfælde Efterretning herom, idet Lensherren Laurits Kruse i 1596 sendte Indberetning til Rigets Hovmester om, at Svenskerne opkrævede den Skat, som Russerne før havde oppebaaret, og at den russiske Bojar i Kola havde forbudt Fjeldfinnerne at betale den norske Foged Skat for Aaret 1596—97. Kristian IV, som netop havde overtaget Regjeringen, befalede da strax den nys udnævnte Befalingsmand over Vardøhus Len Hans Olafsson, at han i Følge med Skipperen Simon von Salingen*) skulde foretage en Inspektionsreise over hele Lenet fra Helgeland til dets nordligste Grænse for at undersøge Forholdene, navnlig, hvorledes Grænsen mod Sverige gik. Den Indberetning, som disse Mænd i Juli Maaned 1598 aflagde om sin Færd, bidrog ogsaa til, at Kongen i det næste Aar selv gjæstede disse Trakter.

Til denne Reise lod Kongen udruste en større Eskadre, bestaaende af Orlogsskibene "Viktor" paa 44 Kanoner, "Josafat" (36 Kan.), "Rafael", "Gideon" (38 Kan.), "St. Michael", "Duen", "Papegøien", "Raabukken" og "Hektor". Besætningerne paa hvert af Flaadens Skibe bar Klæder af forskjellig Farve. I Kongens Følge befandt sig hans Broder Hertug Ulrik og flere danske Adelsmænd, deriblandt den tidligere Befalingsmand over Vardøhus Len Jørgen Kaas. Den hele Eskadre stod under Befaling af Admiral Byrge Trolle til Trolleholm, der heisede sit Flag paa "Gideon".

Ved Middagstider den 17de April 1599 lettede "Viktor", Kongens Livskib, Anker paa Kjøbenhavns Rhed og stod nordefter. Vinden var løi. Først den 20de kunde det løbe ind i Flekkerø Havn, som var bestemt til Eskadrens Samlingsplads. Her gav Kongen den Befaling, at han ombord paa Turen ei vilde bære andet Navn end Generalkaptein Kristian Fredriksson, og der

*) Denne Simon von Salingen omtales oftere som Kjøbmand, stundom som Skibsfører. Fra 1566 af havde han i et Antwerpener-Handelshus's Tjeneste foretaget mange Reiser i de nordlige Egne af Norge og Rusland og havde i Baad opmaalt Kysten omkring Østfinmarken og Kola-Halvøen. Resultatet af sine Undersøgelser nedlagde han i en i Aaret 1591 forfattet "Bericht wegen der Landschaft Lappia".

Digitized by Google

skal endog være sat Dødsstraf for Overtrædelsen af dette Forbud. Blev Flaaden underveis adsplittet, skulde dens næste Samlingsplads være Vardø.

Da Eskadren forlod Flekkerø, fik "Viktor" snart Forsprang; dog lykkedes det paa en Vis at holde Skibene sammen, til de kom paa Høiden af Folden (Namsenfjord). Men her brød der løs en orkanagtig Storm, der i flere Døgn tumlede Skibene om. Først da man en Uges Tid efter fik Torghatten i Sigte, kunde man sanse, hvor man var. Kongens Følge laa for den største Del og bar sig under Sjøsygens Kvaler og under den isnende Kulde, som stod ind fra Havet; mere end én af dem ønskede sig i sit stille Sind tilbage til det lune Kjøbenhavn. Man fordrev Tiden, saa godt man kunde, ved Kortspil og Drik. Men Kong Kristian var derimod rigtig i sit Es.

I klart Vinterveir passerede Eskadren den 11te Mai det snedækte Nordkap og strax efter Nordkyn, hvorpaa der efter nogle Dages Forløb kastedes Anker paa Vardøs Vaag. Dette Fiskevær bestod dengang af 50—60 usle smaa Blokhuse og underjordiske Hytter. Kirken var ikke større, end at Kokken ombord paa "Viktor" stod i den Formening, at det var et Rensdyr, han saa. Stort bedre tog Vardøhus Slot sig heller ikke ud. "Det var den ynkeligste Fæstning, man kunde se for sine Øine", skriver en af Kongens Følge. "Den var omgiven af en Mur af Skifersten, som var lagt ovenpaa hinanden uden Kalk og udvendig dækkede med Jord. Indenfor laa nogle Blokhuse, et hist og et her". Sigvard Grubbe, en lystig Fætter, som var med paa Færden, skulde en Dag op i Byen for at hilse paa Stedets mest formaaende Mand, Sognepresten. Til sin store Forundring traf han i ham en gammel Kjending. Det var en Student, som var bleven jaget bort fra Kjøbenhavns Universitet for Liderlighed og slet Opførsel. Her gjaldt han imidlertid for en udmærket Sjælesørger, og selv likte han sig saa godt, at han ingen Forandring ønskede sig. Men gammel Vane er ond at vende; lidt bedre Øl kunde han nok have Lyst paa. Thi det, han her nød, var lovlig tyndt, for det maatte han selv brygge af Malt, han fik overladt fra Slottet.

Efter fattig Leilighed havde Slotsherren faaet istand et Festmaaltid til Kongens Ære. Men dette smagte trods hans gode Villie ikke de kræsne Gjæster, som derfor hastede med at komme ombord igjen; thi ved Generalkapteinens Taffel vankede der altid bedre Retter. Her tog de sin Mon igjen; en af Gjæsterne, Alexander Durham, drak saa meget, at han ved Bordet rammedes af et Slag, som nogen Tid efter voldte hans Død.

Allerede før sit Komme til Vardø havde Eskadren opsnappet to engelske Fartøier, som havde indfundet sig for at drive ulovligt Fiske. Da Kongen spurgte, at der ogsaa paa Værene østenfor laa nogle Udlændinger, hastede han med at bryde op fra Vardø. I Forstningen havde han Held med sig, idet han strax kaprede et Skib. Men da han den 15de Mai skulde

Digitized by Google

Jagt paa et Par Englændere, som laa tilankers inde mellem Skjærene, stødte "Viktor" i det ukjendte Farvand paa en Baa, saa man paa et hængende Haar havde forlist. Forskrækkelsen var stor ombord, da Skibet havde faaet en Læk. Det lykkedes dog snart at faa denne stoppet med Vikkeposer og Blaalere, hvorpaa man ved Hjelp af Touge fik Skibet trukket af Skjæret. Men da det havde mistet Straakjølen, maatte man lade Pumperne gaa uophørlig for at holde det flot. Trods den Modstand, som de engelske Fartøier gjorde, blev de dog tagne, og Mandskaberne sattes i Bolt og Jern ombord paa "Viktor". Men et Øieblik efter røg der op en frygtelig Storm, som drev "Viktor" ind mod Skjærene igjen. Nu troede alle, at deres sidste Time var kommen; men medens Forvirringen og Forskrækkelsen var paa sit høieste, kom en til at huske paa Engelskmændene, som sad i Bøierne nede i Rummet. De maatte kjende Farvandet ud og ind, mente man. Et Par af dem blev da slupne løs, og det lykkedes dem at lodse "Viktor" ind i en Havn, hvor det blev liggende, til Veiret bedagede sig. Eskadrens øvrige Skibe havde lagt sig for Anker udenfor Øen Kildin. Da "Viktor" kom herhen, blev det kjølhalet, og man udbedrede Skaden, saa godt det kunde lade sig gjøre.

De eneste Beboere af Kildin var nogle Fjeldlapper, som om Sommeren holdt til her med sine Rensdyr. Under Kongens Ophold her betalte en af hans Mænd en Gansin for, at han skulde sige ham, hvorledes det stod til i Kjøbenhavn. Finnen havde allerede begyndt at springe rundt og tumle sig, og Aanden var isærd med at komme over ham, — da kom der Befaling om, at man skulde indfinde sig ombord, og saaledes maatte man reise fra Finnen og hans Kunster.

Fra Kildin vendte Eskadren tilbage til Vardøhus, som den paa Grund af Snedrev og Modvind først naaede tredie Pinsedag. Her laa et Par af Skibene, som ikke havde været med paa Færden til Kildin. De havde dog ikke været ledige, men havde opsnappet det hollandske Skib "Neptunus" fra Zaardam som havde været inde i Malmisfjorden med Vin og Salt. Af de sex Skibe, som saaledes var opbragte, blev de to mindste frigivne og fik Lov til at vende hjem. De fire øvrige blev derimod indlemmede i den kongelige Flaade og erholdt danske Besætninger og Chefer.

Medens Eskadren laa i Vardø, kom en af Drabanterne — som det hed sig af Vanvare — til at skyde Skipperen paa det hollandske Fartøi. Da dennes Begravelse skulde finde Sted, havde Skibspresten, Hr. Nils, taget sig en Taar over Tørsten og var derfor ikke oplagt til at sige mange Ord. Hans Ligprædiken kom til at lyde saaledes: "Hvor og af hvem den salig Mand er født, ved jeg ikke. Hvorlunde han har levet, ved jeg heller ikke. Men hvorledes han er kommen af Dage, det ved jeg saare vel. Dog efterdi dette ogsaa er Tilhørerne fuld vitterligt, gjøres ikke Behov at melde videre om den Sag."

Eskadren stak nu atter i Søen efter at have indtaget Vand og Proviant. Veiret var koldt og surt, og de lyse Nætter generede ogsaa Kongen meget i

Digitized by Google

hans Søn. Den eneste Afvexling, som det ensformige Søliv bragte, var Synet af de mægtige Hvaler, som i store Stimer boltrede sig om Skibssiderne. Kun en enkelt Seiler viste sig paa den lange Reise om Landets Nordkyst, og det var et af det engelsk-russiske Kompagnis Skibe, som havde Eneret til at handle nordenom Finmarken.

Veiret var denne Vaar meget sludfuldt og stormende. Saaledes blev Eskadren overfaldt af en Orkan fra Sydvest, saa den ikke kunde føre Seil, og dette Uveir stod paa næsten en hel Uge. De mindre søvante ombord var paavei til at opgive alt Haab om nogensinde mere at komme til Land. Selv Matroserne dømte paa, at det umuligt kunde hænge rigtig sammen med disse Storme, og de var snart paa det rene med, hvori den sande Aarsag maatte stikke. En af Kongens Musikantere havde nemlig paa Kildin stjaalet en sort Kat fra en Finnetøite; hun havde forlangt at faa den tilbage, men forgjæves. Matroserne bandte og svor paa, at det var den og ingen anden, som voldte Stormen, og bedre vilde det ikke blive, saafandt den skulde være ombord. Det havde gamle Amund Throndhjemmer, Styrmanden ombord paa "Viktor", sagt, og han kunde tale med om noget af hvert, for han havde været i Finmarken i lang Tid. Kongen holdt imidlertid meget af den vevre Kattepus, som entrede om i Takkelagen, snappede Fugle og gjorde tusinde andre Løier. Men Søndagen efter fik den under Gudstjenesten Mandskabet til at le af sine pudsige Krumspring. Presten kom rent fra Texten, og da han ikke havde andet at sige, begyndte han at minde Søfolkene om, at det nu ikke var Tid til at le, men til at anraabe Gud. Nu hjalp ingen Forbøn for Katten mere; thi nu maatte jo enhver se, at den var en af Fandens Apostle, om intet værre. Det eneste, Kongen fik udvirket, var, at den istedenfor at smides lige lukt paa Søen blev surret i en Balje med Proviant for en Maaned. Gamle Amund Throndhjemmer havde nok Ret, sagde Søfolkene, for Dagen efter, at den var kommen fraborde, klarnede det op igjen.

Nu gik det rask sydefter for en vakker Bris. Vin, Bretspil og Kort kom paany for en Dag, og Stemningen inden Kongens Følge blev atter i det muntreste Lag. Tiden gik hurtigt, og den 21de Juni om Morgenen kastede de fleste af Eskadrens Skibe Anker paa Bergens Vaag.

Opholdet i Bergen var en uafbrudt Række af Festligheder. Den ene Dag foretog Kongen saaledes en Tur til Aalrekstad og var senere Gjest hos den throndhjemske Lensherre Jakob Trolle i Apotheker Nikolaus de Freunds Hus. "Der sad Kongen med sin Broder hele Natten indtil Morgenen og drak Vin og Klaret, og da de havde drukket meget og igjen vilde fare ombord da slog Kongen af stor Lystighed alle Vinduerne ind for Klaus de Freund og rev hans Bagerovn ned." En anden Gang var han Garpernes Gjest og saa paa Spillet. En tredie Dag holdt Kongen Selskab paa Slottet for Raadet, de fornemste Borgere og Kontorets Kjøbmænd. Senere blev han og

Digitized by Google

hans store Følge beværtede af de Kontorske paa Kjøbmandsstuen — kort sagt, man levede her i Sus og Dus ovenpaa de Besværligheder, man havde maattet udstaa paa Finmarksfærden.

Den 1ste Juli traadte Herredagen i Bergen sammen. Kongen gav sig ikke Tid til at overvære disse Forhandlinger, men hastede til Danmark. Da det var Modvind, lod han Eskadrens Skibe bugsere ud af Garpernes Baade, men kom den Dag ikke længere end til Kjøkkelvik, hvor han blev liggende en hel Uge. Herfra gjorde han forskjellige Udflugter. En Dag tog han saaledes i Følge med nogle af sine Hofmænd i Land for at kjøbe Ost og Smør paa en Bondegaard. De traf ikke Husbondsfolket hjemme. Men da det blev dem sagt, at de var i Bryllup paa Gaarden Grimstad ved Fjøsangerfjorden, tog de derhen. De blev budne ind og bænkede om Bordet; Kongen tog Plads nederst for ikke at blive kjendt. Kjøgemesteren drak nu Gjesterne til; den første Skaal tømtes til St. Olafs Minde, den anden til Ære for den hellige Trefoldighed og den tredie paa Kongens lykkelige Hjemkomst. Den sidste maatte alle stikke ud. Kongen og hans Følge hyggede sig saa godt i Bøndernes Lag, at de ved Afskeden var temmelig omtaagede.

Under sit nødtvungne Ophold her besøgte Kongen ogsaa Askøen (Oldtidens Fenring) og overværede den 5te Juli Herredagens Forhandlinger. Endelig gik man under Seil, og efter et Par Dages Forløb havde man tabt Norge af Sigte. Den 12te Juli landede Kongen udenfor Kronborg og red den følgende Dag til Kjøbenhavn.

Den nærmeste Følge, som Kongens Reise til Finmarken drog efter sig, var et spændt Forhold til England. Dronning Elisabet var nemlig bleven fortørnet over, at Kongen havde ladet opbringe alle de engelske Skibe, som havde vovet at beseile de norske Strømme uden den dansk-norske Regjerings Pas og Tilladelse. For at faa bilagt de herved vakte Tvistigheder blev der truffet Aftale om at holde et Forligsmøde i Emden, hvortil der skulde sendes danske og engelske Gesandter; men da det kom til Stykket, udeblev de sidste helt til den Dag, de danske skulde drage hjem. Kong Kristian nedlagde da absolut Forbud mod Englændernes Fiskeri under Finmarkens Kyst, selv om disse maatte erlægge Told og Afgift. Der blev senere aftalt et nyt Møde i Bremen, som imidlertid ikke førte til det Resultat, den engelske Dronning havde ventet. Kort efter afgik hun ved Døden og efterfulgtes paa Englands Throne af den skotske Konge Jakob VI, Kristian IV's ovenomtalte Svoger.

Efterat Kong Fredrik II havde negtet at godkjende den Traktat, som Jakob Ulfeldt paa hans Vegne havde sluttet med Czaren Ivan Wasiliewitsch, hengik der flere Aar, inden nye Forhandlinger blev optagne. Fra dansk-norsk Side opbragtes alle fremmede Skibe, som uden Pas vilde handle paa det nordlige Rusland, ja i 1581 løb 5 danske Skibe endog ind til Kola og Kolmogoro, hvor de plyndrede og borttog en Del der liggende Fartøier.

Digitized by Google

Dette havde tilfølge, at Czaren lod en Befalingsmand nedsætte sig i Kola og anlægge en Pallisadeborg der. I Aaret 1584 sendtes saa Kaptein Thomas Normann de la Novette og Simon von Salingen sammen med Laurits Kruse, Lensherren over Vardøhus, til Kola for at forebringe den dansk-norske Konges Besværinger over, at "Russerne Dag for Dag mere og mere trængte ind paa hans Omraade, anlagde Byer der, opførte Kirker og Klostre, ja endog indkrævede Skat af hans egne Undersaatter", og for at nedlægge en bestemt Protest derimod. Den russiske Befalingsmand svarede hertil, at han ikke kunde gjøre noget derved, da han kun var sat til at føre Opsyn med Handelen, og paa Forespørgselen om, hvor langt hans Herredømme strakte sig, svarede han, at han kun raadede over fem Sogne, Kirette, Kandalax, Porleguba, Kouda og Kola. Der blev ved denne Tid aftalt et Grænsemøde, der den 1ste Juli 1586 skulde holdes i Kola, og hvor et ordentligt Grænseopgjør skulde finde Sted; men de dansk-norske Gesandter maatte, da det kom til Stykket vende hjem med uforrettet Sag, da ingen indfandt sig fra russisk Side. Ved Hyldingen i Oslo 1591 blev et nyt Møde aftalt til Juli Maaned 1592; men da havde de dansk-norske Kommissærer ikke indfundet sig, hvorfor Grænseopgjøret blev udsat til 1595. Men heller ikke denne Gang havde den russiske Czar fundet for godt at afsende Gesandter. De dansk-norske Kommissærer nedlagde da den 22de Juli 1595 høitidelig Protest mod den russiske Czars og hans Skatteopkræveres Overgreb paa det norske Landomraade.

Hvad der fra den russiske Side laa under disse Bringlerier, skulde Fredsslutningen i Teusin vise. Det staar imidlertid fast, at endnu i 1580-Aarene var den dansk-norske Landsoverhøihed over Kola og Omegn anerkjendt af de russiske Undersaatter, som her havde slaaet sig ned, og som for at bebo Landet og benytte dets Hjælpekilder maatte betale Skat til den dansk-norske Konge. Endnu i Aaret $^1/_5$ 1611—$^1/_5$ 1612 betalte Munkene og Borgerne i Malmis (Kola) Afgift af Laxefiskeriet. Den dansk-norske Konge havde saaledes Landsoverhøihed ikke blot over hele Finmarken, men tillige over den største Del af det nuværende russiske Lapland. Men fra russisk Side begyndte der dog efterhaanden at reises Krav. Først bliver dette udtalt vagt og ubestemt i en Biografi af den russiske Helgen Trifon († 1583); dernæst vilde de russiske Kommissærer, der i 1592 indfandt sig til det aftalte Grænsemøde, have hørt et lappisk Sagn, som skulde tale for Russernes bedre Ret. Dette lyder efter den ældste Gjengivelse saaledes:

"I Karelen eller Kexholm levede der engang en navnkundig Hersker ved Navn Valit eller Varrent, Vasal under Novgorod, usædvanlig tapper og sterk. Han beseirede ogsaa Lapland og det murmanske Land. Lapperne opfordrede de norske Nemtser (Nordmændene) til at komme dem til Hjælp; men Varrent slog dem der, hvor den Varengske Sommerpogost (maaske Næsseby) er, og hvor han til Minde med egne Hænder opreiste en over en

Sashen (russisk Javn) høi Sten, opførte omkring den en sterk Kreds af 12 Mure og kaldte den Babylon. Denne Sten kaldes endnu Valits Sten. En lignende Sten fandtes ogsaa paa det Sted, hvor Ostrogen (Pallisadeborgen) Kola nu staar. Man kjender endnu i det murmanske Land Valits Vik og Valits Stad midt paa en Holme eller høi Klippe, hvor den karelske Kjæmpe hvilede sig. Tilsidst sluttede Nemtserne Fred med ham og afstod hele Landet helt til Ivgeifloden (d. e. Lyngen). Valit med det kristne Navn Vasilij døde og blev begravet i Kexholm i Frelserens Kirke. Fra den Tid har Lapperne betalt Tribut til Novgorod."*)

Skjønt dette "Sagn" har en vis Lighed med de gjængse eventyrlige Traditioner, der skal forklare en og anden Eiendommelighed ved Grænseskjellet mellem de forskjellige Bygder, savner det dog maaske i endnu høiere Grad end disse ethvert historisk Grundlag. Bautastenen paa Mortensnes, hvortil der sigtes med "Valits Sten," er nemlig reist over en nordisk Viking, ihvorvel Trakten i en senere Tid tør have faaet Navn efter den "Martin Finnekonge", som i Aaret 1313 indfandt sig hos Kong Haakon V. Navnene "Valits Sten", "Valits Stad" og "Babylon" kan ikke være andet end det reneste Digt.

En ganske anden Styrke for Nordmændenes Ret til Landet har derimod det Bevis, som de danske Kommissærer ved optagne Thingsvidner skaffede sig. Den Erklæring, som nogle Borgere fra Bergen og Throndhjem under 28de Juni 1595 afgav om Udstrækningen af det norske Landomraade, falder nemlig aldeles sammen med de i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede gjældende Bestemmelser om Norges Grænser mod Nord.

I Aaret 1601 tog Underhandlingerne mellem det dansk-norske og russiske Hof for Alvor sin Begyndelse, idet Rigsraaderne Esge Brok og Karl Bryske om Høsten kom til Moskva, navnlig for at skaffe Rede paa Overhøihedsretten over Lapland. Da Kristian IV vel indsaa, at den russiske Czar maatte have Prutningsmon, opstillede han i sin Instruktion for Kommissærerne saa svære Fordringer, som aldrig før havde været opstillede fra norsk Side. Ifølge Kong Kristians Paastand skulde Laplands Grænser mod Karelen strække sig fra Kovda ved Kandalax-Bugten til Kandalax, derfra østover til Varsuga, fra Varsuga Kysten opover til Trines (det nuværende Sviatoinos), derfra over de syv Øer til Kola og endelig Kysten vestover til Vardøhus. Derhos paastod han — visselig uden al Grund — at de norske Konger havde havt Ret til at sende sine Sysselmænd over Havet til "Bjarmia" eller "Petzorska Zembla" for at kræve Skat. Hensigten med dette Gesandtskabs Affendelse opnaaedes imidlertid ikke, og et nyt blev derfor det næste Aar afærdiget til Moskva for at bringe Sagen i Orden. Men den russiske Czar og de af ham opnævnte Kommissærer

*) En anden, yngre Gjengivelse af Sagnet er efter den russiske Forfatter Veretschagin meddelt i J. A. Friis's Bog, En Sommer i Finmarken, S. 120.

Digitized by Google

negtede rent ud at anerkjende den dansk-norske Konges Paastand, og da de danske Gesandter tilbød Deling af Landet, blev dette antaget. Men da Czaren forlangte at beholde Petschenga Kloster med et Omaade af 5 Werst paa alle Sider, dog saaledes at Boris-Glebs Kirke og Pasvigelven forblev paa norsk Side, blev dette afslaaet af Kong Kristian, der fandt, at dette vilde medføre et altfor stort Skaar i den norske Krones Rettighed. Underhandlingerne afbrødes nu, og et Par Aar efter afgik Boris Gudunov, der siden 1598 havde behersket Rusland, ved Døden under et Oprør, som rystede hele Rusland. Endnu ses dog Norges Høihedsret over Nordfjeldet med Egnen omkring Kola at have været opretholdt; men Skatten af "Nordfjeldet" blev sidste Gang oppebaaret i Aaret 1611—1612; fra den Tid af blev den altid tilbageholdt af den russiske Bojar i Kola, skjønt Fogden over Finmarken hvert Aar indfandt sig hos ham for at kræve den.

Ihvorvel disse Forhandlinger med den kolossale halvasiatiske russiske Stat maa siges at være faldne uheldigt ud, kan man ikke egentlig vælte Skylden herfor over paa Kong Kristian, der tvertimod fortjener Paaskjønnelse for den Ufortrødenhed, han herunder lagde for Dagen. Ulige farligere var de formentlige Krav, som den svenske Konge ved Freden til Teusin troede at have faaet Ret til at opstille, men som det lykkedes Kongen med væbnet Haand at tilbagevise. Til disse Forhold, der inden faa Aar fremkaldte den saakaldte Kalmarkrig, skal vi nedenfor komme tilbage.

I sit skjønneste Lys staar den unge Konge imidlertid, naar man betragter det rastløse og ihærdige Arbeide, han udfoldede for at bringe det forældede Lovverk i mere tidsmæssig Stand, og den ubøielige Strenghed, hvormed han krævede Lov og Ret efterlevet uden Hensyn til Vedkommendes Samfundsstilling. "Jeg har inte sat den fine Mand til Byfoged, for at han skal illudere (drive Gjøn med) mine Forordninger," skrev han engang; det var dog langt fra et enkelt Vredesudbrud, men meget mere en gjennemført Grundsætning i hele hans Landsstyre.

Magnus Lagabøters Landslov og Bylov var fremdeles Norges gjældende Ret, kun i visse Dele modificeret ved de i Tidernes Løb givne Rettebøder og udfærdigede kongelige Forordninger; for Bylovens Vedkommende havde ogsaa Privilegierne og Borgernes egne Vedtægter medført nogle Forandringer. I Praxis havde derhos, navnlig ved de saakaldte Recesser, dansk Ret trængt sig ind som subsidiær Retskilde, alt eftersom Kundskaben i det gamle Lovsprog tabte sig. Under disse Forhold er det en selvsagt Sag, at den norske Lovgivning, hvor tilfredsstillende den end for sin Tid tør have været, nu, da over tre Aarhundreder var hengaaede, siden den først blev istandbragt, maatte befinde sig i fuldstændig Opløsningstilstand. Herpaa havde man allerede forlængst været opmerksom. I den Ansøgning, som Adelen og Lagmændene indlagde paa Herredagen i Oslo 1529, heder det i dens første Post, at "Eders Naade Kongl. Magt vilde naadeligen unde og tillade, at Norges Lov, Privilegier, Herligheder,

Rettebøder og Friheder, udgivne af framfarne Konger, Herrer og Fyrster maatte blive ved deres fulde Magt uforkrænket og uforkastet i alle Maader . . . dog saa, at dersom Norges Lov og Privilegier ikke nu i nogle Artikler bruges kan, for den Leilighed, som sig nu i Riget begive kan, (de) maatte reformeres efter E. N.

80. Peder Klaussøn Friis.

Kongl. Majts. gode Villie og Raads Raad og med Rigets indfødte Adelingers Villie og Samtykke." Herpaa forlangtes der af Hertug Kristian paa hans Faders Vegne en skriftlig Udredning; men man kan ikke se, om en saadan blev afgivet. Omtrent ved samme Tid blev imidlertid Lovbogen for Borgarthing

Digitized by Google

oversat paa Foranstaltning af Erik Gyldenstjerne, Lensherre paa Akershus 1532—36, som det heder af Lagmanden Anders Sæbjørnsson. Efter Reformationen (mellem 1537 og 1543) blev denne Bearbeidelse overfaret af en dansk Mand, der strøg den katholske Trosbekjendelse og erstattede Landslovens Fortale og Efterskrift med en Indledning, nærmest hentet fra den jydske Lov. Denne Bearbeidelse blev i den følgende Tid meget udbredt og findes fremdeles bevaret i et meget stort Antal Afskrifter. Oversættelsen i sig selv er temmelig fri og paa flere Steder urigtig, hvorfor den langtfra tilfredsstillede alle. Man finder derfor ogsaa Exempler paa, at der ved Siden af opstod andre Oversættelser (saaledes en af Borgarthingsloven fra omtr. 1554, forfattet af en Rasmus Skriver). De Lagmænd derimod, som var det gamle norske Sprog mægtige, holdt sig til de gamle Lovbøger; navnlig var dette Tilfældet med flere af de bergenske og nordenfjeldske Lagmænd, der til sit eget Brug forfattede Glosebøger over Lovsproget. Følgen heraf var, at den norske Lov blev fortolket forskjellig i Landets forskjellige Lagdømmer, alt eftersom Dommeren holdt sig til Originalen eller Oversættelsen. For at raade Bod herpaa mødtes Kantsleren Peder Huitfeldt og alle Landets Lagmænd i Bergen ved Udgangen af Juli Maaned 1557, og her blev Loven udredet i sine enkelte Punkter.

Det siger imidlertid sig selv, at dette kun var en Hjælp for Øieblikket, og det varede heller ikke længe, før der fremkom Forslag om en officiel Revision af Lovbogen. Under 1572 blev en saadan ogsaa paalagt de søndenfjeldske Lagmænd; disse godkjendte en Oversættelse, som var bleven udført af Peder Friis, Lagmand i Tunsberg. Men det er ikke oplyst, om denne Lovbog er bleven autoriseret af Kongen, ja end ikke, om den er bleven ham forelagt. Først 20 Aar senere kom der mere Fart i Arbeidet, takket være de Bestræbelser, som udfoldedes fra Statholder Axel Gyldenstjernes Side. Allerede i 1590, da den jydske Lov paa Regjeringens Foranstaltning var bleven trykt i et nyt Oplag, synes han ogsaa at have taget Ordet for, at en revideret trykt Udgave af den norske Lov maatte udkomme. I et Brev af 9de Oktober 1590 skriver han til Rigsraadet om de mislige Forholde, som den norske Lovs Utilgjængelighed medførte: "Thi de (de norske Embedsmænd) gjøre alt det, de ville og kunne optænke (en Part), men ikke alle. For Lagbogen er opslidt her i Landet i gammel Tid, saa her er nu faa til af dennem; saa kunde og de danske og tydske Lensmænd, Fogeder og Prester ikke vel læse eller forstaa dette Norske, besynderlig hvad dennem er imod". Vi kjender imidlertid intet til de Forhandlinger, som Axel Gyldenstjernes Forestillinger affødte; men under 29de Januar 1592 udfærdigedes der Ordre til Axel Gyldenstjerne at lade de sønden- og nordenfjeldske Lagmænd samle sig i to Grupper, en søndenfjeldsk og en nordenfjeldsk, og "tage for dennem en af Lovbøgerne, som sidste Gang paa Dansk er bleven udsat" (d. e. Lagmand Peder Friis's Oversættelse af 1572). Disse Lagmænd skulde gjennemgaa, korrigere og

Digitized by Google

forklare den med de dertil hørende Rettebøder, hvorefter den skulde sendes Regjeringsraadet til Trykning. Befalingen blev vistnok ikke efterlevet efter Bogstaven; men Lovbogen blev dog sat i trykkefærdig Stand. Det drog imidlertid ud med Trykningen; men foreløbig synes den dog i Afskrifter at være indført til Brug for de nye Sorenskrivere ved Heredsthingene. Hvad der denne Gang lagde sig hindrende i Veien, vides ikke; men da Kristian IV i Aaret 1602 paa et af sine længste Besøg opholdt sig i Norge, gav han under 31te August Statholderen Jørgen Friis, Kantsleren Hans Pederssøn Basse († 1602) og den norske Adelsmand Anders Green til Sundsby, den senere Kantsler, Befaling til at træde sammen med Landets Lagmænd i Oslo, hvor de i Forening skulde tage for sig den norske Lovbog til Korrigering og Forklaring, "saa baade Lagrettemænd og andre Dommere saavelsom andre vore Undersaatter kunne den forstaa og i forefaldende Sager og Leilighed have dennem efter at rette", heder det i den kongelige Befaling. Denne Gang blev der Alvor af. Der blev forelagt Kongen et revideret Udkast med en Fortegnelse over de foreslaaede Ændringer, og efterat dette, der nærmest maa betragtes som en Kompilation af de tidligere Forarbeider og Oversættelser, var bleven gjennemgaaet, blev et nyt Udkast forelagt Herredagen i Bergen Sommeren 1604. Efter at det her var bleven drøftet, blev det trykt og af Kongen under 4de December 1604 godkjendt som Lov.

Om dette Lovarbeides Betydning skriver Fr. Brandt: "Kristian IV's Lov var oprindelig bestemt alene at skulle være en korrigeret Oversættelse af Magnus Lagabøters Lov med tilhørende Retterbøder; men under Udførelsen er adskillige Forandringer gjorte. Derimod laa det ingenlunde i Planen, at den skulde være nogen ny Lov eller engang nogen Omarbeidelse af den gamle. I Lovens Fortale siges det, at alle baade gamle og nye Retterbøder er indførte i Loven paa det Sted, hvor de bekvemmest kunde henføres, "saa at alle Retterbøder dermed er afskaffede og ikke fornødent, at Dommeren mere end Loven i sig selv herefter har at agte". Men som Kodifikation er Loven yderst ufuldstændig, og selv som Oversættelse er Arbeidet maadeligt. Meget er bleven staaende, som forlængst var ugjældende, saaledes de gamle Ledingsbestemmelser, den gamle Rettergangsmaade, Bødesystemet m. v., og tildels i Strid med Lovens egne Bud; Ordenen er forvirret; nyere Rettebøder er indskudte paa Steder, hvor de ikke passer, og ofte forstyrrer Meningen af den oprindelige Text. Paa flere Steder har Oversætteren misforstaaet sin Text; stundom ogsaa gjengivet den paa Slump. Af nyt er kun yderst lidet tilføiet. Den gamle Lovs Kristendomsbolk er selvfølgelig udeladt, og alene Formularerne til Hyldingsederne tilføiet i Slutningen af Tingfarebolken. — Med alt dette kan det ikke betvivles, at Lovens Udgivelse maa have afhjulpet et overordentligt Savn; alene den Omstændighed, at den blev bekjendtgjort ved Trykken, var en Vinding, der maatte opveie en stor Del af dens Mangler". Allerede tidligere havde den

Digitized by Google

norske Bonde havt et merkeligt Indblik i den Del af Lovgivningen, som vedrørte hans Næring og Bjering, og Lovbogens Udgivelse hilsedes derfor over det hele Land med uskrømtet Glæde. Troligt er det, hvad Slange fortæller i sin Kristian IV's Historie, at "den blev med stor Begjærlighed og Glæde annammet og imodtaget, saa at aldrig har været set saa store Tilløb af Folk paa Thingene som denne Tid".

Ogsaa den praktiske Retspleie maa Kongen siges at have taget sig ivrigt af. Medens der i Formynderregjeringens Tid ikke havde været afholdt en eneste Herredag, holdtes der i de første 13 Aar efter Kongens Thronbestigelse ikke mindre end 5 saadanne. Disse var:

1. 1597, 25de Mai—17de Juni (i Throndhjem).
2. 1599, 2den—26de Juli (i Bergen), 31te Juli—4de August (i Stavanger) og 14de—30te August (i Oslo).
3. 1604, 9de—25de Juli (i Bergen).
4. 1607, 3die—8de August (i Stavanger).
5. 1610, 18de—21de Juni (Akershus).

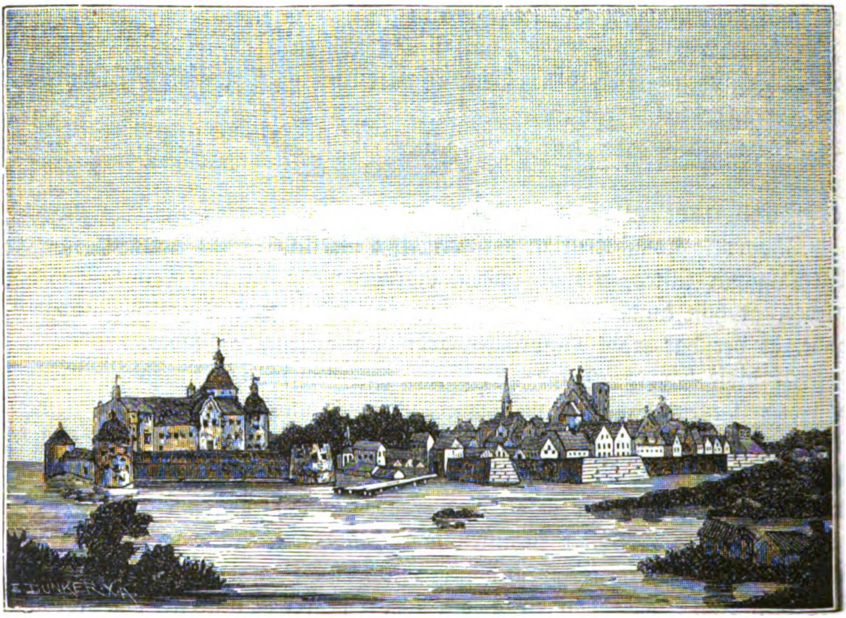
Ihvorvel Kong Kristian personlig kun forestod de tre sidste og kun en enkelt Dag var tilstede ved den anden, indrettede han dog sine Reiser til Norge saaledes, at han kunde bivaane dem alle, og naar dette ikke skede, tør det hænde, at der har mødt Hindringer, som vi ikke længere kjender.*)

Af disse har vi allerede hørt om Herredagen i Throndhjem 1597, der nærmest alene havde at paakjende Ludvig Munks Forhold. Ved Herredagen i 1599 blev der bl. a. paabudt en ny Ledingstaxt, der vakte stort Misnøie, navnlig blandt Bønderne paa Vestlandet og paa Søndmøre. Paa det sidste Sted foregik der ogsaa mod Fogden Jakob Perssøn en Reisning, der ledededes af en indflyttet Jemtlænding, Jon Jamt kaldet. Det var saavidt, Fogden slap fra Vaabenthinget med Livet; men paa Herredagen i 1604 blev Jon Jamt dømt til Døden som Oprører og henrettet paa Nordnes i Kongens eget Paasyn. Bønderne paa Agdesiden klagede i 1603 paa sin Lensherre Peder Grubbe til Aalstrup over, at denne indkrævede den forhøiede Ledingsafgift, samt at han efter eget Tykke inddrev Udredsler hos Bønderne. Kongen gav dem Medhold i noget, men ikke i alt. Bønderne klagede da til Herredagen i Bergen over forskjellige Forseelser, hvori Lensherren havde gjort sig skyldig, og denne, som troede, at den tidligere omtalte Undalsprest Peder Klaussøn Friis stod bag Bevægelsen, søgte at komme

*) I Aarene mellem 1600 og 1610 gjæstede Kongen Norge ikke mindre end 10 Gange, nemlig 3 Gange i 1600 (Akershus, Baahus og Baahuslen), 1 Gang i 1601 (Akershus), 2 Gange i 1602 (Akershus, Sæm og Thom; det sidste Besøg varede henv. 4 Maaneder), 1 Gang i 1604 (Bergen), 1 Gang i 1606 (Flekkerøen paa Reisen til England), 1 Gang i 1607 (Stavanger), 1 Gang i 1610 (Akershus).

Digitized by Google

denne tillivs ved at indgive Klager over ham for mislig Embedsførsel, for Drab og for Anstiftelse af Mytteri m. m. Den sidste blev imidlertid aldeles frifunden for Lensherrens Anklage, men denne fik paa sin Side Medhold i den Maade, hvorpaa han havde varetaget den kongelige Kasses Tarv. Det følgende Aar blev han dog fjernet fra sine Len, nærmest vistnok paa Grund af de Oplysninger, som under Sagerne fremkom mod ham, og som ingenlunde talte til hans Fordel. Paa denne Herredag fandt ogsaa en Retstvist, der var affødt af det omtalte Opløb i 1523*), sin endelige Afgjørelse, idet de Kontorske blev frikjendte for at udrede Skadeserstatning

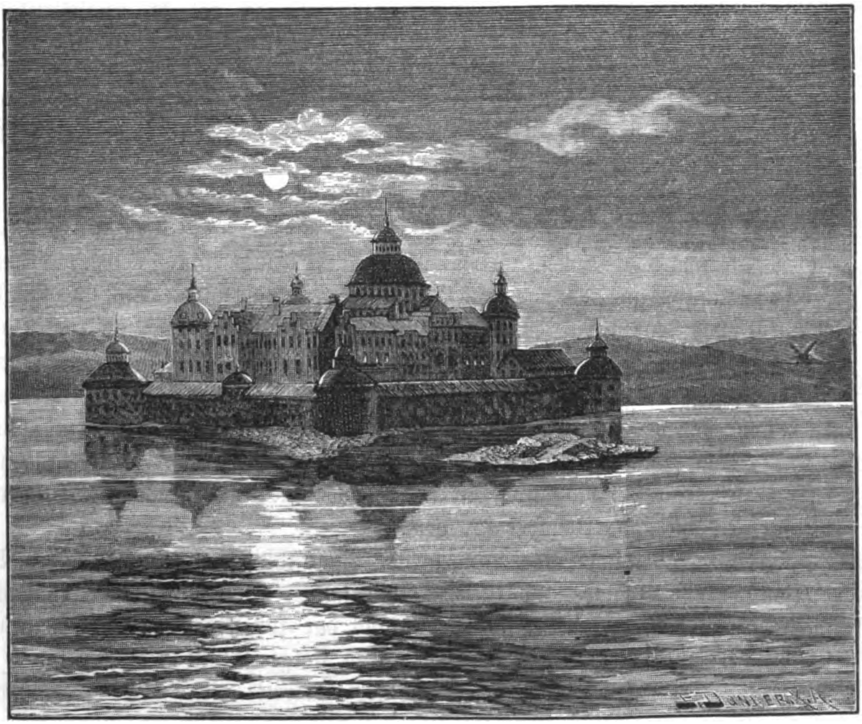
81. Kalmars Slot i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede.

til de skotske Kjøbmænd eller deres Arvinger for den Overlast, der var bleven dem tilføiet fra Tyskernes Side. Ved Herredagen i 1607 blev der behandlet ikke mindre end 53 Sager, som var indstevnede til Behandling; deriblandt var ogsaa en Klage, som Magnus Heinessøns Enke Sofia Gyntersberg førte over Bertel Lauritssøn paa Hatteberg, for at han havde forført og forladt hendes Datter Elsebet, "hende, hendes Slægt og Venner til største Foragt, Sorg og Bedrøvelse". Saavel denne som den tidligere Herredag fortjener i ikke ringe Grad Opmerksomhed ved Bearbeidelsen og Ved-

*) Se ovenfor S. 279 f.

tagelsen af den norske Kirkeordinants. Herredagen i 1610 blev nærmest afholdt i Anledning af Thronfølgeren Prins Kristians Hylding; men i Forbindelse med denne stod ogsaa nogle Dages Retterthing.

Efterat det i 1591 var bleven bestemt, at Kantsleren, der havde det øverste Tilsyn med Landets Retsvæsen, skulde være indfødt Nordmand, blev dette Embede overdraget til Hans Pederssøn Basse eller Litle til Sæm og Fos, en Dattersøn af Fru Inger til Østraat. Efterat denne i Oktober

82. Kalmars Slot i Slutningen af det 16de Aarhundrede.

Maaned 1602 var afgaaet ved Døden, overdroges Embedet til Anders Green til Sundsby i Baahuslen, ihvorvel denne neppe blev udnævnt før paa Herredagen i 1604. Han beklædte Stillingen til sin Død 28de April 1614. I Stedet for Mariakirkens Provsti, som de tidligere Kantslere havde havt til sit Underhold, indehavde disse Kantslere et Kanonikat i Oslo Domkirke tilligemed Nonneseter Kloster og Onsø Len.

En gjennemgribende Forandring havde Landets hele Retsvæsen allerede i Formynderregjeringens Tid undergaaet ved Sorenskriverembedets Oprettelse

Digitized by Google

i 1591. I den sidste Tid havde Bygdethingene paa det nærmeste tabt enhver Betydning, idet Lagrettemændene henviste alle vanskeligere Sager til Lagthinget og Lagmanden. Vel søgte Regjeringen ved kraftige Paabud at sætte en Stopper herfor; men det hjalp ikke, og ved Kristian IV's Hylding i 1591 fremkom Bønderne med Andragende om, at det maatte være dem tilladt at vise alle de Sager, som faldt dem for høie og vanskelige, fra sig til Kantsler eller Overlagthing; derhos udtalte de Ønsket om, at der maatte ansættes en edsvoren Skriver, der kunde undervise dem i Loven og hjælpe dem med at affatte de behørige Dokumenter og Akter. Men den første Del af deres Andragende blev ligefrem afslaaet, "da det er befrygtendes", heder det, "at de skulde sætte de Sager fra dem, som fast ringe maatte være". Derimod blev den anden Del af deres Andragende bevilget, idet der blev fattet den Bestemmelse, at der skulde indsættes en Sorenskriver for hvert Sogn, der af Almuen skulde tillægges "en billig Underholdning" for sin Umag. Sorenskriveren havde oprindelig kun at føre Pennen for Bønderne og undervise dem om Loven; nogen dømmende Myndighed havde han overhovedet ikke fra først af*) Men det varede ikke længe, før han fik en Stemme ved Domsafsigelsen, og inden ret mange Aar var hans Stemme endog den afgjørende ved Sagernes Paakjendelse. Paa samme Tid, som Bygdethingene ved Sorenskriverembedets Oprettelse fik større Betydning som Domstol, hævedes ogsaa Lagthingets Anseelse, saaledes at der herefter ikke indankedes andre Sager for Lagmanden end saadanne, som var af stor Vigtighed, eller hvor der var Grund til at frygte for Partiskhed fra Underdommernes Side. Som Følge af dette Forhold afskaffedes de tidligere Overlagthing, en Foranstaltning, som ganske vist faldt i Lagmændenes Smag, da de havde medført en Mængde Ulemper for dem.

Til Heredsthinget paa Landet eller Bygdethinget svarede i ældre Tid i Kjøbstæderne Bymødet, hvis Formand Gjaldkeren og hvis Lagrette Raadmændene havde været. En høiere Instans var for de større Byers Vedkommende Lagthinget. Men da Lagmanden ifølge Loven var forpligtet til at indfinde sig i Bymødet, og Lagthingets Lagrette til Halvten udgjordes af Raadmændene, havde disse Domstole allerede fra først af en Tendents til at sammensmeltes til en eneste. Vi ser ogsaa tidlig Gjaldkeren alene i Besiddelse af administrativ Myndighed, medens Lagmanden afsiger Domme baade ved Bymøde og Lagthing. Saasnart Lagrettemændene synker ned til at blive blotte Retsvidner, foregaar ogsaa Foreningen af Bymøde og Lagthing til en Domstol, som beklædes af Lagmanden. Dette Forhold blev

*) Hallingdals første Sorenskriver skal ifølge Sagnet have været en indvandret skotsk Skrædder ved Navn Sander Sandersson, hvis Ætlinger endnu lever i Aals Prestegjeld. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede finder vi flere Prester, der paa Grund af kjætterske Meninger eller paa anden Vis havde gjort sig umulige som Geistlige, ansatte i saadanne Stillinger.

Digitized by Google

imidlertid løst ved en Forordning, givet paa Herredagen i Stavanger 6te August 1607, hvorved Bymødet gjenoprettedes som en særegen Underinstants for Kjøbstæderne, hvis Sager herefter skulde behandles af Borgermestere og Raad, medens Lagmanden, der ingen Befatning skulde have med Bythinget, skulde paakjende de for ham indankede Sager som Overdommer. Bymøde eller Raadstueret, som det nu kaldtes, holdtes i Throndhjem, Bergen, Stavanger, Skeen, Tunsberg, Oslo og Fredriksstad. Da Enevoldsmagten noget over 50 Aar senere indførtes, oprettedes en ny Instants for Byernes Vedkommende, idet Byfogden (den tidligere Gjaldkere) erholdt dømmende Myndighed.

Den norske Kirke i Kristian IV's første Regjeringstid. Udsigt over de norske Hexeprocesser.

Det Tidsrum i den lutherske Kirkes Historie, som følger paa Reformationens Tidsalder, har man givet Navnet Rettroenhedens Tidsalder, hvis første Afsnit betegnes ved Kampen mod Kryptokalvinismen og mod de Bestræbelser, som den nysoprettede Jesuiterorden udfoldede for at føre de frafaldne protestantiske Lande tilbage til den katholske Kirke. I Sammenhæng hermed bringes hertillands ogsaa det ydre Kirkevæsen i Overensstemmelse med Reformationens Krav. Gjennemførelsen heraf betegnes for det tidligere Erkestifts Vedkommende ved den throndhjemske Reformats af 1589, ligesom Norge erholder sin egen kirkelige Lovgivning ved Ordinantsen af 1607.

I Fredrik II's sidste Regjeringstid (1583—1589) var Kristian Friis til Borreby Lensherre over Throndhjem, hvor Forholdene vel var saa sørgelige, som bedst tænkes kan, først ved Syvaarskrigens Ødelæggelser og dernæst ved de skammelige Udsugelser, som Ludvig Munk og hans Kreaturer tillod sig. Ogsaa i religiøs og kirkelig Henseende var Tilstanden meget beklagelig, til Trods for, at Stiftet efter Hans Gaas's Frafald havde faaet en lærd og dygtig Superintendent i Magister Hans Mogenssøn (1578—1595). I 1586 indsendte Kristian Friis, vistnok efter Overlæg med Stiftets geistlige Overhoved, en Forestilling til Kongen om de Misligheder i kirkelig Henseende, som herskede i Throndhjems Stift. I Indberetningen heder det: "Det gik udi Stiftet uskikkeligen og utilbørligen til med Gudstjenesten i nogle af Landdistrikterne. Bønderne i Annexerne fange sjelden Prædiken og Guds Ord at høre, med mindre de nogle Mile vilde reise til Kirken, uanset de saavelsom

Digitized by Google

de andre hos Hovedkirken rigelig udgiver sin rette og tilbørlige Presterente og Rettighed". Som Følge af denne Forestilling udgik der under 24de December 1586 en kongelig Befaling til Kristian Friis, Biskopen, Magister Hans Mogenssøn, Sognepresten til Domkirken, Mag. Hans Sivordssøn og Kanniken Hr. Jens Anderssøn, at de "skulde med det første begive sig ud i Stiftet, granske og forfare der om al Leilighed, og hvor slig utilbørlig

83. Kalmars Slots Indtagelse af Danskerne 1611.

Handel og Forsømmelse findes, forordne, at et Gjæld gjøres til to, eller og om den Leilighed ikke kan være, at I da forholder, befaler og paalægger Presterne flere Kapellaner at holde." Herunder skulde dog Ordinantsens Bestemmelser om Presternes tilbørlige Underholdning tages i Agt. En sand Plage for de nordenfjeldske og de norske Bygder overhovedet var paa denne Tid de omstreifende Betlere som "under dette Skin, at de er Guds Lemmer og nødtørfte (trængende) Mennesker, driver og øver deres Skjelmeri og Skalkhed.*) For at saadant skulde fore-

*) Med disse hensynsløse Betlere sigtes der utvivlsomt for en ikke ringe Del til Taterne (Romannierne), mod hvem der ved denne Tid blev truffet en Række haarde Bestemmelser, som vi nedenfor nærmere skal omtale.

Digitized by Google

kommes, befalede Kongen disse Mænd, at de paa samme Tid skulde gjøre "en Skik og Ordning, hvorledes ethvert Gjeld og Sogn kan bedst føde sine

---

Medens Taterne allerede i det 14de og 15de Aarhundrede viser sig i de østlige og sydlige Lande af vor Verdensdel, optræder de først omkring Aar 1500 i Nordens og Vestens Lande. Den første Efterretning om dem har vi i et Brev fra 1505, da den skotske Konge Jakob IV anbefaler en Bande til sin Morbroder Kong Hans's Velvillie. Denne Flok anførtes af "Grev Antonius Gagino fra Lille-Ægypten", og under sin Omslakken, som hans Mænd sagde var bleven dem paalagt af Kirken, havde de opholdt sig i Skotland, hvor de havde opført sig nok saa skikkeligt. Da de nu agtede sig til Danmark, gav Kong Jakob dem med en Anbefalingsskrivelse, hvori han ytrer den Forvisning, at Morbroderen nok viste bedre Besked om dette Folk end han, "da Ægypten jo laa nærmere ved Kong Hans's Rige, hvori ogsaa en Mængde af dette Folk opholdt sig." Imellem Linierne paa denne iøvrigt ikke ufordelagtige Anbefalingsskrivelse, staar der dog at læse, at den skotske Konge heller saa Hælen end Taaen paa den "ægyptiske" Greve.

Den næste Gang, Taterne gjæster Norden, er i Aaret 1511, da Høvdingen "Junker Jørgen fra Ægypten" ankommer til Sønderjylland; det næste Aar indfinder de sig i Sverige, og nu varede det vel ikke længe, før de kom til Norge. Da Isen først var brudt, kom de flokkevis til de nordiske Riger, hvor de fristede de samme Vilkaar som overalt i det øvrige Europa: først et Slags Hensynsfuldhed — de var jo efter eget Udsagn Pilgrime — saa en frugtesløs Landsforvisning og tilsidst en Kamp paa Liv og Død.

Samme Aar, som Reformationen indførtes i Danmark og Norge, udgik den første Udvisningsordre mod Taterne, som inden 3 Maaneder skulde have forladt Landet. Men dette hjalp ikke; Taterne blev, hvor de var, tiggede og stjal, som de lystede, og 18 Aar efter maatte Kongen igjen lade udgaa et nyt Brev mod dem, deres Hjælpere og Hjælpershjælpere, hvoriblandt der endog fandtes Adelsmænd og Prester. Denne kongelige Befaling havde da til Følge, at de i ganske smaa Hobe jagedes fra den ene Ende af Landet til den anden, dukkede pludselig op, hvor ingen ventede dem, og var forsvundne, før Folk kunde paagribe dem. Syv Aar efter gjentoges Fordømmelsesdommen over det ulykkelige Folk, — det bedste Bevis paa, hvor frugtesløs Kampen var.

I Aaret 1566 hører vi i Bergen om et Taterfølge, hvis "Kaptein" Per Jude sammen med nogle andre dømmes fra Livet for i et Slagsmaal at have dræbt en anden Tater. Her var hverken Tale om Landsvist eller Forlig ved Bøder, som for andre Folk.

Alligevel var Ternes Kaar i Norge til Trods for de kongelige Forordninger ikke de værste. Vi hører vistnok om det "Mytteri og Skalkhed, som det Slags Folk pleier at bruge", men af og til gjøres der dog et Slags Forsøg paa at lede enkelte ind paa Bedringens Vei. I Aaret 1569 lod Fogden i Vesteraalen slaa ihjel en Tater; men hans Søn, der hed Severin, blev sendt til Bergenhus, hvor han maatte gjøre Tjeneste som Trommeslager. Han likte sig dog ikke i de nye Forhold, men løb bort, saasnart han saa sit Snit til det. Han blev fakket og ført tilbage til Bergenhus, hvor han om Vinteren fik gaa løs og syсle med, hvad der kunde forefalde. Han gjorde da Bekjendtskab med en Fange ved Navn Jon Jemt, som sad i Forvaring paa Bergenhus, fordi han havde dræbt Fogden i Sogn, Per Tyst, som havde forført hans Kone. (Se ovenf. S. 550). Paa Herredagen i Oslo var Jon Jemt bleven dømt fra Livet for sin Ugjerning. Men i Ventetiden lykkedes det ham ved Hjælp af Severin Trommeslager at undkomme af Fængslet. Denne dirkede nemlig op Døren til Taarnet, hvor Jon Jemt sad, og hjalp ham ud, hvorpaa de begge flygtede fra Byen i en Baad. Nord paa Søndmøre blev de imidlertid igjen grebne og førte

Digitized by Google

egne Betlere, saa andre kunde være Overløb kvit og vide dennem for Ledig-gjængeres Skalkhed at tage vare".

I Henhold til dette Kongebud bereiste nu disse fire Mænd i de følgende 2 Aar hele Stiftet, og herunder kom der for Lyset en Mængde Misligheder, som der maatte raades Bod paa. "Vi have i Sandhed befundet, at mange Sogne ulideligen og med stor Forsømmelse hertildags har været betjente", heder det i deres Indberetning. I mange Prestegjeld, hvor der var lang Afstand mellem de forskjellige Sognekirker, havde baade Sogneprest og Kapellan forrettet Søndagstjenesten i en og samme Kirke, idet den ene havde sunget for Alteret, den anden prædiket. I enkelte Kirker kunde der saaledes være Gudstjeneste særdeles hyppig — hver anden eller hver tredie Søndag — i andre derimod høist 2 eller 3 Gange om Aaret. "Har vi og fundet mange Kirker, som laa nær op til andre Kirker, og ikke Behov gjordes at holdes vedlige, men det var dog sædvanligt, at hvert Aar en Gang eller to skede Messe og Prædiken derudi, og da gjorde Bønderne et almindeligt Gjæstebud, saa de med al Rette kunde kaldes Ølkirker". Som Følge af denne Slaphed fra Geistlighedens Side var Almuen paa sine Steder nedsunken i den dybeste Vankundighed. "Iblandt fattige Fanger, som paa Livet skulde straffes, er fundet mange aldrende Folk, som intet eller lidet vidste af Gud og deres Saligheds Sag, og klagede, at de al deres Livstid neppeligen havde hørt tyve eller tredive Prædikener." Almuen selv kunde dog dette bedrøvelige Forhold lægges mindre til Last end deres Sjælesørgere. "Thi de Bønder", heder det, "som boede langt fra Hovedkirken klagede for de kongelige Kommissærer og formente dennem at ville have lige Tjeneste med de andre, som boede i Nærheden af Hovedkirkerne, efterdi de i samme Mon gav deres prestelige Rettighed ud." Lensherren havde ogsaa bragt i Erfaring, "at Bønderne skyede de Gaarde at fæste, som laa ved noget Annex, langt fra Hovedkirken." "Udi nogle Annexer har Bønderne begjæret, at Kapellanen maatte noget tit komme til dem og lovet ham af hver Mand 4 eller 6 Skilling." Men Sognepresterne havde sat sig derimod,

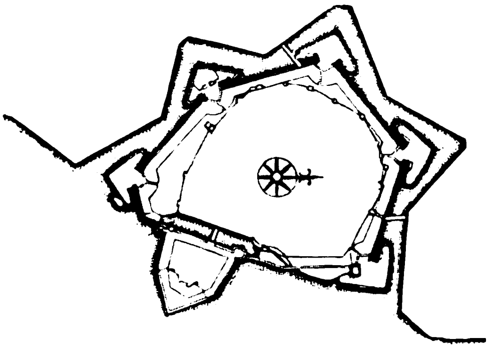
---

tilbage til Bergenhus. Tre Dage efter maatte de vandre ud til Retterstedet paa Nordnes, hvor de af Mester Holger blev rettede og lagte i en Grav.

Men alle Kongebud og trufne Foranstaltninger formaaede ikke at holde Taterne ude fra Landet. I et Kongebrev af 1584 hører vi saaledes, at Norge oversvømmes af Taterfølger paa Hundrede og mere. Til Fordærv og Skade for Bønder og Almue bedriver de "stor Tyveri og Trygleri", og ikke mindre er den Forargelse, de vækker ved "Trolddom, Spøgeri og anden Vildfarelse". Regjeringen maatte derfor skjærpe sine Forholdsregler mod dem. De Tatere, som ikke vilde lystre Udvisningsordre, skulde straffes med haardt Fæstningsarbeide for et helt Aar, og siden skulde de være fredløse. En ny Forordning af 1589 udtalte Dødsdommen over alle Tatere og sætter derhos Straf for de Fogder, som ikke angav, hvor Taterne fandtes, og for enhver, som husede dem. Mellem Omstreiserne og den fastboende Befolkning opstaar der nu en Kamp paa Liv og Død, som varer et helt Aarhundrede til Ende.

Digitized by Google

da de havde næret Frygt for herved at lide Skaar i sine Indkomster. For nu at raade Bod herpaa fattede de kongelige Kommissærer en Række Bestemmelser, der findes optagne i den saakaldte Throndhjems Reformats af 1589. Denne, der ikke har noget Sidestykke for de øvrige Stifters Vedkommende, indeholder et Mandtal over Sognenes Befolkning, et Overslag over Presternes Indtægter og Fordeling af Kirkehelgen i Prestegjeldene det hele Aar rundt. Derhos blev der forordnet, at Kapellanerne i de Kald, hvor saadanne fandtes, ikke maatte forrette Gudstjeneste i samme Kirke som Sognepresten, men Presterne skulde skiftes om at prædike i hver sin. Flere Kirker blev nedlagte dels fordi de laa temmelig nær andre Kirker, dels fordi den Gudstjeneste, som holdtes i dem, udartede til Usømmeligheder af forargeligste Slags. Med Hensyn til Betleriets Afskaffelse heder det i deres Indberetning, at de "allevegne har gjort den Skik, at hver Pastor med fire af de bedste og

84. Kalmar Stads Befæstning (1585).

gudfrygtigste Dannemænd skal have Register paa de Husarme, som er i deres Sogn; er de og advarede, at de ingen skal give deres Almisse uden dennem, og naar de trænge, skal Presten formaa Almuen af Prædikestolen, at de dennem hjælpe ville." Om de øvrige kirkelige Forhold i Stiftet meddeler Reformatsen derimod yderst sparsomme Oplysninger. Af Presterne omtales kun en, den gamle Hr. Mogens Olsson i Salten, med Ros for "sin besynderlige Vellærdhed og Troskab."

I de bevarede Sagefaldsregnskaber for Throndhjem fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede findes der fuldt op af Vidnesbyrd om, hvor elendigt det i religiøs Henseende ogsaa senere maa have set ud i Stiftet, og hvor ringe Respekten selv for den udvortes Gudstjeneste maa have været. Nogle Exempler, grebne i Flæng, skal her anføres. Drukkenskab var Tidens Skjødesynd. Oldunken og Brændevinskaggen fulgte altid med paa Veien til Kirken,

og det er derfor intet at undres over, at Slagsmaal under Helgefreden hørte til Dagens Orden. I nogle Bygder (Selbu og Orkedalen) hændte det ikke sjelden, at to Uvenner røg op og sloges paa selve Kirkevolden eller sendte Skjældsord efter hinanden ind gjennem Kirkedøren. Det maa have været et trist Syn for en nidkjær Prestemand fra sin Prædikestol at være Vidne til, hvor mange det var af hans Menighed, som sad og duppede i Ørske under Prædikenen. At baade Mænd og Kvinder spyde af bare Fuldskab paa Kirkegulvet hørte til de hyppigere Forseelser. Det hændte og, at Presten blev afbrudt i sin Prædiken ved en eller anden drøi Bemerkning, som drukne Tilhørere rettede til ham. Af og til foranstaltede unge Mennesker Maskeradeoptog i Kirken under selve Gudstjenesten. Man havde ogsaa Exempler paa, at Mænd, som havde været til Guds Bord om Formiddagen, sloges med blanke Knive paa Hjemveien om Eftermiddagen, medens deres bedre Halvdele overdængede hinanden med de værste Ukvemsord, drog hinanden i Haaret osv. Disse Exempler kan jo nok forøges med en Mængde andre Træk, som endnu bedre udmaler Tilstanden; de anførte vil imidlertid være tilstrækkelige til at vise, hvorledes det saa ud i Lenet. Andet kunde vel heller ikke være at vente af den uoplyste Almue, da dens Prester ikke foregik den med det bedste Exempel. Antallet af unge Prestemænd og Prestedøtre, som betalte Leiermaalsbøder, var meget stort. En og anden af dem havde Drab paa Samvittigheden. Med Hensyn til Ædruelighed var de ikke altid Mønstre. Enkelte af dem gjorde sig ingen Skrupler ved at forholde en Døende Sakramentet, til en ubetalt Rettighed var bleven erlagt. Synderlig ivrige til at røgte sit prestelige Kald kan vel en større Del af dem neppe heller have været; dertil havde de, som sad i de bedste Embeder, altfor mange verdslige Forretninger at passe. Navnlig var dette Tilfældet med Presterne i Aure og Hevne, Hr. Kristian og Hr. Mikkel, der solgte megen Trælast til Hollænderne. Paa et hollandsk Kart over Norge fra den Tid findes deres Navne anførte, saa de sandsynligvis maa have beskjæftiget en ikke liden Arbeidsstok. Andre Prester ses at have lagt sig efter Hesteopdræt. Det var helst de bedre Mænd inden Standen, som i denne praktiske, men i aandelig Henseende halvdøde Tid mistænktes for at føre vrang Lære, idet de heldede enten i kalvinsk eller katholsk Retning. Af Lensherren Kristian Fris til Borreby blev det ialfald udtalt henimod det 16de Aarhundredes Udgang, at den throndhjemske Geistlighed stod langt under de øvrige Stifters baade i Moralitet og i samvittighedsfuld Pligttroskab.*)

*) For Throndhjems Stifts Vedkommende tør det antages, at Reformatsen ialfald officielt gav de virkelige "Ølkirker" deres Bekomst, medens enkelte "Lovekirker" (d. e. Kirker, som ansaaes for hellige fremfor andre og derfor af syge og betrængte "lovedes" Gaver) gik over til Sognekirker. Enkelte Undtagelser forekom dog vistnok, t. Ex. Hellig-Evens Korshus under Vatsfjeldet, Brune Kirke paa Søndmøre o. a. Sønden- og vestenfjelds fandtes der dog et større Antal saadanne Kirker, der paa en enkelt Dag af Aaret samlede talrige Pilgrimme under sit Tag til katholsk Helgendyrkelse, ja enkelte af disse

Digitized by Google

Som ovenfor omtalt indeholdt den danske Kirkeordinants af 1539 et eget Afsnit "om Norge", hvori Kong Kristian III lovede at udfærdige en særegen Ordinants for dette Rige, naar han selv kom derop. Men Kongen kom ikke tiere hid til Landet, og det af ham givne Løfte maatte vente et Par Menneskealdre, indtil det blev indfriet af hans Sønnesøn. I hele denne Tid var da den danske Kirkeordinants gjældende Kirkelov, og hvor den ikke passede for de norske Forhold, holdt man sig til Bestemmelserne i de gamle Kristenretter, som lempedes efter Omstændighedernes Krav. Saaledes var Erkebiskop Jons Kristenret omkring 1555 bleven oversat af Lektor Anders paa Throndenes og Biskop Hans Gaas og autoriseret af denne, og af Kong Magnus's og Erkebiskop Jons Kristenretter havde den tidligere omtalte Sagaoversætter Laurents Hanssøn laget et Slags ny. Disse benyttedes nu som subsidiær Retskilde for alle blandede verdslige og geistlige Sagers Vedkommende, navnlig i de forskjellige Tiendespørgsmaal.

Den samme Iver, som Kristian IV viste for Ordningen af den borgerlige Lovgivning, udfoldede han ogsaa for at bringe den kirkelige Lovgivning i tidsmæssig Skik. I Januar 1604 paalagde han de fire norske Biskoper, at de hver for sig skulde forfatte Udkast til en norsk Kirkeordinants, hvorefter de skulde træde sammen i Bergen for at drøfte og vedtage et Udkast i Fællesskab. Paa samme Tid, som Herredagen holdtes i Bergen 1604, samlede Landets fire Biskoper, Isak Grønbech fra Throndhjem (1597—1617), Anders Bentssøn Dalin fra Oslo (1601—1607), Anders Foss fra Bergen (1582—1607) og Jørgen Erikssøn fra Stavanger (1571—1604) til det første norske Bispemøde efter Reformationens Indførelse. Under Opholdet i Bergen afgik Stavanger-Biskopen ved Døden, men de tre øvrige bragte istand et Udkast, som Kongen lod de kjøbenhavnske Professorer gjennemgaa. Siden blev denne Ordinants og overleveret den norske Kirke paa Herredagen, som holdtes i Stavanger ved Midsommertid 1607. Efter Kongens Befaling havde her indfundet sig foruden Biskoperne nogle Kanniker af hvert Kapitel samt Udvalgte af hvert Provstis Prester. Den høitidelige Overrækkelse foregik i Byens Domkirke.

Den nye norske Ordinants var i saagodtsom hvert eneste Punkt overensstemmende med den danske af 1539 og frembyder kun faa Afvigelser, t. Ex. Bestemmelserne om, at ingen Sogneprest skulde tage sin Søn eller Svigersøn til Kapellan, — et Lovbud, der neppe nogensinde blev respekteret — at Sognepresterne ikke i dyre Aar maatte give sine Kapellaner Afsked, at Klokkerne skulde indsættes af Provsterne i Forening med 6 Mænd af Menighederne, ikke som i Danmark af Biskoperne osv. Nogen endelig Ordning af Kirkestyret lykkedes det dog ikke den nye Ordinants at tilveiebringe. Det var først ved

som Thomaskirken paa Filefjeld og Røldals Kirke synes endog først i denne Overgangstid at have vundet det Ry for Hellighed, som har holdt sig indtil vore Dage. Om disse kan henvises til Prof. L. Daaes udtømmende Behandling i "Norske Bygdesagn", første Samling (Kra. 1881).

Digitized by Google

Kristian IV's store Reces af 1643, at den norske Kirke fik et fast retsligt Grundlag.

Allerede paa Bispemødet i Bergen var Opmerksomheden bleven henledet paa det Omvendelsesverk, som den katholske Kirke ved Jesuiternes ihærdige Virksomhed havde udfoldet hertillands, og som netop paa denne Tid begyndte at antage et saa betydeligt Omfang, at det maatte vække Bekymring. De forsamlede Superintendenter havde her gjort Kongen Forestilling om, hvorledes Jesuiter kom til Landet, forklædte som Kjøbmænd, og lokkede den lærelystne Ungdom, der kun havde liden Adgang til at finde den forønskede Uddannelse i sit Hjemlands Skoler, til sine Seminarier i Udlandet. Andre unge Mænd, der havde gjennemgaaet en Latinskole i sit Fædreland og for sine Studiers Skyld søgte til et eller andet tysk Universitet, var let udsatte for at falde i Jesuiternes Kløer. Naar disse saa havde gjennemgaaet et eller andet jesuitisk Seminarium, blev de enten ansatte som Prester ved katholske Menigheder i Udlandet eller lod sig efter at være vendte tilbage til Fædrelandet vie til Prester i den evangelisk-lutherske Kirke, som de da med største Ufortrødenhed, om end i Stilhed stræbte efter at undergrave. Hvad der i fortrinlig Grad bidrog til, at Jesuiternes Underfundighed kronedes med Held, var den ringe Anseelse, Kjøbenhavns Universitet endnu nød i Norge; i 1604 klagede Biskoperne af Oslo og Stavanger over, at de unge Nordmænd, som studerede ved dette, ved sin Hjemkomst befandtes baade uvidende og fordærvede. En ikke ringe Del af Nordmændene studerede derfor i Rostock, hvor Jesuiterne i al Hemmelighed øvede sin Propaganda. De første Skridt, som fra Regjeringens Side blev tagne for at hemme den omsiggribende Papisme, var tvende Forordninger, af hvilke den ene paa det strengeste forbød Danske og Nordmænd at studere ved jesuitiske Skoler, medens en anden paabød forskjellige Forbedringer i det lærde Skolevæsen.

Den mærkeligste af de Nordmænd, som paa denne Maade blev vundne af Jesuiterne, var Lars Nilsøn eller Laurentius Nicolai, almindelig kaldet Kloster-Lasse. Han var født i Oslo 1538, og man antager, at han har været en nær Slægtning, om ikke Broder, af Oslobiskopen Jens Nilsøn.*) Efter at have gjennemgaaet Kjøbenhavns lærde Skole blev han, som Pontoppidan siger, "af jesuitiske Eventyrere bragt ud af Landet og afrettet til at blive en Apostel i de nordiske Lande." Allerede i en Alder af 24 Aar

*) En Søstersøn af Biskopen var sandsynligvis den Vincentius Sigvardinus eller Finn Sigurdssøn, som studerede sammen med Norges senere Kantsler Jens Aagessøn Bjelke til Østraat. Efter en Tids Ophold ved Leipzigs Universitet skilte de dog Lag, idet Finn begav sig til en jesuitisk Høiskole. Da han i 1604 vendte hjem, blev han ansat som Prest ved Laurentiuskirken i Tunsberg, hvilket Embede han beklædte til sin Død i 1627. Da han ikke forekommer i den Proces, som førtes mod de katholske Prester, maa han enten være vendt tilbage til den lutherske Kirke eller ogsaa have forstaaet at dække over sin Papisme, saa han førte sine strenge Overordnede bag Lyset.

Digitized by Google

skal han i Aaret 1562 have modtaget den katholske Presteviegsel og indtraadte det følgende Aar i Løwen i Jesu Selskab. I de følgende 12 Aar flakkede han om i forskjellige af Europas Lande og kom i Aaret 1576 paa sin første Missionsreise til Sverige, hvor han blev til 1580. I denne Tid var han ansat som Professor og skulde bistaa Kong Johan med Katholicismens Gjenindførelse i dette Land. Den Maade, hvorpaa han her optraadte, gjorde dog snart hans Stilling aldeles uholdbar, og da der foranstaltedes Opløb udenfor hans Bolig, nødtes han til at fortrække. I de følgende Aar flakkede han atter om*), indtil han dukkede op i Braunsberg, hvor han var ansat ved det derværende Jesuiter-Kollegium, hvis Opgave var at uddanne Missionærer for Norden. Blandt de her optagne Elever nævnes dog kun to Nordmænd, en Nikolaus og en Sigvardus. Herfra udsendte han i 1605 en dogmatisk Haandbog, Confessio Christiana, der skulde bane ham Veien til hans Landsmænd.**) I det følgende Aar kom han til Danmark, for, som han selv

*) Efter et i Schnabels Beskrivelse af Hardanger optaget Sagn skal han en Tid have opholdt sig paa Gaarden Oppedal i Nærheden af Ullensvang Kirke, hvor han "i Stilhed skal have søgt at udbrede sin papistiske Tro". Der findes i de hidtil tilgjængelige Aktstykker imidlertid intet, som bestyrker dette Sagn, lige saa lidet som man har Grund til at tro, at Laurentius har gjæstet Norge, siden han i sin Ungdom forlod Fædrelandet.

**) Bogens fuldstændige Titel er: Confessio Christiania. | Det er | Den Christelige Be- | kiendelse om Herrens veig, huilken den | Christelig menighed vdi disse trende nordlenske | riger, Danmarck, Suerige, oc Norrige stadelige hafuer be- | kiendt, oc efterfuldt, fraa det første de hafue annammedt den | Christelige tro, ofuer sexhundre aar, indtil Christian | den tredie Danmarkis oc Norrigis, oc Gøtstaf | Suerigis rigis Konningens tijd. | Vddelt vdi sex Capittel, huilke det efterfylgende | Register vdtuiser. | Sammenskrefuen | Af Laurits Nielssen af Norrige. | Jerem. VI. | Dette siger Herren: Staar paa Veigene, oc seer, oc spørier | om de gamble stier, huilken skal være den gode Veig: oc Van- | drer vdi den; saa skulde i finde rolighed til eders Siele. | Psal. XXVII. | Herre Viis mig diin Veig, oc leed mig paa den rette Vane, | for mine Fienders skyld. | Tryct til Brunsberg af Jørgen Skiønfels Aar M.DC.V. | Met Øfrighedens forlof."

Om Skriftet og dets Tankegang skriver F. Bætzmann i en Biografi af Kloster-Lasse (Ill. Nyhedsblad for 1865): "Det er især den Maade, hvorpaa Laurentius i Fortalen søger at vække Sympathi for sin Lærdom hos Kongen, Danmarks og Norges tro og vise Raad og ganske Adelskab", der er værdt at lægge Mærke til. Han gaar nemlig meget klogeligen ud fra den Ærbødighed, enhver velbyrdig Mand nærer for sine Forfædres hæderlige Navn og Rygte; det er ikke at undres over, mener han, "at hæderlige og vide berømte Mænd har i Sædvane, at den synes intet besværligere og utaaleligere at være, end lide sine Forfædres Eftertale og deres Navns Fornedrelse". Men hvoraf kan det da komme, at Nordens Mænd med Taalmodighed har fundet sig i det, ja selv fæstet Tiltro til, at det var sandt, strax nogle nye Lærere, "der berømte sig for evangeliske, men som ved Evangelium forstod det, som ingen Christen tilforn havde kunnet tænke sig", kom ind fra Tyskland og beskyldte deres "adelige og ærlige Forfædre" for at have været "Antichristi undertvungne Trælle og Tjenere, der i sexhundrede Aar havde været faldne under Guds retfærdige Dom til Helvedes evige Pine og Fordømmelse, med alle Vantro, Bespottere og Ugjerningsmænd". Det fremhæves

Digitized by Google

85. Fru Elen Marsvin.

Digitized by Google

sagde, at bidrage sit til, at Religionsstridighederne kunde bilægges og Enighed opnaaes i den kristne Kirke. Men af den dansk-norske Konge fik han en meget kjølig Modtagelse; han blev bragt ombord paa et Fartøi og sendt til Rostock, og da det spurgtes, at han havde tænkt sig til Norge, blev det under 9de Juli 1606 paalagt Statholderen og Biskoperne, at de skulde saa ham og hans Ledsagere besørgede ud af Landet og give dem den Formaning med paa Veien, at dersom de mod Forbudet understod sig at komme igjen, vilde de blive straffede paa sin Hals. Kloster-Lasse døde, 84 Aar gammel, i Vilna, efterat han Aaret i Forveien af den svenske Konge Gustav Adolf var bleven bortvist fra Riga.

Ihvorvel vi ikke kjender de Planer, som Jesuiterne havde lagt til Nordmændenes Omvendelse til Katholicismen, maa disse dog have været meget omfattende, og det viste sig snart, at den norske Landskirke svævede i en alvorlig Fare; thi "Landet var opfyldt med falske Prester". Navnlig var dette Tilfældet med Akershus Stift, skjønt de øvrige Stifter neppe

---

meget skarpt, hvilken ulidelig Skam og Vanære det vilde være for Ens Forfædre, om denne Beskyldning var sand. Han synes at høre dem beklage sig og tale saaledes: "Denne Slægt og Afkom fødte vi Gud og Verden. Den kristelige Tro og hellige Religion og Guds Dyrkelse har vi dem med christeligt Exempel, Liv, Gods og Guds Velsignelse bekræftet og stadfæstet. Se nu deres Taknemmelighed mod os! Vi nyder og besidder med Gud det evige, himmelske Sæde og er værdige til at regnes iblandt Guds Børn; men de, ligesom de vare visere end som vi og alle Christne baade før og nu, have de os for dem, som til Helvedes Ild og Plager ere fordømte; saa at der findes neppelig nogen, som vil komme os i Hu eller bevise sig os taknemmelig, som vel tilbørligt var." Der henvises dernæst til den almindelige katholske Kirkes mange og glimrende Triumfer over indre som ydre Fiender og til den Forjættelse, der er den given, at den "skal være Sandhedens Støtte og Stadfæstelse paa Jorden." Det er fornemmelig Kongen og Rigets Adel, som Forfatteren har havt for Øie ved sin Fremstilling af den "christelige Bekjendelse om Herrens Vei," og det er under deres Beskyttelse, han tilsidst tillidsfuld stiller den, i det sikre Haab, at de vil modtage den med Taknemmelighed, "fordi den forsvarer deres Forfædres Hæder og Ære, udaf hvilken deres og hele Rigets Ære hænger."

Man maa beundre den Kløgt, med hvilken dette argumentum ad hominen er ført og Religionens Sag saaledes stillet under Protektion af den rent menneskelige Tillid til det, der er blevet ærværdigt ved sin Ælde. Fremstillingen er klar og letfattelig; paa enkelte Steder hæver den sig endog til virkelig Veltalenhed, og man mærker tydeligt, at Forfatteren selv er dybt greben af Overbevisningen om sin Sags Retfærdighed. Naar ikkedestominder hans Apologi blev uden Virkning, da maa man søge Aarsagen i den Styrke, hvormed Reformationen i Danmark havde grebet Gemytterne. Laurentius havde vistnok tænkt sig Forholdene her anderledes, end de i Virkeligheden var. Den Troskyldighed, hvormed han dedicerer sit Skrift til den protestantiske Øvrighed selv, og den Naivitet, hvormed han øiensynlig haaber paa sin Sags Seir, saasnart den blot er bleven grundig og oplysende fremstillet, viser os tilstrækkelig, at han maa have tænkt sig, at der i Danmark skulde være udbredt en almindelig Kryptokatholicisme, saaledes som det havde været Tilfældet i Sverige, da han for næsten en Menneskealder siden virkede der."

Digitized by Google

heller var aldeles fri. Anders Bentsøn Dalin havde været en svag Mand, der hverken havde hørt eller set noget til Jesuiternes hemmelige Spil. Større Nidkjærhed udfoldedes derimod af hans Eftermand, Nils Klaussøn Sinning, der var Biskop i Oslo 1608—1617. Under 28de November 1612 underretter Kongen Statholderen Enevold Kruse og Biskop Sinning om, at der i Oslo Stift fandtes en Prest, Jakob Hjort, som efter hvad Rygtet berettede, skulde være Katholik, og stod i Forbindelse med en katholsk Sogneprest i Nærheden af Danzig, en født Thrønder ved Navn Erland. Da Kongen ikke tvivlede paa, at han jo omgikkes med Planer mod Riget og Religionen, paalagde han dem at anstille Husundersøgelse hos ham og hos hans Brødre, der ligeledes var Prester og mistænkte for at være hemmelige Katholiker. De Prester, som saaledes udpegedes, var Mag. Kristofer Hjort, Slotsprest paa Akershus og Sogneprest til Aker, Evert Hjort, Sogneprest til Onsø og Provst i nedre Borgesyssel. Ved den Visitatsreise, som Biskopen strax foretog, lykkedes det ham kun at faa den førstnævnte, "den sødtalende og spidsfindige Kristofer" blotstillet, men baade om hans Brødre og om Hr. Herman Hanssøn, der var Sogneprest i Nes paa Hedemarken, samt om et Par Studenter, som endnu ikke havde opnaaet Kald, kom der adskilligt op, som bestyrkede Mistanken. Om Hr. Herman heder det endnu i Sagnet, at han i et Bondebryllup skal have gjennemstukket Luthers Billede og sagt: "Du Munk kunde have holdt din Mund, saa havde mangen Prest ikke været saa bryd som nu". Efterat Biskopen og Statholderen havde afgivet sin Indberetning til Kantsleren, befalede Kongen under 3die Mai 1613, at Mag. Kristofer skulde forbydes Prædikestol og kirkeligt Embede, samt at han med sine Brødre, Hr. Herman og Studenterne Petrus Alphæus og Mogens Haakonssøn skulde indstevnes til Herredagen i Skeen 2den August samme Aar.

Ved Herredagen i Skeen var Kong Kristian selv tilstede, og her havde ogsaa Landets Biskoper og de indstevnede Prester og Studenter fra Oslo Stift indfundet sig. Det blev overdraget til Biskop Nils Sinning at holde Krydsforhør over dem; i Begyndelsen havde de indstevnte Jesuiter anstillet sig uskyldige; men det lykkedes dog Biskopen "saa mesterlig at tage Skalkhedshammen fra deres Ansigter", heder det, "at deres Skinhellighed omsider blev aabenbaret". Samtalen mellem dem og Biskopen havde da varet paa tredie Dag, og i hele denne Tid havde Kongen overværet Forhandlingerne fra den tidlige Morgen til sent paa Kveld. Herredagen dømte de presteviede Jesuiter fra Kappe og Krave, Odel og Arv, hvorhos de inden tre Solemerker skulde have forladt Kongens Riger og Lande; hvis de senere uden kongelig Tilladelse indfandt sig nogetsteds i Landet, skulde de have sin Hals forbrudt. De to Studenter blev ligeledes landsforviste og mistede sin Arv og Odel. De fleste af de dømte Prester og Studenterne er hermed ude af Sagaen. Kristofer Hjort skal være død i Danzig 1616; men Hr. Herman Hanssøn kom tilbage til Norge og var Sorenskriver paa Thoten 1630—32.

Digitized by Google

Ogsaa paa andre Kanter af Landet kan vi spore Ytringer af den jesuitiske Indflydelse. Efter Herredagen i Skeen sneg nogle hemmelige Jesuiter, der havde Tilhold i Stavangers og Bergens Stift, sig bort fra Landet, da de merkede, at der her ei længere var noget blivende Sted for dem. Ogsaa i Throndhjems By skal der efter en Beretning, som Dominikaneren Nikolaus Jansenius i 1623 afgav om de kirkelige Forhold i Danmark og Norge, have været nogle hemmelige Katholiker. Sandsynligvis sigtes der hermed til et Par formaaende Familier, som var beslægtede med de sidste katholske Prælater.

Medens Kirkens Mænd strebes indbyrdes om Dogmerne og Lærens Renhed, rystedes saavel her, som i andre Lande, det hele Folkesamfund fra de øverste Lag til det inderste Dyb af en aandelig Gjæring, som har afsat sine betydningsfulde Merker. Af disse tør vi slutte, at der i Folkets religiøse Tro er foregaaet en voldsom Omvæltning, idet gammelt Hedenskab, halv hedenske Myther og kristne Forestillinger har raset mod hverandre indbyrdes under den Afleiring, som Reformationens Lære havde afsat. De Fossiler i Folkets Religion, som vi nuomstunder med Undren betragter i Eventyrverdenens Floer, var dengang endnu levende, det vil sige i Folkets Forestillinger, og har tildels med utrolig Seighed formaaet at holde sig indtil vore Dage. Det er ikke ret mange Aar siden, det sidste hedenske Afgudsbillede i en afsidesliggende Bygd blev brændt, at der blev ofret til Trær eller Kilder, som Almuen ansaa for hellige, at Draugen, Gaardsvorden, Julesveinerne og andre Væsener af samme Art modtog sit skyldige Offer til bestemte Tider, eller at de usynlige Magter, som tænktes at bebo Fjeldenes Indre og de øde Vidder, skulde have lokket til sig Mennesker, som kun Kirkeklokkeklangen kunde udrive af deres Vold. For Kong Kristian IV's Samtid og de to, tre nærmest paafølgende Slægtled maa Tvivlen om saadanne Væseners Tilværelse endog have staaet som en Vantro, som fortjente den dybeste Afsky og Foragt.

Katholicismen havde tildels knæsat og anerkjendt forskjellige Forestillinger, der var af rent hedensk Udspring. Dette var saaledes Tilfældet med Troen paa de hellige Kilder, der var en Arv fra Hedenskabets Dage, men som ved Katholicismen just havde erholdt sin egentlige Lovfæstelse. De gamle Trylleformler og Besværgelser, hvorved man paakaldte de hedenske Guders Hjælp for at gribe ind i Naturens lovmæssige Orden, benyttedes Middelalderen igjennem i det samme Øiemed og saa godtsom ordlydende, kun med den Forskjel, at Kristi Navn var indsat i Stedet for Thors og Balders, og Aasamøernes ombyttet med Jomfru Marias. Naar alt tages i tilbørlig Betragtning, tør det derfor neppe forundre nogen, at Reformationens og Rettroenhedens Tidsalder faar sit mest karakteristiske Præg ved Troen paa Hexeri, Trolddom og Djævlebesættelser og ved Kampen mod disse og lignende Foreteelser. Vi befinder os i Hexeprocessernes og Hexetroens Guldalder.

Digitized by Google

Det var i det 12te Aarhundrede, at Trolddommen begyndte at anses for et Udslag af Kjætteri, og Forfølgelsen af Hexe, Troldmænd og Kjættere gik jevnsides. I sig selv var denne Opfatning aldeles korrekt; thi Trolddommen var jo kun en Gjenganger fra Hedenskabets Dage. Dette blev ogsaa gjort gjældende under den første Hexeproces fra 1325, som vi kjender hertillands, idet den Pønitents, som Biskop Audfinn paalagde Ragnhild Tregagaas, faldt sammen med den Kirkestraf, som Kjættere og Frafaldne maatte udstaa. Æren for at have sat de egentlige Hexeprocesser i Gang tilkommer Dominikanerordenen og de af den bestyrede Inkvisitionsdomstole, som i Sydeuropa herved vandt en høi Grad af Popularitet, som Kjætterforfølgelserne ikke havde formaaet at skaffe dem. Fra Slutningen af det 15de Aarhundrede var det, at Ilden fra Kjætterbaalene i Frankrige og Spanien brugtes til at antænde Hexebaalene, der snart flammede over hele Europa fra Nordkap til Gibraltar. Dette skyldtes en Bulle af 5te December 1484, som Pave Innocents VIII udstedte, og som nærmest vedkom Tyskland, men snart efterfulgtes af lignende til Kristenhedens øvrige Lande. Bullen indeholder et Veraab over, at der paa flere Steder af Tyskland fandtes baade Mænd og Kvinder, som havde faret vild fra den katholske Tro og glemt at sørge for sin evige Salighed. I det Sted havde de med en gudsbespottelig Ed afsvoret sin Daabspagt og pleiede Omgang med Djævelen og hans Aander, hvorefter de skrækkeligste Misgjerninger og Indgreb i Naturens Orden blev forøvede. Kvinder og Dyr kunde ikke føde, Træerne vilde ikke bære Frugt, Urterne ikke modnes, Marker og Enge visnede bort, og Mennesker og Dyr hjemsøgtes med de rædselsfuldeste Plager. Men herpaa skulde der nu blive Ende. Da man trods tidligere Pavebud havde været for slap til at opspore og straffe sligt Hexeri, fik enkelte høitstaaende Geistlige Paalæg om at tage de strengeste Forholdsregler. Alle, som bedrev Trolddom, skulde uden Hensyn til Rang og Stilling gribes og straffes baade med kirkelige og verdslige Straffe. En nærmere Udredning fik Bullen nogle Aar efter ved de opnævnte Dommeres, Henrik Institors og Jakob Sprengers "Hexehammer", et Skrift, hvori de ved Citater af Bibelen, Uddrag af Kirkefædrene og andre Forfatteres Skrifter og ved Anførsel af egne Erfaringer godtgjorde Hexevæsenets Realitet i dets hele Omfang og gav Anvisning paa, hvorledes en Hexeproces skulde indledes, hvorledes Spørgsmaalene skulde stilles, hvorledes Forseelsen skulde anses for bevist, hvorledes Torturen skulde foregaa, og hvorledes Straffedommen skulde bringes i Udøvelse. Under den Rædsel, som Hexeprocesserne skabte, opstod der en hel epidemisk Galskab, saa uskyldige Kvinder indbildte sig at være virkelige Hexe, angav ikke blot sig selv, men ogsaa et stort Antal af sine Bekjendte som saadanne, og drog mange andre Ulykkelige med sig paa det Baal, som sikkert ventede dem. Saadanne aandelige Omgangssygdomme optraadte periodisk snart i en, snart i en anden Egn, og naar Fantasien

Digitized by Google

først var bleven opskræmt og Frygten vakt, er det rent utroligt, hvor lidet der skulde til for at tænde Hexebaal i Masse.

Som Bevismidler anvendtes de saakaldte Hexeprøver, Vandprøven, Vægtprøven og Taareprøven. Den sidste bestod deri, at Dommerne og Presterne lagde Hænderne paa den Anklagedes Hoved og sagde: "Jeg besværger dig i den hellige Treenigheds Navn, ved Jesu Kristi bitre Taarer, som blev udgydte paa Korset, ved den allerhelligste Jomfrus hede Taarer, som hun rigeligt lod flyde over sin Søns Saar, ved alle Kristi Disciples og Apostlers Taarer, som de har grædt i Livet og i Døden, ved alle Guds Helliges og Udvalgtes Taarer, som de har udgydt i denne Verden, og som Herren nu har tørret af deres Øine, — at du, hvis du er uskyldig, strax udgyder rigelige Taarer, men hvis du er skyldig, da slet ingen. I Navn Gud Faders, Gud Søns og Gud den Hellig-Aands. Amen". Kunde den mistænkte da graate, saa var hun uskyldig; men holdt Frygten for ikke at kunne det Taarerne tilbage, ansaas hun for skyldig; "thi Djævelen forstaar at gjøre sine Venner haardhjertede, saa en Hex ikke kan graate; hun lader kun, som hun graater og gjør Øine og Kinder vaade af Spyt." Mindre anvendt var Vægtprøven; den bestod deri, at den for Trolddom mistænkte maatte veie saa og saa meget. Holdt hun ikke denne Vægt, ansaas hun for skyldig. I Norge var dog Vandprøven mest anvendt. Denne bestod deri, at den mistænkte blev afklædt og kastet paa Vandet med et Toug bundet under Armene. Sank hun da, var hun uskyldig; flød hun derimod ovenpaa, ansaas hun for skyldig. "Vandet", heder det, "er helligt, Vandprøven er retfærdig. En Troldkarl har Djævletegn paa Legemet, flyder som en Svamp og mangler Følelse, naar han bliver stukket. Et godt Menneske, et Guds Barn, gaar derimod strax til Bunds, naar han bliver kastet paa Vandet."

Bogtrykkerkunstens Opfindelse og Reformationen øvede paa lang Tid saa godt som ingen Indflydelse paa den Overtro, som affødtes. Ganske vist hævede enkelte af Humanisterne (t. Ex. Erasmus fra Rotterdam) sin Røst mod Tidens Forblindelse. Men Luther og Melankton var selv saa overbeviste om Djævelens Indgriben og om de onde Aanders Indvirken paa Menneskelivet, at de endog opstillede Regler for, hvorledes man skulde drive Fanden bort, navnlig "med grove spottende Ord og Gebærder". Det var, som det synes, endog først efter Reformationen, at Hexeprocesserne antog sit største Omfang; navnlig naaede de sin Blomstringstid i det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. I 16 Aar af det 16de Aarhundrede blev saaledes i Lothringen 800 Mennesker dømte fra Livet for Trolddom, i Würzburg brændtes i Aarene mellem 1623 og 1631 900 af forskjellig Alder, Kjøn og Stand, i Aarene 1622—23 brændte en Biskop 600 Mennesker, en Dommer i det Fuldaske roste sig af at have bragt 700 Personer paa Baalet o. s. v. Paa sine Steder i Tyskland kunde der tændes 10—12 Hexebaal om Dagen.

Digitized by Google

Fuldt saa ilde var det vel ikke i Norge; men Forholdene var dog sørgelige nok efter, hvad vi kan slutte af de sparsomme Meddelelser, som hidtil er fremdragne af Arkiverne. Vi skal i det følgende kaste et Blik paa de Troldomssager, som vi kjender til. Fortegnelsen er dog ikke paa langt nær fuldstændig, og Materialet maa endnu siges at være temmelig ubearbeidet.

Fra Bergen kjender vi saaledes fra Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundre et meget stort Antal Hexeprocesser. I Aaret 1590 blev saaledes Magister Absalon Pederssøns Enke Anna Pedersdatter, der allerede i sin Mands Levetid var dømt for "Mordsti og Kirkefred" og synes at have været et arrigt Fruentimmer, dømt til Baalet og brændt som Hex. Hendes Domfældelse vakte ikke ringe Strid mellem Byens Geistlighed og Borgerskab. Samme Aar blev en Troldkarl ved Navn Olaf Gausdal anklaget for Troldoms-kunst efter Angivelse af en dødsdømt Hex, der hed Mumpe Guron. Han gik strax til Bekjendelse, at han havde lært Troldomskunst af Marine Haldorsgaard, som nogen Tid i Forveien var bleven brændt, at han til Skytsaand*) havde en Djævel ved Navn "Mammet" (ɔ: Mahomed), der viste sig for ham i en Hunds Skikkelse. I et Bryllup havde en Dreng skjænket ham Bærme i Stedet for Øl, og i sin Harme herover havde han lovet ham, at han nok skulde faa det igjen. Strax efter blev Gutten syg og gik hen og lagde sig paa Marken, hvor han blaanede og sortnede "som en Gast". Man tvang da Olaf til at bøde derpaa. Han havde vistnok ogsaa gjort nogle Hokuspokus over ham; men det hjalp ikke, og Drengen døde samme Nat. Da han blev adspurgt, om der fandtes andre Troldfolk i Bergen, angav han Biskop Anders Foss's Hustru Marine Robertsdatter Geisaust, med hvem han skulde have deltaget i forskjellige Hexestevner, hvor de havde drevet forskjellige Spøgerier. Hans Vidnesbyrd befandtes dog saa modsigende, at Bispinden efter lang Tids Forhandlinger blev frikjendt, da det til Overflod viste sig, at hun paa den omhandlede Tid havde været 16—18 Mile fra Bergen. I Marts Maaned 1594 behandledes paa Bergens Raadstue ikke mindre end tre Troldomssager, den ene mod Dilis Røncke, Mogens Maats Hustru, den anden mod Bæverskен Johanne Jensdatter Flamske og den tredie mod Kristen Ydes Hustru Anne Knutsdatter. Dilis Røncke, der var fra Orknøerne, holdt Øltapperi i Bergen. Flere Aar, før hun blev sat fast, var der kommen en Kvinde, Agata, Jon Færøings Kone, til hende og havde faaet en halv Kande tysk Øl hos hende; men Betalingen, 2 Skilling, var hun bleven hende skyldig. Dilis indfandt sig nogen Tid efter hos hende for at kræve sit Tilgodehavende; men da hun ikke fik det, havde hun lovet hende Skam og Skade. Neppe var Dilis gaaet ud af Døren, før Agata strax fik saa ondt, saa hun var færdig at sprænges; hun vidste sig da intet andet Raad end at gaa

*) Hver Hex, hver Troldkarl havde nemlig en saadan, der viste sig i Dyreham, i Engle-skikkelse eller lignende.

Digitized by Google

til Presten Hr. Geble paa Fane og bede ham om 2 Skilling. Med disse gik hun da til Dilis og sagde: "Her har du Pengene dine! Tusind Djævle til Tak for alt det onde, du har gjort mig, og maatte du nu have lige saa megen "Spræk" og Ve, som du har tilføiet mig!" "Kanst du ikke forstaa Skjemt?" sagde da Dilis, og strax var det bleven bedre med Agata. En anden Kvinde, der solgte Mungaat (tyndt Øl) paa Øvregaden, beklagede sig over, at hun aldrig kunde faa noget Bryg til at lykkes, siden hun havde negtet Dilis en Stamp Drav; men om det var Dilis, som var Skyld deri, skulde hun lade være usagt. En tredie Kvinde, Helga Olsdatter, berettede, at hendes Mand skyldte Dilis for 14 Skilling i Øl. En Julekveld havde hun sendt sin lille Søn afsted for at kjøbe for 4 Hvid i Gryn. Da han kom forbi Dilis's Gaard, stod hun i Døren og læste følgende Velsignelse over Helgas Søn: "Gud lade en "Ildaargang" komme baade over dig og din Fader og din Moder, før dette Aar gaar omkring!" Dette havde Helga selv hort fra sin Stuedør og havde sagt dertil: "Gud trøste dig, Stakkar, naar du skal svare for den tunge Bøn, du bad for min fattige Mand, mig selv og mit Barn". Dilis's Forbandelse gik nok i Opfyldelse. Helgas Mand havde ikke en Helsedag mere, og i Paasken næst efter faldt han ned af et Skurtag og slog sig, saa han døde deraf, og en Stund efter blev hendes Søn ogsaa syg og døde i stor Elendighed. Først paa Vaarparten i Aaret 1593 var Dilis kommen ud til Mølnedalen i Sandviken og spurgte Mølleren Steffen Hermanssøn, hvad han vilde have for at male en Vog Korn. "To Skilling", svarede Steffen. "Nei, fire Hvid er nok", mente Dilis og gik. Da Steffens Dreng strax efter kom til Byen for at hente Møllegods, lagde Dilis og hendes Mand paa hans Læs en Sæk, der indeholdt omtrent 2 Voger Korn. Steffen vidste ikke noget om, at Sækken tilhørte Dilis og havde sat sig paa den i Møllen. En Stund efter kom Dilis for at høre efter Melet, og da hun saa, at Sækken, som endnu stod urørt, var gaaet ihop, skyldte hun Steffen og hans Kone Berte Gulliksdatter for at have nasket af den. Nu røg Dilis og Berte op at trætte, det ene Ord tog det andet, og Steffen lod Dilis høre, at hun kunde tage sit Korn og faa det malet et andet Sted. Men da Dilis og hendes Mand vel var komne hjem, kom ogsaa Steffens Dreng med Melet, som denne nu havde ladet male. Men til Tak for velgjort Arbeide sagde Dilis's Mand: "Gud give, at Djævelen maatte bryde Halsen i Stykker paa Steffen og hans Kvinde". Samme Nat fik Berte ondt i sit høire Knæ med Flugt og Rendsel fra Isse til Fod. Hun blev saa elendig i sin hele Krop, som om en ond levende Aand plagede hende, og hun havde ikke Rist eller Ro hverken Dag eller Nat. Først en Maaneds Tid efter, da gode Mænd i Byen havde bedet for hende, gav Smerterne sig saapas, saa hun kunde være oppe, skjønt hun endnu var skral. En Dag kom Dilis ud til Mølnedal, hvor Berte sad i Ildhuset og bagede. "Sidste Gang jeg var her", begyndte Dilis at godsnakke, "da bagede du, og

Digitized by Google

endnu holder du paa med det". "Ja, det takker jeg Gud for og ikke din Djævels Troldkone, som har manet din Gand i mig fattige Kvinde", busede Berte ud, "men hvis du ikke gjør mig god igjen, saa skal jeg klage dig baade for Gud og for Øvrigheden". "Vil du straffe Guds Gjerning da?" spurgte Dilis. "Naar min Herre og Gud", mente Berte, "lægger mig nogen Sygdom paa, da er det naturligt, og jeg takker Gud for det. Men denne Sygdom har jeg dig, din Djævels Troldkvinde, at takke for, saasandt skjænde dig Gud". "Gud skjænde dig selv", knurrede Dilis paa sin Orknøisk og gik. Tredie Dagen derefter blev Berte saa ussel, at hun maatte gaa tilsengs, og hun troede for vist og sikkert, at nu blev det Døden. Ogsaa flere andre Vidnesbyrd af samme Art blev aflagte mod Dilis. Retten forlangte da af hende, at hun med 12 dertil opnævnte Kvinder skulde fri sig ved Benegtelseseд; men ihvorvel disse, der var hendes Kjendinger og Naboersker, ansaa hende for uskyldig, turde de dog ikke sværge paa, at hun ingen Hex var. Dilis slap dog nok saa naadigt; thi hun blev ikkun dømt til at rømme Byen inden fem Dage. Væversken Johanne Jensdatter Flamske havde flere Gange været under Rettens Forfølgning for Hexeri. Hun havde været bosat i Skeen, før hun kom til Bergen, og havde allerede dengang Ord paa sig for at være en Hex. Da hun havde anmodet Borgermesteren der om sit Skudsmaal, havde denne svaret hende, at derom gjorde hun rettest i at henvende sig til den Mand, som førte hende over de høie Fjelde. Senere havde Borgermesteren beklaget for en Bergenser, at Johanne var rømt fra Skeen; thi han havde netop nogle Hexe, som skulde brændes, og da kunde han have taget hende med paa samme Baal. Nu vidnede en Snedker, Mogens Bengtssøn, at hun engang var kommen til hans Kone, som laa i Barselseng, og havde gjort nogle forunderlige Fagter ligeoverfor hende. Siden havde hun paataget sig at gjøre efter for Mogens, der havde mistet noget af sit Snedkerverktøi. Hertil brugte hun et Sold og en Sax, som hun og en Dreng holdt fast. Men saasnart hun begyndte at læse, gik Soldet og Saxen rundt. Drengen blev da ræd og slap Tag, og i Stedet skulde Snedkeren selv holde i Soldet og Saxen. Alt dette laa Barselkonen og saa paa. Hun blev rent livræd og vendte sig mod Væggen. Da Johanne Flamske vilde gaa, tog Snedkeren et Lys for at følge hende ud; men Væversken lod ham vide, at han skulde faa Djævelen, om han ikke lod det være. Dagen efter blev Mogens's Kone alvorlig syg, og han gav Johanne Skylden derfor; det blev ogsaa oplyst, at Johanne tidligere havde lovet Snedkerens Hustru ondt, fordi hun havde mistet noget Arbeide for hendes Skyld. Under Sagen oplystes der, at Johannes Sold og Sax blev brugt til mange Ting; saaledes havde hun en Nytaarsdag brugt dem til at vise efter nogle Æbler, som en anden Kone ved Navn Maren Hansdatter havde taget. Men Natten efter kom der udenfor Johannes Hus yrende fuldt af ulende Katte, saa en af hendes

Digitized by Google

Logerende, Murmester Jakob Engels, blev rent fælen. "Gud bevare os! Hvor kommer alle disse onde Katte fra da?" spurgte han. "Kak paa Væggen du, lille Jakob", sagde Johanne. Han gjorde saa, og borte var Kattene. Men i samme Nu blev der en overhændig Storm, som anrettede stor Skade baade paa Land og Sø. Maren Hansdatter og en anden Kvinde Barbara Kristensdatter havde engang faaet fat paa Johannes Sold og Sax for at vise efter, hvilke Hexe der fandtes i Bergen, og de fik da Rede paa Johanne og et Hospitalslem i St. Karens Hus ved Navn Kirsten, der var en Presteenke. Dette havde Jakob Murmester set paa, og han havde fortalt Johanne Væverske det. Strax søg da Johanne paa Maren og lod hende vide, at hun gjorde rettest i at passe sin Mund, "for", sagde hun, "faar Kirsten det at vide, faar du Skam for din Umag". Men siden lagde de Piger, som var i Lære hos Johanne, Merke til, at hun og Kirsten ofte var sammen, og at de havde meget sig imellem, som ingen andre maatte høre; men saa meget forstod man, at de brugte "deris Kaanster tilsammes". Der kom ogsaa mange andre Ting op om hende, som at hun havde læst "Vor Frues Bøn" over et sygt Barn, at hun paa det sidste havde glemt Fader vor og derfor maatte lære det paany igjen o. s. v. Retten dømte hende derfor til Baalet, og hun blev brændt paa Nordnes den 16de April 1594. Samme Dag blev ogsaa Anna Knutsdatter, Kristen Sydes Hustru, brændt. Hun var af Magdalena, Henrik Murmesters Kone, bleven beskyldt for ved Trolddomskunster at have taget hendes tidligere Mand af Dage og paaført hende selv allehaande ondt, saa hun var bleven baade skak og lam. Anna paastod, at det var Dvergen eller Gaardboen, som havde forvoldt dette. For at holde ham borte blev der paa hendes Raad lagt Kirkegaardsmuld under Magdalenas Øltønde, under hendes Seng og under Dørstokken, men det blev nok værre og værre med den syge, saa hun tilsidst var aldeles som fra sig selv. Anna indfandt sig da og læste over hende for Gigt, og allerede den næste Dag var den syge igjen paa Benene. Anna vedgik dette og berettede derhos, at hun ved andre Trylleformularer havde helbredet Folk for Gigt, Vred og "Veg, som Menniskken faar i Fødselen," (ɔ: Ved, Thursebed, Draugbed o. s. v.). Da det viste sig, at hun tidligere for Trolddom og Signelse var bleven udvist af Stavanger, hvor hun tillige havde maattet forpligte sig til at afstaa fra al Signen og Hexeri, var der ingen Naade for hende at vente, men i Overensstemmelse med Kongebrev af 31te Juli 1593*) maatte hun vandre til Baalet.

*) Dette Kongebrev, som er udfærdiget af Regjeringsraadet og egentlig er en Fornyelse af et Kongebrev af 21de Septbr. 1584, lyder saaledes:

"Vi Kristian IV gjør alle vitterligt, at efterdi Vi kommer udi Erfaring, hvorledes at overalt i Vort Rige Norge bruges stor Ukristelighed og Utilbørlighed, med Guds Navns

Digitized by Google

Ogsaa for den følgende Tids Vedkommende erholder vi Oplysninger om en Række Hexeprocesser i Bergen af Mikkel Hofnagels Optegnelser. I 1613 brød Dammen ud ovenfor Skræddersteen under Blaamanden, hvorved Borgermester Søren Sørenssøns Jernmølle blev revet bort, og nogle Mennesker omkom. Skylden for dette blev tillagt to Troldkvinder, "Svarte Ravnen" og Kirsti Jordemoder, som begge blev brændte. En Stund efter forliste en Skipper Jakob Rubbertssøn paa en Reise til Holland, og baade han, Mandskabet og Passagererne ombord omkom. Strax efter kom det op, at det var en Kone, Mary Geith, som havde kjøbt en anden til at vække Uveir mod ham. St. Hans Nat dreiede Fanden Halsen om paa denne; men Mary Geith og en anden Hex ved Navn Gule maatte vandre til Baalet paa Nordnes. I 1627 blev to Hexe halshuggede og derefter brændte. Fem Aar efter forliste Borgermesteren Rasmus Lauritssøns Skib, og som mistænkt for at have forvoldt dette blev Anna Kristensdatter, Herluf Larsøns Enke, og en Pige sat fast. I sin Fortvivlelse tog Anna sig selv af Dage, og hendes Lig blev brændt. Pigen blev derimod halshuggen. Den 7de Mai 1633 blev en Ungkarl brændt for Troldom. Han gik selv, heder det, baglængs ind i Ilden. Det næste Aar blev to Hospitalslemmer henrettede paa Hospitalskirkegaarden, den ene en Kvinde, den anden en gammel Kall ved Navn Svarte-Hans. Han havde skaffet en gal Skomagersvend Forstanden igjen. Svarte-Hans skulde først henrettes om Morgenen, men vilde ikke, og Henrettelsen blev derfor udsat til Eftermiddagen. Da blev han aflivet paa Hospitalskirkegaarden paa en selv efter Tidens Begreber temmelig oprørende Maade. I 1662 brændte man paa Sydnes Liget af en Spaakone ved Navn Synnøve, der havde hængt sig i Fængselet.

Finmarken havde fra umindelige Tider været anset for Hexevæsenets og Trolddommens Hjemland, og overalt i Norden ansaas Finnerne for at

---

store Misbrug iblandt nogle forfængelige Folk, som udi deres Sygdom søger ukristelige og udi Guds hellige Ord forbudne Middel, og lader sig skjære Kors paa deres Liv, med ugudelig Signelse, Fabel og Læsning, og med anden Forfængelighed og Trolddoms Kunst, derhos bruges, imod den kristelige Religion, ikke uden Guds store Fortørnelse og Menneskers Forargelse: da vil Vi det med Vor Lensmand og Foged udi Bergenhus Len og Stift, som nu er eller herefter kommendes vorder, paalagt og befalet have, at de haver alvorligen Tilsyn med, at ikke slig Guds hellige Navns og Ords Misbrug, ustraffet tilstedes, og at hvor nogen saadanne Folk befindes, som enten bruger eller lader bruge og gjøre saadant forargelig og ukristelig Middel, enten med Kors, Signelse, Læsning og anden saadan ugudelig Handel, da at skulle lade dennem, som enten søger og bruger eller gjør eller lade gjøre saadan ukristelig Trolddoms Handel, straffes paa Livet uden al Naade, eftersom her udi Riget og anden Steds udi slig Fald sker, og med ingen saadanne se igjennem Fingre, saafremt de ikke vil stande Os derfore til Rette, om Vi deres Forsømmelse herudinden befinde. Derefter sig Vor Lensmand, som nu er eller herefter kommendes vorder udi fornævnte Bergenhus Len, skal vide at rette og forholde, ladendes det ingenlunde."

Digitized by Google

være yderst tryllekyndige, idet de antoges at kunne forudsige fremtidige Begivenheder, vække Vind, lade Sjælen foretage Udflugter til fremmede Lande, medens Legemet blev liggende tilbage i Dvale, paatage sig selv og kaste paa andre Dyreham osv. Presten Knut Leem, der i forrige Aarhundrede forestod det lappiske Seminarium i Throndhjem, udtaler sig i sin Beskrivelse over Finmarkens Lapper paa følgende Maade om de her stedfundne Hexeprocesser i Almindelighed:

"Troldkvinderne har aflagt adskillige urimelige og latterlige Bekjendelser angaaende Midlet, hvorved de var blevne Hexekunsten mægtige. Somme foregav sig at have erholdt den ved en Dosis, som en anden Troldkvinde gav dem ind, saasom ved et Stykke af en Hellesflyndre samt et Stykke Brød, ved et Stykke Smørrebrød, ved en Drik Melk osv. En bekjendte at have faaet Kraft til at hexe ved at stryge en Kat . . . En Andens Udsagn var, at en Kjærring havde givet hende en Pibe, med Forsikring, at, naar hun blæste derudi, skulde hun paa Folk og Fæ kunne gjøre, hvad ondt hun vilde, og at hun derved var bleven Kunsten mægtig . . . .

Om sine Bedrifter har de gjort adskillige sælsomme Bekjendelser. De har foregivet sig i Svaners, Ravnes, Gjæssers osv. Gestalt at have opvakt Stormveir og ombragt Fartøier paa Vandet. De bekjendte og at have udrettet det ved at slaa tre Knuder paa et Haandklæde i den Ondes Navn og, efter at have først spyttet, kaste Klædet ud i Vandet og tillige nævne den Persons Navn, hvis Undergang de eftertragtede. En sagde sig at have opvakt Skadeveir ved Vind i en Sæk, som hun opløste, og derhos at have faaet et Skib fra Bergen til at forgaa; under hvilken Forretning hun havde havt Tilhold i en stor Bølge, som omkastede Skibet. Ens Udsagn var, at hun ei alene ved at blæse i en Pibe i den Ondes Navn havde paa Vandet kuldkastet en Baad, hvori var tvende Drenge, men og i Følgeskab med tre andre Troldkvinder tilveiebragt et Skibs Forulykkelse, til hvilken Gjerning en af dem paatog sig en Orns, den anden en Svanes, den tredie en Krages og hun selv en Dues Skikkelse og i saadan Gestalt fløi op i Luften, løste deres Knuder, sigende: "Vind, i Fandens Navn!" og derpaa begav sig ud paa Havet, indtil det Skib, hvis Undergang de søgte, var indhentet, hvor de da satte sig, en ved Skibsroret, to paa Rælingen og en paa det store Mærs. En anden gav sig ud for at kunne skille Folk paa Søen af med Livet ved at sætte to Æggeskaller i en Balje Vand; naar Æggeskallerne var omhvælvede, havde ogsaa Baaden efter hendes Sigende samme Skjæbne. Som Troldkvinderne har foregivet sig paa Mange at kunne skabe Veir og derved ombringe Mennesker paa Vandet, saa har de og tilstaaet, sig ved et og andet dennem i Satans Skole lært overtroisk Foretagende og Middel at have paaført Folk adskillige Sygdomme og Lemlæstelser, ja endog Døden, nu ved en Drik Melkevalle, som man havde læst Herrens Bøn over, nu ved en Drik

Øl, som man havde ladet den Aand, man stod i Forening med, være kraftig udi . . . . .

En anden Kvinde blev anklaget for at have forhexet en Pige paa denne Maade. Hun lod sin Søn paatage sig en sort Kats Skikkelse og i den komme en Pige imøde, som trak en Slæde med Sand i. Da Katten to-tre Gange satte sig paa Slæden, slog Pigen nogle Gange efter den, og tilsidst med Skovl traf og dræbte den. Da Pigen derpaa tog hjem og kom Konens Hus forbi, lod denne disse Ord falde: "Det var min Søn, du slog; du skal faa Skam derfor." Pigen sagdes fra den Dag af at være bleven sengeliggende og gaaet fra Forstanden.

Troldkvinderne har og aflagt adskillige Bekjendelser om deres Adfærd med Kvægs Beskadigelse, f. Ex. ved at give dem lidt Hø at æde med de Ord: Æd i Fandens Navn! . . . . .

En foregav, at hun havde redet paa en Feiekost fra Vadsø til Kiber, da en anden, som var i Følge med hende, red paa et sort Faar. En sagde, at hun med flere Troldkvinder havde ved deres Troldkunst fordrevet Fiskene fra Landet. En bekjendte at have udrettet dette i Skikkelse af en Hvalfisk.

En foregav, at hun kunde gaa paa Havet med sit Spand i Haanden og deri opsamle Fiskes Lever. En sagde, at hun kunde omskabe sig til en Kat, til hvilken Kunst den Onde maatte skaffe hende Katteblod at smøre sig samt Katteskind at bedække sig med . . . . .

Rygtet gaar end i vore Tider blandt den gemene Mand, som og Troldkvinderne selv har tilstaaet, at de har havt adskillige Samlingspladser, som gaves Navn af Balvolde. De var følgende: Lyderhorn, et Bjerg ved Bergen, Balvolden paa Vardø i Østfinmarken, Domen, et høit Bjerg sammesteds, Dovrefjeld, Hekkenfjeld paa Island. Til bemeldte Samlingspladse har de paa visse Steder, især i Julen og St. Hans Nat, forsamlet sig, somme i Hundes, nogle i Kattes, endel i Ulves, hine i Ravnes og andre Gestalter, ofte 60, ja flere i Tallet, og samlede holdt sig lystige, drukket Øl og Mjød, danset og spillet. Ja, de er gaaede saa vidt i deres fantastiske Bekjendelse, at de har sagt, at Satan spillede for dem, nu paa en rød Fiol, nu paa Langspil, nu paa Pibe og Tromme, nu paa Lur. End har de ikke undset sig ved at sige, at Satan undertiden selv dansede og spillede Kort med dem . . . . .

Efter Troldkvindernes egen Bekjendelse har de kunnet paa en Tid være paa et Sted og ved Satans Førelse samme Dag eller Nat paa et andet, nogle hundrede Mil derfra beliggende. F. Ex. En bekjendte, at som hun var i Bergen, kom en til hende i en Hunds Gestalt og bragte hende i en Hast til Balvolden paa Vardø i Østfinmarken. Efter deres Bekjendelse haver og Djævelen, naar de overgav sig i hans Tjeneste, sat Tegn paa dem som sine Livegne. En sagdes han at have grebet fat om Armen, saa den

blødte; en Anden at have bidt i den venstre Arm; en Tredie at have tegnet med sine Klør paa det venstre Laar." Saavidt Knut Leem.

At denne Skildring ikke i nogen Mon kan siges at være overdreven fremgaar af nogle Udtog af de finmarkske Retsprotokoller, som hidrører fra den i 1773 afdøde Biskop J. E. Gunnerus i Throndhjem og er indbundne i en Haandskriftsamling, der bærer hans Navn. Dette Udtog, der kun omfatter 12 Aar og endda neppe paa langt nær er fuldstændigt, giver ogsaa ret interessante Bidrag til Hexetroens Historie paa denne Kant af Landet.

For Sagethinget i Omgang stod i Mai Maaned 1620 en Kvinde ved Navn Karen Finsdatter som anklaget for Trolddom. Hun blev nemlig af en Gaardsdreng, Jakob Nilsson, beskyldt for, at hun engang havde truet ham med, at "han skulde faa Skam for sin Umag, fordi han laa i Klammeri med hendes Broderdatter Ingeborg". Hendes Trusel skulde være gaaet i Opfyldelse, idet hans Ryg var bleven "sønderbrudt". Til denne Anklager sluttede sig andre. Anders Rasmussen i Omgang skyldte hende for, at hun havde kastet Ondt paa hans Kone, fordi hun ikke vilde lade hende faa en Halsdug, som hun havde syet for hende, førend hun havde faaet Betaling. Hertil havde Karen Finsdatter svaret: "Nu, nu, du maa beholde den!" Konen havde under sin Sygdom henvendt sig til Karen med Bøn om Hjælp, og ved det Raad, hun fik, blev hun strax bedre. Under det optagne Forhør afgav hun følgende Bekjendelse: Medens hun i sin Barndom var Gjeterjente, faldt hun engang i Søvn paa en Haug. Da kom der en stor hovedløs Mand til hende og tilbød hende et stort Knippe Nøgler. Naar hun rystede det, skulde hun opnaa alt, hvad hun ønskede i denne Verden. Hun skulde da have bedet om at faa et smukt Baand, som og blev hende givet. Da hun kom hjem, blev hun "forbistret" og bekjendte, at Djævelen siden den Tid gik i Selskab med hende, naar Presten ikke var tilstede. For denne tilstod hun, at Djævelen plagede hende, naar hun ikke vilde gjøre Ondt, ja strakte hendes Lemmer, saa Blodet gik af hendes Næse og Mund. Hun bekjendte sig skyldig i mange Menneskers Død. Saaledes var, Dagen før hun blev sat fast, 3 Mennesker paa hendes Anstiftelse omkomne paa Søen. Retten dømte hende til Baalet. Før Afstraffelsen blev hun lagt paa Pinebænken for at tvinges til at opgive, hvilke andre Troldkjæringer, der fandtes i Finmarken, og den Tilstaaelse, som blev aftvunget hende, havde en hel Række Hexeprocesser til Følge.

Den næste Vaar blev der paa Thinget paa Vardøhus, i Amtmandens Nærværelse fremført en Kvinde fra Kiber ved Navn Kirsten Sørensdatter, der var anklaget for Trolddom. For at undgaa Vandprøven afgav hun følgende Bekjendelse: "Som sextenaarsgammel Pige kom hun til en gammel Kvinde i Helsingør. Engang, da hun skulde hente dennes Gjæs hjem fra Marken, kom Satan til hende i en Hunds Skikkelse og sagde: "Vilt du lære Trolddomskunst, skal det lykkes dig, hvad du slaar paa i Verden". Hun maatte da forsværge Gud og Daabens Pagt; han fulgte hende ind i

Digitized by Google

Huset til den gamle Kvinde, og hun læste for hende og lærte hende Hexekunst. Siden prøvede hun sin Kunst med et Garnnøste paa Vandet; Nøstet løb da rundt omkring, og hun havde sin Fornøielse deraf. Hun lod det dog blive med dette Forsøg; i hele 10 Aar gjorde hun ikke mere Brug af sin Lærdom. Men da hun var flyttet til Bergen, kom Satan igjen til hende i en Hunds Lignelse og var vred paa hende, fordi hun havde sat sin Kunst tilside. Hun tog derfor paa med den igjen, i Begyndelsen dog kun af og til. For Alvor begyndte hun at øve Trolddom, efterat hun var bleven gift med Anders Johanssøn og i Følge med ham var kommen til Finmarken. Først prøvede hun sin Kunst ved at blæse paa sin egen Kalv, som strax døde og brast isønder, og senere hen havde hun tit og ofte været i Selskab med andre Hexe og forvoldt flere Menneskers Død. Saaledes tilstod hun: "Den Juleaften, det onde Veir var, og de mange Folk blev, var hun i Kjelderen for at tappe en Kande Øl. Da raabte Else Knudsdatter til hende, som hun gik med Kanden, og sagde: "Nu vil vi gjøre Veir for Anders Bloms og Anders Rasmussøns Folk, at de skal blive." Hun mødtes da med en Del andre Kvinder, som allerede tidligere var brændte, og de bandt hver sin Knude paa et Stykke Snøre og blæste saa paa det, hvorpaa der kom et ondt Veir, under hvilket Folkene blev." Dernæst bekjendte hun, at hun forgangen Julenat i Skikkelse af en Hund havde hentet Marit Olsdatter i Bergen, der selv var i Tispeskikkelse. Hun førte hende til Balvolden ved Vardø, hvor der var en stor Forsamling af Hexefolk, af hvilke nogle var i Vargham. Der drak, dansede og legede de, og den ovenfor omtalte Else Knudsdatter skjænkede for dem. Dennes Datter Mette var ogsaa tilstede i Skikkelse af en graa Kjætte. Hun tilstod og alt, hvad syv andre Hexe, som tilforn var brændte, havde udtalt om hende, med Undtagelse af, at hun skulde være deres "Admiral." Det var en Selvfølge, at hun af Retten blev dømt til Ild og Baal. Den samme Dom overgik længere ude paa Aaret en anden Hex ved Navn Lisbet Nilsdatter af Omgang. Hun var berygtet for Tyvagtighed, og da man engang kastede hende paa Vandet for at prøve, om hun var en Tyv, flød hun som en Dubbel. Nu droges man til Minde, at en Kjærring, Finne-Kari kaldet, havde beskyldt hende for Hexeri. Under det optagne Forhør tilstod hun, at hun havde gjort sig skyldig deri, men Finne-Kari var den, som havde lært hende op til det, engang de var sammen i en Gjetergamme. Paa deres Kalden var Satan nemlig strax kommen til hende i Skikkelse af en graa Buk. Hun lærte af Finne-Kari at melke andre Folks Køer, Bukke og Gjeder; det skede paa den Maade, at hun satte et Horn i Væggen, og da kunde hun saa ofte om Dagen, hun vilde, melke Bøtten fuld. Denne Kunst hørte hun op med, da Kari blev straffet med Døden. Hun bekjendte ogsaa, at hun i Selskab med andre Hexe, der var samlede paa et Skjær udenfor Omgang, somme i Skikkelse af Gjeder, andre i Lignelse af Katte, havde fremkoglet Uveir,

Digitized by Google

under hvilke forskjellige navngivne Mænd havde sat Livet til. Hun angav tillige nogle andre Hexe, med hvem hun i Julen 1619 havde været forsamlet paa Volden i Omgang, hvor de drak og dansede. Hun erklærede til Slutning, at hun vilde annamme Sakramentet og dø paa denne sin Bekjendelse.

Nogle Dage efter blev der i Hammerfest fældet tre Dødsdomme, nemlig over en Hex og to Troldkarle. Den første, Ingrid, Thorkel Anderssøns Hustru, var til Prøve bleven kastet paa Søen, men havde flydt som en Dubbel. Af de to Troldmænd var Finnen Rasti Ravelssøn af en Kvinde bleven beskyldt for at have paaført hende ondt; men da hendes Fader havde truet med at kaste ham paa Varmen, var han bleven nødt til at tage det fra hende igjen og sætte det paa en Gjed. Denne blev strax syg og maatte kastes i Søen. Han bekjendte alt, hvad man forlangte, da han frygtede for ikke at kunne udstaa Vandprøven. Den anden, Fin Thoressøn, var blandt andet bleven beskyldt for at have sat ondt paa Hr. Kristen i Maasø; thi denne forsikrede, at saa ofte han havde trættet med Fin Thoressøn, havde han havt Men deraf. Troldkarlen blev kastet paa Søen, hvor det viste sig, at han flød som en Stok, og siden bekjendte han ogsaa selv til Overflod, at han havde forgjort Presten.

Sommeren 1624 blev i Hasvaag en Kvinde, der benævnes Elen, Tostens Moder, dømt til Døden. Hun og hendes Søn var komne i Uleilighed for en eller anden Sag, og da de blev fængslede, havde hun sagt, at hun vilde forgjøre alle, som havde understaaet sig at lægge Haand paa dem. For Sikkerheds Skyld besluttede Retten lige saa godt først som sidst at prøve hende paa Søen, og da hun flød som en Dubbel, var hendes Skjæbne afgjort.

Paa Vaarthinget paa Vardøhus i April Maaned 1625 blev Gunhild Olsdatter for en lignende Undsigelse dømt til Ild og Baal. Saasnart Dommen var afsagt, afgav hun frivillig den Bekjendelse, at Ingeborg Jørgensdatter, Oluf Mogenssøns Hustru i Havningsberg, havde været med paa Balvolden sidste Julenat sammen med hende og andre Hexe, og som Bevis paa Troværdigheden af sin Paastand fortalte hun, at hun i sin Haand havde havt et Tørklæde, hvorpaa der var slaaet en Knude. Flere Hexe kunde hun ikke opgive, da de øvrige var i Katte- og Hundeham. Ingeborg, der havde været skabt som et Menneske oven for Beltet, skulde have sprunget foran de øvrige, og havde i Følge med sig en Karl, som hun ikke kjendte. Hun blev lagt paa Pinebænken i Ingeborgs Nærværelse, men fastholdt sin Bekjendelse. Efter kortest mulige Frist blev hun saa ført til Baalet.

Knap en Maaned efter stod den af hende udlagte Ingeborg Jørgensdatter af Havningsberg for Thinget paa Vardøhus som tiltalt for Trolddomskunst. Hun negtede dog alt og vilde kun vedkjende sig, at hun engang havde sagt til Jakob Pederssøn, at hvis han gik og skjød bort de Ræve, som hendes Mand havde lagt ud Aate for, skulde han komme til at fortryde det. Jakob

Digitized by Google

som var tilstede, kunde ikke paastaa, at han havde lidt nogen Overlast. Men det kom sig vistnok af, at han øieblikkelig havde ladet Ole Mogenssøn, hendes Mand, "smøge"*) under sin Skjorte, og siden havde han faaet en anden til at maale sig. For denne Maalen og "Smøgen" blev Jakob Pederssøn straffet efter den ovenfor anførte Forordning af 1593. Men Ingeborg Jørgensdatter gik fri baade denne Gang og ved en anden Leilighed senere, da hun ogsaa var bleven beskyldt for Hexeri.

Paa Sommerthinget i Vadsø 1626 begjærede Karen Mogensdatter sit Skudsmaal under Rettens Haand. Paa Tilspørgelse erklærede den forsamlede Almue, at hun var beskyldt for Trolddom og allerede længe havde været berygtet derfor. Arnbjørn Rasmussøn havde nemlig ladet stevne Karen til Things, da han havde hende mistænkt for at have forgjort hans Hustru Synnøve. Herpaa førte han Vidner, hvis Prov gik ud paa, at han og Synnøve havde kjøbt en Tønde Syre af Karen; men allerede af den første Drik, hun nød deraf, fik hun saa ondt, at hun med Nød og neppe kunde naa hjem til Gaards, og siden var hun altid syg. At Karen havde en Finger med i Spillet, var nok desværre hævet over Tvivl. Thi engang, Synnøve kom ind i en Stue, hvor Karen var, havde hun sagt til hende: "Ja, Barn, du kaldte min Søn "Stor-Læbe" og vilde ikke have ham, men det skal du fortryde!" Det havde hun slaaet sine Hænder ihop paa, saa der nok ikke kunde være Tanke eller Tale om andet, end at den Hjemsøgelse, som overgik Synnøve, maatte være sendt af den forsmaaede Beilers Moder. Ogsaa Synnøve selv havde sagt i Vidners Paahør: "Dersom jeg nu dør, da er Karen skyldig i min Død, og dersom jeg faar min Helse igjen, da vil jeg brænde for hende, saafremt jeg ikke kan bevise hende det over, at hun er skyldig". Ogsaa et andet Vidne, Anders Nilssøn, berettede, at han et helt Aar havde lidt af Hold i sin ene Side, som maatte være bleven ham paaført af Karen. I et Mundhuggeri havde han nemlig sagt til hende: "Jeg agter intet din Trolddjævel". Hertil havde hun svaret: "Du skal faa Skam derfor". Efter saa vægtige Beskyldninger maatte hun nødvendigvis underkastes Vandprøven, og da hun flød som en Dubbel, fandt hun det selv rettest at aflægge en ærlig og aaben Bekjendelse. En Troldkjærring ved Navn Narve-Anne havde engang givet hende en Drik Mungaat (Øl), hvorved hun havde faaet den merkelige Evne, at hun kunde fare og flyve i Veiret, naar hun lystede. Saaledes havde hun sidste St. Hans Nat besøgt et Bjerg, hvor der var adskillige Fugle, Dyr, Hunde, Katte, Ulve, Bjørne og mange andre Dyr, og det var lutter Hexe og Troldkarle. Hvad Synnøves Sygdom angik, saa havde hun i den Tønde Syre, hun solgte hende og hendes Mand, lagt nogle Græsløg "med noget sort som Muld paa" og læst Fadervor baglængs derover. Det var det, hun havde forgjort Synnøve

*) ɔ: røge.

Digitized by Google

med. Fogden tilspurgte hende da, hvad hun mente med denne Læsning. Hertil svarede hun bare: "Det var en Djævels Mening, og det var en ond Mening for mig". Endvidere bekjendte hun, at hun havde været med paa flere af Hexestevnerne. Sidste Gang var de, ni i Følge, forsamlede paa et Bjerg i Bergen, hvor de drak og dansede. En Mand gik om og skjænkede Mjød for dem. Her blev og aftalt, at de skulde samles nu tilkommende Jul igjen, da skulde de faa at vide, hvad hver af dem havde at gjøre. Da hun gik til Skrifte for Presten og modtog Alterens Sakramente, erklærede hun, at hun gjerne vilde dø paa sin Bekjendelse. Siden berettede hun, at hendes Skytsaand eller "Apostel" hed Markus, og at hun ved Hexestevnerne mødte op i en liden Engels Skikkelse. Hun havde modtaget sin høitidelige Indvielse som Hex paa et Bjerg, og der var bleven hende tilsagt, at hun skulde have god Lykke med Fjærkræavl og Skogbrug. Paa Pinebænken udlagde den stakkels Kvinde flere af sine Kjendinger som Hexe, der ganske rigtig ogsaa senere hen, tildels efter flere Aars Forløb, er faldne som Offre for den saaledes vakte Mistanke. For Sandsynligheden af hendes Angivelser talte rimeligvis, at hun til Punkt og Prikke kunde opgive, i hvilken Skikkelse vedkommende mødte op paa Stevnerne, og hvad de af Satan havde faaet mest Lykke til i sin Næring og Bjering.

Længere ude paa Aaret blev en Kone i Kjelvik Marit Pedersdatter dømt til Baalet, da hun af en anden Johanne, Peder Sivertssøns Hustru, var bleven anklaget for at have "paaført hende indvortes Ondt i hendes Liv med adskillige Sygdomme." Efter Vandprøven, som hun ikke havde bestaaet, havde hun ligefrem erklæret, at hun skulde mage det saa, at om hun blev brændt, "skulde tre andre brænde med hende." Saa vel blev det dog neppe; af Optegnelserne synes det nemlig at fremgaa, at Dommeren fandt det rettest at fritage hende for Pinebænken.

Paa Sommerthinget, der i Mai Maaned 1627 holdtes i Hasseвaag, reiste Fogden Nils Knudssøn Anklage mod Finnen Kvive Baardssøn, som tilstod, at han Allehelgensdag 1625 havde gjort Bør for Nils Jonssøn Rangsund. Hermed havde han baaret sig saaledes ad. Han tog Komagen af sin høire Fod og vaskede den i stillestaaende Vand og sagde: "Landveir, Landveir!" Saa kom Børen. Han bad før Afreisen Nils ikke føre for meget Seil, førend han var kommen Klubbenæs forbi; siden maatte han derimod føre saa meget, Baaden taalte. Lørdagen efter Allehelgensdag tingede ogsaa Trine, Ole Kristenssøns Kvinde, paa Bør for sin Mand, som var ude at reise, og herfor skulde hun betale Kvive en Kande Øl. Finnen tog da en Gris og kastede i Søen med de Ord: "Havveir, Havveir!" Men Svineungen snoede sig formeget under Solen, saa Børen blev for sterk. Da sagde Finnen til Trine: "Gud naade dem! De kommer vist neppe igjen". I dette Uveir omkom baade Nils Jonssøn, Ole Kristenssøn og 3 Drenge, som var paa Baad med dem. Fogden vilde vide, om han ei flere Gange

Digitized by Google

havde gjort Vør. Hertil svarede Finnen, at han ofte det havde gjort, og han havde altid baaret sig ad paa samme Vis. Dernæst tilspurgte Fogden ham, om han aldrig havde runet, og hvorledes han i saa Fald havde baaret sig ad? Finnen gav da følgende Forklaring: "Til at rune udfordres Runebomme, gjorte af Fururod, og overtrukne med sterk Oxerenshud eller Bukkeskind. Runebommen er forsynet med et Haandtag af Træ og er behængt med en Klo af alle de Slags Dyr, som her i Landet er at bekomme. Paa Skindet er malet 9 Streger med Older-Bark. Den første Streg betyder Gud, den anden Solen, den tredie Maanen "og siden betegner de andre alle Slags, hvormed de kan have Lykke, saa og Fiendskab at forraade andre med". "Naar nu tvende Finner vil prøve Styrke indbyrdes", forklarede Finnen videre, "saa maler de paa Bommen to Rener, som skal stanges sammen. Den, hvis Ren der nu bliver stærkest, bliver Mester. Naar de vil adspørge sin Apostel, har de nogle smaa Stykker Kobber, som de hænger paa Vingerne af en Kobberfugl, som sættes paa Bommen. Dernæst slaar de paa Bommen med en Hammer af Horn, foret med Bæverskind, saa springer Fuglen runden om paa Bommen og bliver staaende paa en af Stregerne, deraf forstaar Finnen Svaret. De slaar paa Bommen alle, som ere i Gammen, og for den, som Fuglen falder ned, forestaar en Ulykke, eller han dør". Dette havde Finnen Kvive lært i sin Ungdom, "da hændte det ofte, at mange Gandsmænd samledes og slog paa Bommen for at se, hvis Kunst var stærkest". Men at gjøre Vør havde han lært af en gammel Fin. Han blev for Trolddom og 5 Mands Liv dømt til Baal og Brand.

Om de Hexeprocesser, som foregik i Finmarken i Aarene 1527—1631 har vi kun ufuldstændig Besked. Vi ser dog, at det i dette Tidsrum lykkedes Øvrigheden ved at følge den Anvisning, den havde faaet af Karen Mogensdatter, at komme paa Spor efter flere Hexe, som maatte vandre til Baalet. De farligste af dem alle ansaas ganske vist Guri Store Lækkerø og Guri Lille Lækkerø for at være; thi disse havde ikke alene selv gjennem lange Tider drevet Trolddom, men havde ogsaa oplært en hel Del andre dertil. Paa Pinebænken opgav de to Gurier flere andre Kvinder som sine Medskyldige, som derefter ogsaa blev dragne til Ansvar. Blandt dem var ogsaa Synnøve, Anders Nordmørings Hustru, som allerede i 1626 af Karen Mogensdatter var udlagt som Hex, og Kari, Jetmund Sivertsøns Hustru, der begge blev stevnede for Retten i Marts 1632.

Synnøve skulde allerede efter Karen Mogensdatters Udsagn have forskrevet sig til Fanden mod at opnaa god Lykke med Kvægavl og Budraat; paa Hexestevnene mødte hun op i Bukkeskikkelse. Ved det over hende optagne Forhør vedgik hun, at hun var en Hex. For lang Tid siden havde hun nemlig af Guri Lækkerø faaet en Drik "med noget fælt som Lyse (Tran) ovenpaa", og af den var hun i 3, 4 Dage bleven forstyrret tilsinds. Da kom der en "underlig" Mand til hende, og efter nogen Snakken frem og tilbage havde han

Digitized by Google

befalet hende at kaste sig næsegrus ned for ham og give sig ham i Vold: "da skulde hun faa Lykke til Mad, saa længe hun levede". Hun efterkom hans Opfordring, og han sagde da: "Naar du vil gjøre ondt, saa spyt derpaa i mit Navn, saa brister det". En Stund efter havde hun prøvet Kunsten paa en Ko og en Kalv, der begge tilhørte hende selv, og de døde strax. Hun og hendes Medskyldige havde foraarsaget, at en Dreng var druknet paa Søen, idet de havde vakt en Byge ved at spytte paa et Snøre med tre Knuder og kaste det i Søen i Djævelens Navn. Da Bertel Henriksøn af Kiber var syg og maalløs 14 Dage før Jul 1630, havde hun og Kari besøgt ham; Synnøve havde da redet paa en Sopelime og Kari paa en sort Sau. Bagefter havde de været i Laurits Halvorsøns Kjelder, hvor de havde drukket sig utørste.

Kari, Jetmund Sivertssøns Hustru, var først ikke villig til at vedkjende sig alt det onde, hun skulde have gjort. Saaledes skulde hun i 1624 have gjort en Tjenestepige rasende, derefter frisk igjen. Da hun havde ønsket ondt over Knud Larssøns Kone, var denne øieblikkelig bleven syg og maatte bæres hjem, hvor hun nogen Tid efter var afgaaet ved Døden. Hun selv havde paa det sidste beskyldt Kari for at have forvoldt dette, og efter hendes Død viste der sig blaa Flekker paa hendes Ryg og Laar. Men efter Vandprøven gik det nok saa fort med hendes Bekjendelser. Hun havde, sagde hun, allerede fra sin tidligste Barndom tilhørt Fanden, hvilket bedst kunde sluttes deraf, at hun havde en skjæv Tunge. Den havde hun faaet derved, at hendes Moder havde holdt hende i tre Nætter fra sit Bryst og derpaa lagt hende til igjen. Allerede som ung Pige kunde hun derfor dræbe Smaler blot ved at blæse paa dem. Af Guri Store-Lækkerø havde hun lært at signe og maale, og i Ledtog med hende og andre Hexe havde hun vakt Uveir paa Søen og derved forvoldt mange Menneskers Død. Baade Synnøve og Kari maatte vandre til Baalet.

For de næste treti Aar haves ingen Efterretning om de Hexeprocesser, som fandt Sted i Finmarken; man har dog ingensomhelst Grund til at tro, at deres Antal er aftaget, saa meget mindre, som de Embedsmænd og Øvrighedspersoner, som sendtes der nord i Kristians IV's senere Regjeringsaar, i Regelen var lidet oplyste Personer. Derimod har vi et Thingsvidne fra 1667 om nogle Hexe, som Lensherren Kristofer Orning paa Vardøhus (1661—1666) lod aflive. Ifølge dette blev en Kvinde fra Makur, Peder Krogs Enke Ingeborg, i hans Tid pint paa grusomste Vis, idet man kneb hende med gloende Tænger og heldte smeltet Svovl i Saarene. Alligevel havde hun Sjælsstyrke nok til at svare sine Bødler, der trængte ind paa hende med Opfordringer om at gaa til Bekjendelse: "Jeg kan ikke lyve paa mig selv eller paa nogen anden. Kroppen kan I pine, men Sjælen faar dog være i Fred." Hun døde i Fængslet, og hendes Lig blev slængt under Galgen. Ogsaa en anden Kvinde, Tiggersken Dorthe, døde Natten, efterat være pint. To andre, der havde tilbagekaldt den Bekjendelse, som var bleven

Digitized by Google

dem aftvungen, blev derimod levende brændte. De vedblev helt til det Øieblik, de blev kastede paa Baalet, at paastaa sin Uskyldighed og anbefalede Gud sin Sjæl.

Ogsaa fra Throndhjems Len har vi Efterretninger om et ikke ringe Antal Hexeprocesser. Saaledes blev ifølge Lensregnskaberne i 1516 en Maraakbyg ved Navn Henrik for Trolddom straffet paa sin Hals, i 1621 blev Ragni af Hummelviken mulkteret for "noget Spøgeri med Ild", som hun anstillede over sin syge Mand, i 1621—22 blev tre Personer henrettede paa Nordmøre for Trolddom, i 1626 brændte man for den samme Forseelse en Landstryger i Meldalen, i 1637 straffedes Halsten Lyngstad af Inderøen for at have signet Folk for "Flesme", i 1656 blev Astrid Mikkelsdatter Lestem af Namdalen brændt. En mere indgaaende Undersøgelse af det bevarede Materiale vil dog sikkerlig vise, at de her opregnede kun udgjør en ubetydelig Brøkdel af de ulykkeliges samlede Antal.

Mest bekjendt af alle throndhjemske Hexeprocesser er den, som i 1670 blev sat i Gang mod Lisbet Nypen af Leinstranden og hendes Mand. Mindet om hende lever endnu i Sagnet i de throndhjemske Bygder.*) Lisbet Nypen var, da hun kom under Øvrighedens Forfølgelse, en bedaget Kvinde, der længe havde havt Ord paa sig for at være en Hex. Som ung Pige havde hun været hos en Tiggerkjærring paa Høilandet i Melhus og havde baaret hendes Tiggersæk gaardimellem. Af denne havde hun da lært nogle Bønner og Trylleformularer, der skulde bortmane de Sygdomme, hvoraf Menneskene maatte blive angrebne. Disse havde hun da senere, efterat hun var bleven Kone paa Nypen, i stor Udstrækning betjent sig af, ligesom hun ogsaa havde lært sin Mand dem.

Hos Arngrim Lille-Leer paa Leinstranden holdtes der om Vinteren 1670 et Barselsgilde, til hvilket Naboer fra begge Sider af Sjølen var indbudne, deriblandt Ole Nypen og hans Hustru og Erik Kvennild af Tiller og hans Hustru. Mellem Erik Kvennild og Ole Nypen havde der i de sidste tre Aars Tid været Uvenskab, der hidrørte fra, at Ole under et Mundhuggeri havde lovet Erik ondt, naar Vaaraannen vel var overstaaet. Efter Eriks Mening havde Ole holdt sit Løfte; thi i Haabolden derefter var han bleven saa usel, "at han ikke kunde løfte sine Arme op til Brystet, og begge hans Bryster var saa store som Kvindebryster." Dagen efter var hans Kone bleven rammet af et lignende Hjemsøgelse, idet "det øverste over hendes Øienbryn hang langt ned over Øinene, og naar hun skulde se, maatte det løftes op med Fingre, hendes Øren hang saa lange som Hundeøren ned paa hendes Axler, Haaret gik af hendes Hoved, ligesom det havde været skoldet af, og hun kunde hverken sidde eller ligge." Erik bekvemmede sig da nogle Dage efter til at gaa ned til Nypen, hvor han traf Ole ude paa Marken.

*) Se min Bog, "Fra en svunden Tid", S. 22 ff.

"Ole", sagde han, "hvor kommer det til, at du est saa vred paa mig? Efter dit Snak er baade jeg og min Kvinde nu fordærvet." "Vil du skylde mig for det?" sagde Ole. "Gud give, denne Jernstauren stod gloende i mig, om jeg har havt noget med det at gjøre". Erik gik da hjem; men nogle Dage efter fik han Besøg af Ole og to Mænd, der vilde høre, om Erik vilde staa ved de Ord, han havde sagt paa Nypen. Hvad der ved denne Beskikkelse faldt Parterne imellem, er ikke ganske paa det rene; thi alle synes de at have været mere eller mindre fulde, Ole Nypen ialfald ikke mindst. Men efter den Dag kom Erik og hans Kone sig, skjøndt de aldrig tyktes sig at være saa helseføre som før.

I Gildet paa Lille-Ler tog Erik Kvennild fat paa Ole Nypen, skjældte ham ud for en Troldmand og lod sig forlyde med, at hvis han ikke gjorde ham og hans Kone aldeles bra igjen for den Sygdom, han havde paafort dem, saa skulde den røde Hane gale over ham. For denne Undsigelse stevnede Ole Nypen, som rimeligt kan være, Erik for Retten. Men her tog Sagen en hel uventet Vending for Ole; thi Erik kunde overbevise Dommerne om, at han havde Retten paa sin Side. Et Vidne svor saaledes paa, at Lisbet Nypen for 6, 7 Aar siden ved nogle fremmumlede, uforstaaelige Ord havde kureret ham for "Røddel udi det venstre Laar", et andet havde for 22 Aar siden faaet en Knude med Salt i, hvorover Lisbet havde læst en af sine Formularer, som Helsebod mod en lignende Sot, et tredie, som ikke vilde holde sin Gedeslok borte fra Oles Marker, fandt dem Gang paa Gang igjen nede paa Diegjerdet, der ligger omtrent ½ Mil fra Nypen; tilsidst, da Gjederne blev tøirede paa Hjemjordet, styrtede hver eneste af dem. Under Sagens videre Gang optraadte en hel Hoben Mennesker, som dels havde søgt Raad hos Lisbet og Ole, dels havde dem mistænkt for at have paaført dem de Onder, hvoraf de led. Lisbet selv gjorde ingen Hemmelighed af de "Hexebønner", hun kunde, ja den naive Ærlighed, hvormed hun optraadte ligeoverfor sine Dommere, staar i skarp Modsætning til deres fule og fanatiske Kneb. Ogsaa deres Sjælesørger, Ole Mentsen, krævede, at "saadant Onde af Menigheden maatte udryddes og borttages". Under 5te Septbr. 1670 dømtes Lisbet til Baalet og hendes Mand til Halshugning. Lagmanden Hans Wesling anbefalede Dommen til hurtigst mulig Udførelse.

Den sidste Trolddomssag nordenfjelds, som medførte den anklagedes Fordømmelse til Baalet, var Processen mod den gamle Søndmøring Ingebrigt, Lessebjørnen kaldet. Denne, der oprindelig var fra Nordfjord, men i lang Tid havde opholdt sig i Røvde Skibrede paa Søndmøre, afgav for Retten den Bekjendelse, at han for første Gang havde mødt Satan paa en Reise til Bergen. Denne havde saa ført ham tre Gange baglængs omkring Bremanger Kirkegaard, hvorpaa han i de forfærdeligste Ordelag havde forsvoret sin Daab og Kristendom. Siden havde han paa de store Hexestevner paa Dovrefjeld

Digitized by Google

tjent Satan som Trommeslager; i Stedet for Trommestikker havde han benyttet sig af to Kalvehaler. Han tilstod og, at han ofte havde været til Guds Bord, men hver Gang passet sit Snit til at stikke Kirkebrødet til sig for siden at forgive Kvæg dermed. Som medskyldige havde han angivet flere Mænd og Kvinder; men denne Beskyldning tilbagekaldte han paa sit yderste som usand.

Fra Agdesiden og Norges sydlige Kyststrand kjender vi kun faa Hexeprocesser. I 1650 blev en Kvinde i Mandals Len dømt fra Livet og henrettet for Trolddom efter Angivelse af et Par Kvinder, der forud var blevne henrettede. Nogle Aar tidligere var der i Lister bleven henrettet to Kvinder. En særegen Interesse frembyder nogle Trolddomssager fra Kristianssand, om hvilke Borgermester Erdman Jenssøns utrykte Kristianssands Beskrivelse meddeler Efterretning.

Den 26de Marts 1650 blev en gammel Kvinde, Karen Thoresdatter, tiltalt af Byfogden i Kristianssand for at have frastjaalet en af Byens Borgere en Sølvkande. Efter en Del Udflugter gik hun til Bekjendelse, ikke blot om en Del Tyverier, som hun havde begaaet, men ogsaa om forskjellige Hexekunster, hun havde øvet. Disse havde Satan selv („Lucifar") lært hende. Hun skulde saaledes have faaet Tilsagn om, at ingen Troldkarl eller Troldkjærring skulde faa Magt over hendes Kreaturer, om hun fik nogen, og hver af hendes Kjør skulde melke en Notting (d. e. 6 Liter), og gav hun dem den Mad, hun tilbetlede sig af andre, vilde hun ovenikjøbet faa af dem al den Melk, disse kunde vente af sine Kjør. Men alle de Gjerninger, hun foretog sig, skulde ske under Paakaldelse og Læsning af de Bønner, han havde lært hende.*) Af andre Hexe i Nabolaget opgav hun Eli Bosvatten og Martha Hustad af Høivaag, Gunhild Nordby og hendes Datter Eli samt Sidsel, Jakob Mortenssøns Enke. Disse forstod den Kunst at melke andre Folks Kvæg ved Hjælp af en Kniv, som de stak i Væggen, og de skulde ofte have givet Karen onde Ord, fordi hun ikke havde lært sin Kunst tilgagns. Da Fogden Nils Nilssøn og Kristen Anderssøn nys før befandt sig paa en Reise til Kjøbenhavn, samledes alle Hexe i Egnen ved Graskjøn i Tveds Sogn, nogle ridende paa Kalve, andre paa Katte, atter andre paa Bikkjer, Ildtænger o. lign. Her gjorde de da Vind for at slaa Fogdens Skib omkuld, uden at det dog lykkedes; thi de var gudfrygtige Mænd. Paa Sandheden af denne sin Bekjendelse erklærede Karen sig beredt til at modtage Alterens Sakrament og gaa i Døden, om det saa var i samme Time.

Efterat Karen var sat i Arrest, blev der optaget Forhør over Bothild Krams, som var udlagt som Hex. Hun stadfæstede Sandheden af Karens Beretning om Hexestevnet ved Graskjøn. Selv var hun tagen i Tjeneste af en sort Mand, „der kaldte sig Lusus".

*) Da det første Forhør blev optaget over hende, var det en Marta Fjære af Fjære Sogn i Øiestads Prestegjeld, hun vilde have lært alle Trylle- og Signeformularer af.

Digitized by Google

Efter Bothilds Angivelse blev Karen Møglestue indstevnet. Hun bekjendte, "at hendes rette Navn var Siri Sivertsdatter, og at hun var løbet bort fra sin Mand, Guttorm Guttormsson, formedelst hans haarde Medfart med hende. Gunder Thorsson, som kaldte sig Thorbjørn og fulgte med hende, var nemlig ikke hendes Ægtemand". Nogen Hex vilde hun dog ikke være; men baade Karen og Bothild fastholdt Sandheden af sin Beretning.

Dagen efter skulde Sidsel, Jakob Mortenssøns Enke, have Fæstensøl med Sorenskriveren i Raabyggelaget, Nils Jensson. Der blev dog intet af med det denne Gang; thi bedst Gjæsterne havde sat sig tilbords, indfandt Rettens Betjente sig og førte Bruden i Arrest. Da hun et Par Dage efter blev fremstillet til Forhør, negtede hun at have havt den mindste Befatning med Troldomsvæsen, og hendes Fæstemand tog ogsaa hendes Forsvar. 5 andre Kvinder, som Karen og Bothild ligeledes havde udlagt som Hexe, "benægtede saadant endrægtelig og løb af Forbitrelse omkring fra et til et andet Sted som afsindige Folk og sagde, de var beløiede". Fangerne fastholdt dog sin Bekjendelse med forskjellige Tillæg, der skulde godtgjøre deres Paastand. Karen og Bothild blev derfor dømte til Baalet, og Straffen bragt i Udøvelse nogen Tid efter. De andre af de udlagte Hexe synes derimod at være bleven frikjendte.

Tyve Aar efter fandt en ny Hexeproces Sted i Kristianssand. Da Præsidenten, Nils Pederssøn, opholdt sig i Kjøbenhavn i Byens Anliggender, blev han en Nat rammet af Slag og mistede Mælet og blev som verkbruden over sit hele Legeme. At dette maatte være Troldkjærringers Verk, var Samtiden ikke et Dieblik i Tvivl om. Mistanken faldt paa en Kvinde ved Navn Karen Snedkers, der længe havde havt et leit Ord paa sig for Hexeri. Hun blev strax forhørt og gik til Bekjendelse.

Omtrent 18 Aar i Forveien var Fanden kommen til hende og givet sig i Tjeneste hos hende. Til Vidnesbyrd om den trufne Aftale havde han med sin Klo givet hende et Mærke paa Armen, som hun fremviste. Hun tilstod, at det var hende, som havde forgjort Præsidenten; hertil var hun bleven kjøbt af en Kvinde fra Grimstadkanten, som hun dog ikke vilde betegne nærmere. Hans Forhexelse skulde være foregaaet paa denne Maade. En Dag, som han stod i sin Stue, gjorde hun sig usynlig og kom i en vederstyggelig Ham ind til ham og kastede noget "Tøi", der saa ud som smaat Salt, og som hun havde faaet af en Dorthe Fudevig, paa hans Klæder. Dorthe, som fulgte med hende, sad paa samme Tid usynlig i Forstuen. Det gjorde imidlertid ingen Virkning. Da Præsidenten foretog sin Reise til Kjøbenhavn, aftalte hun med Dorthe Fudevig, at de i største Hast skulde reise gjennem Luften til Kjøbenhavn for at iværksætte sit Forehavende. De reiste da i Djævle-Skikkelse igjennem Luften, og da de fandt Præsidenten sovende, hælte de i ham Indholdet af et Glas, som de havde medbragt. Heraf skulde han da have faaet sin Svaghed. Hun bekjendte endvidere, at

Digitized by Google

hun engang i en Ravns Lignelse havde nedgravet noget "Tøi" i Raadstue- og Byskriver Johan Worms Gaard, for at han ikke skulde faa Lykke til Høns og smaat Kvæg. Dette "Tøi" var efter hendes Forklaring Haar, Negle, Ben og Fjære. Haarene havde hun plukket af sin Dreng Hvidgaas, der skulde se ud som et Hesteføl, og som hun pleiede at ride paa, naar hun vilde hurtig frem. Der blev ogsaa aflagt en Mængde Vidnesbyrd mod hende, der gik ud paa, at hun havde forgjort mange, saa de var blevne maalløse eller gaaede fra Forstanden.

Under Sagens videre Procedure tilstod hun, at hun og Dorthe Judevig var fløine østover i Ravneskikkelse for at gjøre Vind efter Præsidenten Niels Pedersen, da han befandt sig paa Reisen til Kjøbenhavn, i den Hensigt at omkomme ham. Dorthe Judevig havde da hængt sig ved Roret, medens hun selv havde søgt at krænge Skuden over paa Siden. Deres Forsæt glap dog, da der stod en Karl i Lugen med en Bønnebog i Haanden. Sagen fik den Udgang, at hun blev dømt til Baalet og brændtes sammen med 6 andre Hexer paa Natvigstangen udenfor Byen.

I 1684 blev Marit Eriksdatter Klingshei af Haalands Prestegjeld "for Signen, Manen og anden Trolddom dømt til at straffes med Sværdet paa hendes Hals og siden Hovedet tilligemed Kroppen at kastes paa Baal og Brand". Blandt dem, som havde søgt Raad hos hende, var ogsaa Biskop Tausans Frue.

Fra Oslo Stift og Oplandene kjendes kun faa Trolddomssager. I Østerdalen blev i 1638 en Maren Lauritsdatter anklaget for Signen, i 1670 blev Kirsten Moen af Rendalen, hendes Datter Ingvild Knudsdatter og den 80-aarige Ragnhild Nordset af den førstnævntes 11-aarige Datter Karen Knudsdatter beskyldte for at have forsvoret sig til Satan, været paa Blaakollen med ham, forgjort Kvæg osv. Underretten dømte dem til Baal og Brand, men af Overhofretten blev de frifundne*). I 1664 angav en forrykt Kvinde, Mari Gulliksdatter af Ringebo, sig selv for at have givet sig den onde i Vold. Satan aabenbarede sig for hende i Skikkelse af en rød Hund, der hed Barfod, og fra hendes 5te Aar havde hun været fuld af onde Aander. I tre Gange tyve Aar havde der ingen Gud været til, sagde hun; men hendes Gud havde Barfod været. Hun tilstod og, at hun en Paaskemorgen i Solrendingen havde hentet Kirkegaardsmuld, som hun havde blandet med Salt og givet sine Kreaturer ind. Efter 3 Fjerdingaars Forhandlinger kom Øvrigheden omsider under Veir med, at hun var sindsforvirret, og istedet for at dømme hende til Baalet paalagde den hendes Børn og nærmeste Venner at tage Vare paa hende. I Gudbrandsdalen forefaldt forøvrigt en af de sidste og interessanteste Hexeprocesser, som kjendes hertillands. Om denne, som fandt Sted i 1730,

*) Vidar, redigeret af Dr. L. Daae og Dr. Yngvar Nielsen I, 553 f.

Digitized by Google

erholder vi Besked i et Thingsvidne, som giver merkelige Bidrag til Hexetroens Historie og derfor tør hidsættes i sin Helhed:

"Anno 1730 den 12te Septbr. var vi undertegnede Kristian Wolfgang Monrath, Provst over Gudbrandsdalen og Sognepræst til Øier, Kristopher Kraft, Sognepræst til Ringebo, og Jens Kraft, Medtjener i Ordet til Ringebo, efter høiædle og velbaarne Hr. Konferentsraad og Biskop Deichmans Reskript forsamlede paa Øier Præstegaard for at examinere et ungt Pigebarn, nemlig Siri Jørgensdatter, angaaende et af hende udbragt Rygte om hendes Mormoder og flere andre angaaende Troldboms-Væsen; hvortil og paa vores Anordning indfandt sig kongl. Majestæts Foged, høiædle og velbaarne Hr. Stenersen, og kongl. Majest.s Sorenskriver Mogens Winsnæs.

Bemeldte Siri Jørgensdatter bekjendte da i vores Nærværelse at være 13 Aar gammel, født i en Husmandsplads under Halvstenstad; hendes Forældre er hendøde, Faderen for 2 Aar siden og hendes Moder i Barselseng strax efter dette sit Barns Fødsel, og som hun var død, blev hun opdragen hos sin Mormoder, Siri Enersdatter, hvor og Faderen opholdt sig, som brugte Pladsen. Hun bekjendte videre, at da hun var 7 Aar gammel, tog hendes Mormoder hende med sig en Helligdagsaften til Sauhuset paa Halvstenstad, hvor hun tog en Sau, som hun smurte med nogen Smørelse, hun havde i et Horn, hvorefter Mormoderen og Deponenten satte sig paa Sauen, da de strax kom i Veiret, og efter et hastigt og kort Ridt kom ned paa det Sted, hendes Mormoder kaldte Blaakollen. Underveis mødte dem i Veiret fem Personer, som hendes Mormoder kaldte Bedstefars Drenge, og var sortklædte, og bad dem være velkommen. Som de kom til Blaakollen, steg de af og satte Sauen ude; men hendes Mormoder satte sig nærmest Fanden, den hun kaldte Bedstefader, hvor de blev trakterede med Rømme- eller Fløbegrød, Smør, Ost, Fladbrød, Fisk, baade fersk og tørret, og der var 7 Borde fuldsatte; de fik og Øl at drikke. Da de havde spist, begyndte de at figte med Brødstykkerne, baade smaa og store. Derefter besaa de et Hul som en Kjælder, derpaa var en Lem, og strax kom der op en blaa Lue, og de saa, at der var smaa Folk i Luen, som peb. Blandt anden Tale talte Fanden til hendes Mormoder, at han ikke vilde have dette Barn, nemlig Siri Jørgensdatter, fordi hun røber dem alle. Men hendes Mormoder lovede at tugte hende, at hun ikke skulde det gjøre. Fanden, som var sortklædt og havde en Traadhat paa, sad høiest ved Bordet i Høisædet og havde en Jernlænke om Livet, som han filede paa, og naar Lænken syntes at være affilet, syntes den at være lige tyk igjen. Han talte med sine Gjæster, og da han havde talt med Mormoder, reiste de hjem igjen samme Nat; og derefter hørte hun, at Sauen, som de red paa, var styrtet, hvorpaa hendes Mormoder hende forbød, at hun ingen skulde sige det. Hendes Mormoder reiste nogle Gange til Blaakollen, som hun ikke var med; men et Aar derefter var hun med igjen, og da passerte i alt ligesom første Gang; dog sagde

Digitized by Google

Fanden til hendes Mormoder, at han vilde have hende, nemlig den gamle Kjærring, med sig i dette Aar, hvorpaa hun bad om Frist et Aar; men han svarede: "Jeg ved ikke om det." Og denne Gang red hendes Mormoder paa Pigens Fader, Jørgen Jensen, som derefter blev syg og fik ondt i Ryggen og omsider døde Nytaars-Nat.

I forgangen Aar var hun med sin Mormoder igjen i Blaakollen og blev trakteret ligesom før, og da mærkede Fanden hende i den lille Finger paa den venstre Haand, som kjendeligt er; og forklarer hun, at dermed saaledes tilgik: Fanden tog en Tollekniv og skar alt til det yderste Led paa bemeldte Finger, suede Blodet af og skrev hendes Navn i en stor Bog, bed og i hendes høire Øre, og har man remarqveret,*) at hun har ingen Følelse hverken i den yderste Led paa Fingeren, hvor hun er skaaren, ei heller i Ørelappen, hvor hun er bidt.

Paa Hjemreisen fra Blaakollen var hendes Mormoder inde i Tretten Annexkirke og tog nogle Fliser af Kirken, som hun leverede Deponenten med disse Ord, at hun skulde kaste dem i Hovdefossen og sige: "Gud lade ikke min Sjæl komme i Himmelen, førend disse Fliser kommer paa sit Sted igjen," hvilket hun og gjorde. Derefter døde hendes Mormoder efter en kort Svaghed, og i den Tid, hun var syg, leverede hun hende, nemlig Pigen, en liden Trækop, som hun havde faaet af Fanden, hvorudi var Smørelse, som blev brugt, naar de skulde ride, og foreholdt hende at bruge Smørelse, naar de skulde til Blaakollen og følge med Anne Halvstenstad og Guro Brenden tilstundende Pinseaften, da de skulde reise.

Da hendes Mormoder døde, blev Deponenten henbragt til den Gaard Nestingen her i Øier, til hendes Farbroder Torbjørn Nestingen, og om Pinsenat derefter nu i Sommer tog hun Smørelsen af en Kiste, hvor hun den havde forvaret, og smurte en Sopelime og dermed for i Veiret. Som hun kom i Veiret, kom hun i Følge med Anne Halvstenstad og Guro Brenden og Kjersti Bjørstad, og mødte de tre af Fandens Drenge, som bad dem være velkommen. Ved Ankomsten til Blaakollen blev de indførte og trakterede og figtede ligesom før, undtagen de fik ingen Fisk denne Gang. Fandens Drenge viste hende hendes Mormoder med mange andre, efterat Lemmen var oplukt, som rørte sig i en Lue og peb og løftede Hænderne. Derefter reiste de hjem. Hun siger ellers, at førend hun reiste fra Nestingen, lagde hun en Kat i sit Sted i Sengen hos Inger og Kjersti Nestingen, som laa der i Sengen i hendes Lignelse, indtil hun kom hjem igjen.

Nogen Tid derefter, som Torbjørn Nestingens Kone Kari fandt Smørelsen i hendes Kiste, tog hun den fra hende og brændte den op, saa og Limen, som hun red paa. Aarsagen dertil, siger hun, var, at hun forhen havde bekjendt for Inger og Kjersti om sin Reise til Blaakollen, som igjen

*) bemerket.

Digitized by Google

havde berettet det for Kari Nestingen. Hendes Farbroder Torbjørn Nestingen bragte hende derefter hid til Provsten, hvor hun i Sommer haver vogtet Kreaturerne i Sæteren. Imidlertid har Fandens Drenge, en og en ad Gangen, tre Gange været hos hende; den første bad hende ikke at aabenbare noget, den anden truede hende, fordi hun havde aabenbaret, og vilde vride Hovedet af hende, den tredie ligesaa.

Deponenten efter Tilspørgende forklarede ellers, at hendes Mormoder havde en Troldkat, som hun tilforn skikkede ud til omliggende Gaarde, og naar hun kom hjem igjen, spyede hun fra sig Smør i et Traug, som hun siden bragte Fanden til Forcæring, og noget blev fortæret i Husholdningen. Samme Troldkat, forklarede hun, er graa af Kulør og rund som et Nøste, og naar den skulde udsendes, for hendes Mormoder med den op igjennem Ljoren paa Loftet og lagde den paa to Stikker, hvoraf den selv snublede ned paa Taget, og efter Kjerringens Befaling for hen til de Gaarde, hun vilde, og udsuede Melk af Kjøerne.

Om Vinteren tog Fanden Troldkatten til sig; men om Vaaren blev den igjen leveret til Kjerringen. Hun saa og iblandt, at hendes Mormoder satte en Kniv i en Væg og sommetider i et Træ og havde tre Remme, som Fanden havde givet hende, dem hun knyttede om Kniven og melkede dermed hvilken Mands Ko i Bygden, hun vilde.

Endelig forklarede hun, at Anne Halvstenstad var hos hende i Prestegaarden i Sommer og forbød hende ingenting at bekjende; thi ellers skulde hun miste sin Helse. Paa Tilspørgende sagde hun, at da Smørelsen blev brændt, saa baade Torbjørn Nestingen og hans Kone Kari og Inger og Kjersti samme Smørelse".

Ihvorvel Bygdens geistlige og verdslige Øvrighed ikke et Øieblik synes at have draget i Tvivl Paalideligheden af hendes Beretning, lader det dog til, at Sagen af Biskopen og Stiftamtmanden blev aldeles henlagt. Rimeligvis var disse Mænd fordomsfrie nok til at indse, at den lille Hex kun havde laget den hele Historie for at skræmme sine Pleiesøskende og Pleieforældre.

Den sidste virkelige Trolddomssag, som kjendes hertillands, førtes i 1737 mod Husmanden Ole Haldorssøn Hoime eller Kaarstad af Slidre Prestegjeld. Denne, der havde begaaet forskjellige Rapserier paa Nabogaardene, paastod for Retten, han havde givet sig Satan i Vold mod at erholde Evnen til at opbryde ethvert Laas. Han havde ogsaa faaet denne Gave ved at betjene sig af et Straa, som han havde taget i Djævelens Navn og besmurt med Blommen af et Svaleæg. Dette kaldte han "Springstraaet".*) Det viste sig imidlertid, at han ved Siden af Straaet ogsaa havde brugt en Syl til at opdirke de simple Laase med. Underretten dømte ham til Kagstrygning. Sagens ende-

*) Sammenlign hermed den i de tyske Eventyr gængse Forestilling om den altopløsende "Springrod" (Springwurzel).

Digitized by Google

lige Udfald er ganske ubekjendt, men sandsynligvis er Synderen af Overdommeren alene dømt for simpelt Indbrudstyveri.

Efterat de egentlige Hexeprocesser paa det nærmeste maa siges at være ophørte, forsaavidt som man havde sluttet med at brænde de for Trolddom mistænkte Karle og Kvinder, begyndte man for Alvor at straffe en Forbrydelse, der maa siges at have staaet i nærmeste Sammenhæng med Hexetroen og Djævlemagien. Det var de saakaldte Forskrivelser til Fanden. I det 17de og 18de Aarhundrede finder vi ikke faa Exempler paa, at enkelte Mænd søger at faa sluttet Pagt med den onde for at blive hjulpne ud af en slem Knibe, opnaa en eller anden Færdighed eller vinde visse timelige Goder. Saadanne Narre forsvor da i en med deres eget Blod undertegnet Erklæring Gud og den hellige Treenighed, opsagde sin Daabspagt og forpligtede sig til med Legeme og Sjæl at tilhøre Satan efter et vist Antal Aars Forløb. I samtlige disse Forsværgelser er Paavirkningen fra den i Folkebøgerne om Doktor Faust*) herskende Forestilling paatagelig. Den moralske Skade, som denne i overordentlig høi Grad udbredte "Morskabslæsning" har anstiftet, tør være større, end nogen tror, og naar forskjellige brave, oplyste og nidkjære Folkelærere som Peder Syv, Thomas v. Westen o. fl. ønskede, at der maatte nedlægges Forbud mod slige Bøgers Trykning, maa de nok siges at have været i sin gode Ret.

Under 21de August 1705 tilskrev Sognepresten til Vos, Kristen Nilsson, sin Overordnede, Biskop Dr. Nils Randulf, følgende Brev fra Vossevangens Prestegaard:

"Nobilissime Pater! **)

Jeg gaar forbauset og fuld af Græmmelse over det, Synden fast voxer og tiltager udiblandt os formedelst Horeri og Drukkenskab og over det har været arbeidet paa saadan grov syndig Gjerning, som jeg i 44 Aars Tid ikke haver spurgt eller hørt at være taget for her udi Gjeldet. Thi en Korporal under Vorse Kompagni ved Navn Johannes Jeremiassøn, hvilken ikke alene ste over sin Tid haver holdet sig fra Herrens Nadvere, men endog det, som forskrækkeligere er at melde, haver havt fore at skrive den onde Aand til og tilbudet sig at give sig hannem udi Vold for 300 Rigsdaler, hvilket han

*) Dr. Johan (eller rettere Georg) Faust, der er bleven foreviget ved den store tydske Digter Gøthes Hovedverk, levede i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede. Han var født i Kundlingen i Schwaben og bestyrede en Tid en Skole, men opgav denne Beskjæftigelse for at føre et omflakkende Liv. Han var en stor Slyngel, der ved Fingernemhed og optiske Kunster forstod at narre den overtroiske Mængde og indbilde den, at han stod i Ledtog med den onde. Om hans Oplevelser og Bedrifter, som han selv maa have opstrydt i betydelig Grad, udkom der i Slutningen af det 16de Aarhundrede to Beretninger, der oversørtes paa flere Sprog; saaledes blev den ene af dem, der udkom i 1587, allerede Aaret efter oversat paa Dansk og oplevede flere Oplag.

**) Deres Høiærværdighed.

og selv vedgaar. Kopien af samme Skrivelse findes her indlagt. Denne Skrift skal uden Tvil være opsat af Synderen den 6te August næstleden, og er (han) saa hengangen paa Vangens Kirkegaard (thi han er her næst hosværende) og siger han, der han havde sat sig ved Døren paa Koret af Kirken, da som der var stærk Storm den Dag, blæste samme Skrivelse fra hannem under Kordøren ind i Kirken. Men det er ikke sandt, som jeg vil slutte. Heller er den stukken ind i Kirken under Døren; thi den findes sammenlagt, dog ikke beseglet, strax indenfor Døren. Som denne Synder ser Satan, Gud være rigest, ikke efter Begjeringen og Seddelens Indhold den anden Dag eller den dernæst paafølgende aabenbare sig for hannem eller og skikker hannem skriftligt Svar ud igjen, begjærer han af min Dreng, han Søndagen skulde søge i Koret efter en Seddel; men Drengen forglemte det, hvorpaa, der Gudstjenesten var forrettet samme Søndag, finder Klokkerens Arbeidsmand den liggende indenfor Døren af Koret og leverer den til Klokkeren, spørgende hannem, om den Seddel ikke var falden fra hannem; og tager Casper Seddelen til sig, læsende den for Arbeidsmanden og sit ganske Hus, da han dog ladende Ingen vide Seddelens Indhold, burde have søgt mig udi Stilhed, paa det jeg kunde have kaldt Synderen for mig selv udi Enlighed, og saa afværget, at større Forargelse ved samme Seddels Indhold skulde foraarsages. Men Casper lader Arbeidsmanden beholde Seddelen, hvilke der og forkyndede dette for andre, saa det kom for vores Fændrik Treubler, som tog Seddelen til sig, reiste til Kapteinen og anviste den for hannem, hvorpaa Kapteinen med Fændriken søger til mig med Synderen og aabenbarer dette syndige Forehavende og haver derpaa endogsaa skrevet Brigaderen til om samme Forseelse, og agtede jeg mig og derfor skyldig til det at give Hans velædle Hoiærværdighed tilkjende. Brevet er skrevet og Forsættet staar fast, at Synderen vilde forskrive sig til den Onde, men (Gud være Tak) det er ikke fuldbyrdet, som Synderen selv bekjender, og jeg nogenledes efter min Enfoldighed kan slutte af det den onde Aand ikke tog Seddelen til sig og aabenbarede sig den, som hannem fremkalder. Tilmed er dette nu kommen udi alle Folks Munde, saa dermed ikke kan omgaaes hemmelig. Søger jeg derfor ærbødigst til Hans velædle Hoiærværdighed, han efter sit modne Betænkende vilde raadføre mig, hvad herudi helst er at gjøre, paa det Synderen kan blive conserveret, stor Forargelse kan blive afværget, saa og Menigheden for den Forargelse, som allerede given er, kan nyde Satisfaktion. Imidlertid jeg oppebier denne begjærte Hans velædle Hoiærværdigheds moden Raadføring, skal jeg endnu som tilforn have Synderen for mig, paamindende hannem, han slet intet herefter skal have med den onde at skaffe, og derhos trøste hannem af Guds Ord, paa det han ikke forsage skal*) . . . ."

*) Resten af Brevet, der findes i den Del af det bergenske Bispearkiv, der er indlemmet i Rigsarkivet, omhandler en anden Sag.

Digitized by Google

Korporalens Forskrivelse er saalydende:

"Jeg hilser dig min Herre og Gud Satan, at jeg vil være dig huld og tro og give dig min Sjæl og Krop, dersom du vil give mig tre hundrede Daler, og det i aten Aar, naar de aten Aar er ude, daa kant du tage mig lenge noch til dig, herpaa er jeg begierende, at du vil schrive mig it or til igien derom til imorgen, saa vil jeg give mig ind i din Vold.

Johannes Geremiæsson".

Hvad Straf den ulykkelige Korporal blev tilfunden for sin Forbrydelse er ikke oplyst. Sandsynligheden taler dog for, at han ikke slap let fra sin lidet overveiede Handling.

En anden Bog, der ligesom Faustromanen i høi Grad bidrog til at nære Overtroen om Forbund med den onde, var et tysk Smædeskrift om den franske General, Marschallen af Luxemburg, Seirherren fra Fleurus og Stenkirken. Dette berettede, at han i Aaret 1659, da han sad i Bastillen, havde sluttet en formelig Kontrakt med Djævelen i 28 Paragrafer, som gik ud paa, at han efter 36 Aars Forløb skulde være denne hjemfalden. Det Exempel, som den tapre, men ryggesløse og grusomme General saaledes skulde have givet, blev fulgt af mange stakkels Soldater i den dansk-norske Hær, til liden Baade for dem selv, naar deres "Forskrivninger" faldt i Hænderne paa andre Dødelige. I Danmark hører vi om Soldater, som blev piskede til døde eller henrettede for at have givet sig den Onde i Vold. Fra Norge kjender vi dog intet Tilfælde, hvori en saadan Forbrydelse blev straffet med Døden. Fra det throndhjemske berettes der i Aaret 1720 om en Soldat fra Haltdalen, der for at blive "Friskytte" (ɔ: ved den ondes Magt blive istand til at ramme alt, hvorefter han sigtede) skulde have stoppet det i den hellige Natverd modtagne Kirkebrød i Bøssepiben; men da det viste sig, at han aldrig havde været til Alters, og at det hele kun havde været løst Barakkesnak, slap han med en Formaning, som skulde gives Eftertryk ved nogle Stokkeprygl.

"Den sorte Kunst", som gik ud paa at paakalde Djævelens Hjælp til egen Fordel eller andres Skade, havde sin Modsætning i den saakaldte "Hvide Magi", der i sit senere Udviklingsstadium paa en Maade kan betragtes som Forløberen for de nyere Naturvidenskaber. I Grunden var "den sorte Kunst" og "den hvide Magi" udsprungne af en og samme Forestilling; Forskjellen var kun, at den første anraabte de onde, den sidste de gode Aander, den første Djævelen, den sidste Gud. De Videnskaber, som "den hvide Magis" Tilhængere dyrkede, var Stjernetyderi (Astrologi) og Guldmagerkunst (Alchymi), Astronomien og Kemien paa deres første Trin, inden de endnu havde skilt sig ud fra Tidens Theologi. Til den sidste vil vi senere komme tilbage. Her skal vi kun fremhæve, hvorledes Opfatningen af "den

hvide Magi" i Folketroen streifer tæt op til Forestillingerne om Trolddom og Hexekunst i de gængse Beretninger om Prester, der havde gaaet "Nedgangsskolen" og forstod at binde de løsslupne onde Magter. I Almindelighed er saadanne Forestillinger knyttede til Mænd, der har været i Besiddelse af betydelige Kundskaber paa Lægekunstens og Naturvidenskabens Omraade.*)

Vi hører fra de forskjelligste Kanter haarreisende Beretninger om, hvor tyk Overtroen rugede over alle Lag i Samfundet fra øverst til nederst. I de Dagbøger, vi har fra det 16de og 17de Aarhundrede, føres der nøie Regnskab med alt saadant, som i den naturlige Verden troedes at have Indflydelse paa Samfundets Trivsel og den enkeltes Liv. Ved et Barns Fødsel anmerkedes paa det nøiagtigste Himmellegemernes gjensidige Stilling, Vindens Retning og Styrke, Havstanden osv., ret som om dets hele fremtidige Ve og Vel afhang deraf.

Med spændt Opmerksomhed gav man Agt paa alle Afvigelser i Naturens vanlige Orden, der betragtedes som Jertein og Varsler, der maatte tillægges den største Betydning. "Snart hørte man Rygter om "blodig Taaris Graad og overflødig Blods Udrindelse" af en Kvindes "Hænder og Neglerødder"; snart opskræmtes man ved en eller anden Komet eller ved gruelige Jordskjælv og Stormvinde eller ved Sol- og Maaneformørkelser, idet Solen tog "en mørk og sørgelig Kaabe paa om Dagen og Maanen om Natten;" snart sattes Gemytterne i Skræk ved Beretninger om vanskabt Afkom af Mennesker og Dyr eller om "menneskelige Fostres lydelige Graad og Skrig udi Moders Liv."**) Alt saadant stod efter den almindelige Tro i den allernærmeste Forbindelse med Begivenheder eller frie Handlinger i den moralske Verden. Var der indført en ny Mode i Klædedragten, en ny Haarfrisure, en ny Ret e. l., advarede Himlen strax ved et Misfoster, ved Blodregn, ved Spøgelser eller Ildmeteorer om, at slig Hoffærdighed maatte aflægges i Tide, hvis ingen alvorligere Straffedom skulde ramme. Der gaves langt mindre Agt paa Bibelens Lære og Kirkens Formaninger end t. Ex. paa de umodne gudelige Betragtninger, som fremsattes i Brevform og kaldtes Himmelbreve, idet de foregaves at være nedfaldne fra Himmelen. Vi hører ogsaa hyppig om Aabenbarelser af onde eller gode Aander, som slette eller brave Mennesker skulde have havt. Et Par af disse, der imidlertid ikke savner Sidestykker selv i vor oplyste Tidsalder, skal vi her omtale.

---

*) Blandt de mest navngjetne Prester, der ifølge Folketroen skulde have gaaet Nedgangsskolen (eller Wittenbergsskolen, som den ogsaa kaldtes) maa nævnes Digteren Petter Dass af Alstahaug, Johan Crantz af Bynes, Peder Strøm af Borgund, hans Søn Hans Strøm paa Eker, Kristian Holst af Røken o. fl. Den sidstnævnte, der i vore Eventyrfortælleres Beretninger spiller en fremtrædende Rolle under Benævnelsen "Røkenpresten", besad efter Meddelelse af Sønnesønnen, Overintendant Kammerherre Holst, adskillige Indsigter paa Experimentalfysikens Omraade. Naturligvis griber ogsaa i Sagnkredsen om disse Prester Træk fra Faustromanen ind.

**) A. Chr. Bang, Udsigt over den norske Kirkes Historie efter Reformationen, S. 63 f.

Digitized by Google

Den 14de April 1571 fik Mester Absalon Pederssøn fra Hr. Nils paa Alstahaug et Brev, der handlede om forskjellige Tildragelser nordenfjelds. Blandt andet fortalte han om en Bonde i Aasen ved Throndhjem, der havde havt en besynderlig Vanskjæbne i Julehelgen 1570. I Stedet for at gaa i Kirke og høre Prædiken var han dragen ud paa Svir og Turing i Nabolaget. Fjerde Juledag var han og hans Svirebrødre faldne i Søvn under Rangelen; men da det led udpaa, vaagnede Bonden, gik ned til Naustet, medens de øvrige endnu sov, satte en Baad paa Søen og lagde ud, idet han søgte at hjælpe sig med et Stykke af en Aare. "Som han roede dermed," heder det, "saa han sig tilbage og fik Øie paa et Trold, der sad i Bagskotten og styrede Baaden. Det manglede Hoved og havde et Hul i Brystet, saa Bonden kunde se tvers igjennem det. Siden kom de til en Høbod, som laa en Fjerding fra Gaarden; der steg de i Land. Der kom da mange onde Kumpaner omkring Bonden og ledede ham op i Høboden. Da Bonden kom derind, da stod der et Talglys og brændte midt paa Gulvet, ret som det var forgyldt, og Huset saa ud, som om det havde været stadseligen prydet. Disse Kumpaner sagde til Bonden, at han enten skulde følge dennem til Helvede og blive hos dem eller give dem et af sine Lemmer. Selv tilstod Bonden, at han hug tre Hug med Øxen til sin venstre Haand; i det fjerde Hug mistede han Haanden lige ovenfor Tommelfingeren. Siden forsvandt de onde, og om Aftenen kom en kristen Mand til hannem, og viste hannem et Lys, som skulde ledsage hannem hjem. Da for han den Vei, som alle Mand gruer for. Da han kom hjem, og Hustruen bad ham være velkommen, sagde han: "Jeg ved ikke, hvor vel jeg er kommen." Han drog saa Stumpen ud af sin Vante, og den begyndte først nu at bløde." Alle, som var tilstede, blev da forfærdede og førte ham til Presten i Skogn, for hvem han afgav den her gjengivne Forklaring. Ved at følge Bondens Spor i Sneen fandt de af Presten udsendte Mænd i Laden den afhuggede Haand, Lyset, som brændte paa Gulvet, og tre Draaber Blod; men Øxen, som Bonden selv eller "Julesveinene" havde brugt, var intetsteds at finde.*)

Medens den onde og de ham underordnede Væsener efter den gængse Tro viste sig for mindre heldige Personer for at indjage dem en gavnlig Skræk, stod man paa den anden Side ogsaa i den Formening, at Gud eller hans Engle aabenbarede sig for brave og retskafne Mennesker, som paa samme Tid skulde have erholdt Paalæg om at prædike Bod for sine Medmennesker. Fra Vestlandet har vi flere Exempler herpaa. En saadan Aabenbarelse blev i Aaret 1669 Klokker Samuel Kristenssøn af

*) Endnu for faa Aartier tilbage fortaltes der i de nordenfjeldske Bygder flere lignende Træk, der dels minder om ovenstaaende Fortælling, dels om Sagnet om Fanitullen og Kjernen i Asbjørnsens bekjendte Skildring "Plankekjørerne". Det er heller ikke ret mange Aar siden der i en Bygd var udbrudt en sand Panik, idet den onde i egen Person skulde have vist sig snart hist, snart her i Egnen.

Fjelber til Del. Til Provsten Elias Andersson af Skaanevig afgav han et Par Uger efter, da hans "Syn" allerede havde fremkaldt en epidemisk Galskab i Fjelber og omliggende Sogne, følgende Beretning, som denne oversendte Biskopen i Bergen, Nils Randulf. "Jeg Samuel Kristensson, Klokker i Fjelbers Prestegjæld, bekjender for Gud ved min Salighed, at der jeg den 3die Juli i nærværende Aar 1669 ved Middagstider Klokken omkring 11 om Dagen skulde ro fra en Gaard, kaldes Syndes (ɔ: Sundnes), hjem til mit Hus, som er omtrent en Fjerding Vei, da som jeg kom til det Næs, som man tager ind i Fjelber Sund, haver En staaendes paa samme Næs, omtrent 5 eller 6 Favne fra Baaden, raabt til mig og sagt: "Holdt, Mand! Ro ikke saa fast!" Sagde saa strax: "Tror du paa Gud?" Hvortil jeg svarede med stor Forskrækkelse og Vanghed: "Jeg tror paa Gud og min Frelser Jesum Kristum." Siden sagde han til mig: "Drag strax hjem til dit Hus og gjør med Kvinde, Børn og Tyende en alvorlig Bøn til Gud og sjung den Salme: Nu bede vi den Helligaand. Og naar du det haver gjort, skal du strax drage til Sognepresten og der falde paa Knæ og sige hannem, at han alvorlig skal blive ved at straffe Synd og Ondskab: thi Herrens Dag er snart for Døren. Og dersom han ikke vil tro dine Ord, da skal han forsende dig til den, som høiere er, og dersom han det ikke vil tro, da skal du forskaffes til den, som er over hannem." Saa forsvandt han for mig og opløftedes ligesom imod Luften. Hans Skikkelse var ganske hvid og med hvidt bredt Skjæg. Saa forføiede jeg mig strax til mit Hus med stor Forskrækkelse, Vanghed og Graad, bad og sang, ligesom han befalede mig, og drog saa strax med min Kvinde til min Sogneprest og forkyndte det." Men medens Almuesmanden med dybeste Ærefrygt modtog Efterretningen om den Naade, som var Klokkeren vederfaret, og Rygtet herom gik vide over Land, blev Egnens Geistlighed i høieste Grad opskræmt, navnlig da den havde Grund til at frygte for, at "den simple Almue skulde drages fra det aabenbarede Guds Ord." Man søgte og paa bedste Maade at forklare sig, hvorledes det vel kunde hænge sammen med det Syn, Klokkeren havde havt. "Han haver," heder det i den Følgeskrivelse, hvormed Provsten ledsagede hans Beretning, "hverken været drukken eller udi nogen Maade det ringeste Sands berøvet, hverken før eller siden. Dog saavidt mig synes falder hans Beretning mig meget underlig og sælsom for. Thi efterdi Gud haver afladet paa denne Maade at tale med Menneskene, synes raadeligt at blive ved det Svar, som Abraham gav den rige Mand. Udi Almindelighed forstaaes det nok, og enhver finder det vel hos sig selv, at Gud er vred paa os for vore Synder, og Herrens Dag at være for Døren kan baade af Skriften og andre Omstændigheder eragtes. Men om Gud det ved saadanne Midler vilde aabenbare, dømmer jeg intet om." Biskopen var derimod strax paa det rene med, at det ikke var nogen Lysets Engel, men at det maatte være Mørkets Fyrste eller en af hans Udsendinger, som havde været paa Færde. Han

Digitized by Google

lod Klokkeren kalde for sig og gav ham alvorligt Tilhold om ikke tiere at befatte sig med Syner og Aabenbarelser af nogen Art, hvis han ikke vilde paadrage sig Ubehageligheder. Denne Formaning fandt den synske Klokker sig vel ogsaa tjent med at holde sig efterrettelig.

Saadanne Foreteelser har hertillands i Tidernes Løb oftere forekommet, ja som bekjendt endog langt ned i vort Aarhundrede, og har stedse fremkaldt en forbigaaende religiøs Vækkelse i større eller mindre Kredse. Skjønt de paa ingen Maade kan siges at være af uskyldig eller uskadelig Art, spiller de dog en underordnet Rolle ved Siden af Hexeprocesserne og de besynderlige Justitsmord, som blev øvede efter Vidnesbyrd, som de saakaldte Bankeaander eller Utborder skulde have aflagt.*)

Under 7de April 1688 blev der til Hans de Fine, Lagmand over Nordlandene og Finmarken, Jens à Møinichen, Sogneprest til Bodø og Provst over Salten, og Sorenskriver Kristen Jensson Hveding fra Statholder U. F. Gyldenløve udfærdiget følgende Befaling:

"Hilsen med Gud!

Eftersom Hans Kongl. Majestæt haver fornummet, at en Kvindesperson, som udi Nordlandene af et Spøgelse skal være angivet at have myrdet sit Barn, derefter er bleven paagrebet uden videre Bevislighed eller Oplysning i Sagen, alleneste efter egen Bekjendelse, at hun bemeldte Ugjerning havde begaaet, dømt fra Livet og endelig henrettet, — da er allerhøist bemeldte Hans Kongl. Majestæts allernaadigste Villie og Befaling, at de samtligen Hans Kongl. Majestæt om samme Sags rette Beskaffenhed en udførlig Relation (Indberetning) allerunderdanigst skulle gjøre, og Hr. Lagmand med Sorenskriveren desforuden forklare, hvad Fundament (Bevis) de til denne afsagte Dom haver havt. Befaler dennem imidlertid udi guddommelig Beskjærmelse".

Dette besynderlige Paalæg var foranlediget af følgende Begivenhed. Paa Gaarden Skaalvold i Stegen tjente en Kvinde ved Navn Nille Jensdatter, der havde et stygt Ord paa sig for Løsagtighed. Hendes Madmoder kom engang over hende, just som hun var ifærd med at begaa et Fostermord, og fik denne Ugjerning forhindret. Barnet var dog allerede saa medtaget af den Medfart, det havde faaet af den unaturlige Moder, at det strax efter døde. Saa længe hendes daværende Husbondsfolk levede, blev der ikke rørt mere ved Sagen, endda man havde Mistanke om, at hun

*) Utborden var som bekjendt i Folketroen et udsat eller paa anden Vis dræbt Barns Aand, der skulde have Tilhold i Urder og Skoge, og som især ved Nattetider skræmte de veifarende ved sine hæse Skrig. Disse skulde efter Sagnet lyde: "Mor, giv mig Navn! Mor, giv mig Navn!" Først naar Spøgelset havde faaet Daab, antoges det at ville forsvinde. Usandsynligt er det ikke, at Resterne af udsatte Børns Lig i en fjern kristen Fortid virkelig er blevne døbte og er givne Navn, Jon for Guttebørns og Anne for Pigebørns Vedkommende. Det er den samme Forestilling, som vi endnu hører Gjenlyd af i det ikke ubekjendte Mundheld: "Jeg døber dig paa Von, enten Anne eller Jon".

Digitized by Google

ogsaa ved en tidligere Leilighed maatte have udført en lignende Forbrydelse. Flere Aar efter kom Gaarden i fremmede Hænder, og Nille fulgte med den. Da hun paany hengav sig til sit forargelige Levnet, blev der et forfærdeligt Opstuds paa Gaarden, idet usynlige Aander foruroligede Beboerne, angav Nille for Barnemord og nævnte endog det Sted, hvor Fosteret skulde være begravet. En af Presterne i Stegen, Arne Hartvigsøn, begav sig da paa Rygtet herom til Skaalvold, hvor han paa det mest indtrængende formanede Nille til at gaa til Bekjendelse. Hun negtede med største Haardnakkethed alt, men indviklede sig dog herunder i Modsigelser og gik tilsidst til Bekjendelse. Hun blev nu stillet for Retten og dømt til Døden baade af Under- og Overret, og Dommen blev efter Amtmandens Befaling beordret bragt i Udøvelse. Senere hen meddelte Amtmanden Provsten i Salten, Erik à Møinichen, en Del Grunde for at opsætte Henrettelsen, og denne, der synes at have hørt til Tvivlerne, indberettede Sagen for sin nærmeste Overordnede, Biskop Kristofer Schletter i Throndhjem, i følgende Skrivelse:

"En sær Casus*) haver sig tildraget i Stegens Prestegjeld udi Lenes Kirkefjerding paa en Gaard strax ved Kirken ved Navn Skaalvold. Forleden Vinter har der spøget paa Gaarden med Slag og Banken paa Væggene. Hr. Arne**) lod sig finde paa Stedet, hørte det ogsaa, som andre før hannem havde berettet, formanede Folket paa Gaarden til Gudsfrygt, og at de intet skulde frygte for Satans Spøgeri, men med Bøn og Sang staa hannem imod. Paa Vaaren blev det stille igjen, og hørte man intet dertil Sommeren over. Nu i Høst haver det begyndt igjen og talt med lydelig Røst og "spæet" som et Barn og lader Røsten sig høre ude i Forstuen under en Haandkværn, som Tøserne staar og maler paa. Den haver først klaget og klynket, siden raabt: "Nillemo'r! Nillemo'r!" hvorpaa samme malus genius***) efter Tilspørgelse, hvo han var, og hvad det var for en Nillemo'r, han raabte paa, har svaret sig at være en fordømt Aand, avlet af Nillemor og Mads Titing, og af Moderen ombragt og henlagt under en Berghelle.

Et Kvindfolk, Nille, der paa Gaarden, som havde avlet et Barn med bemeldte Mads Titing, herom tiltalt, vilde ikke vide af flere Fostere end det, hun havde bragt for Lyset og havde staaet Skrifte for. Spøgelset stod fast paa sit. Hr. Arne confererede med mig, og gav jeg hannem min Betænkende, at han først privatim skulde handle med hende, efterdi Mads Titing var død, og hvis hun ikke vilde lade sig overtale til Omvendelse, man da kunde føre hende til det Sted, hvor Fosteret havde været henlagt og give flittig Agt paa alle hendes Gebærder. Hr. Arne holdt hende sin Salighed for. Hun endda negtede obstinat†) alting. Malus genius svarede: "Min Moder

*) Begivenhed.
**) Vicepastor Arne Hartvigsøn i Stegen.
***) Onde Aand.
†) haardnakket.

Digitized by Google

snoede mig om i Vaar, og da rev jeg det ene Øie ud paa hende." Hun derimod: "Det er vist, jeg fik Men paa mit ene Øie, men det hændes saa mange andre." Thi som mig berettet har en Perle sat sig paa det ene Øie, at hun derpaa har mistet sit Syn. Hr. Arne stundede med hende til Stedet at ville lede efter Fosteret. Da rørte Samvittigheden hende, saa hun rent ud bekjendte, at det gjorde ingen Nytte at gaa did; thi hun havde taget Benene fra Stedet igjen forleden Vaar og kastet dem i Havet, og samme Tid havde hun faaet det Men paa sit Øie. Fosteret havde hun avlet med Mads Titing for 14 Aar siden og kvalt det med sit Haarbaand, og da var hun ikkun 13 Aar gammel. Kvindfolket er af den verdslige Øvrighed sat fast, hændt Dom over at miste Livet, Dommen confirmeret af Lagmanden, Execution beordret af Amtmanden, Satan derimod ad fallendum artificiosus*) holder sig immer for der paa Stedet og haver holdt en lang Samtale med Amtmanden, lader som han ynker hende, at hun nu skal dø. Han forbyder, at man maa se efter ham, men lader Røsten høre for alle, som er tilstede, siger endnu flere Fostere deromkring at være henlagte. Han begjærede Brændevin af Amtmanden og Mad af Folkene i Huset, truer med at infestere**) Husfolket, om de ikke vil give hannem, kaster med Sten og Ler af Skorstenen og gjør megen Ustyr. Men ellers kommer mig en Tanke ind: Hvo ved om Mennesket har gjort den Gjerning eller Satan har indbildt hende det per phantasiam,***) som han for nogle Aar siden indbildte nogle Kvinder i Finmarken, at de havde omkommet Iver Kristenssøns Skib af Bergen, hvorpaa de paa deres egen Bekjendelse bleve brændte, og Skibet kom velbeholden og uskadt til Bergen†). Dette haver og Lagmanden foreholdt hende, men hun staar fast ved sin Bekjendelse. Dernæst tænker jeg: Skulde man gjøre Fanden den Ære og paa hans Aabenbarelse henrette et Menneske, at han kunde søle i hendes Blod? Han, som selv har forført hende, selv forholdet hende og selv villet forskrække hende maaske til at tage Livet af sig selv, og som han nu ikke venter Sjælen, tørster han efter Blodet? Jeg har talt med Amtmanden, som nu først for 2 Dage siden kom hjem, i den Mening, at man vel, før Mennesket blev henrettet, burde angive Sagen for Hans Kongl. Majestæt og Consistorio og derpaa vente decisionem tam theologicam qvam juridicam††). Jeg falder ellers i Tanker om et Kvindfolk, hvilken, naar hun drager den ene Kværn, som staar bag Stuedøren i Forstuen, da høres Røsten, men naar hun vises hen til den anden Kværn, som staar i Indgangen i Forstuen, hvor man kan se hende igjennem Stuedørsgløtten — thi Fanden vil altid, at Døren skal staa paa Gløt — og en anden vises hen at male paa den Kværn, som staar i Vraaen bag

*) Som er en Mester i at holde Folk for Nar.
**) hjemsøge med Fiendskab.
***) ved Hjernespind.
†) Om denne Hexeproces har man for Tiden ingen Besked.
††) Afgjørelse saavel fra theologisk som fra juridisk Side.

Digitized by Google

Døren, høres ingen Røst. Amtmanden i sin Samtale med Spøgelset haver befalet hannem, at han skulde gjøre sig det grummeste, han kunde, hvorpaa han hørte strax et Lyd som en hvinende Væsel, brølende Oxe og murrende Bjørn, med Spørgsmaal, om han nu ikke blev bange, hvorpaa Amtmanden svarede: Nei, han skulde gjøre sig endnu grummere. Derpaa blev givet Gjensvar: "Nu kan jeg ikke mere". Amtmanden spurgte, hvor længe han vilde blive der. Herpaa svarede: "Saalænge Amtmanden er her". Amtmanden svarede: "Du skal have Tak, at du vil varte mig op." Han sagde: "Jeg vil følge med Amtmanden til Søen". Amtmanden svarede, at han ikke havde hans Tjeneste behov, han skulde pakke sig der fra Stedet. Herpaa svarede han, at han vilde blive der. Amtmanden svarede: "Jeg skal vel skaffe dem hid, der skal føre dig herfra." Den spurgte: "Hvad skal det være for nogen?" Amtmanden svarede: "Det skal du vel faa at vide." Derpaa murrede den forbitret og skar ligesom med Tænderne."

Saavidt Provst Meinichens Skrivelse. Inden nogen Bestemmelse fra allerhøieste Sted, var kommen, havde Amtmanden overvundet sine Betænkeligheder og ladet Henrettelsen foregaa. Over hele Nordland havde Tildragelsen vakt en sand Panik. For at modarbeide denne maatte Provsten midt paa den haardeste Vintertid foretage en Visitatsreise til Stegen, og under Gudstjenesten her, den 12te Januar 1688, raadede han "Almuen at staa Fristeren imod, ikke at tro paa hans Opraab, men alene at frygte Gud, trøste sig med Kristi Værdskyld og hvo der havde syndet at omvende sig i Troen til Kristum og fremvise et nyt Levnet i Hellighed og Retfærdighed." "Han raadede og", heder det videre i den nedsatte Kommissions Indberetning, "Bonden paa Skaalvold til ikke at vige fra sin Gaard for Satan, men forblive paa Stedet og trøste sig med Guds Beskyttelse. Han fornam og af Prestens, Bondens og andre troværdige Folks Beretning, at det første Spøgelse var forsvundet, men atter igjen et andet udi et andet myrdet Barns Person at være kommet igjen, som opnævnte mange Folks Navn, som skulde have dræbt deres i Letfærdighed avlede Børn, somme et og nogle flere, hvilke og alle tilforn har været i Bygderygte, hvorom og Provsten gjorde sin Advarsel til Almuen og formanede de beskyldte til at give Gud Æren og frelse deres egen Sjæl. Siden denne Tid er en fornummet at være bortdød med stor Jammer og Anger og ingen Trøst at have villet annamme af nogen. Hvad med de øvrige er at anfange, sættes i al Underdanighed til Hans Majestæts allernaadigste Villie". Til al Lykke blev der fra allerhøieste Sted foretaget Indskriden mod den fanatiske Øvrigheds Blodtørst. Amtmanden fik en alvorlig Skrabe for at have ladet den fældede Dødsdom fuldbyrde, og et kongeligt Reskript forordnede, at for Fremtiden maatte ingen Dødsdom i tvivlsomme Livssager bringes i Udøvelse uden efter forudgaaende kongelig Resolution.

Et Vidnesbyrd om, hvilken Opsigt den hele Begivenhed havde vakt over hele Nordland, har vi i en Udtalelse af Petter Dass i hans "Nordlands

Trompet", hvoraf vi ogsaa erfarer, hvorledes "Utborden" omsider blev bragt til Taushed. Efterat Hr. Petter, der allerede forlængst var bleven Prest, da dette passerede, har berettet om Stegens Lagmand og hans Gaard, om Lagrettesmændene og deres Pligter, bringer han Talen hen paa den her meddelte Retssag:

"Jeg kan vel erindre for nogen en Tid,
Udspreddes et Rygte til Helgeland hid,
At næst ved den Laskestads Fjering
En Djevel opdag'des, som talede rumt*)
Adskillige Handler uhørligt og grumt
Alt om en udlevede Kjæring;
Da samme Slags Djevel fik Munden paa Gang,
Var mange, som skjøtted ei, Veien var lang,
Forlysted sig did til at drage,
At høre paa Satans Prædiken og Tant,
Da dog den forbandet bedragelig Fant
Ved Folk vel om Næsen at tage:
Der blev da fortælled forfærdelig Ting,
Alt Landet opfyldtes med Slader omkring,
Hvorom jeg ei Pennen vil røre;
Hvad skal man vurdere Beelzebubs Snak,
Hvorvel den vanvittige Pøbel og Pak
Vil laane til saadant sit Øre?
Den talende Aand fik Tilhørere nok,
Da Folket fra Vaagen og Stroven**) i Flok
Fra Fiskeri reiste tilbage;
Dem syntes, de vilde fornye sin Mynt,
At høre, hvor Sproget faldt tykt eller tyndt,
Og smage den fremmede Kage;
De komme til Hus og fortaalde os det,
Formenendes, Alting var herlig og net,
Slig fremmed en Prest til at høre;
Men de fik en anden Forklaring derpaa,
Da Presten paa Prædikestol kom at staa,
Man kasted dem andet for Øre;
Vi lod dem alvorlig med Trusel forstaa:
Hvis nogen herefter arbeidede paa
Sin' Fødder did hen til at røre,
Han skulde skatteres ret lige ved den,
Der kaster vor Herre af Tankerne hen
Og har med Afguder at gjøre;
Hvad sker her? det dryed en Maaned à tre,
Der Fanden fik ingen Tilhører at se,
Han skjæmtes at prædike mere.
Man hørde, det Rygte med Tiden forsvandt;
Thi Fanden derefter ei Leilighed fandt;
Saa skal man den Abe fixere". —

*) vidt og bredt.
**) Fiskepladse i Lofoten.

Digitized by Google

Merkelig nok skulde Provst J. à Moinichen, der i 1696 blev forflyttet til Nykirken i Bergen, henved 25 Aar senere opleve en lignende Begivenhed, hvormed hans Søn, der var Rektor i Bergen og Sogneprest i det med Rektoratet forbundne Hammer Prestegjæld, kom til at have Befatning. Dennes Stedfortræder i Kaldet indberettede til Biskop Nils Smed, at en Utbord spøgede paa Gaarden Erstad, og da Sagen tog til at vække en uhyggelig Opsigt, fik Rektoren Befaling til at undersøge, hvorledes det egentlig hang sammen dermed. Denne begav sig strax til sit Kald for at forrette Kirketjenesten, og under 22de Oktober 1711 indsendte han til Biskopen en Beretning om det hele Spøgeri. Denne lyder saaledes:

"Anno 1711 den 21de Oktober forføiede jeg mig med Monsieur Leonhard Grötcher, en Skoleperson Hans Jesperssøn, Peter Klokker, Kirkeværgeren Lars Tveiten og Medhjælper Ole Nilssøn Neder-Tveiten til Baste Erstad udi hans Stue, for den Nat at observere alt, hvad de Mænd paa bemeldte Erstad tilligemed deres Vidnesbyrd for Thinget havde bekjendt om den Aand, som foregaves udi bemeldte Baste Erstads Stue om Aftens- og Nattetide at lade sig høre. Vor Ankomst var til Stedet præcis Klokken 6 om Aftenen, og forefandt vi mange andre af Grander og Naboer, der vilde forvente Udgangen af denne Akt.

Efter Spørgsmaal og Gjensvar fik jeg af de nærværende Bønder saa og de i Huset boende at vide:

1. at det udraabte Spøgelse (hvilket de samtligen holdt for at være det efter Sigende myrdede Barns Aand og gode Aand) alt fra den 17de Oktober næstafvigte indtil denne Tid hver Aften lydelig havde holdt Samtale med hver den, som vilde det adspørge;

2. at Natten mellem den 20de og 21de Oktober havde Aanden havt en lang, stærk og grusom Trætte med den Tøs Sygni, som haver sit Leie under Bordet, da den formente Aand med stærk Stemme havde paastaaet, at bemeldte Tøs var hans Moder og havde myrdet hannem. Tøsen derimod med Standhaftighed havde benegtet det i 2de stive Timer, indtil Klokken omtrent 9, da haver Tøsen med Bemodighed gaaet til Bekjendelse og sagt, at det var sandt, som Aanden sagde. Imidlertid denne Disput varede, haver de da nærværende hidset den formente Aand til, at dersom hun var Moderen, da skulde han "strenge" hende hart til Bekjendelse.

3. At Aandens indstændige Begjering hver Nat var, den maatte

a) optages fra det Sted, hvor de overblevne Ben endnu var,

b) af ingen anden optages end af Moderen, som det havde henlagt,

c) af Hr. Jonas endelig at maatte døbes,

d) at maatte faa kristen Jord.

Naar de Ting fyldestgjordes, vilde han forlade Huset og ei før.

4. Ole Tveiten den yngre skal have tilspurgt ham om Soldaterne,

Digitized by Google

som er øster i Landet, deres Tilstand.*) Derom vidste han ei at give noget grundelig Svar, uden at sige dem om en, som var død for et helt Aar siden, og om de Soldater, som ei var nær deromkring i Nabolaget, vidste han ingen Besfeden.

5. Han havde lovet, at Pestilentsen ei skulde komme til Norge.

6. Havde Aanden begjæret ved Daaben at kaldes Anne.

Der jeg alt dette havde udhørt, holdt jeg Aftenbøn med de nærværende; thi de varede mig ad, at Aandens Time var nu snart. Da var Klokken 6½.

Herpaa vilde jeg blevet ved Bordenden siddende; men Ole Nilsson Tveiten sagde, at dersom jeg blev der siddende, da fik vi den Nat intet at høre. Thi der havde han stedse sit Tilhold og gav derfra Svar. Jeg derfore forføiede mig paa Gulvet at sidde hos de andre paa de der udbredte Halmstraa. Lysene slukkede vi alle ud, og efterat vi et Kvarter af en Time forgjæves ventet havde, begyndte Manden i Huset, Baste Erstad, at tilspørge Aanden, om den ei vilde komme iaften? Bad hannem og med disse Ord: „Kom nu iaften, din Stakkel, som du haver lovet! Nu skal Du faa Hjælp, som Du har saa længe bedet om! Nu er Præsten kommen, han skal hjælpe dig!“

End blev intet Svar hørt. Ole Nilssøn Nedre-Tveiten sagde: „Lader os alle tie stille. Thi han taler ikke, naar han hører, at der støies eller larmes“. Derpaa taug alle stille.

Strax derefter hørte vi alle, hvorledes det pikkede saa sagtelig paa Væggen ved Døren hos Skorstenen, ligesom En vilde med smaa Fingre tromme. Derpaa sagde Baste Erstad og unge Ole Tveiten: „Det var Ret: Hold dig lystig! Snak nu ogsaa noget med os!“ Herpaa hørtes en grædelig, grov, dog noget sagte Suk, ligesom et Menneske, der jamrer sig, og de første Ord, der kunde mærkes, var disse: „Mama min, Mama min!“ Baste sagde: „Hvad vil du hende, din Stakkel?“ Svar: „Hun har dræbt mig.“ Ole Nilssøn spurgte: „Vil du snakke med mig?“ Han svarede: „Jeg vil snakke med Presten.“ Jeg, som var informeret af de nærværende, at han vilde handles med gode Ord, og at man ei maatte tale haardt til ham, sagde: „O din Stakkel, har hun handlet saa ilde mod dig?“ Han svarede: „Ja“. Baste Erstad bad, at han vilde gaa fra Døren og Skorstenen og flytte sig op til Bordenden i sit gamle Sted, og der spille paa Bordet, som han pleiede, og der holde sin Samtale. Han svarede: „Nei, han turde ikke.“ Baste spurgte: „Hvorfor?“ Svar: „De er mig i Veien.“ Baste sagde: „Nei, der er jo alting ryddet af Bordet. Her ligger jeg, og alle de andre sidder paa Gulvet.“ Han svarede: „Presten skal sidde for Bordenden.“ Jeg sagde: „Vil du snakke med mig og svare mig?“ Svar: „Ja“. Jeg spurgte: „Hvor længe er det, siden din Moder dræbte dig?“ Svar: „15 Aar.“ Jeg spurgte: „Hvor har du været saa længe?“ Svar: „Hos Gud Fader,

*) Som bekjendt førtes paa denne Tid den store nordiske Krig (1709—20).

Digitized by Google

Søn og Hellig Aand." Jeg: "Kjender du og Gud Fader, Søn og Hellig Aand?" Svar: "Ja." Jeg: "Hvad heder da Guds Søn? Hvad er hans Navn?" Dertil svarede han ikke. Derpaa sagde de nærværende Mænd: "Han taaler ikke mange Spørgsmaal". Jeg svarede: "Han er træt, den Stakkel! Lad ham hvile sig". Herpaa hørtes en Graad, ligesom En vilde sagtelig hvisle og pibe. Lidt derefter spurgte unge Ole Tveiten: "Kjender du de fremmede, som ere her komne i Aften?" Svar: "Ja". Ole sagde: "Hvo ere de?" "Presten". Ole: "Hvem flere?" Svar: "Peter". Ole: "Hvad heder han mere end Peter?" Svar: "Klokker". Jeg sagde: "Hvad heder jeg?" Svar: "Rektor". Jeg spurgte: "Hvad er mit Fornavn og Døbenavn?" Derpaa vidste han ei at svare. Jeg: "Hvad heder de to, som er komne med mig iaften?" Det vidste han heller ikke. Jeg: "Hvorfor kan du ei vide det, som er en Aand?" Svar: "Gud Fader vil ikke, at jeg skal sige det". Jeg: "Kjender du da Gud?" Svar: "Ja". Jeg: "Hvem er det, som heder Jesus Christus?" Svar: "Gud Fader". Jeg: "Det var ikke ret!" Ole Tveiten sagde: "Kjender du Prestens Fader?" Svar: "Han er Prest til Nykirken". Jeg spurgte: "Hvad heder han?" Det vidste han ikke.

Iblandt mange andre Ting, som vi spurgte om, var: "Hvormed dræbte din Moder dig?" Svar: "Med en Liste." Jeg spurgte: "Var det en blaa eller rød Liste?" Svar: "En hvid Liste". Jeg: "Hvad begjærer du?" Svar: "At vorde døbt og komme i kristen Jord." Jeg: "Hvormeget er igjen af dig, efterdi du vil vorde døbt? Er dit Hoved helt?" Svar: "Nei, bare Panden er tilbage."

I det samme erindrede jeg, at Mændene havde berettet mig, hvorledes han hver Aften formanede, at de ei skulde gjøre hans Fader, den gamle Ole Tveiten, noget Ondt, saafremt de ei vilde faa Skam derfor. Derfor spurgte jeg: "Af hvad Aarsag er du saa god mod din Fader, og du dog vil have Livet af din Moder?" Svar: "Han er uskyldig i min Død og har bekjendt sin Synd og faaet Forladelse. Men min Moder har dræbt mig." Jeg: "Naar Gud vil forlade hende den Synd, vil du da og ikke forlade hende?" Svar: "Ja."

Udi alt det, denne foregivne Aand talede, var ligesom en meget dum, langsom og ukjendelig Bondetale, ikke meget articulat, saa man maatte grangivelig give Agt paa, hvad der svaredes. Imellem hver Hvilestund, hannem gaves, da pikkede der paa Væggen, blev kastet med, hvad der fandtes paa Skorstenen (eller som den kaldes Kaabeovn) og blev Kirkeværgeren Lars Tveiten paa Hovedet rammet tvende Gange, og jeg en Gang paa Foden. Men naar nogen forbød ham at kaste, da holdt han hver Gang strax op. Jeg spurgte, om han kunde tale noget andet Sprog end Norsk. Han taug stille. Jeg spurgte, om han ei vidste at nævne Guds Navn paa noget andet Tungemaal? Intet Svar.

Nogle af Mændene formente, at det skulde være ret, at Benene bleve

døbte. Men jeg lovede siden at svare dem derpaa, — hvilket og siden skede med at overtale dem fra deres vrange Tro og Sakramenternes Misbrug.

Der mig nu syntes dette Spil at vare for længe, og jeg ei kunde med al min Bøn formaa Aanden til at gaa fra Ildstedet og Døren op til Bordet i sit sædvanlige Sted, bad jeg alle Folk sidde stille, det de og gjorde. Herpaa stod jeg op og gik til Skorstenen. Da sagde Aanden: "Du finder mig ikke". Jeg greb til en Sted, hvor jeg havde sat mit Fyrtøi og begyndte at slaa Ild. Saasnart han merkede det, sagde han med lydelig Røst: "God Nat!" Som jeg derpaa igjen vilde slukke Lyset og sagde: "Er han god, da kommer han vel igjen". Da sagde Mændene: "Nei, naar han engang har sagt God Nat, saa kommer han ikke mere den Nat".

Da var Kl. 8½.

Nu jeg reiser bort, tager jeg en Dreng med mig, navnlig Steffen Pederssøn Rytland af 18½ Aar, den jeg for visse Aarsager haver Mistanke til. Thi foruden andet sad han i Skorstenen al den forløbne Tid, men siden, der jeg begyndte at slaa Lys, flyttede han sig derfra til Døren. Jaften, medens bemeldte Dreng er hos mig paa Hammer, ventes, hvad formente Spøgelse vil gjøre. Imorgen Aften, saasnart Prædiken og al Gudstjeneste er ude, vil jeg med Hr. Jonas og Peter Klokker alene være der i samme Stue. Hvad da og videre passerer, skal efter al Sandfærdighed notificeres".

Yderligere Oplysninger om, hvorledes dette Spøgeri opløste sig, vil neppe være at finde. Forøvrigt har man fra nær sagt alle Landets Kanter Efterretninger om lignende Skræmmehistorier. Stundom lykkedes det ogsaa at fakke de ondskabsfulde Personer, som benyttede sig af den Frygt, en taabelig Overtro indgød, for at komme en Uven tillivs eller skade ham i det offentlige Omdømme.

Vi har ogsaa fra senere Aar flere Vidnesbyrd om, hvilket Herredømme Overtroen havde selv over Mænd, som stod paa Høiden af sin Tids Dannelse, og som vidner om, at de i dette Stykke ikke hævede sig over den store Mængde. Af særegen Interesse er saaledes en Række Reiseiagttagelser, som den bekjendte veltalende Biskop Eiler Hagerup af Throndhjem optegnede paa en Visitatsreise i Nordland og i Finmarken. Denne drager i Tvivl, at der udenfor Norges Kyster kan forekomme 10 forskjellige Hvalarter, men har en grundmuret Tro paa Søormens og Havkrakens Tilværelse. Man vil derfor neppe undres over, at man i hans Reiseoptegnelser finder følgende udførlige Beretning om "en ond Aands Foretagende":

"Ao. 1722 ved Bartholomæi Tider bliver en Bunde ved Navn Stephan Olsen, boende i Andenes, saaledes foruroliget; allerførst begyndte ved Midnats Tider en stor Bulder udenfor Bundens Huse, saa at alle Kreature blev forskrækkede og løb af Gaarden henad Marken. Derpaa Dagen efter, da Folkene hængte sin Mad paa Ilden, blev deres Fisk og Suppe sammenrørt og ilde handlet i Gryden for Alles Øine. Imedens Folkene læste til

Digitized by Google

Bords, blev Fadene omvæltede paa Bordet. Strax lod sig se en Kattes Lignelse i Røg-Hullet paa Taget, som kastede Stene og Træ ned i Stuen til alles Forskrækkelse. Naar Folk om Aftenen optændte Ilden paa deres Skorsten, da blev den udkastet paa Marken for deres Øine. Naar de forvarede Øxer og Biler inden Laas, blev Laasene oplukte og Øxerne kastede omkring blandt Folket, da dog Ingen fik Skade. Folk begyndte da at spørge denne Aand, hvo han var? af Gud eller Djævelen? Strax svarede Aanden med samme Ord i en barnagtig Røst. Bundens Stiv-Søn, Erland Jonsen, stod en Gang og optændte Ilden i Skorstenen, da kom Aanden i en Kattes Lignelse med en lang, usædvanlig Rumpe og krøb ned i ene Sø-Bomme, som stod hos ham. Erland tog Bommen og slog den i Laas i Tanke at ville sætte den til Ilden at opbrænde; men strax ser han samme Kat sidde paa en Hylde og lo lydeligt. Samme Kat krøb en anden Gang i en Strømpe, som laa ved Skorstenen at tørres. Erland griber Enden af samme Strømpe, og hans Broder griber en Øxe og med Øxe-Hammeren slaar paa Strømpen, da der syntes, ligesom der var Noget inde. Men da Strømpen var sønderslagen, sad Aanden i Røg-Hullet paa Taget, som en liden Hund og kastede Sten ned paa dem. Mesten hver Dag blev der slaget paa Væggene; Tønder, Spande, Kar og Gryder blev sønderslagne for Folkets Øine. Naar de vilde læse i Bog, blev Lyset udslukt. Siden blev Sand, Vand og Feieskarn kastet dem i Øinene. Naar de skulde drage sit lidet Hø hjem af Marken paa en liden Slæde, da blev denne liden, tomme Slæde saa tung, at de kunde den ikke trække. Om Vinteren, naar bedste Føre var, blev Veien saa bløð, fuld af Sne og Vand for disse Folk, naar Andre jævnsides ved dem trækkede paa haardeste Veie. Høet blev undertiden knuset til Pulver i Hø-Stakkene. Engang om Natten ligger en Bog og en Snelle spundet Garn paa Bordet; da begyndte Aanden efter megen Stimen at vinde af denne Snelle paa Bogen, kastede Bogen hen i Mandens Seng og holdt selv Snellen; dette øvedes nogle Gange, indtil Manden omsider tog Bogen og sprang op af Sengen. Strax havde Aanden et stort Ris tilrede og piskede Manden, indtil han fik gribe Riset; da forsvandt Aanden. Ofte om Natten lod denne Aand sig se i Gaarden, som en Hest, som en Ko, som en Hund, og i andre Dyrs Skikkelse. Naar Manden og Hustruen laa i Sengen, da blev de ofte med Sand overkastede; deres Mad blev overkastet med Sand ofte, naar de sad tilbords. Med saadanne og deslige utallige Fortrædeligheder blev dette Hus plaget hver Aften og hver Nat fra Bartholomæi Tid 1722 til Majo 1723, da tilsidst blev en forfærdelig Slagen runden om Væggene, Hus-Taget blev med sine Spærrer opløftet, holdtes i Veiret en Stund og blev nedlagt igjen. Atter hørtes en græsselig Bulder, at Naboerne kom løbendes dertil, hvilke syntes, at der fløi en Skind-Sæk tom fra Stephans Hus hen paa Marken, hvor mangfoldige Ravne og Krager forsamledes nogle Timer. Siden fornam Folk ikke mere dertil. Manden døde samme Aar. Dette fortælles af Stedets

Prest og Provst, Hr. Jens Hveding, en god, troværdig Mand, og er vitterligt for alle.

"Ao. 1726 skal samme onde Aand have foruroliget en Prestemands Hus i Vaagen i Nordland. Prestens Navn er Hr. Elias Schøning, end levende, en vakker, lærd og brav Prestemand; fra Kyndelmisse til Paaske varede denne Uro. Hver Aften gryntede i Stuedøren, nu som en Gris, nu som et voxent Svin. En ung Dreng, 14 Aar gammel, blev sær angreben baade Dag og Nat, nu med at høre fortvivlede Ord Latin og Dansk, som blev ham i Øret hvislede, nu med at slages, nu med at slæbes over Gaarden paa Marken, nu med at overgydes med Vand om Natten. Andre Folk maatte komme ham til Hjelp, lægge sig over Drengen for at frelse ham, hvilke da fik haarde Daske baade i Ansigtet og paa Ryggen. Presten selv maatte se paa alt dette, lagde Drengen hos sig i sit Kammer og maatte tidt holde ham i sit Favn, true den onde Aand og holde ud hele Natten. Da lodst Aanden ligesom være tvungen for en Tid, men begyndte saa atter igjen og i otte Uger lod ikke af at plage dette Hus. Drengen omkom siden paa Havet. Dette er Prestens egen Udsigende, som er en vel forsøgt, god og forstandig Mand.

"Udi Senjen er et Annexsogn, Hellesø, hvor der bor en Fisker paa Rysholmen, hos hvilken opholde sig mange Folk for at fiske fra Michelsdag til Juletid. Paa dette Sted begyndte for tre Aar siden et Spøgeri saaledes, at ved Oktober Maaneds Begyndelse kommer hver Aften en Banken paa Væggene, hvilken høres ligesom af to Kjeppe; men der ses Intet; dog ses der Mærke paa Husets Vægge af Slagene. Dette vedligeholder den ganske Nat. Undertiden er sket, at naar Folkene har lagt sig, da høres Døren at gaa op, og der bliver i Skorstenen en Omroden i Ilden, at Gløer med Aske adspredes over Gulvet. Undertiden kastes Stene at slaa væk, hvad Folk har i Hænderne. Jo mere Folk sjunger og læser, jo stærkere bankes paa Væggene. Saadan Allarm continuerer fra Oktober Maaned lige til Sol-Hvervets Tid før Jul. Nu tre Aar har det saa continueret; Fiskerne har qvitteret Steden; men den ene Mand bor derved og bereder sig at flytte derfra, ifald det atter dette Aar vedligeholder.

"Presten ved Stedet, Hr. Johan Arnt Mejer beretter dette, som har selv logeret der og hørt alt dette i de forrige Aaringer."

Under Læsningen af Biskop Hagerups Optegnelser maa vi ikke glemme, at han var Ludvig Holbergs Samtidige og stod i ikke ringe Ry for theologisk Lærdom.

Det ligger udenfor Planen at inddrage i den allerede vel langt udspundne Fremstilling de ikke faa Træk af fra Overtro, som vi endnu den Dag idag er Vidner til, ikke blot i afsidesliggende Landsbygder, men i selve Hovedstaden. Endnu narrer Signekjærringer mangen vakker Skilling af sin godtroende Næstes Lomme ved Spaadomskunst, ved Signen, Maalen og

Efterrvisning. Endnu tages "vise" Mænd og Kvinder med paa Raad om, hvor Sølvaarer og Kise findes i Bjergene, hvor Skatte er skjulte, hvor bortkomne Dyr og Mennesker skal hittes osv., ja hist og her anvendes fremdeles til Udforskning af Fremtidens Gaader det saakaldte Hexespeil med samtlige de afskyelige Ceremonier og Djævlepaakaldelser, som maa have været knyttede til dets Brug fra Aarhundreder tilbage.

Totalindtrykket af det norske Folks Aandsliv i det 17de Aarhundrede, som vi kan danne os paa Grundlag af de her sammenstillede Træk, maa vel siges at være lidet tiltalende, og man har ondt for at fatte, at der maa have været Tider, da Overtroens Mørke rugede endnu tættere. En Forandring til det bedre kunde heller ikke ventes, saa længe Menigheden selv havde den største Indflydelse paa Presteembedernes Besættelse. Der skulde ogsaa hengaa rum Tid, efterat den enevældige Kongemagt havde berøvet Folket denne Særret, før en kjendelig Forandring til det bedre indtraadte.

Kalmarkrigen.

Endskjønt hele den første Trediedel af Kong Kristian IV's Regjeringstid dannede en eneste sammenhængende Fredsperiode, maatte de forenede Riger dog gjennem en lang Række af Aar stadig være forberedte paa, at en blodig Krig naarsomhelst kunde udbryde. At Kong Kristian allerede fra første Færd af bestræbte sig for at skaffe sine Lande et tidsmæssigt Værn, kan man paa Forhaand slutte sig til af den ufortrødne Gavnelyst, han ellers udfoldede for at ramme sine Rigers Tarv.

Ved Kristian IV's Thronbestigelse havde Forsvarsvæsenet saavel i Danmark som i Norge i udvortes Henseende bevaret det middelalderlige Præg, hvad det egentlige Landeværn angaar. Den Hær, som i Danmark kunde udbydes til Rigets Forsvar, var ganske vist ikke ubetydelig i Forhold til Landets Udstrækning og Folkemængde. Men den krigerske Aand var borte og med den tillige Sansen for at anskaffe og vedligeholde tidsmæssige Vaaben. Fra de mægtiges Side var der neppe heller nogen Opfordring til at raade Bod herpaa; de Bondereisninger, som havde fundet Sted paa Reformationstiden, havde ialfald vist Adelen, hvor farlig en væbnet Almue kunde blive under urolige Forhold. Byernes Borgervæbning var vistnok mere tidsmæssig rustet og kunde afgive brugbart Forsvar af

Digitized by Google

Fæstningsvolde; til Kamp i aaben Mark duede den mindre. Det Rytteri, som Adelen var forpligtet til at stille, var ikke synderlig talrigt, høist et Par Tusinde Mand; dets Udrustning var afhængigt af Kongernes Evne til at holde Udrederne til at opfylde sine Forpligtelser og deres egen Offervillighed. De hvervede Tropper, som udgjorde Kongens Livvagt og Besætningen paa Rigets Borge, var altid indskrænket til det mindst mulige.

Det norske Landeværn stod, saaledes som det i Kristian III's sidste Regjeringsaar var bleven reorganiseret, i betydelig Grad over det danske, navnlig med Hensyn paa Udrustning. Vi hører oftere om, hvilket skarpt Opsyn Fogderne førte med Almuen i denne Henseende. De danske Befalingsmænd, som skulde føre Nordmændene mod Sverige, paastod vel, at de var vanslægtede fra sine Forfædre i Stridbarhed. Hertil kunde der dog være andre Grunde. Under Syvaarskrigen havde de ialfald paa sine Steder vist, at de ikke ræddedes for paa egen Haand at optage Kampen med svenske Troppeafdelinger, naar det gjaldt deres Hus og Hjem. De Fordringer, som Tidens Krigskunst opstillede, var imidlertid ikke længere saa enkle, at enhver vaabenfør Mand, som kunde affyre en Bøsse, var en god og øvet Soldat. Det var heller ikke nogen virkelig brugbar Krigshær, som de gamle Loves Paabud om Landværn og Leding kunde bringe paa Benene.

Under en forestaaende Feide var Rigerne derfor væsentlig henviste til fremmede Leietropper, der havde gjort Krigen til sit Haandverk. Ogsaa i Fredstid blev helt til Fredrik II's sidste Regjeringsaar fremmede, navnlig Skoter, hvervede til Besætninger paa Rigets Borge. Men saadanne hvervede Tropper, der som oftest bestod af sammenløbet Udskud fra alle Kanter, var ingenlunde altid at stole paa; derimod var de uden Undtagelse sande Svøber ikke mindst for det Land, de skulde beskytte. I en Udtalelse til Kongen karakteriserer Arild Huitfeldt i 1599 Forsvarsvæsenets Tilstand paa følgende Maade: "Hvad nu vor Krigsmagt angaar, saa bestaar den af Rytteri, Fodfolk og den kongelige Flaade. Om Flaaden vil jeg ikke tale, hver Mand ved, at den er fornøden, og at vor Velmagt for en stor Del beror paa den, thi disse Lande er omflydte. Men hvad vort Fodfolk angaar, saa har vi i lang Tid foragtet vore egne og brugt fremmede. Vore egne er værgeløse, der findes hverken Bøsse eller Spyd hos Almuen, og det for en Del af den Aarsag, at de ei skal skyde Dyr. I deres Sted har vi brugt fremmede, der er kjøbte med stor Bekostning, hvorved Landets Rigdom med Skat og Skyld er udført i fremmed Land, og Soldtropper har spist os op og huseret slemmere end Fienden i vort fredelige Land". Denne Ytring, der fornemmelig har taget Sigte paa de danske Forhold, kommer Sandheden saa nær som mulig. Endnu i 1610 kunde den svenske Konge, Karl IX, lægge sin Ringeagt for den danske Stridsstyrke for Dagen: "Har Juten ikke fremmede Folk", sagde han, "skræmmer han ikke mange med sine egne".

Digitized by Google

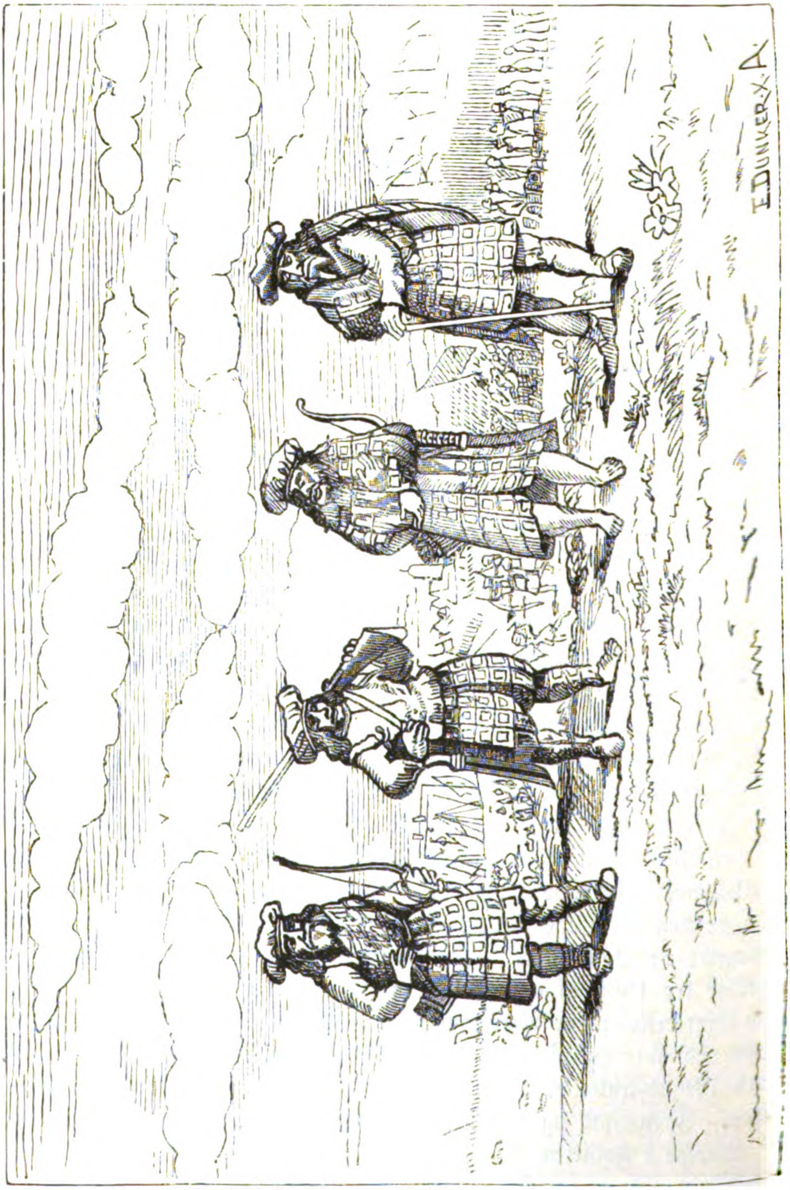
I de fjorten første Aar efter sin Regjeringstiltrædelse foretog Kong Kristian en Række Skridt i Retning af at skabe en national Krigsmagt til Rigernes Forsvar. Den danske Adel, som i Fredrik II's Tid havde vist sig yderst løi i at yde den pligtige Rostjeneste, maatte omsider efter mange Udflugter finde sig i at holde et bestemt Antal Heste og Knegte ikke alene af det Gods, de havde i Forlening, men ogsaa af sit Arvegods. Den saaledes allerede i Fredstid disponible Krigsstyrke blev dernæst i Aaret 1609 inddelt i taktiske Enheder (Faner eller Kompagnier*) under bestemte, af Kongen udnævnte Befalings- og Underbefalingsmænd. Ogsaa til Norge udstraktes denne Ordning, skjønt der ikke blev dannet nogen særegen norsk Adelsfane. De Ryttere, som skulde stilles af Lensherrerne paa Baahus og Akershus, af den norske Adel og Odelsbønder, af danske Adelsmænd, som eiede Gods i Norge, samt af Lagmændene, de fornemste Geistlige og Borgere, blev nemlig dels ombyttede med Skyttere (to Skyttere for en Rytter), dels anvendte som Udridere og Ordonnantser ved Almuens Opbud.

Endnu større Vanskeligheder mødte Kongen i sine Bestræbelser for Oprettelsen af et nationalt Fodfolk, idet han her krydsedes af de vigtige Interesser, som Adelsstanden her havde at varetage. Den saa i Skabelsen af en Folkehær en Fare for sin Magtstilling, og den frygtede for at give sin unge Konge et saadant farligt Vaaben i Hænde. Her fandt Kongen derfor sin Magt omgjerdet af saa tætte Skranker, at han kun formaaede at udrette lidet til Forbedring af denne Del af Værnet. I 1598 udstedte Kongen saaledes en Befaling, der tilsigtede en bedre Ordning af Byernes Borgervæbning, og fastsatte senere hen bestemte Regler for deres Opøvelse i Vaabenbrug. Nogen synderlig Tro paa Borgernes Duelighed som Krigsmænd havde Kongen dog ikke. Paa samme Tid udfoldede Kongen en Række Bestræbelser for at ruste og øve Almuen i Vaabenbrug under dertil beskikkede Befalingsmænd, hvorhos der blev gjort Forsøg paa at indordne dem i militære Afdelinger, der skulde mønstre til forskjellige Tider paa Aaret. Ved disse Forsøg, der udstraktes gjennem en Række af Aar, lykkedes det vistnok ikke Kongen at skabe nogen virkelig tidsmæssig Hær, hvilket han vel neppe heller havde vovet at haabe, men han tilveiebragte dog et Slags Milits, der i Krigstid kunde gjøre Tjeneste paa Grænsevagter og Posteringer. Efterhaanden gik Kongen videre i sine Forsøg og begyndte fra 1609 af at uddanne mindre Afdelinger til virkelige Soldater, oprettede Exercerskoler for Bondegutter og spredte over Bygderne gode Vaaben, som disse ved sin Hjemsendelse fik beholde. Disse Foranstaltninger blev imidlertid ikke udstrakte over det hele Rige, men omfattede kun de skaanske Provinser. I Jylland og paa Øerne antages Adelen at have kvalt Kongens Planer allerede i Fødselen.

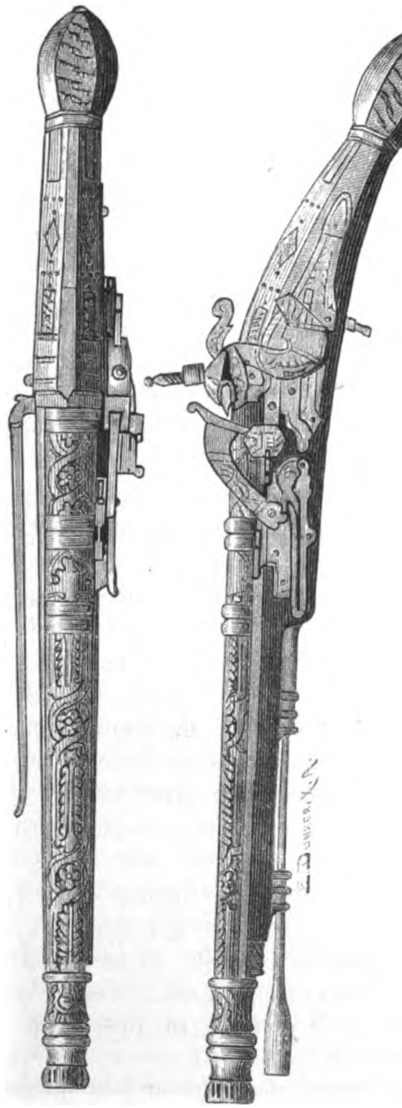
---

*) Disse Kompagnier havde enten Navn efter den Landsdel, hvorfra de stammede (f. Ex., Aarhus, Fyn, Skaane) eller af Merkets Farve (f. Ex. den røde, den blaa Fane).

Digitized by Google

86. Skotske Leiesoldater fra 1630. Efter et tysk Billede.

87. Skotske Pistoler fra Kristian IV's Tid. Kjøbenhavns Museum.
Har tilhørt en Sinclair, sandsynligst Andreas Sinclair, der stod i dansk Tjeneste og var en af Kristian IV's mest betroede Mænd.

Digitized by Google

I Krigstilfælde var Kongen saaledes fremdeles henvist til at betjene sig af hvervede fremmede Tropper. For nogenledes hurtig at kunne skaffe disse tilveie maatte Kongen pensionere eller besolde en Del udenlandske Oberster og Kapteiner, der var forpligtede til inden Udløbet af en fastsat Frist at skaffe tilveie et bestemt Antal Ryttere eller Knegte fra Udlandet. Herved kunde Kongen i Løbet af 2—3 Maaneder erholde en Hærstyrke paa et Par tusinde Mand til sin Raadighed.

For Norges Vedkommende var der ved Lovbogen af 1604 foretaget forskjellige Tillempninger for Forsvarsvæsenets Vedkommende i den saakaldte Udfare- eller Landværnsbalk. Den væsentligste Forandring hidrørte fra Krudtets Anvendelse i Krigen, idet der blev paalagt de Bønder, der sad paa hele, halve og trediedels Gaarde, at ruste sig med Bøsser, medens Ødegaardsmænd, Husmænd og Gaardskarle skulde være bevæbnede med Hellebarder. Skjønt Bønderne ikke likte disse Bestemmelser og tildels søgte at skyde sig ind under Retteboder, som var dem givne af Magnus Lagabøters Eftermænd, forlangte Kongen sin Lov adlydt. Kun i Bergenhus og Throndhjems Len erholdt Bønderne Tilladelse til at beholde sine gamle, med saakaldte Snaplaase forsynede Bøsser i Stedet for de senere opfundne Fyrlaasgeværer. Nogen ordnet Vaabenøvelse ses dog i denne Tid ikke at være bleven paalagt den norske Almue, skjønt Kongen virkelig af og til vilde anvende den til Angreb paa Fiendens Omraade, ikke til Forsvar af Landets egne Grænser alene.

Rigernes Fæstninger befandt sig ved Kong Kristians Thronbestigelse alle med Undtagelse af det prægtige, af hans Fader opførte Kronborg i temmelig aflægs Stand. Der udkrævedes ikke ringe Bestræbelser fra hans Side for at bringe dem i tidsmæssigt Skik. Paa Akershus ses der at have været arbeidet i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Baahus Fæstning, der i Syvaarskrigen havde udholdt ikke mindre end fire Beleiringer, undergik fra 1595 af forskjellige Reparationer under Slotsherrerne Sten Maltesen Sehested til Holmgaard, den senere Rigsmarsk, og hans Eftermand Sten Madssen Laxmand. Halmstad, Vardberg og Laholm blev i Aarene imellem 1596 og 1610 fuldstændig ombyggede. Det gamle Avaskjær ved Indløbet til Kalmarsund blev befæstet og slaaet sammen med to andre Smaabyer til en Kjøbstad, der efter Kongens ældste Søn fik Navnet Kristianopel. Ogsaa Kjøbenhavn blev omdannet til en tidsmæssig Fæstning efter det saakaldte ældre hollandske System.

Den dominerende Stilling paa Havet, som Naturen selv havde anvist de forenede Riger, var under Syvaarskrigen ingenlunde bleven hævdet af deres Krigsflaade. Denne, som dengang endnu var forholdsvis ung, idet den skyldte Kong Kristian III sin Gjenfødelse, var i Fredrik II's senere Aar bleven noget forøget. Ved sin Thronbestigelse havde Kong Kristian IV modtaget en Flaade paa 22 større og mindre Krigsskibe, der førte fra 6 til 80 Kanoner; men den større Del af disse maa have været gamle og tilhørte

Digitized by Google

en forældet Skibstype. Fra 1597 af blev der imidlertid under Kongens eget Opsyn af den dygtige skotske Skibsbygger David Balfour fra St. Andrews bygget en hel Række stolte Orlogsmænd, udstyrede med den Smag og Pragt, som udmerkede alle Kongens Byggeforetagender. Sikkert er det, at Kongen selv har været med paa at udkaste Tegningerne til dem, skjønt det neppe med Bestemthed lader sig afgjøre, hvad der skyldes dansk Oprindelse, og hvor meget der er laant fra udenlandske Mønstre. Efter faa Aars ihærdigt Arbeide var den dansk-norske Flaade ubestridelig den mægtigste paa Østersøen og i Kattegat.

Denne Flaade blev bemandet med Baadsmænd, der udskreves af de danske og norske Kjøbstæder og Len, hvorhos der i Krigstid pressedes Mandskab af de fremmede Skibe, som passerede Øresund. Søfolkenes Antal rettede sig efter Omstændighederne. Medens der i Fredstid indkaldtes 1500—2000 Mand til Tjeneste ved de aarlige Udrustninger, maa hele Flaadens Bemanding i Krigstid have udgjort mindst 6000 Mand.

I den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede var Norge bleven forsynet med et noksaa virksomt Kystforsvar i de saakaldte Skytte- eller Skjærbaade, der udrustedes og bemandedes af opbudne Bønder. Disse, der i Regelen førte en eller flere smaa Kanoner, gjorde god Tjeneste ved at holde Sørøvere borte fra Kysterne og fandt ikke ringe Anvendelse i de Krige, som førtes i Aarene mellem 1563 og 1660.

Under alle de Foranstaltninger, som Kong Kristian saaledes lod træffe til sine Rigers Forsvar, havde han sin Opmerksomhed stadig henvendt paa Sverige; thi det var dette Land og dets Konge, disse hans Rustninger fornemmelig havde taget Sigte paa, og det gjaldt naturligvis for ham ikke at trække det kortere Straa, naar det kom til Kamp. Alt fra den Stund af, da Gustav Vasa sad nogenledes fast paa Sveriges Throne, var der fra hans Side lagt an paa at skabe en national og tidsmæssig Hær. Først havde han faaet hævet den fra Kristofer af Bayerns Tid stammende Bestemmelse, at Bondehæren ikke kunde anvendes udenfor Rigets Grænser. I sin sidste Levetid foretog han Skridt til at lade det hvervede Krigsfolk, som han altid maatte underholde i saa stor Maalestok, som Statens Indtægter tillod, afløse af en Nationalhær, idet Værnepligten blev lagt over paa den laveste og fattigste Del af Almuen, der til Vederlag erholdt Jord og Lettelse for Skattebyrderne. Landstormen, der skulde forsvare Hjemstavnen, dannedes derimod af hele den øvrige Befolkning. Erik XIV traadte i denne Henseende i Faderens Fodspor, og den nationale Hær, der ved Gustav Vasas Død havde udgjort 15000 Mand, blev bragt op til 24000 Mand. Denne Institution blev senere hen under Karl IX og Gustav Adolf videre udviklet til det saakaldte ældre "Indelningsverk", der blev staaende ved Magt til Karl XI's Tid. I 1610 ansloges den Hær, som stod til den svenske Konges Raadighed, til 40000 Mand, hvori dog ogsaa det hvervede fremmede Krigsfolk maa være medregnet. Den svenske Flaade, som Erik XIV havde drevet op til en saa

Digitized by Google

anselig Høide, at den i Syvaarskrigen fuldt ud havde kunnet maale sig med den forenede dansk-norske og lübeckske Flaade, var ikke passet med samme Omhu af hans Eftermænd, og befandt sig i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede i afgjort Tilbagegang.

I Aaret 1592 var Sveriges Konge Johan III afgaaet ved Døden efter en 24aarig Regjering, fuld af voldsomme Brydninger, navnlig i religiøs Henseende. Ved hans Død syntes Sverige at være paa god Vei til at føres

88—89. Georg Sinclairs Krigskasse. Eies nu af Godseier J. Hestye.

tilbage til den katholske Kirkes Skjød, især da Johans Søn og Efterfølger, Sigismund, der nogle Aar i Forveien var bleven Konge i Polen, var Katholik med Liv og Sjæl. Mod denne katholske Reaktion, som gik Haand i Haand med det høiere Aristokratis Bestræbelser for at grunde et adeligt Rigsraadsvælde under Beskyttelse af Unionen med Polen, reiste Gustav Vasas yngste Søn, Hertug Karl, de uadelige Stænder, der var Protestantismens bedste Støtte. Efterat den lutherske Lære paa Upsalamødet i 1593 var bleven beseglet som Statens Religion, lykkedes det Hertugen, der i 1595 var bleven udraabt til Rigsforstander med kongelig Magt, i Slaget ved Stångebro (1599) at kuldkaste

Sigismunds Throne, hvorpaa han selv blev valgt først til regjerende Arvefyrste, siden (1604) til Konge under Navnet Karl IX. Den indre Uro, som herskede i Landet, kvalte han strax ved sin Thronbestigelse i et stort Blodbad, han anrettede paa flere Rigsraader og Krigsmænd, som var Sigismund hengivne. Han bragte efterhaanden Rigsstyrelsen i Orden, afhjalp Folkets Klagemaal med Kraft og Strenghed og stræbte paa alle mulige Vis at bringe det forfaldne Land paa Fode igjen. Han førte ved Siden heraf flere Krige. Saaledes fortsatte han paa hin Side Østersøen Kampen med Kong Sigismund af Polen, som skulde udstrækkes langt ind i hans Eftermands Regjeringstid, og blandede sig ind i Ruslands indre Stridigheder, hvorved det lykkedes ham at erobre Kexholm og Novgorod. Endelig fremkaldte han den saakaldte Kalmarkrig, som førtes med Danmark og Norge i Aarene 1611—1613.

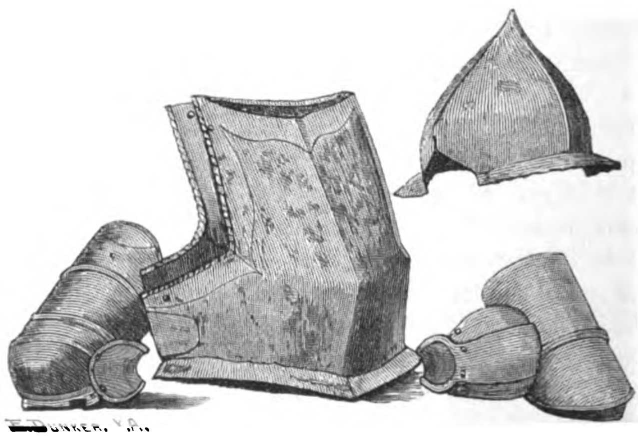
Hvad der maa siges at have været den egentlige Anledning til denne Krig var de Bestræbelser, som fra den svenske Konges Side dels middelbart, dels umiddelbart udfoldedes for at udstrække Sveriges Grænser til Øresund, Kattegat og Nordsøen, og de Forhaabninger, den dansk-norske Konge endnu nærede om at sætte Sveriges Krone paa sit Hoved, — i Virkeligheden altsaa de samme Tvisteemner, som i sin Tid havde givet Anledning til den blodige Syvaarskrig, og som Stettinerfreden med sine 22 Paragrafer ikke havde kunnet afgjøre. Dette fremgaar bedst deraf, at Spørgsmaalet om de tre Kroner i det danske Vaaben, der i Stettinerfreden var bleven henvist til Voldgiftsmænds Kjendelse, aldrig blev tilfredsstillende afgjort, skjønt det var Gjenstand for Behandling paa alle Grænsemøder, som holdtes i Tidsrummet mellem de to Krige.

Disse Planer affødte derhos i Aarenes Løb nye Forviklinger, som tilsidst alene kunde finde sin Løsning ved Sverdets Hjælp.

I den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede havde det gamle norske Skatland Finmarken faaet en Betydning, som det aldrig før havde havt, navnlig ved den Handelsforbindelse, som Vesteuropas Lande havde knyttet med Hvidehavets Kyster. Hertil maa lægges, at der fra engelsk og hollandsk Side udfoldedes en Række Bestræbelser for gjennem Nordøstpassagen at aabne en ny Handelsvei til Kina og Indien; kronedes disse med Held, vilde det ikke kunne undgaas, at der ved de isfrie Havne i Finmarken opstod fremmede Stapelpladse, som ikke blot i merkantil, men ogsaa i politisk Henseende vilde komme til at spille en fremtrædende Rolle i Nordens Historie. Opdagedes nemlig Nordostpassagen og viste den sig at have praktisk Betydning, vilde dette have den farligste Konkurrance for den portugisiske Handel til Følge. Fra Ishavets Kyster vilde der aabnes Handelsveie til alle Kanter, til Sverige, til Finland, Østersølandene, Tyskland, Rusland, ja muligens til det indre af selve Asien. Kort sagt, i sine vaagne Drømme kappedes ærgjerrige Handelsmænd og dristige Ishavsfarere

om at udkaste de mest omfattende Planer, ret som om Nordøstpassagens Opdagelse allerede var en fuldbragt Kjendsgjerning.

Til saa høi en Flugt spændte den dansk-norske Regjering neppe nogensinde sine Vinger. Den havde sin rige og uudtømmelige Guldgrube lige ved Haanden i Øresundstolden. Den eneste godkjendte Søvei til Sverige, Rusland og Østersølandene gik gjennem Sundet, og nogen anden Seilads af Fremmede paa Kongens Have og Strømme vilde den ikke vide af. Den Tilladelse til at handle paa Archangel og Nordrusland, som i Fredrik II's Tid var tilstaaet et engelsk Kompagni, var ogsaa vistnok i den dansk-norske Regjerings Øine den yderste Indrømmelse, som den vilde eller kunde gaa med paa.

90. Rester af skotske Leiesoldaters Krigsrustning, bevarede i Gudbrandsdalen.

Den svenske Regjering derimod maa tidlig være greben af Tidens Spekulationsaand; navnlig tør den have fattet høie Tanker om det nordlige Norges og Finmarkens store Betydning i merkantil og politisk Henseende. Den lagde derfor an paa at skaffe sig Overhøiheden over disse Landsdele. Men for at naa dette Maal maatte de gaa forsigtig tilverks, for at den retmæssige Besidder ikke skulde ane Uraad. Paa den anden Side fandt den og, at der ingen Tid var at tabe, og netop denne Omstændighed bidrog til at redde den norsk-danske Konges Overhøihed over disse Egne.

Paa de to Grænsemøder, som i 1575 og 1580 holdtes i Knærød, vaagnede Tvisten om Finmarken tillive. Først klagedes der fra svensk Side over det Overgreb, som norske Lensherrer tillod sig i Lapmarken; dernæst blev der forlangt en Deling af de af Lapperne beboede Distrikter, som ifølge Svenskernes Paastand skulde eies af Nordmænd og Svensker i Fællesskab.

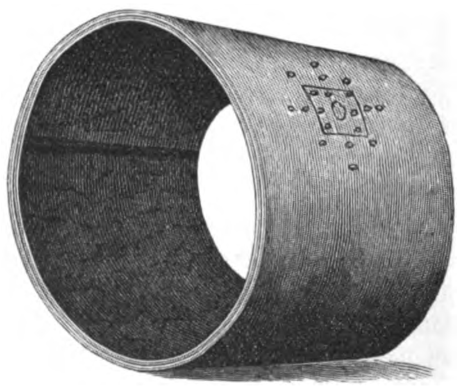
Sagen blev henvist til Paakjendelse af gode Mænd fra begge Riger, som skulde undersøge den efter bedste Skjøn. Nogen saadan Voldgiftsret blev dog aldrig nedsat. Senere var dette Spørgsmaal oppe paa et Grænsemøde som i August Maaned 1591 holdtes i Flakkebæk. Allerede før denne Tid maa den svenske Konge have paalagt sine Lappefogder at opkræve Skat af alle Finner i Nordlandene og Finmarken. Men disse mødte hos Befolkningen den sterkeste Modstand. Da de klagede for den norske Øvrighed over den Vrangvillie, de mødte hos Almuen, fik de her intet Medhold, ja da en Mand saarede den svenske Skattefoged Jon Karlson i Lagmanden Peder Hanssøns Nærværelse, erklærede denne endog rent ud, at om den svenske Skatteopkræver var bleven dræbt, vilde han have udvirket Skattefrihed for Drabsmanden og hans nærmeste Slægt. Dette forhindrede imidlertid ikke den svenske Regjering fra ogsaa i de følgende Aar at sende sine Fogder ind paa det norske Landomraade, og disse, Olof Anderson Burman og Nils Oravein, for meget hensynsløst og vilkaarligt frem, og det lykkedes dem virkelig ogsaa at tvinge en Del af de Lapper, som udelukkende hørte under den norske Krone, at betale den svenske Konge Skat, ligesom de ogsaa forhøiede Skatten for de Finner, som skattede baade til den norske og den svenske Krone.

Fra umindelige Tider havde nemlig en Del af den lappiske Befolkning betalt Skat til begge Riger. Disse Lapper havde da enten oprindelig hørt hjemme paa svensk Landomraade, men var flyttede indover den norske Grænse, eller og havde de til forskjellige Tider af Aaret Tilhold snart paa den ene, snart paa den anden Side af Rigsgrænsen. Omvendt var ogsaa norske Fjeldlapper flyttede over den svenske Grænse, men var fremdeles vedblevne at være skatskyldige til den norske Krone. Disse norsk-svenske Fællesdistrikter var opstaaede paa samme Vis som de norsk-russiske længere nordpaa, hvor de af Karelerne undertvungne Lapper havde bosat sig paa norsk Grund. Disse betalte Hovedskat (Kopskat) til Karelerne og senerehen til disses Herre, den russiske Czar, men svarede derhos Afgift til den norske Konge, paa hvis Landomraade de livnærede sig. Enkelte af disse Russelapper, der opholdt sig snart paa norsk, snart paa svensk Grund, var skatpligtige til tre Monarker, den russiske Czar, den norske og den svenske Konge. At megen Vilkaarlighed maatte blive øvet af de forskjellige Rigers Skatteopkrævere, er intet at undres over. Allerede i 1517 havde den russiske Czar Vasilius udstedt et Frihedsbrev for Lapperne, hvori han giver nøiagtige Bestemmelser saavel for Skatteudredselen som for den Underholdning, hans Fogder skulde nyde. I Sverige havde Finnehandelen og Finnefærden for det nordlige Laplands Vedkommende været overdraget til de saakaldte Birkarle. I Aaret 1528 havde Gustav Vasa forhøiet den Afgift, disse havde at erlægge for Finnefærden, til det dobbelte; men da Birkarlene tog sin Mon igjen hos de ulykkelige Lapper, fandt han sig i 1554 beføiet til at fratage dem al Ret

Digitized by Google

til at handle med Lapperne og indkræve Skat hos dem, og i Stedet indsattes Lappefogder over hele Lapmarken.

Det synes at have været i den første Halvdel af det 16de Aarhundrede, at de norske Lappers Skatteforhold blev saa indviklede, som de senerehen var. For at forskaanes for Ufred i de urolige Tider havde nemlig ikke faa Lapper, som pligtede alene at betale Skat til den norske Krone, ydet svenske og russiske Skattekrævere Gaver, som disse senere hen havde inddrevet som fast Skat. Efterat Birkarlene var blevne afløste af svenske Lappefogder, jevnede disse inden ret lang Tid paa egen Haand Misforholdet mellem de to forskjellige Ydelser, hvorved en hel Del norske Lapper kom i undersaatligt Forhold ogsaa til det svenske Rige. At saadant kunde gaa upaatalt for sig, er høist besynderligt, men finder sagtens sin Forklaring

91. "Skottetrommen." Eies for Tiden af Godseier J. Heftye.

deri, at Nordlandene havde været udstykket i flere smaa Len, hvoraf kongelige Tjenere og Rigsembedsmænd oppebar Indtægterne som Pensioner eller Gratialer, uden at de nogensinde selv besøgte sine Forleninger. Selv Lensherren over Finmarken havde indtil Kristian IV's Regjeringstid ikke fast Tilhold i sit Len, og med de norske Skatteopkrævere førtes der saaledes saagodtsom ingen Kontrol.

Fra Syvaarskrigens Tid af udvidede Svenskerne saa lidt efter lidt sine Paastande ikke blot til Overhøiheden over samtlige de Lapper, som boede paa norsk Grund, men ogsaa til selve Landet mellem Titisfjord og Malangen. Havet udenfor skulde vistnok være den norsk-danske Konges Eiendom; men han skulde dog ikke tillade Engelskmændene at drive Linefiske

Digitized by Google

der, saasom Søløpperne herved blev udsatte for at lide Nød. Det blev foreløbig med de store Ord og Krav alene, skjønt den forsigtige Formynderregjering af let forklarlige Grunde ikke paa langt nær viste den tilbørlige Fasthed i at afvise Svenskernes Nærgaaenhed, som man nok kunde have ventet. Navnlig maa den svage lappiske Befolkning have lidt megen Overlast under den Krig, som førtes mellem Kong Johan og Russerne. Da denne endtes ved Freden i Teusin 1595, troede den svenske Regjering at skaffe sine Fordringer bedre Støtte ved at faa sig overdraget Ruslands formentlige Ret til Finneskatten fra Øst- og Nordbotten indtil Varanger, som fra Arilds Tid skulde anses for at have tilhørt Sverige, og Rusland afstod derhos alle sine Rettigheder paa Finmarken fra Varanger til Malangen til den svenske Krone. I Grunden var den svenske Regjering sit Maal lige nær for det; thi Rusland afhændede, hvad det selv hverken eiede eller nogensinde havde eiet. Et Par nye Overgreb fra eller til gjorde imidlertid intet til Sagen; paa et i Antwerpen af Hondius og Ortelius udgivet Kart blev i Overensstemmelse hermed baade Nordlandene og norsk Finmarken indtegnede som Dele af det svenske Landomraade, og de sofarende Nationer maatte herved bibringes den Tro, at de for Fremtiden havde at henvende sig til den svenske Regjering med Hensyn til Farten paa Nordrusland. Kristian IV, der nu var bleven myndig, skaffede sig Sikkerhed for, at det her gjaldt noget andet end en Bommert fra de hollandske Karttegneres Side. Fra vedkommende Lensherre nordpaa indløb der paa den Tid Underretning om de Krænkelser af norsk Landomraade, som Svenskerne havde tilladt sig. Han besluttede sig da til at tage Skeen i den anden Haand. Under Straf af Fredløshed forbødes alle norske Undersaatter at give de svenske Fogder nogen Skat eller Gave. Lensherren over Finmarken Jørgen Kaas fik sin Afsked, og i hans Sted udnævntes den norske Adelsmand Hans Olafsøn til Gyllingsgaard med Forpligtelse til at tage Bopæl paa Vardøhus. De fire nordlandske Smaalen forenedes til Nordlandenes Len, der overdroges Klaus Urne. Begge disse fik Paalæg om hver Vinter at forvisse sig om, at Kongens Myndighed overalt blev opretholdt.

I 1599 havde Kong Kristian foretaget sin meget omtalte Færd til Finmarken, hvor han med egne Øine havde iagttaget Forholdene, ligesom han ogsaa havde ladet Lensherren i Finmarken befare de norske Grænser fra Namdalen til Hvidehavet. I Februar Maaned 1601 holdtes der efter Hertug Karls Opfordring et Møde ved Flakkebæk, hvor de forskjellige gjensidige Klagemaal skulde afgjøres. Svenskerne havde det første Ord. De klagede over, at Tvisten om de tre Kroner i det danske Vaaben endnu henstod uafgjort, og at norske Fogder trængte ind i Finmarken og Lapland, som tilhørte Sverige. Herpaa svaredes der fra norsk-dansk Side med 7 Klageposter, der dels angik uberettigede Toldpaalæg, Hindringer for Handelen paa Rusland osv. dels den svenske Regjerings besynderlige Forhold ved Freden i Teusin, hvor den skulde have afstaaet det Norge tilhørende Malmis eller Kola til

Digitized by Google

Rusland. Derhos blev der nedlagt Protest mod de paa Hondius's Kart optrukne Grænser. Forhandlingerne tegnede imidlertid til at ville trækkes ud i det uendelige; for dog nogenledes at holde dem inden en bestemt Ramme opstillede de norsk-danske Kommissærer følgende 5 Punkter, som de svenske Underhandlere skulde give Besked om:

1. Svenskerne skulde fremlægge en klar Fortegnelse over de til Sveriges Krone skatskyldige norske Fjeld- og Sølapper med Angivelse af deres Gaarde, samt Lenet, Fogderiet, Prestegjeldet, Sognet og Fjorden, hvor de levede.

2. Derhos skulde angives, hvorfor hver enkelt Lap skulde skatte til Sveriges Krone.

3. Tilegnede Sveriges Krone sig Overhøihed over Lapperne alene eller over Landet, de beboede, og Stranden, hvorfra de hentede sin Næring, eller over begge Dele tilsammen?

4. Hvorledes havde i bekræftende Fald Sverige erholdt denne Ret?

5. Hvorledes gik efter Svenskernes Mening Grænseskjellet mellem Norge og Sverige?

Svenskerne erklærede først, at disse Spørgsmaal var Sagen uvedkommende. De fordrede kun, at de norske Fogder skulde forbydes at trænge sig ind i Lappeforholdene; formente Danskerne sig at have nogen Ret paa Lapperne, blev det deres Sag at bevise sin Adkomst dertil, ikke Svenskernes. Men om lidt gik det op for de svenske Kommissærer, at dette Svar var en indirekte Indrømmelse af den dansk-norske Konges bedre Ret; thi et Par Dage efter skyndte de sig med at afgive den Erklæring, at hele Landet nordenfor Titisfjord til Varangerodde tilhørte Sverige, og at det med Finlands Erobring var kommen under den svenske Krone. At Nordmændene hist og her i dette vidtløftige Distrikt havde opkrævet Finneskat skyldtes ældre Overgreb fra norsk Side; saadanne havde man jo ogsaa at opvise af temmelig sen Datum. Den eneste Rettighed, som efter de svenske Kommissærers Formening tilkom Nordmændene, var den ubetydelige Afgift som Lapperne svarede for at drive Fiskeri i Havet udenfor Kysten. Til dette havde Svenskerne nemlig endnu ikke udstrakt sine Fordringer.

De dansk-norske Kommissærer kunde ikke noksom forundre sig over, hvor sterkt de svenske Besiddelser var udvidede der nord i de sidste 9, 10 Aar. Thi i 1591 havde der kun været klaget over, at de norske Fogder havde forulempet dem i Titisfjord, Ofoten og Lofoten; nu derimod var der ikke længere Tale om nogle faa Finnebyer og Bygder, men om en hel stor Del af det norske Rige. Paa slige Grundlag kunde ikke de forhandle; de foretrak derfor at vente, indtil Sverige havde faaet en Konge og en virkelig ansvarlig Regjering, som de kunde holde sig til.

Svenskerne begyndte nu at give Kjøb. De tilstod da, at Nordmændene var berettigede til den halve Finneskat paa Strækningen fra Titisfjord til Malangen, og til en Trediedel paa Strækningen fra Malangen til Varanger; den

Digitized by Google

anden Halvdel for den første og de to Trediedele for den sidste Stræknings Vedkommende skulde derimod tilfalde Sveriges Krone. Denne Paastand grundede de dels derpaa, at der nordenfor Titisfjord ikke skulde findes nogen afmerket Grænse mellem Rigerne; dels paaberaabte de sig, at Sverige ved Freden i Teusin havde faaet overladt den Trediepart af Finneskatten, som Russerne hidtil havde oppebaaret. Forøvrigt var nu ogsaa de komne til den Erkjendelse, at denne Sag helst burde undersøges af gode Mænd fra begge Sider, som fik tilstrækkelig Adgang til at sætte sig ind i den. Der blev da berammet et nyt Grænsemøde, som skulde afholdes i Knærød den 30te September næstefter, hvor samtlige de Spørgsmaal, som ikke nu kunde finde sin Afgjørelse, skulde tages under fornyet Behandling. Men i den Fremstilling, som de svenske Kommissærer affattede om Mødets Forhandlinger, indsældte de nogle misvisende Bemerkninger om Grænsespørgsmaalet nordpaa, ret som om de danske Kommissærer stiltiende havde anerkjendt de svenske Fordringer. Herimod blev der da fra deres Side nedlagt tilbørlig Indsigelse.

De Sager, som paa Mødet i Knærød havde fundet et endeligt Opgjør, havde kun været af mindre Betydning; mere Magt laa der paa de øvrige, som var blevne opsatte. Men hverken Kristian IV eller Hertug Karl var synderlig fornøiet med de vundne Resultater. Den første havde en Følelse af, at han i den gamle Hertug havde faaet at bestille med en Stivnakke, som ikke for med Fjas, og ihvorvel de svenske Adelsmænd, som havde tyet til hans Hof, ikke lod det mangle paa Forjættelser om, at den glubske og blodtørstige Hertug nok snart havde udspillet sin Rolle, vidste Kongen meget vel, at de svenske Fordringer paa det nordlige Norge ikke var afviste dermed. For imidlertid at lade Svensken forstaa, at han ikke var tilsinds at give Afkald paa det mindste af sin Ret, blev der i samme Aar opført et Kapel for Finnerne ved Titisfjorden, ligesom han ogsaa sendte Herluf Daa paa Togt til Nordkap og de russiske Grænser. Hertugen paa sin Side var misfornøiet over, at hans Nabo ikke havde anerkjendt hans Adkomst til det svenske Rigsstyre, men vedblev at betragte Sigismund som Landets lovlige Herre. Han begyndte derfor at gjøre Udflugter lige over for de Bestemmelser, som var trufne i Flakkebæk, og da de dansk-norske Udsendinge til fastsat Tid i September mødte i Knærød, fandt de her ingen svenske Kommissærer og maatte derfor vende tilbage med uforrettet Sag. Hertug Karl havde nemlig nu fundet ud, at et saadant Møde neppe vilde føre til noget, med mindre man indbød fremmede Fyrster til at optræde som Mæglere gjennem Gesandter. Et saadant Brud paa truffen Aftale opbragte Kong Kristian i høi Grad. I et trykt Skrift, som han sendte ind i Sverige, søgte han at paavise Hertug Karls Overgreb mod ham og hans Riger og erklærede til Slutning, at hvis der ikke til Paaske næste Aar (1602) var truffet Anstalter til at raade Bod paa disse, vilde han ikke have noget Ansvar for, hvorledes det vilde gaa. Det saa nu virkelig ud til Krig. Men Hertug Karl havde imidlertid i Øieblikket Hænderne fulde baade i

Digitized by Google

Sverige og andensteds, saa det for ham gjaldt at vinde Tid, og det danske Rigsraad lagde en Dæmper paa sin unge Konges Stridslyst, saa det ikke tilodes denne at begynde Krigen. Efter Hertugens Forslag fandt et nyt Grænsemøde Sted i de første Dage af April 1602; men da de danske Udsendinger negtede at gaa ind paa Svenskernes Forlangende om at erkjende Karl som Sveriges retmæssige Herre, var dermed alle Forhandlinger ogsaa afskaarne for denne Gang. Det trak nu mere og mere op. Da der blev truffet Aftale om, at et nyt Grænsemøde skulde afholdes i Flakkebæk Februar 1603, rustedes der fra begge Sider, og enhver maatte se, at der skulde ikke ret meget til for at bringe Bægeret til at flyde over. Det drev dog ogsaa af denne Gang, idet nogle mindre, nylig opstaaede Tvistigheder blev afgjorte af de opnævnte Kommissærer, medens de store Sager skulde henskydes under en Opmand. Men da Kurfyrsten af Brandenburg, som Kristian IV vilde anbetro dette Hverv, helst vistnok vilde være forskaanet derfor, og Bestemmelserne fra Grænsemødet forblev uopfyldte fra svensk Side, var man lige nær. Kristian IV sammenkaldte da det danske Rigsraad til et Møde i Odense den 25de August 1604, forelagde det sine Klager mod Sverige og søgte af bedste Evne at erhverve dets Samtykke til at begynde Krig med Hertug Karl og Svenskerne. Men ihvorvel Raadet medgav, at den dansk-norske Stat havde lidt megen Uret og Overlast, maatte det dog paa det bestemteste fraraade Kongen at begynde nogen Krig. Under alle de Grunde, det anførte herfor, laa Adelens Ulyst for at paatage sig de Byrder, som Krigen maatte medføre, og dens Frygt for at give Kongen for stor Magt. Som Følge heraf blev Kristian IV meget mod sin Villie tvungen til at indtage en afventende Holdning, og man kan vistnok uden at tage Fantasien altfor sterkt til Hjælp udmale sig hans Ærgrelse over at være fordømt til Uvirksomhed ved Rigsraadets Stædighed, da der senere paa Aaret spurgtes fra Krigsskuepladsene i Rusland og Polen, hvor liden Fremgang de svenske Vaaben der havde.

I de følgende Aar fik den dansk-norske Konge nye Grunde til Klagemaal. I 1607 lod Karl IX sig krone i Upsala Domkirke som Sveriges Konge. Til sin øvrige Titulatur som svensk Konge føiede han ogsaa Benævnelsen "Konge over de Lapper i Nordland". Snart skulde han vise, at det var hans ramme Alvor at gjøre Fyldest for denne nye Titel. Nogen Tid efter indberettede nemlig de norske Lensherrer i Nordlandene og Finmarken, at de svenske Skattefogder, der ellers aarlig pleiede at indfinde sig her, i dette Aar havde forhøiet Skatten, ja endog krævede den i de Egne, hvor man hidtil havde været forskaanet for deres Anmasselser. For første Gang havde den svenske Konge nu ogsaa udrustet en Pinke (Orlogsskib), der skulde drage Kysten rundt til Vardøhus for at undersøge Fjordene og indkræve Skat af Sølapper og Bumænd. Det blev imidlertid kun med Forsættet; thi det svenske Skib blev underveis nødt til at søge ind til Bergen, hvor dets Papirer blev ransagede. Efter Kongens Ordre blev Skibet hjemsendt med den Besked, at

det ikke vilde faa en saa naadig Medfart, hvis det senerehen blev paatruffet i de nordlige Farvande.

Som et sidste Forsøg paa at faa en mindelig Overenskomst istand blev der i 1608 berammet et Møde i Wismar, hvor Udsendinge fra Hertug Henrik Julius af Braunschweig skulde mægle mellem Rigerne. Paa fastsat Dag mødte disse og de danske Kommissærer; men Svenskerne udeblev, som det hed sig, paa Grund af Uveir og Modvind. Nu fandt det danske Rigsraad, at det ikke længere behøvede at staa paa Pinde for Svenskerne, og besluttede sig til at sætte haardt mod haardt. I 1607 havde Karl IX anlagt Byen Gøteborg, der dog i Virkeligheden blot var en hollandsk Stapelstad med hollandske Borgere og hollandsk Borgermester. Alle hollandske Skibe, som seilede paa Østersøen, anløb først Gøteborg, hvor de udstyredes med svenske Papirer, og seilede saa under svensk Flag toldfrit gjennem Øresund. Hele Byen var altsaa et hollandsk Smuglerfaktori, der drog sig Svenskernes Toldfrihed i Sundet til Nytte.

Der findes paa den anden Side i Sandhed intet, der tyder hen paa, at den dansk-norske Regjering i den foregaaende Tid ikke altid har iagttaget en loyal Holdning ligeoverfor Naboen. I 1603 ophørte saaledes Olaf Pederssøn Maaneskjold, der var bleven Lensherre paa Vardøhus efter Hans Olafssøn, efter kongelig Befaling med at opkræve Skatten i 6 Lappebyer i Kemi Lapmark, da det viste sig, at den norske Krone ikke var berettiget dertil. Den dansk-norske Regjering havde af Foielighed mod Svensken ophørt at udfærdige Søpasse til Seilads paa Lifland og Kurland; først da Krigen med Polen trak i Langdrag, og svenske Udliggere gjorde Søen usikker, lod den de danske Handelsskibe ledsage did af Orlogsfartøier. Men en Nat i Februar Maaned 1610 lod Kong Karl i Hemmelighed opslaa paa Toldboden i Helsingør en Plakat, hvori han nedlagde Forbud mod al Seilads paa Kurland, Mitau, Riga og Libau. Plakaten kom paa Kristian IV's Befaling hurtigt ned, og for Fremtiden samledes alle Skibe, som agtede sig til den østlige Del af Østersøen, i Sundet, hvorfra de af en dansk-norsk Orlogsflaade ledsagedes til sit Bestemmelsessted.

Allerede før Aaret 1609 gik tilende, var Kristian IV fuldt ud paa det rene med, at Krigen med Sverige var uundgaaelig, ja allerede kunde siges at staa for Døren. Med alle Muligheder for Øie maatte det ligge nær for Kongen først og fremst at drage Omsorg for at faa Thronfølgen sikret i begge Riger. Hans ældste nu levende Søn Kristian*) var allerede i 1608 bleven valgt til Faderens Eftermand i Danmark, og for tillige at sikre ham Thronfølgen i Norge udskreves strax over Nytaar 1610 en Herredag til Oslo. Til Hyldingen, der skulde foregaa den 15de Juni, indkaldtes hver af Adel, hver Lagmand og Superintendent i egen Person, to Kanniker med

*) Kristian IV's ældste Søn Fredrik, der var født i August 1599, var nemlig død et Par Uger efter Fødselen.

Digitized by Google

Fuldmagt af hvert Kapitel, Provsten og to Prester af hvert Skibrede, af hver Kjøbstad en Borgermester med to Raadmænd og to andre fornemme Borgere med deres Stads Segl og Fuldmagt fra alle Byens Borgere, to Lagrettemænd og to Embedsmænd af hvert Prestegjæld. Reisen tiltraadtes omkring 10de Juni paa Argo og 7 andre Orlogsskibe, og om Aftenen den 15de naaede Kongen og Dronningen, Prinsen og de danske Rigsraader til Oslo. Her havde allerede Hyldingsmændene i de foregaaende Dage indfundet sig og var bleven modtagne med al optænkelig Stas. Til Hyldingen, der ligesom i 1591 foregik ved Hovedstangen udenfor Akershus, var der truffet de samme Forberedelser; kongelige Herolder red om og forkyndte under Hærpaukers og Trompeters Lyd den forestaaende Høitidelighed, der skulde finde Sted Søndagen den 17de Juni.

De kongelige var først tilstede ved Gudstjenesten i Slotskirken, hvor Biskopen Nils Klaussøn Sinning forrettede. Klokken 8 om Morgenen indfandt Kongen, Prinsen, Rigsraaderne og Adelen sig og tog Sæde paa den opreiste Tribune ("Pallatzen paa Hoffuitstangen"). Efterat Kantsleren Kristian Friis havde holdt en Tale i Anledningen, aflagde først Statholderen Envold Kruse og Kantsleren Anders Gren Hyldingseden, der forestavedes dem af Kristian Friis, dernæst Adelen med Olaf Galle i Spidsen, saa Biskoperne og Kapitlernes Kanniker. Til hver især af disse rakte Prinsen sin Haand. Derpaa fulgte de øvrige Deputerede, geistlige og verdslige. Efter hvert som de havde forladt Hyldingstribunen, fik de Indbydelse til at være Kongens Middagsgjæster paa Slottet. Den hele Høitidelighed var tilende Kl. 10 om Formiddagen. I Forbindelse med Hyldingen holdtes Retterthing, der varede til 21de Juni. I dette deltog 5 danske Rigsraader, den norske Statholder og Kantsler. Den 3die Juli kom Kongen tilbage til Kjøbenhavn.

Umiddelbart efter sin Hjemkomst sammenkaldte Kongen Rigsraadet til et Møde for paany at forelægge det de Klagemaal, han havde at føre over den svenske Regjerings Overgreb og for at indhente dets Erklæring om, hvorledes der skulde gjøres Ende paa dem. I dette egenhændige Klageskrift, der vistnok giver et fuldt ud tilforladeligt Billede af den hele Situation, opregner Kongen den Overlast, danske Skibe havde lidt i Østersøen af svenske Udliggere, omtaler det Forbud, Karl IX havde udstedt mod de danskes Seilads paa Riga, Kurland og andre Steder, og de Forholdsregler, som den dansk-norske Regjering paa Grund heraf havde truffet i den sidste Tid, og giver saa en Fremstilling af det nordlandske Spørgsmaal.

Efterat de svenske Kommissærer paa Mødet i Flakkebæk paa egen Haand skulde have "tildømt" den svenske Krone Halvdelen af Finneskatten fra Titisfjord til Malangen, men to Trediedele af den fra Malangen til Varanger, medens den norske Krone kun skulde have henholdsvis en Halvdel og en Trediedel, var den svenske Regjering stadig gaaet videre, idet den nu tillige havde tilegnet sig Landsoverhøiheden over alt, hvad der laa udenfor Titisfjord, over Land og Strand,

Digitized by Google

geistlig og verdslig Jurisdiction m. m., altsammen Herligheder, som ingen svensk Konge før havde gjort Paastand paa tidligere, end sige virkelig besiddet. Derhos anker han over den svenske Konges nye Titulatur, over, at denne i Vardøhus Len havde indsat en Statholder, Balthasar Beck, som ved Alten Elv havde begyndt Opførelsen af et Blokhus, og over de svenske Fogders lovløse og brutale Fremfærd mod Lapperne paa det Landomraade, Karl IX nu vilde tilegne sig paa Norges Bekostning. Af Russerne havde Svenskerne i Aaret 1609 faaet afstaaet Kexholm Len, der strakte sig henimod Vardøhus Len, samt erholdt Tilladelse til at indlægge nogle hundrede Knegte i Malmis eller Kola, efter deres eget Sigende for at beskytte Lenet mod Polakkernes Angreb, "men, mente Kongen, hvad de Knegte skal forrette, det faar Nordlandene at forfare."

Kongen sammensattede sine Klagemaal mod Sverige i følgende 5 Punkter:

"1. Rigets Indkomster og Rettigheder i Øresund forkortes, og hvis Seiladsen paa Riga skal ophøre og de svenske Plyndringer i Østersøen vedvare, da vil saa begjære at bruge Østersøen, med mindre de er saa trængte dertil, at de vil sætte Skib og Gods paa Spil.

2. Vore egne Undersaatter fortrædiges i deres Næring, idet de ikke i Fredstid maa seile, hvorhen de vil, uanset at Østersøen er Rigets Undersaatters bedste Næring.

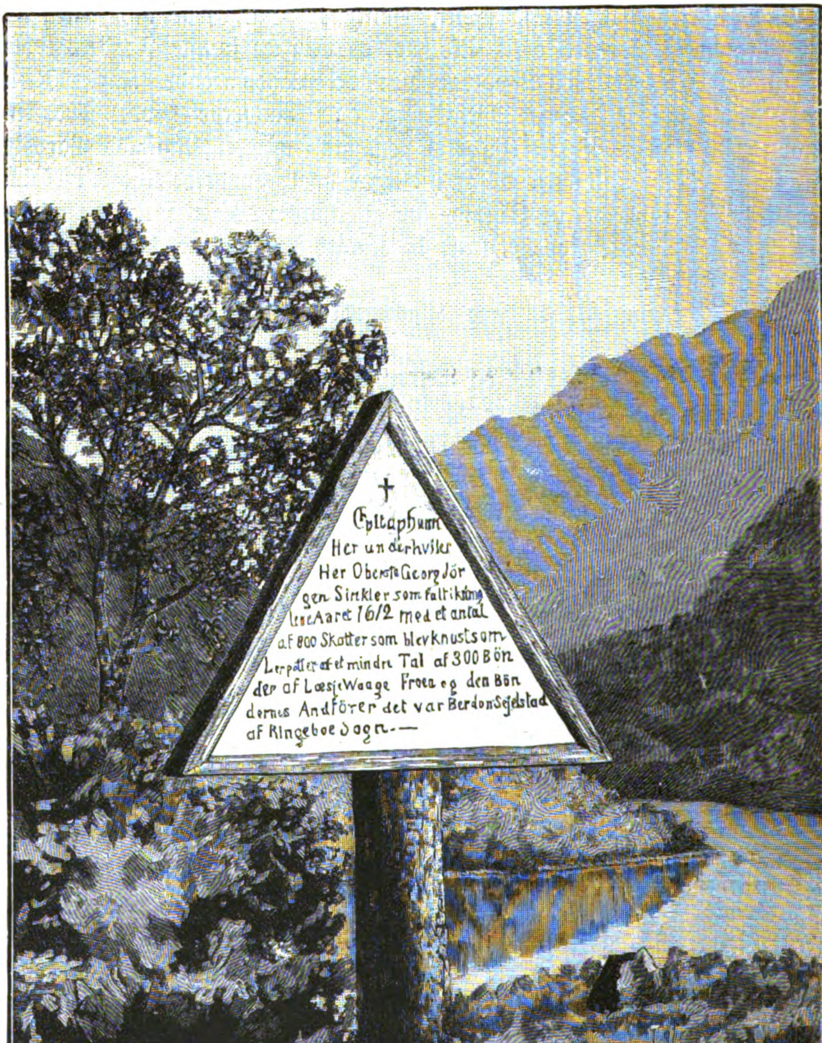
3. Søfarende Mænd, som i Sundet svarer Rigets Told, forbydes deres Næring og spoleres og plyndres uden at hjælpes af os, hvilket er imod Rigets Høihed og Værdighed.

4. I Nordland og Vardøhus Len sker med Vold, Vælde og List slig Indtrang, at Rigets Grænser derved indsnevres paa de Steder, og endda kræver den svenske Krone fælles Regjering med os der, om sligt ikke i Tide hindres.

5. Vort Riges Undersaatter nødes til at betale Told i Sverige af deres Gods mod det stettinske Fordrag."

Denne Gang optog Rigsraadet Kongens Klagemaal paa en ganske anden Maade end paa Mødet i Odense 1604. Skjønt det fremdeles ansaa det ønskeligst, at Freden mellem Rigerne blev bevaret saa længe som muligt, var ogsaa det nu kommen til det Resultat, at den svenske Konges Overgreb kun kunde stanses ved at sætte haardt mod haardt. I en Betænkning, som det afgav den 2den August, erklærede det lige ud, at Kongen maatte være fuldt berettiget til at optræde med Magt mod den svenske Krone og dens Anmasselser; navnlig var det den svenske Konges "Indtrang og mangfoldige Uforrettelser" mod Vardøhus Len og Nordlandene, som her lagde det tyngste Lod i Vægtskaalen, idet Raadet udtalte, at dette "os sjunes at være den betænkeligste og vigtigste Sag, som Riget ligger mest Magt paa." Raadet gav da sit Samtykke til, at en Madskat af Aarets Grøde blev udskreven som

Digitized by Google

92. Det gamle Monument ved Sinclairs Grav.

Digitized by Google

Hjælp til Rustningerne i Østersøen, ligesom det ogsaa i en særegen, nu ikke længere bevaret Skrivelse udtalte sig om, hvilken aarlig og extraordinær Hjælp der skulde blive ydet i Tilfælde af, at det kom til Krig mellem Rigerne. Allerede denne Imødekommenhed var Kong Kristian vel tilpas. Hans Fogder i Finmarken havde alt paa egen Haand, skjønt neppe uden Medhold fra allerhøieste Sted, begyndt en Krig mod sine svenske Embedsbrødre. Saaledes erfarer vi, at Fogden Thomas Hansson forstyrrede de svenske Anlæg i Alten og bortførte eller nedrev de der opførte Huse. Paa Østersøen tvang de dansk-norske Admiraler og Kapteiner de svenske Orlogsskibe til at stryge for sig i aaben Sø, og vi hører ogsaa, at danske Udliggere begyndte at opbringe svenske Skibe.

Ganske vist søgte det svenske Rigsraad at undgaa Krigen i det længste, idet det sendte Brev paa Brev til Raadet i Danmark med Forestillinger; men herfra fik det som tiest intet Svar, sagtens fordi man her godt vidste, at det var Kong Karl IX's Ærender, det gik. Fra England sendte Kristian IV's Svoger Kong Jakob en Gesandt til Kjøbenhavn for at faa mæglet Fred. Kristian betakkede sig for hans Mellemkomst og henviste sin Svoger til den forsonlige Holdning, han stedse havde indtaget. Fra Oktober 1610, da et trykt Brev fra Kongen til de svenske Stænder oplyste disse om, hvorledes Sagerne stod mellem Rigerne, maatte Krigen hvert Øieblik ventes at udbryde. Den næste Maaned sammenkaldte Karl IX, som ingenlunde var tilsinds at falde til Føie, et Stændermøde i Ørebro. Nys før var Kongen rammet af Slag, saa han kun med Møie formaaede at udtrykke sig; hans 16-aarige Søn Gustav Adolf maatte derfor føre Ordet paa hans Vegne og tolke hans med Møie og i afbrudte Sætninger fremstammede Ord for Forsamlingen. Inden denne kom det sterkt tilsyne, hvor lidet krigersk stemt den største Del af Befolkningen var; Minderne om de forfærdelige Ødelæggelser, Syvaarskrigen havde anrettet, levede endnu, og man ønskede derfor intet heller, end at de opstaaede Forviklinger maatte løses ad Underhandlingernes Vei. Men Karl IX forestillede Rigsdagen, hvor ubeføiet efter hans Formening den dansk-norske Konges Trusel var, og paastod, at ikke denne, men han selv var den forurettede Part. Det lykkedes ham og omsider at faa det fredsstemte Folk til at give sit Samtykke til Krigen. Strax før Stænderne adskiltes indunder Jul 1610, lovede de at opsætte en Hær paa 25000 Mand, heri ikke iberegnet det Krigsfolk, som stod paa Grænserne af Rusland og Lifland. Ialt kan de Stridskræfter, som den svenske Konge ved Udbrudet af en Krig vilde komme til at raade over, anslaaes til 40000 Mand.

Til Sommeren vilde Sverige saaledes være tilstrækkelig rustet til at optage Kampen med Naboen. Det var kun et tomt Spilfægteri, naar den svenske Konge, medens Rigsdagen endnu holdtes, sendte Kong Kristian Forslag om at afholde et nyt Grænsemøde; thi han lagde intet Skjul paa, at han i Virkeligheden var alt andet end fredelig stemt. Dette forstod den dansk-norske Konge meget vel, og han forelagde derfor et talrigt Raadsmøde, der holdtes

Digitized by Google

i Kjøbenhavn i Begyndelsen af Februar 1611, en Fremstilling af den Udvikling, Forholdet til Sverige havde undergaaet. Den endte med en Erklæring om, at han den paafølgende Sommer vilde begynde Krig med Sverige, hvis Rigsraadet samtykkede, som Konge af de forenede Riger, i modsat Fald, som Hertug i Slesvig og Holsten. Den 9de Februar gav Rigsraadet da sit Samtykke til Krigen og vedtog at udrede en aarlig Skat, saa længe den førtes. Det benyttede i sin Erklæring Leiligheden til at foreholde Kongen, at han maatte bestræbe sig for at opretholde det gode Forhold til England og Nederlandene, søge at komme paa god Fod med Lübeck og de øvrige Hansestæder, som han i de sidste Aar havde staaet i temmelig spændt Forhold til, og navnlig afhjælpe de mange Klagemaal, som Nordmændene førte over den Strenghed, hvormed de behandledes af Lensmænd og Fogder. Derhos forventede man, at Kongen under den forestaaende Krig vilde give sine danske og norske Undersaatter Fortrinet for de fremmede. Kongen var særdeles tilfreds med dette Rigsraadets Svar og lovede at imødekomme alle udtalte Ønsker. Forholdet til det øvrige Udland var efter hans Formening det bedste; Nordmændenes Klager skulde blive afhjulpne, og han lover derhos at benytte sine Undersaatter fremfor fremmede i sin Tjeneste; dog saa han gjerne, at de unge Adelsmænd fik en saa god Opdragelse, "at man ikke af Nød maatte gaa dem forbi". I Overensstemmelse hermed udfærdigedes et kort og greit afvisende Svar til det svenske Rigsraad, og den 4de April sendtes Herolden Klaus de Vale med Feidebrevet over den svenske Grænse.

Saaledes var da Krigen udbrudt, efterat den i mere end 5—6 Aar maa siges at have staaet truende for Døren.

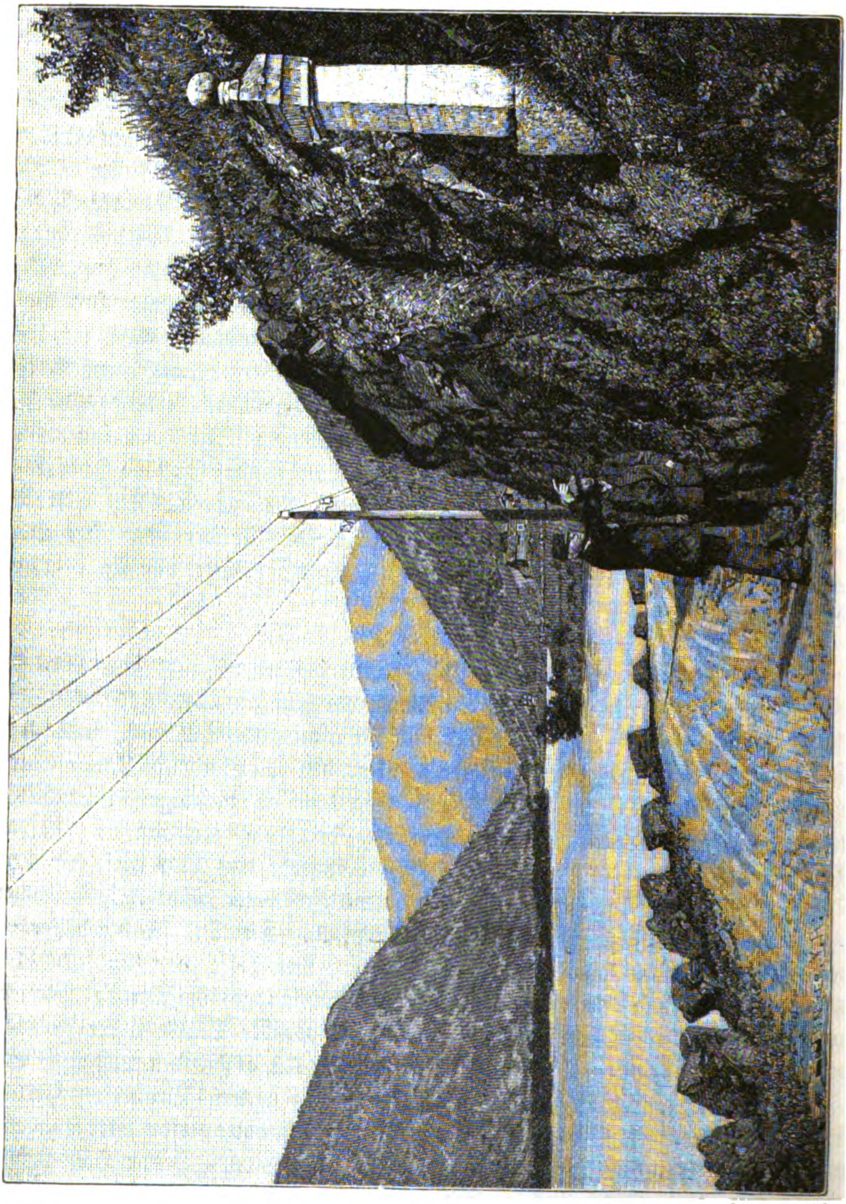
Allerede lang Tid før Krigen blev erklæret, havde Kristian IV udkastet Planen til et forestaaende Felttog mod Sverige. Denne gik ud paa saa snart som muligt at sætte sig i Besiddelse af Smaaland og Vestergøtland. de Dele af Sverige, som var Karl IX mindst hengivne. En Reisning af Almuen her vilde upaatvivlelig bidrage meget til nærme den dansk-norske Konge det stolte Maal, som foresvævede ham: de tre nordiske Rigers Forening under hans Scepter. Felttoget skulde aabnes med 25000 Mand. Af disse skulde Danmark stille 4000 og Norge 6000 Mand; Resten, 15000, skulde skaffes ved Hvervinger i Udlandet. Denne Styrke skulde deles i tre Hære. Den ene skulde fra Kristianopel bryde ind i Smaaland og beleire Kalmar. Den anden skulde fra Halmstad langs Nisaaen trænge ind i Vestergøtland og besætte Lønkøping; dens venstre Flanke skulde dækkes af en tredie Hær, der fra den norske Grænse af skulde operere imod det samme vigtige Knudepunkt. Landhærens Bevægelser skulde paa det virksomste understøttes af Flaaden, der ligeledes deltes i tre Afdelinger, af hvilke den største skulde opsøge og angribe den fiendtlige Flaade samt vaage over Østersøens Sikkerhed, den anden understøtte Angrebet paa Kalmar og den tredie blokere Elfsborg og afskjære Sverige fra Forbindelsen med Skagerak.

Digitized by Google

Om Nordmændenes Tanker og Ønsker med Hensyn til den forestaaende Krig forhørte Kongen sig neppe, det man nu kan se. Det Forbehold, som den danske Adel havde taget om, at Kongen skulde afhjælpe deres Klagemaal, høres jo nok saa vakkert ud; men det var sagtens mere Egennytte end Kjærlighed til de norske Brødre, som gjennem dette udtalte sig. Vel bør man erindre, at Krigen for en væsentlig Del førtes for Norges udelte Bestaaen; men paa den anden Side er det sikkert nok, at Norge fik Broderparten af Krigsbyrderne at bære og mere til. Saaledes lod Kongen Landets Almue opbyde til to eller tre Hære (Feltlagere), der tilsammen talte 10000 Mand. Fra det østen- og vestenfjeldske skulde der stilles 6000 Mand, der skulde samles ved Akershus og deles i 12—14 Fænniker. Derhos havde Adelen og Odelsbønderne at stille en eller to Faner Ryttere, "saaledes stafferede, som dette Riges Leilighed medfører". Befalingsmand for disse Tropper skulde Statholderen, Envold Kruse til Hjermisløv, være, og han skulde have under sig som Høvedsmænd og Kapteiner Lensherrerne i det søndenfjeldske; hans Næstkommanderende var Lensherren til Nedenes Styring Boel. Nordenfjelds skulde Lensherren i Throndhjem Sten Jensson Bille til Billesholm samle 2000 Mand, med hvilke han skulde foretage Indfald i Sverige fra Jemtland af. I Baahuslen skulde Lensherren Sten Madsen Laxmand reise en lignende Styrke af vel bevæbnede Bønder, der efter Omstændighederne skulde rykke til Undsætning, hvor det maatte vise sig at være nødvendigt.

Til Trods for at Karl IX af Rigsdagen i Ørebro havde faaet bevilget de fornødne Midler til Krigen med Danmark, var han dog ingenlunde forberedt paa at begynde den. Han iagttog derfor en afventende Holdning, indtil han havde set, mod hvilken Kant af hans Rige den dansk-norske Konge vilde rette sit Angreb. Til en Begyndelse undlod han at modtage det fiendtlige Feidebrev, som han først lod sig overrække, da Kong Kristian IV allerede stod foran Kalmar. Sin magtesløse Harme skaffede han Luft deri, at han i hele 7 Maaneder tvertimod alle Folkerettens Vedtægter holdt Krigsherolden Klaus de Vale tilbage i et Slags Fangenskab. En Del Forberedelser til at modtage Fienden havde han vistnok truffet; men disse var kun for halve at betragte, da han ikke kjendte sin unge Modstanders omfattende Planer. Navnlig havde han concentreret sin allerede disponible Styrke til et Forsvar af Gøteborg, mod hvilken By han følte sig overtydet om, at Fienden først og fremst vilde rette sit Angreb. Hans Søn Gustav Adolf og hans Brodersøn Hertug Johan af Østergøtland og flere andre Hærførere maatte derfor efter Kongens Ordre drage Tropper sammen i Leir ved Jønkøping. Denne Hær bestod for en ikke ringe Del af krigsvant, godt rustet Mandskab, der stod under dygtige Førere. Blandt disse maa især merkes den tapre Per Michelsson Hamarskøld der fra simpel Trosknegt af havde hugget sig frem til en af

Digitized by Google

93. Sinclairstøtten ved Kringlen i Gudbrandsdalen.

Digitized by Google

Hærens og Landets mest ansete og betroede Stillinger. Til Bevogtning af Grænserne mod Norge opbødes de nærmest boende Bønder; saaledes beordredes i Begyndelsen af 1611 en ikke liden Styrke til at passe paa Tilgangene fra Jemtland og Herjedalen. Langsommere gik det derimod med at faa Flaaden i seilklar Stand, skjønt den gamle Konge hverken sparede Trusler eller Forestillinger for at faa sine Skibskapteiner til at opfylde deres Pligt.

Den 1ste Mai 1611 brød Kong Kristian med sin 5—6000 Mand sterke Hær op fra Kristianopel og rykkede frem mod Kalmar, der i de senere Aar var bleven sat i fuldt forsvarsdygtig Stand. Den tredie Mai stod han med Fortroppen udenfor Fæstningen og opfordrede Besætningen til Overgivelse. Da denne svarede ham med skarpe Skud, trak han sig noget tilbage; men saasnart den øvrige Del af Hæren var kommen efter, skred han strax til at beleire Byen og Fæstningen efter alle Kunstens Regler. Ihvorvel Besætningen og Borgerne forsvarede sig med største Tapperhed, var det dog ikke at vente, at de i Længden kunde holde sig. Efterat en Del af Murene var nedskudte, løb den danske Hær Storm med den ivrige Konge selv i Spidsen. To Gange afsloges Stormen; men den tredie Gang blev Byen tagen og gjort til Skueplads for alle de Afskyeligheder og Rædsler, som en erobret fiendtlig By i hine barbariske Tider blev given til Pris for (27de Mai). Den største Del af den svenske Besætning kastede sig dog ind paa Slottet, som Danskerne nu maatte skride til at beleire.

Imidlertid havde Kong Karl, medens Danskerne laa udenfor Kalmar, draget den største Del af sine Tropper sammen i Egnen om Jønkøping. Efterat han her havde forenet sig med de Tropper, som hans Søn Gustav Adolf havde samlet i Provinserne, rykkede han frem til Kalmars Undsætning. Underveis stødte ogsaa Hertug Johan af Østergøtland med en Afdeling til dem. Men de kom for sent til at redde Byen. Først den 10de Juni nærmede den svenske Hær sig den befæstede danske Linie, mod hvilken Kong Karl dog ikke kunde udrette noget, ihvorvel han vandt nogle Fordele i en Kamp, som fandt Sted Dagen efter hans Komme.

Kristian IV havde strax efter Kalmar Bys Indtagelse forladt sin Hær; paa Efterretningen om, at den svenske Konge truede Beleiringshæren, ilede han tilbage, og da han fandt sin Stilling udenfor Kalmar alt andet end fuldt betrygget, gjorde han strax Anstalter til at drage Forsterkninger derhen baade fra de danske Øer og fra den mod Elfsborg udsendte Hærafdeling.

Denne, der som anført stod under Rigsmarsken Sten Maltesen Sehesteds Befaling, havde hidtil væsentlig maattet indskrænke sig til Forsvaret af de hallandske Grænser, hvor den tapre og grusomme Jesper Matson Cruus havde givet ham nok at bestille ved sine Operationer i aaben Mark. Ganske vist havde Admiral Jørgen Daa med 7 Skibe blokeret Elfsborg og fra den Kant afskaaret Sverige fra Tilførslen fra Holland og England; men de svenske

Fæstninger var dog saa godt forsynede og rustede, at der var liden Udsigt til, at disse vilde overgive sig i en nær Fremtid. Alligevel besluttede Sehested, der omsider havde vundet nogle Fordele over Cruus, at vende sig mod Jønkøping, hvis Besættelse vilde have havt en væsentlig Indflydelse paa Krigens hele Gang. Da erholdt han Kong Kristians Befaling om at begive sig til Hæren udenfor Kalmar, og efter at have efterladt nogle Faner til Bevogtning af Hallands Grænser drog han i Ilmarscher derhen. Jesper Cruus havde, hvad de danske naturligvis ikke kunde vide, i de samme Dage faaet en modsvarende Befaling fra sin Herre, og allerede et Par Dage før Sten Maltesen Sehested ankom for Kalmar, havde han forenet sig med Kong Karls Hær. Paa samme Tid indsandt ogsaa en svensk Flaade, der talte 11 Orlogsskibe og kommanderedes af Hans Bjelkenstjerna, sig i Kalmarsund og fordrev de danske Blokadeskibe under Erik Urne fra deres Ankerplads ved Kvarnholmen.

De Fordele, som Svenskerne nu havde over de Danske, blev ikke ubenyttede. Den 17de Juni rettedes der fra den svenske Leir et alvorligt Angreb paa den danske Stilling, paa samme Tid som Slottets Besætning gjorde Udfald. Men efter en Kamp, der af Krigshistorikere skildres som en af de blodigste og mest haardnakkede, som Norden endnu havde set, slog Kong Kristian Fienden tilbage. Under Kampen var Byen bleven stukken i Brand og nedbrændte fuldstændig paa et eneste Hus nær, ligesom ogsaa samtlige der anlagte Magasiner gik til Grunde. Kong Kristians Stilling var umiddelbart efter Kampen ikke langt fra fortvivlet; men da Sten Maltesen Sehested allerede den næste Dags Aften indsandt sig, rettede Sagerne igjen paa sig. Strax efter truede ogsaa den danske Hovedflaade under Mogens Ulfeld Bjelkenstjernas Eskadre og tvang den til at rømme Farvandet. Som Følge heraf var Kong Karl IX nødt til at trække sig tilbage. Han indsatte Krister Some til Befalingsmand paa Kalmar Slot, stak Ild paa sin Leir og trak sig med sin Hær nordover til Rysby, hvor han paany forskansede sig og vilde oppebie Sagernes videre Udvikling.

Imidlertid streifede mindre svenske Afdelinger om for at tilføie Danskerne alt det Afbræk, de kunde. Saaledes overrumplede Gustav Adolf den 25de Juni Byen Kristianopel, som han plyndrede og i Løbet af nogle faa Timer lod gaa op i Luer.

Krister Some, den nye Befalingsmand paa Kalmar Slot, var vistnok en tapper og uforfærdet Mand, der havde udmerket sig som Partigjænger i Krigen mod Russerne og Polakkerne; men den nye Stilling var han dog ikke voxen. Saasnart den danske Flaade beherskede Kalmar Sund, og den svenske Konge havde trukket sig tilbage, var han paa det rene med, at Slottet ikke vilde kunne holdes i synderlig lang Tid. Da han paa Forhaand vidste, hvad Modtagelse han vilde faa af sin Herre og Konge, naar han traadte frem for ham og meldte ham Slottets Fald, besluttede han at gjøre sig tilvens med

Beleirerne. Allerede Dagen efter Kongens Opbrud indfandt han sig paa Besøg i den danske Leir, hvor han traf flere gamle Kjendinger. En af disse, Fredrik Moltzau, fik Lov til at følge med ham tilbage til Slottet og være hans Gjæst om Kvelden. Hvad de to Krigsmænd talte sammen om over Bægeret, kunde ingen Tredjemand sige. Men saa meget tør vel antages, at Slottets Overgivelse fra den Stund af var en aftalt Sag. I de følgende Dage aabnedes der fra dansk Side en heftig Ild mod Slottets Mure, uden at denne blev besvaret. Om Morgenen den 2den August holdt Some Krigsraad med sine Underbefalingsmænd. Disse erklærede da, at de vilde forsvare sig til det yderste; naar de ikke havde mere Krudt igjen, svarede de, vilde de værge sig med Kuppelstene, og hvad de forøvrigt maatte finde. Brolægningen i Borggaarden blev da opbrudt og Stenene stablede op paa Brystværnet sammen med de Jernkugler, Danskerne havde skudt ind i Borgen. Om Eftermiddagen viste det sig, at Somes Stridslyst var kjølnet betydeligt mere end hans Befalingsmænds. Thi da han i et nyt Krigsraad havde foreholdt dem, at retnu løb Fienden Storm, og faaet til Svar, at de nok skulde udholde en Tørn eller to, sprang han ud til Knegtene paa Volden og spurgte dem, om det ikke var bedst, man overgav Slottet. At han af dem fik Medhold, kan man ikke undres paa, og nu raabte han ud til Beleirerne, at han vilde underhandle. Tre danske Gisler sendtes ind paa Slottet, og Krister Some begav sig selv tredie ud til Fiendens Leir. Hele Kvelden udefter holdt de danske Knegte sig lystige, og ved Midnat kom en af Somes Mænd tilbage til Slottet med den Beskeb fra Kong Kristian, at Portene skulde aabnes for ham den næste Morgen. Der var imidlertid ikke stor Rede at faa paa de svenske Befalingsmænd; de havde nemlig hele Kvelden udefter siddet og drukket tæt med de danske Gisler, saa de var ganske fra Sans og Samling. Først paa Morgenkanten var de komne sig saavidt efter Aftenens Svir, at de forstod, hvad det gjaldt, og nu negtede de alle som en at godkjende det af Some foretagne Skridt. Men der var ikke levnet dem megen Tid hverken til det ene eller til det andet. Thi i det samme Kong Kristians og Somes Bud skulde bringe Besked tilbage til den danske Leir, stod Kongen og Some selv udenfor Muren og bad Knegtene om at slippe Rebstigen ned til dem. Dette skede, og i næste Øieblik stod Kongen af Danmark paa Slotsmuren. Der blev nu forkyndt Slottets Forsvarere, at alle og enhver, som ikke vilde tjene den danske Konge, havde inden Solefald at forføie sig ud af Slottet. Sine Vaaben kunde enhver medtage; men Fanerne skulde lades tilbage. Som sædvanligt blandt hin Tids Leiesoldater tog en Del af Forsvarerne strax Tjeneste hos Slottets nye Herre. Krister Some, som Karl XI og hans Landsmænd ansaa for Forræder, mistede alle sine Eiendomme i Sverige, men erholdt af Kong Kristian Godset Nolsdorff i Holsten.

Nogle Dage efter Slottets Fald overgav ogsaa Øland med Fæstningen Borgholm sig til Kong Kristian.

Saavel i Danmark-Norge, som i Sverige gjorde Kristian IV's Fremgang et dybt Indtryk, og der findes mangfoldige Vidnesbyrd om den spændte Opmerksomhed, hvormed man fulgte Beleiringen og Forsvaret af den sterke Fæstning, efter hvem den hele Feide kom til at bære Navn. Kong Kristian og hans Omgivelser straalede af Fryd. Der blev slaaet Skuepenge, og der uddeltes Belønninger til alle, som havde været med. Den brautende Spot, hvormed Forsvarerne havde hilset Kong Kristians Komme for Slottet, blev gjengjældt i fuldt Maal. Men de Følelser, hvormed Almuesmanden i Sverige og i Norge fulgte Krigsbegivenhederne, var vidt forskjellige fra dem, som de høiere Kredse nærede. Navnlig var man i det indre Sverige til det yderste opbragt over, at Kong Karl havde fremkaldt denne meningsløse Krig. En norsk Speider, som om Vaaren 1611 havde gjennemstreifet Vermeland og Dalarne, gav i en Indberetning til Statholderen Envold Kruse adskillige Oplysninger tilbedste om den herskende Stemning der. Saaledes havde han paa sin Færd gjæstet en Vermlænding ved Navn Halvor Prestegaarden. Denne, som just stod og smedede paa et Plogjern, havde, beretter han, hilset ham med de Ord: "Gud ske Lov, jeg ser dig, Norbagge! Velkommen ind til os; vi har intet ondt at forvente hos Eder". "Da svarede jeg: "I have intet ondt at forvente af vor Konge, men dersom nogen Parlamente*) er forhaanden, da er Eders Konge der selv Aarsag til. Da svarede han: "Gud forlade hannem, han haver nok hidindtil forarmet os". Da sagde jeg til hannem: "Vilde du unde hannem ondt?" "Ja", svarede han, "jeg vilde, at Djævelen tog hannem bort sin Kaas, og at dette Plogjern stod saa gloende i hans Hjerte". Da svarede jeg: "Vilde du vel miste Jernet derover?" Da svarede Halvor Prestegaarden mig: "Ja, jeg gjerne derover vilde miste det, var det end saa godt af Guld." Iblandt Almuen gik de saakaldte Hellig-Staffens Spaadomme**) fra Mund til Mund med Varsler om, hvad de kommende Tider skulde bringe og med Trusler mod Magthaverne. Om Kongen hed det, "at udi de sidste Dage skulde der komme en regjerende Herre udi Sverige, skulde hedde Carolus, og han skulde sledske sig ind som en Ræv, han skulde føre hans Levnet som en Løve, og han skulde igjen udjages som en Hund, og udi hans Tid skulde der falme meget Blomster udi Sverige." I det Raad, Hellig-Staffen havde foreskrevet som Bod for Tidens Brøst, hører vi en Gjenlyd af de Ideer, som laa til Grund for Reformationstidens revolutionære Bondebevægelser: "Aldrig fanger vi Fred i Sverige", hed det, "førend Klubbehæren gaar over alt Sveriges Rige, det er, at menig Mand maa reise sig

*) Parlemente eller Pellement, som det ogsaa hed, var i Datiden et gængs Udtryk for Strid eller Slagsmaal.

**) Hellig Staffen var den første Abbed i det i 1468 stiftede Gudeberga eller Huseby Kloster i Dalarne, gjaldt allerede i levende Live for Helgen og stod i stort Ry for sine Profetier baade i Sverige og i det nordlige Norge. Traditionen der vilde efter Reformationen endog vide, at han skulde have været Munk i Tuterøens Kloster.

Digitized by Google

op og ihjelslaa baade Herrerne og Fyrsterne udi Sverige saavel som Adelen og deres Børn". I Norge savner man ikke tilsvarende Exempler paa, hvor lidet loyal Stemningen var. Efter Kalmars Fald skulde saaledes en Bergenser have ytret: "Man siger, Kongelig Majestæt haver indtaget Kalmar Slot og ihjelslaget nogle tusinde, ja Lus." For denne formastelige Udtalelse fik han en Tilrettevisning af sin Sogneprest, der siden efter fandt sig beføiet til at tale advarende Ord fra Prædikestolen i denne Anledning. Men da Biskopen forlangte at vide, hvem det var, som havde sagt de uhøviske Ord, negtede han at opgive hans Navn.

Saasnart Karl IX erfarede Kalmars Fald og Ølands Overgivelse, blev han til det yderste opbragt. I sin afmægtige Gammelmandsharme tilskrev han Kong Kristian følgende Brev, som denne den 13de August modtog paa Tilbageveien fra Øland:

"Vi Karl IX, med Guds Naade Sveriges osv. Konge, lader dig Kristian IV, Konge udi Danmark, vide, at du ikke haver handlet som en ærlig eller kristen Konge, idet du i Utrængsmaal og uden nogen given Aarsag haver brudt og tilintetgjort det venlige Fredsfordrag, som udi Stettin for firti Aar siden blev oprettet mellem disse Kongeriger Sverige, Danmark og Norge og med din Krigsmagt er dragen for vor Fæstning Kalmar, hvor først Byen er indtaget og siden Fæstningen ved Forræderi er gaaet dig tilhaande, ligesom og Øland og Borgholm, og haver du med saadan Feide opvakt et saadant Blodbad, som ikke er snart at stille. Men saa vil vi haabe, at Gud den allerhøieste, som er en retvis Gud, skal hevne og straffe din Svig og dit Overmod. Og saasom vi allerede haver foreslaaet dig alle de kristelige Midler, som vi overhovedet haver kunnet tænke at ville tjene til Fred og Evighed, og du altid har afslaaet dem, saa foreslaar vi dig nu det sidste og yderste Middel. Efterdi vi merker, at du selv er personlig her tilstede, begive du dig i egen Person, paa det at mere Blod for din Skyld ikke skal udgydes, efter de gamle Goters priselige Brug og Sædvane, udi Kamp med os paa flet Mark med to af dine Krigsmænd af ridderlig Adel, men uden Argelist. Da vil vi og udi egen Person møde dig selv tredie, vi for vor egen Person udi vore blotte Klæder uden Kyrads eller Harnisk, alene med en Stormhat paa Hovedet og vort Sværd i Haanden. Paa samme Maade komme du for din Person imod os. De andre to, som vi skal have med os, skal begge være iførte fuldt Harnisk, hvorhos den ene skal have to Pistoler og sit Sværd og den anden en Musket og en Pistol foruden sit Sværd. Lad og du de to, som følger med dig, være rustede med lige Værn og Værge. Om du dette ikke gjør, saa holder vi dig for ingen ærlig Konge eller Krigsmand at være. Derefter har du dig at rette. Givet i Leiren ved Rysby den 11te August 1611.

Carolus".

Digitized by Google

En saadan besynderlig Udfordring vilde Kong Kristian naturligvis ikke modtage; thi om den gamle iltre Svenskekonge kunde være tilsinds at lade sig skyde ned uden at løfte en Haand til Forsvar, var saadant ikke efter hans Hoved. I Stedet gav han ham følgende drøie Svar paa Tiltale:

"Vi Kristian IV lader dig, Karl IX, Konge udi Sverige, vide, at din letfærdige, ubeskedne Skrivelse er os ved din Trompeter ihænde kommen, og havde vi vel forhaabet, at du os med saadanne Skrivelser skulde have forskaanet. Men efterdi vi formerker, at Hundedagene nu virker som mest udi dit Hoved, saa haver vi maattet rette os efter det gamle Ordsprog, at ligesom man raaber i Skoven, saa fanger man og Svar. Saa er da dette vort Svar paa samme dit Brev, at naar du skriver, at vi ikke har handlet som en ærlig og kristelig Konge, saa digter og lyver du os saadant paa, som en, der ikke kan styre sin Mund, og som en Æreskjænder, som vil værge sig med Skjældsord, naar hans Magt ikke strækker til. Vi har tvertimod den Feide og Orlog af høibetænkende Nød og Aarsag begyndt, som vi agter at tilsvare for Gud i Himmelen paa den yderste Dommedag, hvor du og skal møde og gjøre Regnskab saavel for det uskyldige Blod, som nu udgydes, som for dine øvrige tyranniske Gjerninger, som du i al din Tid har øvet mod dine Undersaatter og andre fattige Folk. Naar du skriver, at vi skal have indtaget Kalmar By og Kalmarhus, saa og Øland og Borgholm, med Forræderi og Avind, saa er det i lige Maade usandfærdigt; thi vi haver vundet samme Hus som en ærlig Herre og Krigsmand, og burde du vel skamme dig, saa ofte du tænker derpaa, at du ikke bedre havde undsat og forsynet det med, hvad det behøvede, men lod det saaledes borttage for din Næse, da du dog vilde være en Krigsmand og var personlig saa nær tilstede. Hvad den ærlige Kamp angaar, som du tilbyder os, forekommer den os at være saare naragtig, saasom det er os noksom vitterligt, at du allerede er tilstrækkelig slagen af Gud i Himmelen, saa det er meget bedre at ynkes over dig end at slaas og fægte med dig; mere tilpas end en saadan Kamp var dig en varm Kakkelovn og en god Medikus (Læge), som kunde sætte dit Hoved noget bedre ilave igien. Du burde skamme dig, du gamle Nar, at du saaledes anfalder en ærlig Herre, hvilket du vissælig har lært af en gammel Skjøge, som pleier at værge sig med Skjældsord. Lad ikkun dit Skriveri i saa Maade fare. Dersom du ellers magter at gjøre noget, haaber vi næst Guds Hjælp, at du skal have det altsammen behov.

Derhos vil vi have dig formanet, at du sender fra dig vor Herold og tvende Trompetere, som du imod al Krigsbrug opholder hos dig, ved hvilken Gjerning du giver dit oprigtige Gemyt tilkjende. Men det skal du vissælig tro, at om du end kan tilføie dem noget ondt, har du dermed ikke vundet Danmarks og Norges Kroner. Se til, at du vel kan gjemme og forsvare dem; thi nu haver du Fare at staa! Dette er vort Svar paa din letfærdige og ubeskedne Skrivelse. Af vort Slot Kalmar den 17de August 1611."

Digitized by Google

I den følgende Tid gik Krigen sin Gang. Den danske Hær led ikke ubetydeligt under Pestens Herjinger. Et Par mindre Angreb paa Kong Karls befæstede Leir ved Ryssby afsloges, og da Kong Kristian fandt, at Aarstiden var for langt fremskreden til, at han vilde indlade sig paa nogen lang Beleiring, lod han Kalmar sætte i Forsvarsstand og proviantere for Vinteren, hvorpaa han selv begav sig tilbage til Kjøbenhavn. Den største Del af Hæren blev lagt i Vinterkvarter paa Østsiden af Sundet.

Saasnart Karl IX merkede, at Felttoget var til Ende fra dansk Side for dette Aar, opløste ogsaa han sin Hær. Men forinden lykkedes det Gustav Adolf at tilbageerobre Øland og nøde Besætningen paa Borgholm til en hæderlig Kapitulation, som, takket være den unge Kongesøns trofaste Ordholdenhed, blev opretholdt til Punkt og Prikke, skjønt den gamle Konge syntes, at "Juten" kunde have taget tiltakke med mindre. Til Høvedsmand paa Øland indsattes den tapre Per Michelson Hamarskold. Tyve Dage efter Borgholms Tilbageerobring (30te Oktober 1611) afgik Kong Karl ved Døden i Nykøping, 60 Aar gammel.

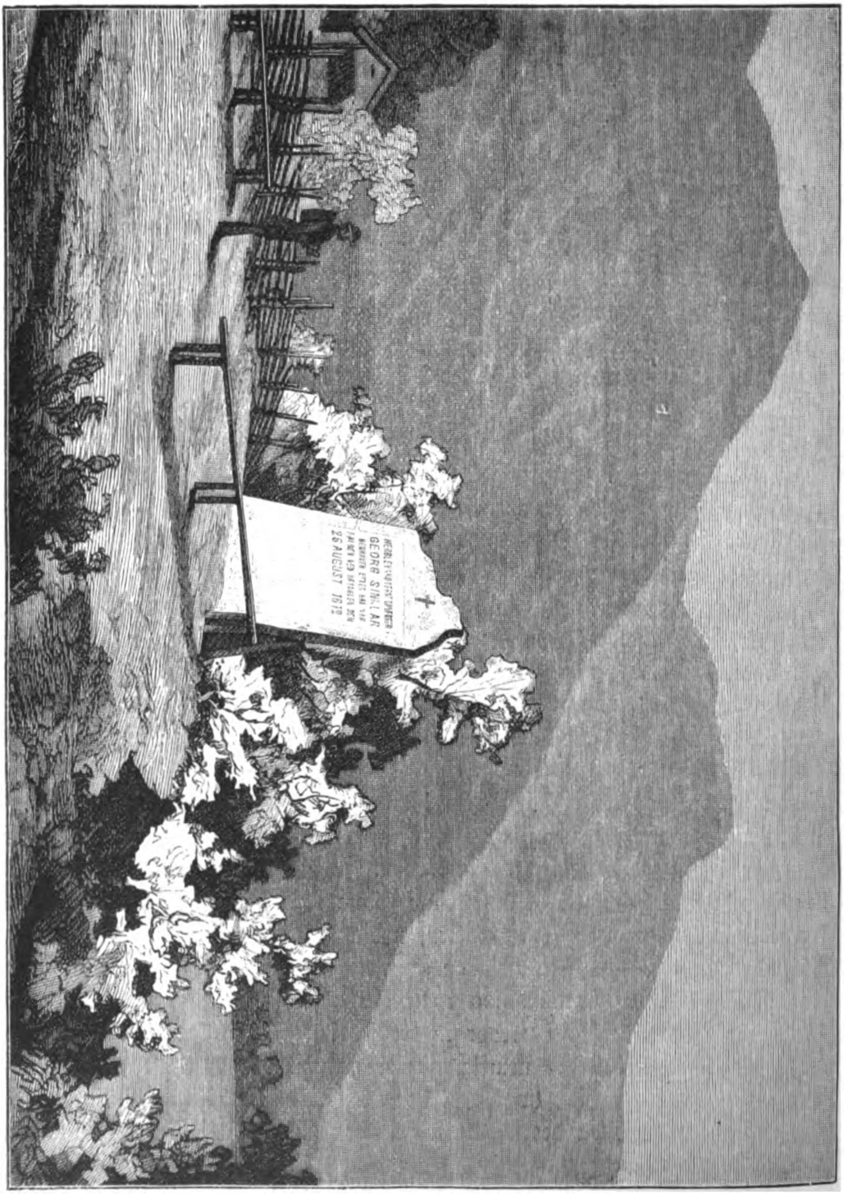
Begivenhederne paa de øvrige Krigsskuepladse traadte i Baggrunden for det Hovedangreb, som Kristian IV selv ledede.

Den hallandske Grænse mod Nord var om Sommeren bleven dækket af fire Faner Ryttere, en Styrke, som langtfra var tilstrækkelig til at holde den svenske Statholder Nils Bengtson Stangen, naar han med sit Fodfolk og de opbudte Bønder drog ud paa Herjetog. I Midten af Juli Maaned hjemsøgte han saaledes Hisingen med Mord og Brand, uden at Besætningen paa Baahus kunde hindre det, vendte sig saa mod Syd og plyndrede Landet lige til Kongsbak, tvang den lille Garnison i denne By til at overgive sig, men nedhuggede den saa ligefuldt og lod Byen gaa op i Luer. Før den danske Garnison kunde røre paa sig, sad han igjen i Sikkerhed paa sine Borge. Lignende Streiftog blev oftere gjentagne, uden at der kom til Sammenstød mellem de danske og svenske Afdelinger. Saaledes faldt Nils Bengtson i den sidste Halvdel af September ind i nordre Halland, hvor han skjændte og brændte. Men denne Gang kom han ilde ud for Danskerne, der indhentede ham paa Tilbageveien, nedsablede den største Del af hans Mandskab og tog ham selv tilfange.

Tilsøs var de svenske ogsaa i Regelen uheldige dette Aar, saavel udenfor Kalmar som udenfor Gøteborg. Et Forsøg paa at bryde Blokaden paa det sidste Sted mislykkedes nemlig, og i December Maaned trængte Jørgen Daa ind i Skjærgaarden, hvor han angreb de svenske Fartøier og stak Ild paa et Par af dem, da det ikke lykkedes hans Mænd at slæbe dem ud fra deres Ankerplads under Elfsborgs Kanoner.

Ogsaa fra norsk Side havde der været foretaget en Række af Indfald over den svenske Grændse, skjønt den af Kongen udkastede Felttogsplan saagodtsom ikke blev fulgt. Den Uvillie, som den norske Almue nærede for

Digitized by Google

94. Sinclairs Grav.

Digitized by Google

at indlade sig i Kamp med Sverige, ytrede sig paa mange Maader. Saaledes erklærede den paa sine Steder endog ligeud, at den ikke vilde bære Vaaben mod Svenskerne. Andre kranglede om sin Sold og krævede den forhøiet, og da de ikke fik sin Villie frem, vendte de hjem med fulde Nisteposer, uanset de endnu ikke havde tjent den Tid, hvorfor de havde modtaget Sold. Atter andre erklærede, da det led ud paa Høsten, at nu maatte de hjem for at faa Avlingen i Hus. Somme mente ogsaa af og til, at nu var den Tid, de havde at tjene forløben, saa andre fik tjene i deres Sted. Flere Prestegjelds Bønder forlangte selv at bestemme, i hvilken Grænsetrakt de vilde tjene, og da man ikke spurgte dem om deres Formening, fjernede de sig i al Stilhed fra Posteringerne. Søgte saa Befalingsmændene at sætte sig i Respekt ved at drage Hovedmændene for Mytteriet til Ansvar, fik de med det hele Opbud at gjøre, som ved Magt satte sine Kamerater i Frihed. I Bergenhus og Stavanger Len sad Knegte og Ryttere Udbudet simpelthen overhørig.

Først ud paa Sommeren lykkedes det omsider at faa samlet 9 Fænniker paa omkring 2500 Mand, af hvilke 1600 Mand lagdes paa Grænsevagt ved Manglebro og paa Tolvmilsskogen. Senere paa Sommeren foretoges der et Indfald i Dalsland, hvor nogle Sogne plyndredes og noget over 100 Gaarde afbrændtes. Andre Krigsforetagender kan ikke ses at have fundet Sted fra denne Kant af Landet.

Større Interesse frembyder de Foretagender, som foregik i det nordenfjeldske paa Grænserne af Jemtland og Herjedalen. Her førte Krigen senere hen i Folkesagnet Navnet "Balser-Feiden" efter den tidligere omtalte svenske Befalingsmand Balthazar Beck.*)

Allerede den 4de Marts 1611, altsaa før Krigen endnu var erklæret, havde Kristian IV sendt Lensherren over Throndhjems Len, Sten Jensen Bille til Billesholm, Befaling om at udskrive 2000 Mand af de fire saakaldte Sølene, Namdalen, Fosen, Romsdal og Søndmøre, for med dem at gjøre Indfald i Sverige fra Jemtland af. Saasnart denne Skrivelse kom Sten Bille i Hænde, lod han den oplæse paa Raadhuset, for at de Borgere, som just stod i Begreb med at drage til Nordlandene i Forretninger, kunde blive holdte tilbage. Som Følge heraf blev den forestaaende Krig bekjendt i betimelig Tid, ikke blot for Nordmændene, men ogsaa for Svenskerne. Sten Bille, der var alt andet end en Krigshelt, blev plaget af Hjerteklap og Kardialgi og lagde sig syg. Anførselen anbetroedes derfor til Jens Aagesen Bjelke til Østraat og Hans Basse til Tveden, en Adelsmand, som tidligere havde gjort Krigstjeneste i Ungarn. Underbefalingsmændene toges af Throndhjems Borgere. Det udbudte Mandskab havde nok duet til Søfolk, men var mindre skikket

*) "Balserfeiden" holdes i Sagnet nordenfjelds skarpt adskilt fra "Hannibalsfeiden", der her kaldes "Ulfeldtsfeiden". I Grænselandskaberne synes "Balserfeiden" paa sine Steder at være bleven sammenrørt med "Hannibalsfeiden".

Digitized by Google

til at flyve i Berg. Kosten, som Udrederne maatte skaffe dem, satte Knegtene tillivs, saa snart det lod sig gjøre. Da de saa kom over Jemtlandsfjeldet, blev det Smalhans for dem; thi af Jemterne fik de intet. Den samme Vrangheb og Opsætsighed mod de Overordnede, som vi kjender fra det søndenfjeldske, gjorde sig ogsaa her gjældende og øvede naturligvis en skjæbnesvanger Indflydelse paa Begivenhedernes hele Gang. Bedre var vel heller ikke Forholdene blandt de to Fænniker Knegte, som Jemterne havde maattet stille.

Fra svensk Side var der i god Tid truffet Anstalter til at afværge et Indfald fra denne Kant. Saaledes havde den svenske Konge befalet Statholderen i Dalarne, Karl Bonde, at gjøre Indfald i Jemtland med Dalkarlene, medens Balthazar Beck med opbudne Helsinger og hvervede Knegte angreb Landskabet fra den anden Side. Det bebudede Angreb fra Norge saa ud til at ville lade vente paa sig; til August Maaned 1611 havde Hans Basse endnu indskrænket sig til at foretage et mindre Indfald i Medelpad og Helsingland, og Svenskerne begyndte at se med største Ro paa Begivenhederne. Det Misnøie, Jemterne nærede mod de norske Knegte, blev i Hemmelighed næret af de Opraab, som Balthazar Beck sendte ind i Jemtland, hvor de gik fra Mand til Mand. Da saa Hans Basse og Jens Bjelke, der i en liden Affære ved Ressund nær var blevne ladte aldeles i Stikken af sine feige og opsætsige Knegte, af pur Nød maatte gaa tilbage over Fjeldene, besatte Balthazar Beck Jemtland i Ro og Mag, og Herjedalens Befolkning blev af Becks Underbefalingsmand Olof Ingemarsson ved Mord, Herjing og Brand tvungne til at følge Jemternes Exempel. Alle "Juter" og Prester blev udjagede, og svenske Prester og Embedsmænd indsattes i deres Sted. For at værne den saaledes forsvenskede Provins mod Angreb fra norsk Side lod Balthazar Beck bygge en Skanse og et Blokhus, som fik en Besætning af 120 Mand.

Naar Sagerne nordenfjelds tog en saa betænkelig Vending, maa Aarsagen hertil naturligvis først og fremst søges hos Almuens Opsætsighed og Jemternes Troløshed; men paa den anden Side maa ogsaa Lensherrens Uduelighed tillægges en ikke ringe Skyld. For Throndhjems Befæstning havde han vel draget Omsorg; thi, som Rygterne gik, havde han al Grund til at frygte for, at Balthazar Beck en vakker Dag skulde vise sig udenfor Byen med sin Hær og gjentage Claude Collarts Spil fra 1564. I Virkeligheden gik ogsaa Karl IX's Planer ud paa at bringe Throndelagen under den svenske Krone, og de Instruxer, Balthazar Beck havde faaet, var affattede i Overensstemmelse dermed.

Heller ikke Nordlandene og Finmarken blev aldeles forskaanede for fiendtlige Anfald. Allerede før Krigens Udbrud havde en svensk Trop paa 70 Mand gjort Indfald i Titisfjord. Men takket være de Anstalter, Lensherren Hartvig Bilde i den følgende Tid lod træffe, kom Fienden ikke tiere igjen her. Til Vardøhus havde Karl IX tænkt at sende et sterkt Streif-

Digitized by Google

korps, der skulde indtage Fæstningen og tvinge Lapperne til at sværge den svenske Krone Troskabsed; men Karl IX døde, før Planen kom til Udførelse, og Gustav Adolf lod den falde.

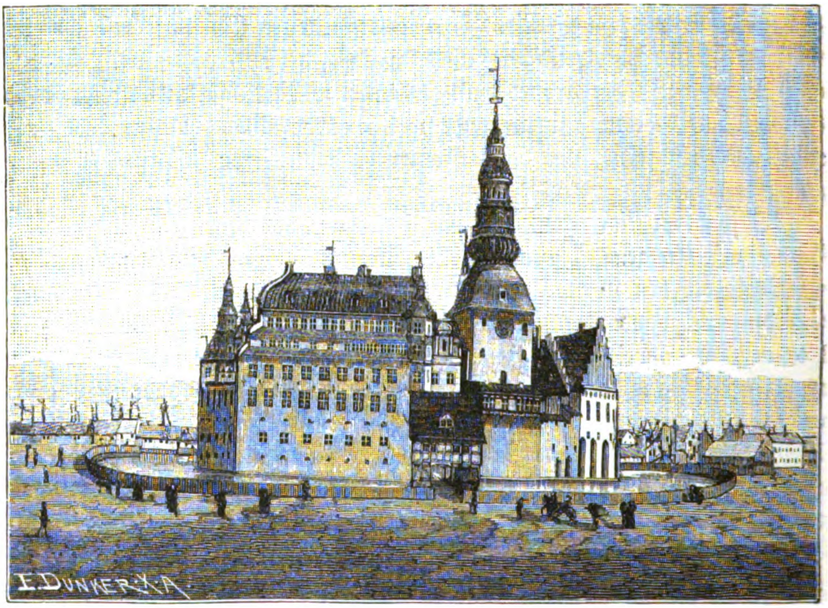
Da Karl IX var afgaaet ved Døden, havde hans Søn Gustav Adolf endnu ikke fyldt sit 17de Aar, og Regjeringen i Sverige blev derfor ifølge den afdøde Konges Testament overtaget af Enkedronningen, Hertug Johan og 6 Rigsraader. Der var bleven vakt Tvivl om, hvorvidt Hertug Johan, der var yngste Søn af Karl IX's Broder Johan III, ikke fremdeles havde nærmere Ret til Thronen end Gustav Adolf, til Trods for at han tidligere havde givet Afkald paa sin Ret. Alle de Forviklinger, som Karl IX's Død havde fremkaldt, skulde imidlertid løses af en Rigsdag, der i December 1611 skulde samles i Nykøping. Her ordnedes alt til Fordel for den unge, men tidligt udviklede Gustav Adolf; Hertug Johan fandt sig i at træde tilbage, mod at erholde Forleninger i Erstatning, og hans Fætter erkjendtes for fuldmyndig og regjerende Konge.

Skjønt Sverige ikke stod paa synderlig god Fod med nogen af sine Naboer ved Kongens Thronbestigelse, var det Krigen med Danmark-Norge, som paakaldte den største Opmerksomhed fra Regjeringens Side. De Fordele, som Danmark havde vundet ved Kalmars Erobring, kunde paa en Maade siges at være opveiede ved Jemtlands og Herjedalens Besættelse; afgjørende for Krigens Gang kunde Felttoget i 1611 paa ingen Maade siges at have været. Ikke desmindre gjorde Gustav Adolf strax Forsøg paa at faa Striden bilagt; han opgav Titelen "Konge over de Lapper i Norrland", som Enkedronningen dog vedblev at bruge, og søgte ved Nytaarstid 1612 at faa aabnet Underhandlinger med Danmark. Til Norges Befolkning udstedte han under 12te Marts 1612 et Opraab, hvori han beklager sig over, at han paa Grund af "den dansk-norske Konges Stridslyst var bleven nødt til at føre Krig, ikke imod nogen afgudisk, hedensk og barbarisk Herre og Nabo, ei heller imod Paven i Rom og hans Anhang, men imod det Land og Folk, som med os og vore Riger har kristelig Tro og Religion tilfælles". Da han ved, siger han, at den norske Nation er mere tilbøielig til Fred end til Krig, finder han sig beføiet til at afgive for dem en Forklaring over, hvorfra Stridighederne har sit Udspring. Han meddeler saa en fra svensk Standpunkt og i Overensstemmelse med de af Faderen opstillede Fordringer korrekt Fremstilling af Lappespørgsmaalets Udvikling; noget nyt lægger han imidlertid ikke til. Tilsidst opfordrer han dem til at falde fra den danske Konge og indgaa Forening med Sverige, i hvilket Tilfælde han lover at stadfæste alle de Rettigheder og Friheder, som Landets Befolkning i gamle Dage var i Besiddelse af, men som nu de danske paa skjændig Vis skulde have traadt under Fødder. Hvad Indtryk denne Opfordring gjorde paa Nordmændene er ikke godt at sige; men Kongen selv

Digitized by Google

havde neppe synderlig Tro paa Manøvrens Virkning. Allerede i de forløbne Maaneder af Aaret havde han nemlig tilstrækkelig lagt for Dagen, at det ikke var Nordmændenes Ve og Vel, men den svenske Krones Magt og Hæder, som laa ham først og fremst paa Hjerte.

Tidlig paa Aaret havde nemlig den svenske Regjering for at skaffe sig Overvægt i det Opgjør, som Underhandlingerne med Danmark maatte istandbringe, truffet Anstalter til et dristigt Angreb paa den danske Konges Lande. Kalmar, der var underlagt den indflyttede Skotes, Andreas Sinclairs,

95. Kjøbenhavns Slot i det 17de Aarhundrede.

Befaling, var nu sat i udmerket Forsvarsstand, saa et paatænkt Angreb paa denne Fæstning maatte opgives. Derimod besluttede Gustav Adolf at vende sig mod Blekinge og drog i denne Hensigt Tropper sammen i Egnen om Rysby. Men den danske Konge var paa sin Side heller ikke uvirksom. Efterat der strax over Nytaar 1612 var foretaget et mindre Streiftog ind paa det svenske Landomraade fra Baahus af, brød Kong Kristian selv med 250 Mand den 25de Januar op fra Vardberg og rykkede frem mod Fæstningen Guldborg ved Gøtaelven, der forsvaredes af den kjække Morten Krakau. Den 27de Januar naaedes Guldborg efter en anstrængende Marsch. Fem Gange løb Fienden Storm den Nat, men blev ligesaa ofte slagen tilbage.

Digitized by Google

Morten Krakau kom i Kampens Begyndelse slemt tilskade; men hans Hustru, den "karlvulne fru" Emerentia Pauli, overtog Ledelsen af Forsvaret, da Knegtenes Hovedsmand, Svein i Ramnaklef, fandt for godt at gjemme sig paa et mindre passende Sted. Danskerne fik nu slig ilde Medfart, især af kogende Lud, som Fruen og Knegtenes Koner heldte ud over dem, at de tildels, som Fruen udtrykte sig, "blev liggende i Porthvælvet som skoldede Svin". Da Kong Kristian udpaa Dagen sendte Bud op til Slottet om at faa Lov til at begrave sine Døde, svarede Fruen: "Har Gud givet os Lykke til at slaa dem ihjel, skal vi nok ogsaa begrave dem. Men", lagde hun til, "de danskes Besøg kom os denne Gang aldeles uforvarende. Vil de gjøre os den Ære at komme igjen til Middag, skal der blive sørget for en bedre Beværtning". Kristian modtog imidlertid ikke Indbydelsen; han rykkede mod Ny-Lødøse, som han indtog uden Modstand, gjorde et Par Dage efter et forgjæves Forsøg paa at faa ødelagt de svenske Orlogskibe, som laa under Elfsborgs Kanoner, og trak sig saa tilbage til Baahus. Herfra foretog han i Begyndelsen af Februar Maaned et Indfald i Vestergøtland, hvor han afbrændte hele Byen Skara med Undtagelse af dens prægtige Domkirke, og vendte saa under stadige Skjærmydsler med svenske Streifpartier tilbage til Baahus, hvor han lod sin Hær udhvile sig.

Samtidig med dette af Kongen ledede Angreb foretog Anders Bille og Breide Rantzau i Spidsen for to Rytterfaner og en Del skaanske Bønderknegte et Indfald i Smaaland, hvor flere hundrede Gaarde blev herjede og brændte. Byen Vegsjo, dens skjønne Domkirke og Kronoberg Slot gik ogsaa op i Luer. Paa Rygtet om, at denne danske Hær agtede sig til Jønkøping, ilede Gustav Adolf med 3000 Mand udsøgte Tropper den imøde; men da havde Fienden alt tiltraadt sit Tilbagetog til Skaane. Den svenske Konge fulgte dog efter og øvede i rigt Maal Gjengjæld for den Overlast, som fra dansk Side var bleven Smaaland til Del. Byen Væ blev saaledes brændt. Men ved Vidsø overraskede Breide Rantzau den svenske Hær, som dog nu var bleven betydelig forringet ved udsendte Streifpartier. I den blodige Kamp, som udspandt sig, led Svenskerne et fuldstændigt Nederlag. Gustav Adolf kastede sig paa en Hest for at undfly; da han red over den tilfrosne Saagenaa, brast Isen under ham. Kun ved Uppländingen Thomas Larssons Snarraadighed blev han reddet fra den visse Død og kom med de øvrige Flygtninger over den smaalandske Grændse. Men over 1000 Svensker havde her sat Livet til.

Ved de Dispositioner, som Gustav Adolf i Hast forstod at træffe, blev de danske Hære forhindrede fra at udnytte det lidte Nederlag i den Udstrækning, som Førerne havde ventet. Snart fik disse og andet at tænke paa, idet en svensk Hær under Hertug Johan og Jesper Matsson Kruus gjorde et herjende Indfald i Halland og trængte frem til Vardberg. Selve Byen blev brændt; men Slottet, som stod under Magnus Gyldenstjernes Befaling, blev ikke angrebet.

Digitized by Google

Da Svenskerne havde leiret sig paa Kølleryd Hede i Skellinge Sogn, faldt en dansk Hær under Kong Kristians egen Anførsel over dem. Men Svenskerne var forberedte paa hans Komme. Trætte og udmasede af et syv Miles Ridt paa slette Vinterveie og hilsede af en tæt Kugleregn fra de svenske Musketerer, som laa i Ly bag Klipperne, vidste de danske snart hverken ud eller ind. Flere af deres adelige Førere fandt her Døden. Snart maatte Angriberne vende sig til Flugt, forfulgte af Svenskerne, og Kong Kristian blev selv reven med. Kun med største Nød skal han være undgaaet den øiensynlige Livsfare, og dækket af Mørket slap han med Resterne af sin Hær ind paa Vardberg. I de følgende Dage herjede Svenskerne Omegnen; men derpaa vendte de sig til et andet Foretagende.

Efter sit mislykkede Angreb paa Guldborg havde Kristian IV sat sig i Besiddelse af Ny-Lødøse, som han senerehen havde givet en Besætning af fire Kompagnier hvervede Tyskere og 300 opbudte norske Bønder, tilsammen 1000 Mand. Jesper Matsson Kruus vendte sig nu mod denne By, hvis Besætning i dette Øieblik manglede ansvarshavende Befalingsmand. Tyskerne var da lumpne nok til at aabne Underhandlinger med Jesper Kruus, der gik ud paa, at de selv skulde beholde Liv og Gods og tage Tjeneste hos Svensken; men for de norske Bønders Vedkommende blev intet Forbehold taget. Da nu Byen havde overgivet sig, blev Nordmændene befalede at nedlægge sine Vaaben og at forføie sig ind i Kirken. Derpaa blev de hentede ud igjen og nedskudte til sidste Mand; — blandt deres Mordere lagde deres tidligere Kamerater, de tyske Overløbere, megen Tjenstiver for Dagen. Fra Ny-Lødøse satte Jesper Kruus over paa Hisingen, hvor han brændte hele den norske Del af Øen, men vogtede sig dog at komme Baahus for nær. Konghelle lagdes i Aske. Derpaa hjemsøgte han Viken. Marstrands Borgere forsvarede sig saa djærvt, at de holdt Fienden borte fra sine Porte. Men Uddevalla og opimod 600 Gaarde i denne Trakt gik op i Luer. Herjingerne strakte sig lige op til Fredrikstads Mure. "Brændefeiden" kaldte Vikens Indbyggere senere hen denne forfærdelige Episode af den kalmarske Krig. I Begyndelsen af Marts Maaned trak Jesper Kruus sig med sine Tropper tilbage til Vestergøtland.

Denne raa og vilde Krigsførsel havde et Sidestykke i Balthazar Becks Optræden nordenfjelds. Denne gjorde tidlig paa Vaaren et Indfald i Finlierne, hvor han plyndrede og brændte den hele Bygd med Devikens Kapel og bortførte Indbyggerne til Jemtland. Tilbagetoget blev lagt gjennem Snaasens Hovedbygd, som ligeledes blev herjet. Sagnet beretter, at Bygdens ærværdige Kirke ogsaa blev plyndret for sine Klokker og Inventarium og antændt.

Vaarmaanederne igjennem var det temmelig stille. Fra begge Sider rustede man sig til det forestaaende Sommerfelttog. Grænserne bevogtedes imidlertid af opbudte Bønder, som ved Krigens fornyede Udbrud for en

Digitized by Google

Del blev afløste af hvervede Fænniker. Saavel i Norge som i Danmark blev der udskrevet Matroser til Flaaden, og paa de danske Øer blev der holdt skarpt Indseende med Landværnets Ordning og Bevæbning. Derhos lod den dansk-norske Konge hverve et stort Antal Leietropper saavel paa de britiske Øer som i Tyskland. I Norge blev Krigen fra Aarets Begyndelse bestemt til Forsvar af Kysten og Grænselandskaberne. Almuen fik paa flere Steder Tilhold om at bygge nye Skjærbaade i Stedet for dem, som ikke kunde holde Søen, og udbedre dem, som endnu var i brugbar Stand. Jemtland og Herjedalen blev midlertidig opgivne.

Ogsaa paa Svenskernes Side havde Rustningerne antaget et betydeligt Omfang. Navnlig havde den unge Konge sin Opmærksomhed henvendt paa Flaaden, der i det forløbne Aar havde spillet en mindre heldig Rolle. Til hans Hvervning af fremmede Krigsmænd skal vi senere komme tilbage.

Felttoget i 1612 aabnedes med, at den dansk-norsk Flaade stak i Søen i 2 Afdelinger, af hvilke den ene, der talte syv Skibe under Jørgen Daas Kommando, skulde blokere Gøtaelvens Udløb, medens Hovedflaaden under Rigsadmiralen Mogens Ulfeld skulde afskjære Sverige fra al Tilførsel fra Østersølandene og tage Stilling ved Kalmar, hvorfra der skulde rettes et fornyet Angreb paa Øland.

Samtidig paagik ogsaa Forberedelserne til Landkrigen, der skulde føres efter den samme Plan som Felttoget i 1611, kun med den Forskjel, at medens Vestarmeen denne Gang begyndte med en Beleiring, skulde Østarmeen efter Ølands Erobring operere i aaben Mark. For den første Hær skulde Kongen selv være Overstbefalende, medens Gert Rantzau skulde lede den andens Bevægelser.

Med en Hær paa henved 10000 Mand brød Kristian IV i Begyndelsen af Mai Maaned op mod Elfsborg, som blev omringet og afspærret fra Forbindelsen med Guldborg. Elfsborg, der havde en Besætning af 600 Mand under Olof Stråle, blev den 14de opfordret til Overgivelse, efterat dens eneste Udenværk paa Skinnareklippen var erobret. Men Stråle svarede, at han først kunde indlade sig derpaa, hvis han ikke inden 14 Dage havde erholdt Undsætning. Saa længe vilde Kristian imidlertid ikke give Taal. Beleiringen fortsattes under stadig Kanonade fra de Batterier, som han havde ladet opkaste, og under hyppige, men resultatløse Udfald fra Besætningens Side. Den 22de Mai var Tilstanden paa Elfsborg imidlertid saa mislig, at en Opfordring fra Kongen til Overgivelse ikke mødte Afslag. Murene var nemlig paa flere Steder nedskudte; hist og her havde Ilden anrettet store Ødelæggelser, og Olof Stråle selv var saaret. Det blev da aftalt, at Elfsborg skulde overgives, mod at Besætningen fik fri Afmarsch. Nogle Dage efter overgav ogsaa Guldborg sig, uden at et Skud endnu var løsnet mod dets Mure; men Morten Krakau var da ikke længere Kommandant her. Kristians Fremgang her havde sin fornemste Aarsag deri, at de

96. Kjøbenhavns Slot med "det blaa Taarn".

Digitized by Google

svenske Tropper, som Gustav Adolf havde ladet sammendrage i Vestergøtland, ikke naaede frem i ret Tid. De maatte derfor nøie sig med at dække Veien til Jønkøping, der nu var det nærmeste Maal for den danske Hærs Marsch.

Kristian IV rykkede imidlertid frem over Fors og Gerdhem til Lidkøping; men da han ikke medførte Skyts og savnede Forpleining til sin Hær, vendte han igjen tilbage til Elfsborg.

Paa samme Tid, som Kristian IV drog mod Elfsborg, havde Gert Rantzau ogsaa sat sig i Bevægelse. Da han kom til Kalmar, erfarede han, at en af hans Underbefalingsmænd havde sat sig i Besiddelse af det forskansede Nysby, som Karl IX havde forsvaret med saa stor Haardnakkethed, og tvunget de omboende Smaalændinger til at sværge Kong Kristian Troskabsed. Gert Rantzau kunde derfor strax gaa i Gang med Erobringen af Øland. Men dette Arbeide krævede baade Mænd og Tid; thi paa denne Ø kommanderede nu Per Michelson Hamarskøld. Ved Hjælp af den danske Hovedflaade blev Overgangen over Kalmar Sund imidlertid gjennemført. Hamarskøld forsvarede sig med mageløs Tapperhed, men nødtes til at kaste sig ind paa Borgholm, som strax blev beleiret fra alle Kanter. I 11 Dage beskjød de danske Fæstningen med grovt Skyts og Brandpile; snart begyndte Brystværnene at rase ud, og ihvorvel Hamarskøld og hans Mænd af bedste Evne søgte at udbedre den lidte Skade, blev dog Stillingen Dag for Dag mere uholdbar. Danskerne lagede alt i Stand for at friste en Storm. Men da var Fæstningens Forsvarere og paa sin Side komne til det Resultat, at nu havde de gjort alt, hvad gjøres kunde. Da Stormstigerne bares frem, viftede de med sine Hatte til Tegn paa, at de vilde overgive sig. Men da Gert Rantzau forlangte, at først og fremst skulde Hamarskøld udleveres, før han vilde indlade sig paa Underhandlinger, raabte Svenskerne forbitrede, at før de vilde svigte sin Anfører, skulde de nedhugges til sidste Mand eller gaa tilveirs med Krudttaarnet. Gert Rantzau vovede dog ikke at lade det komme til den Yderlighed, og da flere af hans Underanførere lagde et godt Ord ind for den kjække Modstander, tilstod han Borgholms Besætning fri Afmarsch mod, at den forpligtede sig til ikke mere at gjøre Tjeneste mod Danmark. Men da Danskerne havde Mistanke om, at Svenskerne tog med sig mere, end man var forligt om, og holdt en Del af deres Gods tilbage, ansaa Per Hamarskøld sig løst fra sin Forpligtelse, og vi finder ham derfor atter snart med Vaaben i Haand.

Hele Ølands Befolkning maatte nu sværge den danske Konge Troskabsed; Presterne, som man ikke kunde faa til at gjøre det, sendtes i Fangenskab til Sjælland. Gert Rantzau begav sig nu med sin Hær igjen over til Fastlandet, hvor Vestervik blev erobret, men den beleilige Tid var dog allerede omme. Gustav Adolf havde nemlig samlet en betydelig og velrustet Hær til Dækning af Jønkøping. Ogsaa den svenske Bonde lagde ved denne Leilighed — som saa ofte ellers — en begeistret Fædrelandskjærlighed for Dagen,

Digitized by Google

idet der foregik en storartet Reisning i hele den midterste Del af Sverige. Ganske vist lykkedes det Gert Rantzau at trænge frem til Vimmerby; men her blev han dels af Mangel paa Livsfornødenheder, dels paa Grund af sine Troppers Vranghed og Opsætsighed nødt til at stanse i 14 Dage. Ihvorvel Gustav Adolf vidste, at Kristian IV ogsaa vilde stevne mod Jønkøping fra Elfsborg af, besluttede han at vende sig i største Hast mod Gert Rantzau, hvis Stilling han fandt var langt mere truende. Denne trak sig da, stadig forfulgt af Kongen, tilbage over Høgsby til Rysby. Paa dette Tilbagetog havde over 1500 Mand sat Livet til; af disse havde Hunger og Strabadser bortrevet de fleste, medens kun faa var faldne for Fiendehaand.

Men paa samme Tid, Gustav Adolf forlod Trakten omkring Jønkøping for at fordrive Gert Rantzau fra hans Stilling ved Vimmerby, brød Kristian IV op fra Elfsborg for at rykke mod Jønkøping. Noget Beleiringsskyts førte Kongen ikke med. Den 23de Juli stod han udenfor Byen, som ved hans Komme blev afbrændt af Forsvarerne, som derpaa trak sig ind paa Slottet. Efterat Hæren havde staaet uvirksom her i et Par Dage, tiltraadte den igjen sit Tilbagetog. Udenfor Vesterviks Erobring havde disse to Tog altsaa intet Udbytte bragt, og denne Fordel gav Kong Kristian godvillig Afkald paa.

Under den Stilstand, som nu af sig selv indtræder paa Krigsskuepladsen i det sydlige Sverige, skal vi gaa over til at betragte de i sig selv ret interessante, af senere Sagn saa rigt udsmykkede Begivenheder, som i Løbet af Sommermaanederne fandt Sted i Norge. Det er Mønnickhofvens Færd indigjennem Throndhjemsfjorden og det Nederlag, en Afdeling skotske Leietropper led ved Kringen i Gudbrandsdalen.

Vi har i det foregaaende sterkt betonet, hvilken betydelig Rolle fremmede Leietropper kom til at spille i Nordens Krige paa denne Tid. Da det nationale Landsforsvar i Danmark-Norge befandt sig paa et endnu mindre udviklet Trin end i Sverige, er det en Selvfølge, at de forenede Rigers Konge i høiere Grad end den svenske maatte betjene sig af hvervede udenlandske Tropper. I Krigens første Aar var der saaledes hvervet flere tusinde Soldater i Tyskland, Nederlandene og Frankrige. Ogsaa i England søgte den indfødte Befalingsmand, John Pulli, der stod i den dansk-norske Konges Sold, at hverve 1000 Mand, uden at dette dog lykkedes ham. Under Krigens fortsatte Gang fortsattes disse Hvervinger. Fra England kom saaledes om Vaaren 1612 Robert Willeby og John Pulli med 15 Kompagnier og John Zelvig med 1 Kompagni fra England, Simon Bi med en Fennike fra Irland samt fra Tyskland flere Kompagnier, som Blasius Belisarius havde ladet hverve. Det siger imidlertid sig selv, at Regjeringerne i nogle af de neutrale Riger kun ugjerne saa disse Hvervninger og ialfald officielt

Digitized by Google

nedlagde Forbud mod dem. Kun den engelske Konge tillod de danske at hverve 5000 Mand.

Ogsaa den svenske Konge benyttede sig i stor Udstrækning af fremmede Tropper, som han lod hverve, om end ikke paa langt nær i samme Udstrækning som den dansk-norske Regjering. Dog blev disse Hvervninger i Vinteren 1611—12 drevne med ikke ringe Ihærdighed. For Tysklands Vedkommende blev de saaledes ledede af Henrik v. Falkenberg, der tillige fra Lübeck af skulde holde skarpt Udkig med Danskernes forskjellige Foretagender. Til Nederlandene sendtes i samme Øiemed Oberst — eller som han vanlig benævnes Generalfeltvagtmester — Johan v. Mønnickhofven, og til England Oberst Baron Jakob Spens.

Johan v. Mønnickhofven, der fra Krigens Begyndelse havde gjort Tjeneste i den svenske Hær og navnlig spillet en ikke uvæsentlig Rolle i Troppebevægelserne omkring Nyksby, kom om Vinteren 1611—12 til Nederlandene for at hverve. Ganske vist udstedte Generalstaterne Forbud mod Anhvervning af Tropper her og satte høi Straf for at føre Ammunition og andre Krigsfornødenheder ud af Landet. Men med Mønnickhofven blev der dog set gjennem Fingre, da Hollændernes Handelsinteresser ikke vilde blive krydsede af de svenske Vaabens Fremgang. I Begyndelsen af Juni Maaned 1612 havde han derfor hvervet efter nogle 1200, efter andre 800 Mand, som han paa 4 Skibe vilde føre til Sverige. Men han blev i 5 Uger opholdt af Modvind og først den 14de Juli kunde han gaa under Seil. Skjønt man i Danmark i Tide blev underrettet om hans Hensigt, og Admiralen Jørgen Daa fik Formaning om at holde skarpt Udkig efter ham, forstod Mønnickhofven dog at undgaa den danske Flaades Opmerksomhed, idet han stevnede længere op mod Nord, end man efter al Sandsynlighed skulde have ventet.*) At hvervede fremmede Tropper enten tillands (fra Holsten af) eller tilsøs (fra Nederlandene af) vilde rette et Angreb paa det vestlige Danmark eller det sydlige Norge, var en Mulighed, som man havde forudset og ved Opbud af Almuen søgt at forebygge. Men i det nordenfjeldske havde man saa aldeles henvendt Opmerksomheden paa Grænsernes Forsvar, at et Foretagende som Mønnickhofvens maatte komme aldeles overraskende.

Efter en hurtig Overreise løb Mønnickhofvens fire Skibe ind til Valderhaug paa Søndmøre, hvor Besætningen øvede Strandhug paa nogle Gaarde og blandt andet satte sig i Besiddelse af et der liggende Fartøi fra Husum. For en strygende Bør og med norske Bønder som Lodser holdt Eskadren op gjennem Throndhjems-Leden og ind gjennem Fjorden. Søndag Aften den 19de Juli Kl. 9 dukkede Skibene frem bag Digermulen og styrede ned mod Nidelvens

*) Det tør dog hænde, at Mønnickhofven oprindelig har tænkt sig til Hetland, hvor han har villet forene sig med de i Skotland hvervede Tropper. Omstændighederne medførte imidlertid en Forandring i denne Plan, skjønt Sammenhængen ikke kan ses af de Aktstykker, som hidtil foreligger.

Digitized by Google

Munding. I Throndhjem, hvor man om Morgenen ved de antændte Veter var bleven underrettet om, at en stor svensk Flaade var ventende, synes alt at have været i største Forvirring. Med Undtagelse af et paa Bratøren opført Blokhus, der var forsynet med nogle faa Kanoner, og nogle Skanser ved Fjorden, synes Byen nemlig at have været saagodtsom blottet for Forsvarsanstalter. Borgerne slap dog med Skrækken; Mønnichhofven maa have indset, at en Overumpling ikke kunde finde Sted, og i den lyse Sommernat styrede han ind til Stjørdalen, hvor han lod sit Mandskab gaa i Land. Den følgende Dag plyndredes Omegnen for alt, hvad Befolkningen ikke havdeført tilskogs. I Stjørdalen afbrændte Fienden Gaarden Vik og de tre Lerfaldsgaarde, og alle, som ikke havde taget Flugten, blev uden Skaansel nedhuggede. Muligens har enkelte Streifpartier ogsaa gjæstet de tilstødende Bygdelag med Brand og Mord.*) Mønnichhofven maa imidlertid ikke have betænkt sig længe paa, hvilken af Veiene til Jemtland han skulde vælge; thi han slog strax ind paa den, som førte gjennem de nærmeste, men sparsomt bebyggede Bygder Hegre og Meraker**). De Skibe, som havde været anvendte til Troppernes Transport, blev umiddelbart efter disses Landgang sendte tilbage til Nederlandene, og til Trods for, at deres Besætning ikke var større, end Vagtholdet ombord nødvendig krævede, slap de uskadte ud af Fjorden, ihvorvel et væbnet Koldingskib, som Byens Borgere havde leiet, krydsede efter dem.

Lensherren i Throndhjem, Sten Bilde, var imidlertid nu paa en Maade kommen sig af sin Skræk. Da han, som han sagde, ikke kunde vide, om den fiendtlige Eskadre ikke talte flere Skibe, som kom bagefter, vovede han ikke selv at forlade Byen, men sendte flere af sine Underbefalingsmænd ud for at opbyde Almuen af Stjørdalen og Indheredsbygderne til Forsvar af de mange Snevringer, som fandtes paa Mønnichhofvens Vei. Ganske vist lykkedes det at samle Almuen i et Antal af et Par Tusinde Mand, som i den saakaldte Forrbygd mellem Gaardene Einang og Kil skulde afspærre de vanskelige Passager, som en Haandfuld Folk under vanlige Forhold kunde forsvare mod en overlegen Styrke. Men da Mønnichhofvens Hær rykkede frem, rømte en stor Del af Bønderne ind i Skogen, og de, som det blotte Syn af Fienden ikke skræmte, fik Fart i sig, da Fienden affyrede nogle Skud, som de paa Grund af indtræffende Regnskyl ikke kunde besvare. Saaledes slap Mønnichhofven over det værste Stykke af Veien. Sten Bildes udsendte Befalingsmænd tænkte vistnok paa at følge efter Fienden tilskjelds. Men da den Folkestyrke, de havde til sin Raadighed, var altfor liden og derhos fattedes Levnetsmidler, nødtes de snart til at indstille Forfølgelsen. Saaledes naaede Mønnichhofven aldeles uhindret over til Jemteland. Men paa Marschen maa hans Mænd dog have

*) Gaardene Bjørviken paa Yterøen og Hinde i Skogen ses nemlig at være afbrændte paa samme Tid.

**) Merakerbygden blev nemlig først længere ude i Aarhundredet opryddet i større Udstrækning.

lidt adskilligt af Sult og Strabadser; de udsendte norske Partier fandt deres Vei betegnet ved udmagrede Lig og bortkastede Vaaben. Fra Jemteland, hvor neppe heller Mønnickhofven fandt tilstrækkeligt Underhold for sit Mandskab, rykkede han senere paa Aaret ind i Sverige. Hvilken Rolle han her kom til at spille, skal nærmere blive omtalt nedenfor.

Mønnickhofvens Tog til Thrøndelagen er et Vidnesbyrd blandt mange andre om, hvor lidet skikket en større Del af den norske Nation nu var til at værne om sit Land og sin Hjemstavn, og hvad en dristig Fiende som Følge heraf kunde vove. Men at Mønnickhofvens Held ene og alene kunde tilskrives Overraskelsen, der berøvede saavel Befolkningen som dens Ledere al Fatning, fremgaar noksom af den Skjæbne, som kort efter rammede en anden Afdeling af skotske Leietropper, som vilde følge det af Mønnickhofven givne Exempel.

Som ovenfor fortalt søgte Kong Jakob af England at faa Striden mellem Danmark-Norge og Sverige bilagt; til begge Rigers Kongehuse følte han sig nemlig paa en Maade i Slægtskab, idet han som bekjendt var Kristian IV's Svoger nu paa det sidste og havde aabnet Underhandlinger om at faa Gustav Adolf til Svigersøn. Det var den skotske Adelsmand Jakob Spens, han havde antaget til Fredsmægler og Giftermaalsunderhandler; men denne traadte i Tjeneste hos Karl IX og blev af denne sendt til England for at hverve 3000 Mand. Paa Veien gjennem Danmark var han imidlertid nær bleven dræbt af danske Soldater og maatte vende tilbage derfra med uforrettet Sag. Lidt senere reiste han dog atter ud i samme Ærende, og havde denne Gang større Held med sig. Da Kong Jakob viste en temmelig kjølig Holdning ligeoverfor de svenske Hvervninger, tog han sin Tilflugt til List. Han overdrog nemlig til Oberst Andreas Ramsay, hvis Broder John indtog en høi og betroet Stilling ved Kong Jakobs Hof, at besørge Troppernes Hvervning, men begav sig selv i Begyndelsen af Sommeren til Danmark, hvor han igjen gav sig Mine af at optræde som Fredsmægler. Andreas Ramsays Hvervninger foregik med en saadan Hensynsløshed, at alle maatte tro, at han idetmindste havde Kong Jakobs Samtykke dertil, medens denne i Virkeligheden var aldeles uvidende om hans Foretagende til det sidste. I de skotske Grænselandskaber mod England hyredes alskens Pak og pressedes brave Folks Børn; navnlig i Caithness (det gamle Katanes), hvis Befolkning for en ikke ringe Del jo var af norsk Herkomst, dreves Hvervningerne i stor Maalestok. Inden disse Leiesoldater imidlertid kunde affendes til sit Bestemmelsessted, var Regjeringen bleven opmerksom paa Ramsays Forehavende og fik det forhindret. Skibene blev beslaglagte, og de Mandskaber, som var ombord, sendte tilbage til sit Hjemsted. Kun to smaa Fartøier slap den 2den August ud fra Dundee og Caithness med 3 Kompagnier eller lidt over 300 Mand ombord. Hovedanføreren for denne Styrke var Andreas Ramsays Broder Alexander. De enkelte

Digitized by Google

Kompagnier befaledes af Kapteinerne George Sinclair*) og George Hay samt af Løitnanterne Henrik Bruce, Jakob Moneypenny og Jakob Scott.

Den 19de og 20de August ankom de skotske Skibe til Romsdalen, hvor de løb ind i Isefjorden og lagde til ved Skothammeren ved Gaarden Klungnes. Fra dette Sted foregik der ved denne Tid en ikke ubetydelig Udskibning af Trælast, og her synes der at have været et Slags Forløber for det senere Veblungsnes Marked. Paa de nærliggende Gaarde opsnappedes et Par Bønder, der blev tvungne til at vise Skoterne Vei rundt Isefjorden, hvorfra de tog tilfjelds og kom ned i Lesja. Overalt for de ifølge Statholder Envold Kruses Indberetning frem med megen Lempe i Modsætning til Datidens Krigsbrug, og der er ikke Spor af Sandhed i Sagnets Beretning, som vi møder den i Sinklarsvisens gribende Skildring:

"De skjændte og brændte, hvor de drog frem:
Al Folkeret monne de krænke.
Oldingens Afmagt rørte ei dem,
De spotted den græDende Enke.
Barnet blev dræbt i Moderens Skjød,
Saa mildelig end det smiled."

Man faar tvertom nærmest det Indtryk, at Skoterne har villet vække saa liden Opmerksomhed og Harme som muligt blandt Befolkningen. Rygtet om Fiendens Komme havde imidlertid i de øverste Prestegjelde i Gudbrandsdalen vakt en Reisning, som den staute Bondelensmand Lars Hage stillede sig i Spidsen for. Bønderne samlede sig først ved Rosten, hvor de ved Forhugninger og Tømmervælter vilde stanse Skoternes Marsch. Men da disse nærmede sig, fandt Dølerne det raadeligst at drage Forsterkninger til

*) Skjønt George Sinclair i det norske Sagn som bekjendt ansees for at være Hovedanføreren for det saakaldte "Skotertog" eller "Sinklarstog", fremgaar det af de bevarede historiske Aktstykker, at han kun har været en af Underanførerne. Hvad de skotske Kilder meddeler om ham og hans Herkomst er følgende.

Han var Søn af David Sinclair til Stirkoke, der var en uægte Søn af John, Herre til Caithness, Jarlen George af Caithness's Søn. Medens han rustede sig til Færden til Norge, havde han været Medskab for en Nidingsdaad, som hans Farbroder, Jarlen af Caithness, havde øvet mod sin Frænde Lord Maxwell. Denne, der for Drabet paa Lairden af Johnstown var bleven forvist fra Landet, var nys før kommen tilbage og havde søgt Tilflugt hos Jarlen af Caithness. Men Jarlen indbildte ham, at han hos ham ikke vilde være i Sikkerhed, og da Lord Maxwell vilde begive sig til Sutherland, blev han af George Sinclairs Folk opsnappet og udleveret til den skotske Regjering, der i 1613 lod ham henrette i Edinburgh. Efter de skotske Forestillinger om Slægtskabets Ukrænkelighed var saavel Jarlen af Caithness's som George Sinclairs Adfærd mod den ulykkelige Lord jevngodt med et Fader- eller Brodermord. Den Skjæbne, som den sidste gik imøde, blev derfor ogsaa i Skotland anset som Himlens retfærdige Straffedom for hans Nidingsverk, og Jarlen af Caitheness blev Gjenstand for Hvermands Foragt.

Digitized by Google

sig fra de sydligere Bygder, og trak sig derfor ned til Kringen, der ligger 16 Kilometer sydligere i Bredenbygd i Sel. Her vilde de oppebie Fiendens Komme. Bønderne fra Fron, Ringebo og ialfald tildels fra Lom stødte her til Dølerne fra Lesja, Dovre og Vaage, saa Bondehæren ialt talte mellem 4 og 500 Mand. Fogden Lars Gram overtog Befalingen over den med Lensmændene Lars Hage og Peder Randklev af Ringebo samt Bonden Berdon Seielstad som Underanførere. Kringen ser i vore Dage noget anderledes ud end i 1612, idet "Storflommen" for 100 Aar siden rev ud en stor Del af den bratte Skraaning, hvorover Veien gik i steile Styrtninger. Paa den ene Side har man dybt udfor Elven Laagen, paa den anden en Fjeldhøide paa 700 Fod, der tildels er bedækket med Skog. Paa en Afsats oppe i denne, ret ovenfor den "Dokke" eller Dulp, hvori Veien gik, lagde Bønderne ihop en Vælte af Tømmer og svære Stene, som, naar Bundstokkene, der holdt det hele sammen, løsnedes, maatte rase ud som en voldsomt Skred og sope væk eller knuse alt, som laa i dens Vei udfore. Da man oppe fra Vælten ikke kunde se, hvad der foregik i Dalen nedenfor, skulde en Mand paa en hvid Hest ride frem paa den i Laagen liggende Storø i Linie med Fiendens Hovedtrop, og naar denne befandt sig nede i Dokken, skulde han braavende: det var det aftalte Signal til, at nu kunde Skredet gaa. Fra Selsjordskampen paa Laagens Vestside, hvorfra man har en vid Udsigt, skulde en Dølejente ved at spille forskjellige Slaatter paa Stut eller Bukkehorn give Bønderne Tegn om Fiendens Fremrykning. Endelig blev der paa Storøen lagt en mindre Flok Bønder, der skulde modtage de Skoter, der maatte lægge tilsvøms over Laagen.

Den 26de August rykkede den skotske Hær frem gjennem Bredebygden uden at have nogen Anelse om den Fordærvelse, som ventede dem. Dølejenten, som spillede oppe paa Selsjordskampen, skal de have svaret med en Marsch af sine Sækkepiber, som man endnu vil mindes i Dalen under Navn af Sinclairs Marsch. Fortroppen var lykkelig sluppet over Dokken; men da Hovedstyrken befandt sig paa det farlige Punkt, løstes paa det givne Signal Vælten, der som beregnet anrettede frygtelig Ødelæggelse blandt de fremrykkende Skoter. Kringsatte fra alle Kanter, maatte Alexander Ramsay, Henrik Bruce, Jakob Moneypenny og Jakob Scott overgive sig med 134 Mand. Kapteinerne Hay og Sinclair var derimod blandt de faldne. Den sidste, der var falden for Lensmand Lars Hages Haand, blev efter Kampen begravet paa Gaarden Storklevstads Grund, da hans Banemænd ikke undte ham en Grav blandt sine egne paa Kvams Kirkegaard. De fangne Skoter blev Dagen efter dræbte af Dølerne med Undtagelse af 18 Mand, som for den største Del blev sendte til Akershus. Blandt dem var alle de gjenlevende Officerer. Nogle af dem fik Tjeneste hos Dalens Bønder, men Resten blev puttet ind i et dansk Regiment, der stod ved Elfsborg.*)

*) "Skotertogets" Historie er fortalt efter forskjellige Akter i det danske Rigsarkiv og efter Generalkonsul Th. Michells interessante, især paa skotske Dokumenter byggede

Digitized by Google

97. Kirsten Munk.

Digitized by Google

Fra Søsiden blev Norge ikke mere allarmeret under denne Krig. Derimod tænkte den svenske Hærfører Olof Ingemarsson, der synes at have afløst Balthazar Beck i Kommandoen nordpaa, i September Maaned at gjøre et Indfald i det throndhjemske. Han sendte da en Trop paa 300 Mand over

---

Fremstilling: "History of the Scottish expedition to Norway in 1612" (London 1886). Af Bygdesagnet er kun benyttet nogle faa mindre Træk, der bærer Præg af fuld Troværdighed.

Hvad der først og fremst tildrager sig vor Opmerksomhed ved den norske Tradition, er, at Sinclairs Navn er knyttet til Expeditionen, som om han var dennes Chef. Medens hans faldne Vaabenfælle, Kaptein Hay, tidlig hjemfaldt til Glemselen, saa man hverken mindedes hans Navn eller sidste Hvilested, begyndte man tidlig at betegne Sinclair som den slagne Afdelings Fører, ja man fredede endog om hans Grav med en vis Hensynsfuldhed, som kun i sjeldneste Tilfælde falder i en dræbt Fiendes Lod. Men dette tør dog lade sig forklare. Den gamle Forbindelse mellem Norge og Orknøerne, var langtfra fuldstændig løst, men hele Norges Vestland (ikke mindst Romsdalen) stod langt ned igjennem Tiden i levende Samfærdsel med Skotland og de skotske Øer. Vi har ovenfor set, hvilken indgribende Rolle, Sinclairætten spillede i Orknøernes Historie. Det Ry, hvori Slægten i ældre Tider havde staaet hos de høiere Lag i det norsk-danske Samfund, havde endnu neppe fortonet sig, saa meget mindre, som det ved denne Tid opfriskedes af den ovenfor nævnte Andreas Sinclair, der indtog en anset Stilling ved Kong Kristian IV's Hof. At der maa være en vis Sammenhæng mellem disse Omstændigheder og Beretningen om George Sinclairs Førerskab, som 40—50 Aar efter Begivenheden ikke længere udgives for en Gjetning, men for en uomstødelig Kjendsgjerning, synes utvivlsomt. Vi har muligens Minder herom i Sagnet om den **Broder**, som kom til Norge for at opsøge George Sinclairs Grav, og i den besynderlige Gjengivelse af Sagnet, som en vestlandsk Orlogsmatros ombord paa Høienhald optegnede i sin Dagbog under 12te August 1710. "I gamle Dage", heder det i denne, "vilde "**Kongen af Skotland**" tage Norge ind. Han landede med en stor Armadie Folk ved Throndhjem, marscherede saa over Land og røvede og brændte, til han kom før over Dovrefjeld til Gudbrandsdalen. Der samlede alle Bønderne sig og slog dem (ↄ: den skotske Konge og hans Mænd) ihjel paa en Bro, som de skulde marschere over, og tog 2—300 Mand tilfange. Dem kjørte de ind i en Lade, "og de vidste ikke, hvad det var for Slags Folk". Siden slæbte de dem ud af Laden og slog dem ihjel, og **den skotske Konge ligger og begraven i Gudbrandsdalen**".

En af de ældste Beretninger om Slaget ved Kringen indeholdes i den saakaldte "Dølevise". Denne kjendes vistnok nu kun i Brudstykker, men lod sig muligens endnu tilveiebringe i sin Helhed. Af Visen, der saavidt man kan se gjengiver Traditionen i den Form, hvori den kjendtes ved Aarhundredets Midte, hidsættes de bevarede Stumper. Begyndelsen, der maa have handlet om Skoternes Landgang i Romsdalen og Marsch gjennem Gudbrandsdalen, fattes paa nogle faa Brudstykker nær:

Mel.: Jeg ved en Ort baade deilig og bold.

— — — — — — — — — — —

Men dette behagede Dølerne ei,
At de saa skulde drage

Merakerfjeldet; men det viste sig, at Nordmændene nu var tilstrækkelig vaagne efter Mønnickhofvens Indfald, og det var paa et hængende Haar, at hele den svenske Trop var bleven afskaaren og fangen som i en Fælde. Efter dette blev Norge ikke tiere foruroliget af fiendtlige Indfald.

Gjennem den lange og trange Vei
Og gjøre Landet Umage.
— — — — — — — — — —
Der ligger en Klev i Gudbrandsdal,
Den monne man Kringlen kalde.
Der lagde de Døler sig paa Tal,
Henved fem hundrede alle.
De skansede for sig og gjorde Mur
Og reiste Stener mange.
De laage der som Katten paa Lur
Naar den vil Musene fange.
— — — — — — — — — —

Om Angrebet paa Skoterne hedder det:

— — — — — — — — — —
De vare omringed sønder og nord
Det monne de mest fortryde,
Der skede paa dem et ynkeligt Mord . . .
— — — — — — — — — —

Om Slaget fortælles der videre:

Den Oberste red i forreste Led,
Han holdt sig saare prægtig.
Han blev først skudt af Hesten ned,
Og blev strax ganske afmægtig.
Han døde og der strax paa Stand
Med flere paa de Tide.
Georgius Sinklar hedte han,
Som da blev lagt i Lige.

Der tumled mangen stolter Helt
Og dansed imod deres Villie,
Hest og Mand til Jorden blev fældt:
Saa bød dem Dølen til Gilde.

De Kugler tykke som Hagel fløi
Man maatte der holde og bie
Der hørtes mangen Vraal og Støi
Ja, værkede mangen Side.
Der svedtes mangen blodig Sved,
De bleve i Kinderne hvide.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

De gave sig strax ad Klippen op;
Død vil de de Norske bringe,
Men bleve nedkjørte med Sten og Stok,

Digitized by Google

Samtidig med at Kong Kristian om Sommeren rykkede frem mod Jonkøping, gjorde den norske Hær, som laa i Baahuslen, fra Uddevalla af Indfald i Dalsland, understøttet af de ved Elfsborg liggende engelske Leie-tropper. Flere af de svenske Hereder svor den dansk-norske Konge Troskabsed

Og maatte for Klippen springe.
Hart (ↄ: nær) hos den Klippe der rinder en Aa,
De Strømme rinde saa stride.
Enhver, som ikke kan Landet naa,
Han monne for Strømmen drive.

De svømmede baade hid og did
Paa Ryggen, som de og kunde.
Den Kunst de havde lært med Flid,
Dog maatte de gaa til Bunde.
De skjød paa dem ret skarpelig,
At Vandet stod dem om Øre;
De maatte blive paa det Sted
Og naaede ei det Tørre.

Der Dølerne havde dette gjort
Og lagt saa Fienden øde,
Jeg haver det for Sanding spurgt,
At sex er blevne døde
I Slaget, som stod ved den Klev,
Og da blev lagt i Lige,
Foruden de, som saaret blev,
Som ere saa at sige."

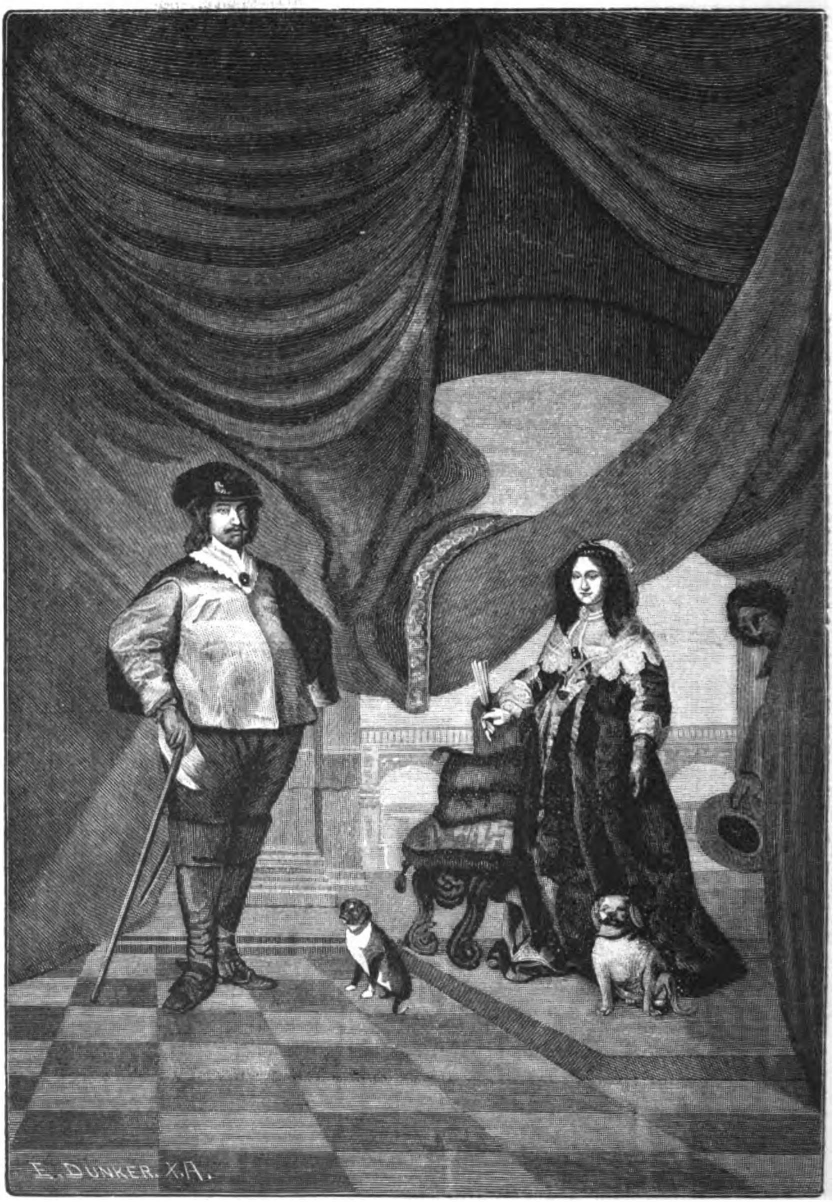
Om Skoternes Skjæbne efter Slaget heder det:

De agted ei Lod eller Krud.
Det tørred i deres Pander,
Saa haard var deres Kjød og Hud,
Det kunde ei gjennem dem gange.

Formedelst List og Troldomskonst,
Den havde de lært til Prikke,
Hvad man dem gjorde, var omsonst
De monne ei derved hikke.
Saa toge de til de skarpe Spjud
Og monne til dennem rende
Da revnede baade Kjød og Hud
Og gjorde med dem en Ende.

De kunde ei lide den Kost saa haard,
Som Gudbrandsdølen mon give,
Her vanker ei mange Høns og Faar,
Men Lod og Krud udi Live.

Digitized by Google

98. Prinds Kristian V.

men om nogen varig Besættelse kunde der ikke være Tale, saameget mindre, som Jesper Matsson Cruus strax efter indfandt sig med sin Hær og tvang Bønderne til at vise den svenske Krone Lydighed og Troskab.

Efter sit mislykkede Tog til Jønkøping besluttede Kristian IV at rette et Angreb paa selve Sveriges Hovedstad fra Søsiden af. Efterat den dansk

Dog af de Fangne beholdne blev
Jeg ved paa en nær tyve.
De blev omsider til Slottet ført
De lysted ei her at blive.

Blandt dennem to Capitainer gik
Jeg vil det ikke lyve,
Den ene Kaptein Bruz ved Navn
Den anden Kaptein Ramse.

— — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — —

Med Hensyn til Skoternes Antal er det indlysende, at det ikke kan have udgjort meget over 300. "Dølevisens" Opgivende af Bondehærens Styrke er vistnok ogsaa paa det nærmeste rigtig. Den største Del af Sagnene om Skoterne maa vistnok betragtes som et Slags militære Vandresagn, som t. Ex. Beretningen om Skoternes upaalidelige Veiviser, deres saakaldte "Sporhunde", Sinclairs Frue og hendes Barn m. v. Flere af disse er nemlig ene og alene lokaliserede Sagn fra Krigene med "Kristenhedens Fiender", Tyrkerne, og er vistnok først i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede overplantede paa norsk Grund og ligesom Beretningerne om Skiløberen, der en mørk Vinternat narrer en fiendtlig Trop ud over et Bergeslaug, og Eventyret om "Tirrelil Tove" fæstet til mange forskjellige Steder hertillands. Af Historien maa de i ethvert Fald udvises. Som en Kuriositet kan derhos anføres, at enkelte af de Døler, som Sagnet lader deltage i Slaget ved Kringen, paa den Tid enten ikke var komne til Verden eller ialfald endnu ikke havde traadt sine Barnesko.

Nogen Tid efter Kampen — sandsynligvis i 1660-Aarene — blev der paa Valpladsen reist en Stenstøtte, der skal have baaret Indskriften: "Her blev Oberste Georg Sinclar skudt den 26de Augusti Anno 1612". Denne blev ved Kristian VI's Reise i Norge i Aaret 1733 ombyttet med et Trækors, hvortil der var fæstet en Tavle med følgende Indskrift:

"Mod, Troskab, Tapperhed og hvad som giver Ære,
Den hele Verden kan blandt norske Klipper lære.
En Prøve er der seet af saadan Tapperhed,
Blandt Klipperne i Nord, ret just paa dette Sted;
Et heelt bevæbnet Corps af nogle hundred Skotter
Her bleve knusede fast ligesom Leerpotter;
De fandt, at Tapperhed, med Troskab og med Mod
I Gulbrandsdølens Bryst i fulde Esse stod.
*) Jørgen von Zinclair**) som Skotternes Anfører,
Han tænkte ved sig selv, mig her slet ingen rører,

*) "1612 den 24 August".
**) "Blev 900 Skotter her slagen af et mindre Tal af 300 Bønder af Lessø, Vaage, Froen og Ringebo Sogn".

Digitized by Google

Hovedflaade ved Udgangen af Juli Maaned havde lagt ind til Kjøbenhavn, blev Skibene efterseete, forsynede med Fornødenheder og udrustede med presset Mandskab. Derpaa gik Kongen selv ombord, og Flaaden satte saa Seil til. Efterat man forgjæves havde søgt den svenske Flaade langs Sveriges og

Men see et lidet Tal af Bønder for ham var,
Som hannem Dødens Bud af Krud og Kugler bar.
Vor nordiske Monark, Kong Christian den Sjette,
Til Ære paa hans Vei*) vi have opsat dette,
For ham vi reede er at vove Blod og Liv,
Indtil vor Aand gaaer ud, og Kroppen legges stiv".

Denne Tavle hang der i over hundrede Aar, indtil den blev sønderskudt af en forbireisende Engelskmand. Siden blev den borttaget. Allerede i 1826 var der tæt ved opført en Stenobelisk, der senere hen blev flyttet til en Bjerghammer ved den nye Vei. Den bærer Indskriften:

Erindring
om
Bøndernes
Tapperhed
1612.

Allerede tidlig var Sinclairs Grav paa Storeklevstad betegnet med et Minde. Dette blev bortrevet af Storflommen i 1789 og erstattedes med et andet, der bar Indskriften:

†

Epitaphium:
Her under hviler
Her Oberste Georg Jør
gen Sinclar, som faldt i Kring
lene Aaret 1612 med et Antal
af 900 Skotter, som blev knuset som
Leerpotter af et mindre Antal at 300 Bøn-
der af Lessøe, Vaage og Froen, og den Bøn-
dernes Anfører det var Berdon Sejelstad
af Ringeboe Sogn. —

Denne Tavle, der nu eies af Godseier Heftye paa Østraat, er ombyttet med en stor Stenhelle, hvorpaa der er strevet med store Bogstaver:

†

HER BLEV SKOTTERNES ANFØRER
GEORG SINKLAR
BEGRAVEN EFTERAT HAN VAR
FALDEN VED KRINGLEN DEN
26 AUGUST 1612.

*) "Da Kongen i Julio (den 15de) 1733 allernaadigst behagede at reise her forbi til Throndhjem".

Digitized by Google

Tysklands Kyst, vilde man gjæste den i dens Smuthul i Stockholms Skjærgaard. Skibene blev varpede ind under Vaxholms Fæstning, hvor Morten Krakau, hvis Bekjendtskab Kongen havde gjort ved Guldborg for nogle Maaneder siden, nu var Kommandant. I Stockholm steg Skrækken til det høieste, idet danske Streifpartier herjede vidt og bredt i Omegnen. Man opbød Almuen og sendte Bud saavel til Gustav Adolf, som netop var kommen sig af en svær Sygdom, som til de nærmeste Tropper. Nu traf det sig saa heldigt for Svenskerne, at Oberst Mønnickhofven havde gjort sig skyldig i en Ulydighed, som under andre Forhold vel var kommen ham dyrt at staa. Gustav Adolf, der fandt, at Obersten var ude i seneste Laget, og ikke skjøttede om at have hans røverske Bande i Hjertet af sit Rige, havde paalagt ham at blive i Trakterne oppe ved den norske Grænse. Men Mønnickhofven og hans Mænd fandt, at her vilde det blive trangt om Kosten for dem, og tiltraadte tvertimod Kongens Befaling Marschen mod Stockholm. Her kom han netop tidsnok til at gjøre Kong Kristian og hans Mænd den strideste og mest uforsagte Modstand, og Kong Kristian blev tildels paa Grund af denne igjen nødt til at søge ud i Østersøen. Da Gustav Adolf den 9de September naaede Stockholm, var hans Modstander under stadig Fægtning med den bjærve Oberst naaet ud i aaben Sø med en Del svenske Skuder, som var opsnappede i Skjærgaarden. Den 17de September var Kong Kristian igjen i Kjøbenhavn.

Med stor Misfornøielse havde de protestantiske Magter i Nord-Europa fulgt Krigens Gang; navnlig var dette Tilfælde med Kong Jakob af England og Skotland, der fra først af havde søgt at hindre Krigens Udbrud og dernæst havde lagt an paa at bringe Fred istand. Hans Sympathier var fornemmelig for Danmark, medens Hollænderne og Hansestæderne, der dels frygtede den dansk-norske Stats tiltagende Vælde, dels var misfornøiede med Sundtoldens Forhøielse, nærmest stod paa Svenskernes Side. Fra Sommeren 1612 tog Fredsmæglingerne sin Begyndelse under Ledelse af den engelske Gesandt Robert Anstruther og Jakob Spens; men først efterat Kristian IV i September Maaned var vendt tilbage til Kjøbenhavn, kom

---

Af de faldne Skotters Vaaben og øvrige Efterladenskaber findes ikke lidet i Behold. Af deres Bøsser er opimod et Snes bevarede, dels hele, dels i Brudstykker, ligeledes flere af deres Sværde og Dækvaaben, Trommer, Pengestrinet, Krudthorn m. m. Den største Del eies nu af Arsenalet i Kristiania og noget af private Samlere. Blandt Throndhjems Theaters Inventarium fandtes for 24—25 Aar siden ogsaa et og andet, som paastodes — med hvad Ret skal være usagt — at være Minder fra denne Begivenhed.

Medens Gudbrandsdølerne med Stolthed regner sin Slægt op til flere af de Bønder, som udmerkede sig ved Kringen, findes der ogsaa nogle Familier, som siges at nedstamme fra de Skoter, som undgik Blodbadet og nedsatte sig i Dalen. En af disse er den throndørske Officersslægt Matheson, som udleder sin Herkomst fra en skotsk Kardemager, som kom til Dalen i Ramsays og Sinclairs Hær.

Digitized by Google

der Fart i disse Forhandlinger. Om Høsten, i Slutningen af November Maaned, afgav danske og svenske Kommissærer Møde paa hver sin Side af Grænsen, de første i Knærød, de sidste i Ulfsbäk, og efter flere Sammenkomster, der fandt Sted i December Maaned, enedes Udsendingerne den 18de Januar 1613 om at opstille følgende Fredsbetingelser:

1. Begge Riger skulde have Ret til at bære de tre Kroner i sit Vaaben.

99. Biskop Anders Kristenssøn Arebo.

2. De Erobringer, som fra begge Sider var gjorte, skulde tilbagegives, ligesom Sverige gav Afkald paa alt Herredømme over Lapperne langs Kysten fra Titisfjord til Varanger.

3. Begge Landes Undersaatter skulde have gjensidig Toldfrihed og uhindret Handelssamkvem.

Digitized by Google

4. Blev Gøteborg gjenopbygget, maatte dens Privilegier ikke gjøre nogetsomhelst Indgreb i de danskes Herredømme over Øresund.

5. Sverige skulde betale Danmark 1 Million Rigsdaler i Krigsomkostninger. Indtil disse, der skulde erlægges i 4 Terminer, var betalte, skulde Slottet Elfsborg, Byerne Nylødøse, Gammellødøse og Gøteborg samt de syv nærmest liggende Hereder tjene Danmark som Pant, og var Løsesummen ikke betalt inden 6 Aar, skulde Pantet til evige Tider tilfalde Danmark.

Fredstraktaten blev underskrevet af Gesandterne den 20de Januar og stadfæstedes den 26de af Kong Kristian og hans Raad. Freden blev i Løbet af Vaaren forkyndt for de tre Rigers Undersaatter.

Nu forestod der et omstændeligt Opgjør mellem de to Konger og deres Undersaatter i Anledning af den Holdning, som de sidste maatte have vist under Krigen. Her vedkommer os kun de Skridt som den dansk-norske Regjering foretog ligeover for Nordmændene. Først blev der nedsat en Kommission for at undersøge Jemternes Forhold, og dennes Indstilling gik ud paa, at Jemterne burde miste sit eget Landssegl og den Frihed, de hidtil havde nydt med kun at betale halv Skat. Saavel ved denne Bestemmelse som ved de virkelige Uretfærdigheder, Kommissionen gjorde sig skyldig i, bidrog den norsk-danske Regjering selv overordentlig meget til Jemtlands endelige Overgang til Sverige. Bønderne i Stjørdal, Skogn og Værdal blev dernæst for at have ladet Mønnickhofven og hans Hær drage "gjennem deres Leir" idømt en klækkelig Bøde, de saakaldte "Mønnickhofvens Penge", der beløb sig til mindst 6550 Daler. Flere af Bønderne rømte imidlertid bort fra Lenet for at slippe at betale disse Bøder. Ogsaa Sten Bilde blev sat under Tiltale for den Umandighed, han ved forskjellige Leiligheder havde lagt for Dagen, ihvorvel Skylden for de Uheld, som fulgte Nordmændenes Vaaben nordenfjelds, naar alt kommer til alt, maaske vel saa meget var at søge i den norske Hærs ynkelige Indretning. Han mistede sin Forlening, som blev overdraget Klaus Daa, og blev i Juni Maaned 1613 af Herredagen i Kjøbenhavn dømt til at have sit Embede forbrudt og "være i Kongens Naade", som det hed. Denne Dom blev af Kongen formildet derhen, at han i tre Aar skulde gjøre Tjeneste i udenlandsk Krig. Men da han søgte at unddrage sig denne Forpligtelse og skjulte sig paa en af sine Venners Godser i Jylland, lod Kongen ham gribe og indsætte i Fængsel paa Dragsholm, hvor han nogle Aar bagefter afgik ved Døden.

Gudbrandsdølerne derimod blev lønnede for sin kjække Optræden mod det skotske Leiekorps. Under 3die April 1613 fik Lars Hage og Peder Randklev Befaling til at indfinde sig paa Herredagen i Skeen, der holdtes i August Maaned s. A., og under 3die September 1613 fik Lars Hage til evindelig Eiendom for sig og sine Arvinger Gaardene Hage og Landheim, Peder Randklev Gaardene Randklev og Gunstad og den tredie af Bøndernes Førere, Bardun eller Berdon Seielstad, Gaarden Seielstad med Fritagelse for visse Afgifter. Disse Rettigheder har helt til det sidste fulgt de nævnte Gaarde.

Digitized by Google

De Distrikter, som havde unddraget sig at stille det af Kongen bestemte Antal Knegte, blev ogsaa af Herredagen i Skeen idømt strenge Straffe efter Forseelsens Beskaffenhed. Saaledes blev Bønderne i Raabyggelaget dømte til at have sit halve Bo forbrudt til Kongen og maatte udløse det med kontante Penge. De Knegte, som paa egen Haand havde forladt den Fane, de tilhørte, eller paa anden Vis lagt Opsætsighed for Dagen, ses ogsaa at være blevne straffede med drøie Pengebøder.

Ogsaa til Udlandet naaede Kristian IV's Arm denne Gang. Alexander Ramsay og de tre Officerer, som med ham var tagne til Fange, blev sendte tilbage til England, hvor de dog undgik videre Straf, da Kong Jakob fandt, at de kun havde været Redskaber i Andreas Ramsays Hænder. Denne var nemlig nu bleven fakket i England, hvor han søgte at yppe Kiv med en af Hoffets Herrer, som han havde mistænkt for at have røbet hans Foretagende for Kongen og derved bragt det i Staa. Han blev stillet for en Domstol, der dømte ham til at gaa i Landflygtighed.

Løsesummen for Elfsborg blev fra Svenskernes Side erlagt i rette Tid, omendskjønt de svære Skattepaalæg, den foraarsagede, sved haardt hos den allerede haardt medtagne Almue. Men til Gjengjæld glemte man heller ikke saa snart de gjorte Opofrelser. Da saa Krigen i 1643 udbrød og Torstensons Skarer væltede sig ind paa den jydske Halvø, hørte man ofte det Mundheld blandt Menigmand: "Vi vil gaa til Danmark for at se efter, hvor Elfsborgs Løsen er bleven af".

De Erfaringer af forskjellig Art, som Kong Kristian IV i den tilendebragte Krig havde gjort med Hensyn til de Tropper, han havde havt til sin Raadighed, gik samtlige ud paa at godtgjøre, hvor uafviselig nødvendigt det var at faa opsat en Styrke af Landenes egen Befolkning, som han naarsomhelst kunde betjene sig af. For at faa oprettet en saadan staaende Hær slog han ind paa den Vei, som de svenske Vasakonger havde anvist ham, og søgte at skabe et militært Inddelingsverk for begge sine Riger.

Vi kjender kun lidet til de Arbeider, som gik forud for Gjennemførelsen af denne Ordning. Under 17de November 1614 udstedte Kongen den Befaling, at der i de forskjellige danske Provinser skulde udlægges 4000 af Kronens Gaarde til Soldaterhold, nemlig 2000 i Jylland, 1600 i Skaane, Halland og Blekinge, 200 paa Fyn og 200 paa Sjæland. Opsidderne paa saadanne Gaarde erholdt Fritagelse for at svare de sædvanlige Afgifter, mod at de enten selv eller ved godkjendte Stedfortrædere, som de selv maatte lønne, skulde være rede til at yde Krigstjeneste, naar det forlangtes. Allerede i det næste Aar lykkedes det ham saaledes at organisere to Regimenter, det jydske og det skaanske. Af disse, der hvert bestod af 9 Kompagnier, omfattede det første Jylland og Fyn, det andet Provinserne østenfor Sundet med Sjæland. Men denne Ordning blev dog ikke af lang Varighed og i 1620

Digitized by Google

ansaa man det fornødent at foreslaa den Ændring, at vedkommende Bønder i Stedet for personlig Tjeneste skulde svare en Afgift, der var stor nok til at underholde 4000 Mand hvervede Troper. Men dette Forslag stødte paa en haardnakket Modstand fra Adelens Side, der frygtede for, at Kongen herved skulde faa sin Magt udvidet paa dens Bekostning. Man saa sig derfor nødt til at gaa over til den saakaldte Lægdsinddeling, som bestod deri, at samtlige Landets Gaarde blev lagte i Lægd, der hvert omfattede 9 Gaarde, og som skulde stille en Soldat, der skulde tjene i tre Aar og derefter være fritagen for al Tjeneste. Ved denne nye Inddeling, hvorfra Adelens Gaarde fremdeles var undtagne, var den ældre Regimentsinddeling bibeholdt. Senere blev Regimenternes Antal efterhaanden forøget, idet Lægdernes Antal blev flere og flere; fra 1646 talte imidlertid hvert Lægd kun 5 Gaarde. Nogen synderlig Betydning erholdt dog dette saaledes oprettede Fodfolk ikke i Kristian IV's Tid for Danmarks Vedkommende, dels paa Grund af, at Adelen af bedste Evne skal have stræbt at modarbeide den hele Ordning, dels fordi Kongen fremdeles satte størst Lid til det fremmede hvervede Infanteri.

Samtidig med, at Inddelingsverket oprettedes i Danmark, gjordes tilsvarende Forsøg for Norges Vedkommende. Ved en Række aabne Breve til Norges Adel og Bønder blev der forordnet, at der søndenfjelds skulde udtages 1500*) og nordenfjelds 600**) Bønder, der mod Fritagelse af visse Skatter og Afgifter af sine paaboende Gaarde skulde være forpligtede til at tjene Kongen og Landet i Tilfælde af Krig. Til Flaadens Udrustning og treaarig Tjeneste paa Holmen i Kjøbenhavn skulde der søndenfjelds udskrives 300 og af Bergenhus Len og Bergen 50 Baadsmænd, "af de bedste Søfolk, der er at bekomme", heder det i den kongelige Befaling. De Forarbeider, som denne Ordning udkrævede, skulde for det søndenfjeldskes Vedkommende besørges af Rigsadmiralen Mogens Ulfeldt og af Lensherren paa Baahus og Elfsborg Jørgen Lunge, for det nordenfjeldskes (ɔ: Lenene Bergenhus og Throndhjem) af Jens Aagesøn Bjelke til Østraat og Peder Ivarsøn Jernskjæg. Disse Mænd udarbeidede da et Forslag til Ordning og Register

*) Det udskrevne Mandskab skulde fordeles saaledes over Lenene:

Af Baahus Len	200	Knegte.
Fra Svinesund til Oslo	200	—
— Oslo til Mjøsen	200	—
— Mjøsen til Gudbrandsdal	200	—
I Gudbrandsdalen	150	—
— Tunsbergs Len	150	—
— Skeens Len	100	—
— Nedenes, Lister, Mandal og Raabyggelaget	150	—
— Stavangers Len	150	—
Tilsammen	1500	Knegte.

**) Nemlig 300 Knegte af Bergenhus og 300 af Throndhjems Len.

Digitized by Google

over Knegtene, der blev indsendt i Løbet af Vaaren 1615. Til denne Styrke blev der i Løbet af Aaret 1616 forfærdiget over 5000 Musketter og "Sidegevær", som blev uddelte til Odelsbønderne, der dog maatte betale deres Kostende. Som Følge heraf blev der spredt en Mængde gode Vaaben udover Bygderne; men til videre Udførelse end paa Papiret er neppe den hele Hærordningsplan kommen. Arbeidet blev, som vi nedenfor skal se, gjenoptaget i Aaret 1624.

Norske Forhold fra 1613—1642. Herredage og Stændermøder. De norske Len. Udsigt over Næringsveiene.

Vi gaar nu over til en sammenhængende Betragtning af de norske Forhold i de næste treti Aar eller Tidsrummet mellem Freden i Knærød og Statholder Hannibal Sehesteds Komme til Norge. Udvortes betragtet er denne knappe Mandsalder for Norges Vedkommende en eneste sammenhængende Fredsperiode, forsaavidt Kong Kristians Deltagelse i Tretiaarskrigen, der havde Jyllands Okkupation af de keiserlige Tropper til Følge, neppe kan siges at have berørt Norge direkte. Men af de drøie Omkostninger, som Krigen medføre, faldt netop af denne Grund ikke den mindste Part paa Norge. Dette Afsnit af Landets Historie fremtræder som et Billede med grelle Farver. Der findes ikke faa Lyssider; men længere og mørkere falder dog Skyggerne.

Af Kong Kristians varme og levende Interesse for Norge modtager man fremdeles det bedste og mest velgjørende Indtryk. Vi ser ham, saa hyppig Omstændighederne tillader ham det, aflægge Besøg her i Landet.*) Som oftest stod disse Reiser vistnok i Forbindelse med Kongens Iver og Lyst for Søvæsenet; men paa samme Tid ser vi ham dog være tilstede ved ethvert Foretagende, der kunde siges at være af landsvigtig Betydning.

*) Under Kalmarkrigen gjæstede Kong Kristian Norge 1 eller, om man vil, 2 Gange, nemlig i 1612, da han opholdt sig paa Baahus under Toget til og fra Jønkøping. I 1613 var han tilstede ved Herredagen i Skeen. I 1616 gjæstedes Norge 2 Gange, nemlig i Januar Maaned, da han besøgte Baahus og Uddevalla, og midtsommers, da han var tilstede ved Herredagen paa Akershus. I 1617 var Kongen nogle Dage iland i Flekkerø. I 1622 var tilstede ved Herredagen i Bergen, hvor han opholdt sig en Uges Tid. I 1624 besøgte Kongen Norge 2 Gange, nemlig om Vaaren, da han gjæstede Bragernæs, Kongsberg og Akershus, og om Høsten, da han i Løbet af en Maaneds Tid besøgte Bragernæs, Kongsberg, Kristiania og Baahus. I de følgende 10 Aar var Kongen derimod kun 1 Gang i Norge, nemlig i 1630, da han paa en Reise til

Kristian IV blev imidlertid ingenlunde staaende ved den repræsentative Side af Kongegjerningen, men overtog tillige dens Ansvar og dens Byrder, som ikke gjordes ham lettere ved den ihærdige Modstand og seige Vrangvillie, som Adelen og det danske Rigsraad bød ham. Den Forkjærlighed, som Kong Kristian viste Norge, er maaske ogsaa et Udslag af hans Bestræbelser for at holde Kongedømmet nogenledes oppe trods Adelens Bestræbelser for at berøve det endog det sidste Skin af Selvstændighed. Et Vidnesbyrd herom har vi ialfald deri, at Arveretten til Norges Throne, som rigtignok hverken Fredrik II eller Kristian IV nogensinde kan siges at have opgivet, fremholdes af Kongens Omgivelser med stedse større Styrke, efter hvert som de saakaldte "norske Stænder", der bestod af Rigets Lensherrer, Lagmænd, Adelsmænd samt Deputerede af Geistlighed, Borger- og Bondestand, begynder at udvikle sig til et Slags selvstændig Institution. I Virkeligheden har denne, som fra først af vistnok blev Kongemagten paanødt og derfor i Begyndelsen betragtedes med mistroiske Øine, ene og alene Betydning, saa længe Enevældet er ifærd med at arbeide sig op. Saasnart dette staar der som en Kjendsgjerning, er Stændernes Mission tilende, endnu før de paa langt nær kan siges at have naaet sin fulde Udvikling.

Kong Kristian IV's Virksomhed som Lovgiver og Dommer paakalder nu som tidligere vor største Opmerksomhed. I disse Aar udkom der en Række Forordninger, der sigtede til at bringe Orden i Landets indre Styre og som i Virkeligheden blev af største Betydning for Grundlæggelsen af den nyere Administration og Statshusholdning. Statholder og Lensherrer fik Paalæg om at holde skarpt Indseende med sine underordnede Embedsmænds Færd, og han gik strengt i Rette med enhver, som begik Underslæb eller tillod sig Udsugelser. Lidt efter lidt blev Fogderne satte paa fast aarlig Løn, og dette blev endelig gjennemført ved Forordning af 24de Oktober

Hamburg var nogle Dage i Land i Flekkerø. I 1632 havde han vel tænkt at besøge Norge, men blev forhindret. I 1635 foretog han derimod i Maanederne Mai, Juni og Juli en Rundreise i Landet fra Flekkerø af og kom herunder helt op til Kvikne i Østerdalen. I det følgende Aar skulde han foretage en ny Reise herhen; men det er usikkert, om han satte Foden paa norsk Grund, da det heder, at han "blev syg og kvitterede Reisen." Derimod var han i 1637 paa en Reise til Glückstadt indom Flekkerø. Senere paa Aaret havde han lovet at aflægge et Besøg paa Baahus, men dette blev der intet af. I 1641 var han tilstede ved Herredagen i Bergen og kom underveis ind til Flekkerø. Om en Norgesreise, han det næste Aar foretog, haves ingen Besked. Under Krigen i 1644 besøgte Kongen gjentagne Gange Norge, saaledes Hisingen og Baahus i April samt Flekkerø 8. Mai før og 22. Mai efter Slaget paa Listerdyb. Et Togt til Norge med Kongen som Admiral, der i 1645 var paatænkt, kom ikke istand. I 1646 besøgte Kongen Akershus og Arendal. Dette var sidste Gang han var i Norge; thi en Reise, han i 1647 havde tænkt at foretage herhen, kom paa Grund af tilstødende Omstændigheder — sandsynligvis Thronfølgerens Død — ikke til at foregaa.

I Kongens Breve hentydes der oftere til, at ogsaa andre Norgesreiser end de her anførte, har været paatænkte. Sandsynligvis er det vel bleven med Tanken alene.

Digitized by Google

1634. Saavidt muligt blev der ved en anden Forordning sat Stopper for den ulovlige Sportulering, som Lagmænd og Sorenskrivere tillod sig. Der blev udfærdiget et almindeligt Paalæg til Lagmænd og Sorenskrivere at føre ordentlige Thingbøger, der efter hvert, som de blev udskrevne, skulde indsendes til Lensherrerne. Endelig blev forskjellige andre Misgreb afhjulpne, som efterhaanden havde indsneget sig i Retspleien tvertimod Lovens udtrykkelige Paabud. I alt dette ser vi den alvorligste Stræben fra Regjeringens Side efter at skaffe hver Mand Ret og Skjel, og naar disse Bestræbelser vistnok i de færreste Tilfælde tør siges at være blevne kronede med Held, ligger Skylden derfor ikke hos Kongen, men i Forhold, som han ikke var istand til at raade Bod paa.

Kristian IV's berømteste Love er hans to Recesser, nemlig den lille Reces af 31te Marts 1615 og den store Reces af 27de Februar 1643. Af disse, der var en Kodifikation af Kongens ældre Lovgivning, synes den første ikke at vedkomme Norge. Af den sidste var den tredie Bog udelukkende given for dette Land, den første Bog, der angik Geistligheden, var for den største Del sammensat af fælles Kilder, medens den anden, der angaar det verdslige Politi, væsentlig var hentet fra rent danske Kilder; dog nævnes begge Riger i flere Artikler, navnlig i første Bog. "Det har udentvivl været Meningen", skriver Fr. Brandt, "at disse 2 Bøger nærmest skulde gjælde for Danmark, og alene de Bestemmelser, som enten udtrykkelig var rettede til Norge eller angik fælles Institutioner, have Lovskraft i Norge. Imidlertid blev der oftere opkastet Spørgsmaal, om ikke Recessen i sin Helhed var gjældende i Norge, uden at dog dette Spørgsmaal nogensinde ses at have faaet direkte Afgjørelse. Det kan dog ikke betvivles, at dette vigtige Lovværk, ligesom tidligere den koldinghusiske Reces, har faaet en udbredt Anvendelse i den norske Retspraxis; den paaberaabes jevnlig i norske Domme, og i den følgende Lovgivning henvises oftere til den". *)

En Mand, som i Kristian IV's Tid indlagde sig store Fortjenester af Retsvæsenet i Almindelighed og af Lovgivningen i Særdeleshed, og som derfor maa nævnes her, var Kantsleren Jens Aagesøn Bjelke til Østraat. Denne merkelige Mand, som vi i det følgende oftere vil komme til at omtale, udtalte allerede i 1616 Ønskeligheden af at faa en ny Lov istand, og ved Herredagen i Skeen 1619 foreslog han Udgivelsen af en Reces, hvorved alle de Unøiagtigheder, Utydeligheder og Trykfeil, som fandtes i den trykte Udgave af den norske Lov, kunde blive rettede. Nærmere Oplysning om dette Forslags Skjæbne fattes imidlertid. Under Herredagen i Bergen 1631 kom Sagen imidlertid igjen paa Bane, idet alle Landets tilstedeværende Lagmænd da androg om, at der maatte bevilges dem "en Reces, paa hvis merkt og misligt findes i den norske Lov". Derhos forespurgte de, "om de i Sager,

*) Brandt, Retshistorie I, 59.

der ikke var forklarede i den norske Lov, men derimod i de danske Recesser, maatte faa Tilladelse til at rette sig efter disse". Under 29de Juli 1632 blev der nedsat en Kommission, der skulde affatte en Betænkning over, hvad der herom passende kunde indtages i en Reces, og dennes Indstilling, der afgaves under 8de Marts 1633, gik ud paa, "at der i de Sager, hvorom ingen fuldkommen Underretning i den norske Lov findes, efter den danske Lov samt der i Riget udgangne Recesser og Forordninger, som til Rettens Administration her i Norge bedst og forsvarligst kunde appliceres (anvendes), kjendes og dømmes". Derimod udtalte Kommissionen sig ikke om Udfærdigelsen af nogen ny Reces. Men videre kom Sagen ikke. Nogen ligefrem Bestemmelse om at give den danske Lovgivning subsidiær Gyldighed i Norge faldt hverken nu eller senere hen. Skjønt der i den følgende Tid gjordes ikke faa Forsøg paa at faa det nye norske Lovgivningsværk igang, og adskillige Forarbeider blev gjorte, skulde der dog endnu hengaa en rum Tid, inden det blev til Virkelighed.

En Revision af andre Grene af Lovgivningen var ogsaa paa Bane. Saaledes var der i 1631 Tale om en Omarbeidelse af den norske Kirkeordinants, og i 1636 og senere hører vi om Udkast til en fælles Stadsret for de norske og danske Kjøbstæder. Men heller ikke dette førte til noget.

Herredagene, der indtil Kristian IV's Regjeringstid gjennem de saakaldte Recesser havde udøvet et Slags lovgivende Virksomhed ved Siden af den dømmende, fik nu snart den samme Begrænsning, de forlængst havde faaet i Danmark, idet de gik over til udelukkende at være Rigets øverste Domstol under Kongens Forsæde.

De Herredage, som i dette Tidsrum holdtes i Norge, var følgende:

1. 1613, 2den—21de August i Skeen, 10de—18de December paa Eker.
2. 1616, 29de Juli—2den August paa Akershus*).
3. 1619, 1ste—19de Juli i Skeen.
4. 1622, 25de—31te Juli i Bergen.
5. 1625, Juli—10de August i Throndhjem.
6. 1628, 1ste Decbr. i Kristiania.
7. 1631, 15de—29de August i Bergen.
8. 1634, Mai i Kristiania.
9. 1637, 4de—23de Juli i Bergen.
10. 1641, 29de Juni—6te Juli i Bergen.

Af disse var Kongen personlig tilstede ved Møderne i Skeen 1613, paa Akershus 1616 samt i Bergen 1622 og 1641, hvor Sager af særegen Vigtighed saavel for Kirke som Stat var oppe til Behandling. Af de

*) Denne Herredag var oprindelig bestemt at afholdes i Tunsberg, der aldrig før havde været Sæde for en saadan Forsamling, men omberammedes senere til Afholdelse paa Akershus.

Digitized by Google

Klagemaal fra det offentliges Side, som her paakjendtes, er nogle allerede ovenfor omtalte (t. Ex. Sagerne mod de hemmelige Jesuiterprester og mod Stjørdølerne og Jemterne for deres Forhold under Mønnickhofvens Indfald).

Om andre Sager af offentlig og privat Art, som her fandt sin Afgjørelse, vil vi senere hen høre.

Under de tidligere Konger havde Herredagene ved Siden af sin dømmende og lovgivende Virksomhen tillige forrettet som et Slags Kommissioner, der paa Regjeringens Vegne skulde undersøge forskjellige Grene af Rigets Administration, hvorpaa Opmerksomheden var bleven henledet, og fremkomme med Betænkning derover. Denne Side af Herredagenes Virksomhed maa dog, for saa vidt den ikke stod i Forbindelse med Dommerhvervet, nærmest alene betragtes som tilfældig og blev tidlig — maaske allerede før Kristian IV's Tid — henlagt til særegne, i bestemt Øiemed nedsatte Kommissioner. Men det er dog først i Kristian IV's Tid, at saadanne bliver anvendte i nogen større Udstrækning. I Regelen var disse Kommissioner udstyrede med fuld dømmende Myndighed, saaledes at de kunde underkjende Lagmandsdomme; dog kunde deres Kjendelser indbringes for en Herredag. I Kristian IV's Regjeringstid nævnes en hel Række saadanne Kommissioner, der havde at befatte sig med de forskjelligste Slags Sager, ikke mindst af administrativ Beskaffenhed.

Af en ganske anden Karakter end Herredagene og de kongelige Kommissioner var de saakaldte Stændermøder, paa hvilke Kongen og Regjeringen spurgte Stænderne tilraads og forhørte sig om Folkets Villie. Allerede Hyldingsmøderne var i og for sig saadanne Stændermøder, forsaavidt som Undersaatterne paa disse havde Anledning til at faa sine Ønsker udtalte; men af denne Adgang faldt det kun enkelte Stænder, navnlig Adelen, ind at benytte sig. Men nogensomhelst anerkjendt Myndighed udenfor selve Hyldingen havde disse Stændermøder ikke.

I den første Tid efter Kristian IV's Thronbestigelse havde Rigernes finantsielle Stilling været meget god til Trods for, at Tilstanden her ikke var den bedste. Men denne Herlighed blev ikke af lang Varighed. Skjønt Kongen paa de fleste Omraader maa siges at have udfoldet den prisværdigste Sparsommelighed, slugte de svære Pragtbygninger, han opførte i og omkring sin Hovedstad, uhyre Summer. Allerede dengang Kongen blev draget med ind i Tretiaarskrigen, maa hans Skatkammer have været sterkt medtaget, og den sidste Rest, som fandtes, medgik meget hurtigt under hans tyske Felttog. Da der nu under dettes uheldige Gang maatte tænkes paa extraordinære Forholdsregler til Rigernes Forsvar, var Kongen nødt til at optage Laan og paalægge Skatter. Disse steg til en saadan Høide, at det var at forudse, at Rigernes udarmede Almue ikke godt kunde paabyrdes mere, og det gjaldt derfor at faa Skattebyrderne overtagne under Skin af Frivillighed.

Digitized by Google

Ihvorvel Kong Kristian nærede en afgjort Utilbøielighed for at sammenkalde Rigsmøder overhovedet, maatte han dog nu bekvemme sig dertil. For Danmarks Vedkommende paalagde vistnok i 1626 Rigsraadet af egen Magtfuldkommenhed de fornødne Skatter, men det var dog allerede paa denne Tid sterkt paa Tale at indkalde Rigsdage eller Stændermøder for begge Lande. Det norske Stændermøde skulde bestaa af Kantsleren, Biskopen i Oslo Stift og Deputerede fra Kjøbstæderne Kristiania, Fredrikstad, Marstrand og Tunsberg. Noget saadant Møde blev imidlertid heller ikke sammenkaldt for det søndenfjeldske Norges Vedkommende. Efterat der i Danmark i 1627 havde været afholdt et Par Stændermøder, blev der ifølge kgl. Befaling af 7de Decbr. s. A. i Januar 1628 indkaldt et Stændermøde, der skulde holdes i Kristiania i Dagene efter 8de Marts og bestaa af de norske Lensherrer med Rigets Adel og Bisper samt nogle Prester, to Borgere fra hver Kjøbstad og to Bønder fra hvert Fogderi. Her skulde der raadslaaes om, hvad der skulde foretages til Rigernes Forsvar, og hvor stor Skat, man til dette Øiemed vilde yde. Til Mødets Forhandlinger vil vi nedenfor paa sit Sted komme tilbage.

I Marts Maaned 1639 holdtes et andet Stændermøde i Kristiania, hvor der skulde forhandles om Bevilgningerne, som udfordredes til den Hær, som Regjeringen paa Grund af de truende Krigsudsigter maatte lade opsætte i Holsten. Bønderne var vel ikke her repræsenterede, men paa mindre Forsamlinger afholdte i Forveien for hvert Len eller Tinglag havde de dog bestemt, hvad de vilde yde..

Vi vil nu kaste et Blik paa Landets Bestyrelse i Tiden nærmest efter Kalmarkrigen. Det Materiale, som kan tjene til Belysning af den dansk-norske Stats Tilbagegang i dette Tidsrum er dog beklageligvis endnu kun lidet bearbeidet; kun dunkelt og i store Træk kan man skimte Aarsagerne til, at de forenede Riger gled nedover mod Opløsningen, medens Sverige derimod voxede op til en sand Stormagt. At den danske Adel har havt sin Andel i dette Nedbrydningsarbeide, tør vel antages for givet; men de virkelige Aarsager maa dog have ligget dybere.

Statholderskabet indehavdes siden 1608 af den tidligere Rentemester Rigsraaden Envold Kruse til Hjermislev, der havde afløst Jørgen Friis til Krastrup. Skjønt der fra hans Statholdertid foreligger en større Del Aktstykker, yder disse dog ikke tilstrækkelige Oplysninger til, at vi kan opgjøre os en endelig Dom om hans Virksomhed. Kun saa meget fremgaar med Sikkerhed, at han har været en ret dygtig Mand og at han navnlig har ført nøie Kontrol med Landets Indkomster. Synderlig tilovers for de Ytringer af norsk Selvstændighed, som nu og da kom tilsyne, har han neppe havt, og den norske Adel, fra hvem disse vel især stammede, likte ham ikke, da han af bedste Evne søgte at begrænse dens virkelige eller paastaaede Friheder. Hans Eftermand, Jens Juel til Kjeldgaard (1618—1629), der

Digitized by Google

ligeledes var Rentemester og Rigsraad, traadte i hans Spor, skjønt Omstændighederne nødte ham til større Eftergivenhed ligeoverfor Adelen. Han stod derfor paa bedre Fod med denne, ihvorvel han neppe heller har været afholdt. Hans Statholderskab indtager en merkelig Plads i vort Lands Historie ved Oprettelsen af den norske Hær, af hvilken han har indlagt sig stor Fortjeneste. Saavel Envold Kruse som Jens Juel synes som Medlemmer af den høiere danske Adel at have havt særdeles megen Ulyst til at skride ind mod de Misgreb, hvori deres Standsfæller, som indehavde norske Len, gjorde sig skyldige. Dette var imidlertid ikke Tilfældet med Kristofer Urne til Aarsmarke, der i 1629 overtog Statholderembedet. I hans Tid blev der, som vi skal se, luget sterkt op i det Ukrudt, som begyndte at brede sig frodigt over forskjellige norske Forhold. Han maa have holdt sig tilvens med den norske Adel, der under hans Statholderskab netop naaede sin største Magtudfoldelse.

Om de enkelte Len og Lensherrer er heller ikke ret meget at berette efter de Kilder, som hidtil foreligger. Da det var det danske Rigsraad, som uddelte Lenene, skulde det næsten være for meget at forlange, at der blandt Lensherrerne skulde findes blot et Mindretal, der med Iver og Kraft vilde tage sig af sine Lens Opkomst. Men paa den anden Side vil man heller ikke støde paa slige Bondeplagere som de ovenfor omtalte Erik og Ludvig Munk og den i 1605 affatte Lensherre over Agdesiden Peder Grubbe til Aalgaard. Blandt de bedre Lensherrer, Landet i dette Tidsrum har at opvise, maa vel regnes Knut Urne til Aarsmarke († 1622), der 1615—1619 havde Bergenhus Len, Oluf Parsberg til Jernit, der 1627—29 indehavde Bergenhus, 1629—42 Throndhjem og 1642—46 Baahus Len samt Kantsleren Jens Bjelke, der ogsaa fra Tid til anden havde forskjellige Len til Bestyrelse. De foreliggende Kilder er imidlertid for utilstrækkelige til, at man paa Grundlag af dem kan opgjøre nogen endelig Dom.

Over de underordnede Embedsmænds Færd falder der imidlertid et eiendommeligt, lidet tiltalende Lys. Fogder, som begik Underslæb og udsugede Almuen, Sorenskrivere, som tog uretmæssige Sportler og øvede ulovlige Kneb, og Lagmænd, som ikke kunde fortolke Loven ret, hørte — ialfald for de to førstnævnte Embedsklassers Vedkommende — til Dagens Orden. Om Dr. jur. & med. Peder Alfssøn, der i 1631 fra praktiserende Læge i Kristiania, blev forfremmet til Lagmand i Throndhjem, hører vi saaledes, at Kantsleren Jens Bjelke skaffede ham dette Embede for hans sjeldne Lærdoms og vel ogsaa for godt Kjendskabs Skyld. Allerede strax efter Tiltrædelsen afsagde han imidlertid nogle Domme, der var i den Grad meningsløse, at Kantsleren paa en høist paafaldende Maade og saa at sige paa egen Haand pyntede paa dem, førend de nedsendtes til Kjøbenhavn, da han frygtede for, at de kunde fremkalde Fortørnelse paa allerhøieste Sted. Endda var saadanne Feil, som blev begaaede af ren Uvidenhed, neppe de værste. Om en anden Lagmand,

Digitized by Google

Mikkel Hansson paa Agdesiden, hører vi, at han sjelden fik sine Domme stadfæstede af Herredagene, idet han frisk væk dømte uskyldige og begik "gemene (ɔ: almindelige) Forseelser med sine Domme". Ogsaa her maa der først og fremst vistnok have været Uvidenhed med i Spillet; men værre var det, at der til Dumheden kom en til det yderste dreven trodsig Haardnakkethed. Da han paa Herredagen i 1628 havde faaet en af sine Domme underkjendt, gjentog han den simpelthen. Der blev nedsat en Kommission, som skulde gaa hans Forhold efter i Sømmene, og Følgen var, at han i 1632 efter Ansøgning af Agdesidens Almue blev fjernet fra sit Embede. At have modtaget Stikpenge for at bøie Retten er dog ingen af Tidens Lagmænd, saa vidt man kan se, anklaget for, ligesaalidt som man har Grund til at tro, at en eneste af dem mod bedre Vidende har afsagt vrange Domme.

Vi har vel nærmest heri et Bevis paa, at den høiere Embedsstands offentlige Moral maa være stegen i ikke ringe Grad i Kristian IV's Regjeringstid, og til en vis Grad maa denne Sætning ogsaa udvides til at omfatte de underordnede Embedsmænd, Fogderne og Sorenskriverne.

Hvad den første Klasse Embedsmænd angaar, der i Kristian IV's Forgjængeres Tid paa en Maade kunde siges at bære sit Liv i Hænderne, førte de nu en ulige behageligere Tilværelse end før. Et Fogeddrab hørte alt til de største Sjeldenheder, og forekom, saavidt vides, kun en enkelt Gang, og da blev det ovenikjøbet øvet af Svensker.*) Der spørges ogsaa yderlig sjelden, at Bønder lægger voldsom Haand paa sin Øvrighed. Et Par Odeler, som i 1622 formastede sig til sligt, kom paa Bremerholm. Der var imidlertid nu gaaet ind i Bondens Bevidsthed, at han i Kongen havde sit bedste Værn mod Fogdernes Undertrykkelser, og at han kun havde at klage for ham. Og klage gjorde han da, saa det forslog. I 1629 fik 20 Bønder af Nordfjord en klækkelig Mulkt far at være fremkomne med falsk Anklage over sin Foged og maatte endda takke til, fordi de slap saa naadig, da det viste sig, at deres Klager havde været ubeføiede. Saa sterkt Medhold fik Bønderne af Kongen i sine Klager over Øvrigheden, at de Kommissioner, som blev nedsatte til at undersøge dem, og som i Regelen bestod af rige Adelsmænd, ikke sjelden maatte advare mod, at der blev taget altfor meget Hensyn til dem, da Bønderne derved lettelig kunde blive fristede til vedvarende Opsætsighed.

I de allerfleste Tilfælde, Klagemaal over Fogder og Skrivere fra hin Tid foreligger, tør det falde vanskeligt at sige med Bestemthed, paa hvilken Side Ret og Uret ligger. Paafaldende er det imidlertid, som ovenfor sagt, at det er først, efterat Kristofer Urne til Aarsmarke er bleven Statholder, at en mere gjennemgribende Oprydning finder Sted. I 1630 fremkommer der saaledes alvorlige Klagemaal over flere af Agdesidens Embedsmænd,

*) Norske Rigsreg. IV, 501.

Digitized by Google

og en kongelig Kommission, til hvilken Jens Bjelke hørte, fandt, at flere af Fogderne og Sorenskriverne der havde gjort sig skyldige i svære Misgreb. Om disse blev afsatte eller slap med Bøder, kan ikke ses; men Vestlændingerne skildres i Indberetningen som "et indbunden Folk formedelst Slægtskab, Svogerskab og anden Necessitet". Et Par Aar efter bliver Klagemaalene over Embedsmændenes, navnlig Fogdernes Færd, endnu sterkere; der blev da nedsat en ny Kommission, af hvilken Jens Bjelke atter blev

100. Laurits Ruus, Borgermester i Kristiania († 1642).

Medlem, og denne bereiste da Landet i omtrent dets hele Udstrækning. Ved den anstillede Undersøgelse viste det sig, at der havde fundet forskjellige Uregelmæssigheder Sted ved Skatteoppebørselen, at Almuen forhindredes fra at bytte Fiskeprodukter mod Korn, at der blev krævet Penge til nye Bygninger paa Embedsgaardene, skjønt de gamle var gode nok og flere andre lignende Forgaaelser. Men de værste Beskyldninger fremkom dog mod Fogden Balthasar Karre af Nordmøre, der maa siges at have været en Type paa

Digitized by Google

de Bondeslaaere, Lensvældet fostrede. Balthasar Karre havde tidligere været Foged i Jemtland, som netop paa Grund af den herskende Gjæring og Befolkningens indbyrdes Uenighed var fortrinlig egnet til at udvikle hans medfødte Anlæg, kom siden til Nordmøre, hvor han i 1631 erholdt Gaarden Lille-Fosen (hvor Kristianssund nu ligger), og blev ved samme Tid Foged der. Her fik han imidlertid med et "indbunden" Folk at gjøre og kom derfor til kort. Nordmøringerne kunde imidlertid føre Beviser for sine Klagemaal. Fisken, han oppebar i Landskyld af Kronens Gaarde, afhændede han paa sin egen Brygge til Hollænderne, men Skatteyderne maatte alligevel til ham udrede de samme Omkostninger, som om den var sendt til Bergen. Naar han drog om i Fogderiet, maatte Bønderne betale hvert Natbold med 5 Rdlr., der vel paa det nærmeste maa svare til en Diætgodtgjørelse i vore Dage af 50—60 Kr. pr. Dag. Hans øvrige Færd stod i Forhold hertil. Han tvang Fiskerne paa de fire Vær udenfor Lille-Fosen, Grip, Odden, Bratvær og Veien, til at kjøbe af ham, hvad de behøvede af Korn og Sulvarer, idet han forbød dem at handle paa Indheredsbygderne. Som Følge heraf var de paa god Vei til at komme i bundløs Gjæld til ham og blive hans Trælle. Balthasar Karre, som var indgiftet i og besvogret med de mægtigste Familier i det throndhjemske, var paa Nippet til at blive en braarig Mand, da Kommissionen kom imellem. Men nu blev han afsat. De øvrige Fogder og Sorenskrivere nordenfjelds, som ogsaa var blevne anklagede, havde imidlertid baaret sig fornuftigere eller mindre uforsigtigt ad. Erik Kristenssøn, Foged i Jemtland, Peder Lauritssøn, Foged i Namdalen, Daniel Rasmussøn, tidligere Foged i Jemtland, og Laurits Bastianssøn Stabel, Foged paa Inderøen, slap nemlig alle tre med Bøder paa 100—200 Rdlr. Om ikke ret lang Tid finder vi dem, den ene efter den anden, anbragte i mere ansete og mere indbringende Stillinger. Selv Balthasar Karre ses i 1640 at have gjenvundet Kongens Naade, skjønt Embedsmand blev han nok ikke mere.

Man vil neppe undgaa at lægge Merke til, at saa godtsom alle Datidens Lagmænd, Fogder og Sorenskrivere forbausende hurtigt blev hovedrige Folk, ihvorvel flere af dem havde begyndt sin Løbebane i meget underordnede Stillinger. Efter Enevoldsmagtens Indførelse var det endog disse, der vel gjennemgaaende kan kaldes forhenværende Kuske, Barbersvende og Skriverkarle, som kom til at danne det mægtigste Lag i det norske Statsliv. Men at disse Embedsmænd kunde slaa sig slig op med et, havde sin Grund først og fremst i Almuens mislige Kaar, dernæst i Statens betrængte Stilling, som de forstod at drage sig til Nytte, just ikke altid paa ærligste Vis. Hvorledes det gik for sig, vil vi snart faa se.

Allerede fra Kong Kristian IV's tidligste Regjeringsaar møder der os Efterretninger om Misvæxt og Dyrtid; saa frygtelig har Tilstanden paa sine Steder været, at Beretningerne derom tildels har holdt sig i Bygdesagnet, uden at de synes at have været opfriskede fra de trykte Kilder.

Digitized by Google

Vi hører saaledes om Uaar og Hungersnød nordenfjelds i Aarene mellem 1589 og 1591; Nøden gik i Jemtland til den Yderlighed, at Bønderne rømte fra sine Odelsgaarde, da de ikke saa sig istand til at udrede Skatterne, og søgte ind over den svenske Grænse, i Haab om her at finde bedre Udkomme. Men lidet rimeligt er det, at Tilstanden var bedre her. Af Kongebreve erfarer vi paa samme Tid, at Romsdalens Bønder "af stor Nød, Trang og Hunger" maa æde Barkebrød, ja, en Optegnelse, som Presten Morten Bjørnsøn i Opdal har indført i en gammel Kirkebog, beretter endog, at der i Aaret 1591 kun røg af tre Skorstene paa Strækningen mellem Throndhjem og Dovrefjeld. Dette frygtelige Hungersaar lever under Navnet "Svartaaret" endnu den Dag idag i Bygdesagnet, der beretter, at Græstuen ikke blev grøn paa Nordkanten af Landet (ɔ: nordenfor Dovrefjeld) den hele Sommer, og at Vandene i de høiere liggende Bygder var tilfrosne endnu i August Maaned, saa man kunde kjøre hjem over dem med de Læs af Mose og Løvkjærv, som man sankede for at holde Kvæget i Live. Ogsaa Aarene 1592 og 1593 var paa sine Steder sande Uaar. I Tidens Opfatning var denne stadige Misvæxt et sikkert Bevis paa Himmelens Vrede over Menneskenes Ubodsfærdighed, og under 17de November 1593 paabød Formynderregjeringen tre almindelige Bededage over det hele Land (4de—6te Februar 1614).

Den Misvæxtperiode, hvori Landet — eller rettere sagt Nord-Europa — befandt sig, var imidlertid endnu ikke paa langt nær tilbagelagt. I 1595 bliver Paabudet om Bededagene ogsaa udstrakt til Island, hvor de skulde holdes fra 4de til 6te August. Men hverken Forordninger eller Bønner greb ind i Naturens Gang. De 7 Aar, som ligger mellem 1595 og 1603, viser sig at være en eneste sammenhængende Række af Misvæxt- og Ulykkesaar for Norges og muligens ogsaa for det øvrige Nordens Vedkommende. Fra Agdesiden erfarer vi saaledes, at der i de tre Aar 1596—1598 herskede stor Hungersnød, saa man maatte male Hø, Halm og Avner til Mel og endda dryge det tarvelige Næringsmiddel med knust Bark. Efter de kolde og vaade Sommere fulgte haarde Vintere med saa stærke Nedbør, at Snedækket selv i de flade Bygder maalte indtil 5—6 Alens Dybde. Men det var ikke blot Vestlandet, som rammedes af denne Hjemsøgelse. Et Kongebrev af 20de Septbr. 1597 forbyder nemlig paa Grund af den Dyrtid, som herskede allevegne, enhver Udførsel af Korn og Kjød fra Norge. Men var end Tilstanden elendig, saa længe der endnu fandtes Beholdninger af Levnetsmidler, blev den dog rent ubeskrivelig, da disse slap op. Ulykkens Bæger skulde tømmes tilbunds. Efter en kold Sommer og vaad Høst, der fuldstændig ødelagde Aarveien for 1599, kom der en tidlig Vinter, der er en af de barskeste, hvorom Historien ved at berette. Ikke blot flere af de norske Fjorde, som ellers holdes aabne af Havstrømmene, blev belagte med Is, men ogsaa hele Østersøen mellem Danmark og Tyskland kunde gaaes og

Digitized by Google

kjøres. Efterpaa fulgte en almindelig Misvæxt over hele Nord-Europa; selv de britiske Øer og Frankrige gik ikke fri. Men i sin skrækkeligste Skikkelse optraadte Nøden i Norge i Aaret 1601, som i Folkemunde bærer Navnet "det store Dyraar". Ved Olsokleite faldt der en saadan Mængde Sne, at den i Fjeldene naaede Folk til Bæltestedet, men i Dalene til Knæs. Da denne Sne efter 14 Dages Forløb gik bort, indfandt der sig en Mængde Markmus og Lemæn, der fortærede, hvad Frosten havde skaanet. Allerede før Korsmesse om Høsten indfandt Vinteren sig for Alvor. En Skjæppe Byg blev derfor betalt med 4 Rdlr., naar den var at opdrive. En Kobberkjedel blev paa sine Steder borttusket mod saa meget Korn, som den kunde rumme. Vi hører da ogsaa, at Folk bogstavelig sultede ihjel; i Opdal døde saaledes ikke mindre end 80 Mennesker af Hunger. Ogsaa Aaret 1602 var et lignende Trængselsaar, idet Sneen først begyndte at gaa bort ved Korsmessetid (3. Mai). Man lagde Merke til, at Luften i disse Aar var saa mættet med tykke Dunster, "at Solen ei gav sit rette Skin fra sig, men dens Korpus var at anse som en gloende Ildklode".

Nøden havde nu naaet sin største Høide. Men efterhaanden begyndte alt at rette paa sig. Aarene 1603 og 1604 var saaledes rige Kronaar, skjønt Vegetationen blev sterkt medtagen af Lemæn og Vond, der optraadte i stor Mængde, og i det hele synes de 20 Aar, som fulgte paa disse Trængselstider, at have været ret gunstige for det norske Landbrug.*)

I nærmeste Følge og Sammenhæng med hine Tiders Hungersnød og Dyrtid stod som en ufravigelig Regel smitsomme, tyfusartede Farsoter. Disse kunde anrette saa forfærdelige Ødelæggelser iblandt Befolkningen, at vi nuomstunder ikke engang formaar at danne os en nogenledes klar Forestilling derom. Det tør vistnok antages som givet, at ikke faa af de Sagn, man har om den store Mandedøds Ødelæggelser, i Virkeligheden hviler paa Forhold, som var tilstede hertillands i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Om saadanne "Pestilentser" hører vi da oftere i 1590-Aarene; men mest ødelæggende var dog den Farsot, som i August Maaned 1599 kom til Bergen efter at have hjemsøgt Tyskland, Danmark og England for nu at foretage en Runde over hele Norge. Om dens Herjinger kan vi danne os et Slags Begreb, naar vi erfarer, at der i Bergen alene døde over 3000 (hvortil kommer for Kontorets Vedkommende 164 Mand) og i Throndhjem 1800 Mennesker. Altsaa en Dødelighedsprocent for disse to Byers Vedkommende, der mindst svarer til Middeltallet af Dødsfald under den store Mandedød i 1350! Men det siger dog sig selv, at Sygdommen ikke paa langt nær kan have herjet med samme Voldsomhed i de øvrige Egne af Landet, ihvorvel den først ophørte om Vaaren 1601 og senerehen

*) Vi hører dog ogsaa i dette Tidsrum om uheldigt Veirligt. Vaaren 1611 var saaledes kold og stormende med Frost og Snefald langt ud i Mai Maaned.

Digitized by Google

atter herjede de danske Provinser. Hvorvidt den Pest, som rasede i Leiren ved Kalmar, ogsaa har naaet til Norge, vides ikke; men de Ødelæggelser, den kan have anrettet, maa dog have været forsvindende smaa. Muligens har det været en Efterslæng af "Kalmarsotten", som i 1615 hjemsøgte det throndhjemske. Med en ganske anden Voldsomhed optraadte i ethvert Fald den Epidemi, som i 1618 naaede til Norge, hvor den Høsten, Vinteren og det næste Aar igjennem grasserede frygteligt. I Bergen, hvor den især rasede i Maanederne Mai og Juni, bortreves saaledes i Domkirkens Sogn 2650, i Korskirkens Sogn 1069 og paa Bryggen 278 Mennesker. Fra Byen

101. Jean Tserclaes de Tilly, keiserlig Hærfører.

forplantede Sotten sig til Landdistrikterne, hvor den optraadte med saadan Gru, at et Kongebrev af 8de November 1618 melder, "at en ganske Del af Bønderne udi nogle Fogderier er hendøde," hvorfor Lensherren faar Befaling til ikke at indkræve Skatten af disse Fogderier for dette Aar. Ogsaa Throndhjem, Nordlandene og Finmarken blev haardt hjemsøgte. Det søndenfjeldske Norge og Danmark gik heller ikke fri. I Malmø bortreves saaledes i Løbet af 5 Maaneder 673 Mennesker, og i Kjøbenhavn greb den endog forstyrrende ind i forskjellige Regjeringsanliggenders Udøvelse. Først om Høsten 1619 synes denne Landeplage at være fuldstændig ophørt.

Digitized by Google

I Begyndelsen af 1620-Aarene begynder igjen en lang Periode af Misvæxt og Ulykker for de forenede Riger. 1622 indfandt Vinteren sig meget tidlig med Sne og Frost, hvorved meget Korn, som ei var skaaret eller endnu stod paa Staur, maa være bleven ødelagt. Dette var kun en Indledning. I 1623 slog Aarveien feil baade i Norge og i Danmark, saa der overalt herskede Dyrtid; endog i Bergen maatte Bygtønden betales med $7^1/_2$—8 Rdlr. I 1624 ses der ogsaa at være indtruffen Misvæxt paa forskjellige Steder i det nordenfjeldske, der i 1625 ovenpaa de vaade Aaringer fik et Skinaar, saa Akre og Enge allerede i Juli Maaned var brunsvedne. De følgende 4—5 Aar synes paa sine Steder at have været taalelig gode Kornaar, endskjønt Vaaren i 1627 kom overmaade sent, og Baahuslen i 1630 hjemsøgtes af et Uaar. Samtidig med Misvæxten optræder ogsaa Pesten hist og her i Landet. Efterat den i 1625 havde hjemsøgt Throndhjem, rasede den i 1629 med frygtelig Voldsomhed igjennem flere Maaneder. I Bergen bortrev den saaledes 3696 Mennesker og i Throndhjem 978.

Igjennem den største Del af Tretiaarene hører vi om Misvæxt, Frost, Dyrtid, Hungersnød og Sygdomme fra de fleste Kanter af Landet; men haardest hjemsøgt synes dog det nordenfjeldske tilligemed Jemtland og Herjedalen at have været. I 1632 hører vi saaledes fra Opdal under Dovrefjeld, at Kornet næsten ikke havde sat Kjerne, da det ved tidlig indtrædende Frost blev "slet ødelagt". I 1633 stod Kornet uhøstet paa Marken, efterat Frosten havde indfundet sig, og i 1634 hører vi fra Guldalen og Orkedalen høilydte Klagemaal over Hungersnødens Herjninger blandt Befolkningen, som bortreves i hundredevis. Ogsaa paa Helgeland og i Jemtland svalt Folk bogstavelig ihjel. Men værst blev dog Tilstanden i 1635, der vistnok i Uhygge kommer Svartaaret og det store Dyraar nærmest. Hidtil havde Befolkningen i det nordenfjeldske havt Hjælp til sin Underholdning i Fiskerierne, som havde været nok saa jevne. Men i dette Aar glap ogsaa denne Støtte: paa Landet var der Grønaar, paa Søen Uaar og hele Vinteren 1635—36 igjennem rasede der saa voldsomme Storme, som man i Mands Minde ikke havde oplevet. Alene i December Maaned skal der være forlist ikke mindre end 116 større Skuder. I det følgende Aar lysnede det vel lidt paa sine Steder; men i 1637 trak det igjen op. Vinteren indfandt sig nemlig meget tidlig og med en saadan Strenghed, at Fjordene frøs paa flere Steder. Saaledes kunde man gaa fra Bergen over til Askøen. For at intet skulde mangle i, at det allerede i og for sig saa triste Billede skulde faa Ulykkens fulde Præg, gik Pesten — denne Gang ledsaget af de ikke mindre frygtede Børnekopper — paany en Runde gjennem Landet. Alene i Bergens By — det eneste Sted hvorfra nogenledes paalidelige Opgaver haves — bortrykkedes 2500 Mennesker. 1638 indtraf atter et Grønaar over det hele Land, 1640 og 1641 var især i det nordenfjeldske rene Uaar, i 1645 herskede der Misvæxt i Nordland og i 1646 i Baahuslen; endelig var Aaret 1647

et Regnaar, hvori Kornet paa sine Steder neppe havde sat Kjerne, da Frosten indfandt sig. Vi hører paa denne Tid ogsaa om andre Landeplager. I 1646 og 1647 grasserede i Landets sydlige Egne en ondartet Kvægsyge. I det sidste Aar hjemsøgtes de throndhjemske Bygder af store Lemænskarer, der paa sine Steder ødelagde Græsvæxten, saa Marken i halvmillange Strækninger var aldeles svart.

Det norske Jordbrug frembyder saaledes gjennem hele Kristian IV's Regjeringstid et meget sørgeligt Skue, og selv om de samtidige Beretninger, som foreligger, i visse Maader kan have malet Tilstanden noget mørkere, end den i Virkeligheden tør have været, forbliver Totalindtrykket dog det samme. Et betegnende Træk har vi deri, at Bønderne under enkelte af disse Trængselsaar aldeles opgav sine Gaarde, idet de i Flok og Følge afleverede sine Plogjern til Lensherrerne. Selveiernes Antal formindskedes ogsaa i meget høi Grad i Kristian IV's Regjeringstid.

"De Fattige lide allesteds Nød, dog ikke mangesteds mindre end i Norrig", skriver Peder Klaussøn Friis i et af sine Skrifter. Og der har ganske vist været noget i dette Vidnesbyrd, som ved første Øiekast tager sig ud som en Meningsløshed. Som bekjendt spillede den saakaldte "Gammelmad" i vore Bedsteforældres Tid en ikke lidet fremtrædende Rolle i en norsk Bondehusholdning. Mængden og Ælden af det paa Staburet borthængte Spegekjød og Spegeflesk gjaldt for at være den paalideligste Maalestok for Gaardens Velstand. I Lag og Gilde hædredes Bønderne i Forhold til hans Staburs Rigdom, og Presten tog Hensyn til den ved Konfirmandernes Opstilling paa Kirkegulvet. Det tør endnu hos den ældre Generation være i friskt Minde, hvor godt de fra Slægt til Slægt opsparede Forraad af "Gammelmad" kom med under Trængselsaarene i Aarhundredets Begyndelse, da "den fattige sulted, den rige led Savn". Vi har ogsaa fra det 15de og 16de Aarhundrede fuldt op af Vidnesbyrd om, til hvilken Høide vore Forfædre kunde drive Kunsten med "at dryge Maden". Peder Klaussøn giver os saaledes en meget omstændelig Beretning om Tilvirkningen af Fladbrød, der bagedes af samfængt Byg- og Havremel og stegtes paa Stenheller. Om dette paastaar han, at det var meget drygere og mere nærende end andet Slags Brød, hvorhos det havde den Fordel, at det ikke mulnede, men blev bedre, jo længere det gjemtes. "Det duer at forvare udi 15 eller 20 Aar, ja udi 40 Aar", skriver han, "dog naar det bliver saa gammelt, at der kommer Mider i, bliver det beskt". "Indbyggerne", heder det videre, "haver saa berammet det med dette Fladbrød, at de haver et Aars Brødkost i Forraad i deres Huse af samme Fladbrød, opsat i høie Stabler og tæt sammenperset, en Tønde Mel eller halvanden i hver Stabel, og saadanne Sætninger finder man 10 eller 20 (efter hvers Formue og Evne) i deres Boder staaendes, en Part vel 20 Aar gammelt Brød udi, og end mere Flid lagde de derpaa i gammel Tid, paa det at dersom en Feide kom paa Landet,

Digitized by Google

at de ikke finge Tilføring, og der da tilslog en dyr Tid, at de da havde Forraad paa et Aars Tid eller to".

Ved Siden af Jordbrug og Kvægavl udgjorde Jagten og Fiskeriet i hine Tider de fornemste Næringsveie. Men disse var ikke længere, hvad de engang havde været, heder det, og for den førstes Vedkommende har dette ogsaa ganske vist sin Rigtighed. Denne Tilbagegang maa navnlig siges at have sin Grund i Ildvaabnenes Anvendelse ved Jagten.

Om det Arbeide, som blev udfoldet med Hensyn til Udryddelsen af Bjørn, Ulv, Gaupe og andre Rovdyr, der paa denne Tid maa have været en sand Landeplage, har vi mange Oplysninger, som vi dog her forbigaar. Vi vil heller ikke opholde os ved den Jagt, som for Pelsverkets Skyld anstilledes paa Ekhorn, Maar, Oter, Hermelin og Bæver. Af disse synes det sidste Dyr at have været fredet i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. I 1620 blev nemlig en Orkdaling ved Navn Ole Evenssøn idømt en Bod af 5 Daler, fordi han havde opbrudt et "Bæverhus" og anrettet stort Myrderi der. Sandsynligvis skyldtes dette den Betydning, som Bæverfedtet eller Bævergjellen havde i Datidens Medicin. Hvad vi i det følgende vil gjøre til Gjenstand for vor Betragtning, er Jagten paa Storvildtet, Elgen Hjorten og Renen, der i hine Dage især maatte spille en meget fremtrædende Rolle.

Elgen, der for en Mandsalder siden paa det nærmeste ansaas for at være udryddet hertillands og alene har de omfattende Fredningsbestemmelser at takke for sin Bestaaen, forekom i Slutningen af det 16de og langt ind i det 18de Aarhundrede endnu i saa store Mængder, at der i en enkelt Bondes Skov kunde gaa Flokke paa 50 Dyr og flere, naar Eiermanden ei ved uvorren Nedslagtning tvang Dyrene til at fortrække. I Regelen kunde en saadan Elgestand taale en aarlig Beskatning af 3—4 Dyr. I den ældste Tid blev Dyrene fældede med Haandspyd; men ved Aar 1560 begyndte man at betjene sig af Ildvaaben under Jagten, og disse medtog paa ganske kort Tid Dyreflokkene saa haardt, at en kongelig Forordning af 11te Februar 1573 maatte fastsætte en Fredningstid for Elgen fra Mikkelsmesse til St. Laurentius's Dag eller Larsfok (29de September til 10de August). Da Bønderne knurrede herover, blev denne Bestemmelse nogle Aar efter ændret derhen, at Fredningen kun skulde omfatte de Maaneder, Elgkoen gik drægtig. Men da Bønderne paa Trods nedslagtede Elgen, hvor Leilighed gaves, maatte man snart vende tilbage til de tidligere Fredningsbestemmelser; dog fastsattes Fredningstiden nu fra 10de Novbr. til 24de August (Mortensdag til Bartholomæusmesse). For Jemtlands Vedkommende, hvor Elgejagten var en Hovednæringsvei, blev Fredningsloven i 1582 aldeles ophævet.

Paa dette sidste Sted og i de tilstødende Trakter af Norge (Namdalen og Skraaningerne af Dovrefjeld), hvor Elgen endnu i det 17de Aarhundrede forekom særdeles talrig, fangedes den ved saakaldte Elgled (et Slags Selvskud)

Digitized by Google

eller endnu hyppigere i Elggrave. Disse bestod i en 3 Meter dyb og 4 Meter lang og bred Grav, i hvis Bund der var nedrammet tilspidsede Pæle eller Træstager, forsynede med Spydodde. Graven tildækkedes med Grankvist og Bar, for at Sneen kunde skjule den. Af den opkastede Jord dannedes der ved dens øvre Ende en liden Bakke med 60—70 Skridt lange og 2 Meter høie Geiler til begge Sider. Bredved Graven lagdes der Knipper af Siljebark og Siljekviste, som er Elgens kjæreste Vinterkost, og naar nu den skulde nedover den lille Bakke for at naa Lokkemaden paa den anden Side, styrtede den gjennem Bartaget ned paa de i Graven opsatte Pæle eller Spydodde.*) I 1570-Aarene søgte Statholderen Paul Huitfeldt vel at nedlægge Forbud mod denne grusomme Fangstmaade; men paa Grund af den sterke Misfornøielse dette vakte, satte Regjeringen snart hans Forbud ud af Kraft. Da Elgvaldene under Hungersaarene i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede blev sterkt medtagne, idet Jagten paa sine Steder (t. Ex. paa Agdesiden) maatte drives paa Rov, synes denne Fangstmaade snart at have afskaffet sig selv.

I endnu meget tættere Skarer end Elgen og udbredt over saagodtsom det hele Land til Finmarkens Grænser forekom i det 16de Aarhundrede og tildels i Begyndelsen af det 17de Hjorten eller Rødbyret, der efterstræbtes baade for sit velsmagende Kjøds og ikke mindst for Hudens Skyld. I en naturhistorisk Afhandling, der er forfattet i 1599, meddeler Peder Klaussøn følgende, der giver et temmelig nedslaaende Indtryk af, med hvilken Hensynsløshed Nedslagtningen foregik: "Henved 60 Aar forleden var her i denne søndre Part af Norrig, som kaldes søndenfjelds, saa overflødig mange Hjorte ligesom og tilforne af Begyndelsen havde været, at en Veidemand eller Skytte, hvilken jeg kjendt haver, Anno 1550 sagde sig at have skudt med Bue og dræbt udi en Høst og Vinter saa mange Hjorte og Hinde, at han havde deraf 15 Deker Huder**) men Kjødet lod han ligge i Skoven og raadne, med Undtagelse af, hvad han dagligen med sine Folk kunde fortære". Naar en enkelt Mand i Løbet af en Vinter kunde dræbe 150 Dyr, har man heri en Maalestok baade for Vildtets Mængde og for den rivende Hastighed, hvormed dets Udryddelse foregik. Et andet Vidnesbyrd har vi i et Kongebrev af 21de Mai 1551, hvor det paalægges Lensherren paa Bergenhus i Sommerens Løb at lade slagte saa mange Vildren og Hjorte, at han kunde nedsende 5—6 Læster Kjød til Kjøbenhavns Slot. Fra andre Kanter ved vi, at Hjortekjød almindelig anvendtes til Forpleining af Besætningerne paa Landets Fæstninger.

Følgerne af en saadan halv barbarisk Fremfærd kunde ikke udeblive. Paa samme Tid, som det nys nævnte Kongebrev udfærdigedes, maatte Hjorten fredes for Bergenhus Len i tre Aars Tid. Denne Fredningstid blev af Kristofer

---

*) Rester af saadanne Elggrave ses endnu paa flere Steder i Rørostrakten og i Aalen.

**) Et Deker er et Antal af 10.

Digitized by Google

Valkendorf forlænget, ihvorvel Bønderne knurrede derover, og i 1558 udstraktes den, som det synes, til det hele Land. Ikke destomindre dreves Jagten i stor Maalestok af Krybskytter, og under 17de April 1562 udfærdigedes et nyt Kongebrev, hvorefter alle Krybskytter, der blev grebne paa fersk Gjerning, skulde føres til Thinge, hvor Lensherren skulde "lade gange Dom paa dennem og siden lade stinge deres Øine ud." Denne strenge Forordning formaaede dog ikke at sætte Snigskytteriet Grændser; thi da der ved Jørgen Lykkes, Bjørn Andersens og Kristofer Valkendorfs Reces af 1568 var bleven tilladt hver jordeiende Bonde paa sin Gaard at skyde to Dyr i August Maaned, havde dette til Følge, at Kronvildtet den paafølgende Vinter blev slig efterstræbt, at det i enkelte Egne, f. Ex. i Lister, blev saagodtsom aldeles udryddet. Da Peder Klaussøn forfattede sin "Norges Beskrivelse", var det endnu Gjenstand for Jagt i Nedenæs og Raabyggelaget, paa Hiteren og Vigten-øerne og sandsynligvis ogsaa paa hele Vestlandet. I det throndhjemske, navnlig i Romsdalen og Namdalen, blev Hjortestanden eller Rødbyrvalden, som den her kaldtes, haardt medtagen i den haarde Snevinter 1635—36; idet Hjortene da søgte ned i Fjæren, jagede Bønderne dem i hele Flokke paa Søen, hvorved de blev et let Bytte.

Høiere oppe tilfjelds dreves paa denne Tid Jagten efter Vildrenen i en Udstrækning, hvorom vi nuomstunder neppe formaar at danne os nogen klar Anskuelse. Medens vore Dages Renjægere falder i Henrykkelse ved Synet af Flokke paa 50, 60 eller 100 Dyr, regnedes Flokkene i hin Tid endnu i Tusinder og atter Tusinder. Et Vidnesbyrd om, i hvilke Mængder dette Vildt engang maa have forekommet, har vi blandt andet i de umaadelige Hobe af hensmuldrende Ben og Horn, som findes paa flere Steder f. Ex. paa Lie ved Mjøsvandet, ved Foden af Argehovd og hist og her over hele Hardangervidden. Enkelte Steder danner disse Rester, der dels ligger ubedækkede, dels skjules af en frodig Plantevæxt af Mose, Dværgbirk og Kronglebirk, endog hele i Søerne udstikkende Næs. Hvorledes disse Bendynger er tilblevne, ved man endnu ikke med Sikkerhed. Hidrører de ikke fra forhistorisk Tid (i Lighed med de saakaldte Kjøkkenmøddinger eller Affaldsdynger fra Stenalderen), maa de udgjøre Resterne af det til Overflødighed fangede eller af en eller anden Grund ubenyttede Høifjeldsvildt. Hvorom alting er, udgjorde Rensdyrjagten endnu det 16de og 17de Aarhundrede igjennem en Næringsvei af største Betydning for Fjeldbygderne over det hele Land.

Saa længe Ildvaaben endnu ikke havde Anvendelse ved Jagten hertillands, fangedes Renen i Almindelighed ligesom Elgen i saakaldte "Dyrgrave" eller "Dyrstup". Disse var opførte af flade, paa hverandre lagte Stenheller. Hver Grav dannede en aflang Firkant af 2 Meters Længde og 1 Meters Bredde og var $1^1/_2$ til 2 Meter dyb. Mellem dem fandtes der Stengjærder fra $1^1/_2$ til 2 Meter høie med bratte Sider; mod begge Ender af Gravene var Adkomsten bekvem og jevnt skraanende, saa Renen med Lethed kunde

Digitized by Google

komme op i dem. I Regelen laa Graven vistnok uden Ophøining eller Hældning i Flade med det omgivende Jordsmon. Tvers over Graven, henved $^3/_4$ Meter nedenunder dens Rand, var anbragt en Bom, som dreiede sig om en Axe og var forsynet med 5—6 lange Jerntagger, hvis Spidser vendte ud til alle Sider. Paa tvers og paa langs over Graven var der lagt tynde Grene og Vidjekviste, som var dækkede med Rensmose, Isranunkler og andre Urter, som Renen liker. Naar Renen kom udpaa det tynde Dække for at æde disse, stupte den ned i Graven. Ved Faldet og under sine Bestræbelser for at komme op igjen jagede den Jerntaggerne paa Bommen i Kroppen paa sig, saa den tilsidst maatte forbløde.

Af hvilken økonomisk Betydning disse Dyrstup var, kan man slutte af følgende Træk, som berettes fra Tind i Thelemarken. Da to Døtre paa Gaarden Marem som eneste Arvinger skulde skifte Boet efter Forældrene, overlod den ældste hele den store Gaard til Søsteren mod selv at beholde de syv tilliggende Dyrgrave paa Fjeldet for sin Part. Ogsaa fra Rauland kjender man Sidestykker hertil.

Saadanne Dyrstup ser man endnu Rester af paa mangfoldige Steder i Fjeldbygderne; i størst Antal forekommer de saaledes i Vestfjeldene, i Rondane, paa Dovre o. fl. Steder. Paa Høiden af Hemsedalsfjeldet findes der i Nærheden af Eldrevandet paa den saakaldte Ulvehaug et helt Net af de eiendommeligste Grave. Nu er de dog forlængst ligesom Elgsgravene gaaede af Brug, saa de i de sidste Par Aarhundreder har været en "Saga blot".

En anden Bedrift, som var knyttet til Høifjeldet, og om hvilken vi paa denne Tid begynder at erholde nærmere Besked, var Falkefangsten. Fra den praktiske Side betragtet har denne Beskjæftigelse neppe havt nogen Betydning for vort Lands Bondebefolkning, saasom Jagtfalkenes Indfangning og Afretning saagodtsom udelukkende foretoges af fremmede, og Falkejagten forlængst var gaaet af Brug hertillands, hvor den vel heller aldrig havde været dreven i synderlig Udstrækning. En anden Sag er det, at disse Falkefængere bidrog sit til at skabe et Slags Forbindelse mellem de afsondrede norske Fjeldbygder og Udlandets Kultur.*)

Som bekjendt bestod Falkejagten deri, at en afrettet Rovfugl, Falk eller Høg, som Jægeren førte med sig, blev sluppen løs for at gribe en Fugl eller et mindre Pattedyr, som var bleven opstødt. Det reelle Udbytte,

*) I det afsidesliggende fordum norske, nu svenske Sogn Serna i Dalarne, som blev sterkt besøgt af hollandske Falkefængere, lærte Bønderne saaledes at forstaa og bruge fremmede Ord og Talemaader, at en svensk Forfatter endog kunde paastaa, at Bøndernes Sprog var en Blanding af Svensk og Hollandsk. I Forbindelse hermed kan ogsaa anføres, at en af Throndhjems første Borgermestere, Adrian Rokertsøn Falkener, fra hvem Familierne Falch, Dass og flere nedstammer, ved Reformationstiden kom hid til Landet som Falkefænger.

Digitized by Google

som en saadan Jagt kunde afgive, var aldrig synderlig stort; men det var nærmest som Idræt, man øvede denne Jagt, der som tiest foregik til Hest i vildt Ridt. I den større Del af Middelalderen var Falkejagten en Fornøielse, som udelukkende var Fyrsterne, Adelen og den høiere Geistlighed forbeholdt, og vi finder ogsaa Spor til, at den i sin Tid har været kjendt og øvet i Norge.*)

De Jagtfugle, som indfangedes paa de norske Høifjelde, var den saakaldte Gierfalk (falco peregrinus), og Indfangningen foregik fornemmelig paa de saakaldte Falkeleier. Af saadanne fandtes der flere, idet Falkefængerne stundom indfandt sig i et saa stort Antal, at de dannede hele smaa Kolonier. I det 16de og 17de Aarhundrede nævnes som Falkeleier nogle Trakter af Nedenes Len, Thelemarken, Hardangervidden og Dovrefjeld**), i det 18de hører vi om saadanne paa Fjeldet mellem Tydalen***) og Røros, i Opdal under Dovrefjeld og paa Lister; i 1774 fandtes der saaledes 18 Hytter paa de tre anførte Steder. Antallet var dog vistnok større, idet man ikke har medtaget de Trakter, hvor Fangsten kun nu og da slog til. Dette var saaledes Tilfældet med nogle Steder i det throndhjemske, i Gudbrandsdalen, i det oprindelig norske Sogn Serna o. fl. Ihvorvel det i Lovgivningen (ogsaa i Kristian V's norske Lov) var bestemt, at Falke og Høge, som bygger Reder, skulde tilhøre Jorddrotten, der dog skulde tilbyde Kongen dem, før han solgte dem til andre, tilegnede den dansk-norske Konge sig Retten til at forpagte Fangsten bort til Udlændinger mod en Afgift, som tilflød den kongelige Kasse. Dette fandt Sted i Aaret 1560, og man har fra den Tid af en Række Privilegiebreve for Falkefængere, som stod i fremmede Fyrsters Tjeneste. Afgiften, der i Slutningen af det 17de Aarhundrede endnu udgjorde 500 Rigsdaler, var i den sidste Halvdel af det 18de sunken ned til 20—30 Daler. Fangsten, der forøvrigt var undergivet Regjeringens Kontrol, var ophørt omkring 1790; men det har dog helt til det sidste hændt, at en og anden Sportsmand har indfundet sig i Fjeldbygderne for at indfange Falke, der skulde afrettes til Jagt paa Mellemeuropas Sletter.

"Lammet spage og Falken graa
staar høit opskrevet i Norges Skraa",

hed et i Datiden vel kjendt Rim, hvorved der udtaltes, at Falken og Kobben†)

*) Til de Lensydelser, som Haakon Jarl skulde svare den danske Konge Harald Gormssøn, hørte 60 Falke eller Høge; vi hører om Falkehold ved Olaf Tryggvessøns Hof og om Sendinger af Falke, som Olaf Haraldssøn faar fra Island. I Kongespeilet og i Bredskaber fra det 13de og 14de Aarhundrede omtales ogsaa afrettede Falke.

**) Falkeleiernes Navne er i Optegnelsen saa fordreiede, at de ikke let lader sig bestemme.

***) Paa Høiden mellem Neadalen og Tydalen bærer et Fjeld Navnet Falkhytvolen.

†) "Lammet spage" var nemlig en af Folkesprogets Benævnelser eller Omskrivninger for Koblen eller Sælhunden. Om saadanne Omskrivninger eller Kenninger, som man vel ogsaa kan kalde dem, skriver H. Strøm i sin Søndmørs Beskrivelse, at det tilforn

Digitized by Google

var Gjenstand for Fredning under forskjellige Omstændigheder. Et Sælveide var nemlig en ikke ubetydelig Herlighed til en Gaard, hvis Eier havde Eneret til at dræbe Ungerne, hvis Kjød ansaas for at være særdeles velsmagende. "Deres Spæk var agtet lige med Smør her i Landet i fordums Dage", skriver Peder Klaussøn. Af mindre Betydning var Hvalfangsten, der kun drevres leilighedsvis og derfor afgav en meget usikker Indtægt. Paa Vestlandet fandtes der imidlertid Hvalvaage, som var særlig Eiendomsret undergivne og betragtedes som en Herlighed for de Gaarde, hvortil de laa. Her drevres Fangsten paa samme Vildmandsvis som tildels endnu den Dag idag. I Nordland og paa Vestlandet spillede Egværene og Søfuglefangsten vistnok paa det nærmeste den samme Rolle som i vore Dage.

Fiskerierne var dengang ligesom nuomstunder en Hovednæringsvei for Landets Befolkning. Om disse faar vi allerede fra Midten af det 16de Aarhundrede ret fyldige Oplysninger, først og fremst om Sildefiskerierne, dernæst om Skreidfisket og endelig om den Produktion, dette affødte. Vi iagttager her den samme bratte Stigen og Falden, som kommer tilsyne i Landets øvrige Næringsveie; men Indtrykket er alligevel her mere roligt og velgjørende.

I de norske Fiskeriers Historie indtager det baahuslenske Sildefiske, som drevres i den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede, en fremtrædende Plads. Dette tog sin Begyndelse i Aaret 1556 og blev Aar for Aar rigere og af større Betydning, navnlig i Trakten fra Marstrand til Hornborgsund. Under 12te Juni 1561 udfærdigedes et Kongebrev om Fiskerierne i Marstrand, der indeholder de ældste Regler, der kjendes for dette Sildefiske.*) To Aar

---

var brugeligt blandt vore Fiskere, "at de paa Søen eller medens de fiskede aldrig nævnede nogen Ting med sit rette Navn, men tillagde baade Mennesker og Kreature visse opdigtede Navne, som nu er komne af Brug eller i det mindste ikke bruges uden skjemtvis". Sandsynligvis ligger der en overtroisk Forestilling til Grund herfor. Skikken kjendes endnu i Nordland, se Furo, Fra Ishavets Kyster S. 22 ff.

*) Dette Kongebrev lyder saaledes: "Fredrik II g. a. v. at efterdi vi er komne udi Forfaring, hvorledes at Gud almægtigste nu har med sin Segen og Benedidelse begavet vort Rige Norge, saa at Silden der under Riget tilgaar, da paa det at de, som samme Fiskeri besøger, mue vide, hvorefter de dem skal vide at rette, vil vi det saa holdet have, som herefter følger: Først vil vi, at alle udlændiske Kjøbmænd, som forskrevne Sildefiske besøgendes vorder, skal ligge udi vor Kjøbstad Marstrand og ingen andensteds, og der skal de udgive til os og Kronen deres Aaresild, som er 4 Vol af Aaren, og ½ Daler af Lasten til Told af de Sild, de ud af Riget førendes vorder. Skal og ingen fremmede Kjøbmænd, som forskrevne Fiskeri besøger, bruge der nogen anden Kjøbmandskab enten med Slagteri, Smør, Huder, Talg eller andre Varer, vore Undersaatter til Forfang og Skade, uden alene hvis de behøver til deres Underholdning den Stund, de der salter og fisker; findes nogen herimod at gjøre, da skal han have forbrudt, hvis han har med at fare. Og skal det være vore egne Undersaatter frit fore at mue ligge der under Landet, hvor Silden mest tilgaar og der bruge deres Næring og Fiskeri, og skal de deraf udgive deres Aaresild ligesom udi Marstrand. Dog skal de ikke besværes med nogen Told, af hvis Sild de salter til deres eget Huses

efter indsattes en kongelig Betjent, som skulde føre Opsyn saavel med Kronens tilkommende Rettigheder som med Ordenens Opretholdelse paa Fiskeleierne. I den nærmest følgende Tid reiste der sig Røgerier og Salterier i Mængde. Da de skaanske Fiskerier i de samme Aar slog feil, søgte ogsaa Lübeckerne herhen og erholdt i Aaret 1566 Frihed for sig til at drive Fiskeri og Salteri paa de Steder, hvor Silden gik til. Efter Syvaarskrigens Slutning erhvervede ogsaa Borgerne i andre hanseatiske Stæder den samme Tilladelse. Medens der i de første Aar efter Fiskeriernes Begyndelse kun havde været en Tolder, blev der efterhaanden ansat flere i de forskjellige Fiskeleier. Om Fiskets Betydning allerede i de første Aar kan vi danne os en Forestilling, naar vi hører, at der af et enkelt Toldsted den 5te Oktober 1569 efter Kongens Ordre blev udbetalt 1426½ og Dagen efter 2000 Daler til Besætningen paa Baahus. Dette var endda i Begyndelsen af Fisketiden, som i Regelen varede fra Udgangen af September til Slutningen af Februar.

Den samtidige Peder Klausson giver følgende Skildring af disse Fiskerier: "Under Vigsiden siges at have været i fordum Tid et meget overflødigt Sildefiske, hvilket skulde ved Trolddom bleven dem forvendt, idet onde Mennesker havde med Troldomskunst nedsænket en Kobberhest i Havet og dermed fordrevet Silden fra Landet. Men saadant er ikkun idel Digt og løs Fabel; thi Menneskenes store Utaknemmelighed mod Gud og hans gode Gavers mangfoldige Vanbrug og det ugudelige og uskikkelige Levnet, de førte derhos, haver været Aarsagen dertil, at samme Fiske saavelsom andre Fiskerier er afgangne. Saasom det og er sket med det seneste Sildefiske, som ved Guds gode Mildhed begyndte atter igjen at gaa til under Vigsiden, henved Anno 1556, hvilket gik saa rundelig og overflødig til, at nogle tusinde Skibe, Skuder, Jagter og Baade saavel af Danmark og Holsten som her vesten- og nordenfra af Landet søgte aarligen derhen at fiske, foruden de, som der boede i den Egn.

"Dertilmed har nogle tusinde Mennesker af disse næst beliggende Lande draget dertil og bygget og boet ved Vikerne, Fjordene og Strandsiden med Hustru og Børn og havt deres Næring af samme Fiskeri; saa har ogsaa Adelsmænd saavelsom Borgere og Bønder ladet bygge der allevegne skjønne Boder og Huse, to eller tre Loft høie, til samme Brug, og var samme Boder

Behov, man hvis de salter og udfører af Riget, der skal de give Told af som andre Fremmede. Bedendes og bydendes alle Indlændiske og Udlændiske, som samme Sildefiskende besøgendes vorder, at I udi alle Maade retter Eder efter den Skik og Ordning, som forskrevet staar; saafremt og dersom nogen findes herimod at gjøre, han da ikke vilde lide tilbørlig Straf". Denne Forordning, der i alt væsentlig stemmer overens med de Modbøger, som var udgivne for de skaanske Fiskerier, blev nogen Tid efter afløst af en ny og vidtløftigere, der er dateret 26de Oktober 1575 og bærer Overskriften "En Skik og Ordning, K. Majt. med hans Naades Raad har gjort, som skal holdes udi Marstrand og andre Fiskeleier under Viken udi Norge". I de følgende Aar foretoges der flere Gange større eller mindre Ændringer ved denne der ogsaa fik Gyldighed for Landets øvrige Sildefiskerier.

Digitized by Google

saa store, at man paa en Tid kunde udi et Hus indhænge og tørke henved 14 Læster Sild. Saa haver der paa 8 eller 9 Ugesøs (Sømil) langt at regne ved yderste Strandsiden været mange tusinde Hus og Vaaninger, og boede utalligt Folk ved alle Fjorde, store og smaa, og alle Viker og Sunde,

102. Albrecht von Waldstein, Fyrste af Friedland, keiserlig Hærfører.

paa Øer, Holmer og faste Lande, saa vidt som samme Sildefiske bruges kunde; hvorfor der og tilseilede hvert Aar mange tusinde Skibe af Danmark, Tyskland, Frisland, Holland, England, Skotland og Frankrige til at kjøbe og udføre Sild, og finge alle overflødig nok og førte den siden vidt udi langt bortliggende Lande til Menneskenes Føde og Underholdning.

Digitized by Google

"Men fordi Menneskene ikke har rettelig beskuet og brugt denne Guds Gave og store Velgjerning, men Tolderne har med ubillig Tyngde besværet baade Fiskere og Kjøbmænd, videre end som dem var befalet; og Indbyggerne der i det Lands Ort har været saameget arge mod alle andre, som kom did at fiske, og med Hug og Slag, Skjælden og Banden dem overfaldet, saa at det ikke var nogen Indlandsk eller Udlandsk trygt at fiske blandt dennem, uden de var saa stærke og mange i Hob, at de kunde forsvare sig, og mange blev Garnene med Fiskene frastjaalne, ikke sparede de heller at røgte saavel andres som deres egne Garn paa hellige Dage, naar de kunde stjæle sig dertil, foruden det ugudelige Levnet, som besynderlig hine Strandsiddere, som der boede, førte med Drukkenskab, Horeri og Skjørlevnet, Mord og Manddrab og anden Slagsmaal; saa og andre grove Laster:

"Da haver Gud almægtigste advaret dennem med en underlig Sild, som der blev fanget Anno 1587, at han vilde for deres Ugudeligheds Skyld tage den Velsignelse og gode Gave fra dennem, hvilket og skede de næste Aaringer derefter, at mange hundrede Kjøbmænd og Fiskere gjorde stor Bekostning forgjæves derpaa, dem til alt som største Skade og Afbræk".

Om muligt med endnu sterkere Farver skildrer han paa et andet Sted saavel disse Fiskerier som det Liv, der under dem førtes i den baahuslenske Skjærgaard. Han skriver nemlig:

"Hvo, som vilde beskrive, hvor mange Tusinde Skibe og Kjøbmænd, som dette Sildefiskende aarligen besøgte af Norge og Danmark, Sverige, Tyskland, Holland og Frankrige, England, Skotland og andre Lande, item hvor mange tusinde Fiskere med Skuder og Baade her hvert Aar forsamledes af Danmark og Norge, med de mange Hundrede (ja nogle Tusinde) Strand-seller (ɔ: Strandsiddere), som havde bygget Boder paa Klipper, i alle Viker, Sunde og Fjorde og fødte sig med Hustru og Børn Aaret igjennem af samme Fiskende, saa og adskillige Haandverks Folk, som der holdt sig og alle finge overflødigen nok og blev rige derved, item hvad Gavn Kong. Majt. og havde paa Kronens Vegne af samme Fiske med alle andre, ædel og uædel paa naadigst Vegne, og hvor vide den blev ført herfra, en Part langt hen op i Frankrige, og en Part til Lübeck og derfra hen op i Overlandene, en Part til Danzig og derfra op igjennem Polen og i Ungarn etc. derom vil en hel Bog og Traktat beskrives.

"Denne Marstrandsild, som man kaldte den, var saa stor, at der ikke kunde saltes og pakkes uden 8 Vol*) Sild i en Tønde, dog var den nordlandske Sild større og federe, som tilforn blev tagen imellem Stavanger og Bergen."

Om Aarsagen til det baahuslenske Fiskeris Ophør skriver han:

"Anno 1587 den 27de November blev der en Sild fangen ved Falder i Viken, som var paa begge Sider med underlige Bogstaver eller Figurer

*) En Vol var 4 Snes eller 80 Stykker.

Digitized by Google

formalet, om hvilken Sild og hendes Formaling mange haver skrevet, og ladet hendes Afridsning udgaa, og hendes Bogstaver og Betegnelse udi adskillige Maader udlagt og udtydet.*) Men vi fattige Folk udi disse tvende Riger, Norge og Danmark, haver befundet, at samme Sild var en Advarsel af Gud og betegnet os intet godt, thi udi det næste efterkommende Aar 1588, den 4de April, blev vor allerkjæreste Herre og naadigste Konning, Kong Fredrik, ved Døden os fratagen og af den allermægtigste Gud henkaldet til et bedre Rige, hvilket haver givet Undersaatterne en stor Sorg og Hjertets Græmmelse, efterdi man visselig ved, at det for vores Synders Skyld sket er. Dertil

103. Gustav II Adolf, Sveriges Konge.

haver Gud og formindsket samme Sildefiske det næste Aar forleden derefter, og siden aldeles frataget os det, saa at nu dette Aar 1599 er plat ingen Sild der tilgaaen, hvilken om det er sket

*) Denne besynderlige Sild, der var fanget den 27de November 1587 af en Sønderborger ved Folter- eller Solters (Navnet skrives forskjelligt), fremkaldte en hel Literatur, der giver interessante Bidrag til Overtroens Historie. Nogle udtydede de "Bogstaver," som fandtes paa den, derhen, at en Krig med Tyrken var nærforestaaende, andre, at den yderste Dag stod for Døren. Kong Fredrik II selv antog, at Tegnene maatte varsle enten hans eller hans Dronnings Død, og denne Mening tiltraadte altsaa ogsaa Peder Klaussøn.

Digitized by Google

1) "for den store Ugudelighed, som Fiskere bedrev (synderlig de Vikværinger, som boede derhos, og de af vestre Part af Nørrejylland) med deres onde Forligelse, Slaaen, Skjænden, Sviren og Banden,
2) for deres Tyveri og Utroskab (synderlig de Strandboere) mod andre, at de ofte stjal Garn med Fisken fra de fattige fremmede Folk,
3) derhos blev der megen Løsagtigheds-Synd bedreven, med Drik og Slagsmaal og andet ondt, som der gjerne følger hos. Og det skede, at en Kvinde fødte hendes Barn, som hun stod i en Baad og lagde Sild sammen, og hun kastede Barnet i Tønden og saltede det blandt Silden etc.,
4) der sparedes ingen Helligdage, endog det var strengelig nok forbuden at fiske om Helligdage før Middagen,
5) og kanske at Toldere og Øvrighed havde og deres Feil og Brøst, —

"Om det er derfore sket (siger jeg), at Gud haver taget denne sin Velsignelse fra os, lader Gud selv dømme og andre Mennesker ordele (dømme) derom efter deres Tykke"*).

Omtrent paa samme Maade udtaler ogsaa Forfatteren af "Den norske So" (1584) sig i sit bekjendte kraftige Sprog om den moralske Fordærvelse, som herskede paa de baahuslenske Fiskeleier: "I Marstrand og Egnen deromkring paa 10 Mil samler Afskummet fra alle Lande, Horer og Skjelme, sig ved Mikkeldags Tider, naar Gud lader sine Gaver se. Der er Horernes rette Mønstringsplads, og hver Hore giver Tolderen en Daler, som er noksom bekjendt for alle, som handler derpaa"**).

Fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede beskjæftiger Lovgivningen sig ikke mere med Fiskerierne udenfor Marstrand, saa længe Baahuslen henhører under Norge. Arnt Berntsøn Bergen omtaler i sit Verk "Danmarks og Norges frugtbar Herlighed" ikke engang de baahuslenske Fiskerier, men bemerker, at Befolkningen her paa Grund af Tømmerdriften ikke havde Tid til at befatte sig med Fiske uden til dagligt Brug.

Omtrent paa samme Tid, som de marstrandske Fiskerier blomstrede, tog Sildefiskerierne sig ogsaa op paa andre Kanter af Landet. Navnlig slog de rigelig ind paa Vestlandet mellem Bergen og Stavanger, hvor man paa sine Steder fiskede en Masse Sild, som blev liggende i Hauger og raadne paa Stranden, da man hverken havde Salt eller Træ til at salte den i. I 1559 slog Sildefisket saa godt til udenfor Bergen, at man kunde kjøbe Tønden for 4, 5—6 Skilling, hvorimod Træet maatte betales med 18 Skilling. Men allerede i de følgende Aar maa det have været forbi med denne Herlighed. Fra 1565—67 hører man, at intet Fiske fandt Sted, men at man kunde se Sildestimerne udenfor Kysten, og i 1569 og 1570 erfarer man, at Fisket var høist ubetydeligt, og at det i det følgende Aar ganske ophørte. Forfatteren

*) Peder Klaussøn Friis's saml. Skrifter, udg. af Dr. G. Storm, S. 95 ff, 272 ff.
**) Norske Magasin, udg. af N. Nicolaysen, II, 39.

Digitized by Google

af "Den norske So" beretter ogsaa i 1584, at Sildefisket i de sidste 14 Aar havde aftaget meget sterkt, og de høie Fiskepriser og den sparsomme Tilgang af Fisk er i hans Øine netop et afgjørende Bevis paa Herrens Vrede over Menneskenes Syndighed. Af Bergenhus Lens Regnskaber for 1577 fremgaar det ligeledes med Sikkerhed, at ingen Udførsel af Sild da fandt Sted fra Bergen.

Noget senere erfarer vi, at der udenfor Kysterne af Romsdalen igjen faldt nogenledes rigt Sildefiske. Ved Kongebrev af 1591 fik nemlig Nils Bager, Borger i Odense, "Pas paa tvende sine Skibe at besøge Nordmøre og Søndmøre Lene, efter at Gud allernaadigst lader nu igjen sine Gaver af Sild tilgaa nogensteds" ved Kysten af disse Len, og et Par Aar efter erholder Borgermesteren i Landskrona lignende Bevilling.

Fra 1617 af og især i Midten af 1620-Aarene hører vi om et særdeles rigt Sildefiske i Throndhjemsfjorden. Navnlig slog dette godt til i Skjørnen og Bjugnen; men ogsaa i Hevnefjorden fandt flere gode Stæng Sted.*) Nogle Aar senere foregik der ogsaa et jevnt og godt Fiske paa Beitstadfjorden. Vi hører ligeledes fra disse Kanter, at der blev opfisket meget mere, end man kunde gjøre sig Nytte af, og at man af Mangel paa Salt og Træ maatte hvælve store Masser i Fjæren og skuffe dem paa Søen. Ogsaa paa selve Bergens Vaag og Fjord foregik der i 1630-Aarene et saa betydeligt Fiske, at man kunde kjøbe et Kvarter Sild for 6—10 Skilling.

I ældre Tider havde Silden vistnok kun været behandlet med Røgning og Tørring, altsaa nærmest paa samme Maade, som den saakaldte Flaksild endnu den Dag idag behandles paa sine Steder. Denne Fremgangsmaade ses fremdeles at have været i Brug ved de baahuslenske Fiskerier, og sandsynligvis var den ogsaa den sædvanlige paa de øvrige Fiskeleier, skjønt Sildesaltningen allerede i det femtende Aarhundredes første Halvdel var opfundet af Hollænderen W. Beukels (1416). Saltningen maa derimod have hørt til Undtagelserne. Grunden hertil ligger i, at man hertillands neppe havde nogen Overflødighed af Salt. Ganske vist havde Salttilvirkningen været en ældgammel Industri her i Landet, ligesom vi alt fra gammel Tid af kan se, at der blev indført ikke smaa Mængder af denne Vare fra Udlandet. Men Tilgangen var ikke tilstrækkelig, og vi finder, at Regjeringen i 1570-Aarene fra Tid til anden gjør Forsøg paa at istandbringe en rationel indenlandsk Salttilvirkning. I Aaret 1570 fik saaledes Wolf Rauchhaupt Tilladelse til at "anrette en Saltkunst i Norge"; sex Aar efter faar en Frants Fransos i Opdrag at oprette et Saltverk ved Hjælp af indforskrevne Folk, og i 1602 hører vi Tale om et paa Langøen i Bratsberg Amt for Kongens Regning anlagt Saltsyderi og om et lignende Anlæg i Nærheden af Baahus. Men allerede i det næste Aar fik Lensherren i Bratsberg

*) En bevaret Notits af Throndhjemspresten Ments Kristofersøns nu formodentlig tabte Dagbog beretter nemlig under 7de Aug. 1625, at Presten Melkior Jakobsøn i Hevne gjorde et saa stort Sildestæng, at han behøvede tre Døgn for at faa Silden af Garnene.

Digitized by Google

Befaling til at "afdanke den Saltsyder med alt hans Folk," som var ved Saltverket paa Langøen. Kongen overtog i 1605 for egen Regning Verkets Drift, men bortforpagtede det igjen 1620. I 1632 ses det at være nedlagt. Med Sildefiskerierne i Bjugn og Skjørn for Oie blev der i 1625 udvirket Bevilling til at anlægge et Saltsyderi i Hevne; nærmere Oplysning fattes dog herom. Baade det spanske og det ringere franske Salt stod i høi Pris. I Dyrtidsaar kunde Salttønden koste 2 à 3 Daler, ja i 1642 gik Saltpriserne i Bergen endog op til 8 à 9 Rigsdaler.

Men selv om Sildens Tilberedelsesmaade lod adskilligt tilbage at ønske og neppe vilde have smagt en Nutidens Gane, dannede den dog i hine Trængselsaar som saa ofte tidligere en væsentlig Bestanddel ikke blot af Kystboens, men ogsaa af Fjeldbondens Kostholb. Benævnelsen meisasill (Kløvsild), som forekommer allerede i det 13de Aarhundrede, vidner om, at den samme Transportmaade af Silden, som endnu i Mands Minde var i Brug saavel i de throndhjemske som i de vestlandske Fjeldbygder, har været kjendt fra Arilds Tid. Selve Benævnelsen aabner os en vid Udsigt over den mangen Gang tunge Kamp for Føden, vort Folk har maattet friste i Aarhundredernes Løb, og over de smaa Fordringer, det har stillet til Livet.

Medens vi besidder ret god Kjendskab til de norske Sildefiskerier, hører vi forholdsvis lidet til de store Torske- eller Skreidfiskerier, som især fandt Sted i Nordland og Finmarken. Ikke desmindre maa disse have havt lige saa stor Betydning som Sildefisket, og ihvorvel disse efter en Paastand, som Forfatteren af den norske So fremsætter, i Slutningen af det 16de Aarhundrede skal være gaaede tilbage, synes de dog at have været mere jevne end Sildefiskerierne. Ganske vist slog ogsaa Skreidfisket til sine Tider aldeles feil, som i 1601, 1627, 1628 og 1629; men dette hørte til Undtagelserne. Fisken tilvirkedes i Regelen som Tørfisk og nedsaltedes sjeldnere. Klipfisk forekommer først i den sidste Halvdel af 17de Aarhundrede som Handelsvare. Tilvirkningen af Torskelevertran var endnu ikke kommen i Brug, men Leveren og Rognen kastedes sædvanlig bort til ingen Nytte. Det var først, efterat Torskegarn i den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede var kommen i Brug, at man fik Oinene op for disse Biprodukters Betydning.

De øvrige Saltvandsfiskerier, Seifisket, Haafisket*) og Kveitefisket, traadte ved Siden af disse store Fiskerier ganske i Skygge, skjønt de ogsaa havde sin store Betydning; af og til høres der ogsaa om, at der kunde foregaa Fangst af

*) Ved Reformationstiden dreves der under Vigsiden et meget rigt Haafiske, der samlede baade Indfødte, Svensker og Hollændere derhen. Blandt de Uordener, som her fandt Sted, anfører Peder Klaussøn ogsaa "de grumme Mord, der skede; thi de Folk, som holdige, (ɔ: i godt Huld) tykke og fede var, baade Karlfolk og Kvinder, dem tog de hjemmefra med sig til samme Fiske, og der myrdede de dennem og fiskede Haa med deres Kjød; thi den Fisk er overmaade gjerrig paa Menneskenes Kjød". Ogsaa under Lister faldt i mange Aar et rigt Haafiske.

Digitized by Google

sjeldnere forekommende Fiske, som t. Ex. i 1597, da der paa en Gang blev opfisket over tusinde Makrelstørjer østenfor Mandal.

Blandt Ferskvandsfiskene indtog "den ædelig Fisk Lax", som Peder Klaussøn udtrykker sig, den ypperste Plads og var Gjenstand for et meget rigt Fiskeri, der væsentligst foregik ved faststaaende Bygninger i Vasdragene. Først i det 16de Aarhundrede faar vi en noget nøiere Kundskab om denne Næringsgren, som dog maa have været af betydelig Ælde. Blandt de rigeste Fiskerier var de, som dreves paa Agdesiden og hvis Lax sammensattedes

105. Axel Oxenstjerna.

under Benævnelsen Mandals Lax, i Bergenhus og Throndhjems Len samt i Finmarkens Vasdrag.

Allerede tidlig var de norske Fiskerier blevne betyngede med Afgifter til Kirke og Stat. Den sidstes Indtægter af Fiskerierne bestod saaledes i Udførselstolden, der omfattede samtlige Fiskeprodukter, Kongens ældgamle Forkjøbsret, der fra Midten af det 16de Aarhundrede af blev afløst af den saakaldte Fredtold og senere blev ganske ophævet, og den saakaldte Aaresild, der erlagdes med 4 Vol Sild for hver Aare. En anden Byrde, Fiskerierne havde at bære, var den saakaldte Landslod, der kom Grundeierne eller Strandeierne tilgode. Denne Afgift var forskjellig i de forskjellige Distrikter og var afhængig af Omstændighederne, Strandens Bekvemhed o. s. v. Ved 3

Digitized by Google

Forordninger af 1636 blev den i de tre Len Stavanger, Bergenhus og Throndhjem fastsat til en Syvendepart og under visse Omstændigheder til en Fjerdepart af Fangsten; men da disse Anordninger fornemmelig var istandbragte af Jens Bjelke, der eiede de store Sildefjorde Bjugnen og Skjørnen, vakte de saa sterkt Misnøie, at de igjen maatte sættes ud af Kraft. Først i Slutningen af det 18de Aarhundrede fik dette Spørgsmaal sin endelige Ordning.

En haardere Beskatning end alle disse Afgifter medførte dog vistnok det Afhængighedsforhold, hvori Fiskealmuen stod dels til Byernes Kjøbmænd, dels til forskjellige "Knaber" eller Kakser, der lidt efter lidt paa mangehaande Vis kunde siges at eie Almuen i hele Distrikter med Hud og Haar. De Skildringer, som vi i det 16de og 17de Aarhundredes Literatur møder navnlig af den nordlandske Almues Kaar, er meget mørke, men maa dog være sande, da de saa at sige til Punkt og Prikke stemmer overens, ihvorvel de er uafhængige af hverandre. I sit Billedsprog sammenligner Forfatteren af "Norske So" de fattige Fiskere, "som bor langs med Havet i Nordland og Finmarken paa de haarde golde og ufrugtbare Klipper, og som hverken har Fæ eller Jordbrug, men nærer sig af sit sure Arbeide", med "smaa tamme Kyllinger", som "skriger meget og lægger smaa eller ingen Æg; de vil gjerne gjøre sit bedste, men kan ikke". "Nat og Dag", heder det, "Vinter og Sommer, i stærk Storm og streng Kulde maa de ligge paa Søen og fiske, og har intet uden, hvad Gud deraf forunder dem. De er et haardt Folk til at lide Nød og hungre. Og om Gud giver sin Velsignelse, saa at de fanger noget, saa ved ikke Nordfarerne, Fogderne og deres Folk, hvilke Praktiker (Kneb) de hurtig nok kan finde paa; for at bedrage dem, overlade de fattige Folk paa Borg 1 Tønde Mel for 6 Vaager Fisk, og 1 Tønde Øl for lige saa meget. Undertiden forfalsker de endog sin Vare, og faar 5 til 6 Rigsdaler for 1 Tønde Øl, saa at mangen fattig Fisker med sine smaa Børn i mange Uger ikke har Brød i sit Hus og maa derfor, da Brødet er ham for dyrt, bruge tør Fisk istedenfor Brød og Tran istedenfor Smør. Dette kan lære dem den Jammersang: Gud bedre os fattige Nordfarmænd! vidste det vor naadige Herre og Konning i Danmark, hvor det saa underlig her i Landet tilgaar, han skulde vel dertil et Indseende have". Omtrent paa samme Maade udtaler ogsaa "Bogfører" (Boghandler) Jens Lauritssøn Wolff sig i sin Norges Beskrivelse, idet han i dette Stykke, som han selv siger, kan beraabe sig paa godt Folks "Konversats og Omgjængelse": "Og naar Nordfarerne til Bergen med deres Varer ankommer, da indstiller de sig for deres Kjøbmænd, som de pleier at handle med, somme hos Borgerne og en Part hos de Kontorske paa Bryggen, hos hvilke de bliver vel antagne; i Synderlighed trakterer de Kjøbmænd og Husbonder paa Bryggen dennem meget vel med Mad og Øl al den Stund, de er der om Søndagene, og efter Maaltid forlyster de dennem den ganske Eftermiddag

Digitized by Google

med Diskant og Spillemænd. Den enfoldige og simple Nordfarer bliver drukken, sidder med Forundring og hører derpaa, ligesom at han var kommen i en anden Verden; men naar Garpedrengene kommer udi Nordfarens Jagter, og skal annamme paa deres Husbonders Vegne, hvis Fisk og andre Varer de hannem afkjøbt haver, da mager de det saa med Vægten, at naar de veier den tørre Fisk, Rav og Rekling, den enfoldige og simple Nordfarer betaler Traktementet, som han tilforn bekommet haver ..... Og naar Garpen eller Husbonden har annammet Varerne til sig, da gjør han Regnskab med den enfoldige Nordfarer, som hverken kan læse, skrive eller regne, og saa bekommer han udi Betaling nogle Speciedaler eller andre Varer, som han haver fornøden .... Og dersom Nordfaren paa Reisen formedelst Storm og Uveir drukner og bliver borte, da er Kjøbmanden sin Betaling kvit; thi han maa ikke søge sin Gjæld udi Nordlandene hos Arvingerne, hvorudover han tit lider Skade; der findes og de Nordfarer, som ikke Aaret efter kommer til Bergen, fordi de ikke vil betale deres Gjæld, men sender deres Fisk og Varer frem med deres Grander og Naboer eller troe Venner, hvilke tager fra Bergen med sig, hvad de vil have hjem igjen, hvorudover Kjøbmanden ogsaa bliver skuffet og bedraget. Og ligesom Garpen paa Bryggen bliver af Nordfaren bedragen og skuffet, saa er der tit funden de Husbonder og Garper ved Kontoret, som udi saa Maade har fixeret deres Herskaber udi Tyskland, og det er befundet, at de har indskrevet mange ved urette Navn i deres Regnskabsbøger for store Summer, som de har bekommet Gods for og var skyldige, men samme har aldrig udi Bergen været*)".

*) Hermed kan man ogsaa sammenholde den Skildring, som en Vise, hvis Ælde vistnok er usikker, men vel rettest maa være at henføre til Midten af forrige Aarhundrede, giver af Nordlændingens Besøg i Bergen:

"Vi vove for Føden vort Liv og vort Blod;
Skjønt Gud os velsigner med Fiskeri god,
Vi lidet godt deraf dog nyder.
Naar vi skal afhænde vor Fisk og vor Tran
Og kommer til Bergen, da først hører man,
Hvad Tysken for dem monne byde,
Desværre! vi maa ham adlyde . . . .

Naar med vor Jagter' vi kommer til Land,
Da maa vi tit stande med Hatten i Haand
Om det hannem monne behage
Imod vore Varer at tage.

Han svarer: med Tiden! Wahrhaftig! kom! Top!
Løb straxen ombord, bringer Varerne op,
Jeg skal dem vel af dig annamme;
Hvad jeg dig vil give, det skal du vel faa,
Alt, hvad jeg vil have, du mig give maa,
Paa det jeg nok Prisen skal sætte,
Derefter har du dig at rette!

Digitized by Google

I de forløbne Aarhundreder er der talt og skrevet meget om den fiskende Almues Uvidenhed og Overtro, om hans løsslupne, ja ryggesløse Liv paa Fiskeleierne og om hans Mangel paa Evne til at finde sig til Rette med Forholdene, saa hans Lod blev at trælle for de bedre stillede Klasser og en haabløs Kamp mod den sorte Armod. Saa dyb Medlidenhed denne Side af Fiskealmuens Kulturliv maa være Gjenstand for, gives der fuldt op af andre Træk, som maa vække vor høieste Beundring. Til disse hører den Freidighed og Dødsforagt, hvormed han gav sig i Kast med de lunefulde Elementer for at afvriste dem det tarvelige Udkomme, denne ubetingede rolige Stolen paa egen Kraft og Dygtighed, som grænser tæt op til Troen paa "Lagnaden", den forudbestemte Skjæbne. Ikke mindst tør denne Egenskab være traadt for Dagen i de kummerlige Tilstande, hvori vor Almue saagodtsom gjennnem hele den første Halvdel af det 17de Aarhundrede befandt sig. Netop fra denne Tid, da Hungersnød og Pest raser paa Landjorden, har vi en hel Række Beretninger om Ulykker paa Søen, der ikke blot slog Samtiden med Skræk og Gru, men ogsaa skulde leve i Mindet gjennem Aarhundreder. Saaledes omkom i Begyndelse af Aarhundredet saagodtsom hele den mandlige Befolkning — efter Sagnet over 100 Mand — paa Langenes Vær i Øxnes i Vesteraalen paa en eneste Uveirsdag*). Under en lignende Ulykke, der fandt Sted i Lofoten

Naar Nordfarernes Handel i Kramboderne og med Garperne er tilende, heder det

Nu Lommer og Punge af Penge er tom,
Vi er nu saa fattige, som da vi kom;
Vort Anker fra Grunden vi letter
Og Kursen ad Vaagen vi sætter.

Hist staar da han Garpus og taler paa Tysk:
"Nu haver vi redet med Nordfaren Dyst,
"Hans Penge har jeg i min Lomme;
"Jeg har hannem trækket ved Halsben og Haar,
"Se nu, hvor afmægtig og langsom han gaar,
"Som Hovedet fra ham var slaget,
"Og Armene var ham fradraget."

Dertil svarer Nordfaren af sin Forstand:
Ved du ikke Garpus, at hvilken en Mand
Som Uret i Handel bedriver,
Hans Gods skal ei række til tredie Led,
Thi hvad, som blir sanket af Fremmedes Sved,
Som Rimfrost det snarlig forsvinder,
Og hastig som Ebbe bortrinder.

Retfærdiges Børn de mangler ei Brød,
En Skinder skal mangle det førend sin Død,
En Skavere Føde skal tigge — —".

*) For at lindre Nøden skjænkede Hustru Ingeborg Mikkelsdatter af Bergen tre hundrede Rigsdaler, for hvis Renter der sidenefter af Bergens Domkirke aarlig ved Høststevnens Tid er bleven udredet 6 Tønder Mel til de fattige i Øxnes og Hadsel. Jfr. Daae, Norske Bygdesagn, II, 103 og Norske Stiftelser I, 40 og III, 827.

Digitized by Google

ved samme Tid, omkom nogle hundrede Mand af den fiskende Almue. I 1621 forgik en Mængde Jagter og Fiskerbaade paa Finmarkens Kyst. Mere bekjendt endda er Aaret 1625 for de mangfoldige Ulykker, det havde at opvise. Vi hører fra Island om saa voldsomme Udbrud af Hekla, at man frygtede for, at hele Øen skulde gaa under. Den vulkanske Aske dækkede Markerne omkring Throndhjem. Hele Aaret igjennem rasede der de heftigste Storme, og mangfoldige Skibe forliste udenfor Kysten, ja endog i selve Throndhjems Havn. I Februar Maaned rasede en pludselig opstaaet Nordvestvind paa Foldenfjord i Namdalen og begrov udenfor Gjæslingerne en Mængde Fiskerbaade og 210 Mand i Havet.*)

*) Et Øienvidne, Presten Mikkel Mogensøn i Nærøen, beskrev denne sørgelige Begivenhed i et Sørgekvæde, hvis Titel er: "Threnologia Numdalensis eller Numdal, Tenck derpaa. Det er It sørgeligt Klagemaal om den Store Haffsnød oc Søeskade, Som skeede i Numdals Lehn vdi Trundhiembs Stifft paa det farvand Folden den 23. Februarij Anno 1625. Druckned samme tid 210 personer i to eller tre timer, huis Siæle Gud glæde til en salig Opstandelse".

Af Digtets 25 Strofer hidsættes som Prøve følgende:

Waag op i disse dage,
Som boer i Numdals Lehn
Waag op med suck oc klage
Begræd din Synder Slem.
  Waag op igjen,
Gud er dig vred forsande,
Med omliggend' Lehn andre,
Sin bue har hand Spendt.

— — — — — —

Sexhundred' sem oc tiue,
Der Blidemaaned vaar,
Begynte at snee oc syge,
Med Storm oc uvær suaar,
  Nordvest vind haar,
Da blegned' mange kinder,
Oc vred fuld tet sin' Hender,
Som offuer Haffuet foer.

I to eller tre timer,
Blunded Tuhundred' Mand,
Oc Ti mend, sant ieg siger,
Drucknede i salt Vand;
  Ingen bistand
Mand dennem giøre kunde,
For Storm oc uværs vaande,
Som tog strax offuerhand.

Folden den kempe sterke
Fnyste med bølger blaa,
Æolus lod sig merke
Di Baader at omslaa,
  Stor ynck vaar daa,

Lignende, skjønt i Omfang ikke fuldt saa grufulde Ulykker spørges fra andre Kanter af Landet. Navnlig synes Finmarken ved denne Tid at have

Faa kunde Seigel føre,
Faa kunde Styret røre,
Saa slog' di Bølger paa.

— — — — — —

Somme sin' Hender slade
Racte i høgden vist,
Somme i Baaden sade,
Oc vaare gantske tyst.

— — — — — —

Somme sin Baad lod' fare,
Oc Steig til andre ind,
Der bleff altid tilbage
Nogle i samme sind;
Wand, Snee, oc Wind,
Dreff deris øyen fulde,
Di saa ey huor di skulde,
Men vaar' saa got som blind!

Stor ynck mand saa paa alle,
Som vaar' vdi den fær,
Ingen vilde vndfalde
Hin anden letlig der,
Men ropte ser,
O min Søn, o min Fader,
O min Brod'r, O min suager
Paakald din HErre kiær.

Sit Haab fra Verden vende
Unge oc gamle med,
Befoel sig Gud i hende,
Med bøn oc aluorhed,
Huer i sin stæd,
GUd Sielen vist annammed,
Offuer den sig forbarmed,
Jeg sandelig det veed.

— — — — —

En Flage snarlig snude,
Sin Baader op oc ned,
Det vaar strax gandske vde,
Mand saa elendighed,
Huor mange græd,
Som da liffued tilsette,
Under Kiollen bleff mette,
O ve, O ve vaar det.

Digitized by Google

været udsat for Gjenvordigheder af alle Slags, ihvorvel de Efterretninger vi har fra denne Landsdel er meget sparsomme. Saaledes hører vi Vinteren

Somme slebte saa lenge,
At di Spøttede blod,
Halffdød' til Landet trengde,
Blod giennem Nafflen stod,
Di styrt' for fod,
Lagdis i mulden sorte,
Bleff med de andre borte,
Der hialp ingen helsbod.

De som da liffued miste,
Hulde sig lenge braff,
Var Søen wan at friste,
Sampt de som da slap aff,
De saa sin Graff,
De bar Mod men de kunde,
Det hialp dog ingenlunde,
De sanck ned i det Haff.

Nogle, som ey død bleffue,
Brød sønder been oc Haand,
Nu vanfør igien leffue,
Udaff det kolde wand.
— — — — — — — —
Femhundred' Fisker' kloge,
Som vaar' i samme Laug,
De for paa Løcken fromme,
Oc kom den samme Dag,
Med stor wmag,
(Som fuglen ud aff Snare,
Naar hand staar i høy fare,)
Til Flattang (Fladanger) med stor Klag'.

— — — — — — — —

Gud hielpe fattig' Encker,
Oc Faderløse Smaa,
Som sidder hiem oc venter,
Med hiertens stor attraa,
At de skull' saa
Deris at see tilsammen,
Med Glæde, lyst, oc gammen,
Det kand de her ey naa.

I Himmerigis Rige,
Findis vi visselig,
Huor de skull' all' tillige,
Glædis Euindelig
Saa lystelig,

samme Aar om en Søulykke, der vistnok ikke paa langt nær kan stilles bredved Mandespildet paa Foldenfjord, men alligevel i hine sparsomt bebyggede Egne maa have været paa det nærmeste lige saa følelig*). Noget senere

Thi skal mand maad'lig sørge,
Sig icke selff forstørre,
Med Graad off'rflødelig.

— — — — — — — —

Sangen ender saaledes:

Nu vil wj Sangen ende,
Gud all' bedrøffuede
Husuale, oc omvende
Den Sorg, lad' Glæde see,
Ja Euig glæde.
GUD Vand til Vin forandre,
Winen met sucker blande,
Oc giffu' oss evig Fred.

*) Oplysninger herom forekommer i et hidtil upaaagtet samtidigt Rimeri, der er forsattet af en Olaf Kristenssøn eller Kristoferssøn og er afskrevet omkr. 1710 for en Prest paa Helgeland af Nordlandshandler Alexander Gyth, en Ven af Tordenskjolds Fader. Visen hidsættes her i sin Helhed, nærmest for det Værd, den har som et historisk Aktstykke og som en Prøve paa den Almuedigtning, som danner Forløberen for Petter Dass's Digtning og den nordlandske Digterskole.

Vardøhus i Norges Land
Finmarken mon man det kalde,
Vinteren der Solen ei skinne kan,
Ligger under Nordstjernen med alle.
Det er et haardt Land, siger jeg forsand
Og kan det med Rette bestande:
Det vidner hver ærlig søfarend' Mand,
Som seiler paa disse Lande.

Det Folk, som i det Land mon bo,
De have ei andet til Næring,
End hvad, som de af Søen mon faa,
Vende det til Klæder og Tæring.
Naar Veiret stormer, de ei komme ud
Med Baad paa Havet at fiske,
Men sidde maa hjemme, saa bedre dem Gud,
Det fattes paa deres Diske.

Der man skrev tusind sex hundred Aar
Og fem og tyve med alle,
Paa en hellig Juleaften, som vaar,
Der i December mon falde,

(muligens i det stormfulde Aar 1635, hvorom ovenfor er talt) skal efter en Beretning fra Aarhundredets Udgang hele den mandlige Befolkning paa

---

Nordvest derfra en Vind saa svar
Lod sig den Dag befinde
Som ikke før i mange Aar,
Ja neppelig i Mands Minde.

Sexten Baade af sjelv' Vardø,
Deres Næring tilsjøs adspurde,
Fire blev borte i den Nød:
Herrens sterke Veir det gjorde.
De ro'de paa Havet før Dagen hen
Til Høitiden noget at fange,
De saa af dennem, som komme igjen,
Holdt Jul med sørgelige Sange.

Der de var kommen noget fra Land,
Og Dagen begyndte at ljuse,
Da drev tillige Sne, Sø og Sand,
Vandbølgerne begyndte at bruse.
Af Kiber roede Baade sju,
Den Dag kom i den Vaande,
Deraf blev sex, saa bedre det Gud,
Den syvend' kom ene til Lande.

Paa de ti Baade var fyrgetyve Mand,
Gifte Mænd og Drenge tillige,
Gud ved, hvad hedte: de drev fra Land
De vilde hinanden ei svige.
De raabte til Gud og rode med Flid,
At Aarerne i Stykker mon brøste,
De maatte der blive den samme Tid,
Gud dennem saa sandelig trøste.

Den store Høitid, som da gik an
Julefest, som vi monne kalde,
Hvad Glæde der var, hver dømme kan
I fornævnte to Vær med alle.
Deres Folk var borte, det var deres Nød
Ja, Sorrig og jammerlig Klage,
At de blev paa det grumme Hav død
Imod disse Høitidsdage.

Da hørte man Graad og Jammer stor
Blandt faderløs' Børn og Enker,
At Sønnen var bleven, begræd hans Mor,
Som hver gudfrygtig kan tænke.
Den ene Nabo den anden havde mist,
Husbonden sine raske Drenge,
Hvad Nød der var, vedst du Herre Krist,
Sorgen fulgte hver til Senge.

Grip Fiskevær i Nordmøre have sat Livet til paa en Uveirsdag, og endelig hører vi fra Midten af det 17de Aarhundrede om en ny Ulykke paa Foldenfjord, hvorom Hr. Petter Dass beretter:

"Mig mindes og vel den ulykkelig Stund,
Da henved fem Hundrede Kropper til Grund
Omkomme for Uveir paa Folden,
Hvor ei kunde føres Traad eller Klud;
Af tusinde Sjæle, som seilede ud,
Kom neppe tre hundred' beholden".

For den norske Bjergverksdrift oprinder der fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede en ny Tidsalder, idet denne Næringsvei paa det nærmeste endog kan siges at skylde Kong Kristian sin Opkomst. Paa dette Omraade finder den driftige Konge et vidtstrakt Felt for sin ubegrænsede Arbeidslyst; den Iver, han udfolder for at faa nye Bergverker optagne, og den levende Interesse, hvormed han omfatter ethvert Foretagende af denne Art, tyder ogsaa nærmest hen paa særdeles sangvinske Forestillinger, som ellers var fremmede for denne nøgternt og roligt tænkende Aand. De norske Fjelde synes han at have forestillet sig som et uudtømmeligt Skatkammer, der ikke blot

Mangen rask Søkarl er og bleven, desvær,
I disse forrige Aare;
Thi ligger nu øde mangt Fiskevær,
Ingen dem besætte torde.
To Gjæld ogsaa i fornævnte Len,
Tilsøs haver mist deres Præste,
Og kunne dog ingen bekomme igjen,
Thi hver vil søge sit Bedste.

Thi er den lyksalig, paa Landsbygden bor,
Som jeg kan forstaa og tænke,
Hvor Kornet voxer og Græsset gror,
Alligevel Kvinden er Enke.
I Finmarken er hverken Ager eller Eng;
Thi ere de saa usle og arme,
Som haver hverken Mand eller Dreng,
Gud sig over dennem forbarme.

O Herre Gud, som alting formaar,
Og alting haver at raade,
Giv os tilsammen et glædeligt Aar,
Fri os fra Sorrig og Vaade.
Bevar hver ærlig søfarend' Mand,
Som seiler paa disse Lande,
Dertil hver Fisker, i hvor han kan
Fiske ved disse Strande.

Digitized by Google

skulde opretholde Kronens Anseelse udadtil, men ogsaa paa mangehaande Vis sprede Lykke og Velvære blandt hans Undersaatter, som hidtil kun alt for ofte havde lidt under de øvrige Næringsveies Usikkerhed og Ustadighed. Disse Forhaabninger blev imidlertid skuffede. En Flerhed af de Foretagender, han satte igang, ydede ikke engang et Udbytte, der nogenledes svarede til de anvendte Bekostninger, og hvad de Bergverker angaar, hvis Drift kunde siges at være lønnende, kom Frugterne af Kongens Arbeide og Anstrengelser temmelig snart først og fornemmelig en enkelt Klasse af Befolkningen tilgode, der med sine omfattende Privilegier for Norges

105. Johan Baner, svensk Hærfører.

Vedkommende paa en Maade traadte i Adelens Sted. Ikke uden Føie kunde Hans Rosencreutz ved Aarhundredets Udgang sige om Bergverksdriften, som den havde været dreven hertillands hele Aarhundredet igjennem, at den kun havde været til Landets Skade. Ligeoverfor Kong Kristians Delagtighed i denne Industris Opkomst maa man dog gjentage og betone, at han handlede i Overensstemmelse med Datidens første nationaløkonomiske Grundsætning, der lærte, at Statens Lykke og Folkets materielle Velvære afhang af Rigdommen og Tilgangen paa Guld og Sølv.

Vi har ovenfor set, hvorledes den første Bjergverksdrift var kommen i Gang paa Kong Kristian III's Tid i Thelemarken. Vi har ligeledes set,

Digitized by Google

hvor mange Omstændigheder lagde sig hindrende i Veien for Grubedriften der, ikke mindst ved den Tværhed, Vrangvillie og Opsætsighed, som Egnens Befolkning efter de fremmede Bergfolks Anskuelse lagde for Dagen. I 1549 blev Driften i Guldnæsberg og Mosbjerg nedlagt og Arbeiderne afskedigede. Nogle af disse tør da være vendte tilbage til Tyskland, medens andre søgte og erholdt Tilladelse til at fortsætte den thelemarkske Grubedrift for egen Regning. Hvor længe og med hvad Held dette foregik, kan ikke ses; men omkring Aar 1580 var Driften allerede ophørt.

Ved Siden af det thelemarkske Bergverk havde i Kristian III's Tid ogsaa været drevet et Kobber- og Blyverk i Sandsherred, kaldet Samsberg eller Samsonsberg; men dette synes allerede i 1543 at være indstillet. Ved Skeen var i Aarene 1543—46 en Blygrube, kaldet Trachen- eller Drachenberg, i Drift paa Gaarden Traag i Bamble, og ved samme Tid var nogle Jernhammere og Smeltehytter i Gang i Byens Omegn; men nærmere Oplysninger om disse fattes. Der er dog Sandsynlighed for, at disse sidste, der maa have været drevne saagodtsom uafbrudt det 16de Aarhundrede igjennem, har dannet Grundlaget for Fossums Jernverk, som nedenfor vil blive omtalt.

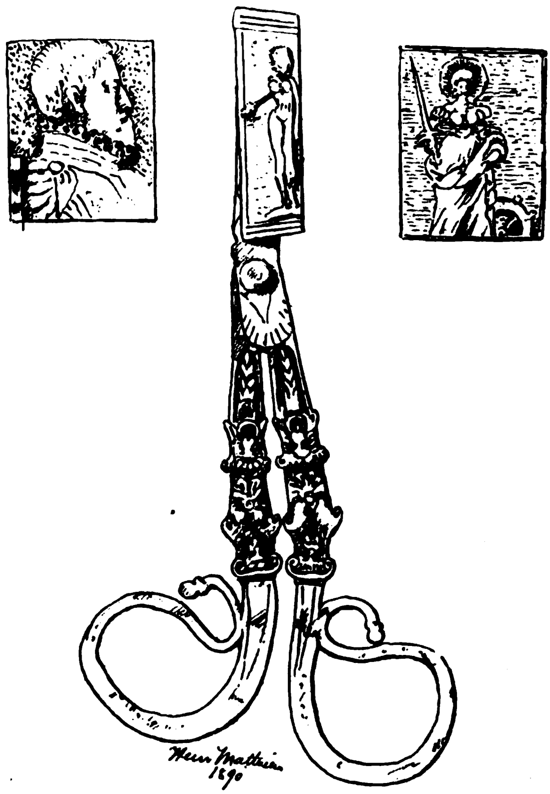
I Fredrik II's Tid havde den norske Bjergverksdrift ligget fuldstændig nede. Kun hist og her ses enkelte Jernhytter at være drevne af Udlændinger, f. Ex. paa Brække i Maridalen af Englænderen William Lydall (Dyddal kalder Kongebrevene ham) og paa et Par Steder i Bratsberg Amt. Af og til hører vi ogsaa, at Kongen lader enkelte Strækninger af Landet befare af saakaldte Ruthengangere (ɔ: Mænd, som ved Hjælp af den saakaldte Ønskekvist skulde opdage Ertsgange); men der berettes intet om det Udbytte, disse Undersøgelser bragte.

Det er imidlertid ingen Tvivl om, at Almuesmanden paa flere Steder i Landet meget vel har vidst om Metalaarer og malmførende Gange, som han vel ogsaa stundom i største Hemmelighed har draget sig til Nytte*). Men at give Øvrigheden Kundskab herom vogtede man sig vel for. Grundene herfor er let at indse. Dels havde vel de overtroiske Forestillinger, som overalt har været herskende blandt Bergfolk, sin Aarsag heri, idet enhver, som røbede, hvad de underjordiske havde forbeholdt ham alene, skulde rammes af en brat Død, dels havde vel ogsaa de fra Bygd til Bygd forplantede Beretninger om, hvorledes Tyskerne havde opført sig i Thelemarken, og de Gjenvordigheder, som Thelebønderne som Følge af sin Reisning mod dem havde maattet gjennemgaa, sin Andel dette Hemmeligheds-

*) I flere Bygder nordenfjelds — og vistnok ogsaa søndenfjelds — haves der saaledes Beretninger om kunstfærdige Smede, som selv udvandt det Metal, hvoraf de betjente sig til sit Yrke. Bruddet kjendte de alene. I Regelen har de, efter Sagnet, taget sin Hemmelighed med sig i Graven eller ogsaa angivet Findestedet paa en saa forblommet Maade, at ingen siden har kunnet komme efter, hvor det har været at søge.

Digitized by Google

kræmmeri. I en Indberetning fra Jens Bjelke fra 1630-Aarene heder det saaledes, at naar en ny Ertsanvisning var funden, pleiede Almuen gjerne at true Finderen paa Livet, ifald han understod sig at gjøre Øvrigheden bekjendt dermed. Naar saadant alligevel hændte, havde det sin Grund i særegne Forhold. Ganske vist kunde den under 24de Februar 1636 udfærdigede kongelig Forordning, der satte Straf for Fordølgelsen, men Belønning for

106. Lysesax, funden i en Hustomt paa Melbostad paa Hadeland. Fra omkr. 1600. Universitetets Oldsagssamling. Portrætet forestiller sandsynligvis Filip II af Spanien, og de øvrige Figurer er Mater dolorosa og den hellige Katarina.

Aabenbarelsen af Metalanvisninger*), lokke eller skræmme en og anden til at give Øvrigheden Anslag paa saadanne; men det hændte dog sjeldnere.

*) Denne Forordning lød saaledes:

"Kristian IV g. a. v., at eftersom vi kommer i Forfaring, at flere Ertsbjerge næst Guds Hjælp i vort Rige Norge formodeligen skal opdages og aabenbares, om ikke mange af de gemene og uforstandige understod sig i Lag og Samkvem, samt i andre Maader,

Digitized by Google

helst kom slige Fund for en Dag, naar en for et Drab eller en anden Vaadesgjerning, som kunde times den bedste, blev tvungen til "at løse Freden"; da kunde han se sig nødt til at sætte en eller anden Øvrighedsperson paa Spor af Malmgange, som forøvrigt kunde være almindelig kjendte i den hele Kreds. I denne Omstændighed har man ogsaa at søge Aarsagen til de uendelige Trætter og Processer om Eiendomsretten, som i Regelen udspandt sig, naar et Verk først var kommet i Gang. Thi hvem den første og virkelige Finder var, kunde kun i de sjeldneste Tilfælde afgjøres. Stundom kunde et Bergverksforetagende herved faa sin Bekomst, inden det endnu havde vist, hvad det vilde blive til.

Den norske Bergverksdrift var under Kristian III's Regjering bleven ordnet ved den norske Bergordinants af 9de Juni 1539, der helt igjennem hvilede paa tyske Kilder. Dens Grundprincip var Retssætningen om Kronens udelukkende Ret til "at bygge Malme". Men denne Betragtning stod i altfor skarp Strid med den norske Lovgivning, til at den lod sig opretholde, om der ellers overhovedet nogensinde er gjort Forsøg derpaa fra Regjeringens Side. Ved kongelig Forordning af 29de Juli 1632 blev det tilladt enhver at optage og drive Gruber overalt i Norge; kun blev herfra undtaget Sandsvherv, som tilhørte det Kompagni, som drev Kongsbergs Sølvverk. En eiendommelig Indskrænkning fik denne Frihed ialfald tilsyneladende ved den ovenfor nævnte Forordning af 24de Februar 1636. I Kong Kristians sidste Regjeringsaar var der paa Tale at faa istand en ny Bergordinants; men deraf blev der dog intet. I Stedet blev Kristian III's Bergordning i 1647 udgivet i nyt Oplag.

At opregne alle de Bergverksforetagender, som i Kristian IV's Tid blev satte i Gang hertillands, vil føre for vidt, og desuden savner vi Efterretninger om mange. Kun de vigtigste Verker kan derfor medtages her.

I 1602 ses forskjellige Gruber i Ekers Prestegjæld i Akershus Len at

---

at true dennem, som saadanne Bjerge og Erts vil kundgjøre, saasom at være Almuens Fiende formedelst befrygtelig paakommende Tynge og Besværing derover, uanset, at saadant Værk kommer det ganske Land til Gode, og neppe nogen, hvor enten Sølvberg eller Kobberberg nu er i Brug, haver nogen Umag eller gjør noget Arbeide dertil uden for rede Betaling: da vil vi hermed saaledes herefter have forholdet, at hvo sig lader forlyde (være sig, hvo det være kan), enten lønlig eller aabenbarlig, at true eller afskynde nogen fra at aabenbare for sin Øvrighed, hvis Erts han nogensteds finder eller kan overkomme, han skal nedstikkes paa et Aars Tid, eftersom Forseelsen er til, udi Jern paa Bremerholm at arbeide; men den, som slig Materie og Guds Velsignelse (som den almægtigste gode Gud endogsaa haver bestikket under Jorden, Menneskten til Bedste) aabenbarer, som nogen god Forhaabning til Fordel kan være hos, naar det vorder proberet, han skal have først ti Rigsdaler for hans Umag til Belønning, som hannem af vor Ombudsmand, hvem han det tilstiller, skal leveres, og siden, naar Værket kommer i Drift og Svang, dertil have og bekomme et eller to Hundrede Rigsdaler, ligesom Berget kan være rigt til, og endda blive fri al sin Tid for Arbeide til vore Slotte og Gaarde. Koldinghus 24de Februar Aar 1636."

Digitized by Google

have været i Drift under Opsyn af Laurents von Hadeln, der med denne Bestilling forenede Tolderiet i Drammen. Ved Siden heraf førte han ogsaa Indseende med de forskjellige Jernhytter, som fra Fredrik II's Tid havde været i Gang i Nærheden af Akershus og Oslo. Om Driften af Ekers Verk haves kun sparsomme Efterretninger; men efter 1621 synes den egentlige Grubedrift her at være ophørt. Men Hyttedriften vedblev dog endnu i nogen Tid, idet man her smeltede Kobbermalm, som blev hidført fra Thelemarken, og Ertsen fra en gammel sølvholdig Blygrube i Sandsværv, som var ryddet i Aaret 1602, men først for Alvor optoges i 1621 og dreves i et Par Aar. Denne Fortsættelse af Ekerværkets Drift maa nærmest siges at have forberedt Optagelsen af Kongsberg Sølvverk.

I Nærheden af den sidstomtalte Grube i Sandsværv opdagede nemlig ved samme Tid en Bondegut, Jakob Kristoferssøn Grosvold, nogle Sølvanvisninger, som laa oppe i Dagen. Da hans Fader og Naboerne begyndte at drive Handel med den fundne Erts, kom dette Øvrigheden for Øre, og Statholderen afgav Indberetning derom til Kongen, ledsaget af nogle righoldige Prøvestuffer. Kongen lod da strax gjøre Anstalter til Anlæg af et Sølvverk, der allerede inden Udgangen af 1623 var i Gang og i det følgende Aar gjæstedes af Kongen, der gav Anlægget Navnet Kongsberg. Verket, der fra Begyndelsen af beskjæftigede 50 Mand under Ledelse af Adelsmanden Adolf Grabow, erholdt i 1625 Pukverk og Smeltehytte og gik i 1627 over til et Participantskab, hvori Kongen og Statholder Jens Juel og Ove Gjedde hver deltog for en Fjerdepart, medens 5 andre Participanter eiede den fjerde Fjerdepart. Dette Kompagni havde Eneret til at drive samtlige de Gruber, som fandtes i Sandsværv. Skjønt Verket i de første Aar blev uheldig ledet, gav det dog god Afkastning. Saaledes blev der i Segen Gottes Grube i 1630 fundet 2 store Klumper gedigent Sølv, af hvilke den ene veiede 130, den anden 409 Merker. Denne Herlighed varede dog ikke længe; allerede i de nærmest følgende Aar dreves Verket med Tab, og det var vistnok kun de Laan, hvormed Kongen forstrakte Kompagniet, som formaaede at holde det hele gaaende. Ved forskjellige Besparelser lykkedes det snart igjen at komme ovenpaa, og igjennem hele Kong Kristians Regjeringstid dreves Verket med Udbytte, skjønt dette til sine Tider var ubetydeligt nok. Af de Gruber, som paa denne Tid var i Drift, var Kongens, Hertug Fredriks og Unge Prinsens Gruber paa Overberget og Segen Gottes og Hertug Ulriks Grube paa Underberget anseede for de mest lønnende. Ved Siden af dreves ogsaa det ovenfor nævnte Samsberg eller Samsonsbergs Kobberverk i nogle Aar.

Allerede flere Aar, før Ekerverket for første Gang stansede, var alle Jernhytter i Akershus Len slaaede sammen til et Jernverk, Bærums Jernverk. I Aaret 1610 havde nemlig en Paul Smelter fra Helsingør for Kongens Regning opført en Jernhytte i Bærums Hered, og dette Foretagende viste sig at være ret lønnende. Under 14de September 1614 fik Statholder Envold

Kruse saa Befaling til at henlægge til den samtlige i Akers Sogn drevne Jernhytter, som havde staaet under Tilsyn af Berghauptmanden paa Eker, men hvis Drift nu var saagodtsom ophørt. I 1622 beskjæftigede det nye Verk 30 Arbeidere. To Aar efter blev det overdraget et Participantskab, bestaaende af Johan Post i Kjøbenhavn, Herman Krefting m. fl., der under 16de Oktober 1627 tilstodes meget omfattende Privilegier. I 1631 overtoges Verket efter Post's Død af et nyt Interessentskab, der dog efter nogle Aars Forløb blev hævet, efterat Driften havde lidt adskilligt ved Flom. I 1641 overtoges det sammen med endel andre Gruber af den kongelige Faktor Gabriel Marselius i Amsterdam.

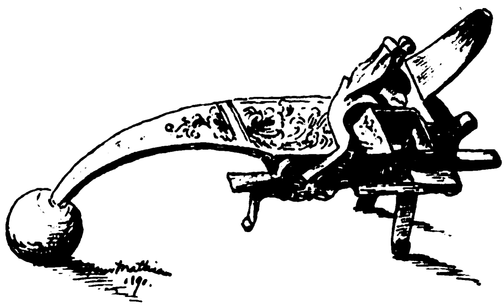
I Nedre Thelemarken synes Bergverksdriften at have været i uafbrudt Gang i det 16de Aarhundrede; men de enkelte og temmelig adspredt liggende Gruber dreves paa en lidet lønnende Maade. Efterat en Jernhytte i Nærheden af Skeen i Aaret 1602 havde været overdraget til Jørgen Brockenhuus paa ni Aar, overtog Regjeringen efter Udløbet af denne Tid igjen Driften. I 1625 blev Verket, hvis Gruber især laa i Gjerpen og som fra nu af fører Navnet Fossums Jernverk, overdraget til det samme Interessentskab, som indehavde Bærums Jernverk. Efter dettes Opløsning eiedes det en Tid af Henrik Post, en Søn af Johan Post, men i 1635 afhændede han det til et Kompagni, bestaaende af Eiler Urne m. fl.

Medens alle disse Bergverker havde en gunstig Beliggenhed med ialfald nogenledes let Adkomst til Kysten, blev der efterhaanden ogsaa sat i Gang andre, der laa langt inde i Landet og i Trakter, som hidtil havde været saa godt som ubeboede. Oppe under Dovrefjeld, i Kvikne, som dengang hørte under Tønset, fandt nogle Gjetere i Aaret 1631 betydelige Kobbermalmanvisninger, hvorpaa Sognepresten Hans Larssøn i Tønset gjorde Kongen opmerksom; til Belønning herfor fik han efter eget Valg overladt Gaarden Tisløv i Melhus Prestegjæld. Hr. Hans begyndte strax i Forening med Lorents Lossius, der tillige havde havt en Ansættelse ved Ekers Verk at drive nogle Gruber, der optoges i Nærheden af Ya, og disse viste sig saa lønnende, at man antog, at de vilde blive en sand Rigdomskilde for Landet. I denne Anledning udgik der under 10de Juni 1633 en Befaling til Landets Statholder og Biskoper at afholde en Takkefest i alle Kirker, og det nye Kobberverk fik Navnet "Guds Gave". Til Driften, der snart flyttedes til Svergen, hentedes Smeltere og Kulbrændere fra Thüringen, og i 1635 aflagde Kongen selv et Besøg i disse Trakter. Efterhaanden optoges her den ene Grube efter den anden, og i Aarene mellem 1643—1652, da disse dreves for kongelig Regning, udgjorde Kobberproduktionen gjennemsnitlig 767 Skippund aarlig. Senere blev det bortforpagtet, og i 1655, da det endnu befandt sig i fordelagtig Stand, afhændedes det for 100,000 Rigsdaler til Rentemesteren Henrik Müller.

I nær Sammenhæng med Kvikne Kobberverks Drift stod Optagelsen af Røros Kobberverk. Indtil Udgangen af det 16de Aarhundrede var hele Trakten mellem Rugeldalen og Tolgen en milelang Vildmark; kun fandtes

Digitized by Google

der hist og her nogle Sætre, som tilhørte Gaardene i Aalen og Tolgen, ligesom Bønderne her havde Jernblæstere*) og Elggrave og paa visse Tider af Aaret fiskede i de fiskerige Fjeldvande. Paa de vidstrakte golde Sandmoer stod Skogen dengang tæt og frodig, en uveisom Ørken for dem, som forvildede sig ind i den. Det var først ved Aar 1600, at Trakten fik fast Bebyggelse, idet en Herjedøl ved Navn Asmar ryddede Gaarden Røros ved Røen-Elvs Udløb i Glommen. Senere — ved Aar 1620 — fik han en Nabo i en anden Herjedøl Hans Olsson fra Tennes, der ernærede sig af Jagt, Fiskeri og en Smule Agerbrug. Nogle Aar efter at Kvikne Kobberverk var kommen i Drift, optog dettes Schichtmester Lorents Lossius, der var gift med en Datter af Meldalspresten Andreas Bruse, efter sin Svigerfaders Anvisning en Erts-

107. Fyrtøi i Form af Flintelaas, fra 17de Aarh. Universitetets Oldsagssamling.

gang i Rødhammeren, som dog viste sig lidet lønnende. Men strax efter fandt Hans Olsson nogle løse kisholdige Stene i Storvola Fjeld, som han viste Lossius. Ved de Undersøgelser, denne anstillede, opdagedes den righoldige Ertsgang, hvorfra de var komne. Han erhvervede Tilladelse af Øvrigheden i Throndhjem til at begynde Grubearbeider her; men da han selv fattedes de fornødne Midler til Driften, slog han sig sammen med sin Svigerfader og Presten Hr. Hans Larsson paa Tønset. Allerede i 1645 synes Driften at have været i fuld Gang. Men der maa have været en eller anden Ugreie med hans Muthungsseddel; thi allerede i det næste Aar kjøbte Kongens Kammertjener Joachim Jürgens (eller Irgens, som han senere kaldte sig) Finderetten af Hans Olsson, skjønt denne kun havde fundet nogle løsrevne Stene, medens Lossius var den egentlige Opdager af de malmførende Leier. Inden Striden mellem Jürgens og Lossius endnu var bragt til Ende, meldte der sig en Trediemand,

*) Paa flere Steder baade i Rugeldalen og i umiddelbar Nærhed af det Sted, hvor Røros-verket blev anlagt, ser man Spor af, at der har været drevet en meget betydelig Myrmalmstilvirkning paa de saakaldte "Blæstermyrer".

der formente sig at have bedre Adkomstret til Verket end begge de to øvrige tilsammen. Det var den tidligere Foged Otto Jakobssøn Lorck. Men den endelige Afgjørelse fandt de heraf opstaaede Tvistigheder først i Kristian IV's Eftermands Dage.

Af de øvrige Kobberverker, som ved denne Tid kom i Gang, kan nævnes Sellsverket, der i 1642 oprettedes af Myntmesteren Peter Grüner, Renteskriveren Peder Nilssøn og den ovenfor omtalte Kammertjener Joachim Irgens, Ytterøens Kobberverk, der i 1636 blev optaget af Lensherren Oluf Parsberg, Kaspar Kristoferssøn Schøller, Otto Jakobssøn Lorck o. fl., samt Lilledals Kobberverk i Kvinhered, der optoges i Aaret 1647 *).

Arbeidsstokken ved samtlige disse Bergverker var fra først af gjennemgaaende indkaldte Tyskere, navnlig Sachsere, der overførte sit Fødelands Kultur til sit nye Hjemsted, og hvis Efterkommere paa sine Steder ogsaa i et og andet Træk synes at have bevaret Mindet om sin fremmede Herkomst. Men foruden denne Kjernestok optog man ogsaa alskens blandede Elementer, navnlig da Folk, som havde forspildt sin Lykke paa andre Steder. Ikke uden Grund skildredes Datidens Bergfolk som pasløse Personer, hengivne til Spil og Drik, og det skulde ikke hæve Moralen, at Regjeringen satte Bergverkerne i Klasse med Strafanstalter, idet Folk, der havde gjort sig skyldige i Drab og Sædelighedsforbrydelser blev dømte til at arbeide i Bergverkerne. Først i 1734 blev dette Forhold forandret. Intet Under derfor, at de norske Bergverker i det 17de og 18de Aarhundrede frembyder et meget broget og lidet tiltalende Skue. Blandt Verkernes Participanter, der ikke altid paa ærligste Vis var kommen i Besiddelse af sin Herlighed, herskede der indbyrdes Splid og Tvedragt. Forholdet mellem Overordnede og Underordnede kan betegnes som Tyranni og Vilkaarlighed fra oven og ved Raahed og brutal Selvtægt,

*) Som et Slags Kuriosum kan anføres, at der i Kong Kristians sidste Regjeringsaar blev fundet Guld paa flere Steder i Nedenes; af et Centner Erts blev der endog udvundet 136 Merker Sølv og 38 Merker Guld. Af dette Guld lod K. præge en Mynt, de saakaldte Brilledukater, der bar Omskriften: Vide mira domi (Se Vidundere i vort eget Land!). Forklaringen paa dette eiendommelige Indfald faar man i et egenhændigt Brev fra Kongen, dateret Arendal 1ste August 1646, hvori det heder: "Man haver funden Guld imod alle Folks Mening (her i Landet); thi Dagen, før jeg begav mig fra Akershus, da havde jeg Myntmesteren (Peter Grüner) og Guardeinen i Kristiania (Kristofer Herman) hos mig og vilde vide deres Mening om Ertsen, som her findes. Da svarede de mig begge, at saafremt jeg fik Guld her af den Erts, da vilde de lade sig hænge, udi hvilken Mening nogle Berggeseller ogsaa var, som jeg lod hente fra Sølvverket, som længe havde tjent paa Guldverket i Ungarn . . . . Dette altsammen uagtet gav jeg mig i Tag med samme Erts og lod her bygge en Ovn, hvorpaa den allerhøieste gav sin Naade, at jeg fandt en ganske fremmed Maner at smelte sammen Erts, saa at jeg fik Guld ud . . . Men der vil Midler til at sætte alting i den Stand, hvori det bør være, hvortil jeg nu omstunder ser lidet Haab". Om dette Guldverks senere Skjæbne haves ingen Oplysninger.

Digitized by Google

saa ofte Leilighed gaves, fra Bergarbeidernes Side. Kongsbergs og Røros's Historie afgiver tilstrækkelige Beviser for Rigtigheden af dette Udsagn.

Den Dom, som Rosencreutz udtalte over Bergverksdriften hertillands i det 17de Aarhundrede, er stundom bleven gjentagen af senere Tiders Statsøkonomer om den norske Bergverksdrift i sin Almindelighed. Selv Professor Schweigaard udtalte saaledes i sin Statistik, "at man kunde ledes til den Tanke, at større Værdier var nedgravede i end opgravede af de norske Bjerges Skjød". Hermed havde han nærmest for Øie de utallige mislykkede Forsøg paa Grube- og Hyttedrift, som vore Bergverkers Historie har at opvise, og de betydelige Kapitaler, som ved disse uheldige Spekulationer er gaaede tilspilde. Alligevel tør denne Sætning alligevel omtrent slaa ind, naar man tager Hensyn til den radikale Udhugst af Skogene, som Bergverkerne medførte, og muligens ogsaa de ugunstige Forandringer i klimatisk Henseende, som denne Ødelæggelse skal have afstedkommet paa sine Steder. Strækningen mellem Kvikne og Tyldalen (eller maaske snarere Opdal og Tønset) fører endnu den Dag i Dag i Bygdefolks Mund Navnet Syvmilsskogen, ligesom Strækningen mellem Tyldalen og Rendalen kaldes Femmilsskogen. Medens der i den sidste Trakt endnu paa sine Steder findes større Skogstrækninger, er hele "Syvmilsskogen" saagodtsom træbar. Men de svære morkne Stubber, som man hist og her støder paa, og de mægtige Tyrirødder, som af og til opgraves paa myrlændte Steder, vidner om, hvor frodig Fortidens Trævegetation har været netop i denne Trakt, hvis hele Skogrigdom nuomstunder bestaar i krybende Ener, kortvoxede Løvtræer og hist og her en forkrøblet Furu. Røros's nærmeste Omegn gjorde indtil for nylig et trist og goldt Indtryk ved sine vidstrakte Moer, der var blottede for enhver Vegetation, og hvis fine Sand det mindste Vindpust kunde hvirvle op i en eneste Yre. Her stod ifølge Sagnet Furuskogen saa tæt, at Arbeiderne i Verkets første Tid maatte "blinke" eller merke Træerne for ikke at gaa vild i denne Skogørken. At Sagnet medfører Sandhed godtgjøres af de mangfoldige Rødder, som endnu i Mands Minde er opgravede rundt omkring Verket, og af de Elgsdyrsgrave, som endnu ses i Bergstadens Nærhed. "I Røstrøg og paa Slagghaug trives hverken Græs eller Busk," ytrede en gammel Kviknedøl til Forfatteren, idet han hentydede til et Sagn, der almindelig fortælles i de nordenfjeldske Bygder om det Agerbrug, som engang fandt Sted i Kvikne. "Naar Kornet frøs for Meldalingen og Rennebyggen, maatte han til Kvikne for at kjøbe Saakorn", heder det. Sandsynligvis har det været Forholdene netop i denne Egn, hvortil Schweigaard i sin Tid sigtede med sin Ytring, "at det er vist, at Skogens Ødelæggelse har gjort mangen Gaard ubeboelig, hvor Kornet forhen gav en temmelig sikker Høst*)."

---

*) Schweigaard, Norges Statistik S. 17.

Der fandtes ogsaa andre Omstændigheder, som paa denne Tid medvirkede til de norske Skoges Tilbagegang. Allerede fra de første Aartiere af det 17de Aarhundrede møder vi overalt i Grænsetrakterne høilydte Klagemaal over de Ødelæggelser, som de fra Stor-Finland over Vermland indvandrede Kvæner anrettede i Skogene ved sin uvorne Braatebrænding, og der paastodes endog, at milelange Strækninger herved blev afsvedne. Det er sikkert nok, at denne Indvandring hele det 17de Aarhundrede igjennem har været sterkere, end

108. Klas Fleming, svensk Admiral.

man gjerne har villet forestille sig, og om der end i de Klagemaal, som Bønderne førte over disse Finner eller "Skougfiender", som de efter Tidens Skrivebrug kaldtes, af og til kan findes nogen Overdrivelse, maa der dog have ligget altfor meget til Grund for dem. Man har her at søge Forklaringen til den seige og haarde Kamp, som vi senere vil se føres i de østlandske Bygder mellem den indfødte og den indflyttede Nationalitet ikke blot i hele det 17de, men endog langt ind i det 18de Aarhundrede.

Digitized by Google

Allerede ved Udgangen af det 16de Aarhundrede maa Trælastudførselen have medtaget Skogene paa Vestlandet og Østlandets Kyststrækning meget haardt; da nu hertil kom den sterke Beskatning, Bergverkerne medførte, er det intet at undres over, at der ved 1620 møder os alvorlige Klager over Skogenes Formindskelse. Regjeringen havde forlængst havt Øinene oppe for den Fare, som truede denne vigtige Del af Nationalformuen, og ihvorvel de gamle Love havde givet Eieren en ubunden Raadighed over Skogen, begyndte den tidlig ved nye Lovbud at sætte Skranker for dens Misbrug. Recessen af 13de Marts og 4de April 1568*) (stadfæstet 28de Mai 1584) forbød saaledes i almindelige Udtryk at forhugge Skogen til Upligt, idet man herved troede at hindre Bønderne i at søge en øieblikkelig Fordel paa sin Skogs Bekostning. Nu viste det sig dog nødvendigt at gaa med større Bestemthed tilverks. Under 20de April 1623 nedsatte Kong Kristian en Kommission, der bl. a. ogsaa skulde undersøge Skogenes Tilstand. Noget synderligt Udbytte bragte denne Kommission ikke; men af dens Indberetning lader det dog til, at det var paa høi Tid, der blev truffet Anstalter til at sætte den uvorne Hugst Skranker. Bedst var vistnok Forholdene i de Kronen tilhørende Skoge. Men det Opsving, Bergverksdriften holdt paa at tage, varslede om, at denne Herlighed ikke vilde blive af lang Varighed. Da der nogle Aar efter blev nedsat en Kommission for at udsøge en Masteskog, som kunde afgive 60—70 Mastetrær aarlig til Flaaden, maatte man gaa helt til Frisdal i Thelemarken for at finde en saadan; men da Fremdriften fra denne var forbundet med mange Vanskeligheder, maatte man kjøbe det fornødne Tømmer af Ringerikinger og Oplændinger, saaledes som det kunde falde.

I 1630 blev der nedsat en ny Kommission, som skulde fremsætte Forslag om, paa hvilken Maade Skogenes Forhuggelse bedst kunde forebygges. Den Erklæring, som denne Kommission under 27de Oktober 1631 afgav, indeholder, saa vidt vides, det ældste Forslag om et ordnet Tilsyn med de norske Skoge. Kommissionen antog, at disse vilde blive skaanede, om Bønderne blev tilholdte at lægge mere Vind paa Agerbrug, end Tilfældet nu var. Derfor skulde Sorenskriveren med Lensmanden og to Lagrettemænd af hvert Prestegjæld hvert Aar udvise hver Bonde et bestemt Maal Jord til Rydning og Tilsaaning. Viste nogen sig forsømmelig heri, skulde han straffes; derimod skulde de nyoptagne Pladse nyde 6 Aars Skattefrihed. Braatebrænden maatte ske med yderste Forsigtighed. Lensmanden i hvert Prestegjæld skulde være Skogfoged og udvise, hvad enhver maatte hugge til Husbehov. Tilsynet med Sagbrugene og Trælastudskibningen skulde føres af særegne dertil udnævnte Visitører. Endelig skulde de Sagbrug, som engang var nedlagte, ikke oftere gjenoptages. Af de saakaldte "Participanter udi Defensionsskibene", hvorom vi siden skal høre, var der foreslaaet, at der ikke maatte hugges

*) Se ovenfor S. 537 fg.

Digitized by Google

Tømmer af mindre Dimensioner, end at der af hvert Træ kunde virkes 7—8 Bord. Disse Forslag indgik dels i forskjellige enkeltvis udfærdigede kongelige Bevillinger, dels i Forordningen af 28de Juni 1632 "om Skovenes Forhuggelse i Norge". Ved denne blev det under Straf af Konfiskation forbudt at hugge ringere Tømmer end "Syv-Bord-Stokke" og at benytte ferske Træer til Tjærebrænding, hvorhos det overdroges visse af Regjeringen udnævnte Opsynsmænd at føre Opsigt med, at denne Forordning blev overholdt. Disse Bestemmelser gik ind i Recessen af 1643. Det lader sig ikke bestride, at man gjennem disse Forordninger fik begrænset den ødelæggende Rovhugst; men paa samme Tid blev Bonden ogsaa omtrent fuldstændig afskaaret fra Muligheden af at drage sig sin Skog til Nytte, med mindre han vilde overlade den til de rige Sagbrugseiere eller Byernes Lastehandlere paa de Vilkaar, disse fandt for godt at byde. De Dage var nemlig forlængst forbi, da Bonden selv kunde komme i direkte Handelsforbindelse med Hollænderen og Englænderen. Nuomstunder henvendte disse sig i Almindelighed til en eller anden adelig Godseier eller andre Karer, en i Kjøbstad eller paa Ladested bosat Handelsmand eller til en af Landets Embedsmænd for at erholde den Trælast-Ladning, de ønskede, helst da vel til en af de førstnævnte, som, takket være deres stadig forøgede Privilegier, mere og mere kom til at "raade Grunden alene."

Vi savner Opgave over, hvor stort Antallet af Landets Sagbrug var, da Kong Kristian overtog Regjeringen. Fra Aaret efter hans Død har vi derimod et Overslag, der viser os, til hvilken Høide den hele Bedrift var naaet. I 1650 opgav nemlig den svenske Gesandt Magnus Durell, der i Aarene 1647—57 var Gesandt ved det danske Hof, i sin "Relation om Danmark" Antallet af Vand- og Flomsage til 1514; i denne Opgave er Throndhjems Len dog ikke indbefattet. Antallet af Flomsager her opgives i et andet officielt Aktstykke fra samme Tid til omkring 300. Det samlede Antal Sagblade i Norge var saaledes noget over 1800.

Den største Del af den norske Trælast gik nu, som i det 16de Aarhundrede, til Hollænderne, der afhentede den i sine egne Skibe fra de forskjellige Kanter af Riget. Navnlig førte disse en udstrakt Handel paa Østlandet, især Egnen omkring Kristianiafjorden. Af de 123 Skibe, som i Regnskabsaaret 1620—21*) udførte 6040 Læster Trælast fra "Drammens Fogderi", var 72 med en samlet Drægtighed af 5450 Læster hollandske. I det hele taget stod Hollændernes Udførsel fra Egnene østenfor Lindesnes paa det nærmeste i samme Forhold. Nordenfor "Nesset" optræder derimod Hansestæderne samt Skoterne som de fornemste Trælastexportører. Af de 107 Skibe med en samlet Drægtighed af 1950 Læster, som i 1621 udklareredes fra Søndhordland med Trælast, var 64 fra Skotland og 21 fra Orknøerne og Hetland. Hanseaterne, der havde aabnet et ikke uvæsentligt Marked for

*) Her er fulgt L. J. Vogts Beregning (N. Hist. Tidsskr. 2 R. V, 375).

Digitized by Google

den norske Trælast i Spanien, kommer nu først i anden Række. Nordenfor Stadt tager Hollænderne imidlertid sin Mon igjen. Af de 66 Skibe, som i 1616—17 udførte Trælast fra Throndhjem, var de 47 hollandske. Den norske Handelsflaade var endnu ubetydelig, og den Udførsel, som foregik ved den, var endog meget ringere end t. Ex. den, som besørgedes af engelske Fartøier. Men den voxer dog jevnt, om end langsomt fra Aar til Aar; men egentligt Opsving tager den først efter Defensionsskibenes Bygning omkring Aar 1630.

De Indtægter, Trælasthandelen skaffede Statskassen paa denne Tid, var den saakaldte Tiende eller hvert tiende Bord af Sagbrugenes Produktion, der efter Enevoldsmagtens Indførelse gik over til en Pengeafgift og først i 1818 blev afskaffet, samt Udførselstolden, der blev bestemt ved en under 9de Mai 1602 paabudt Tarif. Medens Byernes Borgere hidtil havde været fritagne for at erlægge Told, naar de selv udførte Trælasten, blev denne Frihed dem nu berøvet, med mindre den gik til det danske Marked. Efter hvert som Adelen kom til at dominere den hele Produktion og Export af Trælast, gik disse Afgifter imidlertid ned til et Minimum. Thi ikke blot var denne Stand fritagen for Sagskat af sine Sagbrug paa Sædegaardene, men den var faktisk tillige i Besiddelse af Toldfrihed ved Udførselen af Trælast. Med denne Frihed blev der tildels drevet det største Misbrug, hvorved Kronens Indtægter blev end yderligere formindskede.

Den norske Sømandsstand og den dansk-norske Flaade. Jens Munks Reise til Hudsonsbugten. Ove Gjeddes Færd til Ostindien. De dansk-ostindiske Kompagnier.

Som ovenfor omtalt, stod Udviklingen af den norske Handelsflaade, hvis Opkomst nærmest maa siges at tilhøre Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, i nær Forbindelse med Trælasthandelen. Medens Landets Produkter hidtil saagodtsom udelukkende havde været udførte i fremmede Skibe, begyndte Adelsmænd, Borgere og andre nu efterhaanden at lægge sig til større Fartøier for at drive Handel paa Udlandet; — Fragtfarten vedblev derimod fremdeles at være samlet paa Hollændernes Haand. Adskillige Skuder blev nu indkjøbte i Holland og Danmark. Ogsaa i selve Landet ses der paa sine Steder at have været lagt megen Vind paa Bygning af Skibe saavel

til Kystfart som til oversøisk Fart. I denne Kunst havde Hollænderne været deres Læremestere, og deres Skibe havde været Modeller for den allerstørste Del af de hertillands byggede Skibe.

Men ihvorvel Landet hidtil ikke havde været i Besiddelse af nogen Handelsflaade, havde det dog allerede længe havt en særegen Sømandsstand at opvise, der ovenikjøbet havde faaet sin Uddannelse hos Datidens første Nation, Hollænderne, der netop i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede hævede sig til sit største Vælde.

Vi har allerede før denne Tid Vidnesbyrd om, at der fra Norge er foregaaet en sterk Udvandring af Søfolk til Holland. Denne Udvandring, til hvilken samtlige Lag i det norske Samfund ydede sin Kontingent, tiltager netop i disse Aar i meget høi Grad. Ganske vist tør kun et ringe Antal af de Søfolk, som her fandt Sysselsættelse, antages at være vendt tilbage til Fædrelandet, som havde tarveligere Vilkaar at byde. Vi finder dog i de norske Byer Kjøbmænd og Skippere, som har faaet sin Uddannelse i hollandsk Tjeneste. Skjønt disse er faa i Tallet, maa de dog have bidraget meget til at fremme Udviklingen af den norske Skibsfart.

Denne Paavirkning fra Udlandet maatte i ikke ringe Grad støtte de Bestræbelser, som fra Kong Kristians Side blev udfoldede for at skabe en dansk-norsk Marine og hæve de forenede Riger til en virkelig Stormagt paa Søen. I de 17 Aar, som ligger mellem Freden i Knærød og Freden i Lübeck, udbetaltes der til Sømagten en Sum af 2439940 Rdlr. eller i Gjennemsnit næsten 143530 Rdlr. aarligt, hvoraf til Materiel noget over 87080 Rdlr. I de 19 Aar, som ligger mellem Freden i Lübeck og Kongens Død, medgik omtrent det dobbelte af disse Summer, idet der til Flaaden blev anvendt 4289860 Rdl. tilsammen eller i Gjennemsnit over 225780 Rdl. aarlig. De forenede Rigers Marine erholdt en fast øvet Stok, for hvem Kongen i Kjøbenhavn lod opføre Boliger, de saakaldte Nyboder udenfor den daværende Østerport. En hel Række af prægtige Krigsskibe sattes paa Søen, og den egentlige Krigsmarine forsterkedes først for Danmarks, senere ogsaa for Norges Vedkommende med bevæbnede Handelsfartøier, de saakaldte Defensionsskibe.

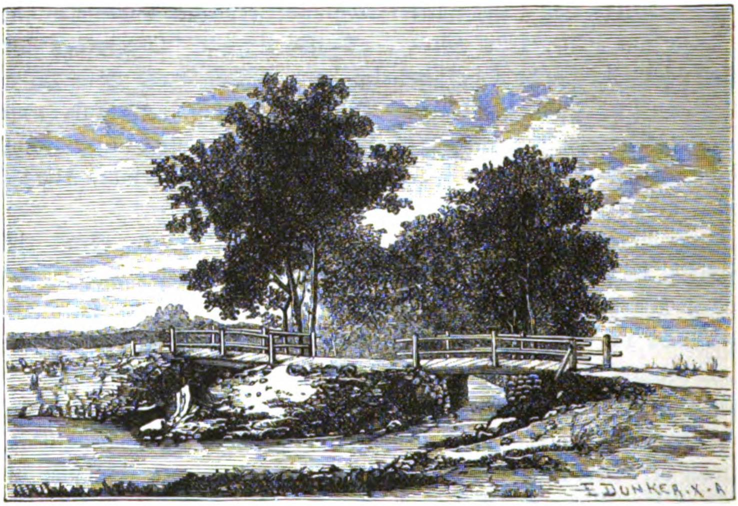
Et Øvelsesfelt fandt den dansk-norske Flaade i de Togter, som Regjeringen Aar ud og Aar ind under den største Del af Kong Kristians Regjering var nødt til at udruste, dels for at forhindre ulovlig Seilads af Fremmede paa Rigets Have og Strømme, dels for at holde Fribytterne borte fra Kysterne. Ganske vist var der med Hensyn paa dette Onde indtraadt en ikke uvæsentlig Forandring til det bedre; men vi hører dog meget hyppig om, at Sørøverne har været paa Færde snart hist, snart her, og at man, ret som det er, har faaet Has paa et Røverskib og dets Besætning, som der i saa Fald gjerne bliver gjort kortest mulig Proces med.*) I Tiden

*) I 1591 lod Formynderregjeringen udruste 3 Krigsskibe, der skulde krydse efter Sørøvere, og med denne Eskadre forenede sig 3 Fartøier, som Kjøbmændene paa Bryggen i Bergen

Digitized by Google

nærmest før Kalmarkrigen synes Uvæsenet at være saa godt som aldeles kuet; men under denne og med Tretiaarskrigens Udbrud vaagner det til nyt Liv.

Blandt de Fribyttere, som foruroliger Farvandet mellem Danmark og Norge, træffer vi i Kong Kristians Tid to danske Adelsmænd, der ovenikjøbet tilhører den indflydelsesrigere Del af sin Stand, som frister sin Lykke ved Piratfhaandværket, skjønt begge rigtignok i temmelig kort Tid fik drive sit Spil ustraffet. I Formynderregjeringens Dage optræder saaledes Jakob Rostrup, der tilhørte en Sidegren af den høit ansete, oprindelig holstenske Adelsæt, som fører Navnene Ahlefeld, Rumohr og Rostrup eller Rastorf.

109. Brømsebro i Blekinge.

Da han var kommen i bundløs Gjæld, som han ikke evnede at betale, gik han til Udlandet, hvor han opførte sig paa Eventyreres Vis. Tilsidst tog han spansk Tjeneste i Kaperkrigen mod Nederlandene. Da han imidler-

udrustede. Ved samme Tid hører vi om Fribyttere, som havde øvet Strandhug paa Søndmøre. Her blev de imidlertid tagne til Fange og førte til Bergen, hvor de alle som en blev henrettede. I 1595 borttog Sørøverne i Nordsøen paa en Gang ikke mindre end 35 hollandske Fartøier, som skulde gaa til Norge efter Trælast. I 1599 maatte Besætningen paa et Røverskib springe over Klingen. I de nærmeste Aar er derimod alt stille. Men i 1611 foruroligedes Farvandet udenfor Hvitingsø af en skotsk Kaper, der tilhørte Greven af Orknøerne, i 1615 opførte fremmede Hvalfangere sig saa utilbørligt paa Færøerne og udenfor Island, at et Orlogsskib maatte sendes opover for at holde dem i Age, og i det næste Aar anholdt Lensherren i Nedenes en Fribytter, som sendtes nedover til Kjøbenhavn.

Digitized by Google

tid fattedes de fornødne Midler til Udrustning, røvede han nogle Skibe i Nordsøen og Østersøen. Men allerede efter en Maaneds Forløb havde hans Røverfærd en Ende, idet han med sin hele Skibsbesætning blev fakket. Hans Mandskab — 27 Mand i Tallet — blev halshugget og lagt paa Steiler udenfor Helsingør. Han selv blev sat i det blaa Taarn i Kjøbenhavn for at afvente en Herredags Dom. Denne lød paa Dødsstraf, som strax blev bragt i Udøvelse.

I 1613 slog den balstyrige Hans Lindenow, en Søn af Magnus Heinessøns Medreder i Bergen, ind paa samme Vei. Han begyndte med at drive kaade Løier med fredelige Søfarende, som det synes, fra først af for at have noget at dræbe Tiden med; men snart blev der Alvor af Legen, idet han med sine to Skibe begyndte at drive Sørøveri. Herfra slap han dog ilde; thi strax efter blev han sat fast og dels for sine Optøier, dels for fornærmelige Udtalelser om Kongen dømt til evigt Fængsel paa Dragsholm. Ved sine formaaende Frænders Forbøn slap han ud i 1618 mod at gjøre Tjeneste i 7 Aar paa Ove Gjeddes Togt og senere paa Ceylon og i Indien. Han var med paa Færden og blev under denne Høvedsmand ombord paa et erobret fransk Sørøverskib. Dette forliste i Tafelbugten i 1619. Strax efter Ankomsten til Ceylon maa han være afgaaet ved Døden.

Det var dog især fra de spanske Nederlande, Kaperne udgik i stort Antal, da den nederlandske Frihedskamp paany blussede op. Navnlig vandt Dünkerkerne et saadant Ry ved disse Udrustninger, at en Dünkerker og en Sørøver gik for det samme. Ganske vist skulde Kaperne alene gjøre Jagt paa hollandske Fartøier; men for deres Plyndringer gik dog heller ikke andre Nationer fri, saa meget mindre, som et betydeligt Antal af de norske og danske Handelsskibe var indkjøbte fra Holland. Til sine Tider kunde disse Røvere vække sand Panik. Om Høsten 1625 ventede man saaledes i Bergen Besøg af en hel Flaade paa 37 store og smaa Dünkerkerskibe, og 10 Aar efter var Usikkerheden paa Søen stegen i den Grad, at intet Skib, som skulde tiltræde en kortere eller længere Reise, kunde være vis paa at naa sit Bestemmelsessted. I 1636 saa Kong Kristian sig derfor nødt til at holde en Flaade paa 9 Orlogsskibe i Nordsøen, og det lykkedes denne foreløbig at skaffe Orden tilveie. Paa samme Tid lod han saavel den hollandske som den spanske Regjering i Brüssel vide, at han ikke var tilsinds at taale dette Uvæsen længere, og krævede Erstatning for den Skade, hans Undersaatter havde lidt. Det hjalp. Admiralitetet i Dünkerken fik Befaling til at afholde sig fra alle Fiendtligheder mod danske og norske Skibe, og ved Hannibal Sehesteds Sendelse til Madrid i Aaret 1641 fik han ogsaa Tilsagn om Godtgjørelse for den Skade, som var tilføiet den dansk-norske Skibsfart.

Medens Dünkerkerne vistnok i Regelen skaanede Mandskabet paa de tagne Skibe, var dette ikke Tilfældet med Tyrkerne fra Algier, som i Aarhundredets Begyndelse begyndte at udstrække sine Røverier længere og længere mod Nord.

Digitized by Google

Disse nøiede sig nemlig ikke med Skib og Ladning, men bortførte ogsaa Mandskaberne, dels for at sælge dem i Trældom, dels for at udpresse svære Løsepenge. Til dette Øiemed gik der ikke smaa Summer ud af Landet. Saaledes blev der i 1633 udlignet til Løsepenge af Bergenhus Stift 2000 Rigsdaler, af Oslo og Throndhjems Stifter hvert 3000 og af Stavanger Stift 1000 Rdlr. I 1637 blev der paalagt Statholder Kristofer Urne at skaffe tilveie 10,000 Rdlr. af Kirkernes Beholdning og Indkomst til "arme kristne Fangers Rançonering"; men da dette Beløb viste sig utilstrækkeligt, blev det under 9de November 1638 forhøiet til 15,000 Speciesdalere. Hertil kommer de Summer, som vedkommendes Redere og Slægt maatte skaffe tilveie, hvorover enhver Opgave fattes. I Regelen holdt de tyrkiske Røvere sine Fanger i høi Pris. I Aaret 1636 skulde saaledes en fattig Skipper fra Bergen løskjøbes med 600 Stück van Achten eller Albertusdalere (svarende omtrent til Kr. 3,40 i vore Penge) og hans Søn, der holdtes tilbage som Gidsel, med 400. Da Løskjøbelsen foregik med Jøder som Mellemmænd, vil man forstaa, at Priserne blev skruede op til det yderste.

At Tyrkerne nogensinde har gjort Landgang paa Norges Kyster, er lidet rimeligt; ialfald findes intet berettet derom. Derimod kom i Juli Maaned 1627 tre algierske Sørøverskibe med 300 Mands Besætning til Vestmannø ved Island, hvor de herjede og brændte vidt og bredt, dræbte mangfoldige Mennesker, stak Kirker og Huse i Brand og tog 242 Mennesker til Fange. Disse blev bortførte til Nordafrika. Iblandt dem var Presten Olaf Eigilsson, som nogen Tid efter blev sendt opover til Danmark for at udvirke Fangernes Løskjøbelse*). I det samme Aar blev ogsaa Færøerne hjemsøgte af en anden Bande, som bar sig ad paa lignende Vis. Vistnok blev der udsendt en dansk-norsk Flaade for at krydse efter Røverne; men denne kom for sent. En stor — maaske den største — Del af disse Fanger maatte i hele 12 Aar sukke i tyrkisk Fangenskab. Da de saa kom hjem, fandt mange af dem sine Hustruer gifte med andre. Det var, som der var vendt op og ned paa alt, og lang Tid skulde hengaa, inden alt kom i sine gamle Folder.

Saavel fra Regjeringens som fra Nationens Side blev der udfoldet ikke smaa Anstrengelser for at hemme det omsiggribende Onde. De Foranstaltninger, som blev trufne i denne Henseende, har en merkelig Lighed med det Kystværn, som i Kristian III's sidste Regjeringsaar og i Fredrik II's første Tid blev oprettet i det samme Øiemed, kun med de Ændringer, som de mere udviklede Forhold affødte. Efterat Anlægget paa Flekkerøen i 1564 var bleven sløifet, havde Norges Sydspids mod Skagerrak været blottet for ethvert Værn. I 1628 besluttede Kong Kristian sig imidlertid til at opføre en ny Befæstning ved Flekkerø Havn, men først i 1635—36 ses denne Plan

*) Han beskrev senere sin Bortførelse og Hjemreise i et Skrift, der blev oversat paa Dansk og oplevede flere Oplag.

Digitized by Google

at være bleven til Virkelighed, skjønt Fæstningen, der fik Navnet Kristiansø, neppe er bleven fuldført før i Aaret 1643. Paa samme Tid blev det ogsaa besluttet, at anskaffe et kraftigere Kystværn, end de smaa Skytte- eller Skjærbaade, der var for svage til at optage Kampen med de vel rustede Røverskibe, kunde afgive. Under Kalmarkrigen havde de danske Kjøbstæder udrustet armerede Handelsfartøier, der havde gjort god Tjeneste. Paa Stændermødet i 1628 udtalte de norske Kjøbstæder Ønsket om at tilstaaes Adgang til "paa deres eget Eventyr" at udruste lignende Orlogsskibe, mod at de Priser, som disse maatte tage, maatte komme Rederne tilgode. Dette blev tilstaaet ved Kongebrev af 28de April s. A., hvorhos det blev bestemt, at der skulde oprettes to Priseretter eller Admiraliteter, som de den Tid kaldtes, en i Bergen og en i Kristiania. Disse Orlogs- eller Defensionsskibe, som skulde anvendes i Kampen mod Fribytterne, men i Krigstilfælde tillige kunde bruges i Kongens Tjeneste, blev i de følgende Aar udrustede af oprettede Rederier, hvori Lensherrer, Prester, Fogder, Borgere og Bønder var Participanter. De blev i et Antal af 21, fordelte paa hele Landet fra Baahus til Vardøhus, byggede efter en fra Kjøbenhavn opsendt Model under Opsyn af en kongelig Skibsbygmester; men kun de færreste var færdige i Løbet af Sommeren 1631, som Planen oprindelig havde været. Rederierne for disse Skibe, der paa en Gang var Koffardi- og Krigsskibe, blev begunstigede ved forskjellige Privilegier, navnlig ved Lettelse i Toldafgifterne og Eneret til at udføre Tømmer af betydeligere Dimensioner; men alligevel blev den saaledes godvillig paatagne Byrde snart temmelig trykkende, saa Regjeringen maatte paatage sig de af de fattigere Distrikter paatagne Forpligtelser. At disse Defensionsskibe har gjort sin store Nytte er sikkert nok; med Bestemthed vides saaledes, at de i Midten af 1630-Aarene oftere med Held bekjæmpede Fribytteruvæsenet, og at de gjorde god Tjeneste under Krigene i det 17de Aarhundrede.*) Norges Handel paa Middelhavslandene, den spanske Halvø og det sydlige Frankrige vilde uden dem det hele Aarhundrede igjennem have været en Umulighed, og ved den delvise Fritagelse for Toldafgifter, som var bleven dem tilstaaet, bidrog de meget til, at Konkurrencen med Hollænderne kunde optages af de norske Byers Handelsstand.

I den dansk-norske Skibsfarts Historie betegner Defensionsskibenes Bygning saaledes et ret vigtigt Moment, saasom det først er fra denne Tid af, at Nordmændene indtræder i de søfarende Nationers Række. Forud for dem gaar imidlertid forskjellige Bestræbelser fra Kongens Side, der peger i lignende Retning. Af disse maa vi fremhæve den Del, han havde i Tidens Opdagelsesreiser, og hans Arbeide for at oprette Kolonier i Ostindien. Det

---

*) Defensionsskibenes Privilegier blev for Norges Vedkommende hævede under 16de August 1656, men nye udfærdigedes ved Forordning af 24de Mai 1671. Ved Aarhundredets Slutning ses de igjen at være traadte ud af Kraft.

Digitized by Google

reelle Udbytte, disse Expeditioner indbragte, var meget lidet; saa man blot hen til dette, turde der endog reises stærke Tvivl, om disse ikke nærmest maatte henregnes blandt Kongens mest mislykkede Foretagender. Paa den anden Side maa man dog ikke overse den store Betydning, Færderne til Ishavet og Ostindien har havt som Skole for den dansk-norske Somandsstand.

Først og fremst maa vi her omtale de af Regjeringen foretagne Skridt til at gjenfinde det gamle norske Skatland, Grønland. De Opdagelsesfærder, som udgik fra andre Lande og ledededes med stor Energi, havde stadig

110. Lennart Torstensson, svensk Hærfører.

været Regjeringen en Spore til ikke at tabe dette Maal af Sigte. Efter Jakob Aldays og Magnus Heinessons mislykkede Forsøg paa at naa frem til Grønland, havde Englænderen John Davis foretaget tre Reiser derhen i 1585—89; paa den første havde han opdaget Sydvestkysten af Grønland, Davisstrædet, som han forøvrigt ansaa for en stor Bugt, Baffins Land og Cumberlandsstrædet. Senere havde Hollænderne ogsaa begyndt at foretage Opdagelsesreiser i Polaregnene, idet de navnlig havde søgt at finde Nordostpassagen omkring det store, i 1553 af Willougby opdagede Novaja Semblja. Paa en saadan Færd opdagede Willem Barentz i 1596 Spitsbergen, omseilede Novaja Sembljas Nordpynt og overvintrede i den af vor Landsmand Elling Karlsen i 1871 gjenfundne Barentz's Ishavn. Paa Tilbageveien døde

Barentz af de udstandne Gjenvordigheder; men hans Mænd slap paa to smaa aabne Baade over til Kildin ved det hvide Havs Kyst. Ogsaa Kong Kristian IV fulgte med Iver og Opmerksomhed disse Togter. Hans Færd rundt Norges Nordpynt kan paa en Maade siges at danne Indledningen til de Opdagelses-reiser nordpaa, som skulde udgaa fra de forenede Riger. I 1605 udrustede han den første Expedition, der skulde opsøge Grønland. Denne bestod af tre Skibe, der førtes af Skoten Hans Køning (John Cunningham), Godske Lindenow og John Knight, og stod under den førstes Overbefaling; Kjendtmand var den engelske Ishavsfarer James Hall. Den 2den Mai afseilede Skibene fra Kjøbenhavn og kom i Slutningen af Maaneden paa Høiden af Grønlands Sydkyst, som man dog ved Drivisen hindredes fra at naa. Hall raadede til at holde vestefter; men Lindenow skilte efter 11 Dages Seilads Lag og lagde ind i en god Havn, sandsynligvis paa Sydvestkysten, hvor han drev Tuskhandel med Eskimoerne. Han bemægtigede sig ved Vold to af disse og seilede tilbage til Kjøbenhavn, hvor han ankom 28de Juli. Tolv Dage efter kom ogsaa de andre to Skibe derhen; de havde fulgt Kysten til 69° n. Br. og havde ligeledes handlet med de indfødte, som dog sidstpaa havde vist sig temmelig fiendske. Endskjønt Godske Lindenow havde gjort sig skyldig i Ulydighed mod sin Eskadrechef, viste Kongen sig dog meget naadig mod ham, og da han det næste Aar udsendte en ny Expedition paa 4 Skibe, satte han ham til Høvedsmand; Hall var ogsaa denne Gang Kjendtmand. Eskadren afseilede 27de Mai 1606, naaede 27de Juli Grønland, hvor man handlede med de Indfødte, og kom den 4de Oktober tilbage til Kjøbenhavn. Da nu Udbyttet ikke svarede til Forventningerne, besluttede Kongen sig til ikke oftere at bekoste flere Reiser til Vestgrønland. For at opsøge den saakaldte Østerbygd, som man troede var at søge paa Østkysten, udsendtes det følgende Aar Holsteneren Karsten Richardson; denne fik vel Grønland i Sigte, men kunde paa Grund af Is ikke naa Kysten og vendte i Slutningen af Juli hjem med uforrettet Sag.

Foreløbig afbrød Kalmarkrigen disse Foretagender, som nu fortsattes af James Hall for egen Regning. I den følgende Tid vendte Kongens Opmerksomhed sig til Øerne nordenfor Norge og Rusland, om hvis Metalrigdom der gik et stort Ord. Men da det ostindiske Kompagni i 1616 var bleven stiftet, og der var Haab om, at de Danske vilde faa fast Fod i Indien og paa Ceylon, besluttede han sig til at udsende en Expedition for at finde den nordvestlige Vei til Asien, som Frobisher, John Davis, Hudson og Baffin forgjæves havde søgt. Til Anfører for denne Expedition, der er en Fortsættelse af de Togter, som udsendtes for at hævde den norske Krones Høiheds-ret over de arktiske Farvande, udsaas Nordmanden Jens Munk.

Jens Munk var Søn af den tidligere noksom omtalte Bondeplager Erik Munk til Hjørne, og en Frille, Anna Bartholomæusdatter. Efterat hans Moder og hele Familien ved Faderens bratte Fald og Selvmord var bleven sat paa bar Bakke, flyttede hun til Hvaløerne, hvor hun boede til sin Død. Jens Munk

Digitized by Google

kom derimod i 1588 i Huset hos sin Faster, Anna Munk, der var gift med en Borgermester i Aalborg, og gik her i Skole. Som 12 Aars gammel Gut kom han tilbage til Norge og tog Hyre hos en frisisk Skipper, med hvem han for paa England og Portugal. Senere skulde han drage til Bahia i Brasilien, men udenfor Kysten blev det hollandske Skib, hvormed han reiste, skudt i Brand af franske Sørøvere, saa han kun med Nød og neppe bjergede Livet. Han slap dog ind til Bahia og tilbragte her 6 Aar i forskjellige Stillinger. Da de brasilianske Portugisere havde truffet Anstalter til at overrumple 7 hollandske Skibe, som mod Kongen af Spanien-Portugals Forbud vilde drive Handel paa Kysten, listede Munk sig ned til Stranden og svømmede ud til Hollænderne for at advare dem om Faren. Saasnart disse hørte det, kappede de Anker og lagde ud af Bahiabugten. Neppe var de komne udenfor, før 7 portugisiske Skibe holdt efter dem; men efter en kort Kamp blev disse tvungne til at vende om med uforrettet Sag. Efter dette vovede Munk sig ikke tilbage til Bahia. Han fulgte med Hollænderne til Amsterdam, hvor han fik Løn for sin kjække Færd og Tilbud om Ansættelse der. Han afslog dog dette, da det var hans Agt at drage hjem. Fra Kjøbenhavn førte han nu i et Par Aar paa fransk Havne et Børge Trolle tilhørende Skib, hvori han selv havde Part, og gik i 1609 i Kompagni med den kjøbenhavnske Borger Jens Hviid for at drive Fangst paa Ishavet, en Bedrift, hvori Kjøbenhavnere og Flensborgere paa denne Tid kappedes om at deltage. For Munks Vedkommende løb denne Færd meget uheldig af. Han satte til Skib og Ladning under Øen Kolgujew, midtveis mellem Kola og Waigatz, og han selv og Besætningen naaede med stort Besvær hjem over Archangelsk. Men herved blev Kongen netop opmerksom paa ham, og da han om Vaaren 1610 besluttede sig til at sende 2 Skibe "Angelibrand" og "Rytteren" til Murmanskysten, satte han til Skippere Jens Munk paa det første og Knut Matssøn paa det andet. Kongens Instrux, der var fælles for begge Skibe og dateret den 30te Marts 1610, viser bedst, hvilken Sagkundskab han havde i alt vedkommende Forholdene der langt mod Nord. Med første føielige Vind skulde Skipperne afgaa til Kildin eller en anden Havn nordligst i Norge, hvor de skulde losse og sælge den Ladning, de medhavde. "Dernæst, heder det, skal de (ɔ: Skipperen Knut Matssøn og hans Styrmænd) være færdige at seile af samme Havn med forskrevne Skib omkring d. 10de eller 12te Juni østover at søge Novam Semblam paa 69 eller 70 Grad, og siden forfølge Landet op paa 74, 75 og paa 76 Grad, saalangt de mest kan komme for Is, og der langs Landene søge efter Tran og andet, hvis der kan falde, indtil den 1ste September, om de ikke tilforn kan bekomme deres fulde Ladning; og skal deres medhavende Skibsfolk være forpligtet at arbeide og ro med Sluppen uden Modvillighed, som den Lands Seilads og Reise udkræver. Desligeste skal de paa samme foretagne Reise med forskrevne Skib (saafremt Leiligheden kan sig saa give og de for Is kan komme frem) indløbe udi

Digitized by Google

Weygadt*) en Dags Seilads eller to og forfare vis Beskeden om samme Lands Leilighed, saa de til deres Igjenkomst underdanigst kan gjøre os en vis og udførlig Relation om altingest. Og naar Skipperen paa samme Skib agter sig paa Hjemreisen igjen fra Nova Sembla, da skal forskrevne Skib med det andet vort Skib, Angelibrand, som og paa samme Reise er medsendt, saafremt de formedelst Storm og Uveir ikke altid underveis bliver tilhobe, forsamle dennem udi Kostin Saurk**) og siden følges derfra til vort Slot Vardøhus." Hvor langt nordpaa Munk naaede paa denne sin Reise, er ikke oplyst. Men paa Grund af Folkenes utilstrækkelige Forsyning med Skindhyre, maatte han med Angelibrand løbe ind til Kildin, hvorfra han med en Ladning Fisk vendte hjem til Kjøbenhavn. Under Kalmarkrigen havde Jens Munk udmerket sig udenfor Gøteborg og Elfsborg og havde derpaa i de fire næste Aar været anvendt til forskjellige Foretagender, der krævede Mod og Snarraadighed. Sidstpaa havde han været udset til Deltager i Ove Gjeddes Ostindieexpedition, men kom paa Kant med Foretagendets Ledere og blev fritaget derfor. Jens Munk maa have været vel bevandret i Tidens geografiske Viden. Saaledes maa han have fulgt de engelske Polarreisendes, navnlig Davis' og Henry Hudsons, Opdagelser med stor Opmerksomhed. Hans Styrmand, William Gordon eller "den engelske Styrmand," som han kalder ham, havde deltaget i James Halls af Englænderne udrustede Expedition til Grønland 1612, og senere havde han ledsaget Baffin paa hans Reiser i disse Egne. Amerikas Vestkyst var endnu ikke undersøgt ovenfor den 45de Bredegrad, og saa længe det var muligt med flere af Datidens Kartografer i de store kanadiske Søer at se en østlig Forgrening af det stille Hav, maatte Hudsonsbugten nødvendigvis betragtes som den naturligste Gjennemgang til dette Hav. "Europas Geografer", skriver en dansk Forfatter,***) "beherskedes dengang af en bedragerisk Indbildning. Af et misforstaaet Sted i Marco Polos Beretning sluttede de, at Asien og Amerika skiltes fra hinanden ved et smalt Sund, ikke høist mod Nord, hvor Beringsstrædet senere opdagedes, men i langt sydligere Egne, og at dette Sund, det berømte Anianstræde, maatte føre Søfareren til Kathays (Kinas) Rigdomme. Anianstrædet blev derfor Nordvestfarernes stadige og lidenskabelig efterstræbte Maal og søgtes snart i Nord gjennem Baffinsbugten og snart i langt sydligere Egne, efter Hudsons-Bugtens Opdagelse i dennes nord- eller sydvestlige Forgreninger". Denne Anskuelse holdt sig endnu igjennem halvandet hundrede Aar og fremkaldte en Række engelske Expeditioner derhen. Et Led i denne Række af Opdagelsesreiser er ogsaa Jens Munks Expedition.

Til Togtet udrustedes to af Flaadens mindre Skibe, nemlig Enhjør-

*) Waigatz d. e. Den kariske Port.

**) Scharr.

**) P. Lauridsen, Jens Munks Navigatio septentrionalis. Kbhvn. 1883.

Digitized by Google

ningen og Lampretten, der tilsammen havde en Besætning paa 64 Mand. Den 16de Mai afseilede Skibene fra Sundet nordefter. Da en af Mandskabet var sprunget overbord i Kattegat, og Jagten var sprungen læk udenfor Lister, maatte Munk løbe ind til Karmsund for at faa Besætningen kompletteret og Skaden udbedret. Først ved Mai Maaneds Udgang kunde han lægge ud paa Nordsøen og Atlanterhavet. Den 30te Juni saa man Kap Farvel. Ved Indløbet til Davisstrædet kom han indmellem Isbjerge, der havde indtil 40 Favnes Høide. Han holdt alligevel i nordvestlig Retning og fik den 8de Juli den amerikanske Kyst i Sigte. Den næste Nat var der saadan Taage og sterk Kulde, at der hang Istapper i Takkelagen, et Kvarter lange, saa at ingen af Folkene kunde bjerge sig for Kulde. "Men samme Dag, før Klokken var 3 Eftermiddag, skinnede Solen der sammesteds saa hedt, at Folkene kastede deres Bulsangere (Overklædning) og en Part Trøierne med." Da det viste sig, at Skibene var komne nordenfor Hudsonsstrædet, maatte han holde sydefter, indtil han naaede dette, som han nu kaldte Fretum Christiani (d. e. Kristians Sund) til Ære for Kongen. Han styrede nu ind i Strædet, men kom her i alvorlig Klemme af Drivisen, som Skibene først efter to Dages Forløb kom klar af. Dog havde hans ene Skib lidt nogen Skade. Nogle Dage efter kastede Skibene Anker i en Havn, i hvis Nærhed der fandtes Spor af menneskelig Bebyggelse. "Dagen efter", skriver han, "formerkede vi, at der var Folk paa den søndre Side af Havnen, hvorfor jeg strax bemandede min Baad og for selv personlig med derhen. Der Landsens Folk, som der da var, fornam, at jeg kom til Landet til dennem, blev de stille staaende og havde lagt deres Vaaben med hvad andet Redskab, de havde, bag nogle Stene. Og der jeg kom til dem, da hvad Reverents (Hoflighed), jeg dennem beviste, den samme beviste de mig igjen udi lige Maade. Men de holdt sig flittigen mellem mig og den Plads, hvor deres Vaaben laa, hvorpaa jeg og gav vel Agt, forføiede mig derhen og tog deres Vaaben op i min Haand og besaa dem. Da lod de sig strax merke med, at de heller vilde miste alle sine Klæder og være nøgne, end de vilde miste sine Vaaben og Redskaber og pegte paa Munden, hvorved de vilde give tilkjende, at de med samme Vaaben og Redskab skulde søge sin Føde, og der jeg Vaabnene igjen nedlagde, slog de Hænderne sammen, saa op til Himmelen og teede sig meget lystige og glade. Derefter forærede jeg dem Knive og allehaande Jernfang, og iblandt andet gav jeg en af dem et Speil; men han vidste ikke, hvad det var, hvorfor jeg tog det fra hannem og holdt det for hans Ansigt, at han kunde se sig selv. Der det skede, greb han Speilet hasteligen fra mig og stak det udi sin Barm. Derefter forærede de mig igjen, af hvad de havde. Og var der en af mine Folk, som under sit Ansigt var meget brunagtig og havde sort Haar. Ham tog de allesammen i Favn, idet de visselig mente, at han var en af deres Landsmænd."*)

*) Disse Folk var Eskimoer, som bebor begge Sider af Hudsons-Strædet og en betydelig Del af Labradorkysten.

Digitized by Google

Dette var de eneste Mennesker, som Munk saa under sit Ophold i Amerika, og selv disse viste sig ikke tiere, skjønt Munk blev liggende flere Dage i Havnen. Denne kaldte han Rens-Sund efter nogle Rensdyr, som hans Mænd her havde havt Anledning til at skyde.

Efterat Munk her havde ladet Kongens Vaaben og Navn opsætte, holdt han med Skibene atter ud i Strædet, hvor de strax igjen blev omringede af Drivis. Snart reiste der sig en voldsom Storm, hvorunder Isen trykkede sig ind til Skibenes Sider. Man vidste da intet andet Raad end at surre Lampretten til Enhjørningen, tage Rær og Stænger ned og lade Skibene drive med Isen. Alligevel led disse det ene Havari efter det andet. Man havde hver eneste Dag Døden for Øie. Snart drev man ind mellem nogle Skjær, som man kun som ved et Guds Under undgik at strande paa. Snart brast et Isbjerg istykker klods indved Skibene, saa det var med Nød og neppe, Skibene undgik at hvælve i de derved opstaaede Bølger. Efter en Uges Forløb gled Skibene ved Hoivande indover nogle Skjær, som ved lavt Vand laa tørre. Herved kom de i nogenlunde Sikkerhed for Isen. I denne Havn, som blev kaldet Haresund, blev Munk liggende i 9 Dage. Medens han lod Skibene reparere, gjorde han nogle Udflugter paa Land, hvor han traf Spor af Mennesker, uden dog at faa Øie paa nogen.

Den 9de August forlod Skibene Haresund og kom efter nogen Tids Krydsning ind i Hudsonsbugten, hvis nordlige Del Munk kaldte mare novum eller det nye Hav, og den sydlige Del mare Christian eller Kristians Hav. Han satte tvers over det uden at blive synderlig hindret af Drivis, men desto mere af Taage og Sne-Slinger og løb med Enhjørningen op i en Flodmunding. Her indkom 2 Dage efter ogsaa Lampretten, der var bleven borte i Snetykket. Munk lod Landet undersøge paa begge Sider med mindre Fartøier; men da han hverken kunde finde noget Stræde eller nogen bedre Havn end den, hvori han befandt sig, og Vinteren desuden nærmede sig med sterke Skridt, besluttede han sig til at overvintre her.*)

Alt, hvad Jens Munk og hans Mandskab havde døiet paa selve Færden, var kun Smaating mod de Lidelser, som ventede dem i dette Vinterleie. Saa længe man havde nok at bestille med Skibenes Ud-

*) Hovedtrækkene i Jens Munks Færd er altsaa disse:

Fra Sydspidsen af Grønland har han styret tvers over Davisstrædet, hvorefter han gik ind i Frobisher Strædet og holdt langs Sydsiden af Resolution Ø til Cap Vest (Munkenes). Derpaa vendte han og fulgte Kysten af Meta incognita op gjennem Hudsonsstrædet (fretum Christiani) til de øvre Savage-Øer (Haresund er formodentlig North-Bay). Herfra er han saa gaaet tvers over Strædet sydpaa og er kommen ind i Ungava Bay. I den sidste Halvdel af August gik han atter tilbage mod Nordvest til Salisbury Ø (Søstrene), hvorpaa han har holdt mod Sydvest ind i den nordlige Del af Hudsonsbugten (Mare Christian) og fra Mansfield Ø (Digses Ø) styret videre i sydvestlig Retning til Fastlandet (Nova Dania — Ny-Danmark), hvor han lagde ind i Churchill-Flodens Munding (Jens Munks Vinterhavn).

Digitized by Google

bedring, Indsamling af Brænde og Proviant samt Jagt, gik dog alt godt. Der blev foretaget Udflugter i Omegnen for at søge efter Spor af Mennesker, og disse Undersøgelser kronedes med Held, forsaavidt som man forvissede sig om, at der til sine Tider opholdt sig Folk der i Egnen. Men nu var rigtignok ingen der. Kulden blev for hver Dag strengere og strengere. Vand, Vin og Øl frøs til Is og maatte hugges op med Øxer og smeltes, førend det kunde nydes. Ogsaa de Kopper og Kar, hvori saadant opbevaredes, sprængtes af Kulden. Julen blev dog feiret med Lystighed og Glæde, og Mandskabet glemte herunder for et Øieblik sin sørgelige Stilling og sine triste Omgivelser.

Over Nytaar tog Kulden til i frygtelig Grad. Den ene af Mandskabet efter den anden blev angrebne af Sygdomme, som i kort Tid gjorde det af med dem. "Før Julen var 3 Mand, hvoriblandt den ene Læge, døde paa Skibene, uden at endnu nogen fremtrædende Sygelighed havde vist sig blandt Mandskabet; men fra nu af og indtil Munk slap bort fra Stationen, finder vi i hans Dagbog kun en sørgelig Beskrivelse af Sygdom og Død. Det var Skjørbug og Blodgang, som fik Magt over Folkene; de, som angrebes, blev blaa over hele Legemet, Tænderne løsnede i Munden, og de fleste døde under heftige Smerter i alle Ledene. Officererne, Lægerne, Styrmændene, Presten, Mandskabet døde, den ene efter den anden, og de, som ikke var angrebne, havde nok at gjøre med at pleie de syge og begrave de døde. Det varede ikke længe, før Munk selv maatte gaa omkring som Sygevogter fra den ene Køie til den anden, benyttende sig efter bedste Skjøn af de Medikamenter, han fandt i Doktorens Kiste. Dog var ogsaa han svag og affræftet og kunde ikke længe blive saaledes ved." I Marts Maaned blev Veiret af og til mildere, og Munk gik da i Land for at opsøge Urter, der kunde være til Helsebod. Han fandt under Sneen Tyttebær og nogle Urter, som han anvendte til et Bad for sig og de syge. Men intet hjalp. I Mai Maaned var der ingen, som kunde begrave de døde, og Munk selv var fængslet til Sygeleiet, som han selv troede, uden Udsigt til Frelse. Da skrev han i sin Dagbog: "Efterdi jeg nu ikke længer haver Forhaabning at kunne leve udi denne Verden, da beder jeg for Guds Skyld, om det skulde hænde, at kristne Mennesker kommer herhen, at de mit arme Legeme med de andres, som herhos findes, i Jorden vil lade begrave, tagende Løn derfor af Gud i Himmelen, og at denne min Relation maatte blive min naadigste Herre og Konning tilstillet, thi hvert Ord, som herudi findes, er altsammen sandfærdigt, paa det min fattige Hustru og Børn maatte nyde noget godt af min store Besværlighed og ynkelige Afgang. Hermed al Verden Godnat og min Sjæl udi Guds Haand". Men hans sidste Time var endnu ikke kommen. Efterat han i 4 Døgn havde ligget uden Mad i sin Kahyt og var paa Vei til at forkomme af den Stank, de dødes Legemer udviklede, krøb han op paa Dækket, hvor han blev liggende hele Natten af Afkræftelse. Af Skibenes Besætning var nu

Digitized by Google

kun 2 Mand ilive, syge og kraftesløse som han selv. Han sluttede sig til dem, satte Mod i dem og hjalp dem og blev hjulpen, saa godt det var muligt. Da nu Sommeren kom, fik de efter utroligt Besvær gjort Jagten seilklar, og de satte nu i Haab om Guds Bistand Seil til for at vende hjem. Enhjørningen blev liggende igjen i Vinterhavnen. Efter mange Farer og Besværligheder kom de ud af Hudsonsbugten med læk Skib, som maatte holdes oven Vande ved Pumpernes Hjælp, døiede mere end en haard Storm paa Atlanterhavet og slap omsider efter 9½ Uges Forløb ind paa Bergensleden. "Der jeg nu havde Skibet udi god Behold," skriver Munk, "og var udi kristen Land igjen kommen, da græd vi arme Mennesker af stor Glæde og takkede Gud, at han os naadeligen den Lykke havde beskaaret."

I Bergen blev han i nogen Tid opholdt af Lensherren Knut Gyldenstjerne, der vilde drage ham til Ansvar for, at en af hans Matroser her havde begaaet et Drab. Paa Kongens strenge Bud maatte han dog lade ham løs, og snart kunde den djærve, men uheldige Opdagelsesreisende aflægge Beretning om sin Færd for sin Herre i Kjøbenhavn.

Expeditionens mislykkede Udfald afskrækkede dog ikke Jens Munk fra at tænke paa allerede den næste Vaar (1621) at drage ud paa en ny Færd til de samme Egne; sandsynligvis har han derved først og fremst havt for Øie at skaffe det i Churchillflodens Munding forladte Skib tilbage til Landet; dernæst synes nogle i det danske Rigsarkiv bevarede Skrivelser at tyde hen paa, at Kongen har havt den Plan at grundlægge en dansk Koloni i Egnen omkring Hudsonsbugten. Hvad Jens Munk angaar, har han neppe opgivet Haabet om at finde den nordvestlige Gjennemgang. Forskjellige Forberedelser ses allerede at være trufne til den nye Expedition; men af en eller anden Grund — maaske Lederens Sygdom — er der ikke bleven noget af dette Foretagende. I det Sted træffer vi Munk om Høsten paa Reise til Nederlandene, hvor han skulde hyre Folk til Ostindien. Han havde med sig et Benaadningsbrev for alle dem, som var undvegne af Kongens Tjeneste, saaledes at de sikkert og frit skulde komme tilbage til Landet igjen uden at tiltales, naar de blot ikke havde gjort sig skyldige i Manddrab eller andre grove Forbrydelser. Senere optoges Jens Munk af andre vigtige Hverv og var i det hele en meget benyttet Mand i Kongens Tjeneste helt til sin Død (Juni 1628). I Aaret 1625 vilde en hollandsk Styrmand gjenoptage hans Forsøg paa at finde Nordvestpassagen og tilbød sig at hente tilbage "de Stykker, som Jens Munk lod blive efter i Amerika"; men Kongen havde da for meget andet at tænke paa, til at han kunde ofre denne Plan synderlig Opmerksomhed.

Nys før Jens Munk begav sig ud paa sin vovelige Færd for nord om Amerika at finde en Gjennemgang til Indien, var en anden dansk-norsk Eskadre seilet den kjendte lige Vei derhen for at erhverve sit Fædreland

Digitized by Google

Kolonier derover. Anføreren for denne Expedition var den 24aarige danske Adelsmand Ove Gjedde, en Mand, hvis Navn senere hen skulde faa en god Klang ogsaa i Norges Historie.

Gjennem hele det 16de Aarhundrede havde Handelen paa Ostindien udelukkende været i Portugisernes Hænder. Hele den indiske Handel foregik over Lissabon. Herved vaktes de øvrige Nationers Misundelse, og saavel England som Nederlandene stræbte efter at optræde som Portugisernes Medbeilere. For at opnaa dette gjorde de sig store Anstrængelser for at finde en Vei nord om Asien eller Amerika. Disse Bestræbelser faldt ikke heldigt ud. Men da den spanske Konge, som i 1580 tillige havde sat Portugals Krone paa sit Hoved, forbød sine Fiender Hollænderne al Handel paa dette Rige, besluttede disse paa egen Haand at optræde som Portugisernes Konkurrenter i selve Indien. Det første Forsøg lykkedes over al Forventning. Idet den indfødte Befolkning hilsede Hollænderne som sine Befriere fra de forhadte Portugiseres Aag, besatte de efterhaanden en Mængde af de spansk-portugisiske Besiddelser og blev igjennem lange Tider den Nation, som øvede den største Indflydelse paa den indiske Handel. I 1602 oprettedes i Holland det ostindiske Kompagni, hvis storartede Fremgang lokkede andre Nationer til at følge efter, uden at disse dog paa langt nær kunde fortrænge sin lykkelige Medbeiler fra den Stilling, han allerede havde vundet. Denne Rivaliseren havde nærmest til Følge, at Hollænderne stængte de øvrige Nationer ude fra den indiske Handel, hvor det blot lod sig gjøre, ja saa strengt vaagede de herover, at der endog blev nedlagt Forbud mod at optage fremmede Matroser paa hollandske Skibe. Fra dette Forbud var dog Nordmænd og Danske undtagne af den gode Grund, at de udgjorde Kjernen af Besætningen paa de hollandske Ostindiefarere. Med Hensyn paa den asiatiske Handel viste Hollænderne de Danske og Norske endog en Forekommenhed, som man neppe skulde have ventet. Men Grunden hertil er sagtens at søge deri, at disse var temmelig uskadelige som Medbeilere, men derimod særdeles nyttige som Venner og Forbundne.

I 1616 oprettedes i Kjøbenhavn et ostindisk Kompagni i Lighed med de i Holland og England bestaaede Selskaber; det fik under 17de Marts 1616 sine første Statuter, der skulde gjælde i 12 Aar. Efter disse fik det Eneret til Handelen paa Ostindien, Kina og Japan, saavel rundt Kap som gjennem Magelhaens-Strædet. Medens man endnu lagde Planer for Kompagniets Virksomhed og Arbeidsfelt, indfandt der sig i Kjøbenhavn en Eventyrer ved Navn Marselis Boshouwer, der kaldte sig Prinds af Migomme og udgav sig for at være udsendt af den ceylonske Keiser Ceneradt Adassin. Han havde tidligere været i Holland for at faa Hjælp derfra for sin Herre, som var bragt i Knibe af en Thronprætendent og Portugiserne. Men Hollænderne havde ikke Leilighed til med Kraft at blande sig i de ceylonske Anliggender. Da nu Boshouwer hørte om Stiftelsen af det danske ostindiske Kompagni, lagede han sig selv en Fuldmagt, ifølge hvilken han paa sin Herres Vegne skulde

Digitized by Google

slutte en Handels- og Venskabstraktat med Danmark. Med en uforklarlig Godtroenhed lyttede Kong Kristian til Eventyrerens store Ord og Forespeilinger, og Traktaten kom hurtig istand. Blandt flere andre Rariteter, som denne indeholdt, bestemtes deri, at der paa Ceylon skulde stiftes et singalesisk Kompagni, som skulde drive Handel paa Danmark, hvor det skulde tilstaaes de samme Rettigheder, som det dansk-ostindiske Kompagni vilde erholde paa Ceylon. Der blev besluttet strax at affende til Indien et Skib, Øresund, under Hollænderen Roland Crape, som tidligere havde været her. Dette skulde efterfølges af en Expedition, bestaaende af to Krigsskibe og tre bevæbnede Handelsfartøier, under Befaling af den unge Ove Gjedde, der for Anledningen fik Titel af Admiral. Boshouwer skulde være med paa Færden. Om en anden Deltager, "Fribytteren" Hans Lindenow, er allerede fortalt. I November Maaned 1618 forlod Eskadren Kjøbenhavns Red og satte Kurs for Øen Wight, der skulde være dens første Mødested. Allerede i Kattegat blev imidlertid Skibene adsplittede; et af dem led Havari og maatte løbe ind til Norge for at reparere. Først langt ud i Januar Maaned kunde de forlade Kanalen for at afgaa til det næste Mødested, de kapverdiske Øer. Paa Veien herhen overraskedes tre franske Sørøverskibe, af hvilke det ene blev jaget paa Land og opbrændt, medens de to andre blev erobrede og indlemmede i Eskadren. Det ene af disse Skibe, som havde faaet Navnet Jægeren, forliste paa Veien fra de kapverdiske Øer til det gode Haabs Forbjerg. Ombord paa Eskadren saa det ikke synderlig godt ud. Paa enkelte af Skibene var Mytteri, ret som det var, ifærd med at udbryde, og Opviglerne maatte hænges eller kjølhales. Mellem Boshouwer og Gjedde herskede der intet godt Forhold, da begge vilde være den første. Ved Opbrudet fra Kap rømte Boshouwer bort med et af Skibene, og en anden af Skibshøvedsmændene gav sig ogsaa sidstpaa af med at seile paa egen Haand. Da Ove Gjedde endelig i Mai Maaned løb ind til Ceylon, havde han alene tre Skibe tilbage; men her traf han sammen med de to, som havde skilt Lag. Boshouwer var afgaaet ved Døden strax efter Afreisen fra Kap.

Havde Ove Gjedde hidtil faaet prøve de Vanskeligheder, som i hine Dage var forbundne med en Langfærd i ukjendte Farvande, skulde han nu erfare, hvor uheldigt en Gesandt og Underhandler om en Handelsforbindelse kunde blive stillet i en barbarisk Stat. Den ceylonske Keiser var langtfra den mægtige Monark, som Boshouwer havde indbildt den danske Konge og hans Mænd, og var desuden i de sidste Aar bragt i slem Knibe af en Thronprætendent og Portugiserne, som huserede slemt paa Øen og ikke vilde finde sig i noget Indgreb i sin Magt af fremmede. Det vilde under saadanne Omstændigheder have været for meget at vente, at Keiseren skulde have været istand til at betale den betydelige Sum (225,000 Rdlr.), som de danske Udrustninger havde kostet. Det gjorde han heller ikke, og han erklærede hele

Digitized by Google

den Traktat, Boshouwer havde sluttet, for at være ugyldig. Gjedde fik dog en ny Traktat istand, hvorefter det af Portugiserne endnu ubesatte Landskab Trinkonomale afstodes til den danske Konge. Ove Gjedde fandt, at der ikke var mere for ham at gjøre paa Ceylon og besluttede at vende sig til andre Steder, hvor større Udbytte var at hente. Han forstod nemlig meget godt, at den ceylonske Traktat ikke var den solideste Grundvold at bygge paa.

Med Skibet Øresund, der under Befaling af Roland Crape havde forladt Danmark før Ove Gjedde, var det gaaet galt, idet det var bleven taget af Portugiserne strax ved Ankomsten til Indien. Crape og en Del af Besætningen var dog undkommen og havde fundet en venlig Modtagelse hos Naiken (Regenten) af Tanjour, som havde overladt dem Landsbyen Trankebar ved en af Floden Kaverys Mundinger. Da nu Ove Gjedde kom til Tanjour, fik han Byen i November 1720 overdraget til det Ostindiske Kompagni mod Erlæggelse af en aarlig Tribut og med fuld Handelsfrihed. Han anlagde her Fortet Dansborg, der fik en Besætning af 20 Mand, indsatte Crape til Guvernør og vendte over Ceylon tilbage til Danmark. I Begyndelsen af Marts Maaned 1622 ankom han efter 9 Maaneders Overreise til Kjøbenhavn.

Under Crapes Bestyrelse udvidedes Kompagniets Foretagender snart til fjerne Steder, endog lige til Java, men paa samme Tid maatte der gjøres betydelige Indskud baade fra Danmark og Norge. Disse standsede dog, da Krigen med Keiseren bragte Urede i Statens Finantser. Ved dette Afbræk og forskjellige andre Vanskeligheder led Kompagniet betydelige Tab og fik endelig et Knæk, som det ikke helt forvandt. Siden bragte vel Vilhelm Leyel for en Tid Sagerne igjen nogenledes paa Fode; men Kolonien befandt sig dog ved Kristian IV's Død sin Undergang og Opløsning nær. Da reddede Dansken Eskild Andersen det dansk-norske Herredømme i Indien. I over 20 Aar var der da ikke kommen nogen Expedition, end sige nogen Understøttelse fra Danmark, hvor man blot ønskede en billig Leilighed til at slippe fra det hele Stel. Ikke desmindre saa han sig ved heldige Dispositioner istand til at forsvare Trankebar mod Fyrsten af Tanjours idelige Angreb, ja kunde endog føre Krig med Naboben af Bengalen. Da Kompagniet efter hans Død af sig selv gik over Styr, tilfaldt dets Eiendomme Kongen, som i 1654 overdrog Bestyrelsen af Besiddelserne til Paul Klingenberg; men paa Grund af Krigen med Sverige og de Vanskeligheder, den medførte, saa Regjeringen sig først i 1668 istand til at tage sig af de indiske Etablissementer. I November 1670 udstedtes saa en Oktroj (Privilegier) for det nyoprettede, andet ostindiske Kompagni, som mod at svare den aarlige Tribut til Tanjour fik sig overdraget alle Anlæg i Trankebar med Undtagelse af Kastellet, som fremdeles erholdt en kongelig Besætning.

Det nye Kompagni sluttede Fred med Bengalen og udstrakte sin Handel videnom, ikke blot over hele Indien, men ogsaa til Mokka, Java og Kina. Derhos fik det sine Besiddelser ved Trankebar udvidede med flere Landsbyer,

Digitized by Google

som Fyrsten af Tanjour afstod. Hele Herligheden blev dog ikke af lang Varighed. Efter 14—15 Aars Forløb var Kompagniets Handel formedelst slet Ledelse kommen i Forfald. Ved sine idelige Kjevlerier med de indfødte vakte dets Styre megen Uvillie mod sig, og i Fredrik IV's sidste Regjeringsaar var Kompagniet saagodtsom for opløst at regne.

Kristian VI oprettede ved Oktroj af 12te Oktober 1732 det tredie ostindiske eller asiatiske Kompagni, som dog efter 40 Aars Forløb maatte finde sig i, at Handelen paa Indien blev given fri for alle danske og norske Undersaatter, der alene havde at betale Kompagniet en Pengeafgift. Dernæst overtog den danske Krone i 1777 alle Kompagniets Besiddelser i Indien mod en Erstatningssum af 170,000 Rdlr., hvorefter Kompagniet kun blev et Handelssamlag uden politisk Betydning. Endelig blev ved Traktat af 22de Februar 1845 Trankebar og de øvrige danske Besiddelser i Ostindien afhændede til det engelsk-ostindiske Kompagni og overførtes i 1858 med dettes Eiendomsret til Indien til den engelske Krone.

Otto Sperlings Ophold i Norge *).

Paa det Store Kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn opbevares en autobiografisk Skildring, som den lærde og høit ansete Videnskabsmand Otto Sperling, hvis Navn af den berømte Botaniker Wahl er foreviget i en Planteslægt, forfattede i sit Fængsel paa Blaataarn, hvor han var hensat som mistænkt for Delagtighed i Korfits Ulfelds fædrelandsforræderske Stemplinger. Efterat de første triste Fængselsaar var forløbne, saa han sig Leilighed til at komme i Besiddelse af Skrivematerialier, hvorved han sattes istand til at optegne sit Livs Historie for sine Børn, navnlig da som et Slags Retledning for sin Søn Otto, der skulde ud i Verden. I sin Skildring af de politiske Begivenheder, hvortil Forfatteren havde været Vidne, gjør han sig Skyld i forskjellige Unøiagtigheder og Uefterretteligheder, af hvilke enkelte ialfald neppe har indsneget sig mod hans bedre Vidende. Men i det hele taget har hans Skildring dog et meget stort Værd. Som Læge havde han en fortrinlig Leilighed til at titte indenfor Folks Døre og sætte sig ind i deres Tankegang. Som fremmed i Landet og dog ret vel hjemme i dets forskjellige

*) Efter Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi (1602—1673), oversat af S. Birket Smith, Kbhvn. 1885.

Digitized by Google

Forhold faldt det ham lettere at studere Samtidens Sæder og Skikke i deres fineste Afskygninger. Det Liv og den fotografiske Nøiagtighed, hvoraf hans Skildring er præget, vidner ogsaa om, at han har været en sjælfuld Jagttager. I sit Slags er Otto Sperlings Selvbiografi*) en ganske enestaaende Fremtoning i vor Literatur i det 17de Aarhundrede, hvad Skildringen af de norske Kulturforhold inden Datidens dannede Borgerstand angaar.

Otto Sperling var født i Hamburg 1602 af agtede Forældre, fik som Barn en omhyggelig Opdragelse, studerede ved forskjellige tyske og nederlandske Universiteter Botanik og Kemi og kom i 1622 for sine Studiers Skyld til Danmark, hvor han kom i Berøring med Kjøbenhavns videnskabelige Kredse. Da Kristian IV længere ude paa Aaret reiste til Herredagen i Bergen, var han med i hans Følge. Under hans Ophold her kom han gjennem Dr. Peder Alfssøn i Forbindelse med Kantsleren Jens Bjelke, som han lærte at kjende som en videnskabelig interesseret Mand. Han modtog Indbydelse af denne til at være hans Gjæst paa Ellingaard i Onsø, hvor han boede. Af Kantslerens Familie modtog han det fordelagtigste Indtryk; da hverken Kantsleren eller nogen af hans nærmeste kunde tale Tysk, maatte Sperling lægge sig efter Landets Sprog, og i dette fik han især Veiledning af den ældste Datter Dorothea**), som han til Gjengjæld underviste i Musik. Hvorledes denne Kunst dyrkedes i Datidens rigeste og vistnok tillige mest dannede Hjem hertillands, erfarer vi af følgende ret anskuelige Skildring:

"Hr. Kantsleren havde i Bergen kjøbt et lidet Clavecymbel, hvorpaa han kunde spille en fire Stykker, men hel slet som en, der begynder at lære. Men da han hørte mig spille derpaa, behagede dette ham saa vel, at han begjærede af mig, at jeg vilde undervise hans Datter Dorothea lidt paa Clavecymbelet, medens jeg opholdt mig der, hvilket jeg meget gjerne gjorde; og havde Jomfruen selv et meget godt Ingenium, saa at hun i kort Tid forstod Tabulaturen og formedelst sine smidige Fingre allerede kunde gjøre hel artige Tremulanter, hvilket da ikke behagede hendes Hr. Fader og mig mindre vel, og gik hun saaledes dagligen frem, at hun kunde spille 8 eller 9 Psalmer temmelig korrekt."

Livet paa en norsk Herregaard maa forøvrigt i hin Tid ikke have frembudt mange Afvexlinger, men tvertimod været saa ensformigt, som bedst tænkes kunde. Om Husherren selv, siger Sperling, at han "var en meget lærd Mand, besynderligen in theologicis", og at han i ledige Stunder gjerne holdt Diskussioner med sin Gjæst og da altid i det latinske Sprog. Forøvrigt var den rige Stormand neppe den elskværdigste Vært. "Han laa",

*) Et Sidestykke og tillige et Supplement til den er Leonora Kristines "Jammersminde", der var forfattet under de selvsamme Forhold; denne Skildring vil vi paa sit Sted nedenfor komme til at berøre.

**) Hun blev 1630 gift med Daniel Bildt Knudssøn til Morland.

skriver Sperling, "fast den hele Dag til Sengs og forrettede i Sengen, hvad han havde at skrive, baade i Rigets Sager og til Svar paa Breve. Hans fornemste Arbeide var at komponere danske eller norske Psalmer, og digtede han selv Sange af Guds Ord. Først ved 2 eller 3 Slæt om Eftermiddagen stod han op, da blev Maaltidet anrettet, og Aftensmaaltidet ved Midnat. To Dage om Ugen brugte han til sin Rekreation, én til Jagt og Skydning af Hejrer og store og smaa Orhaner, thi han var en saare god Skytte, saa at jeg selv engang saa, hvorledes han skjød en stor Orhane ned i Flugten. Ved denne Leilighed forærede han mig den første Bøsse, som jeg i mine Dage har skudt af, og lærte mig selv, hvorledes man ret skulde skyde. Til Fiskefangst fik jeg ogsaa stor Lyst, og holdt han dertil en egen Fisker, og naar da Nættene med Fiskene blev dragne op af den aabne Sø, en Mil fra hans Gaard, fandt jeg i dem mange Slags Havfisk og Havvæxter, af hvilke jeg har beskrevet de sjeldneste besynderligen."

I Længden kunde den unge Videnskabsmand dog ikke trives her, og da Høsten kom, begyndte han at tænke paa at forlade Ellingaard. Jens Bjelke forsøgte vistnok at overtale ham til at blive der til Foraaret og saa reise med hans to ældste Sønner Ove og Henrik til Sorø Akademi som deres Hovmester; men ihvorvel Sperling intet høiere ønskede end at erholde en saadan Stilling, var dog dette Tilbud lidet tillokkende for ham, der helst vilde se sig lidt om i den vide Verden. Han forlod da Ellingaard og drog til Oslo, hvor en Fætter af ham var bosat som Kjøbmand, og efter nogle Udflugter i Omegnen begav han sig til Kjøbenhavn. Den følgende Tid tilbragte Sperling paa videnskabelige Reiser i Udlandet og kom paa en af disse til Padua, hvor han promoveredes til Doctor i Filosofi og Medicin. Paa samme Tid kom han i Forbindelse med en venetiansk Adelsmand af Familien Contarini, hos hvem han tilbragte behagelige Dage, og da han strax efter reiste hjem til Hamburg paa Besøg, gav han ham sikkert Løfte om at komme tilbage. I Virkeligheden var det ogsaa hans Hensigt at iverksætte dette Forsæt. Efter et kort Ophold i Hjemmet vilde han reise tilbage til Italien og da lægge Veien over England og Paris; men da han gik ombord paa et hollandsk Skib i Rotterdam for at seile til London blev dette drevet op under Norges Kyst, og da der viste sig dünkerkske Kapere i Farvandet, vidste Skipperen intet andet Raad end at seile ind til Drammen, hvor han vilde blive liggende indtil ham under Ledsagelse af et kongeligt Orlogsskib kunde fortsætte sin Vei. "Efterdi Tiden blev mig lang at ligge saaledes," fortæller Sperling, "drog jeg hen at besøge Hr. Kantsler Jens Bjelke, min gamle Patron; thi det var kun 7 Mile fra hans Gaard. Og da jeg var kommen til ham, og han havde hørt, at jeg agtede at reise til England og Italien, som ogsaa, at jeg havde doctoreret, sagde han strax: "Hvi vil I nu reise videre? I har reist nok! Bliv hos os! Ser I ikke, hvorledes Gud har forhindret Eders Reise og vil have Eder til at blive i

Digitized by Google

dette Land?" Jeg svarede, at jeg endnu ikke havde reist for meget, at jeg tænkte paa at besøge endnu flere fjerne Lande, og at jeg for det første havde en god Stilling i Venedig. Men han vilde ikke lade det gjælde og kom hver Dag tilbage til det samme, idet han talte om, hvorledes han vilde anbefale mig til Lensherren og Bispen i Throndhjem; de skulde give mig god aarlig Løn og være glade til, at de kunde faa en Læge der paa Stedet; hvorhos han berømmede Presternes og Fogdernes store Liberalitet etc. Jeg takkede ham for hans store Velvillie og sagde, at jeg vilde betænke det, tog saa Gud paa Raad, hvorledes jeg skulde forholde mig heri, og han indgav mig, at jeg skulde blive i Landet". Saa skulde det dog ikke gaa. Om ikke ret mange Dage indfandt Sperling sig hos Statholderen Jens Juel paa Akershus og overrakte ham en Anbefalingsskrivelse, som Kantsleren havde givet ham med. "Da han havde læst samme og forstaaet Meningen deraf", skriver Sperling, "svarede han mig: "Hvad skal I gjøre i Throndhjem? De har aldrig haft nogen Medicus der, ved ikke heller af nogen Medicin at sige, men kurerer sig med Rostokker- og lybsk Øl, med Mjød og Multebær, naar de har Skjørbug. Alt dette gjør Kantsleren kun for sin egen Nyttes Skyld, fordi han har sit bedste Gods liggende der og endnu bestandig haaber engang at faa Throndhjems Len. Men vil I følge mit Raad, saa reis til Bergen; der er for nylig deres Læge død, og de har for Tiden ingen, og der vil jeg recommendere Eder til Lensherren, Hr. Oluf Parsbjerg". Dette Raad behagede mig bedre, baade fordi de allerede var vante til en Medicus, og der ogsaa var to Apotheker der". Sperling reiste da over Land til Bergen og benyttede Anledningen til undervcis at dyrke sine botaniske Studier. Ved Ankomsten til Bergen viste det sig dog, at han var for sent ude, idet der allerede var ansat en Læge. Men da denne endnu ikke var kommen opover fra Kjøbenhavn, besluttede Sperling sig efter Opfordring fra flere Hold midlertidig at besørge hans Praxis. Han tog Bolig hos en af Apothekerne, der ikke blot gav ham Kost og Logi, men tillige Løn, for at han skulde ordinere sine Recepter hos ham.

Da indtraf der en Begivenhed, som kom til at faa den af Sperling fremdeles paatænkte Italiensreise og de til den knyttede Planer til at gaa overstyr. Han blev nemlig forelsket. Hans Kjærlighedshistorie, Beretningen om hans Frieri og Giftermaal er noget af det kosteligste, som det 17de Aarhundredes Literatur har at opvise, netop fordi den giver os et Indblik i Tidens Opfatning af Kjærligheden, da den patriarkalske Myndighed tvang Børnene til at indordne sine Følelser under de gammelforstandige Nyttigshedshensyn.

"Det begav sig en Dag", skriver Sperling, "da jeg gik ud af Kirken med Bispen*), at han nødte mig til at spise Middagsmaaltid med sig, og

*) Dr. theol. Nils Paaske, Biskop i Bergen 1616—36.

Digitized by Google

havde han ligeledes indbudt en mig dengang ubekjendt Kvinde. Som vi nu stod op fra Maaltidet og spadserede om i Gemakket, spurgte jeg iblandt andet, hvad det var for en Kvinde. Da svarede han mig, at det var den afgangne Medici, Dr. Pauli Andreæ*) Enke, og begyndte høiligen at berømme hende, saa vel for hendes egen Person som for hendes fornemme Forældre og Frænder, iblandt hvilke han fornemmelig nævnede Dr. Thomas Finckius**) og endte omsider sin Tale med de Ord: "Et talem ego tibi opto"***). Derpaa gik jeg hen til hende og undskyldte mig, at jeg ikke havde kjendt hende, før Hr. Bispen sagde, hvo hun var; kondolerede hende til hendes salig Herres tidlige Død etc. og sagde, at jeg havde set hendes salig Herre i Hamburg og talt med ham, da han kom fra Italien (thi jeg traf ham ved en Hændelse hos Angelus Sola†), hvem han besøgte). Hun takkede mig og sagde med ydmodige Taarer, at hun maatte skikke sig i Guds Villie m. v. Derpaa tog hun Afsked med Bispen og hans Hustru, som jeg da ogsaa gjorde. Ihvorvel jeg nu dengang ikke gik om med Friertanker, saa havde dog Hr. Bispens ovenmeldte Ord efterladt et saadant Indtryk paa mig, at de dagligen tog til, og jeg fik mere og mere Attraa til denne Person, saavel formedelst hendes modeste††) Udseende som formedelst hendes modeste Tale om hendes salig Herres dødelige Afgang. Kjærligheden voxede med hver Dag, saa at jeg, hver Gang hun kom fra Kirke, stillede mig hen paa et Sted, hvor jeg kunde komme til at se og hilse paa hende. Jeg havde ingen, hvem jeg kunde eller turde aabenbare mit Anliggende, uden Gud alene; den samme bad jeg, at dersom han havde udset denne Person til at være min Medhjælp i Livet, han da vilde skaffe mig Naade for hendes Øine. Derpaa tilskrev jeg min Fader om min Reises Forløb, og hvorledes jeg nu levede i Bergen i en god Praxis, og hvorledes jeg der havde set en Enke, en fornemme Mand i Danmark, Andreas Schwendis†††) Datter, hvilken jeg havde faaet kjær, og om hvilken jeg vel vilde lade anholde hos hendes Forældre ved hendes Svoger, Dr. Thomas Fincke, men at jeg ikke vilde gjøre saadant, før jeg havde fornummet min Faders Villie og Raad derom. Min Fader svarede mig, at hendes Frændskab var ham vel bekjendt, og at Andreas Schwendi i sin Ungdom var bleven opdraget hos hans Moster i Flensborg og havde været hans Discipel i Skolen der. Han kunde og vilde ikke fraraade mig det for den smukke Families Skyld, og fordi hendes Fader var en formuende Mand, kun at jeg ikke stillede mig blot; ønskede mig Lykke og Velsignelse til mit Forehavende m. v. Da jeg fik dette Svar, blev jeg trøstig i mit Hjerte og skrev i samme Mening til Dr. Thomas Fincke med Bøn, at han vilde lade sig befalde i denne Sag at være min høigunstige Forbeder

*) Dr. med. Paul Andersen, Provinsiallæge i Bergen 1626—1628. **) Dr. Thomas Finke, Professor i Kjøbenhavn. ***) "Og en saadan Hustru ønsker jeg dig". †) En italiensk Læge og Kemiker, der en Tid var bosat i Hamburg. ††) beskedne. †††) Andreas Schwendi, Kannik i Roskilde.

Digitized by Google

hos hendes Forældre. Jeg fik meget snart Svar fra Dr. Thomas Fincke, at han ikke alene hjerteligen gjerne vilde tjene mig i denne Sag, men ogsaa ellers, hvor han kunde være mig til Behag. Alt dette opmuntrede mig dagligen mere og mere. Imidlertid kom jeg i Bekjendtskab med en Kvinde, hvis Mand, Lars Markussen, jeg før havde kureret for Podagra; samme var Byfoged i Bergen, men hun var en meget forstandig Matrone. Vort Bekjendtskab tog saa meget til, at vi pleiede at samtale meget fortroligen med hinanden. Hende aabenbarede jeg mit Forehavende med min elskede, og hvorledes jeg ønskede kun en Gang at komme til at tale med hende. Hun svarede mig: "Margrete har endnu flere Beilere, baade Bispen i Stavanger*) og Rektoren**) ved Skolen her. Jeg lod saadant ikke anfægte mig, men bad hende kun raade mig, hvorledes jeg skulde faa hende i Tale; thi hun var gode Venner med min elskede og indbød hende ofte til at spise hos sig, efterdi hun boede lige over for hende. Hun svarede: "Der skal være gode Raad til, at ingen faar noget derom at vide. Jeg vil lade hende spørge, om hun vil spadsere med mig i min Have, saa vil jeg først lukke Eder ind i Haven og siden følge efter med hende." Dette skete ogsaa; jeg kom ind i Haven, spadserede lidt omkring, og ihvorvel det allerede havde frosset haardt, saa jeg dog Morgenfruerne blomstre og brød nogle af dem af og stillede mig paa et Sted, hvor man ikke kunde se mig, naar Havedøren blev aabnet. Omsider kom Byfogdens Kvinde ind med hende, og da de havde spadseret lidt omkring, kom jeg frem og lod mig se og gik dem i Møde. Jeg merkede vel, at min elskede i Førstningen blev noget forskrækket. Efterat jeg nu havde hilst dem, presenterede jeg hver af dem en Blomsterkost og begyndte at samtale med min elskede. Da Byfogdens Kvinde mærkede dette, trak hun sig lidt tilbage og lod os to alene. Men jeg talte dengang ikke med hende om Hovedsagen, men om hendes bedrøvede Tilstand, og iblandt andet sagde jeg, at jeg ikke tvivlede paa, at hendes salig Herre jo havde ført et skjønt Bibliothek med sig derop. Hun svarede, at han havde ført mange Bøger med sig derop, i fire store Kister. Jeg bad strax, om det ikke maatte tilstedes mig engang at se samme igjennem. Hun svarede: "Ret gjerne!" Da nu Byfogdens Kvinde igjen kom hen til os, talte vi endnu lidt med hinanden, hvorpaa jeg tog min Afsked og igjen kom ind i Staden. Den følgende Dag berettede jeg min betroede Veninde, Birgitte Lars Markussens, hvad jeg havde talt med min elskede, og hvad hun havde svaret mig angaaende Bøgerne. Dette behagede hende vel; men raadede hun mig, at jeg ikke skulde gaa til hende om Dagen, men om Aftenen i Mørkningen, efterdi det endnu var i hendes Enkeaar. Jeg fulgte hendes Raad og bankede en Aften paa hendes Dør; der blev lukket op, og jeg blev ført ind til min elskede. Da vi havde siddet lidt, spurgte jeg hende, om det ogsaa var hende beleiligt

*) Magister Thomas Wegner.

**) Magister Engelbrekt Jørgenssøn, Digterinden Dorothea Engelbrektsdatters Fader.

Digitized by Google

at vise mig de ommeldte Bøger. Hun svarede: "Ja visseligen", og kaldte paa sine to Piger, som tog Lysene med, og gik med mig ind i en anden Sal, hvor Kisterne med Bøgerne stod. Efter at de var blevne lukkede op, gjennemsøgte jeg dem saa løseligen, og fandt nogle medicinske Bøger, som jeg lagde tilside, thi det var ellers mest theologiske Bøger. Da der nu var gaaet en temmelig Tid hermed, vilde jeg ikke opholde hende længere, men sagde, at saafremt hun vilde tillade mig en anden Gang at se Resten igjennem, saa vilde jeg komme igjen, naar det var hende beleiligt, hvilket hun ogsaa tilstod mig; og bad jeg hende derhos, at hun vilde laane mig de tilside lagte Bøger for en stakket Tid: jeg skulde tilstille hende dem igjen i uskadt Stand — hvilket hun heller ikke afslog mig. Derpaa gik vi igjen ind i det forrige Kammer og talte endnu lidt med hinanden, og efterdi det blev sent, tog jeg Afsked med Taksigelse, og hun lod ved sine Piger Bøgerne bære hen i mit Logement, hvilke Bøger kom mig vel til Pas; thi jeg kunde slet ingen Bøger tage med mig paa min forehavte Reise og havde kun to smaa Bøger, som min Vært havde laant mig. En tre Dage efter kom jeg igjen til hende og saa Resten af Bøgerne igjennem og fandt nogle flere, som jeg kunde bruge, hvilke hun ogsaa lod bære til mit Kvarter. Jeg talte endnu ikke om mit fornemste Ærinde, men ved Afskeden sagde jeg, at Tiden i denne Ensomhed stundom maatte blive hende lang, besynderligen i disse lange Aftener, og dersom det ikke var hende imod, saa vilde jeg vel nu og da holde hende med Selskab. Hun svarede mig, at jeg altid skulde være hende velkommen, og takkede mig. Over dette Svar glædede jeg mig høiligen og gjorde mig nu god Forhaabning, at mit Forehavende, med Guds Hjælp, vilde lykkes. Jeg havde ingen Ro i mit Hjerte, før jeg igjen kom til hende, og besluttede derfor hos mig selv, efter at jeg inderligen havde anraabt Gud om god Fremgang, at aabenbare hende mit Hjerte jo før jo heller. Gik altsaa paa ny til hende, og efter at jeg en Tidlang havde talt med hende om et og andet og skjæmtet med hendes unge Søn, en smuk Dreng i sit tredie Aar, brød jeg omsider ud og gav hende min Mening tilkjende og begjærede ligeledes at vide hendes Mening. Efter Taksigelse svarede hun mig, at hun endnu ikke var i saadan Stand, at hun kunde tænke paa sligt. Jeg bad hende forlade, at jeg i hendes Enkeaar havde fordristet mig til at besvære hende hermed, men min store Kjærlighed til hende havde drevet mig dertil, eftersom jeg havde hørt, at ogsaa andre havde ladet anholde om hende, og jeg frygtede, at en af dem kunde komme mig i Forkjøbet. Hun svarede, det var vel saa, at ogsaa andre havde meldt sig hos hende, men hun havde givet dem det samme Svar som mig. Tilmed levede hun langt fra sine Forældre, med hvilke hun, som billigt var, maatte raadføre sig i en saadan Sag. Jeg sagde derpaa, at jeg havde skrevet derom til min meget høie Patron, Dr. Thomas Fincke, og bedet ham, at han vilde gjøre hendes kjære Forældre

bekjendte med min Tilbøielighed for deres kjære Datter, samt fortalte hende, hvad han havde svaret mig derpaa. Nu stod det kun til hende at faa at vide, hvad hendes egen Tilbøielighed var. Ja, svarede hun, om jeg kun kunde tale med mine Forældre et Par Timer, skulde I snart erfare deres og min Mening. Med dette Svar var jeg temmelig tilfreds for den Gang, besynderligen fordi hun begjærede af mig, at jeg vilde blive hos hende til Aftensmaaltid, efterdi det allerede var sent; thi dette tyktes mig et synderlig godt Tegn. Da jeg efter Maaltidet tog Afsked fra hende, anbefalede jeg hende min Sag med faa Ord og sagde God Nat. Dette drev jeg saaledes den ganske Vinter, besøgte hende flittigen om Aftenen, og undertiden beholdt hun mig hos sig til Maaltid. Jeg saa i Staden en meget liden Hund, saare vel skabt, ganske sort som Atlask, den tilforhandlede jeg mig og lod gjøre et stukket Halsbaand til den med en Svane paa den ene og en Spurv paa den anden Side, og hængte en Ring med en smuk Perle i dens Øre og kaldte den Moretto. Denne Hund tog jeg en Aften under min Kappe og bragte med op og præsenterede min elskede, hvilket var hende ret velkomment, thi hun holdt meget af smaa Dyr. Som jeg nu talte med hende om min Sag, faldt mig iblandt andet de Ord ind, at jeg ikke kunde tro andet, end at Gud havde sendt mig til dette Land for hendes Skyld og udset hende til mig, efterdi jeg var landet i Norge paa den selvsamme Dag, da hendes salig Herre var død. Denne Ytring gjorde saadant Indtryk paa hende, at hun svarede, at dersom Gud havde bestemt det saaledes, og alting kom i Rigtighed med hendes Forældre, saa vilde hun ikke dølge for mig, at hun for sin Person ikke var mig ugunstig; jeg skulde slaa mig til Taals; hun tænkte, om Gud vilde, til Foraaret at reise ned til sine Forældre. Dette var mig et glædeligt Svar. Da jeg nu skiltes fra hende, bad hun mig, at jeg vilde beholde alt, hvad der var talt imellem os, hos mig selv, hvorpaa jeg gav hende min Haand, nævnede mig ogsaa en vis Dag, paa hvilken hun begjærede, at jeg igjen vilde komme til hende. Jeg indfandt mig ogsaa til den berammede Tid, og da jeg kom, modtog hun mig med et gladere Aasyn, end hun ellers pleiede; thi hun var en hjertelig bedrøvet Enke. Og som jeg nu søgte Leilighed til at afvende hende fra alle melankolske Tanker og opmuntre hende, blandede jeg ogsaa nu og da noget ind om min egen Sag, hvorpaa hun altid svarede mig høfligen, saa at jeg noksom kunde spore hendes Bevaagenhed, og bad hun mig omsider, at jeg vilde lægge min Kappe fra mig og blive hos hende til Aftensmaaltid. Efter Maaltidet tog jeg Afsked, og holdt jeg paa denne Maade ved med mine Besøg den hele Vinter igjennem, saaledes at ingen erfarede, hvad jeg havde for, uden alene Byfogdens Kvinde, hvilken jeg dog ikke aabenbarede mere, end hun maatte vide. Samme betroede mig ved Lysmesse*) Tid, at Bispen i

*) Kyndelsmesse.

Stavanger nu havde sit Sendebud i Staden, som paa hans Vegne skulde beile til min elskede. Da jeg erfarede dette, gik jeg til min elskede paa Dorotheæ Dag*), som dengang indfaldt paa en Fredag, og berettede hende, hvad jeg havde hørt, og hvorledes jeg frygtede, at hun skulde vende sin Hu til Bispen, begjærede derfor at faa nogen vis Besked af hende osv. Hun svarede mig, at ingen havde været hos hende paa Bispens Vegne, men at Rektoren ved Skolen havde ladet anholde om hende, men hun havde platud afslaaet det. Jeg skulde derfor ikke være bange, om ogsaa Bispen vilde anholde om hende; thi hun havde allerede i sit Hjerte besluttet, at dersom hun nogen Tid skulde forandre sig, begjærede hun ingen til Ægte uden min Person. Det stod nu, næst Gud, derpaa, at hun havde erholdt sine Forældres Samtykke dertil, hvilket ikke saa vel lod sig gjøre ved at skrive, men hun tænkte med det første Skib, naar Kulden var forbi, at drage til sine Forældre, og jeg maatte da ikke tvivle paa, at hun vilde sige dem alt om min Person, som kunde være tjenligt for mit Forehavende. Jeg takkede hende for hendes trøstelige Svar og for den Kjærlighed til min Person, som jeg merkede deraf, og føiede endvidere til, at efterdi nu Ægteskabet var besluttet i mellem os for Guds Aasyn, paa hendes Forældres Godkjendelse, saa vilde jeg kun begjære én Ting af hende, nemlig at hun til et Pant paa hendes bestandige Gjenkjærlighed vilde give mig et Kys, hvilket hun ogsaa strax uvægerligen tilstod mig. Herved blev vore Hjerter først ret forbundne, og talte vi nu ikke mere med hinanden paa forblommet Vis, med mørke Ord, men smukt aabenhjertigen. Jeg blev samme Aften længe hos hende, efterdi jeg for stor Glæde glemte at staa op, indtil min Kjæreste selv maatte erindre mig om, at det allerede var sent; da tog jeg Afsked, og det igjen med et Kys. Da jeg kom hjem, takkede jeg Gud inderligen, fordi han havde udset en saa from, forstandig Kvinde til mig. Efter den Tid besøgte jeg hende, ihvorvel det faldt mig tungt, ikke saa ofte, som jeg før var vant til, for ikke at give nogen Mistanke; dog besøgte jeg hende mindst én Gang om Ugen. Og kom dette hende underligt for, den første Gang jeg saaledes igjen besøgte hende; men da hun hørte Aarsagen, roste hun min Forsigtighed.

Imidlertid tog min Praxis dagligen til, saa at jeg fortjente gode Penge, for en ung Medicus at være blev temmeligen berømmet der paa Stedet.

Vinteren gik nu til Ende, og der ankom allerede adskillige Skibe fra Danmark og andre Steder til Bergen. Imidlertid gjorde min Kjæreste sig ogsaa færdig til at seile til Danmark med sin lille Søn og to Piger og lod alt sit Boskab blive tilbage under Opsyn af den ofte nævnte Kvinde, Birgitte. Da hun nu havde fundet et Skib, som vilde til Sundet, tog jeg Aftenen i Forveien Afsked med hende, befalede hende i den Almægtiges Varetægt og bad hende være paa mit bedste hos hendes Forældre, hvilket hun ogsaa lovede

*) 6te Februar.

Digitized by Google

mig, og takkede hun mig, fordi jeg saa flittigen havde besøgt hende og saa ofte trøstet hende i hendes sorgfulde Tilstand; skiltes saaledes begge med vemodige Hjerter fra hinanden.

Jeg tøvede heller ikke længe, men omtrent 14 Dage efter, da jeg traf paa et Skib til Danmark, fulgte jeg efter min Kjæreste og kom i kort Tid lykkeligen til Kjøbenhavn og tog ind hos min gamle Vært Dr. Thomas Fincke, hvem jeg var velkommen, og erfarede af ham, at min Kjæreste lykkeligen var ankommen til sine Forældre, som ogsaa, hvad Forældrene havde resolveret paa mine Vegne, nemlig, at de intet kunde afgjøre, før de havde talt med deres Datter derom. Jeg svarede, at deres Datter var nu hos dem, og jeg heller ikke langt fra dem, bad altsaa Hr. Doctoren vise mig den store Gunst at drage hen til dem med mig og igjen forebringe min Sag. Herved vægrede han sig heller ikke, men kjørte med mig til Roskilde, og kom vi til min Kjærestes Fasters Hus, hvor hendes Fader ogsaa var. Herved maa jeg omtale, at min Kjæreste fra Barns Ben af var bleven opdraget hos sin Faster, Margrete Schwendi, hvilken havde hende overmaade kjær, som om hun havde været hendes eget Barn, og ogsaa havde gjort det forrige Bryllup med Dr. Paulus Andreæ og rigeligen udstyret hende; thi hendes Moder var allerede for længe siden død, og hendes Fader havde taget sig en anden Hustru, saa at han aldeles ikke tog sig af Børnene af det første Ægteskab, men lod sin Søster skalte og valte med dem, som hun lystede. Og hun gouvernerede visseligen vel, thi hun var en klog Matrone med en Mands Forstand, saa at mange store pleiede at komme til hende og søge hendes Raad i vanskelige Sager. Da vi nu havde siddet lidet, stod vi alle op, og begyndte Dr. Thomas at forebringe min Sag i en sirlig Tale (thi han var en meget veltalende Mand), med stor Berømmelse af min Fader og min egen Person, og begjærede han slutteligen deres Svar herpaa. Da han taug, føiede jeg korteligen selv nogle Ord til og sagde ligeledes, at jeg forventede et forønsket Svar. Nu tog den gamle Margrete Schwendi Ordet og takkede sin Svoger Dr. Thomas og mig paa sine egne og sin Broders Vegne, fordi vi havde anholdt om deres Datter, men sagde, at de vilde betænke det lidet, og bad, at vi ikke vilde holde det for et Afslag, men de maatte først tale med hinanden derom; begjærede saa, at vi vilde blive hos dem til Middagsmaaltid, hvilket ogsaa skete. Faderen, som var en temmelig lystig og gjæstfri Mand, men ellers slet ikke gavmild, nødede mig ofte til at spise, efterdi han saa, at jeg kun tog lidet til mig, og sagde, at jeg ikke skulde sørge, fordi jeg ikke strax fik Jaord: dersom det var saaledes bestemt af Gud med hans Datter, vilde det vel ogsaa ske. Men det var ikke derfor, jeg var sørgmodig, men fordi min Kjæreste ikke var med ved Maaltidet. Da Maaltidet var til Ende, tog vi Afsked og anbefalede dem min Sag, med Bøn om, at de, om det var muligt, ikke vilde lade mig vente altfor længe paa et gunstigt Svar. Jeg blev altsaa om Natten

Digitized by Google

hos Dr. Thomas i hans Bolig, og sagde han da af sig selv, at han vilde tidlig om Morgenen, før vi reiste til Kjøbenhavn, gaa hen til den gamle Margrete Schwendi for at høre, hvor snart jeg kunde vente et Svar. Han fik til Svar, at det ikke skulde vare ret længe, før de resolverede sig enten til det ene eller det andet. Dermed kjørte vi igjen til Kjøbenhavn. Imidlertid udbrød en stor Pest der, saa at alle Professorer og de fornemste Folk i Staden dels begav sig paa Landet, dels til Roskilde og Fredriksborg, og omsider overtalte ogsaa Dr. Thomas's Børn Faderen til at drage bort og begive sig til Roskilde, som er meget berømt fremfor andre Steder formedelst sine mange Kilder og sunde Luft. Dr. Thomas brød op med hele sit Hus og drog til Roskilde og tog ogsaa mig med sig. Dette kom mig meget til Pas, fordi jeg derved haabede ikke alene at komme til at se og tale med min Kjæreste, men ogsaa at bringe min Sag saa meget hurtigere til Ende. Da nu min Kjæreste erfarede, at jeg var ankommen, sendte hun sin Pige til mig med Begjæring, at jeg vilde komme hen til hende, hun havde et Ord at tale med mig. Jeg fulgte Pigen, som førte mig gjennem en Bagdør ind i hendes Fasters Have, hvor hun da strax selv kom ud til mig og berettede mig, hvorledes vore Sager stod, og at baade hendes Fader og den gamle Moder (ɔ: Faster) var meget tilfredse med min Person, synderligen Faderen; men den gamle Moder, som var Factotum, havde kun den ene Betænkelighed, at jeg ikke havde nogen vis Tjeneste, i hvor vel hun af min Kjæreste vidste, at jeg havde en god Praxis i Bergen etc. Og formanede hun mig, at jeg kun skulde være tilfreds i mit Sind, det vilde dog blive godt altsammen, vort Ægteskab var allerede sluttet i Himmelen, med mange andre trøstelige Ord, som hun gav mig ved Afskeden, og begjærede hun tillige, at jeg paa en vis Dag og Time igjen vilde komme til hende og banke paa Bagdøren, saa vilde hun selv lukke op, hvilket jeg heller ikke undlod. Dette drev jeg saaledes den ganske Sommer igjennem, og var det mig nok alene at se og tale med min Kjæreste, thi jeg havde hende overmaade kjær formedelst hendes mange Dyder, og hun beviste mig igjen sin Affection med sin Troskab og talte alt godt om mig til sine Forældre. Dr. Thomas besøgte ogsaa den gamle Moder, paa hvem den hele Sag beroede, og fik paa mine Vegne det selv samme Svar, som min Kjæreste havde berettet mig. I Begyndelsen af Høsten sendte min Kjæreste sin trofaste Pige til mig og begjærede at tale med mig. Da jeg kom til hende modtog hun mig med Glæde og aabenbarede mig, hvorledes den gamle Moder nu havde besluttet dette Ægteskab hos sig selv, og at vi skulde leve i Huset hos hende, indtil Gud havde beskjæret mig en Tjeneste. Dette var mig en glædelig Tidende, og takkede jeg Gud i mit Hjerte. En tre Dage efter sendte den gamle Moder Bud til Dr. Thomas og lod ham bede, at han vilde komme og tale med hende, hvor han da af hende erfarede den Resolution, som min Kjæreste allerede havde aabenbaret mig, og begjærede hun af Dr. Thomas, at han paa en vis Dag efter Prædiken vilde tage mig med sig

Digitized by Google

til hendes Hus, saa skulde hendes Broder ogsaa være til Stede, og vilde de da gjøre en Ende paa Sagen. Da Dr. Thomas kom hjem og bragte mig dette Svar, blev jeg glad, og indfandt vi os begge til den bestemte Tid hos den gamle Moder, hvor vi da tillige forefandt min Kjærestes Fader og min Kjæreste selv. Faderen kom hen til mig og begyndte at tale om, hvorledes han og hans Søster, som havde været hans Datter i Moders Sted fra hendes Ungdom af, efter moden Overveielse og Anraabelse af Gud omsider havde besluttet at give mig deres Datter til Hustru, fordi de klarligen sporede, at Gud havde bestemt deres Datter for mig. Derpaa bød han sin Datter træde nærmere hen til mig og tog min Haand og lagde den i Datterens Haand og betroede mig hende i den hellige Trefoldigheds Navn, med Ønske om megen Lykke og Velsignelse. Det samme ønskede den gamle Moder mig, idet hun derhos sagde, at jeg og hendes kjære Datter skulde blive i Huset hos hende, indtil Gud havde beskjæret mig en sikker Bestilling. Efter at jeg nu havde takket Faderen og Moderen for det store Venskab, de havde vist mig, idet de havde værdiget at optage mig i deres Svogerskab og give mig deres kjære Datter etc., og efter at jeg ogsaa havde takket Dr. Thomas, fordi han i denne Sag havde staaet mig saa troligen bi, ønskede ogsaa han mig megen Lykke og Velsignelse. Derpaa blev vi anmodede om at blive hos dem til Middagsmaaltid, og var min Kjæreste ogsaa tilstede ved Maaltidet. Efter Maaltidet stod Dr. Thomas strax op og tog Afsked, idet han sagde til mig: "Bliv I kun, thi jeg maa ile, eftersom jeg har stævnet nogle Folk til mig; men jeg ved vel, at I har noget at tale med Forældrene og med Eders Kjæreste om". Altsaa blev jeg hos dem. Men Faderen vilde begynde at drikke med mig, hvilket ikke behagede den gamle Moder, hvorfor hun gav ham et Vink, og tog saa Faderen ogsaa Afsked. Jeg holdt mig til den gamle Moder og talte med hende og takkede hende igjen, fordi hun havde været mig en saa from Moder og havde forundt mig hendes kjære Datter, hendes kjære Pant etc. Hun svarede mig med disse Ord: "Min kjære Søn, det er sandt, hun er mig et kjært Barn, og I i lige Maade har draget mit Hjerte til Eder strax fra Begyndelsen af, da jeg saa Eder og hørte Eder tale etc." Efter nogle Discurser forlod Moderen os og lod mig og min Kjæreste en Tid lang være alene. Da havde vi god Leilighed til at aabne vort Hjerte for hinanden og kjærtegne hinanden i al Ærbarhed. Henved en Time efter kom Moderen igjen ind til os, thi hun var en fornuftig Matrone, og sagde til min Kjæreste: "Naa, Margrete, hvorledes behager dig din unge Festemand?" "Ret vel," svarte hun, "han er ikke anderledes, end jeg haver rost ham for Eder". "Hvorledes behager Eder da Eders Fæstemø?" spurgte hun mig ad. Jeg svarede: "Min kjære Moder, dersom hun ikke havde behaget mig, da havde jeg aldrig beilet til hende. Men det er ikke mit, men Guds Verk . . . ." Min Kjæreste sagde derhos: "Moder, jeg vil give ham den Ros, at han saa finlig og omhyggelig har omgaaets mig, at ingen

Digitized by Google

der i Byen har kunnet merke hans Tilbøielighed og Godhed for mig". Moderen svarede: "Jeg holder af ham derfor og i Særdeleshed fordi han har teet sig saa taalmodig og ikke overløbet os med at begjære et hastigt Svar". Jeg takkede hende og sagde, at hun aldrig skulde fortryde, at hun havde givet mig sin Datter.

Al denne Tale behagede Moderen meget vel, og efterdi det blev Aften, tog jeg Afsked med Bøn om, at det nu i Fremtiden maatte tilstedes mig stundom at besøge min Kjæreste. Moderen svarede: "Kom frit hver Dag eller saa ofte Eder lyster; I er nu Fæstefolk for Gud og er ikke mere fremmede". Jeg takkede igjen og gik til Dr. Thomas og forglemte ikke hver Dag eller hver anden Dag at besøge min Kjæreste efter Middagsmaaltidet, og blev vi da ladte alene og spadserede om i Haven og fordrev Tiden med behagelig Samtale". "Alt dette," skriver Sperling til sine Børn, "har jeg saa vidtløftigen villet berette Eder, for at I kan vide, paa hvad Maade det gik med min Kjærlighed til Eders salig Moder, og glædes jeg endnu i den Stund, jeg skriver dette, ved hendes og min rene, inderlige Kjærlighed".

Vi forbigaar alt, hvad der forøvrigt mødte Sperling under hans Ophold i Odense. Efterat han paany havde besøgt sine Forældre i Hamburg hørte han paa Tilbageveien i Kjøbenhavn, at Provinsiallægen i Bergen, Michael Kristensen, havde opgivet sin Stilling der og vendt tilbage til sin tidligere Virkekreds, og Sperling fik nu den ledige Post. Bryllupet stod kort Tid efter, hvorpaa det nygifte Par begav sig til sit Hjem. Her forstod han paa forskjellig Vis at forbedre sine Indtægter; saaledes kurerede han Lensherrens Frue for en Landfarsot, hvori hun var falden og skaffede sig derved Tillid. "Jeg fik, Gud ske Lov", skriver han, "Patienter nok baade i Staden og ved det tyske Kontor, som ogsaa mellem Prester og Fogder paa Landet, saa at mine Indtægter dagligen tiltog." Snart havde han lagt sig hele 3000 Rigsdaler til Bedste.

Da Dr. Peder Alfsøn blev Lagmand i Throndhjem, blev Sperling tilbudt hans Stilling i Kristiania, et Tilbud, som han ogsaa modtog. Om Vinteren begav han sig da paa Reisen derhen. Hvor vanskelig en Færd over Filefjeld ved Vintertid endnu var, erfarer vi af følgende Skildring. Sperling reiste Søveien ind til Sogn, hvor han tog ind hos en Bonde saa længe, til der var bestilt Folk, som kunde hjælpe til at skaffe ham og hans Gods over Fjeldet. "Min Bonde," skriver han, "gjorde os Sko af vaade Kalvskind, for at vi saa meget bedre kunde gaa paa Sneen. Han gjorde os ogsaa Truger, med hvilken vi kunde gaa i den dybe Sne ovenpaa Fjeldene. Disse saakaldte Truger er som et lidet Tøndebaand, gjennemtrukket med Snore, midt i hvilket man stikker Skoen af Kalveskind, og binder man dem til ovenpaa Foden. . . . Da nu alt var færdigt, begyndte vi en Morgen meget tidlig at bestige Fjeldet med vore Kalveskinds Sko; thi der laa endnu ikke

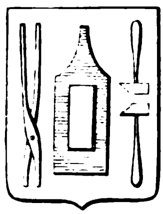
Digitized by Google

saa høi Sne. Men da vi havde naaet Fjeldets Top, maatte vi tage vore Truger paa. Disse hjalp os dog ikke altid, saa at vi sank dybt ned i Sneen, og maatte da den ene hjælpe den anden op, hvorved vi bleve meget trætte og ofte maatte sætte os ned i Sneen og hvile os lidt. Paa hele Fjeldet var ikke et Træ at se, men hist og her var der opreist høie Stager, omtrent 20 Skridt fra hinanden, hvilke viste den Vei, man skulde gaa. Midt paa Fjeldet staar et Hus, som de kalder Maristue; der tog vi ind, men der bor intet Menneske deri, men det er kun sat der for de reisendes Skyld, at de kan tage derind ved Nat og Dag". Herfra fortsatte de reisende Vandringen, som efter hver Hvil faldt dem besværligere, til de kom til Valders. Siden tog Sperling Skyds til Kristiania, som naaedes efter 8 Dages Forløb.

Statholder Kristofer Urne havde tilsikret Sperling en aarlig Løn af 600 Rdlr. og havde derhos lovet at udvirke hos Kongen, at han fik beholde

111. Jemtland.
Sølvfarvet Hjort, rød Ulv og sort Ravn. Blaat Felt.

112. Herjedalen.
Smedieflted, Tang og to Hammere. Feltet Sølv.

113. Baahuslen.
Rødt Taarn mellem et Sværd og en Løve. Feltet Sølv.

Svenske Landskabsſegl.

Indtægterne af et Kanonikat, som han havde nydt i Bergen. Kanonikatet fik han beholde, men den Løn, som var ham tilsagt, fik han ikke; thi da det kom til Stykket, vilde Statholderen have det til, at denne Sum skulde skaffes tilveie af Adelsmændene og Kapitelsherrerne i det søndenfjeldske. Paa et Møde i Skeen fremlagde Sperling en Bog, hvori Herremændene skulde antegne, hvor stort Bidrag enhver vilde yde aarlig. Flere tegnede sig for Bidrag fra 100 og nedover til 10 Rigsdaler; men med Undtagelse af Statholderen og Jens Bjelke var alle slette Betalere. Hertil kom, at Kristiania var et langt dyrere Levested end Bergen, og en vakker Dag forlod han sin Praxis i Kristiania og nedsatte sig i Sjæland. Derefter kom han paa Korfits Ulfeldts Foranstaltning til Kjøbenhavn som Læge ved dettes Børnehus. Senerehen blev han, som vi skal se, dragen med i denne sin Velynders Fald.

Digitized by Google

Den norske Kirke i Kristian IV's senere Regjeringstid. Oplysning, Skolevæsen og Videnskabelighed i Norge.

Vi har i det foregaaende set, hvorledes den hemmelige Papisme, som Jesuiterne og deres Medhjælpere havde søgt at smugle ind i Landet, var bleven kuet ved en forenet energisk Optræden fra Kongens og Biskopernes Side. Paa en enkelt, forbigaaende Bestræbelse nær blev der fra nu af ikke gjort noget yderligere Forsøg af den katholske Kirke at gjenvinde det tabte Terræn i Norge, og i Forvisningen herom var det vistnok, at Kong Kristian ved aabent Brev af 17de Juli 1646 kunde udvise den Tolerance at tilstaa Udlændinger, der tog Tjeneste ved Søværnet, fri Religionsøvelse i sine Hjem og offentlig Gudstjeneste i Oslo og Kristianssand samt paa Nordnes ved Bergen. Men denne Indrømmelse gjaldt kun Udlændinger; de indfødte skræmtes ved strenge Magtbud fra at skifte Religion.

Ihvorvel Kirkeordinantsen af 1607 ikke kan siges at have gjennemført det retslige Grundlag for den norske Kirke, havde den dog skabt en Grundvold, hvorpaa der kunde bygges videre, og forberedt en ny Tingenes Orden. Fra nu af gaar Kongedømmets Bestræbelser ud paa at løse Kirken fra det rent demokratiske Element og i Stedet knytte den umiddelbart til Statsmyndigheden. Dette sker Skridt for Skridt, tildels endog næsten umerkeligt; men Tendentsen ligger dog stedse i aaben Dag.

Inden vi gaar over til at behandle disse Indgreb af Kongemagten, skal vi kaste et Blik paa Udviklingen af de kirkelige Forhold i Rigets enkelte Stifter, idet vi begynder med Throndhjems Stift, der frembyder forskjellige interessante Foreteelser.

Anders Kristensøn Arebo (som han skrev sit Tilnavn) eller Arrebo var født 2den Januar 1587 paa Ærø i det Slesvigske, hvor hans Fader var Sogneprest i Øens eneste Kjøbstad Ærøskjøbing. Allerede meget ung maa han være bleven indskreven ved Kjøbenhavns Universitet som Student; thi i Aaret 1608 blev han, endnu kun 21 Aar gammel, kaldet til Slotsprest paa Kjøbenhavns Slot. Utænkeligt er det imidlertid ikke, at han foruden sin egen Begavelse har havt en eller anden formaaende Velynder at takke for denne sin lige saa vanskelige som ansvarsfulde Stilling. Han maa dog have klaret den meget godt, ialfald upaaklageligt, og tør der end — hvad man forresten ikke har nogen Kundskab om — have heftet en eller anden Uregelmæssighed ved hans Sjælesorg for Kong Kristians uregelmæssige Hoffolk, dækkedes dette over ved hans Renhed i Læren og især ved hans for hine Tider enestaaende Digterbegavelse. Saaledes besang han i 1611 Kalmars Indtagelse af de danske Vaaben, og i det næste Aar digtede han et Sørgekvad i Anledning af Dronning Anna Katarinas, "den danske Esters", dødelige

Digitized by Google

Afgang. En dygtig Slotsprædikant maa han dog vistnok ogsaa have været; thi i Aaret 1613 blev han Prest for Fredriksborg Slot og den med det forbundne Hillerød Menighed. Her likte han sig dog mindre; thi ihvorvel Arebo havde et sjelden opladt Blik for Naturens Skjønhed og navnlig modtog rige, for Livet varende Indtryk fra den afvexlende og i sin friske Ynde henrivende fredriksborgske Egn, søgte han sig dog allerede i 1616 tilbage til Kjøbenhavn som Sognepreſt i Nikolai Menighed. To Aar efter — først paa Vaaren 1618 — ankom han til Throndhjem som Isak Grønbechs Eftermand i Bispeembedet; han var den yngste evangeliske Biskop, Norge nogensinde havde havt, nemlig kun lidt over 31 Aar gammel.

Det var under sørgelige Auspicier, Arebo tiltraadte sin Stilling i Norge; thi paa samme Tid herjede Pesten vidt og bredt i hele Norden, og navnlig led det nordenfjeldske ikke lidet af Sotten. Under denne Landeplage forfattede Arebo sit Digt "Pestpulver", der udkom i December samme Aar.*)

*) Af Digtets 12 Strofer hidsættes som Prøve de fire første og Slutningen:

O Herre, du stor' og strenge Gud,
Som truer daglig dem, dit Bud
Ei holde vil, med Sværd og Strid,
Med Hungers-Nød og dyren Tid,
Med Pestilents og hastig Død,
En ond Afgang og evig Gløb.

Vi arme stinkend' Adams Børn,
Ei andet gjør, end dig fortørn',
Thi kommer du med Hug og Ris
Og gi'r vor arme Krop til Pris;
Med Pestilents os lægger ned,
At hviden Kind der blegner ved.

Men hør, barmhjertig Fader kjær,
Du kalder til dig all' og hver,
Som er bestedt i Angst og Nød,
Og lover dem for Kristi Død,
At du vil deres Synd forlade,
Og frelse saa af alskens Vaade.

Thi løb' vi nu udi din Favn
Og bede dig i Jesu Navn,
Forlad os Synden, Fader blid,
Forkast os ei til evig Tid,
Lad Naaden stor for Retten gaa,
Naar du os monne tugt' og slaa.

— — — — — — — — — — —

Amen, Gud høre denne Bøn,
Ved Jesum Krist, sin kjære Søn,

Digitized by Google

Forøvrigt maa der i administrativ Henseende have været nok at varetage i det af hans sygelige Forgjænger i den senere Tid forsømte Stift. Et Par Breve, som Arebo strax efter Ankomsten tilskrev Kongens Kantsler Kristian Friis, vidner om, med hvilket mismodigt Blik han saa paa Forholdene. Omtrent 30 Kapellanier stod ved hans Ankomst ledige; af disse lykkedes det ham vel strax at faa besat de 12, men til de øvrige 18 manglede han høvelige Prestemner, endda han til Prester ordinerede indflyttede Svensker. Herunder tog han sig dog i Agt for at give disse Ansættelse i Jemtland, hvis Troskab mod den norsk-danske Krone var saare tvivlsom. Hertil kom, at flere af Presterne i Stiftet var mislige Subjekter, som paa Grund af sit Levnet havde gjort sig umulige til Bestilling andensteds; men i Throndhjems Stift, som han kalder "alle Skjelmes Tilflugtssted", var de satte til at forestaa det hellige. I mange Prestegjælde fandtes der ingen Degn, og de Degne, som fandtes, var usselt aflønnede og saa uvidende, at flere af dem ikke engang havde set en Katekismus. Man kan deraf slutte, hvor stor Vankundigheden maatte være hos Almuesmanden, der end ikke kjendte Børnelærdommens fornemste Grundsætninger.

Ogsaa forskjellige andre Forhold, som under hans Formands Tid var komne i et urigtigt Spor, lykkedes det Arebo at faa rettet paa. Af indgribende Betydning for Stiftstadens Kleresi var saaledes den Ordning, som blev indført med Hensyn til de saakaldte Kannikegjeld, d. e. Prestegjeld, hvis Indtægter væsentlig tilfaldt Domkapitlets forskjellige Medlemmer, som lod dem bestyre ved saakaldte Vicepastorer. Til 17 af de 24 Kannikegjeld skulde Almuen som i almindelige Presteembeder herefter have Kaldsret, medens de øvrige 7 skulde tilfalde de 7 residerende Kanniker, hvoraf Kapitlet nu bestod.

At Arebo ved sin fyrige Optræden og neppe sjelden hensynsløse og overmodige Opførsel mod sine Undergivne og andre maatte skaffe sig mange Uvenner, er rimeligt nok, og han tør vel heller ikke have taget med bløde Hænder paa nogen, som traadte hans Ret for nær. Dette fremgaar ialfald af en Sag, som han førte med Bispestolens Opsidder Ole Monssøn Flak paa Bynesset. I Throndhjems Lensherre Klaus Daa, der indehavde Stillingen til Vaaren 1620, og som skildres som en særdeles brav Mand, havde Arebo imidlertid en sikker Støtte, og alt gik godt og vel, saa længe de virkede i samme Kreds.

Aaret efter at Arebo var kommen til Throndhjem, indtraf der en Begivenhed, som skulde stille ham selv i et eiendommeligt Lys og gjøre ham til Gjenstand for Folkesnak. At Biskopens Opførsel ved denne Leilighed maa

---

O Hellig-Aand, os alle trøst,
Med Skriftens honningsøde Røst!
Amen, siger Kristus, det er Ja,
Hvad I saa bede, skal I faa.
Amen.

Digitized by Google

have ladet adskilligt tilbage at ønske, er udenfor Tvivl; men sikkert er det og, at den blev stillet i et endnu uheldigere Lys, end den fortjente, af Folk, som med Glæde benyttede sig af Anledningen til at komme den livsglade, flaakjæftede Danske tillivs. Vi maa herved ogsaa først og fremst lægge Merke til, at det var en af de fornemste og mest ansete Slægter i det throndhjemske, som Biskopen ved sin Optræden fornærmede. Det hele hang saaledes sammen. Hr. Mikkel Kristenssøn til Hevne og Hiteren var en af de mest bekjendte Prester i Norge paa sin Tid. Han var ikke blot en høiættet Mand — han tilhørte den saakaldte Aspeslægt paa Nordmøre, af hvilken flere af de throndhjemske Erkebiskoper er udgaaede — men besad ogsaa betydelig Rigdom, idet han, som vi alt har hørt, drev en saa storartet Tømmer- og Fiskehandel, at Hollænderne paa et Kart over Norge affatte som en Stedsbetegnelse hans Navn "Michel op Hemne". Det Liv, som førtes paa hans Prestegaard, var neppe det ærbareste; det synes nemlig af Sagefaldsregnskaberne at fremgaa, at det ei var længe imellem, at han maatte rykke ud med Leiermaalsbøder for sine Tjenere og Kapellaner. En Søndag sidst i August Maaned 1619 skulde Hr. Mikkels Datter Mille have Bryllup med Kapellanen Hr. Melkior Jakobssøn, en Søn af Lagmanden Jakob Pederssøn i Throndhjem. Til dette var Brudens og Brudgommens nærmeste Slægt og Venner indbudne. Det var de fornemste Familier paa Nordmøre, Fosen og i Throndhjem. Allerede Dagen før, da Gjæsterne begyndte at indfinde sig, var det temmelig folksomt paa Hr. Mikkels Gaard; thi Bygdens Bønder havde udført Slaatten og Skurden for sin Prest, og denne havde til Gjengjæld holdt Gjestebud for dem. Denne Tilstelning, som kaldtes og endnu kaldes Slaatte- og Skjære-Dunad, faldt da sammen med det Velfarts-Øl, hvormed Bryllupsgjæsterne hilsedes Velkommen til Gaards.

Blandt de fremmede saa man her Biskopen og hans Hustru, et Par af Byens Prester, Rektoren, den rige Erik Audunssøn paa Kvalvaag og hans Broder Ivar, der ligeledes tilhørte Aspeslægten, samt deres Frænde Byfogden Peder Lauritssøn. Om denne sidste har man villet vide, at han var en Drukkenbolt og en slet Embedsmand, der nogle Aar efter blev affat fra sin Bestilling. Samtidige Dokumenter melder dog intet herom, og hvad den sidste Beskyldning angaar, tør den maaske bero paa en Misforstaaelse.*)

Gildet varede i tre Dage. Selve Bryllupsdagen maa alt være gaaet nok saa sømmeligt til; men den anden Dag slap man Gjækken løs. Medens nogle ravede drukne og sanseløse om, dansede andre inde i Prestens Stue "Jægerdansen". Denne gik, ifølge Akterne saaledes for sig, at "en Hoben Personer af begge Kjøn posterede sig paa Gulvet i to Rader lige

*) Sandsynligvis er han af de Forfattere, der tidligere har behandlet denne Episode, bleven forvexlet med "Fogden paa Throndhjems Gaard", Peder Kristenssøn, der i 1621 blev idømt en Bod paa 200 Rdlr., "fordi han ikke forstod sin Bestilling, som han burde". Men Peder Lauritssøn og Peder Kristenssøn maa have været to forskjellige Personer.

Digitized by Google

imod hinanden, i den ene Rad Mands- og i den anden Kvindespersoner, da der dansede først et Par, slippende først og tagende siden fat paa hinanden igjen, og derefter de andre Turen igjennem". Der dansedes dels efter Tromme, dels efter Takten i en Vise, hvoraf vi kun kjender det ene Vers:

"Og Dyrene ville vi bede",

samt Omkvædet:

"Tag fat paa den!
Du fik hende ikke end!
Hun løber til Skoven igjen".

Dette varieredes imidlertid paa en mere drøi Maade:

"Hun danser paa Bakken
Med Serken over Nakken!"

eller:

"Hun danser paa Gjerdet
Med Serken i Veiret".

Naar de to Personer, som udgjorde et Par, igjen mødtes efter at være skilte ad under Dansen, hørte det med, at de gav hinanden et Kys. I denne Leg, der vel nærmest maa have været svarende til vor "Enkemand vil ha' Mage!", dansede Biskopen med en Bergenserinde ved Navn Barbara Karlsdatter, der var gift med en Skrædder Søren Rasmussøn. Under denne lagede Biskopen det saa, at Byfogden var den, som blev skudt for Glug eller kom til "at holde Lyset", som det kaldtes, en Harcellas, denne ikke kunde finde sig i.

De fornemste Gjæster i Bryllupet havde sit Natteleie paa en Sal, hvor Sengene stod i to Rader, den ene for Mænd, den anden for Kvinder. Biskopen laa øverst oppe i det ene Hjørne. Om Morgenen tidlig, da det var bleven lyst, stod han op, og medens de øvrige Gjæster vandrede frem og tilbage i Stuen, gik han, iført sine Underklæder, ned til det andet Hjørne af Salen, hvor Barbara Søren Rasmussøns laa sammen med en anden Kvinde. Biskopen gjorde sig det bekvemt, medens han samtalede med dem, og satte sig paa Sengekanten, idet han lagde det ene Ben ovenpaa Klæderne, medens den anden Fod stod paa Gulvet. Bedst de nu taltes ved, gik Døren op, og Byfogden tittede ind: "Hvem skal holde Lyset idag?" spurgte han og gren. Hertil skal da Biskopen have svaret, at der ikke var noget paafærde, hvorfor man behøvede andet Lys end det, Vorherre havde tændt. Men Peder Lauritsøn skyndte sig ind paa det Rum, hvor hans Svoger Erik Audunsøn laa, og sagde: "Biskopen fixerede mig igaar. Nu skal jeg fixere ham igjen. Retnu fandt jeg ham og Barbara Karlsdatter i Seng sammen". I selve Laget synes der ikke at have været mere Tale om den hele Sag. Over Middagen vendte Biskopen tilbage til Throndhjem; men at hans hele Færd ikke havde efterladt

Digitized by Google

det bedste Indtryk i Bryllupsgaarden, kan man slutte deraf, at det var netop Brudens nærmeste Slægt og Frænder, som senere hen bar Vidnesbyrd mod ham. Men hvad enten dette kom sig af, at han havde gaaet for vidt i sin Spøg med Byfogden, eller om der allerede tidligere havde været et eller andet Mellemværende, Aspeslægten havde med ham, som den nu benyttede Leiligheden til at faa afgjort kan ikke siges.*)

Sagte og umerkeligt smøg sig snart et forkleinende Rygte ud om Biskopen, der gjorde hans Opførsel paa Hevne Prestegaard til Gjenstand for mange Slags Udtydninger og opdigtede Tillæg. At Biskopen maa have været vidende derom og det temmelig snart, er ikke usandsynligt; men hvad enten han ringeagtede Byfogden, eller han fandt, at han kunde sætte sig ud over Folkesnakket, gjorde han intet for at modarbeide Sladderen. Denne naaede derfor ogsaa til Kantsleren Kristian Friis's Øren, og han fandt sig henimod Udgangen af Aar 1620 beføiet til at forhøre sig hos Arebos Svoger, der havde været tilstede i Bryllupet, hvorledes det hele hang sammen. De Oplysninger, han fik af denne, overbeviste ham om, at Rygtet neppe kunde være tilforladeligt, og han lod derfor Sagen bero. Men Arebo tog paa sin Side af det passerede ingen Opfordring til at udvise større Forsigtighed i sin Færd.

Først paa Aaret i 1621 var han nemlig atter ude paa lignende Vis i Presten Hr. Anders Bjørnssøns Bryllup i Stod. Her gik det ligesaa lystigt til som paa Hevne Prestegaard. Anden Dag afførte Biskopen sig sin Samarie og deltog i Dansen, baade i Jægerdansen og i en Langdans, ja, da han ikke syntes, at Trommeslageren slog Takten ret, tog han Stikkerne fra ham og lærte ham til Rette. Under Jægerdansen kyssede han Kvinderne, han dansede med, og muligens har han ogsaa sunget Viserne, hvorefter der dansedes, om han end ikke tog de letfærdige Omkvæd i sin Mund, hvormed enkelte pleiede at ledsage Viserne. Der var dog nogle, som tog Forargelse af Biskopens Opførsel. Saaledes kom en Ole Jonssøn, som siden blev Kapellan paa Støren, hen til ham og sagde: "Herre, det er Gjøgleri, I farer med!" Forøvrigt synes Biskopen ret snart at have faaet nok af de larmende og just ikke uskyldige Løier, som her fandt Sted. Bryllupet synes nemlig at have været en af de "Graaleiker", som der gaar Ord om i de nordenfjeldske Bygder. Tredie Dagen fandt der ialfald et stort Slagsmaal Sted ude paa Gjæstebudsgaarden. Flere af Gjæsterne gik derfor ind for at være udenfor det hele; blandt dem var Biskopen, Brudgommens Broder, Hr. Haagen til Stod, og dennes Hustru. Man savnede disse ud paa Eftermiddagen, og det hed sig da, at Biskopen og Hr. Haagens Kone havde stængt sig inde paa et Værelse for sig selv. Løgn var det rigtignok,

*) I et Thingsvidne, som senerehen blev optaget, heder det, at Peder Lauritssøn havde ytret, at han vilde tage Hevn for en Frænde, hvis Død han gav Biskopen Skylden for. Hvorledes Sammenhængen hermed er, vides for Tiden ikke.

Digitized by Google

og den, som først satte den ud, var netop samme Dag i slig Forfatning, at han neppe vidste, hvad han selv gjorde, langt mindre hvad han sagde. Alligevel maa Biskopen i andre Henseender ved denne Leilighed som ved Bryllupet i Hevne ubetinget siges at være gaaet over Stregen.

Nogen Tid efter finder vi Biskopen som Gjæst i et Barselsgilde hos Fogden Kristofer Nilssøn paa Østraat. Ogsaa Peder Lauritssøn, der nu var bleven Foged i Namdalen, var her tilstede tilligemed Presten Anders Kristenssøn af Ørlandet. Over Bordet lod Biskopen nogle Ord falde, at han stundede efter, at Veiret maatte bedage sig, saa han kunde komme hjem; thi han havde nogle magtpaaliggende Breve til Danmark at besørge. Verten, som nødig vilde give Slip paa sine Gjæster, lod sig da høre med dette Rim, der vistnok var laget efter en gammel, nu glemt Kjæmpevise:

"Bispens Baad ligger for Lande,
Til Throndhjem monne han traa:
Det siger jeg for sande,
Inden Thorsdag kommer han ei i fraa!"

Sandsynligvis med Hentydning til den citerede Vises Indhold spurgte Biskopen i Spøg Kristofer Nilssøn, om han kanske havde gaaet i Trolddomslære hos Finnerne, siden han havde lært at gjøre Modvind. Men havde han lært det, saa forstod han vel ogsaa at vende lybsk Øl til Rostokkerøl? Det ene Ord tog det andet over Borde, som efter vor Opfatning var uskyldigt og ørkesløst Vrøvl, men ifølge Samtidens Anskuelse maa han streifet nær indpaa det Gudsbespottelige, især naar en Biskop tillod sig at føre slig Tale. Efter Middagen var Biskopen og de øvrige Gjæster ude for at se paa Veiret; men da det ikke saa ud til nogen Forandring, gik han ind i Fogdens Stue igjen og spurgte Værten, om det virkelig var hans Mening, at de skulde vedblive Laget ogsaa den Dag? Derefter begyndte han at spøge med Fogden og Ørlandspresten Hr. Anders Kristenssøn, hvem han duttede paa, at de vel nok saa hyppig besøgte hinanden, siden det ikke var saa langt mellem Ørlandet og Østraat. Han mente derfor, at det ikke kunde siges om dem, som det heder i Kjæmpevisen:

"Spanieland og Myklegaard
de ligger saa langt af Led;
De Herrer sendte hinanden Bud
Deraf saa yppes deres Vred'."

"Thi, lagde han til, "mellem disse to Hædersmænd yppes der ikke stor Vrede; snarere bliver de fede. Fogden kommer til Presten og Presten til Fogden, og saa turer de tre, fire Dage med hinanden." Siden gik han hen til Bordet, hvor der var Papir og Blæk, og her digtede han paa Ste-

Digitized by Google

det en "Slængevise" om dem, som var tilstede i Barselgildet, og sang den for dem. Om Hr. Anders og Fogden heder det saaledes:

Skam saa faa den ledige Fin
Kristofer monne afrette.
Krist give Hr. Anders et bedre Sind,
han Troldom mon forgjette.
De ædelige Prester og de rige.

Forbandet være den slemme Fin
Kristofer monne afrette,
At forhefte saaledes Guds Veder og Vind,
Og for Segel og Aarer Pind sætte.
De adelige Fogder og de rige.

Der er stor Trang paa Orjeland
For Gran og Furumaste,
Dog ville vi vel fange det Baal i Brand,
Vi dennem kunne paakaste
De ædelige Prester og de rige".

Fogden Peder Lauritssøn fik sit Pas paaskrevet i følgende Strofe:

"Peder Lauritssøn siger Trinken god Nat
Saa drager han hen ad Bjugnen,
Han haver den Tøndetap i sin Hat
Det Øl monne i hans Hals slugne.
De ædelige Drankere og de rige."

Der var ingen af de tilstedeværende, som tog Biskopens lystige Indfald ilde op; kun Bispens Hustru fandt, at det hele helst burde have været udigtet, og Biskopen kastede derfor Papiret i Kakkelovnen. Der skulde det imidlertid ikke blive liggende; strax efter blev Biskopen nemlig var, at Fogdens Dreng havde snappet Papiret, og da han beklagede sig derover for hans Husbonde, ransagede denne vistnok Gutten og gav ham Juling. Men til Gjengjæld kom det ogsaa ud, at Biskopen havde givet sig af med at digte Slængeviser eller Bjørneviser om Folk. Navnlig synes Fogden Peder Lauritssøn fra denne Tid af for Alvor at være bleven Biskopens dødelige Fiende, fordi denne havde skildret ham som en Drukkenbolt; de Historier, han før havde sat ud om Biskopen, tør vel fra først af snarere tilskrives kaad Løsmundethed end overlagt Ondskab fra hans Side. Det kom ham nu ret vel tilpas, at den nye Lensherre Tage Thott Andersøn til Egede, der i 1620 havde efterfulgt Klaus Daa, havde faaet noget mod Biskopen og kun altfor gjerne lyttede til de Historier, Throndhjemmerne havde at fortælle om sin

Biskop. Med al sin Dygtighed og Iver for Lenets Opkomst maa Tage Thott have været en temmelig smaalig Person, for hvem alle Midler til at komme en Uven tillivs var lige gode.

Frempaa Vaaren 1621 havde de leie Sladderhistorier, som fra forskjellige Kanter var satte ud om Biskopen, antaget et saa betydeligt Omfang, at han endelig maatte se til at frigjøre sig for dem. Da Peder Lauritssøn nævnedes som den, fra hvem Rygterne havde sit Udspring, sendte Biskopen den 5te April et Par Prester til ham for at æske en Forklaring af ham, om han selv havde set eller af nogen ærlig Mands- eller Kvindesperson havde hørt omtale nogen utugtig eller usømmelig Opførsel af ham. Hertil svarede da Peder Lauritsøn, at han for sin Del vidste intet andet om Mester Anders Arebo end det, som ærligt og godt var i alle Maader. Men da man trængte yderligere ind paa ham, sagde han: "Hvad sig belanger, om hvis sig i Lystighed kunde ske i samme Forsamling, formoder jeg ikke at komme til Proces eller Rettergang, hvorfor paa denne Tid ikke gjøres Behov at repetere, men dersom saadant skal eller kan komme til videre Procedering, skal jeg, som jeg er pligtig er, være min Sandhed bekjendt." Med denne temmelig krogede Udtalelse havde han vistnok endnu kun til Hensigt at skræmme Biskopen fra at drage ham til Ansvar for den løse Sladder, han havde faret med.

Paa forskjellige Maader fik Arebo ogsaa temmelig snart merke, at hans Letsind havde bragt hans Stjerne til at dale. I enkelte rent administrative Spørgsmaal greb Regjeringen saaledes ind paa en Maade, som nødvendigvis maatte saare den dygtige Mand, og om det end ikke var at tage feil af, at dette for en ikke ringe Del skyldtes hans Avindsmand, Lensherren Tage Thott, var det dog klart, at de mislige Rygter enten gjennem denne eller ad andre Veie maatte være komme Kongen for Øre. Han besluttede sig da til selv at drage til Kjøbenhavn for at modarbeide de Beskyldninger, som var reiste mod ham. Først søgte han ved en ny Beskikkelse at faa Peder Lauritsøn til at udtale sig om, hvad der laa til Grund for det Rygte, som han havde ham mistænkt for at have udspredt; men denne svarede som sidst, at han skulde svare, naar han blev stevnet, ikke før. Ihvorvel Arebo uden noget saadant Skudsmaal maatte indfinde sig i Kjøbenhavn, synes det dog her temmelig snart at være lykkedes ham at faa overbevist sine Venner om sin Uskyldighed. Efter deres Raad var det vistnok, han under 24de Juli 1621 indgav en Forestilling til Kantsleren, Kristian Friis til Kragerup, med Anmodning om at udvirke en kongelig Befaling til Lensmændene paa Bergenhus og Akershus samt til de norske Biskoper om at undersøge hans Sag. "Kan mig da noget letfærdigt, enten med Ord eller Gjerning overbevises," skriver han, "vil og bør jeg med allerstørste Straf at revses derfor, andre til Speil og Exempel; er jeg uskyldig, hvilket Gud kjender, at han (Peder Lauritsøn) da maa efter Norges Lov derfor stande tilrette." Sit Ønske om at faa en Kommission nedsat fik Arebo opfyldt; hvad han ikke havde bedet om var, at hans Fiende, Lensherren Tage Thott, maatte lede

Digitized by Google

Undersøgelserne. Men netop denne blev under 2den August 1621 paalagt dette Hverv, og ihvorvel Kongebudet udtrykkeligen udtalte, at han skulde gaa upartisk tilverks, skulde hans hele Optræden ligeoverfor Biskopen dog vise, at han ikke tog det saa nøie med dette Paalæg.

Den 12te November sattes Retten paa Throndhjems Raadstue. Her beviste Biskop Arebo ved forskjellige Vidners Prov, at han i Bryllupet paa Hevne Prestegaard ikke havde foretaget sig noget usædeligt, ligesom han godtgjorde, at Peder Lauritssøn var Ophavsmand eller Udspreder af det for Biskopens Ære forkleinende Rygte. Men Lensherren og hans Modpart forstod dog ved forskjellige Kneb og Omsvøb at gjøre Sagen saa broget for Biskopen, at denne i Harme sprang op og sagde: "Skal det gaa slig til, saa gid ingen ærlig Mand maa komme for Throndhjems Ret!" Disse Ord bad Lensherren de Tilstedeværende merke sig. Da man nu var kommen saa langt, at man skulde tro, at Sagen var færdig til at optages til Doms, begyndte man forfra igjen, idet Peder Lauritssøn "sig til Stadfæstelse" fremførte Vidner, som skulde berette, hvad der havde tildraget sig ved Bryllupet; men skulde disse støtte Peder Lauritssøns Sag, maatte de fremføre Beskyldninger mod Biskopen, og at underkaste sig Raadstuerettens Dom kunde denne for sin høie Værdigheds Skyld ikke godt gjøre. I sin Harme forlod han Retten og var trods Lensherrens Budsendinger ikke at formaa til at paahøre de Prov, som Peder Lauritssøns Vidner aflagde. Et af disse — et Fruentimmer, som tidligere havde været i Tjeneste hos Barbara, Søren Skrædders — afgav vel en Erklæring, som støttede det for Biskopen ærekrænkende Rygte, som Peder Lauritssøn havde udspredt; senere — paa Herredagen i Bergen — kom det dog for Lyset, at Peder Lauritssøn havde "været ombord med hende" og lovet hende to Klædninger, hvis hun vilde lyve paa Biskopen, og det havde hun gjort saa godt, hun havde evnet. Efter dette var Peder Lauritssøn ovenpaa: Hvad han havde sagt, det var altsammen Spøg, som man i godt Lag nok kunde tillade sig, uden at Biskopen havde behøvet at tage slig paa Veie for det. Men siden Biskopen vilde, det skulde være Alvor, var der intet i Veien derfor fra hans Side, og de Vidner, han kunde føre for sin Mund, var paalidelige nok, medens Biskopens Vidner var hans Frænder eller Undergivne, paa hvis Ord der intet kunde bygges. Hans Udsagn for Retten faldt saaledes ganske sammen med den Erklæring, han havde givet Arebo paa hans Beskikkelse. Efter dette skulde Sagen optages til Doms Mandag efter Helligtrekonger førstkommende. Dette skede dog ikke, idet Arebos Sag blev indbragt for en anden og høiere Domstol.

Den Spænding, som var opstaaet mellem Lensherren og Biskopen, skulde i den nærmeste Fremtid forøges ved forskjellige andre Omstændigheder, og især rodede den første op i gamle Sager, hvor Biskopen efter hans Formening skulde have baaret sig galt ad. Sognepresten til Akerøen, Hr. Hans Paulssøn Aars, var nys før af Provsten, Jon Eskildssøn Gren, bleven dømt fra sit Embede, fordi han havde døbt et Barn med Søvand, og fordi

Digitized by Google

han havde grebet ind i Vedøprestens Embedsmyndighed ved at antage en af dennes Sognebørn, Jens Snedker, til Sakramentet mod Ordinantsen. Hvad den sidste Post angaar, var det dog ikke Sognepresten, men dennes Kapellan, Hr. Kristen Mikkelssøn Seiling, som havde begaaet Forseelsen. Hr. Kristen var vistnok en af de mange elendige Prester, som det nordenfjeldske paa denne Tid havde at opvise. I 1616 ses han saaledes at være idømt en klækkelig Bøde for at have avlet Barn med sin Fæstekvinde, Barbara Engebretsdatter, før Bryllupet. Nu blev han afsat af Provsten for sin mislige Omgang med Sakramentet samt for andre Forseelser, deriblandt ogsaa den, at han skal have slaaet sin "Husbonde og Madfader." For hans Vedkommende synes Biskopen og Domkapitlet at have stadfæstet Provstens Dom. Ulige bedre stillede Sagen sig derimod for hans Sogneprest. At denne havde gjort sig skyldig i Misbrug af Daabens Sakrament, vár sikkert nok, og for en saadan Brøde kjendte Ordinantsen ingen anden Straf end Afsættelse. Der var imidlertid en væsentlig formildende Omstændighed tilstede. Det blev nemlig oplyst, at Barnets Fader, Kristen Iverssøn, der var bosat paa Løvholmen, var Prestens Fiende og gjerne vilde komme ham tillivs. Han havde derfor opsøgt Presten, just som han paa en Annexreise til Husstad skulde gaa i Baaden, og bedet ham indstændig om at døbe Barnet, som han sagde var dødssygt, og Presten, der ikke anede hans nedrige List, havde saa døbt Barnet inde i Nøstet med Søvand af et Øsekar, da intet andet var forhaanden. Siden forlangte Kristen, at Presten skulde døbe Barnet om i Kirken; men herpaa vilde denne ikke indlade sig. Da nu Provstens Dom blev indbragt for Kapitlet, var Kannikerne tvivlraadige om, hvad de skulde gjøre, og en af dem foreslog da, at de skulde gaa til Kongsgaarden og spørge Lensherren om hans Mening. Dette vilde Biskopen imidlertid ikke, og han skal have ladet nogle Ord falde om, at det ikke kunde være nødvendig at gaa did op og "lade sig fare over Næsen som nogle Hundedrenge." Saa blev hans Ytring ialfald forebragt Lensherren, skjønt hverken Biskopen eller et Par af Kannikerne i det mindste vilde kjendes ved dette Udtryk. Da man saa siden lige fuldt spurgte Lensherren om hans Mening, vilde han ikke have noget med Sagen at gjøre. Kapitlet maatte derfor afgjøre den paa egen Haand. Under 7de December blev Provsterettens Dom kasseret og Hr. Hans Paulssøn frikjendt.

Men Ugesdagen derefter, da Kapitlet holdt et nyt Møde, indfandt Lensherren sig og spurgte hver især af Kannikerne, om han havde mødt nogen af dem med Ukvemsord eller forulempet dem paa anden Vis. Hertil svarede de Nei, og strax forlangte han da sit Spørgsmaal og deres Svar indført i Kapitlets Protokol. Biskopen tillod sig da at bemerke, at han ikke forstod, hvorfor en slig Erklæring skulde indføres i Kapitelsbogen, siden den jo hverken angik en paastevnet Sag eller var nogen Dom; men, lagde han til, forlangte Lensherren den ført til Protokols, saa gjerne for ham, naar det gik for dennes eget An- og Tilsvar. Herover blev Tage Thott fornærmet og lod Biskopen høre, at

Digitized by Google

altid havde denne kun Indvendinger at gjøre mod alt, hvad han sagde og gjorde, og det stemte ham ikke blidere, at Biskopen efter Mødet i egen Person gik op til Kongsgaarden og tilbød ham at faa Erklæringen indført i Domsbogen, hvis han absolut ønskede det.

Tage Thott havde allerede, da dette forefaldt, indsendt til Regjeringen en Beretning om, hvorledes Retsforhandlingerne paa Throndhjems Raadstue var løbne af, og denne hans Forestilling udvirkede et nyt Kongebrev, hvori det blev befalet, at der paa det nøieste skulde undersøges, hvad der laa til Grund for alle de Rygter, som gik om Biskopen. Dette var noget for Tage Thott, som heller end gjerne samlede, hvad han kunde overkomme af løst og fast om sin Uven, og havde Biskopen af Uvorrenhed og ungdommeligt Overmod sat sig ud over Folks Omdømme, skulde han nu til Gjengjæld tilgagns faa at føle, hvor seiglivet den giftige Sladder i en Smaastad kunde være, naar den blot havde et Fnug af Sandhed at leve paa. I Februar Maaned 1622 tilskrev han Presterne i Nordmøre Provsti og anmodede dem om, at de "efter sin Samvittighed" vilde give ham et sandfærdigt Skudsmaal om, hvorledes han havde forholdt sig som Biskop, og fik tilbage en Erklæring, dateret 28de Marts 1622, der gik ud paa, at de "hverken havde hørt eller set af hannem andet, end som en hæderlig Biskop i alle Maader vel sømmede og anstod, og at de alle havde stor Aarsag at takke Gud og den høie Øvrighed, som hannem dette Stift og Biskopsdom tilbetroet havde." Om han, som hans Tanke fra først havde været, ogsaa har henvendt sig til Stiftets øvrige Prester, vides ikke; men fra dem foreligger ialfald intet skriftligt Skudsmaal.

Tage Thott havde imidlertid, saasnart det var bleven Vaar, begivet sig til Kjøbenhavn, hvor han, som det synes, afgav mundtlig Beretning om Biskopens Forhold og udvirkede kongelig Befaling til, at hans Sag skulde paakjendes paa den Herredag, som var berammet til at afholdes i Bergen i Juli Maaned. Til denne udfærdigedes Stevninger til Biskoperne Arebo, Laurits Skabo af Stavanger og Nils Simonssøn Glostrup af Oslo, af hvilke de to sidstnævnte sammen med Nils Paaske af Bergen skulde sidde til Doms over sin throndhjemske Kollega. Foruden disse var Arebos Dommere følgende: Rigsadmiralen Albert Skeel, Rigsraaderne Oluf Rosensparre, Esge Brok, Kristen Holk, Statholderen Jens Juel og Kantsleren Jens Bjelke. Derhos var ogsaa Kongen selv tilstede.

Ved Herredagen blev de forskjellige Sager mod Biskop Arebo førte paa en meget omstændelig, skjønt neppe samvittighedsfuld Maade; i flere Tilfælde beklagede han sig ialfald over, at Thingsvidnerne mod ham var tagne saa sent eller saa hemmeligt, at han ikke havde faaet Tid til at forsyne sig med Modbeviser. I de mere ubetydelige Sager, som angik hans Færd som Embedsmand, blev han frikjendt eller erholdt Kongens Tilgivelse; men i alt, hvad der angik hans Privatliv, gik alle Domme ham bestemt imod. Saasnart Arebo af Sagernes Gang merkede, hvad Vei

Digitized by Google

det bar, bad han, "at om han i noget havde forset sig eller forarget nogen i Ord eller Gjerning, det da maatte med ham optages paa bedste Maade, og at han denne Gang, som den første, efter Ordinantsens Tilhold, maatte forskaanes med Tilrettesættelse og Advarsel til videre efterfølgende Straf, dersom han ikke forbedrede sig". Men det hjalp ikke. Tage Thott lod ham vide, at han allerede tilforn havde faaet denne "Tilrettesættelse" af ham, uden at det havde frugtet, og han forlangte derfor Dom over ham. Under 31te Juli 1622 afsagde Herredagen da Dommen, der lød paa, at Arøbo "for letfærdig Sang at synge, unodelig Dans at danse, — — — Tromme at slaa paa til Dans, og saadanne Rim at digte, som stor Turbation medfulgte, samt og det, som mere er, med at holde sig i Enrum og paa fordægtige de Steder til fremme Kvindespersoner og paa Sengen hos dennem, endogsaa ikke udi alle sine Klæder, hvilke Fagter og Gebærder allesammen er imod den Høviskhed og Ærbarhed, som en Biskop bør at følge og aldeles intet med hans Kald gemæs," at han for disse og forskjellige andre Forseelser som derefter anføres, "bør fra sit biskopelige Kald og Embede at være afsat og det ikke videre at betjene."

Den haarde Straffedom, som var overgaaet Arøbo, er baade af Samtid og Eftertid bleven forskjellig opfattet. At Almuesmanden, som gjerne tager Parti for den, som rammes af Lovens Arm, hvor fortjent Straffen end maatte være, ansaa ham for et Offer for Avindsmænds Rænker, har lidet at sige; det er ikke Umagen værd at opholde sig ved de forskjellige fuldstændig uhjemlede Sagn om de Gjenvordigheder, disse Biskopens Fiender maatte gjennemgaa før sin Udgang af Livet. Større Vægt har det, at Biskop Nils Paaske af Bergen, som maa have været en selvstændig Mand, ikke slog Haanden af sin domfældte Embedsbroder, men saavel under Sagens Gang som efter hans Afsættelse viste sig som hans sande Ven. I den senere Tid har enkelte, som Biskop Erik Pontoppidan, fældet den haardeste Dom over Arøbo, som om han havde været en Mand, helt død i Synden og uden Spor af Følelse for sit vigtige Kald. Andre, som den adelsfiendtlige G. L. Baden, har anset ham for aldeles uskyldig og hele Retssagen som "et Bevis paa, hvilke Uretfærdigheder dansk Adel ogsaa kunde udøve med Held i Norge". Atter andre har ment, at Biskopens hele Opførsel lod sig undskylde, naar man tog billigt Hensyn til de simple Sæder og Landets Forhold paa den Tid. Den rigtigste Opfatning af Dommen og alt, hvad der med den staar i Forbindelse, tør dog vistnok være den, som den høit ansete danske Kirkehistoriker H. F. Rørdam har udtalt: "Jeg kan", skriver han, "ikke tilbageholde den Formening, at det egentlig var Kong Kristian IV, som afsatte den Mand, han selv faa Aar i Forveien, vistnok noget ubegrundet, havde hævet til saa høi og ansvarsfuld en Værdighed. Det laa saa ganske i denne Konges Karakter med skaanselløs Strenghed at straffe, hvad der af en eller anden Grund havde opvakt hans Fortørnelse. Navnlig var dette Tilfældet med de geistlige Personer, store eller

Digitized by Google

smaa, som i Levnet eller Lære havde paadraget sig hans Mishag. Den mindste Forseelse i Sakramentets Administration kunde bringe Affættelse, en liden Afvigelse i Læren kunde bringe Landflygtighed eller livsvarigt Fængsel. Var Kongen først bestemt i sin Mening om en Sag, da var det ikke Spøg for nogen anden Dommer at sætte sig imod, sligt kunde have de fordærveligste Følger for vedkommende, og der udfordredes dertil en Karakterstyrke, som kun meget faa var i Besiddelse af."

Om Arebos følgende Liv, der ikke vedkommer Norge, kan vi fatte os i Korthed. Strax efter sin Affættelse begav han sig til Malmø, hvor hans Hustru Else Jørgensdatter synes at have hørt hjemme. Her maa han have havt ikke faa Venner, og ved deres Hjælp blev han i 1625 kaldet til Sogneprest der i Byen. Denne Kaldelse fik han imidlertid af Kongen ikke Lov til at modtage; derimod gav han sit Samtykke til, at han det næste Aar blev Sogneprest i Vordingborg. Her døde han i 1637.

I de Trængselsaar, han tilbragte i Malmø, vendte Arebo sig for Alvor til Digtekunsten. En Frugt af denne hans Syssel var "Kong Davids Psalter, sangvis udsat", der udkom i 1623 og var tilegnet den norske Geistlighed. Han vilde herved, skriver han, afbede, hvad Forargelse han kunde have anstiftet ved Ord eller Gjerning, men tillige takke for den broderlige Yndest og den venlige Omgjængelse, som saa mange havde udvist mod ham i den Tid, han havde været i deres Midte. Han udtalte derhos det Haab, at hans Sange maatte komme den norske Ungdom i Hænde. Dette Haab gik ogsaa i Opfyldelse; efter en Udtalelse af Biskop Erik Bredal fandt nemlig dette hans Verk en meget stor Udbredelse i Norge.*)

Som Prest i Vordingborg forfattede Arebo et stort Digt om Skabelsen, Hexaemeron (de sex Dages Arbeide) kaldet.**) Dette har en særegen Interesse

*) Om denne Bearbeidelse af Davids Salmer, der oplevede 5 Oplag, skriver den lærde Professor Dr. A. G. Rudelbach i sin Afhandling om Salmeliteraturen: "Troere og herligere har ingen udtrykt de oprindelige Salmemelodier, dybere er ingen paa vort Tungemaal trængt ind i Davids Aand. Med Undtagelse af Luthers Salmeoversættelser og Lempninger har ingen blandt noget andet Folk, der søgte at tilegne sig Davids og Asafs Ord og Mening, naaet Arebos Rang".

**) Hexaemeron er en Bearbeidelse af den franske Digter Vilhelm du Bartas's Verk, La semaine, udarbeidet dels i rimede Hexametere, dels i Originalens Versemaal, Alexandriner.

Som Prøver paa Verket hidsættes nogle Brudstykker, der i poetisk Henseende maa siges at høre til de heldigere og især har sin Interesse derved, at de skildrer den norske Natur og dens Dyreverden.

Om Lemænen, som han i Overensstemmelse med Datidens Viden tror regner ned fra Himmelen, heder det saaledes:

For Norden Dovrefjeld, da Vintren er for Døre,
Det i Octobri sker, at Taag' og Fugt nedføre
I stor Mangfoldighed et Djur, de Lemmend kalde,
Som største Markemus (dog de er ulig alle)

Digitized by Google

for Nordmændene, idet han heri har nedlagt Indtrykkene fra sine Visitatsreiser i de pragtfulde Skildringer af den storslagne norske Natur, der ubestridelig er de bedste Dele af det hele Digt. K. L. Rahbek tillagde Arebo Hædersnavnet

Med fire korte Ben, end Musens noget breder',
Paa Rumpen stub oc kort, lig Bjørnen paa de Steder;
Men Kjæften lang og spids, med to Par skarpe Tænder,
Som Egern-tænder gridsk; naar du dem Kjeppen vender,
De ikke gjøre Ben, men fast paa Tanden lide,
Den Rumpe mod en Steen, saa fast i Kjeppen bide,
At du dem hviste*) kan: de Hunden saare kunne,
Og naar han bider en, da sankes samme Stunde
Saa mange, der nær er', og fast ad Hunden snerre,
Og skrige græsseligt, som Egerne, ja værre.
De er' at føle paa som Gæsling, ung og liden,
Men Farven brandgul er, sortpletted Ryg og Siden.
Om det saa hænder sig, den falder ned paa Vandet,
Kan den som anden Gris sig svømme strax til Landet.
Han bygger Vinterbo paa Muldvarpens Manere,
Gjør mange Veje smaa; de Græs med Rod fortære,
Saa Bonden faar sin Eng det først' Aar ei i Lave,
Naar Lemmend efter Høst begynder den at gnave;
Saa bor han i sit Hus ret hele Vinters Tider,
Til Solen lislig varm med Vaarens Dag opskrider,
Og lokker Græsset nyt af Jorden op den kolde.
Naar Lemmend smager det, da maa han Trøje holde;
Thi skede det ej saa, han lagde Bonden øde,
Og inden Sankte Hans aad op al Jordens Grøde.
Som Svin med Olden, saa sig Lemmend dermed feder,
Og den Laplænder arm for Hunger Flesket æder,
Thi Lappen i det Fjeld slig Vildbrad vel behager.

Moskenæsstrømmen i Lofoten skildres saaledes:

I Lofod Norden hen, i Norrigs Kongerige,
En Strøm befindes stor, som ei har mange Lige,
Den kaldes Moske-strøm, af Moskerspids hin høje,
Som Strømmen runden om ret artig ved at pløje.
Naar denne giør sin Flid og Maanens Verk forretter,
Og nogen kommer nær, han Verden snart forgjetter.
Den Bølger reis' i Vær som andre Bjerge høje,
Man der igjennem kan se Solen, Verdens Øje.
Er Vinden Strømmen mod, to Helte sammen ride,
Og med sligt Bulder stor imod hverandre stride.
At Land og Hus derved, ja Dør og Vindu ryste,
Og tage saa afsted, som Jorden skulde briste.
Den stærke Troldehval kan der ei gjennembryde,
Men trækker vred derfra, forfærdelig maa skryde.**)

*) Kaste, slænge.
**) brøle.

Digitized by Google

"den danske Digtekunsts Fader", og dette fører han som bekjendt fremdeles i Literaturhistorien.

Arebos Eftermand paa Throndhjems Bispestol var Magister Peder Jenssøn Skelderup, en Søn af Bergensbiskopen Jens Skelderup († 1582), der i de sidste 14 Aar havde beklædt Vor Frue Kirkes Sognekald i Kjøbenhavn, efterat han

Mand gisser og derom, der skuld' et Havsvælg være,
Som Bønder der omkring med slig Bevis vil lære:
At naar en Fur og Gran (som tit af Fjeld og Stene
I Stranden falder ud med Rødder, Top og Grene)
Til Mosken drager ud, og Strømmen er i Gjære,
Da den opsluges der, som Sten det maatte være. —
Min Mening er der om, at der af Klipper høie
En Skærgaard i det Dyb maa sig tilhobe føje,
Som en Indkjørsel har, men ellers Sten berundeb,
Og midt i samme Gaard en runder Klippe fundet.
Naar Strømmen kommer nu, forfærdelig den bruser,
Og ind ad samme Port som tusind Fosse fuser,
Og ingen Udgang har, den svirer og regjerer,
Og høien Middel-Sten ret runden om spadserer.
Thi snurrer den med Magt, som Kværnen, naar man maler
Og gjør et Øie stort, der ilig til sig haler,
Og sluger med en Fart, hvis Træ derover flyder,
Og det mod Stenen haard forslider og forbryder.

Af Fuglesfildringerne, der blandt andet giver en ret fornøielig Beskrivelse over Aliefangsten ved den norske Kyst, hidsættes det ret smukke Affnit om Svalen og Lærken:

Med rivend' Høgehær, med Falken blaa og hvide,
Med Glenten skadelig, som svinger over Lide,
Med Ravn og Ravneslægt vor Musa ej vil prange,
Som slet betagen er af liflig' Fugleklange.
Jeg ser af fugtigt Vand, som tykke Bier opfloje,
Det vilde Sangeri, som klinger i det høje,
Adskillig af Kolør, af Storhed ligemaade,
For Pilen luftefar, behændige, ja kaade.
Se Svalen vendelet, den drejer op og neder,
Nu svirrer om og om, sin Sommervise kvæder,
Betænker kvidrende, hvor hun vil bo og bygge,
Ja Unger sin' opklækt', indtil de blive flygge.
Stor Kunst med liden Magt det ringe Kreature
Betér i Reden sin, som og i runde Bure!
Dyndputsen idelig hun af og til besøger,
Og deraf Huset sit fra Dag til Dag forøger,
Til hun det hvælver slet, og Vinduer ej flere
End et umuret staar, saa stort hun selv kan være.
Naar Huset er beredt, hun tænker paa en Dyne.
Hvad Dun og fjæderblødt hun faar paa Mark i Syne
Til Reden fører op, sin' Unger spæ' til Senge,

Digitized by Google

tidligere havde været Slotsprest paa Fredriksborg. Det Bispedømme, som han fik at bestyre, var noget mindre end det, hans Formænd havde havt,

At det ujævne Dynd skal dennem ikke trænge.
Stor Renhed hende føl' forinden sine Døre.
Mod Spurven Striden hun behændig ved at føre.
Thi naar han hendes Hus tvvagtelig indtager,
Hun det for Søstre sin' høit pibende beklager.
De søge Dyndepøl, det Vindu at bestoppe,
Og strax den lille Skalk i Reden inde proppe.
Nu sjunger Lærken lydt, høit over grønne Lide,
Det søde tirreli, tir, tir, man hører vide,
Sig atter skyder ned, mod Jorden zirlig svinger,
Adieu, adieu, adieu, Di, Di, Valete synger,
Og ikke hører op, fra Munken vier Ljuse*)
Til Høsten samled er, Ægidj**) Nat vil fryse;
Og deri Prisen bær for hver en Fugl paa Kviste,
Der maa til Maaneds Tid sit søde Stemme miste.

Af Beskrivelsen over Pattedyrene hidsættes følgende Skildring af Rensdyret:

Du Reinsdjur mørkegraa paa Fjældekam og Tinde,
Du hjortetakket Hest for haardfør Lappefinne,
Du bær en mægtig Pris blandt Djur i kolde Lande,
Paa snetakt Finne-Kirk' mod iskold Zemblæ Strande.***)
Hvad har den husvild Finn, om du ham ikke klædde?
Hvem skuld' hans Liv fra Død paa Fjelderyggen redde?
Hvor saadan sviend' Kuld betager Klipper alle,
At Vand i Høiden kast halv Is kan nederfalde;
Din tyk-korthaaret Hud er da hans Hat og Hue,
Naar han paa Skien gaar i Jagt med Pil og Bue.
Du est hans Broker varm, hans Skindstak, snævre Trøje,
Hans Hoser, Handske, Sko og Støvle vel til Nøje,
Hans Seng, han hviler paa, hans Telt, naar Sneen driver,
Ja, en'ste Malkeko, ham Smør og Ost du giver;
Dit Kjød hans nydlig Mad, ov'r Hare-Vildbrad lækker,
Din Melk hans søde Mjød, naar han af Jagten trækker.
Du est hans Sølv og Guld; hvo Datter sin vil fæste,
Da est Du Ko og So, og Brudskat end den bedste.
Vil Fjeldmand Nabo næst kortvejs ov'r hundred Mile
Besøg' i andet Leir, kan Rein som Fuglen ile,
Og for en Kyrris let tre Blaa†) hver Dag oprende,
Og dermed femte Dag vel snart Lystrejsen ende. — —
O Djur, o ædle Djur, du nydlig Rein, du tamme,
Mens Sne er nordenfjelds, du i min Digt skal bramme.

*) Kyndelsmesse?
**) 1ste September.
***) Et Fjeld ved Vardøhus.
†) Blaaner. En "Blaane" regnedes for 7 Mile.

Digitized by Google

idet Søndmøre paa Herredagen i Bergen blev henlagt under Bergens Bisstop. Det søndmørske Kannikegjæld Herø skulde dog fremdeles vedblive at høre under Throndhjems Domkapitel.

Om hans 20-aarige Virksomhed er der ikke stort at sige, og den synes heller ikke at have afsat synderlig mange Spor. I 1643, da han var over 71 Aar gammel, afstod han sit Embede til Erik Andersøn Bredal, der fra 1640 af havde været Sognepræst for Frelserens Kirkes Menighed paa Kristianshavn. Til denne i flere Henseender ret merkelige Mand skal vi paa sit Sted komme tilbage.

Efter Bisstop Anders Foss's Død (1606) beklædtes Bergens Bispestol fra 1608 til 1615 af Anders Mikkelssøn Buck eller Kolding. Om Stiftets geistlige Forhold i hans Tid har vi blot faa Oplysninger. Kun erfarer vil at han ligesom Rigets øvrige Bisstoper med Strenghed vaagede over Lærens Renhed. Han tog sig derhos, som vi skal se, med saadan Iver af Stiftets Latinskole, at han endog selv skal have ledet Undervisningen i enkelte Fag, da Skolens Lærere ikke opfyldte sine Pligter. Om hans historiske Lærdom skal der nedenfor blive talt.

Hans Eftermand i Embedet var Nils Paaske (Paschasius), der indehavde Bispestolen fra 1616 til 1636. Han var ligesom sine Forgjængere og nærmeste Eftermænd en lærd og, som vi af Arebos Sag har al Grund til at slutte, tillige en selvstændig Mand. Han efterfulgtes af Magister Ludvig Hanssøn Munthe, der forestod Embedet til sin Død, 12te Marts 1649. Denne Mand, der er bekjendt som Stamfader for en vidt forgrenet og i vort Lands Historie navnkundig Efterslægt, havde tidligere været Sognepræst i Borreby og kongelig Hofprædikant. I sit nye Embede optraadte han med Kraft og Dygtighed. Saaledes skriver Edvardssøn om ham i sin Bergens Beskrivelse: "1638 anordnede Bisstop Munthe denne Skik og kristelige Ordinants, at udi Fasten alle Dage i Ugen, undertagendes Løverdag, skulde hver Morgen til 7 slet holdes Passionsprædiken, og da hver Gang forklares en Part af Kristi, vores Frelsers, Lidelses og Pines Historie, og derimod afskaffede al den hedenske og papistiske Fastelavns-Løben og anden slig djævelsk Aberi og Galenskab, som Skomagere, Skræddere, Væevere og andre Haandverks-Busser øvede og bedrev, Gud til Fortørnelse, Englene og fromme Guds Børn til Sorg og Bekymring og Djævelen samt hans Anhang til Lyst og Gjækkeri. Og dermed paabød alle og enhver at føie sig til Guds Hus at høre, hvad Guds Søn havde lidt for dennem, at de saadant og andet sligt Djævleri kunde lade fare. 1639 paabød sal. Ludvig Munthe, at der skulde prædikes hver Søndag og hver Fredag til Høimesse i St. Jørgens Hospital, desligeste i de Søfarendes Fattighus". Han indlagde sig derhos betydelige Fortjenester af sit Stifts Skolevæsen og udgav, som vi

Digitized by Google

paa sit Sted skal se, til Brug ved Almueundervisningen en Katekismus-forklaring, kaldet "Guds Ords første Alfabet".

Man er helst tilbøielig til at gaa ud fra, at de kirkelige Forhold stod paa en bedre Fod i Bergens Stift end i Landets øvrige Stifter, saasom Reformationen først var bleven prædiket her og Stiftet desuden stod i den livligste Forbindelse med Udenverdenen. For selve Reformationens Tidsalder og og lidt senere slaar dette vistnok ogsaa til; men inden ret lang Tids Forløb hæver Geistligheden i Bergens Stift sig ikke i nogensomhelst Henseende op over sine Embedsbrødre. Skal man dømme efter de mange uhyggelige Kjendsgjerninger, som en af vor Kirkehistorikere*) i de senere Aar har fremdraget, tør man vel nærmest endog sætte den bergenske Geistlighed bredved den throndhjemske saavel med Hensyn til Moralitet som med Hensyn til Oplysning. Nogle ret betegnende Træk skal her hidsættes.

Blandt Stiftets Prester var Drukkenskab en almindelig herskende Last, og det er ganske merkeligt, til hvilken Grænse Overbærenheden i denne Henseende kunde gaa. "Hvor den indskrænkedes til det private Liv, taaltes næsten alt, og den kirkelige Øvrighed overdækkede de mest gruopvækkende Ting. At en Prest gaar ombord i et Skib og lader sig traktere i den Grad, at han maa fires i Baaden og transporteres hjem til sin Prestegaard, paadrager ham visselig en Advarsel af Biskopen, men ikke mere. En Kapellan, der i Drukkenskab har lagt Haand paa sin Sognepresten, slipper med Afgivelsen af Løfte om ei at gjøre det tiere. En Prest optræder "med et taaleligt Rus" paa Prædikestolen under en Provstevisitats, men da han ellers gjorde sin Gjerning temmelig upaaklagelig, blev der intet gjort ved Sagen. Man kan heraf slutte sig til, hvad der ikke overdækkes, men bliver Gjenstand for Dom, og det falder næsten i det utrolige, at vi kun skal være 2 Aarhundreder fra den Tid, da man kunde høre om Nævekampe paa Prestegaardene mellem Prest og Provst, Presters Slagsmaal paa Kirkegaarden eller endog inde i selve Kirken og mange andre Grueligheder."**)

Af dette Umaadehold i Drik, som naturligvis maa ansees som den fornemste Aarsag til de Skandaler, som saaledes fandt Sted, kan man slutte sig til, paa hvilken Fod Presternes Moralitet forøvrigt maatte staa. I Tidsrummet 1604—1660 har man Efterretning om mindst 10 Prester i Stiftet, der dels blev suspenderede, dels afsatte, dels landsforviste for Horsforseelser, stundom endog forbundne med Delagtighed i Fosterfordrivelse. Heri er dog neppe medregnet det vistnok ikke ringere Antal, som slap med Leiermaalsbøder. I det hele maa det siges, at de Fordringer paa ren Vandel, som Kongen og Regjeringen opstillede ligeoverfor den underordnede Geistlighed, ikke var overdrevne store. De samme Forgaaelser, som for Biskop Arebo medførte Afsættelse, gik,

*) Daniel Thrap, Bergenske Kirkeforhold i det 17de Aarhundrede, Kra. 1879.

**) D. Thrap, nævnte Bog S. 61.

Digitized by Google

som vi af en samtidig Begivenhed kan slutte, aldeles upaatalt hen for en Prests eller en Provsts Vedkommende. I saadanne Spørgsmaal maa vel de praktiske Hensyn have havt det afgjørende Ord; skulde man have været altfor nøieseende med Uregelmæssigheder i Presternes Levnet, vilde vistnok, om ikke hvert andet, saa ialfald et meget stort Antal Prestekald være blevne staaende ledige.

Et Exempel paa, hvor ryggesløs og forvorpen en Prest kunde være, har vi i Hr. Mag. Jon Mogenssøn Skanke, der var Sogneprest til Indviken i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, og hvis Minde fremdeles lever i Sagnet i Nordfjord. Medens dette fremstiller ham som en forfulgt Uskyldighed, giver de bevarede Akter et andet Billede af Manden, og man modtager det Indtryk af disse, at han efter Tidens Opfatning ærlig havde fortjent den Død, han fandt paa Retterstedet.*) Hans Eftermæle blandt Almuen afgiver et Exempel blandt mange paa, hvorledes denne over Forbryderens Ulykke glemmer hans Brøde.

Jon Mogenssøn havde i sin Ungdom studeret i Rostock og havde taget Magistergraden i Kjøbenhavn, og det tør nok have været saa, som Sagnet beretter, at han har været en baade lærd og dygtig Mand. I 1594 blev han Rektor eller Skolemester i Bergen og ægtede Biskop Anders Foss's Datter Magdalena, der var Enke efter Sogneprest Hans Jørgensen til Korskirken. Forholdet mellem Ægtefolkene blev snart meget slet, idet han overfaldt sin Hustru med Hug og Slag, saa hun maatte tage sin Tilflugt til Slottet. Hjem turde hun ikke gaa; thi hun havde Erfaring for, at hendes Forældres Hus intet Fristed var. Engang havde Mag. Jon nemlig med sex af sine Skolegutter gjort Gaardgang i Bispresidentsen, og en anden Gang havde Mesterlektianerne brudt ind der og slæbt Biskop Anders's Hustru og Datter i Rendestenen. Efter 2 Aars Forløb blev han da afsat som Rektor og skaffet Logi paa det blaa Taarn i Kjøbenhavn. Herfra slap han ud, da han omsider havde bekvemmet sig til at bede sine Svigerforældre om Forladelse og afgivet Løfte om at behandle sin Hustru paa sømmelig Vis. Han vendte saa tilbage til Bergen og fik snart, som det maa antages ved Svigerfaderens Mellemkomst, Ansættelse som Sogneprest i Indvikens Kald, som dengang indbefattede de nuværende Prestegjelde Indviken og Stryn, og valgtes til Provst over Nordfjord. I denne sin Stilling kom han om ikke ret længe i Strid med den verdslige Myndighed for ulovlig Handel, som han drev med de Varer, han modtog sine Indtægter i. Foreløbig forstod han dog at rede sig ud af Klemmen; men et Par Aar efter var han ude paany og denne Gang paa en meget værre Maade. I Aaret 1617 blev han stevnet til Thinge for at svare for adskillige ulovlige Sager. Før han drog af Gaarde, nedgrov han en Del af sit Sølvtøi i Kirken, for at hans Hustru

*) Om Hr. Jon Mogenssøn Skanke i Sagnet se Prof. Dr. L. Daaes Bygdesagn, 1ste Saml. (2den Udg.), S. 40–43.

Digitized by Google

ikke skulde faa fat paa det, og paalagde sin Datter, Karine Jonsdatter, at "dersom hun fornam, at han ikke kom igjen, eller hannem kom noget at skade paa hans Liv, maaske for hendes Moders Skrivelsers Skyld, da skulde hun have sin Moder som en Hugorm og Forgift og holde hende for sin Faders Morder, og hun skulde være forbandet af Gud, om hun ikke rettede sig derefter, og det samme skulde hun forkynde sin Broder, at de derefter skulde rette sig; thi det var hans Testament". Hvorledes det gik Hr. Jon paa Bygdethinget, vides ikke; men sandsynligvis blev Sagen henvist til Lagthing og Kapitel. For dette sidste blev han indstevnet 18de Juni 1617.

"De ulovlige Sager", hvorfor Hr. Jon var anklaget, kan henføres til 3 Grupper, nemlig:

1. Ulovlig Handel og Æreskrænkelser mod Fogden.

2. Embedsforbrydelser, som Forsømmelse af Menighedslemmer paa deres Yderste, Negtelse af Adgang til Alterens Sakrament, Negtelse af Trolovelse og Meddelelse af Syndsforladelse til Folk, som levede i ulovligt Forhold.

3. Ægteskabsbrud og voldsom Behandling af hans Hustru.

Den første af disse Poster blev som verdslig Sag behandlet af Lagmanden, der dømte ham til en Bøde for ulovlig Handel og for sine ubeviste Udtalelser om Fogden. Hvad den anden Post angaar, viste der sig, at der havde været Momenter tilstede, som dels undskyldte, dels retfærdiggjorde hans Optræden ialfald i Datidens og Geistlighedens Øine. At hans Menighed ikke havde noget tilovers for ham og søgte om at faa en anden Sjælesørger i hans Sted, vilde visselig under andre Forhold ikke have havt noget at sige. Men hvad den tredie Post angaar, blev der fremdraget Beviser nok til at faa ham dømt fra Embede og Liv.

Allerede Aaret før Sagen blev anlagt mod Hr. Jon, havde han faaet en alvorlig Irettesættelse saavel af Lensherren som af Bispen for sin skandaløse Usædelighed. Men dette havde dog, som det synes, ikke fremkaldt nogen Forbedring hos ham, men snarere det modsatte. Til Trods for sine fagre Løfter om at opføre sig paa anstændig Vis mod sin Hustru havde han som Provst været det samme brutale Uhyre, som han havde været som Rektor. Hvorledes han mishandlede hende, naar de befandt sig i Enrum, kan ikke siges med Bestemthed, saa meget mindre som Provstinden heller ikke synes at have været af det mildeste Temperament. Men selv naar der var andre tilstede, undsaa han sig ikke for at fare løs paa sin Ægtehalvdel. Ikke mindre end 6 Personer vidnede saaledes, at de havde maattet fratage Provsten et Vedtræ, han havde grebet for at slaa sin Hustru med. Især gjør det ene Vidnes Udsagn et oprørende Indtryk. Det var en Kvinde, som 6 eller 7 Gange havde bistaaet Provstinden i Barnsnød. Hun aflagde Ed paa, at naar denne befandt sig i velsignede Omstændigheder, vidste Provsten ikke, hvorledes han skulde være som mest lei mod hende. Da maatte hun forrette Sæterarbeide og anden tung Fjøstjeneste eller gjøre Handelsreiser til Bergen,

Digitized by Google

der nødvendigvis maatte berede hende Ubehageligheder af alle Slags fra Kjøbmændenes Side. Alligevel maa hun dog have foretrukket at ligge paa Stølen eller i Bergen for et Ophold paa Indvikens Prestegaard. Thi der vankede der aldrig andet end Grin og knubbede Ord, ja stundom blev hun endog jaget ud for at forrette tungt Markarbeide. Slemmest var Manden altid, naar hendes Forløsning stundede til.

Hvad der i endnu høiere Grad end de forøvede Mishandlinger maatte gaa Hustruen til Hjerte, var det uterlige Forhold, hvori hendes Mand stod til flere Kvinder i Bygden. Man havde ham mistænkt for mange, men for Retten var der kun to, som vedgik det. Den ene af disse fik af Provsten en Flaske med en bitter Drik til at fordrive sit Foster med. Men da det kom til Stykket, vovede hun ikke at tage den ind. Siden trolovede han hende med sin Fostersøn, og da denne havde besvangret en anden Kvinde, fik han en Trediemand til at paatage sig Skylden derfor. En Kvinde, som ogsaa havde staaet i Forhold til Presten, blev paa hans Foranstaltning bortført til Throndhjem af en Jemtlænding. Provstinden var naturligvis vidende om alt dette, ja havde endog faaet fat paa det Giftstof, som skulde anvendes til Fosterfordrivelse. For nu at gjøre hende uskadelig søgte Provsten at paalyve hende den samme Forbrydelse, hvori han selv havde gjort sig skyldig. Først søgte han at drikke hende fuld for saa i denne Tilstand at faa hende til at undertegne "nogle Artikler, som kunde have kommet hende til Spot og Vanære". Siden prøvede han ved Slag og Trusler at tvinge hende dertil. Da nu alt dette ikke hjalp, vilde han pukke en af Bygdens Mænd til at give ham en Erklæring om, at han havde staaet i ulovligt Forhold til hans Hustru; men ihvorvel denne maa have været aldeles afhængig af sin Provst, vilde han dog ikke indlade sig paa denne nederdrægtige Streg. I de sidste Aar synes hans Hustru at have levet i stadig Angst for Livet. Foruden alt dette blev han overført at have forsøgt at bevæge flere af sine Sognebørn til at aflægge falske Vidnesbyrd og at have begaaet Underslæb mod Kirkerne i sit Prestegjæld. For alle disse Forbrydelser, der hver især maatte medføre strenge Straffedomme og efter hine Dages Lovgivning tilsammenlagte maatte have hans Henrettelse til Følge, blev han af den geistlige Ret dømt til Afsættelse og Skilsmisse og af den verdslige Domstol fra Livet. I Begyndelsen af Aaret 1618 blev denne Straf ogsaa bragt i Udøvelse.

Paa Stavangers Bispestol sad fra 1605 til 1654 de lærde Biskoper Laurentius Klaussøn Skabo eller Scavenius (til 1626) og Magister Thomas Kortssøn Wegner (1627—1654). Den første af disse, en Professorsøn fra Kjøbenhavn, havde tidligere været Sogneprest i Taarneby paa Amager og blev Hr. Jørgen Erikssøns Eftermand, "paa det at Stiftet kunde blive holdt udi den gode Age, som den forrige Biskop havde sat det udi", heder det hos Kristian IV's Historieskriver Slange. Han skildres som en lærd og

Digitized by Google

brav Mand, der ligesom hans Formand vaagede med Strenghed over den underordnede Geistligheds Moralitet og Embedsførsel. Det viser sig da ogsaa, at den Raahed og Usædelighed inden denne Stand, som Jørgen Erikssøn med stor Kraft havde bekjæmpet, var i merkelig Grad aftaget, og Forholdene inden dette Stift maa vist nok have været ikke lidet bedre end i det øvrige Land. Ganske vist har vi Exempler paa uværdige Prester ogsaa under hans 22-aarige Styre. Vi hører saaledes om enkelte, der har gjort sig skyldige i Usædelighed, Drukkenskab, Slagsmaal og Rømning fra sin Menighed; men deres Antal er ikke stort, og helst var det Kapellaner, ikke Sogneprester, som gjorde sig skyldige i sligt, som de maatte staa Kapitelet til Rette for.*)

Under Skabos Eftermand Thomas Wegner blev i Aaret 1631 Hallingdals og Valders Provstier, der hidtil havde ligget under Stavangers Stift, henlagte til Kristiania Stift, medens Øvre Thelemarken, der før havde henhørt til Hamars og senere til Kristiania Bispestol, nu skulde indlemmes i Stavangers Stift. For Stavangers Biskop, som slap de besværlige Visitatsreiser over Fjeldet, var denne Ændring en Fordel; men Presterne i Øvre Thelemarken likte den ikke og førte Klage derover.

Efterat Oslobiskopen Nils Klaussøn Sinning, som vi tidligere har lært at kjende som en ihærdig Modstander af de hemmelige Jesuiter og af deres Tilhængere, hvorfor han vistnok ogsaa havde faaet Kjendingsnavnet "den onde Biskop", under Hundredaarsfesten for den lutherske Reformation (29—30 Novbr. 1617) var afgaaet ved Døden, blev Mag. Nils Simonssøn Glostrup beskikket til hans Eftermand. Denne, der beklædte Embedet i 22 Aar (til 6te Januar 1639), havde, heder det, sin Føielighed ligeoverfor Kongen at takke for den Lykke, han gjorde paa Embedsbanen. Han var som Prest i Kjøge forlovet med en kjøbenhavnsk Borgermesterdatter, Karen Andersdatter, men afstod hende til Kongen, ved hvem hun blev Moder til Hans Ulrik Gyldenløve. Nils Glostrup ægtede siden hendes Søster. Som Biskop agtedes han som en vellærd, from og arbeidsom Mand, der navnlig med Iver tog sig af Almuens Oplysning i sit Stift. Blandt sit Stifts Almue gik han under Navn af "den gode Biskop". Hans efterladte Visitatsbøger, der omfatter Tidsrummet 1618—37, kan i flere Henseender siges at være interessante Sidestykker

*) En eiendommelig Sag reistes i 1623 mod Hr. Morten Pederssøn Ulf, der i 34 Aar havde været Prest i Holt. Han havde været tilstede ved Henrettelsen af en Knut Garten, som han stod i et Slags Svogerskab til. Denne havde af Fogden faaet den Indrømmelse, at Mestermanden ikke maatte lægge Haand paa ham. Paa Retterstedet viste det sig imidlertid, at hans Udskjorte var saa fast tilknyttet, at Presten maatte laane Mestermandens Kniv for at sprette den op, og siden holdt han Misdæderens Hoved fast til Blokken, idet Bøddelens Øxe faldt. Endskjønt han negtede at have gjort det sidste, ansaas han dog for skyldig; han dømtes til at afsættes fra sit Embede og at anses for uordineret.

Digitized by Google

til de Reiseberetninger, der bærer Navn efter en af hans Forgjænger i Embedet, Jens Nilsſøn. Ogſaa disſe ſaavelſom de af ham afgivne Indberetninger og Foreſtillinger vidner om, at den Ros, ſom er bleven ham tildel, er vel fortjent. Saaledes udvirkede han paa Herredagen i Bergen 1622 en Række Kongebreve, der er rettede mod forſkjellige Uordener i hans Stift. Af Præmisſerne til Reſkripterne erfarer vi, at Thelebønderne fremdeles holdt paa ſine "Kjørmesſer" (Kirkevielſesfeſter) og Drikkelag, der iſær holdtes om Helligaftenerne, ſaa de enten forſømte Gudstjeneſten eller kom "velbeſkjænkte" til Kirke. I det hele Stift herſkede der "ſtor Uſkikkelighed med Fæſtensøl og Bryllupsproces". Trolddomskunſter øvedes paa mange Maader, og der foretoges Valfarter til hellige Steder, hvor man haabede at finde Helbredelſe for alſkens Sygdomme og Skrøbeligheder. Degnene ſavnede tilſtrækkelig Underholdning, og mange af dem havde endnu ikke faaet den Klokkergaard, ſom de ifølge Ordinantſen ſkulde have. Paa alle disſe og lignende Mangler ſøgte Biſkopen nu efter bedſte Evne at raade Bod. Hans Eftermand var Oluf Boeſen (Boethius), der beklædte Biſpeſtolen til 1646. Fra hans Embedstid haves ikke ret mange Oplysninger. Kun ſer vi, at der ſaavel fra Gloſtrups ſom fra Boeſens Side blev gjort meget for at hele de Saar, ſom Læreſtridighederne tidligere havde ſlaaet.

Til Preſteſkabet i Oslo — eller ſom det nu gjerne kaldes — Akershus Stift og dets Forhold i denne Tid har vi ikke ret megen Kjendſkab. De ſamme Uordener og Skandaler, ſom vi hører om fra Landets øvrige Biſpedømmer, har ſagtens ogſaa gaaet i Svang her; men paa ſamme Tid møder vi ogſaa Udſlag af de nye religiøſe Strømninger, ſom gik gjennem forſkjellige proteſtantiſke Lande, og ſom tiltrods for ſin uklare Gjæring tyder hen paa, at en inderligere Opfatning af Kriſtendommens Væſen, der ſtaar i Strid med den herſkende Rettroenhed, er iſærd med at arbeide ſig op. Til disſe kirkelige Forhold ſkal vi ſenerehen komme tilbage under Fremſtillingen af Nils Svendsſøn Krønikes Strid med Stiftets Geiſtlighed.

Den merkeligſte af Preſterne i dette Stift maa unegteligen Kjeld Stub ſiges at være. Vi kjender ham alle ſom den vældige Preſtemand, ſom, da Fædrelandet var ſtedt i Nød, kaſtede Preſtekjolen og ſpændte Krigerens Sværd om ſig. Men ogſaa i andre Henſeender fortjener han at omtales, navnlig ſom den myndige Sogneherre, der ikke var bange for at ſige ſine Overmænd Sandheden, naar det viſte ſig at være nødvendigt.

Kjeld Stub var en Preſteſøn fra Halland. Han blev i Aaret 1626 indſkreven ſom Student ved Kjøbenhavns Univerſitet, hvor han ſtuderede et Par Aars Tid. Derpaa drog han udenlands og tog Tjeneſte ſom Ingeniør i den keiſerlige Hær i Nederlandene. Om hans Virkſomhed her har ingen Efterretning naaet til hans Fædreneland. Men i 1631 kom han hjem, var ſaa i nogen Tid Lærer og Hovmeſter og kaldtes i 1635 af Magiſtraten i

Digitized by Google

Kristiania til Sognepræst ved den nyopførte Trefoldighedskirke, der laa paa det Sted, hvor Johanneskirken nu er bygget.

Hvad det har været, som bevægede Kjeld Stub til at ombytte Krigerens Yrke med Prestens, vides ikke. Saa meget er dog vist, at han ogsaa til sin nye Stilling medførte en ikke ringe Stridbarhed, som man neppe skulde vente at træffe hos en Fredens Mand.*)

Som Sogneprest i Kristiania stødte han saaledes alvorlig sammen med Byens Borgermester Laurits Ruus, der tidligere havde været Byfoged i Oslo. Deres Uenighed, der kom til at vedvare igjennem flere Aar, havde sin første Oprindelse fra et Gilde, som Laurits Ruus holdt i sin Gaard ved Raveren eller den lille Havn, og hvor Magister Kjeld var tilstede. Om deres Sammenstød aflagde et af Vidnerne følgende Forklaring: "Mag. Kjeld dandsede for med et Glas i Haanden og havde Fordansen. Da tog Borgermester Laurits Ruus en Kvinde op og dansede med, var hel drukken og kom omkring Mag. Kjeld i Dansen og dansede hannem fore, hvorudover denne blev vred og truede ham med det Glas, som han havde i Haanden. Hvad Ord dennem faldt imellem, vidste Vidnet ikke; men Marta, Laurits Ruus's, sagde til Borgermester: "Lad os gaa hjem; thi de vil i Hovedet paa Eder." Den, som aflagde dette Vidnesbyrd, var Byens Tolder, hos hvem Magister Kjeld ved Husundersøgelse havde fundet "fordægtige og sektiske Bøger", som han havde stukket til sig. Ihvorvel Sognepresten nedlagde Indsigelse mod, at hans Prov skulde godkjendes, maa det dog siges ikke at være saa ret meget forskjelligt fra hans egen Forklaring, der lød saaledes: "Om Aftenen opknepte vor Borgermester, hel vel beskjænket, sin yderste Trøie, tog sig udi Buxelinen med den ene Haand, sprang af sit Sæde udi en Dans, som jeg og var i, løb med et Glas paa Haanden nogle Gange rundt omkring, forhindrede og spredte Dansen, og der han vilde sig nedsætte, faldt hannem Glasset af Haanden paa Jorden, eftersom han var beskjænket, og hans Hustru Marta Jensdatter tog ham ved Haanden og fulgte ham ud af Døren". Ogsaa andre ses at have faaet det Indtryk, at det var Prestens selvbevidste og energiske Optræden, som fik Borgermesteren til at fortrække. Denne fik Anledning til at hevne sig nogen Tid bagefter. Da en af Byens Borgere Helge Kristofersson vilde gifte sig med Maren Jensdatter, hvis Slægtning og Formynder Borgermesteren var, søgte han at hindre deres Trolovelse, idet han paastod, at Helge var bundet ved Ægteskabsløfte i Holland. I sin Nød henvendte Helge sig til Magister Kjeld og bad ham om at hjælpe sig. Hr. Kjeld søgte da ogsaa ved Forestillinger at overtale Borgermesteren til at give sit Samtykke. Da disse intet frugtede, trolovede Hr. Kjeld dem alligevel, da han

*) Som bekjendt har man den Anekdote om han, at en af hans Krigskammerater kom til Kristiania, og da han ved et Besøg i Trefoldighedskirken fik se sin fordums Vaabenbroder paa Prædikestolen, raabte han forundret: "Kilian, Kilian! Wer Teufel hat dich auf der Kanzel geführt?" (Kjeld, Kjeld, hvor F. er du kommen paa Prædikestolen?)

Digitized by Google

ansaa Borgermesterens Indsigelse for at være aldeles ubeføiet. Som Følge heraf fik den Uenighed, som havde hersket mellem Sognepresten og Borgermesteren ny Næring, og baade Statholder og Biskop maatte gjøre sig alvorlig Umag for at faa dem forligte. Dette lykkedes tilsyneladende ogsaa omsider; men hos Borgermesteren blev der dog siddende en Braad igjen. Han vægrede sig saaledes ved at modtage Sakramentet af Magister Kjeld, vendte Hovedet bort, naar han gik forbi ham i Kirken for at undgaa at besvare hans Hilsen, og mere saadant, — kort sagt, Hr. Kjeld havde al Grund til at tro, at Forliget ikke var alvorlig ment fra Borgermesterens Side. Da han selv kort efter skulde gaa til Alters, søgte han at komme til Enighed med Borgermesteren. Han sendte i dette Øiemed sin Klokker til ham; men denne traf ham enten ikke i saa normal Forfatning, at han kunde høre et fornuftigt Ord, eller ogsaa fik han kjedelige og vrantne Svar med til sin Herre. Tilsidst passede da Hr. Kjeld Borgermesteren op i Kirken og fulgte ham ud til hans Løkke*), og nu var der tilsyneladende ikke Maade paa, hvor vel Borgermesteren vilde gjøre det paa sin Vis mod ham. Men om noget Forlig med Helge Kristoferssøn vilde han ikke høre et Ord. Hermed maatte Hr. Kjeld foreløbig slaa sig tiltaals. Men ud paa Høsten, da Presten atter vilde gaa til Alters, gjorde han et nyt Forsøg paa at tilveiebringe et Forlig mellem Helge Kristoferssøn og Borgermesteren, og han lod sig derhos forlyde med, at han skulde gjerne give 100 Rigsdaler til de fattige, om det maatte lykkes ham at føre denne Sag til Ende. Men da Hr. Kjeld og Medhjælperne kom ned til Borgermesteren, fandt de hos ham en alt andet end velvillig Modtagelse; han svor paa, at han ikke vilde taale nogen Formaning fra Hr. Kjelds eller nogen anden Prests Side og fordømte sig paa, at han ikke vilde indgaa paa nogetsomhelst Forlig med Helge Kristoferssøn. Hr. Kjeld skulde anse sine Folk, mente han; thi han maatte vide, at han ikke havde at gjøre med en fra Vaterland eller Pipervikens m. v. Herpaa svarede da Kjeld Stub, at naar Borgermesteren ikke vilde forlige sig med Helge, saa havde han intet andet at gjøre end at negte ham Sakramentet, indtil han fortrød sin Synd og indgik Forlig. Det var nu hans Mening at lyse Borgermesteren i Ban; men forinden dette skede, blev Hr. Kjeld kaldet op paa Slottet, hvor han af Statholderen og flere af Kapitelets Medlemmer blev betydet, at han "for adskillige Aarsagers Skyld" skulde lade Bansættelsen bero. Der blev ogsaa gjort flere Mæglingsforsøg, og det viste sig herunder, at Sagen mellem Borgermesteren og Helge Kristoferssøn var af den Art, at den kunde afgjøres ved Lov og Dom. Men dette var ikke Hr. Kjeld nok; han fordrede nemlig, at Borgermesteren skulde give efter, og saa længe han ikke gjorde det, vilde og kunde han ikke antage ham til Altergang. Det blev nu til en Sag for Kapitelets Domstol, der søgte at faa Parterne forligte, men da dette ikke lykkedes, kom den for Kongen og

*) Den saakaldte Rusløkke, hvis Have neppe endnu er aldeles forsvundet.

Digitized by Google

Rigsraadet. Resultatet blev da, at Kjeld Stub efter kongelig Befaling af 7de Juli 1641 maatte forlade sit Embede i Kristiania, hvorimod han skulde faa et andet Kald i Stedet. Saaledes gik det til, at Hr. Kjeld kom til Ullensaker, hvis Prest Mag. Trugels Nilssøn, der tidligere havde været Rektor ved Kristiania Skole, fik hans Embede i Byen. I denne Stilling skal vi om ikke ret længe forny Bekjendtskabet med ham.

Ved Siden af Hr. Kjeld fandtes der i Akershus Stift ogsaa forskjellige andre Prester, som fortjener at nævnes paa Grund af Lærdom og Dygtighed, saaledes bl. a. Kristen Steffenssøn Bang paa Romerike og Sevald Thomessøn. Under Hannibalsfeiden udmerkede foruden Hr. Kjeld ogsaa et Par andre sig som Partigjængere.

Mangt og meget er bleven skrevet om det dybe Forfald, hvori den norske Geistlighed befandt sig, og har man en rigtig smudsig Historie at fortælle om en Prestemands offentlige eller private Færd, er man strax rede til at give den en prangende Overskrift som "Tidsbillede" eller "Livsbillede fra den norske Kirke". En saadan Betegnelse maa, saa rigtig den i og for sig end kan være, i flere, om ikke i de fleste Tilfælde siges at være vel rummelig og derfor vildledende. Saa mange uheldige Subjekter, den norske Prestestand end havde at opvise, maa et ikke lidet Antal af Geistlige dog have holdt Tidens Maal, ja ikke faa tør nok ogsaa efter vore Dages udviklede Begreber have været en Pryd for sin Stand. Det er ogsaa saa sin Sag med Tidsbilleder, som udelukkende er byggede paa Retsakter, idet det i Regelen jo er Modparten og hans Sagfører, som i disse har Ordet, medens den anklagedes Forsvar bliver overhørt. Vor Prestestands Historie har ialfald fra den sidste Halvdel a det 17de og fra det 18de Aarhundrede Exempler at opvise paa, at Sjælesørgere er faldne nærmest alene som Ofre for et Menighedslems Had og en uvederheftig Almues Skraal. Vi staar, naar det gjælder Forseelser af Datidens Prester ikke sjelden over for lignende Kjendsgjerninger, som i det 16de Aarhundrede kunde anses for formildende Omstændigheder for de Fogder, som forbrød sig. De Krav, som stilledes til en Sogneprests Gjæstfrihed i hine Dage, var overordentlig store, ja man kan sige, at de i flere Tilfælde maatte holde aabent Bord for hver Veifarende, som drog deres Gaard forbi, og fra at være en god Vert og gjøre sig skyldig i Umaadehold var Skridtet neppe synderlig langt. Retsakterne meddeler altid, hvor Presten tager større Rettigheder, end Loven tillader ham; men man vil forgjæves i dem søge Oplysninger om, hvor ofte han i slige Tilfælde har været stillet Valget mellem at bedrage eller selv at bedrages. Kapellanerne maatte gjøre Tjeneste for en Løn, der som oftest var saa stor som den, en dygtig Gaardsgut fik, og havde aarlange Udsigter, før de turde haabe at sætte eget Bo og stifte Familie.

Digitized by Google

Men hvorom alting er, maa man dog sige, at Forholdene i den norske Kirke og iblandt dens Prester lod meget tilbage at ønske, og den fornemste Grund hertil har man at søge deri, at Menighederne var i Besiddelse af Retten til at vælge sine Prester, en Ret, som var bleven Folket forbeholdt ved Reformationen og den danske Ordinants af 1537. I Norge havde denne Kaldsret maaske endog faaet et mere demokratisk Præg end i noget andet protestantisk Kirkesamfund. Hvilke skammelige Misbrug, Udøvelsen af denne Ret førte til, er i det foregaaende oftere berørt, og selv om man ikke gaar saa vidt som at stemple de norske Prestevalgs Historie i de første halvandet hundrede Aar efter Reformationen som en Skandale fra først til sidst, er det dog sikkert nok, at megen Vilkaarlighed herunder gjorde sig gjældende, og at det hørte til Sjeldenhederne, at Valgene fremgik af rene Bevæggrunde. Især var det Hensynet til den afgaaede Prest, hans Enke og øvrige Paarørende, som herunder kom til at spille en afgjørende Rolle. Stundom hændte det, at en Prest i levende Live traf Aftale med sin Menighed for at sikre en Søn eller en anden Paarørende Kaldet efter sin Død. For at modarbeide denne Uskik blev der i Kirkeordinantsen af 1607 indført en egen Bestemmelse, i hvilken det heder: "Prester, som holder Børn i Skole, maa ikke indgaa med Menigheden, at deres unge Sønner bekommer Tilsagn om Kaldet at beholde, endog man aldrig kan vide, hvad der af dem vorde vil. Udi saa Maade bliver Presterne til Falskner for Gud og Øvrigheden og til Hyklere for deres Sognemænd, det hellige Ministerium vanbruges og bliver til Arvegods, og Sønnerne bliver lade og forsømmelige, derfor vil Vi saadanne Bænke- og Arvekald aldeles have afskaffede." Der er dog overmaade liden Sandsynlighed for, at dette Lovbud har baaret Frugter. Endnu større Indflydelse paa Prestevalgene havde Hensynet til den afdøde Sogneprests Enke og Efterladte. Allerede strax efter Reformationen synes disse at have erholdt Naadensaar, idet Kaldets og Prestegaardens Indtægter i det første Aar efter Ægtefællens Død skulde tilfalde dem, medens de skulde lade Embedsforretningerne mod en billig Godtgjørelse bestyre af en Kapellan eller af Eftermanden i Kaldet. Anden Forsørgelse for en Prests Efterladte kjendte man ikke her i Norge paa denne Tid. Det laa da nær for Menigheden at skaffe Enken en Forsørger i den Prest, som blev ansat i Kaldet efter hendes afdøde Mand, og den satte derfor ikke sjelden denne det Vilkaar, at han skulde gifte sig med hende, hvis han vilde opnaa Kaldet. Ved saadanne Leiligheder fik da en ugift Ansøger altid Fortrinet fremfor en gift eller forlovet, og ihvorvel Biskoperne havde det i sin Magt at protestere mod ethvert saadant Valg, gjorde de det dog ikke, men stillede sig tvertimod som oftest paa Menighedens Side. En Presteenke ansaa det derfor at være hendes uomtvistelige Ret at blive gift paany med Eftermanden i Kaldet, og man har fuldt op af Exempler paa, at en saadan kunde have været gift med 2, stundom med 3, ja af og til endog med 4 Sogneprester i et og samme Kald, før hun sagde Verden Farvel.

Digitized by Google

Fandtes der ingen Presteenke i Kaldet, eller var der Hindringer i Veien for, at Kaldssøgeren ægtede Enken, kunde et Ægteskeb mellem Formandens Datter og den unge Prest bringe Sagen i Orden. "Paa denne Maade", skriver Professor L. Daae i en meget læst Afhandling om de geistlige Embeders Besættelse efter Reformationen, "gjennem Prestesønner, Presteenker og Prestedøtre, frembragtes altsaa en vis Arvelighed i de geistlige Embeder, dannedes en ved agnatiske eller cognatiske Baand sammenknyttet Levi Stamme i Folket". Som Exempler kan anføres, at i Stjørdalen gik Kaldet i hele 200 Aar paa en enkelt eller et Par Afbrydelser nær i Arv i samme Slægt. i Meldalen, i Stod, i Akerøen o. fl. Steder var det samme Tilfælde i 100—150 Aar. Sande Prestegjeld gik i 5 Sogneresters Tid i Arv formedelst 5 Giftermaal i Tiden 1558—1723. Hjelmelands Prestegjeld i Stavanger indehavdes fra 1597—1777 af en og samme Slægt. Disse Exempler, som nærmest maa siges at være grebne i Flæng, vil med Lethed kunne forøges. Af og til kunde der ved Prestevalgene finde ganske snurrige Forviklinger Sted, som tilstrækkelig tjener til at karakterisere det hele Væsen. Hos Hr. Anders til Bjørnør tjente i 1620-Aarene en Kapellan ved Navn Hr. Ole Torgersøn, der var forlovet med Hr. Anders's Datter, Ida. Men da Hr. Anders omkom paa Søen, valgte Menigheden til hans Eftermand en anden Prest, der ogsaa hed Anders. Denne maatte da forpligte sig til at gifte sig med Ida Andersdatter. Men efter et Par Aars Ægteskab blev denne Hr. Anders vanvittig og druknede sig; ved det nye Prestevalg meldte Hr. Ole sig paany som Ansøger og fik Kaldet mod at gifte sig med sin tidligere Forlovede.

Man kan til en vis Grad forsone sig med denne vilkaarlige Besættelse af Kaldene, naar det var Hensynet til en Sjælesørgers i Hjælpeløshed forladte Familie, som gjorde sig gjældende. Anderledes stiller Forholdet sig dog, naar Almuen paa en Maade bortliciterede Kaldet til den, som nøiede sig med de mindste Indtægter og Rettigheder. Saadanne Overenskomster, som naturligvis oftest holdtes hemmelige, skal saaledes have fundet Sted i Thelemarken, hvor Bønderne "saasnart de kaldede en ny Prest, udvalgte ham paa Kondition at afstaa noget i sine Indtægter". Dette skammelige Forhold maatte som rimelig kan være fremkalde Uvenskab og Stridigheder mellem Prester og Almue. Ikke sjelden finder vi ogsaa Exempler paa, at Lensherrer, Fogder og andre øvede en temmelig sterk Indflydelse paa Kaldenes Besættelse, og det hændte, at en Lensherre stundom modtog Stikpenge for at arbeide for en Ansøgers Ansættelse i et Kald.

Allerede tidlig — ialfald fra 1580-Aarene af — begyndte Kongemagten at gribe ind i Menighedernes Valgret, idet den af og til gav enkelte Personer skriftlige Tilsagn om Presteembeder. Men slige gjaldt i Regelen ikke noget bestemt Kald; de maa nærmest kun betragtes som en kongelig Anbefalingsskrivelse til Menighederne, og som oftest indeholdt de ogsaa et udtrykkeligt Paabud om, at Alt skulde gaa efter Ordinantsen. Det siger dog sig selv, at for Lensherrer

Digitized by Google

og Bisper var slige kongelige Ønsker en Lov, og Almuen fik derved ofte Prester, som den ellers, hvis alt var gaaet regelmæssigt til, neppe vilde have valgt.

I Almindelighed havde de Mænd, som fik saadanne kongelige Anbefalinger, studeret i Udlandet og derfra medbragt Vidnesbyrd om Kundskaber og Renhed i Liv og Lære. Det er rimeligt nok, at saadanne Mænd maatte have Fortrinet fremfor dem, der kun havde gjennemgaaet en af Landets faa Latinskoler og før sin Indvielse til Presteembedet kun havde at underkaste sig Biskopens Prøvelse. Denne Bispe-Examen, som endnu er bibeholdt, var nemlig næsten et helt Aarhundrede igjennem den eneste Prøve, som et Presteemne havde at underkaste sig. Ganske vist var der oftere, saaledes ogsaa i den norske Kirkeordinants af 1607, opstillet den Fordring, at enhver, der vilde blive Prest, først i nogle Aar skulde have studeret i Kjøbenhavn eller ved et fremmed Universitet og derfra have hjembragt et godt Testimonium; men det var dog først ved Forordning af 1ste November 1629, det blev paalagt enhver vordende Prestemand som absolut Pligt at underkaste sig theologisk Embedsexamen ved Kjøbenhavns Universitet. I det skarpe Opsyn, Regjeringen holdt med denne Institution, havde man tilstrækkelig Sikkerhed for, at vedkommende gik til sin Livsgjerning med det fornødne Grundlag af Kundskaber og med et Stempel, der tilkjendegav, at hans Lære var den enegyldige statskirkelige. Denne Examen var saaledes et nyt Skridt fra Regjeringens Side i Retning af Prestekaldelsens Frigjørelse fra Menighedens Beskikkelsesret.

Tidligere paa Aaret, ved en kongelig Forordning af 27de Marts 1629, var den saakaldte Medhjælperinstitution bleven indført. Ved denne Forordning gjør en lignende Tendents sig gjældende. Medhjælperne skulde nemlig foreslaaes af Presten og Biskopen, men Lensherren skulde beskikke dem. Efter dette havde man altsaa det eiendommelige Forhold, at Presten valgtes af Almuen, men hans Medhjælpere af Stedets høieste Myndighed.

Denne Forordning, der bærer Overskriften "Om Kirkens Embede og Myndighed mod Ubodfærdige samt adskillige Geistlighedens Forhold", spiller sammen med forskjellige andre kirkelige Anordninger, som Krigen med Keiseren paa en Maade kan siges at have fremkaldt, en ikke ubetydelig Rolle i den norske Kirkes indre Historie. Ved nogle ældre Kongebud var Helligholdelsen af anordnede Hviledage bleven indskjærpet, og der var sat strenge Straffe for dem, som ved Drukkenskab eller anden Ustikkelighed vanhelligede dem. Da det imidlertid havde vist sig, at disse Bestemmelser intet havde frugtet, og, som det heder i Forordningen, "at Ondskaben end fast mere dagligen haver tiltaget, saa man udi dette klare evangeliske Lys, som udi disse Lande og Riger haver været optændt, fast skjødesløsere, forargeligere og ugudeligere Levnet anstillet, end paa de Steder, hvor den gode Guds Vei og Villie ikke saa klarligen aabenbart og bekjendt været haver", befalede Kongen Gjennemførelsen af forskjellige Forholdsregler, der skulde afgive Botemidler mod

Digitized by Google

Vanekristendommens Brøst og den aabenbare Ugudeligheds Synder og Laster. Saaledes skulde Presterne og deres beskikkede Medhjælpere "have Indseende med saadanne Laster, som ellers formedelst sædvanlig Rettergang ikke saa bekvemmeligt er at afskaffe eller bevise, som Prædikens Forsømmelse, Helligdags Misbrug til Gilde, Drik, Dobbel, Gjøglen, Fegten eller andet saadant, Sakramentets Forholdelse over 1/4, 1/2 eller et helt Aar, idelig Sværgen og Banden, Guds Ords Skjæmt . . ., letfærdig Skanderen og Snak, letfærdig Selskabs Besøgelse og Omgjængelse, Fylderi og idelig Drukkenskab, ubillig Fordel i Kjøb og Salg, ulovlig Aager" o. s. v. Naar Presten og hans Medhjælpere gjorde sin Flid med hemmelig Formaning og idelig Advarsel, skulde saadant ikke tages dem ilde op. Men hvis det nu viste sig, at saadanne Formaninger ikke bar Frugt, skulde vedkommende, der saaledes forsyndede sig, udelukkes fra Kirkens Naademidler og negtes Adgang til at være Daabsvidner, og Presten skulde lyse denne Bansættelse tre Gange fra Prædikestolen. Fra Bannet skulde en bansat først kunne løses, naar han havde gjort en alvorlig og hjertelig Bekjendelse. Hvo, som forsaa sig med Banden og Sværgen, skulde sættes i Gabestokken og ikke slippe fri igjen, før han havde betalt Bysvenden 4 Skilling. Dernæst skulde Guds Ords Tjenere have Indseende med, at deres Sognebørn nærede sig redelig og holdt sine Børn til at lære et Haandværk eller anden Tjeneste. For Presternes og Sjælesørgernes Lære og Optræden paa Prædikestolen blev der dels udfærdiget nye, dels indskjærpet ældre Paabud, og navnlig skulde den sidste Del af Prædikenen anvendes til Børnelærdommens Forklaring. Derhos skulde baade Presten og hans Medhjælpere med Iver tage sig af Ungdommens Oplærelse i den kristelige Børnelærdom. Endelig fik Presterne, Degnene og de øvrige Lærere strengt Paalæg om at afholde sig fra Drukkenskab og andre i Sammenhæng hermed staaende Laster, udvise sømmelig Tarvelighed i Klædebragt og Husholdning og i det hele foregaa sin Menighed med det bedste Exempel.

Den udførlige Forordning vidner i ikke faa Henseender om de Bestemmelser, som paa de forskjellige Stiftsmøder eller Synoder hertillands blev fattet om Presternes Embedsførelse og Forhold til deres Menighed samt Gudstjenestens og Kirkeskikkenes Anordning. Af saadanne Stiftsmøder kjender vi ikke faa for Bergens og Stavangers Stifts Vedkommende, ligesom flere Rækker af de her stedfundne Forhandlinger er bevarede. Tildels synes her ogsaa Disputationer og dialektiske Styrkeprøver at have fundet Sted mellem Biskoperne og Presterne i deres Stift. Disse Synoder tør maaske saaledes i sin Tid, før den theologiske Embedsexamen blev paabuden, tillige have været et Slags Examinationer, som enhver, skjønt frivillig, havde at underkaste sig, og det tør hænde, at dygtige og lærde Biskoper har benyttet Anledningen til paa disse Sammenkomster, som fandt Sted med en vis Regelmæssighed, at holde belærende Foredrag over enkelte theologiske Fag for sit Stifts Prester. Antydninger til noget lignende fattes ialfald ikke.

Digitized by Google

I nær Sammenhæng med Indførelsen af den theologiske Embedsexamen stod den Omordning, som Landets hele Skolevæsen maatte underkastes, saavel Stiftsstædernes Kathedralskoler som de forskjellige ubetydelige Latinskoler, som fandtes i enkelte af Landets Smaabyer. Den Opmerksomhed, som Regjeringen viede denne Sag, fortjener ogsaa al Paaskjønnelse. Vi finder fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede omtalt flere Træk, der vidner om, at Skolen og dens Mænd arbeider under ulige gunstigere Vilkaar end tidligere. Skolernes Lærerstand har forskjellige ansete Navne at opvise; der indføres nye forbedrede Lærebøger, og Discipelantallet er ved flere af Skolerne i sterk Tilvæxt. Men vender man Bladet om, træder der os fremdeles mangt et Træk imøde, som afgiver slaaende Vidnesbyrd om Tidens og Sædernes Raahed.

Om Bergens Skole erfarer vi saaledes, at den befandt sig saagodtsom i Opløsningstilstand, til Trods for at der fra Biskopernes Side blev udfoldet de ihærdigste Bestræbelser for at bringe den paa Fode. Ikke mindst maa dette have været Tilfældet med Biskop Anders Buck, der selv paatog sig at besørge Katekismusundervisningen, som Skolens Rektor enten ikke gad eller kunde besørge.

Ikke meget bedre var Forholdene en Tid lang ved Oslo Skole, som i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede havde havt flere udmerkede Lærere. De Tider var imidlertid nu forbi, og Domkapitlets Forhandlingsprotokoller giver os mere oplysende end tiltalende Efterretninger om det Liv, hvortil "Degnene", som de ofte stivskjæggede ældre Elever kaldtes, kunde hengive sig. En Forandring til det bedre indtraadte dog, da Skolen i 1635 flyttedes fra Oslo til Kristiania, hvor den forenedes med et Gymnasium, som oprettedes ved Fundats 25de Oktober 1636. Denne Stiftelse var et Slags høiere Latinskole, hvor der holdtes Forelæsninger over Theologi, theoretisk og praktisk Filosofi samt Fysik og Mathematik af 3 Professorer, der lønnedes med Indtægterne af Oslo Domkapitels Kannikegods. Disse Professorer havde derhos Sæde i Stiftets Domkapitel. Gymnasiet bestod i henved 25 Aar, da Krigen med Sverige bevirkede dets Nedlæggelse. Ved Baahuslens Afstaaelse gik nemlig en stor Del af Kannikegodset, hvis Indtægter anvendtes til Stiftelsens Underholdning, tabt for Norge, og efter Enevoldsmagtens Indførelse maatte paa Grund af Statens Pengenød meget af det tiloversblevne afhændes. Kun det theologiske Læreembede blev bibeholdt en Tid ind i det paafølgende Aarhundrede.

Blandt Professorerne ved dette Gymnasium maa foruden Mag. Nils Svendssøn Kronich (Krønike) eller Chronichius og Kristen Nilssøn Bundtz, der begge som Lektorer nedenfor vil blive omtalte, nævnes Lægerne Ambrosius Rhodius og Vilhelm Preen. Den første af disse, der ved Enevældets Indførelse kom til at tildrage sig en vis Opmerksomhed, var utvivlsomt af de lærdeste, om ikke den lærdeste Mand, som Norge paa den Tid havde at opvise. Han

Digitized by Google

havde studeret ved Wittenbergs Universitet under sin Farbroder og Navne, der var en af Tyge Brahes og Kepplers dygtigste Disciple, maa senere hen have været akademisk Lærer i Wittenberg og Kønigsberg, men nødtes i 1635 paa Grund af Tretiaarskrigen til at fortrække fra sit Fædreneland. Han begav sig da til Kjøbenhavn, hvor han under 18de Juni 1636 blev udnævnt til Læge paa Bremerholm og i Børnehuset. Neppe havde han imidlertid tiltraadt denne Stilling, førend der i Vaisenhuset udbrød forskjellige ondartede Sygdomme som Blodgang, Flekfeber, venerisk Syge og Radesyge, hvorved mangfoldige bortreves. I denne Anledning skrev Kong Kristian følgende Brev til Rentemestrene en 8 Dages Tid før Jul: "Jeg fornemmer af Forstanderen udi Børnehuset, at den Doktor, der er inde, kurerer Børnene derinde, at de efter hinanden kommer henad Kirkegaarden, uanset at, Gud være lovet, end om Stund (ɔ: nuomstunder) derinde ingen Pest grasserer, hvorfor I skal erfare, om man kan bekomme en anden, om end man skulde tildele hannem en større Del, thi de Penge var vel anvendte." *) Nærmest for at faa ham erstattet af en anden paa denne farlige Post lod Kongen ham i Begyndelsen af 1637 kalde til Professor i Fysik og Mathematik ved Kristiania Gymnasium og Stadsfysikus der i Byen.

Omtrent samtidig og, som det tør synes, ikke uden Sammenhæng med Gymnasiets Oprettelse erholdt Norge sit første Bogtrykkeri, der i 1643 anlagdes i Kristiania. Dette bestyredes i den første Tid af Kjøbenhavneren Tyge Nilssøn, der i 1643 udgav en Almanak for 1644 paa 24 Blade samt en Slags Avis om Krigsbegivenhederne paa den norske Grænse ("Aggershusiske Acters Første Quartaels Summariske Beskriffuelse paa nerverende Aar 1644 flitteligen samlet oc forfattet" **); hertil kommer vistnok nogle mindre Flyveskrifter, der var bestemte til at udspredes paa den anden Side af Grænsen, og som maa være forfattede af Kjeld Stub, samt en Prædikensamling af Nils Svendssøn Kronich. Men Tyge Nilssøn blev ikke længe her i Landet, idet han allerede i Mai Maaned 1644 tabte en Proces med Romedalspresten Hr. Kristen Steffenssøn Bang, der først skal have indkaldt ham, og dømt til at betale denne tilbage et Forskud, som han havde oppebaaret for at trykke hans store Forklaring over Luthers Katekismus. Da

*) Hvor vidt Kongens Opfatning af Rhodius's Forhold som Læge ved Børnehuset var berettiget, er tvivlsomt nok. Af Forholdene ved Kjøbenhavns Børnehus leverer ialfald Rhodius's Eftermand Otto Sperling i sin Selvbiografi følgende Skildring, der giver tilstrækkelig Forklaring paa, hvorfor Dødeligheden der var saa stor: "Der var mange Drenge og altid mange syge, stor Urenlighed og Stank i deres Sovekamre, hvilket alene kunde foraarsage Sygdomme nok, og efterdi 3, 4, ja 5 Drenge sov sammen, smittede en syg strax den anden, saa at jeg altid havde stort Besvær med Drengene".

**) Redaktør af disse Efterretninger, som for kort Tid siden paany er fremdragne, antages Hr. Kjeld Stub at have været.

Digitized by Google

Tyge Nilsson ikke kunde eller vilde opfylde disse sine Forpligtelser, satte Hr. Kristen Bang sig i Besiddelse af Bogtrykkeriet, som han dog nogle Aar efter overdrog en anden kjøbenhavnsk Bogtrykker Melchior Martzan, der muligens allerede før havde eiet Part deri. Fra hans Tid har vi et ikke lidet Antal Skrifter, som er forfattede af Prester i Kristiania By og Omegn. I 1650 overtog Tyskeren Valentin Kühn, som Hr. Kristen Bang ligeledes havde forskrevet, Trykkeriet, som han forestod, til han blev bortreven af den Pest, som i 1654 hjemsøgte Kristiania. Hans fornemste Kunde var Hr. Kristen Steffenssøn Bang, for hvem han trykte forskjellige Verker, saaledes en Kristianias Beskrivelse i Kvart, der imidlertid ikke er en Topografi, men et Opbyggelsesskrift, samt hans udførlige Katekismusforklaring i 10 drøie Kvartbind, der i sin Helhed udkom i Aarene 1650—62. I det hele skal Hr. Kristen have tilsat 7000 Rigsdaler paa Trykningen af sine Verker, og da han som affældig Olding var kommen paa Kant med sin Menighed og havde maattet forlade den, var det saa smaat for ham, at han maatte søge Husvære og Livsophold i Oslo Hospital, hvor han 1678 afgik ved Døden i en Alder af 98 Aar. Et nyt Bogtrykkeri blev i 1656 oprettet paa Biskop Henning Stockflets Foranstaltning af Mikkel Thomessøn, og dette var det eneste i Kristiania indtil 1809*). Først langt ind i det næste Aarhundrede naaede Bogtrykkerkunsten til andre af Landets Byer.

Som i det foregaaende oftere berørt kan vort Land ingenlunde siges at have været saa blottet for ethvert literært og videnskabeligt Liv i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede, som man gjerne vil forestille sig. Vi finder nemlig, at de forskjellige Literaturgrene, som vi i Slutningen af det 16de Aarhundrede saa opstaa i eller overføres til Norge, fremdeles vedbliver at føre en ret kraftig Tilværelse. Humanismen har saaledes sine Repræsentanter i den lærde Læge, senere Lagmand Dr. Peder Alfssøn og hans Søn Fronspresten Iver Pederssøn Adolphus (Ivarus Petr-Adolphus), hvis Lærebog i Veltalenhed (medulla oratoria) udkom i Leyden 1646 og senere mangfoldige (mindst 6) Gange blev optrykt baade i Holland og i Tyskland. Ved Siden af dem kan nævnes Bergensbiskopen Nils Paaske, der i sit Dødsaar (1636) udgav en Ordbog til det nye Testament. Med Fædrelandets og Nordens Historie syslede flere. Saaledes forfattede den ovenfor omtalte Magister Anders Foss af Bergen en Kritik over Saxos danske Historie

*) Det eiedes efter Mikkel Thomessøns Tid af følgende:
1) Vilhelm Wedemann.
2) Hans Jakobssøn Brun.
3) Jens Anderssøn Berg.
4) Samuel Konrad Schwach, Digterens Bedstefader, gift med Jens Bergs Enke. Han grundlagde 1763 "Norske Intelligenzsedler", der kan ansees for Norges ældste Avis.
5) Jens Ørbech Berg, Søn af den ældre Jens Berg.
6) Nils Berg, foregaaendes Søn.

Digitized by Google

og en Genealogi over de danske og norske Konger, der vidner om et for hin Tid temmelig uhildet historisk Blik. Et Sidestykke til Absalon Pederssøns bergenske Kapitelsbog har man for Throndhjems Vedkommende havt i Presten Ments Kristoferssøn Darres Dagbog fra 1620-Aarene, der vel nu paa nogle faa Brudstykker nær maa ansees for at være gaaet tabt. Om Nils Glostrups Visitatsbøger for Oslo Stift, der i den nærmeste Fremtid kan ventes udgivne, er alt ovenfor talt. Af statistisk-topografiske Verker har vi flere. I 1625 udgav saaledes en Prestesøn fra Aafjorden Holger Hansson en "Encomiolon Norvegianum", en kort Lovtale over Norge i latinske Hexametre. Vigtigere i enhver Henseende er Bergenseren Arent Berentssøn Bergen's Skrift "Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed", der udkom i Kjøbenhavn 1656. Lidt ældre er Boghandler Jens Lauritssøn Wolfs "Norrigia illustrata Eller Norges med sine Underliggende Lande og Oers Korte og Sandfærdige Beskriffelse." En særegen Stilling i Literaturen indtager den lille Ordbog over det norske Folkesprog, som i 1646 udgaves af Sogneprest Kristen Jenssøn til Askevold († 1656).*) Et Kildeskrift til Overtroens Historie har man i Biskop Ludvig Munthes Beretning om nogle i Bergen forefaldende Misfostre (1641). Ogsaa Jurisprudentsen havde et Par Forfattere at opvise**).

Medens en større Del af de her opregnede Videnskabsmænd er Danske af Fødsel, indtager til Gjengjæld flere Nordmænd en anset Stilling i den danske Videnskabeligheds Historie. Saaledes træffer vi for første Gang en Nordmand som Professor ved Kjøbenhavns Universitet. Det var Tyge Brahes Discipel, Bergenseren Dr. Kort Aslakssøn (1564—1624). Hvilken Opsigt hans Kaldelse til Universitetet vakte, fremgaar af et Digt til ham, der er trykt i en af hans Afhandlinger, og hvori det heder:

"O Norge, det er dig stor prijs
Du saadann' Mend oss sendte
Fra Klippen graa, fra hviden ijs,
Hvo skuld' sligt der fra vente?"

Samtidig med ham var en Nordmand (Nils Lauritssøn Arctander) Biskop i Viborg, to var Sogneprester i Kjøbenhavn og en Rektor paa Herlufsholm,

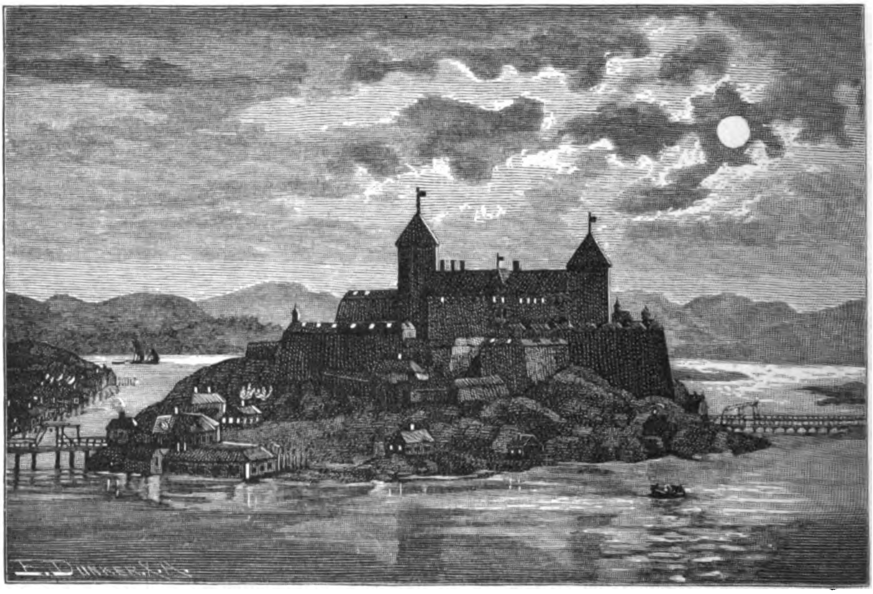
*) Nogle ret morsomme Smaating af kulturhistorisk Interesse, som er laante af denne yderst sjeldne Bog, findes optagne i Professor Dr. L. Daaes Norske Bygdesagn, 1ste Samling.

**) Saaledes forfattede Kantsleren Jens Bjelke en summarisk Indholdsfortegnelse over samtlige Kapitler i den norske og danske Lov paa Vers, der udkom i Kjøbenhavn 1634. Lagmanden Jakob Rasch i Stavanger udgav 1650 ligeledes en (temmelig ubetydelig) Indholdsliste over den norske Lov. Om Jens Dolmers ret merkelige Forfatterskab vil nedenfor paa sit Sted blive talt.

Digitized by Google

"altsammen", skriver H. F. Rørdam, "Vidnesbyrd om, at større aandelige Kræfter nu var tilstede i Folket end forhen, og at man var villig til at give disse en passende Anvendelse ogsaa udenfor deres Fædrelands Grændser i snevrere Forstand".

Den norske Almues Oplysning stod fremdeles paa et lavt Trin i de fleste Bygder, dog ikke overalt lige lavt. Paa flere Steder af Landet vil man saaledes fra nu af træffe hele Bondefamilier, der baade kan læse og skrive. Navnlig var dette Tilfældet i enkelte Bygder i Hardanger, Sogn, Nordfjord,

114. Baahus Slot i det 17de Aarhundrede.

Gudbrandsdalen og hist og her i det throndhjemske. I Regelen maa disse Kundskaber vistnok være blevne udbredte fra Prestegaardene og fra saadanne Prestefamilier, som gik over i Bondestanden. Ialfald viser dette sig at være Tilfældet med flere Ætter i Øier, Fron, Vaage og Lesje samt blandt Thure Hansson Smits talrige Efterslægt i Hardanger, hvor boglig Kundskab ligesom gik i Arv fra Slægt til Slægt og forplantedes videre inden Kredsen. Disse Exempler kan forfleres; men det allerede anførte er tilstrækkelig til at vise, at det ikke var saa sjelden endda, at Bonden var baade "bogsynt" og "brevsynt". Men paa den anden Side var Uvidenheden paa mange Steder overvættes stor. Ved sin Embedstiltrædelse skriver Biskop Arebo saaledes, at blandt de ældre af Stiftets Almue "fandtes der neppe en eneste paa 40 Aar

Digitized by Google

og derover, som kunde fremsige de 10 Bud og Fadervor". Selv om der findes nogen Overdrivelse heri, har man dog fra saa at sige alle Kanter af Landet Vidnesbyrd om, hvor slet bevendt det var med Kristendomskundskaben; før Biskop Nils Glostrup tiltraadte Oslo-Hamars Bispestol, havde Almuen i de fleste Tilfælde ikke drevet det videre end at lære Texten i de 5 Parter af Luthers Katekismus udenad. Han bestræbte sig for at faa Stiftets Ungdom til ogsaa at lære Forklaringerne til dem udenad, og dette lykkedes ham ogsaa efter et aarlangt Arbeide; ja, paa sin sidste Visitatsreise i Gudbrandsdalen kunde han endog udstrække sine Fordringer saa langt, at den opvoxende Slægt tillige skulde lære udenad Hustavlen og de Spørgsmaal, der er føiede til Katekismusudgaven af 1628.

Et andet Vidnesbyrd om, hvorledes der stilledes stadig større Fordringer til Ungdommens Religionsundervisning, har vi i Biskop Ludvig Munthes Katekismusforklaring, der blev trykt i Kjøbenhavn 1644 og i vore Dage som et ærværdigt kirkeligt Dokument er bleven optrykt paany. I Bogens Dedikation (den er tilegnet Statholder Kristofer Urne til Aarsmarke og hans Frue) skriver Biskopen: "Jeg haver selv paa adskillige Tider og Steder, hvor jeg paa mit Embeds Vegne udi Stiftet er forreist, Ungdommen at overhøre og Kirkerne at visitere, erfaret, mange gamle og bedagede deres Klagemaal, hvilke, naarsomhelst de har hørt deres unge Børns Forfremmelse i Katekismus og Børnelærdom, haver de bluedes ved deres egen Vankundighed, beklaget, at de ikke i deres unge Aar med Flid og Alvorlighed er tilholdet at lære det, som de nu maa høre af deres egne Børn, af hvilke de aldrende ofte maa lade sig undervise. Og kan jeg Gud ikke noksom fuldtakke, som Ungdommen her udi Stiftet mestedelen saa vidt haver oplyst, synderlig paa de Steder, hvor Provsterne og Sognepresterne deres Kald og Embede med Tro og Flid forretter, at de den ganske Luthers Katekismus med dens Forklaring ved saa godt som paa Fingrene med god Forstand at opregne foruden andre kristelige Spørgsmaal, til hvilke de beskedentlig efter Guds Ord ved at svare".

Den Læsning, som den "bogsynte" Nordmand havde at holde sig til igjennem saagodtsom hele det 17de Aarhundrede, var, bortset fra de forskjellige Lovbøger, væsentlig, for ikke at sige udelukkende, af religiøs Art. Først og fremst maa da herunder omtales den nye Udgave af Fredrik II's Bibeloversættelse, som udkom i 1633 og gaar under Navnet Kristian IV's Bibel. Denne, der udmerker sig ved et efter Tidens Forhold enestaaende smukt Udstyr, har til Trods for sin Kostbarhed faaet en meget stor Udbredelse blandt vort Folk. Ogsaa Opbyggelsesliteraturen antager et betydeligt Omfang. Af denne hidrører vistnok flere Postiller og Prædikensamlinger fra Geistlige inden Landets egne Grænser; navnlig fortjener de Skrifter, som udgaves af Sogneprest Peder Brock i Bergen († 1632) samt Biskoperne Wegner og Markus Humble af Stavanger at nævnes. Men større Udbredelse fandt dog

Digitized by Google

de danske Bispoper Jesper Brochmands († 1652) og Jens Jersins († 1634) Postiller og opbyggelige Skrifter, der Slægt efter Slægt har været anvendte ved Husandagten i de norske Hjem. Igjennem Oversættelser blev ogsaa forskjellige tyske asketiske Forfatteres Bøger tilgjængelige for den norske Almue.

Af Salmedigtere har Tiden ikke faa at opvise. "Tiendemanden" Peder Ofvid af Indhered, hvis Levetid forresten er uvis, forfattede saaledes en Samling Salmer og et aandeligt Digt "Lammets Sang". Biskop Isak Grønbech af Throndhjem omsatte Davids Salmer i bunden Form; men hans Verk er forbleven utrykt. Den frugtbareste af de religiøse Digtere er Kantsleren Jens Bjelke, der i 1622 udgav "En Bøn for alle Stænder" og i 1633 "Summarium over Bibelen og en Del af Davids Salmer paa Rim". Men Arebos Rang naaede dog ingen af alle disse Forfattere.

Fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede opblomstrer der hertillands en hel ny Literaturgren i de saakaldte Ligprædikener, der maa have havt en vid og interesseret Læsekreds. For vor Tids Opfatning staar disse literære Præstationer med sine snirklede bombastiske Talemaader og sine Æresvers paa alle mulige Sprog nærmest som et Slags Kuriositeter, der ikke skulde vidne fordelagtigt om Tidsalderens Smag. Man skulde ogsaa synes at have Grund til at forundre sig over, at hin Tid, der fremfor nogen er præget af en gjennemført Sparsommelighedsaand, uforment turde tillade en saadan Luxus. En Ligprædikens Afholdelse, dens Beforbring i Trykken og dens smukke boglige Udstyr var nemlig altid en meget bekostelig Sag, som kun rige Adelsmænd, formuende Borgermænd eller Geistlige skulde kunne tillade sig som et passende Anhang til sin Ligbegjængelse. Snart trængte ogsaa den Opfatning igjennem, at jo mere høitstaaende den afdøde havde været, desto længere maatte ogsaa Ligprædikenen over ham være; Prædikantens Honorar for en saadan Tale stod i stigende Forhold til den Tid, som medgik til dens Oplæsning. Man har Taler, som har medtaget mindst sine 5—6 Timer; andre har været kortere, men der var dog ikke mange saa korte som en sædvanlig Søndagsprædiken i vore Dage. En af vore Kirkehistorikere har i sin Oversigt over disse literære Frembringelser udtalt: "Den første Tanke, der paatrænger sig Læseren, er Forbauselse og Forundring over den Taalmodighed og den Respekt for Guds Ord, der satte de Tilstedeværende istand til at høre paa disse ofte saa aandløse Udgydelser ..... Det hørte med til Stilen i disse Produkter, at de skulde have et lærd Anstrøg. Man fyldte dem derfor ikke blot med en vrimlende Mængde af Bibelsprog fra første Mosebog til Johannes' Aabenbaring, bibelhistoriske Exempler, gudelige Formaninger og kristelige Lærdomme; men man spækkede ogsaa sin Tale med latinske Sentenser og græske Citater af Kirkefædrene og Klassikerne. Der findes snart sagt hverken den Ting i Himmelen eller paa Jorden eller under Jorden, som ikke er bleven berørt i den orthodoxe Tids Ligprædiken. Snart talte man om "Arkimedes's geome-

Digitized by Google

triske, uskyldige Linier", snart om den "martialske Cæsar" og om Pompeius's "ynkelige Død", snart om, hvorledes Karl den store "lamenterede over Rolands sin Søstersøns Død", eller om, hvorledes "Augustus maatte parentere over Antonium sin døde Fiende med Graad", eller om de tolv Tavlers Love, de "himmelske Hieroglypher", "Vindenes Sympathi og Antipathi og alle Tings Magnetisme", ikke at forglemme Anthropophagerne (Menneskeæderne), Druiderne, Brahmanerne, Ægypterne, Indianerne, Hystaspes og de sibyllinske Bøger. Naar man saa en og anden Gang i dette Chaos finder Kristendommens Hovedsandheder fremhævede uden Omsvøb, da bliver man tilmode, som naar man opdager en Perle i Skarnet."*)

Denne Dom gjælder imidlertid kun disse Prædikeners theologiske Tilsnit, der oftest stod i en skarp Modsætning til deres anden Hoveddel, Skildringen af den Afdødes Levnetsløb fra Vuggen til Graven.**) Denne afgiver nemlig et rigt og smukt Materiale saavel til Tidens Karakteristik i det hele som til Personalhistorien. I Regelen har Prædikanten vistnok havt Optegnelser fra den Afdøde selv eller hans nærmeste til sin Raadighed ved Affattelsen af disse jevne og prunkløse Fremstillinger. Saa meget klarere Lys falder der fra dem over det daglige Liv i den Kreds, hvortil den afdøde har hørt, og over, hvad han har udrettet for det lille Samfund, han havde viet sin Kraft og Virken. Som et Exempel taget i Flæng skal vi bare omtale den Cyklus af Ligprædikener, som ved Aarhundredets Midte blev holdte over den ansete throndhjemske Borger Kaspar Kristofferssøn Schøller, hans Hustru Eline Kristensdatter og deres talrige og ret ansete Efterslægt; i disse faar vi nemlig tiltalende Skildringer af Livet i en jevn borgerlig Familie med dets Afvexlinger af Lykke og Sorg, som en rolig Tilværelse i Velstand og dens Goder førte med sig. For det meste gik jo ogsaa en Borgermands Liv i hine Dage stille og jevnt mellem de tre Trin, "som i Verden er at bestride," nemlig Fødselen, Giftermaalet og Døden, — et Familieliv uden mange store Omvexlinger og Bevægelser.

Men hvert af disse Led i Familielivet var ogsaa en Begivenhed, som omfattedes med den største Sympathi og Opmerksomhed inden Kredsen. Et Vidnesbyrd herom har vi i den Omstændighed, at det netop er Familielivet, som ved Siden af den religiøse Andagt fornemmelig skaber Tidens Poesi og giver den sit Præg. Et Barns Fødsel, et Pars Indtrædelse i Ægteskabet, et Menneskes Bortgang af Livet var samtlige Begivenheder, som skulde og maatte gjøres til Gjenstand for et Rimeri, og rime gjorde vel ogsaa snart sagt alle, som kunde sætte Pen paa Papir. Poesien blev da i Regelen

*) A. Chr. Bang, Den norske Kirkes Historie efter Reformationen, S. 55 fg.

**) Den lærde Islænder Arne Magnussøn, Holbergs Samtidige, sagde om Ligprædikenerne, at han pleiede at dele dem i tre Parter: Fløielen, hvori de var indbundne, fik hans Hustru til Pynt, Prædikenen gav han fattige Studenter, men selv beholdt han den historiske og personalhistoriske Del.

Digitized by Google

naturligvis derefter: "De fleste Vers, der frembragtes, er aandløse og smagløse, rimet Prosa; de er flaue, hvor de skal være vittige, raa i Satiren, i religiøse Emner uendelig snaksomme og udtværede", er det med Sandhed bleven udtalt om disse Digtninger. Det har derfor heller ikke været noget Tab, at de i de allerfleste Tilfælde forsvandt lige saa hurtigt, som de fremkom. Men vi finder dog ogsaa blandt de bevarede af disse Leiligheds-digte nu og da "en Perle i Skarnet".

De norske Byer under Kristian IV's Regjeringstid.

I det foregaaende er vi oftere komne til at berøre forskjellige Momenter, der i og for sig tjener til at kaste et rigtignok temmelig spredt Lys over de væsentligste Betingelser, som paa denne Tid var tilstede for Udviklingen af et Kjøbstadsliv og et Borgerskab i vort Land. Saa rigt Emnet end er, vil det dog maaske længe endnu vente paa en tilfredsstillende Behandling. Det righoldige Materiale, som indeholdes i de bevarede Statsregnskaber, er fremdeles paa lidet nær for ubearbeidet at regne, og for det norske Borger-skabs Personalhistorie, som her især maa træde støttende til, ligger der endnu en vid Mark, som tiltrænger Rydning og Dyrkning.

Som betydningsfulde Momenter i vort Handelslivs Historie er i det foregaaende fremhævet den odenseiske Reces af 25de Juli 1560 og Anskaffelsen af de norske Defensionsskibe ved Aar 1630. Men ogsaa disse er kun Led i en og samme Kjæde, den samme Bevægelse, der gaar ud paa at emancipere den norske Handelsstand fra de tyske Kjøbmænds Overmagt og skabe en norsk Skibsfart, hvorved den indfødte Sømandsstand kommer til sin Ret. De forskjellige Skridt, som Regjeringen foretager til Gjennemførelsen af en skjærpet Kontrol med Statens Embeds- og Bestillingsmænd, maatte ogsaa nødvendigvis føre til gjennemgribende, om end ikke pludselige Omvæltninger, som i sine Konsekvenser maatte lede til de norske Byers Fremvæxt. Forsaavidt der overhovedet kan være Tale om Afslutning i en saadan uafbrudt Bevægelse, indtræder denne ved den sterke Indvandring, som i det 17de og 18de Aarhundrede foregaar til de norske Kjøbstæder, og som ved sine rigere Impulser og ved sine indflydelsesrige Forbindelser i Udlandet bringer Liv i den norske Handelsverden. Nogen særegen Klasse inden Befolkningen kom dog disse Indflyt-tere aldrig til at udgjøre; det er uden al Føie, man i vore Dage har paa-staaet, at de og deres Efterkommere har dannet og danner et særeget Samfundslag

Digitized by Google

med en særegen Kultur. Medens Hanseaterne havde havt sin Styrke i en fuldkommen og strengt gjennemført Isolation, bestræbte dette Element sig tvertom saa hurtigt som muligt at gaa op i sit nye Hjemlands Interesser; navnlig ved at giftes ind i de indfødte Ætter, som i nogen Grad hævede sig i Rigdom og Anseelse over Mængden, afløste det disse i mere end en Henseende.

I Løbet af det 16de Aarhundrede foregik der en gjennemgribende Omvæltning i hele det norske Handelsliv, der væsentlig maa siges at være begrundet deri, at den sterke Centralisation af Omsætningen fra det nordenfjeldske og vestenfjeldske Norge, som var istandbragt af Kontoret i Bergen, da blev løst, om ikke med et Slag, saa ialfald paa en noget brattere Maade, end man skulde have ventet. Ganske vist blev der ved den saakaldte odenseiske Reces af 25de Juli 1560 indledet et nyt Afsnit i den norske Handels Historie derved, at den gjenoprettede det Grundlag, hvorpaa Kontorets hele Handel vilde have hvilet, hvis det havde holdt sig til Traktaternes og Privilegiernes Ordlyd. Men ihvorvel den indordnede Kontoret som et Led i det norske Stats- og Bysamfund, vedblev det fremdeles i mange Henseender at hævde sin særegne Stilling saavel til det norske Samfund som til de nordtyske Stæder. Der skulde endnu finde en skarp Konkurrance Sted, inden Kontoret maatte vige

115. Søslaget mellem Femern og Laaland 1644.

Digitized by Google

for den indfødte, med Indflyttere fra Udlandet rekruterede Borgerstand, og endda vilde den endelige Udgang have været meget tvivlsom, om ikke andre Forhold i meget høi Grad havde bidraget til at skaffe den sidste Overtaget. Det hele Omslag maa henføres dels til Hanseforbundets synkende Vælde, der hindrede Stæderne fra at gribe ind i de bergenske Forhold, dels til visse Forandringer inden Landet selv, som stod i nærmere eller fjernere Sammenhæng med Reformationen og den efter denne gjennemførte Statsordning.

Fra de ældste Tider af foregik Handelsforbindelsen mellem Bergen og de nordenfor liggende Egne sandsynligvis paa den Maade, at Producenterne selv indfandt sig i Bergen med sine Jægter for at afhænde sine Varer. Dette Forhold maa have vedvaret, saa længe Kontoret stod i sin hele Magtfylde. Men i den sidste Tid, da Forfaldet var begyndt, dannede der sig et Slags Mellemmænd, de saakaldte Udliggere, der paa sine Stationer, Kræmmerleierne, drev en udstrakt Opkjøbervirksomhed. Disse Udliggere eller Knaber, som de mest formuende af dem maa være kaldte, stod vel tildels i Forbindelse med Kontoret, men fornemmelig dog med det Borgerskab i Bergen og Throndhjem, som var ifærd med at arbeide sig op. For en større Del maa de vel ogsaa have havt Borgerret i en af disse Stæder. Denne Stands Oprindelse er ingenlunde let at bringe paa det rene; men da den ses at have staaet over Bondealmuen, har den muligens sin Sammenhæng med den Klasse af Oppeborselsbetjente, der stod i den throndhjemske Erkebiskops Tjeneste under Navn af Sædesvende, eller og med de Fogder og Hovmænd, som havde tjent en eller anden af de Adelsmænd, som havde havt Forleninger i det nordenfjeldske, men som efter deres Udløb havde faaet Afsked, hvorpaa de havde nedsat sig paa egen Haand. Saa meget er i ethvert Fald sikkert, at flere af de nordmørske og romsdalske Udliggere nedstammede fra begge disse Klasser, og da de for en ikke ringe Del var Væreiere, kunde de dominere Fiskemarkedet.*)

Saalænge Konkurrancen mellem Bergens og Throndhjems Borgere paa den ene Side og Kontoret paa den anden holdtes gaaende, var Forholdet mellem de første og Udliggerne ialfald upaaklageligt; anderledes blev det, da den odenseiske Reces havde givet det indfødte Borgerskab i Bergen Overvægten over Tyskerne. Der blev nu gjort Fordring paa, at disse Udliggere skulde have Borgerskab, ja være bosatte i en af de to Byer, idet man herved vilde forebygge, at der i Landdistrikterne dannede sig en kapitalsterk Kræmmerstand, der efter Forgodtbefindende kunde ansætte Priserne, og som, da de paa det nærmeste var fritagne for samtlige de Skatter og Afgifter, Borgerne havde at svare, tillige maatte blive en særlig privilegeret Stand. Men ihvorvel baade den throndhjemske Reces af 1578 og den oslofke af 1580 paabød det samme, tør det dog være

*) Det var disse Udliggere, som i Løbet af det 18de Aarhundrede til Trods for al den Modstand, som udfoldedes fra Throndhjems Borgeres Side, drev igjennem, at Lille-Fosen fik Kjøbstadsrettigheder under Navnet Kristianssund.

Digitized by Google

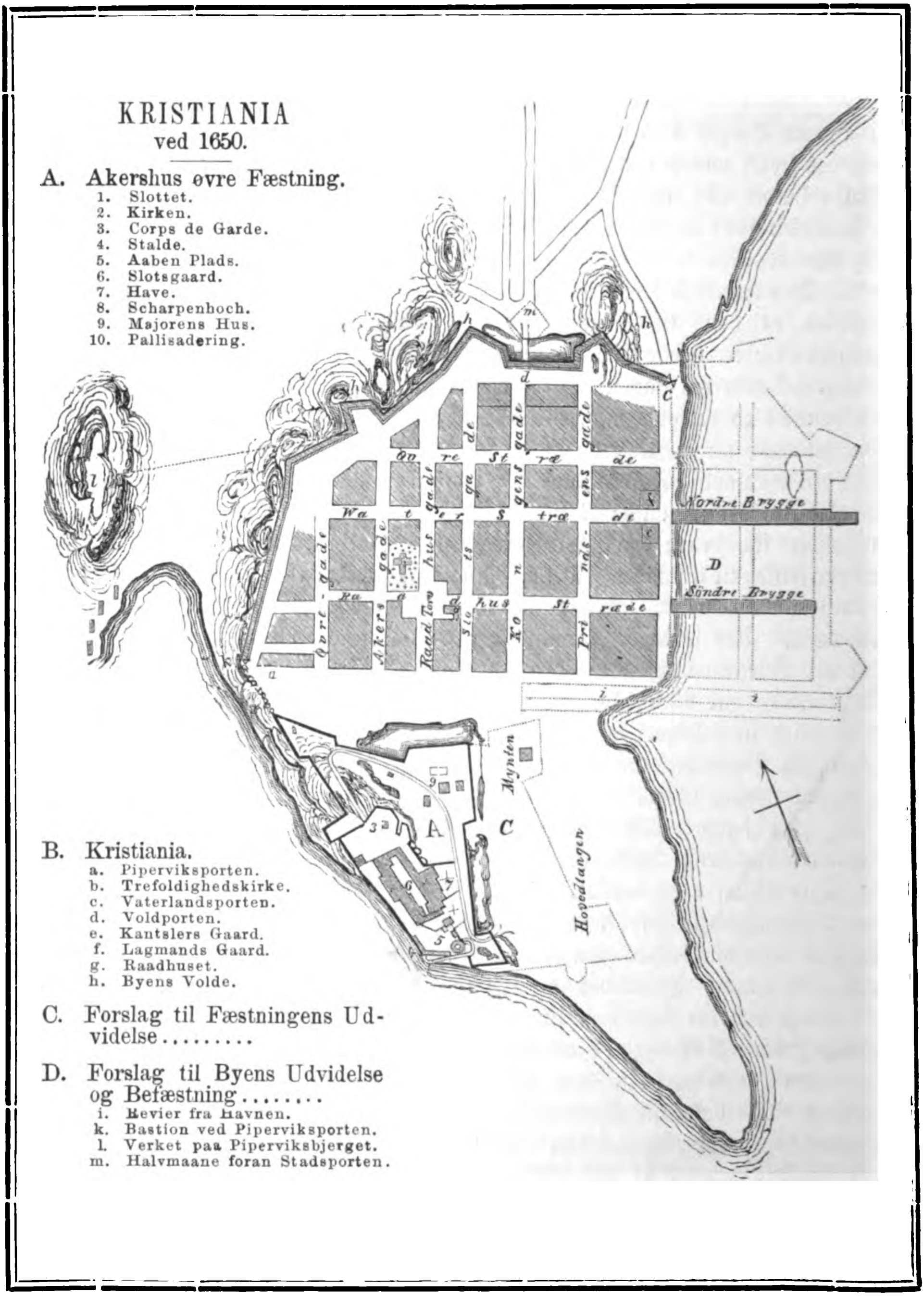
tvivlsomt, om det lykkedes at gjennemføre denne Ordning i sin fulde Udstrækning.

Senere hen opstod der en almindelig Rivaliseren mellem Handelsstanden i Byerne Bergen og Throndhjem, idet hver især af dem søgte at underlægge sig det størst mulige Omraade, som Modparten ved skarpt afstukne Privilegier skulde holdes ude fra. Denne Kamp dreiede sig om Handelen paa Nordland, Finmarken samt de fire saakaldte Sø-Len (d. e. Namdalen, Fosen, Nordmøre og Romsdalen).

Den odenseiske Reces havde ophævet den Eneret, som Kontorets Kjøbmænd paastod at have til Nordlandshandelen, og bekræftet de bergenske Handelsmænds Ligeberettigelse til denne vigtige Næringskilde. Men ogsaa Throndhjems Borgere havde fra gammel Tid af havt Ret til at deltage i Nordlandshandelen, og denne blev nu godkjendt. Alligevel blev denne Ret i Løbet af det 17de Aarhundrede meget sterkt beklippet, saa den blev saagodtsom uden Betydning. For den nordlandske Fiskehandel skulde Bergen nemlig være den eneste Stapelstad. Ligesaalidt som fremmede Nationers Skibe kunde seile til Nordland for at tilhandle sig denne Egns Produkter, kunde Nordlændingerne i egne Skuder udføre Fisken til Udlandet. Det modsatte Forhold, der efter vore Begreber vilde være ganske naturligt, stemte ikke med det 16de og 17de Aarhundredes Handelsprinciper. Ved forenede Forestillinger fra Byernes Borgerskabs Side blev der ved Kongebrev af 11te April 1562 ogsaa nedlagt Forbud herimod. Denne Bestemmelse var vistnok for Regjeringens Vedkommende dikteret af Hensynet til Kontrollen med Udførselstolden og Tiendeoppebørselen; men ved Siden heraf tør ogsaa Bestræbelserne for at holde Konkurrancen borte have spillet ind i ikke ubetydelig Grad.

Paa samme Tid blev disse Bestemmelser ogsaa gjort gjældende for Finmarkshandelens Vedkommende, der ligeledes skulde indehaves af Bergen og Throndhjem i Fællesskab. Men for den sidste Bys Vedkommende synes denne Rettighed at have tabt enhver Betydning, idet der i 1562 blev nedlagt Forbud mod al Seilads paa Finmarken, med mindre man gik indom Bergen med sine Varer. Hvorledes det egentlig hænger sammen hermed, er endnu ikke bragt paa det Rene, men sikkert er det, at saavel de throndhjemske Borgere som de finmarkske Udliggere snart trængtes saa godt som fuldstændig ud af Konkurrancen, og dette havde til Følge, at den finmarkske Almue kom i et Afhængighedsforhold til de bergenske Kjøbmænd, der har sit nærmeste Sidestykke i de danske Bønders Hoveri og Vornedskab. Da nu Fiskerierne der nord oftere slog feil i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede, kunde Nøden som Følge heraf naa en gruopvækkende Høide, og de Thingsvidner, som blev forlangt optagne, naar Klagemaal over Kjøbmændenes Vilkaarlighed og Haardhed indløb, beviser, at Folk bogstavelig svalt ihjel under dette Vanstel. Vi ser, at de bergenske Kjøbmænd paa sine Varer, der aldrig var af bedste Sort, efter eget Tykke satte de mest ublu Priser, medens de af sine Skyldnere

Digitized by Google

KRISTIANIA
ved 1650.
A. Akershus øvre Fæstning.
1. Slottet.
2. Kirken.
3. Corps de Garde.
4. Stalde.
5. Aaben Plads.
6. Slotsgaard.
7. Have.
8. Scharpenboch.
9. Majorens Hus.
10. Pallisadering.
B. Kristiania.
a. Piperviksporten.
b. Trefoldighedskirke.
c. Vaterlandsporten.
d. Voldporten.
e. Kantslers Gaard.
f. Lagmands Gaard.
g. Raadhuset.
h. Byens Volde.
C. Forslag til Fæstningens Udvidelse.........
D. Forslag til Byens Udvidelse og Befæstning........
i. Revier fra Havnen.
k. Bastion ved Piperviksporten.
l. Verket paa Pipervigsbjerget.
m. Halvmaane foran Stadsporten.
Nordre Brygge
Söndre Brygge
Mynten
Hovedtangen

tog hans Fisk for en Slik og ingen Ting. Naar saa Fisket slog feil 2—3 Aar i Rad, negtede Kjøbmanden Kredit, og da var hans Debitorer om en Hals; der var nemlig taget strenge Forholdsregler mod, at Kjøbmænd kunde have noget med en andens Skyldnere at gjøre.*) Under disse Forhold var det ikke at undres over, at Finmarken, der i det 16de Aarhundrede havde set ret lykkelige Dage, nu blev sat overvættes meget tilbage.

Medens de throndhjemske Borgeres Fællesskab med Bergenserne i Nordlands- og Finmarkshandelen saaledes blev meget indskrænket, lykkedes det dem dog at beholde Handelen paa de fire Sø-Lene, hvortil de havde været eneberettigede, til Trods for, at Bergenserne ogsaa her fra Tid til anden gjorde Forsøg paa at optage Konkurrancen. Allerede i 1560-Aarene hører vi Klagemaal over, at Bergens Borgere søgte at trænge sig ind her. Ved Oslo-Recessen af 1580 blev det bestemt, at Handelen paa disse Len skulde være forbeholdt Throndhjems Borgere alene, men disse skulde til Gjengjæld ikke befatte sig med de bergenske Len (til og med Søndmøre), hvor Bergens Borgere skulde have Eneretten til al Handel. Dette forhindrede dog ikke Bergenserne fra ogsaa senere at gjentage Forsøget, og de saaledes opstaaede Tvistigheder blev afgjorte ved Herredagsdomme af 22de Mai 1592 og 29de April 1602, der begge stadfæstede de throndhjemske Borgeres Eneret til Handelen paa Sø-Lenene. Handelen paa Nordlandene og Finmarken skulde saavel efter Oslo-Recessen som ifølge disse Domme være fælles for begge Byer.

Vi kan af dette slutte os til, hvilken Energi og Vindskibelighed der udfoldedes fra Bergens Borgerskabs Side med Hensyn til den indenrigske Handel. Men ogsaa i Samfærdselen med Udlandet indtog Bergen den første Rang, ikke blot i Norge, men i begge de forenede Riger, ja i 1638 kunde Kong Kristian endog med rene Ord udtale, at Bergen som Handelsstad betragtet langt overgik selve Kjøbenhavn i Magt og Indflydelse. Den tyske Handel spillede fremdeles en betydelig Rolle, ihvorvel den nu som før væsentlig gik gjennem Kontoret. I høiere Grad end tidligere aabnede dog nu de tyske Byer, som ikke havde havt nogen Andel i dette, en selvstændig Handel paa Bergen, og efter hvert

*) I et Thingsvidne, som i 1632 blev optaget om Forholdene i Kjelvik, heder det saaledes: "Menige Almue blev tilspurgt, hvorledes Bergens Borgere havde staaet dennem bi udi forleden Aar saavelsom forrige Aaringer med Kost og Underholdning til deres Livs Ophold, og hvor mange der var sultede ihjel udi Kjelviks Prestegjeld. Da tilsvarede Sognepresten saavelsom menige Almue, at der døde en hel Hob bort forleden Vinter og meste Parten af Hungersnød, som de vidste med en god Samvittighed: thi en Part, der de laa paa deres yderste og skulde meddeles Christi Legeme og Blod, bad de Presten for Guds Skyld at unde dem et Suppemel; thi de led stor Hunger; mens af det, som dennem da blev tildelt, kunde lidet nyttes ved Dødens Tilkomst. Ydermere bekjendte de, at dersom deres Lensherre ei havde staaet Fattigfolk bi med en Del Mel forleden Aar, da havde der voren mere Elendighed; thi der var ingensteds noget at bekomme."

Digitized by Google

som Hanseaternes Magt aftog, voxede ogsaa Hollændernes Bestræbelser for at vinde et Marked her. Denne Handel var dog en Torn i Øiet paa Bergenserne, der i 1607 af Hensyn til disse Konkurrenter endog søgte at gjenoplive det gamle Lovbud, som i fordums Tider var givne for Udlændingers Handel overhovedet, saaledes at end ikke Hollænderne, der fra Tid til anden havde opnaaet enkelte Begunstigelser, skulde have Adgang til at handle i Bergen i Tiden udenfor begge Korsmesser. En Kommission, som blev nedsat for at undersøge og dømme i den Tvist, som heraf var opstaaet mellem Bergens Borgere og Kontoret paa den ene Side og Hollænderne paa den anden, forbød vistnok de hollandske Vintersiddere at handle om Vinteren, men stadfæstede dog et Privilegium af 1507, der gav Hollænderne Ret til at handle fra første aabne Vande om Vaaren til Korsmesse om Høsten, hvorhos de tillige kunde have tre eller fire Kjøbmænd liggende i Bergen for at passe paa deres efterladte Varer. Ved Kongebrev af 27de Marts 1634 erholdt de tillige Ret til at oplægge sine Varer i Pakhus, naar de forøvrigt ikke krænkede Bergens Bys Privilegier.

Ogsaa med England, men navnlig med de skotske Kystbyer stod Bergen i en livlig Handelsforbindelse, der for en ikke ringe Del foregik paa norske Skibe. I denne Forbindelse kan muligens ogsaa omtales, at paa et saadant, der førtes af en Jens Gunnarssøn, kom den 10de September 1646 en høifornem Gjæst til Bergen, men rigtignok som Flygtning; det var den skotske General, Markien af Montrose, der opholdt sig her i fem Dage, hvorpaa han begav sig over Land til Kristiania.*) Medens disse Fartøier vistnok var af mindre Størrelse, havde Bergen ogsaa Skibe, der maalte 200 Læster og deromkring. Disse sysselsattes i Farten paa Spanien og Frankrige, hvortil de udførte Trælast og hvorfra de bragte Salt og Vine tilbage. Til det nordlige

*) James Graham, Marki af Montrose (f. 1612) sluttede sig ved Udbrudet af den Reisning i Skotland, som Karl I's Kirkepolitik i 1637 fremkaldte, til det presbyterianske Parti og rykkede i Juli 1640 i Spidsen for Skoterne ind i England. Da han imidlertid strax efter kom paa Kant med en anden Leder af Partiet og paa dennes Foranstaltning en Tid endog holdtes fængslet, trak han sig tilbage fra det politiske Liv. I 1644, da den skotske Hær brød ind i England for at hjælpe Kongens Fiender, fik han i Opdrag at foretage en Diversion til Kongens Fordel. Han forenede da de høilandske Klaner, vandt en Række Seire og for i det hele frem paa en meget grusom Maade. Det skotske Parlament lyste ham som Landsforræder fredløs; men dette afholdt ham ikke fra at indtage Dundee og slaa sine Modstandere ved Kilsyth. Han udnævntes nu af Kongen til Lordløitnant og Generalkaptein af Skotland; men Lykken synes herefter at have sveget ham. Hans Tilhængere forlod ham, og fire Uger efter Seiren ved Kilsyth blev han slagen ved Philiphaug. Han førte saa en Tid den ensomme Fredløses Tilværelse og kom til Norge paa ovenomtalte Vis. Med Bistand af Danmark og Sverige hvervede han saa et lidet Korps, som fra Gøteborg blev overført til Orknøerne og i April 1650 landsteg i Skotland. Men hans Forsøg paa at bringe Klanerne til Reisning mislykkedes. Selv blev han som Følge heraf den 27de April overrumplet, tagen til Fange og knap en Maaneds Tid efter af Parlamentet dømt til Døden. Denne Dom bragtes allerede den næste Dag i Udøvelse, idet han maatte vandre til Galgen.

Digitized by Google

Atlanterhav udrustedes ikke faa Hvalfangerskibe. Ogsaa i andre større Foretagender ses Bergenserne at have været interesserede. Da Kristian IV arbeidede som ivrigst paa at faa det ostindiske Kompagni i Gang, henvendte han sig bl. a. til Bergens Borgere om at gjøre Indskud. I Formen var det vel en frivillig Sag, men havde man saasandt Penge, havde man dog intet Valg. Flere af de rigeste Borgere undslog sig fra at indtræde i Kompagniet, som de vistnok nærede den største Mistro til. Men Jens Bjelke fik omsider her opdrevet omtrent 15000 Rigsdaler, hvoraf et Kompagni ydede de 10000. Disse Penge viste sig dog snart at kunne have været bedre anvendte; thi som alt omtalt, sygnede det hele Foretagende hen.

Som Følge af de gunstige Omstændigheder ser vi ogsaa det bergenske Borgerskab gaa jevnt og sikkert, om endikke over vættes hurtigt fremad. Allerede i Løbet af det 17de Aarhundrede kunde ikke ubetydelige Formuer blive samlede paa forskjellige Hænder. En i 1657 afholdt Skatteligning viser os saaledes en Formue af 711,242½ slette Daler, fordelt paa 1012 Personer, og af disse eiede 32 over 3000 Daler.

Skjønt disse Tal for Nutidens Betragtning tør forekomme temmelig uanselige, fortjener de dog vor Opmerksomhed, idet de angiver os et fast Udgangspunkt for den bergenske Handelsstands Udvikling. De viser os nemlig, hvorledes Borgerskabet allerede har voxet sig frem til en anset Stilling, til Trods for de mange, i hine Dage fast uoverstigelige Hindringer, som kunde optaarne sig mod det. Flere af disse Uheld eller Ulykker som Pest, Uaar og Dyrtid samt Kaperierne er allerede omtalte. Endnu skjæbnesvangrere for Byens Udvikling var de hyppige Ildsvaader, som hjemsøgte Byen, og som i Løbet af faa Timer kunde opsluge Resultaterne af mangfoldige Aars Anstrengelser og bringe Borgerne fra de rummeligste Kaar i den sorteste Armod, saa de maatte begynde fuldstændig forfra igjen. Forsikringsvæsenet var nemlig paa denne Tid endnu ikke kommet op.

Medens Tyskebryggen i et Tidsrum af 226 Aar (fra 1476 til 1702) var forskaanet for Ildsvaader af større Udstrækning, fik den øvrige Del af Byen derimod saadanne Ulykker og de Følger, de drog efter sig, tit og ofte at føle. Den 19de December 1561 afbrændte saaledes 39 Gaarde paa Strandsiden eller hele Strøget fra Muren til Raadstuen. Den 14de Februar 1582 brød der hos en Prest ligeoverfor Raadstuen ud en Ildsvaade, som efter "den norske Sos" Paastand fortærede "2500 Huse, Gaarde og Boder, store og smaa, med Tran, Tjære, Smør, Mel og andet samt Krambodvarer en Skade, som ei kunde gjenoprettes med en hel Læst Sildetønder, fyldte med Dalere". Faa Aar efter, Natten mellem mellem 6te og 7de December 1589, blev Byen atter herjet af en Ildebrand, som lagde hele Strandsiden fra Muren og ud til Erkebispegaarden i Aske. Efter en mindre Ildebrand i 1606 blev Byen den 6te April 1623 rammet af en ny saadan Hjemsøgelse, der i sit Slags vistnok er den største, som har overgaaet Byen. Med

Digitized by Google

Undtagelse af Bryggen, nogle Huse udenfor Nykirken og nogle faa andre Gaarde hist og her strøg hele Byen med, og sit fulde Omfang fik Ulykken denne Gang derved, at en Storm forplantede Ilden med rivende Fart, og de brandfrie Kjeldere, til hvilke Borgerne især havde sat Lid, svigtede aldeles. En lignende Ulykke indtraf 17 Aar efter, Søndag 5te Juli 1640, og skal da have hjemsøgt paa de nærmeste de samme Strækninger som Branden i 1623.

Efter hver især af disse Ildebrande var der fra Regjeringens Side truffet forskjellige Anstalter, som Udlægning af Almenninger og Regulering af Gaderne, for at hindre en Gjentagelse af disse Ulykker, ligesom der ogsaa blev tilstaaet Byens Borgere flere eller færre Aars Skattefrihed, for at de igjen skulde hjælpes paa Fode. Det er alligevel en selvsagt Sag, at Borgerne ved disse Ildebrande maatte sættes tilbage i meget betydelig Grad, og at det maatte tage lang Tid ud, før de igjen kom sig nogenledes ovenpaa.

De samme Forhold, som virkede som en Hemsko paa Udviklingen af Bergensernes Handel, var ogsaa i rigt Maal tilstede for Throndhjems Vedkommende; denne By havde heller ikke paa langt nær de Fortrin, som Bergen allerede var eller lidt efter lidt kom i Besiddelse af. Sommeren 1598 blev saagodtsom den hele By ødelagt af en Ildsvaade, og i Slutningen af det 16de og den første Halvdel af det 17de Aarhundrede led Byen meget ved Jordskred og Elvebrud, der anrettede store Ødelæggelser og bortrev flere af de ved Nidelven liggende Pakboder. For Throndhjems By, der ved denne Tid*) var af saa ringe Betydenhed, at den nogle Aar tidligere ved en Skatteudskrivning var bleven sat jevnsides med Marstrand, der nu holdt paa at synke tilbage i sin tidligere Ubetydelighed, og danske Smaabyer som Skjelskør, Holstebro o. fl., maatte saadanne Ulykker føles saameget tungere, som den maatte ligge under i Konkurrancen med Bergen. Fra Regjeringens Side blev der udfærdiget forskjellige Anordninger for at ophjælpe Throndhjems Handel. Saaledes blev der ved Kongebrev af 25de Marts 1614 forbudt Provster, Prester, Fogder, Skrivere, Bønder og menige Almue, som boede langs Søkanten mellem Bergen og Throndhjem, at drive nogen Handel med Fremmede, som med sine Skibe begav sig ind i Fjorden under Skin af at tilhandle sig Trælast for rede Penge, men tværtimod brugte store Landkjøb, solgte Øl, Vin, Brændevin, Klæder, Lærred m. v. og igjen indkjøbte Huder, Skind, Talg, Flesk, Tjære o. lign. Fra dette Forbud var dog selvfølgelig Trælasthandelen undtaget. Et senere Kongebrev

*) I Holger Hanssøns Encomiolon Norvegianum heder det, at Throndhjem paa hans Tid (1625) "ikke var ubetydeligere end de øvrige Byer"; men dette Udsagn er noget svævende. I Blaeuws Atlas af 1639 heder det derimod udtrykkeligt i de vedføiede geografiske Oplysninger, at den er "sunken ned til en Landsby." De bevarede Brudstykker af Ments Kristoferssøns Dagbog giver heller ikke Indtrykket af at omhandle Begivenhederne i nogen synderlig stor By.

Digitized by Google

af 6te Juli 1635 forbyder alle fremmede Kjøbmænd og Sutlere, som ligger halve og hele Aar og sælger adskillige Varer, hvoraf de fleste er bedærvede og Undersaatterne mere til Skade end til Gagn, at forblive nogensteds længere, end de Skibe, hvormed de kommer, bliver liggende, men skal med samme Skibe igjen bortseile m. v. Endelig bestemmer et Reskript af 2den Mai 1641, at ingen Fremmede maa understaa sig, som de nu forsøger, at indføre og drive Handel med Korn, Malt m. m. og med forbudne Varer i Havnene og Sildefjordene i Throndhjems Len, men at de ubetinget har at føre dem direkte til Throndhjems By.

Vi faar af disse Kongebreve nærmest det Indtryk, at selv i de fire Sø-Len, hvor Throndhjems Borgere havde Eneretten til Handelen, magtede de ikke at holde Konkurrancen med fremmede Kjøbmænd ude, og det ligger da nær at slutte, at selv den meste Handel paa Throndhjems By maa have været i disses Hænder. Dette synes ogsaa at bestyrkes af de bevarede Lensregnskaber fra denne Del af Landet. I Aarene 1599—1600 og 1600—1601 udgjorde Tolden af Throndhjems By alene 78½ og 91½ Daler. Derimod var Udlændingernes Handel paa Nordmøre, Fosen og Namdalen ret betydelig, og der synes at være drevet Smugling i ikke liden Maalestok. I Aaret 1611—12 ankom der til Throndhjem 40 fremmede Skibe af samlet Drægtighed 1828 Læster, deraf 3 fra Bergen, 5 fra Danmark, de øvrige fra Holland. Hjemmehørende i Byen var 47 Skibe, paa et Par nær, Jagter og Smaaskuder, der for paa Bergen og tildels paa Nordland.*) End ikke de rige Sildefiskerier, som fandt Sted i de throndhjemske Fjorde, formaaede at give Byens Handel noget Opsving, der er værd at omtale.**) Det er først ved 1650, da Udførselen af de nordenfjeldske Bergverkers Produktion kommer Byen tilgode, at den kan siges at være bleven en Handelsby i virkelig Forstand. Toldindtægterne, som i 1642—43 kun beløb sig til 12093 Rdlr., udgjorde fra 1651—60 tilsammen 153986 eller gjennemsnitlig omtrent 15400 Rdlr. aarlig; dog er Tolden i den sidste Del af dette Tiaar betydelig større end i den første.

Til nærmere at belyse Handels- og Skibsfartsforholdene i Landets nordlige Dele kan ogsaa anføres Resultaterne af en Optælling af de nordlandske Jægter, som Kong Kristian IV i 1631 lod paabyde, idet der paa hver Jægt blev lagt en Told af ½ Ort for hver "smal Læst Gods". Det herved ind-

*) Udførselen bestod i dette Aar fornemmelig i: Planker 5085 Tylvter, Tjære 1831½ Tdr., Tran 34 Tdr., Tørfisk 343 Skpd., Raaskjær og Rundfisk 338 Skpd. og 2 Voger, Saltfisk 635½ Tdr., Sild 1112 Tønder. Indførselen var 902 Tdr. Malt, 1139 Tdr. Korn, 80 Tdr. Mel, 64 Tdr. Brød, 756 Tdr. Øl, 927 Tdr. Salt, endel Vin og Brændevin og andet smaat.

**) Et Slags Maalestok for, hvorledes Formuen i Begyndelsen af 1620-Aarene var fordelt i Throndhjem og Omegn, har vi i de halvt tvungne Indskud i det ostindiske Kompagni. Af de 2214 Rigsdaler, som blev indskudte fra Throndhjem, ydede Geistligheden 913, Borgerskabet 871 og Fogderne 430 Rdlr.

Digitized by Google

komne Beløb skulde anvendes til Bygningen af Nyboder udenfor Kjøbenhavn. Optællingen holdtes i Bergen, og af denne Liste fremgaar det, at der i Nordlandene fandtes 100 Jægter paa tilsammen $903^7/_{12}$ Læst. Af disse Jægter fandtes der i Helgeland 27, Salten 26, Senjen 22, Lofoten 16 og i Vesteraalen 9, og den hele Jægtetold, som svaredes, udgjorde 112 Rdr. 3 ß.

Stavanger havde i Middelalderen havt sin fornemste Betydning som en geistlig Institution, men var efter at være herjet af Reformationens Storme sunken ned i en ren Ubetydelighed. Dets offentlige Bygninger var efterhaanden forfaldne. En af Kirkerne (Olafskirken) blev ifølge Kongebrev af 4de Juli 1577 nedreven; Mariakirken, der stod til Nedfalds, var allerede 12 Aar i Forveien overladt Byen til Raadhus og Lagthingshus, skjønt der hengik næsten lige saa mange Aar, inden den blev indredet som saadan.

I det hele synes Stavanger igjennem den største Del af det 16de Aarhundrede at have været nærmest for et stort Strandsted at betragte, hvis Beboeres eneste Næringsveie var Fiskeri og Haandverksdrift. De faa bevarede Efterretninger herfra tyder paa Stillestaaen, ja selv den Rørelse, som opstod ved Udlændingernes Handel og Skibsfart paa Byen, kan neppe have været synderlig stor. Ogsaa de Forholdstal, hvorefter Stavanger ligesom de øvrige Byer blev iligned Krigsstyr og andre Udredsler, tyder hen paa, at den som Kjøbstad betragtet maa have været en af de mindste. Alligevel har Byen ikke været blottet for alt offentligt Liv. Skjønt den ikke havde noget eget Lagthing, men hørte under Lagmanden i Ryfylke og Agder, blev Lagthinget for Lagdømmet forlagt hid, da Lagmanden havde sit Sæde i selve Byen. Ensformigheden i den lille By blev ogsaa afbrudt ved de Kapitelsmøder, som to Gange om Aaret afholdtes her, samt ved de forskjellige Stiftssynoder, som med visse Mellemrum sammenkaldtes. Hertil kommer de to ret merkelige Herredage, som i 1599 og 1607 holdtes her i Byen.

Hvorvidt de rige Fiskerier, som faldt paa Vestkysten i Løbet af det 16de Aarhundrede, har øvet nogen Indflydelse paa Stavangers Opkomst, kan ikke med Bestemthed siges. I 1567 blev der ialfald kun af 31 Personer svaret Leding og af 16 "Stadspenge" (ɔ: Byskat). Ogsaa i den sidste Del af Aarhundredet maa Byen have arbeidet sig op med stor Langsomhed, idet den endnu i 1596 ved den ovenfor omtalte Ligning af Prindsesse Augustas Brudeskat blev sat jevnsides med Tunsberg og Konghelle. Da Kristian IV i August 1607 var tilstede ved Herredagen, der holdtes paa Stavanger Kongsgaard, tillagde han Byen Handelsrettighed inden en Omkreds af 3 Mile og skjænkede den Gaarden Ekenes til Bymark. Ved Herredagen i Bergen 1622 blev der ogsaa bevilget Byen et Marked, der skulde holdes i 4 Dage om Høsten. Markedets Afholdelse blev imidlertid senere hen forlagt

Digitized by Google

til andre Tider. I den nærmest paafølgende Tid maa Stavanger have havt 1000—1500 Indbyggere; vi erfarer nemlig, at der i Aaret 1612—13 betaltes Leding af 177 i Byen bosiddende Personer og i 1614—15 og 1615—16 af 222, hvilke Tal paa noget nær vel ogsaa kan antages at angive Husholdningernes Antal.

Som Handelsstad skulde Stavanger imidlertid ikke tage sig op i nogen bemerket Grad. Toldregnskaberne for 1607—1608 viser, at der i dette Regnskabsaar herfra kun expederedes 10 Fartøier, der tilsammen udførte 297 Tylvter Bord og nogle Smaapartier af Lax, Talg og Huder. En af Byens Borgere udførte 25 Tylvter Bord i eget Skib. I 1612—13 ankom til Stavanger 26 Fartøier, deraf 4 hollandske, 4 danske og 3 bergenske; derhos hørte 10 Skuder, der saagodtsom udelukkende var af ringe Drægtighed, hjemme i Byen*). I 1619—20 var Antallet af udgaaende Skibe ca. 20, der udførte 820 Tylvter Bord, en Del Baandstager, tørret Lax, saltet Sild og nogle Tønder Nødder. I 1629—30 var Udførselen af skaaren Last stegen til 1841 Tylvter Bord — foruden Egetømmer —, og Antallet af udgaaende Skibe var 21; 7 Skibe ses da at have været hjemmehørende i Byen. Herved maa vi dog erindre, at de udenlandske Trælastfartøier ingenlunde altid anløb Byen, men drog direkte ind i Ryfylkes Fjorde for at indtage sin Ladning. I det hele skyldte Byen vistnok ligesom de søndenfjeldske Stæder Trælastudførselen sin Opkomst, da Vestlandets Fiskerier i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede spillede en underordnet Rolle.

Men de samme Forhold, som virkede hemmende paa Bergens og Throndhjems Udvikling, var ogsaa tilstede for Stavangers Vedkommende, om end i noget mindre Maalestok. I 1618 hjemsøgtes Byen af Pest, og i 1633 herjedes den af en Ildsvaade, der lagde over Halvdelen af den i Aske. Ihvorvel der blev bevilget 3 Aars Skattefrihed, synes den kun sent at have forvundet det lidte Tab. Endnu i Aarene 1639 og 1645 blev den sat i ringere Krigsstyr end baade Tunsberg og Skeen.

Et interessant Aktstykke, der kaster Lys over forskjellige Forhold i den lille fremadstræbende By, har vi i den Byvedtægt, som hidrører fra 1644 og 1651**). Denne fastsætter paa det omhyggeligste, hvorledes Byens Privilegier i enhver Henseende skal opretholdes, baade for at holde fremmede Borgere og Bønder borte fra Handel og anden Næring, og for at de skal komme alle Borgere ligelig til Nytte, uanset Rang eller Rigdom. Der gives nøiagtige Forskrifter saavel for Krambodhandel som for Torvhandel, sættes Taxter

*) Udførselen bestod i 583 Tønder saltet Fisk, 558 Tdr. Sild, 1078 Deger (Deger var et Antal af 10) Skindvarer, 83 Tylvter Bord og andet smaat. Indførselen var 70 Tdr. Korn, 78 Tdr. Brød, 300 Tdr. Mel, 282 Tdr. Øl osv.

**) Der findes ogsaa en ældre "Orning oc Skick angiffuen oc samtøckt i Stauanger paa Jule Laugting aff mennige Borgerskab Anno 1594," der haves i et Haandskrift fra omkring 1600.

Digitized by Google

for Haandverksfolks "Embede" og Priser paa Bagernes Brød, der skal rette sig efter Kornprisernes Stigen og Fald, og opstilles Regler for, hvorledes alt skal gaa for sig under Fiskerierne. Ved Sildefiskerierne, der kun maatte foregaa ved lys Dag, skulde et Par af Borgerne saaledes være tilstede og give nøie Agt paa, hvem der forholdt sig ugudeligen ("det være sig med Sværgen, Banden, Oversættelse, Drik og Sværmeri"), for at vedkommende kunde blive tilbørlig straffet. Ved Torskefiskerierne "skal være afskaffet al usædvanlig Fiskeredskab, som foraarsager megen Vantro og Guds Fortørnelse, nemlig Bakker og Torskegarn." "Hvo, slig Redskab herefter udi almindelig Fiskeri bruger," lød det strenge Bud, "have samme Redskab forbrudt og straffes der ovenpaa for Ulydighed." Der var ligeledes truffet nøiagtige Bestemmelser om Byens indvortes Fred og Borgernes sømmelige Opførsel, og navnlig var der truffet strenge Forholdsregler mod, at Nattevagten blev forulempet paa nogen Maade. For at Borgernes Søvn ikke skulde forstyrres af Urostiftere, indeholder Vedtægten følgende ret merkelige Paragraf: "Den store Uskikkelighed at afskaffe med Natteravne og fulde Kompaner, som om Nattertide raaber og skriger ligere Spøgelser og uskikkelige Bæster end kristne Folk, hvoraf ofte stor Ulempe foraarsages, derom er saaledes forordnet, at naar sligt sker, skal Vagten det strax Byfogden tilkjendegive, og han pligtig være selv eller en af hans Tjenere med Vagten saadanne Kompaner at antaste. Er det en svoren Borger, da følges han til sit Hus og siden tiltales og straffes paa det høieste. Er det en Tjener eller Løsgjænger, da skal han sættes i Byfogdens Hus til Morgenen, og den Skyldige straffes, eftersom Forseelsen er til". Der var derhos sat haarde Bøder og Straffe for dem, som ikke ofrede til Presterne paa de store Høitider, vægrede sig ved at betale Skat eller klagede over og bandede Øvrigheden og dens Ligningsmænd. Paa det kommunale Renligshedsstel faar man god Rede i følgende Bestemmelse: "Ikke maa nogen udslaa nogen Urenlighed paa Gader eller Stræder, ikke heller henlægge Møddinq paa offentlige Steder, meget mindre slig for Gaardbryggen (ɔ: Kongsgaardens Brygge) eller Almenninger lade udkaste, mens at føres paa Koholmen eller deres Haver. Befindes nogen Urenlighed at ligge saaledes længere end 8 Dage, skal den skyldige hver Uge bøde ½ Rdlr. og dog føre det bort."

Medens det fornemmelig var Fisken, som ved Siden af Trælasten udgjorde den vigtigste Udførselsartikel fra de norden- og vestenfjeldske Byer, var det søndenfjeldske Norges Export væsentlig bygget paa Trælast og Bergverksprodukter; de rige Sildefiskerier under Vigsiden var nemlig, som vi ovenfor har set, ophørte før Udgangen af det 16de Aarhundrede.

Af de syv Kjøbstæder, som fandtes paa Kyststrækningen fra Sireaaen til Gøta-Elven, naaede ingen paa langt nær Bergen i Størrelse. Oslo var ved Aar 1600 noget større og Marstrand noget mindre end Throndhjem;

Digitized by Google

dernæst kom Fredriksstad; Tunsberg og Konghelle var omtrent jevnstore med Stavanger, og Skeen og Oddevald var rene Flekker, der i sig selv neppe fortjente Navn af Kjøbstæder.*)

Som paa sit Sted fortalt blev Oslo under Syvaarskrigen brændt dels af Borgerne selv, dels af Fienden. Da Byen i den følgende Tid skulde gjenopbygges, kom det paa Tale at flytte den over til Akershagen paa den anden Side af Bjørviken, hvor den kunde ligge i Ly af Fæstningen. Dette modsatte imidlertid Borgerne sig, og af Hensyn til de betydelige Tab, som de under Krigen havde lidt, og i Tillid til, at forskjellige Tilsagn, de afgav, vilde blive opfyldte, gav Regjeringen sit Minde til, at Byen gjenopførtes paa de gamle Tomter.

Ihvorvel Borgerne havde lovet at gjøre Gaderne bredere og opføre bedre Huse, har de dog vistnok søgt at slippe saa let som muligt fra disse Løfter, og Oslo maa i sin nye Skikkelse have beholdt det samme Smaabypræg i enhver Henseende, som den gjennem det 16de Aarhundrede havde havt med trange snoede Gader og en regelløs Bebyggelse af Træ. Udbrød der i dette Virvar af Træhuse en Ildebrand, vilde denne ikke være let at begrændse, men en større Del af Byen maatte ubetinget stryge med. I Begyndelsen af Oktober Maaned 1611 hjemsøgtes Byen saaledes af en Ildsvaade, under hvilken over 55 Gaarde brændte. Da Kongen imidlertid havde fuldt op at varetage under Krigen med Sverige, som da paagik, kunde han ikke foretage noget Skridt til at raade Bod paa den uheldige Bebyggelse, der vistnok ogsaa gik i Arv til det nye Anlæg, som reiste sig paa de afbrændte Tomter.

I den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede, navnlig fra Syvaarskrigens Slutning, kan man for Oslos Vedkommende spore en betydelig Fremgang, der tildels kan paavises ved statistiske Data. "Efter Akershus Lensregnskab fra 1ste Mai 1557 til samme Dag 1558", heder det i en mønstergyldig Fremstilling af en kristianiensisk Borgerfamilies Historie**), "udgjorde

*) Til Bedømmelse af Byernes indbyrdes Størrelse til de forskjellige Tider afgiver Ligningen af den Brudeskat (Prinsessestyr), som de havde at yde til Kong Kristians Søstre, vistnok en efter Forholdene ret paalidelig Maalestok. Til Prinsesse Anna blev der saaledes i 1588 af de norske Byer udskrevet en Brudeskat paa tilsammen 2850 Daler. Heraf skulde Bergen udrede 1000, Oslo 500, Throndhjem og Marstrand hver 400, Fredriksstad 150, Konghelle, Tunsberg og Stavanger hver 100 samt Skeen og Oddevald hver 50 Daler. Til Prinsesse Augustas Giftermaal udskreves i 1596 af de norske Byer en Skat paa 712½ Daler, saaledes fordelt: Bergen 250, Oslo 125, Marstrand og Throndhjem hver 100, Fredriksstad 37½, Konghelle, Tunsberg og Stavanger hver 25 og Skeen og Oddevald hver 12½ Daler. Ved Prindsesse Hedvigs Giftermaal i 1602 blev Oslo iignet 200, Fredriksstad 100 og Skeen 80 Daler i Brudeskat. For de øvrige Byers Vedkommende er Ligningen ukjendt.

**) L. J. Vogt, Slægten Vogt i gamle Dage, S. 175.

Digitized by Google

Tolden i Oslo 42 Dlr. 2 Mk. og Indførselstolden af udenlandsk Øl 90 Dlr. 2 Mk. 8 ß; for det tilsvarende Regnskabsaar 1560—61 udgjorde de samme Afgifter henholdsvis 115 Dlr. 1 Mk. 7 ß og 65 Dlr. 8 ß. Gaar man derimod 50 Aar længere frem i Tiden, finder man af Oslo Toldregnskab for 1611—12, at de samlede Toldintrader var stegne til 3114 Daler 1½ Mk. 8½ ß, og at der ved Toldstedet var indklareret ikke mindre end 122, efter den Tids Begreber tildels større Fartøier (indtil 50 à 60 Læster), og iblandt disse sidste er dog ikke medregnet de i Staden hjemmehørende Skibe, der var i Fart paa Udlandet for Rædernes egen Regning, hvoraf i Regnskabet findes særlig omhandlet ikke mindre end 16 med en samlet Drægtighed af omtrent 950 Læster, og som alle efter den Tids Begreber ansaas for større Fartøier. Enkeltvis ses Osloskibene at have gjort 5—6 Reiser til Holland i Løbet af det samme Aar, og Fart lige til Spanien var dem ingenlunde ukjendt. Stedets største Skib, St. Oluf, der eiedes af Borgermesteren Søfren Mogenssøn, var paa 100 Læster".

Det var især Udskibningen af Trælast, som Byen havde at takke for sin Fremvæxt, og i denne var nær sagt hver eneste af Borgerne interesseret, idet de fremmede Skippere, som indfandt sig her med ballastede Skuder, næsten aldrig tog sin Last hos en enkelt Mand, men kjøbte den for kontante Penge i Smaapluk hos henved en Snes forskjellige Byborgere. I denne Detailhandel deltog imidlertid ikke det kapitalsterke, opvoxende Patriciat, der udskibede sin Last i egne Skibe, og hvis Næring ved Siden heraf var Krambodhandel. Med smaa Udsalgssteder var Oslo efter sin Størrelse meget vel forsynet, idet Toldregnskaberne for 1621 udviser, at der her fandtes 42 Kramboder. "Lageret", siger L. J. Vogt, "var i Almindelighed hverken stort eller mangeartet; men omtrent alle de i hine Tider efterspurgte Varer kunde dog faaes kjøbte, ikke alene Vin og Specerier, men ogsaa Fløiel og Silkestoffer".

Fra 1595 og 1601 har vi bevaret nogle Byvedtægter fra det gamle Oslo, der ligesom de ovenfor omtalte fra Stavanger giver os et ret godt Indblik i Byens forskjelligste Forhold. Vi faar da det Indtryk, at disse Vedtægter er givne for en ægte Smaastad, hvor hver Mand maatte optræde som Politi ligeoverfor sin Næste, og hvor man for hvert Skridt stødte paa de Uhumskheder, som vi hører om fra de middelalderlige Byer. Vi erfarer saaledes, at Skomagere, Garvere og Feldberedere blødte Skind og Huder i Alnaelven, hvorfra Borgerne hentede sit Drikkevand, og at Gaderne opfyldtes med Urenlighed og Stank fra Udhusene, som laa ud til dem. Trælasthandelen, der var Byens vigtigste Næringskilde, medførte ogsaa sine Ulemper; vi hører saaledes, at Gaderne tildels var ufremkommelige paa Grund af de Tømmerlunner, som Byens Borgere havde liggende der. Herpaa kunde Vedtægten ikke paatage sig at raade Bod; den maatte indskrænke sig til at nedlægge Forbud mod, at slige Tømmerhauge blev liggende til Uryd i Julehelgen og de andre store

Digitized by Google

Høitidsdage. Der maatte endvidere nedlægges Forbud mod, at Indbyggerne optændte Ild under aaben Himmel, kogte Tjære og bryggede ude paa Gaardspladsene. Trods alle gyldne Løfter fra Borgerskabets Side var der liden Udsigt til, at Oslo vilde blive omskabt til en By med tidsmæssig Bebyggelse, saa længe der skulde bygges paa de middelalderlige Grundvolde. Kong Kristian IV, der paa sin Side ikke vilde lade andet gjælde, end hvad praktisk Nytte og Skjønhedshensyn tilsagde, synes derfor ogsaa tidlig at have udkastet Planer til Byens Flytning, saasnart en gunstig Leilighed frembød sig.

Tretten Aar efter den sidste Brand blev Byen atter, og denne Gang, som det forlyder, ganske og aldeles lagt i Aske ved en Ildsvaade, som opkom Natten til den 17de August. Af de offentlige Bygninger blev alene Bispegaarden og Hospitalet reddede, medens Latinskolen og Halvardskirken led en temmelig slem Medfart. Borgernes Vaaningshuse og Søboder samt de Oplag, disse indeholdt, skal have lidt mere, og ihvorvel enkelte Strøg af Byen ialfald, efter de for faa Aar siden blottede Ruiner at dømme, ikke kan siges at have været fuldstændig afbrændte, havde Ødelæggelsen dog været saa omfattende, at den Flytning, der i mere end et halvt Aarhundrede havde hængt truende over Hovedet paa Oslos Borgerskab, nu godt kunde iværksættes.

I Mellemtiden var der nemlig kommet et Moment til, der for Nutidens Betragtning vel er af underordnet Betydning, men som for Kong Kristian og hans Samtid blev af afgjørende Vægt. Det var den store, særdeles omfattende Ombygning, som Akershus Slot i Kong Kristian IV's Dage havde undergaaet.

Det ældste Akershus*) havde væsentlig bestaaet af en Række svære Træbygninger, der vistnok skrev sig fra Magnus Lagabøters Sønners Tid. Blandt disse fremhævede sig de tre Taarne Fuglesang, Vovehals og Jomfrutaarnet, der maa have været forbundne med Mure. Under Haakon VI og Dronning Margreta opførtes det sydlige Udenverk med det saakaldte Knuts Taarn**) og Borgestuen, der ved Mure forbandtes med Fuglesang og Vovehals. Medens Kristian II som Hertug residerede paa Akershus, opførte han Kirkefløien i Syd for Fuglesang og Vovehals. Som Følge af, at den overveiende Del af dette uhyre Komplex bestod af Træ, blev Slottet paa det nærmeste ødelagt i Tiden nærmest før Reformationen af en stor Ildebrand, som opkom under et Tordenveir. Efterat Peder Hanssøn Litle i 1537 havde faaet Slottet og de tilliggende Egne i Forlening, gik han strax i Gang med at restaurere Slottet. Til denne Udbedring, hvorunder vistnok Vovehals og senere hen ogsaa Fuglesang ganske maa have mistet sin Karakter af

*) I det følgende er benyttet Dr. Yngvar Nielsens Afhandlinger om Akershus i "Aftenposten" f. 1885 og Skilling-Magasinet f. 1889.

**) Knuts Taarn er det nu saakaldte Regolietaarn. Det antages at have faaet sit Navn deraf, at Ridderen Knut Alvssøns Lig her henstod ubegravet i de 12 Aar, det "laa paa Morde", som det kaldtes.

Digitized by Google

Taarne, hentede han Byggemateriale dels fra Hovedøens Klosterruiner, dels vel ogsaa fra de sløifede Kirker og Klostre i Oslo. Af nye Befæstninger opførte han det saakaldte Romerike, en høi taarnlignende Bygning, der laa paa Nordsiden paa Styrtningen ned mod Pipervikon. I det hele fik Slottet i Peder Hanssøns Dage et saa tidsmæssigt Udstyr, at det under Syvaarskrigen kunde udholde Johan Siggesøns Beleiring.

Under Peder Hanssøns Eftermænd var Udbedringerne paa Slottet blevne fortsatte, om end i mindre Maalestok. Saaledes opførte Kristiern Munk det saakaldte Munketaarn, hvis Beliggenhed nu ikke længere kan paapeges. Men det var først efter Fredrik II's Død og i Kristian IV's Regjeringstid, at Akershus Slot erholdt det Udseende, som det i det væsentlige har bevaret til vore Dage. Af alle Kristian IV's Byggeforetagender i Norge, er der med Føie bleven udtalt, er Akershus det, som han selv har viet den største personlige Interesse, og det, som bedst viser Eiendommelighederne ved hans Bygningsstil. Men ihvorvel det under hans Opsyn saa at sige vorede op til næsten nyt Bygverk, har det dog i sit Ydre neppe kunnet kappes med de store Slotte, han opførte i Danmark. Ogsaa de saakaldte Øvrevolds Befæstninger hidrører for den største Del fra Kristian IV's Dage.*)

*) Om Gangen i Kristian IV's Byggevirksomhed paa Akershus faar vi visstnok nogen Veiledning i de paa flere Steder indbuggede Indskrifter, men i sin Helhed er den dog langtfra tilstrækkelig kjendt, da store Partier af hans stolte Bygning forlængst er forsvundne. Efter Dr. Yngvar Nielsens offentliggjorte Undersøgelser skal Hovedtrækkene her gjengives.

Den Del af Slottet, som undergik mindst Forandring, maa have været den nordlige Fløi med Dronning Margaretas Borgestue, der i alt væsentligt forblev i sin ældre Stil. Kun synes Fløien at være bleven forsynet med Trappegavler, der i senere Tid igjen er forsvundne. Derimod opførte Kongen af Mursten to nye lange og smale Fløie, en østlig, som i forrige Aarhundrede blev nedtagen, og en vestlig, som fremdeles er bevaret i sin fulde Høide og med de Trappegavler, hvormed den blev udstyret. Disse Fløie, af hvilke den østlige især var meget uregelmæssig bygget, blev satte i Forbindelse med Kirkefløien, og da Bovehals og Fuglesang under Ombygningen ganske forsvandt, blev de erstattede af to nye, særdeles smukke, med Spir forsynede Taarne, der opførtes i den lukkede Borggaard. Jomfrutaarnet blev paabygget en Etage og med en ligeledes forhøiet Mur sat i Forbindelse med Kirkefløien.

Af de Rum paa Slottet, som omtales, laa det nye kongelige Gemak eller Prinsens Gemak, som det i Kong Kristian V's Tid kaldtes, i Jomfrutaarnet, hvorfra en overdækket Gang førte til Kirkefløiens østre Parti, hvor Kongens og Dronningens Gemaker laa. I den øvre Etage af Østfløien laa "den daglige Sal og Gemak", der stod i Forbindelse med Kongens Gemak. Forøvrigt afgav Østfløien Bolig for Kommandanten, medens Statholderen, forsaavidt han ikke benyttede de kongelige Gemakker, havde sin Leilighed i Vestfløien med dens store og prægtigt udstyrede Sale.

Kristian IV's Akershus er i vore Dage kun en Skygge af sin fordums Herlighed, idet Slottet blev dels forkvaklet, dels nedrevet i det 18de Aarhundrede, og de i vor Tid foretagne "Udbedringer" kan heller ikke siges at have gjenvakt Minderne om dets Velmagt. Det er imidlertid at haabe, at den norske Nation med Hovedstaden i Spidsen ret snart maa sætte sig i Bevægelse for at restaurere den gamle Borg, hvortil der knytter sig saa mange smukke Minder i Landets Historie.

Digitized by Google

Allerede nogen Tid før den sidste Brand havde lagt Oslo i Aske, skal Kong Kristian have fattet Planen til at anlægge en ny, befæstet By paa Akershagen, der skulde staa i Forbindelse med Slottet og dets Verker. Til denne vilde han saa lidt efter lidt overflytte Oslos Indbyggere, hvorhos han, saasnart Anlægget var kommet istand, strax vilde forbyde nye Byggeforetagender og Bosættelser i den gamle By. Denne Beslutning fik nu ved Branden et uventet Fremstød, og saasnart han modtog Budskabet om denne, besluttede han sig til at foretage en Reise opover. Denne kunde dog ikke gaa strax for sig, da han i Begyndelsen af September Maaned maatte gjøre en Reise til Gotland og Bornholm; men da han den 15de September var kommen tilbage fra denne, gik han to Dage efter paany ombord og seilede til Norge.

Saasnart det rygtedes blandt Oslos Borgere, at Kongen vilde flytte deres By, og at han i den Hensigt selv agtede at komme derhen, opstod der iblandt dem en fuldstændig Fortvivlelse, idet den Ulykke, som var overgaaet dem, ved et saadant kongeligt Magtsprog først tyktes dem at ville naa sin største Høide. Paa samme Tid, som Kongen ankom til Landet, forfattede Byens Borgerskab et Andragende, dateret 20de September 1624, hvori de bad om at faa Lov til at opføre sin By paa de gamle Tomter. Som Grunde herfor anfører de, at en Flerhed af Byens offentlige Bygninger havde liden eller ingen Skade lidt; derhos, heder det, "har en stor Part af os vore Kjældere under Muringer, Bolverker til Søboderne, Gader og anden saadan Bekostning uskamferet, hvilke have kostet os meget mere, end som ellers Husbygningerne i sig selv kan være belangende". De afgiver paa samme Tid Løfte om, at de vil anlægge bredere Gader og nye Allmenninger, samt at de, om det ved et fiendtligt Indfald maatte vise sig fornødent, selv skal ødelægge sin By, for at Fienden ikke i den skulde finde et Rygstød i sine Foretagender mod Fæstningen.

Men disse Forestillinger frugtede intet hos Kongen, hvis Beslutning var urokkelig. Den 27de og 28de September var han personlig tilstede ved Opmaalingen af den til Byanlægget udlagte Del af Akershagen samt Udstikningen af Gaderne i den nye Stad. Den 29de maa dette Reguleringsarbeide vistnok paa det nærmeste anses for fuldbragt, og for Oslos Borgere var der nu intet andet at gjøre end at rette sig efter Kongens Bud. Kun indskrænkede de sig i et nyt Andragende, som er dateret samme Dag, til at anholde om nogle Aars Fritagelse for Skatter og Toldafgifter samt forskjellige andre Begunstigelser, og dette blev dem ogsaa tilstaaet, skjønt neppe i den Udstrækning, Borgerne havde ønsket og haabet.

Den nye Kjøbstad fik af sin Grundlægger Navnet Kristiania. Den afløste i enhver Henseende det gamle Oslo, som fra denne Dag af alene skulde være Sædet for Stiftets øverste Geistlige, Skolen og Hospitalet samt nogle faa Mennesker, "som ingen Haandtering og Næring bruger". Denne Indrømmelse blev dog allerede faa Aar efter tilbagekaldt først for Dom-

Digitized by Google

kapitlets og Presteskabets og snart efter ogsaa for Skolens Vedkommende. Indtil videre skulde Borgerne fremdeles sogne til Oslo Kirke og Lagthinget fremdeles holdes der i den gamle By. Derimod skulde Bything og Privilegier, Torvhandel og al Næringsdrift overføres til den nye.

Under 3die Oktober fik Byen sin Bygningsordning, hvorved det blev bestemt, at samtlige Huse skulde være en eller to Etager høie og opføres af Sten for den bemidlede og af Bindingsverk („paa dansk Maner mellem Stænger muret") for den ubemidlede Klasses Vedkommende. Derhos blev der paalagt dem, som erholdt de bedste Tomter til Stenbygninger at drage Omsorg for Opførelsen af ringere Boliger for Byens Haandverkere. En kort Tid var det vistnok tilladt den fattigste Del af Befolkningen at bygge af Træ, men denne Tilladelse blev ikke blot efter et Par Aars Forløb tilbagekaldt, men der blev ogsaa udfærdiget Befaling til, at de saaledes opførte Træhuse igjen skulde nedrives.

Kristiania skulde ikke blot lægges op til Akershus, men selve Byen skulde være en Fæstning, omgiven med Volde og Grave. Allerede i det næste Aar ses en indkaldt Hollænder, Kornelius Flint, at være gaaet i Gang med Befæstningsarbeiderne, som vistnok paa det nærmeste var afsluttede i 1633. Voldene strakte sig da fra Pipervikbakken langs den bratte Skrænt mod Pipervikens til Sværdfegerbakken (ved den nuværende Storthingsbygning) og gik derfra langs Nordsiden af den nuværende Karl Johans Gade ned mod Søen, som dengang naaede op til den vestlige Husrække af Dronningens Gade. Paa flere Steder var disse Volde yderligere befæstede med Bastioner og Grave, af hvilke nogle forsynedes med Vand fra et paa det nuværende Stortorv liggende Tjern. Byen havde i det første halve Aarhundrede af sin Tilværelse sex Langgader og tre Tverstræder.*)

Den Strækning af Akershagen, som blev udlagt til den nye By, var saaledes ikke meget betydelig, naar man tager i Betragtning, at det var en gjenopblomstrende By, som saaledes blev flyttet. Alligevel var dette Omraade stort nok for lang Tid. Hele den Strækning, som ligger vestenfor den gamle Raadhusgade, og paa det nærmeste ogsaa den, som ligger nordenfor det

*) Navnene paa disse Gader, hvoraf alene Kongens Gade igjennem Tiderne har bevaret sin oprindelige Benævnelse, var:

1. Øvre Gade (nu Nedre Voldgade).
2. Akersgaden (har nu sit gamle Navn, men kaldtes en Tid Nordre Gade).
3. Raadhusgade (nu Øvre Slotsgade).
4. Slotsgade (nu Nedre Slotsgade).
5. Kongens Gade.
6. Prinsens Gade (nu Kirkegaden).
7. Raadhusstræde (nu Raadhusgaden).
8. Vaterstræde (nu Toldbodgaden).
9. Overgade (nu Prinsens Gade).

Forøvrigt henvises til Kartet paa S. 860.

Digitized by Google

tidligere "Vaterstræde", blev nemlig først bebygget henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede. Men medens den egentlige By fik et efter Tidens Fordringer smukt Udstyr, der ikke gjorde de Lovord, den fik, tilskamme, reiste der sig meget snart udenfor Voldene en Række af Forstæder, der end ikke tilfredsstillede selv de allertarveligste Fordringer til Smag, Komfort og offentlig Sundhedspleie. Det kan derfor siges, at Kong Kristians Planer om at skabe en Mønsterstad herigjennem allerede fra første Færd af blev forkvaklede i en væsentlig Grad. Dette var imidlertid den mindste Ulempe ved disse Forstæder, der saagodtsom udelukkende maa have bestaaet af simpelt optømrede Skur og elendige Trærønner. Ganske vist maatte Byens fattige Arbeiderbefolkning tage tiltakke med det Husvære, den her kunde finde; men Forstæderne husede desuden alskens Udskud af begge Kjøn, som sankede sig ihop her, ernærede sig ved Betleri og Rapseri og navnlig foruroligede de Veie, som førte til Byen. Allerede af denne Grund maatte Forstæderne være en Torn i Kristiania Borgerskabs Øine; men værre var det vistnok, at Indbyggerne her, navnlig i Vaterland, drev ulovlig Handel med Bønderne til Skade for de privilegerede Borgere, og i 1646 ansøgte Borgerskabet derfor om, at Vaterland, Pipervikens og Grønland maatte blive afskaffede. Der blev vistnok i denne Anledning resolveret, at de bedste Mænd fra Forstæderne skulde flytte ind til Kristiania, og at Resten skulde "reise tilbage did, hvorfra de var komne", hvorefter "deres Kipper og Hytter skulde ruineres". Men dette strenge Bud blev ikke efterlevet. I Krigstid og under fiendtlige Anfald var disse Reder endog en aabenbar Fare for selve Byens og Fæstningens Sikkerhed, og paa Grund heraf fandt Statholder Nils Trolle sig beføiet til at svide dem af ved et befrygtet fiendtligt Indfald i 1658. Den gunstige Anledning, man nu havde til at regulere Forstæderne ved regelmæssige Gadeløb og en kontrolleret Opførelse, blev imidlertid forsømt, og de reiste sig da igjen i samme Skikkelse som før.*)

Paa selve Byens Udstyr blev der som sagt anvendt megen Omhu og megen Bekostning. I 1627, da en større Del af Husene allerede maa have været opførte, blev Bønderne paa det Kronen tilhørende Jordegods i Byens Omegn paalagte at brolægge Gaderne; dette skede vistnok, men dog paa en lidet tilfredsstillende Maade, og der høres hyppig Klagemaal over Gadernes uordentlige Udseende. Byen og Fæstningen forsynedes med Vand fra Akerselven, hvor det indtoges i Nærheden af den nuværende Beyerbro og i en Rende ledes over den nu saakaldte Schulzehaug, over Fredensborgveien og Akersgaden til Torvet, hvor Kongen havde ladet indrette en "Vandkunst", og videre til Fæstningen. Fra Hovedrenden fik Borgerne imidlertid mod en passende Afgift gjennem Afstikkere lede Vandet hjem i sine egne Gaarde.

*) Ved en i 1661 afholdt Taxationsforretning over Byens og Forstædernes Huse fandtes i Vaterland 168 Huse, der tilsammen værdsattes til 1310 Rdlr. eller hvert Hus i Gjennemsnit til 8 Rdlr. De 64 Huse, som fandtes i Pipervikens, ansattes til 309 Rdlr. eller gjennemsnitlig til 5 Rdlr. for hvert Hus.

Digitized by Google

Foruden Byens naturlige Havn blev der ogsaa anlagt en kunstig, det saakaldte Revier eller "Raveren," som Menigmand kaldte den. Den skulde være 18 Alen bred og 3½ Alen dyb samt strække sig opover til Kongens Gade; men denne Havn blev nok aldrig færdig efter Planen.

Paa Skjæringen af den gamle Raadhusgade og Raadhusstrædet laa Byens ældste Torv, af hvilket vi endnu ser tydelige Spor. Her laa Byens Raadhus, der blev opført i 1627, men som allerede i 1641 afløstes af en ny Bygning, den samme, som nu gaar under Navnet "Techniken". Egen Sognekirke fik Byen først i 1639 i den saakaldte Trefoldighedskirke, der stod paa Johanneskirkens Tomt. Før den Tid havde Byens Menighed maattet benytte dels Halvardskirken i Oslo, dels Akers Kirke som Sognekirke. Trefoldighedskirken, der den 10de Marts 1639 blev indviet af Bergens Biskop, Ludvig Munthe, var en Korskirke af Sten, overhvælvet og med udbyggede Kapeller. Dens Opførelse kostede omtrent 20000 Rigsdaler.

Medens de forrige Hustomter i Oslo blev tagne i Besiddelse af Kronen og under Navn af "Ladegaarden" henlagte under Akershus Fæstning, erholdt Kristiania Borgere under 10de Mai 1629 Gaardene Store-Aker, Sten, Lindern, Valle og Voien, der skulde afgive Græsgang for samtlige Borgeres Kreaturer. Det varede imidlertid ikke længe, før der i dette Forhold indtraadte en Forandring, idet de rigere og mægtigere Borgere og Embedsmænd bemægtigede sig hver et særskilt Stykke af Bymarken, som de lod indhegne. Dette var Oprindelsen til de saakaldte Løkker, der som et Slags Sæterbrug var forenede med Bygaardene. Ganske vist klagedes der over denne Selvtægt; men Regjeringen lod det dog blive, som det var, og nøiedes med at paabyde en Løkkeskat. Der var fra først af ogsaa forbudt at bebygge Løkkerne med Vaaningshuse; men heller ikke med dette Forbud tog man det saa nøie. Allerede i 1640 fik saaledes Borgermester Laurits Ruus Tilladelse til at opføre et Vaaningshus paa den efter ham opkaldte "Rus-Løkke".

Forskjellige af Kristianias ældre Forhold er allerede ovenfor omtalte; andre vil vi nedenfor nærmere berøre. Her skal vi se lidt nærmere paa de Vilkaar, som Byen skyldte sin Opkomst som Handelsstad.

Ved Flytningen erholdt Borgerne i den nye By 4 Aars Skattefrihed, hvorhos Oslos tidligere Privilegier fremdeles skulde være gjældende for den nye Kjøbstad. Ved disse fik Kristiania Borgerskab sig anvist et Opland, der omfattede ikke blot det daværende Akershus Len, men tillige hele Kyststrækningen fra Baahus til Sireaaen. Herfra gik dog de mindre Handelsomraader paa nogle faa Mile, som var tilstaaede de mellemliggende Smaabyer. Under 29de Juli 1632 fik Byen nye Privilegier. Trælasthandelen, der hidtil paa det nærmeste havde været fri for alle, blev nu indskrænket til Fordel for Kristiania Borgerskab, saaledes at al Trælast, som blev huggen paa Strækningen indenfor Drøbak, først skulde tilbydes Borgerne, og kun hvis de ikke vilde

kjøbe, kunde Bønderne lægge den op paa de gamle Tomter i Oslo og derfra afhænde den til Fremmede. Derhos blev det paalagt alle Borgere af Kristiania, der var bosatte paa Mos og Bragernes samt i Son at flytte ind til Kristiania inden et Fjerdingaar "og der holde Dug og Disk, samt hver at bygge og have deres Vaaning der sammesteds, dog dennem saavelsom andre Borgere udi Kristiania uforment deres Næring og Brug at søge der og paa de Steder, som af gammelt været haver." Det aarlige Marked, som tidligere havde været holdt i Oslo, blev ogsaa forlagt til Kristiania og holdtes ved Fastelavnstid først (i 1636) ved Akers Kirke, siden (indtil 1640-Aarene) paa Gamle-Byens Ødemarker, men flyttedes saa til Byens Torv, hvor det endnu holdtes i 1706. Tiden for Markedets Afholdelse blev dog senerehen forandret.

"Med Bestemthed at dømme om Kristianias Velstand og Folkemængde i den første Menneskealder efter Anlægget", skriver Professor Dr. L. Daae,*) "bliver en vanskelig Sag, da de statistiske Angivelser er faa og ufuldstændige. I 1628 ankom til Kristiania 98 fremmede Fartøier, tilsammen drægtige 4585 Læster, i hvilke der udførtes 10530 Tylvter Planker, 182 Sperrer o. s. v. I Aaret 1629 begyndte Skibsfarten den 14de April, da det første Skib kom, og endte den 28de Oktober, da det sidste kom. I det hele kom i det Aar til Byen 77 Skibe (3066 Læster), som dog næsten alle var ballastede og paa to nær, hvilke gik til Ribe med Flytningsgods, samtlige indtog Trælast. Udførselen af denne Artikel beløb sig i samme Aar til 182,900 Stykker (altsaa noget over 15000 Tylvter) Planker, 694 Favne Ved, 172 Tylvter Bjelker o. s. v. Af Nationalitet var blandt disse Skibe 2 fra Hamburg, 4 fra Rostock, 3 fra Bremen, 3 fra Ostfrisland, 32 fra Vestfrisland, 2 fra Frankrige, 11 fra England og Skotland, men kun 2 fra Norge, deraf 1 fra Kristiania selv". Vi maa dog antage, at Byen har eiet adskillig flere Skibe; men herom haves for Tiden ingen Oplysning.

Det Patriciat, der, som vi har set, var ifærd med at danne sig i Oslo, flyttede med Byen til Kristiania, hvor det kom til at spille en fremtrædende Rolle paa den øvrige Kjøbmandsstands Bekostning. Sin største Høide naaede det vistnok i det 18de Aarhundrede; men allerede i 1643 heder det, at der "ikke var 30 vederheftige Borgere, som uden Gjæld forstod at drive sin ringe Handel". Der klagedes ogsaa over, at disse Storkjøbmænd, der eiede betydeligt Jordegods, ved Opkjøbere dominerede Markedet for Landets egne Produkter. I det følgende vil vi oftere komme til at omhandle forskjellige af disse Kjøbmandsfamilier, der tildels ogsaa fik en ikke ringe Indflydelse paa selve Statens Anliggender.

Hvor vidt Flytningen af Harald Haardraades By til Akershagen har været til Gagn for Staden i sig selv eller ikke, er et Spørgsmaal, som

*) L. Daae, Det gamle Kristiania, S. 44.

Digitized by Google

ingenlunde er let at besvare. Med vore Dages Erfaring for Øie turde den hele Flytning nærmest synes overflødig, da der er overveiende Sandsynlighed for, at Byens Tyngdepunkt i Omstændighedernes Medfør engang maatte komme til at ligge der, hvor det ved det kongelige Magtbud blev lagt og hvor det nu ligger. I ethvert Fald maa den Kombination af Kjøbstad og Fæstning, som Kongen havde tænkt sig, trods alle de Fortrin og Goder, den forøvrigt maatte medføre for Byen, kaldes et Misgreb, al den Stund Kongen og Borgerskabet ikke havde det i sin Magt at hindre Forstæderne med deres Uregelmæssighed og Uhumskhed fra at kline sig op til, vansire og paa enhver Maade skade hans stolte Anlæg. De vundne Fordele blev saaledes fuldstændig opveiede af de Ulemper, som om ikke ret lang Tid indsandt sig. Hertil kom ogsaa andre, som det dog ikke havde staaet i menneskelig Magt at forudse.

Allerede faa Aar efter, at Flytningen var iverksat (1630), hjemsøgtes Byen, der ved denne Tid vel tør antages at have havt 4—5000 Indbyggere, af en Pest, der skal have bortrevet 1300, efter en Beretning endog 3000 Mennesker. Det sidste Tal er aldeles utvivlsomt en Overdrivelse, da man ikke kan merke nogen synderlig Stansning i Byens Virksomhed. Den sterke Afgang er ganske vist ogsaa ret snart bleven opveiet af en betydelig Indflytning fra Landdistrikterne. 24 Aar efter, i 1654, blev Byen atter hjemsøgt af Pesten, der fra Juli Maaneds Udgang og til December Maaneds Begyndelse bortrykkede 1523 Mennesker, deriblandt adskillige af Byens bedste Mænd. De trange Kirkegaarde ved Kirken („Rosenlunden") og paa Hovedstangen blev nu forladte og erstattedes af en ny, den saakaldte Krist Kirkegaard.

Der er saaledes Sandsynlighed for, at Kristianias Folkemængde har holdt sig omtrent paa det samme Trin indtil 1670-Aarene. Ogsaa andre Forhold har vistnok bidraget til at holde Byens Næringer nede, om end ikke i den Grad, som Borgerskabet selv vilde give det Skin af. Gjentagne Gange (som i 1641, 1643 og 1653) føres der Klage over, at Prester, Fogder og Sorenskrivere driver Kjøbmandskab og Sagbrug, opkjøber Landsprodukter af Bønderne og sælger dem i dyre Domme til Borgerne. Vi hører ligeledes om, at fremmede Skippere „strippede op fra Havnen til Sagene, Mængden af Tømmer at bespeide og derpaa gjorde Skambud". Derhos søgte udenlandske Kræmmere at tilrive sig Handelen med de Artikler, som indførtes fra Udlandet.

Modsvarende til den seige og ihærdige Kamp, som Bergen og Throndhjem maatte føre med Udliggerne, var den Konkurrence, som opstod mellem Kristiania og Ladestederne ved Kristianiafjorden, navnlig Bragernes og Son. Det sidste Ladested var i det 16de Aarhundrede især bleven sterkt besøgt af Hollænderne for Trælasthandelens Skyld, og paa sine Søkarter kaldte disse hele Kristianiafjorden Zoon-Water. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede forekommer Son som et eget Toldsted, der fra 1636 af havde egen Toldbod. Af langt større Betydning var Bragernes, der henimod Udgangen af det 16de Aar-

Digitized by Google

hundrede havde truffet en Del af Trafiken fra Kopervik over til sig. Den Handel, som her dreves, vakte Misnøie ikke blot hos Borgerne af Oslo, der nødig vilde have nogen Konkurrence, men ogsaa hos Bønderne paa Eker og i Lier. Allerede paa Herredagen i 1585 klager disse over, at "adskillige Kjøbmænd og Kræmmere sig fordrister at ligge ved Bragernes med deres Kjøbmandskab og Handel og med aabne Kramboder, uanseendes de ikke haver deres Skib der paa Havnen liggendes, hvilket er imod Privilegier, Retterbøder og Friheder, baade Borgere og Bønder til Forprang og Skade". Et Kongebrev af 19de Juni 1586 bestemte derfor, at denne ulovlige Handel skulde være "endeligen afskaffet og forbudt, saa at aldeles ingen, være sig ihvosomhelst de er eller være kunde, Indlændiske eller Udlændiske, Borgere eller Bønder, skulle efter den Dag holde der nogen Kram eller bruge Handel, Kjøb eller Salg længer, end de haver deres Skibe liggende der udi Havnen, udi hvilke deres Skibe de maa holde og have deres Gods fal, saa saa længe de med Skibene bliver der liggendes og ikke noget Gods at skulle opføre eller holde fal paa Landet, efterat Skibene er afseilede". Heraf maa Bønderne paa Eker have benyttet sig til ogsaa at lægge Hindringer i Veien for Oslo Borgeres Handel; thi under 25de Marts 1587 blev der udfærdiget et nyt Kongebrev, hvori det udtrykkelig heder, at Meningen med det foregaaende ikke havde været at hindre Oslo Borgeres Handel med Bønderne omkring Bragernes, som deres Privilegier jo havde givet dem Tilsagn om fra Arilds Tid, "men alene den Forkjøb og Forprang med Kramvarer, som baade Fremmede og andre have der gjort Vinter over saavelsom Sommer". Hermed var der da aabnet en Kamp mellem Oslo og Bragernes, der skulde føres med største Haardnakkethed. Det lykkedes nemlig ikke Oslo Borgerskab at knække den opblomstrende Handelsvirksomhed paa Bragernes, der i nogle utrykte Reisebemerkninger fra omkring 1600 omtales paa følgende Maade: "Bragernes er et lidet Ladested, 4 Mil fra Oslo, som meste Skib kommer, er altid Ladning i Forraad og store Hus, som udi en liden Kjøbstad". Ogsaa i det første Tiaar af det 17de Aarhundrede ses her at have været et meget besøgt Handelssted. Fra 1616 af havde Almuen af Eker og Lier her havt Tilladelse til uden Mellemmænd at drive Handel med Hollænderne og andre Fremmede. Omtrent ved samme Tid begyndte der ogsaa at reise sig et Handelssted paa Strømsø, hvor Strøms Eier, Gunde Lange, i Aarhundredets Begyndelse havde ladet nogle Boder opsætte.

Da nu Oslo afløstes af Kristiania, fortsattes Striden ligesom før. I det første Kongebrev, som angaar den nye By (dateret Sem paa Eker 4de Oktober 1624) blev det anordnet, at ingen Borger maatte bosætte sig paa Bragernes, medens de nok kunde foretage Reiser derhen for at drive Handel; for dem, som saaledes indfandt sig, skulde der drages Omsorg med Hensyn til Herberge og Kostholdt. Denne Bestemmelse blev fornyet ved Kristianias Privilegier af 29de Juli 1632, hvori det bestemtes, at alle Borgere paa

Digitized by Google

Bragernes og Mos skulde flytte til Kristiania og at ingen maatte nedsætte sig paa Strømsøen og Koperviken udi Drammen, hvor al "Haandtering og Brug imod forrige Sædvane" herefter skulde være forbudt og afskaffet. Trods Tidens Handelspolitik og alle Kongebud gik Udviklingen dog sin Gang, og allerede i 1636 maatte disse haarde Bestemmelser formildes noget for Bragernes's Vedkommende. Ved Aarhundredets Midte ses saavel Bragernes som Son nærmest at have været betragtede som et Slags Filialer eller Annexer til Kristiania, til hvis Udgifter de ofte maatte yde ret klækkelige Bidrag, idet Indbyggerne her maatte erhverve Borgerskab i denne By.

Det var imidlertid ikke med disse Ladesteder alene, Kristiania Borgerskab maatte kjæmpe for sine ved Privilegierne hjemlede Rettigheder. Ogsaa Fredriksstad og Mos blev ansete som farlige Rivaler saavel af Oslos Borgerskab som af Kristianias. Under Syvaarskrigens sidste Del skal Fredriksstad to Gange være hjemsøgt af Fienden, som lagde den i Aske, uden at vi dog kjender de nærmere Omstændigheder herved. Da Krigen var endt, og Borgerne skulde til at opføre sin By for tredie Gang, synes de at have næret Frygt for, at en ny Flytning vilde blive dem paabudt. De fandt det derfor nødvendigt at erhverve et kongeligt Tilsagn af 17de April 1572 om, at Byen "altid herefter skulde blive beliggende der, som nu bygget er." Borgerne skulde derhos beholde sin gamle Bymark ved Sarpsborg, og i Aaret 1582 blev den Kronen tilhørende Gaard Sigerstad skjænket til Byen, hvis Borgere derfor maatte svare en særegen Afgift.

Trods alle Begunstigelser, som blev Fredriksstad tildel fra Regjeringens Side, skulde den i den nærmeste paafølgende Tid ikke hæve sig synderlig, navnlig da Tømmerhandelen fra Glommens Dalføre for det meste kom til at foregaa over Kristiania. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede maa Byen have havt omkring 800 Indbyggere, idet Regnskabet for 1602 viser, at der i dette Aar blev betalt Byskat af 153 Personer, foruden af "15 unge Karle, som ingen Tomter haver." I det samme Tidsrum indkom der til Staden 61 udenlandske Fartøier med en samlet Drægtighed af 1103 Læster; med disse udførtes 3621 Tylvter Planker foruden Smaalast. Byens Borgerskab eiede paa den samme Tid 9 Fartøier paa tilsammen 196 Læster, der gik i udenlandsk Fart. 15 Aar senere er Forholdet noget nær det samme. Ifølge Toldregnskaberne for Aaret 1616—17 blev der nemlig i 56 fremmede Skibe af en samlet Drægtighed af 1190 Læster udført 2700 Tylvter Planker, 180 Tylvter Bjelker foruden Smaalast, og i 18, Borgerskabet tilhørende, Fartøier, tilsammen drægtige 335 Læster, 397 Tylvter Planker og 61 Tylvter Bjelker foruden Skindvarer og Smaalast. En ny Ildebrand, der i Juni 1624 ødelagde den største Del af Byen, satte den atter i betydelig Mon tilbage. Til Ophjælp fik Borgerskabet i 1628 Ret til at handle i Odalen; desuden søgte de senere hen ifølge en Klage af 1643 ogsaa at trække Mjøstrakterne til sig. Sin største Betydning fik Byen imidlertid først, da den henimod

Aarhundredets Midte blev omskabt til en Fæstning, idet den som saadan efter Tidens Opfatning var selvskreven til at nyde Begunstigelser af alle Slags.

Et Ladested, som fra først af hørte under Oslo og Kristiania, senere under Fredriksstad, var Moss, der i Trælastudførselens første Periode saa at sige opstod af sig selv. Det omtales allerede i 1560 og fik i 1587 egen Toldskriver, medens Tolderforretningerne forøvrigt bestyredes af Stedets Foged. I nogle Optegnelser fra Slutningen af det 16de Aarhundrede, der har været tillagte Biskop Jens Nilssøn, men vistnok med Urette, heder det: "Moss er som en liden By, der bor en hel Hob Folk. Der er mange Kværnesteder, omtrent 31 Sage, og er der ellers mange Haandverksmænd, Guldsmede, Skomagere, Kobberslagere. Nede ved Vandet bor Kongens Foged, som oppebær Tolden af Skibene og søger Kongens Sager". Egen Kirke fik Byen før 1607, og i Peder Klaussøns Norges Beskrivelse heder det endog, at "det navnkundige Ladested Moss er et af de tre besynderligste Ladesteder i Norge, hvor Furulast falder, og lades hvert Aar mange Skibe der med Sagdeler (ɔ: Planker); thi udi denne Strøm eller Elv Moss, af hvilken Ladestedet haver sit Navn, er bygget mere end 50 Sagmøller, og bor meget Folk derhos som i en liden Kjøbstad". At drage Omsorg for Ladestedets Opkomst og Overgang til Kjøbstad laa imidlertid hverken i Kristiania eller Fredriksstads Borgerskabs Interesse; tvertimod betragtedes fra disse Hold Ladestedets Handel som uberettigede Indgreb i deres egen, og der udfoldedes derfor ihærdige Bestræbelser for at knuge al Rørelse ned. Ifølge Tidens merkantile Synsmaader fandt denne systematiske Undertrykkelse ogsaa Medhold og Støtte fra Regjeringens Side.

De tre baahuslenske Byer Marstrand, Konghelle og Oddevald var fra Slutningen af det 16de Aarhundrede gaaede meget tilbage. For den førstes Vedkommende havde dette sin fornemste Grund i Sildefiskeriernes Ophør; hertil kom senere for de tvende andres Vedkommende de Lidelser og Gjenvordigheder, som Krigene med Sverige medførte.

Efter Syvaarskrigen var Marstrand paa Grund af de baahuslenske Fiskerier hurtig voxet op til at blive en af Nordens vigtigste Handelsstæder. Den havde to Borgermestere, en Byfoged, ti Raadmænd m. v. Denne Velmagt var end yderligere bleven befæstet ved den Imødekommenhed, som vistes Byen fra Regjeringens Side. Ved aabent Brev af 12te Juli 1581 blev det paalagt alle udenlandske Kjøbmænd, som vilde besøge de baahuslenske Fiskerier, at anløbe Marstrand og der tilhandle sig Silden af Fiskerne. Ved et andet Brev af samme Dag blev det forbudt Strandsidderne i Marstrands Omegn at "bruge borgelig Handel og Vandel med Seilads, Landkjøb og anden Kjøbmandsnæring" til Skade for Byens Privilegier. Den 9de Oktober s. A. forbødes det Opkjøbere, "som hverken bruge Salteri eller Garn at fiske med eller ville lade dennem hyre og leie af dennem, som deres Arbeide behov

Digitized by Google

have," at kjøbe Sild hos Fiskerne "ude hos deres Garn". Men den Velsignelse, som Fiskerierne havde bragt Byen, blev ikke af lang Varighed, og næsten paa samme Tid, som disse ligesom med et Slag ophørte, blev Byen i Aaret 1586 helt og holden lagt i Aske. Herved fik da Byen et Knæk, som den ikke skulde forvinde; Aar for Aar gik den tilbage, og ihvorvel der fra Regjeringens Side blev gjort meget for at ophjælpe den paany, var det dog, som de vigtigste Rødder, hvorigjennem Byen sugede sin Næring, var overskaarne. Dette kom end mere tilsyne efter Branden i 1643, hvorunder Byen atter gik fuldstændig op i Luer. For at bøde paa denne Ulykke tilstod da Statholder Hannibal Sehested efter kongelig Bemyndigelse under 24de Februar 1647 Borgerne 10 Aars Skattefrihed paa de Vilkaar, at Byen skulde gjenopføres af Murverk og udruste 4 Defensionsskibe, hvert paa mindst 200 Læsters Drægtighed og hvert med en Bestykning paa 24 Kanoner. Disse Skibe skulde nyde de sædvanlige Begunstigelser med Hensyn paa Indførselstold samt have Eneret til at indføre Salt, Vin og Brændevin til Baahuslen. Endvidere skulde de gamle Privilegier haandhæves i sin fulde Strenghed, hvorhos alle Fiskeleier, Havne og Ler skulde henlægges under Marstrands Tolderi. Disse Privilegier blev under 7de Juni 1647 stadfæstede af Kristian IV og ved Hyldingen i 1648 af Fredrik III. I 1656 blev Skattefriheden udstrakt paa 5 Aar til; men inden denne Frist var udløben, tilhørte Baahuslen ikke mere Norge.

Kongshelle — eller Kongelf, som det fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede ogsaa kaldtes — havde lidt meget baade under Syvaarskrigen og Kalmarfeiden og var flere Gange bleven afbrændt af Fienden, sidste Gang i Aaret 1612. Byen blev herefter ikke mere opført paa sit gamle Sted. Efterat Freden til Knærød var kommen istand, besluttede Kong Kristian sig til at flytte den ind under Baahus's Kanoner paa den saakaldte Fæstningsholm. Tomterne til det nye Anlæg blev udstukne af Slotsherren Jørgen Lunge, Lagmanden Jens Kristenssøn, Borgermesteren o. fl. I Januar 1616 opholdt Kong Kristian sig paa Baahus og skjænkede ved denne Leilighed Byen Kastellegaardens Udmark og Fontins Fægang til Erstatning for de Jorder, det gamle Kongshelle havde havt. Under Hannibalsfeiden blev Byen den 13de August — samme Dag, som Freden til Brømsebro blev sluttet — paany afbrændt af Fienden, og ihvorvel Byen ligesom Marstrand blev tilstaaet ti Aars Skattefrihed, skulde den ikke mere komme i Velmagt, saalænge den tilhørte Norge.

Om Oddevald eller Uddevalla, der ligesom Marstrand i det 16de Aarhundrede paa Grund af de rige Sildefiskerier havde havt en kort Blomstringstid, er endnu mindre at sige. Efterat den i Syvaarskrigen og under Kalmarkrigen havde fristet Kongshelles Skjæbne, blev den i 1644 paany brændt af Landshøvdingen Olof Stake og erobredes 1658 af Harald Stake. Da den med det øvrige Baahuslen i 1658 var afstaaet til Sverige, mistede den sine

Digitized by Google

Rettigheder som Handelsstad og blev herved end mere nedtrykt, end Tilfældet havde været, medens den tilhørte Norge.

Af Byerne paa den vestlige Side af Kristianiafjorden maa vi først og fremst omtale det gamle Tunsberg, som nu kun var en Skygge af, hvad det i fordums Dage havde været. Naar denne By i Tiden nærmest efter Reformationen viser mindre Fremgang end nogen anden af de søndenfjeldske Byer, saa har vi vistnok nærmest at søge Grunden hertil i, at den har en langt mindre udstrakt Tømmertrakt end de øvrige, og at den ikke ligger ved noget Hovedvasdrag. Ganske vist blev der fra Regjeringens Side gjort meget for at ophjælpe Byen, navnlig ved forbedrede Privilegier. Under 23de Mai 1582 blev Byen saaledes af Kong Fredrik II tilstaaet et Handelsomraade med en Kyststrækning af nogle og treti Mile, nemlig fra Dramselven til Sireaaen, som den dog skulde have i Fællig med Borgerne af Oslo; herfra gik kun et mindre Distrikt, som var tilmaalt den lille Kjøbstad Skeen. Derhos fik Borgerne Tilladelse til at handle paa Viken i samme Udstrækning, de fra gammel Tid havde havt Ret til. For at Byens Borgerskab ikke skulde skades i sin Næring, skulde Fogder og Bønder ikke drive noget Kjøbmandskab eller Haandverkere, navnlig Guldsmede, drage om paa Landsbygden og drive sit Haandverk. Disse Privilegier blev stadfæstede af Kristian IV under 16de September 1596. Men alle disse Begunstigelser hjalp lidet eller intet. Tunsbergs Handel var og blev meget ubetydelig; i 1557—58 og 1560—61 bestod de Varer, som var Gjenstand for Omsætning, i Oxehuder, Bukkeskind og Pelsvarer m. v. Trælastudførselen, som senerehen kom til, foregik kun i forsvindende Grad fra selve Byen, men væsentlig fra den Mængde af Lastepladser, som efterhaanden opstod i Fogderiet, som Melsomvik, Nøterø, Markebo under Gaarden Brataas i Slagen, Stenbryggen mellem Aasgaardsstrand og Horten, Frøbergsvik i Nykirke Annex, Snekkestad, Holmestrand, Sandekilen, Strømmen ved Svelvik m. fl. Til disse kan endnu lægges Larvik og Strømsø, der begge har sin Oprindelse i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Det var vel ogsaa de Borgere, som havde sit Tilhold paa disse Lastepladse, som udgjorde Tunsbergs egentlige Handelsstand; det Borgerskab, som havde Forretninger i selve Byen, var baade faatalligt og saagodtsom uden Indflydelse. I den anden Halvdel af det 17de Aarhundrede var det derfor endog alvorlig paa Tale at nedlægge Byen aldeles, og Forslaget herom fremkom fra selve Regjeringen.

Alligevel havde Byen ved denne Tid en rig, mægtig og anselig Borger at opvise, som man endog har givet Hædersnavnet Tunsbergs Bernt Anker. Det var den indflyttede Sønderjyde Anders Madsen, Stamfader for Familien Tonsberg, der spillede en fremtrædende Rolle i det 17de og 18de Aarhundrede. Anders Madsen var født i Haderslev 1609, gik først paa sin Fødebys Latinskole, traadte, 14 Aar gammel, i Grev Rantzaus Tjeneste som

Digitized by Google

Ridefoged og kom 1626 til Norge, hvor han traadte i Tjeneste hos Gunde Lange, Befalingsmand over Tunsbergs Len. Senere hen erhvervede han Borgerskab i Tunsberg, hvis Borgermester han snart blev. "Han begyndte med to tomme Hænder", skriver Prof. Dr. L. Daae*) "men forstod at samle sig Penge ved Trælasthandel og Skibsfart. Han havde mange Mile omkring Tunsberg her og der sine Kontorer og Kramboder, hvorfra han lod udsælge de Varer, som hjembragtes af hans Skibe fra Holland, England, Frankrige og Spanien. Da han tillige var Eier af de fleste og bedste Gaarde og Skove omkring Tunsberg og saaledes i en Fart kunde tillade sine Skibe, gik der vidt og bredt det Sagn, at Fanden om Natten kjørte Bord til Anders Madsen. I Svenskekrigene under Kristian IV og Fredrik III havde han Anledning til at vise Kronen Tjenester og fik rigelig Belønning i Form af Skattefrihed og Privilegier". Han døde, 62 Aar gl., i Skeen 19de Novbr. 1670 som Assessor i Overhofretten og kongelig Kommissarius.**)

Større Fremskridt end Tunsberg gjorde Skeen, der endnu ved Udgangen af det 16de Aarhundrede er en ubetydelig Flekke at regne for, eller rettere sagt de under denne Kjøbstad hørende Ladesteder, der alle omkring det 17de Aarhundredes Begyndelse bliver af stor Vigtighed for Trælastudførselen. Især var dette Tilfældet med Langesund, der nogle Aar efter Syvaarskrigen omtales som eget Toldsted og allerede ved Midten af 1580-Aarene fremtræder som Rigets daværende største Exportsted for Trælast. Navnlig blev Stedet sterkt besøgt af Hollænderne. Ved Siden af Trælasthandelen kom ogsaa Udførselen af Bergverksprodukter til at spille en fremtrædende Rolle for selve Skeens Bys Vedkommende.

En Konkurrent fik samtlige de vestlandske Kjøbstæder i Kong Kristian IV's senere Regjeringsaar i den i 1641 anlagte Kristianssands By. For dennes Skyld, som man med al Føie har kaldt den dansk-norske Regjerings Kjælebægge, aabnedes der endog paa en Maade en Ødelæggelseskrig mod de smaa Byer i en vid Omkreds, idet alle de Begunstigelser, som disse hidindtil havde nydt, nu i rigt Maal blev overførte paa det nye Byanlæg. Men om man end fra vore Tiders Synsmaader ei kan billige de Midler, som blev bragte i Anvendelse til Kristianssands Ophjælp, var dens Grundlæggelse dog intet Misgreb. I Fredstider har det vistnok vist sig, at Kristianssand med sit forholdsvis ubetydelige Opland vanskelig vil naa udover en middelsstor Bys Størrelse og Rang. Under en nordeuropæisk Krig har Byen derimod stedse havt en overordentlig stor Betydning ikke blot som Nødhavn, men

*) (L. Daae), Kort Beskrivelse over Tønsberg i Anledning Tusindaarsfesten den 23de Juni 1871.

**) Hans og hans Hustrus, Karen Strangers, en indfødt Tunsbergerindes, Gravstene er anbragte udenfor Tunsbergs nye Kirke og omgivne med et smukt Anlæg. Se Yngvar Nielsens Meddelelse i Historisk Tidsskrift, IV, 115 fg.

Digitized by Google

ogsaa som Stapelstad for den østersøiske Transithandel. Det var saaledes Konsekvensen af de samme Synsmaader, som tidligere havde fremkaldt de omtalte Anlæg af Flekkerøs Fæstning og Kristiansøs Verker, som nu blev gjennemført ved Grundlæggelsen af Kristianssands By.

Da Kristian IV om Sommeren 1641 paa sin Reise til Herredagen i Bergen anløb Flekkerø for at tage de der paabegyndte Fæstningsarbeider i Øiesyn, blev det efter Samraad med Lensherren Palle Rosenkrands besluttet, at der paa den saakaldte Store-Sand under Gaardene Grim og Eg i Oddernes Sogn skulde anlægges en Kjøbstad. Den Strækning, som Kongen strax lod udstikke til Byggetomter, havde hidtil været saagodtsom fuldstændig ubebygget, men havde dog mange Betingelser for et Byanlæg, navnlig da den har meget gode Havne og en bekvem Indseiling fra Søen. Under 19de Oktober 1641 fik Byen sine første Privilegier, hvorved dens Indbyggere erholder Frihed for alle Skatter i de nærmeste 10 Aar, samt et Handelsomraade fra Sireaaen paa Grænsen mod Stavanger Len til Gjerden ved Bratsbergs Lens Begyndelse. Ingen fremmede Borgere maatte bo eller drive Handel nærmere Byen end tre Mil paa hver Side. Til Opførelse af Brygger og Gjennemskjæringen af Sanden mellem Odderøen og Byen bevilgedes der Byen 1 Skilling af hver Læsts Drægtighed af de Skibe, som ladede eller lossede i Distriktet. Til Bymark udlagdes Gaardene Grim og Eg. Under 6te Mai 1642 blev det forbudt Bønderne at handle med Udlændinger og Indenlandske, med mindre de flyttede ind til Byen, og al Handel paa Udhavnene skulde ophøre. Ved Reskript af 30te April 1643 blev disse Privilegier end yderligere udvidede, skjønt Byen dengang endnu kun talte 31 Huse i Elvegaden og Østre Strandgade. Ifølge disse skulde Byen have 2 Borgermestere, 6 Raadmænd, Byfoged, Byskriver og forskjellige kommunale Bestillingsmænd. Prester skulde Borgerskabet selv kalde efter Ordinansen. Byen skulde bygges i en ordentlig Kvadrat, 1600 Alen paa alle Sider. Til Udmark skulde Gaardene Grim og Eg efter den tidligere Bestemmelse tjene. Ligeledes gjentages den ældre Bestemmelse om, at Kristianssands Borgere maatte handle med Bønder og Fremmede fra Sireaaen og Gjerden, at de store eller smaa Skibe, som byggedes her, ikke maatte sælges til Fremmede før efter 12 Aars Forløb; Defensionsskibene, som ikke maatte afhændes, før de var 15 Aar gamle og mindst skulde maale 120 Læster, skulde nyde Toldfrihed for de Varer, de indførte. Ingen, som kunde faa Hyre paa Borgernes Skibe, maatte søge andensteds hen. Borgerne skulde have Eneret til Handelen inden det privilegerede Distrikt, og de omboende Bønder maatte ikke drage til Holland for at kjøbe Varer til Salg paa Landet; men Byens Borgere skulde være forpligtede til at forsyne Bønderne med Salt og andre Fornødenheder. Ved Kongebrev af 29de Juli 1646 fik Byen derhos 2 Torvedage, nemlig Onsdag og Lørdag. Til Trods for alle disse særegne Begunstigelser havde Byen dog store Vanskeligheder at kjæmpe med, og allerede

Digitized by Google

under 1ste Marts 1647 nødtes Borgerskabet til at indgaa med Andragende om nye Lettelser. I dette heder det udtrykkelig, at vistnok har Kristianssand Navn af By, men er dog nærmest at regne for en ubeboet Flekke og en ringe Menighed. Ihvorvel de af Byens Grundlægger givne Privilegier blev fornyede af hans Eftermand, lader det dog til, at Byen havde Vanskelighed for at tage sig op. Grunden hertil er fornemmelig at søge hos Befolkningen selv, der i lang Tid udelukkende synes at have bestaaet af de fra Omegnen indflyttede ubemidlede Bønder, hvis Indsigter neppe strakte sig ud over den simpleste Haandverksdrift. Først i Aarhundredets sidste to Tiaar naaede Befolkningen et Antal af 12—1400 Mennesker.

Byernes municipale Forhold ordnedes ved Forordning af 7de April 1619. Ved denne blev det bestemt, at der i hver By i Forhold til dens Størrelse skulde være en, to eller flere Borgermestere og 4, 6 eller flere Raadmænd, saaledes at disse skiftedes om at beklæde Borgermesterstillingen. Raadmændene valgtes af den kongelige Lensherre i Forbindelse med Borgermestere og Raad. Kun Byens Borgere kunde beskikkes til dette Tillidshverv. Det paalaa Byernes Borgermestere og Raad med Tilhjælp af Underfogden og i vigtigere Sager af Byfogden at drage Omsorg for Borgernes og Byens Vel i det hele og varetage Bygnings- og Brandvæsen samt varetage Politistyrelsen, der især gik ud paa at vaage over, at Kjøbmænd og andre Næringsdrivende fik nyde sin fulde Fordel af Privilegierne. Til at dømme i de mellem Kjøbmænd opstaaede Handelstvistigheder skulde en Overkjøbmand opnævnes. Derhos skulde Raadet i Forening med Lenets Befalingsmand opnævne Taxereborgere eller Ligningsmænd til Udligning og Fordeling af Skatter samt Kæmnere til at indkassere og aflægge Regnskab for disse. Endvidere skulde Borgermestere og Raad i Forening med to uafhængige og agtede ældre Mænd som Overformyndere have Opsyn med de umyndiges Midler og disses Forvaltning. I Byerne havde Borgermestere og Raad Retten til at kalde og beskikke Prester efter Ordinansen, og Raadmændene var derhos som selvskrevne Lagrettemænd i Besiddelse af den dømmende Myndighed. For sit Arbeide i Byens Anliggender havde Borgermester og Raad i Regelen ingen Løn, naar undtages en liden Afgift, som hvert ind- og udgaaende Skib havde at erlægge til Borgermesteren; men de var samtlige henviste til at søge sit Erhverv ved borgerlig Næring.

Som Følge af, at alle Byens Anliggender, de store med de smaa, var lagte i Raadets og Øvrighedens Haand, havde det menige Borgerskab saagodtsom intet at sige. Dets hele Indflydelse paa de kommunale Anliggender indskrænkede sig til, at det en Gang om Aaret samledes paa Raadstuen, hvor Byens Privilegier oplæstes og Øvrighedens forskjellige Foranstaltninger kundgjordes. Hist og her gjorde der sig dog, navnlig henimod Aarhundredets Midte, gjældende en Opposition mod det raadende Oligarchi, der svarer til den Frihedstrang, der

Digitized by Google

ved samme Tid ytrer sig hos de danske Byers Borgerskab og som medvirkede til Adelsvældets Fald. I Norge havde denne Opposition dog vistnok en mere national end politisk Karakter.*)

Træk af Kristian IV's privates Liv og Tonen ved hans Hof. Hvorledes "Svigersønnernes Parti" opstod.

Med al sin Begavelse og sjeldne Indsigter paa de forskjelligste Omraader, med al sin gode Villie og sin ærlige Stræben havde Kong Kristian sin Begrænsning, der i ikke faa Henseender var snever nok. Hans Dyder og Lyder er fremtrædende i samme Grad, og den naturlige Følge heraf er, at en Bedømmelse af ham maa falde høist forskjellig ud. Lige saa ensidig som man i tidligere Dage var i sin Ros over ham, "den største af alle Oldenborgere", lige saa nedbrydende er den Kritik, som i vore Dage fra enkelte Hold udtales om hans hele Virksomhed og over hans Personlighed. Medens man paa den ene Side drager Sammenligning mellem ham, hans Forgjængere og Eftermænd paa den dansk-norske Throne og en Flerhed af Samtidens Monarker, maaler man ham paa den anden med den store Gustav Adolfs Maal. Hans hele Naturel, hans Virkelyst, hans Kløgt og hans Kraft anviste ham at indtage Enevoldsherrens Stilling; men han blev svinebundet dels af den overmægtige Adel, dels af sine Rigers udarmede Forfatning. Men ogsaa ved Kongens Personlighed heftede der forskjellige Brøst, som man høist ugjerne bliver var. Det maa af alle og enhver indrømmes, at Kristian IV utvivlsomt vilde have været større baade som Konge og Menneske, hvis han havde været mere Herre over sig selv og sine Tilbøieligheder, eller med rene Ord, hvis han havde opholdt sig mindre ved Drikkebordet og leflet mindre med Kvinder. Disse Skjødesynder var vistnok i lige høi Grad Tidens som hans, og det tør hænde, at de hos enhver anden Fyrste vilde have været

*) Saaledes hører vi fra 1619, at der rører sig en urolig Aand hos det bergenske Borgerskab. I et Kongebrev af 19de Juni 1619 heder det nemlig, at "en Part af Borgeriet i Bergen skal have sig understandet selv fornævnte Bys Regnskaber at ville examinere og forhøre, endog vi selv derud inden naadigst havde Anordning gjort". Lensherren fik derfor Paalæg om at lade tiltale dem, som saaledes "har konspireret, sig sammenrottet og forbundet, ved yderste Lovmaal, efterdi saadan deres Procederen og Gjerning er imod vores Høihed". Ogsaa i Kristiania finder vi i Aaret 1645 et Slags Opposition mod Magistratens Reg ente.

Digitized by Google

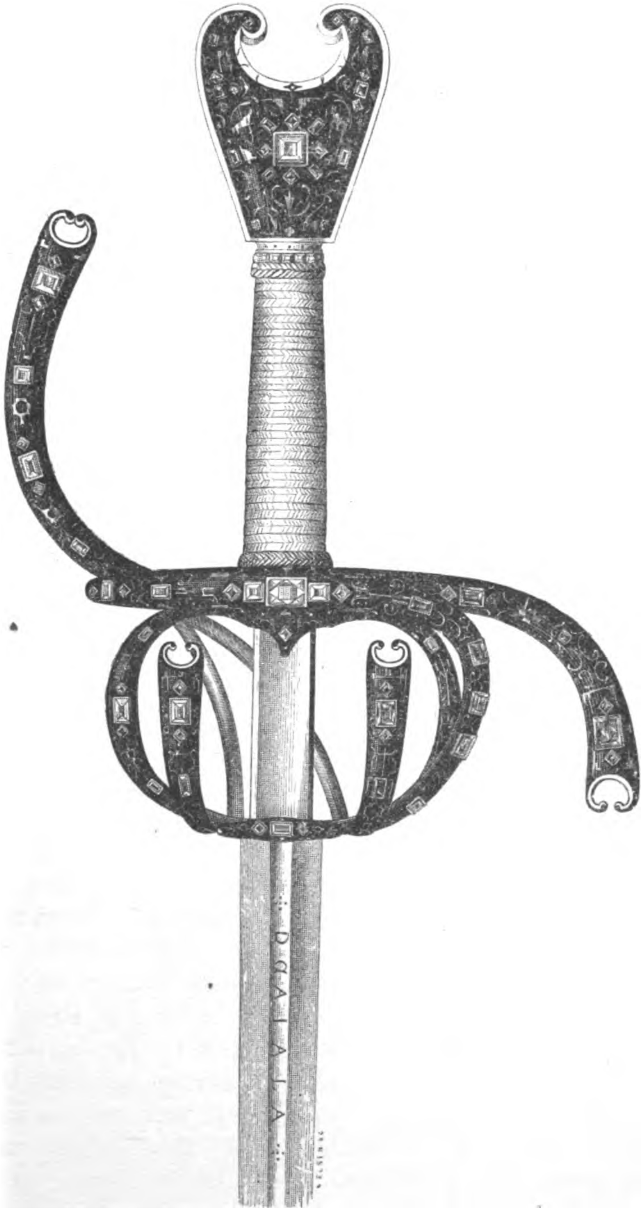
mindre iøinefaldende eller ialfald afstedkommet mindre Forargelse. Grunden hertil har vi at søge dels i Kongens Strenghed ligeoverfor andre, idet han med Alvor revsede hos sine Undergivne de Feil og Laster, han selv bar aabent tilskue, dels i den Harme, hans Optræden og Holdning mod Kristine Munk vakte hos en Kreds ved Hoffet. Hans ulykkelige andet Giftermaal og Skilsmissen fra denne Kvinde, som man forgjæves har søgt at hæve paa Kongens Bekostning, drog efter sig Følger, som maa siges at have havt vidtrækkende Indflydelse paa begge Rigers Skjæbne.

En Fremmed, som besøgte det dansk-norske Hof i Kristian IV's Tid, var vel i ikke faa Tilfælde temmelig tilbøielig til at tage Forargelse af den Tone, som gjerne herskede her. Saa nøisom og maadeholden Kongen i dagligt Lag end kunde være i Mad og Drikke, var han dog aldrig saa nøieseende med sig selv, at han jo nok kunde tage sig et forsvarligt Rus. I hans Drikkelag kunde det stundom gaa rigtig vildt til. Da hændte det ikke sjelden, at der blev drukket 30—40 Skaaler, og naar saa Laget var endt, maatte Drabanterne tage de fulde Herremænd under Armene, og Kongen selv blev baaret bort i en Stol; men hans Konstitution var dog saa sterk, at han ikke tog mere Skade af hele den natlige Svir, end at han den næste Morgen tidlig igjen kunde deltage i det voldsomste Hurtigridt og sidde saa fast i Sadlen, som om han havde gaaet fuldstændig nøgter tilsengs.

Under saadanne Lag, naar Glæden stod høit, blev der af 2 Mand baaret ind et stort Guldkar, fyldt med Drikke, af hvilket Kongen med egen Haand øste i Bægerne til Gjæsterne. De, som taalte mindst, maatte da betale Drikkebøder, der anvendtes til Indkjøb af en ny Bolle. Et Par saadanne findes endnu bevarede i de kjøbenhavnske Samlinger.

I sin Ungdom kunde Kongen svire ganske lystigt med sine Kamerater, som en Historie, Sigvard Grubbe har antegnet i sine Dagbøger, noksom viser. En Maidag i 1598 havde Kongen været i Lag hos Skatmesteren Envold Kruse (senere Norges Statholder), og der havde man drukket temmelig tæt til langt paa Nat. Da Gjæstebudet var tilende, fulgte flere af dem, som havde været med, Kongen ned til Slottet. Da de var komne til Høibroplads, spurgte Kongen Grubbe, hvor han boede. "For jeg vil besøge dig", sagde han, "og se, om du har en vakker Værtinde og smukke Piger i dit Logi". "Aa", mente Grubbe, "Værtinden er bare en gammel Kjærring; men hendes Døtre ser ikke værst ud. Desuden har jeg nys faaet hjem fra Udlandet en herlig Drik, som kaldes Rose de Sole . . ." "Det var bra!" sagde Kongen. Det bar nu med hele Følget op til Grubbe, hvor Bægerne snart kom for en Dag. "Det smager godt!" sagde Kongen og smækkede med Tungen. "Det er ikke Akvavit, men destilleret ved Solen. Man kan godt drikke et Glas deraf uden Fare. Din Hildeborgs Skaal". Det varede imidlertid ikke længe, før Kongen og hans Mænd, der alt før maa have

Digitized by Google

Kristian IV's Ridderslagsværd.
Fra Rosenborg Slot.

Digitized by Google

Digitized by Google

været temmelig anløbne, havde faaet mere end nok. En af Herrerne laa paa Gulvet, saa lang han var, Grubbe selv sjanglede hid og did i halv bevidstløs Tilstand; da snappede Byrge Trolle Flasken og slog dens Indhold ud af Vinduet. Kongen havde ogsaa en forsvarlig Pisk, da han forlod Grubbe; han svinglede og var sig ikke ret bevidst, men netop derfor som mest oplagt til at gjøre alskens Skøierstreger. I sin Fuldskab fandt han paa, at han vilde indom til Adelsmanden Kristian Barnekov; da han fandt Gadedøren lukket, gav han sig til at klyve ind gjennem Vinduet. En Mindelse om Rangelen hin Nat fik Kongen i et blaat Øie, som han et Par Dage efter viste Sigvard Grubbe med de Ord: "Se hvilket nyt Øie, jeg har faaet! Aldrig drikker jeg Rose de Sole mere".

Slige Svirelag hørte dog til Undtagelserne, og blev — saa synes det ialfald — sjeldnere, jo høiere Kongen kom op i Aarene. Til sine Tider kunde Kongen ialfald være meget hyggelig. Han var især meget fornøiet, naar han kunde føre sine Gjæster omkring paa sine Slotte og vise dem alle de Herligheder, som han der havde samlet og istandbragt. Hans Glæde over at høre Fremmedes Lovtaler og Udbrud af Overraskelse ved, hvad de her fik se, var ubeskrivelig, og under saadanne Omstændigheder kunde han være Elskværdigheden og Forekommenheden selv og optræde som en virkelig kongelig Vært.

Om en saadan Fest, der nok tør siges at have forenet det burgundiske Hofs Pragt med ægte nordisk Utvungenhed, faar vi udførlig Efterretning i en Beskrivelse, som den svenske Friherre Johan Skytte afgav om sin Gesandtskabsreise til det danske Hof i Aaret 1615. Ved Ankomsten til Kjøbenhavn erholdt han den bedste Modtagelse og blev i den Bolig, som var ham med Følge anvist, beværtet paa sand fyrstelig Vis. Den 18de Marts, 3 Dage efter Ankomsten, blev han af Kongen modtagen i Audients, og umiddelbart efter at de sædvanlige Ceremonier ved Gesandters Modtagelse var tilende, gik Kongen med den svenske og engelske Gesandt samt Rigsraaderne Preben Gyldenstjerne, Mogens Ulfeld, Axel Brahe, Oluf Rosensparre, Eske Brok og Kristen Holk til Taffels. Her gik det meget prægtigt til. Maden kom ind i 4 Anretninger, et Snes Retter hver Gang. Første Anretning bestod af Stege, Posteier, Vinsupper og Tærter. Iblandt Posteierne var to Griffe med det danske Vaaben paa Brystet og udspilede Vinger, prægtig malede og forgyldte og "med Buxbomblade artig udstafferede". I den anden Anretning var tvende broget malede Basilisker i Skikkelse af en Hane, to stegte Grise med røde Æbler i Munden og to Gallerier af store Gjedder. I det Fad, som stod foran Kongen og Gesandterne, var et Gjeddehoved reist overende med Leveren i Munden, og Stykkerne af den laa omkring paa Fadet, bestrøede med Buxbomblade. Midt paa Bordet stod Halen af samme Gjedde opreist. Derhos serveredes der Marcipaner og mange andre Retter. I tredie Anretning

Digitized by Google

var der Karper, Bagverk og mange andre kostelige Retter samt to Løver, der mellem Forbenene bar Rigets Vaaben med mange Farver. Ved fjerde Anretning blev der frembaaret 27 Fade med alskens Konfekt, syltede Pærer og Kirsebær og meget andet.

Samtalen, der førtes over Bordet, var fri og utvungen. Blandt andet spurgte Kongen, om Kongen af Sverige interesserede sig for Heste. Da Gesandten hertil svarede ja, vedblev Kongen, at han vidste, at Hertug Johan havde Sans for saadant; thi han havde for nogen Tid siden foretaget et større Indkjøb. "Jeg mindes ikke rettere", sagde Gesandten, "end at det var her i Danmark, Hans fyrstelige Naade kjøbte dem". "Nei, det var ikke her, men hos Hertug Hans i Sønderborg", sagde Kongen. "Fik han beholde den lille, han kjøbte der?" vedblev han. "Nei, den døde", lød Svaret. "Kan tænke det", mente Kongen; "jeg vilde ikke have givet 10 Daler for Størsteparten af dem".

Efter dette gik Samtalen vidt og bredt, snart om fjernere, snart om nærmere liggende Sager. Saaledes kom man til at tale om Taffelmusiken, som spillede under Maaltidet. "Den maa man være en Elsker af Musik for at holde af", mente den svenske Friherre. "Ja, saa Gud maa man saa", sagde Kongen; "derfor lader jeg ogsaa mine Børn daglig blive undervißte saavel i Instrumental- som i Vokalmusik". "Det geraader Deres Majestæt til megen Berømmelse", sagde Gesandten; "Ungdommen bør altid være i Virksomhed". "Ja, saa Gud", mente Kongen, "de maa altid være sysselsatte; thi gjør de ei det, som godt er, saa gjør de ondt". Kongen henvendte sig saa til den engelske Gesandt, som sad ved hans anden Side, medens Skytte fortsatte den afbrudte Samtale om Musiken med sin Sidemand, Rigsadmiralen Mogens Ulfeld: "Men jeg tror, at I heller hører den Musik, som udføres med store Kartover, end denne". "Begge Dele, begge Dele, men hver til sin Tid", lo Ulfeld. Om lidt henvendte Axel Brahe Ordet til Gesandten: "Man siger, Hr. Envoyeen aflægger de danske Fruer og Jomfruer flittige Visitter". "Ih, det var jo Ret", sagde Kongen, "skulde I være kommen til Danmark og ikke se vore Fruentimmer?" "Ja, nok", mente Axel Brahe, "men han har ikke fortalt dem noget om, at han allerede var gift". "Jeg blev ikke spurgt", mente Gesandten, "saa jeg kunde bruge min Frihed". "Kanske Eders Tjenere ogsaa havde Paalæg om ikke at sige fra om det?" ertede Brahe. "I maa, saa Gud! give Brahe igjen for, at han siger Eder sligt paa", sagde Kongen. "Ja men skal jeg det", svarede Svensken. "Du begynder vel at blive aflægs nu, du Brahe?" spurgte Kongen. "Aa det lægges til", mente denne. "Da ved jeg at give ham et godt Raad, saa Alderen ikke skal bide paa ham", sagde Skytte. "Saa Gud!" satte Kongen i med en Skoggerlatter og slog sig for Brystet, "kan I det, saa gjør I ham en stor Tjeneste". "For 21 Aar siden traf jeg i Kassel en dansk Adelsmand

Digitized by Google

ved Navn Erik Lange, der fortalte mig, at Theofrastus Paracelsus*) kunde præparere en Olie, som var saa kraftig, at naar man med den strøg Næbbet af en stegt Høne, kunde den springe i Veiret. Hvis den gode Hr. Axel Brahe vil betjene sig af samme Olie, saa skulde han nok igjen komme i sin fulde Vigør". Kongen lo ustanselig. "Der fik du det!" sagde han til Axel Brahe. "I maa nemlig vide", vendte han sig til Gesandten, "at en Søster af den Lange, I taler om, har Brahe været gift med". Senere hen udbragtes den ene Skaal efter den anden paa Dansk og Latin, og den svenske Gesandt modtog, som det synes, et særdeles fordelagtigt Indtryk af Kong Kristians Personlighed og af hans Hof.

I dagligt Lag maa den Samtale, som førtes over Kongens Taffel have været lige saa utvungen, som den svenske Gesandt har skildret den. Et Træk, som er opbevaret i Sperlings oftere anførte Selvbiografi, og som tilhører Kongens senere Leveaar, synes at stadfæste dette. Da Prinsesse Magdalena Sibylla, der var gift med den udvalgte Prins Kristian V, engang blev syg af Feber blev Sperling kaldet til hende, og det lykkedes ham ikke blot at redde hendes Liv, men hans Kur faldt saa heldig ud, at hun allerede efter 14 Dages Forløb kunde reise sig fra Sygeleiet. I sin Glæde herover viste baade den gamle Konge og Prinsen Lægen megen Naade, og en Gang blev han saaledes tilsagt til Taffels, en Ære, som kun i sjeldnere Tilfælde blev en borgerlig til Del. Foruden Sperling var Korfits Ulfeld, Rentemesteren Jørgen Vind og hans Broder Iver Vind, øverste Sekretær i det danske Kancelli, her tilstede. En Episode af denne Hofmiddag skal fremstilles med Sperlings egne Ord: "Der blev drukket lystigen, og maatte jeg ligeledes gjøre Besked. Da nu Kongen blev noget lystig af Vinen, begyndte han at tale Italiensk med mig, hvilket Sprog han i sin Ungdom havde lært af sin Fægtemester, en Paduaner ved Navn Salvatore Fabri. Dette, at Kongen talte saa længe Italiensk, fortrød saa hemmeligen Rentemesteren, thi han var ikke noget fremmed Sprog mægtig; tænkte derfor at have mig til Spot og sendte sin Tjener ud for at hente ham nogle Nelder. Da nu Tjeneren kom med Nelderne, trak han en Handske paa og tog Nelderne fra Tjeneren og præsenterede mig dem, idet han spurgte, om jeg kjendte den Urt. Jeg svarede, at Hr. Rentemesteren maatte sikkerligen kjende Urten, efterdi han havde taget en Handske paa, og greb jeg fast om Urten, idet jeg derhos sagde: "Saadanne Nelder brænder mig ikke, jeg er vel bekjendt med dem". Kongen lo høit og sagde til Rentemesteren: "Ja Gu', Jørgen! Kom nu igjen! Du est kommen for tidlig! Du skulde have biet med dine Nelder, til han var bleven fuld. Nei, han kan endnu tale for sig". Det fortrød ogsaa Hr. Statholderen (ɔ: Korfits Ulfeld), at denne Jørgen saaledes havde villet gjække mig, som om jeg ikke kjendte Nelder, hvilket han noksom gav mig at forstaa, da jeg kjørte hjem med ham i hans Karosse".

*) En berømt Vidunderdoktor i det 16de Aarhundrede.

Digitized by Google

Det kan ligge nær at sammenligne Tonen ved Kristian IV's Hof med den, som herskede i hans Svogers, Jakob I af Englands nærmeste Omgangskreds, og hertil har vi saa meget bedre Anledning, som Kong Kristian to Gange drog derhen paa Besøg, nemlig i Aaret 1606 og 1614. Ved Udlandets Fyrstehoffer og ikke mindst inden den engelske Adel, hos hvem Dronning Elisabets pragtfulde og straalende Hof med sine Cirkler af dygtige Krigere, berømte Sømænd, store Statsmænd, Lærde og Digtere endnu var i frisk Minde, vakte især det første af disse Besøg en Opsigt, som just ikke kan siges at have været smigrende for den dansk-norske Konge. Naar han imidlertid blev Gjenstand for omtrent den samme Omtale som f. Ex. blev den russiske Czar Peter den store til Del noget over et Aarhundrede senere paa hans Besøg ved de europæiske Hoffer, maa Skylden dog nærmest tilkomme hans Svoger. Thi vistnok havde denne efter egen Paastand ikke nogen Utroskab mod sin Ægtefælle at bebreide sig, men trods al sin Lærdom indtog han neppe det høieste Trin af Tidens Kultur.

Den første Reise blev tiltraadt 3die Pintsedag 1606. Kongen ledsagedes af 7 Orlogsskibe, der stod under Befaling af Admiral Peder Munk. I hans Følge saas Kantsleren Kristian Friis til Borreby, flere Rigsraader og enkelte fremragende danske Videnskabsmænd, der skulde repræsentere sin Stand ved den lærde Kong Jakobs Hof. Den 22de Juni var Kongen indom Flekkerø, men først ud i Juli naaede Flaaden England, hvor den ankrede ved Gravesand. Her blev han paa det bedste modtaget af Kong Jakob og dennes Søn Henrik og af dem ledsaget til Greenwich, hvor Kongens Søster Dronning Anna opholdt sig.

Kong Kristian opholdt sig for det meste paa Slottene Greenwich og Windsor og aflagde kun for et Par Dages Tid et Besøg i London. Her blev han paa det prægtigste beværtet af Borgerne, der lagde an paa at gjøre et saa gunstigt Indtryk paa sin Konges Svoger, som muligt var. Ved Indtoget, der aabnedes af Byens Lord-Mayor i Embedsdragt, gik alt nærmest til som ved en Kroningsfest. De to Konger, der red Side om Side, var vistnok temmelig enkelt klædte, men deres Følge af danske og engelske Adelsmænd var iførte kostbare og juvelbesatte Klædninger. Paa Veien til Sommersethouse, hvor Kongen skulde tage ind, var der reist et ikke ringe Antal af Æresporte og sprudlende Fontæner. Saaledes berettes der af en londonsk Krønikeskriver: "Ved den store Fontæne i Cheapside var der opført Musernes Jomfrubur, i hvilket der var en fornøielig Forestilling af de ni Muser (Kunstens Gudinder). Længere borte, ved Guldsmedstrædet, sad Byens Ældste, iførte sine Skarlagens Kaaber og her holdt Overdommeren (the Recorder) en Tale paa Latin og overrakte den danske Konge et kunstfærdig forarbeidet Krus af massivt Guld. Flere af Fontænerne flød med Vin, og ved den, der var opført ved Fleet-Gaden, blev der opført et Hyrdeskuespil, Kongerne til særligt Behag". Rundt omkring tiljublede den engelske Hovedstadsbefolk-

Digitized by Google

ning den dansk-norske Konge sin Hyldest. "Lykkeligt", hed det i alle Gader, "er det Land, som har slig en Konge!"

I de følgende Dage fandt en Turnering og andre Festligheder Sted, hvorefter Kongen og hans Følge den 11te August gik under Seil og drog tilbage til Danmark, hvorhen han ankom den 24de i samme Maaned.

Det Indtryk, som den dansk-norske Konge havde gjort paa den engelske Befolkning, var imidlertid høist forskjelligt. En engelsk Forfatter, der leverede en Beskrivelse over Kongens Besøg, erklærer, at man aldrig i England havde set en mere venlig, beleven, tugtig og sædelig Konge, ei heller saa stor en Mængde af Hofbetjente af enhver Rang, der fra den høieste til den laveste havde opført sig saa godt. Denne Beretning støtter sig vistnok til en Bestemmelse, som Kongen udfærdigede ved Ankomsten til England, ifølge hvilken enhver af hans Mænd, som svirede og drak sig fuld, til Straf skulde surres fast til Masten med Tommelfingeren. Men dette Kongebud kom nok ikke til Anvendelse i sin fulde Strenghed. Man hører saaledes, at Kong Jakob havde stevnet de djerveste Drikkere, den engelske Adel havde at opvise, til Hove for at kapdrikke med de danske Adelsmænd, og at de kom tilkort og blev liggende paa sine Gjerninger. Vi hører og, at Kong Kristians eget Exempel ikke var det bedste, idet han viste en saa fri Opførsel, at den baade saarede og vakte Skandale. Da han tog Afsked med Dronningen af England, var en engelsk Admiral tilstede, hvis unge Hustru ikke stod i bedste Rygte. Der blev spurgt, hvor mange Klokken var, og Kongen rakte to Fingre i Veiret paa en saadan Maade, at de kunde tages for to Horn. Over dette Tegnsprog lo Dronningen, men Admiralen blev meget fornærmet.

Ved Europas Hoffer lo man ogsaa af det Lurveleven, som i hine Dage førtes paa den engelske Konges Slotte. Dronning Elisabets Kavallerer synes ikke at have vidst, hvad de skulde tænke og sige. Et Udtryk for de høist blandede Følelser, hvormed disse betragtede de Optøier, som fandt Sted, har vi i en Skrivelse, som Sir John Harrington, der var Dronning Elisabets Gudsøn og opdragen ved hendes Hof, umiddelbart efter Festlighederne sendte sin Ven, Kongens Sekretær Barlow. Af dette Brev, der unegtelig har et vel pikant Anstrøg til, at det i alle Dele kan være fuldt paalideligt, hidsættes følgende Brudstykke:

"Jeg kom hertil en Dag eller to førend den danske Konges Ankomst, og fra den Dag og lige til denne Time har jeg været næsten overvældet af Gjæstebud og Fornøielser af enhver Art. Lystighederne begyndte hver Dag paa saadan Vis, at de nær fik mig til at tro paa Muhameds Paradis. Vi havde Kvinder, men rigtignok ogsaa Vin, og det i saadan Overflod, at en nøgtern Iagttager vilde være bleven forbauset. De udbragte Skaaler var høitidelige, og ret kjærligen omfavnede Kongen og hans Gjæst hinanden ved Bordet. Efter min Formening har Danskerne i synderlig Grad indvirket paa vore gode engelske Adelsmænd. Thi de, som aldrig tilforn vilde smage

Digitized by Google

en god Drik, følger nu Moden og føler sig i svinske Glæder. Damene har givet Afkald paa at være nøgterne, og man ser dem rave berusede omkring. Det var visselig meget godt, at Parliamentet forsynede Hans Majestæt saa rigeligen med Penge; thi det har ikke skortet paa Overdaadighed og Livsglæde: der har været Forestillinger, Lege og Banketter fra Morgen til Kveld.

"En Dag holdtes der en stor Fest, og efter Taffelet opførtes der et Skuespil, der skulde forestille Kong Salomon i Templet og Dronningen af Sabas Ankomst, som efter Meningen skulde fremstilles for Deres Majestæter efter Greven af Salisburys og andres Anordning. Men ak, ligesom alle jordiske Glæder i Nydelsens Stund lader meget tilbage at ønske, saa gik det og vor Forestilling. Den Dame, som udførte Dronningens Rolle, frembar herlige Gaver til Majestæterne; men hun glemte de Trin, som førte op til Forhøiningen under Thronhimmelen, snublede og udtømte sine Kar i Fanget — eller rettere, som jeg tror, i Ansigtet paa Hans Danske Majestæt. Stor var Forvirringen og Hastverket; men der var Klæder og Servietter ved Haanden for at aftørre alt pent. Hans Majestæt reiste sig da op for at danse med Dronningen af Saba; men han faldt hende ydmyg tilfode, hvorfor man bar ham ind i et indre Gemak og lagde ham paa en Paradeseng, som blev ikke lidet tilsølet ved de Gaver, hvormed Dronningen af Saba havde overstænket hans Klæder.

"Forestillingen skulde dog have Fortgang; men de optrædende var dog saa overlæssede af Vin i sin øverste Etage, at de gik Krebsgang og faldt overende. Nu fremtraadte i rige Dragter Tro, Haab og Kjærlighed. Haabet gjorde Forsøg paa at tale; men Vinen havde saa svækket hendes Evner, at hun trak sig tilbage, idet hun haabede, at Kongen vilde undskylde Kortheden. Troen fremsteg nu ganske alene; men jeg er vis paa, at hun ei var ledsaget af gode Gjerninger; thi hun tumlede ustø tilbage. Kjærligheden sjanglede frem til Kongens Fødder, som om hun med sin Kaabe vilde dække Mangfoldigheden af sine Søstres Synder; hun gjorde et Slags Bøining og frembar sine Gaver, men sagde, at hun vilde vende hjem igjen, da hun ingen Gaver havde, som Himmelen ikke allerede havde forlenet Deres Majestæter med. Dermed trak hun sig tilbage til Haabet og Troen. Dernæst kom Victoria (d. e. Seirens Gudinde) frem i skinnende Rustning og rakte Kong Jakob et rigt udstyret Sværd. Denne modtog det dog ikke, men stødte det bort med sin Haand. Under sin Sanseløshed begyndte hun paa Rim at gjøre Kur til Hans Majestæt. Men Victorias Triumf blev ikke af lang Varighed; thi efter megen bedrøvelig Tale blev hun ledet bort som en arm Fange og lagt til at sove paa Ydertrappen til Forstuen. Nu kom Freden anstigende og søgte at komme først frem til Kongen. Det gjør mig ondt at fortælle, at hun faldt ud af sin Rolle og lagde stor Stridbarhed for Dagen, thi da nogle stod hende i Veien, paaførte hun dem grusommeligen Krig, idet hun baskede dem dygtig over Skallen med sin Olivengren . . . .

Digitized by Google

"Jeg har forundret mig storligen over disse sælsomme Optøier, idet de kalder tilbage i min Erindring, hvad der passerede i vor Dronnings Dage, ved hvis Forestillinger jeg undertiden havde den Ære at være Hjælper og Medspiller. Aldrig saa jeg saadan Mangel paa god Orden, Diskretion og Nøgterhed, som jeg nu maatte være Vidne til . . . ."

Otte Aar efter (i Juli 1714) foretog Kongen en ny Englandsreise, for, som det synes, at være sin Svogers Gjæst uanmeldt. Fra denne Reise har vi Kongens egne Kalenderoptegnelser, der viser os, hvad det engelske Hof havde at byde af Fornøielser. Af saadanne hører vi da om Komediespil, om Ringrenden, Boldspil og Fegtning, om Bjørne- og Tyrehidsning, ja en Dag anfører han ogsaa: "Om Aftenen drak jeg temmeligens sterk med Konningen af England". Ogsaa engelske Forfattere omtaler den sporting and drinking, som Kongerne morede sig med under sit Samvær.

Men om Umaadeligheden i Drik til sine Tider end kunde være meget stor baade hos Kongen og hans Omgivelser, har man dog ikke Ret til at anse ham for en større Dranker, end de fleste af hin Tids Fyrster og Adelige var. Som et Kuriosum kan her ogsaa anføres, at Kongen og enkelte af hans Mænd indgik Forpligtelse sig imellem om i et vist Antal Maaneder eller Uger at iagttage Ædruelighed, og i Tilfælde af, at nogen forbrød sig, maatte klækkelige Mulkter betales. I Samlingerne paa Rosenborg Slot i Kjøbenhavn skal der efter Sigende findes nogle Sølvbægere, som anskaffedes for de saaledes indkasserede Bøder.

Men kan man end i Betragtning af Tidens Vaner og andre i Forbindelse hermed staaende Omstændigheder nogenledes forsone sig med Udskeielserne ved Drikkebordet, heftede der ogsaa andre Brøst ved ham, der maa nedsætte ham i Folks Omdømme. Han var nemlig i høieste Grad usædelig og holdt igjennem Tiden mange Friller. Vi kjender saaledes Navnene paa ikke mindre end 7 af disse.

Dronning Anna Katharina var en fra Aandens og Hjertets Side herlig udrustet Kvinde, og Hædersnavnet "den danske Ester", som blev hende tillagt, tør nok siges at have været fortjent. Forholdet mellem hende og hendes Husbonde var meget godt, og hun forstod ved Sagtmodighed og Blidhed at stagge sin ikke sjelden braasinte og fremfusende Husbonde. Budskabet om hendes Bortgang (1612) modtoges med alminbelig Sorg af de forenede Rigers Befolkning.

Af hendes og Kong Kristians sex Børn blev kun tre voxne. Den ældste af disse var Prins Kristian, der under Navnet Kristian V valgtes til Faderens Eftermand, men døde, før Thronen var ledig. Den anden var den senere Kong Fredrik III, og den tredie var Hertug Ulrik, der under Tretiaarskrigen gik i kursachsisk Tjeneste og faldt i 1633, 22 Aar gammel, ved Schweidnitz for en Snigmorders Haand.

Digitized by Google

Allerede under dette i Verdens Øine saa lykkelige Ægteskab stod Kongens ægteskabelige Troskab paa svage Fødder. Med en af Pigerne ved Hoffet, Kirsten Madsdatter, havde han endnu i Dronningens Levetid en Søn, Kristian Ulrik Gyldenløve, der faldt i spansk Krigstjeneste ved Neustadt nær Køln. Men det var dog først efter Dronningens Død, Kongen hengav sig til de ryggesløse Udskeielser, som en ensidig Betragtning stiller ved Siden af de Debaucher, hans Eftermænd i den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede kunde henfalde til. En anden Frille var Mester Nils Glostrups Forlovede, Karen Andersdatter, der fødte ham to Børn, af hvilke Sønnen Hans Ulrik Gyldenløve, der var Befalingsmand paa Fredriksborg og Kronborg, tidlig synes at have indlagt sig Ry som Samtidens afskrækkende Exempel paa Grund af sit uordentlige Levnet. Det hører dog ikke hid at opregne Navnene paa de kongelige Friller, der saa at sige gjorde Aarstjeneste hos ham og toges af næsten alle Lag i Samfundet. Men til Kongens Ære maa det siges, at ingen af disse Kvinder fik den allerringeste Indflydelse paa Rigsstyret, om de end forstod paa anden Vis til Statens Skade at høste Nytte af sin Skjændsel, og ligeoverfor de i slige løse Forbindelser avlede Børn viste Kongen sig som en omsorgsfuld og streng Fader. Ogsaa de afskedigede Friller fik en anstændig Forsørgelse, saa længe de opførte sig vel i sin enlige Stand. Dobbeltheden i Kongens hele Væsen træder i disse Forhold mest utilsløret frem, og man kan have al Grund til at udbryde med Fr. Hammerich: "Hvor forunderligt kunde det ikke se ud i hans Sjæl! Daglig læste han sit Kapitel i den hellige Skrift, om Søndagen forsømte han saagodtsom aldrig sin Prædiken, han lagde paa Reiser nøie Merke til de dygtigste Prester, han kunde taale Mester Ole Vinds skarpe Ord om Synderne i Kongens Gaard,*) om Leflen, Hor og Mord, og kalde en Mand til Hofprest, der havde forarget hans Hoffolk saa sterkt, han kunde være fromt begeistret og dog — det ene Øieblik Troens, næste Lystens og Syndens Barn."

Efter Dronning Anna Katharinas Død bestræbte Kongens Søstre og det danske Rigsraad sig meget ivrig for at faa et Giftermaal istand mellem Kongen og en udenlandsk Prinsesse; men herpaa synes han ikke at have tænkt. Ialfald slog han det hen med den Besked, at Landet ikke havde Raad

*) Magister Ole Vind var Sogneprest til Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. Nogle af Hoffets Herrer følte sig engang meget stødte over en Prædiken, han havde holdt om de Synder, som gik i Svang inden de høiere Kredse i Hovedstaden. De klagede og lod sig tillige forlyde med, at Kongen selv heller ikke var bleven skaanet. Men Kong Kristian tog Sagen med Ro. Han paalagde den bjærve Prest at gjentage sin Prædiken den næste Søndag. Dette skede; af og til, hvor Magister Ole Vind tilgagns vilde henlede Kongens Opmerksomhed paa de kraftigere Steder i sin Prædiken, slog han i Prædikestolen med drøi Forsikring om, at saaledes og ikke anderledes faldt hans Udtalelser i Vor Frue Kirke den foregaaende Søndag. Hans bjærve Optræden behagede Kongen saa vel, at han kaldte Vind til Slotsprest og Hofprædikant, da dette Embede blev ledigt. Denne Stilling indehavde han til sin Død, der indtraf faa Aar efter.

Digitized by Google

til at forsørge flere Kongebørn, saa meget mindre, som Rigsraadet ikke engang skaffede ham saa meget, som han behøvede til Landets Forsvar. Senere forandrede han dog i visse Maader sin Beslutning. Nytaarsaften 1615 lod han sig nemlig, som det synes, i største Stilhed vie til Kirsten (Kristine) Munk til venstre Haand, det vil sige, han tog hende til Hustru, uden at hun paa samme Tid blev indsat til Landets Dronning.

Kirsten Munk var, dengang Ægteskabet blev indgaaet, endnu ikke 17 Aar gammel. Hun ansaas for at være et af Landets bedste Partier; thi hun var smuk og rig og tilhørte en af den høie Adels fornemste Slægter. Hendes Fader var den berygtede Bondeplager Ludvig Munk til Nørlund, som vi i sin Tid har lært at kjende som Statholder i Norge og Lensherre i Throndhjem; han var imidlertid faldet fra, før Datteren endnu havde fyldt sit fjerde Aar. Moderen, Fru Ellen Marsvin, havde efter sin første Mands Død giftet sig med Knut Rud til Sandholt, men sad nu paa det fjerde Aar igjen som Enke. "Hun var", skriver S. Birket Smith, paa hvis Fremstilling af Leonora Kristiana Ulfeldts Levnet den herefter følgende Skildring især støtter sig, "en myndig og meget verdensklog Dame, som med en udviklet Sans for, hvad der kunde fremme hendes egen Fordel, forbandt en overordentlig Virkelyst og Driftighed, altsammen Egenskaber, som kom hende til gode ved Styrelsen af hendes store Pengemidler og udstrakte Godser." At denne magtbegjærlige Kvinde gjerne vilde have Kongen til Svigersøn er intet at undres over, og for at fuldstændiggjøre Billedet af hende, som i det følgende Aar oftere griber ind paa ret virksom Maade, maa man ikke tilbageholde, at hendes Samtid vilde vide, at hendes Vandel som gift Kone ingenlunde skal have været pletfri.

Naar Kristian IV ægtede en adelig Jomfru af en af sit Lands bedste Ætter og tildelte hende alle de Rettigheder, som hun kunde gjøre Krav paa som hans Hustru og Landets første Dame, har han utvivlsomt tænkt at skabe sig en Privatmands lykkelige Husliv, hvor han uden at beredes politiske Vanskeligheder og trykkes af et stivt Hofceremoniel kunde hente Styrke til sit Arbeide som "Landets første Embedsmand". Thi saaban opfattede Kong Kristian IV, jevn og ligefrem som han i et og alt var, i Virkeligheden sin hele Stilling. For et husligt Samliv havde Kongen ogsaa mange Betingelser; thi med al sin Modtagelighed for Kvindekjønnets Tillokkelser maa han dog i Regelen siges at have været trofast mod den enkelte, som han havde fundet og virkelig holdt af. Dette viste sig da ogsaa tydeligt i Forholdet til Kirsten Munk. Strax efter Giftermaalet med hende gav han nemlig Karen Andersdatter Afsked med hæderlig Forsørgelse*), og i mange Aar — eller nærmere

*) Hun fik nemlig en Gaard paa Amagertorv i Kjøbenhavn samt Øen Hveen til Forlening. Da hun havde Ungdommen bag sig, fik hun i Sinde at gifte sig med en Student ved Navn Nils Nelaussen, som vist maa have spekuleret i den gamle Frilles Grunker. Men det vilde Kongen ikke vide noget af. Han fandt, at det ikke var mere end billigt,

Digitized by Google

betragtet, saa længe hans Hustru opfyldte sine Pligter, — var han en baade kjærlig og trofast, ja i ikke saa Henseender vistnok endog overbærende Ægtefælle. Men Ulykken var, at Kirsten Munk ved Giftermaalets Indgaaelse ikke var fuldt udviklet i aandelig Henseende; ialfald havde de slette Instinkter, hun havde arvet baade efter sin Fader og Moder, ikke paa længe Anledning til at ytre sig. Livet ved Kong Kristians Hof maa have været som paa den jevne arbeidsomme Adelsmands Gaard, uden bratte Omvexlinger og uden større Fristelser. Ligesom Kongen nu selv var et Mønster paa en Ægtemand, var Fru Kirstens Vandel upaaklagelig. Det var derfor neppe uden Vemod, at Kongen ved Opvaagningen af den lykkelige Drøm skrev til hende: "Havde din Opvartning været saa tro og flittig indtil Enden, som den var udi Begyndelsen, da havde du deraf havt en stor Berømmelse og dine Venner en stor Ære deraf." Hun fulgte Kongen paa hans Reiser i Landet, ja endog udenfor det. Har der end i Mellemtiden været en og anden ægteskabelig Tvist mellem Kongen og hans Hustru, saa er den ialfald snart bleven bilagt, og saavidt vides, er intet herom bleven betroet Udenverdenen, end sige Efterverdenen.

Paa det 14de Aar havde Kong Kristian og Fru Kirsten levet ved hinandens Side i et uforstyrret Samliv. Der kom et Barn næsten hvert Aar*), og om Fru Kirsten end aldrig tør antages at have været sin

---

at Frieren, som han kalder hendes Junker Snarensvend, underholdt hende, og fratog hende Forleningen over Hveen. Derimod skulde der, siger han, fra hans Side ikke lægges nogen Hindring i Veien "for hendes gudelige Forsæt", men først skulde hun skifte med sin Søn Hans Ulrik.

*) Af Kong Kristians og Fru Kirstens Børn var to dødfødte. De øvrige var:

1. Anna Katharina, f. 10de August 1618 paa Fredriksborg, forlovet med Rigshovmesteren Frants Rantzau († Novbr. 1632) † 20de August 1633 paa Fredriksborg.

2. Sofia Elisabet, f. 20de Septbr. 1619 paa Skanderborg, † 1658. Gift 10de Oktober 1634 paa Kjøbenhavns Slot med Kristian Pentz, senere tysk Rigsgreve († 1652), efter sin Mands Død forlovet med Holger Vind til Harrested, som skal have forladt hende ved Korfits Ulfeldts Fald.

3. Eleonora (Leonora) Kristina, født 8de Juli 1621 paa Fredriksborg, † 16de Marts 1698 i Maribo Kloster. Gift 9de Oktober 1636 paa Kjøbenhavns Slot med Rigsraad Korfits Ulfeldt til Egeskov og Salta, senere Rigshovmester og tysk Rigsgreve, f. 1606, † 1664 i Nærheden af Basel.

4. Valdemar Kristian f. 26de Juli 1622 paa Fredriksborg, Greve af Slesvig og Holsten, faldt i svensk Tjeneste ved Lublin i Polen 1656.

5. Elisabet Augusta, f. 28de December 1623 paa Kronborg, gift 1639 i Kjøbenhavn med Hans Lindenov til Iversnes, senere Admiral og Rigsraad, † 1659 i Kjøbenhavn.

6. Fredrik Kristian, f. 26de April 1625 paa Fredriksborg, † 17de Juli 1627 paa Dalum Kloster i Fyn.

7. Kristiane, f. 15de Juli 1626 paa Haderslevhus, gift 6te November 1642 paa Kjøbenhavns Slot m. Hannibal Sehested til Nørager Gaard, Statholder i Norge, senere Rigsskatmester, fransk Greve, overordentlig Gesandt i Frankrige, f. 1609 † 1666.

Digitized by Google

kongelige Husbonde af Hjertet hengiven, maa hun dog have forstaaet at lægge Baand paa sig, saa længe hun saa at sige blev baaret paa Hænderne som et forkjælet Barn. Hendes Indflydelse paa Kongen tør i denne Tid ikke have været ubetydelig, og det blev ialfald paastaaet, med hvad Ret skal være usagt, "at hvad Raadet og Kongen forafskedede om Dagen, det stødte Fru Kirsten om igjen om Natten". Men Bladet vendte sig pludseligt. Neppe troede Fru Kirsten sig tilsidesat — og at Kongen, optagen som hun maatte være med Tidens politiske Uføre, ikke med vanlig Omhu kunde sysselsætte sig med Hjemmets Anliggender, er jo rimeligt nok — før hendes Troskab svigtede, og neppe havde hun i denne Prøve lidt det første Nederlag, saa aabner der sig i hendes Sjæl et bundløst Dyb af Lidenskab, Raahed og Umoral.

Det var under Kongens Deltagelse i Tretiaarskrigen, at Fru Kirsten lærte en af de indkaldte tyske Officerer, Grev Otto Ludvig af Salm, en af de saakaldte Vild- og Rhingrever, at kjende. Ligesom ingen, skriver Kongen, kan læse Trosartiklerne, som han bør, uden at nævne Pontius Pilatus's Navn," saa kan ikke heller tales om Fru Kirstens Horeris Begyndelse, Middel eller Ende, uden at Rhingrevens Navn bliver nævnet." Det første Møde mellem Fru Kirsten og Rhingreven fandt Sted i Slutningen af 1626, da hun opholdt sig hos Kongen ved Hæren i Nordtyskland, og hun maa strax være bleven indtagen i den smukke, 29-aarige Oberst. Forholdet mellem dem blev ret fortroligt; men det skal først have været det næste Aars Høst, den 31aarige Kvinde blev saa betagen af sin glødende Lidenskab, at hun glemte alle de Hensyn, hun skyldte sin Ægtefælle og sine Børn, ja, med største Skamløshed bar sin brødefulde Kjærlighed tilskue for sine Omgivelser og Tjenerskabet. Hendes Færd stilles i saa meget lumpnere og styggere Lys, som vi ser Kongen ifærd med at hædre sit Ægteskab paa samme Tid, som Fru Kirsten vanærede det. Han bestemte nemlig, at Fru Kirsten skulde kaldes Grevinde af Slesvig og Holsten, og at deres Børn herefter skulde tituleres Grever og Grevinder. Han gav derhos Befaling til, at Fru Kirsten og hendes Børn skulde nævnes i Kirkebønnen sammen med det kongelige Hus, — altsaa nærmest de foreløbige Skridt til at indsætte hende i en Dronnings fulde Ret. Men Fru Kirsten saa intet uden Rhingreven, hørte intet uden sin brændende Lidenskabs Begjær; det synes endog,

---

8. Hedvig, foregaaendes Tvillingsøster † 5te Oktober 1678 i Kristiansstad, gift 6te Novbr. 1642 paa Kjøbenhavns Slot med Ebbe Ulfeld til Ovesholm, Generalmajor i spansk, senere Generalløitnant i svensk Tjeneste, f. 1616 † 1682.

9. Maria Katharina f. 29de Mai 1628 paa Kjøbenhavns Slot † 1ste Septbr. s. A. Dessforuden fødte Fru Kirsten d. 1ste Septbr. 1629 en Datter, der i Daaben fik Navnet Dorothea Elisabet, men hende vilde Kongen ikke vedkjende sig. Hun blev i 1645 indsat i Kølns Karmeliterindekloster, hvor hun levede under Navnet Isabella a Jesu Maria og døde 18de Marts 1687.

Digitized by Google

som hun havde sat sig for at trodse den offentlige Mening. Skandalen gik endog saa vidt, at selv den Dag, et af hendes Børn blev stedet til den sidste Hvile, kunde hun ikke dy sig, men da Kongen kom for at føre hende til Taffelet, var hun sprungen ned ad en Bagtrappe og var med Rhingreven kjørt ud til Rosenborg Have, hvor de blev ene sammen til langt ud paa Kveld. Efterhvert som Kjærligheden til Rhingreven blev Herre over hende, fattede hun Lede for sin kongelige Ægtefælle, og dette lagde hun for Dagen paa en raa og sjofel Maade. Naar han var opremt og glad, jamrede hun over, at hun aldrig i sine Levedage skulde blive "det Menneske" kvit. Var han syg, da dansede og sang hun i sit Overmaal af Glæde. Hun udtalte høit og lydeligt for alle, som gad høre paa hende, at det var intet, hun hellere ønskede, end at Kongen maatte dø. Hun var ofte i Kirke og forrettede sin Andagt; men de Bønner, hun opsendte til Himlen, gik allesammen ud paa, at hun maatte blive fri. Men disse Bønner blev ikke hørte. Saa forsøgte hun at forgive Kongen "med et hvidt Pulver;" men det gik ikke, da Kongen undersøgte, hvad dette "Tøieri" bestod af. Hun spillede saa en Rufferskes Rolle og tilbød Kongen som Frille en af sine Jomfruer; men Tilbudet blev ikke modtaget. Endelig stængte hun sin Sovekammerdør for Kongen, og denne, som netop var hjemkommen fra en længere Reise, han alene havde foretaget, gjorde herefter ikke noget Forsøg paa at aabne den. 42—43 Uger efter den Dag nedkom hun saa med den Datter, som Kong Kristian ikke vilde erkjende for sit Barn, men altid kaldte "den kasserede Frøken" eller gav hende andre, endnu mindre smukke Navne. Barnets Fader var imidlertid Rhingreven neppe; Fru Kirsten havde nemlig, da denne, som det synes, temmelig hurtigt havde forladt Landet, indladt sig i Forstaaelse med andre, som Kongen ikke engang gider nævne.

Fru Kirstens Færd forøvrigt maatte, selv om Kongen ikke havde været saa sikker i sin Sag, være egnet til at vække Mistanke mod hende. Hun gjorde nemlig Forsøg paa at fordrive sit sidste Foster, og da dette ikke lykkedes, traf hun i al Stilhed Anstalter til at flygte til Sverige. Hun aabenbarede da den svenske Gesandt i Kjøbenhavn Fegræus (Strømfeldt) denne Plan; men denne, som indsaa, hvilke Vanskeligheder et saadant vildt Paafund maatte berede hans Regjering, fik hende overtalt til at lade det være for denne Gang, idet han forestillede hende, at hans Herre, Gustav Adolf, neppe vilde like det. Men Fru Kirsten opgav derfor ikke sine Reiseplaner, og da det for alle fremtidige Muligheders Skyld gjaldt for hende at holde sig tilvens med den svenske Konge, greb hun til et Middel, som sætter hende, den dansk-norske Konges ægteviede Hustru, i et karakteristisk Lys, som noksom viser, hvor ussel hun i Bund og Grund maa have været. Allerede før havde hun, ondskabsfuld og gemen som hun var, havt Fornøielse af at meddele den svenske Resident saadanne vigtigere Oplysninger om politiske Sager, som han ellers ikke kunde komme i Besiddelse af. Nu blev denne

Digitized by Google

Nederdrægtighed sat saa fuldstændig i System fra hendes Side, at hun bogstavelig optræder som den svenske Regjerings faste Spion ved sin Ægtefælles Hof, ja den svenske Gesandt udtaler ligefrem i sine Indberetninger, at en sikrere og mere paalidelig Agent end Fru Kirsten havde han ikke her. Naar Kongen var fuld — det hændte desværre netop i denne Tid kun altfor ofte, at han dulmede sine Smerter med det fyldte Bæger — lurede hun paa hvert Ord, hver Ytring af ham, og kom hun saa — eller troede at være kommen — paa Spor efter noget, som lignede en Statshemmelighed, skyndte hun sig strax til den svenske Gesandt med den; navnlig fandt hun særdeles Behag i at rapportere alt saadant, som maatte kompromittere hendes Ægtefælle eller som var egnet til at opegge den svenske Konge mod ham. At hun herunder ikke tog det saa nøie med, at alt, hvad hun paa denne Vis bragte til Torvs, ikke var den skjære Sandhed, kan man nok tænke sig. Da nu Kongen efterhaanden maatte faa Mindelser om at vogte sig for sin Hustru og iagttage større Forsigtighed, listede hun sig op om Nætterne, medens Kongen sov, ransagede hans Lommer og gjennemstøvede hans Gjemmer for at finde et og andet skriftligt, som hun kunde meddele sin svenske Ven. Hendes hele Opførsel er saa nederdrægtig, at vort Sprog savner et Udtryk kraftigt nok til at karakterisere denne danske Dalila.

Paa samme Tid, Kirsten Munk glemte sine Pligter som Hustru, glemte ogsaa rent sine Pligter som Moder. Den Maade, hvorpaa hun behandlede sine Børn, danner et værdigt Sidestykke til hendes øvrige Forhold. Skjønt Kong Kristian som bekjendt hyldede Sparsommelighed og lod sine aflagte Klæder omsy til Børnene, havde han dog anvist et ikke lidet Beløb udenom til deres Paaklædning. Men disse Summer stak Fru Kirsten i egen Lomme og lod Kongebørnene gaa "pjaltede og revne", som Kongen skriver. Et af Børnene, Anna Katharina, lagde hun ordentlig for Had; de øvrige blev af og til tiltalte af Moderen med smagfulde Navne som "Unger", "Tæver", "Horunger", kort sagt, det værste, som gjennem Munden kunde gaa. Hun slog dem og huserede, naar det onde Lune kom over hende, som den argeste Furie. "Du færdedes", skrev Kongen senere, da Opgjørets Time var kommen, "med Børnene altid efter dit forbasfede Hoved. Den ældste Datter kunde du slet inte lide hos dig i Kammeret, mens hun maatte være ude hos Pigerne og andet Pak. Naar du fikst Mad alene, da maatte hun inte søge Bordet med dig, men faa Mad hos Pigerne og lade sig nøie med den Mad, din bredmundede Jomfru og stumpede Dorothe inte gad ædt af. Men at opregne alle din gode Samvittigheds Gjerninger vilde blive et Register, længere end den fornemste Ligprædiken, som er trykt udi Danmark udi ti Aar". Det maatte for Omgivelserne nærmest se ud, som hun vilde være dem kvit, paa hvad Maade, det maatte lade sig gjøre, og alt dette ene og alene, fordi de 7—8 Børn, hun havde hos sig, mindede hende ikke blot

Digitized by Google

om, at hun var Hustru og Moder, men ogsaa om, at hun ikke længere var rigtig ung!

Man har al Grund til at tro, at Kongen endog vilde være gaaet saa langt i sin Overbærenhed, at han fuldstændig vilde have tilgivet sin Hustru, hvis han ikke strax efter hendes sidste Nedkomst var kommen under Veir med en ny Streg af hende; med hendes Forgiftningsforsøg i friskt Minde maatte Kongen, som havde sin gode Portion af Tidens Overtro, nu frygte det værste af hende. Hun satte sig nemlig i Forbindelse med en berygtet Alkymist og Sortekunstner, Heinrich Becker i Hamburg, for paa en eller anden Maade at bringe Ulykke over Kongen og sendte ham i dette Øiemed Haar af Kongen, af sin Moder og af Rhingreven. For sin Umag fik Becker paa Forhaand udbetalt en Sum Penge, men da han ikke var tilfreds dermed, søgte han ved Trusler om at ville aabenbare Sagen for Thronfølgen og Rigsraadet at udpresse endnu et klækkeligt Beløb. Dette Brev faldt i Kongens Hænder, og Følgen var, at Troldmanden efter hans Forlangende blev sat fast af Raadet i Hamburg, og der blev indledet Undersøgelser i Sagen. Men inden denne endnu var kommen til nogen Afslutning, var Becker afgaaet ved Døden, og den største Del af de Breve, som Fru Kirsten havde skrevet til ham, var forsvundne, idet den hollandske Resident, der var Fru Kirstens Ven, havde faaet fat paa dem og ødelagt dem. Nu først var det, at Kongen besluttede sig til at skride ind mod sin Hustru; men ogsaa herunder iagttog han et Maadehold, som gjør ham al Ære. Han lod først to geistlige Mænd spørge hende ad, hvorfor hun havde indladt sig med Rhingreven og Becker, i det Haab, at hun herved skulde bringes til Besindelse og love Bedring. Men da hun frækt negtede alt, og under Paaskud af, at hun var beløiet af utro Tjenestefolk, jagede en Del af disse bort, skydsede Kongen det øvrige Tjenerpersonale, som stod i Ledtog med Fruen, paa Porten og fik nye Folk i Stedet. Endnu tillod han hende at søge Disk og Dug med ham og Børnene; men med disses Opdragelse skulde hun herefter ikke have nogen Befatning. Men alt dette opflammede kun Fru Kirstens Trods til ren Ustyrlighed, og da hun ikke paa anden Vis kunde give den Luft, lod hun sit rasende Sind gaa ud over de stakkels Børn. Kongen nødtes derfor til at sætte Vagt udenfor disses Værelser, saa de fik være i Fred. Men dette bragte Bægeret til at skumme over.

Efter Fru Ellen Marsvins Raad havde Kong Kristian sat den myndige og kraftige Fru Anne Lykke til Børnenes Hovmesterinde for at holde Fru Kirsten i Age; men hun kom tilkort. En Aften i Januar Maaned, da Kongen opholdt sig paa Fredriksborg Slot, gav Fru Kirsten de voldsomste Scener til bedste. Ved Aftensbordet sad hun og tudede, "som hun var splitter gal", og da Kongen reiste sig, kastede hun sig baglængs over en Bedstabel, som stod ved Kaminen i Riddersalen, saa den ramlede med hende ned paa Gulvet. Dette var et Forspil paa, hvad der skulde komme. Den næste Morgen traadte

Digitized by Google

Sølvkrus fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Har tilhørt Fru Ellen Marsvin.

Digitized by Google

Digitized by Google

Fru Anne Lykke ind til Kongen med Begjæring fra Fru Kirsten, at det maa tillades hende at drage fra Hoffet, da hun ikke længere holdt ud at være der. Kongen spurgte da, hvor hun vilde hen. Da han hørte, at hun agtede sig til Moderen, mente han, at der vilde hun ikke være velkommen. Fru Kirsten vedblev imidlertid at bestorme ham med sine Bønner, og tilsidst gav han da sit Samtykke med de Ord: "Vil hun da endelig bort, saa lad hende bare drage tusinde Djævle i Vold". Med den Besked fjernede Fru Anne sig for i det næste Øieblik at komme tilbage med Forlangende om, at Kongen skulde give Fru Kirsten en Bevidnelse om, at det var med hans Vidende, hun reiste. Den fik hun. Saa vilde hun sige Kongen "God Nat". "Paa slig Afsked, her er taget, er der givet Godnat nok", svarede Kongen og vendte hende Ryggen. I det næste Øieblik sad han i sin Vogn, og kjørte til Kjøbenhavn. Fru Kirsten sendte da Bud efter Kongens Søn Hertug Ulrik og udtalte for ham sin store Glæde over, at nu var hun da omsider bleven fri, fri for hans Fader! Hvorledes hendes Ord forøvrigt ved denne Leilighed faldt, er ikke optegnet; men Fru Kirsten har neppe kunnet fornegte sin Natur i den Grad, at hun ikke har givet sin Bortgang fra Hoffet al ønskelig Applomb.

Fru Kirsten vendte sig først til sin Moder, Fru Ellen Marsvin. Men her gik det hende, som Kongen havde sagt: Moderen lukkede sin Dør i for sin vanartede Datter. Saa gav hun sig til, som saa mangen en Kvinde af samme Art baade før og siden har gjort, at strippe Landet rundt paa Besøg hos de Familier, som gad modtage hende. Af mange Grunde maatte Kongen finde dette upassende, og for at sætte en Stopper derfor paalagde han Fru Ellen at afstaa Datteren to Gaarde, Boller og Rosenvold. Skjønt hun nødig vilde, maatte hun bekvemme sig dertil; men for tilgagns at vise Fru Kirsten, hvor lidet hun agtede hende, brød hun ned og bortførte saa meget af Gaardenes Bygninger, at disse saa sørgelig ribbede ud, da Datteren tog dem i Besiddelse. Dette medvirkede vistnok ogsaa til, at hun igjen tog paa at reise Land og Strand; men da hun paa disse sine temmelig vidtstrakte Udflugter gav sig til at fremstille sig selv som den uskyldig forfulgte, som et Offer for Kongens Had og andres Rænker, paalagde Kongen hende at holde sig i Ro paa sine Gaarde, som hun ikke uden speciel Tilladelse maatte forlade. Hendes Navn blev udelukket af Kirkebønnen; sine Børn med Kongen maatte hun ikke se; derimod fik hun sendt efter sig det stakkels Barn, som var Frugten af hendes Ægteskabsbrud, og som Kongen ikke taalte at se eller nævne uden med Titler som "den kasserede Frøken", "Kramsfuglen", "Paradisfuglen", "Horungen" m. m. Det varede dog ikke længe, før Mormoderen maatte forbarme sig over den ulykkelige Stakkel og tage hende til sig. Den gamle Frues Optræden ligeoverfor Datterdatteren maa man nærmest give den varmeste Ros; hun opdrog hende nemlig, som hun var Kongens Datter. Men hvad man ikke kan billige, var, at hun for Barnets Skyld snart antog sig sin

Digitized by Google

Datters Sag mod Kongen paa en Maade, som ikke vidner fordelagtigt om hendes Hensigters Renhed, men som nærmest maa vække Formodning om, at hendes tidligere Optræden mod Datteren var dikteret ikke af Harme over dennes skandaløse Forhold, men af Frygten for at miste sin indflydelsesrige Stilling ved det voldsomme Brud, som maatte blive en uundgaaelig Følge heraf.

Naturligvis fik Kongen Rede paa en hel Del af sin Hustrus Skarnsstykker, og det ikke alene gjennem, hvad han med sine egne Øine saa og med sine egne Øren hørte. Kirsten Munks hele Opførsel maa have været det staaende Samtaleemne blandt Soldaterne i Leiren, blandt Tjenerne ved Hoffet og blandt høie og lave inden Befolkningen. Det er ondt at maatte tilføie det: Hvor Kongen gik eller stod, maatte han læse Inskriptioner om Fru Kirsten af samme Art, som Gadegutterne nutildags rabler paa Husvæggene eller se sig selv afbildet med den bedragne Ægtemands traditionelle Attributer. Man maa i Sandhed føle den dybeste Medynk med Kongen, som netop i hine Aar skulde prøve baade de offentlige og private Ulykker. Krigen med Keiseren, som han havde begyndt i Tillid til, at den skulde forøge hans Navns Hæder og hans Riges Betydning, havdeført til lige det modsatte. "Hans Indflydelse som Konge og hans Anseelse som Hærfører havde faaet et Knæk, som der skulde lang Tid til at forvinde, hans Skatkammer var udtømt, en stor Del af Riget var herjet af Fienden, Ødelæggelse og Forvirring rundt omkring .... Den øieblikkelige Lettelse, det synes at have givet ham, da Freden sluttedes, fortog sig hurtigt, og han, som ellers var saa sterk, synes virkelig i 1629 for en Stund at have været helt nedbrudt baade paa Sjæl og Legeme under Vægten af alle de Sorger, der tyngede ham. Folk, der hørte til hans Omgivelser, udtalte, at han efter Fredslutningen næsten ikke var til at kjende igjen, og at de ikke i saa kort Tid havde set nogen Mand forandre sig saa meget. Hans Ansigtsudtryk var mørkt og forstyrret, han talte kun sjeldent, men for ofte op. Ved Maaltiderne sad han og grublede og tabte, hvad han havde i Hænderne. Han gik i Seng og stod op igjen 3—4 Gange om Dagen, og undertiden gav hans Sorg sig Luft i Ytringer af lidenskabelig Bitterhed".*) Det er sikkert nok, at hans ulykkelige Ægteskab ogsaa bidrog meget til at nedtrykke ham. Alligevel holdt han endnu gode Miner til Fru Kirstens slette Spil, nærmest for Børnenes Skyld**) og muligens ogsaa af Hensyn til sin Svigermoder, Fru Ellen Marsvin, der nødig saa det komme til et fuldstændigt Brud mellem Datteren og Kongen, ihvorvel hun kjendte den førstes Slethed ud og ind. Hun havde heller ikke

*) S. Birket Smith. Leonore Kristina Ulfeldts Historie, I, 34 f.

**) "Jeg gad gjerne vide", skrev Kongen i 1638 til Kantsleren Kristian Friis til Kragerup, "om det Djævels Gesindeken (ɔ: Fru Kirsten og hendes Slæng) bilder dem ind, at det, som jeg haver lidt hertildags af dennem, er skeet for deres gule Lokkers Skyld".

Digitized by Google

116. Eleonore Kristine, Grevinde Ulfeldt.

Digitized by Google

kunnet bekvemme sig til at være tilstede ved hendes sidste Barselseng, men havde tydeligt udtalt, at hun ønskede, den maatte koste hende Livet, slig som hun havde stelt sig.*)

Det var imidlertid ikke det sidst fødte Barn alene, som maatte bøde for sin Moders Brøde; men ogsaa de Børn, om hvis ægte Fødsel der ikke herskede eller kunde herske nogen Tvivl, led meget under dette ulykkelige Ægteskab og den som Følge heraf opstaaede Misstemning mellem Forældrene. Efter at den frivillige Skilsmisse var foregaaet, undlod Faderen saa meget som muligt at besøge Fredriksborg, hvor hans Børn fornemmelig havde Tilhold, nærmest vistnok for at fly alle Minder om den sprukne Livslykke, som var bleven ham tildel i det bedrøvelige Ægteskab. Man maa imidlertid ikke tro, at hans Harme over Fru Kirsten gjorde nogetsomhelst Skaar i hans Kjærlighed til de Børn, de havde sammen; tvertom, kan det overhovedet siges om en forladt Ægtemage, at han har været sine Børn i Faders og Moders Sted, saa maa det siges om Kong Kristian, som netop nu, da de var forladte af sin unaturlige Moder, tog sig af dem med en sand rørende Kjærlighed. Vi ser ham saaledes drage Omsorg for at faa deres Klæder lappede og stoppede, naar det behøvedes; han foreskriver de nøiagtigste Regler for deres Opfostring; ja, han glemmer aldrig at kjøbe smaa Gaver til de mindste til Jul, — kort sagt, han er til enhver Tid utrættelig til at paase deres Tarv. Den Opdragelse, Børnene fik, var efter vore Dages Opfatning meget streng. Hovmesterinderne, Fru Anne Lykke og Fru Karen Sehested, var ikke at spøge med, naar den ringeste Forseelse blev begaaet. Saaledes slog den sidste engang Kongens Datter Leonora Kristina, da hun havde gjengjældt en Uartighed fra sin Musiklærers Side med samme Mynt, med et Ris saa grusomt, at hun hele 4 Uger efter neppe kunde gaa og hele sit Liv igjennem beholdt Ar efter de blodige Slag. Ogsaa Lærerne kunde af og til opføre sig paa en brutal Maade ligeoverfor de kongelige Børn. Saadant noget fik Kongen dog aldrig vide, da hverken Hovmesterinden eller Lærerne undsaa sig for at

---

*) Fru Ellens Forhold ved denne Tid faar vi god Rede paa i et Indlæg, som Kongen i 1641 indgav mod hende. Efterat han har skrevet om Fru Kirstens ved flere Leiligheder udviste skandaløse Forhold ligeoverfor Rhingreven, fortsætter han:

"Der Fru Ellen nu merkede, at det blev saa grovt, at Drengene og Kjærringerne paa Gaden pegede med Fingre efter Datteren, da gav hun sig til at græde immer fort og fort, mens Vi maatte intet faa at vide, hvorfor.

En Dag gik Vi bag ned af Slottet henod Tøihuset, og Fru Kirsten var med. Paa Veien sagde Vi til hende: "Hvi tusind Pokker græder din Moder saa?" Da svarede hun: "Min Moder er gal; naar hun ser, at jeg taler med en af Officererne, da bliver hun helt af Lave; thi hun kan ingen Tysk lide. Hun kan heller ikke lide de Jomfruer, der er hos mig." Hvortil Vi svarede: "Det maa være, hvorledes det kan; det maa inte sidde saaledes sammen (ɔ: det kan ikke forholde sig saa). Var dig, hvad du gjør. Vi saa endnu aldrig nogen, som det gik vel i Længden, som med Villie gjorde sine Forældre imod".

Digitized by Google

nøde eller overtale Børnene til at sige en Usandhed, naar de blev spurgt om, hvorledes de blev behandlede. Saa ofte Tid og Leilighed tillod det, prøvede Kongen nemlig Børnenes Kundskaber og forhørte sig om deres Opførsel. I Leonora Kristina har vi ogsaa et glimrende Bevis paa, hvilke lykkelige Resultater den omsorgsfulde Opdragelse, han gav sine Børn, kunde bringe. Men det maa rigtignok ogsaa lægges til, at hun var den eneste, som artede sig saa vel.

Allerede tidlig havde Kong Kristian til sine Døtre udset Ægtefæller inden den høiere Adelsstand. Den ældste af Døtrene, Anna Katharina, var saaledes allerede i 1627, da hun var 9 Aar gammel, bleven bortlovet til den 22-aarige Frants Rantzau til Rantzauholm, en Mand af rig og anset Familie, som blev Statholder i Kjøbenhavn, de to næstældste Sofia Elisabet og Leonora Kristina var i 1629 "halvt bortlovede", den første, der var 10 Aar gammel, til den holstenske Adelsmand Kristian Pentz til Neuendorf, den anden, der var 8 Aar gammel, til den 23-aarige Korfits Ulfeldt, der ved denne Tid endnu var Kongens Kammerjunker.

I sit Forhold til sin Hustru maa Kong Kristian have følt sig forpligtet til at tage Hensyn til sine Børns Følelser; men ved Siden heraf kviede han sig naturligvis ogsaa for sine tilkommende Svigersønners Skyld i det længste for at lade det komme til aabent Brud, da det jo maatte være klart, at Kongefamiliens Skam eller Hæder ogsaa maatte blive deres fra den Stund af, de knyttedes til den. Da nu Bruddet kom, var det imidlertid naturligt, at disse Svigersønner maatte tage Parti for Fru Kirsten, uanset hvad Opfatning de for sit personlige Vedkommende kunde have af hendes hele Færd. Om Frants Rantzau, som Kongen holdt af og overøste med Velgjerninger, medens Fru Kirsten ikke likte ham og modsatte sig hans Forbindelse med Datteren, hører vi saaledes, at han, umiddelbart efter at hun havde forladt Hoffet, arbeidede for at faa hende tilbage igjen. En November Aften 1632 var Rantzau og Kongen sammen paa Rosenborg, og ved denne Anledning talte han Fru Kirstens Sag hos Kongen saa djærvt, at de røg op at skjændes. Da han havde taget Afsked, vilde han spadsere lidt om paa Volden, for at kjøle sig lidt efter Stridens Hede, men gjorde paa denne sin Vandring et Feiltrin og styrtede i Slotsgraven, hvorfra man trak ham op som Lig. Kong Kristian sørgede meget over ham, og hans trolovede Brud skal efter Sagnet have græmmet sig tildøde over hans bratte Bortgang. Omtrent ved samme Tid tog ogsaa Fru Ellen Marsvin sin Datters Parti, omendskjønt hun tidligere havde været saa overbevist som nogen om hendes Datters Brøde; ved sin Optræden opnaaede hun imidlertid lige det modsatte af, hvad hun havde tilsigtet, nærmest vistnok derved, at hun krævede Ret for Naade. Vi skal se noget nærmere paa dette Omslag i Fru Ellens Stemning, som man ikke ganske uden videre tør tillægge Bevæggrunde af forkastelig Art.

Digitized by Google

Som allerede fortalt havde Fru Ellen taget sig af sin Datters Barn, "den kasserede Frøken", og ladet hende opdrage som hun var kongebaaren, ihvorvel Kong Kristian tidlig havde erklæret, at han ikke vilde have nogensomhelst Befatning med Fru Kirstens Barn. Efter hvert, som Barnet voxede til, troede Mormoderen at spore Lighed mellem det og Kongen, og jo længere hun betragtede det, desto flere Ligheder opdagede hun, ja tilsidst kunde hun endog paastaa, at det Barn, Kongen ikke vilde vedkjende sig, lignede ham om muligt i endnu høiere Grad end de øvrige, om hvis Ægthed der ikke herskede Spor af Tvivl. Hertil kom ogsaa, at der fra Fru Kirstens Parti var bleven udspredt det Rygte, at Rhingreven allerede havde forladt Landet, da Fru Kirsten sidste Gang blev frugtsommelig; det lod Kongen naturligvis staa derhen, men han fastholdt paa sin Side med største Bestemthed, at han ikke kunde være "den kasserede Frøkens", alias "Kramsfuglens" Fader. Endelig havde Fru Kirsten og hendes Parti nu ogsaa faaet det til, at det hele skulde være løs Sladder og Bagtalelse af Fru Kirstens tidligere Kammerjomfru, Vibeke Kruse, som var bleven Kongens Frille fra den Tid af, at Fru Kirsten bar tilskue synlige Tegn paa sin Brøde. Fru Ellen Marsvin havde endog ved denne Leilighed overtaget en Koblerskes Rolle, neppe af nogen anden Grund end for at give Kongen et haandgribeligt Bevis paa hendes fuldstændige Brud med Datteren. Som Følge af den Støtte, Fru Kirsten paa denne Maade fik fra forskjellige Kanter, blev hun stadig dristigere og fripostigere i sin Optræden mod Kongen, og med største Frækhed negtede hun at have gjort sig skyldig i nogetsomhelst Feiltrin, — ja sidstpaa havde hun rent glemt, at hun ved et Forhør, som Kongen lod hende underkaste i hendes Moders Nærværelse, havde aflagt et Slags Tilstaaelse, om sin Skjændsel, som hun vilde undskylde med, "at hun havde været gal".

Vi kan forbigaa Enkelthederne i den hele forargelige Sag, som er en eneste bundløs Sump af Raaddenskab, — hvorledes Kongen, naar den Strøm af Sladder og Bagtalelse, som Fru Kirsten og hendes Parti spredte ud over Landet, tog for meget Overhaand, af og til nødtes til at lade sin Hustru fængsle, — hvorledes Fru Ellen "søgte at flikke ham (Kongen) sin Datters Unge paa Halsen," — hvorledes Kongen tilbød at lade Fru Kirstens Sag undersøge af Herredagen, uden at kunne formaa hende eller hendes Parti til at gaa ind derpaa, — og hvorledes en Sammenkomst, der i 1641 fandt Sted mellem Kongen, Fru Ellen og flere af hans Svigersønner, ikke skaffede Klarhed i Sagen, ihvorvel den for en Tid bragte et Slags Vaabenstilstand mellem Parterne tilveie.

Under de Stridigheder, som Kongens ulykkelige Ægteskab havde fremkaldt, var selve Hoffet bleven delt i to Leire, Kongens Parti og Fru Kirstens eller Svigersønnernes Parti, som det senere gik over til at kaldes. Ihvorvel Splittelsen inden Hoffet maa betragtes som en nødvendig Følge af den særegne sociale Stilling, Fru Kirsten og hendes Børn indtog, er det paa den anden

Digitized by Google

Side sikkert nok, at den maa føres tilbage til Bruddet mellem Kongen og Fru Kirsten som sin nærmeste ydre Foranledning. Inden Udgangen af Aar 1642 var samtlige Kong Kristians og Fru Kirstens Døtre bortgiftede, Sofia Elisabet i 1634 med Kristian Pentz, Eleonore Kristine i 1636 med Korfits Ulfeldt, Elisabet Augusta i 1639 med Hans Lindenov til Iversnes og Tvillingsøstrene Kristiane og Hedvig i 1642 med Hannibal Sehested og Ebbe Ulfeld til Ovesholm. Ved Udgangen af Aaret 1642 stod saaledes "Svigersønnernes Parti", til hvilket ogsaa Kongens og Fru Kirstens Søn, Grev Valdemar Kristian, af forskjellige Grunde maa regnes, fuldt færdigt og med et Program, der i sine Konsekvenser nødvendigvis maatte have det danske Samfunds Sprængning og den dansk-norske Stats Opløsning til Følge.

Kongens Børn med Fru Kirsten var vistnok ikke stillede lige med hans Børn af første Ægteskab; men de stod dog et Trin over hans uægte Børn, Gyldenløverne, og selvfølgelig ogsaa over Landets øvrige høie Adel. De kongelige Svigersønner, som tilhørte denne, kom ved sine Giftermaal i et skjævt Forhold til sine Standsfæller, da de i sin nye Egenskab nødvendigvis maatte anbetroes Stillinger og Embedsposter, som de ellers i sin unge Alder neppe vilde have opnaaet. En saadan ufortjent Forfremmelse maatte sætte ondt Blod, og da Svigersønnerne paa sin Side heller ikke var udstyrede med Ydmyghedens Naadegave, mødte de sine Standsfællers Avind med Overmod og betragtede sig selv som en Slags særlig udvalgt Kaste, hvem ingen Fordel og ingen Indflydelse, som de kunde tilvende sig, ikke ogsaa med Billighed tilkom. Med alt dette laa deres Interesser og Sympathier dog mere paa den Stands Side, som de tilhørte ved Fødselen, end paa Kongedømmets. "Svigersønnerne", siger S. Birket Smith, "maatte danne og kom i Virkeligheden ogsaa til at danne et Parti af underlig amfibialsk Natur midt imellem de to Regjeringsmagter, holdende sig til Kongen, naar han havde noget at give det, sluttende sig til hans Modstandere for at tage, hvad han ikke vilde give det, i Virkeligheden utro mod alle — som tildels ogsaa mistroet af alle —, fordi det i alt nærmest ledvedes af en Bevæggrund: Hensynet til egen Fordel". Fremkomsten af et saadant Parti maatte blive farligt i en Tid, da Landet allerede i Forveien var udsuget af en overmægtig og egennyttig Adel, men dobbelt farlig, da det udelukkende bestod af Mennesker, som aldrig tog det nøie med Midlerne, naar de kun opnaaede Fordele for sig selv.

Af Kong Kristians og Fru Kirstens Børn slægtede kun en, Leonora Kristina, Faderen paa; de øvrige havde alle i større eller mindre Grad taget Moderens uheldige Egenskaber i Arv. Grev Valdemar Kristian maa saaledes have været en meget letsindig og hjerteløs Person, som ikke bluedes ved at fremføre de styggeste og nederdrægtigste Beskyldninger mod sine kjødelige Søstre, som for at tirre sin Fader paa lidenskabeligste Vis tog sin Moders Parti og som tilsidst opførte sig saa slyngelagtigt mod sin Moder, at hun kalder ham "Fordærvelsens Barn" og udtaler det Hjertesuk: "Gud fri mig for

Digitized by Google

ham, Gud for sin blodige Sveds Skyld lade mig aldrig faa ham at se her i Verden!" Dette Ønske fik hun ogsaa snart opfyldt. Sofia Elisabet skildres som et temmelig indskrænket og ubegavet, men derhos utaalelig opblæst, avindsygt, rænkefuldt og lidenskabeligt Menneske, der hverken kunde styre sin Tunge eller Hænder, naar hun var bleven opbragt. Kong Kristian kalder hende ogsaa med bidende Spot hendes Moders "rette, naturlige, kjære Datter". Et Sidestykke til hende var Søsteren Elisabet Augusta, hun var en ondskabsfuld Sladderhank, førte raadden Snak og slængte Skjældsord om sig, ret som hun ikke var en Kongedatter, men havde tilhørt Samfundets Bærme. Saavel hendes som Søstrene Kristianes og Hedvigs Ægteskab var meget ulykkeligt, og ihvorvel den sidste omsider løb bort fra sin Mand med en Student, der tilhørte hendes Tjenerskab, var hun dog — saavidt vi af de bevarede Efterretninger kan dømme — ikke værre end de to af sine Søstre, der ligeledes tænkte paa at rømme fra sine utro Ægtemænd, og da de blev hindrede i det, betalte dem med samme Mynt. For Hedvigs Vedkommende er der ogsaa det undskyldende Moment tilstede, at hun blev pryglet og paa anden Vis mishandlet af sin brutale Husbonde. Hvad Frøken Kristiane, Hannibal Sehesteds Gemalinde, angaar, laa hun i et evindeligt Kjevl med sin Husbonde og sine Søstre og giver i det hele Indtrykket af at have været et nærigt og pirreligt Menneske, som var vanskelig at gjøre tillags. Tilfælles med Søsteren Leonora Kristina havde hun en ikke ringe literær Interesse, hvorom en af hende istandbragt Samling af Folkeviser, der fremdeles er bevaret i Haandskrift, bærer Vidnesbyrd. Ogsaa Leonora Kristina, der forøvrigt i enhver Henseende stod uendelig høit over sine Søskende, synes at have været en temmelig lidenskabelig Natur, før hun blev tæmmet i den haarde Modgangens Skole, hun skulde gjennemgaa; men hendes Heftighed maa allerede i hendes lykkelige Dage være holdt i Age af hendes Klogskab, og ihvorvel der fra hendes nærmestes Side rettes forskjellige drøie Beskyldninger mod hende, vil man dog neppe være istand til at paavise en aabenbar slet Streg fra hendes Side. Tvertimod ser vi hende altid paatage sig det ofte meget lidet taknemmelige Hverv at stagge sin Moder og sine Søskende, naar de i sin Lidenskabeligheds Hede var paa Veie til at foretage halvforrykte Streger. Som Kvinde, Hustru og Moder skal vi senere lære hende at kjende som det store Mønster, der lyser gjennem Tiderne og trodser Glemselen.

Modtager vi saaledes af de bevarede Efterretninger ikke det fordelagtigste Indtryk af de fleste af Kong Kristians og Fru Kirstens Døtre, saa vil vi paa den anden Side i Kongens Svigersønner træffe en merkelig Samling af Subjekter af mere eller mindre mislig Art. Kristian Pentz til Neuendorf, som umiddelbart efter sin Forlovelse med Sofia Elisabet var bleven Guvernør i Glückstadt, af Kongen overhobedes med alskens Naadesbevisninger, og af Keiseren i 1636 blev optagen i tysk Rigsgrevestand, var en ubegavet og uduelig Person, som ikke var den Post voxen, som Kongen havde betroet

Digitized by Google

ham. Navnlig kom dette for Dagen under Torstensons Indfald i Hertugdømmerne. Han var vistnok rettænkende i visse Maader, men tillige saa svag, at hans Hustru, som han ikke formaaede at holde i Age, gjorde for ham, hvad hun vilde. Hans ulykkelige huslige Forhold var ialfald medvirkende Aarsag til, at han tilsidst gik fra Forstanden. En anden af Svigersønnerne, Hans Lindenov til Iversnes, som i 1639 havde ægtet Frøken Elisabet Augusta, skildres som en plump, fordrukken og indskrænket Mand, der først synes at have fulgt Svogeren Korfits Ulfeldt i tykt og tyndt, uden selv at have nogen personlig Indflydelse; senere hen sluttede han sig til Hoffet, da han, forgjældet op over begge Øren, som han var, fandt, at det svarede Regning, og kom derigjennem paa Kant med Ulfeldt, hvorved hans økonomiske Stilling ikke blev forbedret. Ebbe Ulfeldt til Ovesholm var en dygtig Officer — han havde i flere Aar tjenstgjort i den spanske Hær, hvor han sidst paa var bleven Generalmajor — og indlagde sig under Krigen med Sverige 1643—45 virkelige Fortjenester som Indehaver af Overkommandoen i Skaane. Men det er ogsaa omtrent alt det gode, man kan sige om ham. I Svigerfaderens sidste Levetid fik han Bornholm i Forlening, men styrede slet og gav Indbyggerne Anledning til Klage. Han mistede derfor i 1651 Lenet, og da han ikke kunde tilfredsstille sine Kreditorer og ikke vilde aflægge Regnskab for sin Lensforvaltning, rømte han det næste Aar til Sverige, hvor han fik Ansættelse som Generalmajor. Mod sin Hustru opførte han sig, som ovenfor omtalt, rent ud sagt som en Lømmel. Ihvorvel disse tre efter Evne stræbte at opnaa en Magtstilling, der svarede til deres høie Stilling som Kongens Svigersønner, var de dog i enhver Henseende at regne for Partiets Nuller, idet de kun ved at slutte sig til Føreren kunde siges at opnaa en vis Indflydelse. En saadan havde Partiet i Korfits Ulfeldt, der med sin Ærgjerrighed, sin Hensynsløshed, sit Hovmod og sin Umoral maa siges at være Partiet i Kjød og Blod. Naar man kun ikke taber af Sigte alle de Ulykker, han med velberaad Hu anstiftede, maa man sige, at hans Billede er ret heldigt truffet af en nyere dansk Digter, der kalder ham

> "en Lygtemand
> i Adelshovmodets Mose,
> som mer af Fantasi end Forstand
> har havt i sin skringlende Pose,
> hvis egenkjære, urolige Sind
> bestandig flagred mod Høiden,
> indtil i Rænkernes urede Spind
> al Sans og Mening gik fløiten".

Korfits Ulfeldt tilhørte en anset og gammel, men ikke synderlig rig Adelsslægt, den samme, hvortil hans Svoger, Ebbe Ulfeldt til Ovesholm,

Digitized by Google

hørte.*) Han var Søn af Rigskantsleren Jakob Ulfeldt til Urup og Egeskov og det syvende Barn i Rækken af sytten. I ung Alder foretog han længere Udenlandsreiser og kjæmpede i Tretiaarskrigen under Hertug Bernhard af Sachsen-Weimars Fane. Henimod Udgangen af 1629 kom han i Tjeneste hos Kristian IV. Korfits Ulfeldt var i flere Henseender en Personlighed, som uvilkaarlig maatte tildrage sig Opmærksomhed. Han var høi og velvoxen, hans Mine var imponerende som Herskerens; dog kunde han være elskværdig og vindende, naar bare han vilde. Hans gode Evner var yderligere udviklede under hans Ophold i Udlandet; han havde mange Interesser og besad megen Verdenserfaring. Men med alle disse Fortrin forbandt han ogsaa store Feil; han var besjælet af en hensynsløs Egoisme, der ikke kjendte noget andet Formaal end hans og hans Familiens Interesser. "Under det glimrende Ydre", skriver S. Birket Smith, "skjulte sig et uhyre Hovmod og et paa en Gang fremfusende og stædigt Sind, som dog savnede egentlig Fasthed, saa at han i flere af sit Livs vigtigste Afgjørelser viste sig svag og holdningsløs. Ja, selv hans intellektuelle Evner, som vakte saa megen Beundring hos hans Samtid, viste sig i Livets Prøve at have deres meget skarpe Begrænsning, og ingen, som har syslet med hans Historie, har kunnet undgaa at blive opmerksom paa, at han ofte røbede en paafaldende Mangel paa Forstaaelse af de store Opgaver, som Livet stillede ham." Fra 1632—34 havde han i Forlening Baahus med Viken, men ombyttede snart denne med andre betydeligere danske Len. I April Maaned 1637 udnævntes han tillige til Statholder i Kjøbenhavn. Af Keiseren blev han ligesom sin Svoger Pentz nogle Aar efter optagen i de tyske Rigsgrevers Stand.

I denne Stilling, som saaledes blev ham anbetroet, forstod Ulfeldt at vinde Kongens Tillid i den Grad, at hans Raad blev indhentet i de fleste

*) Slægtskabsforholdet mellem de to Svogre ses af følgende Tavle:

Knud Ulfeldt
til Kogsbølle † 1540.

Ebbe Ulfeldt til Svenstrup.	Jakob Ulfeldt til Kogsbølle † 1593.
Knut Ulfeldt til Svenstrup † 1586.	Jakob Ulfeldt til Egeskov og Urup, Rigskantsler † 1630.
Kristofer Ulfeldt til Svenstrup.	Korfits Ulfeldt g. m. Eleonora Kristina.
Ebbe Ulfeldt g. m. Hedvig.	

Digitized by Google

Korfitz Ulfeldt (1606—1664).

Digitized by Google

vigtigere Anliggender, ja i Begyndelsen af 1643 udnævntes han til Rigshovmester, en Stilling, der svarer til en Første- og Finantsministers. Denne misbrugte han paa forskjellig Vis og lagde baade lav Egennytte og Udueligheд for Dagen. Det var forsent, Kongen kom til den Erkjendelse, at hans Svigersøn hverken som Menneske eller Statsmand var den, han havde holdt ham for at være. Der opstod nu et spændt Forhold mellem dem, og dette kom især tilsyne efter den uheldige Krig med Sverige 1643—45, som Ulfeldt selv havde bidraget meget til at fremkalde.

Ikke lidet forskjellig fra de øvrige Svigersønner var i de fleste Henseender Hannibal Sehested, der maa have været den mest begavede, den mest praktiske og vistnok ogsaa den agtværdigste. I Ærgjerrighed gav han visselig Korfits Ulfeldt intet efter; men han var smidigere og forstod uendelig bedre at rette sig efter Forholdene. Han havde temmelig løse moralske Grundsætninger, og hans Opførsel mod Frøken Kristiane eller „Frøkenen", som hans Frue i Norge kaldtes, var ingenlunde, som man skulde have ventet. Men paa hans Forhold ligeoverfor hans Svigerfader og Velgjører er der lidet at sige. Ialfald optraadte han aldrig direkte mod ham, hverken i Statsanliggender eller i Forholdet til Svigermoderen, ihvorvel han ikke mindre gjerne end Kongens Døtre og de øvrige Svigersønner saa denne Strid udjevnet.

Som Følge af alt dette vil man ikke undres over, at Kong Kristian i sin sidste Levetid satte Hannibal Sehested høist af sine Svigersønner, skjønt denne heller ikke var fri for flere af de uheldige Egenskaber, som gjennemgaaende findes hos dem alle. Som Statholder i Norge kom Hannibal Sehested til at spille en saa fremtrædende Rolle, at vi allerede her maa dvæle ved hans Personlighed og enkelte Sider af hans Gjerning. Senerehen skal vi lære ham at kjende som den norske Hærs Gjenopretter og som Anfører i den Episode af den nordiske Krigshistorie, som efter ham bærer Navnet Hannibalsfeiden.

Hannibal Sehested tilhørte en gammel dansk, oprindelig holstensk, Adelsfamilie, der kan følges langt opgjennem Tiderne. Han var født i Aaret 1609 paa Øsel, hvor hans Fader, Klaus Maltesen, var Statholder. I sin Ungdom studerede han først ved det af Kristian IV stiftede Sorø Akademi og reiste derefter udenlands paa unge Adelsmænds Vis. Ved sin Hjemkomst i 1632 blev han ansat som Hofjunker hos Kristian IV. Kort efter begav han sig med kongelig Understøttelse paany udenlands og besøgte paa denne sin Færd de sydeuropæiske Lande, og da han vel var vendt hjem, blev han i 1636 — endnu kun 27 Aar gammel — betroet en vigtig og ansvarsfuld diplomatisk Sendelse til Wismar for at underhandle med den mægtige svenske Kantsler Axel Oxenstjerna. Ihvorvel denne, som vi nedenfor skal se, ikke paa langt nær faldt ud efter Kongens Ønske, havde den unge Sehested dog skilt sig med saa stor Dygtighed fra sit Hverv, at Oxenstjerna gav han den hæderligste Omtale, og Kongen lovede ham sin Datter Kristianes Haand. I det næste Aar (1637) ledsagede Sehested den femtenaarige Grev Valdemar Kristian som Hovmester paa en Udenlandsreise og blev i 1640 forlenet med Baahus

Digitized by Google

Slot og fik Sæde i det danske Rigsraad. Her traadte han i et Slags Opposition til Korfits Ulfeldt, hvis skadelige Sundtoldpolitik han modarbeidde. Da denne havde fremkaldt en Spænding med Holland, blev Hannibal Sehested i 1640 sendt til Spanien for at faa istand en Handelstraktat med dette Rige samt ved Siden heraf klage over forskjellige Overgreb, som spanske Undersaatter havde tilladt sig ligeoverfor danske og norske Handelsskibe. Efter langvarige Forhandlinger, som for en ikke ringe Del havde sin Grund i det stive spanske Hofceremoniel, lykkedes det ham at løse sin Opgave paa en usædvanlig tilfredsstillende Maade, og den Traktat, som afsluttedes, skaffede den dansk-norske Konges Undersaatter adskillig flere Privilegier, end nogen anden Nation endnu havde i Spanien. Den 1ste Mai 1642 afløste han Kristofer Urne til Aarsmarke som Statholder i Norge.

Forholdene hertillands var paa denne Tid saa ugunstige, som bedst tænkes kan, paa nær sagt alle Omraader. Landmanden var udarmet ved en Række af Misvæxtaar, Fiskerierne havde oftere slaaet feil, Handel og Søfart laa for flere Egnes Vedkommende nede. Hertil kom, at Skatter og Afgifter var stegne til en foruroligende Høide, navnlig paa Grund af de svære Bekostninger ved det nye Hærvæsen. Den norske Adel havde derhos i den sidste Tid vundet en Magtstilling og Indflydelse, som ingenlunde var gavnlig for Landets øvrige Stænder. Paa flere Steder af Landet, men især i de sydlige Grænselandskaber, hører vi derfor om Gjæring, der truede med at bryde ud i Oprør.

For at bøde paa Landets mislige finansielle Stilling tog Hannibal Sehested sig med Iver af Bergværksvæsenets Opkomst. Til at bestyre Kongsberg Sølvværk, der i den sidste Tid kun havde givet ringe Afkastning, fik han indkaldt Sachseren Johan Siegfried v. Lüttichau som Overberghauptmand. I Forening med denne arbeidede han for at faa Verkets hele Drift overtaget af Regjeringen; men dette strandede paa Participanternes Modstand. Alligevel lykkedes det Sehested i Forening med Lüttichau, der allerede i Slutningen af 1644 afgik ved Døden, at faa betalt Sølvværkets Gjæld, og ved Optagelsen af flere Gruber, hvoraf et Par opkaldtes efter Statholderen og hans Frue, drevtes Produktionen op i ikke ubetydelig Grad.

Ogsaa "Guds Gaves Kobberværk" i Kvikne i Østerdalen, til hvilket de største Forventninger knyttede sig, var af Statholderen omfattet med særegen Omhu. Allerede den første Sommer efter sin Embedstiltrædelse aflagde han Besøg her og afgav i Forening med fem Adelsmænd en Betænkning over, hvorledes dets Drift bedst kunde ophjælpes.

I det hele udfoldede Hannibal Sehested som Norges Statholder en Energi og Ufortrødenhed, som man neppe havde set Mage til hertillands igjennem Aarhundreder, og som danner et værdigt Sidestykke til Kongens egen Arbeidsomhed og kraftige Indgriben paa alle Hold. Han er tilstede overalt, hvor hans Nærværelse er ønskelig; de Dagsreiser, han kunde tilbage-

Digitized by Google

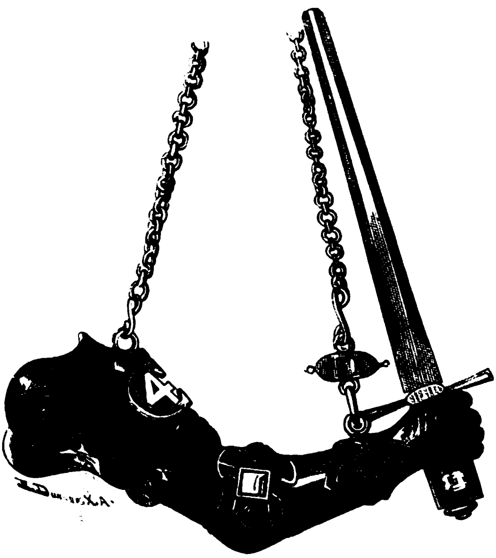

Hannibal Sehested og Frøken Kristiane.

Digitized by Google

lægge, ofte under Omstændigheder, som var forbundne med Livsfare, og de Strabadser, han formaaede at udholde, var ganske merkelige, naar man tager i Betragtning, hvor elendigt det norske Kommunikationsvæsen var i hine Dage. Havde der saasandt ikke været andre Egenskaber tilstede, der maatte nedsætte Statholderens Person i Folkets Øine, vilde utvivlsomt Hannibal Sehested have været omfattet med den samme Hengivenhed, som nogle Tiaar senere blev Ulrik Fredrik Gyldenløve tildel.

Den Stilling, som Hannibal Sehested som Norges Statholder kom til

117. Ridderordenen "Den væbnede Arm."
Denne blev stiftet af Kristian IV og uddelt første Gang i 1616. Den antages at have været foranlediget af Kalmarkrigens heldige Udfald og skjænkedes til tolv Herremænd, "som havde holdet sig vel udi den svenske Krig." Ordenstegnet, en blaa emailleret, med Kristian IV's Navnetræk prydet Arm, der holder et draget Sværd i Haanden, bares i en Guldkjede. Det sattes senere i Forbindelse med Elefantordenen. (Slgn. 119.)

at indtage, blev efterhaanden mere uafhængig, end hans Forgjængeres havde været, og smidig, som han var, forstod han at udnytte den paa bedste Maade. Norge, der i tidligere Tider havde været betragtet som en eneste stor Ladegaard under Danmark, som den danske Adel søgte at drage sig størst mulig Nytte af, blev ikke mindst under Hannibal Sehesteds Styre bragt Kongedømmet nærmere, og under de kritiske Forhold, hvori de forenede Riger ved Aarhundredets Midte befandt sig, var dette Land endog i visse Henseender det Nødanker, som

reddede den dansk-norske Stat. Folket, hvis Selvfølelse til en vis Grad kan siges at være vaagnet, smigrede han ved en hyppig Sammenkaldelse af Stænderne og kunde til Gjengjæld paalægge det saa meget drygere Skatter, som han lovede skulde anvendes til Landets eget Tarv. Hans Holdning ligeoverfor den norske Adel er ogsaa ret merkelig, forsaavidt som han paa den ene Side kun modstræbende foregede dens Rettigheder, medens han paa den anden forstod at anvende den mod det danske Rigsraad for herigjennem at skaffe Kongedømmet (og dets Repræsentant hertillands) størst mulig Fordel. Thi blandt Hannibal Sehesteds forskjellige Feil var hans umættelige Griskhed og hans uendelige Tragten efter ubillig Vinding de mest uhyggelige Træk; derfor maatte han ogsaa tilsidst med Skam opgive en Stilling, som han havde Betingelser for at kunne beklæde med Ære som neppe nogen anden, og ledsaget af Forbandelser forlade et Land, hvis Velsignelse han visselig kunde have været.

Kristian IV's udenrigske Politik. Deltagelse i Tretiaarskrigen. Gjenoprettelsen af den norske Hær. Krig med Sverige 1643—1645. Hannibalsfeiden og Kjeld Stub.

For at erholde et Indblik i Aarsagerne til de mange Ulykker, som i Kong Kristians senere Regjeringsaar væltede ind over de forenede Riger, maa vi betragte hans Politik ligeoverfor Udlandet, navnlig Tyskland og Sverige, lidt nærmere. I første Række maa vi da se paa de forskjellige Forhold, som bragte ham til at spille en Rolle i det store verdenshistoriske Drama, som kaldes Tretiaarskrigen, og som egentlig maa siges at danne Løsningen af de Forviklinger, som var opstaaede i politisk og religiøs Henseende ved Brydningen mellem Reformationens Idéer og det fra Middelalderen nedarvede geistlige og verdslige Herredømme.

Det første Sammenstød mellem disse Magter havde allerede kort Tid efter Luthers Bortgang fundet Sted i Reformationens Hjemland, Tyskland, hvor de protestantiske Fyrster reiste sig for at forsvare Evangeliets Sag mod den katholske Geistlighed og Keiseren. Nærmest paa Grund af den kjække Optræden, som Moritz af Sachsen († 1553) havde lagt for Dagen, nødtes Keiser Karl V til at indgaa paa Religionsfreden i Augsburg 1556, hvorved Protestantismen ogsaa i statsretslig Henseende hævdede sin Jevnbyrdighed med den gamle Kirke. I Virkeligheden var dog denne Fred snarere at betragte som

en Vaabenstilstand end som en endelig Løsning af Striden. Den frembragte nemlig flere nye Tvisteemner, end den ryddede gamle af Veien. Men for de tyske Protestanters Vedkommende var dog de vundne Resultater af vidtrækkende Betydning.

I den følgende Tid kræver de samme Spørgsmaal sin Løsning i Vest-Europa, idet de danner Hovedmomenterne i Nederlandenes Frihedskamp under Huset Oranien og i den voldsomme Søkrig, som Dronning Elisabet af England fører med Spaniens Konge Filip II om Herredømmet over Verdenshavene. I Frankrige sprænges Samfundet igjennem en hel Menneskealder fra hinanden i to Lag ved Hugenotternes Kamp med Katholikerne, og det nantiske Edikt af 1598, som Henrik IV gav sine tidligere Trosfæller, spiller for de franske Protestanters Vedkommende den samme Rolle, som Ausburger-Freden for de tyske, idet det bragte en midlertidig Stilstand, men ingen varig Løsning af Striden tilveie. I Sverige ser vi den samme Brydning i Kampen mellem Kong Sigismund og Karl IX; men her gaar Protestantismens Sag ubetinget af med Seiren.

Kampen er staaende: Den gamle Kirke stræber efter at gjenvinde sit tidligere Verdensherredømme, Protestantismen kjæmper for sin Bestaaen. Keiser Karl V havde, da han indsaa, at han ikke kunde slukke den Brand, som den tyske Munk og Schweizerpresten havde tændt, trukket sig tilbage bag Klostermuren; men hans Idéer optoges af hans Søn og Eftermand, Filip II, der især er en udpræget Type for den religiøse og politiske Reaktion. Enigheden inden Kirken skulde gjenoprettes med den verdslige Arms Hjælp, og den hele Menneskehed skulde forenes til et Universalmonarki under Habsburgernes keiserlige Scepter. Det gjælder nu ikke længere alene Protestantismens Existents, men hele Europas Frihed er truet.

Ogsaa i Østeuropa, inden det slaviske Element i Habsburgernes Arverige, kan vi følge Striden mellem Katholicisme og Protestantisme; i Keiser Matthias's Majestætsbrev for de bøhmiske Lande af 1609 har vi et Forsøg paa dens Løsning i Lighed med Augsburger-Freden og det nantiske Edikt, men er i Virkeligheden lige saa lidet tilfredsstillende som begge disse.

Et vigtigt Moment i Udviklingen er den Reformation, som i den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede finder Sted i den katholske Kirke og navnlig ledes af Jesuiterordenen. Ved denne Bevægelse forlenes Pavedømmet med ny Værdighed og Anseelse, og under de kraftige Paver, der i den følgende Aarrække staar i Spidsen for Kirkestaten, bliver Rom Hovedkvarteret, hvorfra Kampen mod Protestantismen ledes.

Paa samme Tid, som den katholske Verden samles, spredes Protestantismens Kræfter i Tyskland paa forskjellige Hold. For det første tilstod Augsburgerfreden alene Lutheranerne, derimod ikke de øvrige Protestanter fri Religionsøvelse; dernæst var det ikke de lutherske Undersaatter, som skulde nyde godt af Religionsfriheden, men alene Regjeringerne, idet det alene var

Digitized by Google

Kurfyrsterne, Fyrsterne og Stænderne, som havde frit Valg, om de vilde bekjende sig til Katholicismen eller Lutheranismen. Undersaatterne derimod havde ene og alene at holde sig til den Tro, som deres Landsherre havde, og skiftede han Religion, saa maatte ogsaa hans Undersaatter gjøre det. Lykkedes det saaledes den katholske Kirke at vinde en af Fyrsterne tilbage, var det ensbetydende med, at hans hele Land vendte tilbage til Katholicismens Skjød.

Det sterke Samhold mellem Lutheranerne, som tidligere havde skaffet dem Overtaget, havde ogsaa efterhaanden tabt sig; de var nu delte i to Partier, af hvilke det ene strengt holdt sig til Luthers Opfatning, medens det andet efter Melanchtons Forbillede i visse Retninger nærmede sig til Kalvinisterne. Især var det den saakaldte Konkordieformel (se ovenfor S. 589), som bidrog meget til at give Striden dens uhyggelige Karakter. Men paa samme Tid, som Lutheranerne skilte sig fra hinanden, traadte de ogsaa i skarp Opposition til Kalvinisterne, hvis Tal paa det sidste var voxet i det tyske Rige, og som ogsaa gjorde Krav paa at blive delagtige i Religionsfredens Goder. I det hele taget kunde det neppe være skjult for nogen, som med Opmerksomhed fulgte Sagernes Udvikling, at Følgerne heraf maatte blive skjæbnesvangre ved Udbrudet af en Religionskrig.

I Aaret 1607 forefaldt der i den schwabiske By Donauwørth nogle kirkelige Uroligheder, og dette havde til Følge, at Katholicismens Fører, den af Jesuiterne opdragne Hertug Maximilian af Bayern, ved Vaabenmagt satte sig i Besiddelse af Byen og forbød al protestantisk Gudstjeneste der. Nu paastod Protestanterne, at dette var en Krænkelse af Religionsfreden, og for at forhindre Gjentagelsen af saadanne Optrin sluttede de protestantiske Fyrster af Pfalz, Neuburg, Würtemberg, Baden og nogle andre i Mai 1608 den saakaldte "evangeliske Union", der omfattede baade lutheranske og kalvinistiske Medlemmer. Som Modvægt mod denne stiftede Hertug Maximilian af Bayern Aaret efter (Juli 1609) "den katholske Liga", der allerede i og for sig raadede over flere Kræfter og derhos styrkedes i endnu høiere Grad ved den religiøse og politiske Enhed, der holdt dens Medlemmer sammen.

Allerede ved samme Tid, dette foregik, truede Tvistighederne med at bryde ud i en almindelig europæisk Krig ved de Forviklinger, som den saakaldte jülichske Arvestrid fremkaldte. I Marts 1609 afgik nemlig Hertug Johan Vilhelm af Jülich og Cleve ved Døden uden at efterlade Børn, og paa hans rige Arv, som bestod af Hertugdømmerne Jülich, Cleve og Berg samt Grevskaberne Mark og Ravensberg, gjorde en Mængde tyske Fyrster Fordring. Men i nær Forbindelse med Arvespørgsmaalet stod ogsaa Striden mellem Religionspartierne, hvorved det fik en europæisk Betydning. Thi da Keiseren gjorde Mine til at ville inddrage Landet som et ledigt Rigslen, hvorved det habsburgske Hus vilde reise sig et nyt Bolværk mod Frankriges Grænser ved Rhinens nedre Løb, forbandt Kong Henrik IV af Frankrige

Digitized by Google

sig med den evangeliske Union, og da disse fik Tilsagn om Bistand fra Holland og England, saa det ud til en europæisk Krig. Allerede stod den franske Konge i Begreb med at føre sine Tropper over Rhinen, da han paa aaben Gade i Paris myrdedes af en halvgal Fanatiker ved Navn Frants Ravaillac.

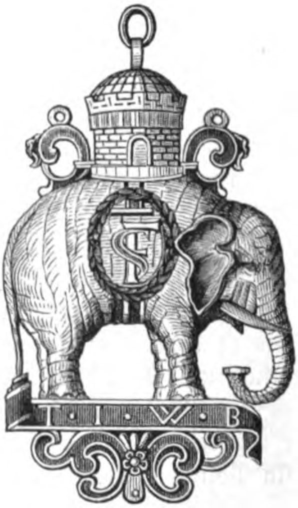
Bortset fra de mindre Krige, som føres i Nordeuropa for Løsningen af en og anden her opstaaet politisk Forvikling, hersker der i de følgende Aar en Ro, der uvilkaarlig minder om Havblikket før Stormen. Vi ser i denne Tid Partierne ordne sig i to bestemt adskilte Grupper, mellem hvilke hele Europa splitter sig. Paa Ligaens Side stiller sig de katholske Magter: Paven, Spanien, Østerrige og det med Huset Habsburg nær forbundne Polen. Den evangeliske Union søger samle om sig de protestantiske Magter. Allerede i 1610 henvender de sig til Schweiz, Danmark-Norge, England og Holland for at erholde Støtte.

Ved sine Svogerskabsforbindelser og ved sine forskjellige Interesser paa nordtysk Omraade, som vi efterhaanden vil lære at kjende, maatte Kong Kristian i den vordende Kamp være knyttet til de tyske Protestanters Sag. Men paa den anden Side hindrede flere Omstændigheder ham fra strax at slutte sig til Unionen. Ved sine Bestræbelser for at opkaste sig til uindskrænket Hersker over Nord- og Østersøen var han tidlig kommen paa Kant med Generalstaterne og med de fornemste tyske Handelsstæder, der under Kalmarkrigen maa siges at have stillet sig paa Sveriges Side. Det endelige Omslag i Generalstaternes Politik foregaar dog først efter Freden til Knærød, hvorved Ligevægten i Norden truedes i høiere Grad end før. Hertil kom, at Hollænderne begyndte at nære alvorlig Frygt for, at Spanien skulde vinde Danmark for sin Politik. Som Følge heraf enedes da de to gamle Modstandere Lübeck og Nederlandene i Aaret 1613 om et Forbund, der gik ud paa at beskytte Handelen i Nord- og Østersøen mod den dansk-norske Konge. Til dette Forbund sluttede i 1614 ogsaa Gustav Adolf sig. Men paa samme Tid, som Danmark-Norge saaledes blev truet med Isolation af en protestantisk Liga, var Kong Kristians hele udenrigske Politik rettet paa Nordtyskland, i hvis Anliggender han tog levende Del i egen Interesse. Kalmarkrigen havde noksom lært ham, at Gjenoprettelsen af de tre nordiske Rigers Enhed ikke lod sig gjennemføre, og han søgte Erstatning for, hvad hans Kongehus herved havde tabt, i Udvidelse af sin Magt og Indflydelse i Tyskland. Hansestædernes Privilegier blev indskrænkede, over Hamburg hævdede han sin Overlegenhed, og endelig stræbte han efter at tilvende sig Herredømmet over de nordtyske Floder Elben og Weseren, i hvilket Øiemed han anlagde Glückstadt. Af endnu større Rækkevidde blev hans Bestræbelser for at skaffe sine Sønner Herredømmet over saa mange nord-tyske geistlige Stifter som muligt. Hans yngste Søn af første Ægteskab, Hertug Ulrik, maatte vistnok nøie sig med Bispedømmet i Schwerin, som

Digitized by Google

han fik i 1624, men den næstældste, Hertug Fredrik, var paa en og samme Tid Hjælpebiskop (Coadjutor) i Bremen (fra 1621), Biskop i Verden (fra 1623) og Hjælpebiskop i Halberstadt (fra 1624). Men denne Magtudvidelse fra Kongens Side betragtedes med skinsyge Øine af Nordtysklands Fyrster, og havde saafandt Tidsforholdene tilladt det, vilde det utvivlsomt være kommen til et alvorligt Nappetag, saa meget mere som Gustav Adolf af Sverige ikke undlod at øge denne Mistillid ved Tilsagn om Bistand mod Danmark.

Ihvorvel denne store Konge besad, hvad de øvrige protestantiske

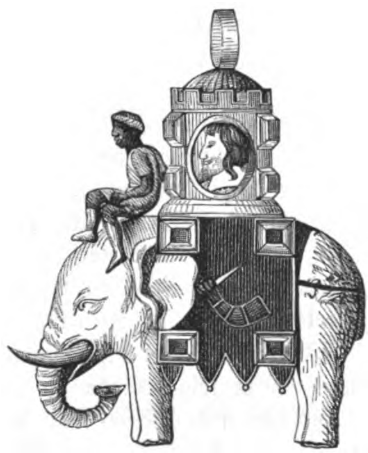

118. Fredrik II's Elefantorden.
Elefantordenen, den fornemste danske Orden, blev sandsynligvis første Gang indstiftet af Kristiern I i Aaret 1457 og stod i Forbindelse med et geistligt Broderskab. Efter Reformationen uddeltes den ikke, førend den i 1580 blev kaldt til Live paany og har senere bestaaet, ihvorvel den i Tidernes Løb har undergaaet forskjellige Forandringer.

Statsmænd paa denne Tid savnede, et klart og aabent Blik for den Fare, som truede Religionsfriheden fra Katholicismens Side og af mange ansaas for Protestantismens fornemste Støtte, var den gjensidige Mistro, der fra før af herskede mellem ham og den danske Konge, i Aarenes Løb voxet i Stedet for at aftage. Efter Freden i Knærød havde Kongerne vistnok staaet paa taalelig god Fod med hinanden, uden at de dog nogensinde kunde siges at være Venner. De havde optaget den Skik at holde Gesandter ved hinandens Hoffer, som nu var kommen mere og mere i Brug. De holdt af og til Møder med hinanden

Digitized by Google

paa Grænserne og omfavnede da hinanden i Paasyn af sine Ledsagere. Naar en og anden lykkelig Begivenhed var indtruffet, undlod de aldrig at ønske hinanden til Lykke. De Følelser, de gjensidig nærede, fandt et ret træffende Udtryk i Gustav Adolfs Udtalelser, idet han erklærede, at han anerkjendte Kong Kristians store Egenskaber, og at han satte ham høist blandt alle Europas Regenter; "men" — lagde han til — "jeg ønskede blot, at vi ikke var saa nære Naboer". Det er ikke let at sige, hos hvem man har at søge den første Aarsag til den gjensidige Mistillid og det hemmelige Nag, som efterhaanden opstod. Men ialfald maa disse Stemninger have faaet Næring, da Gustav Adolf i 1614 sluttede sig først til Forbundet mellem Generalstaterne og Lübeck og senere tiltraadte den evangeliske Union, blandt hvis Medlemmer enkelte befandt sig paa

119. Kristian IV's Elefantorden. (Sign. 117).

spændt Fod med den danske Konge. Paa Grund heraf strandede baade det Forsøg, han i 1615 gjorde paa at tilveiebringe et Forbund med Danmark, og de Underhandlinger, han to Aar efter knyttede med Danmark, Holland og England om Oprettelsen af en "protestantisk Universalunion", som skulde danne en Modvægt mod den katholske Liga. I Virkeligheden maatte Freden mellem Danmark-Norge og Sverige kun betragtes som en Vaabenhvile, som kunde gaa overstyr naarsomhelst. Der var meget, som tydede hen paa det. Stridigheder og Grænsetvistigheder begyndte igjen at høre til Dagens Orden. I det samme Aar, som Gustav Adolf arbeider for den protestantiske Universalunion, taler han til sine Stænder om "vor gamle Avindsmand Jyden"; han skriver til Axel Oxenstjerna om, at han anser en Krig med Danmark for uundgaaelig, ja han sikrede sig endog Hjælp fra Generalstaterne i Tilfælde af et Fredsbrud. Den Udvidelse af Sveriges Østersø-Herredømme, som i de forløbne Aar havde fundet Sted

Digitized by Google

maatte paa den anden Side være en Torn i Øiet paa Kong Kristian IV, der drømte om at opretholde de danskes Overhøihed paa dette Farvand. Ulige heldigere end i Kalmarkrigen havde de svenske Vaaben nemlig været i den Krig, som paa samme Tid førtes med Rusland, og som Gustav Adolf ligeledes havde arvet efter sin Fader. Ved en Række heldige Felttog, som ledédes dels af Kongen selv, dels af hans dygtige Hærførere Jakob de la Gardie og Evert Horn, lykkedes det at tvinge den mægtige østlige Nabo til i Aaret 1617 at indgaa Freden i Stolbova, hvorved Sverige erholdt Øst-Karelen (Keksholms Len) og Ingermanland med de der beliggende Fæstninger. Herved var en sikker Grænse opnaaet, og Russerne blev saa udestængt fra Østersøen, at de ikke kunde skyde saa meget som en Baad ud i dens Vand. Med et skarpt Statsmandsblik havde Kongen forudset de Farer, som truede Norden fra Ruslands Side, om denne Magt fik fast Fod ved Østersøen: "Faar denne Horde" skrev Kongen til sin Ven Kantsleren Axel Oxenstjerna, "engang Foden i Forstuen, saa trænger den sig ogsaa snart ind i selve Huset." Fire Aar efter gjenoptog Gustav Adolf sin Faders Krig med Polen efter først forgjæves at have tilbudt sin Fætter Kong Sigismund Fred. Sommeren 1621 gik han med sin Hær over til Lifland, hvor Riga efter nogen Tids Beleiring blev indtaget. Derpaa trængte han ind i Kurland, som ligeledes for en større Del maatte sverge ham Troskabsed. Om Vinteren vendte Gustav Adolf hjem til Sverige. Men den næste Sommer stod han igjen paa Krigsskuepladsen. Der blev nu indgaaet en Vaabenstilstand, som forlængedes til Sommeren 1126. Da Fiendtlighederne saa igjen begyndte, gik Gustav Adolf for tredie Gang over til Lifland, som atter blev erobret, hvorpaa han trængte ind i Kurland og Littauen. I de følgende Aar forlagdes Krigsskuepladsen til polsk Preussen, hvor Kampen i de næste Aar førtes med afgjort Held for de svenske Vaaben. Endelig sluttedes der i Altmark i Aaret 1629 en Vaabenstilstand, hvorunder Sverige skulde have Lifland med Riga samt af Preussen Byerne Elbing, Braunsberg, Pillau og Memel med tilhørende Omraader. Disse Besiddelser blev snart paa Grund af Toldindkomsterne af største Vigtighed for den svenske Krone.

Medens den polske Krig varede, var Forholdet mellem Danmark-Norge og Sverige oftere temmelig spændt, og stundom syntes det endog, som en ny Krig var uundgaalig. Det lykkedes vistnok at faa den afvendt; men den usikre Tilstand medførte dog, som vi skal se, Følger, der havde den videste Rækkevidde i Nordens Historie.

Imidlertid havde det igjennem lang Tid forberedte Sammenstød mellem Katholicisme og Protestantisme allerede fundet Sted, og den Stund var nu kommen, da alle store Spørgsmaal skulde finde sin Afgjørelse. Da Enkelthederne i denne verdenshistoriske Begivenhed tør antages at være tilstrækkelig bekjendte fra andre Skrifter, skal vi i denne Fremstilling kun

Digitized by Google

medtage Hovedtrækkene, der er nødvendige til Forstaaelsen af Begivenhedernes Sammenhæng.

Som ovenfor omtalt, havde Keiser Rudolf II nødtvungen tilstaaet de bøhmiske Stænder fri Religionsøvelse ved det i Juli Maaned 1609 udfærdigede "Majestætsbrev", men maatte allerede to Aar efter afstaa Bøhmens Krone til sin Broder Matthias, der ved Rudolfs Død (Januar 1612) tillige arvede Keiserværdigheden. Da Matthias ingen Børn havde, overdrog han endnu, medens han levede, Thronfølgen i Bøhmen til sin Fætter Ferdinand af Steiermark, der blev kronet i Juni 1617 efter at have lovet, at han ved sin Regjeringstiltrædelse skulde stadfæste alle Landets og Stændernes Rettigheder og Privilegier.

Ferdinand havde, ligesom Maximilian af Bayern, faaet sin Uddannelse hos Jesuiterne og var en af de største Fanatikere, Katholicismen havde at opvise, skjønt han personlig var en venlig og godmodig Mand. Han var besjælet af en glødende Troesiver, hvorpaa han senere hen skulde afgive de mest uanstødelige Beviser; men hans Kirkelighed gik, som en tysk Historiker har sagt, stedse Haand i Haand med hans Families Interesser. Til sin Frænde, Hertug Maximilian af Bayern, var han knyttet med sterkere Baand end Slægtskabets.

Det Løfte, som Ferdinand havde aflagt om at holde Majestætsbrevet i Agt og Ære, var han allerede dengang fast bestemt paa at bryde snarest muligt. Dette Forsæt kom da ogsaa tilsyne paa forskjellig Vis, idet protestantiske Stormænd berøvedes sine Embeder, og protestantiske Bønder paa flere Steder stilledes Valget mellem at antage Katholicismen eller forlade de Godser, hvorpaa de boede. Inden Aaret 1617 var gaaet til Ende, var det aabenbart, at de bøhmiske Katholiker vilde drive Protestanterne til det yderste: med Sverdet at forsvare sin Tro.

Alligevel indgik de protestantiske Stænder i Begyndelsen af Marts 1618 med et Klageskrift til Keiseren, hvori der nedlagdes Indsigelse mod den Overlast, som var Protestanterne tilføiet, og Forlangende om, at Majestætsbrevet skulde respekteres. Allerede ved Maanedens Udgang kom Keiserens Svar, der var holdt i en skarp og irettesættende Tone, og Stænderne blev paa det strengeste forbudne at holde flere Sammenkomster. Ikke desmindre samledes de paany, og deres Forbitrelse vendte sig især mod de de bøhmiske Statholdere, som paastodes at have indgivet Keiseren Svaret. En stor Skare begav sig da op paa Slottet i Prag, hvor fire af Statholderne just var tilstede. Efter et kort Ordskifte blev de to af disse førte ud af Salen, men de andre to blev "efter gammel bøhmisk Skik" kastede ud af Vinduerne, fra hvilket Fald de dog som ved et Under slap med Livet. En provisorisk Regjering blev indsat, og Jesuiterne maatte forlade Landet. Men hele Reisningen bar endnu Præg af Maadehold, idet Bøhmerne erklærede, at den var rettet mod deres Fiender, ikke mod Keiseren selv. Der blev dog øvet Tvang mod

enkelte katholske Byer, som negtede at godkjende de Skridt, de protestantiske Stænder havde taget.

Rygtet om Opstanden i Bøhmen satte den gamle og svage Keiser Matthias i største Skræk, da han var alt andet end forberedt paa, at det skulde komme til denne Yderlighed. Han saa derfor helst, at det hele blev udjevnet ved Eftergivenhed fra Regjeringens Side. Men Kong Ferdinand var af en anden Mening; han glædede sig endog over, at der nu frembød sig en gunstig Anledning til at faa Kjætterne ødelagte i Bund og Grund. Paa hans Foranstaltning rykkede keiserlige Hære ind i Bøhmen, hvor Krigen snart var i fuld Gang.

Skjønt den Hær, hvorover Bøhmerne raadede, ikke var den keiserlige underlegen, henvendte de sig dog om Hjælp til den evangeliske Union, og den fik de. I de bøhmiske Stænders Tjeneste traadte Greve Ernst af Mansfeld med 2000 Mand, og fra Schlesien kom 3000 Mand. Den keiserlige Hær blev mod Høsten nødt til at trække sig tilbage, og nu tænkte de ledende Mænd i Bøhmen for Alvor paa at frigjøre Landet for Habsburgernes Herredømme, ihvorvel Wienerhoffet ved Indrømmelser søgte at stagge den ophidsede Befolkning. Den næste Vaar (Marts 1619) afgik Keiser Matthias ved Døden, og hans Eftermand arvede hans Lande i fuldt Oprør. Under Greve Henrik Matthias von Thurn gjorde Bøhmerne i April Indfald i Mähren, hvis Indbyggere sluttede sig til Opstanden, og derpaa vendte Thurn sig mod Østerrige og trængte frem til Wiens Mure. Han forstod imidlertid ikke at benytte det gunstige Øieblik, men spildte Tiden med Underhandlinger. Wien blev undsat, paa samme Tid som Mansfeld blev slagen, og Prag truedes af en keiserlig Hær. Som Følge heraf maatte Thurn ile til den bøhmiske Hovedstads Forsvar. Det lykkedes ham at fordrive Fienden; men Ferdinand var paa sin Side reddet.

Ved det i August Maaned berammede Keiservalg kunde de protestantiske Kurfyrster ikke enes, og Kong Ferdinand blev derfor valgt. Men til Gjengjæld opsagde de bøhmiske Stænder ham Huldskab og Troskab og valgte i Stedet Kurfyrst Fredrik V af Pfalz, Kong Jakob af Englands Svigersøn, til Konge af Bøhmen. Denne modtog Valget og holdt i Oktober Maaned næstefter sit Indtog i Prag, hvorpaa hans Kroning og Hylding i Bøhmen, Mähren og Schlesien fandt Sted.

Under de Rustninger, som i den følgende Tid foregik baade fra katholsk og protestantisk Side, søgte Kong Fredrik Hjælp hos den evangeliske Union; men her mødte han kun Kulde og Ligegyldighed, idet han kun fik Tilsagn om Hjælp for sine Arvelande, om disse maatte blive angrebne. Den evangeliske Union sluttede i Midten af det næste Aar endog en Neutralitetsoverenskomst med Ligaen, hvorved Bøhmen fuldstændig overlodes til sin Skjæbne, ja enkelte protestantiske Fyrster tog Keiserens Parti mod til Vederlag at erholde enkelte Dele af Landet. Ogsaa hos Nordens Fyrster Kristian

Digitized by Google

IV og Gustav Adolf mødte Kong Fredrik dels Afslag, dels undvigende Svar, idet den første var for optagen med sine Planer paa Nordtyskland, medens den sidste ønskede at lære Forholdene i Bøhmen nærmere at kjende. Den eneste, som kom Kong Fredrik til Hjælp, var Siebenbürgens Fyrste Bethlen Gabor. Denne gjorde udpaa Høsten 1619 et Indfald i Ungarn og truede i Forening med Thurn Wien; men saa maatte de slutte Stilstand med Keiser Ferdinand, og den virkelige Hjælp, de havde bragt Kong Fredrik, var paa lidet nær jevngod med ingen. Selv blandt Kong Fredriks nærmeste Omgivelser herskede der Splid og Tvist. Under saadanne Forhold var det intet at undres over, at det maatte gaa Bøhmerkongen ilde.

I Modsætning til den Splittelse, som raadede i Protestanternes Leir, herskede der paa katholsk Side fuldstændig Enighed, idet Keiser Ferdinand nu overlod Hertug Maximilian af Bayern som Ligaens Overhoved at føre Katholicismens Sag med Vaaben. Til Vederlag herfor skulde han til Besiddelse erholde de Erobringer, han maatte gjøre i det tyske Rige (nærmest da Pfalz), og den pfalziske Kurværdighed. Under Maximilian tjente den udmærkede Hærfører, Nederlænderen Johan Tserklas af Tilly. Fra alle Kanter blev Kong Fredrik af Bøhmen snart haardt trængt. I Slutningen af August Maaned angreb den spanske Hærfører Spinola Rhinpfalz, paa samme Tid som Ligaens og Keiserens Hær rykkede ind i Bøhmen. Efter forskjellige mindre Skjærmydsler kom det den 8de November 1620 til et Slag paa det hvide Bjerg foran Prag, hvor Bøhmerne i mindre end en Time led det frygteligste Nederlag. Kong Fredrik, der fra Hovedstadens Volde havde iagttaget Kampen, tabte nu aldeles Modet og flygtede over Hals og Hoved først til Breslau og derfra over Berlin til Holland. Hermed var det ude med hans Herredømme, og snart var Keiserens Vælde igjen oprettet i alle de Lande, som havde deltaget i Reisningen. De haardeste Straffedomme blev nu bragte i Udøvelse mod alle Oprørere, der dels dømtes fra Livet, dels berøvedes sin Eiendom. Katholicismen skulde herefter være den ene herskende Religion i Landet, som erklæredes for et Arverige under Keiseren, hvis Magt skulde være uindskrænket. Majestætsbrevet blev af Keiser Ferdinand sønderrevet med egen Haand. Men Tusinder af Familier vilde ikke finde sig i det keiserlige Magtsprog og udvandrede. Bøhmen, der ved Tretiaarskrigens Udbrud havde havt over 4 Millioner Indbyggere, havde ved dens Slutning ikke engang 800000. Saa frygtelig havde Keiser Ferdinands Hevn og hans vilde Redskaber herjet det frugtbare og skjønne Land.

Religionskrigen indtræder nu i en ny Fase, idet den føres over paa tysk Grund, og denne Episode benævnes "den pfalziske Krig". I Januar Maaned 1621 udfærdigede Keiser Ferdinand en Achtserklæring mod Kong Fredrik — eller "Vinterkongen", som Katholikerne spotvis kalder ham — hvorved denne sattes udenfor Rigets Love og erklæredes at have sine kurfyrstelige Værdighed og sine Lande forbrudt. Det overdroges til Maximilian af

Digitized by Google

Bayern at bringe denne Dom i Udførelse. Den evangeliske Union, som nu med sterke Skridt nærmede sig sin Opløsning, nedlagde vel et Slags Protest herimod, men hertil toges der naturligvis intet Hensyn. Ihvorvel det, den evangeliske Union havde udrettet under sin Bestaaen, var overmaade lidet, var dens Opløsning dog indirekte til stor Skade for Protestantismens Sag; thi netop nu søgte de protestantiske Fyrster udenfor Tyskland at istandbringe et almindeligt protestantisk Forbund. I dette Øiemed blev der i Marts Maaned 1621 holdt en Kongres i Segeberg, hvor der mødte Udsendinger fra Danmark, England, Holland og nogle nordtyske Fyrster; men Underhandlingerne strandede, da Unionens Opløsning spurgtes. Ihvorvel Kong Jakob stod i et nært Frændskabsforhold til Kong Fredrik, gjorde han dog ikke synderligt for at bevare Pfalz for dennes Børn, ihvorvel dette utvivlsomt ved en betimelig Indskriden vilde være lykkedes ham. De eneste, som nu antog sig Kong Fredriks Sag, var de tapre Smaafyrster Grev Ernst af Mansfeld, Markgrev Georg Fredrik af Baden-Durlach og Hertug Kristian af Braunschweig; den første og den sidste af disse var sande Typer paa Tidens vilde Krigere, rene Eventyrene, der kjæmpede for at kjæmpe og plyndrede baade Ven og Fiende med største Upartiskhed. Markgreven af Baden-Durlach var helt forskjellig fra disse, idet det alene var hans Hengivenhed for Protestantismen og hans Venskab for den ulykkelige Kong Fredrik, som bragte ham til at drage Sværdet. Disse tre Mænd holdt nu gjennem nogle Aar Kampen gaaende; men det er dog meget tvivlsomt, hvorvidt de virkeligen kan siges at have gagnet Protestantismens Sag. Sikkert er det ialfald, at de ved sin Optræden gav Keiseren og Ligaen Paaskud til at hjemsøge Lande, som ellers sandsynligvis vilde være blevne forskaanede for Krigens Rædsler. Skjønt disse Fyrsters Hære talte opimod 70000 Mand, formaaede de dog ikke at holde Tillys Soldater Stangen, ihvorvel disse kun var halvt saa talrige. Skridt for Skridt trængtes de op mod Nordtysklands Kyster, hvor Hertug Kristian og Greven af Mansfeld i Slutningen af Aar 1623 nødtes til at afskedige sine Tropper. Altsammen tydede hen paa, at den katholske Reaktion ogsaa i Nordtyskland skulde gaa af med Seiren.

Da indtraadte der med et i den europæiske Politik et Omslag, som ogsaa paa de tyske Forhold kom til at øve den største Indflydelse. Kong Jakob af England, "der ikke kunde lade nogen Anledning til at optræde som Fredsmægler gaa ubenyttet hen", havde i de forudgaaende Aar staaet i Underhandlinger med det spanske Hof om et Giftermaal mellem en af hans Sønner og en spansk Prinsesse. Men disse Underhandlinger strandede, dels paa Grund af den Uvillie, som Englænderne nærede mod en saadan Forbindelse dels paa Grund af, at det spanske Hof ikke vilde opgive det gamle Venskab med Østerrige, som det nødvendigvis maatte gjøre for at faa en ny Forbundsfælle i England. Paa samme Tid foregik der ogsaa i Frankrige et merkeligt Omslag, der betegnes ved Richelieus Komme til Magten. Medens Regjeringen her efter

Digitized by Google

Henrik IV's Død nærmest havde staaet i Forbindelse med Spanien, traadte den nu (Sommeren 1624) i Alliance med Holland, der paa den ene Side laa i Kamp med Spanien og fra den anden truedes af Habsburgerne i Østerrige.

Allerede før denne Tid havde Gustav Adolf, der havde en klar Bevidsthed om, at den Krig, han førte med Polen, i flere Henseender maatte ansees for en Episode af Religionskrigen i Tyskland, udkastet en Plan til et Angreb paa Keiserens Arvelande. I Forbund med de tyske Fyrster af Østersøkredsen vilde han fra Polen af gjøre Indfald i Schlesien og derigjennem nøde Keiseren til at trække sine Tropper ud af Tyskland. Paa Efterretningen om det Omslag, som var foregaaet i Frankriges og Englands Politik, antager hans Planer et endnu meget større Omfang. Han vilde nu, at alle protestantiske Magter skulde slutte sig sammen til et fast Forbund og glemme den Splid og det Avind, som hidtil havde skilt dem ad. Ved den Styrke, som den indbyrdes Enighed maatte skabe, og ved Reisningen af alle Keiserens Fiender skulde Protestantismen sikres mod Overgreb fra den katholske Reaktions Side og det habsburgske Vælde knuses. I dette Øiemed skulde der paa en Gang aabnes et stort fælles Felttog af alle Forbundne, og denne Krig skulde føres i Spanien, Italien, Bayern, Polen og de østerrigske Arvelande. En Tidlang saa det ud til, at denne store Plan skulde vinde Bifald; men de Betingelser, som Gustav Adolf opstillede, forekom de protestantiske Fyrster saa svære, at de heller antog et andet Forslag, som blev dem forelagt af Kristian IV, og som var forbundet med mindre Bekostninger.

Allerede i 1624 havde Kong Kristian, der saa sine nedertyske Besiddelser truede ved den Holdning, som Tillys Tropper her indtog, ladet Keiseren vide, at han ikke vilde finde sig i sine Troesbrødres Undertrykkelse; men denne Gang havde han maattet bøie sig for det danske Rigsraads bestemt udtalte Villie, der ikke tillod ham at begynde nogen Fiendtlighed mod Keiseren. Senere hen ønskede Kong Kristian at føre Krigen i Forening med Gustav Adolf. Men nu holdt denne sig tilbage; han overlod til Kristian at bekrige Keiseren og traf selv Forberedelser til sit Felttog mod Polen.

I Mai Maaned 1625 modtog Kristian IV som Hertug i Holsten det paa ham faldne Valg som Kredsoberst i den nedersachsiske Kreds*) og samlede en betydelig Hær af tyske Leiesoldater. Af indfødte Danske fandtes der ikke ret mange i hans Hær; thi Krigen ansaaes hverken at gjælde det danske Folk eller Rigsraadet. Utænkeligt er det ikke, at ogsaa enkelte norske Eventyrere

*) Den tyske Kredsforfatning, der var det Baand, som holdt Riget sammen, og som gik ud paa at opretholde Landsfreden og Retsforfatningen, hidrørte fra Keiser Maximilians Tid (1500). Riget inddeltes nemlig i 6 Kredse, den bajerske, schwabiske, frankiske, rhinske (siden overrhinske), westfalske og sachsiske (senere nedersachsiske), hvortil fra 1512 af kom den nederrhinske, oversachsiske, østerrigske og burgundiske. Denne Ordning bestod indtil det første tyske Keiserdømmes Ophævelse (1806).

Digitized by Google

har været med.*) Ogsaa de nedersachsiske Stænder havde helst set, at deres Neutralitet var bleven respekteret; men for dem var der intet andet at gjøre end at slutte sig til den dansk-norske Konge, da Tilly vægrede sig ved at drage sine Tropper bort fra Kredsens Omraade. I Juni Maaned besatte Kong Kristians Hær Landet mellem Elben og Weseren, og hermed kan Krigen siges at have taget sin Begyndelse, skjønt der endnu hengik nogen Tid, før de fiendtlige Hære gik løs paa hinanden.

Allerede før det var kommet til noget egentligt Sammenstød, rammedes Kong Kristian af et Uheld, der skaffede hans Modstander en betydelig Fordel over ham. En Julimorgen tidlig, da Kongen red om paa Fæstningen Hamelns Volde for at inspicere Vagterne, styrtede han med sin Hest i Graven. Hesten knækkede Halsen, og Kongen maatte bæres maalløs bort. I to Dage laa han bevidstløs, og først efter fire Døgns Forløb var han saapas, at han kunde taale at flyttes. Men i de Par Uger, hvori han saaledes var dømt til Uvirksomhed, var Tilly ikke ledig. Medens Kong Kristians forskrækkede Underanførere hverken vidste ud eller ind og ilsomt trak sig tilbage til Verden, lagde Tilly sig efter en skarp Forfølgelse udenfor Byen Nienburg. Men inden han endnu havde magtet at indtage denne, havde Kong Kristian igjen overtaget Kommandoen over sin Hær og tvang ham til at gaa tilbage til Hameln.

Strax efter Felttogets Begyndelse havde Ernst af Mansfeld og Kristian af Braunschweig optraadt paany som Partigjængere med en Hær af engelske og hollandske Tropper, med hvilke de opererede i Tillys Ryg. Længere ude paa Aaret, da de havde havt adskillig Modgang og vanskelig kunde holde sig i Westfalen, indskibede de sine Afdelinger, der tilsammen talte 5—6000 Mand, og styrede nedover Rhinen. Siden stødte de til Kong Kristians Hær, Hertugen af Braunschweig for at optages i denne, medens Mansfelds Afdeling fremdeles skulde bestaa som en egen Hær uden at staa direkte under Kong Kristians Befaling.

Hermed var Krigens vigtigste Begivenheder for dette Aar forbi. Efterat Tilly i Begyndelsen af November ved et natligt Overfald havde allarmeret de danske Forposter ved Leinefloden, og Kristian IV, havde indtaget den af Tilly besatte Fæstning Stolzenau, indtraadte der en Vaabenstilstand, der skulde vare til Udgangen af Februar 1626, men senere blev forlænget.

Der var imidlertid nu paa Kamppladsen optraadt en ny Hærfører med en ny Hær, der i de følgende Aar skulde komme til at spille en betydelig Rolle. Det var den bøhmiske Adelsmand Albrecht von Waldstein eller Wallenstein. Hidtil havde Keiseren nemlig været henvist til at føre Krigen ved Hjælp af den katholske Ligas Hær, hvis Anfører Tilly var. Som Følge heraf var Keiseren

*) Som bekjendt lever der i Valle i Setesdalen Sagn om en "Bonde Aasmund", der boede paa Gaarden Røinestad, og som skal have deltaget i "den lange Krig i Tyskland". Læs om ham i L. Daaes Norske Bygdesagn, 1ste Samling (2den Udgave) S. 104 f.

Digitized by Google

ogsaa saagodtsom i et og alt afhængig af Ligaens Fyrster, ihvorvel han havde en levende Følelse af det uheldige i dette Forhold. Men hverken han eller hans Mænd vidste nogen Udvei for at skaffe en ny selvstændig, Keiseren undergiven Hær. Da tilbød Wallenstein sig at skaffe en saadan tilveie.

Wallenstein var udgaaet af en protestantisk Slægt. Han havde faaet en streng Opdragelse; men denne havde ikke magtet at lægge nogen Dæmper paa hans vilde, balstyrige Sind. Senere var han falden i Hænderne paa Jesuiterne; men ihvorvel deres Lære affatte sterke Spor hos ham, formaaede de dog ikke at gjøre ham til troende: han spottede Kristendommen og al Religion overhovedet. Han troede paa sin egen Styrke og paa Astrologernes Lære om, at Menneskets Skjæbne var opskreven blandt Stjernerne. I Italien havde han faaet sin Uddannelse; dette Lands forfinede Levemaade og Sæder havde han antaget, og de her herskende Ideer havde han tilegnet sig i en Maalestok, som neppe nogen i hans Samtid. Hans politiske Ideal blev Machiavellis Fyrste. Ved Giftermaal med en aldrende Dame, der snart døde, blev han en hovedrig Mand. Da Krigen udbrød i Bøhmen, rømte han med de mähriske Stænders Krigskasse til Keiseren, og ihvorvel denne ikke fandt det stemmende med sin Hæder at modtage Rovet, belønnede han dog Wallenstein for den Troskab, han havde lagt for Dagen. Da de bøhmiske Godser blev inddragne, fik han sin Andel af dem til Foræring, og andre Eiendomme erhvervede han for Spotpris. I Bøhmen alene eiede han et Omraade af 70 Kvadratmile, og hans Indtægter af dette Jordegods beløb sig til en større Sum, end Keiseren trak ind i Skatkammeret af det hele Kongerige. Som Herre, senere Fyrste og Hertug til Friedland, et Gods, som laa i det Hjørne, hvor Bøhmen, Sachsen og Schlesien mødes, udfoldede han en Pragt som en suveræn Fyrste. Ikke uden Grund har nyere Historikere draget en Sammenligning mellem ham og Napoleon I, og denne holder ogsaa i mange væsentlige Punkter Stik, ikke blot med Hensyn til de to Titaners Personlighed, men ogsaa med Hensyn til deres Planers vilde Storslagenhed. En bundløs Egoisme, der danner en diametral Modsætning til enhver sand Religion og sand Frihed, er Særkjendet for dem begge. Ligesom Napoleon repræsenterer Vrangen af Frihedens Ide, var Wallensteins Forhold overfor Religionen noget tilsvarende. Ogsaa i en anden Henseende er Ligheden slaaende: Ligesom den første hevnede sin Fædreneøs Fornedrelse med de grænseløse Ulykker, han bragte over Frankrige, saaledes hevnede ogsaa Wallenstein sit Hjemland Bøhmen paa det habsburgske Vælde.

Den Hær, Wallenstein paatog sig at stille i Marken, skulde udgjøre 20000 Mand. Hververingsomkostningerne skulde han selv bestride. Hærens Underholdning skulde ikke koste Keiseren noget; den skulde Riget udrede, idet han vilde lade de Lande, hvor hans Tropper blev lagte i Kvarter, skaffe dem, hvad de behøvede, altsaa en Plyndring paa noget anden Vis end den, Mansfeld og Braunschweig havde bragt i System. Men til Gjengjæld herfor fordrede han for sig selv en næsten uindskrænket Overkommando, Erstatning for sine

Digitized by Google

Udlæg og Vederlag i de Lande, han maatte komme til at erobre. Keiseren og hans Raad tvivlede paa, at dette lod sig gjennemføre saa hurtigt, som Tiden krævede. Men efter nogen Betænkning blev hans Tilbud i Juni Maaned antaget. Wallenstein holdt Ord. Allerede en Maaned efter havde han saa at sige stampet frem en Hær paa 23,000 Mand, med hvilken han rykkede ud fra Bøhmen. Om Høsten, da hans Hær var voxet til opimod det dobbelte, leirede han sig i Egnen mellem Magdeburg og Dessau til Bevogtning af Elbens midtre Løb. Havde han i Tide forenet sig med Tilly, saa vilde Krigen utvivlsomt have været afgjort først paa Efteraaret. Men dette gjorde han ikke, hvad enten hans Stolthed ikke tillod ham at taale en Feltherre over eller ved Siden af sig, eller han ventede, at det skulde lykkes Kong Kristian at slaa og tilintetgjøre Ligaens Hær. Den Mangel paa Enhed i Krigsførelsen, som havde været til Skade for de protestantiske Hære saa ofte tidligere, skulde for denne ene Gangs Skyld ogsaa hemme de katholske Hære i deres Bevægelser.

Vinteren hengik under Forberedelser til Krigens Fortsættelse fra Kong Kristians Side og under Underhandlinger med de protestantiske Magter om Undsætning og Subsidier. De tyske Stater, der ikke havde ladet det mangle paa store Ord, da det gjaldt om at faa Kong Kristian draget op i Krigen, havde nu lidt efter lidt begyndt at trække sig tilbage i neutral Stand, da Fienden stod for Døren. I Haag blev der derimod under 28de November 1625 mellem Danmark, Holland og England sluttet et Forbund, der gik ud paa, at Kong Kristian i Forening med den nedersachsiske Kreds skulde opstille en Hær paa 36—38000 Mand til Protestanternes Forsvar, medens Kongen af England og Generalstaterne skulde betale dels betydelige Subsidier, dels for den sidste Magts Vedkommende tillige stille en Hærafdeling til Kong Kristians Raadighed. Dette Forbund skulde ogsaa andre Magter indbydes til at tiltræde. Senerehen indbetalte Frankrige en Sum i Subsidier, ligesom Siebenbürgens Fyrste Bethlen Gabor formaaedes til at stille et Korps paa 15000 Mand.

I Begyndelsen af Aaret 1626 raadede Kong Kristian saaledes over 55—60,000 Mand, og da den forlængede Vaabenstilstand i Marts Maaned var udløben, udkastede han følgende Plan for det forestaaende Felttog: Gjennem Brandenburg og Schlesien skulde Ernst af Mansfeld gjøre Indfald i Ungarn, forene sig der med Bethlen Gabor og true de østerrigske Arvelande; Kristian af Braunschweig skulde søge at omgaa Tillys Hær og true de sydtyske Stater; selv skulde Kong Kristian med Hovedstyrken i Nordtyskland sysselsætte Tilly og Ligaens Hær. Men denne omfattende Plan strandede eller blev kun delvis gjennemført.

Ernst af Mansfeld drog gjennem Altmark og rettede gjentagne Stormanfald paa de sterke Forskansninger, som af Wallenstein var opførte ved Dessau, men blev kastet tilbage. Han bragte dog snart igjen sin Hær i

Digitized by Google

Orden og rykkede frem mod Schlesien, hvorved han tvang Wallenstein, der først lod, som han ikke ænsede ham, til at følge efter med sin hele Hær. Han blev nu kastet gjennem Jablunkapasset ned i Ungarn, men iverksatte her sin Forening med Bethlen Gabor. Denne viste sig ikke aldeles paalidelig og blev temmelig snart af Wallenstein tvungen til at slutte Fred med Keiseren. Herved blev Mansfelds Stilling uholdbar. Han vilde nu begive sig til Venedig for der at reise de fornødne Midler og Tropper til Kampens Fortsættelse; men paa Veien derhen blev han syg og døde i en liden By i Dalmatien. *)

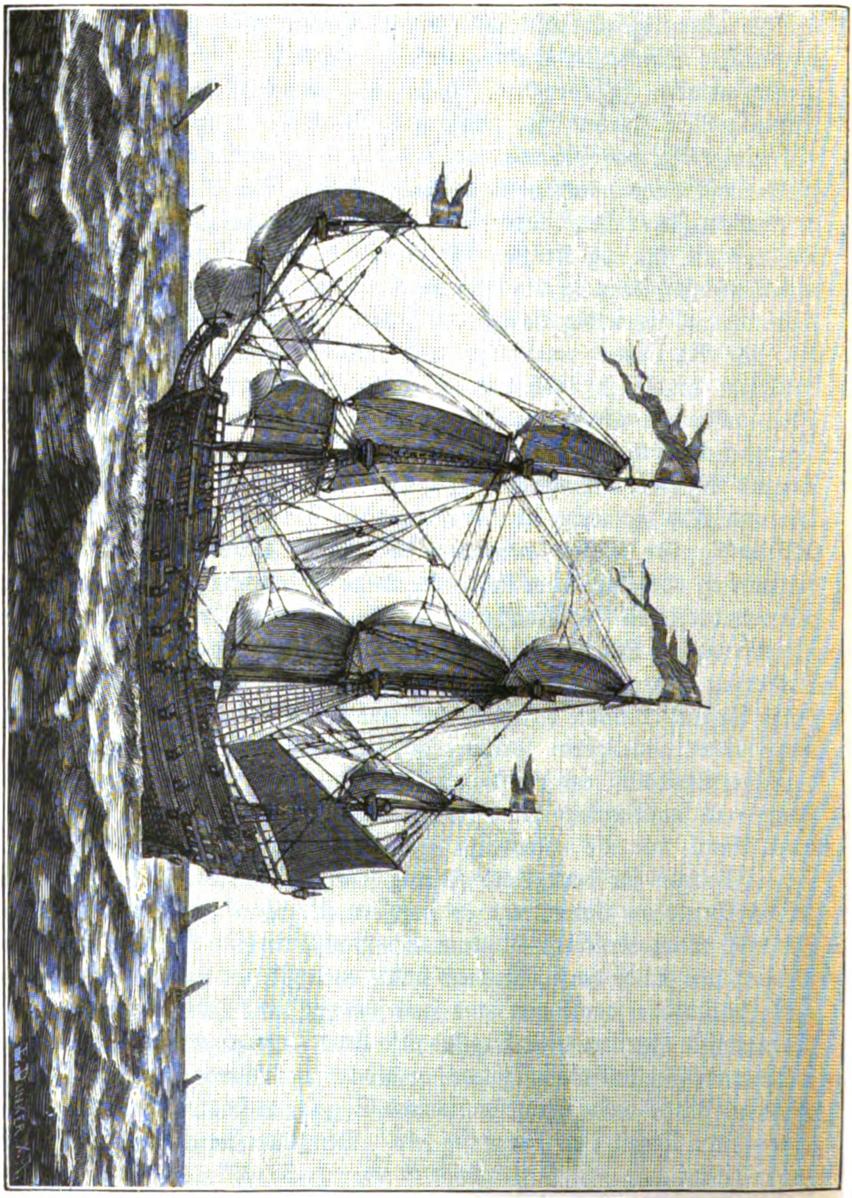
Angrebet paa Ligaens sydtyske Stater maatte indstilles ved Kristian af Braunschweigs uventede Død (Juni 1626).

Som Følge heraf kunde Tilly drage en betydelig Del af Wallensteins Tropper til sig, og Kristian IV, der ved Mansfelds umotiverede Angreb paa Dessauskanserne og ved Hertug Kristians Bortgang var kommen i slem Klemme, trak sig stadig kjæmpende tilbage for ikke at blive omgaaet. Ved den lille By Lutter am Baremberge (mellem Gøttingen og Wolfenbüttel) blev han imidlertid indhentet af Tillys Tropper og nødt til at modtage Slag. Kampen varede fra Morgen til Aften. Ganske vist havde Kongen i Begyndelsen Held med sig; men sidstpaa afgjorde Fiendens overlegne Artilleri Dagens Skjæbne. Kongens Hær kastedes paa vild Flugt, og han selv undkom med Nød og neppe efter et heltemodigt Forsvar til Wolfenbüttel. Saa fuldstændig var Tillys Seir, at 4000 Mand dækkede Valpladsen, og 22 Kanoner og 42 Faner erobredes, medens hans Tab efter eget Sigende kun skal have beløbet sig til nogle faa hundrede Mand. Kong Kristians Krigerry havde lidt et betydeligt Skaar; men Tilly vedgaar dog selv i en Skrivelse til Kurfyrsten af Bayern, "at han i 18 Feltslag aldrig havde havt en Modstander, der bedre forstod at ordne en Hær, med større Mod førte den i Træfningen, med større Duelighed forebyggede Uordener og paany opflammede de vigendes Stridslyst end Kristian IV". I de følgende Dage lykkedes det Kongen at samle enkelte spredte Partier af Flygtende; men andre — og deres Antal var ikke ubetydeligt — maatte overgive sig til Fienden.

Ikke blot for dette Aars Felttog, men for Krigens hele Gang fik Slaget ved Lutter am Baremberge en stor, om ikke egentlig afgjørende Betydning. Ihvorvel Kong Kristian i Ulykkens Stund viste en Sjælsstorhed, som man end ikke hos ham skulde have ventet at finde, øvede Nederlaget en nedslaaende moralsk Indflydelse saavel paa hans Hær som paa hans Forbundne. Flere af de nedersachsiske Fyrster, hvis Troskab ikke havde været at stole paa under de foregaaende Begivenheder, svigtede nu aldeles og aabnede Underhandlinger med Keiseren, da de ansaa Protestantismens Sag for at staa paa saa svage Ben, at hver gjorde klogest i at bjerge sig selv. Den Understøttelse, som fra de uden-

*) Det fortælles, at da Mansfeld følte Døden komme, reiste han sig af sit Leie, lod sig iføre sine prægtigste Klæder og Vaaben og døde saa, staaende mellem to af sine Tjenere.

Digitized by Google

120. Orlogsskibet „Norske Løve", bygget 1624 af David Sinclair. Efter en paa Rosenborg Slot opbevaret Model, forfærdiget 1650 af en Nordmand ved Navn Jakob Jensen.

Digitized by Google

landske Magter var bleven ham tilsagt, udeblev enten ganske eller blev ham i ethvert Fald ydet i en meget begrænset Maalestok. Kun fra Frankrige og sin Søstersøn Karl I af England erholdt han nogen Hjælp. Af sine egne danske og norske Undersaatter havde Kongen heller ikke stor Bistand at vente, og hvad Rigsraadet angaar, fik han fra den Kant det lidet trøstelige Svar, at det var som Kredsoberst i den nedersachsiske Kreds, ikke som de forenede Rigers Konge, han deltog i Kampen. Man maa imidlertid indrømme, at den danske Adel denne Gang gjorde ikke ubetydelige Opofrelser, og ved at optage betydelige Laan, hvorfor flere af Krongodserne sattes i Pant, lykkedes det Kongen at gjenoprette sin Hær, der bragtes op til 44000 Mand, af hvilke de 30000 indtog en defensiv Stilling ved Elbens nedre Løb, medens et Korps paa 14000 Mand laa i Schlesien. Men det samme Uheld, som havde fulgt Kong Kristian ved hans tidligere Angreb, fulgte ham nu ogsaa i hans Forsvar. Hans Hær var langt fra tilstrækkelig til at dække den lange Linie fra Bremen og helt ned til Schlesien, og som Følge heraf kunde Wallenstein med sin Hær uimodstaaelig trænge sin Modstander bort fra Schlesien, Brandenburg og Mecklenburg, paa samme Tid som Tilly trykkede den dansk-norske Konges Hovedstyrke op imod Holsten. I August Maaned kunde Ligaens og Keiserens Hære, der tilsammen talte adskilligt over 70000 Mand, gaa over Elben og leire sig i Lauenburg. Kong Kristian, der mod denne Styrke knap kunde stille 20000 Mand, gjorde først et Forsøg paa at aabne Underhandlinger med Fienden; men da Wallenstein opstillede den ublu Fordring, at Øresund skulde afstaaes og Danmark indgaa i det tyske Rige som dettes Admiralstat, afbrød Kongen Forhandlingerne og fortsatte Tilbagetoget. Dette maa temmelig snart have faaet Karakteren af en panisk Flugt. Wallensteins Hær udbredte sig over Holsten, hvis Byer blev indtagne. Kun Glückstadt, Krempe og Slottet Breitenburg gjorde Modstand; ellers faar man et høist trøstesløst Indtryk af det hele Forsvar. I Nærheden af Kolding søgte Kongen vistnok at byde Fienden en ordnet Modstand; men al Disciplin var opløst i den Grad, at de fremmede Tropper i hans eget Paasyn plyndrede Byen og Slottet. Kongen nødtes da til at gaa over til Fyn, medens han overdrog til sin Søn Prins Kristian og Oberst Baudissin at forsvare den jydske Halvø. Ingen af disse var dog denne Post voxen; Baudissin plyndrede Egnen vidt og bredt, saa Jyderne i sin Harme herover ikke blot negtede at kjæmpe mod den fremrykkende Fiende, men tildels endog forenede sig med ham for at udrydde det Røverpak, som Kongen saaledes havde draget ind i Landet. Som Følge af alt dette blev hele Halvøen hjemsøgt paa det skrækkeligste, og Wallenstein skaltede og valtede, som han selv lystede.*) Den dansk-

*) Flere adelige jydske Familier tog i denne Hjemsøgelsens Tid sin Tilflugt til Norge. Blandt dem var ogsaa Erik Juel til Hundsbek, Befalingsmand paa Aalborghus, som tog Bopæl i Kristiania, hvor hans Søn, den store Søhelt Nils Juel, blev født den 8de Mai 1629.

norske Stats Opløsning ansaas allerede for en Kjendsgjerning, saa Kongens Fiender, hvortil det holsten-gottorpske Hus havde sluttet sig, drøftede, hvorledes de bedst skulde dele hans Lande. Saaledes gjorde en af de holsten-gottorpske Hertuger, Adolf, Paastand om at erholde Norge til arveligt Len. Men de største og mest omfattende Planer udkastede vistnok Keiser Ferdinand selv i Forening med Wallenstein. De Fredsvilkaar, som Wallenstein havde tilbudt Kong Kristian før Indrykningen i Danmark, skulde, hvad enten denne antog dem eller ikke, danne Grundvolden for den politiske Bygning, som Keiseren og hans Feltherre stod i Begreb med at opføre. Den danske Adel skulde afsætte og forjage Kong Kristian, hvis Lande af Keiseren skulde inddrages umiddelbart under hans Besiddelser. Derhos vilde han opkaste sig til Herre over Østersøen. Herredømmet over alle de Have, som beskyllede Europas Kyster, skulde fordeles mellem de tvende Grene af det habsburgske Hus; medens den spanske Konge skulde udstrække sit Scepter over Atlanterhavet og dets Bugter indtil Elben, skulde den tyske Keiser raade over Nordsøen og Østersøen. Wallenstein, der blev udnævnt til keiserlig Generaladmiral („General des oceanischen und baltischen Meeres") blev ophøiet til tysk Rigsfyrste og fik Valget mellem Danmarks Krone og Mecklenburgs Hertugdømme. Men Planerne gik endnu videre. Det gamle Feudalaristokrati, som dannede Grundlaget for det tysk-romerske Keiserdømme, skulde afløses af et Militærmonarki; bag dette skimtedes i store Omrids et habsburgsk Universalmonarki. Romerriget skulde oprettes paany i dobbelt Forstand, saaledes som det maa have afspeilet sig i en Hohenstaufers eller en Gregor VII's dristigste Drømmesyner.

Men denne Forening af et altomspændende Militærmonarki, som Wallenstein havde udkastet Idéen til, og en katholsk kirkelig Verdensstat, som Ferdinand II i sine fromme Drømmerier opbyggede, var og blev et Hjernespind, der minder om Barnets Leg med Sæbeboblen, det oppuster og lader stiger til Veirs: den spiller et Øieblik i et fortryllende Lysskjær for i det næste at forsvinde sporløst. Endnu før Grundvolden var lagt for det Universalrige, Ferdinand II og Wallenstein vilde bygge, viste Idéen sig at være uigjennemførlig. Reisningen i Sydtyskland havde endt med at lægge ogsaa Nordsktyskland for Keiserens Fødder; men da denne vilde strække sit Vælde ud over den naturlige Grænse, mødte han en Modstand, som vel ikke strax, men dog om føie Tid skulde fravriste Reaktionen den allerede vundne Seir.

Med den jydske Halvøs Okkupation var Danmark nemlig ingenlunde erobret, og ihvorvel Keiseren havde tilbudt Wallenstein dette Riges Krone, var der dog ved denne Disposition adskilligt, som minder om Fabelens Helte, som solgte Huden, før Bjørnen var fældet. Thi i denne Nød blev den danske Flaade, som Kong Kristian havde sat i en fortrinlig Stand, hans Tilflugt og Landets Redning.

Ved Krigens Udbrud havde Kongen udrustet en Flaade paa 24 Orlogs-

Digitized by Google

Skibe og 6 Fregatter, som var bleven fordelt i forskjellige Afdelinger, der skulde bevogte Kysterne, understøtte Hæren og hævde Kongens Overhøihed paa Søen. I de første to Aar havde Flaaden ikke havt nogen Anledning til at gribe direkte ind i Krigens Gang; derimod udfoldede den efter det ulykkelige Slag ved Lutter en betydelig Virksomhed. For at standse Fienden ved Elben sendtes en Eskadre derhen. Under Kongens Tilbagetog og Fiendens Fremtrængen i Jylland blev Flaadens øvrige Afdelinger beskjæftigede med Troppetransporter. Endelig hindrede den de wallensteinske Horder fra, som deres Fører havde tænkt, paa Handelsskuder og Smaafartøier at gaa over til Øerne og fuldende Landets Erobring. Det blev endog paastaaet, at Wallenstein i sin Harme over ikke at kunne komme over Lille-Belt lod Havet beskyde med gloende Kugler. Om Vaaren 1628 efter Isløsningen kunde den danske Flaade endog gaa angrebsvis tilverks. Saaledes blokerede en Afdeling Weserens, Elbens og Eiderens Mundinger, en anden holdt Belterne ryddelige, en tredie krydsede omkring langs Østersøens Kyster. Selv tog Kongen ved et raskt Angreb tilbage Femern, som Fienden i Vinterens Løb havde sat sig i Besiddelse af. Vistnok søgte Wallenstein at sikre sig mod Landgang ved at opkaste svære Forskansninger paa de Steder, hvor en saadan kunde befrygtes. Men han følte kun altfor godt, hvor uholdbar hans Stilling var, saa længe han ingen Flaade havde.

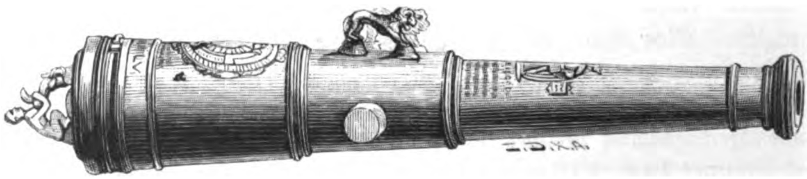
Wallenstein vidste vel, hvad han gjorde, da han foretrak Mecklenburgs Hertugdømme for den danske Krone. Det mecklenburgske Fyrstehus, som forøvrigt strax efter Slaget ved Lutter am Baremberge havde skilt sin Sag fra Kong Kristians, blev ved et keiserligt Dekret afsat fra Regjeringen, og Hertugdømmet skjænkedes under 19de Januar 1628 til Wallenstein. Fra dette Land og Pommern, som inden føie Tid ligeledes blev besat, var det, Wallenstein vilde udruste den Flaade, som skulde betvinge de danske Øer og gjøre Keiserens paastaaede Overhøihed over Østersøen til Virkelighed. Men denne Plan strandede paa Byen Stralsund. Denne By vægrede sig nemlig ved at modtage en keiserlig Besætning, og da Wallensteins Undergeneral Arnheim med Magt vilde sætte sin Villie igjennem, satte Borgerne sig til Modværge. Arnheim skred da til at beleire Byen, som fik Undsætning fra Danmark. Paa Rygtet om den uventede Modstand ilede Wallenstein derhen, og han skal have svoret, at Stralsund skulde blive hans, om det saa var bundet med Lænker til Himmelen. Men havde han efter sin vanlige Skik læst saadant i Stjernerne, saa slog det denne Gang ikke ind. De Stormløb, han lod foretage, og den voldsomme Kanonade, han aabnede mod Byen ved Dag og ved Nat, skræmte ikke de modige Borgere, og sidst i Juli nødtes Wallenstein til at hæve Beleiringen. Thi nu viste Kong Kristian sig udenfor Kysten med en Flaade paa 200 Transportskibe og med 8000 Mand ombord, og da Wallenstein frygtede for, at hans Tog gjaldt Mecklenburg, ilede han hen for at forhindre hans Landgang. Det lykkedes ham at afslaa de Forsøg, som Kong Kristian gjorde

Digitized by Google

paa at sætte sig fast ved Wolgast, og at drive ham med Tab tilbage til Skibene. Kongen vendte, som det syntes, med uforrettet Sag tilbage til Kjøbenhavn; men hans fornemste Hensigt med Togtet var dog opnaaet, idet Stralsund var bleven frelst. Ganske vist aabnede Wallenstein en ny Beleiring, men heller ikke denne faldt heldigere ud, end at han igjen maatte hæve den, efterat 10,000 Mand af hans Hær havde maattet sætte Livet til i Løbet af tre Maaneders Tid.

I Virkeligheden foregaar der ved det heltemodige Forsvar, som Stralsunds Borgere bød Keiserens vilde Hærfører, et Omslag i Krigens hele Gang. Thi under dette er det, at den svenske Heltekonge Gustav Adolf først og egentlig griber ind i Krigsbegivenhedernes Gang for i Løbet af faa Aar lig en Makedoniens Alexander at lede Verdenshistorien ind paa nye Baner.

Allerede i April Maaned 1627, da Kristian IV havde prøvet Modgang paa alle Hold, og den ene efter den anden af hans Forbundsfæller faldt fra, havde den ridderlige svenske Konge aabnet Underhandlinger om et Forbund

121. 14-pundig Metalkanon, "Erik Eiegod", støbt 1604. Tilhørte Bestykningen paa "Danebrog", der sprang i Luften i Kjøgebugt 1710.

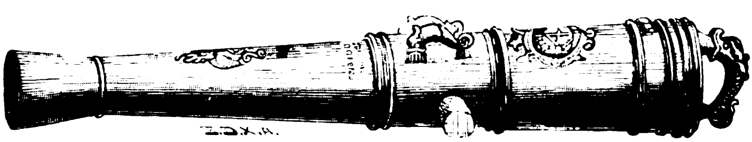
med Kong Kristian. Men dette Forsøg hemmedes af den gjensidige Mistro, som herskede mellem Kongerne; det tør og hænde, at det fornemmelig er strandet paa, at Kong Kristian har kviet sig for at modtage Haandsrækningen. Gustav Adolf fulgte imidlertid med stor Opmerksomhed Begivenhedernes Gang. Han tilbød senere Hertugerne af Mecklenburg Bistand til at forsvare deres Residentsstad; men ogsaa dette hans Tilbud mødte Afslag. Han maatte derfor atter se Tiden an. Men han var dog vel vidende om, at "hvis Danmark og Sundet tabtes, vilde Turen først og fremst komme til Sverige", og han fremholdt med stor Styrke for sit Raad, at Faren rykkede nærmere fra Dag til Dag. Henimod Udgangen af 1627 aabnede han saa paany Underhandlinger med Danmark, og langt om længe afsluttedes der i Begyndelsen af Januar 1628 under stor Betænkelighed fra Kong Kristians Side et Forbund, hvorefter Sverige skulde udruste 8 Orlogsskibe til Danmarks Bistand for et Par Maaneders Tid.

Wallenstein, der maa have været uvidende om de Forhandlinger, som fandt Sted mellem Danmark-Norge og Sverige, søgte nu at forpurre Sagen

Digitized by Google

ved at tilbyde Gustav Adolf et Forbund, der gik ud paa, at Danmark-Norge skulde deles mellem Sverige og Tyskland. Men snart opdagede han, at han havde taget feil af ham, og nu skulde den svenske Konge times den samme Skjæbne, som havde været Kong Kristian tiltænkt, idet han vilde afsætte ham og i Stedet indsætte en af sine Generaler paa Sveriges Throne. Dette var imidlertid lettere sagt end gjort; thi nu begyndte Gustav Adolf at gaa angrebsvis tilverks, idet han undsatte Stralsund. Under 24de Juni 1628 sluttede han nemlig med denne By en Overenskomst, der gik ud paa, at den herefter stedse skulde forblive under Sveriges Krone.

I Danmark var det i den sidste Del af Aaret 1628 kommet til forskjellige Sammenstød, i hvilke snart Fienden, snart Danskerne havde Overtaget. Da Vinteren nærmede sig, begyndte man paa begge Sider at nære Frygt for gjensidige Overfald, idet Danskerne ventede, at Fienden paa Isen skulde gaa over til Øerne. Begge Parter ønskede paa lempeligste Maade at trække sig ud af Krigen. I Slutningen af Aaret 1628 indledede der saa

122. 8-pundig Metalkanon, "Drage", støbt 1623. Af Danebrogs Bestykning.

i Lübeck Fredsunderhandlinger mellem Danmark og Keiseren. Dette kom Gustav Adolf, som nu for Alvor havde tænkt at kaste sig op i Krigen, lidet tilpas, og han søgte derfor af bedste Evne at formaa Kong Kristian til at fortsætte den i Forbund med ham og Svenskerne, ja, han gik endog saa vidt, at han lovede ham Bistand mod hans Undersaatter, om disse skulde modsætte sig Krigens Fortsættelse. I Januar 1629 søgte hans Fuldmægtige Adgang til Fredsmødet i Lübeck, men blev afviste. Kong Kristian modtog da en Opfordring fra Gustav Adolf til at møde ham paa Grænsen. Denne merkelige Sammenkomst, som fulgtes med stor Opmerksomhed af Samtiden, fandt Sted i Ulfsbäcks Prestegaard i Smaaland i Dagene efter 22de Februar.

Her kom først paa Tale de Forhandlinger, som just førtes i Lübeck, og hvorunder de keiserlige Fuldmægtige havde nedlagt Paastand om Afstaaelsen af Holsten, Slesvig og Jylland. Gustav Adolf ytrede da, at hvis det var Kong Kristian om Fred at gjøre, saa vilde han nok opnaa den og derhos faa tilbage de Lande, som befandt sig i Fiendens Vold. Da Kong Kristian drog dette i Tvivl, forestillede Gustav Adolf ham, at Keiseren ikke

Digitized by Google

havde andet Valg, hvis han vilde faa istand den Flaade, der skulde gjøre ham til Herre over Østersøen. Men alt dette var alene for at vinde Tid; neppe vilde det habsburgske Hus se sit Vælde over Østersøen befæstet, før det ogsaa vilde lægge Nordeuropa fuldstændig under sit Scepter. Han tilbød sig allerede i Forhandlingernes Begyndelse at opsætte en ikke ubetydelig Hær og udkastede i store Træk den Plan, som maatte følges, om det foreslaaede Felttog kom istand.

Under Forhandlingernes videre Gang drøftedes Felttogsplanen. Men til alle de djerve og skarpsindige Forslag, som Gustav Adolf fremsatte, havde Kong Kristian kun Indvendinger at gjøre; efter hans Formening forstod Gustav Adolf ikke ret at bedømme de Vanskeligheder, som maatte optaarne sig. Af og til gav hans Bitterhed sig ogsaa Luft mod de tyske Fyrster, som saa lumpent havde ladet ham i Stikken: "De havde baaret sig ad som Skarnhalse og heller ikke raadet med sine Undersaatter". I det hele var de Ideer, som Gustav Adolf udkastede, saa nye og uhørte, at Kong Kristian neppe kunde følge dem; navnlig trak han paa Skuldrene, naar den svenske Konge talte om at sætte sig i Besiddelse af neutrale Stæder og Fæstninger for at sikre sin Retraitelinie. Ved et af Gustav Adolfs Forslag indvendte Kong Kristian saaledes, at Tilly og Wallenstein havde under sig Soldater med 14—15 Aars Tjenestetid. "Har intet at sige," faldt Gustav Adolf ham i Talen; "thi de har ikke seigere Hud end nyudskrevne Knegte." Han gjentog paany sit Forslag om et Angrebs- og Forsvarsforbund og om Operationer med en forenet Hær, af hvilken Gustav Adolf skulde opsætte de tre Fjerdeparter; hvis den dansk-norske Konge ikke formaaede at skaffe sin Fjerdepart tilveie, skulde han i Stedet nøies med 6 Tønder Guld til de tyske Rytteres Aflønning. Men selv dette kunde Kong Kristian ikke indlade sig paa og indvendte, at det var umuligt at skrabe sammen saa mange Penge i hans udarmede Land. Gustav Adolf gav ham Medhold i det til en vis Grad, men mente dog, at dette Offer ikke var for stort endda i Forhold til de Ulykker, som skulde afvendes. Efter Maaltidet, "da deres Majestæter havde staaet en Stund paa Gulvet og drukket sterkt," paafulgte et Optrin af stor dramatisk Virkning. Alle de Forslag som Gustav Adolf Gang paa Gang havde fremsat om et Forbund, var strandede paa Kong Kristians Vægring. Den svenske Konge henvendte sig da til Herrerne i Kong Kristians Følge med en indtrængende Formaning om, at de skulde tage sine Sager i Agt, medens Tiden dertil endnu var inde. "Tag Mands Mod og Hjerte til Eder," saaledes endte han sin Tale, "og lad os saa gjøre vort bedste. Jeg haaber og tvivler ikke om, at Gud vil forlene os den Naade, at vi skal formaa at stække Keiserens store Tyranni, som i Landen allerede har opslugt Herredømmet over den hele Verden, og bringe det paa andre Tanker." De tiltalte taug, men Kristian IV, som sandsynligvis ikke likte denne direkte Henvendelse til hans Undersaatter, brusede op og spurgte heftigt: "Hvad har Eders

Digitized by Google

Kjærlighed at gjøre i Tyskland, eller hvormed har Keiseren forbrudt sig mod Eders Kjærlighed?" Udtrykket i Gustav Adolfs Ansigt forandredes med et. Han gjorde et Skridt eller to nærmere Kong Kristian og svarede: "Ist das fragenswerth?*) Men vil Eders Kjærlighed vide Aarsagerne, saa er det disse: For det første har han fordrevet vore Frænder og Venner fra Land og Rige og tilføiet dem den største Uret. For det andet har han beleiret Stralsund, hvor han har baaret sig svigagtig ad, og til vor Skade der villet oprette en Flaade, skjønt de var vore Religionsfæller og fra gammel Tid af stod i Handelsforbund med os. For det tredie har han sendt vore Fiender, Polakkerne, en Hob Krigsfolk til Hjælp og ladet sine Faner med den sorte Ørn flyve imod os og saaledes forhalet den Seir, som Gud havde skjænket os. For det fjerde har han sendt sine Bud til Polens Konge og Stænder og fraraadet dem aldeles at indlade sig i nogen Overenskomst med os og saaledes forhindret den Fred eller Stilstand, som vi ellers var forsikrede om. Og det kan Eders Kjærlighed være forsikret om, at hvem der nu gjør saadant mod os, det være, hvem det vil, enten Keiser eller Konge, enten Fyrste eller Republik, saa skal vi tage hinanden ved Ørene, saa Busten skal fyge." Paa dette voldsomme Udbrud fulgte der dyb Stilhed i Laget. Gjesterne var forstemte og Samtalen førtes trevent om ligegyldige Sager. En Sammenkomst mellem begge Rigers Raad, som fandt Sted den følgende Dag, førte heller ikke til det Resulat, den svenske Konge havde ønsket, og snart drog Kongerne hver til sit.

Man har i vore Dage bebreidet Kong Kristian, at han ikke antog Gustav Adolfs Tilbud, og søgt Bevæggrunden til hans Vægring i lave Instinkter, i hans Misundelse over den svenske Konges Fremgang og i en til det smaalige grænsende Mangel paa Forudseenhed. Denne Opfatning maa dog siges at være aldeles ugrundet. Det Valg, som var ham stillet, gjaldt i første Række ikke den dansk-norske Stats Forrang i Norden, men at redde af Rigerne, hvad reddes kunde. Han havde allerede faaet nok og mere end nok af Forbundsfæller, som førte det store Ord, saa længe der intet gjaldt, men lagde an paa at bjerge sit eget Skind, naar der blev Alvor af. Hvad Sikkerhed havde han for, at samme ikke kunde blive Tilfældet nu, om Krigen blev fortsat i Ledtog med den svenske Konge, som han havde en medfødt Mistro til? En uheldig Udgang af den fornyede Krig vilde for Danmark, den mest udsatte af Parterne, utvivlsomt medføre saa grænseløse Ulykker, at de ikke kunde opveies ved den usikre Vinding, som turde haabes i Tilfælde af Seir. Fra sine Riger hørte han intet andet end Klagesuk over Krigens Herjinger og Bebreidelser for, at de var inddragne i den. Derhos havde han endnu Haab om, at en taalelig Fred maatte kunne opnaaes, om Underhandlingerne med Keiseren fortsattes i det Spor, hvori de alt var komne.

*) "Er det noget at spørge om?"

Ihvorvel Gustav Adolf fandt, at de Resultater, Ulfsbäcksmødet havde bragt, var saa ubetydelige, at det kunde sammenlignes med Fabelen om Bjergets Barselseng, havde det dog for Fredsforhandlingernes Gang en ikke ringe Betydning. De Sammenstød, Wallenstein allerede havde havt med Gustav Adolf i Nordtyskland, lod ham ane, at han i ham vilde finde en seig og djærv Modstander. Derfor lagde han an paa at faa Sverige udelukket af Fredsforhandlingerne med Danmark, saa meget mere, som de Fordringer, Gustav Adolf opstillede, allerede i og for sig maatte betragtes som en aaben Krigserklæring. Allerede strax efter Mødet slog derfor de keiserlige Fuldmægtige meget af paa de drøie Betingelser, som fra først af var opstillede for Freden. Ganske vist forsøgte Frankrige i sidste Øieblik ved at blande sig i Forhandlingerne at faa Forbundet mellem Ligaen og Keiseren sprængt, idet den dansk-norske Konge skulde slutte Fred med den første og vedblive Krigen med den sidste; men dette Forsøg maatte strande, blandt andet af den Grund, at Kongen ikke paa langt nær kunde opnaa saa gunstige Vilkaar af Ligaen som af Keiseren. Disse Forhandlinger, som udmerker sig ved en Vidde og Bredde, som er karakteristisk for denne Tid, skal vi imidlertid her forbigaa. Hovedsagen er, at Kristian IV den 12te Mai i Lübeck sluttede en Fred med Keiseren, ved hvilken han fik de af Fienden besatte Lande tilbage mod at afstaa sine Sønners Fordringer paa de nordtyske Stifter, frasige sig sin Stilling som nedersachsisk Kredsoberst og tillige love ikke at blande sig i Tysklands Anliggender, uden forsaavidt hans Stilling som Rigsfyrste maatte medføre det. Saaledes endte da denne Krig, som Kongen havde begyndt med saa store Forhaabninger. Hans Resignation og Haab fik et simpelt, men smukt Udtryk i den Omskrift, hvormed han udstyrede den Skuemynt, han lod slaa i Anledning af Fredsslutningen: Tandem bona causa triumphat (Omsider vil den gode Sag dog gaa af med Seiren).

Foreløbig var det dog Keiseren og den katholske Kirke, som stod seirende over hele Linien, og fra dem rettedes der nu et nyt Slag mod Protestantismen og dens Fyrster, inden Lübecker-Freden endnu var bleven til Virkelighed. Bestormet af Maximilian af Bayern og Ligaens Fyrster om at benytte Tiden til at høste Frugterne af Seiren og for bestandig løse Augsburgerfredens svævende Spørgsmaal, udfærdigede Keiser Ferdinand II under 6te Marts 1629 det navnkundige Restitutionsedikt, der i Virkeligheden var en Krigserklæring paa Liv og Død mod Protestantismen. De fornemste Bestemmelser i dette var følgende. Alle de geistlige Besiddelser, som ikke stod umiddelbart under Keiseren, men som efter 1552 var komne i Protestanternes Magt, og alle de under Keiseren umiddelbart staaende geistlige Besiddelser, som ved et geistligt Overhoveds Overgang til Protestantismen var komne i Protestanternes Hænder, skulde atter besættes med katholske Biskoper og Prælater. I Overensstemmelse med Religionsfreden skulde Landets Religion,

Digitized by Google

hvortil Undersaatterne havde at bekjende sig, fremdeles bestemmes af Øvrigheden, og alene de katholske Stænder og de, som bekjendte sig til den augsburgske Troesbekjendelse, skulde nyde godt af Religionsfreden. Ganske vist savnede dette Edikt ikke en formel Berettigelse; men skulde det gjennemføres, maatte det fremkalde en Revolution, mod hvilken alle de Omvæltninger, Europa siden Folkevandringernes Tid paa en enkelt Undtagelse nær har undergaaet, paa det nærmeste træder i Skygge. Hvilken vidstrakt Indflydelse Reaktionen vilde faa, kan man forestille sig, naar man erfarer, at alene i de to Kredse Øvre- og Nedre-Sachsen udgjorde Antallet blot af umiddelbare Stifter, der efter Ediktet skulde tilbagegives Katholicismen, ikke mindre end 14, og til de reformerte Lande, som stilledes udenfor Loven, hørte foruden Kurpfalz ogsaa Hessen-Kassel, Kleve, Berg og Kurbrandenburg. Man har ret træffende sammenlignet den Revolution, som Reaktionen vilde fremkalde i religiøs, politisk og social Henseende, med de Forhold, som vilde opstaa, om man forsøgte at bringe vore Dages Frankrige tilbage i den Skik, hvori dette Land befandt sig før Udbrudet af den store Revolution.

Restitutionsediktet var imidlertid ikke Wallensteins, men Ligaens Fyrsters Verk, og dets Gjennemførelse, som han forgjæves havde modsat sig, var ikke blot et Nederlag for ham, men ogsaa for den monarkiske Idé, hvis Bærer han var. De katholske Fyrster vilde nemlig ligesaa lidet som de protestantiske vide af noget keiserligt Enevælde; deres Maal var ikke blot at gjenreise den katholske Kirke i dens tidligere Vælde, men tillige at gjenoprette den gamle Rigsforfatning. Det saa nu ud til, at det vilde komme til et Sammenstød mellem Keiseren og Ligaen; men Krisen gled heldig over, da Keiseren, der var mindre keiserligsindet end hans General, tog det Parti at lade ham falde, da han indsaa, at en Gjennemførelse af hans Idéer vilde isolere ham fuldstændig. For Protestantismens Sag var Wallensteins Fald i Virkeligheden en Ulykke, saaledes som Forholdene nu stillede sig. Men ogsaa denne Gang skulde det gamle Ord stadfæste sig, at naar Nøden er størst, er Hjælpen nærmest. Thi i de samme Dage, Keiser Ferdinand II gav Wallenstein Afsked og paa et Kurfyrstemøde i Regensburg opgav den Politik, han i de sidste Aar havde fulgt, landede Gustav Adolf med sin Hær i Nordtyskland for at stride for Protestantismens Sag.

Forend vi gaar over til at betragte de Forviklinger, som Gustav Adolfs Deltagelse i Tretiaarskrigen skulde medføre for den dansk-norske Stat, skal vi se lidt paa de Virkninger, som Kristian IV's Optræden havde medført for Norges Vedkommende. Som allerede tidligere bemerket, rammedes Norge ikke direkte af denne Krig, uden forsaavidt Kjøbstædernes Handel og Skibsfart maa have lidt ikke ringe Afbræk ved de Kaperier, som Søkrigen fremkaldte. Nogen Opgave over disse Tab haves dog ikke. Heller ikke undgik Norge

Digitized by Google

sin Andel af de betydelige Skatter og Udredelser, som udkrævedes til Krigens Førelse. Men en langt større Rækkevidde erholdt denne derved, at den gav Anledning til Oprettelsen (eller, om man vil, Gjenoprettelsen) af den norske Hær.

Medens det første Forsøg paa at oprette en staaende Hær i Norge, som vi har set, temmelig snart blev opgivet paa Grund af de Vanskeligheder, det mødte, var det faldet noget heldigere ud for Danmarks Vedkommende, skjønt det ogsaa her mødte paa Hindringer, blandt hvilke Adelens Modstand neppe var den mindste. Fra 1620 af raadede Kongen i dette Land saaledes over 4000 Mand hvervede Tropper, som stilledes af Lægder paa ni Gaarde, og udgjorde to Regimenter. Disse havde under Tillys og Wallensteins Indfald i Jylland staaet paa Krigsfod, men blev i 1629 aftakkede. Aaret efter blev de dog igjen oprettede i Overensstemmelse med den ældre Plan.

Forud for den endelige Oprettelse af den norske Hær gaar forskjellige forberedende Foranstaltninger fra Regjeringens Side. Saaledes blev der under 4de August 1624 ved et Kongebrev til Statholder Jens Juel og Kantsleren Jens Bjelke paabudt, at Besætningerne paa de fire Rigets Slotte, Baahus, Akershus, Bergenhus og Throndhjem, skulde forsterkes, og til deres Underholdning blev en Skat i Naturalydelser udskreven af Landet og Kjøbstæderne. Kort efter (1625) blev ogsaa et indenlandsk Rytteri opsat ved Rostjeneste, der egentlig var en Levning af Adelens personlige Forpligtelse til Krigstjeneste, men som efterhaanden var bleven knyttet til Jordeiendommene. Der blev nemlig nu bestemt, at der af Geistligheď, Adel og Odelsgodseiere skulde stilles 308 Kyradserer; men inden denne Ryttertjeneste endnu kan være traadt i Kraft, maa den for Norges Vedkommende være bleven ombyttet med en Pengeydelse.

Alt dette var imidlertid kun de indledende Skridt. Paa det Stændermøde, som i Marts Maaned 1628 holdtes i Kristiania, blev der efter Kongens Forlangende ført Forhandlinger om, hvorledes Rigets Forsvar bedst skulde ordnes. Resultatet af disse var dels Beslutningen om Udrustningen af Defensionsskibe, hvorom vi oftere tidligere har hørt, dels Oprettelsen af en staaende norsk Hær. Denne blev gjennemført i Overensstemmelse med en af Statholder Jens Juel og Kantsler Jens Bjelke forfattet "Krigsordinants". Denne bestemte, at fire hele (= 8 halve eller 16 fjerdedels) Gaarde skulde danne et Lægd for at "underholde en ung Karl og dygtig Person af deres egen Middel der udi Landet, som udi hans Gevær kunde blive exerceret og udi Fremtiden dygtig at lade sig bruge imod Rigens Fiender, om noget uformodelig kunde hænde at paakomme".

Der oprettedes saaledes 5 Regimenter og 3 Fænniker, nemlig:

Throndhjemske Regiment, der skulde bestaa af 1085 Mand, stillet af lige saa mange Lægder, og kommanderes af Lensherren Jens Juel til Lindberg som Oberstløitnant;

Digitized by Google

Bergenhusiske Regiment, 1363 Mand, kommanderet af Lensherren Oluf Parsberg som Oberstløitnant;

Tunsbergske Regiment, udredet af 984 Lægder i Bratsberg Len, Brunlas og Numedals Len, Tunsberg Len, Eker Len, Mariakirkens Provstis Len samt Bragernes og Buskeruds Fogderier af Akershus Len, og med Gunde Lange som Regimentschef;

Akershusiske Regiment, stillet af 1015 Lægder i Gudbrandsdalens og Hadelands, Hedemarkens og Øvre Romerikes samt Akers, Follos, Mosś og Nedre Romerikes Fogderier med Ove Gedde til Tommerup som Chef;

Baahusiske Regiment, stillet af 1013 Lægder i Baahus Len og de smaa Len paa Kristianiafjordens Østside, med Gerlof Nettelhorst*) som Regimentschef;

Stavangerske Fænnike, 390 Mand under Henrik Bille;

Agdesidens Fænnike, 393 Mand under Kristofer Gjø, samt

Jemtlands Fænnike, der allerede tidligere var opstillet.

Paa samme Tid blev ogsaa organiseret en Borgervæbning for Byerne, der skulde bestaa af 16 Kompagnier, af hvilke Bergen skulde stille 6, Throndhjem og Kristiania hver 2, Skeen, Fredriksstad, Marstrand, Oddevald og Kongelf hver 1.

Denne Organisation blev imidlertid ikke af lang Varighed. Allerede om Høsten 1629 blev Officererne, hvis Navne for en ikke ringe Del røber fremmed Herkomst, aftakkede, da Kongen fandt, at de ikke gjorde den tilsigtede Nytte. Som Følge heraf faldt ogsaa hele Hæren sammen, ihvorvel den ikke blev opløst ved noget direkte Kongebud.

En anden indirekte Følge af Krigen var den Pantsættelse af Kronens norske Jordegods, som nu begyndte efter en større Maalestok, og som efterhaanden skulde skille Staten ved dens fleste Eiendomme. Til denne Forholdsregel, der fik en meget vidtrækkende Indflydelse paa den norske Stat gjennem den følgende Tid, skal vi senere hen komme tilbage.

For Kong Kristian og hans Riger havde Lübecker-Freden været følt som en Befrielse, forsaavidt som de kolossale Ulykker, man befrygtede, var bleven afvendte. Men de Saar, Krigen havde slaaet, var i Virkeligheden ulægelige, idet den materielle Tilbagegang, som langt ned i den følgende Tid gjør sig gjældende paa alle Omraader i Danmark, tydelig skriver sig fra de Ødelæggelser, hvorfor Jylland havde været udsat. Men i mange andre Henseender forøvrigt skulde det vise sig, at den danske Konge kun skulde have liden Glæde af den afsluttede Fred. Til Trods for alle Bestræbelser fra hans Side skulde det i den følgende Tid ikke lykkes ham at vinde det ringeste af det Terrain,

*) Efter den oprindelige Plan skulde Jens Bjelke have været Oberst og Jens Sparre Oberstløitnant for dette Regiment; men de blev fritagne.

Digitized by Google

som Keiseren nødtes til at opgive, ihvorvel de Opofrelser, han havde gjort for Protestantismens Sag, kunde maale sig med de fleste andre Magters. Snart viste det sig ogsaa, at Lübecker=Freden betegnede en Tilbagevenden til den Tilstand, som havde hersket før Krigen, idet alle tidligere Rivninger mellem Danmark=Norge og Nord=Europas forskjellige Magter igjen vaktes til Live.

I Fredstraktaten var Spørgsmaalet om Overhøiheden over Østersøen bleven henstaaende uafgjort, idet det ikke kunde falde Kong Kristian ind at opgive sin Paastand paa den. Men paa den anden Side blev den heller ikke anerkjendt af den svenske Konge, som i Aarenes Løb ogsaa havde bestræbt sig for at hævde den for sig selv. Allerede umiddelbart efter Fredsslutningen saa det ud til, at dette Spørgsmaal skulde fremkalde et Brud mellem Danmark og Sverige, og dette blev, som det synes, ene og alene forhindret derved, at ingen af dem vilde anerkjende den keiserlige Høihed paa Østersøen. Til den gjensidige Mistillid, dette Forhold maatte afføde, kom ogsaa forskjellige andre Tvisteemner. Saaledes indledede der Forhandlinger om at afstaa Øen Rügen til Kongen af Danmark, hvorved denne stadig vilde kunne true den af Sverige erhvervede By Stralsund og lægge Hindringer i Veien for den svenske Konges Fremgang i Nordtyskland. Denne Plan blev imidlertid forpurret derved, at svenske Tropper om Vaaren 1630 satte sig i Besiddelse af Øen. Som Følge af at Danmark saaledes stadig hang som en Trusel over alle Sveriges Foretagender, var Gustav Adolf om Vaaren 1630 endog sterkt betænkt paa at angribe dette Rige, før han vendte sig mod Tyskland, for siden at være sikker fra den Kant.

Medens Kong Kristians Politik overfor Sverige maa siges at være falden temmelig uheldig ud, forstod han langt bedre i sine Planer mod Hamburg at udnytte de ved Lübecker=Freden indtraadte Forhold til sin Fordel. Med denne By havde Kongen saagodtsom gjennem sin hele Regjeringstid ligget i Strid snart om sin Overhøihedsret over den, snart om Retten til at hæve Told paa Elben. I 1621 havde han ogsaa tvunget Borgerne i denne By til at erkjende sin Afhængighed af ham. Men under Krigen med Keiseren kom Fiendtlighederne igjen til Udbrud, og det var ikke uden god Grund, Kristian IV beskyldte Byen for at spille under Dække med Fienden. I 1628 havde Keiseren til Vederlag for Byens Holdning under Krigen skjænket den det saakaldte Elbprivilegium, ifølge hvilket ingen Fæstninger maatte bygges langsmed Floden i dens Nærhed, ingen Krigsskibe maatte have Station her og ingen Told opkræves paa hele Strækningen ned til Elbmundingen. Men det brød Kong Kristian sig ikke om. Saasnart Krigen var endt, benyttede han sig af den politiske Situation til at øve Gjengjæld mod Hamburgerne. Fæstningen Glückstadt blev udvidet, og Byen fik i 1629 betydelige Privilegier, der skulde gjøre den til en jevnbyrdig Konkurrent af Hamburg. I Aaret 1630 lagde han endog nogle Krigsskibe paa Elben ved Glückstadt

Digitized by Google

for at opkræve Told af de forbidragende hamburgske Skibe. Hamburgerne besluttede da at sætte Magt mod Magt. De udrustede en Flaade, hvormed de blokerede Glückstadt, og beskjød Fæstningen. Men snart vendte Bladet sig; thi da Kristian IV med en Flaade paa 42 Seilere lagde ind i Elben, traf Hamburgerne sig tilbage og aabnede Underhandlinger. Ved den foreløbige Mægling gik de vistnok ind paa at betale Told, men negtede at anerkjende Danmarks Høihedsret, som Kong Kristian paa sin Side under ingen Betingelse vilde opgive. Forhandlingerne trak derfor ud i hele 13 Aar, indtil Kongen, kjed af den lange Parlamenteren, i 1643 ved en kraftig Optræden tvang Hamburgerne til at falde tilføie.

Det Tidsrum af de forenede Rigers Historie, som gaar fra Freden i Lübeck til Kristian IV's Død, har man givet Navnet "Danmarks Pines Historie," en Benævnelse, som er laant fra et samtidigt historisk Bidrag. Det betegnes ved Adelsvældets Kulmination og Bondestandens Fornedrelse, ved Svigersønnernes Partis voxende Magt og Kongedømmets Afkræftelse.

Ogsaa efterat Kristian IV havde truffet sig ud af Tretiaarskrigen, vedblev dens Folger at gjøre sig gjældende for hans ulykkelige Riger. En væsentlig Grund til den dansk-norske Stats iøinefaldende Tilbagegang i de næste tre Decennier maa umiddelbart eller middelbart tilskrives det raske Opsving, som Sverige paa samme Tid tog, og som fornemmelig var begrundet i dets geniale Heltekonges Optræden i Tretiaarskrigen. For første Gang siden den saakaldte Kalmarunion eller ialfald siden Syvaarskrigen er de tre nordiske Rigers Skjæbne for et længere Tidsrum atter saa nøie forbunden indbyrdes, at man for at forstaa den dansk-norske Stats udvortes Vilkaar nødvendigvis maa tage enkelte Sider af Sveriges Historie med i Fremstillingen.

Vi har i det foregaaende tit og ofte set, hvorledes Gustav Adolf, medens han endnu holdt sig tilbage fra en aktiv Optræden, alligevel øvede en mægtig Indflydelse paa Begivenhedernes Gang. Men det maa dog have været yderst faa, som havde en klar Forstaaelse af, hvorledes Sagernes hele Stilling ligesom med et Slag vilde omskabes, naar han først optraadte. Det er vistnok tvivlsomt, hvorvidt Keiser Ferdinand paa Kurfyrstemødet i Regensburg virkelig har meldt de forsamlede Fyrster Gustav Adolfs Landgang med de Ord: "Jeg hører, vi har faaet en liden Fiende." Men hans Omgivelser har dog visselig dømt saa, ja, selv flere af de protestantiske Fyrster, af hvem man dog skulde have ventet andet, har neppe fuldt ud forstaaet at vurdere hans store Egenskaber som Hærfører og Statsmand. I den fiendtlige Leir var der dog en, som forstod Situationen: det var Wallenstein. Naar han saa at sige uformerket og ialfald uden at gjøre større Indvendinger fandt sig i at trække sig tilbage til Privatlivet, maa han have havt sin Opmerksomhed henvendt paa Gustav Adolf, der skulde skaffe ham Opreisning for den Tort, som var bleven ham tilføiet. Han maa have vidst, at

Digitized by Google

han enten som dennes Forbundne skulde faa Hevn over sin utaknemmelige Herre og Ligaens Fyrster, eller som hans Modstander paa hæderligste Vis vilde blive gjenindsat i sin Stilling, naar denne tilgagns havde gjort det broget for de Fyrster, som krævede hans Afskedigelse.

Ved Midsommertid 1630 landede Gustav Adolfs Flaade med 13000 Mand ombord ved Peenemünde paa Øen Usedom. Kongen selv var en af de første, som steg i Land. I Hærens Paasyn faldt han paa Knæ, takkede Gud for den heldige Overfart og nedbad hans Velsignelse til det store Foretagende. Saasnart han havde reist sig fra Bønnen, greb han en Spade og gav sig til at afstikke de første Linier til en befæstet Leir. Allerede den næste Dags Aften var hele Hæren kommen i Land, og den keiserlige Hær befandt sig paa Tilbagetog fra den pomerske Kyst, hvorved Kongen uden Sværdslag fik i sin Magt Oderens Mundinger og de Øer, som beherskede dem. For at splitte de keiserlige Tropper, der talte 40000 Mand og nu kommanderedes af Italieneren Torqvato Conti, rettede han sin Marsch mod Pomerns Hovedstad Stettin, hvis Porte han ved et Magtsprog aabnede for sin Hær. Efter nogen Tids Underhandlinger, der fra Gustav Adols Side førtes med saadant Eftertryk, at den pomerske Hertug egentlig intet Valg havde, sluttedes der mellem Pomern og Sverige et gjensidigt Augrebs- og Forsvarsforbund. Ved dette blev det bestemt, at hvis den gamle barnløse Hertug Bugislav døde, før Krigen var endt, skulde Svenskerne have Ret til at beholde Hertugdommet, indtil de havde faaet alle de Omkostninger, Krigen medførte, betalt. Herigjennem aabnede der sig for den svenske Konge, der var paa god Vei til at forene alle Lande omkring Østersøen under sit Scepter, Udsigt til inden ret mange Aar at komme i Besiddelse af Pomern.

Efterat Gustav Adolf i Løbet af et Par Maaneders Tid havde omskabt Stettin til en saagodtsom uindtagelig Fæstning, hvorved han skaffede sig et fast Udgangspunkt, begyndte han sine Operationer. Den keiserlige Hær laa nogle Mile søndenfor Stettin ved Garz og Greiffenhagen; men før Gustav Adolf vendte sig mod den, vilde han først sætte sig i Forbindelse med Stralsund. Herfra vilde han sandsynligvis efter at have gjenindsat de mecklenburgske Hertuger søge at komme i Forbindelse med Hamburg og Lübeck. Men for denne Plans Gjennemførelse stillede der sig strax uoverstigelige Hindringer, da det for det første ikke lykkedes ham at drive Hæren op til den Styrke, han havde paaregnet, og Tropperne derhos blev haardt hjemsøgte af Sygdomme. Han blev derfor foreløbig henvist til at ligge uvirksom i en befæstet Leir ved Ribnitz, hvorhen han havde begivet sig med en Del af Hæren.

Under hans Fravær gjorde Conti et Forsøg paa at bemægtige sig Stettin, men Angrebet blev afslaaet af Gustav Horn, som her førte Kommandoen. Conti, der snart havde faaet Øinene op for, med hvilken farlig Fiende han havde at gjøre, havde ved at holde sig til Defensiven vakt Mistro mod sig. Han afløstes derfor af Generalfelttøimester Schaumburg, som lige-

Digitized by Google

ledes blev liggende rolig ved Garz og Greiffenhagen. Mod de keiserliges sterkt befæstede Leir paa det sidstnævnte Sted rettede Gustav Adolf, som omsider nødtes til at gaa angrebsvis tilverks, i Juledagene et heldigt Stormløb, der ogsaa havde Opgivelsen af Garz tilfølge, hvorpaa de keiserlige trak sig tilbage til Frankfurt og Landsberg. Gustav Adolf gik derpaa i Vinterkvarter mellem Warthe og Oder, og hermed endte Felttoget for dette Aars Vedkommende.

Imidlertid havde Gustav Adolf søgt at komme til Forstaaelse med de tyske protestantiske Fyrster, men forgjæves. Kun Magdeburg, der i den forudgaaende Tid havde været haardt trængt af Wallenstein, havde i August Maaned sluttet Forbund med Gustav Adolf. Heller ikke paa et Møde, de tyske Stænder holdt i Leipzig i Begyndelsen af Aaret 1631 viste der sig synderlig Sympathi for en Tilslutning til Svenskerne. Derimod sluttede Frankrige en Traktat med Gustav Adolf, gaaende ud paa, at denne Stat i Løbet af 5 Aar forpligtede sig til at betale ham 400000 Rdlr. aarlig paa Betingelse af, at han til Vederlag optraadte med en Styrke paa mindst 36000 Mand. Paa Rygtet om, at Tilly, der efter Wallensteins Afsættelse tillige var bleven keiserlig Overgeneral, nærmede sig Oderlinien for at forene sig med Schaumburg, brød Gustav Adolf i Slutningen af Januar Maaned op fra sit Vinterkvarter og marscherede mod Demmin, som var bleven besat af den keiserlige General, Italieneren Savelli. Denne opgav strax mod fri Afmarsch den stærkt befæstede By, som fik en svensk Besætning først under Johan Banér, senere under Gustav Horn. Medens Tilly efter et forgjæves Forsøg paa at undsætte Greifswald vendte sig mod Magdeburg, erobrede Gustav Adolf Palmesøndag (3die April) Frankfurt og 13 Dage efter Landsberg, hvorpaa han vilde undsætte Magdeburg, hvis Besætning kommanderedes af Oberst Falkenberg, som han i Oktober Maaned havde sendt derhen. Da den Afstand fra Magdeburg, hvori han nu befandt sig (ca. 200 Kilometer), imidlertid forekom ham for lang til, at han kunde tilbagelægge den, saa længe han ikke vidste, hvad Holdning Kurfyrsterne af Brandenburg og Sachsen, gjennem hvis Lande hans Marsch maatte falde, vilde indtage, maatte han først med det gode eller det onde skaffe sig disse til Forbundsfæller. Han besluttede derfor først at drage mod Berlin, hvor han personlig vilde forhandle mod sin Svoger Kurfyrst Georg Vilhelm. Denne, der var en stortalende, men tarvelig udstyret Person, havde i Aarene 1624—26 vist sig særdeles ivrig for at faa den svenske Konge draget op i Krigen, uden at dette lykkedes, og havde senere indgaaet Forbund med Danmark. Men saasnart det begyndte at gaa Kong Kristian uheldigt, havde han ikke været sen med at sadle om og ved slebsk og krybende Underdanighed søgt at dække over, hvad han herigjennem havde forbrudt mod Keiseren. Dette lod dog ikke til at skulle lykkes ham; thi han var bleven nødt til i stor Udstrækning at modtage Indkvartering af de wallensteinske Tropper. Da han og

Digitized by Google

den svenske Konge mødtes, lod den sidste ham høre, at siden de protestantiske Fyrster stedse lod ham i Stikken, vilde han slutte Fred med Keiseren og vende tilbage til Hjemmet. Fyrsterne fik da af denne tage Løn som forskyldt for sin Brangvillie. Nu blev Kurfyrsten bange og indrømmede Gustav Adolf Spandau og Küstrin, indtil Magdeburg var bleven undsat. Derpaa vendte Gustav Adolf sig til Kurfyrsten af Sachsen, som han ogsaa søgte at bevæge til at slutte sig til den fælles Sag. Fra den Kant mødte han imidlertid endnu flere Indvendinger og Vanskeligheder, og da han forlangte, at Kurfyrsten skulde overlevere ham Wittenberg, fik han hertil et rent ud afslaaende Svar. Som Følge af disse Bringlerier droges Tiden ud, saa Magdeburg ikke blev undsat, som Gustav Adolfs Hensigt var. Skjønt Falkenberg forsvarede sig med et Heltemod, som har faa Sidestykker at opvise, tog Tilly den 10de Mai Byen med Storm og gav den til Pris for sine Kroaters og Walloners Plyndring. Saa vildt gik det nu til, at selv disse, heder det, blev bagefter grebne af Rædsel over al den Styggedom, de her øvede, og Tillys Underanfører Pappenheim underrettede Kurfyrsten af Bayern om, hvad der var skeet, med de Ord: "Siden Jerusalems Forstyrrelse har man ingen rædsommere Guds Straffedom set." Under Kampen blev der — uvist om af Tillys Soldater eller af Falkenberg selv — sat Ild paa Byen, der saagodtsom aldeles blev lagt i Aske. Efterretningen om Magdeburgs Ødelæggelse gik som Løbeild over hele Europa. Protestanternes Harme vendte sig mod Gustav Adolf; men Kongen tog da til Gjenmæle og tillagde Kurfyrsterne Skylden, idet han selv, sagde han, havde gjort alt, hvad der stod i hans Magt, for at undsætte Magdeburg. Ingen kunde dog, lagde han til, med Spor af Ret forlange af ham, at han skulde sætte paa Spil sin hele Hær og alle de Fordele, hvad han havde vundet, for denne Bys Skyld, og det havde han under de forhaandenværende Omstændigheder maattet gjøre. Ogsaa hans Modstander, Tilly, hvis Mening i dette Tilfælde maa tillægges afgjørende Vægt, udtaler sig i et Brev til Keiseren i samme Retning.

Det skulde nu have været at vente, at Tilly havde vendt sig mod Gustav Adolf, hvis Stilling i saa Fald vilde have været uholdbar. Men Tilly vendte sig mod Hessen. Den Frist, Kongen saaledes fik, benyttede han til at tvinge Kurfyrsten af Brandenburg til at indgaa Forbund med Sverige. Paa samme Tid faldt de Keiserliges sidste Fæstninger i Nordtyskland i Svenskernes Hænder, Mecklenburg rensedes for Fiender og en Forbindelse mod Elben aabnedes. Ved Werben, et Stykke nordenfor Magdeburg, ved Elbens og Havels Aamot, skaffede Gustav Adolf sig fast Støttepunkt i en befæstet Leir. Denne gjorde Tilly Forsøg paa at bombardere, men maatte med uforrettet Sag og med Tab af 6000 Mand trække sig tilbage. Medens Gustav Adolf endnu stod her, sluttedes der et Forbund mellem ham og Landgrev Wilhelm af Hessen, og strax efter gjorde ogsaa Kurfyrsten af Sachsen de forberedende

Digitized by Google

Skridt til at tiltræde Forbundet. Kurfyrsten havde nemlig i den sidste Tid paa egen Haand begyndt Rustninger for med Magt at modsætte sig Restitutionsediktets Gjennemførelse. Tilly forlangte, at han skulde indstille disse, og da Kurfyrsten vægrede sig ved at efterkomme dette Forlangende, gjorde han Indfald i Sachsen og besatte Leipzig. Følgen heraf var, at Forbundet mellem Kurfyrsten og Gustav Adolf nu meget hurtig kom istand, og da Sachsen blev haardt medtaget af Tillys Soldater, blev der faa Dage efter paa den førstes udtrykkelige Forlangende leveret et Slag ved den 10 Kilometer fra Leipzig liggende By Breitenfeld. Sachserne "greb kompagnivis tilbens" lige i Træfningens Begyndelse, og Kurfyrsten selv var, heder det, rappest paa Foden; men ikke desto mindre vandt den svenske Hær og Gustav Adolfs Krigskunst en glimrende Seir over den hidtil ubeseirede keiserlige Feltherre, der kun som ved et Under selv undkom.

Allerede den næste Dag rykkede Gustav Adolf frem mod Leipzig, som han overdrog Kurfyrsten af Sachsen at beleire, medens han selv vendte sig mod Byerne Merseburg og Halle, der begge overgav sig strax. Ogsaa Leipzig kapitulerede i de samme Dage. Efter disse Held slog Stemningen blandt Protestanterne, der hidtil havde været meget fortrykt, om i den modsatte Yderlighed; de af den svenske Konges Troesfæller, som havde vist ham den sterkeste Modvillie, var nu de ivrigste til at spænde sig for hans Triumfvogn. Flere af de tyske Fyrster og blandt dem Kurfyrsten af Sachsen tilbød ham endog Keiserkronen, et Tilbud, som Gustav Adolf naturligvis ikke vilde modtage.

Efter Seiren ved Breitenfeld kunde Kongen enten rykke ind i de keiserlige Arvelande og true Wien eller forfølge Tillys Hær og trænge ind i Ligaens Hovedland Bayern. Han valgte det sidste. Medens han til Bøhmen, Mellem-Elben og Mecklenburg sendte forskjellige mindre Afdelinger, rykkede han selv over Erfurt og Würzburg til Mainz uden at støde paa nogen Modstand, der var værd at omtale. I den sidste By stansede han sit Tog for nogle Maaneder, medens en hel Række af Forbund blev dels sluttede, dels forberedte. De vigtigste af de Underhandlinger, som her førtes, angik Ligaens Neutralitet, som Richelieu, hvis Politik foreløbig alene var rettet mod Huset Habsburg, søgte at hævde. Da Gustav Adolf selvfølgelig ikke kunde indlade sig paa det, saa det ud, som det gode Forhold mellem ham og Frankrige skulde briste. Richelieu fik imidlertid nok med Uroligheder i sit eget Land at gjøre, hvorfor Ligaen maatte overlades til sin Skjæbne. Medens nogle af dens Fyrster traadte i Neutralitetsforhold til Gustav Adolf, sluttede Bayern sig nærmere Keiseren, og Ligaen var hermed faktisk ophævet.

Den Stilling, som den svenske Hær i Begyndelsen af Aaret 1632 indtog i Tyskland, har man lignet med en midt ind i Tyskland inddreven Kile, hvis Spidse var Mainz og hvis Basis betegnes med en ret Linie, trukken fra Stralsund til Prag. Nordenfor denne Stilling opererede Pappen-

heims Tropper mod de under Aake Thott og Johan Banér detascherede Afdelinger; i Syd, ikke langt fra Donau, stod Tilly. Med Hensyn til Styrke var den svenske Hær nu vistnok de Keiserlige overlegen, idet den efterhaanden var bragt op til henimod 200000 Mand. Den har saaledes sandsynligvis været den største, som Tyskland endnu havde set forenet under en enkelt Mands Kommando.

I Februar Maaned optog Gustav Adolf sine Operationer paany. Fra Rhinen drog han over Frankfurt til Nürnberg; men Tilly, som havde foretaget et Streiftog mod Franken, som Gustav Horn strax før havde besat, havde atter trukket sig tilbage over Donau og taget Stilling i Bayern. Gustav Adolf vendte sig da derhen. Ved Donauwörth gik han over Floden i den fiendtlige Hærs Paasyn og vilde over Elven Lech trænge ind i Hjertet af Bayern. Tilly søgte at hindre ham Overgangen, men blev selv dødelig saaret og maatte lade sin Hær gaa tilbage til Ingolstadt, Bayerns Hovedfæstning paa Donaus venstre Bred. Denne Fæstning formaaede ogsaa at trodse Gustav Adolfs Angreb, og han maatte lade den uindtaget i sin Ryg. Medens Kurfyrsten af Bayern efter den døende Tillys Raad trak sig østefter mod Regensburg for at holde Forbindelsen med de østerrigske Arvelande aaben, rykkede Gustav Adolf sydover og satte sig i Besiddelse af München, hvor han opholdt sig i tre Ugers Tid. I disse Dage feirede Protestantismen sin høieste Triumf, idet dens modige Forsvarer, omgiven af flere fordrevne protestantiske Fyrster, der havde tilhørt den evangeliske Union, holdt Hof i Ligaens Overhoveds Residents. Men Middagslinien var allerede passeret.

Da Wallenstein nedlagde Kommandoen over sin Hær, trak han sig tilbage til sine Godser i Bøhmen. Han skal, heder det, have svoret en dyr Ed paa, at han aldrig tiere vilde drage Sværdet for Keiseren. Da han nu hørte om Gustav Adolfs Seire, søgte han gjennem sine tidligere Troesfæller, som han selv havde været med paa at forjage fra deres Hjemland, at træde i Forbindelse med ham. Underhandlingerne blev ogsaa aabnede, og den svenske Konge var en Tid ikke uvillig til at sende ham en Hær paa 12000 Svensker og 18 Kanoner, hvormed han skulde gaa mod Keiseren. Efter Slaget ved Breitenfeld opgjorde han den Plan, at saasnart han modtog de svenske Tropper, vilde han kaste sig over de keiserlige Tropper i Schlesien og efter Erobringen af dette Land og Bøhmen gaa løs paa Wien. Indtraf der saa i Vinterens Løb en sterk Kulde, vilde han gaa over den tilfrosne Donau og gjøre Indfald i Steiermark, Kärnthen og Krain. I sidste Øieblik forandrede Gustav Adolf imidlertid sin Beslutning; han synes ikke at have havt rigtig Tillid til Wallenstein, og i sin Harme herover vendte denne sig derfor mod den anden Side.

Paa samme Tid, som disse Underhandlinger dreves, havde Wallenstein nemlig faaet Tilbud om at gjenindtræde i Keiserens Hær. Han svarede først rent ud Nei, men da det viste sig, at det var Keiseren om at gjøre at

Digitized by Google

faa ham til at oprette en Hær, det koste, hvad det vilde, gik han ind derpaa. Men hans Betingelser var meget drøie og lagde et fuldstændigt Militærdiktatur i hans Haand. Derhos skulde Keiseren i Tilfælde finde sig i at opgive Restitutionsediktets Gjennemførelse; Wallenstein skulde have Myndighed til at underhandle med Rigsfyrsterne om Fred, og til Løn for sin Optræden i Krigen skulde han faa Mecklenburg eller et andet Rigsfyrstendømme. Paa de Vilkaar bragte han igjen en Hær paa Benene.

Samtidig med, at Gustav Adolf satte efter Tilly, var Kurfyrsten af Sachsen trængt ind i Bøhmen, hvor Prag i Midten af November Maaned aabnede sine Porte for ham. Men denne Herlighed blev af kort Varighed, da han ikke paa langt nær formaaede at holde Wallenstein Stangen, naar denne først havde faaet sin Hær i Stand. I de samme Dage, som Gustav Adolf rykkede ind i München, blev den sachsiske Kurfyrste drevet ud af Prag, og inden en Maaneds Forløb var han og hans Hær fuldstændig manøvreret ud af Landet. Strax efter forenede Wallenstein og Kurfyrsten af Bayern sine Hære ved Grænserne mod Bøhmen. Gustav Adolf forsøgte vel at hindre dette, men forgjæves. Tvertimod blev han nu selv holdt fast som i en Skruestikke af de forenede Hære i Nürnberg, medens Wallenstein og hans Hær gik i en forskanset Leir halvanden Mil derfra, hvor han kunde holde vaagent Øie med Fiendens Bevægelser. Man fik nu se det Særsyn, at to Hære frivilligt underkastede sig alle en Beleirings Lidelser, idet det gjaldt at prøve, ikke Styrke, men Udholdenhed. Endelig forsøgte Gustav Adolf, efterat dette havde staaet paa i to Maaneder, at storme Wallensteins Leir; men da hans Angreb blev afslaaet, maatte han nogen Tid efter bryde op. Under Trommeslag og Trompetstød marscherede han forbi Wallensteins Leir og tog Veien i Retning af Donaudalen, ligesom han vilde true de østerrigske Arvelande. Wallenstein rørte sig ikke i sin Leir under Svenskernes Forbimarsch; men et Par Dage efter brød ogsaa han op og marscherede, ikke, som Gustav Adolf med største Sikkerhed havde ventet, efter ham mod den østerrigske Grænse, men i Nord mod Sachsen, hvor han gjorde et herjende Indfald; han beordrede Pappenheim, som med sin Hær opholdt sig i Nordtyskland, at støde til hans Hær, og nu var det ikke til at tage feil af hans Hensigt: naar den saaledes forenede Styrke beherskede Elbovergangen, vilde Gustav Adolf være afskaaret fra Østersøen og Hjemlandet. For at afvende Følgerne af dette Træk, som med et truede at gjøre ham aldeles mat, drog Gustav Adolf i Ilmarscher nordefter til de samme Trakter, hvor han Aaret i Forveien havde overvundet Tilly. Ved Lützen traf han Wallenstein, som just stod i Begreb med at befæste sin Leir, hvori han agtede at tage i Vinterkvarter. Efter nogle mindre Sammenstød kom det her den 6te November til et stort Slag, i hvilket Svenskerne vistnok beholdt Valpladsen, men Gustav Adolf fandt Heltedøden. Ogsaa den keiserlige Hærfører

Digitized by Google

Pappenheim faldt. Wallenstein trak sig i god Orden tilbage til Leipzig og derfra til Bøhmen, hvor han med sin Hær tog Vinterkvarter i og omkring Prag.

Gustav Adolfs Fald vakte almindelig Bestyrtelse over hele Europa, ikke blot blandt Protestanterne, men ogsaa blandt Katholikerne. Medens man i Madrid og Wien jublede over hans Død og paa det første Sted endog tolv Dage i Rad opførte glimrende Skuespil i Anledning af og om denne Begivenhed, skaffede den protestantiske Verdens Sorg over Tabet af "Evangeliets Hjørnesten" sig Luft paa en ikke mindre høilydt Maade. "Det almindelige evangeliske Væsens hele Bygning er rystet, ja bøier sig næsten til Fald", skrev en Samtidig. Saa dybt føltes Tabet, saa intens Smerten. Det er heller intet at undres over, at saa maatte være. Gustav Adolf er, hvad baade Venner og Modstandere medgiver, en af de ædleste og skjønneste Aabenbarelser i Historien. Tretiaarskrigen, som man har kaldet den germaniske Verdens Revolution, har paa begge Sider mange stolte Skikkelser at opvise. Inden det stimlende Virvar kan man foretage Maandjevning mellem Wallenstein og Johan Banér, Tilly og Bernhard af Sachsen-Weimar, Pappenheim og Torstenson, Conti og Gustav Horn; men op mod Gustav Adolf kan ingen stilles. Verdenshistorien kan vistnok inden Feltherrernes Kreds opvise en eller anden, som har havt en større Betydning, som har udført større Foretagender, og som maaske endog har overgaaet ham i Begavelse som Hærfører. Men man vil neppe finde en eneste, som paa en mere sympathetisk Maade forenede hos sig Menneskets, Statsmandens, Soldatens og Feltherrens ypperste og ædleste Egenskaber. I en mørk fanatisk Tidsalder staar han som en sand Tolerancens Apostel. Han adlede som neppe nogen anden Feltherre Krigerens Yrke; han agede sine Soldaters dyriske Blodtørst og Rovgjerrighed; han meddelte dem tillige sin ideale Begeistring for Protestantismens Sag; mod Befolkningen i erobrede Lande viste han en Skaansomhed, som Verden hidtil ikke havde set Mage til. Med alt dette var der ved hans Personlighed tillige noget, der med uimodstaaelig Kraft drog alle til ham, og som uvilkaarlig i et Øieblik kunde forvandle hadsk Fiendskab til begeistret Venskab.*)

*) Den svenske Historiker Martin Weibull udkaster følgende smukke Skitse af Heltekongens Personlighed: "Hvad är i hans **personlighet** det största, det, som särskildt kännetecknar honom? Det har funnits en vilja lika stark, en tanke lika förunderligt klar som hans, en känsla lika varm, en inbillningskraft lika brinnande; stora statsmän, stora fältherrar, män, som offrat sig sjelfva för sin sak, har verlden sett både före och efter honom, men sällan eller aldrig har den sett så stora egenskaper sammensmälta till en harmonisk enhet, omfattas i en karakter af så mycken renhet och derför utvecklade till en så sann, så sund och ädel mensklighet. — På detta inre jemnmått, denna karakterens sköna harmoni har berott, att han kunnat i sig upptaga och till enhet bringa det annars skilda, att statsmannen och fältherren, hvad man så ofta velat förneka, tillika kunnat vara äfven troshjelten. Efterverlden och främlingarne ha förgäfves sökt söndra, hvad som hos honom

Digitized by Google

Man har ment og sagt, at det endelige Maal, som Gustav Adolf har havt for Øie, var Erhvervelsen af den tyske Keiserkrone, som Habsburgerne bar. Dette forholder sig dog neppe saa. Sine Fremtidsplaner holdt Kongen skjulte hos sig selv; kun for sin Hjertensven og Fortrolige Axel Oxenstjerna aabenbarede han dem. Efter hvad denne efter Kongens Død berettede og hans Broder optegnede, har Gustav Adolf ganske vist taget Sigte paa en Keiserkrone; men det var ikke det daværende Tysklands eller det hellige romerske Riges. Hans Planer gik ud paa intet mindre end at grunde en nordisk Stormagt af de tre nordiske Riger med Sverige som Principalstat, hvortil Østersølandene skulde knyttes, med andre Ord et protestantisk Keiserdømme. Naar Krigen i Tyskland var fort til Ende, vilde den dansk-norske Stats Selvstændighed altsaa have været truet med Undergang.

Med Gustav Adolfs Bortgang indtræder Krigen og med den de politiske Forhold i et nyt Stadium. Den Opgave, som ved hans Fald syntes sin Løsning nær, skulde endnu forhales gjennem hele 16 Aar paa Grund af de nye Forviklinger, som Katastrofen ved Lützen fremkaldte. Neppe har dog nogen ved sin Afgang overladt sin Livsgjerning til dygtigere Eftermænd, end Gustav Adolf gjorde. Bernhard af Sachsen-Weimar, Johan Banér, Gustav Horn, Torstenson og Königsmark var alle Hærførere af høi Rang, og i Axel Oxenstjerna havde Sverige en Statsmand, der hører til de ypperste, som ikke blot Sverige, men Europa har havt at opvise. Men hele denne Sum af Feltherrebegavelse og Statsmandskløgt formaaede ikke at opveie Gustav Adolf. Denne havde som Konge og Feltherre i en Person ligeoverfor de allierede Magter havt en Autoritet, som var hans Generaler og Diplomat negtet, hvor anerkjendt deres Dygtighed end i og for sig maatte være. Intet Under derfor, at vi i den følgende Tid ikke ser den Fasthed i Operationerne paa Krigsskuepladsen og i de

---

fans osöndradt; i den trogna spegel, der hans bild först uppfattades med kärlek, står den hel och uförändrad qvar, och den skall der, i hans folks och hans stams erinring, sådan förblifva, så länge spegeln ännu är obruten; den fosterländska vetenskapen har endast kunnat bekräfta dess sanning. Han, som 1630 tog afsked från Sveriges ständer och 1632 göt sitt lif vid Lützen, blifver aldrig för svensk uppfattning blott den geniale statsmannen och den segerhöljde fältherren, utan han är också mannen med det höga sinnet, som, ledd af en inre ingifvelse och förtröstande på sin saks sanning, vågar allt, äfven lifvet, för den. Han har sjelf för ofta sagt det till sitt folk, för att det ej skulle vara öfvertygadt derom. "Sveriges majestät och Guds kyrka äro väl värda, att man för dem besvärligheter, ja, sjelfva döden lider", äro ord af honom, qvälda ur djupet af hans själ. Man har så mycket utanför Sverige talat om honom som främlingen, hvilken kom för att blända verlden såsom Tysklands eröfrare; sjelf har han ringaktat denna ära för en högra."

Digitized by Google

politiske Forhandlinger, som udmerkede Gustav Adolfs hele Styre, skjønt det paa den anden Side er overraskende, hvor heldigt den foreliggende Opgave blev løst.

I Sverige selv var Udsigterne ved Kongens Frafald ikke synderlig lyse. Vistnok havde Gustav Adolf faaet sin Datter, Kristina, anerkjendt som sin Thronarving; men hun var dengang kun 6 Aar, og hele Rigsstyret maatte som Følge heraf gaa over til en Formynderregjering. Flere Aar før sin Død havde Kongen givet Axel Oxenstjerna i Opdrag at forfatte en Regjeringsform, og det Udkast, denne havde fremlagt til en saadan, havde i alt væsentligt fundet Kongens Bifald. Efterat Kristina i 1633 af Stænderne var bleven erkjendt for Sveriges "udkaarede Dronning" — en Titel, der vel nærmest havde til Hensigt at afskjære den polske Vasagren for at gjøre Paastand paa Thronfølgen — blev Regjeringsformen antagen ved Rigsdagsbeslutning af 29de Juli 1634. Ifølge denne skulde Regjeringen under Kongens Fravær, Sygdom eller Mindreaarighed føres af Rigets fem høieste Embedsmænd, der stod i Spidsen for hver sit Kollegium. Men Sjælen i Varetagelsen saavel af de udenrigske som de indvortes Forhold var og blev Axel Oxenstjerna, som den berømte svenske Historiker Geijer har kaldet "Sveriges største Civilist".

Paa Efterretningen om Kongens Død havde Oxenstjerna indfundet sig i Sachsen, hvor der dog ved Fiendens ilsomme Tilbagetog foreløbig intet andet var at gjøre end i Overensstemmelse med Kongens Plan at dele Hovedhæren. En Afdeling sendtes til Westfalen, en anden, der kommanderedes af Hertug Bernhard af Sachsen-Weimar, til Franken for at sætte sig i Forbindelse med Donauarmeen under Gustav Horn. Paa samme Tid, som Sammenslutningen af disse foregik, fik han den 17de April 1633 i Heilbronn istandbragt et Forbund mellem Sverige paa den ene Side og paa den anden den frankiske, schwabiske, overrhinske og nederrhinske Kreds, gaaende ud paa den tyske Friheds Forsvar, Gjenindsættelsen af de fordrevne Fyrster, Tilveiebringelsen af en fast Fred og Opnaaelsen af Erstatning for Sverige. I Spidsen for dette Forbund, som i visse Dele tiltraadtes af Frankrige, stilledes Axel Oxenstjerna, der i alle Krigssager skulde have uindskrænket Magt, og et Raad, der tog Sæde i Frankfurt. For at knytte de tyske Smaafyrster og flere af Hærførerne til Forbundet, nødtes Oxenstjerna til strax at foretage en storartet Uddeling af Land og Penge.

Udenfor de Troppebevægelser, som fra svensk Side blev foretagne, forefaldt der i den første Halvdel af Aaret 1633 ingen Begivenheder af større Betydning paa Krigsskuepladsen. Ved Weseren og Rhinen havde de svenske Vaaben imidlertid havt Held med sig, og i November Maaned indtog Hertug Bernhard Regensburg, hvorved Østerrige truedes. Wallenstein holdt sig i hele denne Tid i Ro. Om Vaaren havde han reorganiseret sin sterkt medtagne Hær, men brugte den dog ikke. Tvertimod begyndte han,

Digitized by Google

støttet til den omfattende Fuldmagt, han havde erholdt af Keiseren, at underhandle om Fred med Sachsen og Brandenburg, der efter Gustav Adolfs Død havde begyndt at trække sig tilbage fra Forbundet med Sverige. Navnlig var det Restitutionsediktets Ophævelse, som tjente som Grundlag for disse Forhandlinger. At disse Planer maatte møde Modstand hos Wienerhoffet, hvor det klerikale Parti paa denne Tid havde mest at sige, var intet at undres over, og Wallenstein tænkte endog paa at forene sig med de protestantiske Hære for at tvinge Keiseren og hans Forbundne til at rette sig efter hans Villie. Først gjaldt det imidlertid for ham at give sine Underhandlinger med Protestanterne Eftertryk, og i dette Øiemed kastede han sig over den svenske og sachsiske Hær, som stod i Schlesien, tvang den til at overgive sig, underkastede sig Landet og trængte ind i Brandenburg, hvor Berlin blev truet. Da forandrede Regensburgs Fald Situationen. I sin Forskrækkelse henvendte Wienerhoffet sig nu til Wallenstein med Opfordring til at gaa Hertug Bernhard imøde og dække Østerrige. Wallenstein brød ogsaa virkelig op med Rytteriet og begav sig til Bayerns Grænse; men da han følte sig for svag til at binde an med Hertug Bernhard, vendte han om igjen og tog Vinterkvarter i Bøhmen. Nu voxede Misnøiet med Wallenstein til det yderste; men denne satte haardt mod haardt, og for at dække sig for alle mulige Tilfælde fik han sine Oberster, hvis hele Velfærd beroede paa, at den wallensteinske Hær ikke opløstes, til at afgive en Erklæring om, at de vilde gaa med ham i tykt og tyndt og at ofre sin sidste Blodsdraabe for ham. Mod Keiseren skulde denne Erklæring (den saakaldte Pilsener-Revers) dog ikke være rettet; ialfald opfattede en Flerhed af Underskriverne det ikke saa. Men paa samme Tid indledede Wallenstein Underhandlinger med Frankrige om at træde i dette Lands Tjeneste mod at erholde Bøhmens Krone til Erstatning. Kurfyrsten af Bayern erklærede da, at han vilde skille sin Sag fra Keiserens, hvis Wallenstein ikke blev fjernet, og flere andre istemte det samme, og efter megen Tvivl besluttede Keiseren sig omsider til at tage dette Skridt. Et Dekret blev opsat, hvori Wallenstein erklæredes for afsat fra sin Kommando, og hans Officerer løstes fra sine Forpligtelser til ham. Men Beslutningen holdtes hemmelig, indtil man havde sikret sig hans fornemste Officerers Troskab, og først i Februar 1634, da Wallenstein stod i Begreb med at at begynde Fredsforhandlingerne, blev den offentliggjort. Wallenstein var imidlertid ikke tilsinds at finde sig i dette; han traadte i Forbindelse med Hertug Bernhard af Sachsen-Weimar og vilde i Ledtog med denne aabne et Felttog mod Keiseren, da han den 15de Februar blev myrdet i Eger af irske Soldater. Havde der nu inden den protestantiske Leir raadet større Enighed, tør det neppe være tvivlsomt, at en rask Indskriden vilde have havt en afgjørende Betydning under den Forvirring, som Wallensteins Fald nødvendigvis maatte afstedkomme. Men paa alle Hold herskede der Mangel paa Samdrægtighed, idet den sachsiske Kurfyrste med skinsyge Øine saa paa

Digitized by Google

Oxenstjernas Indflydelse, og Striden mellem Lutheranerne og Kalvinisterne igjen blev ført med største Heftighed. Ogsaa Hertug Bernhard af Sachsen-Weimar bidrog med sin Oppositionsaand til at vanskeliggjøre Stillingen. Som Følge heraf kunde de Keiserlige tage Regensburg tilbage, og da de vendte sig mod Nørdlingen, søgte Hertug Bernhard og Gustav Horn at undsætte denne By; men ved den førstes ubetænksomme Overilelse udspandt der sig her en Kamp, i hvilken den svenske Hær led et stort Nederlag. Horn selv toges til Fange; 6000 Mand af den svenske Hær faldt, og ligesaa mange gjordes til Krigsfanger, medens Fiendens Tab kun beløb sig til 1200 Mand (27de August 1634).

Ihvorvel dette Nederlag i og for sig var af stor Betydning, blev det saa meget mere føleligt ved de Følger, det drog efter sig. Ihvorvel ikke et eneste svensk Regiment havde deltaget i Slaget, led Troen paa de svenske Vaabens Uovervindelighed et mægtigt Skaar, og baade Fiender og Forbundsfæller tillod sig nu at behandle Svenskerne paa anden Vis end tidligere. Flere af de sidste løste sig fra Forholdet til Sverige, ja enkelte af dem gik endog over paa den modsatte Side, saa det Heilbronnske Forbund faktisk var opløst fra den Stund af, Nederlaget ved Nørdlingen spurgtes, skjønt det i Navnet fremdeles vedblev at bestaa i nogen Tid. Fra nu af fik Krigen derhos en gjennemgaaende politisk Karakter, idet Frankrige, der havde indtaget en noget skjæv Stilling til den hele Sag, saa længe den udelukkende var af religiøs Karakter, nu tog aktiv Del i Krigen dels for at støtte Sverige, der udelukkende maatte føre den for at komme nogenledes med Ære fra det hele, dels for at hindre Habsburgernes Vælde fra atter at udbrede sig over Tyskland. Men det var haarde Vilkaar, Franskmændene opstillede, og endnu haardere vilde de være blevne, hvis Omstændighederne ikke havde nødt Franskmændene til at slaa adskilligt af paa sine Fordringer.

Kurfyrsten af Sachsen havde baade i Gustav Adolfs Levetid og efter hans Bortgang spillet en meget tvetydig Rolle og i Hemmelighed modarbeidet Axel Oxenstjernas Bestræbelser for at opretholde Gustavs Verk. I Juni Maaned 1634 havde han aabnet Underhandlinger med Keiseren, og i Mai Maaned 1635 sluttedes der saa i Prag en Separatfred, der gik ud paa, at Kurfyrsten erholdt Lausitz og hans Søn Magdeburg, og at Gjennemførelsen af Restitutionsediktet blev udsat. Denne Separatfred tiltraadtes efterhaanden ogsaa af Nordtysklands øvrige Fyrster, saa Landgreven af Hessen Kassel ved Aarets Udgang var den eneste, som holdt fast ved sit Forbund med Sverige.

Det var ligesom alt skulde lægges sammen for at gjøre Sveriges Tilstand saa vanskelig som muligt. Ved denne Tid udløb Vaabenstilstanden med Polen. Tidligere havde man ikke lagt synderlig Vret derpaa; men nu blev man urolig, navnlig da den polske Konge Vladislav, som nys før havde sluttet en fordelagtig Fred med Rusland, nu begyndte at føre et krigersk

Sprog. Hertil kom ogsaa den skjæve Stilling, hvori den danske Konge efterhaanden var kommen til Sverige og dets Regjering.

Den Holdning, som Kong Kristian havde indtaget ligeoverfor Gustav Adolf under hans Felttog i Tyskland, havde langtfra altid været venskabelig, og i de svenske Regjeringskredse var man fortrolig med den Tanke, at en Krig mellem Nordens Riger turde være uundgaaelig, saasnart Krigen med Keiseren var ført til Ende. Striden med Hamburg skilte dog i nogen Tid Kong Kristian fra Keiseren, der havde stillet sig paa den sidste Parts Side, saa Wallensteins Plan om at reise Danmark-Norge som Modvægt mod Sverige som Følge heraf gik overstyr. Dette forhindrede imidlertid ikke Kong Kristian i at modarbeide den svenske Konge paa forskjellig Vis. I Begyndelsen af 1631 tænkte han saaledes paa at faa dannet en ny protestantisk Union med en Unionshær, der efterhaanden skulde fortrænge Keiserens og Ligaens Tropper fra Nordtyskland; men Gustav Adolf og Sverige skulde holdes udenfor. Af denne Plan blev der dog intet, — ganske vist til største Held for den dansk-norske Stat, der herved vilde have udsat sig for en betydelig Resiko. Hans Optræden ved denne Leilighed tør dog have havt en ikke ringe Indflydelse paa de Vanskeligheder, som Kurfyrsterne af Sachsen og Brandenburg gjorde med at indgaa Forbund med Gustav Adolf, og som nær havde draget efter sig skjæbnesvangre Følger for Protestantismens Sag. Senere blev der udfoldet Bestræbelser for at drage Kong Kristian over paa Keiserens Side, idet der forespeiledes ham Udsigter til Landerhvervelser paa tysk Omraade; men Hensigten hermed tør dog ikke have været nogen anden end at indvikle ham i Krig med den svenske Konge for at tvinge denne til at splitte sine Stridskræfter. Heldigvis blev disse Planer stillede i Bero ved den rivende Fremgang, de svenske Vaaben i den nærmeste Fremtid havde. Under alt dette indtraadte der stadig større og større Kulde i Forholdet mellem Danmark-Norge og Sverige; foruden meget andet maatte Spørgsmaalet om Østersøherredømmet stadig fremkalde Rivning paa Rivning, hvortil selvfølgelig ogsaa de Forhøielser af Øresundstolden, som Tid efter anden fandt Sted, maatte bidrage sit.

Efter Slaget ved Breitenfeld spores et Omslag i den danske Konges Stemning ligeoverfor Gustav Adolf, ja, han fremsatte endog Forslag om et Giftermaal mellem dennes Datter og en af sine Sønner, Hertug Ulrik. Men dette afvistes af Gustav Adolf, der havde for Øie en Forbindelse mellem sin Datter og hendes Søskendebarn, Kurfyrsten af Brandenburgs Søn. Paa samme Tid ansaa Kong Kristian det raadeligt at holde gode Miner med Keiseren, hvorved han uden selv at vide det blev et Redskab i Wallensteins Haand, da denne igjen optraadte paa Skuepladsen. Gustav Adolf blev derfor nødt til at møde hans Manøvrer med Eftertryk, og i November Maaned gav han endog sin General Aake Thott, der stod i Mecklenburg. Befaling til at holde sig rede til et Indfald i Holsten, om det maatte vise sig nødvendigt. Derpaa forlangte han, at Kong Kristian skulde vælge

Digitized by Google

mellem et Forbund med ham eller fuldstændig Neutralitet; men denne undslog sig derfor og tilbød sig i Stedet at optræde som Fredsmægler hos Keiseren, et Tilbud, som den svenske Konge ikke vilde modtage. Som Følge af denne vaklende Holdning mistede Kong Kristian saagodtsom enhver politisk Indflydelse i Gustav Adolfs sidste Leveaar, skjønt denne ingenlunde kan siges at være optraadt som hans aabenbare Fiende.

Anderledes blev Forholdet imidlertid, da Axel Oxenstjerna overtog Ledelsen af den svenske Politik; denne saa nemlig Sveriges Storhed i Danmarks Nederlag og afventede med en vis Spænding det Øieblik, da den Katastrofe, som skulde medføre denne Fiendes Undergang, vilde indtræffe. Han maatte imidlertid vente i hele 11 Aar. For Kristian IV maa Gustav Adolfs Død nærmest have været følt som en Befrielse, som Indledning til en ny Tingenes Tilstand. "Hans Handlelyst, hans Forhaabninger vaagnede til nyt Liv. Det foresvævede ham, at nu var Øieblikket kommet, der skulde udslette de Tilsidesættelser og Skuffelser, som Fortiden havde ført med sig, og fjerne de Farer, som Fremtiden bar i sit Skjød. Hans Planer gik vide om. Han var tilsinds, inden Forholdene fæstnede sig, ved en kraftig Optræden at værne om sin af Sverige krænkede Ret til Herredømmet over Østersøen. Det kunde ikke være ham dunkelt, at en Krig efter al Sandsynlighed vilde blive Følgen." Da han imidlertid ikke turde paatage sig Ansvaret for at begynde Krigen paa egen Haand, forelagde han i December Maaned 1632 Sagen for Rigsraadet, der just var samlet, og foreslog for det at udruste Flaaden og sende den ud i Østersøen for at hævde den danske Krones Høihed, som var bleven bestridt af Gustav Adolf. "Men det viste sig her, at hans Mening ikke var baaren oppe af en almindelig herskende Stemning. Han fandt hos Rigsraaderne den samme Modstand som flere Gange tidligere ved lignende Leiligheder. I Følelsen af, hvorledes Sverige umuligt vilde kunne taale, at dets Frihed paa Østersøen var truet, saa længe dets Hære stod i Tyskland, mindede de indtrængende om, at Flaadens Udsendelse vilde blive Signalet til en blodig Krig; de tilføiede, at man for Øieblikket burde indskrænke sig til at arbeide paa Fred hos Keiseren, de tyske Fyrster og den svenske Rigskantsler og forøvrigt kun se Frugterne an af Gustav Adolfs Død". I Stedet for at gaa angrebsvis frem mod Sverige besluttede Kongen sig derfor til igjen at optage Planerne om et Giftermaal mellem Hertug Ulrik og Gustav Adolfs Datter og om at optræde som Fredsmægler, idet han efter Omstændighederne kunde være sikker paa, at hans Forslag ialfald vilde kunne medføre Splittelse, om de ikke blev antagne, saa meget mere som han paa samme Tid søgte at isolere Sverige i Tyskland. Men hverken hans Ægteskabsforslag eller hans Tilbud om Fredsmægling blev mødt med Sympathi i Sverige, og hvad hans Splittelsesforsøg angaar, faldt ogsaa disse temmelig uheldigt ud, skjønt hans Bestræbelser i mangt og meget faldt sammen med de Fredsplaner, som Wallenstein udkastede fra Prag; uden al Indflydelse paa den

Digitized by Google

Stilling, som Kurfyrsterne af Brandenburg og Sachsen nu indtog ligeoverfor Oxenstjernas Politik har de dog neppe været.

Ogsaa senere hen søgte Kong Kristian at vinde nogen Indflydelse som Fredsmægler, uden at det dog længe lykkedes ham at gjøre sig gjældende. I 1634 forandredes Situationen imidlertid med et, idet baade Frankrige, som just befandt sig paa spændt Fod med Sverige, og Polen, der saa sig om efter Allierede i den forestaaende Kamp med Sverige, beilede til Danmarks Venskab, og en inderligere Forbindelse mellem det danske og sachsiske Hof fandt Sted ved Thronfølgerens, Kristian V's, Giftermaal med den sachsiske Kurfyrstes Datter Magdalena Sibylla. Virkelig forstod Kong Kristian ogsaa at udnytte den Situation, som denne Kombination og Følgerne af Slaget ved Nørdlingen frembragte, til at skaffe sin næstældste Søn Fredrik Erkebispedømmet Bremen; men noget Forbund med Frankrige eller med Polen vilde han foreløbig ikke indlade sig paa. Først en Tid efter tænkte han paa et Forbund med Polen, som han eggede til at paaføre Sverige Krig. Inden det kom saa vidt, lykkedes det dog England og Frankrige, hvis Diplomater, som vi alt har set, igjen var komne til Forstaaelse med Oxenstjerna, at mægle Forlig mellem Sverige og Polen, hvorved Stilstanden blev forlænget paa 26 Aar. Herved blev Krigen med Sverige, som Kong Kristian i Tillid til dette Lands Vanmagt havde søgt at fremkalde, udskudt til en fjernere Fremtid; men Oxenstjerna glemte paa sin Side ikke hans Manøvrer ved denne Leilighed.

Det var ogsaa paa høi Tid, at Forliget med Polen, der krævede betydelige Opofrelser, kom istand. Thi aldrig havde Svenskernes Stilling i Tyskland været saa udsat som nu. Den sachsiske Kurfyrste begyndte nemlig omtrent paa samme Tid Krig med Svenskerne for at tvinge dem til at forlade Landet. Johan Banér, som nu indehavde Overbefalingen, kunde som Følge af Vaabenstilstanden med Polen trække de preussiske Tropper under Torstenson til sig, og i Januar 1636 gjorde han et herjende Indfald i Sachsen, hvis Kurfyrste, der havde truet Pomern, ilsomt maatte drage til sit eget Lands Undsætning. Her fik han Bistand af keiserlige Tropper og satte nu efter Banér, der trak sig tilbage. Men da denne i Lüneburg saa sig paa det nærmeste afskaaret fra Pomern, drog han den forenede Hær af Sachsere og Keiserlige imøde, og ihvorvel denne var hans egen langt overlegen og derhos indehavde de fordelagtigste Stillinger, indlod han sig ved Wittstock (i det nordvestlige Brandenburg) i Slag med den. Kampen førtes fra begge Sider med største Haardnakkethed, og Banér selv, som dog havde været med i mangen varm Dyst, erklærede, at han aldrig havde set Magen. Tilsidst vandt Svenskerne nogle Fordele, som Mørkets Indtræden dog forhindrede dem fra at udnytte, i den Udstrækning, som Generalerne ønskede. Om Natten forlod Kurfyrsten nemlig sin faste Stilling og tiltraadte et Tilbage-

Digitized by Google

tog, som snart slog over vild Flugt. Ved denne Seir oprettede Banér i en ikke ubetydelig Grad Ulykken ved Nørdlingen, og flere af de protestantiske Fyrster, som halvt om halvt begyndte at trække sig tilbage fra Sverige, formaaedes til at holde ud. Nu vendte Banér sig paany mod Sachsen, hvor han erobrede Erfurt og Torgau og gav sig til at beleire Leipzig. En fremrykkende keiserlig Hær tvang ham imidlertid til at hæve Beleiringen og at gaa tilbage til Torgau. Men her blev han med sine 11000 Mand snart bragt i en saa slem Knibe af den fem Gange sterkere

123. Dronning Kristina af Sverige.

keiserlige Hær, at han besluttede at trække sig opover til Pomern for at forene sig med Wrangel, som her havde en betydelig Styrke under sig. Fienden fulgte efter i Ilmarscher.

Banér havde lykkeligen passeret Elben og Oder og skulde just gaa over Warthe, da han paa den anden Side af denne Flod opdager en saa overlegen fiendtlig Styrke under Gallas, at han ikke vover at foretage Overgangen. Han befandt sig nu i en yderst vanskelig Stilling: Foran sig paa hin Side Warthe de Keiserlige under Gallas, i Ryggen og i venstre Flanke Resten af den keiserlige Hær under Isolani, paa høire Side Polen, af hvis Befolkning han tilvisse intet godt havde at vente sig. De keiserlige Generaler lykønskede sig med, at "nu havde de da endelig faaet Banér i Sækken". Det havde

Digitized by Google

de jo nok; men der var den Hage derved, at de forsømte at knytte for den. Banér gjorde Mine til at ville trænge sig gjennem Polen, og de keiserlige skyndte sig med at stænge ham denne Vei. Herved blev Oderlinien paa en Strækning saa godt som blottet. I Stedet for at gaa mod Øst drog Banér nu i største Skynding mod Vest og gik over Oderen paa et Sted, ovenfor Küstrin, hvor ingen anede hans Komme. Faa Dage efter kunde han forene sig med Wrangel i Pomern. Over hele Europa vakte Banérs Tilbagetog fra Torgau den største Beundring, og ikke uden Føie blev det sammenlignet med de 10000 Grækeres Tilbagetog under Xenofons Anførsel.

Til Trods for denne lysende Vaabendaad var Svenskernes Stilling i disse Aar saa vanskelig, som den neppe tidligere havde været. Den Opgave, Banér nu nærmest havde at klare, bestod i at bevare Pomern for Sverige, som i Marts Maaned 1637 ved Hertug Bugislavs Død havde sat sig i Besiddelse af Hertugdømmet. Herigjennem havde Sverige faaet en ny Fiende i Brandenburg, hvis Kurfyrste for at tvinge sine Fordringer paa Pomern igjennem havde gjort fælles Sag med Keiseren. Skjønt haardt trængt af Gallas lykkedes det dog Banér at holde sig i sin vanskelige Stilling gjennem Vinteren 1637 og Vaaren 1638. Da maatte Gallas, som man gav Navnet Hærfordøderen, af Mangel paa Levnetsmidler trække sig ud af det frygtelig medtagne Land og lade sine Tropper, af hvilke mere end tre Fjerdedele var bortrevne dels af Fiendens Sværd, dels af Hungersnød og Sygdomme, tage Kvarter i Mecklenburg og Neder-Sachsen.

Aarsagen til de Gjenvordigheder, Svenskerne nu havde at kjæmpe med, maa søges i de Uheld, som fulgte deres Forbundne, Franskmændene, paa en anden Skueplads. Strax efter at Richelieu i 1635 havde indgaaet Forbund med Sverige, erklærede Frankrige Spanien Krig og forsøgte at sætte sig i Besiddelse af de spanske Nederlande. Men den franske Hær, som opererede i Forbindelse med Bernhard af Sachsen-Weimar, havde ikke Held med sig. Richelieu besluttede sig da til at knytte denne og hans Hær til Frankrige. En Overenskomst kom ogsaa istand, og Hertugen traadte i fransk Tjeneste og kjæmpede i 1636 mod den keiserlige General Gallas, men uden at vinde nogen Fordel. Efter Slaget ved Wittstock blev Gallas kaldt tilbage til Tyskland for at deltage i Operationerne mod Banér. Men da denne blev "fanget i Sækken" mellem Oder og Warthe, formaaede Hertug Bernhard ikke at yde ham nogen Hjælp, da han selv ikke fandt den tilbørlige Understøttelse hos Kardinal Richelieu, hvis Mistro han havde vakt. For Banér kunde dette let have havt farlige Følger, og han var ikke den Mand, som lagde Dølgsmaal paa sine Følelser. Men at det ikke skortede Hertugen paa god Villie eller paa Dygtighed, viste han i det næste Aar, da han gik over Rhinen, indtog Elsaß og trængte ind i Schwaben, — en af Tretiaarskrigens smukkeste Episoder.

Digitized by Google

Samtidig hermed blev Forbundet mellem Sverige og Frankrige fornyet, hvorefter der opstod mere Enhed i Krigsførelsen fra begge Magters Side. Herefter skulde Krigen føres i Fællesskab og rettes mod de keiserlige Arvelande, hvorhen den franske Hær skulde marschere gjennem Sydtyskland, medens den svenske skulde rykke først gjennem Sachsen og Brandenburg. I Løbet af Sommeren erholdt Banér saa Forsterkninger fra Sverige, hvorpaa han kunde gaa angrebsvis til Verks. Efter at have renset Pomern og Mecklenburg for Fiender tvang han Gallas til at fortrække til Schlesien og Bøhmen. I Januar 1639 trængte han ind i Thüringen og Sachsen og rykkede efter at have slaaet en forenet keiserlig og sachsisk Hær ved Chemnitz ind i Bøhmen, hvor Prag blev truet. Han maatte dog afstaa fra ethvert Angreb paa denne By og besluttede i Stedet at vende sig vestover for at forene sig med Bernhard af Sachsen-Weimar; men allerede paa Marschen gjennem det nordlige Bøhmen modtog han Efterretning om, at denne var afgaaet ved Døden (Juli 1639). Han blev nu Resten af Aaret staaende i Bøhmen, hvor han huserede ialfald lige saa slemt, som Tillys Kroater og Walloner i sin Tid havde gjort; da de keiserlige Hære truede med at kringsætte ham, trak han sig i Marts 1640 tilbage til Meissen og Thüringen og forenede sig med de tidligere weimarske Tropper. Han blev imidlertid ogsaa fortrængt herfra, og i Midten af November Maaned stod hans Hær ved Weserens midtre Løb.

For at gjenoprette dette Uheld udkastede Banér en dristig Plan. Keiseren havde i Regensburg sammenkaldt en Rigsdag, der skulde forhandle om Maaden, hvorpaa en Fred kunde tilveiebringes. Ved Nytaar fik man til sin store Skræk høre, at Banér og Guébriant, der nu kommanderede de weimarske Tropper, kun stod 7 Mile fra Byen, uden at man havde hørt et Ord om, at de var i Anmarsch. Under den Forvirring, som denne dristige Manøvre fremkaldte, beholdt imidlertid Keiser Ferdinand, der selv var en dygtig Feltherre, Fatningen; han vedtog kraftige Forholdsregler til Regensburgs Forsvar, og da Donau strax efter gik op, maatte Banér afstaa fra sit Forsøg paa at tage Byen ved Overrumpling. Han tænkte nu paa at bryde ind i Bayern eller Østerrige, men de weimarske Soldater negtede at lystre og skilte sig fra ham. Snart saa Banér sig ogsaa fra alle Kanter omgiven af en overlegen Fiende, som i Hast var bleven bragte paa Benene, og nødtes til at tiltræde et ilsomt Tilbagetog til Thüringen. Medens Oberst Erik Slang, "Sveriges Leonidas", i den lille By Neuburg for en Tid opholdt Fienden, lykkedes det Banér gjennem de bøhmiske Passer at naa Sachsen, skjønt Fienden fulgte ham i Hælene, saa han stundom kun havde en halv Times Forsprang. I Sachsen forenede han sig paany med Guébriant, hvorpaa Tilbagetoget fortsattes. Under dette endte Banér, udtæret af Anstrengelser og nedbrudt af et mindre ordentligt Levnet, sin Heltebane i Halberstadt (10de Mai 1641). Hans Soldater viste ham den største Ære, som kunde times en Feltherre efter hans Bortgang. Da Slaget ved Wolfenbüttel leveredes

Digitized by Google

den 19de Juni, og de svenske Vaaben kjæmpede med et glimrende Held, førte de hans afsjælede Legeme med sig.

Kommandoen over den svenske Hær førtes nu en Tid af flere Generaler i Forening, indtil den i Midten af November Maaned overtoges af Lennart Torstenson som Feltmarskalk. Denne, der var født 1603, havde tidlig faaet sin Uddannelse ved Gustav Adolfs Artilleri og var af denne sin Læremester udpeget som hans dygtigste Discipel. I 1632 var han ved Nürnberg bleven tagen tilfange af de Keiserlige og indespærredes i et fugtigt og raakoldt Fangehul, af hvilket han Aaret efter vistnok gik ud som fri Mand, men med

124. Fredrik Wilhelm, Kurfyrste af Brandenburg.

nedbrudt Helse for hele Livet. Den Feltherre, som nu stod i Spidsen for den svenske Hær og som skulde vække Samtidens Beundring ved sine hurtige Bevægelser i den Grad, at man gav ham Navnet Lynet, var nærmest en Krøbling, som maatte bæres om paa en Baare, da han paa Grund af sine voldsomme Gigtsmerter yderst sjelden kunde sidde til Hest. Som Feltherre maa han sættes ved Siden af Johan Banér, men som Menneske betragtet stod han langt over ham. De Forhold, hvorunder han modtog Overkommandoen, var ikke synderlig gunstige, navnlig da der blandt Officererne og Tropperne herskede en oprørsk Stemning. Han forstod imidlertid ved Klogskab og Kraft at dæmpe Misnøiet. Allerede før Torstenson optraadte, havde

Digitized by Google

Brandenburg, hvor Fredrik Vilhelm (den senere saakaldte store Kurfyrste) i 1640 havde efterfulgt sin Fader i Regjeringen, imidlertid sluttet Fred med Sverige paa gunstige Vilkaar, og Sachsen havde Banér gjort uskadeligt.

Om Vaaren 1642 gik Torstenson i Ilmarscher over Elben, gjennem Brandenburg og Lausitz til Schlesien, hvor han stormede Gross Glogau ved Oder, erobrede Schweidnitz og gjorde Indfald i Mähren. Her tog han Olmütz og sendte endog sine Fortropper ind under Wiens Mure. Han nødtes dog temmelig snart at gaa tilbage til Sachsen, hvorhen han lokkede den keiserlige Hær under Piccolomini efter sig, idet han gav sig til at beleire Leipzig. Paa den gamle Valplads ved Breitenfeld kom det den 23de Oktober 1642 til et nyt Slag, hvor Svenskerne vandt en afgjørende Seir over de Keiserlige, der mistede 10000 Mand faldne og Fanger. Men ogsaa Svenskernes Tab var føleligt; saaledes faldt den tapre Erik Slang allerede i Begyndelsen af Træfningen. Kort efter maatte Leipzig overgive sig til de svenske.

I det næste Aar (1643) viste Følgerne af Slaget ved Breitenfeld sig, idet Rollerne nu for en væsentlig Del var ombyttede. Svenskerne, som hidtil fornemmelig havde maattet indskrænke sig til Forsvar, gik nu i Regelen angrebsvis tilverks, medens det modsatte var Tilfældet med de Keiserlige. Om Vaaren 1643 brød Torstenson som saaledes gjennem Bøhmen paany ind i Mähren, hvor han bragte Olmütz Undsætning og indtog en Mængde mindre Byer. Paa de keiserliges Side havde Gallas igjen overtaget Befalingen. Han fulgte, som hans Vane var, alle Torstensons Bevægelser med Opmerksomhed, men vogtede sig for at indlade sig i Feltslag. Som Følge heraf kunde Torstenson udkaste Planer til at gaa Keiseren nærmere ind paa Livet og knyttede i dette Øiemed Underhandlinger med Siebenbürgens Fyrste Rakoczy, som stod i Ungarn. Da modtog han i Slutningen af September Maaned fra det svenske Rigsraad en Befaling, der krydsede hans nærmeste Planer, — Befaling om at gaa løs paa Danmark.

Nederlaget ved Nördlingen og Pragerfreden, der aabnede Udsigter til, at Svenskerne kunde blive fordrevne fra Tysklands Jordbund, havde i visse Maader vakt Kong Kristian IV's største Tilfredshed. Men hans Glæde over den sidste var dog meget blandet, da Keiseren negtede at anerkjende hans Søns, Hertug Fredriks, Valg til Erkebiskop i Bremen. Kong Kristian saa sig derfor nødsaget til at følge den samme Politik, han tidligere havde fulgt, idet han uden at slutte sig nærmere til nogen af Parterne søgte at trænge sig ind i en Fredsmæglers Stilling. Men baade Keiseren og det svenske Rigsraad afviste enhver saadan Tilnærmelse fra hans Side. Foruden den Misstemning, som det polske Spørgsmaal havde affødt, fremkaldte et af Svenskerne befrygtet Forbund mellem Spanien og Danmark nye Forviklinger, som endog truede med et voldsomt Brud. Saa vidt kom det dog ikke. Men i den følgende Tid merker man fra Keiserens Side haandgribelige Bestræbelser for at knytte

Digitized by Google

Kong Kristian til sin Sag. Dette afholdt dog ikke denne fra det besynderlige Skridt at gjenoptage Forhandlingerne med det svenske Rigsraad om et Giftermaal mellem den udvalgte Dronning Kristina og hans Søn Hertug Fredrik; Hertug Ulrik, som før havde været tilbudt Dronning Kristina som Ægtefælle, var nemlig nu død. Underhandlingerne herom dreves ved Hannibal Schested, der førte sin Herres Sag med stor Behændighed, skjønt uden Resultat. Ganske vist omfattede Enkedronning Maria Eleonora Tanken om et dansk Giftermaal for sin Datter med megen Sympathi; men hun havde ingensomhelst Indflydelse paa Regjeringens Anliggender. Stillingen var og blev derfor i alt væsentlig den samme; den Omstændighed, at Hertug Fredrik i Egenskab af Bremens Erkebiskop antog Pragerfreden, tjente ialfald ikke til at forbedre Forholdet. Ogsaa med Kongen af Polen, der var begyndt at opkræve Told i Byen Danzig, kom Kong Kristian i Strid om Overhøiheden paa Østersøen, og hans Optræden her havde nær fremkaldt en Søkrig mellem de to Lande.

I de følgende Aar holdt det haardt for Kong Kristian at opretholde sin Neutralitet, idet Gallas vilde lægge sine Tropper i Kvarter i Holsten, og det var kun med Nød og neppe Kong Kristian, der ene og alene vilde indtage en mæglende Holdning, fik afværget dette. Men paa samme Tid indtog Kongen en temmelig uforsigtig Holdning lige over for Sverige, ja i 1639, da de svenske Vaaben igjen havde kjæmpet med Held, skal der fra Keiserens Side have været underhandlet med Kong Kristian om, at han mod forskjellige temmelig vidstrakte Indrømmelser i Nordtyskland skulde erklære Sverige Krig. Herpaa vilde Kongen ikke indlade sig; han undslog sig endog for at aftakke en Del af sine Tropper, som da sidenefter skulde gaa i keiserlig Tjeneste. Men paa den anden Side havde Svenskerne Grund til at tage forskjellige af hans Skridt op i den værste Mening. Stemningen i Sverige var derfor snart slig, at et Fredsbrud kunde anses for at være nær forestaaende, og Kong Kristian maatte stadig være betænkt paa Forsvar. Om Vinteren og Vaaren 1639 henvendte Kongen sig til Rigsraadet for at erholde de fornødne Midler til at hverve Tropper og forsterke Flaaden og Grænsefæstningerne. Men hos Raadet fandt hans Ord ikke synderlig Anklang. Medens nogle faa vilde have Krig med Sverige, om man saa selv skulde fremkalde den, mente andre, at de Rustninger, som Kongen vilde foretage til Landets Forsvar, netop kunde fremkalde Krig. Ganske vist forholdt det saa, at Danmark var omgivet af ildesindede Naboer, som heller saa Landets Ødelæggelse end dets Tarv; men var det ikke bedre, at Kongen lagde mere an paa at forbedre Forholdet til Udlandet end at foretage Rustninger hjemme? De norske Stænder, som i samme Anledning blev indkaldte til Kristiania i Midten af Marts 1639, gav et mere imødekommende Svar og vedtog at betale større Bidrag til Forsvar i Tilfælde af et pludseligt Krigsudbrud; de saaledes indkomne Beløb skulde nedlægges i en Landskiste paa Baahus. Denne Gang drev vistnok

Digitized by Google

det optrækkende Uveir over; men i Sverige voxede Hadet og Fiendskabte mod Danmark fra Dag til Dag.

Den nærmeste Foranledning til denne Spænding var Spørgsmaalet om Pomerns Afstaaelse til Sverige. Keiseren tænkte nemlig nu paa at afstaa dette Land til Sverige; men dette maatte af flere Grunde være Danmarks Konge meget imod, bl. a. ogsaa fordi han selv havde havt Forhaabninger om at knytte Pomern til sine Besiddelser.

Det, som under disse Konflikter maatte medvirke til at isolere Kong Kristian om muligt i endnu langt høiere Grad end hans Bestræbelser for at indskrænke Naboens Magtudvidelse i Nordtyskland, var Kongens Sundtoldpolitik. Den Koncentration, som efterhaanden fandt Sted i Administrationen, og de talrige Opgaver, som Staten nu i Modsætning til tidligere maatte paatage sig, gjorde Krav paa rigeligere Indtægtskilder end før. Ganske vist var Kronens Jordegods i de protestantiske Lande efter Reformationen bleven betydelig forøget, men dets Afkastning strakte dog ikke paa langt nær til. Statens Overhoved var derfor henvist til at reise de Pengemidler, Regjeringen udfordrede, ad andre Veie. At søge Indtægterne fortrinsvis i direkte Skatter havde man endnu ikke lært. Man ser derfor Regjeringen optræde som handlende og industridrivende; den skaffede sig Indtægter ved Bergverksdrift, Saltpetersyderi o. lign., solgte Monopoler og Privilegier og krævede forøget Betaling af den, som i det enkelte vilde høste Nytte af dens Virksomhed. I Forbindelse hermed stod den Høihedsret, den hævdede over Hav og Strand. Til Vederlag for den Beskyttelse, den skaffede dem, som færdedes paa dens maritime Omraade, krævede den Told. "Alle Konger er blevne Toldopkrævere og opsnuser med fin Næse alt, hvad der kan bringe dem Fordel", var et sandt Ord, en Danzigerkjøbmand skrev til den bekjendte Statslærde Hugo Grotius. Ganske vist var Sundtolden, som var opkrævet fra Erik af Pomerns Tid, ogsaa stadig bleven forhøiet i Kristian IV's Forgjængeres Tid; forsaavidt traadte Kongen kun i deres Fodspor. Men i Slutningen af Tretiaarene, netop som hans og hans Rigers isolerede Stilling burde have anbefalet ham den allerstørste Forsigtighed, satte han alle Hensyn til Side for at komme til de Penge, han saa høilig tiltrængte. Øresund var nu engang efter hans Opfatning en Del af hans Rige; følgelig havde han ogsaa Ret til at fastsætte Tolden efter eget Tykke. Hertil kom vistnok ogsaa Motiver af anden Art, idet han gjerne vilde ramme baade den svenske Industri og Nederlændernes Handel. Ved sin Paastand om Overhøihed over Havet slyngede han en Udfordring i Ansigtet paa alle andre Nationer, medens han, naar ingen paatrængende Nødvendighed forelaa, burde have ladet sig nøie med at forsvare sine egne Riger mod ubegrundede Angreb.*)

*) Den engelske Historieskriver Gardiners Ord om Karl I i Anledning af dennes Fordringer paa Suveræniteten over Havet, citeret af J. A. Fredericia, Danmarks ydre politiske Historie, II, 188.

Digitized by Google

Allerede Samtiden antog, at Kong Kristian i Spørgsmaalet om Sundtoldpolitiken stod under et Slags Pres af en af sine mest indflydelsesrige Raadgivere, og vor Tids Forskning synes at styrke denne Opfatning. Denne Raadgiver var Korfits Ulfeld, der skilte sig fra sine Kolleger i næsten alle større ydre politiske Spørgsmaal. Flerheden af Rigsraadets Medlemmer stillede sig ogsaa i bestemt Opposition til Kongens Sundtoldpolitik, uden at denne brød sig om at lytte til deres Forestillinger derimod. Tvertimod foretog han i 1638 og de derpaa følgende Aar de Skridt i denne Retning, han selv fandt for godt. Raadet advarede han vistnok Gang paa Gang for de uheldige Følger, hans vilkaarlige Omgang med Sundtolden maatte drage efter sig; men Kong Kristian mente, at Tolden i Sundet var hans Haandpenge ("Kongens Spillepenge" insinuerede hans Fiender), og at Rigsraadet ikke havde noget i den Sag at sige.

Det var især tre Magter, som saa sine Interessər krænkede ved Gjennemførelsen af de forhøiede Toldsatser i Sundet, nemlig England, Sverige og Nederlandene. Hvad den første Stat angik, led den ganske vist ikke lidet herunder, idet Sundet ved denne Tid passeredes af 430 engelske og skotske Skibe gjennemsnitlig hvert Aar. Sverige, der nød Toldfrihed i Sundet, kunde vistnok ikke klage over, at den svenske Handel og Skibsfart led nogen Overlast ved Toldforhøielsen; tvertom skulde — hvad Kong Kristian ogsaa gjorde udtrykkelig opmerksom paa — denne snarest synes at være en Fordel for denne Nation. Men for det første vilde den danske Konge ikke udstrække Toldfriheden til de Sverige underlagte Provinser hinsides Østersøen; dernæst var dette Lands selvstændige Handel og Skibsfart, til Trods for de Bestræbelser, som baade Gustav Adolf og Dronning Kristinas Formyndere udfoldede for at fremme disse Næringsveie, yderst ringe. Udførsel og Indførsel til Sverige foregik for det meste paa fremmede Skibe, og Handelen var fornemmelig paa Udlændingers, især Hollændernes, Hænder. Som Følge heraf blev de indførte Varer i betydelig Mon fordyrede for Svenskerne, medens deres egne Produkter blev staaende i samme Pris paa Udførselsstedet. Ganske vist søgte Hollænderne at snige sig fra Toldbyrderne ved at lade Varer, som ikke tilhørte Svenske, gaa og gjælde for saadanne; herpaa raadede den danske Konge Bod ved at indføre et skarpere Toldeftersyn, og for at dette skulde kunne kontrollere, hvorvidt vedkommede Varer var fritagne for Told, skulde der fremlægges Certifikat fra Øvrigheden i en svensk By. Disse havde en Tid været beedigede; men Danskerne havde givet Afkald paa denne Garanti, helt til Hollænderne med sine frække Snyderier nødte Kongen til at skjærpe Kontrollen. Selv den svenske Minister (Resident) i Haag udstedte nemlig falske Certifikater til Brug for Hollænderne, hvorved disse sattes i Stand til lettet Samfærdsel med Sverige. Disse Skridt fra Kongens Side vakte selvfølgelig stor Harme. Men værre var det, at Kong Kristian benyttede sin Høihedsret over Sundet til at nedlægge Forbud mod Gjennemgang af Krigsfolk og

Krigsredskaber, naar han lystede. At den store Vaabenindustri, som havde udviklet sig i Sverige, maatte komme til at lide herunder, siger sig selv, især da Kongen Aar efter Aar blev stedse skrappere i at fordre sin Ret respekteret, og tilsidst hed det over hele Sverige, at Kong Kristians hele Higen og Tragten gik ud paa at ødelægge den svenske Industri.

Sterkest berørt maatte imidlertid de forenede Nederlande komme til at føle sig af Kong Kristians hele Sundtoldpolitik. Den dansk-norske Handel og Skibsfart maa nemlig endnu siges at have været i sin Vorden, og ligesom de Kjøbmænd, der i de danske Byer havde størst Indflydelse, fornemmelig var af hollandsk Herkomst, var ogsaa den overveiende Del af Skibsfarten samlet paa Hollændernes Hænder. Saa længe der ikke havde været lagt nogen Hemsko paa denne Samfærdsel, var alt godt og vel fra Hollændernes Side: det var jo dem, som høstede Profiten. Men neppe skede der noget Skaar i Østersjøhandelen, før Hollænderne saa sig om efter en Allieret for at danne en Modvægt mod Danmark. En saadan fandt de i Sverige, der som Protestantismens Forkjæmper var især med at arbeide sig op til en nordisk Stormagt. Efter hvert som Sundtolden forhøiedes, voxede Hollændernes Misnøie med den hele Situation, og i den samtidige Literatur drøftedes snart Sætningerne om Havenes Frihed af lærde Hollændere som et brændende Spørgsmaal med særligt Sigte paa Øresund og Øresundstolden.

I Aarene 1636—37 havde Sundtolden udgjort 226—229000 Rigsdaler; men i 1638 steg den ved de forhøiede Satser til mere end det dobbelte, nemlig 482000 Rdlr., og paa samme Tid skjærpedes ogsaa Kontrollen ikke blot i Øresund, men ogsaa i de norske Farvande, hvor Kongen under Paaberaabelse af sin Høihedsret over Farvandene søgte at hindre Hollænderne i deres Fiskeri under Spitsbergen. Derhos gjorde Kongen Brug af sin Forkjøbsret i høiere Grad end tidligere; navnlig var det Ammunition og Vaaben, han kastede sin Elsk paa. I det følgende Aar gik han endda videre. Hidtil havde Borgermester og Raad i Helsingør dømt i de Stridigheder, som Sundtoldspørgsmaalet vakte; nu blev disse henlagte til Admiralitetsretten paa Holmen, og i denne havde bl. a. de to Rentemestere Sæde. Ogsaa dette maatte nødvendigvis fremkalde Harme hos alle dem, som berørtes deraf, og selvfølgelig ikke mindst hos Svenskerne. Snart hørte man og, at Tolden paa Skibstømmer var bleven forhøiet baade i Sundet og i Norge. Alt dette maatte med rivende Hast fremskynde den truende Katastrofe. Det Forbund, som i 1614 var afsluttet mellem Generalstaterne og Sverige, var udløbet i 1629 uden senere at være bleven fornyet, idet Svenskerne havde vist stor Kulde lige overfor Hollændernes Tilnærmelser. Men nu tjente Kristian IV's Sundtoldpolitik til at bygge en Bro over det Dyb, som var lagt mellem de svenske og hollandske Interesser, og Underhandlinger blev aabnede om et nyt Forbund. Paa samme Tid, dette foregik, havde Kong Kristian tilføiet de svenske Magthavere en ny, lige saa følelig Fornærmelse, idet han hjalp Gustav

Digitized by Google

Adolfs Enke, Maria Eleonora, til at flygte fra det Rige, hvorover hun havde herstet som Dronning.

Efter sin Ægtefælles Bortgang havde denne spillet en lidet misundelsesværdig Rolle i Sverige. Fra Regentskabet havde hun været aldeles udelukket; med sin Datters Opdragelse havde hun næsten intet Tilsyn havt, og sidstpaa havde man endog forment hende næsten ethvert Samkvem med denne. Hendes vanskelige Væsen, der var en besynderlig Blanding af blid Hengivelse og opfarende Hidsighed, af indbildsk Forfængelighed og saar Finfølelse, kunde ikke finde sig tilrette i den nye Tingenes Orden; hun fattede i sin afmægtige Harme Nag til Rigsraadet og især til den mægtige Rigskantsler, ytrede Sympathi for Planer, som hun vidste maatte være denne imod, og traadte i Forbindelse med den danske Konge gjennem hans Gesandt i Stockholm, Peder Vibe. Hun var med andre Ord i visse Henseender et Sidestykke til Kirsten Munk, om end en finere Natur. Allerede i 1635 havde hun tænkt at forlade Sverige, hvor Opholdet Dag for Dag blev hende mere utaaleligt; men den Gang fik Peder Vibe, der nok maa have havt sine Instruxer at holde sig til, hende aftalt dermed. I 1638 var hun paa sin Flugt kommen til Gøteborg, men besindede sig i sidste Øieblik. Men i 1640 blev der Alvor af hendes Bortreise fra Landet, og Kristian IV var hende behjælpelig hermed, idet han lod to Orlogsskibe løbe ud for at føre hende over til Tyskland. Men i Stedet for at reise derhen drog hun til Danmark, hvor hun i Nykjøbing blev modtagen af Prins Kristian og dennes Gemalinde. Det siger sig selv, at denne Begivenhed maatte vække stor Opsigt, ja i Udlandet hed det sig endog, at det hele var en Kjærlighedshistorie, idet Dronningen vilde gifte sig med Kong Kristian. I Sverige ærgrede man sig over Enkedronningens Rømning; men snart tog man dog det hele med knusende Ro og indskrænkede sig til at føre Kong Kristians Andel deri paa hans øvrige Synderegister.

I den følgende Tid voxede Spændingen saa at sige fra Dag til Dag, og hver Gang det svenske Rigsraaad spurgte en eller af Kong Kristians Manøvrer, skaffede Uvillien sig Luft i høilydte Udbrud. "Danus (Dansken) sætter sig paa sin Næse", sagde Rigsmarsken, gamle Jakob de la Gardie ved en saadan Leilighed. Axel Oxenstjerna lagde til: "Danmark behandler Svenskerne som Skolegutter; det vil gjennem Tolden udsuge Hollands og Sveriges Kraft for senere, naar det er sterkt og Sverige svagt, at angribe dette Rige. Man bør derfor møde de Danske i Forstuen, inden de kommer ind i Huset: man bør klappe dem med Staalhandsker." Under Forhandlingerne om et Forbund mellem Sverige og Nederlandene hørtes der vel en enkelt Udtalelse: "Naar Danmark voxer, voxer vi ogsaa!" Men det var en Røst i Ørkenen og nedtordnedes desuden strax af Axel Oxenstjernas: "Vi voxer af vort eget Land, men Danus voxer af vor og andres Marv og Blod." Forbundet mellem Sverige og Nederlandene kom da ogsaa istand

Digitized by Google

den 1ste September 1640. Men et Par Aar skulde endnu hengaa, før man bestemte sig til at slaa løs, og i Mellemtiden traf man sine Forberedelser i al Stilhed.

Da Rygtet om den svensk-nederlandske Alliance naaede til Danmark, opstod der her en ikke liden Uro, og Rigsraadet undlod ikke at gjentage sine Opfordringer til Kongen om at faa al Misforstaaelse med Naboerne bilagt. Hertil havde man saa meget mere Grund, som det allerede nu tegnede sig til, at man fra England ingensomhelst Understøttelse havde at vente. Ganske vist faldt de Forhandlinger, som Hannibal Sehested paa Kongens Vegne førte med Spanien, meget heldigt ud; men disse angik kun en Overenskomst om Handelen. Noget Krigsforbund med denne Stat, som det forøvrigt allerede gik ned ad Bakke med, var ikke engang paatænkt. I praktisk Henseende var dog herved ikke vundet andet, end at Hollænderne i det høieste fik en Smule Skræk i Blodet; men ikke engang det er sikkert. Ganske vist merker man hos disse i Løbet af 1641 en forsonligere Stemning, som dog muligens havde sin Aarsag i, at Kongen firede noget paa Sundtoldtariffen. For at udjævne Striden blev der berammet et Møde af danske og nederlandske Kommissærer i Stade, hvor Kong Kristians Søn Fredrik skulde være Opmand; men her forlangte Hollænderne at blive fritagne for Sundtolden for et Tidsrum af 10 Aar. Herpaa vilde Kong Kristian naturligvis ikke gaa ind. Alt, hvad han vilde indrømme, var en Tilbagevenden til Toldsatserne af 1637 for fem Aar, og hermed lod de nederlandske Kommissærer sig foreløbig nøie. Men Forbundet mellem Holland og Sverige blev lige fuldt staaende ved Magt, hvor megen Umag Kong Kristian end gjorde sig for at faa det sprængt. En Erstatning for, hvad han ved denne Eftergivenhed tabte i Indtægter, søgte han dels ved at hæve saa meget større Told af de engelske Skibe, dels ved at skjærpe Kontrollen med Svenskerne, som snød ham, saa godt de kunde. En skarp Generalvisitør fandt Kongen i Nikkel Helmer Kok, der som forhenværende Kjøbmand og Skipper var vel hjemme i de Kneb og Fif, som blev anvendte for at lure Toldbefterfynet. Hvorvidt denne Mand var i Besiddelse af noget betydeligere administrativt Talent, faar staa derhen; men det er sikkert, at en raaere, brutalere og hensynsløsere Person skulde man vanskelig finde selv inden Toldernes Klasse. Kong Kristian ærgrede sig vel mangen Gang over hans Fremfærd; men paa den anden Side var Manden, som under andre Forhold sikkerligen meget snart var bleven sat paa Porten, et aldeles ubetaleligt Redskab i disse Tider, da det først og fremst gjaldt at chikanere Svenskerne i Sundet. Men det maa dog paa den anden Side ogsaa indrømmes, at Kongen ligeoverfor Nikkel Kok har staaet temmelig magtesløs, da det ser ud til, at denne har havt en Støtte i Korfits Ulfeldt, der paa denne Tid udnævntes til Rigens Hovmester.

Paa Forlangende af de Stænder, som var forsamlede paa Rigsdagen i Regensburg 1640—41 besluttede Keiseren omsider at optage Underhandlin-

gerne paa en almindelig Fredskongres. I December 1641 blev der i Hamburg truffet Aftale om, paa hvilke Steder Kongresserne skulde holdes, hvilket Omraade nærmest disse skulde være neutralt m. v. Med Frankrige skulde der saaledes forhandles i Münster, med Sverige i Osnabrück. Men først i 1642, da Torstensons Seire bragte Keiseren i Klemme, fandt denne det for godt at ratificere Præliminærerne, og Tiden hengik helt til Marts Maaned 1643, før alle Dokumenter i denne Anledning var udvexlede. Imidlertid havde Keiseren igjen begyndt at nærme sig Kong Kristian, som strax med en vis febrilsk Uro søgte at trænge sig ind i Forhandlingerne som Fredsmægler. Men under disse Bestræbelser aabenbarer der sig dog Motiver, som tydede hen paa, at hans Forhold herunder ikke vilde være upartisk ligeoverfor Svenskerne; ialfald blev flere af hans Udtalelser fortolkede derhen, at han ikke med Ro vilde finde sig i, at Pomern blev afstaaet til Sverige, saa meget mere, som den danske Krone havde havt den gamle Lenshøihed over Rügen. Medens der i Sverige fandtes nok af dem, som stundede efter en hæderlig Fred med Keiseren, var en Krig med Danmark omfattet med Sympathi af alle Lag i Samfundet, — saa almindeligt havde Hadet til Naboen gjennemfyret hele det svenske Folk.

Men af alle Svensker habede ingen Danmark og dets Konge saa grundigt, som den almægtige Axel Oxenstjerna, og hans Had var saa meget frygteligere, som han forstod at vente, til Tiden var inde, da han kunde slaa til med Fynd og Klem. Men formaaede han end at bevare en koldblodig Mine, kogte dog Lidenskaben inde i ham, og han tørstede efter Hævn. Alle hans Følelser, Ønsker og Forhaabninger maler sig tilstrækkeligt i de Linier, han henimod Udgangen af 1643 sendte sin Søn Johan Oxenstjerna: "Hvad Kongen af Danmark har tilføiet os for Tort og hvorledes han har trampet os paa Fødderne, hvad Intriger han har havt før med vore Fiender og Naboer til vort Præjudicium (Skade), og hvorledes han endnu tragter efter vort Blod og vor Undergang, det ved du tilforn. I dette Aar har han haandteret os, som om vi var hans Drenge og Landet hans Træl og Eiendom, og gjort mod os, hvad der syntes ham, uden at tænke paa Venskab, Retfærdighed, Forbund, Fordrag, Foreninger, Afskeder og øvrig sædvanlig Skik, hvilket ikke kan taales uden vor Undergang; thi det svækker os og betager os alle Midler; det er for os som en hemmelig fraadende Krig uden al Fare for Danmark, ja kun til dets Nytte og Fordel."

Spørgsmaalet om Krig eller Fred havde været paa Bane i det svenske Rigsraadsmøde den 12te Mai, hvor Dronning Kristina selv var tilstede. Her maa Oxenstjerna tydelig have givet Anvisning paa en Krig med Danmark for at hindre dets Konge fra at være med under Fredsmæglingen og forfægtet denne Anskuelse med alle de Midler, som stod til hans Raadighed. Men hvor gjerne Rigsraadet end vilde slutte sig til denne Anskuelse, var det dog mest tilbøieligt til at gaa frem med større Lempe. Det blev da i

Digitized by Google

et senere Møde besluttet, at man skriftig skulde henvende sig til det danske Rigsraad for at forsøge at fremkalde en Forandring i Kong Kristians hele Holdning; — hvis dette ikke hjalp, skulde Krigen begyndes. At det sidste vilde blive Tilfældet, var Raadet dog ikke et Øieblik i Tvivl om; medens Skrivelsen til det danske Rigsraad, der tiltrods for sine skarpe Udtalelser ikke havde Karakteren af at være Forløber for et Fredsbrud, blev afsendt den 3die Juni, havde Sveriges Rigskantsler allerede den 25de Mai givet Torstenson Ordre til at gaa angrebsvis tilverks ligeoverfor Danmark.

Den Instruktion, som Rigskantsleren med Rigsraadets Bifald affærdigede til Torstenson, var væsentlig af følgende Indhold. Efter at have givet en Fremstilling af den danske Konges Overgreb og Planer mod Sverige og antydet, hvorledes denne ganske vist havde sikret sig Støtte baade hos de katholske Magter og hos forskjellige protestantiske Fyrster i Tyskland, udtaler Kantsleren, at han ikke havde nogen Udsigt til, at en Forandring i dette Forhold vilde indtræde, og at han derfor ansaa det raadeligst med det samme at benytte den gunstige Anledning til at gaa angrebsvis frem mod Danmark, som Rigsraadet fandt var en ikke mindre farlig Fiende end Keiseren. Ganske vist var Raadet indgaaet med sine Forestillinger til den danske Konge; men da der var liden Udsigt til, at disse vilde bære Frugt, havde det maattet tage sine Forholdsregler. Torstenson skulde derfor saavidt gjørligt holde sin Hær samlet, søge at formaa Gallas til en kortere Vaabenhvile og saa frempaa Høsten benytte denne til at sætte sig i Bevægelse nedover mod Kysten. Her skulde han gjøre Mine til at ville tage Vinterkvarter i Braunschweig, men i al Stilhed sikre sig Elbovergangene; derpaa skulde han gaa over Holstens Grænser og sætte sig i Besiddelse af alle de faste Punkter der, men alligevel skaane Hertugen af Gottorps Land, saa længe denne holdt sig neutral. Enhver, som satte sig til Modværge, skulde anses for Fiende; al Samling af Krigsfolk, hvad enten det var danske eller tyske, skulde han adsplitte med Vaabenmagt. Endelig skulde han trykke sig saa langt ind i Jylland og over Midelfartsund ind i Fyn, som han kunde. Blev han spurgt om, hvorfor han bar sig ad paa denne Maade, skulde han svare, at Nøden tvang ham til at skaffe Kvarter for sine Tropper. Paa samme Tid, han besatte Jylland og de nærmeste Øer, maatte han i Pomern holde en Troppestyrke paa 2000 Mand i Beredskab til at gaa over paa Sjælland, hvor han, om det saa maatte føie sig, skulde bemægtige sig Kjøbenhavn og Kronborg. Alle hans Foretagender skulde i fornødent Fald blive understøttede fra Sverige af. Af et saadant dristigt Tiltag lovede Rigsraadet sig meget, især da den danske Armé kun bestod i Navnet.

Til Trods for den store Hemmelighedsfuldhed, hvormed Oxenstjerna og det svenske Rigsraad gik frem, maa der dog være sivet noget ud. Den danske Gesandt i Stockholm, Peder Vibe, har ialfald anet Uraad, og han var rent utrættelig i sine Formaninger til Kongen om at tage sig i

Digitized by Google

Agt. Han talte imidlertid for døve Øren; thi hverken Kongen eller Rigsraadet havde nogen Anelse om, at Faren var saa overhængende. Fredsbrudet, mente de, kunde da vel ikke komme som en Tyv om Natten; først maatte da det svenske Rigsraad varsko derom, og saa længe man ikke hørte noget fra den Kant, maatte man kunne være rolig. Spektaklerne, som Visitationerne i Sundet medførte, vedblev derfor at høre til Dagens Orden, og Nikkel Kok huserede og rumsterede det bedste, han havde lært. Paa Kjøbenhavns Slot var Oxenstjerna den stadige Skive for alskens vittige og uvittige Indfald, og Kongen selv var ikke den, som viste den største Lemfældighed, naar denne hans Modstander kom paa Tapetet. Den 12te December 1634 morede han sig saaledes med at opskrive nogle latinske Sentenser, der indeholdt de forsmædeligste Forbandelser over ham: "Ve dig, Tyrepande,*) du, som med djævelske Anlæg søger dig et evigt Navn og bryder den hellige Pagt med Gud og med Menneskene, idet du i Tyskland bruger Religionen som Paaskud og i Danmark handler med Troløshed. Tyskerne og Ungarerne har du hidset mod Keiseren, Skoterne mod deres Konge, Tartarerne mod Polakkerne. For denne din fromme Iver vil du have din Belønning i Helvede, sammen med troløse skal du lide de største Pinsler i al Evighed".**) Peder Vibes Formaningsskrivelser affeiedes med større og større Ligegyldighed. Den 16de December skrev han om den, han sidst modtog, til Rigshovmesteren: "Peder Vibe reder formelig til Barsel med Krig." Han selv, der jo skulde have den bedste Besked, viste intet andet, end at der var Fred og gode Dage, og dermed Basta. Men op paa Dagen kom Amtmanden af Segeberg i største Hast ilende til Slottet og forlangte Kongen i Tale. Torstenson og Svenskerne havde gjort Indfald i Holsten! Medens Amtmanden fortalte dette, spillede et Smil om Kongens Mund; men neppe havde Amtmanden udtalt, før Kongen stod der som rammet af Lynet: for hans Blik aabnede der sig med et en trøstesløs Udsigt over den bedrøvelige Forfatning, hvori den dansk-norske Hær og Flaade befandt sig.

Den svenske Regjerings Ordre af 25de Mai var først i Slutningen af September Maaned kommen Torstenson i Hænde. Denne, som just befandt sig i Mähren, brød strax op og marscherede gjennem Schlesien, hvor han indledede Underhandlinger med Gallas. I den første Halvdel af November udspredte han saa et Rygte om, at han agtede sig mod Øvre Pfalz og Bayern, og satte sig i Bevægelse nordover. Først i Havelberg aabenbarede han for sine Officerer, hvorhen Marschen virkelig gik, og den 12te December overskredes Holstens Grænse. En Uge efter var den største Del af Holsten i hans Vold med Undtagelse af Fæstningerne Krempe og Glückstadt, som

*) Ligefrem Oversættelse af det tyske Ochsenstirn, den vulgære Udtale af Oxenstjerna.

**) Det er dog tvivlsomt, om disse Udtalelser er forfattede af Kong Kristian, skjønt de er fundne nedskrevne med hans Haand.

Digitized by Google

det ikke lykkedes Fienden at indtage. Hertugen af Holsten-Gottorp blev tilstaaet Neutralitet mod at opgive sine Fæstninger og betale 100000 Rigsdaler.

Hvor vel beføiet den Dadel end kan være, som man kan rette mod Kong Kristian for at have fremkaldt Krigen med Sverige, saa fortjener dog den Ro og Uforsagthed, han viste i Farens Stund, Efterverdenens høieste Paaskjønnelse. Skjønt Rigsraadet og Adelen svigtede ham, udfoldede han tiltrods for sine 66 Aar en Rastløshed og Kraft, som man vanskelig skal finde Mage til selv hos langt yngre Fyrster under lignende Omstændigheder. Sent og tidlig var han paafærde, snart paa Værftet, snart paa Arsenalet, snart sad han ved sit Skrivebord, — overalt førte han Oie med Udrustningerne eller bestræbte sig for at sætte Mod i sit forsagte Folk. Han modtog Efterretninger fra og udsendte Ordrer til alle Kanter af Landet. Da det var smaat bevendt med Penge, afleverede han en Mængde Kostbarheder fra Rigets Slotte til Mynten. Takket være denne Iherdighed lykkedes det ham temmelig snart at have sin Hær og Flaade i saa vidt kampdygtig Stand, at han kunde møde den overlegne Fiende.

Imidlertid havde Torstenson med uimodstaaelig Kraft og Hurtighed trængt sig gjennem Slesvig op til Jylland. Ved Kolding sprængtes en dansk Kavalleriafdeling paa Flugt; ved Snoghøi, hvor Rigsmarsken Anders Bilde havde samlet en Styrke i en befæstet Leir, tog han ikke mindre end 4000 Mand tilfange. Hele Jylland var inden Udgangen af Januar Maaned i hans Haand. Nu kom Turen til Fyn. Men her havde Kongen personlig truffet de kraftigste Anstalter til Forsvar, indgydt Hæren nyt Mod og afhjulpet dens væsentligste Savn, saa godt det havde ladet sig gjøre.

Medens dette foregik, havde Kong Kristian for at klare Forholdet til Sverige paalagt Peder Vibe i Stockholm at indhente Regjeringens Erklæring, om Indfaldet var skeet efter dens Befaling, paa samme Tid, som ogsaa Torstenson blev adspurgt om, hvad han havde at gjøre i Danmark. Denne forhastede sig ikke med at afgive noget Svar, og først da Jylland paa det nærmeste var erobret, bekvemmede han sig til at erklære, at han vilde skaffe sine Tropper gode Kvarterer efter de haarde Strabadser, de havde døiet. Det svenske Rigsraad stillede sig an, som om det ikke vidste af noget Indfald at sige; først da det hørte om det Held, som havde fulgt Torstensons Vaaben, kastede det Masken, og nu sendte det ogsaa til Overflod Danmark en Krigserklæring, — en hel Maaned, efterat Freden var brudt. At Kong Kristian ikke vilde modtage denne, var da noget, som man ikke kunde fortænke ham i. Baade fra svensk og dansk Side blev der i Flyveskrifter appelleret til den offentlige Mening i Udlandet.

Paa samme Tid, som Jylland oversvømmedes af Torstensons Skarer, gjorde ogsaa Gustav Horn og Lars Kagg Indfald i Skaane og truede med at gjøre Landgang paa Sjælland. Var det lykkedes Fienden at komme over paa Oerne, vilde sandsynligvis Krigen hurtig være bleven afgjort til Danmarks

Digitized by Google

fuldstændige Opløsning. I denne Trængselens Tid blev imidlertid Flaaden ligesom i Krigen mod Keiseren Landets Redning.

Under Freden var den danske Flaade gaaet adskilligt tilbage, navnlig i Henseende til Personellet. Skibene derimod var baade prægtige og kraftige. Saa hurtigt, det lod sig gjøre, blev disse satte i seilklar Stand, og allerede i April 1644 kunde en Eskadre paa 9 à 10 Orlogsmænd løbe ud, kommanderet af Kongen selv, der havde heiset sit Flag paa Skibet "Trefoldigheden". Han agtede at rette et Angreb paa Gøteborg og Elfsborg.

Den svenske Flaade, der nu var bragt i ret fortrinlig Stand, samledes i Stockholms Skjærgaard; men da den ikke trøstede sig til at binde an med Kong Kristians Flaade, søgte den svenske Regjering Bistand i Holland. Allerede i December Maaned var den rige, i Sverige bosatte hollandske Kjøbmand Louis de Geer, som personlig var bleven meget opbragt paa den danske Regjering for Beslaglæggelsen af flere af hans Skibe, reist til Holland for her at skaffe tilveie en Flaade, som kunde stilles op mod den danske. Dette lykkedes ham dog ikke, da Prinsen af Oranien, som stod i Spidsen for den hollandske Regjering, var ret venlig stemt mod den danske Konge. Alligevel saa han gjennem Fingre med, at de Geer hyrede nogle og treti Skibe, som under Kommando af den hollandske Kaptein Marten Thijssen i Slutningen af April eller Begyndelsen af Mai Maaned afseilede fra Holland til Østersøen, hvor den skulde forene sig med den svenske Flaade.

Paa Efterretningen om denne Flaades Komme besluttede Kong Kristian, der udenfor Gøteborg ikke havde opnaaet nogen Fordel, sig til at gaa den imøde for om muligt at ødelægge den. Udenfor Øen Sylt i det saakaldte Listerdyb kom det den 16de Mai 1644 til Sammenstød, i hvilket Hollænderne trak det kortere Straa og maatte gaa tilbage til den saakaldte Kongens Havn ved List. Hid kunde de svære danske Skibe ikke følge dem. Medens Kong Kristian gik nordover til Flekkerø for at proviantere, blev en anden dansk Flaade, der var bleven forsterket med en Del norske Defensionsskibe, under Ove Gedde og Pros Mund lagt her for at bevogte Fienden. Denne søgte den 24de Mai at bryde Blokaden, men blev vist tilbage med stort Tab. Nogen Tid efter, da en voldsom Storm tvang de danske Skibe at søge tilhavs, lykkedes det Hollænderne at slippe ud, hvorpaa de med Skam vendte tilbage til Holland. Faren var saaledes foreløbig afværget.

Kristian IV drog nu tilbage til Kjøbenhavn for at paaskynde den øvrige Flaades Udrustning og gik saa i Slutningen af Juni Maaned med 40 Skibe ud i Østersøen for at opsøge Fienden, som 49 Seilere sterk (Smaaskuder ikke medregnede) var løbet ud under Admiral Klas Fleming for at overføre Torstensons Soldater til Sjæland. Foreløbig havde denne taget Station i Kielerfjord. Den 1ste Juli stødte Flaadene sammen paa den saakaldte Kolbergerheide vestenfor Femern. Det Slag, som her leveredes, ledede ganske vist temmelig planløst, men førtes dog med største Voldsomhed.

Digitized by Google

Paa Admiralskibet "Trefoldigheden"s Dæk stod den 67-aarige Konge, omgiven af sine Herremænd og Officerer, medens Døden gjorde en rig Høst ombord paa hans Skib. Midt under Kampen slaar en svensk Kugle an mod en Kanon, som slaas i Stykker. Kuglebraat og Træsplinter farer til alle Sider og saarer dem, som staar omkring Kongen. Denne selv styrter om paa Dækket, blødende af en Mængde Saar, og ligger længe som livløs. Besætningen er allerede tildels greben af en Panik; da reiser Kongen sig og sætter Mod i de forsagte med de Ord: "Se jeg lever, og er der end hændet mig noget menneskeligt, saa maa I tænke paa Fædrelandets Fare og kjæmpe tappert for Hus og Arne". Han lod sine Saar forbinde og blev staaende paa Dækket, indtil Mørket efter 10 Timers Kamp skilte de stridende Flaader ad. Klas Fleming trak sig ind i Kielerfjord for at reparere sine sterkt medtagne Skibe, medens den danske Flaade lagde sig under Femerns Kyst; nogle Dage efter optoges dog Blokaden paany under Peder Galt og Kongen selv.

Den svenske Flaade befandt sig nu i en temmelig vanskelig Situation. Vovede den sig ud af Fjorden, vilde den strax blive angreben. Ved Labo opkastede Danskerne et Batteri, som begyndte at spille paa de fiendtlige Skibe; en Kugle fra det trængte saaledes ind i Klas Flemings Kahyt og dræbte ham. Kommandoen over Flaaden overtoges nu af Generalmajor Karl Gustav Vrangel, der gjorde alt muligt for at komme ud af Fjorden. Skansen ved Labø blev tagen ved Storm af Torstenson, og Natten mellem 1ste og 2den August seilede Vrangel forbi den danske Flaade og slap lykkelig ud i aaben Sø. Et Par Dage tidligere havde der været gunstig Anledning til at angribe Fienden, og Kongen havde givet Peder Galt Ordre derom. Men denne var ikke bleven efterkommet. Kongen afsatte derfor strax Peder Galt fra hans Kommando, stillede ham for et Slags Standret, som dømte ham fra Livet, og lod saa den 70-aarige Olding strax henrette.

Men skeet var nu skeet, og snart skulde dette Uheld ogsaa drage andre efter sig. I Holland var det lykkedes Louis de Geer at faa samlet en Flaade paa nogle og tyve Skibe, som under Marten Thijssens Befaling gik til Kattegat for gjennem Store-Belt at komme den svenske Flaade til Undsætning. Ved Goteborg, hvorfra de norske Defensionsskibe under Ove Gedde blev fordrevne, spurgte Thijssen, at den svenske Flaade var sluppen ud af Hullet i Kielerfjord, og han besluttede sig nu til at sætte Kurs for Stockholms Skjærgaard. Kristian IV søgte at stoppe ham underveis; men det lykkedes ikke. Thijssen kom lykkelig og vel gjennem Sundet og slap ind til Kalmar, hvor han blev modtagen paa det bedste af Befolkningen og Dronning Kristina og af den sidste ophøiet i Adelsstanden under Navnet Ankarhjelm. Kort efter forenede han sig med Vrangel, og deres Flaade, der tilsammen talte 42 Seilere, styrede nu mod de danske Farvande. Mellem Femern og Laaland traf den en Del af den danske Flaade, 17 større og

Digitized by Google

mindre Orlogsskibe, under Pros Munds Kommando. Her kom det da den 13de Oktober 1644 til det blodigste Søslag, som Kristian IV's Krigshistorie har at opvise. De danske kjæmpede som sædvanlig tappert og med Dødsforagt; men Overmagten var for stor, og det ene efter det andet af de danske Skibe toges ved Entring i Løbet af fem Timers Tid. Pros Mund faldt, og af hele den danske Flaade undkom alene tre Fregatter og to Galeier. Resten var dels brændt, dels strandsat og Besætningerne enten dræbte eller tagne til Fange. Den svenske Flaade havde imidlertid ogsaa lidt saa meget, at den maatte gaa til Kielerfjord for at reparere og kunde som Følge heraf ikke udnytte sin Seir i den Udstrækning, som havde været at vente.

Allerede i Begyndelsen af Aaret havde, som ovenfor berørt, ogsaa de danske Landskaber hinsides Sundet været udsatte for fiendtlige Indfald. Fra Smaaland var Fredrik Stenbock brudt ind i Halland, og Gustav Horn, der var udvexlet af det tyske Fangenskab, var sammen med Lars Kagg rykket ind i Skaane, hvor deres Tropper oversvømmede saa godt som hele det rige Landskab. Men Hovedhensigten med hans Tog opnaaedes ikke, da han først paa Grund af den milde Vinter, der holdt Sundet aabent, og dernæst af den danske Flaade hindredes i at gjøre Landgang paa Sjæland. Senere havde Egnens Bønder, som Kongens Svigersøn, Ebbe Ulfeldt, havde kaldt til Vaaben, tilføiet Fienden betydeligt Afbræk; navnlig havde Partigjængere eller Snaphaner fra Gyngehered i denne Smaakrig kjæmpet med Udmerkelse. Ogsaa i Jylland var en lignende Bondekrig bleven ført med ikke ringe Held mod Torstensons Skarer, der ogsaa stadig foruroligedes ved Landgang af Danskerne paa de langstrakte, let angribelige Kyster. I Juli Maaned kom den keiserlige General Gallas, "Hærfordøderen", opover til Holsten "for at fange Ræven i Sækken", som han udtrykte sig. Men Torstenson var ham for hurtig; før Gallas vidste Ordet af, stod den svenske Hærfører ligeoverfor ham og tilbød ham gjentagne Gange Slag. Gallas turde ikke modtage Tilbudet, og Torstenson trak sig nu ud af Holsten og ind i det egentlige Tyskland. Gallas fulgte langsomt efter, men i ærbødig Frastand. Den Hjælp, han havde formaaet at yde Danskerne i deres Nød, var jevngod med ingen, og Misnøiet med ham skaffede sig Luft paa forskjellig Vis. Saaledes slog Hamburgerne en Skuemynt, hvis ene Side bar Indskriften: "Hvad Gallas har udrettet i Holsten, kan læses paa den anden Side." Men den anden Side var — blank.

Det Pusterum, som den jydske Halvø fik ved Torstensons Tilbagetog, blev ikke af lang Varighed. I September Maaned sendte Torstenson nemlig Helmut Wrangel — "Gale Wrangel," som han kaldtes — tilbage mod Nord med 5000 Mand, der oversvømmede Hertugdømmerne og Jylland og inddrev en haard Brandskat. Han og hans Krigere levede nu en Tid flot i Slesvig og Jylland. I Begyndelsen af November Maaned kom den slesvig-holstenske Hær under Kongens næstældste Søn, Erkebiskop Fredrik, opover for at afskjære ham fra Tilbagetoget; med denne skulde en Afdeling af Rigsmarsk Anders Billes

Digitized by Google

Hær forene sig. Men Fredrik, der havde Befaling fra Kongen til at dække Marsklandene, forhastede sig ikke, og først i Midten af December kunde Foreningen af de to Hærstyrker finde Sted i Nærheden af Kolding. Men nu opstod der mellem Fredrik og Rigsmarsken Uenighed om de Operationer, som skulde foretages. Bille foreslog, at der skulde rettes et Angreb mod Jyllands Østkyst, hvor Wrangel stod i en befæstet Leir ved Randers. Erkebiskop Fredrik og de holstenske Officerer, der havde Marsklandenes Forsvar for Øie, vilde derimod først sætte sig i Besiddelse af Ribe, som ogsaa var besat af Svenskerne. Følgen heraf var, at Erkebiskopen drog mod Ribe, medens Rigsmarsken blev staaende ved Kolding. Men snart befalede Kongen Fredrik at forene sig paany med Rigsmarsken. I Løbet af Januar Maaned 1645 førtes der nu mellem de to Anførere skarpe Forhandlinger, der endte med, at Erkebiskop Fredrik opgav Planen om at gaa mod Wrangel og trak sig tilbage til Hertugdømmerne. Rigsmarsken gik over til Fyn, hvorfra han foretog Flankeangreb paa Halvøen for at forurolige det wrangelske Korps.

Vi skal nu kaste et Blik paa de Begivenheder, som i Løbet af dette Aar havde fundet Sted i Norge.

I det foregaaende er omtalt, hvorledes den under Krigen med Keiseren oprettede norske Hær efter Lübeckerfreden fik sit Knæk ved Aftakkelsen af Officererne, og i mere end 20 Aar hører vi saa godt som intet til den hele Institution. Men Mulighederne for atter at bringe Hæren paa Fode var dog tilstede, især da Kongen fra Slutningen af Tretiaarene havde stræbt at skaffe tilveie de Midler, som udfordredes dertil. Efterat Stændermødet i 1639 havde bevilget, hvad Kongen ønskede, blev der, som det synes i Løbet af 1640, oprettet nogle Regimenter og Kompagnier tilfods og tilhest, og til Underhold for de Officerer, som ansattes ved disse, blev der i December Maaned samme Aar paabudt en Skat. Efterhaanden tager disse Bestræbelser for at bringe Hæren paa Fode sterkere og sterkere Fart.

Paa Herredagen i 1641 var Hærorganisationen især paa Bane, og i Forhandlingerne herom deltog blandt andre Statholderen Kristofer Urne og Kantsleren Jens Bjelke. Under 10de Juli udfærdigede disse Mænd en ny Ordinants, der den 19de September s. A. erholdt Kongens Approbation. I Virkeligheden var dog denne Ordinants i alt væsentligt overensstemmende med den ældre af 1628, kun med den Forskjel, at Stavangers og Agdesidens Fænniker skulde slaaes sammen til et Regiment. Den norske Hær kom saaledes til at bestaa af følgende 6 Regimenter:

Akershusiske under Ove Gedde til Tommerup,

Tunsbergske under Vincents Bildt til Nes ved Fredriksstad,

Stavangers og Agdesidens under Henrik Thott, der strax efter afløstes af Palle Rosenkrands,

Baahusiske under Daniel Knudsson Bildt,

Digitized by Google

Throndhjemske under Jakob Ulfeldt, og
Bergenhusiske under Georg (Jørgen) Reichwein*).

Hvert af disse Regimenter udgjorde ligesom tidligere 1000 Mand, inddelte i tre Kompagnier, med Undtagelse af Bergenhusiske Regiment, der talte 1300 Mand i fire Kompagnier. Derhos blev det bestemt, at Adel, Geistlighed og Odelsbønder i Stedet for at svare en nogen Tid i Forveien paalagt Rostjenesteskat, skulde stille 520 Arkebuserer eller Ryttere, bevæbnede med Skydevaaben, der kommanderedes af 3de Ritmestere. Hertil kom fremdeles 500 Dragoner eller beredent Infanteri, der udtoges af det throndhjemske, akershusiske og baahusiske Regiment, og for den første Tids Vedkommende tillige det jemtlandske Kompagni. For Borgervæbningen vedblev Bestemmelserne i Ordinantsen af 1628 at være gjældende.

Med Hensyn til Bevæbning udgjorde den ene Halvdel af Infanteriregimenterne Pikenerer eller Spydbdragere, der var væbnede med en 8 Alen lang Lanse og Kaarde, medens den anden Halvdel var forsynet med Luntebøsser. Opstillingsmaaden var de saakaldte Bataglier eller burgundiske Firkanter, i hvilke Pikenererne stod inderst, medens Musketererne stilledes yderst og paa Fløiene. Befalingsmændene var faa i Antal, nemlig 2 Kapteiner, 2 Lieutenanter og 3 Sergeanter ved hvert Regiment. Disse oppebar Løn; det egentlige Underbefal, som udtoges af Landsfolket, nød derimod kun Skattefrihed og Friskyds.

Den Hærordning, som saaledes blev istandbragt, var efter Datidens Forhold ret fortrinlig og dannede et ypperligt Fundament for den følgende Udvikling, især derved, at Hæren saa godt som udelukkende kom til at bestaa af Landets egne Børn. Men for Befolkningen var den en ulidelig Byrde. Bønderne vægrede sig for at drage Omsorg for Soldaternes Underholdning, og Bondegutterne havde ingen Lyst til at bære Musketten og underkaste sig Disciplin. I stort Antal rømte de for at undgaa Udskrivning til Sverige og Holland, uden at de strenge Forbud, som Regjeringen udfærdigede herimod, formaaede at raade Bod herpaa. Usandsynligt er det ikke, at den norske Hær til Trods for alle Bestræbelser fra oven snart vilde have befundet sig i den tidligere Opløsningstilstand, hvis ikke Hannibal Sehested, som man med al Grund kan kalde dens Gjenopretter, med Kraft og Klogskab havde forstaaet at holde den sammen, og i denne Henseende traadte Omstændighederne snart støttende til.

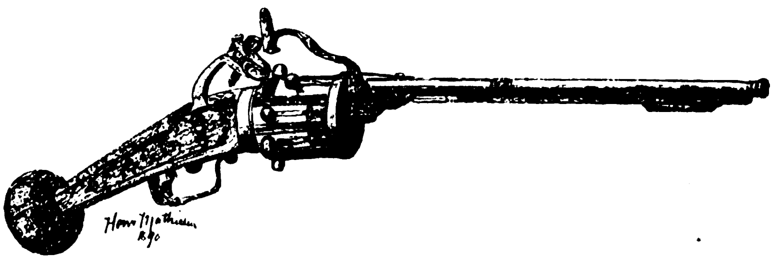
Hannibal Sehested stod just i Begreb med at drage nedover til Danmark, hvor han med Kongen vilde træffe Aftale om et og andet vedkommende

*) Denne, der senere hen skulde indlægge sig store Fortjenester af Norges Forsvar, var en Skræddersøn fra Marburg i Hessen. Han kom tidlig ti Norge, hvor han i 1629 blev Kaptein over et oplandsk Kompagni og blev 1636 udnævnt til Major paa Bergenhus. Den Løn, han oppebar som saadan, blev tilveiebragt ved en Skat paa Bergens Krohuse, senere ved en Afgift af hver udtappet Tønde Øl.

Digitized by Google

Hæren og andre norske Anliggender, da han spurgte, at Torstenson havde gjort Indfald i Holsten. Men sin sædvanlige Raskhed og Energi traf han de fornødne Anstalter til Landets Forsvar. Allerede længe havde han forudset, at Freden med Sverige ikke vilde blive af Varighed, og efter Omstændighederne søgt at skaffe det fornødne Materiel tilveie; men synderlig rart bevendt kan det dog ikke have været med det hele Stel. For at afhjælpe den følelige Mangel paa Officerer havde han i Slutningen af 1643 overdraget Brødrene Henrik og Jørgen Bjelke, Kantslerens Sønner, at hverve Officerer og øvet Mandskab i Holland; men disse kom først til Norge, da Krigen allerede var i fuld Gang.

Det udskrevne Krigsfolk blev i Løbet af 1644 efterhaanden forøget til et Antal af 8000 Mand, hvorhos der hvervedes forskjellige mindre Afdelinger saavel af Ryttere som af Fodfolk. Desforuden blev Almuen opbudt til at bistaa med Bevogtningen af Grænserne, hvor alle Passer blev afspærrede ved Forhugninger. Besætningerne paa Landets Fæstninger blev forøgede med udsøgt

125. Pistol, som har tilhørt Georg Reichwein.
Den er indlagt med Udskjæringer i Ben, forsynet med 8-løbet Revolvermekanisme og bærer Aarstallet 1636. I Universitetets Oldsamling.

Mandskab. Paa Fjeldtoppene langs Grænsen fra Jemtland af, hvor det throndhjemske Regiment laa, og til Vigsiden blev der opført Veter, der skulde antændes i Tilfælde af fiendtligt Indfald, og mellem Throndhjem, Akershus og Baahus blev et Slags fast Postvæsen oprettet. Ogsaa for Vaaben, Ammunition og Proviant til Hæren drog Statholderen Omsorg, skjønt han for en ikke ringe Del maatte bestride Udgifterne hertil af sin egen Pung.

Men Krigen — som i det søndenfjeldske efter Statholderen fik Navnet "Hannibalsfeiden" — blev dog ført temmelig planløst og uden egentligt Held, idet Sehested ikke forstod at samle sine Kræfter mod en bestemt Opgave, men tvertimod spredte dem i mange forskjellige Retninger. Den hele Grænsekrig maa derfor snarere kaldes en Række af gjensidige Overfald end et planmæssig ledet Felttog.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

En merkelig Rolle under den hele Krig kom den tidligere omtalte Prest, Kjeld Stub til Ullensaker, at spille. Denne, der var en gammel Krigsmand, var en god Ven af Sehested, som stadig havde taget ham med paa Raad i forskjellige Spørgsmaal vedkommende den norske Hær. I Begyndelsen af 1644 overtalte Statholderen ham til at paatage sig den øverste Ledelse af Grænsebevogtningen paa den hele Strækning fra Throndhjems Len til Baahus. Gunde Lange til Brunla, hvem dette Hverv egentlig paalaa, var nemlig, som Kjeld Stubs Søn, Nils Stub, skriver, "af Alder ganske tør og kroget, bævende paa Hænder og Hoved, saa at Tjeneren gav ham Mad og Glasset klinkede mellem Tænderne." Hr. Kjeld paatog sig da som Hannibal Sehesteds "Kammerraad" og Gunde Langes Assistent de denne paahvilende Pligter. Saa længe Krigen varede, drog han om fra Grænsepost til Grænsepost, ledsaget af en Livvagt paa 12 Mand, som han underholdt paa egen Bekostning. Ogsaa andre Prester udmerkede sig under denne Grænsekrig dels som Bondernes Anførere, dels som Ledere af Speidervæsenet. Blandt de første maa saaledes nævnes Hr. Herman Hanssøn, der i sin Tid havde været Prest i Nes paa Hedemarken, men ved Herredagen i Skeen 1613 som hemmelig Jesuit var bleven dømt til at gaa i Landflygtighed. Efterat han havde faaet Tilladelse til at vende hjem, havde han gjennemgaaet mangt og meget; han vilde nu ved trofast Tjeneste i Krigen gjøre sig fortjent til et Embede eller en Stilling, der kunde aabne ham lysere Kaar paa hans gamle Dage. Han blev af Hr. Kjeld betroet at føre et Slags Opsyn med den vigtige Postering paa Tolvmileskogen og skilte sig fra dette Hverv til sine Foresattes Tilfredshed. En anden affat Prest, Sevald Thomessøn, der i sin Tid havde været den første Sogneprest i Kristiania, skal ogsaa have gjort Tjeneste som Partigjænger; men om dennes Virksomhed haves ingen nærmere Oplysninger. Ogsaa flere Fogder indlagde sig under denne Krig Fortjenester af Fædrelandet.

Helt forskjellig herfra er derimod de norske Bønders Holdning, som vistnok meget ofte maa have givet Sehested Aarsag til alvorlige Bekymringer. Paa flere Steder af Landet, navnlig paa Østsiden af Kristianiafjorden, ytrer der sig en urolig Gjæring, som øgedes ved de Tyngsler, det nye Hærvæsen medførte, og Sehested synes oftere at have næret Frygt for, at Almuen ikke var utilbøielig til at underkaste sig de Svenske. "Almuen i Norge med deres Anhang er ilde inclineret," skrev han i Januar 1645 til Admiral Ove Gedde, og lignende Udtalelser undslipper ham oftere. I Virkeligheden tør det dog have skortet mindre paa Patriotisme end paa Krigeraand. Under hele Krigen hører vi om, at Soldaterne rømmer i hele Flokke fra sine Regimenter, og Bonden, som ikke undslaar sig for at værge Landet mod Anfald fra Svenskens Side, negter at gaa angrebsvis tilverks mod Naboen. I 1644 berettes der, at de fornemste Bønder fra Eidskogen indfinder sig hos den svenske Vagt ved Magnor Bro, hvor de lover selv at holde sig stille og at hindre andre

Digitized by Google

Nordmænd fra Angreb paa Sverige, ifald Naboen lod dem i Ro. Et Brev, som Hannibal Sehested den 28de Januar 1645 tilskrev sin Fætter, Kantsleren Kristen Thomesson Sehested, giver den bedste Karakteristik af

126. Pult af hollandsk Arbeide fra det 16de eller 17de Aarhundrede. Har tilhørt Familien Holck og findes nu i Bergens Museum.

den Fredspolitik, som Almuen paa egen Haand drev. "Tilstanden hos den gemene Mand heroppe", skriver han, "er ligesom i Sverige, at ingen vil gaa over den andens Grændse til nogen Offension*), hvilket jeg nu endelig

*) Fiendtlighed.

Digitized by Google

er bleven var med mere, som intet duer at skrive; thi endog at alting gaar os efter Ønske i Sverige, og jeg selv vil have nogle af Almuen med mig at styrke det ringe Antal Soldater, vi haver, da er de, langt før de kommer til Grændserne, ganske forløbne, uanset de bliver med Hat udi Haand for Guds Skyld og Hans Majestæts og deres Fædrelands Velstand paa det høieste formanede at ville alene gaa til Grændserne at ligge paa Vagt, udimidlertid jeg forretter mit Anslag*), hvortil de ganske rebelliose**) haver raabt og svaret, aldrig at ville offendere***) Sverige, thi Sveriges Grander søgte dennem intet, og naar de begyndte at røre ved Sverige, saa vidste de vel, at det var til deres egen Ulykke, og der nogle af de bedste Mænd formanede dennem til Stilhed og at ville gaa saa vidt, som Statholderen selv begjærede, haver de søgt at slaa dennem ned, saa de med Nød salverede†) sig under Officererne."

Efter at have truffet de foreløbige Anstalter til Grænsernes Forsvar begav Sehested sig til Baahus, hvis Lensherre Oluf Parsberg just var fraværende, og lod tillige denne Fæstning sætte i forsvarsdygtig Stand. Da han befandt sig paa Tilbageveien herfra til Akershus, var "et forræderskt Anslag" stillet i Verk mod ham; han blev imidlertid advaret om den Fare, som truede ham, og undgik den ved at drage Søveien tilbage. Dog maatte han og hans Ledsagere lide meget ondt af Storm og Kulde, idet de maatte foretage Reisen i aabne Baade, som roedes af Kvinder.

I April Maaned 1644 samlede Sehested en Del udskrevne Knegte, med hvilke han rykkede frem mod Morast Skanse i Vermland. Den 11te April, just som han stod udenfor denne, fik han Befaling om at støde til Kongen, som agtede at angribe Gøteborg, med saa meget Folk, han kunde skaffe. Han brød strax op med 1400 Knegte, 300 Ryttere og 200 Dragoner og marscherede over Akershus og Smaalenene til Gøtaelven, hvor det baahusiske Regiment blev lagt paa Hisingen, medens de øvrige Tropper anvendtes til Bedækning af Veiene fra Vermland. Paa Hisingen anlagdes derhos i Nærheden af Thingstad en Skanse. Men da Kong Kristian spurgte, at den hollandske Flaade, som Louis de Geer havde hyret, var under Opseiling, besluttede han sig til at drage den imøde. Hannibal Sehested, der havde faaet "Generaldirektion" over Militien i Norge med fuldstændig uindskrænket Myndighed, vendte nu tilbage til Akershus, hvor han i den næste Maaned erholdt Forsterkning af Tropper, som Jørgen Bjelke havde hvervet i Holland, samt 272 Officerer, der fordeltes til Hærens forskjellige Regimenter.

Strax efter gjorde Sehested Indfald i Vestergøtland; her truede han først Gamle Lødøse, men vendte sig saa mod det nys anlagte Venersborg, som blev tvungen til Overgivelse og opbrændt. Derpaa rykkede han langs

*) Hannibal Sehested var just ifærd med at beleire Gøteborg og Elfsborg.

**) oprørsk.

***) angribe. †) redde.

Digitized by Google

Gøtaelven ned mod Gøteborg, som han indesluttede fra Nordsiden, medens en Eskadre paa 5 Skibe blokerede Byen fra Søsiden. Landshøvdingen i Vermland, Olof Stake, var brudt op med en Hær, bestaaende af Knegte og Bønder, for at drage Venersborg til Undsætning; men han kom for sent og foretog nu et Indfald i Baahuslen, hvor han brændte Oddevald. Sehested sendte da mod ham fra Gøteborg en Afdeling, som tvang ham til at gaa tilbage; men i Slutningen af Juli Maaned blev han selv nødt til at hæve Beleiringen af Gøteborg, da Generalløitnant Lars Kagg og Rigsdrosten Per Brahe kom Staden til Undsætning.*)

Hannibal Sehested traf strax efter Forberedelser til et nyt Tog mod Sverige. Men før vi gaar over til at betragte dette, som vel maa siges at være det merkeligste Foretagende under den hele Feide, skal vi kaste et Blik paa de Begivenheder, som i Aarets første Halvdel havde fundet Sted paa Grænserne nordenfor.

Allerede før Hannibal Sehested havde foretaget sit første Indfald i Vermland, havde Svenskerne erobret nogle Strækninger af vort Land, som de siden har beholdt. Denne Erobring foregik ad fredelig Vei, og Anføreren paa Svenskernes Side var en Prestemand. De Dele af Norge, som erobredes, var de ensomme Skogbygder Idre og Särna.

Da Krigen udbrød, fik Landshøvdingen i Dalarne, Peter Kruse til Ornäs, Paalæg om at holde vaagent Øie med Nordmændene, om disse skulde tænke paa et Angreb paa hans Provins, hvorhos han selv om muligt skulde forberede et Indfald i Norge. Egnens naturlige Beskaffenhed hindrede imidlertid Nordmændene fra at hjemsøge Dalarne, hvis beboede Bygdelag var adskilte fra deres Land ved milelange Strækninger af øde Fjelde og vilde Skogmarker. Men paa den anden Side dannede disse ogsaa en Formur, som hindrede Svenskerne fra at trænge ind paa norsk Omraade; kun mod Bygderne eller rettere Grænderne Idre og Särna, der laa midt inde i Grænseskogen langs den østre Dalelv, og som var Kapelsogne under Elverums Prestegjæld, kunde Dalkarlene vende sig uden altfor stor Risiko, saa meget mere som disse Bygdelag, der i verdslig Henseende hørte under Akershus Len, stod i meget liden Forbindelse med Moderlandet. Peter Kruse udkastede en Plan til at knytte disse Bygder til Dalarne.

Da han meddelte Dalkarlene denne, havde de intet at indvende mod et

*) En Del af Beleiringsskytset faldt i Svenskernes Hænder, deriblandt en Kanon ved Navn Baahus. Da denne blev ført ned til Hisingen fra Fæstningen af samme Navn sagde Sehested i Spøg: "Nu kommer Baahus ned for at tage Gøteborg". Efter Sehesteds Tilbagetog blev Kanonen slæbt ind i Byen, hvis Borgere stillede den paa Torvet og gjorde følgende Rim om den:

„Nu hafver staden Göteborg
tagit Baahus och satt paa sitt torg".

Digitized by Google

Tog derhen. Men værre var det at finde en Anfører; thi ingen af dem, som Landshøvdingen foreslog hertil, var kjendte af Bønderne. Tilsidst spurgte han dem da, hvem de vilde have i Tilfælde af, at Toget kom istand. "Få vi vårom Daniel med oss", svarede en Karl fra Elfdalen, "så fare vi gladom åstad!" Det samme istemmede de øvrige Bønder.

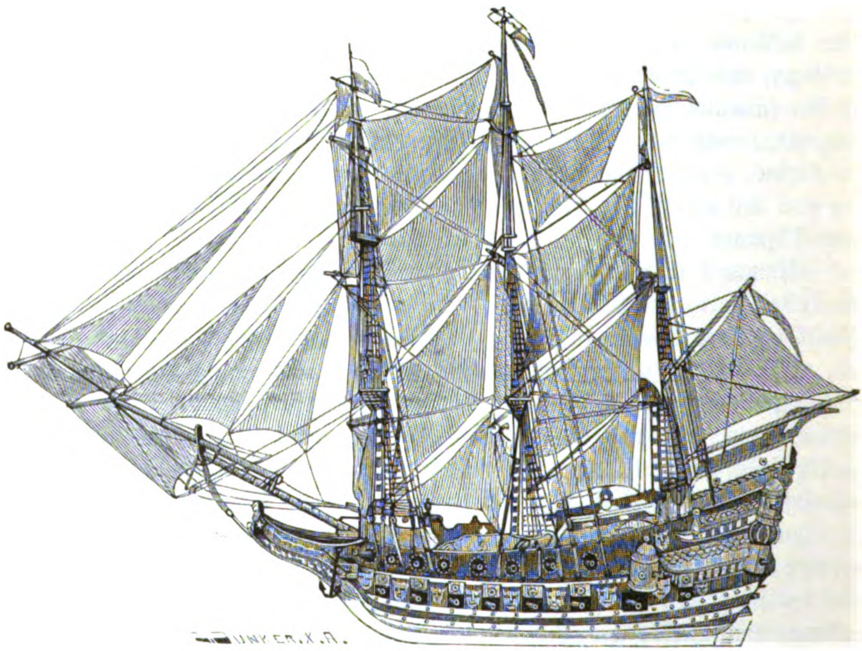
Denne Daniel var Kapellanen i Elfdals Pastorat, Hr. Daniel Johanson Buschovius, en Mand, som besad alles Tillid. Det var en rask, glad og frimodig Mand, som sin meste Tid havde opholdt sig i Dalarne, hvor hans Farfader havde været den første Sogneprest i Mora. Hr. Daniel blev budsendt; men da han indfandt sig i Mora Prestegaard, hvor Landshøvdingen opholdt sig, var han paa ingen Maade at formaa til at paatage sig det tiltænkte Hverv. "Det tilkom ikke hans Embede at føre legemlige Vaaben", mente han. Men da Provsten over Østerdalarne, Olaus Andreæ Dalekarlus, forenede sine Forestillinger med Landshøvdingens, gav han efter, dog paa den udtrykkelige Betingelse, at Lensmanden Lars Olsson skulde være hans Adjutant.

Almuen i Elfdal, Venjan og Oxberg By i Mora stevnedes til at møde den 14de Marts ved Elfdals Kirke, forsynede med Vaaben og Niste. Hr. Daniel og Lars Olsson fik her af Landshøvdingen en Fuldmagt, der gik ud paa, at de skulde tilbyde Indbyggerne af Idre, Särna og Hede Bygdelag Fred og Sikkerhed, saafremt de frivillig vilde give sig under svensk Herredømme, samt love dem Gudstjeneste, Lov og Ret i Lighed med de øvrige svenske Undersaatter. Men skulde Befolkningen mod Forventning ikke ville underkaste sig, skulde de hjemsøge dem med Ild og Sværd. Saa brød da Hr. Daniel den 18de Marts op med sin Skare, som talte 200 Mand, nogle væbnede med Bøsser, andre med Staalbuer, atter andre med Spyd; Presten selv, der formedelst et Uheld, som var tilstødt Lensmanden, var Togets eneste Anfører, marscherede i Spidsen med et Uhyre af en Musket paa Nakken og med Degnen, der bar hans Atterbog, ved sin Side. Men hele fire Dage gik med paa at tilbagelægge den 8 Mil lange Vei fra Elfdal til Särna Kirke, hvor Dalkarlene troppede op den 22de Marts. Särnafolket, der i det hele taget var af en meget fredsommelig Natur og i de tidligere Krige havde vist en meget tvetydig Holdning overfor Nordmændene, var ikke belavet paa noget Forsvar, og da Hr. Daniel havde stevnet Almuen sammen og oplæst sin Fuldmagt for den, gjorde den ingen Indvending, men efterkom strax Prestens Opfordring til at opgive sit gamle Fædreland og give sig under Sveriges Krone. "Sjelden eller aldrig", skriver Professor Dr. Yngvar Nielsen, "er vel en Erobring foregaaet paa en saa fredelig Maade som denne, uden nogen Voldsomhed og Blodsudgydelse".

Tre Dage efter indtraf Vor Frue Dag, og nu prædikede Hr. Daniel i Särna Kapel, uddelte Sakramentet og døbte Børnene. Saa ofte havde der været Messefald i Särna, at disse var voxede saapas til, at de just ikke paa

Digitized by Google

lempeligste Vis kunde blade i Hr. Daniels Alterbog.*) Den følgende Dag tiltraadte Hr. Daniel Tilbagetoget med sin Skare. Ved Elfdals Kirke opløstes hans Hær; men Hr. Daniel selv begav sig, ledsaget af tre norske Bønder fra Idre, Särna og Hede, til Ornäs, hvor han for Landshøvdingen afgav Beretning om Udfaldet af sit Tog. Til Belønning for sin Optræden ved denne Leilighed erholdt Hr. Daniel en Belønning af 12 Tønder Korn aarlig og befordredes senere til Kumla Pastorat i Vestman-

127. En hanseatisk Bergensfarer fra ca. 1650.**)

land, hvor han i Aaret 1677 døde i en Alder af 78 Aar. Hans Efterkommere i flere Led beholdt Kaldet efter ham.

Hvad der især medvirkede til, at de tre Bygdelag gav sig under Sverige, var Hr. Daniels Løfte om, at de herefter skulde faa ordentlig Gudstjeneste, medens de hidtil havde maattet tage tiltakke med, at Presten i Elverum en

*) Da Abr. Hülphers i 1757 reiste i Dalarne, saa han hos Provst Tillæus i Fernebo denne Bog, som havde tilhørt Hr. Daniel. Et Blad var sønderrevet og derpaa var senere skrevet: "Dette blad blef sönderrifvit i Särna kapell den 25de Martii 1644 af de barnen, som då döptes och våro til ålder komne, kristnade at herr Daniel Buschovio, som orten intog."

**) Denne Model hang indtil 1860-Aarene under Loftet i St. Mariæ Kirkes Kor i Bergen.

Digitized by Google

Gang imellem havde besøgt dem. Snart befandt de sig ogsaa saa vel under det nye Herredømme, at de ikke mere vilde vende tilbage til Moderlandet.

Uden synderlig Sammenhæng med Krigen i det søndenfjeldske fandt der ogsaa i det nordenfjeldske forskjellige mindre Sammenstød Sted mellem Nordmændene og Svenskerne. Denne Episode fører Navn af Ulfeldts-feiden efter Anføreren, Krigskommissarius Jakob Mogensøn Ulfeldt til Karstofte, en Slægtning af Korfits Ulfeldt.

Allerede i Januar Maaned, da Sehested havde erfaret Krigens Udbrud, traf han Anstalter til at dække det nordenfjeldske Norge mod Angreb fra Sverige og forlagde i dette Øiemed det throndhjemske Regiment til Jemtland, hvor det blev forsterket med et Antal opbudte Bønder. Under Jakob Ulfeldt foretoges der nu flere Indfald i de tilstødende svenske Provinser, Helsingland, Medelpad og Ångermanland, som blev haardt medtagne under Nordmændenes Herjinger. Den svenske Regjering søgte imidlertid nu som i tidligere Krige at ægge Jemtlændingerne til Frafald fra Norge, idet den udspredte blandt dem et Opraab om, at de skulde forene sig med Sverige, saa vilde de faa tilbage sin Frihed, som Danskerne havde berøvet dem saavelsom de øvrige Nordmænd. I Begyndelsen af Marts Maaned sendtes Henrik Flemming med en Del Tropper til Jemtland, hvor han lagde sig tvers over for Ulfeldts Leir ved Ressund. Da Ulfeldt fandt, at Svenskerne var ham for overlegne til, at han kunde indlade sig i Kamp med dem, besluttede han sig til at gaa tilbage til de throndhjemske Bygder, og Flemming besatte nu Jemtland, som han brandskattede, og Indvaanerne maatte sværge Dronningen Troskabsed. Han overlod imidlertid meget snart Befalingen her til Johan Strijk og forlod Landet. Men en Stund efter kom Nordmændene tilbage under Anførsel af Kristofer Rasmussøn. Jemterne, der under hele denne Krig viste en Troskab mod Nordmændene som aldrig før, reiste sig og sluttede sig til ham, og med en Styrke, som ansloges til 3—4000 Mand, gik Kristofer Rasmussøn i Gang med at beleire Frøsøen, hvor Johan Strijk havde forskanset sig. Vistnok søgte en Kaptein Lars Persson at bringe Frøsøens Besætning Understøttelse fra Helsingland af; men denne blev slagen ved Gilbosund og maatte trække sig tilbage. Efter 7 Ugers Beleiring saa Johan Strijk sig nødt til at overgive sig; hans Mandskab var da smeltet sammen til 40 Mand. Fra nu af holdt Nordmændene Jemtland og Herjedalen besatte og gjorde herfra Indfald i Helsingland. For at beskytte denne Provins byggede Svenskerne Skanserne Borgsjø og Kärböle, hvor de henlagde Besætninger paa 700 Mand.

Efterat Hannibal Sehested i Følge med Jørgen Bjelke om Høsten havde besøgt Throndhjem for at undersøge de militære Forhold der*), vendte

*) Om denne Reise meddeler Jørgen Bjelke følgende ret karakteristiske Træk om Statholderens rastløse Energi og Haardførhed. Som oftest pleiede denne at reise uden stort

Digitized by Google

han i ilsomt Ridt tilbage til Akershus, hvor han med Iver drev paa Udrustningerne til det paatænkte Vermlandstog.

Paa Grænsen havde Kjeld Stub — "Kammerraad" Stub, som han kaldtes — ført det omhyggeligste Tilsyn, ladet Passerne forhugge, udstukket Linierne til Skanserne og draget Omsorg for, at Befæstningerne blev opførte i Overensstemmelse med den af ham udkastede Plan. I Begyndelsen havde han gjort alt dette saa godt som uden Hjælp; først ud paa Sommeren, da de fremmede Officerer kom til Hæren, fik han nogen Lettelse i sit tunge og ansvarsfulde Arbeide. Ogsaa paa anden Vis lagde Stub sit Fædrelandssind for Dagen. Saaledes er han sandsynligvis Forfatter af den trykte Beretning om Krigen i de første 3 Maaneder, som udkom i Kristiania paa samme Tid. I Oktober Maaned 1644 blev der blandt Befolkningen i Baahuslen udspredt et Skrift, der efter Sigende var forfattet af Grev Per Brahe. I dette opfordredes Nordmændene, "der haver sig af et fremmed Herskab ladet lægge Aaget paa Halsen", til "at sætte sig udi deres forrige Frihed og underholde med Sveriges Dronning et naboelig Venskab." Paa dette svarede da Kjeld Stub under det fingerede Navn "Tertullianus" i et Modskrift, som var dateret den 12te November 1644, og som blev uddelt i Sverige sammen med andre danske Stridsskrifter. Han tordner heri mod Axel Oxenstjerna, som han kalder stolt, blodtørstig og urolig og beskylder for at have tilranet sig Regjeringen for at holde Folket i Trældom. Han dadler derhos i sterkeste Ordelag Fredsbrudet i 1643: "Dette er svensk Konfekt: Søde Ord, store Løfter, intet holde, bryde Pagt, Ed og Forbund!" Skriftet ender med en Opfordring til Svenskerne om at slutte sig til Nordmændene mod sine Fiender.*) Svenskerne var paa sin Side saa forbitrede paa den djærve Prest, at de lovede at syde ham i Beg og Aske, naar de blot fik fat paa ham. Især synes han at have havt sit Tilhold i en Skanse ved Magnor Bro, over hvilken han maaske førte Kommandoen. Senere hen afløstes han i saa Fald af Oberstløitnant Judelsbach. Om Høsten, da Kjeld Stub var borte, lykkedes det Olof Stake og Ivar Bagge med en sterk Ryttertrop at

---

Følge og i et saa voldsomt Galop, at kun de færreste magtede at følge ham, og det skal oftere have hændt, at hans Ledsagere paa saadanne Reiser fik Anfald af Blodstyrtning. Jørgen Bjelke, som dengang var Kaptein, tilbød sig at følge ham paa hans Reise til Throndhjem, ihvorvel flere fraraadede ham det, da man frygtede for, at han ikke vilde udholde det sterke Jag. Alt var imidlertid gaaet godt og vel, indtil Sehested paa vante Vis vilde passere det farlige Veistykke Vaarstien under Dovrefjeld; men her snublede Hesten, og dens Rytter fik sig et koldt Bad i Driva. Ved Bjelkes Hjælp kom Statholderen dog op igjen, hvorpaa de red langsomt hen til den nærmeste Stue, hvor han gik tilsengs og strax faldt i rolig Søvn. Om Aftenen var han igjen saa rask, at han kunde fortsætte Reisen til Throndhjem, som om intet var hændt. Efter 8 Dages Ophold her begav han sig tilbage til Akershus i saa hurtigt Ridt, at Bjelke kun med Nød og neppe kunde følge ham.

*) A. E. Erichsens Meddelelser i Militært Tidsskrift, Bd. 36.

Digitized by Google

indtage Skansen, uden at den udisciplinerede Skare af Bønder, som holdt den besat, formaaede at holde Stand.

Længe skulde Svenskerne imidlertid ikke beholde Overtaget paa disse Kanter. I November Maaned rykkede Sehested nemlig med en betydelig Styrke ind i Sverige. Generalmajor Achim v. Breda satte sig den 18de November i Besiddelse af Morast Skanse, hvor en Lieutenant Göransson førte Befalingen paa Olof Stakes Vegne; denne tabte ved Nordmændenes Fremrykning saa aldeles Fatningen, som han var forklumset, og Bønderne kastede sine Vaaben. Sehested, som herved havde faaet fast Fod, indsatte Oberstlieutenant Judelsbach til Kommandant her og brandskattede store Strækninger af Landet, medens Svenskerne under Olof Stake tog Stilling mellem Hugn og Bysjøn. Deres Styrke udgjorde vel noget over 3000 Mand, Bønder og Soldater, der for at sikre sig havde hugget en bred Vaag i Isen. Den 22de December angreb Nordmændene den fiendtlige Stilling. Under den Kamp, som udspandt sig, og som varede hele Dagen, havde Svenskerne i Begyndelsen Overtaget, idet en sterk Sno stod Nordmændene lige imod. Men snart vendte Lykken sig. Sehested kastede sig selv op i Striden og fik to Kugler gjennem sin Fløielshue. Endelig begyndte Ammunitionen at slippe op for de svenske Bønder, som nødtes til at skjære Tinknapperne af sine Trøier, og ved Nattens Frembrud maatte Olof Stake og hans Ryttere søge til Skogs og lade Bønderne i Stikken. Sehested brandskattede nu Herederne Nordmark, Jøsse og Gilberg og skrev til Danmark, at nu laa Veien til Karlstad ham aaben, og at der mellem Karlstad og Stockholm ingen svenske Tropper fandtes. I Kjøbenhavn vilde man endog vide, at han allerede havde tiltraadt Marschen mod den svenske Hovedstad.

Saaledes forholdt det sig dog ikke. Sehested indsaa nemlig, at han ved at trænge dybere ind i Sverige med sin lille Hær vilde udsætte sig for den Fare at blive afskaaret fra Hjemlandet, som derhos var ladt uden synderlig Bedækning. Han drog derfor ned gjennem Dal paa Venerens Vestside, slog Ivar Bagge ved Aamaal og indtog denne By. Derefter kastede han sig over Johan Wrangel, der havde taget Stilling ved Køpmannabro, og slog ham saa aldeles, at han maatte efterlade sit Artilleri og sin Bagage. Derpaa rykkede han frem mod Venersborg, som var bleven gjenopført af Svenskerne. Men ihvorvel Oberst Henrik Bjelke tre Gange løb Storm, lykkedes det dog Kommandanten Peder Litle at holde Byen. Generalmajor Achim von Breda gjorde imidlertid med sit Regiment Indfald i Skordal, hvor en Skanse toges og Besætningen nedsabledes. Derpaa rykkede han frem mod Gamle Lødøse, som han erobrede den 20de Januar, og brandskattede Sandals Hered. Hannibal Sehested selv vendte sig derimod mod Tyslanda Skanse, hvor der udspandt sig en heftig Fægtning. Efter 2 Timers Kamp løb Nordmændene Storm, og da Kommandanten indsaa, at han ikke længere formaaede at holde Skansen, satte han Ild paa den. Da Sehested under Stormen havde mistet

Digitized by Google

nogle af sine kjækkeste Folk, gav han ingen Pardon; men Kommandanten og Skansens hele Besætning maatte springe over Klingen.

Kommandanten i Gøteborg, Nils Asserson Mannerskölb, fandt det nu raadeligst at sløife alle de Skanser, store og smaa, som laa ved Elven, og at drage deres Besætninger ind til Gøteborg. Kun Venersborg og et Par andre blev bibeholdte. Paa samme Tid beordrede den svenske Regjering ogsaa Gustav Otto Stenbock med en betydelig Styrke at drage Egnen til Undsætning, og paa Rygtet herom fandt Sehested det raadeligst at trække sig tilbage indenfor den norske Grænse. Stenbock rensede først Dalsland og Vermland for Fiender og gik saa i Begyndelsen af Marts Maaned mod Morast Skanse. Men da hans Hær for det meste bestod af uøvede Bønder, formaaede han længe ikke at udrette noget mod den. Først den 24de Mai, da Stenbock havde erholdt Forsterkninger, lykkedes det ham at komme i Besiddelse af Skansen, som blev ham overgivet af en skotsk Forræder, Kaptein Lion, der senere maatte undgjælde med Livet herfor. Stenbock brød nu ind over den norske Grænse; Nordmændene stak Ild paa Skanserne ved Magnor og Medskog og trak sig tilbage bag Glommen. Men saa ilsomt foregik Tilbagetoget, at 30 syge Soldater og en Skildvagt ifølge svenske Kilder skal være omkomne ved den sidstnævnte Skanses Brand. Svenskerne søgte vistnok at komme over "Storelven" (ɔ: Glommen); men det lykkedes ikke. Snart fik de ogsaa saa slem Medfart af Bønderne, som Kjeld Stub havde ladet opbyde, at Stenbock fandt det raadeligst at gaa tilbage til Sverige. De Nordmænd, han havde taget til Fange, lod han gaa hjem, mod at de skulde give sit Æresord paa aldrig tiere at føre Vaaben mod Sverige. "Denne Skaansomhed," lød hans Ord, "blev udvist mod Nordmændene, saasom de ikke var Danske, Sveriges Fiender, men Nordmænd, Sveriges Grander og Venner."

Vi vil nu kaste et Blik paa Forholdene i Danmark, saaledes som disse stillede sig i Begyndelsen af Aar 1645.

Da Aaret 1644 gik til Ende, var, som man kan tænke, Udsigterne her endnu mørkere, end de ved Aarets Begyndelse havde været. Jylland og Skaane holdtes stadig besat af fiendtlige Hære; den danske Flaade havde lidt et afgjørende Nederlag. I det hele Land herskede der som Følge heraf stor Modløshed, og paa sine Steder led Folket ogsaa den største Nød. Overalt hørtes der Klager over den haarde Indkvartering, som truede med fuldstændig at ruinere det hele Borgerskab. Længere ude paa Aaret bliver disse overlydte. I en Skrivelse fra Helsingørs Raad af 30te Juli heder det saaledes, at flere af Borgerskabet har maattet udgaa af Indkvarteringsrullerne, da de ikke længere magtede at underholde Soldaterne: "de har udsat alt det, de eie, og Klæderne af Kroppen paa dem, saaat de gaar næsten nøgne og har ikke det tørre Brød til dem eller deres Børn, en Del har lukket Dørene til, fordi der intet er i Huset, og en Del er rømt af Byen. Her er en saadan Raaben og Skrigen i Byen, at Gud maa forbarme sig derover; Soldaten raaber og

Digitized by Google

klager, at han intet kan faa i sit Logement, Borgeren græder og klager, at han ikke længere har noget at give ham, og har heller ikke noget til sig selv; thi det er alt udtæret, saa de nu lægges i Hobetal ovenpaa hverandre, hvorom der er en saadan Overløben, Klagen og Truen, Skjælden og Banden, at Øvrigheden har ingen Ro eller Fred i deres Huse enten aarle eller silde".*)

Hvad der i endnu høiere Grad maatte bidrage til at gjøre Danmarks Stilling saa fortvivlet, som den var bleven, var den Mangel paa Samhold, som raadede inden Ledelsen fra oven. Allerede ved Krigens Udbrud stod Enigheden mellem Kongen og Rigsraadet paa svage Fødder, og under dens Gang blev Forholdet slettere og slettere. "Der var Spænding mellem Kongen og hans Søn, Prins Kristian; der var Misfornøielse hos Rigsraadet med Maaden, hvorpaa Felttoget førtes; Rigsmarskalken klagede over, at der intet Hensyn toges til hans Raad; igjennem Adelen gik en urolig Bevægelse; den frygtede dels for Svenskernes fuldkomne Erobring af Danmark, dels for den forøgede Magt, som Kongen muligvis vilde kunne opnaa ved at støtte sig til Hæren." Det mest nedslaaende Indtryk modtager man imidlertid af det spændte Forhold, som viser sig at være indtraadt mellem Kongen og hans Svigersøn Korfits Ulfeldt. Efterat denne havde opnaaet Værdigheden som Rigshovmester, var det forbi med hans Føielighed ligeoverfor Kongen, og denne fandt snart hans hele Optræden i høi Grad anmassende. Da Pros Munds Eskadre havde lidt det omtalte Nederlag, kastede Kongen, som helst vilde være uden Skyld i alle de Ulykker, som væltede ind over hans Riger, Ansvaret over paa Ulfeldt, som paa sin Side ikke blev ham Svar skyldig. Vistnok kom der temmelig snart et Slags Forsoning istand; men det tidligere Forhold vendte dog aldrig mere tilbage.

Henvendte Kongen sig til Raadet for at erholde de fornødne Midler til Krigens Fortsættelse, mødte han fra den Kant kun Tværhed. Kongen maatte lade det vide, at "Kronens Indkomster var saa ringe, at han neppe selv kunde have det tørre Brød," og at der derfor ikke kunde være Tale om, at han alene skulde bære de med Krigen forbundne Udgifter. Raadet tænkte imidlertid kun paa, hvorledes det som bedst skulde opnaa Fred; med Vilkaarene fik det være det samme. Der ymtedes om, at Kongen tænkte paa at forlade Danmark med sit hele Hof og slaa sig ned i Norge, hvor Stemningen var ham bedre tilpas. Heraf blev der dog intet, da den sjælandske Adel i Mai 1645 fandt sig i at love et større Bidrag til Krigens Fortsættelse.

Medens vi i Danmark ser alle Symptomer paa en raskt fremskridende Opløsning, hersker der i Sverige den skjønneste Enighed nu, da Krigen var kommen i Gang. Henimod Udgangen af Aar 1644 blev Stænderne sammenkaldte. Paa denne Rigsdag, hvor Dronning Kristina erklæredes myndig, blev der uden Prutning ydet nye Bevilgninger til Krigen, hvorhos der gaves

*) Fredericia, Danmarks ydre politiske Historie II, 506.

Digitized by Google

Løfter om, at man i fornødent Fald vilde strække sig endnu længere "for at komme Hendes Majestæt og Fædrelandet til Undsætning."

Fra dansk Side begyndte Krigen i 1645 med et Søtog. I Vinterens Løb var det lykkedes Kongen at faa istand nogle Skibe, som stod paa Stabelen, hvorhos nogle andre blev indkjøbte i Holland; men den svenske Flaade var dog fremdeles den danske langt overlegen. Om Vaaren viste Morten Thiissen eller Ankarhjelm, som han nu hed, sig paany med en Del hollandske Skibe, som tog Station ved Gøteborg. For at stænge ham inde her seilede Ove Gedde, der nu var bleven Rigsadmiral, did med Flaade, bestaaende af 6 Orlogsskibe og 10 Fregatter. Men Admiralskibet løb op paa et Skjær, og der blev intet udrettet, navnlig da Gedde selv ved Forliset kom slemt til Skade. Blokaden blev da hævet, og Ankarhjelm kunde løbe ud. Medens en Del af Flaaden blev efterladt i Kattegat for at afskjære Forbindelsen mellem Danmark og Norge, gik en anden Afdeling ud i Nordsøen og blokerede Glückstadt. I Juni Maaned løb den tidligere omtalte Karl Gustav Vrangel ud fra Wismar med en Flaade og kastede Tropper i Land paa Bornholm, som inden en Uges Forløb var kommen i Svenskernes Besiddelse. Men nogle Dage efter overfaldtes hans Flaade af en orkanagtig Storm, hvorved mange Skibe led Havari, og et aldeles forgik.

Denne Storm blev vistnok Danmarks Redning. I Stockholm udrustedes der nemlig en stor Flaade, der bestod af 22 eller ifølge andre Opgaver 36 Skibe under Erik Rynnings Kommando og havde 3300 Matroser og 2200 Soldater ombord. Denne Flaade skulde forene sig med Vrangels og Ankarhjelms Afdelinger, hvorved den vilde komme til at tælle 57 (eller 72) Skibe, der skulde stilles under Rynnings Overbefaling og understøtte Gustav Horn, som just stod i Begreb med at beleire Malmø. Derefter skulde den landsætte Tropper paa Sjæland og indestænge, samt om muligt ødelægge, den danske Flaade i Kjøbenhavn. Var denne Plan bleven gjennemført, tør det vel have været yderst tvivlsomt, om Danmark havde kunnet staa sig. Men den vedvarende Modvind og senere den omtalte Storm holdt Flaaden indenfor Stockholmsskjærene i hele 8 Uger. 21 Gange forsøgte den at løbe ud, men maatte ligesaa ofte vende tilbage. Først over Midtsommer kom den i Søen. Da den seilede forbi Gotland, blev Visby erobret, og den 5te Juli forenede Rynning sig med Vrangel. Men nu var den heldige Tid omme. Indløbene til Kjøbenhavn og Malmø var forsænkede, og sterke Landbatterier var opkastede. De svenske Flaader havde derhos lidt saa meget af Storm og Uveir og var derhos saa maadelig udrustede, at de hele den øvrige Sommer ikke fik udrettet noget.

Gustav Horn, der Vinteren igjennem havde ligget i gode Kvarterer i Skaane, tænkte om Vaaren paa at vende sig mod Malmø. Men da en Beleiring af Byen krævede en virksom Understøttelse af Flaaden, maatte han, da denne ikke indfandt sig, bryde op i Mai og rykke nordover mod Blekinge.

Digitized by Google

Dette Landskab blev haardt hjemsøgt, og Kristiansstad beleiredes. Men da han spurgte, at Flaaden var kommen ud i Østersøen, efterlod han en mindre Styrke udenfor denne By og drog igjen sydover for at optage sin tidligere Plan. Men denne strandede nu paa Admiralernes Betænkeligheder. Ikke desmindre var det Horns Agt at gjennemføre sit Forsæt, da han vidste, at Byen led Mangel paa alt. Han havde allerede begyndt at opkaste Skanser: da fik han Befaling fra Stockholm om, at han ikke skulde beleire Byen, men nok afskjære den fra Tilførsel. Fredsforhandlingerne nærmede sig nemlig nu sin Afslutning.

Under disse Begivenheder var der kommet et Moment til, som maa medtages i denne Forbindelse, da det medvirkede til at gjøre Kong Kristians Stilling i høieste Grad vanskelig. Det saa nemlig ud til, at han i Nederlandene havde faaet en ny Fiende. Hollænderne, der, som vi nedenfor skal se, havde paataget sig det Hverv sammen med Frankrige at mægle Fred mellem Danmark-Norge og Sverige, havde nu, da de saa, at de kunde trodse sig til hos Kong Kristian, omtrent hvad de vilde, fundet for godt selv at spille Part i Sagen, idet de troede herigjennem at faa fremmet sine egne Interesser. Paa Forsommeren besluttede de derfor at sende en Flaade paa 50 Skibe med 5—6000 Soldater ombord til Sundet for at drive sine Fordringer igjennem. Flaadens Overstbefalende var Admiral Witte Corneliszoon de With. For at Kong Kristian tilgagns skulde faa Øinene op for, med hvem han nu havde at gjøre, skulde de With konvojere 300 Handelsskibe til Østersøen uden at betale Sundtold. Den 5te Juni passerede den nederlandske Flaade Kronborg, hvor Kong Kristian fra Muren var Vidne til dens Opseiling. Admiral de With hilste med Hatten for ham, alle Orlogsskibe saluterede og strøg Flag, — men Kong Kristian forholdt sig rolig og besvarede Hilsenen hverken med løse eller skarpe Skud. Den hollandske Flaade ankrede tæt ved Kjøbenhavn for at holde Øie med de danske Krigsskibe, som laa i Kongedybet. Noget fiendtligt Skridt foretog den vel ikke; men dens Tilstedeværelse var dog altid en Trusel mod Danmark. Kun ved at underkaste sig en Ydmygelse, som ingen af hans Forgjængere havde taalt, undgik Kong Kristian at forøge sine Fienders Antal.

Paa den jydske Halvø holdt Helmut Wrangel sig fremdeles, ihvorvel Rigsmarsken Anders Bilde gjorde flere Forsøg paa at drive ham bort. Navnlig kjæmpede de danske Vaaben med Held i de mindre Sammenstød, som fandt Sted. Ved Kolding blev saaledes 300 svenske Ryttere nedhuggede. Wrangel vendte sig da mod Holsten, hvor den ene By efter den anden blev tagen. Glückstadt, Krempe og Rendsborg formaaede dog at holde sig. Især forsvarede den sidstnævnte Fæstning under den kjække Oberstlieutenant Jørgen Walter sig med udmerket Tapperhed. Besætningen talte kun 800 Mand; men Byens Borgere sluttede sig til den. Da Wrangel den 4de April viste sig udenfor Byen, stak Borgerne Forstæderne i Brand. Efter et voldsomt

Digitized by Google

Bombardement løb Wrangel Gang paa Gang Storm, men blev altid afslaaet. Tilsidst vilde han udsulte Byen; men den holdt sig dog endnu, da Freden blev sluttet. Af Besætningen var da kun 150 Mand tilovers, og blandt Borgerne rasede der Sult og Sygdom.

Under denne Nød havde det ulykkelige Danmark ingen Hjælp at vente, hverken fra Keiseren eller fra Erkebiskop Fredrik. Det var vistnok henimod Udgangen af Aar 1644 lykkedes Gallas med Resterne af sin Hær at undkomme til Bøhmen; men Torstenson fulgte ham lige i Hælene med 15000 Mand. I Bøhmen havde Keiseren samlet en ny Hær under General Hatzfeld, der skulde hindre Svenskerne fra at trænge frem mod Wien. Ved Jankowitz i Sydøst for Prag stødte Hærene sammen den 24de Februar 1645, og i det Slag, som her udspandt sig, led de keiserlige et afgjørende Nederlag, og Hatzfeld selv toges til Fange. Torstenson rykkede nu frem mod Wien, som blev haardt truet, paa samme Tid, som han indesluttede Mährens Hovedstad Brünn, som det dog ikke lykkedes ham at indtage. Længere ude paa Aaret blev Torstenson nødt til at tiltræde Tilbagetog gjennem Mähren til det nordlige Bøhmen.

For at dække sig mod Angreb nordfra sendte Torstenson ved sin Fremrykning mod Bøhmen General Hans Kristofer von Königsmark, der havde sin Styrke netop i den saakaldte lille Krig, opover mod Stiftet Bremen, hvor han hurtig satte sig i Besiddelse af Hovedpladserne Stade, Buxtehude og Bremervörde.

Først paa Aaret havde Kong Kristian ventet og haabet, at Krigen paa de norske Grænser skulde oprette alle de Nederlag, som Danskerne havde lidt baade paa den jydske Halvø og tilsøs. Ogsaa Hannibal Sehested var tilbøielig til at nære Forhaabninger i denne Retning; men paa den anden Side maatte han dog stadig indgaa med Forestillinger til Kongen om, at han for at udrette noget med Eftertryk mod Svensken maatte understøttes med flere Folk. Han sørgede imidlertid for Hærens Udrustning, saa godt det lod sig gjøre, og drog i Marts Maaned nedover til Kjøbenhavn for at træffe Aftale med Kongen om Krigsførelsen. Her forestillede han Kongen og Raadet, hvor vanskeligt det vilde være for ham at værge Grænserne med den indskrænkede og haardt medtagne Troppestyrke, han havde til sin Raadighed, og at han med den neppe vilde være istand til at drive det til mere end at hjemsøge de svenske Grænselandskaber med Herjing og Brandskatning. Skulde man fra norsk Side medvirke til at faa en nogenledes taalelig Fred istand, maatte der fra dansk Side tages ganske anderledes fat. Kong Kristian var af Sehesteds Mening, og han erklærede, at han med Flaaden, som var sat istand saa godt, som det efter Omstændighederne lod sig gjøre, vilde drage opover til Norge. Men Raadet likte ikke dette. Alt, hvad Sehested opnaaede, var, at han fik Paalæg om at hverve 3000 Mand samt at medtage til Norge 6 Kompagnier Ryttere,

Digitized by Google

2 Kompagnier Dragoner og endel Infanteri, som Ove Gedde overførte samtidig med, at han foretog den ovenomtalte mislykkede Blokade af Gøteborg.

Da Sehested i Mai Maaned kom tilbage til Norge, fandt han, at Stillingen her havde forværret sig betydelig siden hans Afreise. Navnlig var Generalmajor Stenbocks Fremrykning fra Vermland af vel egnet til at vække alvorlige Bekymringer hos ham. Stenbock blev imidlertid snart af den svenske Regjering beordret at drage til Vestergøtland for at forene sig med Lars Kagg, som stod her med en større Styrke. Der gik nemlig det Rygte, at Sehested havde til Hensigt at forsøge et nyt Indfald i dette Landskab. Det danske Rytteri, der var bleven landsat ved Vardberg for at drage over Land til Baahus, havde i Nærheden af Gøteborg havt et Sammenstød med Oberst Harald Stake. Under den Kamp, som her udspandt sig og varede fra Solopgang til Middag, havde Danskerne truffet det kortere Straa og maattet gaa tilbage til Kongsbak og derfra til Vardberg.

Sehested gav sig imidlertid gode Stunder. I Juli Maaned fik han Undsætning af en Del i Lübeck, Emden og Holland hvervede Folk, tilsammen 1200 Mand. Den 1ste August gjorde han saa Indfald i Vestergøtland med en Styrke paa 3500 Mand Fodfolk, 600 Ryttere og 300 Dragoner, paa samme Tid, som han gav den danske Afdeling i Halland, der var bleven forsterket med 1000 Mand Infanteri og en Eskadron Ryttere, Ordre til at bryde op fra Vardberg og drage ham imøde.

Saasnart Svenskerne spurgte Sehesteds Marsch, sendtes strax en Afdeling paa 1100 Mand, Fodfolk og Ryttere, imod ham. Denne trak sig dog tilbage uden at vove nogen Kamp, da den merkede, at Sehesteds Styrke var den langt overlegen. Efterat Oberst Taylor havde rekognosceret i Retning af Lerje Skanse, som Fienden holdt besat, fulgte Sehested efter. Svenskerne trak sig nu tilbage til Gullbergs Skanse, medens Nordmændene plyndrede Egnen og opbrændte den K. G. Vrangel tilhørende Gaard Lerjeholm og Hospitalet i Ny-Lødøse, uden at der blev gjort noget Forsøg paa at redde de stakkels vanføre Mennesker, som der var. Den 4de August kom det udenfor Ny Lødøse til en Forpostfægtning; under denne søgte Svenskerne at lokke Sehested i et Baghold, uden at dette dog lykkedes. Af en fangen Trompeter erfarede han, at Lars Kagg nærmede sig med 9000 Mand; han vovede ikke at oppebie hans Komme, saa meget mindre, som det lod til, at det danske Hjælpekorps fra Vardberg ikke vilde indfinde sig. Han gik derfor over Elven til Hisingen, hvor han forskansede sig, men afkastede ikke Broen. Fienden fulgte da efter, og Sehested trak sig tilbage til Baahus. Kagg rykkede nu frem mod Byen Kongelf, som han skjød i Brand med gloende Kugler, og traf Forberedelser til at storme Baahus. For at hindre ham i dette Forsæt sendte Sehested Streifpartier over Grænsen, idet han troede, at han herved skulde nøde Fienden til at gaa tilbage til hans eget Land. Men Kagg lod sig ikke rokke af Stedet. Han lod nogle mindre Afdelinger drage de truede Punkter

Digitized by Google

til Undsætning, men vedblev selv at opføre Skanser mod Fæstningen, uden at de Udfald, som gjordes herfra, tilføiede hans Arbeide synderligt Afbræk. Svenskerne hjemsøgte imidlertid Omegnen med de frygteligste Herjinger og skaante hverken Kirker eller Gaarde. Allerede havde Kagg bestemt en Dag, da Stormen paa Fæstningen skulde foregaa; men strax før denne kunde iverksættes, indløb der Underretning om, at der var sluttet Fred mellem Rigerne.

Fra Begyndelsen af Aaret 1645 havde der nemlig været ført Underhandlinger om Fred under Mægling af Frankrige og Nederlandene, der i dette Øiemed sendte Gesandter til Norden. Mødestedet skulde være den lille Holme, som omgives af Brømsbækkens to Arme og som med Broer var forbunden med Landet paa begge Sider. Her havde fra gammel Tid Grænseskjellet mellem Danmark og Sverige været afmerket med en stor rund Sten.

Til Fredskommissarier opnævntes fra dansk Side Korfits Ulfeldt, Kantsleren Kristen Thomessen Sehested og Rigsraaderne Kristofer Urne og Jørgen Sefeld; den første havde tidligere været Statholder i Norge. De svenske Befuldmægtigede var Rigskantsleren Axel Oxenstjerna og Rigsraaderne Johan Skytte, Matthias Soop og Thure Bjelke; Skytte døde imidlertid i Marts Maaned og erstattedes af Thure Sparre.

I den Fuldmagt, som udfærdigedes for de danske Kommissarier, blev det dem paalagt at arbeide for en fuldstændig Fornyelse af Stettinerfreden af 1570; vilde Svenskerne ikke gaa ind herpaa, skulde Kommissarierne tilbyde Ophævelsen af den gjensidige Toldfrihed for de Svenske i Danmark og de Danske i Sverige, hvorved Sundtoldfriheden ogsaa skulde bortfalde for Svenskernes Vedkommende. Man vidste imidlertid kun altfor godt, at disse Tilbud, der lidet svarede til den forhaandenværende Situation, aldrig vilde blive antagne af Svenskerne. Disse havde derimod fuldkommen paa det rene, hvad de vilde kræve, skjønt de gik meget forsigtig tilverks. De svenske Befuldmægtigede blev nemlig af sin Regjering paalagte at kræve Sundtoldfrihed for alle svenske Undersaatter og alle de under Sveriges Beskyttelse staaende Folk. Med andet skulde de foreløbig ikke lade sig merke. Naar nu dette Spørgsmaal var endelig afgjort, men ogsaa først da, skulde de kræve Sikkerhed for Fredens Opretholdelse i Landafsstaaelser, til en Begyndelse Aftrædelsen af Skaane, Halland og Blekinge med den østlige Halvdel af Sundet. Men denne Fordring var saa rummelig tilmaalt, at en betydelig Afprutning kunde medgives. For Sveriges Forbundsfælle, Nederlandene, skulde der kræves fuldstændig Sundtoldfrihed eller — da Danskerne efter al Sandsynlighed ikke vilde gaa ind derpaa — Tolden fastsat efter en uforanderlig Tarif, saaledes som den svaredes i 1540 eller i 1630.

Hvad enten Danmark blev tvunget til det ene eller det andet Alternativ, saa vilde det dog fra nu af være ude med den danske Konges Østersøvælde.

Digitized by Google

Derhos var der inden den svenske Regjering sterkt paa Tale at faa istand et nyt Forbund med Generalstaterne, der gik ud paa intet mindre end at iverksætte en Deling af den danske Stat mellem Sverige og Nederlandene.

Den 8de Februar aabnedes Fredsmødet med stor Høitidelighed. Efter de danske Kommissariers udtrykkelige Ønske fremsatte de svenske Befuldmægtigede først de Fordringer, Svenskerne opstillede, og disse dreiede sig i Overensstemmelse med deres Instrux om Sundtoldfriheden for Sverige og de under dette Lands Beskyttelse staaende Nationer. Danskerne afviste imidlertid disse Forlangender som stridende mod Kongen af Danmarks Høihedsret i Øresund og fordrede først den fuldstændige Tilbagegivelse af de besatte Landsdele; før denne havde gaaet for sig, erklærede de, kunde de ikke indlade sig paa at drøfte Spørgsmaalet om Sundtoldfriheden. Man var som Følge heraf lige nær, og sandsynligvis vilde Forhandlingerne være gaaede aldeles istaa, hvis ikke den franske Mægler, de la Thuillerie, havde holdt dem oppe ved sine Forestillinger. Axel Oxenstjerna udtalte som sin Hjertens Mening, at Sveriges Opgave maatte være at benytte Øieblikket til at afvæbne Modstanderen og berøve ham Evnen til at tilfredsstille sin Hevnlyst. De danske Kommissarier begyndte da med disse sørgelige Udsigter for Øie ogsaa at give Kjøb og at fire med Hensyn til Sundtoldfriheden. Men saa haarde syntes dem de Vilkaar, som opstilledes af Svenskerne, der havde Bugten og begge Enderne, at Forhandlingerne hele Maaneden igjennem kun var, hvad vi vilde kalde, en diplomatisk "Paa-Stedet-Marsch." Kong Kristian var paa sin Side i det længste heller ikke synderlig stemt for at udvide den temmelig snevre Instrux, han havde givet sine Kommissarier, som derfor var rent ilde ude. Svenskerne, der opstrammedes end mere ved det Held, som fulgte Wrangels, Torstensons og Kønigsmarks Vaaben, var ingenlunde tilsinds at slaa noget af paa sine Fordringer. Endelig, da det lykkedes det danske Rigsraad at forestille Kongen, at Spørgsmaalet nu gjaldt for Danmark om at være eller ikke at være, meddelte han den 23de Marts i en høitidelig Tone Kommissarierne "naadigst i Herrens Navn" Fuldmagt til "Freden med de Svenske at slutte og indgaa, som I kunne eragte, det os og vort saavelsom Eders Fædreland kan være tjenligst og gavnligst, og som det bedst er at bekomme, ei tvivlende, I jo herudinden gjøre, hvad Eder muligt er".

Forhandlingerne skjød nu strax større Fart, og inden ret mange Dage, efterat Kongens Skrivelse var kommen de danske Kommissarier i Hænde, var der opnaaet Enighed om de Spørgsmaal, som havde været paa Bane. Sundtoldfriheden blev udstrakt til de østlige Østersøprovinser, der skulde ikke gjøres nogen Forskjel paa Krigsammunition og andre Varer, og Toldeftersyn eller Visitation skulde ikke foretages ombord i de svenske Skibe, som passerede Sundet. Varer, som tilhørte svenske Undersaatter, skulde være toldfri, om de end var ladede i fremmede Skibe, der havde at svare Told. Den Bom, som Kong Kristian havde søgt at sætte for de mange Underslæb, som blev begaaede, var herved faktisk fjernet.

Digitized by Google

Men neppe var dette bragt paa det Rene, før de svenske Befuldmægtigede erklærede, at Sverige maatte have en territorial Garanti for, at den paa Grundlag af disse Indrømmelser tilveiebragte Fred blev opretholdt i Fremtiden. De krævede derfor, at den danske Konge mod at faa Jylland med Undtagelse af Vendsyssel tilbage skulde afstaa Skaane, Halland og Blekinge til Sverige, at Grænsen mellem Rigerne skulde gaa midt igjennem Øresund, at den paastaaede Høihedsret over Sundet og Østersøen opgaves, og at ingen Befæstninger ved Sundet maatte anlægges, samt at Elbtolden ophævedes. Disse Fordringer, hvis Gjennemførelse nødvendigvis maatte have Danmarks fuldstændige Ruin til Følge, vakte dyb Indignation hos den franske Mægler, og han kviede sig endog længe for at meddele de danske Kommissarier dem. En ganske anden Stilling indtog imidlertid de nederlandske Gesandter, der nu efter Ordre fra Generalstaterne opgav den mæglende Stilling, som de hidtil, rigtignok paa en temmelig tvetydig Maade, havde indtaget. Ihvorvel Prinsen af Oranien, hvis Politik kun i underordnet Grad var en Handelspolitik, modsatte sig, at Generalstaterne skulde gaa angrebsvis frem mod Danmark, og støttedes heri af enkelte af Provinserne, besluttede de fleste af disse at nedlægge Paastand om, at Sundtolden skulde nedsættes til den Størrelse, den havde havt før 1628 og at der skulde tilstaaes de nederlandske Kjøbmænd og Skibe forskjellige andre Lettelser med Hensyn til Toldeftersyn og Toldklarering i de forenede Riger. Dette var imidlertid det mindste, Gesandterne skulde kræve; men forøvrigt skulde de passe sit Snit og skrue Fordringerne saa høit op, som Omstændighederne vilde tillade. For at give disse Paastande det tilbørlige Eftertryk var det, at den hollandske Flaade, som ovenfor omtalt, under de With blev sendt opover til Sundet paa den mest udfordrende Vis. Til Lykke for Danmark var de dansk-norske Kommissarier og de svenske Befuldmægtigede allerede komne til Enighed om Sundtoldspørgsmaalet for Sveriges Vedkommende, og de nederlandske Gesandter maatte derfor underhandle paa egen Haand med Danskerne. Disse Forhandlinger, som fandt Sted i Kristianopel, førte i alt væsentligt til det Resultat, Nederlænderne vilde opnaa.

Det var under slige Forhold greit at skjønne, at uden Landafstaaelse vilde Danmark-Norge ikke slippe ud af den Klemme, hvori de svenske Vaaben havde bragt de forenede Riger. De danske Kommissarier tilbød derfor først Jemtland, siden ogsaa Øsel; men Svenskerne holdt paa sit, og Forhandlingerne droges igjen ud, idet der paa svensk Side blev sat store Forhaabninger til Hovedflaadens Foretagender under Erik Ryning. Da nu disse ikke faldt ud efter Forventning, bekvemmede Dronning Kristina sig til at gjøre Indrømmelser. Saaledes kom da Freden istand den 13de August, da Traktaterne blev udvexlede ved Brømsebro. Foruden Toldfrihed for alle sine Besiddelser med Undtagelse af de tyske i Øresund og Bælterne, hvis Uindskrænkethed Svenskerne ikke kunde finde Ordrigdom nok for at betegne — den skulde være "oturberad, ocircumscriberad, olimiterad, obesvärad, ohindrad

ouppehållen" — fik Sverige de norske Landskaber Jemtland og Herjeaadalen, Øerne Øsel og Gotland samt Halland paa 30 Aar som Pant paa, at Toldfriheden ikke skulde blive krænket fra dansk Side; men dette Landskab skulde ikke tilbageleveres, uden at Svenskerne fik fuldstændig Erstatning derfor paa anden Vis. Idre og Särna, som befandt sig i Svenskernes Vold, glemte man fra dansk Side at tage nogen Bestemmelse om.

Samtidig hermed undertegnedes paa Grænsen ogsaa Traktaten mellem de nederlandske Gesandter og de danske Kommissarier. Et Par Dage efter (15de August) fornyedes det Forbund, som i 1640 var sluttet mellem Sverige og Nederlandene, ved en i Söderåkra oprettet Traktat, den saakaldte Garantitraktat. Men fra denne Stund af ledes ogsaa den nederlandske Politik ind paa et helt nyt Spor.

Freden til Bromsebro reddede vistnok den dansk-norske Stat fra den Undergang, som Axel Oxenstjerna havde tiltænkt den; men Freden var dog den haardeste, som var bleven den budt gjennem lange Tider. Den beklippede nemlig ikke blot de forenede Rigers Landomraade og formindskede Kronens Indtægter, men den midlertidige Afstaaelse af Halland viste paa det tydeligste, hvilken Bane den svenske Statskunst nu vilde slaa ind paa i sin Politik ligeoverfor Danmark, hvis Overvægt i Norden det nu var ude med for stedse. Baade i Sverige og i Danmark følte man dette. Saaledes udtalte Axel Oxenstjerna i Forvisningen om, at han paa lang Tid havde gjort Arvefienden uskadelig, at "nu kunde Danskerne faa smage, hvor godt han havde det, dengang han i Knærød maatte modtage deres Vilkaar. Fra den Tid havde Bladet vendt sig, og denne Gang var det Sverige, som foreskrev Fredsvilkaarene". Ogsaa Kong Kristian indsaa, at den ulyksalige Krig, som hans begjærlige Udnytten af "den danske Guldgrube" havde fremkaldt, truede med at blive Begyndelsen til Enden. Saart maa det have været for den gamle Konge, for hvem Opretholdelsen af den danske Konges Høihedsret over Sundet havde været en Livssag, at staa paa Kronborgs Mure som ørkesløst Vidne til den hollandske Flaades Gjennemfart, idet den hilsede ham med en Salut og med Æresbevisninger, som under de forhaandenværende Omstændigheder maatte tage sig ud som bitter Haan. Men endnu saarere maatte det falde ham at sætte sit Navn under den Traktat, som beseglede hans Rigers Udstykning. Da Freden skulde ratificeres, fortælles der, stormede de forskjellige Følelser ind paa ham, og han nægtede først at underskrive Traktaterne. "Underskriv du dem", udbrød han til Korfits Ulfeldt, "du har laget dem efter dit eget Hoved". Ulfeldt svarede, at han havde gjort alt, hvad der stod i hans Magt for at faa Vilkaarene saa lempelige som muligt. Kongen negtede fremdeles at underskrive: "Jeg gider ikke høre paa dit Vrøvl", sagde han. Ulfeldt truede ham da med Kongen af Frankriges Vrede og slog paa, hvor vanskeligt det var for den dansk-norske Stat at fortsætte Krigen. Kongen rev da Traktaterne ud af

Digitized by Google

128. Kristian IV's Statue,
reist 1880 paa Stortorvet i Kristiania til Minde om Byens 250-aarige Bestaaen.

Digitized by Google

hans Haand, skrev sit Navn under og slængte dem til Ulfeldt med de Ord: "Der har du dem, saaledes som du har gjort dem". Ogsaa det danske Folk lagde lignende Stemninger for Dagen. Saaledes udtalte en Prest, som fra Prædikestolen skulde takke for Freden: "Det er mig befalet at takke for Freden, ja, som nogle siger for en skjøn Fred; men jeg siger: Freden er god, Freden er stor; thi nu er det kommet saa vidt, at Fienden blot behøver at strække Armene ud for at lægge os under Aaget".

Ved Brømsebrofreden havde Sverige vundet Forrangen blandt Nordens Stater; da Tretiaarskrigen endtes, var den svenske Stat en af Europas Stormagter.

I December Maaned 1645 nedlagde Torstenson Befalingen over Hæren i Tyskland og vendte det følgende Aars Høst tilbage til Sverige, hvor han rent blev overvældet med Æresbevisninger i de Leveaar, han endnu havde tilbage, og fik efter sin Død (1651) en Grav ved Siden af Johan Banérs i Riddarholmskyrkan i Stockholm. Fienden jublede høiere over den værkbrudne Krøblings Bortgang fra Krigsskuepladsen end over den største Seier, de havde vundet i den lange Krig. Men snart skulde det vise sig, at ogsaa hans Eftermand var en Kriger af høi Rang. Det var den 32-aarige Karl Gustav Wrangel, der nys før under Søkrigen med Danmark-Norge havde indlagt sig megen Berømmelse. Efter Torstensons Raad opgav han den tidligere fulgte Krigsplan gjennem Bøhmen at trænge frem mod Wien, men vendte sig i Stedet vestover for i Forening med den franske Hærfører Turenne at angribe Bayern. Med den gamle Kurfyrste af Bayern havde den franske Statsmand Mazarin imidlertid i største Hemmelighed aabnet Underhandlinger om en Separatfred, og først da denne havde vist sig uvillig at indgaa herpaa, fandt Sammenslutningen af Wrangels og Turennes Armekorpser Sted (Begyndelsen af August 1646). Disse rykkede nu frem mod Augsburg, som de beleirede, men da Byen blev undsat af Erkehertug Leopold og af Bayrerne, vilde Wrangel gaa over Isar. Turenne vilde imidlertid ikke være med paa det, idet han paastod, at den franske Regjering nu var vis paa, at Kurfyrsten af Bayern vilde slutte en Separatfred, og derfor havde givet ham Befaling til at indstille Fiendtlighederne. De forbundne Hære gik nu i Vinterkvarter. En Vaabenstilstand med Kurfyrsten blev virkelig ogsaa afsluttet i Ulm i Marts Maaned det følgende Aar, og Turenne og Wrangel skilte derpaa Lag. Men neppe var Franskmændene borte, før Kurfyrsten opsagde Stilstanden med Svenskerne, og Wrangel, som var rykket ind i Bøhmen, kom herigjennem i den største Fare. Heldigvis vendte den keiserlige General Melander, der havde et personligt Mellemværende med Landgrevinden af Hessen at afgjøre, sig først mod denne, hvorved Wrangel fik Luft. Snart viste det sig ogsaa, at Maximilian af Bayern havde taget feil, naar han troede, at han skulde kunne bryde med Sverige, men ikke med Frankrige. Turenne opsagde nemlig

Digitized by Google

ogsaa paa sin Side Stilstanden og forenede sig om Vaaren med Vrangel, hvorpaa de i Fællesskab gik over Donau. I Slaget ved Zusmarshausen (nordvest for Augsburg) blev den keiserlige Hær slaaet, og Melander selv faldt. Derpaa rykkede de ind i Bayern, som oversvømmedes og herjedes paa det frygteligste.

Samtidig hermed havde Königsmark gjort Indfald i Bøhmen, hvor han ved en Forræders Bistand satte sig i Besiddelse af den saakaldte lille Side af Prag. Han stred derpaa til at beleire den østlige Del af Byen,

129. Karl X Gustav, Konge af Sverige (1654—1660).

som forsvaredes med største Haardnakkethed. Om Høsten bragte den unge Pfalzgrev Karl Gustav, der havde afløst Vrangel som Generalissimus over de svenske Hære i Tyskland, friske Tropper fra Sverige og fortsatte Beleiringen, der imidlertid snart afbrødes ved Underretningen om, at Freden endelig var kommen istand. Saaledes endte, som man forlængst har gjort opmerksom paa, ved et af Skjæbnens eiendommelige Luner Krigen netop i den samme By, hvor den treti Aar i Forveien var udbrudt.

Allerede i December Maaned 1641 kan de Forhandlinger, som skulde gjøre Ende paa den ødelæggende Krig, siges at have taget sin Begyndelse, idet de fra keiserlig, svensk og fransk Side opnævnte Underhandlere da kom overens om Præliminarierne. Ifølge disse skulde Fredskongressen i Marts

Digitized by Google

1642 træde sammen i de westfalske Byer Osnabrück og Münster, hvor Sverige paa det første, Frankrige paa det sidste Sted skulde underhandle med Keiseren. Først om Vaaren 1643 blev Præliminarierne antagne, og Kongressen kunde endelig træde sammen i April 1645. Forhandlingerne her, der fra svensk Side førtes af Kantslerens Søn Johan Oxenstjerna og Adler Salvius, drog langt ud, og Freden undertegnedes først den 14de (eller efter ny Stil den 24de) Oktober 1648. Ifølge denne erholdt Sverige

1. Forpomern med Øerne Rügen og Usedom samt af Bagpomern en smal Landstrimmel paa Oderens høire Bred med Byerne Stettin, Gartz, Damm og Golnow samt Øen Wollin, og i Tilfælde af, at det brandenburgske Hus uddøde, tillige Resten af Bagpomern;

2. Byen Wismar med Amterne Poel og Neukloster;

3. Stifterne Bremen og Verden, der nu var omgjorte til verdslige Omraader og som indbefattede Strækningen mellem Elbens og Weserens Mundinger, samt

4. en Sum af 5 Mill. Rigsdaler til Hærens Afstakkelse.

Samtlige de til Sverige afstaaede Lande skulde være Len af Keiseren og det tyske Rige, og Sverige skulde for deres Vedkommende have Sæde og Stemme paa den tyske Rigsdag.

Saa betydelige de Resultater end var, som Sverige havde opnaaet under den lange Krig, var der dog nok af dem, som fandt, at de ikke paa langt nær svarede til de Opofrelser, de havde krævet. Men den store Gustav Adolfs Tanke var dog unegtelig bleven gjennemført. Protestanternes Stilling blev i betydelig Grad forbedret, saaledes at de for Fremtiden skulde nyde samme Rettigheder som Katholikerne. Augsburgerfreden stadfæstedes og udstraktes tillige til de reformerte. Som Normalaar for Ordningen af de religiøse Forhold i Tyskland vedtoges 1624, altsaa Aaret før Kong Kristian IV var bleven dragen op i den ulykkelige Krig, som i saa mange Henseender var bleven skjæbnesvanger for ham og for hans Riger.

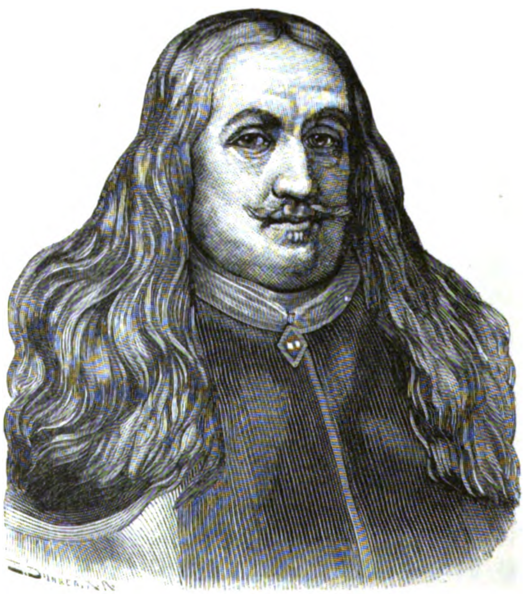
Tilstanden i Danmark efter Krigen. Forholdene i Norge i Kong Kristians sidste Regjeringsaar. Kongens sidste Levetid og Død.

Krigen var endt; men dens Følger skulde igjennem lange Tider gjøre sig gjældende. Den jydske Halvø, der i Løbet af 16 Aar to Gange havde

Digitized by Google

været oversvømmet af Fienden, som hele Aar igjennem havde skaltet og valtet her, som de lystede, var især bleven udarmet, og dens Folkemængde var i en sterk Tilbagegang. Ogsaa paa Øerne, som dels slet ikke, dels i betydelig ringere Mon havde været berørte af den fiendtlige Invasion, stansede Befolkningens Vext og den økonomiske Udvikling aldeles. Man har i vore Dage med sikre Beviser kunnet konstatere den sørgelige Kjendsgjerning, at Danmark omkring Aar 1650 i økonomisk Evne og i Folketal ikke paa langt nær var, hvad det 100 Aar i Forveien havde været.

Men de to ulykkelige Krige kan, hvor ødelæggende de end i og for

130. Gustav Stenbock.

sig var, ikke have været den eneste eller den væsentligste Aarsag til Landets materielle Ruin, ihvorvel de i betydelig Grad fremskyndede den. Ogsaa i de forudgaaende fredelige Tidsrum ytrer Tilbagegangen sig i en særdeles merkbar Grad. Fra Grevefeidens Udgang havde Adelen øvet et stadigt voxende Tryk paa Menigmand, baade paa Land og i By, ved det økonomiske Overtag, som den stadig voxende Udvidelse af Privilegierne, Oprettelsen af nye og Arronderingen af gamle Sædegaarde skaffede den. Det var derfor rimeligt nok, at der i Folkeopinionen oparbeidede sig en ugunstig Stemning mod Overklassen, som man tidlig begyndte at betragte som en Kræftskade paa det danske Samfund. Snart skaffede dette sig ogsaa Luft paa for-

skjellig Vis. I 1575 var Jyden Jørgen Dybwad, der havde studeret i Wittenberg, bleven ansat som Professor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet. Oppositionelt anlagt, som han viser sig at have været, kom han omsider paa Kant med den mægtige Adel, hvis Magthaveri han underkastede Kritik paa forskjellig Vis, og i 1607 angreb han i sine Disputatser Adelens Tiendefrihed og andre Privilegier. Dette havde til Følge, at Konsistoriet afsatte ham. Politisk Martyr kan han dog ikke siges at have været, da hans hele Optræden nærmest var dikteret af personlige Bevæggrunde. Større Sympathi vækker hans Søn, Kristofer Dybvad, der var Læge i Bergen. Denne havde i sin Ungdom reist udenlands og havde under sit Ophold i Frankrige tilegnet sig forskjellige af de Grundsætninger, hvorpaa den enevældige Kongemagt hvilede. Disse gav han sig til at udbrede i fortrolige private Samtaler. Saaledes ytrede han: "Adelen sidder inde med Kronlenene uden at aflægge Regnskab for Indtægterne; desværre er de fleste Adelsmænd Udlændinger, som ikke kan elske Landet som sine Fædres Hjem; over Bønderne har de Hals og Haand, og kun de har Sæde i Rigsraadet, hvor dog aabenbart ogsaa Borgere og Bønder burde sidde; heller ikke Stæderne kan trives for dem, og derfor kan hverken Kongen komme til Magt, eller Fædrelandet nyde den Frihed, som er Menneskeslægten værdig. Men Kongen af Danmark er kun Konge af Navn; det bliver aldrig godt, før han virkelig bliver Konge, og i det Øiemed burde han afsætte sit Rigsraad". Hensigten, mente han, vilde naaes, naar man tappede Adelen, der kun talte 800 Mand, for nogle Læster Blod, saaledes som Kristiern II havde gjort i Sverige. Lignende Udtalelser fremkom han ogsaa med i en Bog, som dog ikke blev offentliggjort. Som Følge af alt dette blev han i 1620 af Professorerne dømt til med Vanære at udstødes af sin Stand og at overgives til Kongens Naade og Unaade. Denne hverken kunde eller vilde gjøre noget for ham, da han i det nævnte Skrift ogsaa havde angrebet Kristendommen, og lod ham sætte i Statsfængsel paa Kalundborg. Her fandtes han en Morgen kvalt af Kuldamp. I de følgende Aar kommer Misstemningen over Adelens Overmagt endnu sterkere tilorde. Samme Aar, som Krigen med Keiseren endtes, indgav de jydske Kjøbstæder et Klageskrift, som blev overrakt Kongen i Krempe. I dette udtaler sig den mest gløende Forbitrelse mod Adelen, hvis Herredømme medførte de skadeligste Følger saavel for Staten i det hele, som den negtede al Hjælp, som for de øvrige Samfundslag, som den mishandlede og forurettede. Den nærmeste Følge, som dette Klageskrift havde, var, at der af Adelen blev fremtvungen en Forordning, at ingen Geistlig, Borger eller Bonde maatte henvende sig direkte til Kongen med noget Klagemaal eller Bønskrift, uden at Lensherren havde godkjendt det med sin Paategning. Kong Kristian selv havde visselig et aabent Øie og Øre for, hvad Almuen maatte lide, og stræbte efter Evne at forbedre dens Kaar; navnlig ser man, at han gjorde sig ivrig Umag for at faa Vornedskabet ophævet og Hoveriet afskaffet. I 1620

Digitized by Google

havde han saaledes skjænket Bønderne i Antvorskov Len Bornedfrihed; tre Aar efter overlod han Kronens Fæstebønder i Kjøbenhavns, Fredriksborgs og Kronborgs Len deres Gaardebygninger til arvelig Eiendom, og i 1633 begyndte han at omsætte Hoveriet paa Kronens Gods i en aarlig Pengeafgift. Et Forsøg, som han det næste Aar gjorde paa at faa Vornedskabet paa Sjæland, Laaland, Falster og Møn afskaffet, strandede derimod fuldstændig paa Adelens Egennytte. Men at Folket med stor Sympathi fulgte disse Bestræbelser fra Kongens Side, kan man slutte deraf, at Rasmus Vinding i 1640 i la Fleche i Frankrige lod trykke et Skrift om en Arveregjerings Goder, og omkring Biskop Brochmand dannede der sig i Stilhed en Skole, der snart skulde blive Enevældets fornemste Støtte.

Efter den sidste svenske Krig havde Menigmands Harme mod Adelen arbeidet sig op til en Høide som aldrig før. Man beskyldte den først og fremst for Feighed. "Da Ulven kom," hed det, "løb Hyrderne sin Vei." "Haremænd!" raabte ikke blot Gadegutter og Studenter, men ogsaa adstadige Borgere efter Adelspersoner paa Gaden, og i Datidens Karrikaturtegninger fremstilledes en Adelsmand i en Hares Lignelse. Dernæst ankedes der over, at Adelen, den eneste Stand, som havde noget til Bedste, altid undslog sig for at overtage en passende Andel af Landets Byrder. Gjaldt det at slaa under sig et eller andet af Kronens Godser, da havde Adelen bestandig Penge nok; men spurgtes der om, hvor meget den vilde bidrage til Landets Forsvar, saa hed det i de fleste Tilfælde, at man maatte have den undskyldt. Under Fredsforhandlingerne ved Brømsebro havde Rygtet ogsaa Gang paa Gang paastaaet, at Adelen havde anbefalet Afstaaelsen af visse Dele af Norge og af andre Landsdele, som var nøie knyttede til Kongen, for at skade denne og selv slippe fri for Ofre. Da Tropperne efter Krigens Slutning skulde aftakkes, var det fornemmelig Borgere og Bønder, som trods sin udarmede Forfatning maatte trækkes med deres Indkvartering, til den udarmede Statskasse, som befandt sig i 4 Millioner Rigsdalers Underbalance, kunde se sig istand til at holde Afregning med hver enkelt Afdeling. Men hvor skulde Staten faa Penge fra til dette, nu, da Øresundstolden udgjorde en Brøkdel af det Beløb, den i tidligere Dage havde indbragt? Flere Gange havde Borgere og Adelsmænd paa indstændigste Vis forlangt, at en almindelig Stænderforsamling for det hele Rige maatte træde sammen, saasnart Omstændighederne tillod det, og en saadan Rigsdag, der var den vigtigste, som var holdt i Danmark siden 1536, blev da afholdt i Kjøbenhavn fra 11te August til Midten af September 1645. Nedbøiet, som Kong Kristian var over de Ulykker, som havde overgaaet Rigerne, vilde han ikke engang indlade sig paa at lede Stændernes Forhandlinger; han vidste vel ogsaa kun alt for godt, hvor afmægtig han var. Han lod sig derfor nøie med i ganske almindelige Udtryk at opfordre Rigsdagen til at fremkomme med Forslag om, hvad han skulde have til sit Underhold, hvorledes Regjeringen skulde kunne

Digitized by Google

føres "Gud i Himlen til Ære og Lov og den menige Mand til Trøst og Gode", paa hvilken Maade Landets Forsvarsvæsen skulde ordnes, og hvorledes han skulde faa Dækning for sit Tilgodehavende af Riget, omkring 34 Tønder Guld. Men havde Kongen ventet, at der paa denne Rigsdag vilde komme til stormende Optrin, saa tog han feil. Før Stænderne traadte sammen, havde baade den lavere Adel og Borgerskabet noksom lagt for Dagen en udpræget Uvillie mod Rigsraadet, og man skulde derfor have ventet, at disse Stænder skulde handle i Forstaaelse med hinanden, ihvorvel de raadslog hver for sig. Men dette skede ikke. Tvertimod lykkedes det Rigsraadet ved Eftergivenhed over for sine Standsfæller at vinde disse. Der blev bevilget betydelige Skatter, efterat der var tilstaaet Adelen og Borgerskabet en Del Indrømmelser med Hensyn paa Rigsstyrelsen. Saaledes fik Adelen nu Ret til provinsvis at vælge 12 saakaldte Landkommissarier, der skulde varetage Overholdelsen af Adelens Privilegier og føre Opsyn hver med sin Landsdels Styrelse i administrativ og militær Henseende. De skulde lede baade Adelsmøderne og de Provincialmøder, som Borgerskabet nu fik fornyet; derhos skulde de, naar en Plads i Rigsraadet blev ledig, sammen med Raadsherrerne foreslaa 6—8 af vedkommende Landskabs Adelsmænd, blandt hvilke Kongen havde at vælge en i den afdødes Sted. Borgerskabet opnaaede ogsaa et og andet, nemlig foruden den allerede berørte Ret til at holde Provincialmøder under Landkommissariernes Forsæde, tillige Indkvarteringsfrihed og Tilsagn om, at de Stæder, som havde lidt Afbræk i sine Privilegier, skulde erholde disse tilbage.

De fremmede Diplomater, som havde været Øren- og Øienvidner til den Gjæring, som herskede i det danske Samfunds forskjellige Lag, havde visselig ventet en anden Udgang paa denne Rigsdag, saa sterkt som Buen allerede var spændt. Men hvad skulde Kongen, den af Sorger, Modgang og Alderdom nedbøiede Konge, gjøre? I sine Omgivelser havde han neppe en eneste modig og karaktersterk Raadgiver; Høiadelen og den lavere Adel havde indgaaet et Kompromis; Borgerskabet, der vistnok var baade frisindet og Kongen hengivent, havde endnu ikke samlet sig om et bestemt Program; Bondestanden spurgte ingen om. Alene Geistligheden var i Overensstemmelse med sin Lære om Kongedømmets guddommelige Indstiftelse tilbøieligt til at støtte det arvelige Kongedømme; men dens Indflydelse var kun ringe, og man kan ikke engang se, at den er kommen tilorde. Kongen, som ved Rigsdagen saa sin Magt end yderligere beklippet, skjældte og smeldte i sin afmægtige Harme mod Adelen: "Han havde ikke havt en Skillings Gagn af alle Adelens Tilbud, ikke havt en Dalers Værd af den, saa længe han havde været til i Verden"; — de 34 Tønder Guld, han fra Tid til anden havde forstrakt Staten med, blev nemlig ikke betalte. Men endnu større Ydmygelser var Kongemagten og Kongen forbeholdte, forend han skulde gaa i sin Grav.

Digitized by Google

Medens Forholdene i Danmark var saa sørgelige og nedslaaende, som de bedst kunde være, stod det i flere, om ikke i de fleste Henseender langt bedre til i Norge. Hjemsøgtes dette Land end af Uaar og Dyrtid, fik det end sin Andel at bære af de Skattebyrder og Ulykker, som Krigen medførte, øvede disse Tryk dog kun en forbigaaende Indflydelse. Det er ikke at tage feil af, at den skjærpede Kontrol, Kong Kristian her havde indført, og at den store Interesse, han stedse havde viet dette sit Arverige, havde skabt en ny Tingenes Orden. Alligevel var Tilstanden her mislig nok. De daarlige Tider, de voxende Skatter, Jordegodsernes successive Overgang paa enkelte Privatmænds Hænder og Adelens tiltagende Vælde hemmede ogsaa her tildels Udviklingen eller truede med at lede den ind paa den samme Bane, som havdeført den danske Stat ud paa Afgrundens Rand. Heldigvis fik dog de Spirer, som var Aflæggere af det danske Adelsvælde, ikke Tid til at udvikle sig i Norge.

Ved Fredsslutningen havde Norge mistet Jemtland og Herjeaadalen. Ihvorvel disse Landsdele i naturlig Henseende snarest maatte siges at tilhøre Sverige, var de dog i den sidste Tid bleven knyttede fastere til Norge end nogensinde før. Medens Jemterne endnu under Kalmarkrigen havde vist en saa tvetydig Holdning, at Regjeringen havde fundet det fornødent at straffe Befolkningen for dens Frafald med svære Bøder, hører man under hele Krigen 1643—45 intet andet, end at Jemterne viste en ubrødelig Troskab mod den norske Krone. Grunden hertil maa man søge dels i den aarvaagne Omhu, Regjeringen havde iagttaget ved Beskikkelsen af norske, fædrelandssindede Prester og Embedsmænd her, dels i det nære Forhold, hvori Jemterne stod til den opblomstrende Borgerstand i Throndhjem. Ogsaa de svære Militærbyrder, den svenske Almue havde at bære, tør have havt en bestemmende Indflydelse paa Jemternes hele Holdning paa denne Tid. For at forsone Befolkningen med den nye Tingenes Orden gjorde den svenske Regjering den flere Indrømmelser og lettede dens Skattebyrder for flere Aar. Alligevel var Antallet af de Jemter, som ikke vilde finde sig i Afstaaelsen til Sverige og derfor udvandrede til Norge, meget stort; den svenske Videnskabsmand J. O. Hagstrøm, som henved 100 Aar senere bereiste Jemtland, vilde saaledes vide, at en Trediedel af Befolkningen i Throndhjem skulde være af jemtsk Herkomst. Om der end tør være nogen Overdrivelse heri, er det sikkert nok, at Udvandringen herfra saavel til Throndhjems By som til Landdistrikterne har været meget sterk. Tiltrods for at henved 250 Aar er hengaaede, siden Jemtland blev en svensk Provins, staar Jemterne endnu den Dag idag Thrønderne adskillig nærmere end de øvrige Svensker. Vistnok har dette for en ikke ringe Del sin Grund i gjensidige Handelsinteresser; men de eiendommelige Venskabsbevisер, hvormed den throndhjemske Befolkning endnu i Mands Minde modtog "Jamtfærden" (d. v. s. Jemterne, som i Følger paa 100—300 Mand o. fl. til visse Tider af Aaret besøgte Throndhjem), bar dog i altfor høi Grad Præget af en gammel Tradition,

Digitized by Google

til at de ikke skulde være Udtryk for den samme Bygde- og Bondepolitik, som paa andre Steder og til andre Tider fik sit Udslag i de saakaldte Bondefrede.

Ogsaa Herjeaadalens Afstaaelse maatte føles som et betydeligt Tab, navnlig da det nys optagne Røros Kobberværk herigjennem blev berøvet en Del af sit Skogsomraade. I strategisk Henseende skulde Afstaaelsen af de to Landskaber drage skjæbnesvangre Følger efter sig. Medens Jemtland og Herjeaadalen ved sin isolerede Beliggenhed havde dannet et Slags Formur for det nordenfjeldske Norge, kunde Svenskerne herefter i disse Egne drage sammen større Troppemasser, hvormed Trakterne omkring Throndhjemsfjorden kunde hjemsøges.

Men Norge maatte gjøre endnu en Landafstaaelse, som ikke var omtalt i Fredstraktaten. Det mistede nemlig de under Krigen af Daniel Buschovius erobrede Bygder Idre og Särna. Her havde den svenske Regjering meget tidlig indrettet sig fuldstændig som Herre. Befolkningen var af Dronningen bleven fritagen for Soldatudskrivning og fik ikke ret mange Aar efter Krigen sin egen Sjælesørger, hvis Underholdning for en Del blev udredet af det offentlige. Ganske vist kom Presten i Elverum strax efter Freden opover til Särna og formanede sin fordums Menighed til at vende tilbage til sin Pligt mod Norges Krone. Men den var døv paa det Øre. Da den nu ogsaa negtede at betale Skat til Norge, udfærdigede Hannibal Sehested i 1646 et aabent Brev til Befolkningen og truede den med Straf, hvis den ikke opfyldte sin Skyldighed som norske Undersaatter. Dette Brev blev oplæst fra Prædikestolene i Idres og Särnas Kapeller; det eneste Svar, Bønderne gav paa denne Henvendelse, var, at de ikke turde for Svenskerne, som havde tvunget dem til at sværge Dronningen Troskabsed; men, lagde de til, de skulde med Glæde anerkjende sin gamle Konge, hvis han bare kunde forsvare dem mod de Svenske. Med denne noget vredne Erklæring, som var undertegnet af 8 Bønder, indfandt Østerdalens Foged sig hos Statholderen og afgav derhos en skriftlig Fremstilling af det passerede. Sehested resolverede da kort og godt i en Paategning, at "Fogden skulde ved næste Officerer eller andre bekvemmere Middel lade tage disse Anførere (ɔ: Underskriverne) ved Hovedet." Det var imidlertid lettere sagt end gjort, og det strenge Bud blev heller ikke bragt i Udførelse. Kong Kristian, som ved samme Tid kom til Norge, vilde nemlig, at Sehested skulde gjøre et nyt Forsøg, og hvis Bønderne da fremdeles undslog sig for at vende tilbage til Norges Krone, skulde de have sit Odelsgods forbrudt. Men dette Forsøg lykkedes heller ikke. Sehested aabnede da ved sin Generalmønsterskriver Jørgen von Delden Underhandlinger med de svenske Autoriteter om Bygdernes Tilbagelevering; men denne fik det Svar, at Idre og Särna var afstaaede til Sverige sammen med Herjeaadalen, hvortil de jo hørte, — en Erklæring, som neppe kunde være alvorlig ment, da de forstnævnte Bygder hørte og havde altid hørt til Akershus Stift, medens Herjeaadalen i geistlig og verdslig Henseende havde været regnet til det nordenfjeldske

Norge. Sehested lod sig da heller ikke afspise med det, men lagde nu Sagen i Hænderne paa den dansk-norske Gesandt i Stockholm, Peder Juel. Denne formaaede dog med sin bedste Villie ikke at udrette noget. Ganske vist blev der efter Kong Kristians Død nedsat en norsk-svensk Kommission, som skulde undersøge Grændseforholdene; men da det kom til Stykket, mødte der ingen op fra svensk Side, og Georg Reichwein, der var Befuldmægtiget for den norske Regjering, maatte vende om med uforrettet Sag. Nu vilde den svenske Regjering undskylde sig med, at der var indløbet en Skrivfeil i det Brev, hvori den havde berammet Mødet (3die Juni for 3die Juli); men Sehested forstod godt, at Dronningen af Sverige kun vilde holde ham for Nar. Gjemt var imidlertid ikke glemt; da Kong Fredrik III i 1657 troede, at Tiden var inde, da Sverige skulde tvinges til at tilbagelevere de erobrede Landskaber, omtalte han i sit Krigsmanifest ogsaa Svenskernes Bemægtigelse af Idre og Särna som en af de Grunde, som bevægede ham til at gaa angrebsvis tilverks.

I Folkets moralske Tilstand synes Hannibalsfeiden og de nærmest paafølgende Aar at betegne en betydelig Tilbagegang, og man vil neppe kunne frigjøre sig for det Indtryk, at den Raahed og Fordærvelse, som i andre Lande er et Særkjende for Tretiaarskrigens Menneskealder, ogsaa har sat sine Merker i vort Folk. De bevarede Justitsprotokoller meddeler nemlig mange Oplysninger, som peger bestemt i den Retning. Vi hører saaledes om hele Røverbander, som gjennemstreifer større Strækninger af Landet og begaar de mest oprørende Forbrydelser. Stratenrøverier hører til Dagens Orden, ja selv i Byerne var Gaderne langt fra sikre. Vi hører om Tyve og Mordere, som hele Aar igjennem gaar paa fri Fod og driver sit Spil ustraffet, inden Øvrigheden faar Fingre i dem og uden altfor mange og vidtløftige Omstændigheder skiller Samfundet af med dem. Der er ogsaa al Sandsynlighed for, at Utugtssygdommene, som fra nu af omtales meget hyppigt, først ved denne Tid kan siges egentlig at have faaet Indpas blandt Befolkningen; sikkert er det, at faa Aar efter Brømsebrofreden havde Radesygen naaet en frygtelig Høide over hele Norge, medens den hidtil kun synes at have været endemisk i enkelte af Kystegnene.

I en ikke ringe Grad tør den Raabdenskab, som saaledes griber om sig, føres de indforskrevne Soldater paa Regning; i Justitssager fra Aarhundredets Midte spilles Hovedrollerne ikke sjelden af fremmede Personer, som efter Navnene at dømme tør antages at have været forhenværende Soldater. Men ved samme Tid maa der til de østlandske Grænsebygder være foregaaet en meget sterk Indvandring fra Sverige, især fra Vermland, hvis Befolkning fra Slutningen af det 16de Aarhundrede var bleven sterkt opblandet med finske Elementer. I Norge varede det længe, før disse finske og svenske Indflyttere fik Hjemstavnsret, men betragtedes tvertimod langt ned gjennem Tiderne af Befolkningen med særdeles ugunstige Øine. Under Hannibalsfeiden havde

man dem mistænkte for at gjøre Spiontjeneste for Svenskerne; Bønderne klagede over, at de ved uvorren Braatebrænden ødelagde Skogene, udryddede Vildtstanden og udfiskede Vandene. Paa flere Steder af vort Land har man Sagn om den Krig, som Finnerne og den oprindelige Landsbefolkning førte med hverandre, og som i ikke faa Henseender minder om de amerikanske Setleres Kampe mod Indianerne. Usandsynligt er det ikke, at Indflytterne hevnede sig paa det ugjæstmilde Samfund ved hyppig at forstyrre dets indvortes Sikkerhed. Ogsaa Taterne, som i den sidste Tid under de haarde Forfølgelser, de var Gjenstand for, havde ført en lidet bemerket Tilværelse, optræder nu igjen som en sand Landsplage. Under Krigen mistænktes de for at drive Spioneri i stor Maalestok, og Regjeringen fandt sig ofte beføiet til at bringe i Udøvelse paa dem de strenge Forholdsregler, som Loven hjemlede. *)

Det, som især bidrog til at opretholde denne Tingenes Tilstand, var den Fattigdom og Elendighed, hvori det hele Folk var nedsænket. Vi hører nemlig, at Landet i Aarene nærmest efter Hannibalsfeiden blev hjemsøgt af Misvæxt, Kvægpest, daarligt Fiske osv., saa at Almuesmanden maatte tage til Takke med Barkebrød og stundom ikke engang havde det. I 1647 hører vi fra Namdalen, at "nogle Mennesker er funden døde i Skoven ved Træet, som de havde siddet og løvet Bark af til Brød til deres Føde og Underholdning, og nu paa mange Steder er ikke Bark at bekomme". Paa mange Steder laa Jorderne øde, da Saakorn ikke kunde opdrives. Kvæget styrtede i Mængde af Sult, og det vrimlede af Tiggere, som før havde været Velstandsfolk.

Hertil kom, at Skatterne blev tyngere Aar for Aar, saa Folk ikke saa sig istand til at klare dem, men maatte lade Fogderne trække afsted med det sidste, som var igjen. Det Misnøie, som hidtil havde hersket i ganske faa Bygder, æste nu formelig over hele Landet. Fra alle Kanter strømmede Klager og Bønskrifter ind. Overalt fandt Vinkelskriverne ("pasløse Løbeskrivere", som de i Kongebrevene kaldes) en rig Jordbund for sin samfundsnedbrydende Virksomhed. Vi hører, at saadanne gjennemstreifer Landet paa kryds og tvers, opvigler Almuen, holder Lønthing, kort sagt, bestræber sig for at gjøre det saa broget for Øvrigheden som muligt. Man nødtes derfor til at gribe til haarde Forholdsregler ligeoverfor dem.

Saa almindelig bekjendt og fremtrædende var dette Misnøie, at der paa Fredskongressen i Westfalen verserede et Rygte om, at Norge stod i Begreb med at skille sig fra Danmark og stille sig som Republik under Sveriges Beskyttelse. Saa utroligt dette end lyder, maa der dog have ligget noget til Grund for det, da det udtrykkelig omtales i Indberetninger fra flere Magters Gesandter, som her var tilstede.

*) Det var ved denne Tid, enkelte af de mest udsatte Bygder erholdt et Slags Politi i de saakaldte Fantefogder eller Bygdevægtere. Denne Bestilling indehavdes ikke sjelden af forhenværende Landstrygere, Skoggangsmænd og andet Udskud, som neppe var et Haar bedre end selve Fanterne.

Digitized by Google

Efter Freden til Brømsebro kom Kongen kun en eneste Gang til Norge. Det var i Aaret 1646, da han opholdt sig her i 7 Ugers Tid og gjæstede Akershus og Arendal. Aaret efter tænkte han atter paa at drage herop; men det blev dog nu med Tanken alene. Thronfølgerens Død og hans egen tiltagende Sygelighed maa have forpurret Reisen. Han synes forøvrigt ogsaa i sin sidste Levetid — sløv og svækket, som han var paa Legeme og Sjæl — helst at have holdt sig i Ro og søgt at skaane sig for det lidet trøstelige Syn, hans Riger frembød. I Norge fik Forholdene derfor udvikle sig, som de kunde, uden at han greb synderligt ind i dets indre Anliggender.

Under Krigen med Sverige havde Hannibal Sehested faaet sig overdraget en større Magt, end nogen Statholder hertillands endnu havde havt. Den 25de April 1644 havde Kongen nemlig udfærdiget et aabent Brev om, at han ikke blot ratificerede de Anordninger, som Hannibal Sehested "hidtil havde truffet med Hensyn til Militien og Statens Indtægter og Udgifter, men tillige, hvad han senere i saadanne og andre Tilfælder videre maatte anordne", og herefter skulde Lensherrerne rette sig. Denne Myndighed var det danske Rigsraad, navnlig Rigshofmesteren, Korfits Ulfeldt, en Torn i Øiet, og det var ikke frit for, at han i Kong Kristians sidste Levetid gjerne havde faaet den begrænset under Paaskud af, at Sehested misbrugte den til at lægge ham selv Hindringer i Veien under Udøvelsen af hans Embedspligter. Kongen ændsede imidlertid ikke Ulfeldts Klagemaal, hvad enten det nu kom sig af, at han dengang just stod paa spændt Fod med Rigshofmesteren, eller han fandt det heldigst, at Sehested havde saa frie Hænder som muligt.

Den svenske Resident Magnus Durell fortæller i den Indberetning, han afgav til sin Regjering om Forholdne i de forenede Riger, og som vi senere skal komme tilbage til, at Hannibal Sehested havde ordnet "Administrationen" efter den svenske Maade, saa at her var "Admiralitet, Krigskollegium, Kancelli, Rentekammer og Bergkollegium." Men dette forholder sig neppe saa. Ganske vist fandtes der under og efter Krigen et norsk Krigskommissariat med Nils Lange som Generalkrigskommissær og Daniel Bildt, Vincents Bildt og Preben v. Ahnen som Krigskommissærer; men for den egentlige Styrelse af Krigsmagtens Anliggender synes der ikke at have været noget eget Kollegium med fast Organisation. Derimod fandtes der et Slags Kancelli; men dette var endnu kun at betragte som Statholderens Skriverstue, som det ogsaa kaldtes.

Forholder det sig saaledes neppe rigtigt, at Hannibal Sehested har søgt at oprette en selvstændig Regjering for Norge, vil man dog paa den anden Side finde adskilligt, som tyder hen paa, at Norge i hans Tid var mindre afhængigt af Danmark end tidligere. Ganske vist raadførte han sig i vigtigere Sager med det danske Rigsraad og Kongen selv, og vi ser ham hyppig foretage Reiser til Danmark, hvor han deltog i Rigsraadets almindelige Møder. Men hans Stilling var dog at betragte for uafhængig, idet

Digitized by Google

han søgte sin væsentligste Støtte hos de norske Stænder, som netop i hans Tid fik sin største Betydning, skjønt dette rigtignok ikke har synderligt at sige.

I April Maaned 1643 holdtes der saaledes et Stændermøde i Kristiania for at raadslaa om Tilveiebringelsen af de Midler, som Rigernes vanskelige Stilling udkrævede. Den overordentlige Bevilgning, som et Stændermøde i 1639 havde tilstaaet, havde nemlig kastet mindre af sig end paaregnet, og Kongen fremlagde derfor Forslag til Udskrivelsen af nye Skatter, deriblandt ogsaa en, der skulde afløse den strenge og ulidelige Friskyds, som Bønderne maatte skaffe. Denne sidste blev ikke tilstaaet; derimod erklærede Stænderne sig villige til at give lige saa meget, som de havde ydet i 1639, mod at de saaledes indkomne Penge blev hensatte i en Landskiste paa Akershus. Der fremkom her ogsaa forskjellige Forslag, der sigtede til at ophjælpe Landets Finantser, saaledes et, der gik ud paa at fastslaa bestemte Priser paa Trælasten samt i Forbindelse hermed en Rostjenesteskat, som skulde svares af de upriviligerede Sagbrug, et andet, der anbefalede Afskaffelsen af "den Tobaksdrikken (nu altfor gemen), der skader Bønderne vel saa meget om Aaret, som en Skat", o. fl.

Et nyt Stændermøde holdtes om Høsten 1645 i Kristiania, efterat der strax før havde været afholdt et foreløbigt Møde paa Halden for de nærmest boende Adelsmænd. Her fremlagde Statholderen en Række af ham selv i Forening med Kantsleren forfattede Forslag, som angik Forsvarsvæsenet, Skatterne, Rigets økonomiske Tilstand, navnlig Næringsveiene, Skyds- og Veivæsenet. Blandt andet udtaltes der her Ønskeligheden af, at alle Kontributioner, som Landet ydede, skulde anvendes til Landets Forsvar og Gjældens Afbetaling, et Ønske, som Regjeringen ikke kunde eller vilde imødekomme. Heller ikke bifaldt den en Foranstaltning, som Hannibal Sehested havde foreslaaet for at skaffe den norske Hær større Vaabenøvelse. I 1647 var et nyt Stændermøde berammet, der skulde forhandle om en extraordinær Skat; men hvorvidt det virkelig kom istand, vides ikke.

Til disse Stændermøder var, saavidt man kan se, Bønderne ikke indkaldte; deres Sag blev imidlertid talt af Adelen, som paa denne Tid naaede sin høieste Indflydelse hertillands og til en vis Grad blev sidestillet med den danske. I Tiden nærmest efter Reformationen havde Forskjellen mellem den danske og norske Adels Forrettigheder været meget stor, idet den sidste nærmest havde maattet nøie sig med "at agtes og holdes som andre Odelsmænd". Men lidt efter lidt lykkedes det de fra Danmark indvandrede adelige Familier i enkelte Henseender at faa denne Forskjel udjevnet, saa vidt som Forholdene tillod det. Men denne Udjevning kunde kun finde Sted paa Papiret; i Praxis var den aldeles ugjennemførlig, da den norske Adel hverken var saa talrig eller saa formuende, at den kunde hævde en saadan Stilling. Medens den norske Adel i Midten af det 17de Aarhundrede i det høieste talte ca. 60 Medlemmer, havde den danske mindst det tidobbelte Antal at

Digitized by Google

opvise. I 1625 udgjorde de adelige Jordeiendomme i Norge 11800 Tdr. Hartkorn eller 5900 Skippund Tunge, altsaa mellem Syvende- og Ottendeparten af Landets samlede Jordegods; i Danmark var Adelsgodset over 200000 Tønder Hartkorn eller henved to Femtedele af det hele Land.

Imidlertid lod den norske Adel ingen Leilighed gaa ubenyttet hen for at komme i Besiddelse af den samme Frihed, som deres Standsfæller i Danmark nød. Navnlig passede den paa at holde sig fremme ved de forskjellige Thronfølger- og Kongehyldinger. Det første almindelige Frihedsbrev, Privilegierne af 14de Februar 1582, der bl. a. tilstod den Skattefrihed for dens Hovedgaarde, erholdt den ved Kristian IV's Hylding som Thronfølger; disse blev ved hans Hylding som Konge stadfæstede og udvidede under 31te Juli 1591. Men disse Privilegier likte ikke de danske Adelsmænd, der indehavde de norske Len; thi de ansaa den norske Adels Friheder som Indgreb i deres egen Ret og søgte derfor at indskrænke dem efter bedste Evne. Især var dette Tilfælde med Envold Kruse, der var Statholder i Norge 1608 — 1618. Han tvang Bønderne paa Adelens Gaarde til at gjøre Arbeide paa Akershus Slot og forbød Bønderne paa Kronens Gaarde at yde Adelen den ved Privilegierne af 1591 bevilgede Friskyds. Men den norske Adel havde nu i Jens Bjelke faaet en utrættelig Talsmand, der tilsidst ogsaa skulde drive dens Fordringer igjennem. Nu havde den norske Adel igjennem lange Tider gjort Paastand paa Skattefrihed for de Bønder, som boede paa dens Gaarde, uden at det var lykkedes den at faa denne Fordring godkjendt af Regjeringen. Jens Bjelke fremholdt da, at hvis man berøvede den norske Adel dens Bønder, blev den selv ikke andet end Bønder; vistnok paa hans Forestilling blev der ved aabent Brev af 20de Juni 1610, der udstedtes i Anledning af Prins Kristians Hylding, bevilget Adelen i Akershus Len Frihed for dens Bønder fra at gjøre Arbeide til Slottet, naar de boede inden en Afstand af 6 Mile fra sine Herrers Sædegaarde. Adelen i Baahus Len skal derimod have havt Skattefrihed for sine Leilændinger i det samme Sogn, de selv boede i. Naar og hvorledes denne Rettighed var erhvervet, vides ikke; men den blev stadfæstet i aabent Brev af 28de Oktober 1628. For at opnaa de samme Begunstigelser for Landets øvrige Adel indledede Jens Bjelke under et Ophold i Kjøbenhavn 1639 vidtløftige Forhandlinger, der førte til, at Adelen ved Forordning af 28de September s. A. erholdt Skattefrihed for de paa sine Gaarde opsatte Sagbrug og de paa disse boende Strandsiddere og Sagfolk; men paa samme Tid blev det bestemt, at ingen Gaard skulde "holdes for nogen Sædegaard eller Avlsgaard, uden sammesteds alene af Adelen holdes Dug og Disk ligesom udi vort Rige Danmark, tilmed de Gaarde, paa fyrgetyve Aars Tid haver været holdte med Rette for frie adelige Sædegaarde og midlertid ei været i ufrie Folks Værge enten til Pant eller Eiendom." Dette var en betydelig Indskrænkning, og sandsynligvis har Adelen ogsaa gjort Indvendinger mod Forordningens Bud, der i Klarhed lod meget tilbage at ønske. I ethvert

Digitized by Google

Tilfælde var den misfornøiet med den, og i en Forestilling, som Adelen paa Stændermødet i 1643 indgav, udtalte den Haabet om, at dens Friheder med Tiden maatte blive noget forbedrede og "ikke ved vrang Beretning for den høie og milde Øvrighed forringes, saaledes som det syntes Adelen anlangende Sædegaarde i nogen Maade at være skeet." I dette Øiemed var det vistnok, at Jens Bjelke i Begyndelsen af 1644 forfattede en Optegnelse om "Adelens Friheder i Norge". Et Par Aar efter opnaaede Adelen ved Privilegierne af 18de Juli 1646 omsider ogsaa den Frihed, som den længe havde eftertragtet, idet disse bestemte, at dens Ugedagsbønder, som boede paa dens Sædegaarde og i samme Hovedsogn eller nærmeste Annex samt paa det Jordegods, den endnu i dette Aar eiede og brugte, skulde være fri for Skat til Kronen. Derhos erholdt den Hals- og Haandsret over sine Bønder, det vil sige, Ret til at lade sine Bønder gribe og tiltale for Domstolene samt til at oppebære de Bøder, hvori de blev dømte efter Loven. Men for at opnaa disse Privilegier maatte Adelen opgive flere andre virkelige eller paastaaede Rettigheder; den opgav sin Selvbeskatningsret, idet den ved Revers af 19de Juli forpligtede sig til bestandig i Fremtiden at bevilge Kronen, hvad den danske Adel paatog sig at udrede, Adgangen til at oprette nye Sædegaarde, som den forøvrigt allerede i 1639 havde mistet, Toldfriheden og den gamle Ret til fri Skydsfærd.

Det var dog meget langt fra, at den norske Adel var fornøiet med de uomtvistelige Fordele, som den ved disse Privilegier havde opnaaet; men den beklagede snarere Tabet af de Rettigheder, som den havde maattet afstaa. Men et Par Aar efter saa den dog sit Snit til at tage sin Mon igjen, nemlig ved Hyldingen i 1648. Hvad den havde opnaaet, var heller ikke saa meget, som det tog sig ud til. Hals- og Haandsretten var i Norge saaledes væsentlig forskjellig fra den, som var gjældende i Danmark. For den norske Adel var den en Indtægtskilde; men den gav Herremændene ingen Adgang til at fare vilkaarligt og lovløst frem mod sine Leilændinger; de havde heller ikke kunnet det, om de havde villet, da de ingen Birkerettighed havde, og derhos ikke maatte oppebære større Bøder, end Loven hjemlede. Den danske Adelsmand kunde derimod mishandle, udsuge og straffe sine Bønder efter eget Tykke; han havde i egentligste Forstand Hals og Haand over sine Undergivne. Ganske vist hører vi ogsaa paa denne Tid om norske Adelsmænd, som paa sin Vis var slemme Bondeplagere; men deres Antal var ikke stort, og i Sammenligning med danske Flaaere af Vælten maatte de desuden falde aldeles igjennem.

Under Kristians IV's Regjering, under og efter Krigen med Keiseren, begyndte en større Del af det norske Krongods at gaa over paa private Hænder, først ved Pantsættelse, siden ved Salg. Kronens Jordegods var fornemmelig bleven erhvervet ved Reformationen og bestod i Klostrenes og Bispestolenes tidligere Tilliggelser. Senere hen var dette i nogen Grad bleven forøget, navnlig

Digitized by Google

derigjennem, at Fru Gyrvhild Fadersdatter Sparre ved Skjøde af 1ste Marts 1582 og ved en senere Leilighed skjænkede Kronen alt sit norske Jordegods, der udgjorde omkring 550 Gaarde og Gaardeparter i Romsdalen, Søndmøre, Vors, Hardanger, Ryfylke, Nedenes, Raabyggelaget, Jarlsberg og Larvik, Ringerike, Hallingdalen, Gudbrandsdalen, Hedemarken, Østerdalen, Solør, Romerike og

131. Grev Kristian Rantzau.

Smaalenene; ligesom Klostergodserne havde dette Komplex senere for en Del udgjort en egen Forlening.*) Fra 1628 af begyndte Kronen at pantsætte

*) Fru Gyrvhild var eneste Datter af Fader Nilsson Sparre (eller Gyldensparre) til Hjulstad i Södermanland og den bekjendte Hr. Knut Alfssøns Datter Bodil. Hun var tre Gange gift, men hendes eneste Barn, Nils Ulfstand, døde ung.

Digitized by Google

Jordegodserne mod disse Beløb i Guld, Sølv eller rede Penge, og da Regjeringen ikke saa sig istand til at indløse dem, gik de over i privates Eie. Ved Siden heraf foretoges ogsaa Mageskifter i stor Maalestok, hvorved Kronen skilte sig ved mange gode Gaarde og fik igjen andre, der var langt slettere, om de end fiffig nok var ansatte til samme eller endog høiere Skyld. Her var der et rigt Arbeidsfelt for Folk, som spekulerede i Kronens slette Omstændigheder. Man har Exempler paa, at Mænd, der var begyndte med to tomme Hænder, paa fabelagtig kort Tid erhvervede sig uhyre Eiendomme. Men at dette skede paa ligefrem uredelig Vis, har man dog i flere Tilfælde uomstødelige Beviser paa.

Medens det i den første Tid saagodtsom udelukkende havde været indfødte eller i Landet bosatte Mænd, som spekulerede i Kronens Jordegods, kom i den sidste Tid før Enevældets Indførelse ogsaa Udlændinger til at tage Del i disse Forretninger.

Blandt disse rige Spekulanter maa først og fremst nævnes Brødrene Gabriel og Selius Marselius, Sønner af Kristian IV's Kommissær i Hamburg, Gabriel Marselius; disse eiede Parter i de fleste norske Bjergverker og fik derhos overladt en Mængde Krongods for Summer, hvormed de havde forstrakt Kronen. Ved Siden heraf indehavde de en hel Del indbringende Embeder, som de lod bestyre ved Fuldmægtige. I Tiden nærmest før og efter Suverænitetens Indførelse var disse de mægtigste Mænd hertillands, og de var interesserede i ethvert betydeligere Foretagende.

Den, som slog sig bedst op af alle, var dog Statholderen, Hannibal Sehested selv. Denne havde under Krigen forstrakt Kronen med mange Penge, reist Laan paa sin egen Kredit, bygget Krigsskibe og lønnet Hæren. Herfor skulde han have Udlæg i Skatterne, men da disse kun kom langsomt ind og maatte anvendes til Rigets eget Tarv, modtog han Jordegods i Stedet. Dels herigjennem, dels ved Kjøb af Privatmænd erhvervede han sig saa meget Jordegods, at hans Gods hertillands i 1651 udgjorde 4849 Tønder Hartkorn eller omtrent en Sextendedel af Landets samlede Areal. Derhos eiede han næsten en Sjettedel af Kongsberg Sølvverk, en Fjerdepart af Thelemarkens Kobberverk, det gudbrandsdalske Kobberverk, Ekers og Eidsvolds Jernverk tilligemed Viks og Julsruds Verker. Efter Kong Fredriks Thronbestigelse erholdt han Patronatsret til 11 Sognekirker ved sine Hovedgaarde og Bjergverker, hvorhos han fik Jurisdiktion eller Birkeret til sine Godser, en Rettighed, som ingen Adelsmand hidtil havde havt.

Men medens Sehested paa denne Maade sørgede for sit personlige Vedkommende, varetog han paa den anden Side ogsaa det norske Folks Interesser. Han søgte saaledes at faa Misnøiet i Landet bilagt ved at udvirke Nedsættelse i Skatterne, hvorhos han med Iver tog sig af Næringsveienes Opkomst. Sin største Fortjeneste indlagde han sig dog derigjennem,

Digitized by Google

at han tiltrods for alt Skrig og Indvendinger fra flere Hold fik bevaret den norske Hær, der kun nød liden Popularitet blandt Befolkningen.*)

Efter Freden til Brømsebro kom Hæren paany i Forfald, og paa en Herredag, der holdtes i Kristiania i Juli Maaned 1646, var der Spørgsmaal om at afskaffe hele Udskrivningen og lade en Pengeafgift træde i Stedet. Til at foretage de fornødne Undersøgelser i denne Anledning nedsattes en Kommission, bestaaende af Hannibal Sehested, Jens Bjelke, Kristofer Urne, Ove Gedde og Iver Vind. Hvad Resultat disse Mænd kom til, vides ikke. Men strax efter besluttede Kongen, maaske efter Overlæg med den Almue, som var tilstede, at Udskrivningen skulde afskaffes, og til Vederlag for denne Fritagelse skulde Bønderne erlægge en Skat, hvorfor der skulde lønnes et hvervet Regiment paa 900 Mand. Men paa samme Tid blev det dog paalagt Bønderne at anskaffe Geværer og fremmøde til Mønstring, hvorhos det besluttedes, at de skulde deles i Regimenter efter Lenene og i Kompagnier efter Prestegjældene, samt at Officererne skulde beholdes i Tjenesten. Det lykkedes Hannibal Sehested at hindre Udskrivningens Afløsning og under 3die Marts 1647 udvirkede han af Kongen en ny Instrux vedkommende den norske Hær. Da de Midler, som kunde anvendes til Forsvaret, var indskrænkede, blev Regimenternes Antal nedsatte til tre, nemlig det throndhjemske, akershusiske og baahusiske, men disse blev dog næsten dobbelt saa store som tidligere, idet Lægdet skulde bestaa af 2 fulde Gaarde. Hvert Regiment bestod af 10 Kompagnier. Alle Kystdistrikter fra Tønsberg og vestover samt det

*) Det, som gjorde Hæren upopulær, var foruden de tunge Skattebyrder, dens Opretholdelse medførte, især enkelte Officerers Raahed og Hensynsløshed mod de udskrevne Soldater. De norske Bønder, der aldrig havde kjendt til Trældom, vilde ikke finde sig i saadant, og man har fra denne Tid flere Exempler paa, at hele Kompagnier slængte Geværerne fra sig og negtede at exercere, naar en af Officererne havde tilladt sig en Optræden, som Mandskabet ikke billigede.

I Throndhjems Len herskede der ved Thronskiftet i 1648 rent revolutionære Tilstande, som foranledigede en særegen Indskriden fra Regjeringens Side, ikke mod Militien, men mod den Officer, som havde forgaaet sig. Blandt de Officerer, som under Hannibalsfeiden blev indkaldte for Hæren, var Oberstløitnant Benedikt Kress, der tidligere vistnok havde staaet i keiserlig Sold. Under Krigen gjorde han Tjeneste som Chef for en Eskadron Ryttere og synes at have været en betroet Mand. Efter Brømsebrofreden blev han Oberst for de throndhjemske Knegte. Om Høsten 1647, da de udskrevne Soldater ved Skaanes Skanse skulde faa Vaaben udleveret, stødte han uden videre ned en Soldat, der gjorde sin Løitnant opmerksom paa, at det Gevær, en Kammerat havde faaet, var i Stykker. En Søndag under Vaabenøvelserne rettede og affyrede han mod Folkene to Kanoner, ladede med skarpt, hvorved en Mand blev dræbt og en anden saaredes haardt. Soldaterne negtede nu at gjøre Tjeneste under ham; efterat Lensherren Fredrik Urne indtrængende havde henledet Regjeringens Opmerksomhed paa Uhyrets vanvittige Adfærd, blev han fængslet, en nedsat Kommission dømte ham fra Livet, hvorpaa han den 31te Januar 1649 blev henrettet paa Throndhjems Torv. Hans hele Optræden før og under Retsforhandlingerne viser os i ham en Type paa Tretiaarskrigens raa Krigerrace.

Digitized by Google

nordenfjeldske med Undtagelse af Throndhjems Len var fritagne for Udskrivning til Landhæren mod at afgive det fornødne Mandskab til Flaaden.

Andre Foranstaltninger, som blev iverksatte under Sehesteds Statholderskab, vil paa sit Sted blive nærmere omtalte.

For hvert Aar, som gik, lagde alt sig mere og mere i Floke for den gamle Konge, som med sin bedste Vilje ikke var istand til at greie Forholdene, slig som de udviklede sig i Danmark. Han stod nu ogsaa saa ensom, som Tilfældet neppe har været med nogen anden Konge i Norden. De Raadgivere, som havde staaet ved hans Side i hans Velmagts Dage, var gaaede i Graven før ham. I selve Rigsraadet havde han kun faa Venner, men des flere aabenbare og hemmelige Modstandere. Hvad han vilde have sat igjennem, fik som oftest Modbør, saa enten intet blev udrettet eller det meste havnede i halve Forholdsregler. Alderdommens Sløvhed gjorde sig ogsaa sterkt gjældende hos ham i de senere Aar. Huslige Sorger bidrog meget til at bøie ham end dybere: Kirsten Munks nederdrægtige Opførsel, den ældste Søns Udskeielser, Svigersønnernes Vranghed og Opsætsighed, Døtrenes ulykkelige Giftermaal, de bestandige Spektakler og Kjevlerier, som førtes mellem de forskjellige Kuld Børn, — kort sagt, alt synes at have forenet sig for at skaffe ham en saa lidet blid Livsaften som muligt. En samtidig Satire tillægger ham Forfatterskabet af et Verk med Titelen "En sørgelig Alderdom". Nogen saadan Bog har han ikke skrevet. Men havde han skrevet den, saa vilde det være bleven en rystende, sterkt realistisk Skildring, som neppe skulde have staaet tilbage for de krasseste Nutidsbilleder. Hans egne Oplevelser vilde have afgivet det ypperligste og bedst tilrettelagte Materiale.

De nye Led, som paa Rigsdagen i Kjøbenhavn i August Maaned 1645 var blevne indfældte i Regjeringsmaskineriet, bidrog ingenlunde at bringe Forholdene i en bedre Gjænge end tidligere, men forvoldte tvertimod mangfoldige Ulemper og gjorde megen Vraak. Navnlig skaffede de nye Landkommissarier Kongen fuldt op af Ærgrelser, idet de under Paaskud af at handle i alle Stænders Navn tiltog sig et Slags kontrollerende Myndighed baade over Kongen og Rigsraadet. Saaledes gav de i Brev af 2den Juni 1646 Rigsraaderne "som Landsens Fædre, paa alle Stænders Vegne" Tilhold om at vaage over sin Magt ligeoverfor Kongen, saa at "Intet udi enten (ↄ: det ene eller det andet) af Rigerne foretages uden alles Eders Vidskab og Samtykke." En anden Gang gjorde de Modstand baade mod Konge og Raad, saa at Kongen maatte udtale sig mod det utilbørlige i, at Adelen "contradicerer det, som af Rigens Raad og Kongen commanderes".

Ogsaa inden selve Rigsraadet herskede der Splid nok, idet der dannede sig et Parti for, et andet mod Svigersønnerne og deres høitflyvende Planer. Under Krigen havde Ulfeldt tabt Kongens Tillid fuldstændig; den For-

Digitized by Google

soning, som blev bragt tilveie, var mere tilsyneladende end virkelig. Naar Kongen havde Anledning til at snerte sin Maag, saa gjorde han det. Efter Freden indgav denne Ansøgning om at faa Afsked fra sine Embeder paa Grund af Sygdom. Han led nemlig af en Skade i Benet (ulcera cruris), "havde sure Ben", som hans Svigerinder særdeles smagfuldt udtrykte sig. Alvorlig ment var dette Skridt dog vistnok ikke, og Kongen gik heller ikke ind paa hans Forlangende. Men den Opreisning, han havde tænkt at tiltrodse sig af Kongen, fik han ikke. Han fandt da paa at spille Kongen snart det ene, snart det andet Puds. Siden han ikke kunde faa Afsked, maatte han udenlands for at søge Kur. Reisen skulde gaa til Paris. For at slippe fra denne kostbare Fornøielse saa billigt som muligt fik han sig overdraget et diplomatisk Erende til Frankrige og Holland, med hvilke Magter han skulde skaffe en nærmere Forbindelse tilveie. Ulfeldt fraadsede nu her i Æresbevisninger; men noget nævneværdigt Udbytte kom der dog ikke ud af hans hele Færd, hverken i Holland eller Frankrige, og da han i Juli Maaned 1647 kom tilbage til Danmark, var Kongen alt andet end blid paa ham, baade fordi han intet havde udrettet, og fordi han havde været utilgivelig flot paa Reisen. Han vilde derfor i længere Tid ikke engang modtage Ulfeldt i Audients, og da han omsider bekvemmede sig til det, negtede denne at indfinde sig, idet han sagde, at han først maatte henvende sig til Rigsraadet for at aflægge Regnskab for sin Reise. Efterhaanden voxede Spændingen mellem Kongen og Ulfeldt, der navnlig i høieste Grad viste sig misundelig paa den Tillid, som Kongen viste en anden af sine Svigersønner, Hannibal Sehested. Om Høsten fremkom da Ulfeldt med et nyt Forlangende om at erholde Afsked, og nu fik han den ogsaa. Men dette var ikke efter Rigsraadets Hoved, og efter dettes derom udtrykkelig udtalte Ønske lod Kongen snart igjen Rigshofmesteren igjen overtage sine Forretninger.

Kong Kristian maa vistnok ogsaa være begyndt at fatte Mistanke til Ulfeldts Embedsfærd som Rigshofmester og Statholder i Kjøbenhavn. Da han tiltraadte sine Stillinger, var han nemlig ikke blot uden al Formue, men sad endog opover begge Ører i Gjæld, som angives til 30,000 Rigsdaler. Men i denne for Fædrelandet og Kongen saa trange og ulykkelige Tid blev han en hovedrig Mand; efter 8 Aar havde han lagt sig i det mindste 1 Mill. Rigsdaler tilbedste, en Sum, der svarer til det mangedobbelte i vore Dage. At han ikke kan have skrabet saa meget sammen uden ved en uredelig Omgang med Statens Midler, er klart. Sandsynligvis har han paa egen Haand taget sine store Procenter af alt, som henhørte under hans Forvaltning. Han kunde gjøre det, fordi den Kontrol, hans Ven Rentemesteren førte, var utilgivelig slap, for ikke at sige det, som værre er.

Under alt dette havde der tit og jevnt været ført Forhandlinger om Kirsten Munks Sag. Som paa sit Sted fortalt havde Kongen for at forebygge den Skandale, hans Gemalinde ved sin Omstrippen i Landet lagde

Digitized by Google

an paa at gjøre, forbudt hende at forlade de to Gaarde, Boller og Rosenvold, som var hende anviste til Opholdssted. Senere havde Svigersønnerne søgt at mægle og foranstaltede i dette Øiemed i 1641 en Sammenkomst mellem Kongen og Fru Kirstens Moder, Ellen Marsvin; men denne førte ikke til det tilsigtede Resultat. Derimod indtraadte der nu et Slags Vaabenstilstand mellem Ægtefællerne, som varede et Par Aar. Fru Kirstens Børn havde imidlertid benyttet enhver Anledning til at vise Moderen sin Sympathi, medens Kongen paa sin Side ikke havde forsømt at gjøre dem det indlysende, at hun ingen Agtelse fortjente. Da fik han i Slutningen af 1645 vide, at Datteren Sofia Elisabet, Grev Pentz's Hustru, tvertimod hans udtrykkelige Forbud havde aflagt Moderen et Besøg paa Boller. Vistnok fremgik det af den Undersøgelse, han lod anstille, at dette ikke forholdt sig saa; derimod erfarede han, at hun havde besøgt Moderen flere Gange tidligere, og det samme havde ogsaa hendes Søstre gjort. Dette likte ikke Kongen, saa meget mindre, som Døtrene begyndte at tale i høie Toner om den Agt og Ære, de efter Bibelens Bud skyldte sin Moder; han afæskede Landets fornemste Theologer en Erklæring om dette, og disse, Biskop Jesper Brochmand og to Professorer, mente da, at Døtrene havde gjort Uret i at besøge Moderen, baade fordi det var mod deres Faders Villie, og fordi de vel maatte vide, at han ei "uden høivigtige foregaaende Aarsag havde draget sit kongelige Hjerte og Omgjængelse fra hende". Kongen tænkte nu endog paa at lade Fru Kirsten arrestere; men dette skede ikke, vistnok nærmest ved Hannibal Sehesteds Mellemkomst. Da denne i Februar 1646 indfandt sig i Kjøbenhavn, begyndte han nemlig i Forening med Kantsleren Kristen Thomessen Sehested at arbeide paa en Forsoning, og dette lykkedes ogsaa, ja Kongen tillod ikke blot Børnene at besøge Fru Kirsten — Døtrene dog kun i deres Mænds Selskab, — men ogsaa hende selv "at være og reise, hvor hun haver nødvendig at bestille, dog at hun hverken kommer, hvor jeg er, eller med sine Visitter noget foretager, som mig kan være til Fortræd". Kongen ræsonnerede nu nemlig som saa, at Børnene meget snart vilde faa saa nok af Moderen, at de allerede efter nogle kortere Samvær vilde betakke sig for at have noget med hende at gjøre.

Det, som i denne sørgelige Tvist især gød Olje i Ilden, var Kongens Forhold til Vibeke Kruse, som efter Fru Kirstens Ægteskabsbrud var bleven hans Frille. Vibeke var af ringe Herkomst — hendes Fader var Kvægrøgter — og saa heller ikke godt ud; men paa den anden Side synes hun ikke at have gjort stort af sig, saa Kongen i sin løse Forbindelse med hende fandt sig meget vel tilpas. Men hun havde tidligere været i Fru Kirstens Tjeneste og havde her naturligvis set mangt og meget, som ikke var af det gode; ialfald paastod dennes Børn, at det var hendes Ondskab og løse Sladder, som var den nærmeste Aarsag til Bruddet mellem Forældrene. Det siger da sig selv, at Fru Kirstens Børn ikke

Digitized by Google

lod nogen Anledning til at fortrædige Vibeke og hendes Børn*) gaa ubenyttet hen, ja vi hører endog, at Frøken Sofia Elisabet ved en given Leilighed betænkte Generalmajor Klaus v. Ahlefeldt, der var forlovet og senere blev gift med en Datter af Vibeke, med Ørefigener. Vi erfarer ogsaa, at naar Vibeke var syg, troede Kongen altid, at det var Kirsten og hendes Børn, som havde været ude med sine ondskabsfulde Streger. I 1647 lod han saaledes optage et Forhør over nogle Troldkjærringer, som vedgik, at de paa Fru Kirstens Anstiftelse havde forgjort Vibeke. Alligevel skulde Omstændighederne føre det med sig, at Kongen efterhaanden maatte vise endda større Imødekommenhed mod Fru Kirsten. Men at dette skede under et sterkt Tryk udenfra, ikke som et Udslag af en forandret Tænkemaade om Fru Kirstens hele Handlesæt, fremgaar af en Efterskrift, hvormed han forsynede et Brev til Kantsleren Kristen Thomessen Sehested. Hendes Børn havde om Høsten 1647 søgt at formaa Rigsraadet til at gaa i Forbøn for Moderen, som havde faaet Husarrest paany. Lykkedes dette, mente Kongen, saa skulde han give dem en Erklæring, hvormed de kunde være tilfreds, og det, for at der kunde blive indført i Ligprædikenen over ham, at "i Steden for det Privilegium, som den Konning N. (ɔ: Svein Tjugeskjæg) gav det adelige Fruentimmer i Danmark, at de med deres Brødre træder i Arv, da haver de i min Tid erlanget paa Rigens Raads Intercession det, at de maa gjøre deres Mænd til Hanrei og fylde en Hob Rottekrud i ham, naar de er kjed af hannem". Til Trods for at Kongen i saadanne Ordelag gav sit bitre Lune Luft og spottede over, hvad han maatte anse for en utilbørlig Svaghed, føiede alt sig dog saa, at han maatte give efter for Svigersønnerne og Rigsraadet og underkaste sig en personlig Ydmygelse. Det gjaldt nemlig for ham at sikre Thronfølgen efter hans Bortgang.

Den ældste af Kongens Sønner, den udvalgte Prins Kristian (V) var den 2den Juni 1647 afgaaet ved Døden paa en Badereise i Tyskland. Født den 10de April 1603, var han allerede i 1608 af Rigsraadet og Stænderne valgt til Faderens Thronfølger og hyldedes som saadan i 1610 i de danske Provinser og Norge. Han fik en omhyggelig Opdragelse, der indrettedes efter Faderens Forskrifter. Hans Hovmestere var de senere Kantslere Kristian Friis til Kragerup og Kristen Thomessen Sehested. Blandt hans Lærere var Biskop Jesper Brochmand. Men af den Undervisning, som blev ham tildel, høstede han ikke de Frugter, som skulde have været at vente; i aandelig Henseende var han nemlig kun tarvelig udstyret. Større Tiltrækning havde legemlige Idrætter for ham, og disse dyrkede han i saadant Overmaal, at de bidrog til at undergrave hans Helse.

*) Kongens Børn med Vibeke var Ulrik Kristian Gyldenløve (f. 7. April 1630 † som Generalløitnant under Kjøbenhavns Beleiring 11. Decbr. 1658) og Elisabet Sofia Gyldenløve, der blev gift med General Klaus v. Ahlefeldt.

Digitized by Google

Tidlig fik han Anledning til at sætte sig ind i Regjeringens Anliggender. Da Faderen droges op i den ulykkelige Tretiaarskrig, betroede han ham at føre Regjeringen under sit Fravær sammen med Medlemmer af Rigsraadet. Men Leiligheden til i denne sin ansvarsfulde Virksomhed at vinde Anseelse hos Befolkningen og Tillid hos Faderen lod han ubenyttet. Tvertimod hengav han sig nu, da Faderen ikke kunde holde vaagent Øie med ham, til alskens Galskaber, saa Kong Kristian tilsidst saa sig nødt til at skride ind. Under de wallensteinske Troppers Indfald skulde han opbyde Landstormen i Vendsyssel; men da han ved et Uheld var kommen til Skade, fik han intet udrettet. Senere indehavde han forskjellige Forleninger. Da Bruddet mellem Kongen og Kirsten Munk fandt Sted, stillede han sig paa Faderens Side og optraadte navnlig meget skarpt mod hendes Elsker, Rhingrev Otto Ludvig, som han overhøvlede ganske grundigt. Over hans Væsen og Person i det hele taget hvilede der noget i høieste Grad usympathetisk; han var fed og slap og saa temmelig udlevet ud paa Grund af Drik og Udsvævelser. Det Haab, Faderen havde næret om, at han skulde ændre sin Levemaade, naar han blev gift, gik vel heller neppe i Opfyldelse; ialfald klager Rigsraadet strax før hans Giftermaal over Fortsættelsen af "hans Gemenskab med Kvindfolk og fortænkelig Natomgjængelse".

Til hans Brud blev udset Kurfyrst Johan Georg af Sachsens Datter Magdalena Sibylla, med hvem han holdt Bryllup den 5te Oktober 1634*). Det nygifte Par tog Ophold paa Nykjøbing Slot, hvor de levede temmelig stille. Deres Ægteskab var barnløst; men man hører dog intet om, at der har hersket Misforstaaelse mellem dem. Kun i meget ringe Grad benyttede Faderen Thronfølgeren i politiske Anliggender, navnlig vel fordi han ikke havde den fornødne Tillid til ham.

Under Krigen med Sverige synes han at have afrystet noget af den Dvaskhed, som ellers heftede ved ham, skjønt han ikke spillede nogen fremtrædende Rolle. Det fortjener dog at omtales, at han for Rigsraadet engang fremholdt Nødvendigheden af at yde Bevillinger til Krigen med saadan Varme,

*) Dette Bryllup feiredes med mageløs Pragt. "Udgifterne", skriver S. Birket Smith, "ansloges til 2 Millioner Rigsdaler, en for den Tid uhyre stor Sum; men hvad der bragtes i Stand for disse Penge var da ogsaa af en saadan Art, at selv vidt bereiste Folk udtalte, at de aldrig havde set eller hørt noget lignende. En Skare fremmede Gjæster, hvoriblandt mange fyrstelige Personer og Afsendinger fra de første europæiske Hoffer, gav Møde ved denne Leilighed, og der var ingen Ende paa de Forlystelser, hvormed man søgte at underholde dem. Der var Baller og Banketter, Opera-Balletter og Fyrværkerier, Skuespil og Fodkampe, Ringrenden og Turneringer med tilhørende pragtfulde Optog osv., og idet Fantasien ogsaa indenfor Rammen af hver enkelt af disse Forlystelser anstrengte sig til det yderste i Retning af allehaande Paafund, fik det hele Udseende af et storartet Eventyr, glimrende i alle Regnbuens Farver, og hvori Oldtid og Nutid, Allegori og Virkelighed, alle mulige og umulige Ting blandedes med hverandre og stilledes ved Siden af hverandre".

Digitized by Google

at hans Svoger Hans Lindenov fandt det fornødent at minde ham om, "at han var en af Raadet, og at han ved næste Thronskifte skulde være med paa at give Landet en Konge." Hans ødsle Levesæt satte ham i stor Gjæld. som Faderen Gang paa Gang betalte. Sidstpaa, da hans Helse var rent undergravet, maatte han ligefrem tigge Faderen og Rigsraadet om Penge for at reise til de bøhmiske Bade. Det var saavidt, han fik de fornødne Midler bragt tilveie. Men til Bøhmen naaede han ikke; Døden indhentede ham nemlig paa Slottet Korbitz i Nærheden af Dresden. Hans Lig blev nogen Tid efter ført til Danmark, hvor det i 1655 bisattes i Roskilde Domkirke.

Skjønt Prins Kristian neppe havde været en Mand efter sin Faders Sind, sørgede denne dog dybt over hans Bortgang; med den yngre Søn, Hertug Fredrik, stod Kongen nemlig paa en endda mindre fortrolig Fod. Det gjaldt dog nu for ham at faa Thronfølgen overdraget til denne. Men meget skulde Kongen faa at gjennemgaa, inden han kom saa langt.

Den Eftergivenhed, Kongen havde vist mod Adelen paa Rigsdagen i Kjøbenhavn 1645, eggede den kun til at fremkomme med nye Paastande, i Stedet for at skaffe Kongemagten den tilsigtede Støtte. Kong Kristian fik meget snart Øinene op for, hvor vanskeligt, for ikke at sige umuligt, det var i Længden at føre Regjeringen med saa bundne Hænder og saa afknappede Indtægter, som Tilfældet nu var, og da der nu blev Spørgsmaal om at faa Hertug Fredrik til Thronfølger, ønskede han at skaffe ham en noget mere betrygget Stilling, end han selv i den sidste Tid havde indtaget ligeoverfor den mægtige Adel. Hertil kom ogsaa, at Gjælden blev mere og mere trykkende for hvert Aar. Han vilde derfor nu vove et Forsøg paa at forøge Kronens Indtægter og styrke Kongemagten, idet han vilde ophæve de fleste Forleninger, saaledes at disse fra nu af skulde bortforpagtes til de høist bydende, og saa Adelens Rostjeneste, der ingen Nytte gjorde, afløst af en Pengeafgift, hvorved han kunde sættes istand til at underholde en til Landets Forsvar tilstrækkelig Krigsmagt. Han fremsatte virkelig ogsaa Forslag, som stilede i denne Retning, for en Herredag, som holdtes i Kjøbenhavn i November Maaned 1647. Men her mødte han den voldsomste Modstand, ja Kongen fik endog grei Besked om, at han aldrig maatte tænke paa at faa sin Søn Fredrik til Thronfølger, om han gjorde Forsøg paa at drive saadanne for Adelen farlige Forandringer igjennem. Kongen maatte da under 23de Novbr. udfærdige et aabent Brev, hvori han lovede, at det skulde forblive med Rostjenesten og Lensafgifterne, som det var. I Slutningen af Brevet gjorde han endog Adelen et Slags Afbigt, idet han erklærede, at det ikke var hans Agt at gaa udenfor Haandfæstningen, "eftersom hans Majestæt i sin høie Alderdom inte anstod, at lade nogen af Rigets Fundamentalstatuter blive violeret eller forkrænket".

Under saadanne Forhold er det ikke at undres over, at Kongen ogsaa imødekom Rigsraadets Ønsker, da det efter Tilskyndelse af hans Svigersønner

Digitized by Google

Seng fra Sulenøerne, nu i Bergens Museum. Fra 17de Aarhundrede.

Digitized by Google

Digitized by Google

gik i Forbøn for Fru Kirsten Munk. Raadet satte sig da heller ikke imod, at der under 28de November udstedtes Breve til Stænderne om at lade deres Befuldmægtigede møde i Kjøbenhavn den 17de April 1648 for at vælge Hertug Fredrik til Thronfølger. Men den Dag var Kong Kristian ikke længere blandt de Levendes Tal.

Da Kongen naaede "Støvets Aar", begyndte hans Helse at svigte, og han blev ogsaa i denne Henseende kun en Skygge af sit tidligere Jeg. Kræfterne tog meget hurtig af; hans tidligere saa sunde Natte-

132. Basrelief af Egetræ fra Borgunds Kirke paa Søndmøre.
Nu i Bergens Museum.

Det forestiller en rig og lykkelig Mands Udgang af Livet. Omskriften lyder: "Det wærelds goed is in dit leeven: den mensch gelfenden miet gegeeven" d. e.: 'Denne Verdens Goder tilhører dit Liv'. Den sidste Del giver ingen Mening.

søvn var borte, og det fortnede, ret som det var, for hans Øine. Den 21de Februar 1648 blev han fra Fredriksborg ført syg ind til Rosenborg. Han arbeidede som før og forsøgte at holde sig oppe; men om nogle Dage efter maatte han gaa tilsengs og reiste sig ikke mere. Med Korfits Ulfeldt var han nu igjen kommen paa god Fod, og denne og hans Datter Leonora Kristina var om ham i det sidste. Han trøstede hende, saa godt han kunde. "Græd ikke", sagde han, "jeg kommer vel op igjen". Men Ulfeldt saa godt, at Kongens Timer var talte og begyndte at tage sine Forholdsregler. Vibeke Kruse var syg og sengeliggende, og heraf benyttede han sig til at kalde Fru

Kirsten til Kongens Dødsleie; dernæst fik han Kongen til at undertegne en Stevning over de tre Theologer, som 1646 havde afgivet Erklæring i Anledning af Døtrenes Besøg hos hende; der er dog Grund til at tro, at alt dette er skeet bag Kongens Ryg, idet han har havt til Hensigt først at benytte de saaledes lagede Aktstykker, naar Kongen var borte.*) Kun faa var de, som den mægtige Rigshovmester lod se til Kongen i det sidste. "Kommer ikke min Søn Fredrik?" skal Kongen flere Gange have spurgt; men han var i Flensborg og kunde saaledes ikke holde Øie med, hvad Ulfeldt foretog sig, ja havde ikke engang faaet Underretning om Faderens betænkelige Tilstand.

Forøvrigt synes Kongen i sine sidste Levedage ikke at have beskjæftiget sig synderlig med det jordiske, som han skulde forlade, men at have vendt sine Tanker i Retning af det hinsidige. Hofpresten Laurits Jakobssen Hindsholm, der i disse Dage saa jevnlig til ham, har skildret Kongens sidste Øieblikke. Den sidste Søndag, Kongen levede, indfandt Hindsholm sig paa Rosenborg. "Her ligger jeg, en Guds Fange," sagde Kongen med mat Stemme til ham, idet han rakte ham Haanden. Presten formanede ham til at holde fast ved Troen paa Kristus. "Tvivl ikke paa det," sagde Kongen, "det har jeg altid gjort." Efterat Presten havde holdt en kort Skriftetale og en Bøn, hvori Kongen deltog, rakte han ham Sakramentet. Dagen efter (den 28de Februar) var alt Livshaab ude. Under Dødskampen lod Kongen sig først løfte i en Stol, men maatte atter lægges tilbage i Sengen. Presten formanede ham til at blive tro indtil Enden. "Det tør I ikke tvivle paa," sagde Kongen. Strax efter sluknede hans Liv under fuld Bevidsthed. Leonora Kristine trykte hans Øine til.

Først et halvt Aar efter, i November Maaned 1648, blev han bisat i det Kapel ved Roskilde Domkirke, som bærer hans Navn.

Forskjelligt var det Indtryk, Budskabet om Kongens Død vakte i alle Landets Kredse. Da Fru Kirsten hørte, at Kongen var død, grebes hun af et Øieblikś Anger over sin hele lumpne Adfærd mod ham og brast i Graad. Men hun var nu engang den, hun var: hun tog sig strax sammen og sagde frækt til dem, som var om hende: "Hvem skulde have troet, at jeg kunde fælde Taarer over Kong Kristian!" Hans Sønner, Døtre og Svigersønner — paa enkelte hæderlige Undtagelser nær — forholdt sig ligegyldige, og det samme var vel ogsaa Tilfældet med Adelen og de mægtige i Landet. Almuesmanden, hvem "Kongen hverken kunde gjøre ondt eller godt", som en Sjælandsbonde engang lod ham høre, sørgede derimod oprigtig over den gamles Bortgang; thi han bedømte ham ikke efter, hvad han virkelig

*) Der er nemlig Grund til at tro, at Ulfeldt i Kongens sidste Levetid har været i Besiddelse af Blanketter med Kongens Underskrift, som har været ham overgivne til Expeditionen af mere uopsættelige Sager, men som af Ulfeldt da er benyttede til Fremme af hans egne Planer.

Digitized by Google

fik udrettet, men tog Viljen i Gjerningens Sted. Kong Kristian kan vistnok langtfra regnes blandt Verdenshistoriens store Mænd; dertil var han i mange Henseender altfor trangsynet og indskrænket. Men ingen skal bestride, at der var det bedste To i ham; han havde nemlig baade Arbeidskraft og god Villie. Beundring fortjener han neppe; men man skal dog ikke nægte hans Minde den Agtelse, man skylder ham, — Nordmændene ialfald allermindst.

Mellemregjeringen. Fredrik III's Haandfæstning og Hylding. Durells Skildring af Forholdene i de forenede Riger. Svigersønnernes Parti styrtes. Hyldingen i 1656.

I flere Henseender hersker der en ret slaaende Lighed mellem de dansk-norske Forhold i Tiden nærmest efter Kong Kristian IV's Død og den Situation, hvori Rigerne befandt sig 115—125 Aar tidligere ved Kristian II's Fordrivelse og Kristian III's Thronbestigelse. I begge Tilfælde hersker der en sterk Gjæring. I begge Tilfælde er der nye Ideer, som arbeider sig frem, og som ved Gjennembruddet paa en voldsom Maade kuldkaster de ældre, som det synes, rodfæstede, men i Virkeligheden markstukne Systemer.

Strax efter Kong Kristians Død overtoges Regjeringen af Rigsraadets høieste Embedsmænd, Rigshofmesteren Korfits Ulfeldt, Kongens Kantsler Kristen Thomessen Sehested, Rigsmarsken Anders Bilde og Rigsadmiralen Ove Gedde. Denne Ordning skulde foreløbig staa ved Magt, indtil Stænderne i April Maaned kunde træde sammen til Kongevalg. I dette Interregnum var det Korfits Ulfeldt, der havde den største Indflydelse, baade som Rigsraadets Formand og som Hoved for Svigersønnernes Parti. Denne Indflydelse skyldte han dog mindre sine personlige Egenskaber — han var og havde altid kun været lidet likt —, men meget mere den Frygt, som en Del af Rigsraadet nærede for, at han skulde skille sin og de øvrige Svogres Sag fra Høiadelens, om han maatte finde det for godt.

Endnu før Kong Kristians Lig var bleven koldt, gjennemgik Korfits Ulfeldt hans Efterladenskaber, tog til sig, hvad han fandt for godt, og forseglede Resten. Det heder, at alt, hvad Hertug Fredrik fik i Fadersarv, var en Nattrøie, som han forærede sin Kammertjener. Vibeke Kruse, som var syg og sengeliggende, blev med sin Datter jaget bort fra Rosenborg Slot og maatte tage ind til Kjøbenhavn i en ussel Postvogn, trukken af

Digitized by Google

en hvid og en rød Hest; der blev reist Sag mod hende for de Løgne og Bagvaskelser, hun skulde have fremført mod Fru Kirsten Munk. Hun spillede imidlertid Fru Kirsten og Svigersønnerne det Puds at lægge sig til at dø, før April Maaned var gaaet til Ende, og den eneste Glæde, Ulfeldt kunde skaffe sig paa hendes Bekostning, var, at han lod hendes Lig kjøre "paa Rakkervis", slængt paa "en foragtelig Vogn," til den Kirkegaard, hvor Fattigfolk og Forbrydere ellers begravedes. Her jordedes hun ved Midnatstid uden Klokkeringning eller anden kirkelig Ceremoni. Korfits Ulfeldt var nemlig den, som nu havde den største Magt i Riget, og for tilgagns at vise dette, søgte han at formaa Rigsraadet til at medvirke til, at de Theologer, mod hvem han havde udstedt Stevning i Kristian IV's sidste Levedage, blev suspenderede fra sine Embeder, indtil Dommen var falden. Rigsraadet vilde imidlertid ikke indlade sig derpaa, og disse maatte, tildels vistnok som Følge heraf, lade hele den paatænkte Rettergang mod Theologerne fare og nøies med en ydmyg skriftlig Afbigt af disse. Derimod afgav Rigsraadet under 18de April en Erklæring, hvori det udtalte som sin Overbevisning, at Fru Kirsten havde været lovlig gift med den afdøde Konge, og at hendes Børn, "den sidste saavel som de første", var ægte fødte. Men det lægger til, at denne Erklæring ikke maa komme Hertug Fredrik og hans Arvinger til Skade i ringeste Maade.

Samtiden satte nemlig alle de Skridt, som Svigersønnerne i denne Sag foretog, i Forbindelse med Korfits Ulfeldts Planer til at faa sin Svoger, Valdemar Kristian, ja muligens endog sig selv sat paa de forenede Rigers Throne. Hertug Fredrik, der efter at være forjaget af de svenske Tropper fra sit Erkebispedømme i Bremen fra Sommeren 1647 havde indehavt Statholderskabet over den kongelige Del af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, var nemlig ilde likt af Adelen, og der havde allerede Aaret i Forveien været paa Tale inden denne Stand at vælge hans unge Søn Kristian til Thronfølger med Forbigaaelse af ham selv. Med Ulfeldt havde han ogsaa saagodtsom den hele Tid staaet paa en lidet venskabelig Fod, og Forholdet blev ikke bedre ved den Maade, hvorpaa Ulfeldt ved denne Leilighed gik frem mod ham. Man tør antage, at helst saa Ulfeldt sig selv paa Danmarks og Norges Throne. Men da han intet Haab turde nære i denne Henseende, arbeidede han for Valdemar Kristians Valg; thi i saa Fald kunde han være sikker paa at faa en overveiende Indflydelse paa Statens hele Styrelse. Glap dette, fik han arbeide for Valget af Hertugen af Holsten-Gottorp, som ogsaa meldte sig til den ledige Throne. Ja, selv Valget af Hertug Fredriks Søn kunde accepteres. Men fremfor Hertugens Valg var Oprettelsen af en aristokratisk Republik, helst da under hans eget Præsidium, at foretrække; ialfald peger senere Antydninger af ham selv i saadan Retning. Hvorom alting er, skulde alle de Bestræbelser, Korfits Ulfeldt udfoldede, alligevel ikke krones med Held.

Digitized by Google

Den 18de April traadte Valgrigsdagen sammen i Kjøbenhavn og aabnedes med en Tale af Kantsleren Kristen Thomessen Sehested. Denne, der om Formiddagen holdtes for Adelen og om Eftermiddagen for Geistligheden og Borgerskabet, gik ud paa at anbefale Hertug Fredriks Valg; men Udtrykkene var formulerede saaledes, som om det var Rigsraadet, hvem Valget egentlig tilkom, og at Stænderne kun var indkaldte for at vedtage, hvad det havde afgjort. Men herimod blev der strax nedlagt Protest. Ganske vist, mente Adelens Ordfører, Henrik Ramel, "var der ingen, som jo gjerne saa, at hans fyrstelige Naades Valg med det forderligste kunde blive fuldkommet;" men selve Valget tilkom dog Rigsdagen: Raadet mødte kun som en Afdeling af Adelen og maatte følgelig udstede Valgbrev sammen med denne. Heri istemmede ogsaa de deputerede for Geistligheden og Borgerstanden; især udtalte de første sig skarpt imod den Opfatning, som Rigsraadet nærede*). Denne Protest blev der virkelig ogsaa taget Hensyn til. Ogsaa med Hensyn til Haandfæstningens Affattelse fordrede Adelen paa egne og de øvrige Stænders Vegne at tale et Ord med; men da det kom til Stykket, blev det dog alt saaledes, som Rigsraadet vilde have det, og Adelen maatte indskrænke sig til "paa alle Rigets Stænders Vegne" at begjære, at menige Stænder, "hvoraf Riget i Nødstid kunde have Ryg", skulde holdes i deres gamle Agt og Ære.

Den 7de Mai overleverede Korfits Ulfeldt Stændernes Valgbreve til den nyvalgte Konge, som den følgende Dag udstedte sin foreløbige Haandfæstning. Imidlertid skulde Rigsraadet vedblive at føre Regjeringen i Kongens Navn, indtil han havde modtaget Hyldingen af de danske Stænder, som i den Anledning under 9de Mai blev indkaldte til den 6te Juli. Efter Hyldingen undertegnede Kongen saa den Haandfæstning, som Rigsraadet forelagde ham.

Denne endelige Haandfæstning, der var den strengeste, som nogen af de danske Konger — Kristofer II end ikke undtaget — endnu havde udstedt, gjorde i Virkeligheden den danske Stat til en aristokratisk eller rettere sagt oligarkisk Republik, hvis Præsident førte Titel af Konge, men savnede alle kongelige Rettigheder. Alle de tidligere Haandfæstningers Bestemmelser var dels ordret optagne, dels skjærpede; derhos kom flere nye til, der med Undtagelse af et Par af Geistlighed og Borgerskab fremsatte Forslag alene tog Hensyn til og forøgede Adelens og Rigsraadets Rettigheder. Saaledes skulde, naar et af Rigsraadets Medlemmer døde, Rigsraaderne og Adelen i det Landskab, hvor den afdøde hørte hjemme, have Ret til at foreslaa for Rigsraadet 6—8 Mand, af hvilke

*) Saaledes udtalte Professor Scavenius — en af de Theologer, mod hvem Svigersønnerne havde rettet et Angreb i Anledning deres Erklæring i Kirsten Munks Sag —, "at de alle var skriftligen ombedede af den høisalige Konge at udgjøre Fuldmægtige for at raadslaa om det kongelige Valg. Hvorfor de formente sig at være berettigede til at have deres Vota udi Valget, og ikke var forbundne alene til at samtykke den, som Raadet vilde udvælge."

Digitized by Google

dette skulde vælge 3, blandt hvilke Kongen var forpligtet til at vælge den ene til Medlem af Rigsraadet i den Afdødes Sted. Ved Besættelsen af Rigshofmesterens, den kongelige Kantslers, Rigsmarskens, Rigsadmiralens, Rigskantslerens og den norske Statholders Embede skulde Rigsraadet, naar et af disse Embeder blev ledigt, foreslaa tre Mænd, blandt hvilke Kongen skulde beskikke den ene. Et saadant Embede maatte ikke henstaa ledigt, men være besat i det seneste, til den næste Herredag eller Danehof traadte sammen. Herredag skulde holdes aarlig otte Dage efter Pintse; for dette skulde Kongen selv stande hver Mand til Rette og kunde uden gjennem det ingen Regjerings-handling foretage. I Myntvæsenet maatte ingen Forandring gjøres uden med Rigsraadets Samtykke. Medens de tidligere Haandfæstninger havde indeholdt den Bestemmelse, at Kongen ikke paa egen Haand uden med Rigs-raadets Samtykke maatte erklære Krig, blev det nu vedtaget, at han uden Rigsraadets Bevilling hverken maatte udruste den hele eller den halve Flaade eller opbyde Rostjenesten; selv til at reise ud af Landet maatte han have Rigsraadets Samtykke. Alle de Kronlen, som Adelsmænd og Geistlige sad inde med, tilsikredes Adelen udtrykkelig, og Afgifterne af Lenene maatte ikke forhøies. Heller ikke maatte nogen Lensherre afsættes uden med Samtykke af Rigsraaderne i det Landskab, hvori hans Len laa. Endelig blev det i Haandfæstningens sidste (55de) Artikel udtrykkelig fastsat, at om Kongen foretog sig noget, som var stridende mod Haandfæstningen, "og Vi af alle de nærværende Rigers Raad ikke skulde ville lade Os raade og sige, da skulle Vi efter deres Erindring være pligtige alle Rigens Raad at forskrive og deres Betænkende da fornemme. Gjør Vi det ikke, naar det af Os igjen begjæres, da skal de tilstedeværende Rigers Raad pligtige være og selv Magt have at forskrive deres Medbrødre, de andre Rigers Raad, paa en beleilig Sted, til at bevæge Os til det, som de eragte billigt og Ret at være. Lader Vi Os ikke endda underrette og raade (som ikke er at formode), da stande Rigets Raad frit for efter Lands Lov og Ret at statuere og forordne det, som ret og billigt er, hvormed Vi Os skulle lade nøie".

Samtiden tillagde Korfits Ulfeldt den største Andel i Forfatterskabet til denne strenge Haandfæstning, og vistnok neppe med Urette. Kongen vidste vel, at han fra den Kant og fra Adelen overhovedet intet godt havde at vente. Han skal derfor have ladet de Ord falde, at Norge og Holsten var hans Arve-lande, og hvis Haandfæstningen blev skruet altfor høit op, vilde han gaa til Norge. Da Haandfæstningen endelig forelaa, var han længe i Tvivl om, hvorvidt han skulde underskrive den eller ikke, og han bekvemmede sig først dertil, da Ulfeldt forestillede ham, at han ikke kunde blive Konge paa anden Vis. Men den Aften, da Hyldingsfesten holdtes, var Vinen stegen den ellers meget maadeholdne og yderst forsigtige Konge til Hovedet. Han tog Ulfeldt afsides og sagde til ham: "Korfits, I har idag bundet mine Hænder. Hvem ved, hvo der kan binde Eders igjen?" "Herre", svarede da denne, "er de for

haardt bundne, saa er der vel Raad til at faa løst dem igjen". Ulfeldt udtalte en Profeti, skjønt han ganske vist har tænkt paa en ganske anderledes nærliggende Løsning end den, som i sin Tid skulde finde Sted.

En Maaneds Tid, efterat Hyldningen i Kjøbenhavn havde fundet Sted, gik en Eskadre paa 6—7 Orlogsskibe under Seil for at føre Kongen og Dronningen til Norge. Paa denne Færd ledsagedes de af Rigsraaderne Kantsleren Kristen Thomessen Sehested, Rigsadmiralen Ove Gedde, Nils Trolle og Iver Wind. Udenfor Drøbak kom en hel Flaade af smaa, tildels prægtigt udstyrede Jagter Eskadren imøde. Det var Hannibal Sehested, Frøken Kristiane og en stor Del af den norske Adel, som vilde hilse Kongeparret velkommen. Efterat disse havde sluttet sig til Eskadren, fortsattes Reisen op gjennem Fjorden. Om Morgenen den 13de August kastede Flaaden under en drønende Salut fra Akershus Anker paa Bjørviken, hvorpaa Kongen gik iland paa den med sort Klæde overtrukne Skibsbro under en ny Salut af 450 Skud. Ved Landstigningen modtoges Kongeparret af Statholderen, de tilstedeværende Adelsmænd, Biskopen, Byens Lagmand, Borgermestre, Raad, Geistlighed og fornemste Borgere. Paa begge Sider af Veien, der førte til Slottet, var Borgervæbningen opstillet i Paradeantræk. Om Aftenen gjorde Statholderen Selskab for Kongeparret og dets hele Følge, hvorunder han selv og andre høie Embedsmænd besørgede Opvartningen ved Taffelet. De følgende Dage foretoges Udflugter i Byens Omegn. En Dag foranstaltedes der paa en af Øerne under Akershus Rævejagt og Bjørnehidsning.

Til den forestaaende Hylding var de norske Stænder sammenkaldte. Disse havde i Dagene nærmest forud Sammenkomster i Trefoldighedskirken. De Forhandlinger, som her førtes, aabnedes af Kantsleren Kristen Thomesen Sehested med en længere Tale, hvori han gjorde Undskyldning for, at man paa Grund af den Hast, hvormed man maatte skride til Kongevalg, ikke havde indkaldt de norske Stænder til at deltage i denne Akt.

Den Anerkjendelse af Nordmændenes Valgret, som det danske Rigsraad saaledes udtalte, var vistnok beregnet paa at vinde dem; men den indeholdt tillige en Imødegaaelse af den Opfatning som var gængs i Landet, og som ogsaa Kongehuset hævdede, at Norge var et Arverige. Men denne Udtalelse, som under de forhaandenværende Omstændigheder nærmest maatte tage sig ud som et Slags Tilsnigelse, blev strax tilbagevist af den gamle Kantsler, Jens Bjelke, der i sin Svartale betonede, at Landets Stænder hyldede Hertug Fredrik, forbi han var "Norges Riges rette Arveherre og Konge", og der ikke var nogen nærmere berettiget til Thronen. Herpaa var der for det danske Rigsraad ikke Anledning til at tage til Gjenmæle. Det maatte derfor nøie sig med, at Spørgsmaalet blev holdt svævende, indtil en gunstigere Leilighed frembød sig; men dets Taushed kunde af Nordmændene senere hen benyttes til Støtte for deres Anskuelse, at Landet var et Arverige.

Digitized by Google

Den 24de fandt den høitidelige Hylding Sted, hvorunder der udfoldedes en Pragt, hvis Mage man neppe i flere Aarhundreder havde set hertillands. Paa Pladsen ved Hovedstangen var der opført et "meget skjønt og herligt Palads", betrukket med sort Klæde og Fløiel, og smykket med Krone og Vaaben, hvori tvende Løver, udskaaret i Lindetræ. I hvert af dets fire Hjørner vaiede en Silkestandart. Forøvrigt var det forsynet med Bænke, Stole og Trapper og omgivet af et Stakit. Udenfor dette opstilledes et Kompagni Pikenerer, der skulde holde den paatrængende Folkehob ude og vaage over Ordenens Opretholdelse.

I Nord for dette Hyldingspalads stod Kristiania Borgerskab under Vaaben; i Øst stod Slottets Garnison, iført blaa Uniform, og i Vest to rødt antrukne Kompagnier af akershusiske Regiment, der var indkommanderede for Anledningen.

Kl. 10 kjørte Kongen ud fra Slottet. Ved den ydre Port steg han ud og gik under en sort Fløielshimmel, som bares af 8 fornemme Adelsmænd, til Hyldingstribunen, eskorteret af 50 Drabanter paa hver Side. Efterat Kongen havde taget Sæde paa Thronen, traadte Hannibal Sehested frem og holdt en "vigtig og berømmelig Oration". I denne talte han om, at det havde behaget Gud at gjøre Fredrik III til Konge over to saa mægtige Kongeriger. Norges ældgamle Krones Stænder havde med Glæde hørt om hans forestaaende Komme til Landet og havde indfundet sig for at hylde ham. Da han overalt var berømt som en gudfrygtig, retfærdig og from Herre, nærede alle Nordmænd det Haab, at han efter sine Forfædres og navnlig efter sin Faders Exempel vilde regjere alle Stænder, høie og lave, med Mildhed og faderlig Kjærlighed, holde dem ved deres Privilegier og i Særdeleshed ved den evangeliske Religion, ligesom han ogsaa haabede, at hans egen tro flittige Tjeneste maatte naadigst blive paaskjønnet, saa han selv opretholdtes i sin hidtil indehavte Myndighed.

Derpaa knælede han ned og aflagde Eden, som Kongens Kantsler forelæste ham, traadte frem for Kongen, bøiede sig tre Gange for ham og kyssede hans Haand; derpaa gik han ned og tog Sæde ved Siden af de øvrige Rigsraader. Efter ham fulgte den norske Kantsler, Lensherrerne og den øvrige Adel, derefter Bisperne, Lagmændene og Kapitlernes Deputerede, derefter Presteskabet, Borgerstanden og tilsidst Bønderne, der alle aflagde Eden knælende. Kongen rakte alle — med Undtagelse af de sidste — "blideligen og naadigst" Haanden.

Kl. 1 var Hyldingsakten forbi. Norges Konge hilsedes med en Salut paa 800 Skud fra Slottet og Skibene, medens Soldater og Borgere affyrede sine Geværer "til Salve og Triumf." Processionen vendte tilbage; Hyldingstribunen gaves til Pris for Folket, som kastede sig over den med saadan Glubskhed, at alt var forsvundet, da Kongen holdt sit Indtog paa Slottet. Det smukke Veir, som hidtil havde hersket, blev i samme Øieblik afløst af

Digitized by Google

Sølvskrin fra Kaupanger i Sogn, nu i Bergens Museum.

Digitized by Google

Digitized by Google

en voldsom Tordenbyge, som dog snart trak over, hvorpaa Solen igjen skinnede klart som før. At den overtroiske Samtid tog Varsler heraf, er intet at undres over.

Om Eftermiddagen holdtes det store Hyldingsgjæstebud, ved hvilket over 1000 Mennesker var tilstede. Paa Slottet var der imidlertid ikke Plads til saa mange; man maatte derfor tage Byens Raadhus (den Gaard, som nu kaldes "Tekniken") og to nærliggende Borgerhuse til Hjælp. Opvartningen besørgedes af 24 fornemme Borgere i sorte Kapper, 32 Borgersønner og 30 Forgangskvinder, hver med sin "Stadsmo".*) Beværtningen bestod i ni Retter Mad med Øl og fine Vine. Det gik lystigt til; men alligevel heder det udtrykkelig, at Slagsmaal og andre Uordener fandt ikke Sted. Kun Statholderen og Henrik Bjelke kom i Krangel med hinanden ved Kortbordet, da den sidste tillod sig at gjøre nogle Bemerkninger om den Maade, hvorpaa den sidste Krig var bleven ført. Om Aftenen afholdtes et Fyrværkeri, som en Tysker, Filip Geyfuss, arrangerede.

Ogsaa en af de følgende Dage holdtes der Selskab paa Slottet. Men forøvrigt var Kongen efter Hyldingen sterkt optagen med at fatte Resolutioner paa de mangfoldige Andragender, som strømmede ind ved denne Leilighed. Vi skal se lidt paa disse for enhver enkelt Stands Vedkommende.

De i Kristiania ved Hyldingen tilstedeværende Adelsmænd (23 i Tallet) indgav i Forening et saakaldet "Indlæg om Privilegierne". De anfører heri, at da de nu havde svoret og antaget Kong Fredrik som Norges rette Herre og Konge, saa haaber de nu, at han vil vise dem en ikke ringere Naade, end der er bleven den danske Adel tildel. De ønsker derfor at maatte blive holdte ved den augsburgske Konfession og ved Norges Lov og Ret "samt gammel, lovlig Sædvane", og derhos nyde "samme Privilegier, Benaadninger, Haandfæstninger, som Adelen i Danmark naadigst er medforlent". Dette sidste bliver da nærmere forklaret derhen, at de begjærer Skattefrihed for de af deres egne Bønder, der boede i det Prestegjæld, hvor deres Sædegaarde laa, Rostjenestens Afskaffelse, fri Skydsfærd gjennem Riget for sig og sine Tjenere i lovlige og nødvendige Ærinder, — saaledes som de før 1646 havde havt — og lige Berettigelse med den danske Adel til at erholde Len og andre Værdigheder i begge Riger; derhos andrager de om, at der af Norges Indtægter maatte anvendes, hvad der maatte være fornødent til Anlæg og Vedligeholdelse af Fæstninger og til Underholdning af dygtige norske eller danske Officerer til Landets Forsvar, samt at der, naar Kronens Gjæld var afbetalt, af Rigets Indtægter maatte oprettes en Landskiste for Norge, hvori en Del af Indkomsterne kunde lægges af til Landets Forsvar i paakommende Tilfælde.

Disse Fordringer maa Kongen og de tilstedeværende Medlemmer af det danske Rigsraad dog have fundet overdrevent store, og Kantsleren Kristen

*) Svarer nærmest til vor Tids Husjomfruer.

Digitized by Google

Thomessen Sehested indfandt sig derfor hos Jens Bjelke, der kunde betragtes som den norske Adels Overhoved, for paa Kongens Vegne at forhandle med Adelen gjennem ham. De Indrømmelser, Kongen vilde gjøre med Hensyn til Privilegierne, bestod i følgende Punkter: Kongen vilde stadfæste de ældre Privilegier, særlig de af Kristian IV i 1646 udfærdigede, forny de to den Gang afstaaede Rettigheder, Toldfrihed og Friskyds — for Baahuslens Vedkommende dog med Begrænsning — bevilge Adelen delvis Skattefrihed for deres Bønder i det Hovedsogn, hvor deres Sædegaarde laa, samt i det tilstødende Annex, eftergive dem en større Del af Rostjeneste-Pengene i Fredstid, og endelig bevilge dem Ret til selv at udskrive af sine egne Bønder de Soldater, som de skulde stille, og afgive dem til det næste Kompagni. Ihvorvel dette var en ikke ganske liden Indskrænkning af, hvad Adelen havde krævet i sit Indlæg, erklærede den sig dog tilfreds med det kongelige Forslag. Dette blev desuagtet ved Privilegiernes Udfærdigelse fraveget i flere Poster, saa disse, der udstedtes den 31te August, nærmede sig mere til det oprindelige Indlæg fra Adelens Side.

I disse stadfæster Kongen Adelens ældre Privilegier, særlig de i 1646 opnaaede, saaledes at den skal have Hals og Haand over sine Bønder i Hovedsognet og nærmeste Annex samt Skattefrihed for sine Bønder i Hovedsognet; med Udskrivning og Soldaterhold paa Adelens Gaarde skulde i alt væsentligt forholdes paa den Maade, som hidtil var brugelig; hvis en Adelsmand efter Udfærdigelsen af disse Privilegier tilhandlede sig mere "ufrit" Gods, kunde de ogsaa for dette søge om samme Friheder. Nogen Forskjel mellem de to Rigers Adel skulde der ikke gjøres; men baade Nordmænd og Danske skulde befordres efter sine Meriter og efter Leilighed og Tjeneste aflægges med Len; Adelen fik atter Skydsfærd og Told-Frihed, samt fritoges i Fredstid for at betale Rostjeneste-Penge. Tilsidst lovede Kongen at drage Omsorg for Fæstningerne og andre Forsvarsanstalter i Norge. Dog vilde han ikke indgaa paa, at noget af Rigets Indtægter gik til en Landskiste; en saadan skulde det derimod staa Stænderne frit for at oprette ved frivillige Sammenskud.

Geistlighedens Ansøgning, der indgaves 21de August og var undertegnet af Rigets 4 Biskoper og 99 Prester, indledede med en Erklæring om Kongens Arveret, idet den erklærer, at den havde indfundet sig i Kristiania for at hylde Fredrik III "som Norges Riges rette Arveherre og Konning." Den fremsætter i sin Almindelighed Anmodning om, at Kongen vil haandhæve den augsburgske Konfession samt Ordinantsen og Geistlighedens Privilegier, og udtaler en Del Ønsker, der gik ud paa, at Presterne maatte beholde samme Offer, Tiende og Indtægter som tidligere, at det geistlige Gods ikke maatte afknappes, og at der maatte gjøres Udveie til at forbedre de smaa Kald, vedligeholde Kirker og forsørge de fattige Presteenker. Derhos udtales der Ønskeligheden af, at der blev tilstaaet Enkesæderne fuld Skattefrihed, og Nedsættelse af Skatterne for det hele Presteskabs Vedkommende, og at alle Bisper og

Digitized by Google

Provster paa Reiser i Embedsanliggender og til Stændernes Møder i Kristiania tilstodes fri Skyds. Endelig føres der Klagemaal over Bøndernes Uvillighed til at yde Fiske- og Kvægtiende.

Ved Siden af dette almindelige Bønskrift indgaves endnu mindst tre andre, af hvilke det ene var undertegnet af de fire Bisper, det andet af Throndhjems Kapitels Udsendinge og det tredie af samtlige Kapitler, alle daterede den 21de August. Medens den første kun udtalte et Krav om, at Kongen vilde opretholde den augsburgske Konfession og bekræfte Privilegierne, gik det thrønderske Kapitels Ansøgning bl. a. ud paa, at det maatte tilstaaes de samme Friheder, som de danske Kapitler havde, da de havde "lige Besværing og ringere Vilkaar" end disse, og at de tunge Skatter maatte nedsættes, da de nordenfjeldske Bønders Kaar var meget slette. I samme Retning gik ogsaa det Andragende, der indgaves paa samtlige fire Kapitlers Vegne. Ligeoverfor disse Andragender saavelsom en Del andre, som enkelte Prester indleverede, blev der vist stor Imødekommenhed. Derimod toges der ikke meget Hensyn til det Bønskrift, som fremkom fra det samlede Presteskab. Kun Presteenkerne, for hvem de bedste af Prestebordenes Jorder skulde udlægges, erholdt Skattefrihed for sine Enkesæder.

Paa Kjøbstædernes Vegne indgav de Deputerede fra Kristiania, Bergen, Tønsberg og Skeen under 24de August en Petition, hvori der bedes om Stadfæstelse af de ældre Privilegier og om Toldfrihed for de Fedevarer, som føres imellem Byerne. Under 25de August fornyedes og bekræftedes Byernes Privilegier.

Fra Bondestanden fremkom en Række Ansøgninger og Erklæringer fra alle Landets Kanter, der navnlig gik ud paa Nedsættelse af Skatterne. En saadan traadte ogsaa i Kraft fra det næste Aars Begyndelse. For Hyldingen havde Hannibal Sehested tildels forhandlet med Almuen herom. Under Kongens Ophold i Kristiania blev der paa hans Initiativ ogsaa udfærdiget Regulativer for Skatteudskrivningen i de forskjellige Len, der igjennem en længere Tid vedblev at være gjældende.

Den 2den September, om Morgenen Kl. 7 forlod Kongen Kristiania og drog Søveien til Drammen, hvorfra han reiste over Land til Kongsberg, hvis Gruber han og hans Følge besøgte. Paa Tilbageveien var han Statholderens Gjæst paa dennes Gaard Sæm. Den 6te indskibede han sig ved Vastø og seilede til Jylland. Herfra reiste han nedover til Hertugdømmerne, hvor Hyldingen fandt Sted i Flensborg den 6te Oktober. I den næste Maaned kom Kongeparret tilbage til Kjøbenhavn, hvor dets Kroning fandt Sted den 23de og 24de November.

Fredrik III var saaledes bleven Konge. Han var født paa Haderslevhus den 18de Marts 1609 og var altsaa nu henved 40 Aar gammel. Han havde allerede høstet mange bitre Erfaringer i Livets Skole. Da hans

Digitized by Google

ældre Broder skulde bestige Thronen efter Faderens Død, havde denne paa anden Vis sørget for ham. Saaledes var han i 1621 bleven valgt til Hjælpebiskop (Coadjutor) til Stiftet Bremen og 1622 til Stiftet Verden, og blev 1623 Biskop i Verden og 1634 tillige Erkebiskop i Bremen. Han havde faaet en omhyggelig, lærd Opdragelse og bevarede hele sit Liv igjennem en stærk Forkjærlighed for lærde Sysler; navnlig interesserede han sig for Theologi, som han studerede med Liv og Sjæl, og var anset for en dygtig Disputator; men han var heller ikke fremmed for Tidens alchymistiske Viden. Han havde godt Nemme, klar og skarp Forstand og besad i Forbindelse hermed en usædvanlig Arbeidskraft. Af Væsen var han tør, indesluttet og tilbageholdende, skjønt han ikke savnede en vis naturlig Godmodighed; men den Ligefremhed, hvormed hans Fader havde forstaaet at omgaaes Menigmand, var ham aldeles fremmed. Bag dette rolige, tilknappede Væsen laa der imidlertid en sterk, ubøielig Villie, en Energi, som aldrig gav sig ligeoverfor de Opgaver, som stilledes ham, naar han først tog fat paa dem. Han var sen til at fatte en Beslutning; han betragtede hver Sag fra dens forskjellige Sider og overveiede alt nøie. Men havde han først fattet en Beslutning, saa forstod han ogsaa at sætte dem igjennem. I Almindelighed mødte der ham da ingen Hindring, som han ikke havde forudset, ingen Modstand, som han ikke havde taget med i sin Beregning. Han kunde med Ro og Taalmodighed finde sig i Tilsidesættelse, i Ydmygelser, ja i Haan. Men han glemte dem aldrig. Naar Opgjørets Time kom, havde han altid ført alt saadant op paa Modpartens Regning. "Han er" — skrev en samtidig om ham — "hemmelighedsfuld til Overdrivelse og holder ikke af at tale om sine Sager, end ikke til sin Ægtefælle eller sin Søn." I et Brev til det svenske Rigsraad af 21de Januar 1657 skriver Durell om ham: "Han er for sin Person stille og retiré af Humør, over al Maade vindikativ, "förgäter intet gerna eller aldrig." I sit daglige Levevis var han saa at sige Faderens fuldkomne Modsætning i Ædruelighed og Maadehold.*) Han var siden 1643 gift med sin Tremenning Sofia Amalie, født den 24de Marts 1628, en Datter af Hertug Georg af Brunsvig-Lyneborg, der i Tretiaarskrigen havde spillet en tvetydig Rolle overfor Kong Kristian IV. Hun var af Naturen udstyret med en sjelden Fylde af Klogskab, Aandrighed, Ynde og Skjønhed, men var derhos i høieste Grad grusom, hevngjerrig og herskesyg. Paa sin rolige, indesluttede Ægteherre øvede hun megen Indflydelse,

*) Før sit Giftermaal havde han dog med en Jomfru i Bremen, Margrete Pappen, Sønnen Ulrik Fredrik Gyldenløve, som vi senere skal lære at kjende som Norges Statholder. Margrete Pappen blev senere gift med Daniel Hausmann, ved hvem hun blev Moder til den norske General Kaspar Herman Hausmann. Efter sin Mands Død blev hun i 1683 af Kong Kristian V ophøiet i Adelsstanden under Navnet Baronesse Løvendal.

Digitized by Google

men ingenlunde altid til det gode. Hun var stolt af sin høie Byrd; kun sent lærte hun at forstaa det danske Sprog, som hun aldrig skal have talt. Hun saa endog ned paa sine Undersaatter og omgav sig helst med Landsmænd, der ved hende kom til Ære og Anseelse ved Hoffet og tidlig blev hendes og hendes Mands fornemste Raadgivere. Medens Kongen var jevn og tarvelig, var hun pragtsyg og vilde gjerne føre et glimrende Hof, hvor lidet Omstændighederne i den første Tid end skulde synes at imødekomme hendes Ønsker i denne Henseende. Hun hadede af sit ganske Hjerte den danske Adel, især Svigersønnernes mægtige Parti, og stundede mindst ligesaa inderlig som sin kongelige Husbond efter at tage Hevn over alle de Ydmygelser, som var blevne dem tildel fra den Kant. Men foreløbig maatte saavel hun som Kongen se Tiden an og fare frem med Lempe og Forsigtighed, indtil det Øieblik kom, da de begge med Kraft kunde gribe ind i den politiske Udvikling.

Vi har en Skildring af Forholdene i de forenede Riger i Aarene nærmest efter Kong Fredriks Thronbestigelse i en Indberetning, som den oftere omtalte svenske Resident Magnus Durell afgav til sin Regjering og som er bygget paa de Erfaringer, som denne under sit otteaarige Ophold i Landet havde erhvervet. Det Arbeide, han heri leverer, maa have kostet ham megen Umag og er i sig selv meget respektabelt. De statistiske Oplysninger, som det har lykkedes ham at skaffe sig, er neppe altid fuldstændige og tilfredsstillende; men som et Totalbillede af Stillinger og Stemninger i de forenede Riger har hans Skildring stort Værd, og et mindre Uddrag af den tør derfor godt forsvare sin Plads her.

I sin Indledning bemerker Forfatteren til et Slags Undskyldning for, at hans Indberetning fremkommer saa sent, at "denne Nation (ↄ: Danskerne) af indfødt Natur holder sine Sager saa hemmelige, at man kun med Tiden og ved lykkelige Tilfælde kan erholde nøiagtig og fuldstændig Oplysning". Selve Skriftet deles i fem Afsnit.

Det første handler om Regjeringsformen, Kongen og hans Hofstat, Raadet og dets Myndighed samt de forskjellige Grene af Rigernes Administration. Kongerne, siger han, har saa bundne Hænder, at de ikke kan udøve den kongelige Myndighed uden med Raadets Bifald. Adelen derimod dominerer baade de øvrige Stænder og Kongen selv; og da de lavere Stænder ikke blot ikke har nogen Stemme i Statssager, men tillige er betagen enhver Adgang til at opnaa de høiere Embeder og Hverv, vil han kalde Regjeringsformen aristokratisk og oligarkisk. Adelen havde nemlig faaet en grundmuret Stilling ved de Privilegier, Kongerne fra Fredrik I's Tid af havde maattet udstede, og end ikke Kristian IV havde, ihvorvel han oftere havde havt Armeer til sin Raadighed, kunnet rokke dem; men i hans Søns, Fredrik III's, Dage var Privilegierne saa udvidede paa Kongens og Stændernes Bekostning, at de var rent gruopvækkende, og den Haandfæstning, han ved sin Thronbestigelse havde maattet udstede, vilde i høi Grad komme hans Eftermænd til Skade, om han ikke passede

paa ved given Leilighed at faa den kongelige Myndighed udvidet. Danmark skulde være og blive et Valgrige, som det fra Arilds Tid havde været, og Norge skulde i evige Tider være en uadskillelig Provins derunder. Til Hoffet og dets Funktionærer medgik aarlig 150,000 Rigsdaler. Rigets høieste Embeder var fem i Tallet. Rigsraadets Medlemmer, der ifølge Haandfæstningen skulde være 30 i Tallet, men for Tiden kun var 24, var aflagte med de bedste og mest indbringende Len.

I det næste Kapitel giver Forfatteren en Skildring af de forenede Riger. Om Norge heder det, at Landet har frugtbar Jordbund, gode Havne, store Skoge af Ek, Furu, Birk og Gran samt paa sine Steder ogsaa Bøg; herfra henter Hollænderne aarligaars nogle hundrede Skibsladninger Mastetræer, Ved, Tjære og Bord. Om Bergværkerne heder det, at flere nye letteligen maatte kunne findes, om ikke privat Avind lagde Hindringer i Veien derfor; "thi Adelen i Danmark ser ikke gjerne, at Norge bliver for rigt, for at Kongen ikke skulde stole for meget paa det. Bergverkernes Participanter tror ogsaa, at de lider Afbræk med nye Verkers Optagelse, og Bønderne, som besværes ved meget Arbeide for den, dølger heller de nye Anvisninger end gjør dem bekjendte". Kongsberg Sølvverk, der har 17 Gruber, beskjæftiger 2400 Mand og giver 3400 Pund Sølv om Maaneden. Efter Hannibal Sehesteds Afgang skulde det dog være meget forsømt. Af Kobberverkerne, der var fire i Tallet, var de to nedlagte; det østerdalske (Kvikne) derimod producerede aarlig 1200 og det gudbrandsdalske 200 Skippund. Jernverkerne var mange i Tallet, men gav kun ringe Udbytte. Om Befolkningen heder det: "Indbyggernes Natur kommer meget overens med de Svenske; de er ikke vel fornøiede med Kongen og Regjeringen i Danmark, dels forbi alle Len og Embeder er besatte af Danske, dels og forbi Kongen sjelden kommer derop, hvorved Indbyggerne sker megen Uret. Adelen er saa godt som udryddet og aldeles ikke agtet i Danmark. Folket er ellers overmaade sterkt og sundt, særdeles bekvemt til Krig og Seilads, saa at Hollænderne agter og bruger denne Nation frem for andre. Der findes neppe et Skib i Generalstaternes Tjeneste, hvorpaa der ikke er Norbagger." Om de danske Provinser paa Østsiden af Sundet, skriver han, at Befolkningen her, som er haardførere og mere krigersk end Øboerne og Jyderne, for en stor Del ønsker at komme under Sverige; den havde ogsaa efter hans Formening meget tilfælles med Smälänningerne. Jyderne roses for sin Vindskibelighed. Men Sjælænderne og de øvrige Øboere faar ikke saa godt Skudsmaal; de er vante til gode Dage og duer lidet i Krig. Men i hele Danmark gjærede der et sterkt Misnøie saavel med Regjeringen som med den mægtige Adel.

Han gaar derpaa over til at skildre de danske Stænder, saaledes som han har lært dem at kjende af egen Erfaring.

Digitized by Google

"Den danske Adels Hengivenhed for Kongen — mener han — varer saa længe, denne opretholder dens Friheder. Rigdommen er ei ret stor uden hos nogle faa Personer, som Kristian Skeel til Vallø, Frants Lykke, Tage Thott til Eriksholm og Fredrik Barnewitz til Rubjerggaard, som hver kan have 16—20,000 Rdr. aarlig Indkomst af sine Godser. Aarsagen hertil er, at Adelen anser det for Skam at drive Handel og oprette Manufakturer og tjener følgelig heller ingen Penge; derhos holder den paa sine Gaarde meget unødigt Tyende og sætter overstyr langt mere end sine Indkomster paa de unyttige Reiser, dens Medlemmer foretager i fremmede Lande. — Geistligheden er ikke saa misfornøiet med Adelen, som de andre Stænder, eftersom den staar sig meget godt. Det eneste, den klager over, er, at den ikke kan sætte sine Penge ud, uden hos Adelen, efterdi det er gaaet saa tilagters med Borgerskabet, at det ikke kan betroes store Summer. Kongen og Adelen har da ved Lov fastsat, at ingen maa tage over 6 Procents Rente, som det heder, for at forebygge ubillig Aager, men egentlig til Adelens eget Bedste. — Borgerne er overmaade misfornøiet, da Adelen altid er dem i Veien, saa ingen Handel og Vandel kan trives i Landet. Det er virkeligen at undres over, at Danmark, som fremfor alle Lande i Europa har den bedste Beliggenhed for Handelen, ei alene ingen Handel driver, men heller ingen kan drive uden Statens Ødelæggelse. Thi Adelen tror, at det, som Stæderne vandt i Rigdom, gik fra Adelen, og at Borgerskabets og Kongens Magt derved blev større. Forstand og Lyst til Handel findes vel hist og her blandt Borgerskabet, men det kan ingen Vei komme. — Bønderne kommer kun lidet i Betragtning i Danmark; de sidder stille og har det paa sin Vis godt, da de ved hverken af værre eller bedre at sige. Vel sandt, at Adelen, som ifølge Loven har stor Magt over sine Bønder, trykker dem noget, men den tager dem ogsaa til sine Tider i Forsvar. Dog nærer disse tre sidste Stænder temmelig stor Hengivenhed for Kongen, idet de haaber, at hvis Adelen skulde trykke dem for stærkt, kan de søge Tilflugt og Forsvar hos Kongen, der er som en Mellemmand mellem Adelen og de andre Stænder. Forøvrigt bestaar den Kunst, hvorved Adelen mest holder sig oppe imod Almuen, væsentlig deri, at den ansætter sine Tjenere i forskjellige mindre Embeder i Stæderne og Lenene, som Byfogder, Borgermestere, Toldere, Raadmænd, Ridefogder, Slotsskrivere, Slotsfogder, Kornmaalere, Landsthingsskrivere osv., og disse er da sine Herrer overmaade hengivne.

Det tredie Kapitel handler om den danske Krones Indtægter, som han anslaar til gjennemsnitlig 500000 Rigsdaler aarlig. Heraf indbragte Øresundstolden, som før den sidste svenske Krig havde udgjort et Beløb af 5—600000 Rigsdaler, nu kun 60000, Lenene, Kjøbstadsskatten og Tolden tilsammen 340000 Rdlr., hvoraf 190000 faldt paa Danmark, Resten paa Norge. Derimod udgjorde Statsudgifterne aarlig henved 1 Million Rdlr. For hvert Aar øgedes Gjælden saaledes med et Beløb, der omtrent svarede til fire Femtedele af Rigernes samlede Indkomst.

I det fjerde Affnit gaar han over til at tale om de forenede Rigers Krigsstyrke, idet han forudskikker nogle Bemærkninger om, at den under de forhaandenværende Omstændigheder ikke er farlig for Sverige. Skulde et Regjeringsskifte derimod finde Sted, maatte Dronningen af al Magt se til at faa det forhindret. "Ligesom det forholder sig med visse Sygdomme i det menneskelige Legeme," skriver han, "at de ei kan kureres uden med Døden og Legemets fuldstændige Ødelæggelse, saaledes er det og fat med Danmarks Stat. Saa længe Oligarkiet vedvarer, og Staten bliver, som den er, hjælper det ei, hvor ypperlige de trufne Anordninger end er; Riget vil saa aldrig alligevel komme til Velmagt, men være meget let at ødelægge, saa længe Adelen har mest at sige og Kongen ikke er at stole paa. I Danmark kan intet foretages for at ophjælpe Staten uden at skade Staten selv; man hverken kan eller tør holde nogen øvet Krigshær; man tør ingen Fæstninger bygge, ingen Handel stifte, ingen Bjergverker optage, skjønt Norge frembyder den bedste Anledning dertil, eftersom Adelen ikke gjerne ser Kronens Rigdom forøget eller Borgerstanden gaa fremad i Velstand; thi alt dette bringer Adelen i Fare, giver Kongen en Stilling, der er egnet til at vække Frygt, og indgiver de lavere Stænder farlige Tanker". Som Følge af alt dette er den nationale Krigsstyrke, de forenede Riger kan stille paa Benene, ikke stor, men maatte i fornødent Fald forøges med hvervede Tropper, og Krigsflaaden er heller ikke i synderlig god Stand, da den for en stor Del bestaar af gamle, mindre sødygtige Skibe. Derefter meddeler han et, vistnok ikke paa fuldstændigt Materiale bygget Mandtal over begge Landes skatteydende Befolkning og opregner de adelige Familier i begge Riger.

I det femte Kapitel, der handler om de forenede Rigers Forstaaelse med de fremmede Magter, forsikrer den svenske Resident, at den dansk-norske Regjerings hele ydre Politik kun gik ud paa "ved allehaande Kunster og Praktiker at forsikre sig imod Naboerne, og, hvis det var muligt, da paa anden og tredie Haand at tilføie dem Skade". Navnlig havde Danmark efter hans og andres Erfaring vist dette i sit Forhold ligeoverfor Sverige.

Som den svenske Resident klart indsaa, var der for Kong Fredrik intet andet Valg end at bryde den Haandfæstning, han havde vedtaget. Ganske vist tør dette ogsaa været hans Agt fra den første Stund af, han følte sig nogenledes fast paa sin Faders Throne. Men han indsaa kun altfor godt, at Omstændighederne endnu langtfra var saa gunstige, at han kunde optage en Kamp mod hele den mægtige Adel. Der var dog paa den anden Side mange Momenter tilstede, der ikke varslede godt for Adelsvældet. Inden dets egen Leir herskede der Splid og Avind, og navnlig ytrede der sig gjennemgaaende den sterkeste Uvillie mod Svigersønnernes Parti. Mod dette kunde Kongen derfor vente at finde Forbundsfæller ikke blot inden den lavere Adel, men ogsaa i selve Rigsraadet.

Ved Hyldingen i Hertugdømmerne negtede en Del holstenske Adelsmænd at sværge Fredrik III Troskabsed. Blandt dem var ogsaa Kristian IV's Svigersøn, Grev Pentz, der allerede ved tidligere Leiligheder havde lagt Uvillie mod ham for Dagen. Følgen heraf var, at Kongen afskedigede ham fra hans Stilling som Guvernør i Glückstadt. Korfits Ulfeldt fik ham jo anbragt i en anden, skjønt rigtignok adskillig ringere Stilling som Amtmand i Flensborg; men Pentz tog sig saa nær af det passerede, at han strax efter mistede sin Smule Forstand. Til Hevn for den Tort, som var overgaaet Pentz, fik Ulfeldt styrtet et Par af sine og hans Uvenner, blandt dem ogsaa Vibeke Kruses Svigersøn General Klaus v. Ahlefeldt. Ogsaa paa anden Vis lagde han an paa at gjøre Kongen det begribeligt, at han altid maatte have for Øie, at det i Virkeligheden var ham, Korfits Ulfeldt, som havde Magten. Til Kroningen var der paa Amagertorv reist en Æresport. Denne blev om Natten, før Dronningen skulde krones, borttaget paa Korfits Ulfeldts Foranstaltning, saa det hele Festceremoniel maatte fraviges. Ogsaa hans Hustru Leonora Kristina, der forøvrigt forlængst ved sine aandelige Fortrin og sin majestætiske Skjønhed havde vakt den stolte Sofia Amalies Skinsyge i høieste Grad, opførte sig ved denne Leilighed mod Dronningen paa en Maade, som denne siden ikke havde let for at glemme hende. En Dag, strax før Kroningen, da hun reiste gjennem Lyngby, var hun indom hos en Guldsmed Kaspar Herbach, som havde i Opdrag at forarbeide Dronningens Krone. Hun forlangte og fik Kronen at se. Nu fik hun det Indfald at sætte den paa sig selv for at prøve, hvorledes den klædte hende. Ulykken vilde da, at den gled af hendes Hoved og ved Faldet mod Gulvet sloges en af de indfattede kostbare Stene istykker. Man har neppe Grund til at tro andet, end at det hele skede af Vanvare; men i Dronningens Kreds satte man hendes nysgjerrige Pyntelyst i Forbindelse med de ulfeldtske Ophøielsesplaner. Det gjorde heller ikke Dronningen godt at høre, hvor flot og overdaadigt alt gik til i Ulfeldts Hus, medens hun selv og Kongen maatte spinke og spare paa alle Kanter for at slippe ud med de Skillinger, de maatte modtage af Ulfeldts Haand. Og i alt muligt blandede denne sig ind, ja, han lod Kongen endog forstaa, at han, som var rent tilovers, gjorde rettest i at tage Ophold paa Fredriksborg Slot, saa han ikke laa ham i Veien inde i Kjøbenhavn. Kongen gjorde, hvad Ulfeldt paalagde ham; det lod næsten, som han fandt, at alt bare var i sin Orden. Fredrik var Konge, men var glad ved at slippe at regjere, saa det ud til.

De Underhandlinger, som Ulfeldt paa sin Reise til Paris i 1646—47 havde ført i Holland, havde vistnok ikke skaffet ham Ros hos Kong Kristian; men Rigsraadet fandt, at han havde klaret Sagerne saa godt, at det i Slutningen af 1647 endog var paa Tale at sende ham ud paany som Gesandt for at afslutte det Forbund med Generalstaterne, som han havde indledet. Kong Kristians Sygdom og Død forhindrede imidlertid Afsendelsen af dette

Digitized by Google

Gesandtskab. Nu derimod blev dette igjen bragt paa Bane. Foruden et Forbund med Nederlandene vilde man ogsaa se til at faa istand en Afløsning af Sundtolden mod en fast aarlig Sum og et Forskud, som var tilstrækkeligt til at redde Landet ud af den Vaande, hvori dets Finantsvæsen siden den ulykkelige Krig med Sverige befandt sig. Til at lede disse Underhandlinger var Ulfeldt af flere Grunde i Rigsraadets Øine at betragte som selvskreven, og i Februar Maaned 1649 reiste han, ledsaget af sin Hustru, til Holland. Under hans Fravær skulde hans Embedsforretninger bestyres af Kantsleren Kristen Sehested og Rigsraaden Joachim Gersdorff, som nys før var bleven udnævnt til Statholder i Kjøbenhavn.

I Holland opførte Ulfeldt sig nu, ligesom sidst han var der, som den store Herre, slog om sig med store brautende Ord om, hvilken mægtig Stilling, han og Rigsraadet indtog, medens Kongen var fuldstændig magtesløs, og andet af samme Surdeig. Havde Rigsraadet bare villet, fortalte han, saa kunde det have sluppet at vælge Konge efter Kristians IV's Død. Det havde været ham en let Sag da at komme paa Thronen; men han vilde ikke, da der var saa meget Besvær med at være Konge. Og hvorfor skulde han det, da han jo alligevel sad inde med hele den kongelige Magt og Myndighed? Hollænderne skrev sig hans Ord bag Øret. Nogen Nytte af alt det Skræp og Skryd, han for med, havde han ikke, medens han var hos dem. Men da hans Magt i sin Tid befandt sig paa Heldingen, blev det indberettet til Danmark, hvad han havde sagt, og der hjalp det naturligvis til at skyve paa. Efter 8 Maaneders Ophold i Holland og efter vidtløftige Forhandlinger, som blev dragne langt ud, dels ved de enkelte Staters Vrangvillie, dels ved den Modstand, han mødte af den svenske Resident Spiring, lykkedes det omsider Ulfeldt den 9de Oktober 1649 at faa afsluttet to Traktater, af hvilke den ene gik ud paa et Forsvarsforbund mellem de to Stater paa 36 Aar, hvorved der tilsagdes gjensidig Hjælp i Krigstilfælde med 4000 Mand, den anden — den saakaldte Redemptionstraktat — angik Ophævelsen af Sundtolden for Hollands Vedkommende i 36 Aar, mod Erlæggelsen af en Sum af 350000 Gylden (140000 Rdr.) aarlig, og et Forskud paa 100000 Rdr., som skulde betales ved Traktatens Underskrivelse, og 200000 Rdr., som skulde erlægges, naar den ratificeredes fra dansk Side.

I Danmark havde man knyttet store Forventninger til Ulfeldts Sendelse, og denne havde sikkerligen ikke paa nogen Maade afsvækket dem, ja han havde endog før Afreisen ladet sig forlyde med, at han nok skulde være Mand for at faa Traktaterne afsluttede i en Fart. Man blev derfor betydelig skuffet ved, at det drog saa længe ud, før han kom tilbage, og Skuffelsen voxede til Forbitrelse, da man fik Traktaternes Indhold og Ambassadens Kostende at vide. Afløsningssummen var nemlig betydelig mindre, end man havde gjort Regning paa, men Ulfeldts Reise og Ophold i Holland havde slugt over 150000 Rdlr. Selv troede han, at han havde skilt sig udmærket

Digitized by Google

fra sit Hverv; men snart fik han til sin store Fortrydelse andet at høre, og endda var der ingen, som tog mindste Notits af den fornærmede Mine, han satte op. Snart skulde han ogsaa erfare, at havde Staten intet vundet ved hans Reise til Nederlandene, saa havde han selv tabt uendelig meget paa den.

Medens han var i Holland, havde Kongen og Rigsraadet passet sit Snit til at foretage forskjellige Forandringer ved Rigshofmesterens Embede, som Ulfeldt ikke likte. Han lagde sig da syg, som han under saadanne Omstændigheder pleiede at gjøre, og mødte hverken i Rigsraadet eller ved Hoffet. En Stund efter fik Kongen vide, at han af og til var at se paa Gaden. Han sendte da Bud til ham og spurgte, hvorfor man i den senere Tid ikke havde den Ære at se ham til Hove? Ulfeldt kjørte da strax til Slottet, hvor han fik Tiltræde hos Kongen og lod ham vide, at han var fornærmet, baade fordi man havde havt saa meget at udsætte paa hans hollandske Gesandtskab, og fordi man ham uadspurgt havde foretaget Forandringer ved hans Embede. Han forlangte nu at vide, om det skulde have sit Forblivende med disse Forandringer? I saa Fald vilde han for Fremtiden ikke mere have nogen Befatning med "Renteriet, Holmen, Proviantshuset, Tøihuset eller noget andet, som Hs. Kgl. Majestæts Økonomi kunde vedkomme". Kongen saa en Stund paa Ulfeldt, slog saa op en Skoggerlatter, vendte ham Ryggen og gik. Hermed var Krigen erklæret fra Kongens Side. Rigsraadet foretog Skridt til at faa Redemptionstraktaten ophævet som afsluttet uden dets Vidende, og der blev indledet Undersøgelser af Ulfeldts hele Embedsfærd, hvorunder de to af Rentemestrene, Jørgen Rosenkrands og Peder Vibe, som var hans bitreste Fiender, lagde megen Iver for Dagen. Den tredie, Korfits Ulfeldts Ven Oluf Daa, hører vi herunder ikke noget til. Forskjellige Æresbevisninger, som hidtil var blevne Korfits Ulfeldt og hans Hustru til Del, blev afskaffede, og det blev forbudt Fru Kirstens Døtre at kalde sig "Grevinder til Slesvig og Holsten", en Titel, som Kong Kristian IV havde tillagt dem. Bladet havde nu aldeles vendt sig. Havde Korfits Ulfeldt og hans Parti før haanet Kong Fredrik, skulde han og hans til Gjengjæld døie Chikaner og det oven i Kjøbet af det blodigste Slags fra Hoffets og dets nærmestes Side. I saa Henseende var den ene Part ikke et Haar bedre end den anden. Forskjellen bestaar kun deri, at der paa Bunden af alt, hvad Korfits Ulfeldt og hans Slæng havde budt Kongeparret, laa Raahed, Vranghed og selvgod Dumhed, medens Hofpartiets Revanche helt igjennem er et Spind af Rænker, saa fint, at Samtiden ikke kunde forstaa eller følge Handlingens Udvikling, og paa samme Tid saa gaadefuldt, at den historiske Forskning neppe nogensinde fuldt ud vil kunne besvare en Flerhed af de Spørgsmaal, som denne Kamp i det skjulte giver Anledning til at fremsætte.

En Episode af dette Intrigespil, der har sine ret komiske Sider, betegnes ved den saakaldte "Don Jørgen Ulriks" Optræden.

Digitized by Google

I Aaret 1650 blev der i Valencia for Gjæld arresteret en Person, rimeligvis en dansk Landstryger, som efter nogen Tids Ophold i Fængslet søgte at slippe ud ved at udgive sig for en Kongesøn. Han fortalte nemlig, at han var Søn af den sidst afdøde danske Konge og Fru Kirsten Marsvin (!). Spanierne slap ham ogsaa løs, og han blev nu ført til Sevilla i Andalusien, hvor den danske Resident Henrik Villumssøn (Rosenvinge) tog ham i Forhør. Han forklarede for denne, at han var født i Kjøbenhavn 1614 eller 1615, at han en Tid havde studeret ved Sorø Akademi, men var i en Alder af 13 Aar reist ud af Landet med en russisk Gesandt, hvorefter han havde ført et høist eventyrligt Liv. Snart havde han været i høit anskrevne Stillinger ved Keiserens og den franske Konges Hof, snart havde han været i Ledtog med amerikanske Sørøvere, snart havde han svælget i Rigdom i Europas Hovedstæder, snart havde han for at opholde Livet været nødt til at forrette den simpleste Tjeneste ombord paa Koffardiskibene. Han havde flakket om over hele Verden og havde i Wien antaget den romerske Religion. Det er naturligvis ikke let at sige, hvad der var sandt, og hvad der var Løgn i den Historie, han for med. Hvad han fortalte om sine foregivne Forældre — sin Moders Navn kjendte han ikke engang rigtigt — maatte man ialfald kunne tage og føle paa, at det ikke var andet end et vildt og frækt Sammensurium. Om sine Søskende vidste han intet andet, end at han havde en Broder, som hed Valdemar Kristian. Sidst han havde hørt fra sine Forældre, var et Par Maaneder, før Faderen døde; da havde de begge skrevet ham til og bedet ham komme hjem.

I 1651 blev han, vistnok efter Regjeringens Forlangende, sendt til Danmark, hvor han neppe skulde rose sig af den Modtagelse, han fik hos sine foregivne Søstre og Svogere. Ved Hoffet fik han derimod — saa synes det ialfald — gaa ud og ind, som han lystede, og var der i disse Kredse end ikke en eneste Moders Sjæl, som troede paa hans Røgler, saa lod dog alle, som de fandt, at det var vist og sandt altsammen. Det kunde ialfald svare Regning paa flere Maader. "Don Jørgen Ulrik" var nemlig en forranglet Person, som Dag ud og Dag ind slang fra den ene Kippe til den anden. Hoffolkene gottede sig naturligvis ved Tanken paa, hvor det maatte ærgre de mægtige Svigersønner, at et saadant misligt Subjekt blev prakket ind paa deres Kreds. Hertil kom, at var Fru Kirsten hans Moder, maatte han være født udenfor Ægteskab, og det siger derfor sig selv, at hans blotte Nærværelse i Hovedstaden under disse Forhold var et Skumleri mod hendes kvindelige Ære og maatte derhos give Anledning til, at der blandt Menigmand støt og stadig blev rippet op i den gamle Historie om hendes Forhold til den afdøde folkekjære Konge. Den stakkels Fyr, som fra først af vistnok bare for at fri sig ud af en øieblikkelig Knibe havde fundet paa det hele Eventyr om sin høie Byrd, fik gaa paa fri Fod, indtil han en Dag blev slaaet ihjel af en Ølkjører, som han havde indladt sig i Klammeri med.

Digitized by Google

Neppe var den løsslupne Farce med "Don Jørgen Ulrik" sat i Scene, før Publikums Opmerksomhed blev henledet paa et andet Arrangement, som var af mere tragisk Art. Det var Dina Winhowers Sag, som man ikke uden Grund har kaldet "den danske Halsbaandsproces".*) Denne skulde ogsaa betegne Afslutningen paa Ulfeldts offentlige Liv i Fædrelandet.

Under den sidste Krig havde Oberstløitnant Jørgen Walter, en Holstener af ringe Herkomst, udmerket sig ved det tapre Forsvar af Fæstningen Rendsborg, hvor han var Kommandant. Han var bleven ophøiet i Adelsstanden og nød, til Trods for, at han var en temmelig raa Person, megen Anseelse ved Fredrik III's og Sofia Amalies Hof. Beruset, som han var af sit Held, haabede han, at han sikrest skulde naa det Maal, hans grænseløse Ærgjerrighed havde sat ham, ved at blande sig ind i Forholdet mellem Kongen og Korfits Ulfeldt og hjælpe den første til at faa Modstanderen fjernet. Usandsynligt er det derfor ikke, at han er den, som fra først af har sat den hele Sag i Gang. I saa Fald maa den dog snart have taget Magten fra ham under sin videre Udvikling. En Dag sidst i December 1650 berettede han, at en Kvinde af hans Bekjendtskab, Dina Winhowers, almindelig kjendt under Navnet Dina David Skomagers, havde fortalt ham, at Rigshofmesteren og hans Gemalinde havde i Sinde at forgive Kongen. Denne Dina drev for et Syns Skyld som borgerlig Haandtering at farve og perse Silketøi og Damask; men i Virkeligheden var hun en finere Skjøge, der stod i Forbindelse med flere Adelsmænd, deriblandt ogsaa Jørgen Walter, for hvem hun synes at have næret virkelig Tilbøielighed, og hvem hun lagde an paa at faa til Husbonde. Hun var endnu i sine bedste Aar, havde et ret vakkert Ydre og var meget kry over sine fornemme Herrebekjendtskaber, blandt hvilke hun ogsaa talte Korfits Ulfeldt. Strax over Nytaar 1651 maatte Dina følge Walter op paa Slottet, hvor hun for Kongen, Kantsleren Kristen Sehested og Statholder Joachim Gersdorff gjentog sin Beretning, saaledes som hun havde fortalt den for Walter, gav tillige forskjellige Forbedringer og Enkeltheder tilbedste og tilbød sig at ville bekræfte sit Udsagn med Ed. Man lod imidlertid Sagen henstaa, idet man vilde se, om hun kunde skaffe tilveie de Bevisligheder, hun havde lovet at fremføre. Men disse lod vente paa sig. Dina blev nemlig uenig med sin kjære Walter, som ved denne Tid blev forfremmet til Oberst, og nu søgte hun at faa modarbeidet den Beskyldning, hun neppe uden Walters Tilskyndelse havde fremsat mod Korfits Ulfeldt og hans Hustru. I Februar Maaned indfandt hun sig i Ulfeldts Gaard og forlangte at faa Rigshofmesteren eller hans Hustru i Tale. Da hun kom ind til den sidste,

*) Halsbaandsprocessen var en Skandalproces, som førtes i Paris 1785—86, og som i høi Grad bidrog til at nedsætte de franske Hofs, i Særdeleshed Dronning Maria Antoinettes, Anseelse i Almenhedens Øine. Ogsaa mellem de i begge Processer optrædende Personligheder og de udspillede Intriger hersker der den merkeligste Lighed.

Digitized by Google

fortalte hun hende, at en af hendes Tjenere ved Navn Langemak, ikke var tro og røbede alt, hvad der skede i Huset og taltes over Bordet; hun fortalte derhos, at han havde ladet forfærdige falske Nøgler, saa man maatte endelig tage sig i Agt for ham. Leonora Kristina havde imidlertid ikke Stunder til at tale længe med hende, da hun just havde Selskab hos sig, og bad hende komme igjen en anden Gang. Hun sagde da, at det turde hun ikke; derimod skulde hun fortælle Resten til Magister Simon Hennings, Rigshofmesterens Skriftefader. Ham vilde hun da ogsaa berette alt, hvad der videre vilde blive foretaget imod Rigshofmesteren. Endnu samme Kveld var hun indom hos Presten og fortalte ham, at Langemak vilde lukke ind Folk, der havde i Sinde at myrde Ulfeldt og hans Hustru, og bad ham varsko dem. Presten sagde, at hun maatte passe sin Mund; men hun paastod, at det var sandt, hvad hun sagde; thi Walter havde fortalt hende det. Presten underrettede Ulfeldt om, hvad Dina havde sagt. Men det var Walter selv, fortalte Dina senere, som havde i Sinde at overfalde Rigshofmesteren. Hun vankede nu tidt og ofte i Ulfeldts Hus og lurede sikkerligen paa at faa opsnuset et eller andet, som kunde tjene til at stadfæste den Historie, hun havde bundet Kongen paa Ærmet. Men paa samme Tid holdt hun ogsaa støt og stadig Ulfeldt varm med mystiske Hentydninger til den Fare, som skulde true ham. Mod Løfte om god Betaling lod hun ham omsider vide, at han med det første kunde vente et snigmordersk Overfald ved Nattetid, da Morderne vilde klyve over Havemuren. Ulfeldt blev ræd. Nat paa Nat holdt han tilligemed den tidligere omtalte Doktor Otto Sperling med 12 skarpladte Geværer Vagt i en Sal, som vendte ud til Haven. Efterat 14 Nætter var gjennemvaagede paa denne Vis, holdt han ikke længere ud og henvendte sig derfor til Kantsleren Kristen Thomessen Sehested med Bøn om, at han vilde formaa Kongen til at tage ham i Beskyttelse mod onde Mennesker, som vilde overfalde ham ved Nattetid. Kongen tilbød ham strax en Vagt af Drabanter eller Soldater til Beskyttelse; men Ulfeldt svarede, at han var fornøiet, naar Kongen blot vilde erklære, at han tog ham under sin Beskjærmelse, da han ikke havde Grund til at frygte for andre end Kongens Tjenere. Han slog tillige paa, at man burde alvorlig udspørge Oberst Walter, da han ganske sikkert kjendte nøie til Sagen. At Kongen ved et saadant Svar, som maatte opfattes som en Sigtelse mod ham selv og hans Omgivelser, maatte blive varsom, siger sig selv; det maatte jo ligge temmelig nær for ham at tro, at hele Attentatet, som skulde være i Gjære mod Ulfeldts Person, kun var et listigt Opspind, hvorved han vilde skjule sine Planer mod Kongens Liv. Hidtil havde der ved Sagen, saa alvorlig den end er, været en vis bred Komik, der minder om Intrigen i et af vore Folkeeventyr. Men nu skjønte Walter, at den opfindsomme Dina spillede et dobbelt Spil. En Kveld havde han nemlig set, at hun fra ham gik lige hen til Ulfeldts Gaard. Han underrettede Kongen derom, som for at skaffe sig

Digitized by Google

Lys i hele den besynderlige Sag strax gav Ordre til at lade Dina fængsle. Allerede et Par Dage efter fik Ulfeldt Paalæg om at blive i Staden, som han ikke maatte forlade uden Kongens Tilladelse. Rigshofmesteren forlangte Oplysning om Aarsagen til dette Forbud — eller Arrest, som han kaldte det — og fik endelig den fornødne Underretning. Han blev nu baade forbauset og forbitret over, at man saa længe havde holdt denne frygtelige Anklage skjult for ham, da denne Taushed neppe kunde forklares anderledes, end at Kongen troede, at der virkelig maatte ligge noget til Grund for den. Han paastod derfor, at Sagen skulde undergives den strengeste Undersøgelse. Den 28de Mai faldt Bythingets Dom, som frikjendte Ulfeldt og hans Gemalinde for Dinas Anklage, og den 12te Juni dømte Kjøbenhavns Borgermester og Raad Dina fra Livet. Sagen blev derpaa indbragt for Herredagen. Her bekjendte Dina, at Ulfeldt og hans Gemalinde var uskyldige, og at Walter havde forledet hende til den hele Angivelse. Ulfeldt forlangte nu, at hun skulde afgive nærmere Forklaring om, hvorledes Historien var opkommet, og om andre havde Andel i den. Men Herredagen vægrede sig dog ved at gaa nærmere ind paa denne Side af Sagen. Den 3die Juli stadfæstedes Raadstuerettens Dom af Herredagen, hvorefter Dina skulde have sit Liv forbrudt, og denne Dom bragtes ogsaa i Udøvelse paa Slotspladsen den 11te Juli. I sine sidste Levedage gjentog hun imidlertid paany Beskyldningerne mod Ulfeldt, og paa selve Retterstedet raabte hun til dennes Sekretær, som skulde se paa Henrettelsen: "Din Herre og Magister Simon skal jeg anklage for Guds strenge Domstol!"

Walter blev strax efter for sit Forhold til Dina og hendes Angivelse og for, at han "sin egen Ære og Ophøielse med andres Ulykke havde eftertragtet", landsforvist ifølge kongelig Ordre af 21de Juli. Han bosatte sig derefter hos sin Broder i Travemünde; om hans senere Eventyr skal paa sit Sted blive fortalt.

Dinas Ord paa Retterstedet og Ulfeldts Optræden ved hendes Fængsling giver Grund til at tro, at Ulfeldt virkelig har havt en større Andel i det besynderlige Dobbeltspil, end han vilde være bekjendt. Men hvilken Rolle han end maa have indehavt, saa er det dog ikke bleven oplyst og vil vel heller aldrig blive det. Senere hen paastod han, at Dina ved Løfte om Benaadning paa Retterstedet var bleven narret til at tilbagekalde den for Herredagen afgivne Tilstaaelse og til at vise den frække Opførsel paa det sidste. Anderledes, paastod han, vilde Sagen have taget sig ud, om hun umiddelbart efter Herredagens Domsafsigelse var bleven ham udleveret, som han i Henhold til Loven ogsaa havde krævet. At hele den mystiske Sag af Hofpartiet blev benyttet som et Vaaben mod Adelen og Svigersønnernes hele Tilhang er intet at undres over. Frygten for den Fare, som skulde true Kongens Liv — den være fra hans egen Side virkelig eller forstilt — blev naturligvis holdt vaagen; i Kirkerne opsendtes der i denne Anledning Bønner til Gud om, at

Digitized by Google

"han for sin Barmhjertigheds Skyld vilde styrke og oplyse Sandhed i en meget mørk og vanskelig Sag, hvis Lige udi Danmark aldrig er hørt" o. s. v. De lavere Stænder blev holdte i Spænding og Bevægelse. Her var imidlertid Stemningen overveiende for Kongen, og Rigsraadet og Adelen nærede endog alvorlig Bekymring for, at Kongen vilde benytte sig heraf til at befri baade sig og de ufri Stænder for det Tryk, hvori de holdtes af Overklassen. Paa den anden Side faldt der fra Ulfeldts Tilhængere ubesindige Ytringer, som, tilbørlig kommenterede, nødvendigvis maatte tjene til at godtgjøre Berettigelsen af de Skridt, som Kong Fredrik havde taget. Den hele Sag, som for alles Dine maatte synes at være satte i Scene af to forvorpne Mennesker, truede med at snu op og ned paa det hele Samfund.

En Fordel indbragte den dog Kongen øieblikkelig. Endnu før Walter var bleven landsforvist, havde Korfits Ulfeldt forladt Landet med sin hele Familie. Dagen efter at Herredagens Dom var bleven afsagt i Dina Winhowers Sag, ophævedes det Paalæg, han havde faaet om ikke at forlade Byen. Men nu krævede Kongen ham til Ansvar for den Insinuation, han havde fremsat mod dennes Tjenere for attenteret Overfald og derigjennem tillige mod Kongen personlig. Ulfeldt søgte nu at komme fra det, men gjorde dette paa en saadan Maade, at Kongen nødvendigvis maatte blive opbragt paa ham, om han aldrig havde været det forud. Allerede Aaret i Forveien havde Kongen, som vi har set, foretaget Skridt til at gaa hans hele Embedsførsel efter i Sømmene, og et Par Dage efter Dinas Henrettelse forlangte han i en Skrivelse til Rigsraadet dets Betænkning om forskjellige Misligheder ved Ulfeldts Administration og opstiller til en Begyndelsen en hel Række Klagepunkter mod ham. Ulfeldt fik nu fra sine Venner i Raadet et Varsko, og samme Aften forlod han i al Hemmelighed Kjøbenhavn gjennem Østerport, hvortil han havde Nøglen, og skyndte sig nordefter. Ved Helsingør gik han ombord paa en Galliot, han havde i Beredskab, og gik under Seil til Holland. En stor Del af sine Midler havde han, som det senere viste sig, i Forveien sørget for at bringe i Sikkerhed i Udlandet.

Ulfeldt begav sig først til Amsterdam, hvor han tilbragte nogle Uger, som det synes, uden at vække eller lægge an paa at vække nogen Opsigt. Hans Maal var imidlertid Sverige. Herfra kunde han nemlig fra nært Hold iagttage Forholdene i sit Hjemland; her kunde han haabe lettest at gjøre sig gjældende saavel ved sin Rigdom og sit Kjendskab til alle danske Forhold; her havde han ogsaa den bedste Udsigt til at ophidse Regjeringen mod Frederik III og til at skaffe sig den Hevn, han tørstede efter, baade over sit Fædrelands Konge og sine øvrige Uvenner.

Over Lübeck og Travemünde kom Ulfeldt og hans Hustru den 6te September til Stockholm, hvor Dronning Kristina strax tog ham i sin Beskyttelse. En politisk Flygtning, som Korfits Ulfeldt var, maatte nødvendigvis

Digitized by Google

Blaa Fajance-Bolle i Form af en Bispehue.

Indskrift paa den ene Side:

Da Olaf, sidste Ærkebisp fra Trundhjem maatte rømme,
Blev Bispehatten af ham blest paa Byens Fjord og Strømme.
Den Hatt var beder wandt til Win, huorfor du dend seer
Til Drikkekar paa denne Gaard forvandlet udi Leer.

Paa den anden:

Du Clemens, Øvnens Eyermane, jeg Pave Clemens sender,
Dig denne rare Bispe Hat, for Normand mig ey kjender,
Der af dend gode røde Bisp I drikker, mens I taaler,
Dog glemmer ikke Pavens, og ey heller Bispens Skaaler.

Digitized by Google

Digitized by Google

være den lunefulde og uberegnelige Dronning en velkommen Gjæst, og baade han og hans Gemalinde forstod snart at vinde hendes Gunst i høi Grad. De blev efter et kort Ophold i den svenske Hovedstad anviste Bolig i Stralsund, hvor de tilbragte Vinteren 1651—52 temmelig roligt.

I Danmark havde man imidlertid foretaget forskjellige Skridt mod den bortflygtede Rigshofmester. Hans Jordegods blev taget under Beslag, til han havde aflagt Regnskab for sin Administration; hans Forleninger blev ham fratagne og henlagte under Kronens Varetægt, og han selv blev indstevnet til at staa førstkommende Herredag til Rette for den Maade, hvorpaa han havde forladt sit Embede. Fra Holland havde Kong Fredrik ogsaa hørt mangt og meget, der ikke tjente til at stille Ulfeldts Færd i fordelagtigt Lys. De Historier, han tidligere havde søgt at binde Hollænderne paa Ærmet om sin store Magt og Indflydelse i Staten, kunde Kongen nu le af. Men under sit sidste Ophold i Holland havde han ladet trykke og udsprede en sterkt farvet Beretning om Historien med Dina, og derhos skal han og Svogeren Valdemar Kristian have drevet Underhandlinger med Hertug Karl af Lothringen om at faa sig overladt nogle af hans Tropper, med hvilke de agtede at gjøre Indfald i Jylland. Som Svar paa det ulfeldtske Skrift lod Kongen udgive et Modskrift, der igjen fremkaldte et Tilsvar fra Ulfeldts Side, der var affattet med ikke liden Dygtighed. Kongen besatte nu Rigshofmesterembedet med den tidligere omtalte Joachim Gersdorff, og hermed var enhver Udsigt afskaaret for Ulfeldt til at faa Sagen bilagt i Mindelighed, som han vistnok i det længste havde haabet. Han blev nu en Landsforræder, og det en af de foragteligste, Historien har at opvise.

I Stockholm, hvor Ulfeldt og hans Hustru opholdt sig fra Sommeren 1652, blev han snart en af Dronningens mest formaaende Yndlinger, som de svenske Stormænd stræbte efter at gjøre tillags. Men det, som egentlig øvede magnetisk Tiltrækning paa Dronningen, var Ulfeldts Rigdomme; hun var nemlig ved sin Ødselhed og sit Sløseri bestandig i Pengeknibe, og han maatte derfor stadig forstrække hende med betydelige Pengelaan. Hans Tilgodehavende, som aldrig blev betalt, steg tilsidst op til 2—300000 Daler; for en Del af Summen blev der dog givet ham Pant i Jordegods.

Omkring Ulfeldt i Landflygtigheden samlede der sig nu efterhaanden en Kreds af misfornøiede Danske, som drømte om og udkastede Planer til en politisk Omvæltning i Fædrelandet, hvorved de selv, der i egen Indbildning var de eneste, som duede noget, kunde komme til Ære og Værdighed.

Blandt disse maa først og fremst Svogrene Grev Valdemar Kristian og Ebbe Ulfeldt nævnes. Hvad den sidste angaar, havde han siden 1646 havt Bornholm i Forlening, men havde styret Lenet slet, undladt at aflægge Regnskab og paa forskjellig Vis givet Befolkningen Anledning til at føre Klager over ham. Allerede i November 1650 havde Kongen derfor foreslaaet Rigsraadet at afsætte ham; men dette vilde dog se Tiden an. Det maa

Digitized by Google

dog snart være kommet paa andre Tanker; thi i Begyndelsen af det næste Aar blev Lenet taget fra ham. Forgjældet, som han var, rømte han til Sverige med sin Hustru Frøken Hedvig, blev her vel modtagen af Dronning Kristina og blev ansat som Generalmajor i den svenske Hær. Valdemar Kristian havde i 1650 anmodet Kong Fredrik om at faa en aarlig Understøttelse paa 10000 Rdlr., som Kristian IV havde givet ham, men fik Afslag og begav sig til Sverige, hvor han nogle Aar efter indtraadte i Hæren, til Trods for at Hannibal Sehested advarede ham mod dette skjændige Skridt.

Til disse kom Korfits Ulfeldts Ven Rentemesteren Oluf Daa, der havde været delagtig i de af ham begaaede Underslæb. Ved sin Afreise til Sverige sendte han Kong Fredrik en Skrivelse, fuld af opstyltede Talemaader. "Vogt dig, Perikles," hed det blandt andet deri, "du byder over frie Folk! Du har at gjøre med Athenienser." Desuden maa nævnes Presten Simon Hennings, der havde spillet en vis Rolle i Dina Winhowers Sag og nu for mislig Embedsførsel var fradømt sit Embede. "Han bliver saamæn nok Bisko p i Bremen til Jul," sagde Danskerne, da de hørte, han var hos Ulfeldt. Senere hen kom ogsaa den saakaldte medicus politicus Dr. Otto Sperling til Ulfeldt.

Allerede i Aaret 1652 bestræbte Korfits Ulfeldt sig for at ophidse Dronningen af Sverige til at begynde Krig mod Danmark, i hvilket Øiemed han endog skal have tilbudt at forstrække hende med flere Tønder Guld og derhos paa anden Vis yde hende virksom Hjælp. Dette lykkedes ham dog ikke. For at skade sit Fædreland slog Ulfeldt derfor foreløbig ind paa en anden Vei. Paa denne Tid laa England i Krig med Holland og befandt sig paa en spændt Fod med Danmark. I Henhold til det Forbund, som Ulfeldt i 1649 havde afsluttet med Holland, havde Danskerne i Mai Maaned 1652 anholdt 23 engelske Koffardiskibe i Sundet, som derhos var bleven afstængt for den engelske Skibsfart, saa længe Krigen varede. Det engelske Parlament sendte nu en Gesandt til Danmark for at faa Skibene frigivne og Sundspærringen hævet; men Englændernes Fordringer var saa ublue, at Underhandlingerne droges i Langdrag. I Februar 1653 fik Generalstaterne ved sin Gesandt, Nanning Keyser, afsluttet en ny Traktat, den saakaldte Rescissionstraktat, hvorved Danmark forpligtede sig til mod en Udbetaling af 2 Tønder Guld at holde 20 Skibe i Søen; derhos blev den ulfeldtske Traktat om Hollændernes Toldfrihed i Øresund hævet. I Henhold til denne Traktat udfærdigede Danmark nu en Krigserklæring mod England, som sendte 20 Orlogsskibe til Sjælland. Men den hele Krig var af meget uskyldig Art og endte desuden i April 1654 med Freden i London.

Medens denne Krig stod paa, havde den engelske Protektor Cromwell søgt at faa istand et Forbund med Sverige, der i saa Fald skulde gaa angrebsvis tilverks mod Danmark, og sendte i dette Øiemed Whitelocke

Digitized by Google

som Gesandt derhen. Det kan med det samme siges, at dette Forbund ikke blev sluttet af den Grund, at Rescissionstraktaten kom imellem. Men under Whitelockes Ophold i Sverige lagde Ulfeldt noksom sit forbryderske Fædrelandshad for Dagen. Ulfeldt opsøgte ham nemlig strax efter hans Komme, gav ham Anslag paa, hvorledes England skulde gaa frem mod Danmark under en Angrebskrig, ja tilbød sig endog at tage virksom Del i Kjøbenhavns Beleiring og Erobring, om det maatte komme dertil. Whitelocke blev endog saa forundret over det Fiendskab, Ulfeldt viste sit Fædreland, at han engang ikke kunde dy sig for at sige: "Tag ikke ilde op, men hvorledes kan dog I, som er en indfødt Danske, have en frelst Samvittighed, naar I aabenbarer saa mange for Eders Land skadelige Omstændigheder?" Ulfeldt svarede da paa dette, som andre Kjeltringer af samme Art har pleiet at gjøre, at den, som er landflygtig, har intet Fædreland; desuden, mente han, troede han at gjøre Danmark en Tjeneste ved at bringe det under Protektoren Cromwells Magt, "hvortil han af alle Kræfter vilde bidrage." Men disse hans Stemplinger bar dog lige saa lidt denne Gang som tidligere umiddelbare Frugter.

Ulfeldt forstod med stor Smidighed og saa godt, det lod sig gjøre, at holde sig i Dronning Kristinas Gunst, saa længe denne vægelsindede Kvinde indehavde Regjeringen, og da hun i største Hemmelighed listede sig ud af Sverige, var han en af dem, som ledsagede hende lige til Rigsgrændsen. Men baade han og hans Hustru var alvorlig bekymrede for sin Fremtid ved Dronningens Thronfrasigelse; thi Kristinas Eftermand, Karl X Gustav, havde hidtil haardt dadlet Ulfeldts hele Færd og overhovedet vist ham Ligegyldighed, ja vel endog Unaade. Denne Frygt drev imidlertid snart over. Den nye Konge indsaa nemlig, at Ulfeldt kunde blive ham til uberegnelig Nytte paa flere Maader, ikke mindst under en Krig med Danmark, som han betragtede ikke blot som en Mulighed, men som en Sandsynlighed og Nødvendighed. Hertil kom, at ogsaa Karl X Gustav stadig var i Pengeknibe og derfor saa sig nødt til at laane Penge af den rige danske Adelsmand, der paa denne Vis kjøbte hans Beskyttelse og Venskab; men man tør vel antage, at det sidste neppe nogensinde var synderlig varmt. For et Syns Skyld indlededes der fra den svenske Regjerings Side om Høsten 1654 Underhandlinger med Danmark, der gik ud paa Ulfeldts Gjenindsættelse i sine Rettigheder som dansk Adelsmand. I Januar 1655 slog Karl Gustav endog paa i Henhold til en Paragraf i Stettinerfreden at istandbringe et Grændsemøde af danske og svenske Rigsraader, som skulde dømme i Ulfeldts og den danske Konges Sag. At man fra dansk Side negtede at indgaa paa saadant, er naturligt nok. Ulfeldt overhængte nu Karl Gustav med Forestillinger om at gaa angrebsvis tilverks mod Danmark, men denne laante dem ikke saa villigt Øre, som Ulfeldt ventede. Da Kongen forlod Sverige for at begynde Krig mod Polen, drog han til Pomern, hvor han tog Sæde paa Slottet

Digitized by Google

Barth, som Dronning Kristina havde overdraget ham som Pant. Han ansaa nemlig sin Sag saa knyttet til den svenske Konges, at han nødvendigvis maatte være i Nærheden af den Skueplads, hvorpaa denne optraadte. Da det snart viste sig, de svenske Vaaben her ikke havde synderligt Held med sig, gjorde Ulfeldt i Slutningen af 1656 et Skridt for at bringe tilveie ialfald delvis Forsoning med Kong Fredrik III og hans Hof. Ganske vist maa dette betragtes for at have været ramme Alvor fra Ulfeldts Side. Han sendte nemlig sin Hustru til Danmark for at forhandle med Frederik III, som man tør tro tidligere ikke har havt noget mod hende personlig. Men nu stod Forholdene ikke længere slig, at en Udsoning kunde finde Sted fra Kongens og Dronningens Side, hverken med Ulfeldt eller hans Hustru. Da Leonora Kristina efter at have besøgt sin Moder paa Boller kom til Korsør, blev hun af Vibeke Kruses Søn, Ulrik Kristian Gyldenløve, der handlede efter Ordre fra høiere Sted, paa en meget haanlig Maade udvist af Danmark og maatte vende tilbage til Barth med uforrettet Sag.

Endnu før Korfits Ulfeldt havde forladt Landet, var hans Svoger og ihærdige Modstander Hannibal Sehested styrtet fra den Magtstilling, han hidtil havde indtaget. Her maa det dog med det samme bemerkes, at hans Fald skyldtes ganske andre Grunde end de, som havde drevet Korfits Ulfeldt i Landflygtighed. Ligesom Hannibal Sehested havde indtaget en særegen Stilling inden Svigersønnernes Parti, betragtedes han ogsaa af Kongen og Hoffet med ganske anderledes gunstige Øine, ja, man har endog Grund til at tro, at det var under et sterkt Tryk udenfra, at Kongen omsider bekvemmede sig til at lade ham falde. Vi vil derfor ogsaa se, at Hannibal Sehested igjen kommer til Ære og Værdighed, saasnart Kongen er bleven eneraadende i Regjeringen. Som vi har set, var den Selvstændighed, Norge under Hannibal Sehesteds Statholderskab havde vundet, en Torn i Øiet paa den danske Adel og enkelte af Rigsraadets Medlemmer. Under Forhandlingerne om Fredrik III's Haandfæstning havde det derfor været paa Bane at inddrage den norske Statholderværdighed og fornye de Bestemmelser, som Kristian III's Haandfæstning havde indeholdt angaaende Norge. Denne Plan blev dog opgiven, og under sit Ophold i Norge fornyede Kongen den Instruktion, som Hannibal Sehested af hans Fader havde faaet, og de forskjellige Gunstbevisninger, som i den følgende Tid blev ham tildel, viser noksom, hvor høit han stod anskreven hos Kongen. Imidlertid havde han i sin umættelige Begjærlighed efter Rigdom ikke været kræsen i Valget af Midlerne. Ved et utaaleligt Hovmod og ved sin Magtsyge havde han stødt flere for Hovedet, og hans skandaløse Kjærlighedshistorier havde skaffet ham mangfoldige Fiender ved Hoffet.

Allerede længe havde flere af Rigsraadets Medlemmer, især Anders Bilde, søgt at modarbeide hans Forslag med Hensyn til Ordningen af de norske Anliggender, og der taltes tidlig meget høit om den Uredelighed, som

Digitized by Google

heftede ved hans Styre. Saaledes blev der i 1649 truffet forskjellige Anstalter til at gaa hans Embedsførsel nøiere efter i Sømmene, idet Rigsraadet forlangte at faa sig forelagt de norske Krigsregnskaber fra 1643 af og indsatte en Generaltoldforvalter, Antonius Knip, der ved sit Komme til Norge ruskede saa grundigt op i alt, at det er klart, at han af Rigsraadet maa være overdraget et særligt Hverv ligeoverfor Statholderen. Den foreløbige Undersøgelse af Regnskaberne bragte saa mange Misligheder for Lyset, at der blev nedsat en Kommission, som gjennemgik alle Sehesteds Foranstaltninger, og nu fandt man tilstrækkeligt til at drage ham til Ansvar for hans hele Administration som Statholder og General. Han blev indstevnet for Herredagen, som i Mai Maaned 1651 holdtes i Kjøbenhavn. Til Fremlæggelse for denne havde Overstesekretær Otto Krag forfattet et skarpt Indlæg mod ham, det gik ud paa, "at da Kongen mente det klarlig bevist, at han i mange Maader havde forset sig mod den Ed og Pligt, som han havde svoret Kongen og Riget, og tilføiet Kronen den største Skade, saa begjærede han, at det maatte paakjendes, om han ikke ved Lov og Ret burde dømmes til at erstatte denne Skade og desuden lide og undgjælde som Kongens og Kronens utro Mand." Der var imidlertid intet, Kongen hellere vilde end at faa Sagen bilagt i Mindelighed; men Rigsraadet satte sig derimod, og efter en Del Forhandlinger maatte Sehested bekvemme sig til at tilbyde en ydmyg Afbigt, der gik ud paa, at han erkjendte at have begaaet Misligheder og Forseelser i sin Administration, men bad om Tilgivelse, hvad enten det skyldtes "Misforstand eller Uforfarenhed." Han erklærede sig derhos villig til at opgive sin Stilling og sine Len i Norge og at give Afkald paa det Krongods, som var bleven udlagt til ham og paa en Fordring for to Orlogsskibe, han havde ladet bygge. Dette Tilbud antog Rigsraadet med det Tillæg, at han skulde forpligte sig til ikke at forlade Landet, men andrage hos Kongen om et nyt Len. Herpaa gik da Sehested ind, og den hele Sag skulde synes at være klappet og klaret.

Men Sehested skulde ikke slippe saa let. Det viste sig nemlig, at der var mange, som vilde skyve paa den heldende Vogn, og hvad enten det var sandt eller ikke, hvad Rygtet fortalte, at det var en krænket Ægtemands Hevnsyge, som gjorde Udslaget, — nok er det, der blev den 24de Juni 1651 forelagt ham et nyt Revers til Underskrift, der gik ud paa, at han skulde frasige sig Statholderskabet i Norge og sin Stilling som Rigsraad, samt forpligte sig til at afstaa alt sit Jordegods, ikke at forlade Danmark uden Kongens Tilladelse, frafalde ethvert Krav, som han havde paa Kronen i Anledning de to Orlogsskibe, han havde ladet bygge, med Fradrag af 20000 Rdlr., som han allerede havde oppebaaret, og betale Officererne og Garnisonerne, hvad der tilkom dem til 1ste Mai 1651 af de dertil anslaaede Skatter, — alt under Straf af Æres og Livs Fortabelse. Det var Gjældsfordringer og Jordegods til en Værdi af omtr. 226,000 Rigsdaler, hvorfor han saaledes skulde kjøbe sig Kongens

Digitized by Google

Tilgivelse, i ethvert Fald en Sum, der ikke ubetydeligt maa have oversteget de Værdier, han virkelig kan have besveget Kronen for. Hannibal Sehested underskrev, og den næste Dag udstedtes Kongens Gjenbrev paa denne Handel; det indeholdt kort og godt, at Sehesteds Forseelser skulde være ham efterladte.

Saaledes gik det til, at den nys saa rige Statholder i Hast blev ikke blot en fattig, men tillige en i høieste Grad gjældbunden Mand. Hvad hans Fiender har tænkt ved dette, og hvor dybt de har villet trykke ham ned, kan ikke siges. Men Kong Fredrik fandt snart, at der maatte være Maade paa Straf; han gjorde ham forskjellige Indrømmelser, hvorved han blev sat istand til at betale en Del af sin Gjæld, tillod ham at reise til Udlandet, i hvilket Øiemed der udfærdigedes et Pas for ham, hvori hans tidligere Fortjenester omtaltes, og tilstod ham en aarlig Pension paa 4000 Rdlr., saalænge Opholdet i Udlandet varede. Skjønt hans Unaade langtfra var hævet, lysnede det dog efterhaanden mere og mere for ham. Hertil bidrog vistnok ogsaa det en hel Del, at han udtalte sin høieste Misbilligelse af Korfits Ulfeldts Færd, der paa den anden Side skaffede ham det sterkeste Had fra dennes, Fru Kirstens og hendes Døtres Side. Kong Fredrik tillod ham tilsidst med Bibehold af hans Pension at gaa i fremmed Tjeneste, og om Sommeren 1656 opnaaede han ved Hjælp af ældre Bekjendtskaber at blive udnævnt til Artillerigeneral i Spanien. Herfra tog han dog allerede i det følgende Aar Afsked og drog tilbage til Danmark, som netop havde erklæret Sverige Krig. Han meldte sig nu til Tjeneste i Fædrelandet. Hans Tilbud blev ikke antaget; han fik ikke engang Audients hos Kongen og maatte reise bort med uforrettet Sag. Til Trods for alle sine Feil var han for ædel og fædrelandssindet til at følge Ulfeldts Exempel, hvortil hans Uvenner vistnok har havt til Hensigt at nøde ham. Der fattedes ham heller ikke paa Tilbud om at træde i den svenske Konges Tjeneste, og det paa det udtrykkelige Vilkaar, at han herigjennem paany skulde komme til sin tidligere Magt og Værdighed.

Hvad endelig den sidste af Svigersønnerne, Hans Lindenov til Iversnes, angaar, saa havde han aldrig spillet og vilde af gode Grunde aldrig komme til at spille nogensomhelst politisk Rolle; hans Politik gik væsentlig ud paa at skaffe den bedste Mad og Drikke til sit Bord, og hans Begreber om Ære var lidet udviklede. Ærgjerrig var han i ethvert Fald ikke, og det var ganske sikkert i Forvisningen om hans fuldstændige Uskadelighed, at Kongen og Hoffet lod ham være i Fred og brugte ham til at besørge deres Erender hos Adelen.

Fru Kirstens Stilling var efter Fredrik III's Thronbestigelse adskilligt bedre, end den havde været i Kong Kristian IV's sidste Tid, og de Skridt, som af og til blev foretagne mod hende, maa vel — bortset fra de irriterende Naalestik, hvoraf der naturligvis vankede nok til enhver Tid — nærmest skrives paa Nødværgerettens Regning. Saaledes tog Kongen, da han spurgte de Planer, som Ulfeldt og Valdemar Kristian udkastede til ved

Digitized by Google

Hjælp af en lothringsk Arme at drive ham fra Landet, Anledning til at gjenoptage Spørgsmaalet om hendes Giftermaal. Han forhørte sig nemlig hos Raadet, om nogen af dets Midte eller andre havde været tilstede ved hendes Vielse. Rigsraadet, som før havde erklæret hendes Ægteskab for gyldigt, svarede herpaa, at ingen af dets Midte havde været tilstede, og "dersom nogen Vielse er skeet, hvilket os dog ikke er bekjendt, maa det hemmelig og ikke offentlig være tilgangen". Senere blev det forbudt hende at kalde sig Grevinde til Slesvig og Holsten, og der blev derhos i største Hemmelighed holdt skarpt Opsyn med hendes hele Gjøren og Laden. Hun levede forresten ikke længe, efterat hun havde mistet Grevindetitelen. Hun døde nemlig strax efter Roskildefreden (9de April 1658).

Svigersønnepartiets Fald betegner et merkeligt Skridt fremad i Retning af Magtens Centralisation. Adelen var benyttet til at kue Høiadelen; men herigjennem havde den — politisk talt — tilføiet sig selv Ulivssaar. I Virkeligheden var det ikke den, men Kongen, som i denne Henseende var den seirende Part; han havde nemlig faaet Aanderum. De Undersøgelser, som var anstillede i Anledning af Svigersønnernes Falsknerier, havde indjaget de adelige Lensherrer en gavnlig Skræk. Der kom noget bedre Orden i det offentlige Regnskabsvæsen; men forøvrigt vedblev den gamle Slendrian at være herskende i det hele Styre. Rigsraadet lægger for hver Tid, som gaar, større og større Ængstelighed for Dagen, og Vaklen og Trøstesløshed giver efterhaanden alle dets Forhandlinger et særeget Præg, der ikke træder mindst frem under kritiske Forhold. Navnlig viser der sig, naar Talen er om at bringe Landets Forsvarsvæsen i Orden, den fuldstændigste Mangel paa Samhold og sund Sans. Aar ud og Aar ind var de kongelige Forslag i denne Sag Gjenstand for Behandling, men Rigsraadet kunde aldrig blive færdig med sine Overveielser. I det hele faar Rigsraadets Virksomhed sin mest træffende Karakteristik ved en Bemærkning, som et af dets Medlemmer Kristen Skeel under 20de September 1656 anførte i sin Dagbog: "Vi snakker derom og gjør intet derved, saa Gud maa ikke være iblandt os." Det er som en døsig, lummer Luft hviler trykkende over Samfundets øverste Lag.

Men i de lavere gjærede det sterkt, og alt tydede paa, at en Omvæltning maatte være nær forhaanden. Durells Skildring giver os det rette Syn paa Forholdene: det var Adelen og Adelens Privilegier, som hindrede Landet fra at komme ud af det politiske Uføre og "som var formidable (gruopvækkende) baade for Kongen og den gemene Mand". "Staten er syg til Døden", heder det i et anonymt Skrift fra denne Tid. "Intet kan foretages til dens Ophjælp, uden at det præjudicerer (skader) Adelen. Dette Rige bliver med Tiden et rent Prakkerland, forbi Borger, Prest og Bonde i intet Land er mindre agtede. Vi kaldes die dummen Dänen (de dumme Danske), forbi vore Consilia (Raad) staar alene paa 2—3 Hoveder, hos

Digitized by Google

andre Folk derimod siger hver Mand sin Mening frit."*) Af lignende Udtalelser har man flere, som gaar i samme Retning, og fra Hoffets Kredse udtaltes det aabenlyst, at Haandfæstninger stred mod den Myndighed, som tilkom Kongen.

Dette er ram Prosa. Paa Vers og i Allegorier kom Folkets Anskuelser om Adelsvældets Skadelighed tilorde paa en endnu mere haandgribelig Maade, og der pegtes med Bestemthed paa, hvor Helseboden var at søge. I et Digt, "Icon nobilium, det er de danske Adels Kontrafej, naar de skal gaa imod deres og Fædrelandets Fiender," som findes paa det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn og vistnok er forfattet i et af disse Aar, heder det:

Thi skal de længe bær' Rigens Taske,
Da maa snart Kongen gaa udi Aske,
Skal de saa herske over alle Stand,
Nødes vi snart at løbe af Land

Skal de saa længe i Riget raade,
Vil det gaa Danmark i onde Maade,
Skal de saa bær' Officerers Navn,
Vil det ei vorde Danmarks Gavn.

O Gud, du for dit hellige Navn,
Søg Æren din og vor Riges Gavn,
Bevar dit hellige rene Ord
Og bryd Tyrannernes grumme Mod.

Bevar vor Konge, giv hannem Lykke
Og briv hans Anslag efter hans Tykke,
At du maa æres, Riget udbredes,
Og Landets Fiender de kan bortspredes.

Blandt Almuen udspredtes der foregivne Spaadomme om, "at Danmark, efterat de Ulve, som havde forstyrret det, var udjagne, skulde komme til Ro og høi Stand. Da skulde Regimentet gives til en, som skulde gjøre, at Riget nød gode Dage".

Det kan lægges til, at saa sterkt var Sind og Tanker optagne med den Forandring i Statsforfatningen, som formodedes at indtræffe med det første, at en lærd Videnskabsmand ved denne Tid læste det samme i Stjernerne og i Tegn paa Himmelen.

Det var til Kongen, de lavere Stænder satte sit Haab og sin Tillid, og navnlig opstod der efterhaanden imellem ham og Borgerstanden en taus Forstaaelse og en sagte Tilnærmelse. Usandsynligt er det ikke, at der ogsaa efter Midten af 1650-Aarene har været et Forbindelses-

*) Anført efter Hammerich, Danmark under Adelsvælden IV, 180.

Digitized by Google

led mellem dem, og dette maa i saa Fald have været det saakaldte "unge Raad" eller "de Unges Raad," som var en Torn i Øiet paa Medlemmerne af det fra gamle Tider overleverede Rigens Raad. Dette "unge Raad" — Benævnelsen var oprindelig en Spydighed, som de gamle Rigsraader slog om sig med — bestod fra først af vistnok af den dygtige Jurist Theodor Lente fra Osnabrück, Holsteneren Kristofer Gabel og maaske et Par andre, der havde været i Kong Fredriks Tjeneste fra hans tidlige Ungdom og havde vundet hans fuldkomne Tillid. Saaledes nævnes disse allerede i 1651 som Kongens Fortrolige i alskens Statssager, og i 1654 er deres Indflydelse hos Kongen saa stor, at en af de gamle Rigsraader skriver om dem til Korfits Ulfeldt: "De holder Kongen saa varm, at snart ikke en ærlig Mand kan faa ham i Tale, medmindre en af dem er tilstede. Paa den Maade kan Sandheden aldrig komme for Dagen, men de, som har Magten, regjerer, som de vil. Gud raade udi Længden, hvorledes det skal gaa. Den, som nu ikke vil give mere bort, end han selv har, kaldes iblandt Hoben et ondt og arrigt Menneske."

Sandsynligvis var det ogsaa disse Mænd, Adelen havde for Øie, da den paa Rigsdagen i Odense bad Rigsraadet tage i Agt, at Ingen blev adlet, med mindre han havde gjort sig fortjent dertil i Marken mod Rigets Fiender.

I hvilken Retning det unge Raads Indflydelse gik, skulde en ikke ret fjern Fremtid vise; ihvorvel de Raadslagninger, som fandt Sted mellem det og Kongen, holdtes hemmelige, kan man dog paapege enkelte Momenter, der angiver Udviklingens Gang. Hvad Rolle det unge Raad har spillet i de Forhandlinger, som i Fredrik III's første Regjeringstid førtes om Oprettelsen af en staaende national Hær, er endnu ikke bragt paa det rene; men at det er det, som havde den væsentligste Andel i Udbrudet af den Krig, som skulde skaffe Kongen en Hær og derigjennem Enevældet, maa anses for mere end blot og bar Sandsynlighed, naar man paa den ene Side har for Øie Rigsraadets Tvivlraadighed, Vankelmod og Uvirksomhed og paa den anden Kongens til det eventyrlige og forvovne gaaende Krigsbegeistring.

En klarere Oversigt har vi derimod over det unge Raads forberedende Arbeide paa at faa anerkjendt det arvelige Kongedømme, hvorved det vilde hæves til en virkelig Magt i Staten. Navnlig træder disse Bestræbelser sterkt frem under Forhandlingerne om Kongesønnen Kristians Valg til Thronfølger.

Fredrik III havde altid ligesom sin Fader anset Norge som sit Arverige, og det var ogsaa kun ved at opgive sit Krav paa Norge som saadant, at han opnaaede at komme i Besiddelse af Danmarks Throne. Men hermed betragtede han ikke Spørgsmaalet afgjort, og da der i 1649 og 1650 blev Tale om at vælge Kongens Søn Hertug Kristian til Thronfølger, kom det atter frem og da i en alvorligere Form. Kongen gik nemlig ud fra, at

Digitized by Google

Norge maatte anses for Prinsens Arverige, saa at Valget kun skulde finde Sted for Danmarks Vedkommende. Paa denne Fordring vilde Rigsraadet ikke gaa ind, da Anerkjendelsen heraf vilde skaffe Kongedømmet en ganske anderledes selvstændig Stilling, end det i den sidste Tid havde indtaget. Paa Rigsdagen i 1650 foreslog Kongen derfor et Kompromis, saaledes at Stridsspørgsmaalet blev omgaaet derved, at der i Valgbrevet blev indført, at Thronfølgeren valgtes "til denne Krone", i Stedet for "til disse Riger og Lande" eller "til Danmark og Norge". Geistligheden og den største Del af Borgerskabet imødekom dette hans Ønske; men Rigsraadet, Adelen, Universitetet og Sorø Akademi valgte ham til begge Kongeriger. Men med alt dette opgav Kongen ikke paa nogen Maade Fordringen paa, at Norge skulde betragtes som hans Slægts Arverige.

De Forhandlinger, som førtes mellem Kongen og Rigsraadet, er af ikke liden Betydning for Norges statsretslige Forhold og maa vel nærmest betragtes i Sammenhæng med den motiverede Indsigelse, som Kantsleren Jens Bjelke paa Stændernes Møde ved Kongens Hylding havde fremført, og som med Støtte i den i Norge herskende Anskuelse hævdede Norge som et Arverige. Vi har ogsaa andre Udtalelser fra norsk Side, som tydelig viser, at der i Norge var flere, som fandt det Forhold, hvori Norge dengang faktisk stod til Danmark, trykkende for den nationale Følelse og derfor med Iver omfattede Tanken om Kongehusets Arveret til Norge som et Middel til at udfri Fædrelandet fra Adelens usurperede Vælde*). Saaledes blev der, vistnok i 1649, da Fremgangsmaaden ved Prins Kristians Valg og Hylding drøftedes i Danmark, indgivet en udførlig Forestilling, der neppe har været uden al Indflydelse paa Kongens Holdning, idet den tør have skjærpet hans Blik for Vigtigheden af, at Kongehusets Fordring paa Arveret til Norge opretholdtes.

Forfatteren, en Nordmand, giver nemlig Kongen Anvisning paa at vinde de norske Stænder og ved Hjælp af dem at gjennemføre et Statskup, hvorved han skulde hævde og faa Norge anerkjendt som sit Arverige, udsondre den norske Administration fra den danske og istandbringe et nyt Unionsforhold mellem begge Riger. Skriftet indledes med følgende særdeles karakteristiske Ytringer: "Det er en lang Tid, siden jeg haver kvitteret mit Fædreland Norge, og opholdt mig i fremmede Lande, mest af den Aarsag, at jeg kunde ikke se og tolerere den Servitut (Trældom), hvilken Danmark vilde paalægge bemeldte mit Fædreland, som altid af Begyndelsen haver været et frit og separeret Kongerige fra Danmark, og dog nu maa passere for en Provincie, dependerende (afhængig) af Danmarks Krone. Med hvad Hjertens Smerte jeg haver hertildags tolereret denne Injurie (Uret, Vanære), som i saa Maade mit Fædrelard vederfares, kan jeg ikke exprimere (udtrykke); trøster mig dog herved alene, at Norge haver bekommet Eders Kgl. Majestæt

*) Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I, 269.

Digitized by Google

til Konge og Regent over sig, hvis store Gudfrygtighed (som er en Moder til al timelig Velstand), høie Forstand og Retfærdighed er bekjendt over den ganske Verden; forhaaber derfor, at E. Kgl. Maj. skal sætte Norges Rige i sin forrige Tilstand og E. Kgl. Maj. bruge den Arverettighed, som E. Kgl. Maj. af Gud og Naturen haver. Men, eftersom denne Sag vil drives med synderlig Conduite, da haver jeg af underdanigste Skyldighed forfattet dette lidet Consilium (Forslag) og E. Kgl. Maj. det tilsende; kanske der tør findes noget derudi, som kan tjene til dette Verks Avancement (Fremme), hvis og ikke, haver jeg dog villet temoignere (bevidne) dermed min underdanigste Devoir (Pligt)."

Et andet Statsskrift, der peger i samme Retning, tør vistnok antages at være udgaaet fra Hofkredsen, ialfald fra den ydre Klik, som havde dannet sig udenom "det unge Raad". Det var den af Jens Dolmer forfattede og ved den nedenfor omtalte Hylding i Kristiania 1656 overleverede Afhandling: "Norges Rige Arve-Rige, det er: kort og klart Bevis og Underretning, at Norges Rige haver ikke aleneste af første Begyndelse, men og altid siden været og nu er et ret Arverige" *).

Forfatteren søger i denne af Norges Historie, som han grundig har studeret, at godtgjøre, at dette Land var og altid havde været et Arverige, og at det var saa langt fra, at de Danske havde Ret i sin Paastand, at hvo, som bliver udvalgt til Konge i Danmark, han skal tillige være det i Norge, at det "med bedre Fundament lader sig disputere, at hvo, som bliver udvalgt til Konge i Norge, han skal tillige være Konge i Danmark." Skriftet er affattet i en mod Danmark og den daværende danske Regjeringsform yderst bitter og derhos temmelig truende Tone. Paa det Sted, hvor den af Herredagen i 1536 fattede Beslutning om Norges Stilling omtales, citerer han Huitfeldts Udtryk: "Er paa den Herredag til Kjøbenhavn 1536 noget haardt og strengt raadslaget over de Norske, at de fremdeles ikke skulde have deres eget Raad, men regjeres som en anden Provins under Danmark." Hertil knytter han følgende Bemærkning, der neppe var uden aktuel Betydning: „Dette maa nok

*) Jens Dolmer, som efter Prof. Dr. Gustav Storms Bevisførelse utvivlsomt maa anses for at være Skriftets Forfatter, var født omtrent 1611 og blev i Juli 1640 ansat som Lærer for Kristian IV's Søn Ulrik Kristian Gyldenløve. I Begyndelsen synes han at have udført sin Gjerning til Kongens Tilfredshed, idet han et Par Aar efter fik Løfte paa Aarhus Domkirkes Sognekald, som han ogsaa erholdt, da det i 1647 blev ledigt. Men kort efter blev Kongen yderlig opbragt paa ham, da han havde gjort sig skyldig i "grove Excesser", idet han i Drukkenskab havde givet Kongesønnen et Ørefigen, "en ridderlig Gjerning", som Faderen var meget forbitret over, især da han opdagede, at Mester Jens "med stor Flid" havde forsømt Sønnens Undervisning Han mistede nu det Kald, han nys havde faaet, og levede i flere Aar uden nogen fast Stilling, indtil der i 1656 som Belønning for hans politiske Forfatterskab tilstodes ham en aarlig Pension af 300 Rdlr., indtil der blev et Kanonikat ledigt i Oslo Kapitel. Til Pensionen var knyttet den Betingelse, at han skulde fortsætte sine Studier "over danske Antikviteter", og denne Pension skal han have oppebaaret til sin Død (1670).

Digitized by Google

Hvitfeldt med al Rette kalde et haardt og strengt Raadslag, eftersom det er ikke at forsvare hverken for Gud eller Norges Arvinger og Indbyggere, og er at forundre, at de Norbagger, der de finge saadant at vide, ikke strax ere faldne fra de Danske og fra den oprettede Union mellem Rigerne . . . og at ikke heraf er optændt en blodig Krig mellem Rigerne og stor Blodsudgydelse foraarsaget. Enhver retsindig Læser give her Agt paa, hvor skammeligen og slemmeligen de Danske have brudt den Union og Forening, mellem Rigerne var gjort. Er det den Samdrægtighed og synderlige Kjærlighed, det ene Riges Indbyggere skulde bevise det andet efter Unionens Formeld?" Han gaar derpaa over til at bevise, at den paa Herredagen i 1536 fattede Beslutning maa være ugyldig og uden forbindende Kraft for Nordmændene, som aldrig har gaaet ind paa den. De Danske har følgelig ingen Ret eller Myndighed til at vælge eller forordne Konger i Norge. "Men vilde de Danske søge Rettighed til Norges Rige med Magt og Gevalt, saa havde Norges rette Arvinger saavelsom alle Indbyggerne billig og retmæssig Aarsag til vim vi repellere (ɔ: sætte Magt mod Magt) og med Sværdet at forfægte deres Arverige, gamle Privilegier og Friheder, var og Danmark bastant nok, om det skulde gjælde, saa det skulde de Danske snarest og mest fortryde, som saadant ved deres Overvold havde givet Anledning til og forvoldet." Skriftet maa være faldet i Kong Fredriks Smag, hvormeget end enkelte Udtryk maa have skurret i danske Øren, og det indbragte som sagt Forfatteren en Belønning.

Ved Siden af disse Arbeider vil man ogsaa finde Udtryk for den samme Stemning i en hidtil utrykt latinsk Afhandling, der ligeledes er forfattet paa denne Tid.

Først 6 Aar efter de ovenfor omtalte Forhandlinger med de danske Stænder fandt Prins Kristians Hylding i Norge Sted. Til denne, der skulde afholdes i Juli Maaned, samtidig med en norsk Herredag, indkaldtes under 12te Februar 1656 alle Adelsmænd, Lagmænd og Biskoper, to Kanniker med Fuldmagt af hvert Kapitel, Provsten og to Prester "af hvert Skibrede" med Fuldmagt af de andre Prester, fra hver Kjøbstad en Borgermester med to Raadmænd og to fornemme Borgere med deres Stadssegl og alle Borgeres Fuldmagt, samt af hvert Prestegjeld to Lagrettesmænd med tvende "Embedsmænd" (d. e. i Datidens Sprog Haandverkere). Kongen og Prinsen reiste fra Kjøbenhavn den 16de Juli paa en Flaade under Kommando af Admiral Kristofer Lindenov og ledsagedes af Kantsleren Kristen Thomessøn Sehested, Kammersekretær Theodor Lente, Livmedikus Peter Bülche, Hofmarskalk Adolf Henrik Pentz, Hertug Ernst Gynther af Sønderborg, Generalmajor Ulrik Kristian Gyldenløve o. fl. Opholdet i Kristiania varede i otte Dage, fra 18de eller 19de Juli til den 28de i samme Maaned. I Forhold til den Pragt, som 8 Aar tidligere af Hannibal Sehested var bleven udfoldet ved Kongens egen Hylding, gik Høitideligheden denne Gang temmelig stille hen, og der udfoldedes heller

Digitized by Google

ikke synderlig Overdaadighed efter Omkostningerne at dømme, da disse, foruden Vinen, ikke synes at have udgjort mere end 4,554 Rdlr. Hyldingen fandt Sted den 21de eller den 23de Juli, uvist hvilken af Dagene. Forud for og samtidig med Hyldingen holdtes Stændermøde og Herredag. Ved den sidste, som holdtes af den nye Statholder, Nils Trolle, Jens Bjelke og Rigsraaderne Kristen Skeel, Henrik Rantzau og Axel Urup, blev der i alt behandlet 116 Sager. Ved Stændermødet knytter den fornemste Interesse sig til den Tale, som Kantsleren Kristen Thomessøn Sehested holdt den 20de Juli. I denne søgte han nemlig at glide let hen over det ømfindtlige Spørgsmaal om Norges statsretslige Stilling, men synes alligevel at have fremkaldt Modsigelse og Protest fra Stændernes Side, idet disse denne Gang, ligesom i 1648, har hævdet Norges Stilling som Arverige eller ialfald har fundet Norges Ret krænket ved de danskes ensidige Kongevalg. Spørgsmaalet maa dog sandsynligvis være bleven henstaaende uafgjort, idet man stiltiende er bleven enig om at lade enhver bruge det Udtryk, han selv ønskede; "det laa ikke i Tidens Aand at lægge an paa Stringents i de statsretslige Udtryk, naar ikke Øieblikkets Tarv syntes nødvendig at kræve det", mener Rigsarkivar Birkeland. Forfatteren af Skriftet "Norges Rige Arverige", siger dog, saavidt man kan se, ligefrem, at Prinsen blev hyldet med alle Stænders Villie som Nordmændenes rette Arveherre.

Om Stændernes Forhandlinger forøvrigt haves ingen Efterretning. I selve Indkaldelsen havde Kongen udtrykkelig frabedt sig "utilbørlige" Klager over Skatter og andre kongelige Rettigheder. Derimod fremkom der fra den norske Adel forskjellige Anker. De fordelagtige Privilegier, som under 31te August 1648 var tilstaaede denne Stand, var for at undgaa Misforstaaelser og Tilsnigelser under 1ste Januar 1649 udfærdigede i en ny Redaktion, som vistnok ikke traadte Adelens Ret for nær i nogen Henseende, men blev alligevel modtagen med Misnøie. Paa en Herredag i Bergen 1652 blev der af den nordenfjeldske Adel krævet den samme Kontribution til Landskiste og Magaziner, som den danske Adel havde bevilget; hertil blev der svaret, at den vilde opfylde Kongens Begjæring, men til Gjengjæld fordrede den selv sine Privilegier opretholdte i Overensstemmende med Privilegierne af 1648. Herpaa erhvervede da Statholderen "naadigst Resolution og Consentering." I 1655 forlangte Adelen, at Kantsleren herefter skulde vælges af den norske Adel paa samme Maade, som de danske Rigsraader valgtes af sine Standsfæller, og derhos have Sæde i Rigsraadet; men dette afsloges. Heller ikke de "Gravamina" (Ankeposter), hvormed den fremkom ved Hyldingen i 1656, synes at have ført til nogen Udvidelse af dens Privilegier.

I Slutningen af Maaneden reiste Kongen og Prinsen over Moss og Fredriksstad med to Jagter til Baahus og derfra med Flaaden tilbage til Danmark.

Digitized by Google

Krig med Sverige 1657—1658. Roskildefreden.

Siden Gustav Adolf havde fundet Heltedøden paa Markerne ved Lützen, havde hans Datter Kristina beklædt Sveriges Throne, først under en Formynderregjering, men siden sin 18de Fødselsdag (8de Decbr. 1644) som styrende Dronning. Fra nu af øvede hun en ikke ringe Indflydelse paa Regjeringsanliggendernes Gang, og de gamle Raadsherrer, som i hendes Barndom havde siddet ved Statsroret, fik snart at føle, at den unge Dronning kunde udfolde en større Selvstændighed, end de ønskede, hun skulde være i Besiddelse af. Hun var en besynderlig Blanding af sin Faders store og sin Moders smaa Egenskaber. Efter den første havde hun arvet Kraften og Geniet, hans Sans for Videnskab og Kunst og hans henrivende Veltalenhed, efter den sidste Lunefuldhed og Vægelsind; derhos var hun i høieste Grad ærgjerrig og egoistisk, stolt og kold. Medens hun sad paa Thronen, beilede mange Fyrster til hendes Haand og til Landets Krone; vi har saaledes hørt, at Kong Kristian IV gjentagne Gange fremsatte Giftermaalsforslag for to af sine Sønner, Ulrik og Fredrik. Men hun nærede Modbydelighed for Ægtestanden, som hun kaldte et uværdigt Aag for Kvinden.

De ivrigste Bestræbelser for at blive hendes Ægtefælle udfoldedes af hendes Fætter og Fosterbroder, Pfalzgrev Karl Gustav, som ogsaa længe havde de bedste Udsigter til at blive den lykkelige. Fra Barndommen af havde der hersket gjensidig Hengivenhed mellem dem; men da Kristina blev den modne Kvinde, var det forbi. Ganske vist havde hun lovet Pfalzgreven at blive hans Gemalinde, ifald hun giftede sig; men det vilde hun ikke. For at holde ham skadesløs for, hvad han herved forliste, fattede hun lidt efter lidt den Beslutning at afstaa ham sin Krone; et foreløbigt Skridt i denne Retning var at overdrage ham Overbefalingen over Hærene i Tyskland, og det næste at faa ham anerkjendt som sin Thronfølger, saaledes at Kronen skulde gaa i Arv til hans mandlige Afkom. Paa Rigsdagen i Upsala 1654 frasagde hun sig endelig Kronen til Fordel for ham, og samme Dag (6te Juni) fandt hans Kroning Sted. Umiddelbart efter forlod hun Landet i saadan Hemmelighed og Hast, at det næsten saa ud som en Flugt; da hun satte Foden paa fremmed Grund, udtalte hun sin Glæde over at være bleven fri og sit Haab om aldrig tiere at komme tilbage til Sverige. Nogen Tid efter gik hun over til den katholske Lære. Senerehen, efter Karl X's Død og i Aaret 1667, søgte hun vel at faa tilbage den Throne, hun frivilligt havde givet Afkald paa; men dette lykkedes ikke, og efter et rigt bevæget Liv, fuldt af de grelleste Modsætninger, døde hun i Rom den 9de April 1689.

Med Karl X Gustav steg en ny Æt paa Sveriges Throne, det pfalziske Kongehus, hvis tre rigt begavede Konger skulde hæve Landet til

Digitized by Google

den høieste Anseelse, ikke mindst paa Bekostning af den dansk-norske Stat, som de til sine Tider truede med den fuldstændigste Opløsning.

Karl X Gustav var ved sin Thronbestigelse 32 Aar gammel og havde allerede tildraget sig en vis Opmerksomhed som den, der afsluttede Tretiaarskrigen som Øverstbefalende paa svensk Side, og senerehen som en dygtig Diplomat. Men under Dronning Kristinas sidste Regjeringstid indtog han en temmelig tilbagetrukken Stilling.

Da han overtog Riget, stod det her i mange Henseender ilde til, skjønt det udvortes betragtet tog sig meget prægtig ud. Finantserne var i bedrøvelig Forfatning, da Dronning Kristina havde sløset i ganske forfærdelig Grad med Kronens Gods, hvis Afkastning paa denne Tid udgjorde det egentlige Grundlag for Statsforvaltningen. Embedsmændene havde paa lang Tid ikke faaet Lønning, Forsvarsvæsenet befandt sig i Forfald, ja selv ved Kongens Hof føltes den Mangel, som herskede over det hele Land. I selve Riget stod Partierne, de ofrälse og de frälse (de ufri og de fri), skarpt mod hinanden, idet Adelen havde faaet et Overtag, som lovede intet godt for Samfundets Trivsel og Udvikling. Fra Massen af Befolkningen knurredes der heilydt over, at Rigets ydre Storhed tilsidst vilde koste Folket dets personlige Frihed. Hertil kom, at Rigets Stilling udadtil ikke paa langt nær var betrygget. Navnlig befandt Sverige sig paa spændt Fod med Polen og Danmark-Norge. Stumsdorfer-Stilstanden, som i 1635 var afsluttet med det førstnævnte Rige, havde vistnok indstillet Fiendtlighederne, men ansaas ikke synderlig paalidelig. De polske Vasa-Konger opgav nemlig ikke Haabet om at komme tilbage til Sverige og følte sig sikre derpaa, saalænge Dronning Kristina ikke giftede sig. Derhos var Tilbageerobringen af det til Sverige afstaaede Livland et Maal, de havde for Øie. Ganske vist havde Svenskerne tænkt paa at tvinge Polakkerne til endelig Fred, da de ved Tretiaarskrigens Slutning fik sin tyske Hær ledig; men da blev der intet af med det, da Frankrige, som stod i venskabeligt Forhold til begge Magter, bestræbte sig for at faa Stilstanden opretholdt. Da Karl X Gustav kom paa Sveriges Throne, negtede den polske Konge Johan Kasimir, yngre Søn af Kong Sigismund, at erkjende ham som Konge, og Karl Gustav maatte derfor fra første Stund af have sin Opmerksomhed henvendt paa en Krig med dette Rige.

Forholdet til andre europæiske Magter var ikke længere det samme, som det paa Tretiaarskrigens Tid havde været. Efter Freden i Westfalen havde Sverige fjernet sig fra Frankrige, og Holland havde af Frygt for det voxende svenske Østersøvælde nærmet sig Sveriges Fiender, Danmark og Polen. Karl Gustav saa sig da nødt til at søge nye Bundsforvandte i England, som var Hollands Medbeiler tilsjøs og som ved denne Tid styredes af Protektoren Oliver Cromwell, og i Brandenburgs store Kurfyrste Fredrik Wilhelm; men i det hele taget gik hans Stræben dog ud paa at grundlægge

Digitized by Google

en selvstændig svensk Politik, hvis fornemste Maal i første Række var at gjennemføre Svenskernes Herredømme over Østersøen paa Polens Bekostning.

Som Grunde til at paaføre Polen Krig anførte Kong Karl Gustav denne Stats Vægring ved at slutte Fred med Sverige paa Grundlag af Liflands endelige Afstaaelse og Johan Kasimirs Fastholden af sine Krav paa Sveriges Krone. I Virkeligheden maa Aarsagen til Krigen dog snarere søges i Karl Gustavs egen Stridslyst, den svenske Adels Higen efter at indlægge sig ny Krigerære samt i de Vanskeligheder, hvori Polen var stedt. Den Magtstilling, Sverige havde vundet i de tidligere Krige, lod sig alene opretholde ved nye Seire, idet det ved en gjennemført krigersk Politik maatte stræbe efter at holde sig fra Livet de Nabostater, det havde plyndret. Spørgsmaalet dreiede sig derfor ikke om, hvorvidt Krig skulde føres eller ei, men alene om, mod hvilket Rige den skulde føres. Karl Gustav valgte det første Rige som det, hvor størst Hæder og Fordel var at høste.

Om Sommeren 1655 rykkede den svenske Hær i to Afdelinger ind i Polen, som allerede tidligere var sønderslidt af indvortes Partistridigheder og haardt hjemsøgt af Russer og Kosakker. Uden at møde nogen Modstand, som var Omtale værd, satte Karl Gustav sig i Besiddelse af Hovedstaden Warschau, som overgav sig uden Sværdslag, slog den polske Hær i flere Træfninger og indtog efter en kort Beleiring Fæstningen og Byen Krakau. Johan Kasimir flygtede til Schlesien, og Seirherren lod sig hylde i de polske Landskaber og af Hæren. Efter kun tre Maaneders Felttog var næsten hele Polen erobret.

Brandenburgs Kurfyrste, Fredrik Vilhelm, havde hidtil spillet en tvetydig Rolle saavel overfor Polen, til hvis Konge han som Hertug af Østpreussen stod i Lensforhold, som overfor Sverige. Da Karl Gustav ikke vilde tilstaa ham den Suverænitet over Hertugdømmet Preussen, som han forlangte, satte han sig i Forbindelse med Stænderne i polsk Preussen og sluttede Overenskomst med dem om gjensidigt Forsvar mod Svenskerne. Derhos henvendte han sig til Holland og Østerrige om Hjælp. Karl Gustav besluttede da at vende sig mod ham, før nogen kunde række at komme ham til Undsætning. I Begyndelsen af November 1655 faldt han i Forening med Gustav Otto Stenbock ind i Preussen, hvor han i Hast satte sig i Besiddelse af de faste Stæder Thorn og Elbing, rykkede i Ilmarscher mod Königsberg, hvor Kurfyrsten opholdt sig, og indesluttede Byen. Stillingen var ret egen. Der var nemlig hverken Krig eller Fred; men det gjaldt for Karl Gustav at faa et Forbund med Kurfyrsten istand, selv om han skulde tiltvinge sig det med Vaaben i Haand. Kurfyrsten maatte give efter, og den 7de Januar 1656 sluttedes en Overenskomst i Königsberg, der gjorde Kurfyrsten til Sveriges Forbundsfælle og stillede hans Land Østpreussen i Lensforhold til Sverige.

De europæiske Magter nærede nu en alvorlig Frygt for, at Karl Gustav vilde opkaste sig til Konge af Polen og oprette et nyt Monarki,

Digitized by Google

som skulde omfatte hele Nordeuropa. Dette var dog ikke Tilfældet, om Kongen end til sine Tider kan have tænkt derpaa. Hvad han tilsigtede, var vistnok alene en Deling af Polen, hvorved alle de polske Østersølande skulde tilfalde Sverige; Kurfyrsten af Brandenburg skulde som Hertug af Østpreussen ligesom Hertugen af Kurland blive svensk Vasal, ifald han ikke maatte foretrække at bortbytte sit Hertugdømme mod Dele af det indre Polen.

Men allerede denne dristige Plan var og kunde ikke blive andet end et Gjøglebillede, der aldrig vilde antage fast Form. En Gjennemførelse heraf maatte nemlig af de øvrige Magter være bleven anset som en Forrykkelse af Europas Ligevægt, der vilde være en stadig Trusel mod deres egen Sikkerhed. Fra Østerriges og Hollands Side blev der ogsaa strax udfoldet de ihærdigste Bestræbelser for at sætte den svenske Erobringspolitik Skranker. Paa samme Tid, som de selv foretog omfattende Rustninger, arbeidede de med Iver paa at faa draget den brandenburgske Kurfyrste fra den svenske Konges Sag og senerehen paa at drive saavel Rusland som Danmark-Norge til aaben Krig mod ham.

Om Vinteren reiste Polakkerne sig under Stefan Czarniecki mod det fremmede Vælde, som truede med at tilintetgjøre deres nationale Selvstændighed. Ligesaa brat, som Polen var bleven lagt for den svenske Erobrerkonges Fødder, reiste det sig nu til en Fortvivlelsens Kamp mod ham. Der indtraf en haard Vinter med dyb Sne og sterk Frost. Ikke desmindre brød Karl Gustav i Januar Maaned op fra Königsberg og rykkede sydover under stadige Træfninger med de polske Friskarer, der foruroligede den af Hunger, Udmattelse og Kulde sterkt medtagne Hær, helt til Jaroslav i Galizien, der blev det sydligste Punkt for hans Bevægelser, og efter en kort Rast her igjen nordefter. Efter mange Eventyr lykkedes det ham om Vaaren at kaste sin sterkt sammensmeltede Hær ind i Varschau. Hele Vaaren og Sommeren igjennem førtes der saa en haardnakket Kamp. Lykkedes det de svenske Hære at tvinge Polakkerne til ordentlige Slag, var Seiren som tiest paa deres Side. Men disse opveiedes fuldstændigt i den "lille Krig", hvori Polakkerne var sande Mestere. I Juni Maaned lykkedes det den hjemvendte Johan Kasimir at tvinge den svenske Besætning i Varschau efter et heltemodigt Forsvar til Overgivelse, og nu blev Karl Gustavs Stilling rent fortvivlet, især da der trak mørke Skyer op over den politiske Horisont. Fra Østerriges og Danmarks Side truedes der med Fredsbrud, og Hollænderne sendte en Flaade til Østersøen for at undsætte Danzig, som beleiredes af en svensk Hær. Det lykkedes dog Karl Gustav paa dyre Vilkaar i Marienburg at faa istand et nærmere Forbund med Kurfyrsten af Brandenburg, der mod Vederlag i nogle polske Landskaber skulde stille sin Hær til hans Raadighed, hvorpaa de i Forening rykkede mod Johan Kasimir, der stod udenfor Varschau med 40000 Mand, en Styrke, som var mindst dobbelt saa stor som de forbundnes. I Slaget udenfor Varschau, der varede i tre Dage (17de—20de

Digitized by Google

Juli 1656) blev den polske Hær sprængt fra hinanden. Men strax efter vilde Kurfyrsten af Brandenburg skille Lag, og kun mod at erholde Suveræniteten over Østpreussen lod han sig formaa til at fornye Forbundet med Sverige ved en Overenskomst, der i November 1656 blev sluttet i Labiau. I den opsatte Traktat taltes der om, at Sverige "i det mindste" skulde sikres en Del Landskaber, naar Freden med Polen kom istand. Men neppe var Aftalen i Labiau truffen, før Kurfyrsten raadede Karl Gustav til at slutte Fred med Johan Kasimir, mod at denne afstod Lifland og gav Afkald paa alle Fordringer paa Sveriges Krone. Men dette ændsede Karl Gustav naturligvis ikke; thi det havde han sagtens opnaaet uden at føre Krig. Forøvrigt syntes han nu, at hans Sag stod paa bedste Fod; thi paa samme Tid kom ogsaa et Forbund med den siebenbürgske Fyrste Ragoczi istand. Hans Haab blev end mere oplivet ved den Seir, Oberst Rutger von Ascheberg ved Konitz vandt over Czarniecki.

Men nu havde Russerne, som blev bearbeidede fra østerrigsk Side, begyndt at røre paa sig. De gjorde Indfald i de svenske Østersøprovinser, hvor de kun mødte liden Modstand, og beleirede Riga, som imidlertid af Guvernøren Simon Grundel Helmfeldt blev saa tappert forsvaret, at de efter 6 Ugers frugtesløse Anstrengelser maatte opgive Beleiringen og drage bort efter at have lidt uhyre Tab. Karl X Gustav forsøgte at faa istand et Forlig med den russiske Nabo; men Czaren hørte mere paa Keiserens Forestillinger og sluttede i Oktober 1656 et Forbund med Polen, hvis Krone han haabede at vinde. Men Krigen blev herefter fra hans Side ført med Lunkenhed, og i December 1658 kom der efter langvarige Forhandlinger en treaarig Vaabenstilstand istand.

Om den polske Krig i Aaret 1657 er der ikke meget at sige. I Forening med Ragoczi, der med 60000 Mand høist irregulære Tropper stødte til ham, forsøgte han at tvinge Polakkerne til Slag, uden at det lykkedes. Hans Stilling i det udpinte Land var alt andet end god, og usandsynligt er det neppe, at han havde maattet trække sig ud af hele Krigen. Da dækkede Danmarks Krigserklæring hans Tilbagetog fuldstændigt.

I Danmark havde man fra første Stund af med Bekymring modtaget Efterretningen om Karl Gustavs Seire i Polen. Skulde nu, som det lod til, ogsaa Preussen lægges under Sverige, saa vilde dette Rige blive aldeles eneraadende over Østersøen. At forhindre dette var den danske Regjerings høieste Ønske; men paa den anden Side vovede den ikke at angribe Sverige uden at have sikret sig Støtte hos mægtige Forbundsfæller.

Nu tegnede det imidlertid til at blive en almindelig europæisk Krig; thi samtidig med Krigen i Polen førte ogsaa Frankrige Krig med Spanien. Den franske Statsmand Mazarin havde nemlig længe søgt at faa Sveriges Bistand mod Keiseren, der var Spaniens Allierede, og vilde derfor bringe Fred

Digitized by Google

istand mellem Johan Kasimir og Karl X Gustav, som herved skulde skaffes frie Hænder i Tyskland. Keiseren paa sin Side opbød al sin Statskløgt for at hindre et saadant Opgjør og søgte ogsaa paa andre Hold at skabe Sverige Fiender. Keiser Ferdinand døde herunder; men da det var at forudse, at Frankrige, der om Vaaren 1657 havde sluttet Forbund med England, i Forening med dette Rige og Sverige vilde lægge an paa at hindre Ferdinands Søn Kong Leopold fra at blive valgt til tysk Keiser, nødtes Wienerhoffet til at følge den samme Politik, som hidtil var fulgt. Den 17de Mai 1657 sluttedes der med Polen en Overenskomst, der gik ud paa, at Østerrige skulde bistaa Johan Kasimir, og paa Grundlag af den skulde der tillige skabes et Forbund mod Sverige, der skulde omfatte Rusland, Holland, Danmark-Norge, flere tyske Fyrster, deriblandt ogsaa Kurfyrsten af Brandenburg, naar denne lovede Bod og Bedring, samt Tartarerne. "Det saa ud," heder det i et svensk historisk Verk, "som de to Krige i Syd og Nord skulde forene sine Luer til en fælles Brand, som var mægtig nok til at ødelægge hele Europa."

Da Karl X Gustav begyndte den polske Krig, troede han ikke, at han havde noget at frygte fra Danmarks Side, elendig som Tilstanden der var. Derimod søgte han at indgaa et Forbund med denne Stat, der gik ud paa at afstænge Østersøen for fremmede Magters Krigsskibe. Underhandlingerne indledes derom, men gik strax i Staa, da Danskerne forlangte, at Nederlandene skulde være med i Forbundet; men herpaa vilde Karl Gustav ikke indlade sig, da det netop var denne Magt, han havde for Øie, da han vilde faa Forbundet med Danmark istand. Hollænderne passede nu sit Snit; medens Underhandlingerne endnu var i Gang, sendte de nemlig et stort Gesandtskab til Danmark, og nu slog Danskerne strax om. Gjerne havde det danske Hof strax brudt Freden, men afholdtes derfra ved Efterretningen om de lysende Seire, som de svenske Vaaben tilkjæmpede sig paa de polske Valpladse. Men for hver Dag, som gik, blev Krigslysten i Danmark stadig større og større, og Kongen selv haabede at kunne stanse Svenskerne i deres Seirsløb, faa Toldfriheden i Øresund ophævet og gjenvinde de Landskaber, som var gaaede tabt i sidste Krig, navnlig Halland og Bremen. Fra Slutningen af 1656 blev han mere og mere fortrolig med dette Forsæt og blev af det unge Raad styrket deri; kun en Krig, hed det her, vilde øge Kongedømmets Magt paa Rigsraadets og Adelens Bekostning.

Men Landets Tilstand var dog ikke saadan, at en Krig ved rolig Eftertanke skulde synes tilraadelig. Baade Hær og Flaade var i meget daarlig Stand, og Saarene, den sidste Krig havde slaaet, var endnu langt fra helede. Men det var paa Hollands Hjælp, Beregningen blev opgjort, skjønt nogen Traktat endnu ikke var kommen istand, og derhos var det at vente, at Krigen i Polen skulde skaffe Karl Gustav fuldt op at gjøre. Ogsaa de Forestillinger, som Østerriges og Spaniens Diplomater gjorde,

Digitized by Google

faldt i god Jord; for disse Magter laa der nemlig stor Vægt paa at faa den svenske Konge og hans Hær dragen hen til en anden, fjernere liggende Krigsskueplads. Alt dette i Forening drev Fredrik III til at fatte den Beslutning at paaføre Naboen Krig. Efterat Krigen vel var kommen i Gang, blev der ogsaa under 17de Juni sluttet en Traktat med Holland, den saakaldte Ampliationstraktat, hvorved Hollænderne gav den danske Konge Tilsagn om 6000 Mand Hjælpetropper. I Juli Maaned sluttedes Forbund med Polen, og der dreves Underhandlinger med Kurfyrsten af Brandenburg, som i Forening med Østerrige skulde hindre Karl Gustav fra at forlade Polen.

Efterat der allerede fra Udgangen af 1656 havde været foretaget omfattende Hvervninger, blev der i Februar Maaned sammenkaldt et Møde af de danske Stænder i Odense, som med stor Beredvillighed gik ind paa at bevilge de fornødne Midler til Krigen. Paa samme Tid blev ogsaa de norske Stænder indkaldte til forskjellige Steder i Løbet af Mai Maaned, og disse efterkom ogsaa med de danske Standsbrødres Exempel for Øie de Fordringer, som Kongen stillede til dem. I den samme Ordre, hvori Stændernes Indkaldelse blev paabudt, blev det ogsaa paalagt Statholderen, Nils Trolle til Trolleholm og Gaunø, der i 1656 havde efterfulgt den Aaret i Forveien afdøde Gregers Krabbe, Hannibal Sehesteds Eftermand, at træffe forskjellige Anstalter til Landets Udrustning og Forsvar.

Krigen var uundgaaelig. Den omfattedes af næsten det hele Folk med Begeistring, og de Underhandlinger, som den svenske Regjering forsøgte at aabne — om for Alvor eller paa Skrømt faar staa derhen —, blev afviste ved den Holdning, det danske Hof indtog. Den 1ste Juni udfærdigedes Feidebrevet, der opregnede Grundene for Fredsbruddet. Disse var, at Sverige havde sat sig i Besiddelse af Bremen og Verden samt Sognene Idre og Särna, hvorhos det havde gjort sig skyldigt i forskjellige Toldsnyderier. Ingen af dem — det maa vel nu kunne siges — var saa vægtige, at de retfærdiggjorde det Skridt, den dansk-norske Regjering tog.

Vi skal først se lidt paa den Krigsstyrke, som de forenede Riger vilde føre i Marken mod de seirvante svenske Soldater, der uden al Tvil maa siges at have været de ypperste i sit Slags, Tiden havde at opvise.

Vi har ovenfor (S. 734 fg.) set, hvorledes Kristian IV havde bestræbt sig for i Danmark af Landets egne Børn at faa oprettet et fast Landværn, bygget paa Inddelingsværket; men alle disse Bestræbelser strandede paa Adelens Mistro og Mangel paa Offervillighed. Da Fredrik III besteg Thronen, udgjorde den danske Hær kun tre nationale Fodregimenter, det sjællandske, det jydske og det skaanske, der tilsammen talte 20 Kompagnier, og ni Kompagnier Rytteri; men denne Styrke blev aldrig øvet. Men i de følgende Aar blev baade de nationale og de hvervede Tropper, hvortil Kongedømmet især maatte sætte sin Lid, reducerede, idet Adelen i Aaret 1650

Digitized by Google

Gregers Krabbe.

Digitized by Google

Digitized by Google

tvang Kongen til at ophæve Størstedelen af det hvervede Artilleri og Fodfolk, som stod i Landets Fæstninger, og alle fremmede Officerer fik Afsked. Af hvervede Tropper beholdtes alene tre Kompagnier i selve Danmark og tre Kompagnier i Holsten. Ganske vist gjorde Fredrik III senere adskillige Forsøg paa at faa det nationale Værn forøget med Soldater og Rytteri, som Adelen og de enkelte Sogne skulde stille; men han skulde ikke rose sig af det Held, som fulgte ham heri. Adelen havde bundet hans Hænder, og i Fredstid havde han desuden kun lidet at sige. Anderledes vilde Forholdene derimod stille sig i Krig; thi da maatte han nødvendigvis erholde nogen Indflydelse som Øverstbefalende til Lands og Vands. I dette Tilfælde ansatte og afskedigede han Befalingsmændene og kunde fordre sine Befalinger efterlevede, selv om de gik Adelens Ønsker imod. I denne Henseende havde Adelen, merkelig nok, glemt at binde hans Hænder; men den har sandsynligvis anset sig tilstrækkelig sikret derigjennem, at det var den, som efter eget Tykke fastsatte Værnets Størrelse og Styrke, raadede for Krig og Fred og bevilgede de fornødne Midler. Paa egen Haand kunde Kongen ikke foretage det allerringeste. Desuden blev jo ogsaa de Mænd, som næst Kongen indehavde den øverste Befaling over Hær og Flaade, Rigsadmiralen og Rigsmarsken, saa at sige valgte af Rigsraadet, og igjennem dem gik alle Befalinger, som vedkom Landforsvaret, saa de havde det i sin Magt at hindre Udførelsen af enhver kongelig Befaling, som befandtes at være stridende imod hans Haandfæstning. Disse Poster indehavdes ved denne Tid af Rigsadmiralen Ove Gedde, der var en gammel affældig Mand, og Rigsmarsken Anders Bilde, der ligeledes var en nedbrudt og sygelig Mand og derhos med Undtagelse af personligt Mod savnede saagodtsom alle en Hærførers Egenskaber. Rigsmarskens Embede havde hidindtil nærmest været af administrativ Art, idet han væsentlig havde havt med Troppernes Ordning og de hvervede Regimenters Opsætning at gjøre. I Felt havde derimod Kongen eller — om han ikke var tilstede — en Generaløverste og under ham Feltmarskalken havt den øverste Ledelse af Landhæren. Ikke desmindre fik Adelen paa Stændermødet i Odense drevet igjennem, at Rigsmarsken Anders Bilde skulde føre Kommandoen over den Hær, som skulde drage den svenske Konge imøde.

I Slutningen af 1656 bestod den danske Hær af de tre ovenfor omtalte nationale Fodregimenter paa tilsammen tyve Kompagnier, nogle Kompagnier Adelssoldater og sex hvervede Kompagnier; hertil kom ni Kompagnier Rostjeneste og nogle Kompagnier Sogneryttere samt et ufuldkomment Artillerimateriel, der ovenikjøbet savnede Befalingsmænd, Betjeningsmandskab og Heste. I Løbet af de første Maaneder af Aaret 1657 blev der i Hast dannet to Hære i Holsten og Skaane paa 25 Fodregimenter, 25 Rytterregimenter og 60 Kanoner, hvis Artillerister var hvervede i Sachsen. Regimenterne skulde bestaa af 1000 Mand, fordelte i ti Kompagnier; men ingen af dem var fuldtallige: de fleste hvervede Regimenter talte saaledes kun omtr. 300 Mand.

Digitized by Google

Alt viste noksom, med hvilket Hastværk Tropperne var samlede. "Rytterkompagnier, der manglede Heste, indlemmedes i Fodfolket, og Fodfolk, der ei kunde ride, blev gjorte til Ryttere." Men endda føleligere blev disse Mangler derved, at Hærens Befalingspersonale var gjennemgaaende slet. For den største Del kommanderedes Regimenterne nemlig af danske Adelsmænd, der for første Gang stod i Spidsen for større Afdelinger og derfor manglede al Erfaring og Øvelse, ja ikke engang forstod at opretholde Mandstugt.

133. Medalje over Karl X Gustavs Tog over Beltet.
Omskriften: "Kun en eneste tilstedede Naturen dette".

Hvis man anstillede en Sammenligning mellem det danske og norske Forsvarsvæsen, vilde det sidste ikke falde igjennem, ihvorvel heller ikke det befandt sig paa bedste Fod. Paa Akershus Slot var Bygningerne udbedrede og Verkerne udvidede. Baahus Fæstning var tildels ogsaa istandsat, og man gik i 1653 igang med at befæste Fredriksstad. I det nordenfjeldske blev Skaanes Skanse, der vistnok var opført allerede før Krigen i 1643, udbedret. Hæren var imidlertid paa Grund af Tidernes Pinagtighed bleven forsømt. Som vi har set, blev den i 1647, efterat Forslaget om Udskrivningens Afskaffelse var bleven forkastet, reduceret til 3 Regimenter, det throndhjemske, akershusiske og baahusiske, hvert paa 10 Kompagnier, medens den største Del af Kystitrækningen fritoges for Udskrivning. Strax efter Fredrik III's Thronbestigelse fandt, som det synes, igjen en Reduktion af Regimenterne

Digitized by Google

Sted, og i 1653 blev endog et Par Kompagnier fra Akershus og Baahus kommanderede til Danmark. I Aarenes Løb maa de 6 gamle Regimenter imidlertid igjen være blevne oprettede i sin tidligere Stand, og under Krigen kom hertil et Par nye. Ikke faa af Officererne her ses at have været i fremmed Tjeneste, dels i Holland, dels i Venedig; enkelte havde vel endog faaet sin Uddannelse under Gustav Adolfs og de svenske Generalers Faner. Ogsaa Almuen var bleven bedre rustet end før. I det hele taget var der en ganske anderledes krigersk Aand hos Folket, end Tilfældet var for 12—14 Aar siden. Hr. Kjeld Stub til Ullensaker slap ialfald denne Gang at hænge sin Prestekjole bort.

Den Hær, som den dansk-norske Konge havde til sin Raadighed, talte 35—40,000 Mand Fodfolk og Rytteri.

For Krigsførelsen var følgende Plan lagt. Med Hovedstyrken, der talte 16,000 Mand, skulde Rigsmarsken Anders Bilde rykke mod Bremen og erobre dette Stift, og paa samme Tid ved Hjælp af Flaaden, der skulde gaa til Danzig, hindre Karl X Gustav fra at vende tilbage til Sverige. Til dens Bistand skulde 4000 Mand staa i Reserve i Jylland og paa Fyn.

En anden Afdeling, der talte 6000 Mand og stod under Befaling af Generalerne Axel Urup og den tidligere omtalte Kristian Ulrik Gyldenløve, skulde fra Skaane af gjøre Indfald i Halland.

For Norges Vedkommende skulde efter en Plan, som var udkastet af Axel Urup, Iver Krabbe til Jordberg, Lensherre paa Baahus, og Fredrik Urne til Bregentved, tidligere Lensherre i Throndhjem, Krigsoperationerne foregaa paa to Skuepladse, baade nordenfjelds og søndenfjelds, idet der baade fra Throndhjems Stift og fra Baahus Len skulde foretages Indfald over den svenske Grænse.

Ligesom i den sidste Krig med Sverige blev ogsaa denne Gang Danmark Hovedskuepladsen, medens de Kampe, som førtes paa den norske Grænse, blev af mindre Betydning, til Trods for det Held, som gjennemgaaende fulgte Nordmændenes Vaaben.

I Sverige havde man naturligvis som sædvanlig god Rede paa alt, hvad der fra dansk Side blev foretaget, og man havde ikke forsømt at tage sine Forholdsregler. Men det var alligevel ingen let Sag at stille det fornødne Mandskab i Marken, da Krigen med Polen og Rusland tidligere havde lagt Beslag paa de bedste Tropper. Paa flere Steder knurrede den svenske Almue vistnok over de sterke Udskrivninger; men paa andre Steder var der ingen Maade paa, hvor offervillig den var for at hævde Fædrelandets Ære. Fra Polen blev der i Løbet af Vaaren 1657 hjemsendt flere Generaler, der skulde overtage Ledelsen af Forsvarsanstalterne, og der skabtes ogsaa i Hast en Hær af opbudte Bønder til Sveriges Forsvar.

Haardere faldt det den svenske Konge at skaffe sig Forbundsfæller. Cromwell opholdt ham med tomme Udflugter og forlangte Bremen som Pant

Digitized by Google

for et Laan af nogle hundrede tusinde Pund Sterling. Kun Frankrige forstrakte ham langt om længe med 200000 Rigsdaler, som dog ikke engang tilnærmelsesvis dækkede Omkostningerne ved Rustningerne. Alligevel var med alt dette Sverige langt bedre forberedt til at modtage Danskerne, end disse til at angribe, da Krigen udbrød. Fortjenesten herfor tilkommer fornemmelig Per Brahe, der efter Riksmarsken Gustav Horns Frafald havde overtaget Ledelsen af Landsforsvaret.

Krigen begyndte fra dansk Side tilsøs. I Juni blev en Flaade paa 19 Skibe under Rigsviceadmiralen Henrik Bjelke udrustet i Kjøbenhavn og gik under Seil til Danzig for at blokere den svenske Hær og holde Flaaden borte samt hindre den svenske Konge i at slippe over Østersøen til Sverige. Kong Fredrik selv fulgte med denne. Flaaden vendte dog meget snart tilbage, da man spurgte, at Karl Gustav allerede havde forladt Polen. Dens Opgave blev derfor nu at bevogte den svenske Hovedflaade, der dog først længere ude paa Høsten kunde stikke i Søen under Admiral Klas Bjelkenstjernas Befaling.

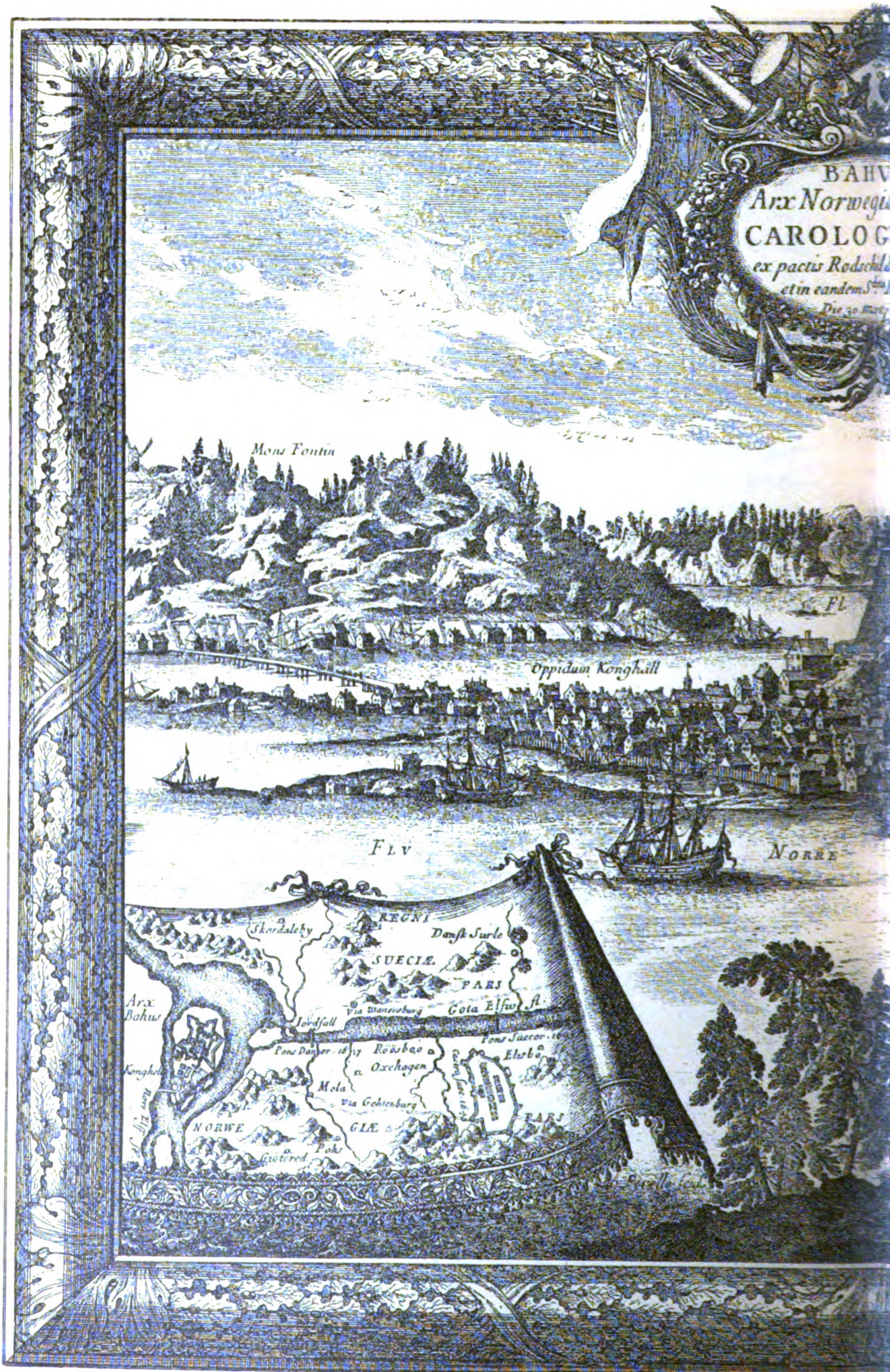
En anden Afdeling paa 7 Skibe lagde sig udenfor Gøteborg for at indestænge de svenske Fartøier, som laa her under Admiral Gerdtsons Befaling. Derhos skulde den understøtte Østhærens Bevægelser under Axel Urup og Kristian Ulrik Gyldenløve.

Denne Hær gik imidlertid ikke angrebsvis tilværks, men oppebiede Fienden, som heller ikke lod længe vente paa sig. I Midten af Juli Maaned faldt Per Brahe med en Styrke paa 3700 Mand ind i Skaane og slog den 18de Juli Danskerne ved Engelholm. Disse trak sig derpaa tilbage til Helsingborg, Brahe vendte paa sin Side af Mangel paa Underholdning ogsaa om til den svenske Grænse. I Halland fandt der en Bondereisning Sted under Gøngehøvdingen Sven Poulsen, der tog Parti for sit fordums Fædreland.

I Begyndelsen af August stod Brahe paany udenfor Engelholm, og efter at have trukket Forsterkninger til sig, saa han ialt havde henved 8000 Mand, kastede han sig den 31te August ved Genevads Bro over de fremrykkende danske og drev dem med betydeligt Tab tilbage over den skaanske Grænse. Gustav Otto Stenbock overtog nu Kommandoen over den svenske Hær, paa samme Tid som Kong Fredrik indsandt sig ved den danske; denne var nu bleven adskillig større end Fiendens, som trak sig tilbage til Halland. Her kom det den 3die Oktober til Slag ved Kattarp (nær Laholm) hvor Svenskerne jagedes paa Flugt, hvorefter Halland blev hjemsøgt af Danskerne. Disse trængte nu frem til Halmstad og vilde rykke længer nord til Kongsbak for at forene sig med en norsk Hær, der skulde trænge frem fra Baahus af. Men nu modtog Kongen Efterretning om, at Karl Gustav stod i Jylland, og nødtes derfor til at holde sig i Nærheden af de danske Hovedlande. Halland blev herved befriet, og Stenbock tog Stilling ved Vardberg for at holde Øie med den norske Hær. I Slut-

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Baahus 1658. Af Rufend

Digitized by Google

rfs Karl X. Gustavs Historie

Digitized by Google

ningen af Aaret blev det aldeles stille paa denne Krigsskueplads, og Almuerne i Skaane, Bleking og Smaaland sluttede med Presterne i Spidsen en Bondefred.

Livligere gik det derimod til i det søndenfjeldske Norge, i Trakterne omkring Baahus og de tilstødende svenske Landskaber, som efter den for Krigen opgjorte Plan skulde danne Skuepladsen.

Kommandoen over de her liggende norske Tropper førtes af Lensherren paa Baahus Iver Krabbe til Jordberg. Efter ham fik Krigen i denne Egn Navnet "Krabbefeiden", — forøvrigt en Benævnelse, som tidligere havde været tillagt en Episode af Syvaarskrigen efter Nordmændenes Anfører Nils Krabbe.

I Norge blev, der som sædvanlig under Krigene med Sverige, udstrøet svenske Skrifter, der skulde ophidse Nordmændene mod det danske Herredømme og formaa dem til at modtage Svenskerne som Venner og Befriere. Hensigten med disse Opraab, af hvilke et var forfattet af den svenske Feltmarskalk Grev Robert Douglas, opnaaedes imidlertid ikke.

Først i Løbet af Juli Maaned blev de til Indfaldet i Sverige bestemte Tropper samlede i Omegnen af Baahus, der skulde afgive Støttepunktet for Hærens Operationer.

I Begyndelsen af Maaneden havde Oberst Fircks, der kommanderede det baahusiske Regiment, sat sig i Besiddelse af den, ikke langt fra Baahus, i Gøtaelven liggende Ø Tjurholmen, der afgav et heldigt Overfartssted. Nogle Dage efter forsøgte en svensk Afdeling at tage Øen tilbage, men blev af Posteringen, der fik Undsætning fra Baahus, dreven tilbage med stort Tab. Nordmændene gik nu over Elven, hvor Svenskerne ved Grønaaens Udløb i Gøtaelven havde anlagt en Skanse. Denne blev opgiven uden Kamp og ødelagdes af Nordmændene. Men neppe havde en Afdeling af dem igjen gaaet over paa Tjurholmen, før Svenskerne, der var betydelig overlegne i Antal, kastede sig over den paa Elvens Østside efterladte Styrke, som dog slog Angrebet tilbage.

Den norske Styrke samledes nu paa Tjurholmen, hvor Krabbe den næste Dag stødte til den. Han lod Skansen ved Grønaaens Munding gjenopføre og sendte en Afdeling ud for at rekognoscere. Denne blev lige i Nærheden af Skansen angreben af en fra Gøteborg udsendt Styrke paa 350 Mand, Ryttere og Fodfolk, men denne dreves tilbage med adskilligt Tab.

Størsteparten af Nordmændene vendte nu tilbage fra Tjurholmen, og Besætningen her indskrænkedes til 2 Kompagnier. Natten til 21de Juli blev denne Postering angreben af Feltmarskalk Douglas med en betydelig Styrke, bestaaende af Harald Stakes Ryttere, 6 Kompagnier Infanteri og 8 Kanoner. Da de to norske Kompagnier, som Krabbe selv kommanderede, ikke kunde gjøre nogen alvorligere Modstand, forlod han efter nogle Timers Kamp Øen, men traf paa samme Tid Forstærkninger til sig, hvorved det lykkedes ham at afslaa Fiendens Forsøg paa fra Tjurholmen af at sætte sig

Digitized by Google

fast paa den norske Side af Gøtaelven. Efter dette traf den svenske Styrke sig tilbage til Elvens østlige Bred, hvorpaa Krabbe strax igjen tog Tjurholmen i Besiddelse.

Douglas gik derefter med sine Tropper op til Venersborg i den Hensigt herfra at rykke frem mod Oddevald. Paa Efterretningen herom tog Krabbe den 26de Juli en Stilling mellem denne By og Hjertrum med 7 Kompagnier Infanteri, 2 Kompagnier Ryttere og Dragoner samt et Par Kanoner, for at iagttage hans Marsch og i Tilfælde komme Byen til Undsætning.

Da nu Douglas virkelig tog sin Marsch mod Oddevald, skyndte Krabbe sig derhen, og det lykkedes ham at slippe ind i Byen en Time, før Fienden kom. I den Træfning, som her udspandt sig om Formiddagen den 30te Juli, blev den fiendtlige Styrke tvungen til at trække sig tilbage til en forskanset Stilling ved den en Mil fra Byen liggende Gaard Brække, hvor den traf Forstærkninger til sig. Krabbe paa sin Side fik ogsaa Undsætning af 4 Kompagnier Infanteri, et Kompagni Ryttere og et Kompagni Dragoner, og paa Efterretningen herom traf Fienden sig opover til Venersborg, hvorfra han paa Gøtaelvens Østside vilde fortsætte Marschen nedover mod Gøteborg. Krabbe vilde nu angribe den fiendtlige Marschkolonne, og gik den 27de August over Gøtaelven noget ovenfor Hjertrum; men der blev, bortset fra et mindre Sammenstød, intet af det tilsigtede Angreb, da Fienden allerede var kommen forbi.

Den næste Dag fik Krabbe Ordre til med hele sin Styrke at rykke ned mod Gøteborg og Halland, hvorfra Svenskerne havde gjort Indfald i Skaane. Den 4de September stod han med sin Hær udenfor Baahus og sendte den følgende Dag en Afdeling Ryttere og Dragoner hen mod Gøteborg. Ved Broen i Gamle-Byen stødte denne paa en fiendtlig Trop, som blev nedhuggen. Krabbe havde imidlertid over Gøtaelven slaaet Bro, som blev forsynet med sterke Brohoveder, og foretaget Overgangen. Fra en forskanset Leir udenfor Gøteborg foruroligede han Halland og Dalsland ved hyppig udsendte Streifpartier, som af og til stødte sammen med fiendtlige Afdelinger. Saaledes kom der den 20de September ved Mynge til Skjærmydsel mellem et Parti under Oberst Fircks's Befaling og en af Generalmajor Harald Stakes Rytterafdelinger, som sprængtes fra hinanden med et Tab af over treti Døde og 25 Fangne.

Den 23de September fik Krabbe Melding om, at Rigsfeltttøimester Grev Erik Stenbock havde samlet en større Styrke, der skulde udgjøre et Par Regimenter eller 14 Faner Infanteri og 8 Standarter Rytteri, ved Venersborg, hvorfra han agtede at foretage et Indfald i Baahuslen. For ikke at blive afskaaren traf Krabbe sig tilbage over Gøtaelven og tog foreløbig Stilling i Spagerød Sogn, hvor han traf Forstærkninger til sig. Natten til 26de September underrettedes han om, at Fienden var rykket over Grændsen og havde taget en stærk Stilling ved Hjertrum Kirkegaard.

Digitized by Google

Han besluttede sig da strax til at angribe den fiendtlige Styrke, hvor den stod, og den næste Dag kom det til en haardnakket Fægtning, der varede fra Klokken 10 om Formiddagen til sent paa Kveld, da Svenskerne i Uorden maatte trække sig tilbage til Venersborg hvor de tog Stilling. Fienden havde i dette Sammenstød tabt nogle Hundrede døde og saarede, samt endel Fanger; blandt de sidste var Harald Stakes Frænde, Oberst Johan Stake, som umiddelbart efter sin Tilfangetagelse blev myrdet af en svensk Overløber; derhos faldt 2 Kanoner med Ammunitionsvogne og en Fane i Nordmændenes Hænder. Af disse, hvis Tab ikke var stort, blev efter Anførernes Beretning flere saarede af deres egne Folk.

Krabbe kom imidlertid ikke til at forfølge sin Seir, men maatte strax efter af Mangel paa Proviant hjemsende en Del af sine Tropper; Rytteriet og Artilleriet blev derimod for den største Del lagt i Kantonnement.

Her skulde Tropperne imidlertid ikke faa Ro. Kort efter fik Krabbe nemlig Ordre til at bryde ind i Halland, hvor han ved Kongsbak skulde forene sig med en dansk Hærafdeling. Han maatte derfor allerede den 10de og 11te Oktober samle sine Tropper paa Hisingen og marscherede den 15de med en Styrke paa 14 Kompagnier tilfods, 4 Kompagnier tilhest og 3 Kompagnier Dragoner samt 8 trepundige Kanoner, der sendtes ham fra Marstrand, over Broen forbi Gøteborg og ind i Halland.

Da han kom til Kongsbak, fik han Underretning om, at de danske Tropper havde trukket sig tilbage til Skaane. Han førte derfor sin Hær ind i Vestergøtland, hvor han inddrev Brandskat og blev staaende i over to Uger, medens Streifpartier udsendtes i alle Retninger.

De svenske Grændseprovindser var saa udpinte, og hans egne Forraad saa smaa, at hans Soldater led den største Nød. Den 31te fandt han det derfor raadeligst at trække sig tilbage til Baahus, hvor han atter hjemforlovede en Del af Tropperne, medens han med de øvrige vedblev at foretage Streiftog ind i Sverige, dels over Baahus, dels over Oddevald og Hjertrum.

I Begyndelsen af November blev der fra svensk Side forberedt et større Angreb paa Baahus Fæstning. Ved Venersborg droges nemlig sammen de Tropper, der laa i Vermland under Generalmajor Grev Oxenstjerna, en Del Rytteri og Infanteri under Generalmajor Harald Stake og de Tropper, som under Brødrene Feltmarschal Grev Gustav Otto Stenbock og Rigsfelttøimester Grev Erik Stenbock tidligere havde staaet i Halmstad og Halland.

Paa Underretningen herom begav Krabbe sig den 16de November til Oddevald, hvor han i Løbet af denne og den følgende Maaned samlede en betydelig Styrke, bestaaende af 20 Kompagnier Infanteri, 4 Kompagnier Ryttere og 2 Kompagnier Dragoner samt 13 Kanoner. Bortset fra en Del Skjærmydsler, som fandt Sted mellem mindre norske og svenske Afdelinger, blev der i de første Maaneder intet udrettet paa Grund af det haarde Veirlig og Soldaternes mangelfulde Udrustning. Først den 8de Januar

Digitized by Google

1658 faldt Fienden med 5000 Mand, hvoraf Halvdelen var Rytteri, ind i Sørbygden $2^1/_2$ Mil ovenfor Oddevald.

Den norske Hær var imidlertid dels ved Sygdom og dels ved Desertion smeltet sammen til 15—1700 Mand. Krabbe havde vel bedet Statholderen om Forstærkning, men fik ingen, da denne var bange for at blotte Grænserne mod Vermland, som ogsaa var truede. Krabbe fandt det da raadeligst at undgaa Sammenstød med den fiendtlige Overmagt og trak sig tilbage til Kvistrum Bro, idet han samtidig sendte Bud til Statholderen om Forstærkninger. Denne beordrede nu Oberst Reichwein, der stod ved Halden, at støde til ham med 10 Kompagnier Fodfolk og Ryttere.

Imidlertid havde den svenske Hær rykket frem mod Oddevald, hvor Krabbe havde efterladt 2 Kompagnier med nogle Kanoner som Besætning i den herliggende Skanse. Denne blev efter 2 Dages Forsvar tvungen til Overgivelse; Besætningen blev berøvet sine Vaaben og sendtes hjem.

Da Krabbe frygtede for, at Fienden vilde rykke frem mod Halden og afskjære ham fra Tilbagetoget, brød han den 14de Januar op fra Kvistrum og trak sig over Haaby, Svarteborg og Naverstad til Ske Kirke, hvor han lagde sin Hær i Leir. Paa dette Tilbagetog havde han stadig fiendtlige Streifpartier i Hælene paa sig, og det kom endog af og til Sammenstød. I et saadant, der fandt Sted den 24de Januar, lykkedes det Oberstløitnant Eckstein med 80 Ryttere at kaste en fiendtlig Rytterafdeling paa 130 Mand paa Flugt med et betydeligt Tab af dræbte, saarede og Fanger. Men Nordmændene led paa den ilsomme Tilbagemarsch ogsaa meget i den strenge Frost, som indtraf, og i sin Beretning skriver Krabbe herom: "Udi den Marsch blev desværre meget af vores Folk, Officerer og andre, af Frost fordærvede, hvoraf en Del strax døde og en Del saa fordærvede, at de aldrig igjen til deres Førlighed kan komme."

Efterat Krabbe den 3die Februar havde modtaget den længe ventede Forstærkning under Oberst Reichwein, besluttede han sig til strax at gaa angrebsvis tilverks og rykkede frem mod Oddevald under stadige Skjærmydsler med Fienden.

Dennes Styrke, som nu anførtes af G. O. Stenbock, Lindrot og Harald Stake, var imidlertid af den sterke Kulde, Mangel paa Forpleining og herjende Sygdomme bleven saa sterkt medtagen, at der af de 3000 Mand Fodfolk alene var 700 i kampdygtig Stand. Som Følge heraf turde Anførerne ikke indlade sig i nogen Kamp med Nordmændene, men opgav allerede Natten til den 11te den Stilling, de havde indtaget udenfor Oddevald, og trak sig tilbage til Sverige, hvor de slog Leir ved Venersborg.

I Oddevald Skanse var der bleven efterladt 2 Kompagnier med Proviant for 2 Maaneder. Krabbe besluttede sig til at vende sig mod denne og befalede den næste Dag Oberst Fircks med nogle Kompagnier og Kanoner at rykke frem mod den og beskyde den. Selv fulgte han efter med Hoved-

Digitized by Google

Peder Vibe.

Digitized by Google

styrken. Om Aftenen sendte den svenske Major, Bengt Andersson, som kommanderede Skansen, en Tambur til Krabbe med Tilbud om at overgive den, i Tilfælde af, at han og hans Mænd maatte marschere ud med „fuld Gevær, brændende Lunter og Kugle udi Munden". Herpaa svarede Krabbe, at han kunde faa de samme Vilkaar, paa hvilke den norske Besætning nogen Tid i Forveien havde overgivet Skansen. Var han ikke fornøiet med de Betingelser, saa kunde han bare gjøre sit Bedste, Nordmændene skulde ogsaa gjøre sit. Han forlangte da Betænkning til den næste Morgen, men ogsaa dette afsloges. Besætningen udleverede da sine Vaaben og fik Lov til at drage hjem. Foruden betydelige Forraad paa Levnetsmidler og Ammunition kom Nordmændene ved denne Leilighed i Besiddelse af 6 Kanoner, deriblandt ogsaa tre, som ved Skansens tidligere Erobring var faldne i Fiendens Hænder.

Fra Hæren ved Venersborg blev en Del af Rytteriet afgivet til Feltmarskalk Grev Douglas, som i Vermland samlede paa en Styrke paa 2500 à 3000 Mand, hvormed han agtede at foretage et Indfald i Norge.

Krabbe havde imidlertid atter af Mangel paa Proviant og Furage set sig nødt til at lægge sine Tropper i Leir. Paa Rygtet om det forestaaende Angreb fra Vermland beordrede Statholderen ham den 21de Februar til at afgive en større Del af sine Tropper til Bevogning af Grænserne paa de mest udsatte Punkter.

Da der nu ikke var nogen Grund til at frygte for, at den svenske Styrke, som stod under Befaling af Stenbock, skulde gjenoptage Angrebet paa denne Kant, overlod Krabbe til Oberst Fircks med baahusiske Regiment, et Kompagni Ryttere og et Kompagni Dragoner at holde Øie med denne, medens Obersterne Reichwein og Bruchdorf, Oberstløitnant Eckstein og Major Urne fik Befaling til strax at marschere til Halden, hvor de skulde oppebie nærmere Ordre.

Efter at have inspiceret Baahus Fæstning og Marstrand reiste Krabbe i Begyndelsen af Marts Maaned opover til Halden; paa Reisen derhen fik han nogle Dage efter Underretning om, at Freden i Roskilde var sluttet.

I det nordenfjeldske skulde Lensherren Peder Vibe, der i 1656 havde faaet Lenet efter Fredrik Urne, egentlig have ført Overbefalingen; men denne, der forøvrigt er en af de dygtigste og samvittighedsfuldeste Lensherrer, Norge nogensinde har havt, var for syg til at udholde de med et Felttog forbundne Strabadser og overlod derfor Kommandoen til Jørgen Bjelke til Hovinsholm, Kantsler Jens Bjelkes Søn, der siden 1657 indehavde Bratsberg Len.

Ifølge Planen skulde der fra det throndhjemske foretages et Indfald i Jemtland for at tilbageerobre dette ved Brømsebrofreden afstaaede Landskab. Allerede i de første Maaneder, efterat Krigen var bleven erklæret, skal der ifølge svenske Beretninger fra Throndhjemsbygderne være foretaget et Indfald i Jemtland, hvis Befolkning var bleven afvæbnet af sine nye Herrer. Om dette, som

Digitized by Google

strax skal være bleven tilbageslaaet, findes der ingen Oplysning i de norske Kilder, og har vel derfor neppe været andet end en mindre Rekognoscering. Først ude paa Høsten kom det endelige Angreb til at foregaa fra det throndhjemske. Den Troppestyrke, som i dette Øiemed samledes i Throndhjem, talte opimod 3000 Mand, nemlig et hvervet Infanteri-Regiment, det throndhjemske Regiment, en Del af det bergenhusiske Regiment, et Rytterkompagni og to Kompagnier Dragoner. Hertil kom en Del let Artilleri. Det kostede Bjelke adskillig Møie at skaffe denne Styrke de fornødne Klæder, Proviant og Ammunition, inden det paatænkte Tog kunde foregaa.

Efter at have efterladt nogle Kompagnier af bergenhusiske Regiment som Garnison i Throndhjem brød Bjelke i Slutningen af August Maaned op med 2500 Mand. I Stjørdalen delte han sin Styrke i to Afdelinger, af hvilke den ene skulde rykke frem over Værdalen og Sul, den anden over Hegre og Meraker. Det var en meget besværlig Marsch, da den for en stor Del foregik gjennem næsten øde Trakter, og Veiene paa sine Steder var saa ufremkommelige, at Kanonerne maatte bæres i Kløv paa Hesteryggen. Sammenslutningen af de to Afdelinger skulde finde Sted mellem Tengsjøn og Aaresjøn. Den 9de September rykkede Nordmændene over Fjeldet ind i Jemtland uden at møde nogen Modstand. Af svenske Tropper fandtes der nemlig kun en Del Ryttere, som skulde bevogte Grænserne, samt nogle smaa Afdelinger Infanteri, hvoraf 200 Mand under Major Johan Andersson Myhre udgjorde Besætningen af Frøsøens Skanse.

Efter at have fordrevet den fiendtlige Ryttertrop, lod Bjelke nogle mindre Partier afgaa for at bevogte Grænserne, der truedes af svenske Afdelinger, der streifede vidt og bredt om og endog skal have forurolіget de throndhjemske Bygder. Med sin Hovedstyrke indesluttede han derefter Frøsøens Skanse, der forsvarede sig med stor Tapperhed. Først efter 6 Ugers Beleiring overgav Kommandanten den 19de November 1657 Skansen med "Fane, Stykker, Munition og Proviant"; men Besætningen skulde dog have fri Afmarsch til Sverige. Ved denne Leilighed faldt 10 Metal- og Jernkanoner, 800 Musketter og megen Proviant og Ammunition i Nordmændenes Hænder. Til Kommandant paa Frøsøen indsattes nu den liflandske Adelsmand Oberstløitnant Reinhold von Hoven, der tidligere havde været i svensk Tjeneste, og som senere hen i en lang Aarrække indtog en fremragende Stilling nordenfjelds.

Samtidig med Bjelkes Tog til Jemtland foretog Preben von Ahnen, der 1646—1669 var forlenet med de nordlandske Smaalen og boede paa Bodø Gaard et Indfald i Sverige med det nordlandske Landeværn og en Del hvervede Tropper. Han rykkede frem gjennem Saltdalen, hvor Gaarden Junkersdal skal have Navn efter hans Leir, ind i svensk Lapmarken. Her havde der fra 1637 af været drevet et Bly- og Sølvværk i Nasafjeld; Malmen førtes paa Kløv til Sævjar, hvor der i Silbojock var en Smelte-

Digitized by Google

hytte og en hel liden Bergstad.*) Dette Verk blev af Preben v. Ahnen aldeles ødelagt og er senerehen ikke bleven optaget.

Fra Frosøen af tænkte Jørgen Bjelke paa at rykke frem mod Falun Kobberverk, og for at hindre hans Indfald her samlede Landshøvdingen Lorents Creutz nogle Tusinde Dalkarler i Omegnen af Orsa, ja sendte endog et Streifparti ind i Herjeaadalen, hvorfra det truede Røros. Bjelke fik imidlertid fra Statholderen Nils Trolle Ordre om at ile det søndenfjeldske Norge til Undsætning, da man her truedes af et fiendtligt Indfald fra Vermland. Han skyndte sig da strax sydover med 2000 Mand, men den kort efter sluttede Fred stansede hans Indrykning i Sverige. Den Raskhed og Dygtighed, hvormed han var gaaet frem, skaffede ham megen Anerkjendelse og hædrende Omtale af Karl X Gustav selv.**)

Under Nordmændenes Okkupation af Jemtland havde Befolkningen paa mangfoldige Maader lagt for Dagen, hvor inderligt de endnu hang ved sit gamle Moderland.

Mange Jemter skal have sluttet sig til den norske Hær; andre skaffede i den følgende Tid de norske Anførere sikre Efterretninger fra Sverige. "Mången tapper bedrift," siger den svenske Historiker F. F. Carlson, "har i dessa öde trakter gjort ära åt svenska vapnen, hvars minne, oupptecknadt af historien, småningom förklingat i den allt aflägsnare mundtliga berättelsen". Denne Ytring kan ogsaa siges at gjælde Bønderne paa de norske Grænser, som ved denne Anledning lagde sandt Fædrelandssind for Dagen.***)

De Fordele, som Nordmændene baade nordenfjelds og søndenfjelds havde tilkjæmpet sig, skulde imidlertid tabe al Betydning paa Grund af de Ulykker, som fulgte de danske Vaaben paa Hovedkrigsskuepladsen, og ved det enestaaende Held, som ledsagede Karl Gustavs Foretagender under hele denne Krig paa ethvert Punkt, hvor han selv kunde være tilstede. Det maa derfor fastholdes, at naar Krigens Udgang truede med at hidføre Norges fuldstændige Opløsning, maa Skylden ikke søges hos Nordmændene selv, men i de uheldige Dispositioner, det danske Rigsraad havde truffet, og i den Mangel paa Forudseenhed, som den Overstbefalende lagde for Dagen.

*) I Aarene mellem 1637 og 1657 var der her bleven tilvirket 4294 Mark Sølv og over 1000 Skippund Bly.

**) I sin Autobiografi fortæller han, at da de to nordiske Konger efter Freden i Roskilde var sammen paa Fredriksborg Slot, spurgte Karl Gustav Admiral Henrik Bjelke, om det var hans Broder, som havde kommanderet nordenfjelds, og da han fik et bekræftende Svar herpaa, vendte han sig til Kong Fredrik og forklarede ham, at den Bjelke havde i en utrolig Hast marscheret 80 Mile over Bjerge og Dale og tvunget den svenske Hær til hurtigt Tilbagetog ind i Sverige.

***) En Bonde i det throndhjemske ved Navn Lars Belsaas, der i 1655 blev dømt fredløs, fik saaledes ved aabent Brev af 3die Marts 1662 sin Fred igjen for det smukke Forhold, han havde udvist under Krigen.

Digitized by Google

I Midten af Juni Maaned var Rigsmarsken Anders Bilde med den største Del af Hæren, som tidligere paa Aaret var bleven samlet i Hertugdømmerne, rykket over Elben, hvorpaa han uden synderlig Vanskelighed havde sat sig i Besiddelse af forskjellige Skanser paa det bremiske Omraade. Men kort efter at han havde erobret Fæstningen Bremervörde, tvang Efterretningen om, at Karl X Gustav nærmede sig, ham til at gaa tilbage til Holsten, hvor Fodfolket og Artilleriet kastede sig ind i Fæstningerne.

Karl X Gustav brød nemlig den 26de Juni op fra Bromberg med 6000 Mand, drog i Ilmarscher over Stettin og Demmin mod Holsten og stod allerede den 18de Juli paa Grænserne af Hertugdømmet. Under hans Ophold i Stettin (1ste Juli) indfandt Korfits Ulfeldt sig hos ham og traadte strax i hans Tjeneste som hans Raadgiver. Han indsaa nemlig meget godt, at nu var den Tid kommen, da Danmarks Folk og Konge skulde undgjælde for, hvad han havde gjennemgaaet i de senere Aar. En stor, for ikke at sige den største, Del af de Ulykker, som nu skulde vælte ind over Danmark, skyldtes de onde Raad, han lagde op mod sit Fædreland, og naar den danske Stat ikke blev fuldstændig opløst, var det tilvisse ikke hans Skyld.

Den gottorpske Hertug Fredrik III, der ved flere Leiligheder tidligere havde vist en meget tvetydig Holdning mod Danmark og nu som den svenske Konges Svigerfader — Karl X Gustav havde nemlig den 24de Oktober 1654 ægtet hans Datter Hedvig Eleonora — var hans selvskrevne Forbundsfælle, aabnede ikke blot Fienden fri Gjennemgang, men lod ogsaa en Del af sine Tropper støde til ham, da han den 22de Juli overskred Holstens Grænse. Den jydske Halvø truedes med Oversvømmelse.

Allerede den 23de August stod Karl X Gustav udenfor Fredriksodde (det nuværende Fredericia); men denne Fæstning, som var bleven anlagt af Fredrik III, havde efterhaanden faaet en Besætning af 6000 Mand og viste sig snart at være for sterk til, at Svenskerne, som de havde ventet, kunde tage den med Storm. Karl Gustav, som af Forholdene kaldtes tilbage til Tyskland for at holde Øie med Polen og Østerrige, maatte overlade dens Beleiring til Karl Gustav Vrangel.

Karl Gustav havde saaledes ved sin Raskhed og Snarraadighed i Løbet af faa Uger gjort saa godt som hele den danske Hær uskadelig, sikret sig Magten over Hertugdømmerne og aabnet sig Indmarschen i Jylland. Alligevel var hans Stilling ikke saa glimrende, som den saa ud til. Polakkerne og Østerrigerne havde nemlig vundet en Del Fordele i Polen, Kurfyrsten af Brandenburg havde brudt sit Forbund med ham og sluttet Forlig med Polen. Russerne truede Ingermanland og Lifland. Da Karl Gustav indsaa, hvor let han under disse Omstændigheder kunde blive indespærret paa Halvøen, tilbød han allerede nu den danske Konge Fred, men var paa den anden Side fast bestemt paa at slaas til det yderste, om det maatte være fornødent. Navnlig havde han da sin Opmærksomhed

Digitized by Google

henvendt paa, hvorledes han skulde komme over Belterne til Øerne, da han herved — og vel ogsaa kun herved — kunde haabe at ride den optrækkende Storm af. De engelske Orlogsmænd, som skulde hjelpe ham hertil, udebleve imidlertid. Hans egen Flaade kunde heller ikke understøtte ham, da det var lykkedes den danske Rigsviceadmiral Henrik Bjelke, i et Par rigtignok uafgjørende Træfninger, som fandt Sted under Møen (den 12te September) og Falsterbo (den 13de og 14de September) at nøde den svenske Flaade under Admiral Klas Bjelkenstjerna til at trække sig tilbage til Wismar, hvor den, bevogtet af danske, blev liggende i Ro Resten af Aaret.

Imidlertid gjorde K. G. Wrangel sig efter Kongens Ordre færdig til at indtage Fredriksodde med Storm. For at holde Vendelboerne i Age, der havde grebet til Vaaben, sendte han 3 Rytterregimenter nordefter og traf i Stedet andre Forsterkninger til sig, saa Beleiringshæren udgjorde 4000 Mand. Med disse afspærrede han Fæstningen fuldstændig fra Landsiden, hvorimod Danskerne vedblev at holde Forbindelsen med Fyen aaben. En mørk, regnfuld Høstnat krøb den svenske Generalkvartermesterløitnant Erik Dahlberg og en anden Officer paa Hænder og Fødder ind i Fæstningsgraven og undersøgte med egne Øine Fæstningsværkernes Beskaffenhed, og efter at have holdt Krigsraad besluttede Wrangel at vove en Storm allerede næste Nat (24de Oktober). Med Raabet: "Hjælp Jesus!" stormede Svenskerne over Gravene, besteg Voldene og stod i Dagbrækningen som Herrer i Fæstningen uden at have mistet mere end 70 Mand.

Af de danske, som forsvarede sig med stor Tapperhed, var 1500 faldne. Rigsmarsken Anders Bilde, der havde kjæmpet med Mod og Uforsagthed, søgte med 3000 Mand af de tiloversblevne ud paa den lige ved Kysten liggende Bjersodde Skanse for herfra at naa over til Fyen, men blev hindret af Modvind og maatte faa Dage efter overgive sig. Rigsmarsken, der under Stormen paa Fredriksodde havde faaet flere alvorlige Saar, døde et Par Uger efter, idet Sorgen over de sidste Dages Ulykker bidrog til at fremskynde hans Endeligt.

Efterretningen om Fredriksoddes Fald var et Tordenslag for den danske Regjering og Folk. Det eneste, som nu turde antages at hjælpe den for alt muligt blottede Stat nogenledes paa Fode, var den Hjælp, som man ventede fra Østerrige, Polen og Brandenburg, der ifølge Rygtet skulde samle Tropper for at indeslutte og angribe Svenskerne paa Halvøen, samt fra Holland, hvis Flaade med det første skulde kunne ventes til Østersøen. Men Karl Gustav sad heller ikke med Hænderne i Skjødet. Han skjønte nemlig, at han maatte vove et afgjørende Slag, før hans Fiender fik Tid til at omraade sig. For at holde Holland i Age nærmede han sig til England, med hvis Protektor han stod i Underhandling om at faa overladt en Flaade, hvormed han kunde sætte sine Soldater over paa Øerne. Til Vederlag tilbød han England et betydeligt Stykke af Danmark. I Midten

Digitized by Google

af December Maaned havde Kongen endnu paalagt Wrangel at samle saa mange Fartøier som mulig, paa hvilke han agtede at sætte over til Fyen. Men paa samme Tid indtraf der saa sterk Kulde, at dens Mage ikke havde været kjendt i Mands Minde. Han gav derfor Wrangel Befaling til at gaa over Isen, ifald den kunde bære. Over Nytaar 1658 blev Frosten endda sterkere, og Karl Gustav besluttede sig da til at betjene sig af "denne Bro, som Gud havde lagt over Havet for ham og hans Hær". Den 30te Januar 1658 i Dagbrækningen brød Hæren op fra Stranden under Skamlingsbanken, og allerede da Solen sprat, stod Rytteriet, 2000 Mand sterkt, paa Brandsø, en Holme i Beltet. Kongen selv førte den venstre, Wrangel den høire Fløi. Paa samme Tid var Fodfolket, 3000 Mand, under Jakob de la Gardie rykket ud fra Stenderup, men havde ikke kunnet følge Rytterne.

Ved Iversnes paa Fyen stod Ulrik Kristian Gyldenløve med 24 Eskadroner Ryttere og 700 Mand Fodfolk i en fordelagtig Stilling; men Generalen selv, der var en tapper Mand, var saa syg, at han ikke kunde anføre sine Folk, og maatte lade sig bringe bort, før Svenskerne skred til Angreb. Som Følge heraf savnede den danske Styrke den fornødne Ledelse. Midt ude paa Isen var der en bred Vaak. Da de svenske Ryttere kom til den, steg de af og ledede med Forsigtighed Hestene forbi. Etsteds brast Isen, og 2 Eskadroner gik tilbunds. Men snart stod det svenske Rytteri uden videre Ulemper paa Kysten; Danskerne, der blev angrebne af Wrangel i Fronten og Karl Gustav i Flanken, blev efter en kort, men hidsig Fegtning sprængte fra hinanden, og Fodfolket toges for den største Del tilfange. Karl Gustav kastede sig, saasnart han havde sat Foden paa Fyens Grund, med Latter i en Bondeslæde, fyldt med Halm, og raabte: "Dette er min Triumfvogn!" Allerede den næste Dag (den 31te Januar) holdt han sit Indtog i Odense. Her blev den syge Ulrik Kristian Gyldenløve indhentet og tagen tilfange tilligemed flere Rigsraader. Iblandt dem var Gunde Rosenkrands, der i sine Skrifter altid var optraadt som en uforsonlig Fiende af Sverige og fremfor nogen anden havde raadet til Krig. Da denne blev fremstillet for Karl Gustav, spurgte han ham, hvorfor han ikke bar Kaarde, og da han fik til Svar, at en Fange ingen Kaarde maatte bære, sagde han til ham: "Tag du kun din Kaarde paa; med den gjør du mig vist ingen Skade."*) I de følgende Dage opslog Kongen sit Hovedkvarter paa Dalum Kloster, medens Wrangel marscherede mod Nyborg for at bemægtige sig fire danske Krigsskibe, som her laa indefrosne. Til sin største Forundring stødte Svenskerne imidlertid for første Gang paa en energisk og tapper Modstand, idet deres Fører, Kaptein Peder Bredal, som havde tjent sig op fra simpel Matros, ved sit Mandemod og sin Raadsnarhed hindrede Fienden fra at tage den. Da Isen en Stund efter gik op, kunde han føre sine Skibe bort i uskadt Stand.

*) Efter en anden Beretning skal Rosenkrands have bedet ham om at faa bære sin Kaarde "Gjerne det", svarede Kongen, "Tag en paa hver Side".

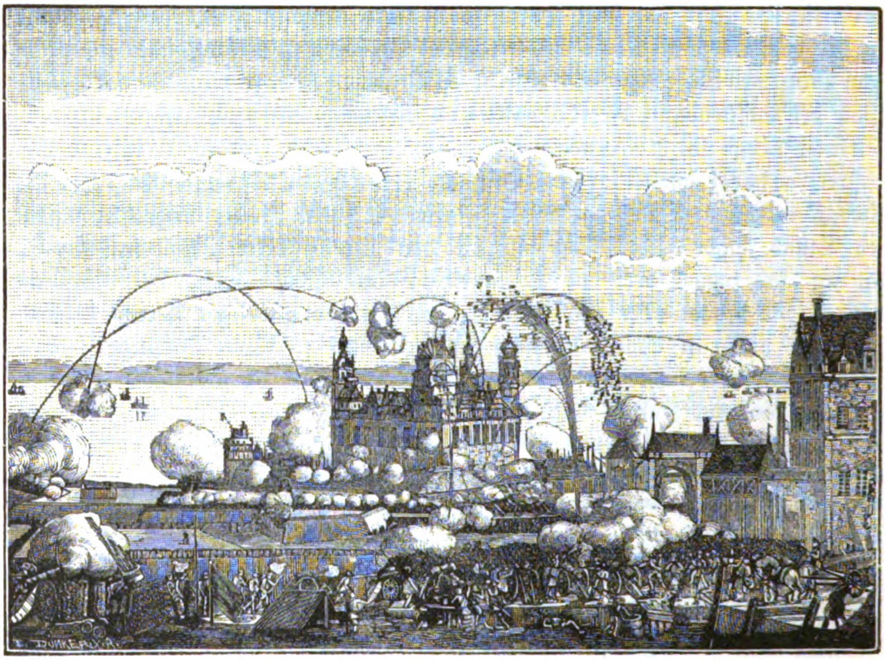
Digitized by Google

Den 1ste Februar havde Kongen fra Wrangel faaet Efterretning om, at Isen var farbar til Langeland og Laaland; han befalede ham da strax at samle hele sin Styrke ved Svendborg og derfra gaa over til disse Øer. Men den næste Dag kom ny Melding fra Wrangel om, at han af Folk fra Langeland havde hørt, at Isen ikke bar, og at Marschen derfor maatte indstilles. Et Par Dage efter kom imidlertid den nys omtalte Erik Dahlberg sent en Kveld til Dalum og berettede, at han kom lige fra Laaland, og her var Isen saa tyk, at han skulde paatage sig at føre Hæren over, hvis Kongen vilde vove Forsøget. Da Karl Gustav hørte dette, slog han Hænderne sammen og udbrød: "Nu bror Fredrik, skola vi talas vid på god svenska!" Han lod strax spænde for og kjørte, ledsaget af Dahlberg og et Par andre, endnu samme Nat i en forrygende Snestorm til Nyborg, hvor han tidlig om Morgenen holdt Raad med Ulfeldt og Wrangel. Begge disse fraraadede dog paa det indstændigste Iverksættelsen af dette farlige Vovespil. Kongen gik derefter til Sengs for at faa nogen Hvile; men Dahlbergs Ord og de lysende Udsigter, de havde aabnet for hans Blik, gav ham hverken Rist eller Ro. Om ikke længe lod han Dahlberg kalde og efter at have drøftet Sagen med ham en Stund, sagde han: "Sig mig nu paa Tro og Ære, Dahlberg, tror I, at jeg kan komme over til Laaland? Er det Eders ærlige Mening, saa skal I ikke bryde Eder om, hvad Ulfeldt og Wrangel siger dertil, thi jeg har ikke nødig at spørge dem om, hvad jeg skal gjøre." Dahlberg svarede strax uden at betænke sig: "Hæren kan komme over, og jeg vover mit Liv derpaa; saafremt Kulden bare varer ved, skal jeg med Guds Bistand føre Eders Majestæt og Hæren over, om den end var paa 3 Gange hundrede tusinde Mand!" Da for Karl Gustav, saasnart han hørte det, op af Sengen og raabte: "I skal faa Lov til at gjøre, som I siger, Dahlberg! Jeg vil vove Forsøget i Herrens Navn, hvad Wrangel og Ulfeldt saa end siger!" Fra nu af var Karl Gustavs Beslutning uigjenkaldelig, og endnu samme Morgen gav han Ordre til, at Rytteriet ufortøvet skulde troppe op ved Svendborg. Først længere ud paa Dagen fik Wrangel høre, at Karl Gustav havde besluttet at foretage Overgangen. Han blev rent som fra sig selv og for løs paa Dahlberg med de Ord: "Maatte I faa Skam! I bringer jo Kongen fra Scepter og Krone!" Men Dahlberg svarede med største Ro: "Hvad jeg har lovet, skal jeg holde som en ærlig Mand."

Natten til 6te Februar tog Overgangen over Store Belt sin Begyndelse, idet Kongen med Rytteriet marscherede over Taasinge til Langeland. "Det var", skriver den franske Gesandt Terlon, som var med, "rent forfærdeligt at marschere om Natten over det tilfrosne Hav, hvor Hestenes Trampen havde optinet Sneen, saa Vandet stod alenhøit ovenpaa Isen, og man hvert Øieblik kunde vente at støde paa et Sted, hvor Havet var aabent." Ved Daggry stod Rytteriet i god Behold paa Langeland, hvor man gjorde nogle Timers Rast i den bidende Kulde, indtil de forskjellige Afdelinger havde samlet sig.

Digitized by Google

Da alle var komne over, gik Toget videre. Idet Kongen satte sig i sin Slæde, sagde han leende til Dahlberg: „Hold nu Dit Løfte! Rid foran og vis Veien!“ Dahlberg gjorde saa og red i hurtigt Trav alene et langt Stykke forud for at vise, hvor sikker Isen var. I dyb Taushed fulgte hele Hæren efter. Det var, som alle følte, at en ny Epoche i Verdenshistorien indlededes i denne Stund. Tidlig paa Eftermiddagen naaedes Grimsted paa Nordpynten af Laaland, og herfra sendte Karl Gustav Vrangel Ordre til at følge efter.

134. Kronborgs Indtagelse 6te Septbr. 1658.

Uden Hvile, uden Stans gik det eventyrlige Seirstog fremad. Nakskovs 1600 Mand sterke Besætning overgav sig uden Kamp, den 10de befandt Fortroppen, det smaalandske Regiment, sig allerede paa Vordingborgs Slot paa Sjælland, den 12te stod den svenske Hær, Rytteri saavelsom Fodfolk, ialt noget over 5000 paa Sjælands Grund.

Da Vrangel hørte, at Kongen var kommen over Beltet, slog han af Forundring sine Hænder sammen og udbrød: "Gud selv hjelper Kongen!" I største Hast drog han efter med Fodfolket og indhentede Kongen, før han endnu havde naaet Sjæland.

Digitized by Google

Paa Veien til Vordingborg kom Rigsraaderne Kristen Skeel og Joachim Gersdorff samt den engelske Gesandt Filip Meadowe Kongen i Møde. De agtede sig til Rudkjøbing paa Langeland for at aabne Underhandlinger om Fred og havde vel mindst ventet at træffe Kongen paa Sjæland. Det blev da bestemt, at Underhandlingerne skulde begynde den 12te Februar i Vordingborg; men Karl Gustav selv vilde rykke videre frem paa Sjæland, til Trods for, at de danske Kommissarier søgte at formaa ham til at indstille sin Marsch, til Forhandlingerne var afsluttede.

Samme Dag, som Karl Gustav mødte de danske Underhandlere, havde han nemlig i Vordingborg holdt et hemmeligt Raad med Wrangel, Korfits Ulfeldt og Sten Bjelke, hvilke to sidste skulde føre Fredsunderhandlingerne paa hans Vegne. Wrangel raadede ham da til at aabne Forhandlinger, men paa samme Tid fortsætte Krigen, nærmest for at give disse Eftertryk. Ulfeldt alene paastod, at Krigen skulde fortsættes for Alvor, og at man først og fremst skulde skynde sig med at indeslutte Kjøbenhavn.

I det samme Møde blev det bestemt, at man skulde opstille som Fredsbetingelser følgende Fordringer: Danmark skulde afstaa Skaane, Halland, Bleking, Baahus, Throndhjem, Akershus Len, Bornholm, Island, Saltholm og Før, betale Erstatning til Hertugen af Holsten-Gottorp, Korfits Ulfeldt og Ebbe Ulfeldt, borttage de tre Kroner af det danske Vaaben og indrømme Sverige Besiddelsen af Norge i treti Aar som Sikkerhed for Fredens Opretholdelse. Dog skulde Underhandlerne til Nød kunne stryge Fordringerne paa Norge og Island.

I Vordingborg aabnedes da i de samme Dage Fredsunderhandlingerne. De danske Kommissarier bad vistnok om, at de maatte faa slippe at underhandle med Forræderen Korfits Ulfeldt som Karl Gustavs fornemste Repræsentant, og forlangte, at Hollænderen van Beuningen, der ikke var Sveriges Ven, skulde deltage i Forhandlingerne; men ingen af Delene vilde den svenske Konge gaa ind paa, og Danskerne fik finde sig i det. Som Mæglere optraadte den franske Gesandt hos Karl Gustav Hugo Terlon, og den engelske Gesandt i Kjøbenhavn Filip Meadowe. De danske Kommissarier aabnede Underhandlingerne med at appellere til den svenske Konges Ædelmod og bad om, at Erobringerne maatte tilbagegives. Ulfeldt rystede paa Hovedet. Dernæst tilbød de en Sum Penge. "Bagateller!" udbrød Ulfeldt, "kom dog med noget, som forslaar!" Saa tilbød de Skaane, Halland og Bleking. "Nu siger I noget", sagde Ulfeldt; det var da endda, mente han, et Forslag, som viste, at de virkelig ønskede Fred. Men det var dog langtfra nok, og han selv fremkom da med Fordringer, der gik endnu videre end de Betingelser, som var vedtagne i det hemmelige Raad i Vordingborg. Han forlangte nemlig foruden Skaane, Halland og Bleking tillige Bornholm, Anholt, Læsø, Hveen, Saltholm, Ditmarsken, Pinneberg, Baahus, Akershus og Throndhjems Len, samt derhos Halvdelen af Sundtolden, Udleveringen af hele Hæren og 12

Digitized by Google

af Flaadens bedste Skibe, 1 Million Rigsdaler og endelig Erstatning til Hertugen af Holsten Gottorp, til sin Svoger Ebbe og til sig selv. "Det kan Danmark ikke præstere, om I saa vil slaa os," udbrød de danske Kommissarier. Ogsaa den engelske Gesandt fandt disse Fordringer ublue og lagde ikke Skjul derpaa. De danske Kommissarier afbrød nu Forhandlingerne og bad om tre Dages Stilstand, for at de kunde indhente Raadets nærmere Ordre; men herpaa vilde Karl Gustav ikke gaa ind. Umiddelbart efter Kommissariernes Afreise brød han op fra Vordingborg og stod allerede den 15de udenfor Kjøbenhavn.

Da Skeel og Gersdorf kom tilbage til den danske Hovedstad, fandt de her Stemningerne delte, idet somme vilde modtage Fienden, medens andre ønskede og krævede Fred for enhver Pris. Under Fiendens Seirsløb havde man haabet paa Hjælp udenfra, og med Undtagelse af de faa omtalte Sammenstød, hvori Danskerne altid var komne til kort, var der ikke gjort det ringeste for at stanse hans Fremtrængen. De, som raadede Kong Fredrik til at møde ham paa Halvveien, havde blot faaet til Svar, at "man skulde fortøie Fienden i Kjøbenhavn"; men Kjøbenhavn var tilvisse ude af Stand til at udholde en Storm eller en Beleiring. Fra Søsiden, hvor man troede Byen uangribelig, dannede nu Isen en bred og aaben Vei; paa Landsiden var Voldene saa lave og forfaldne, at man kunde kjøre over dem; hertil kom, at Byen savnede alt, Forsvarere saavelsom Vaaben, Ammunition saavelsom Proviant. Kong Fredrik havde ganske vist Mod til at vove det yderste; men kun de færreste turde følge ham, og i de Forhandlinger, som fandt Sted umiddelbart efter Kommissariernes Tilbagekomst og med den fremrykkende Fiende for Øie, seirede Fredspartiet, som støttedes af Rigsraadet og den høiere Adel. Gersdorff og Skeel afførdigedes igjen til Tostrup, en Landsby udenfor Kjøbenhavn, hvor Forhandlingerne gjenoptoges, og her blev de foreløbige Fredsvilkaar vedtagne den 18de Februar.

Otte Dage senere (den 26de Februar) sluttedes den egentlige Fred i Roskilde. Det blev den haardeste, som de forenede Riger endnu havde maattet gaa ind paa; de maatte nemlig afstaa Skaane, Halland, Bleking, Bornholm, Danmarks Ret til nogle Dele af Rügen, Baahus og Throndhjems Len; totusinde Ryttere skulde overlades Svenskerne; Ulfeldt skulde gjenindsættes i sine tidligere Forleninger, faa sine Eiendomme tilbage og ydes Erstatning for den lidte Tort, og endelig skulde Hertugen af Holsten-Gottorp have "billigt Contentement", d. e. fuldstændig Erstatning for de Tab, han havde lidt under Krigen. Endvidere lovede Danmark at opgive sine hidtilværende Forbundsfællers Sag og holde Østersøen lukket for fremmede fiendtlige Flaader.

Det fortælles, at den ene af de danske Kommissarier, Joachim Gersdorf gjorde Keiser Neros Ord til sine, da han skulde sætte sit Navn under Traktaten: "Vellem me nescire literas!" (Jeg skulde ønske, jeg ikke kunde skrive!) Den anden, Kristen Skeel, græmmede sig snart tildøde over de

Digitized by Google

Ulykker, som havde overgaaet hans Fædreland. Igjennem begge Nationer, den danske saavelsom den norske, gik der en rystende og uhyggelig Fornemmelse. I Freden til Roskilde ringedes hverken mere eller mindre end deres politiske Selvstændighed og nationale Tilværelse til Graven.

Ny Krig med Sverige 1658—1660. Freden i Kjøbenhavn.

Af Norge var ved Roskildefreden Baahus og Throndhjems Len blevne afstaaede, og der blev fra svensk Side ufortøvet gjort Anstalter til at indlemme dem i Sverige. Saaledes tillægges allerede faa Uger efter Freden det førstnævnte af disse Landskaber i officielle svenske Dokumenter Navnet "Ny-Sverige".

Af disse Landskaber skulde Baahus Len, skjønt i Bund og Grund ligesaa norsk som nogen anden Del af det søndenfjeldske Norge, aldrig mere vende tilbage til Moderlandet, hvis historiske Udvikling og Liv det dog havde levet med. Dets tre Byer, Konghelle, Marstrand og Oddevald, rummede, især den første, en Flerhed af de skjønne Minder, som knytter sig til Norges Velmagtstid, og Baahus Fæstning, fra hvis Tinder den svenske Fane vaiede allerede et Par Dage, efter at Freden var sluttet, og dens nærmeste Omegn var jo ogsaa en sagnrig Jordbund. Kun Enningdalen, der hidtil havde været et Annex til Naverstad i Bullaren, blev reddet for Norge derigjennem, at de dansk-norske Kommissarier, der skulde aflevere Lenet til Sverige, paastod, at Sognet betalte sine Skatter til Akershus, ikke til Baahus, og følgelig maatte tilhøre det første Len.

Med hvilke Følelser, Baahus Lens Befolkning i sin Almindelighed modtog Efterretningen om Lenets Afstaaelse til Sverige, kan neppe med Sikkerhed afgjøres. Usandsynligt er det dog ikke, at den, udpræget som Bygde- og Landskabsbevidstheden dengang var, har fundet sig nogenledes med Ro i det uundgaaelige, saa meget mere, som den vistnok i den sidste Tid havde staaet i nærmere Berørelse ved Vestergøtland og Gøteborg end med Akershus og Kristiania. Paa den anden Side har vi dog ogsaa Exempler paa, at Skilsmissen fra Norge hos flere har vakt oprigtig Sorg. Flere Bønder skal saaledes strax efter Lenets Afstaaelse have forladt sine Gaarde, der da inddroges som svensk Krongods, og være flyttede over den norske Grænse. Om den adelige Familie Jernskjæg, der beboede Aaby Sædegaard, heder det, at den "ventede sig ikke nogen Gunst eller Gavn af det fremmede og haarde

Digitized by Google

Herskab og forføiede sig ind i Akershus Len". Ogsaa hos Geistligheden kom Misstemningen tilsyne paa forskjellig Vis. Om Presten Jens Lauritssøn Dahl i Kareby fortælles der, at han var nær ved at faa Slaganfald, da han skulde sværge Karl Gustav Troskabsed.

Men for Baahus Lens Vedkommende forstod den nye Regjering merkelig snart at forsone Befolkningen med den nye Tingenes Tilstand. For Sverige var Besiddelsen af Baahus Len med dens udstrakte Kyst og gode Havne af

135. Søslaget i Øresund 29de Oktober 1658

største Vigtighed, og den lagde derfor an paa at knytte Landskabet til Sverige saa nær som muligt. I hvilken Udstrækning dette virkelig skulde lykkes, viser bedst Befolkningens hele Holdning, da neppe en halv Mandsalder senere en ny Krig mellem Danmark-Norge og Sverige udbrød, under hvilken det hele Len et Par Aar igjennem holdtes besat af Moderlandets Tropper.

I det søndenfjeldske Norge føltes Baahus Lens Afstaaelse, som det synes, som en større Ulykke, end dets egen Befolkning ansaa den for at være; medens denne for den allerstørste Del meget snart gik op i og følte sig

Digitized by Google

Krudthorn fra det 17de Aarh.
Universitetets Samling af nordiske Oldsager.
Udskjæringerne forestiller: Fjeldbonden og Kjøbmanden, Holger danske og Burman, Adam og Eva, David og Goliat

Digitized by Google

Digitized by Google

hjemme i det nye Samfund, næredes der i selve Moderlandet de sterkeste og mest levende Forhaabninger om, at en Gjenforening inden kortere eller længere Tid maatte finde Sted.*)

I visse Henseender danner Forholdene i det afstaaede Throndhjems Len en Parallel hertil. I selve Lenet føltes Afstaaelsen mindre som en Ulykke end i de omkringliggende Landsdele, og vi ser derfor under den paafølgende Befrielseskrig Thrønderne spille en meget passiv Rolle. Man tør vistnok nærmest søge Forklaringen hertil i det Forhold, hvori Throndhjems Bys Befolkning ved denne Tid stod til det ved Brømsebrofreden afstaaede Jemtland, som hørte til dens bedste Opland; men den vil dog neppe strække til.**) Forholdene saavel i Baahus som i Throndhjems Len viser os i ethvert Fald noksom, hvor løs Forbindelsen mellem Landets forskjellige Dele maa have været, og hvor sterkt indsnevret Nationalfølelsen var, selv i den Egn, som i fordums Tid havde været "Landets største Styrke".

Det skulde ogsaa snart for denne Landsdels Vedkommende vise sig, hvor vanskeligt, for ikke at sige umuligt, det maatte falde at rive den ud af dens Sammenhæng med det øvrige Land.

Throndhjems Lens Aflevering skulde foregaa med det nye Regnskabsaars Begyndelse, Philippi Jacobi Dag (1ste Mai) 1658. Til den Tid skulde alle Skatter for det forløbne Aar være betalte, ligesom den gamle Administration skulde takke af. Det throndhjemske Regiment opløstes, og dets Officerer sendtes sammen med de paa Toget til Jemtland anvendte Tropper af bergenhusiske Regiment til Bergen; ikke faa af de throndhjemske Soldater maa dog ogsaa have fulgt med herhen, hvad enten dette skyldes Uvillie hos dem over Lenets Afstaaelse til Sverige eller Forhaabninger om, at den nye Tingenes Orden ikke længe vilde blive staaende ved Magt. Et nyt bergenhusisk Regiment, som nu oprettedes og stilledes under Reinhold v. Hovens Befaling, synes saaledes for en betydelig, om ikke for den største Del at have bestaaet af Thrøndere.

Hvor store de Vanskeligheder end var, som Lenets Afstaaelse i denne Henseende beredte den syge Lensherre Peder Vibe, havde de dog intet at betyde mod selve Opfyldelsen af Fredstraktatens Bud om Afleveringen af Throndhjems "Gaard og Len." Først og fremst maatte Spørgsmaalet, hvad der skulde forstaaes ved Throndhjems Len, bringes paa det rene. Det kunde saaledes være Tvivl underkastet, om Romsdalen, Bakke og Rein, der dannede særskilte Forleninger, skulde indbefattes herunder. Peder Vibe mente, det ikke forholdt sig saa; men den svenske Kommissarius Lorents Creutz, Lensherre over Dalarne,

*) Saaledes vedblev danske og norske Forfattere endnu i de første Decennier af det 18de Aarhundrede i topografiske Verker over Norge at regne Baahus Len med til dette Rige.

**) "Saa længe Throndhjem ligger under Danmarks Krone, bliver dette Folk aldrig at stole paa", skriver Oberst Gustav Kruse den 14de Juli 1659 til Karl Gustav om Jemtlændingerne.

Digitized by Google

paastod, at de hørte til Lenet. I formel Henseende ialfald havde Vibe Ret; men Svensken fik dog sin Villie sat igjennem. Dernæst gjaldt det Fastsættelsen af selve Grænserne, der frembød om muligt endnu flere Vanskeligheder. De Erklæringer, som indhentedes i Bygderne paa begge Sider af Fjeldet, stemte dengang ligesaalidt som nutildags overens. Peder Vibe søgte som sin Konges troe Tjener at faa det afstaaede Landomraade tilmaalt saa knapt som muligt, medens Lorents Creutz paa sin Side fortolkede de optagne Thingsvidner med al den Vilkaarlighed, den seirende Part turde tillade sig. Saaledes drev han bl. a. igjennem, at Røros Kobberverk, der efter sin Beliggenhed i Virkeligheden henhørte under Akershus Len, kom til at tilhøre det afstaaede Throndhjems Len. Forhandlingerne om disse forskjellige Punkter indvirkede saa sterkt paa den pirrelige og syge Vibe, at Græmmelsen herover i Forening med de udholdte Strabadser snart lagde ham i Graven.

Lenets forskjellige geistlige og verdslige Forhold blev derefter ordnede. Biskop Erik Bredal forlod Throndhjem og tog Sæde paa Throndenes. I hans Sted blev den svenske Konges Hofprædikant Henning Schytte Lenets Superintendent. Til Guvernør beskikkedes Klas Stjernsköld, til Lagmand (eller Landsdommer) Georg Stjernhielm og til Præsident Nils Burensköld. I det hele viser der sig dog i de fleste af Svenskernes Foranstaltninger en merkelig Agtelse for det bestaaende. Saaledes vedblev de lavere Embedsog Bestillingsmænd, Fogder og Sorenskrivere samt Prester at indehave sine tidligere Stillinger. Det eneste, som synes at have vakt nogen større Misfornøielse inden Lenet, var den strenge Udskrivning af 2000 Soldater, der fordeltes i 2 Regimenter under Obersterne Henrik Fleming og Erik Munck og som for den største Del sendtes til Lifland, samt Forhøielsen af Fisketolden, der truede med aldeles at ødelægge denne Handelsgren for Throndhjems By.

Den 1ste September svor Throndhjems Borgerskab den svenske Konge Troskabsed, hvorefter den nye Regjering begyndte at træffe forskjellige Anstalter til at sikre sig Besiddelsen af Landskabet, idet den skred til at anlægge Fæstningsverker i Throndhjems umiddelbare Nærhed. Men det fremmede Vældes Dage var dog talte. Krigen var nemlig udbrudt paany, og inden faa Uger skulde Throndhjems Len atter underlægges den norske Krone.

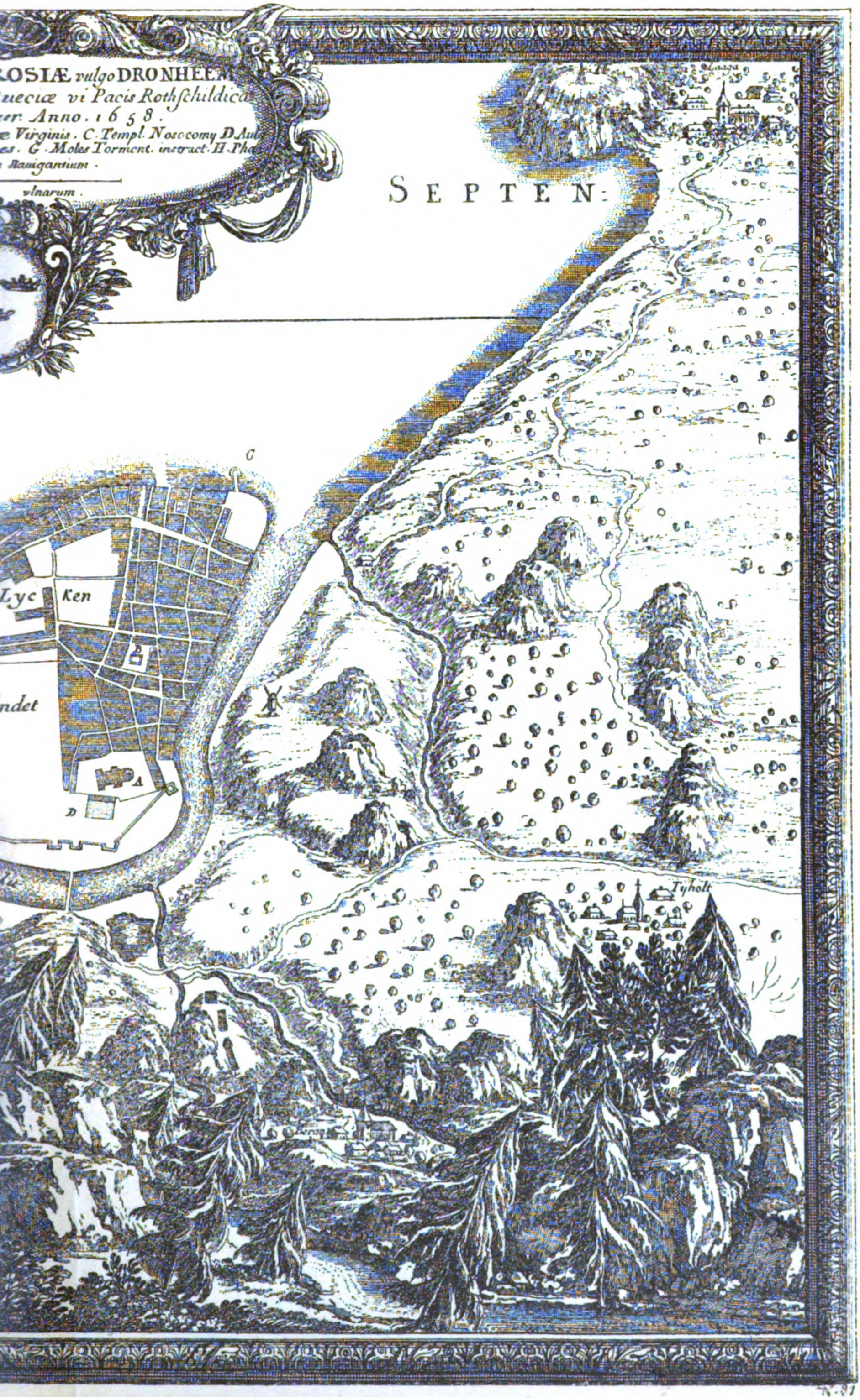
Efterat Freden i Roskilde var kommen istand, havde Karl Gustav først tænkt paa at vende sig med hele sin Hær mod en af de andre Magter, som han laa i Krig med. Men forinden vilde han sikre sig mod Overfald fra Danmark og knække Nederlændernes Indflydelse. Han drev derfor Forhandlinger med den danske Regjering om et Forbund mellem de nordiske Riger; men det Forslag, han fremsatte herom, var af den Art, at hvis Kong Fredrik gik ind paa det, vilde han blive en Vasal af Sverige. Ved Roskildefreden havde begge Magter forpligtet sig til at spærre Østersøen for fremmede fiendtlige

Digitized by Google

Digitized by Google

Throndhjem 1658. Af

fendorfs Karl X Gustavs Historie.

Digitized by Google

Digitized by Google

Flaader i Almindelighed. Karl Gustav tænkte herved at faa Hollænderne udestængte fra Østersøen. Herpaa vilde de danske Kommissærer imidlertid ikke gaa ind, og nu besluttede Karl Gustav sig til at overfalde Danmark. Dette Land skulde nu blive en Provins under Sverige med svensk Styrelse, men under egne Love; Adelen skulde nødes til at fortrække, medens de andre Stænder skulde faa større Frihed end hidtil; Universitetet skulde flyttes til Gøteborg, og svenske Nybyggere overføres til Danmark o. s. v.

I dette Øiemed drog han i Løbet af Sommermaanederne sammen en Hær paa 4000 Mand Fodfolk og 1200 Ryttere i Kiel, hvor de gik ombord paa 11 Orlogsskibe og 60 Transportfartøier. Ingen uden nogle faa vidste, hvorhen Toget skulde gaa. Den 7de August naaede Flaaden Korsør paa Sjæland, hvor han strax kastede Hæren i Land, og den 11te stod han udenfor Kjøbenhavn. Hid var imidlertid Efterretningen om hans Landgang naaet Søndag den 8de August midt under Gudstjenesten og havde, som man vel kan tænke, i det første Øieblik vakt den største Modløshed blandt Befolkningen. Men den faste Holdning, Fredrik III udviste, bragte snart Ro og Orden tilveie. Man havde raadet Kongen til at flygte til Norge med Dronningen og Børnene, indtil Faren var over; men han svarede, at han vilde leve og dø i sin Rede, og Dronningen var villig til at staa Last og Brast med ham. Den næste Dag mødte Borgerskabet, Geistligheden og Universitetsprofessorerne paa Slottet for at forhandle om, hvad man skulde gjøre for at afvende Faren. En af de tilstedeværende, en Garver, ytrede da, at det vilde være Spot og Skam, om man svigtede Kongen og Byen, før man endnu havde set Fienden under Øine. Først burde man da friste en Tørn, mente han, og blev man saa nødt til at overgive sig, saa havde man ialfald gjort, hvad man kunde. Hele Mængden raabte som med en Mund, at de vilde stride saa længe, de formaaede; først, naar de ikke orkede mere, kunde det være paa Tide at bede om Naade. En Stund efter traadte Kongen og Rigsraadet ind i Salen. Paa Kongens Vegne opfordrede Kantsleren Borgerne til at vise Mandemod. Den senere saa bekjendte Hans Nansen tog da til Orde og svarede, at Kongen maatte være forvisset om Borgerskabets Troskab, „at de skal staa og gaa, vove Gods og Liv for Eders Majestæt, saa hver kan se, hvad Hjerte den borgerlige Stand i Kjøbenhavn har til Kongen." Hertil gav Forsamlingen med lydelige Raab sin Tilslutning tilkjende.

Da Svenskerne landede ved Korsør, var Kjøbenhavn omtrent blottet for Forsvarsmidler af alle Slags, og der fandtes i hele Byen kun 400 tildels slet rustede Soldater. Men i Løbet af faa Dage var som ved et Trylleslag hele Stillingen forandret. De ydre Fæstningsværker blev opgivne, Forstæderne afbrændtes og Voldene blev istandsatte. Kong Fredrik gik hver Dag omkring blandt Forsvarerne, ofte ledsaget af Dronningen og sin ældste Søn, og opmuntrede dem paa forskjellig Vis. Til Byens Værn opdreves en Styrke paa over 7000 Mand, nemlig 3000 Borgere, 3000 Soldater og Matroser,

Digitized by Google

1000 Haandværkssvende og Kræmmere og 300 Studenter. Overkommandoen over den samlede Forsvarsstyrke overtoges af Hans Schack, Rytteriet førtes af Hans Ahlefeldt og Ulrik Kristian Gyldenløve, Borgerne af Stadshauptmand Fredrik Thuresen og Studenterne af de jydske Adelsmænd Kjeld Lange og Mogens Krag.

Imidlertid havde Rigsraaderne Kristen Skeel og Mogens Høeg indfundet sig hos Karl Gustav i Ringsted for at spørge ham om, hvad Grund han havde til dette pludselige Angreb. Karl Gustav svarede da i en timelang Tale, at han havde paaført Danmark Krig, fordi det efter hans Formening vilde overfalde ham, naar en gunstig Leilighed frembød sig. De danske Rigsraader mente da, at en Mistanke dog vel ikke kunde være Grund nok til at bære sig slig ad. De bad derefter med Taarer i Øinene Kongen om at aabne Underhandlinger, for at Krigen kunde undgaaes; men herpaa gav han dem et kort og afvisende Svar. Da udbrød Kristen Skeel: "I Himlen findes der en retfærdig Gud, og til hans Dom og i hans Haand overgiver vi vort Fædreland!" Nogle af de svenske Herrer, som var tilstede, lod strax efter de danske Rigsraader høre, at de nok vilde faa de sande Grunde til Fredsbrudet at vide, naar Kongen havde bemægtiget sig Landet; thi det var nu aldeles sikkert, at Danmarks sidste Time var kommen. Desuden, lagde de til, kunde det jo komme ud paa et for Danskerne, om deres Konge hed Fredrik eller Karl. Men det Budskab, Rigsraaderne saaledes bragte med sig tilbage, havde en anden Virkning end tilsigtet, da det saa langt fra at skræmme tvertimod eggede Borgerne til den tapreste Modstand. Da nu Karl Gustav den 11te August naaede Kjøbenhavn, opgav han strax ved det første Blik paa Byen enhver Tanke om at storme den, til Trods for, at flere af hans Officerer opfordrede ham dertil, ja, Erik Dahlberg, som nys før havde undersøgt Fæstningsværkerne, tilbød sig endog i Spidsen for Stormkolonnerne at kjøre over Volde og Grave lige ind i Byen. Derimod aabnede han endnu samme Dag en ordentlig Beleiring af Kjøbenhavn, hvis Besætning Gang paa Gang gjorde Udfald og tilføiede hans Hær adskillig Skade.

Samtidig med Kjøbenhavn beleirede Svenskerne ogsaa Fæstningen Kronborg, der allerede den 6te September overgav sig til K. G. Vrangel, som havde indbildt den godtroende Kommandant, at Kjøbenhavn allerede var faldet, og gav sig Mine af, at han gjorde sig rede til en Storm. Kronborgs Fald fik ikke blot Betydning ved den Indflydelse, det maatte øve paa Stemningen i Hovedstaden; men herved kom Svenskerne ogsaa i Besiddelse af en Mængde Skyts, som førtes til Kjøbenhavn og anvendtes under Beleiringen. Efterat den svenske Flaade under Admiral Bjelkenstjerna havde afskaaret Kjøbenhavn fra Søsiden, og Amager var bleven indtaget af Svenskerne, begyndte der at herske Dyrtid og Nød i Byen. Men nu var til Lykke heller ikke Hjælpen langt borte, og da den først kom, indfandt den sig fra to Kanter.

Digitized by Google

Østerrigerne, Brandenburgerne og Polakerne rykkede nemlig i Ilmarscher frem mod Holsten, og en stor Flaade, som den hollandske Affending i Kjøbenhavn, Konrad van Beuningen, og Kongens Kammertjener Kristoffer Gabel havde formaaet Generalstaterne i deres egen velforstaaede Interesse at udruste, stak i Begyndelsen af Oktober Maaned i Søen med Krigsfornødenheder, Levnetsmidler og Hjælpetropper ombord. Denne Flaade, som talte 35 Krigsskibe, 4 Brandere og 28 Transportfartøier, førtes af Jakob van Wassenaer, Herre til Opdam, der aldrig før havde ført et Skib, end sige en Flaade, men som under sig havde dygtige Admiraler som de Witte og Florißoon. Den 22de Oktober ankrede denne Flaade nordenfor Kronborg, hvor den blev liggende en Uges Tid; men den 29de s. M. styrede den for en gunstig Vind østefter gjennem Sundet. Her mødte den Svenskernes Flaade, der talte 44 Seilere under Anførsel af Karl Gustav Wrangel. En morderisk Kamp udspandt sig, der varede i hele 6 Timer. Da lykkedes det Hollænderne at forcere Gjennemgangen gjennem Sundet og bringe Kjøbenhavn Undsætning. Men begge Viceadmiraler de Witte og Florißoon var blandt de Faldnes Tal, og Flaaden var i det taget bleven ilde tilredt. I Kjøbenhavn hilsedes deres Komme med uendelig Jubel, og allerede den næste Dag kunde man fra Voldene se Beleirerne bryde op. I to Dage stod Karl Gustavs Hær opstillet i Slagorden ved Valby, men da ingen vilde modtage Udfordringen, trak han sig til Brøndshøi, hvor han lagde den i Vinterleir.

Efterat Freden i Roskilde var kommen istand, havde Jørgen Bjelke begivet sig nedover til Danmark, hvor han i sine Samtaler med Kongen fremholdt, hvor truet hele Norges Land efter Afstaaelsen af Baahus og Throndhjem med Jemtland og Herjeaadalen maatte være fra Svenskernes Side, som han mente med Lethed vilde kunne bemægtige sig Landet. Under Opholdet her udnævntes han den 24de Mai til Generalløitnant og Øverstbefalende over Hæren i Norge, saaledes at han for Fremtiden skulde staa under Kongens egen Kommando. Efterat han ved Samtaler med svenske og hollandske Diplomater var kommen til den Overbevisning, at Freden ikke var at stole paa, søgte og fik han Tilladelse til at reise opover til Norge, hvor han vilde træffe sine Forberedelser til det forventede Fredsbrud. I Begyndelsen af August Maaned traf han sammen med Statholder Niels Trolle paa Akershus og fik med dennes Bistand strax udfærdiget de fornødne Befalinger til Indkaldelse af de oplandske, akershusiske og smaalenske Regimenter. Det varede heller ikke længe, før Efterretningen om Svenskernes Landgang paa Sjæland naaede til Norge. Nu blev Statholderen — der til Trods for, at han i sin Tid havde været Rigsviceadmiral, var en meget ukrigersk Mand, — yderst forfærdet og ansaa alt for at være tabt, da efter hans Mening hverken Kjøbenhavn eller Norge

kunde forsvares; men Bjelke satte sig strax ned og udkastede sin Operationsplan. Ved Statholderens Taffel om Aftenen var han saa lystig og fuld af Skjæmt, at han fik selv Statholderen til at le, saa Taarerne kom ham i Øinene. Dennes Frue sagde da til Bjelke: "Ja, vi har nok hørt, at naar det gik rent ilde til, da har du altid været lystig; husker du ikke, at jeg tog Lus paa din Kjole, da du kom med Undsætningen fra Jemtland?"

Den Operationsplan, som Bjelke udkastede, gik ud paa at holde Fienden udenfor Landet søndenfjelds, medens man først og fremst samlede sine Kræfter om Tilbageerobringen af Throndhjems Len. I dette Øiemed udstedte Statholderen og Bjelke i Forening et Opraab til det hele Folk, til de forskjellige Stænder og til hver enkelt Provins, og dette fandt dyb Anklang overalt. Med en Offervillighed, som har faa Sidestykker i vor Historie, opbød Rige og Fattige i Landet sine yderste Kræfter for at skaffe tilveie, hvad der udfordredes til Troppernes Udrustning og Underholdning. Blandt Bønderne i Gudbrandsdalen og i Bergenhus Len vaktes en Reisning; paa det første Sted lagde Fogden Jørgen Filipsson og Propsten Ivar Pedersson Adolphus sit gjensidige Nag tilside for i Forening at opmande Dølerne til at tage Del i den forestaaende Kamp. Ogsaa til Befolkningen i de til Sverige afstaaede Provinser udgik Opraab til almindelig Reisning. Til Throndhjems Tilbageerobring affærdigedes der to forskjellige Troppekorpser, nemlig et fra Bergen og et fra Akershus Len. Det første anførtes af Ludvig Rosenkrands og den tidligere omtalte Oberst Reinhold von Hoven, der indskibedes paa en Del Skjærbaade og mindre Skuder for under Eskorte af 2de armerede Fartøier, "Samson" og "Adam og Eva", at foretage Landgang i Throndhjems umiddelbare Nærhed.

Det søndenfjeldske Troppekorps skulde under Generalmajor Georg Reichweins Overkommando rykke frem i 2 Afdelinger, hvoraf den største under hans egen Kommando tog Veien op gjennem Østerdalen og den anden under Anførsel af Major Paul Michelet rykkede gjennem Gudbrandsdalen. Det østerdalske Detaschement delte sig igjen, idet en mindre Afdeling sendtes over Kvikne, medens Reichwein selv med Hovedstyrken gik over Røros. Her opsnappede han efter Jørgen Bjelkes Ordre den omtalte Landshøvding Lorents Creutz, som nu efter at være bleven afløst i Throndhjem af Guvernøren Klas Stjernsköld just befandt sig paa Tilbageveien til Sverige.*)

Den Afdeling, som under Michelets Kommando rykkede op gjennem Gudbrandsdalen, forstærkedes med noget over 500 Døler, der med Fogden Jørgen Filipsson i Spidsen reiste sig og fulgte Tropperne, delte i 2 Kompagnier, der kommanderedes af Bondekapteinerne Hans Paulsson Tolfstad af Vaage og Kristen Nilsson Bø af Gausdal. Marschen gik derpaa over Dovre til Opdal,

*) Creutz blev senere udvexlet. Medens han befandt sig i det norske Fangenskab, tilbød Dalkarlene sig at drage ind i Norge for at hente ham hjem igjen.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

hvor 3 svenske Rytterkompagnier, som under Oberstløitnant Morath havde taget Stilling i en Snevring, blev slagne. Nu sluttede ogsaa flere Hundrede Opdalinger, Rennebygger og Orkdalinger sig til dem, og med en anselig, men høist irregulær Armé kunde Reichwein saa den 1ste Oktober leire sig paa Stenbjerget udenfor Throndhjem.

De bergenhusiske Tropper vare allerede et Par Dage i Forveien ankomne til Lade, hvor de havde begyndt at opkaste Forskansninger.

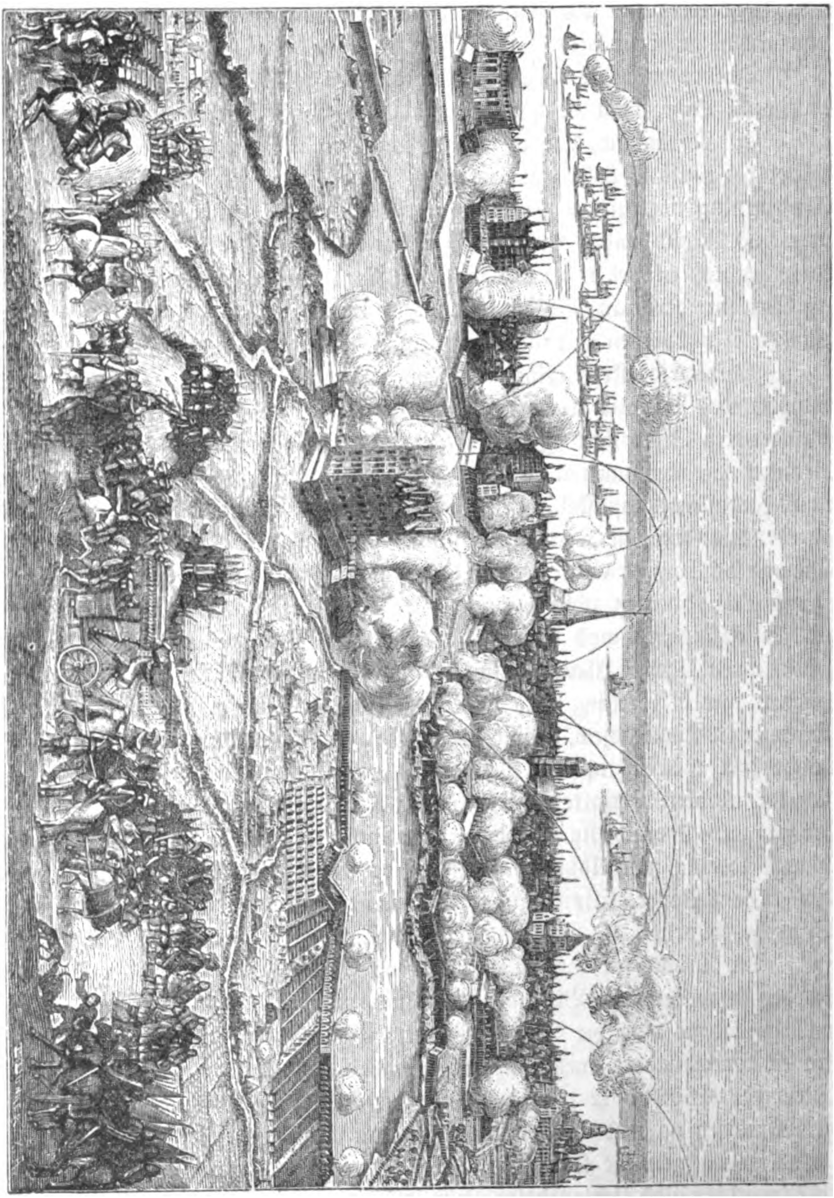
En Nordmand, Laurits Pedersson Brix*), som Svenskerne siden Indfaldet i Jemtland holdt fangen paa Frøsø Skanse, fik sendt Oberst v. Hoven Efterretning om, at der var bleven afsendt til Throndhjem et Rytterkorps paa 500 Mand under Anførsel af Oberstløitnant Drakenberg. For at møde dette sendtes en Del af det Bergenhusiske Regiment under Major Eilerik Visborg og Kaptein Kristian Nilsson Holberg til Værdalen, hvor Drakenbergs hele Styrke blev opreven i Trakterne ovenfor Stene i Bukhaug.

Imidlertid skred Nordmændene til Beleiringen af Throndhjem, der indesluttedes fra alle Karter, men med største Haardnakkethed forsvaredes af Guvernøren Stjernsköld og Byens 720 Mand sterke Besætning. Ihvorvel han led Mangel paa Ammunition og Proviant, og der grasserede stor Sygelighed blandt hans faatallige Mandskab, besluttede han sig dog at holde sig til det yderste i Forventning om, at Drakenberg skulde komme ham til Undsætning. I dette Øiemed lod han de ældre Værker, der var opførte paa det smaleste Sted mellem Fjorden og Nidelven, udbedre og anlagde derhos ved sin Ingeniør Clarman flere nye Befæstninger; mod disse lod Reichwein paa flere Steder opkaste Batterier rundt Byen lige fra Ilevolden til Baklandet og satte Kanoner i Land paa Munkholmen, der i Forening med de Orlogsskibe, som havde ført de bergenhusiske Tropper til Throndhjem, beskjød det svenske Orlogsskib "Lammet", som Stjernsköld havde ført med sig opover til Throndhjem. Ihvorvel den paaregnede Undsætning ubeblev, fortsatte Stjerneskjöld sit Forsvar; han skal endog have udtalt, at før han vilde overgive sig, skulde han koge Suppe paa sine Skindbuxer. Gjentagne Gange foretog han Udfald fra Byen, og under et saadant, som fandt Sted den 17de Oktober, tilføiede han Nordmændene et betydeligt Tab af Døde og Saarede, hvorhos 46 Fanger og 2 Kanoner faldt i hans Hænder.

Til Trods for den Tapperhed og Ihærdighed, hvormed Stjernsköld ledede Forsvaret i en By, hvis Befolkning Dag for Dag blev mere og mere ugunstig stemt mod det svenske Vælde, og som han vanskelig kunde afholde fra at korrespondere med sine Landsmænd udenfor, maatte han den 11te December 1658 efter ti Ugers mandhaftigt Forsvar overgive Byen mod fri Afmarsch og med fuld militær Honør. 6 Dage efter forlod den svenske verdslige og geistlige Øvrighed Throndhjem og ledsagedes gjennem Guldalen til Grændsen mod Herjeaadalen af en Eskorte paa 6 Kompagnier Infanteri og 2

*) Laurits Brix blev senere hen Zahlkommissarius og i 1670 Borgermester i Throndhjem.

Digitized by Google

136. Kjøbenhavns Beleiring 1658.

Digitized by Google

Kompagnier Dragoner. Som et betegnende Træk kan tillægges, at de norske Soldater saa langt fra hædrede sin tapre, skjønt overvundne Modstander, at de paa Marschen gjennem Aalen rottede sig sammen og vistnok havde hugget ham ned, om deres Officerer ikke havde hindret Udaaden.

I det sondenfjeldske var ved Fiendtlighedernes Udbrud den største Del af det akershusiske og smaalenske Regiment henlagt til Fredriksstad, medens enkelte mindre Afdelinger stod paa forskjellige Steder nærmere Grænsen. Paa Halden, som dengang var et Ladested under Fredriksstad, stod saaledes et Par Kompagnier. Det var denne aabne Grænsestad, som skulde blive den fornemste Skueplads for Krigen sondenfjelds.

Paa samme Tid, som den svenske Konge foretog Landgang paa Sjæland, gav han Befaling til, at der fra Baahus Len af skulde foretages Indfald i det sydlige Norge. I dette Øiemed samlede Generalmajor Harald Stake ved Høgen en Styrke paa 2000 (efter nogles Sigende endog 3000) Mand, hvoraf de 1200 var Ryttere, og rykkede med denne ind i Enningdalen. Den 13de September leirede denne Hær sig paa Iddesletten, ½ Mil fra Halden. Generalen selv tog Kvarter paa Id Prestegaard, hvor han af Presten Nils Olsson erfarede, at Halden var aldeles blottet for Verker og saagodtsom for Forsvarere. Generalen ansaa det derfor unødvendigt at rykke videre den Kveld. Den næste Morgen, mente han, skulde det være ham en smal Sag at tage Byen, naar hans Folk og Heste havde faaet den fornødne Hvile. Presten fik imidlertid sendt Bud til sin Broder Peder Olsson Nordmand, som var Kjøbmand paa Halden og Major ved Landeværnet, om de ubudne Gjæsters Komme. Peder Nordmand raadførte sig nu med sin Svoger, Tolderen Matthias Bjørn, og disse fattede den Beslutning, at de vilde forsvare Byen til det yderste. I Løbet af Natten reiste der sig ved "Gamleporten", det Sted, hvor Hovedveien fra Id førte ned til Byen, en Forskansning, som de herliggende Kompagnier i Forening med Byens Indvaanere opførte under Ledelse af Major Nordmand. Til Bestykning af disse anvendtes nogle smaa Skibskanoner. Ogsaa Ammunition blev skaffet tilveie; Kuglerne støbtes i udhulede Murstensformer. Derhos blev der til Fredriksstad, hvor Oberst Schade førte Kommandoen, sendt Bud efter Undsætning, og den næste Dag indfandt Schade sig paa Stedet med 4 Kompagnier Fodfolk, 1 Dragonkompagni og 4 Kanoner.

Fienden var da brudt op. Presten paa Id bød Generalen Frokost, men fik til Svar, at den vilde han spise hos hans Broder paa Halden. Svenskerne rykkede frem med flyvende Faner og klingende Spil; men da de kom indenfor Rækkevidden af det lille Batteri, som kommanderedes af Matthias Bjørn, modtoges de med en saadan Hilsen, at ikke faa blev liggende paa Pladsen. Stake studsede først over denne uventede Modstand, men kastede saa i Forbitrelse hele sin Styrke frem til Angreb.

Digitized by Google

Kampen varede fra Kl. 7 om Morgenen til Kl. 4 om Eftermiddagen. Fienden fandt det da raadeligst at trække sig tilbage. Nordmændenes Tab var 7 Mand døde og saarede; Svenskerne havde derimod mistet mange flere, skjønt kun fjorten Lig var efterladte paa Kamppladsen.*) Den næste Dag trak Stake sig under Herjing og Plyndring gjennem Enningdalen tilbage til Sverige, efterat han først til Tak for god Efterretning havde ladet Nils Olssøns Prestegaard gaa op i Luer.

Da det var at forudse, at Fienden inden ret lang Tid igjen vilde gjæste Halden, blev der efter Oberst Cretz's Forslag paa det Sted, hvor Fredriksten nu ligger, opført en Skanse, som blev kaldet Cretzensten; ligesaa blev der paa et Par andre Høider anlagt nogle smaa Verker. Inden disse Befæstningsarbeider endnu paa langt nær kan have været færdige, foretog Svenskerne strax over Nytaar 1659 et nyt Angreb, der ligeledes ledédes af General Harald Stake. Med en Styrke paa 4000 Mand og 6 Feltstykker drog han over den islagte Singelfjord og Skjebergkile over Skjeberg til Berg Prestegjeld, hvor han opslog sit Hovedkvarter paa Lundestad. Herfra sendte han den 4de Febr. Haldens Indbyggere Opfordring til Overgivelse, men fik til Svar, at de havde Krudt og Bly til at modtage ham med. Han rykkede da endnu samme Dag med hele sin Styrke mod Byen, i den faste Tro, at det ved et pludseligt Overfald skulde lykkes ham at tage den. Men han fik andet at føle.

I Halden laa der just flere Kompagnier af det akershusiske og smaalenske Regiment, i alt henved 1400 Mand, Fodfolk og Ryttere; men heraf var meget over den halve Del saa syge, at de ikke kunde deltage i Forsvaret. Dette lededes af General Jørgen Bjelke og Tønne Huitfeldt, der var Besætningens Kommandant. Til Held for Byen var den hidtil herskende sterke Frost bleven afløst af nogle Dages Lindveir, saa Tistedalselven paa flere Steder gik op. Til Trods for det kjække Svar, hvormed Stakes Parlamentær var bleven afvist, var Besætningens Stilling alt andet end god, og den havde neppe kunnet udholde selv en kortere Beleiring, da den ikke var forsynet med Proviant for mere end fire Dage.

Stake rettede sit Angreb paa Byens Nordside, hvis Gader imidlertid var afspærrede ved spanske Ryttere og Forhugninger, bag hvilke der var opstillet et Kompagni „Fyrrørere". Disse maatte vige for Overmagten, og trak sig, efter at have stukket Ild i Husene paa Nordsiden, tilbage over den 180 Alen lange Bro, som forbandt Byens Nord- og Sydside. Fienden fulgte efter med den tidligere omtalte Major Bengt Andersson i Spidsen. Denne, der for sit Forhold ved Oddevald Skanses Forsvar var bleven degraderet, vilde nu ved en tapper Daad vinde sin Anseelse tilbage. Men da Storm-

*) En samtidig norsk Beretning anslaar Fiendens Tab til 120 Døde, deraf 19 Officerer, og 200 Saarede.

Digitized by Google

kolonnen kom lige under en til Broens Forsvar opkastet Skanse, modtoges den af en Salve, der strakte Majoren og flere andre til Jorden. Her blev Kampen staaende og førtes med største Haardnakkethed fra begge Sider. Det maa have været et vildt Skue; efter hvert som de forreste Svensker dræbtes eller saaredes, styrtedes de ud i Elven af sine fremtrængende Kammerater, der selv truedes med Døden i Luerne af den antændte By. Efter en Times voldsom Kamp nødtes Svenskerne dog til at trække sig tilbage.

Medens Angrebet paa Broen fandt Sted, havde Stake ladet føre 6 trepundige Kanoner over paa Sauen, hvorfra han beskjød Byens Sydside til langt paa Nat. Da nødtes han til at trække sig tilbage til Lundestad med de tiloversblevne af sit Mandskab; men han lovede, at han den næste Dag skulde komme igjen. Men dette blev der dog intet af, da han i Stedet maatte tiltræde Tilbagetog til Baahus. Stake havde, heder det, bragt med sig 280 Høslæder, som han vilde benytte til at hjemføre det Bytte, han haabede at gjøre paa Halden; dem maatte han anvende til Transporten af sine Saarede.

Ogsaa Nordmændene havde paa sin Side lidt adskilligt; blandt de faldne var saaledes den tapre Oberstløitnant Urne. Efter Seiren vilde Jørgen Bjelke, at Statholderen skulde komme for at tage Hæren i Dieſyn. Denne vilde imidlertid ikke forlade Akershus og sendte sin Frue i Stedet. Ved Synet af Soldaternes elendige og halvnøgne Forfatning brast hun i Graad, og hendes Ledsager, Oberst H. J. Schort, udbrød: "Gud naade den, som skal kommandere slig en Arme!"

Fra Halden af gjordes der hyppig Indfald i Baahus Len dels over Land, dels tilsøs. Ved disse Leiligheder kom det dog sjelden til noget betydeligere Sammenstød, som man har fundet værd at omtale. Den tidligere omtalte Tolder Matthias Bjørn maa som Befalingsmand over de herværende Skjærbaade have vundet en ikke liden Anseelse hos sin Samtid.

I de samme Dage, dette Angreb paa Halden foregik, begyndte den svenske Konge udenfor Kjøbenhavn ogsaa at røre paa sig. Udpaa Vinteren, da der indtraadte usædvanlig streng Kulde, gjorde han nemlig i al Hemmelighed storartede Forberedelser til en Hovedstorm paa Kjøbenhavn. Imidlertid var hans Planer blevne røbede, saa den kom ikke uventet; de beleirede kjendte endog baade Tid og Sted. Om Aftenen den 10de Februar skulde Angrebet foregaa. Foran hver Kolonne gik Matroser og Tømmermænd med Stiger og Broer. Soldaterne i første Linie havde trukket hvide Skjorter over deres Uniformer for ikke at skjelnes fra Snedækket. Men Forsvarerne var paa sin Post og modtog Fienden med en forfærdelig Artilleriild, der splittede Svenskernes Stormkolonner til alle Sider. Gang paa Gang gjentoges Angrebene, men sloges lige saa ofte tilbage. Hele Natten igjennem varede Kampen; men ved Daggry trak Svenskerne sig tilbage over hele Linien. Af de 8000 Mand, som havde været i Ilden, skal 600 være blevne dræbte, 900

Digitized by Google

saarede og 200 fangne, deriblandt flere af Hærens dygtigste Officerer. Paa de Danskes Side var Tabet derimod kun ubetydeligt. Ved denne Anledning kjæmpede alle Kjøbenhavns Indvaanere trofast ved hverandres Side, og Adelsmændene synes ialfald ikke at have skaanet sig. Ogsaa Kvinderne tog virksom Del i Kampen, idet de fra Voldene hvælvede Kjedler med kogende Lud, Beg og Tjære ud over Svenskerne.

Ogsaa paa andre Steder i Danmark blev der samme Tid ført en haardnakket Kamp mod de svenske Undertrykkere. For at forjage de 8000 Svenske, som stod dels paa Fyen, dels paa Als og dels i Jylland rykkede i September 1658 29000 Mand brandenburgske, østerrigske og polske Tropper under Kurfyrst Fredrik Wilhelm, General Montecuculi og Stefan Czarniecki ind paa den jydske Halvø, erobrede i December Als og stormede nærmere ind under Jul det gamle Koldinghus Slot, hvis Taarn blev sprængt i Luften. Forøvrigt var disse "Befriere" farligere Gjæster, end de svenske havde været, og især udmerkede Polakkerne sig ved en Raahed mod Landets Befolkning, som gjorde dem yderst forhadte. "De plyndrede og vanhelligede Kirker og forvandlede dem til Stalde, aabnede Gravene og plyndrede de friske Lig; mange Steder klyngedes Husfaderen op i Skorstensrøgen eller hængtes i sit Skjæg, ingen Kvinde var sikker for dem." Det var derfor intet at undres over, at Bønderne skaffede sig disse Befriere fra Halsen, naar de kun fandt Leilighed dertil.

Paa Bornholm havde den trykkende Indkvartering og de haarde Udskrivninger, Svenskerne foretog, fremkaldt sterkt Misnøie hos Befolkningen. Om Vinteren foregik der under Ledelse af den ansete Jens Pedersen Koefoed og Presten Paul Anker en Reisning, hvorunder Kommandanten paa Hammershus Johan Printzensköld blev dræbt. Øen blev faa Uger efter af Bornholmerne overgivet Kong Fredrik til "evig Arv og Eie".

Ogsaa i Skaane blev der gjort Forsøg paa at afryste det svenske Aag; men dette lykkedes ikke, og Hovedmændene for den indgaaede Sammensværgelse maatte vandre til Retterstedet.

I Helsingør indgik flere danske Mænd et lignende Komplot, der gik ud paa at tage Kronborg tilbage ved Overrumpling. Men Planen blev røbet ved en Students Uforsigtighed, og Svenskerne tog nu en frygtelig Hævn over de Sammensvorne, forsaavidt det lykkedes at faa fat paa dem. En af Hovedmændene blev fængslet, pinlig forhørt, henrettet og lagt paa Steile, en anden (Presten Henrik Gerner) blev pint og dømt til Døden, men slap med en betydelig Bøde og holdtes i Fængsel, indtil Freden blev sluttet; andre undgik kun Døden ved en ilsom Flugt.

Karl Gustavs Stilling paa Sjæland var, efterat Stormen paa Kjøbenhavn var bleven afslaaet, ingenlunde god; thi medens han fra sin Leir i Brøndshøi blokerede Byen uden at vove noget nyt Angreb, blev han ogsaa selv paa en Maade blokeret fra Vestsiden af den brandenburgsk-østerrigsk-polske

Digitized by Google

Hær, fra Søsiden af den hollandske Flaade. Men at fire var nu engang ikke hans Sag, og han fattede nyt Haab om at naa det Maal, han havde sat sig, da en engelsk Flaade i April 1659 under Kommando af Admiral Lord Montague indfandt sig i Sundet. Med dennes Hjælp tænkte han nemlig at faa stængt Kjøbenhavn ude fra Søsiden. Englænderne havde dog ikke til Hensigt at slutte noget Angrebsforbund med ham; Flaaden var nemlig ene og alene sendt til Sundet for her at opretholde Ligevægten mod Hollænderne. Nogen yderligere Sønderlemmelse af Danmark, end den, som allerede havde fundet Sted ved Roskildefreden, havde Admiralen ikke Fuldmagt til at indgaa paa. Karl Gustav søgte først at faa England knyttet til sine Erobringsplaner ved de mest lokkende Løfter. Han tilbød det saaledes Bremen, hvis Protektoren vilde hjælpe ham med at erobre Norge, og desuden Jylland og Toldfrihed i Øresund, hvis hele det danske Rige blev opløst, og han selv fik Øerne. Men de politiske Forhold i England, der medførte Forandring i det hele Styre, stillede sig snart ubetinget mod hans Erobringsplaner.

Den 11te Mai afsluttede Vestmagterne Holland, England og Frankrige den saakaldte første Koncert i Haag, hvorved de forpligtede sig til ikke blot at gjenoprette Freden i Norden, men ogsaa at bestemme Fredsvilkaarene, uden at de krigende Magter blev adspurgte, om de godkjendte dem eller ei. Disse skulde blive de samme som i Roskildefreden, dog med den væsentlige Forandring, at Bestemmelsen om de fremmede Flaaders Udelukkelse fra Østersøen skulde udgaa. Men herpaa vilde hverken Fredrik III eller Karl Gustav indlade sig. Den sidste forlangte nemlig Norge og Kronborg til Erstatning for de Fordele, han havde vundet, og Fredrik III krævede, at Hollænderne i Stedet for at foreskrive ham Fredsvilkaar i Følge de afsluttede Traktater skulde bistaa ham i Striden.

I Løbet af Vaaren, medens disse diplomatiske Forhandlinger fandt Sted, var det lykkedes Karl Gustav at sætte sig i Besiddelse af de danske Østifter. Saaledes var Wrangel fra Nyborg gaaet over til Langeland, som han havde erobret, hvorefter han var seilet til Als og havde indtaget Fæstningen Nyborg med stormende Haand. I April var Raden kommen til Falster og Laaland, men Nakskov forsvarede sig med største Tapperhed i elleve Uger. Noget senere havde Møen lidt den samme Skjæbne efter en Række af voldsomme Kampe. Overalt i Landet rasede forøvrigt den saakaldte "lille Krig".

Efter den Statsomvæltning, som var foregaaet i England, var Stemningen her bleven mere og mere uvenlig mod Sverige. Den 14de Juli indgik England og Holland i Haag en ny Koncert, hvorefter Throndhjem skulde gives tilbage til Danmark, og den 25de Juli den tredie Koncert, som bestemte, at den engelske og den hollandske Flaade i Forening skulde tvinge Nordens Konger til at gaa ind paa Vilkaarene. Danmark antog nu efter sine Forbundsfællers Raad den nye Haager-Concert, medens Karl X viste den den største Mod-

Digitized by Google

villie. Et Forsøg paa at aabne Fredsunderhandlinger mellem Rigerne, strandede. I Slutningen af Oktober 1659 indskibede Hans Schack sig i Kiel med 5000 Mand, Halvdelen Danske og Halvdelen Hollændere, paa den hollandske Flaade, som Admiral Ruyter førte, og kom heldig i Land ved Hjerteminde paa Fyen, hvor den svenske Hær kun gjorde svag Modstand. Faa Dage efter forenede General Eberstein med 4000 Mand sig med Schack i Odense. Svenskerne, der i alt talte omkring 5000 Mand under Befaling af Pfalzgreven af Sulzbach og Gustav Otto Stenbock trak sig tilbage til Nyborg, hvor deres Hær den 14de November 1659 blev aldeles opreven. 2000 Mand laa paa Valpladsen, og 3000 maatte Dagen efter strække Gevær. Anførerne sneg sig den næste Nat over til Korsør, hvor Karl Gustav i Spænding ventede paa Tidende fra Kampen. Da Stenbock fortalte ham om det Nederlag, de havde lidt, og om Hærens Undergang, skal Karl Gustav harmfuld have udraabt: "Har Fanden taget alle Gjederne, hvorfor tog han saa ikke Bukken med?"

Svenskernes Nederlag ved Nyborg blev af afgjørende Betydning for Krigens videre Gang. Ogsaa paa de øvrige Krigsskuepladse gik Lykken de svenske Vaaben imod. Karl Gustav begyndte derfor at nedstemme sine Fordringer en Smule. Lige overfor Polen erklærede han, at han nu vilde være tilfreds, naar Johan Kasimir afstod Lifland og gav Afkald paa Titlen Konge af Sverige. Men overfor Danmark fastholdt han derimod sine Krav med samme Haardnakkethed og i samme Omfang efter Nederlaget paa Fyen som for det. Han erklærede sig vistnok villig til at opgive Throndhjem og Bornholm, men forlangte i Stedet Akershus Len; Kronborg skulde jevnes med Jorden, og Farten gjennem Øresund være fri for alle Nationer, og da Danmark ikke vilde gaa ind paa disse Fordringer, vilde han ved Indfald i Norge tvinge det dertil.

I Midten af November 1659 var de svenske Stænder samlede i Gøteborg, hvor Kongen ogsaa var tilstede. Under Rigsdagen traf han Forberedelser til at foretage et Indfald i Norge fra Baahus Len af. Halden skulde erobres og tjene til Støttepunkt for den svenske Hærs Fremrykning i Akershus Len, som ogsaa skulde besættes. Herigjennem vilde han tvinge den dansk-norske Konge til ved den endelige Fredsslutning at give Throndhjems Len tilbage til Sverige eller og skaffe det Erstatning paa anden Vis.

Den øverste Ledelse af dette Foretagende anbetroedes den 70aarige General Lars Kagg, der havde en Styrke paa 4000 Mand under sin umiddelbare Kommando. Denne forsterkedes yderligere med to Afdelinger under Generalmajorerne Harald Stake og Gustav Horn. Ialt skal den samlede Styrke efter norske Opgaver være gaaet op til 9000 Mand med 10 Kanoner og 2 Morsere paa 100 og 80 Pund. Denne Styrke, der droges sammen i Baahus Len, rykkede den 12te Januar fra Helle over Iddefjorden til Østerkilen, hvorfra den marscherede igjennem Id og slog Leir ved Femsjøen i Asakbygden.

Siden forrige Angreb var Haldens Fæstningsverker blevne betydelig

Digitized by Google

forsterkede. Saaledes havde man omgivet hele den søndre Del af Byen med Pallisader og anlagt en Række Skanser paa Høiderne i Nærheden. Kirken, som var af Træ og laa udenfor Pallisaderne, blev nedrevet for at give Plads for et Batteri. Derhos blev de paa Nordsiden siden sidste Angreb gjenstaaende Huse stukne i Brand, for at de ikke skulde afgive Bedækning for Fienden. Ogsaa paa Rødsberget blev en Skanse anlagt. Elven, der var tilfrossen, blev med megen Møie holdt aaben ved en bred Raak.

Over Haldens Fæstningsverker indehavdes Kommandoen fremdeles af Oberst Tønne Huitfeldt, og Besætningen udgjorde omtrent 1800 Mand af det akershusiske og smaalenske Regiment under Obersterne Just von Hoven og Schade. Generalløitnant Jørgen Bjelke, der havde truffet Anstalter til at sætte Byen i Forsvarsstand, havde begivet sig til Fredriksstad for at drage flere Tropper sammen.

Den 13de Januar kom en Trompeter med et Brev fra General Kagg; i dette blev Byen opfordret til at overgive sig. Efter afholdt Krigsraad gav Tønne Huitfeldt Trompeteren den Besked, "at de ikke kunde forsvare for sin Herre og Konge at give sig saa let, da Byen havde godt Mandskab inde og derhos var forsynet med alle Fornødenheder. Fienden maatte derfor gjøre sit bedste; de vilde forsvare sig til sidste Mand, og de havde ikke andet til Tjeneste end Kugler og Krudt, hvormed de agtede at gjøre ham tilgode, saalænge de kunde." Trompeteren vendte tilbage med de Ord: "For Gud, I faar ikke dette Tilbud imorgen". Hertil svarede Peder Nordmand, som havde overbragt ham Huitfeldts Besked: "Gid I hverken maatte faa Ro eller Søvn paa Eders Øine, før I kommer. Vi skal tage imod Eder som ærlige Folk."

Den 14de Januar i Dagbrækningen tog Fiendtlighederne sin Begyndelse, idet Kagg rettede sit Angreb paa den saakaldte Braadelandsskanse. Forsvarerne her drev gjentagne Gange Fienden tilbage. Men strax over Middag faldt ved en Soldats Uforsigtighed en Lunte ned i et Fad Krudt; under den Forvirring, som den paafølgende Explosion foraarsagede, løb Fienden Storm og tog Skansen. Lykkedes det ham at holde denne, vilde Byens Erobring dermed have været en afgjort Sag. Forsvarerne maatte derfor, hvad det end skulde koste, tage Skansen igjen og rykkede frem mod den i 3 Afdelinger under Oberst Budde og Majorerne Peder Nordmand og Forbus. Skansen blev tagen efter en Times haardnakket Fægtning, i hvilken Fienden tabte 76 døde, deriblandt en Oberst og to andre Officerer, samt nogle Fanger, medens af Nordmændene 12 Mand dræbtes og 52 saaredes. Det var ogsaa paa høie Tid, Skansen toges; thi 400 Svenske var allerede i Anmarsch for at forsterke dens Besætning og befandt sig da i et Bøsseskuds Afstand derfra. Efter 7 Timers Kamp trak Fienden sig tilbage til sin Leir ved Asak, som det heder med et Tab af henimod 500 Døde og Saarede.

I de følgende 7 Dage gjorde Fienden flere Gange blind Allarm for

Digitized by Google

at trætte Besætningen, og udsendte paa samme Tid Streifpartier til de nærmest liggende Prestegjæld, hvor de hos Bønderne inddrev betydelige Forraad af Proviant og Fourage.

Den 21de Januar rykkede den fiendtlige Hær nærmere Byen, som blev omringet paa alle Kanter. Hovedkvarteret blev forlagt til Gaarden Ous, hvor et Batteri opførtes. Den næste Dag aabnedes der en voldsom Kanonade paa Byen og de omgivende Verker, og under denne maatte den Skanse, som var opført paa Rødsbjerget, og hvor Major Forbus havde Kommando, efter et tappert 2 Dages Forsvar opgives. Fienden tog den strax i Besiddelse og nedhuggede de syge og saarede Nordmænd, som Forbus her havde efterladt.

Under dette havde General Kagg sendt en Trompeter til Byen med den Trusel, at dersom Forsvarerne nu ikke vilde overgive sig, vilde han hevne det med Mord og Brand. Svaret lød nu som før: "at han maatte gjøre sit bedste, — man vilde tage mod ham, med hvad for Haanden var."

Fra Rødsbjerget begyndte Fienden nu at beskyde Byen med gløende Kugler, Bomber og Granater. Men Forsvarerne blev ham ikke Svar skyldig, og Nat til 29de Januar foretog de endog et Udfald, hvorved de tilføiede han adskillig Skade.

Imidlertid havde General Jørgen Bjelke samlet en Styrke paa 3300 Mand, hvoraf 1800 Bønder, og agtede at drage Byen til Undsætning. Da han med sin Hær var kommen til Borge Kirke, 2½ Mil fra Halden, mødte han en større svensk Afdeling, som Kagg paa Rygtet om Nordmændenes Nærmelse havde sendt imod dem. Det kom da den 6te Februar i Nærheden af Kirken til et Slag, der varede i 7 Timer. Det lykkedes vistnok Bjelke at tvinge Fienden til at trække sig tilbage med et Tab af 200 Mand; men selv havde han ogsaa lidt saa meget, at han ikke kunde rykke videre frem.

Saasnart Haldens Forsvarere merkede, at en Del af den fiendtlige Styrke var trukken bort, gjorde de den 5te Februar Kl. 8 om Aftenen et Udfald mod den fiendtlige Afdeling, som fra Iddesletten af indsluttede Byens Sydside, forjagede de fiendtlige Vagter og drev de øvrige Tropper opover til Id Kirke, hvor de havde et af sine Hovedmagaziner. Ved denne Leilighed erobrede Nordmændene blandt andet 2 Faner og en Del Ammunition. Denne kom vel tilpas, da man i Byen begyndte at lide Mangel paa Krudt.

Den 6te Februar optoges Beleiringen imidlertid med fornyet Kraft. Saaledes lod Fienden paa Haldens nordre Side opføre et Blokhus og et Batteri, samt et Blokhus i en Dal nedenfor Ousgaarden. Om Aftenen Kl. 7 begyndte Byens Beskydning paany og fortsattes længe med usvækket Kraft. Til Lykke for de beleirede, indtraf der Tøveir, saa at de slap det besværlige Nattearbeide med Isvækning. Førefaldet medførte ogsaa for Fienden de største Ulemper; da han nemlig havde fortæret den Proviant, han havde ført med sig, og de Smuler, han kunde opdrive hos de nærmest

Digitized by Google

Digitized by Google

N. 158

Digitized by Google

boende Bønder, nødtes han at sende Furageringstropper ud til Steder, der laa 3—4 Mile og længere borte. Som Følge af disse Strabadser styrtede en Mængde Heste, og Tilstanden blandt Beleirerne lod meget tilbage at ønske. Lars Kaggs Breve vidner noksom om, til hvilken Yderlighed Nøden blandt dem gik. "Der har været Soldater", skriver han, "som paa 10 Dages Tid ikke har smagt en Bid Brød eller har havt andet end Isvand at drikke. Alle Huse har været forladte. Den eneste Føde, man har kunnet overkomme, har været Kjød uden Salt. Kulden har været saa sterk, at Rytterne er frosne ihjel paa sine Heste, saa og Knegterne paa Feltvagt. Alligevel har man ikke hørt en eneste Mand knurre". Ogsaa i Byen var Mangelen temmelig snart følelig, og der blev derfor tilsagt alle Indvaanerne at have 4 Dages Kost i Beredskab, for at de, i Tilfælde af, at Byen ikke længere kunde holde sig, en Dag eller Nat, alle som en Mand, med Kvinder og Børn et Sted kunde gjøre Forsøg paa at slaa sig igjennem. I en Forsamling af Borgerskabet, som Tønne Huitfeldt havde sammenkaldt, fremsatte han Spørgsmaal om, hvad man skulde gribe til for at underholde Besætningen, indtil man kunde faa den daglig forventede Hjælp. Der blev foreslaaet, at de formuende af Borgerskabet skulde overtage Forsyningen af hver sin Del af Besætningen, og herpaa gik alle ind. Peder Olsøn Normand foregik de andre med et godt Exempel, idet han lovede at drage Omsorg for et Kompagni paa 207 Mand, Matthias Bjørn for et paa 175 Mand, andre for et Antal af 50, 30, 20 osv., — alt i Forhold til deres Evne. Ogsaa paa anden Vis lagde Indbyggerne, den største med den mindste, sin Offervillighed for Dagen.

Beleiringen fortsattes imidlertid med næsten uophørlig Kanonade for Fiendens og med fornyede Udfald fra Forsvarernes Side. Ialt blev der i de sex Uger, Beleiringen stod paa, af Svenskerne fyret 3755 Kanonskud med gloende og kolde Kugler, Knipler, Lænkekugler, og Kofødder, foruden at en stor Mørser, som de havde slæbt med, var i daglig Virksomhed. Igjennem lange Tider gik der blandt Byens Befolkning Frasagn om de Beviser paa "Guds synderlige og underlige Beskyttelse", som den stadig blev Vidne til. Haldens Beleiring er utvivlsomt et af de skjønneste og rigeste Minder i vor hele Historie. Byens Forsvarere fortjener alle som en vor høieste Beundring; men op over hele den udsøgte Helteskare rager en imponerende, ægte nordisk Kjæmpeskikkelse, saa djerv og stolt, som nogen af dem, vore Sagaer har skildret: det er Forsvarets Leder, Tønne Huitfeldt selv.

Den 13de Februar sendte Kagg atter en Trompeter ind til Byen med et Brev, der gik ud paa, at saasom Borgere og Besætning til den Dag havde forsvaret saa vel sig, kunde de for sin Konge være vel undskyldte, om de nu overgav sig, saa meget mere, som Kagg vel vidste, at de led Mangel paa alle Ting, og at de ikke længere kunde holde sig. Han vilde derhos lade dem vide, at han ei vilde forlade Byen, før Besætningen

Digitized by Google

med Borgerskabet var tvungen til Lydighed. De skulde derfor nu modtage dette sidste Tilbud, og han skulde af Hensyn til det udviste smukke Forhold overlade til dem selv at opsætte Vilkaarene for Overgivelsen. Han skulde lægge et godt Ord ind for dem hos sin Konge og skaffe dennes Stadfæstelse paa Overenskomsten inden 8 Dage. Svaret var det samme: "Der fattedes dem intet. Fienden maatte frit gjøre sit bedste, de vilde forsvare sig til sidste Mand." For at Kagg skulde faa se, at de ei led nogen Mangel, sendte Major Nordmand, saasnart Trompeteren var dragen bort, en Trommeslager til Kagg med en stor Kurv, fuld af stegt Fjærkræ, Vildt, Harer og Kalvesteg, hollandske og svenske Kavringer, fint nybagt Brød, to Ankere med Rhinskvin og fransk Brændevin og en Del god Tobak. Trommeslageren blev venlig modtagen af Kagg, som selv ikke havde den fedeste Levemaade, fik 2 Dukater i Drikkepenge og blev sendt tilbage med et høfligt Taksigelsesbrev til Nordmand. Kanonaden fortsattes de følgende Dage til den 18de. Den næste Dag sendte Kagg en Trompeter ind til Byen med Spørgsmaal, om man vilde betale 5000 Rdr. i Brandskat for Tistedalens Sagbrug. Nordmand svarede, at han ikke havde saapas Tro paa Svenskernes Ord, at han vilde vove Penge paa det, og at han ansaa det vel saa heldigt at anvende den afkrævede Løsesum til Brugets Gjenopførelse. Svenskerne tilbød Prutning; men Nordmand vilde ikke indlade sig paa det. Da Trompeteren red tilbage gjennem Byens Gader, raabte han, at siden Borgerne ikke havde villet modtage saa mange gode Vilkaar, som hidtil havde været dem tilbudte, saa kunde de nu vente en Hovedstorm, og da vilde Svenskerne ikke skaane Barnet i Vuggen. Nordmændene svarede, at Svensken bare skulde komme; han skulde finde dem vaagne. Den 20de Februar foretog Fienden den sidste og, som det synes, tillige den voldsomste Storm.

Der hvilede den Dag en tæt Taage over hele Egnen, saa man neppe kunde se en Haandsbred for sig. I denne, tænkte Kagg, skulde det være ham en let Sag at indtage Braadelandsskansen, som han maatte antage efter de foregaaende Ugers voldsomme Beskydning var bleven saa mør, at den maatte kunne rives fra hinanden med Hakker og Ankere. Han vidste nemlig ikke, at Nordmændene i største Stilhed altid satte istand om Natten, hvad Svenskernes Kugler ødelagde om Dagen. Efter at have skjænket de stormende Kolonner et Oxehoved Brændevin, lod han dem Kl. 11 om Formiddagen rykke frem til Angreb. Det lykkedes Fienden at komme saa nær ind under Skansen, at den næsten kunde berøres med Hænderne. Men Besætningen var paa sin Post og beredte Svenskerne en saa blodig Modtagelse, at de efter en Times frugtesløse Anstrengelser maatte drage bort, just som en Sydvestvind brød Taagedækket, og nøies med at tildænge Skansen med Kugler fra alle Batterier, som blot kunde række derhen. Kagg forsøgte vistnok at faa Soldaterne, der var uforfærdede Dalkarler, til at gjøre et nyt Angreb, men disse negtede nu Lydighed. Den næste Nat lod Fienden Tistedalens Sagbrug og det

der liggende Tømmer gaa op i Luer. For at slippe at føre med sig tilbage al den Ammunition, som var bestemt for det hele Felttog, beskjød Svenskerne paa det voldsomste Byen til Afsked, stak saa Ild paa alle Verkerne, sprængte den store Mørser, som ikke kunde medføres, og hævede Beleiringen, der havde varet i 6 Uger. Tilbagetoget gjennem Enningdalen betegnedes ved Luerne fra de antændte Bondegaarde. Men af de 9000 Mand, Kagg havde ført ind i Norge, drog kun de 3000 ud igjen. Hellere end gjerne havde Tønne Huitfeldt og Haldens Besætning fulgt de svenske paa Vei; men de maatte give Afkald paa det, da kun 950 Mand var i tjenstdygtig Stand.

Grunden til, at Lars Kagg og Svenskerne hævede Beleiringen af Halden var ingen anden, end at deres heltemodige Konge ikke længere var blandt de levendes Tal. Som ovenfor omtalt havde han i Slutningen af Aaret 1659 begivet sig til Gøteborg for at være Krigsskuepladsen i Norge nærmere og for at være tilstede ved Rigsdagen, som her traadte sammen den 4de Januar 1660. For denne fremlagde han Forslag om Udskrivning af nyt Mandskab og om Bevilgninger til Krigens Fortsættelse. Inden Stænderne herskede der indbyrdes Uenighed, og baade paa Rigsdagen og inden Raadet hævede der sig Røster for, at Landet snart maatte erholde Fred, selv om Kongen maatte give Afkald paa at opnaa de Landafstaaelser af den dansk-norske Stat, som han havde gjort Regning paa. Men Kongen var døv paa det Øre. Da en af Raadsherrerne slog paa denne Streng, for Kongen op i Vrede: "Forsøg bare, om I kan faa istand en bedre Fred end jeg! De, som sidder hjemme og griser og ikke gjør det allermindste til Fædrelandets Tjeneste, fører gjerne det store Ord. Jeg har for længe siden befalet Raadet at bringe Orden i Landets Indtægter og Udgifter. Hvorfor er ikke det skeet?" Efter en saadan Afvisning vovede man ikke at gjøre nogen Indvending mod Kongens Forlangender.

I de senere Aar havde Kongens Helse oftere været vaklende; han var bleven meget tung og fed og under sit opslidende Aandsarbeide iagtog han ikke de simpleste diætetiske Forholdsregler. Under Opholdet i Gøteborg angrebes han sterkt af Brystbetændelse, og da han til Trods herfor ikke vilde afholde sig fra Aandsarbeide, blev hans Tilstand meget betænkelig. Ved Anvendelse af kraftige Lægemidler indtraadte der vistnok efter nogle Ugers Forløb et Slags Bedring; men Natten til 8de Februar fik han et voldsomt Tilbagefald, og snart opgav han ogsaa selv Haabet om at reise sig mere. Han valgte nu Formyndere for sin unge Søn og Thronfølger, opsatte sin sidste Villie og døde rolig og fattet Natten til 13de Februar.*)

---

*) I Norge opstod der et visselig ugrundet Rygte om, at den svenske Konge havde fundet sin Bane udenfor Halden.

I Slutningen af Januar 1660 havde Karl Gustav sendt Rigsraaden Karl Løwenhaupt og Generalmajor Gustav Oxenstjerna til den svenske Hær, som laa udenfor Halden,

Digitized by Google

Hvad den nye svenske Regjering først og fremst havde at tage sig af, var at skaffe Sverige Fred med alle dets Fiender. Dette lykkedes ogsaa efterhaanden. Først sluttedes Fred med Polen i Oliva (et Kloster i Nærheden af Danzig), i hvilken ogsaa Brandenburg og Keiseren var indbefattede. Johan Kasimir opgav ved denne sine Fordringer paa Sveriges Krone, og Lifland afstodes formeligen til Sverige. Paa samme Tid førtes der ogsaa med Danmark Underhandlinger om Fred; Kommissarierne var fra dansk Side Oluf Parberg, Peder Reedtz og Axel Urup, fra svensk Rigsraaderne Sehening Rosenham og Sten Bjelke. Den 27de Mai 1660 blev Freden undertegne i et Telt udenfor Kjøbenhavn. Ved denne stadfæstedes Roskildefreden, paa det nær, at Bestemmelsen om fremmede Flaaders Udestængelse fra Østersøen hævedes, Throndhjems Len tilbagegaves Norge og Bornholm Danmark, den sidste mod Vederlag i de adelige Godser i Skaane. Et Par Dage efter førte Pfalzgreven af Sulzbach den til 3000 Mand sammensmeltede svenske Hær ud af Leiren, og Kjøbenhavn, som i henved 2 Aar havde havt den fiendtlige Hær under sine Mure, var endelig befriet.

En høist tvetydig Holdning havde Hollænderne spillet under disse Forhandlinger, idet de søgte at opkaste sig til Formyndere saavel over den dansk-norske Stat, som over Sverige. Naar Freden sluttedes saa snart, var Skylden visselig ikke deres. Af Hensyn til Øresundstolden satte de sig saaledes imod, at Danmark fik en eneste af sine Provinser hinsides Sundet tilbage. Medens Forhandlingerne mellem Sverige og Danmark endnu stod paa, sluttede de med Svenskerne en Overenskomst, hvorefter Fiendtlighederne mellem dem ophørte. Derefter gav de Admiral Ruyter, som holdt den svenske Flaade indestængt i Landskronas Havn, Befaling til at hæve Blokaden, saa den kunde løbe ud og understøtte den svenske Beleiringshær, som stod paa Sjæland. Men saasnart det saa ud til, at dette Skridt vilde forrykke den Ligevægt, som Hollænderne fandt passende for sit Øiemed, lod de opsnappe ni svenske Orlogsskibe i Øresund, hvorved de i Underhandlingerne allerede vundne Resultater truede med at spildes.

Bag alle disse hule Manøvrer laa der de egennyttigste Planer fra Hollændernes Side; de vilde nemlig selv slaa under sig Throndhjems Len, som Svenskerne maatte give Slip paa, og som med sin Befolkning af fødte Sømænd og sine rige Fiskerier netop maatte have sin store Betydning som

for at undersøge Forholdene her. Af de Æresbevisninger, som de svenske Befalingsmænd viste disse, drog Nordmændene den Slutning at Kongen selv var kommen til Norge. I Træfningen ved Borge Kirke skal der være falden en høitstaaende tykfalden Officer, som man ansaa for at være Kongen selv (se Jørgen Bjelkes Selvbiografi, udg. af J. A. Fredericia S. 159 ff.) Rist beretter noget lignende i sin Bog "Fredrikshalds Æreskrands" og lægger til, at Kongens Banemand var en Bonde ved Navn Jakob Rokke.

Digitized by Google

et Led af den nederlandske Republik. Der er ingen Grund til at tro, at Hollænderne vilde nøies med denne Part af Norge, naar de først havde faaet fast Fod her. Men til alt Held fik Englænderne Nys om denne Plan, som indeholdt en lige saa stor Trusel mod deres Velfærd som mod den dansk-norske Stats Existents, og de gav sig derfor ikke, før de fik den forpurret.

Digitized by Google

Kronologisk Register.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Navne-Register.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google